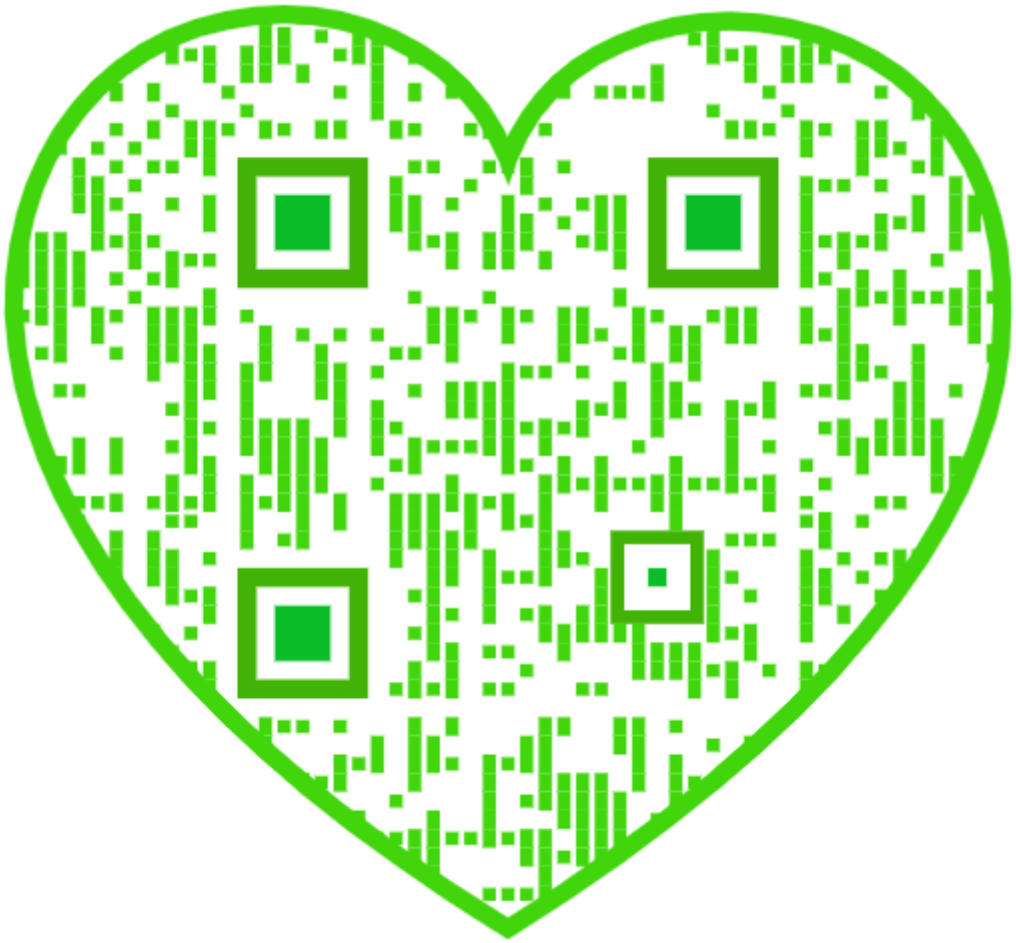
De Tijdspiegel. Jaargang 23

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 23. D.A. Thieme, Arnhem 1866

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008186601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Errata.

De eerste aant. van bl. 540 brenge men op de vorige bladz. met een verwijzingsteeken op reg. 2 v. o., en de tweede aant. op bl. 540 bij reg. 9 dierzelfde blz., terwijl het teeken aan het slot van reg. 13 moet vervallen.

[Eerste deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Onzijdig gebied.

Godsdienst en leven. Bloemlezing uit de nalatenschap van F.W. Robertson, verzameld door C.P. Hofstede de Groot, Th. Dr. en Predikant te Purmerend. Groningen, Gebroeders Hoitsema, 1865.

Een opmerkelijk en bemoedigend boek!

In dagen als de onze, waarin de grenslijnen tusschen de verschillende theologische richtingen zoo scherp getrokken zijn, verneemt men, over eenig geschrift dat de theologie raakt of betreft, niet dan bij uitzondering één zelfde oordeel van onderscheidene kanten. Doch hier doet zich dat zeldzame geval voor. De ‘Bijdragen’ van Amshoff en Muurling, de Bibliotheek voor Moderne Theologie en Dr. C.P. Hofstede de Groot, de verzamelaar van dezen bundel, zijn eenstemmig in den lof van Robertsons ‘Sermons’ en dragen ieder het zijne bij om ze onder ons bekend te maken. Deze aankondiging zelve levert van die overeenstemming eene nieuwe proeve. Voor ongeveer vijf jaren hebben Dr. de Groot en de schrijver dezer regelen eene lans gebroken over het supranaturalisme; het is niet gebleken, dat zij het sedert dien tijd ten aanzien van die groote vraag eens zijn geworden; doch over de voortreffelijkheid van Robertsons preeken zullen zij niet twisten; mijne aankondiging heeft geen ander doel dan de aanbeveling van Dr. de Groots verzameling.

Voorwaar, een bemoedigend verschijnsel! Er is dan toch het een en ander, waarin wij overeenstemmen. Er zijn boeken, godsdienstige boeken, die wij samen genieten kunnen. Als Tischendorfs ‘Evangeliën’ ter sprake komen, zijn wij het volkomen oneens: gij vindt ze overtuigend en echt-wetenschappelijk, den grooten criticus waardig; ik vind daarin weinig meer dan den schijn van critiek en onbewezen machtspreuken in menigte. Maar over de nalatenschap van F.W. Robertson reiken wij elkander de hand. Of nog liever: beiden zetten wij ons neder onder zijn gehoor en staan gesticht en bemoedigd weêr op.

Nu behooren wij beiden - ik bedoel de supranaturalisten en de modernen - tot ééne Kerk. Het is meer dan waaarschijnlijk, dat wij elkander daar nog vele jaren ontmoeten zullen, want dat wij tot elkander overloopen is evenmin te verwachten, als dat gij ons uitdrijft of wij vrijwillig het veld ruimen. 'Geloofseenheid' bestaat er voorloopig onder ons nog niet, en onze Nederlandsche Hervormde Kerk, die volgens Pierson als Kerk die eenheid voor de allerhoogste houdt en poogt te verwezenlijken, wordt door het humanisme veroordeeld om een vergrijp, dat zij vooreerst nog niet bij machte is te plegen. Doch al mocht zij voor die rechtbank worden vrijgesproken, omdat zij blijkt geen 'Kerk' te zijn, zij is en blijft dan toch eene vereeniging, waarin men, onder meer, voor elkander preekt. En daar wij nu eene preek aanhooren, niet om geërgerd, maar om gesticht te worden - wederom een punt, waaromtrent geen verschil bestaat - zoo acht ik het verblijdend en bemoedigend, indien ons feitelijk wordt aangetoond, dat ook in zoo bonte vereenigingen, als thans de Protestantsche kerkgenootschappen zijn, zulk preeken niet eene utopie is, maar werkelijkheid. Ongetwijfeld: meer dan eens waren wij reeds in de gelegenheid om die ervaring op te doen. Doch tegenover alles wat van 'de diepe kloof' getuigt en scheiding schijnt te voorspellen, moet die ervaring telkens worden vernieuwd. Slechts zelden geschiedt dit op zoo uitnemende wijze als in den kanselarbeid van Robertson.

Maar wie en wat is dan die Robertson? Van zijn persoon en lotgevallen weet ik even weinig te verhalen als de vertaler van een zijner preeken in de Bibliotheek voor Moderne Theologie[1] en Dr. de Groot in zijne Voorrede. Robertson behoorde tot de Anglicaansche kerk en was predikant in die parochie der gemeente te Brighton, die in Trinity Chapel hare samenkomsten hield. Men heeft mij medegedeeld, dat hij van de bekrompenheid zijner ambtgenooten veel te lijden heeft gehad. Doch bijzonderheden daaromtrent zijn mij niet bekend. Zeker zal de voorgenomen uitgave van zijn *Life and letters*, waarvan de straks genoemde Voorrede gewaagt, onze weetgierigheid bevredigen. Maar ondertusschen kunnen wij dan toch uit zijne 'Sermons' opmaken, op welk standpunt hij staat, welke richting hij is toegedaan? Bijna zou ik uit die vraag opmaken, dat gij hem nog niet kent. Het eigenaardige van zijne preeken is juist dit, dat hij u zóó veel te denken geeft over u zelven, dat gij nauwelijks tijd overhoudt om onderzoek te doen naar zijn 'standpunt' en 'richting.' Doch de vraag is nu eenmaal gesteld en kan niet wel onbeantwoord blijven: men mocht anders uit de toejuiching, die hem van meer dan één zijde ten deel valt, afleiden, dat hij geenerlei 'richting' had! Maar welke dan? Hij behoort tot de volgelingen der 'antieke' theologie. Van twijfel aan de authenticiteit der bijbelboeken bij hem geen spoor. Ook de waarheid der

(1) Deel III bl. 273 vv.

bijbelsche geschiedverhalen staat voor hem vast; hij gebruikt ze zonder eenigen schroom, ook de wonderverhalen, tot welker verklaring hij wel eene eigene theorie te hulp roept, maar zulk eene die aan de realiteit der feiten niets te kort doet. In de uitlegging van den Bijbel is hij niet vrij genoeg van het gezag der letter om alle willekeur en gezochtheid te kunnen ontgaan: hij moet zich, krachtens zijn standpunt, verbeelden dat de opmerkingen, die hij aan den tekst vastknoopt, daaruit zijn afgeleid - hetgeen somwijlen moeilijk genoeg valt. Zijne dogmatiek is juist niet die der kerk, maar daarmede toch nauw verwant; het verschil, dat aanwezig is, wordt niet opzettelijk in het licht gesteld, veeleer met stilzwijgen voorbijgegaan, of zelfs, door vrije, geestelijke opvatting van de kerkleer, bemanteld. Eindelijk: Robertson is Anglicaan; niet *quand-même*, daaraan ontbreekt veel; tegen het Puseyisme, de uiterste consequentie van het Anglicanisme, polemiseert hij hier en daar rechtstreeks of zijdelings; maar hij stelt toch zijn lidmaatschap van de Engelsche Kerk op hoogen prijs en toont zich voortdurend bezield van de zucht om hare gebruiken en plechtigheden te handhaven en aan te bevelen.

Dit theologisch signalement zal Robertson wel bij velen, maar niet bij allen tot aanbeveling verstrekken. Het geeft dus geene rekenschap van den indruk, dien hij op allerlei menschen maakt, en verklaart de eigenaardige voortreffelijkheid van zijne preeken niet. Veeleer is deze geheel onafhankelijk van zijne theologische zienswijze. Op welk standpunt ook geplaatst zou Robertson gepreekt hebben zooals hij preekt. Een weinig meer exegese en critiek, een ietwat vrijer dogmatiek zou hem, aan den éénen kant, hebben belemmerd in het gebruik van sommige bijbelsche teksten en voorbeelden, maar, aan den anderen kant, hem hebben ontslagen van de moeite om zijne eigene denkbeelden, niet altijd op natuurlijke of eenvoudige wijze, met den Bijbel of met de kerkleer in verband te brengen. Hij zou daarbij evenzeer verloren als gewonnen hebben, maar ten slotte gebleven zijn die hij was. Dat wil zeggen: hij zou zich evenals nu onderscheiden hebben door de zeldzame vereeniging van al die eigenschappen, die in den prediker der godsdienst worden vereischt om hem ten volle te doen beantwoorden aan zijn verheven, maar moeilijke roeping. Hij is, vóór alle dingen, een man van de werkelijkheid en een gezworen vijand van alle phraseologie. Hij vergeet geen enkel oogenblik, dat hij menschen voor zich heeft van vleesch en bloed, en dat het zijne taak is tot en voor hen te spreken. Hij neemt hen dan ook zooals zij zijn; behandelt de onderwerpen, waarmede hun hoofd en hart vervuld is; ontleent zijne voorbeelden en ophelderingen aan het *milieu*, waarin zij leven, of aan de geschiedenis, die in hunne herinnering leeft. Hij is daarbij vol van heiligen ernst: in zijne opvatting van het leven geen zweem van zwakheid of laffe toegefelijkheid; veeleer spoort hij de zonde en de onwaarheid na tot in hare meest verborgen schuilhoeken. Zijne fijne men-

schenkennis is blijkbaar de vrucht van een vrij en vertrouwelijk verkeer in de menschenwereld en de keerzijde van zijn eigen gemoedsleven, dat zich evenzeer door veelzijdigen rijkdom als door diepte kenmerkt. Innige vroomheid gaat bij hem gepaard met den moed om de dingen te zien zooals zij zijn en met de vrijmoedigheid om ze ook bij hun naam te noemen en, naar verdienste, òf te prijzen òf te laken. Over dit alles ligt, eindelijk, een waas van *barmhartigheid* - die bij uitnemendheid christelijke deugd, omdat zij de grondtrek was van Jezus' gemoedsbestaan - die de gestrengheid niet opheft maar tempert, de werkelijkheid niet vervalscht maar idealiseert, en die, omdat zij liefde wekt, voor het gesproken woord den toegang opent tot het hart.

Het is mijne zaak niet deze schets uit te breiden. Ook van de poging om door het bijbrengen van proeven hare juistheid te staven wil ik mij onthouden. Ik heb genoeg gezegd om den wensch te rechtvaardigen, dat *velen* Robertsons preeken ter hand mogen nemen. De gewone lezer heeft het voorrecht van zonder bijgedachten de stichting te genieten, die zij hem opleveren. Wij, predikers, zijn zoo gelukkig niet. Onwillekeurig dringt zich telkens de vraag aan ons op, of wij het Robertson niet zouden kunnen nadoen? Evenwel, het antwoord op die vraag behoeft niet onbevredigend te zijn. Daar is ongetwijfeld in zijne manier veel, dat hem uitsluitend toebehoort en dus ook zijn bijzonder eigendom blijven moet, dat wèl nagebootst, maar niet nagevolgd zou kunnen worden. Doch dat vele is de hoofdzaak niet. Zonder op te houden natuurlijk te zijn, kunnen wij zijne kunst - indien ik dat woord hier gebruiken mag - ons eigen maken, wanneer wij onze taak en ons leven even diep en ernstig willen opvatten als hij de zijne. Is er eenige waarheid in mijne karakteristiek van zijn talent, dan behoeft deze stelling geen nader betoog.

Zoo heeft dan Dr. de Groot met zijne Bloemlezing een verdienstelijk werk verricht. Zijne vertaling schijnt mij over het algemeen goed geslaagd. Gemakkelijk was zeker die arbeid niet. De stijl van Robertson is zeer eigenaardig; vele dingen stipt hij meer aan dan dat hij ze ontwikkelt; de overgangen zijn gewoonlijk verre van geleidelijk, dikwerf zelfs zeer abrupt. Op één der oorzaken van dit verschijnsel heeft Dr. de Groot in de voorrede gewezen: de preeken zijn genomen uit Robertsons nalatenschap en waren door hem niet voor de uitgave bewerkt. Maar daarenboven behoort dat abrupte en spreukvormige tot Robertsons trant. Het is dus voor den vertaler eene moeilijke vraag, of en in hoeverre hij mag afronden. Hoe verschillend hij zijne taak kan opvatten, blijkt duidelijk bij vergelijking van de preek over de eenzaamheid van Christus (Tauchnitz Edit. Vol. I: 227-241) bij de Groot (bl. 68 vv.) en in de Bibliotheek voor Moderne Theologie (III: 277 vv.). Mijn ongenoemde vriend, de vertaler voor de Bibliotheek, heeft vrij wat meer gedaan om den auteur te polijsten dan Dr. de

Groot. Doch ik zal dezen van zijne onthouding geen verwijt maken. Er is veel te zeggen voor de methode, door hem gevolgd. Men moge zijne vertaling hier en daar wat vloeiender wenschen, zij is over het algemeen, evenals de correctie, nauwkeurig en juist. Wanneer ik, onder de lezing, een potlood bij de hand had, heb ik daarvan somwijlen gebruik gemaakt: laat mij aan den voet der bladzijde mogen aanwijzen, waar dit is geschied; men kan nooit weten hoe die opmerkingen den vertaler kunnen te pas komen.(*)

De titel wijst reeds aan, dat wij van Dr. de Groot eene bloemlezing ontvingen. Terecht heeft hij begrepen, dat aan eene vertaling van al de preeken, ongeveer zestig in getal(†), niet kon worden gedacht. Ook hierin heeft hij, zoo al niet in het belang van de predikers of van hen die het wenschen te worden, dan toch in het belang der gewone lezers gehandeld, dat hij, behalve een zevental preeken in haar geheel, nog van vele andere kleinere of grootere fragmenten heeft vertaald. De keuze zou natuurlijk anders zijn uitgevallen, wanneer een ander haar had gedaan. Doch ik aarzel niet Dr. de Groots 'lezing' zeer gelukkig te noemen. Ik heb daartegen slechts ééne bedenking, zeker voor den verzamelaar de minst bedenkelijke: hij had nog veel meer kunnen opnemen zonder tot het minder voortreffelijke af te dalen. Waarom is b.v. de preek over *het onherstelbaar verleden* (Vol. II: 297-313), waarvan twee fragmenten zijn opgenomen (bl. 44, 130), niet in haar geheel geplaatst? Waarom niet die over *Jakobs worsteling* (Vol. I: 37-54)? en over *de begoochelingen van het leven* (Vol. III: 78-91)? Doch zoo zou ik met vragen kunnen voortgaan, zonder eenig nut - tenzij Dr. de Groot mocht worden geroepen om eene tweede bloemlezing te maken of de eerste uit te breiden. Het zou, naar mijne overtuiging, een goed teeken zijn, indien zijn uitgever hem weldra berichten kon dat de tijd daartoe gekomen was.

Leiden, October 1865.

A. KUENEN.

(*) Bl. 31 r. 18 gemagtigd 1. gewettigd; bl. 35 r. 21 die op zee rondgeslingerd 1. wien, als hij op zee wordt enz. (de geheele zinsnede is stroef); bl. 32 r. 18-21 (onduidelijk door verkeerde woordplaatsing); bl. 39 r. 4 v.o. nergens geene 1. nergens; bl. 93 r. 10 v.o. Israëls sterkte 1. den Sterke Israëls; bl. 101 r. 3 v.o. uitroden 1. uitroeien; bl. 103 r. 8 in 1. is; bl. 135, 136 verlossing 1. herstelling, terechtbrengen ('restoration'); bl. 146 r. 9 v.o. tot een zeker tijdstip (behoort bij de volgende zinsnede); bl. 150 r. 1. tweemalen Ammon 1. Amnon; bl. 152 r. 11 is 1. in; bl. 154 r. 6 v.o. hang 1. overhelling; bl. 155 r. 6 lasten 1. drukken.

(†) In de voorrede: eene kleine honderd. Is wellicht de oorspronkelijke Engelsche uitgave, die ik nimmer heb gezien, volledіger dan de Tauchnitz Edition?

Het evangelie *naar* Johannes, ook *van* Johannes?

Het Evangelie naar Johannes. Kritisch-Historisch onderzoek door J.H. Scholten, Hoogl. te Leiden. Leiden, P. Engels, 1864.

Wat men der moderne theologie ook moge te laste leggen, - en men pleegt daar nog al mild mede te zijn, - zeker heeft men het recht niet te beweren, dat zij het is, die, hetzij dan uit baldadigheid of noodweer, de echtheid van het 4de evangelie het eerst in verdenking heeft zoeken te brengen. Dit is zóó weinig het geval, dat zij 't integendeel op dit oogenblik nog niet verder dan tot hare eigene praeexistentie gebracht zou hebben, en dat er van hare komst in de wereld misschien nog in lang geen sprake had kunnen zijn, indien zij had moeten beginnen met aan hare aanhangers de verplichting op te leggen, om een zoo kolossaal gewrocht van supranaturalistische wereldbeschouwing, als wij in genoemd evangelie aantreffen, vooraf uit den weg te ruimen. Dat zij bestaat, het is inderdaad alleen mogelijk gemaakt door dat eene ijverige voorgangster, de kritiek, dat werk voor haar verricht heeft. Had deze niet reeds vroeger de bewijsgronden geleverd, met behulp waarvan de authentie van Johannes door haar kon bestreden worden, de nieuwe richting op godgeleerd gebied zou, tegenover het onbetwiste getuigenis van den zoon van Zebedeüs, nauwelijks een enkelen verdediger hebben kunnen vinden. Het zou bij protest en tegenspraak van den kant eener onchristelijke, althans onkerkelijke, wijsbegeerte gebleven zijn; maar eene breuk, als die waarvan de Kerk zelve tegenwoordig het schouwspel vertoont, hadde zeer zeker vooreerst niet plaats gehad.

Het kan ons dan ook, met het oog hierop, weinig verwonderen, dat de strijd tusschen modernen en conservatieven zich al spoedig voor een groot deel om het 4de evangelie geconcentreerd heeft. Terwijl de materiële of dogmatische zijde der kwestie vooral door de vraag naar 's Heeren lichamelijke opstanding beheerscht werd, moest het er, uit den aard der zaak, weldra toe komen, dat, in formeel of kritisch opzicht, de echtheid van het Johanneïsche geschiedverhaal tot hoofdvraag werd gemaakt. Men gevoelde 't van beide kanten zeer wel, dat dáár de eigentlijke Malakoftoren stond, van welks bezit dat der vesting zelve afhankelijk was. De verdedigers van deze toonden van den aanvang af, onder anderen door hun naïf beroep op een ontwonderd Johannes-Evangelie, de waarde van dat bolwerk levendig te beseffen, terwijl de loop der krijgskundige operatiën op theologisch gebied duidelijk ten bewijze strekt, dat de aanvallers juist op dit punt hunne voornaamste krachten hebben samengetrokken, en zich geene rust denken te gunnen vóórdat zij het bemachtigd hebben. Maar zoo blijkt dan tevens het groote be-

lang eener vraag als deze: welk is het tegenwoordige standpunt der kritiek ten aanzien van het 4de evangelie? Van de resultaten, immers, op dat standpunt verkregen, hangt voor geen gering gedeelte het oordeel af, dat wij over den strijd onzer dagen hebben uit te spreken. Is door de kritische onderzoekingen van den jongsten tijd niets aan het licht gebracht, wat als wezentlijk bezwarend voor het geloof aan de echtheid van het bedoelde geschrift beschouwd moet worden, dan laat zich aan de hedendaagsche conservatieven wel nauwelijks het recht betwisten, om zich achter een zoo veilige borstwering in hun kerkelijk supranaturalisme te blijven verschansen. Dan schiet althans aan hunne tegenstanders geen ander wapen tot hunne bestrijding over, dan de verklaring: wat ook zelfs een ooggetuige en leerling van 's Heilands persoon en wonderdaden moge berichten, wij gelooven noch aan zijne bovennatuurlijke afkomst, noch aan zijne wonderkracht, noch aan zijne lichamelijke verrijzenis, omdat dit in het cadre onzer empirie niet past. Blijkt het daarentegen, dat de authentie van Johannes voor de rechtbank der kritiek niet langer kan verdedigd worden, dan is daardoor, wel is waar, het pleit nog niet ten voordeele der moderne theologie beslist; maar dan is toch ongetwijfeld een der machtigste struikelblokken weggenomen, waardoor de erkenning van haar recht belemmerd wordt. Dan is 't althans uitgemaakt, dat men zich tegenover haar van geene andere voorstelling der feiten van 's Heeren levensgeschiedenis mag bedienen, dan die bij de eerste drie evangelisten, de dusgenaamde synoptici, wordt aangetroffen, terwijl het wel geen betoog behoeft, dat, bij het licht der uitkomsten welke het kritisch onderzoek ook aangaande dezen heeft opgeleverd, de nieuwe richting zich een tamelijk zeker pad ziet gebaand, waarlangs zij de grootste bezwaren en hindernissen, die haar van deze zijde in den weg treden, zonder veel moeite kan te boven komen.

Het is ter voldoening aan den wensch der Redactie van dit Tijdschrift, dat ik in de volgende bladzijden de bovengenoemde vraag een weinig uitvoeriger ter sprake ga brengen. Zal dit echter met goed gevolg kunnen geschieden, dan dienen eenige historische herinneringen vooraf te gaan, waarvoor ik dus de vrijheid neem de aandacht mijner lezers in te roepen.

In de geschiedenis, namelijk, der kritiek van het 4de evangelie laten zich twee tijdperken kennelijk onderscheiden. Het eerste is dat der negatiefdogmatische, het tweede dat der positief-historische kritiek. In het eerste, dat van het engelsche deïsme aanvangt, en, door alle stadiën van het latere rationalisme heen, doorloopt tot op den twist over de Probabilia van Bretschneider, bestrijdt men het 4de evangelie, ja ook wel met wapenen aan de historische kritiek ontleend; maar de voorname grond dier bestrijding ligt toch in een meer of min verklaarden tegenzin tegen het Johanneïsche leerbegrip, en, tevreden indien men zich daarvan ontslagen mag achten, brengt men het dan ook niet veel verder

dan tot de eenvoudige ontkenning van den apostolischen oorsprong van een geschrift, welks inhoud men begrijpen noch waarderen kan. Even dogmatisch als de bestrijding is voorts, zooals onder anderen uit Herder en Schleiermacher blijken kan, ook de verdediging van datzelfde geschrift, terwijl de bekende afloop van den strijd over de Probabilia ons in een sterk sprekend voorbeeld doet zien, op welk een onvasten bodem het onderzoek nog gedurende al dien tijd wordt voortgezet. Op de grenslijn, die het eerste van het tweede tijdperk scheidt, zien wij Strauss en de Wette geplaatst. Na eene kortstondige rust, hernieuwt Strauss, met een kracht die de theologische wereld in verbazing brengt, den aanval tegen het 4de evangelie. Wijkt hij al een oogenblik voor den verwoeden tegenstand die hem geboden wordt, wij zien hem weldra, als met schaamte over zijne zwakheid, tot den strijd terug keeren. Van nu af is het, om mij dus uit te drukken, voor hem en zijne medestanders een kamp op leven en dood, dien zij hebben aangegaan. Het getal dier medestanders zou echter reeds toenmaals grooter zijn geweest, indien niet velen, wier vertegenwoordiger wij in de Wette zien, gemeend hadden voor als nog een twijfelende en afwachtende houding te moeten aannemen. Wisten de mannen dezer richting al niet, wat op de gemaakte bedenkingen met grond te antwoorden, zij wisten evenmin raad met de verklaring van het ontstaan van een geschrift, dat zoo doortrokken was met den geest van den stichter des christendoms, en daarom door alle tijden heen zooveel sympathie in de Kerk gevonden had. Bij deze terughouding der bekwaamsten onder de toenmalige godgeleerden, moest de strijd òf gestaakt worden, òf een geheel nieuw karakter aannemen. Dit laatste was reeds eenigermate het geval bij Weisse en Schweizer, die, elk op zijne wijze, eene afleiding poogden te bewerken, door het 4de evangelie voor te stellen als het werk van meer dan ééne hand; doch die pogingen, om, met behoud van den Johanneïschen geest, het aanstootelijke daaruit te verwijderen, bleken voor een nauwkeurig onderzoek te weinig bestand te zijn, om bij anderen dan de ontwerpers zelven dezer deelings-hypothese op bijval te kunnen rekenen. Even weinig vond een Bruno Bauer gehoor, toen hij, meer door haat dan door waarheidsliefde gedreven, het werk van den vierden evangelist als een ‘Machwerk’ van opzettelijke verdichting zocht ten toon te stellen en - te vernietigen. Daarentegen werd werkelijk een even nieuw als verrassend licht over de Johanneïsche kwestie verspreid door de onderzoekingen van den man, van wien wij om die reden het tweede tijdperk der kritiek van het 4de evangelie laten dagteekenen: ik bedoel den beroemden stichter der Tubingsche school. Baur had te recht ingezien, dat men weinig vorderde, door zich, op het voetspoor van Strauss en zijne voorgangers, tot eene kritiek van de evangelische verhalen in het algemeen, en zoo ook van den inhoud van het vierde evangelie, te bepalen. Me de resultaten, langs dien weg verkregen, voor zich, moest men thans

verder gaan. Men moest het zóóver trachten te brengen, dat men aan dat evangelie zijne ware plaats in de ontwikkelingsgeschiedenis van het vroegste christendom wist aan te wijzen. Was dat doel eenmaal bereikt, dan, zoo meende hij - en met reden - moesten ook de laatste bedenkingen wegvallen, waardoor velen zich nog altoos lieten weerhouden, het geloof aan de authentie van het door ons behandelde geschrift te laten varen. Met andere woorden: had men tot hiertoe alleen trachten aan te toonen wat het evangelie van Johannes *niet* was, t.w. niet historisch, niet van een ooggetuige afkomstig, allerminst van den man aan wien het door de Kerk werd toegeschreven - Baur richtte geheel zijn onderzoek op de vraag, waarvoor het dan *wel* was te houden, in welk een geest, met welke inzichten het werd opgesteld, en wat zich, zoowel met behulp van andere gegevens, als inzonderheid door middel eener vergelijking van zijnen inhoud met andere verschijnselen uit de vroegste geschiedenis des christendoms, omtrent den tijd zijner vervaardiging met waarschijnlijkheid laat opmaken. Zoo gaf hij aan de kritiek, die tot hiertoe bloot negatief geweest was, eene zeer positieve richting, en bracht hij tevens teweeg, dat de Johanneïsche kwestie, die tot hiertoe door allerlei dogmatische invloeden beheerscht was geworden, tot den rang eener zuiver historische vraag werd teruggeleid. Dat overigens Baur, ofschoon de stichter eener school, door wier bekwame volgelingen zijne denkbeelden met liefde uitgewerkt en verbreid werden, met een hevigen tegenstand te kampen had, heeft voor de meeste mijners lezers geene herinnering noodig. Niet slechts van de zijde van verklaarde vijanden, als Ewald, Ebrard en Hengstenberg, had hij de bitterste aanvallen te verduren; maar ook geleerden als Bleek, Reuss, Weitzel, Hase en anderen, ten onzent bijv. Niermeijer, traden tegen hem in het strijdperk. Des te meer verdient het echter opmerking, dat zijn invloed, in weerwil daarvan, op het krachtigst is blijven voortwerken, en dat er dien ten gevolge nu, na ongeveer twintig jaren, onder degenen die hem vroeger fel bestreden zelfs geleerden van naam gevonden worden, die zich met zijne zienswijze en de door hem verkregen uitkomsten op historisch-kritisch gebied voor een groot deel vereenigen.

Tot deze laatsten behoort ook de man, wiens jongste geschrift tot het schrijven van deze bladzijden aanleiding gegeven heeft. De hoogleeraar Scholten - hij zelf ontveinst het niet - behoorde vóór weinige jaren nog allerminst tot de aanhangers der Tubingsche school, en thans?... Wij zouden zijn boek over het evangelie naar Johannes in zijn geheel en in zijne deelen een herhaling kunnen noemen van hetgeen reeds Baur over datzelfde onderwerp geschreven heeft, indien wij niet moesten vreezen daarmede onrecht te doen aan een arbeid, die tegelijk van zooveel zelfstandigheid, zooveel oorspronkelijkheid in schikking en bewerking getuigt, en, door nauwkeurige kennisneming van al hetgeen sedert op dit gebied heeft plaats gehad, zoo geheel op de

hoogte van zijn tijd blijkt te zijn. Maar inderdaad, het zijn geen eigentlijk nieuwe denkbeelden, hoofddenkbeelden, leidende gedachten althans, die wij in het boek van Scholten aantreffen, evenmin als het eigentlijk nieuwe uitkomsten zijn, die wij aan zijne hand verkrijgen. Dit is zóó weinig het geval, dat, indien zijne verdiensten niet elders gelegen waren, wij geen oogenblik zouden behoeven te aarzelen de verklaring af te leggen, dat de schrijver zijn arbeid zonder nadeel had kunnen achterwege houden. Dat wij hem, in weerwil daarvan, voor de uitgave dankbaar zijn, het is dan ook vooral omdat een revisie van het Johanneïsch proces, gelijk ons hier geleverd wordt, eene leemte in onze literatuur op voortreffelijke wijze vervult, en ons uitnemende gelegenheid geeft om met het tegenwoordige standpunt der kritiek van het 4de evangelie bekend te worden.

En welk nu is dat standpunt? Om op die vraag het antwoord te vinden, willen wij, met het werk van den Leidschen hoogleeraar naast ons, doch zonder onze eigene onafhankelijkheid te verzaken, een overzicht trachten te geven van de voornaamste bezwaren, die tegen den apostolischen oorsprong en de echtheid van genoemd evangelie kunnen worden aangevoerd.

Slechts met een enkel woord zij hier ter plaatse melding gemaakt van de uitwendige getuigenissen, waarop men zich in deze zaak van weerszijden beroepen heeft. Veel licht gaat daaruit toch niet voor ons op. Of Papias, of Justinus Martyr, of de schrijver der Homiliae clementinae het evangelie naar Johannes gekend en gebruikt heeft, - men kan er veel over twisten, zoo als men ook ten onzent nog onlangs gedaan heeft; maar met voldoende zekerheid bewijzen laat het zich in geen geval. En al liet zich dit ook - wat winst nog eigentlijk? Ware het auteurschap van Johannes daarmede reeds uitgemaakt? Maar weten wij dan niet, dat, wat een Tischendorf bijv. ons trachte te doen gelooven, er destijds nog geen scheiding tusschen kanoniek en apokryf had plaats gehad, en dat wij bij schrijvers als de boven genoemde evenzeer aanhalingen aantreffen, die aan geen onzer evangeliën ontleend kunnen zijn? Neen, het eenige, wat daaruit met eenig recht zou kunnen worden afgeleid, ware dit, dat een geschrift, waaruit wij zekere gezegden bij die schrijvers vinden aangehaald, bestaan moet hebben en binnen zekeren kring verbreid moet geweest zijn, vóórdat die gezegden geciteerd werden; ofschoon ook deze gevolgtrekking nog niet altoos behoeft door te gaan, daar het toch zeer ligt kan gebeuren, dat de citatie en hetgeen voor een citaat uit dat geschrift wordt aangezien, beiden, uit een gemeenschappelijke bron zijn voortgevloeid. Om echter te bewijzen, dat het 4de evangelie reeds een zeker aantal jaren vóór het midden der tweede eeuw bestaan heeft - op de nieuwste bewijsvoering van Tischendorf, die het, als echt en apostolisch, met de andere evangeliën tot de eerste eeuw terugbrengt, hopen wij later opzettelijk terug te komen - daarvoor hebben wij de getuige-

nissen van Justinus en Clemens niet noodig. Het blijkt reeds voldoende uit de omstandigheid, dat Herakleon, een leerling van den gnostischen wijsgeer Valentinus, er omstreeks dien tijd een soort van commentarie op geschreven heeft. Maar dit is dan ook haast het eenige, wat zich op gronden van uitwendig gezag met genoegzame zekerheid aangaande het punt in kwestie laat uitmaken. Wat daarentegen latere kerkelijke schrijvers, als Irenaeus, Diognetus, Tatianus en anderen, daarover geschreven hebben, verdient, om bekende redenen, hier weinig in aanmerking te komen. Uit hunne getuigenissen blijkt alleen, dat de apostolische oorsprong van het 4de evangelie op het einde der 2de eeuw in de meeste kerkelijke kringen erkend werd.

Bij dezen stand der zaak, schijnt aan de inwendige kritiek de beslisssing te moeten worden overgelaten, of en in hoeverre wij hier een werk van apostolischen oorsprong voor ons hebben. Bepalen we ons dus van nu af tot den inhoud van dat werk zelven, en onderzoeken we wat ons daardoor omtrent den schrijver geleerd wordt.

(Slot hierna.)

Dr. D. HARTING.

De empirische wijsbegeerte in Nederland.
Tweede artikel.

Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, over het ontstaan en de beteekenis van wetenschap en wijsbegeerte.
Dezelfde, Mr. Johannes Kinker, als wijsgeer beschouwd. 1864.

Het kon niet missen of het manifest van de philosophie der ervaring, door den groningschen hoogleeraar in zijne openingsredevoering, ‘over den aard en de grenzen der kennis’ uitgesproken, moest tegenbedenking ondervinden, die nog grooter zou geweest zijn indien de wijsbegeerte meer algemeen in ons vaderland beoefend werd. Dr. Land trad hier tegen op in een artikel van ‘de Gids’ van junij 1864, en men kan de verhandeling van genoemden professor ‘Over het ontstaan en de beteekenis van wetenschap en wijsbegeerte,’ hoofdzakelijk als eene Antikritiek daarvan aanzien.

Wij merken tevens daarin eene nadere verdediging op der grondstellingen van de empirische wijsbegeerte, en zonder vooraf partij voor den doctor of den professor te kiezen, zullen wij met onpartijdigheid, de voornaamste argumenten van den laatste nagaan om te zien of hij de zaak der methode welke hij voorstaat, over de gemaakte bedenkingen heeft doen zegevieren. Het bewuste artikel is getiteld: ‘Dienstbare Wijsbegeerte,’ en Dr. Land poogt aan te toonen dat de tegenwoordige

beoefening der philosophie, bij velen niet ‘om haar zelve,’ als nasporing der waarheid, maar slechts als ‘middel’ ter bereiking van bepaalde doeleinden aangewend wordt, en zij zich, even als in de middeleeuwen in dienst der theologie, thans in dienst van de natuurkundige wetenschappen stelt, of hervormingen in zekere algemeene betrekkingen op het oog heeft.

De heer Opzoomer, zegt D^{r}. Land, jurist en publicist, daarenboven steeds bezig met godsdienstige vragen, heeft bij de beoefening der wijsbegeerte een ander belang dad zij zelve. Voor hem heeft de verstandelijke ontwikkeling geen eigen regt (van bestaan?), maar zij is een gewigtige hefboom tot hervorming van maatschappelijke en religieuse instellingen die naar zijne overtuiging kunnen noch mogen voortbestaan. Zijn punt van uitgang is tweederlei: de maatschappij en dan ook het gemoed. Zijn drijfveer is niet die waardoor de wijsbegeerte zelve in beweging wordt gebragt. De professor vindt deze bewering ongepast en dit geeft hem aanleiding om van de beschuldiging van gelijken aard door Henri Taine aan de spiritualistische school in Frankrijk gedaan te gewagen. ‘Gedurende een aantal jaren van de eerste helft dezer eeuw, zegt hij, voerde de wijsbegeerte van Cousin op Franschen bodem eene onbetwiste heerschappij. Thans is zij, vooral door Henri Taine, van den troon gestooten. Met bijtend vernuft bewees hij haar, dat zij in de eerste plaats bruikbaar en welsprekend, slechts in de tweede plaats waar wilde zijn. Taine's triumf is zoo volkomen, dat zelfs zijne tegenstanders de verschijning dan “Les philosophes français du XIXe siècle” als het tijdstip aangeven waarop het eclecticisme in de publieke opinie gevallen is.’

Het is niet te ontkennen dat het meer geestig dan grondig geschreven boek van Taine veel toegebragt heeft om de eclectische wijsbegeerte in de publieke opinie der Franschen te doen dalen; maar is de publieke opinie wel de ware toetssteen voor het gezag eener wijsgeerige rigting, vooral als de voorstelling daarvan geschikt is om door de schildering van het personeel harer verkondigers de minst kundigen aan te lokken en daarheen strekt om de lagchers op hare zijde te krijgen? Dat het er echter nog ver van af is, als zou het met het spiritualisme, door Royer-Collard, Cousin en Jouffroy tegenover het empirismus van Locke en Condillac en het materialismus der XVIIIe eeuw geplaatst, gedaan zijn, kan men gerust aannemen zoo lang de geschriften van Damiron en Saisset nog met bijval gelezen worden en mannen als de Rémusat, Barthelemy de Saint-Hilaire en Caro nog aan het hoofd daarvan staan.

Verder is het onjuist te zeggen dat Taine het Fransche éclecticisme ‘in een kwaad gerucht’ zoude gebragt hebben, hij moest dan hebben aangetoond dat het eene onzedelijke strekking had; dit heeft hij niet gedaan, maar wel gepoogd het als eene ‘officieele philosophie’ in miskrediet te brengen. Dat hij het bewijs zoude geleverd hebben dat

Cousin minder het onderzoek der waarheid op het oog had, dan wel om theoriën te verkondigen die eerbied voor de wetten, liefde voor godsdienst en zedelijkheid kweeken konden, kunnen wij niet beamen; het was dezen wijsgeer, vooral in zijnen eersten tijd in de bestrijding van het empirisme om de waarheid te doen; dat later zijne wijsbegeerte meer eene praktische en geleerd geschiedkundige rigting verkreeg, - kan haar geenszins tot verwijt strekken, en zij heeft hierin de schoonste uitkomsten geleverd, zoo wel door de zedelijke geschriften van Jules Simon, als door hare veelvuldige grondige geschriften op het gebied van de geschiedenis der wijsbegeerte en het uitgeven van de oorspronkelijke geschriften zoo van oude als latere wijsgeeren. Wij gelooven verder ook niet dat D^{r}. Land, bij nader inzien zal ontkennen dat M^{r}. Opzoomer het hoofddoel der wijsbegeerte in het onderzoek der waarheid stelt, ofschoon zijne opvatting daarvan soms wel den schijn heeft haar voor andere doeleinden, en aan de ervaringsstudie der natuurwetenschappen dienstbaar te maken. De wijsbegeerte als de wetenschap aller wetenschappen moet de beginselen van ieder afzonderlijk onderzoeken en bepalen, dit is haar nevendoel, naast haar hoofdbeginsel, maar zij moet zich nimmer tot een bloot middel ter bereiking van iets buiten haar gebied vernederen; doch eerbied voor de wetten der zedelijkheid en de uitspraken eener verlichte godsdienst in te boezemen is immers niet onwaardig aan hare grootsche bestemming.

Men kan het meest gegronde beginsel door overdrijving onjuist en ongegrond maken, zoo als zulks hier met het doel der wetenschap het geval is, dat men die voornamelijk om haar zelve moet beoefenen en niet alleen om de toepassing en het nut dat daaruit voortspruit; hierin komen zelfs de grootste voorstanders der empirische wijsbegeerte, een Littré, een Stuart Mill, zoowel als de spiritualist Jules Simon, met elkander overeen; doch als de beroemde Justus von Liebig zegt, dat het grondbeginsel van het doel der nuttigheid een openbare vijand der wetenschap is, welke alleen naar waarheid zoekt, moet dat niet al te letterlijk opgenomen worden. Hetgeen daaromtrent door M^{r}. Opzoomer in zijne ‘Wetenschap en wijsbegeerte’ aangemerkt is, verdient alle behartiging; men moet de wetenschap niet isoleren; doch de beoefening daarvan om alleen een zeker ‘doel’ te bereiken, zoo als tegenwoordig maar al te zeer plaats heeft, kan niet anders dan eene oppervlakkige kennis te weeg brengen, die voor de echte wetenschap weinig of geen waarde heeft. D^{r}. Land zal dit voorzeker in dien zin ook zoo bedoeld hebben, even als Aristoteles en Baco, zij bestudeerden de wetenschap niet uit ‘liefde tot de menschheid’, maar hunne studiën hebben het ‘heil’ daarvan ten gevolge gehad. De wetenschap als kennis der waarheid, is daardoor alleen aanbevelenswaardig; zoekt men het doel buiten haar zelve, dan verlaagt men haar tot eene ‘dienstbare wetenschap,’ dit heeft D^{r}. Land slechts willen zeggen en geenszins haren heilzamen invloed door hare toepassing willen ontkennen. Hiermede is zijne verklaring,

dat niet het ‘naaste’ maar het ‘eenige’ doel waarvan in de hoogere streken der wetenschap nog bewustheid heeft ‘licht’ is, volstrekt niet in strijd.

Dorst naar ‘waarheid’ is volgens D^{r}. Land eene van de twee menschelijke karaktertrekken, welke wijsbegeerte en wetenschap in het leven roepen. Behoefte aan ‘eenheid’ is de andere. Den mensch is het eigen dat hij orde, verband, eenheid te midden van het vele zien ‘wil’. Hierin ligt zijne redelijke natuur. Wij zijn het met den groningschen professor eens dat voor dit ‘wil’ heter ‘kan’ zou gevoegd hebben, want het is een vermogen der rede om eenheid in de veelheid der verschijnselen te brengen, hierdoor kan de mensch van de onmiddellijke gewaarwording der bijzondere voorwerpen tot het begrip van het heelal, van een ‘kosmos’, een schoon geordend geheel der schepping, opklimmen. Het komt ons echter voor dat hij zich de moeite had kunnen sparen om hier over het verstand der dieren en hunne opvatting der zintuigelijke indrukken uit te weiden; wij weten hiervan volstrekt niets door eigene waarneming, en het is alleen bij gevolgtrekking van eenige weinige uitwendige verschijnselen, dat wij eenig besluit kunnen opmaken, hetwelk toch grootendeels hypothetisch blijft. Dit staat echter vast, dat alleen de mensch vatbaar is om eenheid in zijne ontvangen indrukken en in zijne kennis te brengen.

Dat de mensch eene behoefte heeft om de wereld als een ‘geheel’ te aanschouwen zal ieder wijsgeer erkennen, maar hij die de empirische methode eenzijdig voor de alleen ware houdt, zal die behoefte alleen aan de ervaring toeschrijven. Doch hoe is zulks mogelijk daar die ervaring, hoe rijk, langdurig en getrouw ook, ons niet dan de bouwstoffen onzer kennis kan aangeven, en daar alleen door de vermogens van den menschelijken geest, daarin orde, verband van oorzaak en gevolg, zamenhang en eenheid moet gebragt worden. Hierdoor wordt geenzins ontkend, dat door de waarneming der verschijnselen, dit alles meer bevestigd en ontwikkeld wordt, dat zonder de ervaring dit zamenvattend en regelend vermogen van onzen geest werkeloos zou blijven sluimeren. 's Menschen zinnelijkheid, verstand en rede moeten zooals Aristoteles zoude zeggen, door de ervaring van het vermogen (‘potentia’) tot de werking (‘actus’) gebragt worden, maar die ervaring kan ze ons niet geven, als wij te voren de kiem er niet van bezaten, die slechts op de waarnemingen en indrukken wacht, om te kunnen ontluiken. Wij kunnen dus niet zien dat het citaat hetgeen door den hoogleeraar uit M^{r}. Opzoomers ‘Leesboek der logica’ (pag. 57) aangehaald wordt, D^{r}. Land en ons tot een ander besluit zoude moeten brengen.

‘Zoo heeft het beginsel der causaliteit, even als dat van den zamenhang der dingen eene geschiedenis.’ Wie zal zulks ontkennen? De mensch komt niet met al zijne geestvermogens ontwikkeld ter wereld, zij moeten door de waarneming der zinnelijke en zigtbare verschijnse-

len, door de inwendige ervaring, door eene langzame en doeltreffende opvoeding en langdurige ontwikkeling in hem ontluiken; maar de ervaring is daarvan geenszins de ‘oorsprong’, maar slechts de ‘aanleiding’. Hoevele menschen zijn er niet in de gunstigste omstandigheden geplaatst bij wie zij niet tot werkelijkheid komen, omdat de ervaring alleen ze niet geven kan. Wij kunnen dus aan de ervaring niet vragen ‘welke de eenheid der wereld is.’ De groningsche hoogleeraar erkent eindelijk zelf ‘onzen heerlijken aanleg,’ dat wij eenheid ‘kunnen’ zien; dit ‘kunnen’ ligt dus immers in onzen geest en geenszins in de ervaring. De ontwikkeling des menschdoms heeft hare geschiedenis, zoo wel als die van iederen bijzonderen mensch, maar als het geen oorspronkelijke vermogens had, zou de ervaring der eeuwen het weinig of niets geholpen hebben; de uitwendige omstandigheden moesten daartoe veel bijdragen, maar zij deden het niet alleen, een negerras in Griekenland geplaatst, zou voorzeker dien hoogen trap van ontwikkeling niet bereikt hebben, die de eeuw van Pericles en Plato verheerlijkt.

Wat het causaliteits-begrip aangaat, hiermede is het eveneens als met dat van eenheid gelegen: uit de ervaring leeren wij niets anders als dat twee verschijnselen op elkander volgen, en geenszins het noodzakelijk verband dat er tusschen de oorzaak en het gevolg bestaat, waardoor de eene het andere voorbrengt. Volgens de empirische methode heeft Hume gelijk, die het causaliteits-begrip een gevolg der gewoonte noemde dat twee verschijnselen altijd op elkander volgen, zonder dat wij echter kunnen besluiten dat het eerste de oorzaak van het laatste is. Kant redde het begrip der oorzakelijkheid, door het als eenen noodzakelijken vorm (categorie) van het verstand te beschouwen, dien wij op de verschijnselen der ervaring toepassen. Deze catigorie is de wet dat er een noodzakelijk verband tusschen oorzaak en gevolg bestaat.

De woorden die hieromtrent door den Hoogleeraar weder uit M^{r}. Opzoomer's ‘Leesboek der logica’ aangehaald worden, kunnen het tegendeel daarvan niet bewijzen: ‘Het kan den mensch niet ontgaan dat in de rij zijner kundigheden sommige veel naauwer met elkaar dan met al de andere zamenhangen. Die waarneming wekt hem op, om wat bij elkaar past ook bij elkander te brengen. Zoo verbindt hij de gelijksoortige kundigheden die dezelfde verschijnselen tot onderwerp hebben en maakt er een geheel uit. Zulk een geheel draagt den naam van Wetenschap. Op die wijze zijn er vele wetenschappen ontstaan.’ Juist omdat ‘het den mensch niet ontgaan kan’ dat sommige zijner kundigheden veel naauwer met elkaar dan met al de andere zamenhangen, en dat hij daaruit eene wetenschap kan vormen, is immers het bewijs dat het eenheidsbegrip bij hem levend en werkend is geworden en hij het op zijne gelijksoortige kundigheden toepast. M^{r}. Opzoomer leert verder dat de mensch bij het verzamelen van kennis ‘aanvankelijk’ geen ander doel had dan de praktijk, d.i. om in zijne onmiddellijke

behoefte te voorzien; wij geven dit volgaarne toe, zonder ons ook over de vraag van D^{r}. Land te verwonderen: ‘Hoe zou het mogelijk zijn uit de drijfkracht der “uitwendige” behoefte de groepering van iemands kundigheden af te leiden?’ Voorzeker geven die behoeften geen aanleiding tot het stelselmatig vormen eener wetenschap, maar alleen om die kundigheden te verzamelen die men voor het oogenblik noodig heeft. Wij gelooven dat men D^{r}. Land verkeerd zou verstaan indien men meende dat hij door het eenheidsbegrip ‘de meest heterogene feiten uit één beginsel zou willen verklaren.’ De drang naar eenheid is, om hiermede van dit onderwerp af te stappen, een ders schoonste eigenschappen der menschelijke rede, die hem in staat stelt om bijeen te voegen wat bij elkander behoort, overeenkomst te zien waar men oppervlakkig niets dan verscheidenheid zou meenen te bespeuren, en tegenstrijdigheden in eene hoogere harmonie op te lossen. Het eenheidsbegrip stelt den empirischen wijsgeer in staat om bij elkander te voegen wat bij elkander behoort en een stelsel van wetenschap te vormen met uitkomsten der ervaring, waarop hij met regt zoo veel prijs stelt.

Wat de geschiedenis der wijsbegeerte en der bijzondere wetenschappen hierin betreft, komt het ons voor dat D^{r}. Land de denkbeelden van M^{r}. Opzoomer niet juist begrepen heeft en dat de groningsche professor hem billijk heeft teregt gewezen. Vooreerst wordt M^{r}. Opzoomer beschuldigd als zou hij ten onregte aan het ontstaan der wijsbegeerte eene veelheid van wetenschappen hebben doen voorafgaan, hetgeen tegen de getuigenis der geschiedenis strijdt, want ‘bij de Grieken vinden wij geene wetenschappen vóór dat met Thales de wijsbegeerte optrad.’ Hierop wordt met regt aangemerkt dat zulks juist gezien is, en dat niet vóór de Alexandrijnsche periode de bijzondere wetenschappen een zelfstandige ontwikkeling erlangd hebben. Thales en Pythagoras konden bezwaarlijk reeds vakgeleerden zijn.

M^{r}. Opzoomer kan dus onmogelijk aan de wijsbegeerte eene veelheid van wetenschappen doen voorafgaan. Hij heeft geheel iets anders bedoelt, hij doet de philosophie ‘van onze dagen,’ de ‘empirische,’ uit eene veelheid van wetenschappen ontstaan, ‘niet de grieksche van Thales’ Hierin heeft M^{r}. Opzoomer en de hoogleeraar volkomen gelijk; eene andere vraag is het, of deze wel de echte wijsbegeerte kan genoemd worden, en of het wel kan gezegd worden ‘dat het jammer is dat de wijsbegeerte reeds bij Thales eene verkeerde rigting nam’? Bij de Ionische school, waarvan deze de stichter was, waren de bijzondere wetenschappen nog niet geboren en de philosophie in hare eerste kindsheid. Zij zocht, door het treffend schouwspel der natuur aangelokt, die uit één beginsel, of stoffelijk hoofdbestanddeel, in haren oorsprong en wording te verklaren. Deze verklaring kon niet anders dan gebrekkig zijn, zonder dat men kan zeggen, dat zij eene verkeerde rigting nam.

Als D^{r}. Land zich op dat verheven standpunt geplaatst heeft, waarop

hij alles begrijpen, niets veroordeelen wil, is hij de éénig ware geschiedkundige rigting gevolgd. Er moge soms van de spreuk: ‘tout comprendre c'est tout pardonner’ een schromelijk misbruik gemaakt zijn, zij is toch het éénige rigtsnoer om tot eene onpartijdige geschiedkundige beschouwing te geraken, vooral als men daarin voor ‘pardonner’ het word ‘expliquer’ in de plaats stelt.

‘Groote wijsgeeren zegt Dr. Land, jammeren niet over het werk hunner voorgangers.’ Zij moesten zulks niet doen, maar zij deden het toch, hierin wordt hij door den hoogleeraar met grond wederlegd. De geschiedenis der wijsbegeerte levert hiervan het niet zeer stichtelijk tafereel: ‘Aristoteles is niet met de verschuldigde achting voor zijn leermeester Plato vervuld, de oude wijsgeeren der verschillende scholen bejegenden elkander alles behalve onpartijdig en vriendschappelijk. “Ja met welk een eerbied, met welk eene roerende liefde (!) wordt er door Baco, Spinoza (?) Kant (?), Hegel, Herbart, Schopenhauer enz. over hunne voorgangers geoordeeld!” Leibnitz zelf die de onpartijdige uitspraak deed “dat alle wijsgeerige stelsels gelijk hebben in hetgeen zij aannemen, maar ongelijk in hetgeen zij verwerpen” is niet altijd even onpartijdig en regtvaardig in zijn oordeel over Descartes en Spinoza, waaraan hij nog al het een en ander te danken had. Wat doet D^{r}. Land ook op zijne beurt? Het streven der speculatieve philosophen wordt door hem vruchteloos genoemd. Met Locke steekt hij den draak, hij schildert hem als een stumpert af (!) die het gevaarlijke verstand aan kluisters wilde leggen, maar het juist aan het hollen bragt. (?) En een angstkreet ontsnapt hem als hij bedenkt wat er onder de invloed van M^{r}. Opzoomer die toch ook zijn voorganger is, “in Nederland van de wijsbegeerte dreigt te worden.” Maar wij moeten hier ook vragen of de empirische school ook wel van dit euvel vrij is, of zij niet met eene zekere minachting op de groote wijsgeeren, die met haar verschillen, nederziet, of zij hun het verschuldigde regt laat wedervaren, of hunne gevoelens door haar altijd juist begrepen en goed en onpartijdig worden voorgesteld, in één woord, of zij de spreuk: “tout comprendre c'est tout expliquer,” - want “tout pardonner” willen wij niet eens vergen, - altijd voor den geest gehouden heeft?

Volgens D^{r}. Land, zagen wij, gevoelt de mensch van nature “eene eigenaardige behoefte om de wereld als een geheel te aanschouwen.” Wordt deze stelling niet door de geschiedenis bewezen? Thales, Anaximander, Anaximenes beschouwden immers reeds de natuur als een groot geheel. Van waar dit? vraagt hij. Niets blijft ons, volgens hem ter verklaring over dan het streven des verstands, om eenheid in de afzonderlijke zinnelijke indrukken te brengen en naar het aanschouwen van eene alles omvattende orde te trachten. Wij gelooven dat D^{r}. Land in deze verklaring der kosmologische bespiegelingen niet te ver gegaan is. Men zou hier bij kunnen voegen dat aan Pythagoras reeds het denkbeeld van een Kosmos, een schoon geordend heelal, toe-

geschreven wordt, en dat de Eleatische wijsgeeren Xenophanes en Parmenides in den vroegsten tijd der wijsbegeerte zelfs, tot het denkbeeld van ééne en onveranderlijke zelfstandigheid opklommen en de veelheid der verschijnselen slechts voor een schijn zonder wezenlijkheid verklaarden. Geheel de oude grieksche philosophie is min of meer pantheïstisch. Het zoude ons te ver leiden, wilden wij de geheele geschiedenis der wijsbegeerte doorloopen, ten einde daardoor het begrip van eenheid te staven dat aan den menschelijken geest eigen is. Met eene magtspreuk als: "a priori weet men niets," maar a posteriori kan men nog al het een en ander weten, o.a. dit welke de grenzen van het menschelijk kenvermogen zijn,' is dit niet te wederleggen. Kant bij wien D^{r}. Land zich meent te kunnen aansluiten wil dit juist. Maar hij wil nog meer, hij wil ook den aard daarvan doorgronden en vond dat het een hoofdtrek der 'zuivere rede' was, eenheid in de gewaarwording en der zinnelijkheid en in de voorstellingen des verstands te brengen, dit doet zij door hare ideën, die bij hem geenszins constitutief maar regulatief zijn.

Dat er met Socrates eene groote omwenteling in de grieksche philosophie ontstaan is, en dat deze reeds eenigzins door de sophisten werd voorbereid, is onbetwistbaar. Met hem hield men op om over den oorsprong der dingen te bespiegelen, en bepaalde zich voornamelijk tot de zelfkennis en 's menschen zedelijke natuur; doch daarin zocht men weder één grondbeginsel der deugdsbetrachting. Antisthenes en Aristippus staan hierin tegen elkander over even als later Zeno en Epicurus, die lang de wijsgeerige wereld onder zich verdeeld hielden. De grootste der grieksche philosophen Plato en Aristoteles poogden ook één grondbeginsel voor hunne bijna alles omvattende stelsels aan te nemen, hierdoor zijn zij even groot als door de waarheden waarmede zij het gebied der menschelijke kennis hebben verrijkt. Bij Aristoteles begint nu eerst de splitsing der bijzondere wetenschappen die in het Alexandrijnsche tijdvak haar beslag kreeg. Wat verder D^{r}. Land aanmerkt op hetgeen er na dien philosooph met de wijsbegeerte in de oudheid voorviel, komt ons even als aan den groningschen hoogleeraar duister voor, en wij vinden met hem den sprong die hij doet met van de Grieksch-romeinsche heerschappij in eens op Descartes en de vrije ontwikkeling der wijsbegeerte en der wetenschappen over te springen, verbazend groot.

'De jongste twee en een halve eeuw nemen de vrije ontwikkeling der wetenschappen en der wijsbegeerte op, daar waar zij drie honderd jaar voor Jezus geboorte was blijven staan.' Teregt wordt door den hoogleeraar hier tegen D^{r}. Land opgemerkt, dat hij door de middeleeuwen geheel te vergeten, de beschaving der germaansche volken en het onderscheid tusschen de christelijke en de voor-christelijke periode gansch uit het oog heeft verloren. Echter kunnen toch de wijsbegeerte en de bijzondere wetenschappen in den nieuweren tijd, in een

zeker opzigt als eene voortzetting van die der Grieken aangezien worden, omdat de grondslagen daarvan door hen waren gelegd. De wetenschappen scheidden zich van toen aan nog meer dan vroeger van de wijsbegeerte af, om meer zelfstandig haren weg te vervolgen. Aan de eene zijde zien wij Copernicus, Galileï, Kepler en hunne opvolgers, bij deze groote sterrekundigen had hij wel een Baco en Newton kunnen voegen. Deze en hunne opvolgers hebben meer gedaan dan ons 'met een tal van bijzonderheden bekend te maken, waarbij de maatschappij, de dagelijksche praktijk hare rekening vindt,' zij hebben het grootsche gebouw der moderne wetenschappen op stevige grondslagen opgerigt. Maar niettemin, zegt D^{r}. Land, de grootste 'wetenschappelijke' celebriteiten zijn alleen die in wie het meeste van den ouden fieren geest der 'vrije wijsbegeerte' is overgebleven. Dit zijn dus zeker zij die in plaats van den wetenschappelijken weg, dien der wijsbegeerte ingeslagen hebben, zoo als: Descartes, Spinoza, Leibnitz en hunne opvolgers. Wij kunnen hier meer mede instemmen dan met hetgeen dat wij daaromtrent bij den hoogleeraar lezen. 'Welnu, zoo noeme hij een enkel feit dat volgens eene andere methode is aan het licht gebragt, dan door Copernicus, Galileï, Kepler enz. gevolgd werd!' De genoemde wijsgeeren, die eene andere method evolgden, hebben dus niets aan het licht gebragt, en hunne bespiegelingen zijn dus geheel ijdel en nutteloos geweest? Gezwegen dat zij zelve groote wetenschappelijke mannen waren, hebben zij de bijzondere wetenschappen niet tot een groot zamenhangend geheel teruggebragt? Is dat niet de grootsche taak der wijsbegeerte? Hebben zij niet, vooral op het zedelijke gebied, dat nog hooger dan het zuiver wetenschappelijke is, waarheden ontdekt, die voor het menschdom van nog meer belang zijn dan de nuttigste wetenschappelijke feiten? De groningsche hoogleeraar behoefde geenszins op het punt te staan van 'in toorn te ontsteken' omdat de bijzonder wetenschappelijke mannen op den tweeden rang door D^{r}. Land geplaatst zijn. Copernicus, Galileï, Kepler enz. is hierdoor geen smaad aangedaan. Hij was verder geenszins genoodzaakt naar de beantwoording van eene vroeger voorgestelde vraag te wachten: waarom de wijsbegeerte blijft voortleven als hare kinderen, de bijzondere wetenschappen, geboren zijn? Hij kon deze zich zelf geven, wanneer hij maar verkozen had te bedenken dat de wijsbegeerte ook het verband der wetenschappen tot eenheid is, dat zij van haar rigting en grondbeginselen, zoo wel als de bouwstoffen van de ervaring moeten ontvangen, dat hare methode van onderzoek door de wijsbegeerte moet getoetst worden, in één woord, dat zij de wetgeefster en de wetenschap der wetenschappen is. Hierdoor worden de wetenschappen tot geene 'dienstbaarheid' verlaagd, als zij de waarheid om haar zelve blijven zoeken en daardoor vruchtbaar in de toepassing worden, maar wel als zij slechts om deze toepassing zouden worden beoefend. Dat de bijzondere wetenschappen, vooral die welke op de

kennis der natuur betrekking hebben, de empirische methode volgen, dit kan de wijsbegeerte niet anders dan goedkeuren, zij beschouwt deze ook voor haar als de éénig ware, en wijst deze zelfs haar aan. Maar zij mogen zich niet in de plaats der wijsbegeerte trachten te stellen en hare methode als uitsluitend op alles toepasselijk willen doen voorkomen, zij moeten op haar gebied blijven, en zich niet van het gezag der wijsbegeerte pogen te ontslaan, om zich van dit gezag meester te maken.

De groningsche hoogleeraar verschilt verder in zijne denkbeelden over de wereldbeschouwing met D^{r}. Land waar deze zegt: 'In onze dagen is een goed sluitende wereldbeschouwing noodzakelijk subjectief..... Hoe meer de menschelijke kennis zich uitbreidt, des te grooter wordt het onderscheid tusschen de kennis der individuen, en een stelsel dat de kundigheden van den een vrij wel zamenvat, beantwoordt des te minder aan het positive weten van een ander.' De hoogleeraar schijnt weinig gewigt aan dit argument te hechten, dat onlangs nog door den beroemden chemicus Berthelot, tegen de dichterlijke natuur-philosophische bespiegelingen van zijn vriend Renan gebruikt werd. Wij houden er met Kant ons van verzekerd, dat onze wereldbeschouwing het gewrocht van onzen geest is, uit de gegevens der ervaring zamengesteld. De bijzondere wetenschappen moetep hiertoe wel de bouwstoffen leveren, maar zij kunnen ons het denkbeeld van het geheel niet geven; de geest moet die bouwstoffen tot één gebouw zamenstellen, dat te hechter en te schooner zal zijn, naar mate die deelen waaruit het is zamengesteld, door de bijzondere wetenschappen zuiverder zijn afgewerkt en in elkander passen. Wij zijn het met den hoogleeraar volkomen eens, dat men zich in de wereldbeschouwing niet aan dichterlijke bespiegelingen moet toegeven, dat eene natuurphilosophie welke op eene gebrekkige natuurkennis rust, en die buiten de ervaring en wetenschappelijke waarneming om 'a priori' te werk gaat, weinig of geen waarde heeft. Maar dit neemt niet weg, dat wij, hoezeer op de hoogte der wis- en natuurwetenschappen staande, toch die natuur niet kunnen kennen zoo als zij wezenlijk als 'noumenon' bestaat. De wetenschappen doen ons slechts de eigenschappen, de uitwerkselen, maar geenszins de zelfstandigheden en de krachten kennen. Wij hebben een denkbeeld van het onmetelijke heelal, van de beweging en de onderlinge aantrekking der hemelbollen, maar kunnen wij ons verzekerd houden dat dit verheven geheel zoo is als wij het uit de wetenschappelijke ervaring ons vormen en voorstellen? Al stellen wij ons met Locke op een geheel sensualistisch standpunt, waartoe men in onzen tijd met zooveel zelfvertrouwen terug keert, dan moet men toch in de stof, zonder te weten wat die eigenlijk is, tweederlei soort van eigenschappen, 'primaire' en 'secondaire' aannemen, de eerste namelijk, zonder welke wij die ons niet kunnen voorstellen, zoo als: uitgebreidheid, ondoordringbaarheid, vorm; de andere, die

wij meer ‘subjectief’ dan ‘objectief’ aan haar toekennen, als: kleur, klank- en reukgevend; immers in de natuur bestaat er eigenlijk noch kleur, noch geluid, noch reuk, het zijn slechts de subjectieve indrukken die de gesteldheid en beweging der stof op onze zintuigen maken, welke den indruk en de voorstelling daarvan in onzen geest doen ontstaan. Wij moeten ons met die kennis, die geenszins absoluut, maar slechts betrekkelijk is, vergenoegen.

Hoe veel achting wij voor de wis- en natuurkundige wetenschappen koesteren, hoezeer wij overtuigd zijn dat wij door haar alleen deze betrekkelijke kennis, en geenszins door bespiegelingen ‘a priori’ kunnen vermeerderen en volledіger maken, blijven wij met Kant het er voor houden dat het idee van den Kosmos dat wij ons vormen, hoe wetenschappelijk ook, slechts het gewrocht van den menschelijken geest is volgens de wetten van ons kenvermogen te zamen gesteld. Dit was de stellige overtuiging van een wijsgeer, die zelf een zoo groot wis- en natuurkundige was, en zich geenszins door de verbeelding en phantasie liet verleiden. In dien zin zal D^{r}. Land het ook wel gemeend hebben, als hij eene wereldbeschouwing onmogelijk achtte welke in elk opzigt wetenschappelijk (‘objectief’) gehalte bezitten zal.

Het zoude ons te ver buiten de grenzen doen gaan, die wij in acht moeten nemen, indien wij hetgeen de hoogleeraar nog verder over het verband der wijsbegeerte en der bijzondere wetenschappen zegt, wilden volgen. Nog slechts een paar aanmerkingen over de taak der philosophie, die tweeledig kan opgevat worden. ‘Volgens het oordeel van sommigen is zij geroepen datgene te doorvorschen wat buiten en boven het bereik van alle ervaring, zoowel zinnelijke als innerlijke, ligt: den geheimzinnigen achtergrond der verschijnselen, het wezen der dingen, de eerste oorzaken en de doeleinden van hun bestaan.’ Wij wisten niet dat er in onzen tijd nog aanhangers der oude metaphysica bestonden, en geloofden, dat het met de speculatieve stelsels ‘a priori’ voor goed gedaan was, en dat men tegenwoordig, na het ophouden der heerschappij van Fichte, Schelling en Hegel, weder meer tot het gevoelen van Kant, die aan die metaphysica een einde poogde te maken, teruggekeerd was. De hoogleeraar stelle zich gerust, de speculatieve wijsgeeren zijn thans even afkeerig als hij van ‘willekeurige definities en onbewezen orakelen’, zij kunnen zich alleen maar niet aan de uitsluitende heerschappij der ervaring onderwerpen; zij willen wel van haar een dankbaar gebruik maken, maar kunnen niet toestemmen dat zij de éénige sleutel tot de geheimenis der waarheid is. Volgens het gevoelen van anderen matigt de wijsbegeerte zich niet aan, ons eene volledige, alomvattende wetenschap te geven. Zij wacht zich voor iedere uitspraak welke geen goed geconstateerd resultaat der ervaring is. Zij laat de eeuwige raadsels rusten. Zij vermijdt alle problemen, welke, de hoogte der wetenschap in aanmerking genomen, ‘nog niet’ voor oplossing blijken

rijp te zijn. Zij staat dus met alle vakgeleerden op eene gelijke hoogte. De bijzondere wetenschappen, zijn ‘wetenschap’ geworden, door het inzigt dat de éénig ware methode die der ervaring is.... Welnu, op dezelfde wijze is ook de algemeene wetenschap de wijsbegeerte, inderdaad ‘wetenschap’ geworden.

Dit is ook het gevoelen van den hoogleeraar en der geheele empirische school, doch is 't geenszins van D^{r}. Land, noch van de tegenwoordige bespiegelende spiritualistische wijsgeeren, die echter ver verwijderd zijn van de overdrevene speculatiën van het idealismus, en de methode der ervaring zelve toepassen op het gebied waar deze te huis behoort; doch de wijsbegeerte voor iets hoogers aanzien dan het ‘quintessens der bijzondere wetenschappen, die haar ‘dienstbaar’ moeten zijn in hare nasporingen, zoodat de vakgeleerden, wel verre van op eene gelijke hoogte met de wijsgeeren te staan, dikwijls zeer bekwaam in hun ‘vak’ kunnen zijn, zonder eenig begrip van philosophie te hebben, en verstandig zouden doen met zich daaromtrent geene uitspraken te veroorloven. Door den hoogleeraar worden Alexander von Humboldt en Auguste Comte met grooten lof hier aangehaald; wij willen hiervan niets afdingen, de eerste heeft blijken van een wijsgeerigen geest gegeven en zich in zijn ‘Kosmos’ een veelomvattend geleerde en voortreffelijk schrijver getoond, de andere was een uitstekend wetenschappelijk man, die zijne methode uitsluitend op alles meende te kunnen toepassen; doch eigenlijke wijsgeeren waren zij beide niet, ofschoon noch de ‘Kosmos’ noch de ‘Cours de philosophie positive’ ooit der vergetelheid zullen worden prijs gegeven.

Tot staving van zijn gevoelen tegenover dat van D^{r}. Land, haalt de hoogleeraar weder eene plaats uit ‘Wetenschap en Wijsbegeerte’ van M^{r}. Opzoomer aan (p. 64), die veel waars bevat, doch, naar onze meening, de wijsbegeerte nog haar volle regt niet laat wedervaren. ‘De wijsbegeerte’ wordt daar gezegd, ‘is meer dan eene encyclopedie (van de bijzondere wetenschappen); haar standpunt is hooger.... Maar aan den anderen kant is zij ook minder dan een encyclopedie; zij neemt van de uitkomsten der bijzondere wetenschappen slechts een gedeelte, slechts zooveel als noodig is om de zamenwerking der krachten in het heelal in het licht te plaatsen.’ Is de wijsbegeerte niets meer? Is zij niet die alomvattende wetenschap, welke de stralen der algemeene kennis in haar middelpunt te zamen trekt om daaruit een helderder licht te verspreiden dan de beschouwing des heelals ons geven kan? Dringt zij niet tot de bron van alle kennis, tot den menschelijken geest zelven door, en vindt zij daarin niet de hooge ideën van waarheid, schoonheid en zedelijkheid, welke ons eene methode, die alleen op het uiterlijke en zigtbare gerigt is, niet geven kan?

Het onderzoek van den oorsprong en den aard dezer ideën maakt de hooge voortreffelijkheid der wijsbegeerte uit. Zij is niet enkel eene logica op de ervaring der wis- en natuurkundige wetenschappen toegepast; en

al was zij niets meer, dan was zij daardoor nog hooger dan alle vakwetenschappen te zamen, van welker uitkomsten zij echter een dankbaar gebruik maakt. Het is in onzen tijd de dure pligt der wijsbegeerte om haren rang als algemeene wetenschap te handhaven; de edelste schatten der menschheid zijn aan haar toevertrouwd, zij moet daarvoor waken dat zij niet verloren gaan of ongebruikt blijven liggen. Hare taak tegenover de vak-wetenschappen, welke zulke groote vorderingen hebben gemaakt en daardoor overmoedig zijn geworden, is niet alleen hare onafhankelijkheid, maar haar gezag te handhaven, opdat de zedelijkheid en de godsdienst, de schoonheid in de kunst en letterkunde niet voor de empirische waarheid en de nuttige toepassing der vak-wetenschappen thans, vooral in het onderwijs van het opkomend geslacht, op den achtergrond geraken. Zij moet zorgen dat de beoefening der wetenschappen, niet slechts een middel worde 'om door de wereld te komen', maar dat deze dienstbaar worde gemaakt aan de juistere kennis der waarheid en de zedelijke en aesthetische vorming en opleiding van ons geslacht. Hare methode zij niet meer de oude dogmatische, noch uitsluitend de empirische, maar de kritische, op de kennis en het voortdurend onderzoek van de ontwikkeling der vermogens van den menschelijken geest, van de bronnen der geschiedenis en van den aard der bijzondere wetenschappen gegrond, om daardoor de algemeene kennis der waarheid al verder en verder te brengen. Hoezeer wij de grootste achting voor wetenschappelijke geniën als Copernicus, Galileï, Kepler, Baco, Newton, enz. koesteren; vergelijken wij hen met wijsgeeren als Descartes, Leibnitz en Kant, dan bespeuren wij dat de invloed van dezen veel uitgestrekter was en het gansche gebied der menschelijke kennis niet alleen, maar ook dat van de zedelijke en godsdienstige ontwikkeling omvatte, en genen dus niet met hen op eene gelijke lijn te plaatsen zijn. Een vak-geleerde, hoe voortreffelijk ook, zonder eenige algemeene of wijsgeerige kennis, is een zeer ongeschikt mensch voor de bevordering der wetenschap in het algemeen.

D^{r}. Land verklaart zich ook in een artikel getiteld: 'Wijsgeerig programma.' (Godgel. Bijdragen 1864, p. 13), een voorstander van Kant en van de kritische methode in de wijsbegeerte te zijn. De hoogleeraar vermeent, dat deze de schriften van den Königsberger wijsgeer, voor wien hij ook eene groote achting koestert, niet goed begrepen, - ja twijfelt zelfs dat hij die wel ooit zoude gelezen hebben (!). Zonder ons hier met dit bijzonder vraagstuk in te laten, zien wij in deze verklaring van den doctor een goede toekomst voor de beoefening der philosophie in ons land indien dit voorbeeld meer navolgers vindt.

Dat Locke, zooals de hoogleeraar zegt, een voorlooper van Kant zou geweest zijn, en dat aan de 'Kritik der reinen Vernunft' de 'Essay on human understanding' vooraf ging, valt niet te ontkennen, maar de scepticus Hume was ook een van die voorloopers. Het sensualismus van Locke, zijne empirische methode ging spoedig in het scepticismus

over; Kant bestreed die beide en redde de grondwaarheden van den menschelijken geest, die door het materialismus en de twijfelzucht gevaar liepen geheel uit het oog verloren te worden. Tegenwoordig heeft de wijsbegeerte dezelfde roeping te vervullen: wordt de empirische methode te uitsluitend toegepast, dan blijft het materialismus en het scepticismus niet achterwege; het eerste vooral heeft zichreeds met een drieste stoutheid vertoont, en hoezeer wij de goede bedoelingen en het gezond verstand van Locke en de scherpzinnigheid van Hume op prijs stellen, zien wij in de kritische methode het éénige redmiddel tegen hunnen opnieuw herlevenden invloed. Hoe de hoogleeraar eigenlijk over Kant en zijne methode denkt, zullen wij in de beschouwing van zijne verhandeling, 'Kinker als wijsgeer,' ontdekken.

J.A. BAKKER.

Geen karrelui aan het werk bij den koningsbouw.

De ware godsdienst. Eene studie over Lessing's drama, Nathan de Wijze, door Kuno Fischer. Uit het Hoogduitsch door A.G van Anrooy; Kampen, B.L. van Dam. 1865.
Lessing's Nathan de Wijze en 't Positieve Christendom. Eene voorlezing van D^{r}. Williebald Beyschlag, Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Halle. Uit het Hoogduitsch. Te Steenwijk, bij Nicolaas ten Brink. 1864.

Het is een der kenmerken van het echt, vooral dichterlijk genie, dat men uit zijne scheppingen niet alleen meer háált, maar dat er inderdaad meer in ligt, dan het, althans welbewust en opzettelijk, zelf daarin legde. Zulk een rijkdom is een der bewijzen van zijn adel. Daarmede is echter de mogelijkheid gegeven van de bewerking, maar ook de mogelijkheid der verknoeijing van zijne vruchten en voortbrengselen, niet zoo zeer bij zulken, die daarin véél - als bij de zoodanigen die daarin juist het hunne wilden vinden, en wier uitlegkunde eene inlegkunst werd, gelijk anderen slechts de napraters worden dier geniale geesten. Het was deze opmerking, die een vernuftig schrijver bewoog om zoovele Kantianen in zijnen tijd Kant's scheerspiegeltjes te noemen.

Aan zulke scheerspiegeltjes van Lessing en diens aan het hoofd dezes genoemde werk ontbrak het dan ook niet. Het was en bleef een koninklijke bouw, waarbij menig Kamer te doen kreeg; niet enkel in die dagen toen de Nathan het licht zag, maar ook in later tijd. Menige aanval was even onbekookt als menige verdediging. Het blijft trouwens een geschrift, waarop met vollen nadruk het woord toepasselijk is, dat Lessing eens aan Walch schreef: - *Wer aus den*

Büchern nichts mehr lernt, *als was in den Büchern steht*, *der hat die Bücher nicht halb genützt.*' - Van zulken zou het aangaande dit gedicht mogen heeten, wat de wijze jood aangaande zijn fabel zegt, dat zij 'kinderen waren, met een sprookje gepaaid.' - Het komt er maar op aan, wát men uit eenig boek meer leert, en of dit ook bezijden het boek moet heeten. Iets, wat met heiliger schrift dan de Nathan of eenig ander wel zeer het geval is geweest.

En daarvan, van zulk inleggen en toedichten, loopt men nog meer gevaar, wanneer men zulk een werk niet enkel ontleedt en nagaat wat er gezegd is, - maar wanneer men ook naar oogmerken waarmede het werd gezegd, gaat vorschen, als men niet enkel het huis - maar ook de fundamenten onderzoekt en het bouwplan beoordeelt. Het laatste deed D^{r}. Beyschlag, het eerste Fischer meer. De behandeling van den eerste is meer *en bloc* dan *en detail*, meer teleskopisch dan mikroskopisch, hetgeen bij Fischer het omgekeerde geval is. *Si parva etc.*, zouden wij den eerste meer den Aristoteles - den laatste meer den Plato van den Nathan noemen. - Fischer beschouwt het werk, naar zijn ontstaan, zijne hoofdgedachte, strekking, inhoud en onderscheidene karakters, terwijl hij de laatste in de onderscheidene personen nagaat, welke Lessing ten tooneele voerde. Wij zouden op die orde en indeeling eenige aanmerking kunnen maken en hare onjuistheid aantoonen hieruit, dat enkele dier deelen bij de behandeling in elkander vloeijen. Hij wijst aan, hoe het plan tot een dergelijk werk bij Lessing reeds lang bestond, hetzij dat de fabel van de drie ringen daartoe aanleiding gaf, of dat Lessing van deze, als van een gelukkigen vond gebruik maakte, gelijk hij dan ook die fabel, gelijk zij bij Boccacio en vroeger werd gevonden, naar zijn oogmerk wijzigde. Zijn doel was, volgens Fischer, om eene echte, edele verdraagzaamheid te prediken, niet eene zoodanige, die uit onverschilligheid omtrent alle godsdienst voortkwam en die naauwelijks iets te verdragen heeft, maar zulk een, die, bij warmte voor - en trouw aan de eigen overtuiging, de afwijking en tegenspraak van anderen, als op hun standpunt natuurlijk, gedoogde en verschoonde, hun daarom geen welwillende liefde weigerde. - Tot dat einde plaatste Lessing zijn stuk in een land, waarin de drie godsdiensten elkander ontmoetten, in een tijd waarin het paroxysmus van geloofshaat en dweepzucht gedeeltelijk was geweken, en er op de hoogste spanning een toestand van verslapping was gevolgd, die voor de bezadigde beschouwing gunstig was en eene Katharsis mogt heeten. Bij zulke botsing en toenadering moest het onderscheid van het waar of valsch in iedere godsdienst en in de godsdienst in het algemeen blijken. En dan was haar ziel en kern te vinden en te stellen in de *zelfverloochening*, die ons van de zelfzucht en den druk dien de wereld op ons uitoefent, vrij maakt, die ons verstand in dezelfde mate vrij maakt, als zij ons hart loutert, welker rijpste vrucht eene liefde is, die in waarachtige menschenkennis is gegrond. Tot die zelfverloochening

brengt men het niet, dan onder kamp en strijd, niet dan bij trappen, sneller of moeijelijker bestegen. En dit is het, wat Lessing in de onderscheidene karakters van zijn dramatisch gedicht zou hebben aangetoond, van welke Fischer nu eene ontleding laat volgen, die veel bevat, wat wij juist en fraai keuren. In menig opzigt evenwel, en ook in zijne opvatting van die hoofdstrekking van het gedicht kunnen wij ons niet met hem vereenigen. Altoos komt het op aard en rigting van die zelfverloochening zeer aan. Daja kende die, tijdens zij *contre coeur* Recha onder Nathans leiding liet; de kloosterbroeder kende haar, toen hij zich door den patriarch als middel en werktuig liet bezigen, mogt ook zijn hart en geweten daartegen opkomen.

D^{r}. Beyschlag wilde, blijkens den titel van zijne voorlezing, den Nathan van Lessing in verhouding tot het positive christendom, het geopenbaarde, kenmerkende en onderscheidende in de christelijke godsdienstleer, beschouwen. Daardoor was hij van zelf meer gewezen op de strekking van het gedicht van Lessing, dien hij dan ook louter (?) als dichter van den Nathan wilde gadeslaan. Hij vindt die strekking ‘niet in 't verbannen van den godsdiensthaat, van dien dweep- en vervolgzieken geest, die zoo dikwijls met verloochening van het ware wezen van alle godsdienst, in haren naam getoond wordt - niet in de verplaatsing van den strijd tusschen de verschillende godsdiensten van het veld der hartstogten en hatelijkheden op het gebied van den zedelijken wedijver om zich in liefde te openbaren - niet in het aanprijzen van wederzijdsche verdraagzaamheid; - maar in het prediken van eene boven deze staande nieuwere godsdienst van algemeene godsvrucht en humaniteit en als de alleen blijvende kern van alle positieve godsdiensten.’

Hierop gaat de Hoogleeraar voort om te betoogen, dat zulk een geest en gezindheid alleen op den bodem des christendoms gevoed worden, alleen uit dat christendom voortkomen kan, en dat ook Lessing dit, zijns ondanks, in den Nathan heeft aangetoond en daarmede zich zelven een slag toegebragt, zich zelf gevangen heeft in het net, dat hij voor 't positive christendom had gesponnen. - Hij wijst tot dat einde op de kracht van den ring, ‘die het vermogen had, om bij God en menschen aangenaam te maken wie hem geloovig droeg.’ - Daarin ziet hij gewezen op eene goddelijke hulp en gave, die daardoor werkzaam wordt, dat men in vertrouwen, d.i. in den geloove haar aanneemt. Met één woord, het edelgesteente is de *genade*, voor welke niet de joodsche, niet de mohammedaansche, maar alleen de christelijke godsdienst, het Evangelie, plaats heeft. Dit is voor ons de heilsgeschiedenis, eene geschiedenis die, eenmaal voor allen geschied, nu in allen zich herhalen wil, door eene onvergankelijke volheid van geest en leven, die zij in zich draagt - eene geschiedenis die wij gelooven, niet maar eenvoudig, zoo als Nathan meent, omdat onze vaderen wier bloed wij zijn, ze ons op goede trouw en goed geloof hebben overge-

leverd, maar omdat zij ons het hart gestolen heeft en aan dat hart zich als eene kracht Gods doet kennen. Juist in zijne positiviteit is het christendom de alleen ware godsdienst der humaniteit. Indien toch het zuiver menschelijke alleen het heilig (onzondig, vlekkeloos) menschelijke, het van 't goddelijk geheel doordrongen menschelijke zijn kon; waar is ons dit eigens in zijne reinheid en realiteit verschenen, behalve in den Eenige, die het geslacht in ons komt vernieuwen, d.i. tot de waarheid, reinheid en volkomenheid van het menschelijk wezen opvoeren, hierdoor, dat hij in hen eene gestalte verkrijgt? Wat is zijn rijk anders dan het reeds verschenen rijk van die ware humaniteit, die juist ook diviniteit moet heeten?

Wij vertrouwen, dat velen onzer Lezers met ons het klemmende, het verheffende, ook het niet-regtzinnige bij orthodoxie zullen voelen van een betoog, dat zich meer dan door enkel vernuft aanprijst. - Het zou evenwel te bezien staan, of niet althans ook de jood, zij het *in nuce*, geloof aan die waarheid en vertrouwen op zulke een genade Gods kende, en of Lessing inderdaad in tegenspraak stond met deze beschouwing, moge ook haar vorm en uitdrukking die van later tijd, van den onze, wezen. Het was ziende op dergelijke gedachten en waarheden dat Referent eens ten aanzien van Lessing en diens Nathan schreef: - ‘Wij zijn, God dank! zoo velen dit wilden, vooruit gegaan op den weg, door hem en anderen ingeslagen, door een Hooger Geest dan de zijne afgebakend en gebaand. Helderder, algemeener werd het inzigt in - dieper de opvatting van het wezen des christendoms.’ - Waarlijk, de man die worstelde om de waarheid, die zich tegen de oppervlakkige aanmatiging van velen onder de wordende rationalisten kantte, en betuigde, dat hij het liever met het oude kerkgeloof dan met dezer beweringen hield, die aan de leerstukken der drieëenheid, erfzonde en voldoening eene redelijke zijde zocht, was, ook waar hij vrijheid en verdraagzaamheid voorstond, niet zulk een afbreker en radicaal, als waarvoor sommige theologen vroeger en later hem uitkreten. Hij mogt schier biddend erkennen, dat de hoogste volle waarheid slechts voor God-alleen was; hij zocht die waarheid, zoo veel zij den menschen is gegund, met opregtheid in Christus. Zijne *Erziehung des Menschengeschlechts*, zijn laatst geloofswoord, gelijk de Nathan zijn zwanezwang kon heeten, kan dit getuigen.

Ten slotte werpt Beyschlag een blik op Lessing's tijd en ondervindingen, die, naar wij meenen, bij eene beoordeeling van het dichtstuk zeer moeten in acht genomen worden. Theologen hadden hem getergd, hunne aanmatiging was tergend. Lessing was prikkelbaar, vurig zijn ijver voor de waarheid, naar vrijheid dorstte zijn mannelijk gemoed. Hij mogt kind van zijn tijd wezen; hij was niet minder de man in en voor dien tijd, en daarmede de man voor de toekomst. En dan moet men met Götzês te doen krijgen, die in de hoogheid van hun gezag het ijle en ijdele magtwoord willen spreken, om er een woord

en een krachtig woord tegen in te brengen. Dan moeten zulke Götzes weten te bewerken, dat den man die eene overtuiging en een hart - en voor de volheid van dat hart een mond heeft, die moeten - zeggen we - weten te bewerken, dat zulk een man *door wereldsch hooggezag het stilzwijgen* opgelegd, zijn werk verbeurd verklaard wordt, om voor dien mond geen blad te nemen, geen blad te willen. Eenigermate teregt zegt Beyschlag, dat hij het grootste deel der schuld (?) aan Lessing's dwaling (*s'il y en a*) op rekening van der theologen stand (miskenning van hun stand) en wetenschap (bekrompen waan) toeschnjft. - Lessing ondervond mede wat Lichtenberg zoo te regt schreef: - '*Mein Herz macht mich gläubig; aber die Vertheidiger stören mich in meinem Glauben.*' Men moet zijne briefwisseling in die dagen met zijnen broeder, met Ebert, met Gleim lezen, om te zien, hoe het onderwerp, de wijze van uitvoering en verwezenlijking zijne ziel vervulde. Aan den eerstgenoemde schrijft hij: - 'Tegen Paschen is mijn stuk afgedrukt en zal het in 't licht komen, al hadden er geen twintig menschen op ingeteekend, en al moest ik het voor mijn eigen geld (Lessing bezat weinig en had toenmaals zorgen) laten drukken. Het heeft met onze tegenwoordige zwartrokken niets te doen, en ik wil het den weg niet afsluiten. Eens zal het toch ten tooneele worden gevoerd, al was het over honderd jaar.'

Wij kunnen ons uit dien hoofde, gelijk ook om den invloed van het dichtstuk, nog niet losmaken van onze vroegere opvatting, dat Lessing, namelijk, hierin heeft willen aantonnen, wat in alle godsdienst, die dezen naam mogt dragen, hoofdzaak, ziel en kern mogt heeten, terwijl hij tevens de humane religieusiteit, die niet op het uitgesponnen dogma ziet, wilde aanprijzen. In die meening worden wij ook bevestigd, als wij den regel in het oog houden, *qu'il faut juger les écrits, d'après leur dates.* Daarom voert hij in Nathan de Wijze de vertegenwoordigers der onderscheidene godsdiensten in, wier geschilpunten hij laat rusten, of als gegrond op de overlevering of historie voorstelt, welke men op goede trouw en goed geloof aanneemt, ieder, bouwend op zijne vaderen. De kracht en echtheid van den ring, de waarheid en waardij van elke godsdienst, moet blijken in het leven en komt aan het licht, 'naarmate die godsdienst des vaders reine liefde leert navolgen, vrij van elk vooroordeel, door zachtheid, edele verdraagzaamheid en weldoen, door innig overgeven van geheel de ziel aan God.' - Tot dat inzigt verheffen zij zich, door haat en trots en vooroordeel gescheiden, evenwel niet, dan nadat zij elkander zijn genaderd, en bij allen den mensch hebben leeren vinden en onderscheiden. Daardoor tot elkander gevoerd, vergeten zij hun verschil en reiken zij elkander over wat nog van de scheidsmuren mogt zijn blijven staan henen, de hand der verbroedering.

Men heeft er een grief tegen Lessing van gemaakt, dat hij de vertegenwoordigers der onderscheidene godsdiensten met partijdigheid, in

het nadeel der christelijke zou hebben voorgesteld, terwijl Nathan, de jood, naar inzigten en karakter, boven allen planeert. Saladin heeft zoo veel edels, als hem op zijn standpunt toegeschreven kon worden. Met haar naïf, dankbaar, wat dweepziek engelengeloof, blijft Recha een beminnelijk wezen; Sittah heeft, ondanks enkele kleine vrouwelijke zwakheden, onze sympathie. Beiden zijn, met haar kinderlijke of zusterlijke gehechtheid, met haar stille, echt vrouwelijke of jonkvrouwelijke zelfverloochening, beminnenswaardig. - Maar hoe steken daarnevens eene bekrompen Daja, een tegen zijn oorspronkelijken aard in geknede, schier verknoeide kloosterbroeder, een trotsche en achterdochtige tempelheer, een intrigant priester af! Zij worden allen zoo veel slechter dan hun oorspronkelijk karakter medebragt, omdat zij - en in zoo ver zij, naar hunne opvatting altoos, christenen zijn of willen wezen. Dat maakt Daja ontrouw in hare betrekking, den kloosterbroeder, ondanks zijne zedelijke afkeuring van wat de patriarch zegt, de patriarch meent, de patriarch wenscht, tot een werktuig in diens hand, dat doet den tempelheer, den anders tot vermetelheid toe opregte, op slinksche wegen wandelen, dat maakt den rooden, welgedanen, vriendelijken prelaat, met zijn *ad majorem Dei gloriam*, ten onmensch en schurk.

Waardoor kwam Lessing hiertoe, en schiep hij karakters, koos hij vertegenwoordigers van het christendom, waarbij wij onwillekeurig op andere personen in het stuk ziende, spreken: ‘liever Jood of Turk dan Christen zóó’? - Wij gelooven, dat wij dit juist aan zijne verhevene opvatting van het ware christendom, in tegenoverstelling van een bekrompen kerkgeloof, hebben toe te schrijven. De werkelijkheid was zoo vaak met het ideaal ons als Christenen gesteld in eenen strijd, die bedroeven en weêrzin wekken moest. Over het schoonste kan de treurigste vernieling, over het beste het ergste verderf komen, aan het heiligste kan de grofste schennis worden begaan. Dat gevoelde Lessing diep, en daarom had hij het niet tegen het christendom, maar tegen Christenen, die met hun hard dogmatisch stelsel zoo hard en liefdeloos werden, die bij en nevens eene stijve, doode orthodoxie zoo veel schandelijks en onmenschelijks eene plaats gunden, die de letter huldigden en den geest verloochenden, die de menschennatuur niet veredelden maar vermorsten, het christendom verknoeiden. Dat het eens tot groote daden, krachtvol handelen, waardig lijden had gesterkt, liet hij Recha erkennen in haar gesprek met Daja.

De man die de *Erziehung des Menschengeschlechts* schreef, zag in dat christendom, zonder dat hij het goede elders te vinden verachtte, de hoogere leerschool Gods, onderrigt en leiding, welke men slechts van het menschelijk toevoegsel behoefde te ontdoen, om het in zijn eenvoud, zijn schoonheid en waardij te erkennen - leerschool, die bestemd is om het menschdom te voeren tot zulk een trap van godsdienstige en zedelijke ontwikkeling, als waarvoor het vatbaar is. -

Wij zeggen daarvan Beyschlag na: ‘zijne humaniteit is zijn diviniteit en zal als zoodanig worden erkend.’ - Fischer deelt eene bijzonderheid mede, die ten bewijze mag strekken, welke snaren in het gemoed Lessing hier wist te treffen. Toen den 26sten Maart 1842 - zegt de Hoogleeraar - Lessing's Nathan, in eene grieksche overzetting, te Konstantinopel, voor Grieken en Turken werd opgevoerd, verwonderden de Turken, bij het gesprek van den sultan met Nathan, er zich in den beginne over, dat de Jood zoo vrij met den beheerscher der geloovigen omging. Toen zij echter de vertelling van de drie ringen hadden aangehoord en van den indruk getuigen werden dien Nathan's woorden op den sultan maakten, die hem het: ‘Ik, stof! Ik niets?’ ontpersten, scheen er aan hunne toejuiching geen einde te zullen komen.

Wij willen niet minder, niet erger dan de Turken zijn, en kennen Lessing eene eerste plaats toe, niet onder de afbrekers en vernielers, maar onder de opruimers en wel van eene *trübe Wust*, ook onder de meester-arbeiders, die de grondslagen legden tot een beteren bouw van den tempel van waarheid en vrijheid en christendom, dan de kerker en het laboratorium van de oude orthodoxie. Wij wraken het niet, als hij zegt: - *die beste geoffenbarte Religion ist die, welche die wenigsten konventionellen Zusätze zur natürlichen Religion enthält, die gute Wirkungen am wenigsten einschränkt.*’ Wij houden het er voor, dat hij de zaak van het ware christendom zeer heeft bevorderd, en het ‘niet de letter, maar de geest’ krachtig en met vrucht heeft voorgestaan.

Wil iemand met beide bovengenoemde werkjes kennis maken, wij raden hem, om eerst dat van Fischer te nemen, als meer objectief. Zij verdienen beide te worden gekend door allen, die met ons, ‘niet enkel Lessing,’ maar toch: ‘ook Lessing’ spreken.

Na de aankondiging van bovengenoemde verhandelingen ontvingen we ‘*Nathan der Weise, ein dramatisches Gedicht von G.E. Lessing*, *mit Einleitung und Anmerkungen heraus gegeben von P.H. van Moerkerken, Lehrer etc. Sneek, van Druten u. Bleeker.*’ - Wij kunnen aan dit werkje den lof toekennen, dat het er op berekend is, om de verst gevorderde discipelen Duitsch te leeren, Lessing te doen kennen, den Nathan te doen verstaan en waardeeren, althans waar de *viva vox magistri* te hulp komt. Eene lezing van Fischer doet daarbij hare goede diensten. Vooral het taalkundige is met zorg behandeld, gelijk trouwens het hoofddoel dit medebragt. Met genoegen zagen wij dat de heer van Moerkerken wat de strekking van den Nathan en de schijnbare miskenning van het christendom betreft, dezelfde opvatting had als wij. Mogt het werkje gunstig worden ont-

vangen, dan wil hij ook nog de *Emilia Galotti* en *Minna von Barnhelm* op gelijke wijze bewerken. Om het *Inhaltschwere* van den Nathan, zouden wij een van deze liever hebben doen voorafgaan. - Ook van een anderen en hooger kant is zijn werk ons aangenaam. Er doen zich verschijnselen op in dezen tijd, die ons het: 'Heer, blijf bij ons, want het wil avond worden!' op de lippen konden leggen. Met Lessing en anderen vóór ons spreken we: laat de Heer slechts regt bij ons inkeeren, met zijn eenvoud, klaarheid, reinheid, humaniteit; dan wordt het ook weder dag. - *Die Wahrheit ist* - schreef Jean Paul - *eine immer heller werdende, aber ewige Aurora.* - Dat kunnen wereldzin en verwildering en orthodoxie en letterknechterij wel wat tegen houden, maar niet verhinderen. *Dieu le veut!*

CHONIA.

De inrigting van het onderwijs in Rusland.

Zur Geschichte una Statistik der Gelehrtenn-und Schulanstalten des kaiserlich Russischen Ministeriums der Volksaufklärung, für das Jahr 1865. Erste Ausgabe, St. Petersburg, 1865.

Onder datgene, wat Peter I den bijnaam 'de groote' heeft doen verwerven, bekleedt, zoo als ieder weet, zijne zorg voor de aanvankelijke beschaving van 't Russische volk eene eerste plaats. Van die zorg was het stichten eener hoogeschool ook een bewijs. Maar uit gebrek aan toehoorders moest deze inrigting van tijd tot tijd hare lessen staken. Eerst in 1755 verrees de hoogeschool van Moskau, die nog bestaat. Geschiedde er zóó en anderszins, vóór het begin dezer eeuw, in Rusland het eene en andere ten behoeve van het onderwijs, eerst Alexander I regelde het op groote schaal. Hij begon met het oprigten (8 Sept. 1802) van een ministerie voor de volksbeschaving, en tallooze scholen van hoogeren en lageren rang verrezen na dien tijd. Alexanders opvolger zette het werk ijverig voort, en ook de tegenwoordige keizer rust niet. Nu er, in deze jaren, in Nederland in zekeren zin zooveel voor dezen tak van bestuur wordt gedaan, is het welligt niet onbelangrijk, eens te zien, hoe het met het onderwijs in andere landen is gesteld. Inzonderheid zal menigeen welligt met eenige verbazing vernemen, dat Rusland ook een georganiseerd stelsel van onderwijs bezit, hetwelk, althans op het papier, voor dat van geen land ter wereld behoeft onder te doen. Alle inrigtingen van onderwijs van dit uitgestrekte keizerrijk, voor zoover zij onder het toezigt staan van 't ministerie voor de beschaving des volks, behooren tot één dezer acht districten: Petersburg, Moskau,

Kasan, Charkow, Odessa, Kijew, Wilna, Dorpat. Over alle inrigtingen van elk district is een curator gesteld. Hem staat een raad ter zijde, die in alle zaken van administratieven en paedagogischen aard beslist. Vaste leden van dien raad zijn de inspecteurs van 't onderwijs, de rector der universiteit en de directeuren der gymnasiën. De curator is voorzitter. Elk district heeft heden ten dage ééne hoogeschool, behalve Wilna. Die van Moskau is, gelijk ik zeide, gesticht in 1755. Die van Dorpat ontstond in 1802, nadat de oude akademie dezer stad, in 1632 door Gustaaf Adolf gesticht, sedert 1704 was te gronde gegaan. Die van Wilna, welke na de tweede en derde deeling van Polen, Russisch werd, meende de regering, uit hoofde van den oproerigen geest der studenten, in 1832 te moeten sluiten. De hoogescholen van Charkow en Kasan kwamen in 1803 tot stand, die van Petersburg in 1819, die van Kijew in 1839, die van Odessa in 1864. De beide laatsten waren vroeger lyceën.

De meeste dezer hoogescholen hadden in de eerste helft dezer eeuw met allerlei tegenspoed te kampen. Vele leerstoelen moesten jaren lang openstaan, omdat er gebrek was aan personen, in staat om het onderwijs te geven; andere - meer dan de helft - werden met vreemdelingen bezet. De onordelijkheden, waarvan sommige, b.v. Wilna, het tooneel waren, hadden voor alle het nadeelig gevolg, dat zij onder naauw toezigt der regering kwamen te staan. Haar werd de bevoegdheid om zichzelve te besturen ontnomen en den curatoren opgedragen, den geest en de rigting van de voordragten der hoogleeraren scherp gade te slaan. De geldmiddelen der inrigtingen en de bezoldigingen van de professoren leden zeer, doordien de berekening van 't geen haar toekwam, uitgezonderd ten opzigte van Wilna en Dorpat, geschiedde naar den roebel banco, die slechts een vierde had van de waarde van den zilveren roebel. Zóó moesten die kweekscholen wel een kwijnend leven leiden. De hoogleeraren, verhinderd hun gevoelen te uiten, althans cum effectu, over onderwerpen, die naauw verknocht waren aan hun' werkkring, en slecht beloond, werden allengs onverschillig omtrent de belangen der hoogescholen en omtrent de wetenschappen zelve. Zij legden zich, om een bestaan te vinden, op allerlei bijwerk toe, hetwelk, naarmate het hooger werd betaald, ook wel eens hun hoofdwerk werd. De studenten, gedrukt door een overgroot getal van vakken van studie, gaven blijk van groote onzekerheid en weinig degelijkheid van kennis. Hoe langer hoe toegevender waren de professoren bij de examens, die zij hun afnamen. Bij dit alles nam het getal van de kweekelingen - zooals van zelf spreekt - af. De hoogescholen van Petersburg, Moskau, Kasan, Charkow en Kijew telden in 1836 te zamen slechts 1466 studenten, in 1856 3775, thans, met die van Dorpat, ongeveer 5000.

Eerst sinds 1856 begon men de beperkende bepalingen op te heffen, die den bloei der hoogescholen in den weg stonden, en ook op andere wijzen in hare behoeften te voorzien. Thans hebben de meeste hooge-

scholen vier faculteiten, de historisch-philologische, de physico-mathematische, de juridische, die der geneeskunde. In plaats van deze of gene heeft de eene of andere eene afzonderlijke faculteit voor de theologie of voor de Oostersche talen. Een gewoon hoogleeraar heeft een inkomen van 3000 zilveren roebels.

Vier graden kan de hoogeschool uitdeelen: dien van student, welke in de dienst van 't rijk den 12^{den} rang toekent; dien van candidaat, gelijkstaande met den 10^{den} rang; dien van magister, overeenkomende met den 9^{den} rang; dien van doctor, d.i. den 8sten rang. Het examen voor de beide eerste graden wordt afgenomen door eene commissie uit de faculteit, dat voor den graad van magister door de gansche faculteit. Wie magister wil worden, moet de faculteit ook eene gedrukte dissertatie aanbieden, welke hare leden binnen zes maanden nalezen en met hunne aanmerkingen verrijken. Keurt de faculteit het stuk niet af, dan wordt het openlijk verdedigd. Hetzelfde geschrift, doch omgewerkt en uitgebreid, kan later dienen, om naar den doctorstitel te staan.

In ieder district vindt men een groot aantal van gymnasiën, tezamen 96. Het oudste is dat van Petersburg, dagteekenende van 't jaar 1747; bijna alle overigen zagen in deze eeuw het levenslicht. Het doel dezer inrigtingen is tweeledig: voorbereiding voor de hoogeschool en verbreiding van kennis en beschaving, bovenal van die, welke een vereischte is voor de staatsdienst. Sedert November 1864 zijn deze gymnasiën òf reaalscholen, waar geene oude talen worden onderwezen, òf gymnasiën in den zin, dien men hier te lande aan dit woord hecht. De hoogste ambtenaar, aan zoodanige inrigting geplaatst, is de directeur, die eene bezoldiging geniet van 2000 zilveren roebels jaarlijks. Op hem volgt een inspecteur en verder een zeker getal van leeraren, naar 't schijnt, ten minste acht. De directeur en de inspecteur hebben daarenboven eene vrije woning. Ieder gymnasium kost het rijk 23,000 roebels in 't jaar, elke reaalschool 22,000. In September 1864 bedroeg het getal der leerlingen op alle gymnasiën 28,429, van welke 19,640 tot den adel en den stand der ambtenaren behoorden, 984 tot dien der geestelijken, 6,020 tot den burgerstand, 1,114 tot den boerenstand, terwijl 671 vreemdelingen onder hen waren. Behalve deze gymnasiën, voor jongelingen bestemd, telt Rusland 37 gymnasiën voor meisjes, die uit eigen middelen, d.i. deels uit de schoolgelden, deels uit vrijwillige bijdragen van 't publiek, bestaan.

Op de gymnasiën volgen in rang de lagere scholen, ten getale van 413, tezamen bevattende 25,685 leerlingen naar de laatste telling, n.l. van den 15^{den} September 1864. Verreweg het grootste gedeelte dier leerlingen behooren tot de Grieksche Kerk, meer den 22,000, slechts 946 tot de Roomsch-katholieke, 1299 tot de Protestantsche. Er zijn 323 Israëlieten, 143 Mohammedanen en 34 heidenen onder. De stand der burgers levert het grootste contingent, 14,519, die van den adel en de ambtenaren 7,121. De vakken, waarin onderrigt wordt

gegeven, zijn: de godsdienst, de Russische taal, de rekenkunde, de beginselen der meetkunde, de algemeene geschiedenis en die van Rusland in hoofdtrekken, een overzigt der aardrijkskunde, het schoonschrijven en het teekenen. Hier heeft een inspecteur, het hoofd der school, niets meer dan 400 à 500 zilveren roebels jaarlijksche bezoldiging, een onderwijzer - er zijn er gemiddeld vijf - 2 à 400 roebels.

Onder de 59 millioenen, die 't Europesche Rusland bewonen, zijn 1,426,000 Israëlieten. Hoe gering dit getal ook is, zij verdwijnen niet onder de massa, vermits zij grootendeels slechts enkele streken van 't rijk bewonen, als Volhynië, Mohilew, Kijew, Podolië, Minsk, enz. Afkeerig van den akkerbouw, bewonen zij veelal de steden en onderscheiden zich nog steeds door hunne gehechtheid aan de voorvaderlijke zeden. Vóór 25 jaren stonden zij, zoo goed als in alle opzigten, op zichzelve. Toen hadden zij nog een eigen bestuur, ook van het finantiewezen, een eigen schoolwezen, enz. Dit laatste was de hoofdoorzaak, weshalve de Israëlieten steeds afgezonderd bleven van 't ligchaam des volks. Sedert 1844 rigtte de regering hierom een groot aantal kroon- of rijksscholen, alleen voor deze secte, op. Alle pogingen toch, vóór dien tijd aangewend, om de Israëlieten te nopen, hunne kinderen aan de gewone scholen toe te vertrouwen, stuitten op onwil af. Verder draagt de regering geheel of gedeeltelijk de kosten van 't onderwijs voor de min gegoeden. Bovendien behoort het tot de verpligtingen van 't ministerie voor de volksbeschaving, de vergunning, uit te reiken aan Israëlietische leeraars voor de afzonderlijke sectescholen, aan zeer zware voorwaarden te verbinden. De Israëlietische rijksscholen zelve zijn òf lagere, òf staan gelijk met reaalscholen of gymnasiën.

Diegene, welke met de gymnasiën overeenkomen en ook wel rabbijnenscholen genoemd worden, verkeeren heden ten dage in een bloeijenden toestand. Zoo is er eene te Wilna met 370 leerlingen, elders eene van 300. Maar met de overige soorten van Israëlietische scholen staat het minder goed, vooral met de lagere. Op de regelmatigheid van het schoolbezoek valt menige aanmerking te maken. Vele kinderen missen des winters de noodige kleeding; andere moeten te huis allerlei werkzaamheden verrigten. Op vele scholen is groot gebrek aan leijen en schrijfboeken. Eindelijk komt hierbij, dat zij nog steeds te kampen hebben met de talrijke partij, die het onderwijs, van rijkswege gegeven, bestrijdt.

Zoo hebben dus ook de jonge Russen hunne scholen, burgerscholen, gymnasiën, academiën en kunnen gerust de toekomst afwachten. Want behalve de scholen, hier aangevoerd, die onder het toezigt staan van 't ministerie voor de volksbeschaving en van welke alleen het boek, aan 't hoofd van dit opstel genoemd, en dat althans op de Academische bibliotheken van dit land te vinden is, spreekt, zijn er andere, die door de synode of door andere ligchamen worden bestuurd.

Wie meer wil weten van diegene, welke in dit artikel voorkomen, raadplege de aangehaalde bron: de uiterlijke inrigting der scholen en geleerde genootschappen in Rusland zal hij daardoor zeker leeren kennen.

Groningen, 1865.

J.A. WIJNNE.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der keizerlijke universiteit. X.

Napoléons stichting. - Staatsmonopolie in 't onderwijs. - Le Grand-maître de l'université, Conseil impérial de l'instruction publ., Inspecteurs généraux - Académies, Recteur, Conseil, Inspecteurs de l'académie, - Volgorde der beambten van de Un.. - Hunne regten en pligten. - De Restauratie en Royer-Collard. - Commissie van 't op. ond.. - Frayssinous Minister. - Werking van den Studieraad, zijne herschepping door de Salvandy. - Vlugtige ministeriën. - Guizot, inrigting van zijn departement.

Zeer juist heeft Guizot Napoléons gedachte in deze woorden uitgedrukt: Quand l'empereur Napoléon - zoo schrijft hij in 't 3de deel zijner Mémoires -, en créant l'université, lui donna surtout pour mission de rendre à l'instruction secondaire, aux études littéraires et classiques leur force et leur éclat, il était guidé par un instinct profond de notre état social, de son histoire et de ses besoins; il savait qu'après les prodigieux bouleversements de notre Révolution, après la chûte violente de toutes les existences hautes, au milieu de tant de fortunes nouvelles et soudaines, pour consacrer de tels résultats, pour sanctionner, en quelque sorte, le triomphe des classes moyennes et assurer leur influence, il fallait cultiver et développer dans ces classes les études fortes, les habitudes du travail d'esprit, le savoir, la supériorité intellectuelle, et par là les montrer, les rendre en effet dignes de leur rang. Il fallait qu'au moment même où la France nouvelle prouvait sa force et se couvrait de gloire sur les champs de bataille, elle fit dans l'ordre civil les mêmes preuves et jetât le même éclat. Des magistrats, des administrateurs, des avocats, des médecins, des professeurs capables, savants, lettrés, ce n'est pas seulement le besoin intérieur d'un peuple, c'est sa dignité, c'est son crédit dans le monde. C'était surtout à former ces grandes professions, ces portions les plus élevées des classes moyennes, que l'université était vouée.

Napoléons zucht naar eenheid en alleenheerschappij ligt tevens in deze stichting verwezentlijkt. Niemand heeft regt te onderwijzen. De universiteit alleen geeft onderwijs. Zij werkt in een bepaalde rigting, op één doel. Die rigting, dat doel bepaalt hij. Officiëel luidt dit aldus: ‘Z.M. - zoo laat Fourcroy zich namens den keizer hooren - heeft de Universiteit als eene corporatie gesticht, omdat eene corporatie nooit uitsterft, omdat in haar de organisatie en geest zich voortplanten. De hoofden en leeraren onzer lycées zijn geachte ambtenaren: zij staan met opgeheven hoofd als gelijken tegenover de ouders hunner kweekelingen. Zij behoeven hunne beginselen niet te verloochenen om personen of omstandigheden, zij behoeven geene treurige concessiën te doen en kunnen mitsdien al het goede werken waartoe zij geroepen zijn. - - Z.M. wil eene corporatie wier leer niet is blootgesteld aan elke koorts der mode, die steeds voortgaat ook daar waar de regering slaapt, wier beheer en statuten zoo nationaal zullen worden, dat niemand er ligtvaardig de hand aan durft slaan.

‘Wanneer deze hoop wordt vervuld, denkt Z.M. in dit staatsligchaam zelf een bolwerk tegen de verderfelijke theorieën van den algemeenen tuimelgeest te vinden.’

Voorzeker gaven de tijdsomstandigheden aanleiding tot dit monopolie(*). Orde was er in de eerste plaats, orde boven alles noodig. Om te behouden, moest worden verzameld. Met krachtige hand de altaren oprigtende en de scholen ontsluitend, wilde hij dat de priester blijmoedig zijn heiligdom binnentreden en een nieuw geslacht van leeraren de faculteiten, lycées en colléges zou bevolken.

De Universiteit alzoo is een complex van alle hooger, middelbaar en lager onderwijs, gegeven in *facultés*, *lycées*, *colléges*, *institutions*, *pensions* en *écoles primaires.* Hoofd van dit ligchaam is *le Grand-maître de l'université.* Hij beheert het geheel; persoonlijke aangelegenheden, benoemingen, voor zoover zij niet van een vergelijkend examen afhangen, regelt hij; hij geeft vergunning tot het openen van scholen; hem wordt rekening en verantwoording gedaan van 't beheer aller inrigtingen alsmede opgaaf van den toestand van het onderwijs op elke school.

Hem terzijde staat de Hooge Studieraad *(Conseil impérial de l'instruction publique)*, die onder zijn opzigt voor de verbetering der leermethodes, het streng toezigt op de scholen, stiptheid in 't handhaven der discipline en in 't financiëele beheer zorgt.

In de vergadering van dezen Raad, voorgezeten door den Grootmeester, worden alle vragen betreffende discipline, rekening en algemeen bestuur behandeld; het budget aller inrigtingen vastgesteld,

(*) Gedenken wij vooral bij de beoordeeling van den genialen man de woorden van Thiers, XXI, 42: L'une des paroles qu'il répétait le plus ordinairement, par ce qu'elle exprimait une des idées dont il était le plus souvent frappé, c'est que *la société était en poussière.* Il était naturel qu'il éprouvât ce sentiment à l'aspect d'un pays où il n'y avait plus ni noesse, ni clergé, ni corporations.

twisten tusschen hooge en lagere ambtenaren der corporatie beslecht; alle voor schoolgebruik bestemde boeken onderzocht, nieuwe ter vervaardiging uitgeschreven en de voor het onderwijs noodige reglementen en programmen, op verzoek des grootmeesters, vastgesteld.

Een der raadsleden is tevens *kanselier* en *zegelbewaarder*, een andere *tresorier.*

De Studieraad splitst zich, ter vergemakkelijking van den arbeid, in 5 of eigentlijk in 7 secties, wier leden de grootmeester aanwijst en in welke hij voor elke een rapporteur en een secretaris benoemt: dezelfde persoon kan lid van verschillende secties zijn.

Er is zoo eene afdeeling voor taalkunde en geschiedenis, eene voor 't lager onderwijs, eene voor mathesis enz.

Om een steeds waakzame contrôle te houden heeft de grootmeester een corps van *inspecteurs-generaal.*

Door den grootmeester benoemd, zijn deze, volgens het gronddecreet, 20 tot 30 in getal; later toen de uitgebreidheid van het rijk zulk eene wijdloopige inspectie niet behoefde als het keizerrijk van 1808, waren er tusschen de 12 en 15. Hen zendt de grootmeester geregeld of tusschentijds naar de verschillende deelen van het onderwijsgebied. In den koningstijd waren er 2 voor de juridische, 2 voor de medische faculteiten, 4 of 5 voor 't wis- en natuurkundig onderwijs, 5 of 6 voor dat der andere vakken *(les Lettres)* in de facultés en colléges. In 1819 werd ook een Inspecteur van 't lager onderwijs benoemd. Maar daar de universiteit steeds met minachting op 't lager onderwijs neêrzag, werd deze ambtenaar door zijne ambtgenooten in hunne vergaderingen niet als evenknie beschouwd, en een verdere benoeming tot die betrekking bleef achterwege tot aan 1833.

Gelijk Napoléon den platten grond van Frankrijk voor de jurisdictie, zoo heeft hij dien ook voor de paedagogie in 26 districten verdeeld. Deze districten - *Académies* - omvatten alle (hooger, middelbaar en lager) onderwijs(*). De académies zijn, wat beheer en centralisatie betreft, universiteiten in het klein.

Wat in de Universiteit de Grootmeester is met zijn Hoogen Studieraad en Algemeene Inspecteurs, dat is in de Académie de *Recteur* met zijn *Conseil de l'Académie* en zijne *Inspecteurs de l'Académie.* Gelijk in de Societas Jesu de P. Provincialis tot den Generaal, staat de Recteur d'Académie tot den Grootmeester in de Universiteit. Wonende in de hoofdplaats der académie, ontvangt hij van den grootmeester alle bevelen en reglementen, doet ze aan de bedoelde inrigtingen toekomen en geeft verslag van hunne ten uitvoerlegging. - Als voorzitter des academischen raads brengt hij alle, hem door den grootmeester voorgestelde of door de statuten aangegeven, punten in behandeling, overweegt met zijnen raad, tweemalen 's maands vergaderend, den toestand van het onderwijs in de académie, de daarin geslopen feilen, de

(*) Het getal académies, 40 jaren lang hetzelfde, was gelijk aan dat der Hoven van Appel.

onëenigheden der leeraren, hunne vergrijpen en 't geldelijk beheer der colléges. - Verslagen van deze zittingen zendt hij tot den grootmeester op. - De klagten der universiteitsleden van zijn ressort hoort hij, en allen correspondéren met den grootmeester slechts door zijne tusschenkomst. - Zelf inspecteert hij de faculteiten zijner académie en minstens 4 malen 's jaars de colléges, alsmede van tijd tot tijd de particuliere inrigtingen. Ook draagt hij deze taak, zooveel noodig, aan de inspecteurs d'académie op. - -

In elke académie wordt - zeide ik - hooger, middelbaar en lager onderwijs gegeven. Het hoogere *(l'enseignement supérieur)* wordt gegeven in *facultés.*

Deze zijn vijfderlei, voor theologie, regten, medicijnen, wis- en natuurkunde, letteren. Zij verleenen na openbare acte en examina de drie graden van *bachelier*, *licentiat*, *docteur.*

Artikel 15 van Napoléons wet bepaalde, dat in de hoofdplaats van elke academie naast het lycée eene faculté des lettres en eene faculté des sciences zouden worden opgerigt, doch dit plan is, als te kostbaar en niet overal noodig, opgegeven(*).

(*) Tegenwoordig zijn er 17 académies, 't Getal faculteiten is: 8 theologische (6 voor katholieken, 2 voor protestanten); 9 voor de regten; 3 voor de medicijnen; 16 voor sciences; 16 voor de letteren. De académies van Napoléon III zijn, behoudens vele aanvullingen, vooral voor 't lager onderwijs, aan die van den 1sten Napoléon gelijk. Om een denkbeeld te geven van zulk eene onderwijsgroep in onze dagen, kies ik er uit het Annuaire de l'instruction publique ééne, bvb. die van Clermont. De *Académie de Clermont* omvat het onderwijs der 6 departementen Puy-de-Dôme, Allier, Cantal, Corréze, Creuze, Haute-Loire.
Er is 1 *Recteur*, 1 *Secrétaire avec commis*, 6 *inspecteurs d'académie*, 17 *inspecteurs de l'instruction primaire*, met 1 jufvrouw '*déléguée spéciale pour l'inspection des salles d'asile de l'académie.*
De *Conseil académique* bestaat uit 17 leden, waarvan 10 ambtshalve lid zijn en 7 door den minister zijn benoemd.
In ieder departement is 1 *Inspecteur d'Académie.* In ieder departement zijn ook 2 of meer *inspecteurs de l'instruction primaire* alsmede een *conseil départemental* (van 12 leden).
In Puy-de-Dôme alleen zijn 1 *faculté des sciences* en 1 *faculté des lettres* (gene met 4, deze met 5 leeraren). *Lycées impériaux* zijn er in deze académie 3, 1 in Puy, 1 in Allier, 1 in Haute-Loire. (Aan elk lycée zijn, behalve 5 personen voor directie en huishouding, ± 20 leeraren verbonden). Voorts is er 1 *école préparatoire à l'enseignement supérieur des sciences et des lettres;* 1 *école préparatoire de médecine et de pharmacie;* 2 *colléges communaux* in Puy; 2 in Allier; 3 in Cantal; 3 in Corrèze; 2 in Creuze. - Verder in elk departement 1 of meer *écoles secondaires eeclésiastiques;* in 5 departementen zijn *établissements libres d'instruction secondaire;* in alle 1 of meer *écoles normales primaires* en verscheiden *pensionnats primaires.*
- Kortom de indruk, dien het Fransche onderwijsstelsel van het papier op den lezer maakt, is allergunstigst. 'Alles is - zooals Dollfus zegt - tout est réglé et réglementé, méthodique, parfait'. Daar is geen vak of het wordt bediend, geen persoon of hij wordt gecontroleerd, geen geval of het wordt voorzien, geen uur of het wordt gevuld - *van hooger hand.*
Maar die hooger hand - de geschiedenis van Frankrijk getuigt het - is de hand des Doods! Immers 'Que deviennent la liberté et la vie dans ces engrenages?' Zoo gaat Dollfus voort, en het antwoord is: 'La symmétrie est leur mort.'
Voorwaar, die met vrucht de geschiedenis beoefent, houdt hier aanteekening van twee feiten: uitmuntende, volledige schoolreglementen en - zeer slechte resultaten. En opklimmende tot de oorzaak vindt hij: een zoogenaamd 'krachtig' bestuur en - centralisatie. De Regering nam in Frankrijk de voogdij over de onmondige burgers op zich en die burgers werden steeds slapper en karakterloozer. Individualiteit, de behoefte om vrij en zelfstandig te handelen - die eigenschap van het Engelsche volk en 't geheim zijner grootheid - is bij de Franschen door het onderwijs van Regeringswege, van geslachte tot geslachte, stelselmatig bij de jeugd vermoord. Laten wij, Nederlanders, zorgen, niet te worden ingepalmd door de hooger hand. Want wee het volk, dat door 'de Regering' moet worden opgevoed. Frankrijk nu onder de

Alle inrigtingen en ambtenaren hebben in de Universiteit hunnen rang: in iedere académie is de rangorde der scholen deze:

1. De *facultés* ter grondige beoefening der wetenschappen en ter verkrijging van geleerde graden.
2. De *keizerlijke lycées* of koninklijke colléges (onze gymnasiën, die onder de Napoléons lycées, onder de koningen colléges heetten); zij waren of *rijks* scholen (*impériaux*, *royaux*) of *gemeentelijk* (*colléges communaux*) gelijk de eerstvolgende. Zij docéren de oude talen, geschiedenis, rhetorica, logica en de beginselen der wiskunde en natuurwetenschappen.
3. De *gemeentelijke colléges* die deze vakken of alle of slechts gedeeltelijk docéren.
4. De *Institutions*, of particuliere instituten van hoogeren rang, die het regt hebben het collége-onderwijs geheel, of wel tot de voorlaatste klasse te geven. De eersten zijn niet talrijk, zij heeten *institutions de plein exercise.*
5. De *pensions* of particuliere kostscholen van minderen rang, die hetzelfde onderwijs niet verder dan de classes de grammaire mogen geven.
6. De *écoles primaires, supérieures* en *élémentaires.*

De ambtenaren der Universiteit volgen aldus:

1. De grootmeester.
2. De kanselier.
3. De tresorier.
4. De overige levenslange raden.
5. De tijdelijke raadsheeren.
6. De inspecteurs-generaal.
7. De rectoren en de directeur der Fransche school te Athene.
8. De hoofdinspecteur van 't lager onderwijs en de inspecteurs der academieën.
9. De decanen der faculteiten.
10. De leeraren der faculteiten.
11. De directeur der Hoogere Normaalschool; de directeuren der Hoogere Pharmaciescholen, de leeraren aan de H. Pharm. scholen;

hoede en roede van Napoléon III leert ons, naijverig op persoonlijke en gemeentelijke vrijheid, een wantrouwend oog te slaan op de handelingen van iedere regering. De ‘Regering’ moet generaliséren; corporatiën en gemeenten kunnen specialiséren. En een ander gevaar is niet denkbeeldig. Louis Reybaud, in de Revue des deux Mondes van 1 Julij, '65, van Engeland sprekende zegt: Nos voisins constituent le moins possible l'état, en redresseur des torts; la dénonciation publique leur parait une arme plus sûre. L'opinion est fixée à ce sujet, elle se dit que si l'individu ou les corps sont faillibles, l'état n'est pas une école de perfection et qu'il a de plus le travers particulier de faire servir à sa politique les instruments dont il dispose. - Verder als polymathie tot het vormen van knappe mannen wenschelijk ware, dan was het keizerlijk Lycée, met alle denkbare vakken en 20 docenten, een modelschool. De *sciences* en *realia* zijn, vooral in de laatste 20 jaren, met toenemende inspanning in Frankrijk gedoceerd: vijandige Duitschers roemden reeds vóór 1848 't mathematisch en natuurkundig onderwijs en toch - *mannen* kweekte dit onderwijs niet: de Regering erkende de waarheid in Dollfus mond, toen zij hem zeggen liet ‘Le Lycée ne s'occupe pas de l'homme, mais du bachelier.’

de onderdirecteur der Hoog. Normaalschool, de maître de conférence aan de Normaalschool; de directeuren der geneeskundige secundaire scholen; de professeurs adjoints der regtsfaculteiten; de agrégés der faculteiten; de proviseurs der lycées en kon. colléges; de bestuurders van volledige particuliere colléges.

12. De censeurs der lycées of kon. colléges.
13. De biechtvaders der lycées; de hulpleeraren aan de hoogere normaalschool.
14. De *principaux* en *économes* der colléges communaux, de secretarissen der académies en facultés.
15. De agrégés der kon. colléges; de inspecteur van het lager onderwijs, de onderinspecteurs van 't lager onderwijs; de leeraren der levende talen aan de normaalschool en aan de lycées of kon. colléges.
16. De biechtvaders der gemeente-colléges; de leeraren van deze scholen.
17. De hoofden van Institutions.
18. De hoofden van Pensions.
19. De maîtres de surveillance; de leeraren der laagste klassen en die van toezigt in de colléges.
20. De hoofden der onderwijzersseminariën;
21. de onderwijzers daaraan.
22. De praeparatoren der medische en natuurkundige faculteiten.
23. De academie-schrijvers en bedienden.
24. De bedienden van den économe der Normaalschool.
25. De pedellen der facultés en colléges.
26. De hoogere onderwijzers van 't lager onderwijs.
27. De lagere onderwijzers van 't lager onderwijs.

Daar we van het onderwijs zelf in een volgend opstel zullen spreken, wil ik hier trachten een beknopt overzigt te geven van de lotgevallen der keizerlijke stichting tot op onzen tijd.

De Universiteit is eene corporatie van burgers, aan zekere verpligtingen gebonden en met bepaalde voorregten begiftigd. Onder eede verbinden zij zich om 10 jaren in het corps te blijven, het zonder uitdrukkelijk verlof van den grootmeester niet te verlaten en volstrekt te gehoorzamen aan de statuten en aan den grootmeester, in alles wat hij in 's vorsten dienst en in 't belang van 't onderwijs eischen zal. Daarvoor zijn ze vrijgesteld van de (onder Napoléon 10-, later 8jarige) krijgsdienst. - Drieërlei onderscheidingsteekenen zijn voor hen, als belooningen van bekwaamheid, ingesteld: de titels van *Titulaire de l'Université*, *Officier de l'université* en *Officier de l'académie*, met den in goud of zilver geborduurden palmtak op de ambtstoga; na 30jarige

dienst, of bij ongeschiktheid wegens ziekte reeds vroeger, genieten zij pensioen.

Aan de spits van dit corps plaatste Napoléon - gelijk wij zeiden - twee magten: den grootmeester om alles te leiden en te regeren, den hoogen raad om alles te overwegen en voor de volmaking der onderwijsstelsels en der schooltucht te zorgen.

Den studieraad, die alle regten verdedigen, alle goede traditiën bewaren moest, wilde hij breed en krachtig hebben ingerigt: een kern der verstandigste en verlichtste mannen moest daarin steeds blijven (*conseillers titulaires*). Om echter het gevaar van stilstand te keeren, moest jaarlijks die kern worden omringd met bijgekozen nieuwe leden (*conseillers ordinaires*): mannen die, met frissche krachten, in hunne betrekkingen van recteur, proviseur, inspecteur of professeur, de reglementen in raadslag, door hunne dagelijksche ervaringen als verkeerd of heilzaam konden beoordeelen.

De raad heeft tot aan de eerste Restauratie alle gewigtige reglementen en programmen der universiteit vervaardigd; terwijl de grootmeester het eigentlijke dagelijksche beheer, vooral dat der persoonlijke aangelegenheden eigenmagtig, meest in overleg met een kleinen kring van vertrouwden, uitoefende.

Met den eersten val van Napoléon echter stak er een hevige reactie tegen de keizerlijke instelling op. Had toch Napoléon, als consul en keizer, in al zijne scheppingen, in wetboek en bewind, één der denkbeelden van de omwenteling van '89 - gelijkheid - ingevoerd; het andere beginsel dier revolutie - vrijheid - had hij geloochend. 't Was daardoor dat, na korte sluimering, de tegenstand ontwaakte. De vrijheid loochende hij tweemalen, eerstens door 't intrekken der onderwijsvrijheid, ten tweede door het despotisme van 't universiteitsbestuur zelf.

Hij trok het regt van onderwijzen aan den Staat, dat is aan zich, vergetende dat er te dezent vroegere, heiliger regten zijn, dat de kinderen in de eerste plaats aan de ouders en dan aan den staat toebehooren, dat de staat wel is waar bevoegd en verpligt is, het onderwijs zijner eigene scholen te regelen en toe te zien op dat van particulieren; doch dat hij geenszins het regt heeft, zijn onderwijs aan alle ouders willekeurig en bij uitsluiting op te dringen.

Een ander punt van bezwaar was de verantwoordelijkheid. Er was slechts eene verantwoordelijkheid aan den keizer, niet aan het volk en zijne vertegenwoordigers. En hoe meer de keizerlijke regering, zich van de dagen des roems verwijderend, de dagen van gevaar en nederlagen te gemoet trad, des te drukkender deed zich ook in de universiteit, gelijk in alle deelen van het staatsbestuur, de hand van het absolutisme gevoelen.

Op het oogenblik dat het keizerschap viel, barstte van alle kanten de geest eener lang en moeijelijk gesmoorde reactie los. Men klaagde

in vlugschriften en schier dagelijks uitkomende pamfletten over het despotisme der universiteit, over het verwaarloozen der regten van het huisgezin en de godsdienst. En al kwamen de hevigste klagten misschien van den kant der geestelijkheid; al verwekte eene brochure van Lamennais het meeste opzien; ontegenzeggelijk was de ontevredenheid zoo algemeen, dat zelfs leden der universiteit als Royer-Collard, Cuvier en Guizot die deelden.

De Restauratie, gaarne in den geest der reactie handelend, wilde door de ordonnantie van 28 Februarij 1815 de hand aan Napoléons instelling slaan. Zij bepaalde dat ‘in de plaats der ééne, groote universiteit 17 provincie-universiteiten zouden worden gevestigd,’ en dat wel universiteiten in denzelfden zin dien het woord in de keizerlijke instelling had, geen hoogescholen met de 5 faculteiten, maar op zich zelv' staande, hooger, middelbaar en lager onderwijs omvattende organismen. Dit plan kwam, wegens den eerlang gevolgden terugkeer van Napoléon, wel niet tot uitvoering; maar zijne aankondiging was genoeg geweest om de vrienden der universiteit, die wenschten in stand te houden wat in haar goed en levenskrachtig was en slechts het gebrekkige te verbeteren, op hunne hoede te doen zijn tegen eene reactie die van geheel andere beginselen uitging.

Dezelfde mannen die mede, in zekere mate, het despotisme der Universiteit hadden bekampt, bekampten nu, na de ervaring der eerste Restauratie, met oneindig grooter energie de antiliberale royalistische reactie, en onder hen vooral Royer-Collard en Cuvier. Ja aan den eerste, die zijne betrekking als gedeputeerde en al den invloed dien hij toen begon uit te oefenen bezigde, is grootelijks de redding der keizerlijke stichting dank te wijten. Een geluk voorwaar, bij de toenmalige verwarring van beginselen en rigtingen, bij de flaauwheid die de Restauratie in haar gansche bestaan heeft gekenmerkt.

Waagde de Regering het echter niet, de Universiteit op te heffen, zij ontnam haar naam en hoofd door de attributen des grootmeesters en raads over te brengen op eene *commissie* van 5, later van 7 leden. In die aan 't Ministerie van Binnenlandsche zaken toegevoegde ‘Commissie van 't openbaar onderwijs’ ging alle contrôle, alle verantwoordelijkheid onder. Het aantal koninklijke commissarissen was te groot om eenheid van bestuur, en te klein om eene grondige discussie over speciale vakäangelegenheden toe te laten. Grootmeester en Raad waren door een Directoire vervangen.

Gelukkig voor de Universiteit was de keus der leden dier commissie allezins geruststellend. Royer-Collard, Cuvier, Rendu, Sylvestre de Sacy en de abt Frayssinous, allen mannen van karakter, leverden waarborgen op voor de toekomst. Zij herdoopten onmiddellijk (22 Augustus '15) de lycées impériaux tot *colléges royaux*, maar stelden, bij opzettelijke circulaire, het corps universitairen gerust door de verklaring dat zij gekomen waren ‘pour conserver et pour réparer,’ een

iegelijk uitnoodigend om mede te werken tot den bloei der instelling, wier onafhankelijkheid zij zelve, bij de tijdelijke onverschilligheid der regering, versterkten. Van dezen tijd echter dagteekent een groote feil, die 30 jaren lang in de Universiteit gebleven is. De 5 commissarissen namelijk, die gezamentlijk het beheer over de Universiteit voerden, handelden slechts in de gewigtigste zaken gemeenschappelijk, maar vormden voor alle vakäangelegenheden eene vijfvoudige dictatuur. In plaats van de functiën des grootmeesters gemeenschappelijk waar te nemen, verdeelden zij die onderling: ieder leidde een tak van 't openbaar onderwijs als zijn eigendom; en hoe kon het ook anders? Er was onder de 5 commissarissen één uitstekend, wereldberoemd natuurvorscher, Cuvier; één beroemd taalvorscher, Sylvestre de Sacy; één beroemd philosooph, Royer-Collard: was het niet natuurlijk, dat men elk hunner vrijmagtig op zijn terrein werken liet? - Elk bragt de voorstellen betrekkelijk personen, methode, programmen in zijn vak, geheel gereed ter gemeenschappelijke vergadering mede en was zeker, bij zijn ambtgenooten, volkomen daarmede onbekend, geen tegenspraak te zullen ontmoeten.

Intusschen werden onderscheiden (in 1816 17 literarische en 3 wisen natuurkundige) faculteiten als slecht bezocht opgeheven en een ontwerp van wet op het lager onderwijs beraamd. Lodewijk XVIII die aan Napoléons genie, zijns ondanks, regt liet wedervaren - hij vroeg, zegt Thiers, bij moeijelijke gevallen aan zijn raadslieden telkens: ‘Hoe deed toch de ander?’ - zocht voortaan de Napoléontische stichting te behouden en aan zich te verbinden. Bij ordonnantie van 1 Nov. 1820 herkreeg de commissie den rang en 't costuum des koninklijken studieraads, alsmede de titels van kanselier, schatbewaarder en algemeenen secretaris: ook de president ontving eenige der attributen van den voormaligen grootmeester; maar Royer-Collard werd als ongeschikt op zijde geschoven en den 1sten Junij 1822 Frayssinous, toen bisschop van Hermopolis, werkelijk tot grootmeester en 2 jaren later als M. le comte de Frayssinous tot ‘Minister van eeredienst en openbaar onderwijs’ benoemd.

De Minister-grootmeester had echter nog niet alle hem oorspronkelijk toekomende attributen herkregen; men liet den raadsheeren een deel der magt die zij in 't interregnum gehad hadden. Eerst den minister de Vatimesnil in 't ministerie de Martignac gelukte het, orde in de magtsverdeeling - en de statuten der corporatie met de constitutioneele begrippen van verantwoordelijkheid in overeenstemming te brengen. Zijne ordonnantie van 26 Maart 1829 hield in, dat alle besluiten des studieraads om kracht te hebben vooraf de goedkeuring des ministers behoefden.

Zoo was dan bij het uitbreken der Julij-omwenteling (1830) de regtmatige verhouding officiëel hersteld; maar wat in eene ordonnantie geschreven staat, vindt bij verjaarde misbruiken niet steeds gereede

toepassing. In den hoogen studieraad zijn de sporen der oude verwarring nooit geheel verdwenen zoolang hij, gelijk sedert de restauratie, uit hoogstens 8 onafzetbare leden bestond.

En bij de snelle wisseling der ministeries, die het representatieve stelsel medebragt, kon het niet anders of de hoofdmagt moest zich - enkele gevallen eener eminente persoonlijkheid, als die van Guizot, uitgezonderd - in den bestendigen, onafzetbaren Raad concentréren, zoodat èn de herkomstige gewoonte, de kastengeest der Universiteit heerschende bleef èn de minister in de meeste gevallen genoopt was naar 't goedvinden van zijn studieraad te handelen. Ja, bevond zich wederom in dit conseil een man van buitengewone heerschzucht en talenten, dan viel dezen ééne, trots den minister die vaak door politieke zorgen overstelpt was, weder de absolute magt ten deel: gelijk men dit van Victor Cousin - zij het dan met eenige overdrijving - beweerd heeft.

Het schadelijkst echter werkte de verwarring der magtsverdeeling op de benoeming en verplaatsing van het personeel. De autoriteiten die billijkerwijs bevoegd zijn daarin eene eerste stem te hebben, zijn de Rectoren(*). Zij kennen beter dan eenig lid van den studieraad de behoeften en personen hunner académie. Dan volgen de inspecteursgeneraal die, naauwkeurig bekend met het gansche onderwijsgebied, den besten raad kunnen geven. Beider meening kan dan met de algemeene belangen, die de studieraad geroepen is in het oog te houden, in overeenstemming worden gebragt.

Zoo moest het, volgens de oorspronkelijke bedoeling, zijn; maar zoo is het nooit geweest. Het ééne raadslid, dat een ganschen tak van onderwijs regelde, verdiepte zich in algemeene beschouwingen en vond, zich niet bekommerend om de wenschen en voorslagen der rectoren, er geen bezwaar in, om de leeraren van het ééne einde des rijks naar het andere te verplaatsen. ‘Dit was een ongeluk - zegt de Salvandy - voor de docenten, maar nog veel meer voor de scholen. Want zoo geschiedde het, dat bij 't heropenen van den cursus schier in geen collége het docerend personeel voltallig was. De leerlingen waren reeds lang teruggekeerd, alvorens de onderwijzers tijd om op orde te komen hadden gehad.’

Deze en andere verkeerdheden hebben sedert 1830 bij herhaling de aandacht der Kamers getrokken. Vooral werd de zaak in 1837 besproken, en de afgevaardigde Dubois (de la Loire-Inférieure), de onmogelijkheid betoogende dat de kleine studieraad tegen al de werkzaamheden, aan 't onderwijsbeheer verbonden, opgewassen was, besloot zijne rede aldus: ‘Wij moeten het getal raadsleden vermeerderen, overeenkomstig het gronddecreet van 1808, dat nog de grondwet

(*) Onder 't ministerie van Frayssinous is, bij ordonnantie van 8 April '24, de benoeming der leeraren en maîtres d' études der kon. colléges alsmede der chefs van de gemeente-colléges aan de rectoren opgedragen.

is onzer universiteit. De buitengewone leden moeten weêr als vroeger worden benoemd. Zoo zal de raad in aantal groeijen en, zijn wezentlijk, oorspronkelijk karakter herkrijgend, bij alle afwisseling bestendig, veranderend en toch blijvend zijn.'

In dien geest uitte dan ook de Salvandy, in zijn eerste korte ministerie van 1838, het voornemen om aan den studieraad zijn oude, oorspronkelijke gestalte en inrigting terug te geven. De kort daarop gevolgde val van 't ministerie Molé liet aan de Salvandy niet toe, zijn plan te volvoeren. En zijne opvolgers Cousin en Villemain, zelve oudleden van den onäfzetbaren raad, waren met den maatregel niet ingenomen. Toen echter de Salvandy, in 't begin van 1845, ten gevolge der krankheid van Villemain, wederom het ministerie van openbaar onderwijs aanvaardde, had de allerhevigst ontbrande strijd met de geestelijkheid den maatregel wel is waar nog noodiger, maar tevens den onafzetbaren raad in zijne stelling nog ongenaakbaarder gemaakt.

Immers in dien strijd was de hooge studieraad om zijn geüsurpeerde magt en universitaire traditiën de mikschijf aller tegenstanders geworden en in regtstreeksch, schier persoonlijk conflict gekomen met de geestelijkheid. In alle vragen, die bij de vrijheid van onderwijs ter sprake komen, over bewijzen van bekwaamheid, commissiën ter examinéring, studieplannen en regtspraak, was de hooge studieraad, de hooge, schier eenige vertegenwoordiger der Universiteit, opgetreden als kampioen tegenover den clérus. En door de vijanden der Universiteit aangevochten, werd hij, schoon uit partijzucht gerugsteund, toch door vele zijner eigen vrienden gewantrouwd. - Om de leiding van 't openbaar onderwijs te ontnemen aan de handen van een kleinen, onafzetbaren en toch niet verantwoordelijken raad; om die leiding aan de openbare, verantwoordelijke regering zelve terug te geven en juist daardoor de magt der regering over het openbaar onderwijs te bevestigen; om tevens de beraadslagingen en den invloed der Universiteit-zelve op breederen grondslag te vestigen; - daartoe sloeg de Salvandy den koning (7 Dec. 1845), de volgende ordonnantie voor:

Art. 1. De studieraad neemt weêr de in 't gronddecreet van 17 Maart 1808 voorgeschreven inrigting en gestalte aan. Zijn naam is voortaan weêr; 'Koninklijke Raad der Universiteit.'

Art. 4. De inspecteurs-generaal van het onderwijs dragen voortaan weêr den titel van 'Inspecteurs-generaal der Universiteit.'

De koene minister had harde aanvallen te verduren van den kant der levenslange raden en der hun toegedane dagbladen. Toen, weinig weken later, het Parlement vergaderde, vormden de debatten over het vernietigen van den ouden studieraad, zoowel in de Pairskamer als in die der Députés, het meest belangwekkende en levendige deel der discussiën over het adres van antwoord, daar Cousin bij de Pairs, zijn vriend Thiers in 't Palais Bourbon den stout ingrijpenden minister vinnig bestreden.

Met dat al kwam de nieuwe koninklijke raad in werking: de tegenkanting waarmede verscheiden oude, levenslange leden, met name Cousin, St. Marc-Girardin en Dubois, zijnen gang zochten te belemmeren, is allengs bedaard, en het groot aantal buitengewone leden, de bloem van alle docenten en vakgeleerden der hoofdstad, gaf een veiligen waarborg voor een grondiger, veelzijdiger bespreken van alle paedagogische vraagstukken, voor een onpartijdiger behandeling van zaken en een beoordeeling van personen met grooter billijkheid.

Ik noemde straks den *minister* de Frayssinous. Was het hoofd der Universiteit onder Napoléon en in de 9 eerste jaren der Restauratie slechts met zeer losse banden aan 't algemeen staatsbestuur gehecht geweest; hoe verder men den constitutioneelen weg betrad, des te duidelijker moest men inzien, dat eene corporatie die de verstandelijke ontwikkeling van geheel Frankrijk in hare hand heeft, belangrijk genoeg is om haren leidsman jegens het vaderland verantwoordelijk te stellen. Deze gedachte als ook de meer baatzuchtige: om de Universiteit in haar belang te gebruiken, deed de Restauratie besluiten, den grootmeester tot minister van openbaar onderwijs te verheffen. En wij zagen hoe het ministerie de Martignac - juist dat, hetwelk zich het meest van alle aan de constitutie liet gelegen liggen - ter vorming van een ministerie van openbaar onderwijs als een werkelijk verantwoordelijk staatsambt, het meest heeft bijgedragen.

Wij kunnen hier echter de opmerking niet weêrhouden, hoe nadeelig in veel opzigten de snelle afwisseling van ministeriën, die van het constitutioneel regeringsstelsel bij half ontwikkelde natiën onafscheidelijk is, op de leiding van een departement als dat van onderwijs werken moest. Juist op dit terrein van het staatsbestuur komt het er meer dan elders op aan, elk' plotselingen, eigendunkelijken overgang van het ééne systeem tot het andere te vermijden en rustig, bedachtzaam voorwaarts te streven. Intusschen, de minister heeft naauwelijks den tijd gehad zich te oriëntéren op zijn gebied, of hij wordt reeds door de eene of andere politieke combinatie van het tooneel zijner werkzaamheid verjaagd. Hij is misschien in den korten tijd zijns bewinds met het nemen eener gewigtige proef begonnen; maar zijn opvolger, van geheel andere zienswijze, zet die niet voort, maar begint welligt eene andere, om die eveneens halverwege te laten steken. Waren alle ministers van openbaar onderwijs mannen van het vak, het kwaad zou geringer zijn. Maar de staatkunde, die bij de zamenstelling van een ministerie de hoofdrol speelt, gedoogt niet altijd de keus van een wezentlijk paedagoog of geleerde.

Toen in Februarij 1862 sommige onzer Nederlandsche dagbladen een ministers-statistiek van Nederland opmaakten, bleek daaruit, dat in

minder dan 14 jaren 71 ministers òp- en (hetzij na wezentlijk eene wetsvoordragt te hebben verdedigd en zien vallen, hetzij uit ambtgenootschappelijke homogeneïteit als anderzins) met pensioen waren afgetreden. Dat is gemiddeld ongeveer 8 ministers voor elk der 9 departementen. Il est doux de souffrir ensemble, wat zeg ik, voor 't geschokte gemoed der adepten van 't moderne constitutioneel geloof, is het - mijns inziens - kalmérend de veel hoogere ministers-cijfers van andere representatieve regeringen gade te slaan: de som dier pensioenen gaat dan eerder tegen die der geheime uitgaven van 't absolutismus op. De Annuaire de l'instr. publ. geeft van 't jaar 1830 tot 1848, dus in 18 jaren, 20 verschillende ministers alleen voor 't openbaar onderwijs in Frankrijk. En behalve de vakgeleerden Cousin, Villemain en (als men hem als zoodanig wil mede tellen) Guizot, waren het zuivere politici die een wijl in de onderwijshulk plaats namen om, aan het sleeptouw van 't vlaggeschip, bij den eersten schok te kentelen.

Wel is waar wordt het nadeel door de aanwezigheid van den hoogen studieraad gedeeltelijk afgewend, daar deze ‘de overleveringen der Universiteit tegen overijlde hervormingen behoedde;’ en juist om het hooge gezag dat de raad tegenover den minister hebben moet, zonder toch diens verantwoordelijkheid op zich te nemen of te verminderen, is de door de Salvandy bewerkte uitbreiding een groote waarborg geweest. Met dat al kan een snelle afwisseling in 't personeel der opperste leidslieden voor een rustigen gang van zaken, die in 't onderwijs wenschelijk is, niet anders dan verderfelijk zijn.

't Ministerie van onderwijs, 26 Aug. 1824 opgerigt en met dat der Eerediensten vereenigd, werd, toen de Restauratie te vergeefs beproefd had de Universiteit in de rigting van den clerus te leiden, door 't vrijzinnige kabinet de Martignac (bij ordonnantie van 10 Febr. 1828) voor een wijl van dat der eeredienst gescheiden, doch eerlang weder daarmede verbonden onder de vlugtige ministeriën van de Montbel, de Guernon-Ranville, de Broglie, Mérilhou, Barthe, de Montalivet, Girod; totdat Guizot, 11 Oct. '32, in 't kabinet Soult de leiding van 't openbaar onderwijs aanvaardde. Aan Guizot kon, in zijn hoedanigheid van protestant, het departement der Eerediensten niet worden toevertrouwd; het werd dus bij dat der Justitie gevoegd en is daar sedert bij gebleven.

Van den anderen kant breidde Guizot den kring zijner werkzaamheden uit, door alle andere wetenschappelijke inrigtingen onder zijn bereik te brengen. Zij waren tot dus ver onder ‘Binnenlandsche Zaken’ geweest; maar 't lag op haren weg dat ze kwamen aan dat departement, dat in 't bijzonder den vooruitgang der wetenschappen behar-

tigde. Terwijl Guizot, verreweg het uitstekendste lid van het kabinet, zich liet vinden tot het aannemen der, betrekkelijk, onbeduidende portefeuille van onderwijs, was het billijk dat hem ten minste alles wat daartoe behoorde geschonken werd. Sedert '32 zijn dan ook de volgende inrigtingen aan 't departement van openbaar onderwijs gekomen: het *Institut Royal de France*, het *Musée d'histoire naturelle*, de *Jardin des plantes*, het *Collége de France*, de openbare bibliotheken, de geleerde academiën en genootschappen, de britsche stichtingen, de *École des Chartes*, de boekerij van Ste Genovefa, de opentlijke belooningen en inschrijvingen op wetenschappelijke werken, de voorlezingen over oostersche talen en archaeologie in de koninklijke bibliotheek van Parijs, de Fransche school te Athene(*).

Wat de inrigting betreft, valt op te merken dat het Ministerie van Onderwijs is gesplitst in drie afdeelingen, elk met eenen directeur.

De 1e, voor de persoonlijke aangelegenheden en 't beheer der eigentlijke universiteit, heeft 5 secties of bureaux, waarvan 1 voor de benoeming en correspondentie der hooge ambtenaren (inspecteurs, rectoren), de 2e sectie voor 't personeel en 't beheer der faculteiten, de 3e voor de middelbare, de 4e en 5e voor de lagere scholen zoowel staats- als particuliere. Elk bureau heeft zijn chef en eenige beambten. De 2e afd. omvat de eigentlijk niet tot de universiteit behoorende straks genoemde wetenschappelijke inrigtingen; zij heeft 3 secties: 1 voor de aangelegenheden der geleerde genootschappen en der geneeskunde, 1 voor de openbare bibliotheken, 1 voor de briefwisseling met de centrale en provinciale comités voor historie die onder des ministers leiding werken.

Onder deze comités, uit de coryphaeën der historische en classische literatuur zamengesteld, is het belangrijkste, le Comité pour la publication des monuments écrits de l'Histoire de France', dat, in 1834 onder Guizots auspiciën in werking gekomen, eene reeks van belangrijke stukken o.a. die van Mignet over de Spaansche successie en Abelards sic et non van Cousin in het licht zond.

Behalve deze historische, zijn schier voortdurend bijzondere commissiën ter hervorming van dezen of genen studietak bijeen, b.v. comités ter verbetering der hoogere regtsstudie, der natuurwetenschappelijke inrigtingen enz.

De 3e afdeeling is bestemd voor de comptabiliteit, de geschillen enz. Bovendien heeft de minister een chef en secretaris van zijn bijzonder kabinet, alsmede een eigen bibliotheek en archief.

(Wordt vervolgd.)

(*) Bij keizerlijk decreet van 5 Dec. 1863 zijn deze inrigtingen nagenoeg alle weder van 't ministerie van openbaar onderwijs afgescheiden en gevoegd bij 't ministerie van staat.

Natuurkunde.

Botanische bijdragen.

Beiträge zur nàheren Kenntniss und Verbreitung der Algen, herausgegeben von Dr. L. Rabenhorst. Heft I mit 7 und Heft II mit 6 lithographirten Tafeln. - Leipzig. Ed. Kummer, 1864-65. - 4o.

De beide afleveringen, die wij hier van Rabenhorst's ‘Bijdragen’ aankondigen, bevatten:

1. Eene verhandeling van C. Janisch en L. Rabenhorst over Diatomaceeën uit de golf van Honduras.
2. Eene d^{o}. van C.A. Hantzsch over Diatomaceeën uit den Oost-Indischen Archipel.
3. Eene d^{o}. van D^{r}. Hermann (Itzigsohn?) over Cheraciums, gevonden bij Neudamm.
4. Eene d^{o}. van A. Grunow over de zoetwater-Diatomaceeën en Desmidiaceeën van Banka, gevolgd door onderzoekingen betrekkelijk de geslachten Ceratoneïs en Frustulia.
5. Eene d^{o}. van Dr. F. Cohn over eenige Algen van Helgoland, en
6. Eene d^{o}. van denzelfden over blazen met groene kleurstof in het weefsel van Cruoria pellita Fr.

1. In de eerste verhandeling vindt men eerst eene beschrijving, met bijgevoegde teekening, van het apparaat, door de Schrijvers gebruikt om hunne Diatomaceeën te zuiveren, en, naar gelang van haar specifiek gewicht, van elkander te scheiden; en dan eene beschrijving der hun voorgekomen 72 soorten, waaronder vroeger nog onbekende, allen door steengravuren opgehelderd. De hier bedoelde Diatomaceeën groeiden op groote zeewieren en waren eene toevallige vondst. Welk een rijkdom aan deze mikroskopisch kleine voorwerpen ook de wateren onder de keerkringen bevatten moeten, laat zich uit deze bijzonderheid gemakkelijk afleiden.

2. In de 2^{e} verhandeling zijn 11 Diatomaceeën beschreven, waar-

onder 8 nieuwe. De Schrijver trof ze in zeeslijk aan. Ook hier is elke soort in steendruk weêrgegeven.

3. De 3e verhandeling doet ons kennis maken met 11 nieuwe Characiums, en nu niet met soorten uit vreemde gewesten, maar uit Europa zelf, en wel uit de onmiddellijke nabijheid van Neudamm. Het eenigzins vreemde van dit feit - het vinden nl. van zoo vele nieuwe vormen in een land, waarvan de Algenflora reeds door zoo menig kruidkundige onderzocht werd - laat zich gereedelijk daaruit verklaren, dat de kleine wiertjes, die men tegenwoordig Characiums noemt, niet vóór 1849, en dat wel door Al. Braun, onderscheiden werden. Men vindt de bedoelde eencellige plantjes aan de oppervlakte van ondergedoken grootere planten en plantendeelen, en dat wel dikwerf in eene onnoemelijke hoeveelheid. Ook de Schrijver van dit opstel droeg zorg, dat zijne diagnosen door goede figuren werden opgehelderd.

4. De verhandeling van Grunow onderscheidt zich door min of meer uitvoerige aanteekeningen over de geslachten *Eunotia*, *Desmogonium*, *Ceratoneïs* en *Frustulia*, en bevat eene beredeneerde opsomming van eenige (10) nieuwe en ook van vroeger reeds bekende soorten, te samen opgehelderd door 29 figuren in steendruk.

5 en 6. Zijn de 4 hier boven aangekondigde opstellen van zuiver systematisch belang, anders is zulks met de verhandelingen van Pro Cohn, sub 5 en 6 vermeld. In deze vindt men geene nieuwe soorten beschreven, maar het leven eener enkele telkens nader toegelicht. De voornaamste gevolgtrekkingen, door Cohn uit zijn onderzoek van *Dictyota dichotoma* afgeleid, zijn deze: 1o. dat de plant, niettegenstaande hare bruine kleur, tot de Florideeën behoort; 2o. dat zij eene trioecist is, waaronder men te verstaan heeft, dat sommige individuen antheridiën, andere tetrachocarpiën, weder anderen gymnocarpiën voortbrengen, maar dat deze, met de voortplanting en vermenigvuldiging in zoo nauw verband staande, werktuigen nimmer twee aan twee op dezelfde plant voorkomen; 3o. dat de tetrasporen, zonder van te voren met zwermcellen in aanraking gekomen te zijn, kiemen en zich verder ontwikkelen kunnen, de sporen der gymnocarpiën daarentegen niet.

Het opstel over *Cruoria pellita* handelt over blazen met groene kleurstof, die de Schrijver in het weefsel van genoemde Alg aantrof. Aanvankelijk van meening, dat die blazen tot de *Cruoria* zelve behoorden, kwam Cohn echter later tot het besluit, dat zij niet anders dan vreemde, parasitische, voortbrengselen konden wezen, door onbekende oorzaken tusschen de cellen der *Cruoria* opgeslagen. Thuret, wien hij over deze aangelegenheid raadpleegde, bevestigde hem in zijne meening, en vond daardoor op nieuws gelegenheid om te waarschuwen tegen overhaast onderzoek, waardoor, ook op het gebied der Algologie, veel werd geleverd, wat later bleek den toets eener nauwlettende kritiek niet te kunnen doorstaan.

Aan het slot dezer regelen brengen wij nog een woord van hulde aan Dr. Rabenhorst, wiens onvermoeid streven ter bevordering van de kennis der Cryptogamen tot de grootste erkentelijkheid dwingt.

Amsterdam, 12 Nov. 65.

C.A.J.A. OUDEMANS.

Kostelijke gave van edele vrouwenhand.

Fleurs, Fruits et Feuillages choisis de la Flore et de la Pomone de I'lle de Java, peints d'après nature par Madame Berthe Hoola van Nooten. - Bruxelles, Emile Tardier, 1863.

Er liggen op dit oogenblik 10 afleveringen van dit prachtwerk voor ons. Der begaafde kunstenaresse en den wakkeren Severeijns, die zoo meesterlijk op steen wist weêr te geven, wat hem de teekenstift van Mevrouw van Nooten had voorgetooverd, zij door deze regelen eene zwakke hulde gebracht voor het talent, dat in beider werk zoo meesterlijk doorstraalt.

Maar neen, het is niet alleen hulde aan het talent, het is meer, het is een diep gevoel voor het ongeluk van Mevr. van Nooten, en warme sympathie voor de edele wijze, waarop zij zich boven de slagen van het noodlot tracht te verheffen, die ons de pen in de hand geeft om U, *Vrouwen* van Nederland vooral, op wie de Schrijfster zich in de éérste plaats beroept, aandachtig te maken op het uitstekende werk, dat zij geleverd heeft. Ziehier een gedeelte van de voorrede, waarin een lid Uwer sexe U oproept om haar te schragen in haar benarden toestand. Ik waag het niet, die regels in het Nederlandsch te vertolken of ze tot een uittreksel te doen inkrimpen. Waar de smart zich zóó uit, maar zich tevens eene grootheid van ziel openbaart, die ons met eerbied vervult, daar past het, aan de eerste haar vrijen loop te laten, en aan de tweede niets van haar oorspronkelijk karakter te ontnemen.

'Cet ouvrage s' adresse spécialement aux femmes. Sa tendance, son but, le cadre dans lequel il est circonscrit, tout lui imprime le caractère de la position et de la mission qui concernent notre sexe, position et mission admirablement décrites par un des grands écrivains de notre époque, en ces termes aussi simples que profonds: '*La charité dans l'humilité.*'

Or, je ne crois pas m'écarter de notre sphère, en publiant cet ouvrage. Ce n'est point sortir du cercle imposé aux femmes que de chercher par tous les moyens que Dieu a mis à notre portée, à

remplir les obligations de la carrière spéciale, que la Providence nous assigne.

Ce n'est pas s'éloigner de notre mandat que d'entrependre un travail modeste, mais honorable et consciencieux, dans le but d'y trouver des ressources et un baume salutaire contre le deuil et l'isolement.

Je dois le dire: ce n'est pas l'ambition de me faire un nom retentissant, ni la pensée plus élevée, mais tout aussi vaine, de produire une oeuvre nouvelle ou remarquable, ni le désir de rivaliser avec des personnes d'un talent supérieur, ni la conscience d'un mérite auquel je suis loin de prétendre: ce ne sont pas de pareils motifs qui m'ont fait prendre le pinceau, et qui ont dirigé mes pas vers le seuil du sanctuaire de la science.

Si par un de ces coups terribles qui brisent toute une destinée, l'on se voit un jour dans l'obligation de subvenir aux besoins d'une nombreuse famille et de faire face à des exigences qui pèsent sur l'existence au point de l'accabler: ce n'est pas sortir des limites dans lesquelles est sagement renfermée la vocation des personnes de mon sexe, que de chercher a soulever ce fardeau, par de semblables moyens. Il y a, au contraire, un devoir à remplir en luttant contre ces difficultés si pénibles dans leur secrète amertume.

Tel est le but de cet ouvrage. Je le dis sans scrupule: car ce but seul peut surmonter l'hésitation légitime que j'éprouve au moment de livrer mon travail au public, et cela avec la conviction sincère des imperfections que je suis la première à y reconnaitre.

Est ce que je m'abuse en espérant que ce but franchement exprimé trouvera chez les personnes de mon sexe un écho sympathique et bienveillant? Unies à moi dans cette mission qui nous est commune, femmes de tous les pays, sans distinction de nationalité et de langage, mères surtout, vous qui savez si bien ce qu'un tel nom impose de devoirs aussi variés qu'étendus, me refuserez-vous votre concours et votre appui?

Vous n'avez pas comme moi connu ce qu'a d'amer le pain de l'exil... Environnées de toutes les affections, qui font le bonheur de notre sexe, vous n'avez pas, comme moi, au printemps même de la vie, éprouvé la séparation cruelle de la famille, l'absence de toute main affectueuse, le séjour d'une terre étrangère. La mort inexorable ne vous a point enlevé, comme à moi, les bras qui étaient votre soutien, le coeur qui vous tenait lieu de patrie, de parents, d'amis, en couvrant le reste de vos jours d'un voile funèbre. Le deuil n' a pas franchi le seuil de votre demeure pour briser vos illusions, et vous placer le coeur déchiré, l'esprit abattu, le corps faible et souffrant en face de l'inpitoyable nécessité.

Pour sortir de cette pénible et douloureuse situation, il n'y a d'autre issue que le travail, mais quelle alternative en raison des pré-

jugés qui sèment de ronces et d'épines la route de la veuve et de l'orphelin. En suivant cette route, les pieds déchirés et sanglants, on voudrait s'arrêter, mais la privation, la misère, que l'on supporterait pour soi, non pour les êtres chéris, qui nous doivent l'existence et qui attendent leur bien-être de nos efforts, tout nous pousse en avant.

Vous ignorez ces cruelles épreuves. Puissiez-vous ne jamais les connaître? Et pourtant quelle est la femme à l'abri des coups du sort et de l'atteinte de la douleur? Qui de vous me refusera cette tendre sympathie, le meilleur attribut de notre sexe?

Mais tout en avouant le but de cet ouvrage, qui est l'accomplissement d'un devoir sacré, laissez-moi vous dire que dans le travail même, exigé par la tâche que je m'imposais, j'ai trouvé un soulagement réel et solide, j'ai éprouvé que l'on ne peut pénétrer dans le domaine des sciences, sans ressentir la douce influence, la pure élévation, le calme salutaire que l'étude de la nature porte en soi comme un baume vivifiant.

Voilà ce qui me fait espérer que cet ouvrage aura un double résultat, en m'assurant quelques ressources pour ma famille, et en invitant d'autres personnes de mon sexe à suivre une voie qui offre tant de consolation pour l'âme et d'attrait pour l'esprit.'

Wij vinden, zoo als de titel het reeds uitdrukt, in het werk van Mevr. van Nooten, zoowel bloemen en vruchten als zulke planten afgebeeld, welke zich vooral door de fraaie teekening harer bladen onderscheiden. Tot de eersten behooren die van *Amherstia nobilis*, *Elettaria speciosa*, *Saraca declinata*, *Spathiphyllopsis Minahassae*, *Butea frondosa*, *Lagerstroemia regia*, *Strophanthus dichotomus*, *Jambosa domestica*, *Musa coccinea*, *Poincinia regia;* terwijl de vruchten ontleend zijn aan *Citrus Decumana* (Pompelmoes), *Theobroma Cacao, Nephelium lappaceum* (Ramboetan), *Lansium domesticum* (Doekoe), *Sterculia nobilis*, *Othophora alata* (Pisang tjina), *Xanthochymus dulcis* (Moendoe), *Garcinia Mangostana* (Mangies), *Anona squamosa* (Serikaya), *Anona reticulata* (Boea nonna), *Citrus sarcodactylis, Cynometra cauliflora* (Namnam), *Artocarpus polyphema* (Tjampedak), *Anacardium occidentale* (Jamboe monjet), *Durio Zibethinus* (Doerian), *Jambosa domestica* (Jamboe bol), *Mangifera indica* (Mangies), *Sizygium jambolanum* (Djamblang), *Musa paradisiaca* (Pisang maas), *Averrhoa Bilimbi* (Bliembing), *Zalacca edulis* (Salak), *Anona muricata* (Nanka wolanda), en *Carica Papaya* (Papaya), en de fraai geteekende bladen betrekking hebben op *Codiaeum variegatum*, *Tradescantia discolor*, *Caladium bicolor*, *Amarantus tricolor*, *Poinsettia pulcherrima*, en *Pisonia sylvestris* en *alba.*

Over de uitnemende getrouwheid van vele afbeeldingen bij ondervinding kunnende oordeelen (want ook ons mocht het gegeven zijn 5 jaar op Java door te brengen), en overtuigd, dat geene beter uitgevoerde de werkplaats van Severeijns ooit verlaten hebben, gelooven wij gerus-

telijk te mogen verzekeren, dat het werk van Mevr. van Nooten, wat het artistieke gedeelte betreft, niet alleen den naam van prachtwerk in den volsten zin waardig is, maar ook de eer verdiende, aan H.M. onze geëerbiedigde Koningin te worden opgedragen.

Aan elke imperiaal-folio plaat is een blad tekst toegevoegd, waarop aan de eene zijde, eene korte, in de Engelsche en Fransche talen opgestelde, beschrijving voorkomt van de plant, bloem of vrucht, waartoe het behoort, met vermelding tevens van deze of gene bijzonderheden, die uit een of ander oogpunt de aandacht verdienen. Gaarne hadden wij dien tekst hier en daar wat uitvoeriger gezien; maar als wij aan den anderen kant bedenken, dat de Schrijfster daartoe over bijzondere litterarische hulpmiddelen, en dan nog over den tijd en de gelegenheid had moeten kunnen beschikken, om die te verwerken, dan trekken wij onzen wensch weder in, tevreden met hetgeen ons gegeven werd.

Aan het slot harer voorrede betuigt Mevr. van Nooten, dat woorden van aanmoediging, als uiting der openbare meening, haar aangenamer in het oor zouden klinken dan die van goedkeuring. Behoeven wij het te zeggen, dat wij beiden voor de begaafde kunstenaresse over hebben? Voor hem of haar, die de Natuur zóó weet weêr te geven; die zoo met tinten weet te spelen en ze dooreen te mengelen tot een harmonisch geheel; aan wie het gegeven is zoo veel smaak ten toon te spreiden in de keuze der voorwerpen, hunne houding en wat daar verder meê in verband staat - voor die zijn woorden van goedkeuring misschien overbodig; maar ook de woorden van aanmoediging, die Mevr. van Nooten verdient, brengen wij haar toe in de vaste overtuiging - althans in de hoop - dat zij niet meer noodig zijn. Het zou ons verwonderen, het zou ons treffen, indien de roerende toespraak der Schrijfster aan hare zusteren, bij deze geen gehoor had gevonden, en indien zij, gesterkt door eene algemeene deelneming in haar lot, en opgebeurd door woorden van aandrang om op het ingeslagen spoor voort te gaan, niet reeds op nieuws aan den arbeid was getogen, met de door haar zelve gekozen woorden op de lippen: ‘C'est assez, c'est tout ce que je voulais obtenir, plus que je n'osais espérer.’

C.A.J.A. OUDEMANS.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzigt.

In meer dan één opzigt ligt er, ook op politiek gebied, iets ernstigs en plegtigs over de laatste dagen des jaars uitgespreid. Het is alsof de nabijheid van een nieuwen mijlpaal op den breeden weg der volken tot zeker weemoedig nadenken stemt, waarbij men onwillekeurig met de gedachte in het verleden blijft toeven. Men beschouwt die laatste, meestal sombere en nevelachtige dagen als een rustpunt, terwijl de hangende kwestiën onafgedaan blijven en de toekomst met hare gebeurnissen nog ver verwijderd schijnt, hoewel men zich toch bij de eerste schrede voorbij dien mijlpaal als eensklaps in deze toekomst verplaatst ziet. Vooral de laatste dagen van dit jaar, waarin schier geheel Europa met belangstelling wijlde bij het ziekbed en sterfbed van den Nestor der souvereinen van ons werelddeel, wezen in de eerste plaats naar het verleden.

Als onwillekeurig doorbladerde men het levensboek des grijzen konings en daarbij ontrolde zich weder voor onzen geest de geschiedenis der laatst verloopen halve eeuw. Men herinnerde zich den jeugdigen hertog van Saksen Coburg Saalfeld, op zeventienjarigen leeftijd generaal, en Napoleon I omringd van al de historische figuren dier dagen trad op den voorgrond. Leopold's tweede bezoek aan de fransche hoofdstad in de gelederen der geallieerden riep den ondergang der zon van Austerlitz in het geheugen terug en wederom kwamen ons Elba, de honderd dagen en St. Helena voor den geest. En onwillekeurig vereenigden wij in onze gedachte St. Helena en Claremont; Claremont, alwaar Leopold, hertog van Kendall, ‘rival trois fois’ van den toenmaligen prins van Oranje, de weinige maanden van zijn huwelijk met prinses Charlotte doorbragt - thans de verblijfplaats van het geslacht Orleans! St. Helena, het oord der ballingschap van een lid uit het ‘voor altijd van den franschen troon vervallen verklaard huis Bonaparte’ - door een december 1851 opgevolgd! Zonderlinge warreling en wisseling!

En wij bladeren verder in dat levensboek. Wij zien het rustelooze Griekenland het voorwerp van Europa's sympathie, wij zien hertog Leopold een oogenblik tot koning uitgeroepen.... om ons eensklaps voor den geest te zien tooveren de opgevulde schouwburgzaal te Brussel alwaar Pietro en Masaniello hun duo zingen:

> Amour sacré de la patrie,
> Rends nous l'andace et la fierté,
> A mon pays je dois la vie,
> Il me devra sa liberté!

En hoe bonte groep figuren zweeft ons thans niet voorbij! Het toen zoo verblijdend ‘voorwaarts!’ klinkt ons als op nieuw in de ooren en gaarne herdenken wij die dagen, zij het ook niet vervuld met de koortsachtige opgewondenheid waarmede men die doorleefde. Ook de noodzakelijk partijdige beoordeeling van den ‘prins der blaauwkielen’ met zijne fransche hulptroepen en fransche gemalin heeft voor meer onpartijdigheid plaats gemaakt. Zonder van verontwaardiging te gloeijen, volgen wij de langzame wording van het naburig konstitutioneel koningrijk. Met eerbied en achting slaan wij de pogingen van koning Leopold gade om het onafhankelijk bestaan van België te grondvesten en tegen de stormen der toekomst te beveiligen, terwijl zijne persoonlijkheid daarbij een zeer grooten en gewaardeerden invloed op de Europesche aangelegenheden kon uitoefenen.

Verloor België in deze laatste maand des jaars een vorst, die zich steeds als eerlijk man en als schrander souverein heeft betoond; Europa verloor in koning Leopold een talentvol raadgever en geacht bemiddelaar.

Gelukkig voor onze naburen echter dat hunne onafhankelijkheid niet berust op het leven van een enkel persoon. L'état c'est moi, was de uitspraak van Lodewijk XIV en deze geeft ook nog in sommige rijken van onze dagen eene verklaring van het bestaand bestuur. In den mond van een Napoleon III kon dergelijke uitboezeming - hoe gaarne hij aan Frankrijk het tegendeel zoekt diets te maken - uitmuntend te huis behooren. Ten opzigte van Leopold I is zij geheel onjuist.

Daar ginds te Laeken ligt de bijna vijf-en-zeventigjarige vorst op zijne stervenssponde. Behalve verschillende hooge staatsambtenaren en den graaf van Vlaanderen, zien wij daar ook den hertog en de hertogin van Braband. Een der geneesheeren slaat den stervende gade en terwijl de laatste polsslag door hem is waargenomen, zegt hij tot den hertog van Braband: ‘le roi est mort, Sire.’ - En daarbuiten klinkt in adressen, manifesten en toespraken het konstitutioneel: le Roi est mort, vive le Roi!

Toch was het, terwijl men elk oogenblik het sterven van koning Leopold in Europa te gemoet zag, alsof ook werkelijk het ‘l'état c'est moi’ op hem toepasselijk moest worden geacht en alsof het koningrijk België met zijn eersten vorst ten grave dreigde te dalen. Vooral de fransche dagbladen droomden van eene ‘belgische kwestie’ en spraken

over eene aanstaande verdeeling van het belgisch grondgebied. Reeds onlangs, naar aanleiding der brochure van den heer Dechamps, maakten wij van dergelijke sombere voorspellingen gewag en meenden toen te mogen aannemen dat de toestand van Europa daartoe nog niet immoreel genoeg was. Hoe weinig waarde toch in den laatsten tijd werd gehecht aan traktaten, verbonden en overeenkomsten, hoe dreigend ook de tegenwoordige staatkunde is voor het leven der kleinere rijken: zelfs Frankrijk zou niet bij magte zijn om zonder eenig voorwendsel aan België zijne plaats in de rij der onafhankelijke mogendheden te ontnemen. Voor dit laatste zou alleen dàn de mogelijkheid bestaan, indien de twee in België tegenover elkander staande partijen in ernstige botsing kwamen en te midden van binnenlandsche onlusten een van beide het vaderland wilde verraden door Napoleon's hulp in te roepen. Hiervoor moge België bewaard blijven, want dan ware het verloren; de stelling toch dat Pruissen en Engeland uit eigenbelang de onafhankelijkheid van België met de wapenen zouden handhaven, is in de tegenwoordige omstandigheden niet zoo verdedigbaar meer als vroeger. Pruissen zou wel op eene andere wijze tevreden kunnen gesteld worden en de politiek van Engeland schijnt langzamerhand ten opzigte van het vaste land eene belangrijke wijziging te hebben ondergaan.

Aanvankelijk bleef België bij het overlijden van Leopold I en de troonsbestijging van Leopold II eene kalme en waardige houding bewaren. Zelfs de klerikale dagbladen en de overigens zoo weerbarstige Antwerpsche oppositie-organen rigtten de ernstige vermaning tot de natie om eendragtig en vaderlandslievend zich te scharen rondom den troon van den nieuwen vorst. Bovendien is voor het oogenblik bij den pas gesloten grafkelder een wapenstilstand tusschen klerikalen en liberalen gesloten, in afwachting van de dingen die komen zullen. In de toespraak door koning Leopold II na zijne eedsaflegging voor de volksvertegenwoordiging gehouden, gaf hij reeds dadelijk te kennen welke houding hij te dien opzigte zou aannemen. ‘Ma mission constitutionnelle - zeide hij - me range en dehors des luttes d'opinions, laissant au pays lui-même à décider entre elles.’ Aangrijpend was voorts, vooral onder de tegenwoordige omstandigheden, de indruk, gemaakt door deze woorden des konings, welke hij staande en met ontblooten hoofde uitsprak: ‘Dans ma pensée, l'avenir de la Belgique s'est toujours confondu avec le mien; et toujours je l'ai considéré avec cette confiance qu'inspire le droit d'une nation libre, honnête et courageuse, qui veut son independance, qui a su la conquérer et s'en montrer digne, qui saura la garder.’ Daverende toejuichingen vielen aan de koninklijke toespraak ten deel. Men scheen te willen vergeten hoe weinig waarde te hechten is aan dergelijke vorstenwoorden op zich zelven, omdat België vertrouwt dat de daden van den zoon des overleden konings die woorden niet zullen logenstraffen.

De plegtige begrafenis van het stoffelijk overschot des eersten ko-

nings van België en de troonsbestijging van Leopold II werden door verschillende vorstelijke personen uit Europa bijgewoond. Schier alle mogendheden hadden overigens bijzondere vertegenwoordigers naar Brussel gezonden, ook Frankrijk. Reeds te voren was door Napoleon III een zeer hoffelijk telegram aan den hertog van Braband gezonden, en ofschoon de daarin opgemerkte beschermende toon ietwat hinderde, was men toch in België daarmede zeer tevreden.

Zeer goeden indruk maakte ook de houding van het fransche hof te Compiègne bij de ontvangst op 11 december van het doodsberigt uit de belgische hoofdstad. De hoffeesten werden nog dienzelfden dag geschorst en in rouwbetoon bleef men ook in andere opzigten niet achter. De terugkeer van keizer Napoleon naar Parijs had daarop weldra plaats.

Aldaar hield men zich gedurende de laatste weken bezig met verschillende vraagstukken en gebeurtenissen. De geschiedenis van den dag had als naar gewoonte weder eenige dagblad-waarschuwingen op te teekenen. Voorts was er weder een oogenblik sprake van eene verzoening tusschen prins Napoleon en den keizer, vooral toen men vernam dat eerstgenoemde te Toulon was aangekomen. In plaats echter van naar Parijs door te reizen, gelijk men verwachtte, sloeg de prins weder den weg in naar Zwitserland. Overigens was het keizerlijk dekreet tot ‘limitatie’ van den jardin du Luxembourg, dat mysterieus heiligdom des jeux et des amours du quartier latin, het onderwerp van de gesprekken der Parijzenaars. Sommigen vergaven den keizer minder dat hij thans ongeveer de helft van die wandelplaats tot vernietiging doemde en eenige honderde boomen wilde doen omhakken, dan dat hij eenmaal den boom der vrijheid had doen vallen. Een aantal petitiën zijn dan ook aan den senaat gerigt om bedoeld dekreet strijdig met de konstitutie te verklaren, op grond dat die tuin als staatsdomein moet worden beschouwd en alleen door de vertegenwoorging bij eene ‘wet’ kan worden gelimiteerd. Misschien ontvangt dat staatsligchaam wel een wenk om te voldoen aan het verlangen der publieke opinie:

> ..... Ce sont-là jeux de prince:
> On respecte un moulin, on vole une province.

Belangrijker waren de kwestiën op buitenlandsch gebied, welke den blik in meer dan één opzigt naar de nieuwe wereld deden rigten. Chili, Mexiko en de Vereenigde Staten leverden rijke stof tot overdenking en bespreking.

Van de spaansch-chilische verwikkelingen gewaagden wij reeds in ons vorig overzigt met een enkel woord. Wij meenden toen dat men hier weder te denken had aan de gewone exploitatie-politiek van Spanje ten opzigte der zuid-amerikaansche republieken. Die meening is se-

dert nader bevestigd geworden en wel na de lezing van dokumenten, welke zeker niet van partijdigheid ten gunste van Chili kunnen verdacht worden. Wij bedoelen de diplomatieke stukken uit de ministeriële bureaux van den heer Burmudez de Castro, waarin met groote woordenrijkheid Spanje's houding tegenover Chili wordt verdedigd.

Om den sleutel te vinden voor de tegenwoordige verwikkelingen zou men echter moeten teruggaan tot de jaren, waarin de spaansche koloniën in Amerika zich vrij verklaarden. Sedert dien tijd heeft de regering te Madrid zich blijkbaar steeds zeer moeijelijk kunnen gewennen om hare vroegere koloniën als onafhankelijke staten te beschouwen. Zoowel de verwikkelingen met Ecuador als later die met Mexiko, met Peru en thans met Chili waren daarvan het gevolg, daar Spanje van de amerikaansche republieken altijd bijzondere voorregten voor zijne handelsvloot wilde erlangen en overigens steeds aan die onafhankelijke staten zeker protektoraat opdringen, hetwelk deze zich niet wilden laten welgevallen. Gedurende de behandeling der spaanschperuaansche kwestie, waarbij de regering te Lima, door hare bondgenooten verlaten, zich moest onderwerpen aan den wil van de regering te Madrid, hebben wij de kurieuse eischen medegedeeld, welke door den buitengewonen spaanschen gevolmagtigde, den heer Salazar y Mazarredo, aan het gouvernement te Lima waren gesteld.

Nadat nu Peru in de spaansche schatkist meer dan acht millioen gulden had gestort, nam de admiraal Pareja tegenover Chili de rol van den admiraal Pinson tegenover Peru op zich en, daar dergelijke buitengewone inkomsten zeer aangenaam waren, wist men spoedig eenige grieven tegenover Chili te vinden. Chili was niet neutraal genoeg geweest in de spaansch-peruaansche kwestie, door steenkolen tot krijgskontrabande te verklaren. Te Santiago waren bij een volksoploop beleedigende kreten tegen Spanje aangeheven. Een chilisch dagblad had zich zeer oneerbiedig over de spaansche regering uitgelaten. Eene weigering om op grond van dergelijke feiten voldoening te geven aan het ministerie O'Donnel werd gevolgd door eene oorlogsverklaring, waarbij de admiraal Pareja begon met het blokkeren der havens van hili onder bedreiging van een bombardement der stad Valparaiso.

Niet te verwonderen was het dat onder de chilische bevolking eene onbeschrijfelijke verontwaardiging losbarsste en zich eene algemeene geestdrift voor den oorlog tegen Spanje vertoonde. De regering, aldus ondersteund, zag zich dan ook in staat om met een leger van vijftig duizend man, waaronder de nationale garde en vele vrijwilligers, krachtige maatregelen te nemen tot verdediging der kusten. Overigens werd een verzoek om hulp naar Washington gezonden, terwijl de generaal Canseco, na de verdrijving van den president Pezet door de revolutionaire partij tot hoofd der republiek Peru geproklameerd, zijne vloot ter ondersteuning aanbood.

Ook in Europa - wij teekenden dit reeds op in een vorig opstel -

bragt de houding der regering te Madrid eene groote verontwaardiging te weeg, minder omdat men voor Chili zooveel sympathie koestert - de woelige republieken in Zuid-Amerika bezitten deze in vrij geringe mate - dan wel omdat men te Londen, te Parijs en te Berlijn de nadeelen inzag, welke uit een oorlog met Chili voor den handel zouden voortvloeijen. Sedert de spaansche regering echter de toezegging deed dat de handel der onzijdige mogendheden zoo veel mogelijk zou worden ontzien, verflaauwde dan ook die verontwaardiging over deze nieuwe excentriciteit van Spanje. Terwijl onlangs eenige spaansche oorlogsschepen met drie duizend man landingstroepen aan boord het eskader van den admiraal Pareja gingen versterken, schijnen de onderhandelingen tusschen Londen en Parijs over een gemeenschappelijk vertoog bij het hof te Madrid steeds voort te duren en in de fransche hoofdstad worden de mededeelingen omtrent den loop daarvan nog altijd met eenige belangstelling ontvangen.

In meerdere mate is dit nog het geval met mededeelingen omtrent Mexico en de Vereenigde Staten. Dat de keizerlijke regering steeds het voornemen heeft om het keizerrijk van Maximiliaan door hare troepen te doen ontruimen, wordt van verschillende zijden gemeld. De vraag, met wier beantwoording men zich bezig houdt, blijft echter wanneer en op welke wijze zal die ontruiming plaats hebben zonder dat bij den treurigen toestand in Mexiko het bestuur aldaar zijn onmiddellijken val moet vreezen? Voorts vraagt men zich af, of het kongres der Vereenigde Staten, thans te Washington vergaderd, den tijd en de wijze van ontruiming aan Napoleon III zal willen overlaten. In verschillende opzigten verlangde men dan ook kennis te nemen van de boodschap, waarmede de president Andrew Johnson op den eersten maandag in december de zitting van het kongres had geopend, waarin, gelijk later bleek, geene afgevaardigden der zuidelijke staten werden toegelaten. Aan eene kommissie, bestaande uit vijftien leden, waarvan zes uit den Senaat en negen uit de Kamer van afgevaardigden, is echter opgedragen om voorstellen te doen omtrent de toelating van de vertegenwoordigers uit die zuidelijke staten, welke dit, met het oog op hun tegenwoordigen toestand, verdienen.

De boodschap van den president was zeer uitvoerig. Na eene betuiging van dankbaarheid aan de Voorzienigheid voor de aan den staat verleende bescherming en na hulde te hebben gebragt aan de nagedachtenis van Abraham Lincoln, uitte de heer Johnson in het breede zijn gevoelen omtrent de verschillende vraagstukken, welke aan de orde zijn. Zoo besprak hij onder meer andere kwestiën de rekonstruktie der Unie, het verleenen van stemregt aan de vier millioen inwoners, thans tot de vrijheid geroepen, de bekende bij Engeland's regering ingestelde eischen tot schadevergoeding en de politiek, welke de europesche mogendheden ten opzigte der amerikaansche aangelegenheden moeten betrachten.

In verband met het eerstgenoemde punt en met het oog op het regt der regering te Washington om den opstand te onderdrukken, werd een geschiedkundig betoog geleverd, ten bewijze dat de heiligheid en onschendbaarheid der konstitutie, het werk der natie zelve, moest worden gehandhaafd, terwijl aan eene gevoelde behoefte tot wijziging, door die konstitutie voorzien, op zeer eenvoudige wijze kan worden voldaan. Terwijl nu een einde was gemaakt aan den wederstand der staten, welke zich hadden trachten af te scheiden, was het de vraag, op welke wijze men met die staten moest handelen. Het systeem om deze als overwonnen landen te beschouwen werd door den president hoogst nadeelig en verderfelijk geacht. Dergelijk stelsel zou groote verbittering tusschen overwonnenen en overwinnaars hebben doen ontstaan, zou een militair bestuur hebben vereischt met de daaraan verbonden ontzaggelijke uitgaven, en overigens geheel in strijd zijn geweest met het beginsel, volgens hetwelk men de handelwijze der zuidelijke staten hebbe te beoordeelen. Langzamerhand moeten deze door zachte maatregelen tot den vorigen toestand worden teruggebragt en in dezen geest had de president verschillende besluiten genomen. In de afschaffing der slavernij zag hij overigens het middel om de eenheid te bevorderen en den vroeger bestaan hebbenden naijver, de tweedragt van voorheen te doen ophouden.

Ten opzigte der hoogst belangrijke kwestie omtrent het verleenen van stemregt aan de kleurlingen, welke, volgens de ernstige aanbeveling van den president, met kalmte en zonder hartstogtelijkheid behoorde behandeld te worden, gaf de heer Johnson mede vrij duidelijk zijn gevoelen te kennen. De oplossing van dit vraagstuk behoort aan iederen staat afzonderlijk te worden overgelaten, terwijl intusschen aan de vrijverklaarden bescherming in hun persoon en goederen moet worden verleend. Door de kwestie in dien zin op te lossen bleef men getrouw aan den geest der konstitutie, terwijl een besluit van den president te dien opzigte geheel en al in strijd zou geweest zijn met de grondwettige bepalingen der Vereenigde Staten. In het breede werden overigens de voordeelen aangetoond, welke uit de afschaffing der slavernij, die ingrijpende verandering in de sociale toestanden, waarbij het ‘monopolie van den arbeid’ werd opgeheven, zouden voortvloeijen.

Bij het bespreken der betrekkingen met buitenlandsche mogendheden werd de goede verstandhouding met China gememoreerd, werd gewag gemaakt van de vriendschapsbetrekkingen met Rusland, nog versterkt door het bestaande plan om dit rijk door over Asië loopende telegraaflijnen met de Vereenigde Staten te verbinden, en werd eindelijk een woord gewijd aan de harmonie met de braziliaansche regering. Eerst hierna werden de verwikkelingen met Engeland behandeld. Hierbij bezigde de president eenige scherpe woorden, scherp met het oog op den gematigden en kalmen toon waarin de geheele boodschap gesteld is, over de houding door de regering te Londen gedurende den burgeroorlog

aangenomen en over de wijze waarop zij zich in de kaper-kwestie heeft zoeken te regtvaardigen. De verdediging van Engeland tegenover de door Washington gestelde eischen tot schadevergoeding wordt door hem als ten eenenmale onhoudbaar voor de regtbank der natiën bschouwd. Overigens gaf de heer Johnson te kennen dat bij dit vraagstuk niet de geldkwestie op den voorgrond stond, maar dat de Vereenigde Staten slechts de handhaving wenschten van de volkenregterlijke beginselen, de grondslagen van vrede en regtvaardigheid, waarop in het vervolg de vriendschap tusschen beide mogendheden behoort te rusten.

Ten slotte werden eenige zeer algemeene opmerkingen geuit over de noodzakelijkheid dat, waar de Vereenigde Staten steeds het beginsel van non-interventie tegenover Europa hebben gehandhaafd en zullen handhaven, van dat beginsel ook door de europesche mogendheden niet worde afgeweken. Wordt Mexico in geheel het stuk niet met name genoemd, de zinspeling hierop is toch vrij duidelijk, en eenigzins dreigend met het oog op de toekomst is de verklaring: dat de president niet kan voorzien noch voor het oogenblik wil onderzoeken welke omstandigheden zich zouden kunnen voordoen, waarin de Vereenigde Staten zich moesten verdedigen tegen handelingen, welke van vijandschap getuigden ten opzigte van den republikeinschen vorm van bestuur. De zinspeling is te duidelijker omdat onmiddellijk hierop gezegd wordt dat de korrespondentie tusschen de Vereenigde Staten en Frankrijk over de kwestiën waarover eene gedachtenwisseling heeft plaats gehad, zal worden overgelegd.

Dat de boodschap van president Johnson een zeer goeden indruk maakte in Europa, vooral na de vroeger zoo onheilspellende geruchten daaromtrent, was niet te verwonderen. Toch zal men de kongres-beraadslagingen moeten afwachten alvorens een blik te kunnen slaan in de politiek, welke ten opzigte der binnenlandsche en buitenlandsche vraagstukken zal worden gevolgd, want, gelijk ook hier en daar in de boodschap wordt gezegd of bedoeld: de vertegenwoordigers van het volk zullen daaromtrent hebben te beslissen. En men weet dat omtrent verschillende belangrijke punten een groot verschil van gevoelen bestaat tusschen het bestuur te Washington en leden der vertegenwoordiging. Dit schijnt ook door eenige fransche dagbladen, vooral met het oog op de mexikaansche kwestie, te worden ingezien.

Eenige dagen voor de aankomst der pakketboot uit New-York, welke mededeelingen omtrent de eerste kongres-zitting aanbragt, was te Parijs de amerikaansche generaal Schofield aangekomen, een der hoofdofficieren von Sherman bij zijne beroemd geworden expeditie dwars door het vijandelijk land, waardoor de laatste slag werd toegebragt aan het reeds waggelend gevaarte der konfederatie. Allerlei geruchten omtrent eene hem opgedragen officieuse zending bij het fransche hof betrekkelijk de mexikaansche aangelegenheden waren aan zijne komst reeds voorafgegaan en dagelijks verdiepte zich voorts de parijsche dagbladpers in gissingen

omtrent de oorzaak van zijn bezoek aan de hoofdstad. Tot dusverre vernam men te dien opzigte echter niets zekers en moesten de dagbladen zich vergenoegen met de vermelding van een toast, door den generaal uitgebragt op een banket ter zijner eer door de te Parijs gevestigde Amerikanen gegeven. Hieruit was echter omtrent de vraag, waarin men zooveel belang stelde, niets op te maken. De toespraak bevatte slechts een resumé van den tegenwoordigen binnenlandschen toestand der Vereenigde Staten, om te eindigen met den wensch dat de vriendschap tusschen zijn vaderland en Frankrijk mogt voortduren en vermeerderen. Vooral ook met het oog op dien tegenwoordigen toestand is de lezing en herlezing van Johnson's boodschap zeer aan te bevelen. Zoo lazen wij, met verbazing en eerbiedige bewondering voor de nieuwe wereld, de officiële mededeelingen omtrent de militaire magt en het finantiewezen. Op 1 Mei 1865 bestond het leger uit meer dan een millioen manschappen. Thans is dit reeds verminderd tot 800.000 man, en het departement van oorlog te Washington stelt voor om het leger terug te brengen tot op 50.000 man. De staatsschuld bedroeg op 31 October dezes jaars 2.740.054.750 dollars en volgens berekening van het departement van finantiën zal de afbetaling daarvan kunnen plaats hebben binnen een termijn van *dertig* jaren. ‘Gelijk wij de wereld hebben verbaasd - zegt de president - door een einde te maken aan den burgeroorlog, hetgeen men onmogelijk achtte, zoo zullen wij ook, naar mijne overtuiging, de voortreffelijkheid onzer staatsinstellingen doen zien door de spoedige en getrouwe afbetaling van onze nationale obligatiën.’

Voor ons, bewoners der oude wereld, heeft de oplossing van het ontzaggelijk leger der Vereenigde Staten in de burgermaatschappij iets tooverachtigs. Omtrent dit punt zij dan ook eene enkele aanhaling gedaan uit de zeer lezenswaardige mededeelingen van eenige talentvolle engelsche parlements-leden, journalisten en industriëlen, die onlangs eene reis deden naar de Vereenigde Staten om aldaar persoonlijk den tegenwoordigen toestand te leeren kennen. ‘Al de afgedankte soldaten - zeide sir Morton Peto, na zijne terugkomst uit Amerika, in eene zeer uitgebreide redevoering te Bristol - kunnen weder eene plaats vinden in de burgermaatschappij. Een enkel voorbeeld zij u daaromtrent medegedeeld. Te Chicago bragt ik een bezoek aan de groote drukkerij van den heer Wilson, die gedurende eenige jaren gezantschaps-secretaris te Londen is geweest. Met dezen over den burgeroorlog sprekende, deelde hij mij mede dat zeven-en-veertig zijner zetters in krijgsdienst waren geweest. ‘Deze hier, zeide de heer Wilson, was majoor, die ginds was kapitein, daar staat een vroegere luitenant.’ Al deze lieden nu waren even bedaard aan het werk alsof zij nooit hunne letterkasten hadden verlaten. En wat hebt gij gedaan, vroeg ik, toen al die mannen u verlieten? ‘Och, was het antwoord, ik verbond mij schriftelijk om hen bij hunne terugkomst weder te plaatsen.’

Uit dergelijke feiten blijkt eenmaal te meer hoe juist de uitspraak van den generaal Schofield was in zijne toespraak: dat Europa van de Vereenigde Staten veel kan leeren. - Welligt beweerde het dagblad van den heer Ganesco niet ten onregte dat in het algemeen bij eene vergelijking tusschen de oude en de nieuwe wereld, het bekende: 'la légalité nous tue' kan veranderd worden in: la routine tue notre vieille Europe!

Niet minder dan te Parijs had men te Londen met belangstelling de boodschap van president Johnson te gemoet gezien. Deze stond echter in het oog van de meerderheid der natie op den achtergrond bij de feiten welke op Jamaïca hadden plaats gehad. Meer en meer toch scheen gebleken te zijn dat het bestuur van den gouverneur Eyre zich aan de afschuwelijkste wreedheden had schuldig gemaakt, en talrijke zeer bezochte meetings, zoo wel te Londen als elders, stelden adressen op aan de regering, verzoekende strenge maatregelen in het belang van Engeland's reputatie. Het ministerie Russell heeft thans aan de volksstem gehoor gegeven en eene commissie van onderzoek naar Jamaïca gezonden. Het voorzitterschap daarvan is opgedragen aan sir Henry Storks, tot dusverre gouverneur van Malta, die tevens voorloopig de betrekking van den heer Eyre bekleeden zal om aldus de noodige magt uit te oefenen tegenover misschien onwillige plaatselijke besturen. Door dezen maatregel heeft men eenige kans dat deze enquête meer voldoende resultaten zal opleveren dan gewoonlijk het geval is. Vergeten wij intusschen ten opzigte van het gebeurde op Jamaïca niet om op te teekenen dat de meerderheid der vertegenwoordiging aldaar, volgens de engelsche dagbladen, hare goedkeuring heeft gehecht aan de houding van den heer Eyre gedurende den opstand en de 'strenge' maatregelen door hem genomen. De uitslag van het onderzoek zal dus nader moeten doen zien of de volksmanifestatie in Engeland gegrond was en of de heftige aanvallen door de dagbladen tegen den gouverneur gerigt op ware feiten steunden.

De fenian-beweging is voor het oogenblik vergeten. Onlangs werd zij echter nog een oogenblik besproken bij gelegenheid der ontvlugting en spoorlooze verdwijning van den gearresteerden James Stephens uit de gevangenis te Dublin. Uit de omstandigheden waaronder deze plaats had bleek dat hij daarin ondersteund en bijgestaan was geworden door gevangenbewaarders, zoodat de alarmisten zegevierend konden wijzen op de 'uitgebreide vertakkingen,' welke het fenianisme in Ierland bezat. Daarvan is echter tot dusverre nog niets naders gebleken en de in hechtenis genomen fenians zijn inmiddels veroordeeld tot de bij de wet bepaalde straffen, zonder dat dit tot eenige ongeregeldheden aanleiding gaf. Er waren echter in de iersche hoofdstad de noodige maatregelen genomen om aan volksoploopen het hoofd te bieden, terwijl ook in den laatsten tijd de havenforten dier stad in staat van tegenweer zijn gebragt met het oog op alle verrassingen van buiten.

De minister Russell heeft intusschen door de keuze van twee nieuwe leden des bestuurs, zij het ook in meer ondergeschikte betrekkingen, een blijk gegeven dat ook hij de noodzakelijkheid eener uitbreiding van het kiesregt inziet. Terwijl toch de zoogenaamde radikalen de heeren Lowe en Horsman in de administratie vreesden te zien plaats nemen, en zij beide als tegenstanders eener hervorming van het kiesstelsel kenden, heeft lord Russell die vrees gelogenstraft door zich te wenden tot de heeren Goschen en Forster. De laatste gaf reeds weinige dagen na zijne benoeming tot onder-secretaris van het departement van koloniën, in eene te Bradfort uitgesproken redevoering, het bewijs dat bij hem althans deze nieuwe betrekking geene wijziging in zijne gevoelens had te weeg gebragt. Ook lord Russell zelf verklaarde zich, meer openlijk dan tot dusverre het geval was, tot voorstander der gewenschte hervorming, bij de ontvangst eener deputatie, welke hem een daartoe strekkend adres kwam aanbieden. Hij gaf daarbij echter niet onduidelijk te kennen, dat men thans dergelijk wetsontwerp van de zijde der regering nog niet moest verwachten, omdat hij daarbij ondersteund wilde worden door krachtige manifestatiën van de zijde der natie. Een aantal meetings waren van deze verklaring reeds het gevolg, en in dezen stand van zaken zal men de radikalen weldra in het parlement het actori incumbit probatio zien omkeeren en tot de whigs en tories zeggen: bewijst gij ons dat de arbeidende klassen niet geschikt zijn om de regten te waardeeren en uit te oefenen, waarop zij aanspraak hebben en welke wij hun willen toekennen.

Een zeer gunstigen indruk maakte overigens in Engeland het berigt dat koningin Victoria zelve de aanstaande parlementszitting zal openen, waarbij echter eenige wijziging in het ceremonieel zal worden gebragt.

De mededeelingen uit Italië blijven heen wijzen naar eene verandering van ministerie, en men verwacht dat de kwestie omtrent het to be or not to be van het kabinet La Marmora, zoo niet vroeger, dan toch zeker zal worden beslist bij de behandeling der finantiële wetten. Intusschen tracht het ministerie zijne positie eenigzins te verbeteren. Als eene poging daartoe beschouwt men de benoeming van den turijnschen advocaat Chiaves tot minister van binnenlandsche zaken, welk departement tot dusverre ad interim door den minister van openbaar onderwijs werd bestuurd. De heer Chiaves heeft in der tijd tegen de September-conventie gestemd, behoort tot de zoogenaamde piemontesche partij en maakt dus een vrij wonderlijk figuur in het tegenwoordig kabinet. Indien de heer La Marmora hierdoor slechts de oppositie der Piemontezen kan vernietigen, dan heeft hij echter zijn doel voor het oogenblik bereikt. Terwijl in de Kamer van afgevaardigden het lid der gematigde partij Mari, de vriend van Ricasoli, tot voorzitter is gekozen, terwijl de diplomatieke correspondentie met vreemde mogendheden, gelijk zulks in Frankrijk en En-

geland geschiedt, is overgelegd, terwijl het ministerie eene wet op de geestelijke goederen heeft ingediend, wacht men met belangstelling de wetsontwerpen af, welke nader tot regeling van het finantiewezen zullen worden ingediend. Het gewone wapen tot bestrijding der deficitten is eene leening, maar de voorwaarden waarop Italië leeningen sluiten kan, worden telkens meer en meer bezwarend. Verschillende mogendheden toch hebben in den laatsten tijd dien weg ingeslagen. Terwijl Turkije twaalf percent betaalt, mogt Oostenrijk zich gelukkig achten om, met behulp der fransche regering, eene leening tegen acht percent te kunnen sluiten. Ook te Madrid - alwaar het ministerie O'Donnell, ondanks den gunstigen afloop der laatste verkiezingen ten gevolge van de onthoudingspolitiek der progressistische partij, tegenover de natie zeer zwak is gebleven - spreekt men van eene leening. De Kamer van afgevaardigden te Florence zal onder zulke omstandigheden dus wel en ernstig hebben te overwegen of men thans al-wederom tot het sluiten eener leening zal overgaan. Van eene op finantieel gebied afdoende legervermindering schijnt intusschen geen de minste sprake te zijn. Men wenscht gereed te willen blijven om op elk oogenblik gewapend te kunnen optreden en volgt de les van den markies de Massa in zijn te Compiègne opgevoerde ‘Revue’:

> Ayez toujours un canon dans la poche,
> On ne sait pas ce qui peut arriver.

En vooral Oostenrijk hoort dit niet zonder ongerustheid aan, want men gevoelt te Weenen meer en meer, dat de oplossing van het Venetiaansche vraagstuk slechts eene kwestie van tijd is. Voorloopig wijdt men echter de aandacht aan Hongarije en aan de verwikkelingen, welke de proefneming van keizer Frans Jozef deed geboren worden. Zonder de besluiten der verschillende Oostenrijksche landdagen ten opzigte der schorsing van Februarij-patent en October-diploma te willen nagaan, zij in het algemeen opgemerkt, dat in die vergaderingen, waarin het duitsche element de meerderheid uitmaakte, heftige protesten tegen den maatregel des keizers werden vernomen. In de niet-duitsche landen daarentegen werd het Septemher-besluit zeer toegejuicht. Kortom, de algemeene toestand, welken wij reeds vroeger schetsten, heeft zich gedurende de laatste weken slechts eenigzins scherper afgeteekend. Onder deze omstandigheden werd op 14 December de zitting van den Hongaarschen landdag geopend, ten wiens gevalle voornamelijk de ‘tijdelijke vernietiging van het konstitutioneel leven’, gelijk de duitsche partij het September-patent kwalificeert, plaats had. In de troonrede, bij die gelegenheid uitgesproken, werd de pragmatieke sanctie als grondslag voor de regeling der hangende kwestiën gesteld, waarbij Hongarije's autonomie werd erkend, doch een on verbreekbare band aangenomen tusschen al de landen der monarchie. In de eerste plaats werd voorts aangedrongen op eene regeling der wederkeerige verhouding van

de verschillende landen der Hongaarsche kroon. In verband hiermede werden het geschorst Februarij-patent en October-diploma aan de goedkeuring der vergadering onderworpen, terwijl haar wel de bevoegdheid werd verleend om wijzigingen voor te stellen, doch slechts voor zoo verre daarbij de voorwaarden van het bestaan des keizerrijks niet werden miskend. Overigens werd de noodzakelijkheid betoogd eener herziening der wetten van 1848. Na de regeling dezer vraagstukken zou de krooning van den keizer als koning van Hongarije plaats hebben.

Met een ernstig woord over de groote verantwoordelijkheid welke op de vergadering rust, en eene uiting van vertrouwen in haar tot voltooijing van het aangevangen werk, werd de toespraak besloten, welke te Pesth een zeer goeden indruk heeft gemaakt. Zelfs die hongaarsche dagbladen, welke de verlangde herziening der wetten van '48 afkeurden, erkenden dat aan Hongarije vele en belangrijke koncessiën werden gedaan en deden een beroep op de vertegenwoordiging tot eendragtige zamenwerking ter bereiking van het gewenschte doel. - Voor zooverre wij dan ook aan deze en dergelijke verschijnselen eenige waarde kunnen hechten, belooft de eerste stap op den weg tot verzoening met Hongarije een niet ongunstig resultaat. Het volgende jaar zal ons ook daaromtrent nader moeten inlichten. Vooral ook voor Oostenrijk zal echter het weldra ter aarde bestelde jaar 1865 een lijksteen dragen met het opschrift: Expectans judicium.

En hiermede - ten slotte vermeldende dat in Zweden de regeringsontwerpen tot wijziging der constitutie door de vier standen, na veel oppositie van de ridderschap en geestelijkheid, zijn aangenomen - leggen wij de pen weder voor ditmaal neder. Zoo getrouw mogelijk hebben wij gedurende het afgeloopen jaar de geschiedenis van den dag in hoofdtrekken trachten te schetsen. En toch welligt werden wij niet zelden misleid, òf ten gevolge van den verren afstand waarop wij verwijderd waren van hetgeen onze aandacht trok, òf door het bedriegelijk licht waarin zich toestanden en personen aan ons vertoonden, òf ten gevolge van onjuiste voorstellingen der feiten in de mededeelingen, welke wij moesten raadplegen. Bij onze maandelijksche overzigten schrijven wij echter onder den indruk van het oogenblik en daaromtrent moge, ook in velerlei ander opzigt, gelden: notre plume n'a pas le temps d'attendre l'inspiration.

Middelburg, 20 December.

W.A. VAN HOEK.

Woordenboek voor de krijgswetenschap.

Dictionnaire polyglotte de termes techniques militaires et de marine. le partie. Neêrlandais - Francais - Allemand - Anglais, par H.M.F. Landolt, capitaine d'infanterie dans l'armée Neêrlandaise, chevalier de l'ordre de la Couronne de chêne. Leide, E.J. Brill, 1865.

Ik weet waarlijk niet hoe het aan te leggen om dit nieuwe werk van mijn waarden vriend en collega aan te kondigen. Een woordenboek: men kan dat eigenlijk eerst beoordeelen als het eenige jaren oud is, als het algemeen reeds uitspraak heeft gedaan omtrent de mate van bruikbaarheid, als derhalve eene beoordeeling niet meer noodig is. Kwam de geachte schrijver mij slechts eenigzins te hulp in mijne verlegenheid. Maar geen voorrede, geen slotwoord, geen enkelen regel, die gelegenheid geeft om als punt van uitgang eener aankondiging te dienen, niets - dan 194 bladzijden vol woorden en letters in vier talen, het Nederlandsch voor en dan achtereenvolgens het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch. Of daarin, in al die bladzijden, nu geen woorden te veel staan? Ik geloof ja; maar het oordeel daaromtrent is betrekkelijk, en het ‘te veel’ schaadt niet. Alleen het ‘te weinig’ is af te keuren, en toch aan dit euvel gaan de meeste woordenboeken mank. Woordenboeken zijn als de vrienden uit de groote wereld: zij laten u altijd in den steek als gij ze noodig hebt.

Ik hoop dat de *Dictionnaire polyglotte de termes techniques militaires et de marine* - militaires et de marine: is die titel, taalkundig wel juist? - bij het gebruik zal blijken geen ‘vriend uit de groote wereld’ te zijn. En indien het boek lijkt op den schrijver, dan behoeft daarvoor ook geen vrees te bestaan. Enkele letters, die ik heb nagegaan - want om met die warmte die gansche Dictionnaire door te bladeren en te vergelijken, daartoe ontbreekt mij waarlijk de lust - geven overigens geene ongunstige gedachte van het geheel, en ik twijfel niet of de *Dictionnaire polyglotte* zal voor velen eene nuttige vraagbaak zijn. Wie de krijgswetenschap beoefent, kan zich niet bepalen tot de geschriften, die in het eigen land verschijnen; de tijdschriften en de werken, die in den vreemde het licht zien, vorderen evenzeer zijne aandacht, en wie is, bij het raadplegen dier buitenlandsche geschriften, niet op uitdrukkingen gestuit die hij niet verstond en waarvan de gewone woordenboeken de verklaring niet gaven?

Het werk van den heer Landolt vult derhalve met der daad eene leemte aan, en wanneer ook de overige deelen zullen verschenen zijn, waarin beurtelings de andere talen aan het hoofd der bladzijden zullen komen, zal de kennisneming van vreemde militaire geschriften voor velen met minder moeite gepaard gaan dan thans het geval is. Ook de

overbrenging in andere talen van de goede militaire werken, die soms bij ons verschijnen, zal door dit werk bevorderd worden, en dit geschiedt bij ons te weinig. Men vertaalt allerlei ‘poespas’ uit het Fransch en Hoogduitsch, maar de werken van Knoop, Weitzel, van Rees blijven onvertaald en daardoor onbekend in het buitenland. De vreemdeling heeft daardoor geringer meening van onze intellectueele krachten en van de hoogte waarop de studie der krijgswetenschap ten onzent staat, dan wij verdienen. Hij stelt zich ons leger dan welligt voor als eene verzameling van eerzame kooplieden, die van tijd tot tijd de uniform eens aantrekken en zich overigens met de krijgsdienst niet ophouden. En wanneer hij zijne plannen maakt tot herziening van de kaart van Europa, schrapt hij in zijne gedachte ons leger als geheel onbeteekenend weg, en acht hij de taak der verovering gemakkelijk: eene reden te meer om die te beproeven. Onze veiligheid is te beter gewaarborgd naarmate de dunk van ons leger in het buitenland grooter is.

L. 28 Julij '65.

D.R.V.A.

Letterkunde.

Eene poging om meisjes te leeren, dat ‘deugd geluk is.’

Eva Strooveld. Photographiën, door Agatha, schrijfster van ‘De Genius van het kransje.’ Leiden, Firma van den Heuvell en van Santen.

Jonge meisjes tot nadenken te brengen en te leeren inzien, dat het geluk niet bestaat in het vervuld worden van hare wenschen, of in datgene wat hare ontwaakte verbeelding haar als begeerlijk voorspiegelt; - onze lieve jonge dames, met hare sleepjaponnen en coquette met goud georneerde hoedjes, opmerkzaam te maken op het gevaarlijke van hare droomen van liefde en huwelijksgeluk, op het vaak beuzelachtige van hare dagelijksche bezigheden, op het zielbedervende van haar zenuwachtig najagen van vermaken in komedie-, concert- en balzaal; - haar daarentegen aan 't verstand te brengen, wat ware liefde is, wat de roeping der huisvrouw en moeder, wat de bestemming van iedere ook van de ongehuwde vrouw, en haar voor die roeping te vormen, tot die bestemming op te leiden; - 't is zeker eene edele, eene schoone, maar ook eene hoogst moeijelijke taak. Ligt zij geheel op den weg van ouders en opvoeders, godsdienstleeraars en allen, die op het jeugdige meisjeshart rechtstreeks invloed kunnen uitoefenen, ik heb altijd gemeend, - en ik ben de eerste niet, zal ook de laatste niet zijn, die aan deze meening vast houdt - dat verdichte verhalen (noem ze Novellen of Romans, 't doet er niet toe) hieraan dienstbaar gemaakt konden worden.

Onvoorwaardelijk alle op de verbeelding werkende lectuur af te keuren, vind ik, reeds om deze reden verkeerd; het roman-lezen geheel verbieden gaat ook niet, 't wekt of versterkt slechts de begeerte naar het verbodene, en wat niet openlijk geschieden mag geschiedt in het geheim, 't geen alle contrôle onmogelijk maakt. Neen, geef aan meisjes goede, degelijke Romans in handen; zorg dat haar smaak niet bederft, haar leeslust niet ontaardt in leesmanie, die rijp

en groen verslindt; want zijn ze eens zoo ver, ‘dat ze alles gelezen hebben’, dat ze zoowel over Sue en Dumas, Hugo en Sand, als over Toussaint en Schimmel, Dickens en Thackeray weten meê te praten, ze trekken de neusjes op voor boeken, die eene zedelijke of godsdienstige strekking hebben, of als ze een tendenz-roman in handen nemen, lezen ze dien toch alleen met de verbeelding, slaan ‘al dat geseur’ over, jagen naar de ontknooping der intrigue - als er die niet in is leggen ze het boek al vroeger weg - en vragen alleen ‘of ze elkander krijgen?’ Nu is, helaas! het aantal van de door mij bedoelde, voor onze jonge dames geschikte Romans niet bijzonder groot, wat het waken voor den goeden smaak zeer bemoeijelijkt. Wel hebben Fransche, vooral Engelsche en Amerikaansche schrijfsters haar best gedaan in deze leemte der romantische litteratuur te voorzien; wel gaan ze nog altijd hiermede voort, tot groot voordeel voor onze vertaalfabrieken, en tot gerief van onze leesgezelschappen; maar ongelukkig is in vele dier van buiten tot ons komende pennevruchten iets ziekelijks, iets piëtistisch of methodistisch, waardoor ze niet onvoorwaardelijk kunnen aanbevolen worden, althans niet door ouders en opvoeders, die, afkeerig van alle godsdienstig bazelen en theologisch beuzelen, gezond en degelijk zielenvoedsel voor de jeugd verlangen. Bovendien wordt in zulke werken, als ik bedoel, zoo licht de kunst aan de strekking opgeofferd, waardoor ze langdradig worden, te veel moraliseren en theologiseren en niet beantwoorden aan het voorgestelde doel.

Toejuiching en aanmoediging verdient daarom, in mijn oog, ieder goed auteur, als hij zijne benijdenswaardige gave van een schoenen Roman te kunnen scheppen aanwendt, om jeugdige lezeressen tot meer geestelijk, hooger leven op te wekken; en ik betreur het altijd, dat echte kunstenaars of ware Romandichters niet meer hunne krachten hieraan wijden, maar zich laten terug houden door den waan, dat de kunst om de kunst moet beoefend worden, of, dat de Roman niet de drager mag zijn der zedelijke idee, die rechtstreeks op het leven toe te passen is. In mijn oog is dit waan, omdat het weinig moeite zoude kosten schrijvers en schrijfsters op te noemen, die bewezen hebben, dat een Roman een waar kunstgewrocht en te gelijk een colossale tendenzbeer kan zijn.

Ook de schrijfster van ‘Eva Strooveld’ bezit kunsttalent; haar hier aangekondigd werk bevat kunstwaarde, al tracht het aanschouwelijk te maken, dat ‘deugd geluk is,’ al is het kennelijk met dit zedelijke doel geschreven en de kunst hiertoe aangewend. In weerwil van deze strekking moraliseert Agatha niet, theologiseert evenmin; van ziekelijkheid, piëtisme of methodisme is zij zoo vrij als mogelijk is, en langdradigheid is in 't geheel niet haar zwak. Integendeel, zij vertelt onderhoudend, prettig nu en dan, soms hart-aangrijpend zelfs. Ik zoude hare tafereelen en personen geen photographiën noemen, zoo als

op den titel prijkt, omdat eerstgenoemden hier en daar gekleurd en niet uitvoerig genoeg uitgewerkt werden, en laatstgenoemden een weinig geïdealiseerd, vooral de minder goede karakters wel wat gechargeerd zijn of naar karikaturen zwemen, terwijl de photographie noch het een noch het ander vermag. Maar ook zonder dit heeft de geheele Roman zijne eigenaardige, wezenlijke verdiensten, en met klimmend genoegen las ik het eerste gedeelte.

Eva, de hoofdpersoon van het eenvoudige, uit het dagelijksche leven genomen drama, is het jonge meisje, dat door het lezen van Romans op overdreven denkbeelden komt van het onbeduidende van hare huiselijke bezigheden en van hare geschiktheid voor uitgebreider, meer verheven werkzaamheid. Hierdoor gevoelt zij zich in den engen kring harer ouderlijke woning - eene dorpspastorie - niet meer tevreden; zij begint zich te beklagen, dat zij niet begrepen wordt en wil de wijde, wijde wereld in.... Ongelukkig begrijpen hare ouders haar inderdaad niet, zoo min als zij zich zelve begrijpt, en gaan niet verstandig genoeg te werk, om de inblazingen van hare overprikkelde verbeelding te keer te gaan of haar opgewekt gevoel ten goede te leiden; zij geven toe aan den wensch van hunne dochter, om buiten 's huis een anderen werkkring te zoeken, en Eva gaat logeren bij eene oude vriendin harer moeder, met het plan hare juffrouw van gezelschap te worden, als dit van weêrszijden bevalt. 't Spreekt van zelf, dat hare illusie spoedig voor de werkelijkheid verdwijnt; het bezige nietsdoen, als dame-logée, verveelt haar en zij gevoelt zich nog ongelukkiger dan in het ouderlijke huis. Onverwacht komt er verbetering in haar lot: als vriendin van een allerliefst meisje, opgenomen in eene rijke famille, geniet zij al wat zij wenscht, vindt zij toegenegenheid en toejuiching bovendien, en men zoude verwachten, dat Eva eindelijk het geluk had gevonden waarnaar zij zocht. Zeer juist doet de Schrijfster uitkomen, dat dit evenwel het geval niet is; en, dat het geluk van uiterlijke omstandigheden niet afhangt, wordt door het voorbeeld van Eva weder duidelijk aangetoond. Een gesprek van een paar heeren over een millionnair, die het *spleen* heeft, brengt haar tot besef hiervan, en het denkbeeld, dat ‘deugd geluk is’ grijpt haar aan. Aan het ziekbed harer moeder komt zij geheel tot nadenken, en aan de stervende vrouw belooft zij plechtig zich op de deugd toe te leggen, dat wil zeggen: voor haar vader een ware dochter, voor hare zusters en broeders een zorgvuldige zuster te zijn.

Tot hiertoe gaat alles best. Eva is eene goede type van het door romans lezen geëxalteerde, langs verschillende wegen naar geluk zoekende meisje; zij is niet al te romanesk, dweept niet met liefde bij rozengeur en maneschijn, maar blijft onbedorven, terwijl zij alleen noch zich zelve, noch de wereld, noch hare bestemming tot hiertoe begrepen heeft. Zij boezemde mij althans belangstelling in, en ik verlangde te zien beschrijven, hoe zij nu werkelijk in de deugd haar ge-

luk zou gaan zoeken en vinden ook.... Voor een deel werd zeker aan mijn verlangen voldaan. Eva doet wat zij aan hare moeder beloofd heeft; zij breidt zelfs haar programma van deugd nog een weinig uit, door philanthropische bemoeijingen op haar dorp; en dat zij hiervan zelfvoldoening ondervindt, ook in weerwil van gemis aan toejuiching, spreekt wel van zelf; dat zij ook, als zij bitter wordt teleurgesteld in hare liefde voor een egoïst, die haar eerst ten huwelijk vraagt en dan weder uit geldzucht bedankt, zich niet geheel ongelukkig gevoelt, uit hare huiselijke liefdezorg moed en kracht put, om haar leed te verkroppen en in hare philanthropie eenige afleiding, zoo als de schrijfster zegt aan het einde van haar boek: ‘de poësie van het leven gevonden heeft,’ het moge alles waar en goed zijn, het bevredigde mij niet; ik had nog iets meer verwacht, en wel, eene diepere opvatting van de ‘deugd’, eene andere voorstelling van ‘geluk’. Beide, èn ‘deugd’ èn ‘geluk,’ zijn hier al in zeer beperkten zin genomen. Eva's deugd bepaalt zich bij de boven genoemde liefdezorg, maar in haar hart vergunt de schrijfster ons geen dieperen blik; wat daar, behoudens al het goede dat zij doet, woelt en werkt, of er eenige dorst naar hooger, eenig streven naar meerzijdige ontwikkeling en geestelijke volmaking ontwaakt is, of welke verborgen gehouden wenschen en begeerten haar nog blijven beheerschen, er wordt ons niets van gezegd. Bijna geheel negatief is dan ook haar geluk; positief slechts in zoo ver, dat voldaan wordt aan hare geheel eigenlievende zucht naar het genot van te kunnen denken: ‘*ik* ben het die aan anderen weldoe.’ De schrijfster zegt zelve, dat Eva ‘afleiding’ zoekt in hare philanthropische werkzaamheid; maar zoo lang iemand nog afleiding noodig heeft, dat is: afgeleid moet worden van de gedachte aan eigen lot, aan zich zelven of aan zijne toekomst, of aan wat ook, is dunkt mij zijn ‘geluk’ nog ver te zoeken. Ik wil hiermede niet te kennen geven, dat ik mijn lof terug neem en het boek afkeur; volstrekt niet! Er zijn helaas nog jonge meisjes genoeg, die zelfs dàt nog leeren moeten, wat de begaafde Schrijfster in Eva's voorbeeld, op zeer onderhoudende wijze, haar aantoonen wil, namelijk: dat noch in gunstige uiterlijke omstandigheden, noch in de toejuiching van anderen, maar in de beoefening der deugd het geluk te vinden is. Zij heeft echter niet bedacht, dat die dametjes, die nog zóo weinig zedelijk ontwikkeld werden, dat zij aan deze banale moraal, als ik mij zoo uitdrukken mag, behoefte hebben, juist zulke romanlezeressen zijn, wier bedorven smaak haar zal beletten met ‘Eva Strooveld’ kennis te maken. Mij dunkt ik hoor al een paar van die onbeduidende nufjes:

- Heb je ‘Eva Strooveld’ al gelezen?

- Neen! Is dat een boek voor ons? Mijn zusje heeft het cadeau gekregen op haar verjaardag.

- Mama verkoos, dat ik het las. Zij vond, dat ik net Eva was....

- Och kom? Vertel eens op! Speelt *gij* al een rol in een Roman? Daar wist ik niets van. Wie is de gelukkige?

- Gunst neen, zoo meende ik het niet. Ja was dàt eens waar!.... (een zucht) Ik was net Eva, zeide zij, net een.... nu ja, net een meisje zoo als zij, ik kon nog zoo veel van haar leeren.

- O, dan is 't vast een zedekundig verhaaltje? Een van het *genre ennuyeux.* Eene brave Maria.... Maar daar lijkt gij toch niets op! Hoe dol! Gij....

- Maar Eva *is* dit ook niet, zij *wordt* eerst braaf....

- Mij goed! word gij het dan ook maar! Ik houd niets van die *morale-en-action;* er is nooit veel intrigue in die flaauwe boeken. Heb je Henry Dumbar al gelezen? En Pendennis?

- Ik ben aan Mary Hollis; maar dat is beeldig!.... Mama wil 't niet hebben, maar....

Vertel nu eens aan zulke ijltuitjes, dat ‘deugd geluk is,’ en geef ze Romans om dit er uit te leeren!.... Maar zij, die dit ook op andere wijze leeren, of laat ons liever zeggen: zij, die dit reeds lang geleerd hebben, de meer degelijke jonge dames, zouden zij geboeid en verder ontwikkeld worden als men niet wat dieper met haar gaat, dan hier geschiedt?....

Ik heb het recht niet aan de Schrijfster te vragen of zij opzettelijk of onwillekeurig de godsdienst in haar boek buiten werking gelaten en ons alleen ongodsdienstige, - beter gezegd misschien: godsdienstlooze personen geschilderd heeft? Maar ik mag de opmerking niet achterwege laten, dat dit de manier niet is, om het meisjeshart te veredelen, het zelfzuchtig streven naar geluk tegen te gaan en aan het opkomende geslacht te leeren, dat zij eene hoogere roeping hebben in deze wereld dan het najagen van genot, al is dit genot ook nog zoo rein, zelfs dan de voldoening te smaken van aan anderen wel te doen. Liefdezorg voor eigen betrekkingen, door wijsheid bestuurde philanthropie behooren zeker onder de vrouwelijke deugden; ik noem ze Christelijke deugden, al zijn ze dit niet bij uitnemendheid; want wie durft beweren, dat er geen allerliefste Jodinnetjes zouden gevonden worden, die, even als Eva, zorg dragen voor van gade beroofde vaders, hunne moeders missende jongere broeders en zusters, en die het lot van verwaarloosden zich aantrekken? Maar tot de roeping eener Christelijke vrouw, in welke omstandigheden des levens ook geplaatst, behoort oneindig veel meer dan dit. In onzen tijd, nu er zoo veel over godsdienst gesproken en geschreven wordt, is het bovendien zoo hoogst noodig voor ieder, die zich met de opvoeding van jonge meisjes inlaat, den invloed van waarachtige godsdienst op het leven en hare kracht tot ontwikkeling en vruchtbaarmaking der in iedere borst aanwezige kiemen van alle deugden aan te wijzen; maar tegelijk ook helder in het licht te stellen, dat zonder godsdienst het onkruid van allerlei zedelijk kwaad welig opschiet, zelfs al beoefent men, om niet geheel ongelukkig te zijn en afleiding te

vinden, de deugd van zorgende en weldoende liefde. En is deze deugd nog wel deugd, zoolang zij om het aan haar verbonden geluk beoefend wordt? In die liefde nog wel de ware, ons zelfverloochening leerende, ons het hart heiligende, d.i. Christelijke liefde?....

Hoe het aan de Schrijfster gelukt is, uit onze dagen een kring van beschaafde menschen te vinden en te schetsen, waarin de godsdienst zoo geheel en al wordt gemist, als bij de famille van Eva, bij Eva zelve en bij hare vrienden en bekenden, is mij een raadsel; en ik kan alleen vermoeden, dat de vrees voor theologiseren of voor het gevaarlijke terrein van godsdienstige twistpunten hare pen heeft bestuurd. Maar zij duide het mij niet ten kwade: zulk een godsdienstlooze Dominé, als Eva's vader, die, als hij gecondoleerd wordt over het verlies zijner waarlijk lieve vrouw, en men haar beklaagt, omdat zij nog zoo lang schijnbaar doelloos geleden heeft, niets anders weet te doen dan de schouders op te halen en een paar woorden te stamelen over het duistere van het Godsbestuur; - zulk een prekenmakend individu - wiens preken ik niet wensch te lezen - had misschien onder de twaalf karikaturen van Mevrouw van Calcar een plaatsje mogen vinden, omdat zulk een colossale nul er, naar ik meen, nog aan ontbreekt; als er inde werkelijkheid hier of daar een enkele bestaan mocht, verdiende hij zeker niet als de vader van Eva te worden voorgesteld. Of heeft de Schrijfster hem zoo geteekend, om de verkeerde richting van Eva's eersten leeftijd te motiveren en duidelijk te maken, waarom zij onder zulk eene leiding niet veel verder kon komen, dan tot het beoefenen van haar beetje deugd? Maar als haar vader alleen de schuld moet dragen van het verkeerde en alleen de eer moet hebben van het goede, dat in Eva is en zich ontwikkelt, waartoe dan de levensomstandigheden en de andere menschen geschetst, die haar helpen opvoeden en vormen tot hetgeen zij wordt? Naar mijn inzien voedt God door het leven voor het leven op, al blijven de eerste indrukken diep, de eerste opleiding van grooten invloed, en is de godsdienst het bij uitnemendheid door Hem gewilde opvoedingsmiddel. Wie hare waarde niet kent, of haar veredelend, volmakend vermogen niet aanwendt, wie op haar onschatbaren invloed niet opmerkzaam maakt, zal in de opvoeding wel tot allerlei deugden kunnen africhten, maar - om als Christen te spreken - tot een God-én-den-naaste-liefhebbend kind van den Hemelschen Vader leidt hij zeker niet op.

Ten slotte moet ik hier nog bijvoegen, dat het mij spijt, ‘Eva Strooveld’ niet onvoorwaardelijk te kunnen aanprijzen. Ik ken de Schrijfster niet, las nooit iets van hare hand, zoo ver ik mij herinneren kan; en omdat zij veel talent heeft zou ik haar aanraden meer zedekundige verhalen voor de jeugdige schoonen op te stellen, altijd onder voorwaarde, dat zij h e t é é n e n o o d i g e niet vergeet. Ik meen het recht te hebben mij op mijn eigen Novellen en Romans te mogen beroepen (misschien las zij ze evenmin als ik de hare) ten bewijze, dat ik onder dat ééne

noodige noch femelarij of kwezelarij, noch piëtisme of methodisme, noch antique of moderne Theologie versta, maar het in liefde werkende geloof, dat wij Christelijk noemen omdat wij het van Jezus Christus hebben.

Wat Agatha's taal betreft, geef ik haar in bedenking of ‘tegen aanzorgen’ en ‘tegen aanhangen,’ in de plaats van tegen opzien, wel goed, en of het niet beter is van wandelingen doen, dan van ‘wandelingen’ en ‘reizen maken’ te spreken? Onze naburen *machen Spatziergänge* en ‘*machen o so viel!*’ Als Kampenaar zoude ik nog kunnen vragen of de Schrijfster veronderstelt, dat hier een opvoedingsgesticht of instituut voor officieren is? Ziet zij soms het Instructie-Bataillon voor een *Herren-Officiere-Erziehungs-Anstalt* aan, dan moet ik zeggen, dat zij zich vergist. Maar dat de jongeluî, die te Kampen de allereerste schreden zetten op de militaire loopbaan, als zij eenmaal de epaul.... ik wil zeggen: de vergulde schouderbedekking krijgen, zulke onbeschaafde en flaauwe knapen zouden zijn, als de beide luitenants, welke Agatha ons schetst, is niet flateus. Een groot aantal jonge mannen, die, zonder te Breda aan de Academie te zijn geweest, uit de gelederen opgekomen, den officiersrang bekleeden, zouden best in staat zijn aan de door haar ten tooneele gevoerde ploertjes een lesje te geven in den omgang met dames en in nog zoo veel meer, dat hun - ik bedoel vooral ‘Mijnheer van Son’ - ten eenenmale ontbreekt.

Uitgever, drukker en binder hebben zich goed van hunne taak gekweten: het boekje ziet er allerliefst uit. Van het titelplaatje zeg ik niets omdat er niets van te zeggen is.

Kampen, November, 1865.

J. HOEK.

Vlaamsche zangen.

Liefde, vreugd, vaderland. Gedichten van Karel Versnaeyen. 's Hertogenbosch, Gebroeders Muller, 1864.

Hetgeen de letterkunde in Vlaanderen voortbrengt, mag niet onbekend blijven in Nederland. De Vlaamsche taal is te naauw verwant met de Nederlandsche; de toenadering van Noord en Zuid, op letterkundig gebied, heeft in den laatsten tijd te groote vorderingen gemaakt, dan dat men geene belangstelling zou toonen in hetgeen dáár op letterkundig gebied voorvalt.

Het woordenboek der Nederlandsche taal, die grootsche onderneming op taalkundig gebied, is zoowel aan de Zuidelijke als aan de Noordelijke taalbroeders aangeboden. Het is de wensch der redactie dat het moge worden eene ‘waardige schatkamer van de taal onzer vaderen,’

een ‘duurzaam gedenkteeken en onderpand der broederlijke eendracht hunner Vlaamsche en Hollandsche zonen.’ Redenen genoeg om van de Vlaamsche zangen ons aangeboden door Karel Versnaeyen kennis te nemen.

De grootste verdienste dezer zangen ligt, dunkt me, in de juiste uitdrukking van het volkskarakter.

Vlaanderen's zonen zijn lustig en vrolijk en genieten het leven van ganscher harte. Men bemerkt dit terstond wanneer men daar een estaminet binnen treedt. Naauwkeurige afscheiding der verschillende standen kent men daar niet. De Vlaamsche burgerklasse heeft een savoir vivre, een tact om zich beschaafd voor te doen, welke men in ons land bij die klasse zelden aantreft. Dit schijnt dáár ingeweven in den volksaard.

Daardoor is het mogelijk dat de feesten daar gegeven ware volksfeesten worden; waar een ieder het zijne ter vervrolijking tracht aan te brengen en noch naar titel noch naar rang gevraagd wordt.

Een deftige ernstige Hollander met een witten das, eene goudsche pijp en een flesch wijn voor zich is daar niet te huis.

Men gebruikt daar 't pijpken zoet - een kort klein pijpken - en 't lekker bier en zingt:

> Een ander moge kwijnend zuchten,
> Zich steeds bekomm'ren met 't verschiet;
> het zeldzaam heilgenot ontvlugten!
> dat hem de treurige aarde biedt;
> ik min alleen de blijde dingen,
> 'k jaag als ik kan, de smart van hier;
> 'k vind troost in 't lachen en in 't zingen,
> in 't pijpken zoet, en 't lekker bier.

Wij lezen in 't voorwoord voor deze gedichten geplaatst: ‘Het lied is de eigenaardigste uitdrukking van den volksgeest. Eene nutstichtende gedachte wordt al zingende verspreid door den vrolijken burger, die waarschijnlijk er aan onverschillig zou blijven, indien zij ware opgevat in eenen anderen vorm, zij neemt plaats in de ziel, schiet er wortel, en rolt des te gemakkelijker van de tong, daar de melody waarin zij is gewikkeld, haar verleidend en aanlokkend heeft gemaakt. Elk zanger, die het refrein mede aanheft, wordt een soldaat dier gedachte, even als het kind, dat begint te spreken zonder het te weten, een nieuwe verkondiger wordt van den menschelijken wil.’

Daar waar het volk zóó gestemd is als in Vlaanderen bevatten die woorden waarheid; daar zal het lied zijn weg vinden en veel goeds bewerken. Daar zal men het boeksken van Versnaeyen dikwijls ter hand nemen om het ‘vaar zaeutjens, o bootjen’ - het maaijerslied - 't pijpken zoet en 't lekker bier - de hoed en meer andere zijner zangen aan te heffen ter eere van de liefde, ter vermeerdering van de vreugd, en ter verheerlijking van het vaderland.

1865.

W.

Een oud sprookje in nieuwen dos.

Asschepoester. Een sprookje uit de oude doos, op rijm gebragt door J.P. Heije. Met Hoogduitsche vertaling, door Mw. Henriette Heinze-Berg. Ets-Photogrammen door Hein J. Burgers. Photo-lithographie van A. Kroon, volgens de vinding van Mr. E.J. Asser. Amsterdam, J.H. & G. van Heteren.

Wat al namen op één titelblad! En toch, de voornaamste ontbreekt nog: de naam van den oorspronkelijken dichter der liefelijke sage; maar die naam moest wel ontbreken: de sage heeft geen vader dan den volksgeest, en Asschepoester is een echt kind van den germaanschen volksgeest, geboren in den grijzen voortijd, toen er van geschiedenis geen zweem nog bestond, een verleden, waarop welligt alleen de vergelijkende taalstudie eenig schemerlicht werpen kan. Een tweeling is Asschepoester: ze had vóór eeuwen nog een broeder, een mannelijken verschoppeling; die ook dragend en duldend overwon. Er is een degelijke kern, er is echt humaans in een stam, die de Asschepoester dichtte, en voor het christendom was daar de grond wèlbereid, als het wees op den nederige van harte, wiens leus was: heerlijkheid door kruis. Er is een zekere voornaamheid van heel verstandige menschen die minachtend neêrziet op die sprookjes uit de oude doos; maar verstandig zijn die menschen alleen in eigen oog. De denkende mensch leent gaarne het oor aan de fluisterende sage, omdat zij getuigenis aflegt van den geest der vaderen, omdat zij een licht werpt in de geheimzinnige schuilhoeken van het menschelijk gemoed; de dichterlijke mensch leent gaarne het oor aan haar zangen, dewijl haar stem verbleekte trekken en lang verzwonden gestalten weêr doet opdoemen voor zijn geest, en hij een wijle zich weêr wiegelen mag op den stroom van aandoeningen, aan een bron ontweid, die al zoolang scheen verdroogd. En wie de kinderen liefheeft, wie het weet dat elk kind, niet door bastaard-beschaving verwrongen en aan zijn natuurlijke sfeer ontrukt, de periode doorleeft, waarin de geest meêdenkt, meêgevoelt met het dichterlijk voorgeslacht, wie de kinderen liefheeft, hij leidt hun verbeelding, hij vormt hun hart door de sprookjes, zoo rijk van tooi, zoo diep van zin, zoo edel van geest.

Denker en dichter en kindervriend, allen zullen den wakkeren Heije danken, die, na een werkzaam leven nog kinderzin genoeg behield om 't sprookje uit de oude doos voor onze kleinen, als zijn bescheidehheid spreekt, op rijm te brengen.

Een drieledig doel had hij daarbij op 't oog; 't éérste was: ‘Asschepoester zelve te vervormen tot een geheel Nederlandsch kind, en haar, nevens haar Fransch voorbeeld (Perrault), en haar Hoogduitsch evenbeeldje (Grimm), eene geheel eigenaardige gestalte te doen zijn: -

uitdrukking van den geest en het gemoed van onzen Land- en Volks-aard.'

Is dat doel bereikt? Het fransche voorbeeld hebben wij ter hand genomen, en aan onze hollandsche Asschepoester geven wij de voorkeur boven Perrault's *Cendrillon.* Bij Perrault speelt de stiefmoeder een hoofdrol; Heije brengt haar niet op het tooneel. Goed gezien, meenen wij: niet alleen, wijl het vooroordeel tegen stiefmoeders geen voedsel behoeft en de zware taak van menige tweede moeder niet verzwaard mag worden door het zaad des wantrouwens in het kinderhart uit te strooijen, maar ook, omdat aan 't kind geen juist begrip van een stiefmoeder gegeven kan, en zijn vraag ontwijkend beantwoord moet worden. Een stiefmoeder, die haar man geheel beheerscht - er was niet veel kinderzin in Perrault, toen hij zulk een figuur ging schetsen. Er zijn meer fouten tegen de goede paedagogische beginselen op te merken, waarvoor Heije zich wist te wachten: '*Une autre que Cendrillon les aurait coiffées de travers: mais elle était si bonne*, *et elle les coiffa parfaitement bien.*' Moet men dan aan 't kind reeds leeren, dat het goede uitzondering, dat lage wraakzucht regel is? De petemoei komt bij Perrault uit de lucht vallen. Maar ons hoofdbezwaar tegen zijn Cendrillon is die eeuwig terugkeerende fransche *amour:* '*On apporta une fort belle collation, dont le jeune prince ne mangea point, tant il était occupé à la considerer:'* een verliefde kwast; - '*Le fils du roi.... ne cessa de lui conter des douceurs:'* een fransche *cour*-maker; - '*Assurément il était bien amoureux de la belle princesse:* een wanhopige maankijker. In 's hemels naam, is dat kinderkost? Bij Heije daarentegen:

'Maar' vraagt ge! 'Wáarom of dan toch
De prins zoo treurde?'
't Was, omdat
Hij ook een zuster had gehad,
Een allerliefst princesje;
Nog
Niet lang geleden stierf ze;
En Hij,
Die altijd vrolijk was, en blij',
Had sints gemijmerd en getreurd! -
Men had hem wel wat opgebeurd.
Door feest en maal en danspartij,
Maar.... sints hij nu, verleden week,
Op 't bal, onze Asschepoester zag,
(Die sprekend op zijn zuster 'leek!)
Had hij geen rust meer, nacht of dag:
'Zoo'n zuster' riep hij telken keer:
Zoo'n lieve zuster wil ik weêr!
En geeft ge mij zoo'n zuster niet,
Dan sterf ik zeker van verdriet!'

Of wij dan in onze preutschheid het woord van de Grimm's vergeten hebben: '*Wir suchen für ein Erziehungsbuch nicht jene Rein-*

heit, die durch ein ängstliches Ausscheiden dessen, was Bezug auf gewisse Zustände und Verhältnisse hat, wie sie täglich vorkommen und auf keine Weise verborgen bleiben können, erlangt wirdt, und wobei man zugleich in der Täuschung ist, dass was in einem gedruckten Buche ausführbar, es auch im wirklichem Leben sei'?

Wij antwoorden, dat dezelfde Gebroeders Grimm later toch een bloemlezing hebben uitgegeven, '*wobei zugleich die Bedenklichkeit derer berücksichtigt ist, welche nicht jedes Stück der grösseren Sammlung für Kinder angemessen halten.'* Ons bezwaar tegen Perrault komt ook niet uit nuffigheid voort: we willen alleen niet, dat men kinderen onverteerbare kost opdissche: en de geslachtsliefde - bij Fransche kinderen kan 't anders zijn, die drinken de *amour* al met de moeder-..,. zegge minnemelk in - ligt buiten den kring der bevatting van het kind, van ons hollandsch kind.

Om gestolen te worden is de meesterlijke wending van Heije, als hij op bovenstaande regels volgen laat:

De Koning en de Koningin
Die hadden hem wel graag zijn zin
Gegeven -
Maar.... in dezen nood
Een kleiner zusje koopen.....

(Teeken me dien kostelijken ooijevaar eens na met een zusje onder zijn' rechtervleugel.)

Dat
Zou weinig baten:
Want ge vat,
Hoe lang 't moest duren, éer ze gróot
Kon wezen:

Ach! en in dien tijd
Was mooglijk dan de Prins al dood...
En waren ze hun erfzoon kwijt!

Dát vat het kind, en met dien prins voelt het meê.

Elk aan zijn rigting getrouw, vertelt Perrault, dat Cendrillon haar zusters '*maria dès le jour même à deux grands seigneurs de la cour*', terwijl 't bij Heije is:

.... Asschepoester hief ze omhoog,
En riep (met tranen in het oog):
'Wat spreekt ge van vergeving... wat...
Och! 'k heb u altijd liefgehad;
Nu hebt ge 't mij dus ook... niet waar?
Kom' - pak' me maar, en zoen' me maar,
Ik heb zoo làng er naar verlangd!...'

Ook met Grimm's *Aschenputtel* hebben we Heije's uitgave vergeleken; het beroemde broederpaar had echter een ander doel dan onze volksdichter: zij wilden getrouw wedergeven, wat zij uit den mond des volks hadden opgevangen, Heije daarentegen had het bepaalde plan om de gegeven stof zelfstandig te verwerken. De booze stiefmoeder

speelt ook bij Grimm haar rol; ook daar wordt de prins verliefd, maar 't is degelijke duitsche liefde voor de *Braut*, geen fransche saletjonkers-amourette. Is de fee bij Perrault een petemoei, die alle aanschouwelijkheid mist (waar woont ze, hoe ziet ze er uit? vraagt het kind te vergeefs), verwantschap is hier tusschen Grimm en Heije; terwijl deze de karig bedeelde zich 't brood uit den mond laat sparen om een arme oude te verkwikken, die dan, deze deugd ten loon, in een weldadige fee zich herschept, is 't bij Grimm de liefde voor de gestorven moeder, die der vrome dochter ten zegen wordt: een rijsje heeft ze op 't graf van haar moeder geplant, dat, door haar tranen bevochtigd, een boom geworden is, en als ze onder dien boom roept:

> 'Bäumchen, rüttel dich und schüttel dich
> Wirf Gold und Silber über mich',

zweeft er een vogel boven dien boom, die haar toewerpt wat zij begeert.

Een groote rol spelen bij Grimm de vogels: als *Aschenputtel* de erwten uit de asch moet lezen, waarin de boosaardige stiefmoeder ze neêrwierp, roept ze: '*Ihr zahmen Täubchen*, *ihr Turteltäubchen, all ihr Vöglein unter dem Himmel*, *kommt und helft mir lesen*,

> 'die guten ins Töpfchen,
> die schlechten ins Kröpfchen',

en haar roepstem vindt gehoor. Ook de valsche zusters, die, met verminkten voet (opdat het muiltje er maar aan passen zou) beurtelings als bruid worden weggevoerd, worden door twee duifjes verraden:

> 'Rucke di guck, rucke di guck,
> Blut ist im Schuck:
> Der Schuck ist zu klein,
> Die rechte Braut sitzt noch daheim',

en weêr zijn het de duiven, die beide zusters straks de oogen uitpikken: allen trekken, voor de mythologie der oude, voor de symboliek der latere Germanen lang niet onverschillig, en waaraan we boven 't 'onzigtbaar woord' van Heije de voorkeur geven: laat die duiven spreken voor kinderen, laat ze hun de tolken zijn van reine geesten.

't Is schier de éénige opmerking, die we bij de lezing en herlezing van 't lieve sprookje maakten. De lieve hollandsche meid heeft ons hart gestolen: er is zooveel zelfverloochening in haar, zonder dat ze er zich op te goed doet, zonder dat ze 't weet; er is zooveel frischheid en natuurlijkheid in haar deugd, zooveel innigs in haar liefde; in één woord, er is zooveel zielenadel, zooveel rein gevoel, zooveel echt christelijk (wij schamen ons het woord nog niet) beginsel uitgedrukt in elken trek, 't is zoo'n juweelig kind, dat Asschepoestertje,

dat we keurigen band en zeldzame plaatjes er aan wagen en 't prachtboek onze kleine in handen geven: beduimeld zal 't worden, zeker, maar gelezen en herlezen ook.

Zeldzame plaatjes - zeiden we: de uitgave ‘beoogt wijders, eene belangrijke Nederlandsche vinding (het photo-lithographisch afdrukken van *Etsen* op *Glas*) - hier voor de éerste maal artistisch toegepast - niet slechts in ons land, maar ook in het Buitenland, te doen kennen en regt te doen weêrvaren.’ Deze omschrijving werpt reeds eenig licht op het geheimzinnige ‘Ets-photogrammen.’ Nog meer licht zochten en vonden wij bij het ‘Tijdschrift voor photographie’(*): ‘Allen,’ lezen we daar, ‘die het talent van teekenen bezitten, kunnen hunne schetsen op de volgende eenvoudige wijze vervaardigen, en zoodoende voor altijd onveranderd bewaren, terwijl de photographie of de photo-lithographie de middelen aan de hand geeft om deze teekeningen, zooveel men wil, te vermenigvuldigen. De uitkomsten gelijken volkomen op etsen.

Men overdekt daartoe een glas met eene laag Oost-Indische inkt, zoo dun mogelijk, echter dik genoeg om geen licht door te laten. In deze laag teekent men met eene fijne stift, bijv. eene graveerstift, een punt van een pennemes of eene naald enz. Met een weinig oefening kan men spoedig daarin de noodige fijnheid en tevens de gevorderde kracht brengen. Door vervolgens het procedé van de photographie tot het maken van positieve afdrukken op papier toe te passen, kan men zelf photographische afdrukken van deze teekeningen vervaardigen.

De negatieven die men op deze wijze verkrijgt, eigenen zich tevens zeer voor photo-lithographie, zoodat bij eene meer algemeene bekendheid met deze toepassing, het mogelijk zou zijn, in zeer korten tijd, van eene op dergelijke wijze vervaardigde schets honderden exemplaren te drukken.’

Wij hebben den moed, in een' tijd waarin iedereen alles weet, te bekennen, dat wij eerst door deze regelen geleerd hebben, wat Ets-photogrammen zijn. Onze oppervlakkige kennis van de beeldende kunsten verbiedt ons hier elke beslissende uitspraak; voor niet meer dan een dilettanten-woord neme men dus de verklaring, dat de talrijke illustraties in dezen prachtband ‘volkomen etsen gelijken’ en een waardig sieraad zijn van den keurigen bundel.

Mogen inlandsche en vreemde kunstkenners dit oordeel bevestigen, en Nederland eer hebben van zijn nieuwe vinding.

Ook op het buitenland heeft men bij deze uitgave bepaald het oog: ‘bovenàl wil men trachten’ daar onze Neêrduitsche poëzy te doen kennen en waardeeren. ‘Meestal zat zij (in verhouding tot hare hooghartige Duitsche, Engelsche en Fransche zusteren) tot nog toe, als een Asschepoestertje, eenzaam aan den kleinen Hollandschen keukenhaard! -

(*) Eerste Jaarg., 1864, bl. 28.

Thans: nu een goede Fee haar ook met Hoogduitsche vingertopjes aan deuren en harten leerde aankloppen, - en vriendelijke geesten haar zoo keurig aankleedden - mag ze misschien de troonzaal des Europeschen Kunstlevens binnentreden.'

Q.D.B.V.

De 'goede Fee' Henriette Heinze-Berg heeft een goeden aanslag in haar 'Hoogduitsche vingertopjes.' Wilt ge een proeve van haar vertaling?

Maar zie! terwijl het kind zoo sprak,	Doch sieh, indem das Mädchen spricht,
Zag zij het oude vrouwtjen aan	Schaut sie das alte Weiblein an,
En bleef op eens, verbleekt en strak,	Und steht erstarrt und rührt sich nicht,
En roerloos van verbazing staan;	Kein armes Wort sie sagen kann; -
Want elke plooi van 't rimplig vel	Der Alten faltig, gelbe Haut
Smolt tot een lieflijk schoon gelaat;	Werd lieblich wie ein Rosenblatt;
En 't lappig kleed der totebel	Die alten Lappen, feucht, bethaut,
Veranderde in een pronkgewaad,	Verwandlen sich in Purpurstaat,
Van paarlen en juweelen stijf;	An Perlen und Juwelen reich;
Zoodat, eer 't kind nog van haar' schrik	So dass, eh' Fassung ihm zurück,
Bekwam (en in een oogenblik)	Das Kind in einem Augenblick,
Ze, in plaats van 't oud en tanig wijf,	Statt der Matrone kummerbleich,
Een schoone Jonkvrouw voor zich zag,	Sah eine Jungfrau, engelschön,
Die, met een' vriendelijken lach,	Mit holdem Lächeln vor sich stehn,
Haar aldus aansprak.....	Die zu ihm sprach.....

Den wakkeren Heije gunnen we, dat zijn Fee hem zoo getrouw blijve als de Toovernimf aan 't lieve Asschepoestertje, en zij ook bij de prachtuitgave van zijn overige sprookjes haar al kostelijker gaven over hem uitstorte.

- S -

Een jaarboekje dat laat en toch niet te laat gekomen is.

Kerkhistorisch Jaarboekje. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van de geschiedenis der christelijke Kerk in Nederland, onder leiding van W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam. Nieuwe reeks, tweede jaargang. 1865. Te Schoonhoven, bij S.E. van Nooten.

Redenen, waarvan de wetenschap van geen belang hoegenaamd is voor wie deze regelen lezen, beletteden mij den eersten jaargang van de nieuwe reeks, die voor het *Kerkhistorisch Jaarboekje* geopend is, aan te kondigen. Al zijn de onderwerpen, die daarin behandeld werden, van dien aard, dat zij ten allen tijde eener bespreking waardig gekeurd moeten worden, toch ligt er voor mijn gevoel iets van eenen arbeid *hors de saison* in, dat ik in 1865 den inhoud van een jaar-

boekje, voor 1864 bestemd, zou ter sprake brengen. Hulde doende aan hetgeen Poolman over Octavius, de Vries over de godsgerigten in Nederland, Moll over een gedenkstuk uit het vroegste tijdperk onzer christelijke volksbeschaving, Vos over Gerhard Zerbolt, Heyse over Wessel Gansvort, Meyboom over het interdict en een ongenoemde ter bladvulling uit de schriften van Thomas à Kempis en Frederik van Heylo hebben medegedeeld, bepaal ik mij mitsdien tot de opstellen, die de tweede jaargang aanbiedt. Zij zijn de volgenden:

Augustinus, door H.C. Lohr;
Clemens Romanus, een vredestichter uit de eerste eeuw, door J. Wiarda;
De laatste dagen der Stedingers, door J.H.C. Heyse;
Johannes Drusius, een man der wetenschap en der godsdienst in veel bewogen dagen, door W.R. Poolman;
Ansgar, de apostel van het Noorden, door W.F. Wesselink;
De vlugt naar Egypte, door W. Moll.

Het laatste heeft betrekking tot de kerkelijke kunst.

Berigt gevende van een ivoren snijwerk, dat in het bezit is van Dr. de Ridder te Utrecht, en waarvan eene afbeelding tot titelplaat voor het jaarboekje gekozen werd, vindt de hoogleeraar zich opgewekt een der kerstliederen van onze vaderen uit de vijftiende of het begin der zestiende eeuw mede te deelen, waarin de geboorte des Heeren, de togt der heilige familie enz. vermeld worden. Laat het mij de aanleiding wezen eene gravure in mijn bezit en ook de vlugt voorstellende, ter sprake te brengen. Zij behoort tot een viertal, dat hetzelfde merk draagt, van fiksche bewerking is en aan de keerzijde - bij een der vier wordt het gemist - een latijnsch vers heeft. De achtergrond bestaat uit een digt woud, waarin verschillende boomen en heesters, dooreen geplaatst, zich vertonnen en half verscholen, een hert ter neder ligt. Op den voorgrond ziet men Jozef eenen ezel en eenen os leidende. Zijn oog is gevestigd op Maria en het kind, die in afgewende houding zóó op het eerstgenoemde dier gezeten zijn, dat men van Jezus niet veel meer dan het achterhoofd, van de moeder echter het gelaat ter zijde bespeurt. Bovenaan is, in eene der hoeken, eene wolk met gevleugelde engelenkopjes. Zóó luidt het vers op de keerzijde:

Maria et Joseph. quo studio victum in Aegypto quaesierunt et in patriam quando redierunt.

Est locus aegypti, bifido qua flumine Nilus
Delta facit. Memphis quaque superba iacet.
Regum pyramides feriunt ubi sidera celsae.
Artibus et variis docta Minerva viget.
Illuc cum puero tandem venere parentes
Tectum sortiti pauperis hospitü.
Artifices faber ecce manus ostendit Joseph.
Aes cudit. cedrum sculpit. eburque polit.
Effingitque hominum vivos in marmore vultus.
Alter et egregie daedalus aedificat.
Hoc studio victum domui quaesivit. et una
Traxit cum Maria laetius exilium.

Nec feriata parens. vel ad alma vocabat alumnum
Ubera vel saturo basia parva dabat.
Quom primumque infans dulces proferre loquelas
Coepit. et erecta figere fronte gradum.
Texit ei tunicuam. texendoque orat olympum
Integra cum nato crescat ut illa suo.
Nunc etiam pingebat acu. nunc pensa trahebat.
Semper et haerebat. nens quoque mente polo.
Interea perit Herodes et volvitur aestas
Septima post initae tempora prima fugae.
Caelicolis iterum galilaea monentibus arva
Et patrios laeti tum petiere lares.

Een onderwerp, tot de kerkelijke kunst, of, wil men liever, tot de kerkelijke eeredienst betrekkelijk, heeft mede de heer de Vries behandeld in het opstel, dat: *onze klokken*, tot opschrift heeft. Er is geschiedkundigs in, maar niet zooveel, dat men het als uitgeput kan beschouwen; er is ook in van legenden, volksgebruiken, maar mede daaraan ware toe te voegen geweest. Het geheel laat zich met genoegen lezen. Hoe verschillend, dacht ik, het doende, de toon van dien, welken men, twee en eene halve eeuw geleden, bij het bespreken van hetzelfde onderwerp aansloeg! Schreef niet Marnix dus: ‘daerna en segenense ende en besweren zij (de bisschop of wijbisschop) niet alleenlijc de klocken, maar doopen die selve oock, op zijn Rooms Katholycx, die peter en meter ghevende, die de touwe daerse aen vast zijn, houden, om op het gene dat de wijbisschop de selve klocken vraeght, Amen te antwoorden ende na dat zyse als Maeghdekens met een Bruylofts kleet op gepronckt hebben, wastmense en doopt mense van buyten ende van binnen met water met besworen en gewyt sout ghemengt, inden naem des Vaders des Soons ende des heylighen gheestes: ende daer na wordense met witte doecken totte gecxfeeste dienende ghedroocht en na veele prottelprutelinghe van Psalmen, die totte sake dienen, als perlen om eenen verckens muyl te cieren, smeertse de bisschop oft suffragant mette heylige Oly ende maeckt ghewelt van kruyssen daer boven op: God biddende, dat hy zijnen heyligen gheest de ghebenedijde klocke wil gheven, om deselve tot uytdryvinge aller macht, hinderlist ende bedroch des duyvels ende tot salicheydt en nut der overledener zielen te heyligen voornemelycx soo zy eenen ghevel aen straet hebben gehadt en middel om den Kerckmeester wel te loonen: ende boven al tot verdryvinghe en beschuttinghe van Donders onweders ende slachreghens. Tot welcken eynde wort deselve nadat hy er andermael eenighe Psalmen op gheknorremorrelt heeft, van nieuws met seven cruyssen van buyten getekent ende vier van binnen mette H. Oly, by den rechter duym van men Heere den Bisschop oft zijnen suffraganan gemaeckt, die op elc cruys altoos deze woorden herhaalt: *consacretur et sanctificetur Domine signum istud, in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti* en daer na geeft hy dese clocke den pax, zeggende: *in honorem sanctitatis pax tibi*, dat is te seggen: *ter eeren des heyligen bombom-*

mius of wel eenigh anders heylichs die beter in zijn graci is, *vrede zy u mijn soetelieve klockxken.* Ende bidt van nieuws God, dat hy zijne hemelsche segeninghe op Mevrouw de klocke storten wil ende deselve reynigen, heyligen, wijen ende met den dau zijns H. Geestes besproeyen wil, opdat de vyant altoos voor 't geluyt derselve vliede ende datter der vijanden hyrkrachten voor vreesen ende dat ter contrarien de H. gheest zijn tijtcortinghe daer in neme ende datter de zielen en lichamen der geloovigen door behouden worden. Ende na dat hyse van buyten wel bewieroockt heeft met noch een kruysken daer toe, neemt hy zijn afscheyt van haer en de jentaert gaet eten.' *(Tafereel der Religions verschillen* fol. 167). Hoe verschillend van dezen de toon van den heer de Vries, al is de laatste nu juist de wetenschappelijk deftige niet, die den lezer van Voetius Tract: IV Sect. III *de utensilibus aliisque templorum adjunctis (Polit: eccl:* Pars I*)* uit Cap: I *de campanis* tegen klinkt.

Van de levensgeschiedenissen, in het *Jaarboekje* opgenomen, moge die van Ansgar het eerst vermeld worden. Zij behelst het voornaamste van hetgeen ten aanzien van de lotgevallen, handelingen enz. van den apostel des noordens der vergetelheid ontrukt is en waarvan ik in het Augustusnommer van *de Tijdspiegel* een en ander herinnerd heb. Ik heb mij gevraagd, of de schrijver zich niet wat gemakkelijk geholpen hebbe, waar hij de verdiensten van Ansgar, vergeleken met die van Bonifacius, ter sprake brengt. Zou niet iets meer wenschelijk geweest zijn, waar gezegd is en wel door eenen man, als Münter, gezegd is *(Geschichte der Einführung des Christenthums in Dänemark und Norwegen* Th. I S. 273): 'Man hat ihn (Ansgar) oft mit Bonifaz, dem Apostel der Deutschen, verglichen: aber so grosz auch die Talente und politische Wirksamkeit dieses Mannes waren, scheint doch überall das Unedle seines Characters, seine Schlauheit, Herrschsucht und selbstsüchtige Benutzung aller Umstände zu seinem eigenem Vortheile durch den Nimbus von Heiligkeit, mit dem die Nachwelt ihn umgeben hat, zu sehr hindurch, als dasz wir einen Augenblick anstehen könnten, wem von beiden auf der Wagschale der Wahrheit der Vorzug gebühre?' Ik heb mij ook gevraagd, of het zoo zeker zij, dat het Dorstad, waarvan in *S. Anscharii vita* gesproken wordt, Wijk bij Duurstede is? *En* de bijzonderheden, die er van opgeteekend worden *en* de naam, waaraan het *Dor*, als misschien in Dordrecht ook, bijna het karakter van eigen naam ontneemt, doen mij in twijfel staan. Ik heb mij meer gevraagd, maar niettemin eenige aangename oogenblikken te danken gehad aan het geschrevene door den heer Wesselink, aangaande den man, wiens arbeiden voor de zaak van het christendom hem teregt den naam van: Asgeir, Aesger d.i. speer Gods, heeft doen dragen.

Met ingenomenheid heeft de heer Lohr zijnen Augustinus geschreven, en er valt, dunkt mij, niet aan te twijfelen, of de lezers van het *Jaarboekje* zullen met ingenomenheid lezen hetgeen hij schreef.

Vooral zullen het zij, die meer belang stellen in het christelijk leven, of het zich in eenen apostel, of in eenen kerkvader, of in eenen predikant openbare, dan in de dogmatiek, zoo als zich die, van den eersten christen-pinksterdag af tot aan deze ure toe, telkens gewijzigd, heeft voorgedaan. In de daad kan het naauwelijks anders, of een christelijk gestemd gemoed moet zich aangetrokken gevoelen door eene welgeslaagde poging om eenen man te doen waardeeren die b.v. na voor God de phasen blootgelegd te hebben, waarin hij zich, na het sterven eener geliefde moeder, achtereenvolgens bevonden had, dus besloot: ‘et nunc, Domine, confiteor tibi in literis. Legat qui volet et interpretetur ut volet et si peccatum invenerit, flevisse me matrem exigua parte horae, matrem oculis meis interim mortuam, quae me multos annos fleverat, ut oculis tuis viverem, non irrideat; sed potius si est grandi caritate, pro peccatis meis fleat ipse ad te, Pater omnium fratrum Christi tui.’ (*Confess.* Lib. IX. C. XII).

Ook de poging van den heer Wiarda om in Clemens Romanus eenen vredestichter uit de eerste eeuw te doen zien, verdient niet zonder sympathie voorbij te gaan. 't Is wel eene drukfout, wanneer men daarin deze zinsnede ontmoet: ‘Wat wij tot hiertoe hebben medegedeeld, bevat den zakelijken en dikwijls ook *wonderlijken* inhoud van het grootste deel van den brief van Clemens Romanus aan de Corinthiërs’? Maar, wat van meer belang is, zou de authenticiteit van den Korinther-brief zóó boven allen twijfel verheven zijn, dat men moet instemmen met de bewering: ‘dass Clemens von Rom einen Brief an die Korinther geschrieben habe, dies kann keinem Zweifel ausgesetzt seyn.’ (Schmidt, *Handbuch der christlichen Kirchengeschichte*, Th. I.S. 418). Wat de uitwendige bewijzen betreft, men zal ze toch wel niet beschouwd willen hebben als even afdoende, als b.v. die, welke voor de echtheid van het evangelie van Johannes pleiten, en zij men het nu al niet eens met hen, die deze echtheid betwisten, hen beschuldigen van onredelijken twijfel, wie, die der kritiek hare regten toekent, zal het doen? En de inwendige - de schrijver beweert wel, dat ‘er tot hiertoe geen, ook maar eenigzins afdoende grond tegen het getuigenis van den ouden dag is bijgebragt,’ maar, mijns bedunkens is dit oordeel stout genoeg. Mij weegt, om iets te noemen, de bedenking, die gemaakt is naar aanleiding van de vermaning om alles in orde te doen, aangedrongen door het strafbare van offeranden enz., elders dan in den tempel en op het altaar, te zwaar, dan dat ik niet aarzelen zou met Eusebius daarin te berusten, dat die brief was: □*νωμολογημενη παρ*□ *π*□*σιν*. Wat er intusschen van de zaak der echtheid wezen moge, erkenning verdient de arbeid van den heer Wiarda, die zijne lezers met een oud-christelijk geschrift kennis doet maken en overweging en behartiging wat hij ten slotte aan zijne expositie toevoegt.

Reeds daarom acht ik het geschrevene door den heer Poolman over

Joannes Drusius in het *Jaarboekje* verre van misplaatst, dat het die eenzijdigheid voorkomt, waarbij men altijd en altijd op nieuw de personen en de zaken bespreekt, die behooren *of* tot het tijdvak van de eerste invoering des Christendoms, hetzij ginds in het Oosten, hetzij hier in eenig land of landschap van het Westen, *of* tot dat van de hervorming of van hare voorbereiding, als hadden de eeuwen, die er vóór en na verliepen, niets wetenswaardigs, niets stichtelijks. Maar te eerder oordeel ik zoo, omdat Drusius, ten spijt van de uitvoerige levensberigten, die van hem door Vriemoet *(Athen Frisiac: Libr. duo)*, Bayle *(Dict. hist. et crit.)*, Glasius *(Godg. Nederl.)* en anderen gegeven zijn, op verre na niet die bekendheid verworven heeft, waarop hij aanspraak heeft. Indien ik zou kunnen wenschen, dat aan het geschrevene iets ware toegevoegd, dan zou dit betreffen de opgave van enkele beroemde leerlingen des kundigen mans, als b.v. van Episcopius, 'qui,' zoo als zijn levensbeschrijver berigt: 'inclyta maxime Joannis Drusii Hebraicae linguae Professoris excitatus fama, Leidensi relicta, in Academiam Franekeranam se contulit.' (a Limborch, *Hist. vitae Simonis Episcopii* pag. 8); Faukelius (Kist en Royaards, *Nederl. Arch. voor kerkel. gesch.* D. IV bladz. 194 vlg.) en anderen. Aan de vruchten toch kent men den boom!

Nog een enkel woord over *de laatste dagen der Stedingers* door den heer Heyse. Het opstel voert terug naar dat tijdstip, hetwelk wordt aangeduid door deze beide regelen:

> Anno milleno centeno bis duodeno
> Bis jungat denum qui carmen vult fore plenum.

en vertegenwoordigt voor den geest het toen voorgevallene met 'de Stadingers,' 'de welcke' zoo als te voren sommigen zich uitdrukten, 'doen ter tijt afgodendienaars waren,' maar voor wie onze eeuw, als voor gevallenen in den strijd voor de vrijheid, die hun heersch- en hebzucht op burgerlijk en kerkelijk gebied beiden betwistten, een eereteeken heeft opgerigt. Wie zou niet met belangstelling de in de daad belangrijke gebeurtenis uit de 13^{e} eeuw gadeslaan? Zijn ze niet Brobdingnaggers geweest die Stedinger-friesen, als men ze vergelijkt met de Lilleputters van onzen tijd, die, waar de zoo even genoemde telgen der zonde, oud als hare moeder, maar ook als deze niet afgeleefd, zich roeren, vleijen, bukken, zich vertrappen laten? Ik juich van ganscher harte toe wat ten slotte de heer Heyse ter neder schreef: 'Clericalisme en despotisme zijn twee groote kankers aan de ontwikkeling en het welzijn der menschen, en is het onze overtuiging, dat een iegelijk in zijnen kring geroepen is aan die ontwikkeling te arbeiden en dat welzijn te bevorderen, verlaten wij dan het slagveld van Altenesch met het heilig voornemen ons te wapenen tegen clericalisme en despotisme, onder welke vormen zij zich ook mogen voordoen en

zij een blik op het eereteeken der Stedingers ons een wekstem tot vooruitgang, een drijfveer tot vervulling onzer roeping!'

En mede deel ik den wensch der redactie van het *Jaarboekje*, dat het, schoon eerst vóór weinige weken in het licht verschenen, niet onopgemerkt voorbij ga.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

Henry Dunbar. Uit het Engelsch van M.E. Braddon, Schrijfster van 'Het legaat eens vaders' Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn, 1865, 2 dln.

Wie er genot in vindt na te gaan hoe 'het geluk en de eer en rust van verscheidene hoofdpersonen' eener verdichte geschiedenis, 'door de lagen der boosheid, door toomelooze wraakzucht en andere hevige hartstogten meermalen ernstig bedreigd' worden, kan in dezen Roman te recht: de Schrijfster heeft met onbekrompen mildheid gezorgd voor de noodige 'boosheid' 'wraakzucht,' enz. enz. Als eene vriendelijke voorzienigheid liet zij echter 'alle onweders en stormbuijen' zoo behendig 'uitwoeden' en 'overdrijven,' dat aan het einde 'ongestoorde kalmte en volmaakte vrede hen' - die hoofdpersonen - 'omringen' en 'wij' - ik citeer uit bl. 294 van het Tweede Deel - 'overal een zachten onbewolkten hemel gewaar worden.' Er behoort voorzeker talent toe, om dit alles in vloeijenden stijl en met geen geringe mate van aanschouwelijkheid voor te stellen, een talent, dat wij der Schrijfster niet willen ontzeggen. Zij schijnt de kunstvaardigheid te bezitten, die vereischt wordt tot het op touw zetten eener roman-intrigue, van welke 'hevige hartstogten' de schering en eene aaneenschakeling van listen en lagen den inslag uitmaken. Zij weet dit zoo te doen, dat er eene soort van damast of weefsel met allerlei opgewerkte fantastische figuren te voorschijn komt, dat inderdaad een zeker geheel formeert.

Wij geven haar dan ook gaarne den lof van vindingrijk vernuft, om zulk een patroon uit te denken, van de combinatie-gave, om de gebeurtenissen zoo bijeen te brengen, dat zij geleidelijk uit- en in elkander vloeijen, en van geoefendheid om het opgezette werk goed af te weven. Maar of hiermede voldaan is aan de eischen der romantische kunst, is eene andere vraag. Zij toch legt den Romanschrijver de verplichting op van te rade te gaan met het werkelijke leven, al gedoogt zij, dat hij het idializere, van de wetten der waarschijnlijkheid in het oog te houden en vooral van blijken te geven van karakterkunde of meer dan oppervlakkige menschenkennis; en dat Miss (of Mistress?) Braddon in dezen Roman zich volstrekt niet gestoord heeft aan waarheid en werkelijkheid, waarschijnlijkheid en natuurlijkheid, noch bij het beschrijven der feiten noch bij het schilderen harer personen, zoude ik haast durven beweren.

't Is zeker eene aardige vinding, een compagnon van eene aanzienlijke Londensche firma, die na een vijf-en-dertig-jarig verblijf in Indië naar zijn vaderland terugkeert, bij zijne komst in Engeland, voor hij één bekende gesproken heeft, te laten vermoorden, door iemand, wien hij in zijne jeugd slecht behandeld

heeft, om vervolgens dien zelfden moordenaar als den terug verwachten bankier te laten optreden. Maar zou zulk eene kolossale persoonsverwisseling in de werkelijke wereld - hier in die der Engelsche geld-aristocratie - langer dan een paar maal vier-en-twintig uren onontdekt kunnen blijven? Of is het waarschijnlijk, dat een gewezen klerk, misdadiger, gedeporteerde enz. als gewaande millionair zoo zijn slachtoffer weet na te bootsen en zoo goed zijne rol speelt, dat allen, zelfs de dochter van den vermoorde, er de dupe van worden?.... Mij dunkt hier neemt de verbeelding een loopje met de kunst, gaat de fictie te ver en moet dan ook door eene opeenstapeling van nieuwe onwaarschijnlijkheden volgehouden worden, zoo als in dezen Roman geschiedt. Het gevolg is te voorzien: voor geheel denkbeeldige gebeurtenissen kunnen slechts denkbeeldige personen gebruikt worden; - menschen van vleesch en bloed, hart en geweten zouden het weefsel in de war brengen; - en in Henry Dunbar vinden wij niets dan conventionele roman-helden en heldinnen, ware draadpoppen, die juist zoo denken, spreken en handelen als de schrijfster voor haar doel noodig heeft; diepe karakterstudie of grondige menschenkennis is hiertoe niet noodig.

Voor het gros van roman-lezers, die gaarne hunne verbeelding laten prikkelen en zich amuseren met het ontwarren van ingewikkelde intrigues, is dit boek een ware aanwinst; ik wed, dat het in vele Leesgezelschappen reeds circuleert.... Maar wie hooger eischen doet aan de kunst, wie iets van ‘den hartstocht der werkelijkheid’ in zich voelt branden, en naar de idee vraagt, welke de kunstenaar heeft willen aanschouwelijk maken, zal het boek spoedig ter zijde leggen en mij bekiagen, die het gebeel doorlezen moest. Hiervan had ik echter dit voordeel, dat ik, als Mede-directeur van een Leesgezelschap uit eerbied voor den goeden smaak der leden, dezen roman kon achter houden; en dat ik goed hieraan deed bleek mij toen op de laatste vergadering niemand de lezing voorstelde. Ach! dat men toch zulke ondégelijke lectuur onvertaald liet! Of moet niet ieder, die op het lezend publiek invloed kan uitoefenen, het zijne doen, om den wansmaak van dat deel, dat naar zulke Romans grijpt tegen te gaan, in plaats van, door steeds nieuwen aanvoer tot stilling van den leeshonger, het voor betere kost onvatbaar te houden?....

In gemoede kunnen wij dus de Erven F. Bohn niet danken voor deze uitgave, al is zij ook nog zoo netjes uitgevoerd, en den vertaler niet voor zijn werk, al komt hem de lof toe van zich goed van zijne taak te hebben gekweten; liever legge hij zijn tijd en vlijt aan betere voortbrengselen der Engelsche pers ten koste!

Het titelvignet is iets beter, dan wij van den Heer Last gewoon zijn; er is waarlijk eenige uitdrukking op de gezichten te lezen!

J. HOEK.

Kampen, October 1865.

Een werk der duisternis. Uit het Engelsch van Mrs. Gaskell, schrijfster van ‘Mary Barton.’ Te Haarlem bij de Erven F. Bohn, 1864. Medeminnaars. Uit het Engelsch van Mrs Gaskell, Schrijfster van ‘Mary Barton.’ Te Haarlem bij de Erven F. Bohn, 1864.

De schrijfster van ‘Mary Barton.’ Er ligt voorzeker aanbeveling te over in dit toevoegsel op het titelblad van ‘Een werk der duisternis’ en ‘Medeminnaars.’

Toch slechts voor wie eenmaal met ‘Mary Barton’ kennis maakten. Bedriegen we ons echter niet, dan is ‘Mary Barton’ de eersteling der schrijfster en zulk een behoort als meer eerstelingen tot de cathégorie der baanbrekers; en aangezien nu baanbrekers in den regel op maar luttel sympathie hebben te rekenen, veelal ook maar weinig opmerkzaamheid tot zich trekken, zoo meenen we te mogen besluiten dat ook ‘Mary Barton’ dit lot der baanbrekers niet is ontgaan, en achten alzoo een aankondiging van mrs. Gaskell's werken geen overtollig werk. En die aankondiging, - we zeggen 't van heeler harte - is ook eene aanbeveling. Mrs. Gaskell, meenen we, behoort tot de uitstekendste roman-auteurs van haar land. Ze weet de belangstelling te trekken voor de scheppingen harer phantasie, want er spreekt waarheid uit en natuur, en toch zijn 't de onbeduidenheden niet van een ééntoo nig alledaagsch leven, die ze hare lezers tot vervelens doet slikken. Mrs. Gaskell schijnt - en te regt meenen wet, - de roeping van den romanschrijver niet in die onbeduidenheid gelegen te achten. Ook zij heeft een greep gedaan in de werkelijkheid en in het leven, maar in het leven van zijn veelbewogen, zijn afwisselende, zijn niet alledaagsche zij, en daarin voert ze u rond, en doet u meêvoelen, wat er wordt doorleefd en gevoeld, wat er wordt geleden en genoten. En als met de lotgevallen der personen is het met hun karakters, ook daar geen alledaagschheid. 't Zijn geen buitengewone figuren, die allen, die ze daar ten tooneele voert. Ze geeft maar geene onbeduidenheid, waarvan schier niets te zeggen valt. Niet buitengewoon die allen, toch enkele harer hoofdpersonen die ver buiten dien kring van het gewone treden. Die kracht tot zelfverloochening, als daar in hen wordt ontwikkeld, dat onwankelbaar volharden in wat als goed en edel door hen was erkend, zie, dat zijn geene karakters, die ge daar om u, als met den vinger slechts hebt aan te wijzen: 't is onmiskenbaar, dat verheft zich tot het ideale. Of dan de schrijfster u onbestaanbaarheden afschildert? Geenszins. Maar dan ook was haar ideaal valsch, meenen we. Aan een waar ideaal ligt, dunkt ons, het bestaanbare ten grondslag, 't houdt het mogelijke als kiem in zich besloten. Het echt ideale is slechts de consequentie van het reeds in de werkelijkheid bestaande. Zoodanig ook is het idealische dat we bij onze schrijfster aantreffen. We nemen 't gezegde daarom niet terug, dat ze uit de werkelijkheid heeft gegrepen, maar met een echten kunstenaarsblik en een echte kunstenaarsziel wist ze de mogelijkheden in die werkelijkheid te peilen en op te delven, - en - haar ideaal was geboren.

Toen 't mrs. Gaskell gelukte, dat ideaal in daaraan passende vormen uit te drukken en te veraanschouwelijken, heeft ze, meenen we, de roeping van den roman-auteur evenzeer begrepen, als er aan voldaan. En of nu die romans gansch zonder strekking zijn? - Alsof het aanschouwelijk maken van een waar ideaal niet reeds strekking genoeg had! - Maar we bidden u, wat noemt ge nu strekking? Bedoelt ge daarmeê de tendenz quand même, die zich slechts ten doel heeft gesteld om een zeker denkbeeld of opvatting regt goed te doen uitkomen, en daaraan den vorm ondergeschikt maakt, opoffert als 't niet anders kan? Neen voorzeker, die vindt ge hier niet; toch ligt er zin en bedoeling in die werken, al worden ze niet op iedere bladzij schier op den voorgrond gedrongen en als met den vinger aangewezen. Voor wie nadenkt over het gelezene, zal het wel kenbaar worden, dat de diepere zin die in de geschiedenis der menschen ligt besloten door de schrijfster gevoeld is en bepeinsd, dat het niet maar voorvallen zijn en verschijnselen uit het leven, die ze daar in chronologische orde bij elkander plaatst; maar dat ze den draad heeft bemerkt, die door de geschiedenis van enkelen, als door die der volkeren, is heen geweven,

die daar verband brengt tusschen ver van één liggende of schijnbaar op zich zelf staande feiten en verschijnselen: 't is de levende geest die daar spreekt in de wereldgeschiedenis en in de geschiedenis van ieder in het bijzonder, die door haar wordt verstaan en erkend

in 't geen ze daar heeft geschreven. Strekking alzoo. Verre echter van ons over zoodanige het vonnis der veroordeeling uit te spreken. Tendenz-romans, als de boven door ons aangeduiden, noemen we een mishandeling een ontrouw, van den roman van zijn roeping, maar evenzeer noemen we dat die, waaraan gansch geen denkbeeld of zedelijke bedoeling ten grondslag ligt, waarin niet een schoone gedachte, in de waarheid en de diepte van den vorm zelf ligt besloten. We noemen dat een ligchaam zonder ziel of leven, een werktuigelijk nabootsen van het onbegrepene, een zondigen tegen de kunst en de zedelijkheid beiden. Mrs. Gaskell heeft zich aan die zonde niet schuldig gemaakt. We bevelen alzoo hare werken zeer ter lezing aan.

De vertaling is in zuiver en vloeijend Hollandsch geschreven. Jammer dat de titels weêr zoo antiek en barbaarsch klinken. Medeminnaars, dat kan er nog door, maar een werk der duisternis! dat herinnert zoo aan Rinaldino c.s. Als zulke titels aantrekkends moeten oefenen op den leeslust van het publiek, dan noemen we dat speculeeren op den valschen smaak, den vertaler en den uitgever beide onwaard. We twijfelen niet, of mrs. Gaskell zal door de beide hierbij aangekondigde werken zich den naam van talentvol en uitstekend romançiere verwerven, voor zoo ver ze zich dien door haar vroeger schrijven nog niet had bereid.

L....

Barbarossa. Historisch verhaal uit de XII^{de} eeuw, bewerkt naar het Hoogduitsch door C. von Bolanden. Twee deelen, Amsterdam bij C.L. van Langenhuysen, 1865.

‘Zonder de Kerk zou Europa waarschijnlijk eene prooi der despoten, een tooneel van eeuwige tweedragt of zelfs eene mongolische woestenij geworden zijn.’ Dit is de spreuk (van Herder) waarmede de schrijver zijn roman bij het publiek inleidt, en die hoe sterk of overdreven ook uitgedrukt, toch den zakelijken inhoud van het boek doet kennen, zooals een fatsoendelijk motto eigenlijk altijd behoorde te doen. Die spreuk geeft evenwel ook te kennen in welken geest de schrijver zijn werk opstelde en hoe hij Barbarossa in de geschiedenis begreep. In dezen roman of novelle, want met beiden heeft het eenige overeenkomst, komt Barbarossa voor in den tijd van zijn' grootsten luister; hij streeft naar de opperheerschappij in Italië en tracht het weêrspannige Milaan, de zetel der vrijzinnige beweging te onderdrukken; dit gelukt hem eindelijk na jaren zwoegens, waarna hij de stad verwoest en de inwoners dwingt den paus van zijn maaksel, Victor III, te erkennen. Hierbij komt in hooge mate de vasthoudendheid van den schrijver voor den dag, daar hij alles doet om een zoo slecht mogelijk denkbeeld van Victor te doen opvatten, en als later paus Alexander III ons in de abdij van Clugny wordt voorgesteld, dan is deze de verpersoonlijking van den Christus op aarde, vol liefde en lijdzaamheid. Wij nemen 't den schrijver niet kwalijk, het is zijn stelsel; doch het romantische speelt daarbij den geschiedvorscher (si talis est) parten. Na de verwoesting van Milaan te hebben medegedeeld, krijgt de historie van Rome's belegering en inname eene beurt; deze wordt vrij uitvoerig verhaald, evenals de mislukte samenkomst van Frederik I en koning Lodewijk VII van Frankrijk, terwijl als om er zich zoo spoedig mogelijk af te maken de laatste bijzonderheden uit Frederiks regeering slechts als ter

loops zijn aangestipt. Door deze geschiedverhalen, die voor een groot deel naar von Raumers *Geschichte der Hohenstaufen* gevolgd zijn, loopt als een romantische draad de standvastige liefde van Erwin von Rechberg den neef des keizers voor de schoone Irmengarde, de dochter van den Italiaanschen graaf Bonello; na allerlei lotverwisselingen, waarbij booze machten en jaloezy eene groote rol spelen eindigt het verhaal met een huwelijk.

De beide deelen vloeien over van plaatsen om te bewijzen hoe eenzijdig alles werd voorgesteld, en met welk doel de schrijver schreef; wij kunnen ons niet onthouden een paar der voornaamste op te teekenen. In het verhaal van Barbarossa's verblijf in Rome komt de beschrijving van een vreeselijk onweder voor, waardoor de verguld ijzeren St. Michael van de tinnen van den Engelenburg wordt afgerukt; het volk is ontzet en vreest het uitbarsten der pest, welke inderdaad een paar dagen later verschijnt. Nu zegt de schrijver (of de vertaler) in eene noot: 'Vele geschiedschrijvers trachten, wanneer zij de verwoesting door de pest verhalen, deze als een eenvoudig natuurverschijnsel te doen voorkomen. Wij deelen deze meening niet, maar voegen ons bij die des volks. Ieder, die overtuigd is van de besturing eener wijze, goede en regtvaardige Voorzienigheid, moet de verklaring van de pest als een gewoon natuurverschijnsel dwaas toeschijnen, vooral wanneer men het oogenblik van haar ontstaan en de gevolgen, welke zij voor den schismatieken, van God en de Kerk afgevallen keizer had, in aanmerking neemt.'

Nog eene andere aanhaling. De schrijver sluit zijn verhaal met de woorden van een grondig geschiedvorscher, zoo als hij zegt: 'Een nieuw tijdperk (nm. na Frederiks vernedering voor Alexander III te Venetië) was in de wereldgeschiedenis begonnen. Het zwaard van den hevigen aanvaller was tegen de rots van Petrus verbrijzeld, en in hernieuwden glans vertoonde zich de Katholieke Kerk aan alle volken als onverwinbaar. Wie het ook waagt, strijd te voeren tegen onze H. Kerk, hij zal ondervinden, dat geene magt van aarde of van hel in staat is, haar te overweldigen. God zelf beschermt haar - wie vermag iets tegen den Almagtige - en daarom zal zij immer overwinnen!'

Ex uno disce ommes. - Men ziet het welke strekking er in het boek zit; de wereldlijke en geestelijke opperheerschappij van den paus, het monnikenleven, de priesterstand, enz. vinden in den schrijver een warmen verdediger; ook de relieken-vereering, die hij zegt dat bij de Protestanten evenzeer bestaat, daar zij de inktvlekken door Luther op den Wartburg gemaakt als zoodanig vereeren! Wij hebben eerbied voor ieders overtuiging, maar waar eene godsdienstleer, die op lang na de algemeene niet is, in een roman wordt verdedigd en aangeprezen, daar zeggen wij waarschijnlijk met eenig recht dat ons Nederlandsch publiek een afkeer heeft van *zulke* tendenz-romans.

Jufvrouw Lirriper en hare commensalen. Eene kersvertelling van Charles Dickens. Uit het Engelsch door Mevr. van Westrheene. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1864.

Jufvrouw Lirriper c.s. is een nieuw bewijs, voor wie dat nog behoeft, van het verwonderlijk talent van Charles Dickens om vertelsels en kleine verhalen van wijd

uitéénloopend gehalte, niet aan één te rijgen slechts of te zaâm te binden, maar die als heen te weven door wat eigentlijk het onderwerp van zijn vertel-

ling uitmaakt, of schijnt uit te maken, en die allen als tot één te doen zamen vloeijen.

't Is geen snoer aanéén geregen parelen, dat hij u aanbiedt, maar een fraai weefsel met edelgesteente doorstikt, het een al fraaijer dan het andere, maar waarvan het weefsel zelf toch nog het meest uw bewondering trekt. In nuchter prosa: die goede Jufvrouw Lirriper, dat model aller commensalen-houdsters en haar commensaal No. 1 de oude majoor Jacob Jackman, de eigenlijke opdisscher van al de ingeweven vertelsels, die beide en hun aangenomen kind zijn eigentlijk de persoonaadjes tot wie ge u toch 't meest getrokken voelt, is 't niet? Wat natuurlijkheid en originaliteit is er in die goede vrouw, want goed noemt-ge haar ondanks hare kleine gebreken, en wat broodnijd en een beetje kwaadsprekenheid omtrent hare concurrente in het vak; maar dat is zoo iets natuurlijks en ze komt er zoo aardig meê voor den dag, dat ge 't haar volstrekt niet kwalijk nemen kunt. Zie haar maar in hare liefderijke zorgen voor dat arme verlaten vrouwtje, - ook al een commensale in dat commensalen-huis, - hoe ze zelfs hare opofferingen en liefde zoekt te verbergen, en als iets heel gewoons doet voorkomen, zij en de brave majoor en ge *moet* die beide wel lief krijgen. Er is een innigheid en warmte in die karakterteekeningen van Charles Dickens, die iets aandoenlijks hebben en ons immer goed doen, we vinden die ook, in meer en mindere mate in de ingeweven vertellingen, alle mededeelingen of ervaringen van Jufvrouw Lirriper's verschillende commensalen en door Jacob Jackman voor zijn pleegen peetekind verzameld en opgeschreven: zoo maken ook wij er kennis meê en waarlijk we zijn er niet rouwig om. - Aan een boek waar de naam Charles Dickens op den titel prijkt, nog veel tot aanbeveling te voegen, zou wel het meest overtollige werk zijn; dat de groote meester in de kunst van vertellen, door het bovenvermelde werkje zijn roem niet op het spel heeft gezet, is daarom voor wie hem weten op prijs te stellen, aanbeveling te over, en die verzekering geven we gaarne, gelijk wij even gaarne die verzekering geven omtrent de smaakvolle vertaalster.

L....

Mengelwerk.

Bruno en Trientje.
Eene Friesche vertelling,
van C. van Schaick.

Toen 't tegenwoordige Stiens, een der schoonste dorpen van Friesland, anderhalf uur van Leeuwarden gelegen, en ongetwijfeld het schoonste dorp van Leeuwarderadeel den naam nog droeg van Steensede, in 't oude Friesch Stense - lang vóórdat Regnerus Falco er hervormd prediker en 't kerkgebouw aan St. Vitus was gewijd... toen die vaart er nog niet bestond en die hoofdweg, met al zijn groote en schoone boerenhofsteden; kortom, toen van 't een niets te zien en van 't ander niets te vinden was, - toen leefde er een meisje, dat door spinnen in hare behoeften voorzag.

Voor akkerwerk niet geschikt, omdat zij ook het oog moest houden op grootmoeder, een tachtigjarige ziel, die blind was en sukkelend, verdiende zij het brood door naaijen en spinnen; vooral met het laatste, waar zij uitnemend meê terecht kon, zoodat zij den naam had ieder ander verre te overtreffen.

Wie met Trientje wilde spinnen, moest eerst bij haar een les nemen. Zij telde negentien jaren.

Zoo beroemd zij was om haar spinnen, zoo was zij 't niet minder om hare schoonheid. Zij was het puikje der meisjes in heel den omtrek, en bovendien vriendelijk en vroom.

De ouden hadden haar lief en de jeugd schatte haar hoog en zag haar graag in haar midden, terwijl menig jonkman haar zijn hof trachtte te maken.

Bruno vooral wijdde haar al zijne zorgen.

Zij mogt hem graag lijden en hij had haar lief.

Als 't klokje ter vroegmisse of tot den vesper riep, zaagt gij ze beide

te zamen naar 't Godshuis gaan, om 't vroom gemoed voor den Eeuwige uit te storten, terwijl op de uit- en thuisreis menig zoet woordeke werd gewisseld.

Hij was een flinke, sterke boerenknecht van even twintig jaren, die, even als Trientje, zijne ouders reeds vroeg verloren had.

Hunne goede verstandhouding dagteekende reeds van de jaren der eerste jeugd.

Een appel of een peer had hij altijd voor haar ten beste, en Zondags en op hoogtijd vondt gij ze altijd bijeen.

Niemand die er zich aan ergerde. Want beiden waren arm. En dan nog een vrouw te hebben, die eene grootmoeder meebracht, die niets kon verdienen en alles behoefde en als een kind moest geholpen worden, dat moedigde niet aan en lokte niet uit.

Ofschoon de toekomst weinig beloofde en 't verschiet niet helder kon heeten, hadden beiden elkander trouw gezworen. Zij had wel niets te geven dan haar hand en haar hart, maar hij had haar zijn zuur verdiend en zuinig bespaard huurgeld geschonken, tot onderpand van trouwe.

't Bestond uit drie dukatons, of juister, drie Bourgondische rijksdaalders, geteekend met een kruis, geregen aan een fluweelen band, die zij als halssieraad zou dragen.

't Was al zijn rijkdom en heel zijn schat, dien hij haar aanbood, op den avond, dat hij Stiens moest verlaten om bij den nieuwen boer in dienst te treden, die twee uren verder woonde en hem drie dukatons meer loon had geboden, als hij bij hem in dienst trad: som van beteekenis in de dagen van ons verhaal.

't Afscheid was teeder, maar 't leed werd verzacht door 't hooger loon en beter uitzicht voor de toekomst.

Wel zong zij niet 's avonds en kwam er van 't spinnen niet veel, maar eer zij ging slapen, knielde zij eerbiedig voor de Moedermaagd neder, drukte zij 't kruisbeeld aan de lippen en bad zij voor Bruno, dat de heilige Moeder hare voorspraak wilde wezen en Bruno mogte behoeden en geleiden in den vreemde.

Zij sluimerde zacht, en hij ging, door helderen maneschijn beschenen, gemoedigd zijns weegs en had al spoedig de hoeve bereikt, waar men hem vrolijk wellekom heette.

En waarom zou Bruno treuren? Zij hadden elkander trouw gezworen, en Trientje had hem gewillig den band met dukatons om den hals laten strikken, die 't onderpand was van wederzijdsche liefde en trouwe.

Immers een man een man - een woord een woord.

Wie hoorde er ooit in dien goeden, gulden ouden tijd van woordverkrachting en meineed... en dat onder vrije Friezen!

Hij mogt haar dan al niet elken morgen en avond begroeten en niet dagelijks met haar kunnen praten, Zondags om de veertien dagen kon

hij, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, uit vrijen gaan en in haar bijzijn doorbrengen.

- En dan zes dukatons!

Dat was na twee jaren dienens toch twaalf gewonnen. Want alles had hij vrij. Zelfs wol om zijn kousen te stoppen en nieuwe te breijen had de vrouw hem toegezegd.

Ja! als hij zuinig was, kon hij van zijn onder- en bovenkleeren genoegzaam bewaren, om als hij ging trouwen in 't eerst daarvoor niet te moeten zorgen.

Licht kocht men dan een koe en een schaap, en huurde men op de derde garve een stukje bouwland voor wat rogge.

Dan kon hij trouwen...

Ei! lacht hem niet uit! waarom zou Bruno geen plannen maken en luchtkasteelen bouwen?

Is een boer niet evenzeer mensch als een edelman? En als de groote wereld cijfert en plannen maakt, zou dan een arme boerenjongen, die met God en met eere door de wereld wenscht te komen, niet uitrekenen hoe hij 't beste aan een eigen haard en een vrouw komt, die 's levens zuur en zoet met hem wil deelen?

Menschen zijn overal menschen, waar gij komt en welke kleur zij hebben, of welke taal zij spreken.

Hoe het zij - Bruno hoopte op de toekomst, vertrouwde op God en op zijn sterke knuisten, en rekende dagelijks uit, wat een koe zou kosten en de schapen zouden gelden, als hij twaalf dukatons bijeen had.

Zijn boer was een boer van den echten stempel, - en Bruno een knecht van zessen klaar, die hem bij uitstek beviel, zoo als hij dagelijks liet blijken.

Beiden verstonden elkander; beiden werkten eendrachtig te zamen, en 's hemels zegen rustte op allen.

't Ging den boer goed, om en door zijn nieuwen knecht. En deze verheugde zich over 't werk zijner handen, terwijl hij in hope leefde, dat Trientje nu spoedig de zijne zou wezen, en hij in 't kleine eene boerderij zou kunnen opzetten; vooral nu hij de zekerheid had, dat hij in 't volgende jaar, als hij maar blijven wilde, nog een of twee dukatons meer zou verdienen.

Bewijs genoeg dat Bruno zijn best deed en de zaken naar behooren gedreven werden.

Doch keeren wij terug naar Stiens en nemen wij een kijkje van Trientje en 't geen in hare woning omging.

Even als altijd had Bruno haar om de veertien dagen 's zondags en als 't een heilige dag was, trouw bezocht, en van zijn boer en diens goedheid had hij immer den mond vol.

Geen boer in heel het vrije Friesland zoo edel als hij, en geen zoo goedhartig en vaderlijk als de zijne.

Zijn vader had Bruno wel nimmer gekend, en moeder was in 't kraam-

bed van hem gestorven, maar als die man zijn vader en zij zijne moeder was, afgezien van 't goed en hun have, had hij nooit beter kunnen wenschen.

Wel wisten zij 't niet, dat hij aan 't vrijen was en 't met Trientje op zoo'n voet had staan, dat zij trouw hadden gezworen en onderpand hadden gewisseld; maar toch had de boer begrepen dat er iemand moest wezen, waarom hij naar Stiens en nooit naar elders ging.

Hij had ook al een keer of wat gezegd dat hier wat achter stak, omdat Bruno er vader had noch moeder; en wel had de boer en de vrouw wel eens geglimlacht als hij uitging; wel hadden zij zich zijdelings uitgelaten, dat hij er vast een meid had zitten en er bij gevoegd dat zij hoopten, 't was een rijke deern, opdat hij zelf eens kon boerken... maar dat had Bruno wel bespeurd dat men niet graag zou zien, dat het spoedig gebeurde.

Want een boer is een boer en, even als een koopman, denkt hij aan zich zelven en zijn eigen voordeel. Vooral als hij iemand heeft waaraan hij zijn voordeel te danken heeft.

Zoo ook hier. Bruno was de spil, waar heel de boerderij om draaide, vooral sedert de boer wat sukkelend was geworden en de jicht hem het gaan zoo moeijelijk maakte. Immers mesten en ploegen, zaaijen, waar 't zoo op aankomt, en eggen... ja! wat niet al? 't was alles Bruno opgedragen en ten volle hem vertrouwd.

Met hart en ziel leî hij zich toe op de zaken en werd hij dagelijks onmisbaarder in de groote boerderij.

Trientje naaide, Trientje spon. Zij naaide en spon al ijveriger en meer, omdat grootmoeder meer behoefde en dagelijks zwakker werd.

Zij kon ten laatste geen heelen dag meer opzitten.

't Arme wicht had het hard. En toch, of God haar zijne goedkeuring schenken en zegenen wilde voor haren ijver en liefde, bleef zij gezond niet alleen en had zij werks genoeg, maar werd zij van dag tot dag nog schooner.

Geen uur ging voorbij, dat zij aan Bruno niet dacht; en geen avond ging zij slapen, dat zij niet alvorens voor de Heilige Moedermaagd knielde en voor haren Bruno bad, dat zij hem mogte behoeden en zegenen en geleiden.

De Moeder die zij vereerde verhoorde hare beden en, zoo als wij zagen, 't ging Bruno wel.

Toch, in den laatsten tijd, was 't of voor Bruno's beeldtenis van tijd tot tijd eene andere in de plaats trad.

Wel leek hij op Bruno en keek hij even goedaardig als deze; wel straalde uit zijn oogen moed, beradenheid en liefde. Maar 't kleed was gansch anders en zijn woorden en zijn houding verschilden hemelsbreed.

Kortom: 't scheen wel die jonge, fiere, breedgeschouderde Friesche boerenknecht, maar 't was toch een ander, die veel op hem geleek.

En... geen wonder.

Jonker Edsard was in menig opzicht zijn evenbeeld. De kleur van zijn hair en de wijze van spreken en doen, opgevoed als hij was op 't land, waren bijna gelijk aan die van Bruno. Alleen de kleeding verschilde; - behalve dat Edsard, gewoon aan gebieden en heerschen, in menig opzicht verschilde van den armen boerenknecht.

Beide jongelingen waren van éénen leeftijd en, naar 't uiterlijk beoordeeld, hadden beiden veel gemeen.

En Edsard werd verliefd - verliefd op Trientje, wie hij, toen Bruno het dorp had verlaten, rust liet noch duur.

Te voren had hij uit vreeze voor den gespierden jonkman zich nimmer vertoond en nooit iets tegen haar ondernomen; maar sedert Bruno minder gezet bij Trientje kon komen, om redenen ons bekend, had hij haar zijn hof gemaakt en mildelijk willen bijdragen, om grootmoeders lot te verzachten, en het Trientje gemakkelijker en aangenamer te maken.

Hij wist wat het haar kostte, om gaande en staande te blijven en de huur aan zijn vader te betalen, voor 't huisje door haar bewoond; en hoe hardvochtig die oude was, als 't aankwam op geld. - En hij - hij zocht haar te winnen, niet als zijne gade, - maar.. genoeg, wilde zij zoo als hij, dan kon zij zonder naaijen en spinnen, best leven!...

De jonker slaagde niet en vond geen gehoor.

Trientje was vroom - en Trientje was braaf en dacht aan haar trouwbelofte en 't huwelijks-onderpand. Want kwam er al een kwelduivel en satan van verleiding boven en porde hij haar aan, één blik op de dukatons, en Trientje was Trientje, houw en trouw aan Bruno.

En toch - hare liefde verflaauwde.

Edsard had haar gepeild en altijd bespied. - Was hij vroeger indringend, en lachte en praatte hij van ontrouw en armoede bij Bruno, in den laatsten tijd was hij zoo hartelijk en braaf als 't lieve kind maar kon wenschen. Hij ging zelfs trouw te biechte.

Zoo werd hij haar een broeder - en zij hem eene zuster. Te meer, omdat Bruno niet geregeld kon komen, vermits zijn boer al meer en meer sukkelde en alles op den bovenknecht neêrkwam.

En had zij hem al niet vergeten, Trientje dacht minder aan Bruno, dan deze aan haar. Want Edsard bracht haar veel voor grootmoeder.

Zij knielde wel voor de Heilige Moeder; maar of zij zoo innig en vurig bad als voorheen - en Bruno, Bruno alleen haar voor oogen zweefde, betwijfelen wij wel zeer.

Als de jonge boerenknecht haar bezocht was zij gul en goedhartig, maar! liefde is toch wat anders, dan vrolijk en gul.

Ook Bruno gevoelde het en bemerkte al spoedig, dat er ietwat moest schuilen, dat niet was zoo als 't behoorde.

En hij had lief!.... met liefde die uit God is. Eene liefde die nooit verkoelt, nooit verandert en Gode gelijk en onveranderlijk is.

Hij zag het en voelde het. Hij treurde, maar werkte voort en was

de zegen der boerderij, waar hij sedert woonde, altijd in hope op 't geluk, dat het bezit van Trientje hem geven zou.

De duivel in 't spel.

De tijd waarin Bruno en Trientje leefden was een zonderlinge tijd. Een tijd misschien door menigeen gewenscht - en door velen gevreesd en veracht. Intusschen een tijd die bestond, - waar menigeen diep beklagenswaardig en buiten zijn schuld dood ongelukkig in werd, - en 't met zijn leven bekocht, omdat men hem verdacht hield van wat men heksen noemde en tooveren.

De Oudewatersche weegschalen werden nog wekelijks gebruikt; en de pijnbank maakte gedurig kennis met oude en gebrekkige vrouwen.

De tijd van Trientje en Bruno was die toen men nog naar den Bloksberg reed, de gedaante van een weerwolf aannam; toen de Lilliputters en Kabouters reisden en baasspeelden... en de duivel in allerlei kleeding en gestalten de wereld rondging.

Vooral in 't vrije Friesland, waar geld was te halen, en geld alzoo was te verdienen - en zekere vrome mannen er hun werk van maakten om macht uit te oefenen en schatten te erlangen, den Duivel in 't spel te roepen, om hem later uit te bannen, als er wat te verdienen viel, of te winnen was.

Edoch! dàt daargelaten.

Ieder vischt op zijn getij.

Wie niet in reliquiën doet, of doen kan, denke mirakelen uit. Zoo was het weleer. En.. en, zoo is het nog.

In majorem Dei gloriam kan men veel doen en mag men zich veel veroorloven.

Enfin!... ieder moet leven.

Die niet sterk is, moet leep, loek zijn zegt de Drentsche boer.

Tjoenen en heksen, de kwoa ofte de duvel waren woorden, die gij alle dagen kondet hooren, omdat er alle dagen van die voorvallen plaats grepen - en zijn helsche Majesteit, op duizende plaatsen, in steden en dorpen, zich zien en hooren liet, en zijn invloed deed gelden.

Wee! wee! wie van 't kattengeslacht was en daarvan verdacht werd gehouden.

Rijk of arm; vroom of lichtzinnig.. ongelukkig hij of zij, die onder dat vermoeden rustte en als zoodanig stond aangeschreven.

Geen priester die redden en van dien blaam zuiveren kon.

Och! in 't jaar onzes Heeren achttienhonderd-een-en-vijftig was dat vooroordeel nog niet uitgestorven.

Dan, 't zij zoo!

In Trientje's en in Bruno's tijd leefde, wandelde en handelde de duivel, zoo als een beestenkooper te Hoorn op Sintkoe in 't jaar achttienhonderd-vijf-en-zestig, vragende en kijkende naar en pratende over niets, dan 't gene van zijn gading is.

En geen wonder, - waar zaken te maken zijn, moet men zich de kaas niet van 't brood laten halen.

De duivel is van alle markten t'huis. Hij doet in zielen, om er - even als de boer, wien 't om een flinken veestapel te doen is, veel op stal, dat is, in de hel te hebben.

Wel bekeken, zouden een koopman en de duivel veel overeenkomst hebben.

Rabener zaliger heeft hen in zijn woordenboek op één lijn geplaatst.

Of hij 't mis heeft, laten wij in 't midden.

Wij zeiden: de duivel in 't spel!

En 't is zoo!

De duivel kwam in 't spel - en plaatste zich tusschen Trientje en Bruno.

Wel inziende dat hij niet kon slagen en Trientje hem altijd afsloeg en gevoelig op zijn plaats wist te zetten, wanneer hij te vrijpostig was en zich te veel aanmatigde, begreep de rijke Edsard, dat hij een anderen weg moest bewandelen.

Maar had hij al geld - en was zijn vader ook rijk, en was hij de huisheer van Trientjes grootmoeder - zoo kloek was Edsard niet, om Trientje te verschalken en zijn doel te bereiken.

In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, onder 't maken van een kruis, dat wist hij, had men het middel, om den duivel te verjagen en zijn tentaties te verijdelen... maar om hem op te roepen en zijne dienst te erlangen en eene gunst van hem te bekomen, dat wist hij niet.

Toch wist hij raad.

Op korten afstand van Stiens woonde de oude Sipka, verdacht als tjoenster, die van bitebauwen en wat meer zij, zeer veel wist, terwijl zij naar haar zeggen, op Sint Jansnacht sedert jaren op een bezemsteel den schoorsteen uit, naar den Bloksberg reed, hoog door de lucht, en er al dikwijls met den duivel gedanst had.

Zoo iemand had hij noodig.

Zij kon hem helpen. Zij en geen ander.

Donker was de avond, toen Edsard naar hare woning ging om raad te vragen en hare tusschenkomst in te roepen.

Voor zes dukatons zou zij hem leeren 't geheim formulier, om den duivel op te roepen en te bezweren.

Zoodra Sipka zag, dat hij bereid was dat offer te brengen, bedong zij nog een dukaton, om hem het oogenblik op te geven, waarin hij het beste zijn doel kon bereiken.

't Ging aan.

't Akkoord werd gesloten en Edsard betaalde.

Geen leerling zoo oplettend en zoo leergierig als Edsard.

Woord, teeken, formulier van bezwering en tijd en plaats van handelen - alles was hem bekend.

Trouwens - Edsard vergat het voornaamste, het formulier van bezwering.

En... dat kostte hem bij vernieuwing geld.

't Geluk scheen hem te dienen. De manestand was zeer gunstig. Eer nog de klok twaalf sloeg was Edsard op zijn post, om na den twaalfden slag 't bezweringsformulier uit te spreken.

Naauwelijks drong hij hem in de ooren, of half stotterend en met gesloten oogen, begon hij zijn uitdagend verzoek, klapte vijfmalen in de handen, stampte even zoovele malen met den rechtervoet op den grond, zwaaide met beide armen in de lucht, en - een onderaardsch gedruisch liet zich hooren. Eerst naauwelijks merkbaar, maar al luider en luider, naarmate het naderbij kwam. Alles rondom hem trilde en 't scheen of de boomen uit den grond gerukt werden.

Een akelig gegil liet zich hooren, dat al flaauwer en flaauwer werd, naarmate de omtrek verduisterd werd. De maan scheen niet meer - 't was akelig donker.....

Toen op eens alles in lichtelaaije vlam stond, die ook weêr verflaauwde.

Edsard meende het te besterven.

Hij klappertandde en 't berouwde hem den duivel te hebben opgeroepen.

Reeds maakte hij zich gereed de plek te verlaten, waar alles hem zoo akelig en dreigend voorkwam, toen een man, in een ruim golvend gewaad van grijsachtige kleur, voor hem stond.

Zijn hoofd was gedekt met een puntige muts, die echter de knoppen zijner hoorns niet geheel kon verbergen. Wijders niets bijzonders.

Edsard zweeg.

De vreemde glimlachte en gaf hem zijne bevreemding te kennen, dat hij na geroepen te zijn en gekomen, niet vernam wie hem verlangde te spreken en waarom hij uit den afgrond opgeroepen was.

‘Bist dan mieneer de duvel?’ vroeg Edsard.

‘Ik ben Beëlzebub. Mijn meester Lucifer moest elders zijn. Wat wilt gij?’

Nu verhaalde Edsard wat wij reeds weten, dat hij verliefd was op Trientje, en wat hij met haar voor had. Hij wilde mieneer met lijf en ziel dienen, als hij hem behulpzaam wilde zijn.

Maar of Beëlzebub vriend Edsard van te weinig belang achtte voor zijne zaak, en er niets van hem gemaakt kon worden om der wereld afbreuk te doen, dan wel of hij de zaak te nietig beschouwde, en den Frieschen boer niet vertrouwde, Beëlzebub sloeg niet toe.

Misschien, want een duivel is altijd een duivel en legt zijn aard niet af, misschien wilde hij eerst kennis met Trientje maken en haar voor zich zelven en zijn rijk winnen, - hij beloofde Edsard de zaak te zullen onderzoeken. Hij kon een maand later terug komen, om 't antwoord te ontvangen.

En Edsard kwam terug - maar de duivel liet zich niet vinden.

God zorgde!

Wij zullen 't later zien.

Want, kwam ook de duivel al in 't spel, de goede God, die alles weet, waakt en blijft waken.

Toen Edsard bij de heks was en haar raadpleegde, bad Bruno voor zich zelven en voor Trientje.

Bruno deed zijn best en won in de gunst Gods en van zijn boer. En Trientje werd niet zwakker, maar altijd schooner - en daardoor begeerlijker voor Edsard.

't Was een donkere avond en noodlottig weêr. Geen ster flikkerde aan den hemel en van de maan was geen spoor te zien. De regen viel in stroomen, en de wind floot en gierde akelig in 't rond, en ontwortelde wat nog jaren had kunnen staan en weêrstand bieden aan weêr en wind.

Grootmoeder lag te bedde en werd gedurig zwakker en hulpbehoevender. Het keenhout, dat de lamp verving, flikkerde flaauwer dan anders aan den haard en vreesselijk woedde de storm op 't nederig, bouwvallig hutje, dat grootmoeder en Trientje bewoonden.

Noodlottiger werd het weêr en nog akeliger klonk het stormgegier.

Een ontzettende donderslag liet zich hooren, terwijl heel 't kamertje in vuur en vlam stond.

Grootmoeder zuchtte en Trientje sloeg een kruis, terwijl zij biddend opzag naar de Moeder des Heeren, daar ginds aan den wand.

't Was of heel Stiens in den afgrond zou wegzinken en alles onder den plasregen en 't stormgeloei moest vergaan.

Een zacht getik, op de kleine lage huisdeur, dat al duidelijker werd en langer aanhield, liet zich hooren.

Er was een vreemdeling, die dringend om eene schuilplaats bad, tot de bui mogt voorbij zijn.

Hij verkleumde van koude, en doornat als hij was en verdwaald bovendien, riep hij schuilplaats in en mededoogen.

Heel den dag had hij geloopen en eten noch drinken gehad.

Trientje's medelijden ontwaakte.

Een oogenblik later trad een jong man binnen, zoo schoon en innemend, als zij nooit had gezien. Zijn mantel met kap was doornat - maar 't donkerkleurig wambuis met gouden lissen scheen niets van weêr en wind geleden te hebben.

Naauwelijks had hij zijn overkleed afgeworpen, of zoo als hij daar stond, den fluweelen kap op 't hoofd, met vonkelenden diamant in 't midden naar voren, geleek hij een ridder in den huisselijken kring.

Hij was in één woord schoon en - minzaam. Hij drong zich niet op en was niet aanmatigend. Hij deed niet zoo als Edsard en was toch weêr anders dan Bruno.

Hij herhaalde zijne bede om te schuilen, en plaatste zich bij den haard, terwijl Trientje zat te spinnen, even als altijd.

Wat hij sprak en vertelde - en wat zij dacht en hoe dikwijls zij hechten moest, omdat de draad brak en 't garen niet van den diessen knop scheen te glijden, laten wij stil aan zijne plaats.

Zij stond niet op en hij ging niet henen.

Het weêr bedaarde niet, en zij... Zij merkte er niet veel van.

Het wieltje draaide nog wel rond, maar hield geen gang met haar voet en de trede, waar de voet op rust om haar in beweging te brengen.

De vreemde werd spraakzamer en Trientje was niet meer schuchter.

Daar rolde de donder nog akeliger dan straks, en daar trilde de vloer, zoo als Trientje nooit had bespeurd.

Trientje sprong op... Trientje rustte in den arm des vreemden. Beider lippen hadden elkander geraakt.

Trientje rustte in den arm van Beëlzebub.

Is 't wonder....

Hij was zoo innig. - Zij zoo *grillerig*, angstig.

't Weêr was zoo akelig - en grootmoeder.... Trientje had er niets aan... Zij rustte aan den boezem waarin een hart klopte, van... een menschelijk wezen, vol liefde en belangstelling.

Dat had zij nooit - nooit gedaan.

Buiten storm en noodweêr, en in haar hoofd en harte: liefde en zaligheid.

Arme Trientje!

Maar neen!... God regeert - en God zorgt.

De wind brulde en gierde; donderslag op donderslag deed alles trillen en beven; - de vreemde glimlachte en kuste - en zocht de ontroerde ziel te bedaren en te sussen van haar, die in zijne armen rustte.

'Wilt gij de mijne zijn?.... voor eeuwig?'... vroeg de vreemde, drukte haar aan 't harte en kuste haar innig...

En Trientje gaf trouwbelofte en zeî: 'ja!'

Toen reikte de vreemde haar een kostbaren ring, die schitterde in hare oogen en onweêrstaanbare macht uitoefende op haar harte. Terwijl hij haar dien aan den vinger stak en haar aan zijn hart drukte, liet hij er op volgen: 'uw onderpand, dierbare Triene!'

En wat zou zij geven? Zij, de arme spinster, die niets, niets bezat?

De fluweelen band met drie dukatons door Bruno haar geschonken, zie! dat was al haar rijkdom en alles waar zij over beschikken kon.

En Trientje, ofschoon haar 't harte klopte en 't was, of een gesmoorde gil in 't kamertje klonk, maakte het fluweelen halslint los en reikte het den vreemdeling over, aan wien zij trouw had beloofd, na zoo korte kennismaking.

De vreemde nam het aan en kuste haar al weêr.

Maar naauwelijks had hij de drie dukatons gezien met de kruizen er op, of... een dof en diep gesmoord geluid, als of 't uit den grond kwam, steeg op uit zijn borst en....

De duivel in eigen persoon, met al zijn attributen en kenteekenen, stond voor Trientje.

Gekerm liet zich hooren en een tot stikkens toe opeen gehoopte zwaveldamp vervulde de woning.... en.... de vreemde was verdwenen.

Nog een donderslag en onderaardsch gedruisch en alles was voorbij.

Trientje, de verloofde, was de bruid niet van Beëlzebub en... sedert nam alles een anderen keer.

Zoodra de duivel de drie Bourgondische rijksdaalders, ieder van een kruis voorzien, aanschouwd had, was de schrik hem om 't harte geslagen en had hij zijn helschen aanslag opgegeven, zoo wel voor zich zelven, als voor Edsard.

Trientje was te veel gekruisd en te zeer tegen alle verzoeking gewapend, dan dat de duivel zelf er iets tegen vermocht.

De ring verloor zijn glans en waarde. Maar 't bandje met Bruno's huwelijksonderpand was even als deze onveranderd en onbeschadigd gebleven.

Duisternis en licht.

Zooals reeds gezegd is: de duivel hield geen woord en liet zich op den bepaalden tijd niet weêr zien. Er lag hem aan Edsard ook weinig gelegen. Hij was even min voor boodschappenjongen als voor iets anders berekend.

En aangezien de duivel geen dienst bewijst en geen hulpe geeft, dan tegen zeventig, tachtig procento - en, dat, naar ziel of ligchaam, van Edsard niet te halen viel, liet hij hem bidden, vloeken, wachten.

De duivel was nergens te vinden.

Bijna twee maanden waren verloopen sedert Edsard voor 't eerst hem zag. Al dien tijd had hij op diens raad onze Trientje met rust gelaten en zijn vader terug gehouden van strengere maatregelen te nemen en haar boeltje te verkoopen en grootmoeder en kleindochter de deur uit te zetten.

't Verdroot hem ten laatste.

De duivel liet niets van zich hooren en zien - en de dukatons die hij geofferd had wogen hem zwaar op 't harte, waarom hij besloot, niets meer te verspillen en zijn vader aan te sporen om 't recht te laten gelden.

Dat was den oude naar 't harte gesproken.

Daar zou geen gras over groeijen. Hij had het altijd gelaten, omdat hij vermoedde dat Edsard het op een goeden voet met haar had, maar! nu dat zoo niet was, zou hij morgen vroeg reeds weten te handelen.

Zij moesten verhuizen, al zouden zij... Ja! al zouden zij 't besterven, hoe dan ook - en waar 't mogte zijn.

En de oude vrek droomde op zijne wijze en watertandde van lust.

En Trientje droomde van alles. Maar 't meeste van dien nacht en wat er was gebeurd.

En Bruno werkte en bad, al hing hij er den vrome niet bij uit, die op de hoeken der straten staat, om de aandacht der voorbijgangers gaande te maken.

Hij bad onder zijn werk, terwijl hij werkende bad, al zag en hoorde niemand iets.

Dat is juist de kunst! De kunst waar de groote Meester van spreekt en op wijst.

Och! dat wij er ons op toelegden om haar te leeren en te beoefenen! Dan zou de vaak besproken en gewenschte humaniteit, in zijn geest en zin, geene Eutopie meer zijn, maar aller eigendom en erfgoed.

Laat ons bidden: uw koningrijk kome!...

Maar! ook doen wat onze hand te doen vindt. En dat met inspanning van alle kracht.

Intusschen niet zoo zeer in Afrika. Dat zou onze kracht te veel verzwakken. En hier is nog genoeg te doen, dan dat men verbrokkelen en versnipperen zou.

Doch genoeg!...

De duivel was weg - en de duivel kwam niet weêr. Hij was door Trientjes onderpand verschrikt, en onder 's Hemels zegen was Bruno's huwelijkspand het middel geweest tot hare redding, naar ziel en ligchaam.

Edsard daagde niet op en.... was de ring ook al weg, Bruno's pand was niet verloren en te zoek geraakt. De duivel had het laten vallen en Trientje, van den eersten schrik bekomen, had het weêr om den hals gedaan.

En sedert Beëlzebub was verdwenen en Edsard zich niet liet zien, was 't, of Trientje meer nadacht en bedaarder werd.

Maar een andere duivel kwam in 't spel. 't Was Edsards vader, die pacht en huurpenningen opvroeg en met wegjagen bedreigde, als hij in den loop dier week niet alles ontving.

Deerlijk ontsteld had zij den ouden gierigaard aangehoord en was zij niet bij machte hem uitstel te vragen. De woorden bestierven op hare lippen. Een enkele zucht was al het antwoord.

‘Was ik nog alleen in de wereld!’ Zoo jammerde zij, ‘ik zou hier of daar gaan dienen, al ware het ook maar voor den kost. Maar!... arme grootmoeder! wat zou er van u worden, als ik al een dienst kreeg.’

Ten einde raad wierp zij zich voor de Heilige Moeder op de knieën, en riep hare voorspraak in bij haren Zoon, opdat afgewend mogte worden de ramp, die haar dreigde en beide vrouwen in 't verderf zou storten.

Van Bruno had zij sedert de laatste weken niets vernomen. O! wat het haar leed deed, dat zij zich zoo weinig aan hem had laten gelegen

liggen. Dat hij weg bleef en niet weêr zou komen, omdat zij laatst wel vriendelijk, maar niet zoo als anders - en dat hij stil was en bedrukt henen ging, 't was haar schuld en zij verdiende niets beters.

Och! wist hij hoe zij leed en wat haar boven 't hoofd hing!...

Zij had zich ruimschoots met de drie dukatons kunnen redden, maar! na dien vreesselijken nacht, kon zij er niet meer van scheiden.

Een dag nog, dan was de week ten einde, en van alles beroofd, zou zij met grootmoeder moeten rondzwerven en gebrek lijden.

Ook die dag liep ten einde en de avond ook.... Maar nog was er geen uitkomst.

Grootmoeder kreunde en klaagde, maar van de toekomst die zij te gemoet ging, had zij in 't minst geen begrip.

Trientje leed en zuchtte en bad, trouwens alles vruchteloos!

Een zondag als deze had zij nooit beleefd.

'Morgen... morgen!' zuchtte zij, in tranen uitbarstende - 'dan moeten wij op weg en zwerven! Gebenedyde Moeder Gods, kom ons toch te hulpe!'

Meer dan eens was er zacht en al luider en luider ten laatste aan 't kleine venstertje getikt, maar Trientje, alleen oog en oor voor haar leed en lot hebbende, had niets vernomen.

Eindelijk werd zij 't gewaar.

En naauwelijks had zij de welbekende stem van Bruno vernomen, of de deurgrendel was weggeschoven, de klink opgelicht en.... Bruno stond voor haar.

Sprakeloos staarden zij elkander aan.

Eindelijk brak Bruno het stilzwijgen af, en vroeg hoe 't haar ging en oude moeder het maakte.

Trientje snikte en reikte hem de hand en drukte de zijne, zoo als in de dagen van weleer, toen Edsard en de duivel nog niet in 't spel waren.

Nu volgde een verhaal van al het gebeurde en van de toekomst die haar wachtte en morgen reeds met ellende en zwerven aanving.

Niets verzweeg zij. Zoomin hare schuld, als haar rouw en boete. Maar na 't gebeurde had zij geene hope meer op vergiffenis en op zijne liefde, al hing ook zijn huwelijkspand om haren hals.

Zij zou zich met dat geld wel kunnen redden.... maar zij had er geen recht op en geene vrijheid toe. Die halsband met drie dukatons was zijn eigendom, waarover zij nooit kon beschikken, al leed zij broodsgebrek.

Een oogenblik later lagen beiden in elkanders armen en aan elkanders harte.

'Bist eeuwig de miende!' riep Bruno beslissend uit en drukte haar bij vernieuwing aan de breede borst.

'Eeuwig mien Bruno!' stamelde Trientje en drukte een langen, innigen kus op zijn lippen.

En de Heere God zag het... en 't was goed in zijne oogen. Want anders zou de maan niet zoo heerlijk achter de wolken te voorschijn zijn gekomen, om hen te begroeten.

Zoodra de eerste aandoeningen voorbij waren en grootmoeder op haar leuningbankje met een kussen achter den rug, bij den haard was geplaatst en Bruno begroet had, dien zij zijn langdurig afzijn verweet, begon Bruno zijn verhaal, waar hij Trientje bij spaarde en grootmoeder niet blijken liet, dat zij hem vroeger niet zoo hartelijk had ontvangen - en dit de reden was dat hij in latere dagen zijn bezoeken had gestaakt.

De drukten in de boerderij en de zwakte en het sukkelen van den boer hadden zijne tegenwoordigheid altijd vereischt. Maar nu werd het anders.

Zij zouden elkander dagelijks zien, als Trientje maar wilde.

'Maar wilde?' herhaalde zij vragende, hem met schalkschen blik en zekere twijfelzucht aanstarende.

'Ja!' vervolgde Bruno, geheimzinnig lagchende en hare hand vattende. 'Wij kunnen bruiloft houden.' Ging hij voort.

'Jezus - Maria!' riepen grootmoeder en Trientje uit, terwijl zij een kruis sloegen, 'en dat zonder geld!'

Nu was 't of grootmoeders geheugen ten eenenmale terug keerde. Nu herinnerde zij zich wat haar morgen stond te wachten en niets, niets haar meer overbleef.

Nu kwam Bruno los.

Zijn boer was overleden en gisteren begraven. Zijn vrouw ging naar Leeuwarden en de boerderij en 't land zouden verkocht worden. Op zijn sterfbed had hij Bruno twintig dukatons geschonken, ter belooning van zijn trouwe diensten, en eene melkgevende koe, terwijl hij hem voor matige pacht de kleine hoeve had verhuurd, een half uur van Trientjes woning. Kon hij ze later koopen met het wei- en bouwland dat er bij behoorde, den prijs wist hij ook en 't was reeds beschreven, dan stond het Bruno vrij.

De goede man wist dat Bruno en Trientje graag een paar wilden worden, en zonder kinderen als hij was en rijk, had hij hem op die wijze te hulpe willen komen.

Behoeven wij verder te gaan, en meer te vertellen?

De maandag brak aan en Edsards vader ontving het zijne.

Eer de week nog ten einde was, was Trientje de wettige huisvrouw van Bruno en de hoeve betrokken, door Bruno van zijn meesteresse gepacht, die hem behalve eenig huisraad, nog veel uit de boerderij had gegeven, dat in zijn bedrijf en in de huishouding noodig was.

Grootmoeder stierf bij volle kennis en dankbaar jegens God, dat zij niet had behoeven te zwerven, en in blijde hope op eene goede begrafenis voor haar lijk en een zalig thuiskomen bij God in de hemelen.

Twee jaren later was Bruno eigenaar van zijne hoeve. De helft was betaald en de rest was hem als erflating door zijne meesteresse vermaakt,

uit dankbaarheid voor 't gene Bruno in haar dienst was geweest en gedaan had, en uit tevredenheid, dat hij den koopschat zoo op 't uur afloste.

Bruno werkte en Trientje zat niet stil. Zij kregen twee, drie kinderen en de boerderij ging vooruit.

Beiden waren zuinig en vlijtig, vroom en voorkomend; en niemand die klagen kon, anders dan Edsard, dat hij Trientje niet had gekregen.

Trientje droeg geen ander halssieraad dan het onderpand van haren Bruno. Het lint werd gedurig vernieuwd en 't zilver altijd schoon en blinkend gehouden. Terwijl de koperen bruiloft gevierd werd in de grootere, splinter nieuwe hofstede, in wier gevel het opschrift prijkte: die drye dukatons, omvattende een lint waaraan drie gebeitelde muntstukken.

Hier eindigt ons verhaal.

Het moge niet ieder zoo goed gaan in de wereld - en aller strijd moge niet met zoo'n zegepraal worden bekroond: na lijden komt verblijden. Vertrouwe ieder op God, en doe hij het goede. Uit duisternis licht! Zij ieder dus goedsmoeds.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V.
Een Oud-Indisch officier.

XV.
De boeginesche bevolking van Riouw verdreven. - Station aan de Djambi-rivier. - Poland levert een zeeslag. - Zijn tegenwoordigheid van geest bij een tweede ontmoeting met de zeeroovers. - Terugkeer naar Malakka.

Toen het koppengeld betaald was, liet Krieger appèl slaan, bestemde een kleine afdeeling om het fort te bewaken en rukte met de rest der bezetting naar het strand. Op vier gewapende sloepen die daar gereed lagen, werden nog 25 bajonetten ingescheept; en toen ook de overste Lucas, de majoor Krieger en de Fiskaal aan boord van de kleinste

sloep waren gegaan, ging het gezamenlijk de rivier op, de troepen onder Leclerq langs den oever. Een halve mijl binnenslands lag een steenen fortje der Boeginezen. Een schot uit den drieponder van de barkas werd niet beantwoord; toen naderde een verkenningspatrouille en vond de versterking verlaten. Negen stukken geschut, een groote voorraad buskruid, koper, lijnwaad, peper en gambier viel in onze handen. Leclerq plaatste een wacht in het fort, liet den boegineschen kampong in brand steken, en daarna de troepen op den anderen oever overgaan waar de chinesche kampong lag. Daar was de kapitein der Chinezen majoor Krieger reeds te gemoet gegaan om hem met de overwinning geluk te wenschen. Angstig als altijd, had men zich onzijdig gehouden en den kampong gebarrikadeerd. Krieger vernam hier, dat verscheidene boeginesche praauwen in de baai ten anker lagen; waar de vijand zich thans ophield, wist niemand. Vijf boeginesche kampongs, die achtereenvolgens bezocht werden, vond men ontruimd en werden ten vure gedoemd; tien volgeladen handelspraauwen, daarna in de baai gevonden, naar 'de boom' geboegseerd. Nadat het geschut en alle voorwerpen van waarde uit de versterking naar het fort waren overgebragt, liet Krieger de muren springen en met den grond gelijk maken.

Weinige dagen later vernam men, dat alle Boeginezen naar Singapora de wijk hadden genomen. Een commissie derwaarts gezonden om hen tot terugkeer te bewegen, kwam onverrigterzake terug; de Boeginezen hadden genoeg van een bestuur, dat hunne hoofden vermoordde en een slagting onder hen aanrigtte, toen zij dien moord niet ongewroken lieten; van een bestuur, dat daarna hunne bezittingen vernielde en hun dus het verblijf op Riouw onmogelijk maakte. Honderde nijvere onderdanen, die de welvaart en den bloei van het eiland zoozeer bevorderden, waren voor de nederlandsche kolonie verloren en vonden bescherming onder de engelsche vlag. Königsdorffer, Leclerq, Frank en Hageman ontvingen de Willemsorde 4e klasse, Vermeulen, Krieger de 3e klasse, terwijl zes maanden later de buitgelden onder de troepen verdeeld werden. Welke straf aan Themmen werd opgelegd, vernam Poland niet: hij ontmoette hem later als kapitein te Makassar, waar hij overleed. Evenzoo bleven Poland de belooningen der marine onbekend.

De ontvangst te Malakka, werwaarts Krieger na afloop der expeditie met de troepen terugkeerde, was luisterrijk; de geheele kompagnie werd door den gouverneur feestelijk onthaald. Doch naauwelijks weêr aan het gewone garnizoensleven gewend, werd Poland op zekeren morgen - toen de korvet de Arend, kapitein-luitenant t.z. Blommendaal, daags te voren op de reede was gekomen, - op het rapport geroepen.

'Sergeant Poland, sprak de majoor, gij gaat weêr op expeditie. Gij kiest twaalf man van de kompagnie uit en scheept u daarmeê morgen om negen uur in, aan boord van de brik Marianne. Gij krijgt voor drie maanden vivres mede en een goeden voorraad patronen. Eerst moet ge te zamen met de korvet de Arend op de zeeroovers kruisen; daarna

aan de Djambi-rivier post vatten, om te beletten dat er oorlogsmaterialen, zout, rijst of wat ook ingevoerd wordt, en om elke praauw aan te houden die de Djambi-rivier afzakt. Tracht u te verstaan met kapitein Sinta Maria; laat goed uitkijken, nacht en dag twee schildwachten met geladen geweer op dek; zorg dat de harmonie tusschen de soldaten en matrozen bewaard blijft en houd u goed.'

's Anderendaags kozen de Arend en de Marianne het ruime sop en kruisten op de zeeroovers. Nu en dan zagen ze verdachte vaartuigen op een grooten afstand, nooit van nabij. Na een vruchtelooze jagt op een paar praauwen, die tusschen de eilanden wisten te ontsnappen, werd het anker aan de monding der Djambi geworpen. De kommandant van de Arend hield zich drie dagen onledig met peilingen, bepaalde toen dat hij over een maand terug zou komen, en liet de Marianne alleen achter. Een vrolijk verblijf was het inderdaad niet, dáár voor die zonnige, ongastvrije kust, waar niets te zien was als eenige klippen en zandbanken. Moeara-kompeh bestond toen nog niet; de hoofdplaats Djambi lag vijf dagen roeijens de rivier op, Palembang zestig mijl verwijderd. Beide rijken waren met ons in oorlog; in het jaar 1819 had een militaire magt te Palembang het hoofd gestooten en thans werd er ten tweeden male een expeditie geformeerd, die door den luitenant-generaal de Kock zelf zou aangevoerd worden. Poland maakte van den dag een nacht, om zelf uit te kijken als het donker was. Tot uitspanning voer hij soms met een paar man in een sloep naar de digtstbijgelegen zandbank om oesters en mosselen te vangen, terwijl de matrozen zich met visschen onledig hielden. Reeds waren er op die wijze eenige dagen in de grootste eentoonigheid voorbijgegaan, toen op zekeren morgen acht groote driemastpraauwen uit zee opkwamen, die kapitein Sinta Maria voor lingganesche rooversvaartuigen herkende. Onmiddellijk laat deze het anker ligten, de zeilen bijzetten, de stukken laden, en pistolen, sabels en pieken aan de equipage uitreiken. Poland plaatst zijne manschappen aan stuur- en bakboord langs de verschansing, en herinnert hun dat, als zij zich niet goed houden, zij toch niet levend uit de handen der roovers komen, dat het met hen altijd een strijd op leven of dood is. Men telt twee-en-vijftig koppen en acht vierponders aan boord van de Marianne; men schat zich sterk genoeg om acht rooverspraauwen het hoofd te bieden. Naderbij komende, hijscht de vijand gelijktijdig de vlaggen aan alle masten, slaat op de gongs, heft het krijgsgeschrei aan, en opent het vuur uit kanonnen en lilla's. Kapitein Sinta Maria laat nu ook, onder een 'hoera, leve de koning!', vlag en wimpel hijschen en vraagt aan Poland:

'Wat dunkt u, sergeant, zal ik eens met de 4ponders antwoorden?'

'Ik zou liever wachten tot de praauwen onder schot zijn.'

'Gij hebt gelijk.'

Gelukkig is de bries aangewakkerd en de Marianne gaat nu met volle zeilen regelregt op de flotille af.

‘Stuurboord, vuur!’ kommandeert Sinta Maria.

Vier kanonnen branden los, en op twee praauwen valt een mast over boord. Hoera!

Dadelijk worden de stukken herladen; elk kanon met een kogel en een blikken doos. De Marianne bevindt zich nu midden in de vijandelijke flotille en zendt regts en links hare projectielen op de naastbijzijnde praauwen. Zij zelve is het mikpunt van al de vaartuigen; de kogels snorren er om heen. Poland heeft het geweervuur nog niet geopend; hij begrijpt dat dit weinig uitwerking zal hebben zoo lang de brik in rookwolken gehuld is. Er kan ook anders gemanoeuvreerd worden.

‘Kapitein! zegt hij, als we gindsche praauw, die onder den wind ligt, eens een ribbestoot gaven?’

‘Geen kwaad denkbeeld, sergeant!’ antwoordt Sinta Maria en geeft den roerganger order om regt op die praauw aan te sturen.

‘Nu opgepast, jongens! ieder kiest zijn man’, roept Poland.

Met een geweldigen schok krijgt de praauw, waarop met volle zeilen wordt geloopen, nog het raserend vuur van de Marianne en is zoo ontramponeerd, dat zij geen deel meer aan den strijd kan nemen. De vreugde aan boord der brik is groot. Sinta Maria tracht nu, dezelfde taktiek volgende, een andere praauw aan te zeilen; deze weet den schok te ontwijken, doch krijgt de volle laag. Ieder oogenblik dat het gevecht langer duurt, voelt men de geestdrift meer ontwaken. De Marianne luistert naauw naar elke beweging van het roerrad; zij zeilt goed, en stoort zich weinig aan de kogels die door hare zeilen vliegen. Met bevallige wendingen beweegt ze zich tusschen de flotille, kiest een praauw uit en werpt er zich met al haar gewigt op. Twee praauwen hebben den aanval niet kunnen wederstaan en zijn eenige seconden later in de diepte gezonken. Het angstgeschreeuw der roovers is overstemd door het hoera der equipage; zij die zich door zwemmen trachten te redden, worden door de kogels van Poland's soldaten onder de golven geduwd.

Twee uren heeft het gevecht reeds geduurd, één praauw het strijdperk verlaten; de vijf overigen, meest allen te veel gehavend om nog van de zeilen gebruik te kunnen maken, grijpen nu naar de lange riemen, vlugten naar de ondiepe kust buiten bereik der brik, en verdwijnen de een na de andere uit het gezigt.

Aan boord van de Marianne wordt gejuicht. De vreugde over de overwinning doet de vermoeijenis vergeten. Kapitein Sinta Maria laat echter nu het anker vallen, een oorlam uitgeven, en zoo goed mogelijk in de geleden schade voor an De zeilen waren met kogels doorboord; in het grootzeil alleen telde men drie-en-twintig gaten; men had slechts drie gewonden, van Poland's soldaten was er geen enkele gedeerd. Toen de Marianne 's avonds hare gewone plaats aan de monding der rivier weder had ingenomen, bereidde Poland van den rantsoen-arak met tamarinde en suiker een lekkere punsch, dronk die ter eere van den geleverden

zeeslag met Sinta Maria en de equipage, en beloofde zijne manschappen bij terugkeer te Malakka, van hun braaf gedrag melding te zullen maken.

Een volle maand ging voorbij, en nog kwam de korvet de Arend niet opdagen. De vivres-voorraad verminderde zienderoog en spoedig zou er gebrek aan drinkwater zijn. Sinta Maria kwam derhalve met Poland overeen hun verblijf nog tien dagen te rekken en dan naar Banka te zeilen. Twee dagen later zag men een schoener de Djambi-rivier afkomen, en ontwaarde door den kijker dat zij een zwarte vlag voerde met drie witte halvemanen in het midden. Aanstonds liet Sinta Maria de zeilen losmaken, het anker op en neêr halen en alles voor het gevecht gereed maken. Digterbij komende, verwisselde de schoener zijn vlag met een engelsche. Aan boord van de Marianne werd de nederlandsche geheschen, maar daar men een krijgslist duchtte, bleef ieder op zijn post. Omstreeks acht uur 's avonds was de schoener vlak achter de Marianne gekomen, praaide haar in het engelsch en noodigde den kapitein uit om over te komen. Sinta Maria weigerde, doch verzocht den Engelschman bij hem aan boord te komen. Twee engelsche officieren kwamen toen over, werden door Sinta Maria aan de valreep ontvangen en in de kajuit geleid. Zij vertelden eenigen tijd te Djambi gelegen te hebben om handel te drijven (stellig in kanonnen en buskruid, meende de kapitein). Van het gevecht der Marianne met de lingganesche vloot hadden zij gehoord, en teekenden nu den naam op van Poland, dien zij complimenteerden over zijn dapper gedrag en geluk wenschten met de overwinning. Te Palembang, beweerden zij, zouden de Hollanders het evenwel verliezen. De sultan had de geheele bevolking en alle hoofden te wapen geroepen, de rivier met sterke bentings, zwaar geschut, en drijvende batterijen ontoegankelijk gemaakt. Poland antwoordde, dat de Hollanders, leden zij al een enkele maal een nederlaag, op den duur onverwinlijk waren en ditmaal hunne maatregelen beter zouden nemen. Hij vergiste zich niet, want spoedig werd te Palembang een groote overwinning behaald, het éénige belangrijke gevecht waaraan tot zijn innig leedwezen, Poland geen deel nam gedurende zijn veertigjarige dienst in den archipel.

Vier mijlen van de standplaats der Marianne lag een klein eiland dat goed drinkwater opleverde, maar door klippen en koraalbanken moeijelijk te genaken was. Toen er nog slechts voor twee dagen water in voorraad was, stelde Poland voor, een poging te doen om zich daar van water te voorzien, voordat men naar Banka stevende. Kapitein Sinta Maria gaf, na eenige zwarigheden gemaakt te hebben, toe, en zeilde derwaarts. Een sloep met eenige gewapende natrozen en soldaten en zes ledige watervaten gaat onder leiding van Poland naar het eiland. Na een uur roeijens bereikt hij de kreek waar de bron te vinden is. Op het punt van aan wal te stappen, hoort hij eensklaps op de gongs slaan en ziet uit een andere kreek drie rooverspraauwen met dubbele rijen riemen voor den dag komen, met plan hem af te snijden. Zonder een oogenblik te

verliezen gelast Poland dat de matrozen met alle kracht terugroeijen, dat alleen de twee beste schutters vuren en de drie andere manschappen laden zullen. Geruimen tijd blijft hij met de praauwen op dezelfde hoogte, maar daar zij zich nu verdeelen, kan hij ze onmogelijk ontkomen. Toch den moed niet opgegeven. Ziet, Sinta Maria komt hun reeds te gemoet, waagt zich misschien te digt bij de koraalklippen. 'Tusschen de praauwen door gestuurd,' roept hij; 'regt op de Marianne aangehouden!' Inderdaad, er blijft niet anders over dan zich door te slaan.

De kogels, die met dozijnen op de sloep afgeschoten worden en reeds twee man getroffen hebben, doen het water opspatten; met de lansen zelfs pogen de roovers de sloep tot zich te halen, zoo digt, zoo rakelings vliegt zij voorbij. Maar de nood heeft den matrozen reuzenkrachten geschonken; de sloep is het gevaar ontkomen en bevindt zich weldra onder bescherming van de 4ponders der Marianne, waardoor de roovers naar het eiland worden teruggedreven. Aan de tegenwoordigheid van geest van Poland heeft men zijn behoud te danken; twee honderd zeventien patronen zijn door de soldaten verschoten.

Niet afgeschrikt door de mislukte poging om water te krijgen, zendt Sinta Maria drie gewapende sloepen aan wal en blijft met de brik zoo digt mogelijk aan den wal onder zeil. Ditmaal wagen de zeeroovers zich niet meer buiten de kreek en gelukt het Poland de watervaten te vullen. Daarna wordt koers gezet naar Banka, waar men vijf dagen later aankomt, en na eenig oponthoud naar Malakka zeilt.

Ruim drie maanden na haar vertrek, laat de Marianne het anker ter reede van Malakka vallen. Dáár had het gerucht geloopen dat de brik met man en muis vergaan was. Toen Poland zich dus aanmeldde, was de verwondering van Krieger niet gering. Hij had het geheele detachement reeds afgeschreven, liet Poland zijne avonturen vertellen, wenschte hem geluk met zijn behoud, en gelastte hem een schriftelijk rapport van zijne ontmoetingen op te maken.

XVI.

Middel tegen de cholera. - Hoe Poland zich op nieuw voor zes jaren aan de dienst verbindt en met zijn handgeld leeft. - Het regenfeest. - Overplaatsing naar Batavia en bevordering tot sergeant-majoor.

Te Malakka rigtte de cholera verschrikkelijke verwoestingen aan. Inlanders en Chinezen stierven bij honderden; ook Poland werd er door aangetast, maar had het geluk te herstellen. In het algemeen deden zich onder de Europeanen de minste ziekte-gevallen voor, omdat deze - zoo meende Poland althans - 'het vleesch behoorlijk onder de pekel hielden.' De brandewijn-flesch speelde een groote rol in die dagen en stond bij iedereen nacht en dag op tafel. Kwam een

onder-officier eenige orders aan zijn officier overbrengen, dan was de eerste vraag altijd:

‘Hebt ge ook buikpijn, sergeant? - Niet? Zorg dan dat ge 't niet krijgt en drink eerst een glas.’

In stede van twee maal, werd toen vier maal daags een oorlam uitgegeven. Vooraf moest echter ieder soldaat op last van den dokter tien peperkorrels slikken; die daaraan niet voldeed, hem werd de oorlam geweigerd. Het gevolg hiervan was, dat het geheele garnizoen bijna altijd in meer of min beschonken toestand verkeerde en dat voor menigeen, die vroeger nog zekere matigheid behartigde, het gebruik van sterken drank een behoefte werd.

In October 1821 was de tijd van dienst van nagenoeg alle manschappen der 3de kompagnie verstreken. Daar de meesten goede, hollandsche soldaten waren en de suppletie-troepen in den laatsten tijd uit vreemdelingen van het slechtste gehalte bestonden, was er Krieger veel aan gelegen zijne oude soldaten op nieuw voor een zestal jaren aan de dienst te verbinden. Zie hier op welke wijze hij te werk ging.

Op zekeren morgen bevindt zich Poland met drie-en-vijftig onder-officieren en soldaten, wier diensttijd is verschenen, bij den majoor op het rapport en wordt uitgenoodigd in huis te treden. In de voorzaal staat een groote tafel vol met wijnflesschen en glazen. Nadat er ingeschonken is, neemt Krieger een glas en spreekt zijne gasten toe:

‘'t Is nu zes jaren geleden, mannen! dat gij dienst voor de Kolonie naamt. Die zes jaren hebt ge *trouw* gediend; ik ben er getuige van geweest. Ik heb gezien dat ge u zoowel in het garnizoen als in het veld weet te gedragen, zoo als 't flinke, brave soldaten betaamt. Ik heb *eer* met u ingelegd. Uit naam van den Koning dank ik u voor de bewezen diensten en stel u voor op de gezondheid van onzen geliefden Vorst te drinken. Leve de Koning! hiep-hiep-hiep, hoera!!’

De muzijk begon het Wilhelmus te spelen, het hoera werd herhaald, de glazen werden geledigd en dadelijk weêr gevuld, nog eens uitgedronken en weêr gevuld.

‘Ik geloof niet, dat er één onder u is, die “genoeg van de dienst heeft;” ik ben er zeker van, dat ieder zich op nieuw zal engageren. Kom aan, jongens! Wie teekent er nog voor zes jaartjes? Honderd gulden handgeld en een-en-twintig gulden voor twee vernieuwingen die ge niet noodig hebt; want kleêren heeft ieder genoeg, dàt weet ik. Ik geef acht dagen vrij van dienst, om eens regt vrolijk te leven.’

Er werd nog eens gedronken, en toen teekende ieder zijn naam op een lijst die tot dat einde gereed was gelegd.

‘Zie zoo, mannen!’ zeide Krieger, ‘nu kunt ge naar huis gaan. Om drie uur van middag zal u het handgeld uitbetaald worden.’

Met het muzijkkorps aan het hoofd, trok men zingende naar de ka-

serne en ontving daar in harde munt zooveel hollandsche guldens, dat de zakdoek en chakot tot berging gebruikt moesten worden.

Vrij van dienst, volop geld - welk een leven in 't vooruitzigt! Juist werd van het fransch koopvaardijschip l' Espérance, dat sedert eenige weken op de reede lag, en waarvan de kapitein, stuurman en halve equipage aan de cholera waren bezweken, de lading door de weeskamer voor spotprijzen verkocht. Voor achttien spaansche matten kocht Poland een pijp van drie honderd flesschen en liet die bij een portugesche famille brengen waar hij zijn bivak opsloeg. De gasten kwamen toen van zelfs, en dag en nacht vierde men feest; over dag werd er gegeten en gedronken, 's avonds en 's nachts op de muzijk van violen en tambourins met de lieve portugesche meisjes gedanst; geen contradansen of quadrilles, maar colonnes, lange colonnes die uren duurden; de heeren met castagnetten tusschen vinger en duim, de dames met zakdoeken in beide handen, die ze o! zoo bevallig wisten heen en weêr te zwaaijen.

Na drie dagen was het vat ledig en het regenfeest zou juist beginnen. Met een paar makkers koopt Poland een tweede vat, want het geld moet toch op, en de gelegenheid is zoo schoon om zich te vermaken.

Wat het regenfeest beduidde? Wel, lang geleden gebeurde het eens, dat de drooge moesson negen maanden duurde; sints menschen geheugenis was er nog nooit zoo'n gebrek aan water geweest. Putten, bronnen en beken droogden langzamerhand op, en honderde menschen stierven van dorst. Toen de nood het hoogste was, begon het eindelijk - acht dagen voor vasten-avond - tegen het middaguur te stortregenen, en regende het drie dagen achter elkander door. Bij dien overvloed van water kende de vreugde der inwoners geen palen en ontaardde in brooddronkenheid; met wellust plaste men in het water, spaarde zich zelf noch anderen, en maakte er onwillekeurig een feest van om ieder die nog droog was, met water te begieten. Sedert dien tijd werd het de gewoonte de verjaring van die reddende regenbui te vieren. Een aantal jongelieden, voorzien met een voorraad water in bakken, emmers en spuiten, gaan achter een korps muzijkanten de plaats rond en begieten ieder dien zij tegen komen of die voor zijn woning staat; de gouverneur en de officieren zijn zelfs van die dooppartij niet verschoond. De pret eindigt 's avonds met dansen; 't is een waar volksfeest, dat ditmaal - nu er zoo veel geld en zoo veel wijn te krijgen is - met ongewone pracht wordt gevierd.

In den loop van het jaar 1822 kwam de oorlogsbrik Irene, kapt. luit. Buschkes, van Java met de tijding dat de majoor Krieger verlof naar Nederland had gekregen, dat de luitenant Leclerq tot kapitein was bevorderd, en dat de 2de luitenant Haijes met het kader der 3de kompagnie naar Batavia moest vertrekken. Na een voorspoedige reis met de Irene landde Poland te Batavia aan en werd ingedeeld bij

de 3de kompagnie, 2de bataillon der 18de afdeeling, gekommandeerd door kolonel Bisschoff. De kompagnie bestond bijna geheel uit Belgen, Franschen en Duitschers: de kompagnies-kommandant de Graaf was een Belg, de 1e luitenant heette Kruseman, de 2e luitenant Haijes. Poland werd weêr met de instructie der rekruten belast en voor zijn ijver driemaal beloond met prijzen, - een zilver horlogie, een dito couvert en een excercitie-reglement in prachtband - die toen ter tijd elk half jaar aan de beste instructeurs werden uitgereikt. Onder een aantal nieuwelingen, die onlangs uit Europa waren aangekomen, zag hij eens een Franschman dien hij vroeger had ontmoet, waar en onder welke omstandigheden kon hij zich echter niet herinneren. De Franschman verklaarde de eer niet te hebben den sergeant te kennen. Eindelijk herkende Poland zijn vroegeren pijpermeester Joseph, die hem aan boord van de Cesar zoo onharmhartig op de knokkels geslagen en hem altijd ‘vil Hollandais’ en ‘canaille’ genoemd had.

‘Nu is het mijn beurt,’ sprak Poland, zich de mishandelingen herinnerende; ‘niet met de fluit, maar met den laadstok zal ik uw knokkels stuk slaan bij elke fout die ge maakt.’

Beducht voor wraak, liep Joseph 's avonds weg en poogde te deserteren. Poland zag hem althans nooit terug.

Eenige maanden later werd Poland bij de 6de kompagnie geplaatst. In dien tijd was het een eer bij de flank-kompagnie te staan; men mogt dan den knevel laten groeijen en ontving drie duiten daags toelage voor knevelwas. De flankeurs droegen groene epauletten, de korporaals hadden er nog een paar gouden streepjes in, en de onder-officieren gouden tongen. Gedroeg zich een flankeur slecht, dan werd hij gedegradeerd tot fuselier en met 25 rietslagen naar een center-kompagnie teruggestuurd. De commissaris-generaal du Bus de Ghisignies, - door de soldaten de *koperen-gouverneur* genoemd, omdat het koperen muntstelsel door hem ingevoerd werd - trok later die indemniteit voor knevelwas in. Door de afschaffing van het muzijkkorps, waaruit de stafmuzijk gevormd werd, van de sappeurs die met hunne lederen schootsvellen en blinkende gereedschappen het sieraad van het regiment uitmaakten, werd de militaire geest gevoelig geknakt. Soldaten als Poland waren even gehecht aan het uiterlijk voorkomen van het korps waarbij zij dienden, als aan de onderscheidingen en belooningen die hun eerzucht en ijver prikkelden. Toen men Poland in Maart 1823 in het hospitaal - waar hij als dyssenterist verpleegd werd - geluk kwam wenschen met zijne benoeming tot sergeant-majoor bij de 3de kompagnie, was hij met die benoeming niets ingenomen; want behalve dat hij overtuigd was van zijne ongeschiktheid tot het voeren van administratie, deed het hem leed zijne fraaije epauletten en zijn knevel vaarwel te moeten zeggen. Uit het hospitaal komende, verscheen hij als sergeant op het rapport bij den kolonel Bisschoff en verzocht in dien rang bij de flankeur-kompagnie te mogen

blijven, voorgevende te weinig ervaren te zijn in het lezen en schrijven om als sergeant-majoor te kunnen voldoen.

‘Dan moet ge 't maar leeren’, antwoordde hem evenwel de regimentskommandant. ‘Ge hebt een vluggen kop en een fourier tot secretaris. Deugt die niet, dan zal ik u een ander geven.’

Poland was nu wel verpligt te gehoorzamen; hij keerde naar de kaserne terug, liet zich - niet zonder een zucht - den knevel afscheren, ontdeed zich van de epauletten, zette de sergeant-majoors-strepen op, en begaf zich naar zijn nieuwen kompagnies-kommandant, kapitein Bauer.

‘Zoo, sergeant-majoor’, sprak deze, ‘zijt ge daar. Ik heb om u gevraagd; gij kent de kompagnie, en moet maar goed discipline houden onder de vreemdelingen die er sedert bij gekomen zijn. Ge laat den fourier maar pennen, geeft niet te veel geld in handen van den menagemeester en houdt de leening altijd onder u.’

In het geheel niet op zijn gemak in den beginne, als er op het rapport met het potlood orders opgeschreven moesten worden, leerde Poland zich evenwel spoedig in zijn nieuwen werkkring schikken. Dagelijks werkte hij een uur op het bureau van den kwartiermeester van der Does, om onder leiding van den sergeant Röverkamp zich in de administratie te oefenen. De fourier hield inmiddels de kompagnies-administratie in orde. 't Was iemand met heel fatsoenlijke manieren, die fourier; een duitsche baron, die voorgaf officier geweest te zijn en in een duel een kameraad doodgestoken te hebben; eigenlijk een knoopendraaijer, dien Poland instinktmatig niet lijden mogt. Wat Poland het meest hinderde, was dat de fourier dagelijks per huurwagen naar Batavia reed en over het geheel verteringen maakte, die zijn traktement verre overtroffen. Ongemerkt zijne handelingen nagaande, ontdekte Poland eindelijk dat de fourier een behendige dief was, die met den chineeschen geweermaker knoeide, die water bij den arak schonk en een zak peper in het vat hing om den arak op kracht te houden, en die in de morgenschemering valsche oorlammaatjes met dubbelen bodem gebruikte. Van zijn ontrouw overtuigd, werd de baron gedegradeerd, met rietslagen afgestraft, de cocarde afgenomen en bij de depôt-kompagnie geplaatst. Om dadelijk iemand in de plaats te hebben, wierp Poland het oog op een soldaat die zich Bruin liet noemen, en onlangs van Palembang was gekomen, waar hij beschuldigd werd van aan het hoofd gestaan te hebben van een komplot. Wonderlijker man had men nimmer gezien; geen soldaat begreep hem; hij sprak zelden of nooit, had het uiterlijk van iemand die een kwaad geweten met zich ronddraagt, maar was van alle markten te huis. Poland liet hem bij zich komen en vroeg of hij genegen was de administratie bij te houden, in welk geval hij er op rekenen kon spoedig fourier te worden. ‘Ja wel, waarom niet!’ antwoordde Bruin zonder iets in de uitdrukking van zijn stuursch gelaat te veranderen, ging daarna aan de

schrijftafel zitten en maakte het achterstallige werk bij. Acht dagen later werd hij korporaal en spoedig daarop fourier. Bruin overleed eenige jaren later als kapitein-kwartiermeester te Tapanoli op Sumatra's westkust, voor dat er eenig licht was verspreid over zijn vroegere, geheimzinnige loopbaan.

Wij zullen eenige bladzijden van Poland's handschrift overslaan, die niet voor al onze lezers even belangrijk zijn, ons echter den toestand van het Indisch leger en het eerlijke, ronde en ruwe soldatenkarakter van Poland met juistheid schetsen.

Dat onze held, als kind verwaarloosd, als jongeling en man in een tamelijk bedorven atmospheer levende, geen fijnere manieren in den onder-officiersstand aanleerde, moet ons niet verwonderen; de meeste officieren zelfs, waarmede Poland in aanraking kwam, waren onbeschaafd. Maar dat hij het hart op de regte plaats bleef dragen, dat zijn ijver voor de dienst niet verflaauwde; dat onder zoo vele eerloozen en pligtverzakers, zijn gevoel van eer en pligt niet leed; dat de schoonste krijgsmans deugden: goed begrip van krijgstucht, gehechtheid aan zijn vaandel, liefde voor zijn vorst, sterk bij hem ontwikkeld waren en hij daardoor in zijn kring den waren militairen geest wist op te wekken en te bevorderen, dit alles verdiende lof. Wij willen onze oogen niet sluiten voor zijne gebreken, noch hem hooger plaatsen dan hij verdiende. Poland leefde, zoo als toenmaals bijna algemeen geleefd werd. Door de expedities en het verblijf op buitenposten, waar gebrek en overvloed elkander afwisselden, ook door de cholera, was hij aan het gebruik van sterken drank gewoon geraakt. De matigheid was zijn deugd niet meer, en gedurig gewaagt hij op luchtigen toon van uitspattingen, die hem natuurlijk, ons evenwel afkeuringswaardig voorkomen. Even luchtig spreekt hij over de geboorte van een dochter, bij een javaansche vrouw verwekt, en van het doopmaal bij die gelegenheid met veel luister gevierd. 't Was ook niet te verwachten dat *hij* iets kwaads in een natuurlijke verbindtenis zou zoeken!

(Wordt vervolgd.)

Uit den vreemde.
De blokkadebreker.

De Dolfijn.

De eerste stroom wiens wateren schuimden onder het rad eener stoomboot, was de Clyde; het was in 1812.

Die boot heette de Komeet, en deed geregeld tusschen Glasgow en Greenok

dienst. Na dien tijd hebben millioenen stoomschepen de schotsche rivier op- en af gevaren, en de inwoners van Glasgow zijn sints lang aan de wonderen der stoomkracht gewoon.

Niettemin waren op den 3^{den} December 1862 de modderige straten van Glasgow bijna verstopt door eene ontzaglijke menigte menschen; reeders, kooplieden, winkeliers, werklieden, matrozen, vrouwen en kinderen drongen allen in ééne richting voort, naar Kelvindok, eene groote scheepstimmerwerf van de heeren Tod en Mac-Gregor.

Kelvindok ligt eenige minuten buiten de stad, op den rechter oever der Clyde; in een oogenblik was de gansche ruimte door nieuwsgierigen opgevuld; niet het kleinste plekje aan de kade, geen enkele muur om de werf heen, geen enkel pakhuisdak, dat nog een oningenomen plaatsje aanbood; de rivier zelve was vol vaartuigen van verschillenden aard en op den linker oever wemelden de heuvelen van toeschouwers.

Al die drukte gold nogtans geene bijzondere plechtigheid; er zou eenvoudig een stoomschip van stapel loopen. Nu kon het niet wel anders of het publiek van Glasgow moest aan zoo iets over-gewoon zijn. Was er dan iets bijzonders te zien aan dien Dolfijn, zoo als de heeren Tod en Mac-Gregor hunne nieuwe stoomboot gedoopt hadden? - Volstrekt niet. Het was een groot vaartuig van vijftien honderd tonnen, van geslagen plaatijzer, en dat alles in zich vereenigde om snel vooruit te kunnen komen. Zijne machine was van hooge drukking en vijfhonderd paardekracht. Zij bracht twee schroeven, aan weerszijden van den achtersteven in beweging, die onafhankelijk van elkander werkten; de toepassing van een geheel nieuw stelsel, dat eene groote snelheid aan de vaartuigen geeft en hun vergunt zich in een zeer beperkten kring te wenden en te keeren.

De Dolfijn kon niet veel diepgang hebben. De kenners zagen het duidelijk en leidden er te recht uit af dat de boot bestemd was om in ondiep water te varen. Doch al die bijzonderheden konden de ijverige belangstelling van zulk eene menigte niet rechtvaardigen. Over het geheel was de Dolfijn niets meer of niets minder dan andere stoombooten. Zou dan het van stapel loopen met een of ander technisch bezwaar te worstelen hebben? - Evenmin. De Clyde had reeds menig vaartuig van grooter omvang in hare wateren opgenomen, en de Dolfijn zou zonder eenige bijzonderheid te water gaan.

Inderdaad, bij het kenteren van het tij, op het oogenblik waarop de ebbe merkbaar werd, begonnen de manoeuvres; de hamerslagen weêrklonken met een volmaakte harmonie op de wiggen, die bestemd waren om de kiel van het vaartuig op te lichten. Weldra trilde het geheele vaartuig; men zag het bewegen, hoe weinig het nog opgeheven was; het gleed; het gleed sneller en, de zorgvuldig met vet besmeerde helling afglijdende, plofte de Dolfijn in de Clyde, te midden van dikke wolken van opstuivend water. Zijn achtersteven drukte den bodem der rivier, verhief zich vervolgens op den rug eener reusachtige golf en de prachtige boot zou in hare vaart tegen de kaden der scheepstimmerwerven verbrijzeld zijn geworden, indien al hare ankers, met een vreeselijk geraas gelijktijdig uitgeworpen, haar niet in haren loop hadden gestremd.

Het afloopen was volkomen gelukt. De Dolfijn wiegde zich bedaard op de wateren der Clyde. Al de toeschouwers klapten in de handen toen hij zijn natuur lijk element veroverd had en ontelbare hoeras rezen aan de beide oevers op.

Maar waarom al die toejuichingen? - Het zou den hartstochtelijksten toejuicher zeer moeielijk zijn gevallen zijn enthousiasme te verklaren. Van waar dan die zoo bijzondere belangstelling juist in deze boot? Eenvoudig van wege de geheimzinnigheid harer bestemming. Men wist niet aan welke soort van handel zij zich wijden zou, en wanneer men er de groepen van nieuwsgierigen naar gevraagd had, zou men zich te recht verwonderd hebben over de verschillende meeningen omtrent deze ernstige zaak.

Intusschen waren de best onderrichten, of zij die zich daarvoor hielden, het met elkander eens dat deze stoomboot eene rol zou spelen in den vreeselijken burgeroorlog, waardoor de Vereenigde Staten van Amerika toen geteisterd werden. Doch meer wisten zij niet en niemand had kunnen bepalen of de Dolfijn een kaper, een transportschip, eene oorlogsboot der Geconfedereerden of voor de Noordelijken was.

'Hoera!' riep er een, die beweerde dat de Dolfijn voor rekening der Zuidelijken gebouwd was.

'Hip, hip, hip!' riep een ander, die zwoer dat nooit vlugger vaartuig op de Amerikaansche kusten had gekruist.

Het was dus het onbekende en, om met juistheid te weten waaraan men zich houden moest, had men de compagnon, of althans een intieme vriend van Vincent Playfair en Co. te Glasgow moeten zijn.

Een rijk, machtig en schrander huis was het, dat door Vincent Playfair en Co. werd vertegenwoordigd. Eene oude en geachte familie, afstammelingen van die Tabaklords, die de fraaiste wijken der stad bebouwd hadden. Die bekwame handelaars hadden, ten gevolge der Unie-akte, de eerste kantoren van Glasgow gesticht, door den handel in den tabak van Virginië en Maryland. Er werden onmetelijke fortuinen gemaakt; er was een nieuw middelpunt voor den handel geschapen. Welhaast werd Glasgow eene stad van industrie; fabrieken, spinnerijen en smelterijen rezen overal als uit den grond op, en in weinig jaren had de voorspoed der stad haar toppunt bereikt.

Het huis Playfair bleef den ondernemingsgeest zijner voorvaderen getrouw. Het stortte zich in de stoutste ondernemingen en hield de eer van den engelschen handel op. Zijn tegenwoordige chef, Vincent Playfair, een achtenswaardig man van vijftig jaren, was iemand van een praktisch en positief karakter, een stoutmoedig, ondernemend man, een echte reeder. Niets ging hem meer ter harte dan de handel. Daarbij was hij onkreukbaar eerlijk en loyaal.

Hij was het intusschen niet die zich de eer kon toerekenen van den Dolfijn gebouwd en uitgerust te hebben. Die eer kwam toe aan James Playfair, zijn neef, een knap mensch van dertig jaren en de stoutste schipper der koopvaardijvloot van het Vereenigde Koningrijk.

Op zekeren dag had James Playfair, nadat hij de amerikaansche bladen gelezen had, zijn oom een zeer gewaagd plan voorgesteld.

'Oom Vincent,' zoo viel hij met de deur in het huis, 'er zijn twee millioen te winnen, in eene maand tijds!'

'En wat wordt er bij gewaagd?' vroeg oom Vincent.

'Een schip en eene lading.'

'Anders niets?'

'Ja wel, de equipage en de kapitein; maar dat reken ik niet.'

'Laat eens hooren,' antwoordde oom Vincent.

'Het is zoo klaar als een klontje,' hernam James Playfair. 'Gij hebt toch de amerikaansche bladen gelezen?'

'Twintig keer, neef James.'

'Denkt gij, even als ik, dat de oorlog in de Vereenigde Staten nog lang zal duren?'

'Ik ben er zeker van.'

'Gij weet hoe die oorlog de belangen van Engeland, en van Glasgow in het bijzonder, benadeelt?'

‘En nog meer in het bijzonder die van het huis Playfair en Co.,’ antwoordde oom Vincent.

‘Die inzonderheid,’ herhaalde de jonge kapitein.

‘Ik tob er dag aan dag over, James, en ik zie niet zonder schrik de handels-

rampen te gemoet, welke die oorlog na zich slepen zal. Niet dat het huis Playfair niet solide is, neef, maar het heeft correspondenten die failliet kunnen gaan. Die Amerikanen! ik wensch ze allen naar den duivel, de Noordelijken zoowel als de Zuidelijken.'

Uit een commercieel oogpunt beschouwd, had Vincent Playfair gelijk met dus te spreken. Het voornaamste handelsartikel van Amerika ontbrak op de markt Glasgow. De katoencrisis werd van dag tot dag dreigender; duizenden werklieden moesten van de algemeene weldadigheid leven. Glasgow bezit vijf en twintig duizend spinnewielen, die, voor dat de oorlog in Amerika begon, zesmaal honderd vijf en twintig ellen gesponnen katoen per dag, dat is vijftig millioen ponden 's jaars, afleverden. Men oordeele uit die cijfers hoe groot de stoornis moest zijn in de industrieele beweging der stad, nu de grondstof tot den arbeid geheel begon te ontbreken. Ieder uur hadden er nieuwe faillissementen plaats. De staking van het werk oefende overal haren verderfelijken invloed uit; de werklieden stierven van honger.

Het schouwspel van die ontzaglijke ellende had James Playfair op het denkbeeld gebracht van zijn stout waagstuk.

'Ik ga katoen halen,' zeide hij, 'en ik breng het mede, het moge kosten wat het wil.'

Daar hij nogtans evenveel koopman in zijn hart was als zijn oom Vincent, besloot hij het middel van ruilhandel te baat te nemen en zijne onderneming onder den vorm eener handelszaak voor te stellen.

'Oom Vincent, dit is mijn ideé.'

'Laat hooren, James.'

'Het is dood eenvoudig. Wij zullen een snelvarend schip bouwen.'

'Dat gaat.'

'Wij zullen het laden met krijgsbehoeften, levensmiddelen en kleederen.'

'Dat is te doen.'

'Ik zal bevel voeren over dat vaartuig. Ik zal al de schepen der Noordelijke marine tarten om mij in te halen. Ik zal de blokkade van een der Zuidelijke havens forceeren.'

'En uwe lading duur verkoopen aan de Zuidelijken die er behoefte aan hebben,' vulde de oom aan.

'En ik zal met eene lading katoen terugkomen....'

'Dat zij u voor niets geven zullen.'

'Zooals gij zegt, oom Vincent. Vindt ge 't goed?'

'Ik vind het goed. Maar zult gij er door heen komen?'

'Ik zal er door heen komen als ik een goed schip heb.'

'Wij zullen er een voor u laten bouwen. Maar de bemanning?'

'O, die zal ik wel vinden. Ik heb niet veel volk noodig. Mannen genoeg om te manoeuvreeren, dat is alles. Het komt er niet op aan met de Noordelijken te vechten, maar hen op een afstand te houden.'

'Wij zullen hen op een afstand houden,' antwoordde oom Vincent op beslissenden toon. 'Vertel mij nu eens, James, naar welk punt van de amerikaansche kust denkt gij koers te zetten?'

'Tot nog toe hebben er reeds schepen de blokkaden van Orleans, van Wilmington en van Savannah geforceerd. Ik denk rechtstreeks naar Charleston te gaan. Geen enkel engelsch schip is nog die vaarwaters doorgedrongen, behalve de Bermuda, die

zal ik navolgen, en als mijn schip weinig diepgang heeft, ga ik waar de Noordelijken mij niet kunnen volgen.'

'Zooveel is zeker,' hernam oom Vincent, 'dat Charleston volgestopt is met katoen; zij verbranden het om het kwijt te zijn.'

'Ja,' antwoordde James. 'Bovendien is de stad bijna ingesloten. Beauregard heeft gebrek aan ammunitie; hij zal mij mijne lading met goud betalen.'

‘Heel goed, neef! Wanneer wilt gij de reis beginnen?’

‘Over een half jaar. Ik heb lange nachten, winternachten noodig om er gemakkelijker door heen te komen.’

‘Gij zult ze hebben, neef.’

‘Afgesproken, oom.’

‘Afgesproken.

Op uw woord?’

‘Op mijn woord.’

Zoo was de stoomboot de Dolfijn vijf maanden later van de werf van Kelvindok van stapel geloopen en daarom kende niemand hare eigenlijke bestemming.

De Dolfijn op reis.

De uitrusting van den Dolfijn ging vlug voort. De takelage was gereed, het want behoefde nog slechts vastgemaakt te worden; de Dolfijn droeg drie masten, eene bijna overbodige weelde. Hij rekende niet op den wind om de Noordelijke kruisers te ontkomen, maar wel op de krachtige machine in zijne ingewanden. En hij had gelijk.

In het begin van December begon de Dolfijn zijne proeftochten op de Clyde. Het zou moeielijk zijn uit te maken wie er méér in zijn schik was, de scheepstimmerman of de kapitein. Het nieuwe stoomschip ging er prachtig door, en het log-boek wees eene snelheid aan van zeventien knoopen in een uur, eene snelheid die nog nooit door een engelsch, fransch of amerikaansch schip was bereikt geworden.

Den 25sten December begon het laden. De boot ging aan de kade liggen, een weinig beneden de laatste brug die over de Clyde ligt eer zij zich in het kanaal stort. Daar lag in groote magazijnen een ontzaglijk groote voorraad kleeding, wapenen en ammunitie, die vlug in het ruim van den Dolfijn overgingen. De aard dier lading verried de geheimzinnige bestemming van het vaartuig, en het huis Playfair kon zijn geheim niet langer voor zich houden; bovendien zou de Dolfijn weldra zee kiezen; er was geen eokele amerikaansche kruiser in de engelsche wateren gezien. En hoe zou men ook langer het geheim hebben kunnen bewaren toen men volk moest werven? Men kon geen volk aanmonsteren zonder hun te zeggen waar het schip heen ging; ieder die medeging, waagde er toch zijn hoofd aan, en als men zijn leven waagt, wil men althans weten hoe en waarvoor.

Intusschen liet niemand zich door dat vooruitzicht terughouden. Er werd ruim betaald en ieder had zijn deel aan de onderneming. Er boden zich dan ook matrozen in menigte aan, en van de beste soort. James Playfair had maar te kiezen; hij koos goed en na verloop van vier en twintig uur stonden de namen van dertig matrozen op de rol, die een yacht van hare Majesteit eer aangedaan zouden hebben.

De dag van het vertrek werd op den 3^{den} Januari bepaald; den 31sten December was de Dolfijn reisvaardig. Het ruim was vol ammunitie en levensmiddelen; de hokken vol steenkolen. Niets hield het vertrek meer tegen.

Den 3^{den} Januari was de kapitein aan boord en liet nog een laatst gezagvoerdersoog over zijn schip gaan, toen een man zich aan boord van den Dolfijn aan meldde en James Playfair verzocht te spreken. Een van de matrozen bracht hem naar de kajuit.

Hij was een flinke gast, breed geschouderd en blozend van kleur, zijn onnoozel gezicht kon kwalijk eene zekere slimheid en snakerij verbergen; hij scheen niet zeer met de scheepsgewoonten bekend en hij keek om zich heen als iemand die weinig gewoon is zich aan boord van een schip te bevinden. Hij gaf zich niettemin al het air van een zeerob, door naar de takelage te kijken en waggelend te loopen zooals matrozen veelal doen.

Toen hij zich in de tegenwoordigheid van den kapitein bevond, keek hij dezen tsrak aan en zeide:

‘Kapitein James Playfair?’

‘Die ben ik,’ antwoordde de gezagvoerder. ‘Wat wilt gij van mij?’

‘Met u meêvaren.’

‘Er is geen plaats meer. De equipage is voltallig.’

‘O, een man meer zal u niet hinderen. Integendeel.’

‘Dunkt u?’ vroeg James Playfair, den man strak aankijkende.

‘Ik ben er zeker van,’ antwoordde de matroos.

‘Maar wie zijt gij?’ vroeg de kapitein.

‘Een ruwe zeebonk, daar sta ik u voor in, een flinke snaak en een gast die niets ontziet. Twee gespierde armen zooals die welke ik de eer heb u voor te stellen, zijn niet te versmaden aan boord van een schip.’

‘Maar er zijn wel andere schepen dan de Dolfijn en andere kapiteins dan James Playfair. Waarom komt gij juist hier?’

‘Omdat ik juist op den Dolfijn dienen wil, onder kapitein James Playfair.’

‘Ik heb u niet noodig.’

‘Men kan altijd wel een stevigen kerel gebruiken en als gij, om mijne kracht op de proef te stellen, mij eens wilt zien vechten tegen drie of vier van uwe matrozen, ben ik tot uwe dienst!’

‘Wat slaat ge door!’ antwoordde James Playfair, ‘en hoe heet gij?’

‘Crockston, om u te dienen.’

De kapitein ging eenige schreden achteruit om dien Hercules te beter op te nemen die zich met zoo weinig omslag kwam aanbieden. De gestalte en het geheele voorkomen des mans waren in overeenstemming met zijne beweering. Men zag duidelijk dat hij eene buitengewone kracht moest bezitten en dat hij niet bang zou zijn als hij begon.

‘Waar hebt gij gevaren?’ vroeg Playfair.

‘Zoo wat overal.’

‘En gij weet wat de Dolfijn daar ginds gaat uitvoeren?’

‘Ja; dat lokt mij juist aan.’

‘Nu, verd.... als ik een kerel zooals gij loopen laat! Ga naar den eersten stuurman en laat u aanmonsteren.’

Nadat James Playfair die woorden uitgesproken had, verwachtte hij dat zijn man de hielen zou lichten en naar voren gaan; maar dat had hij mis. Crockston bleef staan.

‘Nu, hebt gij mij niet verstaan?’ vroeg de kapitein.

‘Ja wel,’ antwoordde de matroos. ‘Maar ik heb nog niet alles gezegd. ‘Ik heb u nog een voorstel te doen.’

‘Kom kom, gij verveelt mij,’ antwoordde James Playfair driftig; ‘ik heb geen tijd om praatjes aan te hooren.’

‘Ik zal u niet lang vervelen,’ hernam Crockston; ‘nog één woordje, dan heb ik alles gezegd: ik heb een neef.’

‘Een mooien oom heeft die neef,’ antwoordde James Playfair.

‘Ja wel,’ bevestigde Crockston.

‘Hebt gij nu uitgepraat?’ vroeg de kapitein zeer ongeduldig.

‘Nu dan; dit wou ik zeggen: ‘Als men den oom neemt, moet men den neef op den koop toe nemen.’

‘Wel zoo!’

‘Ja; dat zijn wij zoo gewoon. Waar de een gaat, gaat de ander ook.’

‘En wat is uw neef voor een jongen?’

‘Een jongen van vijftien jaar, een nieuweling wien ik het vak leer. Hij zit vol goeden wil en zal met ter tijd een flink matroos worden.’

‘Hoe is het, Crockston, ziet gij den Dolfijn voor een kweekschool van kajuitjongens aan?’

‘Laat ons geen kwaad van kajuitjongens spreken,’ antwoordde de zeeman, ‘één is er Admiraal Nelson geworden en een ander Admiraal Franklin.’

‘Parbleu, vriend! gij hebt eene manier van praten die mij lijkt. Breng uw neef dan maar mede, maar als ik in zijn oom den flinken borst niet zie die hij voorgeeft te zijn, krijgt die oom met mij te doen. Ga nu heen en zorg dat gij over een uur terug zijt.’

Crockston liet het zich geen twee malen zeggen; hij groette den kapitein vrij links en was weldra weder aan wal. Een uur later was hij aan boord terug, met een jongen van een beschroomd en nieuwsgierig gelaat en die niet beloofde de gevatheid en de lichaamskracht van zijn oom te zullen overnemen. Crockston zelf moest hem door een paar goedhartige woorden moed in spreken.

‘Komaan, een beetje moed! Zij zullen ons niet opeten, wat duivel! Wij kunnen nog heen gaan als gij wilt.’

‘Neen, neen!’ antwoordde de jongen, ‘God zal ons beschermen.’

Dien zelfden dag werden de matroos Crockston en de kajuitjongen John Stiggs op de rol der bemanning van den Dolfijn ingeschreven.

Den volgenden morgen, om vijf uur werden de vuren van het stoomschip ijverig aangestookt; het dek beefde onder het schudden van den ketel en de stoom baande zich fluitend een weg door de veiligheidskleppen. Het uur van vertrekken was gekomen.

Ondanks het vroege morgenuur had zich eene vrij aanzienlijke menigte op de kade en op de groote brug verzameld; zij kwam de stoutmoedige boot een laatst vaarwel toeroepen. Vincent Playfair was er ook om kapitein James voor het laatst te omhelzen, maar hij hield zich bij die gelegenheid als een oude Romein uit den goeden tijd. Hij zag er heldhaftig uit en de twee hartelijke zoenen waarmede hij zijn neef begunstigde, droegen het merk van eene krachtige ziel.

‘Ga, James,’ zeide hij tot den gezagvoerder, ‘ga spoedig en kom nog spoediger terug; vergeet vooral niet een ruim gebruik van uwe positie te maken; koop goedkoop, dan hebt ge de achting van uwen oom.’

Met die aanbeveling scheidden oom en neef, en allen die aan boord waren en de reis niet mede maakten, gingen naar den wal terug.

Op dat oogenblik stonden Crockston en John Stiggs bij elkander op de voorplecht en de eerste zeide tot den tweede:

‘Het gaat goed, het gaat goed; binnen een paar uren zijn wij in zee en ik heb eenen goeden dunk van eene reis die op deze manier begint.’

De kajuitjongen antwoordde enkel door een handdruk.

James Playfair gaf zijne laatste bevelen tot het vertrek.

‘Hebben wij stoom genoeg?’ vroeg hij aan zijn stuurman.

‘Ja kapitein,’ antwoordde deze.

‘Nu dan, viert de touwen.’

Die manoeuvre werd onmiddellijk uitgevoerd; de schroeven kwamen in beweging. De Dolfijn bewoog zich, ging tusschen de in de haven liggende schepen door en verdween weldra uit de oogen der menigte die hem met hare laatste hoeras begroette.

De vaart uit de Clyde ging gemakkelijk. Men kan zeggen dat die rivier met menschenhanden en zelfs met meesterhanden gemaakt is. Sedert zestig jaren heeft zij, dank zij de baggermolens, vijftien voet aan diepte gewonnen. Weldra verloor het woud van masten en schoorsteenen zich in rook, stoom en nevel; het geraas der stoomhamers en van den bijl op de werven stierf in de verte weg. Langzamerhand

volgden villas en buitenplaatsen de fabrieken op. De Dolfijn zijn stoom matigende, voer tusschen de dijken door die de rivier binnen hare oevers houden en had dikwijls met zeer nauwe engten te doen.

De hindernis scheen hem echter weinig te deeren; voor eene bevaarbare rivier

is diepte trouwens wenschelijker dan breedte. De boot, door een uitmuntenden ierschen loods naar zee gebracht, gleed ongehinderd tusschen de ondiepten door. Weldra werd de Clyde breeder; nog eenige mijlen en zij stoomden Greenock voorbij. Toen bevond zich de Dolfijn aan den ingang der golf door wier bemiddeling zij hare wateren in het Noorder kanaal stort.

Daar voelde hij voor het eerst het wiegen der zeegolven en stoomde hij het schilderachtige eiland Arran voorbij.

Eindelijk waren zij in het ruime sop; de loods ging met het bootje naar zijn kotter die op die hoogte kruiste; de Dolfijn, thans weder aan het gezag van zijn kapitein hergeven, koos noordelijk van Ierland, een koers die weinig door schepen bezocht wordt, en de laatste Europesche kusten achter zich latende, zag hij zich weldra alleen op den wijden Oceaan.

In Zee.

De Dolfijn had eene goede equipage; hij stoomde snel vooruit en beantwoordde aan de verwachting van zijn bouwmeester en zijn kapitein. Zij kregen geen enkel schip in het gezicht; de groote weg van den Oceaan was vrij; ook zou geen schip der Noordelijken het recht gehad hebben den Dolfijn onder de engelsche vlag aan te tasten. Hem volgen, dat was iets anders. Hem beletten de blokkaden te breken, tot hunne dienst; maar James Playfair had alles aan de snelheid van zijn stoomschip opgeofferd omdat hij niet achterhaald wilde worden.

Intusschen hield men goede wacht aan boord. Ondanks de koude was er altijd een man in de mast, om het minste zeil aan den horizon aan te geven. Toen de avond kwam, beval James Playfair zijn stuurman, de grootste zorgvuldigheid aan.

‘Laat niet te lang denzelfden matroos op den uitkijk;’ zeide hij; ‘hij zou door de kou bevangen kunnen worden en in zulk een toestand kijkt men niet scherp.’

‘Heel goed, kapitein.’

‘Gebruik er Crookston toe; de pikbroek zegt dat hij scherp ziet; stel hem op de proef. Geef hem de vroege wacht, dan kan hij door den ochtendnevel heen zien. Laat mij waarschuwen als er iets bijzonders voorvalt.’

James Playfair ging daarop in zijne kajuit. De stuurman liet Crockston bij zich komen en bracht hem de bevelen des kapiteins over.

‘Morgen, om zes uur,’ zeide hij, ‘moet gij in de fokkemast op den uitkijk.’

Bij wijze van antwoord liet Crockston een toestemmend gebrom hooren. Maar nauwelijks had de stuurman hem den rug toegekeerd, of de matroos begon te mompelen:

‘Wat duivel bedoelt hij met die fokkemast?’

Op dat oogenblik kwam zijn neef op de voorplecht bij hem.

‘Nu, mijn trouwe Crockston?’ vroeg hij.

‘Nu! het zal wel gaan! het zal wel gaan! antwoordde de matroos met een gedwongen glimlach. ‘Er is maar één ding dat mij hindert. Dat duivelsche schip schudt zijn vlooien af als een hond die pas uit het water komt; ik ben er misselijk van.’

‘Arme vriend!’ zeide de kajuitjongen, terwijl hij Crockston dankbaar aankeek.

‘Dat ik op mijne jaren nog zeeziek moet worden! Wat ben ik een meisje! maar het zal wel gaan, het zal wel gaan! Dan zijn er ook nog fokkemasten die mij in het nauw brengen....’

‘Goede Crockston en voor mij...,’

‘Voor u en voor hem,’ antwoordde Crockston. ‘Maar geen woord daarover, John, Vertrouw op God; Hij zal ons niet verlaten.’

Den volgenden morgen om zes uur wilde Crockston zich naar zijn post begeven; hij kwam op het dek en de stuurman beval hem naar boven te gaan en goed wacht te houden.

Bij die woorden scheen de matroos een oogenblik niet te weten wat hij doen zou; maar eindelijk besluitende, begaf hij zich naar den achtersteven.

'Nu, waar gaat ge heen?' riep de stuurman.

'Waar gij mij stuurt,' antwoordde Crockston.

'Ik zeg u in de fokkemast te gaan.'

'Ik ga al,' antwoordde de matroos op onverstoorbaren toon steeds naar de kampanje loopende.

'Houdt ge mij voor den gek?' riep de stuurman ongeduldig. 'Gaat ge de fokkeraâ op de bezaanmast zoeken? Waar hebt gij gevaren, stommerik! Naar de fokkemast, stommerik, naar de fokkemast!'

De matrozen die op het dek stonden, konden hun schaterlach niet inhouden op het zien van het verlegen gezicht van Crockston die weder naar de voorplecht kwam.

'Zoo,' zeide hij, de mast bekijkende, welker geheel onzichtbare top zich in den ochtendnevel verloor; 'zoo; moet ik daar ingaan?'

'Ja,' antwoordde de stuurman, 'en haast u wat! Voor den d... de amerikaan zou zijn boegspriet in ons want kunnen steken, voor dat die luiaard op zijn post is. Gaat ge?'

Crockston begon zonder een woord te spreken onhandig te klimmen, als iemand die niet wist hoe hij zijne armen en beenen gebruiken moest; in plaats van zich vlug naar boven te werken, klampte hij zich onbewegelijk aan het want vast, met de wanhopige kracht van iemand die door eene duizeling bevangen wordt. De stuurman, over zooveel onhandigheid verbaasd, gevoelde dat hij driftig werd en beval hem oogenblikkelijk naar beneden te komen.

'Die kerel is van zijn leven nooit matroos geweest,' zeide hij tot den bootsman.

'Ga zijn kist eens onderzoeken.'

Inmiddels kwam Crockston weêr naar beneden sukkelen; maar zijn voet gleed uit, en daarop een loshangend touw aangrijpende, trok hij het mede naar beneden en viel vrij onzacht op het dek.

'Stommeling! Zoetwatermatroos!' riep de stuurman, om hem te troosten. 'Wat komt gij hier uitvoeren! Gij hebt u voor een goed matroos uitgegeven en gij weet de bezaanmast niet van de fokkemast te onderscheiden. Wij zullen u leeren!'

Crockston antwoordde niet, maar bleef staan in de houding van iemand die zich op het ergste voorbereidt. Op dat oogenblik kwam de bootsman van zijn onderzoek terug.

Hier heb ik alles wat er in de kist van dien boer zit; eene verdachte portefeuille met brieven.'

'Geef hier,' beval de stuurman. 'Brieven met het postmerk van de Noordelijke Staten!'

'Halliburtt van Boston! Een Noordelijke! Ellendeling, gij zijt een verrader! Gij hebt u aan boord ingedrongen om ons te verraden! Maar wij zullen die zaak eens afmaken en gij zult van het endje touw proeven! Bootsman, laat den kapitein waarschuwen. Houdt het oog op dien kerel, gij anderen!'

Crockston sprak geen woord op die bedreiging. Zij hadden hem gebonden en hij kon geen hand of voet verroeren.

Eenige minuten daarna verscheen de kapitein op het dek en kwam naar de voorplecht. De stuurman gaf hem aanstonds van het voorgevallene kennis.

‘Wat hebt gij te antwoorden?’ vroeg James Playfair, die zijne drift bijna niet meester was.

‘Niets,’ antwoordde de man.

‘Wat zijt gij aan boord komen doen?’

‘Niets.’

‘En wat wacht ge nu van mij?’

‘Niets.’

‘En wie zijt gij? Een Amerikaan, zooals die brieven schijnen te bewijzen?’

Crockston antwoordde niet.

‘Bootsman, zeî James Playfair, vijftig slagen om zijne tong los te maken Zou dat genoeg zijn, Crockston?’

‘Dat zullen we zien, antwoordde de oom van John Stiggs, zonder een spier te vertrekken.’

Op dat bevel trokken twee matrozen Crockston de bovenkleederen van het lijf; reeds hadden zij het geduchte straftuig in de hand en hieven het in de hoogte, toen de kajuitjongen John Stiggs bleek en ontsteld kwam aanloopen.

‘Kapitein!’ riep hij.

‘Aha, de neef!’ zeî James Playfair.

‘Kapitein,’ hernam de kajuitjongen, met de hevigste spanning, ‘ik zal u zeggen wat Crockston niet zeggen wil. Ja, hij is een Amerikaan, en ik ook; wij zijn de vijanden der Zuidelijken; maar geen verraders, aan boord gekomen om den Dolfijn te verraden en hem aan de noordelijke schepen over te leveren.’

‘Wat zijt gij dan komen doen?’ vroeg de kapitein streng, terwijl hij den jongen nauwkeurig op nam.

Deze aarzelde een oogenblik alvorens te antwoorden; eindelijk zeide hij met vrij vaste stem:

‘Kapitein, ik zou u gaarne afzonderlijk spreken.’

Terwijl John Stiggs die vraag deed, bleef James Playfair hem nauwkeurig bekijken. Het jonge en zachte gelaat van den kajuitjongen, zijne liefelijke stem, de fijnheid en blankheid zijner handen, nauwelijks ouder eene laag bister verborgen, zijne groote oogen, wier levendigheid de zachtheid niet wegnam, dat alles deed een zonderling vermoeden bij den kapitein opkomen. Toen John Stiggs zijn verzoek gedaan had, keek Playfair Crockston strak aan, die de schouders ophaalde; daarop richtte hij op den scheepsjongen een onderzoekenden blik, dien deze niet kon uithouden, en hij zeide met een enkel woord:

‘Ga mede.’

John Stiggs volgde den kapitein naar de kampagne en daar, de deur van zijne hut openende, zeide hij tot den kajuitjongen wiens wangen bleek waren van aandoening:

‘Ga binnen, jufvrouw.

John, aldus aangesproken, begon te glimlachen, te blozen, en onwillekeurig liepen hem de tranen langs de wangen.

Wees gerust, jufvrouw,’ zeide James Playfair op zachten toon, ‘en wees zoo goed mij te zeggen waaraan ik de eer te danken heb van u op mijn schip te zien.

Het jonge meisje aarzelde een oogenblik eer zij antwoordde; eindelijk door de stem des kapiteins gerustgesteld, besloot zij te spreken.

‘Mijnheer’, begon zij, ‘ik wilde naar mijn vader te Charleston gaan. De stad is aan de landzijde ingesloten en aan den zeekant geblokkeerd; ik wist niet hoe ik er komen zou, toen ik vernam dat de Dolfijn er heen ging met het doel om de blokkade te verbreken. Ik ben dus bij u aan boord gekomen, en bid u mij te vergeven dat ik het zonder uwe toestemming gedaan heb; gij zoudt mij die geweigerd hebben.

‘Zeer zeker.’

‘Ik heb dus wel gedaan met er u niet om te vragen,’ hernam het jonge meisje op vasten toon.

De kapitein kruiste zijne armen over elkander, liep de hut op en neer, en kwam weder terug.

‘Hoe is uw naam?’ vroeg hij.

‘Jenny Halliburtt.’

Maar moet ik dan niet uit de brieven welke wij Crockston ontnomen hebben, begrijpen dat uw vader van Boxton is?

‘Ja, mijnheer.’

‘En iemand uit het Noorden is in het hevigst van den oorlog in eene Zuidelijke stad?’

Mijn vader is gevangen, mijnheer. Hij was te Charleston, toen de eerste schoten van den burgeroorlog vielen, en toen de troepen der Unie door de geconfedereerden uit het fort Sumter verjaagd werden. De gevoelens van mijn vader stelden hem aan den haat der slavenhouders bloot en tegen alle recht in werd hij op bevel van Beauregard gevangen gezet. Ik was toen in Engeland bij eene tante die nu onlangs gestorven is en, alleen op de wereld, zonder anderen steun dan Crockston, een trouwen bediende van onze familie, wilde ik de gevangenschap van mijn vader deelen.

‘En wat was de heer Halliburtt? vroeg James Playfair.

Een eerlijk journalist, antwoordde Jenny fier, ‘een der geachtste redakteurs van de Tribune; hij heeft de zaak van het noorden altoos het moedigst verdedigd.

‘Een abolitionnist!’ riep de kapitein hevig, ‘een van die menschen die, onder voorwendsel van de slavernij te willen afschaffen, hun land met bloed en jammeren vervuld hebben!’

‘Mijnheer,’ sprak Jenny ‘gij beleedigt mijn vader, gij moest niet vergeten dat niemand hem kan verdedigen dan ik.’

Het bloed steeg den jongen man naar het aangezicht, toorn en schaamte vervulden hem, hij was op het punt van het meisje zonder omslag te antwoorden, maar hij bedwong zich en opende de deur zijner hut.

‘Bootsman,’ riep hij.

De Bootsman kwam toeloopen.

‘Deze hut is van nu af voor jufvrouw Halliburtt,’ zeide hij; ‘laat voor mij een gewone hut achter in de kampagne inrichten.’

De bootsman keek den kajuitjongen met dien damesnaam verbaasd aan, doch op een wenk van den kapitein ging hij heen.

‘En nu behoort deze hut aan u,’ sprak de jonge kapitein van den Dolfijn, en ging heen.

Streken van crockston.

De geheele equipage was weldra met de geschiedenis van Jenny Halliburtt bekend. Crockston vertelde haar nu zonder terughouding. Hij was op bevel van den kapitein van de strafoefening verschoond geworden en zoodra hij in vrijheid was, ging hij naar het ruim, nam er een klein valies uit en bracht het aan jufvrouw Jenny. Het jonge meisje kon toen hare eigene kleederen weder aannemen, maar vertoonde zich niet op het dek.

De stuurman zag weldra in dat Crockston hoegenaamd geen verstand van de zeevaart had en hij werd van alle dienst ontslagen.

Intusschen stoomde de Dolfijn snel den Oceaan over. Den dag nadat de identiteit van mejufvrouw Halliburtt ontdekt was, liep James Playfair met rassche schreden het dek op en neder. Hij had geene enkele poging aangewend om het jonge meisje weder te zien en hun gesprek weder op te vatten.

Gedurende die wandeling kwam Crockston hem telkens tegen en keek hem steelsgewijs met een genoegelijken grijns aan. Hij wilde blijkbaar gaarne met den kapitein spreken en begon hem eindelijk zoo indringend aan te kijken dat Playfair er ongeduldig onder werd.

'Wat wilt gij nu weêr?' vroeg hij, den Amerikaan aansprekende, 'gij draait om mij heen als een zwemmer om een drijfton!'

‘Pardon, kapitein,’ antwoordde Crockston; ‘dat komt omdat ik u iets te zeggen heb.’

‘Zeg het dan!’

‘Dat is gemakkelijk; het is niets anders dan dat gij in den grond een goed mensch zijt.’

‘Waarom, in den grond?’

‘Nu, in den grond en boven op ook.’

‘Ik heb uwe complimenten niet noodig.’

‘Het zijn geen complimenten. Daar wacht ik meê totdat gij alles gedaan hebt.’

‘Wat alles?

Dat is duidelijk. Gij hebt ons aan boord genomen. Goed. Gij hebt uwe hut aan jufvrouw Halliburtt gegeven. Mooi. Gij hebt mij de straf kwijtgescholden. Zoo goed als het kan. Gij brengt ons naar Charleston. Overheerlijk. Maar dat is niet alles.’

‘Niet alles!’ herhaalde de kapitein, verbaasd over de aanmatiging van den man.

‘Neen, zeker niet,’ hernam Crockston; ‘haar vader zit daar gevangen.’

‘Nu, wat zou dat?’

‘Gij moet hem bevrijden.’

‘Den vader van jufvrouw Halliburtt bevrijden!’

‘Natuurlijk. Hij is een achtenswaardig man, een moedig burger. Hij is waard dat men iets om hem waagt.’

‘Meester Crockston,’ antwoordde James Playfair, de wenkbrauwen fronsende; ‘gij schijnt mij een eerste grappenmaker, maar onthoud voortaan dat ik geen gekheid versta.’

‘Gij vergist u, kapitein. Ik vertel geen grappen. Ik spreek in ernst. Wat ik u voorstel, schijnt u op het eerste gezicht ongerijmd; maar na eenig nadenken zult gij zelf inzien dat gij niet minder doen kunt.’

‘Dan dien meneer Halliburtt bevrijden?’

‘Zeker. Gij moet zijne in vrijheidstelling aan generaal Beauregard vragen, die u haar niet weigeren zal.’

‘En als hij toch weigert?’

‘Dan moeten wij andere middelen te baat nemen’ zeî Crockston dood bedaard, dan moeten wij den gevangene voor den neus der Zuidelijken weg halen.’

‘En ik zou niet alleen door de vloot der Noordelijken heendringen en de blokkade van Charleston verbreken, maar bovendien nog maken dat ik weêr in zee kwam onder het kanon der forten, enkel om een meneer te helpen dien ik niet ken, een papierkladder die zijn inkt vergiet in plaats van zijn bloed!’

‘O, een kanonschot meer of minder!’ antwoordde Crockston.

‘Meester Crockston, als gij mij weêr over die zaak begint, laat ik u in het vooronder opsluiten om u te leeren uwe tong in bedwang te houden.’

Met die woorden zond de kapitein den Amerikaan weg, die onder het heengaan mompelde:

‘Nu, dat gaat niet kwaad; het balletje is opgeworpen. Het zal wel gaan!’

Toen James Playfair zoo veel afschuw van de abolitionnisten te kennen gegeven had, was hij verder gegaan dan hij inwendig meende. Hij was geen voorstander van de slavernij; maar hij ontkende dat de slavenquestie de hoofdoorzaak van den burgeroorlog was. Beweerde hij dan dat de Zuidelijke Staten - acht van de zes en dertig - het recht hadden zich af te scheiden, omdat zij zich uit vrijen wil hadden aangesloten? Dat ook niet eens. Hij had een afkeer van de Noordelijken. Dat was

alles. Hij beschouwde hen als afgevallen Engelschen die goed gevonden hadden te doen wat hij nu in de Zuidelijken goedkeurde. Maar bovenal was die Amerikaansche oorlog hem persoonlijk hinderlijk en hij was kwaad op degenen die dien oorlog maakten.

Intusschen kwelden hem de insinuaties van Crockston geweldig; hij schudde ze wel van zich af, maar zij drongen zich telkens weder aan hem op en toen hij Jenny den volgenden dag op het dek zag, durfde hij haar niet aanzien.

En dat was wezenlijk jammer, want dat jonge meisje met die blonde lokken, met die verstandige zuchte oogen, verdiende wel een blik van een jongen man van dertig jaren; maar James was in haar bijzijn niet op zijn gemak; hij gevoelde dat zij eene sterke, edelmoedige ziel bezat, in de school des ongeluks gevormd; hij begreep dat zijn zwijgen gelijk stond met de weigering van haar liefsten wensch. Bovendien zocht Jenny Halliburtt, nadat zij er ten laatste toe gekomen was hare hut te verlaten, het bijzijn van James evenmin als zij hem vermeed, en in den eersten tijd spraken zij elkander weinig of niet.

De trouwe Crockston gaf echter den moed niet op om zijn doel te bereiken. Hij had zich eenmaal in het hoofd gesteld, den kapitein ter bevrijding van den heer Halliburtt te gebruiken en met dezen naar Engeland terug te keeren. Dat was zijn doel, terwijl het jonge meisje geen ander doel had dan de gevangenschap haars vaders te gaan deelen.

Toen Crockston nu zag dat er niet de minste toenadering ontstond tusschen het jonge meisje en den kapitein, begon hij met de zaak verlegen te worden.

‘Ik zal ze overrompelen,’ dacht hij.

En den morgen van den vierden dag, trad hij in de hut van Jenny Halliburtt en wreef zich met het vergenoegdste gelaat in de handen.

‘Goede tijding!’ riep hij; ‘goede tijding! Gij raadt nooit wat de kapitein mij voorgesteld heeft. Dat is eerst een braaf mensch!’

‘Heeft hij u voorgesteld...’ riep Jenny, wier hart hevig begon te kloppen.

‘Den heer Halliburtt te bevrijden, hem aan de Zuidelijken te ontkapen en hem mede naar Engeland te nemen.’

‘Is dat waar?’ riep Jenny.

‘Zoo als ik u zeg, jufvrouw. Wat is die James Playfair een moedige kerel! Zoo zijn nu die Engelschen; zij deugen niets of zij zijn volmaakt. Ja, ja! hij kan op mijne dankbaarheid rekenen; ik wil mij voor hem tot moes laten hakken, als het hem pleizier kan doen.’

De blijdschap van Jenny op het hooren van die woorden kende geene grenzen. Haar vader bevrijden! Zij zou nooit aan zulk een plan hebben durven denken! En voor haar ging de kapitein van den Dolfijn zijn schip en zijn volk wagen!

‘Zoo is hij nu,’ voegde Crockston er bij en, jufvrouw Jenny, hij verdient wel dat gij hem bedankt.’

‘Meer dan dat,’ riep het jonge meisje; ‘eene eeuwige vriendschap!’

En onmiddellijk verliet zij hare hut om voor James Playfair haar dankbaar gevoel uit te storten.

‘Dat gaat goed,’ mompelde de Amerikaan; ‘het zal gaan!’

James Playfair wandelde op de kampagne en was, zoo als men denken kan, zeer verwonderd, om niet te zeggen stom van verbazing, toen hij het jonge meisje op zich zag toekomen en hem onder tranen van dankbaarheid de hand reiken, zeggende:

‘Heb dank, mijnheer, heb dank voor uwe opoffering, die ik nooit van een vreemde gewacht zou hebben.’

‘Jufvrouw,’ antwoordde de kapitein, als iemand die niets begreep en niet kon begrijpen, ‘ik weet niet....’

‘En gij gaat om mijnentwil gevaren trotseeren, misschien uwe belangen benadeelen. Gij die reeds zoo veel gedaan hebt met mij eene gastvrijheid aan boord van uw schip te bewijzen waarop ik volstrekt geen recht heb....’

‘Vergeef mij, jufvrouw Halliburtt,’ antwoordde James Playfair, ‘maar ik betuig

u dat ik u volstrekt niet begrijp. Ik heb mij jegens u gedragen zoo als ieder wel opgevoed man zich jegens eene vrouw gedragen zou hebben; en mijn gedrag verdient noch zoo veel dankbaarheid, noch zoo veel dankbetuiging.'

'Mijnheer Playfair,' hernam Jenny, 'gij behoeft niet langer te veinzen; Crockston heeft mij alles gezegd.

'Heeft Crockston u alles gezegd? Dan begrijp ik nog veel minder waarom gij uit uwe hut gekomen zijt om mij iets te zeggen dat...'

Al sprekende werd de jonge kapitein vrij verlegen met zijne houding; hij herinnerde zich de minachtende wijze waarop hij het voorstel van den Amerikaan had aangehoord; maar gelukkig voor hem gunde Jenny hem den tijd niet zich duidelijker te verklaren en viel hem in de rede, zeggende:

'Mijnheer Playfair, toen ik bij u aan boord kwam, had ik geen ander plan dan naar Charleston te gaan, en daar zouden de Zuidelijken, ondanks al hunne wreedheid, een arm meisje niet belet hebben de gevangenschap met haren vader te deelen. Ik zou nooit eene onmogelijke terugkomst gehoopt hebben; maar nu gij zoo edelmoedig zijt mijn gevangen vader te willen bevrijden; wijl gij alles wagen wilt om hem te redden, houd u nu overtuigd van mijne innige dankbaarheid en laat mij u de hand drukken.'

James wist niet wat bij zeggen zou; hij beet zich op de lippen; hij durfde de hand niet aannemen welke het jonge meisje hem aanbood. Hij begreep dat Crockston hem 'er in had laten loopen,' om hem het terugtreden onmogelijk te maken. En toch kwam het niet in zijn hoofd op eenig gevaar te trotseeren tot bevrijding van den heer Halliburtt. Maar hoe zou hij de hoop van het arme meisje teleurstellen? Hoe kon hij die hand afwijzen welke zij hem zoo vriendschappelijk aanbood? Hoe zou hij die tranen van dankbaarheid die haar uit de oogen sprongen in tranen van droefheid doen veranderen?

De jonge man deed zijn best om een ontwijkend antwoord te geven, zijne vrijheid van handelen te behouden en zich tot niets te verbinden.

'Jufvrouw Halliburtt,' zeide hij, 'houd u overtuigd dat ik alles doen wil om...' En hij nam het handje van Jenny aan; maar bij de zachte drukking van dat handje voelde hij dat zijn hart smolt en dat zijn hoofd in de war raakte; hij kon geene woorden vinden om zijne gedachten uit te drukken; hij mompelde niets beteekenende woorden.

'Jufvrouw Halliburtt... om... u..'

Crockston die hen van achter eene mast gadesloeg, wreef zich in de handen en riep grinnikend:

'Het gaat, het gaat, het gaat!'

Hoe James Playfair zich uit de verlegenheid zou gered hebben? Dat weet niemand; maar gelukkig voor hem, zoo niet voor den Dolfijn, liet de stem van den wachthebbenden matroos zich hooren:

'Een zeil!'

James Playfair liet onmiddellijk het jonge meisje staan en begaf zich in het want van de fokkemast.

(Vervolg en slot hierna).

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het evangelie *naar* Johannes, ook *van* Johannes?

Het Evangelie naar Johannes. Kritisch-Historisch onderzoek door J.H. Scholten, Hoogl. te Leiden. Leiden, P. Engels, 1864.
(Vervolg en slot.)

Wat leert ons de inwendige kritiek aangaande den oorsprong van het 4de evangelie?

Eene eerste omstandigheid, die hier in aanmerking komt, is deze, dat de schrijver zelf, gelijk schier algemeen wordt toegegeven, voor Johannes, den zoon van Zebedeüs, wil gehouden zijn. Het blijft intusschen de vraag, of wij daarin iets meer hebben te zien dan een fictie, waarvan de auteur zich heeft bediend - niet om bedrog, zelfs geen vroom bedrog, te plegen, - maar om aan zijn geschrift het karakter van een evangelie te geven, zooals hij meende dat het door een der vertrouwdste leerlingen van Jezus, een boezemvriend die zijnen geest ten volle verstaan had, zou kunnen en moeten geschreven zijn. Het antwoord op die vraag kan alleen door een nauwkeurige beschouwing van den inhoud zelven van dat geschrift gevonden worden. Daarbij stuiten wij echter al spoedig op een reeks van verschijnselen, die tegen de authentie van Johannes met meer of minder nadruk pleiten. Ware de zoon van Zebedeüs, 's Heilands vriend en medgezel, de schrijver van het 4e evangelie, dan liet zich ook met grond verwachten, dat het door hem opgestelde levensbericht eerst en vooral een streng historisch karakter zou dragen. Maar is dit nu ook werkelijk het geval? Het laat zich kwalijk beweren, wanneer men zijne voorstelling zoowel in haar geheel als in bijzonderheden nagaat, en haar terzelfdertijd toetst aan hetgeen wij van elders omtrent Jezus weten. Dan toch blijkt ons vooreerst, dat de geschiedenis hier geheel ondergeschikt is gemaakt aan eene idee, gelijk die zich, niet door waarneming, maar door contemplatie, in den geest des schrijvers had ontwikkeld: de incarnatie, vleesch-

wording, van den goddelijken Logos, den Godszoon in de metaphysische beteekenis van het woord, die in de wereld kwam om, als het licht der wereld, in de duisternis te schijnen, en door zijne openbaring scheiding te maken tusschen de kinderen des lichts en de kinderen der duisternis; die door zijne werkzaamheid en prediking den haat van laatstgenoemden in klimmende mate te voorschijn roept, en tijdelijk daarvoor zwicht, om weldra verheerlijkt op te staan en weder te keeren waar hij te voren was. Waar de geschiedenis zoo, op echt dramatische wijze, wordt dienstbaar gemaakt aan de ontvouwing van een begrip, een denkbeeld, dat, de waarheid er van in het midden gelaten, toch altoos als het produkt van des schrijvers eigene reflexie te beschouwen is, daar rijst althans het vermoeden, dat het der voorstelling zelve aan objektiviteit ontbreekt. In dat vermoeden worden wij voorts versterkt door nog andere omstandigheden. Zoo verdient het b.v. opmerking, dat de schrijver volstrekt geen verschil maakt, wat de personen betreft die hij sprekende opvoert. Johannes de dooper en Jezus spreken doorgaans zoo geheel in denzelfden stijl en dezelfde bewoordingen, en die stijl, die bewoordingen zijn weder zoo geheel gelijk aan die waarvan de evangelist zelf zich bedient, dat het meermalen moeite kost de sprekers te onderscheiden. Een duidelijk bewijs, naar 't schijnt, dat het hem niet te doen was om het gesprokene nauwkeurig en trouw weder te geven, maar alleen om de hoofdpersonen van zijn drama tot woordvoerders te maken der ideeën die bij hem leefden. Wat uit dit oogpunt echter vooral niet minder belangrijk mag gerekend worden, is *deels*, dat hij een aantal feiten mededeelt, die blijkbaar meer een symbolisch dan een historisch karakter dragen, en wier zinnebeeldige beteekenis ook door hem zelven op den voorgrond wordt geplaatst; *deels*, dat hij een verhaal van 's Heilands woorden en daden geeft, dat, tot in een menigte van détails, met dat der synoptici strijdig is, en wij derhalve wel genoodzaakt zijn eene keuze te doen, die, in de meeste gevallen, niet tot zijn voordeel uitvalt.

Ook in nog andere opzichten trouwens blijkt het soms ondoenlijk te zijn, de voorstellingen van den vierden evangelist met die der synoptici in overeenstemming te brengen. Zoo b.v., om slechts van iets te gewagen, de dogmatische voorstelling bij laatstgenoemden van een toekomende eeuw, waarin de Messias zijne ware heerlijkheid openbaren zou. Vinden wij daarvan nog iets in het 4^{e} evangelie? Volstrekt niets; maar in stede daarvan de beschrijving van een ethisch-dualistischen toestand, door de verschijning van den Logos zelven, en na zijn heengaan door zijn plaatsbekleeder, den Parakleet, teweeg gebracht, waardoor voor de kinderen Gods het hun verleende heil, gelijk voor de kinderen der wereld het voor deze bereide strafgericht, onmiddellijk aan het tegenwoordige wordt vastgeknoopt.

Nog een gewichtig bezwaar tegen de historische trouw van het 4^{e} evangelie laat zich ontleenen aan de omstandigheid, dat wij daarin

meermalen tooneelen en ontmoetingen verhaald, soms zelfs met zekere uitvoerigheid in de beschrijving der accessoires, verhaald vinden, waarvan de schrijver toch zoo min als iemand anders oog- of oorgetuige geweest is. Denken wij slechts aan de nachtelijke samenkomst van Jezus met Nikodemus, en zijn gesprek met de Samaritaansche vrouw; of zoo men meenen mogt, dat hem daarvan nog wel letterlijk bericht zou kunnen gedaan zijn, denken wij dan aan het merkwaardige onderhoud tusschen Jezus en Pilatus, waarvan het niet uit de verte is na te gaan, hoe hij er kennis van zou gekregen hebben. Zeker is het, dat zijn geschiedverhaal ook van deze zijde ongunstig afsteekt bij dat der synoptici, die niets mededeelen dan hetgeen òf de apostelen zelve bijgewoond hadden, òf waarvan althans de mogelijke bron zich laat aanwijzen.

Om voorts niet te gewagen van de bekende en vrij algemeen erkende moeilijkheid, om de mededeeling van zoo uitgebreide, soms door allerlei incidenten afgebroken redevoeringen en gesprekken, als het 4e evangelie behelst, met het geloof aan de historische trouw des schrijvers te rijmen, doen wij hier opmerken, dat het dat evangelie ook niet aan kenteekenen ontbreekt, waaruit wij, ons op een onafhankelijk standpunt plaatsende, tot een geheel anderen auteur, dan juist den zoon van Zebedeüs zouden besluiten. ‘Komt in het vierde evangelie’, schrijft Scholten, (blz. 402 v.), ‘de discipel dien Jezus lief had voor als een leerling, die, boven al de overige een geestverwant en vertrouweling van Jezus, 's Heeren ware bedoelingen verstond, de verborgenheid van het kruis reeds op Golgotha doorzag (19:35), wordt hij diensvolgens voorgesteld als aanliggende in zijnen schoot (13:23-25), en boven zijne medeapostelen en de broeders van Jezus verwaardigd met de zorg voor zijne moeder (19:26, 27), hoe ver verwijderd is niet de Johannes der synoptici van deze ideale voorstelling? Volgens hen was het karakter van Johannes opvliegend en geweldig. Reeds vroeg had Jezus dit karakter doorzien en het broederpaar den naam gegeven van Boanerges, d.i. zonen des donders (Mark. 3:17). Hoe weinig hij voorts, gedurende zijn omgang met Jezus, diens geest en bedoelingen begreep, blijkt uit de bijzonderheden zijns levens, die bij Markus en elders zijn bewaard gebleven.’ Doch niet alleen dat wij hier blijkbaar niet den Johannes der geschiedenis, maar een geidealiseerden voor ons hebben; wij kunnen op menige plaats van het 4e evangelie ook de vraag niet van ons weren, of zulk een geschrift wel door een inwoner van Palestina, of het zelfs in 't geheel wel door een Jood kan geschreven zijn. ‘De taal zoowel als de denkbeelden, ja de geheele wereldbeschouwing, die aan dit evangelie ten grondslag liggen, zijn zóó verwijderd van de godsdienstige denkwijze in Palestina gangbaar, en vertoonen zóózeer de vormen der grieksche gnosis, dat het niet geacht kan worden een palestijnschen oorsprong te hebben’ (Scholten, blz. 432). ‘Hetzelfde gevolg mag ook getrokken worden uit de gebrekkige kennis, die de

schrijver toont te bezitten van joodsch-palestijnsche toestanden en van de localiteit des lands. Hiertoe brengen wij de verwisseling van Galileërs en Judeërs (6:41, 59), de meermalen voorkomende combinatie van "Farizeërs en overpriesters" (als waren hier twee partijen bedoeld), den griekschen naam Nikodemus voor een jeruzalemschen rabbi, de onhistorische opmerking dat uit Galilea geen profeten opstaan (7:52)', enz. (ald. blz. 433). 'Tot de geographische bezwaren behoort onder anderen de naamsverbastering van Sichem in Sychar (4:5), en het misverstand (18:1), als ware Kedron (Hebr. Kidron), de naam eener bekende beek, de 2de naamv. meerv. van het gr. □□δρος, ceder (χε□μα□□ος τ□ν □□δρων = ceder-beek)' (ald. blz. 435.) 'Waartoe voorts verklaringen van algemeen bekende woorden, zooals Messias 1:42, 4:43, Cephas 1:43, Rabbi 1:39? Wist men dan in kl. Azië niet, dat Messias *gezalfde* en Cephas *rots* beteekent? Zijn niet zulke verklaringen van het overbekende eene aanwijzing, dat de schrijver weinig met het hebreeuwsch bekend is; en worden wij in dat vermoeden niet bevestigd door de omstandigheid, dat zijne citaten uit het O. Testament meestal letterlijk aan de alexandrijnsche, of voor 't minst aan eene der andere toen in omloop zijnde grieksche vertalingen ontleend zijn (ald. blz. 436 enz)? Maar niet alleen dat wij hem bezwaarlijk voor een *palestijnschen* Jood kunnen houden; wij moeten 't ook in twijfel trekken, of hij zelfs wel onder de *buitenlandsche* Joden gezocht moet worden, of hij dus in het geheel wel een Jood is geweest. In de voorstelling van het 4e evangelie is de organische band tusschen het O. Verbond en het Christendom, dien Paulus nog bleet erkennen, geheel verbroken. Het Christendom is hier iets geheel nieuws, en de antipathie tegen al wat joodsch is, die zich later in sommige kringen met zooveel felheid openbaarde, vertoont zich ook hier, ofschoon in iets meer gematigden vorm. Zijn de Joden ongeloovig, de schrijver heeft niet het minste medelijden met hen. Aan eene toekomstige bekeering van het ongeloovige Israël gelooft hij niet. Als kinderen des duivels, zijn zij in zijn oog onvatbaar om de stem des Vaders en des Zoons te hooren. Jezus heeft dan ook zelfs niet voor hen gebeden, en hun einde moest zijn: te sterven in hunne zonden (8:24). Inderdaad, wanneer wij dit in aanmerking nemen, en daarbij bedenken dat de schrijver overal over de Joden spreekt als over een *vreemde* natie (2:6, 7:13 enz), dat *Jood* niet zelden synoniem bij hem is met *vijand van Jezus* of *van de waarheid*, terwijl hij daarentegen bij verschillende gelegenheiden groote sympathie voor heidenen verraadt, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat niet een zoon van Abraham, maar een verlicht wijsgeerig Christen uit de heidenen dit door en door anti-joodsche levensbericht van Jezus geschreven heeft.

Dit sterk sprekend antijoodsche karakter van het 4e evangelie blijkt onder anderen ook nog daaruit, dat de schrijver er van Jezus niet zelf laat deelnemen aan de feesten der Joden. Wel pleegt deze daarbij

tegenwoordig te zijn; doch minder als Israëliet en feestganger, dan als leeraar en wonderdoener, die van de hem daardoor aangeboden gelegenheid gebruik maakt om zijne heerlijkheid te openbaren. Naar de hier gegeven voorstelling was dan ook de laatste maaltijd (bij welks beschrijving, let wel! de instelling van het Avondmaal, deze voor den discipel Johannes zoo onvergetelijke plechtigheid, alleen door den vierden evangelist verzwegen wordt) niets dan een gewone maaltijd, die niets had uit te staan met het pascha, dat pas den volgenden dag, den 14^{den} van de maand Nisan, zou invallen (13:1 enz., vlg. 18:28). Als zulk een anti-judaïst heeft echter de kerk den waren Johannes niet gekend. Integendeel, men beriep zich in latere dagen, bij gelegenheid van den bestaanden paschastrijd, in de meeste kl.-Aziatische kringen juist op zijn voorbeeld, ten bewijze dat het paaschfeest, wel verre van afgeschaft te zijn, bij voortduring ook door de Christenen onderhouden, en op den 14^{den} Nisan, als den dag waarop Jezus, in overeenstemming met het getuigenis der synoptici, het paaschlam gegeten had, gevierd moest worden. Hoe laat zich dit verklaren, indien wij niet hebben aan te nemen, dat Johannes de apostel, in vervolg van tijd opziener der Efezische gemeente, en Johannes de evangelist twee verschillende personen zijn?

Een laatst, maar tevens allerkrachtigst argument, waarvan wij hier hebben te gewagen, is dat hetwelk tegen de echtheid van het 4e evangelie ontleend wordt aan de onmogelijkheid, om én dat Evangelie, én de Openbaring aan denzelfden schrijver toe te kennen. Wij kunnen hier de gronden, waarop die onmogelijkheid, vooral van Tubingsche zijde, en nu ook door den op dit punt geheel veranderden Scholten is beweerd geworden, niet uitvoerig ter sprake brengen. Maar dat het werkelijk *gronden*, en wel hoogst *gewichtige* gronden zijn, daarover kan onder onpartijdige onderzoekers, mijns inziens, voortaan slechts ééne stem bestaan. Inderdaad was al het parti pris van vroegere dagen er toe noodig, om pogingen in het leven te roepen, gelijk indertijd door Scholten zelven, en vooral ook door onzen nog niet vergeten Niermeijer, met even onbetwistbaar talent als onloochenbare spitsvondigheid zijn beproefd geworden, om, tegenover de beweringen der Tubingsche school, voor het 4^{e} Evangelie en de Openbaring beiden het auteurschap van Johannes te handhaven. Als iets toch duidelijk en klaar is, dan moet het dit wel zijn, dat wij in die geschriften werken voor ons hebben van een geheel verschillenden geest, en dus ook van een geheel verschillende persoonlijkheid. Geen ondersteld verschil, wat den tijd van vervaardiging betreft, kan hierbij worden te hulp geroepen. Het is is niet alleen min waarschijnlijk, maar het is psychologisch zelfs ondenkbaar, dat de schrijver van het 4^{e} evangelie, - zoo te recht het pneumatische evangelie bijgenaamd, omdat de werkzaamheid en de heerlijkheid van den Christus daarin uitsluitend van de geestelijke zijde worden voorgesteld, Jezus er in optreedt als de

gepersonifieerde waarheid, met geen ander gezag dan dat der waarheid bekleed, en dat gezag ook na zijn heengaan blijvende oefenen door den geest der waarheid, zijn plaatsbekleeder bij de geloovigen - immer, al ware 't zelfs een twintig jaren vroeger, zooals men beweerd heeft, een stuk als de Openbaring zou geschreven hebben. De man, die zulke herinneringen uit zijn omgang met den verhoogden Meester in zich omdroeg, kan de maker niet geweest zijn van een boek, dat den stempel van een bekrompen judaïsme aan het voorhoofd draagt, de meest aardsche en zinnelijke verwachtingen huldigt, en in 't algemeen van eene Messias-heerlijkheid droomt, die, wel verre van zich in de langzaam voortgaande zedelijke overwinningen der waarheid te openbaren, op een punt des tijds, na verloop van slechts weinig jaren, door de vernietiging van allerlei tegenstrevende aardsche machten verkregen wordt. Derhalve, indien iets op het gebied der kritiek nog zeker geacht mag worden, dan is het dit, dat òf de echtheid van het 4e evangelie, òf die van de Openbaring moet worden prijs gegeven. Nu valt het echter niet te ontkennen, dat uit- en inwendige getuigenissen op merkwaardige wijze zamenstemmen, om die der laatstgenoemde te staven, en zoo voelen we ons dus ook te meer gedrongen, de wettigheid van den twijfel te erkennen, die aangaande de authentie van het eerste gekoesterd wordt.

Maar, indien dit de slotsom is, waartoe wij door onderzoek en vergelijking van den inhoud van het 4de evangelie geleid worden, waarvoor hebben wij 't dan te houden? Hoe, wanneer, in welken kring, uit welke behoefte is het ontstaan? Ik voor mij geloof niet, dat de kritiek van onvoorzichtigheid kan beschuldigd worden, wat den weg betreft, waarlangs zij ook op die vragen een voldoend antwoord heeft zoeken te vinden. Zij heeft tot dat einde de christelijke oudheid, hare literatuur en geschiedenis doorvorscht, neen doorwroet, van de dagen van Paulus af tot op die der Gnostieken en Montanisten. Zij heeft al de schriften, welke ons uit die periode van de wording des christendoms zijn overgebleven, de minst leesbare niet uitgezonderd, zorgvuldig geraadpleegd, eeniglijk met het doel, om in den toenmaligen ontwikkelingsgang der ideeën een punt te vinden, waaraan het door den schrijver van het 4de evangelie vertegenwoordigde standpunt beantwoordt. Ligt - zoo heeft zij zich zelve afgevraagd - ligt dat punt nog binnen het tijdperk van het bestaan der eerste joodsch-christelijke gemeente en van de werkzaamheid van Paulus? Het antwoord moest ontkennend uitvallen, omdat de dogmatische voorstellingen van dat evangelie, met zijn zich niet (gelijk bij Paulus) vernietigenden, maar zich integendeel in zijne bovenaardsche heerlijkheid openbarenden Logos, zijn opstanding en gericht reeds hier op aarde, zijne scherpe tegenstelling

tusschen christendom en jodendom, en zooveel anders meer, van eene zienswijze getuigen, die eerst door de phase van het Paulinisme heen zich heeft kunnen ontwikkelen, en het zelfs waarschijnlijk maken, dat eerst een betrekkelijk langen tijd na Paulus, ten gevolge van de voortdurende gisting der vrijere denkbeelden van dien apostel, in verband met den loop der gebeurtenissen op kerkelijk en staatkundig gebied, zulk een geschrift heeft kunnen te voorschijn treden. Een soortgelijke ontwikkeling valt bij een nauwkeurig onderzoek, dat hier echter door geen voorbeelden gestaafd kan worden, op te merken in de wijze, waarop de feiten der evangelische geschiedenis in het 4de evangelie worden medegedeeld, vergeleken met de berichten der Synoptici, waaruit dan bij natuurlijke gevolgtrekking schijnt te moeten worden afgeleid, dat het eerst na de laatstgenoemden, bepaaldelijk na Lukas, en dus vermoedelijk ook na het boek der Handelingen geschreven werd. Gaan wij verder in ons onderzoek van de oudste christelijke literatuur, wij komen dan op Justinus Martyr, en bevinden, dat het door hem geschetste beeld van Jezus nog geheel aan dat der Synoptici beantwoordt, uitgenomen dat ook hij in Jezus den Logos ziet, dien hij echter niet (zooals bij Johannes) *vleesch*, maar *mensch* laat worden. Uit dit een en ander schijnt te blijken, dat hij het 4e evangelie nog niet gekend, althans niet als gezaghebbend gebruikt heeft, en tevens, dat zijne voorstelling, als minder ontwikkeld, antérieur is geweest aan die van den schrijver van dat evangelie; waaruit dan zou volgen, dat dit eerst ontstaan kan zijn, zoo al niet na, dan toch niet lang vóór dat Justinus Martyr zijne eerste apologie en zijn dialoog met Tryphon, d.i. omstreeks het jaar 140, te boek heeft gesteld. Trouwens, juist dit is de tijd, waarop wij, bij een nauwkeurigen blik op den intellektuelen toestand dier dagen, met veel waarschijnlijkheid als den tijd der vervaardiging van het 4e evangelie worden heengewezen. Die tijd was de bloeitijd der heidensche gnostiek, wier aanvallen tegen het christendom vooral in de hoogeie kringen der toenmalige zamenleving niet zonder gevolg bleven. Dat er voorts, bij alle verschil, verwantschap tusschen die gnostiek en het 4e evangelie bestaat, blijkt wanneer wij bijv. letten op de kennelijke overeenkomst tusschen beiden in terminologie en spraakgebruik; de wijsgeerige grondbegrippen, vooral de dualistische wereldbeschouwing, door beiden gehuldigd; de allegorische methode, eindelijk, aan beiden eigen, zelfs met toepassing op feiten der evangelische geschiedenis. ‘Zou het’ - vraagt Scholten, bl. 455 - ‘in dezen stand van zaken onwaarschijnlijk zijn te achten, dat een christelijk denker, doortrokken van de wijsgeerige ideën des tijds en de gnosis op zich zelve waarderende, zich tot taak gesteld had, om de wilde en fantastische gnostiek, als schadelijk voor de godsdienst, te hervormen, en, zoowel in het belang van het christendom als van de ware gnosis, een geschrift als het 4e evangelie had opgesteld, waarin de gnosis uit de sfeer eener onvruchtbare abstractie tot die der

werkelijkheid terug gebragt, waarheid en leven, van abstracte ideën, tot beginselen des levens, en aan den Logos der gnostiek, als het inbegrip van al wat goddelijk is, in den persoon van Jezus eene concrete zigtbare gestalte gegeven wordt?' Voorzeker heeft deze vragend uitgesproken onderstelling niets, waardoor wij ons van hare aanneming zouden laten terughouden, indien wij eenmaal het geloof aan de authentie van het 4e evangelie hebben laten varen, en wij vereenigen ons daarmede te eer, wanneer wij zien hoe zij ook door eene vergelijking van den inhoud en de strekking van dat geschrift met andere godsdienstig-wijsgeerige verschijnselen uit dienzelfden tijd krachtig wordt aanbevolen. Zoo vinden wij bij den 4en evangelist wel een sterk gekleurde anti-judaïstische richting, waardoor hij van de eene zijde nadert tot de gevoelens, door Marcion en zijne volgelingen voorgestaan, maar van den anderen kant ook een niet onduidelijk streven, om de door dezen gevoerde oppositie te corrigeeren en als binnen zekere palen terug te brengen, door vermijding van het scheve en overdrevene, aan eene denkwijze eigen, volgens welke bijv. de God van Israël niet dezelfde was als de God die zich in Christus geopenbaard had, maar een vijandig tegen dezen overstaande demiurg of wereldformeerder. Zoo laat zich evenzeer beweren, dat het 4e evangelie tot correctief moest dienen voor de overspannen denkbeelden der Montanisten, die, ongeveer in diezelfde dagen van godsdienstige gisting, met de verkondiging optraden van 's Heeren nabij zijnde komst, met het oog daarop eene strenge ascese predikten, het huwelijk ontrieden, het martelaarschap verhieven, en dit *réveil* voorstelden als eene werking van den Parakleet of H. Geest, eene voortzetting van de charismata der apostolische kerk. 'Was het dan niet natuurlijk' - zoo hooren wij Scholten nogmaals vragen, blz. 464 - 'dat een man van de geestkracht van den vierden evangelist zich opgewekt gevoelde om een geschrift te leveren, waarin hij ter eene zijde met het Montanisme de waarheid erkent, dat de H. Geest bestemd is om als een andere parakleet de plaats van Jezus te vervangen, en hiermede het beginsel handhaaft der christelijke vrijheid en zelfstandigheid, maar ook ter andere zijde dit ware denkbeeld vrijhoudt van de droomerijen der Montanisten, en voor hun zinnelijk chiliasme (verwachting van een duizendjarig rijk) het denkbeeld eener geestelijke en voortdurende komst van Jezus, als de ware leer der *μ□λλοντα* (toekomende dingen) in de plaats stelt? En is dit de verhouding van het vierde evangelie tot de vrije beweging, die, reeds vroeger voorbereid, tegen het midden der tweede eeuw, in Montanus en diens aanhang zijne uitdrukking vond, dan worden wij ook hier weder, op de vraag wanneer het 4e evangelie ontstaan is, naar het laatste tiental jaren van de eerste helft der tweede eeuw verwezen.'

Dat dit tijdstip, ofschoon misschien wel iets later dan noodig was door Scholten gesteld, toch niet willekeurig gekozen is, daarvoor zou

ons eindelijk nog een bewijs kunnnen geleverd worden door de straks reeds genoemde twisten over de viering van het pascha, en het onmiskenbaar verband dat er tusschen den oorsprong en het beloop van dezen en de voorstelling van het 4e evangelie heeft bestaan. Daar dit verband zich echter bezwaarlijk met weinige woorden laat duidelijk maken, zoo acht ik het beter hierover te zwijgen en met de mededeeling van het voorafgaande mijne taak voor de lezers van dit Tijdschrift als afgewerkt te beschouwen. Trouwens, ik meen dat de slotsom der kritiek van het evangelie naar Johannes door het gezegde voldoende werd toegelicht. Het is ons gebleken, hoe zij er niet door luim, door wondervrees of soortgelijke motieven, maar inderdaad alleen door een onpartijdig historisch onderzoek toe gebracht is, de authentie van dat geschrift te ontkennen, en, met eerbiediging van zijne uitnemende innerlijke waarde, als poging om de ideale persoonlijkheid van den Heer tot draagster van de waarheid te maken, gelijk men die in het licht zijns geestes in vervolg van tijd had leeren aanschouwen, - het te rangschikken onder de produkten eener latere literatuur. Dat overigens de debatten over deze zaak nog altoos niet als gesloten kunnen worden aangemerkt, zij gereedelijk toegegeven. Het zal dan ook misschien nog geruimen tijd duren, vóórdat men zich met de hier voorgedragen resultaten, zij 't slechts in eenigzins wijderen kring, kan vereenigen. Te eer laat zich dit verwachten, nu de behoudende partij, voor wie de echtheid van het 4e evangelie een levensvraag is, in het gezag van een man als Tischendorf een nieuwen en krachtigen steun voor haar gevoelen gevonden heeft. Wat mij intusschen betreft, - ik erken gaarne dat het der kritiek nog niet gelukt is alle bezwaren op te lossen, en dat er tegen de détails der hier voorgedragen bewijsvoering nog wel min of meer gewichtige tegenbedenkingen kunnen gemaakt worden; doch wat de slotsom zelve aangaat, deze stond sints lang bij mij vast, en ik ben door de lezing van Scholtens doorwrocht betoog in die overtuiging slechts versterkt geworden. Zulk een betoog is dan toch ook waarlijk nog wat anders dan de bewijsvoering vervat in het dunne brochuretje, waarin de gansche evangelieën-kwestie, het ontstaan van de Synoptici en van Johannes beiden, ja het ontstaan van al de andere boeken des Nieuwen Testaments op den koop toe, op magistralen toon door een Tischendorf wordt afgehandeld. Terwijl men bij de lezing van dat vlugschrift - waarop ik, als gezegd, later hoop terug te komen - zich zelven verbaasd afvraagt, of de kritiek der laatste eeuw dan met volkomen blindheid is geslagen geweest, en hare duurst verworven resultaten dan zóó weinig te beduiden te hebben, dat zij zóó gemakkelijk en met zóó weinig omhaal van woorden kunnen worden omvergeworpen, - voelen wij ons hier daarentegen voor een werk geplaatst, dat ons niet verbaast, maar ons onwillekeurig achting inboezemt, omdat de zaak, waaraan het gewijd is, op een harer waardige, echt grondige wijze, niet mees-

terachtig maar meesterlijk daarin behandeld wordt. Het schijnt dan ook te mogen betwijfeld worden of zij, die een boek als dat van Scholten werkelijk *gelezen* hebben, zich wel zoo spoedig op Tischendorf beroepen zullen. Ik voor mij - om nogmaals op mij zelven terug te komen - erken volgaarne, dat ik mij, in weerwil van den Leipziger criticus, met de voorname strekking daarvan geheel blijf vereenigen. Slechts één bezwaar, dat zich hierbij nog altoos doet gevoelen, en welks oplossing, ook door Scholten niet beproefd, ons welligt nooit zal gegeven zijn. Wij hebben in het 4e evangelie den arbeid voor ons van een man, die, wat geest en genialiteit aangaat, ongetwijfeld een der grootsten was onder zijne tijdgenooten, en van wien het derhalve minstens vreemd mag geacht worden, dat wij verder niets van hem vernemen, nergens elders een spoor van zijne werkzaamheid terug kunnen vinden. Wie was, zoo blijven wij vragen, wie was die Anonymus? Was hij misschien iemand, die in den bloeitijd des levens werd weggerukt, en wien het derhalve niet vergund was, eene eenigzins beduidende rol te vervullen op het tooneel dezer wereld? Het éénige wat wij op die vragen kunnen antwoorden is: wie of wat de schrijver van het 4e evangelie geweest is, weten wij niet; dat weten wij, dat het geschrift, als afdruk van zijn even diepdenkenden als tot de hoogste hoogten zich verheffenden geest, aan de kerk door hem nagelaten, te midden van zooveel dat der verandering gewijd is, zich in het voorkomen en de frischheid mag beroemen eener eeuwige jeugd, en dat het der kritiek dan ook nimmer te doen kan zijn om den inhoud van zulk een geschrift te bestrijden, mits men zich daarop slechts niet beroepe tot staving van het geschiedkundig gezag van feiten, die geen feiten zijn, maar den schrijver slechts gediend hebben tot inkleeding van eene religieuse idée.

Dr. D. HARTING.

Hebben de modernen geen God? Of is hun geloof eene dwaasheid voor de wetenschap?

> ‘De geest schept, als 't ware, zijne gedachten uit de natuur, ontleent aan de wereld zijn inhoud, denkt na wat de wereld hem voordenkt.’
> *De Zelfopenbaring Gods in den menschelijken geest.*

Ga den inhoud van den geest slechts na; spoor het wezen na van de menschelijke wijsheid en deugd; en zie of het iets anders is dan een poging om het begrip, dat in de natuur gegeven is, in een men-

schelijk begrip te vertolken, om de gedachte, die de wereld ons voorhoudt, op menschelijke wijze uit te drukken.

Beginnen wij met de eerste regelen van orde, regelen die het leven van ieder persoon, huisgezin en maatschappij beheerschen; zijn die regelen geene navolging van de vaste orde, waarin dag en nacht, zomer en winter, zaaing en oogst elkander afwisselen? Zijn in de behoeften van ons lichaam, in de onafwijsbare eischen van ons leven, niet de dadelijke en duidelijke aanwijzingen gegeven van een leefregel, van een gezondheidsleer? Wanneer hartstocht en liefde, als met den dwang eener wet den jongeling bewegen tot het sluiten van een huwelijk, wordt hij dan niet onwillekeurig in een stelsel van huwelijksen vaderplichten ingeleid? Is niet het eerste wat zich in de samenleving aan ons opdringt de aangeboren gelijkheid en de onderlinge afhankelijkheid der menschen? En is daarmede niet de plicht der goede trouw, der rechtvaardigheid en gedienstigheid van zelf gegeven?

Raadpleeg de menschelijke bedrijven, kunsten, wetenschappen. De aarde, die de menschen voeden moet, stelt aan hun' arbeid eischen, die recht verstaan het aanzijn geven aan de landhuishoudkundige wetenschap. Met het stelsel onzer levensbehoeften correspondeert een stelsel van vrije vermogens, en een stelsel van natuurkrachten en natuurproducten, die in hun onderling verbond de menschelijke beschaving daarstellen. Maar de harmonie tusschen de behoeften die ons drijven, en onze vermogens, die naar hunne eigene wetgeving werkzaam zijn, en de natuur die den mensch schatting brengt - die harmonie zetelt niet in elk dezer factoren, maar zweeft boven alle - die harmonie zetelt in de wereldorde, die dus de eigenlijke wetgeefster des levens en leermeesteres der beschaving is.

Hoe verder dit verbond tusschen den mensch en de natuur zich uitstrekt, hoe meer de menschelijke volmaking toeneemt. Elke nieuwe waarheid is slechts de erkenning van een vroeger niet begrepen eisch des levens; elke wetenschappelijke ontdekking is slechts het inzicht in eene nieuwe betrekking tusschen den mensch en de natuur. In de wetenschap is geene scheppingskracht, zij kan slechts luisteren, verstaan, naspreken; haar geheele inhoud is een geschenk der natuur, haar geheele verdienste bestaat in het aannemen.

Een leven overeenkomstig de natuur is van oudsher de overgelevorde omschrijving van de menschelijke wijsheid. Die wijsheid zetelt natuurlijk in de ervaring van het oudere geslacht, dat als de tolk der natuur boven het jongere geslacht staat. In de wereldorde is dus tevens de opvoeding en het onderwijs gegeven en de overlevering die de moeder der wetenschap is.

Zoodanig is de wereldorde of het niet-Ik, dat tegenover het vrije en denkende Ik des menschen staat. En wanneer wij die verhouding der wereldorde tot ons Ik tot den grond nagaan, wat vinden wij dan? Door de wereldorde buiten zijn wil of toedoen tot het aan-

zijn geroepen moet het Ik haar als zijn' schepper erkennen, als zijn onderhouder, zijn wetgever, zijn leermeester en opvoeder, zijn allerheiligst voorbeeld.

Als het rijzen en verdwijnen van eene golf in den oceaan zoo is het verschijnen van het menschelijk Ik op het tooneel des aardschen levens. Maar de Schepper des menschdoms blijft dezelfde van geslacht tot geslacht. Hij gaat voort in de harten der menschen de wet der rechtvaardigheid en barmhartigheid te leggen, hoe flaauw zij in mijn binnenste ook spreekt. Hij is de Eeuwige, getrouwe, volmaakte, tegenover wien ik mij ellendig en nietig gevoel. Zijne zon straalt van eeuw tot eeuw als een getuige van alomvattende liefde. Zijne natuur is het beeld van onuitputtelijke moederzorg. Wat is de orde van mijn leven tegenover de orde die Hij in zijne wereld handhaaft? Wat is mijne gehoorzaamheid tegenover de onkreukbaarheid zijner heilige zedewet?

Zoo komt zijne opvoeding ons te hulp en dwingt ons Hem te erkennen. Want in Hem leven wij, bewegen ons en zijn wij. En nu verkrijgt het ingeboren postulaat onzer rede, als welke profeteert dat er maar één wezen en dit wezen geest is, zijne ware beteekenis. Want door de ondervinding gedragen, gevoelen wij dat het wereldwezen of de Eeuwige, Waarachtige niet slechts geest, maar allervolmaaktste geest, dat is wijsheid, heiligheid, liefde zijn moet in zulk een zin dat in Hem niets anders is: Licht zonder duisternis, het van liefde doordrongen Albestuur.

Eerst door deze erkenning komt de menschenwaarde tot haar recht. Want is het den wil onmogelijk om van zijne vrijheid of aangeborene souvereiniteit afstand te doen, en is hij tegenover de Almacht der wereldorde in de volstrektste afhankelijkheid geplaatst - dan moet òf de mensch de wrokkende slaaf worden van het noodlot òf door kinderlijke overgave aan den Allerhoogste de ware vrijheid verkrijgen. Hij alleen is vrij en meester van zijne daden die hetgeen hij doet in overeenstemming doet met de wereldorde en het wereldbestier; en die vrijheid heeft alleen de mensch die zijne plannen en ontwerpen van God zelven heeft, die slechts wil wat God wil, slechts doet wat God gebiedt.

S.F.W. ROORDA VAN EYSINGA.

De kerk en de modernen.

‘'t Gaat te ver,’ sprak tot mij een oud man, die niet tot het ras der godgeleerden van beroep behoorde, en dien ik kende als een scherpzinnig en tevens bedaard opmerker.

‘Wat te ver?’ vroeg ik hem uit plaagzucht, want ik wist wel, wat hij bedoelde, maar had nu eenmaal een afkeer van die geijkte uitdrukkingen, die als 't ware pasmunt zijn geworden.

‘Wel’, antwoordde hij, ‘met de moderne theologie. 't Is verschrikkelijk,’ en hierbij keek hij mij uitdagend aan.

‘Zoo;’ hernam ik, en ik had volstrekt geen lust mijn vriend het land op te jagen door de gewone schoolsche opmerking, dat 't onverschillig is, hoe *ver* we gaan, als wij de waarheid maar met ons hebben; dit stuitte mij tegen de borst, te meer daar ik, praktisch man, de eischen van het leven tegenover de afgetrokken wetenschap maar al te goed kende; er lag met zijn oog gezien veel waarheid in 't geen hij zeide, en ik was onpartijdig genoeg om dit te erkennen, - ‘ik stem u volkomen toe; het verschil van denkwijze is te groot geworden, en 't schijnt haast onmogelijk, dat de orthodoxen en modernen in één genootschap werkzaam zijn; het geheele levensbeginsel is een ander geworden, en schoon het einddoel, dat zij beoogen 't zelfde moge zijn, ze loopen in middelen zoo uit een, dat er aan geen verzoening te denken valt; wat de een opbouwt, breekt de ander af.’

‘Dat ben ik geheel met u eens,’ ging mijn vriend voort, en zijn gelaat verloor dien strakken plooi, en met kennelijk welbehagen schoof hij wat dichter bij; ‘ik behoor volstrekt niet tot die orthodoxen, die alle licht schuwen; ik ben voor mijnen doen zelfs zeer liberaal, maar als ik modern moet worden, dan weet ik niet meer wat ik gelooven moet. 't Is mij onbegrijpelijk, hoe zoo iemand predikant kan blijven; ze hooren niet in de kerk en hun prediking ergert iedereen.’

‘Dat de modernen niet in de kerk hooren, dat wil ik u wel eens zien bewijzen,’ hernam ik, eenigszins geraakt over den uitval van mijn vriend, die echter daarmeê niets persoonlijks bedoelde. ‘Ik weet zeer goed, dat ge met uw gevoelen niet alleen staat en ge als rechtspersoon u tot zulk een vonnis bevoegd acht. Maar op welken grond? De eed, dien wij hebben afgelegd, de geloofsbelijdenis, die wij onderteekend hebben, zijn zoo uiterst rekbaar, dat met geen mogelijkheid meer is op te geven, wanneer iemand tot de kerk behoort en wanneer niet. Iedere uitspraak in rechten zou dus afhangen van het bijzonder gevoelen van den rechter, en daarmeê tamelijk willekeurig worden. Maar dit nog daargelaten; die modernen waren eens jongelingen, die door een mengsel van vromen ijver en ijdelheid gedreven werden om predikant te worden, of wilt ge liever, ze verlangden werkzaam te zijn op godsdienstig gebied. In ons werelddeel van overleveringen was daarvoor geen andere gelegenheid dan de gewone bekende weg; vrije gemeenten zooals Amerika die heeft, komen in de gedachten van een Europeaan niet op, of alleen als een hersenschim. Velen van die modernen waren toen zoo al niet orthodox, dan toch nog zeer goed bruikbaar, ook volgens uwe overtuiging, om predikant te zijn. Maar de kerk eischte van hen, dat zij een academische opleiding zouden

ontvangen; aan geen andere leeraars wordt de bevoegdheid in ons vaderland verleend, en daarmeê geeft de kerk eene moderne opvoeding aan hare toekomstige vertegenwoordigers. Zelfs in het vrome Sticht worden zij bij hunne voorbereidende studie aan zulk een kruisvuur blootgesteld, dat verreweg het grootste en zeker niet het minste gedeelte zich op genade en ongenade moet overgeven. Uwe redenering komt dus hierop neder: de kerk en de modernen zijn onvereenigbaar; de kerk, die den predikant eene moderne opleiding gegeven heeft, zegt, zoodra zijn opvoeding voltooid is: 't spijt mij, ik kan u niet langer gebruiken.'

Mijn vriend zweeg een oogenblik; onwillekeurig waren wij er toe gekomen om partij te trekken, wat anders onze gewoonte niet was. Hij noch ik hielden van kerkelijke gesprekken; tegen onzen zin waren wij op dit terrein van voetangels en klemmen gekomen, en nu kleingeestig genoeg om onze fout niet te willen inzien.

'De zaak zou dus', begon hij weêr, 'afhangen van de organisatie der kerk; ik voor mij verlang er hartelijk naar, dat art. 23 werkelijkheid zal worden. Dan zult ge zelf zien, in hoe verre de gemeente van moderne predikanten belieft gediend te wezen. Voor 't overige moet ik zeggen, dat al hadt ge volkomen gelijk in uw redenering, ik voor mij niet verlangen zou om predikant te zijn en eene betrekking te bekleeden, die - ge moogt zeggen wat ge wilt, - den schijn heeft van oneerlijkheid.'

'Ik dacht, dat ge wijzer waart,' viel ik hem in de reden, 'en de illusie van art. 23 bij u althans verdwenen zou zijn. Wacht ge, dat art. 23 eerlijk en oprecht door de synode zal worden ten uitvoer gelegd en de wet, indien zij ooit tot stand komt, op de rechtvaardigheid gegrond zal zijn, dan kunt ge even goed verlangen, dat Pius IX keizer Napoleon zal voorstellen om zijn troepen uit Rome terug te trekken. Buitendien dacht ik, dat wij genoeg hadden van directe verkiezingen, naar 't geen wij daarvan in de laatste jaren gezien hebben. Maar gesteld eens, dat Pius IX en Victor Emanuel elkander op het Kapitool zullen omarmen, en eene aristocratische synode de rechten des volks erkennen, dan zal de regering tevens in de nieuwe wet op het hooger onderwijs moeten bepalen, dat zij er enkel eene theologische faculteit op nahoudt uit luxe, want dat zij de lessen, die daar gegeven worden, voor de toekomstige predikanten volstrekt niet meer verplichtend stelt. Gij orthodoxen meent, dat alles heel gemakkelijk en er maar heel weinig noodig is om u voor de toekomst de heerschappij te verzekeren; de moderne theologie is bij u een luchtverschijnsel, dat evenals de kometen, van daag komt en morgen verdwijnt; in uwe adamietische onschuld vergeet ge, dat die moderne theologie één is met het bestaan der wetenschap en haar gevolgen voortduren, ook al werd de synode, al werden de kerkeraden, al werden de predikanten een voor een zoo orthodox als de professoren

te Kampen. Daarom is uw verwijt van oneerlijkheid zoo ongepast. Jaren geleden waren wij zelf orthodox, vergeleken althans met 't geen wij nu zijn; wij hebben - zal ik zeggen tot onze vreugde of onze smart - kennis gemaakt met de wetenschappelijke resultaten eener onpartijdige kritiek, wij zijn terug geschrikt van een Strauss; maar toen wij hoorden, dat die man waarlijk niet uit tijdelijk belang of voordeel de slotsom van zijn onderzoek openbaarde, toen wij gevoelden welk een edele moed en zelfverloochening er toe behoorde om zoo te handelen, toen begrepen wij, dat 't billijk was hem te hooren. Een ding was ons in onze jeugd niet genoeg geleerd en wel dit, dat iedereen, die niet orthodox was, bezeten werd door een boozen geest en onder de macht des satans sirenen-liederen kon zingen, waarvoor wij ons te wachten hadden. Gemeenschappelijk en eenstemmig was de hulde die wij brachten aan een Baue; onze overgang, die ons meer kostte dan menige orthodoxe zou denken, vond buitendien navolging bij een tal van leeken (?!). Duizenden staan nu aan onze zijde en zijn met ons onherroepelijk verloren voor de orthodoxie. Zijn wij dan oneerlijk, als wij onze overtuiging uitspreken, van onzen strijd uit vroeger jaren gewagen?

Er zijn velen die ons wantrouwen; velen zijn met zekere bitterheid tegen ons bezield. Waarom? Spreken wij uit willekeur tegen de overlevering, is het verregaande oppervlakkigheid, die ons verleidt? Men spreekt niet uit willekeur of oppervlakkigheid uit, wat zeer zeker ons nadeel is. De priesters, die terug gaan tot het verledene, hebben een goed leven; komen ze niet uit overtuiging, dan werpt men zilver in de schaal, totdat die zwaar genoeg is om overtuigd te zijn van eene "roeping van den Heiligen Geest." Zoo zou ik meer voordeelen kunnen opnoemen, die wij vaarwel hebben moeten zeggen; zoeken wij met de wetenschap den hoogsten vrede te hebben, wij kunnen voor de gemeente niet spelen met een martelaarskroon, - wij zouden er buitendien niet van houden; - wij hebben noch het geld noch den invloed der priesters; - en wij zouden meer nut kunnen doen, indien niet juist zulke priesters in het verborgen het rad van wantrouwen draaiden en speculeerden op de onkunde der menigte.'

'Ge begint heftig te worden,' antwoordde mijn vriend; 'ik twijfel of ge mijn bedoeling wel goed begrepen hebt; ik bezigde het woord oneerlijk niet in dien algemeenen zin; er zijn zonder twijfel onder de modernen mannen, aan wier eerlijkheid niemand twijfelt en wier overtuiging iedereen eerbiedigen zal, al kan hij die niet deelen; maar er zijn er onder de modernen velen, die met godsdienst weinig op hebben, en dan predikant te blijven, dat vind ik oneerlijk, en ik weet, dat ge dit met mij eens zult zijn.'

'Zonder twijfel; maar oordeelt men daarover niet te lichtvaardig? Als een moderne weinig eerbied toont te hebben voor de overgeleverde *vormen* van het christendom, dan volgt daaruit niet, dat hij ook het

wezen van de godsdienst van Jezus minacht; dat het feit echter kan bestaan, wil ik u niet betwisten, schoon ik er ongaarne over spreek; oneerlijkheid in het godsdienstige, bij welke richting dan ook, behoort tot het vreeselijkste wat ik ken. En toch is er niets bevreemdend in, dat dit feit gevonden wordt; ik zoek de oorzaak minder in het karakter der personen dan wel in hun geheele verhouding en opvoeding. Er zijn een tal van predikanten, die van der jeugd af aan van hun toekomstige betrekking geen ander begrip hebben gehad dan het bekleeden van een soort van stand, het vervullen van een *fatsoenlijke* betrekking, die nimmer iets gevoelden van het verhevene, dat den geestelijke in den goeden zin des woords eigen moet zijn; zij dragen den doodelijken stempel der priesterkaste. Geestelijke geslachten schijnen niet te kunnen bestaan; even als familie-huwelijken zijn zij gedoemd om uit te sterven. Zij zijn behoudend, om 't even of zij orthodox of modern zijn; in 't laatste geval zijn zij meestal te herkennen aan hun opgeblazen, met “de tale Kanaäns” doorregen taal, die zoodra men ze gaat ontleden op niets neêrkomt.’

‘Ge noemt daar iets, waarover ik wel eens heb nagedacht, en nu komt 't mij verklaarbaar voor, hoe vele moderne predikanten bij sommige luidjes een reuk van orthodoxie van zich geven. 't Is te hopen, dat dit onbewust geschiedt - onwetend zondigt niet, zegt het spreekwoord, - anders ware zulk een bestaan diep verachtelijk. Maar eens aangenomen, dat gij modernen 't bij het rechte eind hadt, wat ik voor mij niet geloof, - zou het dan niet beter zijn, dat ge het volk langzaam voorbereidt; waartoe dient het alles te zeggen, wanneer het volk daarvoor nog niet rijp is? Plotselinge overgangen doen gewoonlijk meer kwaad dan goed; ze breken af in plaats van op te bouwen. Mij hindert altijd bij de modernen dat ruwe, ondoordachte, dat onbekookte, waarmeê zij hun meeningen voordragen; ik krijg zoo het denkbeeld, als ik hen hoor, dat ze mij, ouden man, voor een armen stumper houden, die tevreden moet zijn, als hij zich hier of daar in een hoekje verbergen mag en zich stil houden. Mij dunkt, ge moest toch begrijpen, dat 't er zoo niet bij ons in wil?’

‘Mijn inziens’, antwoordde ik, en de weemoed, die zich op het gelaat van mijn vriend vertoonde, maakte op mij een pijnlijken indruk, ik gevoelde, dat hij ook voor mij eene gewichtige waarheid uitsprak(*), - ‘mijns inziens legt ge daar den vinger op een zwakke plek aan vele moderne theologen eigen; ik beschuldig mij zelven wel eens, dat ik mij niet genoeg verplaats op het standpunt mijner hoorders, mij

(*) Ik bracht mij de woorden te binnen van Laurent: Nos sympathies ne sont pas pour le paganisme; mais les angoisses de notre époque nous font compâtir aux douleurs qu'enfante une civilisation qui s'écroule. Quand il se fait une de ces grandes révolutions, qui bouleversent la société jusque dans ses fondements, *il y a comme un déchirement dans les âmes; elles sont partagées entre le regret du passé et l'aspiration de l'avenir. Il n'y a pas de temps plus amers.*

Etudes sur l'histoire de l' humanité. Tom IV. p. 238.

niet genoeg voor den geest houd, hoe smartelijk het ook mij eenmaal viel om afstand te doen van de denkbeelden mijner jeugd, en hoe hard het moet zijn om iemand te hooren vertreden en gering achten wat, om welke reden dan ook, ons dierbaar en heilig is. Ik geloof werkelijk, dat velen er onder lijden, meer dan wij wel denken. Het platteland telt b.v. een overgroot aantal eenvoudigen van geest, die zoo naïef orthodox zijn, dat men zich bepaald geweld aan moet doen om hen te bestrijden; ik dacht bij hen dikwijls aan het bekende gezegde van Huss, als zij over het vreeselijke van de "nieuwe leer" begonnen; dezulken zijn nu ook gewoonlijk verzot op het kerkgaan en hooren daar welk een ongelukkig geloof die orthodoxie toch wel is.

Toch geloof ik aan den anderen kant, dat een zachte en geleidelijke overgang tot de hersenschimmen behoort. Iemand van een zacht, meêgaand karakter zal al licht dien weg inslaan, en men moet iets demonisch hebben om er bepaald *behagen* in te vinden iemands geloof te bestrijden; een soort van taktiek, die zweeft tusschen gezond verstand en onoprechtheid, heeft oppervlakkig veel om zich aan te bevelen, maar de geschiedenis leert ons nu eenmaal, dat er omwentelingen noodig zijn om iets groots tot stand te brengen. Het midden zal altijd het grootste gedeelte der menschen bevredigen, - en altijd zal men zien dat 't op het "malle midden" uitloopt. Erasmus was een man naar uw hart; hebt ge hem liever dan den ruwen, onhandigen Luther? Men geeft, dunkt mij, onze hooggeroemde 19e eeuw te veel eer door te meenen, dat de wetten der ontwikkeling verouderd zijn. Zonder onweer of storm wordt nimmer de dampkring gezuiverd en zonder omwentelingen is de menschheid nooit een stap verder gekomen. Daarom geen halfheid, geen vergoelijken van de groote punten van verschil. "Pour vaincre il faut combattre"(*), zegt de Gasparin, en 't is waar.'

'Duid 't mij niet ten kwade', viel mijn vriend in, 'als ik u zeg, dat ge met zulke groote woorden niets anders doet als mijn lachlust opwekken. Als gij modernen van strijden spreekt, dan denk ik liefst aan een windmolen en het oude versje: 'er liepen vier oude...'; waarover loopt uw zoogenaamde strijd anders als over begrippen, verklaringen, kortom luchtspiegelingen, waarin men nooit verder is gekomen. Meent ge waarlijk, dat de menschen beter zullen worden, gelukkiger, wanneer ze niet meer aan wonderen gelooven en 't volk u aankomt met al zulke vreemde woorden als legende, sage, mythe? Och, zie

(*) Mocht van onzen strijd gezegd worden wat de Gasparin zoo schoon en zoo juist schreef over de slavernij in Amerika: si la question est vivante, si on ne s'en détourne pas avec une molle indifférence, c'est une preuve du serieux des convictions. Il faut qu' on se passionne autour des grands problèmes sociaux. In: *un grand Peuple qui se relève* - les Etats Unis en 1861. Gelukkig de man, die zoo voor een zaak bezield is, zoo heilig daaraan gelooft, en na een viertal jaren de overwinning mag vieren. Ook na het eindigen van dien verheven strijd is dat boek lezenswaardig om de warmte van overtuiging, het profetisch bewustzijn, waarmeê 't geschreven is.

toch niet zoo laag op ons orthodoxe luidjes neêr; wij hebben ook onze tijden, dat wij uitroepen: ‘o sancta simplicitas!’

‘Ik moet u zeggen’ antwoordde ik, wat warm geworden door den spottenden toon, ‘ik moet u zeggen, dat gij de modernen en hun beginsel slechts zeer oppervlakkig kent. Er mogen zulke modernen zijn als uwe windmolens, even goed als er orthodoxen te over zijn, die meenen, dat een van buitengeleerd credo iemand tot een steunpilaar der Kerk maakt, en een toovermiddel is om in den hemel te brengen, - ik wil noch de orthodoxen noch de modernen naar zulk een treurigen maatstaf beoordeelen. Geloof mij, gij kent ons niet, als ge meent dat 't ons enkel te doen is om het volk andere begrippen te geven. Wat wij in de orthodoxie bestrijden is het supranaturalisme in al zijn gevolgen voor het praktische leven. Laat ik u een voorbeeld geven, want anders komen er nog meer *ismen.* Ik trof in een huisgezin een kind aan, dat jaren achtereen sukkelde; nu had 't d' een dan d'andere ongesteldheid; het kind was goed gebouwd, en zoover ik kon nagaan, was er niet één reden, waarom dat kind niet gezond zou zijn. Na lang vragen en zoeken, kwam ik eindelijk zoo ver, dat de ouders mij bekenden, dat de huid geheel was verwaarloosd. Ik wees er hen op, hoe zij 't in hun eigen macht hadden hun kind gezond te maken en te behouden. Wat was het gevolg hiervan? Het eind der overwegingen was: de kinderen waren gezond en stierven door den wil van ‘onze lieve Heer,’ en niet door verwaarloozing der ouders. - Zeg niet, dat dit *feit* een type is, overdrijving, dweeperij; 't is een zeer gewone, ja een noodzakelijke gevolgtrekking van het gewone wonder- of bijbelgeloof; vindt ge dit niet bij alle orthodoxen, zeg dan gerust, dat de natuur bij hen boven de leer gaat, dat zij in de praktijk moderner zijn, dan zij wel willen erkennen.

De roeping der godsdienst is volgens ons beginsel den mensch te verheffen, te ontwikkelen, hem zijn plaats in de schepping te leeren begrijpen, zijn macht te verstaan en alles aan te wenden tot veredeling van zijn leven op aarde. Modern zijn is breken met die wereldbeschouwing, waarbij de mensch het slachtoffer is van het leven; een voorwerp van willekeur in de hand der Godheid. Over alle zijden is overgeleverde beschouwing van de christelijke godsdienst eene die den mensch vernedert, dompt, vertreedt. In plaats dat het Evangelie voor den mensch is een blijde boodschap, die hem blijmoedig en vroolijk de oogen doet opslaan, wordt in Jezus' naam op iedere christen-ziel de stempel gedrukt van hypochondrie en door de vreeselijke voorstellingen van God voorbereid tot een zeker aantal benauwende nachtmerriën. Onze strijd is het wegruimen van al den ballast, waarmeê de geest onnoodig is bezwaard; ons recht om zulks in de kerk te zeggen en te beproeven, is de nalatenschap van Jezus van Nazareth, zijn onverminkt, onverbasterd testament; zijn ideaal van den

mensch is ook het onze, gewijzigd naar de ontwikkeling, naar de meerdere kennis van het stoffelijke leven in onzen tijd. Er zijn onder onze geestverwanten wel, die zeggen, dat de godsdienst, die Jezus predikte, begrepen is in een klein aantal dichterlijke eigenschappen, die met de werkelijkheid van het dagelijksch leven in eeuwigen strijd zijn, wij kunnen 't niet over ons geweten verkrijgen om te berusten in deze al te pessimistische redenering: het Evangelie van Jezus is niet verwezenlijkt, - daarom kàn 't niet verwezenlijkt worden. Neen, zeggen wij, de Kerk is met haar leerstellingen het spoor van den Nazarener bijster geworden, wij willen zijn beeld herstellen, wijzen op zijn menschelijkheid, zijn adel, zijn geloof, zijn liefde, zijn nederigheid, wij zullen vragen: ‘zouden wij gelukkig wezen als wij zoo waren? is dat de ware mensch?’

‘Er is veel schoons in zulk eene beschouwing’, hernam mijn vriend, ‘ik kan mij begrijpen, dat iemand zich zulk een in zijn oog edel doel voorstelt en met vuur er voor strijdt; maar er is voor zoo iemand geen plaats in de Kerk, dat houd ik vol. Ik vind den weg van Busken Huet en Pierson eerlijker; iemand die zoo schrijft in “*de Tijdspiegel*” past niet meer op den kansel; ik moet u zeggen dat ik mij daar schrikkelijk aan geërgerd heb en 't mij groot genoegen deed, toen ik hoorde dat Pierson zijn betrekking had nedergelegd.’

‘Misschien zoudt ge gelijk hebben, wanneer de moderne theologie een verschijnsel was, dat alleen onder de predikanten bestond; ge zoudt ook dan nog moeite hebben om te bewijzen, dat zij hun recht verloren hebben om in de Kerk werkzaam te zijn, - hoogstens zou men dan kunnen zeggen, dat 't strijden was voor een hopelooze zaak. Maar de predikanten staan niets minder dan alleen; is het een verschijnsel van gisteren, dat duizenden afkeerig, vervreemd zijn van de Kerk en de meest ontwikkelden onder ons volk dichter bij de Kerk zijn gekomen, naarmate de moderne theologie meer op den kansel gebracht is? En nogmaals duizenden onder het volk zijn het oude geloof moede, het bezit de kracht niet meer het te bezielen, te troosten: menigeen zou het nieuwe geloof met hart en ziel omhelzen, als hij 't kende; zou er zeker niet afkeerig van zijn, indien hij niet van te voren bij lasterlijke geruchten dat nieuwe geloof had hooren afschilderen als het grofste en onzinnigste ongeloof. Menigeen, die over den panischen schrik voor al wat modern is, zich heenzette en nauwkeuriger onderzoek deed, kwam terug met de belijdenis: “als dat modern is, wil ik het ook wel wezen.” Meent ge, dat 't de booze geest is, die speelt met den mensch, wanneer de orthodoxen zelven moeten erkennen, dat het getal modernen toeneemt? of is het een bewijs, dat die zaak toch zoo kwaad niet staat. - Ge spreekt van Huet; de tegenwoordige Huet verlangt geen kansel meer; toch is gelukkig de kanselredenaar blijven leven in zijne onovertreffelijk schoone “kanselredenen;” bij mij rijst dikwijls de vraag op, of, indien Huet wist welk

een veredelenden invloed hij daarmee heeft uitgeoefend op menig hart, of er dan geen weemoed in zijn ziel zou zijn bij het herdenken van zijn vroeger leven en hij zijn latere uitspraken over de Kerk betrekkelijk waar zou noemen. 't Is moeielijk om te zeggen, wat er gebeurd zou zijn, als iets niet zoo geweest was; toch is de gedachte niet zoo vreemd, dat de levensloop van den onverschrokken strijder voor al wat edel is en schoon anders zou geweest zijn, als hij predikant was geweest in een andere stad, in een minder kleingeestige gemeente.

Ik vind dit alles veel verklaarbaarder dan het slot van Pierson's stuk in "*de Tijdspiegel*"; ik weet daarmeê geen weg; ik zou haast zeggen: die woorden zijn gedacht in een oogenblik van wee- en twijfelmoedigheid, dat ons doet smachten naar een ideaal, dat we nergens verwezenlijkt zien, maar tevens ook in een oogenblik van weinig nadenken; met dien "heros" kan 't hem niet ernstig gemeend zijn; ik weet niet, wat wij aan hem zouden hebben, of welke plaats hij onder ons zou moeten innemen; onze Westersche wereld is zoo geheel anders dan de Oostersche en de individualiteit bij den Germaan altijd te sterk ontwikkeld geweest om veel van een "heros" te verwachten(*). Houdt ge werkelijk de godsdienst voor poëzie, o, zalig dan die poëzie, die het gebroken hart weet te genezen en ons over de grootste schaduwen doet heenzien. - En wat bewijst het *tegen ons*, dat twee modernen hunne betrekking hebben nedergelegd? Bewijst 't iets in uw oog tegen de orthodoxie, als ik u twee orthodoxen opnoem, die modern zijn geworden? Stel voor een oogenblik eens, dat alle moderne predikanten hunne betrekking neerlegden en er geen vooruitzicht bestond dat ooit iemand, die de nieuwere wereldbeschouwing was toegedaan, meer in de Kerk wilde werkzaam zijn, zoudt ge dat wenschelijk achten? acht ge 't begeerlijk, dat de kansels voortaan alleen bezet zullen zijn door mannen van uwe richting, dat het volk niets anders hoorde dan... ik wil 't maar liefst verzwijgen; ik weet, dat ge met die ziekelijke taal van velen uwer predikanten evenmin vrede hebt als ik.'

'Dat heb ik ook niet,' viel mijn vriend haastig in; 'maar ik wensch eene gematigde orthodoxie, die wars van àlle uitersten, aan de overlevering getrouw blijft en het goede, dat de moderne theologie heeft, in zich opneemt.'

'IJdele wensch, het spijt mij, dat ik zoo spreken moet volgens mijn overtuiging; de orthodoxie ligt onder het vonnis, dat uitgesproken is over iedere richting, die in het verledene haar heil zoekt. Zij is gedwongen om zich verder terug te trekken, heftiger, onverdraagzamer te worden; wil zij haar bestaan verzekeren, dan moet zij zich meer isoleren, meer breken met iedere ontwikkeling, met elken vooruitgang der wetenschap. Daarom ligt zij ook onder het noodlot om meer en meer te ontaarden. De gezonde en levende bestanddeelen, die zij nog

(*) Overigens zou ik Pierson kunnen vragen, of hij niet de waarheid erkent van 't geen Renan schreef in zijn Études d'Histoire religieuse, p. 314.

heeft, worden afgescheiden; de strijd in den boezem der Kerk is een ontbindingsproces, maar dat tevens een nieuw leven, eene opstanding ten gevolge heeft. In hare ontaarding zal de orthodoxie blijven bestaan; zij heeft eene toekomst zoo goed als de Katholieke Kerk, als de Synagoge; drie honderd jaar zijn genoegzaam geweest om haar voor de volgende eeuwen een eerbiedwaardige grafzerk te geven(*). Dit reeds is een reden voor ons modernen om steeds haar met eerbied te bejegenen. Zij is onze moeder geweest; wij zullen dat nimmer vergeten, ook al behandelt zij ons stiefmoederlijk op haar ouden dag. Wij kunnen 't niet helpen, dat wij groot zijn geworden en hare vreeze en hare roede ontwassen. Moeten wij haar een raad geven, 't is, dat ze ons niet als baldadige jongens, maar als mannen behandelt; dat ze ophoude met knorren en dreigen, maar tot ons spreke als tot verstandigen. Gelukt ook dit niet, dat zij zich dan het onvermijdelijke getrooste, zich onderwerpe aan de noodzakelijke wet der ontwikkeling. Wij modernen, wij vormen eene zonder twijfel *nieuwe* richting; ons bestaan in de Kerk is voor 't oogenblik moeielijk; misschien komt de tijd, dat wij ons in haar vormen niet meer kunnen schikken; maar nooit, nooit zullen wij ontrouw worden aan onze roeping: onze beste krachten in te spannen tot verheffing, tot veredeling van het volk. Naar dit doel streven wij; laat ons eerst beproeven, of het mogelijk is, voor wij wanhopig den strijd opgeven. Moet 't ons mislukken, dan zal 't nageslacht getuigen, dat onze pogingen een beteren uitslag waardig zijn geweest.'

'Om uw geloof alleen verdient ge een langer bestaan dan mijne geestverwanten u wel gunnen,' - sprak mijn vriend, - 'duid het mij echter niet ten kwade, dat ik onwillekeurig moet lachen, wanneer ik mij in die theologische wereld verplaats; gij begraaft doodeenvoudig de orthodoxie en meent dat van haar geen leven meer uitgaat; Pierson stopt u, modernen, met de orthodoxen in één doos en spreekt van de niet zeer vleiende toekomst, dat ge als consequent man spoedig zijn voorbeeld zult volgen; de Kerk heeft veel van een kegelspel, waar de een den ander omverwerpt.'

'Ik moet u zeggen, dat ik volstrekt niet begrijp, wat Pierson wil. In zijn brief "aan zijne laatste gemeente," maakt hij een karikatuur van de Kerk, van den predikant niet eens een orthodox predikant maar een ultramontaansch priester; zulk een karikatuur dan te bestrijden is zeer zeker gemakkelijk; hoe vaag en zwevend zijn de meeste uitdrukkingen; ik zou op mij durven nemen om het verlaten der Kerk op grond van heel andere en grondiger redenen te rechtvaardigen.

Natuurlijk zult gij met uwe partij instemmen, en zegevierend uitroepen, dat de Kerk eene vereeniging is met vaste, bepaalde grenzen; dat is ook het gemaklijkst om er de modernen uit te krijgen, of al-

(*) Vgl. Tijdspiegel, Febr. 1865, blz. 199.

thans hun het leven wat bitter te maken; maar ik voor mij moet u rondweg en eerlijk bekennen, dat ik nooit, ook zelfs niet toen ik nog, indien ge wilt orthodox was, lust of roeping heb gehad om voor een Kerk te vechten of voor een Kerk te preken; wat mij tot de Kerk bracht en mij een plaats in die Kerk deed verlangen, was de behoefte om godsdienst te verkondigen, en wel de christelijke, omdat ik in Jezus van Nazareth het hoogste ideaal verwezenlijkt zie. In weerwil van alle twijfelingen, in weerwil van de nauwkeurigste en naar uw standpunt alles afbrekende kritiek, heeft zijn persoonlijkheid steeds mij blijven aantrekken. Ik ontken, dat de Protestantsche Kerk eene *Kerk* is zooals de Roomsch Katholieke; misschien is 't aan mijne onnoozelheid, misschien aan mijn klein verstand, misschien aan mijn aangeboren onkerkelijken zin te wijten, dat ik het kenmerkend onderscheid van het Protestantisme steeds gezocht heb in de ruime en vrije plaats, die 't aan het *individu* toekent; 't is mij nooit zelfs in de gedachte gekomen om de zaligheid binnen mijn Kerk op te sluiten; dat die Kerk wetten heeft en een bestuur, is nuttig en noodig; voor de regeling van hare stoffelijke belangen kan zij die niet ontberen; toch is het kranke dat in die wetten en die besturen ligt, de weinige sympathie, die wet en bestuur bijna zonder uitzondering bij de gemeenten vinden, juist een bewijs voor het individueel karakter, dat onze Kerk (sit venia verbo) draagt.

Men moge de verschillende synoden van de laatste jaren van halfslachtigheid beschuldigen, dat zij de formulen zoo uiterst rekbaar hebben gemaakt, dat zij de macht niet meer bezitten om iemand uit de Kerk te weren, onbewust zijn zij daartoe gekomen, gedrongen door het beginsel van het Protestantisme; alleen zag ik liever, dat zij ronduit hare meening openbaarden, en minder zoetsappig haar onmacht en onwil bedekten. Niemand *behoeft* eene vereeniging te verlaten, waar hij zoo vrij is; en ik voor mij zou 't voor een groote ramp houden, indien de modernen besloten om de Kerk te verlaten en den kansel aan de orthodoxen over te laten.'

'Ge zegt zooeven, dat ge eigenlijk niet weet wat Pierson wil; mij dunkt dat is duidelijk genoeg: hij wil immers alleen humanisme?'

'Ach, wat zal ik u zeggen; te Rotterdam in enkele huisgezinnen misschien zal men dat woord verstaan, maar kom eens daarmee bij het volk aan; ik vind dat woord al even dwaas als in der tijd ethisch-irenisch, en ik heb mij dikwijls genoeg geergerd aan den bluf, waarmeê die vreemde woorden door onkundigen worden overgenomen en geradbraakt. Ik wenschte, dat de theologen eens uit hunne hooge streken afdaalden tot het volk en de ware behoeften van het volk leerden kennen; van een literarisch-aristocratische vereeniging te Rotterdam gevestigd en spoedig "door Z.M. als rechtspersoon erkend," verwacht ik niet veel heil; 't is juist daarom dat ik onze Kerk liefheb, omdat ze mij in aanraking brengt met den minderen man; dat

een gehoor zoo als men in onze groote steden zou kunnen vergaderen in een of andere zaal, oppervlakkig gezien ons modernen beter zou bevallen, ik ben de eerste om 't toe te stemmen, en dat wij wel eens daaraan denken is verklaarbaar; maar als ik kom onder 't volk in onkunde verzonken, met vooroordeelen behebt, en toch in weerwil van zijn ellende dikwijls nog zoo vatbaar voor een goed woord, dan kan ik mij niet voorstellen, dat ik als aristocraat-theoloog mij ooit gelukkig zou gevoelen, bedenkend, dat ik dat volk voor eenige *ismen* verlaten had. Dat volk moge in mij en in de Kerk iets sacramenteels, iets supranaturalistisch zien, dat is niet de schuld van de Kerk zooals die in de modernen optreedt, maar van de gebrekkige ontwikkeling; iemand, die niet het minste begrip heeft van natuurkunde, niet weet van wetten in het heelal, moet aan wonderen gelooven, en 't is dwaas om in 't afgetrokkene een of ander wonder te gaan bestrijden. Naarmate de ontwikkeling echter toeneemt, het onderwijs verbetert, zullen verkeerde begrippen, zal ook het supranaturalisme afnemen. Sedert enkele jaren eerst dagteekent een meer gezonde geest in onze Kerk; prediking en onderwijs zijn nauw gezuiverd van de "tale Kanaäns," en nu zou met een tooverslag het gebouw zijn afgebroken, waaraan de eeuwen gewerkt hebben, en een nieuw in de plaats gesteld? Waarlijk, de hersenen van de menschen zijn geen telegraaf-lijnen, en bij eeuwen wordt de ontwikkeling van het menschelijk geslacht gerekend. Hartstocht voor werkelijkheid, noemde Pierson zijn richting, er ontbreekt daaraan maar één woord; de werklijkheid is niet die des levens, maar eene denkbeeldige, eene abstrakte.

Gesteld eens, want bij hartstocht is alles mogelijk, dat Pierson straks tot de overtuiging komt, dat hij zijn plaats als predikant bij de Waalsche gemeente ten onrechte zoolang heeft bekleed en het éénige middel tot herstel van de werkelijkheid is, de teruggave van de gelden, die hij in der tijd ten onrechte genoten heeft, - dan zullen zeker de orthodoxen zeggen: "wat een noble man, hoe jammer dat hij zulk een godloochenaar is." Maar de hemel beware ons voor zulk een hartstocht voor werkelijkheid, want dan wacht ik eerlang een proces van de Roomsche Kerk als eischeres en de Protestantsche als gedaagde tot teruggave van alle kapitalen en interesten sedert de Hervorming, en dan zou ik voorloopig den raad geven aan dat groote huis niet ver van Haarlem eenige vleugels bij te bouwen.'

''t Bloed kruipt altijd waar 't niet gaan kan', merkte mijn vriend glimlachend aan, 'ge zijt in uwe bestrijding kerkelijker dan ik dacht en schijnt de Kerk voor onmisbaar te houden.'

'Wel mogelijk; wilt ge hierin een bewijs van gehechtheid zien aan mijne betrekking, al ben ik en al ga ik dikwerf gebukt onder de bezwaren en tegenstrijdigheden, die er aan verbonden zijn, - ga dan uw gang; toch is 't geen clericale teergevoeligheid, die mij Pierson doet tegenspreken;

ik kan en mag er niets op tegen hebben, dat iemand, ook de edelste, zich verplicht gevoelt onze vereeniging te verlaten; vrijheid, blijheid voor een ieder, ook voor Pierson, maar wel heb ik er op tegen, dat zijn heengaan èn door hem zelven èn door anderen in een verkeerd daglicht geplaatst wordt, waardoor onze zaak wordt benadeeld. Huet noemde in der tijd ons streven “hopeloos”, maar sprak niet over de modernen den ban uit van het clerikalisme, en Pierson deed onrecht met ons te willen dwingen om òf ultramontanen te worden òf ons afscheid te nemen. Wel bezien hebben wij met Pierson hetzelfde doel, slechts in de keuze der middelen verschillen wij. In het stichten van eene altijd en noodzakelijk aristocratische sekte zie ik geen vrucht, maar wel in de hervorming der Kerk. Ik kan niet zien, dat voor 't protestantisme het tijdperk van afsluiting reeds gekomen is, en wacht op de toekomst. De geschiedenis leert mij, dat daar waar een volk leeft zonder godsdienstige overtuiging, of slechts de vormen, niet het wezen eener godsdienst bezit, dat volk zijn tijdperk van verval is ingetreden. Met die wet voor mij zeg ik: van tweeën een: óf onze poging om de godsdienst in overeenstemming te brengen met de wereldbeschouwing, met de beschaving van onzen tijd zal mislukken, en Europa met zijn christen-sagen, zijn Gothische kerken en prachtige bijbels zal een ruïne worden, - òf er zal een nieuwe vorm van godsdienst gevonden worden, die 't volk zal bezielen. Het eerste kan ik niet gelooven, al speelde in sombere oogenblikken dat schrikbeeld mij wel eens voor den geest; ik kan mij de toekomst niet denken zonder God, dien God, dien mijn verstand niet in juiste bewoordingen kan weergeven, maar naar wien mijn hart zich uitstrekt in den stroom des gebeds, gelijk de plant heentrekt naar de zon. Zoolang dit bidden geschiedt uit vrijen wil, uit inwendigen dwang ben ik van Pierson zeker door een groote klove gescheiden, maar ik zal hem niet veroordeelen, geen ach en wee roepen, dat hij de goede zaak op zijn wijze, naar zijne inzichten buiten de Kerk wil bevorderen. Wij moeten niet te hoog van de Kerk denken; een groot gedeelte van het streven, dat eenmaal van de enge muren der Kerk uitging, is overgegaan in andere handen; menige roman doet in onze dagen meer nut dan de beste preek, en bij de uitgebreidheid van de pers in onze dagen, de gemaklijke wijze, waarop men een godsdienstig woord in de huizen kan brengen, heeft de Kerk veel van haar onmisbaarheid verloren(*). “Waar

(*) Een enkele aanhaling uit een roman van G. Freytag, waarvan ik de vertaling onder handen heb, ten bewijze dat onze geestverwanten velen zijn, al dragen zij geen kerkelijk gewaad: “Dit toch is het hoogste en meest bestendige geluk van den mensch, dat hij met goed vertrouwen, met vaste hoop zijn oog op de toekomst kan laten rusten. Wij mogen in dat geluk roemen. Er is veel zwaks, veel verkeerds rondom ons, veel dat de kiem der ontbinding in zich draagt, maar te midden van dat alles aanschouwen wij overal een leven vol jeugdige kracht. De wortel en de stam van ons volksbestaan zijn gezond. Waar vindt men huisgezinnen terug, door zulk een teederen innigen band vereenigd, waar dien eerbied voor wet en recht, waar die groote en degelijke ontwikkeling van het arbeidsvermogen, waar die rustelooze bedrijvigheid op ieder gebied! Duizenden zijn onvermoeid werkzaam, bezield door de gedachte, dat zij de ontwikkeling van hun volk bevorderen: millioenen, die tot nog toe voortsluimerden, ontwaken tot het bewustzijn, dat zij zich tot de hoogte van onze beschaving moeten verheffen. Dit is onze roem en onze kroon, dit is 't wat ons modernen moedig en stout voorwaarts doet streven. 't Is waar, dit vooruitzicht kan tijdelijk beneveld worden, want iedere natie heeft haar tijden van stilstand en schijnbaren achteruitgang, maar de stroom der ontwikkeling is op den duur niet te keeren of te stremmen, wanneer een volk nog zulke zaden toont van wezenlijke kracht en gezond leven.”

twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn ben ik tegenwoordig", zeide Jezus, en ik zie niet in waarom wij dit woord niet in zijn eenvoudige beteekenis zouden opvatten en daarmeê wijzen op de toekomst, die de godsdienst van Jezus ons voorhoudt om eenmaal huisgodsdienst te worden. Om *godsdienst*, niet om Kerk moet 't ons te doen zijn, al blijft 't altijd wenschelijk, dat er eene vereeniging zal bestaan, waar men voor het volk optreedt om een woord van heiligen ernst te spreken en in het gebed zich gemeenschappelijk tot het Opperwezen te verheffen, en zal nooit het gedrukte woord het levende in kracht en bezieling evenaren, - laat staan nog, dat de opheffing der Kerk op dit oogenblik groot onheil zou te weeg brengen. Waarom geen verband, ik zal niet hooghartig zeggen met de Kerk, maar van de Kerk met het streven, dat in onzen tijd zich allerwege openbaart? Een weinig nederigheid toch zou ons niet misstaan, waar wij, als kerkelijke personen, zulk een schuldig verleden hebben, en de Kerk verlaagt zich niet, waar zij van de despotische rol afstand doet, die zij steeds wilde vervullen, en eenvoudig zich erkent voor een der vele machtige hulpmiddelen om al wat goed is en edel te bevorderen, om ware godsdienst te verbreiden. Pierson zegt dat het goede, dat hij verrichten wil door zijn kerkelijke betrekking, "geneutraliseerd" wordt; dit moge in enkele kringen het geval zijn, over 't geheel, tegenover het volk geldt, inzonderheid voor ons vaderland, het tegenovergestelde; buitendien geven wij het bolwerk prijs, dat wij naar recht en wet bezitten, - eens zullen alle vestingen gesloopt worden, - dan daagt er een zwerm op van oude preekrokken, die onze plaats met "liefde en zalving" innemen, en wel zorgen, dat wij met geen humaniteit, met geen wetenschap daar meer zullen binnenkomen. Zijt ge een vijand van het clericalisme; meent ge dat te moeten bestrijden, - wees dan voorzichtig en laat 't niet uw tuighuizen bezetten; met een volk dat nog zoo weinig ontwikkeld is, heeft 't gewonnen spel. Laat de slang niet willekeurig voortkronkelen, zij mocht u eens verwonden, als zij haar oude macht heeft teruggekregen. Nog eens, juist de werkelijkheid doet mij als moderne aan de Kerk veel gewicht hechten. Laat ik u een voorbeeld noemen op onzijdig gebied. Ik geloof, dat de republikeinsche regeringsvorm de meest natuurlijke en eenvoudige is; ik geloof, dat hij tevens de regeringsvorm der toekomst is; wilde iemand nu die republiek op dit oogenblik proclameren, ik zou er mij tegen verzetten, omdat 't veel onheil zou stichten en die vorm met den tegenwoordigen ontwikkelingstoestand

niet overeenkomt; zelfs de constitutioneele regeringsvorm, dien wij op 't oogenblik bezitten en die de voorschool van de republiek kan genoemd worden, kenmerkt zich door zooveel schaduwen, dat wij wel eens vragen, of die constitutie niet te vroeg is ingevoerd en de zuiver monarchale regeringsvorm niet beter zou zijn. Vergeet nooit, dat wij niet dán de weldoeners zijn der menschheid, wanneer wij onbesuisd en onbekookt, alles wat wij op ons standpunt van ontwikkeling inzien en begrijpen, het volk voorwerpen, maar wanneer wij te rade gaan met de praktische uitvoerbaarheid van onze beginselen. De Kerk is niet de éénige vereeniging, waarin eene hervorming wordt beoogd, ja reeds is aangebroken. De geneesheer die op de hoogte van zijn tijd staat, wendt eveneens het oog met weemoed naar zijn medicijnkast, werk van eeuwen, en zegt, dat zoo al sommige middelen in 't eind bleken eenige dienst te kunnen bewijzen, toch de aanwending van die middelen meestal zeer irrationeel was en is, en over eenige jaren de geheele methode zal veranderd zijn. Zoekend en tastend naar iets beters in dat tijdperk van revolutie, weigert hij niet zijne patiënten te bezoeken en de ziekten zoo niet te genezen dan toch te verzachten. Gevoelt hij al het dwaze van gewijden en oningewijden in zijne kunst, het dwaze van de bijgeloovige macht, die hem wordt toegekend, eene macht, waarvan hij de onmacht maar al te goed kent, toch zal hij volhouden en overal ware, gezonde ontwikkeling bevorderen; de medicus moet nog geboren worden, die met den naam van hygiène op de lippen, weigert verder iets van de overlevering aan te nemen of toe te passen, omdat dit laatste hem brengt op het gebied der waarschijnlijkheid en niet der zekerheid.'

'Ge moogt zeggen, wat ge wilt, ik ben in die zaken niet genoeg te huis om u met grond te weêrleggen, maar ik ben bang, dat al dat ondermijnen van het gezag der Kerk het volk niet verbeteren zal en de zedeloosheid nog meer zal toenemen,' begon mijn vriend met een bedenkelijk gezicht.

'Waarde vriend, laat ons in weêrwil van al die kerkelijke haarkloverijen toch gelooven aan eene goede toekomst voor het menschelijk geslacht; de mensch heeft in zich al de vermogens, al de kiemen om te worden, wat hij in Gods schepping wezen moet; er is niets dat wij ooit zien afwijken van die bestemming, die er oorspronkelijk is ingelegd; met en zonder de Kerk zal de mensch die bestemming bereiken; is de mensch nu werkelijk een godsdienstig en zedelijk wezen, dan zijn èn godsdienst èn zedelijkheid in hem onvernietigbaar; gaat de wetenschap voort op haren weg en wacht zij zich voor eenzijdige miskenning van het geestelijk bestaan van den mensch, dan zal zij ons eenmaal ook weten aan te wijzen, hoe nauw zij met ons wezen verbonden zijn en hoe de hoogste ontwikkeling alleen plaats kan vinden, wanneer die tweeling-zusters onze vriendinnen zijn. Wij moeten meer leeren doordringen in ons zelven, meer de wetten leeren ontdek-

ken, waarvan wij afhankelijk zijn, de zoo lang verwaarloosde studie der ziel moet worden opgevat, en hoe moeilijk ook, van haar wacht ik nog licht bij de nevelen, die ons omgeven. Rustig wentelt de aarde zich om haar as, niet gestoord door al hetgeen er al over die beweging getwist en geketterd is, - zoo zal ook het menschenhart zich blijven bewegen om 't geen zijn kenmerk en wezen is.'

'Met dat al vind ik in uwe redenering, even als in de positie van de modernen, veel dat inconsequent is; gevoelt ge dat zelf ook niet?'

'Laat ik u eene anecdote meêdeelen over consequentie, - en daarmeê ons gesprek voor geëindigd houden, want wij zullen 't toch niet eens worden, en 't is reeds later dan ik dacht; - een jong candidaatje moest examen afleggen en kreeg verschil met een der heeren van de groene tafel, die veel ouder was. Het stopwoord van den eerste was altijd: dat is niet consequent. Eindelijk gaf de examinator hem tot antwoord: 'welnu, mijnheer, dan ben ik voor mij liever inconsequent dan dat ik berst aan mijn consequenties'(*).

O. 12 Jan.

T.C. v.d. Kulk.

Een dolend herder.

Dr. A. Pierson, de Moderne richting en de Kristelijke Kerk. (Antwoord aan Dr. A. Réville op diens brief getiteld: *Nous maintiendrons.*) Arnhem, D.A. Thieme. 1866.

'Wanneer deze man veroordeeld werd, mijnheer de President en regters, dan zou het zijn als in de dagen van Noach, toen er geen onderscheid was tusschen goed en kwaad; en dan hadden wij een nieuwen zondvloed te duchten.' Diepen indruk maakten op mijn jeugdig gemoed die woorden van den ernstigen pleiter; angstvallig wachtte ik de uitspraak af, en toen de client van den advocaat-boetgezant veroordeeld werd, was ik lang niet gerust op het punt van den tweeden zondvloed. Weldra zag ik denzelfden pleiter weder optreden, en wederom deed hij aan 't eind zijner rede die onheilsprofetie door de geregtszaal galmen. Ook toen werd zijn client veroordeeld, tot een luttele geldboete, meen ik; maar de zondvloed kwam ook nu niet, en ik moet erkennen, dat ik er ook al minder op gerekend had.

'Er is iets klerikaals in dien advokaat,' hoorde ik toen mompelen; eerst later vatte ik den zin van dat woord, en door een vrij verklaar-

(*) Onder het afdrukken ontving ik het laatste woord van Pierson in eigenlijken en waren zin. Is de questie daardoor veranderd? Misschien in zooverre, dat veel, door hem vroeger gezegd, beter anders gezegd of - gezwegen ware. Wij komen er later welligt op terug.

bare gedachtenreeks trad het geheele tooneel in de geregtszaal mij weder voor den geest, toen ik in Pierson's *Rigting en leven* zijn klaaglied las(*):

> ‘Het Kerkelijk leven lijdt veelal aan innerlijke onwaarheid; het gevolg, vrees ik, van gebrek aan eenvoudigheid en natuurlijkheid. Veel is hier opgeschroefd of opgewonden tot eene hoogte, die niet in evenredigheid staat tot het gewone peil der menschelijke natuur. In ons vaderland, waar de kerkelijkheid van ouds in achting is, heeft men dit gebrek niet het minst te betreuren. Als iemand zijne medemenschen beter en godsdienstiger tracht te maken, in een kring, die, schoon vergelijkenderwijs vrij uitgebreid, altijd nog zeer bescheiden moet heeten, prijkt hij met den weidschen titel van herder en leeraar der gemeente. Nooit heeft hij met iets minder te doen dan met de gemeente Gods, wier roepstem hij opvolgt, voor wier heil hij waakt... Wel bekleedt de herder en leeraar een hooge plaats in de maatschappij. Al wat hij doet, staat in onmiddellijk verband met de komst van het godsrijk.... Het komt mij voor, dat in dit een en ander gebrek aan waarheid en natuurlijkheid schuilt, en dat wij ons in menig opzigt met ons kerkelijk leven in een overspannen toestand bevinden.’

K e r k e l i j k e g r o o t s p r a a k , k e r k e l i j k e o v e r s p a n n i n g stond er boven die bladzijden te lezen, en onwillekeurig kwamen mij die opschriften weêr voor den geest, toen ik Pierson's laatste brochures nog eens doorliep. Een koopman wordt industriëel, een burgemeester laat zich tot notaris benoemen, een advokaat associeert zich met een bankier; maar wie hunner krijgt het in 't hoofd om daarover brochures te schrijven? Geheel anders wordt het echter, zoodra het een predikant geldt: hij verandert van opinie, hij legt zijn ambt neder om als redacteur of *homme de lettres* zijn leven voort te zetten, en nu moet heel de wereld weten, waarom hij een anderen werkkring kiest. Riekt dat niet naar klerikalisme? Die beweegredenen worden openbaar gemaakt, maar niet op eens: 't zou de gemoederen te hevig schokken: allengs moet de wereld op het groote nieuws voorbereid worden. Groot nieuws, ja, want de daad van dien prediker staat in naauw verband met de wereldgeschiedenis: zijn overgang tot het ambteloos leven hangt zamen met een nieuwe ontwikkelingsphase der menschheid. Het menschelijk geslacht heeft eerst *familie-eenheid* gekend, toen *stam-eenheid* en *volks-eenheid, rijks-eenheid* daarna, eindelijk *geloofs-eenheid*, maar nu, nu is het tijdvak der *menschelijke eenheid* aangebroken, en daarom zal D^{s}. A. of D^{r}. B. niet meer in de C'sche of D'sche kerk preken. Ja, 't heengaan van dien prediker hangt zamen met de grootste omwenteling op het gebied des geestes:

> ‘Ik geloof dat tot hiertoe de menschheid, in haar geheel genomen, één en dezelfde, namelijk de supranaturalistische, wereldbeschouwing heeft omhelsd en zich dientengevolge in eenheid van geestelijk leven heeft kunnen verblijden. De Jood, de Heiden veranderde, bij den aanvang onzer jaartelling, door Kristen te worden niet radikaal van wereldbeschouwing. De Roomsche, ten tijde der Her-

(*) D. II. bl. 264 v.

> vorming, door Protestant te worden, evenmin. En deze wereldbeschouwing die geen verandering onderging, weet ik niet beter te kenschetsen dan als een wereldbeschouwing waarin plaats was voor het wonder, dat is vooreen vrijmagtig ingrijpen van Gods zijde, hetzij in de natuurlijke, hetzij in de zedelijke wereld. Sommige wijsgeeren bleven, als uitzonderingen op den algemeenen regel, eenzaam en zonder invloed, als buiten de menschheid staan.
> Deze toestand is nu niet langer aanwezig.
> Op een veel ruimer schaal dan het nog ooit vroeger het geval was, wordt er (ik zal hier niet nagaan tengevolge van welke oorzaken), thans een wereldbeschouwing omhelsd waarvan weder het kenmerkende schijnt dat daarin geen plaats is voor het wonder. Zij die deze beschouwing zijn toegedaan kennen slechts één vorm voor het ontstaan der dingen (althans voor zoover onze wetenschap zich met dat ontstaan kan bezighouden); slechts één vorm; de Kausaliteitswet, een wet die zij - want de denkende mensch kan op den duur niet gedeeld worden - even goed in de zedelijke als in de fysieke wereld huldigen(*).'

Dit Anti-supranaturalisme - wordt zijn positief karakter 't best uitgedrukt door Naturalisme, door Positivisme of door Pantheïsme? - is in's predikers oog een nieuw verschijnsel (och, ten tijde van den psalmist reeds waren er Anti-supranaturalisten, die in hun harte zeiden: daar is geen God); het geheele menschdom gaat zich verdeelen in twee kampen: Supranaturalisten hier, daar Anti-supranaturalisten, en 't wordt tijd om niet zonder gedruisch zich aan de eene of de andere zijde te scharen.

Er is kerkelijke overspanning en kerkelijke overdrijving, er is klerikale opgeschroefdheid in geheel deze voorstelling. De heele zaak is dood eenvoudig. Een hoogleeraar, die, toegerust met uitnemende gaven beide van verstand en hart, een magtigen invloed op zijn leerlingen uitoefent, zoodat hij (want niet alledaagsch zijn zelfstandige geesten) der meesten toekomst geheel beheerscht - die hoogleeraar houdt zich overtuigd, dat men langs den weg van 't denken niet tot God kan komen, maar den aandrang heeft te volgen van het godsdienstig gevoel. D^{r}. Pierson, een van Opzoomer's leerlingen, heeft deze meening lang vastgehouden, verdedigd; lang - nog zeer nadrukkelijk liet hij in 1863 dus zich hooren(†):

> 'Het wetenschappelijk bewustzijn is slechts een der vele overtuigingen die het wetenschappelijk onderzoek in ons wekt, en wel eene overtuiging die op de formele zijde van alle wetenschap betrekking heeft, de overtuiging namelijk, wij zeiden het reeds, dat de wet van oorzaak en gevolg volstrekt algemeen is. Van die overtuiging beweer ik, dat zij godsdienstloos is, aangezien zij ons nooit dwingt naar iets anders dan naar een eindige oorzaak te vragen. Van die overtuiging kunnen wij ons nooit ontdoen, met haar tot grondslag onderzoeken wij de natuur, de geschiedenis, ons eigen leven, en zoolang wij, met dit onderzoek bezig, enkel en alleen aan deze overtuiging getrouw blijven, kunnen wij geen

(*) De Moderne richting en de Kristelijke Kerk, bl. 38 v.
(†) Rigting en Leven, D.I, bl. 154 vv.

reden vinden, die ons nopen zou, het bestaan van een God aan te nemen.

Maar is deze wetenschappelijke overtuiging de eenige, die wij kunnen
magtig

worden? Is de werkelijkheid onder geen ander licht te bezien dan onder het licht, dat uit de erkenning opgaat van de wet van noodzakelijkheid? Is al mijn wetenschappelijk onderzoek beperkt tot het naspeuren der bijzondere oorzaak, die een bijzonder gevolg mag hebben teweeggebragt? Leert mijn wetenschap mij, dat ik enkel een redeneerend wezen ben, of dat mijn hand geschapen is alleen om het ontleedmes te hanteeren? Neen, voorzeker.

Bestond mijn wetenschap uitsluitend in de verklaring van eindige verschijnselen, zij zou mij God niet doen vinden, maar zij neemt in zich op ook de verschijnselen waarvan zij nog geen verklaring weet, en waarvan zij zich vergenoegt, de ontwijfelbare werkelijkheid in het licht te stellen. En onder deze laatste soort van verschijnselen behoort juist de mensch in sommige oogenblikken zijns levens. De mensch heeft indrukken, gewaarwordingen, behoeften, liefde en afkeer, hoop en vrees. Mag de wetenschap zich aan de waarneming, aan de beoordeeling hiervan onttrekken? Indien zij de minste eigenschappen van een plant niet veronachtzaamt, zou zij dan haar opmerkzaamheid aan de eigenschappen van den mensch onthouden?

Onmogelijk. Zij zou zich even goed één oog kunnen uitsteken. De mensch behoort dus zoowel van zijne fysische als van zijne geestelijke zijde tot het groote gebied der waarneming. Nu maakt de wetenschap, waar zij empirisch te werk gaat, niet van te voren uit, hoe bij voorbeeld de geestelijke mensch er behoort uit te zien; neen, zij vraagt bescheiden en geduldig: wat gevoelt gij, wat gaat er in uw binnenste om?..... En dan ziet zij den mensch toegerust met een besef van een hooger wereld, dan vindt zij bij hem de bewustheid van afhankelijk te zijn van een hooger Wezen, dan bespeurt zij dat de mensch niet in zekere omstandigheden kan komen en zekere indrukken niet ondervinden kan, zonder dat het geloof aan een God bij hem wakker wordt, in één woord, dan treft zij hem aan in het bezit van een godsdienstig gevoel.

Met de eerlijke erkenning van dat godsdienstig gevoel in den mensch stelt de empiricus zich voorloopig tevreden. Voor hij onderzoekt wat er op dat gevoel te bouwen valt, wil hij eerst al den nadruk leggen op zijn bestaan. Want dat gevoel is hem voldoende gewaarborgd, gewaarborgd namelijk als zamenstellend, als wezenlijk bestanddeel der menschelijke natuur. Het is hem onmogelijk, er slechts een voorbijgaande aandoening in te zien, als hij waarneemt dat het algemeen heerscht, dat het achtereenvolgens allerlei vormen heeft aangenomen, maar met de vormen waarin het zich vertoond heeft niet gestorven is; dat het aan allerlei oorzaken is toegeschreven geworden, als ligchaamsbehoeften en bijgeloovigheid, maar dat deze oorzaken opgehouden hebben zonder dat haar vermeend gevolg in het minst vernietigd werd; dat het bij den mensch gevonden wordt op iedere, misschien reeds op de laagste maar stellig nog op de hoogste trap zijner ontwikkeling; dat het bij het kind als van zelf ontwaakt en in den grijzen ouderdom alle andere aandoeningen overtreft; dat het den eenvoudige een hoogeren adel verleent, en de overigens uitnemende het niet kan missen, zonder te gevoelen hoezeer hem iets wezenlijks ontbreekt.

> Op soortgelijke gronden neemt hij aan, niet dat sommige menschen een overhelling hebben tot het godsdienstige, maar dat de mensch godsdienstig is, dat het godsdienstig gevoel behoort tot het wezen van den mensch, hetgeen zeggen wil, dat onder de kenmerkende eigenschappen, die den mensch zijn plaats aanwijzen in de reeks der wezens, ook het godsdienstig gevoel behoort te worden opgenomen.'

Nu echter schijnt de wetenschap niet ongenegen om zich één oog uit te steken, of, wilt gij, Scholtens profetie(*) komt in vervulling: geeft men

(*) De vrije wil, bl. 328.

aan Piersons eisch toe, straks ‘zal de maatschappij zich splitsen in twee soorten van menschen, waarin de eene, in naam der godsdienst, aan de wetenschap het zwijgen oplegt, de andere de postulaten van de religieuse bewustheid voor waanzin verklaart.’

‘Behoort,’ in 1863, ‘het godsdienstig gevoel onder de kenmerkende eigenschappen, die den mensch zijn plaats aanwijzen in de reeks der wezens’, in December 1865 is 't anders geworden. ‘De wereldbeschouwing van den Anti-supranaturalist is niet-geloovig’ (door ‘niet-religieus’ wordt straks dit woord verklaard), ‘dat is, zij gaat van een wijsgeerige bewustheid’ (lees overtuiging) ‘uit (de bewustheid dat er is een overal geldend kausaalverband).’

D^{r}. Pierson is van meening veranderd.

D^{r}. Pierson verlaat de Kerk.

D^{r}. Pierson geeft rekenschap, waarom hij de Kerk verlaat.

Maar nu is niet in D^{r}. Pierson de oorzaak te zoeken, maar in de Kerk, in de moderniteit, in de wereldgeschiedenis, in den ontwikkelingsgang der menschheid.

De Kerk is exclusief, heette 't in de eerste brochure, bepaald exclusief: ze beweert wel 't niet te zijn, zij wil het niet zijn, maar zij moet het zijn: *mihi constat.* De Kerk is dus exclusief, met name het Nederlandsche Hervormde kerkgenootschap:

> ‘Inhumaan is voorts in hooge mate het bestaan van verschillende kerkgenootschappen. Wat een mensch is, weet ik; maar wat is een Protestantsch, een Roomsch, een Israëlietisch mensch? Allen die des zins en willens zijn om te bevorderen al wat goed is en wel luidt zijn mijne broeders, zijn mijne geloofsgenooten in den besten zin des woords. Niet wat deze of gene omtrent de bovenzinnelijke wereld al of niet gelooft, boezemt mij belangstelling in, maar wat hij is, en bovenal of hij een mensch is, althans bij benadering, in den waren zin des woords. Het onderscheid evenwel tusschen Protestanten, Katholieken en Israëlieten blijft nog altijd, in weerwil van hunne politieke gelijkstelling, den sterksten invloed uitoefenen op onze samenleving.... Dit zijn, voor een deel althans middeleeuwsche toestanden, toestanden, afkomstig uit den tijd, toen het begrip: Christenheid de plaats innam die thans toekomt aan het begrip: Menschheid. Maar deze toestanden, de Protestantsche Kerk roept ze voor haar deel in het leven en bevestigt ze nog dagelijks.... Op het moderne standpunt (het is evenwel ouder dan men vaak denkt) zijn deze toestanden even zoo vele doornen in dit oog; zijn deze toestanden onduldbare grieven die men niet weg kan nemen door er in te blijven, zij het ook onder gedurig protest; die men alleen trachten kan op te heffen door alle solidariteit daarmede zooveel mogelijk op te zeggen’...(*) ‘De zuiver m e n s c h e l i j k e e e n h e i d is die eenheid die eenvoudig haar grond vindt in de overtuiging, dat het waarachtig menschelijke in alle menschen in meerdere of mindere mate teruggevonden wordt, is in allen het hoogste en van elk kerkgeloof onafhankelijk; wij allen, tot welk volk, tot welken stand, tot welk kerkgenootschap wij ook behooren, zijn leden van één en dezelfde geestelijke familie enz.’(†)..... ‘Er is een hoogere eenheid dan die de Kerk

(*) Aan zijne laatste gemeente, bl. 23 v.

(†) Ald. bl. 29.

uitdrukt. Boven het middeleeuwsch en toch hoogst eerbiedwaardig denkbeeld van *Christenheid* (katho-

> liciteit van christelijk geloof) staat het denkbeeld van *menschheid* (katholiciteit van menschelijk gevoel en aspiratie). Om mij zedelijk één te gevoelen met welk individu dan ook, is mij zijn kerkelijk geloof ten eenemale onverschillig'(*).

Daarbij, de Kerk heeft en geeft geen ontwijfelbare zekerheid omtrent geestelijke dingen. Dat was een gewigtig bezwaar - geworden. De prediker, die in Mei 1864 nog verkondigde(†), 'dat de mensch geenszins een wet die buiten hem staat noodig heeft om te weten wat als goed, wat daarentegen als slecht door hem behoort aangemerkt te worden; dat de mensch slechts naar de stem zijner wezenlijke natuur behoeft te luisteren, om aanstonds het regte pad te vinden,' - die prediker had in October 1865 zich overtuigd, dat 'het geheele gebied van het godsdienstig geloof het gebied, niet der zekerheid, maar hoogstens der waarschijnlijkheid is, zoodat ook vragen als die omtrent onze persoonlijke bestemming, hetzij hier, hetzij in een volgend leven, eerlijk en ernstig tot het rijk van het problematische worden getrokken'(§).

In October 1865 is het: Weg met de Kerk. De Kerk is exclusief; de Kerk is niet onfeilbaar.

In December 1865 luidt het: 'Het is wel zeer gemakkelijk zich te laten dragen "sur les grands flots de l'humanité", maar met mij zult gij toch liever op eigen voeten en eigen bodem willen staan'(**). Toch zeker - want elke scheidsmuur moet vallen - om allen te winnen voor de 'wereldbeschouwing' die men zelf als de ware erkent? In geenen deele:

> 'Is aan de eene zijde voor velen de loochening van het supranaturalisme onvermijdelijk geworden; en bestaat er, aan de andere zijde, een zeer hooge waarschijnlijkheid dat er altijd gevonden zullen worden die, voor de wetenschappelijke bestrijding van het supranaturalisme onaandoenlijk, de supranaturalistische wereldbeschouwing blijven huldigen, dan acht ik godsdienstige eenheid tusschen deze beide richtingen van ons geslacht voor goed onbestaanbaar. Er pleit bij een aanzienlijk deel zoo onbegrijpelijk veel *voor* en tevens bij een ander niet minder aanzienlijk deel zoo onbegrijpelijk veel *tegen* het behoud der supranaturalistische wereldbeschouwing,..... dat ik mij het oogenblik niet voorstellen kan, waarop de geheele menschheid voor goed partij kiezen en voor de eene of de andere dier twee beschouwingen zich verklaren zou'(††).

En toch is die 'wereldbeschouwing' niet van ondergeschikt belang: zij is 'de spil van geheel ons inwendig leven.' Waar blijft dan nu de 'katholiciteit van menschelijk gevoel en aspiratie'?

Moet de Kerk verlaten worden, omdat zij, als een dogma belijdend, exclusief moet zijn, het aanzienlijk deel van het menschelijk geslacht, waarbij D^{r}. Pierson zich nu

(*) Ald. bl. 36.
(†) Tiental leerredenen, Arnhem 1864, bl. 142.
(§) Aan zijne laatste gem. bl. 17.
(**) De Moderne richting en de Kristelijke Kerk, bl. 48, noot.
(††) Ald. bl. 48, v.

gaat voegen, ‘neemt zijn uitgangspunt in zijn wijsgeerige bewustheid’ (l. overtuiging) ‘omtrent een overal in

het universum geldend kausaalverhand, dat is, een overal geldende volstrekte noodwendigheid. De notie van zulk een kausaalverhand, waardoor de Kosmos een afgesloten geheel, een *absolutum* is, is voor hem het axioma, met welks loochening, of ter zijde stelling in zijn oog geen wetenschap, en dus geen kennis der waarheid mogelijk is'(*).

De notie van dat kausaalverhand begint magtig op een dogma te gelijken, een axioma, zoo als alle alleenzaligmakende dogmata zich noemen. Een axioma. Is dat axioma dan op bovennatuurlijke wijze geopenbaard? Neen, ook het onkerkelijk, ongodsdienstig deel van het menschdom is (bl. 48) 'verplicht van een groote, ten slotte niet streng bewijsbare hypothese uit te gaan.'

Men verlaat de Kerk, omdat zij exclusief is, en men kiest een partij, zóó exclusief, dat men zich het oogenblik niet voorstellen kan, waarop zij zal ophouden een partij te zijn (bl. 49); men wil de Kerk niet, omdat zij een dogma heeft, en kiest een fractie, die van een axioma uitgaat; men verwijt de Kerk, dat haar dogma niet onfeilbaar is, en men omhelst een axioma, dat een 'niet bewijsbare hypothese' is.

Maar is men, wáárdoor dan ook gedetermineerd, er eenmaal toe gekomen om de notie van het kausaalverband als uitgangspunt te kiezen, dringt dan de logische noodzakelijkheid om de notie van een persoonlijken, transcendenten God te verwerpen? Als tot de notie van persoonlijkheid en transcendentie noodzakelijk behoort veranderlijkheid, willekeur, dan ja; maar wij weten, dat dit onwijsgeerig beweren door onze denkers verre verworpen wordt.

Scholten:

> 'Doctrina de Deo, absolutâ omnium rerum causâ, cum propriâ virtute ipsis creaturis inditâ ita concilianda est, ut in ipsis naturae viribus et legibus, ipsoque rerum nexu naturali praesentissimi numinis vis et actio agnoscetur'(†).

Elders(§) verklaart dezelfde wijsgeer:

> 'Het begrip van persoonlijkheid is van God onafscheidelijk.... Is dan wat het heelal openbaart geen leven, logisch leven, oneindige gedachte? En kan er denken en gedachte zijn, niet louter abstract, maar werkelijk en werkzaam denken, zonder een wezen, dat denkt, en kan er een wezen zijn dat denkt en zijn denken openbaart, zonder bewustheid te hebben van zijn denken, een denken, dat alles denkt, maar alleen zichzelf niet in zijn denken zou opnemen? Het universum wijst op een God, die Geest d.i. in den meest eminenten zin van het woord *Ik* is, het eeuwige absolute *Zijn*, maar een *Zijn*, dat zich aan onze rede aankondigt als het Wezen, dat zeggen kan: *Ik ben*, *die Ik ben.*'

(*) Ald. bl. 40 v.
(†) Initia, pars mater. C. l. § 14.
(§) Vrije wil, bl. 382, 386.

Zoo de theoloog, en een natuurkundige, wiens kennis van het kausaalverband den toets wel zal kunnen doorstaan, G.J. Mulder, beval reeds in 1849 dáárom het bekende werk over de *Sporen van de natuurlijke Geschiedenis der Schepping* nadrukkelijk aan, omdat..... maar hoor zijn eigen woorden:

> 'De lezer vindt in dit boek eenen geestelijken God voorgesteld, die met de wereld niet één is. En daarom alleen, al kwamen er meer afwijkingen in voor van hetgeen wij zelve voor waar houden, daarom is het een heilzaam boek in deze dagen. - Gij vindt er een God in weder, dien Gij kunt liefhebben en aanbidden, een' persoonlijken God. Dat is beter voedsel voor ons, dan de beuzelingen van den dag.'

Pierson daarentegen - zijn hypothese eischte: ware er wanorde, verstoring van den geregelden loop, wij zouden aan een God moeten denken; maar nu - geen God, want er is orde, geen God, want er is natuurverband. Die zonderlinge wetenschap was in strijd met zijn godsdienstig gevoel; het onverzoenlijk dualisme werd hem ondragelijk, en zelf deed hij het tegenovergestelde van hetgeen hij in 1858 van anderen eischte: in naam van den vrede der ziel het onderzoek der wetenschap te laten rusten; zijn wetenschap stelde hij boven het geloof. En welk een wetenschap? Men vergete niet, dat zijn wetenschap zich tot niets hoogers dan de zinnelijke wereld kan verheffen. 'Het materialisme is op wetenschappelijk gebied onwederlegbaar,' schreef hij in 1858(*).

In 1863 scheen het wel anders geworden; toen heette het(†):

> 'Zoo zijn wij door de wetenschap, voor zoover zij empirisch te werk gaat, tot de erkenning geleid van het godsdienstig gevoel. Dit weten wij met wetenschappelijke zekerheid.... Maar nu is het de vraag, of de wetenschap ons nog iets meer leert dan of zij ons dwingt, bij de erkenning van dat godsdienstig gevoel te blijven staan. Zij vergunt ons al terstond, op dit gevoel de erkenning te bouwen van het bestaan van God, en leert ons inzien dat wij dit aanvankelijk met hetzelfde regt doen, waarmede wij, op grond van ons besef dat onze gewone gewaarwordingen door iets buiten ons zijn voortgebragt, het bestaan aannemen der buitenwereld.'

Nog in Mei 1864 was het(§):

> 'De Christen kan niet meer bevredigd worden door de dingen die men ziet. Iedere vorm is voor hem uit den aard der zaak, iets voorbijgaands, waaraan hij zijne ziel niet hecht. - God is het blijvende, de onveranderlijke grond van alle dingen, en de Christen rust niet voor hij in al het vergankelijke en voorbijgaande het eeuwige, den onverderfelijke, in één woord zijn God teruggevonden heeft. Deze opvatting van het godsdienstig leven als het eigenlijke wezen van den mensch is door het Christendom

(*) Gids, 1858, bl. 559.
(†) Rigting en Leven, D.I. bl. 156.
(§) Tiental leerredenen, bl. 59.

gegeven’.... ‘Om godsdienstig te worden in den geest van Jezus, daartoe moet gij in u zelven nederdalen, u zelven leeren kennen’[(**)].

(**) Ald. bl. 135.

In December 1865 echter heeft Pierson zijn blik van zijn eigen innerlijk leven afgewend; zijn ‘wereldbeschouwing,’ gegrond op het kausaalverband, zijn begrip van het verband der eindige dingen buiten hem, dat is nu de spil geworden van geheel zijn leven. En die wereldbeschouwing, zij worde gezegd even goed de zedelijke als de fysieke wereld te omvatten, maar wat er van is, blijkt genoegzaam, wanneer het een ongerijmdheid wordt genoemd een zedewet als verplichtend te erkennen voor ieder individu zonder onderscheid. De zedewet is niets anders dan ‘de eenvoudige *beschrijving* van den gewonen loop der natuur, welke beschrijving, gelijk van zelf spreekt, de natuur geen zedelijke verplichting oplegt.’ Wat er van is, blijkt uit de aanteekening op bl. 41:

> ‘Blijkt het later bij het psychologisch onderzoek van den mensch, dat deze zich van zijn godsdienstig geloof niet ontdoen kan’ - (de uitdrukking is karakteristiek) - ‘dan behoudt de Anti-Supranaturalist zich voor dit geloof, *tant bien que mal* (vergeef mij de gemeenzame uitdrukking) met zijn wetenschappelijke grondstelling te vereenigen.’

Ondragelijk was het dualisme geworden. Er moest een keus gedaan worden. Voorwaar, wij hadden een andere keuze mogen verwachten van den man, die nog 3 Mei 1864 de godsdienst *zijn* heerlijkst pand noemde(*), en toen tot een andere hervorming opriep dan hij nu aankondigt(†):

> ‘Wilt mijne woorden wel ter harte nemen, deze godsdienstige toestand heeft dringend hervorming noodig. Tot het medewerken aan zulk een hervorming noodig ik allen uit, die van goeden wille zijn, allen die met een ellendige leugen willen breken. Hier kan geen halve instemming, halve medewerking worden toegelaten. Die niet voor ons is, die is tegen ons. Want wat begeeren wij? wat is het doel van ons streven? Niets anders dan een eerlijk terugkeeren tot het woord van Jezus, tot de aanbidding in geest en in waarheid; een eerlijk terugkeeren tot die godsdienst des harten, tot die in het leven zich werkzaam betoonende godsdienst, die door den grooten martelaar van Golgotha is gesticht; een eerlijk terugkeeren tot die eenvoudige en door de liefde vruchtbare godsdienst, die, onafhankelijk van al dat menschenwerk waarmede men haar omgeven heeft, aan God, en aan God alleen genoeg heeft. Ziedaar het doelwit van ons pogen. Te arbeiden aan de komst van dat geestelijk rijk der liefde is al onze eerzucht, en door de vooroordeelen, door den tegenstand, door de lastertaal en het wantrouwen onzer medemenschen heen, zal God er ons doen komen. Twijfelen wij daaraan zelfs geen oogenblik.’

Zoo de moderne theoloog.

Maar Pierson hield op modern theoloog te zijn; het dualismus overwinnen kon Opzoomer's leerling niet; gekozen moest er worden, en niet de zijde der godsdienst

(*) Tiental leerredenen, voorr.
(†) Ald. bl. 133, 134.

koos hij, maar de zijde der wetenschap, der atheïstische en materialistische wetenschap.

Ziedaar het feit: een predikant wordt Anti-supranaturalist met sterke

neiging naar atheïsme en materialisme; hij breekt met alles, met God en zedewet en geest. Alleen met het klerikalisme breekt hij niet. Den herdersstaf kan hij nog niet afleggen, en de moderne theologen mogen de schapen zijn.

De herder is ongeschikt geworden voor de Kerk; weg uit de Kerk de geheele kudde. De herder schuift het christendom ter zij; welk schaap durft nog aan 't christendom hangen? De herder belijdt het alleenzaligmakend kausaalverband, wie durft er nog van een God gewagen?

De moderne theologen worden (bl. 33) in Gods naam (in naam van het kausaalverband) bezworen om de Kerk te verlaten. Want Pierson heeft haar verlaten. Pierson is Anti-supranaturalist, dus zijn 't de moderne theologen ook.

Gij vooral, Réville: ‘Uwe onvoorwaardelijke bestrijding van het Supranaturalisme is bekend.’

Laat ons elkander wèl verstaan. Wat is het Supranaturalismus? Is het, in tegenstelling van het Rationalismus, het geloof aan eene onmiddellijke, van de natuurwetten afwijkende openbaring Gods? Men mogt het onderstellen; in dezen zin is het woord door het spraakgebruik geijkt, en Pierson zelf had ons doen vermoeden dat ook hij er dien zin aan gehecht wilde hebben, toen hij schreef[*]:

> ‘Er zijn, tot nog toe, in de protestantsche kerk twee hoofdrichtingen. De eene gelooft aan een goddelijke waarheid op bovennatuurlijke wijze medegedeeld, de andere gelooft aan een goddelijke waarheid die in menig opzicht op geheel natuurlijke wijze nog gezocht moet worden..... Ernstig onderzoek heeft *mij* geleerd, dat het denkbeeld van eene bovennatuurlijke openbaring, in den eerlijken zin des woords, een herschenschim is. Na veel strijd en inspanning van, zooveel ik weet, mijne beste krachten, ben ik tot de overtuiging gekomen, dat de mensch op godsdienstig, zoo goed als op ieder ander gebied, met zuiver menschelijke hulpmiddelen de waarheid langzaam en al dolend zoeken moet.’

Maar in de tweede brochure krijgen wij met een ander Supranaturalismus te doen: Supranaturalist is nu hij, die zijn uitgangspunt neemt in zijn godsdienstig geloof in een persoonlijken, transcendenten God. De Anti-supranaturalist ‘neemt zijn uitgangspunt in zijn wijsgeerige bewustheid omtrent een overal in het universum geldend kausaalverband, dat is, een overal geldende volstrekte noodzakelijkheid;’ ‘de wereldbeschouwing van den Anti-supranaturalist is niet geloovig;’ zij is ‘niet-religieus’; zij eischt ‘geen zedewet als verplichtend voor ieder individu zonder onderscheid’; ‘evenmin het objectief onderscheid tusschen goed en kwaad’; ‘in de menschelijke zelfbewustheid ziet zij niet een onmiddellijk en enkelvoudig, maar een afgeleid en een samengesteld verschijnsel.’ ‘De wereld als eenheid gedacht, de *substantia* van het universum God, en het besef van die éenheid godsdienst te noemen, moge op zich zelf niet te misprijzen vallen, het is en blijft toch een gevaarlijke spraakverwarring, wijl het onophoudelijk tot mis-

(*) Aan zijne laatste Gemeente, bl. 15.

verstand aanleiding geeft.' 'Gij hebt opgehouden Anti-supranaturalist te zijn, als gij boven of achter de werking der natuur de werking eener andere macht erkent.'

Der *lange Rede kurzer Sinn* is:

De Supranaturalist erkent een persoonlijk God;

de Anti-supranaturalist loochent een persoonlijk God.

God of geen God - dat is het verschilpunt tusschen Supranaturalist en Anti-supranaturalist, en uit dit hoofdpunt vloeijen terstond de andere vragen voort: godsdienst of geen godsdienst, zedelijkheid of geen zedelijkheid, geest of geen geest?

Die verschilpunten wijzen wij slechts aan; wij kwalificeren dat Antisupranaturalismus niet: harde adjectiva moesten wij anders te hulp roepen; maar wij bestrijden Pierson's standpunt niet: niet met potloodstrepen wenschen wij een vraagstuk te behandelen, van welks beantwoording de gedaante der wereld afhangt. Te minder kan het onze bedoeling zijn, Pierson's standpunt te bestrijden, nu hij zelf erkent, dat hij van 'een niet streng bewijsbare hypothese' uitgaat, en de mededeeling van wat hem bewoog om juist deze hypothese te kiezen ons tot nog toe onthouden heeft.

De éénige vraag, die ons thans belang inboezemt, is deze:

Is Réville, zijn de moderne theologen in 't algemeen Anti-supranaturalisten?

R é v i l l e . Zijn *Manuel d' Instruction religieuse* ligt voor ons. Laat zien.

> Pag. 177: 'C'est ainsi que pour l'homme religieus Dieu est nécessairement *personnel*, et bien que la notion de personnalité soit empruntée à notre nature finie, comme c'est la plus haute que nous connaissions, nous ne pouvous faire autrement que de la reporter sur Dieu. Un être impersonnel ne serait pas un Dieu adorable; car l'impersonnalité est une forme très-inférieure de l'être (pierres, plantes etc.). Dieu sans doute est plus que personnel dans le sens *humain* de ce mot, c.à.d. supérieur encore à l'état que nous appelons personnalité et dont les prérogatives essentielles sont la réflexion, la conscience et la possession de soi-même; mais très-certainement il n'est pas impersonnel.'
>
> Pag. 178: 'Dieu est supérieur à l'univers..... La vérité religieuse doit unir ce que chacun d'eux (déisme et panthéisme) a de vrai, savoir la distinction de Dieu et du monde, d'un côté; de l'autre, la toute-présence et l'activité continue de Dieu dans le monde.'
>
> Pag. 184: 'Dieu est donc l'être parfait, infini, unique, éternel, esprit pur, toutpuissant, immuable, tout sage, créateur du monde et maître absolu de toutes choses.'
>
> Pag. 192: 'Aux perfections divines que nous avons énumerées, nous devo ns ajouter la sainteté et l'amour.'
>
> Pag. 188: 'A la différence de l'animal, l'homme a donc un *devoir* à réaliser.

S c h o l t e n .

Initia(*):

'Deus, quatenus, omnium rerum causa infinita, distinguendus a mundo, rerum, finitarum ordine, est, metaphysice dicitur mundi causa *transiens* s. *transcendens.*'

(*) Pars mater. C. l. § 4.

Geschiedenis der godgeleerdheid en wijsbegeerte[*]:
'Diensvolgens' (naar het verbeterd Godsbegrip) 'werd de natuur niet meer beschouwd als het product van God in dien zin, waarin het uurwerk het werk is van den kunstenaar, maar als de openbaring van het ééne, oneindige wezen, dat, werkzaam naar vaste wetten, die het menschelijk verstand kan leerenkennen en tot wetenschap verwerken, aan de menschelijke rede zich voordoet als de hoogste wijsheid, en meer bijzonder in de zedelijke wereld als de heilige liefde, m.é.w. als de openbaring van een God, die zonder abstract van de natuur en den mensch gescheiden te zijn, in natuur en menschheid met duizendvoudige verscheidenheid, leeft en werkzaam is, en echter, boven de gestadige wisseling der eindige vormen verheven, met persoonlijke zelfbewustheid alles in allen is.'
Leer der Hervormde Kerk[†]:
'De Christelijke Kerk erkent met het deïsme een van de wereld onderscheiden bestaan van God, en acht met het pantheïsme Gods openbaring als noodzakelijk gegrond in zijn wezen. Doch boven het deïsme staat zij, door de erkenning van een God, die niet willekeurig maar uit kracht van zijn wezen zich *openbaart;* boven het pantheïsme, door de prediking van een God, die in zich zelven volzalig en boven elk proces van het eindige verheven is, een God, die, de eeuwige onuitputtelijke bron des levens, als eeuwige Geest leeft, en, wel verre van zelf in het wereldproces tot hoogere ontwikkeling te komen, integendeel in de wereld als het voortdurend *worden*, *openbaart*, wat Hij in zich zelven eeuwig *is*[§].

Opzoomer[**]:
'O, laten we toch geene blinde ijveraars worden, die, eens aan het afbreken van het oude gebouw, nu ook alles willen vernielen, zelfs den grond waarop alleen een nieuw gebouw kan verrijzen. Laten we niet, naar eene in Duitschland geliefde uitdrukking, met het vuile badwater ook het kind wegspoelen. Ik hoor niet zelden voorstanders der nieuwe rigting met onvergefelijke ligtzinnigheid over de dogmen spreken, om zich in ieders oogen regt belachelijk te maken. Ik hoor niet zelden de radikale verklaring; we moesten ook dat laatste dogme, de persoonlijkheid Gods, zijn bewustzijn, zijn verstand en wil, maar opgeven. Uitnemend radikaal, want zoo wordt inderdaad de godsdienst met wortel en al uitgeroeid'.
Modderman[††];
'De zon, die daar opgaat over boozen en goeden, de aarde met hare volheid, heel de zichtbare schepping spreekt van eenen God, die in weldoen lust heeft. De wereldgeschiedenis, de ondervinding van den enkelen mensch, maar bovenal het dagboek van ons eigen leven, onze ervaring van de jeugd af aan, zij geven ons in duizend, duizend proeven de trouwe zorg, de wijze voorzienigheid, de onuitputtelijk rijke en altijd heilige liefde Gods te

(*) 3e druk, bl. 406, 407.
(†) 4e druk, D. II. bl. 212, 213.
(§) Voeg er bij wat boven reeds was aangehaald uit de Vrije wil.
(**) De Godsdienst, bl. 177.
(††) Morgenlicht, Arnh. 1866, bl. 36.

aanschouwen; zij prediken ons een God, die het geluk, de zedelijke reiniging en ontwikkeling des menschen wil; die wondt, maar om te genezen; die straft, maar om te verbeteren; die ontneemt, maar om zooveel te meer te geven, en die ook de smartelijkste ervaringen dienstbaar weet te maken aan zijne oogmerken en ons heil.'

Wie lust gevoelt kan aan deze citaten geheele reeksen toevoegen. Voor ons doel is 't reeds genoeg. Réville en Scholten, Opzoomer en Modderman zijn, met een aantal andere moderne theologen, òf ijdele phrasenmakers òf zij zijn Supranaturalisten.

En toch verklaart Pierson: ‘Met de moderne theologen ben ik het in beginsel volkomen eens’; toch is hij ‘zeker, dat de moderne theologen, hoe meer zij tot een helder inzicht zullen komen.... van de beteekenis hunner eigen beginselen,.... des te levendiger zullen gevoelen, dat zij met hunne kerkelijke positie zich zelven in den weg staan.’

Een afgrond gaapt er tusschen Pierson en de moderne theologen.

Toch behooren zij de Kerk te verlaten, omdat hij ze verlaat.

Blijven zij - gewetenloos of verstandeloos, zij hebben maar te kiezen. Het laatste schenen zij 7 October 1865; maar in December 1865 kunnen zij zoo onschuldig niet meer geacht worden, vooral Réville niet. Deze redenering wordt hem toegedicht(*):

> ‘Ik heb een overtuiging. Die overtuiging houd ik voor de ware. Ik verwacht van haar het heil der menschheid. Hier is een zekere inrichting die men Kerk noemt. Zij stelt mij in de gelegenheid om die overtuiging te verkondigen. Zij bekleedt mij met een titel die de algemeene achting afdwingt. Zij kan bovendien door haar naam en door zekere gebruiken die men in haar boezem eerbiedigt, geacht worden eene eerbiedwaardige overlevering voort te zetten. Maar het kan niet beter. Dat is juist wat ik behoef en begeer. Bestond zulk een instelling niet “il faudrait l' inventer”. Hoe innig heb ik die inrichting lief!... Dit liberalisme rust, naar het mij voorkomt, al te zeer op dezen stelregel: vind ik de gelegenheid om hetgeen ik voor waar en goed houd onder de menigte te verbreiden, dan is het mij om die reden ook geoorloofd van die gelegenheid gebruik te maken.’

Die stelregel heeft bijster veel van Jesuitisme.

Aan dat Jesuitisme zou Réville schuldig staan, omdat hij een bepaling zou gegeven hebben van de Nederl. Herv. Kerk, die ongeveer op 't volgende moest neêrkomen(†):
‘De, niet bijkomstige maar wezenlijke voorwaarden van eene Kerk zijn:

Een lokaal,
Een godsdienstig redenaar,
Een komitee van organisatie - en
Een voorzanger.’

Geen bepaling intusschen had Réville gegeven van een Kerk, allerminst van de Nederl. Herv. Kerk, maar dit had hij aan Pierson willen zeggen: Gij wilt de Kerk afbreken, en ‘vrije samenkomsten’ daarvoor in de plaats stellen; maar al wat u in die Kerk hindert zult gij in deze samenkomsten wedervinden. Onjuist dus en daarbij wat al te stellig is Pierson's verklaring: ‘Niets in uw’ (Révilles) ‘brochure is in staat een tegenwicht op te leveren tegen de juistheid van het besluit, dat ik uit uw schertsen met mijne “vrije godsdienstige samenkomsten” heb opgemaakt.’

Niets? Ook dit niet(§)?

(*) De Moderne richting en de Kristelijke Kerk, bl. 12.
(†) Ald. bl. 11.
(§) Nous maintiendrons, p. 36.

Nous disions ‘séances *libres.*’ Est-ce bien sûr? Admettons un moment que, le milieu dans lequel se recrute la réunion libre - et les réunion libres se recrutent nécessairement dans un milieu, comme les autres, - joigne à une grande prétention de libéralisme religieux certains préjugés, certaines idées fixes; qu'il y ait des cordes qu'il ne faille pas toucher devant elle sous peine de prêcher dans le vide, et que, dans sa liberté absolue, l'orateur désigné pour un certain nombre de séances ait le malheur de les heurter. Est-il bien certain que le comité-directeur-organisateur etc. ne croira pas de son devoir envers le public et l'institution elle-même des séances libres de prier l'orateur d'annoncer son sujet les autres fois et de ne plus s'aventurer sur les terrains scabreux? Je ne sais, je ne voudrais pas jurer que, dans votre système, au point de vue même de la liberté, on n'aura pas plus d'une fois sujet de regretter nos bons vieux consistoires.’

Wie ziet hier de kerkleer niet opdagen en de kerkelijke censuur daarbij?

Wel meer gelegenheid zal Réville vinden om zijn voormaligen ambtgenoot teregt te wijzen.

‘Wat is godsdienst in uw oog?’ vraagt hem Pierson en antwoordt zelf: ‘Gij hebt het in uwe leerredenen herhaalde malen verzekerd: liefde tot het Ideaal en tot de menschen.’

Réville gaf in zijn *Manuel* nog een ander antwoord:

> ‘Toute religion suppose deux termes, l'être adorant et l'être adoré, autrement dit l'homme et Dieu.’

En die God?

> ‘Dieu est l'être parfait, infini, unique, éternel, esprit pur, tout-puissant, immuable, tout sage, créateur du monde et maître absolu de toutes choses.... nous devons y ajouter la sainteté et l'amour.

‘Kent gij een zaligmakend dogma door een bepaald kerkgenootschap beleden?’

Réville heeft al geantwoord(*):

> ‘Cette religion n'a en effet de dogmes nécessaires, en supposant que l'on puisse appeler cela des dogmes, que les affirmations dérivant immédiatement de l'affirmation religieuse fondamentale: *il est un Dieu qui appelle l'homme à s'unir à lui*, et sans les quelles celle-ci s'évanouirait. Par exemple, l'homme ne saurait sérieusement adorer un Dieu impersonnel et, s'il se sent attiré par Dieu vers la perfection absolue, il acquiert par cela même l'assurance, sous une forme quelconque, de son immortalité.’

‘Welk is uw historisch geloof omtrent Jezus?’ Vraagt Pierson. ‘In de kritiek der Evangeliën zijt gij een meester.’

Het *Manuel* antwoordt(†):

(*) Nons maintiendrons, p. 41.
(†) pag. 202, 203.

‘Tous ceux qui ont étudié l'histoire conviendront aisément que les difficultés et les obscurités de détail dans une biographie n'empêchent pas la vue d'ensemble d'être nette et arrêtée.... Les documents évangéliques donnent lieu, sans doute, à des

> questions fort difficiles etc.... Mais, s'il fallait rejèter une ancienne histoire pour de pareils motifs, il n'y aurait pas d'histoire possible.... Ajoutons que les faits principaux qui forment, pour ainsi dire, la charpente de cette histoire, trouvent leur confirmation en dehors d'elle etc.'

'Uwe onvoorwaardelijke bestrijding van het Supranaturalisme is bekend' - zegt Pierson. Bekend, ja, bij Pierson.

'Acht gij de prediking van het Evangelie gebonden aan overlevering of kerkbelijdenis?'

Overlevering - antwoordt het *Manuel*:

> 'Il faut respecter la tradition, l'examiner avec un sérieux respect, car sans elle et livrés à nos seules forces, nous n'arriverions à rien, mais non se laisser fasciner par elle.'

en Kerkbelijdenis?

> 'Des trois grandes communions chrétiennes, l'Église protestante est celle qui répond le mieux aux exigences du spiritualisme chrétien et qui favorise le plus le progrès dans la connaisssance de la vérité.... Elle doit cette supériorité à l'Evangile primitif et spécialemant à son rejet du mérite des oeuvres extérieures, ce qui diminue naturellement la propension pour les céremonies pompeuses et les formes superstitieuses. Elle le doit aussi à son indépendance vis-à-vis des traditions du passé et à son émancipation du jong clérical. Ne pas confondre la *tendance* avec la *possesion.*'

'Is uw kerkbegrip het oude?'

Het gaat nog al:

> 'L'esprit de Jésus-Christ est un esprit de fraternité, et par conséquent d'association. Les hommes à qui cet esprit se communique aiment à mettre en communion leurs sentiments et leurs espérances et à avancer ainsi le règne de Dieu en eux-mêmes et autour d'eux. Ainsi le Saint-Esprit a inspiré la formation de l'Église chrétienne ou société de tous ceux qui croient en Jésus-Christ. L'Église chrétienne est done semblable à un corps dont le Christ est l' esprit, et sa mission est de réaliser la pensée du Christ en poursuivant son oeuvre.'

'Een belijdenis mag volgens u de Kerk niet hebben. Dan toch zou de ware godsdienst worden vastgeknoopt aan een dogma.'

Toch zagen wij, dat Réville zoowel als Opzoomer dogma's onontbeerlijk acht.

Niet beter is het, waar Pierson poogt aan te wijzen, dat Réville de eigenaardigheid der Hervormde Kerk uitwischt. Dupanloup en de paus moeten daarbij als apostelen van den vooruitgang figureren: - dan is de vooruitgang immers niet specifiek protestantsch, - en Lacordaire wordt opgeroepen om te bewijzen, dat ook in Rome's Kerk verdraagzaamheid wordt gepredikt, ofschoon straks met instemming omtrent dienzelfden Lacordaire de getuigenis wordt aangehaald: 'Lacordaire n'a jamais cessé de rêver le renouvellement de l'Église: généreuse chimère qui fait plus d'honneur à

son caractère qu'à son jugement.... Notre dominicain péchait par l'ingenuité de son âme.’

Maar wij mogen niet vergeten, dat Réville onze verdediging evenmin vraagt als behoeft. Geen woord willen wij geacht worden in zijn naam gesproken te hebben; geen woord, waarvoor wij hem in de verte verantwoordelijk stellen. Van geschriften hebben wij gebruik gemaakt, die binnen ieders bereik zijn. Het lastig getuigenverhoor hebben wij ons getroost om ontegensprekelijk het feit te bewijzen, dat Pierson, in bedroevende zelfverblinding, aan moderne theologen toedicht lijnregt het tegenovergestelde van hetgeen zij openlijk en bij herhaling hebben beleden, om dan, nadat hij van hen gemaakt heeft wat hij is, hun toe te roepen: Gij behoort te doen wat ik deed; alleen door onedele praktijken is 't u mogelijk in de Kerk te blijven.

Ja, er kunnen modernen zijn, die in hun geweten (wij spreken naar den supranaturalistischen mensch) zich gedrongen voelen om de Kerk te verlaten: enkele leerlingen van Opzoomer, die ontrouw werden aan den religieusen geest van hun meester, en besluiten hun wetenschap één oog uit te steken.

Maar overigens - als Pierson de Kerk verlaat, kunnen de Moderne theologen, juist dáárom, blijven. Zij staan lijnregt tegenover hem.

Zij hebben den persoonlijken God;
Hij het Kausaalverband.
Zij zijn Religieus;
Hij is Anti-supranaturalist.
Zij zijn Christenen;
Hij verklaart zijn Anti-supranaturalismus bepaald voor niet-christelijk.
Zij zijn Protestanten;
Hij meent dat vooruitgang en verdraagzaamheid evenzeer Rome's eigendom zijn, ja, dat de Protestanten eigenlijk *von Haus aus* intolerant zijn.
Zij blijven in de Kerk, omdat zij, zelve godsdienstig, anderer godsdienst willen ontwikkelen;
Hij verlaat de Kerk, omdat hij de godsdienst voorloopig heeft afgeschaft.

Door zijn geschrift zal menigeen versterkt zijn in de overtuiging, dat de godsdienst de zenuw is der humaniteit. Als 't schip op 't zand, zal hij velen een baak in zee zijn. Arme man, wat beters ware u gegund! Verloren - geloof, en God, en zedewet, en geest; gewonnen - de protectie van van Vloten.

Veel in Pierson's jongste brochure moesten wij stilzwijgend voorbijgaan; zijn ondoordachten uitval tegen de onderwijswet hebben wij zelfs niet vermeld, van polemiek tegen zijn standpunt ons onthouden, hoe ligt er tegenover zijn hypothese eenige philosophemata waren te stellen. Het éénige wat wij bedoelden was dit aan te wijzen:

dat Pierson's heengaan een persoonlijke daad is, welke hem, en hem-alleen aangaat en met de geschiedenis der menschheid, met de christelijke, bijzonder de Nederl. Herv. Kerk niets ter wereld te maken heeft en geheel buiten de moderne theologie en haar voorstanders omgaat.

Dien pligt hebben wij volbragt, onszelven geheel op den achtergrond stellende: alleen de feiten lieten wij spreken.

Een paar wenschen ten slotte, 't is al wat wij ons veroorloven.

Een ijdele wensch is de eerste, hij kan niet meer vervuld worden: Mogt Pierson zijn eerste brochure achtergehouden en, zoo hij toch de wereld op de hoogte van zijn meeningen wilde houden, zich tot den hoofdinhoud der tweede brochure bepaald hebben. Veel geschrijfs over de Kerk en der modernen verhouding tot haar ware voorkomen, wanneer hij terstond had gelieven te verklaren, dat hij het geloof aan God en daarmede de godsdienst ter zijde had gezet. Als men iemand toch het hoofd gaat afhouwen, behoeven we er niet over te twisten, welken hoed we hem zullen opzetten.

De tweede wensch kan nog vervuld worden: wanneer de bekwame en werkzame man weder voor het publiek optreedt, zij de toon, waarop hij zijn tijdelijke meening voordraagt, iets minder beslissend, en leere hij dit nog van de moderne theologen: den laatsten zweem van den klerikalen zuurdeesem uit te zuiveren.

A. 23 Jan. 1866.

J.P. DE KEYSER.

Staatkunde en geschiedenis.

Studien over de zamenstelling der legers, door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

I.

Het heeft nooit aan lofredenaars van den oorlog ontbroken. Hen aanhoorende, zou men gelooven dat de menschen op deze aarde zijn geplaatst om elkander naar het leven te staan. Volgens deze vreemde wijsgeeren is de oorlog, niet een onvermijdelijk kwaad, maar een absoluut goed. ‘De oorlog,’ lezen wij in dat wonderlijke geschrift, dat voor eenige jaren, onder den titel van *Éloge de la guerre*, zooveel opgang heeft gemaakt, ‘de oorlog is, in de ondoorgrondelijke plannen der Voorzienigheid, eene bron van leven en herschepping; hij is eene bestendige noodzakelijkheid, naast den mensch geplaatst om op zekere tijden diens verzwakte of verslapte spieren weder veerkracht te geven; hij is eene weldadige plaag.’ En Hegel beweert dat ‘de oorlogen de gezondheid der volken onderhouden, even als de winden en orkanen de zeeën tegen bederf bewaren.’ Wie de oorlogen in dit licht beschouwen, zijn natuurlijk ook niet tegen de legers ingenomen, en volgens den schrijver van het bovengenoemde vlugschrift, is een leger dan ook niets minder dan; ‘de ploeg des vooruitgangs; de stroom, die de vlakte vruchtbaar maakt, terwijl hij den berg verwoest; de dorschvlegel, welke het graan te voorschijn brengt door de korenaren te verpletteren; het zwaard dat tot in onzen boezem de dwalingen van het menschdom nedervelt; het kwaad dat het goed voortbrengt.’

Geen schooner beroep ook, volgens deze menschen, dan dat van soldaat; geen edeler roeping dan die van den krijgsman; geen grooter mannen dan de meesters in de oorlogskunst. Zij dwepen alleen met de veldtochten en de veroveraars. Karel XII, Lodewijk XIV, Napoleon

zijn hunne godheden. Zij hebben slechts een geopend oog voor de marschen, de veldslagen en de belegeringen, en de geschiedenis is voor hen de geschiedenis der oorlogen. Intusschen biedt elk tijdvak uit het leven der menschheid, ook wanneer aanhoudende krijg daarvan het kenmerk was, nog andere tafereelen dan die van het slagveld aan. Onder de vorsten, die oorlog voerden, leefde het volk, dat leed, en ook aan dit lijden komt eene plaats toe in de geschiedenis der wereld.

Het volk leed en het leed door den oorlog. Het volk arbeidde en streefde naar ontwikkeling, maar de vruchten van zijn arbeid werden voor de legers besteed en zijne ontwikkeling werd door den oorlog belet. Wie zich vermeidt in de schitteringen van den wapenroem, vergeet de tranen, die de oorlog deed storten, de verwenschingen, die hij ten hemel deed opzenden en de ellende die hij over het menschdom bragt.

Eene meer grondige beoefening der geschiedenis heeft gelukkig in de laatste jaren tot eene minder eenzijdige beschouwing der feiten geleid, en zoo het nog altijd niet ontbreekt aan menschen, die met wapengeweld en krijgsglorie dwepen, de mannen van beschaving en wetenschap verheerlijken toch den oorlog niet meer, noch zien de treurige keerzijde voorbij, die zelfs aan de gelukkigste oorlogen is verbonden. De historische kritiek heeft zich, dwars door de veldslagen en de veroveringen heen, een weg gebaand tot in het innerlijk leven der volken, en zij heeft de afzichtelijke wonden bloot gelegd, die zoo langen tijd verborgen waren gebleven onder den lauwer der overwinningen of de praal van een schitterend hof. De '*histoire bataille*' heeft haar tijd gehad; men vraagt niet meer naar het verhaal van de krijgsdaden en de zegetochten, maar men verlangt te weten wat al die strijd met zijne afwisseling van voor- en tegenspoed, wat al die glorie en al die rampspoed aan het volk heeft gekost - gekost aan geluk, aan welvaart, aan beschaving.

Het ligt niet in ons plan hier een volledig tafereel te geven van de nadeelen, die de oorlog met zich voert en van de ellende, welke de eerzucht van de groote veroveraars over de volken heeft gebragt; die taak - te veel omvattend voor onze krachten - blijve aan bekwamer handen overgelaten. Wij wenschen slechts, als inleiding tot onze beschouwingen over de zamenstelling der legers in de vroegere en de hedendaagsche maatschappijen, eene vlugtige schets te geven - niet van de oogenblikkelijke gevolgen van den oorlog, die slechts voorbijgaand en meestal spoedig hersteld zijn - maar van de gevolgen in de toekomst. Het geslacht, dat de oorlog beleeft, wordt daardoor zwaar beproefd en tot groote offers genoopt, maar nog grooter zijn - en dit wordt te veel voorbij gezien - de lasten, door den oorlog op latere geslachten gelegd.

De voornaamste Staten van Europa gaan, gelijk bekend is, bijna zonder uitzondering gebukt onder een ontzettenden schuldenlast, die jaarlijks de betaling vordert eener aanzienlijke som aan renten. Hoe is die schuld ontstaan? Zij is altijd een gevolg geweest van buitengewone omstandigheden, en dit is zeer natuurlijk. De gewone inkomsten der landen waren slechts berekend voor de gewone behoefte; de voorbeelden van regeringen, die geld overlegden en, zoo als men zegt, eene goed gevulde schatkist hadden, zijn uiterst zeldzaam, hetgeen reeds daaruit blijkt, dat de geschiedschrijvers nimmer verzuimen opzettelijk melding te maken van de goed gevulde schatkist van Frederik Willem I van Pruisen. Deden zich nu buitengewone omstandigheden voor die buitengewone uitgaven vorderden, dan moest men het vereischte geld vragen van de inwoners, of eene leening sluiten. Zoo werden er soms leeningen aangegaan voor den aanleg van openbare werken, kanalen of wegen, of tot bestrijding van uitgaven die door algemeene ziekten of andere groote rampen, welke een land troffen, noodzakelijk waren geworden. Buitengewone uitgaven van dezen aard werden echter ook dikwerf door verhooging van belastingen of regtstreeksche aanvragen om geld aan het volk, bestreden, maar dit was zelden of nooit het geval wanneer het een oorlog gold. Eensdeels omdat de daarvoor gevorderde sommen zoo buitengewoon groot waren, anderdeels omdat de regeringen of de vorsten voor een oorlog niet gaarne geld vroegen; daardoor toch plaatsten zij zich eenigszins in een toestand van afhankelijkheid van hunne volken, die meestal bitter weinig zin hadden om de middelen te verschaffen voor oorlogen, niet zelden uitsluitend ondernomen in het persoonlijk belang der vorsten. Zij vroegen dus wel eenig geld, dat wil zeggen zij verhoogden bij elken oorlog de belastingen, omdat het tijdstip daartoe het meest gunstig was, omdat niemand in zulke buitengewone tijden kon ontkennen dat de regering meer geld dan gewoonlijk noodig had, maar overigens vonden zij de sommen, voor den oorlog benoodigd, door middel van leeningen. Dit was een zeer gemakkelijk middel. Men kreeg geld in overvloed, betaalde de renten door middel van de verhoogde belastingen - die men, zoo noodig, later ten behoeve van die renten, weder een weinig verhoogde - en wierp ten slotte den geheelen last op de schouders van de toekomst. Dat werkelijk zoodanig de toedragt der zaken is geweest, blijkt het duidelijkst uit de geschiedenis der openbare schuld van Engeland en Frankrijk.

De erkende Engelsche staatsschuld dagteekent van de omwenteling, die onzen Willem III op den Engelschen troon bragt. Die omwenteling kostte aan Engeland bijna 8 millioen gulden. De oorlog tegen Lodewijk XIV van 1689-1697 bragt de staatsschuld op 258 millioen gulden; in de vier jaren van rust, die volgden, werden niet meer dan 60 millioen afgelost, zoodat de schuld, bij het begin van den Spaanschen successie-oorlog, nog 198 millioen gulden bedroeg. Die

oorlog zelf deed ze echter weder stijgen tot een bedrag van 637 millioen. In het geheele tijdvak van 1713-1739 werden slechts 73 millioen geamortiseerd, zoodat het bedrag nog ongeveer 564 millioen bleef. De Spaansche oorlog en de onmiddellijk daarop gevolgde Oostenrijksche successie-oorlog vermeerderden de schuld met 350 (volgens anderen 370) millioen, zoodat Engeland bij den Akenschen vrede belast bleef met eene schuld van ± 925 millioen. Van 1748-1755 onderging de schuld weder eenige vermindering, maar de oorlog tegen Frankrijk, die in 1755 begon en de zevenjarige oorlog voerden het bedrag op tot de kolossale som van 1668 millioen, welke som in 1775 nog 1548 millioen bedroeg. Dit alles was nog slechts kinderspel in vergelijking van hetgeen komen zou. De Amerikaansche oorlog (1775-1782) kostte aan Engeland meer dan 1300 millioen. In 1793 was de geheele Engelsche staatsschuld reeds 3228 millioen gulden. De oorlogen tegen de Fransche republiek tot aan den vrede van Amiens kostte aan het land, alleen aan leeningen, 4417 millioen en de oorlogen tegen het Fransche keizerrijk 3200 millioen, waardoor het bedrag der Engelsche staatsschuld op 5 Februarij 1815 ± 11.000 millioen beliep; eene andere opgave stelt die op ongeveer 10.000 millioen, maar - 'aan een boom zoo vol geladen' doen eenige millioenen niet af. Op 5 Januarij 1822 bedroeg de Engelsche staatsschuld 9543 millioen en volgens de laatste opgaven (van Maart 1863) is zij thans ongeveer 9600 millioen gulden. Op de begrooting van 1865-66 is voor die schuld aan te betalen rente berekend eene som van 316 millioen, terwijl de inkomsten voor dat dienstjaar zijn geraamd op 840 millioen. Meer dan één-derde van de belastingen, welke het Engelsche volk betaalt, heeft het dus te danken aan zijne oorlogen. Dat de kolossale leeningen, ten behoeve van die oorlogen aangegaan, het Engelsche volk toch niet vrijwaarden van verhooging van belastingen, kan verder daaruit blijken dat de gewone uitgaven, in het tijdvak van 1793-1816, van 335 tot 1210 millioen klommen(*).

De Fransche staatsschuld is van veel ouder dagteekening dan de Engelsche. Karel VII, die het eerste staande leger oprigtte, leende eenige millioenen om zijn leenmannen van Normandie en Guyenne tot onderwerping te brengen. Later viel Frankrijk in handen van Lodewijk XIV, die bij uitnemendheid de kunst verstond om geld te verkwisten en schulden aan te gaan. Toen hij, in 1661, de teugels van het bewind in handen nam, bedroeg de staatsschuld 32 millioen livres. De oorlog tegen de Vereenigde Nederlanden kostte, alleen aan leeningen, bijna 111 millioen livres; behalve de 60 millioen, die Frankrijk anders, door tusschenkomst van de Nederlanden, aan handelswaren omzette. De on-

(*) Adam Smith. Edit. Garnier, III, 308. Say, Cours complet d'écouomie politique pratique, 524.

Weeveringh, Gesch. der staatsschulden, 11, 99. Brieven over de financiële kwestiën van den dag. Haarlem J.J. Weeveringh. 1859. 4e. Brief.

kosten van den Spaanschen successie-oorlog bedroegen, van 1701 tot 1707, 1346 millioen livres, die gedeeltelijk door leeningen gedekt werden, en in 1708 was het geheele bedrag der staatsschuld reeds geklommen tot 1925 millioen livres of 885 millioen gulden, denkelijk gelijkstaande met 1500 millioen gulden van tegenwoordig(*). Door al die oorlogen, door wanbestuur en geldverspilling en financieele knoeijerijen, was Frankrijk toen reeds zoo verarmd, dat er geen geld te krijgen was in het land en dat ook andere landen hoegenaamd geen vertrouwen meer hadden in de hulpbronnen van het door de natuur toch zoo kwistig bedeelde rijk. Zoo zeer was het krediet van Frankrijk gedaald, dat Lodewijk XIV, zoo bij Weeveringh vermeld wordt, om van den Zwitserschen bankier Bernard een voorschot te bekomen van 8 millioen livres - waarvoor hij hem eene schuldbekentenis van 32 millioen ter hand moest stellen - zich vernederde tot de lafste vleijerijen en den burgerlijken kapitalist in eigen persoon door de tuinen van Marly rondvoerde om hem, als een gewoon cicerone, opmerkzaam te maken op de schoonheden, die dit lustoord aanbood. Eene zware straf voor een man, die zich in ernst de vertegenwoordiger waande der goddelijke macht op aarde en wien van kindsbeen was ingeprent, dat de koningen op de wereld zijn om te doen wat hun goeddunkt. Maar eene straf, die men zwaarder zou wenschen, wanneer men nagaat welk een ellende deze te lang vergode vorst, die inderdaad niets anders geweest is dan een verachtelijk despoot, over zijn arme land en over de wereld heeft gebracht.

Lodewijk XIV liet aan zijn kleinzoon een uitgemergeld land achter, dat daarenboven bezwaard was met een schuldenlast van 1654 millioen gulden. De regent en Law en Lodewijk XV stelden hunne beste pogingen in het werk om die schuld nog te vermeerderen. Hoe groot ze was toen Lodewijk XVI aan het bestuur kwam, is niet juist op te geven, maar tijdens het eerste ministerie van Necker (1777-1781) die, niettegenstaande zijn ernstig streven naar bezuiniging, nog 250 millioen gulden had moeten leenen voor den Amerikaanschen oorlog, bedroeg zij 24 à 2500 millioen gulden, en bij het uitbreken der omwenteling kan die gerust op 3500 millioen gulden gesteld worden; eene som die niet zooveel grooter was dan de Engelsche staatsschuld op dat tijdstip, maar voor Frankrijk niet was te dragen, omdat de productive krachten van het Fransche volk meer uitgeput of minder ontwikkeld waren en de schromelijke verwarring in het financieel beheer verbetering der financiën in de toekomst onmogelijk maakte. Toen is de omwenteling gekomen met hare assignaten en verdere hulpmiddeltjes, en de Fransche schuld ontsnapt nu aan elke berekening, totdat in 1798, bij de tiercering van dat jaar, de schuld weder op meer vaste grondslagen werd gevestigd; de rente bedroeg toen, na de tiercering, slechts 20 millioen gulden. Onder het keizerrijk werden de schulden der veroverde landen bij

(*) Say, Traité d'économie politique, 7mo édit, 284 Vergelijk Weeveringh, II, 285.

die van Frankrijk gevoegd, waardoor een goed overzigt moeijelijk wordt; Say berekent echter dat de erkende uitgaven voor het Fransche krijgswezen, van 1802-15, hebben bedragen 2500 millioen gulden. De Fransche schuld vorderde intusschen op 1 April 1814 niet meer dan de dubbele rente van 1798. De gebeurtenissen van 1815 kostten aan Frankrijk ruim 690 millioen gulden(*); de Spaansche oorlog van 1823 nagenoeg 100 millioen, en bij het einde der regering van Lodewijk XVIII (1824) was Frankrijk bezwaard met eene schuld van 134 millioen gulden aan rente, die denkelijk gelijk is te stellen met een kapitaal van ± 1850 millioen. Karel X begon met eene leening te sluiten om schadeloosstellingen te kunnen geven aan de emigranten, en bragt door deze en andere maatregelen de schuld in vier jaren tijds op 2247 millioen. Van 1828-1848 klom het kapitaal der schuld van 2247 millioen gulden tot 3243 millioen. Deze vermeerdering was voor een groot deel te wijten aan de jaarlijks toenemende te korten; maar die te korten waren op hunne beurt slechts een gevolg van de vroegere oorlogen, in zooverre als Frankrijk daardoor in 1815 reeds dadelijk belast was gebleven met een te zwaren schuldenlast, die het moeijelijk maakte het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven te behouden. In het begin van 1852 bedroeg de staatsschuld 3257 millioen gulden, en thans is die schuld ± 8000 millioen gulden, eene rente vorderende van bijna 300 millioen, bij een budjet van uitgaven van 1040 millioen. Voor de eer van een keizerrijk te zijn, voor de eer van oorlog te hebben gevoerd in Rusland, Italië en Mexico betaalt Frankrijk 300 millioen aan belastingen, dat is meer dan één-derde van de som, die vereischt wordt voor de gansche huishouding van den Staat!

Deze cijfers zijn welsprekender dan alle redeneringen. Zij toonen op de meest overtuigende wijze aan hoeveel nadeel de oorlogen aan de nationale welvaart toebrengen en hoe aan hen voor een groot deel de schuld is van de zware belastingen, waaronder de volken gebukt gaan. Voeg daarbij de sommen die de oorlogen belet hebben te verdienen, en wie zal dan niet erkennen dat de oorlog, zelfs al let men alleen op de materieele belangen, de grootste vijand van het menschdom is. Maar hier is meer dan eene kwestie van geld alleen, van meerderen of minderen rijkdom. De oorlogen, zulke langdurige oorlogen vooral als de vorsten gevoerd hebben, die men gewoon is groote monarchen te noemen, oorlogen als die van Lodewijk XIV, Frederik den Groote en Napoleon, zijn doodend voor de beschaving, voor kunst en wetenschap en beletten de ontwikkeling des volks zoowel uit een zedelijk als uit een verstandelijk, zelfs uit een lichamelijk oogpunt; zij brengen ruwheid in de zeden, verstoren de wetten der zamenleving, lossen het huisgezin op en werken opvoeding en onderwijs, ook voor latere geslachten, gelijkelijk tegen. Wat zal er worden van de opvoeding der kinderen, wanneer de vaders hun leven doorbrengen op het oorlogsveld, en wie

(*) Weeveringh II 316.

zal het geld leveren voor scholen en andere inrichtingen van onderwijs, wanneer het volk zijne laatste penningen voor den oorlog opbrengen of zware belastingen als een gevolg van vroegere oorlogen, betalen moet? En hoezeer moet ook niet de lichamelijke ontwikkeling van een volk worden belemmerd, wanneer elk jaar de bloem der jongelingsschap ter slachtbank wordt gevoerd en de legers ten laatste met kinderen moeten worden aangevuld, die nimmer tot volledigen wasdom geraken? Zoo geschiedde het toch in de legers van Lodewijk XIV en Napoleon, en nog onlangs werd ons het gezegde van Boileau herinnerd - door den heer Dozy in de Gids - 'dat het leger van Condé een goed leger zou zijn als het meerderjarig zou zijn geworden.' Dit gezegde, nu het wordt toegepast op een leger van Condé, schijnt meer geestig dan juist, daar toch de legers van Condé uitsluitend uit vrijwillig aangeworvenen hebben bestaan; het geeft ons intusschen de maat der denkbeelden, welke in het laatst der 17e eeuw bij het beschaafde deel der Fransche natie omtrent de zamenstelling der Fransche legers bestonden. Later werd het gezegde van Boileau echter tot eene waarheid gemaakt; tijdens den Spaanschen successie-oorlog hield Lodewijk XIV zijne legers grootendeels door lichting voltallig en werd het platte land, de hongersnood en andere rampen helpende, letterlijk ontvolkt. Een ooggetuige van dien tijd, Duval, verhaalt dat het eene zeldzaamheid was in Frankrijk jongelingen van twintig jaren te zien, daar Lodewijk XIV ze allen ter dood zond naar Italië en Spanje, naar Duitschland en de Nederlanden. 'Wat er overbleef,' zegt hij verder, 'bestond uit zwakke bleeke kinderen, afgeleefde grijsaards en vrouwen die veroordeeld waren oud te worden zonder de liefde te kennen.' Maar de treffendste schildering van den invloed, door langdurige oorlogen op de bevolking te weeg gebragt, geeft de kolonel Carrion Nisas, wanneer hij in zijne *Histoire générale de l'art militaire,* de zamenstelling schetst van het Fransche leger tijdens den veldtogt van 1813.

Hij geeft eerst, in de volgende bewoordingen, eene schets van den toestand van dat leger onmiddellijk na den slag van Leipzig:

'Het beeld van onzen terugmarsch kan niet met juistheid worden teruggegeven. Hoe zou men zich inderdaad, wanneer men daarvan geen getuige is geweest, eene voorstelling kunnen maken van dien nacht, die in het veld werd doorgebracht vóór wij Hanau bereikten; van die bonte menigte, die opeengedrongen stond zonder spoor van orde of verband, zonder dat vier man van hetzelfde korps bijeen waren? Het was echter noch het gedrang van een gevecht, noch de vreeselijke opeenhoping tijdens de eerste oogenblikken van een vlucht; het was eene rustige verwarring en die volledige zegepraal van den chaos, waarbij de wonderlijke opeenstapeling der voorwerpen voldoende is om ontzetting voort te brengen: menschen, paarden, aanvoerders, soldaten, bagage, karren, kanonnen, alles strompelde langzaam voort, op de bontste wijze dooreengemengd.'

‘In het dichtste gedeelte van dezen hoop, die geen leger meer genoemd kon worden, herkende men, met eene onwillekeurige huivering, Napoleon, gedrongen, gedragen veeleer dan gevolgd, die niemands meester meer scheen te zijn, die niet vrij meer was in zijne bewegingen en wiens bleek gelaat, slechts van tijd tot tijd verlicht door de fakkels der marketensters, te midden van dit treurige tooneel als de persoonlijke voorstelling scheen te zijn van al de dwalingen, waartoe het genie vervallen kan, van al de wisselingen en de smartelijke wedervergelding, waaraan menschelijke grootheid en menschelijk geluk onderworpen zijn.’

‘De terugtogt van Rusland heeft vreeselijker tooneelen opgeleverd, maar geen nacht, zoo afgrijselijk en zoo ordeloos als dezen nacht zonder werkelijk gevaar of alarm.’

‘De bijzonderheden, welke de dag aan het licht bracht, waren niet minder treurig en hartverscheurend. Zoo ver het oog reikte, was de vlakte bezaaid met soldaten, de meesten zonder wapens, die den wil noch de kracht hadden om zelfs maar den geringsten tegenstand te bieden.’

Nu treedt hij in eene vergelijking van de vrijwilligers van 1792 en de ongelukkige kinderen, die door de conscriptie gedwongen wierden in de legers van Napoleon te dienen.

‘Hoezeer zijn de tijden veranderd! Het is niet meer die krijgsman, die vrijwilliger, dien wij in 1792 hebben zien uittrekken na een langen tijd van vrede, dien man van twintig tot dertig jaren, in den bloei of de kracht des levens, met vreugde het ouderlijk huis verlatende, wars van de eentoonigheid en de rustige onschuld der huiselijke bezigheden, wetende wat het zegt voor het vaderland, de roem en de eer ten strijde te trekken, en in het gelid marscheerende met een vaste pas en met gestrekte knieën, het hoofd omhoog - in uitdrukking en gebaren, vol stoutheid, vol geest en vol vertrouwen in de toekomst.’..... ‘Twintig oorlogsjaren zijn voorbijgegaan. De loteling van 1813 is een zwak schepsel, nauwelijks half ontwikkeld en nog minder gevormd, als dat mogelijk ware, wat het karakter als wat het lichaam betreft; een ongelukkig kind, geheel ontstemd van dien plotselingen overgang van den vrede en den betrekkelijken overvloed van het ouderlijk huis in het woelige en wisselvallige leven van de bivaks en de ontberingen en vermoeijenissen van de dienst te velde; zich aan den oorlog en zijne harde inspanningen onderwerpende met eene machtelooze gelatenheid, ondermijnd door het heimwee, geheel moedeloos sedert het oogenblik waarop hij de dorpsklok uit het oog heeft verloren; een geweer ontvangen hebbende, maar niet wetende hoe hij het gebruiken moet; dat nuttelooze wapen ver van zich werpende, of het medesleepende, terwijl hij langzaam voortwaggelt met ontdaan gelaat, staroogend, en niet in staat u te zeggen, zoo gij hem ondervraagt, tot welk bataillon

hij behoort, noch wie zijn kapitein is, noch hoe hij zelf heet, noch waar hij heen gaat, noch van waar hij komt, noch aan welke kwaal hij gaat sterven aan den voet van dien boom, waarbij hij is neêrgezegen.'

'Dergelijke tafereelen, die u de ziel doorsneden, werden voortdurend gevoed door nieuwe hoopen rekruten van achttien jaren; en wanneer men die zwakke schepsels, blijkbaar onbekwaam tot den oorlog, aan de eerste wapenschouwing zag deelnemen voor hun keizer, die tevens voor de meesten hunne laatste wapenschouwing zou zijn, dan was het als hoorde men uit hunne zwakke borst die droeve kreet opstijgen der Romeinsche worstelaars, die aan den dood waren gewijd: *Cesar, zij die sterven gaan, groeten U.'*

De invloed door zulk eene bovenmatige belasting op de bevolking uitgeoefend, is eene vreeselijke en bepaalt zich niet tot een enkel geslacht. Het bekende gezegde van Condé toen hij, zijne verliezen tellende na den slag van Senef, tot zijne omgeving zeide: '*Une nuit de Paris réparera tout cela'* is even schandelijk als onjuist, want kinderen zijn niet gelijk te stellen met jongelingen en gevormde menschen. En zeker is het, dat duizend Parijsche nachten aan Frankrijk niet het nadeel konden vergoeden van de vernieling dier keurige jongelingschap, die Napoleon in de velden van Rusland en Duitschland aan zijne roemzucht had opgeofferd.

De oorlogen van Lodewijk XIV en Napoleon, ondernomen met het doel om roem te behalen en het grondgebied des rijks uit te breiden, hebben slechts geleid tot vernedering en tegenspoed, en laten in de gedachte slechts het beeld over van al de ellende, van al de jammeren, die zij over de volken hebben gebragt. De verdedigers van deze oorlogen zijn dan ook gering in getal. Maar er zijn ook gelukkige veroverings-oorlogen geweest. Frederik de groote heeft Silezië, Bismarck Lauenburg (en Holstein) en Frankrijk Savoye bemagtigd: zijn de nadeelen, aan zulke oorlogen verbonden, ook grooter dan de voordeelen? Oefenen ook zij op de welvaart van een volk een ongunstigen invloed uit? Deze vragen, die meer dan eenmaal zijn gedaan, vorderen, daar ze een schijn van waarheid bevatten, onderzoek en tegenspraak. De oorlog is altijd een nadeel, een absoluut kwaad, al is hij ook soms een onvermijdelijk kwaad. De voordeelen zelfs van een gelukkigen oorlog zijn meestal geheel denkbeeldig of op andere wijze beter te verkrijgen. In vroeger eeuwen, toen de vrijheid van handel niet bestond, was er eenigen grond om aan te nemen dat men door uitbreiding van grondgebied, waarvan het gevolg was dat nieuwe kanalen voor den handel geopend wierden, de nationale welvaart vermeerderde. Doch reeds toen was die veronderstelling grootendeels onjuist. Want de oorlogen, die gevoerd moesten worden om het gebied van den staat te vergrooten, vermeerderden de schuld en de belastingen, en dit was een blijvend nadeel, terwijl de uitgaven, voor den oorlog vereischt, juist oorzaak

waren dat er niets gedaan kon worden voor den aanleg van nieuwe wegen en vaarten - het eenige middel waardoor het land werkelijk voordeel kon hebben van de verovering. In den tegenwoordigen tijd, nu de landen zich niet meer voor elkander afsluiten, is het voordeel nog meer denkbeeldig en verkrijgt men oneindig veel grooter resultaat door de vrijheid van handel te bevorderen en nieuwe gemeenschapswegen te openen. Teregt zegt dan ook Say in zijn *Cours complet:* 'De diplomaten zijn gewoon eene vermeerdering van grondgebied als eene (voldoende) vergoeding te beschouwen van de rampen en de uitgaven van den oorlog. Maar wanneer een gelukkige veldtogt de vereeniging van een gewest, ik wil zelfs aannemen van een geheel land met het grondgebied van Frankrijk ten gevolge heeft gehad, dan vraag ik nog welk voordeel daaruit is voortgevloeid voor het departement van de Aveyron, van de Dordogne en voor vijftig andere departementen? Ik vraag welke vergoeding zij ontvangen voor de lotelingen, die men hun ontnomen heeft, voor de millioenen, die zij moeten betalen aan de schuldeischers van het gouvernement? Men zegt: 'zij verkrijgen een grooter débouché voor hunne voortbrengselen'; maar geen der voortbrengselen van die departementen is van de gading van het veroverde gebied, van België, om iets te noemen; de afstand is te groot, of wel de moeijelijkheid der verzending vormt een meer onoverkomelijken hinderpaal dan de gansche tollinie. Hoe zouden zij hunne voortbrengselen naar België uitvoeren? Zij kunnen ze niet eenmaal behoorlijk overbrengen naar het aangrenzend departement.' Bij eenige overdrijving is toch in deze redenering een diepen grond van waarheid, en zoolang er in alle landen nog zooveel te doen valt binnen de eigen grenzen, schijnt het wel zoo verstandig het geld van het volk te gebruiken voor binnenlandsche communicatiën en voor de verbetering van de gemeenschap met het buitenland dan tot verovering van landstreken, waarheen een groot deel der bevolking hare produkten toch niet verzenden kan.

Maar daarenboven, er is niet alleen te letten op de oogenblikkelijke gevolgen van den veroverings-oorlog, maar ook op de lateren. Hoe dikwijls gaf niet de verovering en inlijving van eenig gewest of land tot voortdurende opstanden of tot nieuwe oorlogen aanleiding, die ten slotte meer nadeel aanbragten dan de oogenschijnlijk meest vruchtbare vermeestering van grondgebied voordeel kan geven. Men wijst dikwerf, om het nut van den oorlog te betoogen, op de koloniën, en men beweert dat wapengeweld alleen de onbeschaafde Staten van andere werelddeelen toegankelijk kan maken voor de Westersche begrippen omtrent godsdienst, zedekunde en handelsverkeer; de soldaat is, volgens deze leer, 'de pionnier der beschaving'. Maar wij vragen of het dan eene besliste zaak is dat de beschaving, die door de Westersche wapenen verdrongen wordt, zooveel slechter is dan de onze? Wij vragen vooral of er veel waarde is te hechten aan beginselen, die alleen door geweld kunnen zegevieren; of wel ooit eenig denkbeeld, dat niet door

overreding was ingevoerd, zich op den duur staande heeft kunnen houden; of de leer, die hier wordt aangeprezen, niet aanleiding kan geven tot eene voor ons minder aangename wedervergelding, en of met name de belijders van den Islam niet op denzelfden grond zouden mogen beproeven hunne denkbeelden ingang te verschaffen in de Westersche maatschappijen? Laat ons toch de schoone woorden van godsdienst en beschaving niet misbruiken om de meest wederregtelijke handelingen te vergoelijken, en erkennen wij liever openhartig dat eigenbaat en de zucht tot verrijking de eenige drijfveeren zijn, die naar het bezit van koloniën doen streven.

Maar is dat bezit nu werkelijk zoo voordeelig als gemeenlijk wordt aangenomen? Aan vele landen hebben de koloniën meer gekost dan zij hun voordeel hebben aangebragt, en het zou mogelijk niet eenmaal moeijelijk te betoogen zijn dat de voordeelen, die men algemeen aanneemt dat sommige landen van hunne buitenlandsche bezittingen getrokken hebben, òf door de nadeelen worden opgewogen, òf op andere wijze te verkrijgen waren geweest. Nederland heeft meer welligt dan eenig ander land groote voordeelen van zijne koloniën gehad, maar welke is de invloed geweest van de rijkdommen, uit Indië aangebracht en vooral in de 18^{e} eeuw zoo gemakkelijk verworven, op ons volkskarakter? Op onze geheele ontwikkeling? Men verwijt ons, en niet geheel ten onregte naar 't schijnt, lauwheid, halfheid, gemis aan veerkracht en ondernemingsgeest, en die gebreken waren toch niet eigen aan de mannen, die de vaan des opstands tegen Spanje ontplooiden en den Hollandschen naam voor 't eerst bekend maakten in Azië en Amerika. Tusschen dat verleden en het heden ligt de verovering van Indië met al hare gevolgen, en is het verschil tusschen toen en nu - tot hiertoe slechts verklaard met de fatalistische bewering, dat de volken hunne tijdperken hebben van bloei en van verval welligt ook uit die verovering te verklaren? Men noemt somwijlen Engeland als een land, dat groote voordeelen uit zijne koloniën trekt of getrokken heeft: wie heeft ooit de nadeelen opgeteld, in vroeger en later tijd door dat koloniaal bezit te weeg gebragt? Zou Engeland, is teregt door een bekwaam staathuishoudkundige gevraagd, zou Engeland, zonder koloniën, naar evenredigheid niet tot denzelfden trap van bloei hebben kunnen geraken als Bremen of Hamburg? Is misschien het bezit van zijne rijke Amerikaansche koloniën voor Spanje voordeelig geweest? De grondige beantwoording dezer vragen zou mogelijk leiden tot het besluit, dat het voor alle koloniale mogendheden veel voordeeliger zou zijn geweest wanneer ze nimmer naar grondbezit in overzeesche gewesten gestreefd en zich bepaald hadden tot den handel op die streken.

Men wijst ook op Pruisen, dat nu spoedig in het bezit zal komen van eene zeehaven en oorlogsvloot en eene zeemogendheid zal kunnen worden. De vraag is of het bezit van die vloot een voordeel is voor dat land. Een feit staat vast, namelijk dat de inwoners

meer belastingen zullen betalen om de vloot te onderhouden, en als men eenmaal zulk eene vloot heeft, dan wil men die ook gebruiken, en bijna zeker kan men zeggen dat Pruisen door zijne vloot in oorlogen zal gewikkeld worden, waar het vroeger buiten blijven kon. De straf voor den wederregtelijken oorlog, door Pruisen nu onlangs gevoerd, zal niet uitblijven. Elke veroveringskrijg is - onder welke schoonschijnende redenen het doel ook verborgen worde - een aanslag op den eigendom en het goed regt van anderen, en elke verkrachting van eerlijkheid en goede trouw wreekt zich, in het staatkundig zoowel als in het dagelijksch leven, zij het dan ook eerst na verloop van eeuwen, op de verkrachters.

Zelfs de voordeelige oorlogen brengen dus zelden of nooit voordeel aan en hoe diep ellendig een volk door rampspoedige oorlogen worden kan, heeft het Frankrijk van Lodewijk XIV getoond. Een onpartijdig onderzoek der geschiedenis leert ons schier op elke bladzijde, dat de oorlog door alle tijden heen de grootste vijand is geweest van het geluk en de welvaart der volken. En toch heeft de mensch, op de wereld geplaatst om gelukkig te zijn en genot te hebben van de weldaden van den Schepper, wat alleen door vrede mogelijk is, van de vroegste tijden af als het ware in voortdurenden krijg zijn lust gevonden. De grootste vijand van den mensch is voorzeker altijd de mensch zelf geweest, en Pascal heeft welligt gelijk wanneer hij beweert; '*que les hommes sont si nécessairement fous*, *que ce serail être fou par un autre tour de folie que de ne pas être fou aussi.*'

II.

Voor hen die de menschheid beminnen en de rampen betreuren, die de oorlog over de volken heeft gebragt, is het intusschen een verblijdend verschijnsel dat de richting van den tijdgeest blijkbaar tot vermindering der oorlogen leidt. Naarmate de verlichting toeneemt en kennis en wetenschap meer algemeen worden onder de menschen, vallen de oorzaken tot oorlog weg. Reeds heeft de meerdere verlichting in een groot deel der wereld eene geheele ommekeer te weeg gebragt in de denkbeelden omtrent een dier onderwerpen, die in vorige eeuwen telkens tot de meest langdurige en bloedige oorlogen aanleiding gaven. Verschil in godsdienstige meeningen zette meermalen den broeder tegen den broeder, het kind tegen den vader op, en hoe dikwerf zag niet een gansch volk zich genoopt naar de wapenen te grijpen tot verdediging eener geloofsovertuiging, die bedreigd werd met vervolging en gewelddadige onderdrukking? Dit alles is anders geworden. Verdraagzaamheid is in de plaats getreden der vroegere scherpte en onverbiddelijkheid op godsdienstig gebied. Men begrijpt dat godsdienstige meeningen zich niet door geweld laten opdringen, dat het geloof eene zaak is tusschen den mensch en zijn geweten en een iegelijk vrijheid moet

hebben in dit opzigt den weg te volgen, dien zijn verstand en zijn gemoed hem aangeven. Deze veranderde zienswijze heeft ook geleid tot de aanneming van het beginsel van afscheiding van Kerk en Staat, waarvan het gevolg is dat de regeringen niet meer, zoo als in vroeger eeuwen, eene bepaalde kerkleer als de hare erkennen, die zij verplicht zijn te beschermen en uit te breiden, maar integendeel, wat de godsdienst betreft, een geheel onzijdig standpunt innemen. Al deze omstandigheden hebben de godsdienstoorlogen, in vroeger eeuwen zoo menigvuldig, althans in de westersche maatschappijen, onmogelijk gemaakt en de toenemende verlichting zal ze ook doen verdwijnen uit die deelen der wereld, waar thans nog verschil in godsdienstige zienswijze de menschen tegen elkander in het harnas jaagt.

Maar niet alleen op godsdienstig, ook op materieel gebied hebben vermeerderde kennis en juister inzicht van gegeven toestanden eene omwenteling tot stand gebragt, die op het behoud van den vrede een blijvenden en steeds toenemenden invloed zal uitoefenen. Het is bekend welke vreemde begrippen vele eeuwen achtereen en tot in deze eeuw geheerscht hebben omtrent de beginselen, die bij den handel op den voorgrond moesten staan. De handel meende slechts te kunnen leven van beperkingen en verbodswetten en elke staat geloofde dat zijn handel dan alleen bloeijen kon, wanneer hij dien van zijn nabuur benadeelde. Onze eigene geschiedenis biedt hiervan, reeds in den tijd der graven, menigvuldige voorbeelden aan. Holland plaagde Utrecht met menigvuldige belemmeringen en Utrecht deed evenzoo ten opzichte van Gelderland. In later tijd speelden de republiek der Vereenigde Nederlanden en Engeland - om van andere staten niet te gewagen - eeuwen achtereen hetzelfde spel, en de geschiedenis dier beide landen in de 17^{e} en 18^{e} eeuw is vervuld van de pogingen, van weêrszijden aangewend, om den handel van de tegenpartij te bemoeijelijken en de havens af te sluiten voor wederzijdsche koopwaar. Want den vreemden handelaar, die zijne goederen wilde invoeren, beschouwde men als zijn vijand; hij haalde het geld het land uit, en geld, meende men, was de rijkdom van een land. Elke staat belemmerde dus den invoer, die aanleiding gaf tot geldverlies, maar bevorderde den uitvoer - tot zekere hoogte althans - omdat de hoeveelheid geld daardoor vermeerderd wierd. Het heette een land goed te gaan, waar de zoogenaamde handelsbalans, de jaarlijksche vergelijking tusschen in- en uitvoer, het bewijs gaf dat de laatste den eersten overtrof. Van daar al die handelstraktaten, waarbij het streven van beide partijen was om de eigen havens af te sluiten en de vreemde havens wijd geopend te krijgen. Van daar ook die tallooze oorlogen, zoogenaamd in het belang van den handel gevoerd, en die geen ander doel hadden dan om de buitenlandsche produkten van de inlandsche markt te weren.

Een groot man, een groot schrijver heeft, door een enkel boek, dat gansche stelsel omver geworpen en in weinige jaren de overtuiging

algemeen doen worden, dat de handel alleen van vrijheid en vrede leeft; dat een land alleen rijk wordt door veel om te zetten; dat niet alleen de uitvoer, maar ook de invoer vrij moet zijn; dat het geen land goed kan gaan, wanneer het slecht gaat aan een naburig land, en dat het wel het toppunt der dwaasheid mag geacht worden zijne havens en markten te sluiten voor de weldaden van den buitenlandschen handelaar. Het is inderdaad eene vermakelijke gedachte, maar die ons tevens tot treurigheid stemt, dat een der meest verlichte volken van Europa langdurige en bloedige oorlogen gevoerd en millioenen schats verspild heeft alleen om de welvaart van het eigen land op de zekerste wijze te benadeelen, en ook op dat vroegere verbodstelsel zijn ten volle de woorden uit Schiller's Piccolomini toepasselijk:

> 'Wär' der Gedank' nicht so verwünscht gescheidt,
> Man wär' versucht, ihn herzlich dumm zu nennen.'

De materieele belangen der volken staan derhalve niet meer tegenover elkander, maar worden het meest gebaat door wederzijdsche hulp en welwillendheid, door onderling vertrouwen en door opheffing van alle belemmeringen. Handel en nijverheid hebben, om tot den hoogsten bloei te geraken, niets noodig dan rust en vrijheid tot ontwikkeling. De handelsgeest, vroeger een geest van strijd en dwang, is in de 19^{e} eeuw een geest van vrijheid en vrede. De handel verafschuwt den oorlog nu evenzeer als hij dien vroeger soms aanprees en bevorderde. Ligt in deze geheele omkeering der denkbeelden op commercieel gebied, reeds eene groote reden waarom de oorlogen in de toekomst hoe langer hoe zeldzamer zullen worden, de buitengewone uitbreiding en verbetering der middelen van gemeenschap, waarvan onze eeuw getuige is, zullen krachtig werken in dezelfde richting. Door de meerdere en betere gelegenheid toch om goederen te vervoeren naar de verst afgelegene landen, zijn de handelsbetrekkingen, ook in verband met het stelsel van vrijen handel, veel uitgestrekter geworden, en staan thans alle deelen der wereld onderling in veel nauwer betrekking dan vroeger; het kan daarom aan geen land ter wereld onverschillig zijn wat in een ander land gebeurt; de welvaart van den eenen staat hangt ten naauwste zamen met die van den anderen. Het gevolg is dat elke oorlog zijne werking doet gevoelen tot in de uiterste einden der wereld: de strijd, die nu juist in Amerika is geëindigd en waarvan men vroeger niet meer gevoeld zou hebben dan men thans bemerkt van een krijg tusschen twee Afrikaansche negerkoningen, heeft den handel van de geheele wereld op de gevoeligste wijze aangedaan. Zoo heeft dan nu elke staat het grootste belang bij het behoud van den vrede, omdat de gevolgen van den oorlog voor allen nadeelig zijn. En voorzeker zal hierin voor elke mogendheid steeds eene krachtige drangreden zijn gelegen om, voor zooveel in haar vermogen is, den oorlog te

voorkomen, of te trachten den eenmaal uitgebarsten krijg binnen de meest enge grenzen te beperken.

De verbeterde middelen van gemeenschap hebben niet alleen de toepassing der nieuwe handelsbegrippen in de hand gewerkt en een nauwer verband tusschen de volken doen ontstaan, zij hebben ook de bewoners der verschillende landen nader tot elkander gebracht. Ook deze omstandigheid moet krachtig werken in het belang van den vrede. Naarmate de volken elkander meer leeren kennen, zullen ze elkander beter waardeeren en de goede eigenschappen meer op prijs stellen, die toch in elk volk worden aangetroffen. Het oude Hollandsche spreekwoord: 'Onbekend maakt onbemind' geldt niet alleen voor enkele personen, en, het omgekeerde van het spreekwoord moge niet altijd doorgaan, het dagelijksch leven zoowel als de geschiedenis levert toch menigvuldige bewijzen, dat nadere kennismaking dikwijls den grond heeft gelegd tot betere verstandhouding en meerdere ingenomenheid. Wie herinnert zich met name niet de kleinachting, waarmede de Franschen en Engelschen elkander vele jaren, om niet te zeggen vele eeuwen achtereen behandeld hebben? In beide landen schepte men er behagen in den nabuur belachelijk te maken en te verguizen, en het Fransche volk was even blind voor de groote hoedanigheden der Engelsche natie als John Bull voor de goede eigenschappen, die - misschien niet in het Parijsche - maar zeker in het Fransche volk aanwezig zijn. Aan beide zijden heerschte onbekendheid met de taal, de zeden, de gewoonten, de instellingen der wederpartij, en het gevolg was wederzijdsche miskenning, zoowel waar het gold wetenschap als handel, nijverheid en staatsinstellingen. Thans echter, nu de beide volken elkander beter hebben leeren kennen, hebben zij elkander meer leeren waardeeren, en eene vijandschap, die zoo oud als de wereld was, heeft plaats gemaakt voor eene meer vriendschappelijke verhouding. Dit wonder is voor een groot deel door de werking der vrijzinnige handelsbegrippen, maar daarnevens ook door de spoorwegen en de stoombooten gewrocht, en met recht mag gezegd worden dat elk tarief, dat verlaagd, elke spoorlijn, die geopend en elke stoomboot, die in de vaart wordt gebragt, de kansen op behoud van den vrede vermeerdert.

Ook de meer humane, minder barbaarsche wijze waarop de oorlogen tegenwoordig worden gevoerd, strekt tot verbetering van de onderlinge verhouding der volken. Menige oorlog in vroegere eeuwen kenmerkte zich door de vreeselijkste wreedheden, die tusschen de strijdende partijen eene nationale haat deden ontstaan en oorzaak waren, dat de oorlog telkens hervat of nog vele jaren werd verlengd nadat de oorspronkelijke reden van den strijd reeds lang had opgehouden te bestaan. Maar de beschaving, de meerdere zachtheid van zeden hebben ook hierin verandering gebragt. De oorlog blijft nog wel altijd, om met Schiller te spreken, '*ein roh gewaltsam Handwerk*', en wreedheden en gruwzame handelingen zullen daarbij wel nooit te vermijden zijn, maar

de geest der eeuw heeft toch reeds eene merkbare verzachting gebracht in de onvermijdelijke kwalen van den oorlog zooals duidelijk is gebleken uit de wijze waarop, gedurende den Russisch-Turkschen, den Italiaanschen en den Deenschen oorlog de bewoners der bezette landstreken door de overwinnaars zijn behandeld. Nog duidelijker treedt deze richting te voorschijn in de verschillende maatregelen, die genomen zijn om de gekwetsten, ook van de tegenpartij, te verzorgen en hospitalen te sparen, en zij is blijkbaar ook vooral in de verontwaardiging, welke zich thans in de gansche beschaafde wereld telkens openbaart, wanneer handelingen plaats grijpen, die het algemeen als nuttelooze wreedheden brandmerkt. Voor zooveel de vijandige gezindheid tusschen de verschillende volken aan het barbaarsche karakter der vroegere wijze van oorlogvoeren is te wijten, geeft de toekomst ons regt te hopen op meer vriendschappelijke verhoudingen; en zoo verdwijnen, onder den machtigen invloed van verlichting en beschaving, de nationale veeten, die in vroeger tijden maar al te dikwijls de aanleiding waren tot bloedige oorlogen of de uitbarsting daarvan verhaastten.

Laat de tijdgeest slechts werken en met elken dag zal de overtuiging zich meer algemeen vestigen, dat de volken nog iets beters hebben te doen dan elkander te bestrijden, en dat het roemrijker en eervoller is zijne krachten te wenden tegen de natuur dan tegen de menschen. Laat de tijdgeest slechts werken en met elken dag zal het besef levendiger worden dat de groote gaven van verstand en hart, waarmede de natuur de edelsten harer schepselen heeft bedeeld, den mensch niet gegeven kunnen zijn om zijn' medemensch naar het leven te staan, dat de oorlog zelden noodzakelijk en altijd een kwaad is en dat niets meer onjuist is dan de oorlogen gelijk te stellen met die weldadige onweders, die somwijlen in het warme jaargetijde de lucht verfrisschen en de kwijnende natuur doen herleven. Naarmate kennis en wetenschap toenemen zullen de vreeselijke gevolgen van den krijg beter op hunne rechte waarde worden geschat; de volken zullen begrijpen dat het schandelijk is oorlog te voeren uit roemzucht of eigenbelang, en dat zelfs die oorlogen, die als gelukkige oorlogen worden beschouwd, op den duur geen heil aanbrengen en meer na- dan voordeelig zijn. Zoo zal de publieke meening zich meer en meer tegen de oorlogen verheffen en zij is het, welke ten slotte altijd beslist. Maar de publieke meening wordt geleid door het vrije woord en de vrije pers, en moet, om werkelijk invloed te hebben op den gang der zaken, in eene vrije en onafhankelijke vertegenwoordiging, een middel-hebben om zich te uiten. En eerst dan zullen de oorlogen, van regel, wat ze meestal geweest zijn, uitzondering worden, wanneer alle volken van Europa zich zullen verheugen in het bezit van die vrijzinnige instellingen, die als het noodzakelijk uitvloeisel zijn te beschouwen van de beginselen, welke den grondslag behooren uit te maken der hedendaagsche maatschappijen. Tegen de kwaal der oorlogen, ge-

lijk tegen zooveel andere kwalen, zal de vrijheid het beste geneesmiddel zijn.

Of het een onfeilbaar geneesmiddel zal wezen? Of de vrijheid - vrijheid van godsdienst, vrijheid van handel, vrijheid van drukpers en vrijheid in 't bestuur - de oorlogen onmogelijk zullen maken? Enkele goedhartige menschenvrienden hebben die vraag toestemmend beantwoord en zij hebben gemeend - de denkbeelden van Hendrik IV, den abt van S^{t}. Pierre en Rousseau weder opvattende - dat de instelling eener soort van internationale regtbank, een onfeilbaar middel zou wezen om alle oorlogen te voorkomen. En dit denkbeeld is niet gebleven binnen het gebied der bespiegeling, want een ieder herinnert zich nog hoe keizer Napoleon, tijdens den Deenschen oorlog, getracht heeft daaraan praktische toepassing te geven. Deze eerste poging is intusschen niet gelukkig uitgevallen, en het is niet aan te nemen dat men in de toekomst beter zal slagen. Zoolang er eerzuchtige vorsten en gewetenlooze ministers zullen zijn, die tot elken prijs oorlog willen om roem te behalen of veroveringen te maken, en die voor geen middel terugdeinzen, dat strekken kan om de vrije volksstem te smoren, zullen geen congressen baten. Zou de heer von Bismarck van zijn plannen hebben afgezien, wanneer een congres te Londen of Parijs een aanval op Denemarken voor onregtvaardig hadde uitgekreten? Zou hij zich bekreund hebben om de ‘vreedzame demonstratie’, die lord Russel door de Fransche en Engelsche vloten in de Oostzee wilde doen verrigten en waarvan die bluffende staatsman zulke wonderen verwachtte? Zou een congres, of welke internationale regtbank ook, den oorlog een oogenblik hebben kunnen tegenhouden, of zou niet weder de uitspraak van dit nieuwe Verbond der Amphictionen tot een nieuwen Phocenzischen oorlog aanleiding hebben gegeven?

Maar Pruisen is geen vrij land; daar is geen vrije pers, geen vrije vertegenwoordiging; geen enkele der voorwaarden is daar aanwezig, die onmisbaar zijn om het verbreken van den vrede zooveel doenlijk te voorkomen. Ook indien Pruisen in het bezit ware van de constitutioneele vrijheid en van eene wezenlijke volksvertegenwoordiging, zou het zich zeer waarschijnlijk in dezen oorlog begeven hebben, want zelfs de ergste vijanden van den Pruisischen eersten minister prijzen hem voor den roof, aan Denemarken gepleegd. De vermeestering van Holstein en Kiel was sinds lang in Pruisen een nationalen wensch en deze omstandigheid bewijst overtuigend dat ook een gansch volk, niet minder dan een enkel bestuurder, voor dwaling vatbaar is en zich soms door hartstogt en verkeerd begrepen eigenbelang meer dan door het koel verstand beheerschen laat. De mensch blijft altijd, zooals Montaigne hem reeds omschreef, ‘*un ètre ondoyant et divers*,’ vol gebreken en tegenstrijdigheden en in hooge mate ontvankelijk voor elke dwaling - en zoo als de enkele mensch is, zoo is het volk. En zoolang de menschen niet geworden zijn zuiver verstandelijke wezens,

zonder hartstochten en verkeerde neigingen, zijn van elk mensch en van elk volk dwaasheden te verwachten en onbillijkheden en onrechtmatige handelingen.

Een onzer landgenooten, een dichter, een groot dichter, maar wiens geschriften juist niet van groote menschenkennis noch van eene gezonde wereldbeschouwing getuigen, da Costa, de groote da Costa, heeft eenmaal, als de brave abt van S^{t}. Pierre, zijne verwachting uitgedrukt in eene toekomst van aardsche gelukzaligheid en van algemeenen vrede tusschen de volken. In een zijner schoonste gedichten, de *Vijf-en-twintig jaren*, spiegelt hij ons een toestand voor, waarin alle strijd van de wereld zal verdwenen zijn; 't gedierte zelf zal dan deel nemen aan een algemeenen jubelzang ter eere van den Heer, en ‘een jongske’ roept de dichter in prophetische vervoering uit:

> ‘Een jongske zal den Leeuw beheeren
> De wolf zal met het lam verkeeren -
> En de Engelen Gods weêr met den mensch’.....

Het tijdvak van den eeuwigen vrede zal inderdaad dan zijn aangebroken, wanneer kinderen en leeuwen, wolven en lammeren, menschen en engelen in broederlijke eendracht op deze aarde zullen voortleven.

III.

De oorlog zal nooit van de wereld verdwijnen en zoolang hij tot de mogelijkheden behoort, zullen legers onmisbaar zijn. Op welke wijze die legers ook worden ingericht, de bevolking van een land moet de middelen verschaffen om ze voltallig te houden en moet daartoe geven òf geld òf menschen òf beiden. De eischen, die in dit opzigt in de verschillende staten van Europa aan de bevolkingen worden gedaan, zijn uitermate bezwarend. In Pruisen bedragen de onkosten van het leger de som van ongeveer 72 millioen gulden bij een budget van 221 millioen (249 met de rente der schuld); in Oostenrijk 113 millioen bij een budget van 430 (660 met de schuld); in Engeland 172 millioen, terwijl het budget 456 millioen, met de schuld 792 millioen gulden bedraagt; in Frankrijk eindelijk, waar in 1848 het bedrag der uitgaven voor het leger aanmerkelijk verhoogd en tot 216 millioen gulden opgevoerd is, is de begrooting van oorlog voor 1866, met inbegrip der dotatiën voor het legioen van eer à 31 millioen, geraamd op 207 millioen, terwijl het geheele budget van uitgaven 700 millioen of, met de schuld, 1000 millioen bedraagt. In het algemeen is derhalve bij de groote mogendheden een-derde tot een-vierde, in Engeland zelfs veel meer dan een-derde van de algemeene begrooting van uitgaven voor het leger bestemd, zoodat een-derde tot een-vierde van de belastingen, welke het volk opbrengt, alleen dient om *het krijgswezen*

te land in stand te houden. In Engeland en Frankrijk, wij toonden het vroeger aan, is daarenboven meer dan een-derde der inkomsten benoodigd voor de rente der leeningen, ten behoeve van verschillende oorlogen aangegaan, zoodat ten slotte, in die landen, meer dan tweederde van de belastingen, welke het volk opbrengt, dient om reeds gevoerde oorlogen te betalen en om aan de regering de gelegenheid te geven de middelen - of eigenlijk nog slechts een gedeelte der middelen - te onderhouden tot het voeren van nieuwe oorlogen!

Bij deze uitgaven, ten behoeve van de legers gevorderd, zijn nog te voegen de verliezen, welke in al deze landen - Engeland uitgezonderd, waar de krijgsmacht uit vrijwilligers is zamengesteld - aan de nationale welvaart worden toegebracht door de jaarlijksche oproeping van zoo vele jongelingen, die aan hunne burgerlijke bezigheden worden onttrokken. Ook deze verplichting drukt zwaar op de bevolkingen, en voegt men dezen last bij de geldelijke vorderingen, die aan de inwoners worden gedaan, dan moet men inderdaad de offers ontzettend noemen, welke in geld en in menschen ten behoeve van de legers geeischt worden. Van zelf doet de vraag zich nu voor: zijn zulke groote offers noodig? Het antwoord is afhankelijk van de bestemming, welke men aan de legers toekent.

Wanneer men de noodzakelijkheid aanneemt, dat landen als Frankrijk, Pruisen, Oostenrijk, telkens een aanvallenden oorlog beginnen en veroveringen moeten trachten te maken, dan zijn de legers, die zij onderhouden, zeker niet te groot. Eigenlijk is er dan geene grens voor de uitbreiding dier legers, want hoe grooter ze zijn, hoe gemakkelijker de aanval en de verovering worden. Is dit beginsel het juiste, dan komt men, van opdrijving tot opdrijving, tot den toestand der meest barbaarsche tijden toen het geheele volk soldaat en niet anders dan soldaat was en toen de krijg als de hoofdbestemming van elk strijdbaar man werd beschouwd. Dit kan niemand wenschen of noodig gelooven en het beginsel veroordeelt dus zich zelf. In de hedendaagsche maatschappijen kan de taak der legers geene andere zijn dan eene *beschermende* taak. Zij moeten niet zijn middelen van aanval en verovering, maar middelen van verdediging. Sterkte en inrigting der legers moeten derhalve in de eerste plaats zijn gegrond op de eischen der verdediging van het vaderland.

Maar is dit het eenige beginsel, dat bij de overweging dier sterkte en inrichting in aanmerking moet komen? Kan elk land volstaan met een leger, voldoende voor de verdediging? Ja, wanneer wij den idealen toestand reeds bereikt hadden, waarvan de abt van St. Pierre en Rousseau hebben gedroomd en die da Costa ons geprofeteerd heeft. Neen, wanneer wij de wereld en de menschen nemen zooals zij zijn, en vooreerst nog wel blijven zullen; neen, wanneer wij letten op den werkelijken toestand en bedenken, zoo als een bekwaam militair schrijver te regt heeft opgemerkt, dat ‘niet één enkele Staat in Europa

geheel onafhankelijk is van hetgeen bij zijne buurstaten geschiedt'[*].

Wanneer Frankrijk, Oostenrijk en Rusland hunne legers zoodanig inrichten als met het oog op de verdediging wordt vereischt, zoodat zij niet of moeijelijk tot den aanval kunnen overgaan, maar Pruisen behoudt zijn tegenwoordig leger, dan is Europa aan mijnheer van Bismarck overgeleverd en wat wierd er dan van die vele staten of staatjes, die niet bij magte zijn en nooit bij magte zullen worden zich zelven te verdedigen. In plaats van Russisch of republikeinsch, zoo als Europa, volgens de voorspelling van den eersten Napoleon, in de tweede helft dezer eeuw moet wezen, zou de wereld Pruisisch worden en - zou de wereld daarbij veel winnen?

Groote mogendheden kunnen derhalve niet volstaan met eene legerinrichting, die alleen op de verdediging is gegrond, en dit zelfde geldt voor kleine mogendheden, die koloniën bezitten. Wij zullen ons nu niet weder verdiepen in de vraag of koloniën na- dan wel voordeelig zijn; of het voor de meeste landen al of niet beter ware geweest indien ze nooit koloniën bezeten hadden. Maar het feit bestaat nu eenmaal dat verschillende mogendheden koloniën hebben en ze niet missen kunnen, omdat de huishoudingen van het moederland en van de buitenlandsche bezittingen op zoovele wijzen in elkander grijpen, dat plotselinge losmaking der banden, die beiden verbindt, op beider ondergang zou uitloopen. Die bezittingen moeten dus behouden en bijgevolg ook verdedigd worden tegen binnen- en buitenlandsche vijanden, en het leger van het moederland moet met het oog op deze taak zijn ingericht. Maar de inrichting, daarvoor gevorderd, moet weder eene geheel andere zijn als wanneer alleen op eigen verdediging is te letten en moet in de hoofdzaak overeenkomen met de legerinrichting, die met het oog op aanvallende oorlogen vereischt wordt. Hier is een enkel woord tot toelichting noodig.

Voor den aanval, de verovering, de dienst in de koloniën, worden soldaten gevorderd van beroep, menschen, die altijd gereed zijn voor den oorlog, die geheel vrij zijn van de burgermaatschappij, die met hetzelfde genoegen heden naar Siberië en morgen naar Afrika trekken, die tegen alle koude en ongemak en elke wisseling van klimaat zijn bestand, zich dadelijk overal t'huis gevoelen, zich altijd - zelfs te midden eener vijandige bevolking - weten te redden en dus geheel geschikt zijn om oorlog te gaan voeren in elk deel van de wereld. Zulk een leger, uitsluitend bestaande uit menschen die hun beroep maken van den oorlog, wordt een *huurleger* genoemd, en men onderscheidt *tijdelijke huurlegers*, die alleen voor den oorlog worden bijeengebragt, en *staande* of *permanente huurlegers*, die voortdurend in hun geheel onder de wapenen zijn. Van alle Staten van Europa heeft tegenwoordig alleen Engeland een staand huurleger.

Voor de verdediging kan men met geringer eischen volstaan. De

(*) T.J. Stieltjes (Een oud soldaat) *Hoe Nederland te verdedigen is.* bladz. 2.

troepen blijven dan in het eigen land, in een klimaat, waaraan zij gewend zijn; zij vinden hulp en steun bij de bevolking; zij zijn daarenboven steeds nabij hunne hulpbronnen en kunnen zich dus geregeld van het noodige voorzien; zij behoeven dus op ver na niet al de eigenschappen te bezitten van de troepen, die voor de verovering zijn bestemd. De menschen, die een verdedigend leger zamenstellen, behoeven daarom geen soldaten te zijn van beroep; zij kunnen burgers blijven, onder voorwaarde dat zij zoo dikwijls tot oefening bijeenkomen als noodig is om hen geschikt te maken voor de taak, waartoe ze in oorlogstijd geroepen worden. De aldus uit burgers zamengestelde legers noemt men *nationale* of *volkslegers*, en daarvan biedt Zwitserland een voorbeeld aan.

De *huurlegers* en de *volkslegers* zijn derhalve als 't ware de twee *types* van de legers, die noodig zijn òf voor den aanval òf voor de verdediging. Een huurleger kan gebruikt worden voor elken oorlog, zelfs voor de meest onregtvaardige aanvallen; het volksleger, dat slechts een tijdelijk karakter heeft, alleen voor de verdediging, voor de bescherming der *nationale belangen.* In stede van een dezer vormen of beide vormen te kiezen, in plaats van zich een huurleger of een volksleger of de twee legers aan te schaffen, hebben de meeste staten van Europa de voorkeur gegeven aan eene soort van gemengden vorm; aan één leger, waarin huursoldaten en in militairen vervormde burgers vereenigd worden aangetroffen. Deze legers worden *kader-legers* genoemd, maar wij zullen daaraan de meer juiste benaming geven van *staande conscriptie-legers.* Deze conscriptie-legers moeten nu voldoen aan eene dubbele taak; zij moeten zoowel voor den aanval als voor de verdediging geschikt zijn. Volgens het vroeger gezegde omtrent de hoofdbestemming der legers in de tegenwoordige maatschappijen, zou echter, bij de inrichting dezer conscriptie-legers, niet de aanval, maar de verdediging op den voorgrond behooren te staan. Intusschen is juist het omgekeerde het geval. Die legers zijn veel meer op den aanval dan op de verdediging gegrond: het conscriptie-stelsel verschaft legers, die geduchter werktuigen van verovering en onderdrukking kunnen zijn dan vroegere eeuwen ooit hebben gekend, en is daarenboven in lijnregten strijd met de natuurlijke regten van den mensch en met de ware belangen der volken. Maar om dit te betoogen is een geschiedkundig overzicht der voornaamste wijzen van legervorming onmisbaar, en zoodanig overzicht gaan wij thans geven.

Wordt vervolgd).

Politiek overzigt.

Een vlugtige blik op het wereldtooneel bij den aanvang van 1866, meer bijzonder van een europeesch standpunt beschouwd, doet onwillekeurig de aandacht vestigen op een viertal hoofdvraagstukken, in wier verderen loop men vooral belang stelt. Het is waar, bij naauwkeurige beschouwing zou dit aantal nog zeer vermeerderen, doch al die overige onopgeloste vraagstukken zijn voor het oogenblik op den achtergrond gedrongen. Als hoofdkwestiën van den dag kunnen dan ook slechts de romeinsche, mexikaansche, hongaarsche en spaansche kwestiën beschouwd worden, welke beurtelings op het europeesch tooneel tot voor de voetlichten verschijnen. Sedert den nieuwjaarsdag was de aandacht vooral op Madrid gevestigd, alwaar Chili vergeten werd voor de gebeurtenissen op eigen grondgebied.

Het is eene treurige geschiedenis, die spaansche historie van den laatsten tijd. Telkens zien wij een nieuw ministerie aan het bestuur komen, zonder dat dit tot verbetering van den bestaanden toestand leidt. Wij zien willekeur allerwege heerschen, het finantiewezen in allertreurigsten toestand en de nationale belangen ten spel van klerikale of militaire hofintriges en kuiperijen. In 1854 bragt de muiterij te Vicalvaro den generaal O'Donnell aan het bestuur, in 1866 trachtte de generaal Prim, markies de los Castillejos, de regering op dezelfde wijze ten zijnen gunste te veranderen. Wat zal het echter aan Spanje baten of het bestuur aan dezen of aan genen eerzuchtigen generaal te beurt valt? - Immers niets; indien de grondslagen, waarop het staatgebouw rust, niet worden veranderd en verbeterd. Mogt de generaal Prim thans al de zege behalen, in de middelen door hem daartoe aangewend, ligt geen de minste waarborg voor een gunstiger toekomst van zijn vaderland. Wij zouden ook van hem waarschijnlijk slechts eenige holle proklamatiephrases en eenig klinkend woordenspel over vrijheid en vrijzinnigheid hebben te verwachten, gelijk dit tot dusverre bij de optreding van schier elk ministerie het geval was. Weldra zou ook hij misschien, even als zijn voorganger, dergelijke liberale gelegenheidspolitiek vaarwel zeggen om insgelijks den weg in te slaan, door het ministerie O'Donnell betreden.

Sommigen hebben in Prim een tweeden Garibaldi willen zien, die den droom der Iberische eenheid onder het huis van Braganza zou verwezenlijken, in welke kombinatie het door omwentelingen geteisterd Spanje eindelijk ruste kon vinden. Het is een schoone droom, maar men vergete niet dat alleen dan zulke annexiën eenigen waarborg van duurzaamheid opleveren, als zij gegrondvest zijn op het waarachtig belang der beide natiën, welke tot ééne worden vereenigd, zonder daarbij hin-

derpalen te ontmoeten in verschil van taal, beschaving, godsdienst en zeden. Eene vereeniging van Spanje en Portugal zou echter dergelijken waarborg van duurzaamheid ten eenenmale missen. Of heeft de geschiedenis niet geleerd dat de portugesche natie steeds met weerzin onder spaansch bestuur is geweest en dat juist Portugal's achteruitgang aanvangt bij zijne vereeniging met Spanje, Portugal's herleving na de scheiding? De bevolking van 'het België uit het zuiden' leeft thans gelukkig onder hare konstitutionele staatsinstellingen, gaat steeds vooruit op het gebied van handel en scheepvaart, neemt eene eervolle plaats in onder de kleinere staten van ons werelddeel en zal dus ongaarne tot eene spaansche provincie worden vernederd. En bovendien, welke voordeelen zou Spanje aan Portugal kunnen bieden? - Immers volstrekt geene. Aan de omstandigheid dat men dit alles vrij algemeen in het rijk van koning Lodewijk erkent, schrijft men dan ook de oppositie toe, welke zich te Lissabon openbaarde tegen het thans afgelegd bezoek van het koninklijk echtpaar aan verschillende europesche hoven, omdat men vreesde voor eerzuchtige bedoelingen van den jeugdigen vorst. Vrij duidelijk werd bovendien nog dezer dagen in de portugesche Kamer van afgevaardigden geprotesteerd tegen elke kombinatie, welke strekken zou om aan het vaderland zijne onafhankelijkheid te doen verliezen. Koning Lodewijk heeft echter gedurende zijn zeer kort bezoek aan Madrid zich met zeer veel politieke voorzigtigheid gedragen en overigens op de grenzen zijns lands die maatregelen doen nemen, welke bij een opstand in een naburig rijk noodzakelijk worden geacht.

Niet door eene vereeniging met Portugal, maar langs anderen weg moet de spaansche liberale partij dan ook hare beginselen zoeken te verwezenlijken. Niet met behulp van eenige muitende soldaten en kazerne-zamenzweringen, maar op meer loyale wijze moet zij den bestaanden toestand verbeteren. Wanneer hare positie in den staat krachtig genoeg geworden zal zijn om eene meerderheid te bezitten in de wetgevende vergadering, behoeft zij geen bajonetten om een progresstistisch kabinet in het leven te roepen en kan zij het hof voorloopig nog ten prooi laten aan de intriges van pater Claret en zuster Patrocinio, tot dat ook te dien opzigte eene wenschelijke hervorming zonder hevige schokken mogelijk zij.

Omtrent de lotgevallen van den generaal Prim en zijne manschappen vernamen wij tot dusverre slechts iets door ministeriële mededeelingen en regeringstelegrammen, waaraan al zeer weinig waarde is te hechten. De tegenwoordige president-minister O'Donnell, die in 1854 dezelfde rol speelde als thans de graaf van Reus, volgt dezelfde gedragslijn als ten zijnen opzigte door het toenmalig kabinet San Luis werd gevolgd. Ook gedurende de julij-maand van 1854 meldden de officiële berigten dat de opstandelingen overal uiteengejaagd en verdreven werden, terwijl eindelijk de waarheid niet langer kon verborgen blijven door den intogt der zegepralende opstandelingen te Madrid.

Met het oog op al de militaire ongeregeldheden had koningin Isabella in hare troonrede, bij de opening van de zitting der cortes uitgesproken, de zinsnede over ‘de trouw en krijgstucht van het leger’ wel kunnen terughouden. Overigens werden in dit stuk twee punten aangeroerd, welke gedurende den laatsten tijd de aandacht hadden bezig gehouden. Omtrent de erkenning van Italië werd door de koningin gezegd dat ‘deze hare gevoelens van diepen eerbied en van hartelijke genegenheid voor den gemeenschappelijken vader der geloovigen niet heeft kunnen verminderen, noch haar onwrikbaar voornemen verzwakken om te blijven waken voor de regten van den heiligen stoel.’ Omtrent Chili hoorde men in de troonrede verklaren dat ondanks de vredelievende gezindheid der koningin eene uitbarsting der vijandelijkheden tegen die republiek niet had kunnen ontgaan worden, daar deze ‘hardnekkig weigerde om eene eervolle voldoening te geven voor de beleedigingen, gedurende de laatste verwikkelingen met Peru der spaansche regering aangedaan.’ - Tot dusverre is echter de oorlogskans den Spanjaarden niet gunstig geweest en de geestdrift der chilische bevolking is ten gevolge van een paar krijgsvoordeelen niet weinig vermeerderd. Eene spaansche barkas met een veertigtal manschappen is bij nachtelijke overrompeling door den vijand buit gemaakt en eene chilische korvet bemagtigde een veel sterker bemand spaansch oorlogsvaartuig, de Virgen de Covadonga. Overigens wordt van het spaansch-chilisch oorlogstooneel gemeld dat de admiraal Pareja, de opperbevelhebber van de spaansche vloot in de chilische wateren, overleden is.

Heeft de spaansche regering met velerlei moeijelijkheden te worstelen, dit is ook, hoewel in veel mindere mate, het geval met de regering te Florence. In ons vorig overzigt toekenden wij reeds op dat men telken dage eene ministerie-verandering in Italië verwachtte. Deze heeft thans plaats gehad als gevolg van een in de Kamer van afgevaardigden uitgebragt votum. Het betrof de bekrachtiging van een in October door den minister Sella genomen maatregel om het kassierschap van den Staat aan de italiaansche bank op te dragen met 1 January 1866, terwijl die bank eigenlijk op 1 Februarij eerst haar wettig bestaan zou erlangen. Deze begunstiging van het bank-monopolie, waarbij de heer Sella vrij eigenmagtig te werk was gegaan, bragt reeds aanvankelijk eene hevige ontevredenheid onder de afgevaardigden te weeg. Deze vermeerderde echter vooral toen men bespeurde dat het ministerie tijd zocht te winnen om alzoo uitvoering te geven aan het Octoberbesluit en eerst daarna dit aan de goedkeuring der vertegenwoordiging te onderwerpen, in welk geval de regering zich in veel gunstiger positie zou geplaatst zien en er veel meer kans voor eene bekrachtiging bestond. Verschillende geruchten omtrent het plan van het kabinet om de Kamer van afgevaardigden te ontbinden, bleven mede niet zonder invloed op de stemming dier vergadering.

Onder deze omstandigheden werd het ministerieel besluit ter sprake gebragt en had een levendig debat het voorstellen van twee motiën ten gevolge. De heer Broglio stelde voor - tot redding van het ministerie voor het oogenblik - om aan het kabinet nog eenige dagen uitstel te verleenen tot het beantwoorden der interpellatiën. De heeren Valerio, Boggio en Mancini wilden de uitvoering van het besluit des ministers van finantiën schorsen en door de vergadering hare afkeuring doen uitspreken over zijne handelwijze. Na de verwerping der motie van den heer Broglio met 130 tegen 115 stemmen, was geene redding van den heer Sella meer mogelijk en werd het votum van afkeuring met eene verpletterende meerderheid uitgebragt. - Met het oog op den loop dezer kwestie was thans eene aftreding van het ministerie of eene ontbinding der Kamer van afgevaardigden onvermijdelijk. Van dit laatste schijnt echter slechts een oogenblik sprake te zijn geweest, omdat men eene heropening van den verkiezingsstrijd in den tegenwoordigen staat van zaken min wenschelijk achtte. De generaal La Marmora, die gedurende boven bedoelde stormachtige zitting in weinig parlementaire gramschap had uitgeroepen: dat het ministerie geenszins den moed zou missen om de Kamer te ontbinden, werd belast met de zamenstelling van een nieuw kabinet. Zeer lang duurde het alvorens dit tweede ministerie La Marmora gevonden was, hoewel verschillende leden van het vorig kabinet hunne portefeuilles behielden en slechts vier departementen van hoofden veranderden.

De belangrijkste portefeuille, die van finantiën, werd door den heer Scialoja aanvaard, tot dusverre lid van den senaat, vrij algemeen bekend als een talentvol staathuishoudkundige en overigens een man die zijne positie geheel en al aan eigen ijver en verdienste te danken heeft. Op twee-en-dertig-jarigen leeftijd was hij minister te Napels, na aan de turijnsche universiteit het hoogleeraarsambt te hebben bekleed. Een zeer ernstig verschil van gevoelen met den toenmaligen koning Ferdinand II in 1852 deed hem echter in ongenade vallen, terwijl hij ter naauwernood ontkwam aan de executie van een vonnis, waarbij hij tot eene gevangenisstraf van negen jaren werd veroordeeld. Sedert dien tijd was hij hoofdambtenaar aan het departement van binnenlandsche zaken te Turijn en later aan dat van finantiën, om voorts als gemagtigde van Italië over het latér onder zijne medewerking gesloten handelstraktaat met Frankrijk te onderhandelen.

De generaal Pettenengo, vroeger direkteur der militaire academie te Turijn en later militaire bevelhebber in het distrikt Genua, is den heer Petitti opgevolgd in het bestuur over het departement van oorlog. De heer Cortese gaf de portefeuille van justitie over aan den procureur-generaal bij het geregtshof te Napels, de Falco, die - tempora mutantur - in andere betrekking vroeger had medegewerkt om zijn tegenwoordigen ambtgenoot Scialoja te veroordeelen. Aan den hoogleeraar Berti eindelijk viel het departement van openbaar onderwijs

ten deel, terwijl hem tevens ad interim de portefeuille van koophandel en landbouw werd opgedragen.

De heeren Jacini, Angioletti en Chiaves hebben in het kabinet hunne plaatsen behouden aan het hoofd der ministeriën van openbare werken, marine en binnenlandsche zaken.

Mag men eenige waarde hechten aan de mededeelingen uit de italiaansche hoofdstad, dan zal ook het tweede ministerie La Marmora zich geenszins tegenover de volksvertegenwoordiging kunnen handhaven. Men heeft in de tegenwoordige zamenstelling van het kabinet een middel gezocht om alle partijen tevreden te stellen, en het niet onnatuurlijk gevolg daarvan is geweest dat geene enkele partij voldaan blijkt. Overigens verdient in de tegenwoordige omstandigheden wel de aandacht uit hoeveel verschillende elementen de Kamer van afgevaardigden bestaat. Er is daar geen sprake van twee of drie min of meer scherp afgeteekende partijen gelijk elders. Men ziet in de vertegenwoordiging geene ministeriële partij tegenover eene oppositie, geen liberalen tegenover konservatieven en reaktionairen, geen tories tegenover whigs en radikalen. In de italiaansche Kamer van afgevaardigden ontwaart men vooreerst eene kleine groep klerikalen, voorts de oude consorteria, vervolgens het centrum, niet bestaande uit eene ministeriële partij, maar uit verschillende fraktiën, welke voor het oogenblik de regering min of meer ondersteunen. Overigens neemt de heer Ratazzi eri zijn aanhang eene plaats in op de banken der afgevaardigden, naast de zoogenaamde piëmontesche partij, insgelijks in een aantal fraktiën verdeeld.

Behalve over de finantiële wetsontwerpen van den heer Scialoja verwacht men heftige debatten over het regeringsvoorstel om de zoogenaamde Pica-wet, naar den rapporteur aldus genoemd, weder voor een jaar te bekrachtigen, daar de voortdurende rooverijen in de provinciën dit wenschelijk doen achten. De Kamer van afgevaardigden is intusschen tot 22 Januarij geprorogeerd om de nieuwe ministers in de gelegenheid te stellen zich voor te bereiden tot den parlementairen kamp.

Onder de werkzaamheden aan het tweede ministerie La Marmora opgedragen behoort ook de nadere regeling der rente-betaling van de staatsschuld der thans tot Italië behoorende pausselijke provinciën door tusschenkomst van Frankrijk. De keizerlijke regering te Parijs schijnt aan het bankiershuis Rothschild de rente dier schuld te zullen voldoen om die gelden weder terug te ontvangen van het italiaansch gouvernement. Paus Pius IX heeft echter uitdrukkelijk verklaard dat hij niet geacht wilde worden daardoor in eenigerlei opzigt afstand te doen van zijne regten op de bij Italië ingelijfde gewesten, noch daardoor eene acte van erkenning der September-konventie te hebben gepleegd.

Opmerkelijk is echter te dien opzigte dat Pius IX bij de nieuwjaars-

receptie van den generaal de Montebello en verdere hoofdofficieren der fransche bezetting openlijk een blijk heeft gegeven dat hij de ten uitvoer legging dier konventie niet meer betwijfelde. ‘Ik geef u - zeide de kerkvoogd - thans waarschijnlijk voor de laatste maal mijn zegen.’ - Belangrijke dagen gaat Rome zoowel als Italië te gemoet in de aanstaande september-maand, en dat de non-possumus-politiek door andere maatregelen moet vervangen worden schijnt thans ook door de pausselijke regering te worden ingezien. De generaal Kanzler houdt zich ijverig bezig om een leger te organiseren en uit verschillende landen begeven zich vrijwilligers naar Rome om aldaar dienst te nemen. Ook de nederlandsche zuidelijke provinciën leveren daartoe haar contingent even als zij zeer veel bijdragen voor een aanzienlijk geschenk in geld aan het hoofd der katholieke Kerk.

Zal 1866 voor de romeinsche kwestie een belangrijk jaar wezen, niet minder voor het mexikaansche vraagstuk. Men verwacht te Parijs daaromtrent iets te zullen vernemen uit de keizerlijke troonrede, waarmede de zittingen van senaat en wetgevend ligchaam zullen worden geopend. Intusschen werden gedurende den laatsten tijd de meest overdreven geruchten uitgestrooid. Er waren dagbladen welke de mogelijkheid stelden van allerlei zonderlinge kombinatiën tot handhaving van Maximiliaan's keizerstroon, van een verbond daartoe tusschen alle Europesche groote mogendheden behalve Pruissen en Rusland, van Mexiko's verdeeling tusschen den oostenrijkschen aartshertog en de Vereenigde Staten, kortom van de grootst mogelijke ongerijmdheden. Dat alles was echter een nieuw bewijs dat de publieke opinie de dringende noodzakelijkheid erkent om een einde te maken aan de tegenwoordige onzekerheid. Men begrijpt dat de thans bestaande toestand niet langer kan voortduren en werd in die meening niet weinig versterkt door de voorstellen, ten opzigte van Mexiko in het kongres te Washington gedaan en naar de kommissie voor buitenlandsche zaken verzonden. Zij strekken om bij den president Johnson aan te dringen op de noodige stappen tot handhaving der staatkunde van de Vereenigde Staten, welke niet toelaat dat op het vaste land van Amerika eene monarchie wordt gevestigd, alleen door europesche troepengehandhaafd. Niet onbelangrijk is met het oog op de verhouding tusschen de Unie-bevolking en Mexiko, de opinie van den generaal Grant te dien opzigte, gelijk zij ons door de amerikaansche dagbladen wordt medegedeeld. - Een nieuw amerikaansch keizerrijk, meent de generaal Grant, zal nimmer, wat er ook gebeure, iets anders zijn dan een militair rijk. De vorst aldaar zal, hoe krachtig ook zijne dynastie zich mogt vestigen, steeds een talrijk leger onder de wapenen moeten houden, ware het alleen om een materiëel blijk van magt te geven; bovendien is het soldaatje spelen voor elken souverein eene geliefde bezigheid. Is dit alles in het algemeen waar, nog meer voor Maximiliaan, wiens troon nog niet gegrondvest is en dit misschien nog in

langen tijd niet zou wezen. Indien de fransche troepen dus zijn gebied ontruimen zal hij zich moeten omringen met goed gedisciplineerde soldaten van beroep. Het gevolg hiervan zal wezen dat de Unie-regering, alleen reeds als maatregel van voorzigtigheid, een leger op de grenzen zou moeten bijeentrekken, waardoor alzoo het systeem van wederkeerige bedreiging in toepassing zou worden gebragt, hetwelk de europesche mogendheden zich zelven hebben opgelegd en dat, zelfs in vredestijd, aanzienlijke uitgaven vordert. Wat nu zou het gevolg kunnen zijn van dergelijk systeem op het staatsbestuur der Unie? Dat welligt de natie zich zou laten verblinden door de schijnbare voordeelen van het militairisme in tegenoverstelling der langzame bewegingen van een vrij staatsbestuur. De konklusie van den generaal Grant is alzoo: Maximiliaan's troon moet omver geworpen worden.

Niet onbelangrijk is overigens het betoog van den generaal op zich zelf. Waar in de oude wereld zou men een generaal, een man nog wel die zijn rang, zijne populariteit, kortom alles te danken had aan den oorlog, aldus hooren te velde trekken tegen het militairisme, tegen de noodzakelijkheid en wenschelijkheid om een staand leger te bezitten? In den mond echter van den amerikaanschen burger-generaal, die straks weder tot zijne leerlooijerij terugkeert, die minachtend glimlacht over het verouderd systeem der staande legers, waardoor zooveel krachten aan de maatschappij worden onttrokken, heeft dergelijk betoog alleen iets verwonderlijks in de ooren van de bewoners der oude wereld, die zuchten onder zware budgetten van oorlog, maar zich daaraan onderwerpen. Hoe belagchelijk is dan ook niet voor den Amerikaan dat op den voorgrond treden van het militair element in Europa zelfs bij de meest vredelievende plegtigheden en feesten. Men kan zich in ons werelddeel schier geen vorst denken zonder admiraals- of generaalsuniform, welke hij zelfs niet aflegt bij het openen der zittingen van de volksvertegenwoordingen, bij het bezoeken van musea en landbouwtentoonstellingen, kortom van de meest vredelievende vergaderingen. Dat de Amerikanen zich over deze en dergelijke europesche kuriositeiten regt vrolijk maken is dan ook niet te verwonderen. - Keeren wij thans naar de fransche hoofdstad terug.

De receptie van het corps diplomatique door den keizer op nieuwjaarsdag ademde niets dan vrede en vriendschap. Napoleon III sprak over de zoo gelukkige naauwere vereeniging tusschen vorsten en volken, voorspelde met het oog op den bestaanden toestand der wereld vele dagen van vrede en voorspoed en.... Europa haalde ruimer adem, terwijl de fransche regeringsorganen weder een l'empire c'est la paix aanhieven. Belangrijk achtte men te Parijs voorts de omstandigheid dat bij de nieuwjaars-audientiën prins Napoleon weder zijne gewone plaats naast den troon had ingenomen. Men voorspelde nu ook dat hij weder het voorzitterschap in de kommissie voor de aanstaande wereldtentoonstelling zou aanvaarden, doch tot dusverre werd deze voorspelling niet verwezenlijkt.

Eene beweging in het quartier latin, het huwelijk van prinses Anne Murat met den hertog de Monchy, het petitionnement tegen het dekreet tot 'limitatie' van den jardin du Luxembourg en het finantiëel rapport van den heer Fould hielden overigens de parijsche bevolking vooral bezig. Wat dit laatste aangaat, handhaafde de minister van finantiën weder zijn ouden roem van met cijfers alles te kunnen bewijzen, ook dat de toestand der schatkist zooveel gunstiger was geworden, dank zij de aanstaande bezuiniging van zes en twintig millioen franken.

Met het oog op de aanstaande zitting van het wetgevend ligchaam hebben wij voorts nog twee regeringsbesluiten te vermelden. Het eene strekt om den termijn, gedurende welken tijd de kiezerslijsten moeten worden opgemaakt, eenige dagen te verlengen. Het andere heeft betrekking op de dagblad-verslagen der zittingen van de vertegenwoordiging. Men weet dat tot dusverre aan de dagbladen de keus werd gelaten om òf over de debatten van het wetgevend ligchaam en den senaat te zwijgen, òf de uitgebreide Moniteur-verslagen op te nemen, òf het kort verslag te plaatsen hun van regeringswege verstrekt. Schier alle provinciale organen moesten zich tot dit laatste bepalen, omdat hunne plaatsruimte niet toeliet de verslagen uit het officieel dagblad op te nemen. Thans zal echter door de regering geen kort verslag meer worden opgemaakt, zoodat de dagbladen voortaan het stilzwijgen zullen moeten bewaren. Deze maatregel zal echter ook bij verscheidene leden der meerderheid in het wetgevend ligchaam hevige afkeuring ondervinden, omdat zij ongaarne hunne redevoeringen in het vervolg zullen zien verloren gaan voor de bewoners der departementen waarin zij te huis behooren.

Het konferentie-plan der fransche regering tot opsporing van maatregelen om de verspreiding der cholera zooveel mogelijk tegen te gaan, heeft steeds met moeijelijkheden te kampen. Thans schijnt de turksche regering de wenschelijkheid te hebben betoogd om aan die konferentie geen diplomatiek karakter toe te kennen. Het wel te verwachten antwoord van den minister Drouyn ds Lhuys was echter hierop dat daarvan dan vooral zeer weinig resultaten te verwachten zouden zijn. Eene nieuwe korrespondentie is hierover aangevangen. - Men is geneigd om in deze houding van de regering te Constantinopel al wederom de politiek van Engeland te zien, hetwelk zoo gaarne allen vreemden invloed, op welk terrein ook, uit Turkije verwijderd houdt. Vooral in de tegenwoordige omstandigheden is dit het geval, nu Rusland al meer en meer zijne asiatische grenzen uitbreidt, zoodat het nog slechts vijfhonderd wersten van China en duizend wersten van de engelsche bezittingen is verwijderd, nu de hertogdommen al meer en meer teekenen van onrust vertonnen, nu in Griekenland de interventie der beschermende mogendheden noodzakelijk dreigt te worden, nu kortom weder een aantal vonken gloeijen in de nabijheid van het oostersch kruidhuis.

Wat hiervan zijn moge, de engelsche natie heeft voor het oogenblik

geen aandacht voor de mogelijkheid eener herleving der oostersche kwestie. Zij luistert met de meeste belangstelling naar de redenaars op de meetings, ter behandeling der hervormingen in het kiesstelsel, bespreekt de verwachte regeringsvoorstellen te dien opzigte en ziet in de eerste plaats belangstellend uit naar de troonrede, waarmede de zitting van het parlement zal worden geopend. Behalve omtrent de hervormingskwestie verwacht men van dit dokument eenige inlichting omtrent den tegenwoordigen stand der onderhandelingen over de door Washington geeischte schadevergoedingen. Ook een woord over de iersche fenianbeweging zal niet ontbreken. Ofschoon de policie te Dublin nu en dan nog eenige arrestatiën doet, eenige verborgen wapenen ontdekt of eenige uniformen met de letters T.I.R. in beslag neemt, wordt van de zamenzwering in de dagbladen schier geen gewag meer gemaakt en de zaak vooral na de laatste mededeelingen uit Washington - misschien ten onregte - geheel en als kinderspel beschouwd. Deze mededeelingen toch meldden dat het bestuur der iersche republiek, aan gene zijde van den oceaan voorloopig gekonstitueerd, reeds onderling twist had gekregen, zoodat de ‘senaat’ den president John O'Mahoney afgezet en een ander in zijne plaats aangesteld had. Twee partijen staan thans in de amerikaansche fenian-vereeniging vijandelijk tegenover elkander, want O'Mahoney en zijne aanhangers ontzeggen aan den senaat de bevoegdheid om aan den wettig gekozen president zijne plaats in het bestuur te ontnemen. Ten gevolge van deze oneenigheden is intusschen de magt der vereeniging zeer verminderd, zoodat ook geen geloof meer wordt gehecht aan de vroeger verspreide geruchten van eene aanstaande expeditie naar Canada om aldaar aan Engeland den eersten slag toe te brengen. Overigens houdt men zich in de Vereenigde Staten te zeer bezig met de kongres-beraadslagingen om aan de plannen der fenians te denken. Deze vergadering heeft echter nog geene der hangende hoofdkwestiën in behandeling genomen. Wat den binnenlandschen toestand voorts betreft, blijkt uit een rapport van den generaal Grant omtrent zijne inspectie-reis in het zuiden, dat zich aldaar op verschillende plaatsen bij de vrijverklaarde kleurlingen het verschijnsel vertoont, hetwelk gewoonlijk in dergelijke omstandigheden valt waar te nemen. De kleurlingen gevoelen zich, bij den plotselingen overgang uit een toestand van diepe afhankelijkheid tot volledige vrijheid, niet te huis in hunne nieuwe sociale positie en maken zich van de vrijheid veelal eene allerzonderlingste voorstelling. Eenig toezigt van regeringswege gedurende den eersten tijd wordt dan ook door den heer Grant wenschelijk geacht, niet het minst met het oog op de antipathie der bewoners van het zuiden tegen hunne vroegere slaven. Dit is vooral het geval in die weinige staten, welke de afschaffing der slavernij niet hebben willen bekrachtigen, maar zich thans aan het besluit der meerderheid moeten onderwerpen.

Met belangstelling verwacht men in Europa de overlegging bij het

kongres te Washington van de diplomatieke korrespondentie over de mexikaansche aangelegenheden om daarin nader de houding van het bestuur der Vereenigde Staten gedurende den burgeroorlog en daarna te zien toegelicht.

De oostenrijksche regering schijnt zich nog altijd weinig te bekommeren om den aartshertog, die thans op den mexikaanschen keizerstroon is gezeten. Zelfs de vraag of Mexico jaarlijks een paar duizend man in de oostenrijksche monarchie mag aanwerven, heeft het onderwerp van eindelooze gedachtenwisseling uitgemaakt en is thans nog niet opgelost. Toch heeft men hier niet aan verholen vijandschap tegen Frankrijk te denken, want, sedert de met fransche hulp gesloten leening, heerscht tusschen de hoven te Parijs en te Weenen eene zeer vriendschappelijke betrekking, welke zich onlangs nog uitte in eene wisseling van dekoratiën voor de beide keizerlijke kroonprinsen.

Ten opzigte van het oostenrijksch finantiewezen leverde de begrooting voor 1866 weder het bewijs dat ook aan het ministerie Belcredi nog niet is mogen gelukken om het evenwigt tusschen uitgaven en inkomsten te herstellen. Toch valt reeds eenige verbetering in den finantiëlen toestand op te merken, indien men bedenkt dat het deficit in 1866 veertig millioen florijnen zal bedragen, terwijl dit in 1865 ongeveer tachtig millioen bedroeg.

Intusschen blijft het de vraag, of de cijfers der begroeting van den heer Larisch blijken zullen juist te zijn en de minister van finantiën niet het voorbeeld heeft gevolgd van den heer Plener. Deze diende eene begrooting voor 1865 in, welke een deficit beloofde van ongeveer vijf en twintig florijnen. Het Huis van afgevaardigden verminderde daarop een aantal posten, gelijk men zich herinneren zal, zoodat ten slotte het aangenomen budget volgens de grondslagen van den heer Plener slechts een tekort opleverde van 7,982,769 florijnen. Als men bedenkt dat in 1863 het deficit ongeveer honderd en twintig millioen bedroeg en in 1864 ongeveer honderd veertig millioen, was deze uitkomst allerschitterendst. Weldra bleek echter dat deze uitkomst slechts op het papier bestond, dat de grondslagen der begroeting, door welke omstandigheden dan ook, onjuist waren, dat supplementaire kredieten moesten worden aangevraagd, dat het deficit, gelijk wij zeiden, tachtig millioen bedroeg en dus, volgens de posten bij de indiening door den minister, meer dan zeven en negentig millioen florijnen. - Dit alles is men te Weenen nog niet vergeten, zoodat met niet weinig wantrouwen op de cijfers van den heer Larisch wordt gestaard. In zijn finantieel rapport aan den keizer verklaart de minister dat wantrouwen te betreuren, maar na hetgeen wij zoo even herinnerden is dit waarlijk niet ongemotiveerd.

De politieke proefneming van het ministerie Belcredi-Majlath in Hongarije blijft gunstige resultaten beloven. De afgevaardigden uit Zevenbergen en Croatië zijn thans insgelijks ter vergadering opgeroepen

en de zamenstelling van een adres van antwoord op de troonrede zal in de eerste plaats het onderwerp van beraadslaging in de hongaarsche vertegenwoordiging uitmaken. Daarin zullen de gevoelens der meerderheid omtrent de kwestie van een afzonderlijk Hongaarsch ministerie en omtrent de overige questions brûlantes worden nedergelegd. De verhouding tusschen den keizer en de Hongaren is intusschen zoo vriendschappelijk mogelijk, en niet minder populair dan de souverein is de keizerin geworden sedert de ontvangst der hongaarsche deputatie op 10 Januarij, welke haar tot een bezoek aan Hongarije kwam uitnoodigen. Met geestdrift werd telkens een eljen! eljen! aangeheven toen zij, omringd van de onlangs uit de hongaarsche aristokratie gekozen staatsdames, de toespraak van den kardinaal-primaat in de hongaarsche taal beantwoordde. Ook des avonds op het diner ten hove werden de leden der deputatie door den keizer en de keizerin steeds in het hongaarsch toegesproken.

In de positie van Oostenrijk ten opzigte van Italië bragten de laatste weken geen verandering. Wel leidde men uit het besluit omtrent de venetiaansche emigranten af, dat de regering te Weenen niet meer zoo scherp tegenover Victor Emmanuel staat als vroeger, en ziet men daarin weder eene zeer kleine schrede op den weg van toenadering, doch dit was slechts de eerste indruk van den keizerlijken maatregel. Bij brief aan den graaf Belcredi werd het volgende verordend. Alle regtsgedingen tegen personen, beschuldigd van ongeoorloofde emigratie uit het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk zullen worden gestaakt; de onder sequestratie gestelde bezittingen der emigranten zullen worden terug gegeven, doch zij zelven niet hersteld in hunne burgerlijke en staatkundige regten. Alle requesten om volledige rehabilitatie zullen binnen het jaar moeten worden ingediend bij den luitenant-generaal des keizers, met overlegging van de vereischte stukken en schriftelijke beloften voor de toekomst. Deze zal hieromtrent, bij voorkomende bezwaren met het oog op de veiligheid van den Staat, advies inwinnen bij de ministers van buitenlandsche zaken en justitie, om bij verschil van opinie de eindbeslissing over te laten aan den keizer. - Men verneemt reeds uit Florence dat de aldaar vertoevende emigranten de amnestie illusoir en onaannemelijk hebben verklaard.

De Sleeswijk-holsteinsche kwestie bleef gedurende de laatste weken geheel en al verborgen in de plooijen van den mantel der diplomatie. Volgens de oostenrijksche regeringsorganen is overigens in de verwikkelingen met den frankfortschen senaat van eene zamenwerking tusschen Weenen en Berlijn geen sprake meer. De onderhandelingen omtrent eene identieke depêche aan Frankfort zijn zonder gevolg gebleven en de heeren von Mensdorff en von Bismarck zullen elk afzonderlijk een antwoord zenden aan de regering dier vrije stad, welke stukken in het archief zullen blijven rusten, zonder voor het oogenblik, naar het schijnt, tot nadere verwikkelingen aanleiding te geven.

Te Berlijn is intusschen de vertegenwoordiging weder bijeen gekomen, terwijl koning Wilhelm de opening der zitting aan zijn eersten minister heeft overgelaten. Als gold het de eenvoudigste en natuurlijkste zaak ter wereld werd in de ministeriële toespraak gezegd, dat 'even als in vorige jaren de bij art. 99 der konstitutie voorgeschreven begroeting voor 1865 niet kan worden vastgesteld daar de noodige overeenstemming tusschen de beide kamers van den landdag en van deze met de kroon ontbrak. Het staatsbestuur moest dus gedurende het afgeloopen jaar weder zonder dergelijke wet worden uitgeoefend.' Deze woorden, gelijk zij door den president-minister in de witte zaal van het koninklijk paleis werden uitgesproken, ademden de meest mogelijke minachting voor dat art. 99 der konstitutie, hetwelk de heer von Bismarck in zijn systeem slechts als een nuttelooze formaliteit beschouwen moet. Aan de vertegenwoordiging werd voorts medegedeeld dat het budget over het loopende jaar zal worden ingediend, waarop men, met het oog op de ondervinding, de ontvangsten hooger heeft kunnen stellen en alzoo de vereischte gelden uittrekken tot verhooging der bezoldiging van die klasse van ambtenaren welke het slechtst werd gesalarieerd. - Dat de begroeting voor 1866, even als die der laatste jaren, weder door het Huis van afgevaardigden zal worden verworpen, is wel niet twijfelachtig. De vraag werd echter in de liberale dagbladen gesteld, of die vergadering zich weder de moeite moest getroosten om het budget op de gewone wijze te behandelen, dan wel of men de begrooting niet en bloc kon verwerpen. Verschillende leden van het Huis van afgevaardigden betoogden evenwel de noodzakelijkheid eener grondige behandeling van het budget, zonder in aanmerking te nemen het lot der begrootingen gedurende de laatste jaren. De meerderheid schijnt zich met dit gevoelen te hebben vereenigd en zal dus weder een blijk geven van onuitputtelijk geduld te bezitten. En zoo is dan ook de toekomst te dien opzigte met niet weinig waarschijnlijkheid te voorspellen. Men zal slechts eene herhaling zien van hetgeen nu reeds sedert vier jaren is geschied, tenzij - want aan alles komt een einde - zelfs het geduld der pruissische natie uitgeput mogt blijken.

De vrij uitvoerige openingsrede bevatte eene lijst der verschillende wetsontwerpen, welke bij de vertegenwoordiging zullen worden ingediend en eene mededeeling der koninklijke ordonnantie van 10 November, waarbij het feodaal element in het Herrenhaus nog versterkt is geworden, welk staatsligchaam thans, om met den heer von Bismarck te spreken, 'op hechte grondslagen rust, in overeenstemming met zijne positie in het staatsorganisme, welke grondslagen niet gewijzigd kunnen worden dan bij eene *wet.*' De dezer dagen overleden oudminister von Auerswald heeft alzoo nog kunnen aanschouwen hoe zijn werk werd vernietigd.

Wij lezen in het document, hetwelk ons thans bezig houdt, verder

dat de regering overtuigd is gebleven van de noodzakelijkheid om de legerorganisatie onveranderd te handhaven. Geene enkele koncessie wordt mogelijk gesteld en slechts deze verzachtende phrase aan het slot van het stuk aangetroffen: ‘De regering vertrouwt dat een kalm, onpartijdig en geheel objectief onderzoek der resultaten, welke de regering reeds verkregen heeft en onder medewerking der nationale vertegenwoordiging nog verder tracht te verkrijgen, tot de erkenning leiden zal dat er grootsche plannen bestaan, waaromtrent alle partijen eenstemmig kunnen wezen.’ En welke zijn nu die ‘grootsche plannen,’ waardoor de regering het Huis van afgevaardigden zoekt te verblinden? Het is de oplossing der Sleeswijk-holsteinsche kwestie in overeenstemming met de ‘billijke eischen’ van Pruissen; het is de verbinding der Baltische zee en Noordzee; het is de verbetering der haven van Kiel in het belang van de duitsche vloot. - Wij zien hier weder de bekende politiek in toepassing brengen: het afleiden van de aandacht der natie van de binnenlandsche aangelegenheden door spekulatiën op hare eerzucht. Dergelijke politiek wordt trouwens niet zelden met een gunstig resultaat bekroond en zelfs in de gelederen der pruissische afgevaardigden heeft zij reeds eenige slagtoffers gemaakt.

Natuurlijk werd in de openingsrede ook medegedeeld dat het hertogdom Lauenburg met de pruissische kroon is vereenigd. De heer Virchow heeft echter te dien opzigte reeds een scherp voorstel bij het Huis van afgevaardigden ingediend, luidende aldus: ‘Daar de annexie van het hertogdom Lauenburg bij de kroon van Pruissen, door de regering in de troonrede medegedeeld, in strijd is met de konstitutie, verklaart het Huis van afgevaardigden deze annexie van nul en geener waarde, zoolang zij niet de bekrachtiging van den Landdag van Pruissen zal hebben ontvangen.’

Overigens herinnert de troonrede aan de feestelijke receptie, den koning ten deel gevallen bij zijn bezoek aan de provinciën, welke eene halve eeuw geleden, weder met de monarchie werden vereenigd of daaraan toegevoegd. ‘Uit die ontvangst en die talrijke huldebetuigingen - zegt koning Wilhelm bij monde van den heer von Bismark - is gebleken hoe ons volk de bewustheid bezit van de groote dingen, welke God heeft gedaan ten gunste der pruissische monarchie.’ - ‘Mijne heeren - dit waren de laatste woorden des ministers - indien gij geleid wordt door het verlangen om den weg der toenadering te zoeken en dien te blijven betreden, dan zullen uwe beraadslagingen zekerlijk heilzame vruchten opleveren.’ - ‘Mogen de krachtige pogingen, welke wij reeds sedert eene reeks van jaren in het werk stellen - was Grabow's antwoord in zijne toespraak als voorzitter - eindelijk met goeden uitslag bekroond worden en mogen wij slagen in het herstellen en handhaven onzer konstitutionele regten, terwijl wij met waardigheid, zonder hartstogt en met kalme vastberadenheid ons doel trachten te bereiken. Vervuld van dit verlangen, hetwelk geheel het vaderland

bezielt, willen wij onze werkzaamheden tot heil en voorspoed van Pruissen aanvangen met een: leve zijne majesteit de koning!' - Het was weder de gewone oorlogsverklaring aan het ministerie, welke na de herkiezing van den presidenten de vice-presidenten des vorigen jaars nog breedvoeriger werd herhaald.

Zoo zal te Berlijn dan weder eens de stem der vrijheid en vrijzinnigheid te midden van landsvaderlijke willekeur worden vernomen, even als men te Parijs in het wetgevend ligchaam weder den oppositie-kamp zal zien aanvangen. Belangrijker en vruchtbaarder vooral beloven echter de beraadslagingen te zijn in de italiaansche Kamer van afgevaardigden, in het engelsch parlement en in de hongaarsche vertegenwoordiging, waarop wij insgelijks in een volgend overzigt een blik zullen hebben te slaan.

Middelburg, 20 Januarij.

W.A. VAN HOEK.

Mengelwerk.

Per procuratie.
Door Johan Gram.

I.
Eene confessie.

‘Blij dat ik je thuis vind!’

‘Je secondant, of je getuige bij je huwelijk? Kerel, doe 't niet, met beiden hebt ge de grootste kans om 't leven te verliezen,’ antwoordde Elie van den Hooze flegmatisch, terwijl hij van zijn doek opkeek en den binnentredende lagchend toeknikte.

De verblijde nam haastig zijn hoed af, bragt zijn zakdoek aan het parelend voorhoofd, trok snel de ligte glacés uit en - zocht toen een plaatsje waar hij dat alles kon neêrleggen.

‘Een atelier is niet ingerigt voor zulke muscadins als mijnheer Antoine van Hijl, commies bij de afdeeling comptabiliteit van het Ministerie van -’

‘Trève de compliments, mon cher! stof is er hier genoeg, dat is zeker,’ antwoordde Antoine, terwijl hij, na dien eerst naauwkeurig bezigtigd te hebben, zich in een antieken stoel had laten vallen.

‘Het ontbreekt anders wel eens aan stof, hé?’

‘Dikwerf genoeg; bij dichters en schrijvers zou men 't tegenwoordig haast veronderstellen. Aan stof tot discours hapert het op *dit* oogenblik bij mij niet; dat verzeker ik je.’

‘*Ecoutons et jugeons*, zooals la Fille du Régiment zingt.’

Elie had intusschen zijn schildersezel wat achteruit geschoven en zijn stoel wat naar dien van den bekende gedraaid. Onze schilder zag er knap noch leelijk uit. Kwam men hem op straat tegen, niemand

zou zich eens omkeeren om hem na te zien, doch evenmin wendde men zich van hem af, zoo men hem eens gezien had. Hij was jong en bezat het enthusiasmus van zijn leeftijd en zijne omgeving, en uit honderden menschen zou men in hem den schilder herkend hebben.

De collega's van Antoine moest men voornamelijk voor de glazen der kleermakers zoeken: hij was onverbeterlijk naar den smaak gekleed, en bragt op 't atelier een dáár zeldzamen geur van allerlei odeurs mede.

'Ge moet dan weten, dat ik in groote verlegenheid zit!' begon Antoine, met zijn ellebogen op de kniën rustende, en op den knop van zijn badientje starende, alsof hij dien voor 't eerst zijns levens bekeek.

'De onderscheiding is vereerend voor me, maar - *mij* tot kassier te kiezen, dat had ik van geen sterveling verwacht.'

Antoine schudde herhaaldelijk 't hoofd, zonder Elie aan te zien.

'Geldverlegenheid' is 't niet; of liever, daarin verkeer ik altijd, en daarom rep ik er nooit van.'

'Juist, gewoonte is een tweede natuur, en niemand begrijpt u in *dit* opzigt beter dan ik,' viel Elie hem lagchend in de rede.

''t Is een verlegenheid van zoo'n bijzonderen aard.'

'Hm!'

'*Niet* wat je bedoelt!'

'Maar, mijn hemel! ik zeg eenvoudig "hm!" om belangstelling te toonen. Daar zijn van die lastige mededeelingen, waarop men eigenlijk niets antwoorden kan, dan, "hm" of "ei" of "zoo." Doch, vervult in die "verlegenheid" ook een lid van het zwakkere geslacht een der hoofdrollen, en komt in dat spel juist die zwakheid bijzonder uit?'

'Neen, neen. Geen vrouw is er mede gemoeid,' hernam Antoine, half lagchende, terwijl hij, steeds in dezelfde gebogen houding, met zijn stok allerlei figuren op den stoffigen grond teekende.

'Heb je den grooten Mogol van je bureau misschien op den teen getrapt? Ik heb wel eens hooren vertellen, dat sommige van die heeren als Indische goden aangebeden willen worden, en dat men er kruipende verder komt dan door, 't hoofd omhoog, zijn weg te volgen.'

'Ook dat niet,' antwoordde Antoine met zekere levendigheid, terwijl hij zich voor de eerste maal eenigzins oprigtte en Elie even aanzag, met mijn Referendaris sta ik op den besten voet; ik heb laatst nog een allerliefst naaldendoosje voor zijn dochter geplakt. En geeft de secretaris-generaal een dineetje, dan pikt hij mij uit, om de invitatiën en de namen voor de couverts te schrijven, en dat doe ik met zoo'n prachtige staande letter, dat laatst een voorname gast het kaartje als curiositeit meegenomen heeft.'

'Een groote eer!' lachte Elie hartelijk.

‘Waarom niet? Ik schrijf de mooiste hand van 't heele ministerie.’

‘Ferm. Maar zeg me in 's hemels naam, hoe is 't mij toch mogelijk te gissen wat er aan u scheelt. Ik heb allerlei motieven aangevoerd; te vergeefs. Ik zie heel goed dat u iets hindert, dat ge niet de zelfde joolige kerel van vroeger zijt; maar - zullen de vrienden zoo lang moeten vragen, totdat zij het eindelijk raden; kom er rond mee vòor den dag, en laten we dan zien of er een mouw aan te passen is.’

Antoine had het nu zoo druk met de punten van zijn fijn kneveltje, die hij een hoek van negentig graden met zijn neus wilde doen maken, dat Elie gedurig 't antwoord afwachtte, en intusschen 't doorrookertje nog eens stopte.

‘Zie je,’ begon Antoine, zonder nog zijn knevel te vergeten, ‘zie je, daar zijn van die dingen, die men zoo ongaarne bekent.’

‘Begrepen.’

‘Dat men er haast niet toe komen kan, ze mede te deelen.’

‘Juist! Je wilt een schilderij van me koopen, en nu schaamt ge u, omdat liefde voor de kunst hier te lande zoo weinig comme il faut is.’

‘Loop heen, met je flaauwe grappen! Als dat belangstelling voor een vriend moet heeten!’ riep Antoine driftig uit en keerde zich tevens in den stoel met den rug naar Elie om.

‘Hoor eens, had u een werkelijk ongeluk of verdriet getroffen, je zoudt geheel anders zijn, dan ge u nu vertoont; ik bespeur zeer goed, dat er wat hapert, maar daarbij vermoed ik tevens, dat ge u dit zelf berokkend hebt, en dáárom moet ge bij zoo'n ligt zweepslagje niet gillen alsof ge gegeeseld werdt.’

Antoine schudde 't hoofd zoo lang en aanhoudend als dat van een chinesche pop, wandelde toen de kamer een paar malen op en neer, bleef voor 't venster staan, en begon, zonder zich naar Elie te keeren, aldus:

‘Daar is niets ter wereld, wat mij vreeselijker toeschijnt, dan ridicule te zijn, en ik loop groot gevaar van een allerbespottelijkst figuur te maken.

‘Verbeeld je, in 't voorjaar had ik 't plan opgevat om tegen Augustus een uitstapje naar Parijs en tevens eene excursie door Belgie te doen. Eene peettante, die te Hattem woont, zou mij vijfhonderd gulden schenken, en daarvoor zou ik het modern Babylon bezoeken, en de vroegere helft van ons koningrijk doortrekken. Met... met mijn gewone.. beweging -.’

‘Bravo! bravo! Met zoo'n zelfbeschuldiging komen we tot de oudchristelijke tijden terug,’ viel Elie lagchende in.

‘Heb ik’ ging Antoine voort, zonder dat *moeijelijke* woord te herhalen, ‘heb ik dit plan wijd en zijd rondgebazuind, er overal mee gepronkt, guides gekocht, een reiskostuum laten maken, drie maanden te voren bij 't ministerie een verlof van eene maand aangevraagd, en ten slotte -’

‘Geeft tante Trotwood den brui van je!’

‘Neen man,’ riep Antoine uit, zich eindelijk naar Elie omwendende, ‘mijn kleermaker, die op 't oogenblik ongeveer een achthonderd gulden van mij te vorderen heeft en in den laatsten tijd ongeduldig begon te worden -.’

‘Geen wonder.’

‘Is er achter gekomen, de hemel moge weten hoe, dat er eene bemiddelde tante van mij te Hattem woont, de ploert heeft haar opgezocht en 't resultaat daarvan is, dat tante dien vent de vijfhonderd gulden heeft uitbetaald, die voor mijn uitstapje naar 't buitenland bestemd waren.’

‘Drommels!’

‘Daar zit ik nu, met een brief vol vermaningen, teksten en taalfouten van mijn tante in den zak, met de schaamte op mijn gelaat voor al de kennissen, familiën en vrienden, die allen weten dat ik over een paar dagen op reis ga! Zoo'n verwenschte naaldridder! Maar ik zal hem bekend maken, overal bekend maken... doch neen, neen, dat kan ik ook weer niet doen.. ongelukkig schepsel dat ik ben!’

‘Dat is een gek geval! Die naaldridder heeft je tante Trotwood ingepakt.’

‘Met je Trotwood! Mijn tante heet zoo niet.’

‘Uw tante is de tante Trotwood uit Dickens' Copperfield, dat staat bij mij vast. Ik herhaal het: die kleermaker heeft je tante ingepakt, maar - nadat gij den tailleur zulks gedaan hadt, want die achthonderd gulden waren gewis de som van een aantal rekeningen, en als men u voor je “mooije hand” zooveel maanden op honorarium liet wachten, als je het met dien man jaren beproefd hebt, weet ik niet, of ge u ook niet zoudt doen gelden.’

‘Dat staat volstrekt niet gelijk: een rijksambtenaar en een kleermaker!’ riep Antoine half minachtend uit.

‘'t Staat inderdaad ook niet gelijk, want voor je ‘mooije hand’ behoeft ge geen inkoopen te doen, terwijl de kleermaker den prijs van 't laken der jassen, die ge lang versleten en niet betaald hebt, op tijd heeft moeten voldoen.’

‘Hoe langer hoe fraaijer: een zedepreek op een atelier,’ mompelde Antoine half nijdig.

‘Van je lessenaar hebt ge ze ten minste niet meegebragt,’ hernam Elie eenigzins scherp. Doch nu als 't u belieft geen verdere discussiën meer. Het feit is, dat ge geen geld hebt om op reis te gaan, en met regt bang zijt voor een mal figuur.’

‘Dat is de zaak!’ zei Antoine, terwijl hij tot bekrachtiging met, zijn stok op den vloer bonste.

‘Ja, beste jongen, dat is een netelig geval. Had ik nu een inventieve bui, ligt kwam me een of ander hulpmiddeltje voor den geest, maar zoo dadelijk een uitweg te vinden, is moeijelijk.

Onlangs heeft men in de courant gelden gevraagd voor een meisje, dat de zeebaden te Scheveningen moest gebruiken, en de edele menschenvrienden zijn allerwege toegesneld om 't zwakke kind daartoe in de gelegenheid te stellen. Die ‘edele menschenvrienden’ hebben beurzen als 't oliekruikje der weduwe, en de krijgers zakken als 't vat der Danaïden. Als men nu in hoogst kiesche termen eens een advertentie voor u opmaakte, ongeveer in de volgende bewoordingen:

“Een deftig jong mensch, wiens ligchaamsgestel door drukken arbeid ondermijnd is, wenschte tot herstel zijner diepgeschokte gezondheid een buitenlandsch reisje te ondernemen.

De daartoe bestemde gelden zijn echter voor een philantropisch doel besteed, (dat is in uw geval niet gelogen, en 't maakt een goed effekt) en uit dien hoofde wordt de hulp der menschenvrienden bij deze zaak ingeroepen.”’

‘Dank je hartelijk, een bedelpartij behoeft er niet georganiseerd te worden, dan blijf ik liever thuis.

Als je een predikant waart, was 't op eens gevonden. Ge liet van uw plan en uw geldgebrek *toevallig* iets in een preek vloeijen, en den volgenden dag kreegt ge de benoodigde bankbriefjes met een anonym briefje in een enveloppe thuis.’

‘Dat ben ik nu eenmaal niet, en dat vervalt derhalve’, antwoordde Antoine bits.

‘En een mooije stem heb je ook niet, anders zoudt ge best de reis kunnen aanvaarden, hier en daar in cafés zingen en zoo doende de kosten goed maken,’ zei Elie, achter zijn ezel een leelijk gezigt trekkende.

‘Loop heen! Houd me maar niet langer voor den gek. Als ik op reis ga, wil ik als gentleman reizen, en kan ik dit niet, in 's hemelsnaam! dan ga ik de grenzen niet over.’

‘Hoor eens, ernstig gesproken, 't is een lastig geval, maar er kwam me daar een denkbeeld in 't hoofd, dat ik je toch eens wil uiteenzetten:

Met de drukte, die ge van uw voorgenomen reis gemaakt hebt en de algemeene bekendheid van uw uitstapje, zoudt ge een dwaas figuur maken, als ge nu op eenmaal, zonder de motieven te kunnen aanvoeren, vertellen moest, dat er van uw reisje niets komt. Dat gaat niet. Pak dus uw koffer, neem overal afscheid, houd vol dat ge naar Belgie en Parijs gaat en - in plaats van per eersten trein te vertrekken, laat ge de vigilante den Rijswijkschen weg oprijden tot de geestbrug bijvoorbeeld, huurt daar een kamer voor eene maand, en doet er, gelijk Xavier, uw “*voyage autour de votre chambre.*”

Het denkbeeld is waarachtig niet slecht; maar zou dat niet uitlekken?’

‘Dat hangt van u af.’

‘Dus eene maand cellulaire gevangenis?’

‘Min of meer - ja. Doch 's morgens zoudt ge gerust kunnen wandelen, want de Hagenaars staan niet vroeg op. En Scheveningen trekt alle wandelaars zoodanig aan, dat er weinigen langs den trekweg kuijeren.’

‘En wat zou ik na verloop van die maand, bij mijne terugkomst van - van de Geestbrug’ - en hier moest hij hartelijk lagchen - ‘aan de vrienden en kennissen zeggen?’

‘Mijn plan is niet ten halve gemaakt. Ik ga toekomende week een uitstapje door Belgie ondernemen. Wat ik zie en opmerk, schrijf ik op, zet het in elkaàr, en zend u “*mes impressions de voyage*” in brieven. Bij die solied ingelegde vruchten, welke ge in Bradshaw, Murray, Baedeker, Joanne enz. zamelt, voegt ge de hier en daar versch geplukte van uw onderdanigen Elie, en maakt daarvan een pic-nic, dien ge iedereen opdischt. Dan zal niemand aan de waarheid van uw relaas twijfelen.’

‘Het plan is waarachtig vernuftig gevonden!’ riep Antoine vrolijk uit.

‘Ja man, 't was een ingeving van den god der toeristen. Doe het, en ge behoedt u voor een dwaas figuur, en verpoost u van 't saaije lessenaarsleven.’

‘Maar als men er achter kwam, zou ik dubbel voor den gek gehouden worden.’

‘Natuurlijk, maar daarvoor moet ge waken.’

‘Beste vriend, je hebt me waarachtig uit de verlegenheid gered. Ik zal er nog eens ernstig over nadenken, en in elk geval spreken we elkaar morgen of overmorgen weer.’ Doch met niemand een woord over deze zaak, als 't u belieft.’

‘Dat zweer ik u bij St. Lucas!’ zei Elie quasi plegtig.

En na den schilder hartelijk de hand te hebben gedrukt, verliet Antoine het atelier.

II.
Een zware proef.

De zestiende September naderde, en met dien datum ook de bepaalde reisdag van Antoine van Hijl. Hij speelde de komedie goed; toch was hij niet voortdurend rolvast, en voor een scherp opmerker zou menig glimlachje als zeer gedwongen en menig woord als zeer verward en zonderling gegolden hebben. Het was en bleef een lastige positie: voor vrienden en bekenden blijdschap en drukte huichelen, met het vooruitzigt van zich een maand lang in een kamer aan de Geestbrug te moeten opsluiten, en er over al zijn dwaasheden na te denken! Er was niets aan te veranderen en, alles bij elkaar genomen, was Elie's raad vindingrijk en 't meest uitvoerbaar.

Op 't bureau zag de hoofdcommies met zijn acht kinderen Antoine met jaloezie den lessenaar opruimen; de commies, die een metalen kruisridder was, verborg zijn spijt onder een indrukwekkende minachting

jegens dat ‘muitersland’ waarheen de adjunct-commies zich begaf, en de drie bleeke klerken met hunne blaauwe mors-mouwen en vuile stompjes pijp morden over den, huns inziens, te langdurigen tijd van 't verlof.

Toen Antoine zich dien avond in de witte societeit vertoonde bij zijn club, werd hij door alle mogelijke kennissen begroet en gewenkt. Nu had Antoine goede kennissen; 't waren lui die hij u durfde noemen. Een advokaat, een regterlijk personaadje, een kapitein en een hoofdambtenaar: deze maakten zijn intiem clubje uit; doch hij kende alle deftige jonge lui, groette hen, sprak met hen, en poseerde als iemand van zekeren invloed. Wie hem de behulpzame hand geboden hadden, om hem destijds het lidmaatschap der societeit te verzekeren, had hij voor die goedheid beleefd bedankt, doch hen later liefst geheel vergeten, en altijd naar deftiger, hooger kennissen getracht.

‘Voilà notre touriste!’ riep het hoogedelgestreng personaadje van zijn intiemen club uit.

‘Daar heb je den kosmopolitaan!’ lachte de advokaat.

‘Dat is een goed leven, om er zoo eens uit te trekken, van Hijl. Vrij wat beter dan je geld aan zoo'n leelijke maar kostbare uniformverandering te moeten besteden,’ zuchtte de kapitein.

‘Waar ga je heen?’ vroeg de hoofdambtenaar onverschillig, die geblaseerd van 't reizen was, en dit eene uitnemende gelegenheid vond, om voor de zooveelste maal te vertellen, dat hij overal geweest was.

‘België, vooral 't zuidelijk gedeelte, en dan, als 't weer goed blijft, Parijs,’ antwoorde Antoine, sterk aan zijn cigaar trekkende.

‘Een vervelend land, naäperij van de Franschen, anders niet. Vuile logementen, een akelige keuken en een middelmatige natuur. Ga liever naar Noorwegen, naar Moldavië of naar Malta; daar zie je nog wat fraais, sprak de hoofdambtenaar op denzelfden sceptischen toon.

‘Mijn beurs is niet naar zulk een reis berekend,’ antwoordde Antoine glimlachend, doch inwendig volstrekt niet op zijn gemak.

De kapitein gaf een fijne flesch ter eere van Antoine, en het regterlijk personaadje liet er insgelijks een aanrukken en stelde een toast in op den ‘Haagschen toerist, die de gastvrijheid en jovialiteit van hun club in 't buitenland zou vertegenwoordigen.’ Nu bleef ook de advokaat niet in gebreke, en evenmin de hoofdambtenaar, die een flesch champagne kommandeerde, en bij 't schuimend vocht der veuve cliquot den reiziger een tal van avonturen toewenschte.

Toen Antoine thuis kwam, vond hij een ‘*Guide-album du voyageur à la Grotte de Han*’ met een aanbiddelijk briefje er bij, waarin de schrijfster den ‘gelukkigen’ toerist verzekerde, ‘dat zelfs het souvenir van die ginds ontvangen, ontzaggelijke impressiën haar zenuwgestel nog schokte, en dat Antoine toch denken mogt aan haar, die in gindsche donkere spelonken had rondgezworven...’

Welke schoone hem dit toegezonden had, kon hij zich maar niet verklaren! - Niettemin, 't waren kolen vuurs op zijn hoofd gestapeld.

Zijn koffer stond gepakt; zijn net reistaschje van groen Russisch leer hing met den lichten Raglan over den stoel; zijn coket reishoedje en roode Baedeker lagen op tafel; alles was bij elkaar.

Op de tafel viel zijn oog op een stuk papier, en het naauwlettender beziende, zag hij zijn eigen persoon, op een stoel rijdende, met het onderschrift: voyage circulaire autour du Geestbrug. Dat was 't werk van Elie van den Hooze.

Antoine viel op een stoel neer, verwenschte het gansche werelddom op de onfatsoenlijkste wijze der wereld, en zocht in eenige glazen rumgrog afleiding voor zijn dwazen toestand.

III.
Een Trappist tegen wil en dank.

Vijf dagen later trok de brievenbesteller van Rijswijk aan de bel van de deur, die ingang verschafte tot de uitspanning ‘Petersburg’ aan de Geestbrug nabij de residentie, en vroeg of daar boven ook woonde monsieur Antoine du Salut.

De sloffende jufvrouw knikte toestemmend, bekeek de ‘rare portretjes’ die op 't adres stonden, en bragt den brief boven. Antoine zat te ontbijten aan 't open raam; den ganschen dag kon hij zich verlustigen in de regtzinnige trekschuiten met de nadenkende knollen, die voorbij voeren, en in de moderne stoombootjes, die veel misbaar maakten en de oevers der vaart loswoelden, en toch niet sneller vooruitkwamen.

De brief was een uitkomst, hij kwam van den eenigen vriend, die zijn geheim kende, en hij zou een afwisseling in zijn retraite zijn. Snel opende Antoine de dikke missive, en las het volgende:

‘Mijne ontboezemingen.
‘Onvergelijkelijke Trappist!

‘Tot stilzwijgen veroordeeld, tot meditatie gedoemd! Antoine, die, even als je naamgenoot in de woestijn, een groote tentatie moet ondergaan: 't beloofde land is u voorgehouden, doch ge zult het niet betreden.

Houd moed, Antonius, en wees overtuigd dat wanneer ik mij uitstekend amuseer dit alleen geschiedt om u flink wat te kunnen meedeelen. Wat een zelfverloochening, niet waar?

Op 't oogenblik zit ik in den “Grand Monruque” in de Rue des fripiers te Brussel, mijn eerste reisindrukken op te teekenen, en ik haast me er u iets van te zenden.

Het reisgezelschap op de boot van Rotterdam naar den Moerdijk had

niets bijzonder karakteristieks. Eenige rijke jongelui uit Rotterdam, die voor eene poos naar Spa gingen en met hun ligte reispakken, knijpbrillen en mager fransch den Hollander van zich wilden afschudden; een drietal Dordtsche kooplui met blozende gezigten, te dikke buiken, te lange jassen en te korte pantalons; eene Fransche familie, die zeer levendig en benijdenswaardig los in hare manieren was, en eenige Engelschen, die met hun Bradshaw in de hand, elk huis en elken lap gronds streng contrôleerden en nu en dan een "very nice" door de witte tanden uitstieten: voilà tout.

Iedereen scheen zich stellig voorgenomen te hebben geen woord met de overige reisgenooten te spreken, en zonder de veelvermogende cigaar zou uw praatzieke dienaar de Hollandsche "Teems" sprakeloos zijn overgevaren.

Doch het welonderhouden vuur mijner cigaar bragt mij tot een heer, die in zijn voorkomen veel had van een officier in burgerkleeding, en die in zijn denkbeelden en gevoelens bleek te zijn een nederlander, fier op zijn geboortegrond en trotsch op zijn natie.

Ik ben Nederlander, en ik schaam me er niet voor. En die vreemden met hun "*Hollandais*" vervelen me razend. Je suis *Neerlandais*, zeg ik hun dan, en dat Nederlandje is een goed land, een land waar vrijheid heerscht, een land waar de zeden nog niet zoo bedorven zijn', ging de blonde heer warm voort, toen een lang heer met zwarten baard en donkere oogen, die eene zeer schrandere en soms een lijdende uitdrukking hadden, hem bedaard op den schouder tikte en zeî:

'Overdrijven we niet, mijn waarde heer, de zeden in Nederland zijn niet beter dan ergens anders. Ik ben ook Nederlander, doch heb twee en twintig jaar in Amerika gewoond, en verzeker u, dat de Amerikaansche zeden in menig opzigt het boven de Nederlandsche winnen. Men doet hier veel voor den schijn. Menigmaal is 't me dezen zomer b.v. gebeurd, dat ik te Amsterdam vrolijke benden op de straten zag slenteren, zingende, jolende, drinkende en dansende en zoo luidruchtig en ongegeneerd mogelijk. Het waren gezelschapjes, die uit Leiden, Haarlem of elders met een of anderen pleiziertrein waren aangekomen en zich om hun "FATSOEN" weinig bekommerden, daar ze toch in een vreemde plaats waren, In Amerika daarentegen zou elk burger bij zich zelven denken: laat ik mij *overal* zóó gedragen, dat een ieder mij voor een "*gentleman*" aanzie, - Dat is breeder gedacht!'

'Ongetwijfeld, iedere natie heeft hare goede zij. En ik heb groote sympathie voor de Amerikanen. Het is een jonge, krachtvolle natie, aan wier beschaving nog veel ontbreekt, maar als zij eenmaal eens gaat uitrusten -'

'Daar beware haar de hemel voor,' viel ik den blonden heer in de rede. 'want dan krijgt ze misschien 't pootje van 't goede leven, en blijft in den gemakstoel zitten, zooals zeker landje van mijn kennis.

"*Well, well*", lachte de Hollander-Amerikaan,' begrepen. Al ver-

dient iemand in Amerika millioenen, toch zal 't hem niet in 't hoofd komen *rentenier* te worden, en eenvoudig zijn coupons te knippen. De man neemt eenvoudig wat meer tijd van zijn zaken af voor zijn genoegen, en handelt en onderneemt even als vroeger. Toen ik in Nederland aankwam, was de eerste vraag van de vrindjes: wel, hebt ge je schaapjes op 't drooge, ga je rentenieren? Dat was een karakteristieke vraag, mijneheeren, die, mijns inziens, niet ten gunste van onze natie pleit. De geestkracht der jongelieden wordt door die voorbeelden niet bijzonder geprikkeld. In Amerika houdt men de jeugd dagelijks en met nadruk voor, dat zij met vasten wil, geestkracht, volharding alles bereiken kan. 'Jongens, werkt, leert, oefent u, alle betrekkingen staan voor u open, en wie weet, of een uwer nog niet eenmaal geroepen zal zijn, president der unie te worden!' Dat scherpt de onderwijzer hun in, en dat strekt het opkomend geslacht ten prikkel. In Nederland ziet ieder jongeling gemeenlijk de grenzen van zijn baan voor zich, en spant zich zelden in, om met den polderstok op beter terrein te komen, waar hij als *parvenu* ettelijke voetangels en klemmen vindt.'

'We zijn wat traag geworden misschien, maar er waren lauweren genoeg om er wat op te, rusten,' merkte de blonde heer aan, 'en zoo'n Amerikaansch republiekje met al zijn goeds en zijn fraais zou me toch ook niet bevallen.'

'Het heeft zijn schaduwzij,' hernam de lange man goedhartig maar 't is en blijft een groot volk. Lees 'Paris en Amerique' van den Docteur Lefèbre, of liever Laboulaye, en zie eens wat die schrijver een tal van goede gewoonten en instellingen releveert.

De boot stoof intusschen snel door 't fraai getint riviernat. De lucht was bewolkt en leverde door zijn fantastisch spel van licht en bruin menig effekt, dat een kunstenaar bekoord zou hebben. Brak de zon door en herschiep ze elk golfje in een diamant, dan scheen de boot er nog sneller over heen te glijden en liet een schuimende voor achter; het lange riet wuifde de dagelijksche kennis statig vriendelijk toe en de populieren aan den oever zwaaiden eenigzins zwaarmoedig met hunne hoofden.

Aan den Moerdijk stond reeds de vuurdraak te dampen, en eenige minuten later vlogen we naar Antwerpen, met den Amerikaan-Hollander, een paar Duitsche dames die *reizend* in de Hollandsche en Duitsche beteekenis van 't woord waren, den Hollander die zich niet schaamde het te zijn, en een adelborst, die naar Bergen-op-Zoom wilde.

De Nederlander zonder schaamte begaf zich op politiek terrein, en scheen met den tegenwoordigen minister van koloniën te dweepen.

'Dat is een kerel, die zegt het zooals hij 't meent in de kamer, en goed ook. Al die parlementaire vormen zijn ballast, mijnheer, zuivere fopperij; deze minister zegt rondborstig wat hij meent, en daar hij een man van praktijk en ondervinding is, spreekt hij taal waaraan men wat heeft; hij slaat spijkers met koppen.'

‘Dan heeft hij veel van een Amerikaan.’ hernam de ander.

De duitsche dames over ons kwamen van Kleef en gingen naar Ostende de baden gebruiken. Ter naauwernood hadden zij er kamers kunnen krijgen, zoo drok bezocht moest Ostende dit jaar zijn.

‘Waren Sie nie in Cleve?’ vroeg mij de jongste, terwijl zij haar vriendelijke bruine kijkers coket door 't sluijertje van haar toque op mij rigtte.

‘Ich bin niemals dort gewesen,’ antwoordde uw ambassadeur plenipotentiaire, ‘aber Sie haben mich überzeugt dass es dort recht schön sein soll.’

‘Ja! und wie so?’

‘Seit ich das Vergnügen habe, Ihre werthe Bekanntschaft zu machen,’ antwoordde ik galant.

‘Maar een Hollander-toerist, die niet te Kleef is geweest en niet bij Maywald heeft gelogeerd, is wel ontrouw aan de traditiën zijner vaderen,’ ging het Fräulein, eenigzins verlegen met het complimentje, snel in de duitsche taal voort.

Zonder stoornis hield de trein aan het station du Nord te Brussel stil. Te Mechelen had ik afscheid genomen van de duitsche dames, en in hare plaats een menigte kakelende Brusselsche madames met jongens in 't zwart en witte dassen in het rijtuig gekregen. Dat zoet vloeijende duitsch uit die lieve mondjes met dat gemüthliche dier twee tengere meisjes, die mij bij 't heengaan de hand toestaken, alsof we reeds lang bekenden waren, tegenover het plompe, opgeschikte, onbehagelijke dezer Brusselsche burgermatronen, met haar plat vlaamsch-fransch, die de prijsuitdeeling van het aartsbisschoppelijk college hadden bijgewoond en nu heur kinderen in triumf naar Brussel meê voerden: 't was een treurige overgang.

En sedert dien middag ben ik vijf dagen in Brussel.

Lees nu naar hartelust uw Baedeker ‘Belgiën und Holland,’ neem er Bradshaw en Dupays bij, en die goed onderrigte heeren, die alweters zullen u allerlei historische en aardrijkskundige bijzonderheden van Belgie's hoofdstad opsommen.

Brussel is eene elegante dame, die in alles haar best doet om voor een Parisienne door te gaan; hier en daar komt echter de parvenue er soms doorschemeren, en doet zij den mond open, dan dreigt dat eeuwige ‘*saovez-vous*’, zoo zwaar uitgesproken of het uit een farao-vat kwam, de illusie wat veel te ontnemen. Maar wat die parvenue, zoo ge wilt, menige Nederlandsche groote stad tot een bedaagd hofjesjuffertje of een stille burgervrouw maakt!

Zoo zat ik te babbelen met Albert Schaermans, een Brusselaar, dien ik reeds lang ken. We hadden een tafeltje voor het café des Mille

colonnes op de place de la Monnaie ingenomen en verlustigden ons, onder 't gebruik der tasse café, na 't diner aan de table d'hôte van den Grand-Monarque, met de drukte van 't plein, de menigte wandelaars en flaneuses, die uit de Rue des fripiers zich naar de Rue neuve begaven, en in de levendige gesprekken der vele koffijhuisbezoekers om ons heen, die de lange stoep en een gedeelte der straat in beslag genomen hadden.

'Die heeren in dat begrafeniskostuum zijn zeker Hollanders!' merkte Schaermans aan.

'Ja, die waren ook aan tafel in den Grand Monarque. Ze zijn even luidruchtig en joolig als jongens, die de groote vacantie genieten; onder ons, 't zijn twee predikanten met ouderlingen, die, 't strenge oog der gemeente ontloopen, zich nu eens emanciperen. Ik gun het hun van harte. Als ze op hun uitstapje even snel frissche denkbeelden innemen als glazen wijn, zal de gemeente er wel bij varen, want dáár hadden ze slag van.'

'Wat zijt ge kleinsteedsch!' riep Schaermans uit, 'hier neemt niemand notitie van den ander, en is men zoo vrij als men maar wil.'

Wij liepen de prachtige, schitterende tabagie van het café door, waar de Brusselaars aan 't dominospel gekluisterd schenen, en gingen wat flaneren door de galeries St. Hubert, den alombekenden met glas overdekten passage. Hier was 't vol en drentelde men langs de smaakvolle uitstallingen der magazijnen, waaronder vooral uitmuntte die van een geweerwinkel, waar een opgezette vos geheel als jager gekleed op een arm konijntje aanlegde.

Des avonds gingen we zamen naar 't muziek in 't park. Eerst wandelden we langs den Vauxhall, aan 't gebouw van het théâtre du parc grenzende, waar eene uitmuntende fantasie uit Faust gegeven werd; doch later gaven we er de voorkeur aan, bij zijn mededinger in den Quinconce het orchest der groote opera te genieten. Dat orchest der groote opera gaf eerst zijne dagelijksche concerten in den Vauxhall, doch de ondernemer wilde de artisten beknibbelen, overtuigd als hij was, dat hij hen des zomers in zijn magt had. Doch verbeeld u, groote personaadjen en de stedelijke overheid trokken partij voor de artisten. (Vertel dat in 's hemels naam niet in den Haag, waar het honorarium van de heeren musici der opera gelijk staat met dat der politie-agenten en een *stedelijk ambtenaar*, die b.v. solo-clarinet speelt, evenveel ontvangt als een ander die uitsluitend de maat op iemand's rug weet te slaan. Een zekere Marugg, de Rothschild onder alle confiseurs, liet in weinige dagen een prachtigen Turkschen kiosk in een ander gedeelte van 't park oprigten, en geeft er nu dagelijks concerten, die door de haute voleé of liever door de geheele Brusselsche wereld bezocht worden. Terwijl de dwingeland van den Vauxhall intusschen snel een orchest bij elkaàr raapte, dat insgelijks elken avond speelt voor een publiek, dat eenvoudig *buiten* de enceinte blijft en zijn 50 centimes voor Marugg's onderneming bewaart.

Voor 50 centimes een concert van 't orchest der groote opera, in 't heerlijk park, door honderden gaslantaarns verlicht, met sierlijke stoelen en tafels! Wat een demokratische instelling, welk een gelegenheid tot een compromiterend ‘Jan en alle-man’, wat een jammerlijk communisme! Voor 50 centimes! O dierbaar Nederland! wat zegen ik op vreemden bodem de nationale instellingen, en vooral de afgepaalde societeiten! Verbeeld je, Antonie, illustre lid van verschillende societeiten, verbeeld je, dat men voor een kwartje de tent van 't Haagsche Bosch zou kunnen binnentreden; verbeeld je dat men voor één kwartje dat uitnemende orchest van Dunkler zou kunnen hooren; verbeeld je, dat je kleermaker, die je vijfhonderd gulden reisgeld zoo onverwacht in *zijn* zak gestoken heeft, het regt had om naast u aan een tafeltje te komen zitten: zóó ver is 't nog niet gekomen. En als je fantasie 't nog niet afgelegd heeft, verbeeld je dan, dat de haute voleé voor artisten, gewone musici, in de bres springt, en haar prestige op die wijze te grabbelen gooit. Dat onwaardeerbare Holland weet zich beter te eerbiedigen, en is wars van die dwarsheid om zich te encanailleren met artisten, menschen, die voor geld spelen! foei!

Het was een heerlijke avond, en 't orchest speelde prachtig. Toen het concert was afgeloopen, loofden wij het lambiek in den kolossalen estaminet van Doux in de rue de l'Evéque, en het gordijn viel voor dien dag.

Den volgenden morgen vroeg rigtte uw zaakgelastigde zijne schreden naar het overdekte ijzeren marktgebouw in de rue Madeleine, en hield er een bescheiden rondgang langs de uitgestalde vruchten en groenten. Op de breede bovengalerij, die langs 't gebouw loopt, hadden de bloemenverkoopsters post gevat, en onder de vrij zonderlinge steenen versierselen, die men met planten of bloemen konde doen vullen, prijkte er een van gebakken steen met het manneken-pis, door de borstbeelden van den hertog en de hertogin van Brabandt geflankeerd.

Op raad van den vraagbaak aller toeristen, Baedeker, stapten een half uur later Schaermans, een Hollandsche kennis, mijnheer van Poom, en uw dwarskijker in een paire op de fiace de la Monnaie en gingen een rid langs Brussel's boulevards doen.

‘Lees Baedeker en zie wat we bewonderen *moesten.* Daar ik echter van die officieel mooije gezigtspunten eenigzins afkeerig ben, en die genoodzaakte bewondering haat, gaf ik mijne oogen volstrekte vrijheid om te dwalen waar ze verkozen, en bewonderde de ruime wegen, de fraaije huizen, en de lange straten met breede trottoirs.

> ‘La place des Barricades,’ zeî de koetsier, zijn paard inhoudende.
> ‘Et la statue au milieu?’ vroeg mijnheer van Poom.
> ‘C'est Barricade; la place est nommée d'après lui.’
> ‘Een schrandere cicerone!’ riep Schaermans uit, ‘c'est Vésale, le grand chirurgin du moyen-age.’

‘Begrepen’, antwoordde van Poom.

‘Die regte straten met hare sierlijke witte huizen zijn ontegenzeggelijk fraai, maar uit een schildersoog bekeken, prefereer ik onze Hollandsche buurten met haar verscheidenheid van kleur en toon en gebroken lijnen: er is hier iets eentoonigs, iets vermoeijends in die gelijkheid van kleur en bouwtrant.’

‘Je partage ton opinion,’ zei Albert beleefd, al dweepte hij ook met zijn Brussel.

Toen we langs den Jardin Botanique reden, met dat heerlijk terras voor die kolossale arduinsteenen serre, zagen we op een der punten van de steenen omheining aan den Boulevard een fraaije vaas staan.

‘Maar ééne vaas!’ riep van Poom verwonderd uit.

‘Men heeft er daar één geplaatst, om de publieke opinie te raadplegen omtrent den welstand en vorm der vaas’, zei Schaermans.

‘Arme overheid! slaaf der publieke opinie! “riep ik uit.” Hoe allerellendigst ultraliberaal, hoe belagchelijk onderdanig tegenover de publieke opinie. Nous, nous avons changé tout cela! Bij ons wordt alles door de commissie ter beoordeeling van een of ander ontwerp beslist, en eenmaal gekozen, mag 't publiek, - even als de schooljongens die uit hun zak 't cadeau voor den meester betaald hebben, dat de ondermeester echter lang te voren gekozen en gekocht had, - komen zien, en - fluiten of toejuichen, om 't even. Daar kan België een lesje aannemen, vriend!

‘Certainement, op 't plein in den Haag kan menig Belg nog een lesje halen, te weten: op welke wijze men een plein afschuwelijk kan toetakelen. Gelukkig dat uw Willem I er zijn rug heen wendt, want zulk een wansmaak kreeg de prins in zijn leven niet te zien,’ zeî de Belg eenigzins scherp.

Hoor eens, laten we dan liever bij prins Willem een *lesje* halen, en wel in 't zwijgen: - de heeren maken zich wat warm’, zeî van Poom lagchend.

‘Dan moeten we naar onzen fameusen Marugg, om ons met wat ijs te verkoelen,’ riep de Belg lagchend.

En nu reden we naar de rue Treurenberg, naar den rijk vergulden winkel van Brussel's eersten confiseur. Eerst het rijk, uitgestald magazijn door, toen in een sierlijk gemeubeld salon, aan welks einde wij met een ruimen trap in een overdekte gaanderij kwamen, die 't uitzigt gaf op een weelderigen bloementuin en tot fond eene soort van ruïne had, die schilderachtig met klimop en ander groen was begroeid. En de ruïne mogt haar certificaat van oorsprong toonen. 't Was een brok van Brussel's ouden vestingmuur. Dat was eene féerie. Langs de ijzeren bogen der open gaanderij slingerden zich allerlei planten, en de zonnestralen, die in deez' toovergaard zoo dartel mogelijk haar spel dreven, deden de meeste bezoekers de lommerrijke plekjes in de ruime gaanderij opzoeken. La fine fleur de Bruxelles gebruikte er ijs in allerlei vormen en kleuren, en wij - wij deden niets minder en

loofden den grooten Marugg, die zoo veel heerlijks achter die opgestapelde pralines, die cokette papeteries en exquise taartjes verborgen houdt.

‘Nu zoudt ge welligt eens ernstige kunst willen zien,’ zeî Schaermans, ‘dan moeten wij naar 't palais Ducal, waar de aangekochte schilderijen van levende meesters ten toon gesteld zijn. Waar is dat museum in Holland?’

‘In de audientie-kamer van 't ministerie van Binnenlandsche zaken,’ zeî van Poom droogjes.

‘Watblief?’ vroeg de Belg ongeloovig.

‘Ja, daar ten minste hangt het éénig schilderij, dat sedert jaren door de regering is aangekocht: de wolvenjagt van Verboeckhoven? Doch gepaster doek zou men in geen audientie-kamer kunnen hangen, dan die hongerige wolven, de sollicitanten, die het paard den minister, omsingelen.’

‘Komaan, gekeken.’

We liepen den fraaijen trap op, en bewonderden in verschillende prachtige vertrekken van het voormalig paleis van onzen Willem II de schilderijen, die allengs door 't gouvernement waren aangekocht. Vroeger bevonden zij zich in 't museum, doch nu heeft men ze in 't palais Ducal geplaatst.

‘Nu zullen we de Salle de concert du conservatoire ook eens trachten te zien: dat is de gewezen danszaal van 't paleis,’ zeî Schaermans.

De concierge was beleefd genoeg de zaal te ontsluiten en wij traden den muziektempel binnen. De vloer was fraai ingelegd, het orchest was ruim en 't orgel daarachter fraai gebeeldhouwd. Aan weerszijden bevonden zich loges voor de koninklijke familie en autoriteiten.

‘Hier geven nu de élèves van 't conservatoire hunne concerten en houden zij concours,’ zei Schaermans.

‘Wat is dat hier alles op groote schaal ingerigt,’ sprak van Poom bewonderend.

‘En die vakken tusschen de halve kolommen,’ voegde Schaermans er trotsch bij ‘worden met schilderwerk gevuld; 't gouvernement heeft dit onzen Slingeneijer opgedragen.’

‘Dat doen wij beter: wij verknopen integendeel de schilderijen, die we nog hebben, en de gilden en vereenigingen maken hun gildenstukken te gelde: met twee en een half percents kom je verder dan met schilderwerk.’

En zoo verlieten we 't palais Ducal, en bezochten dien avond het Théâtre lyrique, dat een flaauwe afspiegeling van 't prado en 't bal mabile te Parijs wil zijn. In de groote quasi Gothische zaal speelde men les gamins, en werd een ballet gegeven; in den tuin was een tir au pistolet, een tombola, aardige priëeltjes en weet ik niet al. Langs die paden drentelden paartjes en dames, als princessen gekleed, van wie Boudewijn in zijn ‘beelden en schaduwen’ vraagt: ‘Wie zijn zij? zij blinken van satijn. Zij dragen bloemen en golvende vederen op haar hoed, en een opgeslagen prachtige sluijer hangt als een

gazen vlag over hare blanke schouders. Haar uiterlijk is zoo bevallig, hare manieren zijn zoo fatsoenlijk, dat gij haar, in een vreemde stad, voor uw zuster zoudt kunnen laten doorgaan.'

Inderdaad, we hadden half plan om ze in de vreemde stad als zusters te behandelen, en er een toertje door den tuin mede te maken, want, ondanks het allerliefst preekje van den moraliserenden Boudewijn, konden we die dartele vlinders onze verachting zeer goed onthouden. We lieten het echter maar aan de Belgische Jeunesse dorée over *ces dames* het hof te maken en beklaagden onze 50 centimes niet, die ons een deel van 't Brusselsche vie de Bohême te zien hadden gegeven.

Van standbeelden, pleinen, zelfs van de prachtige Colonne de la constitution schrijf ik u niets: ge vindt alles beter beschreven, dan ik zulks zou kunnen doen. Doch de standbeelden der graven van Egmond en Hoorn, op de groote markt tegen 't broodhuis geplaatst, moet ge niet vergeten te roemen; de gravure heeft dat kunstgewrocht wijd en zijd verspreid, en ofschoon het wel wat gedrongen tegen 't gebouw staat, maakt dat tweetal een fraai effekt.

Hier eindigt mijne eerste ontboezeming. Ten uwen behoeve heb ik nog den parijschen komiek Géoffroy in het théâtre de la Galerie St Hubert gaan zien, en gelagchen als een jongen van zestien over zijn geestig spel in twee pikante stukjes: chapeaux de femmes en le Bourguemestre de Saardam. Ja man, ik heb me wat opgeofferd, om overal in commissie heen te gaan, en mijn geheugen ten uwen gerieve te scherpen. En terwijl gij de blaadjes aan de boomen der overzij tellen en een allerbelangrijkste statistische tabel van de heen- en weêr varende treken vrachtschuiten maken kunt; terwijl het eeuwig gedreun en gehol der naburige stoommolen je nu en dan allerprettigst in slaap moet sussen, en ge uit uw raam aanleiding tot het maken van de meest wijsgeerige opmerkingen zult vinden - denk maar eens aan Souvestre's un philosophe sous les toits - schuif ik tusschen de vele flaneurs op de trottoirs door, lach om opgeblazen Hollanders, die schrikken als zij een landgenoot zien, verlustig me in de algemeen zeer nette chaussure en de cokette toiletjes der dames, in de ontzaggelijke uitstallingen der magazijnen en drentel met genot van den eenen winkel langs den anderen in de rue Madeleine en Montagne de la Cour.

Morgen ochtend gaan van Poom en ik naar Spa. Daar schrijf ik u verder.

Gegroet, edele banneling, van

uwen
Elie.'

'Gelukkige sterveling!' riep Antoine uit, 'was ik maar op mijn bureau gebleven en had ik slechts een andere uitvlugt gezocht.

De nieuwsgierige jufvrouw had intusschen den ontbijt-boel zoo langzaam en talmend weggenomen, dat, toen Antoine den brief reeds gelezen had, de hospita nog aan 't opredderen was.

‘Dat was een dikke, mijnheer,’ zei de hospita uitlokkend.

‘Dat geloof ik,’ antwoordde Antoine half peinzend.

‘Zeker van ver, en van uwes' meisje, zonder indiskreet te zijn,’ hernam de jufvrouw.

‘Is dat onder de huur begrepen, al dat gebabbel?’ vroeg Antoine wrevelig.

‘Wel komaan, een mensch wil toch wel eens een woordje praten...’ bromde de hospita, nijdig de kamer uitloopende en hare wraak op de deur koelende, die met een geweldigen slag toegesmeten werd.

Een oogenblik later wist de geheele buurt aan de Geestbrug, dat de heer van St. Petersburg een brief uit Afrika had gekregen, en niets meer of minder dan een vrouwenhater was. Twee ongetrouwde juffers, die altijd voor 't open raam zaten te borduren, en in hare spionnetjes een aardig kruisvuur met den ‘eenzame op de St. Petersburgsrots’ ondernomen hadden, vingen 't burenpraatje gretig op en ieder barer begreep bij zich zelve, dat hij alle vrouwen haatte - behalve haar.

IV.
Uit Spa.

Op den ochtend van den 24^{en} Augustus vond Antoine op 't ontbijttafeltje eene tweede missive van den gelukkigen toerist. Eerst wierp hij een blik in 't spionnetje en ving in een dito, twee huizen verder, een naauw merkbaar knikje op van een blond vrouwenkopje, dat daar héél toevallig haar vier cokette bloempotten begoot.

‘Als Gretchen zoo lieftallig,’ mompelde Antoine, innemend buigende, en daarna snel een blik in den spiegel werpende om zich te overtuigen, of zijn kapsel en zijn quasi nonchalant, maar inderdaad zeer bestudeerd negligé effekt hadden kunnen maken.

Vervolgens schonk hij zich een kopje thee in, opende den brief en las 't volgende:

‘Spa, 23 September 1865.

Siberische banneling!

‘Want daar je boven St. Petersburg woont, is die titel niet uit de lucht gegrepen. 't Is jammer, dat je niet, even als de poolsche slagtoffers, een teêre wederhelft vindt, die dit bannelingschap deelt.’

Hier keek Antonie onwillekeurig even naar 't spionnetje, en las verder:

We zijn in een wezenlijke place d'eaux! Op de vreemdelingenlijst,

die onder de colonnade van den bron du Pouhon is aangeplakt, kan ieder belangstellende de namen lezen van uwen zaakgelastigde en van van Poom, afgestapt in 't bescheiden hôtel des deux Fontaines, tusschen Poolsche graven, vreemde gezanten, fransche markiezen, en Nederlandsche renteniers. Want alle Nederlanders en stadgenooten onzer kennis, onder welke zich winkeliers en gegoede fabriekanten bevinden, zijn te Spa onder 't incognito van ‘rentier’ aangekomen, en als zoodanig ingeschreven. Faiblesse humaine! zou Bertram zingen.

Spa is een klein open stadje, dat des zomers alles inspant om de vreemdelingen zijn winterprovisie tevens te laten betalen. In de straten vindt ge hôtel naast hôtel, appartement garni naast appartement garni, afgewisseld door magazijnen met artikels van *bois de Spa*, estaminets en vóóral *tirs de salon.* Al kunnen de bronnen uw geschokte gezondheid niet herstellen, er is besloten dat ge Spa niet verlaten zult zonder in meerdere of mindere mate scherpschutter te zijn, want tirs de salon zijn er even talrijk als commissionnairs en jongens, die u hòtels aanbevelen, of rijtuigen met die aardige ardennen-paardjes te huur aanbieden.

De prachtige koerzalen van Ems, Homburg en Wiesbaden zullen er, dunkt me, ontzaggelijk veel op tegen hebben, om de *Redoute* als een collega te erkennen. Dat wordt compromiterend voor die prachtige duitsche inrigtingen, die door terrassen en fonteinen omgeven zijn. Tegenover deze is die van Spa, wat hare aardig beschilderde houten doozen en broches zijn vergeleken met een diamanten-stel van een Brusselsch juwelier.

In de rijk gemeubelde speelzaal was het de oude geschiedenis: de gewone typen der oude heeren, die voortdurend op hun tabletje aanteekenen zonder te spelen - toekomstige goudmakers; - de koortsachtige speler, die zich schijnbaar toch flink houdt; de jonge dames, die veertig francs *mogen* wagen, verliezen en dan stil wegsluipen; en de gemeene tronies der croupiers. De groene tafel lokte het publiek, en onwillekeurig moest men aan 't geestig plaatje van Cham denken, dat als *souvenir de Spa* voor de glazen van een cabinet de lecture hing, en een echtgenoot voorstelt, die des morgens 't slaapvertrek van zijn vrouw binnentreedt, en haar belangstellend vraagt: ‘*as-tu rêvé un numéro?*’

‘Doch ik vergat, dat we ten een ure 's middags in de groote lindenlaan ‘*Promenade de sept heures*’ op en neêr drentelden, om 't orchest aan te hooren, dat in den fraaijen, in zwitserschen trant gebouwden Kiosk speelde, en om het publiek te bezien, dat insgelijks flaneerde, of plaats nam op de honderden stoeltjes, die overal verspreid stonden. Toen de onbezette stoeltjes later zeldzaam werden, bleef de prijs niettemin drie centimes, tot groote verbazing van van Poom over die primitieve eerlijkheid, waarover de stoeltjes-verhuurder van 't haagsche bosch minachtend de schouders zou hebben opgehaald.

Ik laat hier een paar zijdjes over aan uwe verbeelding, die vóóral op 't punt van toilet onnavolgbaar is, om je de meest kakelbonte, zonderlinge, sierlijke en vindingrijke toiletten, door elkaâr wemelende en draaijende, voor te stellen.

Denk je daarbij, een half uur later, de twee toeristen op kleine ardennen-paardjes, galopperende naar la Géronstère alsof zij dagelijks op 't zadel zaten, doch met tronies, die nu en dan aan den ‘apotheker te paard’ van Hackländer herinnerden. Wij maakten den officieëlen toer, dien ieder welopgevoed toerist verpligt is te Spa te doen, en hadden we ondanks de doodmakke paardjes toch niet onze handen vol werk met dien rid, dan zou die ‘aangekleede natuur’ ons welligt spoedig verveeld hebben. Doch de Géronstère, te midden van een bosch gelegen, maakte veel goed, en 't landelijk maal, dat onder prachtige eiken en dennen ons door de lieve brunette der uitspanning werd voorgezet, smaakte gewis heerlijker dan het fijnste diner, dat je ooit bij den een of ander uwer rijke vrienden hebt bijgewoond.

En *wederom* woonden wij te Spa eene muziekuitvoering bij, doch nu in de *promenade de quatre heures.* En 's avonds waren we natuurlijk in de speel- en danszaal, en volgden 't gansche programma, en geeuwden en verveelden ons en walgden van dat voorgeschreven diëet, dat die promenades van *quatre*, *sept*, *huit* uren, kortom van de geheele wijzerplaat, zoo aardig kenschetsten. Neen vriendlief, als Spa geen spanen-dozen en geen aardig beschilderd houtwerk fabriceerde, zou ik het openhartig naar den drommel wenschen.

Wat mij 't meeste bekoord heeft, is de spoorwegrid erheen, van Pépinster naar Spa. We zaten boven op de waggons, nu eens kroop de locomotief 't smalle, hellende pad tusschen heuvels en rotsen traag op; dan weder stormde ze pijlsnel het glooijend terrein af, en liep, lustig fluitende, langs buitenplaatsen, kasteeltjes, en maakte zulke plotselinge krommingen door 't bergachtig landschap, dat we ons soms aan de ijzeren leuningen vast hielden.

Hier te Pépinster heb ik een hartroerend afscheid genomen van mijn Pollux; Castor zal nu zijn weg alleen voortzetten: Van Poom gaat naar Verniers en Aken, en ik ga naar de Ardennes. Ik haak naar natuur; ik geloof dat Otaheïti me nog meer zou lijken dan zoo'n europesche badplaats.

26 September 1865.

Ik weet niet of mijne volmagt ook zóó ver strekt, dat ik namens u verliefd mag worden; - zeker is 't, dat uw teêr gemoed ontvlamd ware geworden bij 't zien en hooren spreken van het lieve blonde juffertje, dat uwen onderdanigen dienaar tot buurman had. Ben ik te ver gegaan, vergeef het me dan, doch ik meende u op waardige wijze te vertegenwoordigen, door haar, namens u, met attenties te overladen en om de tien minuten een complimentje toe te dienen. Beste

jongen, wat heb je gemist! Wat zou ik graag uw gezigt eens willen zien, terwijl je aan de Geestbrug die hofmakerij per procuratie leest.

Doch stel u gerust: 't arme kind boezemde me te veel belangstelling in, om haar met die alledaagsche liefelijkheden lastig te vallen. Haar vader was onlangs hertrouwd, - natuurlijk uitsluitend in 't belang van de kinderen! - en nu had zij, die als oudste dochter alles beredderd had, de teugels van 't bewind moeten overgeven, en door menigen zuren appel moeten bijten. Dat had 't arme kind verdroten. Op een goeden dag schrijft zij op een advertentie in de Kölnische Zeitung. Van een belgischen graaf op een kasteel nabij Luik ontvangt zij een antwoord, dat zij als bonne voor twee jonge kinderen komen zou, op voorwaarde - 'dass sie ein schönes Mädchen sei!' Verbeeld u dat blonde schaap in de magt van dien belgischen wolf der Ardennen. Alhoewel zij nu zeer goed wist, dat zij geen schoonheid was, zoo jokte zij, - haar spiegel en de oogen van ieder jongman moesten haar dat anders verteld hebben - had zij toch berouw, dat, zij die conditie had aangenomen. Doch terug treden wilde noch konde zij, en te Luik stapte zij, met tranen in de oogen in een vrachtwagen, die haar naar dien veeleischenden graaf moest brengen. Arm schepseltje!

Toen ging het van Luik naar Namen, en van daar naar Jemelle, waar een omnibus de reizigers naar Rochefort bragt. Aan 't souper wierp een beleefd commensaal van 't hôtel Biron zich als mijn cicerone op, en bragt mij door de donkere straat naar 't *Café du gymnase*, een kamer met witte muren en een hoogen schoorsteen, waaronder een groote waterketel stond te sissen. Monsieur Jacques, l' aubergiste en - meester in de gymnastiek aan de middelbare school te Rochefort, zat in zijn blaauwen kiel en op zijn klompen te dampen; zijn vrouw stopte kousen; aan den wand hingen een paar schetsen van Rochefort's lokaal-celebriteit, die te Antwerpen studeerde.

'Dat is hier nu het café des libéraux,' fluisterde mij de commensaal in 't oor; 'er is nog een ander koffijhuis; daar komen uitsluitend de klerikalen'.

Welk klein nest dat Rochefort ook was, toch bleek er nog plaats genoeg om èn liberalen èn klerikalen te bergen.

De commensaal wilde de honneurs van 't schilderachtig Rochefort niet ten halve waarnemen, want 's morgens vroeg doolden we wederom te zamen door het vriendelijk stadje met zijn prachtige ruïne van 't kasteel, en bragt hij mij langs vlakten en over heuvels tot op eene hoogte nabij het dorpje Han-sur-Lesse, dat hij mij in de verte wees.

Mijn bezoek der grot deel ik u later mede, met de verzekering dat niets door mij verzuimd is om van alles te genieten, wat *gij* u zoudt hebben willen verschaffen.

Adieu.

t.t.

Elie.'

(Slot volgt).

Godsdienst en kennis.
(Vervolg van D. II, bladz. 495, jaargang 1865).

Er was een tijd - hij ligt in een ver verleden - dat onkunde en bijgeloof hier op aarde rondzwierven en de daemonen van het menschdom waren. Hun invloed was groot, hun gebied uitgestrekt. Zij toonden zich niet in hun ware gedaante. Zij trokken een kleed aan dat niet het hunne was. De onkunde hing den mantel der eenvoudigheid om de leden; het bijgeloof tooide zich met het kleed der godsdienst.

Zij zijn - dank zij deze vermomming - eeuwen lang in staat geweest invloed uit te oefenen en vooruitgang en ontwikkeling tegen te houden.

Zij waren tegenwoordig in de vergadering waar Galilei veroordeeld werd, omdat zijne kennis in strijd was met het geopenbaarde woord. Zij zaten voor, zoodra de Inquisitie zitting nam om ketters ten vure te doemen. Zij waren verheugd wanneer de brandstapel opgerigt werd, de vlammen omhoog stegen en priesterschaar en volk juichten over het Gode welgevallig werk. Zij waren de trouwe bondgenooten van Philips II, den magtigen monarch van het trotsche Spanje, en beheerschten hem geheel. Hij handelde onder hun invloed, en zoo groot was hun vermogen, dat die vorst overtuigd was dat hij wèl deed en christelijk handelde.

Maar ook tot de woningen van het volk wisten zij zich toegang te verschaffen. Dáár konden zij den grootsten invloed uitoefenen en tot uitbreiding en instandhouding van hun rijk het krachtdadigst werkzaam zijn.

De God der liefde werd vernederd tot een God der wrake. De mensch in zonde geboren, was voorbestemd òf tot een staat van eeuwige gelukzaligheid, òf tot altijd durende marteling. Onbeperkte eerbied voor de *Kerk*, blinde gehoorzaamheid aan hare dienaren, ziedaar den eisch door bijgeloof en onkunde luide geuit en zonder wrevel door de schare toegestaan.

De moeder, opgevoed in dat geloof, deed haar kind de handen vouwen en een gebed prevelen om dien God der wrake te verteederen. Zij leerde dat kind, het goddelijk gebod: ‘Hebt uwen naasten lief als u zelven’, maar wees het tevens op het vervolgen van andersdenkenden als een goed werk, een werk waarmede men zich den weg ten hemel baande. Zij doorvoedde het met begrippen van het alvermogen der Kerk, en haar eisch was dat het zoo noodig de heiligste banden zoude verbreken, om een getrouw dienaar van die Kerk te zijn.

Die moeder handelde volgens haar beste weten. Zij meende in gemoede het welzijn van haar kind te bevorderen en het niet dan *waarheid* te verkondigen.

En wat deed de *Kerk?*

Onderwijs en opvoeding was uitsluitend haar eigendom. De scholen die bestonden waren in handen der geestelijken. Uitgebreid was daardoor hun magt. Hun opvoeding en hun onderwijs had de strekking om menschen te vormen, die zij als werktuig konden gebruiken, ter uitbreiding en bevestiging van hun gezag. Zij vormden blinde dienaren der Kerk, ijveraars voor *hun* geloof, maar geene edele en waarachtig godsdienstige menschen.

Die daemonen van het menschdom hadden reeds geruimen tijd geheerscht, toen eindelijk godsdienst en kennis op aarde daalden. Deze waren ontzet bij het zien van zooveel ellende en verblinding.

Onbekend en vreemd waren zij den meesten.

De godsdienst in haar eenvoudig, rein gewaad was niet schitterend genoeg voor de menigte. Haar liefde ademend wezen boezemde geen ontzag in.

En toen men de godsdienst vergezeld zag van de kennis, in haar schitterend, verblindend tooisel, vertrouwde men dat verbond niet.

Veel en moeijelijk werk was er voor de godsdienst en de kennis weggelegd. Wel waren zij overtuigd dat haar taak geen gemakkelijke was en dat alleen door innige, krachtige zamenwerking, haar doel - het vernietigen der magt van bijgeloof en onkunde - te bereiken was. Zij schiepen zich geen hersenschimmen en waren wel overtuigd, dat zij slechts langzaam veld konden winnen en dat de zegepraal der waarheid nog in een verre toekomst gelegen was. Maar haar vertrouwen in die zegepraal was onwrikbaar en daardoor waren zij sterk en magtig.

Zij vonden in Luther den man, welke alle eigenschappen in zich vereenigde, om den eersten beslissenden stap op de baan der ontwikkeling te zetten. Zij schonken hem de kracht om moedig voort te gaan, en legden hem de woorden in den mond: 'Hier sta ik; ik kan niet anders; God helpe mij! Amen!' Zij waren het welke een Willem van Oranje zijn leven aan de vrijheid deden offeren en een geheel volk in verzet bragten tegen de bestaande overheid. Zij waren het welke de Hugenoten hun vaderland deden verlaten om in ballingschap maar in vrijheid te leven en *hun* God te dienen, naar de mate der kennis hun geschonken. Zij waren het welke in later tijd den doodsteek aan de mensch onteerende slavernij toebragten en vrijheid en gelijkheid eischten ook voor den zwarten broeder.

De geschiedenis bevat menige bladzijde waarop godsdienst en kennis strijd voeren tegen bijgeloof en onkunde.

Nog duurt die strijd voort, maar de zegepraal der waarheid is niet langer onzeker.

Langzaam en stap voor stap hebben godsdienst en kennis veld gewonnen. Langen tijd bleef het nieuwe doortrokken van den ouden zuurdeesem. Vervolging van andersdenkenden bleef voortbestaan; sectenhaat won veld; de waarde der godsdienst bleef afhankelijk van leerstellige begrippen, door eenige weinigen als de ware uitdrukking van het godsdienstig geloof ter neêr geschreven.

Maar de moedige strijders voor de *waarheid* bleven volharden. Steeds werd het gebied van bijgeloof en onkunde kleiner, en hoe hardnekkig de verdediging in hare laatste schuilhoeken ook moge gevoerd worden, de zegepraal is niet langer onzeker. Ziedaar de uitkomst van het verbond van godsdienst en kennis. Zegenrijk is het in zijne gevolgen en schitterend is de toekomst.

Zoude u, moeder, indien ge te kiezen hadt tusschen het voorheen en het heden de keuze moeijelijk zijn?

Zijt ge niet overtuigd dat het godsbegrip van het heden beter is dan dat van het verledene? Zoudt ge uw kind nog willen opvoeden in strijd met het hoogste gebod der liefde?

Dit deden zij die u voorgingen.

Veroordeel haar daarom niet, want zij handelden naar de mate van haar weten en meenden wèl te doen.

Dat ge beter weet, ge hebt het te danken aan de toeneming van kennis.

Ontwikkeling van den geest moet het middel zijn om ook uw godsdienstig gevoel te veredelen. Dan zult ge uw kind waarachtige beginselen van godsdienst weten in te prenten. Dan zult ge het beter weten op te wekken tot eerbied, liefde, vertrouwen en gehoorzaamheid omtrent God, omdat ge zelve diep doordrongen zult zijn van die gevoelens.

Godsdienst en kennis moeten hand aan hand gaan, zal de eerste vrucht dragen in dit leven.

Godsdienst zonder kennis ontaardt maar al te dikwijls in een blind gelooven, een naauwgezet opvolgen van kerkelijke instellingen, een doodend beginsel.

Kennis zonder godsdienst - haar bestaan kan men niet loochenen - is een onrijpe vrucht van den menschelijken geest. Waar ze gevonden wordt komt de geest der vernietiging ons tegen.

Waartoe dit vervolg?

Omdat men in mijne denkbeelden over de opvoeding der vrouw den naam van God te vergeefs gezocht heeft.

Zoude men nu nog beweren dat we de godsdienst uit de huisselijke opvoeding willen weren? Wij hopen van neen.

Dat, niet het godsdienstig beginsel, maar het onderwijs in de godsdienst van de school verbannen is, juichen we toe.

Het behoort daar niet te huis en onbevoegd is die onderwijzer om dat onderwijs te geven.

De heer Thorbecke bezigde eenmaal de ware, verhevene en behartigingswaardige woorden:

'De stille werking van het christendom, boven verdeeldheid van geloof, is oneindig algemeener en grooter, dan hetgeen men in de kerkelijke sfeer met oogen ziet. Het christendom heeft onze wetgeving en ons bestuur, onze zamenleving en onze zeden doortrokken; maar dat is niet het bijzonder christendom eener bepaalde Kerk. Het is het ééne licht waarvan de onderscheidene geloofsbelijdenissen bijzondere stralen zijn; het is het christendom boven kerkelijke afzondering, gelijk het menschdom is boven de onderscheidene volken en ze allen omvat; gelijk de wetenschap is boven alle vormen en stelsels, waarin ieder, naar de mate van zijn inzigt, de wetenschap zoekt te naderen of haar tracht uit te drukken.

'Het christendom is niet gebleven binnen de Kerk; het is eene burgerlijke kracht geworden, de ziel onzer beschaving; een stroom die zich door alle aderen der maatschappij heeft uitgestort. Het is deze invloed van het christendom, die zich van zelven, de wet spreke of zwijge, in het volksonderwijs zal doen gevoelen.....'

Wij gelooven met hem dat, de wet spreke of zwijge, het christendom zijn invloed in het volksonderwijs zal doen gevoelen.

Maar het is vooral in den huisselijken kring dat de godsdienst zich in vrijheid moet ontwikkelen. Daar moet zij werkzaam zijn in haar volle levenskracht; daar moet men haar eene voor het leven vruchtbare rigting geven. Het is de vrouw, als moeder, welke daarop grooten invloed kan uitoefenen. Maar wil zij daartoe in staat zijn, dan moet men haar meer ontwikkelen dan tot heden geschiedde, want innig is onze overtuiging, dat godsdienst en kennis vereenigd moeten gaan om beide tot een waarachtig levensbeginsel te maken.

W.

Uit den vreemde.
De blokkadebreker.
(Slot van bladz. 132.)

Toen die roepstem; ‘een zeil’ uit de ra klonk, had de Dolfijn reeds drie vijfden van de reis afgelegd. In de fokkera gekomen, ontdekte kapitein Playfair weldra een groot fregat der noordelijken, dat met volle stoomkracht op den Dolfijn afkwam en hem den pas scheen te willen afsnijden.

De kapitein onderzocht het vreemde schip met de meeste nauwkeurigheid; kwam daarna weder op het dek terug en liet den eersten stuurman roepen.

‘Wat dunkt u van dat schip?’ vroeg hij.

‘Ik houd het er voor, kapitein, dat het een schip van de Noordelijken is, dat onze bedoeling vermoedt.’

‘Ja, wij behoeven geen oogenblik aan zijne nationaliteit te twijfelen,’ antwoordde James. ‘Zie maar.’

Op dat oogenblik vertoonde de met sterren bezaaide vlag der Noordelijke Unie zich op de korvet en deze liet op het uitsteken harer vlag een kanonschot volgen.

‘Eene uitnoodiging om de onze te laten zien,’ sprak de stuurman. ‘Welnu, dat kunnen we doen; wij behoeven er ons niet voor te schamen.’

‘Waartoe?’ antwoordde James Playfair; ‘onze vlag zou ons weinig beschermen en den lust van die lieden om ons een bezoek te brengen niet doen vergaan. Neen, wij zullen hem vooruit zien te komen.’

‘Dan moeten wij ons haasten,’ hernam de stuurman; ‘als ik mij niet vergis, heb ik die korvet meer gezien, in den omtrek van Liverpool, waar zij een oog kwam houden op de in aanbouw zijnde schepen. Ik mag geen Matthyssen heeten, als ik niet ‘Iroquois’ aan zijn spiegel zie staan.’

‘En is hij een vlugge stoomer?’

‘Een der beste van de Noordelijke marine.’

‘En hoeveel kanonnen voert hij?’

‘Acht!’

‘Is 't anders niet!’

‘Haal de schouders niet op, kapitein,’ antwoordde de stuurman op ernstigen toon. ‘Onder die acht kanonnen zijn er twee op draaiende affuiten, een zestigponder op de voorplecht en een honderdponder op het dek; beiden getrokken kanonnen.’

‘Duivelsch!’ zeî James Playfair, ‘die kanonnen dragen een uur ver.’

‘Ja, en meer nog, kapitein.’

‘Nu, stuurman, of die kanonnen honderdponders of vierponders zijn; of zij een uur ver dragen of eene minuut, het komt op hetzelfde neer als men gauw genoeg uit den weg komt om hunne kogels te ontsnappen. Wij zullen dien Iroquois eens laten zien hoe men vooruitkomt als men er naar gemaakt is. Laat goed aanstoken, stuurman!’

De stuurman bracht den machinist de bevelen des kapiteins over en weldra kronkelde er een zwarte rook uit de schoorsteenen der boot.

Dat teeken scheen niet naar den smaak der korvet te zijn; want zij zond den Dolfijn het sein om bij te draaien; doch James Playfair gaf geen acht op het bevel en veranderde niet van koers.

‘Nu zullen wij eens zien, wat die Iroquois beginnen zal; hij heeft nu eene mooie gelegenheid om zijn honderdponder te probeeren en te zien hoe ver hij draagt. Laat al de stoomkracht gebruiken!’

‘Nu,’ zei de stuurman, ‘het zal niet lang duren of wij krijgen een saluutschot!’

Toen de kapitein op de kampagne kwam, zag hij Jenny Halliburtt bedaard op den rand zitten.

‘Jufvrouw Halliburtt,’ zeide hij, ‘de korvet, die gij daar ziet, zal waarschijnlijk jacht op ons maken, en daar zij hare kanonnen gaat gebruiken, bied ik u mijn arm om u naar uwe hut te brengen.’

‘Ik dank u, kapitein,’ antwoordde het jonge meisje, terwijl zij James aankeek, ‘maar ik ben niet bang voor een kanonschot.’

‘Er kan toch gevaar bij zijn, ondanks den afstand.’

‘O, in Amerika worden wij meisjes aan alles gewend, en ik verzeker u dat ik niet eens bukken zal voor de kogels van dien Iroquois.’

‘Gij zijt dapper, jufvrouw Jenny.’

‘Nu, laat ons het daar voor houden, en sta mij toe bij u te blijven.’

‘Ik kan u niets weigeren, jufvrouw Halliburtt,’ antwoordde de kapitein, de bedaardheid van het jonge meisje ziende.

Hij had nauwelijks die woorden uitgesproken, of men zag een witte damp uit de schietgaten der korvet te voorschijn komen. Voor dat de dreunende knal van het schot den Dolfijn had kunnen bereiken, snorde een puntkogel, die met eene vreeselijke snelheid schroefsgewijs om zijn as ronddraaide, op de boot toe. Hij was gemakkelijk te volgen in zijn loop, die betrekkelijk bedaard mocht heeten, want de kogels door een getrokken kanon geschoten, vliegen minder snel dan die uit gladde stukken.

Toen de kogel nog twintig vadems van den Dolfijn verwijderd was, raakte hij een oogenblik de golven en liet op zijn doortocht eene serie van kleine watervallen achter; daarna kreeg hij weder nieuwe veerkracht, verhief zich in de lucht, vloog over den Dolfijn heen, sneed in zijne vaart den stuurboordarm der fokkera af, viel twintig vadems verder weder neêr en verdween voor goed in de golven.

‘Duivelsch!’ riep James Playfair, ‘vooruit! vooruit! de tweede kogel zal zien niet lang laten wachten!’

‘O,’ zei de stuurman, ‘zij hebben in alle geval tijd noodig om te laden.’

‘Dat is al heel interessant om te zien,’ sprak Crockston die, met de armen over elkander het tooneel gadesloeg. ‘En dat zijn nog al onze vrienden die ons die kogels zenden!’

‘Zijt gij daar!’ riep James Playfair, den Amerikaan van het hoofd tot de voeten opnemende.

‘Ja wel, kapitein.’ antwoordde Crockston onverstoorbaar; ‘ik kom eens zien hoe die brave kerels schieten. Niet kwaad, dat moet ik zeggen.’

De kapitein wilde hem juist een scherp antwoord geven, toen een tweede kogel aan stuurboordzijde in zee plofte.

‘Mooi!’ riep James Playfair! ‘wij hebben al twee knoopen op dien Iroquois gewonnen. Zij loopen als een drijfton, uwe vrienden, hoort ge, baas Crockston!’

‘Ik zeg niet van neen,’ antwoordde de Amerikaan, ‘en voor het eerst in mijn leven doet het mij pleizier.’

Een derde kogel bleef ver achter bij de twee eerste en in minder dan tien minuten was de Dolfijn buiten het bereik der korvet.

‘Een mooi schip dat gij kommandeert,’ zeide toen Jenny tot den kapitein.
‘Ja, jufvrouw Jenny, eer de dag om is, zal er van die korvet niets meer te zien zijn.’
En de uitkomst toonde dat Playfair gelijk had.

Dat voorval gaf aanleiding dat de kapitein het karakter van Jenny Halliburtt weder uit een nieuw oogpunt begon te beschouwen. Bovendien was het ijs nu gebroken, en de kapitein en zijne passagier waren dikwijls en lang met elkander in gesprek. Hij vond haar een bedaard, sterk, bedachtzaam, intelligent meisje, dat op amerikaansche manier in alles oprecht hare meening zeide, en hare opinie met eene overtuiging wist te verdedigen die, zonder dat James het bemerkte, diep in zijn hart doordrong. Zij had haar land lief en was eene hartstochtelijke voorstandster van het groote denkbeeld der Unie; zij sprak over den oorlog met een enthousiasme, zoo als bijna geene andere vrouw zou hebben kunnen aan den dag leggen en meer dan eens was Playfair met zijn antwoord verlegen. Overigens bekommerde de kapitein zich niet veel om de politiek en hij zou wel in belangrijker zaken toegegeven hebben, dan de questie over het gelijk of ongelijk der beide partijen in Amerika, wanneer die hem op zulk eene aantrekkelijke wijze betwist geworden waren. Hij gaf zich dus gemakkelijk gewonnen. Maar dat was niet alles en weldra werd ‘de koopman’ in zijne dierbaarste belangen aangetast.

‘Ja, mijnheer Playfair,’ zeide Jenny op zekeren dag ‘de dankbaarheid mag geen inbreuk maken op mijne oprechtheid; integendeel. Gij zijt een moedig zeeman, een bekwaam koopman, het huis Playfair is overal met eer bekend, maar op dit oogenblik doet het iets tegen zijne principes en drijft een handel zijner onwaardig.’

‘Hoe!’ riep James, ‘zou het huis Playfair het recht niet hebben tot zulk eene onderneming?’

‘Neen! Het verschaft wapenen aan ongelukkigen die in openbaren opstand ijn tegen het wettig gezag van hun land.’

‘Ik wil niet met u twisten over het recht der Zuidelijken; ik zal u slechts één ding zeggen: Ik ben koopman en denk aan de belangen van ons huis. Ik maak zaken waar ik kan.’

‘Dat is juist berispelijk, mijnheer James; zoo zijt gij door opium aan de Chinezen te verkoopen, die hen verdierlijkt, even schuldig als op dit oogenblik, nu gij de Zuidelijken de middelen levert, om een misdadigen oorlog vol te houden.’

‘Neen, dat is al te kras, jufvrouw Jenny, ik geef u dat volstrekt niet toe...’

‘Neen, het is waar; en als gij tot u zelven inkeert, als gij de rol welke gij spelen gaat goed zult begrijpen en de gevolgen waarvoor gij in ieders oog verantwoordelijk zijt, goed inziet, zult gij mij hierin zoo goed als in al het andere gelijk geven.’

James Playfair stond verstomd. Hij liet het jonge meisje staan en liep boos heen, want hij gevoelde zijne onmacht om te antwoorden; daarna pruilde hij een half uur lang, als een kind, en kwam eindelijk bij het zonderlinge meisje terug, dat hem met zulk een lieven lach hare meest logische argumenten voorhield.

Kortom, of James Playfair het wilde weten of niet, hij was niet meer ‘naast God schipper van zijn schip.’

Zoo schenen, tot groote blijdschap van Crockston, de zaken van den heer Halliburtt op een goeden voet te staan. De kapitein scheen besloten alles te ondernemen om den vader van jufvrouw Jenny te bevrijden, al had hij er den Dolfijn, zijne lading en de equipage aan moeten wagen, en zich den vloek van zijn waardigen oom Vincent door op den hals moeten halen.

Het kanaal van Sullivan.

Twee dagen na de ontmoeting met de noordelijke korvet, bevond de Dolfijn

zich tusschen de Bermudas eilanden en werd door een hevigen storm beloopen. Die streken zijn berucht wegens hare ongelukken; dáár heeft Shakespeare zich de verschrikkelijke tooneelen van zijn 'Tempest' gedacht.

De storm was vreeselijk en James Playfair dacht er een oogenblik aan of hij in Mainland, een der Bermudische eilanden zou binnen loopen, waar de Engelschen eene factorij bezitten. Dat zou een geduchte tegenspoed geweest zijn. Gelukkig hield de Dolfijn zich uitmuntend gedurende den storm, en nadat hij zich een geheelen dag door den orkaan uit den koers had laten drijven, kon hij zijn tocht naar de amerikaansche kusten weder voortzetten.

Maar was James Playfair tevreden over zijn schip, hij was niet minder verrukt over den moed en de kalmte van Jenny Halliburtt, die zelfs in den hevigsten orkaan bij hem op het dek gebleven was. Ook zag de jonge man, toen hij zich zelven onderzocht, dat een vurige, onweerstaanbare liefde zich van zijne geheele ziel meester maakte.

'Ja' dacht hij, 'dat moedige meisje is baas op mijn schip. Wat zal oom Vincent zeggen! Ik weet zeker dat zoo Jenny mij beval die vervloekte lading in zee te werpen, ik het uit liefde voor haar zonder aarzelen doen zou.'

Gelukkig voor het huis Playfair vergde Jenny dat offer niet. Maar met dat al was de kapitein erg verliefd en Crockston die als in zijn hart las, wreef zich zóódanig in de handen dat hij het vel er bijna afwreef.

'Wij hebben hem, wij hebben hem!' zeide hij onophoudelijk voor zich heen, 'en eer wij acht dagen verder zijn, zit mijnheer Halliburtt veilig en wel in de mooiste hut van den Dolfijn.'

En Jenny? Was zij bewust van de gevoelens welke zij inboezemde, beantwoordde zij die gevoelens? Niemand wist het en James Playfair minder dan iemand.

Maar terwijl de liefde zulken voortgang maakte in het hart des jongen kapiteins, stoomde de Dolfijn niet minder snel naar Charleston.

Den 13den Januari zagen zij land op tien engelsche mijlen, in het westen. Crockston bleef oplettend den horizon gadeslaan, en om negen uur in den morgen, een lichtpunt aan de kust ontdekkende, riep hij:

'De vuurtoren van Charleston!'

Toen daaruit bleek op welk punt van de kust de Dolfijn zich bevond, had James nog slechts te beslissen door welk vaarwater hij in de baai van Charleston zou dringen.

'Als wij binnen de drie uren geen hinderpaal ontmoeten,' zeide hij, 'liggen wij veilig in de haven van Charleston.'

De stad Charleston ligt aan het uiteinde eener baai, van zeven eng. mijlen lengte en twee mijlen breedte, welks toegang vrij moeilijk is; die toegang ligt ingesloten, zuidelijk door het eiland Morris en noordelijk door het eiland Sullivan. Toen de Dolfijn zijn waagstuk uitvoerde van de blokkade te verbreken, behoorde het eiland Morris reeds aan de Noordelijken. Het eiland Sullivan daarentegen was in de handen der Zuidelijken, die zich staande hielden in het fort Moultrie, op het uiterste punt van het eiland gelegen. Het was derhalve raadzaam voor den Dolfijn vlak langs de noordkust te varen, ten einde het vuur van het eiland Morris te vermijden.

Er waren vijf toegangen door welke hij in de haven kon komen: het kanaal van Sullivan, het Noorder kanaal, het kanaal Overal, het Hoofdkanaal en eindelijk het kanaal Lanford. Het Noorder kanaal en het kanaal Overal werden bewaakt door de batterijen der Noordelijken; daaraan was dus geen denken. Als James Playfair had

kunnen kiezen, zou hij het Hoofdkanaal gekozen hebben; maar nu moest hij zijne beslissing van de omstandigheden laten afhangen. De kapitein was volkomen met de gevaren en de diepte en den stroom der baai bekend; hij

kon derhalve zijn schip veilig sturen, zoodra hij een der enge doortochten door was. De groote zaak was daarin door te dringen en die manoeuvre vereischte eene groote mate van zeemanschap en eene juiste kennis van de eigenschappen van den Dolfijn.

Er kruisten bovendien twee noordelijke fregatten in de wateren van Charleston, die weldra door den stuurman werden aangewezen.

'Zij maken zich klaar om ons te vragen wat wij hier komen doen,' zeide hij tot den kapitein.

'Nu, wij geven hun geen antwoord,' antwoordde Playfair, 'al zijn ze nog zoo nieuwsgierig.'

De kruisers kwamen met alle stoomkracht op den Dolfijn los, die zijn weg vervolgde en zorg droeg buiten het bereik hunner schoten te blijven. Nu richtte de kapitein, om tijd te winnen, koers naar het zuid-westen, ten einde de vijandelijke vaartuigen in den waan te brengen dat hij naar het eiland Morris stevende; daar waren batterijen en kanonnen waaruit een enkele kogel voldoende zou zijn om het engelsche schip te doen zinken. Zij lieten den Dolfijn derhalve zijn gang gaan en vergenoegden zich met hem op een afstand te volgen en gade te slaan.

Zoo bleven de verschillende vaartuigen een uur lang op gelijken afstand van elkander, wijl James, om den vijand te bedriegen, slechts langzaam voortstoomde, waarbij hij zorg droeg dat er een dikke zwarte rook uit de schoorsteenen drong, om te doen gelooven dat hij zijn maximum van drukking, en derhalve van snelheid gebruikte.

'Wat zullen zij kijken als zij ons aanstonds tusschen hen door zien stoomen,' zeî de kapitein.

Inderdaad, toen de kapitein zich dicht bij het eiland Morris zag en in de buurt van kanonnen, wier kracht hij niet kende, veranderde hij plotseling van richting, liet de boot omkeeren en keerde naar het Noorden terug, de beide kruisers twee mijlen achter zich latende.

Toen de noordelijke kruisers die manoeuvre zagen, begrepen zij het plan van den Dolfijn en begonnen hem achterna te zetten; doch de Dolfijn verdubbelde zijne snelheid, had hen weldra op een afstand en naderde de kust. Zij zonden hem nog een paar kogels na, doch die bereikten den halven weg niet.

Des morgens om elf uur stoomde de Dolfijn, vlak langs het eiland Sullivan, met alle macht het kanaal in. Daar was hij veilig, want geen Noordelijke kruiser zou hem in dat ondiepe vaarwater hebben durven volgen.

'Is dat nu al die moeielijkheid!' riep Crockston.

'Hei, hei, baas Crockston,' antwoordde James Playfair; 'de moeielijkeid zit 'em niet in het komen, maar in het heen gaan.'

'O,' antwoordde de Amerikaan; 'met een schip als de Dolfijn en een kapitein als mijnheer Playfair komt en gaat men zoo als men wil.'

Intusschen onderzocht de kapitein, met den kijker, den weg dien hij volgen moest; hij had uitmuntende zeekaarten voor zich, zoodat hij zonder aarzeling voorwaarts ging.

Toen hij eenmaal met zijn schip in het nauwe kanaal was, stuurde hij eerst op het fort Moultrie aan, totdat hij het kasteel Pickney, op het eenzame eilandje Shute's Folly in het oog kreeg.

Op dat oogenblik werd hij door eenige kogels uit de batterijen van het eiland Morris begroet, die hem niet bereikten. Hij zette zijn koers voort, stoomde Moultrie-Ville, aan het uiterste punt van het eiland Sullivan, voorbij en de baai in.

Weldra had hij het fort Sumter links achter zich, dat hem tegen de batterijen der Noordelijken beschermde.

Dat fort, dat zoo beroemd geworden is in den amerikaanschen oorlog, ligt ruim drie engelsche mijlen van Charleston. Uit dat fort werden in April 1861 Anderson en zijne Noordelijke troepen verjaagd, op wien de eerste schoten der Geconfedereerden gelost werden.

Het was toen nog in krachtigen staat van tegenweer en de zuidelijke vlag wapperde nog van den ontzaglijken steenen vijfhoek.

Toen de Dolfijn het fort voorbij was, zag hij Charleston liggen tusschen de beide rivieren Ashley en Cooper.

James Playfair stoomde tusschen de drijftonnen door en liet den vuurtoren zuid-west ten zuiden liggen. Hij had toen reeds de engelsche vlag geheschen en stoomde met eene wonderbare snelheid tusschen de engten door.

Toen hij den drijfton der quarantaine aan stuurboord-zijde achter zich had, ging hij vrij, midden in de baai, vooruit. Jenny stond op de kampagne en aanschouwde de stad waar haar vader wederrechtelijk gevangen werd gehouden en de tranen schoten haar in de oogen.

Eindelijk verminderde de Dolfijn zijn stoom en lag weldra voor de kade de *North commercial Wharf.*

Een generaal der geconfedereerden.

De Dolfijn was bij zijne aankomst door eene tallooze menigte met gejuich begroet. De inwoners van Charleston waren geene europesche schepen meer gewoon. En toen zij nu hoorden waarom de Dolfijn de engte van Sullivan doorgedrongen was, kwam er aan het juichen geen eind.

Zonder een oogenblik tijd te verliezen, stelde de kapitein zich in betrekking tot den militairen kommandant, generaal Beauregard. Deze ontving hem met groote blijdschap en weldra waren tallooze handen aan het werk om het schip te lossen.

Eer Playfair van boord ging, had hij van Jenny de krachtigste aanbevelingen ten behoeve van haren vader ontvangen.

‘Gij kunt op mij rekenen, jufvrouw Jenny,’ had hij geantwoord; ‘ik zal het onmogelijke doen om uwen vader te bevrijden; ik zal generaal Beauregard zelf spreken en zonder hem ronduit de in vrijheid stelling van uwen vader te vragen, zal ik wel te weten komen in welken toestand hij verkeert en of hij op zijn woord van eer zich vrij bewegen kan.’

‘Mijn arme vader,’ antwoordde Jenny zuchtende. ‘Hij zal niet denken dat zijne dochter zoo dicht bij hem is. Kon ik maar in zijne armen vliegen!’

‘Geduld, jufvrouw Jenny; weldra zult gij uwen vader omhelzen, hoop ik. Ik zal met den meesten ijver uwe zaak behartigen, maar tevens bedachtzaam en voorzichtig zijn.’

Toen Playfair derhalve de zaken voor zijn Huis met het beste gevolg had afgedaan, begon hij met den generaal een gesprek over de zaken van den dag.

‘En gij gelooft dus nog aan het zegevieren van uwe zaak?’ vroeg hij.

‘Ik twijfel er geen oogenblik aan. Al maakten de Noordelijken zich van onze Staten meester, zij kunnen er toch nooit komen wonen. Al overwonnen zij, dan zouden zij nog maar verlegen met hunne verovering zijn.’

‘En zijt gij zeker van uwe soldaten?’ vroeg Playfair; ‘vreest gij niet dat Charleston een beleg zal moede worden dat de stad ten ondergang sleept?’

‘Neen; ik vrees geen verraad, ik zou de verraders onmiddellijk laten ophangen en de stad zelf in brand steken, indien ik de minste unionistische beweging bespeurde. Jefferson Davis heeft mij de stad toevertrouwd en ik zal haar bewaren.’

‘Hebt gij ook gevangenen van de Noordelijken?’

‘Ja wel, kapitein; want hier in Charleston is de scheuring het eerst feitelijk uitgebarsten. De Noordelijken die hier waren, hebben nog weêrstand willen bieden, en die zijn hier gevangen gebleven nadat zij verslagen waren.’

‘Zijn er veel?’

‘Honderd ongeveer.’

‘Vrij in de stad?’

‘Dat waren ze totdat ik eene samenzweering onder hen ontdekt heb. Hun aanvoerder had betrekkingen met de belegeraars zien aan te knoopen. Ik heb derhalve die gevaarlijke gasten moeten opsluiten, en verscheidene van die Noordelijken krijgen een kogel door den kop.’

‘Wat! worden ze gefusilleerd?’

‘Ja, en hun aanvoerder het eerst. Die is een gevaarlijk persoon in eene bele. gerde stad. Ik heb zijne in beslag genomen brieven naar Richmond opgezonden, en eer wij acht dagen verder zijn, is zijn lot onherroepelijk beslist.’

‘Hoe heet die man?’ vroeg Playfair, op volmaakt onverschilligen toon.

‘Jonathan Halliburtt, een woedende abolitionist.’

‘Die arme kerel!’ antwoordde James, zijne aandoening verbergende; ‘ik beklaag hem toch. En houdt gij het voor zeker dat hij doodgeschoten zal worden?’

‘Zeer zeker. Maar wat is er tegen te doen. Oorlog is oorlog en men moet zich verdedigen.’

‘Enfin; het raakt mij niet,’ antwoordde de kapitein, ‘en ik ben al ver weg als de executie plaats heelt.’

‘Hoe, zoo spoedig reeds?’

‘Ja, generaal, zoodra ik mijne lading katoen in heb, ga ik in zee. Ik ben te Charleston gekomen, maar ik moet er weer uit ook. De Dolfijn is een goed schip; hij kan het tegen alle noordelijke schepen volhouden in zijne vaart, maar hij kan geen honderd ponders op een afstand houden, en één kogel zou mijn geheelen handel bederven.’

‘Nu, ik kan u geen raad geven. Gij handelt naar uw beroep en gij hebt gelijk. Bovendien is het te Charleston alles behalve aangenaam en eene reede waar het drie dagen van de vier bommen regent, is geen veilige plaats voor een schip. Zeg mij nog één ding. Hoeveel en wat voor soort van noordelijke schepen kruisen er voor Charleston?’

James Playfair beantwoordde de vragen van generaal Beauregard zoo goed mogelijk, waarna hij zijn afscheid nam en in sombere stemming naar den Dolfijn terugkeerde.

‘Wat zal ik aan Jenny zeggen,’ dacht hij, ‘moet ik haar met den vreeselijken toestand waarin haar vader verkeert bekend maken? Of zou ik haar de gevaren die haar dreigen verzwijgen? Het arme kind!’

Hij was nog geen vijftig passen van het huis des generaals verwijderd, toen hij tegen Crockston aan liep. De wakkere Amerikaan had hem opgewacht.

‘Nu, kapitein?’

James Playfair keek Crockston strak aan en deze begreep dat hij hem niets goeds te zeggen had.

‘Hebt gij Beauregard gezien, kapitein?’

‘Ja.’

‘En hebt gij hem over den heer Halliburtt gesproken?’

‘Neen, hij heeft mij over hem gesproken.... ik kan u wel alles zeggen, Crockston.’

‘Alles, kapitein.’

‘Nu dan, Beauregard heeft mij gezegd dat de heer Halliburtt over acht dagen wordt doodgeschoten.’

Ieder ander dan Crockston zou bij die tijding in woede uitgebarsten zijn, of zich aan eene hopelooze smart overgegeven hebben; maar de Amerikaan achtte niets onmogelijk; er kwam iets als een glimlach op zijne lippen en hij zeide niets als:

'Wel ja! Over zes dagen is hij aan boord van den Dolfijn en de Dolfijn is over zeven dagen in volle zee.'

'Ja, ik begrijp u, Crockston; gij zijt een flinke kerel en in spijt van mijn oom Vincent en de geheele lading zou ik mijn schip in de lucht laten springen voor jufvrouw Jenny.'

'Er moet niemand in de lucht springen; daar winnen alleen de visschen bij. Maar wij moeten mijnheer Halliburtt helpen.'

'Het zal moeilijk genoeg gaan; wij moeten in verstandhouding komen met een gevangene die sterk bewaakt wordt en hem aan eene bijna wonderbaarlijke vlucht helpen.'

'O,' riep Crockston. 'Een gevangene is er altijd meer op uit te vluchten dan zijn bewaker om hem achter slot te houden; ergo een gevangene kan altijd ontvluchten; hij heeft alle kansen voor. Met onze hulp moet de heer Halliburtt dus vrij komen.'

'Gij hebt gelijk, Crockston; maar wat zullen wij doen? Wij moeten een plan maken en voorzorgen nemen.'

'Ik zal er eens over nadenken.'

'Maar als jufvrouw Jenny hoort dat haar vader ter dood veroordeeld is en dat het bevel van zijne terechtstelling ieder oogenblik komen kan...'

'Zij moet het niet hooren.'

'Ja, het zal beter zijn dat wij er haar niets van zeggen.'

'Waar zit de heer Halliburtt opgesloten?' vroeg Crockston.

'In de citadel,' antwoordde Playfair.

'Perfekt; nu naar boord!'

De Vlucht.

Op de kampagne van den Dolfijn gezeten, wachtte Jenny met angstig ongeduld de terugkomst des kapiteins af. Toen hij eindelijk kwam, kon zij geen woord uitbrengen; maar hare oogen vroegen James Playfair meer dan hare lippen hadden kunnen uitspreken.

Playfair, door Crockston geholpen, vertelde haar niets anders dan de omstandigheden waaronder de heer Halliburtt gevangen genomen was. Hij zeide dat hij generaal Beauregard voorzichtig over zijne krijgsgevangenen uitgehoord had, maar dat hij gemerkt had dat de generaal hem niet gunstig gezind was en daarom eerst de omstandigheden eens wilde afwachten.

'De heer Halliburtt is niet vrij op zijn woord van eer, en daarom zal zijne vlucht niet zonder moeite gaan; maar wij zullen die bewerken en ik zweer u, jufvrouw Jenny, dat de Dolfijn de reede van Charleston niet zal verlaten zonder uwen vader aan boord te hebben.'

'Dank, dank, kapitein, uit den grond van mijn hart!'

Op die woorden voelde James zijn hart in zijne borst opspringen. Hij naderde het jonge meisje, met vochtig oog en haperende stem: wellicht zou de bekentenis van

hetgeen hij niet meer verbergen kon over zijne lippen gekomen zijn, indien Crockston niet tusschen beiden was gekomen.

‘Hebt gij een plan, Crockston?’ vroeg Jenny, toen hij zich bij hen voegde.

‘Ik heb altijd een plan;’ antwoordde de Amerikaan, ‘dat is eene specialiteit van mij.’

‘Een goed plan?’ yroeg James.

‘Uitmuntend; al de ministers van Washington samen zouden er geen beter kunnen bedenken; het is zoo goed of mijnheer al hier aan boord is.’

‘Zeg op dan, Crockston; wij luisteren.’

‘Gij, kapitein, gaat naar generaal Beauregard en vraagt hem eene gunst die hij u niet weigeren zal. Gij zult hem zeggen dat gij een slecht sujet aan boord hebt, een schelm die u hindert, die de equipage onder weg tot opstand heeft opgestookt, enfin een kerel die niets deugt; gij zult hem vragen of gij dien kerel in de citadel moogt doen opsluiten onder voorwaarde dat gij hem bij uw vertrek weêr meêneemt om hem in Engeland aan de justitie over te leveren.’

‘Dat zal Beauregard mij gaarne toestaan,’ zeî James, half glimlachende, ‘maar, er ontbreekt iets bij de uitvoering van dat plan.’

‘Wat dan?’

‘Het slechte sujet, de schelm.’

‘Hij staat voor u, met uw verlof,’ kapitein.

‘O, die brave trouwe Crockston!’ riep Jenny, de ruwe hand van den Amerikaan in hare fijne handjes drukkende.

‘Ik begrijp u, Crockston,’ sprak James; ‘één ding spijt mij maar, en dat is dat ik niet in uwe plaats kan gaan.’

‘Ieder zijn rol,’ antwoordde Crookston; ‘gij zoudt de uwe niet volhouden als gij in mijne plaats waart. Later krijgt gij genoeg te doen met de reede uit te komen onder het kanon van Noordelijken en Zuidelijken; en daarmeê zou ik weêr verlegen zitten.’

‘Nu Crockston, en dan?’

‘Nu, als ik eens in de citadel ben - ik ben er in bekend - zal ik wel weten wat mij te doen staat. Gij gaat intusschen met laden voort.’

‘O, dat is bijzaak,’ zeî de kapitein.

‘In het geheel niet. Wat zou oom Vincent wel zeggen? Wij zullen de zaken van het hart en die van den handel hand aan hand laten gaan. Dat houdt de achterdocht ook tegen. Maar wij moeten ons haasten. Kunt gij in zes dagen klaar zijn?’

‘Ja.’

‘Nu dan, laat de Dolfijn dan op den 22sten reisvaardig zijn. Op den avond van dien 22sten, let wel op, moet gij eene sloep, met uwe beste matrozen bemand, naar White Point, aan het uiterste punt van de stad zenden; laat daar tot negen uur wachten en gij zult den heer Halliburtt met uw onderdanigen dienaar zien verschijnen.’

‘Maar hoe zult gij het aanleggen om den heer Halliburtt te redden en zelf te ontsnappen?’

‘Dat is mijne zaak.’

‘Goede Crockston,’ zeî Jenny nu; ‘gij gaat dus uw leven in gevaar brengen om mijn vader te redden?’

‘Maak u niet ongerust, jufvrouw Jenny; ik breng niets in gevaar, geloof mij.’

‘En wanneer moet ik u laten opsluiten?’ vroeg James.

‘Van daag nog. Gij begrijpt, ik démoraliseer uwe equipage; er is geen tijd te verliezen.’

‘Wilt gij goudgeld hebben? Dat kan u in de citadel te pas komen.’

‘Goud, om een cipier om te koopen? Volstrekt niet; dat is veel te duur en ook te dom. Als het daaraan toe komt, houdt de cipier het geld en den gevangene er bij. Maar een dollar of wat kan geen kwaad. Men moet kunnen drinken des noods.’

‘En den cipier een roes laten drinken?’
‘Neen; dat zou alles bederven; laat mij maar begaan; ik heb een plannetje.’

‘Ziedaar, mijn brave Crockston; tien dollars.’

‘Dat is te veel; maar ik zal u teruggeven wat ik overhoud.’

‘Zijt gij dus klaar?’

‘Klaar om een volmaakte schelm te zijn.’

‘Op weg dan.’

‘Crockston,’ zeî Jenny, ‘gij zijt de beste mensch die er leeft.’

‘Dat zou mij niets verwonderen,’ antwoordde de Amerikaan met een koddigen lach; ‘maar à propos, kapitein, nog ééne recommandatie van belang.’

‘En die is?’

‘Als de generaal u voorstelde den schelm op te hangen - gij weet die militairen maken er korte wetten meê - zult gij hem verzoeken of gij daarover nog eens moogt denken.’

Dien zelfden dag werd Crockston, tot groote verbazing der equipage, die niet in het geheim was, zwaar geboeid tusschen tien matrozen aan wal gebracht, en een half uur later was hij, op verzoek van kapitein James Playfair, ondanks al den weêrstand dien hij bood, in de citadel van Charleston opgesloten.

Dien dag en de daarop volgende dagen werd er ijverig met het laden van den Dolfijn voortgegaan. De bevolking van Charleston hielp dienstvaardig mede; de bemanning van den Dolfijn was bij de Zuidelijken zeer gezien, maar Playfair gaf zijn volk geen tijd om de beleefdheden der Amerikanen aan te nemen; hij zat hun altijd op de hielen en zette hen met een koortsachtigen ijver tot spoed aan, waarvan de matrozen de reden niet vermoedden.

Drie dagen later begonnen zich de eerste balen katoen in het ruim van het schip op te stapelen. Hoewel James er zich thans weinig om bekommerde, deed het huis Playfair en Co. prachtige zaken, wijl het voor een spotprijs al dat katoen machtig werd dat in de magazijnen van Charleston tot last was.

Van Crockston hadden zij inmiddels niets vernomen. Jenny was aan de hevigste onrust ten prooi, en James sprak haar telkens bemoedigend toe.

‘Ik heb alle vertrouwen op Crockston,’ zeide hij, ‘en gij, jufvrouw Jenny, die hem nog beter kent dan ik, moet nog veel geruster zijn. Over drie dagen zal uw vader u hier aan zijn hart drukken, geloof mij.’

‘O, mijnheer Playfair! hoe zal ik u ooit uwe opofferingen vergelden!’

‘Dat zal ik u zeggen als wij in Engelsch water zijn,’ antwoordde James.

Jenny keek hem aan, sloeg toen de oogen neder en ging naar hare hut.

Playfair had gehoopt dat Jenny niets van den vreeselijken toestand zou vernemen waarin haar vader zich bevond; doch juist op den laatsten dag vernam zij alles door de onvoorzichtigheid van een der matrozen. Den vorigen dag was er een bode van het kabinet te Richmond in de belegerde stad gekomen en had de bekrachtiging van het doodvonnis van Jonathan Halliburtt medegebracht. Den volgenden dag zou de ongelukkige doodgeschoten worden. De tijding dier aanstaande executie verspreidde zich weldra door de stad en een matroos bracht haar op den Dolfijn over. Zonder te vermoeden dat Jenny in de nabijheid was, vertelde hij aan den kapitein wat hij gehoord had en met een vreeselijken gil viel Jenny op het dek neder. James droeg haar in zijne hut en deed al wat hij kon om haar in het leven terug te roepen. Toen zij eindelijk de oogen weder opende, zag zij den jongen man met den vinger op den mond voor zich staan, om haar de diepste stilte aan te bevelen. Zij had de kracht om te gehoorzamen en James fluisterde haar toe:

‘Jenny, over twee uren zal uw vader veilig hier aan boord zijn, of ik ben bezweken bij de poging om hem te redden.’

Daarop de hut verlatende, zeide hij:

‘Wij moeten hem nu uit het fort oplichten, het mag kosten wat het wil.’

Het uur van handelen was gekomen; de lading was binnen. Over twee uren kon de Dolfijn vertrekken. De kapitein had zijn schip op de open reede gebracht, hij zou van den vloed gebruik maken die om negen uur 's avonds inviel.

Toen James het jonge meisje verliet, sloeg het zeven uur en hij maakte zich gereed om van boord te gaan. Tot nog toe was het geheim zorgvuldig tusschen hem Crockston en Jenny bewaard gebleven. Maar nu achtte hij het noodig den stuurman in te lichten.

‘Ik ben tot uwe orders,’ was alles wat deze zeide toen hij het geheim wist. ‘Om negen uur?’

‘Ja, laat de vuren aanleggen en aanstonds ferm aanstoken.’

‘Het is dadelijk klaar, kapitein.’

Nadat de laatste toebereidselen gemaakt waren, voegde James er bij; ‘En nu stuurman, laat aanstonds de giek neder; beman haar met zes van onze flinkste roeiers; ik ga onmiddellijk naar White Point. Ik beveel jufvrouw Halliburtt aan uwe zorg aan; God bescherme ons.’

Na nog een laatst vaarwel aan Jenny, ging James in de giek en zag, onmiddellijk daarop, de dikke rookwolken zich in den avondnevel verliezen.

Het was stik donker en er was volstrekt geen wind. Hier en daar beefde er een flauw lichtje in den mist. James had zich aan het roer geplaatst en stuurde met vaste hand naar White Point. Het was een tocht van bijna een uur; James had dien dag nauwkeurig zijne waarnemingen gedaan, zoodat hij recht op de Punt van Charleston kon afgaan.

Het sloeg acht uur toen de giek tegen de schoeiïng van White Point aanstiet.

James moest nog een uur wachten eer het oogenblik, door Crockston aangegeven, daar zou zijn. De kade was geheel verlaten. Slechts een schildwacht liep op twintig passen afstands heen en weder. James Playfair telde als het ware de minuten; de tijd ging vreeselijk langzaam voor hem voorbij.

Om half negen hoorde hij voetstappen; hij liet zijne mannen, gereed om de handen aan het werk te slaan, in de giek achter en ging zelf aan wal. Maar toen hij twee passen gedaan had, ontmoette hij eene patrouille van twintig man. James trok zijn revolver, gereed om dien des noods te gebruiken. Maar hoe kon hij de soldaten beletten tot aan den rand der kade door te loopen?

De aanvoerder der patrouille, de giek ziende, vroeg aan James:

‘Wat is dat voor een vaartuig?’

‘De giek van den Dolfijn,’ antwoordde de kapitein.

‘En gij zijt?’

‘Kapitein Playfair zelf.’

‘Ik dacht, dat gij reeds in het kanaal waart.’

‘Ik zou ook reeds vertrokken zijn, maar....’

‘Maar?’ vroeg de aanvoerder, aanhoudende.

‘.... Een van mijne matrozen is in de citadel opgesloten en dien had ik bijna vergeten; gelukkig heb ik op het laatste oogenblik nog aan hem gedacht en nu heb ik om hem gezonden.’

‘O, die schelm dien gij mede naar Engeland wilt nemen? Wij zouden hem hier anders ook wel opgehangen hebben,’ zeide de luitenant schertsend.

‘Dat begrijp ik,’ antwoordde Playfair, ‘maar het is beter dat alles naar den regel gebeurt.

Nu, goede reis, kapitein; vertrouw de batterijen van het eiland Morris niet te veel.'
'Wees gerust, ik ben er zonder hinder doorgekomen en hoop het nu weder te doen!'

Daarop vervolgde de patrouille haren weg en de kade was weder even stil als te voren.

Op dat oogenblik sloeg het negen uur. James voelde zijn hart kloppen alsof het barsten zou. Daar klonk een gefluit; James beantwoordde het sein; daarop luisterde hij scherp toe en beval zijnen matrozen de diepste stilte aan. Daar zag hij een man in een wijden mantel gewikkeld; James liep op hem toe.

'De heer Halliburtt?'

'Die ben ik,' antwoordde de man.

'Goddank!' riep James. 'Oogenblikkelijk in de giek!! Waar is Crockston?'

'Crockston!' antwoordde de heer Halliburtt verbaasd. 'Wat bedoelt gij?'

'De man die u bevrijd heeft, die u hier heen heeft geleid, is uw bediende Crockston.'

'Neen, dat is de cipier,' betuigde de heer Halliburtt.

'De cipier!' herhaalde James; hij begreep er niets van, en duizend angsten beknelden hem de borst.

'Wel ja, de cipier!' riep eene bekende stem; 'de cipier ligt in mijn hok te ronken.'

'Crockston, zijt gij het, zijt gij dat!' riep de heer Halliburtt.

'Mijnheer, geen nuttelooze woorden nu; wij zullen u alles ophelderen; maar uw leven hangt aan een zijden draad. In de giek, in de giek!'

De drie mannen namen in de giek plaats.

'Vooruit!' beval de kapitein;

Zes paar riemen stelden zich te gelijk in beweging en de giek schoot als een visch over het donkere water van de haven van Charleston.

Tusschen twee vuren.

De giek vloog vooruit, de mist werd dikker en het kostte James moeite de richting waar te nemen, welke hij wist dat men volgen moest. Crockston zat voor in de giek, de kapitein en de heer Halliburtt waren achter in.

Toen de giek de open reede had bereikt, begon Crockston, begrijpende dat de heer Halliburtt van ongeduld brandde om iets van hem te hooren, te spreken.

'Neen, mijnheer,' zeide hij, 'de cipier zit in mijne plaats in mijn hok, waar ik hem twee vuistslagen heb toegediend, een op zijn nek en een op zijn maag, bij wijze van slaapdrank; en dat wel op het oogenblik toen hij mij mijn avondeten bracht. Dat heet nu dankbaarheid! Ik heb zijne kleeren aangetrokken en zijne sleutels genomen; ik ben u gaan halen en heb u voor den neus van de soldaten uit de citadel weggehaald.'

'Maar mijne dochter?' vroeg de heer Halliburtt.

'Aan boord van het schip dat ons naar Engeland zal brengen.'

'Mijne dochter dáár!' riep de Amerikaan, van zijne bank opspringende.

'Stil!' antwoordde Crockston. 'Nog eenige minuten en wij zijn gered.'

De giek vloog nog altijd in de dikke duisternis voort. James kon de lantaarns van den Dolfijn niet onderscheiden en de roeiers konden het einde hunner riemen zelfs niet zien.

'Wij moeten meer dan drie kwartier geroeid hebben,' sprak de kapitein; 'ziet gij niets, Crockston?'

‘Niets, en ik heb toch goede oogen. Maar, wij zullen er wel komen; daar ginds vermoeden zij niets...’

Hij had nog niet uitgesproken toen een vuurpijl door de duisternis heendrong en zich hoog in de lucht verhief.

‘Dat is een sein!’ riep de kapitein.

‘Duivelsch! Dat moet uit de citadel komen.’

Daar vloog een tweede vuurpijl, toen een derde, en bijna onmiddellijk daarop werd het sein op een kwartier afstands voor de giek uit beantwoord.

‘Dat komt uit het fort Sumter,’ riep Crockston, ‘en het is het signaal van ontvluchting. Roei wat gij kunt! Alles is ontdekt!’

‘Flink vooruit, vrienden!’ riep James. ‘Die vuurpijlen hebben mij mijn weg verlicht. De Dolfijn is geen honderd el meer van ons af. Hoor! daar luidt de bel aan boord.’

‘Vooruit! vooruit! Twintig pond voor u als wij er over vijf minuten zijn!’

De giek vloog sneller dan ooit. Alle harten klopten. Daar bulderde een kanonschot in de richting der stad, op twintig vamen van de giek. Crockston hoorde meer een snel voorbijgaand lichaam dat veel op een kogel geleek, dan dat hij het zag.

Op dat oogenblik luidde de bel uit alle macht aan boord; men naderde, nog eenige riemslagen en de giek stiet aan; nog eenige seconden en Jenny viel in de armen van haren vader.

Onmiddellijk werd de giek opgeheschen en James snelde naar de kampagne.

‘Stuurman, hebben wij stoom genoeg op?’

‘Ja kapitein.’

‘Laat het ankertouw kappen en dan zoo schielijk mogelijk vooruit!’

Een oogenblik later stuwden de beide machines de boot naar het hoofdkanaal en verwijderden haar van het fort Sumter.

‘Stuurman,’ sprak de kapitein, ‘wij kunnen er niet aan denken het kanaal van Sullivan door te gaan; want wij zouden aanstonds onder het vuur der Geconfedereerden raken; laat ons zoo veel mogelijk den rechterkant der reede houden, en ons met de kogels der Noordelijken vergenoegen. Hebt gij een vertrouwd man aan het roer?’

‘Ja, kapitein.’

‘Laat de lantaarns en de vuren uitdooven; het licht dat van de machines weerkaatst is al te veel, veel te veel; maar daar is niets aan te doen.’

Gedurende dat gesprek was de Dolfijn snel vooruit gegaan; maar toen bij zwenken moest om aan den rechterkant van de reede te komen, moest hij eene engte door die hem een oogenblik in de nabijheid van het fort Sumter bracht, en hij was er ruim vijf minuten van verwijderd, toen op eens al de schietgaten van het fort in lichten gloed stonden en een zee van vuur met eene vreeselijke ontploffing voor den Dolfijn heenging.

‘Te vroeg, lomperds!’ riep James Playfair, schaterend van lachen. ‘Stoken, stoken, machinist; wij moeten tusschen twee ladingen door komen.’

De stokers zetten nieuwen gloed aan de vuren bij en de Dolfijn sidderde over al zijne leden onder de kracht der machine, alsof hij op het punt was van uit elkander te springen.

Op dat oogenblik deed zich eene tweede ontploffing hooren en een nieuwe hagel van kogels floot achter de boot.

‘Te laat! domooren!’ riep de kapitein, nu brullend lachende.

‘Dat is er een voorbij. Nog eenige minuten en wij zijn van de Geconfedereerden af,’ zeî Crockston die op de kampagne gekomen was.

‘Dus denkt gij dat wij niets meer van het fort Sumter te vreezen hebben?’ vroeg James.

‘Neen, niets; maar zoo veel te meer van het fort Moultrie, maar dat kan ons maar een half uur in de knijp helpen. Laat ze dus goed hun tijd waarnemen en goed mikken, als zij ons raken willen.’

‘Mooi! De ligging van het fort Moultrie zal ons dus vergunnen recht op het Hoofdkanaal af te gaan. Vuur dan! vuur!’

Op hetzelfde oogenblik, als of James Playfair inderdaad dat ‘vuur’ bevolen had, werd het fort door eene driedubbele lijn van vuur verlicht; een vreeselijk geraas deed zich hooren, waarna er aan boord een onrustbarend gekraak ontstond.

‘Zij hebben geraakt,’ zeî Crockston.

‘Wat is er gebeurd, stuurman?’ riep de kapitein.

‘De spaak van de boegspriet ligt in zee.’

‘Hebben wij gekwetsten?’

‘Neen, kapitein.’

‘Nu dan, laat die spaak naar den duivel gaan. Recht het kanaal door en op het eiland af.’

‘Afgedaan met die Zuidelijken!’ riep Crockston; ‘als wij toch een kogel door het lijf moeten hebben, heb ik nog liever met de kogels der Noordelijken te doen; die kan ik beter verteren!’

Inderdaad alle gevaar was nog niet geweken - en de kapitein bereidde zich niet ten onrechte op een aanval in de kanalen van het eiland Morris voor; want na verloop van een kwartier uurs werd de duisternis afgewisseld door herhaalde flikkeringen van licht. Het regende kleine bommen om den Dolfijn heen, die het water tot aan de verschansing deden opspringen; sommige van die bommen raakten zelfs het schip, doch veroorzaakten weinig letsel, en door de fel aangestookte vuren voortgestuwd, ging de Dolfijn steeds vooruit.

Op dat oogenblik, kwamen de heer Halliburtt en Jenny, tegen de bevelen des kapiteins in, op de kampagne; James wilde hen dwingen naar beneden te gaan, maar Jenny verklaarde dat zij bij den kapitein wilde blijven.

De heer Halliburtt, die nu het edele gedrag zijns redders vernomen had, drukte hem zonder een woord te spreken de hand.

De Dolfijn naderde nu met groote snelheid het ruime sop; hij had nog slechts een uur te varen om in den Oceaan te zijn; mocht de ingang van het kanaal vrij zijn, dan was hij gered. James Playfair kende al de geheimen der wateren van Charleston en hij stuurde zijn schip met onvergelijkelijke zekerheid; reeds meende hij alle reden te hebben om aan het wel gelukken van zijn waagstuk te gelooven, toen de matroos op uitkijk riep:

‘Een schip!’

‘Een schip!’ riep James.

‘Ja, aan bakboordzîj.’

De mist die opgetrokken was, vergunde hun toen een groot fregat te onderscheiden dat manoeuvreerde om den Dolfijn den weg af te snijden. James Playfair moest het tot elken prijs in snelheid zien te overtreffen en nogmaals eene vermeerdering van stoomkracht van zijne machine vergen, of alles zou verloren zijn.

‘Het roer aan stuurboord zij!’ riep de kapitein.

Daarop snelde hij op de loopplank die over de machine geworpen was.

Op zijn bevel werd een der vuren gestremd en met het nu overblijvende, beschreef de Dolfijn den kortst mogelijken cirkel alsof hij om zich zelven draaide. Op die wijze had hij eene ontmoeting met het federale fregat vermeden en hij naderde even als dat den ingang der baai, het was nu eene quaestie van snelheid geworden.

James Playfair begreep, dat dáárin alleen het behoud gelegen was. Het fregat was den Dolfijn een heel eind vooruit; men zag het aan den zwarten rook die uit zijne schoorsteenen opsteeg dat het al zijne stoomkracht gebruikte. Maar James Playfair was de man niet om achter te blijven.

‘Wij hebben het maximum van drukking bereikt,’ antwoordde de machinist op eene vraag van den kapitein; ‘de stoom vliegt uit alle veiligheidskleppen.’

‘Stop de kleppen,’ beval de kapitein.

En zijne bevelen werden ten uitvoer gebracht, ofschoon het schip er bij werd gewaagd.

En altoos sneller ging de Dolfijn vooruit; de slagen van den zuiger volgden elkander met eene ontzettende snelheid op, de platen beefden onder die herhaalde slagen, en het was een schouwspel dat zelfs de moedigste harten deed sidderen.

‘Zet aan de vuren! zet aan!’ riep James.

‘Onmogelijk,’ antwoordde de machinist; ‘de kleppen zijn hermetisch gesloten; onze ovens zijn tot aan den rand toe vol.’

‘Het doet er niet toe! Stop er dan katoen in, in brandewijn gedoopt, wij moeten er door en dat vervloekte fregat vooruit!’

Op die woorden keken de onverschrokkenste matrozen elkander aan, doch men aarzelde niet. Er werden eenige balen katoen in de stookkamer geworpen. De bodem werd uit een vat brandewijn geslagen en dat ontbrandbare vocht werd niet zonder gevaar in de gloeiende ovens geworpen. De stokers konden elkander wegens het brullen der vlammen niet verstaan. Weldra werden de platen der fornuizen gloeiend wit; de zuigers gingen op en neêr als die eener locomotief; de luchtmeters wezen eene vreeselijke uitzetting aan; de boot vloog over de golven; hare voegen kraakten; hare schoorsteenen braakten vlammen en rook uit; de Dolfijn voer met eene ontzettende,eene dolle snelheid; maar hij won op het fregat, hij stoomde het voorbij, hij bracht het op een afstand en na verloop van tien minuten was hij het kanaal uit.

‘Gered!’ riep de kapitein.

‘Gered!’ riep al het scheepsvolk, in de handen klappende.

Reeds begon de vuurtoren van Charleston in het zuid-westen te verdwijnen, en men kon zich buiten gevaar achten, toen een bom uit eene kanonneerboot die in den Oceaan kruiste, in de duisternis floot; men kon gemakkelijk zijn loop volgen, dank zij den brandenden zwerm die eene streep van vuur achter liet.

Dat was een oogenblik van onbeschrijfelijken angst, en ieder beschouwde met wijd open gespalkte oogen de kromme lijn welke de bom beschreef; men kon niets doen om hem te ontwijken en na eene halve minuut viel hij met een vreeselijk geraas op de voorplecht van den Dolfijn neder.

De verschrikte matrozen weken allen achteruit en niemand durfde een stap voorwaarts wagen, terwijl de zwerm al knappend voortbrandde.

Doch één enkele, moedig onder allen, liep op het werktuig der vernieling toe. Het was Crockston; hij nam de bom in zijne krachtige armen, terwijl er duizende vonken uit de zwerm sprongen, en met eene bovenmenschelijke inspanning wierp hij haar over boord.

De bom had nauwelijks de oppervlakte des waters bereikt, of ontplofte met een oorverdoovend geraas.

‘Hoera!’ riep de geheele equipage, als met ééne stem, terwijl Crockston zich in de handen wreef.

Eenigen tijd daarna doorkliefde de Dolfijn de wateren van den Oceaan; de amerikaansche kust verloor zich in den afstand, en het vuur dat zij in de verte zagen, bewees dat de aanval tusschen de batterijen van het eiland Morris en de forten van Charleston algemeen geworden was.

Sint Mungo.

Den volgenden dag met het opgaan der zon, was de amerikaansche kust geheel verdwenen; er was geen schip meer aan den horizon te zien en de Dolfijn stoomde even bedaard naar de Bermudas eilanden voort.

Het was een gewone tocht over den Oceaan, waarbij niets merkwaardigs voorviel en tien dagen na de afreis van Charleston, zag de bemanning van den Dolfijn de kusten van Ierland.

Wat kon er tusschen den jongen kapitein en het jonge meisje voorvallen dat niet reeds door ieder is vermoed? James Playfair had het engelsche water niet afgewacht om voor vader en dochter zijn hart uit te storten, en als wij Crockston gelooven mogen, had Jenny die verklaring ontvangen met eene blijdschap, welke zij niet trachtte te ontveinzen. En zij had gelijk.

Het geschiedde dan op den 14^{en} Februari van het jaar 1865 dat eene talrijke menigte onder de gewelven der Sint Mungo, de oude hoofdkerk van Glasgow, verzameld was. Er waren daar zeelieden, kooplieden, industriëelen, overheidspersonen, zoo wat van alles. De brave Crockston was als getuige tegenwoordig bij het huwelijk van Jenny Halliburtt, en de wakkere Amerikaan schitterde in een groenen rok met gouden knoopen. Oom Vincent stond fier naast zijn neef, die al het air had van iemand wiens laatste uur als celibatair geslagen had.

De plechtigheid werd met allen mogelijken luister gevierd; ieder kende de geschiedenis van den Dolfijn, en ieder vond dat de jonge kapitein zijne belooning wel verdiend had. Hij alleen achtte zich boven verdienste beloond.

Des avonds was er groot feest bij oom Vincent. Diner en bal en eene milde uitdeeling van shillings onder de menigte op straat. Crockston deed, hoewel hij zich binnen de perken wist te houden, wonderen van eetlust.

Ieder was gelukkig bij dat huwelijk, de een om zijn eigen geluk, de ander om het geluk van anderen.

Toen de gasten des avonds vertrokken waren, ging James zijn oom eens hartelijk omhelzen.

‘Nu, oom?’ vroeg hij.

‘Nu, neef?’

‘Zijt gij tevreden over de heerlijke lading die ik met den Dolfijn meêgebracht heb?’ hernam de kapitein, op zijne jonge vrouw wijzende.

‘Dat geloof ik!’ antwoordde de koopman; ‘ik heb mijn katoen met drie-honderd-vijf-en-zeventig percent winst verkocht!’

Medegedeeld door Mevr. Van Westrheene.

Brievenbus.

I.
Van een zelfstandig mensch.

Mijnheer de Redacteur!

Gij hebt zeker kennis gemaakt, en tot uw genoegen ook, met het Januarinommer van ‘de Gids.’ Gij hebt onder de der aandacht waardige opstellen die daarin voorkomen, in dat geval zeker niet onopgemerkt gelaten het schrijven, waarin de heer Mr. J.T. Buis onder het opschrift: *Winter- en zomerstormen* de stormen van den voorwinter - niet in de natuur maar op ons politiek terrein - en evenzoo de *mogelijke* stormen van den aanstaanden vóórzomer bespreekt. Maar bij uwe vele beslommeringen, bij de beperktheid van den tijd dien gij wijden kunt aan de literatuur van den dag, hebt gij uwe aandacht ligt alleen geschonken aan hetgeen het onderwerp van 's hoogleeraars behandeling is, en over het hoofd gezien wat deze in 't voorbijgaan - zal ik zeggen: als ter bladvulling? - in datzelfde schrijven daarheen geworpen heeft. Vergun mij echter dat ik op zulk een losse uitlating uwe aandacht en die van uwe medearbeiders vestig. Mogelijk wordt het door u of hen niet ongepast geoordeeld daartegen krachtig in verzet te komen.

De uitlating waarop ik het oog heb komt voor in eene geloofsbelijdenis, welke de heer Buis ten gevalle van den heer Groen van Prinsterer aflegt. Zij luidt aldus:

‘Ik geloof vooreerst, dat er in elke Kerk behoort geleerd te worden naar den geest der meerderheid, en dat, wanneer de kerkelijke organisatie aan de meerderheid de gelegenheid ontneemt om zich te doen gelden, die wanstaltige organisatie moet verbroken worden.’

De heer Buis is geen dusgenaamde *anti-revolutionair*, hij is ook geen *radicaal.* Ik mag dus van hem niet aannemen, dat hij de (onderstelde) wanstaltige organisatie van de Kerk inderdaad *verbroken* zou willen hebben. Verbroken d.i. met geweld wegruimen is een redmiddel dat men zeker, ook naar des hoogleeraars gevoelen, niet aanwenden mag voor dat alle andere, redelijke middelen beproefd zijn. Wij hebben hier dus een *lapsus calami.*

Maar zulk een *calami lapsus* is wel niet de verklaring, dat in elke Kerk naar den geest der meerderheid behoort geleerd te worden. Wat dan? vraagt gij. Is de hoogleeraar een kweekeling van Rousseau, een democraat in den hatelijken zin des woords, een aanbidder van het thans in Frankrijk vigerend algemeen kiesregt? - Neen; maar gelijk gij weet, groote waarheden hebben tijd noodig om ons geheel te doordringen, om onze geheele eigendom te worden. Wij nemen eene waarheid aan, maar daarom weten wij er nog niet dadelijk weg meê, daarom zijn wij nog niet in staat haar in allen deele en overal waar het dient in toepassing te brengen. Welnu, dat zal ook bij den heer Buis het geval zijn. Hij is op staatkundig terrein tegenstander van eene overheersching door de meer-

derheid. ‘De moderne staat,’ schrijft hij, ‘moet zijn de conservatieve instelling bij uitnemendheid, alle rigtingen en staatkundige partijen, die bestaanbaar zijn met het regt, moet hij gelijkelijk en gelijktijdig steunen. Wordt hij daarentegen werktuig van de meerderheid of de minderheid, bestemd niet om te bewaren, maar om te vernietigen alles wat de heerschende rigting niet is toegedaan, dan keeren wij terug tot de misbruiken van het oude en middeneeuwsche staatswezen en is regt voor allen niet langer het levensbeginsel, het eigenlijke *raison d'être* van den modernen staat. De staat geen zedelijk exploitatie-maatschappij van wie of voor wie het dan ook wezen moge! Ziedaar mijne leus...’

Die leus nu van den heer Buis op politiek terrein zal, ik twijfel er geen oogenblik aan, naarmate zij meer een beginsel bij hem wordt, *mutatis mutandis* ook wel zijn leus op kerkgebied worden. Vroeg of laat zal hij dus wel terugkomen op de concessie die hij den heer Groen van Prinsterer thans doet; maar goeds stichten kon hij, met zijne niet doordachte verklaring toch wel niet.

Intusschen dat de hoogleeraar naar den geest der *meerderheid* geleerd wil hebben - is thans mijn eigenlijk bezwaar niet. Ook niet dat hij de Kerk voor een school, voor een leerinstelling schijnt te houden. Mogelijk is de hoogleeraar van Roomsche geboorte en opvoeding en heeft hij vroeger veel van een ‘leerende Kerk’ gehoord. Mogelijk ook heeft hij in der tijd behoord tot de orthodoxen of oudliberalen die het christendom een leer noemen en de kerk voor een instelling ter verbreiding van de christelijke leer houden. Dat hij ten minste zeer zonderlinge denkbeelden heeft aangaande de Kerk, zoo als zij kòn zijn en ook behòort te zijn, kan u meer dan voldoende blijken uit dit ééne; ‘Eene Kerk, die niet op school zielen tracht te winnen voor haar dogma is een onbegrijpelijk wezen.’

Wat mij eigenlijk stuitte tegen de borst, mijnheer de Redacteur, wat mij ten zeerste ergerde is dit, dat een leeraar - een hoogleeraar, van wien men verwachten zou dat hij een voorbeeld zou zijn van verheven opvatting van het leeraarsambt, naar den geest der meerderheid *geleerd* wil hebben. 't Is waar, de hoogleeraar spreekt hier van 't geen in de Kerk en niet van 't geen in den Staat behoort te geschieden. Maar wat van den kerkleeraar geldt, waarom zou 't ook van den academischen leeraar niet gelden? De een wordt voor zijn leeren *betaald*, zoowel als de ander. En als dus de meerderheid in de Kerk kan zeggen: *leer naar mijnen geest*, waarom ook zou de meerderheid der belastingschuldigen den hoogleeraar niet hetzelfde voorschrift mogen geven? Antwoordt men: de hoogleeraar ontvangt zijn aanstelling niet van de belastingschuldigen, maar van de regering; mijn wederantwoord wordt dan: wij kunnen niet eens een *homogeen* ministerie krijgen, en zoo zullen wij nog veel minder een voldoend aantal professoren kunnen vinden die eensdenkend zijn met hunnen aanstelller. En hoe, als het ministerie, dat den hoogleeraar aanstelde, aftreedt, zal deze dan óók moeten aftreden? Of zal hij, terwijl hij heden de afschaffing der doodstraf leert, morgen bij verandering van ministerie, de niet-afschaffing leeraren? Maar welligt ook, dat de heer Buis geleerd wil hebben naar den geest der meerderheid van hen die *geleerd* worden, zoodat de hoogleeraar in de regten, als de jongelui, die hem voor zijn leeren collegiegelden betalen, het verlangen, het *guillotinisme* zou behooren te prediken en aanprijzen. Helder is het mij zeker niet, naar welke meerderheid de leeraar zich volgens den heer Buis voegen zal, die dergenen die gerekend worden reeds inzigten verkregen te hebben, of die dergenen, die nog inzigt moeten verkrijgen; maar wat voor mij vrij wèl duidelijk is, is dit, dat de hoogleeraar

geen bijzonder hooge denkbeelden heeft van de regten die de waarheid heeft op haren dienaar, d.i. op hem die zich geroepen ziet haar te ‘leeren’ zoo ver hij ze leerde kennen. Dat er godsdienst bestaat zal niemand ontkennen: ook bij niet die haar overigens voor een vorm van krankzinnigheid houdt, en evenmin dat

zij een voorwerp van onderzoek en beschrijving, van wetenschap zijn kan, en ook is. Van die godsdienst-wetenschap nu zegt de hoogleeraar dat hij haar zich niet denken kan, tenzij uitloopende op de aanprijzing van een of ander dogma(*). Waarom kon de hoogleeraar zich niet anders denken? Mij dunkt, de billijke onderstelling ligt voor de hand, omdat hij niet bedenkt, dat een wetenschap, in zoover zij zich als wetenschap gedraagt, niet de verkondigster en nog veel minder de aanprijzeres van dogma's is, maar van de waarheid die zij meent gevonden te hebben; dat zij - 't zij juridische 't zij theologische - eenvoudig de feiten bloot legt en voorts - die feiten vrijlaat om voor zich zelven te spreken.

II.
Van een ongeregeld mensch.

Mijnheer de Redacteur!

Het heeft mij zeer dikwijls gehinderd, dat gij, die in ‘de Tijdspiegel’ alles opneemt, wat belangrijk mag genoemd worden op het gebied van godsdienst, wetenschap, letterkunde enz. en op menig verschijnsel wijst als teeken des tijds en als profetie van de toekomst, zoo weinig notitie neemt van 't geen onder ons Doopsgezinden geschiedt. Waren wij niet zoo vredelievend en verdraagzaam van aard, dan zou ik aan de onzen wel willen voorstellen, om ook van u en van uwen ‘Tijdspiegel’ geen notitie te nemen. Maar ik doe dit niet. Integendeel kolen vuurs wil ik op uw hoofd hoopen door u bekend te maken met wat u verborgen is gebleven en toch door u als redacteur van dit tijdschrift den volke had moeten verkondigd worden: *er is een hervormer opgestaan onder de Doopsgezinden hier te lande.*

Ja, dat wist gij niet, Heer Redacteur! En dat komt, omdat gij geen kennis neemt van de ‘Doopsgezinde Bijdragen’, waarvan nu reeds de vijfde jaargang het licht ziet bij Frederik Muller te Amsterdam. Die kennisneming zou uw hart hebben vertroost en bemoedigd. Vertroost, als er sprake is van de ‘grenzenlooze verwarring’ in uw kerkgenootschap (gij behoort immers tot de Hervormden en niet tot de Lutherschen?); bemoedigd door het geopend uitzigt, dat ook wij, Doopsgezinden, aan orde en wet en regel zullen onderworpen worden, waarvan gij bij u het groote voorregt proefondervindelijk, of zoo als men in den tegenwoordigen tijd liever zegt, ‘bij ervaring’ kent. - Het moet u, dunkt mij, wel eens bang om het harte zijn geworden bij het hooren van al die klagten, en dat roepen van wee en ach over de verwarring in uw kerkgenootschap, maar wat beteekent deze in vergelijking van die, welke in den vijfden jaargang der boven-

(*) ‘Ik geloof dat de staat niet geroepen is theologie te onderwijzen, omdat ik mij geen theologie kan denken, welke niet op de aanprijzing van dit of dat dogma uitloopt.’

genoemde Bijdragen wereldkundig gemaakt wordt, als onder de Doopsgezinden hier te lande bestaande. Onwillekeurig komt u in de gedachte: in die dagen was er geen koning in Israel; een iegelijk deed wat regt was in zijne oogen.

Een paar voorbeelden ten bewijze.

Op bladz. 153 en volgende vindt gij een opgave van de verschillende gezangbundels, die bij de doopsgezinde gemeenten in gebruik zijn. Verbeeld u, gij gaat de godsdienstoefening bij de doopsgezinde gemeente te Amsterdam bijwonen, en om te kunnen meêzingen, voorziet gij u van de psalmen, berijming van Laus Deo, benevens den grooten en kleinen bundel. Gij vertrekt naar Haarlem, en gij vindt daar: Christelijke kerkgezangen, ook bekend onder den naam van Haarlemsche Bundel. - Zoo voorzien komt gij te Leyden. Er wordt een psalm afgekondigd. Gij zoekt dien op, maar leest geheel andere woorden, natuurlijk, want daar heeft men de statenvertaling. En noch de groote noch de kleine noch de Haarlemsche bundel baten u hier, waar de uitgezochte liederen in gebruik zijn. Welaan, denkt gij, te Rotterdam komende met dien voorraad, hier zal wel het een of ander boek voldoende zijn! De voor-psalm versterkt u in het denkbeeld, maar daarna hoort gij van een eersten en een tweeden bundel, en bij onderzoek blijkt het, dat de eerste eene bloemlezing is uit ‘de groote bundel,’ en de tweede uit de Evangelische gezangen, met deze bijzonderheid, dat het doopgezang uit deze laatsten door eenige verandering geschikt gemaakt is voor den doop van bejaarden, maar toch door zijne plaats vóór het belijdenis-gezang zijn afkomst verraadt. - En nu kunt gij te Utrecht met uwe verzameling teregt, al zijn daar *vier* verschillende gezangboeken in gebruik; maar te Kampen, te Zwolle, te Enschedé, te Harlingen zoudt gij uwe verzameling wederom moeten uitbreiden. - Welk een ‘grenzenlooze verwarring’, niet waar?

Een tweede voorbeeld levert bladz. 56, 57, waar niet minder dan zeven verschillende wijzen worden medegedeeld, waarop de beroeping van leeraars onder de Doopsgezinden nog heden ten dage plaats heeft.

En wat het ergste is, wij hebben volstrekt geen hinder van de verwarring, en doen geen moeite om orde te brengen in dien chaos, maar gevoelen ons daarin regt behagelijk en op ons gemak. Wij beminnen de vrijheid. Er is geen koning in Israel; en elk doet, wat regt is in zijne oogen.

Maar dat is bandelooze vrijheid, hoor ik u zeggen!

Wat zal ik u antwoorden? 't Zit in ons bloed! Gij weet wel, wij zijn de kinderen van de Wederdoopers, of hunne broertjes en zusjes, - de graad van verwantschap is niet regt zeker - van de Wederdoopers, niet van de Munstersche, de wilde loot van een edele stam, maar van hen, die in krachtige trekken geteekend worden in de ‘Wartburg’ door de Keyser, die onzen dank verdient voor zijne poging om die edelen mannen uit de zestiende eeuw te rehabiliteren. 't Werd daartoe hoog tijd. Zij waren hunne dagen vooruit. Zij zijn de toenmalige radicalen. Luther en Zwingli wilden de kerk hervormen en behouden wat te behouden was; zij wilden de Kerk vernietigen, de Kerk zoo bedorven in hoofd en leden. De Kerk leidt onvermijdelijk tot hierarchie. Hierarchie is in lijnregten strijd met 't geen Jezus wil en bedoelt. Terug dus naar den apostolischen tijd, of liever naar Jezus zelven. Niemand kan een ander fundament leggen, dan 't geen gelegd is, hetwelk is Jezus Christus. Hun ideaal en streven was het oprigten of herstellen van het ware Godsrijk op aarde. - En ook de Doopsgezinden wilden dit, maar zij sloegen een geheel anderen weg in ter bereiking van het doel. Zij verfoeiden niet de beginsels, maar alleen de middelen, waarvan de Wederdoopers

zich hadden bediend. Maar genoeg, 't gevolg is, dat er ook nu nog geen sprake kan zijn van een doopsgezinde Kerk, maar van een doopsgezinde broederschap of doopsgezinde gemeenten, die ieder op zich zelve, vrij en onafhankelijk van elkander bestaan, en die wel vereenigingen, societeiten, weduwen-,

emeritaat-fondsen enz. oprigten, om elkander te helpen en te steunen, zonder nogtans hare zelfstandigheid te verliezen. Elke gemeente is geheel vrij in het bezorgen van haar bijzondere belangen, en regelt en maakt daaromtrent bepalingen, zooals zij goedvindt. Zij heeft autonomie.

Wat een bandelooze vrijheid, welk een grenzenlooze verwarring, hoor ik u op nieuw uitroepen!

En ik herhaal: wij hebben volstrekt geen hinder van die verwarring en hebben tot nu toe geen poging gedaan om orde te brengen in dien chaos, maar gevoelen ons daarin regt behagelijk en op ons gemak, en maken zoo weinig mogelijk wetten en reglementen, die bronnen van verschil en twisten, van misverstand of 'doodelijke sleur.' Maar nu, 't zal anders worden! Er zal licht dagen in de duisternis! Er zal eenheid komen in al die verscheidenheid! Verwarring zal wijken! Wet en regel, uniformiteit zal alomme heerschen! Een hervormer is onder ons opgestaan met een *ontwerp van een reglement voor den kerkeraad eener doopsgezinde gemeente*, voorafgegaan door een inleiding, gevolgd door uitvoerige aanteekeningen ter toelichting, benevens bijlagen. De man is wel wat schuchter in zijne aanbeveling en neemt met de eene hand terug, wat hij met de andere gaf, doch hij moet wel wat voorzichtig zijn met het vrijheidlievend en zelfstandig volkje. Hij heeft 'het doel en den wensch om voor jongere ambtgenooten en andere kerkeraadsleden van eenig nut te zijn' (bladz. 22), maar 'het is nog zeer de vraag of het raadzaam zij in onze gemeenten, en althans voor de kerkeraden, wetten of reglementen in te voeren.' (bladz. 24) 'Zonder wetten kan het in onze gemeenten zeer goed gaan' (bladz. 24), en wederom 'het groot en onbedenkelijk nut van reglementen is mijns inziens, dat, als ze waarlijk overeenkomstig den geest des christendoms en der doopsgezinde broederschap ingerigt zijn, zij dien geest in de gemeente handhaven, ten regel stellen. en voortdurend aankweeken.' (blz. 26). Welk een heerlijke waarhorg voor de toekomst, en welk een eenvoudig middel om den heiligen geest in onze gemeenten te bewaren! Door reglementen voeren wij dien in, waar hij nog niet is, en handhaven, stellen ten regel, kweeken dien geest, *niet alleen* van het christendom *maar ook* van de doopsgezinde broederschap aan, waar hij reeds gevonden wordt. Simplex veri sigillum.

Van gelijke schuchterheid meen ik hier en daar meer sporen te ontdekken, bij voorbeeld, waar gesproken wordt over de vraag of 'alle broeders, leden der gemeente, gelijke stem en regten hebben' (bl. 58). '*In beginsel* is dit het eenvoudigst en zuiverst, en *in de uitvoering* het eenvoudigst en gemakkelijkst, en 't is ongetwijfeld regt en goed - maar bij de *uitvoering* zou het toch wel eens groote moeijelijkheden kunnen baren, waar vele armen of althans vele eenvoudigen zijn. En ook *in beginsel* geloof ik niet dat aan een jongeling hetzelfde regt en gezag toekomt als aan een oud en geacht lid der gemeente.... Wie durft alle leden in de gemeentezaken mondig noemen? Dit is ook niet noodig, - hoezeer het wenschelijk ware, en, vooral in onze gemeenten eigenaardig moet verlangd en in den regel verondersteld wordt... neen, ook in beginsel kan men wezenlijk niet aan allen de regten der mondigheid toekennen. - In den regel late men *alle* broeders toe. En als men aan eene regtbank adviseren moest (wat overigens niet te pas behoort te komen volgens 1 Cor. 6: 1-7) wat onder ons *wettig* is, zoo zou men wel moeten antwoorden: 1°. volgens beginsel en usantie berust alle

magt bij de broederschap: 2°. in haar hebben stem alle broeders der gemeente. - Maar *eigenlijk naar regt* en zoo als het *behoorde* moest het anders zijn.' (bl. 59, 60).

De eerste schreden op den weg eener hervorming zijn altijd eenigzins onzeker en weifelend, en er behoort dan ook eene buitengewone mate van doorzigt en helderheid van verstand en uitdrukking toe, om zich een baan te breken door alle verwarringen en onregelmatigheden. Gelukkig, dat deze onzekerheden en

weifelingen in de inleiding en in de toelichting gevonden worden, en niet in het reglement zelf. - Dat reglement, Heer Redacteur, is een model-reglement. Het heeft zelfs een eigenaardigen vorm, die in het naauwste verband staat met het doel, om ‘den geest des christendoms en der doopsgezinde Broederschap te handhaven, ten regel te stellen en voortdurend aan te kweeken.’ Daartoe dienen de tusschen haakjes geplaatste opmerkingen en uitweidingen: bijv. ‘In allen gevalle zullen de kerkeraadsleden wel voor oogen houden, dat zij in de gemeente gesteld zijn als dienaars van Christus, niet om te heerschen, maar om met liefde en wijsheid hare belangen te behartigen en haar als voorgangers een stichtelijk voorbeeld te geven; - en zullen zij trachten ook hare wenschen zoo veel mogelijk in aanmerking te nemen, niet alleen om hare ondersteuning te verwerven, maar ook om de eensgezindheid te bevorderen. Daarentegen mag ook de kerkeraad, in alles wat ten nutte der gemeente dienstig geacht wordt, billijkerwijze op hare medewerking en ondersteuning rekenen.’

Dit behoort nu wel strikt genomen niet in een reglement, en alle dergelijke opmerkingen, en zij zijn er vele, mogen ongepast geacht worden in elke andere vereeniging, maar in een reglement voor een christelijke gemeenschap moet uitkomen ‘de geestelijke aard, de goddelijke grond en het heilzame doel van zulk eene gemeenschap.’

Waarlijk, 't is een model-reglement! En zoodra het in de gemeente ingevoerd wordt, zal ik voorstellen aan de diakenen, ouderlingen, of hoe zij ook genoemd mogen worden, de verpligting op te leggen, het reglement van buiten te leeren, en op elke kerkeraadsvergadering op te zeggen om hen te doordringen van het ‘groot en onbedenkelijk nut’ van zulk een reglement. - En daarom kan ik niet begrijpen, hoe een beste vriend en ambtsbroeder, aan wien de ontwerper zijn stuk ter lezing gaf, het wel heel goed vond maar - overbodig. - Neen! als ik eene aanmerking zou maken, zou het zijn, dat het *onvolledig* is. Een reglement, dat de strekking heeft om een onberekenbaren invloed op onze gemeenten te oefenen en afdaalt tot regeling van zulke bijzonderheden als: hoe lang te voren diakenen ter kerkekamer moeten komen, om te zorgen dat het brood behoorlijk teregt gelegd en de wijn volgens gewoonte gemengd zij; wie het doopbekken houdt bij de bediening des doops; wie het eerst en wie het laatst spreken mag in de vergadering enz., moet niets overlaten aan het toeval, aan willekeur, aan nadenken. ‘Het geeft een groot gemak, als elk weet waaraan zich te houden.’ En juist om wenschelijke regelmatigheid en eenparigheid te bevorderen moet men slechts het reglement behoeven op te slaan om te weten hoe in voorkomende gevallen alomme gehandeld wordt. Het reglement is onvolledig. Ik wil er niet eens op wijzen, hoe de bepaling omtrent het mengen van den wijn menig diaken in een plattelandsgemeente in de war zal brengen, die den Spaanschen wijn tot dusver zuiver en onvermengd gaf, in den waan dat de wijnkooper dien reeds genoeg gemengd had, maar nu zonder antwoord in het reglement te vinden vragen zal, waarmede te mengen, met suiker of water of brandewijn, maar een groote leemte is het, dat er geen gewag gemaakt wordt van de houding, van het gezamenlijk inkomen ter godsdienstoefening, van de kleeding enz. der diakenen. Of is dit geen zaak van groot gewigt? Moeten alle dingen niet betamelijk en met orde geschieden? Behoort ook daarin niet eene gewenschte regelmatigheid en eenparigheid gevonden te worden? En geeft het niet ‘een groot gemak, als elk weet, waaraan zich te houden’? - Het ziet er bij ons ter dezer zake al even treurig uit als in andere opzigten. Groote onregelmatigheid en willekeur! De prachtige deftige steken zijn ter zijde gelegd, mantel en bef zijn tot

reliquiën verheven. Bij de leden van den kerkeraad verdwijnt meer en meer de witte das en de zwarte rok. Een fatterig jasje en gekleurde pantalon en zwierige cols, en gants de jouvin verkondigen hoe de wereld in ons midden doordringt. Elk

kleedt zich zoo als regt is in zijne oogen. Ja, Heer Redacteur, 't is treurig, het diep verval van de onzen te moeten constateeren. Maar 't zal beter worden! *Alle dingen* zullen betamelijk en met orde geschieden. *Het* reglement zal in alle nooden voorzien. Is het nog eenigzins onvolledig, en wordt er iets aan nadenken en vrijheid overgelaten, dit gebrekkige zal spoedig aangevuld worden, nu een zoo goed begin is gemaakt. De rigting, die wij te volgen hebben, is aangewezen. Het middel, om den geest van het christendom en der doopsgezinde broederschap te handhaven, ten regel te stellen en voortdurend aan te kweeken, is gevonden! Wij zullen uw kerkgenootschap. Heer Redacteur! zoo rijk in wetten en reglementen en daarin steeds overvloediger wordende, evenaren, voorbij streven, tot jaloerschheid wekken! - En als dan ooit eene koningin van Scheba van zoo groote wijsheid hoort, en zij ziet het zitten der ouderlingen en het staan der diakenen, en hunne kleeding, en hunnen opgang in het huis der vermaning, dan zal zij spreken: het is een waarachtig woord geweest, dat ik in mijn land gehoord heb van alle deze zaken en van al deze wijsheid, en ik heb die woorden niet geloofd, totdat ik gekomen ben en mijne oogen 't gezien hebben, en zie, de helft is mij niet aangezegd. Overtroffen is het gerucht, dat ik gehoord heb. Welgelukzalig zijn die ouderlingen, en welgelukzalig deze diakenen, die met zoo groote wijsheid gedresseerd zijn..... maar als de geest er uit is, begraaf dan vrij het ligchaam.

Op den sterfdag van Menno Simons.

Een Doopsgezinde.

III.
Van een vleeschelijk mensch.

Mijnheer de Redacteur!

Hoe majestueus ziet uw *Tijdspiegel* er nu uit! Niet zonder heiligen schroom waag ik het dat deftige boekdeel aan te vatten. Die breede randen, die lange regels, die prachtige letter! Zal men Jan Oly nu nog in dat heiligdom toelaten? Wel zal zijn gekrabbel er een pover figuur maken, en hij mag het u niet euvel duiden, als gij met een voornaam *Odi profanum vulgus et arceo* hem ter deure uitwijst. En tocii de nood is mij opgelegd. Ik *moet* schrijven. *Hier stehe ich* of liever *hier sitze ich* (namelijk voor mijn schrijftafel), *Ich kann nicht anders!* Het geldt nommer één, mijnheer! En ik ben bang voor nommer één. 't Is een oud zwak, dat ik welligt uit de pokken heb gehouden, zegt Avis; maar ik geloof dat Avis en B. Vis en Stokvis, en al wat visch of vleesch is, meer of min aan dit zwak lijdt. Iemand heeft gezegd (is dat niet de ‘moderne’ manier om Bijbelschrijvers aan te halen?) *de sterfdag is beter dan de geboortedag;* maar of orthodoxe of wel moderne Dominés dit woord om strijd herhalen, het wil er bij de meeste menschen maar niet in, en als Heintje Pik of Freund Hain (de naam doet

niets tot de zaak) maar in de verte zijn neus laat kijken, roepen ze allen nog met La Fontaine; *Qu'on me rende impotent*, *cul-de-jatte*, *goutteux*, *manchot*, *pourvu qu'en somme je vive*, *c'est assez*, *je suis plus que content.* Welnu, ik ben uiet beter dan mijn voorvaderen, en ook niet dan Avis en B. Vis en *tutti quanti.* En zoo ooit, Mijnheer! heb ik dan nu niet reden en groote reden tot vrees? Vervullen niet doodsgeruchten de lucht? Hoort men niet allerwege van ziekte en sterfte? En is het niet hoog tijd daar een ernstig woord over te spreken, al ziet men met den heer Verhoeff ook niet 'den vinger Gods' in het 'feit' dat de runderpest juist te Klundert is uitgebroken? Maar vooreerst dan die runderpest. Ik zelf ben wel geen rund, ten minste ik hoop het, maar ik heb veel met runderen te doen, en de zaak interesseert mij dus ongemeen. Waarom is die ramp over Nederland gekomen, en hoe komt het dat ze niet eer gestuit is? Het antwoord ligt gereed. Immers sommige dagbladen en sommige kamerleden hebben het mij zoo klaar gemaakt als het licht van den dag, dat er geen andere reden bestaat voor het uitbreken van die ziekte dan het verblijf van den Minister te Dresden. Wat doet zoo'n minister van *Binnenlandsche* Zaken ook in het *buitenland?* Ware hij in den Haag gebleven, de koeijen zouden het niet gewaagd hebben ziek te worden, want het is niet alleen over ezels maar ook over alle ander soort van vier- en tweevoetig vee, dat zulk een staatsman groot gezag uitoefent. En waarom is de ramp niet verdwenen onmiddellijk nadat hij weêr den voet gezet had op Nederlandschen bodem? Enkel en alleen omdat hij geen radikale maatregelen durfde nemen. Had hij maar bevolen om *al* het vee, gezond zoowel als ziek, af te maken - met uitzondering misschien van ééne koe in 'belangwekkenden' toestand, om het Nederlandsche runderengeslacht niet te doen uitsterven - ik durf plegtig verzekeren dat geen enkele os of stier of kalf het meer in zijn hart gekregen zou hebben om ziek te worden. Maar o die halfheid! die halfheid, in kerk en staat zoo betreurenswaardig. Wanneer zullen er toch niet anders dan *Ganzen* (NB. dit woord op Hoog- en niet op Nederduitsche manier uit te spreken!) in ons gezegend Vaderland zijn?

Runderpest! zegt ge, 't is erg, maar in allen gevalle treft ze slechts viervoetige dieren, als ten minste de naam goed gekozen is. Maar er is een andere demon in het gezigt, een wangedrocht dat reeds vroeger een en andermaal onzen bodem bezocht, maar nu weder in de verte staat te gluren en tusschen beiden ook hierheen de bloedige oogen wendt! De cholera heeft elders groote verwoestingen aangerigt, honderden heeft ze verslagen, en duizenden op de vlugt gedreven. Het is waar, ze schijnt nu ingesluimerd. Maar is het niet een winterslaap? Zal ze niet als de marmotten in het voorjaar weêr verrijzen? En moet er dan niets gedaan worden om haar te keeren? Het gaat niet aan, ik erken het, om hier hetzelfde radikale middel aan te wenden dat ik tegen de veepest aanprees. Alle *menschen* af te maken, zon zelfs voor den radikaalsten wat al te kras wezen; de leden van het Luiksche studentencongres durfden niet meer dan honderd duizend koppen vragen, en ik wil niet minder bescheiden zijn dan die bedaarde jonge lieden. Maar er is toch nog wel wat anders te doen. Is er reeds één soldaat als hulp-Maréchaussée beëedigd om dame cholera aan de grenzen af te wijzen? Is haar signalement reeds opgemaakt? Is er eene wijziging voorgesteld in de wet, die verbiedt vreemdelingen, als den graaf d' Hombre, of langvingerige Duitschers of moordzuchtige dames, zoo als de cholera, te arresteren? Niets van dat alles! Laat Thorbecke voorzigtig zijn! Hebben de zieke koeijen hem een deuk gegeven, de cholera kon hem wel eens voor goed doen vallen.

Nog ‘erger dan de cholera’ is - niet de jenever, dat weten wij sedert lang; D^{s}. Heldring heeft het ons in onze kindschheid geleerd, en Hildebrand heeft zijn gezegde vereeuwigd, maar - de Trichine! Die arme varkens! die arme *Wurst*- en *rohe-Schinke*-etende Duitschers, (die ik in parenthesi niet meer Hans Michel maar Hans

Wurst zou willen noemen). Siddert gij niet, mijnheer! bij het lezen der berigten uit Hadersleben, dat wel Haderstodt mogt heeten, en uit zoo vele andere plaatsen, waar niet meer de menschen de varkens, maar de varkens de menschen slagten? Is het niet waar, dat ook deze ziekte onze grenzen nadert? Hebt gij gezien, dat reeds in Hessen-Kassel, waar zoo vele zwijnen zijn en losloopen, twee trichineuze individus *de ces gens de lard* door de policie zijn opgepakt en afgemaakt? Zal men nu ook tegen deze kwaal geen voorbehoedende maatregelen nemen? Nog is het tijd, men waohte niet tot het te laat is! Radikale middelen kunnen hier alleen helpen. Alle varkens, viervoetige namelijk, die uit Duitschland komen zou ik willen laten opensnijden, microscopisch onderzoeken, en daarna weder toenaaijen; de machines van Wheeler en Wilson zijn daartoe bij uitnemendheid geschikt! Alle *Zung*-, *Leber*-, *Brat*- en *Cervelatwursten* moesten geweerd of aan von Bismarck teruggezonden worden om er mede te handelen - naar goedvinden. En mogt, wat de Hemel verhoede! de trichine ook binnen onze landpalen verschijnen, ik zou zonder genade *alle* varkens laten afmaken, waarbij men zelfs geen - ja hoe zal ik ze noemen? Het wijfje van het varken heeft in het Hollandsch een zoo zonderlingen naam, dat ik, zelfs na wat Hildebrand in Pieter Stastok gewaagd heeft, dit woord niet durf te gebruiken - waarbij men dus zelfs geen enkele *varkinne* zou behoeven te sparen, daar het Nederlandsche varkens- of zwijnenras wel zoo ligt niet zal uitsterven. Ziedaar den raad van een eenvoudig burgerman. Mogten de nieuwe geneeskundige raden, die zoo juist bij tijds benoemd zijn, er eens rijpelijk over nadenken! En mogt het alzoo de inspecteurs gelukken de sterfte niet tot 2, gelijk ze bescheidenlijk voorstellen, maar tot 1, ½ of zoo mogelijk tot 0 percent te doen dalen!

Intusschen heeft, gelijk al wat kwaad heet in de wereld, ook de trichine hare goede zijde. Op de vraag, of deze kwaal ook niet vroeger bestaan heeft, is geantwoord: ongetwijfeld, maar men schreef de ziekten die daaruit voortkwamen aan andere oorzaken toe. Ziedaar dus de onbekende *x* waarnaar men zoo lang gezocht heeft. Ziedaar den sleutel van zoovele verschijnselen, die men vroeger vergeefs heeft gezocht te ontraadselen.

Hoeveel licht wordt alzoo niet verspreid over oude en nieuwe geschiedenis? B. v., om met de Israëlieten te beginnen - hola! zegt mijn vrouw, weet gij dan niet dat er onder de Israëlieten geen varkens waren, en dat men die alleen bij Christenen, Heidenen en Humanisten vindt? Het is waar ook, zulk een groote flater kan alleen iemand begaan die de *bosse* van de geschiedenis niet heeft; ik zal dus dit terrein aan geleerden moeten overlaten. Ik zou anders veel kunnen zeggen over Grieken en Romeinen, Aryers en Samojeden, over tempelslaap en Pythische orakels, over magnetisme en spiritisme, die allen dunkt mij in even naauw verband staan tot de varkensziekte als de hondsdolheid tot de kinderpokken (zie J.v.B. in zijne koudwateradvertentiën), maar hierover wel eens later, als ik eerst met mijne *geleerde* vrienden geraadpleegd heb; doch ook in een ander opzigt is de trichine voor de geneeskundigen eene heerlijke uitkomst. Volgens de nieuwe wet moeten ze bij elk sterfgeval opgeven wat de oorzaak is geweest van den dood. Moeijelijke taak voorwaar! te moeijelijker wanneer men tusschen den eed bij het bekomen der doctorale bul gedaan en dit voorschrift der wet een onoverkomelijk conflict ziet. Tot nu toe behielpen zich de militaire geneeskundigen, die tot deze opgave *altijd* verpligt waren, wanneer ze eerlijk genoeg waren te erkennen dat zij de oorzaak van den dood niet wisten, met de verklaring dat de lijder aan een *onbekende* ziekte was overleden.

Dit zouden de civiele geneesheeren ook kunnen doen. Maar zal het niet veel fraaijer, veel voornamer, vooral veel geleerder klinken, als ze een Latijnschen - of is het een Griekschen? - term kunnen gebruiken en bij elk bedenkelijk of mysterieus geval zeggen, dat de patient is overleden aan de *trichine?*

Maar het wordt tijd, dat ik eindige. Mijn brief is deze keer wat melancholiek uitgevallen. Ik vraag er verschooning voor. Mogelijk heeft de slechte stand van de geldmarkt wel eenigen invloed op mijn geest uitgeoefend. Als het disconto weêr wat daalt zal misschien de thermometer van mijn 'gemoedsleven' weêr wat gaan rijzen. Mogen varkens- en andere ziekten u sparen! Dit is mijn heilwensch voor 1866.

Als altijd

10 Jan. 1866.

de uwe,

JAN OLY.

P.S. Hoe jammer, dat gij nu de platen in *de Tijdspiegel* hebt afgeschaft! Ik had u juist mijn portret willen zenden, als n°. 1 van eene *Galerie des sommités contemporaines*.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De empirische wijsbegeerte in Nederland.
Derde artikel.

Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, Mr. Johannes Kinker, als wijsgeer beschouwd. 1864.

Wij hebben in de twee vorige artikelen de empirische wijsbegeerte in hare grondbeginselen en strekking beschouwd, wij zullen haar thans in hare kritiek van de gevoelens, die met haar niet overeenstemmen of die daarmede geheel strijdig zijn, zien optreden.

De Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen schreef voor eenige jaren een prijsstof uit ‘eene beoordeeling van Kinker als wijsgeer;’ het antwoord hierop van den hoegleeraar van der Wijck, een degelijke, uitvoerige en in vele opzigten voortreffelijke verhandeling, werd met den gouden eereprijs bekroond, en verdiende dien uit hoofde van de vele uitmuntende eigenschappen en den geestigen, soms wel wat lossen, schrijftrant dien zij bezit, door welke verhandeling wij in staat gesteld worden onzen landgenoot als wijsgeer te leeren kennen en te waarderen.

Het 1^{e} hoofdstuk dezer verhandeling ‘Kinker voornamelijk als wijsgeer en zijn tijd’ geeft een kort overzigt van Kinker's leven, werken en voornamelijk van zijne wijsgeerige vorming en geschriften, met eene schildering van den tijd waarin hij bloeide en werkzaam was. De schrijver dezer verhandeling begint al dadelijk met ons op het standpunt te plaatsen, waaruit wij Kinker moeten bezien, om zoo als onze vaderen niet in eene bijna afgodische vereering van hem te vervallen. (?) Hij behoorde niet tot die soort van ‘rarae aves’ welke de nakomeling met den naam van ‘genie’ vereeren moet. Bij zijn leven werd Kinker reeds door velen gecanoniseerd, door eene bepaalde coterie van zijn eigen tijdgenooten als een God op het altaar geplaatst, door zijne boezemvrienden als een zon bewonderd, die nimmer zou ondergaan. In deze regelen, die men niet van eenige overdrijving kan vrijspreken, worden

wij dus gewaarschuwd onzen Kinker niet zoo hoog te stellen als sommige zijner tijdgenooten en vrienden dit gedaan hebben. Dit is bij vele kunstenaars, dichters, schrijvers en wijsgeeren het geval geweest. Het nageslacht heeft velen hunner van het voetstuk waarop zij in hunnen tijd gezet waren, afgenomen om anderen, die gedurende hun leven in hunne verdiensten waren miskend, daarop te plaatsen. Dat Kinker bij zijn leven zou gecanoniseerd zijn, als een God op het altaar geplaatst, als een zon bewonderd die nimmer zou ondergaan, zijn van die dichterlijke ontboezemingen welke men zoo letterlijk niet moet opvatten, vooral - als zulks bij eene zekere coterie en onder boezemvrienden plaats vindt.

Dat Kinker niet tot die soort van ‘rarae aves’ (b.v. een witte raaf) zoude behoord hebben die men met den naam van ‘genie’ vereeren moet, is zeer wel mogelijk; geniën, in welk vak ook, maar voornamelijk in de wijsbegeerte, zijn zoo zeldzaam dat het volstrekt geen verwijt is daartoe niet te behooren. Zoo er ‘weinigen in Nederland tegen het einde der voorgaande en gedurende de eerste helft dezer eeuw zoo zeer geschitterd hebben als hij,’ was dit geenszins bij hetgroote publiek, maar slechts onder die weinigen welke zich in ons land met wijsgeerige studiën afgaven. Zijn roem, ook deze is niet van korten duur geweest, maar duurt nog voort, hoezeer zijne werken niet door velen meer gelezen worden; vroeger werden zij dit allen ook niet, en bij hen die liefhebbers van de wijsbegeerte zijn, worden zij nog met vrucht in handen genomen en vergaan niet onder het stof der bibliotheken om alleen ‘bij een voorjaarsschoonmaak of openbare veiling’ het daglicht te zien. Echter was het eene gelukkige gedachte der Hollandsche maatschappij van F.K. en W. om door eene prijsvraag Kinker meer algemeen in zijne waarde bekend te doen worden, en hierin is zij door deze bekroonde verhandeling grootendeels geslaagd.

Al moge Kinker ‘geen genie’ geweest zijn en ‘het overdreven zou zijn te beweren dat hij gelijk Spinoza of zelfs gelijk Hemsterhuis, met onuitwischbare letteren zijn naam heeft gegrift in de geschiedenis der philosophie,’ of hem ‘met Vondel of Bilderdijk als dichter gelijk te stellen,’ was hij echter een man met de zeldzame gaven van een vlug en diepzinnig verstand en van eene rijke verbeelding bedeeld; ofschoon hij geen nieuw stelsel in de wijsbegeerte heeft gesticht, en geen nieuwen weg heeft gebaand voor het menschelijk denken, heeft hij echter ons in de kennis van de stelsels der nieuwere duitsche wijsbegeerte, bijzonder in dat van Kant, ingewijd en ‘een nieuwen weg’ daarin zoeken aan te wijzen en de leemten daarin pogen aan te vullen; als dichter was hij verdienstelijk, al mogen zijne verzen niet zoo zangerig los en bevallig wezen, als die van andere grootere dichters; kracht en gespierdheid, luim en geestigheid kan men die niet ontzeggen, evenmin als dat hij soms een ‘nieuw licht heeft doen vallen op de geheimen van het menschelijk hart.’

Kinker was volgens de getuigenis van M^{r}. M.C. van Hall een oorspronkelijk man, die iets eigenaardigs had in zijne geheele wijze van bestaan: hij had de waarheid lief met zijn geheele hart. Hij wilde niet leven ‘van’ haar, maar uitsluitend ‘voor’ haar. Vandaar zijne onbegrensde minachting voor al hetgeen slechts op traditie, op conventie steunde, voor al de vooroordeelen van zijne tijd- en landgenooten, zoowel in het godsdienstige als in het staatkundige. Vandaar opende hij zijne letterkundige loopbaan door de uitgave van minnezangen ‘zoo ongedwongen, zoo vrij, dat zij den zinnelijken mensch gedurig strikken spannen.’ Spoedig werd Kinker van een vurig dichter ‘een opgewonden denker.’ Hoewel ook eenigzins door de revolutiekoorts, welke op het einde der XVIIIe eeuw in Europa heerschte, aangedaan, liet zich zijn vrijheidlievende maar tevens onafhankelijke geest nooit door eenige staatkundige partij op het sleeptouw nemen.

In 1802 zong hij den lof van Bonaparte, doch vier jaren later was hij, gelijk zoovelen, geheel van zijne bewondering genezen. Kort voor de aankomst van koning Lodewijk brengt hij een ‘Nachtgroet’ aan zijne vrienden. Dat Nederland nu weldra van de lijst der volken zal zijn uitgeschrapt staat bij hem vast. Lodewijk is slechts een wegbereider; de eens geroemde maar thans gevloekte keizer zal zelf komen. De slag is geslagen, Neêrlands vlag is opgerold. Allen, zelfs de moedigsten, zijn ‘versaagd’ en ter nedergeslagen, Kinker niet. Waar allen deinzen vat hij post. Den dwingeland ten spijt, zwelt zijn lied als ware het een juichtoon, ‘het ruischt ons te gemoet als een onfeilbare prophetic van eene betere toekomst.’

Ondertusschen was Kinker ook als wijsgeer opgetreden. Kant's ‘Kritik der reinen Vernunft’ was eindelijk gelezen en beroemd geworden, Kinker's wijsgeerige geest werd daardoor opgewekt. Toen Paulus van Hemert het plan vormde om de leer van den philosooph van Koningsberg in ons land meer algemeen bekend te maken, stond vooral Kinker hem het ijverigste daarin ter zijde. Hij werd een der voornaamste medewerkers in het ‘Magazijn voor de critische wijsgeerte’ (1799-1801) en zijne bijdragen zijn onder de degelijkste te rangschikken welke daarin voorkomen. Voornamelijk munt zijne ‘Proeve eener opheldering van de kritiek der zuivere rede’ daarin uit, ‘een uitgebreid stuk, hetwerk nog wel in onze dagen mag gelezen worden.’ Zelden beleefde een Nederlander zoo veel eer van zijn werk als deze verhandeling te beurt viel, zij werd door Be Fèvre in het fransch vertaald en door De Gérando zeer geprezen. Toen Destutt-Tracy voor het Fransche Instituut de leer van Kant wilde ontvouwen koos hij Kinker's geschrift tot gids. ‘En hoeveel goeds heeft de gevierde Cousin er niet van gezegd’, voegt de hoogleeraar hierbij, terwijl hij van deze gelegenheid gebruik maakt om ook iets van de hedendaagsche fransche wijsgeeren te zeggen. Wij erkennen met hem dat de lof van De Gérando en het

gebruik dat Destutt-Tracy van Kinker's werk maakte niet veel waarde heeft omdat zij volkomen onkundig waren van het oorspronkelijke geschrift van den Duitschen wijsgeer. Met Cousin schijnt zulks het geval niet te zijn, volgens zijne ‘Leçons sur la philosophie de Kant.’ Wij vatten ook niet regt wat de hoogl. heeft willen zeggen met de uitdrukking ‘dat de vlag van Cousin niet voldoende is om een lading Duitsche philosophie te dekken.’ Waarschijnlijk komt het ons voor dat dit moet beduiden dat zijne voorstelling daarvan niet volledig en wat oppervlakkig was. Zulks is over het algemeen waar bij de Fransche schrijvers als zij over de Duitsche wijsbegeerte spreken, zij is hun meestal tamelijk onverstaanbaar soms door hare ‘buitensporige diepzinnigheid,’ maar meestal door de duisterheid van den stijl der geschriften, die geheel het tegenovergestelde is van den klaren en duidelijken welken de Fransche taal vereischt. Maar deze eenigzins oppervlakkige voorstelling der Duitsche philosophie geeft nog geen regt om Cousin en zijne school alle bevoegdheid daaromtrent te ontzeggen en hem een ‘dilettant’ en zijne volgelingen ‘lichtvrienden’ te noemen die wel ‘voor’ maar niet ‘achter’ de zaak schijnen te zijn.

‘Eerst in den laatsten tijd worden er in Frankrijk mannen gevonden, die zich met hart en ziel op de studie van sommige Duitsche wijsgeeren hebben toegelegd:’ b.v. Henri Taine, met wien de schrijver veel schijnt op te hebben, en ook Edmond Scherer; wij voor ons zouden aan den laatste in dit opzigt boven den eerste verre de voorkeur geven.

‘Maar dezen hebben niet bij Cousin school gegaan gelijk b.v. Saisset, wiens lichtzinnige oppervlakkige beoordeeling van Hegel ieder ernstig wijsgeer tegen de borst moet stuiten.’

Mannen, als Saisset, Damiron, Jules Simon, Jouffroy en vooral Charles de Remusat, die allen tot de school van Cousin behooren, verdienen niet dat men zulk een oordeel over hen uitspreekt, 't welk men dan ook ligtzinnig en oppervlakkig kan noemen. Wij geven toe dat Saisset even als zoo vele anderen, Hegel niet regt heeft begrepen en oppervlakkig over hem gesproken heeft. De duisterheid die hem soms omzweeft maakt dit zeer vergefelijk. Men zegt ook al ligt, indien men eene voorstelling of beoordeeling van een wijsgeerig stelsel aantreft die met ons gevoelen niet overeenkomt, dat de schrijver dit stelsel volstrekt niet heeft begrepen.

Het was ook een der grootste verdiensten der ‘Proeve’ van Kinker dat zij duidelijk was en eene klare voorstelling gaf van hetgeen duister, vreemd en ingewikkeld in de ‘Kritik’ van Kant zelve was voorgedragen. Dat dit bij den Duitschen wijsgeer het geval moest zijn behoeft ons niet te verwonderen: hij moest een nieuwe taal, met technische woorden doorvlochten, voor zijne nieuwe denkbeelden scheppen, waarvoor men zelfs een Lexicon zamenstelde, doch de stijl van Kant is nog helder en duidelijk in vergelijking met die van Fichte, Schelling, Hegel en van

hunne leerlingen, bij wien de ontraadseling soms de moeite der inspanning niet beloont. Volgens den schrijver heeft Kinker echter Kant's Kritiek niet overal begrepen; echter kaatst hij haar door zijnen spiegel in hare hooftrekken zoo naauwkeurig mogelijk terug. Wat kan men meer eischen? Wij zijn van gevoelen dat de schrijvers van het 'Magazijn voor de critische wijsgeerte', Paulus van Hemert, Heumann, Servaes, Schröder, Deiman en Doornik over het algemeen met Kinker de leer van Kant vrij goed begrepen hebben, en dat hunne tegenstanders zoo als Feith en Wyttenbach in het geheel niet tegen hen waren opgewassen.

De invloed der Kantiaansche wijsbegeerte was echter hier te lande kort van duur; de niet zeer bespiegelende geest van onze landgenooten en de druk der tijden waren hiervan de voornaamste oorzaken. Kinker hield echter met zijne wijsgeerige studiën niet op. Hij poogde de kloof welke tusschen de theoretische en de praktische rede bestaat te dempen en daardoor ontstond zijne gewijzigde verhouding tot de Kantiaansche philosophie. Fichte heeft hem nooit kunnen boeijen, des te meer voelde hij zich door Schelling aangetrokken. Na het Kantianisme voor een deel te hebben vaarwel gezegd, ging hij eenigzins over tot het stelsel der identiteit. In deze tweede periode van zijne wijsgeerige ontwikkeling bleef Kinker een even oorspronkelijk denker als hij vroeger geweest was. Terwijl de identiteit van subject en object bij Schelling uitgangspunt was, werd zij bij Kinker het punt der aankomst. Schelling heeft de 'identiteit' als grondbeginsel aangenomen en daaruit geredeneerd; Kinker heeft die als de éénig mogelijke hypothese trachten te bewijzen.

Van 1817 tot 1830 was Kinker professor in de Hollandsche taal, geschiedenis en welsprekendheid aan de hoogeschool te Luik. De tegenstand dien hij aanvankelijk als Noord-Nederlander ondervinden moest maakte weldra voor welwillendheid plaats. Hij genoot zelfs het voorregt eenige goede discipelen te mogen vormen. Had hij vroeger zijne 'Wijsgeerige taalkunde' in het Instituut voorgedragen, hier vond hij tijd en gelegenheid tot het uitgeven van drie deelen zijner gedichten, waarvan de inleidingen doorwrochte en belangrijke verhandelingen zijn, en tot het schrijven van twee degelijke boeken tegen Bilderdijk, 'Brieven over het Natuurregt' en 'Beoordeeling van Mr. Willem Bilderdijk's Nederlandsche spraakleer.' Kinker's scherts in dat laatste boek is goedhartig schoon soms vernietigend, even als zijne wederlegging in het eerste volkomen afdoende geweest was. 'Wanneer sommige sentimenteele christenen, merkt onze schrijver aan, beweren dat zij een schaduw werpt op het karakter des auteurs, zoo toonen zij daarmede dat het hun mangelt aan opregtheid en kracht. Het razen van Bilderdijk daarentegen, die zich een uitmuntend christen waande, baart walging en moet zoo wel uit een zedelijk als uit een aesthetisch oogpunt veroordeeld worden.'

Toen Kinker na de Belgische omwenteling naar Amsterdam teruggekeerd was, bleef hij voor het Instituut ijverig werkzaam en zijne wijsgeerige onderzoekingen onvermoeid voortzetten. Zijn laatste levensjaren besteedde hij bovenal aan eene volledige uiteenzetting van zijne wijsgeerige inzigten, hij, schreef zijn 'Essai sur le dualisme de la raison.' Maar de dood verraste hem voor dat de pers zijn handschrift had kunnen ontvangen, of liever eer dat dit voor de pers geschikt was gemaakt. Hij vertrouwde het aan zijn vriend J.D. Cocheret de la Morinière toe. Het zag in twee deelen in 1850 en 1852 het licht. Wij stemmen volkomen in met het oordeel des hoogl. over dat werk. 'Het zachtste dat men van dit lijvige geschrift zeggen kan is dat het eigenlijk nog niet rijp was om gedrukt te worden. Het is tot in het oneindige in hoofdstukken en paragrafen verdeeld. Het boek is er niet helder maar duister door. De draad der gedachte wordt telkens afgebroken. Kinker's 'Essai' bestaat daardoor uit vele stukken maar maakt geen geheel uit. Het wemelt van tegenstrijdigheden en herhalingen, eene ondoordringbare duisternis ligt over sommige gedeelten uitgespreid. De stijl is huiveringwekkend, nooit werd het Fransch zoo jammerlijk verknoeid. Gapingen werden voorloopig niet aangevuld, geleidelijke overgangen niet aangebragt. Het noodlot heeft gewild dat het handschrift 'en brouillon' werd uitgegeven. 'Cocheret de la Morinière vereerde zijn vriend te hoog om een heiligschennende hand aan diens werk te durven slaan.' (!) Zijn ondoordachte ijver heeft door de uitgaaf noch aan de wetenschap, noch aan Kinker's nagedachtenis een weldaad bewezen. Want het is niet genoeg te zeggen dat de 'Essai' 'moeijelijk' kan verstaan worden, het boek is in den volsten zin des woords 'onleesbaar.' Wie Kinker lief heeft, offere het zonder bedenking aan de 'goden des vuurs,' enz.

In de volgende hoofdstukken gaat de schrijver de werken van Kinker afzonderlijk meer van nabij beschouwen. In zijn eersten tijd vooral beoefende deze de dichtkunst te gelijk met de wijsbegeerte. Wij kunnen niet zeggen dat daardoor zijne dichtstukken aan schoonheid, duidelijkheid en vloeijende liefelijkheid, en door de poëtische voorstelling zijne wijsgeerige denkbeelden aan juistheid en diepzinnigheid gewonnen hebben. Er was een tijd dat Kinker zelfs als vervaardiger van zinnespelen, een getrouw discipel van Kant bleek te zijn. Het tweede hoofdstuk der verhandeling is geheel aan de beschouwing van Kinker's 'Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw' gewijd. Bij al het goede, luimige, geestige en wijsgeerige dat in dit zinnespel doorstraalt is zulk eene allegorische voorstelling zoozeer met den tegenwoordigen smaak in strijd, dat het ons verwonderd heeft hier zoovele bladzijden aan het uitvoerig verslag daarvan gewijd te vinden. Een korte vermelding van inhoud en strekking ware naar ons inzien genoegzaam geweest.

Het hoofdstuk, waarin over het 'wijsgeerig lyrisme' van Kinker gehandeld wordt, is van meer belang. Wie hem als lyrisch poëet wil

leeren kennen neme de drie bundels ‘gedichten’ ter hand, welke hij gedurende zijn professoraat te Luik heeft uitgegeven. In den eersten bundel in 1819 verschenen ontleent de dichter zijn stof uitsluitend aan wijsgeerige bespiegelingen. Het ware der schoonheid, de Toekomst, het Alleven of de wereldziel, God en vrijheid, Wilskracht en deugd, Gedachten bij het graf van Kant, Klaagzang bij het graf van Deiman, zijn de titels der dichtstukken welke er in gevonden worden.

Is het goed dat de wijsbegeerte in het gebied der poëzie worde opgenomen? Deze vraag wordt door Kinker gesteld en beantwoord in eene schoone en uitvoerige inleiding tot dien bundel.

Kinker wil niet dat de dichter door de wijsbegeerte gekortwiekt worde. Het genie, ofschoon niet band- noch teugelloos, wraakt alle eigenlijk gezegde regelen; maar het is juist door de wijsbegeerte zelve dat deze oorspronkelijke vrijheid der kunst boven alle bedenking gesteld wordt. In één woord, het is volgens Kinker de roeping des wijsgeers niet de wetten der aesthetica te ‘scheppen’ maar ze te vinden. Kinker beantwoordt verder de vraag, of de dichtkunst geschikt zij ter behandeling van wijsgeerige onderwerpen, geheel toestemmende: zijn eigen voorbeeld is een bewijs daarvan. Doch dit neemt niet weg dat een duidelijk en krachtig proza hiervoor toch nog beter geschikt is. Paulus van Hemert begreep de zaak ook zoo. De wijsgeer moet in proza spreken, - de dichter kan en mag zijn talent ook omtrent wijsgeerige stoffen oefenen. De poëet mag wijsgeer zijn ‘indien hij kan,’ gelijk Xenophanes, Parmenides, Empedocles, toen het wijsgeerig proza nog niet gevormd was, Lucretius, die het stelsel van Epicurus in een dichterlijken vorm inkleedde, Göthe en Schiller.

Kinker's gedicht ‘Het Alleven of de wereldziel’ toont aan hoe moeijelijk het is een wijsgeerig onderwerp dichterlijk te behandelen.

Wij stemmen het den schrijver volkomen toe ‘dat er eenige schoone wenken, eenige leesbare (?) en treffende episoden in gevonden worden.

‘Het is de vrucht van langdurig gepeins en verstandelijk overleg. Het zweemt soms naar een dissertatie, een studie, eene wetenschappelijke theorie. Eisch niet dat de snaren van uw gemoed getroffen worden,... lees langzaam en herlees, zoo gij begrijpen wilt, raadpleeg vromelijk de noten, welke tot opheldering aan het stuk zijn toegevoegd!’

Hoewel er vele krachtige en zelfs schoone dichtstukken in de drie bundels van Kinker's gedichten voorkomen, ‘bezielt de genius der wijsbegeerte zijne verzen niet onmerkbaar, maar kennelijk zijn zij gevormd om eenige leerstukken aan den man te brengen.’

Wij stellen zijne inleidingen die hij daaraan deed voorafgaan op hooger prijs.

Vervolgens komt de schrijver tot de beantwoording der vraag: ‘Wat is volgens Kinker het schoone?’ Het zal ons blijken, zegt hij, dat in de gebreken zijner poëzie de eenzijdigheid zijner schoonheidsleer zich

afspiegelt'. Kinker was een diepzinnig wijsgeerig aestheticus, die zijn tijd ver vooruit was, en toenmaals in ons land bijna de eenige welke de schoonheidsleer beoefend had. Men vindt zijne gevoelens daaromtrent in eene verhandeling in 1826 onder de gedenkschriften van het Instituut opgenomen, 'Iets over het schoone' scherpzinnig ontwikkeld. Kinker gaat van de zeer juiste gedachte uit, dat het schoone niet met het aangename op ééne lijn mag worden gesteld. De schrijver die hiermede geheel instemt, bejammert het dat Kinker zijne stellingen slechts door redeneringen maar nergens door voorbeelden opluistert, hetgeen zeer zeker veel tot de duidelijkheid zoude bijdragen, en zijne prozastukken meer populair doen zijn; echter zijn zij behalve zijn 'Essai sur le dualisme' etc. daarom geenszins 'duister en stroef' voor hen die met eene wijsgeerige lectuur vertrouwd zijn.

Niet onze aandoening, maar het aandoende voorwerp noemen wij schoon, en Kinker streefde naar de kennis van het objectief schoone. Men ontmoet hier eene belangwekkende tegenstelling van het gevoelen van Voltaire en dat van onzen wijsgeer over dit onderwerp, waarin het losse, geestige, maar oppervlakkige, tegen het diepzinnige en doordachte duidelijk uitkomt. Kinker betoogt dat het schoone een welgevallen inboezemt, welks karakter belangeloosheid is; dat het schoone als zoodanig op algemeen welgevallen aanspraak maakt. Volgens de bepaling van Kant is schoonheid 'de vorm der doelmatigheid eens voorwerps voor zoover zij daaraan zonder voorstelling eens doels waargenomen wordt.' Volgens Kinker is Kant's definitie juist, maar onvolledig.

Kinker wil dat het schoone van ruimeren omvang zij en zoekt het in een zweem van gelijkenis tusschen het stoffelijke en geestelijke. Zijne bepaling is vollediger dan die van zijn meester.

'Wanneer dus Kinker het schoone enkel zoekt in analogie, zegt de schrijver, zoo verwijten wij hem een niet minder wezenlijk kenmerk, de harmonie, over het hoofd te zien.' Hij meent dat door de harmonie buiten rekening te laten, het wezen der schoonheid onvolledig beschreven wordt, en het talent des kunstenaars verkeerdelijk beperkt tot vinding, terwijl geestdrift er evenzeer een onmiskenbaar bestanddeel van uitmaakt. 'Is het niet opmerkelijk, zoo vervolgt hij, dat wij in Kinker's gedichten de gebreken zijner aesthetica wedervinden? Terwijl de geniale kunstenaar zich aan iedere dienst, tenzij die van het schoone onttrekt, draagt Kinker als lyrisch zanger soms te veel de liverei der philosophie. Hij gebruikt zijne poëtische gave als een lantaarn om den wandelaar op den weg der wijsbegeerte bij te lichten. Er spreekt meer vernuft dan geestdrift uit zijn verzen. Zijne beelden zijn krachtig en keurig, maar zijn hooggestemde toon is dikwijls te gemaakt om de reine taal van het gevoel te zijn.' Alles waar, maar men moet daarbij het karakter van den dichter en den aard zijner onderwerpen in het oog houden. Het verwonderde ons tevens hierbij gevoegd te vinden: 'Nogtans zou het een schreeuwend en bespottelijk onrecht zijn Kinker met

zekere soort van beunhazen op ééne lijn te stellen, die beurtelings eene gedachte voor het rijm en een rijm voor eene gedachte zoeken. Neen, zulk een stumpert was hij niet!' Indien het zeker is dat men er steeds bij wint, wanneer men zijne verzen leest, dat zijne ziel gekeerd was naar al wat grootsch en heerlijk is; indien hij wel niet onder de starren van de eerste grootte maar gewis tot die van den tweeden of derden rang kan gerekend worden, komt, dunkt ons, geene vergelijking met 'beunhazen' en 'stumpers' in de dichtkunst te pas.

Het is echter niet te ontkennen dat Kinker's begrip van schoonheid wat te objectief en te verstandelijk van opvatting was, en er het subjectieve, of het gevoel voor het schoone dat in onze ziel huisvest, te veel uit het oog werd verloren. Hij heeft echter de verdienste van de eerste geweest te zijn die de studie der aesthetica in ons land heeft beoefend en die voornamelijk op de dichtkunst heeft toegepast, gelijk hij zulks in zijne bekroonde 'Proeve over de prosodie', deed, waarin hij zich een weg baande, die door niemand voor hem bewandeld was geworden. Zijn boek was een nieuw verschijnsel in onze litteratuur. Ook toont hij op iedere bladzijde in de wereld der Grieksche en Latijnsche auteurs te huis te zijn. Hoe kan de schrijver, die zulks getuigt, dit geschrift dan te gelijk 'een tamelijk vervelend boek' noemen?

Zeer juist wordt door Kinker de taal als 'het bezielde kleed der rede' aangemerkt. Voorts zegt hij: Niet deze of gene spraak maar de taal in het algemeen, als het middel om aan het onstoffelijke denkbeeld een ligchaam, aan de afgetrokkenste bespiegelingen van het denkvermogen een aanschouwelijk en voor de verbeelding kenbaar aanzijn mede te deelen, is de blijvende, en, in het midden der gedurig veranderende vormen, zelfstandige vertegenwoordigster der rede. Dit betoogde Kinker in eene uitvoerige 'schier onleesbare' (?) verhandeling: 'Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen', welke door den schrijver naauwkeurig wordt geanalyseerd. De grove fout van Kinker is, volgens hem, dat hij de denkwijze van den philosooph der 18^{e} of 19^{e} eeuw, als een oorspronkelijk feit van den menschelijken geest beschouwt. Het is waar, de taal wordt hier meer in het afgetrokken op zich zelve, als wel historisch in hare verschillende trappen van ontwikkeling, bij de onderscheidene volken en hoogten van beschaving bezien en de aard daarvan aangetoond. Sommige aanmerkingen van den schrijver mogen van gewigt zijn, 'indien men de hulpbronnen en de scheppingskracht van den geest der menschheid wil leeren kennen, bestudeere men de verschillende taalfamiliën. Kinker volgt in schijn den omgekeerden weg. Daar hij den geest der menschheid meent te kennen, en dien voor eenvoudig, overal voor identisch houdt, dunkt het hem goed, het gevolg uit zijn oorzaak, het mechanisme der menschelijke taal uit de inrigting van den menschelijken geest af te leiden. Zijne onderneming moet natuurlijk mislukken.' Overigens zoekt hij teregt den oorsprong der talen uitsluitend in en bij den mensch. Het grondbeginsel van Kinker blijft

niettemin waar, al is hij onjuist of onvolledig in de toepassing, zijne ‘Inleiding eener wijsgeerige theorie der talen’ zal altijd een merkwaardig geschrift blijven, in een tijd waarin hier te lande nog niets en elders nog zoo weinig aan dit onderwerp gedaan was, en de vergelijkende taalstudie nog naauwelijks geboren was. Hoe men overigens over deze verhandeling van Kinker denken mag, niemand die belang in het onderwerp stelt en in staat is om den gang der redenering te begrijpen en te volgen, zal haar een ‘schier onleesbaar’ geschrift noemen.

Geheel anders denkt de schrijver over Kinker's ‘Brieven over het natuurregt,’ naar aanleiding van Mr. Willem Bilderdijk's ‘Korte ontwikkeling der gronden van het natuurrecht en daarbij gevoegde zielkundige verhandelingen.’ Dit is, zegt hij, een boek ‘dat men nog in onze dagen met vrucht en genoegen lezen kan.’ De eerste helft van dit ‘flink geschreven’ werk is gewijd aan de bestrijding van onzen beroemden dichter, terwijl de auteur ons in het tweede gedeelte zijn eigene meeningen aangaande de punten in geschil kennen doet. Reeds bij den aanhef verklaart Kinker dat hij de stellingen van Bilderdijk als zeer gevaarlijk beschouwt, te meer daar zij door het gezag van dezen dichterlijken wijsgeer (?) krachtig gesteund worden; dit bewoog hem dan ook dwalingen te bestrijden, ‘welke anders misschien geene wederlegging behoefden.’ Deze voorloopige schatting van Bilderdijk's gevoelens wordt door Kinker grootendeels voortreffelijk geregtvaardigd, en het gevaar aangetoond, dat valsche beschouwingen aangaande natuurregt en zedeleer kunnen dreigen. In alle opzigten had hij hierin gelijk. De eerste vraag, welke in het natuurregt voorkomt, is die naar den grondslag, naar het fundament des regts. Als bron des regts wijst Bilderdijk op de ‘behoefte’, daarom noemt Kinker zijn stelsel spottend, ‘een behoeftig natuurregt.’ Het kon hem ook niet ontsnappen dat zulk een stelling uit Hobbes was ontleend, en een staat van oorlog predikte, die Bilderdijk door een tweede beginsel, namelijk de ‘behoefte’ om wel te doen, zooals zij bij ouders, die om te gehoorzamen, zooals zij bij kinderen bestaat, wil lenigen. Kinker daarentegen beweert naar ons inzien met regt, dat men de neigingen, de behoeften buiten rekening moet laten om tot het begrip van pligt te komen. Doch zijne bedenking is ook, wat de hoofdzaak betreft, volkomen juist: indien behoefte en pligt, behoefte en regt woorden van eenerlei beteekenis zijn, waarom dan verschillende benamingen voor eene en dezelfde zaak? Kinker's voortreffelijke polemiek overtuigt ieder dat Bilderdijk zijn natuurregt op een zandgrond heeft gebouwd. Hoe Kinker zelf over het natuurregt heeft gedacht, hierop heeft de schrijver nog al eenige aanmerkingen te maken, die voornamelijk daaruit voortspruiten dat hij op een geheel ander standpunt staat dan de kantiaansche wijsgeer. Het zijne is het empirische, dat alle kennis uit de ervaring afleidt, zelfs ook op het zedelijk gebied, terwijl Kinker het ‘regt’ uit het onvoorwaardelijk pligtgebod doet voortkomen. In plaats van slechts ons eigen belang na te jagen, moeten

wij bevorderen hetgeen strookt met de orde der wereld waarin wij leven. Dat gebiedt de rede. Wij zien volstrekt niet in dat de redelijke belangstelling in deze orde niet anders zoude zijn dan eene ruime utiliteitsleer en dat hier Hobbes en de leerling van Kant elkander de hand zouden reiken.

Men kan echter niet loochenen, dat aan de begrippen van pligt en regt dat van eene aan den mensch eigene sympathie voor het welzijn zijner natuurgenooten en de eerbiediging van de regten van anderen zich paart. De mensch is geen enkel redelijk maar ook een gevoelig wezen. Doch daaruit volgt nog niet, dat deze sympathie en niet de belangelooze gehoorzaamheid aan het pligtgebod en het redelijk gevoel van regt, den eigenlijken grondslag van pligt en regt eenigzins zoude uitmaken. Wij kunnen ook niet ontveinzen, dat Schiller gelijk had toen hij zeide: ‘In de zedeleer van Kant is het denkbeeld van pligt met eene hardheid voorgedragen, welke alle gratiën wegjaagt’, maar het is overdreven, als hij daarbij voegt ‘en een zwak verstand ligt in de verzoeking zoude brengen, op den weg van een duistere en monnikachtige ascese de zedelijke volkomenheid te zoeken’ en Kant ‘den Draco zijner eeuw’ wil noemen.

De staatsleer heeft met die des regts de naauwste betrekking. Zij rust daarop en komt er onmiddellijk uit voort. De schrijver heeft op de voorstelling van Kinker daarvan twee bedenkingen: ‘Wel is het waar, dat het volkenregt zedelijke ligchamen (de verschillende staten) beschouwt alsof het zedelijke personen waren, maar de ervaring leert niet dat het volkenregt door die natiën het best in praktijk wordt gebragt waar de uitvoerende magt in de handen van één individu berust.’ Dat Kinker een algemeen statenverbond en een wetboek wil, waarin de wederzijdsche regten en pligten van de leden des bonds zijn beschreven, te regt merkt de schrijver hierop aan, dat een wetboek onvruchtbaar is, wanneer geen regtsmagt bestaat om de overtreders te straffen en de onwilligen tot gehoorzaamheid te dwingen. De verschillende staten zijn onderling, niet zooals de individuen in een regts- maar in een natuurtoestand, waarin alleen het regt van den sterkste zich kan doen gelden. Wij duiden het dan ook den schrijver niet ten kwade, wanneer hij beweert dat Kinker's bespiegelingen over ‘stellig volkenregt’ in Utopia te huis behooren.

De schrijver der bekroonde verhandeling is zeer uitvoerig om de leer van Kinker aangaande de categoriën uit een empirisch standpunt te wederleggen. Hij had daaraan zooveel bladzijden niet behoeven te besteden, uithoofde van dit standpunt zelf. ‘Tot dusverre had men aangenomen dat ons weten zich naar de voorwerpen rigt. Kant wilde beproeven of men beter vooruit zou komen met de veronderstelling dat de wereld der verschijnselen zich rigt (in onzen geest) naar de wetten van ons kenvermogen.’ Men ziet het: deze theorie is in lijnregte tegenspraak met hetgeen door de school wordt geleerd, aan wier hoofd Mr. C.W.

Opzoomer staat. Volgens de Utrechtsche wijsbegeerte weet de mensch niets van zich zelven, maar heeft hij al zijne kennis uitsluitend aan ervaring te danken. Kinker daarentegen beweert gelijk Kant, dat het den mensch onmogelijk zou zijn te denken noch te ervaren, indien er niet, onafhankelijk van alle ervaring en vóór alle denken, begrippen in zijn geest waren aangelegd, welke door hem, meestal onbewust, op de duizenderlei indrukken van gemoed en buitenwereld worden toegepast. Het is verder het doel niet van den schrijver om de leer der 'zoogenaamde aangeboren begrippen' volledig te wederleggen, vooreerst, omdat dit reeds door het hoofd van de Utrechtsche school op eene zóó afdoende wijze gedaan is, dat nog niemand op dit terrein tegen hem eenig argument heeft ingediend (?), en ten andere omdat Kinker eenvoudig als bewezen onderstelt dat er categoriën zijn: hij neemt de leer van zijn meester over zonder redenen van eigen vinding te vermelden, die hem daartoe dringen. Hij is dus in hetzelfde geval als de schrijver der verhandeling. Hij vindt de gronden die Kant voor het bestaan van ruimte en tijd als vormen der zinnelijkheid en die der verstandscategoriën als vormen van het denken aanvoert, evenzoo geldend om ze aan te nemen, als de schrijver die van M^{r}. Opzoomer om ze te verwerpen.

Wij zullen niet herhalen wat wij daaromtrent reeds in de vorige artikelen hebben gezegd. Het zij genoeg hier te herinneren, dat de ervaring ons alleen kennis kan doen verkrijgen van de bijzondere feiten, maar dat wij niet kunnen aannemen dat zij die feiten tot denkbeelden en begrippen zoude kunnen verheffen, eenheid in de verspreide gedeelten van onze kennis zoude kunnen doen ontstaan, de ontelbare verschijnselen, naast elkander in de ruimte en achtereenvolgend in den tijd plaatsen, zoo deze vormen onzer zinnelijke aanschouwing en de categoriën des verstands niet aan onzen geest eigen waren, die wij op de indrukken welke wij van de buitenwereld ontvangen, onbewust of bewust, toepassen.

Het laatste hoofdstuk, 'Dualisme en Monisme' getiteld, is het belangrijkste der geheele verhandeling, omdat daarin het wijsgeerig systeem van Kinker aan eene opzettelijke kritiek onderworpen wordt. In het vorige zagen wij hoe die wijsgeer de reeks der categoriën een voor een doorloopt en ze niet slechts in de gegevens van den uitwengen, maar ook in dien van den inwendigen zin verwezenlijkt vindt. Hij heeft daar eene kloof trachten aan te vullen die volgens zijn gevoelen in Kant's Kritiek der zuivere rede bestond. De rede tracht naar eenheid, hierom kon Kinker op het standpunt van het dualisme niet blijven staan. De schrijver keurt het af dat deze 'a priori' vaststelt dat er slechts ééne soort van realiteiten, slechts ééne soort van wetten kan bestaan. Volgens hem is het wijsheid dat men nederig zich plaatse op de schoolbanken der ervaring en zoo vele realiteiten aanneemt als zij ons vertoont.

Kinker poogt vervolgens de wijzen waarop de materialisten en spiri-

tualisten deze eenheid in hunne wereldbeschouwing hebben trachten te bereiken, in het licht te stellen. Zij komen tot een volstrekt materialisme, dat niets dan stof, of tot een idealisme dat niets dan geest ziet. Hij wederlegt verder deze beide stelsels, waarop de schrijver de grondige aanmerking maakt, dat hetgeen Kinker spiritualisme noemt eigenlijk idealisme is. 'En toch is het zonneklaar, zegt de schrijver, dat, zoo lang wij namelijk op het terrein der phoenomena blijven, er buiten materialisme en idealisme geen keuze is.' Het dualisme grijnst de rede allerwege aan.

Kinker vermeent dat men door de leer van Kaut zich van dit dualisme kan verlossen, namelijk door het onderscheid tusschen de 'phoenomena' en de 'noumena'. Phoenomena zijn niet de dingen zelven, maar de verschijnselen daarvan volgens de wetten van ons kenvermogen in ruimte en tijd opgevat. Al ons aanschouwen, al onze wetenschap is dus in zekeren zin 'schijn.' Kenden wij de dingen zoo als zij 'zijn', vielen de 'noumena' binnen ons bereik, zoo zoude onze rede bevredigd en het dualisme gelijk een nevel opgelost zijn.

De schrijver vraagt verder, of Kinker op zijn standpunt regt had om vast te stellen dat achter de oppervlakte der phoenomena noumena schuilen? Wij moeten deze vraag, waarvan alles afhangt, toestemmend beantwoorden. Reeds in de eerste dagen van het wijsgeerig denken hebben scherpzinnige mannen begrepen dat wij de dingen der wereld niet kennen gelijk zij op zich zelve en onafhankelijk van onze waarneming bestaan; zulks was bereids het geval met Democritus, volgens de getuigenis van Sextus Empiricus. De gevoelens van Descartes, Malebranche en Spinoza worden bij deze gelegenheid te berde gebragt, en ter loops de juiste opmerking gemaakt dat bij den laatst genoemden wijsgeer de oorsprong der identiteits-philosophie moet gezocht worden. 'De onsterfelijke verdienste van Spinoza is, volgens den schrijver, zijne ontwikkeling van de leer der hartstogten, niet zijn vermetel aprioristisch monisme.' (?)

Locke, in wiens stelsel zich merkbaar de invloed van den grooten Baco de Verulam bespeuren laat, onderscheidde en trok eene scherpe grenslijn tusschen de secundaire en de primaire eigenschappen der dingen. Er is bij hem dus eene toenadering tot de beschouwing van Kant, maar het groote verschilpunt tusschen beiden is, dat volgens dezen het 'noumenon' = X, volgens Locke = materie is.

'Kant stelt de mogelijkheid, dat wat ons materie schijnt, in den grond der zaak geest zij. Locke stelt de mogelijkheid dat, wat ons geest schijnt, in den grond der zaak materie zij, zoo als hij het ook mogelijk achtte dat de stof denken kon.' Indien Kant, zoo als men over het algemeen ten onregte beweert, de vader van het tegenwoordig scepticisme en idealisme is, omdat men hem verkeerd begrepen heeft of wil begrijpen; zoo is Locke voorzeker als de grondlegger

van het tegenwoordig empirisme en materialisme aan te zien, even als dat hij die van de leer van Condillac en het materialisme der XVIIIe eeuw was.

Zullen wij het stelsel van Fichte in zijne oorspronkelijke gedaante voor de volkomen ontplooijing van de ‘Kritik der reinen Vernunft’ houden? Voorzeker ja, antwoordt de schrijver. Wij antwoorden, neen, omdat Fichte de ‘noumena’ op zij stelde, kon hij zeggen: alle dingen hebben slechts werkelijkheid in onze voorstelling; maar Kant heeft altijd het wezenlijk bestaan der dingen op den voorgrond gesteld, slechts aangetoond dat wij die niet kunnen kennen zoo als zij werkelijk zijn. Echter is het niet te ontkennen dat Kinker, die zich volstrekt met de leer van Fichte niet kon vereenigen, eenigzins naar die van Spinoza en Schelling overhelde. Herhaaldelijk dringt Kinker er evenwel op aan, dat men de verschilpunten tusschen hem en Schelling wel in het oog houde. Zonder hierbij stil te staan, vraagt de schrijver, of Kinker's hypothese van ‘la réalité noumenale instinctive’ eene bevredigende oplossing mag heeten van den onderstelden strijd tusschen de twee zijden der phoenomenale wetenschap. Zijn antwoord daarop is: neen! Maar wat verstaat Kinker, door ‘la réalité noumenale instinctive?’ Is het niet die hoogere eenheid waarin de tegenstrijdigheid van vrijheid en natuurdwang, doelmatigheid en werktuigelijkheid in de noumenale wereld opgelost worden, zonder dat men daarom genoodzaakt is een ‘onpersoonlijken’ God - en eene instinktmatige ontwikkeling der wereld aan te nemen? Doch de schrijver wil Kinker niet met buitensporige gestrengheid bejegenen. Mannen, even scherpzinnig, even geleerd als hij, zoo als Schopenhauer en Herbart, zijn tot even groote dwalingen vervallen. Wij zullen thans niet onderzoeken, of de schrijver de diepzinnige bespiegelingen dezer drie mannen wel altijd goed heeft begrepen.

Wij moeten erkennen dat de pogingen, welke Kinker aangewend heeft, om tot eenheid van kennis te geraken, evenzeer als die van Fichte, Schelling en Hegel, zijn mislukt, omdat zij allen van de ware methode van Kant zijn afgeweken; waardoor zij tot het idealisme en het pantheïsme vervallen zijn, even zoo als men door het eenzijdig empirisme gevaar loopt tot het materialisme te geraken, wat wij reeds zoo dikwijls aangemerkt hebben. Wat is wijsbegeerte, volgens de laatste opvatting van Kinker? Zij is het streven naar heldere, grondige kennis. Maar hoe, aldus gaat hij voort, zou de ervaring de bron van heldere kennis kunnen zijn? - De ervaring toont ons niet wat de dingen zijn. Zij onderrigt ons slechts aangaande de wijze waarop de dingen ons verschijnen... Niet de ervaring, maar de rede is het orgaan van den echten wijsgeer. Zoo heeft het reine denken geen ander object dan het universum (het absolute) zelf, zoo is het doel der wijsbegeerte de kennis der noumenale wereld als eenheid beschouwd. Uit deze eenzijdig rationele opvatting moest natuurlijk een

monisme voortvloeijen, dat tot de pantheïstische vereenzelving van God met het heelal leidde. De ervaring moet het uitgangspunt der wijsbegeerte blijven, wil zij niet in eene onvruchtbare hespiegeling uitloopen, maar alleen en uitsluitend kan de ervaring de ware methode der philosophie niet uitmaken, zij is slechts middel maar geen doel.

Hoe onze schrijver over Kinker's identiteits-philosophie denkt doen ons de volgende uitdrukkingen kennen: ‘Hare waarde niet slechts uit een litterarisch, maar ook uit een wetenschappelijk oogpunt is gelijk ‘nul.’ Kinker versmaadde op de betrekkingen der dingen zijn oog te vestigen (?); hij achtte zich geroepen den schoot van het absolute te peilen -... In Nederland, hopen wij, zal het thans wel niet meer noodig zijn aan te toonen dat de kennis van relaties de eenig mogelijke kennis is (?). Zelfs in Duitschland spoeden de dagen voorbij, waarin het denken met eene soort van geestelijke dronkenschap scheen gepaard te gaan!’ Men is er ook even wars van het overdreven empirisme en materialisme als van ultraspeculatieve philosophie geworden en men komt er meer en meer op de kritische methode terug.

Wij zien in de bekroonde verhandeling van den hoogleeraar van der Wijck eene welgeslaagde poging om den verdienstelijken Kinker, als dichter, taalkenner, regtsgeleerde en vooral als wijsgeer te doen kennen; konden wij het niet in alles met den schrijver eens zijn, zoo sproot dit meestal voort uit het verschillend standpunt waaruit hij in tegenstelling van Kinker en ons de wijsbegeerte beschouwt. Wij erkennen echter dat, met inachtneming van dit onderscheid, de schrijver een groote dienst aan onze wijsgeerige letterkunde gedaan heeft, door een man in zijne veelvuldige en - zoo verschillende talenten te schetsen, op wien ons vaderland, al mogt hij dan, volgens zijn oordeel, geen ‘genie’ geweest zijn, als een uitstekend geleerde, krachtig en gespierd dichter, groot taalkenner en diepzinnig wijsgeer, roem mag dragen, en van wien zelfs een ijverig aanhanger van de empirische methode niet nalaten kan met onderscheiding en achting te gewagen. De heer van der Wijck heeft door zijne verhandeling, zoo niet in alle, toch in vele opzigten, de helaas! te weinige beoefenaars der wijsgeerige studie in Nederland aan zich verpligt.

J.A. BAKKER.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der keizerlijke universiteit.

XI.

Onderwijsvrijheid. - Guizot in 1833. - Het katholicisme en de kleine seminariën. - De Martignac in 1828. - Art. 69 der Charte. - Louis Philippe. - De Montalembert. - Villemain in 1841. - Verzet der geestelijkheid, motieven, wensch naar absolute onderwijsvrijheid. - Petitiën, brochures tegen 't monopolie der Univ., opruijing der mindere geestelijkheid door de hoofden. - Villemains ontwerp van 1844 zoekt te bemiddelen. - Cousin, Rossi, De Montalembert - Thiers. - De Jezuïten. - Onderhandelingen te Rome. - Pio Nono. - De Salvandy in '47.

Een hoogst merkwaardig punt in de geschiedenis der Universiteit, dat ik hier niet met stilzwijgen mag voorbijgaan, is de onderwijsvrijheid.

Ten bewijze dat geen schaduw zelfs van vrijheid in 't *Middelbaar* onderwijs bestond, haal ik enkele artikelen aan uit de wet van 1808.

'Een institution of pension kon slechts met verlof van den grootmeester worden geopend. Het wordt naar een door dezen verstrekt reglement bestuurd.

De institutions mogen, in steden die een collége bezitten, slechts onderwijs geven in de elementen die niet op het collége worden gedoceerd; wat op het collége wordt gedoceerd mogen zij alleen repetéren.

De pensions mogen in hun onderwijs niet verder gaan dan de classe de grammaire; zij moeten, in steden waar een lycée of gemeentecollége bestaat, hunne kweekelingen onder het opzigt van een der leeraren naar de lessen van het collége zenden.

Geen particuliere school mag leerlingen boven de 9 jaren aannemen, zoolang het collége der stad zijn vol scholierental niet heeft bereikt.' - En zoo was het ook in het *hoogere*, hetwelk nog onlangs door een Fransch auteur werd behandeld(*).

In 't *Lager* onderwijs was het anders gesteld.

Napoléon had het volkomen verwaarloosd. Terwijl hij voor de middenklasse der burgerij alles deed, deed hij voor de mindere klasse niets. Met zijn krijgsmansoog beschouwde hij de groote menigte als soldaten, als werktuigen die door 't beleid van gene moesten worden opgesteld

(*) In de Revue Moderne (Germanique et Française) van 1 April '65 zegt: A. Morel (in zijn opatel 'de l'enseignement supérieur en Erance') 'L'Université naquit. De même qu'il s'emparait de tons les services, l'Etat se déclara seul juge, plus encore seul maître et dispensateur du haut enseignement. On ne pouvait écrire saus sa permission; on ne put parler publiquement qu'après lui avoir donné des gages. Sur toutes les lèvres qui voulaient s'ouvrir, il commença par marquer l'empreinte de son anneau, et celles-là seulement eurent le droit de n'être plus muettes, auxquelles il disait: 'Ouvrez-vous.'
'Telle est la tradition qui de 1818 à 1865, s'est conservée presque intacte; elle n'a été interrompue que par intervalles, dans les crises passagères où le pouvoir a disputé sa vie aux soulèvements d'un peuple bientôt ramené à l'obéissance, comme les sujets d'Éole sont reconduits sous le sceptre de leur roi.'

en gebruikt. Napoléon was te veel monarch, te veel autocraat om in 't volksonderwijs den zuurdeesem te zien die, beter dan bajonetten ter beteugeling van den tuimelgeest, de groote massa, ten zegen der maatschappij, met zijn geest moet doortrekken. - De universitairen zagen met minachtende voornaamheid op de lagere scholen neer; officiëel vergeten, was het lager onderwijs schier uitsluitend in de handen der geestelijkheid, in 't bijzonder lieten zich de ‘broeders der christelijke scholen’ (eene congregatie reeds in 't midden der vorige eeuw door den abt de la Salle gesticht) en nog 9 andere broederschappen aan 't volksonderwijs gelegen liggen. Het heeft dan ook de 25 eerste jaren van 't bestaan der Universiteit den druk van 't monopolie schier niet gevoeld, en toen Guizot den 18 Junij 1833 zijne groote wet op het lager onderwijs schonk, had hij daarbij vooral ten doel om den leeken, wier onderwijs slechts onder de hoede van 't groote genootschap ‘pour l'encouragement de l'instruction primaire’ gedijen wilde, langs wettigen weg toegang tot de betrekking van onderwijzer te geven. Het vrijelijk openen van scholen wordt voortaan slechts afhankelijk gemaakt van een bewijs van kunde en van zedelijk gedrag. De commissiën, die deze bewijzen afgeven, zijn zamengesteld uit mannen die de verschillende belangen en standen der maatschappij vertegenwoordigen, de ambtenaren den staat, de geestelijken de kerk, de gemeenteraadsleden en notabelen de burgerij, en de staat heeft een voortdurend regt van toezigt en verbod. Guizots wet, grootendeels het werk van den onvermoeiden Cousin, werd in 1833 met grooten bijval aangenomen en gaf tot geenerlei beklag van den kant der geestelijkheid aanleiding.

Terstond daarop zette zich Guizot aan het werk om de vrijheid ook op 't gebied van 't middelbaar onderwijs te vestigen. Hetzelfde beginsel vasthoudende, wilde hij haar ook hier, onder waarborg van wetenschappelijke en zedelijke bekwaamheid planten, terwijl de universiteit als de natuurlijke representante des staats, op het vrije onderwijs zou toezien. Zijn wetsontwerp liet de geestelijke seminariën onaangeroerd, omdat zij overeenkomstig hunne bestemming tot het opleiden van aanstaande geestelijken waren beperkt; slechts tegen de onwettige congregatiën, d.i. tegen de Jezuïten, bevatte het voorzorgsmaatregelen. Guizots ontwerp lokte een der schitterendste discussiën van die dagen uit, maar nog geen der hartstogten die later bij hetzelfde onderwerp allerwege opvlamden. Men hield schoone redevoeringen over humaniora en realia; maar niemand beproefde het, de onderwijsquaestie tot het wekken eener politieke agitatie aan te grijpen. De voorwaarden aan de vrijheid gesteld, werden allezins billijk geacht, en niemand vond het ongehoord, dat de docent eener middelbare school een wetenschappelijk examen moest hebben afgelegd, of dat de faculteiten dat examen afnamen. Ook de geestelijkheid noemde dat alles toen nog niet overdreven of illiberaal: zij gevoelde nog geen kracht genoeg om zich over de perken van verstand en redelijkheid heen te zetten.

Ongelukkig voor Frankrijk kwam Guizots wet, door een verandering van ministerie, niet in de Pairskamer. Ja, het was wezenlijk te betreuren dat de belangrijke quaestie toen niet is afgehandeld geworden, voordat hartstogten en overdreven eischen van weerskanten hare natuur veranderd, en hare oplossing oneindig moeijelijker hadden gemaakt: het probleem, zuiver opgevat, was de vereeniging der vrijheid met de eischen der wetenschap en der openbare orde; nu werd hare oplossing het eindvonnis na een vinnig pleidooi van den geest des nieuwen tijds met de oude clericale heerschzucht.

Trouwens sedert 1789, toen de kerkelijke en wereldlijke zwaarden werden gescheiden, is het katholicisme met den openbaren geest in voortdurenden strijd geweest. Heeft het zich onder de restauratie een wijl met de regering verzoend, het was met een koningschap dat zelf den geest der natie en de eischen des tijds miskende. Vruchteloos mogt Dupanloup in meesterlijke taal het verwijt van een staatkundig vijandigen geest afwijzen; de feiten die plaats grepen, de gezindheden door de hooge waardigheidsdragers der Kerk in woorden en geschriften geuit, deden de billijke vraag in den boezem der natie rijzen, of wel de jonge geestelijken verstandiger dan hunne grijze aanvoerders zouden zijn? De legitimistische familiën zonden hare zonen bij voorkeur naar een geestelijk seminarium, wetende dat hun daar, bij een godsdienstige opvoeding, de staatkundige antipathieën, haar boven alles dierbaar, werden ingeprent. Uit het groot aantal jonge Carlisten die de scholen van den clerus bevolken, kan men den geest beoordeelen die er in die inrigtingen heerscht.

Art. 11 van het Concordaat, door Napoléon met den Paus gesloten, luidde:

'De bisschoppen kunnen een seminarie voor hunne dioecese hebben, zonder dat zich echter de regering tot dotatie verbindt.' Dit artikel gaf regt op 1 seminarie voorbereidend voor den geestelijken stand, het groote seminarie, met de hulpscholen, waarin de clerici 'a puerilibus exordiis' tot aan de intrede in de geestelijke loopbaan voortdurend onder geestelijk opzigt stonden.

Wat was nu de taktiek der geestelijkheid? - Tegelijk met de groote seminariën stichtte zij aan alle oorden des rijks zoogenaamde 'écoles secondaires ecclésiastiques' of 'petits séminaires,' die zij voorgaf onderdeelen der groote seminariën te zijn, doch die inderdaad inrigtingen waren, waarin ook andere knapen dan aanstaande clerici werden gekweekt.

Napoléon dit bevroedende bepaalde, in 't belang van 't onderwijs, bij een decreet van 1810, dat de kleine geestelijke scholen zouden staan onder het toezigt en 't beleid der algemeene onderwijsmagt.

Met de Restauratie echter hield deze afhankelijkheid op. Bij eene ordonnantie van 1814 werden de geestelijke scholen onder het toezigt der bisschoppen geplaatst. Snel stegen zij tot een hoogen trap van bloei en luider werd allengs de klagt der universitairen, dat zij, ontrouw aan hare bestemming, om welke haar groote voorregten waren geschonken,

een groot deel van 't leeken-onderwijs aan zich hadden getrokken. Immers terwijl het aantal kweekelingen der groote seminariën niet bijzonder was toegenomen, was, van 1821 tot 1826, het leerlingental der kleine seminariën meer dan verdubbeld: een voldingend bewijs dat velen daar onderwijs genoten met geheel andere dan kerkelijke bedoelingen.

Wat dus het universiteits-monopolie, zelfs onder het clericale hoofd, niet wettig toeliet, dat trok de geestelijkheid, door hare seminariën voor 't opvoeden der wereldlijke jeugd te gebruiken, zijdelings aan zich; ja had zij op dezen weg, met behulp der weder binnengeslopen Jezuïten, kunnen voortgaan, dan zou haar het monopolie weldra niet meer drukkend zijn geweest, zij zoude het, integendeel, harerzijds hebben verstikt. Maar de liberale reactie, die sedert 1826 krachtig voorwaarts ging, en wier eerste vrucht het vrijzinnig kabinet de Martignac was, verleende, ook in 't openbaar onderwijs, den liberalen een voorloopige zege. De seminariën werden tot het oorspronkelijk doel hunner stichting door de ordonnantie van 1828 teruggebragt. Art. 1 luidde:

'Het aantal scholieren der geestelijke scholen zal in elke dioecese, in overeenstemming met eene door den Minister van Eeredienst aan te bieden lijst, worden bepaald. Het getal der kweekelingen van al deze scholen te zamen zal echter niet meer dan 20,000 mogen bedragen.

Art. 3. Geen externes worden aangenomen.

Art. 4. Van hun 14de jaar af moeten alle kweekelingen het geestelijk gewaad dragen.

Voorts werden 8,000 toelagen van 150 fr. voor de kweekelingen der geestelijke seminariën bestemd; maar bij eene andere ordonnantie alle leeraren en beambten tot de onderteekening der 4 artikelen van de Gallikaansche Verklaring van 1682 verpligt alsmede tot de verzekering onder eede, dat zij tot geen verboden congregatie behoorden.

Het spreekt van zelf dat de geestelijkheid in deze ordonnantiën alles, behalve het millioen, verwierp. Niettemin kregen zij kracht van wet; maar niettemin duurde, ofschoon beperkt, de mededinging voort. En hoe krachtig zij was, kan blijken uit de statistieken die van een groep van 3500 kweekelingen slechts 1400 als werkelijk tot de theologie overgaande, opgaven. Gesteund door milde giften en collectes (vooral toen eerlang het millioen van staatswege werd ingehouden), lokten de kleine seminariën door gratis onderwijs: zij hadden geen jaarlijksche som voor het regt van schoolhouden, zooals de leekescholen, uit te keeren; de kweekelingen dezer laatste moesten eene universiteits-belasting, te Parijs van 116, in de provinciën van 54 fr., opbrengen; de seminaristen daarentegen en hunne leeraren waren vrij: velen kwamen zoo op de seminariën die geen geestelijken worden zouden, terwijl, zooals gezegd is, het partijbelang der Carlisten hun aanhoudend de élite der legitimistische jeugd toevoerde.

De ordonnantiën van 1828 vormen het uitgangspunt eener nieuwe orde van zaken. De neerlaag deed de rijen der ultramontanen zeer aan-

groeijen, zoodat zij weldra niet meer eene fractie der geestelijkheid, maar de gansche in hare almagt bedreigde katholieke partij vertegenwoordigden, en zij verkropten niet werkeloos den slag, die hen weder weêrloos tegenover de universiteit plaatste. Bragt de Julijrevolutie een nieuwe dynastie op den troon en een nieuwe *Charte* aan het volk, wier 69ste artikel - als waarborg tegen de voortdurende priesterheerschappij - eene wet op het openbaar onderwijs en op de vrijheid van onderwijzen beloofde; deze belofte werd, tot groote verbazing der liberalen, juist door de geestelijkheid aangegrepen tot het herwinnen barer verloren heerschappij.

De eerste tijd na de Julijdagen is echter voor klagten der geestelijkheid over verkorting harer regten niet geschikt, en hare hoofden hebben verstand genoeg om te wachten op een gunstiger uur. Bovendien is het, in de 17 jaren die sedert 1830 verliepen, aan de gematigde staatkunde van Louis-Philippe gelukt, in den boezem des volks meer en meer den hartstogt te bedaren: het fanatisme, dat tegen de overdreven eischen niet alleen, maar zelfs tegen de regtmatige werkzaamheid van den clerus woedde, heeft gaandeweg bij het volk voor een billijker, ja vromer gezindheid plaats gemaakt, en de kerken, vroeger verlaten, kunnen allengs de toehoorders schier niet bevatten. De geestelijkheid ziet dat het volk haar weder te gemoet komt; maar zij ziet niet genoeg in, hoeveel tot dien gelukkigen terugkeer juist dit heeft bijgedragen, dat zij langen tijd, door de omstandigheden bekneld, aan allen clericalen overmoed en alle ultramontaansche neigingen, ja zelfs aan haar billijke aanspraken het zwijgen had opgelegd. Gedurende 12 jaren hadden de bisschoppen (naar wie zich de mindere clerici rigten) zich tot hunne dioecesen, tot de bediening van hun geestelijk ambt bepaald, en zij waren daardoor geëerd bij hunne biechtelingen, schoon dan ook der groote wereld onbekend geworden. Ziedaar wat hun weêr geloovigen toebragt, omdat deze zeker waren bij hen misoffer, predikatie en gebed te vinden en ruste van de stormen des uiterlijken levens. ‘De kerk was weêr een toevlugtsoord geworden’ - gelijk een Pair zich uitdrukte - een asyl, welks rust niet had moeten worden verstoord.’ Jammer maar, dat de geestelijkheid zelve dit niet inzag en dat zij eerlang door dwazen ijver zich zelve meer afbreuk deed dan alle regeringsmaatregelen dit vermogten.

Dat het 69ste artikel in de Charte slechts als waarborg tegen geestelijken invloed was opgenomen, blijkt duidelijk uit de omstandigheid dat geen der liberale partijen in het Parlement of der publicisten, in de eerste jaren na 1830, op de naleving dier belofte aandrong. Zeker, de onderwijsvrijheid is een werkelijke, waarachtige behoefte; maar zij werd als zoodanig in Frankrijk in hare volle beteekenis niet gevoeld. En zoodra het liberalisme zich van het schrikbeeld der geestelijkheid bevrijd zag, liet het onbezorgd de onderwijsvrijheid sluimeren.

De eerste pogingen om de belofte der Charte in vervulling te doen treden, gingen uit van drie talentvolle, zeer overmoedige leden der

clericale partij, op een tijdstip toen deze over het geheel nog in onmagt en vreeze nederlag. Het is bekend, hoe in 1831 de toen nog ultramontane *de Lamennais*, na in het dagblad *L'Avenir* ook de vrijheid van onderwijs tot een tekst voor gloeijende, geestige opstellen tegen de nieuwe regering te hebben gekozen, met den beroemden Dominicaner *Lacordaire* en den jongen opgewonden *de Montalembert*(*), zonder vergunning der regering, eene zoogenaamde 'vrije school' stichtte, die door de politie gesloten werd en tot een bekend proces voor de kamer der Pairs aanleiding gaf, - een proces waarin wel is waar de aangeklaagden werden veroordeeld (28 Junij 31), doch waarbij tevens door alle partijen werd ingezien, dat het universiteitsmonopolie eindigen moest.

Dit eindigde, zooals gezegd is, in 1833 voor 't lager onderwijs, waarin Guizots wet het beginsel der vrijheid in toepassing bragt. Voor het middelbaar onderwijs bleef zijn gelijksoortig wetsontwerp - gelijk wij gezien hebben - een 'projet non discuté de la chambre des Pairs'; en toen na meerdere slechts beloofde, niet ingediende oplossingen van het nieuwe vraagstuk, *Villemain* in 1841 een nieuw ontwerp aanbood, bleef de geestelijkheid niet meer eenvoudig toezien, maar deed in veelvuldige klagten kond, dat de zaak haar aanging. Ten einde haar niet van te voren een onbillijk verwijt van 't beginnen der polemiek te maken, merk ik op, dat zij ditmaal, in de bepalingen van Villemains concept, voor haar eigene scholen een dringende reden vond om hare denkbeelden en wenschen te laten hooren.

Reeds de commissie, die Guizots ontwerp te onderzoeken had gehad en wier rapporteur St. Marc-Girardin was, had voorgeslagen, de seminariën voortaan als bijzondere scholen, gelijk alle andere, onder de algemeene wet en het universiteitstoezigt te brengen, maar ze daarvoor ook van alle beperkingen, wat leerlingental enz. betreft, te ontslaan. Villemain nam dit voorstel over, meenende zoo doende juist naar den wensch der geestelijkheid te handelen, daar hij haar door die gelijkstelling barer scholen met de overige écoles secondaires de begeerde deelneming aan 't onderwijs der jeugd in ruime mate opende; ja om de maat der welwillendheid vol te meten, bepaalde hij in zijn ontwerp, dat alle toen werkzame of binnen de 5 eerste jaren te benoemen hoofden en leeraars der seminariën de vereischte graden niet zouden behoeven te bezitten.

Maar de geestelijkheid wees die gemeende gunst als een gevaarlijk aanbod af; zij zag daarin den volkomen ondergang der seminariën als kweekscholen der geestelijkheid, terwijl zij evenmin kon gedoogen dat hare gestichten aan 't burgerlijk opzigt, aan de universiteitscontrôle werden onderworpen. Bovendien zij begon den strijd op betamelijke wijze, zonder beleedigende uitvallen tegen de universiteit, zonder hoogmoedige uittarting van 't Bewind. Maar zij kon, daar Villemain hare scholen bij alle regten tevens de universitaire graden en bewijzen van

(*) Zie in de Revue des deux Mondes van 15 Oct. '61 Charles de Mazade, Le liberalisme catholique et M. de Montalembert.

bekwaamheid toedacht, niet nalaten, ook hier en daar over die graden en over de examen-commissiën hare meening te zeggen en haren tegenzin, haar wantrouwen in die commissiën te laten doorschemeren. De schier eenstemmige tegenspraak van den clerus bewoog de regering het ontwerp terug te nemen voordat het nog in de afdeelingen onderzocht was. Het éénige resultaat van 't ontwerp was de deelneming der geestelijkheid aan de behandeling van het groote onderwijsprobleem. Van 't verongelukken van Villemains concept dagteekent de clericale veldtogt die meerdere merkwaardige phasen doorliep. Door 't bespreken der belangen van de geestelijke scholen op het gebied der openbaarheid, i het strijdperk der journalistiek afgedaald, voelde de geestelijkheid zich weldra daar te huis en beperkte zich noch bij haar oorspronkelijk onderwerp, noch bij hare aanvankelijke matiging.

Het scheen als had zij, in die eerste manifestatie tegen Villemain, slechts hare krachten willen meten: aangevuurd door 't onmiddellijk gevolg harer vertoogen, trad zij koener op, niet meer alleen met den eisch van onafhankelijkheid op eigen gebied, maar met onverholen wenschen naar een ruimeren werkkring. Van beschermster des tempels werd zij de kampioen voor algemeene onderwijsvrijheid.

Bij het onderzoek naar de zigtbare of geheime drijfveeren waardoor de geestelijkheid bewogen werd deze rol op zich te nemen, beginnen wij gaarne met de betere, echt gemoedelijke gedachten die zeker een groot deel der grootwaardigheidsbekleeders bezielden, - met de *opregte bezorgdheid voor het zieleheil der jeugd.*

Wij zullen later de gebreken in het dagelijksch bestaan der universiteit leeren kennen en in bijzonderheden nagaan hoe verwaarloosd, hoe beklagenswaardig de zedelijke leiding en verzorging in haar colléges is. Wanneer dus naauwgezette geestelijken zich over het lot dier jonge zielen, aan hare leiding overgelaten, verontrustten, en een wettige regeling wenschten, waarbij het mogelijk werd meer inrigtingen te vestigen wier kweekelingen onder voortdurende geestelijke verpleging stonden, wie zou hun dat euvel kunnen duiden? Zij moesten hunnen pligt als vrome herders te kort doen, als ze anders dachten en deden, als ze niet alles aanwendden om op wettige wijs het grootst mogelijk aantal zielen aan het werkelijk of vermeend gevaar te ontrukken. En wanneer in de maatschappij zelve zich tal van teekenen vertoonden van een materiëelen, zelfzuchtigen, voor alle hoogere stemming ongevoeligen zin; als het geloof aan edeler beginselen, aan heilige pligten gaandeweg week voor de aanbidding der stof en van het vuig belang; wanneer zelfs de anders zoo magtige teugel der eer - zij het dan ook louter wereldsche eere - in het cynisme der algemeene frivoliteit verslapte; - dan moest eene priesterschap, die hare roeping beseft, wel ernstig op de middelen peinzen om het opkomend geslacht van jongs af de beginselen van een

spiritualistisch geloof bij te brengen, beginselen waardoor het zich alleen op den onreinen poel der materiëele zamenleving kon boven houden. Slechts ware het, voor dat doel zoowel als voor haar zelve, wenschelijk geweest, dat de geestelijkheid in haar streven alleen deernis met de openbare zedelijkheid, alleen genegenheid voor de maatschappij, die zij heelen wilde, had doen blijken en geen terugstootend absolutisme, geen onbillijke onverdraagzaamheid jegens de bestaande groote instellingen, die met het betreurde verderf wel besmet konden zijn, zonder er daarom de schuld van te dragen.

Gewis zijn vele prelaten en voorvechters der geestelijke partij door deze gemoedsbezwaren ten strijde gewekt. Bij het oordeel echter, dat zij zich lieten verleiden over de universiteit te vellen, vergaten zij den verdorven geest der geheele maatschappij in rekening te brengen en legden daarom de openbare scholen een boozen invloed ten laste, dien deze in die mate niet hadden, terwijl zij van den anderen kant zich te schoone uitkomsten voorspiegelden van de opvoeding in de scholen der geestelijkheid. Voorts meenden zij de oorzaak van de zedelijke zwakte der staatsscholen niet in de gebrekkige moreele leiding zelve, maar in een grof immoreelen geest van het onderwijs te vinden. Een geest van ketterij en goddeloosheid ademt, meenen zij, door het gansche onderwijs der staatsscholen en verstikt alle kiemen van een waar en demoedig geloof: en als zij met één woord de oorzaak aller ellende willen aanduiden, noemen zij *de philosophie.* Daarin zijn ze misleid door het andere behendiger deel der geestelijke oppositie, dat in de wijsbegeerte de personificatie van den geest des nieuwen Frankrijks ziet, en den geheelen aan Rome's gezag ontrukten stand van zaken bekampt. Deze partij heeft de philosophie, als kweekster van den haar vijandigen geest, tot het middelpunt harer aanvallen gemaakt, en daarin is haar die eerstgenoemde fractie, zooals in al het andere, blindweg gevolgd.

Doch de universiteitsphilosophie - die van Cousin - werkt noch zoo verderfelijk noch in zulk eene uitgebreidheid als genen het beweren. In waarheid mag echter worden gevraagd: Met welke wijsbegeerte zou het katholicisme zich verdragen? - Rome's banvloek zou elke philosophie treffen, als Rome zich slechts sterk genoeg gevoelde. Doch zoo vaste wortelen heeft de katholieke kerk in 't nationaal geloof van Frankrijk niet geslagen, dat zij de wetenschap der wijsbegeerte zou kunnen aanranden, zonder haar eigen bestaan op het spel te zetten. Vreemde uitspraken van universitairen, resultaten van onderzoek die bedroevend schenen en stellingen aandruischend tegen de algemeene denkwijs werden dus aangehaald, om daarmede zijdelings den geest van het universitaire onderwijs in de oogen des publieks te brandmerken. En als de geestelijkheid strijdt tegen de universiteit, dan moeten hare slagen dieper treffen, dan heeft zij het gemunt op den geest der afvallige eeuw. Zij weet zeer wel dat zij in de universiteit beginselen vóór zich heeft, die haar in de schatting des volks haren almagtigen invloed deden verliezen:

zij weet zeerwel dat dezelfde geest die het woord ‘staatsgodsdienst’ in de Charte doorhaalde, dit ook uit het openbaar onderwijs bannen moest, en zij voert den krijg, met veerkracht aangebonden, niet om eenige meerdere geestelijke scholen, maar om een reactie tegen den onkatholieken geest des volks, om een ware tegenrevolutie in het aanzijn te roepen.

Daarom werden de Jezuïten aan 't werk gesteld, waren deze en enkele ingewijde prelaten de hoofdleiders van den kruistogt, werden de gemoedelijke bisschoppen ongemerkt door hen geleid en traden de billijke wenschen der geestelijkheid bij de overmoedige pretensiën der ultramontanen spoedig op den achtergrond. Om in Frankrijk den geest des vrijen onderzoeks te verzwakken, om den band der afhankelijkheid van Rome te versterken, was het noodig Frankrijk aan de leekenopvoeding te onttrekken en het onderwijs weêr op groote schaal terug te brengen bij de geestelijkheid.

Ter verwezenlijking nu zijner aanspraken op de volksopvoeding stond aan 't Episkopaat geen andere weg dan volledige onderwijsvrijheid open.

Het was wel het uiterste middel dat noode aangegrepen werd. Voorzeker, wanneer het den seminariën had vrijgestaan zich onbegrensd te vermenigvuldigen, wanneer geen beperking van 't leerlingental hen gedrukt, geen weigering van 't baccalaureaats-diploma hunne leerlingen had gedreigd, dan zou de geestelijkheid weinig hebben geijverd voor eene vrijheid, wier onbeperktheid alligt eene der godsdienst zelve gevaarlijke willekeur kon in 't leven roepen; - dan had zij de jongeren, door gemoedelijke of staatkundig verwante familiën haar toevertrouwd, kunnen opvoeden zonder het ontstaan te bevorderen van vrije inrigtingen, wier onafhankelijk werken misschien nog meer dan de universitaire opvoeding hare belangen schaden kon. De Jezuïten hadden zich dan terstond bij hun wederverschijnen aan 't openbaar onderwijs kunnen wijden, zonder dat, door een hevige polemiek over onvoorwaardelijke vrijheid, aller oogen op hen wierden gerigt en de verjaarde haat herleefde.

Immers de bisschoppen zouden aan de wet van 1828 zoo streng de hand niet hebben gehouden; zij zouden, om een staatswet, waaronder de kerk zich slechts door den nood gedrongen voegde, geen vurige medearbeiders hebben afgewezen. De kleine seminariën ontvingen feitelijk reeds lang de Jezuïten; hadden zij nu ook nog de jeugd zonder onderscheid kunnen opnemen, wat ware hun te wenschen overgebleven? - Maar de wet verbood hun meer dan 20,000 leerlingen op te nemen - dit getal was ter recrutering van den geestelijken stand noodig gerekend - en van deze ontving er geen het baccalaureaatsdiploma ter intrede in eenige liberale loopbaan, tenzij hij de beide hoogste klassen eener staatsschool nog eens wilde afloopen: zoodoende had de Martignac den seminariën in tweederlei opzigt de hoop, om op wereldlijk gebied te werken, benomen.

Want eerstens vordert de behoorlijke aanvulling van de gelederen

der geestelijkheid dat niet te veel van de 20,000 plaatsen aan leeken worden ingeruimd.

Als in onze dagen de kerk hare novicii niet opbragt a puerilibus exordiis, achter de muren eener kloosterschool, ver van de aanlokselen der wereld; ware het spoedig met de recrutéring harer bedienaren gedaan. Weinig jongelieden zullen er zijn, die tot hun 19de jaar in de profane atmospheer der colléges opgegroeid, op het oogenblik dat zij door het baccalaureaat zich aan de poort eener meer of min als schitterend gedroomde loopbaan bevinden, allen uiterlijken roem en alle succès vaarwel zeggen, om in St. Sulpice of in een ander groot seminarie een verborgen leven te leiden en door een gelofte zich voor immer af te scheiden van de wereld. De beschaafde standen dus zouden bezwaarlijk novicii leveren, en ze uit de onbeschaafde te nemen, zou tegen het belang der geestelijkheid zelve zijn. Want nu reeds vormt hare intellectuëele minderheid een wezenlijken grond voor de geringschatting, die zij op veel plaatsen ontmoet. Zij is er dus wel toe gedrongen, het haar in de kleine seminariën aangeboden middel van verstandelijke vorming werkelijk ten behoeve van haar zelve te gebruiken.

Bovendien, al waren de bisschoppen bereid het grootste gedeelte der 20,000 plaatsen, tegen de wet, aan leeken in te ruimen, dan nog zouden zij, door het bezwaar van het certificat d'études, niet steeds leekenscholieren in grooten getale vinden.

Ziedaar de gronden, waarop de bisschoppen de bestaande orde van zaken onhoudbaar achtten. Moeten zij nu regtstreeks eene afschaffing der hen belemmerende ordonnantiën van '28 vragen?

Maar zij wisten te goed, dat de Julijregering hen niet van voorwaarden kon ontslaan, die de Restauratie zelve hun had moeten opleggen. Hun bleef dus slechts de vraag naar absolute vrijheid over, eene vrijheid die bij de toelating tot het baccalaureaat niet vraagt naar de herkomst der examinandi, maar die, even als alle beperkingen in het regt van onderwijzen, zoo ook alle voorwaarden van toelating tot het baccalaureaat opheft. Want wanneer geene vraag naar een certificat d'études de seminaristen meer ophield aan de poort der wereldlijke bedieningen, dan viel de slagboom van het leerlingental van zelf weg. Immers waarom, met welke vreemde inconsequentie zou men de knapen van alle standen en van allerlei bestemming willen verhinderen, hunne vorming in de bisschoppelijke seminariën te zoeken, als het hun toch vrijstond die elders dan in de staatsschool, aan iedere zuivere of onreine, beproefde of verdachte bron te putten? Verder, wanneer zich geen staatscontrôle meer tusschen leeraren en ouders plaatste, dan kon zij ook met geen wettelijke clausule den Jezuït als individu treffen. Deze gedachtengang noopte de geestelijkheid voor volstrekte onderwijsvrijheid te ijveren, in de hoop zich onder den dekmantel van 't algemeen regt, handig en snel, een feitelijk monopolie te zullen stichten.

Vandaar tusschen de jaren 1842 en '45 de tallooze petitiën die, op

aansporing der geestelijkheid, ‘huisvaders’ uit alle oorden des rijks bij de Kamers inzonden; vandaar de vele herderlijke brieven aan de gemeenten, om haar voor 't vergif, dat het monopolie der Universiteit verspreidde, te waarschuwen, om haar op te wekken tot medewerking in den heiligen strijd; vandaar de vaak met de bisschoppelijke waardigheid weinig strookende polemiek, die enkele grootwaardigheidsbekleeders in *L'Univers* en in legitimistische bladen zich niet ontzagen te voeren. Het geschrift van den kanunnik Desgarets over het ‘Monopole Universitaire’ was de eerste, maar ook tevens de vinnigste der tegen de Universiteit geslingerde hatelijkheden; een letterlijk ontelbare schare van vlugschriften volgden Desgarets voetstappen om de heerschende philosophie als goddeloos en aan al 't verderf der eeuw schuldig te brandmerken.

Elk bedenkelijk woord, elke ligtzinnige uitdrukking, niet alleen van de hoofden der Universiteit, maar van allen die als voormalige leerlingen of anderzins met de universiteit in eenige betrekking stonden, van allen zelfs die niet in de geestelijke scholen waren opgevoed, werd met gretigheid opgevangen als bewijsstuk in 't proces van onzedelijkheid en goddeloosheid dat men de Universiteit aandeed. Uitdrukkingen, zoo als die van Cousin, hem in een oogenblik van moedeloosheid ontvallen ‘dat het katholicisme nog slechts een 50tal jaren te leven had,’ zooals de in Jouffroys nagelaten handschriften gevonden bekentenis van zijn ‘volstrekt ongeloof na zijne philosopische studiën’ - zulke zinsneden gaven tot de breedvoerigste ontboezemingen over het scepticisme der geheele Universiteit aanleiding en uit de lijsten der jaarlijks toenemende criminéle processen werd ligtvaardig een besluit over het bestaande stelsel van onderwijs getrokken.

Ik zal Ludwig Hahn niet volgen op den breeden weg dien hij bewandelt; Hahn heeft zelf wat hij beschrijft te Parijs beleefd: merkwaardig is het wat hij op bladz. 687 en volg. van het drijven en durven der aartsbisschoppen van Chalons, Toulouse, Lyon (kard. de Bonald) en van de bisschoppen van Chartres en Langres mededeelt. ‘Moord, ja vadermoord en bloedschande’ - riep de eerstgenoemde - ‘predikt de Universiteit haren kweekelingen.’ Grove beleedigingen, door hem in *l'Ami de la religion* geuit, haalden hem, *comme d'abus* veroordeeld, een disciplinaire straf op den hals; doch het wereldlijk vonnis werd hem een martelaarskroon, en kort daarna wenschte hij openlijk den priester Combalot, insgelijks veroordeeld, geluk met het schoone exempel door hem gesteld.

De bisschop van Chartres, niet minder heftig, roept met Joseph de Maistre uit: ‘Als men niet tot het oude terugkeert, als de opvoeding niet op nieuw den priesters en de tweede plaats aan de wetenschap wordt toegewezen, dan staat ons onberekenbare ellende te wachten, dan worden wij door de wetenschap waanzinnig en dat is de ergste soort van waanzin. Hij toont aan dat het vrije onderzoek het beginsel is der Universiteit; maar ‘eene maatschappij, zegt hij, waarin dat

beginsel heerscht, is wel de verschrikkelijkste aller verblijfplaatsen: het ware beter in de wouden terug te keeren.' - Dit is het thema dat, hier woester, daar fijner uitgedrukt, speelt in alle hooggeestelijke jeremiaden: kwaadwillige toespelingen op het huiselijk leven der universitairen bevatten de geschriften der aartsbisschoppen van Lyon, Toulouse en Bordeaux, en ook hun referein is 'gelukte het, een volk van deugdzame menschen *die echter volstrekt geene wetenschap bezaten* te vormen, dat volk zou het hoogste geluk genieten dat op aarde te bereiken is.' De katholieke godsdienst grondslag der opvoeding, geen certificat d'études, examen-commissiën onafhankelijk van de Universiteit, seminariën met onbeperkt getal leerlingen, zijn de punten welke worden geëischt: 'verscheiden bisschoppen, vooral Z. Em. de kardinaal de Bonald, gelooven dat een geheele verzoening zal tot stand komen, als de beloofde wet datgene inhoudt wat in België verordend is.'

Dat het hier vooral te doen was om de goede diensten der Jezuïten, blijkt uit de zorgvuldigheid waarmede de meeste prelaten, van den beginne af, het verderf der staatsscholen tegenover de voordeelen der Jezuïten-scholen stelden, en het bestendig verwijzen naar die vrijheid 'als in België', waar de orde de opvoeding zoo ver had ingepalmd. De vurigste bisschoppen ontzagen zich niet, hunne sympathieën voor de Jezuïten onbewimpeld te uiten: de bisschop van Chalons zeide 'ik kom er openlijk voor uit, ik ben Jezuït, mijn geheele geestelijkheid is Jezuïtisch, al onze goede christenen zijn het en wij stellen daar eene eer in. Ja wij zijn Jezuïten en zullen het altijd blijven.'

Wat wonder dat, door zulke hooge voorbeelden aangeprikkeld, de mindere geestelijkheid in verbittering en woede opstond en spot en hoon met volle handen wierp op de Universiteit, die school des verderfs en der vuilste ondeugden? Haar culminatiepunt van dolzinnigheid bereikte zij, toen de priester Combalot onder het jubelen van het gansche koor de excommunicatie over de vervloekte corporatie aldus uitsprak: 'Slaat met het zwaard des kerkebans de kapellen der colléges! Het ligchaam Christi worde niet meer op de ontwijde altaren geofferd: de stem des priesters verstomme voor eeuwig binnen de wanden die van zooveel boosheid, van zooveel godslastering getuigen! Scheidt het licht van de duisternis, Jezus Christus van Belial! Slingert van den troon der waarheid en geregtigheid, waarop Gij staat, een plegtigen banbliksem op de colléges, waarin men de jeugd leert zonder God te leven en het bloed en de genade van Christus te verachten! Verbiedt den priesters uwer parochiën ter confirmatie en communie die kinderen toe te laten, die het monopolie nog in zijnen schoot tracht achter te houden, nadat Gij het met het teeken uwer onvergankelijke vervloeking hebt gebrandmerkt.'

(Wordt vervolgd.)

Dr. A.H.A. EKKER.

Natuurkunde.

Een viooltje onder de bloemen.

Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, deel XXVIII, afd. 1-3.

Ofschoon volgens enkele ‘geachte sprekers, die niet spreken kunnen,’ de wetenschap in Indië niet bloeijen *kan*, bloeit zij er, zonderling genoeg! in weerwil van klimaat en natuur en van die ‘sprekers.’ Onder die onnatuurlijke vruchten van den geest zijn ook de werken van de Natuurkundige Vereeniging te rangschikken, die in 1865 den leeftijd van vijftien jaren bereikt had, en, vruchtbaar gelijk de meeste oostersche moeders, reeds aan acht en twintig deelen van haar tijdschrift het levenslicht schonk. Uit het verslag van de 15e algemeene vergadering en uit een ander over het mijnwezen blijkt, dat de Vereeniging, behalve met het klimaat, nog te worstelen heeft met de onverschilligheid van het stiefmoederland, niet alleen die van onze rijkaards, maar zelfs van onze geleerden. Indië verwacht voor al zijne inspanning en zijne geldelijke offers slechts een weinig aandacht, en zelfs in die verwachting wordt het niet bevredigd. De boekverkooper der Vereeniging M. Nijhoff ontvangt slechts 50 ex. voor het debiet in Nederland. Vraag hem eens, hoeveel hij van dit kleine getal debiteert. En toch is de prijs van elk deel hier slechts *f* 5 tegen *f* 10 in Indië.

Maar sterker nog blijkt die onverschilligheid uit het verslag over het mijnwezen. En geen tak van dienst heeft meer aanspraak op belangstelling, omdat geen meer blootstaat aan ontberingen.

Ziehier eene levendige schets van de bezwaren, waarmede de mijningenieur te kampen heeft.

> Personen die in staat zijn eenige aanwijzingen te doen, zoo als men die in Europa heeft, zijn er op Bangka niet. Onder de inlanders vindt men er enkele die, voor een gedeelte van een distrikt, met de namen der bergen, heuvels, rivieren en met den loop van het water bekend zijn. De plantkundige zou door

den inlander geholpen worden in het verzamelen van planten, hij zou zelfs nieuwe soorten van hem ontvangen, maar dien mijn-ingenieur, die slechts naar steenen kijkt, deze soms zorgvuldig inpakt en meê naar huis draagt, hetgeen de inlander met minachting beschouwt, dien kan hij geen hulp bieden en deze krijgt van hem immer ten antwoord '*a laoe*, bij verkorting: ik weet het niet.
Wil de mijn-ingenieur dierhalve onderzoeken, dan begint hij met het openen van een voetpad, dat meestal over drassigen grond loopt, dewijl men de vallei niet leert kennen als men het voetpad op den droogen grond opent.
Hij zoekt al wat hij wenscht te weten zelf op.
Is hij eenmaal in het bosch, dan blijft hij er gedurende eenige dagen in; hij zou te veel tijd verliezen door dagelijks naar den grooten weg of naar eene mijn terug te keeren om daar in het huis van een Bangkanees dan wel in het koengseu-huis(*) nachtverblijf te zoeken, terwijl het hem dikwerf geheel ondoenlijk zou zijn.
Zoo lang de mijn-ingenieur in het bosch blijft, 5 of 6, soms 14 dagen of 3 weken, betrekt hij schier dagelijks een ander nachtkwartier, waarheen hij al zijne behoeften moet meêvoeren: gereedschappen, meet-instrumenten, eten en drinken voor zich en zijne arbeiders, keukengereedschap, nachtleger, kortom alles wat hij maar bedenken kan noodig te hebben.
Alleen te Muntok heeft men eene herberg, de eenige op het eiland; kan men dierhalve niet verblijven in een kampong- of koengseu-huis, dan neemt men alles tot levensonderhoud meê; men kan nergens iets koopen.

Is men tegen den avond vermoeid van den arbeid in de open lucht, waarbij men soms een temperatuur van 102° F. in de schaduw en van 110° tot 112° F. buiten de schaduw te verdragen heeft gehad, en men komt eindelijk op de plaats waar nachtverblijf zal worden gehouden, dan eerst worden er hutten gebouwd van jonge boomstammen en takken. Deze hutten zijn niets dan banken van het versch gekapte hout, zonder zijwanden, doch overdekt met kadjang-matten welke men daartoe meêvoert.
Intusschen is het donker geworden en is het avondeten inmiddels gereed gemaakt, dan gebruikt men zulks bij het licht van een lantaarn of wel van een haveloos kantoorlampje, waarbij men, na afloop van den maaltijd, zijne gemaakte aanteekeningen herziet en aanvult. Des nachts daalt de thermometer tot 65° F. en soms nog lager, en de dauw is dan zoo sterk, dat al hetgeen men niet wegsluit of behoorlijk bedekt, des morgens doornat is.
Het is duidelijk dat men zich tegen dien dauw moet beveiligen, als men in het bosch slaapt, maar ook tegen den regen is men niet beschermd door de kadjangmat, welke de hut dekt.
Des morgens is alles wat men om zich heeft, b.v. de deken waaronder men heeft geslapen, doornat; verkleumd eet men, tot ontbijt, wat koude rijst

(*) Koengseu wil zeggen gemeenebest, maatschappij.

van den vorigen dag, en men breekt op, om de voorstelling op eene andere plek te herhalen.

En hoe wordt die zelfverloochening door de moederlandsche geleerden vergolden?

In het belang van de wetenschap, van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië en van de toekomstige mijn-ingenieurs, die hunne opleiding in Europa ontvangen, zijn betrekkingen aangeknoopt met eenige voorname inrigtingen en personen, welke, naarmate de gelegenheid zich zal voordoen, zullen worden uitgebreid. Op verschillende tijden zijn, namens het gouvernement, gesteenten, enkelvoudige mineralen, ertsen en versteeningen als geschenk aangeboden, waarbij voor de

versteeningen werd verzocht, mededeeling te mogen erlangen van de bepaling dier specimina van de fossiele flora en fauna van Nederlandsch-Indië, welke bij de toezending onbepaald waren gelaten of waarbij vergissing in de bestemming plaats had.

Deze bezendingen hebben bedragen:

aan de koninklijke akademie te Delft	404 spec.
(Voor het kabinet van die akademie zijn bovendien, in 1854, versteeningen gezonden, afkomstig uit de residentie Samarang.)	
aan Bernard van Cotta, voor de berg-akademie te Freiburg	83 spec.
aan H.R. Göppert te Breslau, gesteenten en versteeningen van de koolvormingen	76 spec.
aan W. von Haidinger, voor de k.k. geologische rijksinrigting te Weenen	112 spec.
aan A. Breithaupt te Freiberg	6 spec.
aan Henry de la Beche, later aan Roderick Murchison, voor het museum van praktische geologie en de mijnschool te Londen	111 spec.
aan de keizerlijke mijnschool te Parijs (eene eerste bezending)	25 spec.
te zamen	817 spec.

Door de inrigtingen te Freiberg, Weenen, Londen en Parijs zijn de toezendingen van delfstoffen op de meest hupsche wijze erkend, door mededeelingen en opmerkingen omtrent het gezondene en door tegengeschenken. Van eene bezending, welke in Januarij 1863 uit Indië via 's Gravenhage, naar Roderick Murchison te Londen is gezonden, zijn de versteeningen reeds bepaald en, nevens twee gesteendrukte platen met afbeeldingen, beschreven door H.M. Jenkins in ‘the quarterly journal of the geological society of London,’ deel XX, 1e aflevering.
Van den hoogleeraar Göppert is het bekend dat hij zeer veel en belangrijk wetenschappelijk werk heeft. Die palaeontoloog houdt zich evenwel ook bezig met de bearbeiding van het door het mijnwezen hem toegezondene, welk werk hij echter nog niet heeft volbragt. ‘Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie,’ Jahrgang 1864, Seite 186.
Van het aan de akademie te Delft gezondene werd *nimmer iets vernomen*, *zelfs niet eens een berigt dat het behoorlijk ontvangen is:* noch van den

voormaligen direkteur, noch van den later opgetreden raad van bestuur, noch van den tegenwoordigen direkteur der akademie.

Den 4^{en} Januarij 1854 werd bij de *tweede* toezending van delfstoffen aan de akademie te Delft, het verzoek gedaan om eenige mineralen voor het mijnwezen te mogen ontvangen, welke in het kabinet der akademie welligt dubbel voorkomen. Bij missive van den gouverneur-generaal van 17 Januarij 1855 werd de tusschenkomst van den minister van koloniën verzocht, om die mineralen, waarvan nu eene lijst werd gezonden, te erlangen. Het was aan de mijn-ingenieurs bekend, dat de op die lijst voorkomende delfstoffen te Delft ruim voorhanden waren en zonder eenige opoffering in het kabinet der akademie konden worden gemist. Bij de *derde* bezending mineralen, 4 Junij 1855, werd het verzoek beleefd herhaald. Den 26^{en} November 1858, bij de *vijfde* schenking van delfstoffen, werd op het gedaan verzoek teruggekomen, onder aanbieding van een afschrift van de vroeger gezonden lijst. Bij die gelegenheid gaf het mijnwezen tevens zijne gevoeligheid te kennen over de geringe op prijs stelling van het gezondene, waarvan niet eens de goede ontvangst berigt was. De met de leiding der dienst van het mijnwezen belaste ingenieur schreef aan den raad van bestuur der akademie, nadat het gezondene door hem in herinnering was gebragt: ‘Al deze schenkingen, hetzij van wege het gouvernement, hetzij door een mijn-inge-

nieur voor privé rekening gedaan, geschiedden bij geleidenden brief van den ondergeteekende, die tot nu toe de eer niet mogt genieten daarop eenig berigt te ontvangen. Hierbij mag ik den raad wel onder de aandacht brengen, dat, alhoewel de schenkingen van de delfstoffen geschieden door het gouvernement, zij echter opgespoord en verzameld worden door de mijn-ingenieurs; verder, dat de excursiën waarop die opsporing en verzameling plaats heeft, in de afgelegene, woeste streken dezer bezittingen, met groote vermoeijenis en ontbering en niet zelden met groot levensgevaar gepaard gaan.' Den 12^{en} Mei 1862 werd bij de *zesde* toezending van mineralen, door den chef van het mijnwezen, het voorgaande in herinnering gebragt bij den direkteur van de akademie. Eindelijk werd bij de *zevende* schenking van delfstoffen aan de koninklijke akademie te Delft, den 31^{en} Julij 1862, aan den brief van 12 Mei te voren herinnerd. Noch op het een, noch op het ander, werd..... een letter geantwoord.

Voor deze bejegening van de delftsche akademie, waarvan ik den aard niet wensch te bepalen, kan ik geene reden gissen.

Die handeling-, nog wel van de moeder-akademie der mijn-ingenieurs, is zeker niet opwekkend om moeite te doen, tot het aanknoopen van betrekkingen, met aan de mijn-ingenieurs minder bekende inrigtingen of bijzondere personen in Nederland.

Delfstoffen naar Nederland te zenden, met geene andere uitkomst, dan dat zij daar *ergens* worden nedergelegd, zonder dat de ontvanger van het geschenk daarvoor eens zegt: '*ik dank u voor uwe moeite*, *daar ginder in Nederlandsch-Indië*,' en *zonder dat er eenig nut voor de wetenschap uit wordt getrokken*, leidt tot niets en kan door geen wetenschappelijk man in Nederland van het mijnwezen in Indië worden verlangd(*).

(*) Geen enkel Nederlandsch geleerde heeft nog getracht zich met het mijnwezen in Indië in betrekking te stellen, met het doel om voorwerpen uit het delfstoffenrijk, bij de onderzoekingen door de mijn-ingenieurs verzameld, ter wetenschappelijke bearbeiding te erlangen.

Indien nederlandsche geleerden zich aanboden om die voorwerpen wetenschappelijk te bearbeiden en daarbij de toezegging deden dat zij uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek, binnen niet te langen tijd, zullen openbaar maken of aan het mijnwezen zullen mededeelen, alsdan zal men zonder twijfel de regering van Nederlandsch-Indië bereid vinden, mij te magtigen van zoodanige aanbiedingen gebruik te maken.

In het belang van de opleiding der mijn-ingenieurs kan het noodig zijn, dat de voorwerpen, *na de wetenschappelijke bearbeiding*, in de eene of andere verzameling worden nedergelegd, b.v. van de inrigting waaraan de mijn-ingenieurs worden opgeleid, waarvan de aanwijzing aan het mijnwezen in Indië behoort te worden gelaten. Voor dit geval behoort de wetenschappelijke bearbeider ook toe te zeggen, dat hij aan zoodanige aanduiding gevolg zal geven.

Het mijnwezen in Indië wenscht niets liever dan de wetenschap door de hulp van vaderlandsche geleerden te bevorderen. Het wenscht met die geleerden zamen te werken, niet de studenten der hoogleeraren te zijn; het zal gaarne van de hulp en voorlichting der geleerde landgenooten gebruik maken en hunne diensten bij de regering en het publiek erkennen, terwijl het wederzijds bereid is, met welwillendheid en belangstelling hulp en voorlichting aan die geleerden te schenken.

Om eenig denkbeeld te geven van den mineralen rijkdom onzer overzeesche bezittingen, volge hier eene opgave omtrent de opbrengst van tin:

Bangka (ontginning door den Staat):

Jaartal.	**Pikols tin.**	**Jaartal.**	**Pikols tin.**	**Jaartal.**	**Pikols tin.**
1821	19469	1833	28743	1843	64304
1822	26634	1834	58552	1844	70289
1823	26775	1835	35992	1845	57278
1824	14838	1836	60433	1846	69504
1825	19157	1837	46291	1847	±81000
1826	28494	1838	39101	1848	±72000
1827	23008	1839	69212	1849	77800
1828	34535	1840	60962	1850	51356,5
1829	29136	1841	62851	1851	89865,5
1830	40771	1842	40467	1852	79317,5
1831	45716		_____		_____
1832	41989	over 10 jaar.	502604	over 10 jaar..	708214,5
	_____		_____		_____
over 12 jaar..	350592	of gemiddeld van 1833-1842.	50260,4	of gemiddeld van 1843-1852.	70821,4
	_____				
of gemiddeld van 1821-1832.	29216				

Jaartal.	**Pikols tin.**	**Jaartal.**	**Pikols tin.**
1853	86618,5	1863	95981,4
1854	80019.1		
1855	64128,6		

De koninklijke akademie van wetenschappen te Amsterdam zal wel de inrigting in het moederland zijn, waarbij het best geschat kunnen worden: de krachten van de Nederlandsche geleerden. Indien die akademie het wenschelijk acht dat de wetenschappelijke bearbeiding van de delfstoffen -, vooral versteeningen en wat daarop betrekking heeft, door het mijnwezen beschikbaar te stellen, door landgenooten zal geschieden, dat zij dan als bemiddelaarster optrede, door die bearbeiding, *door bevoegde wetenschappelijke mannen*, en de openbaarmaking van dien arbeid *in hare werken*, op zich te nemen.

1856	100656,4
1857	74668,2
1858	96475,9
1859	90984,0
1860	82809,4
1861	86504,0
1862	70384,6
	———
over 10 jaar....	333249,2
	———
of gemiddeld van 1853-1862	83324,9

Belitoeng (tin van eene particuliere maatschappij):

De tinopbrengst bedroeg:

in 1853, het jaar na het verleenen der concessie		652,17 pikols.
in 1854		926,25 pikols.
in 1855		1366,74 pikols.
in 1856		3357,42 pikols.
in 1857		1836,81 pikols.
in 1858		4607,47 pikols.
in 1859		2310,47 pikols.
in 1860		3999,65 pikols.
in 1861		6509,00 pikols.
		———
	Te zamen tot ultimo 1861:	25465,69 pikols.

Een pikol is gelijk 61¾ nederlandsch pond.

Als een staaltje van het ellendig vervoerwezen in eene kolonie, die aan het moederland spoorwegen levert, welke honderd vijftig millioen gulden zullen kosten, zij nog het volgende aangehaald:

> Boven is gesproken over den tijd welke voor de dienst verloren gaat bij verplaatsing van personeel, en gezegd dat dit verlies niet in aanmerking is genomen. Om aan te toonen dat die tijd niet gering is, wensch ik hier *een* sprekend voorbeeld te geven.
>
> 'Den 12^{en} November 1863 staakte de aspirant ingenieur..... zijne dienst als chef van het scheikundig laboratorium van het mijnwezen te Buitenzorg, omdat hij was overgeplaatst naar Koetei op de Oostkust van Borneo, om bij de kolenmijn Pelarang, den aspirant-ingineur..... als direkteur dier gouvernementsontginning te vervangen. Den 14^{en} November 1863 vertrok hij naar Batavia en van daar met stoomgelegenheid, via Samarang en Soerabaja, naar Bandjermasin. De resident der zuider- en ooster afdeeling van Borneo was door den chef van het mijnwezen dringend verzocht, de reis van den mijn-ingenieur van Bandjermasin naar de mijn Pelarang te bevorderen, aan welk verzoek werd voldaan. Den 18^{en} Januarij 1864 was er eerst gelegenheid tot die reis, met een stoomschip van de nederlandsche marine, waarmede de benoemde direkteur de mijn bereikte op den 28^{en} dier maand.
>
> 'Het stoomschip bleef op de rivier Mahakan gestationeerd, en de aspirantingenieur..... kon de mijn niet verlaten, toen hij het beheer van de mijn had overgegeven, om naar zijne bestemming Buitenzorg te vertrekken, omdat er geene scheepsgelegenheid bestond.
>
> 'Eerst den 12^{en} April 1864 keerde het oorlogs-stoomschip naar de hoofdplaats der residentie terug en daarmede maakte de gewezen mijn-direkteur den overtogt naar Bandjermasin, waar hij den 15^{en} dier maand aankwam. Te Bandjermasin moest de aspirant-ingenieur..... weder wachten tot den 3^{en} Mei daaraanvolgende, op het stoomschip der onderneming W. Cores de Vries, om naar Soerabaja te kunnen oversteken en verder langs de noordkust van Java, naar Batavia te stoomen. Den 21^{en} Mei 1864 kwam de afgeloste mijn-direkteur op zijne nieuwe standplaats Buitenzorg.
>
> Door deze verwisseling, *welke dringend noodzakelijk was*, zijn gedurende zes maanden en acht dagen de diensten gemist, van een der weinige mijn-ingenieurs welke in Indië aanwezig zijn. In dien tijd zou men van Batavia uit, iemand in Nederland kunnen doen afhalen met een zeilschip en met de overlandmail twee maal heen en terug de reis van Batavia naar Amsterdam kunnen maken.

Deel XXVIII is weder met vier kaarten van de mijn-ingenieurs verrijkt geworden, die betrekking hebben tot Djogjakarta, Padangsche Bovenlanden en Bangka; eene hoog te waarderen bijdrage bij de geheimhouding van de bestaande statistische en

topografische kaarten (van het Militair Departement) door het Opperbestuur. Ook de mijningenieur van Diest verrijkte onlangs onze kennis van de landsgesteldheid door eene kaart en eene beschrijving van Bangka.

De kring van lezers, voor wie *de Tijdspiegel* bestemd is, gedoogt niet langer bij het artikel over het mijnwezen stil te staan. Evenmin zal ik hen effaroucheren met de geleerdheid van den hoofdingenieur der geographische dienst D^{r}. Oudemans, die het lengte-verschil van

eenige plaatsen met Batavia bepaalde, en, met zijn personeel misschien aan minder gestadige ontbering blootgesteld, maar daarentegen met enkelen hunner door hardnekkige oogkwalen, het gevolg van aanhoudende observaties, maanden lang tot werkeloosheid gedoemd werd. Maar wie laat zich daaraan in Nederland iets gelegen liggen, als de prijzen van koffij en suiker maar hoog blijven!

Ziehier de uitkomsten van D^{r}. Oudemans' laatsten arbeid en dien van zijne jonge garde:

Geographische ligging der bepaalde plaatsen.

NAMEN DER PLAATSEN.	**Verschil in lengte met Batavia.**
Magelang, (vlaggestok residt.)	+ 13^{m}37^{s},71
Djokdjokarta. (vlaggestok residt.)	+ 14 13,40
Poerworedjo, midden tusschen de 2 waringin koeroengs)	+ 12 47,59
Banjoe-Mas, (middelpunt residentiehuis	+ 9 55,72
Tjelatjap, (middelpunt asst.-residentiehuis.)	+ 8 48,48
Bandong, (middelpunt aloen-aloen)	+ 3 11,80
Tjie-Andjoer, (groote weg voor het residentiehuis)	+ 1 19,535
Buitenzorg, (toren paleis)	- 0 3,02
Indramajoe, (vlaggestok assistentresident)	+ 6 2,03
Poerwakarta, (Z.W. nok dalem regent)	+ 2 31,80
Andjer, (vlaggestok assistent-resident)	- 3 34,53
Andjer, (vuurtoren)	- 3 37,31
Serang, (vlaggestok res. huis)	- 2 38,32

NAMEN DER PLAATSEN.	**Lengte beoosten Greenwich.**
Magelang, (vlaggestok residt.)	110°12′33″,2
Djokdjokarta. (vlaggestok residt.)	110 21 28,5
Poerworedjo, midden tusschen de 2 waringin koeroengs)	110 0 1,3
Banjoe-Mas, (middelpunt residentiehuis	109 17 3,3
Tjelatjap, (middelpunt asst.-residentiehuis.)	109 0 14,7
Bandong, (middelpunt aloen-aloen)	107 36 4,5

Tjie-Andjoer, (groote weg voor het residentiehuis)	107 8 0,5
Buitenzorg, (toren paleis)	106 47 22,2
Indramajoe, (vlaggestok assistentresident)	108 18 37,9
Poerwakarta, (Z.W. nok dalem regent)	107 26 4,5
Andjer, (vlaggestok assistent-resident)	105 54 29,5
Andjer, (vuurtoren)	105 53 47,8
Serang, (vlaggestok res. huis)	106 8 32,7

NAMEN DER PLAATSEN.	**Zuiderbreedte.**
Magelang, (vlaggestok residt.)	7°28′26″,6
Djokdjokarta. (vlaggestok residt.)	7 48 13,7
Poerworedjo, midden tusschen de 2 waringin koeroengs)	7 42 53,0
Banjoe-Mas, (middelpunt residentiehuis	7 31 46,4
Tjelatjap, (middelpunt asst.-residentiehuis.)	7 44 28,2
Bandong, (middelpunt aloen-aloen)	6 55 21,6
Tjie-Andjoer, (groote weg voor het residentiehuis)	6 49 26,6
Buitenzorg, (toren paleis)	6 35 44 9
Indramajoe, (vlaggestok assistentresident)	6 19 16,9
Poerwakarta, (Z.W. nok dalem regent)	6 33 20,4
Andjer, (vlaggestok assistent-resident)	6 3 18,4
Andjer, (vuurtoren)	6 3 38,6
Serang, (vlaggestok res. huis)	6 7 2,8

Aan het 15e jaarlijksche verslag van den bekenden scheikundige Maier, voorzitter der Vereeniging, ontleenen wij het volgende, waaruit de levenswerkzaamheid der jeugdige Vereeniging blijkt:

> In de eerste plaats moet ik gewag maken van de veelzijdige medewerking die de vereeniging van een gedeelte harer leden heeft mogen ondervinden. Hierdoor was zij in staat vele en belangrijke verhandelingen en mededeelingen voor haar tijdschrift te verzamelen, terwijl andere hebben aanleiding gegeven tot nadere wetenschappelijke onderzoekingen, waardoor de kennis der Indische natuurvoortbrengselen aanzienlijk is vermeerderd geworden. In het hoofdstuk ‘Vergadering’ zult gij een overzigt vinden van de voornaamste door de vereeniging behandelde onderwerpen, en zult gij daaruit ontwaren, dat zij nagenoeg over alle vakken der natuurwetenschappen handelen.

De dierenkunde werd verrijkt met 10 soorten, nieuw voor de wetenschap, terwijl omtrent het voorkomen van 53 reeds bekende soorten nadere inlichtingen zijn verkregen.
De plantenkunde werd verrijkt met 70 soorten, nieuw voor de wetenschap; voorts is eene schets geleverd der vegetatie van het eiland Bangka, waaruit blijkt dat aldaar 959 phanerogame plantensoorten voorkomen, terwijl de proeven in het

groot genomen om het onder zoo veelsoortige benaming alhier voorkomende suikerriet tot zekere vaste varieteiten terug te brengen, het resultaat hebben opgeleverd dat er ten minste 12 varieteiten dienen te worden aangenomen.
In de mineraal- en aardkunde werd tevens onze kennis aanzienlijk vermeerderd. Van vele in Indië voorkomende mineralen en ertsen is de vindplaats beter bekend geworden; het aantal der op Java voorkomende bekende kraters is vermeerderd en daaronder is er één, die als de grootste van al de tot dus ver bekende Javasche kraters kan worden aangenomen. Het verzamelen van petrefakten levert de benoodigde gegevens tot eene juistere kennis der geognostische formatiën.
Aan de scheikundige onderzoekingen hebben wij vele en belangrijke uitkomsten te danken; zoo heeft de vereeniging gemeend in het belang van den lande te handelen, wanneer zij de uitkomsten van het onderzoek van chroomijzer-erts, zoo gunstig tot exploitatie te Atapoepoe gelegen, aan de regering en de Ned. Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw tot nadere overweging moest aanbevelen. De uitkomsten van het onderzoek der zaden van Strychnos tieute Lesch. de tjetek der inlanders te Banjoe-Wangie, waarin een gehalte van 1,5 procent strychnine is aangetoond, is belangrijk te noemen, vooral in geregtelijke gevallen, omdat zoodoende de kennis der vergiftleer in deze gewesten allengskens op hechtere grondslagen komt rusten.
Door de onderzoekingen van minerale wateren is hunne kennis met een elftal vermeerderd. De tot heden bekende Indische minerale bronnen bereiken thans het aanzienlijke cijfer van 606; hiervan zijn kwalitatief onderzocht 26 en kwantitatief 103 bronnen; van de overige bezitten wij eene meer of min naauwkeurige beschrijving of slechts eene korte opgave van haar voorkomen.
De onderzoekingen der in de solfataras gevormde zouten hebben u de mogelijkheid doen zien om Indische aluin zonder veel moeite te bereiden, terwijl nadere onderzoekingen van verscheidene natuurvoortbrengselen hunne uitmuntende hoedanigheid in sommige opzigten hebben doen blijken.
Deze verschillende uitkomsten, waarvan ik u de belangrijkste heb opgenoemd, hebben wij allen te danken aan de medewerking der in den bloei onzer vereeniging belangstellende leden. De direktie betuigt hun dan ook voor deze medewerking haren welgemeenden dank.

Onder hen, die het museum met geschenken verrijkten, komt wel een inwoner van Bordeaux voor, maar geen moederlander. Frankrijk is dan ook digter bij. Het opperbestuur onthield zich eveneens, vermoedelijk uit kieschheid. De heeren Bleeker en Swaving daarentegen benevens tal van leden in Indië gaven met milde hand boekwerken ten geschenke. Hoe onkiesch!

De heer Bernelot Moens geeft ons eene chemische analyse van eene turfsoort bij Djoegelangan (in de residentie Besoekie), waarvan het warmte-effect is 28,8, met andere woorden: één kilogram turt kan 28,8 kilogrammen water van het vriespunt tot 100° Celsius verwarmen. Het '*nuttig effect*' is aanmerkelijk minder.

‘De eenige nuttige aanwending - zegt de heer Bernelot Moens - waarvoor hij in aanmerking zoude kunnen komen, is, dat men hem op nabij dit veen gelegen fabrieken, als oven-brandstof in gebruik neemt, waarbij dan de asch kan gebezigd worden tot vermenging met dierlijke metststoffen, waartoe ze een zeer geschikt materiaal oplevert.

De prijs van den turf moet lager blijven dan die van dezelfde hoeveelheid hout, daar dit over het algemeen eene hoogere waarde heeft als brandstof. De mogelijkheid eener ontginning van de veenlaag hangt dus, behalve van hare uitgestrektheid, voornamelijk daarvan af, of men in staat zal zijn dezen turf aan den verbruiker beter koop te leveren of voor hoogstens denzelfden prijs, waarvoor hij eene ekwivalente hoeveelheid hout of steenkolen kan bekomen.'

Volgens Dr. Staring zou het veen als 't ware geen tijd hebben om zich te vormen in het laagland der tropische gewesten. Als dilettant blijf ik buiten den strijd en ga over tot de chemische analyse van vulkanische asch (Rahoe-gebergte, Java's Oosthoek) door den heer S.A. Bleekrode J^{r}., die door haar betrekkelijk rijk gehalte aan *oplosbare* zouten voor den *landbouw*, door hare overeenkomst van zamenstelling met pouzzolaan-aarde en tras voor de *fabriek-nijverheid* aanwending belooft.

De 'kruidkundige mededeelingen' van den heer Kurz, in het latijn gesteld, ga ik met bijgeloovigen eerbied voorbij. Mijn latijn is begrensd tusschen *mensa* en *mensae.*

De heer Maier ontleedde vier minerale wateren, zout en kalksteen van het eiland Rottie, door den resident van Timor R. Wijnen gezonden. De vier wateren beloven toepassing in de geneeskunde, vooral dat van Renggouw door zijn groot jodium-gehalte.

De kalksteen is van tamelijk goede hoedanigheid en het zeezout uitmuntend, aanmerkelijk beter dan dat van de javasche zoutpannen.

Het bestek van dit artikel wenkt ons te eindigen.

De kundige heer Arriëns, van wien het immer te betreuren zal zijn, dat hij niet tot ingenieur of naturalist werd opgeleid, levert eene bijdrage tot de kennis van het Perahoe- en Diëng-gebergte, de heer de Jongh over den Batoe-Hapoe (Bandjermasin), (verg. *de Globe*, Jan 1866.)

De heer Bleekrode ontleedde nog een mineraal water, afkomstig van eene warme bron op Ambon *(Batoe Anjoet)*, die zelfs rijk genoeg aan keukenzout is voor eene exploitatie, van eene bijna even rijke bron in Palembang *(Keroeng)*, en de heer Bernelot Moens bepaalde de hoeveelheid strychnine, voorhanden in de plant *tjêtèk.* 'De zaden van Strychnos tieuté (Leschenault) bevatten (luchtdroog) 1.469 percent strychnine, dus driemaal meer dan in de nuces vomicae gewoonlijk is aangetroffen.'

Moge ik een volgend jaar op meer deelneming hier te lande in de werkzaamheid van de indische naturalisten en op even verblijdenden bloei van hunne vereeniging kunnen wijzen!

Delft, 9 Januarij 1866.

S.E.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Staatkunde en geschiedenis.

Studien over de samenstelling der legers, door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

IV.

De volken der Oudheid kenden slechts nationale legers. Bij de Egyptenaren werd het leger gevormd door de aanzienlijke kaste der krijgslieden, die de krijgsdienst als eene eer en een voorrecht beschouwde en ten allen tijde gereed stond om, als het belang des lands dit vorderde, zonder vergoeding ten strijde te trekken. De voortdurende aanvallen der strijdlustige volken, die het Egyptische rijk omringden, gaven al spoedig aanleiding om een deel des legers - waarvoor echter telkens andere krijgslieden werden aangewezen - voortdurend onder de wapenen te houden, en aan dit blijvende gedeelte schijnt na verloop van tijd zelfs eene zekere soldij te zijn toegekend; maar het Egyptische leger, samengesteld uit de keur der natie, bleef toch altijd een nationaal leger, dat slechts oorlog voerde voor nationale belangen. Het Perzische leger bevatte onder Cyrus en Kambyses alle strijdbare mannen, en was toen in den vollen zin des woords een volksleger. Reeds onder Darius onttrokken zich echter de meeste Perzen aan de krijgsdienst en sedert was het leger samengesteld uit de 10,000 zoogenaamde *onsterfelijken*, die uit de drie edele stammen genomen werden, waaraan troepen uit de provinciën - sterker door getal dan door gehalte - en later ook Grieksche huurtroepen werden toegevoegd. Intusschen werd de kern van het leger toch nog altijd, zelfs toen Alexander het Perzische rijk veroverde, door de aanzienlijksten des lands gevormd, en in zooverre kan het Perzische leger van Darius Codomannus nog onder de nationale legers gerangschikt worden. Bij de Israëlieten strekte zich de dienstplichtigheid over de geheele bevolking uit, van het 20ste jaar af gerekend; niet altijd werd echter het

geheele volk opgeroepen, en wie korter dan een jaar gehuwd was, wie in het loopende jaar een huis gebouwd of een wijngaard geplant had, was in dat jaar vrij van oproeping.

Wenden wij ons van Azië naar Europa, dan zien wij ook hier in de eerste eeuwen het beginsel van algemeene dienstplichtigheid gehuldigd. In Athene was iedereen dienstplichtig van het 18e tot het 40e en in Sparta van het 20e tot het 60e jaar. Van hun 12e jaar af werden de Grieksche jongelingen geoefend in het gebruik der wapenen, en deze militaire opleiding werd bij de Spartanen tot het 15e, bij de Atheners tot het 18e jaar voortgezet; tot de oefeningen der Spartaansche jongelingen behoorde ook de zoogenaamde Heloten-jagt, waarbij zij, in hinderlagen verborgen, de van het veld terugkeerende slaven moesten overvallen, vervolgen en afmaken. Sparta was eigenlijk geen staat, maar een legerkamp; alle Spartanen waren soldaat en weinig meer dan dat, en hier kan dus met het volste recht het leger een volksleger worden genoemd. De geheele dienstplichtige bevolking werd echter niet telkens voor den oorlog opgeroepen. Bij de Spartanen bepaalde men zich tot de menschen van een zekeren leeftijd en nam dan bij elken oorlog eene andere klasse. In den slag bij Leuctra bestond het Spartaansche leger uit de mannen van 20 tot 35 jaar en na dien slag werden nog die van 35 tot 40 jaar opgeroepen. Bij de Atheners schijnt men veelal de meest gegoeden te hebben genomen.

Bij de Romeinen was aanvankelijk ieder burger soldaat, die den leeftijd van 17 jaren had bereikt. Servius Tullius beperkte de grens van dienstplichtigheid tot het 46e jaar en stelde het leger hoofdzakelijk samen uit de vier eersten der zes klassen, waarin het Romeinsche volk door hem was verdeeld. Daardoor werd de kern van het leger gevormd door burgers, die een kapitaal bezaten van minstens 25.000 as.(*) De 5e klasse, waarvan het vermogen 12.500 as moest bedragen, mocht slechts dienst doen als lichte troepen. Ook op het zedelijk gehalte werd nauw toegezien, en in de eerste tijden althans werden alle burgers uit het leger gehouden, die wegens gedrag of karakter niet in eere stonden. Ten opzichte der lichamelijke geschiktheid werden zware eischen gesteld; men moest, om in het leger te mogen dienen, niet alleen gezond en sterk, maar ook vlug zijn, zoodat zwaarlijvige menschen uit de gelederen wierden geweerd; dit ging zelfs zoo ver dat iemand, die het ongeluk had gedurende zijn diensttijd te dik te worden, als het ware tot straf uit het leger wierd verwijderd: een maatregel, die van Paffenrode in zijn ongekunstelden stijl kortelijk aldus omschrijft: '*de diksacken wierden gecasseert*'(†).

(*) 25.000 as hadden toenmaals een gewicht aan koper, dat tegenwoordig met ongeveer *f* 7000 zou betaald worden. Maar de toenmalige verhouding van het koper tot andere zaken, tot het koren enz. is niet bekend, zoodat het moeielijk is zich een juist denkbeeld te vormen van de beteekenis van een kapitaal van 25.000 as.

(†) *Der Griken en Romeinen Kryghshandel* door Johan vrijheer van Paffenrode. Gorichem 1675.

Voor elken veldtocht werden aangewezen de jongsten en rijksten; soms greep ook eene loting plaats, zich uitstrekkende over al de dienstplichtigen. Elk Romein moest echter 16 jaren bij het voetvolk of 10 jaren bij de ruiterij werkelijk dienen, en geen Romeinsch burger was tot het bekleeden van een staatsambt bevoegd dan nadat hij tien veldtochten had bijgewoond. Van militaire oefeningen werd uit den aard der zaak veel werks gemaakt. Reeds de kinderen werden, even als thans nog in Zwitserland geschiedt, in het gebruik der wapenen geoefend; de ouderen oefenden zich dagelijks, alleen of met eenige anderen, en vereenigden zich ook herhaaldelijk tot gezamenlijke oefening op de openbare plaatsen - te Rome op het veld van Mars - waar zij, in een zeer primitief toilet, de handelingen van den oorlog zochten na te bootsen. Individueele oefening bleef echter de hoofdzaak; het kwam bij de gevechten meer op persoonlijke dapperheid en op de bedrevenheid der strijders aan dan wel op de geoefendheid der massa's. Van daar dat geregelde bijeentrekking der burgers tot oefening, zoo als heden ten dage altijd noodzakelijk is, achterwege kon blijven. Ook voor de oefening der bevelhebbers was het niet noodig de troepen bijeen te brengen. De legers, die te velde kwamen, waren aanvankelijk gering in getalsterkte; 10,000 man vormde een groot leger. Er werd weinig gemanoeuvreerd; de bewegingen waren eenvoudig; het kanonvuur verdoofde nog niet het kommando; de kruiddamp belette het uitzicht nog niet; de aanvoering was gemakkelijk en opzettelijke vorming en oefening tot het bevel derhalve onnoodig. Om al deze redenen was langdurige bijeenkomst tot onafgebroken oefening overbodig; de voortdurende oorlogen gaven daarenboven tot vorming van den soldaat en van de bevelhebbers de beste gelegenheid die men wenschen kon. Zoodra de veldtocht was geëindigd, en de veldtochten duurden aanvankelijk zelden langer dan eenige maanden, ging het leger uiteen en een ieder hervatte zijne bezigheden. Dit geldt voor alle legers der Oudheid, die, in de eerste eeuwen althans, altijd slechts een tijdelijk karakter bezaten.

In het algemeen hadden alzoo de staten der Oudheid nationale legers, waarin alle standen der maatschappij vertegenwoordigd en die zelfs hoofdzakelijk uit de aanzienlijkste inwoners samengesteld waren. Deze inrichting verklaart zich van zelve uit den toestand der toenmalige maatschappijen. De staten hadden zich nog niet volledig geconstitueerd; zij moesten zich, niet alleen nog inwendig vormen, maar voortdurend ook hunne zelfstandigheid tegenover andere natiën handhaven en hunne naburen terugdringen om ruimte te verkrijgen tot eigen vestiging. De hoofdzaak was voor elk volk eene gevestigde stelling in te nemen onder de overige volken. De vraag was inderdaad, of de staat kracht en uitbreiding genoeg kon krijgen om te blijven bestaan, en hierbij badden de aanzienlijken het meeste belang. Van daar dat wij in de eerste maatschappijen de voornaamsten van

het volk zich uitsluitend zien wijden - niet alleen aan al hetgeen met het *bestuur* van den staat in verband stond - maar vooral ook aan den oorlog. Gingen de aanzienlijken ten strijd, zij streden voor eigen behoud en voordeel. Van vergoeding door middel van soldij was dan ook geen sprake; alleen de buit kon eenigszins als eene vergoeding gelden.

Waren staatkunde en staatsbestuur, jagt en oorlog de hoofdbezigheden der voornaamsten van het volk, de landbouw was de éénige bezigheid van de mindere klassen en het éénige middel van bestaan. En deze omstandigheid verklaart ook waarom in sommige staten de geheele bevolking, zonder bezwaar, voor de dienst kon worden aangewezen. Tusschen den zaai- en den oogsttijd toch kon de landbouwer toenmaals zonder nadeel gemist worden, en daar de oorlog ook meest in dat gedeelte van het jaar werd gevoerd, bestonden er ook geen overwegende bezwaren om de mindere klassen der bevolking voor het leger op te roepen. De legers der Oudheid waren derhalve nationale of algemeene volkslegers - niet omdat die wijze van legervorming, na rijp overleg, de beste was geoordeeld - maar omdat meestal bij elken oorlog het bestaan van den staat op het spel stond en iedereen, en inzonderheid de voornaamsten, dus uit eigen beweging, uit besef van volstrekte noodzakelijkheid, in het leger traden. En de legers der Oudheid konden volkslegers zijn, omdat niemand geregelde bezigheden had, die zijne tegenwoordigheid voortdurend vorderden, zoodat een ieder ten strijde kon gaan zonder nadeel voor zich zelf of voor het land.

Naarmate echter de staten meer hechtheid verkregen en de beschaving toenam, vertoonde zich de strekking om de algemeene volkslegers door beperkte volkslegers te vervangen. Oorlog werd minder de normale toestand; naast den landbouw ontwikkelden zich andere bedrijven, waarvan de uitoefening met het verrichten van krijgsdienst moeielijk te vereenigen was. Daarbij begonnen de veldtochten langer te duren, waardoor het noodig werd de landbouwers huiswaarts te zenden, terwijl ook de overige burgers nu minder geneigdheid voor de krijgsdienst gevoelden. Langzamerhand onttrokken dus vele burgers zich aan hunne verplichting om in het leger te dienen en stelde men ook bij voorkeur de legers samen uit die personen, die het best gemist konden worden.

Van zelf ontstond thans het denkbeeld, dat degenen die niet in den oorlog gingen, geld moesten opbrengen als eene vergoeding voor degenen, die in hunne plaats ten strijde trokken. De troepen ontvingen nu eene soldij, maar die eerste soldijen waren eigenlijk meer belooningen of vergoedingen voor gemaakte onkosten; zij werden voor den ganschen veldtocht in eens of in tweemalen uitbetaald, ook al had de oorlog slechts eenige maanden geduurd, en zij werden niet gegeven wanneer het zich liet voorzien dat de veldtocht rijken buit zou opleveren. Vaste soldijen werden, bij de Romeinen, eerst ingevoerd tijdens het beleg van Veji (405 v. C.) en alleen voor het voetvolk, dat 2 *obolen* of 3 *as* daags (gelijk te stellen met *f* 0.85 van tegenwoordig) ontving;

van deze som werd een gedeelte gekort voor de wapens, de kleederen, het koren en andere benoodigheden, die de soldaat uit 's lands magazijnen ontving; maar dat de soldij toch zeer aanmerkelijk was is daaruit af te leiden, dat men overal in Italië een goeden maaltijd kon doen voor één-vierde *obolus*, dus voor één achtste van de dagelijksche soldij; ook vindt men vermeld dat een schaap toenmaals te Rome 10 as en een os 100 as deed. Voor eene groote maand soldij kon een soldaat dus een os koopen; tegenwoordig zou hij daarvoor bijna zijn geheele leven moeten dienen. De ruiterij bleef aanvankelijk onbezoldigd en werd daarom uit de rijksten samengesteld; later kregen de ruiters 6 *obolen*, waarvoor zij echter een paard moesten aanschaffen en onderhouden. Bij de Grieken werden vaste soldijen het eerst door Perikles ingevoerd, omstreeks 440 vóór Christus. Perikles, die zich langs dezen weg aanhangers onder het volk wilde verzekeren, bepaalde die eerste soldij op een zeer hoog bedrag; de officieren, namelijk zij die in de gelederen dienst deden, kregen dezelfde som als de soldaten. Bij die gelden kwam nog de buit, waardoor de krijgsdienst toen bij de Atheners inderdaad een middel was om rijk te worden. Het beginsel om de krijgslieden te betalen kreeg in den loop der tijden meer en meer uitbreiding, en zoo ontstonden alom *tijdelijke huurlegers*, die van zelf, in die staten welke voortdurend in oorlog waren, het karakter van *staande huurlegers* verkregen en niet meer uit burgers, maar uit soldaten werden gevormd. Dit was met name het geval met de legers van Karthago; een volksleger had hier nooit bestaan; men stelde zich met een tijdelijk huurleger tevreden, maar daar de Karthagers na verloop van tijd in eindelooze oorlogen gewikkeld werden, hadden zij feitelijk een permanent huurleger. De uitnemend ingerichte Macedonische legers, oorspronkelijk tijdelijke volkslegers, werden evenzoo in het laatst der regering van Philippus en onder Alexander permanent, maar bleven toch steeds een nationaal karakter behouden.

Bij de voornaamste Grieksche legers ging, na de Perzische oorlogen, het karakter van eene nationale wapenmacht geheel verloren en trad in de plaats daarvan een huurleger, dat dan eens tijdelijk dan weder permanent schijnt te zijn geweest. Weelde en zedenbederf namen in Griekenland, en inzonderheid in Athene, hand over hand toe. De burgerij hield zich uitsluitend met kunst en wetenschap en handel bezig en gaf zich over aan al de genietingen, die de rijkdom geven kan. Alleen de mindere klasse trad in het leger en deed dit te liever nu Perikles, door zijne hooge soldijen, van de krijgsdienst eene uitnemende broodwinning had gemaakt. Later werden zelfs vreemdelingen in de Grieksche legers opgenomen, en sedert daalde het gehalte van die legers meer en meer. Na den Peloponnesischen oorlog bestond het Atheensche leger uit het uitschot der bewoners van de overige staten en uit vreemdelingen, die - wegens losbandigheid of grooter misdrijven uit het eigen land geweerd - zich door de hooge Atheensche soldij (die ech-

ter nà Perikles eenigzins verminderd was) naar Athene getrokken voelden. Die huurtroepen verkochten zich aan de meestbiedenden, dienden dan eens bij dezen, dan bij genen Griekschen staat, ging dikwijls ook tijdelijk in Perzische krijgsdienst over om later, met vreemd geld en vreemde ondeugden, in Griekenland terug te komen. Ten tijde van Philippus van Macedonië had het Atheensche leger alle karakter van nationaliteit zoozeer verloren, dat zelfs het opperbevel werd uitgeoefend door vreemdelingen, en door vreemdelingen die veeltijds niet veel hooger waren te stellen dan rooverhoofdmannen.

Bij de Romeinen was de gang van zaken nagenoeg dezelfde. De gegoede burgers begonnen zich aan de krijgsdienst te onttrekken en de hoofden der partijen maakten dadelijk deze omstandigheid gebruik om hunne heerschzuchtige bedoelingen te verwezenlijken. Marius nam ook de laagste klasse der bevolking in het leger op en bepaalde dat hoofdzakelijk de grootste en sterkste menschen voor de dienst zouden worden aangewezen. Door deze bepaling kreeg de mindere klasse in het leger het overwicht in getal, en de burgers, toch reeds weinig op de krijgsdienst gesteld, onttrokken zich nu nog meer aan hunne verplichtingen. Het gevolg was dat er eene wapenmacht ontstond die, als men wil, uit het volk was getrokken, maar die toch geen nationaal leger meer vormde in den geest der vroegere Romeinsche volkslegers. In het leger, zooals het door Marius werd vervormd, werden de deugden van den Romeinschen burger gemist en vond men slechts menschen, bereid om zich tot een werktuig te laten gebruiken van elken dwingeland, die zich van het gezag wilde meester maken. Marius oefende een even verderfelijken invloed uit op het krijgswezen der Romeinen als de te veel geroemde Perikles op dat der Atheners. Maar beiden zagen hunne maatregelen slechts gelukken, omdat het volk, waarover zij het gezag uitoefenden, van de krachtige deugden der voorvaderen ontaard en onverschillig geworden was voor de grootheid en onafhankelijkheid van het vaderland. Het volk werd niet bedorven, zooals vele geschiedschrijvers en vooral krijgskundigen meenen, omdat de krijgsinstellingen ontaardden, maar het leger werd slecht omdat het volk reeds slecht geworden was.

Sedert Marius werd het Romeinsche leger het troetelkind van alle opvolgende dwingelanden. Sylla schonk aan de soldaten de verbeurdverklaarde eigendommen en landen, Cesar bragt de soldij van het voetvolk op *f* 2, en elk die volgde gaf nieuw voedsel aan de hebzucht en den gouddorst van den Romeinschen soldaat. Augustus ging nog een stap verder dan Marius en onthief de hoogere klassen voor goed van elke dienstverplichting. Hij richtte uit de minste burgers een *staand huurleger* op van 25 legioenen (ruim 100,000 man), waarin ook de bewoners der veroverde landen werden opgenomen, gaf aan deze troepen eene hooge soldij, voerde daarbij eene strenge krijgstucht in en legde ze in de grensgewesten in bezetting. Ver van Rome verwijderd, zou dit

huurleger nu voortaan onkundig blijven van hetgeen daar omging; het zou, meende Augustus, geheel vreemd worden aan de burgermaatschappij en alzoo in de handen der keizers een volkomen geschikt werktuig vormen om het volk te onderdrukken en het onbepaald gezag des heerschers te handhaven. Als alle dwingelanden ontbrak het hem niet aan schoonschijnende redenen om zijne autokratische handelingen te vergoelijken. Het heette nu dat eene geheele klasse der bevolking, die anders toch slechts tot last verstrekte en toch onderhouden moest worden, zoodoende tot een nuttig doel werd aangewend, terwijl de hoogere klassen zich nu vrijelijk op handel en nijverheid konden toeleggen. Eene toepassing van het beginsel van *verdeeling van den arbeid*, dat eigenlijk ook zoo oud als de wereld is en dus door de nieuwe staathuishoudkunde niet uitgevonden, maar in onzen tijd alleen op zoo groote schaal en in zoo vele verschillende richtingen toegepast is als waaraan vroeger nooit was gedacht.

Het Romeinsche rijk nam, onder de keizers, alle overige staten in zich op, en sedert kende men derhalve slechts die wijze van legervorming, die in Rome was aangenomen. In de eerste tijden van onze Christelijke jaartelling bestonden de legers alzoo uit de minste klassen der bevolking, waaraan gaandeweg de bewoners der veroverde landen, vreemdelingen dus, werden toegevoegd. Uit die legers verdween in den loop der tijden het zuiver Romeinsch element bijna geheel, en er ontstond eene wapenmacht, die - uit het schuim der Romeinsche natie en uit vreemdelingen samengesteld en alleen op eigen eer en voordeel bedacht - zich weinig bekreunde om de belangen van den staat en vijandig stond tegenover den Romeinschen burger. Het Romeinsche volk, aan wapenoefeningen en krijgsdienst ontwend, was niet bij machte zijne zelfstandigheid tegenover de keizerlijke huurbenden te handhaven, en de burgerlijke vrijheid werd in Rome door de soldaten van den keizer gedood. Sedert was de kracht van het Romeinsche rijk niet meer te vinden in het Romeinsche volk, maar in het staande leger, dat door de keizers, met het geld der burgers, onderhouden en rijk gemaakt werd. Maar het gehalte van dat leger verminderde naarmate het meer invloed verkreeg; de krijgstucht verdween; ontucht en losbandigheid namen de plaats in der vroegere krijgsdeugden; het wapen, dat de keizers zich gesmeed hadden om de vrijheden des volks te belagen, keerde zich tegen hen zelf en menig keizer had zijn val en een treurig uiteinde aan zijn bandeloos leger te danken. En toen nu eindelijk het land, dat die huurlingen verdedigen moesten, werkelijk met gevaar werd bedreigd, vermochten zij het niet van den ondergang te redden en delfden zij in den strijd tegen de legers der Barbaren telkens het onderspit. Wanneer de Romeinen van Honorius en zijne opvolgers nog de Romeinen waren geweest uit de groote dagen der Republiek, wanneer het Romeinsche volk niet geheel en al ontwend ware geraakt aan de krijgsdienst, dan hadden de Romeinsche legers menige nederlaag kunnen ondergaan, zonder dat daar-

om de Romeinsche staat te gronde ware gegaan. Legers kunnen geslagen en vernietigd worden, maar een volk, dat onder de wapenen staat, gaat nooit te niet.

De val van het Romeinsche rijk was niet daaraan te wijten, zooals soms wordt beweerd, dat de keizers een staand leger hadden opgericht, maar wel aan deze omstandigheid, dat de eigenlijke Romeinsche burgers - meer op weelde en zingenot dan op het behoud des lands bedacht - zich aan de krijgsdienst hadden onttrokken en uit het leger hadden laten wegdringen. Daardoor was het mogelijk in dat staande leger een geest te brengen, die geheel vijandig was aan dien der burgerij; daardoor kon de burgerij zich niet verzetten tegen de aanmatigingen van de krijgslieden en daardoor miste het Romeinsche volk de kracht, die noodig was om - toen het leger ongenoegzaam was gebleken - zijne onafhankelijkheid tegenover den vreemdeling te handhaven. De geschiedenis van Rome leert derhalve - niet dat staande legers onbepaald zijn af te keuren - maar wèl dat het verkeerd is de wapenmacht van een staat uitsluitend uit een staand leger te doen bestaan en daaraan alleen de veiligheid des lands toe te vertrouwen. Eene waarheid, die trouwens door de geschiedenis der volgende eeuwen nog meermalen bevestigd wordt.

In hetgeen wij de Oude geschiedenis noemen, merken wij derhalve twee wijzen van legervorming of twee soorten van legers op: volkslegers en staande huurlegers. Het volksleger is de oorspronkelijke vorm, waarvoor, bij toenemende beschaving, het huurleger in de plaats treedt; het huurleger is eerst *tijdelijk* en wordt daarna *permanent*, welke verandering òf een uitvloeisel is van onophoudelijke oorlogen - Macedonië, Karthago - òf een gevolg, als in Rome, van het streven der vorsten naar een onbepaald gezag. In de eeuwen, die daarop gevolgd zijn, is de gang van zaken bijna geheel dezelfde geweest. De legers der barbaarsche volksstammen, Scythen en Germanen, die zich op de puinhoopen van het Romeinsche rijk vestigden, waren oorspronkelijk, als van alle onbeschaafde volken, volkslegers; de geheele volksstam, de geheele natie, droeg de wapens en trok, als er oorlog was, in het veld. De landen van de Romeinen, die door deze ‘barbaren’ veroverd werden, verdeelden zij onder elkander naarmate van hun macht en rang, en aan deze vaste, onvervreemdbare bezittingen of *allodiale* goederen was als van zelf de verplichting verbonden om bij vijandelijke aanvallen ten strijd te trekken; het lag toch in den aard der zaak dat iedereen zijn *eigendom* moest verdedigen. De bezitters der allodiale goederen, vrije mannen, vormden dus het leger, de *heerban*, dat alzoo uit de keur des volks bestond, terwijl de oorspronkelijke bewoners der veroverde landen, lijfeigenen, meestal voor een deel als nietstrijdbaren mede te velde moesten gaan. Deze vrije mannen waren geen *onderdanen* van het algemeene opperhoofd en gehoorzaamden dus niet aan zijne wenken of luimen; zij streden ook niet als hij dat goedvond,

maar slechts dan wanneer werkelijk de belangen van het algemeen werden bedreigd. Deze legers waren dus zuivere *volks*legers, die alleen ten strijde trokken voor *nationale* belangen en zich weder ontbonden als de oorlog geëindigd was.

Maar na verloop van eenige jaren vertoonde zich ook in de middeleeuwsche maatschappij hetzelfde verschijnsel, dat wij alom bij de staten der Oudheid kunnen opmerken. Toen de rijken, die na den val van het Romeinsche rijk waren ontstaan, zich meer gevestigd hadden, de strijd tegen de oorspronkelijke bewoners had opgehouden en orde en rust althans eenigszins begonnen te heerschen, toen ontstond bij dat gedeelte der bevolking, dat zich op de bedrijven des vredes wenschte toe te leggen, een zekere afkeer van de krijgsdienst, en als de opperhoofden of koningen het volk ten heerban opriepen, waren er velen, die den huiselijken haard boven de dienst in 't veld verkozen. Dit was vooral het geval wanneer de vorst een oorlog wilde voeren, waarmede het volk niet bijzonder was ingenomen of waarvan de noodzakelijkheid, met het oog op de belangen des lands, niet tastbaar bleek. Bij den min geregelden toestand van het inwendig bestuur was het moeielijk om den vrijen burger, die niet ten heerban wilde verschijnen, daartoe te dwingen, ook wijl het dikwijls aan de middelen daartoe ontbrak. Maar daarenboven, zoo men de verplichting om ten strijde te trekken te streng handhaafde, en dus tot krijgsdienst dwong degenen die niet opkwamen, dan richtte men juist het éénige gedeelte der bevolking te gronde, dat iets verdiende of het land vruchtbaar maakte. En de vrije mannen, die aldus verarmd wierden, geraakten dan van zelf in een toestand van lijfeigenschap en gingen voor den heerban, die alleen uit vrije mannen mogt bestaan, toch verloren. De zucht der vorsten om een leger te hebben dat minder zelfstandig en onafhankelijk was dan de heerban en waarmede zij oorlog zouden kunnen voeren naar believen, daarnevens de bedenking dat het beter was een ieder bij zijn bedrijf te laten en krijgslieden te hebben die uit vrijen wil den oorlog voerden, deze tweeledige reden - het streven der vorsten naar een onbepaald gezag en de onwillekeurige erkenning van de natuurlijke wet van verdeeling van den arbeid - gaf aanleiding dat de heerban, in den loop der tijden, vervangen werd door de *leenlegers.*

Bij de verdeeling van de veroverde landen waren aan de opperhoofden of koningen, zoo als zich begrijpen laat, zeer uitgestrekte landen ten deel gevallen. Van hunne groote bezittingen gaven zij gedeelten in leen, als *feudale* goederen, aan vrijen en vrijgelatenen, en verbonden daaraan de verplichting om hen, bij alle oorlogen, met een zeker aantal volgelingen (vrije mannen) bij te staan. Zoo ontstond hier de tot daartoe ongekende verhouding van *vasal*, dienstman, tot den meester. De vasal had niet te vragen naar de rechtmatigheid van den te voeren oorlog; hij was vooruit betaald en voor het ontvangen loon moest hij vechten. Hij moest dus den vorst of leenheer onder alle omstandig-

heden volgen en bijstaan, maar hier tegenover stond de verplichting van den leenheer om zijn vasal, zoo noodig, te ondersteunen en te verdedigen tegen anderen. Aan den op deze wijze ontstanen leenadel schonken de vorsten vele voorrechten; zij benoemden hen tot vertegenwoordigers van de koninklijke macht in hunne landen en gaven hun zooveel macht en invloed dat de oude grondbezitters, de heeren der allodiale goederen, als het ware overvleugeld werden door deze feudale grondbezitters. De oorspronkelijke edelen, door dezen nieuwen dienst of beambten-adel op alle wijzen benadeeld en onderdrukt, zagen geen beter middel om zich tegenover den leenadel te handhaven, dan om zich òòk tot leenmannen van den vorst te verklaren en alzoo òòk aanspraak te verkrijgen op zijne bescherming. Zij boden dus hun eigendom of een deel daarvan den vorsten in leen aan, en verlaagden zich zoodoende, van vrije onafhankelijke mannen als ze altijd geweest waren, tot leenplichtigen of vasallen van de vorsten - die geen ander doel hadden gehad dan om den ouden adel in den nieuwe te doen opgaan. Op deze wijze ontstond een aan den vorst onderworpen *leenleger*, (bij de Franschen *ban*), dat geen staand leger, ook geen huurleger was, maar toch, aanvankelijk, in de handen der vorsten een vrij geschikt werktuig vormde om oorlog te voeren naar believen en de vorstelijke macht uit te breiden. De heerban (bij de Franschen *arrière-ban*) werd dan ook zelden meer opgeroepen, ofschoon de verplichting daartoe bleef bestaan.

De leenlegers - later, toen het ridderwezen was ontstaan, *ridderlegers* - bleven intusschen, samengesteld als zij waren uit de aanzienlijksten in den lande, een karakter van zelfstandigheid en onafhankelijkheid tegenover de vorsten behouden, hetwelk niet werd aangetroffen in de legers uit de laatste tijden van de Romeinsche republiek of van het keizerrijk; maar de zelfstandigheid der ridders ging later over in eene overdreven zucht naar onafhankelijkheid en in eene bandeloosheid, welke met de goede inrichting van een leger niet zijn te vereenigen. Om aan hunne verplichting tot ondersteuning van den leenheer met de noodige vrije mannen te kunnen voldoen, hadden de leenedelen een deel van hunne leengoederen weder in leen moeten geven aan andere vrije mannen of vrijverklaarden, en zij deden dit ook voor zooveel hunne allodiale bezittingen betrof. Zoo kregen zij dus een groot aantal volgelingen en breidde ook hunne macht zich zeer uit. Het voorbeeld der vorsten, die de vrije mannen tot leenmannen hadden weten te maken, werd door de aanzienlijke leenmannen ten opzigte van minder aanzienlijke vrije mannen gevolgd, en zoo vereenigde zich langzamerhand alle macht in handen van eenige groote leenmannen, die zich zoo goed als onafhankelijk wisten te maken van den vorst. De leenadel trok nu slechts ten oorlog als het hem goeddacht, vorderde voor zijne tijdelijke militaire diensten aanzienlijke geldelijke schadeloosstellingen of soldijen(*)

(*) Het ontbreekt aan nauwkeurige opgaven omtrent die soldijen en de waardering der toenmalige sommen is daarenboven moeielijk. Volgens eene ordonnantie van Philips den stoutmoedige van 1371 ontving een gewoon ridder, per dag, 20 sous, een schildknaap 5 sous en de mindere krijgslieden naar evenredigheid. Nu zijn 20 sous van dien tijd, wat de waarde aan fijn zilver betreft, gelijk te stellen met ± 150 sous, d.i. 7 à 8 francs van tegenwoordig. En misschien wijkt men niet ver van de waarheid af door aan te nemen, dat het last koren omstreeks 1371 gemiddeld slechts 60 francs deed. Hiernaar ware dan de beteekenis van de riddersoldij af te meten, maar de vorsten verhoogden en verlaagden telkens naar goedvinden de waarde van het geld, zoodat eigenlijk elke berekening onmogelijk is.

en deed alzoo het leenleger het karakter krijgen van een *tijdelijk huurleger*, van de eerste huurlegers bij de Grieken en Romeinen slechts in zooverre verschillend, dat het, niet uit de minderen, maar uit de aanzienlijksten was samengesteld. Het leen- of ridder-leger werd nu een even ongeschikt werktuig als de vroegere heerban. In 't leven geroepen om eene wapenmacht te vormen, die minder zelfstandig dan de heerban moest zijn, was het spoedig nog meer onhandelbaar en voor de vorsten, in plaats van een steun, eene plaag geworden. De groote edelen, in voortdurenden strijd met elkander, verwoestten het land, onderdrukten de bevolking, vernietigden alle welvaart en werden niet alleen ongeschikt om oorlog te voeren in verwijderde gewesten, maar evenzeer om vreemd geweld van den vaderlandschen grond te weren. De vorsten moesten dus naar middelen omzien om een wapenmacht op te richten, die in staat zou zijn de edelen te bedwingen, de rust te herstellen en de onafhankelijkheid des lands te verzekeren.

De vorming van zulk eene wapenmacht ging intusschen aanvankelijk met groote bezwaren gepaard. Het ontbrak zoowel aan menschen als aan geld. De vorsten konden niet werven onder de volgelingen van de ridders; lijfeigenen in de legers toe te laten streed tegen de heerschende denkbeelden, en men moest zich dus bepalen tot de steden, die echter eerst in hare opkomst waren en waarvan de inwoners weinig geneigdheid hadden tot de krijgsdienst, alsmede tot de vrije boerengemeenten in Vlaanderen, Brabant en enkele gedeelten van Duitschland. Op deze wijze werden de gewapende benden verkregen, die in de 12^{e} eeuw door de Fransche koningen in soldij werden genomen en onder den naam van *Routiers* en *Brabançons* bekend zijn. De kruistochten hadden evenwel ten gevolge dat er eene ruimere bron werd geopend om soldaten te bekomen; vele lijfeigenen verkregen de vrijheid, trokken naar het Heilige land en kwamen terug, gevormd tot soldaten, maar ook tot niets anders dan tot den krijg geschikt; vele edelen keerden verarmd huiswaarts en konden slechts in den oorlog een middel vinden van bestaan. Europa was na de kruistochten overdekt met soldaten, die met hun paard de wereld rondzwierven en overal heentrokken waar geld te verdienen en oorlog te voeren was. Nu hadden de vorsten, door het vertrek en den dood van vele edelen, gelegenheid gekregen hunne leengoederen weder tot zich te trekken en alzoo hunne inkomsten te vermeerderen. Zij konden dus over meer geld beschikken, en dit geld werd aangewend om troepen te huren, hetgeen langen tijd geschiedde door tusschenkomst van aanzienlijke gelukzoekers *(avonturiers*, *condottierri)*, die als het ware onder-

nemers waren van troepenleveringen. In Duitschland heeft zich als zoodanig het eerst een zekere graaf of hertog Werner een naam gemaakt; in Italië, toenmaals het land van belofte voor dergelijke gelukzoekers, hebben zich de Malatesta's, uit het prinselijk geslacht van Rimini, de Sforza's, die een nieuw stamhuis van Milanesche hertogen stichtten, de Braccio's en verscheidene anderen nog, eene zekere vermaardheid weten te verwerven. De Malatesta's werden ook Mastini, of de bulhonden genoemd, omdat zij hunne onderdanen als doggen op den nek zaten, en Braccio di Montone, die in de eerste helft van de 15e eeuw leefde, was een verfijnd wreedaard, die, zoo als de Paus van hem getuigde, aan God noch heiligen geloofde en het inzonderheid steeds op de geestelijken had voorzien; het was eene gewone aardigheid van hem om monniken te doen werpen in de kokende kolk van eene heete bron bij Viterbo, en eenmaal veroorloofde hij zich zelfs het genoegen om 600 Franciscaner monniken, die op den omgang van een kerktoren bijeen waren gekomen tot het zingen van vrome liederen, allen door zijne ruiters naar beneden te doen werpen!

Zoo waren de aanvoerders en daarnaar laat zich afmeten hoe de volgelingen waren. Al die benden - Brigands, Aventuriers, Groote kompagniën, Condottierri en welke namen zij ook verder droegen - leefden slechts om te rooven en te plunderen; geen andere drijfveer kennende dan de zucht om zich te verrijken, was het hun gansch onverschillig wien zij dienden, en verkochten zij zich geregeld aan de meestbiedenden. Zij hadden volstrekt geen belang bij het einde van een oorlog; het tegendeel was waar en zij deden dan ook hun uiterste best om elke beslissing te vermijden. Van daar die voortdurende oorlogen, die zich kenmerkten door een volslagen gemis aan kunst en krijgskundig overleg. De wolven eten elkaâr niet op, en deze menschelijke wolven waren slechts gevaarlijk voor de burgers; de beide partijen spaarden elkander en het ontbreekt niet aan voorbeelden van zoogenaamde groote gevechten, die lang genoeg duurden, maar waarbij ten slotte aan weêrszijden slechts één man bleef. In stede van iets te doen tot herstel der binnenlandsche rust, vormde dit rooversvolk een nieuw element van wanorde, en deze huurbenden bleken spoedig volkomen ongeschikt om den overmoed van den adel te beperken en orde in het land te brengen.

Algemeen begon zich nu de overtuiging te vestigen, dat het noodig was eene wapenmacht te bezitten, die meer in de hand der regeringen en zoodanig georganiseerd was, dat zij zoowel de edelen als de condottierri en aventuriers in bedwang kon houden. De gemeenten waren dan ook bereid daarvoor geld te geven, en zoo werd het in 1445 voor Karel VII mogelijk een *permanent huurleger* op te rigten van 9000 ruiters, edelen en aventuriers, te zamen vormende 15 zoogenaamde *compagnies d'ordonnance*. Elke ‘compagnie’ bestond uit honderd ‘*hommes d'armes*’ of ‘*lances*’; eene ‘*lance fournie*’ werd gevormd door een edelman *(homme d'armes)* en vijf volgelingen. Deze troepen,

die nu aan de dienst van een bepaalden staat voor goed verbonden waren en eene vaste soldij kregen - de *homme d'armes* ontving 10 *livres* per maand, de waarde in zilver is gelijk te rekenen met *f* 25 tegenwoordig(*), maar had daarenboven het recht gedwongen leveringen van allerlei aard van de burgers te vorderen - namen spoedig een geheel ander standpunt in als de vroegere huurbenden en stelden de Fransche vorsten in staat de orde te doen herleven en den adel in toom te houden. Het voorbeeld van Frankrijk werd door andere landen gevolgd en zoo ontstonden in de 15e en 16e eeuw overal kleine *staande huurlegers*, die in geval van oorlog door nieuwe wervingen versterkt wierden.

De staande legers waren vele jaren achtereen slechts zwak in getalsterkte. De reden daarvoor moet gezocht worden in de groote sommen, welke het huren van troepen vorderde. Het voetvolk had nog weinig te beteekenen. Men nam derhalve alleen ruiterij in dienst en het huren en onderhouden van eene aanzienlijke ruitermacht ging met groote kosten gepaard. De strijd van de Zwitsers tegen de Oostenrijksche en Bourgondische vorsten, waarin de hooge waarde van eene goede infanterie tegenover de ruiterij zoo duidelijk was uitgekomen, deed aan het voetvolk eensklaps een geheel ander standpunt innemen. De Zwitsersche piekeniers verkregen eene groote vermaardheid en in Frankrijk en in andere landen werd Zwitsersch voetvolk permanent in dienst genomen. Dit voetvolk werd aanvankelijk zeer hoog betaald. De kantons ontvingen van Lodewijk XI voor elk Zwitsersch soldaat, jaarlijks, *f* 25, terwijl de *dagelijksche* soldij dier soldaten 12 sous (de waarde, in zilver, gelijk *f* 1.50) bedroeg.

De uitvinding der vuurwapens verhoogde nog de kracht der infanterie, die de ruiterij nu meer en meer verdrong, en niet alleen de Zwitsersche, maar ook de Spaansche infanterie, verhief zich tot een hoogen trap van militaire bruikbaarheid. Daardoor was het nu echter mogelijk meer troepen in dienst te nemen, want het voetvolk was spoedig veel goedkooper geworden, en niet alleen dat de sterkte der staande legers zoodoende vermeerderde, maar men ging ook veeleer over tot de buitengewone wervingen, die voor den oorlog noodig waren en tot den oorlog zelf. Terwijl Hendrik IV zelden eene grootere permanente wapenmacht onderhield dan van 10.000 man, telde het staande leger onder Lodewijk XIII reeds meestal het dubbele van die sterkte, en zoodra er gevaar voor oorlog was, werd het leger door nieuwe aanwervingen aanmerkelijk uitgebreid. Wijl de oorlog daarenboven zelden onderbroken werd, waren zelfs de tijdelijke troepen soms jaren achtereen permanent in dienst, en in de 17e eeuw werden in vele landen sterke huurlegers onderhouden die slechts bij uitzondering tot den vredesvoet werden teruggebracht. Lodewijk XIV brak geheel met de oude gewoonte om

(*) De prijs van een last koren was, tijdens Karel VII, gemiddeld *f* 90. Honderd jaren later was die prijs reeds gestegen tot *f* 285.

het leger na afloop van den veldtocht geheel of gedeeltelijk af te danken en hield zijn huurleger voortdurend onder de wapens.

Deze staande huurlegers zijn in de handen der vorsten het middel geweest - eerst om de macht van den adel te fnuiken - daarna om den vrijheidszin der steden te onderdrukken, en in de tweede helft der 17de eeuw, inzonderheid na den Westphaalschen vrede, ziet men alom het despotismus door den steun der staande legers zegevieren. De soldaten der Pruisische en Fransche koningen doodden even zeker de burgerlijke vrijheid als de Pretorianen en de huurlegioenen der Romeinsche keizers de vrijheid in Rome hadden gedood.

Terwijl aldus de huurlegers de voornaamste wapenmacht uitmaakten, had het niet aan pogingen ontbroken om ook eene soort van *nationale* legermacht in het leven te roepen. De vorsten zelf hadden, vooral in de eerste tijden, dikwijls meer last dan dienst van hunne huurtroepen, en zochten dus naar een middel om daarnevens, of in plaats daarvan, een volksleger te vormen. Men kon daartoe een beroep doen op den ouden heerbanplicht, die - bij het ontstaan der feudale legers in vergetelheid geraakt - echter nooit opgeheven was geworden, maar de heerbanplichtigen waren moeielijk meer te ziften uit eene maatschappij, die zoovele nieuwe elementen in zich had opgenomen. Er bleef dus niets anders over dan van de gemeenten een zeker aantal manschappen te vorderen voor het nationale leger, en in dien geest bepaalde Karel VII, kort na de oprichting der kompagniën of ‘benden van ordonnantie,’ dat elk kerspel één man zou leveren en onderhouden tot vorming van de zoogenaamde *franc-archers* of *vrijschutters;* deze vrijschutters - aldus genoemd omdat zij vrij van belasting waren - vormden korpsen voetvolk, die in vredestijd slechts bij feestelijke gelegenheid bijeenkwamen om naar den vogel te schieten, en hadden in de tweede helft der 15e eeuw eene sterkte van ongeveer 16.000 man. Lodewijk XI schafte ze echter af, maar Frans I riep ze, onder den naam van *legioenen*, weder onder anderen vorm in 't leven, terwijl in Duitschland dergelijke nationale troepen onder de benaming van *defensioners* werden aangetroffen. De inwoners der gemeenten hadden echter bitter weinig zin in deze verplichting tot militaire dienst, die hun op de schouders werd gelegd, en 't gevolg was dat alle pogingen der vorsten om eene in waarheid nationale infanterie te vormen, mislukten. De gemeenten werden nu feitelijk ontheven van de verplichting tot persoonlijke dienst; de vorsten namen er genoegen mede, dat zij slechts soldaten leverden, al waren deze dan ook geen inwoners der gemeenten, en 't gevolg was dat zij - juist hetzelfde deden wat de vorsten al zoolang hadden gedaan - namelijk soldaten huurden en daaruit hun contingent vormden. In de plaats van de persoonlijke dienst gaven de gemeenten dus geld, maar daarmede erkende de bevolking tevens de verplichting om aan de vorsten op de eene of andere wijze soldaten te leveren.

Richelieu beproefde om de *geldelijke* verplichting in eene *persoonlijke*

te vervormen en bepaalde in 1636 '*qu'on devait rechercher dans tous les arts et métiers les hommes les plus propres au service militaire*' - om daaruit te vormen een nationaal leger van 60.000 man. Hier zien wij dus de eerste sporen van het stelsel om het geheele volk tegen wil en dank tot soldaten te maken, maar de eerste proef mislukte. Hoe groot dwingeland hij ook was, Richelieu zag geen kans om dat stelsel in praktijk te brengen. Slechts eenmaal dreef hij door dat uit de Parijsche bevolking 3000 man gelicht zouden worden, en toen was hij toch nog genoodzaakt van zijn eisch ten deele af te zien en genoegen te nemen met de levering, door de stad, van 3000 gehuurde soldaten. Wat Richelieu echter niet tot stand kon brengen, zou Lodewijk XIV, een nog volmaakter dwingeland, beter doordrijven.

Lodewijk XIV voerde zijne eerste oorlogen uitsluitend met huurlegers. Maar voor een vorst die altijd oorlog voerde, moest dit stelsel spoedig te duur worden, en nu vorderde Lodewijk dan ook, in November 1688, toen hij oorlog zou gaan voeren ter wille van zijn vriend en broeder Jacobus van Engeland, van alle dorpen een of twee gewapende en geheel uitgeruste soldaten, ten einde daaruit te vormen 30 regimenten van één bataljon, ter sterkte van 500 man elk. De diensttijd werd op twee jaren bepaald, maar feitelijk verlengd tot drie en vier jaren, en bij den Rijswijkschen vrede werden de aldus gelichte manschappen ontslagen. Deze eerste proef gelukte goed; nergens belangrijken tegenstand, die trouwens door het huurleger wel onderdrukt zou zijn geworden; het volk was verblind door de glorie van den 'grooten koning' en aan dien koning was altijd geleerd dat hij alles kon doen wat hij goed vond; hij kon dus ook van zijn geheele volk soldaten maken en deze proef nam hij gedurende den Spaanschen successie-oorlog. In 1701 voerde hij de *loting* of eigenlijk de *conscriptie* in; niemand was hiervan vrij, maar wie niet mede wilde loten, betaalde eene somme gelds, waarvan het bedrag zich regelde naar het aantal manschappen, door het kerspel te leveren; dit was derhalve eene toepassing van het stelsel van uitkoop, dat ook in onzen tijd zooveel voorstanders heeft gevonden. Hij verkreeg op deze wijze 34.000 man, die tot aanvulling van het leger gebruikt en in dienst gehouden werden tot den vrede van Utrecht. Maar die 34.000 man werden jaarlijks versterkt door nieuwe lichtingen, die op eene sterkte van 25.000 man 's jaars geschat kunnen worden. De grootste willekeur heerschte bij de indeeling voor die nieuwe lichtingen; met geweld werden de menschen aan hunne betrekking en hun bedrijf ontrukt; opstanden, die telkens onstonden, werden door de huursoldaten in het bloed der vertwijfelde bevolking gesmoord; om oorlog te voeren ontvolkte Lodewijk XIV zijn land, en zelfs toen de vreeselijke winter van 1709 zijne ellende over het Fransche volk uitstortte, toen nog werden, zoo als Duval vermeldt, 'met dezelfde hardvochtigheid lotelingen en belastingen geëischt.'

De gedwongen krijgsopschrijviug, de conscriptie, 'l'impôt du sang'

zoo als ze later is genoemd en zoo als ze reeds onder Lodewijk XIV met het volste recht genoemd had kunnen worden, heeft men dus, in beginsel, aan niemand anders te danken dan aan dien verwaten dwingeland, die gehuurde lofredenaars langen tijd voor een groot man hebben doen doorgaan, maar wiens regeering een vloek voor zijn arme land en voor zijne nakomelingen is geweest. En gelijk elk dwingeland meestal, later, door een ander dwingeland gevolgd wordt die zijne uitvindingen verbetert, zoo werd ook dit conscriptie-stelsel eenige jaren later tot meerdere volkomenheid gebracht door een der Pruisische koningen.

Met welke eene verregaande willekeur Lodewijk XIV het stelsel ook had toegepast om soldaten uit de bevolking te lichten, het denkbeeld was toch altijd op den voorgrond blijven staan, dat het conscriptiestelsel alleen in buitengewone tijden mocht worden toegepast. Ook onder de opvolgers van Lodewijk XIV hield men zich aanvankelijk aan deze opvatting. Elke twee jaren greep er wel eene loting plaats onder de ongehuwden van 16 tot 40 jaar tot verkrijging van eene lichting van 30.000 man, maar de aldus gelichte manschappen, wier diensttijd op vier jaren was bepaald, bleven in hunne haardsteden, werden jaarlijks slechts gedurende eenige weken geoefend en vormden op zich zelf staande militie-regimenten, ter gezamenlijke sterkte van 60.000 man, en hoofdzakelijk bestemd tot verdediging van het rijk bij vijandelijke invallen; slechts in zeer enkele gevallen werden, uit deze militie, manschappen genomen tot aanvulling van het leger. De eigenlijke krijgsmacht, voor buitenlandsche oorlogen bestemd, werd gevormd door de vreemde regimenten en de huurtroepen.

Wat Lodewijk XIV had uitgevonden werd nu verbeterd - eerst door Frederik Willem I van Pruisen, later door het Fransche Directoire en Napoleon. Frederik Willem maakte tot regel, ook voor tijd van vrede, wat Lodewijk XIV alleen voor oorlogstijd had toegepast. Hij hield zijn leger geregeld door *lichtingen* voltallig. Hij verdeelde het land, in 1733, in *kantons* en wees aan elk regiment zijn kanton aan om daaruit de ontbrekende soldaten te trekken. Intusschen moest men zich daarbij bepalen tot eene zekere klasse van personen, want hoewel, in de oogen der absolute vorsten, het leger hoofdzaak was en het land slechts ter wille van het leger bestond, begrepen zij toch dat men het land niet te veel kon uitputten, en dat men de onderdanen in de gelegenheid moest stellen geld te verdienen om - het leger te onderhouden. De gegoeden waren dus in den regel vrij van krijgsdienst; ook de grondbezitters; soms zelfs werden geheele gewesten of steden vrijgesteld. De adel, die trouwens grootendeels als officier diende, was almede vrij. Bepaalde regels voor de vrijstelling bestonden overigens niet; alles hing af van *le bon plaisir du roi*, die voor alles *reuzen* moest hebben; men weet dat Frederik Willem I fabrikanten, handwerkslieden enz. uit zijn eigen land liet oplichten en die ten geschenke gaf aan Peter I van Rusland, die hem reuzen in de plaats

gaf; de kleine Duitsche vorstjes deden aan Frederik Willem soms - om hem te vriend te houden - eenige reuzen cadeau, en voor een mooien reus betaalde die 'bierkoning' soms *f* 15.000. Ten slotte drukte de verplichte dienst het meest op de mindere en op de landbouwende klassen, die eigenlijk nog in een staat van lijfeigenschap verkeerden;(*) maar om aan de boeren gelegenheid te geven het land te bebouwen, werden de lichtingen jaarlijks, nadat de eerste oefening was afgeloopen, slechts voor eenige weken opgeroepen. De geheele diensttijd was 20 jaren en dikwijls diende men voor zijn leven; de eerste oefeningstijd duurde eenige jaren. Het staande leger bestond derhalve gedurende een groot deel des jaars slechts uit de vrijwillig aangeworvenen - wier zedelijk gehalte juist op geen hoog peil stond - uit hen, die voor straf, te weten tot straf wegens *burgerlijke* vergrijpen, waren ingelijfd en zoodanige inwoners, die niet veel te verzuimen hadden. Gemiddeld bleef ruim een derde der soldaten onder de wapens. De eene staat na, de andere voor, volgde het voorbeeld van Pruisen. In Frankrijk werd het Pruisische stelsel door den graaf van St. Germain ingevoerd, maar later weder afgeschaft en door het vroegere vervangen. In Oostenrijk werd het stelsel van lichtingen eerst in 1781 aangenomen. De kleine Duitsche vorsten maakten meerder haast; zij verhuurden de regementen die zij bijeen hadden gebracht en maakten van de zaak eene broodwinning - een middel om geld te krijgen voor hunne ongehoorde braspartijen en hunne lichtekooien. Dit deed Frederik II dan ook zeggen dat hij spoedig tollen zou oprichten, ten einde, even als van het doortrekkend vee, een doorvoerrecht te heffen van de soldaten, die over het grondgebied van Pruisen naar Amerika werden gevoerd.

De staande legers van dien tijd bestonden uit het schuim van vreemde natiën, aangevuld met de minste klassen van het eigen land, en waren derhalve, wat het gehalte der soldaten betreft, weinig beter dan de staande legers uit de laatste tijden van het Romeinsche keizerrijk. Om die troepen bijeen en in orde te houden had men een ijzeren discipline moeten invoeren en barbaarsche, menschonteerende straffen. En zonder deze zouden de legers van de 18e eeuw wellicht reeds spoedig in het toenmalige Europa dezelfde rol hebben gespeeld als de leenlegers en de legers van het keizerlijke Rome. Maar gelukkig kwam de omwenteling en deze bracht, gelijk wij zullen zien, in de conscriptie-legers een geheel anderen geest.

De omwenteling maakte aan het conscriptie-stelsel, althans in beginsel, een einde. De afgevaardigden ter nationale vergadering van 1789 verklaarden de gedwongen krijgsdienst strijdig met de natuurlijke rechten van den mensch, en de militie-dienst werd dan ook bij den aanvang der

(*) 'De lijfeigenschap', zegt Tocqueville, was, bij het einde van de 18e eeuw, nog in geen gedeelte van Duitschland geheel afgeschaft en bijna overal was het volle even als in de middeleeuwen, nog onafscheidelijk verbonden aan den grond. De soldaten der legers van Frederik II en Maria Theresia waren voor het meerendeel niet anders dan lijfeigenen. Zie *L'ancien régime et la révolution.* 4me édit. p. 54.

omwenteling terstond afgeschaft; de vreemde regimenten werden voorts ontbonden en er werd eene nationale garde van vrijwilligers opgericht. Intusschen bleven de troepen, die door werving werden voltallig gehouden, het eigenlijke huurleger, bestaan, en wel tot eene sterkte van 440 à 150.000 man; met deze troepen, door vrijwilligers en nationale garden versterkt, werd de veldtocht van 1792 gemaakt. Een staand huurleger van 150.000 man kan wellicht in Frankrijk zonder gevaar voor de vrijheid bestaan, wanneer daarnevens slechts aan de eigenlijke volkswapening eene evenredige uitbreiding en de vereischte kracht gegeven wordt. Maar de loop der omstandigheden maakten na de omwenteling de vorming van een krachtig volksleger onmogelijk. Zulk een leger wordt niet in eens gevormd. Jaren van voorbereiding en vorming in tijd van vrede zijn daartoe noodig; als alle instellingen heeft het volksleger behoefte aan den tijd en de gelegenheid tot rustige ontwikkeling. Maar Frankrijk moest spoedig al zijne krachten ontwikkelen tegen zijn binnen- en buitenlandsche vijanden; de oorlog in de Vendée en de oorlog tegen de Verbondenen vorderden de bijeenbrenging van alle strijdbare mannen voor den oorlog. Voor zooveel de kolossale legers, die Frankrijk behoefde, niet door vrijwilligers waren bijeen te brengen, moest het stelsel van *gedwongen krijgsopschrijving* wel weder in werking treden. En reeds in Februari 1793 zag de Nationale Conventie zich genoopt eene gedwongen lichting van 300.000 man uit alle Franschen van 18 tot 40 jaar uit te schrijven. Toen de toestand hachelijker werd, toen de Bondgenooten de Zuidelijke Nederlanden veroverd hadden en in Frankrijk gedrongen waren, werden alle Franschen tot de krijgsdienst opgeroepen en werd Frankrijk in een groot legerkamp herschapen.

Aanvankelijk bleven de nationale troepen op zich zelven, maar geestdrift alleen vormt geen soldaten; er was geen gelegenheid geweest om aan de nationale garden orde, oefening en vastheid te geven, en het zeer natuurlijke gevolg was dat die vrijwilligers bij verschillende gelegenheden - bij den terugtocht van Grandpré onder Dumouriez, bij Neerwinden, in de Vendée - weinig bruikbaar voor den oorlog bleken te zijn. In de eerste maanden van 1794 werden daarop de nationale garden met de troepen van het staande leger in kleine afdeelingen vereenigd, te weten twee bataljons nationale troepen met een bataillon linie-troepen. Intusschen bleef het leger nog eenigszins het karakter van een nationaal leger behouden. De soldaten moesten onder anderen de uniform aannemen van de nationale garde en het was dus veeleer het huurleger dat - als in 1818 ten onzent - bij de nationale militie werd ingelijfd, dan dat er van de militie een staand leger wierd gemaakt. Op dezen voet bleef het Fransche leger, met onbeduidende veranderingen, georganiseerd tot 1798, toen de verplichte dienst, door het Directoire, bij de wet van 5 September, geregeld en het conscriptie-stelsel eenigszins in den geest van het Pruisische ten uitvoer gelegd werd.

Bij deze wet was het beginsel dat alle Franschen dienstplichtig wa-

ren, op den voorgrond gesteld. Art. 3 bepaalde voorts dat het leger zou voltallig gehouden worden door vrijwillige werving en door de conscriptie. Deze laatste zou zich uitstrekken over alle Franschen van 20- tot 25-jarigen leeftijd; de diensttijd was dus vijf jaren. Het getal op te roepen manschappen, met andere woorden de sterkte der lichting, zou bij eene afzonderlijke wet worden bepaald. Van elke klasse van leeftijd zouden de jongsten het eerst worden opgeroepen, en art. 44 hield de wonderlijke bepaling in dat telkens de naam van den *oudsten*, die, van elke klasse, voor de dienst werd aangewezen, door het geheele rijk, bij proclamatie van het Directoire, bekend zou worden gemaakt: alle *jongeren* hadden zich dan van zelf te beschouwen als voor de dienst te zijn aangewezen. De plaatsvervanging, volgens deze wet niet veroorloofd, werd door den eersten consul, bij de wet van 8 Maart 1800, ingevoerd en kreeg toen zelfs eene terugwerkende kracht in dezen zin, dat degenen, die op dat oogenblik reeds vrijgesteld waren, toch nog een plaatsvervanger moesten stellen. Sedert volgden de wetten op de conscriptie elkander met snelheid op; elk jaar zag bijna eene nieuwe wet waarvan de eene al strenger en drukkender was dan de andere, en misschien is er geen juister middel om den voortgang van het despotismus in Frankrijk te beoordeelen dan de vergelijking van de opvolgende wetten - als men ten minste dien naam aan de keizerlijke decreten wil geven - door Napoleon omtrent de gedwongen krijgsdienst uitgevaardigd. Bij de wet van 18 Mei 1802 werd, in navolging van het Pruisische stelsel, bepaald dat elk arrondissement gedurende vijf jaren aan dezelfde korpsen militiens zou leveren; de wijze van lichting of van oproeping bleef toen nog aan de gemeenten overgelaten. Eenige maanden later werd, bij eene nieuwe wet, bepaald dat de gemeente-besturen de wijze van oproeping konden volgen die zij verkozen, maar - dat zij, noch de aanwijzing volgens leeftijd, noch eene loting, door de dienstplichtigen onderling, mochten toepassen; veel vrijheid in de keus van het stelsel had men derhalve niet, en denkelijk is van toen af reeds de loting toegepast. Maar officieel is die loting - nadat ze bij eene wet van 16 September 1803 reeds voor enkele gevallen was voorgeschreven - eerst bij de wet van 29 December 1804 ingevoerd, en in zijn tegenwoordigen vorm dagteekent het conscriptie-stelsel derhalve van dat jaar(*).

De loting is echter slechts eene bijzondere wijze van toepassing van het stelsel, dat in 1798 in het leven werd geroepen. De geest van dat stelsel lag hierin dat de *burgers*, tegen wil en dank, tot *soldaten* gemaakt en eenvoudig aangewezen werden om, met en naast de soldaten van beroep, overal oorlog te gaan voeren waar de wil van den gebieder zijne legers henendreef. Gewijzigd of eigenlijk verfijnd in den vorm, was dit conscriptie-stelsel niets anders dan het stelsel, dat - door Lodewijk XIV voor buitengewone gevallen aangenomen, - door

(*) Rondonneau. *Collection des lois françaises constitutionnelles* etc. Paris 1811.

Frederik Willem I tot regel gemaakt en sedert alom op hoe langer hoe grooter schaal toegepast was. Het verschil lag alleen hierin, dat de last algemeen gemaakt en dus in zooverre op minder onbillijke wijze was verdeeld geworden, maar ook hieromtrent kunnen de woorden van Bilderdijk gelden: ‘er was gelijkheid, ja, maar gelijkheid van ellende.’

De revolutie had dus, wat de samenstelling der legers betrof, niet geleverd wat men recht had van haar te verwachten. Zij had de gedwongen krijgsopschrijving, in beginsel, verworpen en te recht, want al is het de plicht van ieder inwoner van een staat om, als de onafhankelijkheid des lands wordt bedreigd, de wapens aan te gorden en zich ook in tijd van vrede voor te bereiden voor de verdediging, daaruit volgt niet dat eenige regeering het recht zou hebben burgers te maken tot soldaten, ze in te lijven in een huurleger en ze te gebruiken zelfs voor de meest onrechtvaardige oorlogen. Intusschen was de gedwongen krijgsopschrijving op veel grooter schaal dan ooit te voren in toepassing gebracht, en men had nu eigenlijk gekregen eene permanente volkswapening, die, door de insmelting met de linie-troepen, niet veel anders was dan een kolossaal staand leger. De omwenteling had, zonder het te willen, aan de regeringen een nog veel geduchter werktuig van onderdrukking en verovering in de hand gegeven dan zij vóór 1789 bezeten hadden. Want de sterkte van het huurleger vond ten minste nog eene zekere grens in de kosten en in de moeielijkheid om menschen te krijgen, het conscriptie-stelsel gaf menschen in overvloed; men had ze slechts te lichten; en daar men die gelichte burgers, na ze tot soldaten te hebben gemaakt, weder tijdelijk naar huis kon zenden, was dit stelsel tevens betrekkelijk goedkoop. Het middel was alzoo gevonden om voor weinig geld sterke legers te hebben en daaraan eene onbegrensde uitbreiding te geven. Reden waarom het door de krijgskundigen meest in de wolken wordt verheven, terwijl het juist om die reden de sterkste afkeuring verdient. De éénige goede zijde van de Fransche wet van 1798 was dat zij - door *alle* Franschen, dus niet alleen de mindere klasse, dienstplichtig te verklaren - de legers beter, zedelijker en dus minder gevaarlijk maakte voor de maatschappij; maar door de invoering der plaatsvervanging onder Napoleon hield ook dit voordeel grootendeels op te bestaan.

Het conscriptie-stelsel, geheel in strijd met de beginselen der omwenteling, is slechts een uitvloeisel geweest van den loop der omstandigheden, van de voortdurende oorlogen, waarin Frankrijk na de omwenteling gewikkeld is geworden. Zoo de eerste revolutie-oorlogen gevolgd waren door een tijdperk van vrede, en zoo Frankrijk zich alsdan in een vrijzinnig bewind had kunnen verheugen, zouden de beginselen der omwenteling ongetwijfeld ook in de samenstelling der legers zijn toegepast, en zou er nimmer sprake van zijn geweest het volk te gebruiken tot aanvulling van de permanente krijgsmacht. Het werd intusschen na 1789 niet spoedig vrede op ‘de lang geteisterd' aarde’ en het

republikeinsche Frankrijk viel in handen van een despoot die - verstandiger en glorierijker dan de absolute vorsten van de 18e eeuw - toch niet meer dan zij om de persoonlijke vrijheid der burgers zich bekreunde en alleen heil zag in een krachtig staand leger, lijdelijk werktuig van het uitvoerend gezag. Het conscriptie-stelsel werd in zijne handen het middel om aan zijne grenzenlooze eerzucht, ten koste van het beste bloed van Frankrijk, voldoening te geven.

Het voorbeeld, door Frankrijk gegeven, vond ook nu weder navolging in de andere landen en werd weder in Pruisen tot grootere volkomenheid gebracht. Reeds in 1809 werd het stelsel van algemeene dienstplichtigheid daar in beginsel en als het ware heimelijk aangenomen. Pruisen bereidde zich tot de bevrijdings-oorlogen voor, en moest dus zorgen buitengewone krachten te kunnen ontwikkelen. Bij de wet van 1814, die wettelijk regelde wat sedert 1809 reeds ten deele had bestaan, werd bepaald dat de geheele mannelijke bevolking van het 20ste tot het 50ste jaar dienstplichtig was. Uit de manschappen die jaarlijks in de termen vielen om te dienen, zou het vereischte getal door *loting* geheven worden. De ingedeelde manschappen moesten eerst 3 jaren achtereen onder de wapens blijven, dan werden zij voor 2 jaren met verlof gezonden en in dien tijd alleen opgeroepen voor groote oefeningen; uit het leger, waarin hij nu reeds 5 jaar had gediend, ging de man over in den 1sten ban van de landweer, welke 1ste ban in vredestijd slechts bij gedeelten voor de jaarlijksche manoeuvres zou worden opgeroepen, maar in oorlogstijd bestemd was om het eigenlijke leger te versterken. De diensttijd in deze klasse werd op 7 jaren gesteld. Van zijn 32ste tot zijn 39ste jaar moest elk dienstplichtig man voorts in den 2den ban van de landweer dienen, maar deze klasse zou alleen in oorlogstijd opgeroepen en dan nog slechts binnen de provinciën, waartoe zij behoorde, gebruikt worden. Aan dezen tweeden ban sloot zich nu een landstorm aan, bestaande uit alle menschen van 17 tot 50 jaar. Feitelijk is dit Pruisische stelsel derhalve een conscriptie-stelsel met 12-jarigen werkelijken diensttijd en een reservediensttijd van 7 jaren. Plaatsvervanging werd niet veroorloofd. De vrijstellingen bepaalden zich tot zeer enkele personen en betrekkingen. Wie zich op eigen kosten wilde kleeden en uitrusten, en overigens aan zekere voorwaarden van bekwaamheid voldeed, behoefde, om aan zijn' dienstplicht te voldoen, slechts één jaar te dienen. Ten gevolge van dit stelsel, dat sedert in de hoofdzaak onveranderd is gebleven, bezit Pruisen thans, naar verhouding, het sterkste leger van de geheele wereld. Pruisen heeft aan georganiseerde korpsen, waardoor wij verstaan het eigenlijke leger en den 1sten ban van de landweer, eene krijgsmacht van ruim 640.000 man (742.000 met den 2en ban), terwijl Frankrijk 758.000 man onder de wapens kan brengen. Frankrijk, met eene bevolking van bijna 40 millioen inwoners, lichtjaarlijks 100.000 lotelingen voor 7 jaren, en Pruisen, waarvan de bevolking

nog niet de helft bedraagt, roept telken jare 63,000 jongelingen voor 19 jaren onder de wapens. Het Pruisische stelsel is dan ook inderdaad het ideaal van het conscriptie-stelsel; het maakt bijna een geheel volk tot soldaten. Maar onder welken vorm het conscriptie-stelsel zich ook voordoet, het blijft altijd een verfoeielijk stelsel, omdat het in strijd is met de rechten van den mensch en met de beginselen, waarop de hedendaagsche maatschappijen berusten, en omdat het legers geeft, die geduchter werktuigen van onderdrukking en aanval zijn dan vroegere eeuwen ooit hebben gekend.

Het *conscriptie-stelsel* strijdt tegen het meest natuurlijke recht van den mensch, tegen het recht dat ieder heeft om vrijelijk te beschikken over zijn eigen lichaam. Het denkbeeld om uit het volk soldaten te lichten, en die burger-soldaten voor de meest onrechtvaardige oorlogen in alle deelen van de wereld te gebruiken, heeft alleen kunnen opkomen in het hoofd van dwingelanden als Lodewijk XIV en Napoleon en van Pruisische grenadier-koningen. Zeker, het recht van vrije beschikking over zijn eigen persoon, kan niet onbepaald zijn; de Staat moet, in zeer enkele gevallen, vrijheid hebben om over de burgers van den staat te beschikken. Die gevallen wijzen zich echter van zelven aan; het zijn die omstandigheden, waarin het behoud van den staat op het spel staat en waarin alleen door de medewerking van alle inwoners redding mogelijk is. Wanneer het land door een hevigen watersnood met ondergang wordt bedreigd, of wanneer de onafhankelijkheid en het zelfstandig bestaan van den staat door een machtigen vijand worden belaagd, dan zeker, rust op allen de plicht om zich aan te gorden tot afwending van het dreigend gevaar. Dit beginsel kan schier als eene natuurwet gelden en is ook ten allen tijde erkend en toegepast geworden, zoodat het bijna overbodig was dit in de Nederlandsche Grondwet in zoo bepaalde bewoordingen te omschrijven(*). Terecht wordt daar echter gelezen dat het recht tot oproeping voor de krijgsdienst zich bepaalt tot het geval dat ‘de onafhankelijkheid van den Staat gehandhaafd en zijn grondgebied beveiligd moet worden.’ Zoodra men verder gaat, zoodra men burgers tot de krijgsdienst verplicht met het doel om daarvan soldaten te maken en die te gebruiken voor elken oorlog, waarin het der regering van een land belieft zich te werpen, dan gaat men verder dan het recht toelaat. De wapenmacht, uit het volk bijeengebracht, om het zelfstandig bestaan des volks te waarborgen, mag niet gebruikt worden voor buitenlandsche oorlogen; zij mag geen permanente wapenmacht wezen; zij mag niet voortdurend dienen en mag in vredestijd slechts in die mate aan militaire verplichtingen onderworpen worden als noodig is tot goede volbrenging van hare taak in tijden van gevaar.

(*) Art. 177: ‘Het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en tot beveiliging van zijn grondgebied, blijft een der eerste pligten van alle ingezetenen.’ In vroegere grondwetten werden hier 's lands oude gewoonte, de Utrechtsche Unie en zelfs den *geest* der Gentsche Pacificatie nog bij te pas gebragt.

Het beginsel dat de staat vrijelijk kan beschikken over de personen van de ingezetenen, niet alleen tot verdediging van den vaderlandschen grond, maar tot elken oorlog en tot voortdurende dienst bij het leger, heeft de ontzettende uitbreiding der legers, die een kenmerk is van deze eeuw, mogelijk gemaakt. Een oorlogzuchtig en onbepaald gebieder bezit daardoor eene onuitputtelijke mijn, waaruit hij soldaten kan putten zooveel het hem lust. Terwijl het leger van Augustus, die gezag voerde over geheel de bekende wereld, nimmer meer dan 200.000 man bedroeg, terwijl de grootste huurlegers zelden de sterkte van 100 à 120.000 man te boven gingen, telt het leger van Napoleon III, wiens gebied niet het twintigste gedeelte van den omvang des Romeinschen rijks uitmaakt, en die niet, als de Romeinsche keizers, zijne grenzen tegen barbaarsche volken behoeft te verdedigen, 700 tot 800.000 man op voet van oorlog en 400.000 man in tijd van vrede.

Zulke kolossale legers zijn niet noodig voor de verdediging; zij vinden hun grond alleen in een stelsel van aanval en verovering. Zij zijn geduchter werktuigen van aanval dan de huurlegers, die niet dan met groote moeite en ten koste van veel geld bijeen te brengen en voltallig te houden waren, terwijl de aanvallende partij, omdat zij troepen werven moest, hare toebereidselen minder dan thans in 't geheim kon maken en dus moeielijker een onverwachten slag kon slaan. Zij zijn geduchter werktuigen van aanval ook dan de leenlegers, die altijd tamelijk tuchteloos zijn geweest en die slechts bijeen waren te houden zoolang de edelen goedvonden bijeen te blijven; zelfs zijn ze geduchter dan de legers van het werelddwingende Rome, die slechts de laagste klasse der bevolking en de vreemdelingen in zich konden opnemen en dus niet, zoo als de hedendaagsche conscriptie-legers, over het gansche volk tot aanvulling konden beschikken. De bloote aanwezigheid dier kolossale legers is op zich zelve reeds eene oorzaak of aanleiding tot den oorlog, want hoe lichtelijk zal eene regering daartoe overgaan waar zij zulke geduchte aanvalsmiddelen bezit, die zoo gemakkelijk kunnen aangevuld worden. De conscriptie-legers zijn dus eene voortdurende bedreiging voor den vrede, voor dit hoofdbeginsel der hedendaagsche maatschappij dat de volken alleen door rust en vrede gelukkig kunnen zijn. En dat zij daarenboven voor de burgerlijke vrijheid niet minder gevaarlijk zijn dan de legers van Augustus en zijne opvolgers en van de absolute koningen der 18^{e} eeuw: de feiten in twee naburige landen spreken zoo luide, dat daarnevens elk betoog onnoodig wordt.

Een gevolg van het conscriptie-stelsel is dat aan het leven der solten minder waarde dan ooit wordt gehecht. Nu men, om soldaten te hebben, ze slechts heeft te lichten, geven de legerhoofden, als dit met hunne plannen overeenkomt, weinig om eenige menschenlevens meer of minder. Hoe roekeloos de eerste Napoleon - om van den tegenwoordigen en zijne oorlogen niet te gewagen - in dit opzicht

soms te werk ging, is bekend, en daarop doelde het gezegde van Moreau, toen hij Napoleon eenmaal noemde, '*un vainqueur à dix mille hommes par heure.*' Napoleon lichtte dan ook zoolang zijn '*chair à canon*,' - zoo als hij de lotelingen eenmaal doopte - totdat de beste krachten van het Fransche volk aan den oorlog waren opgeofferd en wij zagen reeds dat de laatste lichtingen op treffende en droevige wijze getuigden hoeveel de natie door Napoleon's bloedbelasting geleden had.

Zoo neemt dit stelsel in geval van oorlog op onverantwoordelijke wijze de beste krachten van een volk weg, en in tijd van vrede belemmert het de ontwikkeling van de nationale welvaart door zoovele handen te onttrekken aan landbouw en nijverheid. De waarde van den arbeid van een man op 60 cent daags stellende en aannemende dat ongeveer de helft van de manschappen van het Fransche leger op voet van vrede tot de klasse behoort, die iets verdient, dan is het jaarlijksch verlies aan Frankrijk, door zijn kolossaal leger toegebracht, op niet minder dan 45 millioen gulden te schatten, die bij de 20 millioen aan uitgaven voor het leger zijn te rekenen; dat cijfer van 45 millioen, hoe belangrijk ook, geeft nog slechts een verzwakt beeld van al de bezwaren, welke het conscriptie-stelsel voor de bevolking oplevert en van al de nadeelen, welke daarvan het gevolg zijn. Belemmerend voor de ontwikkeling der nationale welvaart in tijd van vrede; doodend voor de bevolking in tijd van oorlog; gevaarlijk voor de burgerlijke vrijheid en voor het behoud van den vrede, in strijd met de natuurlijke rechten van den mensch, vertoont zich het conscriptie-stelsel, in al zijne naaktheid ten toon gesteld, als een monument van het meest afzichtelijk despotismus, den dwingeland waardig die het voor 't eerst in toepassing bracht.

Intusschen heeft dit stelsel, en het laat zich eenigszins begrijpen, onder de krijgskundigen krachtige verdedigers gevonden. Vooral heeft zich als zoodanig doen kennen de Belgische majoor van de Velde, die op het congres te Brussel in 1862 en later in een afzonderlijk vlugschrift, de conscriptie in bescherming heeft genomen tegenover de hevige aanvallen, waaraan die wijze van legervorming in België heeft blootgestaan. Wij stuiten echter bij dien geachten schrijver op eene verwarring van denkbeelden, waarin vele militaire schrijvers zijn vervallen, maar die wij niet gedacht hadden bij een zoo verlicht en bekwaam krijgskundige te zullen aantreffen. Het is hem te doen om de conscriptie-legers te verdedigen tegenover de algemeene volkslegers, het Belgische, of eigenlijk het Europesche stelsel, tegenover het Zwitsersche. Maar nu verwart hij staande conscriptie-legers met staande huurlegers, en al hetgeen hij zegt tot aanprijzing der permanente legers in het algemeen, is alleen op de permanente *huurlegers* toepasselijk. Zoo lezen wij bij hem: '*En affaires militaires comme en affaires industrielles*, *on ne fait vite et bien que ce qu'on fait tous les jours; la division du travail est le principe économique*

par excellence. Donc, *aussi longtemps qu'on ne pourra pas se passer d'une force armée*, *servons nous de troupes régulières*, *ce sont les plus utiles et les moins coûteuses.*' De conscriptie-legers verdedigd op grond van de leer van de verdeeling van den arbeid! Is grooter verwarring van denkbeelden mogelijk? De groote grief tegen het conscriptie-stelsel is juist, dat daardoor burgers tegen wil en dank tot soldaten worden gemaakt, terwijl zij toch blijven behooren tot de burger-maatschappij en hun burgerlijk bedrijf - den oefeningstijd uitgezonderd - blijven uitoefenen. Elk loteling, hij zij landbouwer, koopman of kleêrmaker, blijft landbouwer, koopman en kleêrmaker en moet toch het soldaten-vak aanleeren, waarvan het gevolg is dat hij maar een middelmatig soldaat wordt, terwijl hij tevens van zijne geschiktheid voor zijn burgerlijk bedrijf verliest. Het conscriptie-stelsel, wel verre van te steunen op de leer van de verdeeling van den arbeid, is de schromelijkste miskenning van dat beginsel.

Tot verdediging van de staande legers in het algemeen, altijd in tegenstelling van volkslegers, wijst de kundige schrijver ook op de geschiedenis der middeleeuwen. 'De staande legers, zegt hij, hebben orde gebracht in de maatschappij; aan hen dankt men de vrijheid en de voortgangen der beschaving. De ongedisciplineerde benden der ridders, de *routiers*, de *condottierri*, welke door de leenheeren ten strijd of op rooftocht werden gevoerd, wel verre van elementen van orde te wezen als onze tegenwoordige legers, waren elementen van wanorde en nog gevaarlijker voor de burgerij dan voor de vijanden des vaderlands. Karel VII riep de eerste permanente troepen in de wereld; de *compagnies d' ordonnance* mogen zeer onvolkomen ingericht zijn geweest, de chefs waren toch aansprakelijk bij den koning voor het gedrag van hun troepen; de schrijvers van dien tijd roemen reeds de krijgstucht dier benden van ordonnantie en verzekeren dat hunne oprichting den gunstigsten invloed had op de maatschappelijke orde. Spoedig schafte de koning de militie der gemeenten af en verving die door eene meer regelmatige infanterie: de vrijschutters (franc-archers). Die instellingen ontnamen aan de ridders alle voorrechten met opzicht tot de aanvoering. Langzamerhand vervingen de militaire graden en de militaire orden, die voor allen toegankelijk waren, de voorrechten van de geboorte. Dit was het eerste zaad van vrijheid en gelijkheid dat door de legers de maatschappij binnendrong. - De vervanging der oude wapenen door geweren bracht inzonderheid groote verandering te weeg; de ridders moesten nu de plaats inruimen voor de infanterie en de toelating van alle standen in de legers bracht buitengemeen veel bij tot hervorming van den maatschappelijken toestand.'

De geachte schrijver, dien wij hier aanhalen, verwart, naar 't ons voorkomt, oorzaak en gevolg. Het denkbeeld dat 'het eerste zaad van vrijheid en gelijkheid' aan de legers te danken zou zijn, is even juist als die andere meening van onze dagen, die in een verstandig

absolutismus, als dat van den Franschen keizer, den weg ziet die tot de vrijheid voeren kan; als het Fransche volk weder de vrijheid herkrijgt, dan zal het die verkregen hebben *in weêrwil* van het despotismus, en hetzelfde geldt van de staande legers. De denkbeelden van vrijheid en gelijkheid hadden zich ontwikkeld in de maatschappijen en daardoor verloor de leenadel zijne beteekenis en vervingen in de legers de rangen en graden, die voor allen te bereiken waren, de voorrechten der geboorte. De staande legers hebben aan de vrijheid en de gelijkheid nooit iets anders dan kwaad gedaan.

Maar de staande legers hebben orde gebracht in de maatschappij en zoodoende de ontwikkeling van welvaart en beschaving mogelijk gemaakt. Wil men daarmede beweren dat er geen orde kan bestaan zonder een staand leger? Was er dan geen orde en beschaving in de republieken der oudheid toen deze nog niet tot de vorming van staande legers waren overgegaan? Bewijzen in onze dagen de voorbeelden van Zwitserland en de Vereenigde Staten, waar men geen staande legers kent, niet overtuigend, dat orde, vrijheid en beschaving zonder hen kunnen bestaan? Wij zullen niet ontkennen dat de huurlegers van de 15^{e} en 16^{e} eeuw het middel zijn geweest om orde in den bajert der middeleeuwen te brengen, maar het is nog de vraag of de vorsten, wanneer zij zich eerlijk bij de gemeenten, bij het volk, hadden aangesloten, niet evenzeer, na verloop van tijd, door hulp van de gewapende burgerij den tuchteloozen leenadel hadden kunnen bedwingen. En wellicht is het niet moeijelijk te bewijzen dat de oprichting der staande legers voor een groot deel het gevolg is geweest van de zucht der vorsten om den adel en het volk gelijkelijk onder het dwangjuk te brengen. Maar daarenboven, ook indien men al toegeeft dat de staande legers in de middeleeuwen tot instandhouding der maatschappijen noodig zijn geweest, dan is daarmede nog niet bewezen dat de hedendaagsche maatschappijen daaraan op dien grond behoefte hebben? En zeer zeker is daardoor niets te bewijzen ten voordeele der staande *conscriptie*-legers, die met de vroegere staande huurlegers hoegenaamd geen overeenkomst hebben.

De staande legers, zegt de schrijver, dien wij bestrijden, zijn ook goedkooper dan de volkslegers, en dit tracht hij te betoogen door te wijzen op den Italiaanschen oorlog van 1859 en den oorlog in Amerika. ‘Frankrijk en Oostenrijk, zegt hij,’ de twee grootste militaire machten van de wereld, komen in oorlog ten gevolge van eene zeer gewichtige staatkundige kwestie, en in twee maanden tijds is het geschil beslecht met betrekkelijk kleine verliezen aan menschen en geld en zonder het openbaar krediet ernstig te schokken.’ De spoedige afloop van dezen strijd is, naar zijne meening, daaraan te wijten, dat hier twee staande legers tegenover elkander stonden. In Amerika daarentegen, zoo vervolgt hij zijn betoog, waar het leger samengesteld is uit korpsen vrijwilligers en uit korpsen militie, dus een zuiver volks-

leger is, duurt de oorlog reeds sedert jaren, verslindt hij honderdduizenden menschen, brengt de financiën in wanorde en vernietigt de algemeene welvaart, zonder eenige uitkomst op te leveren. '*Pour terminer leur différend par les armes*,' zoo luidt het slot van dit betoog, '*le Nord et le Sud n'ont rien de mieux à faire que de s'en retourner chacun chez soi*, *puis de rentrer en campagne avec des armées organisées à l'Européenne. Alors la lutte aboutira.*'

Als altijd is de rol van profeet hier een ondankbare geweest. De oorlog tusschen het Noorden en het Zuiden is tot een einde gekomen zonder dat de strijdende partijen den hier gegeven raad hebben opgevolgd. Zou die oorlog korter geduurd hebben, wanneer in de Vereenigde Staten een sterk permanent leger aanwezig ware geweest? De vraag is moeielijk te beantwoorden, want zulke oorlogen, waarbij het geldt zijn of niet zijn, worden niet door een paar veldslagen beslist. Daarom is er, billijkerwijze, ook geene vergelijking te maken tusschen den strijd in Amerika en den 'diplomatischen' oorlog in Italië. Maar zou men daarenboven niet mogen aannemen dat, hadden de Vereenigde Staten een staand leger onderhouden aan de grootte van het land evenredig, de financiën en de algemeene welvaart daar reeds vóór den oorlog in even slechten toestand zouden hebben verkeerd als ten gevolge van den oorlog het geval is geworden? Heeft niet de nationale welvaart in Amerika voor een groot deel juist daardoor zulk eene ontzettende uitbreiding kunnen verkrijgen, omdat de Vereenigde Staten nooit een staand leger gehad, omdat zij nooit den nijveren burger aan zijn beroep onttrokken, nooit zware belastingen geheven hebben alleen voor het genoegen om soldaten te onderhouden? Indien de Vereenigde Staten een permanent leger hadden gehad, zouden zij zich ongetwijfeld gemengd hebben in alle Europesche kwestiën, want heeft men eenmaal zoo'n leger dan dient men het ook eens te laten vechten. Amerika zou dan denzelfden weg zijn opgegaan van Engeland, en welligt reeds in 1815 bezwaard zijn geweest met denzelfden kolossalen schuldenlast van 7000 millioen gulden, welke dat land thans te betalen heeft. Maar het cijfer der schuld op zich zelf doet daarenboven weinig af. De vraag is of het land de kracht heeft de schuld te dragen. Frankrijk bezweek in 1789 onder een schuld, die voor Engeland weinig te beduiden had. Ook de Vereenigde Staten zullen onder hun schuldenlast niet bezwijken, omdat het leger, gelijk reeds is geschied, zoodra de oorlog ophoudt, weder grootendeels afgeschaft kan worden en dus geen geld meer verslindt, en vooral omdat de productive kracht van het land zoo uitermate groot is. Maar die kracht is, ten deele, juist daarom zoo groot, omdat Amerika zich nooit heeft vermaakt met soldaatje spelen. Bepaalt men zich niet tot de oppervlakte der dingen, dan blijkt het spoedig dat - van alle liefhebberijen, die een volk zich veroorloven kan -geene duurder is dan het onderhoud van staande conscriptie-legers.

Deze waarheid wordt door de staathuishoudkundigen dan ook alge-

meen ingezien, en van alle zijden is thans de strijd tegen dit stelsel geopend. In België heeft het een heftigen, maar dikwijls oppervlakkigen bestrijder gevonden in den redacteur van het tijdschrift *l'Economiste belge*, M.G. de Molinari, en de hoofden der beweging hebben daar, in 1858, zelfs een petitionnement weten tot stand te brengen, dat echter bij de Kamers weinig of geen steun gevonden heeft. Op de congressen te Brussel en te Bern is het onderwerp aan de orde geweest en ook daar heeft het niet aan krachtige bestrijding ontbroken; het in Frankrijk zoo algemeen verspreide dagblad *La Presse*, door de Girardin geredigeerd, heeft almede voor dezen strijd zijne kolommen geopend en verleent zijne krachtige steun aan deze '*sainte nouvelle ligue*', aan deze '*croisade pacifique.*' Eindelijk hebben de staathuishoudkundigen zelfs den romantischen vorm te baat genomen om het gehate conscriptie-stelsel ten val te brengen, en de groote, schrijvers, die hun waren naam onder dien van Erckmann-Chatrian verbergen, hebben die taak met zooveel talent volbracht dat hunne geschriften aan de keizerlijke censuur ontsnappen, maar toch rechtstreeks den weg vinden tot de hoofden en de harten van het Fransche volk.

Bij hun strijd tegen de staande conscriptie-legers hebben de staathuishoudkundigen zich echter veelal te zeer verdiept in bijzonderheden, in de toepassing van het stelsel, en daardoor niet altijd met genoeg kracht het stelsel zelf afgekeurd om burgers tot de dienst in het leger te dwingen. Zoo heeft men hevig uitgevaren tegen de loting, die men, in verband met de vrijstellingen en de plaatsvervanging, de meest onrechtvaardige, onverstandige en onzedelijke wijze van aanvulling noemde. Dat de staat eene staatsloterij in stand houdt en daaruit voordeelen trekt, wordt, zeggen de bestrijders der loting voor de militie, in beginsel algemeen afgekeurd, is het dan goed te keuren dat de staat soldaten bij loting uit de burgers trekt? De vergelijking gaat niet op. De loting wordt afgekeurd, niet om de handeling van het loten, maar om het onzedelijke dat er in gelegen is dat de regeering de burgerij aanspoort om hare spaarpenningen, in stede van die nuttig te gebruiken, in den afgrond van eene loterij te werpen en dat zij zich eene bron van inkomsten maakt van de op die wijze bijeengehaalde gelden. De conscriptie is geheel iets anders. De verplichting tot gewapende dienst, altijd tot verdediging des vaderlands, is algemeen; het is eene natuurlijke verplichting, die op elk inwoner van het land rust; daar echter alle inwoners niet noodig zijn voor de verdediging, bepaalt men door loting wie *vrij zullen zijn van oproeping.* Men kan die manier afkeuren, en loting is inderdaad wel de minst te verdedigen wijze om tot het vereischte getal dienstplichtigen te komen, maar het onzedelijke van een geldloterij, door den staat ondernomen, is in deze loting niet te vinden. Het stelsel van loting is een verkeerd stelsel, omdat het lot blind is en daardoor niet zelden menschen voor de dienst zullen worden aangewezen, die - zoo ze al lichamelijk geschikt zijn - toch allen lust voor

het wapenberoep missen en onbruikbaar zijn voor den oorlog. De vraag is echter, of niet bij elke andere wijze van oproeping dezelfde bezwaren zich zullen voordoen en niet dezelfde onwillekeurige onbillijkheden zullen worden begaan.

Ook de vergelijking, die gewoonlijk gemaakt wordt tusschen het verrichten van verplichte dienst en het opbrengen van belasting, is slechts schijnbaar juist. Von Rotteck, die overigens het onderwerp grondig heeft bestudeerd, zegt onder anderen: verbeeldt u, als gij het dwaze van dat lotingstelsel goed wilt vatten, dat eene inkomsten-belasting geheven wierd bij loting! Dit zou zeker zeer dwaas wezen, omdat het in den aard van eene belasting ligt dat zij proportioneel moet zijn, en omdat het lot dikwijls menschen zou kunnen treffen, die niets bezitten. Maar die omstandigheden doen zich niet voor bij de verplichting tot gewapende dienst: eene *persoonlijke* dienst die door een ieder kan verricht worden. Daarom, omdat het hier eene persoonlijke dienst geldt, die door alle burgers, alle strijdbare mannen verricht moet worden, is het niet onbillijk, zooals soms wordt beweerd, dat huisgezinnen, waarvan de leden allen ongeschikt zijn tot de dienst of allen tot het vrouwelijke geslacht behooren, van alle verplichtingen met opzicht tot de gewapende dienst zijn ontheven. De staat heeft hier niet met het huisgezin of met den staatsburger, hoofd van het huisgezin, te maken, maar alleen met alle mannen, die geschikt zijn om oorlog te voeren. Het is op dien grond dan ook niet rationeel om, zoo als in de meeste landen is aangenomen, een zeker aantal zonen van een huisgezin vrij te stellen als de anderen gediend hebben; uit een praktisch oogpunt moge eene dergelijke bepaling niet zijn af te keuren, op staatsrechterlijke gronden is zij niet te verdedigen.

De bestrijders van het conscriptie-stelsel hebben gemeenlijk ook veel bezwaren tegen het daarmede schier overal verbonden stelsel van vrijstellingen en de aangenomen wijze van plaatsvervanging. De vrijstellingen, zeggen zij, verzwaren den last van de verplichte dienst voor de geheele dienstplichtige bevolking, maar die meerdere last wordt niet over allen verdeeld en drukt integendeel op enkele personen, te weten op den opvolger van den vrijgestelde in de lotingslijst; zoo zal 't geval zich kunnen voordoen dat de nietswaardige éénige zoon van een rijk koopman, voor wien het wellicht zeer heilzaam zou zijn indien hij eenigen tijd onder militaire tucht doorbracht, wordt vrijgesteld, terwijl een der zoons van eene arme weduwe, die eigenlijk geen van haar zoons kan missen, voor de dienst wordt aangewezen. De plaatsvervanging beschouwen zij daarbij als eene nieuwe onbillijkheid, in zooverre dat de rijke daardoor gelegenheid heeft zich van de dienst vrij te koopen voor eene som gelds, die meestal niet eenmaal zoo groot behoeft te zijn als noodig is om een slecht rijpaard te koopen. Zij zouden wenschen dat degenen, die de middelen bezitten om zich aan de gedwongen dienst te onttrekken, voor 't minst ook de middelen verschaften

om hen, die dat niet kunnen doen, rijkelijk schadeloos te stellen. Bij deze endergelijke punten, alsmede bij de vele willekeurige en onrechtvaardige handelingen waartoe het conscriptie-stelsel aanleiding schijnt te geven in die enkele landen, waar de wet aan het uitvoerend gezag groote vrijheid laat - zullen wij niet stilstaan. Ook de voorstellen, tot wegneming der gebreken van het conscriptie-stelsel gedaan, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Wij keuren het gansche stelsel af om den grondslag, waarop het rust, om het onbillijke en onrechtvaardige daarin gelegen, en eene slechte zaak wordt niet goed door verbeteringen in de toepassing.

Het stelsel is slecht, omdat het in strijd is met het recht, omdat het aanleiding geeft tot een onwettig ingrijpen op de persoonlijke vrijheid van de burgers, die opgeroepen worden, niet om het vaderland te verdedigen, maar om soldaat te zijn. Het stelsel is slecht, omdat het in strijd is met de leer van de verdeeling van den arbeid, daar het toch soldaten wil maken van burgers, die tevens burgers moeten blijven, waarvan het natuurlijk gevolg is dat men middelmatige soldaten en middelmatige burgers verkrijgt. Het stelsel is slecht, omdat het gelegenheid geeft tot het onderhouden van kolossale staande legers, die gevaarlijk zijn voor de burgerlijke vrijheid, die aan de burgerij ontzettende sommen kosten en door hunne aanwezigheid alleen reeds eene aanleiding kunnen zijn tot oorlogen, die het land verarmen en uitputten. ‘De tegenwoordige staande legers’, zeide de bekende Fransche staathuishoudkundige Baudrillart op het jongste congres te Bern, ‘nemen de menschen juist weg als hun arbeid vruchtdragend zou kunnen worden, en geven ze terug - ontnuchterd zeggen sommigen - anderen zeggen: bedorven. Er is, gemiddeld, één man noodig om tien menschen te voeden; onttrek 100,000 militiens aan den landbouw: en gij onttrekt voedsel aan een millioen menschen. Het groote vraagstuk, dat de staathuishoudkundigen in de laatste jaren heeft bezig gehouden, de arbeid der vrouwen, hangt ten nauwste zamen met het al of niet bestaan der tegenwoordige groote staande legers, die aan de vrouwen hare natuurlijke helpers en beschermers ontrooven. In één woord, bij al onze plannen, van ons, staathuishoudkundigen, tot verbetering en hervorming van den maatschappelijken toestand, stuiten wij op de staande legers en de groote sommen die zij vorderen - om nog niet eenmaal daarvan te gewagen, dat zij een voortdurend gevaar zijn voor de vrijheid en schoon spel geven aan de Cesar's en Cromwell's.’

Dat deze beschouwingen, die, in anderen vorm, ook in het dagblad *la Presse* worden herhaald en uitgewerkt, tot krachtige bestrijding van de zijde der Fransche militaire pers aanleiding zouden geven, was te verwachten, en die bestrijding is dan ook niet uitgebleven. Wij zullen onze lezers daarmede niet vermoeien, en doen dat te eerder niet, omdat de Fransche militaire schrijvers zich op een te uitsluitend militair standpunt stellen en zich volstrekt geen rekenschap schijnen te kunnen ge-

ven van de maatschappelijke of staathuishoudkundige zijde van het vraagstuk. Intusschen bestaat het land niet ter wille van het leger, maar het leger ter wille van het land, en bij alle beschouwingen over de *beginselen*, waarop de samenstelling der legers behoort te berusten, dient derhalve de vraag op den voorgrond te staan, welke samenstelling het meest overeenkomend is te achten met de rechten en het belang der bevolking; staatkundige en krijgskundige overwegingen kunnen zich eerst bij de toepassing doen gelden. Waar het een onderzoek naar de beginselen geldt, moet men zich derhalve niet tot de krijgskundigen, maar in de eerste plaats tot de staathuishoudkundigen wenden, en aan dezen zij thans het woord gegund.

De kultuurwet.

Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden wetsontwerp tot vaststelling der gronden waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Neêrlandsch Indië kunnen worden verkregen, opgedragen en ter overweging aangeboden aan het Nederlandsche volk. Kampen, K. van Hulst, 1865.

De minister van koloniën, in het voorjaar van 1863 opgetreden, om de kultuurwet van zijn voorganger te verbeteren, heeft ruim tijd genomen van beraad en tot gedachtenwisseling met der zake kundige mannen; men mogt dus een ontwerp verwachten, dat althans in de hoofdtrekken zou beantwoorden aan hetgeen Indië zoo dringend behoeft, steunende op zuivere, consequent toegepaste beginselen, die een waarborg opleveren voor de toekomst.

Deze regtmatige verwachting vindt zich niet bevredigd, nu eindelijk het zoolang begeerde wetsontwerp, den 2^{den} October 1865 bij de Tweede Kamer is ingekomen. Het voldoet niet aan de meest gematigde eischen, al verliest men ook niet uit het oog de moeijelijkheid, om uit den tegenwoordigen vicieusen, onnatuurlijken toestand te geraken. Voorzeker viel het veel gemakkelijker in 1831 dien toestand te scheppen, door eene revolutie die het bestaande omverwierp, in spijt van wat wij den Javanen hadden toegezegd en hun verschuldigd waren; door een oorlog van vijf jaren uitgeput en ontmoedigd, lieten zij zich lijdelijk de verleende vrijheid ontnemen, zij boden geen tegenstand aan de zware lasten hun toen opgelegd, en de gevolgen hebben ook zij ondervonden, in de wrange vruchten dier lijdzaamheid, nu reeds 36 jaren geoogst.

En Nederland 'is gedemoraliseerd door het batig slot' (ten hunnen koste verkregen).

Dit verklaarde in de Eerste Kamer de heer van der Heim van Duyvendyke, die voorzeker niet als een onbezonnen liberaal of slooper, maar wel als het meest behoudend lid bekend is. Het nationaal regtsgevoel is door de millioenen verstompt en onze eerlijkheid zoo verflaauwd, dat men in plaats van die beginselen bovenal te huldigen, zich zelfs niet meer schaamt te vragen, *hoe zullen wij het te kort op ons budget kunnen vinden*, als wij afstand moeten doen van een groot deel van het batig slot? dat is, afstand doen van den roof en diefstal, waarvan ons, in het openbaar, voor 't oog van alle beschaafde volken, de oudraad van Indië, Jhr. M^{r}. van der Wijck beschuldigt, die bekend staat als een eerlijk, regtschapen man, als een kundig bekwaam ambtenaar. Het moet hem wel pijnlijk geweest zijn, zijne landgenooten voor oogen te houden, hoe diep zij gezonken zijn. Maar waar de wonde gepeild is en opengelegd, zal men uitzien naar een radikaal geneesmiddel, dat tot reactie en herstel leidt? Het volk zal zich opheffen uit zoo diepe vernedering? Een algemeene stem zal er opgaan, tegen zulk eene akte van beschuldiging? Helaas neen! ons eergevoel, ons besef van eigenwaarde is reeds zóó geschokt, dat die schandvlek geen algemeene verontwaardiging opwekt, noch tot een mannelijk verzet prikkelt! Het is reeds zóó ver gekomen, dat zelfs *de regering* rekening houdt met onze demoralisatie, waarvan de 'Vrijmoedige gedachten' getuigen, die we aankondigen.

De liberale minister Fransen van de Putte, aan wien men loyauteit en eerlijkheid toekende, gaat op jammerlijke wijze transigeren met de beginselen, die men hem toeschreef, en die weleer onze grootheid en onzen roem uitmaakten, waaraan we de achting en het vertrouwen verschuldigd zijn, bij alle beschaafde volken genoten. Want volgens zijn ontwerp zal onze oneerlijke handel in koffij worden voortgezet; van de ruim twee millioen zielen tot den zóó bezwarenden arbeid in de koffijtuinen gedwongen, zal men de helft maar 3½ cent dagloon blijven betalen(*), ofschoon ze 30 centen noodig hebben om hun gezin be-

(*) Daarover schreef reeds in November 1834 het lid in den raad van Indië van Sevenhoven eene nota aan het Gouvernement:
'Men berekene slechts, welk een arbeid het aanleggen en onderhonden van wegen moet vorderen, zonder van *andere* heerendiensten te gewagen, op een terrein waar zij steeds over hooge bergen en door diepe valeijen en ravijnen moeten loopen, en welke moeijelijke wegen zich niet alleen bepalen tot den grooten postweg, maar loopen tot hoog in het gebergte, om de koffij met karren te kunnen transporteren; welke schier onoverkomelijke hinderpalen men bestendig heeft te overwinnen, bij het onderhoud van bruggen, gelegd over diepe stroomen - alle om niet, zonder een cent belooning.
En dan den arbeid welken de koffijkultuur, op de enorme schaal, waarop zij *thans* is ingevoerd aan de bevolking moet veroorzaken, een arbeid die, zoo als ik hiervoren reeds heb aangehaald, bij elke uitbreiding, buiten *alle evenredigheid* toeneemt en moeijelijker wordt, steeds verder en verder van de woningen moet worden verrigt, in bijna ontoegankelijke bosschen, die eerst geveld en daarna ontgonnen moeten worden; dan nog de bezwarende afvoer van het produkt, waarbij sommigen het verlies van hunne buffels moeten betreuren, en men zal moeten bekennen, dat deze goede en arme bevolking voor al dien arbeid stiefmoederlijk wordt behandeld en beloond.'
Hij berekent daarna, en toont in cijfers aan, dat de belooning voor elk huisgezin niet meer bedraagt dan 3½ cent voor elken werkdag, en roept dan verontwaardigd uit: Is dit nu eene belooning voor zooveel arbeids? Kan een billijk gouvernement nog twijfelen om eene betere belooning te geven?

hoorlijk met rijst te voeden! Maar dat is ook eene weelde waaraan de Javanen niet overal gewend zijn, het zou hen overmoedig maken; Java is zoo vruchtbaar, dat ze maar in de wildernissen behoeven te gaan om wortels, boombladeren en knollen in te zamelen; de laatsten zijn wel vergiftig voor den mensch, doch de nood heeft het vernuft der Javanen gescherpt, zoodat ze die knollen voor een groot deel, (door bereiding) die giftige eigenschappen weten te ontnemen; om de maag te vullen hebben ze zelfs geleerd boombast zacht te kloppen en genietbaar te maken. De geneeskundigen zijn wel van meening dat zulk een volksvoeding niet zeer gezond is, maar zij bedenken niet, dat de natuur veel kan veranderen, want de bevolking neemt er toch jaarlijks met 300.000 zielen toe, en wat ze vooral niet moesten vergeten, dat is het evenwigt van ons budget, daar we toch als eerlijke lieden verpligt zijn schuld te delgen en de rente te betalen, waartoe we onze eigen beurs zouden moeten openen, indien we aan die koffijplanters het arbeidsloon wilden betalen, dat de wet hun toekent, door ons in 1854 gemaakt! Daarom zullen we volgens dit ontwerp voortgaan de planters te dwingen hun koffij te leveren in onze pakhuizen, tegen *f* 12,50 de pikol die op de markt *f* 41 waard is! Wel heeft de heer van de Putte in 1862 betoogd, dat zij ten minste regt hadden *f* 22 te ontvangen per pikol, maar toen was hij lid van de Tweede Kamer, en nu is hij Minister! wat natuurlijk een aanmerkelijk verschil maakt in de beginselen die men is toegedaan. Wat aan een kamerlid eerlijk en pligtmatig toeschijnt, dat doet zich - wij hebben het zoo menigmaal gezien - in een geheel ander licht voor aan een Minister, die te zorgen heeft voor de dierbare belangen der schatkist, voor de goede gezindheid en toegenegenheid der belastingschuldigen, en om daarop aanspraak te hebben, behoeft men de koffijplanters maar *f* 10 *te min* per pikol te betalen, dat geeft negen millioen voor den jaarlijkschen oogst en dus geen onaardige bijdrage voor het batig slot, waarin we ons reeds zoo lang mogen verheugen, waarvoor het Nederlandsche hart zoo warm klopt! Die koffijtuinen zijn wel het eigendom dier planters, volgens herhaalde verzekering der Regering, maar die kinderlijke, onnoozele Javanen bemerken niet hoeveel wij hun te kort doen, ze zijn gelukkig en tevreden! En ons, die zoo vaderlijk waken om hen in dien toestand te houden, durft men als ‘roovers en dieven’ aan te klagen, die alleen maar strijd voeren, om de verdeeling van den buit. En wij - zwijgen!

Neen, wij protesteren, al is onze stem ook zwak, al moest zij de

éénige zijn die opgaat in ons land! Duizendmaal néén! daarvoor, ‘om de verdeeling van den buit’ hebben wij liberalen niet 17 jaren lang den strijd gevoerd. Voor zulk een wetsontwerp, dat de berooving der Javanen bestendigt, hebben wij geen smaad en verguizing gedragen, zonder ons te laten ontmoedigen. Tegen die aantijging protesteren wij met alle kracht! Voor regtvaardigheid en pligtsbetrachting, voor eerlijkheid en goede trouw; *tegen* Neerlands demoralisatie hebben we gekampt, met al ons vermogen. En regtmatig was in 1862 onze verwachting de zege te hebben behaald! De Minister van koloniën, toen opgetreden, was een man van onze beginselen, uit wier deugdelijkheid hij zijne kracht meende te putten, in goed vertrouwen op het regtsgevoel, op de eerlijkheid van Neêrlands volk. Die deugden wilde hij huldigen en doen eerbiedigen, zonder rekening te houden met onze demoralisatie der laatste jaren; aan de baatzucht concessiën te doen, werd door hem versmaad, en dit was zijne fout.

‘Wij willen’, dus riep men hem in de Eerste Kamer toe, ‘wij willen de millioenen, het batig slot behouden! daarom kultuurstelsel en gedwongen arbeid’ tegen een onwettig gering loon, al moesten de Javanen er onder bezwijken!

Dáár werd de strijd om den buit gevoerd, waaraan de liberalen geen deel hadden. De namen der helden die de overwinning behaalden, staan voor de geschiedenis in het bijblad opgeteekend, voor hen de banier waarin de heer van der Wijck zijn aanklagt schreef, met hen heeft de minister van de Putte verbond gesloten! Het batig slot zullen zij hebben als dit ontwerp wet wordt, want het door ons verfoeide monopolie, de door de Javanen gehate, slecht betaalde koffijkultuur, blijven dan gehandhaafd en de Minister in het bezit zijner portefeuille! Onze demoralisatie zal hem steunen, dit is niets meer dan billijk; zoo hij slechts consequent in zijn bondgenootschap is! Of dit echter ‘het schoone legaat’ zal wezen dat de Minister van de Putte op 28 Mei 1863 (zitting der Tweede Kamer) aan zijne kinderen toedacht, ‘door regt en regtvaardigheid in de plaats te stellen van willekeur en verdrukking,’ zullen velen betwijfelen. De geschiedenis zal vonnis vellen, en vaderlijke deugden blijven maar zelden onvergolden. Misschien heeft deze bedenking den ontwerper bewogen, om ook wat toe te geven aan ons, die streden tegen dit stelsel; of zou het de kracht zijn onzer beginselen die de concessiën afdwong, betrekkelijk den grondeigendom en den afstand van woeste gronden aan Europesche ondernemers, die met hunne kapitalen Java's produkten zullen vergrooten en opvoeren tot de hoogte, waarop reeds lang andere tropische landen staan, van minder omvang en vruchtbaarheid, met eene veel geringere bevolking. Dit zal en moet het gevolg zijn wanneer er maar wettige waarborgen gegeven worden tegen de willekeur en de noodlottige inmenging der ambtenaren, die de ontkiemende tabakskultuur in de geboorte verstikten en de buffels joegen in de suikervel-

den der vrije ondernemers, om ze te vernielen! Ook zal de gedwongen arbeid bij de suikerkultuur, ofschoon beter betaald dan die der koffijplanters, volgens dit ontwerp, niet langer in stand gehouden worden, dan den duur der tegenwoordige kontrakten met het gouvernement: na 5 of 6 jaren zullen de suikerplanters van dien druk verlost worden en volle vrijheid krijgen om er al of niet meê voort te gaan, zoo als ze zullen goedvinden, terwijl de koffijplanters, p.m. twee millioen zielen, onderworpen blijven aan alles wat er kleeft aan de gedwongen kultuur, waardoor zeker de tevredenheid onder de bevolking ongemeen zal bevorderd worden. Stelt u maar eens voor, lezers, die in Gelderland woont, hoe het u smaken zou, indien gij gedwongen werdt om uwe akkers te beteelen met rogge en daarna den oogst te leveren in 's lands pakhuizen, voor maar ⅓ van de marktwaarde, terwijl wij, die andere provinciën bewonen, met onzen grond en arbeid kunnen doen wat wij goedvinden, zoo als ons het meest voordeelig zal zijn, alleen omdat onze gronden niet geschikt zijn voor de kultuur van rogge. Wij vragen u, Gelderschman, zoudt ge er behagelijk onder zijn en u bepalen met ons stilzwijgend te benijden, die onder dezelfde regering, de vrijheid hebben om te arbeiden wáár wij goedvinden en zooveel te verdienen als wij kunnen, tot voeding en onderhoud van ons gezin, terwijl het uwe gebrek lijdt, niettegenstaande gij, gedreven door vrees voor straf, nog harder misschien werkt dan wij!

Evenzoo is het gelegen met den eigendom van den grond, waarvan gij tegenwoordig bezitter of erfpachter zijt: om niet zult gij als wij, volgens dit ontwerp, dien grond in eigendom verkrijgen, maar verkoopen moogt ge dien vooreerst niet aan hem die u er den hoogsten prijs voor biedt, en dan, wat men u heden als uw eigendom toekent, kan men u morgen weêr ontnemen; niet ten algemeenen nutte, maar ten bate van mij of een ander zal het gouvernement uwe velden onteigenen, ten einde mij in de gelegenheid te stellen suiker te planten op den akker - uw eigendom - dien ge voor den rijstbouw tot voeding van uw gezin niet missen kunt!

Deze tweeslagtigheid van beginselen, dit transigeren met booze hartstochten, dit dobberen tusschen inhaligheid en regt, heeft er toe geleid, om geen der partijen te bevredigen; door beiden wordt het ontwerp bestreden in tal van dagbladartikelen en brochures, waaronder deze ‘Vrijmoedige gedachten’ eene eerste plaats verdienen wegens de degelijkheid waarmeê de regtskundige schrijver de geheele wet, artikelsgewijs ontleedt en toetst aan de beginselen van het regt en de billijkheid, waarin wij hem natuurlijk hier niet volgen kunnen. ‘In dit wetsontwerp, zegt hij, komt veel meer goeds voor dan wij verwachtten, maar tevens veel meer verkeerds dan wij gewenscht en gehoopt hadden.’

‘De inhoud van dit wetsontwerp geeft naar ons gevoelen duidelijk te verstaan, dat de regering overtuigd is, dat er iets, dat er veel gedaan moet worden, maar tevens dat zij niet in eens en voor goed met

het verleden en wil of durft breken. Van daar een hinken op twee gedachten, een mengsel van goed en kwaad, van vooruitgang en behoud, van liberaliteit en monopoliegeest, van vrije exploitatie en dwang. Vrees voor de centen, aanbidding van het gouden kalf, bekend onder den naam van batig slot, heeft in deze wet veel gebragt, wat er luidens het hoofd niet in te huis behoort.' 'Het is een verzoeningswet, waarin het kultuurstelsel, voor zooveel het nog bestaat, behouden wordt, om door de oppositie den individuelen grond-eigendom van den Javaan en het vrije grondbezit van den Europeaan te doen aannemen, en omgekeerd het kultuurstelsel door de mannen van vooruitgang te doen dulden, omdat er dan toch iets meer, dan tot heden verkregen wordt.'

Meer juist en naar waarheid kan dit wetsontwerp en wat er meê beoogd wordt niet gekarakteriseerd worden, en wij zeggen met den schrijver; 'Toen drie jaren geleden de tegenwoordige Minister van Koloniën met de liberale vlag in top en met vol werk de haven instoomde, verwachtte zeker niemand van *hem* eene wet als deze.' En dit oordeel kan niet beter gemotiveerd worden dan de schrijver het doet bij de afzonderlijke analyse van elk onderdeel en de in onderlingen strijd zijnde beginselen. Bij de statistische behandeling der koffijkultuur komt dit het sterkste uit, bladz. 58-83, artikel 43 van het ontwerp, dat wij ieder ter overweging aanbevelen wien het om de waarheid te doen is.

Het reglement van 3 Febr. 1833, waarbij den Javaan de beloofde vrije beschikking over zijn koffij ontnomen werd, bepaalt artikel I:

'Alle koffij op Java geteeld en aan het betalen van landrente onderworpen, zal aan het gouvernement worden geleverd tegen *marktprijs*, *jaarlijks* door het gouvernement te bepalen.'

Maar ook deze verbindtenis jegens de bevolking, zijn wij niet getrouw gebleven. In de eerste jaren ziende dat zij zich den willekeurigen maatregel liet welgevallen en er aan gewoon werd, zijn wij voortgegaan met den aanvankelijk zoo *lagen* marktprijs aan hen te betalen, hoe aanmerkelijk de waarde van het artikel ook steeg, zoo dat thans, bij een prijs van *f* 41, de planter na aftrek van ⅔ landrente voor zijne 5 pikols koffij *f* 123 zou moeten ontvangen, doch wij betalen hem slechts *f* 60 à *f* 65. Op die wijze bekomen wij het batig slot, en dit wordt volgens het ontwerp gehandhaafd! Hoe erg het ook aandruischt tegen eerlijkheid en toegekend regt, is onze schrijver evenwel geen man, die maar dadelijk wil sloepen en omver werpen wat bestaat: daarom slaat hij voor eene geleidelijke betere betaling en de jaarlijksche vermindering met 1/10 der gedwongen kultuur, over te dragen aan partikulieren. 'Wij geven gereedelijk toe, zegt hij, dat door deze laatste bepaling een aanmerkelijke greep in de millioenen gedaan zou worden. Dit mag echter de vraag niet zijn. De éénige vraag is, wat regt en billijkheid en tevens de eer van Nederland eischen. Schande over degenen, die een tegenovergesteld beginsel nog langer durven verdedigen! Men heeft ook,' zoo gaat hij voort, 'in onze

Kamers dikwijls den mond vol van de handhaving van eer en de waardigheid van den Staat, tegenover het buitenland, maar de ware zedelijke grondslag van eer en waardigheid, namelijk het plegen van regt en geregtigheid tegenover den Javaan, wordt met voeten getreden en geheel vergeten voor het gerammel der rijksdaalders. Geen regt geaard Nederlander spreekt zonder verachting van de gouddorst der Spanjaarden, na de verovering van Zuid-Amerika, maar de meesten vergeten, dat wij aan hetzelfde gebrek mank gaan en eer en waardigheid vertrappen.... om de millioenen.'

Deze en dergelijke beschuldiging is ons reeds lang en door verschillende schrijvers op het hoofd gestapeld, zonder een algemeene verontwaardiging op te wekken, zonder een algemeen nationaal protest uit te lokken, tegen de verdere medepligtigheid aan dien 'roof en diefstal'. Onlangs is er eene 'wekstem tot regtvaardigheid en pligtsbetrachting jegens de Javanen' verspreid, waarbij wij uitgenoodigd worden ons te vereenigen tot zulk een protest, met de verklaring, dat wij voortaan '*geen deel willen hebben aan wat op Java geschiedt*, *in strijd met regtvaardigheid en christenzin*, *met Neêrlands roem en eer.*'

Zou de deelneming aan zulk eene vereeniging, van allen die prijs stellen op onze waardigheid en eer, niet eene ons betamende daad zijn? ten einde althans een deel uit te wisschen van den schandvlek die op ons kleeft. Voor het minst zou die vereeniging een openbaar bewijs opleveren, dat er nog een aanzienlijk tal van mannen in Nederland leeft, te eerlijk om langer deel te willen hebben aan onregtvaardig goed, door verdrukking verkregen, met verkrachting van ons gegeven woord! En toch hebben we nog niet vernomen dat de bedoelde vereeniging is geconstitueerd, waaraan mag het haperen?

Dat zij niet tot stand komt omdat er maar zoo weinig eerlijke mannen in ons land zouden gevonden worden die het weinigje moed bezitten, om openlijk te verklaren, dat zij 'geen deel willen hebben aan wat in strijd is met regtvaardigheid en christenzin' - want tot méér of iets anders verbindt men zich niet - is eene veronderstelling al te onteerend voor ons nationaal gevoel. De verachting van alle volken zou ons wèl verdiend en regtmatig deel zijn, indien we niet op deze of eenig andere wijze, onze schande trachten uit te wisschen, waartoe dat wetsontwerp niet kan leiden, hoe ook de uitslag zij.

Bij de aanneming, het is waar, doen wij een stap voorwaarts, maar geenszins op den beteren weg van eerlijkheid, zoo lang het koffijmonopolie in stand blijft en de ambtenaren verpligt zijn, twee millioen menschen als slaven te behandelen, terwijl der bevolking er van bevrijd is. Wie gevoelt de schreeuwende onregtvaardigheid niet daarin gelegen, zonder eenig ander motief dan ons batig slot, dat voortaan alleen zal moeten geleverd worden door dat deel der bevolking, dat het ongeluk heeft de koffijdistrikten te bewonen; kan men er duurzaam iets goeds van verwachten in het belang van rust en vrede?

Eere den schrijver die zoo klaar en duidelijk de gebreken van dit ontwerp heeft aangetoond. Wij wenschen zijn geschrift vele lezers toe; naar wij hopen zal het veel bijdragen om dit ontwerp te doen verwerpen, indien er niet in bepaald wordt, dat het monopolie en de gedwongen koffijkultuur binnen een bepaald getal jaren zal ophouden, om aan de partikuliere nijverheid en den vrijwilligen arbeid te worden overgelaten, gelijk de suikerkultuur. Wij hopen dat het zal blijken dat onze vertegenwoordigers beter dan de minister 'regt en regtvaardigheid in de plaats willen stellen van willekeur en verdrukking', dat zij ten aanzien der geheele wereld eindelijk eens zullen verklaren niet langer den Mammon méér te willen dienen dan God en de eeuwige regtvaardigheid! Wie het daartoe aan hart of eerlijkheid ontbreekt, verdient in Junij niet herkozen maar door beter gezinde mannen vervangen te worden.

De nota van den heer van Sevenhoven, boven medegedeeld, is reeds 32 jaren oud, en nog kunnen wij op zijne vraag 'of een billijk gouvernement *nog twijfelen kan* om eene meer geëvenredigde belooning te geven, aan de arme bevolking?' geen bevredigend antwoord geven. 'Dat ons bestuur voor Java eer ten vloek dan ten zegen strekte' verklaarde een ander hoofd-ambtenaar (directeur der kultures); zou de tijd niet daar zijn, om het om te keeren?

Politiek overzigt.

Op 6 Februarij heeft koningin Victoria hare troonrede aan het Engelsch parlement medegedeeld. Reeds eenige dagen te voren had de opening der zittingen plaats gehad, was in het Lagerhuis de speaker Denison herkozen en waren voorts de formaliteiten vervuld, waaraan de eerste vergaderingen van eene voor de eerste maal bijeengekomen vertegenwoordiging plegen gewijd te worden. Op 6 Februarij dan hadden zich de hooge staatsambtenaren, de leden der beide Huizen van het parlement en het corps diplomatique in de prachtige zaal van Westminster vereenigd. Vóór de verschijning der souvereine had de primaat van Engeland, de aartsbisschop van Canterbury, den zegen des hemels over de aanstaande werkzaamheden van het nieuw parlement ingeroepen, en nu zag men koningin Victoria onder fanfaren-geschal en artillerie-salvo's de majestueuse zaal binnentreden.

Haar somber rouwgewaad was geheel en al in overeenstemming met den diepen weemoed, welke over het gelaat der vorstin verspreid lag, en gedurende geheel de plegtigheid - zoo verhaalt een ooggetuige -

bleef dat waas van somberheid en rouw gansch die vorstelijke figuur bedekken, een schril kontrast vormende met al die vrolijke, schitterende kleurenpracht in de nabijheid. Op een wenk der koningin plaatste zich de lord-kanselier ter regterzijde van den troon en las de troonrede voor. Onmiddellijk daarop stond de vorstin op, groette den prins van Wallis en zijne gemalin en verliet de zaal.

En wat had men nu uit de troonrede vernomen? - Een groot aantal punten werden daarin aangeroerd, doch licht omtrent de vraagstukken, welke vooral de aandacht der natie bezig houden, zocht men te vergeefs. De voornemens der regering omtrent de hervormingen van het kiesstelsel, den opstand op Jamaïca, het fenianisme en omtrent het nemen van maatregelen ter bestrijding der veeziekte, bleken uit de troonrede niet.

Toch werden juist nadere inlichtingen omtrent deze voor Engeland zoo belangrijke vraagstukken van de zijde der kroon verwacht. Vooral met het oog op de hervorming van het kiesstelsel was dan ook de teleurstelling na het lezen der troonrede allerwege zeer groot. Men vernam toch uit dit dokument slechts dat het vraagstuk hij de regering het onderwerp van een onderzoek uitmaakte, waarvan het resultaat aan het parlement nader zou worden medegedeeld. Later, bij de adres-debatten in het Hoogerhuis, verklaarde echter lord Russell dat het verlangde wetsontwerp ‘waarschijnlijk’ nog in den loop dezer maand zal worden ingediend.

Ook omtrent de veeziekte en het fenianisme bleken nader de gevoelens van het ministerie door twee regeringsvoorstellen, beide van groot gewigt. Bij het wetsontwerp, houdende maatregelen ter bestrijding der veeziekte onderging toch de vrijheid der gemeenten, waaraan de engelsche natie zoo gehecht is, eene belangrijke tijdelijke beperking. Indien dit wetsontwerp wordt aangenomen, zullen algemeene maatregelen worden vastgesteld, waaraan de centrale regering uitvoering zal moeten geven en zich alzoo mengen in de regeling van verschillende gemeente-aangelegenheden.

Wat het fenianisme betreft, bleek uit het daaromtrent ingediend en aangenomen regeringsvoorstel dat men de iersche volksbeweging niet langer als kinderspel beschouwen kan? Er is toch besloten tot tijdelijke opheffing der habeas-corpus-act voor Ierland, een maatregel welke slechts in de dringendste noodzakelijkheid wordt genomen. Zoo werd ook, eerst nadat deze in 1848 gebleken was, onder de regering van Karel II in 1679 gelegde voorname grondslag der engelsche vrijheid tijdelijk voor Ierland vernietigd, tot dat de onder O' Brien uitgebarsten opstand was gedempt. Wel overtuigd zal dan ook ditmaal de vertegenwoordiging geweest zijn van het gevaarlijke der fenian-beweging, waar zij de wet tijdelijk introk, waarbij wordt bepaald dat ieder in hechtenis gestelde terstond met de reden zijner gevangenneming moet worden bekend gemaakt, of anders onmiddellijk op vrije voeten gesteld;

dat hij binnen een etmaal moet worden verhoord, onschuldig bevonden, onmiddellijk ontslagen en in het andere geval - waarbij echter zekere omstandigheden worden uitgezonderd - onder borgstelling vrijgelaten.

Vooral de rapporten van den gouverneur van Ierland, na de mededeeling der troonrede ontvangen, schijnen echter het ministerie tot het indienen van dat gewigtig voorstel te hebben doen besluiten, zoodat de koninklijke toespraak iets dergelijks dan ook geenszins deed verwachten. Wat velen echter wel hadden verwacht in dit dokument doch niet vonden, was eene belofte tot herstel der grieven van de iersche bevolking. Moge toch het aantal dier grieven gedurende de laatste jaren al verminderd zijn, nog bestaan er en wel zeer regtmatige. Wij tellen daaronder vooral die tegen de hooge bezoldiging der anglikaansche geestelijken ten laste der Roomsch-Katholieke bevolking. Als men bedenkt dat van de 7,600,000 inwoners, zes millioen tot de Roomsch-Katholieke Kerk behooren; als men ziet dat het aantal dier hoog bezoldigde anglikaansche geestelijken veel te groot is in evenredigheid van het klein getal leden der Staatskerk, zoodat sommige dier heeren dan ook zeer weinige of volstrekt geene werkzaamheden hebben te verrigten, dan is het te verwonderen dat de invloed der anglikaansche geestelijkheid in Engeland nog groot genoeg is om eene hervorming tegen te houden. Niet ten onregte wordt dan ook beweerd dat de anglikaansche geestelijkheid in Ierland te beschouwen is als ‘een soort van geestelijke bezetting in een vijandelijk land.’

De debatten in het parlement zijn overigens nog niet van dien aard geweest dat de verhouding der verschillende partijen zich duidelijk kon afteekenen. De positie van het thans voltallig kabinet Russell zal alzoo nader moeten blijken.

Eenige dagen voor de opening van het Engelsch parlement waren de zittingen van wetgevend ligchaam en senaat in Frankrijk geopend. Wat zou Napoleon III zeggen omtrent de mexikaansche kwestie? - Deze vraag beheerschte, met het oog op de troonrede, alle andere. ‘Notre expedition touche à son terme’ zeide de keizer, en wij slaan geloof aan die verzekering, omdat de Vereenigde, Staten al meer en meer het vrij dreigend verlangen te kennen geven dat Frankrijk zijne troepen uit Mexiko zal terug trekken. Ware dit laatste niet het geval, de keizerlijke tirade zou al zeer weinig waarde bezitten. Europa is toch de geschiedenis dier mexikaansche expeditie nog niet vergeten, waarbij Frankrijk zooveel bewijzen van kwade trouw heeft gegeven. Of is deze uitdrukking te scherp, waar wij ons herinneren wat er sedert Julij 1861 door of van wege den franschen keizer gesproken, geschreven en verrigt werd? - Eene enkele vingerwijzing zal daarbij voldoende zijn. Toen in de Julij-maand van 1861 het Mexikaansch kongres, op voorstel der regering van den president Juarez, het besluit nam om het verband op de staatsinkomsten ten behoeve der buitenlandsche schuldeischers rustend, op te heffen en het volle bedrag van

alle belastingen weder in de schatkist te doen vloeijen, herleefde de mexikaansche kwestie. Engeland, Spanje en Napoleon III protesteerden, eene vredebreuk volgde en de onderhandelingen over het uitzenden eener expeditie naar Mexiko werd tusschen belanghebbende partijen geopend. Reeds tijdens deze onderhandelingen werd de mexikaansche keizerskroon den oostenrijkschen aartshertog Maximiliaan aangeboden. In Engeland en Spanje vermoedde men daarvan iets, doch alle wantrouwen werd weggenomen na de onderteekening der overeenkomst van 31 October 1861 door Napoleon's gevolmagtigde. Het tweede artikel daarvan luidde toch aldus: ‘De hooge kontrakterende partijen verbinden zich om, bij de aanwending der dwangmaatregelen in de tegenwoordige overeenkomst vastgesteld, voor zich zelven naar geene vermeerdering van grondgebied noch eenig bijzonder voordeel te streven en om ten opzigte der binnenlandsche aangelegenheden van Mexiko geenerlei invloed uit te oefenen, waardoor het regt der mexikaansche natie om zelve haar regeringsvorm te kiezen en dien naar eigen goedvinden zamen te stellen, zou kunnen worden verkort.’ Terwijl de geruchten omtrent onderhandelingen tusschen Napoleon en den oostenrijkschen aartshertog, ondanks deze konventie, bleven voortduren, vroeg lord Cowley aan den toenmaligen minister van Napoleon III, de Thouvenel, ‘of er eenige onderhandeling werd gevoerd tusschen de fransche regering en het oostenrijksch gouvernement omtrent den aartshertog Maximiliaan.’ De minister des keizers beantwoordde deze vraag bepaald ontkennend en een gelijk antwoord ontving ook de vertegenwoordiger der Vereenigde Staten op zijne vraag: ‘of de fransche regering eenig ander doel had dan om de kwijting der geldelijke vorderingen tegenover Mexiko te erlangen.’ In het begin van 1862 ontving de heer de Thouvenel weder een verzoek om inlichting van de Vereenigde Staten nopens de voornemens des keizers, en wederom was het antwoord: ‘dat Frankrijk slechts de verzekering kan geven geen plan te hebben om in eenig opzigt zich te mengen in de binnenlandsche aangelegenheden van Mexiko.’ De houding van den bevelhebber der fransche expeditie-troepen op mexikaansch grondgebied was echter al dadelijk met dit alles in lijnregten strijd, hetgeen niet het minst bleek uit de ondersteuning van een Almonte, een Marquez, een pater Miranda en dergelijke lieden, allen tegenstanders van den president Juarez.

Daarop volgde de bekende overeenkomst van Soledad, waarbij de geallieerden verklaarden het bestaand bestuur van Juarez te erkennen, hetwelk van zijne zijde zou toestaan om eenige mexikaansche steden te bezetten in afwachting van eene nadere regeling der kwestie. Napoleon weigerde echter deze, ook namens hem, gesloten overeenkomst te bekrachtigen, beweerde dat nieuwe - steeds onbekend gebleven - grieven hem beletten om met Juarez te onderhandelen: kortom liet eindelijk het masker vallen. Het bondgenootschap was nu verbroken en Frankrijks kwade trouw gebleken. Na Lorencez's nederlaag voor

Puebla landde voorts de generaal Foreij met eene aanzienlijke krijgsmagt op de mexikaansche kusten en na zijne met gunstigen uitslag bekroonde krijgsoperatiën begon het politiek komedie-spel, hetwelk den aartshertog Maximiliaan op den keizerstroon bragt, met wien reeds onderhandelingen waren geopend terwijl de overeenkomst van October '61 werd gesloten. De mexikaansche kombinatie rustte echter, wij wezen, daarop reeds meermalen, op de toenmaals verwachte scheiding tusschen de noordelijke en zuidelijke staten der amerikaansche unie. De onderwerping van het zuiden heeft den keizer sedert in eene zeer moeijelijke positie gebragt. Tegenover de Vereenigde Staten kan hij Maximiliaan niet langer met zijne bajonnetten handhaven en dat Mexiko ontruimd *moet* worden is buiten allen twijfel. Zelfs vraagt Napoleon III van het bestuur te Washington geene erkenning meer van den bestaand en feitelijken toestand, maar slechts eene strenge neutraliteit, gelijk bleek uit de laatste dépêche in het zoogenaamd livre jaune opgenomen. Maar hoe de treurige afloop der ‘roemrijkste expeditie der regering van Napoleon’ voor de groote massa in Frankrijk met eenig klatergoud bedekt? Welke houding tegenover Maximiliaan, wijzende op de overeenkomst van Miramar, aan te nemen? Zal de mexikaansche keizer zich na het vertrek der fransche troepen kunnen handhaven? - Ten opzigte dezer laatste vraag uitte de straks genoemde generaal, sedert maarschalk, Forey bij de debatten in den senaat over het ontwerp-adres-eene paraphrase der troonrede - zijn gevoelen. Volgens zijne meening moest men niet alleen Mexiko niet ontruimen, maar nieuwe versterking daarheen zenden.

De minister van staat Rouher herinnerde echter dat dit slechts de persoonlijke opinie van den maarschalk was en dat het gevoelen des keizers uit de troonrede genoegzaam bleek. Daarin nu had Napoleon, gelijk wij hiervoren zeiden, het einde der expeditie aangekondigd onder mededeeling dat hij met keizer Maximiliaan onderhandelde om het oogenblik van de terugroeping der fransche troepen te bepalen, zonder dat daarbij de fransche belangen in de waagschaal werden gesteld, welke men in Mexico had verdedigd. Deze tirade ging bovendien vergezeld van eenige woorden vol vrede en vriendschap aan de Vereenigde Staten.

Intusschen had er nog een feit plaats aan de oevers van den Rio Grande, hetwelk Europa voor een uitbarsting van het konflikt tusschen Washington en Parijs deed vreezen. Men zal zich herinneren dat de positie der drie verschillende partijen op de grenzen van Texas en Mexiko gedurende den laatsten tijd eene zeer zonderlinge was. In elkanders nabijheid bevonden zich aldaar de geregelde troepen der Vereenigde Staten aan de eene zijde van den Rio Grande, onder bevel van den generaal Weitzel, terwijl aan den anderen oever dier rivier eene keizerlijk-mexikaansche legerafdeeling zich bevond onder den tot Maximiliaan overgeloopen generaal Mejia. De republikeinsche guerillas

waren daarbij nu eens op Mexikaansch grondgebied en dan weder op dat der Vereenigde Staten, terwijl afgescheiden van deze nog een uit de dienst der Unie eervol ontslagen generaal Crawford zich, aan het hoofd eener door hem aangeworven legerafdeeling, op den amerikaanschen oever van den Rio Grande had gelegerd en een gunstig tijdstip afwachtte om vijandelijk tegen de keizerlijk-mexikaansche troepen op te treden.

Aldus was de toestand toen door den generaal Mejia eenige republikeinsche soldaten krijgsgevangen werden gemaakt. Deze moesten krachtens het berucht dekreet van Maximiliaan, als ‘met de wapenen in de hand gevangen genomen’, worden gefusilleerd. De generaal Crawford drong echter bij den generaal Weitzel schriftelijk aan om te beletten ‘dat die vaderlandslievende mannen in koelen bloede door de handlangers van den oostenrijkschen overweldiger zouden worden vermoord,’ en de generaal Weitzel rigtte eene missive aan den generaal Mejia om tegen de voorgenomen executie te protesteren. Een vrij scherp antwoord volgde, hetwelk door den generaal Weitzel aan den generaal Crawford werd medegedeeld, onder kennisgeving dat hij nadere instruktiën zou vragen aan zijne superieuren. Hierop zond Crawford eene afdeeling zijner manschappen naar den anderen oever der rivier om Bagdad te bemagtigen. Dit gelukte, de stad werd bezet en men maakte een vierhonderd tal krijgsgevangenen, waarvan - en dit kenschetst geheel en al de mexikaansche toestanden - meer dan de helft onmiddellijk overging ‘in dienst der republiek.’ Tot dusverre leverde het voorgevallene niets buitengewoons op behalve welligt de officiële briefwisseling tusschen den generaal Weitzel en den Amerikaanschen burger Crawford, doch de toestand verkreeg een geheel ander karakter toen eerstgenoemde een paar honderd man naar Bagdad zond ter beveiliging zijner aldaar gevestigde landgenooten. Dit feit was eene daad van interventie, en dat ook de generaal Mejia zulks begreep, bleek uit het aanleggen van battarijen te Matamoros - welke stad aan den Rio Grande tegenover het hoofdkwartier van Weitzel is gelegen - onder kennisgeving aan dien amerikaanschen generaal dat bij vijandelijkheden van zijne zijde onmiddellijk het vuur op Brownsville zou worden geopend.

Toen dit alles te Washington bekend werd, vroeg de fransche vertegenwoordiger de Montholon inlichting aan de regering der Vereenigde Staten, welke, gelijk het gewoonlijk in dergelijke gevallen gaat, ‘nog geen officieel rapport had ontvangen, maar een onderzoek zou bevelen’. Intusschen bleek al spoedig uit de houding der regering van de Vereenigde Staten dat zij, daargelaten of later eene vijandelijke optreding tegenover Napoleon III noodzakelijk mogt worden, zich althans niet wilde laten medeslepen door eene overijlde handelwijze van een hoofdofficier. Overigens is reeds de tijding overgebragt dat Bagdad door de manschappen van Crawford is ontruimd - de amerikaansche sol-

daten waren reeds vroeger naar den anderen oever van den Rio Grande teruggekeerd - en weder door de keizerlijk-mexikaansche troepen bezet.

Dit incident schijnt echter op nieuw de noodzakelijkheid eener oplossing der kwestie te hebben bewezen, zoodat dan ook zeer ernstige onderhandelingen tusschen Parijs en Washington gevoerd worden. In de omstandigheid dat deze nog niet geeindigd zijn ligt de oorzaak dat de diplomatieke stukken dienaangaande nog niet door den heer Johnson bij het kongres zijn overgelegd.

De beraadslagingen der Kamer van afgevaardigden te Washington leverden inmiddels een tweetal niet onbelangrijke besluiten op. Het eerste betrof het stemregt der kleurlingen in het distrikt Columbia. Men weet dat dit gewest, waarin Washington is gelegen, uitsluitend onder bestuur van het kongres staat. Terwijl nu de meerderheid dier vergadering het gevoelen van den president Johnson schijnt toegedaan, om namelijk aan de besturen der verschillende staten zelven de beslissing te laten omtrent het verleenen van kiesregt aan de kleurlingen, moest zij omtrent Columbia te dien opzigte een besluit nemen. Daarbij nu is aan al de kleurlingen in dat bondsdistrict het stemregt verleend en wel met honderd veertien stemmen tegen vier en vijftig.

Het ander zoo even bedoeld besluit betrof eene wijziging der konstitutie, strekkende om voortaan het aantal leden der Kamer van afgevaardigden te berekenen naar de grootte der bevolking, verminderd echter met het aantal kleurlingen, die het stemregt niet bezitten. Om het doel van deze konstitutie-wijziging te begrijpen moet men zich herinneren dat - terwijl elke staat, groot of klein, twee leden voor den senaat kiest - het aantal leden der Kamer van afgevaardigden wordt berekend naar de grootte der bevolking. Voorts herinnere men zich dat, toen de slavernij nog niet was afgeschaft, tot vaststelling van het proportioneel getal afgevaardigden uit het zuiden, bij het totaal cijfer der vrije bevolking drie vijfde gedeelte der slaven-bevolking gevoegd werd. Door de straks bedoelde konstitutie-wijziging heeft men nu willen voorkomen dat voortaan het aantal afgevaardigden in de zuidelijke staten werd berekend naar de grootte der bevolking, met inbegrip van *alle* kleurlingen, hoewel zij het stemregt niet bezitten. Behalve door den senaat zal deze verandering in de konstitutie, om kracht van wet te erlangen, door drie vierde gedeelte der wetgevende vergaderingen in de zes en dertig verschillende staten moeten worden goedgekeurd.

De troonrede van keizer Napoleon behandelde de duitsche en italiaansche vraagstukken slechts zeer vlugtig. Omtrent de sleeswijkholsteinsche kwestie werd de belofte van neutraliteit herhaald, en wat Italië betreft, verklaarde de keizer dat dit rijk zijne eenheid had bevestigd ‘en inaugurant sa capitale au centre de la Peninsule’. Wij hebben grond - zoo vervolgde de troonrede - om te vertrouwen op

de naauwgezette uitvoering van het traktaat van 15 September en op de noodzakelijke handhaving van het ‘gezag’ des Heiligen Vaders. - Welk gezag? vroeg men nog overbodig, alsof hier sprake zou kunnen zijn van het geestelijk gezag. De heer Rouher verklaarde overigens, ter geruststelling van hen die daaromtrent nog eenigen twijfel konden koesteren, dat hier natuurlijk de wereldlijke souvereiniteit werd bedoeld. Voorts vernamen wij bij die gelegenheid van den minister van staat de bevestiging van het gerucht omtrent de zamenstelling van een pausselijke legerafdeeling uit fransche officieren en soldaten, die daardoor het fransch burgerregt niet zullen verliezen. Of dit nu echter al dadelijk eene eerlijke naleving der September-konventie mag heeten, betwijfelen wij ten zeerste. Overigens is de bedoeling van dezen maatregel - eene transactie met den vroeger door Pius IX voorgestelden: om een klein getal manschappen der tegenwoordige fransche bezetting te Rome achter te laten - vrij duidelijk. Hierdoor behoudt Napoleon een voorwendsel om in de toekomst, zoo noodig, weder tusschen beide te kunnen treden bij eene revolutionaire beweging in de pausselijke hoofdstad. Het is voorts in zeker opzigt een antwoord op de vraag: zal Frankrijk na de ontruiming van Rome den paus aan zijn lot overlaten? Men weet dat die vraag in den laatsten tijd telkens te berde werd gebragt en dat de regering antwoordde: dit zal van verschillende omstandigheden afhangen. Met het oog op dit antwoord is intusschen uit het zoogenaamde roode boek van Spanje eene niet onbelangrijke officiële toelichting bekend geworden. Ook de vertegenwoordiger van koningin Isabella te Parijs heeft, blijkens eene van hem afkomstige en in die verzameling van diplomatieke stukken opgenomene depêche, die vraag aan den minister Drouyn de Lhuys gesteld. Na de beantwoording van deze zeer algemeen gestelde vraag als gewoonlijk met diplomatieke scherpzinnigheid te hebben ontweken, zag de fransche minister van buitenlandsche zaken echter meer bepaald deze vraag tot zich gerigt: welke houding zal Frankrijk aannemen indien eene revolutie te Rome uitbarst en de Heilige Vader gedwongen wordt om de vlugt te nemen? Onze houding - antwoordde daarop de heer Drouyn de Lhuys - zal afhangen van hetgeen te Rome en in Italië plaats heeft, en tot toelichting stelde hij de twee volgende hypothesen:

Stel - zoo vervolgde de minister, volgens de dépêche van den spaanschen diplomaat - stel dat de Heilige stoel doof blijft voor elke raadgeving; dat hij niet alleen de voorkomende gelegenheden om zich met Italië te verstaan, ongebruikt laat voorbijgaan, maar zelfs met trotschheid die verwaarloost; dat hij in zijne staten geene hervormingen hoegenaamd invoert; dat hij blijft voortgaan om met geweld de Joden te bekeeren en israëlitische kinderen te stelen, gelijk met den jeugdigen Mortara plaats had; dat hij voortgaat om de zich onder verschillende vormen openbarende ontwikkeling te keer te gaan en om de rooverijen

op de grenzeu te begunstigen; dat hij eindelijk aan de Romeinen alle hoop op een min of meer liberaal, maar in elk geval verdraagzaam en regtvaardig bestuur ontneemt. Als in dergelijk geval, in strijd met onze raadgevingen en verlangens, eene revolutie te Rome mogt uitbarsten, dan zouden natuurlijk de fransche troepen niet terugkeeren om het italiaansch grondgebied te bezetten, aan de Romeinen dergelijk bestuur met geweld op te dringen en zulke onverdragelijke misbruiken met hunne bajonetten te handhaven.

Stel de tegenovergestelde hypothese. De paus hervormt zooveel mogelijk zijne administratie, organiseert zijne staten, zoekt zich op eervolle wijze met Italië te verstaan, voert alle met zijn gezag vereenigbare verbeteringen in, toont eindelijk zijn verlangen om over zijne onderdanen op regtvaardige wijze bestuur uit te oefenen en met zijne naburen in vrede te leven. Indien in dergelijk geval eene vermetele minderheid, eene bende revolutionairen en booswichten dat bestuur bij overrompeling omverwierpen, den Heiligen Vader gevangen zetten of in ballingschap zonden, dan is het niet twijfelachtig dat Frankrijk niet zou kunnen toelaten aan een handvol avonturiers om over de toekomst van het pausdom te beslissen. In dergelijk geval zou het pligt zijn zich te verstaan met de katholieke mogendheden om dit te beletten.

De spaansche ambassadeur citeert ten slotte nog deze vrij schilderachtige uitdrukking van den heer Drouyn de Lhuys: ‘La France peut aider le pouvoir temporel à vivre; elle ne peut l'empêcher de se suicider.’

Overigens gaf deze in het roode boek van Spanje voorkomende dépêche nog aanleiding tot eene nota van den italiaanschen minister La Marmora aan de regering te Madrid, waarbij werd betoogd dat de stap van den spaanschen vertegenwoordiger te Parijs bij den heer Drouyn de Lhuys, in strijd is met de erkenning van het koningrijk Italië door Spanje, waarbij dit zich alzoo niet had te mengen in kwestiën welke uit het September-traktrat zouden kunnen voortvloeijen. Deze dépêche werd voorts beantwoord met de ontwikkeling van het thema der laatste troonrede van koningin Isabella te dien opzigte: dat de erkenning van het koningrijk Italië ‘hare gevoelens van diepen eerbied en hartelijke genegenheid voor den gemeenschappelijken Vader der geloovigen niet heeft kunnen verminderen noch het onwrikbaar voornemen verzwakken om te blijven waken voor de regten van den Heiligen stoel.’

Wat de binnenlandsche aangelegenheden aangaat, leverde de napoleontische troonrede weder de gewone tirades op. Wij hooren daarin weder afkeuring over parlementaire staatsinstellingen uitspreken en le couronnement de l'édifice in een ver verwijderd verschiet mogelijk stellen. ‘Heeft men - zeide de keizer - niet sedert tachtig jaren lang genoeg getwist over regeringtheoriën? Is het thans niet nuttiger om de practische middelen te zoeken tot verbetering van den morelen en materiëlen toestands des volks?’ - Wij zullen hierop wel weder een

antwoord hooren geven door de oppositie-redenaars in het wetgevend ligchaam, die tot dusverre nog steeds op de indiening van het ontwerpadres wachtten. De adres-debatten in den senaat zijn intusschen afgeloopen. Behalve het reeds aangestipte leverden zij weinig merkwaardigs op. Men amuseerde zich met eene redevoering van den markies de Boissy; men hoorde een paar kardinalen het klerikaal thema omtrent de romeinsche kwestie behandelen; men vernam van den oud-minister de Persigny dat Frankrijk niet genoeg maar reeds te veel vrijheid bezat... omdat de maires der gemeenten zooveel mogelijk uit leden der gemeenteraden worden benoemd - en het met algemeene stemmen aangenomen adres van antwoord werd weder als naar gewoonte den keizer aangeboden, die, ook weder als naar gewoonte, sprak van eene langzame opbouwing van de pyramide, gebaseerd op het algemeen stemregt.

In het pruissisch Huis van afgevaardigden waren intusschen eenige voorstellen behandeld - van een adres van antwoord was daar geen sprake - omtrent Lauenburg, omtrent een arrest van het Ober-Tribunal te Berlijn en omtrent het afgevaardigden-banket te Keulen. Het reeds in een vorig overzigt medegedeeld voorstel van den heer Virchow omtrent Lauenburg, werd met 251 tegen 44 stemmen aangenomen, nadat de kommissie van rapporteurs dit, met eene kleine wijziging in de redaktie, dus had geformuleerd: ‘De vereeniging van Lauenburg met de pruissische kroon is niet regtsgeldig, zoolang zij niet bekrachtigd zal wezen door de langs konstitutionelen weg erlangde goedkeuring der beide Huizen van den landdag.’ Bij de beraadslagingen hierover werd Virchow's voorstel door de regering bestreden op grond vooral dat de voorsteller zich ten onregte beroepen had op art. 48 en 55 der konstitutie. De daarin voorkomende bepalingen, volgens welke de koning geen souverein kan wezen van vreemde staten zonder goedkeuring van den Landdag, waren, volgens de bewering des heeren von Bismarck, hier niet toepasselijk omdat Lauenburg geen ‘vreemde staat’ was, onder welke benaming alleen niet-duitsche staten behooren te worden verstaan. Hoe de meerderheid over dergelijke interpretatie dacht, bewees de uitslag der stemming. Men had echter de officiële uitlegkunde nog toegepast in eene zaak van veel belangrijker aard. In de pruissische konstitutie leest men natuurlijk de bepaling dat de volksvertegenwoordigers niet strafregterlijk vervolgbaar zijn voor hunne in het Huis uitgesproken gevoelens en opiniën. Men heeft daarvoor het woord Meinungen gebezigd. Bij monde van het hooggeregtshof te Berlijn heeft thans het ministerie von Bismarck gedekreteerd dat de afgevaardigden - hier de heeren Twesten en Frenzel - wèl strafregterlijk verantwoordelijk zijn voor hunne redevoeringen in het Huis uitgesproken. Het bewijs van deze stelling trachtte men aldus te leveren. In art. 84 der konstitutie wordt bepaald dat de afgevaardigden niet vervolgbaar zijn voor hunne in het Huis uitgesproken ‘Meinungen.’ Lasterlijke aantijgingen en be-

leedigingen zijn geen ‘Meinungen’; derhalve zijn de afgevaardigden die zich hieraan schuldig maken strafregterlijk verantwoordelijk. Sommige liberale dagbladen verkozen de regering op dit terrein der uitlegkunde te volgen en voerden hiertegen aan dat, indien deze opvatting de juiste is, die bepaling in art. 84 overbodig was, omdat reeds in art. 27 der konstitutie wordt gezegd: dat ieder Pruis het regt bezit om zijne gedachten en gevoelens (Meinungen) te openbaren door middel van de drukpers. Neen, antwoordde de regering in hare organen, het gebruik van *hetzelfde* woord toont duidelijk aan dat de wetgever bepaaldelijk vervolgingen mogelijk heeft willen stellen, zoowel in het geval van art. 27 - hetgeen niet betwijfeld wordt - als in het geval van art. 84.

Behalve met het oog op den zin, de strekking en de opvatting van dat artikel in alle andere konstitutionele rijken, bleek ook uit een aantal protesten van den heer von Ammon en andere leden van de wetgevende vergaderingen, welke in der tijd de konstitutie zamenstelden, welke waarde te hechten is aan de konstitutie-interpretatie van het ministerie.

Een krachtig protest van den heer Hoverbeck tegen het arrest op 29 Januarij door het hof gewezen, werd voorts in de vergaderingen van het Huis van afgevaardigden op 9 en 10 Februarij behandeld. De debatten waren scherper dan ooit. Reeds in de zitting van het afgeloopen jaar was gebleken hoe weinig vertrouwen de volksvertegenwoordiging meer bezat op de regterlijke magt. Reeds toen hoorden wij openlijk in het Huis van afgevaardigden verklaren dat de arresten van het Ober-Tribunal niet meer konden beschouwd worden als uitspraken van den onpartijdigen en onafhankelijken regter, maar uitingen waren eener politieke partij. Reeds toen hoorden wij betoogen dat de leden der regterlijke magt, die tegen liberale afgevaardigden eenig veroordeelend vonnis hadden gewezen, tot hoogere betrekkingen werden bevorderd.

En thans? - Heftiger taal werd gedurende de heftigste bebatten in het Huis van afgevaardigden nooit vernomen. Daar sprak dan ook de innige overtuiging dat de toekomst eener natie al zeer somber is, als zij hare regters, aan wier uitspraak zij hare teederste en heiligste belangen toevertrouwt, moet verachten.

Namens de commissie van rapporteurs, bestaande uit de heeren von Forckenbeck en Assmann, konkludeerde eerstgenoemde in de vergadering van 9 Februarij tot aanneming van de motie Hoverbeck en lichtte deze conclusie toe. - De beteekenis van art. 84 der konstitutie - betoogde hij in hoofdzaak - is tot 29 Januarij 1866 altijd zoo klaar geweest als de dag. Tot op dat oogenblik hadden niet alleen alle regterlijke kollegiën zulks erkend, maar ook de leden van dit ministerie in hun brief van 11 Mei 1863. - Onze lezers zullen zich herinneren dat deze brief handelde over de bevoegdheid van den president van het Huis van afgevaardigden om ministers tot de orde te roepen, en geschreven werd naar aanleiding der beruchte scène toen juist in het Huis

voorgevallen met den minister von Roon. De door den heer von Forckenheck bedoelde brief van 1863, door al de leden van het tegenwoordig kabinet onderteekend, luidde wat het punt in kwestie betreft aldus: ‘Volgens art. 78 en *art.* 84 regelt elk der beide Huizen den loop zijner werkzaamheden en de orde der vergaderingen bij reglement en de leden daarvan zijn voor de door hen geuite gevoelens alleen jegens het Huis en krachtens dat reglement verantwoordelijk. Deze bepaling der konstitutie, welke alleen tot rigtsnoer kan strekken, onderwerpt de beide Huizen van den landdag alleen aan hun reglement van orde, maar onderstelt ter zelfder tijd dat dit streng zal worden gehandhaafd, omdat zij, met het oog op die handhaving, de algemeene strafwet niet toepasselijk stelt op daarmede strijdige uitdrukkingen, welke door de leden mogten gebezigd worden. De ministers bezitten dat privilegie niet’.... Tot dusverre het ministerie von Bismarck in 1863. Thans echter - zoo vervolgde de rapporteur von Forckenbeck - zijn het diezelfde ministers, die bevel hebben gegeven aan de ambtenaren van het openbaar ministerie om afgevaardigden te vervolgen ter zake van hunne in het Huis uitgesproken redevoeringen.

Langzamerhand werd nu de taal van den spreker heftiger. Het arrest van het hof - vervolgde hij - heeft de verwachtingen der aan het bestuur zijnde partij nog verre overtroffen! De konstitutie heeft thans twaalf jaren bestaan, en wat is zij onder het tegenwoordig ministerie geworden? Waartoe zal men de natie dwingen? - Het is eene parodie van het konstitutioneel beginsel, hetgeen thans aan het vaderland ter aanschouwing wordt gegeven. Maar het tegenwoordig regeringssysteem kan niet duren; het zal onvermijdelijk ten val komen! Moge het in zijn val alleen zich zelf medeslepen!

Waar de rapporteur reeds zulke woorden uitte, was de vorm waarin de overige leden, organen der meerderheid, hunne gevoelens uitspraken vooral niet minder heftig. Wij hoorden daar weder de regterlijke kollegiën als regeringkommissiën kwalificeren, welke, door den minister van justitie benoemd, vonnissen wezen, gelijk hij gelastte. Wij hoorden daar aan het kabinet het verwijt toeslingeren dat men voor het arrest van 29 Januarij zelfs nog de toevlugt had moeten nemen tot buitengewone leden van het hof, omdat men zich anders van de uitspraak nog niet verzekerd genoeg achtte. - Toch waren de debatten van den volgenden dag, zoo mogelijk, nog heftiger. Daar voerde in de eerste plaats de heer Twesten het woord, die zich eenige maanden geleden zoo weinig vijandig betoonde aan de politiek van Pruissen in de hertogdommen. Daar antwoordde voorts de president-minister zelf op zijn gewonen ruw-sarkastischen toon, waarbij hij niet voor de belagchelijkste grofheden terugdeinst. Nooit - hoorden wij den heer Twesten in zijne redevoering uitroepen - nooit zal de wijze waarop de regering thans heeft gehandeld door de natie worden vergeten! Te vergeefs zult gij de borst dier gedienstige en onderdanige regters met rid-

derorden versieren; uwe linten en kruizen zullen nimmer de schande kunnen bedekken, welke door dit arrest op hen kleeft. De heer von Bismarck verweet aan het Huis dat de motie Hoverbeck strekte om het Ober-Tribunal aan zijne uitspraak te onderwerpen als aan eene regtbank der vierde instantie. Het zou eene schande zijn - toornde de minister - dat men zich straffeloos het regt kon aanmatigen om een ander te beleedigen, gelijk in deze vergadering het geval is geweest. Beleedigingen zijn geen gevoelens, gelijk art. 84 die kent. En toch wilt gij straffeloos uwe beleedigende taal uiten, welke de dagbladpers honderdduizendmaal reproduceert. Gij beklaagt u over de houding der regering, zeide de minister, en nu volgde een citaat uit het policie-reglement, volgens hetwelk de dienstboden zich niet kunnen beklagen over slechte bejegening als zij door hunne handelingen den regtmatigen toorn hunner meesters opwekken. - Deze onbeschaamde vergelijking had een oorverdoovend tumult ten gevolge en het laatste gedeelte der vergadering was zeer onstuimig. Ten slotte werd de motie van den heer Hoverbeck met 263 tegen 55 stemmen aangenomen.

Eenige dagen later werd het protest tegen de houding der regering tegenover het afgevaardigden-banket te Keulen insgelijks met groote meerderheid aangenomen, nadat weder eenige scherpe redevoeringen waren gehouden.

En wat zal nu weder van dit alles het praktisch gevolg zijn? Wanneer zal de druppel vallen, welke de mate des geduld bij de pruissische natie doet overloopen? De toekomst moet hierop een antwoord geven. Doch als de kwestie van regt overgebragt wordt op het terrein van magt, ‘dann - men herinnere zich de dreigende woorden van den minister von Roon tegen de meerderheid in het Huis van afgevaardigden - dann handle es sich nicht mehr um eine Rechtsfrage, sondern um eine Existenzfrage’.... voor de dynastie. Zeer teregt herinnerde de heer Twesten dan ook in zijne redevoering over het arrest van 29 Januarij, dat toen Karel I van Engeland de leden van het parlement in hechtenis wilde doen nemen, de laatste dagen waren aangebroken van zijn bestuur te Londen; dat op de gewelddadige wegvoering van Manuël uit de vertegenwoordiging te Parijs de instorting volgde niet van de vrije tribune, maar van den troon.

Terwijl men alzoo met de meeste belangstelling naar Berlijn het oog houdt gewend, in afwachting van de dingen die komen zullen, blijft de Oostenrijksche regering geheel en al vervuld met de hongaarsche kwestie. Het Huis van afgevaardigden in de hongaarsche hoofdstad heeft thans zijne beraadslagingen aangevangen over het ontwerp-adres van antwoord op de keizerlijk-koninklijke troonrede, waarvan echter de aanneming niet twijfelachtig is. Dat dokument is toch zamengesteld door eene kommissie geheel en al geinspireerd door haren voorzitter Deak. Aan keizer Frans Jozef heeft het ontwerp-adres echter geens-

zins voldaan. Wel verklaart Hongarije zich daarbij geneigd om te onderhandelen met de overige gedeelten der monarchie, maar als vrije en onafhankelijke volken tegenover elkander; het wil overigens van geen October-diploma of Februarij-patent hooren. Het handhaaft al zijne vermeende regten, zonder eene enkele koncessie te beloven.

Voorts is de regering te Weenen weder in ernstige oneenigheden met Pruissen gewikkeld over het bestuur der hertogdommen. Reeds zijn een paar nota's gewisseld, waarin de heer von Bismarck te velde trekt tegen de weinig krachtige houding van den gouverneur van Holstein, baron von Gablentz, ten opzigte der agitatie ten gunste van den hertog van Augustenburg. In antwoord hierop schijnt de minister von Mensdorff te hebben verklaard - de officiële tekst is nog niet bekend - dat, zoolang de souvereiniteits-kwestie niet is beslist, dergelijke agitatie, voor zooverre zij binnen behoorlijke grenzen blijft, niet kan worden tegengegaan van de zijde der oostenrijksche regering.

De mogendheid, welke van deze vijandschap tusschen Oostenrijk en Pruissen vooral voordeelen geniet, is Italië. Reeds is door de regering te Weenen het in 1852 met Sardinië gesloten handelstraktaat op alle italiaansche provinciën toepasselijk verklaard en worden overigens verschillende geruchten verspreid, welke naar eene toenadering, ook op politiek gebied, heenwijzen. Tusschen koning Wilhelm van Pruissen en koning Victor Emmanuël heerscht voorts eene buitengewone vriendschappelijkheid, welke telkens een inniger karakter aanneemt als de spanning tusschen Oostenrijk en Pruissen vermeerdert. Zoo ontving koning Victor Emmanuël dezer dagen het ridderkruis van den Zwarten adelaar en beweerde bij die gelegenheid, in antwoord op eenige vleijende woorden voor Italië van den pruissischen vertegenwoordiger, ‘dat hij de vriendschap van Z.M. den koning van Pruissen te meer op prijs stelt, omdat zij steunt op de *traditionele overeenstemming der sympathiën en gevoelens* van de beide vorstenhuizen.’ Ons kwam het voor alsof in die woorden al te onhandig de waarheid aan de diplomatie ten offer werd gebragt.

Overigens leverde de italiaansche geschiedenis van den dag gedurende de laatste weken weinig belangrijks op. De debatten in de Kamer van afgevaardigden te Florence hebben nog geene beslissing omtrent het lot van het ministerie La Marmora-Scialoja ten gevolge gehad. Hetgeen men echter omtrent de finantiële plannen van den nieuwen minister van finantiën vernam, doet ten zeerste betwijfelen of het parlement daaraan zijne goedkeuring schenken zal. Door zeer drukkende belastingen toch voor landbouwers en grondbezitters schijnt hij, blijkens zijn finantiëel rapport, het evenwigt tusschen uitgaven en inkomsten langzamerhand te willen herstellen. Zijn systeem is echter nog niet nader uit een enkel ingediend wets-ontwerp gebleken.

In ons vorig overzigt wezen wij op de vonken, welke nog altijd blij-

ven gloeijen in de nabijheid van het oostersch politiek kruidhuis. Behalve de toestand in Griekenland - alwaar dezer dagen al wederom een nieuw ministerie is opgetreden, behalve de toenemende gisting in de hertogdommen, behalve de houding van Rusland op zijne asiatische grenzen, doen thans ook de in Syrië uitgebroken onlusten den blik wenden naar het Oosten. De Maroniten - 'de ongelukkige syrische christenen' - schijnen ook ditmaal weder aanvallenderwijze tegen de Drusen te zijn opgetreden, welke laatste voorts de turksche regering te hulp riepen. Reeds hebben bloedige botsingen tusschen de uit Konstantinopel afgezonden legerafdeelingen en Jozef Karam met zijne volgelingen plaats gehad, terwijl de laatste tijdingen uit de turksche hoofdstad voor eene zeer ernstige uitbreiding van den opstand doen vreezen.

De Spaansch-Chilische kwestie heeft in den laatsten tijd schier geene verandering ondergaan. De chilische regering mogt zich tot dusverre verheugen in den gunstigen afloop van eenige min beteekenende wapenfeiten en in een alliantie-traktaat in forma met Peru op 13 Januarij gesloten. Talrijke maatregelen worden intusschen door het spaansch marine-departement genomen om den oorlog tegen Chili en zijn bondgenoot met kracht voort te zetten. Daarin wordt de regering te Madrid bovendien voor het oogenblik niet meer belet door binnenlandsche onlusten. De generaal Prim is ten slotte niet zoo gelukkig geweest als de tegenwoordige president-minister; hij heeft hoog spel gespeeld en - verloren. De liberale partij in Spanje stelde niet genoeg vertrouwen in den markies de los Costillejos om hem te ondersteunen, of verlangt langs een anderen weg haar doel te bereiken dan dien van soldaten-muiterij en kazerne-zamenzwering.

Middelburg, 20 Februarij.

W.A. VAN HOEK.

Letterkunde.

Stokvisch.

Nieuwe Friesche Volks-Almanak voor het jaar 1866. Veertiende jaargang. Te Leeuwarden bij H. Kuipers, 1866.

.... ‘En ik beweer dat uit den inhoud van een tijdschrift of almanak tamelijk wel is op te maken, hoe de redacteur zich zijn lezend publiek voorstelt.’

‘Gij gaat dus van de onderstelling uit, dat een redacteur zijne persoonlijkheid verloochent, om alleen te letten op den smaak, op de behoefte en ontwikkeling van hen voor wie hij werkzaam is?’

‘Dat zou wel, ik zou haast zeggen, onmogelijk zijn, en ook niet wenschelijk. Neen; maar als een redacteur eene keuze doet uit de vele stukken, die hem ter plaatsing zijn toegezonden, de eene aanneemt, de anderen ter zijde legt, als hij zijne medewerkers kiest, dan doet hij dit met oogmerk om zulke onderwerpen voor zijne lezers te behandelen, als deze, naar zijn oordeel, wenschen of noodig hebben. Hij duidt daarmede de rigting aan, in welke hij wil dat zijne lezers zich bewegen.’

‘Bij voorbeeld?’

‘Tot opheldering mijner beweering wijs ik u op den Nieuwen Frieschen volks-almanak voor het jaar 1866. Laat ik u even mededeelen wat hij behelst.

Het eerste stuk is getiteld: *Harlingen vóór* 70 *jaren* en is een journaal van J.D. Toussaint, toenmaals kapitein bij de schutterij, eenige bijzonderheden mededeelende betrekkelijk de invoering der nieuwe orde van zaken in 1795. De schrijver, een aanhanger van de oude regering, is, zooals een noot berigt, “bij zijne tijdgenoten bekend voor iemand, die maar zelden zonder ophef gebeurde zaken verhaalde zoodat men somtijds aan deszelfs waarheidsliefde twijfelde”, maar al is dit verhaal “vrij onpartijdig en naar waarheid gesteld, partijgeest straalt er nogthans in door”.

Een tweede bijdrage is een vervolg van de: *Sagen end Téltjes fen de*

heide-biwenners up Silt; fen C.P. Hanzen, vertaald in het friesch door G. Colmjon, waarvan het eerste gedeelte in den almanak van 1864 voorkomt.

Even als dit stuk zich beweegt in den mythieschen voortijd van reuzen en aardmannetjes, verplaatst ook de redacteur D^{r}. J.G. Ottema zijn lezers in het grijze verleden met eene vertaling van: *de Noordsche mythologie* naar D^{r}. R. Reusch, een vervolg van den vorigen jaargang, en vervolgd zullende worden. Dit gedeelte handelt over Thor en zijne groote daden, zijne familie en landhoeve, en verhaalt u allerlei dwaasheden en ongerijmdheden.

De heer W. Eekhoff deelde zijn onderzoek mede naar: *de Magistraats en Vroedschaps Electeurs-penningen van Leeuwarden* 1725-1795, waarbij een plaatje tegenover den tekst behoort met afbeelding van vier zulke penningen. Een flink bewerkt stuk dat van veel studie getuigt en een helder licht werpt op dien "goeden ouden tijd," die evenwel door de inwoners van Leeuwarden niet zat worden teruggewenscht.

De Heer Eelco Verwijs strijdt in zijne bijdrage: *de Sinterklaasschoen* voor den echten Nederlandschen Sinterklaas tegen van Lennep, volgens wien het Sinterklaasfeest van Spaanschen oorsprong zou zijn. Naar de beteekenis van de "schoen" op dat feest wordt gezocht in de symbolen der oude Germanen, maar "helder licht zal hierover wellicht nooit voor ons opgaan." - De aanteekeningen zien er nog al geleerd uit door verwijzing naar werken, die juist niet bij 't algemeen bekend zullen zijn, en door citaten in 't Latijn, Duitsch, Fransch en Engelsch.

En 't laatste stuk, door M^{r}. J. Dirks ingezonden, is niets anders dan een letterlijk *Extract uyt de Resolutiën van Ameland genomen op Regtdag den* 23sten *Juny* 1734, met al de opgeschroefde toespraken en rijmelarijen van Amelands schoonen bij gelegenheid van een bezoek van Prins Willem Carel Hendrik Friso.

En is dat alles? Is er niet één vers in den Almanak?

Neen, 't is alles zuiver proza, zoo als gij bemerkt.'

''t Komt mij toch vrij dor en droog voor. Niet ieder vindt evenveel behagen in die oudheidkundige onderwerpen. Mij dunkt, een weinig afwisseling zou verkieselijker zijn. Het tegenwoordige heeft ook zijn eischen. En op het werkelijke leven moest toch, vooral in een volksalmanak, de aandacht gevestigd worden!'

'Ja, vriend, gij gaat kritiek oefenen, en vindt den inhoud van dezen almanak niet naar *uwen* smaak. Dat is uwe zaak. Ik constateer alleen wat de redacteur geleverd heeft en heeft willen leveren als gewenscht en noodig voor het Friesche volk, en in welke rigting hij wil, dat het zich bewege.'

14 Febr. 1866.

H.G.

Vertalingen en herdrukken.

De vrienden van den dokter, door Miss Yonge, schrijfster van ‘Hoop en vrees,’ ‘Het huisgezin van Dokter May,’ enz. Uit het Engelsch, Amsterdam, W.H. Kirberger, 1865.

Wederzien! Wat aangename klank heeft dat woord, waar het geliefde of geachte betrekkingen of vrienden geldt! Met wat magt voelen we ons tot hen getrokken, die daar korter of langer, verre van ons waren. Hoe belangstellend nemen we deel in al wat hen heeft weêrvaren sedert onze scheiding. ‘Wat al vreugde, wat genot! Dat aangename des wederziens, - schoon dan eenigzins getemperd, daar het slechts papieren vrienden geldt, alzoo een weinigje daarvan, - zal, hopen we, ‘de vrienden van den dokter’ van Miss Yonge, ten deel vallen, bij hunne wederoptreding in de wereld na eene afwezigheid van eenige jaren, want in dien dokter en zijne vrienden van Miss Yonge vinden we onzen ouden vriend dokter May met heel zijn gezin en vele ons reeds van vroeger bekende vrienden terug. Bedriegen we ons niet, dan noemden velen met ons die kennismaking met ‘De madelievenkrans’ in der tijd, eene aangename en zullen die voorzeker gaarne hernieuwen. We meenen de verzekering te mogen geven, dat ze zich niet te leur gesteld zullen voelen. Wat in ‘Het huisgezin van dokter May, of de Madelievenkrans’ ons aantrok, we vinden dat ook hier terug. 't Is weêr die zelfde natuurlijkheid en warmte van voorstelling, waardoor we de personen uit dat boek lief kregen, als waren het wezens uit de werkelijkheid om ons: weêr die echt christelijke zin, die zonder dat het woord godsdienst of Christendom wordt uitgesproken, terwijl geen enkele vorm daarvan ook maar wordt aangeroerd, zich zoo helder in iedere opvatting of beschouwing van leven en wereld uitspreekt, en daardoor zoo weldadig en verfrisschend op onzen eigenen geest werkt. Uit volle overtuiging bevelen we alzoo den lezers van ‘Het huisgezin van dokter May’ ook ‘De vrienden van den dokter’ aan. Aan wie de kennismaking met eerstgenoemde verzuimden, durven we ook thans nog te raden daar de proef meê te nemen. Bevalt hun die, dan zullen ze haar voorzeker in ‘De vrienden van den dokter’ gaarne voortzetten. De lezing van werken als die van Miss Yonge kunnen wel niet anders dan gunstig op verstand en hart beide werken, en is alzoo de aanbeveling overwaard.

L....

Mengelwerk.

Letterkundige bedelaars.

Onder de vele goede zaken, welke het koningschap ons bezorgd heeft, behooren ook de ridderkruisen. In den tijd der goede oude republiek kenden wij die versierselen niet, en zij zouden inderdaad ook een wonderlijk figuur hebben gemaakt op de borst van een onzer groote mannen van de 16^{e} en 17^{e} eeuw. Verbeeld u Marnix of Oldenbarnevelt of Johan de Wit ridders van de Eikenkroon, Tromp of Coehoorn kommandeurs van de Leeuw! Die menschen ontleenen zoo zeer hun roem en hun naam aan hunne persoonlijkheid en hunne daden, dat het denkbeeld alleen om hun een zichtbaar patent van uitstekendheid te geven ons belachelijk toeschijnt. Het is waar, aan enkelen onzer groote zeelieden, krijgsoversten en staatsmannen werd soms door de Staten een gouden kop of keten vereerd, maar dit geschiedde voor eene enkele buitengewone handeling als nationale belooning; daartoe moest men voor 't minst het land gered of een feit verricht hebben, dat eene plaats verdiende in de geschiedrollen des vaderlands.

Nous avons changé tout cela! Wij staan in wereldwijsheid en menschenkennis ver boven onze voorouders. Wij weten beter dan zij welke middelen men moet aanwenden om de menschen aan te sporen tot plichtsbetrachting. Zij, die onnoozelen, werkten op de groote en goede hartstochten en hoedanigheden der menschen; zij spraken van roem, van plicht, van vaderlandsliefde. Wij werken op de ijdelheid en op de slechte hoedanigheden.

Wat is een ridderkruis? Een gekleurd lintje, waaraan een klein metalen voorwerp hangt - een produkt van een galanterie-winkel. De meeste kruisen hebben geen tien of twintig gulden werkelijke waarde. Maar men heeft daaraan eene conventioneele waarde gegeven. Men heeft gezegd: niemand mag dat ding dragen dan degenen aan wien wij, de bestuurders van het volk, dat geven willen; ziet nu maar dat gij het krijgt. En ziedaar, toen het bleek dat niet iedereen het

krijgen kon, begon iedereen het te begeeren. De een, omdat het goed kleedt: ijdelheid. De andere omdat het hem, tegenover de onkundige menigte of liever tegenover de menigte die onbekend is met zijne groote voortreffelijkheid en geleerdheid, een zeker *relief* geeft: ijdelheid. Allen, omdat zijn broêr het heeft of zijn neef of zijn buurman: naijver.

'Ik geef niets om zoo'n kruis! Ik geef niets om zoo'n prul!' Natuurlijk, mijnheer; niemand geeft om die dingen. Maar iedereen wil ze toch hebben, en als gij de hand op uw hart legt en in uw binnenkamer gaat en eerlijk opbiecht, mijnheer, kom, zeg maar ronduit de waarheid, dan... zoudt ge u immers zeker gelukkig moeten bekennen indien de Staats-courant morgen uwe benoeming meldde tot ridder van den Nederlandschen Leeuw.

Zoo niet; zijt ge werkelijk boven zulke onderscheidingen verheven, dan verklaar ik dat ge inderdaad zijt een 'superieur' mensch of - mogelijk ook een oude suffert, waarin alles dood is.... zelfs de eigenliefde. En dan moet ge al zeer oud zijn, want die eigenliefde heeft een taai leven.

Men heeft dan gemaakt een kruisje van goud, zilver en steen; men heeft dat, aan een mooi lintje, opgehangen hoog in de lucht, met andere woorden in het kabinet van een minister, en men heeft gezegd: ziet dat ge 't krijgt. Het is een bewijs van goeden smaak van de uitvinders geweest, dat zij voor die kruisen versierselen hebben gekozen, die op zich zelven sierlijk en smaakvol zijn. Want hetzelfde doel ware op veel eenvoudiger wijze en met minder kosten te bereiken geweest. In Spanje heeft men een schaapje genomen: eene kleine houten koe of een tonnetje voor boter of een geschilderd kaasje hadden even goed als ridderkruis kunnen gelden. Want niet de werkelijke waarde, maar de waarde, die de menschen daaraan hechten, maakt de beteekenis van het ridderkruis uit, en voor ons land zijn koeien, boter-tonnetjes en kaasjes wel zoo eigenaardig als sterren - die hier dan toch maar zelden zijn te zien. Ieder land heeft zijne eigenaardigheden:

> 'Cadix a les palmiers; Murcie a les oranges;
> Jaën, sou palais goth aux tourelles étranges;
> Agreda, sou convent bâti par saint Edmond;
> Ségovie a l'autel dont on haise les marches,
> Et l'aqueduc aux trois rangs d'arches
> Qui lui porte un torrent pris au sommet d'un mont.'

Perzië heeft sterren, want ik herinner mij nog uit mijn oude Bosscha, dat men daar bij sterrenlicht lezen kan. En *wij* hebben koeien, boter en kaas. Ware het niet veel rationeeler en meer in nationalen zin geweest om, in plaats van kruisen, de produkten van ons land als het zinnebeeld te kiezen van nationale belooningen? Hoe jammer dat de heer Thorbecke geen minister was, toen de Leeuw en de Willemsorde zijn ingesteld. Immers de oppositie zou dan met recht

hebben kunnen beweren, dat de politiek van het eminente hoofd geene nationale politiek is.

Maar daaraan is nu niets meer te doen. Wij hebben nu eenmaal kruisen en wij moeten ze dragen, en menigeen heeft een kruis dat hij gaarne voor een kruisje van Sack of Meyer zou willen ruilen. En toch, zoo dwaas, zoo ijdel, zoo kinderachtig zijn wij, menschen, dat menigeen, die reeds een zwaar kruis heeft op de schouders, zich wendt en keert en met dat zware kruis huppelt en springt en lacht en zich diep nederbuigt en zich, vrolijk, weder opricht en zich weder buigt, om nog een kruis te krijgen op de borst. En 't gaat met de kruisen als met de perziken: zij smaken altijd naar meer. Wie, die er een heeft, verlangt niet een tweede? En inderdaad, de kunst is slechts om dat eerste kruis te krijgen even als de eerste ton gouds.

Ik ben, wel niet zoo arm als Job, maar bezit toch op lang na geen ton. Ik weet dus niet bij ondervinding of het waar is dat de eerste ton zoo gemakkelijk met andere tonnen vermeerderd wordt. Maar van kruisen, daarover kan ik bij ondervinding spreken. Ik heb er drie. Hoe ik aan de twee laatsten gekomen ben, weet niemand; ik ook niet. Ik moet dus aannemen dat ze bij mij gekomen zijn omdat ik er al een had; die dingen zoeken elkaâr. Hoe ik mijn eerste kruis gekregen of liever veroverd heb, dat weet ik echter best te vertellen, en het verhaal is leerzaam; ik zet daarom alle valsche schaamte ter zîj en maak bij deze wereldkundig:

Hoe ik mijn eerste kruis bemachtigd heb.

Ik ben nooit heel vlug van verstand geweest, en ik ben nog geen hoogvlieger. Men heeft wel eens verteld, dat ik een heele domme jongen was, maar dat was laster. Ik ben nooit zoo erg dom geweest; ik heb altijd gehad een alledaagsch verstandje. Van leeren, dat is waar, heb ik nooit veel gehouden en ik zal ook niet zeggen dat ik veel weet. Maar bij gebrek aan *savoir* heb ik, wat zoo veel anderen, heel knappe bollen missen, *savoir faire*, en daarmede komt men in de wereld ook vooruit. Ik hecht daarenboven niet bijzonder veel aan het oordeel en de achting van de menschen. De meesten zijn toch geen haar beter dan ik, en al die redeneeringen over gevoel van eigenwaarde, over beginselen van zedelijkheid en zoo meer, die beschouw ik als praatjes voor de vaak, goed om meê te pronken in het openbaar, maar onbruikbaar voor het praktische leven. Al die principes, die gemoedsbezwaren zijn maar lastige hinderpalen op de levensbaan.

Ik heb nog al liefhebberijen. Ik portretteer nog al aardig en in de laatste jaren heb ik mij zeer toegelegd op de photographie. Dat is mij te pas gekomen. Ik was te Ems om de baden te gebruiken; wij hadden slecht weder en verveelden ons schromelijk. Ik dacht: zou ik geen partij kunnen trekken van mijne kunstvaardigheid? Ik kocht een photographie-toestel en de verdere apparaten; ik liet een tentje op-

slaan, en als het weder maar eenigzins goed was photographeerde ik iedereen, die zich aanmeldde. Zoo kwam ik in kennis met een voornamen ‘hof-dardanel’ van den koning van een Duitsch koninkrijk, dat ik niet noemen zal, die als alle hof-dardanellen, trotsch en verwaand was, maar gaarne toch weten wilde hoe dat photographeeren in zijn werk ging. Om grondig begrip der zaak was het hem niet te doen. Aan grondige kennis heeft men aan een hof niets. Men moet over alles weten mee te praten, en dat is gemakkelijk genoeg omdat er, in de omgeving, - zoo beweert ten minste mijn neef, die veel met menschen van het hof omgaat - toch niemand is die ergens verstand van heeft; een paar technische benamingen, goed te pas gebracht, en wat oppervlakkig gezwets over lichtstralen en straalbreking, dan kan men aan een hof reeds voor een man doorgaan, die verstand van photographie heeft. Ik heb de man les gegeven; wat ik er van wist, heb ik hem verteld en, waarachtig, hij wist mij aardig na te praten. Natuurlijk maakte ik hem vele complimenten over zijne vlugheid en zijn helder inzicht. Die man was eigenlijk niets beter dan ik; maar hij had gezag, invloed; hij kon mij aan een kruisje helpen van zijn allergenadigsten en doorluchtigsten koning. Waarom zou ik dien man dan niet vleien en hem vertellen, dat ik in voortdurende bewondering verkeerde van zijn talent en zijn vernuft?

Vleien - dat kan men altijd wagen; dat is een probaat middel om vooruit te komen. Aan vleierij, zelfs aan de grofste en onbeschaamdste, biedt niemand weerstand. Maar men moet stelselmatig vleien, met studie en overleg en zonder ophouden. Ik heb eens gelezen van een zekeren Basile - of hij nog leeft weet ik niet, maar het is eene slimme vent, geloof me - die zeide, dat men altijd kwaadspreken moest, altijd door, zonder ophouden, en dat er altijd iets van bleef zitten. Van kwaadspreken houd ik niet; daar is mijn natuur te goed voor, maar vleien is wat anders. Daar doet men de menschen pleizier mee en ik zeg het dien Basile na:

> ‘Flattez, flattez, flattez sans cesse, il en reste toujours quelque chose.’

Ook de vrouw van mijn hof-dardanel kwam soms bij mij kijken; eene vrij leelijke, maar voorname dame, die, geloof ik, nog niet van alle aanspraken op *égards* (en op meer nog) van het mannelijk geslacht had afgezien. Zoo'n vrouw is in een oogenblik gewonnen. De mannen zijn gek, maar de vrouwen zijn nog gekker.

‘De genadige vrouw zoude mij zeer gelukkig maken, wanneer zij mij veroorloofde mijne krachten aan haar portret te beproeven.’

De genadige vrouw was dadelijk bereid. Dag en uur werden vastgesteld. Zij kwam - met een bloote hals (hoe durfde ze die te laten zien!) een kapsel in het haar voor eene dertigjarige coquette weduwe en prachtig getoiletteerd. Geheel in 't pontifikaal: ik durfde ze bijna niet aankijken zoo mal vond ik ze.

Maar ik schiep moed. ‘Het hoofd een weinig op zijde als het niet te lastig is’ (ze vond alles goed als ze maar op haar ‘avantage’ voor den dag kwam); de rechterarm een weinig van 't lijf om mij beter gelegenheid te geven het figuur te doen uitkomen; mevrouw gelieve mij aan te zien en aan haar gelaat die vrolijke en innemende uitdrukking te geven, welke gewoonlijk daarop voorkomt. (Zij grijnsde afschuwelijk en waarlijk ik kon me niet meer goed houden.) Zoo zullen wij een heerlijk portret verkrijgen; ik zal, als uwe goedheid zoo ver gaan wil, het portret ten toon stellen te Amsterdam, waar vele kunstenaars zijn, en te 's Gravenhage, waar iedereen - ten minste alle menschen van de groote wereld - verstand van schilderijen hebben. En naast uwen naam’.... om kort te gaan, ik zeide haar alle fraaiigheden, die mij in 't hoofd kwamen, maar ik moest voorzichtig zijn, want ik wilde niet gaarne de Jozef wezen van deze andere Potiphar's vrouw:

> ‘D'une louange délicate, l'attrait vainqueur
> Souvent à l'homme qui les flatte livre leur coeur.’

Mijne vleierij, die volstrekt niet delikaat was - en ik was trouwens niets belust op haar hart - bezorgde mij menig glas fijnen wijn van den heer gemaal hof-dardanel, eene goede plaats in hun rijtuig en later - maar nu kan ik de zaak in twee woorden vertellen.

Den 23sten September gingen zij en ik weg. Ik beval mij honderdmaal met de eerbiedigste buigingen in hunne genade en hunne welwillendheid aan en in October zat ik t' huis. Ik werkte het portret af, dat inderdaad eene vrij schoone en imposante vrouw voorstelde, maar weinig had van mijne Duitsche gravin. Ik exponeerde het op verschillende plaatsen, liet voor twintig gulden een paar mooie verslagen zetten in een paar couranten en zond die naar D. - de verblijfplaats van mijn Duitschen begunstiger. Twee maanden later was ik *kommandeur van de huisorde van den kandelaar!*

En die kandelaar-orde heeft mij geen windeieren gelegd. Daar niemand zoo gek is, of er is een, die nog gekker is en die hem prijst en zijn lof verkondigt, zoo vond ook ik in mijne vaderstad een man die mij bewierookte. Of liever, wij deden het elkander. Wij werkten elkaâr naar boven. Later heeft men ons - er was nog een derde - den naam gegeven van de club *d'adoration mutuelle*, wat ik volstrekt niet geestig vind. Men moet toch vooruit komen in de wereld.

Daar mijne verdiensten volgens de zeer ware opmerking van de twee vrienden der club, zelfs in het buitenland werden erkend, moest men hier toch ook iets voor mij doen. Want anders zou men mij hier miskennen, en miskende menschen, zeide men, zijn tot alles in staat. Een philosoof, een geleerde kop van onze stad, beweerde wel dat iedereen zich eigenlijk miskent acht en dat men dagen werk zou hebben als men alle miskende genieën wilde beloonen, maar mijne vrienden overbluften hem. Ik kreeg allerlei baantjes, eerst eere-baantjes: ik werd benoemd

tot lid van de ‘commissie van onderzoek voor de maatregelen tot vrijwaring van de dieren tegen onheusche behandeling’; van de commissie tot zedelijke verbetering van natuurlijke kinderen (van hunne ouders was geen sprake); toen tot lid van de commissie van toezicht over ons gevangenhuis, eindelijk tot schoolopziener en - bij de groote uitdeeling van 184... - tot ridder van den Nederlandschen Leeuw. De Eikenkroon had ik reeds twee jaren te voren aan eene andere badplaats gekregen; ik geloof omdat ik daar de eenige Hollander was en slechts de orde van den Kandelaar, eene Duitsche orde, had; er waren hooge Hollanders, die dat hinderde en ik had nog geen zes buigingen gemaakt of ik was gedecoreerd; eene andere reden kan ik mij ten minste niet denken. Ik ben nu een man *in bones;* ik ben Inspecteur van het onderwijs; ik heb eene rijke vrouw getrouwd; ik zie menschen en word op mijne beurt gevraagd; ik geniet, zooals men dat noemt, de algemeene achting; ik passeer voor een zeer respectabel mensch; ik ben wel met de dominés en ga trouw ter kerke; ik heb kinderen... ai! daar wringt me de schoen.

Niet dat het geen lieve kinderen zijn. Het zijn *des enfants terribles*, soms, maar overigens heb ik geen reden tot klagen. Doch laatst is met mijn oudsten jongen, die twaalf jaren oud is, iets voorgevallen, dat ik mij maar niet uit het hoofd kan zetten. Die philosoof die in onze stad woont, die in der tijd beweerde dat ik niet miskend was en die mij geen goed hoegenaamd gunt, heeft ook een jongen, een knappe, flinke jongen, dat moet ik zeggen, wat ouder als mijn Geesje, maar niet zoo fatsoenlijk en brutaal... daar is het eind' van weg. Mijn arme Geesje komt laatst huilende t' huis en klagende over die leelijke Kees van der Stralen, die hem uitgescholden had. Maar het bleek, toen hij zich nader verklaarde, dat die Kees *mij* eigenlijk had belasterd. Hij had gezegd: je vader is een kwezel, een intrigant en een ezel, en jij wordt net een vent als hij; dat zeit *mijn* Pa, en hij heeft ook gezeit dat wij jou maar eens fiks ranselen moesten om een jongen van je te maken en geen kruipert en een fiemelaar.’ Toen er van ‘ranselen’ gesproken wierd, was Geesje, heel verstandig, weggegaan; dat begreep hij; het woord ‘ezel’ begreep hij ook en dat vond hij leelijk, maar nu wilde hij ook weten (van *mij* weten, lieve hemel!) wat een ‘kwezel’ is en een ‘intrigant.’

Ik heb hem afgescheept, maar ik ben doodsbang dat hij mij dezelfde vraag doet als ik, in volle glorie, menschen ontvang in mijn salon... Zou dat de straf moeten wezen van de handelingen, die mij groot hebben gemaakt, maar die ik, in later tijd, zoo dikwijls als laagheden heb zien beschrijven? Zal wellicht, als ik oud ben, mijn kind zich schamen over mij, en zal hij, door zijne vrienden tot een man geranseld, wellicht eenmaal zijn vader verachten?.....

Maar, geeft de algemeenheid der misdaad geen recht op vrijspraak? Als allen stelen, drinken, zweren, dan zijn diefstal, dronkenschap en

godslastering geen misdaden meer, en wanneer ik rond mij zie, dan is het getal van hen, die handelen als ik gehandeld heb, die kruipen en vleien en schaamteloos de goden van den dag aanbidden, niet vatbaar voor telling; die daaraan niet meêdoen, worden zonderlingen genoemd, wien men meer beklaagt omdat zij hun fortuin met voeten treden dan bewondert om hunne zelfstandigheid. En dan, waarlijk, velen zijn erger dan ik; ik heb nooit veel verstand of aanleg voor studie gehad, en ik heb mij dus moeten redden op mijne wijze, en met de middelen, waarover ik beschikte. Ik moest toch ook eene plaats hebben *au banquet de la vie;* ik heb nooit iemand kwaad gedaan, nooit iemand belasterd; mijn eenige fout is geweest dat ik wat veel gekropen, wat veel gevleid heb. Fouten van mijn dierlijk organismus: van jongs af is mijn ruggegraat slap en mijn tong glad geweest. En ik heb nooit in mij de stoffe gehad voor een held of voor een martelaar. O Heere! dat mijn kind mij niet verachte!

Daar zijn erger dan ik. Daar zijn mannen van talent, van groot verstand en van groote bekwaamheden, die zich niet ontzien te doen wat ik gedaan heb. Daar zijn verstandige menschen, geleerden, letterkundigen van naam, die, niet voldaan met de lofuitingen, welke in 't eigen land hun deel waren, nog behoefte hebben aan de kenteekenen van de welwillendheid van vreemde vorsten, en - met hunne boeken in de hand - aan de deuren bedelen van de vreemde afgezanten om een lintje en een kruis. Voor vreemdelingen zijn vorsten altijd welwillend en goedgeefs, en de letterkundige bedelaarwordt minder dikwijls afgewezen dan de blinde, die aan uwe deur eene aalmoes vraagt tot levensonderhoud. De geestige schrijver van *Paris en Amérique* - een boek dat, volgens onzen philosoof, een meesterstuk is, maar waarvan ik de helft niet begrijp - is hieromtrent geheel van mijne opinie:

‘*On fait relier en maroquin rouge un volume de sottises*, *et on le dépose à l'ambassade*, *sur quoi on vous nomme commandeur ou chevalier de l'Hippopotame ou du Condor. Des croix! C'est l'aumône que les princes jettent aux mendiants de la littérature.*’

Zoo'n gele, roode, zwarte of witte valk, zoo'n adelaar of Leopoldsorde is dus gemakkelijk genoeg te krijgen en des noods kan men zich redden met een kruis van den sultan van Turkije, den Bey van Tunis of den keizer van Tombuctoe. Die lezen wel geen hollandsch, maar het boek doet ook niets ter zake; de omslag is de hoofdzaak; ‘*en maroquin rouge*’ zegt Laboulaye, en daaruit leid ik af dat hij een knappe vent is en de zaak begrijpt. Verguld op sneê, zware goudlederen band, des noods een portret van den zwarten koning van Abyssinië en een opdracht aan dien lompen neger - en eenige maanden later is men kommandeur van de Slang, de Krokodil of de Nijl.

Maar juist dit schijnt mij nu het toppunt van laagheid toe dat mannen, die de voorgangers des volks konden en moesten wezen, dat volk voorgaan op deze wijze. Wie groote gaven ontving van verstand

en van geest is, dunkt me, meer dan ik, arme stumper en sukkelaar op den levensweg, tot groote en goede handelingen verpligt. En dat zulke menschen, die door hun talent de leiders van ons, onnoozelen, konden zijn, uit kinderachtige eigenliefde, uit verwaandheid, uit zucht om te pronken met de blijken van vorstelijke gunst, afstand doen van alle karakter en alle zelfstandigheid, en zich verlagen tot kwakzalvers van de wetenschap - dat, ziet dàt schijnt *mij* zelfs toe, en ik heb het recht niet keurig te zijn, een misdaad tegen hetgeen goddelijk is in den mensch, tegen het verstand en den geest, tegen alles waardoor de Godheid ons heeft onderscheiden van het dierengeslacht.

En zoo ik dat gedaan hadde en zoo mijn zoon mij dan verachtte, ik zoude zwijgen en denken dat deze de gerechte straf was van mijn vergrijp en mijne laagheid.

Maar, bedelaar die ik ben, voel ik mij nog verheven boven deze bedelaars van de wetenschappelijke wereld, en wanneer ik een van hen ontmoet, die met ridderkruisen is bedekt, dan durf ik nog zeggen - met dien echt christelijken ootmoed dien onze orthodoxe dominé mij ingeprent heeft - *Heere! dank dat ik niet ben als een van dezen!*

D^{r}. PRIM.

Iets over orgels en nog wat.

Men kan van dit boekjen(*) verklaren dat het een allerliefst boekjen is, - waarom niet? Mij is verhaald van iemand, die een dergelijk getuigenis gaf van Goethe's Faust. Het zal nog wel een poosjen duren eer men algemeen den raad volgt: ‘Begrijp de schrijvers of lees ze niet.’ Maar die raad is toch eigenlijk ook wat kortaf. Wie hem gegeven heeft, diende zich nader te verklaren. Wat wil hij? De gansche maatschappij 't onderste boven keeren? Of alleen een juk leggen op het lezend publiek? 't Eerste zou wat heel revolutionair zijn, 't andere veel te partijdig. Wil iemand dat alle lezers zullen begrijpen wat ze ter hand nemen, hij kan straks met hetzelfde recht eischen, dat men niet naar het theater of concert ga zonder kunstgevoel, niet naar de kerk zonder godsdienstzin. Ja, hij *moet* het eischen ter wille der consequentie. Hij moet verder gaan en van de schrijvers verlangen dat ze hun onderwerp eenigzins kennen. Hij moet het afkeuren dat men, om met Hettner te spreken, van den nood een tiende Muze, van de ijdelheid enz. een elfde en twaalfde maakt. Hij moet....

(*) Geillustreerde Nederlandsche novellen. Het oude en het nieuwe orgel, door J.J. Cremer. Geillustreerd door Chs. Rochussen. Amsterdam, Gehr. van Es.

O, er is geen eind aan al het afkeuren en eischen als men eenmaal begint. Maar wat geeft het?

't Is met de menschen nu eenmaal als met de bloemen, heeft Hildebrands Barend gezegd. Men kan ze niet dwingen. En als men het toch beproeft, ‘wat heb je dan? dan plaag je je zelven.’ Die Barend was een gelukkige philosoof. Volgens zijn methode bespaart een mensch zich veel onvruchtbare moeite en heilloos verdriet. Geen buitensporige eischen te doen, in het onvermijdelijke te berusten, stillekens voort te gaan met wat men zijn plicht acht, 't is een deel der echte levenskunst. De Atheensche burger kon aan Aristides zijn rechtvaardigheid niet vergeven. Maar Aristides vergaf dien burger zijn domheid wel en bleef rechtvaardig. Zou Goethe zich vertoornd hebben tegen lieden, die zijn Faust allerliefst vonden? - Geloove het wie het kan!

Om op Cremer's orgel terug te komen, voor mij is het nog iets meer dan een allerliefst boekjen, en ik ben er zeker van dat de auteur mij daarom niet minder acht. Onder 't lezen kwam mij gedurig De Génestet's leekedichtjen voor den geest:

> Wilt gij mij stichten, och, voortaan,
> Och waarschuw niet, maar grijp mij aan!
> Laat bij uw zinrijke verhalen
> Gedachten in mijn ziele dalen,
> Een glimlach om mijn lippen dwalen,
> En in mijn oogen lok een traan!

Met de aanhaling dezer woorden wil ik niet geacht worden ook maar over een enkel ‘stichtelijk uur’ den staf te breken alleen om des titels wille. De groote zonde waartegen de dichter waarschuwde, zit toch eigenlijk niet, of niet voornamelijk in titels. Aan de annonce die in den dominè's-titel en in het kanselbeklimmen ligt, heeft hij zich zelven schuldig gemaakt als 't dan zoo heeten moet. Maar wien onder de wijzen en edelen van ons volk kwam het ooit in den zin, hem dit ten kwade te duiden? Ik wensch dat wij den dichter en elkander op dit punt verstaan. En als zijn woorden mij werden herinnerd bij 't lezen van Cremer's Orgel, het was omdat ik inderdaad gesticht werd door een boek dat zich niet als ‘stichtelijk’ had aangekondigd. Een breed en vol Hallelujah! een Gloria in Excelsis! ruischt uit dat geschrift u tegen, zoo gij ook maar eenigzins een hart voor die toonen hebt. Uit een menigte stemmen van het wereldkoor (of van een klein deel er van), die elkaâr doorkruisen en bestrijden, ontwikkelt zich dat Hallelujah! ten laatste - liefelijk, vertroostend, stichtend inderdaad!

‘Alzoo, er is een kerkluchtjen aan?’...

Laat mij tot antwoord een paar regels van Cremer voor u uitschrijven: ‘Erkent gij hem als een der uwen, hem die daar vol diepen eenvoud het Hallelujah! voortstuwt langs de pijlers en tempelbogen.... tot voor des Eeuwigen troon?’

‘Des Eeuwigen troon! - Waar is die troon? Oneindig God, zou niet het hart dier schare een deel van den troon Uwer Majesteit zijn?’

Is daar een ‘kerkluchtjen’ aan naar uw meening, laat dan voorloopig Cremer's boek rusten, zoowel als dit mijn geschrijf, en ga gij uw gewone ‘luchtjens’ scheppen.... Of neen, lees toch het boek. ‘Wie weet!’ zeî de oude Hora, aan den vooravond van zijn nieuwe leven, en niet onmogelijk zegt ook gij te eeniger tijd van sommige dingen die ge thans minacht: Wie weet?... In elk geval kan het ‘oude en nieuwe orgel’ u aesthetisch genot geven. De kunst is er niet opgeofferd aan de gedachte, zouden de kunstrechters zeggen.

‘Maar er zit dan toch gedachte in?’

Ongetwijfeld. Zelfs, - het verschrikkelijk woord moet er uit, o delicate naturen! - Zelfs *tendenz!* Ja, al leest men op bladzijde één van een spionnetje, waar Anna Hora in kijkt, het boekjen is er niettemin op aangelegd, ons den spiegel des tijds voor te houden, of we mogelijk ook ons beeld of iets er van herkennen. Zij, die het allerliefst vonden, hebben dat waarschijnlijk zoo niet begrepen. Ik geloof niet, dat men den schrijver daarvan een verwijt maken mag. Laat mij u iets herinneren.

In zijn bekende ‘*Salons*’ geeft Diderot op zijn aardigen *causerie*trant een kritiek van Greuze's schilderij: ‘La jeune fille, qui pleure son oiseau mort.’ Hij ontlokt het lieve kind, dat zoo bitter bedroefd is, een heele geschiedenis waar van liefde, voorgevoel en dergelijken inkomt, en die ons minstens drie minuten bezig houdt. Dan eindigt hij met de verklaring: ‘Le sujet de ce petit poème est si fin que beaucoup de personnes ne l'ont pas entendu; ils ont cru, que cette jeune fille ne pleurait que son serin.’

Nu eischt, dunkt mij, de billijkheid dat men die vele personen om dit hun geloof niet hard valle. Wat toch is natuurlijker dan dat men bij de teekening van een weenend meisje en een gestorven sijsje tot de overtuiging komt, ‘que cette jeune fille ne pleure que son serin.’

Maar ‘le sujet de ce petit poème est si fin!’ Inderdaad, het kan zeer wel wezen. Ik denk intusschen dat het *te* fijn is voor een schilder. Een ander is het die schildert, een ander die dicht. Wie kan er onkundig van zijn, die in de dagen leeft van Lessing's Laokoon? En wie kan gelooven dat ergens een zich noemende kunst ‘der toekomst’ haar adres bereiken zal, die andere dan voor den (ontwikkelden) kunstzin verstaanbare gedachten uitdrukken wil. Of men daarom de symboliek onvoorwaardelijk het ‘akeligste’ noemen mag, wat ‘de kunst worden kan,’ dat is een vraag waarop, onder anderen, Pierson wel een ontkennend maar naar ik vrees, geen afdoend antwoord gegeven heeft (Rigting en Leven II). Bevoegde autoriteiten mogen hier beslissen. Voorloopig zullen wij het daarvoor houden dat de allegorie en de symboliek haar plaats kunnen houden op het

terrein der kunst, mits ze aan de eischen van den gezonden smaak, gelijk die door de meesters tot hiertoe gesteld werden, voldoen. Op het wijde veld der litteratuur is haar recht, zoover ik weet, nog niet betwist. Wilde iemand het beproeven, ik achte dat van Oost en West heel een wereld van rijke gedachten in schoone vormen tegen hem zou opstaan ten gerichte. Van de oudste tijden af tot op de dagen van Andersen toe, zie ik ze in breede reien geschaard. Eerbied voor de klassiek-allegorische litteratuur! Met de berucht geworden allegorische interpretatie heeft zij niets gemeen. Onzin en wansmaak houdt zij verre van zich. Onoplosbare hiërogliefen, onverteerbare raadseltjens zijn niet van haar geslacht. Voor hare rekening komt het misverstand niet. Al bemint zij het '*demi-jour*,' ze verbergt zich daarom niet als achter mat glas. Zij spreekt: 'Wie ooren heeft om te hooren, die hoore, wie oogen heeft om te zien, die zie!' Zij zegt dit op gevaar af, de vijanden der theologie te ergeren. Zij heeft nu laatstelijk in onzen landgenoot Cremer, als ik wèl zie, een niet onverdienstelijken tolk gevonden. Zietdaar waar ik wezen wilde. Cremer's 'Orgel' zou ik een allegorische novelle willen noemen, als niemand er iets tegen heeft. Lees voor 'oud en nieuw orgel' oude en nieuwe godsdienstvormen, en gij zijt op de hoogte, zoo niet van uw tijd, dan toch van bedoelde novelle. En de vraag is nu maar: aan wien de schuld, zoo de schrijver niet begrepen wordt? Dat deze de kunst aan zijn gedachte niet heeft opgeofferd, sprak ik reeds als mijn gevoelen uit. Maar is wellicht de gedachte gesmoord onder de kunstbewerking der inkleeding? Ook hierop moet ik voor mij ontkennend antwoorden. Cremer's proeve in een voor hem nieuw *genre*, is naar mijn inzien gelukkig geslaagd. Zeer bereid ben ik intusschen mijn oordeel te onderwerpen aan dat van hen, 'qui ont la sagesse dans ces choses'(*).

Merkt iemand op, dat men het oude en nieuwe orgel volmaakt goed genieten kan, zonder daarbij aan iets anders ter wereld te denken dan aan de orgelquestie te Halstadt, - ik heb er niet tegen, en neem het aan als een compliment voor den auteur. Maar gaat men een stap verder, verklaart men dat de schrijver, indien hij een soort van *transparent* heeft willen leveren, zijn doel heeft gemist, meent men dat de allegorie b.v. zoo ondoorschijnend is als bordpapier, dat men niet *genoodigd* wordt aan iets anders te denken dan aan het genoemde kleinsteedsche dispuut; dan kan ik in die verklaring, in die meening niet deelen.

Vooreerst blijkt uit het geheele stukjen dat de schrijver een episode wil geven uit de geschiedenis der worsteling van oud en nieuw, die de eeuwen door en niet het minst in onze kritische eeuw wordt gevoerd. In zijne teekening van de partij des behouds en die van den vooruitgang is schier geen enkele type vergeten. (Straks daarover

(*) De Fransche uitdrukking is van een Rotterdamschen briefschrijver en oorspronkelijk voor het huis 'Intermezzo' te Heidelberg (Rohrbach) bestemd geweest.

meer.) Vervolgens speelt de geheele handeling op kerkelijk terrein. Dit verhindert wel is waar niet, dat de voorstanders van oud of nieuw op welk ander terrein ook, (b.v. politici) in het Halstadtsche rumoer een woordjen kunnen opvangen, dat voor hen in hun bijzonderen werkkring zeer *à-propos* kan zijn; maar het geeft toch te kennen waar de auteur den meesten nadruk legt, werwaarts hij bovenal de aandacht wil trekken. Datzelfde wordt te kennen gegeven door de herhaalde tegenstelling van de Vox Angelica en de Vox Humana, en door die andere van den Tremulant en de vaste kloeke toonen van het open Labiaalwerk.

> Niet uit de wolken, neen, ruischten of ruischen
> Godlijke stemmen ooit menschen in 't oor...

't Is alweêr de vroeg gestorven vriend, wiens woord ons omzweeft. Maar laat mij niet afdwalen. Ik wilde dan zeggen dat in Cremer's boek vingerwijzingen te over zijn naar het doel dat hij zich heeft voorgesteld. En zoo hij in eerbied voor zijn publiek niet wil onderdoen voor Heine, die gewoon was zich het zijne als een '*vernünftiges Wesen*' voor te stellen, dan zal hij 't er voor houden dat hij begrepen is. Er zijn gewis nog altijd lezers, die de lectuur van een boek beginnen met in de laatste bladzijden naar den afloop der *intrigue* te gluren, en 't is te vermoeden dat aan dezen *le nerf de l'intrigue* van het oude en nieuwe orgel zal ontgaan, al zien ze, dat Victor Krieger en Anna Hora 'elkaar krijgen.' Doch er zijn ook andere lezers. En niet onwaarschijnlijk heeft hun het boeksken een glimlach en een traan ontlokt, als door den leekedichter werden bedoeld.

O gij gelukkigen, die op de diepe en zachtvloeiende wateren der novelle of van het lied, uw ziel tot ruste brengt. Gij moet iets gevoelen van hetgeen Goethe wedervoer. Als hij verdriet had, maakte hij een vers en schudde het daarmeê van zich af. Voorzoover die kunst van zelfzucht getuigt, is ze natuurlijk niet benijdenswaardig, maar voorzoover ze strekt om de eigen ziel tot rust en klaarheid te brengen en daarmeê de ziel van hen, die met ons van gelijke bewegingen zijn, blijft zij een onwaardeerbaar voorrecht, ik herhaal het.

Een belangwekkende figuur is die oude Hora met al zijn vooroordeelen, al zijn bekrompenheid! Vier en veertig jaren had hij voor het musicale belang der Halstadters gewerkt en getobt; vier en veertig jaren zich een harden, in menig opzicht ondankbaren arbeid getroost; tal van kweekelingen had hij gevormd; enkelen onder hen waren beroemd geworden. De booze wereld zei wel dat ze reeds op zesjarigen leeftijd naar elders waren gegaan, maar de oude Hora had toch 'het fundamentale' gelegd. Wie weet niet hoeveel er aankomt op 'het fundamentale.' Ook bestond er te Halstadt een Hora-kransje, en al werd het in den loop des tijds heel wat anders dan de stichter had bedoeld, 'het Hora-kransje was en bleef toch het kransje van Hora.'

Dit was niet weinig. Het getuigde van achting en liefde voor den muziekmeester, al werd zijn geest, zijn onderwijs niet te best begrepen, ja, ‘al raakten de lessen eertijds van hem genoten, vroeger of later in kantoor en huishoudkamer enz. zoek.’ Het volmaakte is hier beneden nu eenmaal niet. Oude Hora was tevreden, wat wil men meer? ‘Daarbij, had hij niet als organist den zegenrijksten invloed uitgeoefend? Was niet van den dag zijner komst te Halstadt af, het bewijs door hem geleverd, dat niet het orgel in de Jacobskerk een prul was, maar wel de vorige organist iets dergelijks moest geweest zijn?’ O, wat al gebreken had hij later in dat oude orgel ontdekt! maar mijnheer Hora was iemand van een ‘vast karakter.’ Het orgel wás goed! dat had hij eens gezegd, en het orgel bleef goed! Vier en veertig jaren lang trachtte hij al de gebreken van zijn dierbaar instrument te bedekken. Geen teedere moeder had ooit meer zorgen voor haar kind. Meester Hora en zijn orgel werden als tot één.

Op den langen duur werd zijn zuiver gehoor schier doof voor de wanluidende toonen, die uit het vermolmde pijpwerk naar buiten drongen. Hij kon geen kwaad van zijn lieveling hooren. Een enkele maal... ja... als hij des Zaterdags wat heel erg zich had afgetobt met nazien en repareeren; als de houtmolm van nieuwe verwoesting getuigde; als de lijmpot wat heel druk moest worden aangesproken; als ondanks alle moeite het oude orgel oud bleef, steeds ouder werd, steeds meer de gebreken van den ouderdom toonde... ja... dan... Maar toch - ‘dat orgeltjen was nog zoo slecht niet!’ Geen mensch mocht er kwaad van spreken, neen, het orgel was goed... Arme Hora, welk een lijden zou over u komen, en gij hadt u niet bereid, gij zoudt worden opgeschrikt uit uwen droom...

Ach, waarom moest die Mijnheer Blank zich ook in Halstadt neêrzetten met al zijn nieuwigheden, zijn betweterijen, enz.? Waarom moest hij dien musicalen Krieger naar Halstadt troonen, dien jongen ‘snoeshaan met z'n pedante krulharen’?

Vader Hora, hoe weinig kendet gij uw tijd... hoe weinig u zelven!... Vier en veertig jaren waren voorbijgegaan. Jaren van arbeid en vrede, van inspanning en genot. De ure kwam, dat vader Hora's wereld zou voorbijgaan, dat zijn liefst en dierbaarst goed, het leven van zijn leven, zijn orgel zou worden afgekeurd, gesmaad, vernietigd! - Lang reeds was het onweder in aantocht geweest, lang hadden de wolken zich saâmgepakt; onrustig hadden zich de hoofden en harten bewogen tot in Hora's nabijheid; zijn eigen goede Saartjen, zijn huisvrouw had iets gevoeld nu en dan, dat naar een angstig voorgevoel zweemde. Op eenmaal, daar brak het onweêr los, daar sloeg het in, daar barstten de vlammen uit, die het oude orgel zouden verteren...

‘Zoodat bij meerderheid van slechts ééne stem besloten is tot het doen “daarstellen” van een nieuw orgel in de Jacobskerk op de groote of groenmarkt alhier.’

Dit doodvonnis werd in de kamer van kerkvoogden op zekeren avond geveld. Een doodvonnis, iets anders zag vader Hora er niet in. Wat sprak men van een nieuw orgel?... Één orgel kende vader Hora slechts, *zijn* orgel, HET orgel. En dal moest weg. Van nu af aan was het in vader Hora's leven nacht.

Treurig kropen de dagen voort. En toch, al te spoedig zou hij komen, de vreeselijke dag, de laatste.... als de zwanenzang van het oude orgel zou worden vernomen. Het was vader Hora alsof het de laatste dag van zijn leven zou zijn. Evenwel, een mensch kan veel doorstaan, veel overleven... Eindelijk, daar was hij, de groote dag. 't Was morgen, 't werd middag, avond, een koude avond in December. Van uur tot uur werd de oude organist gejaagder, - aan eten viel niet te denken, aan het middagslaapjen bij den Dordtschen haard nog minder...

'Dag Adam, sterkte, ziellief!' klinkt moeder Saartjen's stem bij den ouden orgeltrap.

'Tot straks, vader!' spreekt Hora's dochter.

'Het is alsof een grafkelder den afscheidsgroet terugkaatst: Tot straks!'

En voor het laatst gaat vader Hora den ouden orgeltrap op, en voor het laatst zal hij met den 'calcant' het bijna onherstelbare in het oude instrument herstellen dat niemand het bemerke; en voor het laatst zet hij zich om te spelen, dat allen het hooren... en - daar ruischen de toonen, zoo roerend, zoo zacht en teêr; daar zwellen ze, en nemen toe in diepte en kracht; steeds voller ruischen de accoorden, steeds machtiger bruischt de stroom der heilige muziek... Alle goede geesten, alle schoone krachten zijn losgelaten. Hallelujah! Hallelujah!.... Rijs op, gemeente!... en zij rijst op... Hallelujah! Hallelujah! klinkt het weenend, juichend, biddend door de eeuwen-heugende gewelven. Eerbied voor dat oude orgel... Ja, ook dit oude spreekt van God, voert tot God... Zeg, hebt gij het verstaan?...

Koster Bruin, zeg, spijt het u niet, dat gij bij 't aansteken van de lichten op het orgel, zoo luchtig hebt gesproken.... 'Dat is hier van avond voor 't laatst, meester Hora?'

Mijnheer Blank, schaamt ge u niet voor de critiek, die ge over orgel en organist in der tijd hebt uitgegalmd op straten en wegen? 't Was 'schande, enorme schande' volgens u, 'zoo'n orgel en zoo'n organist.' Hij had 'geen greintjen gehoor' hebt gij gezegd van dien ouden Hora. Ja, wat al kwaads hebt gij gesproken van hem en zijn instrument! 't Is niet goed van u geweest, 't was niet billijk, mijnheer Blank. Veel marktgeschreeuw en kwâjongensrumoer hadt gij kunnen voorkomen. Dat gij een nieuw orgel wildet hebben, 't was goed. Maar men moet een goed doel willen bereiken met goede middelen. Gij hebt noodeloos en meêdoogenloos gegriefd, gekrenkt. Dat had de oude Hora niet verdiend...

Die oude Hora, met welk een liefde en waarheid heeft Cremer hem

geteekend. Ook zonder zijn Dordtschen haard en zijn lijmpotten is hij te herkennen. Hoeveel goeds en schoons, hoeveel liefde voor de kunst in hem! Maar ook:

> 'De nieuwe idees! - bij mij aan huis is 't contrabande.'

Alweêr de leekedichter. Kan *ik* het helpen? Is ook de novellist hier niet leekedichter geworden? Doet hij geen juisten blik slaan in de wereld van menschen en dingen, die ons op kerkelijk en godsdienstig terrein omringt, en waarvan wij zelven een deel zijn? Is niet de oude Hora met zijn onverzettelijken afkeer van al wat nieuw is, met zijn verouderde methode en terminologie, zijn tot het felste dogmatisme vergroeide 'Rechthaberei', zijn miskenning van anderer streven naar reine Godsvereering, is hij niet het beeld van veler orthodoxie? Geen waarschuwend beeld? Kan het ontkend worden dat meester Hora met al zijn liefde voor het oude orgel, zijn eigen waarheids- en schoonheidsgevoel bitter nadeel heeft gedaan, den weg tot ontwikkeling zich heeft afgesneden? Ontkend worden dat die liefde steeds minder van zijn egoïsme, zijn hoogmoed was te onderscheiden?

Zijn het weinigen, zijn het velen in onzen tijd, die het oude met hand en tand vasthouden, wijl ze in den grond te trotsch zijn om hun eenmaal gedane oordeelvellingen te herzien?...

Geestverwanten van Hora, edeler dan Cremer het deed, kan bezwaarlijk iemand u de waarheid zeggen. '*Amicus Plato*, *amicus Socrates*, *magis amica veritas!*' Weest vrienden van de oude kerkleeringen, wij zullen ons best doen, het ware, het eeuwige in dat oude te erkennen. IJvert, wij willen den adel van uw ijver niet in twijfel trekken. Maar weest billijk. Zegt niet terstond dat de nieuwe wijn niet deugt. Zegt niet dat de telescoop een vijand is van den sterrenhemel. Spreekt geen banvloek over het vrije onderzoek uit. En als gij het reeds gedaan hebt, zoo beware u de hemel gelijk ons voor die vastheid van karakter *à la* Hora, die waarlijk niet veel anders is dan koppigheid, hoogmoed, egoïsme. O denkt aan vader Hora's lijden. Kent uw tijd, kent u zelven. Voorwaarts gaat de wereld, alles om u heen verandert, zoudt gij alleen dezelfden willen blijven in uw denken, voelen, gelooven? Of wilt gij den stroom des tijds, de beweging der geesten tegenhouden? Hoort toch, de critiek van een enkelen mensch is als een kleine bron; een knapenhand kan haar sluiten. Maar de critiek, die de tijdgeest, die het voortschrijdend wetenschappelijk en godsdienstig leven oefent, is als een stroom dien geen mensch *kan*, dien alleen knapen *willen* wederstaan. Hoeveel leeds zou er minder zijn op aarde, als men wat meer op de teekenen des tijds lette, wat edeler begrip van eigenwaarde en 'vastheid van karakter' had. Ja.... en als de heer Blank en consorten wat beleefder en zachtmoediger konden worden.... wat edelmoediger in hun critiek.... ja waarlijk dat zou 'geen kleintjen' zijn.

Tot de voortreffelijkst geslaagde partijen in Cremer's novelle behoort

de teekening van den tijd als de orgelquestie te Halstadt recht eigenlijk de '*question brûlante*' wordt. Als er vergaderingen worden gehouden, die iets hebben van 'een boschbrand bij storm.' Als in alle huizen en kringen de tongen los raken, de diakenen, stovenzetsters, huurkoetsiers en schooljongens zich mengen in 't geschil; als Jan Rap uit de achterbuurt, en de fatsoenlijke Jan Rap, (die biljartspelen en romanlezen *cum annexis* als het groote werk van zijn leven beschouwt) gaan meêpraten. Men moet die bladzijden lezen om er al het fijne en geestige van te genieten. ''t Is om dol te worden. Men moest zulk orgelspel verbieden' begint mijnheer Blank. Hij is de man wien ten eenenmale de gave der waardeering ontbreekt, de liberaal die inquisiteur zou worden, lieten de omstandigheden het toe, de verlichte, die in elken andersdenkende een domper ziet, de oppervlakkige criticus, die geen historie kent, van geen organische ontwikkeling weet, de onverdragelijke en onverdraagzame prediker der tolerantie, de onkiesche, onbarmhartige, onverstandige, onhandige parasiet van het 'moderne bewustzijn', de vulgaire rationalist zonder eenigen diepgang, de schreeuwer, de ophakker, de ploert.... Mijnheer Blank.... ge zoudt zelfs op den afstand van ik weet niet hoeveel mijlen, iemands humeur en vocabulair kunnen bederven.....

Wat een verwarring richtte hij te Halstadt aan! Hoe stookt hij allereerst het vuurtjen in den kring der eerwaarde kerkmeesteren. Wat dacht men wel? Meende men bij geval dat ze geen gehoor hadden? Ze konden heel goed de wijs van 'Uren, dagen' onderscheiden. Maar al dat zoogenaamde zuivere gehoor waarop men tegenwoordig blufte, 'wereldsgezindheid' was het volgens broeder Raap, 'vermomde wereldsgezindheid' anders niet.

En een ander kerkvoogd, een vriend van mijnheer Blank, verklaart dat hij zulke 'incriminatiën niet begrijpt.' Hij zal 'bedaard zijn, alle hartstochtelijkheid ter zijde zetten, maar broeder Raap eens kalm in bedenking geven' enz. enz. enz. Voorts merkt deze bedaarde, kalm in bedenking gevende, alle hartstochtelijkheid ter zijde zettende broeder op, dat het... laag, gewetenloos, dom is, den waarachtigen vooruitgang den voet dwars te zetten. Hij teekent protest aan tegen zulke armzaligheid.... Hij zal waken tegen die domper- en slaap-zucht.... Hij zal... hij zal, enfin - '*vóór het nieuwe orgel!*' En broeder Raap schreeuwt: *tegen!*' en als het nader blijkt dat dit niet helpt, dan geeft broeder Raap 'de weêrlicht van den heelen boel.' En als broeder Links, die ook 'tegen' had gestemd, verklaarde dat hij wil *blijven*, om te waken tegen 'paapsche kunstvergoding', dan meent broeder Raap dat ook zijn eigen geestverwant dol is geworden, dat deze van *Raapsche* kunstvergoding spreekt, en - het misverstand heeft zijn toppunt bereikt. Het is Babel in Sion geworden.

Misverstand hier, misverstand daar. De moeder van Piet Busser, een vrouw uit het volk, vindt het 'laag, minderman alles te ont-

nemen, ook z'n onschuldige kermis met z'n kramen en *orgels.*' Het is alzoo dat de questie wordt begrepen door de Bussers en consorten. Hebben wij in dezen trek en in de geheele teekening met een *charge* te doen? Och of het zoo ware! Maar inderdaad, de gansche voorstelling is naar 't leven en frappant gelijkend. - Om met het Bussersche misverstand te beginnen, wie onzer, die eenigen tijd onder het volk heeft verkeerd en hun opvatting van theologische questiën leerde kennen, herinnert zich niet de kolossaalste *mal-entendu's*, die een mensch zouden doen schreien en lachen om het zeerst? Ik wil mij hier niet begeven op het platgetreden maar lang niet kaalgelezen veld der anecdotes. Het is bekend genoeg hoe spoedig sommige kinderen des volks een 'Godloochenaar' zien, een man, die 'alles wegredeneert' in iemand die 't niet met hun catechismus houdt. Cremer heeft dus geen karikaturen geleverd. Ook die muzikale kerkvoogden met hun 'Uren, dagen' zijn classiek. Echte theologische stoethaspels, lieden die 'een klokjen hoorden luiden, maar' enz. Ach, dat de bekende regel der Trappistenorde met eenige wijziging in de wereld kon worden ingevoerd!... En dan, die vergadering! Die gemaakte kalmte, die gesmoorde woede, dat pootjes geven, die zuurzoete lievigheden, ''t is of je d'r bij waart' zou Saartjen Hora zeggen. 't Is de stilte, die den storm voorafgaat; 't is het onheilspellende 'lieve engel' van mijnheer den gemaal, als hij zich moet inhouden om zijn 'engel' niet naar de maan te wenschen. Naar het leven alles, - ook die vele opinies en consideratiën uit den Halstadtschen orgelstrijd, die ik niet heb aangehaald, als b.v. die der 'gemoedelijken.' Zij wilden het oude orgel houden *omdat* het zoo oud was; zelfs in het sissen en snateren der geborsten pijpen wisten ze iets goeds en stichtelijks te vinden. Beeld van hen die het punt in questie ontduiken of niet begrijpen, van hen wier ziekelijk optimisme meêbrengt 'aan alles mouwen te passen' en de wereld in haar lafheid te laten vergaan, van hen die critiek voor onhartelijkheid houden, en uit vrees voor onhartelijkheid wel wat sufferig worden. Verder, de lieve menschen die het oude orgel wilden houden ter wille van den ouden organist. Beeld van hen, wier godsdienst voor een goed deel predikantendienst is. Verder, de vreesachtigen die niet weten van waar het geld voor het nieuwe orgel zal komen; niet weten - kortom, zij die in stilte met de oude leer en vormen gebroken hebben, maar den moed nog missen van 't bezield geloof in de toekomst, van de echte liefde voor waarheid, en 't daarom altijd liever, 'nog eens willen aanzien.' Men leze en herleze Cremer's novelle - zij is het waard.

Alleen om de figuur van Victor Krieger zou zij het reeds waard zijn. Deze jonkman is de type van een echt liberaal. Met zichtbare liefde heeft de auteur hem geteekend. Krieger komt naar Halstadt, wijl de toenemende behoefte aan muzikaal onderricht hem derwaarts geroepen heeft. Meester Hora is een der eersten bij wie hij, in het stadjen ge-

komen, een bezoek aflegt. Voor niets ter wereld wil hij den ouden man ontstemmen, veel minder hem den voet dwars zetten. Krieger is een *loyale* natuur. Zijn hart heeft ruimte genoeg om liefde voor de kunst en voor de eerlijke kunstbroeders, van wat richting ook, te bergen. Vol moed komt hij bij den ouden Hora, *quasi* met de complimenten van de familie Bot uit Amsterdam tot introductiekaart; geheel uit het veld geslagen keert hij naar huis terug. De oude man was boos geworden, argwanend, lomp... en de jonge man verwijt zich dat hij het verkeerd heeft aangelegd, zijn *ik* te veel op den voorgrond heeft gesteld.

Dit zelfverwijt is aandoenlijk, maar zeer waarschijnlijk onverdiend. Krieger's ervaring is het onvermijdelijk deel der edelsten. De meest mogelijke kieschheid kan hen daartegen in honderd gevallen niet vrijwaren. Zoo omzichtig kunt gij het niet aanleggen, o kinderen van dezen tijd, of gij zult steenen des aanstoots worden voor menigen medemensch, die met zijn tijd niet is meêgegaan, gelijk de gewone uitdrukking luidt. Eere hun allen, die in het ‘geschiktelijk handelen’ der liefde zich blijven oefenen; maar niemand make zich een verwijt van hetgeen nu eenmaal een noodzakelijk kwaad blijkt te zijn.

> Kannst du nicht Allen gefallen durch deine That und dein Kunstwerk,
> Mach' es Wenigen recht: Vielen gefallen ist schlimm.

Ik schaam mij niet het veel gebruikte citaat naar de drukkerij te zenden, want hoeveel gebruikt, 't is nog niet versleten. (Dat 's weêr een citaat.) Nog altijd behoort het tot de tragische dingen in het menschelijk leven, dat men door liefde voor de waarheid, van sommiger liefde waarop men prijs stelde, zich zelven berooft. Een ‘knoeibroer’, een ‘indringer’ wordt Krieger door Hora gescholden. En welke namen hebben rechtzinnige christenen, wier welwillendheid overigens wereldkundig was, welke namen hebben zij bij tijd en wijle voor vrijzinniger personen ten beste gehad? Het schandaal was niet te vermijden. Gelukkig genoeg mocht de verstooteling zich rekenen, zoo het goud zijner vrijzinnigheid met geen Blanks-alliage bleek vermengd te zijn, zoo hij gescholden zijnde, niet wederschold. Dit voorrecht had Krieger. Noch bij zijn eerste bezoek, noch later werd hij verbitterd. Zoo min achter Hora's rug als in diens bijzijn had hij voor zijn woorden zich te schamen. Tegenover den heer Blank verdedigde hij te goeder trouw en met vuur het spel van den ouden organist, al kon diens ‘zweving’ hem niet behagen. Hij waardeerde de kunst van den oude, al betreurde hij diens ‘kunstjes.’ O moderne Kriegers, waarom zijt gij niet machtiger in getal?....

Want voorwaar, zegt u de novellist-profeet, deze Kriegers en deze alleen zullen triumpheren. Hunner is de toekomst. Hoort, hoort!

Op dien kouden, droeven avond in December toen het oude orgel zijn zwanenzang zong, toen vader Hora's ziel bedroefd was tot den dood, toen hij door zijn Hallelujah zich opgericht, maar ook weêr overspannen had, toen hij vóór zijn orgel was inééngezonken en de

slotaccoorden, het Amen, Amen! van den psalm der gemeente niet meer had kunnen aangeven; toen was de jonge Krieger door de toonen der slotfantasie naar hoven gelokt, en te goeder ure had hij met de eene hand den uitgeputten grijsaard ondersteund, met de andere het koraal voleindigd.

En maanden later, 'als de linden op het kerkplein in heur malsch-groenen voorjaarstooi waren gedost, als op een heerlijken Meidag de klok in den ouden toren de schare opriep naar het bedehuis,' en straks de oude organist als door een onweêrstaanbare macht gedrongen zich opmaakte, ter sluiks, om... ja, om dat nieuwe... te zien, te hooren, dat hij nimmer bespelen zou...? dan hoor - herkent hij het niet, de grijsaard, wat daar statig ruischt? Ja... jawel! die toonen, al zijn ze hard... en schril... ja, ja, zij verkondigen zijn laatste fantasie. Die toonen, ze doen het 'hallelujah!' schallen, ZIJN 'hallelujah!'

Victor Krieger had het nieuwe orgel ingewijd met het lied der uitvaart van het oude.

Is de gedachte niet schoon, niet vroom, is zij niet waarachtig?

'Anna, de *orgels* verslijten, maar wat er waarachtig schoon klinkt, ja, dat zal eeuwig, eeuwig schoon heeten, Anna, *Eeuwig!*' Anna, de godsdienststelsels en vormen vergaan, zij volgen den weg van alle vleesch; maar wat er waarachtig vroom en goed is, dat zal eeuwig vroom en goed blijven, Anna, eeuwig! En de dag komt, wanneer alle vromen en goeden elkaâr zullen kennen en liefhebben. Dan zal er geen misverstand en geen scheiding meer zijn, dan.... Het zij zoo! het zal zoo wezen. Maar wie is Anna?

Anna is de dochter van meester Hora, zijn éénige, in wie hij eenmaal gehoopt had de liefde voor de kunst in al haar schoonheid te zien ontluiken. Maar sinds jaren was die hoop gestorven en begraven. Sinds den dag, dat vader haar met het liniaaltjen had op de vingers getikt, sinds dien dag had Anna besloten, geen vinger meer op 't klavier te zetten. En alzoo was het geschied. De dochter had haars vaders vastheid van karakter geërfd. Voor de kunst haars vaders scheen zij van toen af dood.

Wie is dus Anna? De Anna der novelle is het beeld van allen, die in hun prille jeugd door gedwongen kerkgaan, door onverteerbare catechismustheologie, door onverstandig en zielloos zedegepreek, door bekrompen methodisme, ascetisme enz. 'beu van den boel' zijn geworden. Godsdienst en dwang zijn sedert voor haar en haar lotgenooten woorden van dezelfde beteekenis. Toen zij in 's levens schoonen morgen het vrije leven zochten, toen gaf men hun een godsdienstbegrip en een levensbeschouwing die de dood werden voor de aspiraties van het kinderhart. Toen zij de oogen op wilden slaan naar den blauwen hemel en den lieven Heer, toen sprak men tot de onnoozele zielen van het diep bederf dat hun aankleefde en van het bloed dat op Golgotha voor hen was vergoten. Toen.... maar gij begrijpt, toen was het voor hen met de godsdienst gedaan.

Gedaan?... Voor altijd? - Kan die behoefte aan den levenden God, die zucht naar den Oneindige, kan zij geheel sterven?....

'Op een schoonen zomeravond, terwijl ze in den kleinen tuin achter vaders woning de geurige bloemen begoot, moest Anna luisteren, tegen wil en dank luisteren naar melodiesche viooltoonen, die het avondkoeltjen haar uit een naburig openstaand venster, over den tuinmuur toezond.' Ja, en nog wel menigen avond en morgen na dezen zou zij ze hooren, en gretig opvangen in haar nog altijd ontvankelijk gemoed. Wat zijn ze anders, die viooltoonen, dan het beeld van de stemmen der godsdienst zooals ze vrij van allen dwang zich verheffen in naam der reine, volschoone menschelijkheid? Victor Krieger was het die Anna's hart met de godsdienst verzoenen zou. Van hem zou ze leeren dat vroomheid meer is dan dogmatiek, religie iets anders dan theologie. In de dagen der '*question brûlante*' had Anna schijnbaar zich met deze niet bemoeid; van geen orgels en geen orgelmuziek had zij immers verstand... Maar toch, dat de jonge organist in den ganschen strijd door zoo edele waardeering van anderen zich had onderscheiden; dat hij beleedigingen van vader gedragen had met zacht gelaat en rustig hart; dat hij het nieuwe orgel niet wilde aanvaarden, tenzij - in 't geheim - zijn geld het geld van meester Hora bleef; dat hij geen *egoïst* was in één woord - dat had zij wel gemerkt. Zoo had zij de godsdienst in haar ware gestalte gezien en liefgekregen, en schooner dan ooit, ja voor het eerst in haar leven ruischten de psalmen Gods van het nieuw besnaarde speeltuig harer eigen ziel.

De mensch is voor de godsdienst en de godsdienst voor den mensch. Maar beiden moeten ze hun eigen taal spreken, zullen zij elkander verstaan.

Edele Krieger, de 'kerkuilen' hadden wel 'gekrast' dat gij een 'indringer' waart. Uw 'methode', uw 'goede smaak', uw liefde voor de 'vox humana' hadden zoo min als uw 'grijze hoedjen' hun beschuldiging van 'wereldzin' kunnen ontgaan; maar de 'kinderen der wereld' in en buiten de kerk hebben u begrepen. Gaan zij niet vele 'kerkuilen' te boven?....

Doch stil... dat hoort gij niet gaarne. Anderen mochten van 'kerkuilen' spreken, gij niet alzoo. Geen '*Schadenfreude*' kendet gij. Onedele wraakzucht hieldt gij verre van u. De stem der onbaatzuchtige vroomheid hadt gij gehoord: 'Ik zal ze allen tot mij trekken.' Haar apostel te worden, in uwe mate, het was de reine eerzucht van uw leven. En gij zijt het geworden. Niet alleen Anna hebt gij verzoend met het heiligste, maar zelfs vader Hora. Daar is een dag gekomen dat hij in u den 'kunst*broeder*' herkende. Hoe vriendelijk straalde toen de avondster van zijn leven! Hoe gelukkig waart gij en Anna! Hoe hadden 'liefde en waarheid gezegevierd!' Zelfs de goede Saartjen, de echo van haar man, die met een 'stukjen komijne' hem door de crisis wilde heenhelpen; moeder Saartjen die in haar goêlijken troostijver meende 'dat die heele m'nheer Krieger niet waard was' dat Hora er zich driftig om maakte; zelfs moeder Saartjen, die blijk-

baar van de gansche questie niets had begrepen, dit begreep zij toch, dat gij een edel mensch, een vredestichter waart. En in het ‘Hallelujah’ dat ten laatste de oplossing van zooveel dissonanten werd, kon ook haar stem met vreugde zich mengen, - de stem der ‘kinderen in 't verstand en kinderen in de boosheid;’ de stem veler eenvoudigen en stillen in den lande. Eerbied ook voor hen!

Men heeft Thackeray genoemd een ‘prediker op werkdagen.’ Misschien zegt die uitdrukking te weinig omdat ze op zooveel personen van toepassing is. Maar indien ze zich, terwijl ik schreef, gedurig aan mij heeft opgedrongen, het zal wel zijn, waarde Cremer, omdat ik van uw ‘prediking’ veel heil verwacht. Uw volk hoort u, ook als gij spreekt van het hoogste, van DEN ALLERHOOGSTE. En wij ‘predikers op Zondag,’ ook wij willen u hooren, en het zal goed voor ons zijn.

Sedert gij in uw ‘orgel’ de vox humana zoo rein en welluidend liet hooren, is er 't een en ander gesproken in 't lieve vaderland dat humaner dan uw vox humana moest klinken.... Eilacie, daar waren er te Halstadt ‘vooral onder de zeer geleerden, die volstrekt van geen kerkmuziek hielden, die oordeelden dat de toonen van een orgel het meest geschikt waren, om op ziekelijke wijze de gevoelszenuwen te prikkelen en den mensch - ongeschikt te maken om te leven en te werken rechtschapen en goed, in de werkelijke wereld waarin hij geplaatst is.’

Zouden die geleerde heeren 't niet mis hebben? Kennen ze Krieger wel? De behoeften van vele ongeleerde menschen, de behoeften van *den* mensch in alle menschen, kennen zij die wel? Is het niet mogelijk dat hun ‘geleerdheid’ geen al te juist oordeel velt over ‘de werkelijke wereld’, waarin *zij* geplaatst zijn?’ Zien zij wellicht hun woonplaats aan voor de wereld, hun geestverwanten voor de menschheid, hun gezichtskring voor 't heelal?

Ik las dezer dagen bij Dickens: ‘De meeste menschen bewegen zich in een kring, die bij uitsluiting *hunne* wereld uitmaakt, en naar wier toejuiching zij verlangen. Juist omdat zij zich naar het oordeel dier *kleine* wereld richten, doen en zeggen zij dingen, waarover de *groote* wereld zich verbaast.’

Ik bedoel geen kwaad met deze aanhaling. Misschien geeft ze licht. En licht willen we immers allen?

Ga voort, edele zoon van uw volk! Laat uw ‘Hallelujah!’ ruischen, dat alle bitterheid, alle onrust wijke uit aller ziel! Ga voort, nog is het duizendjarig rijk niet gekomen.... Nog zijn ideaal en werkelijkheid niet één. Nog is de menschheid de voleindigde tempel, en haar streven het zuiver ‘Hallelujah!’ niet. Gij en ik en velen, wij vertrouwen dat ‘waarheid en liefde zullen zegevieren; wij zeggen met De Génestets ‘geloovige’:

> ‘Uit de neevlen zal de dag
> Eenmaal zeker rijzen.’
>
> Hallelujah!

Leiden.
G. VAN GORKOM.

Per procuratie.
Door Johan Gram.
(Slot van bladz. **230***.)*

V.
De ongeluksvogel.

Toen Antoine den brief gelezen had, wierp hij zich nijdig achterover in den ouden leuningstoel, die tegen zulke hevige gemoedsaandoeningen niet bestand scheen en vreeselijk kraakte. Hij stond op, liep met groote stappen, de armen kruiselings over de borst geslagen, het vertrek op en neêr, en stampte van woede op den grond.

‘Is dat een leven! Dat zijn nu elf dagen, die ik hier in dat ellendig hok doorbreng: geen conversatie, geen goede tafel, geen drinkbaren grog te krijgen - niets. Geen boek zelfs! Stuur ik den looper om een Paul de Cockje, dan brengt hij me zoo'n vervelend ding van George Sand meê. 't Is om op cellulair-gevangenen jaloersch te worden: die weten ten minste nog waarom zij achter 't slot zitten. En ik heb me zelven daar vrijwillig opgesloten, uit ijdelheid, uit vrees van anders bespottelijk te zullen schijnen! Domoor!

‘Ik zal dat Elie eens schrijven. Dat gelukskind vliegen de gebraden duiven maar in den mond. Die lieve duitsche meisjes, die hij ontmoet heeft, en die bevallige belgische deerns; wat had ik met haar gedweept. En dat schrijft hij me alles zoo uitvoerig, of ik een zestiger, en mijn hart een monitor was! 't Is hier om te stikken; ik verbreek 't consigne, al lacht de geheele wereld me ook uit.’

Terwijl Antoine aan deze ontboezeming lucht gaf, had er beneden in de gelagkamer een ander tooneel plaats.

De gepensioneerde tweede luitenant Stelbrink, die in 1830 als officier bij de mobiele schutterij uitgetrokken en later in werkelijke dienst gebleven was, woonde aan de Geestbrug, en kwam elken morgen ten 11 uur zijn sneeuwballetje in St. Petersburg gebruiken. De luitenant is een klein, nietig kereltje met een geel spits gezigtje, dat hoe langer zoo kleiner wordt en van 't welk alléén de neus, na al die Petersburgsche sneeuwballen, een zeer zuidelijke warme tint heeft aangenomen, zoodat die 's avonds des noods voor lantaarn zou kunnen dienen.

Deze heer nu, een echte praatvaar, stond, tegen 't buffet geleund, heel drok met den kastelein en diens vrouw te praten.

‘Zie je, als gij me zegt, dat al zijn brieven uit België komen, geloof ik bepaald, dat hij 't is.’

‘Ja, ja, 't zou wel kunnen,’ antwoordde de kastelein peinzend, terwijl hij werktuigelijk de glaasjes in den tinnen bak met water omspoelde.

‘Hoor eens. Ik ben, om zoo te zeggen, geen kind. Ik heb kruid geroken, versta je, en ik zeg, dat iemand geen elf of twaalf dagen op zijn kamer opgesloten blijft, als daartoe geen ernstige reden bestaat. Ik ben van 1830; wat blief je?’

En nu dampte de 2e luitenant zoo gewigtig uit zijn goudsche pijp, alsof hij zich in miniatuur nog eens den damp van 't slagveld wilde voorstellen.

‘Maar hij betaalt prompt,’ zeî de hospita, die aan den hoogen huurprijs hechtte.

‘Geen wonder, zulke menschen worden altijd gesteund; dat heb ik in dertig gezien,’ antwoordde Stelbrink, zijn leêg glaasje op 't buffet schuivende.

‘Maar wien gelooft mijnheer Stelbrink dan, dat de heer boven wezen zou?’ vroeg de hospita angstig nieuwsgierig.

‘Een zekere struikroover - Rogeard. Niet waar luitenant?’

‘Neen, geen struikroover, maar een Fransch schrijver, die Frankrijk heeft moeten verlaten, en nu in België tegen het Fransch gouvernement schrijft. De Belgische regering heeft voorzigtigheidshalve dien gevaarlijken schrijver doen aanzeggen, dat hij ook dat land verlaten zou, en daar hij dit niet goedschiks verkoos, heeft men hem met gendarmen 't land uitgezet.’

‘Wie weet, wat hij hier brouwt!’ zeî de kastelein ernstig.

‘En zouden we er kwaad meê kunnen bij de politie?’ vroeg de vrouw.

‘Wis en drie, kunnen jelui daar kwaad bij - als je zoo'n gevaarlijk personaadje huisvesting verleent. Dat zouden *wij* in dertig genoemd hebben: “staatkundige heelerij” en dat zouden *we* dood eenvoudig met tien jaren in een tuchthuis gestraft hebben,’ antwoordde de luitenant die kruid geroken noch verschoten had, zeer imposant.

‘Mijnheer Rogeard,’ herhaalde de vrouw bij zich zelve. ‘Maar dat is niet de naam, die op de brieven staat.’

‘Nota bene! of zoo iemand zich bij zijn waren naam brieven laat schrijven!’ lachte de luitenant, zijn derde sneeuwballetje roerende.

Inmiddels werd de deur geopend, en trad er een zedig gekleed dienstmeisje binnen.

‘Wel vrijster?’

‘Een kompliment van de freules Verwaaijenburg, wat de beste brandewijn kost, om morellen in te maken,’ zeî 't kornetje, terwijl zij den huissleutel in haar wijsvinger liet draaijen.

‘Zes en dertig, kindlief; de naaste prijs,’ antwoordde de hospita.

‘En vier en dertig, als ge mij er een zoen bij geeft,’ sprak 't leelijke gepensioneerde luitenantje.

‘Het kornetje kleurde, en zeî snibbig; “je zoudt er je pruik bij verliezen.”

Dat zeiden zij in dertig niet, kindlief.’

‘Wat ik zeggen wou, juffer, wat doen de bovenkamers hier van huur?’ vroeg de meid, wat zachter pratende.

‘Meidlief, ze *zijn* verhuurd voor 25 gulden per maand.’

‘Hé, zijn ze verhuurd? Aan wie dan, jufvrouw?’

‘Aan... aan... ja, weet je...’ talmde de jufvrouw.

‘Dat is een mooije!’ lachte de frissche meid luidruchtig.

‘Ze zijn verhuurd aan mijnheer Rog....’

‘Vrouw!’ viel de kastelein haar in de rede, ‘vrouw!’ En te gelijker tijd gaf hij zijn drift met een flinken vuistslag op de met blik beslagen toonbank lucht.

Luitenant Stelbrink bragt van verbazing de pijp aan zijn pruik.

‘Meidlief,’ hernam de kastelein, ‘de kamers zijn verhuurd aan mijnheer Antoine du Salut, van Brussel, die hier voor zijn gezondheid eenigen tijd doorbrengt.’

‘Ik heb toch nog nooit hier iemand vreemds gezien’, zeî de meid.

‘Ja, mijnheer is veel op zijn kamer.’

‘Leest hij veel?’

‘Ja, lezen en schrijven; 't is een voornaam heer, weet je.’

‘Dus worden de kamers niet verhuurd? Best; ik zal 't aan de freules zeggen,’ en groetende wipte de meid de gelagkamer uit.

‘Als ik je nu een raad mag geven, ga dan van avond naar Rijswijk of naar den Haag en geef daar aan, welke suspicie gij op uw bovenbewoner hebt. Anders zou het je later erg kunnen berouwen, man,’ sprak Stelbrink dringend, terwijl hij den borsteligen knevel, die niet onaardig op twee groote vliegen onder zijn neus geleek, opstreek en zich voor 't vertrek gereed maakte.

‘Adio, denk aan je rust en je ouden dag,’ vermaande Stelbrink beiden nog, toen hij zich huiswaarts begaf.

Naauwelijks was de deur achter den luitenant toegevallen, of de klink der bovendeur werd opgeligt, en in de gelagkamer vertoonde zich de bewoner der bovenkamers in een zeer fraai grijs pak met ligte glacés, een knijpbril op den neus en een stroohoedje met blaauwe linten zoo klein als een schoteltje op 't hoofd.

Man en vrouw verstomden. De vrouw beving een rilling, toen hij langs haar voorbijging, en de hospes mompelde iets van bandiet.

Een gevangene kon niet blijder zijn dan Antoine van Hijl, toen hij vrij mogt ademhalen, en zijne gevangenis ontvloden was. In 's hemels naam! Hij moest het beproeven, en werd hij ontdekt, dan zou hij wel 't een of ander verzinnen.

Langzaam drentelde hij de huizen langs, tot de woning der freules Verwaaijenburg, en hier zag hij zoo gracieus mogelijk naar boven, ontmoette de oogen der freule, met wie hij in het spionnetje kennis had gemaakt, en groette, zoo als alleen een Haagsche dandy groeten kan.

De freule boog verrukkend, en al de lange blonde krullen, want

zij droeg het haar nog à l'enfant, deden meê, en schoven over de witte blouse, die onder een hemelsblaauw lint eindigde.

Toen Antoine een eind verder eens quasi over 't landschap wilde oordeelen, dat hij achter zijn rug liet, zag hij de blonde freule in het andere spionnetje, die nu echter pijlsnel verdween.

Antoine maakte een wandeling achter Voorburg, vond alles prachtig en schitterend, omdat hij in zulk een onthouding van frissche lucht had geleefd, en had het geluk niemand van zijne kennis te ontmoeten of te bespeuren.

Ten half vijf ure kwam hij te St. Petersburg terug, en in dien tusschentijd hadden de freules Verwaaijenburg nog tweemaal laten vragen naar den prijs van de beste curacao en madera, en tevens een flesch laten halen van dien brandewijn om *in te maken*, en zoo heel toevallig laten informeren naar dien heer van die kamers... om... *in te pakken?*

Antoine herhaalde de buiging van daar straks; de freule boog wederom met al haar gevolg van blonde krullen, en zond hem een blik achterna, een blik zoo romanesk, als Antoine zich dien in 't digtste bosch der Ardennen naauwelijks had kunnen droomen.

'Mooi, lief kind!' mompelde Antoine, en liep den lastigen, donkeren trap naar zijne kamers op.

De brievenbesteller wierp vijf dagen later wederom eene lijvige missive op de gladgeschuurde toonbank; en de hospita nam dien briet geheimzinnig op, bragt dien eerst binnen, en zeî tot haar echtgenoot:

'Al weêr zoo'n brief. Laten we er toch werk van maken.'

'Zeker, dat zullen we ook. Breng hem maar boven; je kunt nooit weten; daar moest eens zoo'n orsini-bom in zitten.'

'St. Hubert, 26 September'

las Antoine, en ving aan den brief te lezen.

'Chevalier de la triste figure!

Volgens uw brief heb ik mij je physionomie voorgesteld, en, mij daarbij de Geestbrugsche freule verbeeldende, op wie de schoone taak schijnt te rusten, om in je bannelingsoord je verveling te verdrijven, noem ik u beiden voortdurend Don Quichotte en Dulcinea. Wel moge het u bekomen!

Laat mij u liever mijne indrukken van de grot van Han vertellen.

Toen ik in die heerlijke vallei, waarin 't dorp Han sur Lesse ligt, een eind weegs gewandeld had, kwam ik van zelf langs een vrij breeden landweg in 't midden van 't dorp teregt, en hier verwees men mij naar 't zoogenaamde hôtel de la Grotte. Waarom geen hôtel de la Bourse, want wilde een der Engelen mij zijn bazuin leenen, ik zou er mijn longen aan wagen, om de gansche wereld rond te bazuinen hoe

het daar op iemands beurs gemunt is. Doch genoeg; 't dochtertje van een gids vergezelde me langs keurige weelderige vlakten, op kleine paadjes tusschen aardappellanden over heuvels, en toen wederom door een vlakte, tot we langs een steile helling een berg opliepen, en 't kind me zeî: "*là bas vous trouverez du monde!*"

Inderdaad, na een vijftig voet klimmens bespeurde ik een opening, waardoor men in de diepte zag, en voor dat welbekende TROU AU SALPETRE stonden - in mijne verbeelding - Noach met zijne kinderen. Noach met een ontzaggelijken knuppel en eene soort van grijze tunica, zijne vrouw met een witten doek om 't hoofd en zijne kinderen met dito grijze tunicas, die even over de knie kwamen, en met knuppels gewapend: allen waren gereed om in de ark te stappen. Doch Noach was een Parisien pur sang met vrouw en drie dochters, die crinoline en coquetterie in 't hôtel hadden achtergelaten, en er in al haar smalheid oneindig bevalliger en natuurlijker uitzagen. De gids in zijn blaauwen kiel kwam mij te gemoet, en zeî me, dat de rondgang na een minuut of wat rustens zou beginnen.

De lichten werden ontstoken; de gids en zijn vrouw namen ieder een lamp met vier pitten in de hand en verzochten de toeristen hen te volgen. Noach ging vóórop, gevolgd door zijne echtgenoote en de drie smalle gratiën, compleet drie Dianes chasseresses, - je kent dat slanke figuurtje toch wel - en de achterwacht werd door mij gevormd. Nu begonnen de wonderen. Langs glibberige klei-paden daalden, of liever gleden we in de diepte en werden door den blaauwgekielde in 't rijk der duisternis gevoerd. Nu eens kropen we langs een eng, vochtig, lang gangetje, en bleven op uitnoodiging van den voorganger stilstaan; - hij verwijderde zich. Hol klonken zijne voetstappen door 't gewelf, en eenige sekonden later stond hij wel twee huizen hoog boven ons op een rotsblok, met brandende fakkels in de hand, en we bevonden ons in een ontzaggelijken dom, met een lichteffekt, zooals Rembrandt zich dat gedacht heeft, toen hij zijn opwekking van Lazarus etste: prachtig, onbeschrijfelijk!

Die grot moet 't paleis van een der gevallen engelen geweest zijn. Hier stond een reusachtig kegelspel, waarmeê de gevallen Hemelling zijn verveling had trachten te dooden. Ginds scheen het kasteel Stolzenfels in miniatuur geboetseerd; dan weder een altaar, waar aan weêrszijden met strenge symmetrie twee ornamenten geplaatst waren. Welk beeldhouwer had daar die twee vechtende olifanten gebeiteld? En ginds die doorschijnende draperiën; en die toilettafel van Proserpine: was dat al te maal druipsteen, stalactieten en stalagmieten?

Beste Antoine, 't was imposant! Vooral die geheimzinnige rivier, die we in de duisternis langs een houten brug overstapten, en die zoo onheilspellend ruischte, stroomde en spatte, alsof die gevallen engel er zich in baadde! Lees uw kostbaar geschenk, de *guide-album du voyageur à la grotte de Han*, en ge zult zien hoe vele zalen ik bewon-

derde. Wat mij betrof, ik had mij met twee of drie tevreden gesteld, want de een lijkt op de ander als de verschillende tours de force van 't groot paardenspel.

Doch toen we in de boot stapten, die op den gladden waterspiegel lag, en de gids zijn lichten uitblies en stil de riemen bewoog, en we boven ons dat heerlijk gewelf zagen: dat was onbeschrijflijk heerlijk. Aan 't eind van dat gewelf ontwaarden we een groenachtig, fantastisch licht; hoe meer wij 't naderden, hoe heerlijker wij 't door de natuur gevormd gewelf konden bewonderen. De stilte werd alleen verbroken door het gekras van rondfladderende vleermuizen, en 't opschieten van visschen in 't doorschijnend water. Toen we het fantastisch blaauwe licht meer naderden, zongen de gids en zijne vrouw: amis, amis, le soleil va paraître. Daar wendde de boot den hoek om, en - het verkwikkende groen, de gansche natuur lachte ons van verre zoo frisch, zoo onbeschrijfelijk welkom toe, dat niemand een woord sprak.

"Pas de coup de canon, monsieur?" vroeg de gids aan den Franschman.

De dames waren geen heldinnen, derhalve bedankte de Franschman, en nam met een paar woorden afscheid van mij. En toen ik alleen was, had ik de boomen wel willen omhelzen, den grond kunnen kussen, en voor de zon applaudisseren, zoo vervulde mij dat weerzien met vreugde.

Maakt gij nu uit deze blijdschap de gevolgtrekking, dat het bezoeken van die grot een zeer negatief genot is; - mijn waarde, als 't er mij toe gebragt heeft de heerlijke natuur met een vernieuwd gevoel van dankbaarheid te aanschouwen, ben ik reeds zeer voldaan.

Toen heb ik rondgedoold en het *trou de Belvaux* gezien, waar de Lesse haar onderaardschen stroom door de grot begint; door het dorpje Delvaux, langs of liever over de breede rivier gaande, heb ik een riviergezigt aanschouwd, dat gij u van je Geestbrug moeijelijk kunt voorstellen. Bij zulke gelegenheden benijd ik altijd Rothschilden. In hunne plaats moest ik een of ander goed artist in mijn gevolg hebben, die me van dit of dat tafereel een schets maakte, om later mijn herinnering te verlevendigen. Verbeeld je die breede rivier, langs rotssteenen schuimende en hier en daar met geweldig gebruis voortstroomende; de dunne zilveren wilgjes vormden aan den kant den zachten overgang tot het krachtiger groen der slanke populieren, wier gebladert in 't zonlicht trilde; tusschen 't groen hier en daar een wit gepleisterd huisje, en op den achtergrond bergen van 't fijnste groen, zoo als Roelofs soms kleuren op zijn palet vindt, en die hij dan in harmonie brengt met een lucht, zoo helder en zonnig als hier de hemel hem uittart zulks terug te geven.

Van Rochefort ben ik naar Jemelle gewandeld, en van daar naar St. Hubert gestoomd, in gezelschap van een Antwerpschen signor en zijn dikke wederhelft, die een reis door de Ardennen maakten tot uitspanning van een weergaloos vetten Fanny, die op mevrouws schoot lag,

en 't voorwerp van beider voortdurende zorg was. Op 't oogenblik heeft Fanny in 't hôtel du Luxembourg, ten genoege van signor en signora, een côtelette gebruikt, en schijnt hij zich in zijne positie van toerist perfekt te kunnen schikken. Een fransch commis-voyageur in bourgogne-wijnen heeft 't hart van de signora gewonnen, door zich zeer veel aan Fanny te laten gelegen liggen, en nadat deze viervoetige held van 't feest verdwenen is, heeft de Bacchus-adjudant bespeurd, dat er iemand naast hem zat, en mij de eer bewezen, eenige notitie van mij te nemen.

Bij 't vernemen dat ik Hollander ben, vroeg mij de zoon de la grande nation heel naïf of de Hollanders een eigen taal hadden; of 't waar was, dat geheel Nederland op palen was gebouwd, en of men er van alles verstoken was. Ik heb 's mans onrust gestild, door hem te verzekeren, dat, alhoewel buiten den kring der Europesche beschaving, wij geen menscheneters zijn, een eigen taal hebben, en Nederland niet op stelten loopt, maar vast op zijn beenen staat. Dat heeft den man verheugd, die, als kind der éénige natie, niet gewoon is een blik over de grenzen te werpen.

Van St. Hubert kan ik u overigens niet veel schrijven. Even als elke stad heeft het zijne lokale beroemdheid eerst ontdekt, nadat deze misschien lang van honger gestorven was, en geen sterveling te St. Hubert ooit aan hem had gedacht: althans op de markt staat een monument voor den bloemschilder Redouté. De kerk is merkwaardig om de fraaije graftombe van den alombekenden Saint-Hubert, door Geefs gebeeldhouwd, en 't stadje zelf ziet er schilderachtig uit. Het verbeterings-gesticht voor jeugdige gevangenen heb ik niet bezocht, maar verscheidene dier ongelukkigen ontmoet, die hier hetzij bij bazen of pachters aan 't werk zijn, en gedeeltelijk hun vrijheid genieten. Is dat niet zeer menschkundig en philanthropisch gezien?

Ik heb hier huizen en buurtjes in mijn schetsboek geteekend, die mij later overvloedige stof voor teekeningen en schilderijen zullen geven. Heden morgen vroeg trokken van alle zijden koeijen en geiten met hoeder en hoedsters naar de bergen heen, geëscorteerd door ontzagverwekkende wolfshonden. Ook ik pak mijn bundel zamen, om straks verder te gaan, en wensch u voortdurende gezondheid en opgeruimdheid in uw retraite.

Uw Vriend
Elie.'

Ter naauwernood had Antoine den brief nijdig op tafel gesmeten, of er werd stil aan de deur geklopt.

'Binnen!' riep Antoine op barschen toon.

'Meneer!' nijgde de hospita, verlegen om zich heen ziende, en met haar handen geen raad wetende.

'Wel jufvrouw, is de maand om?'

‘Gunst, neen mijnheer, maar....’

‘Wat dan?’

‘Als mijn man wist, welken stap ik deed!’

‘Komaan, een moderne Potiphar!’ mompelde Antoine voor zich heen. ‘Wat scheelt er aan, jufvrouw? Ga zitten’ sprak hij de dikke hospita bemoedigend toe.

‘Och mijnheer, alles is van u ontdekt!’ wierp zij er in eens uit.

‘Wat zeg-je. Weten ze, dat ik hier ben!’ vloog Antoine uit den leuningstoel.

‘Ja mijnheer! 't Is bekend! Dan is het toch waar, wat men ons van u verteld heeft!’ voegde de vrouw er zenuwachtig bij.

‘Hoe is 't mogelijk, mogelijk; die duivelsche kerels! Mij 14 dagen hier opgesloten te houden; ik ben slechts één uurtje uit geweest, en toch heeft men mij herkend!’

‘Och mijnheer, daar was iemand beneden, die álles van u wist, die u kende, en ons alles verteld heeft!’

‘Komaan, dat heeft me veel geholpen, die opsluitingspartij!’ morde Antoine, wanhopig tegen den schoorsteen leunende.

‘Ach mijnheer, ga nu stil hier van daan, dat zou het beste voor u zijn,’ voegde de hospita er goedhartig bij.

‘Waarom? - Ja, ja, ik begrijp 't al. Liefhebbers voor de kamers hé? die beter betalen zullen dan ik,’ snaauwde Antoine de hospita toe.

‘Ondankbaar mensch!’ mompelde de jufvrouw, den trap afdalende.

‘Dat zal me iets geven, als ik in de residentie terugkom! Nooit zullen ze dat vergeten, en ik heb kans, dat ik mijn leven lang den een of anderen bijnaam behoud,’ overpeinsde Antoine de zaak nu wat kalmer.

‘Komaan, 't is mijn eigen schuld; er is niets meer aan te doen, al lachte de gansche Haag mij ook uit. Maar nu ga ik ook vrij en frank uit, en stoor me aan niemand meer.’

Regelregt ging hij naar 't huis der freules Verwaaijenburg, en vroeg aan de meid, of zij aan de dames eens wilde vragen of er een oogenblik belet voor hem was. Te gelijker tijd gaf hij zijn kaartje over.

Antoine werd deftig ontvangen, en beriep zich op 't vrije buitenleven, dat, meende hij, zijn ongewone handelwijze verontschuldigen zou.

Freule Célestine, de dame met de blonde lokken, zag freule Raphaëla, eene goede veertigjarige, die een poes op haar schoot had, eens even glimlagchend aan, en verklaarde dat zij voor ditmaal algeheele amnestie verleende. Freule Célestine sprak van de residentie, en de opéra en de groote kennissen en de voorname relatiën; en van papa, die staatsraad was, en die geen soirée aan 't hof mogt overslaan of de koning was er boos om. Zij sprak ook van spionnetjes in 't algemeen, en toen van enkele spionnetjes, die soms meer zeiden dan woorden en brieven.

Toen dronken zij bessenwijn met suiker, - zoo'n heerlijke frissche drank in den zomer, veel aangenamer dan die zware wijnsoorten, die papa, de staatsraad, bij menigte in zijn kelders had. Freule Raphaëla droeg in den maneschijn een brok uit Schiller's Glocke voor, en toen zij met ontzaggelijk gevoel uitgalmde:

> ach, dass sie ewig grünend bliebe,
> die schöne Zeit der junge Liebe!

keek freule Célestine Antoine smachtend aan.

'En hoe bevalt u 't leven hier, aan de Geestbrug, mijnheer?' vroeg Célestine, toen Raphaëla zich even verwijderd aan.

'Dank u freule, zeer goed. Ik moest wat rust nemen, zeî mijn dokter, en zulk een liefelijke kalmte als hier had ik niet denken te vinden. Men zoekt het soms zoo ver, en heeft het dikwerf onder zijn bereik,' antwoordde Antoine.

'Ik heb u begrepen, vriend!' lispelde de blonde zoet, en had Antoine niet zoo'n wonderlijk gezigt getrokken, dan hadden de blonde lokken ontegenzeggelijk met zijn grijs pak kennis gemaakt. Zijn hand werd gegrepen en teeder gedrukt.

De gesmeerde boterhammetjes met koek en saucis, dood familiaar en zonder komplimenten weet-u, die freule Raphaëla binnenbragt, gaven eenige afleiding aan een tooneel, dat Antoine eerst voor de laatste akte bestemd had, - zóó er zelfs eenmaal een laatste akte aan 't stukje gekomen ware.

Antoine scheen minder op zijn gemak, praatte weinig en nam spoedig zijn afscheid, doch mogt niet nalaten de hem toegestoken hand van freule Célestine te drukken, en te beloven, dat hij spoedig zou terugkomen.

Twee dagen lang zat hij te soezen en te suffen, op welke manier hij 't best de residentie zou binnensluipen, en met de minste opspraak zich weder in de wereld vertoonen.

Den derden dag ontving hij een brief van Elie uit Dinant.

'Eergisteren ben ik te Dinant aangekomen met het vreeselijkst weêr, dat ge u kunt voorstellen, regen, onweêr, donderslagen: een triomphale intogt, dien ik graag van de hand had gewezen; veel liever had ik mijn incognito bewaard. Doch toen mijn maag in *la Tête d'or* een flink diner werd voorgezet, en de regen allengs ophield, ben ik naar de brug over de Maas gewandeld en heb 't prachtige beeld aanschouwd. Dinant en zijn omgeving bevatten op kleine schaal alles wat men aan den Rijn meer verspreid vindt, en voor 't fraaiste Rijngezigt behoeft het zich niet te schamen; 't is een liefelijk albumblad; 't is een stadje om een geheelen zomer te vertoeven.

In la Tête d'or kwam een kapitein onzer Hollandsche schutterij in

de nieuwe uniform van 't leger aan tafel. Niemand begreep regt welk landsman hij was, totdat ik het mijn buurman zeî en het op deze wijze als een loopend vuur rondom de tafel ging, dat hij een officier de la garde nationale Neêrlandaise was, die natuurlijk! voor 't gemak en de ongedwongenheid (!!) in uniform reisde. Heilige eenvoud! Of liever Sancta Simplicitas, want daar het tegenwoordig een rage onder schrijvers is, die geen latijn kennen, juist woorden in die taal aan te halen, doe ik 't ook eens. Tegenover mij had de gepersonifieerde Hollandsche zindelijkheid plaats genomen in de figuur eener dikke paarsche dame met een verbazend dikke gouden ketting en een dikken echtgenoot, die tot ergernis van kastelein en garçons hunne lepels, vorken en borden op vervaarlijke wijze met hun servet afboenden. Gewoonte is een tweede natuur, dacht ik, 't is zeker een gepromoveerde keukenmeid.

Op de markt notre Dame, kocht ik, na 't diner, een paar photografiën, en maakte er kennis met den eigenaar, die een eigen neef was van Wiertz, den welbekenden schilder van 't musée Wiertz te Brussel, welk kunstenaar hier te Dinant geboren is. De man had met den burgemeester en een commissie uit Dinant 't hart van Wiertz uit Brussel gehaald, en dweepte met den excentrieken kunstenaar. Eerst de Heer der schepping - dan Wiertz, zoo scheen de volgorde.

We zaten zamen in een estaminet. Mijn nieuwe kennis, die met zijn plantershoed, zijn smerig linnen kostuum en verbrand gezigt veel van een blankofficier had, zat, met de handen in den zak, druk te praten, te midden van een aantal blaauwe kielen met bruine gezigten, die allen hoeveelheden bier weggoochelden alsof ze het onder hunne kielen konden bergen.

‘Eh bien!’ zeî de Dinantais opgeblazen. ‘Weet-je wat Wiertz eens op zekeren avond in zijn tuin voor 't museum mij vertrouwelijk zeî:

“Mon cher, je suis arrivé à l'apogée de mes oeuvres; je ne rencontre plus de difficultés, et, si j'avais deux vies à vivre, je serais le premier artiste de mon siècle.” Ja, hij was een groot kunstenaar, unique, tout-à-fait unique’, riep de Dinantais opgewonden uit. ‘Straks moet u stellig het musée gaan zien, dat eene nicht van Wiertz heeft opengesteld van de werken, die zij van hem bezat; vous y verrez des choses!’

Wij gingen er zamen heen. De nicht was in den rouw en geleidde mij in een vertrek, dat een open plaats scheen geweest te zijn, en met een lantaarn in een uitmuntend expositie-lokaaltje herschapen was. Op een tafeltje in 't midden lagen: Le musée Wiertz, par le docteur Watteau, l'Eloge de Wiertz par Van Soest, en Wiertz's eigen pennevrucht over de Vlaamsche kunst.

‘Kent u dat, mijnheer?’ vroeg de nicht op eenigzins theatralen toon.

‘Ik ken die geschriften, mevrouw.’

‘Zie naar hartelust, ik heb den tijd’, voegde zij er achter, en ging op een kanapé zitten.

Er was veel te zien, doch weinig te bewonderen. 't Waren oude studiën, middelmatige portretten, curieuse schetsen en excentrieke opschriften. Wiertz's photographisch portret, vervaardigd naar zijn welbekend schilderij waarop hij als volslagen genie poseert, hing in 't midden. Het kenschetst dunkt me zijn geheele persoonlijkheid. Een photographie naar zijn eigen persoon heeft hij nimmer laten vervaardigen, opdat de menigte niet den gewonen mensch, maar Wiertz, door zich zelven verheerlijkt, ter aanschouwing zou krijgen.

Den volgenden morgen vroeg wandelden we over de Maas-brug, en langs antieke huizingen en schilderachtige groepen, naar Bouvigne. Het oude stadje liepen we door, sloegen een breeden weg langs de rotsen in, waar ter linkerzij de bergen terrasgewijze in tuinen herschapen waren, en men pleizier- of theetuinen van den 1sten tot den 10^{den} rang kon krijgen. Toen wandelden we door velden, langs dorpjes waar in 't midden der straat 't water stroomde en de witte huisjes in 't zonlicht vonkelden; dan weder door de open vlakte, en ging het bergop, waar we, zoo ver 't oog reikte, vonkelende kerkspitsen zagen. Allengs ging 't steil naar beneden, en wandelden we onder 't lommer van dennen en eiken. Weldra waren wij te Foy-Marteau, nabij de ruïne van Montaigle.

Wat heerlijke omstreken, hoe schilderachtig en hoe rijk aan afwisseling! Den volgenden dag gingen we natuurlijk den Rocher Bayard zien, dien Bodewijk XIV heeft doen springen, en die op den regter- Maasoever als een pyramide uitsteekt. Mijn nieuwe kennis wees me den scherpen indruk van twee paardenhoeven die Bayard's paard in den ijzerharden rotswand zou geslagen hebben, toen zijn meester, woedend over den tegenstand dien de natuur hem hier bood, het dier de sporen gaf.

Een eind weegs verder kwamen we door 't heerlijke dorpje Anseremme, doolden langs de oevers der Lesse, voorbij een watermolen met spelende kinderen, en zon en boompartijen: - alsof een of ander geniaal schilder het zoo besteld had, en het bescheiden landwaarts had laten ontluiken, om aan den open weg niet zoo door iedereen te worden aangegaapt.

‘'t Is een schoon land, ons Dinant!’ zeî mijn kennis fier.

‘En die onschatbare oude gebouwtjes, die antieke poorten en buurtjes: 't is om meê te dweepen.

‘Op een afstand en voor een paar dagen - ja,’ lachte hij onder zijn breedgeranden stroohoed, ‘anders niet. Een dichter of schilder dweept met dien gothischen bouwtrant, maar stel hem eens voor, in zoo'n huis zijn leven te slijten: hij zal er u hartelijk voor bedanken. Bezingen, - met pleizier, maar bewonen - zeer verpligt. Die oude bouwtrant is in verband met zijn tijd. Toen het regt van den sterkste regeerde, en van verlichting nog geen sprake was, had men smalle vensters met tralieruiten en ophaalbruggen; in onze eeuw van

verlichting hebben we een bouwtrant, die daarmede in harmonie is: hooge, ruime spiegelglazen, zoodat het licht van alle zijden binnendringt. Van elk hoekje wordt gebruik gemaakt, en alles ziet er even frisch en sierlijk uit.'

'Al zit het ornamentwerk en de verw er dunnetjes op, hé? Maar dat komt ook wederom zoo volkomen met vele kinderen onzer eeuw overeen: 't zit er dikwijls zoo dunnetjes op, al schittert het schijnbaar voortreffelijk.'

We hadden door een heerlijk somber bosch 't gebergte beklommen, en traden nu een herberg binnen, Bonair genaamd, van waar men een prachtig panorama op Dinant geniet.

Een blondine met een lieven oogopslag schonk bier; haar vader zette zich op een houten bank over ons en sprak over de vreemdelingen, die bijna nooit verzuimden zijn herberg een bezoek te brengen. Des zondags was 't er zoo vrolijk, zeî hij, dan werd de tafel in den hoek geschoven, en speelde zijn zoon het accordéon voor de dansende paren.

Een kwartier later kwam die muzikale zoon toevallig thuis, speelde, en op aandringen van den oude, moest ik eens zien, of de bloeijende dochter dansen kon '*comme un bel jone comère de Dinant.*' (Als een mooi meisje uit Dinant) sprak hij in 't Waalsch.

De jongen speelde een duitsche polka; 't lieve kind leî haar arm vertrouwelijk op den mijne, en voor den tevreden vader, mijn lagchenden kennis en den blaffenden hond, dansten we zoo prettig mogelijk in 't rond. Na de dansles gaf zij mij onderrigt in 't Waalsch, en toen we weggingen, gaf ik haar de hand. Mijn kennis keek mij van ter zijde spottend aan, en ik zag nog dikwerf om, alsof ik er iets had achtergelaten.

Toen zagen we hoe de laatste zonnestralen met weêrzin hun licht aan 't heerlijk Dinant onttrokken: hoe de Maas als een met zilver geschubde slang door 't landschap schoof, en hoe nu over den blaauwen hemel 't donkere dekkleed getrokken werd, totdat morgen vroeg de natuur zich weêr in gala vertonnen zou.

Hier eindig ik in mijn logement. Misschien ziet ge mij spoedig weêr, want ik krijg 't heimwee naar roomkaas en een goudsche pijp. Adio, Adio! Wacht mij weldra aan de Geestbrug.

Uw
Elie.

Nota Bene. Op 't kleine bootje van Dinant naar Namen bemerk ik mijn verzuim om den brief op de post te doen; nu schuif ik hem te Dinant in de bus. Die Maasoevers zijn verrukkend; de kolossale trekpaarden aan beide zijden met hunne waalsche voerluî geven 't schilderij een heerlijk stoffaadje. Aan boord zit eene gansche familie

Nurks. Toen 't smalle ding bij de Maasbrug te Dinant naauwlijks zijn raderen had uitgeslagen, hoorde ik een der drie zusters tot een harer twee, in 't zwart gekleede, met bedroevende bakbaardjes als keelbanden prijkende broêrs zeggen: He! wat een leelijk carillon is dat op die klok, Jan! Broêr keek eens op, en studeerde toen wederom in zijn reisboek. Over het ongeriefelijk bootje werd luide geklaagd; 't logement te Dinant afgekeurd; kortom al het ongeriefelijke werd breed uitgemeten en 't schoone over 't hoofd gezien. Adio!'

'Adio! Benijdenswaardige kerel!' riep Antoine ter neêr geslagen uit. 'Jij hebt genoten, volop genoten, en ik? ik heb, zooals je met regt schreef, geleefd als Antonius in de woestijn, van alle zijden bekoord. Ja! zelfs de freule Verwaaijenburg... Een lief, aanvallig wezen.... zeer voorkomend.... ongewoon.... maar zooals zij zelve zoo welsprekend zeî: 'der Zug des Herzen ist des Schicksals Willen.'

Antoine stond peinzende op, stak een sigaar aan, drentelde de kamers in 't rond en wist niet wat hij doen zou. In den Haag was alles verraden; dat had de hospita hem immers gezegd. Maar op welke wijze zou hij met de minste opspraak in de residentie terugkeeren?

'In elk geval', zeî hij bij zich zelven, 'ga ik nu de frissche lucht in, want hier is 't niet uit te houden!' Nu stond Antoine op, liep de Geestbrug over, en zat een paar uurtjes later aan 't eilandje van den Leidschen dam een kop koffij te drinken. Uit verveling greep hij een hengel die tegen den muur van 't huis stond, drentelde de brug over en was weldra bij een houten brugje geraakt, waar hij post vatte.

Onder 't lommer van eenige wilgjes aan 't vervallen houten brugje leî Antoine zijn dobber in 't kroos tusschen de biezen, die tegen de grijs-groene steenen opschoten. Het was een der heerlijkste dagen van dit prachtig najaar, en hier in de vlakte was de warmte nog zoo sterk, dat Antoine in 't gras ging zitten, en zoodanig zat te peinzen over zijn dwazen toestand, dat hij niet eens bespeurde, hoe een zeelt in den wurm aan zijn haakje beet, en den dobber naar omlaag trok. De hengel zakte uit zijn hand in 't water, en Antoine viel op 't gras in slaap.

Zóó vast sliep onze hengelaar, dat hij geen geklots van riemen in 't water hoorde, en evenmin wakker werd door 't gelach der vier heeren in 't bootje, die digt bij 't houten brugje aanhielden, 't schuitje naar den kant stuurden, en zoo stil mogelijk er uit sprongen.

Een hunner maakte een zonderling gebaar, toen hij Antoine ter dege bekeken had, wenkte de drie anderen, bedekte toen Antoine's gezigt met zijn beide handen, en riep lagchend:

'Antoine van Hijl, hoe vind je dat Fontainebleau nu?'

Met een sprong was Antoine op de been, keek verwilderd op, en zag tot zijne groote ontsteltenis en onbeschrijfelijke schaamte, den advokaat, het regterlijk personaadje, den kapitein en den hoofdambtenaar van zijn club uit de witte societeit voor zich.

‘Probablement, vous ne saurez plus parler le hollandais?’ spotte de advokaat.

‘Zoo wou mijnheer ons beet hebben!’ dreigde de regter hem lagchend met de vingers.

‘Nog erger dan de leveranciers onzer nieuwe montering!’ riep de kapitein luidruchtig.

‘De Haagsche Robinson Crusoë, slapende op zijn eiland gevonden!’ schreeuwde de hoofdambtenaar, met zijn roeispaan zwaaijende.

Antoine benijdde op dit oogenblik Robinson's eenzaamheid. Hij had wel in den grond willen zinken van schaamte en landerigheid. Hij sprak geen woord, en telde de schakels van zijn gouden horologieketting tot in 't oneindige.

‘Mijne heeren!’ sprak de kapitein op manhaftigen toon, ‘laten we den onversaagden toerist hier onmiddellijk voor den krijgsraad ondervragen.’

‘Hij heeft ons aardig beet gehad, die mijnheer van Hijl!’

‘Welke straf eischen de heeren?’ vroeg de hoofdambtenaar.

‘De eisch is: heden middag aan tafel twee flesschen chambertin en twee flesschen champagne geven, zonder zelf den mond aan zijn glas te mogen zetten,’ stelde de regter voor.

Dit werd aangenomen. De heeren stapten in 't schuitje en Antoine volgde. Doch hoe deze ook *bonne mine à mauvais jeu* wilde maken, 't lukte niet. Geen der tallooze plagerijen of aardigheden, waarmeê hij overstelpt werd, wist hij puntig te beantwoorden. Hij bleef ter neêr geslagen en stil.

Hij vertelde hun alles, in de veronderstelling dat zij reeds 't een en ander van hem vernomen hadden. Doch tot zijn verbazing en grooten spijt vernam Antoine nu, dat geen der vrienden iets van het gebeurde wist. Voor de winst van 't homberkransje, dat des winters plaats had, gingen zij des zomers gemeenlijk eenige malen in den omtrek dineren, en ditmaal had men daartoe het eilandje gekozen. Al roeijende waren zij langs Antoine gevaren, die slapende bij zijn hengel lag, en hadden zij hem herkend.

Antoine's houding en gedrag hadden hem verraden; anders waren zij nog niet op 't denkbeeld gekomen, dat hij op die wijze de Haagsche vrienden had beet gehad.

Des middags zaten de vijf heeren aan tafel in 't eilandje. De vrolijkheid van het viertal was toch eenigzins aanstekelijk, want Antoine's gelaat begon minder somber te zien, en de dandy scheen zich in zijn lot te schikken. Een goed diner vermag zoo veel op iemands gemoedstoestand, en een welgekozen merk schenkt soms meer opbeuring dan de troostredenen van een dozijn vrienden. Brillat-Savarin, de fransche apostel van de maag, heeft in dit opzigt menigen behartigenswaardigen wenk gegeven.

Toen de brandende rhumpodding op tafel stond, en de vrienden

nog steeds bezig waren, hun model-toerist, gelijk zij hem noemden, beet te nemen, kwam een knecht vragen, of een der heeren ook van Hijl heette, in dit geval was er iemand, om dien heer te spreken.

Antoine stond verwonderd op, verliet het vertrek en zag Elie van den Hooze, die schuddend van 't lagchen hem te gemoet kwam en de hand drukte.

'Gij ook al!' riep Antoine versuft uit.

'*Et toi aussi*, *Brutus!*' declameerde Elie, nog altijd hardop lagchende.

'Maar hoe wist je in 's hemels naam, dat ik hier was?' riep Antoine met heftige gebaren.

'Mijn beste ROGEARD!' - En Elie drukte bijzonder op dit woord, 'je hospes is straks hier langs gewandeld en heeft je in gezelschap van vier heeren gezien. Toen ik dus naar je vroeg, wist men mij dit te zeggen. Maar wat curieuser is, toen ik naar je informeerde, zag de hospita mij zeer gewigtig aan, en vroeg mij met het ernstigste gezigt der wereld, of er geen gevaar bij was, zoo iemand kamers te verhuren, en zij zeide dat zij wel eens huiverde bij 't denkbeeld, zoo'n landverrader in huis te hebben. Ik begreep die wartaal niet. Allengs kwam 't tot opheldering, en nu bleek het, dat zij u voor dien Rogeard, den schrijver van "Pauvre France" hadden aangezien, en op 't punt stonden, dit bij de politie aan te geven. Uit het gesprek, dat zij met u daaromtrent gevoerd heeft, begreep ik dat er een heerlijk quiproquo heeft plaats gehad, waarbij gij meendet, dat men uw toevlugtsoord ontdekt had, en de hospita daarentegen tot het besef kwam, dat ge werkelijk Rogeard waart.'

'Drommels, drommels, hoe jammer!' mompelde Antoine 'alles had nog gered kunnen worden!'

Intusschen kwam de knecht namens de vier heeren vragen, of beide heeren ook 't dessert met hunne tegenwoordigheid wilden vereeren. Elie en Antoine traden binnen. Elie kende het viertal, en weldra was de stemming vrij luidruchtig. Nu en dan zag men tusschen den zwaren nevel der geurige havannahs een der tafelvrienden 't vonkelend glas in de hoogte heffen, en den model-toerist op eene of andere wijze een zet of houw geven.

Bij 't laatste glas beloofden de heeren echter plegtig, dat zij 't geheim stellig bewaren zouden, en geen hunner zich ooit een woord omtrent deze komedie zou laten ontvallen. Het resultaat dezer belofte was, dat veertien dagen later, onder 't diepste geheim, vijftig monden het in vijftig ooren bliezen, en de geheele geschiedenis, steeds met den stevigsten handdruk van onverbreekbaar stilzwijgen, na eene maand voor niemand een geheim was.

Freule Célestine Verwaaijenburg wacht nog altijd een tweede bezoek van den model-toerist, die stil weêr op zijn ministerie zit te schrijven, en in 't eerste jaar van geen reizen meer zal reppen.

Suum cuique.

Piersoniana.

‘Onze wereldbeschouwing is inderdaad, terwijl wij ons des bewust of onbewust zijn, de spil van geheel ons inwendig leven’, beweert Pierson.

De wereldbeschouwing, dat is 's menschen voorstelling van de verschijnselen buiten hem, van het verband waarin die tot elkander staan. Hoe kan die voorstelling, zelfs als ze tot begrip is gescherpt, de spil zijn van het inwendig leven en nog wel van geheel het inwendig leven? Zal een begrip dan nu voortaan de spil van het inwendig leven zijn? Wordt niet veeleer het punt van waar men uitgaat bij zijn wereldbeschouwing aangegeven door het innerlijk leven, met name door de gezindheid? Wáárdoor wordt Dr. P. gedetermineerd om de Anti-supranaturalistische wereldbeschouwing - een niet streng bewijsbare hypothese naar zijn eigen verklaring - te kiezen tegenover anderen, die de godsdienstige wereldbeschouwing omhelzen?

‘Het is niet zeldzaam, een modern theoloog stoutweg de verandering van water in wijn te hooren loochenen, en hem kort daarop te hooren zeggen dat ieder mensch de bestemming heeft om heilig te worden.’

Zou 't ook daaruit te verklaren zijn, dat die theoloog meer vertrouwen heeft in de onweêrstaanbare magt van den geest om, overeenkomstig zijn natuur, heilig te worden, dan in de kracht van het water om, in strijd met zijn natuur, een kunstproduct - wijn - te worden?

‘Een zedewet als verpligtend te erkennen voor ieder individu zonder onderscheid, is even ongerijmd als het wezen zou tot een eikel te zeggen: Gij *moet* een eikeboom worden.’

Welligt zou dit toch minder ongerijmd zijn, wanneer de eikel dat zeggen maar verstaan en dan, door zedelijke prikkels gedreven, zich bepalen kon om de voorwaarden te vervullen, waaronder hij een eikeboom worden kan.

Welligt is er te dezen opzigte toch nog eenig verschil tusschen een eikel en een individu.

‘De zedewet kan op Anti-supranaturalistisch standpunt formeel niets anders zijn dan wat iedere natuurwet is, namelijk de eenvoudige *beschrijving* van den gewonen loop der natuur, welke beschrijving, gelijk van zelf spreekt, de natuur geen zedelijke verpligting oplegt.’

Zeer waar, wijl de natuur geen noties, ook niet de noties van zedelijkheid en pligt heeft.

Heeft een steen dus geen pligt, waarom zou de mensch nog aan pligt denken?

‘Gelijk men zegt: het land moet regen hebben om vruchtbaar te zijn, zoo, in denzelfden zin, behoort de Determinist te zeggen: de mensch moet goed zijn, om waarlijk gelukkig te worden.’

Leen dan het oor aan onze prediking, o land. Luister: het is zoo schoon en zoo goed, vruchtbaar te zijn. Welaan, span al uwe krachten in om regen te krijgen, en zie wèl toe dat gij dien regen goed gebruikt, niet om onkruid te voeden, alleen om het koren te doen rijpen. Hebt gij 't verstaan, o land?

'Was vroeger de mensch om zoo te zeggen het doel der schepping, voorwerp van Gods bijzondere zorg en leiding, door zijn met God verwante natuur boven elke hpysieke magt van bloedsmenging en temperament verheven, bij loochening van het supranaturalisme kan de mensch niet geacht worden op eenige andere wijze het voorwerp van Gods zorg te zijn als welke schakel dan ook van de oneindige keten die alles in het universum met elkander verbindt. Een willekeurig gekozen schakel in die keten kan onbeteekenend zijn in ons oog, doch op haar plaats is zij even belangrijk als wij.'

Voorzeker, de kleine dingen moet men niet verachten. Op zijn plaats kan een kikker even belangrijk zijn als wij op de onze. Maar is die plaats ook wat lager?

'Persoonlijk lief en leed verdwijnt hiermede uit de rijen van het objectieve.'

Wie hield den subjectieven indruk van smart of genot immer voor iets objectiefs?

Jan Rap vraagt: Heeft Pierson gelijk(*)? Heeft de moderne theoloog geen persoonlijken God, geen Vader, dien men kan liefhebben? Als Jan Rap niet Jan Rap was, zou hij weten, welk antwoord Scholten, Opzoomer en anderen sedert lang op die vraag gegeven hebben. Als Jan Rap zoo gebukt gaat onder den druk van Pierson's persoonlijkheid, schijnt hij diens woord te vergeten, 'dat de menschelijke persoonlijkheid veel van haar oud *prestige* verliest.'

De droevigste van alle krankheden is wel ongeloof aan den geest.

Scheuring tusschen de voorstanders der moderne rigting verwacht men van den strijd tegen Pierson; ook wij. Maar men vreest die scheuring als een kwaad; wij vreezen ze niet. Hoog tijd achten wij het veeleer, dat de moderne rigting tot zelfbewustzijn kome en zich rekenschap geve van haar beginselen en bedoelingen. Dan zal het blijken, dat veelsoortigs en vijandigs zich siert met hetzelfde kleed, zich schaart onder dezelfde vaan.

Niet ongewoon verschijnsel in reformatorische tijdsgewrichten.

Pijnlijker maar niet minder heiligen kamp dan tegen Rome had Luther tegen het radicalisme der Wederdooperij te strijden. Met een bloedend hart gordde hij de wapens aan ten broederkrijg; maar hij redde de Hervorming.

Hebben mannen vol geloof en heiligen geest de moderne vaan opgeheven om te kampen voor de vrijheid van den geest en een dieper opvatting van de godsdienst - wanneer anderen nu onder die leus de heilige regten van den geest gaan schenden, de godsdienst ter zijde zetten, zedelijkheid voor een waan verklaren en het volk van het brood des levens berooven, dan worden die zelfde mannen door hetzelfde beginsel dat tegen de Antieken hen in 't harnas joeg, gedrongen om even ernstig en even nadrukkelijk den strijd te voeren tegen hen, die in naam der consequentie het kind

(*) 's Hertogenbosch, Gebr. Muller.

met het vuile badwater gaan wegspoelen. Geenerlei overweging mag hen terug houden van openlijke breuk met en openbaren

krijg tegen allen die, onder welke leuze ook, de menschheid van haar hoogste goederen berooven willen.

Geenerlei gemeenschap tusschen reformatie en revolutie, geen schijnverbond tusschen geloofsvrijheid en ongeloof.

Welligt verdient de vraag overweging: of men, naar buiten zijn denkvrijheid handhavend met alle kracht, in zich het denken niet moet brengen onder de heerschappij eener reine gezindheid, opdat het werkelijk vrij zij?

Een ruime en scherpe blik op al den veelzijdigen rijkdom der werkelijkheid, der zedelijke zoowel als der physieke, dient den wijsgeer meer dan de gemakkelijkheid om goedkoope stellingen in syllogistischen vorm te kleeden, die voor den oppervlakkige haar karakter van drogredenen weet te verbergen.

K.

Eene plaat in de Spectator (1866 N°. 4).

Toen de heer Réville met de hem eigene waardigheid tot Dr. Pierson de vraag richtte, of hij wèl deed met aan Jan Rap de zoo vurig gewenschte gelegenheid te geven om zich in het leed der Kerk te verheugen, had hij zeker het oog niet op *de Spectator*. De heer Réville is te edeldenkend man om wie het ook zij door vernederende bijnamen te grieven. Maar dat *de Spectator* zich uit eigen beweging den schoen van Jan Rap heeft aangetrokken, dat *de Spectator* door eene plaat even kaal van idee als smakeloos van vinding, aan de wereld bekend maakt dat hij de bedoelde type is - dat is niet voor rekening van den heer Réville. Men kan *de Spectator* de vrijheid niet benemen om zich te classificeeren gelijk hij doet.

De haat der Sans-culotten tegen de Aristocratie heeft een zeer natuurlijken grond. Wie heeft dien haat meer ondervonden dan het Christendom? Maar zal daarom de zon der gerechtigheid zich van haar stralenkans moeten ontdoen? zal daarom de stad op den berg zich in den modder planten? Zal daarom de waarheid ophouden het zout dezer smakelooze en karakterlooze wereld te zijn? Wij durven de Sans-culotten verzekeren dat zij-zelven zouden treuren over den val van het Christendom zoo het vallen kon. Hunne walging van zich-zelven zou volkomen zijn zoo zij geen tegenwicht meer hadden.

Het *Noblesse oblige* is eene waarheid die gevoeld moet worden en die niet door slagen wordt ingestampt. *De Spectator* gevoelt het niet meer, welk een klad hij werpt op mannen als Cremer, die nog kortelings in zijne kolommen zoo evangelisch-rein van het goddelijke in den mensch heeft getuigd. Hij gevoelt het niet hoezeer hij in verdenking brengt mannen, met eere in de republiek der letteren genoemd en die, aan het volksonderwijs hun krachten wijdend, aanspraak maken en aanspraak hebben op het vertrouwen der natie.

Heeft *de Spectator* het niet bedacht, dat die mannen, met het gezag van hun naam hem steunend, konden schijnen zich te laten betrekken in zulk een solidariteit met het sans-culottisme?

Sapienti sat. Met Sans-culotten voert men geene discussie. De zweep is voor den ezel, de toom voor het paard en de roede voor den rug der zotten.

Een Aristocraat.

Brievenbus.

IV.
Van een kitteloorigen meêwerker.

Mijnheer de Redakteur!

Bijna zou ik lust hebben om met u te breken. 't Gaat te ver. 't Is al te grof. Ik kan veel verdragen, maar ‘een mensch is geen plank’ zegt Stokvis, en hij heeft gelijk. Wel wist ik, dat gij niemand spaardet, ook uwe medewerkers niet, wanneer het om waarheid te doen is. Waarheid boven al, zegt gij, en gij hebt zeker dat Latijnsche spreukje van Socrates en Plato ook al bij de hand, daar Avis altijd meê schermt als hij iemand troeven wil. Maar, mijnheer! met zulke principes komt gij niet ver in de wereld. Gij gaat niet met uw tijd meê. Wat waarheid is als A. het zegt, is het nog lang niet altijd als B. het beweert, en iemand dien ik hemelhoog prees voor een paar jaar, toen ik hem voor een behoudsman hield, mag ik nu wel voor een domoor schelden als ik bemerk dat hij met de liberalen heult. Zoo zoudt gij ten minste redeneren als gij Redakteur waart van een Dagblad, nu zijt gij het slechts van *de Tijdspiegel* en die behoeft misschien niet zoo volmaakt te wezen. Troost u daarmede voorloopig, maar streef bid ik u naar het betere.

Wat mij dan zoo verbolgen gemaakt heeft, vraagt gij. Hoe, mijnheer! speelt gij den onnoozele? Wanneer gij hier in de societeit geweest waart, toen het Februarijnommer van *de Tijdspiegel* er aankwam, zoudt gij medelijden met mij gehad hebben. ‘Ha! ha! riep men van alle kanten, dat 's een koopje! Oly, man, kom eens hier, heb je 't al gezien? Weet je hoe ze u noemen? *Een vleeschelijk mensch!!!* Had die Redakteur nog gezegd: *een vleezig mensch*, dan had hij waarachtig den bal niet zoo heel mis geslagen, maar *vleeschelijk*, 't is al te gek’, en zoo ging het voort. Nu wil ik gaarne bekennen dat de qualificatie van *vleezig* wel eenigzins op mij kan toegepast worden. Hadt gij mijn portret in uw vorig nommer kunnen en willen plaatsen, gij en uwe lezers zoudt gezien hebben, dat mijn uitzigt tamelijk welvarend is, en dat mijn onderkin een Burgemeester (uit den ouden tijd) geen oneer aan zou doen. Bij de laatste *volksweging* (iets dat ons bestuur hier wijsselijk ingevoerd heeft) haalde ik 240 pond (oud gewigt), twee-hon-derd-veer-tig-pond, schoon aan den haak, mijnheer. Maar ik schaam mij daar niet over; 't is een familie-trek; 't is het eigenaardige van al de Oly's dat zij vet zijn. Mijn stamvader Peter Oly (van waar *Petroleum* of zoo als het volk juister zegt *Peterolie*, zie Kiliaan in voce en vergelijk, in het jaar 1888, HET woordenboek) was reeds bijgenaamd *de Dikke*, ook zijn zoon Raap en zijn dochter Lijn hadden... maar ik vergeet dat ik schrijf voor *de Tijdspiegel* en niet voor *de Navorscher*, en bewaar al deze heraldische en genealogische bijzonderheden totdat ik zal benoemd zijn tot correspondent van dit zeer nieuwsgierig en - voor wie niets weet, niets vraagt en niets antwoordt - zeer vervelend tijdschrift. Nu bepaal ik mij tot de hoofdzaak, en vraag u kategorisch af: wat hebt gij bedoeld met dat woord *vleeschelijk?* Het kan *niets* en het kan *alles* beteekenen (een gemakkelijk woord dus, en dat b.v. in ministeriële programma's heerlijk zou te pas komen). Op zich zelf beschouwd beduidt het niets. Of hebt gij ooit een mensch gezien die *niet* vleeschelijk was, die in den letterlijken zin alleen uit vel en beenen bestond?

Zulke exemplaren zouden zeker goedkoop te onderhouden zijn, en waren mijn jongens zoo geschapen, vaders beurs zou wat minder plat wezen

dan nu. Maar gij zijt te knap om een woord te gebruiken *zonder* beteekenis. Waarschijnlijk hebt gij *vleeschelijk* gezegd in tegenstelling van *geestelijk*, en dus willen te kennen geven, dat ik geen oog heb dan voor het aardsche, stoffelijke, zinnelijke, en dat al wat hooger, edeler, in één woord wat geestelijk is boven mijn sfeer en mijn bevattingsvermogen ligt. En dit, mijnheer! ontken ik ten stelligste. Het stoffelijke, ja, indien gij het zoo noemen wilt, versmaad ik niet, maar ik ben te goed *monist* om stof en geest van elkander af te scheiden veelmin tegen over elkander te stellen; staat gij evenwel nog op het lage dualistische standpunt, welnu! om u pleizier te doen, zal ik heden alleen over geestelijke zaken spreken, en handelen alsof er geen vleesch meer in de wereld was.

Ik ben een man van den vooruitgang, mijnheer! Dat wil zeggen, ik houd niet van vooruit*hollen*, daarmede landt men te Heidel- of Meerenberg aan; op mijn jaren zou mij dat ook niet passen; vooral sedert ik bij gelegenheid van mijn vijf en twintig-jarig.... schap, van mijne 'dankbare'.... n of.... s een rotting met gouden knop heb gekregen, heb ik een deftigen stap aangenomen, die ook met den omvang van mijn *corpus* in voortreffelijke harmonie is. Maar *vooruit* gaat het toch altijd, en ik verblijd mij steeds wanneer ik de menschheid op diezelfde baan zie streven. En nu heb ik in den korten tijd van een maand zoo veel bewijzen van vooruitgang gezien, dat ik niet nalaten kan, u en uwe lezers op eenige daarvan opmerkzaam te maken, opdat zij mogen deelen in mijn regtmatige vreugde.

Ik weet niet b.v. of u reeds bekend is, wat nuttige inrigting in zekere plattelands-gemeente is tot stand gekomen. Eerst sedert zestig jaren ongeveer bestaan hier te lande de registers voor den burgerlijken stand, in andere rijken heeft men ze nog veel later ingevoerd, Italië dankt ze eerst aan de laatste revolutie, elders kent men ze nog in het geheel niet; maar zie hoe ver Nederland, vroeger het Noordsche China, thans alle landen vooruit streeft, zie hoe het onaanzienlijke Bezoijen zich stelt aan de spits der beschaving! Het heeft geboorte-, sterf- (ook trouw-?) registers aangelegd voor koeijen, stieren, kalveren enz. Vele bijzonderheden heb ik van deze inrigting nog niet kunnen te weten komen, b.v. of de aangifte ook moet gedaan worden door meerderjarigen uit het rundergeslacht en, wanneer 'men' meerderjarig wordt (misschien als 'men' vaars of hokkeling heet), of 'men', op het gemeentehuis verschijnende, gekleed moet zijn, in zwarten rok en witte das, of zich - *in puris naturalibus* mag vertoonen, of er een beëedigde verklaring moet afgelegd worden, dan of daar *baê* altijd *baê* en *boâ* altijd *boâ* zal zijn, zoo als bij sommige 'ongeregelde' menschen? Maar dit is van minder belang. Genoeg is het te weten dat men een aanmerkelijke schrede heeft gedaan op het veld der statistiek d.i. *der* wetenschap bij uitnemendheid. Helaas! hoe ver staat *onze* gemeente daar niet bij ten achter! Onze burgemeester weet nog niet eens naauwkeurig hoeveel hanen en hoeveel kippen hier zijn (wat toch alle jaar gevraagd wordt). Veel min is hem bekend, op welk uur elke haan zijn morgenlied laat hooren, en allerminst welke haan gewoonlijk koning kraait, de zijne b.v. of die van wethouder B. of van het raadslid L.! Hij spiegele zich aan Bezoijen; hij ga zelfs een stap verder en zorge dat wij spoedig naauwkeurige lijsten krijgen van alle honden, bokken, zwijnen, in één woord van alle beesten die onder zijn gebied ressorteren!

Noode stap ik af van het gebied der wetenschap - anders zou ik u nog opmerkzaam maken op de woorden onlangs op zekere Portugeesch-Israëlitische begraafplaats

gesproken, waarin aan de wereld verkondigd werd dat D^{r}. Lobatto kende: ‘het naauw verband der *wereldketen*’, terwijl men tot heden toe alleen opzieners- of ingenieurs- of direktie-keten kende die natuurlijk altijd in eenig verband tot elkander staan - maar tijd en ruimte, waaraan ik ‘vleeschelijk mensch’ helaas! gebonden ben, nopen mij dit terrein te verlaten en over te stappen op dat der

zedelijkheid en christelijke liefde. En hiervan heb ik in den laatsten tijd schitterende blijken van vooruitgang mogen ontdekken, met name bij onze Roomsch-Katholieke landgenooten. Heugt het u nog, toen voor eenige jaren, in 1847 of 1848, de 'groote nood des hongers' in de Bommelerwaard heerschte, hoe veel moeite men had de Katholieken en zelfs hunne geestelijken te bewegen om toch ook iets te doen voor hunne lijdende broeders en zusters, meest geloofsgenooten? En nu - naauwelijks klaagt in het verre Italië een man, die zeker zelf nog wel geen honger lijdt, maar die anderer ligchamelijken en geestelijken honger te gelijk moet stillen, of meer dan *f* 170,000 wordt hier bijeen verzameld, en de rijke geeft van zijn rijkdom maar ook de arme offert zijn penningske. Welk een vooruitgang! - Heugt het u nog - maar het was welligt vóór uw geboorte - wat moeite men in 1830 had om de Katholieken te bewegen om ook de wapenen op te vatten ter handhaving der regten van hun eigen koning, en tot wat geweldige maatregelen men de toevlugt moest nemen in Maas en Waal, in Twenthe en in de Lijmers? En nu!... een *vreemde* vorst doet een klagelijk geschrei hooren! Zijn regt wordt met voeten getrapt, en hij *kan* niets toegeven! En onmiddellijk snelt de bloem der Katholieke jongelingschap te wapen, en met gejuich worden die edelen begroet, en met kransen worden ze omhangen, en de kreet: *Dieu le veut! Dieu le veut!* weêrgalmt nog eenmaal zoo als vóór acht eeuwen door de lucht. Nog eenmaal, welk een vooruitgang! 'Neen', zeggen welligt die helden - want bescheidenheid is het ware karakter van den heldenmoed - 'neen, zóó veel lof verdienen we niet. Het is geen *vreemde* vorst, dien we gaan helpen. De koning van Rome is *onze* koning. Men kan tevens *zijn* onderdaan zijn en Nederlandsch burger blijven.' Inderdaad, eere hebbe de redakteur van *de Tijd*, die dit het eerst heeft in het licht gesteld. Hij kan te gelijk zijn b.v. Hollander en Samojeed, of Dajakker en Nederlander. In dat laatste geval zou hij zelfs het voorregt genieten van naar Dajaksch regt zich zelven te mogen opëten, maar dan ook weder naar Nederlandsch regt zich zelven te veroordeelen om opgehangen te worden, - zoo lang ten minste de doodstraf nog niet afgeschaft is.

Helaas! mijnheer, waarom moet ik na zulke schoone, hartverheffende tafereelen van vooruitgang, nu ook nog een bewijs van achteruitgang vermelden? En toch pligt gebiedt, want hier vooral mag ik niet zwijgen. Hoor dan, als gij het nog niet weet, wat onlangs is geschied. Met mij hebt gij gejuicht in den triomf der ware, milde beginselen van humaniteit die wij in onzen tijd zagen toepassen. Vooral hebt gij u verheugd over den val van het geestelijk gezag, en gij meendet dat met het woord Dominocratie ook de zaak zelve voor altijd verdwenen was. Men ging inderdaad steeds voort op den goeden weg. Reeds waren de Dominees uitgesloten uit Eerste en Tweede Kamer, uit Provinciale Staten en gemeenteraden, reeds was het een ongerijmd denkbeeld geworden om een predikant of pastoor tot schoolopziener te benoemen, reeds dachten sommigen er over om hun het stemregt te ontnemen - toen men het te Zaandam - zegge Zaandam, mijnheer! teeken den naam dier plaats met een zwarte kool! - toen men het daar, zeg ik, in het hoofd kreeg om in de commissie voor het middelbaar onderwijs *twee dominees* te benoemen. *Horribile dictu!* Moeten wij dan weder naar de middeleeuwen terug? Zullen die... (ik had hier haast een epitheton ontleend aan een prachtig natuurverschijnsel), die... dominees dan, altijd weder regeren? En is dit nu reeds een gevolg van het aftreden van den *grooten*, den *éénigen*, den ALLEEN ZALIGMAKENDEN staatsman? O runderpest, en o man met den blaasbalg! wat hebt gij ons dan een leed berokkend!

En nu, mijnheer! zult gij misschien zeggen dat ik door mijn anti-geestelijken uitval toch wel den naam van ‘vleeschelijke’ verdien; in dat geval zij het mij ten slotte alleen nog vergund op te merken, dat er een groot onderscheid is

tusschen *geestelijk* en *geestelijke* en dat die twee hoedanigheden niet altijd noodzakelijk in denzelfden persoon vereenigd zijn. Ik blijf, noch enkel 'vleeschelijk' noch alleen 'geestelijk,' maar eenvoudig:

de mensch (en uw vriend)

22 Febr. 1866.

JAN OLY.

V.
Over klaasje zevenster.

Mijnheer de Redakteur!

'Een roman, die zich ten doel stelt de gewoonten en zeden van den tegenwoordigen tijd te doen kennen, mag zeker de verregaande zedeloosheid en de ruwheid, die ook onder zoogenaamde beschaafde kringen wordt aangetroffen, niet geheel voorbijgaan; maar er zijn toch zaken, die in beschaafde kringen niet in al hare afzigtelijkheid geschetst mogen worden. De heer J. van Lennep heeft den kieschen smaak van het beschaafde publiek beleedigd, door zijne lezers te brengen in bordeelen met stomdronken menschen. Het zal voortaan eene beleediging zijn, aan een jong meisje te vragen, of zij het derde deel van *Klaasje Zevenster* reeds gelezen heeft.

En echter is dat boek een strenge acte van beschuldiging tegen onzen in vele opzigten nog barbaarschen tijd.

Bijna alle leden van het openbaar ministerie weten het, dat de zedeloosheid onder de hoogere standen door van Lennep geschetst, niet geheel een verdichtsel is.'

Dit oordeel is streng, te strenger, omdat het uitgesproken wordt in een blad, dat door zijn humanen toon zich gunstig pleegt te onderscheiden(*) van de ruwe vormen, waarin onze dagbladpers haar oordeel pleegt te kleeden.

Een diepen indruk maakte op mij dat oordeel: blijkbaar was het uitgesproken door een man van streng zedelijke beginselen, met eerbiedigen schroom vervuld voor het heiligdom van het maagdelijk gemoed. Aan onedel beginsel viel hier niet te denken.

Maar kon het verstand ook gedwaald en een onregtvaardig vonnis geveld hebben?

Zelf wilde ik oordeelen. Mijn maatschappelijke pligten vergunnen mij slechts zelden het genot der fraaije letteren te smaken, en zoo ware ook *Klaasje Zevenster* ligt ongelezen voorbijgegaan; maar dezelfde maatschappelijke pligten brengen mij in aanraking met allerlei standen, ook met dien stand van ongelukkigen, wier naam in beschaafde kringen niet genoemd pleegt te worden. Het leven heeft mij ook alreeds te veel geleerd, dan dat ik voor mijn zedelijkheid gevaar behoefde te duchten van eenig boek, ook al had dit het strenge vonnis van het *Volksblad* verdiend.

Ik las, herlas, overwoog, overwoog ernstig en met reine gezindheid.

En ik meen het oordeel van het *Volksblad* niet te mogen onderschrijven.

Deel ik mijne meening mede, het is allerminst om als pleitbezorger voor den heer van Lennep op te treden; deze romandichter heeft evenmin behoefte aan als

(*) Volksblad, 1866, No. 8.

bijzondere aanspraak op mijne verdediging, en evenmin als gij, Mijnheer de Redakteur, of de schrijver van het *Volksblad*, zal van Lennep, al mogt het hem eenig belang kunnen inboezemen, weten, wie hier den handschoen voor hem opneemt.

Het is waar, van Lennep brengt zijn lezers in een bordeel met een stomdronken mensch.

Er is meer waar, van Lennep schetst daar een tooneel, zooals zelfs in een bordeel slechts zelden kan voorkomen.

Wie niet weet wat een bordeel is, hij kan het daar leeren; en wie niet weet, wat er in een bordeel gebeurt, vrij aanschouwelijk wordt het hem daar voorgesteld.

Wel wenschte ik, dat door deze verklaring menigeen geprikkeld werd om in de lezing van dat boek voedsel voor zijn onreine verbeelding te zoeken. Hoe bitter zou zijn teleurstelling zijn, hoe zou hij sidderen onder de hand Gods, die hem in het geweten greep. Ja, van Lennep schildert, schildert met photographische getrouwheid gruwelen, de gruwelen van de bordeelontucht, de galanterie van den Franschman, de echtbreuk der aanzienlijke dame, de uitspattingen van den grijzen wellusteling; hij schildert gruwelen, maar áls gruwelen, zoodat u een rilling door de leden vaart, en uw oog bliksemt van heilige verontwaardiging, of de traan zich niet weêrhouden laat over de ellende van een maatschappij, die zich beschaafd en christelijk noemt.

Hij schildert wáre gruwelen. Die Fransche gelukzoekers, die onze vrouwen bederven of onze dochters verleiden, wij nemen ze in onze woning op. Die overspelige vrouwen, gevernist met een schijn van pruderie, ik ken ze, en gij kent ze ook; die grijnzende apen, loerende op de onschuld van argelooze kinderen, gij vindt ze op recepties, op dinés en soirées, want ze zijn rijk, of ze heeten Graaf of Baron.

Die bordeelen, bij duizenden worden ze geteld, en bij tienduizenden de slagtoffers van de ontucht.

De ontucht is een der kankers, die aan ons volksleven knaagt.

De offers der ontucht, men kent ze niet, men noemt ze niet, men ziet ze niet.

Maar die offers zijn menschen.

Die offers zijn slavinnen, die van haar slavenjuk vaak evenzeer gruwen als de eerlijke vrouw, die met walging het hoofd van haar afwendt.

Die slavinnen schudden haar ketenen, maar kunnen ze niet verbreken. De maatschappij stoot ze terug, en de slavenhouder stijft ze in den waan, dat ze onherroepelijk zijn eigendom zijn.

Die slavinnen worden gekocht en verkocht, betaald en geleverd.

'Er is een handel, erger dan die in negerslaven.'

Die slavinnen zijn ja voor een deel wulpsche vrouwen, maar voor een grooter deel offers der verleiding, in haar radeloosheid tot dat uiterste vervallen; voor een ander deel zijn zij, onschuldig en argeloos, door helsche strikken in die netten verward, en, door slagen gedwongen of door slaapdrank beneveld, in den afzigtelijken poel gestort.

Onregt, hemeltergend onregt wordt aan die ongelukkigen gepleegd.

Waar vinden zij steun, waar een reddende hand? Wie haar kent veinst haar niet te kennen en is wel de laatste, die haar redden zou.

De politie kent haar. Maar niet altijd kan de politie keurig zijn op haar ambtenaren; die ambtenaren worden karig bezoldigd, en - eere den naauwgezetten man, die gemoedelijk waakt voor de belangen der maatschappij; maar - het geslacht van Pedaal is lang niet uitgestorven. Ik weet het, en ik ben niet de éénige die het weet, dat wie haar redden kon en redden moest vaak de medepligtige van den slavenhouder is.

Die gruwelen bestaan.

Maar men mag ze niet noemen. Waarom mag men ze niet noemen? Omdat het farizeïsme der beschaving het verbiedt.

Omdat het onbeleefd is, baron Tilbury een zielemoorder en de lieve mevr. van Zirik met haar prachtige dinés een overspeelster te noemen; omdat flaauwe zielen zenuwachtig zouden worden als ze hoorden van de vuile wonden onzer maatschappij.

Maar die kanker woekert voort onder de bedriegelijke pleisters, en het brandijzer blijft rusten, omdat de gruwel der verwoesting stelselmatig wordt bedekt.

Ik eer den moed van den man, die de windselen durfde losrukken en der maatschappij den spiegel voorhield. Hij kent het leven genoeg om te weten, dat men niet straffeloos de vormen schenden kan. Hij heeft de vormen geschonden, maar uit rein beginsel, met edele bedoeling.

Echte humaniteit heeft de hand bestuurd, die deze tafereelen durfde malen.

Laat men het weten, wat men niet weten wil, en men zal zich afvragen, of die handel, erger dan in negerslaven, onbelemmerd gedreven mag worden; afvragen, of ook deze donkere zijde van het volksleven niet door een wet beheerscht kan worden; vragen voor het minst, of gemeentelijke verordeningen op dit punt niet met meer ernst overwogen, wat naauwgezetter gehandhaafd, en de handhavers wat beter gecontroleerd kunnen worden; vragen, of er niets te doen is om de offers der ontucht, wanneer zij den weg der schande verlaten willen, te gemoet te komen; vragen, of het niet mogelijk is voor 't minst, haar te onderrigten - ze weten het in den regel *niet* - dat ze niet verkocht mogen worden, dat ze vrij zijn.

O, wist ik de snaren te roeren van uw edel hart, Nederlandsche Vrouwen, hoe zou ik u smeeken, hoe zou ik u bezweren bij de liefde Gods en bij de eer uwer dochters, dat gij de rampzalige offers dier zonde niet door uw verachting verplettert, maar door uw reine liefde opheft. Daar zijn er, eens even kuisch als gij, maar door 't snoodst bedrog, door overmagtig geweld in den afgrond neêrgestort; daar zijn anderen, die met hellepijn in dien poel de zwakheid van één oogenblik boeten....

De vraag blijft over, of van Lennep gelukkig is geweest in de keus van den vorm, of hij in een roman die stof had moeten behandelen. Het antwoord kan verschillend luiden. Hij had als Parent-Duchatelet of Béraud dit onderwerp opzettelijk kunnen behandelen voor een bepaald publiek; maar de roman is in onze dagen de drager van de vruchtbaarste denkbeelden en voert de zaden naar den regten bodem - het volk. Het volk moet weten, wat volkszonde is; het volk moet blozen over de volksmisdaad; het volk moet zich aangorden tot den krijg tegen den volksvijand.

Maar onze zusters en dochters? Wie meent dat onkunde het beste schild voor de onschuld en onnoozelheid de hoogste vrouwendeugd is, hij bewake het boek, maar verlieze ook geen oogenblik de argelooze uit het oog, dat ze niet in de strikken van Mad. Mont-Athos valle.

Prikkelt de zucht naar het verbodene - welnu, de wulpsche deerne, die zonder blozen zwelgt in de fransche romantiek, zonder schaamte den vreemden *Impressario* op zijn concerten een tentoonstelling van menschenvleesch ziet geven, zonder schroom de halfnaakte vrouwen in het ballet bespiedt en bij de gemeene kwinkslagen in de *Vaudeville* durft glimlagchen, zij strekke de hand uit naar het verboden boek, het kan haar een reddende engel zijn.

Ik meen dat gij eenigen moed hebt, Mijnheer de Redakteur, ook den moed om de pleisterkalk af te schoppen van het graf, waarin verrotting woont en het gewormte zijn walgelijk spel drijft; daarom doe ik een beroep op uw humaniteit en vraag van u een plaats voor dit geschrijf.

Uw

Q.N.N.

Staatkunde en geschiedenis.

Studiën over de samenstelling der legers, door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

V.

Wie het vraagstuk der staande legers uit een maatschappelijk oogpunt wil beschouwen, behoort, evenals bij alle andere vraagstukken van staathuishoudkundigen aard, in de eerste plaats te rade te gaan bij den grondlegger der nieuwere staathuishoudkunde, bij Adam Smith. Deze heeft dan ook niet nagelaten de samenstelling der legers uitvoerig te bespreken; wij treffen in zijn beroemd werk een vrij uitgebreid hoofdstuk aan over de 'uitgaven, welke voor de algemeene verdediging gevorderd worden' en Smith toont zich daarin een groot tegenstander van alle volkslegers en een verklaard vriend van staande legers, waarmede hij waarschijnlijk de staande *huur*legers, niet de conscriptie-legers, bedoelt. Hij doet opmerken dat in de vroegere maatschappijen het beroep der wapenen samen kon gaan met elk ander bedrijf, maar dat verschillende omstandigheden de noodzakelijkheid hebben doen ontstaan ook op dit gebied de leer van de verdeeling van den arbeid toe te passen en de legers samen te stellen uit menschen, die van het wapenbedrijf hun éénig beroep maken. Daarna treedt hij in een opzettelijk onderzoek over de betrekkelijke waarde - uit een zuiver krijgskundig oogpunt - van volkslegers en staande legers en tracht door eene menigte voorbeelden uit de geschiedenis aan te toonen dat, voor den oorlog, alleen staande legers zijn te gebruiken en dat volkslegers, altijd uit een krijgskundig oogpunt, hoegenaamd geen waarde hebben. De verovering van Griekenland door Philippus van Macedonië, van Perzië door Alexander; de zegepralen van Hannibal; de verovering van Griekenland, Egypte, Syrië enz. door de Romeinen, worden door hem uitsluitend toegeschreven aan het overwicht van de staande legers der

Macedoniërs, Karthagers en Romeinen op de militie-legers, welke zij te bestrijden hadden. Waar volkslegers de zege behaalden, daar was dat, volgens hem, slechts daaraan te wijten, dat de legers welke zij tegenover zich kregen, òf volkslegers waren van veel minder gehalte, òf staande legers, die weinig innerlijke waarde bezaten en niet hooger stonden dan militie-legers van het minste allooi. De volkslegers der Scythen en Germanen brachten het West-romeinsche Rijk ten val, omdat de staande legers, die het verdedigen moesten, zoowel wat krijgstucht als oefening betreft, op een zeer laag standpunt stonden; de Zwitsersche militie overwon de Oostenrijksche en Bourgondische troepen, omdat deze niet veel te beteekenen hadden, en de Grieksche militie versloeg de volkslegers der Perzische koningen, omdat, zegt Smith, deze legers nog slechter waren dan de Grieksche. Deze laatste bewering - de bewering dat de Grieksche legers slecht waren toen de Perzen Griekenland poogden te veroveren - geeft ons de juiste maat van de historische kennis van onzen grooten staathuishoudkundige.

Maar al ware op de juistheid dezer voorbeelden niets af te dingen, zij bewijzen toch weinig of niets ten voordeele van de staande noch ten nadeele van de volkslegers. Adam Smith vervalt hier in den zoo gewonen misslag van oorzaak en gevolg te verwarren en aan de samenstelling der legers toe te schrijven wat een gevolg was van geheel andere omstandigheden. Na de Perzische oorlogen hadden de voornaamste Grieken zich aan den krijgsdienst onttrokken; het volk dacht slechts aan de genietingen der weelde en weinig aan de bescherming des lands; het liet die over aan de minste klassen der bevolking, aan gehuurde soldaten, en van welk gehalte deze waren, is vroeger vermeld. De Grieken waren van hunne voorouders ontaard; de oude deugden waren verdwenen; de krachtige vrijheidszin van vroeger dagen was uitgedoofd; het Grieksche volk lag in zedeloosheid verzonken: die omstandigheden waren oorzaak van den treurigen toestand van het leger, maar die toestand was niet de oorzaak van den val van Griekenland. De ware oorzaak lag veel dieper; zij lag in de ontzenuwing en verbastering van het volk, dat de kracht miste om zijn zelfstandig bestaan te handhaven: Philippus gaf met zijn leger slechts den laatsten stoot; de Grieken waren lang overwonnen voor den slag van Cheronea.

Even onjuist is het voorbeeld, aan den val van het Perzische rijk ontleend. Niet aan de omstandigheid dat de Perzen een volksleger hadden en Alexander een permanent leger, is de val van het Perzisch rijk te wijten, maar alleen daaraan dat de monarchie van Cyrus een vermolmd gebouw zonder eenige innerlijke kracht, de laatste Perzische koning een zeer gewoon man en Alexander een groot legerhoofd was. Nog is het de vraag, of de verovering gelukt zou zijn, indien Cyrus nog aan het hoofd van het Perzische rijk hadde gestaan. Hannibal had

de overwinningen, die hem den weg naar Rome openden, aan zijn veldheersbeleid, meer dan aan de groote voortreffelijkheid of de inrichting van zijn leger te danken; en dat hij de Eeuwige Stad niet is binnengetreden, is hoofdzakelijk een gevolg daarvan geweest dat de Romeinen, die nog geen andere legers dan volkslegers hadden gehad, zonder moeite hunne krijgsmacht uit het volk konden aanvullen. Dit voorbeeld bewijst dus eigenlijk juist het omgekeerde van hetgeen Adam Smith zich voorstelt te bewijzen; het toont aan dat de verovering van een land onmogelijk is als er in de bevolking geestkracht genoeg is om zich te verdedigen en de inwoners tevens niet aan het gebruik der wapenen zijn ontwend. Dezelfde gevolgtrekking is uit den onafhankelijkheidsoorlog der Zwitsers tegen Karel den Stoute te maken. Adam Smith beweert wel dat de Oostenrijksche en Bourgondische troepen, die tegen de Zwitsers streden, zoo bijzonder slecht waren, maar deze bewering is, althans wat de Bourgondische troepen betreft, moeielijk vol te houden; veeleer mag men aannemen dat het leger van Karel den Stoute, *voor dien tijd*, vrij goed was. En dan bewijzen de overwinningen, die de Zwitsers hebben behaald, ongetwijfeld voor de groote waarde van goed aangevoerde volkslegers en voor de onmogelijkheid om een land te veroveren, dat door een geheel volk verdedigd wordt. Daarentegen kan de val van Karthago in den tweeden Punischen oorlog ten gevolge van een enkelen verloren veldslag, als een bewijs worden bijgebracht hoe verkeerd het is de onafhankelijkheid des lands uitsluitend van een huurleger te doen afhangen, want is dit geslagen, dan is het land weerloos. Men zou verkeerd doen aan al die voorbeelden eene beslissende waarde toe te kennen, omdat de uitkomst der oorlogen, behalve van eene menigte bijkomende omstandigheden, zelden van de samenstelling der legers, maar veeleer van hun gehalte en van de aanvoering afhangt; maar wanneer men zich op de geschiedenis wil beroepen om daaruit de inrichting af te leiden, welke de legers moeten hebben, dan kan men daaruit weinig anders leeren dan dat het zeer gevaarlijk is de verdediging van een land alleen op een huurleger te doen berusten en dat de landen, die door een volksleger beschermd worden, niet gemakkelijk zijn te overwinnen.

Adam Smith wil echter van de staande legers geen kwaad hooren en zóóver gaat hij zelfs in zijne ingenomenheid met deze wijze van legervorming, dat hij de staande legers in een uitvoerig betoog vrijspreekt van de beschuldiging als zouden zij gevaarlijk zijn voor de vrijheid, en eindelijk zelfs tot de wanhopige bewering komt: ‘*que c'est par le moyen d'une armée de troupes reglées seulement que la civilisation peut se perpétuer dans un pays ou même s'y conserver longtemps.*’ Wij noemen dit eene wanhopende bewering, omdat er inderdaad reden zou zijn aan de toekomst van het menschdom te wanhopen, wanneer men moest aannemen dat er geene beschaving bestaanbaar is dan onder bescherming van de bajonetten. Smith wijst, om zijne stelling te betoogen, op Rusland

en merkt op dat Peter de Groote daar nooit zijne hervormingsplannen tot een goed einde had kunnen brengen, wanneer hij niet een krachtig leger tot zijne beschikking had gehad om de orde te handhaven en zijne tegenstanders het zwijgen op te leggen. Wij zijn weinig ingenomen met zulk een Russische hervormings-methode en in onze oogen blijft het zwaard altijd een zeer ongeschikt werktuig tot beschaving. Maar laat het zijn dat Staten, die nog in een toestand van barbaarschheid verkeeren, zich niet geregeld organiseeren noch ontwikkelen kunnen zonder dat daar eene krijgsmacht aanwezig zij, die de orde handhaaft en opstanden voorkomt, kan daaruit dan volgen dat zulk eene krijgsmacht noodig blijft wanneer het proces der eerste vorming is afgeloopen? De vrienden der tegenwoordige groote staande legers zeggen ja, en vinden, helaas, voor hunne meening, steun bij het hoofd der nieuwere staathuishoudkundige school. Maar wij zouden vreezen te veel van het geduld onzer lezers te vergen wanneer wij wilden aantoonen dat die Staten, welke reeds tot een zekeren graad van beschaving gekomen zijn, en daartoe rekenen wij al de Staten van het tegenwoordige Europa, geene behoefte hebben aan een staand leger als eene noodzakelijke voorwaarde om niet weder in een toestand van barbaarschheid te vervallen. In beschaafde landen is het voldoende eene macht te bezitten, die toevallige en voorbijgaande verstoringen der rust belet of beteugelt, en daartoe worden gevorderd politie-korpsen - meer of minder sterk, meer of minder krachtig georganiseerd, naarmate van den aard van het land - maar geen legers. Legers dienen voor den oorlog en niet voor de orde.

En wat te zeggen van die andere bewering, dat staande legers niet gevaarlijk zijn voor de vrijheid? In den mond van een hofschrijver van Lodewijk XIV zouden zulke uitdrukkingen te verklaren zijn, maar in den mond van Adam Smith, wien het toch niet onbekend kon zijn dat de staande legers in alle landen de vrijheid hadden gedood en die, in den oogenblik, waarop hij schreef, - de *Wealth of Nations* verscheen in 1776 - alom in Europa het despotisme, door den steun der staande legers zag zegevieren, in den mond van Adam Smith, den grooten apostel der vrijheid op commercieel gebied, zijn dergelijke beweringen inderdaad onverklaarbaar. De éénige aannemelijke reden daarvoor schijnt deze, dat Smith in Engeland leefde, waar men nooit zeer ingenomen was geweest met volkslegers, en dat hij alzoo de meeningen, van kindsbeen bij hem en bij de meeste zijner landgenooten bestaande, onwillekeurig als juist aannam en de voortreffelijkheid dier meeningen, die trouwens geheel met de handelsbelangen van Engeland strookten, zocht te bewijzen. Het Engelsche volk had steeds, ook onder Willem III, met kracht gewaakt dat het leger nooit eene te groote sterkte verkreeg en daardoor gevaarlijk voor de vrijheid kon worden. Het geval uitgezonderd toen Cromwell het Lange Parlement door zijne troepen deed uiteenjagen, was het huurleger dan ook nooit gebezigd geworden om

despotieke bedoelingen te doen zegevieren. Zoo verklaart het zich dat Adam Smith in die legers ook geene bedreiging voor de vrijheid zag; hadde hij in Frankrijk geleefd, hij zou anders over de zaak gedacht hebben. Een grondig onderzoek der geschiedenis zou aan Adam Smith ook geleerd hebben dat volkslegers noodig zijn voor de verdediging, maar juist aan het vraagstuk der verdediging van een land tegen buitenlandsch geweld moest hij, als Engelschman, wel minder waarde hechten. Voor Engeland - van alle zijden door de zee omgeven - was toch het gevaar voor een aanval niet groot, en het geval dat zijn vaderland tegen vreemde legers zou moeten verdedigd worden, is denkelijk niet eenmaal in zijne gedachte opgekomen. Engeland had tot daartoe, zoo het oorlog voerde, altijd met zijn staand huurleger kunnen volstaan, en voor buitenlandsche oorlogen is zulk eene wapenmacht ook zeer zeker het meest geschikt, terwijl zij voor de natie het minst bezwarend is. Maar voor de verdediging is zulk een leger onvoldoende, en wanneer Smith geschreven had in 1805, toen men telkens vreesde dat het kamp van Boulogne zijne soldaten naar Engeland zoude zenden, of in onze dagen, toen geheel het Engelsche volk, uit vrees voor Frankrijk te wapen liep en, naast de militie die er reeds was, nog een leger van *volunteers* op de been bracht, zou hij denkelijk met eenige meerdere achting van de volkslegers gesproken hebben en in de staande legers niet het ideaal van militaire organisatie hebben gezien.

Opmerkelijk is het overigens dat Adam Smith, in een werk over de staathuishoudkunde, de zuiver staathuishoudkundige zijde der kwestie slechts in 't voorbijgaan behandelt. Hij stelt zich bijna uitsluitend op het standpunt van den krijgskundige. Hij onderzoekt welke legers de besten zijn uit een krijgskundig oogpunt, en daar hij nu uit de geschiedenis meent te moeten afleiden dat volkslegers niets waard zijn, verklaart hij zich voor staande legers. Hij treedt overigens in geene bijzonderheden omtrent de inrichting dier legers, zoodat het niet duidelijk is of hij een leger verlangt, alleen bestaande uit huursoldaten, die door vrijwillige werving zijn bijeen gebracht, dan wel of hij de voorkeur geeft aan het toenmalige Pruisische stelsel, volgens hetwelk een deel der ingezetenen, op tamelijk willekeurige wijze, gedoemd werd om soldaat te zijn. Denkelijk had hij echter het Engelsche stelsel van huurlegers op het oog, dat toen in de meeste landen nog uitsluitend werd toegepast, en dan had hij de vraag behooren te beantwoorden of huur- dan wel volkslegers, met het oog op de volkswelvaart, de voorkeur verdienen, met andere woorden, of het voordeeliger is voor een land geld te geven om soldaten te huren, of menschen, om als soldaat dienst te doen. Maar deze vraag blijft bij hem onbeantwoord en wordt zelfs niet eenmaal aangeroerd.

Ook door latere staathuishoudkundigen is deze zijde van het vraagstuk zelden nauwkeurig onderzocht. Over het algemeen hebben slechts

weinige schrijvers over de staathuishoudkunde de wijze van samenstelling der legers opzettelijk en grondig besproken. Allen schijnen eene soort van vrees te hebben gehad om zich aan dat speciale onderwerp te wagen; zij hebben met de grootste nauwgezetheid de middelen opgespoord om de volkswelvaart te vermeerderen, en hunne uiterste krachten ingespannen om handel en nijverheid te ontheffen van alle knellende banden, en alle oorzaken weg te nemen, waardoor de ontwikkeling der algemeene voortbrenging kon worden belet; maar eene dier oorzaken, de legers, die zooveel geld of zooveel menschen vorderen, is meestal door hen met geringe aandacht beschouwd geworden.

Twee Nederlandsche schrijvers, Wttewaal in zijne belangrijke *Bijdrage tot de staathuishoudkunde en statistiek* en Vissering in zijn uitnemend *Handboek van praktische staathuishoudkunde* maken echter in dit opzicht eene uitzondering. Beiden hebben zich op staathuishoudkundige gronden voor de huurlegers verklaard. Wttewaal stelt echter geene vergelijking in tusschen huur- en volkslegers, maar tusschen de legers, door vrijwillige werving en door gedwongen recruteering bijeen gebracht, en geeft, zooals in de reden licht, aan de eersten de voorkeur. Zijne zeer juiste bestrijding der conscriptie zullen wij aan hare plaats laten, evenzoo zijne voorstellen omtrent de wijze, waarop het huurleger voltallig zou zijn te houden. Wij merken alleen op dat hij de huurlegers aanprijst op grond van de leer van de verdeeling van den arbeid. ‘Alle takken van nijverheid,’ zegt hij, ‘moeten winnen, wanneer ieder lid der maatschappij zich onafgebroken aan die werkzaamheden kan overgeven, voor welke hij de meeste genegenheid en geschiktheid gevoelt. Ieder kan dan, naar aanleg, vermogen en omstandigheden de beste diensten bewijzen: de landbouwer aan den ploeg, de kunstenaar en ambachtsman in hunne werkplaatsen, de koopman op zijn kantoor, de arts aan het ziekbed, de geleerde in zijn studeervertrek en de soldaat op de exercitie-plaats.’ Deze beschouwing is juist, maar eenzijdig. Wanneer het in de legers alleen aankwam op *werktuiglijke bedrevenheid* der soldaten, dan zou het geen twijfel lijden of men deed best zich uitsluitend van huurlegers te bedienen. Maar men heeft in den oorlog ook te doen met den zedelijken mensch, en juist op de zedelijke en intellectueele hoedanigheden, op de eigenschappen, komt het veel meer aan dan op werktuiglijke bedrevenheid in exercitiën. En inzonderheid bij de verdediging van eigen haard en have zal een leger, uit de bevolking zelve samengesteld, ook om die reden altijd boven een huurleger te verkiezen zijn.

De beschouwingen van Vissering zijn in denzelfden geest. Ook hij stelt de huurlegers tegenover de tegenwoordige conscriptie-legers; zijne critiek van de laatsten is zeer juist, maar als men *die* legers bestrijdt, is het niet moeielijk gelijk te krijgen. In hoeverre volkslegers, hetzij dan in den zin van het Zwitsersche, hetzij in meer beperkten zin, als goed zijn te beschouwen, wordt door den geachten schrijver niet on-

derzocht. Overigens komen in zijn betoog vele opmerkingen voor, die de aandacht verdienen. ‘Vrijwilligers,’ zegt Vissering, ‘zal men krijgen als de voorwaarden slechts gunstig genoeg gesteld worden, en door het leger uit vrijwilligers te doen bestaan, voorkomt men het ‘groote nadeel waaronder thans zoovelen lijden, die, uit hun gewonen werkkring gerukt, bij hunne terugkomst hunne plaats ingenomen vinden.’ Hij meent voorts dat men verkeerd doet, uit vrees voor hoogere kosten en hoogere belastingen, den last rechtstreeks op de burgerij te leggen, en keurt af dat men deze zich maar laat redden zoo goed en zoo kwaad als zij kan, in plaats van zelf een staand leger aan te schaffen en te onderhouden. Men heft, merkt de bekwame schrijver op, nu toch eene belasting en eene zeer zware; van den mingegoede in zijn persoon en in zijn arbeid en van den meergegoede in geld; eene zeer ongelijke, maar vermomde belasting en die daardoor minder tegenkanting ontmoet dan eene rechtstreeksche. Dit alles geldt hoofdzakelijk het conscriptie-stelsel, dat wil zeggen eene afdwaling, eene zeer verkeerde toepassing van het stelsel om de gewapende macht van een land hoofdzakelijk uit de bevolking te doen bestaan. Eene goede critiek van dit laatste stelsel, dat, zooals duidelijk is, eveneens zijne gebreken heeft, zoekt men ook bij dezen schrijver te vergeefs.

Wij komen nu tot de staathuishoudkundigen van de tegenovergestelde richting, dat wil zeggen tot hen, die alleen in volkslegers heil zien. Aan het hoofd daarvan staat J.B. Say, de groote opvolger van Smith, die zijne denkbeelden nader uitgewerkt en dikwijls verbeterd heeft. Say heeft de kwestie der legers in zijne beide hoofdwerken, het *Traité de l' Économie politique* en het *Cours complet d' économie politique pratique* behandeld. De beschouwingen in eerstgemeld werk zijn vrij oppervlakkig, wat zich wellicht daaruit laat verklaren, dat het werk in 1803 is uitgegeven en het toen eenigszins gevaarlijk was omtrent de legers alles te zeggen wat een staathuishoudkundige op het hart kon liggen. Ook is hij in dit werk niet zeer consequent in zijne beschouwingen. Hij begint met te betoogen dat de wet voor de verdeeling van den arbeid ook voor de legers moet gelden: ‘*La guerre, devenue un métier, participe comme tous les autres arts aux progrès qui résultent de la division du travail; elle met à contribution toutes les connaissances humaines. On ne peut y exceller, soit comme général, soit comme ingénieur, soit comme officier, soit même comme soldat, sans une instruction quelquefois longue et sans un exercice constant. Aussi, en exceptant les cas ou l'on a eu à lutter contre l'enthousiasme d' une nation toute entière, l' avantage est-il toujours demeuré aux troupes les mieux aguerries, à celles dont la guerre était devenue le métier.*’

Hieruit zou hij nu, logisch redeneerende, moeten afleiden dat Adam Smith gelijk heeft en dat alleen huurlegers zijn te gebruiken, maar het gansche beginsel wordt thans ongemerkt aan zijn lot overgelaten

en het hoofdstuk eindigt met een betoog, dat het eenmaal voldoende zal worden geacht zooveel troepen te hebben als noodig is om een' inval af te weren, waartoe naar zijne meening eene nationale militie voldoende is; daarnevens kunnen dan, zoo noodig, eenige permanente korpsen cavalerie en artillerie bestaan. De grondgedachte is wellicht juist, maar het bewijs voor de juistheid wordt in het werk niet geleverd.

In de *Cours complet*, die in 1828 en '29 is uitgegeven, wordt dit denkbeeld echter uitvoeriger uitgewerkt en toegelicht. Say schetst daarin de nadeelen der staande legers en toont overtuigend aan dat alleen de aanwezigheid dier legers en de daaruit voortvloeiende oorlogzuchtige houding van de vorsten, eene bron van voortdurende oorlogen is geweest. Hij merkt verder op - en ook in dit opzicht verwijdert hij zich geheel van Adam Smith - dat die kolossale staande legers nooit een inval belet of de onafhankelijkheid van een land gewaarborgd hebben; dat zij den allernadeeligsten invloed uitoefenen op de welvaart van een land en daarenboven ten gevolge hebben dat in vele burgers, voor zooveel zij genoodzaakt zijn in het leger te dienen, eene plooi van ledigheid en onderworpenheid komt, die ongunstig werkt op hunne ontwikkeling tot vrije en zelfstandige menschen. Hij wil daarom alleen volkslegers, die, naar zijne meening, voldoende zijn voor de verdediging, en op de verdediging, zegt hij, moeten de militaire inrichtingen van een staat zijn gegrond. Voor zooveel enkele wapensoorten, artillerie, cavalerie, genie-troepen, eene langduriger oefening mochten vereischen dan bij het bestaan van een volksleger, als éénige wapenmacht, mogelijk is, wenscht hij eenige afzonderlijke permanente korpsen naast het volksleger te behouden. Maar de hoofdmacht moet altijd uit de gewapende bevolking, als in Zwitserland, bestaan. Hij meent dat die gewapende bevolking te verdeelen ware in twee klassen, eene gevormd door de mannen van 20-25 jaar voor het leger te velde, eene andere door alle mannen van meer leeftijd voor de plaatselijke verdediging. Die nationale of *mobiele* garden, zooals hij ze noemt, van 20-25 jaar, zouden jaarlijks twee of drie maanden onder de wapens komen; overigens zouden de vereischte kaders voortdurend aanwezig moeten zijn bij de depôts der korpsen. De oudere of *rustende* nationale garden zouden zich op eigen kosten van wapens en kleeding behooren te voorzien en slechts enkele malen geoefend worden. Say merkt verder op dat de kosten aldus veel geringer zullen zijn dan die van een permanent leger, vooral ook omdat alle militaire inrichtingen op eenvoudiger voet zouden in te richten zijn en dat '*dans toutes les parties le gaspillage serait beaucoup moindre.*' Ofschoon er wellicht aanmerkingen te maken zijn op de bijzonderheden zijner beschouwingen en Say o.a. geheel uit het oog verliest dat al die mobiele garden, die voor twee of drie maanden onder de wapenen komen, in dien tijd niets verdienen en dat dit verlies aan voortbrenging ook onder de kosten gerekend moet worden - schijnt hij toch den juisten weg te heb-

ben aangegeven. Zijne denkbeelden hebben practische waarde en schijnen, zooals wij later zullen aantoonen, tot oplossing van het vraagstuk te kunnen leiden.

De meening van Say, dat de krijgsmacht van een staat hoofdzakelijk uit de gewapende bevolking moet bestaan, is ook ontwikkeld door von Rotteck in zijne in 1816 uitgegeven brochure '*Ueber stehende Heere und National Miliz*' en in het artikel 'Conscription' van het Staats-Lexikon van Von Rotteck en Welcker. Hij acht die legers beter, omdat de verdediging des lands daardoor beter verzekerd is en ze geene bedreiging zijn voor de vrijheid, terwijl het volk daardoor minder nadeel lijdt dan door staande conscriptie-legers. Militie-legers, zegt hij, zijn ook goedkooper, putten het land dus minder uit en zijn oorzaak dat er, bij een oorlog, meer geld is om oorlog te voeren. Van de schaduwzijde der algemeene volkslegers spreekt hij echter niet, en toch is die in de werkelijkheid aanwezig. Ook treedt hij niet in bijzonderheden en dit is toch noodig om de denkbeelden te bepalen. Huurlegers, staande legers, volkslegers: dit zijn allen algemeene uitdrukkingen, die dienen om de soort aan te duiden, en zoolang men niet, evenals Say, de wijze van toepassing van zijn denkbeeld, althans in hoofdtrekken aangeeft, moeten alle beschouwingen oppervlakkig blijven. Het maakt een groot verschil of men een algemeen volksleger, als in Zwitserland verlangt, waar niemand zich aan den militairen dienst kan onttrekken, en waar dus de koopman, de industriëel, de rechtsgeleerde gedurende het grootste gedeelte van zijn leven telkens onder de wapenen moet komen, dan wel of men voorstander is van een beperkt volksleger, waarin alleen de menschen van zekeren leeftijd dienen. Het is een vraagstuk, dat de overweging juist van de staathuishoudkundigen verdient, of de nationale welvaart meer lijdt door alle strijdbare mannen hun gansche leven te laten dienen, al komen zij ook telkens slechts korten tijd tot oefening onder de wapens, dan door langduriger oproeping van een klein gedeelte der bevolking. Al hetgeen bij von Rotteck voorkomt omtrent het conscriptie-stelsel, dat hij met kracht en groote scherpzinnigheid bestrijdt, is zeer juist, en wanneer hij op de afschaffing van dat stelsel aandringt heeft hij volkomen gelijk; maar het blijft bij eene critiek en in de plaats van het stelsel, dat hij verwerpt, geeft hij niets dan algemeenheden.

Hetzelfde verwijt moet gedaan worden aan de staathuishoudkundigen, die zich op de congressen voor sociale wetenschappen te Brussel in 1862 en te Bern in 1864 met het vraagstuk der staande legers hebben bezig gehouden. Afschaffing der legers, althans aanmerkelijke vermindering hunner sterkte, werd verlangd; de staande legers, waardoor men hier dan eigenlijk weder verstond de conscriptie-legers, werden algemeen afgekeurd. Te Bern verlangde men dat die legers vervangen zouden worden door volkslegers in den geest van het Zwitsersche leger, dat - mogelijk ook onder den indruk van de Bernsche natuur, den

Moeselwijn en de Bernsche schoenen - tot in de wolken verheven werd. Men zag echter voorbij dat niet alle landen in dezelfde staatkundige en maatschappelijke omstandigheden verkeeren, en dat de legervorm die voor het eene land goed is, daarom nog niet goed is voor alle andere landen. Elke legerinrichting staat met de geschiedenis van een volk, met zijn aard en zijne neigingen, met zijne staatkundige positie, met de gesteldheid van het land uit een krijgskundig oogpunt en vele andere omstandigheden in verband. Een volk dat, als het Zwitsersche, uit zijn' aard krijgshaftig en met wapenoefeningen ingenomen is, zal eene geheel andere legerinrichting kunnen hebben dan een zuiver industriëel volk, zooals het Engelsche. Een klein land, van nature voor de verdediging door eene volkswapening geschikt, zal eerder met een zuiver militie-leger kunnen volstaan dan een uitgestrekt rijk met groote vlakten, waar groote geregelde veldslagen kunnen geleverd worden. Landen met verafgelegen koloniën, zooals Engeland en Nederland, hebben staande troepen noodig om die koloniën te beschermen en te ondersteunen, eene reden die bij landen, wier grondbezit zich tot Europa bepaalt, geheel wegvalt. Daarenboven biedt het Zwitsersche stelsel, zelfs uit een staathuishoudkundig oogpunt, niet zoo groote voordeelen aan als oppervlakkige beschouwers meenen, en alvorens zich zoo onbepaald voor volkslegers in den geest van het Zwitsersche te verklaren, behoorde men zich toch eerst te overtuigen of werkelijk die legers nu het ideaal zijn, waarnaar men moet streven. Met al die practische overwegingen hield men zich echter op die congressen niet bezig; men was het algemeen eens dat staande legers niet passen in onze eeuw, en zonder veel onderzoek besliste men nu maar op eenmaal dat alle staande legers door een leger als het Zwitsersche vervangen moesten worden. Maar met zulke oppervlakkige en eenzijdige beschouwingen wordt de zaak geen stap nader tot eene goede beslissing gebracht.

Dit is in het algemeen een gebrek van vele staathuishoudkundigen van den lateren tijd, dat zij zich niet de moeite geven de zaken, met het krijgswezen in verband staande, grondig te bestudeeren, en daardoor, wanneer zij zich wagen op krijgskundig gebied, dikwijls met redeneeringen en voorstellen te berde komen, die de deskundigen, ook met den besten wil tot billijke waardeering, niet anders dan hersenschimmig kunnen noemen. Een tastbaar voorbeeld gaf daarvan o.a. de bekende oeconoom M.G. de Molinari, hierboven reeds door ons genoemd, nog voor korte jaren in zijne beschouwingen over de bevestiging van Antwerpen. In zijn 1861 uitgegeven werk: '*Questions d'économie politique et de droit public*,' verlangt hij dat het Belgische gouvernement, om Antwerpen te sparen, ergens anders eene vesting van gelijken omvang zal aanleggen: '*Puisque le génie militaire a décidé que la Belgique ne peut se passer d'un port de guerre, n'eut-il pas été préférable de débarrasser Anvers de sa camisole de force et de*

construire ailleurs un port militaire spécial, un Cronstadt ou un Sébastopol? C'eut été plus conforme au principe économique de la division du travail, plus efficace et moins couteux.'

'*Il ne serait pas tout à fait inutile, comme on voit, d'introduire l'enseignement de l'économie politique dans les écoles militaires.*'

Het is moeielijk in minder woorden meer onjuistheden te vereenigen en meer blijken te geven van onbekendheid met het onderwerp, dat men behandelt. De vesting Antwerpen is geen '*port militaire*,' geen Cronstadt, geen Sebastopol; het is eene versterkte centrale stelling - als de heer Storm van 's Gravesande (zie Mil. Spect. 1863) ons vergunt dat woord 'centraal' te gebruiken - eene centrale stelling, waarbinnen de regeering en alle staatslichamen zich in veiligheid moeten stellen en alle strijdkrachten van België zich, als dat noodig is, moeten concentreeren om daar den laatsten strijd voor de onafhankelijkheid van België te strijden. Hier moet dan een strijd worden gevoerd als waarvan Saragossa in den oorlog van het Spaansche schiereiland en zoovele steden in onzen roemrijken vrijheidsoorlog het voorbeeld hebben gegeven; een strijd, waaraan de geheele bevolking der stad moet deelnemen, die reeds in het terrein buiten de vesting een aanvang moet nemen, daarna van straat tot straat en huis tot huis moet worden voortgezet, en waarbij men, voor de verdediging, ook al de hulpmiddelen behoeft, die eene stad als Antwerpen oplevert. Eene versterkte stelling als België noodig heeft, moet dus wezen eene groote stad, en Antwerpen is daarvoor - inzonderheid met het oog op zijne ligging aan de Schelde en de ondersteuning van andere mogendheden - het meest geschikt. Men ziet: Il ne serait pas tout à fait inutile d'introduire l'enseignement de *l'art militaire* dans les écoles *publiques.*

Het denkbeeld om elders eene vesting als Antwerpen te bouwen mist dus alle practische waarde. Molinari heeft daarenboven geheel voorbijgezien dat - als men eene vesting mocht bouwen van 8 uur gaans in omtrek, zooals Antwerpen, die plaats, die aan de Schelde en *beneden* Antwerpen zou moeten liggen, in den loop der tijden van zelve ook weder eene gewone stad zou worden, die dan weder evenals Antwerpen zou klagen, dat ze binnen wallen besloten was. Antwerpen is versterkt geworden omdat Antwerpen eene groote stad is met veel hulpmiddelen, waar vele wegen en vaarten bijeenkomen, in één woord omdat Antwerpen - Antwerpen is, en bouwde men elders aan de Schelde eene vesting Leopold of Molinari van 8 uren in omtrek, dan zou die vesting na een zeker tijdsverloop een tweede Antwerpen worden. Het denkbeeld van Molinari is dus even onpractisch en onuitvoerbaar als dat andere denkbeeld, in eene voor eenige jaren hier te lande uitgekomen brochure aangeprezen, om namelijk in plaats van de IJsselvestingen (daar het dan altijd nog vestingen, in plaats van bruggenhoofden, zijn) op andere punten der rivier vestingen van gelijke grootte en sterkte te bouwen.

De voorstellen van de staathuishoudkundigen omtrent de legers zijn dikwerf van hetzelfde gehalte als die van Molinari omtrent Antwerpen. Sommigen verlangen huurlegers, om zoodoende de bevolking van den last der conscriptie te bevrijden, maar onderzoeken niet of de verdediging des lands - toch ook een hoofdbelang voor de bevolking - met zulke legers voldoende gewaarborgd is. Anderen roepen om volkslegers en zien een model van legervorming in het Zwitsersche leger, zonder zich af te vragen of zulk eene legersamenstelling wel ergens anders dan juist in Zwitserland is toe te passen, en of de voordeelen daarvan wel zoo groot zijn als, oppervlakkig beschouwd, het geval schijnt. En zóóver gaat zelfs de onbekendheid van sommige staathuishoudkundigen met het onderwerp dat zij behandelen, dat nog onlangs in *La Presse* door de staathuishoudkundige schrijvers, die daarin het conscriptie-stelsel bestrijden, als een voorbeeld tot navolging voor Frankrijk werd aangeprezen..... de Pruisische legersamenstelling: een meesterstuk voor 1809 en 1813, toen het er op aankwam in 't geheim een krachtig leger te vormen om de Franschen te bestrijden, maar voor den tegenwoordigen tijd zeker de meest onbillijke en drukkende wijze van legervorming, welke men kan uitdenken. Door het oppervlakkige hunner beschouwingen geven de staathuishoudkundigen alzoo schoon spel aan de krijgskundigen, die in den regel met het bestaande stelsel dweepen. En wanneer men hierbij nu in aanmerking neemt, dat het den krijgskundigen, die zich met deze vraagstukken bezig houden, niet zelden ontbreekt aan grondige kennis van geschiedenis en staathuishoudkunde, maar vooral aan belangstelling in de groote maatschappelijke vraagstukken der eeuw; wanneer men verder bedenkt dat eene, trouwens licht te vergeven, ingenomenheid met hunnen stand, soms de juistheid en onpartijdigheid van hun oordeel benevelt, dan kan het niet bevreemden dat de staathuishoudkundigen van de zijde van de mannen van het vak in den regel niets dan tegenwerking ondervinden en zelden eene billijke waardeering van hun toch altijd edel streven. In het onpractische van de voorstellen der staathuishoudkundigen ligt ook eene voorname reden waarom die voorstellen bij de staatslieden en bij de regeeringen, die op de gegeven toestanden en op de eischen der practijk hebben te letten, tot hiertoe zoo weinig ingang hebben gevonden. De beschouwingen der staathuishoudkundigen worden gelezen; men bewondert hunne welsprekende taal, erkent het nuttige van hun streven en de juistheid hunner theoriën, in het afgetrokkene beschouwd, maar denkt er volstrekt niet aan hunne ontwerpen toe te passen. Dit verschijnsel merkt men niet alleen op in despotisch geregeerde landen als Frankrijk en Pruisen, maar zelfs in Engeland, waar de openbare meening zich krachtig genoeg kan doen gelden en waar nooit groote ingenomenheid met groote staande legers heeft bestaan. En het is dan ook opmerkelijk dat de staathuishoudkunde, die in de laatste halve eeuw hare leeringen in elke richting heeft zien zegevieren, op krijgskundig gebied schier geen enke-

len stap gewonnen heeft. De staathuishoudkundigen riepen steeds om vrede en elke dag vertoonde een nieuwen oorlog; zij verlangden eene algemeene ontwapening en de legers werden jaar op jaar sterker gemaakt, de oorlogsbudgetten voortdurend verhoogd(*).

Ontdaan van de overdrijving, die daarbij somwijlen is op te merken, vertoont zich intusschen het streven van hen die vermindering van de oorlogslasten en inkrimping van de legers wenschen, als een edel en nuttig pogen dat de ondersteuning verdient van allen wien het welzijn der volken ter harte gaat. En dat de beginselen van de staathuishoudkunde en van het recht ook ook op dit gebied eenmaal zullen zegevieren, kan aan geen twijfel onderhevig zijn. De inkrimping der legers, wat de sterkte betreft, is intusschen een vraagstuk, grootendeels van staatkundigen aard en dat hoofdzakelijk beheerscht wordt door de vraag of de vrijheid dan wel het despotisme in de 19e eeuw zal zegepralen. Afgescheiden van de sterkte, blijft nog de bepaling over van de inrichting welke de legers, met het oog op staatkundige en maatschappelijke verhoudingen, behooren te verkrijgen, en dit vraagstuk valt binnen het bereik van redeneering en wetenschappelijk onderzoek. Eene goede oplossing zal eerst dan mogelijk zijn, wanneer de staathuishoudkundigen en de krijgskundigen zich niet meer vijandig tegenover elkander stellen, maar integendeel de handen ineenslaan om, door gemeenschappelijk onderzoek, voor elk land tot die legersamenstelling te geraken, welke daarvoor het meest gepast en tevens voor de bevolking het minst drukkend is. Bij alle legerinrichtingen schijnen intusschen eenige hoofdbeginselen op den voorgrond te moeten staan, waarvan de logische toepassing tot een zekeren grondvorm leidt, die voor de meeste staten van Europa gelden kan. Dien grondvorm aan te geven, zooals wij dien begrijpen, en daaraan te toetsen hetgeen in onze Grondwet omtrent de samenstelling van ons leger is voorgeschreven, schijnt eene taak, waaraan wij ons niet mogen onttrekken. Het is niet genoeg af te keuren en te verwerpen; men dient, waar men de denkbeelden van anderen bestrijdt, althans eene poging te beproeven om betere in de plaats te geven.

VI.

Wanneer het vraagstuk van de samenstelling der legers eenvoudig volgens staathuishoudkundige regelen ware op te lossen, dan zou de oplossing slechts geringe bezwaren aanbieden. Men had dan slechts de leer van de verdeeling van den arbeid toe te passen en het leger samen te stellen uit gehuurde soldaten. De burgerij zou zich zoodoende niet met militaire oefeningen behoeven af te geven en zich geheel kun-

(*) In Frankrijk is onlangs, gelijk bekend is, het leger en het budget verminderd; die vermindering is echter - let men op de kolossale macht, welke Frankrijk nog altijd onder de wapens heeft - van geringe beteekenis.

nen wijden aan de bedrijven van den vrede; van eene andere zijde zouden daarbij, in zeker opzicht, ook de legers winnen, daar zij samengesteld zouden zijn uit menschen, die van het wapenbedrijf hun beroep, hun levensdoel maken. Maar tegen het stelsel om de wapenmacht van een staat alleen uit een huurleger te doen bestaan, zijn twee gewichtige bedenkingen: huurlegers zijn gevaarlijk voor de burgerlijke vrijheid en onvoldoende voor de verdediging.

De soldaat van het huurleger beschouwt den militairen dienst als zijn vak, zijne roeping, zijne levenstaak; hij staat of stelt zich buiten de burgermaatschappij en wordt door niets afgetrokken van de strenge uitoefening van hetgeen hij als zijn militairen plicht beschouwt. Hij kent geen hoogere wet dan het bevelwoord van zijne aanvoerders. Als de priester in de Roomsch-Katholieke Kerk is hij een blind werktuig in de handen zijner overheden. Hij staat ten allen tijde gereed om daarheen te gaan, waar de aanvoerder hem roept, en om elk bevel uit te voeren, dat hem gegeven wordt. Zulk een geducht lichaam, door afzonderlijke wetten bestuurd, geheel buiten de burgermaatschappij staande, is of kan althans voor de burgerlijke vrijheid ten hoogste gevaarlijk zijn, en daarom is, waar een huurleger bestaat, een tegenwicht noodig. Dit tegenwicht is alleen te vinden in de gewapende bevolking in een volksleger.

Voor de verdediging van een land zijn daarenboven de huurlegers onvoldoende, en het zou wellicht niet moeielijk zijn dit uit de geschiedenis der veroveringen te bewijzen. Maar wij willen liever tot betoog en redeneering onze toevlucht nemen. Het is onjuist dat de soldaat van een huurleger, onder alle omstandigheden, beter is dan de gewapende burger; hij is dit slechts in zooverre dat hij eene grootere werktuigelijke bedrevenheid in al de deelen van zijn vak kan bezitten. De wetenschap zou, eenzijdig toegepast, ons hier op een dwaalspoor brengen: de leer van de verdeeling van den arbeid gaat wel door voor werktuigelijke handelingen, niet voor handelingen, waarbij de zedelijke mensch de hoofdzaak is. Moed, plichtbesef, militair eergevoel zal men in huurlegers, is men eenigszins keurig in de keuze zijner menschen, zeker in grootere mate aantreffen dan bij een leger dat uit de bevolking getrokken is, maar nimmer die zelfopoffering, die verbittering bij de verdediging die aan het gewapende volk eigen is en die aan de verdedigers van Haarlem en Maastricht den dood op de wallen boven de overgave deed verkiezen. De gehuurde soldaat heeft niets te verliezen; hij heeft geen eigendom, geen kroost, geen vrijheid te verdedigen; hij vecht omdat zijn plicht vordert dat hij vechten zal, maar de burger wordt door sterker drijfveeren bewogen en strijdt voor huis en have, voor ouders en magen, voor vrijheid en geluk, voor al wat hem dierbaar is op aarde.

Waar het de verdediging geldt van het vaderland moeten de huurlegers dus bij de volkslegers achterstaan. Een huurleger heeft daarbij dit nadeel, dat men nooit zeker is of het op een gegeven oogenblik we

voltallig zal zijn, en het geval zou zich kunnen voordoen dat het land wierd aangevallen, terwijl de helft der soldaten niet aanwezig was; ook de aanvulling in oorlogstijd is zeer moeielijk, zoo niet ondoenlijk, en is zulk een huurleger dus geslagen en heeft het aanzienlijke verliezen geleden, dan is het land weerloos. De verdediging van een land moet dus niet uitsluitend op een huurleger berusten, maar veeleer op de gewapende bevolking: eene onuitputtelijke, geweldige kracht, die schier niet is te verwinnen. En daar nu de militaire inrichtingen van een land in de eerste plaats gegrond moeten zijn op de verdediging, moet de bazis van de militaire macht van elken staat worden uitgemaakt door een volksleger - dat tevens de beste waarborg is voor de burgerlijke vrijheid. De aard van zulk een leger brengt mede, dat het niet voortdurend onder de wapens mag blijven, maar slechts zoolang als voor de oefening noodig is.

Een volksleger, hoe ook ingericht, is echter niet spoedig bijeen te brengen en moet, als de oorlog uitbreekt, eerst weder eenigen tijd bijeen zijn, zal het geschikt zijn voor de verdediging. Het is dus niet in staat weerstand te bieden aan een plotselingen aanval. Daarbij is het ongeschikt voor vele andere krijgshandelingen, die - hoe zeldzaam de oorlogen ook mogen worden - toch altijd noodig zullen zijn. Het is ongeschikt om de koloniën, die de meeste staten bezitten, spoedig te hulp te komen; het is evenzeer ongeschikt voor eene dadelijke bestraffing van den hoon, de eer van het land of der nationale vlag aangedaan, voor de spoedige ondersteuning van een bedreigden bondgenoot of van een kleinen staat, die eensklaps door eene roofgierige mogendheid wordt besprongen. In al die gevallen is eene wapenmacht noodig, die ten allen tijde gereed is, dus een permanent leger; dit geeft daarenboven gelegenheid, aan het volksleger die militaire elementen (officieren, kader enz.) toe te voegen, die noodig zijn om daarvan een bruikbaar militair geheel te maken. Zulk een staand leger kan geen staand conscriptie-leger zijn, want, daargelaten dat de conscriptie op zich zelve afkeuring verdient, is zulk een conscriptie-leger daarenboven in vele opzichten even gebrekkig als een volksleger, daar toch de lotelingen ook opgeroepen en bijeengebracht en geoefend moeten worden. Het staande leger kan dus alleen een huurleger wezen, zooals in Engeland, en als een algemeenen regel - bij de toepassing naarmate van de bijzondere omstandigheden van het land te wijzigen - schijnt men dus te mogen aannemen, dat de wapenmacht van een staat bestaan moet uit een *huur*leger, als *permanente* wapenmacht, en een *volks*leger als *voornaamste* wapenmacht.

Sterkte en inrichting van het staande huurleger hangen van verschillende omstandigheden af. Hoe sterker en hoe beter ingericht, des te gevaarlijker voor de burgerlijke vrijheid, des te gevaarlijker ook voor het behoud van den vrede, want een roemzuchtig vorst - als hij eenmaal over een prachtig leger kan beschikken - zal maar al te zeer

geneigd zijn dat leger op het eigenaardige terrein van zijne werkzaamheid te gebruiken. Meer bepaald hangen sterkte en inrichting af van de beteekenis en de waarde van het volksleger; hoe zwakker en minder beduidend dit uit een militair oogpunt is, hoe sterker het huurleger moet wezen, hoe meer hulpmiddelen aan personeel het bevatten moet om - breekt de oorlog uit - aan het nationale leger af te geven. Enkele wapensoorten, zooals cavalerie, veld-artillerie en de genie-troepen, die eene langdurige en aanhoudende oefening vereischen, en die dus slechts voor een klein gedeelte bij het volksleger mogen worden aangetroffen, zullen, tot de vereischte sterkte voor het geheele leger, bij het huurleger moeten worden gevoegd. De meerdere of mindere uitgebreidheid der koloniën en hare ligging ten opzichte van het moederland komen verder bij de bepaling der sterkte in aanmerking, terwijl niet is voorbij te zien dat deze zich ook moet regelen naar de legersterkte van naburige staten, wijl toch geen land in dit opzicht geheel onafhankelijk van andere landen kan zijn. Intusschen moet het streven wezen om het huurleger - als vormende het element van aanval en verovering - tot zoo geringe sterkte te brengen als de omstandigheden slechts eenigszins toelaten.

Met opzet spreken wij hier niet van het handhaven der binnenlandsche rust en van het bewaken van openbare gebouwen en wat dies meer zij, waarin gewoonlijk almede de taak van een staand leger wordt gezien. Het bewaken van gevangenissen en geldkantoren is eene *politie-zaak*, en daarvoor moet men *politie-korpsen* (gendarmerie, maréchaussée enz.) organiseeren. In dien geest heeft Oostenrijk 10 regimenten gendarmerie en een militair politie-korps, te zamen 12 à 13,000 man sterk, en het in Ierland gestationeerde politie-korps of, beter, politie-*leger* van 13,000 man, kan ook als eene toepassing van het aangeduide beginsel gelden. Het eigenlijke leger heeft met politie-zaken niet te maken, en het daarvoor te gebruiken, strijdt ook weder tegen het beginsel van *verdeeling van den arbeid.* Men moet korpsen hebben voor de *politie* en korpsen voor den *oorlog.* Gebruikt men het leger voor de politie, dan wordt het aan zijne eigenlijke bestemming onttrokken en daaronder lijdt de opleiding van het leger voor zijne bestemming. Ons land biedt daarvan tastbare voorbeelden aan. Verscheidene korpsen liggen toch in garnizoenen, die geheel ongeschikt zijn voor de oefening, maar waar troepen worden verlangd om *gevangenissen* te bewaken. Hier ontstaat dus het gewone gevolg van de veronachtzaming der leer van de verdeeling van den arbeid: dat de arbeid - hier de oefening, vorming van het leger voor den oorlog - minder goede resultaten oplevert. Wilde men als regel aannemen, dat een leger dergelijke politie-diensten moet verrichten, men zou, om consequent te zijn, ook soldaten moeten gebruiken als *agenten van politie:* eene handeling, die iedereen als eene dwaasheid zou uitkrijten, maar die toch slechts, naar wij meenen, de logische gevolg-

trekking zou zijn van den gestelden regel, - die daarmede tevens veroordeeld is. Het leger te gebruiken tot bewaking en bescherming van openbare inrichtingen, is niets dan eene oude en verkeerde gewoonte, waarmede niet op eenmaal kan gebroken worden, maar die toch gaandeweg zal moeten wijken voor den drang der nieuwere begrippen.

Ook het bewaren van de inwendige rust behoort niet tot de taak van het staande leger. Immers door het beginsel aan te nemen dat het staande leger gebruikt mag worden om de bedreigde rust te herstellen, geeft men aan het despotisme een gevaarlijk wapen in de hand en ontstaat de mogelijkheid, dat een despotisch opperbestuur zelfs de meest rechtmatige uitingen van den volksgeest of van de ontevredenheid des volks onderdrukt. Het oproerige volk moet door het gewapende volk tot rust gebracht worden, en waar het volksleger die taak weigert te volbrengen, daar zijn ongetwijfeld ook de grieven der ontevredenen rechtmatige grieven, die niet onderdrukt, maar hersteld moeten worden. De Fransche militaire schrijvers beroepen zich altijd op het telkens gebleken onvermogen der Fransche nationale garden tot demping van oproerige bewegingen, en beweren dat zij, in stede van den opstand te bestrijden, meestal met de opstandelingen gemeene zaak maakten. Uit het laatste is mogelijk geene andere gevolgtrekking te maken dan dat de opstandelingen ook meestal het recht aan hunne zijde hadden, maar indien het waar is dat de Fransche nationale garden nooit bij machte zijn geweest om zelfs maar een oproer te dempen, dan bewijst dit niets anders dan dat die volkstroepen in Frankrijk slecht georganiseerd zijn. Om aan zijne taak tot herstelling der verstoorde orde tegenover eene oproerige volksmenigte te kunnen voldoen, die geene gegronde klagten heeft, behoort het volksleger eene krachtige organisatie te hebben, moet daarin orde en tucht heerschen en moet het, uit een militair oogpunt, een bruikbaar werktuig zijn; men bedriegt zich wanneer men meent dat eene *ernstige* verstoring der rust door eene opgewonden volksmenigte, wier hartstochten gemeenlijk in hooge mate in beweging zijn gebracht, te onderdrukken zou zijn door gewapende goedaardige huisvaders, die vreemdelingen zijn in het gebruik der wapenen en aarzelen om toe te slaan ook al wordt daartoe het bevel gegeven; een krachtig, energiek handelen, een oogenblikkelijk opvolgen der gegeven bevelen, een stout doortasten, hoeveel menschenlevens dit ook kosten moge, is dan de eerste voorwaarde eener goede uitkomst; de dooden moge men later beweenen; maar als de maatschappelijke orde werkelijk wordt bedreigd, dan - al betreurt men de harde noodzakelijkheid - al voelt men met eene in dwaling gebrachte menigte het diepste medelijden - valt aan geen sparen, aan geen zachtheid of toegevendheid te denken. Gevaarlijke wonden vorderen strenge heelmeesters, en hier moet de heelmeester het gewapende volk zijn. Maar zoolang dit volk, dit volksleger niet

geschikt is voor die taak, valt zij als van zelve aan de permanente krijgsmacht ten deel, en in de werkelijkheid zal derhalve de bewaring der binnenlandsche rust somwijlen aan het staande leger moeten worden toevertrouwd. Deze toevallige en voorbijgaande omstandigheid kan echter bij de bepaling van sterkte en inrichting van het eigenlijke leger niet in aanmerking komen, en die legers zullen daarenboven, hoe ook ingericht, voor de bewaring der inwendige rust wel altijd voldoende zijn.

Thans blijft ons derhalve nog te onderzoeken welke inrichting aan het leger gegeven moet worden, dat uit de gewapende bevolking getrokken wordt. In de practijk is men hierbij tot op zekere hoogte gebonden door historische antecedenten, want elke legerinrichting staat met de geschiedenis en ontwikkeling van een volk in nauw verband. Intusschen schijnt het, dat in 't algemeen bij de inrichting van een volksleger slechts twee wegen gevolgd kunnen worden. Men kan de geheele weerbare bevolking oefenen en op militaire wijze organiseeren; dit heeft men in Zwitserland gedaan. En men kan een deel der bevolking voor het volksleger bestemmen, en dat deel voltallig houden òf door vrijwillige dienstneming, zooals in Engeland, òf door eene zekere volgorde van oproeping in acht te nemen, òf op andere wijze. Onderzoeken wij in de eerste plaats of een algemeen volksleger aanprijzing verdient, en werpen wij daartoe een vluchtigen blik op de inrichting van de Zwitsersche krijgsmacht.

Elk Zwitsersch burger, zonder onderscheid, is van zijn 20ste tot en met zijn 44ste jaar dienstplichtig. Van die vijf-en-twintig jaren moet hij de vijftien eersten bij de Bondskeur, de zes volgenden bij de Reserve en de vier laatsten bij de Landweer dienen. Dit vooropgesteld hebbende, moeten wij thans eene opmerking maken, die tot juiste waardeering van het stelsel niet zonder belang schijnt. Wanneer, gelijk hier geschiedt, alle strijdbare mannen voor het volksleger worden bestemd, blijven er natuurlijk geen menschen over voor eene staande krijgsmacht. Nevens een *algemeen* volksleger kan derhalve geen huurleger bestaan. Voor landen met koloniën is intusschen zulk een huurleger toch onmisbaar - zoo niet om die koloniën rechtstreeks te ondersteunen, dan toch om stof te hebben tot goede aanvulling van het personeel van officieren en minderen bij het koloniale leger. Een algemeen volksleger is derhalve voor koloniale mogendheden geheel onvoldoende. Stemt men ons nu daarenboven toe dat een staand leger, zoowel met het oog op de vorming van kader, als op die gevallen, waarin het onvermijdelijk is tot den aanval over te gaan, altijd noodig zal blijven, dan is daarmede het algemeene volksleger, om zoo te zeggen, reeds veroordeeld en moet het, zoowel voor groote landen als voor koloniale mogendheden, als geheel onbruikbaar ter zijde worden gesteld. Het is zelfs zeer de vraag of het toepassing kan vinden bij kleine staten, zonder koloniën; of het zelfs in Zwitserland thans nog wel houdbaar is. Daarenboven

is dit Zwitsersche stelsel veel drukkender voor de bevolking dan men gewoonlijk gelooft en de staathuishoudkundigen, die op de verschillende congressen der laatste jaren de Zwitsersche legerinrichting als het ideaal hebben geroemd naar hetwelk ieder volk moest streven, zouden wellicht minder uitbundig in hun lof zijn geweest, wanneer zij die legerinrichting beter hadden gekend. Dit zal al dadelijk blijken wanneer wij de militaire verplichtingen, waaraan de Zwitser onderworpen is of kan worden, eenigszins nader in overzicht nemen.

Alvorens in het eigenlijke leger of de Bondskeur te kunnen worden opgenomen, moet de Zwitser een volledigen instructie-cursus, die alle takken van den dienst omvat, doorloopen hebben. Hij wordt daartoe eerst gedurende veertien dagen, soms korter, soms langer, in de plaats zijner inwoning geoefend, en daarna gaat hij voor vier of zes weken, naarmate van het wapen waartoe hij behoort, ter verdere oefening naar de hoofdplaats van zijn kanton, waar hij gekazerneerd wordt. Hiermede is zijn recruten-tijd ten einde. Hij gaat nu over in het eigenlijke leger, en wanneer hij tot de infanterie behoort, bepaalt zijn verdere dienst zich hoofdzakelijk daartoe, dat hij elk jaar gedurende *drie* dagen of om de twee jaren gedurende *zes* dagen onder de wapens komt, terwijl hij in de vier laatste jaren slechts een dag in het jaar behoeft op te komen. De andere wapensoorten hebben zwaarder dienst, want zij worden, om het andere jaar, van tien tot twintig dagen bijeengeroepen in eene der hoofdoefeningsplaatsen, Thun, Zürich, Bellinzona enz.; voor de reserve is deze oefeningstijd op vijf of tien dagen bepaald. In het algemeen kan men aannemen dat elk Zwitser, die voor de infanterie wordt aangewezen, gedurende zijn leven 4 maanden dienst doet, terwijl de andere wapens 5 à 6 maanden moeten dienen. Dit is de regel voor de meerderheid, maar een gedeelte der dienstplichtigen wordt niet zelden tot langduriger en zwaarder dienst verplicht. Vooreerst hebben om de twee jaren groote wapenoefeningen plaats, waarbij gemanoeuvreerd wordt op het vermoedelijk oorlogstooneel (met schadevergoeding aan de eigenaars der terreinen) en waarbij, soms gedurende veertien dagen, aanhoudend gemarcheerd en gebivakkeerd wordt. En zoodra gevaar van oorlog dreigt of eene ernstige verstoring der binnenlandsche rust is te vreezen - gevallen, die zich in de laatste jaren dikwijls hebhen voorgedaan, met name in '56 wegens de kwestie van Neufchatel, in '60 wegens de Savooische kwestie en in '64 wegens de Geneefsche onlusten - dan moet dadelijk een groot deel der bevolking onder de wapens komen, en wordt de geheele burgerij uit elkander gerukt. Andere landen, die eene meer permanente legerinrichting hebben, kunnen dan den gang der zaken nog aanzien en zich bepalen tot het mobiel maken van de staande troepen of tot de oproeping van eene of twee lichtingen. Dit is dan wel niet aangenaam voor hen, die in de termen van oproeping vallen, maar voor het land is het nadeel niet groot. De geheele maatschappij wordt al-

thans niet uiteengehaald zooals in Zwitserland in dergelijke gevallen onvermijdelijk is.

Wanneer men op deze omstandigheden let, dan mag het gevraagd worden of dit zoogenaamde ideaal van legerinrichting nu niet drukkend is voor de bevolking? Is een stelsel, waarbij iedereen, zonder onderscheid van stand of beroep, verplicht wordt in den loop van zijn leven minstens *vier* tot *zes* maanden te dienen en op zijn 20e jaar eenige weken achtereen aan zijne dagelijksche bezigheden onttrokken wordt, wellicht niet nadeelig voor de nationale welvaart? Moeten op die wijze alle handelsen nijverheidsondernemingen niet zeer belemmerd worden, en is zulk een stelsel dus wel toe te passen in landen, waar de geheele bevolking zich met handel en nijverheid bezig houdt en daarin haar bestaan vindt?

Zwitserland verkeert in een bijzonderen toestand. De nijverheid heeft daar wel is waar in de laatste jaren in enkele streken eene buitengewone hoogte bereikt, maar over het geheel is het land nog altijd arm; men heeft daar geheel onbebouwde bergstreken; het land kan de bevolking niet voeden en vele Zwitsers zoeken jaarlijks in Amerika en elders een bestaan, dat hun vaderland hun niet geven kan. In zulk een land is het bestaanbaar de geheele bevolking aan militaire verplichtingen te onderwerpen; maar in rijke, nijvere landen, waar iedereen, die in staat is te werken, werk kan vinden, schijnt zulk een stelsel onmogelijk toe te passen.

Nog eene andere omstandigheid, in geen ander land bestaande, is oorzaak geweest dat de bezwaren, aan een algemeen volksleger en aan het daaruit voortvloeiend gemis eener permanente wapenmacht verbonden, tot hiertoe in Zwitserland niet zijn gevoeld. Wij wezen vroeger op de noodzakelijkheid eener staande krijgsmacht tot vorming van kaders. Zwitserland heeft, een betrekkelijk klein korps vaste officieren uitgezonderd, dat aan de Polytechnische school zijne opleiding ontvangt, geene vaste maar tijdelijke kaders; de officieren en onderofficieren zijn burgers, die, evenals alle andere Zwitsers, slechts tijdelijk onder de wapens komen; de onderofficieren moeten bij hunne bevordering drie of vier weken dienst doen, de officieren moeten aan de zoogenaamde herhalingsscholen en aan de centraalschool te Thun van tijd tot tijd bijeenkomen tot nadere oefening; maar dit alles neemt niet weg dat zij geheel burger blijven en na afloop van den oefeningstijd weder terugkeeren tot hun burgerlijk bedrijf. Dit militie-kader laat, naar het oordeel van bevoegde beoordeelaars, wel iets te wenschen over, en wanneer tot hiertoe toch met dat kader tamelijk voldoende uitkomsten zijn verkregen, dan is dat alleen een gevolg daarvan geweest, dat Zwitserland, in de Zwitsers, die vroeger in alle legers van Europa dienden, eene uitmuntende stof vond voor het kader van zijn militie-leger. Zwitserland leverde vroeger en tot voor weinige jaren, gelijk bekend is, aan verschillende Staten geheele regementen soldaten, en nog dienen verscheidene Zwitsers in ons Indisch leger; voor zooveel die menschen

den vreemden krijgsdienst verlieten vóór hun 45e jaar, vielen zij in het volksleger en zij brachten daarin een zuiver militair element, dat de waarde van het leger aanmerkelijk verhoogde. Daarenboven hadden de kantons zich altijd het recht voorbehouden om de troepen, die zij verhuurden, terug te roepen als het vaderland zelf werd bedreigd.

Zoodoende heeft Zwitserland werkelijk, zonder zelf een huurleger te onderhouden, al de voordeelen gehad, welke zulk een leger uit een militair oogpunt oplevert. Metterdaad bestond daar, nevens het volksleger, een huurleger, dat in plaats van in het eigen land aanwezig te zijn, in een ander land dienst deed. Thans gaan de kantons echter geene zoogenaamde capitulatiën tot levering van troepen meer aan, en in de laatste jaren werden toch reeds die Zwitsersche regementen slechts bij zeer enkele legers aangetroffen. Het kader is daardoor zeer achteruit gegaan en vrij algemeen dringen de deskundigen in Zwitserland thans op de invoering van vaste kaders aan. Maar vaste kaders moeten het geheele stelsel in duigen doen vallen. *Vaste* kaders zijn niet te vormen en kunnen niet bestaan zonder *vaste* of staande troepen, en waar vaste troepen zijn, kan - tenzij men het leger geheel uit vreemdelingen mocht willen samenstellen - geen *algemeen* volksleger bestaan. Moet Zwitserland overgaan tot de oprichting van vaste korpsen, dan moet het van zelf zijn stelsel van algemeene volkswapening verlaten en een *beperkt* volksleger oprichten.

Alleen door de bijzondere omstandigheden, waarin Zwitserland verkeert, heeft dat land zich tot hiertoe met eene algemeene volkswapening kunnen vergenoegen en is die wijze van legerinrichting daar behouden kunnen blijven. Hierbij komt nog dat in de Zwitsers van nature een militaire geest heerscht, en dat zij geneigdheid hebben voor het wapenberoep; militaire oefeningen, vooral schietoefeningen, zijn daar inheemsch, en reeds de kinderen worden op de zoogenaamde cadetten-scholen in het gebruik der wapenen en in militaire exercitiën geoefend. Daardoor kan men in Zwitserland met een oefeningstijd van slechts enkele maanden volstaan. In andere landen, waar de bevolking minder militair is, zouden hoogere eischen moeten worden gedaan, en zou de toepassing van dit stelsel daardoor nog drukkender worden.

De zoo breed uitgemeten voordeelen van het Zwitsersche stelsel zijn dus geheel denkbeeldig, en dit is zelfs eenigszins het geval met het groote voordeel van mindere kostbaarheid, dat gewoonlijk tot aanprijzing van het stelsel op den voorgrond wordt gesteld. De begrooting van oorlog is in Zwitserland zeer laag; dit valt niet te ontkennen. De jaarlijksche uitgaven van den Bond en van de kantons gezamenlijk bedragen gewoonlijk niet meer dan 2 à 3 millioen. Voor een deel is dit een uitvloeisel van het stelsel zelf, waardoor het mogelijk is voor soldijen en pensioenen (pensioen wordt zelden of nooit verleend) met eene veel geringere som te volstaan dan in andere landen voor eene krijgsmacht van zoodanige sterkte wordt gevorderd. Voor een deel is ook de

mindere kostbaarheid een gevolg van de omstandigheid, dat Zwitserland schier geen vestingen heeft, dus ook geringe uitgaven voor onderhoud en voor personeel en materieel van genie en artillerie. Een land als het onze, dat - al ware het vestingstelsel overeenkomstig de hedendaagsche krijgskunde ingericht en dus aanmerkelijk ingekrompen - toch altijd verscheidene vestingen en kustversterkingen noodig zal hebben, kan niet zonder een uitgebreid artillerie-materieel, zonder vesting-artillerie en al de verdere inrichtingen, welke de aanwezigheid van vestingen noodzakelijk na zich sleept. Het Zwitsersche stelsel, bij ons of bij andere landen toegepast, zou daardoor tot een veel hooger budget dan het Zwitsersche leiden. Maar daarenboven, er is niet alleen op de uitgaven der begrooting te letten; de vraag is, welk nadeel aan de bevolking en aan het land of aan de algemeene welvaart wordt toegebracht, wanneer ieder burger, zonder onderscheid van leeftijd, voor den dienst aangewezen en telkens aan zijn dagelijksch bedrijf onttrokken wordt. In Zwitserland moge het nadeel niet groot zijn, in andere, rijke en meer ontwikkelde landen zal dat wel het geval zijn en zou de zoo geroemde min-kostbaarheid van dit stelsel denkelijk grootendeels hersenschimmig blijken te zijn.

Het stelsel van algemeene volkswapening, in Zwitserland tot hiertoe door een samenloop van verschillende omstandigheden mogelijk geweest, is in geen ander land bestaanbaar en zal wellicht in Zwitserland zelf na verloop van tijd voor een ander moeten plaats maken. Het is een stelsel t' huis behoorende in de primitieve maatschappijen, toen elk burger reeds van zelf half en half soldaat was en dat moest wezen, en toen handel en nijverheid nog op zoo lagen trap stonden, dat de meerderheid der burgers zonder bezwaren tot krijgsdienst kon worden verplicht. In de tegenwoordige maatschappijen, waarin de bedrijven van den vrede zulk eene groote uitbreiding hebben gekregen en een ieder voor zijn bedrijf al zijn tijd en de inspanning van al zijne vermogens noodig heeft, is zulk een stelsel van algemeene volkswapening eene onmogelijkheid. Alleen eene *beperkte* volkswapening is, in onzen tijd, bestaanbaar.

Nevens het huurleger dient elke Staat derhalve te bezitten een beperkt volksleger, en de vraag ligt nu voor de hand, hoe sterk dit leger moet wezen en op welke wijze het moet worden bijeengebracht. Bij de overweging van de sterkte behoort men in de eerste plaats te onderzoeken hoe groot de wapenmacht moet zijn, volgens eene ruime berekening vereischt om de verdediging van het land gedurende eenige maanden te voeren - *gedurende zooveel maanden als noodig is om het gedeelte der bevolking, dat in vredestijd ongeoefend bleef, te oefenen en voor den krijg te bekwamen.* De verdediging van een land vordert de medewerking van de geheele bevolking, maar de geheele bevolking behoeft daartoe niet van het eerste oogenblik af in het geweer te staan. De wijze, waarop de verdediging van een land in den regel plaats vindt, maakt dat men met een zeker cijfer van gewapenden volstaan

kan - althans voor de eerste behoefte. Duurt de oorlog lang, wordt de verdediging meer gerekt, dan vordert het gewapende gedeelte aanvulling en soms uitbreiding, maar men heeft dan ook gelegenheid gehad het ongewapende gedeelte te oefenen. En die oefening kan in betrekkelijk korten tijd reeds groote resultaten geven, omdat zoovele burgers vroeger in het volksleger hebben gediend en dus niet geheel vreemd zijn aan het wapenbedrijf. Is het vaderland in gevaar, dan moet ieder gereed zijn om tot de verdediging mede te werken, en des noods kan dan nog eene wet - aan de Regeering de vrije beschikking gevende over alle burgers - het middel aanbieden om het volksleger zooveel uit te breiden als slechts verlangd kan worden.

Maar voor den tijd van vrede moet als regel gelden, dat slechts een gedeelte der bevolking tot krijgsdienst en militaire oefening verplicht mag worden. Het beginsel der algemeene dienstplichtigheid blijft daarom wel behouden, maar men oefent slechts een zeker aantal burgers, er op rekenende dat men de overigen, zoo noodig, gedurende den oorlog zelf zal kunnen oefenen. Nu is het echter verder duidelijk dat de burgers, die voor het leger aangewezen worden, niet allen denzelfden graad van geoefendheid behoeven te bezitten; dat een gedeelte bestemd kan blijven voor de *moeielijkste* taak, voor het eigenlijke gevecht in het open veld, voor den veldslag, terwijl een ander gedeelte slechts voor *plaatselijke* verdediging zal behoeven afgericht te worden. Hierdoor splitst het volksleger zich als van zelf in twee deelen, in het eigenlijke volks- of militieleger en in een gedeelte, dat eene soort van reserve vormt en overeenkomt met hetgeen onder de namen van reserve, nationale garde, schutterij enz. in de verschillende landen bekend is.

Het volksleger der Europeesche Staten moet dus uit een gedeelte der strijdbare bevolking bestaan, en de vraag is nu, op welke wijze dit gedeelte bijeengebracht moet worden. Het antwoord is gemakkelijk. De leer van de verdeeling van den arbeid moet ook hierbij gelden. Men moet, zooveel mogelijk, den koopman laten op zijn kantoor, den landbouwer bij den ploeg en den fabrikant in zijne fabriek; men moet dus het volksleger in de eerste plaats trachten samen te stellen uit *vrijwilligers*, in den geest als in Engeland en Amerika geschiedt. Op die vrijwilligers mag intusschen in beginsel geen meerdere dienstplicht rusten dan aan de mannen van het volksleger in het algemeen zal worden opgelegd; het worden geen soldaten; zij blijven niet voortdurend onder de wapenen, maar slechts zoolang als met het geheele volksleger het geval is. Op deze wijze wordt het algemeen belang het minst benadeeld en het leger krijgt ook de meest geschikte menschen. In stede van burgers, die geen lust hebben in den dienst, wier geaardheid zich daartegen verzet en wier bezigheden hunne voortdurende tegenwoordigheid in de plaats hunner inwoning vorderen, krijgt men menschen, die zich uit vrije keuze voor den militairen dienst of voor den dienst bij het volksleger aangeven en dus denkelijk ook weinig verzuimen.

Het getal vrijwilligers zal echter wel nooit voldoende zijn om het volksleger voltallig te krijgen, en, om verschillende redenen, zou het ook minder goed wezen, het volksleger uitsluitend uit vrijwilligers samen te stellen. Daarom dienen regelen gesteld te worden voor de aanvulling van het volksleger, ook wijl die aanvulling niet afhankelijk kan blijven van den altijd onzekeren toevloed van vrijwilligers. Verschillende wegen kunnen daarbij gevolgd worden. Men kan aannemen dat het volksleger gevormd moet worden uit de *meestgegoeden;* men kan het ook samenstellen uit de *oudsten*, b.v.b. uit de mannen van 40-45 of 48 jaar, of uit de *jongsten*, of eindelijk kan het stelsel van loting toegepast worden. Van die verschillende stelsels van aanvulling is, naar onze zienswijze, alleen dat van oproeping der *jongsten* aan te bevelen.

Oppervlakkig beschouwd schijnt het stelsel van aanvulling door middel der meestgegoeden de voorkeur te verdienen. Er is eenige grond om te beweren dat de taak om de onafhankelijkheid des lands te beschermen in de eerste plaats ten deel behoort te vallen aan hen, die bij die onafhankelijkheid het meest belang hebben. Maar de oproeping der meestgegoeden doet het meeste nadeel aan de algemeene welvaart; hoofden van nijverheidsondernemingen, van handelskantoren en zoo verder kunnen - in het algemeen belang - het minst goed gemist en onttrokken worden aan hunne bezigheden. Uit een militair oogpunt zijn daarenboven de gegoeden in het algemeen minder geschikt voor den militairen dienst dan de mindere klassen, die met handenarbeid in hun levensonderhoud voorzien. Deze redenen schijnen van genoeg gewicht om dit stelsel van aanvulling geheel te verwerpen. De loting kan evenmin in aanmerking komen en dit zal, na hetgeen hierboven reeds over dit stelsel van aanvulling gezegd is, wel geen verder betoog behoeven. De keus blijft dus beperkt tusschen de oudsten en de jongsten, en de keus kan niet twijfelachtig zijn. Onder de oudsten bevindt zich het grootste aantal gehuwden; deze hebben dus veelal een huisgezin te onderhouden en kunnen dus niet goed gemist worden. Reeds daarom ware aan de jongsten de voorkeur te geven, maar nu zijn die jongsten daarenboven het meest geschikt voor den oorlog, omdat daarin meer vuur, meer leven, meer '*entraîn*' is, en zij zich het gemakkelijkst kunnen heenzetten over de moeielijkheden en onaangenaamheden van den militairen dienst, zoowel in tijd van vrede als in tijd van oorlog. Eene tweeledige reden derhalve pleit voor aanvulling van het volksleger uit de *jongste* menschen der bevolking. De bedenking is hiertegen wel gemaakt, dat de jongsten, juist omdat zij nog niet gevestigd zijn, dus nog niet rechtstreeks voor 'have en kroost' hebben te strijden, minder goed zijn dan de ouderen, en dat de hoofdgrond, waarom aan volkslegers bij de verdediging de voorkeur wordt gegeven, wegvalt wanneer die legers alleen uit jonge menschen bestaan, maar die bedenking schijnt tamelijk ver gezocht. Strijden die jongelingen niet voor vrouw en kind, zij

moeten toch strijden voor hunne moeders en voor haar, die ze eenmaal hunne echtgenooten zullen noemen, voor de vrijheid des lands en voor de eigendommen, die later hun deel zullen worden. Daarenboven, die jongeren die gediend hebben, blijven aanwezig en kunnen derhalve later, in geval van oorlog, als zij metterdaad eigen have en huisgezin hebben te verdedigen, bij het leger worden aangetrokken.

Neemt men nu aan dat de dienstplichtigheid met het 20ste jaar begint en dat voor de verdediging des lands een volksleger van 100,000 man gevorderd wordt; stelt men verder dat eenig land jaarlijks oplevert 10,000 strijdbare of voor den dienst beschikbare jongelingen van 20 jaren, dan zal het volksleger samengesteld behooren te worden - als men het verloop der jaarlijksche lichtingen een oogenblik buiten rekening laat - uit de menschen van 20 tot 30 jaar, met andere woorden, de diensttijd van elke klasse van 20 jaar zal *tien* jaren moeten wezen; levert het land jaarlijks 20,000 beschikbare jongelingen van 20 jaar, dan zal de diensttijd natuurlijk *vijf* jaren moeten zijn. De eerste vraag die nu is op te lossen, is deze, op welke wijze uit die voor den dienst aangewezen jongelingen, dàt deel van het volksleger bijeengebracht moet worden, dat wij het *militie-leger* hebben genoemd.

Het schijnt geen betoog te behoeven dat voor het militie-leger in de eerste plaats zijn aan te wijzen de *vrijwilligers* voor het volksleger. Deze vrijwilligers, die zich uit eigen beweging voor den dienst hebben aangeboden, zijn voor den moeielijksten dienst, voor het eigenlijke leger, het meest geschikt. Wanneer op een volksleger van 100,000 man een militie-leger wordt vereischt van 50,000 man, dan zal dit laatste derhalve in de eerste plaats worden aangevuld door de vrijwilligers (voor de militie). Stellen wij het getal dezer laatsten op 10,000, dan moeten uit de bevolking van 20 tot 30 jaren - om ons bij die cijfers te bepalen - of uit *tien* klassen van 20 jaar, nog 40,000 man voor het militie-leger worden aangewezen. Die 40,000 man zijn te vinden op *twee* wijzen. In onze onderstelling geeft het land elk jaar 10,000 voor den dienst beschikbare jongelingen van 20 jaren. Nu kan men om tot het cijfer van 40,000 te komen - altijd zonder het verloop in aanmerking te nemen - *vier* lichtingen van 10,000 man voor het militie-leger aanwijzen, waardoor dit leger dan bestaat uit de menschen van 20, 21, 22 en 23 jaar, - terwijl het reserve-volksleger of de schutterij dan gevormd wordt uit de zes volgende klassen, zijnde de menschen van 23-30 jaar - of men kan uit de *tien* lichtingen telken jare een gedeelte nemen, zoodanig dat de tien gedeeltelijke lichtingen het cijfer van 40,000 man opleveren. Uit de 10,000 beschikbare jongelingen worden dan jaarlijks, op de eene of andere wijze, 4000 man voor het leger aangewezen, wier diensttijd, zooals van zelf spreekt, nu tien jaren is. Men heeft derhalve de keus tusschen jaarlijksche oproeping van 4000 man voor *tien* of van 10,000

man voor *vier* jaren, en de vraag ontstaat nu, aan welke van deze twee stelsels de voorkeur is te geven.

In de meeste Staten van Europa is het stelsel van *kleine* lichtingen met *langen* diensttijd aangenomen. In België is de diensttijd 8 jaren (2 jaren in reserve), terwijl de lichtingen, die zeker meer dan 20,000 man zouden kunnen zijn, slechts 10,000 man tellen. Frankrijk licht jaarlijks 100,000 man voor 7 jaren, maar kan met 4 of 5 jaren en lichtingen van 170,000 of meer volstaan. Baden heeft slechts lichtingen van nog geen 3000 man bij een diensttijd van 6 jaren; denkelijk waren deze lichtingen dubbel zoo groot te nemen, waardoor de diensttijd 3 jaren zoude worden. In Nederland worden lichtingen genomen van 11,000 man, die korter dienen dan in alle andere landen het geval is; intusschen zouden - zooals nader zal worden aangetoond - de lichtingen zoo groot zijn te nemen, dat de diensttijd van 5 tot 3 jaren wierd teruggebracht. Overal, in alle landen zien wij zes- tot tienjarigen, dus langdurigen militiedienst met betrekkelijk kleine lichtingen, maar dit is nog geen reden om het stelsel goed te keuren. Integendeel, in de meeste Staten is bij de regeling van den militiedienst waarschijnlijk meer gedacht aan de militaire eischen dan aan de belangen van het volk. Wij althans meenen, dat, juist met het oog op het belang der bevolking, het stelsel van *groote* lichtingen met *korten* diensttijd het meest aanbeveling verdient. Hoe langer toch de diensttijd, hoe meer *oudere* menschen in het leger, en het zijn juist dezen, die een huisgezin vormen en het meest bijbrengen tot de algemeene welvaart. Daarenboven, op welke wijze men ook uit de 10,000 dienstplichtigen - om bij dit cijfer te blijven - de 4,000 man voor het militie-leger wil trekken, men zal nooit onbillijkheden kunnen ontgaan. Men vordert altijd van die 4,000 menschen, ten gerieve van de 6,000 overigen, eene groote opoffering, en ook daarom schijnt het overal aangenomen stelsel van *kleine* lichtingen met *langen* diensttijd te verwerpen. Het goede beginsel is derhalve - en dit wenschten wij, om redenen, die straks zullen blijken, te doen uitkomen - den diensttijd zoo kort mogelijk te nemen en de grootte der lichtingen dienovereenkomstig te bepalen.

Intusschen kan men met die verkorting van den diensttijd niet zoover gaan als men verkiest. Onderstel dat het boven aangenomen cijfer van 40,000 man te verkrijgen ware door *ééne* lichting van twintigjarigen, dan zou men daarom het leger nog niet mogen samenstellen uit die enkele lichting. Vooreerst omdat daardoor, beperkt als men zijn zoude tot één dienstjaar of tot een gedeelte daarvan, eene goede oefening moeielijk zou worden, maar vooral omdat - brak de oorlog uit als die éénige lichting nog niet geoefend was - het land zonder eigenlijk leger zou zijn. Twee lichtingen zijn evenmin voldoende, want het geval is altijd mogelijk dat de oorlog uitbreekt, terwijl slechts ééne lichting geoefend is; het leger zou dan slechts de helft der vereischte sterkte hebben. Een driejarige diensttijd, waarmede drie lichtingen overeenkomen, schijnt

zoowel met het oog op de oefening als op eene voldoende legersterkte onder alle omstandigheden, het minimum te zijn waartoe men kan afdalen, en of met de verkorting van den diensttijd zoover kan worden gegaan, zal voor elk land nog een afzonderlijk onderzoek vorderen. Het licht verder voor de hand, dat zeer zelden het vereischte cijfer voor het leger juist zal overeenkomen met het aantal dienstplichtigen van drie of meer *volle* lichtingen van twintigjarigen, dat dus bijna altijd meer klassen opgeroepen zullen moeten worden dan eigenlijk noodig is, en daaruit vloeit weder de noodzakelijkheid voort om een stelsel aan te nemen van oproeping, van keuze uit de dienstplichtigen. Bij ons, waar de vijf lichtingen te zamen veel sterker zijn dan het leger behoeft te wezen, wordt, gelijk bekend is, ter aanwijzing van degenen die dienen moeten, de *loting* toegepast. Boven de loting, die, om vroeger vermelde redenen, afkeuring verdient, schijnt het stelsel te verkiezen van oproeping te beginnen bij de *jongsten.* Dit stelsel is het eenvoudigste en men blijft daardoor in den geest van het aangenomen systeem van samenstelling. Om helder in het licht te stellen hoedanig, volgens deze beginselen, een volksleger behoort samengesteld te worden, zullen wij de aandacht onzer lezers voor eenige cijfers moeten vragen, cijfers echter die gegrond zijn op de bij ons bestaande verhoudingen.

Volgens de Memorie van Beantwoording van de wet op de Militie (bladz. 3) moet de *werkelijke* sterkte der militie 44 à 45,000 man bedragen; voor dit laatste cijfer is, met het oog op het verlies in 5 jaren tijds, in de militiewet 55,000 man gesteld. Op bladz. 5 van hetzelfde Staatsstuk geeft de Regeering te kennen, dat zij in geval van oorlog verlangt te kunnen beschikken over een werkelijk aanwezig getal van 45 à 50,000 schutters van de eerste klasse (ongehuwden). Op welke wijze worden nu tegenwoordig die beide wapenmachten, die te zamen een volksleger moeten vormen van 90 à 95,000 man, bijeengebracht?

Voor de schutterijen worden, volgens de ontworpen wet, aangewezen de ongehuwde mannelijke personen van 20-30 jaren, volgens de jongste volkstelling een cijfer gevende van 219,000 hoofden. Dit cijfer was toen werkelijk aanwezig, zoodat hierbij van verloop geen sprake kan zijn; verloop, zijnde het verlies door sterfte, huwelijken enz., ontstaat alleen bij lichtingen, die, in den loop van eenige jaren diensttijd, daardoor werkelijk verlies ondergaan. Trekt men nu van deze 219,000 man af de menschen, die reeds bij de militie dienen, de vrijwilligers bij leger en vloot, de vrijstellingen en dienstontheffingen, dan blijven voor de schutterij beschikbaar 96,000 man. Daar de Regeering slechts 51,000 schutters verlangt in te lijven, kunnen 45,000 man buiten oproeping blijven, en daarvoor worden, in het wetsontwerp, de jongsten aangewezen. De schutterij wordt derhalve samengesteld uit de *oudsten.*

Bij de samenstelling van het militie-leger wordt op geheel andere

wijze te werk gegaan. Het getal *ongehuwde* mannelijke personen van 20 jaren bedraagt tegenwoordig 33 à 34,000 hoofden. Volgens nauwkeurige opgaven, die ons van eene zeer bevoegde zijde zijn verstrekt, kan men aannemen, dat hiervan voor de militie worden ingeschreven 33,000 hoofden, en vrijgesteld en uitgesloten 15,000 man, zoodat voor den dienst beschikbaar blijven 18,000 man. De Grondwet verlangt samenstelling der militie in de eerste plaats uit vrijwilligers, maar aan dit voorschrift wordt geen gevolg gegeven. Zij verlangt verder vijfjarigen militiedienst, dus *vijf* lichtingen en loting; in overeenstemming met deze laatste bepaling schrijft de militiewet voor, dat de 55,000 man voor het militieleger bijeengebracht zullen worden uit 5 lichtingen van 11,000 man, en dit cijfer moet derhalve verkregen worden door jaarlijksche loting uit de 18,000 voor den dienst beschikbare jongelingen van 20 jaar. Hier zien wij derhalve het stelsel toegepast van *kleine* lichtingen met *langen* diensttijd en *loting*, in stede van oproeping van de oudsten, zooals de regel zal zijn bij het *tweede gedeelte* van het volksleger of de schutterij. Twee verschillende stelsels alzoo voor de twee deelen van het volksleger, en beide stelsels in strijd met de beginselen, hierboven door ons ontwikkeld.

Bij den gegeven stand van zaken is het zeker niet af te keuren, dat de Regeering de dienstplichtigheid voor de *schutterij* tot het 30ste jaar heeft uitgestrekt en de *oudsten* het eerst voor den dienst wil aanwijzen; daardoor alleen is het toch mogelijk de gewezen militiens niet grootendeels voor de schutterij verloren te doen gaan. Het bestaande stelsel van aanvulling van het *militieleger* is op de Grondwet gebaseerd en daaraan valt derhalve ook niets te veranderen. Wij willen daarom, lettende op den gegeven toestand, de feitelijke inrichting van onze militie en onze schutterij niet bestrijden, maar bij eene studie van beginselen mag niet onopgemerkt blijven, dat nòch de Grondwet nòch de ontworpen wet op de schutterij, wat het stelsel van aanwijzing voor den dienst betreft, op juiste gronden schijnen te berusten.

Inderdaad, om een militie-leger te verkrijgen van 44 à 45,000 man werkelijke sterkte en een reserve-leger of schutterij van 50,000 man, te zamen gevende een volksleger van 95,000 man, is het niet noodig de bevolking van 20-30 jaar voor den dienst aan te wijzen, terwijl het evenmin noodig is de militie uit de menschen van 20-25 jaren te doen bestaan. Het getal *ongehuwden* toch van 20-26 jaren bedraagt, volgens de laatste volkstelling, 178,000 hoofden. Volgens het boven medegedeelde zijn voor de militie jaarlijks beschikbaar 18,000 jongelingen; met 3 volle lichtingen met een *drie*jarigen diensttijd kan men derhalve voor het leger volstaan, want daardoor verkrijgt men 54,000 man. Later zullen wij onderzoeken of door deze regeling de verdediging voldoende verzekerd zou zijn; wij hebben nu slechts met de cijfers te doen. Voor het tweede gedeelte van het volksleger of de

schutterij blijven nu nog beschikbaar 124,000 hoofden. Vermindert men dit cijfer - op het voetspoor van de berekening in de Memorie van Toelichting op de schutterij-wet - met 12,000 man voor de vrijwilligers bij de land- en zeemacht, met 31,000 man voor vrijstellingen en 21,000 man voor dienstontheffingen, in alles dus met 64,000 hoofden, dan verkrijgt men voor de schutterij nog een cijfer van 60,000 man, dus nog eenige duizend man meer dan de Regeering verlangt. En in die 60,000 man komen dan al de ongehuwden der militie, zoodat ook het tweede gedeelte van het volksleger voor een groot deel, evenals het tegenwoordige wetsontwerp verlangt, uit gewezen militiens bestaat.

De vrijwilligers voor de militie of voor het militieleger zijn bij de bovenstaande berekening buiten beschouwing gelaten, en dit kon daarom geschieden omdat wij wenschen dat deze vrijwilligers óók behooren tot de klasse der menschen van 20-26 jaar; telden wij ze af voor de militie, wij zouden ook het totale cijfer met het cijfer der vrijwilligers moeten verminderen. Wij willen geen vrijwilligers in de militie, die van zooveel meer leeftijd zijn dan de militiens; wij keuren, om velerlei redenen, de samenvoeging van militiens met oudere gediende menschen af, en daarom is het ook verkeerd het maximum van leeftijd voor deze vrijwilligers op 40 jaar te stellen, zooals in de militiewet is geschied. Het bezwaar is intusschen denkbeeldig, want die vrijwilligers voor de militie bestaan niet. Wordt echter te eeniger tijd gevolg gegeven aan de daaromtrent elders door ons gedane voorstellen, dan zullen ze wél bestaan, zoo goed als in Engeland en in Amerika, en ze komen dan in mindering van het benoodigd getal militiens. Nemen wij aan dat het cijfer voor de vrijwilligers bij de militie 10,000 bedraagt, dan behoeft men, in stede van 54,000 man in het geheel, of 18,000 man 's jaars, slechts 44,000 man en alzoo 15,000 man 's jaars te lichten, en deze 15,000 man moeten dan, volgens den vroeger gestelden regel, genomen worden uit de *jongsten* der twintigjarige dienstplichtigen.

In het stelsel der volkslegers kan van plaatsvervangers geen sprake zijn. Wij deelen geheel het gevoelen van hen die beweren dat, bij een *conscriptie*-leger, de plaatsvervanging niet alleen toegelaten moet worden als eene gunst, maar *erkend als een recht.* Wanneer men de onbillijkheid begaat van burgers, tegen wil en dank, tot soldaten te maken en ze inlijft bij het leger, dan is waarlijk het minst wat men kan doen, dat hun de gelegenheid wordt opengesteld zich van die gehate en onrechtvaardige verplichting te ontslaan door geld of een vervanger te geven. Maar bij een volksleger verschijnt de plaatsvervanging in een geheel ander licht. Daarbij is geen sprake van soldaten-dienst, maar van verdediging van het vaderland, en daaraan mag niemand zich onttrekken. Men heeft daarbij niet alleen met het lichaam, maar met den zedelijken mensch te doen, en het

is volstrekt niet onverschillig of een leger is samengesteld uit menschen van weinig ontwikkeling en beschaving, die alleen door het lokaas van eene groote som gelds getrokken worden om in dienst te gaan, dan wel of het gevormd wordt uit mannen van zekere vorming, die zedelijk en intellectueel op hooger standpunt staan en niet alleen de medewerking verleenen van hun lichaam, maar ook van hun hoofd en van hun hart. Men verlangt volkslegers, juist omdat gehuurde soldaten, waar het de verdediging des lands geldt, ongenoegzaam zijn, en het geheele begrip van een volksleger gaat verloren wanneer men daarbij de plaatsvervanging toelaat. Zulk een leger bestaat reeds voor een deel uit vrijwilligers, wel is waar geen soldaten, maar toch menschen, die in de burgermaatschappij moeielijk in hun onderhoud kunnen voorzien en daarom zich leenen tot tijdelijken militairen dienst, menschen dus van de mindere en minst gegoede klasse; voegt men daarbij nu nog een groot getal plaatsvervangers, dan verdwijnt ten slotte het karakter van een volksleger geheel. De wapenmacht van den Staat zou dan bestaan uit een huurleger en uit een ander leger, dat wel dien naam niet dragen zou, maar daarmede toch zeer veel overeenkomst zou hebben. Een volksleger althans zou het niet wezen.

Onze beschouwingen over de samenstelling der legers in de hedendaagsche maatschappijen waren hiermede te besluiten. Het geldt in eene studie als deze slechts de groote beginselen, en daarom is het voldoende in hoofdtrekken aan te geven, welke wijze van legervorming op wetenschappelijke gronden en met het oog op het welbegrepen belang des volks, de voorkeur schijnt te verdienen. Een *huur*leger; een *beperkt volksleger* daarnevens, samengesteld uit achtervolgende lichtingen der menschen van 20 jaar, en wel uit zoo weinig lichtingen als juist noodig zijn om de vereischte sterkte te verkrijgen zonder echter beneden het getal van drie lichtingen te gaan; de jongsten der dienstplichtigen met de vrijwilligers voor het volksleger vereenigd tot een zoogenaamd *militie-leger;* alle overige dienstplichtigen tot een reserve-leger of schutterij: ziedaar, in de hoofdzaak, de regelen, die bij de hedendaagsche legervorming schijnen te moeten voorzitten. Hoedanig dit volksleger verder moet worden ingericht, op welke wijze de kaders samengesteld, de oefeningen geregeld moeten worden, dat zijn zaken die t' huis hooren op het gebied van militaire organisatie en overgelaten behooren te worden aan de mannen van het vak. Intusschen maakt juist die samenstelling der kaders eene afwijking noodzakelijk van de vooropgestelde beginselen, en dit anders te speciale punt dient dus - wil men het verwijt ontgaan van onvruchtbare theoriën aan te prijzen - alsnog besproken te worden.

Het kenmerk van een volksleger, in tegenstelling van een staand leger, is, dat het slechts gedurende een gedeelte van het jaar als leger bestaat, dat het geene *permanente*, maar eene *tijdelijke* krijgsmacht vormt. De mannen van het militie-leger moeten dus in het

1e, 2e, 3e enz. jaar, telkens gedurende een gedeelte van het jaar geoefend en na volbrachte oefening tijdelijk ontslagen worden; de mannen van het reserve-leger worden in denzelfden geest, maar minder langdurig geoefend en blijven in hunne woonplaatsen, wat voor het militie-leger niet goed doenlijk is. Hoe korter nu de oefeningstijd is, hoe minder schade wordt gedaan aan het algemeen belang en aan het belang der dienstplichtigen. De militaire autoriteit kan daartoe door een goed stelsel van oefening, in verband met goede onderwijzers en goede oefeningsplaatsen, veel bijbrengen, en in dit opzicht is, in ons land, om zoo te zeggen, nog alles te doen; maar het beste middel om een korten oefeningstijd te verkrijgen, is daarin gelegen, dat de burger zich reeds, vóór zijne optreding in het leger, eene zekere militaire geoefendheid eigen maakt. Dit nu kan gemakkelijk geschieden, daar toch lichamelijke oefeningen een voornaam deel moeten uitmaken van de opvoeding der jongelingschap, en die oefeningen zonder eenig bezwaar zoodanig zijn in te richten, dat zij als het ware de inleiding vormen tot de latere militaire opleiding. In dit opzicht geeft Zwitserland aan alle landen, die een volksleger bezitten of wenschen te bezitten, in zijne zoogenaamde cadetten-scholen, een uitnemend voorbeeld, dat - althans wat het beginsel betreft - niet genoeg ter navolging kan worden aangeprezen. Het beste middel om de volwassenen zoo weinig hinder mogelijk te doen hebben van de militaire dienstplichtigheid, is de kinderen reeds vertrouwd te maken met militaire oefeningen.

De manschappen van het volksleger kunnen derhalve, zonder bezwaar, slechts tijdelijk tot oefening bijeenkomen. Maar dezelfde weg kan niet gevolgd worden ten aanzien der officieren en onderofficieren, wier vorming meer tijd en meer onafgebroken oefening vereischt. Vaste kaders zijn derhalve ook bij een volksleger, namelijk bij het zoogenaamde militie-leger, een vereischte, hetgeen niet wegneemt dat *een gedeelte* van het mindere kader een *tijdelijk* kader kan zijn, dat jaarlijks met de overige opgeroepenen huiswaarts keert. Het *vaste* kader van het militie-leger moet voor een gedeelte getrokken worden uit het kader van het huurleger, dat dienovereenkomstig georganiseerd moet zijn, en kan telkens naar het huurleger terugkeeren als de militie ontslagen wordt. Maar bij eenig nadenken zal men spoedig inzien, dat het niet mogelijk is het geheele vaste kader van het militie-leger bij het staande leger te plaatsen, zelfs niet tijdelijk; immers zoodoende zouden bij dit laatste de onderofficieren en officieren wellicht de soldaten in aantal overtreffen. Hier stuit men dus op een practisch, niet op te lossen bezwaar, dat het noodig maakt van het hoofdbeginsel, waarop volkslegers rusten, af te wijken en een gedeelte van het militie-leger permanent onder de wapenen te houden. Bij elk onderdeel of korps van het militie-leger behoort dus een zeker getal manschappen in dienst te blijven; natuurlijk moet dit blijvende ge-

deelte niet grooter zijn dan met het oog op de sterkte en oefening van het kader volstrekt wordt vereischt. Het ligt voor de hand dat dit blijvende gedeelte in de eerste plaats moet samengesteld worden uit degenen, die zich daartoe aanbieden, en verder, voor zooveel noodig, uit de vrijwilligers voor de militie. Alleen op deze wijze schijnt het mogelijk de eischen der practijk te verbinden met de beginselen, die in de hedendaagsche maatschappijen bij de samenstelling der legers op den voorgrond moeten staan. Het hoofdkenmerk van een volksleger gaat zoodoende wel voor een deel verloren, maar de werkelijkheid heeft hare eischen, waaraan in het algemeen belang voldaan moet worden. Niets is dwazer dan ter wille van eene theorie geen recht te doen aan de eischen der practijk, en alleen een volslagen utopist kan de leer zijn toegedaan, die in de bekende woorden ligt opgesloten: '*vivent les principes, périssent les colonies.*'

VII.

De beschouwingen, hierboven ontwikkeld, zijn van algemeenen aard en gelden in de hoofdzaak voor meest alle landen. Zal daaruit een practisch besluit te trekken zijn voor ons land, dan behooren de regelen, voor de samenstelling van ons leger aangenomen, aan de vooropgestelde beginselen te worden getoetst. Hierbij is alleen te letten op de legersamenstelling, welke door onze grondwettige voorschriften wordt verlangd, en niet op onze *feitelijke* legersamenstelling, die in vele opzichten met die voorschriften in strijd is. Aan de beschouwing van onze legerinrichting, zooals de Grondwet die wil, dient echter een vluchtig overzicht vooraf te gaan van de geschiedenis onzer legerformatiën, gedurende het bestaan der republiek en in lateren tijd.

Evenals bij alle andere Europeesche staten het geval was, bestond de krijgsmacht van de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de 16^{e} eeuw en later uit huur-troepen. De sterkte van dat huurleger was zeer afwisselend. Het werd ingekrompen en uitgebreid naarmate de omstandigheden dat vorderden. Na den Munsterschen vrede werd het, en te recht, aanmerkelijk verminderd, en toch was het nog groot in vergelijking van de legers van andere landen - een gevolg daarvan, dat onze tallooze vestingen en forten (ons vestingstelsel heeft altijd de beste krachten van het leger en het geld des volks verslonden) zooveel troepen tot bezetting vorderden. In latere tijden bereikte ons huurleger soms eene kolossale sterkte, en de ontzettende uitgaven die daardoor veroorzaakt werden, hebben op onze ontwikkeling en onzen geheelen toestand in de 18^{e} eeuw nadeeliger invloed uitgeoefend dan men gewoonlijk wel geneigd is te erkennen.

Nevens dit huurleger hadden wij geene eigenlijk gezegde wapenmacht. De Unie van Utrecht bepaalde wel in art. 8 dat de geheele

mannelijke bevolking tusschen de 18 en 60 jaren verplicht was te doen zooals ‘tot die meeste bescherminge en versekertheyt van deze gheunieerde Landen bevonden zal worden te dienen’, en er ware derhalve, op grond dezer bepaling, gelegenheid geweest een algemeen volksleger te vormen als eene tweede krijgsmacht naast het huurleger. Maar aan een eigenlijk volks*leger* was toen minder behoefte, omdat de oorlog een meer plaatselijk karakter had en hoofdzakelijk in stedenverdediging en belegeringen bestond. Eene plaatselijke wapenmacht was al wat noodig was, en de schutterijen, ten gevolge van dit art. 8 der Unie opgericht, zijn dan ook nimmer anders dan plaatselijke korpsen geweest, die intusschen als zoodanig in die dagen meermalen uitnemende diensten hebben bewezen.

Na 1795 zijn hier te lande herhaaldelijk pogingen beproefd om die schutterijen in eene soort van volksleger te vervormen. Dit streven vindt eene gereede verklaring, eensdeels in den geest des tijds, die nationale legers wilde en van huurlingen afkeerig was, anderdeels in het veranderde karakter der oorlogsvoering; de beslissing van den oorlog werd meer door den veldslag gezocht, belegeringen kwamen minder voor, en vestingen en versterkte plaatsen werden geheel op den achtergrond gedrongen. Niet aan plaatselijke wapenmachten, maar aan eene algemeene wapenmacht, aan een volks*leger* was nu behoefte. Alle pogingen intusschen om zulk een volksleger tot stand te brengen mislukten, en hoevele wetten op de schutterijen na 1795 ook het licht zagen, altijd met de kennelijke bedoeling om de schutterijen het karakter eener meer algemeene krijgsmacht te geven, zij bleven, wat ze nog zijn, plaatselijke wapenmachten - ongeschikt en ook ongezind om als een volksleger te dienen.

Tot aan onze inlijving bij het Fransche keizerrijk bestond derhalve hier te lande slechts ééne werkelijke wapenmacht, het huurleger, en dit werd door Napoleon in een *conscriptie-leger* vervormd. Zoo bereikten wij het jaar 1813. De Souvereine Vorst moest zich, uit den aard der zaak, dadelijk bezig houden met de samenstelling van een leger. Hij besloot op te richten een staand huurleger als weleer, en zoo ontstonden de zoogenaamde *linie-korpsen*, samengesteld uit vrijwilligers, inboorlingen en vreemdelingen. Den 20sten December 1813 werden verder bij een Reglement van algemeene volkswapening, alle strijdbare mannen van 17 tot 50 jaar opgeroepen; daaruit zou gevormd worden eene *landmilitie*, een *militie-leger* dus, van 20,000 man, en een *landstorm*, eene soort van *reserve-leger*, uitsluitend voor plaatselijken dienst bestemd; de indiensttreding werd in beginsel geheel vrijwillig gesteld. De Souvereine Vorst begon dus met het stelsel toe te passen, dat in de vorige bladzijden in hoofdtrekken is geschetst. Maar reeds weinige dagen later werd daarvan weder afgeweken. Men scheen in dien korten tijd tot de overtuiging te zijn gekomen, dat van vrijwillige dienstneming niet veel te verwachten was, en reeds in Januari

werd het Fransche lotingstelsel ingevoerd. Deze loting geschiedde echter slechts ten behoeve van het militie-leger en was dus niet op dezelfde lijn te stellen met de *conscriptie*, die de burgers bij loting tot soldaten maakte. Op dit verschil werd echter niet gelet en feitelijk kwam de zaak trouwens spoedig op de Fransche conscriptie neder. De loting, of liever de aanwijzing tot *verplichten* dienst, werd door de natie met grooten weerzin ontvangen en de samenstelling van het militie-leger ondervond daardoor veel vertraging.

In Maart 1814 werd de eerste grondwet van den nieuwen Staat afgekondigd. Deze bepaalde in den aanhef van het hoofdstuk over de defensie, dat ‘het dragen der wapenen *tot handhaving der onafhankelijkheid van den Staat en de beveiliging van deszelfs grondgebied,* overeenkomstig 's lands oude gewoonte en het grondbeginsel bij de Unie van Utrecht aangenomen, een der eerste plichten bleef van alle ingezetenen’ (art. 121). Het beginsel van algemeene dienstplichtigheid werd dus behouden, en evenals bij de Unie was geschied, beperkt tot ‘handhaving van de onafhankelijkheid en beveiliging van 's lands grondgebied’, dat is tot eene *verdedigende* taak. In art. 122 werd de oprichting van een huurleger bevolen; in art. 123 werd gezegd dat er, afgescheiden daarvan, eene nationale militie zou zijn, samen te stellen uit vrijwilligers in de eerste plaats, daarna bij loting uit de ingezetenen van 18 tot 22 jaren, van welke militie jaarlijks een vijfde zou worden ontslagen. Behalve dit militie-leger zouden er ‘in de steden, als van ouds, schutterijen worden opgericht tot behoud der inwendige rust’, welke schutterijen ‘in tijden van oorlog en gevaar tegen de aanvallen van den vijand zouden dienen’ (art. 125); ‘in dit geval’ (in tijden van oorlog en gevaar) zou daar nog bijkomen een landstorm, ten platten lande te vormen, die met de stedelijke schutterijen het vaderland zou verdedigen.

De grondwet van 1815 bracht in deze bepalingen eenige wijzigingen, die opmerking verdienen. Hoewel de grondwet van 1814 de algemeene dienstplichtigheid in art. 121 beperkte tot het geval van verdediging des lands, hielden de volgende artikels, ten aanzien van het gebruik der militie, geene bepalingen in, die met art. 121 in overeenstemming waren of dat artikel aanvulden. Bij art. 210 en 211 grondwet 1815, waarin bovengemeld art. 121, nog eenigszins verscherpt, ook voorkwam, werd dit wèl gedaan en bepaald dat de militie - niet alleen niet gezonden mocht worden naar de koloniën - maar ook niet buiten de grenzen, zonder bijzondere toestemming van de Staten-generaal; mochten onvoorziene omstandigheden het noodig hebben gemaakt van dit voorschrift af te wijken, dan zou de Koning dadelijk aan de Vertegenwoordiging kennis moeten geven. Ook de bepalingen omtrent de schutterijen werden in 1815 eenigszins gewijzigd; men stelde toen de verdeeling in van dienstdoende en rustende schutterijen. De dienstdoende schutterijen, opgericht tot ‘behoud der inwendige rust,’ zouden in tijden van oorlog en gevaar tegen de aanvallen van den vijand dienen,

terwijl in diezelfde omstandigheden de rustende schutterijen, als een landstorm, met de dienstdoenden tot verdediging des vaderlands zouden strekken.

In het algemeen komt derhalve het verschil tusschen de aangenomen wijze van legervorming in den tijd van onze Republiek en onder het Koningschap, zooals de grondwetten van 1814 en '15 de zaak geregeld hadden, hierop neder. De Republiek kende, gelijk reeds is opgemerkt, niet anders dan een staand huurleger en daarnevens de schutterijen als plaatselijke wapenmachten. Deze toestand werd door de grondwetten van 1814 en '15 bestendigd, maar daartusschen werd nog gevoegd een volksleger, of juister een *militie-leger*, waarvoor de manschappen verkregen werden op dezelfde wijze als bij de Franschen voor hun leger gebruikelijk was; daarbij werd echter van het Fransche stelsel in zooverre afgeweken, dat men de loting niet deed strekken tot aanvulling van het staande leger, maar wel tot vorming van een op zich zelf staand militie-leger; de beide grondwetten stelden daarenboven het beginsel op den voorgrond, dat het milite-leger in de eerste plaats uit vrijwilligers zou worden samengesteld.

Die twee nevens elkander dienende legermachten schenen echter niet in den smaak te vallen van de toenmalige Regeering. Er werd daarom besloten ze tot een geheel te vereenigen. Dit kon intusschen op twee wijzen geschieden. Men kon vooreerst de militie indeelen bij het staande leger, maar dit zou - daar er *drie* bataillons militie tegen *één* bataillon van linie aanwezig waren - eene geheele reorganisatie van het leger gevorderd hebben. Daarenboven was het te voorzien dat de Vertegenwoordiging zich ernstig tegen deze wijze van handelen zou verzetten. Daarom werd nu de tegenovergestelde weg ingeslagen en, bij de wet van 1818, het staande *huurleger* ingesmolten bij de *militie*, zoodat wij van dat tijdstip af eigenlijk niets anders hadden dan een militie-leger, waarin ook gehuurde soldaten dienden; voor de burgers, die voor den dienst werden aangewezen, kwam dit natuurlijk op hetzelfde neder alsof zij in het leger werden ingelijfd. Nevens het militieleger bestond dan nog de schutterij, als plaatselijke wapenmacht. De grondwet van 1840 nam echter den feitelijken toestand niet in aanmerking, en behield eenvoudig de oude bepalingen. Hetzelfde deed onze tegenwoordige grondwet, die echter met de vroegere verschillen aanbiedt, die opmerking verdienen.

Onze grondwet verlangt in art. 178 een staand huurleger. In art. 180 en volg. verlangt zij een militie-leger, in de eerste plaats ook uit vrijwilligers samen te stellen, en verder bij loting; art. 181 schrijft loting voor uit de ingezetenen, die op den 1 Januari hun 20ste jaar zijn ingetreden. Maar onze grondwet maakt, wat de vroegere grondwetten niet deden, verschil tusschen *vrijwilligers bij de militie* en *lotelingen.* De lotelingen moeten, na vijfjarigen dienst, worden ontslagen (art. 182); de vrijwilligers niet. Art. 204 van de grondwet van 1840,

overeenkomende met art. 206, grondwet 4815, bepaalde dat jaarlijks van de *nationale militie* een vijfde gedeelte zou worden ontslagen; art. 182 van de tegenwoordige Grondwet daarentegen zegt dat degenen, die volgens art. 181, dat is tengevolge der loting, zijn *ingelijfd*, de *lotelingen* derhalve, na vijfjarigen dienst ontslagen worden, en maakt dus deze bepaling *niet* toepasselijk op de vrijwilligers bij de militie. In art. 183 der tegenwoordige Grondwet wordt bepaald dat de *lotelingen* voor eerste oefening hoogstens een jaar mogen bijeenkomen, maar aan den duur van den eersten oefeningstijd der *vrijwilligers* is geen grens gesteld. Art. 185 laat zelfs toe die vrijwilligers naar Indië te zenden. De beperkende bepaling omtrent het zenden der militie over de grenzen, in de twee voorafgegane grondwetten neergelegd, is in die van 1848 weggelaten. Over het algemeen zijn de bepalingen omtrent den militairen dienst in de tegenwoordige grondwet voor de bevolking drukkender dan bij de vorige grondwetten het geval was, en is daarin eene strekking op te merken om het gedeelte der bevolking, dat tot militairen dienst wordt verplicht, in een eigenlijk staand leger te vervormen.

Ook de bepalingen omtrent de schutterij, in de tegenwoordige grondwet voorkomende, hebben kennelijk de bedoeling om aan die wapenmacht meer een militair karakter te geven en ze een werkzaam aandeel te doen nemen aan de verdediging des lands. Terwijl toch hij alle vroegere grondwetten in de eerste plaats gesproken werd van het behoud der inwendige rust, heeft die van '48 de zaak juist omgekeerd en de verdediging op den voorgrond gesteld; de bloote vergelijking der betrokken grondwetsartikelen toont dit overtuigend aan(*). De uitdrukking ‘ten allen tijde’, die in art. 188 als bij tegenstelling is gebruikt van de uitdrukking ‘in tijden van gevaar en oorlog’, wijst aan dat de schutterijen, *ook in tijd van vrede*, tot behoud der rust dienen - wijst niet aan, zooals ze soms wordt beweerd, dat bewaring der rust de hoofdbestemming is. Overigens blijkt uit den tekst dat de schutterijen plaatselijke of gemeentelijke wapenmachten moeten zijn, maar de woorden ‘tot verdediging des vaderlands’ laten toe ze ook buiten de gemeenten te gebruiken.

Wat wil derhalve, met opzicht tot de inrichting der wapenmacht, de grondwet die ons beheerscht? In de eerste plaats een *huurleger*. In de tweede plaats een *militie-leger*, gevormd uit vrijwilligers en

(*) Grondwet 1814, Art. 125. ‘In alle de steden worden, als vanouds, schutterijen opgericht tot behoud der inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijden van gevaar en oorlog tegen de aanvallen van den vijand enz.’
1815, Art. 213 en 1840 Art. 211. ‘In alle gemeenten, welker bevolking binnen den besloten kring of omtrek der gebouwen, 2500 zielen en daarboven bedraagt, worden als vanouds schutterijen opgericht tot behoud der inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijden van oorlog on gevaar tegen de aanvallen van den vijand enz.’
1848, Art. 138. ‘In de gemeenten worden schutterijen opgericht.
Zij dienen in tijd van gevaar en oorlog tot verdediging des vaderlands, en ten allen tijde tot behoud der inwendige rust.’

verder uit de strijdbare mannen van 20-25 jaren; daar dit getal echter te groot is voor de behoefte - *vijf* lichtingen van twintigjarigen geven bijna 90,000 man tegen 55,000 man, die vereischt worden - verlangt zij dat het benoodigde getal door loting zal worden verkregen. In de derde plaats vordert zij *schutterijen*, die plaatselijke wapenmachten moeten zijn, die dus niet, als het militieleger, tot oefening bijeengeroepen, maar in hunne woonplaatsen geoefend moeten worden, die - als gemeentelijke instellingen - tot plaatselijke verdediging behooren te dienen in de eerste plaats, maar toch ook op elke andere wijze tot verdediging des vaderlands mogen gebruikt worden.

Toetsen wij deze voorschriften aan de boven door ons ontwikkelde beschouwingen, dan blijkt het dat de grondwettige samenstelling van ons leger in de meeste opzichten overeenkomt met de eischen, die, naar onze zienswijze, de wetenschap en de practijk, vereenigd, stellen moeten. Elk land behoort te hebben een *staand huurleger* en een *nationaal* leger; de grondwet wil deze beiden. Het nationaal leger moet samengesteld worden eerst uit vrijwilligers en dan uit de *jongsten* der dienstplichtigen; ook de grondwet huldigt dit beginsel wat het militie-leger betreft; immers de militie moet samengesteld worden uit de mannen van 20-25 jaar. Ten aanzien der schutterij laat de grondwetgever den gewonen wetgever volkomen vrijheid, en wij weten reeds dat de ontworpen wet, door de mannen van 20 tot 30 jaar voor de schutterij te bestemmen, in denzelfden geest is ontworpen, dat wil zeggen, dat zij dit tweede gedeelte van het volksleger almede uit de jongsten samenstelt. Eene afwijking van de juiste beginselen is, wat dat ontwerp betreft, daarin gelegen, dat het de dienstplichtigheid verder uitstrekt dan, met het oog op de sterkte, noodig is; wij hebben evenwel reeds opgemerkt dat de Regeering, die op den gegeven toestand moest letten, niet anders handelen kon. Overigens verlangt de grondwet zelve, geheel in den geest der door ons vooropgestelde beginselen, dat de schutterij eene soort van reserve zal zijn van het militie-leger, met andere woorden een gedeelte van het volksleger, hoofdzakelijk tot plaatselijke dienst bestemd, en dat niet, buiten de gemeente, tot oefening vereenigd mag worden, maar dat toch, in geval van nood, bij het eerste gedeelte van het volksleger of bij het eigenlijke militie-leger kan worden aangetrokken. Tot zoover is er alzoo volmaakte overeenstemming tusschen de beginselen van de grondwet en die, welke in de vorige bladzijden zijn ontwikkeld. Eindelijk laat de grondwet ook toe aan de eischen der practijk te voldoen, daar zij, door hare bepalingen omtrent de vrijwilligers voor de militie, de gelegenheid geeft deze in dienst te houden en tot de vorming van kader te doen dienen.

In sommige opzichten wijkt de grondwet echter af van hare eigene beginselen. Zij wil blijkbaar een volksleger alleen voor de verdediging van den vaderlandschen grond, zooals uit art. 177 is af te leiden;

de bedoeling is niet, ofschoon de daaromtrent in vroegere grondwetten gestelde bepaling is weggelaten, dat dit volksleger ook over de grenzen gezonden mag worden. Een leger, met het oog daarop ingericht, verliest het karakter van volksleger; het wordt een leger voor aanval en verovering. Onze militie mag niet over de grenzen gezonden worden, want de oproeping voor de militie is gebaseerd op den algemeenen dienstplicht, en deze dienstplichtigheid is door art. 177 beperkt tot het geval dat 'de vaderlandsche grond beschermd en de onafhankelijkheid gehandhaafd moet worden.' De uitdrukking 'handhaving der onafhankelijkheid' is echter eenigszins rekbaar en de omstandigheid dat het bepaalde verbod der vroegere grondwetten, dat de militie niet over de grenzen mag worden gezonden, in de tegenwoordige is weggelaten, zou wel eens tot onjuiste opvattingen aanleiding kunnen geven. Beter ware dus geweest dat vroegere verbod in deze grondwet te behouden.

In strijd met het denkbeeld van een volksleger is verder de bepaling, dat de jongste lichting gedurende een geheel jaar onder de wapens kan gehouden worden. Het militie-leger krijgt daardoor, in stede van een tijdelijk, een permanent karakter. De bepaling had in dezen zin gesteld behooren te worden, dat het niet mogelijk was de militie een vol jaar bijeen te doen blijven; hiertegen kon te minder bezwaar bestaan, omdat gedurende eenige maanden van het jaar alle oefening toch zoo goed als onmogelijk is of niet veel te beduiden kan hebben. Afkeuring verdienen verder de bepalingen, in de grondwet omtrent de vrijwilligers voor de militie opgenomen, in zooverre als die bepalingen toelaten van die vrijwilligers *soldaten* te maken, met de soldaten van een huurleger in alle opzichten overeenkomende. Dat werkelijk, bij de opstelling der artikels over de militie de bedoeling heeft op den voorgrond gestaan om in de militie gewone soldaten op te nemen, is uit de geschiedenis der grondwetsherziening bekend; overwegingen, op den feitelijken toestand gegrond en niet geheel van gewicht ontbloot, hebben toenmaals daartoe aanleiding gegeven. Art. 178, waarin de oprichting van een staand huurleger wordt voorgeschreven, was namelijk weggevallen en men verlangde toch eene kern van gediende soldaten te bezitten; daarom werden in het oorspronkelijk ontwerp de bepalingen omtrent de vrijwilligers *voor de militie* zoodanig ingericht, dat elk verschil tusschen deze en de vrijwilligers voor het leger ophield te bestaan. Later werd art. 178 weder ingevoegd, en thans geeft dit artikel gelegenheid om diezelfde kern te verkrijgen, zonder daarom de militie met soldaten te vermengen. De vrijwilliger *voor de militie* moet geen soldaat, maar een man van het volksleger zijn; hij moet beschouwd worden als een lid van het militie-leger en in de hoofdzaak gelijk staan met de militiens, met dien verstande dat men hem, zooals hierboven reeds werd opgemerkt, langer onder de wapens moet kunnen houden. Daartoe moet de grondwet vrijheid laten, maar ook

tot niets meer; zij moet niet, zooals thans, gelegenheid geven de vrijwilligers voor de militie tot soldaten te vervormen.

Treden wij in de bijzonderheden der grondwettige leger-samenstelling, dan treft ons al dadelijk de bepaling, dat de militien 5 jaren moet dienen. Die tijdsbepaling is denkelijk geheel willekeurig gekozen. Om 55,000 militiens te verkrijgen - en in '48 werd dat cijfer, bedriegen wij ons niet, nog niet eenmaal verlangd - is het onnoodig, wij toonden het boven reeds aan, 5 lichtingen van twintigjarigen op te roepen. Voor de oefening is een vijfjarige dienst geen vereischte - allerminst in de oogen van de verschillende hoofden van ons krijgsbestuur sedert '48, die, allen, de lichtingen slechts eens of tweemalen hebben opgeroepen. Nu is, wel is waar, in het leger de overtuiging algemeen, dat de militie tegenwoordig geheel onvoldoende geoefend wordt en dat de verdediging des lands met zulke troepen niet verzekerd is, maar voldoende oefening is zeer goed bij *drie*-jarigen diensttijd te verkrijgen; eenige maanden in het eerste dienstjaar, eenige weken in de twee volgende jaren zijn voldoende om de militie bruikbaar te maken voor den oorlog - wanneer de troepen niet gelegerd blijven in garnizoenen, waar goede oefening onmogelijk is, en wanneer een ander, meer het lichaam en het oordeel ontwikkelend en de individualiteit opwekkend, stelsel van oefening wordt aangenomen. De éénige grond, welke voor den vijfjarigen diensttijd pleit, is deze, dat men daardoor - breekt de oorlog uit terwijl de jongste lichting nog ongeoefend is - althans over 4 lichtingen, dus over vier-vijfde van het leger, d.i. over viermaal 11,000 of 44,000 man, verminderd met 8,000 man wegens het verloop, en alzoo over 36,000 man beschikken kan. Bij een driejarigen diensttijd zou, in zoodanige onderstelling, slechts beschikt kunnen worden over tweemaal 18,000, verminderd met het verloop, dat voor drie jaren denkelijk op 4000 te stellen is, en alzoo over 32,000 man. Het verschil is niet groot en toch te groot voor ons leger, waarvan de sterkte inderdaad reeds zeer gematigd is gesteld. Die korte diensttijd van drie jaren zou daarom, naar 't ons toeschijnt, alleen dàn toepassing mogen vinden, wanneer het gebleken was dat het huurleger, volgens art. 178 der grondwet op te richten, voortdurend eene genoegzame sterkte kon hebben om, zonder gevaar voor de veiligheid des lands, *tijdelijk* met twee lichtingen van 18,000 man te kunnen volstaan.

Wij herhalen, het stelsel van groote lichtingen met korten diensttijd komt ons verkieslijk voor boven het tegenovergestelde systeem, maar het punt is niet van zooveel gewicht om daarmede de aandacht onzer lezers geruimen tijd bezig te houden. *De militie-dienst is ten onzent reeds minder bezwarend in alle opzichten dan in alle andere staten van Europa*, *die het militiestelsel hebben aangenomen*, *het geval is*. In alle andere staten is de diensttijd langer en eveneens de tijd, dien de militiën onder de wapens doorbrengt. In de verschillende kleine

Duitsche Staten is de diensttijd minstens 6 jaren met 2 jaren in reserve; in Oostenrijk 14 jaren; in Frankrijk 7 jaren, terwijl de Regeering op de vroegere lichtingen kan terug komen; een groot deel der militiëns blijft daar 5 jaren onder de wapens. In België, waarmede wij ons gaarne vergelijken, is de diensttijd 6 jaren met 2 jaren in reserve, terwijl de Regeering het recht heeft de twee reeds ontslagen lichtingen ook nog op te roepen; de diensttijd is dus eigenlijk 10 jaar en de oefeningstijd is 26 à 27 maanden, terwijl ze bij ons 5 à 7 maanden bedraagt: het is waar, onze militie is dan ook onbruikbaar voor den oorlog. De last is dus ten onzent gering, te gering; wellicht ware het juister den last te zwaar te noemen, want wanneer men de militiens in het geheel vijf maanden oefent met het doel om ze geschikt te maken voor de verdediging van het land, en wanneer dat doel in dien tijd niet bereikt wordt en niet bereikt kan worden, dan is elke dag, welken de militien, de burger, moet opofferen voor den dienst, eigenlijk als geheel verloren en de bijeenroeping als eene nuttelooze plagerij te beschouwen. Maar hoe dit zij, de bevolking heeft hier te lande, in vergelijking van hetgeen elders bestaat, geen reden tot klagen; het tegendeel is waar, en ofschoon wij ons ook op dit gebied niet behoeven te regelen naar andere landen, maar slechts hebben te vragen wat in het belang van ons land gevorderd wordt, schijnt vermindering van de bezwaren, welke met opzicht tot den militairen dienst op de bevolking rusten, althans onder de tegenwoordige omstandigheden, niet mogelijk. Feitelijk wordt op verre na van de dienstplichtigen niet gevorderd wat de grondwet toelaat te vorderen, en deze is inderdaad niet streng noch veeleischend - al wijkt zij ook in enkele bepalingen van haar eigen stelsel en van het begrip van volksleger af. Eene nieuwe grondwet, een nieuw hoofdstuk ‘over de defensie’, zou, in bijzonderheden, met de tegenwoordige grondwettige voorschriften kunnen verschillen, maar in de hoofdzaak zou zij het stelsel moeten huldigen, dat in de bestaande grondwet is neergelegd.

Dat stelsel is: twee legermachten, te weten een huurleger, bestemd om ook in Indië te dienen, en een volksleger, zich verdeelende in een militie-leger en in eene schutterij, de laatste hoofdzakelijk voor plaatselijke verdediging. Die afscheiding van huur- en volksleger, door de grondwet verlangd, is dringend noodig in het belang des lands, zoowel om eene legerafdeeling te bezitten, die ten allen tijde gereed staat den aanvaller aan de grenzen tegen te houden en de spits af te bijten, als om, zoo noodig, troepen naar Indië te kunnen zenden en een noodzakelijk verband tusschen de legers in Indië en in Nederland te doen ontstaan. In werkelijkheid hebben wij echter, in stede van twee legers, één leger, namelijk een staand conscriptie-leger, - een legervorm, zeer geschikt voor den aanval en de verovering, maar volkomen ongeschikt voor de verdediging, vooral voor de verdediging van kleine landen, en even ongeschikt voor de ondersteuning van de kolo-

niën. Ons staat derhalve niets anders te doen dan de inrichting van het leger in overeenstemming te brengen met de grondwet, en het is niet veroorloofd zich op de bezwaren der uitvoering te beroepen om dit grondwettig voorschrift onuitgevoerd te laten. Dat anderen in het hoofdstuk van ‘de defensie’ iets anders lezen dan wij, dat zij daarin niet kunnen zien het bepaalde gebod tot splitsing van onze wapenmacht in twee afzonderlijke legers, laat zich begrijpen. Maar wie het achtste hoofdstuk der grondwet opvatten in den zin, die daaraan gehecht wordt door ons en door zoovelen, die reeds vroeger hierover hunne denkbeelden ontwikkelden, moeten niet rusten voordat, ook in dit opzicht, aan de grondwettige voorschriften zal zijn voldaan. Te veel is, naar 't ons voorkomt, in de laatste jaren reeds met beginselen gespeeld; de grondwet moet in allen deele, moet ook voor het leger eene waarheid zijn, en Nederland mag niet langer eene le gerinrichting behouden, die - onvoldoende om onze onafhankelijkheid te verzekeren - met de wetten des lands in strijd is en daarenboven, burgers makende tot soldaten, de natuurlijke rechten der ingezetenen miskent.

Leeuwarden, 4 Januari 1866.

De muntmeester, het muntloon **en de belangen van den staat.** *(Iets wat de Staten-Generaal niet weten.)*

> De kennis van het Muntwezen is in ons land zeer weinig doorgedrongen en de aard der werkzaamheden van het Muntkollegie brengt mede, dat het publiek er zeldzaam van verneemt.
> Ackersdijk, Over het Collegie van Raden en Generaalmeesters van de Munt. 1850.

Toen ik onlangs in een werkje van den geestigen Edmund About, 't hoofdstuk: ‘*nos pièces de dix sous*’ had gelezen, sloot ik het boek met den uitroep: ‘*c'est tout comme chez nous!*’ En geen wonder! Immers vóór men onze Munt op den tegenwoordigen voet inrigtte, ging men een lesje nemen te Parijs. Wel is waar bouwde men niet, zooals

in Frankrijks hoofdstad, een paleis - want, wanneer men den vreemdeling niet bijzonder opmerkzaam maakt, dan loopt hij de Oude Gracht te Utrecht langs, zonder te vermoeden dat hij 's Rijks Munt is voorbijgegaan; maar toch is ook onze Munt een kostbaar gebouw waarvan het Rijk eigenaar is en dat jaarlijks ruim 7000 gulden vordert aan reparatie en onderhoud.

De kostbare werktuigen en meubelen in dat gebouw behooren aan het Rijk en het Rijk betaalt er 't onderhoud van.

In die uitgestrekte Rijksgebouwen, met die kostbare stoom- en andere werktuigen van het Rijk, wordt, onder toezigt van het Muntkollegie, door een eenvoudig burger, die gepatenteerd is als aannemermuntmeester en bovendien als aannemer-postzegelfabriekant, - in die gebouwen en met die kostbare werktuigen, wordt door een eenvoudig burger, jaarlijks 12 tot 20 millioen - soms 30 millioen gulden geslagen voor eigen risico en profijt.

Al wie goud- of zilverbaren tot Nederlandsch geld wenscht gemunt te hebben, moet zich tot dien aannemer wenden en hem de baren doen bezorgen. - Zijne klanten vindt hij onder de groote bankiers; de Nederlandsche Bank en zelfs den Staat telt hij daaronder. Het fabrikatieloon is vastgesteld bij koninklijke besluiten; het Rijk betaalt dit loon zoo goed als een eenvoudig particulier, met dit onderscheid evenwel dat de aannemer-muntmeester somtijds zijn tarief verlaagt ten voordeele van..... de Nederlandsche Bank of wie ook, maar nooit ten voordeele van het Rijk.

Het moge ongelooflijk voorkomen - 't is toch waar: dat een burgerman, die zelfs nooit commies aan eenig Ministerie is geweest, - ten zijnen profijte uitoefent een eertijds koninklijk regt dat hem een inkomen geeft van 600 à 700 gulden..... per dag.

Is de munt geslagen dan heeft de aannemer zijn geld verdiend en het werk van den Staat begint, namelijk het onderzoek van muntslag, gewigt en gehalte der stukken. De waardijn onderzoekt den muntslag en het gewigt; de beide essaijeurs met den Inspecteur Essaijeur Generaal aan 't hoofd en den aide-essaijeur in réserve, constateren het gehalte met fabelachtige naauwkeurigheid. Het Muntkollegie vergadert en verklaart met zekere plegtigheid: ‘dat de uitkomsten strekken ten bewijze dat de Muntmeester de muntspeciën, zoo ten opzigte van het gewigt als van gehalte, met de meeste zorg heeft vervaardigd’. (Zie verslagen 1861 en volgende jaren.)

Al de genoemde ambtenaren worden door den Staat bezoldigd. - (De rijksambtenaar die surveillance uitoefent in eene distelleerderij of in een zoutkeet, wordt betaald door den fabrikant.)

Den aannemer-muntmeester is een jaarlijksch tractement gegarandeerd van 4000 gulden, dat wil zeggen: als de man in een gansch jaar niets heeft gewerkt, niets heeft uitgevoerd, - dan kan hij zich voorstellen een gepensioneerd minister van finantiën met minstens vijf jaar dienst te zijn.

Hij ontvangt, als hij niets gedaan heeft, vierduizend gulden tractement en bovendien vrije woning voor zich en zijn gezin, onverschillig of de vorige jaren hem één of twee tonnen gouds verdienste hebben opgeleverd. - En toch: er staat geschreven, ‘die niet werkt zal niet eten.’

Men meene niet dat de Muntmeester zoo hoog beloond moet worden omdat hij geenerlei nevenbetrekkingen zou mogen bekleeden of dat hij geen deel zou mogen nemen aan andere winstgevende ondernemingen; men meene niet dat de Muntmeester verleid zou kunnen worden tot slechte praktijken ten aanzien van gewigt en gehalte der muntspeciën. - De Muntmeester is de éénige ambtenaar bij het muntwezen wien de handel geoorloofd is in edele metalen, lavuur enz. (art. 9 wet van 1 Junij 1850 St. n°. 25); - aan al de overigen is die handel ten stelligste verboden. De Muntmeester is tegelijkertijd aannemer voor de vervaardiging en de leverancie der postzegels. Zie verslag van 't Muntkollegie 1851 pag. 17 en 1854 pag. 18. De directe voordeelen van den Muntmeester bestaan in het muntloon; de indirecte voordeelen spruiten voort uit den handel in edele metalen, in het fineer- en smeltloon; in de vervaardiging en leverancie der koperplaatjes voor het kopergeld (zie verslag van 't Muntkollegie 1864 pag. 6;) in de leverancie van goud en zilver voor medailles enz.

Ten gevolge van het scherpe toezigt dat door het Muntkollegie en de ondergeschikte ambtenaren wordt uitgeoefend op de fabrikatie der muntspeciën, is 't niet mogelijk dat de Muntmeester specie op onwettig allooi of gewigt aflevert.

De éénig denkbare oneerlijkheid waaraan een Muntmeester zich zou kunnen schuldig maken is, dat hij zich op een of ander oogenblik uit de voeten maakt met de baren goud en zilver die hem, ter vervaardiging van muntspeciën, zijn toevertrouwd; de borgtogt is niet voldoende om de vrees voor dit gevaar ijdel te maken; het is niet zeker dat wij steeds Muntmeesters zullen vinden wier eerlijkheid zóó boven alle verdenking verheven is als dit, gelukkig, bij den tegenwoordigen titularis het geval is, die dan ook eene zóó algemeene achting geniet als waarop slechts weinigen zich kunnen beroemen.

Er is echter geen geldige reden voor de exceptionele positie van den Muntmeester onder al de Staatsambtenaren - noch voor de wijze waarop de fabrikatie van onze muntspeciën wordt aanbesteed.

Dat men in den beginne het munten overliet aan een aannemer, kon zijne goede zijde hebben, maar nu de zaak, zooals het geval is, éénmaal op touw is gezet, terwijl 't niet is te voorzien dat er binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop groote of kostbare verbeteringen in de fabriekzaak zullen kunnen worden gebragt - nu is het tijd voor den Staat om zelf te beheeren; om zelf de voordeelen te genieten die het

munten afwerpt, te meer omdat alle eventuële verbeteringen of vereenvoudigingen toch, ten profijte van den Muntmeester, door het Rijk worden bekostigd. - De Staat voere zelf het beheer van 's Rijks Munt; hij stelle bekwame ambtenaren aan (waarom niet Ingenieurs van de polytechnische school te Delft?) met voldoende bezoldiging, die voor den hoogsten ambtenaar geen 4000 gulden zou behoeven te bedragen, als men in aanmerking neemt de karige bezoldiging van onze waterstaats- en zoovele andere wetenschappelijk gevormde ambtenaren.

Wil de Staat de muntfabrikatie niet voor eigen rekening en risico houden - dat dan de aanbesteding publiek zij, en de fabrikatie onder hetzelfde toezigt als thans bestaat. Wij komen er niet zoozeer tegen op dat de Muntmeesters rijk worden; veel aannemers van publieke werken worden dit in ons land; maar in den gewonen regel is iedere aanbesteding openbaar en er is geen grond aan te voeren om in zake van muntfabrikatie af te wijken van den gewonen regel.

Professor Ackersdijk stelde zelfs, in der tijd, voor, om onze muntspeciën te doen vervaardigen aan eene of andere buitenlandsche munt (Zie Nederl. muntwezen 1845 pag. 35).

Men werpe niet tegen dat in zake van munt eene openbare aanbesteding moeijelijk of ondoenlijk is. Immers de wijze van toezigt op muntslag, gehalte en gewigt kan geheel dezelfde blijven, onverschillig of de Muntmeester 50 cents of een gulden per pond werks ontvangt; bij openbare aanbesteding zou men alleen dit verschil vinden, dat de Munt minder aan het Rijk zou kosten.

En is men bevreesd (waartoe geen grond is) dat er te veel standpenningen zullen worden geslagen als men het muntloon zeer laag stelt, dan bepale men slechts dat de Regering kan vaststellen het hoogste bedrag dat iedere maand mag worden aangemunt. Maar bij den enkelen standaard is er geen gevaar voor te veel standpenningen, en bovendien heeft, bij de tegenwoordige inrigting, de Muntmeester toch het voorregt om zooveel standpenningen te munten als hij goedvindt en als hij kan overeen brengen met zijn voordeel. - Zoodanige aanmunting wordt alleen bezwaard met de noodwendige onkosten; het eigenlijke muntloon is nul.

En wil men ook dit niet, dat dan de Muntmeester verpligt worde om voor het Rijk, zonder loon, te munten tot een bedrag van hoogstens twee millioen aan zilveren en koperen pasmunt voor Nederland en Indië.

Dan nog is de post van Muntmeester of het monopolie van den aannemer een zeer voordeelige zaak. - Want weet men wel wat het zeggen wil: het inkomen of het muntloon van den Muntmeester? Men zou alligt meenen iets te kunnen afleiden uit het bekende tractement van vierduizend gulden tot het onbekende muntloon; men wage zich echter hieraan niet. Gewone ambtenaren krijgen als wachtgeld hoogstens tweederde van hun gewoon tractement; de Muntmeester is echter in

dit opzigt zeer stiefmoederlijk bedeeld; zijn wachtgeld bedraagt naauwelijks een twintigste van hetgeen hij gemiddeld 's jaars geniet als hij actief is, ongerekend nog de buitengewoon voorspoedige jaren. - Gelukkig voor hem, is hij tot heden nog nooit op wachtgeld gesteld.

Reeds bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1861 werd, onder anderen, in het voorloopig verslag gezegd: ‘Door de Regering was reeds ten vorigen jare het voornemen te kennen gegeven om, met het oog op de buitengewone winsten van den Muntmeester, de bestaande tarieven van de muntloonen andermaal aan eene herziening te onderwerpen. Gaarne zou men vernemen ot daaraan reeds een begin van uitvoering is gegeven.’

Hierop werd door de Regering geantwoord: ‘Bij de beantwoording van het verslag over het 9^{e} Hoofdstuk B, voor 1860, gaf de Regering haar voornemen te kennen om de werking van de Kon. Besl. van 19 Nov. 1857 op het muntloon, gade te slaan, ten einde, wanneer de ervaring daartoe aanleiding mogt geven, de tarieven van de muntloonen andermaal te herzien. De Regering blijft bij dat voornemen. Van de vatbaarheid der Muntloonen voor nieuwe verlaging is tot dusverre niet gebleken.’

Sedert zijn vijf jaren verloopen en de Regering schijnt steeds te blijven bij haar voornemen. De Muntmeester en zijne muntgezellen genieten steeds buitengewone winsten, - en wat ook duurder of goedkooper geworden zij, - de muntloonen hebben geen verandering ondergaan.

Laten we nu eens zien wat die buitengewone winsten van den Muntmeester beteekenen.

Wij slaan daartoe op de jaarlijksche verslagen van het Muntkollegie en allereerst het verslag van al het verrigte tot herstel van het Nederlandsch Muntwezen, in 1853 door D^{r}. A Vrolik uitgegeven.

Van 1843 tot 1851 werd, *alleen door het Rijk*, betaald aan muntloon nagenoeg een millioen gulden, behalve het muntloon dat de Muntmeester ontving voor de *aanzienlijke* aanmuntingen, welke bijzondere personen in dat tijdsverloop hebben laten ten uitvoer brengen (Zie Vrolik pag. 161 en 190).

Blijkens het verslag van 't Muntkollegie over 1860 (4^{e} bijlage) is er van 1840-1850 aan 's Rijks Munt geslagen voor eene waarde van ruim 130 millioen gulden, zoowel aan standpenningen voor particulieren als aan zilveren en koperen pasmunt voor Nederland en Neêrlandsch Indië. - Volgens de verschillende tarieven van het muntloon, in dat tijdperk van kracht geweest, heeft het muntloon toen bedragen, gemiddeld *per jaar* 286.350 gulden.

Van 1851 tot en met 1860 zijn uit 's Rijks Munt afgeleverd:

aan standpenningen	1.224.079 ned. ponden
zilveren pasmunt voor Nederland	5.929 ned. ponden
koperen pasmunt	42.955 ned. ponden
zilveren pasmunt voor Nederl-Indië	121.542 ned. ponden
koperen pasmunt voor Idem	3.942.520 ned. ponden

Van 1861 tot en met 1864 zijn gemunt:

aan standpenningen	419.124 ned. ponden
zilveren pasmunt	3.568 ned. ponden
koperen pasmunt	67.875 ned. ponden

(Zie verslag 1860 en volgende jaren.)

Vóór 1840 bedroeg het muntloon *f*1.80 per ned. pond werks.

Bij Koninklijk Besluit van 1 Aug. 1840 N°. 87 werd dit loon verminderd tot *f* 1.50.

In het begin van 1846, toen de hermunting meer uitbreiding verkreeg, bragt men het muntloon der guldens op *f*1.40 en der rijksdaalders op *f* 1.30.

Bij K.B. van 24 Aug. 1846 N°. 54 werd het muntloon gedurende de hermunting bepaald, voor de rijksdaalders op *f* 1 en voor de guldens op *f* 1.15 per Ned. pond werks. Dit laatste is bij eene latere aanmunting van guldens, nog verminderd op *f* 1.10. Voor de halve guldens werd een muntloon betaald van *f* 1.60 per Ned. pond. Het muntloon voor de zilveren pasmunt wordt berekend op *f* 2.20[4], *f* 3.70[4] en *f* 5.26[6] voor één Nederl. pond 25-, 10-, en 5- centstukken. (Zie verslag Vrolik pag. 177).

De Muntmeester moest evenwel, krachtens K.B. van 5 Oct. 1849 N°. 73, aan het Rijk uitkeeren eene premie van twintig cents voor elke honderd gulden nieuwe zilveren pasmunt die hij zou vervaardigen (zoogenaamd sleijschat?). Of deze uitkeering, ook nà afloop der hermunting nog plaats heeft, weten we niet; maar 't doet tot onze cijfers weinig af, want die uitkeering is betrekkelijk zeer gering.

Bij K.B. van 29 Junij 1848 St. N°. 28 werd het muntloon van standpenningen nader bepaald op *f* 1.20 per ned. pond. Voor dien prijs kon men vorderen 16/20 aan rijksdaalders 3/20 aan guldens en 1/20 aan halve guldens. Daar echter gewoonlijk van deze laatste bevoegdheid geen gebruik wordt gemaakt, werd ook in den regel veel lager muntloon door particulieren, gewoonlijk slechts *f* 1 voor een ned. pond rijksdaalders, betaald (Zie Vrolik verslag pag. 182).

Bij K.B. van 12 Nov. 1857 St. N°. 115 werd het muntloon nogmaals gewijzigd en vastgesteld op *f* 1 per ned. pond rijksdaalders,

f 1.15 per ned. pond guldens,

f 1.55 per ned. pond halve guldens.

Zijn wij goed ingelicht, dan wordt dit tarief door den Muntmeester verlaagd, *niet* als 't Rijk laat aanmunten, maar wel als de Nederlandsche Bank baren zendt ter vermunting, en deze verlaging zou zelfs het muntloon, door de Bank te betalen, brengen op 85 à 90 cent. Hierover spreken we later nog een woord.

Voor muntloon van het kopergeld voor Nederl. Indië werd, ingevolge K.B. van 23 Nov. N°. 52, tijdens de hermunting daarvan, betaald:

voor 100 ned.	ponden aan stukken van 2½ cent	*f* 5.50
voor 100 ned.	ponden aan stukken van 1 cent	*f* 11.15

voor 400 ned.	ponden aan stukken van ½ *f* 21.20 cent

Het muntloon van de koperen munt voor Nederland bedraagt:

voor 100 ned.	ponden aan stukken van *f* 25.- een cent ±
voor 100 ned.	ponden aan stukken van ½ *f* 40.- cent

Nu is van 1851 tot 1857 gemunt:

Voor het Rijk:	139138 ned. pd.	à *f* 1.20 per pd. is	*f* 166965
Voor particulieren:	551563 ned. pd.	à *f* 1 per pd. is	*f* 551563

Van 1851 tot 1860:

Voor 't Rijk:	28 ned. pd.	25centstukken à *f* 2.20 per pd.	*f* 61
	5378 ned. pd.	10centstukken à *f* 3.70 per pd.	*f* 19931
	634 ned pd.	5centstukken à *f* 5.26 per pd.	*f* 3336
	7813 ned. pd.	centen à *f* 1.25 per 100 pd.	*f* 2344
	35142 ned. pd.	halve centen à *f* 40 per 100 pd.	*f* 14056
	73779 ned. pd.	kwartglds voor N.I. à *f* 2.20 per pd.	*f* 162311
	47465 ned. pd.	tiende gids voor N.I. à *f* 3.70 per pd.	*f* 175620
	299 ned. pd.	20e gids voor N.I. à 5.26 per pd.	*f* 1573
	1.000373 ned. pd.	2½ centen à *f* 5.50 per 100 pd.	*f* 55020
	1.957950 ned. pd.	centen à *f* 11.15 per 100 pd.	*f* 218311
	984197 ned. pd.	halve centen 21.20 per 100 pd.	*f* 208649

Van 1857 tot 1860 is gemunt:

Voor het Rijk:	779 ned. pd.	rijksdaalders à *f* 1 per pd.	*f* 779
	41970 ned. pd.	guldens à *f* 1.15 per pd.	*f* 48265
	53000 ned. pd.	halve guldens à *f* 155 per pd.	*f* 82150
Voor particulier.:	337000 ned. pd.	rijksdaalders à 85 cent per pd.	*f* 286450
	67552 ned. pd.	guldens à *f* 1 per pd.	*f* 67552
	33028 ned. pd.	halve guldens à *f* 1.30 per pd.	*f* 42949

Van 1861 tot 1864 gemunt:

Voor particulier.:	156606 ned. pd.	à 85 cents per pd.	*f* 133115
	166738 ned. pd.	à *f* 1 per pd.	*f* 166738
	95780 ned. pd.	à *f* 1.30 per pd.	*f* 124514
Voor het Rijk:	2856 ned. pd.	à *f* 3.70 per pd.	*f* 10567
	712 ned. pd.	a *f* 536 per pd.	*f* 3745
	54975 ned. pd.	à *f* 25 per 100 pd.	*f* 16492
	12900 ned. pd.	à *f* 40 per 100 pd.	*f* 5160

In de laatste, veertien jaren na de hermunting van het Nederlandsch geld is dus aan muntloon van zilver en koper betaald, zoowel door het Rijk als door particulieren de som van minstens	*f* 2.568.216
af voor premie à 20 cents voor iedere honderd gulden zilveren pasmunt uit te keeren	*f* 20.628
blijft voor muntloon in 14 jaren	*f* 2.547.588
dus is er gemiddeld *per jaar* betaald aan muntloon	*f* 181.925
Uit het vorenstaande blijkt, dat, waar het Rijk voor het aanmunten van standpenningen in 1851 tot en met 1864 heeft betaald	*f* 289.159
daar hebben particulieren slechts te betalen gehad	*f* 250.000
Het Rijk betaalde dus *meer* voor denzelfden arbeid, ruim	*f* 48.000

Voor particulieren is gemunt aan standpenningen:

Van 1851 tot 1864.... 1.408.277 ned. pond. waarvoor aan muntloon is betaald tegen een verminderd loon	*f* 1.372.881
Wanneer de Regering deze hoeveelheid had doen aanmunten, dan zou de Staat daarvoor hebben betaald een muntloon volgens tarief van	*f* 1.732.180
Voor dezelfde hoeveelheid zou dus de Staat *meer* betalen	*f* 359.299,

boven en behalve de kosten van aanschaffing en onderhoud van gebouwen, werktuigen enz., die jaarlijks minstens *f* 12.000 bedragen, ongerekend de rente van het kapitaal dat besteed is om gebouwen en werktuigen aan te koopen en dat minstens driemaal honderd duizend gulden bedraagt; (hierover nader).

Welke is nu de positie van den Staat tegenover den Muntmeester en van dezen tegenover den Staat, en welke kosten komen ten laste van den Muntmeester?

De Staat is eigenaar van de gebouwen, waarvan wij de waarde niet juist kunnen aangeven. Blijkens het Verslag Vrolik, (zie ald. pagina 188) was er in 1851 reeds, alleen aan vergrooting der Munt en aan

kosten van verbouwing betaald, eene som van	*f* 60.394
voor aankoop van terreinen en verderen aanbouw	*f* 115.097
voor aanschaffing en plaatsing van werktuigen en voor de oprigting van eene afzonderlijke pletterij voor de kleine zilveren speciën, is betaald	*f* 123.484
Totaal	*f* 298.975.

De Staat geeft dus aan den Muntmeester ten gebruike een kapitaal van bijna driemaal honderd duizend gulden, waarvoor deze geen rente behoeft te betalen; hij geniet vrije woning voor zich en zijn gezin, zelfs zijn zoon, de advokaat, geeft dáár zijne adviezen, - en ten slotte is den Muntmeester een jaarlijksch inkomen gegarandeerd van 4000 gulden als hij niets te doen heeft gehad.

De gewone rente van het genoemde kapitaal is dus, matig berekend, 's jaars	*f* 15.000
Bovendien kost het jaarlijksch onderhoud van gebouwen en werktuigen, berekend over de laatste tien jaren, gemiddeld 's jaars	*f* 13.600
de Staat salarieert de stempelsnijders met	*f* 3.500

den smidsmeester	ƒ 75
den portier	ƒ 400
Stelle	ƒ 32.500

Wanneer dus het Rijk geen penning laat aanmunten en niets voor muntloon heeft uit te keeren, dan kost de Munt toch 's jaars nog min-

stens plus minus *f* 33,000; behalve de tractementen van al de ambtenaren en - ingeval ook particulieren geen munt hebben doen slaan - het tractement van den Muntmeester ad *f* 4000.

De Muntmeester staat tegenover de Regering - op het papier - als ambtenaar, maar in effecte als aannemer die volgens bestek werkt. Hij belast zich niet alleen en uitsluitend met het smelten, alliëren en slaan van de munstukken, maar ook met de leverancie van het daartoe benoodigde metaal, zoowel koper als goud en zilver. Zie verslag van het Muntkollegie, 1857 pag. 40, 1864, pagina 6 enz. Hij is in den volsten zin des woords aannemer, maar zonder concurrentie van beroepsgenooten. Hij geniet dus een monopolie.

De kosten die nu ten laste van den Muntmeester komen, zijn zeker niet onbelangrijk. Vóór wij hieromtrent in specificatie treden, wil ik doen opmerken, dat, ingevolge Kon. Besluit van 23 Nov. 1855 N°. 52, regelende de hermunting van koper voor Ned. Indië (thans afgeloopen) de kosten van het hulpgebouw en van het stoomvermogen ten laste werden gebragt van den Muntmeester, maar.... hij ontving een *renteloos* voorschot van *f* 60,000 (Zie K.B. van 1 Dec. 1855 No. 74) en bovendien kosteloos ten gebruike de 24 kostbare Uhlhornsche muntpersen die voor 87000 gulden waren aangekocht; waarvan men er in 1861 zestien heeft verkocht aan Heaton and Sons voor *f* 48.075 (zie verslag 1861 pag. 13) terwijl men de acht overige in 1862 weigerde te verkoopen aan den Directeur der Munt te Brussel (die er aanzoek om deed) (zie verslag 1862 pag. 15) en die in 1864 publiek verkocht zijn voor *f* 5750, dus met een verlies van plus minus *f* 20.000. De Directeur te Brussel had er zeker het dubbele voor willen geven van hetgeen ze eindelijk hebben opgebragt. Dat het Muntkollegie in 1862 adviseerde tot niet verkoop, werd tot op zekere hoogte geregtvaardigd door het denkbeeld dat die persen zouden kunnen dienen tot eene eventuele hermunting van de centen; in 1864 echter schijnen die kostbare werktuigen reeds zooveel in waarde te zijn verminderd dat men ze voor oud ijzer of staal moest verkoopen. Wij meenen hier ter loops te mogen doen opmerken dat uit de verslagen van het Muntkollegie in de laatste jaren, niet onduidelijk eene zekere wrijving tusschen den Minister van financiën en het kollegie blijkt, die haren grond schijnt te vinden in verschil van zienswijze omtrent de hermunting van ons kopergeld.

Maar ter zake.

De Muntmeester moet in het muntloon vinden: in de eerste plaats, het loon der twaalf muntgezellen.

De betrekking van de muntgezellen tot den Muntmeester is van zeer vreemden en voor het publiek van eenigzins mystieken aard, en hun loon schijnt niet te staan in de minste verhouding tot den arbeid die

van hen gevorderd wordt. Om dit te kunnen beoordeelen ga men een oogenblik na den gang der werkzaamheden als ‘de Munt aan 't werk is’ zooals men gewoon is te zeggen.

Nadat het gehalte of allooi door den Muntmeester of zijn kantoorbediende is berekend, wordt de massa zilver gesmolten in het smelthuis en dáár wordt het in strooken (tinnen) gegoten die ongeveer zoo breed zijn als de muntstukken die er uit vervaardigd moeten worden. Uit het smelthuis gaat het zilver naar de pletterij om tot de vereischte dikte te worden gebragt; vervolgens komt de tinne in de doorsnijdmachine, die in den tijd van één minuut 80 muntplaatjes uitstoot; dan in de justeerkamer waar de plaatjes één voor één gewogen en afgevijld of, zoo ze te ligt zijn, afgezonderd worden; daarna worden de plaatjes onderworpen aan de *witkoking* (om niet alleen alle vuil weg te nemen, maar tevens aan de munten een fraaijere kleur te geven). Zoowel vóór als ná deze bewerking wordt het gewigt der plaatjes onderzocht. Nu komen de plaatjes in de muntzaal waar ze gestempeld worden. De muntpersen (van Uhlhorn) leveren gemiddeld 40 stuks in de minuut, doch kunnen geforceerd worden tot 70 stuks, hoewel hierdoor de werktuigen zeer lijden en spoediger versleten zijn.

De bediening van die muntpersen bestaat slechts in het aanvoeren van muntplaatjes, die zich van zelf weêr ontlasten. En dit nu is de voornaamste en gewigtigste arbeid van de muntgezellen. In de pletterij, bij de doorsnijdmachine en bij de weging worden de muntgezellen bijgestaan of liever dáár wordt hun werk verrigt door arbeiders die zeven en een halven cent per uur verdienen.

Men ziet dat het werk van de muntgezellen noch ligchaamskracht noch geestesontwikkeling vereischt, en 't is dan ook niet te verwonderen dat bakkers en kruideniers, koetsiers en dergelijke, slechts aan eenigen ‘gewonen handenarbeid’ gewende lieden, binnen zes weken volleerde muntgezellen zijn, als de Muntmeester hen slechts voordraagt ter benoeming en de Minister die benoeming goedkeurt.

Het is dus niet te verdedigen dat de muntgezellen een zoo groot aandeel in het muntloon genieten als het geval schijnt (zie verslag Vrolik pag. 166 en 174) en voor zoo weinig arbeids als van hen gevorderd wordt. Men meene niet dat zij den last van eene groote verantwoordelijkheid hebben; verre van daar; geen werkman, geen baas-muntgezel, noch wie ook, kan zich meester maken van edel metaal en daarmeê het muntgebouw verlaten zonder dat dit oogenblikkelijk wordt opgemerkt; alleen in het smelthuis zou men zich een oogenblik - maar ook slechts een oogenblik - aan oneerlijkheid kunnen schuldig maken; maar juist in het smelthuis is geen muntgezel werkzaam: dáár wordt zware arbeid verrigt.

Aan ieder die in het muntgebouw iets bijdraagt tot de vervaardiging van de munten, wordt het goud en zilver, zelfs het koper dat hij moet bearbeiden, - toegewogen en hij moet dit tot op een tiende wigtje

weder verantwoorden. Maar bovendien: groote verantwoordelijkheid zou wel kunnen aanleiding geven tot het vorderen van hoogen borgtogt, maar niet altijd tot buitensporig hoog arbeidsloon.

Een kommies der belastingen die moet waken tegen smokkelarij, nu eens op de grenzen, dan eens in een of andere fabriek, - een rijksveldwachter die genoegzaam alle Rijks-provinciale en gemeente-strafwetten moet kennen en met oordeel weten toe te passen als hij zijne betrekking eerlijk en trouw zal vervullen, - zonder te veel of te weinig te doen; de Rijksstempelsnijders die de muntstempels vervaardigen - en meer anderen die in hunne betrekking aan verzoeking bloot staan, wier leven niet zelden in gevaar is, wier gezondheid ondermijnd wordt in dienst van den Staat, - al die ambtenaren - die tegen een aandeel in de winst een groot bedrag aan belasting zouden kunnen doen ontduiken, ze zien hun maximum tractement in 600 à 700, hoogstens 1000 gulden; de muntgezel is niet zóóveel, althans niet meer waard.

Maar hoe groot is dan het loon dat de muntgezellen ontvangen? Dat weet de Muntmeester alleen; maar dat het belangrijk is, dat lezen we in het verslag Vrolik pag. 166.

Wijders heeft de Muntmeester te betalen het staal voor de stempels, waarvoor hem, als we ons niet bedriegen, nog een gedeeltelijke vergoeding van wege den Staat per pond werks is toegekend; de brandstoffen voor het smelten en gloeijen en voor de verwarming; verder de verlichting en eindelijk de kleine reparatiën aan werktuigen, waartoe evenwel nog een door het Rijk met 1300 gulden bezoldigd mechanicus aan het munthuis is verbonden. Voor de brandstoffen werd, zoolang er accijnsen bestonden, vrijdom van belasting verleend aan den Muntmeester, even als aan ieder fabriekant.

Het is nog niet lang geleden dat er in het Muntgebouw plus minus zevenhonderd gulden *door het Rijk* is te koste gelegd aan een nieuwen oven die, naar de meening van den Muntmeester, minder brandstof zou verslinden; de oude oven moet nog zeer bruikbaar zijn geweest, maar werd buiten dienst gesteld. Het Rijk betaalde den ouden en den nieuwen oven; de brandstoffen zijn ten laste van den Muntmeester.

Als de Munt 't geheele jaar doorwerkt met den gewonen werktijd van twaalf uren per dag - dan vordert eene aanmunting van 20 millioen gulden in verschillende species, geen buitengewone krachtsinspanning. In 1858 werd 31 millioen aangemunt.

Om tien millioen te munten, waartoe geen zeven maanden tijds noodig zijn, verbruikt men:

tot smelten en gloeijen - plus minus 15000 ton turf, berekend gemiddeld à 20 cents per ton is	*f* 3000
voor de beweegkracht: 2500 mud steenkolen à 50 cent per mud, onder vrijdom van belasting per lading ingeslagen.	*f* 1250
100 arbeiders gemiddeld à *f* 1 per dag gedurende 200 dagen is	*f* 20000
10 arbeiders gemiddeld à *f* 1.50 per dag gedurende 200 dagen is	*f* 3000
5 arbeiders à *f* 5 per week als er niet gewerkt wordt.	*f* 525
(De gewone arbeiders worden bij den dag, zelfs bij de schoft of schaft gehuurd; alleen de smelters zijn vaste arbeiders in dienst van den Muntmeester en zijne gezellen.)	
voor verlichting gedurende 6 à 7 maanden	*f* 600
voor smeltkroezen en andere dergelijke werktuigen, hoog berekend	*f* 2500
kleine reparatiën, verrigt wordende door den van Rijkswege met *f* 4300 beloonden mechanicus, en andere kleine uitgaven	*f* 1000
Onvoorzien	*f* 125
Bij eene aanmunting van tien millioen bedragen dus de onkosten	*f* 32000
Het muntloon van tien millioen aan standpenningen bedraagt	*f* 100000
blijft voor muntloon	*f* 68000

te verdeelen tusschen den Muntmeester en zijne gezellen en waarvan zeker aan den eerste wel ‘la part du lion’ zal ten deel vallen; en dit is dan ook regt.

Nu vragen wij: zou het niet tijd worden dat men eens een besluit nam om de Munt voor rekening en risico van den Staat te nemen - of: dat men het muntloon verlaagde?

De bedenkingen die men aanvoert tegen het in eigen beheer houden der Munt door het Rijk, zijn doorgaans de volgende:

eerstens, de eigenaardige bezwaren der fabriekatie zelve,

ten tweede, het bezwaar eener behoorlijke contrôle en

ten derde, - de vermeerdering van uitgaven waardoor de staatsbegrooting jaarlijks zou bezwaard blijven, ook als er niet gemunt werd.

Wat het eerste punt betreft, - de eigenaardige bezwaren der fabriekatie zelve, - deze meent men te moeten vinden in het *mogelijke* verlies aan edel metaal dat een gevolg kan zijn van de onderscheidene bewerkingen en behandeling die de stukken ondergaan van het oogenblik af dat het zilver in den kroes gaat tot dat de massa als gemunt geld uit de muntpers te voorschijn komt.

Het is niet tegen te spreken dat er verlies aan stof is; het grootste verlies heeft plaats bij de smelting (smeltverlies); - gewoonlijk smelt men 300 Ned. pond zilver tegelijk in een kroes. - Hierop is het verlies gemiddeld 400 à 450 wigtjes - dus een verlies van 1½ per mille of 15/100 percent. Op eene geldswaarde van ruim 30,000 gulden *kan* men een smeltverlies hebben van 40 à 45 gulden.

Een zoogenaamde doorloop van den kroes is niet alleen, bij zorgvuldige behandeling, hoogst zeldzaam, maar geeft bovendien volstrekt geen aanleiding tot totaal verlies; bij eene goede inrigting van vuurhaard en kroezen kan men het doorgeloopene terug krijgen. Maar bovendien, er is bij de bepaling van het muntloon toch gerekend op verlies, en bij slot van rekening wordt het *mogelijk* verlies toch betaald door.... dengeen die laat aanmunten en niet door den Muntmeester. Van 1840 tot 1860 is aan standpenningen gemunt voor eene geldswaarde van 246,403,156 gulden, wegende bijna twee en een half millioen Ned. ponden zilver; op die hoeveelheid *kan* een smeltverlies geleden zijn van hoogstens 3700 Ned. pond ter waarde van driemaal honderd zeventig duizend gulden. - Zou men meenen dat de verschillende Muntmeesters die schade hebben geleden zonder daarvoor ruime vergoeding te vinden in het muntloon?

Om nu smeltverlies en dergelijke niet te voorkomen verliezen te constateren en te controleren - dit moge tijdens de hermunting, toen er onafgebroken, dag en nacht gewerkt werd, - bezwaarlijk geweest zijn, vooral bij de overhaasting waarmeê men te werk ging, - thans, nu de Munt een geregelden gang gaat - is 't mogelijk en gemakkelijk om door beëedigde, goed bezoldigde en eerlijke ambtenaren dat verlies telkens bij procesverbaal te doen constateren.

Laat twee of drie ambtenaren elkander afwisselen en zoodoende elkander controleren; niets gemakkelijker dan dat. Hoe worden de Rijks marinewerven - de stapel-, constructie- en artilleriemagazijnen en werkplaatsen geadministreerd en gecontroleerd; daar heeft men wel niet met edele metalen te doen - maar toch wel met even groote geldswaarden, vertegenwoordigd door duizenderlei voorwerpen, op zich zelf van weinig - maar door de hoeveelheid van groote beteekenis; dáár heeft men met duizend arbeiders, werklieden, bazen en opzigters te doen; terwijl aan 's Rijks Munt naauwelijks honderd man arbeiden.

Het moge waar zijn dat, waar het eigenbelang zulks vordert, men de zaken beter nagaat, dan wanneer het voor rekening van derden moet geschieden, - maar - waarom zou men het eigenbelang der ambtenaren niet kunnen verbinden aan het belang van den Staat? Bezoldig een ambtenaar goed en laat hem des noods een aandeel zoowel in de winst als in het verlies; - daarom behoeft die bezoldiging nog niet te klimmen tot tonnen gouds. - Men heeft geen grond voor het beweeren dat bij het eigen beheer van het Rijk, de zorg ge-

durende de fabriekatie minder zou wezen en er dus veel meer partijen zouden moeten worden afgekeurd. - Deze afkeuring had vroeger dan ook meer plaats dan thans, niet zoozeer doordien men thans naauwkeuriger werkt, maar wel door eene veranderde wijze van toezigt. Vroeger, namelijk tijdens de hermunting en nog eenige jaren dáárna, werd iedere opbrengst die wegens te laag gehalte afgekeurd was, - onder toezigt van Raden en Generaalmeesters der Munt versmolten en waren dus de onkosten van het munten verloren; - thans echter wordt, als we goed zijn ingelicht, eene afgekeurde opbrengst aan den Muntmeester teruggegeven - niet om te versmelten - maar om de stukken van die opbrengst zoodanig te verbeteren, dat, bij compensatie, de geheele volgende partij op 't wettig gehalte wordt gebragt.

Om dit te begrijpen is 't noodig te weten wat er gebeurt als de munt, geheel voltooid, uit de muntpers komt en gereed is voor de circulatie. - Nadat het zilver voorzien is van opschriften, van beeldenaar en randschrift of kartelrand - in één woord als de munt gereed is om te worden afgeleverd, wordt de geheele partij, doorgaans bestaande in een bedrag van *f* 100,000 (als 't zilver is), overgebragt bij het Muntkollegie.

De ambtenaren bij dit kollegie (de smidsmeester, controleur, essaijeurs enz.) ontvangen van iedere opbrengst eenige proefstukken die voetstoots uit de partij genomen worden. Een deel van die afgezonderde stukken dient om het gewigt te bepalen, een ander deel voor de bepaling van het gehalte. - Voldoen de afgezonderde stukken aan het gewigt en gehalte bij de wet vereischt, dan wordt de geheele partij geacht daaraan te voldoen, en het geld wordt verklaard te zijn goed gemunt Nederlandsch geld. Vindt men, bij de weging, stukken beneden de remedie bij de wet bepaald - dan worden die stukken uitgeschoten en als onvoldoende aan den Muntmeester geretourneerd, nadat ze onbruikbaar zijn gemaakt; vervolgens wordt een geheele zak gewogen en als de uitkomst van deze weging '*en gros*' bevredigend is - dan wordt elk stuk van de opbrengst geacht zijn wettig gewigt te houden.

Voor de gehaltebepaling wordt volgenderwijze te werk gegaan.

De beide essaijeurs aan 's Rijks Munt ontvangen, ieder afzonderlijk, zes of acht stukken van de opbrengst, ter bepaling van het gehalte. Het lid van 't Muntkollegie belast met de werkzaamheden van Inspecteur Essaijeur-generaal neemt eveneens eenige stukken en zoo bepalen die drie ambtenaren, ieder voor zich, 't gehalte der stukken die ieder ontving. - Van de gevondene gehalten wordt ten slotte het gemiddelde bepaald, en voldoet dit *niet* aan de wet, dan wordt de gansche opbrengst aan den Muntmeester teruggegeven, en nu bestaat zijne kunst en vindt hij zijn voordeel dáárin, dat hij de afgekeurde partij zóódanig weet te verbeteren dat zij bij eene volgende opbrengst kan worden goedgekeurd.

Men heeft wel eens, maar ten onregte, gemeend dat de op te laag gehalte bevonden partij met andere op hooger gehalte vervaardigde stukken werd vermengd. Het voordeel voor den Muntmeester zou dan niet liggen in de mindere hoeveelheid edel metaal die hij in een gedeelte van de gemunte partij opleverde, - want in een ander gedeelte gaf hij een iets hooger gehalte; bij slot van rekening gaf hij de vereischte hoeveelheid edel metaal. Maar het voordeel zou gevonden worden in de omstandigheid dat de Muntmeester niet verpligt was de te laag bevonden stukken weder te versmelten en alzoo op nieuw, met bijvoeging van fijn zilver, alle gedaanteverwisselingen te doen ondergaan, die tijd, vuur en arbeidsloon kosten. Deze methode echter *kan* en *mag* niet gevolgd worden en wij gelooven ook niet dat de zaken zich zóó toedragen, want, ware dit het geval, dan zou er uit 's Rijks Munt geldspecie worden, afgeleverd beneden het wettige gehalte, en dit is zonder nader bewijs niet aan te nemen. Dat de afgeleverde specie, eenigen tijd na het verlaten van 's Rijks Munt, niet meer 't gehalte houdt waarop ze door de Essaijeurs bevonden werd, is eene andere kwestie die we straks even zullen aanroeren.

Van de opgebragte partijen worden nog een zeker aantal stukken afgezonderd voor de zoogenaamde muntbusopening, die iedere drie maanden plaats heeft. Bij zoodanige muntbusopening worden wederom gehalteproeven genomen op eenige zich daarin bevindende stukken; leveren deze proeven een gehalte op hooger dan de wet vereischt, dan wordt ondersteld en aangenomen dat alle stukken gedurende de afgeloopen drie maanden opgebragt - een zooveel te hoog gehalte houden en ontvangt de Muntmeester *van het Rijk* terug het bedrag van hetgeen hij alzoo *teveel* heeft gegeven; bij bevinding van lager gehalte past de Muntmeester het tekort bij.

Hetgeen bij deze verrekening opmerking verdient is, dat *het Rijk* ontvangt of betaalt, - wat eigenlijk voor een groot deel aan particulieren behoort of door deze verschuldigd is. Immers, bij de muntbusopening wordt niet gelet of er in den tijd waarover de verrekening loopt is gemunt voor het Rijk of voor particulieren.

Ook het gehalteonderzoek van de munten, zooals dit aan 's Rijks Munt plaats vindt, komt ons voor vatbaar te zijn voor grootere naauwkeurigheid.

Ziehier waarom.

De zilveren muntstukken die geëssaijeerd worden nàdat ze de muntpersen hebben verlaten, - ondergaan, vóór zij gemunt worden, eene zekere bewerking die men het blanchiment of witkoken noemt. Door dit blancheren wordt het metaal, dat tot alliage gediend heeft, het koper, aan de oppervlakte weggenomen en men behoudt dus aldaar eene huid van genoegzaam fijn zilver over.

Het behoeft bijna niet gezegd te worden dat door deze bewerking de verhouding tusschen het koper en het zilver in de munt voorhanden, reeds

is gewijzigd. Ieder stuk is iets ligter maar ook iets fijner, dat is: van hooger gehalte geworden nadat het geblancheerd is.

Daar nu echter die verfijning slechts aan de oppervlakte plaats vindt, zoo volgt hieruit dat, naarmate een stuk door afslijting in gewigt vermindert, zijn gehalte ook zal afnemen, zullende die vermindering in gehalte grooter zijn naarmate de speciën oorspronkelijk op een lager gehalte zijn geslagen en kleiner en dunner van stuk zijn. Want bij een klein en dun stuk zal de verfijning der oppervlakte natuurlijk op het gemiddelde gehalte van het geheele stuk veel grooter invloed uitoefenen dan bij een groot en dik stuk. Zoodanige kleine stukken zullen dus ook bij het afslijten, bij hunne aanzienlijke gewigtsvermindering, het meest in gehalte verliezen.

Het blancheren veroorzaakt dus eene tijdelijke of schijnbare verhooging van gehalte.

Nu worden de geblancheerde muntstukken door de Essaijeurs bij de Munt onderzocht, en dit onderzoek heeft plaats tegen alle regels van gewone essaaikunde in. De essaijeur die zilver in 't gehalte zal onderzoeken begint en *moet*, om de hoven aangevoerde redenen, beginnen met de geblancheerde oppervlakte weg te krabben of te vijlen; evenzeer als men alle vuil en onreinheden aan de oppervlakte wegneemt, die een te laag gehalte zouden aantoonen, - zoo ook moet men de kunstmatig aangebragte laag lijn zilver wegnemen die een te hoog gehalte zou aangeven. Doch bij 't gehalteonderzoek van de Nederlandsche munten heeft dit niet plaats; - wèl gaat het Muntkollegie op onbepaalde tijden, nu en dan in de werkplaatsen der Munt en doet door een der essaijeurs het in bewerking zijnde metaal onderzoeken - maar dusdanig onderzoek kan niet gezegd worden beslissend te zijn, daar het niet voor *alle* opbrengsten of partijen geschiedt.

Geblancheerde muntstukken, onafgevijld onderzocht wordende, geven dus een hooger gehalte aan dan ze werkelijk bezitten; en deze verhooging is het sterkst bij de pasmunt; maar ook bij de standpenningen is 't niet zóó onbeduidend of de Muntmeester kan er eene partij of opbrengst, die schraal aan de gehalte voldoen zou, door corrigeren.

Men heeft berekend dat de munten door afslijting in de volgende mate aan gewigt verliezen:

de guldens	1/6850 per jaar.
halve guldens	1/4600 per jaar.
25 centstukken	1/1100 per jaar.
10 centstukken	1/500 per jaar.

685,000 guldens verliezen dus per jaar 100 lood of 1 Ned. pond ter waarde van ongeveer 100 gulden; - dus in 10 jaar 1000 gulden verlies. - Maar niet alleen verlies in gewigt, ook verlies in gehalte, want wat afgesleten is was genoegzaam fijn zilver en wat overblijft houdt misschien niet het bij de wet vereischte gehalte.

5,000,000 stukken of 50,000 gulden aan tiencentstukken verlie-

zen aan gewigt 10,000 stuks of 1000 gulden per jaar. Daarom is de wijze van gehalteonderzoek die aan 's Rijks Munt gevolgd wordt, onzes inziens niet de juiste wijze (afgezien nog van liquatie), en men kan niet spreken van naauwkeurigheid zoolang de munten geblancheerd worden onderzocht, al strekt men dat onderzoek dan ook al uit, niet tot duizendsten maar tot honderdsten en duizendsten van een millième van een wigtje.

Het tweede wat men tegen ‘eigen beheer der Munt’ aanvoert, is het bezwaar eener behoorlijke contrôle. Zooals wij reeds opmerkten, tijdens de hermunting moge er werkelijk eenig bezwaar aan behoorlijke contrôle bij de bijzonderheden der fabriekatie zijn verbonden geweest, thans bestaat dat bezwaar niet meer. Waarom zou de, door het Rijk benoemde en voor het Rijk beheerende Directeur der Munt niet door het Departement van financiën kunnen worden gedebiteerd voor het fijn zilver of muntmateriaal dat hij ontvangt en gecrediteerd voor hetgeen hij aflevert?

De administratie der Directe Belastingen weet zeer goed een aantal fabrieken en de fabriekatie daarbij te contrôleren; en daar moet dikwijls het oog gehouden worden op vele duizenden gulden waarvan de betaling bij onvoldoend toezigt ontdoken wordt.

Evenzeer en nog eens wijzen wij op de contrôle aan 's Rijks marinewerven en op de postzegelfabriekatie.

In het Munthuis kan alleen smeltverlies ontstaan; dit is, hoe onzeker ook, toch binnen grenzen beperkt, en niets belet om telkens door twee ambtenaren dat verlies te doen constateren. - Wat de verantwoording bij de verdere fabriekatie aangaat, deze is aan geen bezwaar onderhevig. - Het metaal in tinnen of strooken gegoten zijnde, wordt aan den baas-muntgezel in de pletterij toegewogen; uit de pletterij worden de platen toegewogen aan den baas-muntgezel in het justeerlokaal; hier wordt iederen arbeider een zeker gewigt te verantwoorden gegeven (even als in iedere zilverwerkfabriek); de baasmuntgezel blijft verantwoordelijk aan den Directeur van de Munt, en vergezelt ook 't overbrengen van het metaal uit de eene naar de andere zaal, uit het justeervertrek naar het blanchiment-lokaal; ook hier is het metaal aan geen beduidend *verlies* onderhevig evenmin als in de muntzaal, waar de stukken den stempelslag ontvangen. In één woord, het Rijk zette de administratie van de Munt in eigen beheer voort, op denzelfden voet als dit thans door den Muntmeester voor zijn eigen rekening geschiedt; de aanteekeningen die thans met een stuk krijt op een zwart bord plaats vinden, kunnen gevoegelijk met pen en inkt op papier geschieden, zonder veel meer kosten te veroorzaken.

Dat met de verschillende brandstoffen (turf, steen- en houtskolen)

minder zuinig zou worden omgegaan; dat het werk veel langer zou duren; dat het verbruik van kroezen, vijlen, tangen, lepels, schalen, muntringen en stempels onvermijdelijk grooter zou worden als het Rijk de Munt in eigen beheer nam, - dit zijn evenzeer onderstellingen die, - zouden ze ook al eenigen grond hebben - toch niet van te veel gewigt mogen geacht worden; immers waar het Rijk, zooals *thans* het geval is, voor eigen rekening aanschaft en onderhoudt de kostbare muntpersen, banken, stoom- en andere werktuigen - die door den Muntmeester en zijne gezellen worden gebruikt zonder dat daarvoor eenige uitkeering geschiedt; - waar het Rijk voorwerpen van vele duizenden guldens overlaat aan het beheer van een voor eigen rekening arbeidenden Muntmeester - daar is 't een luttel bezwaar als de rekening van kroezen, vijlen, lepels, schalen en tangen voor het Rijk iets hooger werd dan voor den Muntmeester. Zijn we goed onderrigt, dan wordt van de Uhlhornsche muntpersen ('s Rijks eigendom) die vervaardigd zijn om gemiddeld 40 stuks in de minuut te slaan, - door de muntgezellen een arbeid gevorderd van 65 à 70 stuks per minuut. Hoe spoediger een millioen is afgemunt hoe minder daggeld aan de arbeiders behoeft te worden uitbetaald; dat echter de muntpersen door overmatigen arbeid meer te lijden hebben en spoediger moeten worden vernieuwd, zal wel geen betoog behoeven, terwijl men reden heeft te onderstellen dat, bij eigen beheer van het Rijk, bij eene behoorlijke contrôle, de zorg voor de kostbare werktuigen zeker niet minder zou wezen.

En nu het *derde* bezwaar: de vermeerdering van uitgaven, waardoor de staatsbegrooting jaarlijks zou bezwaard blijven, ook als er niet gemunt werd.

Men zegt: door de Munt in eigen beheer te nemen zou men de staatsbegrooting moeten bezwaren met de tractementen van eenen ambtenaar, belast met het bestuur der fabriekatie, van minstens drie ambtenaren, belast met het toezigt over het smelt- en muntverlies, het verbruik van brandstof en andere benoodigdheden; met vaste tractementen der muntgezellen, die thans een aandeel in de fabriekatiekosten genieten, en verder van al de personen die voortdurend ten laste van den Muntmeester komen, ook wanneer de Munt stilstaat. Men meende vroeger dit bezwaar, zuinig berekend, te mogen stellen op minstens 25,000 gulden 's jaars.

Bovendien zou het Rijk moeten afzonderen een industriekapitaal om altijd al die benoodigdheden voorhanden te hebben, die nu ten laste van den Muntmeester komen.

Het laatste bezwaar (het industriekapitaal) is van bitter weinig beteekenis; het Rijk heeft thans een renteloos kapitaal in 't Muntgebouw van minstens driemaal honderd duizend gulden en betaalt *jaarlijks* gemiddeld voor onderhoud van dat gebouw en van de werktuigen - voor leveranciën en arbeidsloonen plus minus *f* 13,000. - Gesteld nu, dat

het noodig ware om groote voorraden turf en kolen - benevens smeltkroezen, vijlen en tangen op te doen - zou dan een *kapitaal* van 10,000 gulden *meer* of *minder*, dáár waar reeds 3 tonnen gouds renteloos worden gegeven - een overwegend bezwaar mogen genoemd worden? Wij kennen Muntmeesters qui n'avaient ni sous ni maille toen zij werden aangesteld, en voor wie zoodanig industriekapitaal niets afschrikkends had om de betrekking te aanvaarden.

Waar het meerdere geen bezwaar blijkt te zijn, daar kan het mindere dit zeker niet opleveren.

De vaste traktementen echter voor de ambtenaren ook als de Munt niet werkt: men geeft daarvoor op *f* 25,000. Men kan beginnen met hier af te trekken *f* 4000 die ook nu aan den Muntmeester worden uitbetaald als de Munt niet werkt.

Als men nagaat dat er, blijkens de verslagen, in de laatste twintig jaren geen jaar is geweest, waarin minder dan 10 à 12 millioen gulden is aangemunt, - terwijl er geen enkele grond bestaat om te onderstellen dat dit in de volgende jaren niet even zoo zal wezen, als men dit nagaat, dan is ook het schrikbeeld dat de Staat een jaar lang *f* 20,000 zal moeten uitkeeren, zonder dat daarvoor gewerkt wordt, overdreven.

De werklieden die in 's Rijks Munt op daggeld arbeiden, kunnen niet bezwarend zijn als de Munt stilstaat. De smelters krijgen, als er gewerkt wordt, een maximum en als er niet gewerkt wordt een minimum van belooning als vaste arbeiders.

De muntgezellen zouden volstrekt niet zoo hoog bezoldigd behoeven te worden als thans hun aandeel in de muntloonen bedraagt.

Moge er ook al in den Muntmeester gevorderd worden kunde, overleg, ijver en voortvarendheid - de taak der muntgezellen is te zeer van machinalen aard, om die zoo hoog te beloonen. Alleen gehechtheid aan het oude kan oorzaak zijn dat de betrekking van muntgezel nog aan 's Rijks Munt vervuld wordt ongeveer op dezelfde wijze als vóór honderd jaar. - Men zou in het bijna niet denkbare geval dat de Munt een geheel jaar niet werkt, - met 15,000 gulden aan tractementen (waaronder dat van den Directeur, thans Muntmeester) de ambtenaren ruim bezoldigen.

De bezwaren die men dus aanvoert tegen het eigen beheer der Munt door het Rijk zijn tegenwoordig niet geldig genoeg, om daarvoor aan één ambtenaar in den Staat eene winst te laten van gemiddeld honderdduizend gulden per jaar. Wij stellen hier een gemiddeld jaarlijksch muntloon van honderdduizend gulden. Wel is er in de laatste twee jaren niet zóóveel ontvangen, maar vóór er twee jaren zijn verloopen zal het aan 't Muntkollegie wel zijn gelukt te betoogen dat eene hermunting van onze pasmunt, althans van de tien- en vijfcentstukken, de centen en halve centen, allernoodzakelijkst is. (zie verslagen 1862, 1863, 1864).

Maar al wil men ook die bezwaren nog breeder uitmeten - en de Munt niet door het Rijk in eigen beheer laten nemen, - waarom dan het munten van geld niet publiek aanbesteed aan dengeen die, bij voldoende soliditeit, het minste muntloon verlangt? Waarom niet gevorderd rente van het kapitaal dat vertegenwoordigd wordt door de gebouwen en de werktuigen die eigendom van den Staat zijn? - Het toezigt van het Muntkollegie op de fabriekatie kon, bij publieke aanbesteding, hetzelfde zijn, even als bij eigen beheer van het Rijk.

En wil men ook dit niet, - dan verlage men de muntloonen, niet alleen voor particulieren, maar ook voor het Rijk.

Nog een enkel woord over:

Het contract met de Bank.

Zijn we wèl ingelicht, dan heeft de Muntmeester eene overeenkomst gesloten met de Nederlandsche Bank, om tegen een muntloon van ± 85 cent per Ned. □ werks, te munten, mits de Bank hem in de gelegenheid stelle, minstens 100.000 ponden per jaar te verwerken. - In deze overeenkomst ligt, oppervlakkig beschouwd, niets opmerkenswaardigs, - zoolang de Muntmeester niet bij contract verbonden is om voor anderen niet dan tegen 't gewoon loon te werken. Beschouwt men echter de zaak van naderbij, dan rijst het vermoeden dat de overeenkomst zou kunnen leiden tot benadeeling van andere bankiers, althans tot winstderving voor dezen, en tot het bezorgen aan de nederlandsche Bank van een monopolie dat niet in de bedoeling ligt der wet van 23 Dec. 1863.

Men weet dat aan verschillende kapitalisten, bankiers te Amsterdam, eenige malen per jaar groote bezendingen muntmateriaal uit Oostenrijk, Rusland en andere Staten worden toegezonden ter betaling van de vervallen coupons. - Nu zou er bij den prijs van *f* 104.60 per ned. pond zilver, voor die heeren eenig voordeel in kunnen liggen als ze die baren laten vermunten, waardoor ieder pond *f* 105.82 waard wordt. - Wanneer zij echter bij de Munt niet spoedig kunnen worden geholpen, *omdat er voor de Bank gewerkt wordt*, dan zijn ze verpligt hunne baren in te wisselen tegen gemunt geld bij die zelfde ned. Bank, - die dan den prijs bepaalt waartegen zij het zilver wil aannemen. - Monopolie.

En dat er wel eens aan de Munt afgewezen of uitgesteld wordt, bewijst ons het verslag van 1855, pagina 13. Niettegenstaande bij K.B. van Sept. 1855 was bevolen het aanmunten van *f* 250,000 aan stukken van 1/10 gulden voor O.I., waren er menigvuldige spoedvereischende werkzaamheden (welke wordt niet gezegd) die niet veroorloofden met dien muntslag aan te vangen in den loop van dat jaar, en werd die aanmunting dus tot het volgend dienstjaar verschoven. Wij vragen: bleven de, voor dien muntslag, door het

Rijk bestemde baren of speciën gedurende 3 maanden renteloos liggen? Of, zoo de Muntmeester of de ned. Bank het benoodigde muntmateriaal heeft geleverd, was dan de prijs van het zilver niet gestegen op het oogenblik dat men drie maanden later aan '*s Rijks* Munt tijd vond om voor het Rijk te munten?

En toch heeft de hooge regering de Munt op zoodanigen voet gebragt dat zij met alle inrigtingen van gelijken aard kan wedijveren (verslag 1854). De Munt is eene wel toegeruste Rijks inrigting. (verslag als voren).

Maar in het zoo even opgenoemde geval was het muntmateriaal van wege het Ministerie van Koloniën in het laatst van Junij reeds uit de West-Indische bezittingen aangevoerd en aan 's Rijks Munt ontvangen; - de Muntmeester of wie dan ook leverde het benoodigde fijnzilver; dit kostte in 1855 *gemiddeld f* 104.70 en in 1856, toen de in 1855 bevolen aanmunting plaats had, *f* 104.75.

Men zou meenen dat het Rijk krachtens de wet niet alleen, maar ook uit hoofde van zijne kwaliteit van eigenaar der fabriek - en omdat hij hooger muntloon betaalt dan particulieren, steeds het eerst en vóór ieder ander zou moeten worden geholpen, en dat dit in het geldelijk belang van den Muntmeester lag. Maar men vergete niet dat het Rijk *moet* laten munten aan 's Rijks Munt; terwijl particulieren desverkiezende en des noods kunnen handel drijven met de baren en ander muntmateriaal door die te zenden dáár ter markt waar zij dit het meest voordeelig achten.

Het is voor eene grondige beoordeeling der muntloonkwestie niet onbelangrijk met zekerheid te weten tot hoeveel het muntloon voor de nederlandsche Bank wordt verlaagd.

In ieder geval zou de verlaging van het muntloon, uit eigen beweging door den Muntmeester geschiedende, bewijzen dat het wettig tarief te hoog is.

Opmerkelijk is het dat de tractementen, inkomsten en émolumenten van alle mogelijke ambtenaren in den lande jaarlijks worden openbaar gemaakt, 't zij bij de Staatsbegrooting, 't zij in het periodiek woordenboek voor de registratie, in de verzameling instructiën voor de directe belastingen, enz. enz.; wel kan men met het wettig tarief in de hand en de jaarlijksche verslagen van het Muntkollegie, nagaan wat de Muntmeester heeft mogen vragen, maar men weet niet wat hij werkelijk ontving, hoe groot het juist bedrag was van de onkostenrekening, enz.

Het wordt tijd dat ook in muntzaken meer openbaarheid kome.

Dat die openbaarheid nog niet zoo groot is als men met grond mag wenschen, - gelooven wij te moeten toeschrijven, ook voor een deel

althans, aan het Muntkollegie dat belast is met het toezigt over al de zaken der Munt. Wij willen ons daarom, ten slotte, nog een oogenblik met dat kollegie bezig houden.

Het Muntkollegie.

Reeds in de Grondwet van 1814 werd bepaald, dat het toezigt en de zorg over de Munt en hetgeen daarmede in verband staat, zou worden opgedragen aan een kollegie van Raden en Generaal Meesteren der Munt, waarvan de leden uit eene nominatie van drie personen door den Koning zouden worden benoemd en wier werkzaamheden door de wet zouden worden vastgesteld.

Bij de opeenvolgende veranderingen der Grondwet bleef het artikel betreffende de Munt hetzelfde; doch in 1848 werd de naam van het kollegie van Raden en Generaal Meesteren en de bepaling omtrent de benoeming dier heeren, uit de Grondwet weggelaten en de geheele regeling aan de wet overgelaten. - Die nieuwe wet kwam dan ook tot stand den 1sten Junij 1850 en is te vinden in het Staatsblad n°. 25 van dat jaar.

Bij de behandeling vroeg de regering ‘of zij bij de indiening dier wet op den bijval van de Staten-Generaal zou hebben kunnen rekenen, zoo zij eene wet had voorgedragen waarbij op het muntbestuur geene bezuinigingen waren ingevoerd.’

Bezuiniging was dus één van de beginselen.

Laat ons eens zien of werkelijk dat doel bereikt en in hoeverre de voorspelling van prof. Ackersdijk bewaarheid is, die te dier tijde schreef: ‘het is zeer twijfelachtig of men zich daarin (in die bezuiniging) niet zal teleurgesteld vinden.’

Wij vinden op de Staatsbegrootingen uitgetrokken of in de Staatsrekeningen als werkelijk uitgegeven voor het Muntwezen:

Totale uitgaven na aftrek van hetgeen buitengewoon

	is uitgegeven voor de hermunting.	**tractementen.**
1850	*f* 37045	*f* 28395
1853	*f* 26950	*f* 18850
1854	*f* 26725	*f* 18650
1855	*f* 27255	*f* 18980
1856	*f* 33680	*f* 18980
1857	*f* 27480	*f* 19280
1858	*f* 27480	*f* 19280
1859	*f* 27475	*f* 19275
1860	*f* 35645	*f* 21975
1861	*f* 35594	*f* 23650
1862	*f* 33525	*f* 24425

1863	*f* 33225	*f* 24125
1864	*f* 33225	*f* 24125
1865	*f* 33225	*f* 24125
1866	*f* 33625	*f* 24525

Wat leeren ons die cijfers?

De voormalige Raden en Generaal Meesteren der Munt genoten een tractement van *f* 2500, ieder; de tegenwoordige leden van het Muntkollegie zijn met diezelfde bezoldiging opgetreden, maar al ras zag men het ambtsinkomen van ieder hunner successivelijk verhoogen en, vreemd verschijnsel!.... te gelijker tijd werden, door de aanstelling van ondergeschikte ambtenaren, de werkzaamheden der leden van het Muntkollegie minder. Immers in 1854 had de voorzitter, tevens Inspecteur Essaijeur Generaal, een tractement van *f* 3500; het lid belast met de werkzaamheden van secretaris *f* 2500 en het lid belast met de werkzaamheden van waardijn eveneens *f* 2500. In 1855 werd een der drie leden van het Muntkollegie vervangen en de werkzaamheden zóódanig verdeeld dat de nieuw benoemde voorzitter tevens zou zijn waardijn met *f* 2800; het lid belast met de werkzaamheden van Inspecteur Essaijeur Generaal kreeg *f* 3200 benevens vrije woning, en het lid secretaris *f* 2500. In 1854 zien wij een adjunct commies en een klerk bij het Muntkollegie werkzaam. In 1862 is het tractement van het lid secretaris verhoogd tot *f* 2800 - en zien wij bovendien aangesteld: een adjunct secretaris ad *f* 1750, een commies ad *f* 1200, een adjunct commies ad *f* 500, een boekhouder ad *f* 900 en eindelijk een controleur ad *f* 1600. - Het totaal der tractementen dat in 1853 bedroeg *f* 18,850 is in 1866 reeds gestegen tot *f* 24,525.

De gewone uitgaven voor het Muntwezen, die gezamenlijk in 1849 *f* 37,275 en in 1850 *f* 37,045 bedroegen, verminderden door bezuiniging in 1853 tot *f* 26,950, maar in 1866 zijn die al weêr gestegen tot *f* 33,625.

En waar zal deze voortdurende stijging van tractementen bij het Muntkollegie eindigen? 't Is niet te zeggen.

Zijn de werkzaamheden sedert 1860 zóó bijzonder vermeerderd, dat de leden van het Muntkollegie bij eene verhooging van eigen bezoldiging nog zulk eene vermeerdering van bezoldigde ondergeschikte ambtenaren noodig hadden?

Raden en Generaal Meesteren hebben gedurende de gansche hermunting ieder slechts 2500 gulden genoten; 't is waar, toen hadden zij een afzonderlijken secretaris en een Inspecteur Essaijeur Generaal, maar thans is er een adjunct secretaris die niet de verantwoordelijkheid maar wel de functiën van secretaris waarneemt; er is een controleur die de werkzaamheden van waardijn verrigt; er zijn *nog* twee essaijeurs, één van het hoofdbestuur en één van de Munt; (wat deze onderscheiding van twee essaijeurs onder het tegenwoordig Muntkollegie beteekent, begrijpen we niet. - Immers beide essaijeurs zijn in dienst van den lande; de Muntmeester kan hun geen werkzaamheden opdragen, beide zijn niets anders dan Essaijeurs bij 's Rijks Munt en het éénig onderscheid tusschen hen is, dat de een 1400 en de ander 1200 gulden tractement heeft. Wij zouden hier nog kunnen vragen:

is de in 1861 aangestelde aide-essaijeur als zoodanig benoemd bij 't hoofdbestuur of bij 's Rijks Munt?)

De werkzaamheden van 't Muntkollegie zijn door de aanstelling van zes ondergeschikte ambtenaren, sedert 1853 merkelijk verligt geworden. Men vergelijke slechts de jaarlijksche verslagen. Men late zich daar niet te zeer verblinden door het énorme aantal cijfers van millioenen centen en dubbeltjes; - die maken de werkzaamheden van het kollegie niet zwaarder.

In 1851 werd het gemunte opgebragt in 185 partijen; de Munt stond vijf maanden stil; het kollegie deed 74 uitspraken in zake van valsche munt en hield 113 vergaderingen voor al zijne werkzaamheden.

In 1852 waren de werkzaamheden nagenoeg gelijk aan die van 't vorig jaar.

In 1853 is er bitter weinig gewerkt.

In 1854 werd gemunt voor achttien en een half millioen, opgebragt in 495 partijen; er vielen 86 uitspraken in zake valsche munt; het kollegie vertoonde zich 50 malen in de werkplaatsen der Munt; alle werkzaamheden gaven aanleiding tot 109 vergaderingen.

In 1855 zijn er gemunt 400 opbrengsten; men deed 48 uitspraken in zake valsche munt; het kollegie begaf zich 34 malen in de werkplaatsen der Munt en hield 109 vergaderingen.

In 1860 waren er 225 opbrengsten; de Munt stond vier maanden stil; het kollegie bezocht 28 malen de werkplaatsen, deed 72 uitspraken in zake valsche munt en vergaderde....?

In 1861 gemunt in 279 opbrengsten; 42 uitspraken in zake van valsche munt; 46 bezoeken aan de werkplaatsen; de Munt stond twee maanden stil.

In 1862 werden 227 partijen opgebragt; 42 malen zijn de werkplaatsen bezocht; 62 uitspraken omtrent valsche munt.

In 1863 gemunt ruim 11 millioen in 417 partijen; 45 uitspraken in zake valsche munt; 64 malen onderzoeking in de werkplaatsen.

In 1864 gemunt ruim 10 millioen in 233 partijen - 44 uitspraken in zake valsche munt; 47 malen de werkplaatsen bezocht.

Van 1851-1860 is er *f* 10,000,000 meer aan 's Rijks Munt geslagen dan van 1840-1850, en ofschoon in de latere verslagen niet meer wordt opgegeven hoeveel vergaderingen het kollegie heeft gehouden, mag men aannemen dat dit getal in 1860 en volgende jaren niet grooter zal zijn geweest, dan in 1852 tot 1855. Immers het getal uitspraken omtrent valsche munt, het getal opbrengsten van gemunt geld, de tijd gedurende welken de Munt niet heeft gewerkt en de hoeveelheid die gemiddeld is aangemunt, - deze alle verschillen

niet veel, het eene jaar door het ander genomen. - De werkzaamheden waren van 1860 tot 1865 niet beduidend meer dan van 1851-1856, en eene zoo buitengewone vermeerdering van personeel en verhooging van bezoldiging is niet te verdedigen op grond van vermeerdering van arbeid.

Gaan wij nu na het personeel der ambtenaren aan 's Rijks Munt verbonden sedert 1860, dan vinden wij het lid van 't Muntkollegie tevens secretaris, naast diens zwager den adjunct-commies; wij zien het lid, tevens belast met de werkzaamheden van Inspecteur-Essaijeur-Generaal, naast of wil men liever boven zijn zoon, den aide-essaijeur, die bij afwezigheid van één der beide gewone essaijeurs - dezen *vervangt* en waardoor men alzoo in het geval kan komen dat papa den zoon controleert in zijn ambtswerk, iets wat nu wel niet zoo ongehoord is als wanneer de zoon den vader zou moeten controleren, - maar in materie van Munt schijnt die positie minder wenschelijk. Is het waar wat men ons meêdeelt, dan staat de zoon van het lid-Inspecteur-Essaijeur-Generaal, op het punt om te worden benoemd tot Essaijeur bij 's Rijks Munt en zal de zoon van het lid-secretaris worden aangesteld als aide-essaijeur; men ziet.... de familie vermeerdert zich. - Wij zien wijders onder de muntambtenaren: den essaijeur van de Munt (of bij 't Hoofdbestuur?) en zijn zwager den boekhouder, particulier agent en regterhand van den Muntmeester; - den eersten stempelsnijder nevens zijn zoon en zijn zwager, beide laatsten eveneens graveurs aan 's Rijks Munt, terwijl een andere zoon van den eersten stempelsnijder de betrekking van muntgezel bekleedt.

Niet te verwonderen voorwaar! dat het publiek zoo weinig weet van de inrigting der Munt en van het muntloon!

Ten aanzien van den bedoelden aide-essaijeur, die niet de helper maar de plaatsvervanger, casu quo, is van één der essaijeurs - is het eene onverklaarbare omstandigheid dat de benoemde niet heeft afgelegd het examen dat gevorderd wordt van ieder die het beroep of de betrekking van essaijeur wenscht uit te oefenen (zie art. 7 der wet van 1 Junij 1850 St. n°. 25). Wel is die aide-essaijeur Meester en Doctor - maar evenmin als een Meester in de Regten altijd gezegd kan worden de Regten meester te zijn - zoomin is een Doctor in de natuurkundige wetenschappen - per se toegerust met de bekwaamheden die een goed essaijeur aan 's Rijks Munt dient te bezitten, - waar het niet alleen op theoretische kennis maar vooral op praktijk en ervaring aankomt.

En als wij de toelichtingen nagaan die bij de Staatsbegrooting worden gegeven telkens als er tractements-verhooging plaats heeft bij het Muntkollegie, dan komen ons die toelichtingen zóó vreemd, zóó weinig tot de zaak afdoende voor, dat het voor ons onbegrijpelijk is, hoe een

minister van finantiën er toe kan besluiten om de voordragt aan de Staten-Generaal te doen, terwijl er door zoovele andere schraal bezoldigde ambtenaren te vergeefs pogingen worden aangewend om eenige verhooging te verkrijgen.

Zoo leest men in de begrooting voor 1866, dat het tractement van den boekhouder is verhoogd met *f* 100, omdat hij sedert 1845 in verschillende betrekkingen in 's Rijks dienst is geweest en overigens zeer verdienstelijk is.

Als men nu weet dat dezelfde boekhouder in 1855 een tractement had van *f* 600 als 1e klerk en dat sedert dien tijd zijn bezoldiging successivelijk is vermeerderd en zijn titel aangenamer klinkt - dan vraagt men: zijn dan zoovele honderd andere ambtenaren niet eveneens verdienstelijk en hebben ook zij niet twintig jaren dienst? en nog wel eene dienst die hen buiten de gelegenheid stelt om, zooals de boekhouder aan 's Rijks Munt, ook in dienst van anderen nog iets te verdienen boven hun landstractement. De boekhouder aan 's Rijks Munt toch heeft dagelijks gemiddeld slechts zes uren kantoorarbeid te verrigten, hij is bovendien gesalarieerd schrijver bij het kollegie van zetters voor de Directe Belastingen of bij den Controleur.

Op de begrooting van 1861 werd de bezoldiging van het lid-Secretaris verhoogd met *f* 300, - vermits aan hem meer werkzaamheden waren opgedragen, als zijnde hij belast met de bewaring en verantwoording van de stempels voor medailles. - Toen die ambtenaar echter zes maanden later bij besluit van 28 Junij 1861 no. 100 eervol werd ontslagen als bewaarder dier stempels, behield hij de verhoogde bezoldiging - en wij hebben daarop geen aanmerkingen, mits men dan ten aanzien van andere verdienstelijke ambtenaren evenmin zóó karig zij als het geval blijkt te wezen.

De adjunct-commies (vroeger klerk getituleerd) had een tractement van 500 gulden. Op de begrooting van 1864 of 1865 werd dit tractement verhoogd tot 800 gulden, onder aanvoering van het argument: ‘dat het tractement van dezen adjunct commies meer in verhouding gebragt moest worden totdat van een later aangestelden commies die *f* 1200 - tractement geniet.’

Het tractement van het lid-Inspecteur-Essaijeur-Generaal bedraagt *f* 400 meer dan dat zijner ambtgenooten. Heeft hij meer en uitgebreider werkzaamheden of is er voor die betrekking speciale kennis noodig?

Jaren achtereen genoot de Inspecteur-Essaijeur-Generaal bovendien vrij woning naast het Muntgebouw.

De tegenwoordige titularis is langen tijd betaalmeester geweest te Maastricht en heeft in die betrekking waarschijnlijk gelegenheid gehad om zijn gehoor-zenuwen en -vliezen zóó te oefenen dat hij bij 't schieten van een handvol rijksdaalders- en vijffrancsstukken de valsche van de echte zou kunnen onderscheiden; examen als essaijeur heeft hij nooit afgelegd, en toch wordt er *meer* vereischt dan het zooeven bedoelde

onderscheidingsvermogen - om een juist gehalte te kunnen constateren en uitspraak te doen in essaai-geschillen. - De bezoldiging van den Inspecteur-Essaijeur-Generaal willen wij niet te hoog noemen, maar wel zouden wij wenschen dat ook hij, in de eerste plaats, het radicaal bezat van Essaijeur. - De post moge geschonken zijn bij Koninklijk Besluit, het diploma is langs dien weg niet te verkrijgen.

Nadat in 1859 eene som van ruim 1600 gulden was besteed om de bibliotheek aan 's Rijks Munt te verrijken, vinden wij sedert eenige jaren op de begrooting van Hoofdstuk 7 B. 6e afdeeling (Muntwezen) een post voorkomen van *f* 700 à *f* 800 voor boekwerken en munten; blijkens de Staatsrekeningen wordt die som genoegzaam uitsluitend voor boekwerken besteed. Dat die boekwerken voor de leden van het Muntkollegie zouden worden aangeschaft om hunne wetenschap uit te breiden - dit kunnen we moeijelijk aannemen, nadat in der tijd verkondigd is dat die heeren ‘nopens vele zaken eene kennis verkrijgen die zelfs met groote geleerdheid niet uit boeken is bijeen te zamelen.’ (memorie van toelichting, wet van 1 Junij 1850, anonyme brochure enz.) Ons komt het voor dat er met die som een tamelijke bibliotheek kan gevormd worden - maar die bibliotheek zal toch wel uitsluitend bestaan in werken die handelen over munt- en penningkunde (numismatiek), en dan is 't ons onbegrijpelijk wáár men *jaarlijks* voor *f* 800 zoodanige werken zou vinden, tenzij men alles, rijp en groen, aanschaffe. Maar mogt dit ook het geval kunnen wezen - dan zouden wij 't nuttig en wenschelijk achten dat zoodanige bibliotheek, op vaste dagen toegankelijk ware voor het publiek, omdat 't ook de gelden van het publiek zijn die tot den aankoop besteed worden; dat er althans een catalogus van werd publiek gemaakt, opdat ook anderen, dan de drie leden van het Muntkollegie, die werken konden raadplegen, welke blijken niet voorhanden te zijn in de uitgebreide Universiteits-bibliotheek te Utrecht die voor ieder, zonder onderscheid open staat.

In 1862 werd voor *f* 117.94 aan penningen en munten en voor *f* 789 aan boekwerken aangekocht; voor staatsbladen en nieuwspapieren ten dienste van de drie leden van 't Muntkollegie werd *f* 40.80 besteed en voor bindwerk *f* 33.25, terwijl eindelijk voor bureau-behoeften (waarschijnlijk papier, pennen en inkt) *f* 148.58 is uitgegeven; voor drukwerk is nog bovendien *f* 120. - uitgetrokken. Wij willen natuurlijk op die bagatellen niet vitten, maar wenschen toch te vragen: wat beteekent de uitgaaf voor de leverancie van eene banier-, schilden en vaandelkast ten dienste van het Muntkollegie te Utrecht ad *f* 150, in 1864 uitgegeven? Zie Staatsbegrooting voor 1866 in de toelichtingen.

Verzamelt men aan 's Rijks Munt nu ook oude of nieuwe schilden,

vaandels en banieren? waartoe dient dat? En waarom zouden de drie leden van het Muntkollegie uitsluitend het voorregt genieten om zich in de aanschouwing van dergelijke voorwerpen te vermeijen?

Wij achten alweêr de som van 150 gulden voor de kast een bagatel, maar nu er eenmaal de kast is, moeten er ook vaandels, schilden en banieren gekocht worden - en de Staatsbegrooting wordt dus ieder jaar weêr met die uitgaven verhoogd.

Hoewel wij het bloot verzamelen van penningen, munten, vaandels, schilden en tal van andere rariteiten en oudheden - op de wijze zooals dit gewoonlijk geschiedt - niet kunnen toejuichen, vindt toch de toekomstige historie-schrijver daarin veel dat hem kan dienen, en wij zouden om deze reden kunnen goedkeuren dat 's lands Regering hare zorg mede wijdt aan de completering van dergelijke verzamelingen, - maar 't is volstrekt niet overeen te brengen met de attributen van administrative Staatsambtenaren, dat zij, bij werkzaamheden van geheel anderen aard, tevens zijn custodes van eene of andere verzameling oudheden of rariteiten. Dat het Muntkollegie belast blijve met de bewaring van de stempels, matrijzen of poinçoenen die tot het vervaardigen van munten en médailles gediend hebben, dit ligt in zijn werkkring, - maar voor de verzameling en bewaring van de médailles enz. zelve - daartoe worden de penning- en andere kabinetten te 's Hage en te Leiden, van Rijkswege voldoende in staat gesteld. Dat banieren, schilden en vaandels in geen de minste betrekking staan tot 's Rijks Munt - zal wel geen betoog noodig hebben.

Resumerende wat wij omtrent het Muntkollegie zoo ter loops aanvoerden, komen we tot het besluit dat de inrigting niet meer is op dien eenvoudigen voet welken men in 1850 op 't oog had, terwijl er geen enkele grond kan worden aangevoerd voor de jaarlijks klimmende uitgaven zoowel voor tractementen als anderzins. - Maar dan meenen wij ook nader bij de oplossing te zijn van de vraag: welk belang heeft 't Muntkollegie er bij om de inrigting en de werkzaamheden van de Munt zoo buiten de openbaarheid te houden? - Wèl ontvangen wij jaarlijks een verslag van het Muntkollegie, maar de stellers van dat verslag zullen zeker de eersten zijn om te erkennen dat door die zestien bladzijden geen *volledig* inzigt te verkrijgen is in hetgeen er in het afgeloopen jaar aan 's Rijks Munt is voorgevallen. - Immers als de werkzaamheden van het Muntkollegie over een gansch jaar kunnen beschreven worden op de beide bladzijden die daartoe in het verslag worden gevuld, dan is 't nog onverklaarbaarder waartoe al die ondergeschikte ambtenaren met jaarlijks stijgende bezoldiging, worden gebruikt. - De jaarlijksche verslagen hebben ons gediend, maar juist bij het gebruik daarvan zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat de

leden van het Muntkollegie het nuttig oordeelen om niet *alles* bij verslag meê te deelen, opdat niet veel zou worden *verslagen* wat zij lief hebben.

Wij lazen eens, in een anonyme brochure, in 1850 verspreid tijdens de behandeling der wet van 1 Junij, - de vraag: '*Is het zeker dat de natie voortaan zal kunnen weten wat de Munt uitrigten en wat die haar kosten zal?*'

Waarlijk, wij gelooven niet - hoewel men 't haast zou zeggen - dat de schrijver van die anonyme brochure en de steller der verslagen van het Muntkollegie dezelfde persoon is, - maar als die beide elkaâr ontmoeten, ons dunkt - dan lagchen ze.

Maar wij, helaas! wij lagchen niet; wij weten wel dat er jaarlijks op de Staatsbegrooting wordt uitgetrokken ruim drie-en-dertig-duizend gulden voor de afdeeling Muntwezen, maar wat de Munt ons juist kost, dat weten we niet. Hoeveel er betaald wordt aan muntloon, reparatie en aanschaffing van werktuigen, en wat bij suppletoire begrootingen gezegd wordt noodig te zijn, - dat ligt alles zóó verspreid en daarover wordt zulk een floers van geheimzinnigheid geworpen, - in plaats van al die bijzonderheden op te nemen in de jaarlijksche verslagen - dat wij den schrijver der anonyme brochure thans kunnen antwoorden: Gij hadt gelijk; uw profecy is waarheid en werkelijkheid geworden; neen! wij weten niet wat de Munt uitrigt; wij weten niet wat ze ons kost!

Aan het Muntkollegie zouden wij wenschen te vragen: meer openbaarheid; meer openhartigheid. - Waarom wordt niet publiek gemaakt het Koninklijk Besluit waarbij is vastgesteld de Instructie voor den Muntmeester? De Munt is te zeer van publieken aard om niet te wenschen die instructie te kennen zoomede de Koninklijke Besluiten van 1 December 1855 N°. 73 en 24 Junij 1855 N°. 38.

Men zou veel scheeve voorstellingen omtrent de handelingen van de muntambtenaren kunnen voorkomen en zich daardoor zeker niet minder verdienstelijk maken. - Het Muntkollegie schreef in het verslag van 1854: 'Persoonlijke voordeelen moeten voor 't algemeen belang terzijde gesteld worden.' - Ongetwijfeld is ieder lid van het kollegie *nog* zóó gestemd, en het zal naar wij vertrouwen, voldoende zijn te wijzen op eenige wenschelijke verbeteringen en veranderingen om die weldra te zien aangebragt met terzijdestelling van persoonlijke belangen en met de overtuiging dat het publiek of de natie niet is ten dienste van de ambtenaren, maar dat deze er zijn ter wille van de natie of het publiek.

Politiek overzigt.

Noemt men Portugal wel eens het België van het zuiden, Moldavië-Walachije - hetwelk den schoonen droom van een Rumaansch rijk tusschen Dniester, Theiss, Karpathen, Marosch, Donau en Zwarte zee reeds voor lang had moeten opgeven - ontving in 1849 den naam van het België van den Donau. En zeker, beide vorstendommen - fier op hunne geschiedenis der 15de en 16de eeuw, den grooten worstelstrijd vermeldende tegen Hongaren, Polen en Turken - hadden, met de leerrijke historie der latere eeuwen voor zich en behoudende wat de loop der tijden van vroegere grootheid hun had gelaten, nog eene schoone rol kunnen vervullen in de nabijheid van de eertijds hun toebehoorende oevers der Zwarte zee. Lag er eene voorspelling in dien naam van het België van den Donau, deze werd echter niet verwezenlijkt; de vorstendommen moesten in velerlei opzigt den nationalen lijdensbeker schier ten bodem toe ledigen. Ook door de internationale overeenkomst van 1858 verbeterde de toestand zeer weinig. Op 18 Augustus van dat jaar werd door gevolmagtigden van Frankrijk, Engeland, Rusland, Sardinië, Oostenrijk, Pruissen en Turkije eene konventie gesloten, waarbij eene konstitutie voor de vorstendommen werd vastgesteld.

Hierbij werd de souvereiniteit van den sultan erkend, die van de vorstendommen eene schatting ontvangt en - uit de inboorlingen te verkiezen - hospodars van Moldavië en Walachije in hunne benoeming door de bevolking moet bevestigen. Voorts werd aan den sultan een niet onbelangrijken invloed toegekend op de betrekkingen der vorstendommen met buitenlandsche mogendheden, op de verdediging van hun grondgebied bij een aanval van buiten en op de handhaving der orde, in welk laatste geval echter de noodige maatregelen door hem in overleg met de kontrakterende mogendheden moesten genomen worden. Overigens echter werd aan den sultan geen regt toegekend om zich in het binnenlandsch bestuur der vorstendommen te mengen.

De belangrijke kwestie der verhouding tusschen de beide gewesten, waaromtrent te Jassy en te Bucharest groot verschil van gevoelen bestond, werd bij de konventie van 1858 aldus opgelost. Ofschoon onder bestuur van twee verschillende hospodars, zouden Moldavië en Walachije den naam dragen van Vereenigde Vorstendommen. Eene centrale permanente kommissie zou als hun orgaan zetelen in de grensstad Fokschani en de handhaving dezer nieuwe konstitutie aan haar worden opgedragen. Deze kommissie zou bestaan uit zestien leden, acht voor Moldavië en acht voor Walachije, waarvan de benoeming in beide vorstendommen voor de helft door de landdagen en voor de helft door de hospodars

zou geschieden. - Tevens zou te Fokschani één hoog geregtshof en één hof van cassatie voor beide gewesten gevestigd worden.

In 1859 hadden daarop in Moldavië en Walachije de verkiezingen plaats voor de betrekkingen van hospodar, waarvan de uitslag was dat kolonel Kusa zoowel te Jassy als te Bucharest tot hospodar werd gekozen. Turkije protesteerde tegen deze keuze, doch moest later het voorbeeld der andere mogendheden volgen en de 'exceptionele' vereeniging der beide hospodaraten in Alexander Johannes I erkennen. Bij een firman werden alzoo verschillende bepalingen der konventie van 1858 'tijdelijk' buiten werking gesteld en daaronder ook die omtrent de centrale kommissie, zoo even genoemd. Art. 6 van dien firman bepaalde echter uitdrukkelijk dat onmiddellijk na het openvallen der betrekking van hospodar alle bepalingen der overeenkomst van 19 Augustus 1858 weder in werking zouden treden, op de wijze daarbij nader vermeld.

Het bestuur van vorst Kusa beantwoordde intusschen geenszins aan de verwachtingen, door velen daarvan gekoesterd. Vooral onder franschen invloed staande, was zijn regeringssysteem eenigzins de nabootsing van het napoleontisch stelsel, welke zelfs nu en dan in eene parodie daarvan overging. De toestand werd eindelijk zoo allertreurigst dat de waggelende hospodar-troon in zekeren februarij-nacht op zeer eenvoudige en zeer vredelievende wijze werd omvergeworpen. Eenige zamengezworenen drongen in het paleis, dwongen vorst Kusa om eene acte van afstand te onderteekenen, hielden hem eenige uren gevangen en zonden hem toen over de grenzen. Een voorloopig bewind van drie leden vormde zich, een nieuw ministerie werd benoemd, de Kamers kwamen bijeen, bragten een votum van dankbetuiging uit aan de zamengezworenen en het leger, proklameerden den graaf van Vlaanderen tot erfelijk vorst.... Kortom men stemde, besloot en handelde alsof Moldavië-Walachije een onafhankelijke staat was, alsof er noch konventie van 1858 noch souvereiniteit des sultans bestond. De turksche regering wendde zich dan ook onmiddellijk tot de beschermende mogendheden om te protesteren tegen deze schending der traktaten, de graaf van Vlaanderen weigerde de kroon, tot wier aanbieding men krachtens die internationale overeenkomsten ten eenenmale onbevoegd was, en thans zijn Frankrijk, Engeland, Rusland, Italië, Oostenrijk, Pruissen en Turkije weder te Parijs in konferentie vergaderd.

Een onafzienbaar veld van gissingen en voorspellingen is daardoor thans geopend, en de meest ingrijpende kombinatiën, waarbij men tevens omtrent het lot van Venetië en de Elbe-hertogdommen beslist, worden als niet onmogelijk voorgesteld. Wij willen echter hier al deze geruchten van den dag niet bespreken, maar alleen opmerken dat een paar officieuse fransche regeringsorganen op de wenschelijkheid hebben gewezen om de konferentie in een internationaal kongres te doen overgaan. Daaruit blijkt dat keizer Napoleon III zijn November-denkbeeld nog geenszins heeft opgegeven. In Frankrijk werd overigens vooral de

aandacht gewijd aan de adres-debatten in het wetgevend ligchaam. Op 19 Februarij was het ontwerp-adres ingediend, hetwelk wat de algemeene strekking aangaat, niet afweek van vorige adressen. Ook de adresberaadslagingen verschillen in hoofdzaak weinig van de vroegere. Telken jare toch worden door de oppositie de vrijheidsbeginselen verdedigd; men kent hare argumenten reeds vooraf, men weet op welke wijze de regering deze zal bestrijden. Wordt het regt van interpellatie aan de leden van het wetgevend ligchaam niet toegekend, dan zal dit langzamerhand al meer en meer eene soort van politieke Akademie worden, waarin nog slechts de belangstelling wordt opgewekt door de wijze waarop oude bekende thema's worden gevarieerd.

In de zitting van 26 Februarij opende de onvermoeide redenaar Thiers de algemeene adres-beraadslagingen met eene redevoering, welke ongeveer vier uren duurde. Het eerste gedeelte bevatte weder de ontwikkeling zijner staatsregterlijke gevoelens, gebaseerd op den tegenwoordigen toestand van Frankrijk. Wij hoorden den oud-minister weder gewagen van de noodzakelijkheid om, ‘le droit de la dynastie étant si franchement reconnu,’ ook wederkeerig het regt der fransche natie te erkennen op de beide vruchten der revolutie van 1789: gelijkheid voor de wet en volkssouvereiniteit. En nu is het niet voldoende te verklaren dat immers de dynastie op dit laatste beginsel is gegrondvest, want, ging men niet verder, dan zou daarin eene abdikatie van de zijde der natie liggen en zou men het despotisme willen doen wettigen door de fransche revolutie. De volkswil moet dan ook steeds het leidend regeringsbeginsel blijven en die publieke opinie moet zich kunnen vormen, uiten en verspreiden. - Daaruit leidde voorts de redenaar weder zijne bekende ‘libertés nécessaires’ af: individuele vrijheid, drukpersvrijheid, vrijheid bij de verkiezingen, het regt van interpellatie en de ministeriële verantwoordelijkheid.

In het tweede gedeelte zijner redevoering keurde de heer Thiers verschillende politieke daden der regering af en wel voornamelijk den oorlog in Italië, het dekreet omtrent den vrijen handel en de September-konventie, hetgeen nog tot eene rolverwisseling tusschen den ‘liberalen’ oppositie-redenaar en den Constitutionnel aanleiding gaf, welk officieus regeringsorgaan beweerde dat de heer Thiers nog altijd de advocaat der diligences tegenover de spoorwegen was.

Ten slotte keerde de redenaar weder tot zijn oorspronkelijk thema terug. Al waren al de door het gouvernement verrigte daden meesterstukken, al had de regering geene enkele fout begaan, dan zou daaruit nog geenszins volgen dat de politieke vrijheid niet noodzakelijk is. En deze vrijheid bestaat niet in deze of gene bijzondere eigenschap van de staatsinstellingen des lands. La vraie liberté - zoo drukte de heer Thiers zich uit - est celle qui met une nation en possession de ses destinées. Decentralisatie alleen is geen vrijheid, want dan zouden alle natiën uit de middeleeuwen de vrijheid hebben moeten bezitten,

daar de kroon haar toch van alle bijzondere aangelegenheden de regeling overliet, om alleen die der staatsaangelegenheden voor zich zelven te behouden. Vrije handel is geen vrijheid, want dan zou Turkije de vrijheid bezitten en Amerika die missen. Het algemeen stemregt zelfs is slechts een middel der vrijheid, geenszins de vrijheid zelve, want dan zou Engeland de vrijheid missen, alwaar een beperkt stemregt bestaat. Te voldoen aan de eerzucht eener natie is ook nog geen vrijheid, daarvan strekt Pruissen heden ten dage ten bewijze. Neen, er is alleen dàn ware vrijheid, indien eene natie over eigen lot en toekomst kan beslissen. Natiën loopen minder gevaar van zich te bedriegen dan bijzondere personen. De laatste begaan fouten omdat zij minder genoopt worden om het voor en tegen te overwegen en zich meer door hunne driften laten leiden, waardoor zij de natiën in de grootste rampen kunnen storten. Als definitie eener vrije natie stelde de heer Thiers: un être qui est obligé de réfléchir avant d'agir.

De graaf de la Tour beantwoordde als orgaan der meerderheid deze redevoering met de bekende argumentatie: dat het parlementair regeringstelsel geenszins despotisme uitsluit en dat dit overigens slechts dan zou kunnen worden toegepast, indien de oude staatspartijen hare tegen de dynastie gerigte voornemens lieten varen. Kurieus was vooral in den loop des heeren de la Tour's redevoering de bewering dat het keizerlijk bestuur niet despotiek was, omdat, indien dit zoo ware, de fransche natie zich daaraan niet zou onderwerpen! Zijne konklusie was overigens de zeer bekende: dat men het staatsgebouw steensgewijze moet optrekken en den keizer, ‘die zeker een der meest liberale mannen in Frankrijk is,’ geduldig moet volgen op den weg van vooruitgang, ontwikkeling en vrijheid.

In de volgende vergadering voerden de heeren la Tour du Moulin en Pamard het woord, de laatste om het ontwerp-adres nader te verdedigen, de eerste om te betoogen dat hij, hoewel niet tot de oppositie behoorende, toch op eenige hervormingen wenscht aan te dringen. De heer la Tour du Moulin behoort tot de fractie der meerderheid - de zoogenaamde Tiers-parti - welke zeer eerbiedig aandringt op een regt van initiatief voor het wetgevend ligchaam, op het stellen der drukpers onder het gemeene regt, op eene ernstige contrôle omtrent het finantiewezen en op eene wijziging in de toepassing van het regt van amendement. Indien ik mij tot den keizer durfde wenden - aldus eindigde de schrijver der in den Moniteur des communes opgenomen brieven over de constitutie - zou ik zeggen: Sire, gij hebt veel gedaan voor Frankrijk, gij kunt nog meer doen en zijne toekomst verzekeren door de vrijheid, ons in de gelegenheid stellende om eenmaal, zij het nog verre, bij de troonsbestijging van Napoleon IV onder toejuiching van de natie het leve de keizer! te doen hooren, zonder ernstige wederspraak te ontmoeten.

Na deze eenigzins gemoedelijke rede, leverde de heer Pamard, in

een zeer vervelend betoog, den donkeren achtergrond waarop de nu volgende gloeijende vonken van vernuft, ironie en satire te meer flikkerden. De heer Glais-Bizoin, de markies de Boissy van het wetgevend ligchaam, voerde nu het woord. Op het gebied der buitenlandsche staatkunde behandelde deze vooral het mexikaansche vraagstuk. Hij gaf daarvan een historisch resumé en wees daarbij op de houding der keizerlijke regering, gelijk wij die juist in ons vorig overzigt herinnerden. In plaats van de uitdrukking ‘kwade trouw’, gebruikte hij echter het euphemisme ‘duplicité diplomatique.’ Indien wij onder een parlementair regeringsstelsel leefden - zoo vervolgde de heer Glais-Bizoin - zou het ministerie, hetwelk de schuld droeg van de mexikaansche expeditie, gevallen zijn onder de algemeene verontwaardiging. Toch zou deze expeditie, hoe ook haar afloop moge wezen, een weldaad zijn voor het vaderland, indien zij tot les kon strekken en het gevaar aantoonen om het lot der natie toe te vertrouwen, ‘à la discrétion d'une seule volonté.’ Telkens in de rede gevallen door leden der meerderheid, ging de spreker voorts over tot het terrein der binnenlandsche politiek en beweerde daar, dat de regering geen hart had voor het volk omdat zij de thans bestaande belastingen op de eerste levensbehoeften handhaafde. Voer hervormingen in, riep de spreker, ontneem de portefeuille van finantiën aan de handen der routine om die toe te vertrouwen aan talentvolle ministers als een Gladstone of een Frère-Orban. Zijn er bij ons zulke staatslieden niet te vinden, welnu waarom zouden wij ze niet leenen bij andere mogendheden? (Gelach.) De regeringen Ieenen elkander wel generaals en ingenieurs! (Gelach.) Men volbrenge deze hervorming, dit gouvernement geve ons al onze vrijheden terug, en het zal zich grooter populariteit verwerven dan koning Hendrik, die het beloofde hoen nooit heeft gegeven.

Zoo keuvelde de heer Glais-Bizoin voort, nu eens bewerende dat het bestuur des lands aan volbloedigheid lijdt, aan de gevolgen waarvan het eerste keizerrijk is overleden, terwijl de vrijheid dagelijks aderlatingen ondergaat, en dan weder dat het tegenwoordig drukperssysteem alle onderdrukkingsmaatregelen van de meest absolute regeringen van vroeger verre overtreft. Wij kunnen hier den heer Glais-Bezoin niet verder volgen tot aan het ‘ce n'est pas là de la politique, c'est de la pasquinade’ van den minister Rouher, welke onparlementaire uiting de algemeene adres-beraadslagingen met eene onparlementaire scène deed besluiten. Wij willen echter nog een enkel citaat van dien spreker aanhalen, hetwelk naar onze meening zeer juist het standpunt der regering tegenover de oppositie karakteriseert. Bevinden wij ons niet in den toestand, - zeide de heer Glais-Bezoin - welke herinnert aan de dagen, waarin een kardinaal onverschillig glimlachte: ‘Laissez-les chanter, ils paieront!’

Toch gelooven wij dat in Frankrijk de oppositie voortdurend veld wint, al zien wij slechts eene oratorische bloem in Prévost-Paradol's

bewering bij zijne receptie in de Akademie: dat die vergadering in hem een blijk van sympathie had willen geven aan de vrije uiting der gedachte. Hoe de invloed der oppositie in het wetgevend ligchaam toeneemt, bleek vooral bij de paragraafsgewijze behandeling van het ontwerp-adres. Behalve verschillende andere traditionele amendementen had de oppositie omtrent het vraagstuk der Elbe-hertogdommen een amendement voorgesteld, waarin werd gezegd, dat Frankrijk moest protesteren tegen overeenkomsten, waarbij geweld over het lot der volken beslist. Een uitvoerig debat had hierover plaats. Bij monde van den heer André verklaarde de adres-kommissie dat zij het onnoodig had geacht om het vraagstuk van Sleeswijk-Holstein in het ontwerp-adres te behandelen, daar de troonrede zich daaromtrent reeds op voldoende wijze had uitgesproken. De heer Thiers repliceerde hierop, even geestig als scherp, dat de adres-kommissie derhalve aldus redeneerde: wij keuren de in de troonrede omtrent deze kwestie aangegeven politiek goed en dus bewaren wij daarover het stilzwijgen. Indien men echter dergelijk systeem wil volgen, dan zou de meerderheid van deze vergadering in haar adres bijna niets te zeggen hebben, want omtrent vier vijfde gedeelte der kwestiën keurt zij de politiek der troonrede goed.

Het resultaat van dit debat was, dat de adres-kommissie zelf toestemde in de bijvoeging van een door haar op te stellen additionele paragraaf, welke in de volgende vergadering werd aangenomen met 252 tegen 14 stemmen en aldus luidde: ‘Wij schenken onze goedkeuring aan de door uwe Majesteit omtrent Duitschland gevolgde politiek. Die politiek van onzijdigheid, waarbij Frankrijk zich echter niet onverschillig betoont voor den loop der gebeurtenissen, is in overeenstemming met onze belangen.’ - Het oppositie-amendement was natuurlijk eerst verworpen.

Een ander bewijs van den langzaam toenemenden invloed der oppositie - van het gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo - leverde de houding op van 36 leden der meerderheid. Deze hadden een amendement ingediend, waarbij eerbiedig werd aangedrongen op vermeerdering van vrijheid, waarvan mogelijkheid en doelmatigheid door eene vijfjarige proefneming werd aangetoond. Nadat een oppositieamendement van dezelfde strekking in de zitting van 17 Maart met 238 tegen 17 stemmen was verworpen, kwam het amendement van den zoogenaamden tiers-parti op de daaropvolgende vergadering in behandeling. De uitslag van den strijd was natuurlijk niet twijfelachtig: het amendement der 36 werd met 206 tegen 63 stemmen verworpen.

In Pruissen is men weder tot den toestand teruggekeerd, welke der regering van den heer von Bismarck het aangenaamst moet zijn. Aan de volksvertegenwoordiging werd het stilzwijgen opgelegd, ook de natie blijft nog zwijgen, en hetgeen anders bij de wet moet worden vastgesteld wordt thans op veel eenvoudiger wijze bij koninklijk besluit in-

gevoerd. Omtrent het tegenwoordig regeringssysteem blijft overigens de liefelijkste harmonie tusschen de leden van het kabinet heerschen en alle geruchten omtrent het tegendeel bleken tot dusverre onjuist. Mag men geloof hechten aan de verzekeringen van enkele Berlijnsche dagbladen, dan zou dit echter niet het geval zijn op het terrein der buitenlandsche politiek en wel met name omtrent de kwestie van Sleeswijk-Holstein. De tegenover Oostenrijk aan te nemen houding schijnt tot zeer ernstige diskussiën in de pruissische regeringskringen aanleiding te geven, en terwijl de heer von Bismarck a verbis ad verbera zou wenschen te komen, verlangen andere officiële en officieuse raadslieden der kroon den weg van dergelijke avontuurlijke politiek niet te betreden. Weenen en Berlijn staan intusschen zeer scherp tegenover elkander en de duitsche dagbladen zijn opgevuld met allerlei oorlogzuchtige geruchten en berigten. De president-minister te Berlijn, in de napoleontische school gevormd, moge zich echter, alvorens om Sleeswijk-Holstein tegen Oostenrijk het zwaard te trekken, de les van den franschen fabeldichter herinneren. Vooral ook op politiek terrein geniet, bij een twist tusschen twee dieven, dikwijls een derde al het voordeel. De rol van La Fontaine's ezel wordt overigens uitmuntend vervuld door de bevolking van de hertogdommen, welke, ziende door den bril der Sleeswijk-Holsteinsche ridderschap, in Pruissen en Oostenrijk hare ‘bevrijders’ meende te aanschouwen.

Met forschen tred gaat intusschen de pruissische gouverneur van Sleeswijk op den ingeslagen weg voort. Onlangs is in dit hertogdom bij koninklijk besluit een nieuw misdrijf gecrëeerd. Allen - zoo wordt daarbij onder meer gezegd - die zich schuldig maken aan pogingen om, in strijd met de overeenkomsten van Weenen en Gastein, een ander souverein gezag in de hertogdommen te vestigen, zullen gestraft worden met eene gevangenisstraf voor den tijd van vijf tot tien jaren. Indien twee of meer personen daartoe het voornemen hebben opgevat, zonder dat daaraan nog eenig begin van uitvoering is gegeven, of tot dergelijke onderneming door woord of schrift openlijk hebben aangespoord, zullen zij gestraft worden, de eersten met eene gevangenisstraf voor den tijd van twee tot vijf jaren, de laatsten met eene gevangenistraf voor den tijd van drie maanden tot vijf jaren. - Tegenover dit stelsel van bestuur in het pruissisch Sleeswijk, staat het zeer gematigd bestuur van den generaal von Gablentz in oostenrijksch Holstein, eene politiek, welke de ergernis der holsteinsche pruissischgezinde ridderschap en de woede der organen van het kabinet von Bismarck in niet geringe mate opwekt. De vervanging van het oostenrijksch ministerie von Schmerling-Mensdorff door het kabinet Belcredi-Mensdorff heeft dan ook voor Pruissen geenszins de vruchten opgeleverd, welke sommigen daarvan verwachtten. Het oostenrijksch gouvernement blijft zich overigens ijverig bezig houden met de hongaarsche kwestie. Het debat tusschen de kroon en de Kamer van vertegenwoordigers te Pesth werd gedurende

de laatste weken van beide zijden con amore voortgezet. Op de troonrede volgde een adres van antwoord, op dit adres van antwoord een keizerlijk-koninklijk rescript, op dit keizerlijk-koninklijk rescript een tweede adres van antwoord.... doch op den weg der verzoening volgde men slechts zeer weinig. Keizer Frans Jozef keerde naar zijne hoofdstad terug, vrij misnoegd over zijne hongaarsche onderdanen, die steeds spraken over eene afscheiding van de monarchie, over een onafhankelijk ministerie en bovenal over de noodzakelijke erkenning der konstitutie van 1848 - eene volledige negatie der monarchie - *later* te wijzigen met het oog op de gemeenschappelijke belangen. De Hongaren bleven hierbij volharden ondanks alle keizerlijk-koninklijke vleijereien of feestelijk gunstbetoon. Wel hebben zij steeds eljen's over voor de dynastie, wel roepen zij nog steeds hun historisch moriamur pro rege nostro, maar zij weigeren om van het eenmaal gekozen standpunt af te wijken. Men dreigt hen met een terugkeer tot het absolutisme, maar de Hongaren antwoorden bij monde van hunne vertegenwoordigers, dat eertijds het kleine Nederland niet aarzelde om de dijken, welke het tegen de golven der zee beveiligden, door te steken en alzoo den kamp te strijden tegen Spanje ter handhaving zijner onafhankelijkheid. Nederland wist dat het water altijd nog wegloopt, maar dat vreemde overheersching blijft. Zoo ook met Hongarije. Het absolutisme zal eindelijk verdwijnen, maar eene eenmaal ten offer gebragte onafhankelijkheid komt nimmer terug.

Waar de Hongaren echter hun tegenwoordigen toestand verkiezen te vergelijken met dien van Nederland in den tachtigjarigen oorlog, daar miskennen zij al op zeer zonderlinge wijze de waarlijk eerlijke en opregte politiek van keizer Frans Jozef. De heer Deak, die thans zulk een verbazenden invloed bezit op zijne landgenooten, zou dan ook, naar veler oordeel, grooter dienst bewijzen aan zijn vaderland door zijne eischen te matigen, dan door de halsttarrige handhaving zijner beginselen van historisch regt, van zijne Rechtscontinuität en van zijne non-possumus-politiek.

Zelfs Rome begint met die politiek te transigeren en gaat ijverig voort met de organisatie van het pausselijk leger, want in de volgende maand zullen wederom een paar fransche regementen het grondgebied van Pius IX verlaten. Ondanks de opbrengst van den St. Petruspenning en de vrij aanzienlijke geschenken in geld, den paus in den laatsten tijd toegezonden, schijnt echter de pausselijke schatkist nog altijd in weinig schitterenden toestand te verkeeren.

Dit is insgelijks het geval met de schatkist van het koningrijk Italië, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot de verwezenlijking van het vaderlandslievend denkbeeld aan eene nationale vereeniging te stichten tot delging der staatsschuld. Deze vereeniging wordt door de italiaansche dagbladen vrij algemeen ondersteund en in verschillende steden zijn de daartoe benoemde kommissiën met vrucht werkzaam. Reeds is voor

vrij aanzienlijke sommen ingeschreven en eene tirade in de redevoering van den heer Thiers, die beweerde dat de Italianen hunne schulden niet eens kunnen betalen, heeft de geestdrift voor die vereeniging nog doen toenemen.

De positie van het ministerie La Marmora-Scialoja is intusschen verbeterd door een votum van vertrouwen der Kamer van afgevaardigden. Dit werd echter slechts met 181 tegen 150 stemmen aangenomen en nog wel onder uitdrukkelijke reserve van het oordeel omtrent het finantieel systeem van het ministerie, hetwelk nog altijd uit de in te dienen wetsontwerpen nader moet blijken. Redenen voor groote tevredenheid heeft alzoo het ministerie niet, te minder ook nog daar de ledige plaatsen in de Kamer van afgevaardigden voor het grootste gedeelte door oppositie-leden zijn ingenomen. Daaronder behoort ook Mazzini, te Messina tot vertegenwoordiger gekozen. Sommigen beweren nu dat de regering te Florence de tegen dezen staatsman uitgesproken ter dood veroordeeling als wapen zal bezigen om zich tegen de geldigheid zijner verkiezing te verzetten. Dit is echter niet waarschijnlijk, daar het italiaansch gouvernement de ten laste van verschillende afgevaardigden in vroeger dagen uitgesproken vonnissen steeds heeft geïgnoreerd. Het gaat met dergelijke, vóór de afkondiging der italiaansche konstitutie, uitgesproken veroordeelingen wegens politieke misdrijven als in Spanje, alwaar het niet vreemd is dat senatoren en generaals in dienst van koningin Isabella twee of drie doodvonnissen ten hunnen laste hebben, zonder dat zij bevreesd behoeven te zijn voor exekutie. De politieke verjaringstermijn is in Spanje zeer kort. Onlangs is ook de generaal Prim veroordeeld om te worden gefusilleerd. - De markies de los Castillejos bevindt zich thans te Londen.

Aldaar was de bevolking gedurende de laatste dagen geheel vervuld met het regeringsontwerp tot wijziging van het kiesstelsel. Alle andere kwestiën traden daarvoor op den achtergrond en noch de Februarijrevolutie te Bucharest, noch de ongunstige stand van den politieken barometer in Duitschland, noch het dempen van Jozef Karam's opstand in Syrië, noch de iersche fenian-beweging trok onder deze omstandigheden bijzonder de aandacht. Het nieuwe ministerie, wel genoopt om de regeringstheorie van het ‘neem rust en wees dankbaar’ vaarwel te zeggen, had eindelijk op 12 Maart de lang verwachte reform-bill ingediend. Hierbij werd de census der kiesgeregtigdheid voor de verschillende cathegoriën, waarin de engelsche wetgeving de bevolking verdeelt, verlaagd, zoodat, volgens berekening van den heer Gladstone, 376,000 nieuwe kiezers ter stembus zullen kunnen komen. - De radikale en liberale partijen in het Lagerhuis zullen, ofschoon niet tevreden met het regerinsontwerp, dit ondersteunen, doch de behoudende fraktie der whigs en de tories zullen al hunne krachten te velde brengen om de tweede lezing op 12 April te beletten.

Ook bij onze belgische naburen is van regeringswege een wetsont-

werp ter hervorming van het kiesstelsel ingediend, nadat reeds eenigen tijd geleden van den heer Guillery een dergelijk veel radikaler wetsvoorstel was uitgegaan, waarbij aan allen die kunnen lezen en schrijven het kiesregt voor provinciale raden en gemeentebesturen werd toegekend. Bij het regerings-ontwerp wordt onder de thans bestaande voorwaarden om kiezer voor leden der Kamer te kunnen zijn de 21-jarige leeftijd als voldoende gesteld en overigens insgelijks voor de kiesgeregtigheid ten opzigte van provinciale raden en gemeentebesturen niet meer uitsluitend het geld als basis aangenomen, maar ook de capaciteit, voorvloeijende uit genoten onderrigt in eene inrigting van middelbaar onderwijs gedurende drie jaren minstens. De liberale partij is echter evenmin ingenomen met het ontwerp van den heer Guillery als met dat van het ministerie.

Het eerste, ook reeds in de bureaux der Kamer afgekeurd, ‘gaat te ver’ en het regerings-ontwerp gaat niet ver genoeg. Het eerste zou leiden tot een algemeen stemregt, het laatste sluit, in strijd met de bewering van het kabinet, de arbeidende klasse geheel en al uit, daar toch deze die inrigtingen van middelbaar onderwijs niet bezoekt en niet bezoeken kan, maar slechts eenigen tijd doorbrengt op de lagere school en zich eerst later door zelf-onderrigt meer ontwikkelt. Belangrijke diskussiën worden over beide wets-ontwerpen in de belgische Kamer verwacht.

Waar wij ten slotte onzen blik wenden naar de Vereenigde Staten, zien wij aldaar de verdere ontwikkeling van het staatkundig conflict tusschen de uitvoerende magt en eene groote partij in de volksvertegenwoordiging omtrent de rekonstruktie van het Zuiden. De president heeft zelfs reeds van zijne bevoegdheid, hem bij de konstitutie verleend, gebruik gemaakt en het in het kongres aangenomen wetsontwerp, houdende wijzigingen in de Freedmen's Bureau Bill aan den senaat teruggezonden. Gedurende den burgeroorlog was een bijzonder departement in het leven geroepen ter bescherming der vrij verklaarde kleurlingen en bij bovenbedoeld wetsontwerp waren de gevoelens gehuldigd van de ultra-abolitionisten, welke de kleurlingen nog meer wilden onttrekken aan de jurisdiktie der staten, waartoe zij behoorden. Deze wijziging was in den senaat voorgesteld en met 37 tegen 10 stemmen aangenomen, terwijl zij ook in de Kamer van afgevaardigden met 137 tegen 33 stemmen werd bekrachtigd. De weigering nu van den president om dit ontwerp tot wet te verheffen werd bij geleidende memorie uitvoerig toegelicht. Hij verklaarde daarbij even als de meerderheid van het kongres de vrijgelatenen het volle genot hunner vrijheid en bezittingen te willen waarborgen, maar niet een wetsontwerp te kunnen bekrachtigen in strijd met de konstitutie. Bij het hem aangeboden ontwerp toch wordt in de zuidelijke staten eene magt gevestigd, enkel en alleen afhankelijk van het uitvoerend bewind; dergelijk militair bestuur zal hebben te beslissen in het hoogste

ressort over alle zaken waarin kleurlingen zijn betrokken. - Hierbij dus worden de uitdrukkelijke bepalingen der konstitutie ten eenenmale geschonden, welke steeds de regtspraak van gezworenen voorschrijft, tenzij in tijden van oorlog of opstand, welke laatste thans geeindigd is. Behalve dit hoofdbezwaar ontwikkelde de heer Johnson nog een aantal andere grieven tegen het wetsvoorstel, welke zich in dit denkbeeld laten zamenvatten: dat de kleurlingen te zeer zouden geplaatst worden onder de hoede van den staat, en onder toezigt der regering, hetgeen hunne vrijheid, werkzaamheid en energie zou verminderen. - En ziedaar weder een der grootsche ideën op den voorgrond treden, waardoor Amerika en de Amerikanen zich onderscheiden van de bewoners der oude wereld. Geen staatsvoogdij aan de eene zijde, geene onmondige kinderen aan de andere zijde, maar tegenover een zoo weinig mogelijk pressie uitoefenend bestuur individuen, die zich zelfstandig ontwikkelen, die mederegeren en niet geregeerd worden, die het help u zelven in alle omstandigheden in toepassing brengen.

Eene poging om het wets-ontwerp, ondanks het veto van den president tot wet te verheffen, bleef echter niet achter. In den senaat werd dit voorstel gedaan, hetwelk volgens de bepaling der konstitutie, twee derde gedeelte van het aantal uitgebragte stemmen op zich moest vereenigen. Van de 48 tegenwoordige leden moesten alzoo 32 daartoe hunne stem geven; het voorstel erlangde echter slechts 30 stemmen tegen 18 en was dus verworpen. Een bewijs echter dat de aanhangers van den president wel begrepen dat de overwinning op 20 Februarij zeer twijfelachtig zou wezen, zag men in de snelle reis van het senaatslid Reverdy Johnson, die, om bij de stemming tegenwoordig te kunnen zijn, op een enkelen locomotief naar Washington kwam snellen, veertig mijlen in een-en-veertig minuten aflegde en ten drie uur ter vergadering kwam, terwijl de stemming ten vijf uur plaats had.

Wat overigens de publieke opinie aangaat omtrent het bestaand geschil tusschen het kongres en den president, deze heeft zich op verschillende meetings reeds geheel en al ten gunste der politiek van den heer Johnson uitgesproken. Meer en meer blijkt voorts dat de grondoorzaak van het konflikt in een verschil van opinie omtrent de gevoelens van het zuiden ten opzigte der unie bestaat. De heer Johnson meent dat de zuidelijke staten zich, na het einde van den strijd, zullen onderwerpen aan de omstandigheden en hunne beloften van getrouwheid aan de konstitutie handhaven; eene groote partij in het noorden meent daarentegen dat de ‘rebellen’ weder de eerste gelegenheid zullen aangrijpen om op te staan.

Eene niet onbelangrijke plaats werd nog in de geschiedenis van den dag ingenomen door de redevoering van den bekenden historicus Bancroft, uitgesproken bij de plegtige officiële herdenking der nagedachtenis van Abraham Lincoln. De vroegere vertegenwoordiger der Vereenigde

Staten bij het engelsche hof nam deze gelegenheid te baat om zeer scherp, en welligt ook op min gepaste wijze, zijne politieke gevoelens uit te spreken. Hij noemde keizer Maximiliaan van Mexiko den oostenrijkschen avonturier en maakte eene vergelijking tusschen Lincoln en Palmerston, al zeer weinig vleijend voor Engeland. Het gevolg daarvan was een protest van den oostenrijkschen ambassadeur, wegens de beleediging - niet den keizer van Mexiko, maar - den broeder des keizers van Oostenrijk aangedaan. De engelsche vertegenwoordiger weigerde deel te nemen aan het officieel diner, waartoe ook de heer Bancroft was uitgenoodigd. In andere omstandigheden zou de ambassadeur van het fiere Albion welligt een krachtiger toon hebben aangeslagen, waar hij uitgenoodigd was ter bijwoning eener officiële plegtigheid om aldaar zijn land te hooren beleedigen, maar met het oog op de houding door de regering te Washington tegenover de fenians aan te nemen, achtte welligt de engelsche diplomaat het beter zich niet te gevoelig te betoonen. Het bestuur der fenians toch zou, volgens verzekering van sommige amerikaansche dagbladen, thans eindelijk het plan om een inval in Canada te doen, binnen korten tijd widen verwezenlijken.

In Ierland worden intusschen de arrestatiën van fenians voortgezet en reeds meer dan één leider der iersche zamenzwering bevindt zich in hechtenis. De tegenwoordige toestand moge eindelijk het engelsche parlement van de noodzakelijkheid overtuigen om niet langer ‘met grappen en kortswijl zich van de behandeling der iersche grieven af te maken.’

Middelburg, 20 Maart.

W.A. VAN HOEK.

Letterkunde.

Een eersteling.

De St. Paulus Rots, door Dr. B. ter Haar, 5e. drak. Arnhem, D.A. Thieme, 1865.

Is er in deze eeuw van steenkool en ijzer nog plaats voor poëzie?

Duldt de dienst der materie dat men aan iets anders denke dan aan kapitaal en interest, voortbrengen en vernietigen, winst en verlies zoowel van geld als van kracht?

Er zijn er velen welke deze vragen ontkennend beantwoorden.

Eigenaardig is het beeld dat zij zich van de toekomst vormen.

De aarde zal overbevolkt zijn van industrielen en handelaars, voor wier ooren geen welluidender muziek zal bestaan dan het eentoonig geluid van het stoomwerktuig en de klank van het geld. Geld verdienen en rijk worden zal het éénig streven zijn van al het werken en slaven der menschen.

Dat zullen zij beschouwen als het doel van hun leven.

De schoone kunsten zullen verdwijnen; het nuttigheidsbeginsel zal hen verdringen.

Al wat rein menschelijk en goed is en wel luidt zal ophouden te bestaan. Liefde en vriendschap zullen niet langer gangbaar zijn daar zij geen rente afwerpen.

Zelfzucht en eigenbelang, die kinderen van het materialismus, zullen tot kompas dienen op de reis door dit leven.

De bijbel der menschheid zal zijn een staathuishoudkundig handboek, de afgod *het geld.*

Moet de toekomst dit beeld verwezenlijken, dan beklagen wij onze kinderen. Hun leven zal dan een dor en onvruchtbaar leven zijn. Zij mogen dan uitmunten door hunne grootsche werken, door ontelbare uitvindingen en eene onbegrensde werkzaamheid; hun waarde als *mensch* zal gering zijn.

Maar wij gelooven niet aan de waarheid van dat beeld. Het zijn zwaarmoedigen van geest die uit het tegenwoordige zulk eene toekomst voorspellen.

Men vergete niet dat de nu heerschende rigting eene nieuwe is.

Zoo dikwijls de menschheid in eene nieuwe rigting voortbewogen werd streefde zij in den beginne het doel voorbij.

Er moet iets goeds voortkomen uit den geest van onderzoek; uit die telkens herhaalde vraag 'waarom?' Want er wordt veel kennis en ontwikkeling vereischt om de krachten der natuur te onderwerpen en te dwingen in de dienstbaarheid der menschheid te treden.

Dit gelukt niet zonder nadenken en studie.

Groot zijn reeds de gevolgen dier uitvindingen ook tot het verder brengen der menschheid op de baan der ontwikkeling geweest. Ons slaven en zwoegen zal onzen kinderen ten goede komen. De invloed van de stof op het gebied van den geest zal in omvang verminderen, en de studiën vereischt om in het rijk van de stof te heerschen zullen den geest verruimen en oorzaak zijn dat het edele in den mensch niet verloren ga.

Tot dat edele behoort de gave en het gevoel voor de poëzie.

Hij, die in bezielde zangen zijne gedachten kan weergeven en weet uit te spreken wat de edelsten onder de menschen gevoelen, behoort tot de bevoorregten op deze aarde.

Velen wanen zich geroepen, maar weinigen zijn uitverkorenen. Moet men op dat veld koorn en kaf scheiden, dan blijkt de oogst gering, maar de hoedanigheid uitnemend.

Opmerkelijk is het dat men in iedere geschiedenis der letterkunde tijdperken van ontwikkeling en bloei terug vindt. Dan zijn er velen welke de dichtergave de hunne mogen noemen, en de gedenkteekeenen der taal, dan opgerigt, blijven eerbiedwekkend en grootsch.

Maar die tijdperken worden dikwijls gevolgd en vooraf gegaan door anderen welke zich kenmerken door volstrekte armoede. Dichters vindt men dan niet, rijmelaars velen. Het middelmatige zit ten troon en uitbundige lof heeft de tijdgenoot over voor het broddelwerk zijner eeuw.

Denk slechts aan de geschiedenis onzer eigene letterkunde.

Roept u de 17de eeuw voor den geest, de eeuw van Joost van den Vondel, en verplaatst u daarna in de 18de eeuw, de eeuw der slaafsche navolging, toen een zekere Feitema *dertig* jaren besteedde aan eene berijmde vertaling van den Telemachus en *twintig* jaren aan eene navolging der Henriade.

Een menschenleven besteed aan vertalen en rijmelarij! En die man werd door zijne tijdgenooten toegejuicht.

Wat zullen zij, die na ons komen, getuigen van onze eeuw?

Welke plaats zullen naar hunne schatting Bilderdijk en Da Costa innemen; - hoe zullen zij Tollens beoordeelen; - zullen zij even als wij de Genestet lief hebben en bewonderen; - zullen zij velen van hen, die wij bovenaan plaatsten doen dalen en vergeten?

Wie zal het ons zeggen!

Aan bouwstoffen tot het optrekken van het gebouw der kritiek zal het hun niet ontbreken.

Wij bezitten eene kompleete uitgave der dichtwerken van Bilderdijk en Da Costa. Tollens viel gelijke eer te beurt. Ten Kate wil die uitgave niet aan den nakomeling overlaten, en slaat zelf de hand aan den ploeg.

Daar komt de guldens-editie de bouwstof vermeerderen en het werk voor den toekomstigen censor gemakkelijk maken. Maar wij willen hopen dat die censor nimmer zal vergeten dat hij op de schouders van het voorgeslacht staat. Dit alleen stelt hem in staat en geeft hem het regt, het verledene zoo noodig, te veroordeelen.

Levert de 'guldens-editie-poëzie' evenveel degelijks op als de 'guldens-editie-proza', dan zal ook deze uitgave een waardig gedenkteeken zijn van de letterkunde van onzen tijd; dan zal het blijken dat nog niet alle poëzie verdwenen is, en dat het er nog verre af is dat het droombeeld der zwaarmoedigen werkelijkheid wordt.

Daartoe wenschen wij aan hen die geregtigd zijn den Parnassus te beklimmen en de guldens-editie tot het voertuig hunner gedachten kiezen, veel dichtergave toe; en verzoeken dringend de rijmelaars beneden aan den berg te blijven staan, hunne krachten te sparen en meer overeenkomstig de hun geschonkene talenten te gebruiken.

Dat de uitgever als eersteling, de H. Paulus-rots van Dr. B. ter Haar geeft zal niemand wraken.

Eene beoordeeling van dit gedicht is onnoodig; het is reeds meermalen door de wan der kritiek gezift. Een naschrift van D^{r}. B. ter Haar bij de 3de uitgave der S^{t}. Paulus-rots gevoegdnkan dat getuigen.

Dat ter Haar met zijn S^{t}. Paulus-rots een juiste snaar van het volksleven heeft aangeslagen en bij velen weerklank heeft gevonden getuigen de verschillende uitgaven.

Is het daarom een onnavolgbaar meesterstuk; is het gewaarmerkt door den genius der Poëzie?

Wij zullen ons wel wachten dit toestemmend te beantwoorden, maar raden u aan den eersteling der 'guldens-editie-poëzie' te lezen, dan kunt ge zelf de balans opmaken en ons oordeel op de schaal van uwe kritiek wegen.

WR.

Vertalingen en herdrukken.

Zonnestraaltjes, door den schrijver van: ‘Hoe men een zonnestraal vangen kan.’ Vrij naar 't Engelsch. Arnhem, D.A. Thieme, 1866.

Toen ik in den afgeloopen zomer te Interlaken de stoomboot betrad, die mij naar Thun zou voeren, vond ik mij onaangenaam en bitter teleurgesteld. Hoe had ik mij verheugd in het vooruitzigt om het heerlijke, goddelijk schoone meer weder te zien, waarmede ik op mijn vorige reis zoo gedweept had. Wat wonderen had ik aan mijn reisgenoot verhaald van wat hij zien en genieten zou! En nu - een digte nevel, de ergste vijand der reizigers in Zwitserland, hing over land en water; een fijne regen viel onophoudelijk neder op het glibberige dek, en in caoutchouc gehuld liepen de reizigers heen en weder of verborgen huu spijt in het diepste hoi der donkere kajuit! Wat zuchten en verwenschingen hoorde ik rondom mij! *Pays de brouillons et de brouillards*, gromde een Fransche diplomaat die overal door nevel vervolgd was. *Ach*, *wie traurig!* steende een blonde dochter van Germanje. *Dam!* en nog eens *Dam!* vloekten twee Engelschen. Alleen op het gezigt van twee hollandsche dames zag ik den stereotypen glimlach, dien ik vroeger op den Rigi voor eene flaauwe uitdrukking van bewondering had aangezien, maar die haar nu het voorkomen gaf, als of zij zich met welgevallen verplaatsten op de Zuid-hollandsche plassen of het Noord-hollandsche kanaal. Want inderdaad, of men op de Thunersee voer of over de zeeuwsche stroomen, maakte op dit oogenblik geen onderscheid. Maar naauwlijks waren wij van wal afgestoken, of het tooneel veranderde eensklaps. De regen hield op, het wolkenfloers scheurde. Bergtoppen begonnen zich te vertoonen. De Jungfrau, de Mönch, de Eiger verrezen voor den verbaasden blik. Eensklaps - verrukkelijk oogenblik dat ik nooit vergeet! - kwam er een zonnestraal, een straal der ondergaande zon, en verlichtte de uitgebreide sneeuwvelden van den Blümli's Alp, en het zoo zelden aanschouwde en zoo onbeschrijfelijk verhevene *gloeijen der Alpen* deed ons bijna in bewondering en aanbidding nederknielen! Hoe was nu als door een tooverslag alle treurigheid verdwenen! Hoe tintelden nu in elks oog vreugde en levensgenot! *A glorious sunset! Ach wie schön*, *wie wunderschön! C'est superbe*, *mafoi! Parole d' honneur*, *on ne voit rien de pareil sur les boulevards!* klonk het als om strijd in mijne ooren. Zelfs de twee hollandsche dames draaiden even het hoofd om met een hoek van 45 graden en schenen het ‘heel mooi’ te vinden. Zoo magtig was de werking van één zonnestraal.

Maar men behoeft niet naar Zwitserland te gaan om die werking te leeren kennen. Met de levendigste verbeelding kan men zich bij regenachtig of nevelachtig weder niet voorstellen, hoe de voorwerpen door zonnelicht gekleurd en getint er zullen uitzien. Ook op het Geldersche landschap, wat zeg ik? ook op de Kootwijksche zandvlakten, op de Drentsche heide, ja zelfs op de meest prozaïsche veenplassen brengt een zonnestraal licht en leven, en stort er een waas van oneindige poëzy over heen!

Zoo is het ook in het menschelijke leven. En daarom is de titel van het boek dat wij hier aankondigen zoo aantrekkelijk. Maar tevens is hij juist gekozen, *Sunbeam stories* noemde de auteur zijn (of haar?) werk, en de vertaler heeft dat zeer passend overgebragt door *Zonnestraaltjes.* Het zijn een reeks van grootere

en kleinere verhaaltjes, die in rijke verscheidenheid allen hetzelfde bedoelen, namelijk den mensch te doen opmerken hoeveel levensvreugde er voor hem in alle omstandigheden te vinden is, en hoe menigmalen het van hem zelven afhangt om het donkere pad waarop hij wandelt door liefelijk zonnelicht te doen bestralen. Ik zou dit doel van den schrijver hier niet zoo blootgelegd hebben, wanneer de vertaler mij in zijne voorrede hierin niet was voorgegaan. Anders moet ik zeggen, dat het onvoorzigtig, het zij mij vergund er bij te voegen, een weinig onmenschkundig is. Niets is vervelender bij het lezen van een verdicht verhaal, dan vooraf te weten: de schrijver heeft mij dit of dat willen leeren, en ik moet er dit of dat nut van trekken. Wanneer de verhalen goed zijn, - en de lezer goed gestemd is - zullen ze van zelve die werking voortbrengen. Gelukkig evenwel worden de voorredenen - en ook de recensies, vooral van ‘Vertalingen en herdrukken’ - door de minste lezers gelezen, en het kwaad dat de vertaler en de beoordeelaar plegen door hunne indiscretie, zal zoo erge gevolgen niet hebben.

Natuurlijk heeft het ééne verhaal voor ons meer aantrekkelijks dan het andere. Wij zullen ze niet stuk voor stuk ontleden en zoo het genot voor den lezer nog meer bederven dan we reeds gedaan hebben. Toch kunnen we de verzekering geven, dat ze zich allen met groot genoegen en klimmende belangstelling laten lezen, en dat zoowel vorm als inhoud volkomen beantwoorden aan hetgeen in dusdanige werken vereischt wordt.

Mogt ik ééne opmerking maken, het zou deze zijn, dat de personen in deze verhalen wat dikwijls visioenen hebben, - ik geloof niet dat deze in het dagelijksche leven zoo veelvuldig voorkomen, ik zelf ten minste noch één mijner vrienden heeft ze ooit gehad - en vooral dat deze visioenen dikwerf psychologisch zoo slecht gemotiveerd zijn.

Nog een enkel woord over de vertaling. Op den titel staat: *Vrij uit 't Engelsch.* Ik heb het oorspronkelijke niet bij de hand en kan dus niet oordeelen, hoe ver deze vrijheid gegaan is. Deze getuigenis kan ik echter den ongenoemden vertaler geven, dat zijn stijl los en gemakkelijk is, en het geheele werkje zich zeer vloeijend laat lezen. Voor het geval echter, dat hij weder het werk der vertaling mogt ter hand nemen, en wij moedigen hem er zeer toe aan, zij het mij geoorloofd hier eenige weinige, kleine, aanmerkingen te maken, waarmede hij welligt later zijn voordeel kan doen. *Oranges* moet niet vertaald worden *Oranje appelen* maar *Sina's appelen; - a stone wall* niet een steenen *wal* maar *muur.* Ergens lees ik *een hollandsche (a Holland frock)* moet zijn *een linnen kiel;* elders *verdeeldheid in het huis en hebben de neens de overhand*, waarschijnlijk in het Engelsch: *division in the House and the no's have it* d.i. men gaat aan het stemmen in het Parlement, en de oppositie triomfeert; bl. 205 *meester Peter*, Angl. *master* P. d.i. *jongeheer* P.

De uitvoering is zeer net, zooals - 't is immers de geijkte term? - zoo als wij dat van den heer Thieme gewoon zijn. Het is echter het eerste volledige werk, dat ik met de *Winkel-spelling* zag. Ik kan niet zeggen, dat deze mij uitermate bevalt. Nooit zal ik mijn' mond kunnen plooijen om *plooi-en* uit te spreken, en nooit zal ik *lachen* kunnen geschreven zien zonder te denken dat ik moet zeggen: *la-sjen.* Is dat nu zoo groote verbetering? En staat Tijs II nu werkelijk zoo veel hooger dan Tijs I? De nazaat moge beslissen. Ik houd mij vooreerst nog maar aan het oude.

- R -

Een Behaagzieke vrouw, door Marie Sophie Schwartz, schrijfster van 'Arbeid adelt' enz. Naar het Hoogduitsch. Amsterdam, de Wed. D. Kunst, 1865.
Een tweede huwelijk door A.L.O.E. Uit het Engelsch. Amsterdam, W.H. Kirberger.

Een behaagzieke vrouw!...

Moest zij niet zijn een remedie tegen de liefde? Moest zij niet algemeen afkeer en tegenzin verwekken! De ondervinding leert het anders. Behaagzucht uit ijdelheid geboren, vindt haar steun in die ijdelheid, waarvan ieder individu min of meer is doortrokken. Anderen te behagen, zelfs al zijn ze 't niet waard, streelt veler eigenliefde. Van daar dat een behaagzieke vrouw altijd nog aanbidders vindt. Dat die aanbidding niet op achting *kan* gegrond zijn, spreekt van zelf, en waar achting ontbreekt staat minachting te wachten.

Als ze 't wist, de behaagzieke, hoe de hulde die men haar brengt, veeleer vernederend dan wel vereerend voor haar is, spoedig zou ze haar wuft spel staken.

Marie Sophie Schwartz schetst in haar 'behaagzieke vrouw', een van die verachtelijke typen, waarvoor vele mannen de knieën buigen. Maar de schrijfster weet er haar lezers minachting voor in te boezemen, en in zooverre is haar werk verdienstelijk. Wij missen echter in dezen roman het onderhoudende en boeijende, dat de vroegere pennevruchten dezer schrijfster onderscheidt.

Als een tegenstelling van de 'behaagzieke vrouw', kunnen wij den roman 'Het tweede huwelijk' aanmerken.

Wordt in de behaagzieke Mathilde de vrouw van haar pièdestal neêrgestooten, in de bekoorlijke Clemence vinden we haar als echtgenoote en stiefmoeder geïdealiseerd weder.

Zalig zijn die vrede stichten! Vrede stichten alleen zij, die in de gemeenschap met God hun geluk zoeken en daarin de kracht vinden om te kampen tegen de moeijelijkheden des levens. Het vroom gemoed zal met dezen wenk der schrijfster volkomen instemmen, al bewijst althans in de werkelijkheid ook vaak de uitkomst, dat theorie en praktijk twee verschillende zaken zijn. Maar de romanschrijver geniet het voorregt van zijne personen naar willekeur te kunnen idealiseren en démoniseren. Daarom is zeker Mathilde wel wat duivelsch, Clemence wel wat engelachtig voorgesteld.

Met het oog op de vele goede bladzijden in beide verhalen, kunnen wij ze gerust ter lezing aanbevelen, overtuigd dat ze velen eenige uren van aangename en nuttige uitspanning zullen bezorgen.

De vertaling uit het Hoogduitsch is beter gelukt dan die uit het Engelsch.

L.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V. *Een Oud-Indisch officier.*

XVII.
Ondergang der kolonne Leclercq. - Poland te Maros. - Bezoek van het slagveld te Boeloe Sepon. - Bonische veldtogt en landing te Badjoa. - Bevordering van Poland op het slagveld tot tweeden luitenant.

Ruim twee jaren waren, zoo al niet in rust, toch voor den strijdlustigen Poland *te* rustig voorbijgegaan, toen de gebeurtenissen op Celebes, tegen het einde van het jaar 1824, aanleidinggaven den generaal van Geen met een expeditie derwaarts te zenden, waaraan ook de kompagnie deel nam waarbij Poland stond en die thans door den kapitein Coehoorn van Houwerda werd gekommandeerd.

Na een niet zeer aangename reis op een ellendigen kustvaarder, gevoerd door een hersenloozen blaauwen kapitein, die vergat drinkwater mede te nemen waardoor men verpligt was Soerabaya aan te doen, en die zonder eenige zeevaartkundige opleiding, op het gevoel of op het geluk af zijn vaartuig over zee stuurde, kwam de kompagnie voor Makasser, ontscheepte nog denzelfden dag, en werd ontvangen met de tijding dat de vijand overal onze troepen verslagen had. Den tweeden dag na aankomst rukte men ook reeds het land in, tot versterking der bezetting van Maros, die een gevoelige nederlaag had geleden. Coehoorn die inmiddels tot majoor, de 1^{e} luitenant de Bus die tot kapitein bevorderd en de majoor de Bast die reeds vroeger was aangekomen, vergezelden de kolonne. Na een vermoeijenden marsch van 19 palen bereikte men tegen 2 uur Maros, ging daar de breede rivier over en trok de versterking binnen. Onze post te Maros bestond uit een klein steenen fortje, aan de rivier gelegen, voorzien van vier bastions, elk met een ijzeren zesponder bewapend, en bezet door 30 europesche en

50 inlandsche soldaten onder den 2^{en} luit. der infanterie Montfoort, den 2^{en} luit. der artillerie Ruten en den off. v. gezondheid La Fontaine. De assistent-resident Marsman woonde ook binnen het fort in een der drie officierswoningen; het ontbrak aan ruimte om de nieuwe troepen geheel onder dak te brengen, zoodat men begon met het bivak in de binnenruimte op te slaan.

Wel had de bezetting reden tot blijdschap, toen zij door de komst der kolonne tot een behoorlijke sterkte was gekomen, en menig somber gelaat helderde op nu het vooruitzigt op wraak weder levendig werd. Geen veertien dagen geleden voerde kapitein Leclercq nog het bevel te Maros, dezelfde Leclercq die te Riouw de derde kompagnie kommandeerde en zich in den strijd met de Boeginezen zoo onderscheiden had. Op een berigt dat de Bonieren de grenzen waren overgetrokken om Maros aan te vallen, was hij 's morgens ten 5 ure met de helft der bezetting uitgerukt om den vijand te gemoet te gaan. Behalve de infanterie onder den 1^{en} luit. Kries, bestond zijn detachement uit 14 kavalleristen en 2 vierponders door koelies betrokken onder Ruten; ook La Fontaine en Marsman ware mede gegaan.

Op twee uur afstands van Maros, niet ver van Boeloe Sepon, bevindt zich een 125 voet hooge, zeer steile, holle rots, waarvan de binnenruimte geheel uit natuurlijk grotwerk bestaat dat door druipsteen in verschillende vakken of vertrekken is verdeeld. De Engelschen hadden hier vroeger een post van 24 man; op den top dier rots, slechts langs een smal voetpad te bereiken, lagen nog twee ijzeren 24ponders zonder affuiten. Ter hoogte van die rots werd de kolonne met een levendig geweervuur door den vijand opgewacht. Leclercq laat regts en links een peloton tirailleurs uitzwermen en zendt zelfs een sectie aan de overzijde der rivier, zoodat zijne magt geheel verspreid is en hij slechts een handvol bajonetten bij zich houdt. Die fout boet hij met zijn leven. Met kracht toch komt de vijand opzetten en tast de tirailleurs zoo ontstuimig aan, dat deze zich niet tijdig meer kunnen verzamelen. Door een paar kartetsschoten uit de 4ponders niet tot staan gebragt, dringen de Bonieren nog meer in front op. Eensklaps werpen zich vierhonderd vijandelijke ruiters op de vleugels der terugtrekkende tirailleur-linie, houwen en steken alles neder wat zij ontmoeten en jagen de kavalleristen op de vlugt. Eenige manschappen die den dood boven de vlugt kiezen, vormen een kluwen om Leclercq; Kries en een gedecoreerd onderofficier verdedigen zich tot den laatsten droppel bloeds, en sterven allen den heldendood. De koelies hebben de stukken verlaten en het hazenpad gekozen; Ruten, La Fontaine en Marsman die bereden zijn, hebben alleen aan de rapheid hunner paarden het leven te danken. Van de vijf soldaten, die de slagting ontkomen zijn en uitgeput voor de poort van het fort te Maros neêrvallen, bezwijken er nog twee door overmatig waterdrinken. De nederlaag is volkomen; de zegevierende Bonieren dringen door tot aan het glacis, en deinzen niet af, voor dat het geschut- en geweervuur van de wallen

hen overtuigd heeft, dat niet de geheele bezetting van Maros onder hunne slagen is bezweken.

Poland vernam die droevige geschiedenis in al hare bijzonderheden uit den mond van luitenant Ruten. Betreurde hij den dood van zijn vroegeren kompagnies-kommandant, vooral nu die het gevolg was van verkeerde taktiek, zijn verlangen om hem te wreken en zich met de Bonieren te meten werd er slechts grooter door. Van vechten was evenwel in de eerste dagen geen sprake; er zoude nog eenige tijd moeten verloopen voor dat alle expeditionaire troepen aangekomen waren en men aanvallend kon handelen. Op het oogenblik was er geen dringender bezigheid dan het fort bewoonbaar te maken voor de bezetting en in verdedigbaren staat te brengen tegen een overmagtigen vijand, die volgens de geruchten een aanval op Maros in den zin had. Alle handen werden dus aan het werk gezet om bamboe te kappen en naar het fort te dragen; zelfs de onderofficieren deelden den arbeid met de soldaten. Fluks rezen een paar gebouwen, voor kazerne en infirmerie bestemd, uit den grond. Toen werd het kapmes met den patjol verwisseld en op vijftien passen van den voet van het glacis een aarden borstwering opgeworpen, die het fort van drie zijden omringde; daarna moest er zand uit de rivier gehaald worden om er den bodem van het geheele fort mede te bedekken. Die buitengewone werkzaamheden veroorzaakten vele ziekten; de infirmerie kon alleen door de dooden, die dagelijks plaats maakten, het groote aantal zieken bevatten.

Onder de vele betrekkingen die Poland te Maros bekleedde, was die van doodgraver niet de aangenaamste. Men wilde de sterfte onder de bezetting verbergen voor de bevolking van den éénigen kampong, die onder het geschut van het fort nog bewoond was, en liet daarom bij nacht de lijken in stilte ter aarde bestellen. Behalve de dienst van plaatsmajoor, van pakhuismeester, van officier van piket, was aan Poland nog het baantje van hondenslager opgedragen. Maros, en meer bepaald de omtrek van het fort, was namelijk het rendez-vous geworden van al de hongerige jakhalzen uit de naburige verlaten kampongs, die voornamelijk 's nachts zooveel misbaar maakten, dat er aan geen slapen te denken viel en vooral de zieken daardoor veel leden. Poland moest die jakhalzen doodschieten. Ontbrak hem dus de noodige rust, hij bleef toch vrolijk en gezond. Was de tevredenheid der bezetting niet groot, die bij hard werk en veel zieken, voortdurend geconsigneerd was en nuchteren bleef van de sagueer, die te Maros als zoo bijzonder lekker bekend was, Poland troostte zich en zijne ondergeschikten met het vooruitzigt eerlang de Bonieren een les te geven en dan volop sagueer te drinken ter eere der overwinning.

Op zekeren nacht werd aan Poland, als officier van piket, door den sergeant der wacht gerapporteerd, dat de tolk met een twintigtal gewapenden aan de poort stond en dringend verzocht binnen gelaten te worden. Hij begeeft zich derwaarts, vraagt wat men verlangt, en ver-

neemt dat de tolk belangrijk nieuws aan den majoor Coehoorn heeft mede te deelen; hij laat hem alleen binnen. Terwijl de majoor gewaarschuwd wordt, hoort Poland den tolk uit en verneemt dat tienduizend Bonieren in aantogt zijn met plan om Maros af te loopen en het fort stormenderhand te bemagtigen. De tolk blijft lang bij den kommandant; inmiddels is er order gegeven om de wacht te verdubbelen, op ieder bastion nog een schildwacht te plaatsen, de stukken te laden en de troepen te waarschuwen op den eersten alarmkreet te wapen te snellen. Tegen twee uur zijn er spionnen uitgezonden en verlaat de tolk het fort weder. Bij het naar buiten brengen vraagt Poland hem, waarom hij niet liever in het fort blijft, en krijgt toen tot antwoord, dat hij eerst voor zijne vrouw en kinderen moet zorgen; want kwam de vijand opdagen, dan bleef er voor het kampongsvolk niet anders over dan met have en goed zich in praauwen de rivier te laten afzakken. Hij, de tolk, zoude dadelijk weêr naar het fort gaan.

De spionnen komen terug en bevestigen de tijding van het naderen des vijands. 't Is vier uur; de koffij en rijstbroodjes worden genuttigd en om half vijf staat de bezetting onder de wapens. De vijftig zwakste manschappen worden uitgezocht en bestemd om onder bevel van den 2^{en} luitenant van Haersolte het fort te bewaken. In de grootste stilte rukt Coehoorn met honderdvijftig bajonetten en twintig huzaren uit om den vijand te gemoet te gaan en daardoor de vernieling van den kampong en passer te voorkomen; buiten het fort voegt zich de Kraïn aan het hoofd van een paar honderd met lans en kris gewapende kampongsbewoners bij hem. Om niet ontijdig door den vijand gezien te worden gelast Coehoorn dat de paarden aan de hand geleid, de lansen en de geweren omlaag gedragen zullen worden. Een onderofficier met vier man gaan honderd schreden vooruit; de rest blijft vereenigd en zoo gesloten mogelijk. Het pad, niet breeder dan om met 2 man in front te gaan, voert door bosch en alang-alangvelden. Er wordt behoedzaam maar gestadig doorgemarcheerd, totdat men tegen zeven uur op een uitgestrekte vlakte komt, waar Coehoorn de infanterie dadelijk in bataille laat opmarcheren en de kavallerie opzitten om een verkenning te maken. Zoo ver het oog rijkt, ziet men slechts drooge rijstvelden, en in het midden een alleen staande rots; dat is de rots van Boeloe Sepon, die de laatste kreten van Leclercq en zijne ongelukkige makkers opving en die het jubelend heir van bonische strijders op het slagveld feest zag vieren. Toen de verkenningspatrouille terugkwam zonder een spoor van vijand ondekt te hebben, marcheerde de kolonne naar de rots. Op enkele plaatsen vond men den bodem met geraamten, beenderen en schedels bedekt; de vijand had zijn dooden begraven, maar die zijner tegenpartij aan de jakhalzen en roofvogels ter prooi gegeven. Arme makkers! Maar men heeft geen tijd om zich aan de treurige overdenkingen over te geven die het gezigt van dit ‘veld van eer’ opwekken. De majoor stelt de kolonne met den rug tegen de rots in bataille, laat

posten uitzetten en een oorlam uitgeven. Vijftig inlanders worden aan het graven van een grooten kuil gezet en als men daarmede gereed is, worden de walgelijke overblijfselen van zoovele slagtoffers daarin geworpen en met een laag aarde bedekt. Coehoorn heeft inmiddels de rots beklommen en den omtrek in alle rigtingen met den kijker gepeild; blijkbaar is hij misleid, want nergens wordt een Bonier gezien, nog minder drommen van duizenden. Toch is hij tevreden, want hij heeft niet alleen gelegenheid gehad de overblijfselen van Leclercq's kolonne te begraven, maar ook het terrein leeren kennen, waarop welligt spoedig zal worden gevochten. Bij zijn terugkomst te Maros zijn de inlanders die de valsche berigten aanbragten, verdwenen.

Twee dagen later kwam de generaal-majoor van Geen, vergezeld van Z.H. den panembahan van Sumanap en een stoet van tweehonderd man te paard te Maros. Ook hij bragt een bezoek aan de rots van Boeloe Sepon en werd begeleid door de helft der bezetting. Voor zijn vertrek naar Makasser beloofde hij de kompagnie van de 18^{e} afdeeling te zullen aflossen om deel te laten nemen aan den aanval op Boni's hoofdstad; en werkelijk, twee dagen later kwam een inlandsche kompagnie onder kapitein Hulstein en den 2^{en} luit. Cattenburg van Makasser, om de kompagnie, waarbij Poland stond, te vervangen. Te Makasser heerschte veel leven en drukte. Meer dan twee duizend soldaten van het indisch leger, en eenige batterijen veld- en belegeringgeschut waren van Java naar Celebes gezonden, en ook de Panembahan van Sumanap had met ruim duizend man zich bij de expeditie gevoegd. In afwachting van de order tot vertrek werden de troepen dagelijks geoefend in het dragen van den randsel, daar men met pak en zak te velde zou trekken. Eindelijk kwam het bevel om in te schepen, dat de soldatenharten met blijdschap vervulde. De vloot ging onder zeil, wendde den boeg naar de baai van Boni en liet na eenige wederwaardigheden den 24sten Maart voor Badjoa het anker vallen.

De landing te Badjoa op den 29sten Maart 1825 is, dank aan de pen van van Rijneveld, te goed bekend om andermaal beschreven te worden. 't Zij ons genoeg aan te teekenen, dat de kompagnie waarbij Poland stond, tot de troepen behoorde die het eerst voet aan wal zetten, door hunne onversaagdheid 's vijands uiterste versterking op den linkervleugel met de bajonet veroverden en wonderen van dapperheid verrigtten. Poland zelf schrijft, dat, hoewel hij uit den aard zijner ondergeschikte betrekking weinig van de manoeuvres weet mede te deelen, hij alleen kan verzekeren dat de Bonieren ‘dappere kerels’ waren die ‘verduiveld goed vochten’. Hoe hij Leclercq wreekte, hoe zijn gedrag door zijn chefs beoordeeld werd, bleek reeds den volgenden dag, toen alle troepen onder de wapens stonden en de generaal van Geen Poland vóór liet komen.

‘Sergeant-majoor Poland’, sprak hij hem toe, ‘gij zijteen ferme kerel. Ik heb er rapport van gekregen en maak u tweeden luitenant, van he-

den af, hoort ge, jongen! Het besluit uwer bevordering zult ge later wel krijgen.'

Door die toespraak was Poland nog meer verrast dan de vijand gisteren door zijn stoutheid; hij vond met moeite een paar woorden om zijn dank te betuigen, zoo klopte zijn hart van innige vreugde. 't Was de tweede maal dat hij op het slagveld bevorderd werd. Hij officier, hij voor goed uit de kazerne! Nu zal hij zich ook den officiersstand trachten waardig te maken; hij zal nog meer van zich laten hooren en gaarne duizendmaal zijn leven wagen voor Koning Willem, die zóó soldatendeugd beloont. Leve de Koning!

Randsel, patroontasch, geweer en sergeant-majoorsstreep worden afgelegd en vervangen door epaulet, sjerp en degen; daarna neemt hij weder plaats bij dezelfde kompagnie, waar ieder man hem als kameraad liefheeft, hem als den dapperste erkent en hoogacht.

XVIII.

Van Celebes naar Borneo. - Gulle ontvangst van den Resident Hartman te Pontianak. - Jobstijdingen van Java. - Aankomst te Samarang als verlossers. - Toestand der Javasche binnenlanden. - Gevecht te Demak en dankbaarheid der Samarangers.

Naauwelijks was de bonische expeditie afgeloopen en genoot luitenant Poland, met honderd spaansche matten voor eerste uitrusting op zak en ingekwartierd bij den pakhuismeester Oosterhout te Makasser, al het zoete van zijn nieuwen rang, toen de onlusten der Chinezen op Borneo hem met 400 man onder den majoor Sollewijn naar een nieuw oorlogsveld riepen. Met drie koopvaardijschepen naar Pontianak overgevoerd, werd de expeditionaire magt aldaar met opene armen ontvangen. De Chinezen hadden het den resident Hartman zeer lastig gemaakt en reeds een paar malen gedreigd de hoofdplaats aan te vallen.

Terwijl de troepen in het fort gelegerd werden, namen de majoors Sollewijn en van der Wijk met den staf hun intrek bij den resident, en sloegen een tiental officieren het bivak op in een ledig planken huis dat, op palen gebouwd, zich eenige voeten boven den modderigen grond verhief. Alle officieren ten getale van achttien, zaten dagelijks aan den welvoorzienen disch van den gullen en vrolijken gastheer, en nog nimmer had er op het stille Pontianak zooveel levendigheid geheerscht. De togt binnenslands zoude gedeeltelijk per praauw, gedeeltelijk langs den oever marcherende, geschieden, honderd man van de verschillende posten der kust zouden onder den 1sten luitenant Gennet de expeditie versterken, en ook de sulthan wilde zich met een korps hulptroepen daar bijvoegen. Die sulthan scheen in gulheid voor den resident niet te willen onderdoen; althans de partij die hij ter eere der expeditie gaf, overtrof alle vroegere hofpartijen in luister en pracht; honderde nederlandsche vlaggen versierden de straten, vreugdeschoten knal-

den dag en nacht uit het vorstelijk geschut, en er heerschte overvloed aan alles behalve aan wijn en geestrijke dranken. Want met al zijne liefde voor het nederlandsche gouvernement, bleef de sulthan een ijverig mohamedaan, die getrouw zijne godsdienstpligten waarnam, en eenige malen daags in de missigit zijne gebeden kwam opzeggen. Volgens de gewoonte zijner geloofsgenooten bad hij zoo luid mogelijk, opdat de profeet het goed konde hooren; natuurlijk maakten zijne volgelingen nog meer leven.

Alle voorbereidende maatregelen tot den afmarsch op den volgenden dag waren genomen. Resident Hartman heeft voor het laatst alle officieren aan zijn tafel vereenigd; menige toast is er met geestdrift gedronken, de gezondheid van den Koning het eerst, want het is heden een dubbele feestdag. Het is heden de 24ste Augustus, - de dag die in Indië met evenveel belangstelling herdacht wordt, als in Nederland, - en bovendien is men gelukkig met de zekerheid van morgen te velde te trekken. Er heerscht een ongedwongen vrolijkheid; men lacht en pocht om het hardst. Dat ieder zich vleit de meeste lauweren te zullen plukken, spreekt van zelf; het aantal staarten van overwonnen Chinezen neemt bij elk glas toe; van die staarten worden onverwelkbare kransen gevlochten, heerlijke thropheën zaâmgesteld, koorden voor vlaglijnen, ja kabels voor ankers van gedraaid. En dan die diamanten en juwelen en al dat stofgoud, waaraan de gedoode Chinezen nu niets meer hebben, wat zal men daarmeê doen? De diamanten zijn nog gemakkelijk te bergen, doch het stofgoud moet maar in ledige stopflesschen medegevoerd worden. Men verkoopt reeds de huid van den chineschen beer die nog gevangen moet worden, men spot en lacht er zelf om, - als geheel onverwacht een kadet der marine in groot tenue en met een ernstig gelaat de eetzaal binnentreedt, gevolgd door twee matrozen die ieder een groot pakket dragen. Met een kanonneerboot in drie dagen van Java gekomen, brengt hij gewigtige tijdingen aan. Sollewijn en van der Wijk staan dadelijk van tafel op en begeven zich met den jonker in een afzonderlijk vertrek. Een kwartier daarna komt deze in de eetzaal terug, wordt kameraadschappelijk uitgenoodigd om mede aan te zitten en deel te nemen aan de vrolijkheid. Op de gewone vraag: ‘wat nieuws op Java? antwoordt hij: “zeer slecht nieuws mijn heeren! zeer slecht.”

Als door een tooverslag wordt ieder van de uitbundigste vrolijkheid tot den grootsten ernst gestemd; in gespannen verwachting roept men als uit één mond: “welk nieuws is er dan?”

‘Zeer slecht nieuws’, herhaalt de jonker, die begrijpt dat hij op eenmaal een gewigtig personaadje is geworden, “zeer slecht. Geheel Java is in opstand. De generaal de Kock en de resident van Solo zitten in den kraton van den keizer van Solo gevangen. Alle Europeanen te Djokjo zijn vermoord; het fort is door de brandals van keizer Diponegoro genomen en in de lucht gesprongen. Alle landerijen worden verwoest,

alle woningen van Europeanen verbrand. Samarang zelfs is geheel ingesloten, thans welligt in handen der brandals; men heeft het oorlogsfregat de Javaan wel is waar met troepen van Batavia tot versterking van het garnizoen gezonden, maar het zal wel te laat zijn gekomen!"

Daar zaten nu de straks nog zoo luidruchtige officieren met lange, bleeke gezigten elkander aan te kijken. Weg was alle lust tot eten of drinken; weg alle gedachten van eer en roem op de westkust van Borneo te behalen.

"Kassian, die brave generaal de Kock! Kassian, die arme kameraden!"

Veel meer dan zulke uitroepen van medelijden met de slagtoffers van den opstand werd er niet gehoord. Toen kwam de majoor Sollewijn weêr in de eetzaal, ook met een ernstig gezigt, maar toch zonder de Jobstijdingen van den jonker te bevestigen. Hij beval den officieren in de eerste plaats aan, de berigten van den uitgebroken opstand voor de soldaten geheim te houden, maakte hun verder bekend, dat hij besloten had den togt tegen de Chinezen niet ten uitvoer te brengen, maar den volgenden dag met de geheele expeditionaire magt naar Java te stevenen. Gelukkig lagen de drie schepen, waarmede men van Celebes was gekomen, nog op de reede. IJlings werden nu de goederen gelost uit de praauwen waarmede men de rivier zoude opgegaan zijn; den geheelen nacht werd doorgewerkt om de schepen van het noodige voor den overtogt van 500 man te voorzien, - want de luitenant Gennet had ook order ontvangen om met zijne honderd bajonetten naar Samarang te gaan -, en den volgenden dag tegen twee uur na den middag had de inscheping plaats. Een paar uren later was de expeditionaire magt onder zeil.

Bleven de Chinezen voorloopig in het bezit hunner staarten en schatten, het lot der bezetting van Pontianak, die behalve de kanonneerboot tot vijftig man teruggebragt was, en dat van den gullen resident Hartman, die achterbleef met een ledigen dispens en de zekerheid dat zijn gezag meer dan ooit miskend zou worden en zich voortaan niet verder dan tot de hoofdplaats zou uitstrekken, was niet benijdenswaardig. Maar wat viel er aan te doen? Het gezag op Borneo uitbreiden en dat op Java verliezen, dat ging niet; buitendien, de eerste pligt was het toch, de makkers die in nood waren, ten spoedigste te hulp te komen. Na een reis van zes etmalen werd de reede van Samarang bereikt; een aantal vaartuigen lag daar ten anker. De kommandant van het oorlogsfregat de Javaan kwam dadelijk bij den majoor Sollewijn aan boord en betuigde zijne vreugde over de aankomst van versche troepen.

- De opstand won veld, vertelde hij; twee dagen geleden hadden de brandals bij Demak een kolonne, zamengesteld uit een kompagnie infanterie, 100 man sumanapsche hulptroepen, vijftig matrozen en 18 bereden samarangsche vrijwilligers, 2 stukken ligt geschut onder bevel van kapitein Buschkes, geheel uit elkander geslagen. Het geschut, de

munitie en 150 geweren waren in 's vijands handen gevallen, terwijl van de vrijwilligers 10 man en van de infanterie een groot aantal infanteristen sneuvelden. Van de equipage alleen verloor hij 30 matrozen - de brave kommandant kon bij het vertellen zijne tranen niet bedwingen. Die nederlaag had te Samarang een grooten schrik veroorzaakt; want wat belette den vijand nu van de overwinning partij te trekken en de hoofdplaats aan te tasten? Dat hij hier bij de talrijke inlandsche bevolking steun zou vinden, viel bijkans niet te betwijfelen; de regent van Samarang zelf stond immers onder verdenking van met den vijand te heulen, en een zijner zonen had reeds openlijk de partij der opstandelingen gekozen.

Dat de troepen dienzelfden dag nog ontscheepten behoeft naauwelijks gezegd te worden. De stedelingen ontvingen hen als hunne verlossers, want met 500 man linietroepen versterkt, duchtte men geen aanval meer. Toen Poland aan de hoofdwacht voet aan wal zette, vond hij alles in beweging, en ontving een billet van inkwartiering bij zekeren heer Lacomté. Hij rigt zich tot een schutter die voor het geweer op post staat, en vraagt waar die heer woont. Deze antwoordt hem in het fransch: “wel dat ben ik zelf, luitenant! over tien minuten word ik afgelost en zal dan permissie vragen u naar mijne woning te geleiden. Wat zal mijne vrouw blijde zijn!”

Weinige oogenblikken daarna gaat de Franschman die bijzonder spraakzaam is, met zijn gast op weg. - Zijne woning ligt vrij afgelegen op het zoogenaamde zeestrand, zegt hij; zijne vrouw zal al zeer blijde zijn met een der verlossers bij haar te zien. Hij voor zich is kleêrmaker en tokohouder, maar de laatste twaalf dagen heeft hij als schutter dienst gedaan; zijne vrouw, die zoo blijde zal zijn, is van Mauritius en zit zeer in den angst voor de brandals. - Al pratende is men aan een villa gekomen; het zware hek is gesloten en wordt bovendien bewaakt door twee groote honden die geweldig blaffen. Een venster wordt geopend en een brommige vrouwestem doet zich hooren.

“Open de deur, mijn lieve! Goed nieuws! Er zijn 500 man troepen aangekomen”, roept Lacomté haar vrolijk toe.

Twee slavinnen komen nu naar buiten met een grooten sleutel, waarmede het hek geopend en ook dadelijk weêr zorgvuldig gesloten wordt.

De “lieve” die toen voor den dag kwam, was niet jong, maar leelijk en donker van huid. Mijnheer Lacomté omhelsde haar evenwel met veel hartelijkheid, bij herhaling uitroepende “gered, lieve, we zijn gered!” Het kwam Poland voor, dat mijnheer Lacomté opzettelijk wel wat opgewonden scheen, misschien met het doel zijn brommige “lieve” in een goed humeur te brengen en eens fiksch op te laten disschen. Hij slaagde hierin volkomen, want om middernacht was mevrouw Lacomté werkelijk blijde geworden, en zat het drietal nog aan den ouden Bordeaux. Poland had het hart zijner gastvrouw reeds ver-

overd en uit haar mond vernomen dat zij vroeger slavin geweest, te Samarang gedoopt en later getrouwd was, - toen er plotseling in de stad alarm geslagen werd, Lacomté en Poland de wapenen aangordden, mevrouw in allerijl Poland een jagttasch omhing met een paar flesschen wijn, boterhammen en pakjes sigaren gevuld, en beiden zich met den looppas naar de passeerbaan begaven waar het geheele garnizoen aantrad.

Er werden twee kolonnes geformeerd, bij elke twee veldstukken ingedeeld, en den grooten weg naar Oenarang opgemarcheerd. Een uur later ging de kolonne waarbij Poland zich bevond, links af het drooge rijstland in, en hield een paal verder halt. Nadat er posten waren uitgezet, werden de geweren aan rotten gezet en gewacht. Er was namelijk een berigt ingekomen, dat de vijand bij het aanbreken van den dag zou aanvallen; de eerste kolonne ging hem te gemoet, nog iets verder den weg naar Demak op, de tweede zou hem uit de ingenomen stelling in de flank vallen.

Wat er evenwel kwam, geen vijand. Te 8 ure 's morgens werd er dus weder ingerukt, en nu eerst kon Poland er aan denken om eenige rust te nemen op het luchtige bed, dat de blanke slavinnetjes van zijn zwarte gastvrouw zoo heerlijk voor hem gespreid hadden.

Dien dag werden de wachten weêr door linietroepen betrokken, en den schutters gelegenheid gegeven zich van de onafgebroken dienst gedurende de laatste dagen te herhalen. Samarang had een krijgszuchtig aanzien gekregen; overal soldaten, krijgslieden in vreemden dosch, maduresche hulptroepen in grooten getale en gewapend met ellenlange lansen, matrozen en schutters, ieder ijverig in de weer, alsof er geen oostersche zon boven het hoofd brandde. Voor de brug naar Botjong stonden eenige stukken geschut in batterij, de toegangen der stad waren gebarricadeerd; het officierspavillioen was tot verdediging ingerigt en met schietgaten voorzien; ook de militaire school, waar de kadets zich thans onledig hielden met het vervaardigen van scherpe patronen.

De vijandelijke gezindheid van den regent gaf aanleiding tot zijn arrestatie, en terwijl men hem aan boord van de Javaan bragt om later in ballingschap naar Amboina te gaan, werd zijn dalem in bezit genomen.

Weinige dagen later had de generaal van Geen ruim 1500 man bijeen en rukte daarmede naar Demak op, de bewaking van Samarang aan de schutterij opdragende. Dat het tijd werd den vijand op te zoeken, bleek alras toen men op een paar posten boven Samarang reeds vijandelijkheden ondervond van de kampongbewoners. De groote weg was òf door kuilen en gaten onbruikbaar gemaakt, òf geheel onder water gezet; alle bruggen waren afgebroken of verbrand, zoodat men slechts langzaam avanceerde. Des nachts harceleerden de muitelingen het bivak en vielen al spoedig de transporten aan die de ko-

lonne achterna werden gezonden. Men overwon evenwel alle moeijelijkheden en bivakkeerde den 14^{en} September op eenigen afstand van Demak. De vijand beschoot den ganschen nacht het kamp en ontving levendig antwoord als hij digter opdrong. Den volgenden morgen zag men hem met duizenden in slagorde geschaard, hier en daar wel acht gelederen diep. Van Geen had zijn magt in drie afdeelingen verdeeld, die onder Elout, Bäc en Sollewijn in gesloten kolonne opgesteld stonden; de hulptroepen bevonden zich meer achterwaarts, het geschut op den grooten weg en daarachter de kavallerie. De kolonne Elout werd nu regtsaf gezonden om den vijand tot zich te trekken, en inmiddels het kanonvuur geopend. De vijand maakte ontzettend veel leven, even of het winnen van den veldslag alleen van het schreeuwen afhing.

In afwachting van het vuur der kolonne Elout, die uit het gezigt geraakt was, avanceerde de tweede en derde kolonne langzaam zonder te vuren; dáárvoor was de afstand nog veel te groot. Iets later zwermden vier pelotons van de kolonne Sollewijn *en* tirailleur uit. Te vergeefs had de kapitein van Geen reeds verscheidene geweerschoten gelost op den gouden pajongdrager die in den voorsten vijandelijken drom te zien was; nu riep de generaal den luitenant Ruten toe:

“Kom, Ruten, schiet gij dien kerel eens neêr.”

- Dat 's goed generaal, antwoordde deze op zijn gewonen luchtigen toon, dat zal ik 'm wel eens leveren.’

Hij mikte scherp, trok af en ziet! de gouden pajong viel neêr. Tegelijkertijd ontwaarde men een achterwaartsche beweging; de vijand trok terug. Nu was het de beurt aan de soldaten om hoera te schreeuwen. Voorwaarts! klonk het kommando, en voorwaarts ging het met verdubbelden pas. De generaal met zijn staf en de kavallerie reden in galop vooruit en werden handgemeen met den staart der vijandelijke kolonne die Demak nog wilde verdedigen, maar terug geslagen werd. Een samarangsche vrijwilliger, een engelschman, kreeg bij die gelegenheid een diepen lanssteek in de regterdij, en toen de kolonne Sollewijn de plaats binnenrukte, hoorde Poland hem nog pruttelen ‘Goddam, Goddam! very nice.’ Alle woningen van Europeanen en Chinezen in Demak vond men tot den grond toe afgebrand, de huizen der inlanders, de missigit en de dalem van den regent waren echter gespaard. Een priester die zich in de missigit had verborgen, werd ontdekt en bij den generaal gebragt. Daar men bevelschriften bij hem vond aan hoofden van kampongs gerigt, om met een bepaald aantal manschappen, wapens en een zekeren voorraad vivres op te komen, was zijn proces spoedig gemaakt en werd hij aan een boom voor den tempel opgehangen.

De vijand was in alle rigtingen gevlugt; de naburige dessa's waren verlaten. Strenge orders verboden evenwel om ze in brand te steken. Aan de andere zijde van Demak werd het bivak betrokken en 's anderendaags, nadat Elout opgedragen was met een aanzienlijke magt

Demak te bezetten, naar Samarang terug gemarcheerd. Aan het laatste posthuis, op vijf palen van de hoofdplaats, vond men half Samarang vereenigd om de troepen te verwelkomen. Heeren en dames waren in wagens, bendys, te paard en te voet, de verlossers te gemoet geijld. De geestdrift om die dapperen de handen te drukken, eten en drinken aan te bieden, was waarlijk groot! Het ontkurken der champagneflesschen klonk als een tweegelederenvuur. Voor de soldaten had men immers alles ten beste! Jammer, dat die dankbaarheid zoo kort duurde; want den volgenden dag lieten de tokohouders de champagne die toen nog gedronken werd, behoorlijk door de verlossers betalen.

XIX.

Vereeniging van een aanzienlijke magt te Klatten. - Poland rukt mede op naar Djocjocarta. - Treurige toestand van de hofstad. - Hongerige kinderen Israëls.

Na een rust van twee dagen, rukte de kompagnie waarbij Poland stond den 19^{den} September andermaal het binnenland in, om deel uit te maken van het korps dat Djocjocarta zoude ontzetten, marcheerde tot dat einde naar Klatten, het algemeene rendez-vous, en sloegen rondom het fort het bivak op. Na verloop van eenige dagen, toen reeds een aanzienlijke magt bijeen was, kwam Z.E. de luitenant-generaal de Kock ook te Klatten aan, aan het hoofd van een grooten stoet officieren en inlandsche prinsen, en vergezeld van Mangkoe Negoro met zijn legioen. Het terugzien van het geëerde legerhoofd, voor wiens leven men op Borneo reeds gevreesd had, dank aan de overdreven berigten van den jonker, maakte Poland regt gelukkig. Het denkbeeld van onder de oogen van den luitenant-generaal den vijand te gaan bestrijden, wekte zijn ijver nog meer op. Had hij onlangs reeds het geluk gehad aan de groote expeditie op Celebes deel te nemen, thans klopte zijn soldatenhart van vreugde, toen hij 's anderen daags een magt van 7 à 8,000 krijgers onder de wapens zag staan, om door den leger-kommandant geïnspecteerd te worden. 't Leverde een prachtig schouwspel op, die linietroepen van de drie wapens, die hulptroepen van javasche en maduresche vorsten - troepen even verschillend in uiterlijk als in bewapening -, die wapperende vaandels en vlaggen, die gouden en veelkleurige pajongs, die glinsterende vuuren blanke wapens, die bosschen van lansen met scherpe spitsen. Hoe heerlijk klonk de krijgsmuzijk die den langen roffel verving, als Z.E. met een koninklijk gevolg, schitterend van goud en blinkend van staal, langs de gelederen reed. Want behalve de generaal van Geen, prins Mangkoe Negoro, telde de staf een groot aantal hoofdofficieren en solosche en maduresche prinsen, ieder weder vergezeld van een afzonderlijk gevolg. En welk heerlijk vooruitzigt! Dagelijks zou er gevochten worden, dàt was gewis. De opstand, te Djocjocarta losge-

barsten, had zich reeds over eenige residenties uitgebreid en pangerang Diponegoro had genoeg blijken gegeven van kennis en magt, om dien opstand nog lang vol te houden. Tot driemaal toe had de luitenant-kolonel Cochius het naauw ingesloten Djocjocarta met een kleinen voorraad levensbehoeften voorzien, maar nog nimmer was de nood zoo hoog gestegen als thans. De dappere bezetting van het fort, over dag tallooze aanvallen van duizende woedende vijanden afslaande, kampte tot afwisseling des nachts tegen honger en dorst. Die strijd zou niet lang vol te houden zijn, maar de redding was nu ook nabij.

In drie kolonnen verdeeld, marcheerde den 25^{en} September, des morgens ten 6 ure, de gezamenlijke magt af. Poland was bij de voorhoede ingedeeld; een groote voorraad levensbehoeften werd door 400 koelies en drie honderd pikolpaarden medegevoerd. Daar de vijand bruggen en wegen zoo onbruikbaar mogelijk gemaakt had, vorderde de lange kolonne, ook met aanwending van den meesten spoed, toch zeer langzaam. Vier palen van Klatten leverde de omtrek reeds een juist beeld van den oorlog; men zag niets dan verwoeste velden en verbrande kampongs. Enkele geweerschoten van verborgen vijanden maakten het noodig zich door tirailleurs op de flanken te laten dekken. Naarmate men voortrukte nam het aantal vijanden toe; men hoorde hun geschreeuw, en zag hen op grooten afstand. Bevreesd voor de groote magt trok hij evenwel terug. Aan een uitgestrekte vlakte gekomen, werd het geschut der voorhoede op een vijandelijken drom gerigt en, na dien met een paar schoten op de vlugt te hebben gejaagd, een paar uren rust gehouden. Daarna den marsch vervolgende, bereikte men tegen vijf uren Kalasan, waar het bivak betrokken en onmiddelijk een aarden redoute getraceerd en opgetrokken werd, die den volgenden morgen in staat van verdediging was en met twee stukken geschut bewapend, en bezet werd door 50 man linie troepen onder een tweeden luitenant en 100 man solosche hulptroepen. Den 26^{en} was de vijand talrijker dan den vorigen dag; een zestal vaandels hielden zelfs eenigen tijd op een open vlakte stand. Onmiddelijk liet de generaal van Geen, die de voorhoede kommandeerde, het geschut voorkomen en, na eenige kartetsschoten, de kavallerie een charge maken. Hij zelf plaatste zich aan het hoofd. Groot was evenwel zijne teleurstelling toen hij in zijn vaart gestuit werd door een diep ravijn, waarachter de vijand hem met een goed onderhouden geweervuur afwachtte. De kavallerie kon zich alleen van het pistool bedienen, en van Geen moest order geven de infanterie der voorhoede te laten oprukken. In den looppas kwam deze aanzetten, daalde in het ravijn af, doorwaadde de drie voet diepe rivier en vond aan den anderen kant den vijand op den terugtogt. Tegen één ure werd Brambanam bereikt, waar de vijand weder kwam opzetten om, na eenige kanonschoten, even spoedig te verdwijnen. Hier werd wederom een sterkte opgerigt voor twee stukken geschut, 50 man in-

fanterie en 50 man hulptroepen, en den derden dag verder gemarcheerd. Bij elken pas die men digter bij Djocjo kwam, ontmoette men meer beletselen; overal lagen groote boomen dwars over den weg. Tegen 10 ure werd Bantol Karang bereikt, op twee palen afstand van Djocjo; dit was de plaats waar de sulthan den gouverneur-generaal pleegde te ontvangen. Alles was hier in goeden staat; de ruime pandopo's, prachtige lanen van hooge tamarinde boomen, vier voeten hooge muren en poorten waren ongeschonden gebleven, misschien wel omdat Diponegoro er later, als hij de Nederlanders verdreven had, als sulthan van Java zijn zetel wilde vestigen. Na eenig oponthoud, noodig om den hoofdtoegang met een paar bastions te versterken en er een bezetting van 75 man en een paar stukken geschut achter te laten, rukte men verder en naderde weldra de stad. In de verte waargenomen, had het al den schijn als of daar een groote vloot van afgetuigde schepen voor anker lag; het waren de naakte stammen van honderde klappa-boomen, waarvan men de koppen had afgekapt om tot voedsel te dienen. Tegen 2 ure marcheerde men de barrière binnen aan den kant van het paleis van Pakoe Alam(*). Terwijl er 19 saluutschoten van het fort vielen, stond het kleine garnizoen aan den weg in bataille en presenteerde het geweer.

'Aan buskruid nog geen gebrek, maar aan voedsel des te meer' dacht Poland, toen hij de bleeke en vermagerde soldaten aanzag. De 2e luitenant Boers, een kameraad van de kweekschool, van Waterloo, van de Prins Frederik, staat daar ook in het gelid, en vergezelt zijn groet met een beweging van de hand naar den mond, die niet onduidelijk te kennen gaf dat hij honger had. Poland antwoordt even begrijpelijk met een teeken, dat hij wat medegebragt heeft. Voor het fort werd halt gehouden en den troepen de plaatsen aangewezen waar zij onder dak konden komen of bivakkeren moesten; slechts een gedeelte kon in het fort opgenomen worden, de rest werd verdeeld in den kraton, op de passeerbaan, of waar maar plaats was. De beide generaals namen hun intrek in het fort, de europesche officieren werden bij de burgers, Poland bij den heer Israël ingekwartierd.

Luitenant Boers had zijn kameraad spoedig gevonden, en na de eerste ontboezemingen, die met een duchtigen teug uit Poland's veldflesch besloten werden, naar het huis van den heer Israël gebragt.

'Uw kamer is klaar, luitenant, sprak deze vriendelijk; maar het is ook alles wat ik u kan aanbieden. Ik bezit geen korrel rijst meer, mijn arme vrouw en kinderen lijden honger even als ik.'

'Geen zorg daarvoor', riep Poland, wenkte zijn bediende om met de twee koelies, die zijn bagage droegen, binnen te treden, en pakte zelf een groote ham, acht scheepsbeschuiten en vier flesschen wijn uit. Noch mijnheer, mevrouw of de kinderen Israëls, noch Boers

(*) Volgens Weitzel, de oorlog op Java enz. geschiedde de marsch van Klatten naar Djocjo in één dag.

lieten zich bidden aan dit rijke maal deel te nemen, zoodat er spoedig niets anders van overbleef dan een gevoel van dankbaarheid voor den nieuwen, vrolijken en gullen gast.

Verlangend om eens rond te zien, liet deze zich door Boers de plaats rond leiden. Het zag er helaas ellendiger uit dan hij had kunnen denken; een aantal huizen waren verlaten, in de bewoonde heerschte zigtbaar gebrek; nergens was iets te koop dat op eetwaren geleek; voor honderd gulden kon men geen pikol rijst bekomen; op ieders gelaat lag honger te lezen, ja hier en daar zag men ongelukkigen stervende aan den weg liggen en toch, vertelde Boers, had men reeds drie malen de poorten des kratons geopend, opdat ieder inlander die lust had elders een beter lot te zoeken, zich ongestoord kon verwijderen. Met uitzondering van den kant waar de kolonne binnen gerukt was, hield de vijand de stad naauw ingesloten. Nacht en dag werd het garnizoen door schijnaanvallen gekweld, en menigmalen drong de vijand in digte drommen van verschillende kanten op de barrières aan, onder aanroeping van den grooten profeet en in het vaste vertrouwen door zijn hulp den kraton te zullen veroveren. Maar bij die gelegenheden was het, alsof het garnizoen zijne krachten voelde vertiendubbelen; zieken, zwakken en uitgeputten grepen dan krampachtig de wapens op, streden als leeuwen en sloegen den vijand met groot verlies terug. ‘Ten laatste zouden wij toch het onderspit gedolven hebben, eindigde Boers; want zie die ledige grachten eens. Diponegoro zag wel in, dat zijn jonge, ongedisciplineerde soldaatjes het aflegden, en nu stopte hij de waterleiding op. Wel tien malen hebben wij voor een slok water ons leven moeten wagen, en meer dan vijftig soldaten liggen al ziek in het hospitaal, alleen ten gevolge der stinkende grachten. Het eind zou geweest zijn, dat wij allen naar kaptein Jas marcheerden.

XX.

Gevechten bij de Progo. - Het bivakleven. - Poland aangesteld tot kindermeid van een achtjarigen keizer.

Nadat de generaal de Kock te vergeefs beproefd had door onderhandelingen met Diponegoro den opstand te bedwingen, droeg hij den generaal van Geen op den vijand te Salarong aan te tasten. Vroeg in den morgen van den 30sten September rukten drie kolonnes met acht stukken geschut de barrière uit en marcheerden langs verschillende wegen in de rigting van den kalkberg. Nog geen vierde paal afstands van Djocjo gekomen, stootte men reeds op den vijand, die onder het aanheffen van een geweldig geschreeuw het vuur opende, doch spoedig door eenige kanonschoten aan het wijken werd gebragt. De tirailleurs zwermden weder uit en hielden onder het avanceren den vijand op een afstand; hier en daar zag men korven met hoofden van gevallen soldaten op bamboestaken langs den weg staan. Een paar palen verder,

op een uitgestrekt veld, hielden duizende vijanden stand; een uitmuntende gelegenheid om hun een gevoelige les te geven! Aanstonds wordt er opgemarcheerd, maar naauwelijks is het ‘voorwaarts’ gekommandeerd, of de vijandelijke hoofdmagt trekt in het Salarongsche gebergte terug. De eerste kolonne onder Sollewijn kreeg nu last met versnelde pas op te rukken, en had al dadelijk door 's vijands geweervuur eenig verlies; en toen ook de 1e luitenant Bakker door een schot in het been getroffen werd, nam Poland het kommando van zijn peloton op zich. Aan den anderen oever van de Progo-rivier gekomen, waar 's vijands bivak zich bevond, liet Sollewijn de geweren vellen en met een hoera! een bajonet aanval doen; de maduresche hulptroepen volgden het voorbeeld en drongen met gevelde lansen voorwaarts. Bijna op hetzelfde oogenblik was de kavallerie de Progo overgetrokken en chargeerde op den vijand. Tegen dien aanval niet bestand, sloeg de vijand op de vlugt, en gingen de troepen hem met verdubbelde passen achterna, totdat zij uitgeput door het berg-opwaarts gaan, op den top gekomen het kommando van ‘halt’ hoorden. Generaal van Geen liet de infanterie in order van bataille formeren en op adem komen, terwijl de kavallerie en de hulptroepen de vervolging voortzetteden. Daar het vijandelijke leger juist een diepe vallei doortrok, genoot men van de hoogte een prachtig gezicht. Meer dan twee duizend bereden inlanders met lansen gewapend, gevolgd door talrijke drommen voetvolk, waarbij ruim dertig vaandels en een groot aantal gouden pajongs geteld werden, bewogen zich in de rigting van het gebergte; het rumoer van die golvende, bonte massa, door bevelen der hoofden in bedwang gehouden, en door de dreigende lansen der vervolgers tot sneller vlugt aangezet, steeg uit de verte naar het bergplat, van waar de generaal van Geen met zijn staf de terugtrekkende kolonne door een kijker waarnam. Van lieverlede kwamen de Madurezen en kavalleristen terug. Een deel der kavallerie werd teruggezonden naar den anderen oever, waar de twee kolonnes achter gebleven waren, de rest bleef bij de kolonne Sollewijn, die het bivak opsloeg op de plaats waar zij zich bevond.

Het was een bijzonder heete dag; toen de posten uitgezet waren, werd daarom dadelijk een aantal ataps van het vijandelijk bivak gehaald om zich eenigzins tegen de brandende zonnestralen te dekken. 't Zal omstreeks drie uur na den middag geweest zijn, toen er plotseling alarm gemaakt werd. Vertrouwende op de zorgeloosheid der bivakkerende kolonne, is een aanzienlijk deel der vijandelijke magt teruggekeerd en, door het bosch dat de helling van den berg bedekt, ongemerkt tot op een geweerschots afstand van den uitersten post genaderd. De schildwacht brandt los en geeft daarmede het teeken van onraad. Op hetzelfde oogenblik werpt de vijand zich in blinde woede op de veldwacht, onder den 2den luitenant Montfoort, die zich evenwel dapper verdedigt. De voorvechters dringen door tot het bivak; 't zijn bijna allen priesters, die met den koran in de eene hand, met de lans in de andere, als

razenden zich op de bajonetten werpen. Bij het eerste schot is op het bivak alles opgesprongen; de kavalleristen zijn in den zadel gevlogen, en zelfs de Madurezen hebben zich instinktmatig in slagorde geschaard om de aanvallers het hoofd te bieden. Deze worden dan ook geheel anders ontvangen dan zij gedacht hebben, en die aanval komt hun duur te staan; want na weinige minuten liggen al de voorvechters ontzield ter aarde, is de aanval afgeslagen en de vijand reeds op den terugtogt. Een vijftigtal alkoran's, krissen met gouden en zilveren scheeden, en lansen vallen den onzen in handen. Twee pelotons rukken uit, om het terrein in den omtrek te doorzoeken, maar vinden nergens een enkelen vijand meer. Een dezer pelotons ontdekt echter een grot, waarin, te oordeelen naar de rijke kleederen en andere voorwerpen die er buit gemaakt worden, Diponegoro zelf zich moet opgehouden hebben. Men vindt in die grot bovendien een twintigtal zieken; 't zijn priesters, herkenbaar aan hunne tulbanden; daarom worden zij zonder genade door de soldaten naar de Elysesche velden gezonden en hunne paspoorten met de punten der bajonetten onderteekend! In deze termen spreekt Poland over een gruwelijken moord op weerlooze vijanden gepleegd.

't Is een heerlijke avond, de maan prijkt in zijn volle grootte aan het blaauwe gewelf, de bivakvuren flikkeren bovendien helder. Die vuren dienen niet voor de koude, evenmin voor het koken van eten, want dit is reeds afgeloopen, maar tot verlevendiging van het bivak; men onderhoudt de bivakvuren uit gewoonte, omdat het zoo behoort, omdat het zoo opvrolijkt. En vrolijk zijn de soldaten: instede van zich aan den slaap te wijden, na al de vermoeijenissen van den afgeloopen dag, zingen ze bijna den geheelen nacht; de muzijk der hulptroepen heeft 's avonds het signaal gegeven. Toch wordt de waakzaamheid niet veronachtzaamd en kijken de nachtposten goed uit.

Bij het aanbreken van den dag gaan twee kolonnes het gebergte in; geen spoor van vijanden vindende, bepalen zij zich de koeijen en karbouwen die gevangen worden, naar het bivak mede te nemen en er het ration mede aan te vullen. 's Anderendaags zendt de generaal van Geen twee kolonnes in verschillende rigtingen uit, en keert hij zelf met de kolonne Sollewijn naar Djocjo terug.

Binnen de barrière gekomen, wordt er halt gehouden en ontvangt Poland bevel, met zijn peloton de wacht in den kraton te betrekken, waar hij op den achtjarigen sulthan en de ratoe's (prinsessen) moet passen. ‘Al weêr wat nieuws, denkt Poland. Nu moet ik voor baboe kring (kindermeid) gaan spelen.’ Hij marcheert evenwel den kraton binnen. Vóór het slaapvertrek van Zijne Hoogheid wordt hem een plaats tot verblijf aangewezen; 't is een ruime pandopo, waar men hem ruimschoots van al het noodige voorziet; de manschappen logeren voor de poort. Tegen vier uur na den middag komt de 1e luitenant Wieseman namens den generaal de Kock hem de consignes brengen. Wieseman is kommandant van sulthans lijfwacht.

‘Mijnheer Poland! zegt hij, Zijne Excellentie draagt u op, met de meeste zorg voor den jongen sulthan te waken. Speelt hij op het binnenplein van den dalem, daar moogt ge hem geen oogenblik uit het oog verliezen. Gedurende zijn slaap moet ge hem even zorgvuldig bewaken; daarom raad ik u aan, 's nachts den sergeant bij u te nemen en beurtelings te gaan slapen. Wordt de kraton aangevallen, dan neemt gij Zijne Hoogheid op, schreeuwen of niet, daar stoort ge u niet aan, en brengt hem naar het fort bij den resident van Sevenhoven. Gij kunt dan de beide ratoe's, sulthans moeder en grootmoeder, medenemen als ge wilt; maar ik merk u op, dat de eerste niet wel bij haar zinnen is. Willen de andere vrouwen den sulthan naar het fort volgen, laten zij haar gang gaan; maar ik herhaal het, al maken zij ook nog zoo'n misbaar als ge den jongen sulthan oppakt, *gij* gaat ook uw gang.’

‘Goed, antwoordt Poland, dat heb ik begrepen; maar ik begrijp niet, waarom op dat kind zoo gepast moet worden.’

‘Wel, Diponegoro is de broêr van den vroegeren sulthan, dien hij door vergift om het leven heeft gebragt. Hij legt het er nu op aan, om den zoon ook onschadelijk te maken. Is die jongen dood, dan laat hij zich dadelijk door het volk tot sulthan uitroepen.

Begrepen.’

‘Hij heeft den rijksbestierder, den resident Smissaert en den secretaris ook den dood gezworen. Die twee laatsten zijn eigenlijk de schuld van den geheelen oorlog.’

‘Zoo! nu *ik* ben er niet rouwig om.’

‘Ik ook niet. Maar denk er aan; in den voornacht maakt gij, en tegen het aanbreken van den dag laat ge den sergeant een ronde maken langs den geheelen kraton; bovendien moet er elk half uur een patrouille rondgaan, want de hulptroepen die op de wallen bivakkeren slapen als ossen en moeten wakker gehouden worden.’

De uitgestrekte kraton, vóór den opstand door duizende menschen bewoond, was thans nagenoeg verlaten. De weinige overgebleven bewoners waren vrouwen, die alleen met een sarong gekleed, het bovenlijf overigens naakt, tot het gevolg van Zijne Hoogheid behoorden, den dalem schoonhielden en de spijzen bereidden. Zijne Hoogheid zelf liep altijd geheel naakt; ingelijks een troep jongens van zijn leeftijd, die den ganschen dag met hem speelden of klaar stonden om met hem te spelen, jeugdige hovelingen en aanstaande rijksgrooten. Een paar dames van de hooge aristocratie volgden Zijne Hoogheid altijd op den voet, en stopten hem onder het spelen, als zij de gelegenheid schoon zagen, den mond vol met eten. Tot het onmiddelijk gevolg van den keizer behoorden ook nog twee signo's, die als ordonnances dienst deden. Het was niet onaardig die hofhouding eens van nabij te zien; doch toen er 24 uren voorbijgegaan waren en Poland vernam dat hij voorloopig de wacht bij den keizer zou blijven houden, begon hem die post spoedig

zwaar te worden; het materieele liet wel is waar niets te wenschen over, want drie of vier malen daags kwam een detachement keukenprinsessen een aantal schotels met spijzen aan zijne voeten plaatsen, maar die werkeloosheid waartoe hij gedoemd was, terwijl zijne makkers in het veld waren, viel hem met den dag zwaarder. Gelukkig kwam den achtsten dag een detachement om zijn peloton af te lossen en ontving Poland bevel om bij den generaal van Geen te komen, die hem het kommandement der hulptroepen van Madura, Sumanap en Pamakassan opdroeg, - een betrekking, die door den dood van den kapitein van der Poel vacant was geworden.

XXI.

Van kindermeid tot Generaal. - Hoe Poland aan den naam van Toontje *kwam, en hoe hij in het veld met zijn negentig officieren en drie duizend Madurezen omsprong.*

Om zich eenig denkbeeld te vormen van de belangrijkheid der betrekking waarmede de 2e luitenant Poland belast werd, dient men te weten dat hij op eenmaal onder zijne orders kreeg: 2 kolonels, 2 luit.-kolonels, 8 majoors, 20 kapiteins en ridmeesters, 60 luitenants en drie duizend onderofficieren en manschappen; inderdaad een kommandant voor een generaal! Dit korps was uit alle soorten van wapens zamengesteld. In de eerste plaats kwamen in aanmerking de kadetten, allen zoons van hoofden en geweerdragend; dan de scherpschutters, met buksen gewapend, waarvan ieder man gedekt werd door een beschutter, gewapend met een korte lans en een pistool in den gordel; de piekeniers, met lange en korte lansen; de pionniers met gereedschappen; eindelijk de lanciers en de artillerie. Het administratief beheer waartoe den kommandant een sergeant-majoor en fourier ter zijde stonden, was op de eenvoudigste wijze ingerigt; een controle werd niet aangehouden, men verantwoordde de ontbrekenden eenvoudig door op te geven hoeveel kadets, scherpschutters, lanciers enz. gesneuveld, vermist of gestorven waren, en ze uit de sterkte af te schrijven. De uniform der kadets en lanciers was gelijk aan die van het indisch leger, terwijl de rest der hulptroepen hoofddoeken, baadjes zonder mouwen en pantalons droegen. Door het gouvernement werd in de voeding voorzien; het traktement was onbeduidend, en slechts genoeg voor sirihgeld. Een majoor ontving bijv. *f* 50 's maands en drie rations vivres, een luitenant *f* 16, een scherpschutter *f* 6 en een piekenier *f* 2. Bij ziekte werden de hulptroepen in een afzonderlijk hospitaal te Djocjo verpleegd.

Het was met dit kommandement, dat Poland gedurende den vijfjarigen oorlog een grooten naam verwierf; 't was met die ongedisciplineerde bende, dat hij al de lauweren plukte waarvan de Java-couranten tot vijftien malen gewaagden, dat hij zich leerde kennen als een type van den indischen veldofficier. Poland wist de Madurezen, alleen dapper

zoolang de hoofden voorgaan, bijzonder aan zich te hechten; hij vormde er goede soldaten van, die hem nimmer in den steek lieten; hij bedwong hun wreeden aard, die geen genade kende en elken gevangene met een wissen dood bedreigde, die vrouwen noch zuigelingen spaarde. Menig kind, dat zelfs aan moeders borst met den doodsteek werd bedreigd, redde hij het leven en bragt hij te Djocjo aan den een of ander ingezeten die er zich over ontfermde. Hij wist een goed gebruik te maken van hunne eigenaardige geschiktheid tot de dienst van ligte troepen of tot het oprigten van versterkingen, wanneer hij met vier of vijfhonderd man bij een kolonne gevoegd werd. In den aanvang, toen de kolonnes nog geen bepaalde nummers hadden en Poland nu eens met deze dan weder met een andere kolonne werd uitgezonden, slaagde men altijd beter, wanneer er hulptroepen mede uitgerukt waren. Kwam men in een verlaten kampong die niets scheen op te leveren, de troepen van Poland wisten altijd nog rijst te vinden, al was die ook onder den grond geborgen, ja, ze wisten gammelangs en wajangs in de hoogste boomen te ontdekken. Waar gebrek aan koelies was, traden de piekeniers voor om die dienst waar te nemen; waar boomen gekapt, versperringen opgeruimd of een veldwerk aangelegd moest worden, Polands pionniers waren daar.

Ook de bijnaam van Toontje, waaronder Poland bij vriend en vijand bekend was, dagteekent van het begin van den Java-oorlog. Een kolonne onder Cochius had den vijand bij een kampong aan het zuiderstrand uiteengeslagen, en Poland zette hem met zijne Madurezen achterna. Ditmaal strekte hij de vervolging wel twee palen ver uit, zoodat Cochius, die zijne troepen reeds lang weder vereenigd had, ongerust begon te worden en, omringd van zijne officieren, met den kijker naar hem uitzag. Poland had altijd een man bij zich, die een groote nederlandsche vlag droeg; die vaandeldrager mogt nacht noch dag van zijne zijde wijken. Toen hij nu, aan het hoofd zijner bende terugkeerende, uit een kampong deboucheerde, riep Cochius uit; ‘daar is Toontje Poland, ik herken hem aan devlag!’ Sedert dien tijd noemden zijn kameraden hem niet anders dan Toontje.

Toontje werd spoedig de afgod der Madurezen; hij deelde lief en leed met zijne soldaten, en sliep meestal even als zij onder den blooten hemel. Moest hij hen verlaten om in het hospitaal verpleegd te worden - viermalen werd hij gewond van het slagveld gedragen - dan ontving men aan het hoofdkwartier klagt op klagt van het gedrag der Madurezen, en dan haastte Toontje zich uit het hospitaal te komen en zich weder aan hun hoofd te plaatsen, waardoor dadelijk alle klagten ophielden. Maar niet alleen de soldaten, ook de officieren wist hij naauw aan zich te verbinden; al die prinsen en grooten met schoone titels en hooge rangen zagen in hem niet den 2^{en} luitenant, maar den generaal, den onversaagden blanke, hun natuurlijken chef, die hunne geboorte eerbiedigde, maar wien zij wederkeerig als den dapperste

hulde bewezen, aan wien zij met opregte vriendschap verkleefd waren. Nog geen half jaar kommandeerde Toontje het korps, toen hij er in slaagde om de eenige reden tot ontevredenheid die zijne officieren meenden te hebben, uit den weg te ruimen. De officieren van het hulpkorps van Mangkoe Negoro namelijk droegen epauletten, de zijnen niet; dat was een grief te regtmatiger, omdat de Madurezen even veel diensten bewezen als de Javanen. Poland sprak er den generaal de Kock over, en veertien dagen later prijkten zijne officieren met blinkende epauletten en sjerpen, die zij wel is waar voor eigen rekening hadden aangeschaft, maar waarop zij even trotsch waren als hun chef.

Hoe eenvoudig de administratie ook ingerigt was, door de onophoudelijke versnippering der hulptroepen bij de tallooze kolonnes die in het veld gezonden werden, leverde zij nog veel bezwaren op. Het beheer van een korps van 3000 man, dat nooit vereenigd en altijd werkzaam was, woog te zwaar voor één officier en strekte tot nadeel van het korps. Toen Poland hiervan de overtuiging kreeg, stelde hij den legerkommandant voor, de Sumanappers door een ander officier te laten kommanderen; dientengevolge had er een splitsing plaats, en werd de 2e luitenant Piepelenbosch met het kommando van de sumanapsche troepen belast.

Daar het ons voornemen niet is onzen held gedurende den geheelen Java-oorlog te volgen, zullen wij ons bepalen de voornaamste gebeurtenissen waarin hij een rol speelde en van welke de bijzonderheden natuurlijk niet in de officieële rapporten opgenomen werden, in dezelfde volgorde te behandelen waarin hij die later uit het hoofd heeft opgeteekend.

Diponegoro van Salarong verdreven, vereenigde zijn leger weder aan den regteroever der Progo, te Dikso, werwaarts een groote magt in onderscheidene kolonnes gesplitst van verschillende kanten oprukte, om ditmaal de opstandelingen geheel te verslaan. Men had evenwel buiten den waard gerekend, want op het beslissend oogenblik trok Diponegoro terug. De kolonne van der Wijck, waarbij Poland met 500 piekeniers was ingedeeld, vervolgde hem een half uur lang in den looppas, maar slaagde er evenmin als de kavallerie in, om een enkelen vijand tot staan te brengen. In en om Dikso werd nu het bivak betrokken en van hier uit dagelijks het gebergte onderzocht, waarin de vijand was terug getrokken, en zich met meer moed en tevens met beteren uitslag dan hij op de vlakte kon verwachten, tegen de afzonderlijke kolonnes verdedigde. Ging men door een naauwen bergkloof, de vijand liet zware steenen of rotsblokken langs de steile hellingen rollen, die het dubbele voordeel hadden van de soldaten waarop zij neêrvielen buiten gevecht te stellen, en van den weg voor de overigen te versperren. Meermalen zag Poland zes, acht en meer soldaten tegelijk door een enkelen steen verpletteren. Na een aantal togten

had men, ja de magt van Diponegoro verspreid, hem zelf echter niet meester kunnen worden. Weldra keerde de kans, en waren onze kolonnes verpligt al meer en meer terug te trekken in de rigting van Djocjo. De kolonne Sollewijn, waarbij Poland zich toen bevond, lag op zekeren dag in de nabijheid der benting te Brambanam gebivakkeerd, toen zij bij het slaan der reveille hevig aangevallen werd en eerst tegen tien uur den vijand had terug geslagen. Op het bivak terug gekomen, krijgt Poland twist met den luitenant-adjudant, tengevolge waarvan deze zich bij zijn chef gaat beklagen. Poland wordt bij Sollewijn ontboden, die hem toeroept:

'Mijnheer, gij hebt mijn adjudant beleedigd.'

'Met uw welnemen, majoor, uw adjudant heeft mij ook beleedigd en had de zaak met mij moeten uitmaken, in plaats van te gaan klagen als een schooljongen....

Gij gaat dadelijk naar de provoost, mijnheer,' zegt Sollewijn in drift ontstoken.

'Goed, majoor. Waar is de provoost?'

'Bij de drieponders.'

Poland gespt zijn sabel los en werpt dien den majoor voor de voeten, daarna loopt hij naar de drieponders en plaatst zich op een affuit, waar zijn kameraden lagchend naar hem toe kwamen en zich vermaakten met allerlei kwinkslagen over den geïmproviseerden provoost. Intusschen komt de vijand op het onverwachts van drie kanten opzetten; òf zijn aftogt om tien uur is slechts een krijgslist geweest, of hij heeft versterking gekregen, want zijne drommen bestaan uit ettelijke duizende strijders. Alles vliegt te wapen, behalve Poland. De partijen zijn ongelijk. Sollewijns kolonne telt nog geen 700 man, waarvan hoogstens 150 infanteristen van het leger; men is echter niet gewoon het aantal vijanden te tellen, en de huzaren onder de Latre, de djagang-secars van Bisschof zijn door hunne dapperheid bekend. Er wordt scherp gevochten, doch de vijand dringt op en Mangkoe Negoro's hulptroepen verliezen terrein. Ook de djajang-secars beginnen terug te trekken, elk oogenblik wordt de toestand hagchelijker.

'Poland, Poland!' roept de majoor Sollewijn.

Poland loopt bedaard op en neêr op de plaats waar de drieponders zijn opgesteld.

'Poland! vóór met uw piekeniers!'

'Ik zit in de provoost, majoor.'

'Vóór toch, mijnheer, spoedig!'

'Ik heb geen wapens.'

'Mor toch niet, Toontje, zeggen een paar kameraden die naar hem toekomen, 'toe, er op los!'

Poland, die eigenlijk van verlangen brandt om aan het gevecht deel te nemen, werpt zich nu op het paard van een zijner maduresche

officieren, neemt zijn korte lans in de hand, plaatst zich aan het hoofd zijner soldaten en roept hun toe:

‘Komt kinderen, met papa er op los, hoera!’

Met gevelde lans storten de Madurezen zich op den drom, die reeds veel te digt is opgedrongen. De vijand deinst, hoera! Het is alsof op alle punten de moed herleeft; het geweervuur knalt weêr levendiger, ook Poland's ‘provoost’ laat zich met korte tusschenpoozingen hooren. Nu worden de bajonetten geveld en spoedig blaast de vijand den aftogt. Tegen 5 uren zijn de troepen op het bivak terug gekeerd en heeft Poland zijn plaats ‘in de provoost’ hernomen. In den nacht komt de kolonne le Bron de Vexela aan, die zich met Sollewijn moest vereenigen. Majoor le Bron, vernemende dat Toontje in de provoost zit, gaat hem dadelijk opzoeken, en zegt:

‘Wat hebt ge nu weêr uitgevoerd?’

Poland deelt hem de reden van zijn straf mede.

‘Anders niet? Kom dan maar mede.’

‘Dat mag ik niet.’

Le Bron begeeft zich naar Sollewijn en een oogenblik later komt de luitenant-adjudant aan Poland den sabel terug brengen en gelast hem bij den kolonne-kommandant te komen.

‘'t Is goed, antwoordt deze, u zal ik wel nader spreken.’

Sollewijn stak Poland de hand toe.

‘Ik had vergeten dat ge in den pot zat, zeî hij vriendelijk. 't Was zoo mijne bedoeling niet, maar ik was driftig. Doe mij nu het genoegen met mijn adjudant ook weêr vrede te sluiten.’

Poland was niet haatdragend: hij wist buitendien hoe noodig het was te velde de eendragt te bewaren, en op het voorbeeld van zijn chef stak hij op zijn beurt den adjudant de hand toe.

(Wordt vervolgd.)

Waar men een vrouw al meê plagen wil.

Onder den titel van ‘Denkbeelden over de Opvoeding der Vrouw’ bevat het December-nummer, 1865, van dit Tijdschrift een artikel, dat noodzakelijk mijne aandacht moest trekken, omdat het onderwijs mijne levenstaak is. Geen zin in dat artikel, of ik heb dien met critische belangstelling tot het voorwerp mijner beschouwing gemaakt. Wensch ik thans als criticus op te treden?

Neen, al is er - noodzakelijk dunkt mij - in de ‘vluchtige en onafgewerkte schets’, zooals de schrijver zelf zijn opstel noemt, hier en daar iets, waarop ik het een of ander zou wenschen af te dingen,

dat ik in een helderder licht zou willen plaatsen, of zou willen benoemen met de namen der wetenschap.

Neen, al kan ik niet nalaten op te merken, dat ik gaarne eene lans zou willen breken voor dat ‘specimen der oude jonge jufvrouwen, een geslacht, waarvan niet veel goeds te zeggen valt.’ Dat is een hard oordeel; te harder, omdat het niet is gemotiveerd, en het is een oordeel, dat niet vol te houden is.

Maar wat ik wensch, is dat artikel uit te breiden, want naar mijn inzien - neen, naar mijne diep gewortelde overtuiging ontbreekt er een belangrijk element aan hetgeen de schrijver er van wenscht opgenomen te zien in het programma voor de opvoeding der vrouw.

Te recht zegt de schrijver, dat de vrouw bestemd is hare kinderen op te voeden. Hij twijfelt er zelfs geen oogenblik aan, dat de natuurlijke bestemming der vrouw is moeder te worden; als hij later spreekt van vrouwen, wie dat geluk niet te beurt valt, omdat ze ongehuwd blijven, dan lees ik tusschen de regels, dat hij dien toestand beschouwt als een te bejammeren feit, gedeeltelijk veroorzaakt door den toestand onzer maatschappij, die op dat punt in strijd geraakt met de natuur.

't Kan niet te luide verkondigd, en niet te dikwijls herhaald worden: De vrouw is bij uitnemendheid bestemd en geschikt, om haar kind op te voeden. Niemand anders dan de moeder moet zich met de aanvankelijke opvoeding van het kind in den vollen omvang des woords belasten, en niemand moet er later rechtstreekschen invloed op uitoefenen buiten den wil en het toezicht der moeder.

Als dat een voornaam deel van de bestemming der vrouw is, dan zal hare eigen opvoeding zoodanig ingericht moeten worden, dat die bestemming niet uit het oog verloren worde.

Ik vraag, of onderwijs in het lezen, schrijven, rekenen, natuurkennis, Nederlandsche, Fransche, Engelsche, Hoogduitsche taal, algemeene en vaderlandsche geschiedenis, letterkunde - met den schrijver van het genoemde artikel doe ik het opzettelijk onderwijs in de fabelleer in den ban - handwerken, teekenen en muziek het recht geven om de vrouw, die zoo even moeder geworden is, toe te roepen: Gij en niemand anders moet uw kind opvoeden. Of nog veel sterker, om te zeggen: Wanneer uw kind later niet uitmunt, dan is het *uwe* schuld, Mevrouw! (Zie het artikel van W.) Op mij maakt dat de indruk, of ik als vader mijn zoon eenige jaren de fransche taal zou hebben laten leeren, en dat ik daarna tot hem zeggen zou: kom jongen, maak mij nu eens een latijnsch vers.

Neen, ik zeg maar niet bij toeval een *latijnsch vers.* Want zoo goed als men met een' dichterlijken geest begaafd moet zijn, om een vers te kunnen maken, moet men met den moederlijken zin begaafd zijn, om een kind te kunnen opvoeden. Het een is eene gaaf als het ander. En gelukkig, dat de natuur met de laatste gaaf niet zoo spaarzaam is als met den dichterlijken geest: ze is er zelfs kwistig

meê. O! zoo onze vrouwen slechts het latijn leerden, dat ik bedoel, ze zouden meesterlijke verzen maken. Want die zeggen zou, dat zij niet willen, kent ze niet. Ze *willen* wel, maar ze *kunnen* niet, omdat ze niet *weten.*

'k Verlang recht duidelijk te zijn; 'k zou door vrouwen gelezen willen worden; 'k zal daartoe geen middel versmaden, al is het stout: ik ga van mij zelven spreken.

'k Had het tijdperk van ‘rozengeur en maneschijn’ achter den rug; 'k was echtgenoot geworden; ik werd vader.

In mijne hoedanigheid van paedagoog moest de kleine wereldburger, die daar weldra op den schoot der geliefde moeder teekenen van een ander dan plantenleven begon te geven, een voorwerp van mijne verdubbelde vaderlijke belangstelling zijn. Want, dat ik mij voorstelde 't met den jongen niet ‘onder mij te laten’ wie die 't niet gelooven zal? 'k Wist er immers alles van? 'k Had sinds mijn' knapenleeftijd niet anders gedaan, dan onderwijzen en helpen opvoeden. Doe mij 't pleizier, lezer! mij eene dubbele dosis ervaring toe te dichten, het dubbel van die, welke werkelijk op dien leeftijd mijn eigendom was.... ik zeg u, bij dat wichtje op moeders schoot zou ook die dubbele dosis weldra onvoldoende gebleken zijn.

Want zie, in dat wicht begon zich weldra iets te ontwikkelen, dat ik niet gewoon was zoo jong aan te grijpen en te behandelen. Ik *wist* niet, en toch, ik wist te veel om niet te begrijpen, dat ik weten moest, en dat mij hier een nieuw en geheel eigenaardig voorwerp van studie was voorgelegd.

Indien nu *ik*, die letterlijk in de wieg ben gelegd voor paedagoog; *ik*, die een' vader en opvoeder gehad heb, wiens grondstelling was, dat geene wetenschap zoozeer in haren vollen omvang het eigendom eens opvoeders moet zijn als die der opvoeding; indien *ik*, met mijne theoretische kennis en eenige ervaring, heb moeten beginnen met op nieuw de bronnen mijner studie te raadplegen, ben ik dan niet gerechtigd tot de vraag: hoe wilt ge, dat onze jeugdige moeders weten zullen, wat niemand ooit de moeite waard geacht heeft haar te vertellen? Heeft men haar wel ooit medegedeeld, dat er zoo iets bestaat als eene wetenschap, die de opvoeding tot haar voorwerp maakt?

Maakt dan latijnsche verzen, o corypheën van onzen Parnas! zonder dat ge latijn kent.

Gelukkig, zou Claudius zeggen, gelukkig bemoeit de goede God zich met de zaak - ik meen niet met de latijnsche verzen, maar met de taak, die de moeder te verrichten heeft. Hij schonk haar een instinkt, en dat instinkt doet de wonderen, die wij alle dagen kunnen waardeeren. Maar o! voortreffelijke moeders! of gij, die er naar jaagt het te zijn, indien uw instinkt - ik bid u erger u niet aan dat woord - geleid wierd door de wetenschap!

'k Zou willen, dat elk meisje ingewijd wierd in de beginselen der

psychologie en der paedagogie... Ziedaar, 't is er uit, ik heb den moed gehad, het te zeggen.

O! ik weet zeer goed: als ik deze woorden durfde uitspreken van de hoogte van een spreekgestoelte en voor een deftig en beschaafd publiek, koud zou 't mij langs de leden loopen, van wege den medelijdenden en spottenden glimlach, die zich misschien plooien zou om de hoeken van misschien alle monden.

Psychologie en paedagogie voor meisjes!

Maar - eer ook gij medelijdend lacht, lezer, of lezeres - ik klem mij vast aan de gedachte, dat ik enkele lezeressen heb om den wil van den titel van mijn opstel - eer ge lacht: is het *mijne* schuld, dat de geleerde heeren aan de deur van elke wetenschap een' naam zetten, een monster, dat als met drie koppen van zich afbijt en blaft, als om de lieden op een' afstand te houden? Hoort, dat is eene jacht op het hebben van een prestige, even veel waard als het effekt van de voortreffelijk gesteven bef en de witte das, en de toga en de kap. Geen wetenschap, die niet meer of min toegankelijk is voor elken menschelijken geest; 't is alleen de hoogte, waartoe 't gebracht wordt, welke redelijker wijze eenig prestige gegund mag worden - als het verlangd wordt.

En wat is dan toch eigenlijk het prestige van den naam paedagogie? want de andere wetenschap, die ik noemde moet hier aan haar ondergeschikt geacht worden? In waarheid: zoo ooit eene wetenschap een' aristocratischen naam droeg, deze niet. Paedagoog was bij de Grieken de naam van den slaaf, die de kinderen geleidde. Dunkt u, dat men 't lager kon zoeken?

Paedagogie is de wetenschap, die leert kinderen te leiden, ze te nemen bij de hand waar ze wankelen; ze op te vangen waar ze struikelen; ze op te richten, waar ze gevallen zijn; ze den weg te wijzen, waar de enkelen tot vastheid zijn gekomen; ze te brengen waar ze wezen moeten; misschien op 't laatst van den tocht, zonder dat ze 't zelven vermoeden, dat ze gebracht worden.

Paedagogie is de wetenschap, die leert wat op elk tijdstip en in elk geval, bij elke afwijking uit den natuurlijken toestand gedaan moet worden, om het kind te vormen tot zulk een volkomen mensch, als waartoe dat kind aanleg heeft. En om dat goed te kunnen weten, moet men het kind kennen, dat is de krachten kennen, wier duizendwerf gewijzigd zamenstel vormen, wat men de ziel van het kind noemt; en daarom is psychologie noodzakelijk.

‘Maar die wetenschap is van ontzettend droog-wijsgeerigen aard!’ zoo hoor ik een drom van jeugdige onderwijzers en onderwijzeressen roepen. En dan vertellen ze in vertrouwen, hoe ze maar spoedig er zoowat van geleerd hebben voor 't examen, weet u - en hoe ze toen Denzel en Niemeijer cum suis in eene verkooping hebben gestopt. ‘Want ze worden nog altijd akelig, als ze 't boek maar zien.’ ‘Wie kan ook,’

zeggen ze naif, ‘*als* er gehandeld moet worden, eerst in Denzel of Niemeijer gaan onderzoeken, *hoe* dat handelen geschieden moet?’

't Is zoo: Denzel vooral is een zeer diepzinnig, wijsgeerig produkt van een zeer diepzinnigen, wijsgeerigen Duitscher. Ik vraag u, of het dan niet ettelijke elementen van ‘akeligheid’ in zich vereenigen moet voor den Hollandschen geest, die tot zelfs in de schoone kunsten vóór alles naar de duidelijkste duidelijkheid vraagt. En Niemeijer... maar waartoe zal ik hier over de litteratuur dier wetenschap spreken? Genoeg - nergens wordt zooveel op empirie gebouwd als in het onderwijs. 't Is of het *weten* niets beteekent, en, wat nog erger is: de wet van 1857 heeft niets gedaan, om den toestand in dit opzicht te verbeteren; 'k geloof eerder, dat wij achteruit gaan.

Maar de wetenschap der paedagogie zelve droog te noemen, kan alleen geschieden door de zoodanigen, die haar niet kennen. Ja! ze siert zich niet op als de ijdele jonkvrouw van Salomo: ze werpt geen lokkende blikken om zich heen op de straten; ze verbergt de bevallige leden onder het zedigst gewaad; ze beweegt zich het gemakkelijkst en het sierlijkst in hare binnenkamer... Of om de beeldspraak te laten varen: de paedagogie heeft hare aantrekkelijkheid; vraag dengenen, die haar kennen, niet alleen in theorie maar ook in praktijk; vraag b.v. mevrouw van Calcar, of paedagogie eene drooge wetenschap is. Ik heb de eer niet de voorstandster der Fröbelmethode persoonlijk te kennen, maar ik wed, dat zij als ik u zeggen zal: 't Is alleen de wijze, waarop zij meestal verworven moet worden, die nog altijd aangenaam en gemakkelijk moet worden gemaakt. De vorm, waarin wetenschap wordt toegediend, doet zooveel af.

Hoe zou paedagogie eene drooge studie zijn, als ge er geen' stap voorwaarts kunt doen, zonder dat ge u in den geest omringd ziet door die interessante schepseltjes, waarvan de dichter zingt:

> ‘Blank lijfje zonder smet, blank zieltje zonder zonden,’

of door ferme Hollandsche jongens en lieftallige Hollandsche meisjes, terwijl u daarbij als ware het een spiegel voorgehouden wordt, waarin ge uw eigen beeld genoopt wordt te bestudeeren. Want ge kunt niet in die wetenschap arbeiden, zonder u zelven telkens tot voorwerp van toetsing te gebruiken.

Paedagogie droog? Ei, hoe komt het dan, dat knapen van veertien en vijftien jaren met open mond en oogen zitten te luisteren, als ik somwijlen aanleiding heb, op dat gebied met hen te gaan flaneeren; hoe komt het, dat ze naar meer begeeren?

‘Met knapen flaneeren op het gebied der paedagogie!’ zoo hoor ik dezen of genen uitroepen, en ik zie hem ongeloovig het hoofd schudden. En toch is het zoo. 't Komt wel eens te pas - ik breng het wel eens opzettelijk te pas, dat ik mijnen oudsten leerlingen 't geheim mijner kunst blootleg, waar het er op aankomt, hun aller wil aan den mijne te onder-

werpen. En als ik dan uitleg, hoe en waarom op de verschillende leeftijden door den opvoeder anders moet gehandeld worden, en hoe die handeling leiden moet, niet om bij de knapen den wil te onderdrukken, maar integendeel om hen te leeren op krachtigen toon en in goeden zin te zeggen: ‘ik wil!’ als ik daarbij wijs op de misgrepen, die de onwetende zoo argeloos en zoo menigvuldig begaat, wat doe ik dan anders dan paedagogie onderwijzen, al staat die naam niet op mijn programma? En - als knapen van veertien jaren daarbij grage luisteraars zijn, wat mag ik dan verwachten van meisjes, die in sommige opzichten, althans op dien leeftijd, de knapen in ontwikkeling overtreffen?

O! ik zou ze willen zien de jeugdige, welopgevoede d.i. verstandig gevormde vrouwen.... hoe ze bij eene gepaste voordracht der zaken, als eene nieuwe wereld voor zich zouden zien oprijzen; hoe ze zelven vragen zouden beginnen te stellen, wier oplossing ‘door de vrouw zelve’ van het hoogste gewicht is.

Want wat is het toch voor een oogenblik van naderbij bekeken, wat ik wensch, dat de vrouw leeren zal?

Vooreerst zooveel psychologie als tot inleiding voor de paedagogie onmisbaar is.

Zij moet weten, wat er verstaan moet worden door het woord *ziel*, hoe die ziel zich openbaart, en wat de mensch weet omtrent de voornaamste harer krachten. Zij moet, nog anders dan door de catechisatiën, tot bewustheid gebracht worden van hare eigen ziel, opdat zij eenmaal, als 't noodig is, bevroede, van welk oneindig groot gewicht het eerste tijdperk der ontwikkeling is, dat misschien reeds in den schoot der vrouw aanvangt, en op haar' schoot eerst onder het bereik der waarneming komt. Wie den naam van opvoeder dragen mag in den vollen zin des woords, hij - maar hij alleen ook weet, hoe ik mij hier bedwingen moet, om niet in eene breede verhandeling te vervallen.

De studie van de psychologie is bij ons eene bijzaak; niemand maakt er hoofdzaak van. Van den onderwijzer wordt zij gevorderd met eene lauwheid, die herinnert aan het mathesis-examen van den theoloog. Van waar dat? Het komt, omdat het algemeen oordeel de kennis van de ziel en hare ontwikkeling niet noodig acht voor den man, van wien men dwaaselijk niets meer verlangt, dan dat hij de jeugd zoo ver en zoo spoedig en zoo gemakkelijk mogelijk inleide in zoodanige wetenschap, als die naderhand productief wordt; om het banaal te zeggen: zoodanige wetenschap, als waarmede later recht veel dubbeltjes te verdienen zijn. Even alsof hij ook dát behoorlijk doen kan zonder kennis van de krachten der ziel. Zeg niet: 't gaat toch! Ja, 't gaat. Maar, indien ge gaan kunt met den spoorwagen, zult ge dan liever en uit eigen beweging voortsukkelen met de huifkar? Theorie alleen heeft weinig waarde; praktijk, geleid door theorie, dat is de kracht onzer eeuw; 't is een won-

der te heeten, dat de tijdgeest in 't onderwijs nog duldt dat lamzalige, wat men den boer verwijt: zoo heeft mijn vader of voorganger gedaan, en zoo doe ik ook.

Dunkt u, waarde lezeres! dat het der moeite waard zou zijn, dat men u mededeelde, b.v. hoe daaronder de verschillende vermogens der ziel er een is, dat wij gewoon zijn het *aanschouwingsvermogen* te noemen; dat dit vermogen het eerste is, wat zich bij het wichtje begint te openbaren? Dat het is als de kracht, die in den photographischen toestel de beelden der donkere kamer vasthoudt en bestendigt; dat door middel van dat vermogen 's menschen ziel gelijk wordt aan een album van photographische afbeeldingen, zoo als daar op uwe étagère prijkt. Dunkt het u de moeite waard, aan u zelve te toetsen, hoezeer rijkdom in dat album wenschelijk is tegenover spaarzaamheid? nauwkeurigheid van uitvoering tegenover gebrekkige voorstelling? aan u zelve te toetsen, hoezeer ge nog altijd begeerig blijft uw album te vermeerderen en te verrijken? En als ge nu moeder zijt, en de wetenschap maar niet alleen van hooren zeggen bezat, de wetenschap, dat uw kind instinktmatig zoo begeerig is als gij, ja veel begeeriger, omdat de andere zielskrachten, die bij u volwassen zijn, bij uw kind nog sluimeren, en het dus al de kracht zijner ziel in dat ééne vermogen legt; zoudt ge dan niet even begeerig zijn, uw kind in dat opzicht te verzadigen, als ge vaardig zijt uwe nachtrust op te offeren om zijn' lichamelijken honger te stillen; als ge begeerig zijt om het op te tooien met de sierlijkste en smaakvolste kleederen? O Moeders! moeders! indien ge maar wist!

Waarom onthoudt men u de wetenschap, die u in de eerste plaats voegt? Waarom? Omdat de maatschappij die wetenschap niet kent. Waren de mannen doordrongen van het onbegrijpelijk nut, dat uit de toepassing dier wetenschap voortvloeit, nut in de voorspoedige verstandelijke ontwikkeling hunner kinderen; nut in de rust van het gezin door gehoorzaamheid, een gevolg van verstandige leiding: waren ze daarenboven doordrongen van het denkbeeld, dat deze wetenschap nooit eene vrouw tot eene onverdragelijke blauwkous kan maken, ze zouden er wel voor zorgen, dat ze u gewierd.

Maar - slaat gij zelven de handen aan het werk. Emancipeert u in den edelsten zin. Er is in de oogen van alle mannen geen sterker geemancipeerde vrouw dan de moeder te midden van hare welopgevoede zonen en dochteren. Vooralsnog begeert de sterkere helft van de maatschappij niets meer van de vrouw, dan dat zij behage. Cleopatra is veel beroemder dan Cornelia, de moeder der Gracchen. Dat is nu eenmaal zoo; 't is waar: er is wel wat schijn, alsof de vrouw alleen leeft om te behagen; alsof ze zelve het maar al te vaak daarvoor houdt. Maar 't is hier niet de vraag naar verontschuldiging voor die meening te zoeken. 't Is een feit: met het programma eener meisjesschool - den eem welingerichte, waarvan in het Decembernummer spraak is -

zie ik kans het te bewijzen. Het doel eener meisjesopvoeding, ingericht naar den eisch des tijds, is geen ander dan: te leeren wat het behagen bevordert; te verwijderen wat het behagen in den weg staat; voorts ten gepasten tijde een goed huwelijk te doen. De rest mag zich dan van zelf vinden.

De jeugdige, bevallige, schoone maagd wordt vrouw; tot dus ver heeft ze aan haar talent van behagen nog genoeg. Ze wordt moeder. Ze begint besef te krijgen van hare dure plichten, ze *wil*, maar ze *weet* niet. De ontluikende zielsvermogens, die tot het *kennisvermogen* behooren.... ze is grootsch op haar kind, als het daarin andere voorbijstreeft, en dan begaat ze licht in hare onwetendheid eene misdaad aan haar eigen lief kind, door het aan te sporen tot schitteren; ze is bedroefd, ja wel eens zielsbedroefd, al toont ze 't niet altijd, wanneer haar kind bij anderen achterstaat. Maar van leiden en ontwikkelen, van de middelen daartoe, zoo eenvoudig en zoo geheel in den geest van hetgeen eene moeder gaarne doet, daarvan weet ze niets. En daarbij: spoedig begint in dat wicht een vermogen zich te openbaren, dat haar ongerust maakt, en dat ze toch vaak hard meêhelpt in den grond te bederven. De kinderlijke wil komt in botsing met den moederlijken.... ze vraagt om raad.

Op dat punt verzoek ik eene anecdote te mogen vertellen, om te bewijzen hoe hoog het met de kennis der paedagogie staat buiten de vrouwelijke wereld.

De moeder van een weerbarstigen kleinen bengel van een jaar of drie met een' wil, welig ontwikkeld als van een' despoot van dertig, vroeg om raad: onder anderen ook aan een' onderwijzer - instituteur als ge 't liever hoort - voor de beschaafde standen. Hij ried de moeder in allen ernst, dat ze eene kuip moest laten komen, iets hooger dan de knaap lang was; dat ze bij de eerste bui den patient dreigen moest, hem in de kuip te zetten, om hem daar ‘tam’ te maken. Dat schrikbeeld zou helpen!

Wat ik vertel is een feit. 't Bewijst hoe men instituteur kan wezen zonder een tittel of jota van de opvoedingsleer te verstaan. 't Bewijst met een, dat de maatschappij dit den onderwijzer niet vraagt, want de man is later, zeker om zijne voortreffelijkheid, lid eener plaatselijke commissie van schooltoezicht geworden. 't Zij dengenen, die het hem gemaakt hebben, genadig vergeven:

> ‘dat bid ik eerbiediglijk, amen.’

Mijne anecdote behoort tot een vroeger tijdvak van onze schoolwetgeving.

Na al hetgeen ik geschreven heb, hoop ik dat het duidelijk is, hoe zeer ik wensch, dat er iets gedaan worde, om bij de opvoeding der

meisjes in het oog te houden, dat zij bestemd zijn om de moeders te worden van een volgend geslacht.

Wie moet er wat doen? Hoe moet het gedaan worden?

Deze vragen zijn op dat punt van het hoogste gewicht. Laat anderen - zoo de zaak niet maar alleen in mijne oogen gewichtig is - laat anderen haar beter beantwoorden dan ik; mijn antwoord houd ik niet terug; 't is natuurlijk, dat ik bij een doel op de middelen gezonnen heb, om het te bereiken.

In onze hoofdstad zien wij thans het merkwaardig schouwspel, dat een predikant voorlezingen houdt over de zoölogie.

Men zou zich vergissen, als men vermoeden wilde, dat ik hier van anders wil spreken dan van een feit. Maar ik vind er aanleiding in tot de vraag: Zou er niet even zoo goed een onder onze predikanten zijn, die zich geroepen voelt om te handelen over de noodzakelijkste wetenschap der moeder?

Waarom ik juist van een' predikant spreek?

Omdat deze door zijn' arbeid in godsdienstigen zin van zelf tot psychologische studie genoopt wordt, indien al zijne voorbereiding hem niet op dat terrein gevoerd heeft; omdat zijne taak opvoedend is, al ziet hij daarbij ook minder op het individu dan op eene geheele gemeente; omdat hij daarbij gewoon is voor eene talrijke vergadering het woord te voeren.

Mogelijk is er meer dan één te vinden, die in eene reeks van improvisatiën - o gij! die u de zaak wilt aantrekken, neem de proef niet met voorlezingen - zou kunnen en willen handelen over de ziel en hare ondeelbare eenheid; over *kennisvermogen* en *begeervermogen;* over de verschillende krachten der ziel, die tot deze beide rubrieken gebracht worden; over de wijze, waarop die krachten zich openbaren, door opvoeding ontwikkeld en veredeld kunnen worden, door verwaarloozing of verkeerden invloed verbasteren en ontaarden kunnen. En dan vooral, vooral over het leerstuk van den wil, en hoe die edelste der menschelijke zielskrachten door den opvoeder gekend, ontwikkeld en geleid moet worden. Om nog een voorbeeld te noemen uit de duizenden, die zich voor mijn' geest opdoen: welk een nonsens het is, als moeder of bonne, of wie ook, tot het kind zegt: ‘uw wil staat achter de deur’, een nonsens, waartegen niet alleen de paedagoog opkomt, maar waartegen reeds de kleine Hollandsche kinderziel heimelijk protesteert, en stellig later met den geest der oude Geuzen krachtig zal protesteeren. Wat er verder te verstaan is door negatieve en positieve wilsbepaling.... maar het programma mag ik hier niet opmaken; ik wilde alleen bewijzen dat er interessante stof in overvloed is. Intusschen heb ik nog op te merken, dat de grenzen der kennis, noodzakelijk voor de vrouw, bij dergelijke openbare voordrachten niet overschreden moeten worden. Uit hetgeen ik intusschen van het programma aanstipte, moge blijken of een vrouwelijk gehoor er door geboeid zou kunnen worden, vooral wanneer de spreker

uit zijne ervaring zou kunnen putten om door voorbeelden, door opvoedkundige anecdoten, de stellingen der wetenschap te doen aannemen, te handhaven.

'k Heb dit denkbeeld reeds vóór jaren, en ten behoeve onzer bewaarscholen in een paedagogisch tijdschrift geuit. Maar uit den aard der zaak ligt het daar begraven, want wie leest zulke tijdschriften, anders dan de onderwijzer, en de weinigen die rechtstreeks met het onderwijs in verband staan? Thans zoek ik andere bondgenooten - of liever: thans wil ik het denkbeeld overdoen aan degenen, die in staat zijn iets voor de zaak te doen; indien ik althans niet voor eene hersenschim strijd.

En dat zijt gij, vrouwen uit onzen aanzienlijken burgerstand! Als eenige uwer willen, dat zulk een man, als waarvan ik sprak, gevonden zal worden, dan wordt hij gevonden. Als gij wilt, dat de eene of andere maatschappij hare gehoorzaal voor u beschikbaar stelle, dan is die beschikbaar. En dan durf ik veronderstellen, dat menige jonge vrouw en jeugdige moeder niet door nieuwsgierigheid maar door eene heilige belangstelling naar die gehoorzaal gelokt zal worden.

Laat mij eens dweepen.

De improvisator heeft het geluk zijne hoorderessen te boeien. De toeloop vermeerdert. Hij zelf wordt meer en meer doordrongen van het groot gewicht der taak, die hij verricht: handelt hij niet over hetgeen een groot deel van de godsdienst der vrouw is, of moet zijn? Hij bevroedt, wat nut hij sticht voor het reeds bestaande en voor een toekomstig geslacht; zijne taal wordt al bezielder en bezielder. De vrouw uit onzen aanzienlijken burgerstand begrijpt, dat de wetenschap, die daar verkondigd wordt, in den volsten zin des woords onmisbaar voor de moeder is.

En dan is alles gewonnen.

Dan zullen door haar' wil, die de publieke meening leiden zal, de beginselen dier leer op de meisjesschool gebracht worden.

Dan zullen onderwijzers en onderwijzeressen uit zucht tot zelfbehoud gedreven worden om te zorgen, dat zij in die leer doorkneed worden.

Dan zal de paedagogie triomfantelijk haren intocht houden in de school van welken aard ook, om er als een weldadige genius te waken over alles, wat er gebeurt; dáár zal zij dan gekend worden in haren vollen omvang, te beginnen met psychologie en te eindigen met methodologie.

Dan zullen geene gouvernantes zonder paedagogische ontwikkeling meer mogelijk zijn; dan zal zoo menige vrouw, die rechtstreeks of zijdelings geroepen wordt, om invloed op de opvoeding der kleinen uit te oefenen, in plaats van in hare onkunde en ondanks haren goeden wil nadeelig te werken, zegen verspreiden en de bewustheid daarvan hebben. Dan zullen bonnes en kindermeiden, en vooral huishoudsters,

zoo vaak met weerzin geroepen om de taak der weggenomen moeder te vervullen, niet meer beschouwd worden als een noodzakelijk kwaad.

Dan zal, om de kroon op het werk te zetten, bij de aanstaande regeling van het hooger onderwijs aan elke onzer akademiën een leerstoel voor de paedagogie opgericht worden.... er is lang genoeg door bekwame onderwijzers naar gewenscht, dat in ons land die wetenschap den rang inneme, die haar toekomt in eene maatschappij, die geene middelen tot vooruitgang ongebruikt wil laten.

Nog iets, eer ik eindig. Een enkel element in de vrouwelijke opvoeding heeft mij doen spreken. Ik acht geen der andere elementen min. Zoo ik het programma voor de opvoeding eener beschaafde vrouw had moeten of willen zamenstellen, 't zou geheel berusten op de ontwikkeling van den zin voor het *ware*, het *goede* en het *schoone;* het laatste niet het minst. Want heb ik mogelijk aanleiding gegeven tot het vermoeden, dat ik de zucht tot behagen bij het meisje veroordeel, en wil men mij daarvan een verwijt maken, dan antwoord ik, dat er geen behagelijker schepsel Gods op den aardbodem is dan de vrouw, en dat ze dat tot elken prijs blijven moet. Ik wil dat de vrouw leere, veel leere. Van het programma eener welingerichte meisjesschool wil ik voorshands alleen het artikel: ‘handwerken’ ingekrompen hebben tot het erkend nuttige en het waarachtig kunstige. 't Is een gebrekkig ontwikkelde kunstzin, die onze dochters aanspoort om de gaten te tellen van een gespannen gazen lap, tegenover de ruiten op een borduurpatroon; om die gaten te dichten door middel van een' doodeenvoudigen steek en met gekleurde wol, ten einde alleen door angstige nauwkeurigheid eene schilderij te vervaardigen, waaraan haar geest niet het minste deel heeft; eene schilderij, waarin de meer of min gelukkige keuze der kleuren, die daarenboven door het patroon worden aangetoond, de éénige, de onbeduidende verdienste is. 'k Zou wel eens willen weten, of eene vrouw, die het in de teekenkunst eenigermate op eene hoogte gebracht heeft, zich met dien geestdoodenden arbeid kan afgeven.

Den tijd op vele meisjesscholen - altijd zeker tegen den zin der verstandige onderwijzeressen - aan dat werk verknoeid, dien tijd vraag ik alleen voor de wetenschap, die ik als eene der gewichtigste voor de vrouw, stellig de gewichtigste voor de aanstaande moeder beschouw.

H.G. ROODHUIJZEN.

Suum cuique.

Een bescheiden jong mensch.
(Eenige resultaten van prof. Muurling getoetst door Dr. A.W. Bronsveld, predikant te Ophemert.)

Een mijner vrienden verdedigde onlangs tegenover mij de stelling: ‘Alle daden der menschen spruiten voort uit egoïsme.’ Ik trachtte hem te betoogen: egoisme is een woord dat steeds in een slechte beteekenis (in malam partem) wordt gebruikt, een woord dat een streven te kennen geeft om iets te verkrijgen, *ten koste of ten nadeele van anderen.* Dit laatste wilde hij uit mijne bepaling schrappen, maar ik stond hem dit niet toe, mij beroepende op het spraakgebruik. Want eerbiedigt men het spraakgebruik niet en gaat men alleen af op de oorspronkelijke beteekenis der woorden, of hecht men willekeurig de eene of andere beteekenis aan een woord, dan kan men gemakkelijk de zonderlingste stellingen verdedigen. Lessing zegt ergens in zijne Briefe, die neueste Litteratur betreffend: ‘Ja zeker, wanneer het geoorloofd is alle woorden een' anderen zin te geven, dan die zij in de gewone taal hebben, kan men gemakkelijk iets nieuws te voorschijn brengen.’

Aan dien vriend dacht ik bij het lezen der bovengenoemde brochure. Naauwelijks heeft de jeugdige doctor in de godgeleerdheid (zichzelven noemt hij ‘een jong mensch’, bl. 5) 1½ bladzijde geschreven, of hij drukt zijn hoop uit *bescheiden* te zullen spreken, terwijl de onmiddellijk voorafgaande volzin besloten wordt met de woorden (in keurige taal): ‘tegen zulk een' jeugdig strijder dacht het mij niet onbescheiden mijne jeugdige krachten te beproeven.’ (Die ‘jeugdige strijder’ is n.b. prof. Muurling: D^{r}. B. ontleent, naar hij zegt, het recht tot dien geestigen inval uit het feit dat prof. M. in Sept. '64 openlijk verklaard heeft der moderne richting te zijn toegedaan en hij alzoo een der jeugdigste theologen in ons vaderland is.) Met die bescheidenheid schijnt het den schrijver dus volkomen ernst te zijn; mij deed het goed dat te vernemen, omdat zijne kritiek een' mijner leermeesters gold, een' man, wiens lessen ik 2 jaren heb gevolgd, voor wien ik hoogachting koester, die gedurende meer dan 25 jaren het zeer gewichtig ambt van hoogleeraar in de godgeleerdheid heeft bekleed op eene wijs, ver boven mijn lof en zelfs boven dien van D^{r}. Bronsveld verheven(*). Maar helaas! hoe spoedig verdween de illusie, die ik mij omtrent des schrijvers bescheidenheid had gemaakt! Het werd mij hoe langer hoe duidelijker, dat hij een geheel andere beteekenis aan dat woord hecht dan ik! Of is de *doorgaande* toon, die in dit boekske heerscht, die van een ‘bescheiden jong mensch’? Ik vraag dit in de eerste plaats aan u die er kennis van naamt, maar om ook hun, die het niet lazen een denkbeeld te geven van wat men te Ophemert onder bescheidenheid verstaat, schrijf ik een paar volzinnen uit. De meest karakteristieke is zeer zeker: ‘Ik voor mij verklaar der apostelen geloof “zeer eenvoudig” (?!) door het feit, waarop zijzelve zich beroepen: de lichamelijke opstanding. Is het nu van ondergeschikt belang of ik het recht heb dit te doen? Zoo ik het recht heb, - *dan is daarmede de geheele moderne wereldbeschouwing uit hare voegen gelicht*’ (bl. 33). Ook zeer bescheiden tegenover een' man als prof. M. is de uitroep: ‘o Die prof. Muurling is nog zoo jong en zoo

(*) Prof. Muurling, Resultaten schrijft: ‘Mijne overtuiging is deze, dat de kritiek, die door den ernst en de liefde der waarheid gekenmerkt en door den geest der bescheidenheid bestuurd wordt, nooit *te* scherp is.’

naïef' (bl. 19). Dat 'jong' is onbetaalbaar, 't woord heeft hier nagenoeg de beteekenis van *groen*, als qualificatie van een jong student, jeugdig dominé of schrijver. - Ook niet onaardig zijn de volgende zinnen: 'Niet genoeg kan ik mij verwonderen over de oppervlakkigheid der bewijzen, waarmeê prof. Muurling zijne resultaten tracht te staven.... Eerlijk moet ik bekennen, dat het mij niet veel moeite heeft gekost, die bewijzen te ontzenuwen.... Komt prof. Muurling ooit met nieuwe en betere argumenten voor den dag, dan zal ik de hoeveelheid kruid wellicht gebruiken kunnen, die ik hier niet verschoten heb' (bl. 36, 37). De lezer herinnere zich uit de voorrede van Dr. A.W. Bronsvelds Rijmpjes, dat ZEZG. een zekere voorkeur koestert voor beelden aan het schietvermaak ontleend: die beelden doen onwillekeurig denken aan de jacht en het einde van 's lezers gedachtenloop zal dan wel zijn dat de schrijver jacht maakt op would-be geestigheden. Ziedaar 3 proeven van Bronsvelds bescheidenheid, maar zooals ik zeide, het geheele boekske dient te worden gelezen om overtuigd te worden van de juistheid mijner beweering: de heer Bronsveld hecht een anderen zin aan het woord *bescheidenheid* dan de gewone mensch.

Maar ik wil oprecht zijn: op de boven aangehaalde woorden 'dat het hem niet onbescheiden dacht tegen zulk een' jeugdig strijder zijne jeugdige krachten te beproeven,' volgt nog: 'Het komt bovendien aan op hetgeen ik zeg.' De inhoud zal dus wel degelijk zijn, echt wetenschappelijk. In hoever dit inderdaad zoo is, durf *ik*, nog student, niet in het openbaar beoordeelen; later zal D^{r}. B. mij nog wel eens de gelegenheid aanbieden om zijne waarde als wetenschappelijk man te toetsen; zijne pen toch is nog al vruchtbaar. Misschien zal het mij dan toeschijnen, dat Busken Huets voorspelling in 1864 niet is vervuld geworden(*). Toch wil ik D^{r}. B. nog wijzen op eene onnaauwkeurigheid in één zijner citaten, dit zal toch niet een te groote aanmatiging in een' student zijn. Op bl. 8 zegt B.: 'volgens prof. M. is het evangelie van Johannes eene *onzuivere* bron voor de kennis van Jezus.' Dit is onjuist: prof. M. spreekt (Resultaten bl. 30) aldus: 'Een *veel minder zuivere* bron dan de synoptische evangeliën levert het Johannesevangelie.' Het onderscheid tusschen Bronsvelds citaat en de woorden van prof. M. loopt terstond in het oog; het worde hem zoo mogelijk nog duidelijker door de volgende redeneering: de voornaamste en hoog zuivere bronnen voor de kennis der christelijk-orthodoxe theologie in Nederland omstreeks het jaar 1866 leveren de geschriften van prof. Doedes; een veel minder zuivere bron voor die kennis levert Brondsvelds jongste geschrift.' Misschien zeg ik waarheid, wanneer ik i.p.v. *veel minder zuiver*, *onzuiver* schrijf, maar breng ik ook verandering in den zin der woorden? - Een voorbeeld hoe B. Muurlings woorden resumeert geeft bl. 14 mij aan de hand: 'Zoo heeft Markus de meer eenvoudige voorstelling. Hij weet niets van Jezus' bovennatuurlijke geboorte. Hooger stijgt de "vlucht der denkbeelden" bij Mattheus en Lukas. Nog eene schrede verder gaan Paulus en de schrijver der Apokalypse, alweder verder de schrijver van den brief aan de Hebreën, terwijl 't

(*) De bedoelde woorden luiden ('*de Gids*' 1864, IV, 183): 'In den fellen strijd, die tegenwoordig wordt gevoerd op theologisch gebied, treed ik met dit boeksken op als een eenvoudig tirailleur.' Den lezer, die belang stelt in Busken Huets oordeel over de 'Rijmpjes' deel ik als proeve mede: 'Van de twee voorname wegen, die Dr. Bronsveld open staan, de theologie en de litterateur, geloof ik niet dat de eerste, indien het ten minste betaamt te oordeelen naar een academische dissertatie, hem spoedig naar het land van belofte voeren zal..... Het verwondert mij dat iemand, die gestudeerd heet te hebben, en die een doctorstitel verworven heeft, niet te fier is om zulke banaliteiten publiek te maken.' Het geestig artikel is overwaard herlezen te worden (*Gids* 1864, IV, 182 en volgende.)

vierde evangelie het hoogste punt van dogmatische ontwikkeling bereikt. Dat laatste zal wezen moeten *verbastering.*' Zoo verwatert B. de schoone bladzijde 34 van Muurlings resultaten. Maar de redeneering, die volgt, is te curieus om haar niet mede te deelen; zij had boven ook kunnen inge-

vlochten worden toen ik van Bronsvelds bescheidenheid sprak; 't is een, bijna zou ik schrijven grappig voorbeeld van des schrijvers *schulmeistern*, ware het niet dat de woorden mij grieven, nu ze de eerbiedwaardige persoonlijkheid van prof. M. gelden. Die woorden luiden aldus: ‘Maar hoe is 't mogelijk dat iemand, die zoo hoog wegloopt met de historische kritiek, haar zoo in 't aangezicht slaan kan? Laat ons toch eens even nadenken. De eenvoudigste voorstelling van Jezus vindt men bij Markus. Goed, maar wanneer is zijn evangelie geschreven? Vóór of na den brief aan de Korinthiërs? Prof. M. zal wel meenen, er na. Zoo vinden wij dus de meer verheven voorstelling vóór de meer eenvoudige.’ Welnu, wat bewijst dat? Is het zoo onwaarschijnlijk, dat een meer verheven voorstelling *in tijd* aan een meer eenvoudige voorafgaat? Is Dr. B. in den tijd toen hij kerkgeschiedenis bestudeerde misschien tot de scherpzinnige conclusie gekomen, dat de Ariaansche voorstelling omtrent den Christus verhevener was, dan die van de vroeger levende kerkvaders, of dat Socinus en de zijnen verhevener dachten omtrent den Verlosser dan de groote kerkhervormers, een Luther en Kalvyn? Van een *chronologisch* overzicht, zooals B. Muurling imputeert is hier geen sprake; de hoogleeraar beweert niet dat Paulus geen verhevener voorstelling van Jezus kan gehad hebben, dan de schrijver van het Markus-evangelie. Ten overvloede zegt M.: ‘Paulus, die van de wonderbare geboorte nergens melding maakt, noch van haar iets schijnt te weten, gaat nog eene schrede verder,’ waardoor hij te kennen geeft, dat volgens zijne meening, niet iedere meer verheven voorstelling de minder verhevene in zich moet verwerkt hebben en opgenomen, maar veeleer bij dezen christen die voorstelling ontstond, bij genen te gelijkertijd, of vroeger, of later (dit wijze de historische kritiek aan) eene andere meer verhevene, bij een' derde een nog verhevenere, enz. De woulb-be aardigheid: ‘dit laatste zal wezen moeten verbastering’ veroordeelt zichzelve.

Ik zou Dr. B. opmerkzaam kunnen maken à propos van zijn' uitroep bl. 33: ‘Verklaar het, hoe de apostelen de opstanding van Jezus hebben kunnen gelooven - indien 't graf nooit geopend is geworden. Verklaar het, dat Paulus zonder de opstanding Jezus heeft erkend als den Messias. Ik voor mij verklaar hun geloof “zeer eenvoudig” door het feit waarop zij zich beroepen: de lichamelijke opstanding.’ En dan volgt de schoone tirade over de uit hare voegen gelichte wereldbeschouwing; - ik zou hem à propos van dat geroep: Verklaar, verklaar, kunnen wijzen op D^{r}. Piersons Oorsprong der moderne rigting, waar hij bl. 48-67 een m.i. afdoend antwoord kan vinden. Ik zou bedenkingen kunnen maken omtrent de meening van den schrijver aangaande het gebruik dat de modernen van het Johannes-evangelie maken; bedenkingen verder tegen nog zeer vele stellingen in dit boekje geuit. Maar een eigenlijke beoordeeling schrijf ik niet; 't zijn slechts ‘eenige opmerkingen.’ Eene kritiek mogen anderen, mannen van naam of liever nog van wetenschap leveren, zoo 't hun lust, prof. M. zal zeker een diep stilzwijgen bewaren. Wat *mij* bewoog de pen op te vatten, behoef ik het nog te zeggen? was een gevoel van piëteit, dat mij jegens mijn' vroegeren leermeester bezielt. Sapienti sat.

Leiden, Jan. 1866.

S.B.d.l.F.,

Student.

Het tegenwoordig standpunt van de spectator(*).

Wat is 't vooruitzicht schoon!

De natuurstaat der dieren is het voorbeeld der menschelijke beschaving.
EEN BURGERMAN.

(*) Zie No. 15, Maart, Pluksel, Eene parabel.

Brievenbus.

VI.
Over de Jan Raps-brochure.

Mijnheer de Redakteur!

Het zal u bekend zijn dat dezer dagen bij de Gebr. Müller te 's Hertogenbosch een brochure is uitgekomen onder den titel: ‘Heeft Pierson gelijk? Eene vraag aan de aanhangers der moderne theologie gericht door Jan Rap.’ Zonder aanmatiging kan ik, gij weet het, die vraag ook als aan mij gericht beschouwen. Zonder onbeleefd te zijn kon ik ze, dit werd mij ras duidelijk, onbeantwoord laten. De publieke conversatie is tegenwoordig al vrij geanimeerd in de papieren spreekzalen van ons vaderland; de thermometer der discussiën schijnt tot bloedwarmte gestegen. Verbeeld u, dat alle aanhangers der moderne theologie eens gingen meêpraten. Hun getal is, naar ik uit sommiger vreeklachten opmaak, legio; hunne stemmen zouden als ‘het geruisch van vele wateren’ zijn. Levendigheid hebbe ook in ‘het phlegmatieke Holland’ haar recht; gezelligheid en vroolijk gekout zijn niet onvoorwaardelijk af te keuren; aanbevolen blijve in alles evenwel de matigheid!

Ook de zich noemende Jan Rap schijnt aan het slot van zijn boekje begrepen te hebben dat zijn oproeping tot te groote drukte kon leiden. Hij beeft als het ware terug voor al de antwoorden, die ‘de einden des aardrijks’ (gelijk de ouden op *hun* kosmologisch standpunt zeiden) hem mochten toevoegen. Hij laat, onvoorzichtig genoeg, zijn titelblad ongewijzigd; maar wenscht op bladzijde 31, een antwoord van hen ‘die de uitstekendste mannen onder de modernen zijn.’

Is het aardig, eerst de heele familie te convoceeren - en dan de meerderheid met een lang gezicht te laten aftrekken? En dat doet iemand, die blijkbaar zich inspant om aardig te zijn. Het is niet aardig en evenmin verstandig. Wat het laatste betreft, ik vind het waarschijnlijk, dat de uitstekendsten onder de modernen niet zullen antwoorden. Niet, wijl ze bevreesd zouden zijn zich te *encanailleeren.* Een koning toch blijft koning, al staat hij ook het minste volkje te woord. Maar ziet ge, het ligt minder op hun weg, iemand te onderrichten, die wèl verklaart veel te lezen, doch er tevens rond voor uitkomt dat hij weinig doordenkt en er, om de waarheid te zeggen, te ondubbelzinnige bewijzen van geeft, dan dat men hem niet zou gelooven.

Wat dan nu? De uitstekendsten zullen zwijgen; de minder of ganschelijk niet uitstekenden zijn *abgefertigt.* Zal de stem des onbedachtzamen vragers als die eens roependen in de woestijn wezen? Hoor, al ben ik geen humanist naar der humanisten smaak, ik heb genoeg humaniteit om een antwoord te geven aan wie antwoord zegt te behoeven -, wel te verstaan, voorzoover mij het noodige licht om een ander in te lichten niet ontbreekt. Wat ik heb, dat geef ik.

Geef gij, Mijnheer de Redakteur, mij nu verlof, het een en ander uit de brochure in een brief aan u te behandelen. Ik praat gaarne met menschen, die ik ken. En de persoon, die zich Jan Rap noemt, schuilt voor mij in 't donker. Daar hij verklaart veel te lezen, krijgt hij vermoedelijk ook *de Tijdspiegel* in

handen. Laat hem nu hooren wat ik zeg. Ik meen het goed met hem, en zoo ik den ‘angst’ van zijn ‘hart’ niet wegneem, het ligt niet aan mij, maar eenvoudig aan de omstandigheid, dat dit ‘angstige hart’ even zeker een litteraire fictie is als de bekende ‘looden schoenen’ van prof. Doedes dat waren. - Men moest evenwel in een gefingeerd karakter de eischen der dichterlijke waarheid eerbiedigen. Even onnatuurlijk nu als het is, iemand allerlei snaaksche sprongen en acrobatische toeren te laten verrichten met looden schoenen aan de voeten, even onbestaanbaar is dat mengsel van angst en grappigheid en malice, dat ons in Jan Rap wordt voorgesteld. Volkomen ergerlijk zelfs is het ‘in den naam van God’ antwoord te eischen op vragen, die, als u blijken zal, met een ondeugend doel en met zekere onedelmoedige zelfverkneukeling gedaan worden.

Ik vermoed dat de Redactie der Kerk. Courant zich voor de lezing der brochure den noodigen tijd niet had gegund, toen zij in haar nommer van 24 Februari de aandacht op deze vestigde. ‘De schrijver’, zegt zij, ‘verdient gehoord en beantwoord te worden.’ Dit laat ik met eenige reserve gelden. ‘Hij is klaarblijkelijk’, dus gaat ze voort, ‘iemand die veel en ernstig onderzoekt.’ Dit ontken ik. ‘Waarom wonderen onmogelijk zouden zijn - ik beken dat ik daar nooit over heb gedacht. Daar ben ik dan ook Jan Rap voor. Ik hoor wat men zegt, en komt het mij gemakkelijk en aannemelijk voor, dan vraag ik niet en onderzoek niet, maar neem aan. Zoo hield ik mij aan de moderne theologie.’ Aldus beschrijft de auteur zich zelf. Wat wil men meer dan zulk een getuigenis, die door de stukken niet wordt weêrsproken? - Wat meer om te begrijpen dat het den dusgenoemden Jan Rap geen ernst is met zijn vragen? Toch zal ik u straks daaromtrent nog meer vertellen.

Vóór alle dingen iets over den pseudoniem Jan Rap.

‘Niet zonder eenige satire’ - aldus weder de Kerkelijke Courant - ‘wordt door den schrijver de reden opgegeven, waarom hij dien pseudoniem heeft aangenomen.’

't Is mogelijk. Maar er dient bijgevoegd: niet zonder eenige onkunde. En als men van verdienen wil spreken, dan verdient dit in de eerste plaats berisping. Versta mij wèl: men kan een beschaafd Nederlander zijn, ook zonder de doopceel van Jan Rap te hebben gelicht. Het is mij zelfs gebleken dat de *origine* van dit heerschap nog voor de geleerden een verborgenheid bleef. Eén hunner deed mij de volgende mededeeling:

‘Jan Rap duidt een opgeraapten hoop gemeen volk aan. Over de afleiding van *rap* bestaat groot verschil van gevoelen. Volgens sommigen is het hetzelfde als *rap* in de beteekenis van bijeengeraapte afval van de boomen, opraapsel van allerlei gemeene brandstof, dus overdrachtelijk: *gemeen goedje.* Volgens anderen heeft deze uitdrukking haar ontstaan te danken aan Daniel Raap, den bekenden Oranjeklant van 1748. Doch, daargelaten dat deze vriend niet Jan maar Daan heette, valt deze gissing geheel in 't water door de omstandigheid dat Jan Rap circa twee eeuwen vóór de helft der achttiende eeuw bestond. Mij komt het gevoelen van Van Hasselt het aannemelijkst voor. Deze brengt in zijn aanteekening op Kiliaan, den naam met *rap*, *rappe*, *scabies* in verband. Hij zou dus beteekenen - met uw permissie - *schurfte Jan*, en er is zeker geen sterksprekender beeld te bedenken om de heffe des volks aan te duiden. Wellicht ook is *rap* niets anders dan een verkorting van *rapaelie*, door Kiliaan vertaald: *popellus*, *sordes et fuca urbis.* De oudste schrijver, bij wien ik Jan Rap gevonden heb, is S. Coster. In zijn “*Spel van Tüsken van den Schilden* Delf 1615” komen onder de spelende personen ook Jan Rap en Jan Rapsmaat voor. Daar ter plaatse zijn het roovers. Hij voert hem echter ook wel eens in als type, wel is waar,

van den lageren stand, doch zonder zoo sterk op het gemeene en verachtelijke te drukken.'

Gelijk gezegd is, het kan er door, dat men het rechte niet weet van Jan Rap. Maar wat er niet door kan is een reconstructie van Jan Raps geschiedenis, als waaraan de schrijver der bekende brochure zich, deels uit onkunde, deeds uit moedwil heeft schuldig gemaakt. Streng af te keuren is het onderscheid dat hij reeds terstond tusschen Jan Rap en *zijn maat* fingeert. Hij zegt: ‘Zeker stellen allen zich dadelijk, als zij van Jan Rap hooren, ook *zijn maat* voor, en daar zijn er velen, die met zulk gezelschap weinig op hebben.’ Van zulk eene onderscheiding nu, is in onze letterkunde niets bekend. Maar ze kwam den schrijver te pas om er mannen, ver boven zijn hoon verheven, een smet meê aan te wrijven. Hoor slechts: ‘Toen De Génestet, kort daarop, de moderne leer met hart en ziel voorstond, was hij *mijn maat* geworden, zonder het zelf te willen of te weten.’ Inderdaad, de grap wordt te vèr gedreven; deze methode is uitgevonden om een edelen, onbesmetten naam te ontluisteren; 't is een echte Jan Rapsmethode. En geen andere qualificatie verdient het overige wat naar aanleiding van De Génestet door den man gezegd wordt, dien ik van nu af kortheidshalve (om niet te zeggen uit gevoel van billijkheid) Jan Rap zal noemen. ‘Maar De Génestet is dood. Hij had zeer veel goeds, al was hij nu ook niet, gelijk zijne aanbidders beweren, het alleenzaligmakend genie van zijn tijd.’ Gij merkt, Jan Rap zegt wat hem voor zijn mond komt, al heeft dit het ongeluk wat leugenachtig te zijn. Het is of hij zich wreken wil - en dat onder den schijn van vergevensgezindheid - over het onberispelijke portret, waarin de ontslapen dichter Jan Rap voor goed geteekend en gebrandmerkt heeft. En dit alles zal komen uit een ‘angstig hart’?

‘Ik ben in allen gevalle geen familie van Jan Hagel’ zegt Jan Rap, niet vermoedend dat hij dus sprekend een nieuw bewijs van onwetendheid geeft. Jan Rap wete dat hij zich zeer ten onrechte boven Jan Hagel verheft; want hoewel deze vriend in onze volkslitteratuur niet bepaald een eervolle plaats inneemt, zoo is hij toch al zijn leven boven Jan Rap gesteld. Met vele plaatsen uit onze letterkunde, vooral uit het oude volksgezang, is dit te bewijzen. De bluf van Jan Rap is dus minstens belachelijk. En de gansche karakteristiek van zijn persoon, zooals die in de bij Gebr. Müller uitgegeven brochure voorkomt, kan in het gunstigst geval als een doorloopende misdruk worden beschouwd. Een misdruk evenwel, waartegen ik, om aan heillooze verwarring den pas af te snijden, bij deze protesteer.

Er bestaat in onze volkslitteratuur een type, Jan Alleman geheeten. Men beschrijve deze type, zoo men meent, dat de ‘groote hoop’ ten onzent ‘modern’ is. Men stichte geen verwarring, maar late Jan Alleman voor 't geen hij is, en geve den naam van Jan Rap aan wie hem verdient. Men heeft geen recht, dien naam in een anderen dan den beruchten, historisch vaststaanden zin te bezigen. Men spele niet met vuur, niet met scheldwoorden.

Over 't geheel geeft Jan Rap (ik bedoel nu met dezen naam den schrijver der brochure), over 't geheel geeft hij blijken van een zeer speelsche natuur. Zoo verklaart hij: ‘Wat mij bij de modernen aantrok, dat was het gemakkelijk geloof.’ Zoo betuigt hij: ‘Op Paschen ging ik mij geregeld overtuigen van de waarheid dat Jezus niet was opgestaan.’ Zoo beschrijft hij den Pierson van weleer als ‘een juweel van het zuiverste water, netjes gezet in de Rotterdamsche Fransche gemeente als domine, na eerst jaren lang onder de verstrooide Christenen in België dienst te hebben gedaan.’ Zoo verzekert hij met schalke jokkernij, dat Modderman op zekeren avond voor *de honderdste* maal over de onechtheid van het vierde Evangelie handelde. Zoo noemt hij *het leven van Jezus* van Strauss het sterkste tendenzschrift, dat ooit in het licht is gekomen. Zoo

gelooft hij niet langer dat de Bergrede van Jezus is, omdat Mattheus het hem verhaalt, maar omdat hij het nu zelf heeft gehoord uit den mond van den hoog-

leeraar Scholten. Zoo - maar gij hebt er genoeg van. Alleen is het u weêr niet helder hoe er zooveel luim en boert kan wellen uit een 'angstig hart.' - Ik vat het evenmin. Maar het verschijnsel is niet zonder wederga. Herinner u de 'Wenken opzigtelijk moderne theologie'. Ze waren éénig in hun soort.

Tot een allerbedenkelijkste hoogte drijft Jan Rap zijn spel, als hij over het supranaturalisme gaat spreken. Doch laat mij u met weinig woorden zijn *historia morbi* verhalen. Jan Rap had van nature weinig geneigdheid tot het geloof aan wonderen. Toen nu de moderne richting 'flink voor den dag kwam' met de bewering dat wonderen onmogelijk zijn, toen werd Jan modern. Dat wil zeggen: 'het eenige waar hij zich maar aan hield, was, dat hij een hekel had aan supranaturalisten, en dat wonderen onmogelijk zijn.' In de laatste (?) dagen evenwel is Jan 'in de war geraakt.' Hij heeft van Pierson geleerd, 'dat Jezus een supranaturalist was, en dat alleen een supranaturalist in God een Vader kan erkennen.

Hij heeft 'bespeurd dat er een erge adder onder het gras ligt, wanneer er wordt gezegd, dat wonderen onmogelijk zijn.' Hij heeft 'gezien dat de ontkenning van het wonder gelijk staat met de ontkenning van den persoonlijken God.'

Dit zien en bespeuren is zeker een *lapsus calami.* Indien anders, men zou bezwaarlijk vatten, waartoe nog de vraag van Jan moet dienen: 'kan men modern zijn, het wonder loochenen, en aan den persoonlijken God gelooven?' En het is toch juist deze vraag, die met tal van variatiën herhaald, den hoofdinhoud uitmaakt van zijn geschrift. Welnu, ik antwoord op die vraag met een zeer beslist JA! 'Heeft de moderne richting dan alleen in naam gebroken met het supranaturalisme en in de daad niet?' vraagt Jan. Ik antwoord: zij heeft er inderdaad meê gebroken. Nu gaat Jan verder en vraagt: 'Erkent gij dan geen God meer boven de natuur?' Ik antwoord: God is boven de natuur. 'Welnu, zegt Jan, dan zijt gij *toch* een supranaturalist.'

En desgelijks - dat ik dit even in 't voorbijgaan opmerke - desgelijks zegt ook de Red. der Kerk. Cour. in haar nommer van 3 Maart. Zij verzekert 'dat Réville zijn Godsbegrip ontwikkelt op geheel supranaturalistische wijze.' En dit, naar het schijnt, om geen andere reden dan dat Réville God en natuur niet veréénzelvigt.

Wanneer zal toch zulk woordenspel eindigen? Jan Rap verhaalt ons dat hij 'veel gelezen' heeft. Waarschijnlijk las hij ook het boekje van E.J.P. Jorissen, 'Vlucht of Volharding?' Welnu, laat mij hem herinneren wat daar bl. 26 vv. te lezen staat:

'Eene godsdienst onderstelt iets bovennatuurlijks; die stelling wil zeggen, elke godsdienst heeft tot voorwerp harer vereering een God, die niet de natuur maar van deze onderscheiden is. Bij het onder woorden brengen van dat onderscheid neemt men al ligt zijne toevlucht tot begrippen van plaats of ruimte, en spreekt men van een God, die onder, achter, buiten of boven de natuur is. In zooverre is het bovennatuurlijke God; maar de oorsprong van die stelling moet hare beteekenis verklaren. Zij beteekent in het wezen der zaak niets anders als: God is niet de natuur. Daarom is de uitdrukking dat elke godsdienst iets bovennatuurlijks onderstelt, te verdedigen. Maar wat heeft dit spraakgebruik, gevolg van het onvermogen der taal, met het door-en-door onwijsgeerige supranaturalisme te maken? - Het supranaturalisme is een bekend verschijnsel, van zijne geboorte af aan, een zwak en hulpbehoevend wezen. - - Het is de leer van ja en neen, redelijk en onredelijk, vrijheid en gezag. Het is uitgedacht om den God van het Oude Testament, voor wien in de wereld geen plaats meer is, nog een eervolle plaats in te ruimen in - de gematigd liberale dogmatiek.'

Juist; het supranaturalisme is de leer van een God die ‘tusschenbeide komt’ of ‘in den natuurlijken gang der dingen “ingrijpt”, gelijk de gewone uitdrukkingen

luiden. Het schijnt dat deze leer haar besten en langsten tijd op aarde heeft gehad. Het nieuwe leven dat voor haar van Neander's school scheen uit te gaan, heeft slechts gestrekt om haar innerlijke onmacht nog meer in 't licht te stellen. Het dient gezegd: steeds beslister keeren zich èn de godsdienst èn de wetenschap van het supranaturalisme af. Carl Schwarz had er goede redenen voor, toen hij, reeds eenige jaren geleden, van dit supranaturalisme verklaarde, dat het ‘zich voor zich zelf min of meer schaamt.’

Niet verwonderen zou het mij als Jan Rap inwendig geërgerd wordt, indien hij de laatst voorgaande regels leest. Immers, zoo mij niet ten eenenmale de gave des onderscheids ontbreekt, dan mag ik 't er voor houden dat Jan Rap supranaturalist was en is, en geenszins modern, gelijk hij 't wil doen voorkomen. Ik spreek dit als mijn gevoelen uit, op gevaar af van beschaamd te zullen staan, bijaldien Jan's ware naam vroeg of laat mocht bekend worden.

Maar wat doet het er toe? zult gij misschien vragen.

Geen verstandig mensch, meent ge, zal 't iemand kwalijk nemen dat hij niet modern is. Gij hebt gelijk, maar het minder achtenswaardige, het partijdige in Jan's boekje wordt gereeder verklaard, als het mocht blijken, dat mijn vermoeden gegrond is. Zijn boekje is dan inderdaad een ‘tendenzschrift’, waarin ter wille van dogmatische belangen aan historie en billijkheid te kort wordt gedaan.

Laat ons zien, op welke gegevens mijn vermoeden steunt.

1°. Jan Rap verzekert dat de moderne en orthodoxe dominees ‘beiden even onverdraagzaam en kitteloorig zijn.’ Dergelijk oordeel past bij uitnemendheid in den mond van een supranaturalist of, gelijk men sinds De Génestet pleegt te zeggen, van een ‘middenman.’ (De edelen onder hen ééns voor altijd niet te na gesproken!) Vooral, als er wordt bijgevoegd: ‘Indien één het op die punten winnen moet, dan kan de moderne gerust beweren, dat hij er nog al kans op heeft.’ Deze bijvoeging is waarlijk karakteristiek.

2°. ‘Had ik ook lang vóór haar - de moderne richting - uit den mond van een of ander middenman gehoord, dat het eeuwige leven niet afhing van het wondergeloof, de moderne theologie kwam veel ronder voor den dag, enz.’ Deze tirade *kan* door niemand anders dan een ‘middenman’ gedacht zijn en geschreven. De miskende liberaal spreekt hier onmiskenbaar. De fabel van de klokhen en de te water gaande eendjes leest men tusschen de regels door.

3°. ‘Ik behoefde niet meer te gelooven aan de slang in het paradijs, noch aan de opstanding van Jezus, ik mogt vrijuit de geschiedenis van de jongelingen in den brandenden oven betwijfelen even als de opwekking van het dochtertje van Jaïrus.’ Gij bemerkt, dit loven en bieden over een weinig meer of minder wondergeloof behoort uitsluitend op de markt der ‘middenmannen’ te huis.

4°. ‘Niet te vergeefs heeft men de geleerde zaken zoo populair mogelijk behandeld.’ Bekende verdrietige klacht van hen, die begonnen ziin wind te zaaien, maar den storm ziende opsteken, beangst zijn geworden en ter helfte bleven staan of omkeerden.

5°. ‘Zaalberg, Meyboom, Muurling zijn zonder twijfel knappe mannen, maar op mij heeft hun woord nooit dien invloed gehad als dat van Pierson. Jan Rap heeft hen op zoo geheel andere wijze hooren spreken en ik weet niet zeker of de verandering, welke in hen voorgevallen is, standhoudend zal zijn.’ Vergelijk mijn aanteekeningen

ad 2 en 4. Denk daarbij aan de zeer verklaarbare animositeit tegenover voormalige wapenbroeders.

6°. ‘Een supranaturalist is iemand, die aan allerlei bovennatuurlijke zaken gelooft, die veel meer van wonderen houdt dan van den natuurlijken loop der zaken, een soort van spiritist, zoo meende ik, want nooit had ik een duidelijke bepaling van die soort wezens hooren geven.’ Bekende tactiek: door een karikatuur de bedenkingen van partij te ontzenuwen. Bekend ignoreeren van wat

tegen 't supranaturalisme is aangevoerd. Vergelijk voorts, wat den uitval tegen 't spiritisme betreft, mijn aanteekening ad 3.

7°. ‘Ik schaam mij, als ik er over denk, hoe ik die menschen - supranaturalisten - miskend, verdacht en gelasterd heb.’ Wanhopig mengsel van elegie, epos en satire, ter verheerlijking van het supranaturalisme gebrouwd.

Mij dunkt, waarde heer Redakteur, ik kan met deze proeven volstaan, om de verdenking van lichtvaardigheid van mij af te wenden. Bedriegt mij niet alles, dan gluurt de supranaturalistische mensch als met duizend oogen door de voegen en scheuren van Jan's modern masker heen. Gij begrijpt nu nog beter dan te voren wat er zijn kan van des schrijvers ‘angst.’ Ik moet u daarvan evenwel nog meer verhalen.’

Het spijt mij voor den schrijver der brochure dat hij blijkbaar door innigen haat tegen de moderne richting gedreven werd en niet door angst voor het heil zijner ziel. Te vergeefs neemt hij den schijn van het tegendeel aan. Hij weêrspreekt en verraadt gedurig zichzelven. Zijn gansche toeleg is, te doen uitkomen dat er voor de modernen slechts een keus blijft tusschen deze twee: òf met Pierson het bestaan van God ontkennen, òf supranaturalist worden, d.i. aan een God, die wonderen doet, gelooven. Indien ik al de geniepige hatelijkheden wilde opsommen, door Jan uit den donker tegen de moderne theologie geslingerd, gij zoudt er ziek van worden. Jan heeft geen verdienstelijk werk verricht. Men kan zijn beleedigingen niet beter vergelden dan met den oprechten wensch, dat zijn pseudoniem verzegeld blijve ten eeuwigen dage.

Neen, zijn angst geldt geen dierbare belangen. Dacht gij soms dat men hem zijn God ontrooven zal, gij vergist u. Hoor Jan zelven: ‘Ik vraag: heeft Pierson gelijk? Dat wil niet zeggen: is het waar, dat er geen God is, is het waar dat het geloof aan de onsterfelijkheid een dwaling is? Jan Rap koestert daaromtrent geen twijfel. (Hij gelooft in God en eeuwig leven en zal gelooven tot den einde.) Maar is het waar, dat de moderne richting voeren moet tot het besluit, dat Pierson er uit trekt?’

Gij hebt het gehoord: Jan's godsdienst is volstrekt niet in gevaar. Al de angst en drukte en beweging door hem verspild, zij betreffen de vraag: kan ik met mijn godsdienst modern blijven? Had hij naar zijn ‘moderne dominees’ beter geluisterd, hij zou geweten hebben, dat een mensch om zulk soort van vragen de alarmklok niet moet luiden; dat de hoofdvraag, de levensvraag is en blijft: Zijt gij godsdienstig? Hij zou begrepen hebben, dat van binnen uit het *hart* voortkomt alle godsdienstigheid of ongodsdienstigheid; dat geen wijsgeerige of onwijsgeerige stelsels iemand 't zij een dichter, 't zij een geloovige, 't zij het tegendeel van die maken.

Misschien weet en begrijpt Jan dat *toch* wel. Het zou anders wat heel raar zijn te zeggen, dat hij zijn God niet zal laten varen om het even of Pierson mocht blijken gelijk te hebben, ja dan neen. Gij begrijpt, men kan zoo iets niet verzekeren, als men van de zelfstandigheid des godsdienstigen levens zich niet bewust is. Jan weet dat ook wel (hij is er slim genoeg voor), en juist deze omstandigheid vervult mij met den sterksten weerzin tegen zijn geschrijf.

Indien zijn vragen niet in verband staat met iemands godsdienstig leven, waartoe dan den schijn aangenomen alsof de heiligste belangen der menschheid op het spel stonden? Waartoe een antwoord gevraagd ‘in den naam van God’? Waartoe al die *pathos* en die angst?

Indien ‘mannen als Scholten, Kuenen, Modderman, Poelman en anderen meer, wier namen’ hij ‘vereert, en wier geschrifen’ hij ‘met eerbiedige instemming’ gelezen

heeft; indien zij tot op den dag van heden door geen taal of teeken hebben te kennen gegeven dat ‘Pierson gelijk heeft’; indien hij van mannen door hem ‘vereerd’ niet kan onderstellen dat zij huichelaars zijn, wat zij toch zouden

zijn als ze met Pierson instemmende niet even als hij de Kerk verlieten; indien dus deze mannen alleen door hun ‘blijven’ reeds toonen, in Pierson's zienswijze niet te deelen, - waartoe, nog eens, waartoe Jan Rap's geteem en geweeklaag?

En waarom die herhaalde betuiging van minachting voor Zaalberg, Meyboom en Muurling? ‘Van hen heb ik wit en zwart gezien. Met een even sterke overtuiging heb ik hen dezelfde zaak hooren verdedigen en bestrijden. Ik heb geen vertrouwen in hen. Maar met Pierson is dat anders. In een altijd voortgaande richting, en terwijl hij nooit. voor zoover ik weet, heden verloochende wat hij gisteren beweerde.....’

O sancta simplicitas!?....

In 1863 schreef Pierson: ‘Een eerlijk terugkeeren tot die eenvoudige en door de liefde vruchtbare godsdienst, die, onafhankelijk van al dat menschenwerk waarmeê men haar omgeven heeft, aan God en aan God alleen genoeg heeft; ziedaar het doelwit van ons pogen. Te arbeiden aan de komst van dat geestelijk rijk der liefde is al onze eerzucht, en door de vooroordeelen, door den tegenstand, door de lastertaal en het wantrouwen onzer medemenschen heen, zal *God* er ons doen komen. *Twijfelen wij daaraan zelfs geen oogenblik!*’

Ziedaar één citaat uit duizend. Ik zeg met Eduard Jorissen: ‘Men zou Pierson moeten naschrijven om Pierson te wederleggen.’ Terecht merkt Pierson in zijn laatste boekje op, dat *Rigting en Leven* zijn tegenwoordige denkbeelden reeds had verkondigd ‘zij het ook vermengd met menige tegenstrijdigheid.’ Jan Rap heeft het ‘tegenstrijdige’ niet opgemerkt, heeft het ‘zwart’ en het ‘wit’ niet gezien. Maar welke geldende redenen heeft hij om in het laatste woord van Pierson, even als Flanor in de Ned. Spectator, het logisch-noodzakelijk laatste woord van diens richting of, wilt ge, van diens *Rigting en Leven* te zien? Ik vermoed dat noch Jan Rap noch Flanor in staat is, de juistheid dier bewering met deugdelijke bewijzen te staven. Wat Flanor betreft, het is in den laatsten tijd aan nog anderen dan de ‘blijvers’ gebleken dat hij meer van grappen houdt dan van bewijzen. Alleen dit werd door hembewezen, dat Vauvenargues' woord waarachtig is: ‘Il faut avoir de l'âme pour avoir du goût.’

Om tot Jan Rap terug te keeren, hij weet dus wèl van ‘een altijd voortgaande richting’ bij Pierson, maar niet van iets dergelijks bij ‘Zaalberg, Meyboom en Muurling.’ En waarom niet? ‘Hij heeft hen met eene even sterke overtuiging dezelfde zaak hooren verdedigen en bestrijden.’ Inderdaad, een opmerkelijk verschijnsel! Een bondige reden om ‘geen vertrouwen in hen te stellen.’ Men komt in verzoeking, aan Jan te vragen of hij vertrouwen stelt in Paulus, in Luther, in - welk mensch is er in de wereld die niet ‘dezelfde zaak heeft verdedigd en bestreden’? Heeft Jan dan nooit iets van een ontwikkeling der menschheid vernomen? Bestond Jan Rap niet reeds in het midden der 17de eeuw? Is er op het wereldtooneel sedert niets veranderd? Is, om alleen van de theologie en met name van de Nederlandsche te spreken, is dan het boek van Ch. Sepp ‘*Pragmatische geschiedenis der theologie hier te lande*’, is het van 't begin tot het eind een sprookje? Is de ‘vader der moderne theologie in Nederland’ van wien Jan Rap tot tweemaal toe gewaagt - (één vader is in dit bijzonder geval anders wel wat weinig; ook kan men de vraag niet weêrhouden, wie de moeder is?) is hij van der jonkheid af modern geweest? Zou ook Pierson zelf nooit aan wonderen hebben geloofd even als het meer gemelde driemanschap?... Jan Rap, wat hebt gij op al deze dingen te zeggen? Thans neem ik uw woord over: ‘Men wijze mij toch niet terecht met een of andere machtspreuk.’

Auguste Thierry heeft met zijn zienersblik de 19de eeuw bij haar geboorte, als de eeuw der geschiedvorsching begroet. Helaas, nog is de geschiedenis voor niet weinigen als een niet eenmaal opengesneden boek. Hoe wordt er gekeuveld en geoordeeld, gejubeld en gegromd, buiten de getuigenissen der historie om!

Zou ook de modern genoemde theologie niet billijker bejegend worden door orthodoxen en supranaturalisten, indien deze uit de geschiedenis konden leeren dat zij van goeden huize en met noodzakelijkheid geworden is?

Maar *kan* men dit uit de geschiedenis leeren? Het wordt ontkend. Niet alleen door die zachtzinnigen, wier ijver meêbrengt elke andere overtuiging dan de hunne aan boozen onwil toe te schrijven. Niet alleen door die meer welwillende maar niet scherpzinniger naturen, die ons bidden: och, geloof toch maar weêr als wij. Neen, ook door personen, wie het anders aan verstand en hart niet scheen te ontbreken. Zelfs hooggeleerden hebben in de moderne richting niets edelers kunnen zien dan een luim of dwaling van oppervlakkige geesten.

Op zijn zachtst gesproken mag het verrassend heeten, aldus een streven te zien beoordeelen, dat zich sinds vele jaren in onderscheiden landen van Europa en buiten dit werelddeel heeft voorgedaan, en waarin personen betrokken zijn, wier wetenschappelijkheid en vrome zin niet konden geloochend worden door hun beste tegenstanders. Verrassend ook is het, dat men die richting voorstelt als b.v. in Duitschland reeds lang dood en begraven en hier ‘waar men altijd achteraan komt’ op sterven liggend - en met dat al voortdurend over ‘hare toenemende driestheid’ (het zijn de geijkte termen) en ‘de vreeselijke openbaringen des ongeloofs’ jammert.

Al dit verrassende te verklaren is de taak van den psycholoog. Ik herinner nu maar dat het stelsel van ‘incrimineeren’ en ‘ignoreeren’ op den duur niet kan worden volgehouden. Zijn trouwste voorstanders vergeten gedurig hun rol. En dit te eer, daar de bestrijders der moderne richting - van behoudende zijde - allen min of meer modern zijn in hun orthodoxie. Niets natuurlijker dan dit. Waar is de mensch, die zich gansch en al kan onttrekken aan den geest zijner eeuw?

En waar is in de geschiedenis een tijdperk aan te wijzen, rijker, machtiger, duidelijker in zijn streven dan dat der laatste honderd jaren? Werd er bij de beschaafdste volken niet een strijd van beginselen gestreden gelijk nooit te voren? Een klassieke litteratuur heeft men zien verrijzen vol leven en geest. De wetenschap der natuur heeft haar koningschap in vollen ernst aanvaard. Het boek der geschiedenis werd door de ernstigste onderzoekers over- en overgeschreven. De uitnemendste denkers hebben de vraagstukken der godsdienst doorgedacht.

Langs dien weg is er allengs een ‘modern bewustzijn’ geboren, onder anderen dit inhoudend, dat op elk gebied des levens een natuurlijke ontwikkeling bestaat en bestaan heeft, en van een dusgenoemd ingrijpen van God in den loop der dingen wel in het boek der legende, maar niet in dat der geschiedenis te lezen staat.

De ervaring, in het verleden opgedaan, is dan ook inderdaad niet geschikt, de voorstanders van het supranaturalisme gerust te stellen. Het uitgestrekte gebied, door de onwetendheid van vroeger eeuwen aan het bovennatuurlijke toegewezen, werd in den loop der tijden door de macht van het voortgaand onderzoek steeds kleiner. De vroomste mannen hebben zich door den stroom des onderzoeks genoopt gezien, telkens meer te laten varen van het bovennatuurlijke dat in een vroeger tijdperk werd aangenomen. Daarom kon Réville zeggen - in zijn voortreffelijke studie over 't ‘Surnaturel’ -: ‘zelfs wanneer het op 't metaphysisch gebied, door God overgelaten aan onze eindelooze twisten, iemand gelukt ware de mogelijkheid van het wonder te bewijzen, dan zou hij er toch niet in slagen, de onwillekeurige twijfelzucht weg te nemen, die ons ingeboezemd en tevens gerechtvaardigd wordt door de studie van het verleden.’

Onverstandig en onbillijk zijn om dezelfde reden al die klachten en verwijten dat de modernen aan God zijn macht ontnemen, zijn weg voorschrijven willen.

De modernen hebben niets aan God te ontnemen en willen Hem niets voorschrijven. Uit zijne werken trachten zij Hem te leeren kennen. En geen theoriën willen ze over Hem en het bovennatuurlijke behouden, die het volle daglicht der werkelijkheid niet kunnen verdragen.

Is het noodig, Jan Rap en de zijnen te herinneren welke theoriën in dit opzicht al bezweken zijn?

In de middeleeuwen - wie mag er tegenwoordig onkundig van zijn? - is het geloof aan 't bovennatuurlijke van zóó onbeperkten omvang, ‘dat men lust gevoelt te vragen of er eigenlijk wel een natuur bestaat, die haar naam waardig is?’ Inderdaad weet men weinig of niets van een eigen, zelfstandig, organisch natuurleven. De meeste verschijnselen worden toegeschreven aan den invloed van booze en goede geesten. Welk een rol de duivel en de zijnen in die wereld spelen, is van algemeene bekendheid. Dat de Hervormers geen betere begrippen hadden in dit een en ander, staat vast. Waarom zwijgt men tegenwoordig van den duivel of moderniseert men hem? Waarom anders dan dat men met dat helsche gebroed der oudheid geen weg meer weet, sinds het door de wetenschap is verjaagd, om voor de plechtige regelmaat der natuurwerkzaamheid plaats te maken.

Toen Copernicus, Galilei en anderen den bijl legden aan den wortel der oude wereldbeschouwing, toen meende de Kerk dat zij God lasterden. Als de aarde draaide - dit begreep ze zeer goed - zou haar leergebouw vallen gelijk haar geloofstempel. Als er geen booze geesten meer waren, kon ook haar wijwater geen dienst meer doen. Als al het werkelijke natuurlijk moest worden, zou ook de bovennatuurlijke glans der Kerk verbleeken. Daarom legde de Kerk aan de wetenschap het zwijgen op.

De stem van het herlevend godsdienstig gevoel kon zij evenwel niet doen verstommen. Luther en zijn vrienden traden op, en de Hervorming tastte door. Met de ontdekkingen der natuurwetenschap had haar werk intusschen niets gemeen. Volkomen juist heeft Heinrich Lang gezegd: ‘Van de dogmatiek der Roomsche Kerk hebben die kloeke Hervormers eenige al te hinderlijke takken afgehouwen; maar den stam en de wortelen lieten zij onaangeroerd.’

Van de mirakelen *der Kerk* wilden de Hervormers niet meer weten. De mirakelen des *bijbels* vonden genade in hun oog. Van beider gemeenschappelijken bodem vermoedden zij niets. Dat de kerkelijke en de bijbelsche beschouwing van God en wereld in den grond dezelfde waren, het bleef hun verborgen.

Maar wat zij niet wisten, dat zouden volgende geslachten inzien en begrijpen. Gelijk het zaad in den akker, zoo wies de wetenschap op, langzaam maar zeker, men wist zelf niet hoe. Steeds gewisser werden hare uitkomsten. Met den banvloek tegen de wereldsche stoutigheden richtte men niets meer uit. Er moest iets anders op gevonden worden. En het werd gevonden.

Overtuigd dat de wetenschap onwedersprekelijke getuigenissen gaf; eveneens vasthoudend dat de bijbel in geen opzicht dwalen kon, werd nu de bijbel op de pijnbank gelegd, gelijk eertijds de wetenschap. De rationalistische schroeven knarsten; de exegetische marteling begon; weldra was de harmonistiek in vollen gang. De natuurwetenschap zegt dit. Welnu, ‘ungefähr sagt das der Pfarrer auch. Nur mit ein bischen anderen Worten.’ Het zou vermakelijk zijn geweest, indien niet zoo treurig. Doch laat mij niet zeggen: *geweest.*

Nog altijd willen onze bijbelsche theologen het onvereenigbare vereenigen. Dit aan te wijzen is overbodig. Ook moet ik wat inbinden: mijn brief wordt onbehoorlijk lang.

Jan Rap vraagt gedurig: 'Waarom toch heeft men mij modern gemaakt, waarom mij tegen het supranaturalisme gewaarschuwd?' Deze klacht ademt, gelijk wij hebben opgemerkt, een vreemde miskenning van de historische continui-

teit in het menschelijk denken. Jan Rap schijnt te vermoeden dat die ‘men’ een of andere club van lichtzinnigen is. In waarheid is die ‘men’ het voortschrijdend wetenschappelijk en godsdienstig leven van een achtbaar deel der menschheid. ‘De golven, die thans op het strand breken’, zegt Réville in zijn keurige beeldspraak, ‘zijn niet afgescheiden van den vloed die haar voortstuwt en sinds bijna 400 jaren wast.’ Één dier stroomingen is de natuurwetenschap, de andere is de beoefening der geschiedenis. Op den duur konden de vragen niet uitblijven, wier ure in de 16de eeuw nog niet gekomen was. De vragen naar den oorsprong der bijbelsche geschriften, naar de samenstelling van den kanon, naar de houdbaarheid van het leerstuk der inspiratie enz. enz.

Het is steeds twijfelachtiger geworden of wel ooit iemand een wonder heeft gezien, of de bijbelsche geschiedschrijvers getuigen zijn geweest van de wonderen die zij verhalen. Van de meesten schijnt het tegendeel gebleken. In elk geval kan men op historisch terrein nooit verder komen dan tot mindere of meerdere mate van waarschijnlijkheid. En de dag aan den dag leert dat bij de groote meerderheid der supranaturalisten ‘het wonder tegenwoordig de ondersteuning noodig heeft van de vroomheid en 't geloof, terwijl eertijds omgekeerd de vroomheid en het geloof hun steun in het wonder zochten.’ Het is duidelijk dat het wondergeloof meer en meer een verstooteling wordt op aarde. Zijn beste vrienden coquetteeren te veel met de wetenschap dan dat dit geloof zich *à son aise* zou voelen zelfs bij hen. Wie behalve het onmondige volk, wie behelpt zich ooit in 't dagelijksch leven met een verklaring uit het bovennatuurlijke? Zeer geestig merkte Pierson, eenige jaren geleden, op: ‘De bijbelsche theologen gelooven dat God wonderen doet. De lichtzinnige wereld gelooft het ook - en verwacht alles van berekening en wetenschap.’

Alzoo, de wetenschap en het bovennatuurlijke staan op geen besten voet met elkander sinds tal van jaren; hun vijandschap wordt steeds minder een geheim. De supranaturalisten zelven maken onderscheid tusschen wonderen en wonderen in den bijbel, verwerpen het een, maken het ander voor hun systeem pasklaar, en het is tot heden niet goed in te zien met welk recht.

Ja, men mag de quaestie opperen of het van de protestantsche wondergeloovigen zoo heel billijk is, onvoorwaardelijk geloof te weigeren aan de mirakelen der Roomsche Kerk. Meermalen is het verlangen geuit, te mogen weten wat zij zouden antwoorden, als de moederkerk hun dit mocht vragen. Stel met H. Lang b.v., zij spreekt aldus: ‘Waarom gelooft gij niet aan mijne wonderen? Omdat de wondergave met de apostelen begraven is? Wie zegt u dat? De bijbel? Nergens. Markus 16 staat zelfs het tegendeel te lezen. Wie zeggen het u dan? De kerkvaders? Leest ze allen tot Augustinus toe in wien gij Protestanten zooveel crediet hebt. Allen weten zij van wonderen te verhalen, in hun tijd, onder hun oogen voorgevallen. Waarom twijfelt gij dan aan onze wonderen? Uw Luther, uw Melanchton hebben er in geloofd. Waarom neemt gij uit de handen der kerkvaders uw bijbel aan, en alles wat zij daaromtrent u berichten, hoewel die bijbel jaren en eeuwen ouder is dan zij; - en wat zij uit hun eigen tijd verhalen, wat zij aan mirakelen zelve gezien hebben, gij neemt het niet aan, gij haalt er minachtend de schouders over op. Wat is hiervan de reden? Dit, dat gij van den bijbel en van de op hem gebouwde Kerk zijt afgeweken. Dit, dat gij in den God des bijbels niet meer gelooft.’

Ik weet niet hoe men van supranaturalistisch standpunt zulke bedenkingen zegevierend kan wederleggen.

Ik wil het gaarne vernemen.

(Tusschen twee haakjes wil ik ook wel vernemen of Alpha in de Kerk. Cour. van 3 Maart een juiste schets van de ‘middenmannen’ heeft gegeven toen hij hen voorstelde als:

‘Anti-orthodox; want voor Drieëenheid, inspiratie, schriftgezag, voldoening en andere marquante stellingen is bij hen volstrekt geen plaats.’

‘Anti-modern, want voor het wonder is bij hen ruimte.’

Is dit portret gelijkend, wat moet dan toch het geloof en wat moet de wetenschap van het origineel zeggen?

Of is het dan beter dat zij er 't zwijgen toe doen?)

Het is met de bijbelsche wonderen iets anders dan met de kerkelijke, zegt men. Men zegt het, maar bewijst het niet. De bijbel wordt onverstaanbaar als gij er de wonderen uit wegneemt, voert men aan. Ik vraag of dan de wonderverhalen zoo bij uitnemendheid verstaanbaar zijn. Gij neemt het historisch verband weg, wordt beweerd. Ook dit beweren is uit de lucht gegrepen.

Toen, eenige jaren geleden, een ongenoemde het vierde Evangelie liet drukken met weglating van de daarin voorkomende wonderverhalen, en onder den titel: *Het Evangelie van Johannes ontwonderd*, toen meende hij den modernen een gevoeligen slag te hebben toegebracht. Inderdaad evenwel had hij slechts zijn tijd onnut besteed. Ik kan ieder boek onleesbaar maken, als ik hier en daar een volzin uitlicht. 't Behoeft, niet eens een wonderverhaal te zijn. Men vergete niet wat, onder anderen, door Pierson is duidelijk gemaakt: Historisch verband is één ding, en de samenhang van een verhaal is een ander ding.

Men heeft ook gevraagd: waar blijft de eerlijkheid der bijbelschrijvers als gij hun wonderverhalen niet gelooft? - Antwoord: die blijft waar ze was; in hun hart, onaangevochten. Doch de eerlijkheid alleen maakt den betrouwbaren waarnemer en den geschiedschrijver niet. Vooral niet in een tijd als èn de natuurwetenschap èn die der geschiedenis nog in de zwachtelen der zichzelve niet bewuste kindsheid liggen, of nog niet eens geboren zijn.

Maar Gods grootheid, dus heeft men gezegd, wordt minder als Hij geen wonderen doet. - Toont God zijne grootheid dan in onzen tijd, nu gij geen wonderen ziet, minder sterk dan te voren? Is de God van orde en regelmaat geen majestueuse God, wien uw hart huiverend van onbegrensden eerbied tegenklopt? ‘Ziet’ - dus schreef Prof. Opzoomer vele jaren geleden in zijn verhandeling: *Natuurkennis en Natuurpoëzie* - ‘ziet, als de zwijgende avond gevallen is, zingt de nachtegaal in de digtste schaduwen van het geboomte haar smeltend lied. Maar als de zon aan den hemel prijkt en haar koesterend licht doet schijnen, dan stijgt de leeuwerik haar te gemoet en jubelt zijn vrolijke toonen haar tegen. Zoo zij het met ons! Niet alleen uit de digte schaduwen onzer onwetendheid, maar ook te midden vau het volle licht onzer kennis, klinke ons lied der natuur, ons loflied des Scheppers.’

Maar het is de vraag of dit *kan.* ‘Kan men het wonder loochenen en in God gelooven?’ vraagt Jan Rap. Dat hem die vraag geen ernst is, heb ik aangetoond. Gij herinnert u: ‘reeds lang’ had hij ‘van den een of anderen middenman gehoord, dat het eeuwige leven niet afhing van het wondergeloof.’

Bij gevolg hing dus ook het geloof in God daarvan niet af. Het is toch niet duidelijk wat een eeuwig leven zonder God zou zijn.

Maar, dit daargelaten, laat ons de bedoelde vraag in de oogen zien:

In zijn *Christlicher Glaube* zegt Schleiermacher: ‘Het godsdienstig gevoel krachtens hetwelk wij al wat ons beweegt en op ons inwerkt volkomen afhankelijk stellen van God, valt juist zamen met het begrip dat dit alles afhangt van en bepaald wordt door den natuurlijken samenhang der dingen.’

Met het causaliteitsverband, met de wet van oorzaak en gevolg, die hij in alle verschijnselen der wereld opmerkte, verbond hij zijn geloof aan God. Was reeds lang vóór hem het deïsme opgekomen, om de wetenschap der eindige dingen onbelemmerd haar gang te laten gaan; had evenwel ditzelfde deïsme een levendig protest van het vrome hart uitgelokt: had Von Schiller de '*Götter Griechenlands*'

willen inruilen tegen de van God beroofde natuur; - Schleiermacher trachtte de eischen èn der wetenschap èn van den godsdienst te bevredigen. Op gevaar af van voor pantheïst te worden uitgemaakt, streefde hij er naar, het geloof aan de voortdurende werkzaamheid van God in de wereld te herstellen. Het was zijn doel, die godsdienstige hoogte te bereiken 'waar de oneindige liefde, erkend door ieder rein hart, zich vereenigt met de blijkbare noodzakelijkheid van den loop der dingen.'

Niemand zal zoo dwaas zijn te beweren dat Schleiermacher den sleutel der volmaakte kennis van God heeft gevonden. Het was hem zoomin als iemand anders weggelegd. Sinds zijn dagen evenwel is het aantal sterk toegenomen dergenen, die met terzijdestelling van deïsme en pantheïsme beiden de formule zoeken, waarin - altijd slechts bij benadering - de betrekking van God en wereld wordt uitgedrukt. Zij zoeken den God in wien alles leeft en zich beweegt, door deïsten en supranaturalisten te goeder trouw miskend; zij zoeken den persoonlijken God voor wien in de beschouwing der pantheïsten geen plaats is. Zij aanbidden den God die, alles bewegend, door niemand of niets bewogen wordt. Le Dieu *qui est*, non pas *qui se fait*, zegt, meen ik, Caro.

God is persoonlijk, zietdaar een gruwelijk anthropomorphisme, meent de pantheist. Persoonlijk zijn onderstelt, zegt hij, dat men zichzelf gevoelt tegenover andere wezens. Een persoonlijkheid is, zegt hij, altijd iets beperkts.

Het spreekt als van zelf: voor al onze begrippen over God zijn wij genoodzaakt de elementen te zoeken in de eindige natuur. Onmogelijk kunnen ze daarom geheel beantwoorden aan hun voorwerp. Ware het ons mogelijk een volledige bepaling van God te geven, ik vermoed dat zij op het oogenblik barer geboorte voor ons zou sterven; anders gezegd, wij zouden met haar geen vrede hebben. Een God dien wij volkomen begrijpen is de God niet, dien de mensch der aarde aanbidden kan.

Wat evenwel Gods persoonlijkheid betreft; zij het ookwaar dat de tegenstelling met het niet-ik de bewustheid van het *ik* in ons doet ontwaken, - wij zeggen met Réville en anderen: 'die tegenstelling *schept* het *ik* niet. Het zou een anthropomorphisme zijn, als men beweerde dat God op dezelfde wijze tot zelf bewustheid kwam als wij.' Maar ons godsdienstig bewustzijn verzet zich tegen deze stelling, en al gaat de voorstelling van een absolute zelfbewustheid ons denkvermogen te boven, zij is er daarom niet meê in onverzoenlijken strijd. Veeleer schijnt het, gelijk mede door Réville is opgemerkt, een ongerijmdheid voor ons verstand dat het 'onbewuste denken' de laatste grond der dingen zou zijn. - Voor zoover toch de wereld ons een inwendigen samenhang openbaart, geeft zij ons het voorgevoel van een persoonlijken God, dat is, van een God die weet wat Hij is, wat Hij doet en waarom Hij het doet. Zien wij daarbij het bestaan van persoonlijke wezens, meenen wij evenzeer ons niet te bedriegen wanneer wij van een zedewet *in* ons spreken, letten wij op de wereldhistorische behoefte der menschen aan de aanbidding van een persoonlijken God, dan schijnt er eenige grond te zijn voor het vermoeden: 'Het godsdienstig gevoel bevestigt wat het heelal ons aangaande God openbaart.'

Dit vermoeden wordt voor den godsdienstigen denker tot bijna onomstootelijk geloof, als hij Jezus heeft leeren kennen, en voor diens reine menschelijkheid een oog en hart heeft gekregen. Er is, dunkt mij, voor de stelling dat Jezus' godsdienst, m.a.w. dat het christelijk geloof beter in de nieuwere wereldbeschouwing past dan in de oude, er is, dunkt mij voor die stelling vrij wat meer te zeggen, dan voor die

andere (van Pierson): een anti-supranaturalist kan geen belijder van Jezus' godsdienst zijn.

Waar ter wereld toch blijkt het dat Jezus heil en zaligheid heeft gezocht in den God ‘die wonderen doet’? Wanneer is er een gebed van hem uitgegaan, dat

de Vader hem of iemand ten gevalle een wonder mocht doen? Wie meer dan Jezus heeft in het onvermijdelijke berust, in den samenhang der dingen den wil Gods erkend? Wie heeft zich met grooter weemoed dan hij over het geslacht bedroefd dat niet in God kon gelooven tenzij het teekenen zag? Wie heeft scherper oog gehad dan hij voor Gods werkzaamheid tot in de onaanzienlijkste uitingen van het natuurleven toe? Wie heeft in den geregelden op- en ondergang der zon, in het geleidelijk, gansch natuurlijk uitspruiten en opwassen van het gezaaide de werkzaamheid en zorge des Vaders gezien, wie, zoo niet Jezus? De wereld in God en God in de wereld, is het niet de uitdrukking waarin Jezus' geloof zich formuleeren laat? Waar dan toch blijkt het dat Jezus supranaturalist was in den historischen zin van dat woord? En waarom toch is het geloof aan God, gelijk Jezus dit had, met het geloof aan het causaalverband onvereenigbaar gelijk de wetenschap het kennen leert?

Telkens luidt de vraag dringender: waarom heeft Pierson zich in de behandeling van zoo ernstige onderwerpen met ‘potloodstrepen’ vergenoegd?

‘Onze wereldbeschouwing,’ schrijft hij, ‘is inderdaad, terwijl wij ons dit bewust of onbewust zijn, de spil van geheel ons inwendig leven.’ Inderdaad? Van geheel ons inwendig leven? Opzoomer antwoordt toestemmend; anderen ontkennen het. Wat voor mij twijfelachtig zij, niet dit, dat Opzoomer voorts terecht in 't midden brengt: ‘Maar de nieuwe wereldbeschouwing zelve stelt hij - Pierson - éénzijdig, onvolledig voor. Hij ziet een gedeelte voor het geheel aan. Hij teekent haar als enkel anti-supranaturalistisch, uitgaande van een wijsgeerige bewustheid omtrent een overal in het universum geldend causaalverband, dat is, een overal geldende volstrekte noodwendigheid. Maar die erkenning is slechts het ééne deel der moderne partij. Het andere deel is de erkenning van God.’

‘Er is geen gemeenschap tusschen mij’ - zegt Opzoomer in zijn laatste geschrift - ‘en de schare van atheïsten en materialisten, die het beste deel der menschelijke natuur ligtzinnig verwerpen.’

En verder: ‘Niets zou mij - ik zeg het Schleiermacher na - meer leed doen, dan dat mij de letterknechten niet voor een ongeloovige uitmaakten, en de ongeloovigen mij niet als een dweeper vervolgden. Ik heb genoeg geleerd van het leven en van de geschiedenis, om de godsdienst niet lager te stellen dan de wetenschap, die mij de wereld, den zamenhang van al het eindige leert kennen. Bestaat er in den mensch wat men den hartstogt der werkelijkheid noemt, er bestaat in hem niet minder een onbevredigd blijven door al het eindige, een trek van de wereld af naar den volmaakte, een streven der ziel dat geen rust vindt dan in God. Zoo is het mijne leus: God èn de wereld, en daarom ook godsdienst èn wetenschap.’

En verder: ‘Mijn voorstelling van God heb ik niet aan de wetenschap ontleend, en mijn voorstelling van de wijze, waarop God in de wereld werkt, dank ik niet aan mijn godsdienst, maar uitsluitend aan mijn wetenschap.’ Op de bedenking of dan zijne voorstelling van God onwetenschappelijk is, luidt het antwoord: ‘Men spele niet met woorden. Het godsdienstig gevoel erkende ik als een bron van kennis, niet minder dan b.v. de zinnelijke gewaarwording. Beider regten staan volmaakt gelijk.’

Laat Jan Rap deze woorden overdenken, en laat Pierson de daarin uitgesproken stellingen wederleggen als hij het mogelijk en noodig acht. Ik ben de man niet om den laatste in zijn wijsgeerige vlucht (nieuwe spelling) te volgen. Ik geloof evenmin dat Jezus' grootheid in een wijsgeerige bewustheid lag. Maar toen ik Pierson het menschdom als in twee deelen zag scheiden, waarvan het een tot diepste kern van

zijn wezen de wijsgeerige bewustheid zou hebben, het andere de godsdienstige; toen ik merkte dat bij deze verdeeling Jezus de groote

‘Mystiekus’ werd in edelen zin, toen kwam mij onwillekeurig een woord te binnen van H. Taine...: ‘Au besoin le coeur tient lieu de cerveau. L'homme inspiré pénètre *dans l'intérieur des choses.* Les prêtres et les prophètes, Shakspeare et Dante, St. Paul et Luther ont été sans le vouloir des théoriciens systématiques, *et leurs visions renferment des conceptions générales de l'homme et de l'univers.*’ En dit andere: ‘Hegel et Goethe: on peut les considérer comme les deux legs philosophiques que l'Allemagne a faits au genre humain. L'idée fondamentale est celle du développement’ - organische ontwikkeling -. ‘Hégel s'en servit pour saisir la formule de toute chose, Goethe pour se donner la vision de toute chose.’ En ik dacht er bij dat het niet alleen mogelijk maar meer dan waarschijnlijk is, dat Jezus, hoewel geen stichter van een wijsgeerige school en met name geen uitvinder van wijsgeerige formules, niettemin krachtens zijn dichterlijken en religieusen aanleg als per intuitie die ‘vision de toute chose’ heeft gehad, waartoe de moderne theologen in het laatste stadium hunner ontwikkeling met behulp van het licht der natuurwetenschap en der geschiedenis gekomen zijn.

Zie ik hierin niet ganschelijk verkeerd, dan blijkt het, dat de godsdienst van Jezus bij uitnemendheid in de nieuwe wereldbeschouwing past.

Ik meen in het voorgaande, Mijnheer de Redakteur, een en ander gegeven te hebben, wat Jan Rap bij zijn theologische bekommernissen eenigszins tot geruststelling kan zijn. Hij houde mij ten slotte nog een paar opmerkingen ten goede.

Jan Rap ziet in de moderne theologie gevaar voor het godsdienstig leven, al zegt hij sommige dingen die met die beschouwing strijden. God - hierop loopt zijn redeneering uit - God is een persoonlijk wezen, dus doet hij wonderen. Wie het laatste ontkent, ontkent ook het eerste.

Ik heb aangetoond, wat er in deze stellingen onhoudbaar is. Nu ga ik verder en zeg met behulp van Jan Rap's logica: ‘Het is zeer onzeker of God ooit wonderen gedaan heeft; dus is het ook zeer onzeker of er een persoonlijke God bestaat’.

Ik waarschuw Jan Rap. Hij bewandelt een gevaarlijken weg. Onmogelijk is het niet, dat zijn historische kritiek hem daar op den duur zijn God ontneme. Hoogst leerzaam kan voor hem zijn, wat ten jare 1864 door J. De Liefde werd geschreven in zijn *Waarschijnlijkheid of zekerheid.* Van ‘een kwijnende ziekte’ is daar in het derde hoofdstuk sprake. Zonder ontroering kan men de woorden van De Liefde niet lezen:

‘Reeds bijna 1900 jaren zijn er verloopen sedert het laatste openbaringsbewijs, waarover onder de geloovigen geen twijfel bestaat, hier op aarde is aanschouwd geworden. Sedert al dien tijd heeft de Heer zich niet meer laten hooren of zien. Geen engel is er verschenen: geen wonder heeft er plaats gehad. Wij teren nog altijd op hetgeen achttien eeuwen geleden geschied is; iets nieuws ter verversching van ons geloof, ter bevestiging onzer overtuiging is er sedert niet bijgekomen.’

Spreekt hier het supranaturalisme, ja of neen?

Indien ja, spreekt hier de godsdienst?

Wat zou Jezus van zulk een klacht hebben gezegd? ‘Aanziet de vogelen des hemels... aanmerkt de leliën des velds’?...

Nog eens, het geval is leerzaam, beteekenisvol.

O, ik weet, ook het antisupranaturalisme heeft zijn gevaren. ‘Niemand ziet God en leeft’ zeiden de ouden. Het bewustzijn van Gods alomtegenwoordigheid, van zijn immanentie, of hoe gij 't noemen wilt, het dreigt in den eersten tijd van het

antisupranaturalistische leven verterend te worden voor het geloof in God en individueele bestemming.

Geen nood, - op het vuur en den stormwind volgt het suizen der zachte koelte, en de ziel eens menschen leeft weêr op, en zegt: 't is de Heer.

Ten slotte:

Jan Rap neemt zich voor ‘wat voorzichtiger te worden met het aannemen van nieuwe leeringen.’ Allen die het goed met hem meenen, zullen dit zijn voornemen van harte toejuichen. Zoo menige komeet aan den wijsgeerigen hemel is als een ijdele luchtverheveling uiteen gespat. Hoe ouder wij worden te meer zien wij dat het goed is, geen dienstknechten van menschen te zijn.

Hooren, zien en zwijgen is een kostelijk ding bij tijd en wijle. ‘Een man van wetenschap - zegt de spreukenschrijver - houdt zijn woorden in.’

In de Wetenschappelijke Bladen - derde aflevering dezes jaars - is een vertaling opgenomen van G.H. Lewes' opstel over Auguste Comte. De heer Lewes geeft in zijn stuk menigen practischen wenk dien de Jan Raps en Flanors ter harte mogen nemen. Hij wenscht onder anderen dat ieder die over wijsgeerige en theologische quaesties wil meêpraten, vooraf zorge dat hij er iets van wete. Anders, meent hij, is het beter ‘te zwijgen’, aan trage babbelaars en oneerlijke kemphanen het kleine genot overlatende, van met een gezicht alsof zij alles weten, te praten over hetgeen zij niet verstaan, en met verachting over een groote geestesbeweging te spreken om den wille der dwaasheden van sommigen harer leiders.

En hiermeê, Mijnheer de Redakteur, neem ik afscheid. Vergeef mij, zoo ik u te lang met Jan Rap en Flanor heb bezig gehouden.

Leiden, 16 Maart 1866.

Uw Dw. Dr.

G. VAN GORKOM.

VII.
Het Nederlandsch Opvoedingshuis; Mevrouw Elise van Calcar.

Zou werkelijk de onderneming, waarvan velen in den lande zulke hoog gespannen verwachtingen gekoesterd, zich zulke rijke vruchten voorgesteld hadden, na een kortstondig bestaan van weinige maanden, te niet zijn gegaan? of zal zij, als uit hare asch herlevende, met nieuwe krachten verrijzen, om, weldra schitterende door den luister harer werking, eenen stralenkrans te vormen om het hoofd van de beroemde vaderlandsche vrouw, de vurige zendelinge ter verbetering van het opvoedingsstelsel, wier naam aan het Nederlandsch Opvoedingshuis onafscheidelijk is verbonden? Wij handelen voorzigtig, met de beantwoording dezer vragen aan den tijd over te laten; maar dat de onderneming in Leiden volstrekt, en naar veler overtuiging onherroepelijk is mislukt, daaraan kan niet getwijfeld worden; althans niet door hen die in de gelegenheid waren, om wat van nabij met de bijzonderheden harer geschiedenis bekend te worden. Of die bijzonderheden grond geven, om elders eenen gelukkiger uitslag, volkomen vergoeding voor de alhier te leur gestelde uitzigten ons en anderen voor te spiegelen? daaraan meenen wij te moeten twijfelen, en wij nemen de vrijheid dien twijfel openlijk uit te spreken. Een overzigt van hetgeen op de zaak betrekking heeft kan ook aan ande-

ren gelegenheid geven om te oordeelen, en in ieder geval strekken, om ongegronde geruchten en mededeelingen, onjuiste voorstellingen en eenzijdige berigten nader te onderzoeken en te toetsen. Het onderwerp is te gewigtig, dan dat het niet op ieders belangstelling de billijkste aanspraak kan doen gelden. Wij rekenen er dan ook op, dat die belangstelling door de lezers van dit Tijdschrift aan ons eenvoudig vertoog zal geschonken worden. Wij gaan zelfs verder, en uiten den wensch, dat, waar het pas heeft of het noodig wordt geoordeeld, men zich nader omtrent de feiten die wij aanbrengen, zal trachten te vergewissen, in het oog houdende, dat men daartoe in eene voorname plaats zich tot het thans afgetreden Hoofdbestuur, en niet slechts uitsluitend tot één of ander van zijne leden, zal dienen te rigten.

Wat door mevrouw van Calcar tot nu een jaar geleden geschied was, om de leerwijze van Fröbel in ons vaderland bekend te maken, ingang te doen vinden en vervolgens veld te doen winnen, behoeft hier niet te worden aangewezen. Haar tijdschrift, *De hoop der toekomst*, en de openbare lezingen door haar in verschillende steden van ons vaderland gehouden, hadden het beoogde doel niet gemist, en vrij algemeen den wensch doen ontstaan, dat de denkbeelden van den beroemden opvoedkundige ook bij ons verwezenlijkt, goede onderwijzeressen opgeleid mogten worden, om de leerwijze vooral ook bij de eerste opleiding van het kind toe te passen.

Wij zeggen *vooral*, welligt zouden wij er moeten bijvoegen, in den aanvang; eerst op de zoogenaamde bewaarscholen of in de kinderkamer, maar dan ook van lieverlede verder, en door den geheelen kring van de opvoeding, bij alle onderrigt en leering, overeenkomstig de bedoeling van Fröbel zelven, en het uitgebreide plan, dat mevrouw van Calcar had opgevat.

Te Leiden had sedert geruimen tijd zich de behoefte doen gevoelen, om de bewaarscholen op eene doelmatiger wijze ingerigt te zien, haar beter dan tot nog toe dienstbaar te maken, om de kinderen ligchamelijk en geestelijk te ontwikkelen. Daartoe was eene kweekschool voor onderwijzeressen onmisbaar, men begreep dat voor zulk eene inrigting de weg door Fröbel aangewezen, door mevr. van Calcar aanbevolen, moest worden ingeslagen.

Toen mevrouw van Calcar, in den vorigen winter ook te Leiden een paar harer voordragten kwam houden, meende men met haar over de zaak in overleg te moeten treden, zich van hare medewerking te moeten verzekeren. Verwierf men die, dan meende men zich eenen goeden uitslag te mogen voorspellen; dan mogt men hoop voeden op de verwezenlijking der schoone denkbeelden en voorstellingen, door de begaafde vrouw, tot verbetering der vrouwelijke opleiding voor de opvoeding in huis en school, verkondigd.

Of nu eenige geachte inwoners van Leiden, die naderhand met mevrouw van Calcar het Hoofdbestuur der vereeniging van het Nederlandsch Opvoedingshuis hebben uitgemaakt, mevrouw van Calcar hebben genoodigd tot eene gemeenschappelijke zamenwerking; dan wel, of die noodiging van laatstgemelde tot die heeren werd gerigt, schijnt vrij onverschillig. Mevrouw van Calcar meent dat de eerste stap van haar was uitgegaan, maar dan geschiedde dit met het oog op de verwezenlijking van een veel uitgebreider plan, dan de belangstellenden in Leiden bedoeld hadden. Hier wenschte men, wat uit een geldelijk oogpunt niet onbereikbaar scheen, wat in de te Leiden en ook elders algemeen bestaande, eerste behoefte zou kunnen voorzien, en waarvoor eene inrigting in die stad gevestigd kon worden, zonder op de bezwaren te stooten, die voor een groot opvoedingshuis voor kweekelingen van allerlei stand

en leeftijd volgens het oorspronkelijke plan van mevrouw van Calcar, onvermijdelijk waren.

Mevrouw van Calcar vereenigde zich met de omschrijving van het plan binnen de engere grenzen, zooals men die hier wenschelijk achtte, en vestigde in een

vliegend blaadje, dat vóór 13 April van het vorige jaar afgedrukt en sedert in vele honderdtallen binnen en buiten Leiden verspreid is, nader meer bepaald de aandacht op de zaak. Daarbij noemde zij als een ‘eerst vereischte’ ‘een beter personeel van onderwijzeressen, toegerust met grondige kennis van het kind in zijnen eersten leeftijd’; zij wilde verbetering in de ‘hoogst gebrekkige en eenzijdige opleiding der meisjes, die zich aan de opvoeding van het jonge kind wijden;’ zij bedoelde het wegnemen der ‘kwalen, die men onzer bewaarscholen ten laste legt’, en beoogde de vorming van de ‘jonge vrouwen, die de moeders behulpzaam zijn, bij de opleiding harer kleinen in de kinderkamer’, dus: meer ontwikkelde onderwijzeressen van bewaarscholen en beter gevormde, zoogenaamde kinderjufvrouwen. Daartoe wenschte zij ‘te Leiden een opvoedingshuis te vestigen, aanvankelijk voor een dertigtal meisjes uit den beschaafden stand.’ De inrigting zou ‘het karakter van een dag- en kostschool hebben; kostleerlingen moesten den ouderdom van 14 jaren bereikt hebben,’ en aan het huis ‘werd eene bewaar- of voorbereidingsschool voor jonge ‘kinderen uit den beschaafden stand’ verbonden. Een kapitaal van *f* 15000 tot *f* 16000 werd vereischt tot verwezenlijking van het plan, en om het opvoedingshuis daarvoor bestemd tot stand te brengen, wenschte men eene vereeniging te vormen, bestaande uit donateurs, die eene gift in eens van *f* 100 of *f* 50 afzonderen, medestichters, die zich tot een renteloos voorschot van *f* 100, en leden, die zich tot eene jaarlijksche bijdrage van *f* 10 verbinden wilden.

Een gedrukte brief onder dagteekening van 12 Mei 1865 door eenige der meest geachte en met het onderwijs bekende inwoners van Leiden onderteekend,(*) werd, vergezeld van exemplaren van het zoo even genoemd vliegend blaadje, in Leiden tot aanbeveling der zaak bij de ingezetenen rondgezonden, en ook aan Correspondenten buiten Leiden ter kennis gebragt. Ook in dien brief wordt slechts gesproken van en gedoeld op ‘de e e r s t e opleiding der jonge kinderen’ en het stichten van ‘een Nederlandsch opvoedingshuis tot vorming van opvoedsters van jonge kinderen.’ Verder werd ‘het opvoedingshuis het eigendom der Vereeniging van de toetredende leden.’ Met Mevr. van Calcar zouden de heeren Dr. D. Bierens de Haan, hoogleeraar en voorzitter der plaatselijke schoolcommissie, Mr. F.B. Coninck Liefsting en Mr. J.J. Delbaere, leden van de Arrondissements Regtbank, de heer J. Kneppelhout, Mr. P.C. Lezwijn en de heer B.W. Wttewaal aanvankelijk het Hoofdbestuur uitmaken, en voor het vervolg de keuze van dat bestuur aan de leden verblijven.

Eene, naar het scheen bijzonder gunstige, gelegenheid om een voor het doel geschikt gebouw aan te koopen, was inmiddels aangegrepen, en het voorloopig Hoofdbestuur had, in het vooruitzigt dat de gewenschte Vereeniging tot stand zou komen, het pand aangekocht.

De Vereeniging werd gevestigd, een ontwerp voor hare statuten, oorspronkelijk in onderdeelen meer uitgewerkt, door Mevr. van Calcar omgewerkt, werd in eene Bestuursbijeenkomst van 13 April 1865 met eenige wijzigingen en toevoegingen aangenomen, door alle leden van het Hoofdbestuur geteekend, en leverde de gronden,

(*) De heeren Mr. J.T. Buijs, Mr. R.T.H.P.L.A. van Boneval Faure beide hoogleeraren; P.J. de Fremery wethouder; Dr. M.J. de Goeje schoolopziener; Mr. C.W. Hubrecht wethouder; de heer J.B. de Moen; Mr. P. du Rieu leden van den Raad der gemeente; Dr. W.F.R. Suringar hoogleeraar; en Mr. D. Tiboel Siegenbeek burgemeester der stad.

waarop bij Koninklijk besluit van 14 September 1865 n°. 66, de Vereeniging als zedelijk ligchaam en regtspersoon erkend is geworden.

Nadat met den meesten spoed het pand voor het doel was ingerigt, besloot men met September het opvoedingshuis te openen. Geëxamineerde hoofdonderwijzeres en hulponderwijzeres werden na vergelijkend onderzoek aangesteld, en aan

het hoofd der kleinkinderschool eene onderwijzeres geplaatst, die hare opleiding vroeger onder Mevr. van Calcar zelve genoten had. Voor het godsdienstonderwijs der kostleerlingen werd als beginsel aangenomen, dat dit, overeenkomstig het verlangen der ouders, aan eenen door elk kerkgenootschap erkenden leeraar zou worden opgedragen.

Aanvankelijk scheen alles naar wensch te gaan; de kweekelingen gaven zeer voldoende bewijzen van vorderingen; de bewaarschool en voorbereidingsschool telden een genoegzaam aantal kinderen en er bestond vooruitzigt, dat weldra meerdere zonden worden aangemeld. Maar er begonnen zich wolken aan den gezigtseinder te vertoonen, die onheilspellend naderden, zich zamenpakten en waaruit eindelijk eene stormbui losbarstte, die de Inrigting tot op hare grondslagen deed schudden, en haar met vernietiging dreigde. De Statuten, die ongelukkig genoeg niet uitmuntten door juist en duidelijk omschreven bepalingen, leenden zich tot uiteenloopende verklaringen, waarvan mevrouw Van Calcar zich maar al te gretig bediende, om van lieverlede haar oorspronkelijk, en zooals spoedig bleek slechts schijnbaar opgegeven of gewijzigd, uitgebreider plan wederom op te vatten, en, tegen de gemaakte afspraak, geheel en al strijdig met de voorwaarden, waarop men zich te Leiden aan de Vereeniging had aangesloten, de kweekschool van ‘bewaarschoolhouderessen en kinderjufvrouwen’ te veranderen in eene kostschool, die zich van andere diergelijke inrigtingen alleen zou onderscheiden door eene toepassing van het stelsel van Fröbel.

Natuurlijk konden de leden van het Hoofdbestuur hierin niet berusten; evenmin gedoogen, dat mevrouw Van Calcar eigenmagtig zich handelingen veroorloofde, waardoor regtstreeks inbreuk werd gemaakt op bestaande bepalingen, of waarbij zij in het inwendig beheer van het opvoedingshuis alleen hare inzigten, haren wil trachtte te doen gelden, met geheele terzijdestelling van het huishoudelijk reglement, waaronder, volgens de Statuten, het inwendig bestuur aan haar was toevertrouwd.

Aankoopen geschiedden, geldelijke verpligtingen werden door haar aangegaan buiten voorkennis of toestemming van de overige leden van het Hoofdbestuur; kinderen beneden de 14 jaren werden als kweekelingen opgenomen; een vrij aanzienlijk aantal bedienden achtervolgens weggezonden; een aanzienlijk bedrag van *f* 650 hield mevrouw van Calcar, van door haar ten behoeve van de Vereeniging ontvangen gelden, bij eene verrekening met den Penningmeester in, en eigende zich die gelden toe, volgens haar voorgeven tot vergoeding van door haar gemaakte kosten, zonder dat echter het cijfer dier vergoeding vastgesteld, de Penningmeester gemagtigd was, om haar die gelden uit te betalen. Eindelijk ontstond er oneenigheid tusschen de huishoudster, eene zuster van mevrouw van Calcar aan de eene, en de hoofd- en de hulponderwijzeres aan de andere zijde; mevrouw van Calcar meende voor hare zuster partij te moeten kiezen, en zoo verrees eene verbittering tusschen de directrice en haar onderhebbend onderwijzend personeel. Die verbittering werd gevoed, toen mevrouw van Calcar zich, welligt niet geheel te onregt, geërgerd gevoelde, door eenige ongeregeldheden en inbreuken op hare voorschriften, welke laatste gedurende hare afwezigheid niet waren nagekomen, terwijl intusschen de juist niet zóó zware ongeregeldheden een bijna onvermijdelijk gevolg waren van de vestiging van een kostschool voor jonge dames in eene akademiestad, in eene woning in de druktste straat, bijna grenzende aan de Groote Societeit van de inwoners en van het garnizoen, en in de nabijheid van de Societeit der akademische jongelingschap. Was het te verwonderen, dat de jonge dames, zoowel als de nog jonge onderwijzeressen, nu en

dan een plaatsje in de vensterbanken verkieslijk achtten, en het prettig vonden een weinig te schemeren? En was het zoo onnatuurlijk, dat vrolijke studenten zich belust gevoelden, om van hunne gymnastische vaardigheden op het ijzeren stoephek eene proef te leveren? De dagelijksche wandeltogten door de hoofdstraten der stad, van den in rotten zich be-

wegenden meisjesstoet, moesten zij niet, nog meer dan vroeger die van de kweekelingen onzer Zeevaartschool, de aandacht trekken, en dan den lust opwekken om het kooitje, waarin al die vogeltjes verblijf hielden, eens wat meer van nabij op te nemen? Mij dunkt mevrouw van Calcar had moeten bedenken, wanneer zij een weinig van hare geniale droomerijen tot de werkelijkheid van het leven was afgedaald, dat voor eene inrigting, zooals zij zich die had voorgesteld, Leiden eene zeer onoordeelkundig gekozen plaats, en in Leiden geen ongelukkiger ligging voor haar opvoedingshuis te vinden was, dan die, waartoe zij zich bepaalde. Zelfs een gesticht tot opleiding van onderwijzeressen van bewaarscholen, volgens het binnen engere grenzen beperkte plan, had men nimmer in die woning op de Breedestraat, al bood zij overigens ook nog zoovele voordeelen aan, moeten vestigen.

Maar gaan wij verder met ons overzigt. De verbittering tusschen het besturend, onderwijzend en huishoudend personeel steeg al meer en meer; zij moest natuurlijk nadeelig terugwerken op de kweekelingen, die ook voor den invloed van persoonlijke vooringenomenheid niet ontoegankelijk waren, en er was slechts zeer weinig noodig om de smeulende brandstof tot volkomen ontvlamming te brengen. De onderwijzeres die, zooals wij zeiden, vroeger door mevrouw van Calcar opgeleid, aan het hoofd der kleine-kinderschool geplaatst was, had al spoedig na hare aanstelling ontslag verlangd en verkregen, en was tijdelijk vervangen door eene andere onderwijzeres, die in hare taak door de meestgevorderde kweekelingen werd bijgestaan. Thans meende mevrouw van Calcar, dat de nog overgebleven onderwijzeressen verwijderd moesten worden, zij vorderde hare onmiddellijke wegzending en had reeds aan de ouders verzocht, dat zij de kweekelingen tijdelijk naar huis zouden nemen. De meerderheid der leden van het Hoofdbestuur bevonden hebbende dat er ‘geen blijk van een vergrijp van eenig aanbelang’ bestond, hoopten de verwijderde gemoederen tot elkander te brengen, en het onderwijs geregeld te kunnen doen voortgaan, tot dat nieuwe onderwijzeressen gevonden en aangesteld zouden zijn. Maar die hoop werd te leur gesteld, vooral ook toen de dames zelven op haar eervol ontslag aandrongen, en er schoot niets over dan een vakantie tot nader orde en tijdelijke sluiting van het gesticht, tot dat in eene buitengewone vergadering der stemhebbende leden de zaak besproken, en er tusschen de strijdende meeningen eene beslissing zou verkregen worden.

Die vergadering werd door het Hoofdbestuur beschreven tegen 27 Januarij jl. te Leiden in het Opvoedingshuis, met opgaaf der navolgende punten van behandeling: Verslag van het Hoofdbestuur omtrent de oprigting en de geschiedenis der Vereeniging en van het Opvoedingshuis; verslag omtrent den geldelijken toestand; nadere regeling van onderscheiden punten van bestuur, en benoeming van leden voor het Hoofdbestuur. Dit laatste punt had toelichting vereischt, daar volgens art. 10 der Statuten de eerste oprigters voor den tijd van vijf jaren het Hoofdbestuur zouden vormen, en nu uit het punt van beschrijving wel kon vermoed worden, dat er leden waren die buitenstijds vervangen moesten worden, maar niet bleek wie en hoevelen wenschten aftetreden.

Wat niet onder de punten van behandeling was opgenomen, omdat het te voren niet in eene vergadering van het Hoofdbestuur ingekomen, behandeld of aangekondigd was geweest, deed zich op in een afzonderlijk verslag, open brief, of hoe men het vertoog moge noemen, dat als een vlugschrift door mevrouw van Calcar, geheel buiten weten van hare medebestuurders, vóór den dag der vergadering aan de leden

der Vereeniging was toegezonden; aan vele echter slechts gedeeltelijk, (het eerste blad), aan de Hoofdbestuurders in het geheel niet. Toen nu in de vergadering de beide verslagen van den Secretaris en den Penningmeester waren medegedeeld, en men naar aanleiding daarvan in overleg had moeten treden, inlichtingen vragen enz., maakte mevrouw van Calcar zich meesteres van

het terrein, en daar de Voorzitter, geheel onbekend met haar voornemen, misschien ook uit beleefdheid jegens eene vrouw, haar het woord liet, zonder vooraf de gehoorde verslagen in behandeling te brengen, werd de vergadering vergast op de voordragt van een gedrukt stuk van 46 bladzijden druks, het zoo even genoemde vlugschrift of het oorspronkelijke H S daarvan, afgewisseld slechts door het zoeken naar een paar ontbrekende bladzijden, en de mededeeling van eenen bijzonderen brief, door eene der kweekelingen van het huis aan mevrouw van Calcar geschreven, en zware beschuldigingen inhoudende jegens de beide, door het Hoofdbestuur eervol ontslagen onderwijzeressen.

De hoofdstrekking van het vertoog was:

1e. Een volkomen terugkomen tot de verwezenlijking van het oorspronkelijk door mevrouw van Calcar ontworpen, maar op verlangen van- en in overeenstemming met de Leidsche belangstellenden binnen engere grenzen omschreven plan; het doel der Vereeniging aangeduid met de meest rekbare termen, als: ‘de verbetering van de vrouwelijke opleiding voor de opvoeding in huis en school’; dus eene kost- en dagschool, als zoovele andere, maar waar de leerwijze van Fröbel tot den geheelen kring van de opvoeding zou worden uitgestrekt;

2e. De Inrigting niet naar een reglement, maar een reglement naar de inrigting te regelen, en dan zulk een reglement vervaardigd door mevrouw van Calcar zelve als directrice;

3e. Wegvallen van de beperking van leeftijd voor het opnemen van leerlingen of kweekelingen;

4e. Heropening der school, onder de leiding van onderwijzeressen die door mevrouw van Calcar zouden worden aangewezen.

Voor het overige behelsde het stuk een uitgebreid verslag, van het begin tot het eind gevuld met grieven, ook zware beschuldigingen jegens de overige leden van het Hoofdbestuur, echter met uitzondering van twee hunner, die mevrouw van Calcar aanduidde als ‘geheel vreemd gebleven aan de zaken van het opvoedingshuis’ en van eenen derde, die ‘tot aan zijne ziekte, als een onpartijdig man’ haar ‘steeds regt heeft laten wedervaren.’ In het voorbijgaan zij gezegd, dat een der beide eerstgenoemde heeren de verzekering van mevrouw van Calcar ten zijnen opzigte als eene bepaalde onwaarheid heeft gekenschetst.

Behalve tegen hare medebestuurders, trok mevrouw van Calcar ook tegen de ontslagen onderwijzeressen te velde, op eenen toon en in bewoordingen, die wij onmogelijk met het karakter eener edele, zachtzinnige en Christelijk gezinde vrouw in eenige overeenstemming kunnen brengen.

Het geheele stuk leverde eene doorgaande proeve van eene naïef en zonder eenigen omweg of terughouding uitgesproken zelfvergoding; eigen en éénige verdiensten werden steeds en bij voortdurende herhaling op den voorgrond gesteld, tegenover de onbevoegdheid en het gebrek aan kennis van de medeleden van het Hoofdbestuur, wier vermetele aanspraken en aanmatigingen telkens met de scherpste uitdrukkingen gekastijd werden.

Wij zouden het geheele stuk hier moeten overnemen, om onzen lezers de overtuiging te geven, dat wij niets vergrooten; maar wij zouden dan over meer ruimte in *de Tijdspiegel* moeten kunnen beschikken, dan de billijkheid toelaat. Wij beperken ons dus tot de aanhaling van enkele liefelijkheden, die, behalve algemeene be- en

veroordeelingen, worden toegediend: bl. 7, klagt over ‘de overhaasting, waarmede in de vergadering alles moet behandeld worden,’ zoodat er nog geene gelegenheid geweest is om ‘eens na te denken over de vergoeding van onkosten door mij ten behoeve van het opvoedingshuis gemaakt, en er eene begrooting is opgemaakt, waarbij mijne belangen ten eenemale zijn vergeten’;

Blz. 8, gebrek aan genoegzame ‘erkenning en waardering van mijn zwaar werk’

gedurende eene worsteling van ‘meer dan zeven jaren tegen vooroordeel, onverstand en onverschilligheid’.

blz. 9, ‘aanhoudend worstelen met degenen, die mij beschermen zouden en handhaven’.

blz. 11, ‘houding van de medebestuurders tegenover mij, als waren zij Heeren en Meesters’.

‘Onbevoegdheid der Heeren om ‘mij met hunne bijzondere en onderling wijd uiteenloopende godsdienstige zienswijze lastig te vallen, of zich met de regeling van het godsdienstig onderwijs te belasten(*)’.

blz. 18, deze Heeren ‘tellen mijne persoonlijkheid in deze zaak voor niets, en meenen ook zonder mij, mijn opvoedingshuis best te kunnen realiseren.’

blz. 20, ‘de statuten buiten mij om herzien, en menig woordje zonder mijne voorkennis gewijzigd’.(†)

blz. 21, ‘een nieuw lid van het bestuur benoemd, dien ik nooit gezien had’.

blz. 23, ‘de taktiek der Heeren om mij stil te laten praten, halsstarrig door te zetten al wat hun goeddunkt’.

blz. 24, ‘schuilt het verschil over de meening van de statuten, in de *lezing* en *toepassing*, dan blijkt daaruit gebrek aan - eerlijkheid’.

blz. 29, ‘gejammer over onvermijdelijke uitgaven’.

ibid., ‘zeer verkeerde voorstellingen, vooral door den penningmeester opgevat en verspreid.’

bl. 31, ‘al de handelingen der drie Heeren’ (voorzitter, secretaris en penningmeester) ‘kenmerkten zich door bedektheid’.

bl. 40, in het verschil met de onderwijzeressen ‘stonden president en secretaris steeds *tegen mij over* in plaats van *nevens mij*’.

blz. 41. Eene onderwijzeres ‘gaf blijken van *onzigtbare* ondersteuning’.

Mij dunkt hier was genoeg gezegd, om eene breede akte van beschuldiging op te maken, en de leden die van de zaak niets wisten, of, niet ter vergadering kunnende komen, ook het verslag van het Hoofdbestuur niet konden aanhooren, geheel en al tegen de handelingen van mevr. van Calcar's medebestuurders in te nemen, hun eene hoogst eenzijdige voorstelling van de zaak te leveren.

(*) Zoo als wij hierboven zeiden, bleek uit het verslag van den Penningmeester, dat mevr. van Calcar eigenmagtig eene som van *f* 650 - behoorende aan de kas der Vereeniging, zich zelve toegekend en van door haar ontvangen gelden had teruggehouden; dat wel hare aanspraken op vergoeding van voorschotten erkend waren, maar het bedrag nog niet was vastgesteld. Overigens waren de behoeften die onmiddellijke voorziening eischten, te groot en de beschikbare middelen te gering, om terstond eene som tot belooning, schadeloosstelling of hoe men -het heeten moog, voor mevr. van Calcar op de begrooting uit te trekken. Op blz. 33 spreekt mevr. van Calcar van een schrijven van haren echtgenoot (in December) aan den Secretaris hoofdbestuurder; zij had tevens moeten vermelden dat de heer van Calcar daarbij verlangde of liever zelfs vorderde, dat aan haar voor de verloopen 4 maanden *f* 1000-, te beginnen met 1 Januarij *f* 2000 's jaars zouden worden toegekend. De genialiteit der roeping wilde dus ook wel stoffelijk betaald worden!

(†) Wij wezen hierboven reeds aan, dat het Hoofdbestuur de beslissing over dit punt geheel aan de ouders wenschte over te laten, maar tevens te zorgen, dat ieders godsdienstige gevoelens volkomen werden geëerbiedigd. Mevr. van Calcar schijnt de zorg voor de godsdienstige vorming uitsluitend als van hare bevoegdheid te beschouwen; dit blijkt ook uit art. 3 der door haar ontworpen ‘gewijzigde statuten.’ Maar welken waarborg hebben de ouders, dat, wanneer zij de godsdienstige vorming uitsluitend aan andere handen, en niet aan mevr. van Calcar toevertrouwd wenschen, aan hun verlangen behoorlijk zal worden voldaan?

Maar nog erger wordt het, waar mevr. van Calcar van hare gewezen onderwijzeressen spreekt, die dames zelfs met de naamletters aanduidende.

Dan heet het: blz. 41 ‘het intriguant karakter dezer vrouw, haar kwade inborst vol onwaarheid en laagheid; wrok en nijd in het hart, bitterheid in het gemoed vergallende de geheele inrigting’. Zelfs wordt die onderwijzeres genoemd ‘ontrouw en gevaarlijk’ en beschuldigd van eene: ‘opeenstapeling van leugen, verdraaijing en bedrog’. Beide onderwijzeressen worden voorgesteld als ‘onwaardige en valsche personen, geslepen vrouwen.’

Ik noem het laag, wanneer men, zooals mevr. van Calcar hier doet, aan wraakzucht den vrijen teugel viert, op zulk eene wijze in gedrukt geschrift den goeden naam van eene vrouw durft bezoedelen, en dat wel juist op het terrein, waar zulk een trouwlooze aanval alle vooruitzigten, de geheele toekomst, de gansche loopbaan van die onderwijzeres zou kunnen vernietigen of bederven. Maar mevr. van Calcar ging nog verder. In de vergadering las zij eenen brief voor van eene der kweekelingen, waarin deze als klaagster tegenover de onderwijzeressen optrad, en vooral eene van deze beschuldigde van zeer onkiesche uitdrukkingen, die zij ten aanhoore der meisjes, omtrent mevr. van Calcar zou gebezigd hebben. Geene der beschuldigde dames was tegenwoordig; de beschuldiging was haar niet ter kennis gebragt, niemand kon hare verdediging op zich nemen. In waarheid wij moeten het woord *laag* nog te zacht noemen, om de handeling van mevr. van Calcar in deze naar verdienste te kenmerken; zij heeft zich daardoor alleen reeds van eene zijde doen kennen, die, naar onze overtuiging, haar alle bevoegdheid ontzegt, om de vorming van het jeugdige vrouwelijk gemoed te besturen, of zelve op zich te nemen(*).

Bij een slechts zeer oppervlakkig overzigt over de leden ter vergadering aanwezig, waaronder vooral de niet in Leiden wonende door volmagten sterk vertegenwoordigd waren, kon men zich gemakkelijk voorstellen, dat het in druk door mevr. van Calcar aan die buitenleden rondgezonden vertoog, op de besluiten die genomen zouden worden, eenen overwegenden invloed moest oefenen; indien althans de gelegenheid kon worden afgesneden aan de leden van het Hoofdbestuur, om tegen de talrijke, onjuiste, sommige ook geheel onware beweringen en valsche voorstellingen van mevr. van Calcar op te komen. Een der, ter elfder ure aangenomen arbeiders in den

(*) Ofschoon persoonlijk met de beschuldigde onderwijzeressen geheel onbekend, achtte ik mij verpligt, aan de oudste dier dames, onmiddellijk na afloop der vergadering, in eenen brief berigt te geven van het gebeurde, opdat zij des noodig en begeerd zich zou kunnen verantwoorden, waartoe welligt in de tot een paar weken later verdaagde algemeene vergadering zich eene passende gelegenheid kon aanbieden. Bij een omgaand antwoord schreef zij mij: dat zij ‘aan mevr. van Calcar haar verlangen had te kennen gegeven, om de inrigting te verlaten, daar de wijze waarop mevr. van Calcar haar behandelde, onbillijk en onopregt was, en de zuster van laatstgemelde haar in het bijzijn der meisjes zeer beleedigde; dat mevr. van Calcar over deze mededeeling zoo boos was, dat zij haar beval *onmiddellijk* haar huis te ontruimen, terwijl zij (de onderwijzeres) natuurlijk een billijk tijdsverloop bedoeld had.’ Dat verder, wat de beschuldiging betrof ‘als had zij getracht aan mevr. van Calcar haren invloed en hare achting bij de meisjes te ontnemen, mevr. van Calcar zelve, in bijzijn van vier heeren der commissie heeft moeten bekennen, dat die aantijgingen op *haar* (de bedoelde onderwijzeres) niet konden worden toegepast;’ dat eindelijk, met betrekking tot de beschuldiging, ontleend uit den door mevr. van Calcar in de vergadering voorgelezen en door eene der leerlingen geschreven brief, zij met zekerheid kon verklaren: ‘dat niet ééne leerling *in waarheid* zulk eene beschuldiging had kunnen neerschrijven, en dat zij ook niet geloofde, dat de hulponderwijzeres (in dien brief ook genoemd) ‘zich die onkiesche uitdrukkingen zou hebben veroorloofd.’

wijngaard, met toestemming der vergadering, doch onder verzetsverklaring van een der leden, nog als lid voor deze vergadering toegelaten, verzocht het woord, onmiddellijk nadat mevr. van Calcar haar vertoog

geëindigd had, en hield, ofschoon hij begon met den wensch dat men al het verledene, alle nevenzaken laten rusten, zich tot de hoofdzaak en de toekomst bepalen zou, eene zeer gerekte rede, waarin hij zich geheel in de nevenzaken verdiepte, de door mevr. van Calcar aangevoerde feiten en beweringen als vaststaande en erkend voorgesteld werden, de vergadering beschouwd werd als genoegzaam op de hoogte, om eene beslissing te nemen; en wel eene beslissing geheel in den geest van hetgeen mevr. van Calcar verlangde.

Reeds bij den aanvang van de vergadering had het Hoofdbestuur medegedeeld, dat al zijne leden hun ontslag namen, en daar de statuten vorderden, dat door het Hoofdbestuur eene aanbevelingslijst van nieuwe bestuurders in dubbeltallen geleverd werd; daar bovendien het te vreezen was, dat bij den loop dien de beraadslaging scheen te nemen, geen aandacht of tijd zou overblijven om in de keuze van nieuwe bestuursleden te voorzien, begreep de vergadering, in ieder geval eene poging te moeten doen, om deze zaak te regelen. Door het Bestuur werden toen aanbevolen:

Dr. J. de Goeje en de hr. P.L.C. Driessen;
Dr. C. Leemans en Dr. F.C.J. van Goens;
Prof. J.T. Buijs en Mr. W.R. Boer (Utrecht);
de hr. C.W. Hubrecht en Prof. van Boneval Faure;
Mr. J. de Witte van Citters ('s Gravenhage) en de hr. Rueb (Rotterdam);
en Ds W. Francken (Rotterdam) en Ds. J.H. Maronier.

Vier der voorgedragen heeren ter vergadering aanwezig gaven onmiddellijk te kennen, dat zij zich eene benoeming, zoo die op hen werd uitgebragt, niet zouden kunnen laten welgevallen; van de overige was het vrij onzeker of zij zich meer genegen zouden betoonen; het uitzigt om langs den wettigen weg tot een nieuw bestuur tekomen, verminderde gaande weg, en eenen niet wettigen weg, door sommigen aangewezen, waarbij mevr. van Calcar een drietal leden voor het bestuur zou aanbevelen, meende de vergadering took nog niet te kunnen betreden.

Het Hoofdbestuur werd daarom verzocht, en het liet zich, ofschoon niet zonder groot bezwaar overhalen, om, daar de zaak thans niet tot beslissing komen kon, nog aan te blijven tot eene voortgezette vergadering, waarin men door behoorlijke omschrijving van de punten in behandeling, zich in de gelegenheid zou zien, om uit de bestaande bezwaren zich los te maken; en waarin dan tevens zou beraadslaagd en beslist kunnen worden over een, thans ook nog door een der Leidsche leden van de Vereeniging ingebragt voorstel, dat de Vereeniging ontbonden, tegen billijke waardering, hare goederen aan mevr. van Calcar overgedaan, en deze alzoo in de gelegenheid gesteld zou worden, om de inrigting elders voort te zetten.

Eene poging van mevr. van Calcar, om nu reeds en terstond eene beslissing uit te lokken, krachtens welke zij onmiddellijk het huis weder openen, de school onder de leiding van onderwijzeressen door haar aangewezen, weder in werking zou brengen, moest thans natuurlijk mislukken; als geheel in strijd met het besluit tot verdaging; en de vergadering werd gesloten, na eenen vervelenden duur van vijf eindelooze uren, zonder dat de leden van het Hoofdbestuur de gelegenheid hadden kunnen erlangen, om tegen het vertoog van mevr. van Calcar op te komen, en zonder dat ook een der overige aanwezigen aan het woord kon komen, om dáárop of op het verslag van het Hoofdbestuur zelf eenige aanmerking te maken, eenige inlichting te vragen.

De verdaagde vergadering had plaats op den 12^{den} Maart. Als punten van behandeling waren aangekondigd: 1° het zoo even genoemde voorstel om de geheele zaak aan Mevr. van Calcar over te dragen, en 2° een voorstel van mevr. van Calcar tot eenen, naar hare meening meer passenden vorm van beheer, en verplaatsing van de kweekschool uit Leiden. Het geheele bestuur wenschte zij

voortaan aan haar zelve opgedragen te zien, met de ondersteuning van drie commissarissen, tot raadgeving in geldelijke belangen.

Mevr. van Calcar en de haren hadden, zooals wel ondersteld kon worden en nu ook duidelijk bleek, niet stil gezeten. Zij, die klaagde in het Hoofdbestuur voortdurend door de getalsmeerderheid der stemmen tegengewerkt te worden, had nu met den besten uitslag alle krachten ingespannen, om in de verdaagde vergadering met eene verpletterende magt van stem-uitbrengende en tot stemming gemagtigde leden te verschijnen; nieuwe hulptroepen waren aangeworven, nieuwe trawanten in dienst gesteld; en zelfs de heer van Calcar, vroeger geen lid, maar slechts als *king consort* in de vorige vergadering toegelaten zonder stemregt, was sedert lid geworden, en kwam toegerust met het hoogste door de statuten geoorloofd gestelde bedrag van magtigingen, in het gelid.

Onder de punten van beschrijving was niet opgenomen de behandeling van de verslagen in de vorige vergadering uitgebragt, maar toen niet besproken. Het sprak toch van zelf, dat die behandeling uit den aard der zaak voortvloeide, en bovendien eischte de billijkheid, dat de leden gelegenheid erlangden om zich omtrent de tegen elkander inloopende voorstellingen in te lichten, en dat de leden van het Hoofdbestuur eindelijk ook eens zich tegen de beschuldigingen en beweringen van mevr. van Calcar konden verdedigen. Een der bestuurders vroeg en erlangde daartoe het woord. Naauwelijks echter was het gebleken dat hij, wat door mevr. van Calcar omtrent hem in haar gedrukt vlugschrift of verslag was beweerd, als volstrekt met de waarheid strijdende moest afwijzen, of er ontstond een onordelijk gedruisch, een in woorden en gebaren zich uitend verzet van een zeker aantal der van buiten opgekomen strijders, waartegen de Voorzitter, die gedurende deze, evenmin als in de vorige vergadering zijne onverstoorbare kalmte ook maar een oogenblikje verloren heeft, bijna niets vermogt. Een der Leidsche leden trachtte daarop van zijne zijde te betoogen, dat het regt van bespreking van de verslagen wel degelijk bestond, en eenige voorbeelden bij te brengen van het noodige en billijke dat nadere inlichtingen gegeven, aanmerkingen beantwoord werden; maar de vrijheid van spreken werd niet hersteld, hetzelfde onzinnig geraas en verzet, waarbij vooral de uitgever van mevr. van Calcars werken te Rotterdam zijne sporen in de geCALCARiseerde ridderschap verdiend heeft, ontstond of verhief zich op nieuw, en overwon door brutaal geweld(*).

Toen bleek het duidelijk, dat eene door en voor mevr. van Calcar aaneen gesloten partij, naar een hoogstwaarschijnlijk vooraf beraamd plan, door allerlei middelen zich voorgesteld had, een nader onderzoek der handelingen van mevr. van Calcar, eene verdediging tegen de door haar ingebragte beschuldigingen, een tegenspraak van hare onjuiste en tegen de waarheid strijdende beweringen te beletten; aan te

(*) Als een blijk hoe ver de onbescheidenheid in deze vergadering ging, vermelden wij, dat bij den aanvang, de stiefvader van mevr. van Calcar uit haren naam durfde voorstellen, om de leiding der vergadering, als bij eenen maatregel van onpartijdigheid, aan een der aanwezige leden, buiten het Hoofdbestuur, op te dragen. Dat voorstel werd echter zelfs niet in overweging genomen. Had het ingang gevonden, dan twijfelen wij zeer, of die kalme, bedaarde onpartijdigheid voortdurend den voorzitterszetel zou versierd hebben, die wij van het begin tot het einde in den hoogl. Bierens de Haan hebben mogen bewonderen. Is het vreemd, dat nog gedurende de vergadering onderscheidene Leidsche leden hunne verdere deelneming aan de Vereeniging opzegden? Dat voor het overige ook onder de van buiten opgekomen leden zich enkele bevonden, die tot betere waardering van de handelingen van het Hoofdbestuur genegen waren, erkennen en verzekeren wij gaarne. Wij behoeven geene namen te noemen.

dringen op eene stemming over haar voorstel en dan, met de stemmenmagt, waarover zij te bevelen had van met de geheele zaak onbekende of slechts hoogst eenzijdig ingelichte, buiten Leiden wonende leden, alles

geheel en al overeenkomstig den wil van mevr. van Calcar door te drijven en te beslissen. Wanneer wij hier spreken van buiten Leiden gevestigde leden, dan moet toch welligt niet onvermeld blijven, dat van de vele in Leiden wonende, althans drie zich in die vergadering aan eerstgemelde hebben aangesloten; zij waren de HH. Sijthoff, Dr. Schotel en Ds. Sepp.

Die toeleg is dan ook uitnemend gelukt. Het eerste der twee in den beschrijvingsbrief opgenomen voorstellen, het eerste ook naar tijdsorde van inbrenging, werd niet terstond in behandeling genomen, maar de voorkeur aan het tweede, van mevr. van Calcar afkomstig, toegekend, en, naar den leiddraad van een los velletje met 12 artikels van '*gewijzigde statuten*' door haar medegebragt en toen de tijd dáár was rondgedeeld, met eene overgroote meerderheid, en met eenige wijziging in enkele bewoordingen, aangenomen. Mevr. van Calcar heeft het geheele bestuur der inrigting, bijgestaan door drie commissarissen van administratie als raadgevers, die zij zich voorbehoudt zelve te kiezen en aan de algemeene vergadering voor te stellen. Het opvoedingshuis zal het karakter van eene dagen kostschool hebben, en voor meisjes van allerlei leeftijd openstaan. De godsdienstige, even als de intellectuële vorming en de stoffelijke verpleging worden geheel aan de zorg van mevr. van Calcar overgelaten. Aldus een kostschool, zich alleen door de toepassing van Fröbel's leerwijze van andere inrigtingen van dien aard onderscheidende, en door rentelooze leeningen, giften en jaarlijksche bijdragen van leden eener opzettelijk tot dat doel gestichte Vereeniging, in staat gesteld, om andere kostscholen te overvleugelen, die enkel door de schoolgelden in stand blijven of rekening geven kunnen.

Met betrekking tot die giften en rentelooze leeningen nemen wij de vrijheid de vraag te opperen, of het geoorloofd was in de statuten der Vereeniging wijzigingen aan te brengen, die de voorwaarden te niet doen, waarop vroeger zulke geldelijke bijdragen verleend zijn? Of is het niet zeer denkbaar, dat de waarborg gelegen in de namen van de te Leiden gevestigde leden van het thans afgetreden Hoofdbestuur, menigeen in die stad althans aangespoord, bewogen heeft, om eene gift of een voorschot voor de Vereeniging af te zonderen? En zouden diezelfde schenkers en geldschieters hunne bijdragen hebben gegeven, of nu nog met gerustheid toevertrouwen aan de doelmatigheid en orde van het geldelijke beheer van mevr. van Calcar, al wordt zij bijgestaan door drie raadslieden harer keuze? Eischten de statuten niet voor elke verandering eene koninklijke goedkeuring? En kunnen de bepalingen waaronder de Vereeniging als regtspersoon erkend is geweest, zoo maar telkens gewijzigd worden? en dat wel op eene wijze, waardoor er gevaar ontstaat, dat aangegane, ook geldelijke verbindtenissen gekrenkt of verzwakt, de regten van derden verkort worden?

Na al die vragen, die nog met vrij wat andere zouden kunnen worden vermeerderd, en bij al de twijfelingen aan de deugdelijkheid der geheele zaak, die tot nog toe slechts tot ongelukkige ondervindingen en teleurgestelde verwachtingen heeft geleid, kunnen wij niet wel tot eene andere slotsom komen dan de vol gende, geheel in overeenstemming met de meening, in de laatste vergadering door eenen aanzienlijken inwoner van Leiden, eenen geachten geleerde openlijk uitgesproken, dat aan mevr. van Calcar geen genoegzaam vertrouwen kan geschonken worden, om haar het hoofdbestuur over een opvoedingshuis toe te kennen.

Wij ontzeggen haar de aanspraak op zulk een vertrouwen, dewijl zij, volgens hare eigene verzekering en ook volgens hare handelingen, volkomen ongeschikt is, om zich aan statuten, bepalingen of reglementen te binden; omdat zij even ongeschikt is tot het voeren van eenig geldelijk beheer, en zij in dit opzigt zich over hare zonderlinge stappen op dat gebied (men denke b.v. aan de teruggehouden *f* 650, -, aan de eigenmagtige aankoopen en bestellingen buiten voorkennis

der daartoe gestelde commissie, ten laste van de kas der Vereeniging(*) gedaan) niet behoorlijk heeft kunnen verantwoorden, en eindelijk, dewijl zij getoond heeft dat zij bij gebrek aan waarheidsliefde, of wil men gebrek aan het vermogen om bepaalde zaken te onthouden, op te nemen of zich helder en juist voor te stellen, in haar gemoed plaats verleent en zich overgeeft aan eene liefdeloosheid en wraakzucht, die ieder, maar vooral eene vrouw ontsieren; die haar tot daden hebben gevoerd, afkeurenswaardig in de oogen van alle onbevooroordeelden en weldenkenden. Wij meenen in volle overtuiging en op grond van hetgeen ons ter kennis kwam, ieder waarschuwend te moeten toeroepen: vertrouw de opvoeding uwer dochters of pupillen niet toe aan de leiding van mevr. Elise van Calcar. Erken, bewonder, vereer haar genie, hare kennis, hare verbeeldingskracht en hare veelvuldige andere talenten; heb eerbied voor haren ijver; doe uw voordeel met hetgeen zij u mededeelen wil van Fröbel's leerwijze en hare eigen denkbeelden over ontwikkeling van hart en verstand, over opvoeding en leering; maar kies voor de toepassing van die denkbeelden en voorschriften op uwe kinderen, eene vrouw, die, hoewel niet zoo geniaal als zij, meer kalmte en bezadigdheid paart aan een gemoed, waaruit alle booze hartstogten, en vooral wraakzucht en haat door liefde en zachtheid ver verwijderd worden gehouden.

Leiden, 21 Maart 1866.

Dr. C. LEEMANS.

VIII.
Van een' gewigtige, ter overweging.

WelEdelgeboren Heer!

Ik ben een getrouw lezer van *de Tijdspiegel.* Hierin ligt volstrekt geen verdienste en ik beoog er ook geen *captatio benevolentiae* mede. Integendeel ik dank u voor de zorg en moeite aan dit tijdschrift besteed, dat thans onder de beste in Nederland een eereplaats bekleedt. Voor u, die mijn stand in de maatschappij en het ‘gewigt’ dat mijn vrienden te regt of te onregt aan mijn oordeel hechten kent, is dit getuigenis, dunkt mij, nog al van eenige waarde.

Ik heb de gewoonte om het, thans vrij lijvige, boekdeel *geheel* te lezen en behoor dus tot diegenen, die door een uwer correspondenten, over wien straks nader, ‘Ganzen’ geheeten worden. Daardoor ontgaat mij ook zelfs de inhoud van uw ‘Brievenbus’ niet, ofschoon gij dien, als van minder waarde, met kleiner letter drukken laat.

De correspondent, van wien ik zoo even sprak en op wien ik beloofde terug te komen, is zekere heer Oly, van wien gij in den laatsten tijd nog al eenige brieven geplaatst hebt. Ofschoon hij maar ‘een eenvoudig burgerman’ is, naar

(*) Mevr. van Calcar beklaagt zich over ‘de ergernis gegeven door het aankoopen van één leuningstoel met *groene* tryp bekleed, blz. 31 van haar vlugschrift; maar wij zagen eene geheele kamer van een stel zeer fraaije stoelen met zulk tryp voorzien. Zijn wij wèl onderrigt, dan behoorde onder die eigenmagtige aankoopen ook b.v. een spiegel van *f* 40 en eene schrijftafel van *f* 80. Zoo begint men niet bij zuinig beheer en bekrompen fondsen. In het Rijks Ethnographisch Museum heb ik het tot nog toe als directeur in mijn vertrek zeer goed met eene schrijftafel van *f* 25 kunnen doen.

zijn eigen getuigenis, geeft hij nog wel eens een enkele keer een nuttigen wenk, waarvan ook zelfs menschen, die wat hoogere plaats bekleeden in de maatschappij, gebruik kunnen maken. Zeer is het in dien schrijver te prijzen, dat hij zich met vóór- en toenaam teekent, en zich niet verschuilt achter initialen als Q.N.N. of X., of pseudonymen als Flanor, Smits, Mulder, Keerom enz., maar ruiterlijk schrijft Jan Oly. Ik wenschte wel dat hij nog een stap verder ging en ons ook de plaats zijner inwoning deed kennen. Dit is geen ijdele nieuwsgierigheid gelijk u aanstonds zal blijken, maar ware belangstelling in een hoogst nuttige zaak. Intusschen geloof ik, dat het geen al te stoute gissing is, wanneer ik meen dat die plaats niet ver afgelegen kan zijn van het wèlbekende *Mastland.* Mijne vrienden schrijven mij nog al *Kombinationsgabe* toe, en wanneer ik dan lees van dien 'Burgemeester' en van die 'hanen' komt mij onwillekeurig zekere 'pastorij' voor den geest. Heb ik wel zoo heel mis geraden, heer Redakteur?

De reden, die het mij wenschelijk zou doen achten de woonplaats van den heer Oly te kennen, is voornamelijk wijl het gemeentebestuur daar zeer verlicht schijnt te zijn (N.B. zoolang de nieuwe spelling nog niet verpligtend is gemaakt, mag ik nog onderscheid maken tusschen 'verlicht', een zeer goede eigenschap, en 'verligt' wat in mijn oogen, zoo als u al weder later blijken zal, een treurige hoedanigheid is). Van deze verlichting heeft het een treffend bewijs gegeven door het invoeren eener algemeene *volksweging*, waaromtrent de geachte schrijver echter tot mijn leedwezen in geen bijzonderheden is getreden; mogt hij hier later nog eens op terug komen, hij zou mij en velen in den lande een groote dienst bewijzen. Iedereen toch moet het in het oog vallen, hoezeer zulk eene volks*weging* de voorkeur verdient boven volks*telling.* Ik houd het nog altijd met den ouden profeet Gad, dat het eene gevaarlijke zaak is het volk te *tellen.* Heeft de ondervinding der laatste jaren dit niet bevestigd? Zijn niet de volksrampen vermeerderd, sedert de *statisticomanie* is toegenomen? Dagteekenen niet cholera, typhus, trichine enz. enz. van het oogenblik dat men begonnen is lijsten en wederom lijsten op te maken? Zou ook niet de runderpest moeten beschouwd worden als het gevolg van die razernij van kommissiën van landbouw enz. om naauwkeurige staten van alle vee te hebben? Ik weet niet, of de heer Verhoeff te Klundert daaraan gedacht heeft, maar het komt mij voor, dat hier een duidelijke wenk des hemels gegeven wordt en dat de Bezoyenaars vooral wel hadden mogen bedenken wat zij deden toen zij zelfs een burgerlijken stand voor paarden en runderen hebben ingevoerd. Bij volks*weging* bestaat dit gevaar niet. Ik ten minste ken geen tekst die dat verbiedt, en wat niet verboden is in de Schrift, is geoorloofd, immers ik ben er niet verantwoordelijk voor. *A tutiori* moet men dus reeds aan het wegen gaan; en even als het godsdienstloos onderwijs, het afmaken van verdacht vee en de koepokinenting moet de volkstelling afgeschaft worden, 't is mijn *Carthago delenda!* Maar ook uit het oogpunt, van het nut is de volksweging verre verkieslijk. Wat verneemt men toch uit de telling? Cijfers, niets dan dorre cijfers. De weging daarentegen heeft praktische resultaten. 'Het gewigt van het menschenvleesch is in onze gemeente met zoo en zooveel toe- of afgenomen', zoo zal men, wordt het voorbeeld van Oly's woonplaats gevolgd, in het vervolg in de verslagen der gemeentebesturen lezen; 'ten vorigen jare beliep het vijfmaalhonderdduizend pond, vier ons, drie lood, en thans reeds vijfmaalhonderdduizend pond, vier ons, drie lood, *twee wigtjes en een korrel*' of omgekeerd. Hoeveel is daar niet uit te leeren! Welke gevolgen zijn daar niet uit te

trekken omtrent invloed van weêrsgesteldheid, volksvoeding, bedrijven, toegeven aan of bedwingen van hartstogten! Is het wel te veel gezegd als ik beweer, dat daarmede de teederste vragen van zedelijkheid en godsdienstigheid in het naauwste verband staan? En mag ik dan niet verwachten dat alle ‘ernstigen’ in den lande, alle ‘christelijk positieven’,

zij mogen dan schippers, turftrappers of tabakskervers zijn, mijn pogingen in de hand zullen werken? Zou het geen punt van overweging kunnen uitmaken op de Vergadering der Christelijke alliantie op 26 Augustus e.k. te Amsterdam te houden en door Prof. Hofstede de Groot zoo aandoenlijk aanbevolen?

Er is meer, WelEdele Heer! Ook uit een staatkundig oogpunt beveelt zich mijn voorslag aan. In de meest konstitutionele landen van Europa, in Engeland en in België, beijvert men zich om de grondslagen van het kiesstelsel te verbeteren. En bij ons zal men toch ook niet wanen de volmaaktheid bereikt te hebben, al heeft onze kieswet tot Vader ‘den grooten, den éénigen, den alleenzaligmakenden staatsman’ (zooals de heer Oly zich uitdrukt). Geld en niets dan geld is bij ons de grondslag der kiesbevoegdheid. Al zijt ge nog zoo bekwaam, nog zoo braaf, nog zoo vaderlandslievend, als gij geen geld bezit, of als gij ongehuwd, zonder paarden of dienstboden, gemeubeleerde kamers bewoont, gij hebt geen regt om u te doen vertegenwoordigen in ‘'s lands raadzaal’; maar betaalt gij belasting genoeg in het oog van den wetgever, al waart ge dom, *olie*dom, ja zelfs het kuiken van een uil, uw stem geldt als die van den bekwaamste en den braafste. Dit moet veranderen, en daarom stel ik als zachten overgang tot een beteren toestand voor, om het stemregt te verbinden aan het gewigt, het materiëel gewigt van den burger, wat ten minste een eenigzins beteren waarborg oplevert. Reeds dit voordeel heeft het bij den eersten oogopslag, dat het meer overeenkomt met den volkswensch en de volksmeeningen, gelijk die zich uitdrukken in de taal des gemeenen levens. Om de waarde die men aan iemand of iets hecht uit te drukken bedient men zich bijna altijd van spreekwijzen die aan het *wegen* ontleend zijn: b.v. hij is een *gewigtig* man, dit zet *gewigt* bij aan de zaak, ik heb alles goed *overwogen*, het is van *overwegend* belang. Ook zelfs waar het geestige, geestrijke of geestelijke zaken geldt, worden deze naar het gewigt beoordeeld: b.v. *zware* wijn, *zwaar* op de hand, *ligte* kavallerie (in den zin van theologie, zie *Ned. Spect.* nieuwjaarswensch). Maar niet alleen het ‘gemein ghebruyck’, ook de Schrift begunstigt mijn meening. Leest men daar niet, dat de Heer de geesten *weegt*, dat Belsatsar is *gewogen* en te ligt bevonden enz. enz. enz.? Ik sta dus op vasten bodem, wanneer ik in de plaats van het geld, een bijkomend iets, de meerdere of mindere zwaarte, die toch altijd een *persoonlijk* eigendom is, tot grondslag van het kiesregt wensch te stellen. Men zal een zeker ‘gewigt’ moeten hebben om te kunnen kiezen en een nog grooter om gekozen te worden. En dit laatste vooral heeft groote voordeelen. Heeft de ondervinding niet geleerd, dat alle revolutionairen magere, schrale scharminkels waren, en zijn zwaarlijvige menschen uit hun aard niet meer ‘geposeerd’ en konservatief? Robespierre was mager, Garibaldi is niet vet, Mazzini ziet er zeker uit als een stokvisch, en vergelijk daarmede Lodewijk XVIII, prins Willem V en den Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, die konservatieven bij uitnemendheid. Och! had men bij ons reeds vroeger mijn stelsel ingevoerd, de ‘alleenzaligmakende’ had het nooit zoo ver gebragt, en de dikste man uit Noord-Holland, die onlangs gestorven is, was zeker onze *premier* geweest. En denk dan aan de gevolgen. Wat zou men zich, zoo niet het regt van den rijkste maar van den dikste gold, wat zou men zich beijveren om toe te nemen in omvang, in gewigt, in innerlijk gehalte! Welk een invloed zou dit hebben op de konsumtie en daardoor ook weêr op de produktie! Hoe zouden nijverheid en handel hierdoor bloeijen! Welk een ‘veredeld’ menschenras zou er allengs ontstaan, een ras dat niets meer zou te benijden hebben aan de prijs-ossen en -varkens, die thans op

landbouwtentoonstellingen prijken! Ik zie ze reeds in mijn verbeelding onze *patres conscripti*, gekozen niet langer uit de hoogst aangeslagenen (N.B. wat beteekent toch dit woord? Is het 't zelfde als hoogst opgehangenen, zoo als wijlen Haman, die zeker ook hoogst aangeslagen was?), maar uit

de zwaarwigtigsten in den lande, ik zie ze reeds zitten in hun reusachtige leunstoelen, stevig geplaatst op dubbelen eikenhouten bodem. Van hen geen opposite, geen tegenspraak, het kost hun al moeite genoeg om ja te knikken. Welk een ideaal voor Napoleon III of voor den edelen von Bismarck!

Wel Edelgeboren Heer! Ik heb ernstig gesproken. Moge mijn voorstel gewikt en gewogen worden (zelfs zonder *wik*- en *weegloon*, zoo als men dank zij den edelen Foreest, te Alkmaar nog zal mogen heffen). En moge, opdat gij zelf eenmaal een waardig kamerlid zoudt kunnen worden, moge uw schaduw nooit smaller worden! Met dezen Arabischen wensch noem ik mij

UEd. Dw. Dienaar

G.H. VAN DER GAS.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De moderne prediker en de kerk.
Tiental stellingen
van J.P. de Keyser.

De moderne prediker heeft het regt en den pligt om de Protestantsche Kerk te dienen.

Niet van de ‘moderne rigting’ spreken wij; er is in die rigting, in den tijdgeest, wat voor Kerk en godsdienst onverschillig, ja tegen beide vijandig is: er is positivistisch in, dat het regt der godsdienst miskent, negatiefs, dat vernietiging der godsdienst bedoelt, materialistisch, dat van godsdienst noch ideaal wil hooren; sterk ontwikkelt zich een naturalistische rigting, die aan de stoffelijke natuur alle belangstelling wijdend, de wetenschap van den geest veronachtzaamt, hoogstens haar den rang toekent van satelliet der natuurkunde. Alom verrijzen de reaalscholen terwijl de humaniora kwijnen. Het sterkst geformuleerd is deze rigting in de magtspreuk en leugenspreuk: onze wereldbeschouwing is de spil van ons inwendig leven.

Tegen deze eenzijdigheid, die voor het materialismus den weg baant en de reactie voorbereidt van mysticismus en orthodoxismus, kant zich, krachtig handhavend het regt der godsdienst, de moderne prediker.

De prediker - een man, die, wetenschappelijk voorbereid en door de Kerk erkend, een overtuiging heeft uit te spreken; die zijn godsdienstig leven, diep geworteld, door onderzoek en ervaring tot heldere bewustheid gerijpt, ook in woorden weet uit te drukken; die spreekt omdat hij wat te zeggen heeft. Godsdienstig-zedelijk is het leven, dat hij uiten moet, ideeën van reinheid en liefde moet hij beligchamen, tot den Oneindige moet hij de harten verheffen: daarom kiest hij den ernstigen vorm der prediking. Voor het volk treedt hij op, voor het godsdien-

stige volk, dat hij door zijn licht bestralen, door zijn gloed ontvonken, aan zijn hart bezielen wil. Niet de wijsgeer is hij, die in de steile vlugt der bespiegeling zich verliest in het onmetelijk blaauw. 't Volk is niet philosophisch en kan 't niet worden. Niet een wijsgeerig stelsel leeraart hij, godsdienst predikt hij, en godsdienst is niet denken, neemt ze ook de denkkracht in haar dienst; gezindheid is ze allereerst, 't gemoed is haar zetel, en haar leus - zelden regt verstaan, veronachtzaamd telkens weder - blijft tegenover de aanmatiging van het eenzijdig denken: de reinen van hart zullen God zien.

Prediker - niet philosooph, in Nederland vooral niet philosooph. 't Wil bij ons maar niet met de philosophie, daarom is de titel van philosooph zoo goedkoop in ons lieve vaderland. Eene opgeraapte stelling, eenzijdig doorgedreven tot over de grenzen van het ongerijmde, een magtspreuk in een soort van philosophisch bargoensch gekleed, op beslissenden toon voorgedragen, geldt alligt voor hooge philosophie; een vlugschriftje van een paar vel met potloodstrepen ijkt hier tot philosooph, en als 't potlood een ruwe streep haalt door het woord God, is men al een heel groot philosooph.

Prediker - godsdienstprediker, niet onderwijzer van populaire natuurkunde. Wat zou hij natuurkunde leeraren? Om den meêlijdenden glimlach te bejagen van den een of anderen plattelandsheelmeester? Geen natuurkunde, vangt ook de prediker der godsdienst dankbaar het licht op, door de wetenschap verspreid over de werken Gods; geen natuurkunde, erkent hij ook gaarne de onmogelijkheid van strijd tusschen Gods openbaringen, en wijzigt hij zonder tegenstreven zijn wereldbeschouwing naar de resultaten - de resultaten - der natuurwetenschappen die hem wijst op een reeks van Godsopenbaringen - openbaringen toch van lageren rang: het geestelijk leven, godsdienst en zedelijkheid, vindt hij alleen binnen den kring der hoogste, der menschelijke natuur. Geen natuurkunde; volgt hij ook de methode der natuurwetenschap, feiten opmerkend, verband zoekend, wetten nasporend, - niet de stoffelijke wereld, maar de menschengeest is het voorwerp van zijn onderzoek, de menschengeest in verband tot den Oneindigen Geest.

Die prediker in de Protestantsche Kerk. Waar is de Protestantsche Kerk? Feitelijk bestaan er alleen Protestantsche kerkgenootschappen; vatten wij die zamen onder den naam van Protestantsche Kerk, wij erkennen dan hun gemeenschappelijk karakter als deelen der Christelijke Kerk. Meer wilden ze zeker niet zijn; verre waren zij van den waan, als bezaten zij de Christelijke waarheid uitsluitend en ten volle. ‘Wij willen de Kerken, die onder den Paus staan, niet veroordeelen, verzekerd, dat ook daar vele vrome menschen gevonden worden.’ Zoo de Lutherschen(*). En de Hervormden erkennen een Kerk, die ‘is geweest van den beginne der wereld af, niet gelegen, gebonden, of

(*) Verzoek der Evang. Vorsten om een vrije Kerkvergadering.

bepaald in een zekere plaats, of aan zekere personen, maar verspreid en verstrooid door de geheele wereld'(*); eene 'Kerk op aarde, die altijd vele bijzondere kerkgenootschappen heeft gehad, die echter allen tot de ééne algemeene Kerk behooren'(†).

Deelen van de Algemeene Christelijke Kerk willen zij dan zijn, en verklaren daarmede, niets te bedoelen, wat in strijd is met het Christelijk karakter der Kerk.

Protestantsche deelen van die Kerk zijn ze.

Rome beroept zich op een levend gezag, acht dat gezag onfeilbaar, moet daarom uitsluitend en onveranderlijk zijn.

De Protestantsche kerkgenootschappen, geen levend geloofsgezag erkennende, het feit waarderende, dat de Kerk vóór het Protestantismus bestond en buiten het Protestantismus bestaat, maken geen aanspraak op het uitsluitend bezit der Christelijke waarheid, op onfeilbaarheid derhalve niet, en evenmin kunnen ze exclusief zijn als naar onveranderlijkheid haken. Hun overtuiging, dat zij de volle waarheid niet bezitten, moet hen veeleer dringen om de waarheid ernstig te zoeken, haar steeds dieper op te vatten, helderder uit te drukken, vrijer te belijden, veelzijdiger toe te passen.

De feitelijk bestaande Protestantsche kerkgenootschappen zijn de vrucht van de ontwikkeling dier Protestantsche beginselen. Orthodox, volkomen overeenstemmend met de oude kerkleer - van onprotestantsche afdwaling het gedenkteeken - is niemand meer, Vilmar in Mecklenburg niet; de serviele paapjes in Pommeren niet, de Pelagiaan Doedes niet, de Arminiaan Groen van Prinsterer niet. Allen zijn ze afgeweken van der vaderen leer, en zegel van hun Protestantsche adelbrief is hun onregtzinnigheid.

In die Protestantsche Kerk is de moderne prediker op zijn plaats. Kan hem die plaats betwist worden op grond van het positive regt? Is hij Lutheraan (Doopsgezind noch Remonstrant hebben immers een geschreven geloofsbelijdenis?), hij heeft zich verbonden door de gelofte, te zullen verkondigen de leer, overeenkomstig met Gods heilig Woord, vervat in de symbolische boeken; de godsopenbaring, en zij alleen, is dan de inhoud zijner prediking, de rigting, waarin die openbaring wordt opgevat, wordt door de symbolische boeken aangegeven. Onprotestantsch, onchristelijk kan die rigting niet zijn. De Hervormde Kerk gewaagt van grondbeginsel der Christelijke Kerk in 't algemeen en der Hervormde in 't bijzonder, gelooft Gods heilig Woord vervat in de Schrift des Ouden en Nieuwen Verbonds, handhaaft den geest en de hoofdzaak der leer, welke in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk begrepen is, en wil als die hoofdzaak aangemerkt hebben 'den ganschen raad Gods, inzonderheid zijne genade in Jezus Christus als den éénigen grond der zaligheid.' Ook hier dan:

(*) Nederl. Geloofsb. Art. 27.
(†) Tweede Zwitsersche Geloofsbel.

hoofdzaak des Christendoms, met eigenaardig Protestantsche, met name Hervormde, opvatting; niets meer eischt ze van den prediker, en eischte ze meer, haar wet zou, als in strijd met de grondwet van Protestantismus en Christendom, in zich zelve nietig zijn en alle verbindende kracht missen.

Als de moderne prediker deze, feitelijk en regtens zóó bestaande Protestantsche Kerk wil dienen, is hij in zijn regt.

Zijn regt is gegrond in zijn diep godsdienstig karakter, zijn bepaald christelijk geloof, zijn waarachtig protestantsche beginselen.

Zijn godsdienstig karakter.

De godsdienst is hem een werkelijkheid, een feit in de geschiedenis der menschheid: in de tallooze vormen, waarin zij zich openbaart, van het ruwste feticismus tot het edelst monotheïsmus, in al haar afdwaling en ontaarding erkent hij haar realiteit, en als de positivist haar veronachtzaamt, vraagt hij, of de éénoogige een veelzijdigen blik kan hebben; als de materialist haar loochent, betwist hij den blinde het regt om over kleuren te oordeelen, als de ruwe atheïst haar naar het rijk der verbeelding verwijst, beklaagt hij den man, die met zijn verloren Godsbewustzijn spotten kan.

Een feit is hem de godsdienst in zijn eigen leven: hij gevoelt een drang naar het oneindige, een verheven ideaal zweeft hem voor den geest, diep afhankelijk erkent hij zich van een hooger magt, die hij uit innerlijken aandrang, zich moet voorstellen als aan hem verwant; de zedewet doet haar heilig regt op hem gelden; in de aanbidding verheft hij zich tot den Ongeziene en ervaart, hoe uit de bronwel des levens hem licht toekomt en kracht; aan God zich vastklemmend, is hij sterk; met God ontzinkt hem moed en kracht.

Het onbetwistbaarst feit is hem de godsdienst: om tot de zekerheid van andere feiten te komen, behoeft hij menschelijke overlevering, de tusschenkomst zijner zintuigen, verstandsbesluiten; dit feit ervaart hij onmiddellijk, het is met zijn eigen wezen zaamgeweven, hij gevoelt dat hij is en dat hij godsdienstig is, dat hij godsdienstig of rampzalig moet zijn.

Het belangrijkste feit is hem de godsdienst: met magtige hand grijpt zij in de geschiedenis des menschdoms: gezinnen verdeelt zij, vijanden verzoent zij, den denker prikkelt zij en bezielt den kunstenaar; reuzenkracht verleent zij aan den hartstogt, waaraan zij zich huwt; goddelijken stempel drukt zij op den mensch, die haar maagdelijke reinheid eert. Door haar wordt 's menschen wereldbeschouwing beheerscht: in de orde van het heelal, in het onverbreekbaar verband tusschen oorzaak en gevolg erkent hij de openbaring der eeuwige Rede. Zij is de spil van zijn innerlijk leven: aan zijn denken geeft zij rigting, leiding aan zijn wil, zij veredelt zijn gevoel en beheerscht zijn

begeerten; beslissend is ze voor zijn verhouding tot de buitenwereld, wetgevend voor zijn betrekking tot zijn medemenschen. In de ontwikkeling, reiniging, toepassing der godsdienst erkent hij het voornaamste opvoedingsmiddel der menschheid.

Geloovige, houdt hij vast aan de werkelijkheid, den adel, de regten van den geest en buigt zich gewillig voor de souvereine magt der zedelijke wereldorde.

B e p a a l d C h r i s t e l i j k is zijn geloof. Dat wil niet zeggen: het heeft een bijbelsch karakter; de wetenschap heeft de bestanddeelen des bijbels leeren onderscheiden, de lagere en hoogere trappen van godsdienstig leven, in die schriften afgespiegeld, leeren waarderen. Christelijk, dat beteekent ook niet: een apostolisch karakter; de wetenschap heeft de verscheidenheid der apostolische opvattingen van het Christendom erkend. 't Beteekent zelfs niet: een evangelisch karakter; schuilt de oorsprong der Evangeliën ook nog in 't duister, zóóveel bleek wel, dat de spiegel lang niet altijd helder en kleurloos was, waarin de gestalte van den Menschenzoon werd weêrkaatst.

Christelijk - Jezus van Nazareth, door onbevooroordeeld historisch onderzoek gekend, hem heeft de moderne prediker erkend als den Christus, den gezalfde met Gods heiligen geest; de beginselen, door dien Menschenzoon beleden en beleefd, heeft hij leeren schatten als de echt godsdienstige, zuiver zedelijke, rein humane; met verzaking van lagere drijfveeren, heeft hij, uit innerlijken aandrang, zich die beginselen toegeëigend; hij ervaart, dat de godsdienst van Christus aan zijn diepste behoeften voldoet, aan de hoogste eischen beantwoordt, en van dag tot dag poogt hij van haar beginselen zich dieper te doordringen.

W a a r a c h t i g p r o t e s t a n t s c h is zijn opvatting van het Christendom. Niet dat hij het Protestantismus met godsdienst en Christendom vereenzelvigt; slechts de minst gebrekkige opvatting van het Christendom ziet hij in het Protestantismus, dat hij niet vereenzelvigt met eenigen voorbijgaanden of reeds overleefden vorm van het Protestantismus, niet verwart met eenig leerstuk, in vroeger of later tijd als kenmerkend op den voorgrond gesteld; dat hij veeleer erkent in de beginselen, waarvan de Hervorming, met meer of min heldere bewustheid, uitging. Tweeërlei eischt dat Protestantismus: diepte en zelfstandigheid van het godsdienstig leven. Diepte: in 't doen niet, in 't belijden niet, in 't denken niet, maar in de gezindheid is de godsdienst gelegen. De regtvaardiging door het geloof.

Zelfstandigheid: onafhankelijk van overlevering en gezag, van wet en schrift, beheerscht niet, maar wedergeboren door Christus' geest, vrij in diepe afhankelijkheid van God, spreekt de Protestant: hier sta ik, ik kan niet anders.

Van deze beginselen innig doordrongen, heeft de moderne prediker in gemoede het regt om de Protestantsche Kerk te dienen: hij heeft

met haar gemeenschap in godsdienstig karakter, christelijk geloof, Protestantsche beginselen, en heeft hij de godsdienst zuiverder, dieper het Christendom, vrijer het Protestantismus opgevat, zijn regt om van den Protestantschen kansel zijn Christendom te verkondigen is het regt van den meerdere om den mindere te dienen.

Hij oefent dat regt uit o.a. door godsdienstonderwijs, prediking, bediening van doop en avondmaal.

Dit is het werk, waartoe de Protestantsche Kerk hem bevoegd verklaard heeft, dit mag zij van hem verwachten. Hoe volbrengt hij die taak? Hóe oefent hij dat regt uit?

Bij het godsdienstonderwijs en de prediking tracht hij de Christelijke beginselen (van Christelijke grondwaarheden onafscheidelijk), scherp onderscheiden, diep opgevat, in hedendaagsche vormen voorgedragen, veelzijdig toe te passen naar de behoeften van onzen tijd.

Christelijke beginselen? Is er wel meer dan één? Zelfverloochenende liefde tot God en de menschen - geen ander heeft Christus geopenbaard in woord en daad, in leven en sterven, geen ander van zijn volgelingen geëischt; dát is dus het Christelijk beginsel.

De moderne prediker mag het niet verwarren met de vormen, waarin het vroeger of later optrad, ook niet met de denkvormen, waaraan 't hier of daar gebonden was. Van een leer van Jezus, van een stelsel, van een dogmatiek kan geen sprake zijn, en het is niet het dogma, het is de gezindheid, die tot Christen stempelt. Verdelgingskrijg dus tegen het dogma?... Maar zal de godsdienst dan een gemoedsstemming zijn, waarvan men zich niet helder bewust kan worden, een gezindheid, wier aard en voorwerp niet geformuleerd mag worden; is de godsdienst dan alleen veroordeeld om onbestemd, zwevend, nevelachtig te zijn?

Elke formulering van het Oneindige en van onze betrekking tot het Oneindige is gebrekkig! Zeer zeker een ernstige waarschuwing tegen den waan der feilloosheid van eenige formule, maar nog geen voldoende grond om alle formule schade te achten. En niet van het Oneindige, maar van de voor ons mogelijke voorstelling van het Oneindige is sprake, sprake ook van onze gezindheid jegens het Oneindige, en die staat met de voorstelling er van werkelijk in onafscheidelijk verband. De liefde, de eerbied, het vertrouwen van den godsdienstigen mensch jegens God hangen wezenlijk zamen met zijn voorstelling van God, met zijn Godsbegrip.

't Is nog de vraag, of alleen in den droom en in den waanzin de plastische vormkracht van onzen geest beheerscht wordt door onzen gemoedstoestand, en de psychologie werd nog te weinig beoefend om een beslissend antwoord in ontkennenden zin reeds tijdig te achten. Grondwaarheden, waarin de godsdienstige mensch zichzelf brengt tot

volle bewustheid van zijn godsdienstig leven, waarin hij dat voor zich zelven objectiveert, waarin hij 't uitspreekt voor anderen en zoo een redelijke gemeenschap mogelijk maakt - wij achten ze onafscheidelijk van het Christendom, en evenzeer als wij het dogmatismus haten, vreezen wij de dogma-schuwheid.

Slechts weinige kunnen die grondwaarheden zijn:

1º. Er is een God, dien men kan liefhebben.
Een persoonlijk God, persoonlijk niet in den zin van beperktheid, maar een zelfbewust, denkend wezen.

2º. De mensch is tot godsdienst bestemd.
Hij heeft aanleg voor, behoefte aan godsdienst, bereikt met haar eerst zijn bestemming.

3º. Liefde is de ware godsdienst.

4º. De godsdienst is de waarborg van 's menschen onsterfelijkheid.
Die grondwaarheden laat de moderne prediker niet wegredeneren, niet wegphilosopheren, niet wegtwijfelen, niet wegspotten; niet wijl hij in dogma's zijn heil zoekt, maar omdat die grondwaarheden onafscheidelijk zijn van de Christelijke grondbeginselen, die zijn geest als de éénig en eeuwig ware heeft erkend.

Door die grondbeginselen wordt zijn denken gedetermineerd, en eerst onder de bezieling dier gezindheid is zijn denken werkelijk vrij.

Diep vat hij die Christelijke beginselen op, zonder de kilheid van het rationalismus, zonder de duisterheid van het mysticismus, zonder de sentimentaliteit van het philanthropismus, zonder de vaagheid van het humanismus. Hij omhelst ze met de innigheid van een vroom gemoed, met de helderheid van een ontwikkelden geest, met de kracht van een manlijken wil.

Zich losmakend van de vormen, waarin die beginselen het eerst optraden, aan geen bijbeltaal gebonden, door geen bijbelsche theoriën beheerscht, aan geen bijbelsche wereldbeschouwing gehecht, dankbaar opvangende al het licht van onzen tijd, al de stralen van iedere degelijke wetenschap, met een open oog en een open hart voor de behoeften van onze dagen, deelende in den arbeid, den strijd en het lijden van het tegenwoordig geslacht, tracht hij voor de Protestantsche Kerk te worden wat Jezus wilde zijn voor de Joodsche, wat Jezus, hadde hem God in deze eeuw geplaatst, voor de Protestantsche Kerk van Nederland zou geweest zijn.

Bij de bediening van Doop en Avondmaal versterkt hij zich met de gemeente in het gemeenschappelijk geloof, dat reiniging van de zonde en gemeenschap aan Christus' geest de stellige voorwaarden zijn voor de ontwikkeling tot de ware humaniteit.

Erkennende, dat de zonde als blijvende toestand door God niet wordt

gewild, vorm en symbool onmisbaar achtende voor het godsdienstig leven, acht de moderne prediker den doop, zonder dien een sacramenteel karakter toe te kennen, zonder van iets anders dan den geest heil te wachten, een gepast zinnebeeld van innerlijke reiniging, en daarom een voegzame symbolische handeling bij de opname in een Kerk, die van haren stichter den geest der heiliging ontving. Niet ongeschikt is daarbij de herinnering aan den hoofdinhoud der christelijke belijdenis: God is Vader, Jezus kind van zijn geest, heilig het geestelijk leven, door den Zoon Gods aan de gemeente meêgedeeld.

Het avondmaal, als symbool van onderlinge gemeenschap aan den geest van Christus, heeft voor den modernen prediker zijn volle, rijke beteekenis. Van den geest, die aan het geweten alles ten offer brengt, van den geest, die aan de liefde nimmer ontrouw wordt, heeft het menschdom zijn heil, de humaniteit haar ontwikkeling te wachten.

Lid en levend lid der Protestantsche Kerk,

Mag de moderne prediker zich door niemand en door niets van zijn plaats in de Protestantsche Kerk laten wegdringen of weglokken.
Niet laten wegdringen.

Er is geen w e t die tegen hem kan ingeroepen worden:

geen geloofsformulieren, die verouderd zijn, en aan wier letter hij nimmer gebonden was.

Afwijking van de kerkleer is geen zonde; het binden aan een kerkleer is zonde, erfzonde van Rome, waarvan Christus' geest de Kerk verlossen moet;

geen bijbel, die schoon drager van den godsdienstigen geest der Israëlieten en der eerste Christenen, geenerlei geloofsgezag wil, mag, kan uitoefenen, en door het Protestantismus van oudsher aan de kritiek van den geest der waarheid onderworpen is;

geen afgelegde belofte:

de moderne prediker is aan haar geest getrouw, wanneer hij zich beweegt binnen den kring der godsdienst, op Christelijk gebied, in Protestantsche rigting, en wat er in den vorm dier belofte onprotestantsch, onchristelijks, ongodsdienstigs mogt zijn, is in zich zelf nietig en van geenerlei bindende kracht.

Er is geen a a n k l a g e r die tegen hem optreden kan.

Ware afwijking van de kerkleer zonde, waar werd een reine gevonden?

Er is geen r e g t e r, die hem veroordeelen kan, zonder zichzelf tevens te treffen en het vonnis uit te spreken over de Kerk als onprotestantsch en onchristelijk.

Werd de moderne prediker immer door geweld, ware 't ook geweld in wettelijken vorm, uitgedreven, hij zou lijden in gemeenschap met Christus, en zijn nederlaag zou zijn zegepraal zijn.

Niet laten w e g l o k k e n:

niet in naam der m o d e r n e r i g t i n g, die hij in zijn Kerk dient, wie hij ernstigen tegenstand te bieden heeft, zoodra ze het regt der godsdienst miskent;

niet in naam der v r i j h e i d: hij is vrij in God, en hij maakt vrij van het ongoddelijke;

niet in naam van den v o o r u i t g a n g: het protestantismus is de vooruitgang in de ware rigting;

niet in naam der w e t e n s c h a p, die hij eert met de onbekrompenheid der waarheidsliefde, die op haar beurt eerbied heeft voor de feiten van het geestelijk leven, van de godsdienst niet het minst, die ze poogt te verstaan en in verband te brengen met de overige verschijnselen van het menschelijk leven. De eenzijdige, materialistische, onwetenschappelijke wetenschap verwijst hij nadrukkelijk binnen haar grenzen;

niet in naam der m a a t s c h a p p i j, die schreeuwende behoefte heeft aan het zout der godsdienst;

niet in naam der h u m a n i t e i t, die als doel in een verre toekomst ligt en allerminst het Christendom als middel kan ontberen.

Zijn pligt om de Kerk te dienen berust op zijn geloof aan den geest, zijn dankbaarheid aan, zijn liefde voor de Kerk.

De moderne prediker gelooft aan den geest, als magtig genoeg om ook in gebrekkige vormen te werken en die gebrekkige vormen allengs te herscheppen. Der Kerk is hij dankbaar voor de kennis van God als Vader, van de godsdienst als liefde, van Christus als den leidsman ten leven, van de vrijheid als het levenselement der godsdienst.

Hij heeft die Kerk lief, met innige liefde, gegrond in verwantschap van geest, den geest des geloofs, der hope, der liefde; met heilige liefde, die haar dwalingen erkent; met wijze liefde, die van haar dwalingen haar teregt brengen wil; met geduldige liefde, die aan haar hervorming arbeidt in hope.

Die pligt is in overeenstemming met zijn roeping als Apostel der humaniteit.

Den mensch en het menschdom tot volle, harmonische ontwikkeling te brengen van alle vermogens, is de eisch der humaniteit.

Niet allen echter vermogen alles; heeft de wetenschap haar eisch, de kunst haar gebied, het regt zijn sfeer, ook de godsdienst heeft haar domein. Ten volle ontwikkeld is de mensch eerst, wanneer hij godsdienstig is. Door de godsdienst aan te kweeken is de moderne prediker dienstbaar aan de humaniteit.

Die godsdienst, zoo als ze door Christus is verwerkelijkt, door het Protestantsche Christendom wordt verwerkelijkt, moet daarenboven een heilrijken invloed uitoefenen op de veelzijdige ontwikkeling van den mensch en het menschdom. Van den mensch: want zij heeft in zich

het beginsel der waarheid, der reinheid, der vrijheid; van het menschdom: want zij heeft in zich het beginsel der onbegrensde ontwikkeling en der onbeperkte liefde.

Hij volbrengt dien pligt door met de wijze liefde van den opvoeder en het beleid van den hervormer, van het bestaande uitgaande, een beteren toestand voor te bereiden.

Als opvoeder, de bestaande levenskiemen niet miskennend, niet vertredend, niet tot broeikasplanten vroegrijpend, maar met wijze liefde ontwikkelend, leidend, besnoeijend.

Als hervormer niet ijdel roepend, niet doldriftig afbrekend, het bestaande sparend, het ongoddelijke daaraan in des menschen overtuiging bekampend, het goddelijke daaraan ontwikkelend en zuiverend, altijd geloovig, niet haastend.

Zijn doel is de gemeente te wijden tot een vereeniging van reine, liefderijke, zelfstandige broeders van Christus, die het hun levensdoel achten, het zout der aarde en het licht der wereld te zijn.

Broeders van Christus: vervuld met zijn geest, den geest van reinheid en liefde; dien geest zelfstandig ontwikkelend; het gemeenschappelijk bezit van dien geest de band der eenheid. De vereeniging, het zout der aarde, werend het bederf van den logen, van de onreinheid, van de zelfzucht; het licht der wereld, bestralend 's menschen adel, 's menschen roeping, 's menschen bestemming.

Dààrtoe de Kerk te wijden, zòò haar dienstbaar te maken aan Gods bedoeling met het menschdom, acht de moderne prediker zijn levensdoel.

De moderne prediker? Is hij zóó? Voor 't minst zóó zijn er. En zijn er vele anderen, het regt der individualiteit eerbiedigt hij in anderen, handhaaft het voor zich zelven. Wat hij niet eerbiedigt, het is de *Geist der stets verneint*, het is de miskenning der godsdienst, het is de brutale godloochening, die in naam der moderne rigting de menschheid van haar hoogste goederen berooven wil. Gelijk Luther met den moed van den geloofsheld het radicalisme der Wederdoopers bekampte, zoo staat de moderne prediker pal tegen de goddeloosheid, die met de moderne vlag zich dekken wil. Gelukkiger dan Luther, moge hij de Scylla der reactie gelijk de Charybdis der revolutie ontgaan. Modern blijve hij, maar godsdienstig, christelijk bovenal.

Is de Javaan rijp voor onderwijs?

De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Neêrlands Oost-Indie, door S.E. Harthoorn, Schrijver van 'de Evangelische zending in Oost-Java' en van 'Oude grieven' enz. Opgedragen aan Dr. A. Pierson. Haarlem, A.C. Kruseman, 1865.

Het boek dat wij hier aankondigen zal zeer welkom wezen aan de bestrijders van onderwijs en Christendom op Java, aan de vrienden en voorstanders van het tegenwoordig beheer onzer O.I. bezittingen. Een beter toegerust wapen-arsenaal, ter bestrijding van hervorming en betere beginselen van bestuur, is in lang niet geleverd. Zij die beweren, dat de Indische volken en meer speciaal de Javanen, weinig vatbaarheid hebben voor een hooger geestesleven, voor beschaving en zedelijke veredeling, door middel van onderwijs, vinden in dit boek overvloedige stof tot staving dier stellingen, waarvan ongetwijfeld ijverig gebruik zal gemaakt worden.

'De Indiërs zijn onverschillig voor het onderwijs, zij gevoelen er geene behoefte aan, zij verlangen er niet naar, het is hun door de regering opgedrongen en door strafbepalingen gehandhaafd moeten worden, maar de aanzienlijke sommen die er gedurende twee eeuwen aan te koste zijn gelegd, hebben geen vrucht gedragen.'

Ziedaar in het kort de grondstellingen van dit geschrift, gestaafd door geschiedenis en feiten, met blijkbare zorg opgedolven en verzameld, door een bezadigd man, dien men als kundig en bevoegd schrijver over het behandeld onderwerp, niet zal kunnen terug wijzen. Welk een treurig resultaat voor de vrienden en voorstanders van den vooruitgang! Hunne overtuiging, dat geen volk door de Voorzienigheid is bestemd om te blijven staan op den lagen trap van ontwikkeling, waarop het zich bevindt, maar integendeel, dat ieder redelijk wezen met den aanleg en de geschiktheid is bedeeld voor hoogere volmaking, is door het onderzoek en de nasporingen van den heer Harthoorn gebleken een hersenschim te wezen; al wat men daartoe, met zoo veel ijver en volharding beproefde, is nutteloos geweest, de bewijzen zijn overvloedig en regtvaardigen volkomen de beginselen die ons leiden, om de Javanen ten onzen voordeele te exploiteren. Meer dan werkmachines kunnen noch willen zij worden, want de gelegenheid hun aangeboden, om zich te verheffen, hebben zij met onverschilligheid begroet en met weerzin ontvangen, waarvan de tegenwerking getuigt allerwege ondervonden, die niet dan teleurstelling ten gevolge had! Laat dus af, vrienden der menschheid, van beschaving en Christendom, dáár op Java moogt ge niets verwachten, ijdel was uw pogen

om er het Evangelie wortel te doen schieten, het was zaaijen op een steenrots. Ge zult dus wèl doen, met den strijd te staken en u te laten overtuigen, dat uwe tegenpartij méér practisch en rationeel, niet verder bemoeijelijkt behoort te worden, ‘in de toepasssing van weldaden, waarvoor die stompzinnige volken de minste vatbaarheid blijken te bezitten, en die zulke milde vruchten voor onze schatkist dragen, daardoor alleen kan men ze behoeden voor luiheid en andere ondeugden waarin ze vervallen zouden,’ als wij ophielden, de, voor zedelijke middelen zoo ongevoelige Javanen met den rotting te dwingen tot kultuur- en heerendiensten om niet, ten onzen behoeve.

Die zegeningen mogen we hun niet onthouden zoolang ze niet meer rijpheid betoonen voor onze westersche denkbeelden van onderwijs en beschaving, voor de kennis, dat de arbeid beloond moet worden naarmate van ieders vlijt en bekwaamheid; het zal ligt nog een paar eeuwen kunnen duren, eer ze die rijpheid verkrijgen; indien wij er maar zorg voor dragen hun geen ander, geen *beter* en méér onderwijs te geven, dan tot heden, zal het ook geene andere vruchten afwerpen, en ons batig slot zal nog voor vele jaren verzekerd zijn! Wie iets anders wil ‘moet wel krankzinnig zijn’, zeide de heer Wintgens in 's lands raadzaal, en het onderwerpelijk geschrift stelt hem (schijnbaar) in het gelijk, bewijzen kan hij in menigte er uit putten! Onze schrijver heeft de bouwstof te over geleverd, maar zeker niet met het doel, om er op die wijze gebruik van te zien maken, dit kan zijn oogmerk niet zijn geweest. In zijne verwachtingen te leur gesteld aangaande de vruchten van het onderwijs, is hij blijkbaar ontmoedigd en te ver gegaan in zijne ontkenning van de vatbaarheid der Indische volken voor hoogere ontwikkeling en miskent hij zelfs de verblijdende uitkomsten hier en daar verkregen; zoo zegt hij op bladz. 202 in de noot: ‘De tegenwoordige opleiding van inlandsche geneesheeren is *onpractisch en onvruchtbaar.* Daarover in bijzonderheden te treden treft geen doel. Immers zoo lang het lager onderwijs niet behoorlijk is geregeld, zoo lang valt er aan geen doeltreffende inrigting van het onderwijs voor geneesheeren te denken.’

Dat het lager onderwijs nog niet behoorlijk geregeld is, erkent de heer Harthoorn volmondig; de geheele tweede afdeeling van zijn werk (53 bladz.) strekt tot betoog van het onvoldoende, ondoelmatige en hoogst gebrekkige van het tot dus verre gegeven onderwijs, 't geen wij volkomen beamen, terwijl wij hem dankbaar zijn, dat hij den vinger op de wond gelegd, dit zoo grondig onderzocht en gestaafd heeft. Maar mag men nu op grond dat zulk een *verkeerd* onderwijs niet de gehoopte vruchten droeg, en geene algemeene belangstelling opwekte, besluiten tot de onvatbaarheid en onverschilligheid van den Indiaan, is dit niet wat al te sterk? Eerst dan, wanneer de hinderpalen weggeruimd, goede onderwijzers gevormd, het onderwijs behoorlijk geregeld en gedurende een reeks van jaren met volharding en consequentie geleid is,

eerst dan zal men over de vatbaarheid van den inlander en zijne belangstelling in hoogere beschaving in billijkheid kunnen oordeelen, en het lijdt geen twijfel of men zal zich dan in geheel andere uitkomsten mogen verblijden, daar de intellectuele aanleg der Javanen althans niet beneden de lagere volksklasse alhier staat: wie dit ontkent is niet vrij van vooringenomenheid en overdrijving! Dat de tegenwoordige opleiding van inlandsche geneesheeren onpractisch en ondoelmatig zou wezen, en het niet doeltreffend zou zijn daarover in *bijzonderheden* te treden, zoo als de S. zegt, is eene apodictische uitspraak die wel degelijk in bijzonderheden gestaafd had dienen te worden, om het gevoelen en de getuigenis van anderen te verzwakken, die er een geheel ander oordeel over vellen, die van meening zijn dat juist door deze opleiding is bewezen, dat de Javanen het in beschaving ver zullen kunnen brengen, wanneer er doelmatig en met opregten ernst de hand aan wordt gelegd. Eene korte schets van deze geneeskundige school, hare geschiedenis en uitkomsten moge ten bewijze strekken.

Toen D^{r}. Bosch in 1847 het voorstel deed, om twee scholen te Batavia op te rigten, ten einde inlandsche mannen en vrouwen tot praktische genees-, heel- en verloskundigen, ten dienste der bevolking, te doen opleiden, gingen er van vele zijden stemmen op tegen zulk eene ongehoorde nieuwigheid, tegen ‘het dwaze en onuitvoerbare plan, dat niet gelukken kon’; de Indianen zouden er geen lust toe hebben en er niet voor te vinden zijn, bovendien ontbrak het hun ten eenenmale aan aanleg, vatbaarheid en verstandelijke ontwikkeling voor dergelijke studiën; dit beweeren werd door vele hoofdambtenaren met klem en gezag volgehouden, terwijl daarentegen alle regenten en aanzienlijke hoofden het plan toejuichten en er hunne ingenomenheid mede betuigden, erkennende dat aan zulk eene opleiding groote behoefte bestond, belovende haar met kracht te zullen steunen. En daarin hebben zij tot heden woord gehouden, ofschoon zij wisten en hier en daar ondervonden, dat vele residenten de zaak ongenegen waren en tegenwerkten, als een middel dat tot beschaving van den inlander kon leiden, waarvan zij niets dan nadeel en gevaar voor ons gezag voorspelden. Dit verminderde evenwel de belangstelling der regenten niet, zij droegen er zorg voor, dat het de beide scholen nooit aan leerlingen ontbrak, zij waren het, die de geëxamineerden bij hun terugkeer met eigen middelen steunden en in bescherming namen tegen de kleingeestige, willekeurige aanmatiging en verdrukking van sommige residenten, die het niet velen konden, dat de zaak tegen hun raad en advies - anders van overwegend gezag - toch tot stand gekomen was, en zich nu wilden wreken en de zaak bederven door den lust er toe bij de aspiranten uit te dooven.

In weerwil van al die tegenwerking en den weerzin van vele ambtenaren, werden de voorstellen van den chef der geneeskundige dienst goedgekeurd en gearresteerd bij Gouvernements-besluit van 2 Januarij 1849,

N°. 22. - D^{r}. P. Bleeker werd met de directie en het onderwijs belast, en reeds in 1852 konden zes élèves (Javanen), na bij het examen voldoende blijken van bekwaamheid voor het beoogde doel gegeven te hebben, ontslagen en naar hunne provinciën terug gezonden worden, om er als doctor Djawa (een niet geheel passende titel) werkzaam te wezen. En meermalen hebben we gelezen dat ze goede diensten bewezen. Om niet uitvoerig te worden zullen we slechts wijzen op het laatste berigt, in het *Batav. Handelsblad* van 31 December 1864, N°. 33. Wij lezen daar van Ternate dat er vele menschen stierven aan koorts en buikloop: doctors Djawa werden met geneesmiddelen derwaarts gezonden, zij behandelden vele zieken, waarvan *bijna allen genazen*'(*). En toch verzekert ons Harthoorn: 'dat de opleiding dezer inlandsche geneeskundigen onpractisch en onvruchtbaar is'! Maar heeft hij zich daarvan wel door eigen aanschouwing en een onpartijdig onderzoek overtuigd? Dit valt te betwijfelen, meermalen hebben wij, met deskundigen en in andere wetenschappen opgeleide mannen, die scholen bezocht en eenparig den hoogsten lof moeten toekennen aan het uitmuntend doelmatig onderwijs van D^{r}. Bleeker en aan de vatbaarheid en de belangrijke vorderingen zijner inlandsche leerlingen, in zoo korten tijd. Die instelling bestaat nu sedert 15 jaren en hare resultaten zijn van dien aard, dat bij Gouvernements-besluit van 25 November 1864, N°. 36 het getal élèves van 30 tot 50 vermeerderd en het traktement van de doctors Djawa van *f* 25 tot *f* 50 in de maand is verhoogd. En nu laten wij ieder oordeelen of het Gouvernement tot deze uitbreiding besloten, zich zulke aanzienlijke geldelijke uitgaven zou getroost hebben, indien er maar eenige twijfel had bestaan aangaande het onpractische en 'onvruchtbare der opleiding'? En dit besluit is niet geprovoceerd door den oprigter, noch door D^{r}. Bleeker, die er belang bij konden hebben, om deze instelling in het leven te behouden en te doen bloeijen, maar wel door een geheel onzijdig persoon, namelijk door D^{r}. Wassink, die geen belang of aanleiding had, om haar te verheffen en uit te breiden indien ze niet beantwoordde aan het doel, en dat zeker niet zou gedaan hebben uit liefde of louter ten gevalle van zijn ambtsvoorganger. Het waren de blijkbare goede uitkomsten alleen, die er hem toe bewogen.

Laat ons nu nog D^{r}. Bleeker, als in dezen meest bevoegd, ter zake hooren:

Toen in Maart j.l. de toestand van het lager onderwijs voor inlanders, bij het Indisch genootschap zou behandeld worden, werd hij ver-

(*) In het Regeringsverslag van 1863 wordt gezegd, blz. 89: van 1851 af was aan 122 jongelingen onderwijs gegeven, 76 van hen waren na afgelegd examen naar hunne geboorteplaats teruggezonden, om er als Doctor Djawa werkzaam te wezen, van wier diensten ook thans met *niet minder lof dan in vorige jaren* wordt melding gemaakt. - Ten aanzien van de diensten der geëxamineerde inlandsche vroedvrouwen luiden de berigten mede zeer bevredigend.

hinderd de vergadering bij te wonen. In zijn brief aan den president van het genootschap d.d. 2 Maart 1865 daarvan kennis gevende, wijst hij eerst op de mate van tekortkoming door de Regering en natie, ten aanzien van het onderwijs en in het voldoen aan haar verpligtingen ten opzigte van bevolkingen, wier exploitatie jaarlijks millioenen in de schatkist brengt, zonder dat haar daarvoor eenig billijk deel in den vorm van onderwijs wordt terug betaald. Na dit met cijfers gestaafd te hebben zegt hij verder: 'Wij hebben veel goed te maken, daarom verlangt hij krachtige uitbreiding van een *deugdelijk* lager onderwijs, toegankelijk voor iedereen, om zoo te komen tot een meer uitgebreid en hooger onderwijs. Ik wensch dit, - zegt hij - in de eerste plaats omdat ik het acht te zijn een duren pligt van Nederland, ook in kennis en beschaving aan Indië terug te geven wat het er in andere vormen van heeft genoten en nog geniet; en in de tweede plaats omdat Nederland er zou zaaijen op een vruchtbaren bodem van intellectuele vatbaarheid! Ik aarzel niet den aanleg voor verstandelijke en wetenschappelijke ontwikkeling der verschillende volken van ons Indië *uitmuntend* te noemen. De ruime ondervinding reeds opgedaan in verschillende rigtingen van menschelijke kennis, heeft dien uitmuntenden aanleg *boven allen twijfel verheven* en persoonlijk heb ik het voorrecht gehad mij daarvan de overtuigen, gedurende de reeks van jaren, dat ik inlanders van de meest verschillende deelen van Indië, in verschillende wetenschappen heb onderwezen.

'Behalve dat Nederland een pligt zou vervullen, zou het de voldoening kunnen smaken, dat zijne poging om de inlandsche bevolkingen uit haren staat van onkunde op te heffen, met den meest gunstigen uitslag werden bekroond.'

Ziedaar wel het meest krachtige protest tegen de bewering van den heer Harthoorn, niet maar steunende op illusiën, theorie of geliefde stellingen, maar geleverd door een man van ondervinding, die zelf een reeks van jaren onderwijs gaf en daarvan zulke goede vruchten zag, dat hij de verzekering durft geven dat onze poging om de inlandsche bevolking uit haar staat van onkunde op te heffen, met den *meest* gunstigen uitslag zal bekroond worden!

Wel jammer dat D^{r}. Bleeker niet tegenwoordig kon zijn in het Indisch genootschap toen dáár ten aanhoore van onzen schrijver, deze gewigtige aangelegenheid werd behandeld; zeer zeker zou deze eene duchtige teregtwijzing hebben ontvangen ook in de 'bijzonderheden', van deze autoriteit, die zoo geheel te huis is op dat gebied, waarop hij zich zoo verdienstelijk maakte.

Ter eere van den heer H. kunnen we hier echter bijvoegen, dat hij niet - zoo als helaas dikwerf het geval is - zijne uitgedrukte meening, ter wille der consequentie, in hare volle kracht heeft vastgehouden. 'Het zou mij spijten', zeide hij dien avond, 'indien men uit hetgeen ik mededeelde - eene korte resumtie van zijn boek - den indruk ont-

ving, dat ik wanhoop aan de ontwikkeling van den Javaan. Integendeel ik ben overtuigd dat indien op *oordeelkundige* wijze, naar een vast stelsel en met een vaste hand aan zijne ontwikkeling de hand wordt geslagen, wij op geen onvruchtbaren akker werken zullen'.

Met dit gewijzigd gevoelen, kunnen wij ons geheel vereenigen: wordt er voldaan aan de door hem gestelde voorwaarden, dan zijn wij, op grond van veeljarige ondervinding overtuigd, dat het onderwijs bij de Javanen een vruchtbaren akker zal vinden.

Niet alleen de leerlingen van D^{r}. Bleeker, de reeds in de praktijk werkzame doctors Djawa bewijzen dit, maar ook de vrouwen die te Batavia in de verloskunde onderwezen worden.

Wij stellen gaarne ter beschikking der redactie van dit maandschrift, ter kennisneming van belangstellenden, eenige geschriften afkomstig van Javaansche vrouwen, die nog geene twee jaren in het verlosk. instituut hadden doorgebragt, en die bij hare opname geen letterschrift kenden, die tot daartoe niet dan huisselijke bezigheden en die van den landbouw hadden verrigt: geschriften die, in taal en stijl, handelende over verloskundige onderwerpen, menige vroedvrouw onder ons zouden beschamen, bij de vergelijking.

Overigens is het geschrift van den heer H. zoo rijk aan juiste praktische opmerkingen, gegevens en wenken, dat wij het allen die deze aangelegenheid ter harte nemen ernstig aanbevelen. Men late zich van de lezing niet terug houden door den kwaden reuk, waarin men den persoon des schrijvers poogt te brengen! Dit schijnt toch niemand te kunnen ontgaan, die andere denkbeelden openbaart dan die door de openbare meening zijn goedgekeurd, of die in strijd zijn met het voordeel en eigenbelang der menigte, of van sommigen die gaarne het verkeerde in bescherming nemen en willen behouden.

De insinuatie tegen den schrijver, door geestdrijvers uitgestrooid die, in hunne illusiën teleurgesteld, zich niet christelijker weten te wreken, dan hem een ontevredene te noemen, die door het Zendelinggenootschap ontslagen, uit wraak dit en nog een ander boek schreef, zal wel op de bevooroordeelde menigte invloed hebben, maar niet op verstandige lieden, wie het alléén om waarheid te doen is.

Wij verheugen ons in de verschijning van dit op deze wijze gewraakte werk waarvoor wij en ieder die het opregt meent met een zuiver, niet kerkelijk, Christendom en onderwijs onder de de Javanen, den S. warmen dank verschuldigd zijn, al moesten wij ook zijne hoofdstelling weêrspreken en bestrijden.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der keizerlijke universiteit.

XII.

Onderwijsvrijheid. - Guizot in 1833. - Het katholicisme en de kleine seminariën. - De Martignac in 1828. - Art. 69 der Charte. - Louis Philippe. - De Montalembert. - Villemain in 1841. - Verzet der geestelijkheid, motieven, wensch naar absolute onderwijsvrijheid. - Petitiën, brochures tegen 't monopolie der Univ., opruijing der mindere geestelijkheid door de hoofden, Villemains ontwerp van 1844 zoekt fe bemiddelen. Cousin, Rossi, de Montalembert. - Thiers. De Jezuïten. Onderhandelingen te Rome. - Pio Nono. - De Salvandy in '47.

De regering gevoelde zich in het naauw gebragt. Zij wilde gaarne de geestelijkheid op hare hand houden, zonder de ultra's te bevredigen; maar zij vreesde de Universiteit, en op dit tijdstip zou de herschepping, ja wijziging van het groote ligchaam, door de veelvermogende journalen waarover het te beschikken had en in de Kamer der gedeputeerden, als een verraderlijk inwilligen aan priesterheerschzucht zijn uitgekreten: daarmede zou de Regering hare populariteit, het ministerie zijn bestaan ongetwijfeld hebben op het spel gezet.

Ziende dat in den boezem der natie eene wezentlijke behoefte aan onderwijsvrijheid niet levendig was, had de Regering liever moeten verklaren, met eene wetsvoordragt te zullen wachten tot dat de opgewondenheid van het oogenblik zou zijn bedaard. Of had zij den moed die thans te geven, dan had zij de schranderheid moeten hebben van zich boven de partijen te stellen en betere denkbeelden moeten leveren dan het concept bevatte, hetwelk Villemain in zijn tweede ministerie (Oct. 40 - Dec. 44) aanbood.

Villemain zocht te bemiddelen tusschen twee ligtgeraakte partijen, in plaats van de belofte der Charte te vervullen door in het onderwijsprobleem de natuurlijke verhouding uit te vinden tusschen het regt van den Staat en dat der individuen. Den grondslag toch van ieder wetsontwerp over onderwijsvrijheid moet de verklaring vormen of de Regering deze vrijheid als een natuurlijk regt, als een noodzakelijkheid beschouwt, dan of zij in de openbare opvoeding een attribuut van 't openbaar gezag meent te bezitten, hetwelk de Staat slechts onder bepaalde voorwaarden op dezen of genen burger kan overdragen: met andere woorden, of er een algemeen regt voor ieder staatsburger bestaat om in 't openbaar te onderwijzen, dan wel of de vrijheid daartoe slechts is een uitvloeisel van 't gestelde bewind.

Is het eerste waar, dan staat die vrijheid met de drukpers- en godsdienstvrijheid op ééne lijn en even als deze, mag ook zij in hare toepassing slechts worden omschreven door bepalingen die de publieke orde vereischt; maar ieder bijzondere maatregel, uit andere beweeg-

redenen genomen, alle invloed van den staat op het onderrigt der vrije scholen zelve - behalve toezigt en eventueel het regt van straffen - vallen weg. In het andere geval daarentegen is het natuuriijk dat de staat, de instellingen aan welke hij het regt van onderwijzen overdraagt, allerlei, om verschillende redenen raadzaam geachte, bepalingen stelt en dat ééne zedelijke en wetenschappelijke leiding het *ensemble* aller inrigtingen van openbaar onderwijs houdt en beweegt. De staat dus of ieder staatsburger, ziedaar het alternatief, dat over het gansche karakter der wet moet beslissen.

En nu zoekt ge te vergeefs zoowel bij Villemain in zijn *Exposé des motifs* als in het door den hertog de Broglie opgemaakte *Rapport* naar een duidelijke uiteenzetting van den aard, de afleiding en uitbreiding van het regt, waardoor de vrijheid van onderwijs bij een vrij volk een noodzakelijkheid wordt. De Broglies woorden schijnen te doelen op ‘een regt van den staat dat kan overgedragen worden.’ - Cousin, de vastberaden verdediger der Un., sprak in de vergadering der Pairs op stelligen toon vóór de magt van den staat, zonder zich om de regten des huisvaders te bekommeren. ‘Maar gij vergeet de regten van den vader des huisgezins!’ - zal men mij toeroepen. - ‘Neen, Mijneheeren, slechts wil ik daaraan die van het kind, die van den staat niet opofferen. Het regt van den vader is groot, zeer groot; maar hoe aanzienlijk het zijn moge, het is niet absoluut, niet onbegrensd; bovendien beweer ik, dat het niet kan overgedragen worden. De vader is in zijn huis opvoeder, zooals hij daar wetgever, zooals hij daar in sommige gevallen priester is. - - Als hij echter zijn kind uit het heiligdom der ouderlijke woning weg neemt om het naar eene school te zenden, als hij het daar aan vreemde handen overgeeft, dan geeft hij aan een ander niet eene volmagt gelijk aan de zijne, niet eene van dezelfde soort. De natuurlijke magt des vaders is niet geheel aanwezig in de school waarheen hij zijn kind bragt, want deze school is ook voor andere kinderen bestemd. Hier houdt het privaatterrein op en begint dat van den staat.’ - Tegen Cousins redenering kan ingebragt worden, dat hij overal slechts het regt van den openbaren opvoeder bestrijdt en niet het regt van den huisvader om vrij een opvoeder voor zijne kinderen te kiezen. Dat dit regt echter zijne kracht verliest daar, waar meerdere huisvaders zich voor het onderrigt hunner kinderen vereenigen (en als zulk eene associatie kan men zeker eene openbare school ook beschouwen), dat bij eene associatie van dezen aard de staat meer, dan bij eenige andere associatie wier strekking werd goedgekeurd, moet ingrijpen; - of de staat zich meer dan het toezigt en eventueel het regt van straffen mag aanmatigen; - dit zijn punten die noch Cousin noch eenig ander redenaar behoorlijk heeft uitgemaakt.

Een ander, hoogst uitstekend lid des studieraads, Graaf Rossi, beantwoordde de vraag in nagenoeg tegengestelden zin, doordien hij in zijne beschouwingen uitging van de stelling, dat het vermogen om te

onderwijzen eene openbare vrijheid is. ‘Welke is, Mijneheeren, de vraag, de éénige vraag die gij te beantwoorden hebt? Het is eene dier vragen die gij reeds verscheidene malen hebt beantwoord: immers het is niet de eerste maal dat gij te onderzoeken hebt, onder welke waarborgen eene openbare vrijheid kan worden uitgeoefend: in alle wetten die gij over de drukpersvrijheid hebt gegeven, hebt gij een vraagstuk van denzelfden aard moeten oplossen.’

Men kan gemakkelijk bevroeden aan welken kant bij dezen strijd van beginselen de verdedigers der geestelijkheid stonden. De absolute vrijheid in de praktijk verlangende, moesten zij deze eerst theoretisch betoogen, en geen die hunne grondstellingen duidelijker formuleerde dan *de Montalembert.* ‘Uwe wet - zoo sprak hij vol vuur tot den minister - uwe wet is van 't begin tot het einde de sanctie van die leer welke de vrijheid slechts als een verlof van den kant der regering, niet als een natuurlijk regt der maatschappij beschouwt. De memorie van toelichting is, even als de wet, vol van deze verderfelijke theorie. Voor wie zoo denkt, is slavernij het algemeen regt, vrijheid eene uitzondering, een privilegie dat als het ware vergoelijkt worden moet. Ik beweer dat in een vrij land het tegengestelde beginsel den grondslag aller wetten moet uitmaken, dat de beperking, de inmenging der regering moet betoogd en als noodzakelijk bewezen moet worden. - - Nooit, sedert het Christendom de wereld hervormde, heeft men, zelfs in de meest absolute rijken, aan zulk een overmagtig, eigendunkelijk ingrijpen des staats in de openbare opvoeding gedacht. Deze verderfelijke leer steunt in het verleden slechts op het gezag van eenen Minos, een' Lycurgus en een' Robespierre, dat heet op de fabel, op het heidendom en op iets dat erger is dan het heidendom.’ - - Hij beroept zich op zijne beurt op krachtige autoriteiten, op de Assemblée Constituante en Talleyrands Exposé, op Chaptal en Benjamin-Constant.

Hoe waar de Montalembert mogt hebben gesproken, het was duidelijk dat, in den verwrongen staatkundigen en maatschappelijken toestand van Frankrijk, met de vrijheid zooals de Julijrevolutie die allengs in de wetgeving had aangenomen - eene vrijheid die ook in drukpers en godsdienst met tal van voorwaarden en waarborgen was belast - alleen de gematigde meening vangraaf Rossi vereenigbaar was.

Ik zal Villemains ontwerp niet ontleden, maar alleen vermelden dat zijn strekking was zooveel mogelijk de bezwaren der geestelijkheid tegen de Universiteit te verhelpen en door een gewigtige concessie aan de kleine seminariën de welwillendheid der regering te toonen. Met de ervaringen van 1841 te rade gaande, meende Villemain een middelweg te moeten inslaan, nl. het ter keuze van elken bisschop te laten of hij voor zijne seminariën den staat der specialiteit, zonder de algemeene regten en verpligtingen, dan welden algemeenen, maar dan ook met de algemeene bezwaren, wilde kiezen.

Tevens had hij den kweekelingen der seminariën, die aan 't eind van

hunnen schoolcursus eenen tegenzin kregen in den geestelijken stand; eene gunst toegedacht, die, ware zij aangenomen, het eerste voorstel geheel zou hebben vernietigd.

De wet nl. wilde ‘ook den seminariën, die voorgaven geestelijke scholen te blijven, toestaan om de helft hunner kweekelingen aan te bieden voor het burgerlijk baccalaureaat.’ Hoe strijdig dit artikel was met den geest en de strekking der geheele wet toonde voldingend de Broglie aan: 't ontwerp werd mitsdien gewijzigd en liet voortaan 3 soorten van seminariën toe:

1°. Als ze in het statu quo willen blijven, kunnen zij dat met alle privilegiën en beperkingen.
2°. Als ze vrije particuliere scholen willen worden, kunnen zij dat ook, mits afstand doende van alle privilegiën en zich onderwerpende aan alle bestaande bepalingen.
3°. Als ze eindelijk alle overige voorregten behouden, maar de ééne voorwaarde van 't plein exercise willen aannemen (d.i. als ze voor de beide hoogste klassen leeraren met de noodige hoogere graden aanstellen), kunnen zij hunne kweekelingen voor 't gewone baccalaureaat aanbieden.

Na een krachtige verdediging van den baron Barante maakte Victor Cousin zich als geducht tegenstander op, en terwijl hij het dilemma van specialiteit of algemeen regt op de strengste en onverbiddelijkste wijze vasthield, wees hij van dit absolute standpunt des ministers inconsequentie onloochenbaar aan. Een vlug overzigt genomen hebbende van den vroegeren toestand der seminariën, grijpt hij aldus de hun toegedachte inwilliging aan:

‘Wat maakt het uit - zegt men - of de kleine seminariën min of meer uitgestrekte privilegies genieten, daar hunne kweekelingen toch slechts na een moeijelijk examen *bacheliers* worden kunnen? - Hoort mijn antwoord. Gij zegt ‘wat doet de herkomst ter zake?’ - Zeer fraai, maar weest consequent. Als de herkomst des éénen onverschillig is, sluit dan ook de oogen voor die des anderen. Verklaart dan, dat leerlingen uit allerlei scholen, geïnspecteerde of niet geïnspecteerde, met gegradueerde of ongeëxamineerde leeraars, met chefs die het *brevet de capacité* bezitten of niet, in één woord, dat zij, onverschillig van waar, zich kunnen aanmelden voor 't baccalaureaat. Dit systeem is zeer eenvoudig: het ontslaat van allerlei soort van onderzoek naar de antecedenten der candidaten. Herinnert u echter de geheele discussie over het *certificat d'études* gevoerd. Toen beweerde men dat het baccalaureaat niet eens zekerheid aangaande de kunde van den candidaat kan geven, en volstrekt geen waarborg aanbiedt voor den geest dien hij sedert lang heeft ingezogen. En thans, nu er spraak is van candidaten die uit geestelijke scholen komen, predikt men den edelsten tegenzin tegen elke nasporing aangaande de herkomst en pronkt men met een onverwacht liberalismus.

Één van beide: laat óf dit liberalisme de geheele wereld ten zegen strekken, óf het is slechts een sluijer, waaronder tamelijk duidelijk de bedoeling heenschemert, om den kleinen seminariën een privilegie toe te staan.

Tweede grond voor 't ontwerp. 'Hebt ge geen deernis met het lot dier jongelieden, die met de innigste overtuiging een seminarie binnentraden, maar die na het eind hunner studiën 't gevoel voor die roeping verliezen en nu van alle carrières worden weggedreven? - Ik beken, Mijneheeren, dat ik zeer weinig deernis gevoel. Ik geloof namelijk niet aan dat plotseling verdwijnen van een vroeger zoo bestendige roeping, hetwelk plaats heeft juist op den dag na het eindigen van hun laatste schooljaar. Die zoogenaamde roepingen waren niet eens inbeeldingen: het was zuivere verdichting, een comedie, die men nog bovendien vrij opentlijk speelt. Ik heb veel prospectussen van kleine seminariën in handen gehad, waarin de opvoeding veel wereldscher was dan in onze colléges, waar men zeer vroeg schermen en dansen leerde, oefeningen die als voorbereiding voor de groote seminariën blijkbaar weinig nut bezitten.

Eenige leden. 'Dat is overdrijving!'

Cousin. 'Het stond in 't prospectus. Ik kan lezen. Ik heb het gelezen. Hoeveel familiën heb ik niet gekend, die hunne kinderen louter om den fijnen toon in een seminarie, bvb. in dat van Parijs, deden, en dat wel met het zeer onverholen doel om ze dan in de diplomatie of het leger te laten gaan. - - Daar kunnen ook eenigen, wier roeping werkelijk veranderde, onder loopen; maar dat zijn uitzonderingen en met den besten wil van de wereld kan men zulk een ongeval niet in een voordeel veranderen. De wetten worden niet voor de uitzonderingen gemaakt, maar voor de gewone gevallen.'

Dan toont de spreker aan, hoe noodlottig het privilegie voor de leekenscholen zijn zou. 'Uw plan met deze wet is geweest tegenover ons groote stelsel van openbare scholen particuliere scholen te stellen wier leven en ziel de vrijheid zijn zou. Gij hebt ze van de Universiteit geemancipeerd... Maar de vrijheid die gij haar geeft, is de vrijheid om te sterven, en bij 't ontvangen der wet zullen ze kunnen uitroepen *te morituri salutant!* want gij grijpt haar levensbeginsel zelf aan, als gij naast haar begunstigde inrigtingen plaatst, die, als zij, voor 't baccalaureaat voorbereiden en schier geen der oude en nieuwe lasten met de overige scholen dragen. Daar zij het onderwijs veel goedkooper en schier om niet kunnen geven, zullen zij - het lijdt geen twijfel - een groot deel der jeugd tot zich trekken. De eerste uitwerking der wet zal zijn 't verval der meeste vrije scholen.'

In het schitterendste deel zijner rede zet dan Cousin uiteen, hoe luttel voordeel de Kerk van Frankrijk zelve bij die halve secularisatie der seminariën hebben zou, en hoe weinig zij ook met haar eigen krachten voor 't beoogde plan zou zijn berekend. Zij had immers in vroeger

tijden, toen de ongeordende geestelijkheid vrij wat talrijker en geleerder was dan thans, het onderwijs toch uitsluitend aan de monnikenorden overgelaten. De geleerde monnikenorden echter waren verdwenen. Het Oratorium en de Benedictijnen bestonden niet meer, en Lacordaires pogingen ten spijt bleven de Dominicanen bij alle geestbezweringen dood. ‘Laten wij open spreken - zoo vaart hij voort - er is nog slechts ééne orde aan welke de geestelijkheid 't gewenschte onderwijsregt zou kunnen toevertrouwen. De Jezuïten zijn den welverdienden dood niet gestorven: zij zijn met geweld geslagen, en juist daarom niet gedood. Zij zijn alvermogend in Italië: bedenkt dit wel, wetgevers van Frankrijk; zij heerschen in Napels en Piëmont, en in Rome zelf heeft Tamburini nooit meer invloed gehad dan tegenwoordig hun generaal. - - Voorzeker de Jezuïten zijn volkomen bereid het openbaar onderwijs te aanvaarden. Wij zien immers met welk eene behendigheid, met welk eene energie, met welk eene volharding zij de geestelijkheid opwekken en de bisschoppen drijven dat deze hen onder den bescheiden naam van *hulppriesters* zullen verlangen. Maar Frankrijk wil de Jezuïten niet: de volksmeening, dat is, het staatsbelang in zijn instinctieven, populairen vorm, stoot ze ván zich. - - De Jezuïten zijn de oorzaak van al de opschudding; al het andere bvb. de onderwijsvrijheid is slechts spel en schijn, eene phantasmagorie die het beroemde genootschap heeft uitgevonden. - - De kleine seminariën tot *colléges* te maken heet de Jezuïten binnenhalen. Ziedaar de waarheid. Waagt het nu haar in 't aangezigt te zien en beslist dan.’

Voor wien het niet is weggelegd Internationale Congressen bij te wonen, mogen deze fragmenten van schitterende welsprekendheid aansporen tot de lezing van den Moniteur van 1844. Hij zal daarin een gedeeltelijke vergoeding vinden. 't Is of zich de bloem der Fransche rhetorica van 't Parlementaire tijdvak, in de kamers der Pairs en der Deputés, groepeert om het wetsontwerp van Villemain. Ook Thiers staat daar met zijn volle talent, in zijn ware gedaante. Den geestigen oud-minister werd in de kamer der afgevaardigden de taak van verslaggever opgedragen, en hij kweet zich daarvan op eigenaardige, schitterende wijze. Thiers staat in de onderwijsquaestie op hetzelfde standpunt als Cousin onder de Pairs: hij is van de politieke notabiliteiten welligt degene die, bij alle roemen en pralen met liberale phrases, het minst smaak en zin in de vrijheid, het meest lust aan een geweldig, almagtig optreden der staatsmagt vindt. Hij is per se een warm verdediger der Universiteit: zij beantwoordt geheel aan zijnen zin en geest: ook in haar wordt veel vertooning gemaakt van de ideeën der revolutie en van de vrijheid, ofschoon aan de vrije ontwikkeling geene plaats gegund, maar elke opwelling van onafhankelijkheid onder 't gewigt van 't centraalbeheer wordt verstikt. ‘Onder alle ambten in eene beschaafde maatschappij - dit is ook Thiers' beginsel dat hij uitwerkt - is het onderwijzen der jeugd het moeijelijkste, het gewig-

tigste, datgene, hetwelk de Regering slechts met de grootste, naauwlettendste zorgvuldigheid aan anderen mag opdragen.' De staat heeft de vrijheid in eigendom: wat hij daarvan afstaat is een gunst: de opvoeding is een staatszaak, de taak van onderwijzen kan een liberale regering onder zekere voorwaarden afstaan: maar ook hier is het de staat 'qui délègue un emploi.' - - Het kan zijn dat de Thiers van 1865 in gemoede veranderd, dat hij thans opregt is; maar de Thiers van '44 zou een uitstekend staatsman geweest zijn in het tegenwoordige Frankrijk, in Pruisen of Keur-Hessen(*). - Genoeg, zijn rapport, al bewijst het, hoe weinig verstand dikwijls groote diplomaten van schoolzaken hebben, verwierf eene algemeene toejuiching der députés, deed, zoodoende, de geestelijkheid inbinden en gaf de regering de gedragslijn aan, die zij tegenover deze volgen moest.

De Jezuïten hadden zich intusschen de rekkelijkheid der regering ten nutte gemaakt ter snelle stichting van een groot aantal noviciaten, waarvan er binnen kort 27, vooral in den Elzas, in Vlaanderen, Picardië en de midden-provinciën verrezen. Het Parijsche Jezuïtenhuis verdubbelde zijne werkzaamheid en maakte daar ook geen geheim meer van: de godsdienstoefeningen in de Jezuïten-kapel werden meer en meer bekend: in sommige kringen was het reeds *ton* daar de mis te hooren en te biechten. Terwijl kort te voren nog slechts één der P.P.R.R., de kanselredenaar Ravignan, de geheele orde officiëel vertegenwoordigde, traden nu ook andere broeders op den voorgrond, kortom het genootschap der *Rue des Postes* beschouwde zich als regtens geconstitueerd.

Niet lang echter zouden zij zich over den herbloei hunner scholen verblijden. Het onwelkome proces van hunnen kassier droeg er toe bij om hunnen vooruitgang aan 't publiek te onthullen op hetzelfde oogenblik dat, na het gebeurde in Zwitserland, het staatsbelang medebragt hen den lang gevulden beker der afschuw te doen ledigen. De regering zag in, dat de gevaarlijke congregatie moest ophouden belanghebbende in 't hangend geschil te wezen.

Met geweld echter en alleen door politiek gezag gesteund, wilde zij de oplossing niet beproeven. Veeleer kon zij, met de eenstemmige verklaring der députés in de hand, te Rome zelf door onderhandelingen hopen te erlangen wat zij bij wijze van burgerlijke wet ongaarne zelve nam. Het is bekend, dat het aan Rossi na korten arbeid gelukte, den vorigen paus te bewegen om den pater generaal der Jezuïten de ontbinding der Fransche congregatie, om des kerkelijken vredes wil, dringend aan te raden. De monniken zijn als individuen in 't land gebleven, maar hunne broederschappen en noviciaten zijn verstoord. Deze maatregel hielp, al was het ook gedeeltelijk, ter eene zijde; tevens zocht de re-

(*) Zie P. Lanfrey, Rev. Nat. 'de heer Thiers geschiedschrijver' overgenomen in de Wetens. Bladen, Nov. '61.

gering aan den anderen kant een steen des aanstoots weg te ruimen door de boven geschetste hervorming van den hoogen studieraad. De Salvandy, door Villemains krankte 1 Febr. 1845 aan 't ministerie van openbaar onderwijs geroepen, verrigtte hiermede een waar onteigeningswerk dat het aanleggen van den nieuwen onderwijsweg moest voorafgaan. Hoog staat graaf de Salvandy bij Hahn, die hem persoonlijk kende en door hem aan inlichtingen en bescheiden geholpen werd, aangeschreven omdat hij bij zijne komst aan 't bestuur ‘een verstandigen, klaren, vasten wil en een verlichten geest van billijkheid medebragt.’

Op alle punten was zijn bestuur bedrijvig en rijk in verbeteringen, die de Universiteit moesten in staat stellen om de concurrentie, welke de vrijheid haar brengen zou, met moed en vertrouwen te wagen. De Salvandy liet zijn gemoedelijke zorg zoowel over de zedelijke en godsdienstige als over de wetenschappelijke belangen der staatsinrigtingen gaan: hij nam de gegronde klagten over de onbekwaamheid en den slecht bezoldigden staat der maîtres d'études in ernstige overweging en peinsde op middelen om hierin te voorzien; hij bevredigde eene behoefte die er in de laatste jaren gevoeld werd door uitbreiding van 't onderwijs der exacte wetenschappen, opdat deze leemte niet door de private speculatie, tot schade der wetenschap en van 't algemeen belang, werd geëxploiteerd. Zijne veelzijdige roerigheid is hem door de oude vlaggevoerders verweten als een ligtzinnig ondermijnen van de grondslagen der Universiteit. Doch men had lang genoeg eene doodende bestendigheid gehuldigd, om thans eens lustig aan het suffe ligchaam te kunnen schudden, zonder vrees dat het eensklaps tot eene overgroote bewegelijkheid zou overgaan.

Inmiddels was buiten Frankrijk eene gebeurtenis voorgevallen, die op het gedrag der Fransche geestelijkheid niet zonder invloed kon blijven. Pius IX had den pauselijken zetel beklommen en hij bragt mede een geest van gematigdheid, vrijzinnigheid en wijsheid zoo als, tot schade van 't katholicisme, maar al te zelden op den stoel van Petrus was aanschouwd. Deze wijsheid heeft zich vooreerst, wel is waar, slechts in 't wereldlijk beheer van den Kerkelijken Staat getoond; maar de geest die zigtbaar werd, liet ook op kerkelijk gebied alles goeds verwachten en moest al aanstonds den prelaten die tot het overdrijven der geestelijke regten ten koste van 't burgerlijk gezag geneigd waren, ten breidel strekken. Het was niet te vreezen dat Pius IX, die in zijn eigen land de lang gewenschte scheiding van 't geestelijk en wereldlijk zwaard met kracht en moed doorzette, die onbekommerd om het morren en ernstig dreigen der kerkelijke partij, aan de burgerlijke vrijheid dagelijks nieuwe regten verleende, het was niet te vreezen, dat hij elders de overmoedige houding derzelfde partij zou billijken of aanmoedigen. Men durfde de hoop koesteren dat de heilige Vader niet

alleen in zijn eigen staat maar ook in de verdere katholieke wereld naar den palm des vredestichters dingen, dat hij, zooveel dit mogelijk was, het katholicisme met den modernen staat, met de beschaving der 19de eeuw zou trachten te verzoenen. Te meer kon men dat hopen in Frankrijk, met wier regering en diplomatie de kerkvoogd innig vertrouwd, op wier zedelijken, misschien zelfs stoffelijken bijstand hij, bij zijne hervormingsplannen, rekenen kon....

Hoeveel verwachtingen *wij* eerlang in rook hebben zien verdwijnen, ontegenzeggelijk heeft 's pausen eerste optreden veel tot bedaring der clericale opgewondenheid bijgedragen en de Salvandy achtte eindelijk den 12den April 1847 het tijdstip gunstig om het lang aangekondigde wetsontwerp te geven. Het was ‘een welgemeend, conscientieus werk, een vrucht der eerlijkste pogingen om de partijen te verzoenen zonder eenig beginsel, eenig regt op te offeren.’ In geen document sedert Guizots memorie van 1836 is aan alle groote elementen die in 't openbaar onderwijs betrokken zijn, het huisgezin, den staat, de godsdienst, zoo duidelijk en tevens zoo voorzigtig regt geschied als in de Salvandys Exposé des motifs. De Kamer der afgevaardigden benoemde eene commissie van 9 leden om verslag uit te brengen over 't ontwerp. Onder hen was ook Thiers, maar thans niet meer het hoogste woord voerend: rapporteur was Liadières(*). Den 24sten Julij 1847 werd het rapport uitgebragt, een model van klare en naauwgezette ver-

(*) De oud-minister is zich, na 20 jaren, gelijk gebleven blijkens zijn ‘discours’ in den aanvang van '65 in 't corps legislatif gehouden en door Ch. Dollfus in de Revue Moderne van 1 Mei ll. ontleed. ‘Le discours de M. Thiers, zegt deze geestige auteur, est une leçon bonne à méditer. Rien de plus clair en apparence, rien en réalité de plus confus. Rapide et net, il semble d'abord qu'il ne souffre nulle équivoque, et qu'il soit comme un miroir qui réfléchit les faits et les arguments sans les altérer dans le moindre détail. Eh bien! il n'y faut pas regarder de très-près pour s'apercevoir que cette limpidité de langage qui nous séduit réfléchit la plus grande confusion d'idées et la plus pauvre argumentation qu'on puisse imaginer. - - Il a la clarté et la célérité du langage, il possède une merveilleuse agilité de discussion, une tactique parlementaire où se résume l'art d'une longue carrière fournie dans nos assemblées: ce qui lui manque, c'est l'élévation et l'ampleur. Son intelligence est de petite envergure. - - La grande éloquence est faite d'une autre trame. Nous n'admettons pas d'ailleurs qu'on prise pour lui-même l'art de la parole. On a du talent, c'est pour le bien employer, pour éclairer les esprits, élever les âmes et fortifier les volontés. Le plaisir de l'oreille ne suffit pas. - - M. Thiers a été charmant, soit, et musical au possible; c'est une fauvette parlementaire, c'est un rossignol; il est exquis, il est divin. - Mais sommes-nous au Théatre-Italien ou bien à la Chambre?’ - Thiers' rapport van 1844 dat zooveel opgang maakte zit vol drogredenen. Van harte voorstander, even als Cousin, van een zoogenaamd ‘krachtig bewind,’ d.i. van 't officiëele staatsgezag dat de vrije bewegingen van het individu beperkt, is de parlementaire Thiers in hooge mate karakterloos. - De lof der consequentie is betrekkelijk. Wien het om waarheid te doen is, zal vaak inzien gedwaald te hebben en 't zijpad verlaten; wie zich zelv' bedoelt gaat als partijganger mede met elke expeditie die voordeel belooft. ‘Le résultat est un dieu de fer que les hommes adorent’, deze zinsnede en wat er bij den heer Knoop in zijn ‘Th. als geschiedschrijver’ verder volgt, licht de staatsman Thiers door zijn eigen gedrag toe: Napoleontisch bij Villemains concept in '44, is hij volbloed liberaal met Odilon-Barrot in '47 in 't rapport van Liadières. Is het vreemd dat Dollfus zegt: ‘Wij wenschen hem niet weêr als minister te zien optreden’?

slaggeving, dat 27 volle kolommen van den Moniteur beslaat. - Hier slechts enkele punten.

‘Wij moeten het werk van Napoléon voltooijen (zegt de Salvandy). Naast de krachtige regeling van het staatsbewind moet in het onderwijs, gelijk in alle andere aangelegenheden, de vrijheid eerlijk en nadrukkelijk worden gevestigd. Uit eene in naam der vrijheid ondemomene revolutie zou geen vrijheid zijn te voorschijn getreden, zoo zich Frankrijk niet beijverd had op alle instellingen, die het van het keizerschap erfde, het zegel zijns nieuwen geestes te drukken.’ - - De graadbepalingen zijn ongeveer als bij Villemain. - De eisch van tot geen verboden orde te behooren blijft onder anderen vorm gehandhaafd. En art. 31 laat de seminariën vrij voorbereiden voor 't baccalaureaat, mits de minister van eeredienst getuige dat het seminarie hetwelk den candidaat aflevert het wettig scholierental niet heeft overschreden, dat de candidaat daar werkelijk geleerd en minstens den cursus der rhétorique heeft afgeloopen. - Genoeg, een gunstigen indruk maakte ook officiëel het ontwerp door den gemoedelijken ernst dien het ademt, en opvallend om hare zwaarmoedigheid zijn, aan den avond vóór de revolutie, de profetische zinsneden waarmede de Salvandy besluit: ‘Onze maatschappij sluit vele problemen in zich. De banden, die eertijds de verschillende standen zamen hielden, zijn verscheurd, de eenheid van 't moderne bestuur en de materiëele kracht kunnen hare plaats niet vervangen. Wat moeten wij daarvoor zoeken? En waarom zouden wij de roepstem wederstaan van dat gedeelte der maatschappij, dat van 't vrije onderwijs een bijzondere kracht tot heeling van alle kwaad verwacht? - Één zaak is gewis: onvoorziene gebeurtenissen hebben getoond hoe dringend noodig het is op een groot deel der bevolking van stad en land zedelijk te werken, om haar gehoorzaamheid, welwillendheid en achting in te boezemen. Maar veel is er ook te doen, om den hoogeren standen die gevoelens van welwillendheid en broederlijke bezorgdheid voor den naaste in te prenten, welke voor veel omkeeringen bewaren, gevoelens die ook de revolutie en philosophie wel als hare grondbeginselen verkondigen, maar die tot dus ver de godsdienst alleen in staat was krachtig te verbreiden. Verblijden we ons dan over de constitutioneele noodzakelijkheid die ons drijft, der godsdienst door de onderwijsvrijheid een ruimen werkkring te geven. En mogt ook deze proeve niet alles opleveren wat sommigen hopen, de regering zal zich ten minste met het bewustzijn troosten een grooten pligt te hebben vervuld, als zij tot vredestichting zal hebben medegewerkt na eenen strijd die de maatschappelijke krachten verdeelde en splitste, terwijl een onbevangen blik op nog hangende bezwaren eensgezindheid gebood.’

Wel spelde de drukkende atmospheer den schranderen staatsman gevaren; maar zulk een haastige losbarsting had hij zeker niet be-

vroed. Zijn wetsontwerp van April '47 beleefde de volgende lente niet: beide, ontwerp en ontwerper, gingen in den Februarij-storm van '48 onder. In de ‘Annales du Parlement Français’ staat de Salvandy's werk aangeteekend als N°. 10 der ‘Projets non discutés de la chambre des députés’, en de democratische raagbol der Februarij-revolutie heeft met het kunstig weefsel der Fransche staatsmannen ook die staatsmannen zelve, goede en kwade, weggevaagd. Gelijk de bliksem in den opgeschoten boom, viel een dier catastrophes waarop de Salvandy zinspeelde op 't staatsorganisme: Charte, vrijheid, bewindvoerders verdwenen onmidellijk of ras. Dit zijn gebeurlijkheden die het Fransche volk treffen, even als aardschokken den vulcanischen bodem van Quito. Het losse, onnadenkende karakter des volks, dat haakt naar afwisseling en avontuurlijkheden, brengt mede dat de wagen van het fransche staatsbestuur van tijd tot tijd delireert. Maar kan men de dagen van despotisme, die het thans weêr beleeft, beschouwen als boete, als straftijd voor dolle galoppades op politiek terrein - een terrein waar de telganger van 't gezond verstand steeds in eere en bestemd bleef om aan de pigri caballi der reactie en aan de rood republikeinsche hengsten de maat, den pasgang te leeren; - na dien tijd zal Frankrijk, zooals vroeger, wel weêr opluiken en, 't geledene als een benaauwden droom beschouwend, terugkeeren tot het punt waar het in 1847 zijn drukpers-, godsdienst- en parlementaire vrijheid, zijn Charte en art. 69, liggen liet. Moed dus gehouden, ook al lag de akker der vrijheid reeds 15 jaren braak! Frankrijk is een zonderling land: het heeft, naar het schijnt, tegen constitutioneele brooddronkenheid, waaraan het lijdt, van tijd tot tijd aan vasten en een waterkuur behoefte, en het onderwerpt zich daaraan, gelijk wij zien, voorbeeldig.

Toch is er een opklaring der hoofden, een langzame ontwarring der denkbeelden, er is een wel zigzagsgewijze maar toch duidelijke voortgang merkbaar, eene opklimming in de beschouwingen sedert Talleyrand over het onderwijs geleverd. En de ideeën die Frankrijk eenmaal vond en als goudkorrels uit het zand los woelde - niet voor zich alleen maar veeleer voor anderen - zij gaan niet te loor, ook in Frankrijk niet: dat leert ons de geschiedenis van zijn onderwijs. Slechts één ding ontbreekt aan dat vlugge maar vlugtige, aan dat fiere maar thans toch in dubbelen zin geknevelde volk: de ouden noemden het *mores*. Zijn volk ‘mores leeren’ heet hetgeen Napoléon thans doet; maar moge Napoléon de providentieele Magister morum zijn, het zijn de mores niet die wij bedoelen. Als de oude Atheners wisten wel de Franschen lang vóór hem wat goed was, maar zij deden het niet. Karakter, wilskracht ten goede is het wat hun ontbreekt, en deze deugd kan slechts in den schoot des huisgezins, in den reinen kring van 't familie-leven ontbloeijen.

(Wordt vervolgd).

Staatkunde en geschiedenis.

Vragen en bedenkingen betreffende belastingwezen en belastingstelsels.

I.

‘Zoo veel mogelijk behoort elk burger bij te dragen in evenredigheid, aan de eene zijde met zijn vermogen, aan de andere zijde met zijn belang bij de handhaving van den staat en de bescherming, die hij van dezen geniet’(*).

Ik ben niet ongenegen dezen eerste der door den hoogleeraar S. Vissering gestelde grondregels voor een goed belastingstelsel voor een waarlijk goede te houden, ja zelfs, verder gaande, te gelooven dat die regel voor onze grootere Europesche staten een hoofdgrondregel voor zulk een stelsel heeten mag.

Ik ben daartoe niet ongenegen, zeg ik.

Want *volkomen* vrede heb ik met dien regel niet.

Waarom niet?

Omdat ik slechts volle sympathie meen te mogen hebben voor de door den heer Vissering in N. 663 uitgesproken waarheid: ‘De persoonlijke diensten en de afstand van goed, die de staat ter vervulling van zijne taak van de burgers vordert, zijn niet anders dan vergoeding voor de diensten, die hij bewijst.’

Dit laatste toch is, dunkt mij, *alleen* juist. De staat eische voor niet meer dan hij geeft, en vordere, voor wat hij aan ieder geeft, van den een niet meer dan van den ander.

Hiermede wil ik intusschen geenszins zeggen, dat allen gelijke hoeveelheid goederen of geld behooren op te brengen. Bewijst de staat u de dienst van uw leven, uw eer te beschermen, vergeld hem die dienst. Bewijst hij u, meer vermogende, bovendien nog de dienst van

(*) N. 785 van het Handboek van praktische staatshuishoudkunde, door Mr. S. Vissering, Hoogleeraar te Leiden. Amsterdam, P.N. van Kampen. Het tweede gedeelte van het derde stuk is onlangs verschenen, zoodat dit werk, waarmede de Hoogleeraar het Nederlandsch publiek, zoover het belang stelt in de kennis en den bloei onzer maatschappij, zoo zeer aan zich verpligt heeft, thans voltooid is.

uwe vele bezittingen te beschermen, vergoed hem die dienst en stel hem tot het volbrengen van die taak en die dienst ook in de gelegenheid door grooter aandeel in de algemeene belasting te betalen. Maar de een vergelde evenzeer wat hij geniet en kost als de ander. Voor gelijke dienst - gelijke wederdienst.

Dat is een onmogelijkheid, zal men zeggen. En dat wetende, zal men er bijvoegen, heeft de hoogleeraar gewild, dat men bij het omslaan der lasten die men oplegt, te rade ga evenzeer met het vermogen der burgers als met de diensten die zij van den staat ontvangen.

Inderdaad, is dat onmogelijk? Is dat zóó onmogelijk, dat dit beginsel van regtvaardigheid niet - althans niet eens - verwerkelijkt zou kunnen worden, en dus geheel met stilzwijgen voorbijgegaan mogt worden?

Maar waarom dan toch is het onmogelijk?

- Omdat de minvermogende te geringe inkomsten heeft om zijn aandeel in de lasten, berekend naar de diensten die hij ontvangt, te kunnen voldoen.

- Dat is wel vreemd, en wel kostbaar zijn dan de diensten die de staat bewijst. Men zou haast geneigd zijn te zeggen: zij moeten dan zeker tegen de moeite niet opwegen. Maar eilieve! zou de minvermogende geen behoorlijke vergelding kunnen doen als, door vermindering der perceptiekosten, de eischen van den staat eens aanmerkelijk minder mogten worden?

Zou de minvermogende zijn regtmatig aandeel niet kunnen voldoen, als de goederen, die hij behoeft, ontheven van de geld- en tijd- en zoo dus weêr geld-roovende formaliteiten, bij de inning der belastingen in zwang, goedkooper wierden, en, zijn eigen arbeid min belast en bezwaard zijnde en zoo meer productief wordende, hem een overschot liet?

Zou hij de lasten, die hij behoort te dragen, niet kunnen dragen als men hem vergunnen of ook hem opleggen wilde, om, bijaldien hij de hem bewezen dienst bezwaarlijk door afstand van geld en goed vergelden kan, zulks te doen door persoonlijke diensten, krijgsdienst b.v.?

Zou hij eindelijk, het niet kunnen, als de staat, zich bepalende tot zijn eigenlijke taak, handhaving van zijn bestaan en bescherming van orde, veiligheid, regt en onbelemmerd verkeer, er toe komen wilde, alle overige werkzaamheden van zijne bemoeijingen uit te sluiten? Hoezeer zouden hierdoor zijne uitgaven derhalve ook de lasten verminderen, en bij zulk een belasting-vermindering, hoeveel gemakkelijker, hoeveel minder kostbaar en bezwarend - dus nieuwe belasting-vermindering, - de belasting-inning! ‘Door de staatsmagt te beperken’, zegt een bekend economist, ‘binnen de grenzen van hare éénige maar wezenlijke, onbetwiste, weldadige, door allen verlangde en door allen erkende roeping, zou ik waarlijk niet weten van waar zouden komen die verpletterende belastingen, die men onmogelijk op billijken voet verdeelen kan, dat alles verslindende en zoo onnatuurlijke zich indringen van de staatsmagt in alle zaken, die groote kunstmatige verplaat-

singen van kapitaal en arbeid, die bron van nuttelooze wrijvingen, van botsingen, van gevaarlijke oogenblikken, van stilstand van den arbeid.'

Nu is, wat dit laatste betreft, de heer Vissering het met mij, of laat ik liever zeggen, ik heb het genoegen het met den hoogleeraar eens te zijn, gelijk ik dan ook gaarne wijze op zijne verklaring, dat de staat waar het *ondersteuning*, vooral met stoffelijke middelen geldt, er naar streven moet zich meer en meer terug te trekken. Maar gewenscht zou ik toch wel hebben, dat hij er op gedrukt had, hoe dáárom juist alleen of grootendeels zeker, hetgeen regt is, zich niet volkomen kan doen gelden en de regel N. 663 geen volledige toepassing kan vinden, omdat de staat, zich belastende met te uitgebreide werkzaamheid, en zoo zich dus belast ziende met te vele uitgaven, den geringe belasten moet boven zijn draagvermogen, en hoe dientengevolge en daaruit bewijsbaar de staat behoort terug te keeren van zijn verkeerden weg, en in plaats van zijnen werkkring voortdurend uit te breiden, dien veeleer meer en meer behoort in te krimpen.

Ik wil echter den staat met den heer Vissering nemen zoo als hij nu eenmaal is, met zijne gebreken, die intusschen wel niet weinige zijn, met zijn zucht tot uitbreiding van zijne werkzaamheden en met zijn niet zoo bijzonder levendig regtsgevoel. Ik wil dus den eerste van 's heeren Vissering grondregels als een geheel goede overnemen, maar niet zonder billijke reden verlangt men dan ook dat die regel gelde, en bij de toepassing zijne waarde en zijn regt erkend worde.

Heeft dit in het geschrift van den hoogleeraar plaats? Toetst de hoogleeraar nu inderdaad mede aan dien grondregel de verschillende belastingen die hij vervolgens ter sprake brengt en beoordeelt?

Het is geenszins mijn oogmerk iets te kort doen aan de waarde ook van hetgeen de hoogleeraar in het derde stuk van zijn handboek zegt over *de middelen en inkomsten van den staat.* De geleerde en wat meer zegt, de wijze verloochent zich ook hier niet, en wat meer geroemd moet worden, de beknoptheid of volledigheid, de degelijkheid of helderheid waarmede hij zijn onderwerp behandelt, zou ik niet durven te zeggen. Maar dat hij aan zijn eigen grondregel regt zou hebben laten wedervaren, zou ik meenen te moeten betwijfelen.

Behoort de burger naar het belang, dat hij bij den staat en diens diensten heeft, in de belastingen te deelen, - geene poging vinden wij aangewend om tot dat einde de graden van dit belang te bepalen, de soorten van diensten te leeren onderscheiden, en nog minder vinden wij wat dienen kan ter aanwijzing van den weg, dien men volgen moet, bij het opleggen van lasten naar evenredigheid van de diensten die men ontvangt en de middelen die men bezit.

Ik heb zoo even gezegd, dat ik des hoogleeraars eersten grondregel wel als een hoofdgrondregel zou willen erkend zien; maar op deze verklaring kom ik toch nog even terug. Ik zou namelijk willen vragen,

of wat als grondregel gegeven wordt zulks eigenlijk wel is; ik zou willen vragen, of het niet beter ware hier van beginselen dan grondregelen te spreken, en of de staat bij de volmaking van zijn belastingstelsel niet in het oog dient te houden deze twee à drie beginselen:

1. Een *belasting*stelsel kan niet goed zijn tenzij deze waarheid worde erkend en toegepast: zooveel mogelijk draagt elk burger bij, in evenredigheid aan de eene zijde met zijn vermogen, aan de andere met zijn belang bij de handhaving van den staat en de bescherming, die hij van dezen geniet;

2. Een belasting*stelsel* kan niet goed zijn tenzij bij verscheidenheid van belastingen acht geslagen worde op het onderling verband der bestaande belastingen en op hare wederkeerige werking op elkander;

3. De staat streve er naar het belastingstelsel voortdurend, maar geleidelijk te verbeteren, in verband met de eischen des tijds en de behoeften der maatschappij.

II.

De verdeeling der belastingen in *directe* en *indirecte*, zoo als die de gewone is, is en blijft ook die van den heer Vissering. Dat, ik wil het niet ontveinzen, verwondert mij en verwondert mij te meer, omdat hij zelf niet alleen gevoelt dat deze onderscheiding verre is van juist te zijn, maar dit ook erkent en uitspreekt.

‘Er bestaat,’ lezen wij in zijn Handboek, ‘verschil over het juiste begrip, de onderscheiding tusschen *directe* en *indirecte* belastingen, Aant. op N. 778;

Het kan gebeuren, dat eene belasting tegelijk direct en indirect is. Zoo wordt de accijns op het geslagt directe belasting voor den plattelandsbewoner, die zelf zijn koebeest slagt, terwijl hij voor den stedeling, die gewoon is zijn vleesch bij den slager te koopen, eene indirecte belasting is,’ Aant. op N. 781;

‘In ons belastingstelsel worden in 't bijzonder en als bij uitsluiting indirecte belastingen genoemd de regten van zegel, registratie, hypotheek en successie, die meerendeels althans met evenveel zoo niet meer regt onder de directe gerangschikt mogen worden,’ Aant. op N. 781;

terwijl hij bl. 83 nog spreekt van ‘de afwijkingen, welke zich in deze hoogst ingewikkelde materie in grooten getale (*in grooten getale!*) voordoen.’

In theorie dan veroordeelt de heer Vissesing zelf deze onderscheiding, in de praktijk echter niet, want hij volgt haar. Maar wat de heer Vissering niet doet, dat doet zeker de praktijk. ‘Deze moeijelijkheid om in de praktijk het kenmerkende karakter der belastingen altijd te handhaven, heeft dikwijls aanleiding gegeven tot verwarring van denkbeelden en tot willekeurige onderscheidingen.’

En dat de hoogleeraar door deze verklaring niet al te veel ten nadeele

van die onderscheiding gezegd heeft, ten bewijze daarvan strekke ééne uit de vele proeven, die ik zou kunnen bijbrengen:

Directe belastingen, zoo lezen wij N. 779, worden geheven op den grondslag der *voortbrenging*, als er belasting betaald wordt van de werkloonen, de inkomsten uit nijverheid, de tractementen enz.

In het voordeel van de directe belastingen, lezen wij verder N. 802, wordt gezegd, dat zij zijn de eenvoudigste, dat zij met strikte regtvaardigheid in verhouding tot ons vermogen kunnen worden geheven enz., terwijl tegen haar (N. 803) wordt aangevoerd, dat bij haren omslag willekeur onvermijdelijk is, dat zij een ondragelijk onderzoek naar den stand van ons fortuin medebrengen, dat zij als vooral op de vermogenden drukkende, deze ontevreden maken, en zelfs ten lande uitdrijven.

Naar mij dunken zou, is dit òf onwaar, òf als hier niet van toepassing onjuist, gelijk dan ook blijkt uit de in een noot op N. 802 voorkomende woorden: ‘Dat men met deze verdediging der directe belastingen inzonderheid die op de bezittingen en inkomsten in het oog heeft, behoeft niet aangewezen te worden. Deze worden toch gewoonlijk door voorstanders en verdedigers beiden als de directe belastingen bij uitnemendheid voorgesteld.’

Maar zou het zoo dan ook niet beter zijn deze onderscheiding te laten varen, en zou dit niet te eer geraden zijn, daar wij die onderscheiding - niet te danken maar - te wijten hebben aan de Fransche economisten der vorige eeuw, wier concept-belastingstelsel immers algemeen veroordeeld wordt?

III.

Wie te rade gaat met het algemeen belang en evenzeer met zijn eigen - met zijn eigen op den duur en over 't algemeen - zal behoudens de billijke *conditiën*, boven alles verkiezen een belastingstelsel naar evenredigheid van zijn *inkomsten*. Een *incometax* acht ik met den hoogleeraar 't meest aanbevelenswaardig. Zij is het gemakkelijkst bij de verdeeling der lasten, zij is het minst kostbaar bij de inning van het verschuldigde; en brengt zij bezwaren mede, die onoverwinnelijk zijn, zoo als kwade trouw, velen van die bezwaren hebben, omdat zij op vooroordeelen steunen, geen regt om zich op den duur te doen gelden. Wij willen den staat van ons vermogen niet gaarne openleggen, maar mag die onwilligheid al eenige verschooning verdienen, prijselijk is zij toch wel niet. Menigeen die nu crediet heeft, maar tot eindelijke schade van anderen, zou bij zijn ondernemingen dit crediet niet erlangen, maar des te meer zou men ook leeren vertrouwen te schenken aan en te stellen in hen, die door hunne bekwaamheid en andere zedelijke eigenschappen zich dit waardig maken. In het dage-

lijksch leven zou zeker deze en gene, die op naam van zijn vermeenden rijkdom schulden maakt, die om zijn vermeenden rijkdom zijne dochters plaatsen kan, bij een *incometax* daarin mogelijk niet zoo spoedig slagen, maar de schade van menigen leverancier en menig huwelijk, dat nu ongelukkig wordt, zou daardoor misschien ook voorkomen worden. En terwijl wij mogelijk minder dan nu ons rijker zouden kunnen voordoen dan wij zijn, zouden wij ook niet boven onze krachten behoeven te leven, en zou de maatschappij zich meer en meer gedwongen zien den burger te achten niet om zijn rijkdom, maar om zijne zedelijke hoedanigheden.

Ik voor mij zou dan ook niet tegen een *incometax* hebben en met den heer V. wenschen dat de tijd ter harer invoering weldra komen mogt, zoo het niet te vreezen ware, dat men die in hare zwaarte zou laten en zou moeten laten drukken op de bemiddelde klassen, en - zoo men daarmede en daarmede alleen in de behoeften der schatkist kon voorzien. Daar nu evenwel in Engeland, het land waarvan wij dien belastingvorm zouden overnemen, nog vele andere belastingen bestaan en derhalve toch onbillijkheid en ongelijkheid heerschen blijft, meen ik, dat men niet zonder goede gronden tegen *incometax* gestemd is.

En ingenomen behoeft men te minder met haar te zijn, omdat wij bezitten of verkrijgen zouden kunnen wat daarvoor in de plaats kan treden. Wij hebben wat de *incometax* nabijkomt, en zoo dit behoorlijk geregeld wordt en verder dat alles wordt afgeschaft, wat geen belasting is of mag zijn, dan zal men erlangen wat ja wel kostbaarder is dan de *incometax*, maar ook niet zoozeer in strijd met den nog heerschenden geest des volks en minder aanleiding kan geven tot ontrouw.

Het zamenstel der verschillende wijzen en vormen waarop en waarin de schatkist in hare behoeften heeft te voorzien, wordt door den heer V. het *belastingstelsel* genoemd. Ofschoon men nu ook aarzelen zou kunnen een *agglomeratie* van belastingen een stelsel te noemen, wij volgen het spraakgebruik en meenen dan dat ons belastingstelsel bestaat uit

I.	Grondbelasting,
II.	Belasting op het genot van het inkomen,
III.	Velerlei onregelmatige, onbillijke enz. belastingen.

Wat I de grondbelasting betreft, die in den grond ‘niet anders dan eene vaste grondrente’ is, ‘die onveranderlijk behoort te zijn’, zij is geen eigenlijke belasting. Zij is in de plaats gekomen van andere verpligtingen, die vroeger op den grondeigenaar drukten. Zij is ontstaan, hièr uit vroonen en tienden en praestatiën in natura, daàr uit den afkoop van hoorigheid en heerendiensten, elders ter vervanging der verpligting om den souverein in zijne oorlogen met manschap te volgen. Ook al mogt dus de staat alle belastingen kunnen afschaffen, deze zou, zij 't in anderen vorm, kunnen blijven bestaan.

Wat III aangaat, deze bestaan uit de menigte van die belastingen,

die inkomsten zijn uit ‘staatsinrigtingen voor wier diensten de staat zich bijzondere vergoeding laat betalen.’ Deze ‘velerlei en zeer onderscheidene’ zijn o.a. en vooral vergoedingen voor de diensten welke de staat in bijzondere gevallen bewijst, maar die bovendien verwantschap hebben nù eens met belastingen, dàn weêr met winsten uit ondernemingen van nijverheid. Voor zoover zij het karakter van belastingen nabijkomen, zegt de heer V. teregt, zal het in vele gevallen - niet in alle? - raadzaam zijn, ze geheel door belastingen te vervangen, en voor zoo ver zij meer het karakter van winst verkrijgen, geeft hij met reden in overweging die inrigtingen te laten varen en over te geven aan de bijzondere nijverheid.

b. Belasting op de uitoefening van eenigen tak van bedrijf, patent. De Hoogleeraar schijnt voor deze belasting, zooals zij hier is, niet gunstig gestemd. Mogelijk wel teregt. Met hem geloof ik althans dat zij hier te lande niet is eene indirecte verbruiksbelasting. Maar aan den anderen kant kan zij gerekend worden te zijn eene billijke vergoeding voor de bijzondere bescherming die de patenthouder bij de uitoefening van zijn bedrijf geniet, doch mag dan ook niet meer dan zulk eene *vergoeding* zijn.
c. Belastingen op beschikkingen of handelingen rakende het vermogen, zegel, registratie- en hypotheekregten. De heer V. zegt er zoo veel kwaads van en wat hij ten haren gunste zegt is, voor een gedeelte althans, in ons oog aan zulk een ernstige bedenking onderhevig, dat ook deze belasting zou behooren veranderd te worden in enkel vergoeding.
d. Belasting op schenkingen en nalatenschappen draagt 's hoogleeraars bijna volle toestemming weg. Wanneer de staat eenige vergoeding mag vragen voor de dienst, die hij bewijst door den overgang te beschermen, zij het zoo, maar anders heeft deze belasting wel niets waarachtig goeds, niets waardoor zij aanbevelenswaardig mag genoemd worden. Onder de goede zijden, die haar toegekend worden, wordt toch niet genoemd: *regt*vaardigheid.’ Op wat *grond*, met wat *regt* vordert de staat haar dan van mij? Vóór dat het kapitaal tot mij kwam heeft de staat jaarlijks zijn deel van de vruchten, die het afwierp, reeds genomen, en hij zal dit ook in 't vervolg van mij ontvangen. Geen wonder dan ook, dat men, zoo men daartoe althans geen onwaarheid behoeft te spreken, ligtelijk er toe komt om die belasting te ontduiken.
   En zoo komen wij ten laatste tot II: belasting op het genot van het inkomen, die eene toenadering is tot de *incometax*, de belasting namelijk die men betaalt naar

den voet waarop men leeft (personeel), en de kwanteit en kwaliteit van hetgeen men verteert.

Wanneer deze beide onderdeelen van II in eene behoorlijke verhouding staan, dan zie ik niet in waarom in uitbreiding van deze belasting onbillijks en dus verderfelijks zou gelegen zijn. Zeker, de mindere

man betaalt in de belasting op de eerste levensbehoeften soms evenveel als(*) de meervermogende, maar van al hetgeen deze weêr betaalt aan belasting op voorwerpen niet tot de dagelijksche nooddruft behoorende en op voorwerpen van weelde betaalt hij weinig of niets. En waarlijk, dat zegt niet zoo weinig als men wel eens meent. Bovendien is, hetgeen hij aan personeel betaalt, toch ook maar een zeer geringe bijdrage.

Aldus dan zou naar mijn bescheiden meening een goed belastingstelsel, voor zoo ver men namelijk meenen mogt, dat daarbij te rade moet gegaan worden, niet alleen met de belangen maar ook met de inkomsten der belastingschuldigen; en ook zoolang men niet bij magte is daarvoor eene *incometax* in de plaats te stellen, behooren te bestaan uit slechts twee deelen,

belasting naar den voet waarop men leeft,

belasting naar den aard, en de hoeveelheid van de goederen die men verbruikt.

G.

Politiek overzigt.

Geen jaar gaat er om, dat niet daar, waar men het minst er op bedacht was, de een of andere politieke dweeper of, niet zelden ook, een ongelukkige, tot wiens verdediging niets is aan te voeren dan zijn waanzin, naar het leven staat van zijn vorst. Toen Napoleon zich door zijn coup d'état meester gemaakt had van de keizerskroon, voorspelde men algemeen dat hij binnen het jaar, ja binnen weinige maanden, door de hand van fanatieke tegenstanders vallen zou. Geen moordenaar daagde op; de zoogenaamde zamenzweringen tegen het leven des keizers waren, naar bijzondere omstandigheden te oordeelen, slechts door de politie ontworpen om strengere maatregelen te regtvaardigen tegen hen die zij voor de veiligheid van den staat gevaarlijk achtte. Daarentegen stonden de koningin van Engeland, de koning van Pruissen, de keizer van Oostenrijk en de koningin van Spanje achtereenvolgens aan aanslagen op hun leven bloot, zonder dat eenige daad van gewigt die pogingen tot koningsmoord verklaarde.

(*) Richard Cobden heeft trachten aan te wijzen hoe onbillijk de graanbelasting werkte. De man, zeide hij, die een klein inkomen heeft en een even talrijk gezin te onderhouden heeft als de meervermogende, betaalt in die belasting gelijke som gelds, maar véél meer naar evenredigheid van zijn inkomen. Eén ding echter zag hij voorbij. Dat namelijk de meervermogende een of meer dienstboden heeft, en voor deze niet alleen in 't *personeel*, maar ook in de verbruiksbelasting betaalt.

Zoo vernam men ook in den loop dezer maand plotseling de tijding dat den 16^{den} op den keizer van Rusland een pistool was gelost, met dezelfde onhandigheid, die in den regel moordenaars in deze omstandigheden kenmerkt, en hetzelfde gemis aan voorzorg om, na het volbrengen van de daad, eigen leven te bergen of de bewijzen van schuld uit te wisschen. Waarom werd thans juist die moordaanslag gepleegd? In Rusland, waar zoo weinige keizers hun natuurlijken dood stierven, ziet de partijhaat blijkbaar minder op tegen dit uiterste middel om op den gang der zaken invloed uit te oefenen, maar in den laatsten tijd heeft de keizer weinig gedaan dat hem den haat van een deel zijner onderdanen berokkenen kon. Zijne vrijgevige maatregelen in de emancipatie der lijfeigenen en de zamenstelling van vertegenwoordigende ligchamen mogen hem de liefde hebben doen verbeuren van een groot deel der oude aristocratie, deze heeft zekerder middelen in hare magt om zich van den keizer te ontslaan dan een pistoolschot op klaarlichten dag, dat, als de toeleg mislukt, haar compromitteert. Voor de Polen is de dood van keizer Alexander, nu het verzet tegen de russische overheersching onderdrukt is, van geenerlei belang meer; de wraakoefening zou te laat komen om de euveldaad aan deze beweegreden toe te schrijven.

Men heeft dus slechts te denken aan de waanzinnige dweepzucht van den een of anderen ongelukkige, die door niets geleid dan door vorstenhaat of misschien wel uit de begeerte om naam te maken, - want ook hiervan leveren de aanslagen op het leven van vorsten meer dan een voorbeeld - zijn onberaden plan ten uitvoer bragt.

De dood van den russischen keizer zou geenerlei verandering te weeg brengen in den loop der gebeurtenissen. Van daar dat de aanslag zoo geheel onverwacht komt. Veeleer zou men zich kunnen verklaren, dat eene tot onregtvaardigheid en misdaad overdreven liefde tot den vrede en de vrijheid een pruissisch onderdaan in de gegeven omstandigheden geleid had om naar het leven zijns vorsten te staan, of een aanslag te wagen op den alvermogenden minister van koning Wilhelm. Voor zulk een moord, hoe onverschoonbaar ook, zou in den tegenwoordigen staatkundigen toestand van Pruissen en Duitschland misschien eene verklaring te vinden zijn.

Duitschland toch wordt door een burgerkrijg bedreigd, die, zoo hij mogt uitbreken, geen minder edel en veel meer bloed zou kosten dan dat van den graaf von Bismarck Schönhausen, wiens onmiskenbaar talent als staatsman door hem slechts misbruikt wordt om eigen eerzucht en de eerzucht van den grijsaard te dienen, die bij zijn optreding verklaarde, dat hij de kroon slechts verschuldigd wilde zijn aan Gods genade. Dat theocratisch beginsel, dat zoo vaak slechts tot dekmantel strekt voor trots en heerschzucht, heeft den koning van Pruissen er toe gebragt om alle magt buiten de zijne te ontkennen en in de stem van de vertegenwoordigers zijns volks niet anders te zien dan

kreten van oproer, zoo vaak die stem verschilde met zijn wil. De constitutie, het verdrag tusschen vorst en volk, waarbij beider regten omschreven zijn, hield hij in naam in stand, maar in werkelijkheid was zij eene doode letter en door eene gezochte uitlegging van hare bepalingen zette zijne regering de grondwettige medewerking van de volksvertegenwoordiging op zijde. Men liet zelfs den koning zoo ver zijne waardigheid verliezen dat men zijn persoon plaatste tegenover de personen zijner onderdanen en zich naijverig betoonde op de hulde, die de invloedrijke leden der kamer van hunne landgenooten ontvingen. De maaltijden tot hunne eer aangelegd werden gestoord; alle blijken van achting verboden, elk woord tot hun lof gesproken, gestraft; hunne denkbeelden en daden werden in de bladen der ministeriëele partij verguisd, terwijl elke uiting van eene tegenovergestelde meening door de regtbank werd vervolgd.

Maar de weerzin, door zulk eene staatkunde te weeg gebragt, werd gelenigd door het schitterend uitzigt dat aan het volk werd voorgespiegeld: het uitzigt dat Pruissens grondgebied vermeerderd zou worden en wel door de aanhechting der Elbe-hertogdommen, waardoor Pruissen tot eene zeemogendheid zou worden gemaakt. Een eigene vloot te bezitten was sinds lang het droombeeld, het ideaal der Pruissen en dit zou verwezenlijkt worden door de inlijving van Sleeswijk-Holstein, waarvan het *Meer-umschlungen*, zoo liefelijk en uitlokkend den Pruissen in de ooren klinkt. Reeds halverwege was dat doel bereikt; het tractaat te Weenen gesloten, waarbij Denemarken, op genade en ongenade overgegeven, die hertogdommen van de kroon had moeten losmaken, had ze reeds in het bezit gesteld van Pruissen, maar niet van Pruissen alleen: Oostenrijk was mede aandeelhouder en de groote vraag was nu, hoe den bondgenoot te bewegen van zijn aandeel afstand te doen?

Welke onderhandelingen daarover gevoerd zijn, althans voor zoo ver die niet geheim zijn gebleven, is vroeger vermeld. Of er regtstreeks aanbiedingen eener geldelijke schadeloosstelling voor den afstand van Holstein gedaan zijn, is echter tot nog toe niet officieel gebleken en berust slechts op geruchten. Evenzoo blijkt uit geen der regeringsbescheiden dat Oostenrijk zoodanige aanbiedingen, die het publiek gerucht op achthonderd millioen stelde, zou hebben geweigerd, en dat het daarentegen den afstand zou hebben verlangd van een deel van Silezië. Dit alles is, zeggen wij, slechts bij geruchte bekend, maar zeker is het, dat Oostenrijk, om welke reden dan ook, niet is toegetreden. De weg der onderhandelingen, zoo die gevolgd werd, leidde tot geen resultaat tot dat den 12^{den} Maart de pruissische regering het bevel uitvaardigde, waarvan in het laatste overzigt werd gewag gemaakt, waarbij elke beweging in de hertogdommen ten gunste van het huis van Augustenburg als hoogverraad met gevangenisstraf werd bedreigd. Wat nu, indien zoodanig vergrijp gepleegd werd in Holstein waar de Oostenrijksche regeringscommissaris von Gablenz het bestuur heeft? De keizerlijke

regering meende in dit besluit en ook in andere verschijnselen een bewijs te zien, dat het Pruissen niet zoo ongevallig wezen zou, wanneer eenige botsing ware ontstaan en, met het oog op zoodanige gebeurtenis, nam Oostenrijk zijne voorbehoedsmaatregelen, die van pruissische zijde niet onbeantwoord bleven. Alles ging intusschen schijnbaar onopgemerkt voort tot dat op den verjaardag van den koning van Pruissen, den 22sten Maart, keizer Frans Jozef de huichelarij niet zóó ver dreef dat hij den gebruikelijken gelukwensch aan den koning zond. Dit onmiskenbaar bewijs van de weinige genegenheid die de keizer dezen toedroeg, wekte den wrevel van het berlijnsche hof in hooge mate op en van dien tijd dagteekenen de militaire toerustingen in Pruissen, welke van Oostenrijksche zijde niet onbeantwoord bleven. Oostenrijk vond daarvoor een voorwendsel in de mishandelingen welke de Israëlieten in Boheme te lijden hadden; Pruissen bepaalde zich tot de eenvoudige ontkenning dat er militaire maatregelen genomen werden, terwijl in beide staten aan de dagbladen het verbod was gerigt om iets over hunne troepenbewegingen mede te deelen. Dat verbod gold echter slechts de bewegingen der troepen van hun eigen land en het gevolg was, dat men uit de pruissische bladen de maatregelen van Oostenrijk, uit de Oostenrijksche die van Pruissen vernam. Uit den aard der zaak kenmerkten zich die berigten door overdriving en onjuistheid; zij werden dan ook gedurig van de tegenovergestelde zijde tegengesproken; maar dit nam niet weg dat de onrust allerwege toenam.

Den 24sten rigtte Pruissen eene depêche aan de bondstaten, waarin het beweert dat Oostenrijk, zonder daartoe door Pruissen te zijn geprovoceerd, dreigende militaire maatregelen op de pruissische grenzen heeft genomen, waardoor Pruissen gedwongen is zich eveneens uit te rusten. De heer von Bismarck verklaart daarin verder, dat Pruissen waarborgen moet zoeken voor zijne eigene veiligheid, welke waarborgen het niet vindt in een bondgenootschap met Oostenrijk. Hij meent, op grond van het duitsch karakter van Pruissen en de duitschgezindheid van den koning, dat die allereerst in Duitschland zelf zullen worden aangetroffen. Maar om aan die waarborgen kracht te geven is de organisatie van den bond ontoereikend, ook dan wanneer er bij de leden van den bond de beste wil bestond. Het moet alzoo op eene hervorming aandringen, die in overeenstemming is met den wezenlijken toestand. Daartoe is het te meer verpligt, omdat zijne geografische ligging medebrengt dat zijne belangen identiek zijn met die van Duitschland en het lot van Pruissen naauw te zamenhangt met dat van Duitschland. Aan het slot dezer diplomatieke circulaire vraagt graaf von Bismarck in hoe verre Pruissen op ondersteuning kan rekenen voor het geval dat het door Oostenrijk wierd aangevallen of door eene ondubbelzinnige bedreiging tot een oorlog wierd genoodzaakt.

Naar aanleiding van die depêche overhandigde de ambassadeur

Karolyi aan het hof van Berlijn eene nota waarin Oostenrijk de verantwoordelijkheid van zich afwerpt als zou het door zijne schuld de vrees voor oorlog hebben doen ontstaan. Men is, zoo luidt de depêche, zoover gegaan om te insinueren dat er mogelijkheid bestond van een aanval van Oostenrijk op Pruissen. Daartegen protesteert het ten sterkste. Niets is meer verwijderd van de bedoelingen van Oostenrijk, dan eene vijandige handeling jegens Pruissen. Niet slechts is de keizer bezield met gevoelens van vriendschap jegens den persoon des konings van Pruissen - gevoelens waarvan de keizer zoo dikwerf blijken heeft gegeven, zoowel door woorden als door daden, en die de gezegde vijandige bedoelingen op de meest formele wijze uitsluiten -, maar de keizer vergeet evenmin welke verpligtingen Oostenrijk en Pruissen plegtig tegenover elkander hebben aanvaard, toen zij de duitsche bondsacte onderteekenden. De keizer is vast besloten om, voor wat hem aangaat, niet te handelen in strijd met artikel 11 van de bondsacte, bij welk artikel aan al de leden der confederatie wordt verboden om met geweld herstel van hunne grieven te zoeken. De gezant, den heer von Bismarck verzoekende deze nota ter kennis van zijn doorluchtigen vorst te brengen, had tevens in last er den wensch bij te voegen, dat ook het pruissische ministerie, even loyaal en even zoo zonder omwegen als het oostenrijksche ministerie dat gedaan had, den blaam van zich zou afwerpen, dat het in de bedoeling van Pruissen zou liggen om den vrede te schenden. Door op die wijze te handelen zou de pruissische regering het vertrouwen van het algemeen op het behoud van den vrede in Duitschland herstellen, een vertrouwen, dat nooit had behooren geschokt te worden.

Den 31sten Maart verschijnt hierop het antwoord van Pruissen, nadat de regeringsbladen de medegedeelde dépèche op allerlei wijze hadden gecommentarieerd. Dat antwoord luidt na de gewone inleiding.

'De bezorgdheid wegens een verstoren van den vrede is uitsluitend ontstaan door het feit, dat Oostenrijk, zonder blijkbare aanleiding, sedert den 13^{den} Maart begonnen is aanzienlijke strijdkrachten op dreigende wijze tegen de pruisische grens te bewegen.

'Opheldering omtrent de beweegredenen tot deze zonderlinge handelingen heeft de keizerlijke regering niet gegeven, want het beweren, dat ongeregeldheden in enkele boheemsche steden deze toerustingen zouden hebben noodig gemaakt, is evenzeer in strijd met den omvang dier ongeregeldheden als de lokaliteit waar de versterkingen geplaatst zijn, aan de saksische en pruissische grenzen nl., waar de veiligheid der Israëlieten nooit in gevaar geweest is.

Had Oostenrijk zich bedreigd geacht, dan zou, volgens de in de nota van graaf Karolyi uitgesproken gezindheid, met des te meer zekerheid te verwachten zijn, dat het weener kabinet de dreigend geachte feiten met het oog op art. 11 der bonds-acte aan den Bond of althans aan de pruissische regering had doen kennen. In plaats daarvan ont-

breekt nog heden elke poging, om het beweerd defensief karakter der oostenrijksche toerustingen door het aanwijzen van eenig gevaar, waartegen de verdediging gerigt zou zijn, te regtvaardigen. De geheimzinnigheid dier toerustingen en het streven, om haren omvang, der koninklijke regering welbekend, geringer te doen schijnen dan hij is, hebben slechts den op zich zelven natuurlijken indruk kunnen versterken, dat de sedert twee weken dagelijks vermeerderde keizerlijke troepen aan de noordelijke grens van Oostenrijk bestemd zijn tot eene offensieve vijandige onderneming tegen Pruissen. Niettemin heeft de koninklijke regering gedurende veertig dagen, tot 28 Maart, gedraald met het bevelen van verdedigingsmaatregelen, omdat de koning voorzag, dat de opeenhooping van tegenover elkander staande strijdkrachten den vrede ernstiger in gevaar zou brengen, dan tot dusverre door wisseling van diplomatieke stukken had kunnen geschieden. Eerst toen, uithoofde van het aantal en de stelling der oostenrijksche troepen aan de boheemsche grenzen, de veiligheid van pruissische gewesten van de besluiten van het weener kabinet dreigde afhankelijk te worden, heeft Z.M. maatregelen tot bescherming des lands bevolen en tevens acte er van genomen, dat het de oostenrijksche regering was, die uit tot dusverre niet opgehelderde beweegredenen, door militaire bedreiging der pruissische grenzen, een staat van spanning schiep, waarvan tot dusverre in de politiek en het verkeer van Europa alle voorbeeld ontbrak en waarvan de pruissische regering de verantwoordelijkheid van zich moet afwerpen. Had de keizerlijke regering werkelijk niet het voornemen, Pruissen aan te vallen, dan ziet de koninklijke regering niet in, waarom Oostenrijk die oorlogzuchtige maatregelen nam.

‘Terwijl de ondergeteekende in last heeft de alle gronden ontberende verdenking van Pruissen, als zou het den vrede willen storen, bepaald te verwerpen, moet hij ook formeel verklaren, dat niets verder van de bedoelingen des konings ligt, dan een aanvallende oorlog met Oostenrijk.

Aan de persoonlijke gezindheid van den keizer heeft de koning te minder kunnen twijfelen, daar H.D. die gezindheid beantwoordt en de vriendschappelijke gevoelens voor Z.M. den keizer tegen de politieke omstandigheden zal weten te vrijwaren. Om de welwillende gezindheid jegens den pruissischen staat door handelingen te doen blijken, kan het der keizerlijke regering niet aan gelegenheid ontbreken.’

Acht dagen later, den 7^{den} April, wordt dit antwoord van Pruissen bejegend met eene depêche van den Oostenrijkschen minister; die hoofdzakelijk inhoudt:

‘Indien de pruissische regering, in de nota van 31 Maart blijft beweren, dat Oostenrijk door zijne toerustingen tot oorlog aanleiding heeft gegeven tot de vrees, dat de vrede zal worden geschonden, dan betwijfelen wij of de waardigheid der regering het veroorlooft, die bewering andermaal te wederleggen. Met volle bewustheid doen wij een beroep op de regtbank van Europa, die Oostenrijk ongetwijfeld zal

vrijspreken van elke poging om den vrede te schenden. Op uitdrukkelijk bevel des keizers herhaal ik hier de stellige verklaring, dat tot op dit oogenblik in Oostenrijk geene maatregelen zijn genomen, welke met het oog op de organisatie onzer armee noodzakelijk zijn, indien wij ons moeten voorbereiden tot het voeren van oorlog met eene groote mogendheid. Eene dergelijke verzekerirg, even kort en bondig gegeven in naam van koning Wilhelm, zal voldoende zijn om de wederzijdsche regeringen elken verderen maatregel, met het oog op een mogelijken oorlog, te doen staken.'

In eene nota van 15 April, waarmede Pruissen de oostenrijksche dépêche van den 7^{den} beantwoordt, wordt vooreerst gezegd, dat Pruissen over den vorm van de oostenrijksche nota, die geenerlei bewijs geeft van eene vredelievende gezindheid, zal heenstappen. Met nadruk wordt bestreden wat de keizerlijke regering van den premier zegt. Daarna werpt Pruissen de verantwoordelijkheid van zich, die Oostenrijk door eene zamenvoeging van geruchten en vermoedens op die mogendheid heeft geladen. Door zulke geruchten en vermoedens zegt het, wil Oostenrijk zijne militaire maatregelen regtvaardigen. Wanneer het die ontkent, geschiedt dit op zulk eene onbestemde en rekbare wijze, dat de toestand op verre na niet in zijn waar daglicht wordt gesteld. Dit wordt door de aanhaling van bijzonderheden uit de oostenrijksche dépêche aangetoond. Met het oog op die omstandigheid en om de geheimbouding, welke van hooger hand den oostenrijkschen bladen is voorgeschreven, houdt Pruissen vol, dat in Boheme troepen-bewegingen plaats hebben, wat ook de dépêche van 7 April toegeeft. Militaire korpsen zijn uit hunne gewone kantonnementen verwijderd en naar de grenzen voortgerukt. Dit heeft aanleiding gegeven tot defensive maatregelen van de zijde van Pruissen. De oostenrijksche dépêche maakt met geen woord gewag van het terugkomen op die maatregelen. Graaf Mensdorff moet die alzoo noodeloos achten na de verklaring, dat Oostenrijk geen aanval op het oog had. Nogtans wordt van Pruissen verlangd, dat het, zonder de zijnerzijds voor eenigen tijd eveneens afgelegde verklaring in aanmerking te nemen, zijne maatregelen van verdediging zal terugnemen. Pruissen heeft zijn leger niet mobiel gemaakt, en het kan op zijne maatregelen niet terugkomen, zoolang de beweegredenen, welke daartoe hebben geleid, blijven bestaan. Oostenrijk moet het initiatief nemen en tot het militaire status quo ook in Boheme terugkeeren.

Wij hebben opzettelijk de diplomatieke nota's eenigzins uitvoerig medegedeeld, ten einde de lezer voor zich zelven kunne beslissen, in hoeverre werkelijk gevaar voor oorlog bestaat. Door sommigen wordt dit ten eenemale onmogelijk geacht, door anderen als onvermijdelijk gesteld. Men moge beweren dat de waarheid in het midden ligt; wij voor ons meenen, met het fransche spreekwoord: *il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée.* Wat de interventiën betreft die

het gevaar zouden kunnen voorkomen, de oorlog met Denemarken heeft geleerd hoe weinig daarop is staat te maken, en niet ligt zal eene mogendheid er zich aan wagen om zich tusschen twee staten te plaatsen, wien het om een verdelgingskrijg te doen is en die lang verkropte grieven en begeerten door het zwaard willen beslechten. Wel heeft men gewaagd van vredelievende raadgevingen van Engeland, van vermaningen van Frankrijk, van belangstellende aanbiedingen van Rusland, maar geen van deze drie mogendheden zal, wanneer het er op aan komt, hare vingers tusschen de deur steken - hoogstens zullen zij met een belangstellenden blik den loop der gebeurtenissen volgen, om ter gelegener tijd haar voordeel te doen, wanneer de krijgvoerende staten vernietigd of uitgeput den oorlog mogten staken. Maar de middenstaten zijn er nog en deze zullen het gevaar trachten af te weren! zoo meent men en werkelijk heeft Beijeren eene poging tot verzoening in het werk gesteld, terwijl ook andere kleine staten eene zekere houding hebben aangenomen, waarop de groote mogendheden intusschen niet in het minst acht geven. Gezamenlijk echter zouden zij nog iets vermogen. Immers de bond is er toch nog, en deze heeft eene constitutie waarvan een der artikelen uitdrukkelijk melding maakt van het geval, dat er tusschen de twee leden een geschil ontstond en dat zelfs de maatregelen met zoo vele woorden voorschrijft, welke in zoodanig geval zijn te nemen. Art. 11 toch luidt:

'Alle leden van den Bond verbinden zich om zoowel geheel Duitschland als elken afzonderlijken bondsstaat tegen iederen aanval te beschermen en waarborgen elkander wederkeerig hun gezamenlijk tot den Bond behoorend grondgebied.

'Bij een ondernomen Bondsoorlog mag geen medelid in afzonderlijk onderhandelingen met den vijand treden, noch afzonderlijk wapenstilstand of vrede sluiten.

De leden van den Bond behouden het regt om verdragen te sluiten van allerlei aard, doch verbinden zich om geene verbonden aan te gaan, welke tegen de veiligheid van den Bond of van afzonderlijke Bondsstaten zijn gerigt.

De leden van den Bond verbinden zich evenzeer om elkander onder geen voorwendsel te beoorlogen noch bij geschil hunne eischen met geweld te handhaven, welke laatste zij ter kennisse van de Bondsvergadering moeten brengen. Deze tracht dan dit geschil door eene commissie op te lossen en in geval zij daarin niet slagen kan, zoodat eene regterlijke beslissing noodig is, een *Austrägal-Instanz* in het leven te roepen, aan wier uitspraak de beide partijen zich zullen hebben te onderwerpen.'

Daargelaten nog of de bondsstaten bij magte zijn om dit artikel toe te passen, is het bestaan van den geheelen bond thans, juist in deze dagen van crisis, bedreigd door den alvermogenden pruissischen staatsman, die het nu de geschikte gelegenheid heeft geacht om een

voorstel tot hervorming van den bond te doen. Dit voorstel is tweeledig. Het wil: 1° de bijeenroeping van een duitsch parlement door toepassing van het algemeen stemregt en 2°. onderling overleg der vorsten omtrent de voorstellen tot hervorming aan dat parlement te onderwerpen. Als oogmerk wordt aan Pruissen toegeschreven dat het verlangt: 1°. concentratie der weerbaarheid van Noord-Duitschland onder Pruissens opperbevel. 2°. Regeling der kustversterking onder Pruissens leiding. 3°. Vereeniging van het Noord-duitsche consulaire wezen in Pruissens handen. 4°. Diplomatieke vertegenwoordiging der Noord-duitsche staten in het buitenland vereenigd met die van Pruissen. Voorts zou het verlangen van Pruissen zijn, dat de souvereiniteit der bijzondere staten zooveel mogelijk in acht wierd genomen. Het parlement bij directe keuze bijeen te roepen zou geraadpleegd worden over de finantieele bijdragen tot bovengenoemde reorganisatie.

Indien wij eene triviale vergelijking mogten bezigen, wij zouden herinneren aan hetgeen men somtijds op kermisvertooningen ziet, wanneer in het honden- en apenspel plotseling alle tucht bij de viervoetige acteurs verdwijnt, zoodra door een der toeschouwers een lekkernij op het tooneel wordt geworpen. Aan iets soortgelijks doet het plan van von Bismarck denken, nu hij, terwijl aller aandacht gevestigd is op het pruissisch, oostenrijksch geschil, eensklaps met dit voorstel tot bondshervorming optreedt dat voor den redenerenden politieken Duitscher een onuitputtelijk onderwerp voor beschouwingen oplevert. Maar het komt te laat om de groote kwestie tusschen Berlijn en Weenen uit het oog te doen verliezen; en zoo het zijne bedoeling was een nieuwen twistappel op te werpen, die de verwikkelingen vermeerderen moest, en om de kansen voor Pruissen te verhoogen om in dit troebele water te visschen, dan heeft hij zijn doel niet bereikt: de regeringen der Duitsche Staten zullen met bedachtzaamheid te werk gaan en door wijs beleid, althans voorloopig, deze zaak buiten spel houden.

Dat von Bismarck gehoopt heeft om door zoodanig voorstel populair te worden en de duitsche democratische partij op zijne hand te krijgen is schier niet aan te nemen. Hij weet zelf te goed hoe weinig hij bij deze gezien is, terwijl hij bovendien nu reeds het vertrouwen der conservatieven heeft geschokt, die in een duitsch parlement, door het algemeen stemregt bijeengeroepen de vervulling zien van een der meest revolutionnaire droomen van 1848. Een ander en beter berekend doel moet hij beoogd hebben, maar, zoo als wij zeiden, zijn voorstel is te laat gekomen. Het heeft den indruk niet gemaakt, dien het eenige maanden of weken vroeger zou gehad hebben, en de geruchten, die er in omloop zijn geweest dat hij wegens den staat zijner gezondheid zijn ontslag zou nemen, moeten voor een groot deel worden toegeschreven aan de teleurstelling, die den pruissischen premier in dit opzicht getroffen heeft. Zoo beweert men althans, ofschoon het bijna

niet is aan te nemen, dat een man als von Bismarck zich door teleurstellingen zou laten ontmoedigen.

Hoe dit zij, op dit oogenblik is er geen sprake meer van de aftreding des graven von Bismarck en dus ook niet van het eindigen van het conflict, dat door elke nota eene nieuwe phase intreedt, die verder schijnt af te voeren van eene vredelievende schikking.

Aan de pruissisch-oostenrijksche geschillen knoopen zich van zelf andere belangen vast. Reeds beweren de deensche bladen, dat dit zwaar beproefde en zoo zeer verminkte rijk nogmaals als oorlogvoerende mogendheid zal optreden, in de hoop een deel van het verlorene terug te winnen. Meer consistence heeft het gerucht dat Italië een bondgenootschap gesloten heeft met Pruissen, geenszins uit besef dat deze staat in zijn regt is, maar opdat eindelijk het lang begeerde Venetië italiaansch zou worden. Niemand kan die houding van Italië goedkeuren en de sympathie, die deze mogendheid in Europa geniet, moet er noodzakelijk onder lijden. Maar verklaarbaar is dit gedrag allezins. Venetië behoort door geschiedenis, zeden en taal tot Italië; alle pogingen om door geweld of door schadeloosstellingen dat grondgebied bij het jeugdige koningrijk te voegen zijn mislukt; is het te verwonderen dat het nu, om de stem des volks te bevredigen, ook tot ongeoorloofde middelen de toevlugt neemt? Oostenrijk zou slechts gestraft worden voor de miskenning van het nationaliteitsbeginsel, dat in den laatsten tijd op den voorgrond wordt gesteld en dat Oostenrijk ook zelf in zekere mate huldigt blijkens zijne besluiten met betrekking tot de kroonlanden. Wat deze kwestie betreft, wij kunnen daarover ditmaal zeer beknopt wezen, daar de hongaarsche kamers nog slechts kort bijeen zijn en er geene belangrijke besluiten zijn genomen. De commissiën uit het lagerhuis houden zich bezig met het ontwerpen der wetten, die door de reorganisatie van den oostenrijkschen staat voor Hongarije noodig zouden worden geacht, terwijl het nader adres aan den keizer in antwoord op zijn rescript, en waarin op nieuw op de zelfstandigheid van het aloude koningrijk wordt aangedrongen, ook door het hoogerhuis is overgenomen, welk ligchaam alzoo bewijst met de partij van Deak ééne lijn te willen trekken.

Het hierboven bedoelde tractaat van Pruissen en Italië, waarvan het bestaan evenwel nog niet bevestigd is, schijnt weder beperkt door eene andere overeenkomst, die Pruissen met het hof van Rome zou hebben gesloten. Maar zoo het italiaansch tractaat gezegd wordt niet te bestaan, nog veel meer schijn van waarheid heeft de bewering, dat ook die pruissischromeinsche overeenkomst slechts het gewrocht is der verbeelding van den een of anderen correspondent. De zegsman is het bekend een doorgaans zeer goed ingelichte *Journal des Débats*, welks correspondent te Rome beweert, dat de bisschop van Osnabrück tot aartsbisschop van Keulen is verheven, niettegenstaande hij niet goed te Rome aangeschreven stond, en alleen omdat Pruissen daarop bleef aandringen en

ten laatste aan zijne verzoeken door bedreigingen en beloften kracht gaf. Rome moet hebben toegegeven maar alleen onder voorwaarde, dat de onderhandelingen en alle stukken welke op deze zaak betrekking hebben, zouden worden vernietigd. Het bewijs voor die transactie van het non possumus des pausen met den onverzettelijken wil van von Bismarck is daardoor onmogelijk te leveren. Dit evenwel verdient opmerking, dat het verhaal van het *Journal des Débats*, door geen pruissisch blad is tegengesproken. Dat het van de zijde van het romeinsch gouvernement tegenspraak ondervond, laat zich ligt begrijpen. Indien nu evenwel tegenover die concessie Pruissen zijne bescherming aan Rome heeft toegezegd, wat zal er dan gebeuren, wanneer de italiaansche belangen in strijd komen met de romeinsche - wat na de inlijving van Venetië niet zou kunnen missen? zal het dan Italië evenzeer verlaten, als het na de overwinning van Denemarken, zich tegenover Oostenrijk stelt?

Wel zoo verstandig zou Italie handelen indien het - volgens den raad dien men Frankrijk toedicht - den oorlog der twee groote mogendheden afwachtte en eerst na het einde daarvan zijn voordeel trachtte te doen. Vooral voor Italie zou zulk een afwachten aanbevelenswaardig zijn, daar het tot dus verre nog geen duim breed gevorderd is op den weg om zijn finantieelen toestand te regelen, een plan, waaraan de minister Scialoja dag aan dag arbeidt, maar dat met ongeloofelijke moeijelijkheden te kampen heeft.

Het eenige afdoende middel is eene verhooging van belastingen, maar, hoe gloeijend van vaderlandsliefde ook, als het op betalen aankomt, hebben de Italianen beginselen, die, wat de toepassing betreft, groote schade doen aan hunne vaderlandsliefde. Het *consorzio nazionale*, dat zich ten doel gesteld had eene som bijeen te brengen, waarmede men de schuld kon delgen, heeft dit plan moeten opgeven, daar, welke gunstige verwachtingen men ook omtrent den uitslag dier onderneming koesterde, al spoedig bleek, dat slechts enkele hooggeplaatste personen en gemeentebesturen - met name dat van Napels - het plan op krachtdadige wijze ondersteunden, terwijl het volk zelf daaraan weinig of geen deel nam. De inschrijvingen bedroegen nog geen zeven millioen lires. Toen de mislukking van het plan waarschijnlijk werd stelde de credietvereeniging te Florence een ander denkbeeld voor; zij wilde aan de regering 250 millioen à pari voorschieten. Het *consorzio* heeft echter geweigerd hiertoe mede te werken. Waarschijnlijk minder omdat zij dit plan afkeurt dan uit eene zekere jalousie de métier, die niet bestaan mogt tusschen hen, welke een gemeenschappelijk doel hebben: de redding van het vaderland. Ontegenzeggelijk toch is het dat het jeugdige koningrijk niet gevestigd kan worden beschouwd, zoo lang zijne finantiën nog in zulk een beklagenswaardigen toestand verkeeren. De regering zelf ziet dit in; de minister van finantiën Scialoja is dan nu ook de hoofdpersoon in het kabinet en zoo zijne belastingplannen nog niet in alle bijzonderheden zijn bekend of, voor zoo ver

zij bekend zijn, niet algemeen worden goedgekeurd, de Kamer heeft zich bereid getoond hem te ondersteunen, terwijl hij, van zijne zijde, zich geneigd heeft verklaard, in overleg met de Kamer zijne plannen te wijzigen. Vijanden van de regering hebben intusschen in den laatsten tijd geheel tegenovergestelde geruchten verspreid, die het krediet van Italie benadeelden. De minister heeft in de Kamer verklaard, dat hij de verspreiders van die geruchten in regten zou vervolgen.

Bij de laatste verkiezingen voor de Kamer is te Messina Giuseppi Mazzini verkozen, over wien, zoo als men weet, het doodvonnis is uitgesproken. Zijn mandaat te aanvaarden zonder dat dit vonnis was opgeheven was niet wel mogelijk; dat vonnis te doen vernietigen, zou ook met groote moeijelijkheden gepaard gaan. De commissie uit de Kamer heeft alzoo de verkiezing gecasseerd. Maar Mazzini heeft de eer aan zich gehouden: hij was gekozen; dat was hem genoeg, en wat het aanvaarden van zijn mandaat betrof, hij verklaarde daartoe niet te kunnen of te mogen besluiten, daar hij den eed van trouw gezworen had aan het ééne en republikeinsche Italie en dus geen tweeden eed kon zweren aan het koningrijk Italie. Zeker heeft zoodanig besluit in de gegeven omstandigheden Mazzini niet veel strijd gekost.

Even als Italie worstelt ook Rome nog voortdurend met finantieele moeijelijkheden. Telkens verneemt men dat het geslaagd is in het sluiten eener leening, maar even dikwijls worden die berigten weêrsproken, en elk nieuw berigt is in zekeren zin de logenstraffing van een vroeger.

Ook op eene andere wijze schijnt Rome's toekomst bedreigd te worden. Verschillende bewijzen worden aangevoerd voor den toenemenden onwil der Romeinen om bij het pauselijk leger te dienen - thans telt dit slechts twee romeinsche edellieden in zijne gelederen - en in den laatsten tijd is er bij de aanzienlijke Romeinen zelven menig blijk ontdekt dat zij het pauselijk bestuur moede waren. Een twaalftal jongelieden van goede huizen zijn in hechtenis genomen omdat zij aan Victor Emmanuel en het koningrijk Italie een dronk hadden gewijd.

Elders daarentegen doen zich de clericalen weder krachtiger gelden. Een allerbetreurenswaardigst voorbeeld levert daarvan het stadje Barletta, waar de Katholieken op aanhitsing en onder aanvoering van dweepzieke monniken de Protestanten hebben aangevallen en verscheidene van hen ter dood gebragt. Wij zullen over dit jammerlijke feit niet uitweiden; ofschoon tot spijt van elk weldenkende van welke geloofsbelijdenis ook, enkele ultra clericale bladen partij trekken voor dezen smaad het Christendom aangedaan, zou men onregtvaardig oordeelen, wanneer men het katholicisme verantwoordelijk stelde voor de dweepzieke buitensporigheden van het aangehitst gepeupel; liever vermelden wij, dat aan den predikant Meijer, het hoofd der nieuwe protestantsche gemeente, door den kanunnik Ricci eene schuilplaats werd ver-

leend, tot dat het gevaar voor hem was verdwenen, en de lang vruchteloos verwachte troepen in het stadje waren verschenen. Van de nationale garde waren slechts enkele mannen onder de wapenen gekomen; de douanen hadden het eerst de politie ondersteund om de woedende volksmenigte in toom te houden.

Zoo in Italie het protestantisme nog slechts ter naauwernood is toegelaten, weinige volgelingen telt, en door het volk zelf, als een werk des satans wordt verafschuwd en bestreden, in Frankrijk waar het nog geene eeuw wordt gedoogd en ook slechts eene kleine minderheid uitmaakt, is er nu reeds eene scheuring ontstaan, die in het belang van de zaak zelve hoogst noodlottig is te achten. Even als ten onzent hebben ook daar de moderne begrippen omtrent de christelijke godsdienst veld gewonnen. Een der voorstanders van die moderne rigting, de heer Marti Paschoud predikant te Parijs, is wegens zijne afwijking van de traditionnele leer door den kerkeraad ontslagen. Zoodanig ontslag kon niet gegeven worden zonder goedkeuring van het gouvernement en, hetzij de betrokken minister Paschoud in het gelijk stelde of wel - wat waarschijnlijker is - zijn gezag miskend achtte, hij weigerde zijne goedkeuring aan het besluit van den kerkeraad. Deze heeft daarop verklaard zijn ontslag te zullen nemen, wanneer zijn besluit niet wierd toegepast.

Intusschen is de synode te Parijs vergaderd geweest, bij welke gelegenheid de voorstanders der orthodoxe leer de onbewimpelde verldaring hebben gevorderd dat men als grondslag der hervormde kerk in Frankrijk aannam het souverein gezag der heilige schriften en de leer der apostelen. Dit voorstel werd met 111 tegen 36 stemmen aangenomen, waarna de 36 modernen zich onttrokken en ten huize van Coquerel vergaderden.

De strijd te Parijs begonnen tusschen de orthodoxe en de moderne rigting schijnt zich ook verder te zullen uitbreiden. De kerkeraden in de verschillende departementen willen bijeenkomsten houden, waarschijnlijk ten einde dit geschilpunt tot beslissing te brengen en de scheiding algemeen te maken.

Terwijl op het terrein der godsdienst de nieuwe rigting in botsing komt met de oude en het onderspit delft, heeft op het materieele gebied het nieuwe beginsel het oude verslagen. De vrijheid van handel en scheepvaart, die in de meeste landen van Europa achtervolgens in meer of mindere mate werd gehuldigd, is thans ook door de fransche regering aangenomen en de voordragt tot afschaffing der belemmeringen welke de scheepvaart ondervindt, werd met bijval door de kamer ontvangen en door de overgroote meerderheid zijn de voornaamste artikelen er van goedgekeurd. Een der groote tegenstanders van dezen maatregel was de heer Thiers, die al de argumenten der protectionnisten in zijne rede tegen de voordragt herhaalde, maar op schitterende wijze weêrlegd werd door den minister van staat Rouher, wiens taak hier wel zoo gemakkelijk was dan toen hij, bij de discussien over het adres van

antwoord, de amendementen der liberale vertegenwoordigers moest bestrijden. In zooverre intusschen is de taak van een minister tegenover de fransche vertegenwoordiging niet zwaar, dat hij altijd de meerderheid aan zijne zijde heeft. Wij hebben dit gezien bij de verwerping van het amendement der 45, dat waarlijk niet te ver ging en alleen strekte om den keizer uit te noodigen de voltooijing van 'het gebouw der vrijheid' wat te bespoedigen. Het gold dus slechts eene kwestie van vroeger of later, niet van meer of minder. Ook dat zelfs werd door de meêgaande meerderheid nog niet goedgekeurd en onder hen, die tegenstemden, was een afgevaardigde uit het departement van den Benedenrijn, de heer de Bussierre, die bij zijne verkiezing te Straatsburg had verklaard de spoedige voltooijing van het gebouw te wenschen. Door die tegenstemming werd hij geacht in strijd te hebben gehandeld met zijne belofte en de invloedrijksten onder zijne keizers sommeerden hem zijn mandaat neder te leggen en zich op nieuw aan eene stemming te onderwerpen. De Bussierre gaf aan dien raad gehoor. Hij legde zijn mandaat neder en de kiezers van Straatsburg en omstreken werden geroepen om uitspraak te doen of zij hem langer hun vertrouwen wilden schenken. Tegenover hem werd als kandidaat gesteld de heer Laboulaye, een man, die door zijne verstandig liberale beginselen grooten naam heeft gemaakt en zich eene europesche reputatie verworven heeft door zijn meesterstuk *Paris en Amérique.* Zoo één, dan was hij zeker een der populairste mannen in Frankrijk. Maar Laboulaye is protestant en in den Elzas hebben de regtzinnig katholieken en de Israëlieten de meerderheid. Dit bleek uit den uitslag der stemming: de Bussierre verkreeg bijna 20 duizend stemmen, zijn mededinger nog geen 10 duizend. Welke krachten de regering in het werk heeft gesteld om dien uitslag te bewerken, is niet na te gaan, maar zeker is het dat de ban en arrière-ban is opgeroepen om dezen geduchten tegenstander uit het perk te houden.

Het adres van antwoord op de troonrede, welks aanneming wel te vermoeden was, is den 22sten Maart door de kamer den Keizer aangeboden en deze heeft daarop het volgende geantwoord:

'De groote meerderheid van het wetgevend ligchaam heeft weder op nieuw door de aanneming van het adres de politiek goedgekeurd, die ons vijftien jaren van kalmte en voorspoed heeft bezorgd; Ik ben er u dankbaar voor.

Zonder u te laten medeslepen door ijdele theoriën, die, onder een verleidelijken schijn, zich voordoen als alleen in staat om de vrijmaking van het menschelijk denken en werken te bevorderen, hebt gij tot u zelven gezegd, dat ook wij hetzelfde doel willen bereiken, door te trachten de hartstogten te doen bedaren en de behoeften der zamenleving te bevredigen.

Is onze drijfveer niet het algemeen belang? En welke aantrekkelijkheid zou dan voor u uw mandaat en voor Mij het gezag hebben, gingen zij niet gepaard met de liefde tot het goede?

Zoudt gij zulk eene langdurige en moeijelijke taak op u nemen, indien gij niet door ware vaderlandsliefde werdt aangespoord?

Zou Ik sedert achttien jaren den last der regering en de onophoudelijke bemoeijingen, en tevens die zware verantwoordelijkheid voor God en voor het volk torschen, indien ik niet in mij de kracht voelde, die pligtgevoel en bewustzijn van eene nuttige roeping te vervullen schenken?

Frankrijk wil even als wij vooruitgang, duurzame orde, vrijheid, maar de vrijheid, die het verstand en de edele neigingen, de edele inspanning van den arbeid ontwikkelt, en niet de vrijheid, die, verwant aan ongebondenheid, de booze hartstogten opwekt, alle geloof verwoest, haat en nijd en onlusten in het leven roept.

Wij willen de vrijheid, die de daden van het gouvernement voorlicht, daarop toezigt houdt en ze overweegt en niet eene zoodanige, welke een wapen wordt om het heimelijk te ondermijnen en het omver te werpen.

Vijftien jaren geleden durfde Ik, in naam het hoofd van den staat, zonder werkelijke magt, zonder steun bij de Kamer, maar sterk door Mijn geweten en door de volksstemming, die Mij had benoemd, verklaren, dat Frankrijk niet in Mijne hand zou te gronde gaan.

Heb Ik woord gehouden? Sedert vijftien jaren ontwikkelt Frankrijk zich en wordt het groot; zijne hooge bestemming wordt vervuld.

Na ons zullen onze zonen ons werk voortzetten.

Ik heb daartoe als waarborg de medewerking van de groote ligchamen van den staat, de verknochtheid van het leger, de vaderlandsliefde van alle burgers en eindelijk, wat nooit aan ons vaderland heeft outbroken, de goddelijke bescherming.'

Waarlijk na het lezen van deze keizerlijke rede kan men zich niet veel illusies meer maken omtrent de 'voltooijing van het gebouw' en de satire van den duitschen publicist schijnt maar al te juist: 'Het volk ziet begeerig uit naar den top van de piramide en de keizer trekt een cilinder op.'

In Engeland zijn twee belangrijke wetsontwerpen thans aan de orde: dat tot afschaffing van den bijzonderen eed voor katholieke leden van het parlement, van welk ontwerp thans de tweede lezing door het hoogerhuis is goedgekeurd, en dat tot wijziging van de kieswet. Over de eerste wet spraken wij uitvoerig toen zij bij het lagerhuis in behandeling was. Over het tweede is de discussie in het lagerhuis den 12^{den} April aangevangen en ook van deze wet is daar tot de tweede lezing besloten. Tot dusverre werden dus alleen algemeene beraadslagingen er over gehouden, die de verschillende beschouwingen over het kiesregt en het kiesstelsel in het algemeen inhielden, maar op het lot der wet zelve van geen invloed zijn. Het voornaamste debat verwacht men bij de discussie over de derde lezing, wanneer het huis in comité is overgegaan, en de artikelen zelven in behandeling zijn. De groote tegen-

stand tegen de wet is gegrond niet zoozeer op hetgeen zij inhoudt - de uitbreiding van het kiesregt - dan wel tegen hare onvolledigheid en verschillende amendementen zijn aangekondigd, die meer of minder regtstreeks strekten om haar niet van kracht te doen zijn, alvorens ook de verdere noodzakelijk geachte hervormingen door de regering zijn voorgesteld. Met name verlangt men de indeeling der kiesdistricten. De regering heeft die echter toegezegd en ook zonder die toezegging zou de bill aangenomen worden, daar uit alle deelen van Engeland adressen tot ondersteuning er van aan het parlement worden ingezonden en de natie zich blijkbaar schier algemeen voor dezen regeringsmaatregel verklaart. Het groote argument tegen de wet is, dat zij, het kiesregt uitbreidende tot de minvermogenden, ook nog meer aanleiding geeft tot de zoo beruchte omkooperij, die, gelijk bekend is, in Engeland op groote schaal wordt gedreven.

Niet zoo geheel ten onregte wordt echter tegen dat argument aangevoerd, dat de omkooperij wel is waar af te keuren is, maar dat zij tot dusverre niet gebleken is zoo noodlottig te zijn voor het stelsel van vertegenwoordiging, en dat het in elk geval de voorkeur verdient boven de omkooperij van gouvernementswege, die er door onmogelijk wordt gemaakt.

Tot dusverre is het pleit nog niet beslist, maar het lijdt bijna geen twijfel of de regering zal hare bill zien aannemen en er zal althans een begin zijn gemaakt aan de verwezenlijking van het lang gekoesterde ideaal der parlementshervorming.

Ten opzigte der fenians verneemt men in den laatsten tijd weinig meer, dat ernstige reden tot ongerustheid kan geven. De Ieren zonder bondgenooten zijn onmagtig den strijd tegen Engeland te voeren en wat hunne bondgenooten in Amerika betreft, bij deze is de lust zeer verminderd, terwijl bovendien tweespalt is ontstaan tusschen de twee groote deelen der partij, waarvan het eene, aan welks hoofd O'Mahoney staat, terstond naar Ierland wilde oversteken en het andere met Roberts aan de spits eerst een inval in Canada wilde doen. Daarbij komt nog dat de hoofden niet zeer geneigd schijnen rekenschap te geven van hun finantieel beheer, wat meer dan eenige andere oorzaak, leiden kan en moet om eene onderneming te doen mislukken. Onderlinge verdeeldheid der fenians is zekerder bolwerk voor Engeland dan de beloften van het Amerikaansche gouvernement om maatregelen tot bescherming van het volksregt te nemen.

Ernstiger is het conflict dat tusschen het congres en den president is ontstaan omtrent de freedman bill. In het laatste overzigt is in bijzonderheden melding gemaakt van den aard en stand van het geschil; het heeft in zoo verre eene vordering gemaakt dat de senaat en de kamer hun besluit hebben gehandhaafd en met meer dan twee derden de bill nogmaals hebben goedgekeurd, zoodat het veto van den president is vernietigd. Met belangstelling ziet men thans nadere

berigten uit de nieuwe wereld te gemoet, waaruit zal moeten blijken hoedanig nu de houding van den president zal wezen.

Uit Mexico zijn treurige tijdingen ontvangen. Het belgisch gezantschap belast met de mededeeling der troonsbestijging van koning Leopold II is op zijne terugreis van de hoofdstad, den 3^{den} Maart, aangevallen, volgens sommige door eene republikeinsche guerillabende, volgens anderen door bandieten, wat trouwens in dit geval zeer goed zamen kan gaan. In het gevecht hetwelk tusschen de officieren en de aanvallers plaats had, zijn eenigen van de Belgen gewond en een hunner terstond gesneuveld.

De belgische regering begrijpt nu wel hoe de toestand in Mexico is en staat op te goeden voet met de mexicaansche om hier van een internationale kwestie te maken. Het feit zelf is echter hoogst betreurenswaardig en bewijst op nieuw hoe het met de veiligheid en de rust van het jeugdige keizerrijk is gesteld. Deze laten evenveel te wenschen over als zijne finantiën, welke in een hopeloozen toestand verkeeren en door den dood van den heer Langlais, welke uit Frankrijk naar Mexico was gekomen om die te regelen, in nog verwarder toestand geraken zullen. Wanneer Frankrijk eindelijk zal hebben toegegeven aan den nu weder herhaalden aandrang van het amerikaansch gouvernement om zijne troepen terug te nemen, dan kan men weinig verwachting meer koesteren omtrent de toekomst van Mexico.

G.K.

Letterkunde.

Wat veel en daarom wat weinig.

Uit den vreemde. - Schetsen door W.T. van Griethuysen, Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen, 1865.

De meesten onzer hebben welligt den eenen of anderen vriend-touriste, een' dier menschen, die ons komen bezoeken om afscheid te nemen, die wij ook bij hunnen terugkeer gaan zien, en aan wie men, ten zij ze 't ons uit eigen beweging vertellen, onwillekeurig vraagt, in hoe verre zij hun reisplan hebben volvoerd, en welken togt zij nu in 't oog hebben. Zulke menschen krijgen ligt in het gesprek en verkeer, als in hun leven, iets rusteloos en ongedurigs. Zij laten u albums en photographieën zien, krijgen reiswijzers voor den dag, slaan kaarten uit; en in weinige oogenblikken voelt ge u in den geest verplaatst, gesleurd soms, van het eene einde van ons werelddeel naar het andere, tenzij ze nog meer gezien hebben, om dan nog meer - te beschrijven...? neen! maar om u hier en daar, bij wijze van optica of tooverlantaren, een kijkje te gunnen, totdat het voor u begint te dwarrelen en gij duizelt. - Hoe veel interessants zij u vertellen, gij mist nog meer; zij maken het u wat ruim druk, zóó dat gij per slot van rekening *de omnibus aliquid de toto nihil* klaagt. Hun onderhoud heeft iets van de bewegingen eener vlieg in warme dagen, die zich overal even neêrzet om telkens weder op te vliegen, zonder dat gij kunt gissen, waarheen het beestje zich aanstonds zal begeven, en of het dit loopend zal doen, dan wel zich van zijn vlerken bedienen.

Het hier bovengenoemde werkje heeft daarvan wel iets weg. De schrijver voelde het en erkende het eenigermate als een gebrek, blijkens de voorrede, waar hij zegt: - ‘Ik hoop, dat men bij de beoor-

deeling van dit werkje op den titel zal letten, het zijn geene *tafereelen*, maar schetsen,' - terwijl hij ze vervolgens, alsof hij besefte, dat sommige daarvan althans ook daarvoor wat vlugtig waren, 'losse omtrekken' noemt. Dat men die voor zich maakt en in portefeuille bewaart, ze nu en dan aan een vriend toont, om eenige duidelijker voorstelling van het geziene te geven, daarmede hebben wij vrede; edoch voor eene tentoonstelling, waarmede men de uitgave van een werk in druk kan vergelijken, heeft men regt iets uitgewerkts te verwachten. Voert de schrijver aan, dat hij zijn boek 'uit den vreemde' noemde, omdat hij 'wil geven, wat men zoo niet in reisboeken vindt' - dat moge op sommige dezer schetsen, op enkele krabbetjes passen; wat andere betreft was het daar meêgedeelde, indien ook al niet in reisboeken, dan toch elders te vinden. Moore, Thorwaldsen, Hogarth, Court, Franke, het zijn geene weinig bekende namen, ook niet aan het onbekende uit hun leven geknoopt. - Des auteurs bevreemding, dat hij Ierland niet dat platte, eentoonige land bevindt, als hij zich het voorstelde, en dat het klimaat, vooral in het Zuiden, bij andere streken gehouden, die onder dezelfde breedtegraden liggen, zacht is, door den invloed der zeestrooming [golfstroom], is een weinig naïf.

En niettemin is het een boek, dat wij gaarne aanbevelen. Onderscheidene schetsen van land en lieden zijn fraai, en de natuurbeschrijvingen, b.v. die van de Maladetta, mogen wèlgelukt heeten: eene wezenlijke verdienste in de schatting van ieder, die de moeijelijkheid daarvan kent. Het kalme, sobere dier beschrijvingen, bij trouw aan de natuur, maakt er dikwijls van, wat wij stukken zouden noemen uit de hollandsche school. Zij deden ons onwillekeurig denken aan Matthisson's Briefe, een in onze schatting niet geringe lof. Een goed gegrepen epitheton, hier en daar een blik die een gestolen en toch eerlijk lichtje en tintje kan heeten, mogen meer gelden dan menige holle exclamatie en überschwenglich geformeerd monsterwoord, waarmede onze Duitsche naburen zoo kwistig zijn, zoo rijk schijnen en inderdaad toch zoo weinig geven. - De karakterschetsen en mededeelingen omtrent personen, al zijn dezen ook bekend, hebben hare waarheid, terwijl die van Burns bewijst, dat de heer van Griethuysen kan verschoonen, en dat hij niet spreekt van met den mantel der liefde te bedekken, eerst nadat hij onbarmhartig heeft bloot gehaald. Daaraan hebben wij waarschijnlijk ook toe te schrijven, dat hij het soms wat wulpsche en grofzinnelijke, dat wij bij Thomas Moore elders dan in zijne Irish Melodies vinden, met stilzwijgen voorbijging. Zijne voorstelling is van dien aard, dat ook het bekende - wij beroepen ons op Vinet en vooral op Antoine Court - het belangwekkende niet verliest. Wij zien de oorzaak daarvan in zekere frischheid en oorspronkelijkheid, die den stempel en keur van het *je l'ai vu* en van het *j'ai senti* aan zich draagt.

De vertaling der verzen is soms gelukkig, soms ook, zoo veel wij konden nagaan, wat overvrij, gelijk b.v. in *Innisfallen*, zoodat men het *naar* Moore in *na* Moore zou willen veranderen. De eigen poëzy verraadt weinig verheffing en niet te veel dichterlijken gloed, iets wat den schrijver als beschrijver welligt ten goede kwam. Hij is meer ontvankelijk dan scheppend.

Het is een boek *after all*, dat verleidelijk mag heeten tot - reizen. Waarom - dachten wij - als de omstandigheden het maar even gedoogden, Noorwegen niet binnen den kring getrokken? - Dikwijls kwam ons bij de lektuur het: '*Ach könnte ich*, *Vög'lein*, *mit Dir zieh'n!* voor den geest en op de lippen. Maar *non cuivis licet adire Corinthum* zeiden reeds de ouden. De gouden vleugelen, die men er toe noodig heeft, vliegen zoo gaauw weg, en dwingen om naar het vaderland te keeren, al kwam men niet zoo ver als men wel wenschte.

Vertalingen en herdrukken.

De aanklagt van Meineed. Naar het Engelsch van Anth. Trollope, schrijver van 'het Kasteel Richmond,' enz. Amsterdam, J.D. Sybrandi.
Het Legaat eens vaders. Uit het Engelsch van M.E. Braddon, schrijfster van 'het Geheim van Lady Audley, de Bankiers-dochter' enz. Te Haarlem bij, de erven F. Bohn.

Een beroemd schrijver onzer dagen beweert, dat er nagenoeg bij iedere behoeftige familie een overlevering bestaat, van een hun ontgane erfenis. Onderkruiping, gemis aan bewijzen, vervalsching van testament, invloed van geestelijken, zijn gewoonlijk de klippen, waarop de billijke verwachting der wettige erfgenamen schipbreuk leed. Er schijnt iets troostrijks te zijn in de overtuiging dat men rijk had kunnen zijn, als dit of dat niet gebeurd ware. De ouders vinden dan ook in hun kinderen de aandachtigste toehoorders, als ze zulk een verhaal opdisschen. Zoo voedt men zich van geslacht tot geslacht met illusiën, die gewoonlijk geen anderen grond hebben dan een voor twee eeuwen gebeurd feit - dat altijd nog te bewijzen valt.

In het werkelijke leven mogen zich dergelijke illusiën in nevelen oplossen, de romanschrijver weet er partij van te trekken, en de lezer kan er altijd staat op maken, dat in den loop van het verhaal, het ongelijk aan den held der geschiedenis bedreven, billijkerwijze wordt hersteld. Een aantrekkelijke ontknooping voor dengene die van zijn bet-overgrootvader nog iets te wachten heeft!

Titels als: 'de Aanklagt van Meineed' (die natuurlijk een erfenis geldt) en 'het Legaat eens Vaders', zullen daarom altijd de aandacht wekken, en vele lezers vinden. Ware dit niet het geval, we zouden minder buitenlandsche prullen in onze hollandsche taal zien overgezet. De uitgevers oordeelen naar het debiet.

We willen ons liefst niet in een breedvoerige beschouwing over de ‘Aanklagt van Meineed’ verdiepen. Het ontbreekt Anth. Trollope aan talent om den lezer, door stijl, intrigue of karakterschildering te boeijen. Vervelend is het verhaal van het begin tot het einde. Zelfs de meineedige Lady Mason, de heldin der geschiedenis, boezemt niet het minste belang in. De gesprekken, die de schrijver invoert, zijn gedwongen en onnatuurlijk. Of Sir Peregrine dan wel zijn zoon, of Lucius Mason dan wel zijn moeder spreken, om het even, allen voeren denzelfden toon, allen dragen hetzelfde karakter: namelijk den toon en het karakter van den schrijver, die met den besten wil van de wereld, zijn lezers niet uit den waan kan brengen, dat hij alléén het woord voert. Jammer is het dat de goede strekking van het verhaal wordt verduisterd door den vorm waarin het gestoken werd. Slechts weinigen zullen geduld genoeg bezitten om het boek ten einde te lezen.

Wat Anth. Troloppe ontbreekt aan intrigue-geest, bezit miss Braddon bovenmate. Haar verbeelding schept zonder schroom de wonderlijkste toestanden. Hoe onderhoudend ook die opeenvolging van dramatische gebeurtenissen zij, wij zien er slechts een jagen naar effect in. Wij zijn, de hemel zij gedankt! het oud-romantieke tijdvak doorgeworsteld, en voeren strijd tegen al wat overdreven en onnatuurlijk is. Wij wenschen waarheid zelfs in den roman. Medegevoerd door haar verbeeldingskracht, verdiept miss Braddon zich in het onwaarschijnlijke en begaat daardoor fout op fout. Te veel sympathie verwekt een jeugdige erfgename, zoo als de schrijfster Marie Marchmont schetst, om te kunnen aannemen, dat een schurk gelijk Paul Marchmont, ten einde zich in het bezit van haar vermogen te stellen, haar twee jaar lang kan opgesloten houden, zonder dat dit de algemeene aandacht wekt.

Zonderling is het voor het minst, dat het geregt zich deze apocryfe zaak niet aantrekt. Schurken zijn er altijd genoeg; maar zulk een vermetelen dief als Paul Marchmont, treft men alléén in een overdreven roman aan. Gaarne hadden wij in plaats van die ingewikkelde intrigue iets meer strekking in het boek aangetroffen. Dat Constance's pligtbesef geen voldoenden steun aanbood om tegen de verzoeking te strijden, is menschkundig door de schrijfster aangetoond, maar dat ze met hare begrippen van eer en deugd en met haar alles behalve haatdragend karakter, zóó diep kon vallen als zij deed, is onnatuurlijk.

Gelukkig dat haar berouw de zaak weder in het reine brengt en Paul, zoo al niet door het geregt, dan toch door Constance aan de kaak wordt gesteld.

Wij herhalen het, het tijdvak der oude romantiek is doorgeworsteld; een roman als die van miss Braddon kan den toets der hedendaagsche kritiek niet doorstaan. Wel verre echter van haar verdienstelijk talent te willen gering schatten, wenschen wij van harte, dat ze het moge dienstbaar maken aan de eischen van onzen tijd. Veel goeds durven wij dan nog uit hare pen verwachten.

C.

Clarinette, door August Lewald. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen. 1865.

Een roman, uit het Hoogduitsch, die aan menigen eisch, welken de massa der lezers aan zulke producten doet, zal voldoen. Er is knoop en intrigue e.z.v. te over in, de beschrijvingen en toestanden hebben veel levendigs, de afloop is gewenscht, de

braven en de schurken komen aan hun geregte deel, alles zoo natuurlijk en bevredigend, dat men het bijna zou kunnen beklagen, dat het in de

wereld niet altijd zoo uitkomt. Er wordt geidealiseerd, gekritiseerd, gemoraliseerd, kort en krachtig soms... Wat wil men meer? - En toch zal niet hiermede het werk zijne dringendste aanbeveling medebrengen bij velen. - Het is, namelijk, een werk met Tendenz, en deze zoo als wij het van Lewald konden verwachten.

De schrijver is een voormalig Protestant, later proseliet der Roomsch-Katholieke kerk. Wij zouden dit niet aanvoeren, indien wij niet daarin den sleutel vinden moesten voor hetgeen hij schreef, als wij niet daarin vooral het standpunt vonden, waaruit veel van hetgeen hij schrijft moest worden beschouwd en beoordeeld. Het is blijkbaar aangelegd op eene verdediging en verheerlijking van het Roomsch-Katholicisme, vooral in tegenstelling met den geest en de rigting van onzen tijd.

Dat zulk een werk hoogstbelangrijk kon worden, zal ieder gevoelen, die eenig inzigt heeft in den aard en de strekking van den strijd, waarin het Romanisme met dien tijd is gewikkeld, gelijk het trouwens was met al wat men als van dien tijd kon beschouwen, van de Hervorming af, om te zwijgen van vroeger verzet door de Kerk ondervonden. Wordt die strijd, omdat in onze eeuw de mensch in het geestelijke en staatkundige meer tot besef van zijne regten kwam, en hier en daar tot overmoed kwam, met meer hevigheid gevoerd; de roman kan er, naar inhoud en vorm des te meer belangwekkend om worden, terwijl hij in veelzijdigheid kon winnen, naarmate de kamp op onderscheiden gebied wordt gevoerd.

Dit nu heeft de schrijver gedeeltelijk goed gegrepen en opgezet en volgehouden. Hij laat wat in zijn oog religieusiteit is in strijd komen met geest en rigting en streven van onze dagen, met eer- en hebzucht en godverachting en wereldzin, die in lust der oogen, lust des vleesches en hovaardig leven aan het licht treden, velerwege tot laagheid in allerlei vormen voeren. De roman is te vol en te *vielverschlungen*, om dien in zijn beloop te volgen, al heeft de schrijver met soms wat bruske hand de draden vrij wel uiteengehouden. Men ontmoet er hoog graauw, *parvenus* met al hunne onbeschaamdheid, Lucullussen en Calibans, kardinalen en actrices, Mäusedreck und Koriander. Hij voert ons naar Californië en Rome, wel degelijk naar Rome.

Lewald is een convertite, een proseliet - gelijk wij boven zeiden. - Wij duiden hem dit, voor zoo ver het zijn eigen zaak is en het er eene van overtuiging mag geweest zijn, niet euvel, Luthers woord gedachtig: *über die Gewissen will Gott niemanden regieren lassen*, *denn sich selbst alleine.* - Hij treedt evenwel in zijne Clarinette kennelijk op als de verdediger van het Roomsch-katholicismus. En hier wordt de zaak van wat anderen aard. - Het is hier de plaats niet om te dogmatiseren. Dit doet Lewald ook niet, hoezeer het, zij het dan ook niet in den stijven handboekenvorm, op zijn weg lag. Nu wijst hij meer op het uiterlijke, het schitterende van de Kerk, en wat enkele karakters daarin, mogelijk door haar, maar ook ligt zonder haar - ja tegen haar in, werden. - De pastoor, Clarinette, zijn vriendelijke verschijningen, ook des pastoors zusters. De bisschop is gelijk wij alle bisschoppen zouden wenschen. Echt humane karakters, en gelijk er, gelukkig, ook worden gevonden in de roomsche kerk. - De bankier en koopman Zehdeniker is een niet gespaard beeld van den joodschen geest, gelijk die door den invloed van wereld en tijd werd bedorven, zoo als zijne moeder dit is van de joodsche bekrompenheid en onverdraagzaamheid, bij trouw aan wet en gebruik. Er is *charge* in beiden. De zoon en kleinzoon, Isidoor, zoo als hij met verandering van zijn joodschen naam wordt genoemd, is iemand van goeden aanleg, doch die gevaar loopt het slagtoffer te worden van zijn rijkdom en van den

strijd waarin hij bij zijne joodsche afkomst en begrippen en de moderne beschaving wordt gewikkeld. Na allerlei ondervindingen wordt hij in Amerika tot het

roomsche kerkgeloof bekeerd en treedt hij in eene geestelijke orde. Hij wordt overwonnen en triumfeert in den strijd, dien Lewald ons in onderscheiden phasen te beschouwen geeft, den strijd tusschen het geëmancipeerde jodendom en wat in zijne en veler schatting het christendom uitmaakt, iets, waartoe de Duitscher vooral - men denke aan Heine en Lassalle en *tutti quanti*, ligt kon komen.

Het werk is eene apologie voor - en verheerlijking van middeneeuwsche toestanden, van de Kerk en dezer priesterschap, van den staat gelijk die in den Adel zijn eersten steun vond. Wij hadden bijna een schrijffout begaan en daarvoor de Kerk en haar *adel*, den staat en *zijne* priesterschap geschreven. - Men ziet duidelijk, welke voorliefde hij daarvoor koestert en hoe dit zijn ideaal is, doe hij ook, b.v. door het huwelijk van graaf Plug met Clarinette, eenige concessieën aan de nieuwere ideeën. Zoo idealiseert hij evenwel, en dit op zoodanige wijze, dat hij met het verstand niet alleen, maar ook met de geschiedenis, in strijd raakt. Hij is, gelijk het trouwens veelal het geval wordt met de apologeten, de advocaat ter eener zijde. Waar hij ons een pastoor voorstelt in zijn eenvoud, zijne zelfverloochening en armoede ter wille der armen, geven wij toe dat er zoodanigen waren, doch met de stille tegenwerping: er waren nog meer anderen! Waar hij ons kloosters en jezuïten vertoont in hunne zegenrijke werkzaamheid, in hunnen opofferingsijver, geven wij dit met eenig voorbehoud toe, doch zeggen: zij deden nog wat andere dingen en waren nog wat anders ook! - Een der spillen, waarom veel in dezen roman zich beweegt, is een Moeder-Gods-beeld, dat aan eene legende zijn aanzien [wij zouden zeggen zijn aanzijn als zoodanig] te danken heeft.

Dat beeld is het voorwerp eener vereering, die in rustige dagen tot onzin, in tijden waarin de massa roerig daarover wordt, tot onzinnigheid voert en drijft. Dat eene ook dweepzieke Jodin tegen zulk een beeld hevig ingenomen is, mag natuurlijk heeten; het strijdt tegen het eerst en heiligst, gebod van hare wet, waardoorheen de Kerk zich heeft gewrongen, waaroverheen zij zich gezet heeft, maar om daarmede ergernis te geven aan degenen die buiten zijn en aan hare meer verlichte volgelingen, die zulken misgreep nog slechts verschoonen, terwijl zij de uitzinnigheden en kinderachtigheden, die daarvan het gevolg zijn beklagen. En waarlijk, Rome weet niet en schijnt niet te willen weten, welk kwaad het zich en der menschheid heeft berokkend en zal berokkenen, met aan het dweepziek onverstand steenen voor brood te reiken, met zoo in uiterlijkheden te stellen en tot dwang te maken wat werk des geestes en des harten, der vrije, eigen, innige overtuiging moet zijn. - Luijers en leibanden mogen eens hunne twijfelachtig goede diensten doen; op den duur laat men er de menschen te lang kinderen mede blijven, tot dat zij die soms gewelddadig verscheuren.

Menschen van dien kinderstempel zullen dezen roman, waarin goede beschouwingen, ernstige wenken van en voor onzen tijd liggen, met ingenomenheid lezen; wie verder leerde zien zal er veel gebrekkigs, veel eenzijdigs, veel lomps in vinden, wat het Duitsche fabrikaat verraadt. Wij voor ons zegenen het, dat ons geslacht zich aan tijden en toestanden ontworstelde, die in het oog van Lewald gewenscht zijn.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V.
Een Oud-Indisch officier.

XXII.
Nederlaag te Kedjiwang, en gedrag van Toontje bij die gelegenheid. - De legerkommandant belooft hem bij keuze tot 1sten *luitenant te bevorderen.*

Twee spionnen zijn met het vallen van den avond op het bivak gekomen. Een groote vijandelijke magt, heet het, vereenigt zich te Kedjiwang aan den voet van het Merapi-gebergte, met het plan eerst Klatten en Delangoe te verwoesten, en daarna den opstand in het Solosche over te brengen. De beide kolonne-kommandanten besluiten 's anderdaags op Kedjiwang te marcheren en daardoor het plan te verijdelen. Sollewijn zal regelregt op den vijand afgaan, le Bron langs een anderen weg in den rug des vijands trachten te komen.

Vroeg in den morgen rukt Sollewijn uit. De verzengende zonnestralen hebben den kleiachtigen bodem der drooge rijstvelden overal doen splijten en scheuren; dit maakt den marsch buitengewoon afmattend. Tot afwisseling trekt men nu en dan door bergkloven en ravijnen, hetgeen de vermoeijenis nog vergroot. Van rusten is echter geen sprake; zonder ophouden gaat het steeds voorwaarts, tot dat men omstreeks vijf uur na den middag in het gezigt van Kedjiwang is gekomen. Aan deze zijde van een zeer diep ravijn wordt halt gehouden. Hier zal het bivak opgeslagen worden, om met het krieken van den dag Kedjiwang te kunnen aantasten. De vijand denkt er evenwel anders over; drieduizend man vliegen te wapen, scharen zich in slagorde en rukken met een ontzettend geschreeuw onder leiding van eenige hoofden met gouden pajongs, de kolonne te gemoet. Sollewijn ont-

vangt hen met een tweegelederenvuur, von Schmidt auf Altenstadt laat zijne drieponders en Hojel zijne mortieren spelen. Op verschillende punten der vijandelijke slaglinie, waar ons vuur de meeste uitwerking heeft, ontstaat spoedig eenige verwarring. De hoofden beijveren zich de orde te herstellen en het geweervuur te onderhouden; hunne krijgsknechten verder door te laten marcheren, vermogen ze evenwel niet. Sollewijn laat nu de infanterie en de solosche hulptroepen het ravijn doortrekken; van den anderen kand is het geweervuur nog moorddadiger; het bereidt de charge voor, die Bisschoff onderneemt, dadelijk nadat hij met zijne ruiters den overkant bereikt heeft. Poland heeft met zijne Madurezen de beweging gevolgd, maar naauwelijks boven gekomen, ziet hij dat èn de kavallerie èn de hulptroepen op de vlugt slaan. Het vijandelijk krijgsgeschrei doet de lucht weergalmen; bij de tegenpartij is de moed herleefd en met gevelde lans stort zij zich nu op de infanterie. Deze wacht den aanval niet af, maar wijkt naar het ravijn. De orde is verbroken; Polands piekeniers zijn nog niet eens verzameld of zij worden reeds door de vlugtenden medegesleept. Ieder zoekt nu zijn heil in de vlugt: 't is een algemeen sauve-qui-peut. Toen Poland met verzwikten voet en met verlies van zijn politiemuts aan den kant van het ravijn komt, waar het geschut is blijven staan, vindt hij dit reeds in handen des vijands. Op hetzelfde oogenblik dat de vijand er op aanviel, had von Schmidt nog voor het laatst losgebrand.

't Is inmiddels half zeven uur geworden, en ofschoon het maanlicht den overgang van dag en nacht minder snel maakt, is de duisternis toch groot genoeg om de vlugt der ongelukkige kolonne te bevorderen. Poland heeft nog bij zich een madureesch kapitein, een luitenant, zes man met geweren en vijf piekeniers. Die trouwen verlaten hem niet, maar trekken in een kluwen terug, schieten de digtstopdringenden neêr, en verhaasten slechts dan den pas, als hunne vervolgers op een afstand zijn blijven staan. Om vrijer in zijn bewegingen te zijn, heeft Poland zijn sabelschede reeds weggeworpen, doch bij elken tred lijdt hij een onuitstaanbare pijn. Overal liggen wapens en kleedingstukken op den grond; de hulptroepen hebben alles weggeworpen, om hunne vervolgers op te houden. Dit en de toenemende duisternis redt menigeen van een wissen dood. Op vijftig schreden afstands beweegt zich een klein troepje, een paar vuurstralen flikkeren en de kogels fluiten Poland om de ooren. ‘Nederlanders, hoera!’ schreeuwt hij, zijne makkers herkennende. 't Is luitenant Rombeek met zeven Europeanen van de 18^{e} afdeeling, die zich nu met Poland vereenigen. Men zweert elkander niet te zullen verlaten en wat er ook moge gebeuren, liever te zamen te sneven dan elk een goed heenkomen te zoeken. Maar welke rigting ingeslagen? niemand kent den weg.

Het uur van het avondgebed is inmiddels geslagen; dit heeft aan de vervolging een einde gemaakt; geen enkel geweerschot wordt meer gehoord.

Poland laat een oogenblik rusten om adem te halen, en ontdoet zich van zijn schoeisel; nu is hij weder klaar om te marcheren. Er wordt besloten aanvankelijk den loop der rivier te volgen; bij elke hoogte zal een man op verkenning vooruitgaan. Na eenige palen op die wijze afgelegd te hebben, nadert men een kampong blijkbaar door den vijand bezet. Een paar piekeniers op sluippatrouille uitgezonden, komen terug met het berigt dat de huizen vol zitten met brandals, die zich vrolijk maken met de overwinning en voorspellen dat de dag nadert, waarop den laatsten Hollander de nek zal gebroken worden.

'Ik heb wel lust, eerst nog eenige van die grootsprekers den nek te breken, zegt Poland. Wie gaat er met Toontje meê?'

Allen zijn bereid.

Volgt mij dan, en let goed op de kommando's.

In de grootste stilte wordt de kampong bekropen. Op vijftig passen der voorste huizen rigt Poland zich op.

'Opgepast nu! - Vaardig! aan! vuur!' kommandeert hij met luide stem. Het salvo, dat eenige malen door de echo wordt herhaald, breekt eensklaps de nachtelijke stilte af.

'Voorwaarts! hoera! leve de koning!

'Hoera, hoera!' schreeuwen allen en volgen Poland, die geen pijn meer voelt en in den looppas vooruit is gesneld.

In de onderstelling van door een groote magt aangevallen te worden, gunnen de brandals zich geen tijd om om te zien, maar kiezen het hazepad; men laat hen in dien waan en vervolgt hen nog een duizend pas. Drie vijanden zijn door het salvo gedood, een is in het been getroffen en wordt gevangen genomen.

'Zie zoo, zegt Poland, die grap is goed gelukt. Gekookte rijst en gepanggangde kippen? bravo! dat zal smaken. Valt maar aan, jongens!'

Het avondmaal, door den vijand bereid, wordt broederlijk gedeeld.

'Kerm maar zoo niet, kerel!' spreekt hij in het javaansch den gevangene toe, die zijn hoofddoek tot verband gebruikt om het bloed te stelpen. 'Ge zult er niet aan sterven.' - Hebt ge soldaten van de kompanie gezien?'

'Ja, heer!

Welke rigting gingen ze uit?

Zuidelijk, heer!

Geef den kerel wat te drinken. - Zoo! - Hoe ver zijn we hier van een benting der kompanie?

Gevoelig voor de goede behandeling, draalt de inlander niet lang, maar antwoordt:

De benting van Brambanam ligt vijf palen van hier.'

'Gij moet er ons brengen.'

'Ik kan niet gaan, heer!'

De piekeniers bieden zich aan, hem te dragen.

‘Goed, pakt hem dan maar op, en vooruit gemarcheerd! - Geen brand stichten, mannen! De brandals moeten gelooven dat wij hier blijven. Laat dat vuur maar branden, en gij Kromo! Schiet voor de leus uw geweer nog eens af.’

Daar gaat het weêr verder de rivier door, over steenen en rotsblokken. Poland voelt nu zijn voet weêr, maar hij houdt zich ter been. Een paar palen afgelegd hebbende, ontwaart men een drom menschen; aandachtig luisterende hoort Poland hollandsch spreken.

‘Halt! Werda!’ schreeuwt hij met zijn schelle, doordringende stem.

‘Nederlanders!’ luidt het antwoord, en dadelijk daarop: ‘Zijt gij het, Toontje?’

‘Ja majoor, en Rombeek ook!’

‘Hoera!’

Het is Sollewijn met een deel der kolonne, waar men zich nu mede vereenigt. Poland rapporteert dat hij na de nederlaag, nog een troep brandals uit een gejaagd en er een van gevangen gemaakt heeft. Dit beurt de gemoederen weêr op.

‘Toontje laat er geen gras over groeijen om zich te wreken, zegt von Schmidt auf Altenstadt, die even als Hojel zijn geschut verloren heeft.’

‘Ja, maar stijg maar eens gaauw af; gij zit op mijn paard, en ik kan niet meer gaan.’

‘Ik ook niet.’

‘Hier Toontje, spreekt Bisschoff, neem het paard van den brigadier die wel loopen wil.’

Een uur later ontmoet men de kolonne Le Bron en komt gezamenlijk aan de benting te Brambanam. 't Is half drie. Een aantal ontbrekende manschappen zijn daar reeds verzameld, maar hoe velen antwoorden niet op het appel! De luitenant-adjudant Rödel is gesneuveld, dat is zeker, en Poland heeft een madureesch kapitein zien vallen; hij heeft bovendien nog verloren een luitenant, zeventien geweerdragende madureezen en drie en veertig piekeniers, twee madureesche vaandels en een javaansch vaandel te Dikso veroverd. Men legert zich op den grooten weg nabij de benting en tracht een paar uren rust te nemen. De meesten zijn evenwel te overspannen om den slaap te vatten. Een uur voor het aanbreken van den dag rukt Le Bron op verkenning uit.

‘Ik ben zeker’ zegt een der officieren, die slapeloos om een bivakvuur liggen, ‘dat Le Bron in zijn vuistje lacht.’

‘Waarom?’

‘Nu ja, dat weten we allen wel.’

‘Bij den eersten vlugteling, die hier gisteren avond om half twaalf al aankwam - die leelijke jood Abraham Ros van uw peloton - en die vertelde dat de geheele kolonne in de pan gehakt was, is er al dadelijk een rapport naar den generaal gezonden.’

‘Zoo, dat is vrolijk! Ik had liever gehad dat majoor Sollewijn de eerste was geweest om verslag van de nederlaag te geven. De schande is al groot genoeg.’

‘Men zou haast wenschen dat Le Bron ook eens slaag kreeg.’

‘Hij rukt nooit uit of hij ziet duizende vijanden, die allen in de pan gehakt worden.’

‘Hei! hei!’

‘'t Is maar waar! Ieder van zijn soldaten verslaat bij elke ontmoeting gemiddeld 3½ Javaan; lees de rapporten maar. Als hij zoo voortgaat, kan men den dag berekenen, waarop er geen enkele Javaan meer te dooden is.’

‘'t Is zeker, dat die overdreven rapporten tot niet goeds leiden en dat de naijver, die tusschen de kolonne-kommandanten bestaat, in het voordeel van den vijand is en den oorlog op de lange baan brengt. Hoe is 't, Toontje, laat je 't hoofd hangen?’

‘Dat niet. Maar ik denk aan dien armen jongen, die mij reeds vier jaren bediende en mij overal als een schaduw volgde. Hij komt niet terug, en mijn twee koelies evenmin. Daar zit ik nu zonder schoenen, zonder muts, zonder sabelschede en zonder goed.’

‘Gij hebt uw paarden ten minste nog; maar 't is waar, zoo'n nederlaag is ellendig. Rödel is nog het beste af.’

De reveille slaat, en Sollewijn laat de havelooze troepen aantreden. Flankeur Ros, de israëliet, die in het loopen ieder voor is geweest, wordt op de bank gelegd, en met honderd rietslagen afgestraft. Hij blijft als een lijk liggen.

‘Dien lafaard verklaar ik dood, zegt Sollewijn. Die lust heeft kan hem doodschieten.’

Niemand heeft er evenwel liefhebberij in. Er komt een brief van den generaal, en de kolonne marcheert in de rigting van Djokjo. Te Bantoelan wordt bij de benting gebivakkeerd. 's Anderen daags komt de generaal de Kock met de kolonne Cochius aan en inspecteert de geslagen kolonne. De officieren moeten voorkomen, en de generaal houdt een aanspraak, die klinkt als een klok. Daarna treedt hij op Poland toe, neemt met de linkerhand den steek af, en steekt zijn regter uit, zeggende:

‘Geef mij de hand, mijnheer Poland, gij zijt een braaf soldaat. Ik ben reeds dikwijls getuige van uwe dapperheid geweest; ook van de uwe, mijnheer Rombeek. Gaat zoo voort. Bij de eerste promotie zult gij beiden bevorderd worden.’

Een algemeen ‘hoera! leve de generaal de Kock, leve de dappere Toontje!’ barst nu los. Ieder gaat weêr op zijn plaats, er wordt gedefileerd en daarna weêr het bivak betrokken.

‘Zet er de eerste-luitenants epaulet maar op, Toontje!’ roepen zijne kameraden hem toe.

‘Tijd genoeg daarvoor, antwoordt Poland; eerst zwart op wit.’

En hij had gelijk, want die belofte scheen in het vergeetboek te komen. Sollewijn bragt hem, wel is waar, een uitnoodiging over om bij Zijne Excellentie te dineren en Poland reed naar het twee en een halve paal verwijderde Djokjo, om niet blootshoofds en barrevoets aan tafel te verschijnen, maar daarbij bepaalde zich ook de belooning.

XXIII.

Welk deel Poland aan den terugtogt van Delangoe had, en hoe hij den majoor Sollewijn het leven redde.

Na weinige dagen was de kolonne Sollewijn op nieuw van geschut, handwapens en kleeding voorzien en rukte, vereenigd met de kolonnes Le Bron en d'Errembauld de Dudzeele, weder tegen Dipo Negoro op. De generaals de Kock en van Geen met hunne staven, Mangkoe Negoro en een solosche prins met hun gevolg vergezelden de troepen. De sulthan van Sumanap en de madureesche prinsen bleven echter te Djokjo; want verwijderden deze zich van de hoofdplaats, de madureesche hulptroepen zouden dadelijk verloopen. Buitendien had Djokjo zelve een sterke bezetting noodig.

Hoewel de berigten van 's vijands toenemende magt voor de chefs niet opwekkend waren, was de goede geest onder de troepen weder herleefd en vooral de soldaten, die een nederlaag te wreken hadden, brandden van begeerte om weder aan den slag te komen.

‘Een schoone troep, Toontje! die drie kolonnes vereenigd!

Jammer dat er geen vaandels bij zijn!

‘Ja, die blijven met de regimentschefs te huis. Ik begin te gelooven dat zoolang als het oorlog blijft, wij de vaandels niet te zien krijgen.’

‘'t Is een mooije boel! en de kolonnes altijd gekommandeerd door majoors of kapiteins! Later zullen er nog luitenants aan het hoofd der kolonnes komen.’

Die eer viel Poland later werkelijk ten deel.

Te Brambanam heeft de kommandant de daken van alle huizen binnen de benting doen afnemen om brand te voorkomen; want de vijand had er bijzonder slag van om, als het donker was, pijltjes met branden zwam door middel van blaasroeren op de alang-alang daken te schieten. De kolonne le Bron bleef tusschen Brambanam en Kalassan standhouden, en de rest marcheerde 's anderendaags door tot Klatten, niet zonder meermalen door den vijand aangevallen te worden. Terwijl Sollewijn te Klatten achterbleef, ging de groote staf met de rest door naar Delangoe en verder naar Kalitan. Hier vatte de generaal van Geen post, en vervolgde de generaal de Kock den togt tot aan Solo, waar hij den keizer wilde opzoeken.

Na een paar dagen verblijf te Klatten, ontvangt Sollewijn berigt, dat Dipo Negoro met 25,000 man naar Delangoe is opgerukt, om van

daar naar Solo te gaan. Om negen uur 's avonds marcheert de kolonne, waarbij Poland weder is ingedeeld, naar Delangoe. Inderdaad, de berigten zijn niet overdreven; alle kampongs aan den voet van het gebergte staan in brand, die langs den weg zijn geheel verlaten, de bruggen afgebroken of door het vuur vernield. Met veel moeite, en tot groote blijdschap van de solosche prinsen die daar met hunne krijgsbenden lagen, wordt tegen het aanbreken van den dag Delangoe bereikt. Majoor Sollewijn neemt zijn in trek bij den Pangerang-regent, de troepen slaan het bivak op, op het drooge rijstveld voor den kampong aan den kant van de Merapi, van waar men een vrij uitzigt op den omtrek heeft. In de kampongs door den vijand bezet, wemelt het van menschen, paarden, vaandels en pajongs. Men tracht zich eenigzins tegen de brandende zon te dekken, doch niemand waagt het het bivak te verlaten. Immers tegenover zoovele duizenden, staan in het geheel naauwelijks 600 man, waarvan slechts 100 Europeanen!

De dag gaat rustig voorbij; doch 's avonds tegen half zeven hoort men het gebrom van tallooze stemmen die zich al meer en meer verheffen, een gebrom dat indrukwekkender wordt naarmate het in kracht toeneemt en in een wild, doordringend gegil ontaardt, een gebrom als van een rollenden, ratelenden donder, die na elken bliksemschicht de lucht op nieuw in beweging brengt en angst en schrik verspreidt onder alles wat ademt. Het is het algemeen gebed van duizende strijders, die Allah's zegen voor zich, Mohameds vloek over de ongeloovige honden afsmeeken; het is het gebed, waarin de meest fanatieke opperpriester, Dipo Negoro zelf, zijn scharen voorgaat; een gebed dat ieder tot een staat van buitengewone opgewondenheid, to teen soort van razernij brengt; een gebed dat rijp maakt voor doodsverachting. Bij het dagworden schaart zich het vijandelijk leger voor den kampong in slagorde; nu verwacht men een spoedigen aanval. Dipo Negoro bepaalt zich echter voor het oogenblik, langs de gelederen te rijden en de troepen toe te roepen, dat het uur der wraak nadert, dat de dag nabij is waarop den laatsten Europeaan de kris in het hart zal gedrukt worden, dat de troepen van den keizer van, Solo zijne partij zullen kiezen, in één woord, dat de groote profeet het gebed zal verhooren.

Eerst tegen één uur komt er beweging in de vijandelijke linie; zij avanceert langzaam, doch in goede orde; de voorvechters in het rood, groen of geel gekleed en met tulbanden op het hoofd, *en tirailleur* vooruit. Sollewijn heeft zijne magt ook in bataille aan den zuidkant van den kampong opgesteld, en den 2^{den} luitenant Lehser met 25 man in een goede stelling regts geplaatst tot ondersteuning der solosche hulpbenden die het westerfront moeten verdedigen. Op eenmaal gaat er een luid hoerah bij den vijand op; Dipo Negoro stelt zich in persoon aan het hoofd. Ofschoon hij te paard zit, houdt men toch een grooten gouden pajong aan een langen steel boven zijn hoofd. Door

den kijker is dit duidelijk te zien. Op vijftienhonderd passen afstands opent de vijand reeds het vuur; het vuur onzer drieponders houdt zijn voorwaartsche beweging geen oogenblik op. Nu begint hij regts Delangoe om te trekken; de 2de luitenant Lehser doet eenige schoten en verlaat daarop zijne stelling; in plaats van op de kolonne terug te trekken, verdwijnt hij in den kampong. Sollewijn, die den voet reeds in den stijgbeugel heeft om te paard te stijgen, krijgt een kogel in het linkeroog en slaat achterover op den grond. Dit geeft eenige verwarring, daar ieder hem dood waant; doch kapitein van Geen neemt onmiddellijk het kommando op zich, laat met den meesten spoed de stukken achter het front brengen en het tweegelederenvuur openen. Hoe moorddadig dit vuur ook is, het brengt den vijand niet tot staan. Onder een vervaarlijk geschreeuw marcheert hij steeds door en dreigt de kolonne geheel te overweldigen. Men moet terugtrekken; op den grooten weg in Delangoe gekomen, laat van Geen de troepen in kolonne zamentrekken. De 2de luitenant de Petit heeft Sollewijn opgenomen om hem naar de ambulance te brengen en in een tandoe te leggen, doch alle koelies hebben het hazenpad gekozen, zoodat de Petit verpligt is zijn last bij de brug neêr te leggen en aan zijn lot over te laten.

Met elk oogenblik wordt de toestand der kolonne benarder. Door de vlugt der solosche hulpbenden, die het voorbeeld van Lehser dadelijk gevolgd hebben, is het omtrekkende gedeelte bijna zonder slag of stoot in Delangoe gekomen en heeft het den kampong reeds op twee plaatsen in den brand gestoken. Thans is de kolonne geheel omsingeld. Van Geen houdt de orde aan het hoofd, en regelt het vuur. Een paar granaten nu en dan in den vijandelijken drom geworpen, geven lucht en gelegenheid iets te avanceren. Poland kommandeert de achterwacht en werpt zich van tijd tot tijd met gevelde lans op den vijand; is deze een eind wegs terug gedeinsd, dan retireert hij weder met zijne Madurezen en dekt zich door geweervuur. Aan de brug gekomen, ziet hij Sollewijn liggen. Hij loopt naar hem toe en ontdekt dat de laatste levensvonk nog niet uitgebluscht is.

‘Toon laat zijn majoor niet achter’, zegt hij tot een zijner officieren. ‘Laat spoedig vier korte lansen met hoofddoeken aan elkander binden. Zoo! - Wie heeft er nu een kain pandjang(*)? - Dank u, luitenant! - Daar hebben we een nieuw model hangmat. Leg den majoor er nu op; de handen vastgebonden. mooi! Opgenomen nu, piekeniers, en in de kolonne! Als ge den majoor niet in den steek laat, zult ge er goed voor beloond worden. - Houd u nu maar aan de wolken vast, oude! Toontje zal wel zorgen dat ge teregt komt!’

't Was goed dat die maatregelen even spoedig genomen als uitgevoerd werden; want naauwelijks had men de draagbaar opgenomen, of de vijand drong weêr op. Poland had juist den tijd zich aan het

(*) Een groot stuk doek.

hoofd zijner manschappen te stellen en de aanvallers met gevelde lans terug te drijven.

Iets verder, op zijde van den weg, staat een kruidwagen, door de solosche hulptroepen achtergelaten; een hollandsche vlag aan een bamboe-steel is daaraan vastgebonden. Poland zendt er een tiental piekeniers op af, met bevel den wagen naar den grooten weg te trekken, of, indien dit niet gelukt, althans de vlag te redden. De brave Madurezen, opgewekt door de geestdrift van hun aanvoerder, voelen hunne krachten verdubbelen en brengen den volgeladen kruidwagen in de kolonne.

Nog heeft men Delangoe niet verlaten, maar de brand strekt zich al meer en meer uit, de hitte wordt ondragelijk en dwingt van Geen eindelijk den terugtogt aan te nemen. Weldra verneemt Poland, dat ook van Geen door een kogel in het been gewond is en kapitein De La Coste de Watermolle het kommando op zich heeft genomen. Ieder oogenblik wordt de toestand hagchelijker; in een langwerpig carré beweegt zich de kolonne over den grooten weg in de rigting van Kalitan, van alle kanten omsingeld, nu eens van voren, dan weder van achteren met kracht aangevallen. Dank aan de goede orde door de officieren bewaard, wordt er echter geen stuk geschut, geen enkel geweerschot gelost, voordat de vijand digt opgedrongen is en elk salvo zulk een moorddadige uitwerking heeft, dat het een schromelijke verwarring in den aanvallenden drom doet ontstaan. Hiervan gebruik makende, avanceert men weder een eind weegs, totdat een nieuwe aanval een nieuwe halt noodzakelijk maakt. Ook de Watermolle wordt gewond, maar de orde blijft gehandhaafd; ieder officier, zelfs de gewonden dragen daartoe nog bij. Valt er een man, een paar makkers nemen hem op: de anderen sluiten op, en het carré blijft in zijn geheel.

Het zal omstreeks half zes geweest zijn, toen er een buitengewone beweging kwam in de vijandelijke bende, die het hoofd der kolonne tegenhield. Een hoera wordt in de verte gehoord; de vijand werpt zich regts en links van den weg in de rijstvelden en kiest het hazenpad, en de generaal van Geen, met den luitenant Delâtre, dien bekenden dappere kavallerist, rennen aan het hoofd van eenige lanciers en een paar drieponders de kolonne te gemoet.

‘Daar is Piertje van Geen, hoera!’ roepen de soldaten, die den generaal nooit als bij dien bijnaam noemen. ‘Daar is Sieske ook!’ Maar Piertje en Sieske verliezen geen tijd, rijden met hunne ruiters door het lange carré heen en daarna, door het detachement kavalerie van de kolonne versterkt, op den drom die van achteren het carré bedreigt. Ook hier wordt de schok niet afgewacht; ook hier ontstaat verwarring en slaat men op de vlugt. De kolonne wordt nog wel gedurende eenigen tijd vervolgd, maar nu op grooter afstand; het vuur houdt nog niet geheel op, maar vermindert allengskens; en het krijgsgeschrei, dat dien dag bijna aanhoudend de lucht heeft doen weergalmen, gaat

van lieverlede over in het eentoonig avondgebed, waarop de groote profeet weêr onthaald wordt.

Verlicht door den gloed van brandende kampongs, door de bevolking vrijwillig of gedwongen verlaten, marcheert de kolonne tot twee uur na middernacht door, en houdt eerst op een kwartpaal afstands van Kalitan halt. Posten worden uitgezet, wachtvuren echter niet ontstoken. 't Is onnoodig de grootste stilte aan te bevelen, want met het geweer in den arm legt ieder man, half dood van vermoeijenis, zich neder op de plaats waar hij staat, en wacht slapende het aanbreken van den dag af.

XXIV.

Het ware militaire leven te Kalitan. - Omgang der officieren onderling. - Poland kolonne-kommandant. - Waarvoor de heilige grot te Salarong gebruikt werd.

Met het eerste morgenrood werd Kalitan binnengerukt en het vorstelijk paleis betrokken, de officieren met acht of tien in een kamer, de manschappen op de alon-alon gelegerd. De generaal van Geen bepaalde dat de officieren te zamen zouden eten en dat Poland voor de menage zoude zorgen. Deze vond wel servies en groote dispensen, maar slechts ledige flesschen en geen korrel rijst. Soerakarta lag echter slechts acht palen ver, en nog dienzelfden dag heerschte er, dank zij de solosche tokohouders, overvloed. Na elken aanval, dien de vijand steeds met vernieuwde woede op Kalitan deed en die telkenmale met grooten moed werd afgeslagen, bestond er gelegenheid door een goed maal het ligchaam te versterken. Toontje had voor alles gezorgd, en aan chambertin noch champagne was gebrek; en geld? maar wat kwam dàt er op aan!

‘Laat ons nog maar gaauw een fleschje pakken, heette het, 't zal toch spoedig habis perkara (met ons gedaan) zijn!’

Reeds drie dagen waren de vereenigde kolonnes nacht en dag onder de wapenen, en meest altijd in gevecht geweest met de duizende vijanden, die alles op het spel zetteden om tot Solo door te dringen, toen de generaal de Kock in den morgen van den vierden dag met den keizer, den resident van Solo en een groot gevolg te paard te Kalitan aankwam. Juist had men den vijand weêr teruggeslagen en stonden de troepen op een hoogte in orde van bataille uit te rusten, toen die hooge personaadjes onverwacht een bezoek kwamen brengen. De roffels werden geslagen, de gelederen geinspecteerd en de luitenants Poland, Montfoort en Rombeek voorgeroepen.

‘'t Is mij aangenaam, mijnheer Montfoort, sprak Zijn Excellentie, u tusschen die beide braven te zien. Wees verzekerd dat uwe dapperheid niet vergeten zal worden.’

Toen trad de generaal op Poland tee, gaf hem de hand en zeide:

'Dank mijnheer Poland, voor de goede zorg die ge voor uw chef hebt gehad. Majoor Sollewijn heeft mij verteld hoe gij hem het leven reddet. Het gaat goed met hem, en ofschoon hij zijn oog kwijt is, zal hij, hoop ik, spoedig van zijn wond genezen.'

Hoogheid en Excellentie namen kameraadschappelijk deel aan het dejeuner van de officieren, waar het lustig toeging en de toasten met zooveel geestdrift gedronken werden, dat het paleis er van weêrgalmde. Ook aan de troepen werden een paar extra-oorlammen uitgegeven, zoodat de vijand het hoerageschreeuw konde hooren, waarmede het vertrek des keizers tegen 4 uur vergezeld ging. Een uur later knalde het geweer- en geschutvuur weder sterker dan ooit; de vijandelijke aanval was ditmaal zoo geweldig, dat meermalen de bajonetten en pieken het pleit moesten beslissen, wanneer de kogels den aanvaller niet tot wijken konden brengen. Dat was een leven voor Poland! dejeuners en toasten waarbij de wijn stroomde, afgewisseld door hardnekkige, bloedige gevechten!

Het heldere maanlicht begunstigde de vervolging der kavallerie; en terwijl de kolonne de Bast op het slagveld bleef stand houden onder de vele dooden die de vijand had achtergelaten, ging tegen acht uur de rest naar het bivak te Kalitan terug. Er was evenwel iets vreemds in dien terugtogt des vijands; geen enkel wachtvuur in de verte, geen enkel lichtje zelfs was er te zien; een buitengewone stilte heerschte in den omtrek, die dagen lang, die voor een paar uren nog door duizenden bezet was. Zeker een krijgslist, en dus opgepast! De nacht gaat evenwel rustig voorbij, en nu rukt de generaal van Geen zelf met al de kavallerie op verkenning uit, maar vindt tot op zes palen afstands geen enkelen vijand meer. Daar wordt hem echter het raadsel opgelost door een Javaan, die meêdeelt, dat Dipo Negoro in het laatste gevecht door een geweerkogel gewond en van het paard gestort is, en dat dientengevolge het geheele leger de wijk naar de Merapi heeft genomen. Een belangrijke tijding waarlijk, die veel vreugde baart; want nu kan men weder eens adem scheppen. Vechten is aangenaam, maar driemaal daags vechten en 's nachts niet slapen wordt op den duur vervelend. De boog was buitendien in den laatsten tijd bijna altijd gespannen.

Poland, die met het vooruitzigt van een spoedigen vrede zich ook al vrolijk maakte, vond dien dag nog meer stof tot vermaak door de aankomst van honderd vijftig man suppletie-troepen met vuurroode gezigten, kersversch uit Nederland aangevoerd, die als echte voorvechters geheel in het wit gekleed waren. Generaal van Geen liet den volgenden dag alle troepen aantreden, de oude europeesche soldaten in één gelid opstellen. De nieuwelingen moesten nu voorman nemen achter de oudgasten; daarna werden deze laatsten op de volgende wijze door hem toegesproken:

‘Jongens, daar hebt ge nu elk een kameraad waarvoor ge zorgen moet. Ge moet hem leeren eten en drinken, ge moet met hem leven en sterven, hoor! Die zijn nieuwen kameraad niet goed behandelt, zal kwade vrienden met mij worden; begrepen?!’

Met een algemeen hoera wordt bevestigend geantwoord. Ieder oudgast zal zich nu beijveren om voor zijn makker te zorgen. Die maatregel was goed, te meer noodig omdat het de gewoonte was dat de soldaat te velde zijn eigen potje kookte; de meesten hadden inlandsche vrouwen bij zich, wier taak het was voor de voeding van hare meesters te zorgen. Van die vrouwen had men in het algemeen veel dienst; bij gebrek aan vivres bezaten zij nog altijd wat, of wisten 't een of ander te stroopen. 't Gebeurde meermalen dat een kolonne voor een kampong halt houdende, door de njahi's, die haar reeds waren voorgegaan, voor onraad gewaarschuwd werden; want hadden er zich vijanden in den kampong verborgen, dan zag men de soldatenvrouwen onder het geroep van ‘brandal, brandal!’ in allerijl naar de ambulance, hare plaats in de kolonne, terug loopen.

Eenige dagen genoot men te Kalitan volkomen rust; men sleet er een leven als vrolijke Fransje. Aan de brandals werd niet meer gedacht. Dipo Negoro was aan zijne wonde overleden, heette het eerst; later leefde hij wel weêr, maar had 14 dagen verlof genomen naar den mohamedaanschen hemel, om van den grooten profeet nieuwe instructiën te ontvangen over de wijze waarop de ongeloovige honden verdelgd moesten worden. De generaal de Kock wist evenwel beter hoe de vork in den steel zat en ontving door spionnen gedurig rapporten uit het vijandelijk kamp. Op zekeren morgen werd Kalitan weder van verschillende kanten aangevallen; maar daar de aanval niet onverwachts kwam, werd hij zoo krachtig afgeslagen, dat de vijand reeds tegen 9 uur met groot verlies aftrok.

's Middags ontvingen de drie kolonnes order om 's anderen daags uit te rukken; er zou dus weêr aanvallend geägeerd worden. Groote opgewektheid onder de troepen! 's Avonds op het bivak zitten de officieren onder een glas punch bij elkaar en maken zich vrolijk over den aanstaanden togt, die weêr gelegenheid zal geven om nieuwe lauweren te plukken. Luitenant Lehser, de held van Delangoe die het eerst op de vlugt gegaan en zoo goed als dood verklaard was, trachtte van de algemeene opgewondenheid gebruik te maken om zich weêr bij zijne kameraden te voegen; maar hij werd dadelijk onder een bombardement van leêge flesschen als een eerlooze weggejaagd; veertien dagen later joeg de gouverneur-generaal hem ook weg, naar Europa terug. Lafaards kon men niet gebruiken, en zelfs de voorzigtigen - bijv. een infanterie-officier die zich altijd bijzonder goed dekte, of een kavallerie-officier die op het oogenblik van chargeren zijn politiemuts liet afvallen of die dan juist iets aan het harnachement in orde te bren-

gen had - vielen spoedig in het oog en hoorden op het bivak toespelingen maken die hun alles behalve aangenaam waren. Voor de zoodanigen was Poland een ware geessel, want hij spaarde niemand, van welken rang ook. De omgang der officieren te velde was buitendien uit den aard der zaak geheel kameraadschappelijk; dáár kon niemand zijne gebreken achter zijne epauletten verbergen of door het aannemen van een gewigtige houding de kritiek zijne handelingen beletten. Generaal van Geen zelf ging op gemeenzame wijze met de officieren om. Tegen middernacht voegde hij zich nog met Cochius bij het punchdrinkende, luidruchtige gezelschap en werd dadelijk door Poland op de hoogte van het gesprek gebragt.

'De ridmeester B. slaat geweldig door, oude! Hij zegt dat het aan hem te danken is, dat we heelshuids uit Delangoe zijn gekomen. En ik zeg, dat hij niet eens mede chargeerde toen gij, oude, ons te hulp kwaamt.'

'Daar heb ik niet op gelet, Toontje! Maar *gij* hebt u goed gehouden, mijn jongen, dat weet ik wel. - Ik drink uw gezondheid.'

'Dankje, ouwe snaar! - Ik ken van die lui, die altijd present zijn als er punch gedronken wordt, maar die als er gechargeerd wordt, toevallig zijn afgestegen en het aan den wachtmeester overlaten - ge moet er maar eens op letten -; die pas wegrijden, en volstrekt niet te haastig, als reeds eenige manschappen in het zand gebeten hebben en de boel terugkomt. Ik zou ze met den vinger kunnen aanwijzen, die klaploopers!'

'Nu, daarvoor is 't te donker, Toontje! zegt de generaal, half ernstig. - Nog één glas op den goeden afloop van den aanstaanden togt, mijneheeren, en dan op één oor. 't Is morgen vroeg dag.'

Toen Poland zich in zijn mantel gewikkeld ter ruste leî, beet de ritmeester B. in 't voorbijgaan hem nog in 't oor:

'Ik zal je later wel krijgen!'

'Laat je muts dan maar niet afvallen,' antwoordde Toon uittartend, draaide zich om, en viel in slaap.

Vroeg in den morgen marcheert de kolonne de Bast naar Boejoelali, de kolonne de Leeuw in de rigting van de Merapi en de kolonne Sollewijn den weg op naar Klatten. Tot groot genoegen van Poland is de even vrolijke als dappere Sieske met hem bij dezelfde kolonne ingedeeld; ook de generaal van Geen en Cochius zijn van de partij. Vijfhonderd man solosche hulptroepen en vier stukken geschut van Mangkoe Negoro zullen zoo lang Kalitan bewaken.

De marsch gaat langzaam over den grooten weg; overal zijn de dorpen verlaten, de bruggen verbrand, en moeten er nieuwe overgangsmiddelen gemaakt of diep ingesneden rivieren met moeite doorgetrokken worden. Tegen negen uur hoort men het kanon- en geweervuur van de kolonne de Leeuw; dat houdt evenwel spoedig op. Van Delangoe be-

staat niets meer, de brand heeft geen enkel hutje gespaard en zelfs de steenen brug is geheel afgebroken. Vond men er geen levend schepsel meer, de koppen van twee honderd gevallen strijders prijkten des te afschuwelijker op staken langs den weg. Om het fort te Klatten, dat tegen vijf uur bereikt werd, lag een korps van vijfhonderd man solosche hulptroepen onder een officier van 's keizers lijfwacht, den 1^{en} luitenant van Kriegenberg. Deze, belast met het bewaken der vorstelijke graven, heeft voor een groote magt brandals, die hem dag noch nacht met rust lieten, moeten wijken en is met verlies van zeventig man en van zijn geschut langs het zuiderstrand teruggetrokken. Twee dagen later neemt men gezamenlijk den terugmarsch naar Kalitan aan.

Inmiddels had men den ouden sulthan van Djokjo, die jaren lang op Amboina gevangen had gezeten, weêr naar Java gezonden om hem op den troon te herstellen; zelfs het lijk van zijn broeder werd van Amboina overgevoerd en in het famillegraf te Passar Gedeh bijgezet. Door dien politieken maatregel hoopte men de partij van Dipo Negoro te verzwakken; het doel werd evenwel niet bereikt, want Dipo Negoro wist zich staande te houden en de geestdrift voor zijne zaak bij de bevolking telkens weder op te wekken. Nadat de generaal de Kock en de keizer van Solo den ouden sulthan te Kalitan verwelkomd hadden, werd deze door de kolonne Sollewijn naar Djokjo begeleid.

Van Klatten tot Djokjo viel de vijand het eskorte herhaalde malen met kracht aan, en ook de kolonne die uit Djokjo den sulthan te gemoet ging, was onophoudelijk in gevecht. Toch kwam Zijn Hoogheid heelhuids op de hoofdplaats van zijn gebied, werd met 15 saluutschoten ontvangen en nam op nieuw bezit van den kraton.

Poland bleef nu een geruimen tijd te Djokjo, van waar hij gedurig de bentings bezocht die gedeeltelijk door zijne troepen bezet waren. Dikwijls vergezelde hij met een duizendtal Madurezen (die dan als koelies optraden) de kolonnes, die goederen van Tempel gingen halen; dikwijls werd hij ingedeeld bij een der kolonnes die in 1827 rusteloos heen en weder trokken, met afwisselend geluk Dipo Negoro bevochten en meer manschappen door vermoeijenis, dan door het vijandelijk lood verloren. In het jaar 1828 werd Poland gelast met vijftig geweerdragenden, twee honderd piekeniers en dertig lanciers een eigen kolonne te formeren en post te vatten te Passar Gedeh, waar een officier met dertig man en twee 6ponders een benting bezette. Pangerang Noto Prodjo, die de partij van Dipo Negoro had verlaten, kwam met 600 man de kolonne van Poland versterken; het was hetzelfde hoofd, dat Buschkens bij Demak en Sollewijn bij Kedjiwang had geslagen. Poland vertrouwde hem niet veel, wees hem buiten het kampement, dat hij voor de kolonne liet bouwen, een kampong tot woonplaats aan, en wist de goede verstandhouding te bewaren, zonder als kolonne-

kommandant iets van zijn gezag te verliezen. Door een aantal krijgstogten hield hij het zuiderstrand van vijanden zuiver, totdat zijne kolonne ingelijfd werd bij die van den kapitein Prager (de 10de). Na een maand door het gebergte rondgezworven en bijna dagelijks kleine gevechten geleverd te hebben, werd aan de zoogenaamde windbenting, te Bantoel, post gevat en een kampement opgeslagen. Bantoel lag slechts zeven palen van Djokjo, niet ver van Salarong, de plaats waar men in het begin van den oorlog bij de eerste ontmoeting met Dipo Negoro een grot gevonden had, die den hoofdopstandeling tot verblijfplaats had gediend. Die grot werd thans, als het merkwaardigst punt van den omtrek, dikwijls door de officieren bezocht. Lang voor het uitbreken van den opstand, had Dipo Negoro in de kalkrots die grot doen uitgraven, - want de natuur had daaraan geen deel. 't Was een reuzenwerk geweest, dat veel krachten verspild had. Het vertrek door Dipo Negoro zelf bewoond, besloeg een ruimte van tachtig voet in het vierkant op twintig voet hoogte, werd afgesloten door een zware, met smaak gebeitelde deur, en was voorzien van eenige steenen rustbanken die tevens tot bergplaatsen dienden. Op de wanden waren een aantal javaansche inscripties uitgebeiteld. Het tweede vertrek, ingerigt voor een bidvertrek, had aan den ingang een groote, vijf voet diepe, vierkante kom, voorzien met trappen en gevuld met kristalhelder water, dat druppelsgewijze uit de rots lekte. Dat water was natuurlijk heilig en diende zoowel tot reiniging van ieder die den tempel betrad, als tot middel om de beurzen der priesters te spekken, want een enkele slok, voor dat men in den strijd ging, maakte den geloovigen Javaan onkwetsbaar. Een groote ruimte, waarin meer dan twee honderd menschen konden bivakkeren, vormde het derde vertrek; dat het veel gebruikt was en als kookplaats gediend had, toonden de zwart berookte wanden duidelijk aan. Voor de grot strekte zich een vlakte uit, dertig voet breed en vier honderd voet lang, die een soort van bordes of plein vormde, waarop de hoofden vergaderden, als zij bevelen kwamen vragen. Een boschje van digt ineen gegroeide hooge boomen sloot èn plein èn ingang van de buitenwereld af; want die boomen stonden aan den rand van een bijna loodregte, twee honderd voet hooge rots, zoodat men van den beganen grond slechts een steilen wand door bosch bekroond, en daar achter een massa kalkrotsen zag. De toegang, later verbeterd, geschiedde met een omweg langs een smal voetpad. Heden ten dage staat die grot nog in een reuk van heiligheid, en geen Javaan zal het wagen, zich zonder geleide eens priesters er in te begeven.

Voor de officieren, zeiden wij, was die grot een bron van genoegen. Kwam er bezoek, dan ging men naar de grot dejeuneren of dineren. Waren de gasten vrienden of oude kennissen, dan werd er feest gehouden in de grot. Koelies droegen er kisten met proviand en servies heen, een peloton kavallerie waakte voor de veiligheid, tam-

boers en hoornblazers werden medegenomen om muziek d.i. leven te maken, en op alle manieren werd het feest dan luister bijgezet. Matig drinken behoorde tot de zeldzaamheden; bij gelegenheid dat de kapitein-kwartiermeester Odenthal en een zestal heeren van Samarang gekomen waren die zelven voor de provisiën gezorgd hadden, heerschte er zooveel opgewondenheid onder de feestvierenden, dat men zich aan de grootste baldadigheden overgaf. Majoor van Ganzen, trouw bijgestaan door Toontje, vernielde wat hij kon, beschadigde zelfs den steen die Dipo Negoro tot zitbank had gediend, en - wat erger was - hij bevuilde het heilige water!

De javaansche bedienden, die van de heiligschennis getuigen waren, hadden het hoofd geschud en 'tjelaka besaar' (groot ongeluk) voorspeld. Misschien bragten zij zelven er wat aan toe, om die voorspelling te laten uitkomen, en misschien was het slechts een natuurlijk gevolg van de buitengewone uitspatting, dat majoor van Ganzen en Toontje twee dagen daarna ernstig ziek werden. Hoe het zij, Poland had het geluk te herstellen, maar van Ganzen moest naar het hospitaal te Djokjo vervoerd worden en was binnen vier dagen een lijk.

(Wordt vervolgd.)

Een oude pastorie, door Aloisius.

Ik stam niet van eene predikanten-familie af, maar ben zelf, voor zoo ver ik weet, in mijn geslacht de eerste van dien stand. Ik ben daarom ook niet gemeenzaam met de traditiën, die sommige oude pastoriën zoo veel aantrekkelijkheid verleenen. Ook moet ik ronduit bekennen, dat een nieuw huis mij veel verkieselijker voorkomt dan een oud. Zulk een moderne pastorie met het front naar den rijweg gebouwd, met ruime gangen, hooge kamers, breede ramen, die veel licht inlaten, midden in een welaangelegden en goed onderhouden tuin, met vrolijke bloembedden en hooge boomen, die veel schaduw geven, is vrij wat aangenamer te bewonen, dan die oude, sombere en onregelmatige gebouwen, met den rug naar den weg, met het aangezigt naar het kerkhof gekeerd, waarin men een gang vindt, als men een kamer verwachtte, en op een donker portaal stoot, waar men een gang meende aan te treffen. En toch is er onder die oude pastoriën ééne, die mij eene buitengewone mate van belangstelling heeft inge-

boezemd. Ik ben er mede ingenomen; zelfs heb ik haar lief. Zij heeft een nog dieper indruk op mijnen geest gemaakt dan mijn ouderlijk huis. Ik ben er sterker aan gehecht dan aan de gemakkelijke en sierlijke woning, waarin ik met mijn gezin een reeks van blijde jaren doorleefd heb.

Ieder ander, dat moet ik bekennen, zal er niets bijzonders aan zien. Elk predikant, die geroepen werd om haar te bewonen, zou zich waarschijnlijk gelukkig achten, indien de gemeente, nog vóór zijn komst besloot dat vormelooze, vervallen, vochtige nest op te ruimen, en er een flinke, nette, heldere pastorie voor in plaats te zetten. Uit een historisch oogpunt is zij volstrekt zonder aanbelang, en voor een architect bepaald verfoeijelijk. 't Is een getrouwe afdruk van de leelijke type, waarnaar de meeste oude pastoriën in onze noordelijke provinciën gefatsoeneerd werden. Een tamelijk hoog, langwerpig vierkant, waarin aan de eene zijde de zoogenoemde ‘zaal’, het pronk- en staatsievertrek (in die, welke ik bedoel, was het nog met roode tegels bevloerd) en aan den anderen kant de kelder en daarboven de studeerkamer (de laatste zag alleen op het kerkhof uit), vormde het hoofdgebouw. Op eenigen afstand daarvan stond de schuur, met stalling voor paarden en rundvee. De tusschenruimte werd ingenomen door een laag gebouw van weinig uitgestrektheid, 't welk gewoonlijk de woonkamer, de keuken en het karnhuis bevatte. De hoofddeur, naar het kerkhof gerigt, was aangebragt in den hoek, dien deze hals met het vooruitspringende gebouw maakte.

Een en ander, opgetrokken van die groote, ruwe steenen, zooals men ze tegenwoordig niet meer bakt, achteloos gevoegd, stevig, maar lomp, slordig onderhouden, haast zonder spoor van voegen, graauw van den tijd, verweerd door wind en regen: ziedaar het onbehagelijk uiterlijk van mijne oude pastorie. Van binnen was het er niet veel beter meê geschapen. Zij stond in een dorp aan onze noordelijke kusten, bijna onmiddellijk onder den zeedijk. En dan was de rijweg, die er achter langs liep, een echte kleiweg, bij den zomer een witte stofwolk, 's winters een grondelooze modder, slechts op enkele niet te natte, niet te drooge tijden, glanzig blaauw.

Dat oude huis bekleedt in mijne herinnering eene aanzienlijke, ja misschien de beste plaats. De oorzaak daarvan kan enkel liggen in 't gene ik er zag en beleefde.

Maar wat heb ik er dan gezien en beleefd? Waarlijk, niets bijzonders. Ik weet het zelf haast niet meer. Ik was er als kind van vijf, of zes, of zeven jaar, dat herinner ik mij niet juist, een tijdlang gehuisvest bij een oom, die nog jong en ongetrouwd was. Den man zelf, de huisgenooten, het huisselijk verkeer, daar weet ik niets meer van; denkelijk heeft men zich weinig of niet met mij bemoeid. Maar huis en hof heb ik nooit weêr vergeten. Waarschijnlijk ben ik er volmaakt gelukkig geweest.

In den hoek vóór de deur lag een groote, blaauwe zerk. Daar zat ik, als de deur open stond (en die stond dikwijls open), daar zat ik op den drempel, en ik kon er uren achtereen zitten, zonder mij een oogenblik te vervelen. De zon kon hare stralen juist zoo in dat hoekje laten vallen, alsof zij niets anders te doen had, en haar pligt volkomen had waargenomen, als zij dáár maar geschenen had. Als zij de opening van de deur met schitterend licht op den graauwen gangvloer of op de witte muren afteekende, dan kon ik een gevoel hebben, alsof het huis, met al wat er in omging niet tot dezelfde wereld behoorde, waarin ik mij bewoog, en ik geloof, dat mij soms een angst aangreep, dat er uit dien donkeren, geheimzinnigen achtergrond plotseling een of ander dreigend verschijnsel zou komen opdagen. Dan moest ik vreesachtig achterom zien, en ik werd eerst weêr geheel gerust, als ik de meid hoorde spreken of het welbekende geluid hoorde, door het verzetten van een stoel of door het verrigten van het dagelijksche huiswerk teweeg gebragt. Nooit heb ik in de wereld weêr een plek gevonden, waar de zon zoo helder scheen en mij zoo vriendelijk aanzag, en mij zoo duidelijk zeide: ik schijn voor u; ik ben uwe zon! Misschien komt het daar van daan, dat ik naderhand nooit een plaats vond, die zoo geheel en al mijn eigen plaats was.

Want het was er eenzaam, en ik weet niet, dat ik er ooit gestoord werd. Het dorp was klein; daarenboven, zoo als ik reeds zeide, was mijn oom ongetrouwd en kreeg bijna nooit bezoek. En de menschen, die daar iets te bezorgen of te bestellen hadden, gingen nooit vóór in, maar kwamen door eene andere deur, die onmiddellijk in de keuken uitkwam, aan de zijde van het huis. Mijn éénige gezelschap daar was de kat, een groote witte kat, met gele vlekken. Maar ik was er naderhand niet erg op gesteld, dat dier bij mij te zien. Op zekeren morgen had zij daar namelijk een aantal doode ratten heengesleept, en, na er zich een tijdlang mede vermaakt te hebben, begon zij ze op te eten. Die maaltijd kwam mij zoo walgelijk voor; de kat gromde daarbij zoo dreigend, haar oog fonkelde zoo moordzuchtig, de drift sprak zoo duidelijk uit al haar bewegingen, vooral uit de manier, waarop zij den langen staart regt achter zich over den grond liet slepen, dat ik haar bijna voor wat anders dan een kat begon aan te zien, en haar verdacht hield, met opzet dáár bij mij te zijn gekomen, om mij te laten zien, wie en wat zij eigenlijk was. Als ik aan die kat denk, kan ik mij best begrijpen, dat onze voorouders zich nooit een tooverheks konden voorstellen, zonder zulk een dier, en dat de Oosterlingen hunne Dschins en de middeleeuwen haar Satan bij voorkeur onder de gedaante van eenen kater laten optreden. Ik was dan naderhand op mijn lievelingsplekje nooit regt rustig meer, als de kat aan kwam sluipen.

Maar o! wat was het daar anders heerlijk! Ik zag er weinig menschen. Er liep wel een voetpad tusschen den tuin en het kerkhof

langs, maar bijna niemand maakte er gebruik van. De enkele menschen die er langs gingen, plagten mij wel te groeten en een vriendelijk woord toe te roepen, maar ik geloof niet, dat ik ze ooit geantwoord heb. Ik was beschroomd, keek ze eerst met groote oogen aan alsof ik niet begrijpen kon, wat ze daar kwamen doen, en wat hen toch bewegen kon, om tot mij te spreken, en was gewoonlijk met mijn wedergroet niet gereed, voordat zij reeds den kleinen tuin gepasseerd en over den witten vonder in het aangrenzende bouwland tusschen het hooge koren verdwenen waren.

Over den tuin en over dat voetpad had ik het gezigt op de kerk en op het kerkhof. 't Is vreemd, dat ik de kerk nooit zag aangaan of uitgaan. Misschien werd ik dan wel in huis gehouden; want mijn oom hehoorde tot de streng-regtzinnigen en zou niet dulden, dat de plegtigheid van den Sabbath door iets, dat van zijn huis was, gestoord werd; al was 't maar door 't gezigt van een kind, dat niet ter kerk ging. Nog vreemder vind ik het bijna, dat ik mij niet herinner, er nooit één te hebben zien begraven. De dood, vooral van zoo nabij gezien, pleegt anders indruk op het kinderhart te maken. Het dorp was wel klein en het aantal begrafenissen derhalve ook gering, maar in een half jaar, zoolang ben ik er zeker wel geweest, zullen er toch altoos wel vijf of zes gestorven zijn.

Het éénige op het kerkhof, wat mij aantrok, was een paard, dat er soms liep te weiden. Het was een groot, wit paard en behoorde aan den meester, die aan den anderen kant, onmiddellijk aan het kerkhof woonde. Dat paard gaf mij veel te doen. Ik had het druk met het nagaan van al zijne bewegingen. Ik moest naauwkeurig weten, op welk een manier het altoos dezelfde palen ontweek, die hier en daar op de graven stonden, en hoe het om de grafsteenen heenliep. Soms wentelde het zich op den rug en dan verwonderde ik mij, hoe het daartoe altoos een plek uitkoos, waar het geen gevaar liep om zich aan de steenen te stooten, en hoe het in één sprong weêr op de pooten stond. Ik leerde precies de manier waarop het den kop opligtte, om een voorbijganger na te zien. Soms ging het aan die zijde, waar het kerkhof aan de weiden grensde, aan den uitersten rand van de gracht staan en stak den kop omhoog, en snoof door de neusgaten en stampte met zijn voorpoot dat het water omhoog spatte, en hinnikte tegen de andere paarden. Maar bijzonder vermaakte ik mij, als de meester of zijne meid op het kerkhof kwamen, om het te vangen. Het liet hen rustig naderen en bleef stil staan, tot zij de hand al uitstrekten om het bij den kop te grijpen en er den halster over te halen. Dan keerde het zich plotseling met een zwaai om en liep op een kleinen draf een eindje weg. Dat spel herhaalde het verscheiden malen, eer het zich eindelijk gewillig liet vangen. 't Was, alsof het fiere dier tegen den meester wou zeggen: als ik niet wil, kunt gij toch niets met mij worden; ik onderwerp mij aan u, niet omdat ik moet, maar omdat ik

wil! De meester was gebrekkig, maar had veel geld en hield het paard daarom alleen voor zijn genoegen. Hij spande het dikwijls voor de chais en reed er mede uit, om zijne vrienden in den omtrek te bezoeken. Wat ben ik in mijne verbeelding vaak met hem uitgereden! In mijne gedachten geleidde ik hem steeds een eind wegs; juist zoover, als ik mij den weg kon voorstellen en nog rekenschap kon geven van elke bogt en kromming en van elke sloot en van elk hek en elk bouwland en weideveld, waar die langs liep. Was ik zoover gekomen, dan werd chais en schimmel en meester altoos grooter, en witter en nevelachtiger, en zij verloren eindelijk omtrek en gedaante en smolten met de lucht in een, en losten zich op in damp, in niets, in ijdelheid. Juist zoo, als het elk mensch gaat, wanneer hij zich zijn eigen persoon in de toekomst wil voorstellen.

Digter bij mij had ik echter iets te zien, wat mij nog veel liever was dan het witte paard. Vóór het huis, tusschen de beide vensters van de studeerkamer stond een moerbezieboom, en die stak een van zijne takken naar den kant van de voordeur zoo ver uit, dat ik hem in mijn hoekje zien kon. Want het was geen leiboom, aan een staketsel gebonden en onder het snoeimes kort gehouden; 't was een moerbezie op stam, en nog wel op een zwaren stam, met een forsche kruin, en groote takken en loof, zóó digt en zóó dik, dat de zon er zelfs op den middag niet door kon komen. Wat was er een verscheidenheid van kleur en glans in de bladeren van dien éénen tak! Wat waren ze glanzig van boven en hoe wollig van onderen! 's Middags, als de zon er haast boven stond en hier en daar een straal tusschen een opening doorschoot, waren ze helder, vrolijk groen, en 's avonds als de schaduw van het huis er op viel, leken ze wel haast zwart te wezen. Wat prachtig purper was het, dat de halfrijpe beziën onder den zonnestraal als vuur deed gloeijen. En 's morgens, als de zon er van ter zijde half door heen scheen, waarlijk, dan waren al de bladen gebronsd van boven en van onder als wit satijn en ze hadden om hunne sierlijk getakte en uitgesneden randen een gouden boord! Nooit heb ik sedert een boom gezien, die bij dezen moerbezie vergeleken kon worden. Ik heb de tulpenboomen in het hertogelijk park te Bieberich bewonderd en mij verlustigd in de kastanjealleën bij Wiesbaden naar den kant van de Platte. Ik heb mij versterkt aan den krachtigen geur, waarmede de pijnboomen van het Schwarzwald, vooral na een onweder, de lucht vervullen; en onder de schaduw van de zware beukenbosschen in Holstein heb ik mij het zweet van het voorhoofd gewischt. In mijn eigen tuin, vlak voor de ramen, heb ik een plataan staan, hoog van stam, met groote, heldergroene bladen, met waaijerachtige takken, een pronkstuk in zijn soort. Maar geen enkele, zelfs de roode kastanje in mijns vaders tuin niet, geen enkele kan halen bij dien moerbezie voor de oude pastorie. Dat was eerst een boom, de boom van alle boomen!

En dan de bloemen! De tuin voor het huis was door een smal steenen voetpad, dat van de voordeur naar het kerkhof liep, in tweeën gedeeld. Aan den linkerkant lag de moestuin. Daar heb ik nooit naar omgekeken, of het moest zijn om naar den put te zien; een diepe put met een wijden mond, waarin de emmer aan een windas op- en neergelaten werd. Daar kon ik wel een uur lang, met de armen over den rand gelegd, voorover gebogen blijven staan, en zien naar de glinsterende vlakte van het water, en peinzen waar het vandaan kwam en hoe het daar beneden wel wezen mogt. Ik weet zeker, dat mijn gezigt altoos strak stond als ik daar geweest was, voor zoover een kindergezigt die uitdrukking aannemen kan, en dat er dan eene zekere schuwheid in mijne oogen lag. 't Was niet, zooals de meid van mijn oom meende, omdat ik wel wist, dat ik bij dien put niet wezen mogt, omdat ik er in kon vallen. Nadat ik mijn oom eens had hooren zeggen: ik zou uwe moeder niet weêr onder de oogen durven komen, als gij hier verdronkt! gaf ik daar niets meer om. Die zorg voor mijn leven, dacht ik, die heeft hij niet om mij, maar om zich zelf. Als het mijne moeder niet schelen kon of ik leefde of stierf, zou hij er zeker ook niet om geven, al viel ik ook in den put. Neen! dat maakte mij niet schuw, als ik daar geweest was. Maar ik voelde, dat er iets in mij omging, wat een ander misschien niet verstond, en waarover men mij uitlagchen zou. Daarom deed ik mijn best, om het te verbergen, en was ik liefst geheel alleen, tot ik weêr in mijn gewone plooi gevallen was.

Aan den anderen kant van het voetpad lag de bloemtuin. Er waren maar twee bloembedden, en veel zorg werd er niet aan besteed. Ook waren er in 't geheel maar twee soorten van bloemen, en dat waren geen fijne, vreemde potbloemen, maar inheemsche bloemen. Op het eene perk stonden riddersporen, en op dat andere papavers. Ik geloof zeker, dat die bloemen mijn zin voor natuurschoon en mijn zucht tot levendige kleuren ontwikkeld hebben. Hoe kon mijn oog zich vast zuigen aan het fijne groen, aan den fieren, stevigen stengel, aan de levendige kleuren der riddersporen. Wat zag ik gaarne die sierlijke buiging van den langen steel der slaapbollen, en als de wind er over ging, hoe schitterend en ligt wuifden dan de roode en oranjeachtige kelken! O! ik had ze waarlijk lief, die eenvoudige bloemen! Het was een wellustig genot er door te loopen en ze een voor een aan te raken! Hoe duizendmaal heb ik de bruine ster op den afgebloeiden knop bekeken! Er ging eene sage over het slaapwekkende, ja doodelijke van hun sap; maar dat schonk aan het genot om het melkachtige sap uit een afgebroken stengel te zien oprijzen, dan nieuwen prikkel van vrees voor het geheimzinnige. Ik ben altoos een vriend van bloemen gebleven en zou moeijelijk er zonder kunnen leven. Ik heb er veel zorg en ook veel geld voor over. Soms besteed ik een ganschen morgen aan het wegknippen der verdorde knoppen uit mijn rozestruiken. Als er eene

nieuwe soort van fuchsia of dahlia is uitgekomen, dan rust ik niet, eer ik ze bezit, en nooit heb ik naar mijn zin nog genoeg soorten van de grootbloemige viooltjes gehad. Maar de prachtigste lobelia, met haar lange bruine bladen om den slanken stengel en die kroon van vuurroode bloemen om den top, zoo los en luchtig alsof het vlinders waren, die er zich voor een oogenblik hebben neêrgezet en aanstonds weêr spelende zullen wegvliegen, zij kan mij mijne slaapbollen niet doen vergeten. Het aroma der scharlaken geraniums, de fijne geur der petuniën en verbena's, die vlak onder mijn venster liggen, de vanillereuk der heliotropen, waarvan ik wel acht variëteiten houd, het is niet in staat om mij ongevoelig te maken voor de eigenaardige prikkeling, die de uitwaseming van riddersporen teweegbrengt. En ik zou mij schamen voor mij zelf, en meenen mijne eerste en beste liefde verloochend te hebben, als ik aan de bloemen van de oude pastorie de eereplaats in mijn bof onthield.

Bij wijlen rigtte de wind eene geduchte verwoesting onder mijne lievelingen aan. Als die opstak uit de zee en over den dijk kwam aanstormen, kon hij midden in de bloembedden vallen, alsof hij uitsluitend en met geen ander doel gekomen was, dan om die te vernielen. De riddersporen boden vrij wat wederstand en herstelden zich nog al spoedig van den schok. Maar de papavers! Als daar de hoogste stengels geknakt en van de overigen de bloembladen weggerukt waren, dan kon het dagen en dagen duren, eer de wortel op nieuw was uitgeschoten en er zich jonge knoppen vertoonden. Dan werd mijn geduld op eene zware proef gesteld; want wel tienmaal op één dag ging ik bij al de planten rond en voelde met de hand of ik hier of daar ook die zwelling merken kon, die een zekere voorbode van steel en knop en bloem is.

En de wind kon er geweldig razen; want, zooals ik reeds zeide, men was er vlak bij de zee. Als men uit den tuin regts omsloeg en het voetpad volgde tot aan het kerkehek, kwam men op de straat. Het heette eene straat, maar van bestrating was geen spoor te ontdekken. Geen klinkers, geen keijen, geen grind zelfs; 't was de kleibodem in zijn primitiven toestand. Aan weerskanten van dien weg stonden misschien een tiental huizen, en dat was de éénige reden, waarom die weeke massa, met diepe wagensporen doorsneden, die vol vuil water stonden, met den weidschen naam van straat vereerd werd. Was men die straat door, of liever die huizen voorbijgegaan, dan kwam men aan den hoogen zeedijk. Dat was een zonderling gezigt van die hoogte. Van de zee zag men er gewoonlijk niets; ik ten minste kon zelfs in de verte geen flikkering van den breeden waterspiegel zien. Een gezigt, meer dan een gezigt ver, breidde zich daar de groene vlakte van den kwelder uit, in regelmatige vakken afgedeeld door regtlijnige slooten, diep genoeg om er al het vloedwater in te bergen. De langzame rijzing of daling van dat zoute water, dat in al de honderde en

duizende slooten van den uitgebreiden kwelder gelijkmatig op en neêr ging, als het bloed door het aderenstelsel, dat was het éénige teeken, waaraan men het kon merken, dat de watervloed nog leefde en zijn regt op dezen bodem nog niet voor goed had opgegeven. Zoo was het gewoonlijk. Maar een enkele keer was het ook anders. Eens op een morgen nam mijn oom mij bij de hand en zeide, dat ik nu eens met hem op den dijk zou gaan. Het had 's nachts geducht gestormd. Van mijne bloemen was weinig overeind gebleven. Er woei nog een stijve wind. Groote wolken dreven met een snelle vaart aan den hemel voorbij, en wierpen een voorbijvliegende schaduw over tuin en huis. Reeds in de straat hoorde ik een mij nog onbekend geluid; het was zoo eentoonig als een wiegelied en toch zoo dof en hol-klaterend en dreigend, dat ik bevreesd wierd en aan mijn oom vroeg, wat dat toch wel wezen mogt. Hij antwoordde, dat ik maar een oogenblik geduld moest hebben, dan zou ik het zelf wel zien. Wij kwamen op den dijk en ik zag het dan ook. 't Was het gedruisch der zee. Van de groene weide was niets meer te zien. Alles was water, niets dan water. De zee was weêrgekomen en sloeg tegen den dijk aan. Zij stond haast op de kruin. Als ik mij vasthield aan een van de hekken, die in verband met de rigting der slooten aan den voet van den dijk er dwars over heen liepen en dan mijn voet uitstak, kon ik haar in mijn schoen laten slaan. Ik verwonderde mij niet en ik werd ook niet bevreesd. Met verrukkiug liet ik mijn oog over de eindelooze watervlakte weiden, die onder het licht der zon als zilver blonk. Wat wisselde die heldere, vrolijke glans spoedig in het donkerste zwart, als een van de breede, voortijlende wolken haar schaduw er op liet vallen. Maar het duurde maar een oogenblik; dan was alles weêr licht en blinkend. Wat kwamen die lange en breede golven, op de kruin met eene ligte schuimwolk getooid, regelmatig uit de diepte opzetten, de eene achter de andere! Wat werden ze breed en zwaar, als zij den dijk naderden. Wat liepen ze schielijk bij de schuinsche helling naar boven, of ze 't er op gezet hadden om er over te klimmen en ook eens te zien, wat er aan den anderen kant wel wezen mogt! Maar de dijk was haar te hoog. Zij rolden telkens weêr naar beneden. Verder dan tot een een enkele losse schuimvlok, die midden op den dijk bleef liggen, konden ook de sterksten het niet brengen. Wat was 't een fraai gezigt, als daar van verre uit de regelmatige lijnen zich voor en na eene enkele golf hoog boven de anderen verhief en terstond weêr daalde! 't Was of een paard van geslagen zilver uit den watervloed op kwam steigeren. 's Middags was het water reeds eenige voeten gevallen; den volgenden morgen breidde de groene weide haar eentoonig vlak weêr uit; de zee was verdwenen en ik heb haar daar niet weêr gezien. Ik kan niet zeggen, dat het mij speet; want liever dan op den dijk naar de zee, zat ik op de stoep naar de bloemen, den moerbezieboom en het kerkhof te kijken. Daar was het vreedzamer.

Er was bij het huis nog eene andere plek, waar ik ook gaarne wezen mogt. Aan den kant van de pastorie, voor de keukenvensters, regts van den bloemtuin, was een boomgaard met een wijde gracht er langs. De gracht was vol kroos en de wallen waren niet afgestoken. Maar er groeiden biezen aan den kant, met groote, wuivende, bruine pluimen, en er waren eenden in, die door het groene kroos een zilveren spoor konden trekken. Het gras was er lang en wild; maar daar was het voordeel der verrassing aan verbonden, dat men er soms met den voet op een afgevallen appel stiet, dien men er niet had vermoed, omdat men hem niet zien kon. Er groeiden in dien hof appels zóó fijn en zóó geurig, dat ik naderhand nergens huns gelijke heb kunnen vinden. Lag dat aan de appels of ligt het aan mijn smaak?

Een tijdlang was ik ook gewoon, om 's morgens in den paardenstal te gaan. Daar was een venstertje in den muur, laag genoeg, dat ik er door kon zien. Daar zwermde het altoos van bijen, grooten en kleinen, met een lang geel lijf en groote, naar 't mij voorkwam, blaauwe vleugels. 't Waren stalbijen, zeide de knecht, en ik nam die verklaring aanstonds aan, schoon ik het onderscheid tusschen deze en de gewone soort niet begreep. Ik dacht er wel eens over, wat die dieren daar toch deden en waarom er toch wel een apart soort van stalbijen wezen moest, maar ik kon het raadsel niet oplossen; een ander vroeg ik er niet naar (eene soort van indolentie, aan veel groote en kleine kinderen eigen), en liet het daarom maar rusten. Stalbijen of veldbijen, het verwonderde mij toch, dat ze niet naar buiten vlogen, als de deur openstond. Onophoudelijk vermoeiden zij zich met bij de ruiten naar boven te klimmen; dan vlogen ze brommende naar beneden, en klommen vervolgens weêr naar boven. Wat geheimzinnige kracht bond haar toch aan die gladde ruiten van dat naauwe raampje en - waar leefden ze toch wel van? Er was immers niets voor haar te eten! 't Bevreemdde mij dan ook volstrekt niet, er elken morgen eenigen onder aan het venster op den witten muurrand dood te vinden. Als ik naderhand menschen ontmoette, die hun edele krachten versleten in het rusteloos volgen van den ouden, dooden sleur van gewoonten en hebbelijkheden, die in den grond slecht waren en ook wel door zich zelf veroordeeld werden, heb ik nog wel eens aan die stalbijen gedacht.

Van de bewoners der oude pastorie herinner ik mij met eenige duidelijkheid maar een enkele. En 't is opmerkelijk, dat het juist diegeen is, van wien mijn geweten mij verweet, dat ik mij aan hem had bezondigd. 't Is de knecht, een jong man, rijzig en slank, met scherpe trekken en een stout, doordringend oog. Op een zondag namiddag, dat mijn oom en de meid beide uitgegaan waren en hij alleen met mij in huis gebleven was, kwamen er anderen van zijn stand en leeftijd hem bezoeken. Ik zat op mijn gewone plekje, op den drempel van de voordeur, maar er ontging mij toch niets van 't gene zij deden. Ik merkte, dat zij het gansche huis geheel beza-

gen en in alle kamers kwamen. Eerst gingen zij naar de studeerkamer; van de appels die daar in den hoek boven den keldertrap lagen uitgeschud, had een hunner er een medegenomen; want ik kon hooren, dat hij er een stuk uit beet. Toen gingen zij naar de woonkamer, en kwamen eindelijk zelfs in de zaal. Hier bleven zij zeer lang; ik kon hooren, dat zij voor elk meubelstuk staan bleven en er met bewondering over spraken. Want de meubels waren nieuw en naar den laatsten smaak, en deze menschen hadden zeker nog nooit zoo mooije gezien.

Denkelijk hadden zij door den tabak, dien ze rookten, of door hunne voetstappen sporen van hun bezoek achter gelaten. Ten minste mijn oom vroeg mij den volgenden dag, of ik er ook bij was geweest, toen de knecht met zijne kameraden de zaal hadden bekeken. Zoo hoorde hij mij buiten mijn weten uit.

Kort daarop hoorde ik hem in den stal driftig spreken en hevig uitvaren, en eenige dagen later werd de knecht uit zijn dienst ontslagen. Dat zal nu wel niet alleen ter oorzaak van zijn zaalbezoek zijn geweest, mijn oom heeft zeker ook andere redenen van ontevredenheid gehad. Toch gevoelde ik iets van schuld en wroeging, en drong mij zelf op, dat ik tegen mijn oom had moeten zwijgen, en beschuldigde mij, van een ongeluk over dezen knecht te hebben gebragt. En toen ik nu later eens ('t was weêr op een zondag namiddag), aan den kant van de gracht liep, om pluimen uit de biezen te plukken, en de knecht met eenige makkers aan den anderen kant de straat afkwam en mij begon te verwijten, de oorzaak te zijn geweest, dat hij een goede dienst had verloren en de schande moest dragen van als een deugniet weggejaagd te zijn, toen vond ik geen enkel woord om mij te verdedigen, maar ik boog het hoofd, en de tranen sprongen mij in de oogen, en ik keerde mij om en ging snikkend naar huis.

Dat is alles, wat ik van de oude pastorie weet.

Het bevreemdt mij tegenwoordig wel eens, dat ik mij niet kan te binnen brengen, er ook maar een enkelen keer aan mijne moeder of aan God te hebben gedacht. Ik heb haar toch altoos lief gehad, die goede en edele vrouw! Mijn vader was kort, heel kort te voren gestorven. Nog heugt mij de dag als van gisteren, toen mijne moeder met ons beiden (ik had een ouder' broeder) langs een eenzamen weg, om in haar bittere droefheid door de menschen niet gezien te worden, zijn graf ging bezoeken, en zij, achter haar zwarten weduwensluijer snikte en schreide, of het hart haar breken zou. Die arme moeder! zij bleef onverzorgd met haar kinderen achter. Zij is nu ook al gestorven; en toen voelde ik voor het eerst, dat er in de wereld niemand meer was om voor mij en de mijnen te waken, behalve God. Zoo als ik zeide, ik weet niet, dat ik in de oude pastorie ooit aan haar gedacht heb. Maar als tegenwoordig die oude muren met hun

omgeving voor mijn verbeelding verrijzen, dan zie ik ook weêr mijne moeder en haar vriendelijk oog lacht mij tegen, en ik klem mij vast aan haar hand, als op den dag, toen wij onzen vader gingen begraven.

De herinnering aan dat oude huis verteedert en heiligt mij. Alles, wat er teêrs en weeks in mijne natuur is, wordt er door opgewekt. Ik heb neiging tot niet weinig ondeugden. Ik ben genegen tot oploopende drift; zeer ligt wantrouw ik de menschen en hunne bedoelingen; uit louter grilligheid zou ik soms hard en wreed kunnen zijn, ook jegens dezulken, die ik wezenlijk liefheb; ik was zeker trotsch en grofzinnelijk geworden, als de omstandigheden de ontwikkeling dier booze neigingen niet nadrukkelijk hadden gekeerd; er is in mijn karakter neiging tot menig andere valsche plooi. Maar ik behoef slechts aan die oude pastorie te denken, en terstond komt het beter ik voor den dag en slaat den ouden Adam neder. Zoo vaak ik er aan denk, komen mij de tranen in de oogen, en haast altoos kan ik dan bidden.

Ik heb het oude huis nooit weêr gezien, en wil het ook niet weêr zien. Ik vrees, het veranderd te vinden. Misschien staat het er nog juist zoo; maar stellig is de omgeving niet meer dezelfde. Misschien zijn die ruwe muren bepleisterd. Waarschijnlijk is het nieuw opgeschilderd. Stoep en drempel en voetpad zijn denkelijk verwisseld voor betere. De tuin zal anders aangelegd, de oude moerbeziënboom omgehakt, de gracht opgeschoond, het gras geknipt en van de oude, lieve bloemen geen enkele meer over zijn. Ook is het witte paard ongetwijfeld al gestorven. Alles, wat er van over is, zullen misschien de bijen zijn, die nog altoos gonzen voor het stalraam. En al was alles gebleven bij het oude, dan zag ik het zeker aan met andere oogen, en het stille toevlugtsoord, waar ik rust en vrede vind onder de zorgen en den strijd mijns levens zou verloren, voor altijd verloren zijn! Nu is het altoos bij mij, en ik kan onder de boomen van mijn paradijs gaan slapen, zoo dikwijls ik verkies. Of er in den hemel ook zulke papavers voor mij bloeijen zullen? Al was het maar ééne, ééne enkele!

Uit den vreemde,
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.

Eene ernstige terechtwijzing van sommige Engelsche toeristen in Holland.

Door een Hollander.

Wanneer wij nu en dan in buitenlandsche periodieke werken de ongerijmdheden onder het oog krijgen, welke buitenlanders (inzonderheid Engelschen) aangaande hun verblijf in Nederland opdisschen, lezen wij meestal met een spotachtigen glimlach om den mond, en toch ook soms met eenige ergernis, den onzin dien zij bij hunne te huiskomst voor goede munt bij hunne landgenooten uitkramen. Franschen doen ons nog wel eens de eer aan, onze liefelijke weiden en de welvaart waarvan het platteland bij ons getuigt, te idealiseeren. De Engelschen daarentegen hebben (behoudens eene hoogst zeldzame uitzondering) niets anders dan bespotting ten beste voor ‘hunne overzeesche naburen.’ Onder het lezen van den onzin dien engelsche toeristen na hunne tehuiskomst aan hunne landgenooten verkoopen, komt zeer natuurlijk de wensch bij ons Nederlanders op dat er iemand gevonden mocht worden die de heeren even op de vingers tikte en op zijne beurt hunne onkunde en pedanterie belachelijk wist te maken in de oogen der Engelschen zelven.

Die wensch werd onlangs vervuld. In een engelsch tijdschrift verscheen dezer dagen eene ernstige terechtwijzing van sommige engelsche toeristen in Nederland. De redactie verklaart daarin dat zij met genoegen eene plaats verleent aan de ‘Ontboezeming’ van ‘mijnheer Trommelknokkel’ en voegt er bij dat zij de hoop koestert voortaan meerdere bijdragen voor haar tijdschrift van genoemden heer te ontvangen. De Redactie was aanvankelijk, zegt zij, van plan de vaderlandlievende ‘uitbarstingen’ eenigszins te verzachten; doch meende bij nader indenken te moeten laten staan wat er stond, en het beleedigde nationale eergevoel waaronder haar onbekende vriend blijkbaar leed, in aanmerking te nemen. Zij heeft derhalve geene poging gedaan om de taal van ‘Mijnheer’ te verbeteren, doch woordelijk zijn schrijven teruggegeven, als volgt:

Aan den uitgever van de ‘Argosy.’
's Gravenhage, Febr. 1866.
Hooggeachte Heer,

Daar uw tijdschrift een ‘Magazijn voor reizigers’ is, vertrouw ik dat gij mij de vraag niet ten kwade zult duiden waarom toch uwe toeristen en dagbladschrijvers tegenwoordig zoo geneigd zijn ons en ons land bespottelijk te maken? Ik dacht dat gij daarvan, na de aardigheden van Washington Irving en de geestigheden (is dat het woord niet?) van Albert Smith, genoeg gehad hadt. Maar neen. Uwe *beaux esprits* gaan nog altijd voort met hun geest af te pijnen, om eene zekere hoeveelheid aardigheden te débiteeren ten koste uwer onschuldige naburen van de overzijde van het kanaal die, sedert zij uwe schepen in Medway hebben verbrand en u bij Doggersbank op uwe plaats gezet hebben, u nooit een stroo breedte in den weg hebben gelegd. Hoe dacht gij er in Engeland over in *die*

dagen? Was Holland toen óók een landje om den spot meê te drijven? Of is het om nog een weinig van den ouden wrok te koelen, dat gij nu uw best doet om speldenprikken te geven aan hen die u zoo menigmaal door het gebulder hunner kanonnen hebben doen beven? Dat is alles wat men er van denken kan. Zelfs uw *Dayly Telegraph* wijdt niet minder dan twintig kolommen, loopende over zeven nummers (van 23 December tot 8 Januari) aan de gewichtige taak van onzin over ons te verkoopen; hoewel hij toch niet kan laten er bij te voegen dat 'het goed voor een Engelschman is, eens naar Holland te gaan en wat nederigheid te leeren,' door de herinnering dat 'wij van drie oude zeebonken (van) Tromp, de Ruijter en Piet Hein, klop gekregen hebben op ons eigen element, de zee, en zij hunne zegevierende pijpen hebben gerookt in eene engelsche rivier, tot aan Sheerness toe.'

Dat is zeker vrij wat verstandiger taal dan die van den Schot, die in *Cornhill Magazine* van 1863(*) spreekt van een Engelschman 'die Tromp overwon,' doch er bij vergeet den naam van dien Engelschman te noemen, en den ouden nederlandschen Zeeheld het prachtige gedenkteeken misgunt, door den dankbaren eerbied van zijn volk voor hem opgericht. Maar, wie weet ook, welke bokken een Schot niet schieten zal, als hij zijn brei en zijn pannekoeken niet krijgen kan.

De onhaatdragende oprechtheid evenwel waarmede de begaafde schrijver der artikels in de *Telegraph* zich onthoudt van de geschiedenis aan zijne geestigheid op te offeren, geeft mij de overtuiging dat wraakzucht niets te maken heeft met dien zonderlingen irval om ons belachelijk te maken, en dat wij er een onschuldiger en onnoozeler oorzaak voor zoeken moeten. Bovendien doet de welwillende, vriendschappelijke geest, die sinds jaren tusschen de beide volken geheerscht heeft, en waarvan ik gedurende een verblijf van verscheidene maanden in uw gastvrij land menig aangenaam bewijs ondervonden heb, mij denken dat die oude twisten sinds lang vergeten zijn. Maar des ondanks ondervinden wij niet wat wij billijkerwijs van die *entente cordiale* zouden verwachten. Het stelt ons te leur dat onze Censor zijn lang verslag van alles wat hij gezien, gehoord, geroken, gegeten en gedronken heeft, gedurende een vliegend bezoek in ons land, begint met de betuiging dat het hem voorkomt dat 'alle Hollanders in de wereld moeten komen met een opschrift: "opgevischt" op de borst gespeld'; dat de Hollanders in het geheel niet, zoo als de Engelschen denken 'dom en phlegmatiek zijn, doch enkel lijden aan tijdelijke levenloosheid;' en dat zij 'nog slechts leven genoeg in zich hebben, om den vloer te schrobben, naar Java te varen, kaas te maken, haring te kaken, borrels te drinken en tabak te rooken.'

Hoe bijzonder vriendelijk! Wijl ik de noodzakelijkheid niet inzie van per omgaanden post te antwoorden, zal ik u niet zeggen hoe *wij* denken dat een Engelschman in de wereld komt - hetgeen er trouwens niets toe doet, omdat geen mensch eene stem heeft in de manier waarop hij in de wereld komen zal; maar dit kan ik u wel zeggen, dat wij dikwijls verbaasd staan over de manier waarop een Engelschman *uit* de wereld weet te komen. Wij, Hollanders, wachten misschien wegens onze 'tijdelijke levenloosheid,' geduldig af dat ons laatste bed gespreid wordt; waarop wij, nadat wij 'onze kazen gemaakt en onze haringen gekaakt' hebben, ons bereiden om in vrede heen te gaan. Wij staan verbaasd, zeg ik, dat Engelschen, die die wijze van sterven misschien te ouderwetsch vinden, op hooge bergen gaan

(*) Overigens een stuk zouder eenigen spotlust en waarin de schrijver bij herhaling met ingenomenheid over ons land spreekt en *weinig* onzin verkoopt. (Vert.)

klimmen om hun lichaam te pletter te laten vallen, en in beerenkuilen dalen om er door de Bruintjes en hunne jongen te worden opgeplozen, of in watervallen en maalstroomen zwemmen om zich den haaien

tot ontbijt aan te bieden; zoodat, indien er soms instellingen als restauraties in de maatschappij der beestenwereld bestaan, er zeker op de *menus* wel lekkernijtjes zullen voorkomen als bij voorbeeld ‘een Londenaarsbout,’ of ‘heete Engelschmanskarbonade,’ enz.

Maar *de gustibus non est disputandum*, ieder zijn smaak. Staat het dan niet in onze macht geboren te worden zooals wij het liefst zouden willen, laat ons dan ten minste aan ieder vrij laten te sterven zooals hij verlangt. Ik wil alleen maar zeggen dat ik voor mij liever op de hollandsche manier, ‘mijn leven laat schorsen’, dan het volgens de nieuwe engelsche mode geheel te laten ophouden.

Het verwondert ons trouwens niet dat een engelsche toerist gek op kijkt als hij voor een paar dagen zijn neus in onze steden en dorpen steekt. Wij weten allen wel dat een Engelschman een eilander is, en daar wij zelf veel eilanden in ons bezit hebben, weten wij tamelijk goed wat men van eilanders verwachten kan. Zij zijn in veel opzichten als jongens die op eene kostschool liggen; en die, opgevoed binnen den engen kring van hun eigen getal, hunne gedachten, manieren en gewoonten in zekeren traditioneelen onveranderlijken standaard-vorm gieten, waarvan zij zich geen oogenblik kunnen losmaken. Van den opleidenden invloed der groote menschenmaatschappij uitgesloten, hebben zij het scherpe en hoekige hunner denkbeelden en meeningen nooit geslepen en gepolijst door de aanraking met de denkbeelden en meeningen van anderen. Eilanders verbeelden zich gaarne dat hun eiland de wereld is. Ligt daar iets buiten, dan moet het natuurlijk iets uit den regel zijn; iets geks en wonderlijks. Wij zijn wel gedwongen tot de veronderstelling dat een Engelschman geene andere verdeeling van ons halfrond kent, dan ‘Engeland en het naburige land der Scyten, Europa genoemd.’ Ontmoeten zij iets in Holland dat inderdaad veel beter en fraaier is dan iets van dien aard in hun eigen land, dan beginnen zij met er om te lachen. Weldra daarna smaken zij er echter het nut van, op reis; maar nauwelijks zijn zij weêr thuis gekomen, of zij lachen weder en denken volstrekt niet aan de mogelijkheid van de les in praktijk te brengen. Natuurlijk niet, want zou het niet in Engeland ontstaan zijn indien het wezenlijk beter ware? Wanneer gij bijvoorbeeld de groote verscheidenheid onzer heerlijke tuingroenten ziet, en de smakelijke wijze waarop wij die koken en stoven en op tafel brengen, begint gij eerst te spotten met onzen hutspot en lilliputachtige kookkunst; maar het duurt niet lang of gij vindt het heerlijk en begrijpt niet hoe het menschelijk vernuft zulke *ambrosia* heeft kunnen scheppen, die in den mond smelt en het bloed frisch door de aderen laat loopen. En vraagt gij ooit om het recept? Het lijkt er niet naar. Als gij weêr te huis komt, volgt gij weder de oude gewoonte.

Ik bedoel hier natuurlijk niet de diners uwer hoogere standen, die eene uitzondering op dien regel maken; en geen wonder, want zij worden door fransche of hollandsche koks bereid. Neen, ik heb hier het oog op den burgerstand en de gaarkeuken-bezoekers; wat genieten die anders van de heerlijke tuingroenten, dan wat wij uit het water gekookten varkenskost noemen? Han hebben uwe toeristen onze ruime en vroolijke restauraties gezien en ondervonden, waarin tafeltjes de geheele zaal door netjes gedekt, op gelijken afstand van elkander staan, zoodat ieder zijn eigen diner heeft, en het geheele gezelschap toch als één gezin bij elkander is. Dat wordt nu onder u nagevolgd, naar ik hoor; maar hoeveel restauraties zijn er nog waar uwe vleeschetende klanten bij elkander in smalle, enge donkere, sombere pijpenladen zitten, die veel van paardenstallen hebben; waar zij moeten zorgen hunne

magen niet al te zeer te vullen, wijl zij in dat geval gevaar zouden loopen van tusschen het smalle tafeltje en den muur vast te raken. Dan hebt gij onze huizen gezien, met hunne breede, hooge ramen en ruime zolders, zooals wij de ruimte boven onze vertrekken noemen, die over het geheele huis loopt, en waar wij onze wasch droogen en onzen rommel bergen; en

onze uitmuntende kelders, waarin wij onze winterprovisie bewaren. Kan men iets doelmatigers of zuinigers in eene huishouding bedenken? Toch blijft gij uwe huizen bouwen met smalle ramen en breede muren er tusschen; zonder zolders en zonder kelders, zoodat men bij een huishuur van zestig tot tachtig pond, nog als in eene sombere gevangenis zit, met de vrijheid van eene slaapkamer tot eene rommelkamer te maken en de wasch te droogen op eene binnenplaats, wanneer het weder het toelaat, of zijne provisie in een muffig buffet te bergen. Wij lezen in overoude boeken dat onze grootvaders en overgrootvaders hunne huizen op dezelfde wijze plachten te bouwen, en begrijpen wel dat eilanders, die op eenigen afstand wonen van den algemeenen vooruitgang der beschaving, nog altijd hun eigen sukkeldrafje blijven houden. Wat wij niet begrijpen, is, hoe menschen, die met de wonderen onzer ontwikkeling kennis hebben gemaakt, toonen dat alles, waartoe zij in staat zijn, is te lachen en uit te roepen: 'Hoe grappig!'

Wat nu de afzondering van Engeland betreft, het is zeker buiten de schuld der Engelschen dat de Kimbrische vloed, of welke andere vloed het geweest zij, hun land van Holland afgescheiden heeft. Het zou onbarmhartig zijn, indien men hun dat voor de voeten wilde werpen, en wij moeten tot hunne eer zeggen dat zij er zich zoo goed mogelijk in geschikt hebben. Ja, wij zijn zelfs verwonderd dat zij, na zulk eene noodlottige afscheiding van de groote menschen-maatschappij, nog zulke vorderingen in beschaving gemaakt hebben, als wij ons verheugen in hun midden waar te nemen. Maar, hoewel het nu niet in hunne macht stoud eene brug over het kanaal te spannen om de gemeenschap te herstellen, zouden zij althans in dat ongemak hebben kunnen voorzien door onze taal te leeren, en op die wijze eene geestelijke brug te bouwen. Maar, hoe eenvoudig dat denkbeeld is, het schijnt dat zij er nooit op kwamen. Het is niet alleen door de zee dat Engelschen van de beschaving van het vasteland uitgesloten zijn, zij handhaven zorgvuldig hunne afzondering door te weigeren de talen van het vasteland aan te leeren. Wij Hollanders, leeren uwe taal zoowel als de duitsche en de fransche; daardoor stellen wij den toegang open voor den beschavenden invloed van het verkeer met verschillende volken. Onze vriend van de *Telegraph* vergist zich zeer wanneer hij zegt (23 December) dat in Holland zeer weinigen, (zelfs niet de bedienden in logementen) fransch spreken, uitgezonderd de hoogere standen en dat de ontmoeting van een Franschman in Holland eene even groote zeldzaamheid is als die van een Chinees op het kleinste achteraf plaatsje in Engeland. Daarin ligt misschien een grond van waarheid voor zoover het Rotterdam betreft; maar Rotterdam is Holland niet. Men heeft mij verzekerd dat er tweemaal zooveel Franschen in Holland wonen als Engelschen; in den Haag en in Amsterdam wonen eene menigte Franschen. Ook is er geene enkele school in eene hollandsche stad (de armen-scholen uitgezonderd) waarin het onderwijs in de fransche taal niet tot de hoofdvakken van het dagelijksch onderwijs behoort. Onze goede correspondent van de *Telegraph* echter, die voor het eerst in zijn leven in Rotterdam kwam, schijnt zoo overbluft geweest te zijn door alles wat hij zag, dat hij meende geheel Holland op eens te zien; hij heeft veel van den westphaalschen grasmaaier die, na een warm werk in de Hollandsche hooilanden, vijf pond verdiend hebbende, in den waan verkeerde dat hij de Hollandsche schatkist had uitgeput en uitriep: 'Holland, Holland! nog eens zulk een trek aanstaanden zomer en gij ligt met uwe beenen in de lucht!' Zoo vertelt meneer van de *Telegraph* dat 'wij allen aan Anglomanie lijden; engelsche boeken lezen, ons naar engelsche modes kleeden', enz. Waarschijnlijk heeft hij ons verlaten

met de gedachte: ‘Holland, Holland! als ik terug kom, vind ik u met huid en haar door Engeland opgeslokt!’ De zaak is deze: dat Rotterdam, door zijn drukken handel en gestadige gemeenschap met Engeland, langzamerhand vele engelsche elementen in zijne levenswijze heeft opgenomen, inzonderheid in den hoogeren koopmansstand.

Nauwelijks heeft men Rotterdam evenwel achter den rug, of men ziet dien anglicaanschen geest verdwijnen, en, zoo er al eene buitenlandsche type in het hollandsche leven is blijven bestaan, dan is die, helaas! meer fransch dan engelsch. Om dat te bewijzen, beboef ik slechts te zeggen dat wij fransche en ook duitsche schouwburgen in ons land hebben, doch geen enkelen engelschen.

Doch onze vriend van de *Telegraph* geeft ons een staaltje van wat wij in engelsche beschrijvingen van vreemde landen verwachten. Volslagen onbekend met onze taal en nog minder bekend met onzen volksaard, vliegen de engelsche toeristen en commissionairs als een pijl uit een boog eenige weinige steden door. Met hun memorandumboek in de eene hand en een potlood in de andere, kijken zij rechts en links om op te vangen wat hun in het oog valt. Zij wisselen misschien een enkel woord met een sjouwer of met een koffiehuisknecht, die hun in gebroken engelsch antwoordt en wijs maakt wat hij wil; en als zij dan gedurende drie of vier dagen van de eene stad naar de andere gehold zijn, gaan zij een artikel over Holland zitten schrijven; over zijn tegenwoordigen toestand en zijne vooruitzichten, zijne nijverheid en staathuishoudkunde, kunstschatten, kanalen, dijken, overstroomingen, scholen, kerken, melkkelders, kazen, roode haringen om, natuurlijk, met Broek in Waterland te besluiten! Wij moeten er altijd om lachen, als wij die zoogenaamde reisbeschrijvingen lezen, evenals wanneer wij een engelschen toerist langs onze straten zien stappen als een ooievaar, en de meest alledaagsche dingen als wonderen aangapen precies zooals Rip van Winkle gekeken moet hebben toen hij uit zijn langen slaap ontwaakte.

Zoo ging ook onze verslaggever van de *Telegraph* naar Holland op reis, natuurlijk niet in staat om een enkelen lettergreep hollandsch te spreken.

Nauwelijks was hij te Rotterdam aangekomen, en had hij de voornaamste straten bezien, of hij meende dat hij voor zijn eerste artikel over Holland gereed was. ‘De eenige personen,’ schrijft hij zelf, ‘met wie ik een gesprek heb aangeknoopt. in het koninkrijk der Nederlanden, zijn een logementhouder, twee koffiehuisknechts, een hofmeester van eene stoomboot en acht commissionairs.’ Nadat hij zich alzoo in aanraking gesteld heeft met die onwaardeerbare en geloofwaardige kanalen van onderzoek, gevoelt hij zich ‘volkomen toegerust’ en begint een artikel te schrijven dat niet minder dan vier lange kolommen van de *Telegraph* beslaat en dat weldra door achttien andere van dezelfde lengte gevolgd wordt!

In die artikelen ontmoeten wij eene groote menigte zeer merkwaardige zaken. De verslaggever en zijne twaalf waardige zegsmannen moeten met een buitengewoon gezichtsorgaan bedeeld geweest zijn; met eene soort van clairvoyance, waardoor zij in staat gesteld werden, niet slechts om te zien wat *is*, maar ook wat *geweest* is en niet meer bestaat, en waarschijnlijk nooit meer bestaan zal.

Ik heb nooit geweten dat er in den tegenwoordigen tijd dingen in mijn land te zien waren, waarvan de *Telegraph* gewaagt en welke hij beschrijft, hoewel ik in Holland geboren ben, er meer dan vijftig jaren heb gewoond en met de voornaamste steden bijna even goed bekend ben als met mijne eigene geboortestad, Amsterdam. In mijne jeugd plachten de kinderen een spelletje te hebben waarvan de een tot den ander zeide: ‘Ik zie ik zie wat *jij* niet ziet.’ Datzelfde spelletje doet onze vriend de verslaggever van de *Telegraph* nu met ons.

Eerst geeft hij ons den indruk dat roode haring het voornaamste voedingsmiddel uitmaakt in ons land. Hij moet er onmetelijke hoeveelheden van gezien hebben, ja,

hij moet er bijna over gestruikeld zijn; want telkens wanneer hij ons als volk wil karakteriseeren, spreekt hij van ons als van het rooden haring-kakende volk. Wierd hem ooit de taak opgedragen van een epos te schrijven, getiteld, bijvoorbeeld ‘De Hollanders voor Chattam’, hij zou in echt homerischen trant altijd van ons spreken als van:

‘He□t Ha□rin□ge□nka□ken□de□ Ho□lla□nd.’

Met alle mogelijke gevoelens van dankbaarheid voor dien verheven bijnaam, moet ik evenwel zeggen dat wij dien niet verdienen. Ik heb in mijn leven geen rooden haring gegeten eer ik in Londen kwam. Sommige mijner hollandsche vrienden, die in Engeland geweest waren, hadden mij geraden toch vooral een engelschen haring te proeven, als een staaltje van tafelweelde van John Bull. Ik bestelde er dus een bij mijn ontbijt. Daarop werd mij een roodachtig, goor, leelijk, klein dier voorgezet, waarvan de sterke reuk op vijf voet afstands merkbaar was. Ik vond het eene wreedheid aan menschen en visschen gepleegd, op die manier een schepsel van den bodem der zee op te roepen en het dan zóó te behandelen. Later heb ik vaatjes in menigte in vischkoopers-winkels gestapeld gezien. Het is mogelijk dat zij ergens in een afgelegen zeedorpje van ons land gekaakt zijn geworden, maar dan kan het alleen voor engelsch gebruik geweest zijn; want geen Hollander, zelfs de armste niet, zou zulk een kost daar over zijn tong laten gaan. Neen, meneer, wilt gij een mooien heerlijken haring hebben, die op uwe tong smelt en uwe keel zuivert, en uw geluid diep en helder maakt als kristal, dan moet gij in Holland komen; maar als 't u b'lieft niet in December, zoo als onze vriend van de *Telegraph*, die klaagt, dat hij er geen heeft kunnen machtig worden. Natuurlijk niet; hij had even goed aardbeziën of nieuwe aardappelen kunnen vragen. Ware hij op den rechten tijd gekomen, dan zou hij verkwikt geworden zijn niet door een *rooden*, maar door een *witten*, of *blanken* haring zooals wij het noemen. Het gezicht van dat kleine diertje is wezenlijk een genot, zooals het daar op den schotel ligt, netjes in mootjes gesneden, blank als sneeuw, een roosje in den bek en sierlijk door peterselie omkranst. En wanneer wij dan een mootje in den mond nemen en het heerlijke zeebanket op de tong voelen smelten, en ons verhemelte gestreeld wordt door de quintessence van al wat de geschubde wereld heerlijks en verkwikkends oplevert, verwondert het ons niet dat koningen en prinsen met elkander wedijveren om den eersten voorraad van dat onvergelijkelijke zeebanket te verkrijgen.

Door eene verandering in de bewegingen der haringscholen, is onze haringvisscherij gedurende de laatste eeuw merkelijk in verval gekomen, zoo dat nog slechts weinig steden hare kleine haringvloot uitzenden. Maar zelfs al deed ons geheele volk, het geheele jaar door, niets anders dan zulke haringen kaken, zoudt gij, als gij de weêrgalooze lekkernij op de tong kreegt, u gedrongen voelen tot de erkenning dat Holland, dáárom alleen, aan het hoofd der volken verdiende te staan.

Onze *clairvoyant* van de *Telegraph* vertelt ons ook dat hij hollandsche dominés in korte zwarte rokken gezien heeft, met wijde geplooide kragen om den hals. De een of ander van zijne twaalf vrienden moet iets van de egyptische tooverkunst geweten hebben, en voor zijn pleizier een of twee van die ouderwetsche Eerwaarden hebben opgeroepen. Ik heb er nooit in mijn leven een gezien zoo als hij ze beschrijft. Onze predikanten gaan in het zwart gekleed, precies als bij u en zij dragen een witten das en een wit halsboordje zoo als heeren van hunnen stand voegt, maar indien zij wijde plooikragen om hun hals gingen dragen, zouden zij zonder eenigen twijfel een troep gemeen volk om zich heen krijgen. Het is mogelijk dat onze reiziger nog ‘Hollanders met een korte broek’ gezien heeft, maar waarom vertelt hij dat met zoo veel ophef alsof het een wonder der natuur ware? In Londen heb ik niet slechts volwassen menschen, maar kleine jongens in korte broeken zien loopen, die bovendien

met lange blauwe jassen liepen, met een riem om hun middel, geele kousen, een bef om, zonder hoed of pet. ‘O, ja!’ zult gij zeggen, ‘dat is een oude uniform, die in verband staat met eene school, welker statuten geene verandering in de kleeding

der kweekelingen gedogen.' - Juist, mijn goede heer, zoo zijn er ook in Holland oude kostumen waaraan de verpleegden van sommige liefdadigheidsgestichten of andere openbare instellingen verplicht zijn zich te houden. Indien meneer de verslaggever van de *Telegraph* slechts eenige woorden hollandsch verstaan had, zou hij van den eersten jongen den besten, dien hij op straat tegenkwam, hebben kunnen hooren wie die 'Hollanders met korte broeken' waren. Het is waar, dat kostuum heeft iets geks in onzen tijd, maar het is, wel beschouwd, toch zoo belachelijk niet als de henneppruiken, waarmede uwe eerwaardige rechters in den Temple of in Lincoln's Inn loopen. Indien een twintigtal van die heeren zich in eene tent op de Rotterdamsche kermis lieten zien, weet ik zeker dat de geheele stad zou uitloopen om eene voorstelling van de oude Dordtsche Synode in *tableaux vivants* te aanschouwen.

Onze fraaie grachten schijnen velen uwer toeristen een doorn in het oog. Zij noemen ze vuile sloten, en vereeren dientengevolge onze fraaie hoofdstad met den bijnaam van: '*Vulgair Venetië.*' - Nu, ik beken, er zijn enkele smalle grachten die inderdaad geen beteren naam dan sloten waardig zijn, en in dat opzicht spreekt de *Telegraph* een oordeel uit waarmede wij het allen met hem eens zijn: dat het namelijk eene weldaad voor onze stad zou wezen, als zij in breede, luchtige straten herschapen werden. Maar wanneer men langs onze *breede* grachten loopt, inzonderheid langs de *Heeren*- en *Keizersgracht*, die aan weêrszijden bebouwd zijn met een rij van paleizen, verscholen achter even zoo vele statige olmboomen, die in den zomer hun dicht gebladerte aan de eene zijde over het water uitstrekken en aan den anderen kant over het reine plaveisel, moet men alle mogelijke schoonheidsgevoel verloren hebben om niet uit te roepen: 'Prachtig!' Al wat onze vriend er u echter in de *Telegraph* van weet te zeggen, is dat zij 'gewoonlijk met schepen en schuiten opgevuld zijn;' in welke opmerking evenveel waarheid ligt, als er in de bewering liggen zou dat Piccadilly altijd verstopt is door bierbrouwers-wagens. Maar dat daar gelaten, gij zoudt wezenlijk dankbaar zijn, indien er een twaalftal van onze breede stadsgrachten door Londen liepen. Het is waar, het getuigt niet veel voor de vlugheid uwer voorouders, dat zij, nadat zij onze prachtige kanalen gezien, of er van gehoord hadden, er na den grooten brand, geen lesje uit trokken en den Theems op dezelfde wijze door hunne hoofdstad lieten loopen als wij de onze door den Amstel hebben laten doen. Dan zou de moeilijke quaestie hoe gij den handel van uwe tot gevaarlijk wordens toe volgepropte straten zoudt houden, in eens opgelost zijn geworden, en gij zoudt de onrustbarende noodzakelijkheid niet gevoelen van spoorwegen boven uwe hoofden, of als mollen onder den grond te laten loopen. Een van uwe toeristen vroeg mij onlangs in ernst af hoe veel menschen er door elkander gerekend 's jaars in onze grachten verdronken! Ik kon met denzelfden ernst antwoorden: 'Niet zoo veel in een geheel jaar als er in ééne week in de straten van Londen omkomen.'

Uw verslaggever van de *Telegraph* maakt aanmerking op de vele ophaalbruggen die te Rotterdam gespannen zijn, en die opgehaald moeten worden telkens wanneer er een groot vaartuig doorheen moet, zoodat de passage der voetgangers dikwijls gestremd wordt. - Ik moet toestemmen dat dat eenig ongemak oplevert; doch niet zóó veel ongemak als de aanhoudende versperring van den weg door den handel bij u oplevert, bij voorbeeld in Gracechurch-street, Cheapside, of Ludgate Hill.

Met de poging om van laatstgenoemde plek naar Fleet-street over te steken, heb ik dikwijls meer tijd verloren, dan er noodig zou zijn om vijf bruggen te Rotterdam op te halen en weder neêr te laten. De rotterdamsche kanalen, of *havens*, zoo als zij

genoemd worden, zijn ware zegeningen voor de stad. ‘De grootste Oost-Indie-vaarder,’ zegt onze vriend van de *Telegraph*, ‘kan daar laden

en lossen op eenige voeten afstands van de pakhuizen der reeders.' Velen van die pakhuizen maken de beneden-verdieping uit van groote gebouwen, waarvan de eigenaars dier schepen de boven-verdiepingen bewonen. Het is wezenlijk een genot na den eten voor de vensters van zulk een koopmanshuis te zitten en de drukke beweging gade te slaan die er heerscht met het laden en lossen der schepen. Terwijl mama en de kinderen dat opwekkende en belangrijke schouwspel genieten onder het gebruik van hun *lunch*, komen papa en de oudere broêrs een half uurtje binnen om hun gezelschap te genieten en een gezellig praatje te houden, waarna zij weder naar hun kantoor beneden terug keeren. Zij behoeven des morgens niet in de vroegte op een trein te gaan zitten en hun gezin den ganschen dag alleen te laten om des avonds laat, dof, stoffig en slaperig te huis te komen. Zij hebben hunne kantoren, schepen en pakhuizen vlak bij hunne woningen en hunne betrekkingen zijn de gelukkige getuigen hunner nijvere ondernemingen. Waarlijk, menige londensche huismoeder zou den hemel danken, indien zij aan zulk een kanaal mocht wonen, waar, al gaat het dan ook iets minder vlug, de handel geen hinderpaal ware tusschen haar en haren echtgenoot terwijl nu de handelsartikelen op tien tot twintig mijlen afstand gelost of geladen worden.

Toen Voltaire, bij het verlaten van ons land, dat welbekende: '*Adieu*, *canaux*, *canards*, *canaille*,' sprak, welke woorden de verslaggever van de *Télégraph* zoo vriendelijk is aan te halen, waren wij zeer wel in onzen schik. Een grooter lofzang kon er niet op onze kanalen of op ons zelven gezongen worden, dan wanneer *die* man onze kanalen eendenpoelen en ons canaille noemde; wijl hij, ofschoon een dichter, toch het noodige gevoel miste om de poëzie te waardeeren van de eerste en de moreele eerbiedwaardigheid van het andere. Het doet mij genoegen dat onze vriend de verslaggever er ver van af is de scheldnamen welke die schoft ons naar het hoofd wierp, te onderschrijven. Integendeel, hij erkent ten volle de oudheid van ons nationaal karakter, een compliment dat wij het genoegen hebben met oprechtheid te kunnen beantwoorden. Nogtans schijnt hij zich niet te kunnen weêrhouden van onze goede kanalen met eenden te vereenzelvigen, van welke hij er zeker een verbazend getal heeft aangetroffen, wijl hij verklaart dat, toen hij Engeland voor ons land verlaten had, er voor zijn gehoor een verschil was in het kwekken der eenden. Dat begrijp ik niet recht. Ik heb slechts weinig eenden in Engeland gezien; doch zoo veel te meer ganzen.

Menig misverstand waarin uwe toeristen vervallen bij hun bezoek van ons land, zou voorkomen kunnen worden, indien zij zich slechts de moeite gaven een weinig van onze schoone taal te leeren kennen, eene taak die, volgens den verslaggever van de *Telegraph*, niet moeielijk is, wijl wij duizende woorden met u gemeen hebben. Doch hij zelf levert het bewijs van de waarheid zijner eigene opmerking, dat er onder de tien duizend Engelschen niet een is die hollandsch spreekt. De meeste van de woorden welke hij aanhaalt, zijn òf ten eenenmale bespottelijk, òf onverstaanbaar. Hij vertelt ons dat het hollandsche woord voor den Haag eigenlijk St. Gravenhage is. Uwe geleerden moeten zich geen denkbeeld kunnen maken van welken heilige die naam ontleend is. De uitgever van de '*Good words*,' geeft er, hoewel hij het evenzeer mis heeft, eene verstandiger uitlegging aan. Hij maakt eene zeehaven van de stad(*) en noemt haar Gravenhauen. De naam der stad is 's Gravenhage, hetwelk beteekent de tuin des Graven; hage, heg, beduidt een door heiningen of heggen

(*) Zeker bij voorbaat.

ingesloten grond, een tuin; en *graaf*, de graaf; terwijl de 's er voor den tweeden naamval te kennen geeft. In vroeger tijden was de stad een lustoord voor de Graven van Holland en later werd zij de verblijfplaats van den stadhouder en de Staten-Generaal.

Er wordt in de *Telegraph* een staaltje van eene rekening in een logement ge-

geven, waarin namen van spijzen voorkomen die hottentotsch, of laplandsch zijn mogen, maar zeer zeker geen hollandsch. Ik heb nogtans welwillendheid genoeg om te gelooven dat al die bokken aan drukfouten te wijten zijn.

Maar waarom noemt gij toch altijd ons dorp *Broek*, *Brock?* Onze tweeklank *oe* heeft denzelfden klank als uwe dubbele *oo*, zoodat de ware uitspraak voor u is: *Brook*; Brock klinkt even bespottelijk in onze ooren als Liverpoll in de uwe klinken zou. De verslaggever van de *Telegraph* moet de rechte uitspraak honderd malen gehoord hebben, en toch schrijft hij, op de plaats zelve, met groote letters: '*Brock!*' aan het hoofd van zijn artikel.

'Een Hollander,' zegt hij: 'zou de vlekken wel van de huid eens tijgers willen wasschen en den moor wit willen schuren. Hij zou het doen, al moest hij het besterven.' - Misschien wel. Maar één ding zal een Hollander nooit beproeven, namelijk een engelschen toerist de dingen te leeren zien zoo als zij wezenlijk zijn. De uitgever van de *Good Words* vertelt ons dat hij van den rotterdamschen toren de torens van Amsterdam kan zien - een afstand van meer dan vijftig mijlen. - Ik zou wel eens willen weten of hij er de klokken van Amsterdam ook niet kon hooren? Ik vrees dat, zoo zijn gids hem wijs gemaakt had dat het luiden eener klok in een naburigen toren, hetwelk hij al licht kan gehoord hebben, van het koninklijk paleis van Amsterdam kwam, hij het geloofd zou hebben; want wie zal zeggen wat een britsche toerist met een hollandschen commissionair naast zich, niet gelooven zal.

En wat zal ik zeggen van Broek, Brock of Bröek, zooals de *Good Words* het noemt? De verslaggever heeft nooit beter zijn gezond verstand getoond, dan toen hij schreef: 'Ga niet naar het zindelijke dorp Broek. - 'En waarom,' vraagt gij misschien, 'zou ik, toch in Amsterdam zijnde, "niet eene plaats bezoeken die door de gansche wereld bezocht wordt?" - Ik antwoord u met ronde woorden: "Omdat het dorp Broek een vervelend nest is; eene délusie, eene fopperij en niet half zoo zindelijk als Shepherd's Bush."' Zoo wat tusschen de vijftig en honderd jaren geleden, was dat dorp, aan alle kanten omringd door rijke buitenplaatsen, wezenlijk eenig in zijne soort, wijl het bewoond was door menschen die de eenvoudigste levenswijze en de verstgedrevene zindelijkheid met ontzaglijken rijkdom paarden. In die dagen vermoedde men weinig, wanneer men een van die net geverwde houten huisjes binnen trad, dat men zich mogelijk onder het dak bevond van een koopman die millioenen bezat en verscheidene schepen in zee had. Al die buitenplaatsen zijn sedert lang in weiland herschapen; de rijke luî zijn naar groote steden verhuisd en Broek is een armoedig, verlaten, onbeteekenend dorp geworden, waarom het mij niet verwondert dat de uitgever van de *Good Words* op klaar lichten dag tien minuten op straat gestaan heeft, zonder een enkel levend wezen te zien, uitgezonderd eene kat.

En hoewel nu ieder toerist zich bij zijn bezoek van Broek deerlijk bedrogen vindt, houden de Engelschen toch hunne bedevaarten naar Broek, jaar in jaar uit, gestadig vol. Men zegt ten opzichte van de rijtuigen eerste klasse op duitsche spoorwegen dat er slechts drie soorten van menschen in reizen, namelijk vorsten, Engelschen en gekken. Hetzelfde geldt ten opzichte van Broek. De verslaggever van de *Telegraph* geeft wezenlijk eene ware en koddige beschrijving van die dwaze Broek-manie zijner eigene landgenooten.

Wanneer een toerist eenmaal in Broek geweest is, *moet* hij wel iets bijzonders te vertellen hebben wanneer hij te huis komt; daarom heeft de uitgever van de *Good Words* toen hij er het kerkhof bezichtigde, de rijen 'smalle zwarte houten paaltjes

opgemerkt, die in den grond geslagen waren en ongeveer zes duim boven het gras uitkwamen; welke paaltjes allen genummerd waren, om de plek aan te duiden waar wijlen die burgers van dat slapende gat voor goed rusten.'

Nu, wat wonderbaars steekt daar in? Die genummerde paaltjes kan men op ieder engelsch kerkhof insgelijks zien. Ja; maar de uitgever van de *Good Words* heeft aan die bewuste paaltjes iets zeer geks en buitengewoons opgemerkt. 'In Broek te wonen,' schrijft hij 'en na zijn dood slechts als nommer op het kerkhof bekend te zijn, is voor de bewoners van Broek naar het schijnt in de volkomenste orde en het ideaal van geluk. Door weduwe en kinderen genoemd te worden als eene oude rekening, eene kleine som, zoo als bij voorbeeld 'onze arme 46,' of 'onze dierbare ontslapene 154!'

Zeker, dat klinkt zeer zonderling. Maar ik herinner mij dat tijdens mijn verblijf in Londen, toen ik aldaar den treurigen plicht betrachtte van het kind van een vriend mede ten grave te brengen, de aannemer der begrafenis, toen hem zijne rekening betaald werd, den bedroefden vader een strookje papier overhandigde waarop het nommer stond van het graf zijns gestorven lievelings. Dat gebeurde dus ongetwijfeld ook, om de treurende ouders in staat te stellen hun 'dierbaren afgestorvene 2462' te beweenen. Dan moeten zeker de Londenaars die rekenkunstige wijze van treuren geleerd hebben van de toeristen die in Broek geweest waren. - 'O, ja maar,' zegt gij, 'wij hebben niet alleen genommerde paaltjes op onze graven, maar ook steenen waarop de naam der overledenen gebeiteld staat.' - Hebt gij? Nu, dat is natuurlijk een groot onderscheid. Gij behoeft nu niet uwe dooden bij hun nommer te betreuren, wijl hunne namen toch op de steenen gebeiteld staan.

Dus zal er dan zeker in Londen, het navolgende gesprek in een treurend gezin kunnen gevoerd worden:

De vader. 'Helaas, het is nu zes weken geleden dat onze innig geliefde.. hoe heette zij ook weêr? Moeder, weet gij nog?'

De moeder. 'Och, hm... ja... ik ben het wezenlijk vergeten. Het is zoo iets als Jane, of Jessy of...

De vader. (tot een van de jongens) 'John, loop eens vlug naar het kerkhof en kijk op den steen'...

Maar genoeg. *Claudite jam rivos pueri*, *sat prata biberunt.*

Uw gehoorzame dienaar,

TOBIAS TROMMELKNOKKEL.

Iets over koffie, koffiedrinkers en koffiehuizen.

In het 656ste jaar der Mohammedaansche tijdrekening, ondernam Kali Schadely een pelgrimstocht naar Mekka. Op den Smaragdberg gekomen, wendde hij zich tot zijn leerling Omar en sprak:

'Hier moet ik sterven; wanneer ik den geest gegeven heb, zal u eene gesluierde gedaante verschijnen, doe wat zij u bevelen zal.'

Nauwelijks was de eerwaardige Schadely dood, of Omar zag in het holle van den nacht een reusachtig spook voor zich staan, in een witten sluier gehuld.

'Wie zijt gij?' was zijne vraag.

Het spook lichtte den sluier op en Omar zag tot zijne verbazing Schadely zelven, die na zijn dood zes voet langer geworden was.

De Kali gaf hem een paard, met bevel zich nergens op te houden dan op de plek waar het onbewegelijk zou blijven staan.

'Daar', zeide hij, 'wacht u een schitterend fortuin.'

Omar begaf zich onmiddellijk op weg, te Mokka gekomen, zag hij dat er geen beweging in het paard te krijgen was.

Dáár was derhalve de plaats zijner bestemming.

De schoone stad Mokka werd toen door de pest geteisterd.

Omar begon aanstonds voor de kranken te bidden en, wijl hij op een goeden voet met Mohammed stond, werden er velen op zijn gebed genezen.

Inmiddels woedde de pest nog altoos voort. De dochter van den Koning van Mokka werd er door aangetast en haar vader liet haar bij Omar brengen, die haar genas. Daar nu echter de Koningsdochter eene zeldzame schoonheid bezat, beproefde de monnik haar na hare genezing te schaken.

De Koning was op die nieuwe manier van zich zelven te beloonen niet bijzonder gesteld; Omar werd uit de stad verdreven en op een naburigen berg verbannen, waar hij slechts kruiden tot voedsel, eene grot tot woning had.

'O, Schadely', riep de ongelukkige Derwisch op zekeren dag, 'was het wel der moeite waardig mij dat paard te schenken, daar zulk een lot mij te Mokka wachtte'?

Eensklaps werd die klacht beantwoord door een onbeschrijfelijk welluidend gezang en een vogel met prachtige vederen liet zich op een tak neder. Omar snelde op den vogel toe die zoo heerlijk zong; maar toen hij bij den boom kwam, zag hij niets dan bloesems en vruchten op de takken van den boom. Omar had dien dag nog niets genuttigd, hetgeen trouwens geene zeldzaamheid was; hij plukte de vruchten en vond ze heerlijk van smaak; daarop vulde hij de wijde zakken zijner monnikspij en keerde naar de grot terug. Terwijl hij aanstalten maakte tot het koken van eenige kruiden voor zijn middagmaal, kwam hij op de gedachte in plaats van de kruiden de geurige vruchten welke hij geplukt had in den pot te doen. Zoodoende kreeg hij een geurigen, kostelijken drank. Het was koffie.

Ziedaar de Arabische legende. De Turksche legende luidt aldus:

Een jonge herder, Kaldi genaamd, bemerkte op zekeren dag dat zijne geiten, die zich tot nog toe altijd onberispelijk gedragen hadden, de buitensporigste sprongen maakten.

Zelfs de bok, de eerwaardige bok, huppelde als een jonge spring in 't veld in het rond. Kaldi schreef die dwaze vrolijkheid toe aan zekere vrucht welke zijne geiten met graagte van de boomen knabbelden.

De geschiedenis verhaalt dat de arme herder aan een hartekwaal leed en dat hij toen insgelijks de vrucht ging plukken en eten, in de hoop dat zij hem zou opvrolijken.

Hij slaagde boven verwachting; hij vergat zijn verdriet, en werd de vrolijkste herder van Gelukkig Arabië. Wanneer zijne kudde danste, begon hij vrolijk meê te doen en was een prachtig *vis à vis*.

Op zekeren dag kwam er een monnik bij, die zeer verwonderd was dat hij op eens een bal bijwoonde.

Een twintigtal geiten daasten eene *chaine de dames* terwijl de bok deftig balanceerde en de herder een excentrieken herdersdans uitvoerde.

De verbaasde monnik vroeg naar de oorzaak van die danswoede en Kaldi verhaalde hem zijne heerlijke ontdekking.

Die monnik nu had iets wat hem groote bekommering baarde; hij sliep altijd midden onder zijne gebeden in, en Mohammed openbaarde hem thans die wonderbare vrucht om zijn slaap te overwinnen.

De vroomheid sloot geene gastronomie uit. Die van onzen monnik was niet alledaagsch; hij kwam op het denkbeeld de vrucht te droogen en te koken. Dat

vernuftige kooksel leverde de koffie. Weldra maakten alle monniken er gebruik van, wijl die drank kracht tot bidden gaf, en misschien ook wijl hij niet onaangenaam smaakte.

De Turken gelooven dat Mohammed door den engel Gabriël de koffie heeft leeren kennen, die er hem een kop van aanbood uit een enkelen diamant geslepen. Deftige geleerden beweeren dat de beroemde népanthes van Homerus, dien de schoone Helena op een gastmaal aan Telemachus schonk, om hem op te vroolijken, niet anders dan koffie was.

De Bijbel verhaalt dat de lieve Abigaël, de vrouw van Nabal, de krijgsknechten van David zeventien maten kali liet aanbieden; en daar nu kali gerooste korrels beteekent, hebben de geleerden uitgemaakt dat kali niets anders was dan kalmo, dat wil zeggen koffie.

Ik heb er niets tegen dat de jonge Telemachus en koning David hun kop koffie gedronken hebben, maar wat mij nog beter bevalt, is die engel Gabriël als koffiehuisknecht die voor Mohammed koffie schenkt.

En dan wil men nog zeggen dat de Turken geen verbeeldingskracht hebben.

Volgens Raynal zou de koffie uit Opper-Ethiopie komen, waar zij sedert onheugelijke tijden bekend is.

Van de oevers der Roode zee werd zij naar de Middellandsche zee, naar Mekka en alle Mohammedaansche landen overgebracht.

In 1555 stichtten twee Syriërs van Damascus te Constantinopel het eerste koffiehuis dat ooit bestaan heeft.

Weldra verdrongen zich doctoren, monniken en allerlei geleerden in die gelukkige inrichting, die den naam van '*School der Geleerden*' ontving.

In Venetië had men de eerste koffie die in Europa geschonken werd, aan Pietro delle Volli te danken.

La Rogue en Thevenot brachten haar over, de een naar Marseille in 1644, de andere naar Parijs in 1613. De koffie vond in Frankrijk nogtans geen gunstig onthaal.

In 1669 noodigde Soliman Saga, afgezant van Mohammed IV te Parijs, de grootste heeren van het hof om koffie te komen drinken in zijne schitterende appartementen. De fransche adel was opgetogen van bewondering over de rijk geborduurde pantoffels van den gezant, maar trok een leelijk gezicht voor zijn 'bitter en zwartachtig vocht.' De koffie zou misschien goed ontvangen zijn geworden, indien zij parelgrijs of hemelsblauw van kleur geweest ware.

Intusschen opende toch de Armeniër Pascal, die tot het gevolg van den gezant behoord had, in 1670, het eerste koffiehuis gedurende de kermis van St. Germain.

Ongelukkig kostte de koffie toen nog 40 gulden het pond en Pascal dronk meer koffie dan hij verkocht.

Op een mooien dag sloot hij zijn huis en bracht zijne koffiekannen over naar Londen waar hij er schitterende zaken mede maakte.

Omstreeks dienzelfden tijd drong de koffie in Oostenrijk door en werd er ontvangen op eene wijze die het oostenrijksche volk tot eer strekt.

Het was in 1683; de Turken klopten aan de poorten van Weenen; een bezoek dat te lastiger was, wijl het onverwacht kwam. Geen enkel eskadron om hen te ontvangen; het oostenrijksche leger had zijne tenten opgeslagen verre van de hoofdstad. Hoe

zou men het voor het gevaar waarschuwen? Hoe zou men er in doordringen? - Weenen was verloren!

Daar biedt een Pool, Kulcyeki geheeten, in oostenrijksche dienst, zich aan om, als Turk vermomd, tot het oostenrijksche hoofdkwartier door te dringen; hij trekt het vijandelijke leger door en brengt aan zijne officieren het bericht van het gevaar waarin de hoofdstad verkeert.

Aanstonds komt het oostenrijksche leger, versterkt door de troepen van den dapperen Sobieski, koning van Polen, Weenen te hulp, valt op de belegeraars aan en dwingt hen tot den aftocht.

Nadat de onverschrokken Kulcyeki een groot bloedbad onder de Turken had aangericht, maakte hij zich meester van eene onnoemelijke hoeveelheid koffie, welke de Turken bij hunne vlucht hadden achtergelaten; en toen de keizer hem, na den veldslag, vroeg welke belooning hij verlangde, verzocht de soldaat eenvoudig de vergunning om te Weenen een koffiehuis te openen, waarin hij de koffie van den vijand verkoopen zou.

De poolsche held werd koffiehuishouder en weldra millionair. De gemeenteraad van Weenen nam een besluit waarbij de verjaardag van de opening van het Café Kulcyeki jaarlijks plechtig in Weenen werd herdacht en het borstbeeld van den roemrijken krijgsman prijken moest in al de koffiehuizen die in het vervolg in Weenen zouden worden opgericht.

Het café Kulcyeki bestaat nog heden ten dage; het is de plaats der bijeenkomst van Poolsche patriotten die er als..... Poolsche patriotten op de wedergeboorte van het oude Polen komen drinken.

Men ziet er verscheidene borstbeelden van den redder van Weenen, doch men ziet die nergens anders. Er is veel veranderd in Weenen, en de gemeenteraad van 1683 bestaat niet meer.

Laat ons nu de koffie in al hare zonderlinge omzwervingen nagaan.

Om het uitsluitende monopolie van zulk een kostbaar handelsprodukt voor zich te behouden, vaardigden de arabische vorsten een edikt uit, waarbij zij op straffe des doods verboden eene enkele koffieplant uit het land naar elders te vervoeren. Dat edikt belette intusschen niet dat een Hollander, de toenmalige Gouverneur-Generaal van Indië, Jan van Hoorn, eene koffieplant wist machtig te worden, welke hij naar Batavia overbracht.

Van die plant stammen al de koffieplantages van Indië, Amerika en Australië af.

Zie hier op welke wijs.

De koffieplant van Van Hoorn kwam te Batavia gelukkig op. Een van hare loten, als eene curiositeit naar Amsterdam overgebracht, had insgelijks eene talrijke nakomelingschap; een van die afstammelingen werd aan Lodewijk XIV ten geschenke aangeboden, die haar naar den Jardin des Plantes overbracht. Die plant bracht wederom drie koffieboompjes voort, die door Antoine Jussieux aan den ridder Desclieux werden toevertrouwd bij diens vertrek naar het eiland Martinique. De overtocht was vreeselijk, er kwam gebrek aan water; ieder werd op rantsoen gesteld, doch Desclieux wilde nog liever dorst lijden dan de kostbare boompjes verliezen die hem toevertrouwd waren. Hij schonk hun tot op den laatsten droppel al het water dat hem voor zijn deel gewerd.

Toen Desclieux eindelijk op Martinique aankwam, waren er twee van de boompjes gestorven, en bleef er nog slechts één over.

Van dien koffieboom stammen al de koffieboomen af die tegenwoordig op de Antilles en in de warme streken van het vaste land van Amerika gevonden worden. Brave Desclieux! wat heeft uwe zelfopoffering millioenen schats aan Frankrijk opgebracht en wat al genot aan de menschheid verschaft!

Ieder heeft zijne vijanden, al is hij nog zoo volmaakt; de koffie niet het minst; zij had ze onder keizers, koningen, priesters en staatslieden.

In 1675, onder Karel II, werden al de koffiehuizen in Engeland als kweekplaatsen des verderfs opgeheven. De koning was van oordeel dat men er zijne regeering wat al te ijverig kritizeerde.

Onder Mohammed IV deed de Grootvisier Kuproli insgelijks al de koffiehuizen te Constantinopel sluiten, omdat zijne politiek er al te vrij besproken werd.

De koffie werd geoordeeld, haat en verachting jegens het gouvernement aan te kweeken, als een revolutionairen drank veroordeeld en uit het rijk gebannen.

Te Caïro was het nog fraaier; de koffiehuizen waren er vol, tot groote schade voor de moskeën die altijd ledig stonden, en de koffie werd er voor een goddeloozen drank verklaard.

Abdullah Ibrahim predikte openlijk tegen de koffie in de moskee van Assassanië. 'Zij die koffie drinken,' riep hij, 'zullen bij het laatste oordeel opstaan met een zwarter aangezicht dan de bodem der kannen waarin het vocht wordt toebereid.'

Alle jonge meisjes lieten aanstonds de koffie varen, uit vrees van als negerinnen herboren te worden.

Te Alexandrië ontstonden er twee partijen; de eene vóór de andere tegen de koffie. Ieder nam de wapenen op, ging aan het vechten en het bloed stroomde van alle kanten.

De kommandant van de stad liet daarop eene vergadering van de geneesheeren van Alexandrië beleggen en verzocht hun hunne meening over de eigenschappen der koffie uit te spreken.

Nadat hij hunne lange discussiën had aangehoord, zeide hij dat hij genoeg gehoord had, hief de zitting op en liet al de leden der vergadering koffie aanbieden.

Die even billijke als schrandere uitspraak herstelde de rust in de stad.

Te Smyrna daarentegen behaalden de vijanden van de koffie de overhand; de arme koffiehuishouders werden met de bastonnade gestraft en hunne koopwaar werd op de markt in het openbaar verbrand.

In onzen tijd blijven wij, Goddank, voor zulke auto-da-fé's bewaard; wij branden de koffie nog slechts om haar kleur en geur te schenken; zij vloeit ongestoord van Londen naar Calcutta, van Lissabon tot Pekin. De geheele wereld gebruikt haren kop koffie en, indien de voorspellingen van den welsprekenden Ibrahim eens bewaarheid wierden, zouden wij, denk ik, bijna allen min of meer negerachtig in het dal van Josaphat wakker worden.

Na Constantinopel is Parijs de stad waar het meeste koffie gedronken wordt.

Van den 1sten Januari 1831 tot den 31sten Mei 1832 werden er 4.352.447 kilo koffie in Parijs ingevoerd. Tegenwoordig komt er ongeveer 8 millioen kilo koffie in.

De respectieve deugdelijkheid van verschillende koffiesoorten wordt door de kenners aldus geschat.

De Arabische koffie, waartoe de Mokka-koffie en de Levantsche koffie behooren; dit zijn kleine groenachtig bruine boonen.

De Oost-Indische koffie; groote boonen van verschillende kleur. Hiertoe behooren de Java-, Monado-, Manilla-, en Bourbon-Koffie.

En eindelijk de Amerikaansche koffie waaronder de Surinaamsche-, de Santos-, en de la Guayra-Koffie de voornaamste zijn.

Die drie soorten maken de aristocratie der koffie uit. Daarna komen de Cayenne koffie, de Ceylon, de Braziliaansche, wier burgerlijke geur meer krachtig is dan fijn.

De Mokka is de koningin, zoowel als de moeder van alle koffiesoorten. Van die soort komt er slechts een bijna niet noemenswaardig gedeelte in westelijk Europa; de Turken houden die voor zich en zij doen er wel aan. Die uitstekende koffie zelfs wordt weder in drie soorten verdeeld; de eerste *bahoeri* genoemd, is uitsluitend voor den sultan en zijn harem; de tweede, *faki* geheeten, is voor de pacha's bestemd, en

de derde, *falabi*, strekt den muzelman uit de lagere volksklasse ten troost, zoolang hij nog den *bahoeri* niet drinken mag in het paradijs van Mohammed.

Fontenelle, een fransch geleerde uit de vorige eeuw, die den leeftijd van negen en negentig jaren bereikte, beweerde dat hij zijn leven lang slechts drie waarlijk lekkere perziken gegeten had. Hij had den dag en de plaats opgeteekend waarin hij de onberispelijke vrucht genoten had. Hij zegt evenwel niet hoe dikwijls hij goede koffie heeft gedronken, iets dat toch nog zeldzamer is dan het eten van goede perziken.

Het is algemeen bekend dat Lodewijk XIV en Voltaire zelf hunne koffie bereidden. Ik behoef niet te zeggen dat de hovelingen zich beijverden hun koning na te apen; markiezinnen en hertoginnen hadden hare eigene koffiemolentjes. Bovendien was het in dien tijd mode zich met de kookkunst te bemoeien; de hertog de Richelieu had zijn gelijke niet in het beslaan van een ommelet en de ernstige kanselier de Meaupon, wist met groot talent een flensje om te keeren.

Voltaire vond de koffie nooit goed wanneer hij ze niet zelf gezet had en gebruikte ze daarom zelden buitenshuis.

De Turken munten echter uit in het bereiden van koffie, welke zij met de namen van boon der liefde, godendrank, weelde van het paradijs bestempelen.

Te Constantinopel heeft elke familie die op een hoogen voet leeft minstens twee karegli's, dat wil zeggen officieren van de koffie. Bij den harem behooren verscheidene karegli's; ieder van hen heeft verscheidene batugi's onder zich, die onder zijn toezicht koffie moeten bereiden.

Wanneer een Turk trouwt, staat er in het huwelijkscontract dat hij zijne vrouw nooit gebrek aan koffie mag laten lijden. Dat is misschien voorzichtiger dan hem een eed van getrouwheid te doen zweeren.

In Perzië is het bereiden van de koffie eene eer welke men voor den heer des huizes bewaart.

Bij de Arabieren wordt de koffie altijd geschonken door den oudsten of aanzienlijksten van het gezelschap.

Men drinkt er vol eerbied zijne koffie en bezingt daarna haren lof.

‘De verstandige mensch’, zingt een Arabier, ‘die den beker geledigd heeft waarin de koffie schuimt, kent alleen de waarheid.’

‘Eenvoudig uit de pit eener bezie bereid’, zegt een ander, ‘is zij geurig als muskus, zwart als inkt.’

‘De koffie is ons goud’, antwoordt het gezelschap in koor, ‘het is de drank der kinderen Gods; het is het water dat onze zorgen afwascht, het vuur dat onze smarten verteert.’

Als dat zoo is, moet de Arabier niet veel verdriet hebben, want hij drinkt niet minder dan twintig kopjes koffie daags.

Na de Oosterlingen zijn eerst de Italianen en daarna de Franschen de grootste liefhebbers van koffie. De Spanjaard houdt meer van chocolade, de Engelschman van thee, de Rus van brandewijn en de Duitscher van bier. Deze laatste is nogtans ver van onbillijk ten opzichte der koffie; hij gebruikt ze liever vijfmaal dan eens; die sympathie strekt zich trouwens uit tot alle mogelijke dranken.

Men gewaagt altijd van de liefde van Voltaire voor de koffie, maar Buffon dan, en Fontenelle en Beaumarchais, vereerden die haar niet?

En de dichter Duclos die alle dagen een half uur ver liep om een kop koffie te halen bij zijne goede oude tante?

Toen die goede vrouw gestorven was, was Duclos ontroostbaar. ‘Maar’, zeiden zijne vrienden, ‘wij zijn allen sterfelijk en uwe tante was acht en tachtig jaar oud.

‘Dat is waar,’ antwoordde de dichter, ‘zij was oud, maar zij had mij zoo lief en zij schonk zulke heerlijke koffie!’

Diderot, een beroemd fransch letterkundige, verhaalt dat zijne vrouw hem alle dagen negen stuivers gaf om zijn kop koffie te gaan drinken. Zij vermaande hem intusschen altijd de klontjes suiker welke hij over hield mede naar huis te brengen.

De vreeselijke Danton beklom nooit de tribune alvorens hij verscheidene kopjes koffie gedronken had; dat noemde hij: 'haver geven aan zijn paard.'

Een groot liefhebber van koffie was ook de beroemde fransche schrijver Charles Nodier.

Eens toen hij in den tuin der Tuileriën wandelde, knoopte hij een gesprek aan met een heer die broodkruimels voor de vogels strooide. Het was iemand die er hoogst fatsoenlijk uitzag, met smaak gekleed was, eene zachte stem had en een zeer innemend gelaat. Het gesprek viel op de koffie en werd weldra zeer levendig.

Charles Nodier dronk het liefst amerikaansche koffie, de vreemdeling was voor de bourbon.

'Nu!' riep Nodier, 'hier is mijn kaartje, kom morgen bij mij, dan zal ik u amerikaansche koffie laten proeven.'

'Heel goed,' antwoordde de andere, 'hier hebt gij mijn kaartje ook, ik wacht u overmorgen, dan zullen wij bourbon drinken.'

Na die dubbele ontmoeting verklaarde Nodier zich overwonnen; de bourbonkoffie had de overhand behaald.

Daarop gingen de partijen uiteen, gaven elkander hartelijk de hand en beloofden de kennismaking te hervatten.

De heer Antoine, voorstander van de bourbonkoffie, was bovendien een zeer aangenaam mensch; hij had veel gelezen, was geestig, maar bleef op den duur een weinig beschroomd. Zijn huis was allerliefst gelegen, met den grootsten smaak gemeubeld en had het uitzicht op een tuin die bijna geheel door een prachtigen acacia overschaduwd werd. Twee fraaie katten speelden in de zon op het grasperk, terwijl een sijsje vrolijk in zijne kooi zong en twee duiven op het dak hun roekoe deden hooren.

Charles Nodier gevoelde zich in die omgeving zeer op zijn gemak en was zeer in zijn schik met zijn nieuwen vriend die zoo lief woonde.

Den dag nadat de geleerde schrijver de bourbonkoffie bij den beer Antoine gebruikt had, wandelde hij met een vriend die lid van den raad was, op een der boulevards; daar kwamen zij den heer Antoine tegen en Nodier gaf hem een allervriendschappelijksten groet.

'Kent gij dien heer?' vroeg zijn vriend.

'Hij is een nieuwe vriend van mij, een charmant mensch die een mooi vers, mooi muziek maakt, heerlijke koffie schenkt.....'

'En die hoofden afhakt,' viel zijn vriend hem in de rede; 'die heer is de beul van Parijs.'

De arme Nodier viel bijna omver van schrik.

'O, nu begrijp ik het,' riep hij; 'die groote machine die ik in zijne broeikas heb zien staan, was eene guillotine!'

Acht dagen lang was het hem onmogelijk een druppel koffie te gebruiken; telkens als hij zijn kopje aan zijn mond bracht, zag hij zijn vriend Antoine en de groote machine uit de straat St. Louis.

Van liefhebbers van koffie gesproken, mogen wij den markies de Sabragnac niet vergeten.

Toen de Sabragnac in 1793 de wijk uit Frankrijk nam, vestigde hij zich te Hanzen, een klein duitsch stadje, waar hij zich in zijne ballingschap troostte met versjes tegen Robespierre te maken.

De markies had een fijnen smaak en was daarom zeer ongelukkig in het land

van ham en worst en zuurkool. Eene vergoeding had hij echter voor al zijn gemis: de dochter van zijn hospes kon heerlijk koffie zetten.

Op zekeren dag kwam de markies opgetogen van blijdschap bij zijn hospes. Zijn vaderland stond weder voor hem open; reeds zag hij de torens van zijn voorouderlijk kasteel boven de kastanjeboomen uitsteken en de malsche kippen van zijn domein aan het spit der adellijke keuken braden. Maar die blijdschap werd eensklaps door groote bekommering verduisterd. Wie zou voortaan lekkere koffie voor hem schenken? Zou hij Grietje mede naar zijn kasteel nemen? In welke verhouding dan? Als dienstmaagd? Dat zouden hare ouders, arme maar fiere lieden, niet dulden. Eindelijk wapende de Sabragnac zich met gelatenheid; hij dronk twee ferme koppen koffie, zeide allen vaarwel en vertrok. Te Stutgard gekomen, bestelde de markies een kop koffie, zij was afschuwelijk; te Carlsruhe ondrinkbaar, te Rastadt volmaakt slecht. Eindelijk kon de markies het niet meer uithouden, hij keerde om, kwam te Hanzen terug en vroeg Grietje tot vrouw.

Daarop keerde de gelukkige Sabragnac met zijne jonge vrouw naar Frankrijk terug, die hem lekkere koffie schonk en mooie kinderen bovendien.

De koffie oefent een merkwaardigen invloed op de denkkracht uit.

Zij maakt den geest buitengewoon helder, en menige pikante fijne bladzijde heeft haar bestaan aan een kop koffie te danken.

De opgewektheid door koffie veroorzaakt, gaat somtijds wel eens te ver, houdt dikwijls gedurende den nacht aan en veroorzaakt eene onverbiddelijke slapeloosheid.

Middernacht is geslagen; men blaast de kaars uit en gaat zijne oogen sluiten; maar eensklaps wordt het arme hoofd van den koffiedrinker door een stroom van grillige denkbeelden bestormd; hij denkt aan Julius Cesar, aan de Engelschen, aan de maan, aan Bossuet, aan klein duimpje, aan Semiramis tegelijk; daar komt de slaap zachtjes aan, maar daar slaat de klok drie uur, en eensklaps begint hij aan zijn horologiemaker te denken, aan het horologie dat hij hem verkocht heeft en aan de klok van Straatsburg. Eenmaal te Straatsburg gekomen, steekt hij den Rijn over, reist Duitschland, Pruissen en Polen door, en de zon die op zijne vensterruiten schijnt, komt hem te Petersburg overvallen. Dan heeft hij vijftien honderd mijlen achter den rug, is natuurlijk vermoeid; slaapt eindelijk in, maar de koffie schenkt hem niets en hij kan er op rekenen dat hij van den brand van Moskou droomt of van de schipbreuk van de Medusa.

Die eigenaardigheid van de koffie dat zij den slaap verdrijft, doet mij aan de laatste woorden van een spotboef denken die ter dood veroordeeld was; hij was op het punt van het schavot te beklimmen. Na zijn ‘galgenmaal’ werd hem gevraagd of hij een kop koffie verlangde; ‘Neen’ antwoordde hij, ‘geef mij een glas absinth, de koffie houdt mij uit den slaap.’

De heeren dokters zijn het in het geheel niet eens over de heilzame of nadeelige eigenschappen van de koffie. Sommigen prijzen haar aan, anderen verbieden haar; er zijn er zelfs die haar aanprijzen en verbieden tevens, bij voorbeeld:

De dokter tot een zieke. ‘Zijt gij gewoon koffie te drinken?’

De zieke. ‘Dagelijks; ik kan er niet buiten.’

De dokter. ‘Gij moet er u toch volstrekt van onthouden; de koffie verhit het bloed, prikkelt het zenuwgestel’, enz. enz.

Dezelfde dokter tot een anderen zieke. ‘Zijt gij gewoon koffie te drinken?’

De zieke. ‘Nooit; ik houd het er voor dat ik haar niet verdragen kan.’

De dokter: ‘Gij vergist u; de koffie is een drank die toon aan het lichaam geeft, de spijsverteering bevordert’, enz. ‘gij moet dagelijks koffie gebruiken.’

Een vriend van Voltaire smeekte hem geen koffie meer te gebruiken, wijl hij haar als vergif beschouwde. ‘Nu, dan zal ik er aan sterven’, antwoordde hij, hij

was negentig jaar oud. Maar niet iedereen heeft het gestel van Voltaire. Het is eene uitgemaakte zaak dat het misbruik van koffie de schromelijkste gevolgen kan hebben. Ik heb in Londen, op het Leicesterplein een man gezien die door het overmatige gebruik van koffie tot een bal gegroeid was; hij was toen ik hem zag, reeds aan dien toestand gewend, leed weinig en dronk slechts tien kopjes koffie daags.

Nu vraag ik hoeveel hij er vroeger gedronken had?

Eenige jaren geleden stierf de generaal O. wien de kogels van Jena en twintig andere veldslagen gespaard hadden, aan misbruik van koffie.

Oude krijgsmakkers, met grijze knevels, ter neder geslagen als op een avond na eene nederlaag of schreiend als kinderen, omringden het sterfbed.

'Dokter', sprak de stervende, 'ik geloof dat ik mijn vriend, dien ik bij Lutzen verloren heb, welhaast zal wederzien,' en daar de dokter hem niet tegensprak, ging de generaal voort; 'nu dan, geef mij dan nog wat koffie, in mijn mooie kopje.'

Dat kopje was van porcelein van Sevres en met het portret van den keizer versierd; Napoleon had het hem geschonken.

Sedert lang had de zieke slechts zelden koffie gebruikt, en dan in zeer kleine hoeveelheid. Het kopje was gewoonlijk slechts tot aan de epauletten des grooten keizers gevuld; wanneer het door een ouden snorrebaard werd ingeschonken, kwam de koffie wel eens tot aan het puntje van den neus, doch hooger nooit. Daar nu de soldaat zich ditmaal streng aan de maat hield, zeide de generaal; 'schenk maar toe; van daag moogt gij over het steekje heen komen.' Hij nam het kopje aan, lachte zijne vrienden eens toe en dronk langzaam: 'Heerlijke koffie', sprak hij met zwakke stem, 'maar een beetje slap!' en hij stierf.

De koffieboom behoort tot de familie der *Rubiaceae;* hij is altijd groen en heeft veel gelijkenis met den kerseboom.

In onze broeikassen verheft hij zich tot vijftien voet, en in de tropische landen tot vijf en veertig; zijn welriekende bloesem, die wit is met een flauw rozenkleurig waas, gelijkt in vorm en geur op de spaansche jasmijn; ook hebben de geleerden haar jasminum arabicum genoemd.

De koffieboom bloeit gewoonlijk twee malen 's jaars, doch er is in zekeren zin geen vaste tijd voor den bloei, zoodat die sierlijke plant ten allen tijde met bloesems versierd en met vruchten beladen is.

De fraaie bloesem van den koffieboom verwelkt ras en wordt vervangen door eene soort van purper roode vrucht, die veel overeenkomst heeft met eene kers en tot hulsel dient aan twee boontjes.

De koffieboom tiert het weligst op de helling, ter halver hoogte van een berg, tusschen de koude van den top en de verschroeiende hitte der vlakte. Hij brengt vruchten voort van zijn vierde tot aan zijn dertigste jaar.

Wanneer de tijd daar is dat de koffie wordt ingezameld, schudt men de vruchten van den koffieboom uit op lakens welke men aan den voet van den boom heeft uitgespreid; dan vallen al de rijpe vruchten af en worden op biezen matten uitgelegd om in de zon te droogen; daarna ontdoet men de boon van haar omkleedsel door ze onder een houten cylinder te laten doorgaan. Dan scheidt de boon zich in twee deelen, men schudt ze in eene wan, om er de schil van te verwijderen en legt ze vervolgens weder te droogen,

In Arabië gebruikt men nog somtijds in plants van de kern, de gedroogde vrucht zelve van den koffieboom, die door velen boven de boon verkozen wordt, en onder den naam van *café à la sultane* bekend is.

De koffieoogst is een even groot feest in de koloniën, als de wijnoogst in Frankrijk of in Duitschland.

In de Antillen draagt de bruid een bouquet van de bloesem der koffie zooals zij bij ons oranjebloesem draagt. Van eene oude vrijster zegt men dat zij haar takje koffiebloesem heeft verloren.

Onze voorouders waren naief genoeg om koffieboonen te nemen wanneer zij koffie wilden drinken, even als zij een haas namen om hazepeper te maken.

Wat waren zij onnoozel die goede zielen; tegenwoordig hebben wij chicorei, eikels, allerlei soort van koren en wortels en eindelijk zelfs klei! Ja, klei; van die uiterst primitieve en goedkoope grondstof weet men tegenwoordig koffieboonen na te maken; wanneer het eerlijke fabrikaat gereed is, wordt de kleikoffie met stroop gekleurd om haar wat natuurlijker kleur te geven.

Maar dat is ijselijk, zegt gij, die koffie van klei! Ja, ze is zeker niet zoo smakelijk als mokkakoffie, maar wat zal men er van zeggen, handel is handel, men moet toch leven hier in het ondermaansche, en men moet toch drinken verschaffen aan al die millioenen kelen, wier dorst dagelijks toeneemt. Kon men suiker in de zee doen en haar met bergen van chicorei laten koken, men zou de zee leêg drinken.

De koffiehuizen komen als uit den grond op; in vroeger tijd had men meer eerbied voor den huiselijken haard; ieder zat er op zijne plaats, de vrouwen sponnen, de mannen lazen, de kinderen luisterden naar sprookje of gezang. Dat alles is maar al te veel veranderd; Grootje is ingeslapen bij haar spinnewiel, de kinderen vervelen zich of liggen te bed, de huismoeder alleen werkt en waakt, en de krekel zingt of liever klaagt achter de vuurplaat.

Brievenbus.

IX.
Over een distel in het bloemendal.

Mijnheer de Redakteur!

‘Allah *lo* Allah! Daar is *geen* God!’ Zoo klinkt een stem uit Bloemendaal. Of hij die dezen raauwen kreet slaakt er in zijn hart ook bijvoegt: ‘En ik ben zijn profeet d.i. profeet van den niet-God d.i. niet-profeet d.i. geen profeet!’ weet ik natuurlijk niet, maar zou ik toch wel denken, daar de onverbiddelijke logika er hem toe dwingt.

Uit Bloemendaal klinkt die stem! Ligt dat dorp niet digt bij Meerenberg? Als ik mij wel herinner, is er slechts één schrede tusschen beiden. En had ik dus geen gelijk, toen ik onlangs zoo waarschuwde tegen het vooruit*hollen?* O mijn brave X.ers, wat hebt gij verstandig gehandeld, toen gij mij dien rotting met gouden knop vereerdet, en mij zoo dwongt tot een aan mijn omvang passenden pas!

Zoo mompelde ik bij mij zelven, toen ik voor een paar dagen in de leeskamer van onze societeit zener ‘ongevraagd advies’ doorbladerende op de laatste pagina deze onzalige woorden las: ‘Niet de ons omringende werkelijkheid, niet ons denken, maar onze verbeelding alleen doet ons aan God gelooven.’ Stokvis die tegenover mij zat en die, zoo als ik naderhand van anderen hoorde, al lang had

zitten meesmuilen, lachte mij nu hartelijk uit: ‘Wat heb je toch, Oly! riep hij, en wat prevel je toch voor rare Turksche of Arabische scheldwoorden? Zijn de effecten weêr gedaald, of zijn de annexerende Pruissen al in aantogt?’ ‘Stokje, Stokje! zeî ik, van daag geen gekbeid. Lees dit, en ijs indien gij ijzen kunt. Zou die man die dat schreef niet moeten verhuizen naar een naburig gesticht? Beweert toch niet de Psalmdichter dat de *dwaas* in zijn hart zegt: Daar is geen God?’ ‘Ja, *in zijn hart*, antwoordde Stokvis, maar deze Bloemendaler zegt het overluid, en laat het zelfs drukken. Hij is dus geen *dwaas*, maar men moet een anderen minder eervollen titel voor hem uitdenken. Intusschen, waarom zou ik ijzen? Een godloochenaar! Ik heb al lang verlangd zoo'n wonderdier te zien, waarvan men vroeger meende dat geen, of hoogst zeldzame exemplaren bestonden, en ik zou wel haast lust hebben om eens naar Meerenberg, ik wil zeggen naar Bloemendaal, te reizen om een kijkje te nemen. En jij vooral, Oly, hoe kun je toch zoo schrikken en je zoo kinderachtig aanstellen? Had je voor een paar jaar, toen men den graaf d'Hombre zoo in bescherming nam, niet het stellige voornemen opgevat, om een schurk te worden, wijl het zulk een voordeelig baantje is? (Tusschen twee haakjes, ge hebt uw woord slecht gehouden.) En nu, als ik in uw plaats was, werd ik er godloochenaar hij; kom je over den hond, dan kom je ook over den staart. En voordeelig en gemakkelijk is het zeker. Men heeft dan met *alles* afgerekend, en behoeft niets meer te ontzien behalve zekere lastige strafwetten, die straks, als de voordeelen der godloochening nog maar wat meer bekend zijn, ook wel zullen verdwijnen. Ben je eens een ferme godloochenaar en hebje je ‘verbeelding’ goed in toom, dan kun je gerustelijk alle wetten van vriendschap en dankbaarheid met voeten treden, genoten gastvrijheid vergeten, allen eerbied voor ouderdom, bekwaamheid, geleerdheid, vernuft of vroomheid als onnutten ballast over boord werpen, en aan hoogmoed, zelfzucht en alle pleizierige hartstogten en driften den vrijen teugel laten. Wat een prettig leventje!’ ‘Ja voor mij zelven, zei ik, maar voor anderen?’ ‘Voor anderen, meende Stokvis, wat kunnen u die schelen? *Charité bien ordonnée* gij weet wel: en *chacun pour soi et....* Ja! wat zal de godloochenaar hier nu bijvoegen? *et.... le rien pour nous tous!*’

Intusschen waren Avis en B. Vis, ons zoo druk in gesprek ziende, ook tot ons tafeltje genaderd en hadden het laatste gedeelte der Stokvissiaansche expectoratie gehoord. ‘Ja, zei de eerste, ik heb dat “ongevraagd advies” ook gelezen - ongevraagd! inderdaad, ongevraagde raad is zelden aangenaam, ongevraagd! *eh diable! qu'allait il faire dans cette maudite galère?* - en ik moet zeggen, 't is een rare tijd dien wij beleven; in vroegere eeuwen sloeg men de godloochenaars dood, of men er wel aan deed laat ik in het midden - nu zijn het de godloochenaars die het beulswerk opnemen, en ik moet erkennen, zij doen het *con amore*, ik zou haast zeggen *con brio.* Deze zelfde Bloemendaler had vroeger de gewoonte om elke maand, of om de twee maanden, er één te knijpen, te stooten, te stompen, te wurgen, zoodat er de dood op volgde. Sedert eenigen tijd heeft hij gezwegen, waarom? is mij niet bekend; maar nu haalt hij zijn schade ook duchtig in. Door een versneld proces neemt hij er zeven te gelijk (juist een galg vol), slaat en hakt er op in als een razende Roeland, totdat hij ze, zoo als hij meent, dood gemarteld heeft. Mannen, wier namen ik altijd met eerbied genoemd heb en die zoo ik meende tot de uitstekendste geleerden, de braafste burgers, de vroomste Christenen behoorden, vermorzelt hij met zijn ijzeren knods en kraait nu viktorie als een haan op een mesthoop. Daar liggen ze dan, Scholten, Kuenen, Rauwenhoff, Réville en consorten op een rijtje, dood, *mors* dood, - maar

ze liggen in goed gezelschap, ze liggen naast van der Palm, naast Bilderdijk, naast van Lennep, naast zoo vele anderen, die ik nu niet noemen wil omdat zij, schoon dood heetende, toch nog de onbeschaamdheid hebben teekenen van leven, ja krachtig leven te geven. Maar

deze, in de schatting van den Bloemendaler ten minste, zijn dood, voor goed dood, en zij zullen het niet wagen meer te kikken.'

'Ho, ho wat', viel hier B. Vis in, die, zooals gij weet, onze *loustic* is, maar wiens grappen (hij vergeve het mij dat ik het zoo openlijk zeg!) niet altijd even gepast zijn, 'ho, ho! zoo erg is het niet gemeend. Als ik onzen godloochenaar wel begrepen heb, meent hij het zoo kwaad niet. Dood slaan heeft hij deze keer volstrekt niet willen doen. Hij heeft slechts hier en daar een duchtigen kneep willen geven, meest openlijk maar ook een enkele maal in het geniep. Zijn slagtoffers behoeven zich nog niet te laten begraven; zij kunnen als ze willen nog een eerlijk zelfs wel een vrolijk leventje leiden. Jorissen kan, als hij verkiest, een plaatsje krijgen in het gasthuis te Groningen of zich in een hofje inkwartieren. Scholten kan zich volkomen rehabiliteren als hij naar Genève reist en daar verzoekt om genadiglijk den brandstapel van Servet te mogen beklimmen, en dan zijn *peccavi*, *Sancte Calvine!* uit te roepen, en Kuenen als hij te Bloemendaal nog wat lessen in de historie gaat nemen en belooft geen beuzeltaal meer te schrijven of te onderteekenen. Van de overigen maakt de schrijver dunkt mij in zijn verbeelding, zoo wat een reizende kermistroep. Réville lokt de toeschouwers met zijn 'ijdel woordenspel,' Rauwenhoff komt met den 'rommelpot' die hij van den 'rommelzolder' gehaald heeft, en de Keyser amuseert de luidjes door wat 'epileptische glossolalie' ten beste te geven. En daar men toch niet altijd op een droogje kan blijven, zal het niet onaardig zijn van tijd tot tijd wat 'zaamgeperste gal' rond te dienen; ik geloof dat men daar zijn verstand wel bij zal houden, al zou men er zijn hart ook bij verliezen.'

De wending die het gesprek genomen had beviel mij niet, Mijnheer! 'Mag men met zulke dingen spotten?' zei ik. 'Mag men er ernstig bij blijven?' riepen Stokvis en Avis en B. Vis als in koor. 'Moet men "den dwaas" niet antwoorden naar zijne dwaasheid?' 'Zoo zegt de een, was mijn antwoord, maar de andere zegt: antwoord den dwaas *niet* naar zijn dwaasheid?' Aan wien moet ik mij nu houden? Wij burgerluidjes, hier in X., weten het niet, en ik geloof dat wij ook de taak van wederlegging, zoo die noodig is, gerust aan u en andere geleerden kunnen overlaten. Spotten kunnen wij hier ook wel, ten minste mijn vrienden kunnen het, ik niet best, want terwijl ik een lagchend gezigt tracht te zetten, voel ik toch dat er iets in mijn binnenste kookt, dat heel veel op verontwaardiging gelijkt, en soms zelfs dreig ik in gejammer uit te barsten. Hoe kinderachtig, niet waar? Kom, ik vat mijn stok met gouden knop maar weêr op en ga 'bedaard' een wandeling maken. In Gods vrije natuur (spijt alle Bloemendalers en consorten blijf ik in de natuur nog God zien) zullen al die muizenissen wel verdwijnen.

Als altijd
21 April 1866.
de uwe
JAN OLY.

P.S. *Apropos!* nog een enkel woord aan den heer van der Gas. Ik ben hem dank schuldig voor de goede opinie die hij omtrent mij schijnt te koesteren, al ziet hij wat uit de hoogte op mij neder. Maar ik heb moeten lagchen over zijne konjektuur omtrent mijn woonplaats. Gij, mijnheer! die weet, hoever X. van Mastland ligt, en welk een onberekenbare afstand er is tusschen den eenvoudigen Jan Oly en den uitstekenden

schrijver der ‘pastory,’ zult u zeker hierover ook niet weinig vrolijk gemaakt hebben.
O lepidum caput!

X.
Een retrospective brief.

Aan den Heer....

Gij hebt, Mijnheer, in het Godgeleerd Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, jaargang 1865, derde stuk, een *overzigt* gegeven *van geschriften over Nederlands herstelling in* 1813-1815. De geschriften, die gij daarin vermeldt, zijn zulke die dienden om de bevolking te bereiden voor de vijftigjarige viering van die herstelling en vele toespraken en leerredenen bij de viering zelve gehouden. Gij erkent intusschen dat niet alles, wat naar aanleiding van die gezegende gebeurtenis is in druk verschenen, ook in uwe handen is gekomen. Desniettemin durft gij schrijven: 'Aan het eind van ons overzigt gekomen, treft het ons, dat wij onder de letterkunde van November 1863 geen geschrift hebben gevonden, waarin de moderne rigting op staatkundig en godgeleerd gebied zich uitspreekt, en dat het beste wat er uitkwam is van hen, die zich zeer sterk als vijanden dier rigting plegen te openbaren. - - Wij wijzen op een onwedersprekelijk feit? Van waar is het te verklaren?'

Gij schijnt hier gestaan te hebben voor een feit, dat langer of korter een raadsel voor u was. Maar waarin nu bestond dit raadsel? Hierin, dat gij onder de letterkunde van Nov. 1863 geen geschrift hebt gevonden, waarin de moderne rigting zich uitspreekt? Maar de uitgevers en schrijvers van dergelijke geschriften kunnen wel gemeend hebben, dat een *Godgeleerd* tijdschrift, welks aankondigingen van zelf *post festum* moesten komen, de plaats niet is ter bespreking daarvan. Of bestond uw raadsel welligt daarin, dat het beste van wat er uitkwam is gekomen van hen, die der moderne rigting zich meest vijandig toonen? Dan stelt gij u zelven wel zeer ten toon, en toont met één, dat men u niet ten onregte de gelegenheid heeft onthouden om geschriften van moderne zijde te oordeelen en te veroordeelen. Als gij niet *al* wat er uitkwam kent, hoe kunt gij u dan toch over alles uitlaten? Gij schijnt wel zeer tegen de moderne rigting ingenomen, dat gij zoo, wat er van dien kant mogelijk uitkwam, ook schoon gij het niet kent, meent te mogen stellen beneden het ter uwer kennis genomene.

'Van waar het onwedersprekelijk feit te verklaren, vraagt gij, en uw antwoord is.... Neen, dat antwoord houdt gij nog een oogenblik terug, en gij begint met op die vraag eerst eenige andere niet zeer malsche vragen te doen volgen. 'Heeft deze rigting' schrijft gij, 'geene regte vaderlandsliefde? geen waren zin voor de geschiedenis des lands? geen achting voor het Evangelie? geen besef dat Nederland door het Christendom en wel door het Evangelisch Christendom is groot geworden? Zich door godsdienstzin in 1813 heeft bevrijd? en alleen door vrije christelijke evangelische godsdienstigheid kan staande houden?'

Vervolgens gaat gij onderzoeken of het antwoord op die vragen bevestigend of ontkennend moet wezen, en wat er ook in dezen vóór en tégen de moderne rigting te zeggen is. Dat er in die rigting nog wel iets goeds geleverd kan worden, daarvoor kan pleiten, zegt gij, wat er zoo nu of dan uit de pen van modernen gevloeid is, b.v. de voortreffelijke preek van v. Gorkom *Eert uwe Vaderen.* Daartegen weder kan worden ingebragt, verklaart gij, het woord van een der voornaamste woordvoerders der modernen, van Busken Huet: 'wij hebben in 1813 alles te danken gehad aan onze voorzigtigheid en eene Nederlandsche Maagd met een vinger op den mond zou een

beter zinnebeeld onzer toenmalige nationale verlossing zijn dan een zich oprigtende Nederlandsche Leeuw.'

't Is inderdaad lief van u, dat gij de preek van v. Gorkom ten gunste van de moderne rigting wilt laten spreken. Gij hebt daardoor mijne verwachting, na

uwe onredelijke veroordeeling van 't u onbekend geblevene, overtroffen. 't Zou toch wel niet zoo heel vreemd geweest zijn, zoo gij u van die preek hadt afgemaakt met de verklaring: *zij is goed niettegenstaande de moderne rigting van den auteur*, of *de natuur is hier gegaan boven de leer.* En wat het gezegde van den heer Busken Huet aangaat, er is - ik zal dit niet ontkennen - iets in, dat iemand zeer kan doen. Alles - zoo op dit woord gedrukt moet worden - alles aan onze voorzigtigheid en niets aan geloof, aan moed, aan heilige verontwaardiging toe te schrijven, het is verkleining van veler welverdienden roem. Maar verbergen wil ik toch mijne meening niet, dat wij, naar den indruk althans dien v.d. Palms Gedenkboek mij van de toedragt der zaken in 1813 gegeven heeft, niet minder te danken hebben aan de voorzigtigheid dan aan den moed en de vrijheidsliefde van die zeer enkele mannen, wier namen op àller lippen zijn, en die bijgestaan werden door slechts ettelijke tien- of honderdtallen. Zooals het ook in alle eeuwen geweest is en onder alle volken, zoo mag het in '13 onder ons ook wel geweest zijn, dat enkelen slechts de wèldoeners waren, en zoo wij dus menschen willen roemen, laat ons het de *massa* niet doen ten koste van de weinigen die alleen zich waarlijk verdienstelijk maakten.

Gij hebt de moderne rigting getoetst aan de vruchten die zij in *twee* personen gedragen heeft, maar gij gevoelt dat gij daardoor weinig verder gekomen zijt. V. Gorkom zou u zóó doen denken, Busken Huet weêr anders. Nu zou het misschien niet onbillijk geweest zijn te onderzoeken of deze beide heeren modernen zijn in denzelfden zin, van dezelfde beginselen uitgaande, ten einde zoo te komen tot de oplossing van de tegenstrijdigheid die gij meent op te merken. Dat doet gij echter niet. Gij haast u om tot de slotsom te komen: ‘Ons dunkt, de grove aanranding van Nederlandsch eer, door Huet gepleegd, is meer in overeenstemming met die rigting, dan de verdediging er van bij v. Gorkom te vinden. Immers vergoding van afgetrokken beginselen en van de geschreven grondwet met verwaarloozing der geschiedenis als openbaring van den nationalen geest, waaruit alle wetten, zullen zij goed zijn, moeten voortkomen, is aan die rigting op staatkundig gebied eigen;’ - - van zulk eene staatkundige en godsdienstige rigting was geene hartelijke deelneming in November 1813 te wachten.’

Ik zal thans niet stilstaan bij uwe beschuldiging van grondwetsvergoding en verwaarloozing der geschiedenis als enz. Wie onder u, die warmer en krachtiger tegenstander juist daarvan is, dan de zoon van onzen beroemden Kemper! Kendet gij zijne *Handleidingen* tot *de kennis van het Nederl. staatsregt* en van de *wetenschap der zamenleving*, gij zoudt zóó niet hebben kunnen schrijven, tenzij gij het bewijs daaruit ten voordeele van de moderne rigting te ontleenen weer mogt willen neutraliseren door een beroep op den een' of anderen moderne, die zich inderdaad aan grondwetsvergoding schuldig maakt. Maar wat gij overigens en als slotsom uwer overwegingen uitspreekt, daarin kondt gij wel eens gelijk hebben. Ja men kan hartelijk ingenomen zijn met het in 1813 herkregen volksbestaan, dankbaar zijn voor de voorregten sedert dat jaar genoten, en toch weinig deelgenomen hebben aan de *feestviering* van 1813. Wij - gij en ik - wij spreken thans niet over 't geen waarover wij bezwaarlijk oordeelen kunnen, wij spreken dus niet over hetgeen er is omgegaan in de harten en in de binnenkamers, maar van de *openbaring* der dankbaarheid voor- en der ingenomenheid met onze verlossing. De wijze nu waarop die gevoelens zich openbaarden, d.i. de feestviering, zou naar het oordeel van menigen moderne wel eens zoo geweest kunnen zijn, dat zulk een er moeijelijk van harte deel aan nemen

kon. Wat heeft men eigenlijk toch gedaan? Men heeft vlaggen uitgestoken, men heeft de gebouwen verlicht, men heeft oranjelint gedragen, en ook - in het land der vrijheid! - anderen gedwongen om dat te doen. Ik zal nu niet zeggen, dat ik dit alles afkeur. Ik zal niet zeggen, dat men met vlaggedoek naakten had kunnen

kleeden, met dat licht het donker van menige woning had kunnen verdrijven. Ik weet, dat Hij die de armen lief had méér dan iemand onzer, Maria's kostbare zalve toch niet kwaad besteed achtte. Maar, dit zeg ik, dat men dergelijke dingen, des lief en nut, had kunnen doen en betere niet had behoeven na te laten. Want wat hebben wij méér gedaan, een christenvolk meer waardig dan vlaggen en illumineren? Wij zijn tot het besluit - zegge besluit - gekomen om voor onze volksvertegenwoordiging een paleis te stichten. Grootsch besluit inderdaad! Van een andermans leêr is het goed riemen snijden, en met een andermans bloed en zweet kan men ligt paleizen bouwen. Jammer maar, dat dat paleis zoolang het staat, tegen ons getuigenzal, en dat zoo dikwijls Nederland roemt: *Zie het groote Babel dat ik gebouwd heb*, de Javanen er aan toevoegen kunnen, *en dat wij hebben betaald.* Maar het is waar, wij hebben nòg meer gedaan. Wij hebben in Nov. 63 ook den eersten steen gelegd van een gedenkteeken, dat intusschen reeds lang van te voren aanleiding gegeven had tot oneenigheid, verbittering en grieve. Verheffend gevoel niet waar, zoo dikwijls gij u dien eeuwig gedenkwaardigen oogenblik te binnen roept, waarop afgevaardigden uit alle provinciën des lands, benoemd van hooger hand, maar in elk geval toch verbeeldende de vertegenwoordigers der bevolking te zijn, zich in den Haag vereenigden bij de plegtigheid van het leggen van den eersten steen van..., ja waarvan? - en waartoe het rijke Nederland had bijeengebragt eenige duizende guldens. Eenige duizende guldens! Ik erken: eenige duizende was hier beter dan eenige honderd duizende. Maar anders, in eene groote dwaasheid kan nog iets groots zijn, als 't maar een *groote* dwaasheid is; eene kleine dwaasheid echter.....?

In den ouden tijd, Mijnheer, als aan een persoon of aan een volk een weldaad was te beurt gevallen, rigtte men ter gedachtenis daarvan één of meer steenen op. Toen in '13 waarachtige vaderlanders zich hadden opgemaakt en aan het vaderland verlossing hadden aangebragt, toèn, waarom deden die mannen toen niet wat gij en de uwen nu in '63 hebt gedaan. Omdat zij rekenden, dat gedenkteekenen van steen op te rigten het werk van de kindschheid des menschdoms is, en omdat zij als voorloopers van den modernen tijd iets beters en hoogers in het oog hadden. Zij hadden een *volk* opgerigt en beter, meenden zij, konden zij den ontvangen zegen niet verheerlijken dan door dit volk verder op te bouwen en te sterken. Zoo lang Nederlands volk bestaat zal het dan ook zelf het best en meest eigenaardig gedenkteeken zijn van de braafheid dier vaderlanders die zijn verlossing bewerkten en van de trouw van dien God die het werk van deze mannen deed gelukken. Maar opdat dit gedenkteeken, opdat Neêrland's volk blijve bestaan, daartoe is noodig dat wij Nederlanders meêgaan met den tijd, ons ontwikkelen en toenemen in al wat een Christenvolk betaamt. Tot dit doel moge iets kunnen bijdragen het uitgeven van leerredenen en toespraken, maar ongetwijfeld wordt daartoe nog iets meer vereischt. Het daartoe noodige te doen, gelijk gij Groningers daarin steeds voorbeelden zijt geweest, dat te blijven doen, dat steeds meer te doen is dan de heilige verpligting die in Nov. '63 ons op nieuw werd opgelegd.

Of willen wij een meer éclatant bewijs geven van onze ingenomenheid met ons voor ruim 50 jaren herwonnen volksbestaan? Welnu ook daartoe ontbreekt ons de gelegenheid en de roeping niet. Nederland zag zich in '13 bevrijd van Frankrijks drukkende overheersching, maar als gevolg van ons herkregen bestaan gingen volken grooter dan wij uit Engelands handen in de onze weer over. Men zegt, dat die volken, dat Java b.v. daarbij niet gewonnen, ja verloren heeft. Men zegt, dat wij verdrukkers

zijn geweest en min of meer nog zijn van de onder onze voogdij staanden, dat wij deze uitzuigen, dat wij in plaats van te ontwikkelen, en voor een zelfstandig volksbestaan op te leiden, de aan ons onderworpenen in een staat van vernedering houden. En die dat zeggen, daaronder zijn

mannen die wel niet geheel onbekend zijn met Indische toestanden, en die toch wel niet allen door booze bedoelingen bestuurd worden. Zullen wij aan de verzekeringen van deze mannen gehoor geven, of zullen wij 't aan die van hen, die verklaren dat het daar ginds goed gaat, en dat dus geene hervorming noodig is? Laat het bij ons volk meer en meer een zaak van onderzoek worden wat daarvan is, laat ons te zamen gaan vragen wat Indiës belang, wat onze roeping tegenover Indië is. Mogelijk blijkt ons dan, dat wij tot dus ver de regte voogden niet waren, dat wij min van Indië halen mogen, meer daaraan geven moeten. En handelen wij dan ook naar die bevinding, dan zullen wij, die voor nu twee jaren, openlijk althans, zoo weinig naar behooren feestvierden, daartoe ten minste medewerken, dat het aankomend geslacht het eeuwfeest van Neêrlands verlossing welligt kan vieren door het emanciperen van een of ander der onder onze heerschappij staande volken, en door het betrachten van den grooten regel: Wat gij niet wilt dat u geschiede, doe dat ook aan anderen niet.

G.

XI.
Over witte raven.

Zeer geachte Redakteur!

Sedert ik u geschreven heb, is er geruimen tijd verloopen en in dien tijd is mijn werk over de *Godsdienst der toekomst* met ettelijke bladzijden vermeerderd en nadert langzamerhand zijne voltooijing. Ik heb menige moeijelijkheid overwonnen, maar geene veroorzaakt mij meer zorg dan de vraag: hoe te voorzien in de dringende behoefte aan verhooging der tractementen onzer Predikanten. Wel houd ik mij overtuigd, - en de gronden van die overtuiging worden uitvoerig en onwederlegbaar in mijn werk aangewezen, - dat wij allen meer en meer geestelijk worden, maar of de Predikanten zóó geestelijk zullen worden, dat zij voor zich zelven en voor de hunnen geen aardsche spijs noodig hebben, durf ik niet beweeren. - Mijn idee is: onze kerk moet geheel onafhankelijk zijn van den Staat. Zij worde in waarheid vrij en besta door eigen kracht. Zij steune niet langer op hulp buiten haar. Zij voorzie in alle hare nooden uit eigen boezem. Een nieuwe geest is in haar gevaren, die dringt en perst tot aller zamenwerking tot welstand van het geheel! - O! 't is een schoone toekomst, die mij tegenlacht, en de beschrijving er van is zeker het meest schilderachtige en boeijende van geheel mijn werk - maar de gedachte verontrust mij of dat idee uitvoerbaar is. Hoe gaarne zou ik er met iemand over spreken. Wisseling van gedachten geeft vaak licht in eene duistere zaak. Mijn lieve beste vrouw is onlangs van haar zesde bevallen en heeft met de tegenwoordige zorgen zoo veel te doen, dat zij aan de toekomst niet denken kan, en zooals ik u vroeger reeds schreef, op mijn, dorp zijn geene notabiliteiten, dan de meester en de ontvanger. Ik ging deze opzoeken.

‘Meester’, zoo sprak ik, na eene inleiding om hem eenigzints op de hoogte der zaak te brengen, ‘wat dunkt u, van waar zou dan voorzien worden in het tractement van de Predikanten?’

‘Uit de fondsen der pastorie-goederen, of uit die van de kerkvoogdij.’

‘En waar deze niet zijn of niet toereikende?’

‘Van de Floreenpligtigen.’

‘En waar deze niet zijn, of daartoe niet bij magte?’

‘Van den staat.’

‘En als de staat zich beroept op de scheiding van de kerk en òf zich alleen verpligt acht jaarlijks uit te keeren het bedrag, dat volgens verkregen regten verschuldigd is, óf dat bedrag in eens kapitaliseert en het beheer er van overdraagt aan de kerk, om in 't vervolg van alle geldelijke verpligting der kerk vrij te zijn, hoe dan te voorzien in de behoeften, die naar den aard der zaak vermeerderen, hoe de tractementen der Predikanten te verhoogen, die hoe langer zoo minder in evenredigheid staan met de eischen des tijds? Zou het welligt ook goed zijn dat de leden der gemeente opmerkzaam worden gemaakt op hunne roeping om mede te werken in deze zaak?

Meester keek mij aan en een blos van verontwaardiging teekende zich op zijn gelaat. ‘Hoe’, zoo barst hij los, ‘zouden wij daartoe meêwerken? Dat zijn wij in onze kerk niet gewoon! Is het tractement niet hoog genoeg? Acht honderd guldens hebt gij, Dominé! en een vrije pastorie! En zoudt gij nog meer moeten hebben? Gijlieden denkt maar altijd aan vermeerdering van traktement. 't Ware vrij wat beter te waken voor de zuiverheid der leer en toe te zien dat de moderne rigting, die gruwel! niet verder doordringe. Maar ik geloof, dat gij Dominé, ook al niet meer tot de trouwe wachters op Sionsmuren behoort!

Weinig gestemd om over de ware leer te redetwisten, verliet ik den man en begaf mij naar Ontvanger. Ik vond hem in een gemakkelijke voltaire gezeten, de Leeuwarder Courant lezende onder het genot van een geurige havanna. Het fraai gemeubelde vertrek toonde den man van smaak. Zijn blozend gelaat en welgedaan uiterlijk getuigden van een zekere goedwilligheid, die door de belastingschuldigen hoog geroemd wordt.

Hij ontving mij zeer beleefd en maakte al spoedig eenige verontschuldigingen, dat hij in den laatsten tijd zoo weinig ter kerk was geweest. Hij had zoo het een en ander gelezen en bij gelegenheid van familiebezoek in de stad van dezen en genen gehoord en gezien dat het kerkgaan niet veel waarde had!

‘Zoudt gij niet denken’, vroeg ik, ‘dat het wenschelijk zou zijn alles in 't werk te stellen om de belangstelling in kerk en godsdienst op te wakkeren?

‘'t Is niet mogelijk Mijnheer!’ (Ontvanger noemt mij altijd: mijnheer) ‘niet mogelijk en ook niet wenschelijk’, en dit gezegd hebbende maakte hij fraaije kringetjes van den rook zijner sigaar. ‘Jelui, zoo vervolgde hij, ‘moest de kerk maar afschaffen. Ik heb Pierson gelezen. Ik zou lust hebben om een Piersonist te worden. Die vrije zamenkomsten lagchen mij toe. Als ambtenaar moeten wij fatsoenshalve en om invloed te behouden nu en dan ter kerke gaan maar die zamenkomsten zijn vrij en daar behoeven wij dus niet heen te gaan!’

‘Maar Ontvanger’, zoo waagde ik te vragen, ‘als die zamenkomsten in dien zin “vrije” genoemd worden, wie zullen daar komen?’

‘Het volk, Mijnheer! de arbeiders, de boeren, de fabriekwerkers, de daglooners.’

‘Waarover zou tot die menschen moeten gesproken worden? Gij zoudt zeker geene godsdienstige onderwerpen verlangen, of wenschen, dat het werk, dat nu aan de predikanten is opgedragen, in een anderen vorm werd voortgezet?’

‘In geenen deele, Mijnheer! Het volk heeft behoefte aan gewigtiger onderwerpen. De kwesties van den dag moeten behandeld worden, de resultaten der wetenschap moeten medegedeeld worden, de sociale vraagstukken behooren grondig ontwikkeld

te worden. Al wat tot het gebied van nijverheid, fabriekwezen, landbouw, staathuishoudkunde behoort, moet ter kennis van het algemeen komen. Daardoor wordt welvaart bevorderd en tevens veredeling en beschaving en alzoo waar volksgeluk. Waarlijk, ik neig zeer tot het humanisme.'

‘Gij bedoelt het materialisme. Een goed stuk vleesch en voedzaam brood maakt de ziel gezond en de geest is wat meer of minder phosphorus in de hersens.’

‘Van al uwe *ismen* weet ik niets, mijnheer! Maar dit weet ik wel, dat wij een schoone toekomst te gemoet gaan. En als ik minister van Binnenlandsche zaken was, zou ik spoedig een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer indienen om de gelden, nu voor de verschillende eerediensten bestemd, te besteden voor aanmoediging van de kunst, muziek, volksconcerten en voor volkslezingen over industrie en, zoo als hier in onze omstreken, over landbouw en veeteelt, over de veredeling van het ras der koeijen, over de veepest, over de vreeselijke trichienen. Gelooft gij ook niet, Mijnheer, dat onze boeren veel beter zullen luisteren dan naar een betoog over de koningen Israëls?’....

Genoeg van dit gesprek. Gij bemerkt, zeer geachte Redacteur, dat het mij geen licht gaf voor mijn onderwerp. Treurig en onvoldaan keerde ik huiswaarts en zou uit moedeloosheid geheel mijn manuscript willen vernietigen, toen ik onverwacht vond wat ik zocht. - In gedachten bladerende in de ‘Doopsgezinde Bijdragen’ vijfde jaargang, waarop een uwer correspondenten in het Februarij-nummer van *de Tijdspiegel* uwe aandacht vestigde, en die ik, in verband met mijn werk, ter inzage gevraagd en ontvangen had van een naburigen Doopsgezinden collega, viel mijn oog op bladz. 150. ‘Met een hoogst verblijdend berigt van algemeen belang mag ditmaal het kerkenieuws aanvangen. Te Amsterdam is onder het bestuur der Heeren J. van Eeghen, J.G. de Hoop Scheffer, H. Rahusen, J. Fock en H. van Beeck Vollenhoven, in 1865 een *Fonds* gevestigd *tot verhooging van Doopsgezinde Leeraarstractementen.* Eene circulaire, d.d. 25 April 1865, bragt vele Gemeenten en Leeraren het heugelijk vooruitzigt, dat in dringende behoeften op de gulste wijze zou kunnen worden voorzien. Bestuurders van genoemd Fonds verdeelen onze Gemeenten in *drie* klassen. De *derde*, bestaande uit 16 gemeenten met 33 Leeraren, sluit zij van hare bemoeijingen uit. Het zijn die gemeenten, welke meer dan *f* 1400 *met* of meer dan *f* 1850 zonder pastory als tractement geven. De Bestuurders meenen toch te mogen stellen, dat gemis eener pastory den Leeraar op ¼ van zijn tractement te staan komt. Dit mede bij de twee andere klassen in het oog houdende, rekenen zij tot de *eerste* allen, waar de jaarwedde *beneden f* 1000 is of bij gemis van vrije woning, na aftrek van ¼ beneden dat cijfer daalt; tot de *tweede*, waar ze van *f* 1000 tot *f* 1400 *met* pastory of van *f* 1350 tot *f* 1850 zonder pastory bedraagt.’

‘Gemeenten van de *eerste* klasse behoeven zich slechts tot eene bijdrage van *f* 25 's jaars te verbinden, en het fonds verstrekt zooveel, dat het tractement tot *f* 1000 stijgt. - Gemeenten van de *tweede* klasse kunnen hare jaarwedden met *f* 100 of *f* 200 verhoogen, zoo zij slechts voor de ééne helft instaan; alsdan kunnen zij uit het fonds op de wederhelft rekenen.’

Uit een bijgevoegde opgave blijkt, hoe vele Gemeenten zich gehaast hebben, om van deze gelegenheid gebruik te maken en de jaarwedde harer Leeraren aanmerkelijk te verbeteren.

Met stille verbazing en toenemende bewondering had ik dat berigt gelezen, Een onverwacht licht daagde voor mijn ziel. Wat mij vaag en onbestemd voor den geest had gezweefd en telkens als dwaas, als herschenschimmig, als onuitvoerbaar was verworpen, 't was werkelijkheid geworden. De mogelijkheid was bewezen. Of wie zou durven beweren, dat, wat mogelijk is onder Doopsgezinden, en onder dezen geschiedt, voor de Hervormden onmogelijk is, en onder hen niet geschieden kan?

Dadelijk greep ik naar de pen, om mijne denkbeelden onder woorden te brengen, maar gevoelde zeer spoedig dat er nog te vele vragen te beantwoorden waren, voor en aleer een volledig ontwerp kon voorgedragen worden. - Een fonds zamen te brengen tot verhooging van de leeraarstractementen is goed. Daar is de Synode ook mede bezig en geeft reeds eene bijdrage

tot de schraalste tractementen, bijeengebragt uit giften van kerkvoogdijen en van Predikanten zelve. 't Is bij ons, zoo als van zelf spreekt, het kerkbestuur van waar alle zulke dingen uitgaan. - Maar uit het boven medegedeelde berigt blijkt niet, wie die heeren zijn en in welke kwaliteit zij handelen. 't Is onder de Doopsgezinden zoo ‘ongeregeld’, dat wij, geregelden die we zijn en aan wet en reglement en tucht gewoon, ons haast geen begrip kunnen vormen van hunne gemeentelijke inrigtingen. En reeds stond mijn besluit vast om eerstdaags een bezoek af te leggen bij bovengenoemden Doopsgezinden predikant op een naburig dorp toen deze dienzelfden middag mij kwam bezoeken, en verwelkomd werd met een hartelijk

‘Wel, mennist, blij, dat 'k je zie’

‘Met je permissie collega, ik ben geen mennist; die naam is nog minder juist, dan dat ik u Calvinist zou heeten.’

‘Word niet boos, man! Ik weet dat ook zeer wel; maar zeg mij eens, wie zijn die heeren’? En meteen wees ik hem de namen.

‘Dat zijn Amsterdamsche heeren, de een is een Professor, anderen zijn kooplui, chefs van handelshuizen, leden van Provinciale Staten en’..

‘Ik bedoel niet hunne maatschappelijke maar huune kerkelijke betrekking. Zijn het leden van uwe Synode?’

‘Een Synode hebben we niet.’

‘Van eenig kerkelijk bestuur?’

‘Een algemeen kerkelijk bestuur hebben we niet. Elke gemeente heeft een kerkeraad, die hare belangen behartigt. De verschillende societeiten zijn vereenigingen van gemeenten met het doel om elkander hulp te verleenen en niet om eenige magt of bestuur uit te oefenen.’

‘Zijn die Heeren dan door de een of andere societeit gemagtigd en in staat gesteld om zulk een fonds op te rigten, of treden zij hier op als leden van den Amsterdamschen Kerkeraad?’

‘Noch het een noch het ander.’

‘Maar wat is dan hun radicaal, in welke kwaliteit handelen zij’?

‘In kwaliteit van Doopsgezinde broeders, die door belangstelling in het lot van de Leeraren gedreven sedert jaren eenig fonds hebben bijeenge bragt en geadministreerd en nu in staat waren om met hun plan voor den dag te komen. Zij hebben gehandeld in kwaliteit als Doopsgezinde Broeders, die zich opgewekt gevoelden iets te doen ten nutte der Broederen, en mij dunkt de bevoegdheid tot eenig liefdewerk zal wel niet betwijfeld kunnen worden’!

‘Neen waarlijk niet, maar ik sta verbaasd. Ik dacht mij zoo iets als ideaal, in de toekomst, en nu verneem ik, dat het reeds in werkelijkheid geschiedt. Toch nog ééne vraag, wordt er geene voorwaarde door die heeren gemaakt betreffende de leer en rigting der Predikanten?’

‘Collega, dat is een echt gereformeerde vraag! Ik zal u den brief van die heeren morgen ter lezing zenden, dan kunt gij zelf oordeelen.’

's Anderdaags kwam onze oude bolleloopster en bragt mij den brief. 't Is een merkwaardig stuk. Wat die heeren bedoelen en hoe zij dat doel willen bereiken, is boven reeds duidelijk aangewezen in het berigt uit de ‘Doopsgezinde Bijdragen.’ Geen enkel woord over verschil van leer of rigting, geen enkele wenk of waarschuwing. - De aanhef luidt: ‘Reeds voor geruimen tijd trok het onze aandacht, dat de jaarwedden, door de meesten onzer Gemeenten aan hare Leeraren gegeven,

niet langer toereikende kunnen geacht worden, om de eerste en noodzakelijkste uitgaven te bestrijden van zulk eene levenswijze als met de waardigheid van het ambt der evangeliebediening overeenkomt en de Gemeenten met regt van hare Leeraren verlangen.' Van dit standpunt uitgaande hadden zij zich vereenigd, om bij de beperktheid van middelen bij societeiten en Gemeenten, een-

fonds zamen te brengen, uit ‘belangstelling in de Evangelieprediking en liefde tot onze Leeraren.’ - En nadat zij hun plan hebben ontvouwd, gaan zij aldus voort: ‘Ziet daar M.B. wat wij beraamd hebben ter verbetering van het lot onzer hooggeschatte Leeraren; zietdaar onze aanbiedingen, waarvoor wij uwe medewerking vragen, opdat het goede werk door ons opgevat het gemeenschappelijk werk van allen worde en niet ééne Gemeente langer onder de treurige gedachte gebukt ga, dat zij haren geliefden voorganger eene te karige toelage schenkt, dan dat hij ‘met vreugde en niet al zuchtende’ het heilige dienstwerk onder haar waarnemen kan. Ontvangt die aanbiedingen met dezelfde broederlijke gezindheden van liefde en opregtheid, als waarmeê ze gedaan worden; beschouwt onze bijdragen niet als gaven, die u onder eenige verpligting jegens ons brengen, maar als geschenken, waarvan 't ons niet minder verblijdt, dat wij ze geven kunnen, dan u, dat Gij ze ontvangt. Zonder eenigen invloed op de volstrekte onafhankelijkheid uwer Gemeente te wenschen, vertrouwen wij u op uw woord, gelijk wij ons overtuigd houden, dat Gij op het onze vertrouwt.’

Zie, geachte Redakteur, dat zijn woorden die getuigen van christelijken geest, die deze edele mannen bezielt en drijft tot zoo rijk een liefdewerk. Ons hart wordt warm bij de gedachte, dat het onder ons ook zóó zou kunnen zijn. Of zijn er onder ons geene belangstellenden in Evangelieprediking en Leeraren? Zijn er onder ons niet vele edele mannen, die gaarne en gewillig opofferingen brengen, om in dringende behoeften te voorzien? Dat zij zich vereenigen! Dat zij zamen werken! Dat zij hunne roeping inzien, om niet maar alles te wachten van kerkbesturen of van den staat, maar om zelve de hand aan den ploeg te slaan, en zulke middelen te beramen, die, naar de eigenaardige inrigting van ons kerkgenootschap, het meest doeltreffend zijn, opdat onze Predikanten ‘met vreugde en niet al zuchtende,’ hun dienstwerk mogen verrigten, en niet genoodzaakt worden langs andere wegen, niet altijd zonder schade voor hun dienstwerk, in hunne levensbehoeften te voorzien.

Iemand, ik weet niet wie en wanneer, heeft van de Doopsgezinden gezegd ‘hun leven is goed en voorbeeldig maar hun geloof deugt niet.’ Die man had zeker gaarne den bekenden brief van den Utrechtschen Kerkeraad mede onderteekend en geijverd voor de bewaring en handhaving der zuivere leer! Leg dien brief eens naast den brief der bovengenoemde heeren. Welk een contrast! Is dat toevallig? Wanneer zullen wij verlost worden van dat twisten over leer en rigting, van het verketteren en verdacht maken van andersdenkenden! Met deze verzuchting leg ik de pen neder, hopende op betere dagen.

Lytzeburen, 17 Maart 1866.

HAYTE GABES.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Twee kampvechters voor een verloren zaak.

Wanneer werden onze evangeliën vervaardigd? Voor beschaafde Christenen uit het Hoogduitsch van Constantijn Tischendorf vertaald en vermeerderd door P. Hofstede de Groot. Groningen, P. Noordhoff. 1865.

Toen ik onlangs in dit Tijdschrift de vraag behandelde, of het evangelie *naar* Johannes nog altoos geacht moet worden ook *van* Johannes, den zoon van Zebedeüs, afkomstig te zijn, bracht mijn onderwerp zelf er mij toe, reeds met een woord te gewagen van het wel kleine, doch veel gerucht makende geschrift, welks vertaling, met eenige bijvoegsels en aanteekeningen vermeerderd, daar voor mij ligt. Ik gaf bij die gelegenheid mijn voornemen te kennen, om op den inhoud van dat geschrift nog nader terug te komen, en zet mij thans tot de volvoering van die taak, doch begin met te zeggen, dat deze mij ver van aangenaam is. Het hindert mij, meer dan ik kan uitspreken, dat ik de zaak van wetenschap en vooruitgang op theologisch terrein moet verdedigen tegen mannen, die ik eertijds gewoon was als leermeesters en voorgangers te eerbiedigen. Het behoort in mijn oog tot de treurigste teekenen van den veel bewogen, uiterst verwarden, tijd dien wij beleven, dat men zich tot zulk een ondankbaren arbeid geroepen kan zien. Ja, er is voor mijn gevoel bijna iets tragisch in gelegen, iets dat - ik schaam mij niet er voor uit te komen - mij bij wijlen tot diepen weemoed stemt, wanneer men, gelijk in den strijd onzer dagen zoo vaak en ook hier weer het geval is, als van zelf, men weet nauwelijks hoe, zich tegenover zijne eigene bondgenooten en aanvoerders geplaatst ziet, en tegen zin en wil genoopt wordt, eene houding van vriendschap, vereering of dankbaarheid in die eener verklaarde vijandschap te veranderen.

Intusschen, waar de omstandigheden dit eischen, daar is, zich in het onvermijdelijke te voegen, zoowel wijsheid als plicht. Waar een Guizot, met verloochening van zijn protestantsch karakter, zich tot

kampioen opwerpt voor den paus en het pauselijk gezag, en in den door hem beheerschten kring zijn invloed gebruikt ter onderdrukking van de vrijheid des onderzoeks op godsdienstig gebied, daar kan al mijn eerbied voor een groot verleden als het zijne de gevoelens van antipathie niet uit mijn hart verbannen, die mij door zulk een streven worden ingeboezemd, en teeken ik uit volle overtuiging een adres van sympathie voor den man, die daarvan het onschuldig slachtoffer dreigt te worden, den edelen en vromen Martin Paschoud. Waar een Tischendorf, de koning der laatste jaren op het gebied der tekstkritiek, onder den verlammenden invloed der vrees door werken als van Renan en Strauss op hem geoefend, zich in de bres stelt voor de apostolische herkomst eener boekverzameling, waaraan zijn naam zoo nauw - voor zijne ijdelheid misschien te nauw - verbonden is, en hij zich daartoe bedient, niet van een grondig betoog, maar van enkele pennestreken, die intusschen even zoo vele pennesteken zijn in het hart der ware, onbevooroordeelde wetenschap, daar laat ik mij door achting voor zijne onmiskenbaar groote talenten niet weerhouden, den handschoen op te nemen, aan allen die den gang van het historisch-kritisch onderzoek der jongste tijden belangstellend gevolgd zijn, uit de hoogte door hem toegeworpen. Waar een Hofstede de Groot, in zijne schoonste levensdagen een kampvechter onder ons voor het recht en de vrijheid van den menschelijken geest tegenover een verouderd kerkelijk dogmatisme, op gevorderden leeftijd zich schaart aan de zijde van hen, die al de vruchten, welke het onderzoek van de bronnen des christendoms in de laatste dertig jaren heeft opgeleverd, met éénen slag meenen te kunnen vernietigen, en van de in der haast door Tischendorf bijeengebrachte argumenten gebruik maakt, om eene zaak die mij onherroepelijk verloren schijnt, voor de beschaafden hier te lande nogmaals te bepleiten, daar aarzel ik geen oogenblik, met terzijdestelling van alle overwegingen van hoogschatting eener edele persoonlijkheid, mijn bescheiden protest in te dienen tegen eene handelwijze, met de antecedenten van zulk een man zoo weinig in overeenstemming, en waardoor ook op den gang der historisch-kritische studiën ten onzent zulk een onverdiende blaam geworpen wordt. De vraag is, in al deze en dergelijke gevallen, niet: *Wie* zijn 't, die tegenover ons staan? maar: *Waarvoor* strijden zij en welke oogmerken zoeken zij met de verbreiding hunner gevoelens te bereiken? Of zoo wij daarbij ook nog hebben acht te slaan op den *persoon* onzer tegenstanders, het is alleen omdat de naam, dien zij dragen, en het prestige, dat zich daaraan hecht, het, in gevallen gelijk wij hier één voor ons hebben, te noodzakelijker voor ons maakt tegen leeringen op te treden, die in ons oog verderfelijk zijn. Inderdaad, het kan niet genoeg betreurd worden, dat mannen als Tischendorf en Hofstede de Groot, die toch in menig opzicht beter moesten weten, op zulk een wijze als in het door mij aangekondigde boekske geschiedt, tegen de resultaten der histori-

sche kritiek van het Nieuwe Testament te velde trekken. Dat vele dier resultaten een hypothetisch karakter dragen, en, zoo al niet voor een grooter of kleiner gedeelte onbewijsbaar, dan toch voor bedenking en tegenspraak eene aanzienlijke ruimte overlaten, dit mag gereedelijk worden toegegeven. De wetenschappelijke beoefenaar der oudste bronnenliteratuur van het christendom kent te wèl de groote bezwaren en moeilijkheden, waarmede hij op dit arbeidsveld te kampen heeft, dan dat hij zich met de aureool der onfeilbaarheid zou wenschen te tooien, of er naar streven, om de vele en gewichtige vraagstukken, die zich hier voor hem opdoen, anders dan bij benadering uit te maken. Iets anders is het echter, het gebrekkige of onvoldoende in de bewijsvoering van nieuwere geschiedvorschers in het licht te stellen, of, zooals dit door Tischendorf en Hofstede de Groot gedaan wordt, in de wetenschappelijkste navorschingen van den jongsten tijd weinig meer te zien, dan ‘een spel van stoute en spitsvondige, maar met veel schijnwetenschap opgesierde gissingen,’ droevige vruchten van ‘den twijfelgeest, die in de laatste honderd jaren geheerscht heeft,’ tegen welker verspreiding men, ‘op grond van streng wetenschappelijk onderzoek,’ met beslistheid moet opkomen (blz. 73 v.). Iets anders is het, indien men dit noodig oordeelt, de beweringen der nieuwere kritiek aangaande het latere ontstaan van sommige schriften des Nieuwen Testaments op een bepaald punt te bestrijden, of nog in onze dagen te willen betoogen, zooals wij dit hier zien geschieden, dat die schriften, de meest betwiste niet uitgezonderd, niet alleen reeds vóór het einde der eerste eeuw vervaardigd, maar ook vóór dien tijd reeds door de kerk met kanoniek gezag bekleed zijn geworden (bl. 49). Tegen zulk een grove miskenning van hetgeen het ernstigste wetenschappelijk onderzoek aan het licht heeft gebracht, verheft zich *ons* waarheidsgevoel. Wie zoo het oordeel der onbevoegdheid, ja der volslagen blindheid, uitspreekt, niet over dezen of genen op paradoxen belusten criticus, maar over eene gansche schaar van mannen, die, met een schat van geleerdheid toegerust, hun leven hebben doorgebracht in de poging om over de letterkundige nalatenschap der vroegste christelijke eeuwen een helderder licht te ontsteken, die wijte 't aan zich zelven, dat hij ons bij voorbaat, niet wantrouwend, maar bepaald ongeloovig gestemd vindt, en dat wij hem met zijne kritiek bedoelingen toeschrijven, die met waarachtige wetenschap niets te maken hebben. Toen, eenige jaren geleden, een half waanzinnige Duitscher, ik meen dat de man Schöpfer heette, met eene theorie optrad, waardoor het copernicaansche systeem omvergeworpen, en de aarde, als een stilstaand lichaam, weer in het middelpunt des heelals geplaatst werd, toen lachte de geleerde wereld en ging schouderophalend voorbij. Zoo zou ook Tischendorfs kritische theorie, met haren terugkeer tot voorstellingen, welker onhoudbaarheid sedert lang en klaar als de dag is aangetoond, gewis hare lachwekkende zijde heb-

ben, indien de lach niet van onze lippen werd weggedrongen door den ernst der zaken die hier op het spel staan, en wij een oogenblik ongedachtig konden zijn aan den indruk, dien woorden, uit zijnen mond door den hoogleeraar de Groot tot onze beschaafden overgebracht, haast noodwendig bij velen van dezen moeten achterlaten.

En welke zijn nu de gronden, waarop hij zich gerechtigd acht, tegen de uitkomsten der nieuwere kritiek met zooveel heftigheid ten strijde te trekken? Wat doet hij om ze te weerleggen?

Ik moet hier aanvangen met een zware beschuldiging tegen den geheelen inhoud van zijn kleine geschrift; een beschuldiging, waardoor de bewijskracht van al zijne argumenten reeds vooruit voor een goed deel ontzenuwd wordt. Tischendorf meent, namelijk, de velerlei kwestiën, die over den tijd van het ontstaan der Nieuw-Testamentische schriften gerezen zijn, alleen met behulp van *uitwendige* gronden te kunnen oplossen. Natuurlijk zouden wij daar niet tegen hebben, wanneer langs dien weg inderdaad voldingend kon worden aangetoond, dat de tijd van vervaardiging der betwijfelde of voor onecht verklaarde bijbelschriften binnen de door hem aangeduide grenzen vallen moet. Slechts zouden we er ons in dat geval ten hoogste over moeten verwonderen, dat er nog zooveel strijd gevoerd werd over iets, dat immers zoo gemakkelijk, met de stukken zelven, kon worden uitgemaakt. Doch zoo is het nu eenmaal niet met de zaak gesteld. Wat zich door middel van uitwendige gronden alleen met *zekerheid* bewijzen laat, is, dat in het laatste vierdedeel der 2de eeuw de meeste schriften des Nieuwen Testaments voor echt en apostolisch erkend, en als zoodanig in het grootste gedeelte der kerk gebruikt zijn geworden. Dat dit nog niet veel zegt, moet ons reeds blijken, wanneer wij ons een duidelijke voorstelling zoeken te maken van de aanzienlijke tijdsruimte, die alzoo gelegen is tusschen de periode, waarin, volgens onze hedendaagsche apologeten, de bijbelschriften vervaardigd zijn, en die andere, waaruit voor het eerst meer bepaalde getuigenissen aangaande haar ontstaan en gebruik tot ons zijn gekomen. Zou 't nu nog wel bij iemand opkomen, de echtheid eener brochure uit den tijd der Remonstrantsche beroerten te willen bewijzen uit verklaringen, die daaromtrent door een schrijver van het jaar 1725 gegeven worden? Zou dit althans wel in een ander geval kunnen plaats hebben, dan wanneer het bleek, dat die verklaringen zelve de vrucht waren van een ernstig kritisch onderzoek? En hoeveel te minder waarde zullen wij dan nog hebben te hechten aan getuigenissen aangaande het Nieuwe Testament van Irenaeus, Tatianus, Tertullianus en anderen, die in een tijd leefden, toen aan zulk een kritisch onderzoek nog niet uit de verte gedacht werd, alle gegevens daartoe ontbraken, de echtheid van een bijbelsch geschrift alleen of in de eerste plaats naar zijne dogmatische strekking bepaald werd! Een tijd, toen het bezit van zulk een geschrift, omdat het alleen in handschrift verspreid werd, lang niet voor

een ieder bereikbaar was, en de gelukkige bezitter er derhalve te meer prijs op moest stellen, dat hij zijn schat voor ontwijfelbaar echt kon uitgeven. Een tijd, toen men nog slechts door mondelinge overlevering iets kon te weten komen omtrent hetgeen niet binnen iemands eigen leeftijd was voorgevallen; toen er voor gedachtenwisseling tusschen bewoners van verschillende plaatsen nog zoo weinig gelegenheid was; toen, ten gevolge van den aard der omstandigheden, de christelijke kerk meerendeels nog uit zeer onontwikkelde menschen bestond, bij wie het een of ander geschrift, dat met den naam van een apostel of een leerling der apostelen prijkte, of zelfs zonder dat, alleen om het daaraan toegekende apostolisch gezag, zoo gemakkelijk ingang vinden kon, en naar wier zeer onoordeelkundig voor waar houden zich het oordeel der weinige meer geletterden vervolgens slechts te richten had.

Hebben wij ons echter te wachten voor eene overdreven op prijs stelling van de getuigenissen, die aangaande het ontstaan van de schriften des Nieuwen Testaments uit het laatste vierdedeel der tweede eeuw tot ons komen, de bewijskracht der zoogenaamd uitwendige gronden wordt al zwakker en zwakker, naarmate wij beneden die grenslijn afdalen. De voornaamste hulpmiddelen, die ons van nu af nog ten dienste staan, zijn, wat men noemt: *zijdelingsche* getuigenissen, d.i. gezegden, uitdrukkingen, gansche voorstellingen, bij dezen of genen schrijver uit dien tijd voorkomende, waarin men gelijkheid of verwantschap met plaatsen uit het een of ander Nieuw-Testamentisch geschrift heeft ontdekt, en op grond waarvan men dus meent te kunnen besluiten, dat die schrijver dat geschrift reeds gekend en gebruikt moet hebben. Dat wij met zulke getuigenissen, en met hetgeen de apologeet uit de letterkundige verschijnselen van dien vroegsten tijd nog meer tot zijn voordeel weet aan te wenden, inderdaad niet veel vorderen, waar het op de staving der echtheid van eenig bijbelschrift aankomt, zal ons, hoop ik, straks ten duidelijkste blijken, wanneer wij onze aanmerkingen op Tischendorf's bewijsvoering kortelijk mededeelen. Hier zij 't alleen alleen als mijn gevoelen neergeschreven, dat, zoo ergens billijk sprake zijn mag van ‘stoute, spitsvondige, met zekere schijnwetenschap opgesierde gissingen,’ dit zeker wel daar mag zijn, waar men, hypothese op hypothese stapelend, gelijk Tischendorf doet, voor de meest gewaagde gevolgtrekkingen niet terugdeinst, ja zich zelfs niet ontziet, om voor een zeker tijdperk eene literatuur te scheppen, ten einde met behulp van deze het bestaan eener nog vroegere te kunnen bewijzen.

Maar is er dan geen andere weg waar langs de vraag naar het ontstaan en de echtheid der bijbelsche geschriften zich, zoo al niet geheel, dan toch gedeeltelijk, en met hoop op steeds beter gevolg, laat oplossen? Zeker bestaat die weg. Het is de weg, door de mannen der wetenschap in den jongsten tijd met ijver en volharding bewandeld: de

weg der *inwendige* kritiek. In plaats van enkel af te gaan op getuigenissen van elders, die zoo vaak onverstaanbaar, donker, en voor allerlei tegenspraak vatbaar zijn, wendde men zich tot de geschriften zelve, wier oorsprong en geschiedenis men wenschte te kennen, en liet deze van zich zelven getuigen. Men onderzocht hunnen inhoud, trachtte door onderlinge vergelijking het geheim hunner samenstelling, en daarmede hunner wording, te doorgronden, zocht zich rekenschap te geven, gelijk van het standpunt waaruit, zoo van de bedoeling waarmede zij vervaardigd werden, plaatste ze vervolgens in het licht van andere letterkundige verschijnselen van den vroegsten christelijken tijd, en kwam zoo doende tot resultaten, die, hoe veel speelruimte hier ook in bijzaken voor de gissing mocht overblijven, toch in de hoofdzaak gezegd konden worden op vasten bodem te rusten. Nu bleek het echter al spoedig, dat zij, die dezen weg der inwendige kritiek bewandelden, tot inzichten aangaande het ontstaan en de echtheid der bijbelsche geschriften kwamen, die van de heerschende kerkelijke hemelsbreed verschilden. Vooral was dit met het vierde evangelie het geval. Hoe nauwkeuriger men dit boek voor zich zelf liet spreken, en hoe dieper men in zijnen geest was doorgedrongen, des te meer won ook de overtuiging veld, dat het niet alleen onmogelijk van den discipel Johannes afkomstig kon zijn, maar zelfs onder de produkten eener betrekkelijk vrij wat latere literatuur moest worden gerangschikt. Dergelijke uitkomsten, het verwondert ons niet, deden, hoe meer zij aan het licht traden, ook des te heftiger kreten van ontzetting, van verontwaardiging zelfs, opgaan in het kamp der conservatieven. Maar is het nu niet meer dan zonderling, is het niet inderdaad dwaas en bespottelijk, wanneer een man als Tischendorf, in naam der wetenschap opstaande om aan al dat geharrewar voor goed een einde te maken, er zich eenvoudig toe bepaalt, een nieuwe, eenigszins vermeerderde editie te geven van hetgeen men in iedere inleiding van het N.T. onder de rubriek *uitwendige gronden* vinden kan? Waarom zoekt hij zijn tegenstanders het wapen, waarvan zij zich tegen de kerkelijke traditie bedienen, niet uit de hand te slaan? Waarom doet hij niets om hen te weerleggen? Of zoo hij zich daartoe niet in staat gevoelt, waarom brengt dit hem dan niet tot de bewustheid van zijne eigene onmacht en van de vruchteloosheid zijner geheele onderneming? Zou hij 't er dan waarlijk voor kunnen houden, dat een geschrift de merkteekenen der onechtheid in zich zelf kan bezitten, en nogtans, op de door hem ontwikkelde gronden echt kan zijn? Dat dit niet zeer voor de helderheid van 's mans doorzicht zou pleiten, gevoelt ieder, schijnt ook de geachte vertaler gevoeld te hebben, toen hij in de voorrede, ofschoon over de hier bedoelde zaak luchtig en vluchtig heenloopende, aan deze toch een glimp zocht te geven, waardoor de onmiskenbare leemte in Tischendorf's betoog een weinig bedekt werd. Volgens hetgeen hij in den aanhef daarvan schrijft, kunnen er drie wegen worden ingeslagen,

om te onderzoeken, wanneer onze vier evangeliën werden opgesteld. De eene is, dat men de getuigenissen en aanwijzingen der oude schrijvers naspoort; de tweede, dat men de innerlijke gesteldheid der evangeliën zelve doorvorscht; de derde, dat men de uiterlijke getuigenissen en de innerlijke gesteldheid vergelijkt. Dat nu Tischendorf in het voor ons liggend geschrift alleen den eersten dezer wegen bewandeld heeft, mag geen hinderpaal zijn voor de erkenning van zijne verdiensten in hetgeen hij geleverd heeft. 'Nog blijft er over' - zoo schrijft de vertaler bl. XI - 'langs de beide andere wegen, die ik in den aanvang der voorrede noemde, hetzelfde doel na te streven. Zij zullen ons tot dezelfde slotsom leiden. Doch die betreden wij hier niet.' Derhalve: men behoeft zich niet bezorgd te maken, als kon er op dit gebied tusschen uit- en inwendige kritiek een onverzoenlijke strijd bestaan; welke der drie genoemde wegen men inslaat, is in den grond der zaak vrij onverschillig; wij, Tischendorf en ik, hebben ze alle drie bewandeld, en kunnen u de verzekering geven, dat de resultaten, die men langs elk daarvan verkrijgt, in de volkomenste overeenstemming zijn. Zeer geruststellend inderdaad! Althans voor hen, die gewoon zijn zich door machtspreuken te laten verblinden. Anderen, die weten wat zulke machtspreuken beteekenen, zullen zich wellicht niet kunnen weerhouden, rekenschap te vragen van dat onbegrijpelijk naïve: 'Zij zullen ons tot dezelfde slotsom leiden.' Of liever, zij zullen zich gedrongen voelen wraak te roepen over het bedrijf van wetenschappelijke lieden, die zich zoo, gelijk men zegt, met een Jantje van Leiden van de gewigtigste kwestiën zoeken af te maken, zich aanstellen, alsof die eigenlijk niet bestaan, en op blufferigen toon victorie kraaien, terwijl zij inderdaad niets anders gedaan hebben, dan hunne tegenstanders bescheiden uit den weg te gaan.

Doch het zij zoo! Te recht, of ten onrechte - Tischendorf heeft nu eenmaal gemeend, dat men de inwendige kritiek niet naar haar getuigenis behoefde te vragen, omdat de zaak, waarover het verschil loopt, reeds met behulp van uitwendige gronden voldoende kon worden uitgemaakt. Door die meening geleid, heeft hij een geschrift vervaardigd, dat door zijn vertaler met den niet weinig zeggenden naam van een *prachtig* boekje bestempeld wordt, en waaruit - altoos volgens dienzelfden vertaler - allen, die onbevooroordeeld de waarheid zoeken, zullen zien, dat aan de hooge oudheid onzer evangeliën redelijkerwijze niet te twijfelen valt, ook maar, wanneer wij de uiterlijke getuigenissen daarover onpartijdig hooren (t.a. pl. blz. XI). Daar nu ook wij voor ons zelven er prijs op stellen tot die onbevooroordeelden geteld te worden, zoo willen wij voor het oogenblik afzien van de vraag, wat wij langs andere wegen aangaande het ontstaan en de echtheid der Nieuw-Testamentische schriften, bepaaldelijk der vier evangeliën, kunnen leeren, om ons uitsluitend bezig te houden met de bewijsgronden, die hier voor hunne hooge oudheid worden aangevoerd.

Het betoog van Tischendorf kan in drie deelen gesplitst worden. In het eerste gaat hij uit van hetgeen hij zonder al te groote stoutheid een onloochenbaar feit mocht noemen, dat in de laatste twintig of dertig jaren der tweede eeuw onze vier evangeliën in alle deelen der kerk bekend en erkend waren (bl. 4). Op den inhoud van dit gedeelte is echter wel met den meesten nadruk van toepassing, hetgeen de Hoogleeraar de Groot zelf van zijn Duitschen zegsman erkent (voorr. blz. VI), dat hij niet zeer vele nieuwe getuigen voor de vierschaar brengt. Inderdaad vinden wij hier al zeer weinig nieuws, weinig of niets waardoor een eenigzins verrassend licht over de behandelde kwestie verspreid wordt. Het zijn eenvoudig de oude, sints lang bekende argumenten, die wij hier nogmaals in slagorde zien opgesteld, terwijl hun aanvoerder daarbij de ontzag inboezemende houding aanneemt van iemand, die zeker is van zijne zaak: voilà tout!

Dat de kerkelijke schrijvers der laatste twintig of dertig jaren van de tweede eeuw de vier evangeliën gekend en als echte schriften gebruikt, en dat ook de ketters van dien zelfden tijd zich daarop bij hunne bestrijding van het christendom beroepen hebben, beteekent, gelijk wij reeds te kennen gaven, op zich zelf nog niets, waar het er op aankomt te bewijzen, dat die evangeliën een geheele eeuw vroeger moeten geschreven zijn. Dan alleen verkrijgt dit verschijnsel eenige waarde, wanneer op goede gronden kan worden aangetoond, dat wij door zulke late getuigenissen, ten gevolge van den zamenhang der voorafgegane omstandigheden, tot een veel vroeger, zoo mogelijk tot het apostolische tijdperk zelf worden teruggeleid. Uit dit oogpunt bevreemdt het ons zeker niet, dat ook Tischendorf weder gebruik maakt van hetgeen Irenaeus ons verhaalt van zijne betrekking tot Polykarpus, den leerling van Johannes, ten einde hem als een des te geloofwaardiger getuige voor de echtheid van het vierde evangelie voor te stellen. Zijne redeneering komt hierop neder: Irenaeus, die als knaap aan de voeten van Polykarpus heeft gezeten, en zich later zijn omgang met dezen nog in bijzonderheden herinnerde, heeft, zoo als uit zijne schriften blijkt, op gevorderden leeftijd de echtheid der vier evangeliën erkend. Dit zou hij echter gewis niet gedaan hebben, indien hij geen woord van Polykarpus over het evangelie van Johannes gehoord had. Bijgevolg heeft hij er dezen wél over hooren spreken, en leidt zijn getuigenis ons dus klaarblijkelijk tot Johannes zelven (blz. 5 v). Dat deze redeneering echter niet opgaat, moet ons, naar ik meen, al spoedig in het oog vallen. Wij behoeven daartoe slechts nauwkeurig acht te geven op hetgeen Irenaeus zelf ons, in zijn door Tischendorf aangehaalden brief aan Florinus, van zijn omgang met Polykarpus mededeelt. Hij herinnerde zich onder anderen nog - dus zegt hij - ‘wat deze verhaalde van zijn verkeer met Johannes en de overige mannen, die den Heer gezien hadden, en hoe hij hunne redenen ophaalde en wat hij van hen omtrent den Heer had gehoord, als ook wegens zijne

krachten en zijn onderwijs, 't geen Polykarpus had vernomen van hen, die het woord des levens zelve hadden gezien, terwijl hij alles mededeelde overeenkomstig de schriften.' Mij dunkt, de oppervlakkigste lezing van dit uittreksel moet ons tot de overtuiging brengen, dat Irenaeus werkelijk nimmer iets over een *geschreven* evangelie uit den mond van Polykarpus gehoord had, maar dat deze zijn onderwijs uitsluitend had geput uit hetgeen hij door mondelinge prediking of overlevering vernomen had van degenen die den Heer gezien hadden. Het geheele betoog van Tischendorf hangt derhalve in de lucht, ja zou zelfs tegen hem gekeerd kunnen worden, in zooverre het zeker allervreemdst zou moeten schijnen, Irenaeus in dit verband op geen aan een schriftelijk evangelie ontleend onderwijs te hooren zinspelen, indien Polykarpus daar werkelijk gebruik van gemaakt had. Maar dat: overeenkomstig de schriften?... Deze bijvoeging verklaart zich op de allereenvoudigste wijze, en legt voor de juistheid onzer beschouwing slechts een nieuw getuigenis af. Die schriften - de vier evangeliën - had Irenaeus pas in veel lateren tijd leeren kennen, en hij had ze geloovig aangenomen voor hetgeen waarvoor zij gehouden werden. Maar dat hun inhoud zoo geheel overeenkwam met hetgeen hij reeds als knaap uit den mond van Polykarpus vernomen had, dat was eene der redenen, waarom hij aan het van dezen genoten onderwijs met zooveel dankbaren eerbied herdacht.

Daar wij ons nu eenmaal met Polykarpus bezig houden, moet ik hier nog een enkel woord over hem in het midden brengen. Vooral in het oog van den hoogleeraar de Groot hebben wij in dezen oudvader een allerbelangrijksten getuige voor de echtheid bepaaldelijk van het vierde Evangelie, - intusschen niet door hetgeen hij gedaan of gesproken, maar alleen door hetgeen hij voor zoo ver wij weten *niet* gedaan en *niet* gesproken heeft. Ware b.v. omstreeks 140 na Jezus Christus op Johannes' naam dit Evangelie verdicht, gelijk men ons nu wil betoogen, zou dan - zoo vraagt Tischendorfs vertaler in eene aanteekening bl. 7 - Polykarpus, die nog ruim het vierde eener eeuw langer leefde, dit bedrog niet hebben ontmaskerd? Maar - zoo vragen wij op onze beurt - waarom moest Polykarpus daar juist een bedrog in zien? Weten wij iets meer van hem, dan dat hij een tijd lang leerling van Johannes is geweest, en later door dezen tot bisschop van Smyrna is aangesteld? Volgt uit die karige gegevens, dat hij noodwendig ook volkomen bekend moet geweest zijn met de letterkundige werkzaamheid zijns leermeesters? Kan bewondering voor den inhoud van een geschrift als het vierde Evangelie hem later niet hebben doen berusten in het voorgeven, dat het van den apostel Johannes afkomstig was? Kan de waarneming van zekere overeenkomst tusschen dien inhoud en hetgeen hij van Johannes zelven gehoord had, hem niet hebben versterkt in de meening, dat het werkelijk niet zonder grond aan dezen werd toegeschreven? Ik weet het, 't zijn alles slechts mo-

gelijkheden, waarop ik mij beroep; doch ik heb ook niets meer noodig, naar ik meen, om het ongemotiveerde der vraag van Hofstede de Groot in het licht te stellen. De bewijsvoering van dien vaderlandschen geleerde is hier even zwak, als later, waar hij Polykarpus, bij zijn verblijf te Rome, weer een gelijksoortige rol laat vervullen (bl. 50 vv.). Of neen, ik vergis mij, zij is daar nog zwakker te noemen. Waarin immers bestaat zij? Toen Polykarpus - zoo herinnert ons Hofstede de Groot - omstreeks 160 te Rome kwam, bloeide daar de school der gnostieke wijsgeeren, die het Evangelie van Johannes gebruikten en allegorisch uitlegden, om er een steun voor hunne ketterijen in te vinden. En dit hoorende *moest* hij, ware het Evangelie niet van Johannes geweest, het te Rome hebben bekend gemaakt, en dan *moest* de Kerk van Rome dat Evangelie hebben verworpen, en dan *moest* dit bekend zijn geworden aan Irenaeus enz. enz. Wat al vooronderstellingen van hetgeen in een gegeven geval had moeten gebeuren, en die alle gebouwd zijn op de aanneming, dat, voor zoover zich dit laat nagaan, Polykarpus iets *niet* gedaan heeft, doch wier nietigheid ons aanstonds blijkt bij de vraag: zou 't ook kunnen zijn, dat een praktisch vroom en vormelijk man als de bisschop van Smyrna, bij zijn verblijf in de groote wereldstad, weinig had gehoord van, en zich nog minder had ingelaten met hetgeen in de scholen der wijsgeeren voorviel? Doch wij behoeven tot die vraag niet eens onze toevlucht te nemen. Hetgeen wij straks van de verhouding van Polykarpus tot het vierde Evangelie gezegd hebben, is ook hier volkomen voldoende. Indien hij zelf de echtheid van dat geschrift niet betwijfelde, dan behoefde hij ook tegen zijn gebruik niet op te komen. Wilden wij ons nog van een ander argument tegen den Groningschen hoogleeraar bedienen, wij zouden hem vragen, hoe hij 't juist hier met den bekenden pascha-strijd maakt? Zooals hij weet, was het die strijd, die Polykarpus den tocht naar Rome deed ondernemen. De opziener der Smyrnasche gemeente vertegenwoordigde daar echter een geheel ander gevoelen, dan zich uit het vierde Evangelie bewijzen liet... Doch wij laten dit punt om des vredes wil rusten.

Nog ééne opmerking, en wij stappen van Polykarpus af. Tischendorf is eerlijk genoeg om er voor uit te komen, blz. 11 enz., dat wij geen groot gewicht hebben te hechten aan de aanhalingen uit de Evangelien, die wij in den hem toegeschreven brief aan de Philippiërs, van het jaar 115, aantreffen. Één omstandigheid echter, zoo meent hij, verdient onze volle opmerkzaamheid; in dien brief vinden wij een duidelijk spoor van 't gebruik van den eersten brief van Johannes, en daar deze en het vierde Evangelie denzelfden schrijver moeten gehad hebben, zoo blijkt hieruit, dat ook laatstgenoemd geschrift, volgens het eigen getuigenis van Polykarpus, nog uit dienzelfden tijd afkomstig moet zijn. - Wat zich al niet uit een enkel onschuldig gezegde laat opma-

ken! De geheele aanhaling, waarvan door Tischendorf zooveel ophef gemaakt wordt, bestaat hierin, dat Polykarpus, in een stuk welks echtheid zelfs nog aan bedenking onderhevig is, de woorden bezigt: 'Ieder, die niet belijdt dat Jezus Christus in het vleesch is gekomen, is de antichrist.' Deze woorden hebben zeker veel overeenkomst met hetgeen 1 Joh. IV: 2 gelezen wordt, maar wijken daarvan toch ook weer genoegzaam af om ons niet te dwingen tot het besluit, dat zij onmogelijk anders dan daaruit kunnen zijn overgenomen. Hoogstwaarschijnlijk hebben wij ze te beschouwen als eene uitspraak, misschien wel van Johannes zelven of althans uit zijne school afkomstig, die destijds, ter bestrijding van het docetisme, in wijden kring gebezigd werd. In ieder geval is de hier door Tischendorf en de Groot gemaakte gevolgtrekking als zeer gewaagd te beschouwen. Met even veel recht liet zich beweren: indien er tusschen den brief van Polykarpus en den 1sten van Joh. geen andere overeenkomst bestaat dan op het aangewezen punt, dan laat het zich nauwelijks denken dat hij, den Philippiërs schrijvende, reeds met het hier bedoelde geschrift zijns leermeesters kennis had gemaakt. De 1ste brief van Johannes kan dus, voorondersteld al - wat nog niet eens zoo voetstoots behoeft te worden toegegeven - dat hij van denzelfden maker als het 4de Evangelie afkomstig is, ook zelf zeer wel pas in lateren tijd zijn opgesteld.

Na Polykarpus komt de beurt aan Justinus Martyr. Vooral in de eerste apologie van dezen verdediger des christendoms uit de 2e eeuw vinden wij, niet een enkel gezegde, maar eene geheele reeks van plaatsen, die, ofschoon hij zijne bron niet anders aanduidt dan met den naam van 'gedenkwaardigheden der apostelen', toch niet zonder grond door de meesten worden aangemerkt als aan de synoptische Evangeliën ontleend te zijn. Of hij daarin en in zijne latere geschriften ook reeds van het vierde Evangelie gebruik heeft gemaakt, is eene vraag, die tot veel grooter verschil van gevoelen aanleiding gegeven heeft. Wij kunnen ons echter ook in dit opzicht gereedelijk voegen naar de meening van hen, die, als bewijs voor het vroege ontstaan der vier Evangelien, zich op zijn getuigenis beroepen. Dat getuigenis is toch volstrekt niet in strijd met hetgeen de nieuwere kritiek beweert, dat die Evangeliën gezamenlijk produkten zijn der 2e eeuw, en dat bepaaldelijk het vierde waarschijnlijk pas tusschen de jaren 130 en 140 geschreven is. Wanneer immers werd de bovengenoemde apologie van Justinus, het vroegste zijner werken, opgesteld? Stoutweg noemt Tischendorf het jaar 138, doch mist voor die tijdsbepaling allen redelijken grond. Justinus richtte zijne pleitrede voor de christenen tot keizer Antoninus Pius en diens aangenomen zonen, Marcus Aurelius en Lucius Verus. Nu weten wij, dat juist in het genoemde jaar de teugels der regeering door Antoninus zijn aanvaard geworden; wel een bewijs voorwaar, hoe men er op uit geweest is om de dagteekening der apologie zoo vroeg mogelijk te stellen. Dat die dagteekening echter willekeurig gekozen is, en voor

eene vrij wat latere behoort plaats te maken, kan met de stukken zelve bewezen worden. Justinus, namelijk, bestrijdt ergens in het voorbijgaan (Apol. I 83, 10. Edit. Thirlb.) eene bedenking, welke hij vermoedt dat door sommigen tegen zijne voorstelling gemaakt zal worden, en laat dezen er zich op beroepen, dat immers volgens der christenen eigen zeggen Jezus *honderd vijftig* jaar geleden onder Quirinus geboren was. Lezen wij deze woorden in hun verband, dan meen ik niet te ver te gaan door te beweren, dat Justinus zich niet anders zou hebben uitgedrukt, al had hij zijne apologie bijv. in 155 opgesteld, doch in elk geval blijkt daaruit ten duidelijkste, dat dit niet vóór 150 kan hebben plaats gehad, zoodat wij, van hier af rekenende, minstens een jaar of twaalf, veertien, derhalve eene volkomen voldoende tijdsruimte, overhouden voor het ontstaan en de verspreiding van het vierde Evangelie, zooals de nieuwere kritiek zich die pleegt voor te stellen.

Even weinig met de resultaten dier kritiek in strijd zijn ten slotte de getuigenissen voor de oudheid der Evangeliën, welke Tischendorf van kettersche zijde bijeen heeft gebracht. Wat bijv. Valentinus, den welbekenden stichter der naar hem genoemde gnostieke school, betreft, hetgeen van hem beweerd wordt zou dan alleen van eenig belang zijn, wanneer bewezen kon worden, dat hij persoonlijk reeds zulk een gebruik van het 4^{e} Evangelie gemaakt had, als de verdedigers der oudheid van dit geschrift beweren. Ongelukkig voor hen is dit echter volstrekt niet het geval. Wij weten wel zoo ten naastenbij, wat Herakleon, wat Ptolemaeus, wat kortom de Valentinianen geleerd hebben; maar in hoeverre wij hunne leeringen te stellen hebben op rekening van den stichter der school, weten wij niet. Zelfs een man als Kirchhofer, op wien ik mij te liever beroep, omdat hij door den hoogleeraar de Groot met zooveel onderscheiding genoemd wordt (t.a. pl. bl. V), voelt zich gedrongen, dit volmondig toe te stemmen (Quellensammlung zur Geschichte des Neutestam. Canons, S. 387). Maar is het dan niet meer dan vermetel, te beweren, zooals Tischendorf doet, dat wij, op grond alleen van het latere gebruik dat in het Valentiniaansch systeem van het 4^{e} Evangelie en ook van de synoptici gemaakt is, dat gebruik reeds tot Valentinus zelven hebben terug te leiden?

Voorzeker heeft dit op even weinig goedkeuring aanspraak, als al hetgeen hij nog verder omtrent de verhouding der ketters en kettersche sekten van de 2^{e} eeuw tot de hier genoemde schriften in het midden brengt. Wij zullen ons bij deze gelegenheid in die verhouding niet verdiepen, maar alleen doen opmerken, dat wij vooreerst al hetgeen wij daarvan weten aan schrijvers van de 3^{e} of de 4^{e} eeuw te danken hebben (Hyppolytus, Eusebius), en dat zich ten anderen ook hier met geene zekerheid uit de desbetreffende berichten laat opmaken, tot welken tijd de bestreden kettersche gevoelens gebracht moeten worden, zoodat ook Tischendorf zich telkens met een ‘waarschijnlijk’, ‘hoogst waarschijnlijk’ behelpen moet. Wat eindelijk den

heidenschen wijsgeer Celsus betreft, die tot het midden der 2e eeuw behoort, het aan dezen ontleende getuigenis voor de oudheid der synoptische Evangeliën gaan wij geheel stilzwijgend voorbij, omdat wij er hoegenaamd geen belang bij hebben de waarde van zulk een laat getuigenis te ontkennen of te bestrijden.

In de tweede afdeeling van zijn geschrift deelt Tischendorf ons beschouwingen mede, die, veel meer dan hetgeen de eerste behelst, op nieuwheid aanspraak kunnen maken. Het spijt mij echter om zijnentwille, er te moeten bijvoegen, dat die nieuwheid hem geenszins tot verdienste strekt, daar het voornaamste van hetgeen hierbij in aanmerking komt van dien aard is, dat het wel nimmer in eenige latere geschiedenis der bronnenliteratuur van het christendom eene plaats zal erlangen, of 't moest zijn, om het als den dwazen inval van een geleerd man te karakteriseren.

Boven werd door mij gezegd, dat Tischendorf zich onder anderen niet ontzien had, ten behoeve van zijne hypothese over de hooge oudheid der vier Evangeliën, eene litteratuur voor zeker bepaald tijdperk te scheppen. Hoe dit verstaan moet worden, moge thans mijnen lezers blijken, als ik zeg, dat het zijn streven is geweest, de eerste helft, bepaaldelijk de eerste twintig jaren der 2e eeuw als het tijdperk aan te wijzen, waarin eenige apokryfe geschriften van onzekere doch hoogst waarschijnlijk veel latere dagteekening zullen geschreven zijn, om dan met behulp daarvan het besluit te kunnen trekken, dat derhalve de echte Evangeliën nog veel vroeger moeten zijn opgesteld.

Tot die apokryfe geschriften behooren vooral deze twee: het Voorevangelie van Jakobus en de Handelingen van Pilatus. Dat het eerste reeds vóór het jaar 120 zou moeten vervaardigd zijn, zoekt Tischendorf eigenlijk alleen daarmede te bewijzen, dat, volgens hem, Justinus Martyr daarvan reeds in zijn gesprek met Trypho, en zelfs reeds in zijn eerste apologie gebruik heeft gemaakt. Men heeft dit wel willen betwisten en de meening uitgesproken, dat de (niet zeer talrijke) plaatsen, waar de mededeelingen van Justinus met die van het nog in ons bezit zijnde Voorevangelie in overeenstemming zijn, ook van elders, met name uit het gnostieke boek, Maria's afkomst, of uit het Evangelie van Petrus ontleend kunnen wezen. Doch zulk eene bewering is in Tischendorf's oog met niets te rechtvaardigen, en wat mij betreft, ik heb weinig lust hem op dit punt te weerspreken. Hoe gemakkelijk de stof daartoe te vinden zou zijn in hetgeen reeds door anderen werd aangevoerd, voor ons tegenwoordig doel mag dit als geheel overbodig beschouwd worden. Slechts wensch ik te vragen, op wat grond Tischendorf dan toch van oordeel is, dat een geschrift, omdat Justinus Martyr er gebruik van maakt, reeds vóór het jaar 20 der 2e eeuw moet ver-

vaardigd zijn? Bestaat die grond inderdaad niet, al houden we ons aan de door hem vooropgezette dagteekening der eerste apologie, dan is dit natuurlijk nog veel minder het geval, wanneer wij, gelijk boven door ons gedaan is, die dagteekening minstens twaalf jaren later stellen. De geheele Tischendorfsche hypothese verdwijnt reeds daarbij alleen in het niet, waaruit zij nimmer had behooren te voorschijn gebracht te wezen. Laat het toch waar zijn, dat sommige aanhalingen bij Justinus alleen uit het gebruik van het Voorevangelie verklaard kunnen worden, en laat het insgelijks waar zijn, dat dit Voorevangelie op zijne beurt het kerkelijk gebruik der Evangeliën van Mattheus en Lukas vooronderstelt, dan wordt de nieuwere kritiek daardoor toch nog volstrekt niet gedwongen, iets, hoe weinig ook, terug te nemen van hetgeen zij als haar gevoelen over den tijd van vervaardiging der beide laatstgenoemde geschriften heeft voorgedragen. Zij kan zeer wel blijven volhouden, dat deze pas gedurende de eerste vijf en twintig jaren der 2^{e} eeuw in omloop gekomen zijn, zonder het daardoor in het allerminst onmogelijk te maken, dat hunne verschijning weer tot die van een ander geleid heeft, waaruit een zeker aantal plaatsen nog door Justinus werd aangehaald.

Ditzelfde geldt ook reeds voor het meerendeel tegen de hypothese, welke Tischendorf bij deze gelegenheid omtrent het tweede der bovengenoemde apokryfe geschriften ontwikkeld heeft, en waarmede hij wel tot den jongste der dagen alleen zou zijn blijven staan in de theologische wereld, indien niet zijn vertaler, door het overnemen en verspreiden er van, zich in dit opzicht tot zijn medeplichtige gemaakt had. Die hypothese, met welker uitvoerige bestrijding wij ons hier overigens niet kunnen of willen bezig houden, is in korte woorden deze: Justinus en Tertullianus beroepen zich beiden, tot staving van hun verhaal aangaande 's Heilands laatste daden en lotgevallen, op zeker schriftelijk rapport, dat daarvan onder of door Pilatus ten behoeve van keizer Tiberius zou zijn opgemaakt. Zulk een stuk moeten zij derhalve onder hunne oogen gehad hebben, om het voor hun doel te kunnen gebruiken. Maar wat is er van geworden? Is het verloren gegaan? Neen, zegt Tischendorf, het is slechts onder een anderen titel voor ons bewaard gebleven. Het zoogenaamde Evangelie van Nikodemus is, blijkens de aanhalingen die bij Justinus en Tertullianus voorkomen, inderdaad hetzelfde geschrift als de verloren geachte Handelingen van Pilatus. Maar zoo blijkt dan tevens, dat men de vervaardiging van dat apokryfe Evangelie altoos veel te laat gesteld heeft, en dat het van nu af zijne plaats behoort te hernemen onder de produkten der joodsch-christelijke literatuur van den aanvang der tweede eeuw, terwijl dan hieruit, om het gebruik dat er in gemaakt wordt van ons vierde Evangelie, weer noodwendig volgt, dat dit laatste ouder moet zijn dan het begin dierzelfde eeuw.

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Vooreerst dit, dat wij hier

den man, die 't den nieuwerwetschen hypothesekramers zoo lastig maakt, zelf eene gissing hooren voordragen, zóó stout, zóó onbewijsbaar, dat hij geen woorden genoeg gehad zou hebben, om hare vermetelheid te bestraffen, indien zij in het brein van iemand anders ware uitgebroeid. Maar ten andere ook dit, dat die gissing niet eens de verdienste heeft, van zich door vernuftigheid van vinding aan te bevelen. Integendeel, hoe nauwkeuriger wij haar beschouwen, des te minder kunnen wij nalaten te vragen: hoe komt een man als Tischendorf er bij, een oogenblik te gelooven, dat Justinus, in zijne apologie het woord tot den Romeinschen keizer richtende, dezen naar een stuk zou verwezen hebben, als dat hetwelk ons in het Evangelie van Nikodemus is overgebleven? Een stuk, nota bene, waarin ons, onder andere fraaiigheden meer, wordt medegedeeld, dat bij het binnenkomen van Jezus in het rechthuis, de adelaartjes op de wapens der Romeinsche krijgslieden zich herhaaldelijk voor hem hadden nedergebogen! Dat Justinus zich tegenover den keizer beriep op het getuigenis van een schriftelijk rapport van den landvoogd Pilatus, waarvan hij wist of vermoedde dat het in de Romeinsche archieven berustende was, niets dat wij van zijnen kant natuurlijker of waardiger kunnen noemen. Maar dat hij steun voor zijne beweringen gezocht zou hebben in een geschrift, dat dien keizer wel nooit onder de oogen was gekomen, en door dezen ook aanstonds als het werk der plompste verdichting moest worden aangemerkt - neen, waarlijk, dat is wat al te veel van onze ligtgeloovigheid gevergd, - dat maakt zelfs een Tischendorf ons niet wijs!

Trouwens, het is alsof hij zelf de zwakheid van zijn betoog toch eenigermate gevoeld heeft, daar wij er hem vervolgens nog eenige andere produkten van apokryfe literatuur zien bij slepen, zooals het Evangelie der kindsheid van Thomas en de geheele Pseudoclementinische letterkunde, met haar hoofdwerk de homiliën, ofschoon hij zelf erkennen moet, dat die schriften pas in het midden der tweede eeuw ontstaan kunnen zijn. Ook de zoogenaamde brief van Barnabas, welks echtheid aan zoo groote bedenking onderhevig is, dat zelfs een gansche reeks der meest behoudende theologen zich in hare bestrijding vereenigd heeft, wordt hier weer, en met grooten ophef, tot versterking aangevoerd, en aan het daarin ergens voorkomende ‘gelijk geschreven is’, een gewicht gehecht, dat, indien het er werkelijk aan moest worden toegekend, wat trouwens volstrekt niet het geval is, alleen reeds voldoende moest zijn, om het geheele stuk in het oog van den onpartijdigen onderzoeker als een ‘Machwerk’ van lateren tijd te kenmerken. Wij zullen, gedachtig aan de ruimte, waarover wij te beschikken hebben, onzen schrijver op dien weg niet verder volgen, en evenmin van het in vele opzichten hoogst belangrijke getuigenis van Papias, welks beteekenis hij zooveel mogelijk zoekt te neutraliseeren, tegen zijne bewijsvoering gebruik trachten te maken. Wat ons daarentegen nog te doen overblijft, vóórdat wij onze taak als geeindigd kun-

nen beschouwen, is, dat wij ons nog voor weinige oogenblikken naar het terrein verplaatsen, dat in de laatste en kleinste afdeeling van zijn geschrift door Tischendorf betreden wordt.

Dat terrein is het terrein der tekst-kritiek. Gelijk bekend is, Tischendorf heeft het grootste gedeelte van zijn leven daarop doorgebracht, en zoo van iemand, het mag wel van hem gezegd worden, dat hij daar als meester heerscht. Des te meer is het echter te bejammeren, wanneer wij een man als hem juist daar op kleingeestige zwakheden betrappen, waardoor aan zijn naam en invloed afbreuk gedaan wordt. Zulk een zwakheid is het ongetwijfeld, als hij geene gelegenheid laat voorbijgaan, om, gelijk ook hier door hem gedaan wordt, de waarde van den door hem gevonden Sinaïtischen codex bovenmate te vergrooten, van de 'onder het voorzienig bestuur van God' (2 blz. 54) gedane ontdekking daarvan haast een nieuwe aera in de tekst-kritiek te laten dagteekenen. Zulk een zwakheid is het nog veel meer, als hij, uit niet verholen vrees voor de resultaten der moderne wetenschap, zelf de voetstappen drukt van hen, wier bevooroordeeld streven zoo scherp door hem wordt afgekeurd, door de wetenschap dienstbaar te maken aan eene dogmatische zienswijze, de met zooveel glans door hem beoefende tekst-kritiek tot een nieuwe soort van tendenz-kritiek te verlagen. Dat toch is de indruk, dien het laatste gedeelte van zijn apologetisch betoog op mij, en ik denk ook op vele anderen, gemaakt heeft. Zoo ergens elders, het is blijkbaar niet hier, dat hij zich enkel door wetenschappelijke motieven heeft laten besturen. Daartoe waagt hij zich veel te ver op het gebied van gissingen en onzekerheden. Daartoe maakt hij een veel te behendig gebruik van de kunst om cijfers van jaartallen te groepeeren. Daartoe maakt hij gevolgtrekkingen, die in de premissen, waarop zij gebouwd zijn, veel te weinig steun vinden, en die, naarmate zij hem meer 'inhaltsschwer' moesten toeschijnen, ook des te meer noodig hadden gehad door deugdelijke bewijzen gestaafd te worden.

Dat er reeds op het laatst van de tweede eeuw eene latijnsche vertaling van de Evangeliën heeft bestaan, is een feit, dat voor het onderzoek, waarmede wij ons bezig houden, op zich zelf van geen beteekenis is. Het verkrijgt die beteekenis eerst in verband met de stellingen of onderstellingen, die aan de beschouwing daarvan door Tischendorf worden vastgeknoopt. Omdat Tertullianus en de latijnsche overzetter van Irenaeus, in de laatste jaren van genoemde eeuw, die vertaling schijnen gebruikt te hebben, daarom moet deze zelve, volgens hem, reeds kort na het midden dier eeuw (d.i. dus minstens wel dertig jaren vroeger) vervaardigd zijn. Omdat het Sinaïtische handschrift, waarvan wij hier nogmaals vernemen, dat het, blijkens oudheidkundige kenteekenen, in het midden der vierde eeuw moet geschreven zijn, eenige lezingen heeft, die met den tekst der meergemelde vertaling, voor zoover wij dien kennen, schijnen overeen te stemmen, daarom moet in dat handschrift,

in hoofdzaak althans, de tekst zijn bewaard gebleven, waarnaar die vertaling vervaardigd is. Zoo naderen wij met onze documenten reeds tot het midden der tweede eeuw, terwijl wij, met behulp eener kleine kritische operatie, dat punt zelf bereiken kunnen. Tischendorf wijst daartoe op de overeenkomst, die, gelijk de jongste onderzoekingen geleerd hebben, tusschen den tekst der latijnsche en de oudste syrische vertaling bestaat. Daar nu de nieuwere syrische overzetting, of de zoogenaamde Peschittho, die tegen het einde der 2de eeuw vervaardigd werd, den tekst dier oudere reeds als grondslag gebruikt, zoo volgt hieruit naar Tischendorfs meer dan willekeurige berekening, dat de laatste zelve omstreeks het midden dier eeuw ontstaan moet zijn.

Maar hoe nu verder? Dat er van sommige gedeelten van het Nieuwe Testament, vooral van de synoptische Evangeliën, reeds omstreeks het jaar 150 vertalingen in omloop waren, zou ons voor het punt in kwestie weinig belangrijk schijnen, ook al ware het veel beter bewezen, dan zulks door Tischendorf gedaan is. Er moet dus nog een ander middel worden te baat genomen, ten einde aan de tekst-kritiek een bewijs voor de hooge oudheid der Evangeliën te kunnen ontleenen. Maar ook dat middel is gemakkelijk te vinden, wanneer wij slechts in aanmerking nemen, dat de oudste tekst, waartoe wij langs den tot hiertoe bewandelden weg zijn opgeklommen, en die van omstreeks het midden der 2de eeuw dagteekent, reeds in menig opzicht van de oorspronkelijke zuiverheid verwijderd is, - reeds eene gansche geschiedenis van den tekst achter zich heeft liggen. Om dit te bewijzen, zegt Tischendorf, behoeven wij ons slechts te bedienen van iedere verscheidenheid in den tekst, welke wij, òf met noodzakelijkheid, òf met de grootste waarschijnlijkheid tot de tweede eeuw moeten brengen. Dat dit geen bijzonder vaste grondslag is, en dat het niet altoos zoo gemakkelijk valt uit te maken, tot welk gedeelte der tweede eeuw die verscheidenheden dan gebracht moeten worden, daarover schijnt Tischendorf zich weinig te bekommeren, of liever, hij schijnt het als een uitgemaakte zaak te beschouwen, dat elke zoodanige verscheidenheid reeds vóór het midden dier eeuw in den tekst moet gekomen zijn, terwijl hij 't voorts eenvoudig als zijn gevoelen uitspreekt, dat voor al die vroegste tekst-veranderingen minstens vijftig jaren noodig zijn geweest, zoodat wij dan toch eindelijk aanlanden aan het einde der eerste eeuw, als het tijdperk, waarin de oorspronkelijke tekst der Evangeliën het licht heeft gezien? - neen, waarin zij met kanonisch gezag bekleed, en zoo tot heilige schriften gestempeld zijn.

Welk een bewijsvoering! roepen wij dit lezende uit. Welk een toomelooze willekeur! Welk een jammerlijk parti pris, met al de even jammerlijke uitkomsten, die het pleegt voort te brengen! Inderdaad, het moet wel slecht met iemand gesteld zijn, wanneer hij tot zulke kunstgrepen de toevlucht neemt om zich te verdedigen. Doch was ook niet al het reeds vroeger gezegde van zulk een aard, dat wij daardoor

tot hetzelfde oordeel geleid werden? Zeker, ik ben mij bewust, wegens het streven om binnen de mij gestelde perken te blijven, de wapenkamer der nieuwere kritiek ter bestrijding van den duitschen geleerde en zijn hollandschen vertaler op verre na niet te hebben uitgeput. Ik gevoel zeer levendig, dat die bestrijding ook om andere redenen gebleven is beneden hetgeen zij had kunnen en behooren te zijn, en ik verheug mij daarom te meer, dat niet alleen ook anderen zich daartoe evenzeer hebben aangegord, maar dat ook eene meer uitvoerige wederlegging van den hier behandelden arbeid, en van de meest bevoegde hand, binnen kort mag worden te gemoet gezien(*). Doch hoeveel er ook aan de hier geleverde kritiek ontbreekt, en wat er op valt aan te merken, ik heb daardoor althans voor mij zelven voldaan aan de behoefte om te protesteren tegen de in mijn oog even ergerlijke als gevaarlijke verdraaiing der geschiedenis, waaraan de heeren Tischendorf en Hofstede de Groot zich ten behoeve van hun reactionair standpunt hebben schuldig gemaakt, terwijl ik mijnen lezers het bewijs hoop gegeven te hebben, dat ik aan het hoofd dezes die heeren wel niet zonder reden heb aangeduid als: Twee kampvechters voor een verloren zaak.

DR. D. HARTING.

Nooit volmaakt.

Godsdienst en deugd. Christelijke toespraken door E.J.P. Jorissen, predikant te Groningen. Te Groningen, bij J.P. Wolters.

Het recenseeren is een zeer stichtelijke arbeid. Wie dit betwijfelt, wie er meer een daad in ziet van afbreken dan van opbouwen, van ontstichten dan van stichten, laat zich door den schijn misleiden. Ja, indien een recensent meent, dat hij het alleen weet, en daarom niet kan dulden dat een ander iets goeds levert, en daarom er steeds op uit is, feilen en gebreken in het werk van anderen te vinden, dan!!.... maar dat is geen recensent. Dat is een jaloersch pedant, behept met al de bespottelijke kleingeestigheden van de monopoliezucht der pedanterie. Daarentegen, indien een recensent zich volkomen bewust is, zelf niet gegrepen te hebben wat hem als auteursideaal in eenig vak voor oogen zweeft, en hij dan een auteur ter hand neemt, om te zien in hoever deze dat ideaal, naar zijn oordeel, mag gegrepen hebben, dan kan hij niet zooveel op- en aan te merken vinden, noch

(*) Mijn oog was hier op het sedert in het licht verschenen geschrift van den hoogleeraar Scholten: De oudste getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments historisch onderzocht. Leiden, 1866.

zooveel bedenkingen kunnen opperen, of zulks strekt ten minste tot zijn eigen stichting, soms ook tot die van anderen. En indien nu de auteur, wien het dan geldt, evenzoo op zijn beurt het 'wees volmaakt,' dat ook op het gebied van het auteurschap geldt, niet omzet in 'ik ben volmaakt', dan zal hij zich evenmin door zulke op- en aanmerkingen en bedenkingen ontsticht gevoelen, omdat hij weet, uit welke bron ze voortvloeien.

Zoo kan het recenseeren een zeer stichtelijke arbeid zijn, in drievoudig opzicht - voor hem, die het doet; voor hem, die er het voorwerp van is; en voor degenen, die er acht op nemen.

Of nu mijn recensie van de 'Christelijke toespraken, door E.J.P. Jorissen', deze drievoudige stichting zal teweegbrengen, laat ik aan zijn plaats. Maar zeker is het, dat ik haar tot mijn eigen stichting aanvaard en volbracht heb.

Er is voor den Evangelieprediker veel van Jorissen te leeren. Ik weet wel, men heeft gezegd, dat geen boek zoo slecht is, of men kan er altijd iets uit leeren, maar deze spreuk is uit de verste verte niet van toepassing op het boek, dat wij hiermede aan het lezend publiek der Nederlandsche Christenen aanbevelen. En wij bevelen het inderdaad aan, even ernstig als krachtig, in volle verzekerdheid des gemoeds. Het boek is der drukpers overwaardig. Zooals het geschreven is en uitgegeven, heeft het aanspraak op een uitgezochte plaats in de boekerij onzer Homiletische letterkunde. Jorissen behoort tot die predikers, zooals er tegenwoordig gelukkig steeds meer opkomen onder elke richting in onze Christelijke kerk, geen predikers in de lucht, 'wier rede, als een galmend gerucht, ledig de ziel der hoorders voorbijgaat,' maar die een hart hebben voor den diepen zielekreet der menschheid naar God, en met het oor luisterend naar dien kreet gericht, in verband met de omstandigheden des tijds, hunne preeken samenstellen. Wat hij nu, als prediker, zijn hoorders naar de behoefte hunner ziel meent te moeten geven, heeft hij uitgedrukt in den hoofdtitel zijner toespraken: 'Godsdienst en deugd,' d.w.z. niets van hetgeen naar leerstuk of kerkstelsel riekt, maar alleen dat wat den mensch in- en uitwendig doet beantwoorden aan den eisch van Christus, het motto dezer toespraken: 'Weest volmaakt, gelijk uw Vader in de Hemelen volmaakt is.'

'Wees volmaakt', - dit geldt den mensch voor zijn leven; dit geldt ieder in zijn vak, ook den prediker. Tot nog toe is het echter, ook bij Jorissen: 'Nooit volmaakt.'

Jorissen toont trouwens nergens, dat hij volmaakt werk meent geleverd te hebben, al heeft hij er blijkbaar bij uitnemendheid zijn best op gedaan. Mij komt het voor, dat hij er te veel zijn best op gedaan heeft. Zijne 'toespraken' doen zich voor als kabinetstukjes, met al de deugden er van, maar tevens met hun gewoon gebrek, iets min vlugs, zekere stroefheid, die zich noch door bijgebracht edel sieraad noch door degelijkheid van bewerking - waaraan Jorissen het niet heeft laten

ontbreken - laat bedekken. Zelfs de bouw der zinnen heeft iets stroefs, iets Duitsch, tot het veelvuldig gebruik van deelwoorden toe. Voor preeken meent ge haast vertoogen te lezen, opgesteld voor een uitgelezen publiek; - ik bedoel uitgelezen, niet door rang of stand, maar door intellectueele ontwikkeling. Of daarom zijn meest intelligente hoorders hem altijd behoorlijk konden volgen, betwijfel ik, althans wat de IX^{de} toespraak betreft, waar 'de eenvoud van het Christelijk geloof' vrij ingewikkeld met het eigenlijke onderwerp: 'Zaaiing en oogst,' verbonden wordt. Deze toespraak doet denken aan een Gregoriaansch kerklied, maar gespeeld met een praeludium en interludia, die er slechts door eenheid van stijl mee samenhangen, zonder in werkelijke harmonie met het geheel te staan. Al de twaalf toespraken door elkander zijn wellicht het best te vergelijken bij statige hooggestemde orgel-compositiën, zwaar van gang en diep van toon; terwijl ik geloof, dat wij, predikers, niet genoeg ons best kunnen doen, van onze preeken vergelijkenderwijs piano-compositiën te maken, wel op het deftige orgel en dus onder de wijding van den orgeltoon te spelen, maar met al de afwisseling en bewegelijkheid aan zulke compositiën doorgaans eigen. Hoe meer onze preeken in den vorm hebben van opgeschreven improvisatiën, los en vlug daar neergesteld, des te meer, geloof ik, zullen wij ook van die zijde onze hoorders boeien en dwingen met ons mede te gaan. Beantwoord ik er met mijn eigen preekwerk niet aan, dan veroordeel ik in dit opzicht mij zelven. Het woord van Paulus: 'Het goede, dat ik wil, doe ik niet; maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik,' blijft nog van toepassing op meer dan één gebied.

Hiermede heb ik alles gegeven, wat ik in het algemeen op Jorissen's toespraken vind aan te merken.

Nu heb ik iets bijzonders, naar aanleiding van de wijze waarop hij in de 'voorrede' zijn preekmethode bespreekt. Hij haalt een gezegde van prof. Muurling aan: 'De preek worde naauw aan den tekst verbonden, en wasse uit het tekstwoord op als een boom uit zijn wortel met stam en takken en bladen en bloesems.' Hiertegen komt Jorissen op, en, ook naar mijn oordeel, te recht, indien prof. Muurling bedoeld heeft - wat ik op het oogenblik niet kan nagaan, maar zeer betwijfel - dat de Evangelieverkondiging alleen ontwikkeling van den tekst eener geschreven Goddelijke openbaring is. Anders ligt er iets in zijn gezegde, dat inderdaad behartiging verdient. Immers, men neemt een tekst uit den Bijbel, hetzij een dadelijke uitspraak van het godsdienstig bewustzijn, hetzij een (òf parabolisch, òf legendarisch, òf historisch) verhaal als drager van een godsdienstige gedachte, en bij dien tekst bepalen wij ons juist om zijn godsdienstigen inhoud. Nu neme de prediker dien inhoud in zijn geheel met al zijn bijzondere deelen te zamen, of hij leze niets meer als zijn tekst af dan hetgeen hij behandelen wil. Als ik b.v. een prediker - ik geef slechts een voorbeeld - hoor aflezen het verhaal van de voetwassching volgens Joh. XIII: 1-17, en

hij spreekt dan in het algemeen over ‘de dienende liefde’, zonder daarbij acht te slaan op het overschoone woord in vs. 10: ‘Die gewasschen is, heeft niet vannoode dan de voeten te wasschen, maar is geheel rein,’ dan mag ik misschien vele gaven in dien prediker te bewonderen vinden - stem, gebaar, stijl, voordracht - maar nog niet het talent, om een fikschen blik op den tekst in zijn geheel te slaan. Dan heeft hij onder het voorlezen van zijn tekst ten minste één godsdienstige gedachte in mij opgewekt, die hij onder zijn prediking onaangeroerd voorbijgaat, en hij laat mij in zoover onbevredigd naar huis keeren. Heeft nu prof. Muurling, in zijn aangehaald gezegde, iets dergelijks bedoeld als ik hier bedoel, dan spreekt het van zelf, dat ik het met hem eens ben. Anders heeft Jorissen gelijk, wanneer hij zegt: ‘Ons eigen geloof, het woord, de waarheid zooals God ze ons heeft geopenbaard, moet het recht en de bevoegdheid geven om van den kansel tot de luisterende schare iets te zeggen;’ jammer dat hij er niet terstond bijgevoegd heeft, wat er noodzakelijk bij behoort, en door hem eerst een bladzijde verder herinnerd wordt: ‘mits hetgeen wij zeggen bevonden worde, den geest van Christus te ademen.’ En zullen wij van dit laatste voor ons zelven verzekerd zijn, en zal de gemeente het op hare beurt kunnen beproeven, dan komt hier de Bijbel te pas, als de bron waaruit wij den geest van Christus het allereerst historisch leeren kennen en begrijpen. Daarom hebbe de prediker den Bijbel voor zich en hechte zijne prediking aan een Bijbeltekst vast: het is zulk een waardig symbool van den grondslag zijner prediking. Vóór de Hervorming heeft men in de Christelijke kerk soms uit geheel andere boeken gepredikt, en naar aanleiding van geheel andere schrijvers, dan die tot den Bijbel behooren of er mee in betrekking staan. Bayle zegt, in zijn bekend dictionnaire, op het artikel *Aristote:* ‘ergens gelezen te hebben, dat er, vóór de reformatie, in Duitschland kerken zijn geweest, waarin men elken Zondag het volk voorlas uit de zedeleer van Aristoteles, in plaats van het Evangelie;’ terwijl hij er in een noot bijvoegt: ‘Je cite mon auteur: c'est Mr. Spanheim le père, dans la Harangue séculaire, qu'il prononça à Genève, l'an 1635. Si l'on me demande un autre témoin, et qu'on veuille se contenter de Magirus, je le produirai. Un moine de Tubinge, dit il, au lieu de précher, lisait un livre de la Morale d' Aristote.’ De Hervorming heeft aan deze Middeleeuwsche preekmanier voorgoed een einde gemaakt, en te recht. Want al deed zij, hoewel onbewust, verkeerd met den stralenkrans der Goddelijke onfeilbaarheid, aan den Paus ontnomen, aan den Bijbel op te zetten, toch is de Bijbel het handboek van den godsdienst bij uitnemendheid, en daarom het boek met welks godsdienstigen inhoud wij, predikers, in elk geval onze prediking hebben te verbinden.

De ‘toespraken’ van Jorissen geven nog wel stof tot bijzondere aanmerkingen, soms door een min gelukkige uitdrukking, bijv. blz. 187, dat Jezus ‘zich in het verkeer met zijn Vader dompelde,’

elders door min gelukkige opvatting van den tekst, bijv. N. III, Matth. XI:2-6, waar Jezus niet van zijn *taak* spreekt, maar van het *herkenningsteeken zijner Christuswaarde.* Maar tot zulke aanmerkingen gevoel ik weinig lust, als meer of min nietig tegenover het uitnemende geheel. - Jorissen doet zich hier kennen als een prediker, dien we veilig onder de besten zijner geestverwanten mogen rangschikken.

Dr. W. SCHEFFER.

Verbeterd kerkgezang.

Proeve van herziening der Evangelische Gezangen, bij de Christelijke gemeenten der Ned. Hervormde Kerk in gebruik, bewerkt door D.H. Wildschut, kommandeur der orde van den Ned. Leeuw, theol. doet. en emer. pred. van Amsterdam. - Te Amsterdam, J. Brandt en zoon. Te Haarlem, Johannes Enschedé en zonen. Te Groningen, de erven R.J. Schierbeek en de erven de wed. M. van Heijningen Bosch. 1865.

Even als er in onzen psalmbundel zeer vele schoone verzen zijn, die alleszins geschikt zijn, om bij de openbare godsdienstoefeningen door de gemeente te worden gezongen, mits men een enkelen regel of sommige woorden, die het geheel anders bederven en onbruikbaar maken, hier en daar verandere, zoo is het ook met onzen gezangbundel. Maar de ondervinding leert telkens, dat hoe nadrukkelijk de voorzanger bij het opgeven van een psalm of gezangvers verzoeke dit en dat te veranderen, de gemeente er toch niet naar luistert, en zingt, zoo als er gedrukt staat. Dit geldt niet alleen van eenvoudige gemeenten ten platten lande, waar men zoo gaarne aan de letter blijft hangen, en het ‘wat geschreven is, dat blijft geschreven,’ in toepassing brengt, maar ook van beschaafde gemeenten in de kleinere en grootere steden van ons vaderland. Nog zeer goed herinneren we ons, om slechts iets te noemen, wat, met betrekking tot het laatst genoemde, ons zelven is overkomen. Weinige jaren geleden moest ik in de Luthersche kerk van een van Gelderlands voornaamste steden het huwelijk inzegenen van een mijner bloedverwanten, wiens bruid tot het Luthersche kerkgenootschap behoorde. Er waren zeer velen opgekomen ter bijwoning van de plegtigheid. Den Lutherschen gezangbundel moetende gebruiken, koos ik een vers uit een gezang op het nieuwe jaar, dat met een kleine verandering zeer goed op het jeugdig paar toepasselijk gemaakt kon worden. Bij herhaling verzocht ik of men die wijziging in acht wilde nemen, maar uit volle borst werd toch op het nieuwe jaar gezongen, hoewel September pas in het land was, en de gansche plegtigheid er toe leidde, om onwillekeurig niet aan het nieuwe jaar,

maar aan het jonge paar te denken. De schuld van die fout te willen wijten aan de feestvreugde van de laatstvoorgaande bruidsdagen, als zaten deze allen nog in het hoofd, zou, onder anderen, onregtvaardigheid wezen jegens de meeste aanwezigen, die niet in genoemde vreugde hadden gedeeld.

Trouwens, het is slechts één voorbeeld uit vele. De stuitendste uitdrukkingen worden telkens gezongen, hier zonder na te denken, daar tot ergernis van oplettenden; hier, terwijl zij den lachlust van spotvogels gaande maken, elders weder met de grootste stichting. - Sommige voorgangers letten te weinig op het al of niet gepaste van 't geen zij de gemeente laten zingen, terwijl toch het gezang een der voornaamste deelen is der openbare godsdienstoefeningen, en geven zich niet eens de moeite, om een of ander noodig te veranderen woord of regel te wijzigen, het zij, omdat men de zoogenaamde ‘fijne of vrome zieltjes’ niet wil ergeren, of omdat men er zelf toe behoort, of ten minste er gaarne toe geteld wil worden; hetzij, omdat men veranderingen te maken overbodig acht, daar de gemeente, zoo als ze zeggen, toch niet luistert naar de opgegeven veranderingen; hetzij om eenige andere reden.

Reeds om deze oorzaken mag het wenschelijk heeten, dat er eens eene herziening onzer Evangelische - vaak zoo onevangelische en onstichtelijke gezangen gegeven werd, om niet te spreken van onzen psalmbundel, die, in weerwil van het vele schoons, dat hij bevat, ook in menig opzigt revisie behoeft.

Dat onze gezangbundel, zoo als hij daar ligt, zeer veel voortreffelijks bezit, zal wel niemand ontkennen, en een mevrouw van de Velde, onzen R. Feith en onzen nabuur Gellert, om van P.L. van de Kasteelen, Jodocus van Lodenstein, vader Hinlópen en van anderen niet te spreken, komt de dank toe van allen, door wie gemelde bundel gebruikt wordt, die er meermalen door zijn gesticht, en nog worden gesticht. Toch is het hoog noodig, hem naar vorm en inhoud te veranderen. D^{r}. Wildschut heeft zulks in zijne ‘*Proeve van herziening der Evangelische gezangen*’ ondernomen, en hoe hij daarbij is te werk gegaan, zij mij vergund met zijne eigene woorden (voorberigt bladz. X) te zeggen: ‘Ik liet,’ zóó spreekt hij daar, ‘niet alleen sommige gezangen, die of aan een verouderd Orthodoxisme en ziekelijk Piëtisme lijden, of zonder de minste poëtische verheffing niets anders dan berijmd Proza zijn en hoogst zeldzaam gezongen worden, geheel of grootendeels weg; maar in al de honderd-en-tachtig, die ik behield, maakte ik bovendien hier eens meerdere daar eens mindere veranderingen. En betroffen de meesten daarvan slechts taal en stijl en dicht, ik zou er tevens zeer vele kunnen aanwijzen, die op de behandelde zaken betrekking hebben. Ook door aanmerklijke bekorting, omzetting of wijziging durf ik mij vleijen niet zelden belangrijke verbeteringen te hebben aangebragt. Vooral moet ik op die verbeteringen wijzen, waar-

door de gezangen, behoudens de Oostersche beeldspraak en zinnebeeldige voorstelling des Bijbels, in hun *Evangelisch* karakter niet weinig zullen gewonnen hebben.'

Men ziet derhalve dat D^{r}. Wildschut zijne voorgenomen taak niet ligt heeft opgevat. Een moeijelijk werk heeft hij verrigt, blijkbaar met de grootste naauwgezetheid en zorgvuldigheid, en reeds hierom mag hij aanspraak maken op onze erkentelijkheid. Te meer verdient hij deze, daar hij zich niet heeft laten weerhouden door zijn 'hoog geklommen leeftijd,' om toch de hand aan den ploeg te slaan, ten einde in zijne grijsheid nog tot verderen zegen te zijn voor de Protestantsche kerk, die hij reeds zoo vele jaren getrouw had gediend. - Maar bovenal mag hij aanspraak maken op onze erkentelijkheid, omdat hij in dien arbeid zoo wèl is geslaagd; een arbeid, niet alleen zoo moeijelijk, maar tevens zoo - ondankbaar. Immers, wat het laatste betreft, velen zal zijne *proeve* wel aangenaam zijn, maar velen niet. Hierop heeft hij zelf dan ook trouwens teregt gerekend. De verdienstelijke man, die zich echter niet heeft laten afschrikken door de gedachte, dat zijn werk gewis door velen zal worden afgekeurd, zegt zelf in zijn voorberigt (Bladz. X en XI): 'Of ik mij nu goedkeuring van mijne onderneming beloven mag? Bij de *Ultra's* op orthodox, piëtistisch of modern gebied vind ik die voorzeker niet; maar had ik dit bedoeld, dan zou ik dezen arbeid niet ondernomen hebben. Doch ik meende mij een groot aantal gematigde lezers te mogen voorstellen, die, verschil in denkwijze uit overtuiging eerbiedigende, tusschen de uitersten staan en zich aan *het Evangelie* houden. Op de goedkeuring van de zoodanigen durf ik rekenen. - Het zal echter ook bij dezen niet aan aanmerkingen van velerlei soort ontbreken, 't geen uit den aard des werks als van zelf voortvloeit. Men zal, bij voorb. vragen: waarom niet *al* de gezangen aan eene herziening onderworpen, om alzoo den bundel in zijn geheel te behouden? Of, indien er al eenigen als onbruikbaar moesten uitvallen, waarom dan dat getal niet tot alle gezangen van minder gehalte uitgebreid en alleen de voortreffelijkste opgenomen? Menigeen zal zeggen: hier is te weinig, dáár te veel veranderd, en in het veranderde zal men niet altijd verbetering zien!'

Voorzeker, op vele en velerlei afkeuring kan dit boek rekenen. Wat aan de eene partij behaagt, zal der andere waarschijnlijk hoogst ongevallig zijn, en omgekeerd. Om eenige staaltjes te leveren: met de verandering gebragt, door Wildschut in gez. 98: 4 in onzen bundel (bij Wilds. gez. 95) zal de voorstander der drieëenheidsleer niet zeer zijn ingenomen. - Gez. 123: 2 is door Wilds. weggelaten (zie W. gez. 118) en insgelijks gez. 125: 4 (bij W. 120), waar Jezus' sterven niet aan zijne tijdgenooten, maar aan de nakomelingschap en aan ons verweten wordt. - Zoo heeft Wilds. ook vers 5 van 't laatstgenoemde gezang achterwege gelaten, waarin tweespalt tusschen Gods regtvaardigheid en Gods genade wordt ondersteld, welke tweespalt door Gods wijsheid

zou zijn bijgelegd. - In gez. 100: 4 (W. gez. 97) wordt eer gebragt aan Jezus' tusschenkomst, die ons genade bij God heeft doen verwerven, en Gods geregtigheid en straffen doen afwenden. Wildschut zegt niets van dit alles. - De uitdrukkingen ‘om Jezus' wil’ en ‘om Jezus' offer’, als zou God om den wille zijns zoons en om het offer, door dezen op Golgotha gebragt, ons verhooren, vergeven enz., en niet uit eigen aandrang des harten, vinden we evenmin bij hem. Zie gez. 66: 12 (W. gez. 66, 't laatste vers); gez. 97: 1 (W. 94: 1); gez. 98: 2 (W. 95: 2); gez. 172: 3 (W. 163); gez. 183: 3 (W. 172).

Waar gez. 3: 4 van Jezus wordt gezegd:

> ‘Gij werdt.... uit eene maagd geboren.’

laat W. dit weg, en terwijl gez. 52: 3 eveneens Jezus heet te zijn ‘geboren uit een maagd,’ heeft W. (52) dit veranderd in: ‘geboren uit een vrouw.’

Waar in meer dan één gezang het geloof aan de opstanding van het vleesch spreekt, is er bij W. geene sprake van, en toont hij zuiverder begrippen te koesteren. Zie gez. 136: 6 (bij W. 130); gez. 141: 3 (W. 136: 3); gez. 166: 4, 5 (W. 158); gez. 186: 5 (W. 174).

Dat ook gez. 111, waarin Jezus met God wordt verward, en dat overigens vrij wat stuitends bovendien heeft voor ons gevoel, is achterwege gelaten, alsmede dat de heer W. ook elders Jezus niet voor denzelfden persoon als God schijnt te houden, zal velen hoogst onaangenaam zijn. Zie Evang. gez. 118: 2 (bij W. 113); gez. 119: 2 (W. 114); gez. 145: 4 (W. 138). Evenzeer zullen er zijn, die het bejammeren, dat gez. 143: 3 (W. 137) waarin van Jezus wordt gesproken als van dengene:

> ‘Die als plaatsbekleeder onze schuld betaalt,’

is weggelaten, en dat gez. 149: 5 de regel:

> ‘Hem, die bij God voor zondaars spreekt,’

door Wildschut (142) is veranderd in:

> ‘Hem, die door zijnen Geest ons leidt.’

Heeft Wildschut gez. 47: 2 de regels:

> ‘Valt volken, valt voor Jezus neêr,
> Aanbidt den Zoon des menschen’...

veranderd in:

> ‘Zijt, Christnen! in uw Heer verheugd,
> Verheft den Zoon des menschen!’

en in gez. 140: 1 het:

‘Aanbidt en dankt Hem (Jezus) teeder!’

veranderd (W. 134) in:

‘Dankt en mint Hem teeder!’

heeft hij eveneens van gez. 154: 3 den regel:

‘Bidden ook den Heiland aan,’

veranderd (W. 147) in:

‘Nemen ook den Heiland aan’,

zij, die als onze Roomsche medechristenen nog vasthouden aan eene Jezus-aanbidding, zullen die veranderingen gewis misprijzen.

Eindelijk, om niet meer te noemen, waar W. gez. 173: 3 den regel:

‘Altijd gehecht aan 't kwade,’

verzacht, door er voor inde plaats te stellen (164):

‘Zoo ligt geneigd ten kwade,’

vindt ook dit waarschijnlijk bij sommigen tegenspraak.

Zoo is er dus veel, dat ter eener zijde velen mishagen en stuiten zal, en heeft vóór eenige jaren een zeker Hervormd leeraar in ons land, die tot de ultra's van de orthodoxe partij behoort, in een geschrift, waarin hij, minnaar slechts van de psalmen, onze Evangelische gezangen hoog afkeurt, beweerd dat het nog een bewijs mogt heeten van Gods bewarende voorzienigheid, dat in onzen gezangbundel nagenoeg al de dierbare leerstukken der oude Gereformeerde kerk zijn bewaard gebleven, en dat hem ten minste dit nog troostte, - ook deze troostgrond wordt thans hem en zijn confraters door Wildschut ontnomen. De arme man! als Wildschuts bundel den oude allengs verdringt, of als bij eene andere revisie van die dierbare leerstukken niet meer wordt gewaagd, dat wel waarschijnlijk is, wat moet hij dan wel van Gods voorzienigheid denken? De Kerkelijke Courant, destijds over het geschrift van dien ultra sprekende, vraagde teregt, waarom laatstgenoemde de gezangen verwierp, als hij toch zelf bekende dat daarin nog nagenoeg al de oude leerstukken der Gereformeerde kerk waren bewaard gebleven? Regt gemeend zal dus wel de betuiging van dien genoemden orthodoxistischen heer niet zijn geweest, - gelijk er, helaas! zoo veel in de wereld niet regt gemeend is! - waarom hij zich nog vertroost gevoelde, en grooten troost zal hij dus wel niet behoeven, waar Wildschut hem zijn (quasi?) troostgrond ontneemt. En dit troost ons nog al om den wille van dien armen man.

Aan den anderen kant zal Wildschuts *Proeve van herziening enz.* ook, in enkele opzigten althans, sommigen der moderne rigting minder bevallen, b.v., waar hij, gelijk zulks in ons gezangboek meermalen plaats vindt, Jezus als regter voorstelt (zie W. gez. 3: 4; gez. 46 de 4 laatste verzen; gez. 52: 7; gez. 151.), of waar hij van een Christus-regering spreekt (gez. 46: 1; gez. 50: 4), hoewel hij in zijn 142ste gez. zegt dat Jezus 'heerscht *door zijn Geest* als Koning', en dus zeker ook op de vorige plaatsen het in laatstgenoemden zin wil hebben opgevat.

Er zullen er sub n°. 2 misschien zijn, die, en, onzes inziens, teregt, eene persoonlijke betrekking tusschen Jezus en ons ontkennen, en daarom gez. 49: 4^{a} liever gemist hadden of althans veranderd zouden zien. Minder bezwaar zullen zij er in vinden, dat het tot lof van Jezus gestemde hart zich tot hem verheft, al bestaat er dat persoonlijk rapport niet meer, sinds Jezus de aarde heeft verlaten. In vele gezangen komt zulk een zich verheffen tot en aanspreken van Jezus voor. Geenszins misplaatst is zulks in een verheven stijl en in de poëzij. Het is, om dezelfde reden dan ook, dat we in gez. 182: 4 (bij W. 171) met den dichter mogen en kunnen zingen:

> 'Vrome, vroeg gestorven vrinden!
> Slechts zijt gij mij wat vooruit'....

al is er evenmin eene persoonlijke betrekking tusschen onze overledenen en ons, en de aanmerking, eenigen tijd geleden in de Kerk. Cour. van zekere zijde gemaakt tegen de modernen, naml., dat zij, als zij die meergenoemde betrekking tusschen Jezus en ons ontkennen, dan ook niet in hunne gezangen Jezus mogen aanspreken, achten we daarom ongegrond.

Misschien zal ook deze eu gene onder de moderne predikanten en gemeenteleden niet tevreden zijn, dat Wildschut de gezangen op Jezus' opstanding en hemelvaart niet meer naar hunnen zin gewijzigd heeft; wederom anderen zullen weer iets anders hebben gewenscht, maar wij houden ons verzekerd, dat de modernen over het algemeen vrij wat meer zullen ingenomen zijn met Wildschuts gezangboek dan de orthodoxen. Wij meenen zulks, niet alleen, omdat er voor eerstgenoemden weinig stuitends in is, terwijl er voor de laatsten veel is weggevallen van wat in hun oog zoo dierbaar is; maar ook omdat de eersten meer kunnen en mogen toegeven dan de laatsten, wier heil grootendeels schijnt te bestaan in het met hand en tand vasthouden aan eene geijkte en van de vaderen overgeleverde leer, en voor wie 'regtzinnigheid' vaak schier hetzelfde beteekent als 'regtzinnig zijn in de leer' - hoe onregtzinnig soms hun wandel en hoe onzinnig in meer dan één opzigt die leer moog wezen.

Dan genoeg! We willen thans een naderen blik slaan op een gedeelte der veranderingen, door Wildschut gemaakt in zijne *Proeve van*

herziening, en dan valt ons reeds terstond in het oog, dat er niet alleen 12 gezangen uit onzen ouden bundel door hem zijn weggelaten (hij heeft er slechts 180), maar ook dat vele stuitende coupletten, regels en woorden zijn weggevallen of verbeterd.

Zoo zijn gezang 74 en 75 weggelaten, en te regt, wegens vorm en inhoud. Er was niet veel goeds van te maken. - Desgelijks is gezang 78 achterwege gebleven, dat evenmin op schoonheid bogen mag, wat vorm en denkbeelden betreft. - Vooral verblijdt het ons, dat gezang 106 'bij het Avondmaal' in Wildschuts bundel wordt gemist. Inzonderheid dat begin heeft steeds met grond aanstoot gevonden:

'Treed nu toe, verloste ziele!
Zit hier aan, verloste ziele!
Jezus zelf wil u vergasten;
't Staat u vrij hier toe te tasten'.... enz.

Waarlijk, wij gelooven niet te veel te zeggen, als we op die regels het rijmpje toepassen:

'Lammer product
Werd nimmer gedrukt!'

Gezang 111, waarop wij reeds gewezen hebben, en gezang 133 zijn almede door Dr. Wildschut geene plaats waardig gekeurd. Plat als zij zijn, verdienden zij zulks ook niet; er is niets schoons in te vinden, evenmin als in gezang 144, dat hierom niet minder te regt geheel is doorgeschrapt door onzen dichter. - Eveneens zoeken wij bij Wildschut te vergeefs naar gezang 159 'op het nieuwe jaar.' Die redenering in vs. 1*a* is niet de uiting van 't blij gestemd gemoed, terwijl het geheele gezang slechts een plat kreupelrijm en berijmd proza heeten mag, even als gezang 169, dat bovendien zulk een oud joodsch denkbeeld bevat omtrent rampspoed. Ook dit laatste missen wij daarom gaarne, benevens de beide gezangen 'in oorlog' en 'in vrede' (176 en 177). Wij hebben er volkomen vrede mede, dat Wildschuts pen dit drietal heeft doorgehaald, en we wenschen van harte dat het spoedig in vrede rusten moge. Het laatstgenoemde, waarin visschers, zeelieden, land- en veeman, koopman en winkelier toegezongen worden, is, zoowel als het voorgaande, wederom slechts berijmd proza en alles behalve geschikt, vooral niet op een feest, evenzeer als gezang 176 geenszins past in dagen van druk. - Ook gezang 184, dat den naam van poezy niet verdient, terwijl zijne uitingen omtrent opstanding veel te wenschen overlaten, wordt bij Wildschut gemist.

Tot de weggelaten coupletten behooren, o.a. de volgende:

Gezang 43: 2 met zijn piëtistische beschouwing van het schoone en van de goederen dezer aarde, waarbij goud en zilver als slijk worden geacht en waarin gezegd wordt:

'Niets, o Jezus! dan uw bloed
Geeft voldoening aan 'tgemoed.'

Eveneens is met regt van het anders zoo schoone, door Lodenstein gedichte 62ste gezang het 3ste vers weggelaten, waarin, o.a., voorkomt dat nooit dartelheid of lekkernij Jezus drank en spijs was, en dat het doen van 't geen God wilde, Jezus' lekkernij was.

Gezang 46, dat in onzen bundel 67 verzen bevat, heeft Wildschut tot 44 verzen verkort, en van gezang 58, dat in ons gezangboek 9 verzen telt, zijn er bij hem slechts 4 overgebleven. - Gezang 66 heeft er twee, gezang 67 één minder, even als gezang 68, 70 en 72. Van het 73e gezang zijn er 3 weggelaten, en we zijn er Wildschut dankbaar voor, want ze schijnen ons toe, best gemist te kunnen worden. Zoo heeft hij ook te regt gezang 119 (bij Wildschut 114) zeer bekort, en alleen het eerste en het laatste vers, maar veranderd, behouden. - Van gezang 127 (Wildschut 122) is vers 2 weg en van 130 (Wildschut 125) de leelijke verzen 2, 3 en 6. - Gezang 158 (Wildschut 151) en 192 (Wildschut 180), van welk laatste vers 2, 3 en 4 zijn weggelaten, zijns insgelijks op goeden grond door hem zeer besnoeid.

Dr. Wildschut, gelijk men bemerkt, heeft derhalve het snoeimes niet laten rusten, maar flink gehanteerd, en menigen dorren tak geenszins gespaard. Of hij er nog niet meer had moeten wegsnijden? Wij voor ons gelooven van ja, maar Wildschut heeft - en 't verhoogde aanmerkelijk de moeite van zijn werk - zoo veel mogelijk willen sparen wat nog eenigszins, door wijzigingen of veranderingen, hoe groot en vele deze ook mogten zijn, gespaard kon worden, en velen zullen hem hiervoor dankbaar zijn.

Wat voorts de veranderingen van enkele woorden en regels betreft: deze zijn schier ontelbaar. We willen er enkele van opsommen, die wij tevens verbeteringen achten, om de waarde van Wildschuts *Proeve van herziening* te meer in het licht te stellen, in hope, dat zijn bundel ook te meer waardeerders en koopers vinde, gelijk hij zoo alleszins verdient te vinden.

Gezang 17: 1 staat:

> 'Wie maar den goeden God laat zorgen,'

Wildschut heeft:

> 'Wie, *biddend werkzaam*, God laat zorgen.'

In gezang 24: 2 wordt deze schoone aarde, waarop God ons zoo veel zegen schenkt, een 'veeg jammerdal' en in vers 3 een 'donker tranendal' genoemd; Wildschut echter spreekt in vers 2 aldus:

> 'O! Wat hoop aan u in 't leven,
> Onder ramp en ongeval'
> Op uw donker pad gegeven
> Tot een leidstar door dit leven,
> Als 't u moeilijk vallen zal!'

terwijl hij in vers 3 zich uit:

‘Sterveling! de weg door 't leven,
Hoe die bang en lang u vall,
Doe u niet voor de uitkomst beven.’

Gezang 30 begint aldus:

‘Deez' aarde zij een tranendal,
Verdriet en moeite zij het al,
Wat haar genot ons ooit kan geven.’

Wildschut heeft dit veranderd in:

‘Noem de aarde niet een jammerdal,
Verdriet en moeite niet het al,
Wat haar genot ons ooit kan geven.’

Het harde en stuitende in gezang 70: 1*a*:

‘Slaat gij ons, uw haatren, gâ.’

is door hem weggenomen en verwisseld met:

‘Slaat Gij ons ontfermend gâ.’

Gezang 87:4 (bij Wildschut gezang 84):

‘Geeft ware Christuszin
Ons reine wenschen in,
Heeft die ons hart genezen,
Dan *moet* de gansche ziel,
Die biddend nederviel,
Bij 't opstaan, Amen wezen.’

heeft Wildschut o.a., veranderd in:

‘Dan *zal* 't ook in de ziel,’ enz.

Wordt in gezang 89: 1 (bij Wildschut 86):

‘Wat zwoegt g', o mensch! naar goud of eer,
Daar gij in Jezus' reine leer
Den grootsten schat bezit op aarde!’

de 2e regel vaak aldus veranderd:

‘Daar gij in Jezus onzen Heer’

en vervolgens - hetgeen dan ook in dat 1e vers goedschiks geschieden kan, zoo slechts alleen dit gezongen wordt, alles met een kleine wijziging op Jezus overgebragt - Wildschut heeft in den 2en regel:

‘Daar gij in 't woord van uwen Heer’ -

en alzoo zich goed gehouden aan het opschrift van genoemd gezang, dat niet luidt ‘de voortreffelijkheid van Jezus' persoon, maar ‘van Jezus' leer,’ - door Wildschut beter uitgedrukt door de woorden ‘van het Evangelie.’

Gezang 109 begint:

‘Jezus! die voor doemelingen,
Door uw kruisdood hebt geboet.’

Wildschut heeft:

‘Heer! die voor uw volgelingen
Hebt gestort uw dierbaar bloed.’

Van gezang 129: 2 luidt de voorlaatste regel:

Gij vindt door Hem in God een Vader.’

Wildschut heeft:

‘Zij (onze ziel) kent door Hem in God een Vader.’

Gezang 141: 1 (bij Wildschut 135) begint:

‘Triomf! triomf! Immanuel
Verrijst....’ enz.

Wildschut heeft:

‘Triomf! Gods Zoon, in 't sterven groot,
Herleefde.....’ enz.

Gezang 142: 4 (bij Wildschut 136) luidt:

‘Dat w', opgewekt door uwen (Jezus') mond,’

Wildschut heeft, hoewel niet zeer fraai en juist uitgedrukt:

‘Dat we, opgestaan van onze spond',’

Gezang 160: 5 (W. 152) heeft:

‘Ook mijn stof rust op uw trouwe,
Sluimert in Uw Vaderhand!’

Wildschut:

‘Ik stel mijn geest, naar uwe trouwe,
Stervende in uw vaderhand.’

terwijl de voorlaatste regel van vs. 6 dit leven ‘nietig’ - zegge ‘nietig!’ - noemt, verandert Wilds, dit in:

‘Staar ik uit dit aardsche leven!’

Gezang 161: 1 (bij W. 153), dat alles behalve dichterlijk klinkt, o.a., met zijn:

‘Verloren uren, *zij doorknagen;*
Elk levensuur, *daar* vliegt het heen,’

heeft W. aldus veranderd en verbeterd:

‘O, dat van al mijn levensdagen
Geen enkel jaar verloren ga!
Verloren jaren, ach! zij knagen
Aan 't hart door naberouw te spâ:
Elk levensjaar ijlt spoedig heen,
't Keert nimmer weêr op onze beên.’

Gezang 171: 1 (bij W. 162), waarin het joodsche particularisme nog zoo doorstraalt, en God ‘de God van onze vaderen’ wordt geheeten, als ware God alleen Neêrlands God en niet aller Hemelvader, - is door Wilds, veranderd, en althans iets verbeterd, terwijl enkele verzen, die weinig schoons en meer onstichtelijks bevatten, door nieuwe, schoone coupletten zijn vervangen.

Van gezang 180: 3 (bij W. 169) is de regel:

> ‘Gij spreekt mij vrij om Jezus bloed,’

aldus gewijzigd:

> ‘Van uw genâ spreekt 's Heilands bloed.’

Gezang 182: 4*a*:

> ‘Vromen, vroeg gestorven vrinden!
> Slechts zij gij mij wat vooruit,
> 'k Zal u allen wedervinden,
> Als ons Jezus 't graf ontsluit;’

heeft Wilds. (171):

> ‘Als de dood mij de oogen sluit.’

Hoeveel voorts gez. 185 (bij W. 173) gewonnen heeft door weglatingen en bijvoeging, valt terstond in het oog, terwijl in gez. 189: 4 (W. 177) teregt door onzen dichter op God wordt overgebragt wat in onzen gezangbundel van Jezus wordt gezegd.

Dit zij voldoende, wat betreft de veranderingen, door Dr. Wildschut in zijne Proeve aangebragt, want al de veranderingen, die voor het grootste gedeelte verbeteringen mogen heeten, na te gaan, zou onnoodig en bijna ondoenlijk zijn, alsmede te veel plaatsruimte vereischen, om niet te spreken hoe vervelend het tevens wezen zou. Wij hebben toch al misschien reeds te veel gevergd van 't geduld onzer lezers.

Enkele grootere of kleinere vlekjes, die Wildschuts bundel ontsieren, mogen we echter niet stilzwijgend voorbijgaan.

In gezang 8: 2 zegt Wildschut:

> ‘En als van 't gesloopt heelal
> Geen spoor meer ov'rig wezen zal,
> Zult Gij dezelfde blijven.’

Wij voor ons, en velen zeker met ons, zullen wel niet gelooven dat het heelal eens gesloopt zal worden, en er zelfs geen spoor meer van zal overblijven! Vroeger mogt men kunnen beweren dat het heerlijk, onmetelijk heelal eens zal vergaan, thans zullen wel de meesten het hierin eens zijn, dat God dat schoone werk zijner handen in stand zal houden. Bovendien: het menschdom behoort tot het *heelal*, en wanneer nu het *heelal* vergaat, wat rest er dan van het menschdom?

In gezang 13 is door Wildschut het rijmlooze door rijm vervangen. Misschien achten sommigen met ons dat hierdoor het statige en ver-

hevene van dit gezang veel verliest, hoewel het overigens door Wildschuts pen gewonnen heeft in schoonheid. Waar God sprekende word ingevoerd, is het zeker gepaster, Hem niet in rijm te laten spreken.

Gezang 17 de laatste regel:

> ‘Wie steeds op God geloovig ziet
> *Begeeft zijn hoede zeker niet.*’

is min duidelijk en juist. God begeeft ook hem niet, die niet steeds geloovig op Hem ziet, al is de zoodanige zich niet van Gods hoede innig bewust.

Zoo is ook de 1ste regel van gez. 49: 2:

> ‘*Verlosser was 't uw lust te zijn:*
> Uw Vader heeft op uw gebed’ enz.

minder duidelijk, terwijl van gez. 67: 2:

> ‘God der nederigen en stillen,
> *Die op menschen-lof niet staan*,’

de 2e regel vrij plat klinkt.

Gez. 82: 1 (bij W. gez. 79):

> ‘O, groote God! die te allertijd
> In Christus onze Vader zijt.’

zouden we in den 2den regel liever voor de woorden ‘in Christus’ iets anders in de plaats zien gesteld: God was en is ook Vader vóór en buiten Christus. - Hetzelfde merken wij aan op gez. 19: 8 den laatsten regel, waar Wildschut:

> ‘Door wien gij onze Vader zijt!’

heeft veranderd in:

> ‘In wien gij onze Vader zijt!’

en in gez. 179: 2 (bij W. 168):

> ‘Ja, Schepper van dit wereldrond,
> Maar in uw' Zoon mijn Vader.’

waar hij, met behoud van den eersten regel, zegt:

> ‘In uwen zoon mijn Vader!’

Gez. 143: 7 (bij W. 137) is, tot ons leedwezen, onveranderd gebleven:

> ‘Schoon 'k zijn (Jezus') bijzijn mis,
> Voor den God-mensch is
> 't Heengaan geen verlaten.’

De bij velen zoo geliefkoosde uitdrukking van ‘God-mensch’ dunkt ons minder gepast, en dat voor Jezus het heengaan (van de aarde) geen verlaten van haar zijn zou, evenals het zulks is voor ieder ander

mensch, al is het niet letterlijk op te vatten, bevalt ons hierom niet, omdat wij ons geene geestelijke, evenmin als eene persoonlijke nabijheid van Jezus kunnen denken.

De laatste twee regels, wijders, van 't laatste vers van gezang 189 (bij W. 177):

> ‘Daar is de vreemdlingschap vergeten;
> En wij, wij zijn in 't vaderland!’

behoefde het ‘daar’ niet in ‘dan’ veranderd te worden. De zin is niet onduidelijk, noch, zooals men integendeel wel eens beweert, onstichtelijk. Maar de door Wildschut aangebragte wijziging zal misschien velen, die zich ergeren aan den laatsten regel, - omdat men dien niet in verband met den voorgaande beschouwt, 't welk nogtans wel tegen de bedoeling van den dichter zijn zal, - welkom zijn. Dat ‘wij, wij zijn’ klinkt trouwens niet fraai, en bij Wildschut is het vloeijender:

> ‘Dan is de vreemdlingschap vergeten,
> En zijn we in 't hemelsch vaderland!’

Eindelijk, wij zijn Wildschut dank verschuldigd, dat hij uit gez. 190 (bij hem gez. 178) dat ziekelijk heimwee naar den hemel, 't welk er in doorstraalt, en ons schier ‘wee om 't harte maakt’, heeft weggenomen, alsmede eenige andere feilen, die daarin voorkomen; maar hoe hij heeft kunnen schrijven:

> ‘De zwakste zelf zal daar (nl. in den hemel) de sterkste wezen:’

begrijpen we niet. Zal werkelijk in den hemel juist de zwakste de sterkste zijn? Zou dit denkbaar zijn, en gesteld al dat dit zoo zijn kan, hoe weet dr. Wildschut dat dit zoo zijn zal, terwijl wij niets *weten* van de toekomst daarboven?

Maar wij willen met onze op- en aanmerkingen eindigen, die niet vele zijn noch groot. Trouwens, gaarne houden wij onder het oog wat de eerwaardige schrijver in zijn voorberigt (bladz. XI) zijn lezers herinnert, nam., hoezeer hij in zijn arbeid gebonden is geweest, terwijl hij aldus vervolgt: ‘Meermalen stond ik voor een gezang of vers, waarvan ik niets goeds wist te maken, of ik moest, om er eene enkele, schoone en treffende gedachte van te behouden, het geheel omwerken. Een en andermaal veroorloofde ik mij dit ook, als het gezang of vers te veel goeds bevatte om het te verwerpen. Doorgaans heb ik echter onveranderd gelaten wat eenigzins dragelijk was, ja zelfs aan het beginsel van behouden wel eens ten offer gebragt, wat den toets eener gestrenge taal- en dicht-kritiek niet zou kunnen doorstaan. En heb ik hier of daar onveranderd laten staan wat verbetering noodig had; de lezer vergete niet, hoe ligt men gevaar loopt in de meest bekende verzen, omdat men er van jongs af aan gewoon is, fouten en gebreken voorbij te zien, die anders terstond in het oog zouden vallen. Laat mij

er nu ook nog de bekentenis bijvoegen, dat menig gezang of vers, hetwelk ik overnam, mij zelven niet beviel; menige regel, dien ik staan liet, mij bleef hinderen; zelfs menige verandering, die ik maakte, mij niet voldeed. Niemand kan het gebrekkige van mijn werk beter inzien, dan ik zelf.'

Onze hooge ingenomenheid met Wildschuts *Proeve* spreken wij gaarne uit. Zeer verheugen wij ons, dat hij zijn werk nog heeft ten einde mogen brengen, 't welk, gelijk hij betuigt aan 't slot van zijn voorberigt 'menig uur van geestelijk genot en godsdienstige stichting' hem heeft verschaft. De grijsaard, die, na gedurende bijna eene halve eeuw in onderscheidene gemeenten van ons vaderland het Evangelie te hebben verkondigd, den avond van zijn leven zoo ijverig heeft besteed, om nog voor velen ten zegen te zijn, moge zijn hoofddoel bereiken met de vervaardiging en de uitgave zijner *Proeve*, te weten, 'de bevordering van zuivere Evangelie-begrippen en Christelijke gevoelens.' De teleurstelling, die hij ondervinden moest, daar de Synode, aan wie deze bundel is opgedragen, zijne eerste proeve van herziening der Evangelische gezangen hem teruggaf, 'uithoofde gewigtige redenen haar geboden, om vooralsnog geene herziening van den gezangbundel ter hand te nemen', worde daardoor ruimschoots vergoed. Trouwens, die teruggave van het vroeger handschrift is niet tot schade geweest, daar volgens 's mans eigene verklaring zijn werk, sedert hij het ter Synode inzond, aanmerkelijke verandering niet alleen, maar ook veel verbetering heeft ondergaan.

Wildschuts *Proeve* voorziet in een groote behoefte en, even als Dr. Visserings vertaling van het Nieuwe Testament, is het, vooral bij het huiselijk gebruik, uitnemend geschikt. Als de Synode tot eene herziening van onzen gezangbundel overgaat, betwijfelen we niet of Wildschuts boek zal zeer ad notam genomen worden: zijn verdienstelijk werk verdient ten volle naauwkeurige raadpleging.

Geenszins vermeten wij ons de redenen te onderzoeken en te beoordeelen, waarom de Synode vooralsnog geene herziening van den gezangbundel meent te moeten ondernemen. Maar als zij toch vermeerdering der gezangen verlangt, achten wij, gedachtig dat het multum boven het multa te verkiezen is, verbetering van den bestaanden gezangbundel beter dan vermeerdering er van, zonder voorafgegane revisie, hoewel wij desniettemin gaarne onzen gezangbundel ook vermeerderd zouden zien. Immers, wat het laatste betreft, aan gezangen bij sommige bijzondere plegtigheden, zooals bij kerkelijke huwelijksinzegening, bij bevestiging van predikanten, enz. enz. hebben we gebrek. Ook zou, onzes inziens, de bundel zoo gevoegelijk kunnen vermeerderd worden, door sommige gedeelten b.v. uit de profetische boeken van het Oude Verbond of uit Jezus' redenen als anderszins daarbij tot onderwerpen te kiezen. En gebrek aan dichters is er in ons vaderland, naar wij meenen, niet, terwijl hun godsdienstig standpunt evenmin een onoverkomelijk

bezwaar levert. Waar de leeraar toch soms nog door zijn stelsel wordt gebonden, gevoelt de dichter, althans de echte dichter, zich daarvan ontheven. - En voor tegenstand bij de invoering van een vernieuwd en vermeerderd gezangboek mag en behoeft men waarlijk niet meer zoo beducht te zijn! De tegenstand, dien men te wachten heeft, zal wel allengs verminderen en verdwijnen. De dagen zijn, goddank, voorbij, waarin, om den Heidelbergschen catechismus in te voeren bij de middag-godsdienstoefeningen, het toenmalig kerkbestuur zelfs gelasten moest dat de kinderen alleen des namiddags gedoopt mogten worden, ten einde alzoo ten minste de ouders en de getuigen der doopelingen te noodzaken de prediking bij te wonen naar leiddraad van dien later en nog door zoovelen een ‘gulden boekske’ geachten en zoo noode gemisten catechismus. - De dagen zijn voorbij, waarin eene nieuwe Bijbelvertaling zooveel tegenstand zal ondervinden, als dien onze oude Staten-vertaling moest ervaren, toen niet alleen op verscheidene plaatsen van ons land hare invoering krachtig werd tegengewerkt, maar zelfs in onze hoofdstad een geweldig volksoproer uitbrak en genoemde vertaling, ofschoon reeds in 1618 geschied, eerst dertig jaren later algemeen werd aangenomen, daar men liever hoogst gebrekkige Fransche en Hoogduitsche Bijbeloverzettingen, die destijds werden gebruikt, behield, dan een nieuwe, veel verbeterde vertaling aannam, juist omdat zij nieuw was. - De dagen zijn voorbij, waarin de invoering eener nieuwe berijming van Datheens psalmberijming of de toevoeging van een Evangelischen gezangbundel aan dien der psalmen zooveel zwarigheden verwekte en zooveel verdeeldheid uitlokte, en de tegenzin tegen onze gezangen wordt nog slechts hier en daar ten platten lande gevonden bij hoogst onontwikkelde gemeenteleden of bij dwarsdrijvers en vlaggelui onder de orthodoxistische partij. Geen wonder trouwens, dat het nieuwe in den beginne tegenstand vindt. ‘Niemand, die ouden wijn drinkt, wil *terstond* nieuwe, want, zegt hij, de oude is beter.’ Zoo moge een verbetering en vermeerdering van ons gezangboek, inzonderheid een nieuwe Bijbelvertaling, die door velen met ons verlangend wordt te gemoet gezien, in het eerst belemmering ondervinden, allengs en steeds meer zal deze wel verminderen en ten laatste geheel ophouden, zoodra er maar de kleur der nieuwheid wat van vergaan zal zijn.

‘Aken en Keulen’, om het eens plat uit te drukken, ‘zijn niet op één dag gebouwd’, en het ‘festina lente’ is wel vooral in zake ook van invoering van verbeterden en vermeerderden gezangbundel te behartigen; maar we hebben nu al zooveel jaren gewacht op de vervulling der ten dien opzigte gegeven belofte, dat we schier niet meer weten waaraan wij ons te houden hebben, en we bijna beginnen te vreezen dat ook hier dat gedurig uitstellen een afstellen zal worden. - Maar laat ons niet onbillijk zijn! De Synode heeft niet alleen reeds pogingen aangewend, om een nieuwen gezangbundel te doen bezorgen, doch die, helaas! schipbreuk hebben geleden, maar ze heeft bovendien nog veel

te doen, terwijl zij in meer dan één opzigt regt heeft om te spreken: ‘eerst maar eens de nieuwe Bijbelvertaling en dàn een nieuwe gezangbundel’, - en dàn, zoo voegen wij er bij, hopen we ook eerlang eene revisie van den psalmbundel te mogen ontvangen, daar deze evenzeer de verbeterende pen zoo hoog noodig heeft. Moge dus de Bijbelvertaling ras verschijnen, opdat ook de hoop op een verbeterden en vermeerderden bundel van gezangen en een herzien psalmboek weldra vervuld worde, en aldus het ‘finis coronat opus’ bewaarheid, ook ter bevordering van meer Christelijken kerkzang en van meer Christelijke denkbeelden.

Nog ééne opmerking ten slotte. Wildschuts bundel zal te eer en te beter bij eene revisie van ons gezangboek gebruikt kunnen worden, daar hij in de melodiën der Evangelische gezangen geene wijziging heeft gebragt. Hij zegt in zijn voorberigt (bladz. XII) dienaangaande: ‘Hoeveel die (melodiën) hier en daar te wenschen overlaten, zij kunnen alle dezelfde blijven, daar ik geene enkele maat veranderd heb: alleen met uitzondering van gezang 163, maar waarvoor, mijns inziens, de wijs van gezang 46 uitnemend geschikt is. Doch door de vestiging eener *Nederlandsche Vereeniging ter verbetering van het godsdienstig volksgezang* is het aangenaam uitzigt onlangs geopend, dat ook Kerkgenootschappen zich haren arbeid zullen kunnen ten nutte maken. En dan is het te wenschen’, - en wij wenschen het van harte met Dr. Wildschut, - ‘dat daartoe het *Evangelisch Gezangboek* niet in de laatste plaats in aanmerking moge genomen worden.’

W - n.

T - e.

Staatkunde en geschiedenis.

Eene vreemde plant, met zorg op onzen bodem overgebracht.

Handboek der aardrijkskunde, bewerkt naar Ernst von Seydlitz, door dr. J. Dornseiffen en J. Kuyper. Derde druk. Gorinchem J. Noorduyn en Zn. 1865.

‘Iets over aardrijkskunde’ - zal menig lezer van dit Tijdschrift zeggen - ‘dat kunnen we dus overslaan.’

't Zou me toch spijten, indien ge deze weinige regelen niet met een blik wildet verwaardigen. En dat alleen - omdat ze over aardrijkskunde handelen.

Het is helaas maar al te waar, dat de aardrijkskunde bij ons zoo wat even veel in tel is als..... Gij zult de rest al aangevuld hebben.

Zelfs onder onze meest beschaafde standen zijn ze met lantaarnen te zoeken, die eenigermate op de hoogte dezer wetenschap staan.

Ik heb mannen ontmoet met heldere hoofden, en alles behalve ontbloot van kennis, die van de beteekenis en den omvang der geographie zelfs geen flauw begrip hadden.

En onze handelaren dan?

Mijnheer X. is azijn-fabriekant. Hij weet dat hij zijne rozijnen van Smyrna of van Samos krijgt. Hij kan u ook wel zeggen waar die stad en dat eiland zoo wat liggen. Maar waarom juist dit product van daar en niet van Tobolsk of van New-Foundland wordt uitgevoerd, dit begrijpt hij eigenlijk evenmin als een stokdoove de verrukking van het publiek bij een obligaat van Joachim.

Mijnheer Y. is makelaar in koffie, misschien ook van de familie van Droogstoppel. De koffie komt van Java, en Java is een eiland waar zwarte menschen wonen, en dat heel ver ligt, want het beste schip heeft toch wel drie maanden reis. Doch welke gedeelten van Java zoo uitnemend geschikt zijn voor de koffiecultuur en waarom, daarvan verstaat hij eigenlijk even veel als gij en ik van de hiëroglyphen.

Velen zullen veeleer, op gezag van een anti-kerkelijken Donquichot

aannemen dat de moderne theologie eene onzinnigheid is en hare volgelingen met blindheid geslagen zijn, dan zich door mij laten overtuigen, dat de geographie eene wetenschap is, die in belang en in praktische resultaten - dit voor de utiliteitsmannen! - bij geene andere behoeft achtertestaan.

Nu moet ik tot mijn leedwezen toestemmen, dat ze nog al eenige gronden kunnen aanvoeren voor hunne verachting van de aardrijkskunde. 'Ze wordt immers door niemand geteld!' - zeggen ze. - 'Het gouvernement negeert haar! Aan onze hoogescholen is er geen enkele leerstoel voor uwe zoo hoog geroemde wetenschap!'

Het is maar al te waar!

De dagen van een Cornelis Houtman en Olivier van Noordt, van Barends en Heemskerk, van Blaeu en die in de 17^{e} eeuw zijn voetspoor volgden zijn voorbij. Duitschers en Engelschen, Franschen en Amerikanen trotseeren de gevaren der IJszeeën in het Noorden en Zuiden, dringen door in het hart van Azië en tot in de binnenlanden van Afrika. Maar in het gedenkboek van de groote mannen onzer eeuw, zoek ik op de bladzijde, die beschreven is met de namen van von Humboldt en Ross, Speke en Barth, om van anderen te zwijgen, vruchteloos naar Nederlanders.

Zal de wet op het hooger onderwijs, waarnaar wij hongeren en dorsten sints jaren en dagen, eindelijk de geographie in hare eere handhaven, en door de oprichting van een leerstoel in de land- en volkenkunde haar releveren, gelijk er voor de vergelijkende taalstudie eene nieuwe toekomst is geopend, door de benoeming van D^{r}. Kern tot hoogleeraar te Leiden?

Wij willen het hopen, vooral omdat bij het middelbaar onderwijs aan de geographie eene niet onaanzienlijke plaats is ingeruimd. De toepassing van de wet van 1863 leert, dat men haar niet langer alleen beschouwd wil hebben als eene hulpwetenschap der historie, maar als eene wetenschap op zich zelve.

Aan het in werking treden dezer wet, aan de oprichting van zoo vele burgerscholen schrijf ik het toe, dat het Handboek van Ernst von Seydlitz, een naam die een goeden klank heeft op geographiesch gebied, binnen zoo korten tijd een derden druk beleefde. Anders zou het een onverklaarbaar verschijnsel zijn. Nu is het een gunstig teeken des tijds. Het doet ons van een volgend geslacht iets beters wachten.

Men kan het betreuren, dat we hier al weder met eene vertaling te doen hebben. In de laatste jaren verschenen vertalingen van de Handboeken van Pütz, von Sydow enz. Een uitgever heeft zich zelfs aan eene slechte vertaling van het groote werk van von Klöden gewaagd. Wie leverde iets oorspronkelijks? Winkler Prins mag hier genoemd worden. Zijn boek heeft gebreken, het voldoet nog lang niet aan alle eischen, voor een Handboek daalt het te zeer af in

kleine details. Dit alles moge waar zijn, maar 't is toch een ster in den nacht, het blijft een werk van groote verdiensten, en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft getoond, dat zij haar naam nog dragen mag, toen zij dit boek uitgaf. Wanneer zal het tweede deel komen?

Overigens bewijst het gemis van oorspronkelijke werken, het voorzien in de bestaande behoefte, die steeds dringender wordt gevoeld, door de vertaling van vreemde produkten, dat de geographische studie nog altijd voor het minst in een kwijnenden toestand verkeert.

Wat nu de Nederduitsche vertaling van von Seydlitz' Handboek betreft, deze was aan te goede handen toevertrouwd, om niet iets goeds te mogen verwachten. De vertaling laat niets te wenschen over. Hoewel het geene vertaling is. Het werk van den Duitschen geograaph is zelfstandig, en met volledige kennis van zaken, voor Nederlanders bewerkt. Daarbij is deze derde druk wezenlijk vermeerderd, verbeterd en bijgewerkt.

Ik ben niet onverdeeld ingenomen met de wijze waarop von Seydlitz over het algemeen de stof verdeelt, die hij te behandelen heeft, en met de methode die hij daarbij volgt. Doch zoo men het oorspronkelijk werk in dezen geest had willen wijzigen, dan zou de vertaling eene geheele omwerking hebben moeten zijn, die met het schrijven van een oorspronkelijk werk gelijk had gestaan, iets wat de heeren Dornseiffen en Kuyper echter blijkbaar niet hebben bedoeld. Men mag dus uit dit standpunt hun arbeid niet beoordeelen.

Voor onze jeugd beveelt dit Handboek zich boven anderen aan, èn omdat bij alle vreemde namen de juiste uitspraak wordt aangegeven, iets waarop in den regel volstrekt geen acht wordt geslagen, èn omdat, tot toelichting der natuurkundige beschrijving, een tal van kaartjes in den tekst zijn ingevoegd. Nu zijn die kaartjes zeker niet alle bijzonder duidelijk, ze munten waarlijk niet uit door schoonheid van teekening. Maar hoe gebrekkig ook, tot recht verstand van den tekst kunnen ze veel bijdragen, vooral met het oog op de slechte atlassen, waarmede de meeste jongens nog altijd voortsukkelen. Zou 't niet mogelijk zijn voor onze scholen een klein goedkoop natuurkundig schoolatlasje uit te geven, zooals er in Engeland op de scholen worden gebruikt(*)?

Ik kan niet nalaten bij deze gelegenheid gewag te maken van eene belangrijke schrede, die men in Duitschland al weder voorwaarts heeft gedaan op 't gebied der cartographie. Voor de teekening van het terrein, inzonderheid van het zooveel mogelijk plastisch weêrgeven van hoog- en laagvlakten, bergen en dalen, volgde men veelal de methode van Lehmann, namelijk de orthographische horizontaal-projectie. Deze methode liet nog al iets te wenschen overig. Van daar dat anderen het voetspoor der Franschen volgden en door lichte partijen en slagschaduwen

(*) Bijv. Walter Mc Leod, A. Class-Atlas of physical geography, London, 1861.

de meerdere of mindere verheffingen van den bodem duidelijker lieten uitkomen. Maar de photographie, die reeds aan zoovele wetenschappen eene belangrijke dienst heeft bewezen, heeft ook voor de cartographie een nieuwen weg geopend. Wij bezitten thans photo-lithographiesche kaarten, door Korn te Berlijn vervaardigd naar de uitnemende en met de uiterste zorg bewerkte reliefs van den onderwijzer Raaz te Berlijn. Men kan zich voorstellen welk een nut zulke kaarten bij het onderwijs zullen bewijzen. Ze hebben één gebrek. Terwijl de bergen en dalen er prachtig op te voorschijn komen, valt het onderscheid tusschen hoog- en laagvlakten niet of zeer weinig in het oog. Maar ook dit gebrek zal men ras verhelpen. Eerlang zullen onze handboeken naar ik hoop geïllustreerd worden door photo-lithographiën, naar kleinere reliefs van afzonderlijke deelen van eenig land genomen.

Zoo even sprak ik van onze jeugd. Maar waarlijk dit Handboek zou ook wel een goed figuur maken op menigen kantoorlessenaar, en op zoovele boekenplankjes in de huiskamer. Het is zoo geene lectuur aan den theetafel, maar toch waarlijk niet minder nuttig en onmisbaar. Stichtelijke lectuur is het ook al niet, maar wie het te gebruiken weet kan er meer stichting uit halen, dan uit menig zalvend boekske, dat zich onder dien titel aanmeldt. 't Mag niet zoo onderhoudend zijn als bijv. de romans van Mühlbach of de verhalen van Aimard, maar zeker meer waar en minder smaak bedervend. Waarom schaamt men zich zulke boeken voor de hand te plaatsen, zoodat men ze maar voor 't grijpen heeft, om tot vraagbaak te dienen, al ware het slechts bij de lezing van eene eenvoudige courant!

MERCATOR.

Politiek overzigt.

Ons vorig overzigt vingen wij aan met de vermelding van een aanslag op het leven des russischen keizers. Ook ditmaal moeten wij weder gewag maken van eene poging om door een sluipmoord invloed uit te oefenen op de politieke gesteldheid des lands. De voormalige russische student Karakoff, die getracht had den czaar te dooden, werd waanzinnig geacht, en hij die de euveldaad had verhoed, een zekere pettenmaker Komissaroff, niet alleen door den keizer in den adelstand verheven, maar door het volk zoo toegejuicht en gevierd, als slechts zelden een burger van zijne medeburgers ten deel valt. Waar hij zich in het publiek vertoonde ontving hij de hulde der Russen, en niet enkel in toejuichingen en luidruchtige bewijzen van dank-

baarheid, maar ook in meer materielen vorm. Een merkwaardig en voor de Russen vereerend verschijnsel tevens is het dat men den moordenaar vergat en zich slechts bezig hield met hem die den moord heeft belet.

Geheel anders is het lot van den stiefzoon van den republikeinschen uitgewekene Karl Blind, die eene poging aanwendde om Pruissens eersten minister, den beruchten graaf von Bismarck van het leven te berooven. In den namiddag van den 7^{den} Mei werd de eerste minister, toen hij van eene conferentie met den koning terug keerde, in de Linden-allee te Berlijn aangevallen door een jong mensch, die de vijf schoten van een revolver op hem loste, maar zonder hem zelfs te wonden. Oogenblikkelijk werd hij in hechtenis genomen omdat juist eene militaire wacht voorbijtrok, anders had men hem vermoedelijk laten ontsnappen.

De vrienden van den pruissischen minister verspreidden het gerucht, dat hij zelf den moordenaar had gegrepen, wat later bleek onwaar te zijn, en er waren er die hem nog eene serenade bragten, om hunne blijdschap te betoonen over zijn behoud. De moordenaar bragt zich denzelfden nacht om het leven en het treurig drama nam, wat de feiten betreft, daarmede een einde. Maar in zijn hart dacht menigeen na over die dweepzieke daad van den jongeling, die op deze wijze Pruissen en Europa had willen bevrijden van den man, die hoofdoorzaak is van den tegenwoordigen hagchelijken toestand.

Sedert ons vorig overzigt is daarin weinig verandering gekomen. Althans geene verandering ten goede. De aanvankelijke en aarzelende krijgstoerustingen, die men van beide zijden ontkende en onder allerlei voorwendsels verklaarde, hebben eene geduchte en niet meer te miskennen uitbreiding ontvangen. In Pruissen zijn achtervolgens alle legerkorpsen mobiel gemaakt; Oostenrijk heeft zijn geheele leger op de been gebragt en alle vestingen in Silezië en noordelijk Italië in staat van verdediging gesteld, ja reeds Mantua geïnundeerd. Alle magazijnen zoowel pruissische als oostenrijksche zijn van voorraad voorzien; de ambulances georganiseerd; het verkeer op de grenzen is onder streng toezigt gesteld; kortom de twee groote duitsche mogendheden, die tot dusverre slechts een strijd op het papier voerden, hebben zich uitgerust om door de wapenen het pleit te beslechten. Pruissen beschikt nu over een half millioen soldaten; Oostenrijk over even zoo veel, die het echter heeft moeten verdeelen, omdat het niet enkel door zijn ouden bondgenoot, maar ook door zijn ouden en natuurlijken vijand bedreigd wordt.

Gaandeweg toch heeft ook Italië zich ten oorlog voorbereid. Reeds terstond nadat de kans ontstond dat het tusschen Pruissen en Oostenrijk tot eene botsing zou komen, werd het gerucht verspreid, dat tusschen eerstgenoemde mogendheid en Italië een tractaat was gesloten. Even als schier elk ander gerucht werd ook dit onmiddellijk ge-

volgd door een officieëel dementi; de gouvernementen zijn in onze dagen zeer mild met zulke officiëele ontkenningen, zoo mild zelfs dat men er volstrekt geene waarde meer aan hecht. Men bleef dan ook geloof slaan aan het tractaat, en zoo men misschien voorbarig geweest is door te spreken van het *sluiten* eener overeenkomst, dat de bewering niet in strijd was met de bedoeling en het voornemen der beide gouvernementen bleek genoeg, toen den 12^{den} Mei werkelijk eene overeenkomst werd aangegaan. Wel is waar kent men ook hiervan den inhoud niet woordelijk, maar men weet toch de hoofdstrekking: Pruissen en Italië verbinden zich, vooreerst om geen afzonderlijke vredesverdragen aan te gaan, en in de tweede plaats om den krijg niet te staken voor Venetië aan Italië en een even groot gedeelte van het Oostenrijksch grondgebied aan Pruissen is ten deel gevallen.

De eerzucht van Koning Willem zal dus niet eens meer bevredigd zijn met de uitbreiding van zijn rijk door de inlijving der hertogdommen. Hij beoogt thans meer. Maar de duitsche staten zijn Pruissens overmoed sinds lang moede. De bismarcksche politiek ten opzigte van het binnen- en buitenland heeft alle midden- en kleine staten van Pruissen vervreemd en toen de twee mogendheden zoo lijnregt tegen elkander overstonden, vatten bijna allen zonder uitzondering voor Oostenrijk partij. Aan het hoofd van die middenstaten plaatste zich Saksen, dat reeds van den tijd der bondsexecutie tegen Denemarken af, grieven tegen Pruissen had en welks eerste minister, von Beust, de ziel is van de coalitie, die sinds lang tegen Pruissen bestaat. Even als Oostenrijk heeft zich dan ook Saksen op een ernstigen oorlog voorbereid, maar de andere staten, die aanvankelijk als één man tegen Pruissen schenen te zullen oprukken, schijnen nu langzamerhand zich te willen terugtrekken, en beginnen te spreken van eene gewapende neutraliteit. De overgang is geleidelijk en wie meende dat plotseling een millioen Duitschers zich aan de zijde van Oostenrijk scharen zouden, beginnen zelfs nu eenigermate beducht te worden, dat dit millioen, stap voor stap zich naar de andere zijde zal begeven.

Verwonderen kan dit niet. Er is zóó iets onnatuurlijks in het denkbeeld dat Beijeren, Wurtembergers, Badensers, Hessen, Hanoveranen, ja zelfs Saksers, zonen allen van het groote Duitsche vaderland, zoo lang bezongen en verheerlijkt, tegenover de Pruissen hunne broeders, in het veld zullen gebragt worden als bondgenooten van Oostenrijk met zijne Hongaren, Czechen, Italianen, Croaten en Slavoniërs, de natuurlijke vijanden van het ‘Duitschdom’ - dat zulk een krijg bijna eene onmogelijkheid moet worden geacht. Reeds de volksgeest is daarvan het bewijs. Nooit schaarden natiën met zooveel tegenstand zich om de krijgsbanieren; met weêrzin en tegenkanting worden de korpsen voltallig gemaakt. Allerwege gaat de kreet op: ‘gij wilt ons toch niet tot een broedermoord dwingen!’ en terwijl vroeger de wakkere Duitscher zijne krijgsliederen zong en met geestdrift en vaderlandsliefde de wape-

nen greep om voor haardsteden en altaren te strijden of de beleedigde eer te wreken, heerscht nu alom eene sombere stemming; men gehoorzaamt met tegenzin en men klampt zich wanhopig vast aan de geringste kans dat de nootlottige oorlog zal voorkomen worden.

Velen hebben de hoop gevestigd op de middenstaten, wier gevolmagtigden reeds herhaaldelijk bijeenkwamen om te beraadslagen over den weg, dien zij gemeenschappelijk te bewandelen hadden. En werkelijk willen deze nog ter elfder ure eene bemiddeling tot stand brengen of, zoo zij al niet in staat zijn om den oorlog tusschen de beide groote duitsche mogendheden te voorkomen, toch de overige staten van Duitschland te bewegen om er niet aan deel te nemen. Zij hebben daartoe eene poging gedaan in de zitting van den Bondsdag op 19 Mei, waarin namens de te Bamberg gehouden vergadering van afgevaardigden van middenstaten is voorgesteld dat alle staten van den Bond, die hunne krijgsmagt tot eene grootere sterkte dan den voet van vrede hebben uitgebreid of voornemens zijn krijgstoerustingen te maken, uit te noodigen om in de eerstvolgende Bondsvergadering te verklaren of en, zoo ja, onder welke voorwaarden zij bereid zijn om gelijktijdig, op een onderling in de Bondsvergadering vast te stellen tijdstip hunne strijdkrachten weder op den voet van vrede terug te brengen. Bij de omschrijving der motie tot dit voorstel werd gewezen op de vredelievende verklaringen van Oostenrijk en Saksen, zoowel als op de verklaring van Pruissen dat zijne krijgstoerustingen alleen een defensief doel hebben. Hierbij werd tevens verklaard dat de positie van Pruissen met betrekking tot het europeesch evenwigt geen inbreuk kan maken op de verpligtingen van deze mogendheid ten opzigte van den Bond. Wat het voorstel van Pruissen tot Bondshervorming betreft, de commissie van negen leden, in wier handen het gesteld is, heeft geadviseerd aan Pruissen mededeeling van het programma der punten van hervorming te vragen, inzonderheid van de wijze, waarop het duitsch parlement zou verkozen worden.

Officieus zijn door Pruissen reeds eenige punten aangegeven als: het verkrijgen van eene gemeenschappelijke duitsche wetgeving voor het Tolverbond, het handels- en personenverkeer, het domicilie, de procesvoering, de patenten, de bescherming van den handel, de consulaten, de oprigting eener duitsche vloot, de bescherming der kusten en de krijgswetten van den Bond enz. De officieuse bladen, die deze punten mededeelen, voegden er bij, dat zoo de andere staten zich onwillig betoonden om daartoe mede te werken, Pruissen tot de duitsche natie zelve zich wenden zou. Von Bismarck zou dus eigenmagtig een parlement bijeen roepen en hij kondigt dit voornemen aan op hetzelfde oogenblik, dat de koning zijn eigen parlement naar huis zendt! want de reeds zoo lang verwachte ontbinding der Kamers heeft den 9^{den} Mei bij koninklijk besluit plaats gehad.

Van den Bond sprekende maken wij hier ook ter loops gewag van het voorstel door Nederland in de zitting van 19 Mei gedaan om Lim-

burg van zijne betrekkingen tot den Bond te ontslaan: over dit voorstel zal echter eerst later worden beraadslaagd en beslist. Wij stippen het hier slechts aan, om er later meer in bijzonderheden over te spreken.

Meer nog dan op de bemiddeling van den Bond, hebben zij, die nog altijd op het behoud van den vrede hopen, het oog gevestigd op de onzijdige mogendheden.

Vandaar dan ook dat de geruchten in de tweede helft van Mei verspreid dat een diplomatiek congres bijeen zou komen om de hangende kwestiën te beslissen, zooveel weerklank en zooveel geloof vonden. Met beide handen greep men dat denkbeeld aan, dat door Frankrijk, Engeland, en Rusland geopperd, ook door Pruissen en Italië werd goedgekeurd. Die goedkeuring werd zelfs zonder aarzelen verleend, toen het programma bekend was, waarop als de hoofdpunten voorkwamen de beslissing van de Sleeswijk-Holsteinsche en Venetiaansche kwestiën en de Bondshervorming. Vanwaar die spoedige toetreding? Hoe kan Pruissen goedvinden dat de Bondshervorming, eene zuiver duitsche zaak, met medewerking van niet-duitsche mogendheden zou worden beslist? Wat meer zegt, hoe kan Pruissen toestemmen in eene beslissing van het Sleeswijk-holsteinsche vraagstuk, door niet-duitsche mogendheden, nadat het zich zoo ten stelligste reeds verklaard heeft tegen eene beslissing door den Bond? Hoe kan Italië zich vereenigen met het voorstel om de Venetiaansche aangelegenheden nog door een congres te laten behandelen, nadat het zoo bepaald zijn voornemen aan den dag heeft gelegd om Venetië italiaansch te maken?

Geen ander antwoord is mogelijk dan dat beide mogendheden overtuigd zijn van de weigering van Oostenrijk om tot een congres toe te treden, waarvan het programma insloot dat men beslissen zou over zijn grondgebied. Het bezit van Venetië, feitelijk en regtens - althans krachtens tractaten - is geene twijfelachtige, onzekere zaak, en de eer van Oostenrijk gedoogt niet dat het als zoodanig beschouwd en tot een onderwerp van discussie wordt gemaakt. En werkelijk heeft het gouvernement van keizer Frans Jozef officieel aan Engeland, Frankrijk en Rusland geweigerd om aan de diplomatieke onderhandelingen deel te nemen. Thans, heet het, zal al de verantwoordelijkheid van den oorlog op Oostenrijks rekening komen.

In gemoede echter zal elk toestemmen dat Oostenrijk niet anders kan en mag handelen, en die zoogenaamde bezorgdheid der groote mogendheden om den vrede te behouden is niet anders dan eene komedie *pour acquît de conscience*, ten einde den schijn te vermijden, dat zij den oorlog gewild hebben. Althans op dit oogenblik, met het nu voorgestelde programma, kan men die beweerde interventie niet anders beschouwen. Misschien zullen de voorstellen gewijzigd worden en door wederzijdsche concessiën toch dat congres tot stand komen, maar ook dan blijft de vraag, wat met mogelijkheid eene diplomatieke conferentie in den gegeven stand van zaken zal kunnen veranderen?

Nadat men de zaken zóóver heeft laten komen, kan eene wisseling van nota's en van voorstellen en contra-voorstellen weinig meer te weeg brengen. Nu eenmaal het zwaard getrokken is, kan het niet meer in de schede worden gestoken zonder dat er bloed gestort is.

Zoo ten minste oordeelt men in Italië. Mogt de oorlog in Duitschland impopulair wezen en ook de Oostenrijkers weinig genegen zijn om ter wille van de Elbe-hertogdommen krijg te voeren, in Italië is hij welkom. Daar grijpt jong en oud de wapenen, en over geheel het schiereiland worden er corpsen vrijwilligers georganiseerd, aan wier hoofd Garibaldi zich stellen zal. Het gouvernement heeft echter het aantal vrijwilligers beperkt, opdat deze niet magtiger zouden worden dan het leger, en in plaats van te gehoorzamen, weldra gebieden zouden. Tevens oefent de regering toezigt uit op de benoemingen tot officiersrangen, en is ieder, die de epauletten ontvangt, verpligt, den eed van trouw aan koning Victor Emanuel te zweren. Zij neemt dus blijkbaar alle maatregelen, die zij nemen kan om te voorkomen, dat, is eenmaal het doel van den oorlog bereikt, de troepen verder zouden gaan, en ook datgene zouden willen verkrijgen, wat eene voorzigtige staatkunde tot dusverre moet uitsluiten: de tijd dat Rome de hoofdplaats van Italië worden zal, is in de oogen der regering nog niet daar. Voor Venetië schijnt echter het oogenblik daar, en met groote meerderheid heeft de italiaansche Kamer de regering gemagtigd, zoodanige uitgaven te doen als in de tegenwoordige omstandigheden vereischt werden.

Zoo hierdoor eene nieuwe bres wordt gemaakt in de finantiën van het jeugdige koningrijk, het middel om in de kosten van het staatsbestuur en de rentebetaling voor de nationale schuld te voorzien, is thans voor een gedeelte door de vertegenwoordiging goedgekeurd. Zij heeft zich vereenigd met eene belasting op de rente, haar door het gouvernement voorgesteld. De wijze echter waarop dit besluit genomen is, met eene meerderheid van slechts vier stemmen (145 tegen 141) en onder voorwaarde dat de wet slechts de laatste zes maanden van het loopende jaar in werking zal zijn, heeft den minister van finantiën genoopt zijn ontslag bij den koning te vragen, wat hem echter niet is verleend. Ook van andere wijzigingen in het personeel van het italiaansche kabinet en de italiaansche diplomatie is er sprake. Wanneer namelijk de koning zich aan het hoofd des legers heeft gesteld en zijn hoofdkwartier te San Micheli gevestigd heeft, zal als chef van den generalen staf Lamarmora hem ter zijde staan. Ten gevolge daarvan zal het kabinet moeten aangevuld worden. Ricasoli zal president-minister worden, terwijl Mordini en Crispi de linkerzijde, Depretis het centrum der kamer in het nieuwe kabinet vertegenwoordigen zullen. Ook Visconti-Venosta zal als minister optreden.

Maar niettegenstaande in Italië alles zich op een oorlog voorbereidt, en een leger van 400,000 man, de vrijwilligers mede gere-

kend, onder de wapenen staat; terwijl allen den krijg verwachten en wenschen, en de gemeentebesturen premiën uitloven voor dappere daden, en pensioenen, en onderstand voor de nagelaten betrekkingen der gesneuvelden, wordt alles vermeden, wat de ontknooping der gebeurtenis verhaasten kan. Waarom aarzelt men? Waarom huivert men, om het bevel tot aanval, of althans het uitbarsten van de vijandelijkheden uit te lokken? Waarom talmen die strijdlustige gouvernementen om elkander den oorlog te verklaren, dien zij onvermijdelijk achten?

Wij zullen niet beweren dat het antwoord voor de hand ligt, maar naar het antwoord zoekende, stuit men al spoedig op de vraag: Wat zal Frankrijk doen? Frankrijk, de militaire mogendheid bij uitnemendheid, dat het soldaat zijn tot een *métier* heeft verlaagd, in plaats van er een burgerpligt van te maken, Frankrijk heeft tot dusverre niet openbaar gemaakt, welke rigting het volgen zou, wanneer de krijg in Duitschland uitbrak. Zal het zich scharen aan de zijde van Italië om, nu in bondgenootschap met Pruissen, het werk te voltooijen dat door zijne hulp aangevangen en der voltooijing nabij is gebragt? Zal het zijne magt leenen om ook Venetië italiaansch te maken? Of zal het van de gelegenheid gebruik maken om, nu eenmaal Duitschland aan binnenlandsche verwikkelingen ter prooi is, zijn geliefkoosd denkbeeld ten uit voer te brengen en aan Frankrijk zijne natuurlijke grenzen te geven?

Het orakel, dat velen in keizer Napoleon III zien, heeft gesproken. Bij gelegenheid van een bezoek te Auxerre op 8 Mei, beantwoordde de keizer met enkele zinsneden de toespraak van den maire, en verklaarde daarbij dat hij, met Frankrijk, een afschuw had van de tractaten van 1815. Die uitdrukking scheen de eerste bliksemflits die uit het bewolkte zwerk schiet en het naderende onweder aankondigt. De keizer van Frankrijk heeft een afschuw van de tractaten - beteekende niet anders dan dat hij de kansen, die thans aangeboden waren om met de wapenen in de hand den toestand, uit die tractaten geboren, te wijzigen, ondersteunen zou; dat hij deel zou nemen aan dezen oorlog, waarbij het grondgebied in het spel was hetwelk door het congres van 1815 aan de mogendheden was toegekend. Men verwachtte niet anders dan een plotseling optreden van Frankrijk als partij in den duitsch-italiaanschen krijg, en de geruststellende verzekeringen van de officiële en officieuse bladen vonden bij niemand geloof. Nogtans was er eene zeer verklaarbare oorzaak voor die uitdrukking te vinden.

Weinige dagen te voren, den 3^{den} Mei, bij de behandeling eener wetsvoordragt betreffende het contingent, in de Kamer van afgevaardigden, had de heer Thiers de politiek der regering bestreden en met nadruk geëischt, dat Frankrijk Pruissen tot rede zou brengen, en Italië niet steunen zou. Thiers had op de eerbiediging en handhaving der tractaten aangedrongen, en dat onder de regering van keizer Napoleon, geheel en al ter zijde stellende, dat de tractaten ondanks en tegen Frankrijk waren gesloten! Zijne rede had veler bijval verworven; de

Kamer verdiende dus eene openlijke teregtwijzing, en deze diende de keizer haar toe, de eerste maal dat hij weder in het publiek sprak.

Zoo als wij zeiden, wilde men echter volstrekt die woorden van Napoleon in verband brengen met Frankrijks politiek tegenover het buitenland, en men gewaagde reeds van de orders die gegeven waren om het leger tot een oorlog uit te rusten. Tot dusverre heeft nog niets van dien aard plaats gehad; alleen in het zuid-oosten is een observatieleger georganiseerd, daar een staat als Frankrijk op alle eventualiteiten moet gewapend zijn. Het licht dat men evenwel in deze hoopte te ontvangen door eene interpellatie in de Kamer, is niet verstrekt. Wel had de heer Olivier zijn voornemen aangekondigd om de regering ophelderingen te vragen omtrent hare gedragslijn ten aanzien van het buitenland, maar toen in de zitting van den 3^{den}, ieder vol verlangen zijne rede te gemoet zag, zweeg hij, na de uitnoodiging van den heer Rouher aan de Kamer om het *duitsch* geschil niet tot een onderwerp van beraadslaging te maken.

Men heeft aan die uitnoodiging voldaan en aan Frankrijks stilzwijgen is het thans voor een groot deel toe te schrijven, dat de staat van spanning voortduurt.

Die spanning is oorzaak geweest dat de kwestie der Donau-vorstendommen bijna onopgemerkt beslist is. Na de bloedelooze revolutie, waardoor aan de regering van prins Couza een einde was gemaakt, hebben de Rumeniërs zich onmiddellijk bezig gehouden met de verkiezing van zijn opvolger. De graaf van Vlaanderen was de aangewezen persoon, maar nadat deze geweigerd had den scepter te aanvaarden, zocht men, zonder zich te laten ontmoedigen, een anderen telg van het een of ander vorstenhuis, die geneigd zou wezen, als vasal van de Porte, de Donau-vorstendommen te regeren. Men besloot daartoe en ging tot de verkiezing over, zonder zich in het minst te bekommeren om de besluiten, die de diplomatieke conferentie tusschen gevolmagtigden van de beschermende mogendheden te Parijs zouden nemen. Voor die conferentie bestonden er twee hoofdpunten, of Moldavië vereenigd zou blijven met Wallachije, gelijk bij de optreding van prins Couza, voor zoo lang deze regeren zou, was goedgevonden, en of de Rumeniërs een buitenlandsch prins dan wel een landzaat tot hospodar zouden moeten verkiezen. Het volk heeft echter de beslissing van de diplomatie niet afgewacht. Eerst scheen het wel dat er verdeeldheid bestond omtrent de keuze. In Jassy, de hoofdplaats van Moldavië, verzette zich de geestelijkheid tegen de vereeniging der beide vorstendommen en den kandidaat door Wallachije verlangd; maar de meerderheid verkoos toch denzelfden kandidaat, Karel prins van Hohenzollern, en deze werd door de wetgevende magt, in de zitting van den 14^{den} Mei met 111 van de 115 stemmen tot hospodar der vereenigde vorstendommen geproclameerd. Maar zoowel Turkije als de conferentie hebben zich tegen hem verklaard, op grond vooral dat de vereeniging der beide

vorstendommen niet vooraf is beslist en goedgekeurd. Turkije heeft reeds zijne troepen naar Wallachije gezonden om zijn protest door geweld van wapenen te handhaven. De prins van Hohenzollern schijnt echter niet gezind zich de opgedragen kroon te laten onthouden: hij is reeds op rumenisch grondgebied aangekomen en zal zijne regering inwijden met een oorlog. In zooverre blijft hij bij zijn vak: als kapitein der pruissische dragonders heeft hij zich tot dusverre slechts met den oorlog bezig gehouden. De vraag zal thans wezen, of hij ook voor staatszaken talent heeft. Niemand betwist dit, daar niemand hem kent, en de opgeschroefde proclamatie, waarin het voorloopig bewind zijne kandidatuur heeft aanbevolen, slechts groote woorden bevat omtrent zijne afkomst en vermaagschapping, maar geenerlei waarborg dat hij geschikt zal wezen voor de hem opgedragen taak.

Mogt de kwestie der Donau-vorstendommen minder opgemerkt worden dan het geval zou zijn geweest, wanneer de gebeurtenissen in Duitschland niet van zoo overwegend belang waren, Europa is toch niet ten eenenmale ongevoelig voor hetgeen buiten Duitschland omging.

Er is een feit volbragt dat overal de verontwaardiging gaande heeft gemaakt, en dat een onuitwischbare smet werpt op de natie die het gepleegd heeft. Den 31sten Maart heeft Spanje de bloeijendste en rijkste stad van Chili, Valparaiso, gebombardeerd, niettegenstaande die havenplaats geheel open lag, door niets verdedigd werd, en, voor een groot gedeelte bewoond wordt door onderdanen van europesche staten. De spaansche admiraal had in last om tot dat bombardement over te gaan wanneer het gouvernement van Chili de voor lang gestelde eischen van Spanje niet inwilligde. Chili verklaarde niet te kunnen toegeven voor het met de andere Zuid-amerikaansche staten, waarmede het een bondgenootschap had gesloten, daarover had geraadpleegd. Die tijd van raadpleging had het echter reeds sedert vele maanden gehad; en eer het nu weder eene conferentie met gevolmagtigden van andere staten gehouden kon hebben, zouden er weken voorbijgaan. De spaansche admiraal weigerde daarom dat uitstel te verleenen en herhaalde zijne bedreiging. De consuls van alle natiën die te Valparaiso den handelstand vormen, dienden bij den vlootvoogd protest in; maar hij was onverbiddelijk. Ook de bevelvoerders van het engelsche en van het amerikaansche eskader trachtten hem te bewegen om zijne bedreiging niet ten uitvoer te brengen, maar hij beriep zich op zijne instructiën, en, nadat hij een behoorlijken termijn had verleend om de koopmansgoederen in veiligheid te brengen, bombardeerde hij op genoemden dag gedurende eenige uren de weerlooze stad. Een misverstand was aanleiding, dat de europesche handelaren niet geloofden aan het volvoeren van de bedreiging. Toen namelijk de Chilianen het voornemen aan den dag gelegd hadden om door torpedos de spaansche schepen te vernielen, had de engelsche bevelhebber verklaard, dat, bijaldien de spaansche vloot dan onmiddellijk tot een bombardement overging, hij tot bescherming van

de engelsche onderdanen tusschen beiden zou komen. Dit was echter een geheel ander geval, dan wanneer de spaansche admiraal, naar de wetten van den oorlog het bombardement vooraf aankondigde en een termijn tot berging van goederen stelde, gelijk hij thans had gedaan. Eene tusschenkomst van het engelsche of amerikaansche eskader zou dan ook in dit geval gelijk gestaan hebben met eene oorlogsverklaring, en hoe noode ook, moesten beide vlootvoogden het aanzien dat de bezittingen hunner landgenooten werden vernietigd. De waarheid dwong evenwel te erkennen, dat de spaansche bevelhebber zooveel mogelijk zorg droeg alleen de openbare gebouwen der Chilianen te treffen. Hij heeft aan de menschelijkheid toegegeven, zooveel zijn pligt hem dit veroorloofde; de schande daalt geheel op het Spaansche gouvernement, en teregt zeggen de consuls in hun protest: 'Valparaiso zal weder uit zijne asch herrijzen, maar niets kan de smet uitwisschen, waarmede Spanje door deze daad zich zelf heeft bezoedeld.'

In gelijken zin heeft zich ook de heer Layard in het engelsche parlement verklaard, waar dit bombardement aanleiding gegeven heeft tot eene interpellatie en weder de sluimerende aandacht der leden heeft opgewekt. Na de actie door de parlementaire hervormingswet tot uitbreiding van het kiesregt veroorzaakt, is eene reactie gevolgd die zelfs niet werd afgebroken door de indiening eener tweede voordragt het kiesstelsel betreffende, waarbij eene andere verdeeling van de parlementszetels werd voorgesteld. Bijna zonder discussie heeft deze wet reeds de tweede lezing ondergaan en het laat zich niet aanzien dat tegen de derde lezing bezwaren ontstaan zullen.

Behalve deze feiten van algemeen belang, kenmerkten zich de laatste vier weken door groote finantiele moeijelijkheden, door het uitzigt op een oorlog te weeg gebragt. De effecten daalden op schrikbarende wijze, waardoor een stilstand in de zaken veroorzaakt werd en verscheiden aanzienlijke bankiershuizen hunne betalingen moesten staken. In Engeland, Italië, Pruissen en Oostenrijk zijn om aan dien toestand te gemoet te komen van regeringswege maatregelen genomen. De banken zijn tot uitgave van meer papieren geld gemagtigd; er is papieren geld in omloop gebragt; hulpkassen zijn opgerigt, en de wettelijke beperkingen omtrent den interest opgeheven. Maar zoo die maatregelen al tijdelijk baat geven, de oorzaak nemen zij niet weg, en nog tal van jaren zal Europa de noodlottige gevolgen ondervinden van de rampzalige eerzucht van Pruissens boozen geest, den graaf von Bismarck-Schönhausen.

G.K.

Letterkunde.

Uit den ouden tijd - maar ook een beetje daar buiten.

Uit den ouden tijd. - Tweetal Novellen, door H.P. Schuuring. Deventer, J. de Lange. 1865.

Wij leven in een tijd, die geen tijd van weggooijen mag heeten. Wat tot eenig oogmerk had gediend beschouwde men vroeger als te hebben uitgediend, terwijl men in onze dagen den zoogenoemden afval - men denke aan onze gazfabrieken met koolteer enz. - tot onderscheidene fabrikaten verarbeidt. Onze boekhandel heeft dienzelfden weg ingeslagen, en biedt ons menig product, dat eens op de eene of andere wijze ter tafel kwam, later nog eens aan als ragoût, of iets dergelijks. Wij keuren het evenmin af, als dat men ons een hazepeper of panvischje voorzet, al weten we ook dat het een restant is van haas of stokvisch van vóóreergister, mits beide goed waren en het der moeite waard is. Laat men vrij leeren alles uit alles te halen.

Maar wij zeiden: ‘als het goed en der moeite waard is.’ - En dan willen wij de uitgave der beide Novellen, die eens in het fuilleton der Deventer Courant hare plaats vonden, niet afkeuren. Immers, al gaat de koek van daar door geheel de Hollandsche wereld heen; de courant vindt haar weg niet zoo.

Waarom de Auteur daaraan dien titel gaf, zie de Lezer in de voorrede. - In ‘Eene moeijelijke huwelijksvoorwaarde’ geeft de schrijver ons een verhaal, dat men grootendeels kan beschouwen als eene episode uit de geschiedenis der verrassing van Bergen in Henegouwen door Lodewijk van Nassau, en het daarop volgend beleg dier stad door de Spanjaarden. - De stof is goed gekozen. Zij ligt in de geschiedenis

in zulk een schemerlicht als gunstig is voor de romantiek. Het is een belangrijk en een zeer bekend feit, terwijl de historie van de bijkomende omstandigheden en de *détails* betrekkelijk weinig bewaarde, 't is in overeenstemming met het karakter van graaf Lodewijk van Nassau, van wien hier niet kon gelden, wat Lothrop Motley van hem zegt: '*His headlong courage was his first foible.*' De aanslag was koen, maar welberekend, en gelukte, niettegenstaande vele wankelmoedigen het hagchelijke bijna ondoenlijk zouden hebben gemaakt, en meer dan één incident dreigde dien te zullen verijdelen. Bijna ieder, Hooft, Bor, Strada, Wiersbitzky, geeft, wat ook de anderen mededeelen. Monografieën werden ons niet bekend. Of er op het archief der stad soms meer bescheiden zijn te vinden, weten we niet. Genoeg! voor het algemeen schuilt of toont zich die gebeurtenis in geschikt licht voor eene behandeling als tot welke de schrijver haar bezigde.

Het plan mag waarlijk wèl aangelegd heeten, de uitwerking van sommige karakters getuigt van eene bekwame, hoewel niet altijd geoefende hand. - Maria's reis, de wezenlijke knoop, had wat meer gemotiveerd moeten worden. Zoo ook de weigering van Graaf Lodewijk om de arme weeze uit de belegerde stad te laten trekken, iets waarvoor de schrijver den volmaakten Ridder een beteren grond had moeten laten aanvoeren dan dat stilzwijgende *car tel est notre bonplaisir* dat het beginsel was der auto- en aristokraten, gelijk hem over het geheel eene wat ruimere plaats had kunnen worden toegekend. Dat was Lodewijk van Nassau in geenen deele. Hij is een dier mannen, die verdienen in het licht te worden gesteld, en die daarbij - hetgeen met zoo vele geroemden niet het geval is - zouden winnen. Bij een Willem den Eerste als bij een Brederode, bij een Wilhelm van Hessen als bij Karel IX bemind en vertrouwd, een teeder zoon en hartelijk broeder, gelijk hij een warm vriend was, en een waardig en krachtig voorstander van regt en vrijheid. Hij blijft in ons oog een edele, al kon een fra Lorenzo, Leuvensch Doctor, van hem aan Filips schrijven: *que Louis de Nassau était, ce qu'il y avait de plus mauvais et de plus scélérat.* - De dialoog lijdt hier en daar aan monotonie, in zoo verre als men door de woorden van jong en oud, maagd en krijgsman, aanzienlijker of geringer, wat veel den auteur zelf hoort soufléren; ook mogt die hier en daar wat meer aan zich hebben van kleur en tint van dien tijd. - De officier, dien wij op bl. 24 Guiloy de Chaumont genoemd vinden, was Jean de Chaumont, Sieur de Guitry, terwijl de dragonders eene inventie zijn van Parma in 1582. Het waren oorspronkelijk voetknechten, doch die te paard, die veelal trein- en pakpaarden bestegen, om dan als voetknechten ter plaatse dienst te doen. De voorstelling van den aanslag van den overste d' Hericourt om zijne dochter uit Mons te bevrijden, en die van den nachtelijken overval mag wel gelukt heeten, al is de houding van Johan van Tendorp een beetje gechargeerd, en al had de schrijver des prinsen hondje ge-

rust de eer kunnen laten. - Elise d'Hericourt is met warmte geteekend.

Beter gelukt wat de uitwerking der karakters en den dialoog betreft, is in onze schatting ‘de vrijheer van Eckernförde’. De wat moedwillige aardigheid van den matroos, de aanmatiging van den edelman met zoo weinig adel, Anna, hare moeder en haar minnaar zijn met eene vlugge, maar zekerder hand geschetst; Fredrik is goed geteekend. Er zit in hem nog Hollandsch bloed, dat hem bij alle vurigheid welberaden koen maakt. Aan grepen uit de werkelijkheid is rijkdom en veelheid. Toch had de dubbelhartigheid van Rantzau (von Ranzow?) den naar lijf en ziel leelijke, wel verdiend wat meer gesignaleerd te worden, gelijk ook de terugzetting van den Deenschen adel tegenover Duitsche indringers in het licht had kunnen gesteld worden, als een der grootste en niet minst regtmatige grieven. Rang noch verdiensten, noch koninklijke vriendschap konden immers zelfs een Bernstorf veilig stellen voor terugzetting en ongunst, waar eene wat heerschzuchtige koningin en een intrigant staatsdienaar den koning-nieteling tot hun speelbal en ledepop maakten. - Wij noemden Struensee een intrigant-staatsdienaar, al komt hij hier ook, en niet geheel ten onregte, als edelmoedig jegens beschermeling en vijanden voor. Men zou moeite hebben, om iemand te vinden, die zich met zoo veel beleid tot zulke hoogte wist op te werken en die tevens, door grove en kleinere fouten en misgrepen, zoo veel toebragt tot zijn eigen val. Hoe ver het kwam met zijn betooveren en verstrikken van Caroline Mathilde [bl. 164] is moeijelijk uit te maken, mogen ook de overige beschuldigingen dáár tegen hem ingebragt meer gegrond en zekerder zijn. Zinnelijkheid, ijdelheid, eerzucht kunnen hem met grond worden verweten. Hij was een waardig zoon der achttiende eeuw, niet misplaatst onder hare frivole grooten, maar die zoodoende ook de vergelding over zich inriepen. En toch verloor hij zijn spel niet aan beteren dan hij en zijne medestanders. Het is inderdaad goed, dat men het nu en dan hooggeprezen weleer wat nader leert kennen, om de waarheid in te zien van Salomo's: ‘zegt niet, dat de vorige dagen beter waren dan deze, want gij spreekt dat niet wijsselijk’, om meer tevreden te worden met onzen tijd en dien dankbaar te zegenen, om de klippen te leeren vermijden, waardoor zoo veel goeds te gronde ging of gestuit werd. Bismarck zou toen niet eene zoo rebutante figuur hebben gemaakt. - De aristokratie heeft velerwege hare partij zoo jammerlijk verspeeld, dat men waarlijk niet kan wenschen, dat zij die ooit weder in handen krijge. Struensee is eene waarschuwing tegen parvenus, die niet den regten, wezenlijken natuuradel in zich dragen.

CH.

Hoog gemeen aan de kaak der historie.

Iets over Mirabeau, voornamelijk betreffende zijne gevangenneming te Amsterdam, door Dr. Engelbregt. Middelburg, van Benthem en Jutting. 1865.

'Wij houden ons overtuigd, dat vele lezers gereedelijk erkennen zullen, hoe de onvervalschte geschiedenis somwijlen voorvallen genoeg oplevert, die, wat rijkdom van avonturen en zoo meer van dien aard betreft, wel in belangrijkheid kunnen opwegen tegen den grooten hoop van alle soortgelijke min of meer poëtische verdichtselen; alhoewel wij met bescheidenheid blijven wenschen, door het schrijven dezer bladzijden altijd iets meer te hebben verbreid, dan juist de bevestiging dier waarheid alleen.' - Met deze woorden besluit Dr. Engelbregt zijne hoogstbelangrijke monographie over eene episode uit het leven van een der beruchtste mannen uit een berucht tijdperk, de laatste helft der vorige eeuw, Gabriël Honoré, graaf de Mirabeau.

De stelling in de bovenaangehaalde woorden, waarvoor de geschiedenis zoo menig bewijs levert, wordt in het werk bevestigd. Wat de schrijver daaraan toevoegt zal men even zoo bewaarheid vinden. Het is een boekje dat te denken geeft, vol ernstige waarschuwing, een school van menschenkennis, een kansel waar feiten prediken, waar dezer beteekenis en zamenhang klaarder aan het licht treedt, dan in menig betoog, waarin men op de logika dier feiten wijst. - Het is eene schets van dien tijd, een familietafereeltje uit Frankrijks groote wereld, niet onder de zeldzaamheden behoorende, doch, God betere 't, welk eene schets! - Men waadt er door een poel van egoïsme, van lust, van geboortetrots en gemeenheid, terwijl men daarin naauwelijks een enkel nobel karakter ontmoet, dat ons met zoo veel slechtheid en onverstand een weinig verzoent. Wij hebben daarbij het oog op den bailli, broeder van den vicomte, die de man is van de waarheid en de welwillendheid, die dit misschien werd en bleef, omdat hij vroeg genoeg die bedorven zedelijke atmospheer met de zeelucht verwisselde. Bij hem is nog probiteit, heldere blik, de moed der zelfverloochening, adel van ziel als van geboorte. Doch *du reste*....

Wij willen daarmede niet gezegd hebben, dat er niets goeds is aan de familie Mirabeau, of wie daartoe behoorden. Zijn wij - om met een later schrijver te spreken, als de bergen waarop de wijnstok groeit, die aan hunne zonnige zuidzijde een edel gewas voortbrengen, aan den guren noorderkant een product, dat bijna niet te drinken is, echte Krätzer; de familie Mirabeau had die zonnige zijde wel karig bepoot, terwijl er van het wrange *plenty* was.

Men zie maar even den adeltrots, dien dunk van de familie en van zijne positie te midden van deze, bij den ouden markies. Zijn broeder

mogt het *posteromanie* noemen; wij zouden het *le délire de l' autorité paternelle*, huistiranny willen heeten. De man is daarin verhard, versteend, verstaald, zoo dat men het in een roman overdreven zou keuren. Immers, bij al zijne eischen aan anderen, aan zijne naaste betrekkingen - hoe treedt hij dezer regten met voeten! Dan schier liever de ruwste ruwheid der lagere standen! Het kan nooit anders dan dat zulk een egoïst een plaag, een afschuw, een bederf wordt voor wie hem nader zijn gesteld; wij zouden er eene Nemesis in vinden, dat hij zich zelf plaagt en bederft. Zulk een vader helpt om zulk een zoon verklaarbaar te maken, en wij zouden zeggen dat *le sceptre paternel* (bl 72), de *insurrection filiale* ligt kon, schier moest ten gevolge hebben. Men krijgt eenig medelijden zelfs met Mirabeau, wanneer men hem hoort zeggen: '*J'ai vu cinquante quatre lettres de cachet dans ma famille*, *et j'en ai eu dixsept pour ma part.*' Voegt daarbij den aard dier familie, Fransch entrijs op Italiaanschen stam (als Catharina de Medicis en haar gebroed, Mazarin met zijne nichten en nog latere voorbeelden); en men zou haast vragen, wat goeds daaruit voortkomen kon? - Hoe gloeide en kookte en woelde het dan ook in dien vulkaan, waaruit kreten voor regt en vrijheid, zangen der liefde, sentimenteele brieven en verzen, lasteringen en vuile gemeenheden opwelden - alles theorie, waarvan zijn leven de trouwe praktijk was. Een regte stokebrand der revolutie, die misschien evenwel in zich zelf zou verteerd zijn, alleen voor wie hem te na stond vernielend, gelijk zoo menig excentriek karakter en passiemensch zulks werd, als niet verkeerd beleid, zedelijk verderf van hof en grooten in Frankrijk de brandstof hadden opgetast, waarin Mirabeau en anderen als de vonken vielen, die het al in laaijen brand deden opgaan.

De heer Engelbregt gunt ons daarop een blik. Hij doet dit zoo solide en helder, dat het kleine boekje een meesterstuk mag heeten van naauwkeurigheid en conscientieus werken. Met al wat hij weinig vereerends bij zoo veel rebutants heeft mede te deelen, is het ver van eene *chronique scandaleuse* te zijn. De voorstelling is regt objectief. Slechts hier en daar en als onwillekeurig, laat de schrijver zijn oordeel doorschemeren, of spreekt hij dit uit in een enkel ter sneê aangebragt woord, dat ten humor wordt. Mirabeau wordt daar voor ons gesteld met een *voilà ce qu'il a fait, voilà ce qu'il fut*, terwijl hij het oordeel veelal aan den lezer overlaat. Het is, als men wil, een relaas; doch wij zouden schroomen het dien naam te geven, om de levendigheid die er in heerscht, om de belangstelling welke het inboezemt. De hoofdzaken waren ons wel bekend; en toch hebben wij ons potlood waarmede wij hier en daar eene aanteekening wilden maken, onwillekeurig in de hand gehouden of neêrgelegd, zoo dat wij het tot dit einde nog eens lazen. Het is inderdaad iets voortreffelijks. Een photographie van de achttiende eeuw, die in 't algemeen regt leelijk was en maar zelden een *beau jour* had.

Wij worden getuigen gemaakt van een zielkundig proces, waarbij veel in Mirabeau ons verklaarbaar wordt. Er was in hem van de *stern Stuff* die in den marquis lag, gelijk deze die van zijn vader, Mirabeau *col d'argent* erfde. Hij werd zoo onderdrukt, zoo getrapt, dat hij, bij zijn karakter, indien al niet moest, dan toch ligtelijk kon worden, wat hij later zich toonde. Cynisch genoeg, en toch maar al te waar, kon die vader hem te regt een *animal fougueux* noemen, en de diagnose was niet geheel onjuist toen hij schreef: *Tout bien considéré, il faut lui donner force exercice, car que diable ferait-on de cette exuberance intellectuelle et sanguine? Je ne connais que l'impératrice de Russie avec laquelle cet homme peutêtre bon encore à marier.* Mirabeau en Catharina II! Een lief paartje, tortelduifachtig en toch weder niet tortelduifachtig genoeg. Niet à la Feith zeker.

Evenwel wordt het een en ander niet zoo in rekening gebragt, dat daarmede alles wordt beschouwd als vereffend, maar daarmede ook echte zedelijkheid de bodem ingeslagen wordt. Wij worden er toe geleid, om wat Mirabeau gemeens deed meer te verklaren, niet te billijken en te regtvaardigen. De *factor* van des menschen persoonlijkheid en wil wordt niet weggecijferd, gelijk dit trouwens, vooral bij zooveel dubbelhartigheid en verraderlijke list, bezwaarlijk kon. Wij zijn eenmaal geen deterministen genoeg, om Madame de Staëls *tout savoir c'est tout pardonner*, zoo onbepaald te laten gelden, moge ook het *tout savoir c'est beaucoup pardonner* zijne waarheid hebben. Ons verstand wijze den zamenhang dier dingen aan en rekene ons *tel quel* voor, dat onze daden als die dingen alzoo moesten komen en geschieden; ons zedelijk gevoel, ons geweten doen ons daaraan ook andere zijden zien. Wij zeggen des noods, het woord aan Jacobi toegeschreven op iets anders toepassende: - met het hoofd een determinist, met het hart een voorstander ook van onze vrijheid. Wij zijn wat huiverig voor eene leer, waarbij, gelijk de markies de Mirabeau aangaande Parijs zegt: *toutes les folies et assassinats moraux et physiques seraient hautement émancipés.* Mirabeau met al zijne passieën en in al den drang van omstandigheden, in welke hij nu en dan wat edelmoediger handelt, blijft, als zijn vader en Sophie, een bewijs, dat er ook aan hem zelf ligt, dat het ook voor hem heette: ‘ik heb vuur en water, goed en kwaad, dood en leven voorgesteld; grijp naar hetgeen gij wilt!’ - De volksmenner die om eigen voordeel met den koning heulde, die man die te koop was, die 195,000 livres kreeg voor zijn woord en belofte, dat hij de nationale vergadering, waarin hij eene hoofdrol speelde, zou tegenwerken, de leeuw die ook kwispelstaarten en pootjes geven kon, en van wien Madame Elisabeth, toen zij zijnen dood vernam schreef: - *Les aristocrates le regrettent beaucoup; mais pour moi je ne peux regarder cette mort que comme un trait de Providence. Je ne crois pas*, *que ce soit par des gens sans principes et sans moeurs*, *que Dieu veuille nous sauver*, de man die de

wetten en pligten, welke hij zelf schaamteloos schond, door anderen wilde ontzien hebben (bl. 113), - die man was niet *l'homme machine.* Hij had en droeg in zich, wat hem in staat stelde om een beteren weg in te slaan. Ook wanneer wij het woord van Lamartine *pour nous et les héros il a des poids divers* laten gelden, blijft hij verantwoordelijk en wordt hij veelszins verachtelijk, waardig dat de geschiedenis hem brandmerkt.

Dit nu is geschied. Niet de heer Engelbregt, maar de historie, Mirabeau zelf heeft dit gedaan, ook bij het opdiepen van deze episode uit zijn leven. - Wat de gevolgen zouden zijn geweest, bijaldien Mirabeau langer had geleefd en zijn rol verder had kunnen spelen, wat er van Frankrijk en Europa was geworden - wie weet het, wie durft ook maar gissen? - Wij hebben in zijne geschiedenis en die der zijnen ook weder sporen gevonden, die ons wezen op eene Nemesis, die ons de waarheid voorhielden van *die Weltgeschichte ist das Weltgericht*, of liever gronden voor ons geloof, dat nog een andere en Hoogere dan de dikwerf gemeene hoogen en grooten en magtigen dezer wereld, het beleid der dingen in handen heeft. Wij erkennen waarheid in het wat ruwe woord van den Duitschen keizer, die een al te hartstogtelijk liefhebber was van de jagt, terwijl een der meestberuchte pausen den geestelijken scepter voerde: - Indien ik, arme jager, en die..... te Rome de dingen moesten besturen; waar ging het heen? Goed en gelukkig is het, dat God er de hand aan houdt.'

CH.

Voor het tooneel.

Een Rendez-vous, door P.F. Brunings, kapitein der infanterie. Kampen, K. van Hulst, 1865.

De redaktie heeft ons opgedragen een kapitein der infanterie te inspekteeren. Een man van den degen heeft verplichtingen; een man van letteren is prikkelbaar; voorbeelden genoeg dat kwesties tusschen personen met de wapenen worden beslist. Tegenover dit alles te zamen zou de taak gevaarlijk zijn en te meer den lust prikkelen haar te aanvaarden.

Doch kapitein Brunings heeft in zijn boekje zeker hollandsch denkbeeld in goede hollandsche woorden gekleed - een denkbeeld waarmeê een kloekhartig man waarlijk niet naar de wapenen grijpt ter beslechting van een pleit. Bij voorbeeld: Johan - de held van het

gezelschap waarmeê wij door ‘Een Rendez-vous’ in kennis komen - antwoordt op een uitdaging met de vraag: ‘ben je gek geworden?’ en noemt den uitdager: ‘een malle vent.’ Johan is de nobelste dezer creatie van Brunings. En de jonge dame, van wie Johan en wij - wij op een ietwat andere wijze - het meeste houden, zegt à propos dezer zaak: ‘Laat dat over aan Franschen en leden van de Tweede Kamer, die niet meer weten te argumenteren.’ De belijdenis van een beginsel waarop dergelijke uitdrukkingen rusten, kostten den graven Schmiesing-Kerssenbrock hun betrekkingen bij het pruissische leger. Bij ons zouden zij om dergelijk begrip des te meer worden geacht.

Wij hebben van dien aard dus niets te verwachten, al maken we het wat bont, en dat heeft Brunings op zijn beurt van ons niet te verwachten, want - behalve dat Hollanders elkander niet beschimpen of beleedigen, omdat de dader zijn laagheid met geen tweegevecht kan weg wisschen - wij hebben de amsterdamsche hollandsche tooneellisten een drama van den auteur zien opvoeren, en hij heeft ons daarmeê gewonnen. Wij gelooven, dat zijn pen kan mede werken, te beletten, dat vreemde moraal en vreemde begrippen en onhollandsche toestanden ons schouwtooneel langer overstelpen.

Van het nationaal tooneel wordt zeer ongunstig gesproken. Men heeft de schuld in 't openbaar aan de auteurs, akteurs en het publiek gegeven. De akteurs hebben in 't openbaar voorlichting gevraagd en gezegd dat zij het zoo zeer behoeven. De nood is hoog geklommen, en men wil dat de regering, die al zooveel met den veestapel te doen heeft, zich er meê bemoeije.

Wij zien de regering vooreerst nog geen gehoor geven aan den wensch, en hoewel wij gelooven dat zij veel vermag, bij voorbeeld: het land in een spoorwegnet helpen, onderwijs en geneeskunde wettigen en tegenover onechte handhaven, zij vermag niet alles. Jawel, zij zou schouwburgen kunnen doen bouwen, scholen voor tooneelspelers kunnen stichten; maar hoe zou zij goede tooneelstukken doen geboren worden? en daar komt het hoofdzakelijk op aan. Wedstrijden blijken op den duur niet afdoende te zijn. Over het algemeen houden onze uitnemendste auteuren er niet van, zich met elkander te meten, en achten ze hun gave van geheel anderen aard dan mastklimmen en schijfschieten. Zij zijn gevoelig voor erkentelijkheid hun arbeid bewezen, maar zouden er tegen opzien, indien men hun persoon ten aanschouwe van den volke wilde kroonen. Evenwel, wij meenen dat de schuld bij de auteuren het minst schuilt, dat die, ten opzichte van hun taak, veeleer te zoeken is bij de tooneel-direktie. Wij weten van aangeboden stukken, terug gewezen met vele beleefde woorden maar ten opzichte van de reden waarom, met een enkel woord: ‘ongeschikt voor het tooneel.’ Eenige argumenten voor die korte uitspraak hadden den jongen auteurs kunnen

dienen, om te weten waarop zij bij een volgenden arbeid hadden te letten, nu werd aan een volgenden arbeid niet meer gedacht. Indien nu bij tooneel-direktiën de bekwaamheden niet aanwezig zijn om de genoemde uitspraak behoorlijk te argumenteeren, dan wordt voor haar de onderneming van een oorspronkelijk tooneelstuk op te voeren, een tasten in den blinde, en is het veiliger in den vreemde rond te zien, wat zij ter vertaling zullen kiezen, immers de goede uitslag van elders en de vreemde kritiek wijzen vooraf den weg.

De direktie van den hollandschen schouwburg te Amsterdam heeft den laatsten tijd anders gewild. Heeft zij van haar pogen goede vruchten gezien? Indirekt ja: de prijsuitloving was tevens een duidelijk uitgedrukte wensch naar oorspronkelijke geest-vruchten, en moest de aandacht van den nederlandschen auteur wekken; behalve de bekroonde stukken heeft zij het publiek van tijd tot tijd oorspronkelijke scheppingen aangeboden. Het ijs is gebroken, men mag een betere toekomst verwachten. De novelles zijn den laatsten tijd zoo dramatisch, het zal onze auteurs weinig inspanning kosten tooneelwerk te leveren, en om op Brunings terug te komen, dezen gaat het werk gemakkelijk af.

Dat oppervlakkigheid een vereischte is tot populariteit, kan geestig worden beweerd, maar is daarom nog geen waarheid; Brunings zal zich er niet door laten misleiden. 't Is niet te ontkennen: een woord van de straat, een dagelijksche expressie, overbekende menschelijke zwakheden en ondeugden en de meest alledaagsche karakters op het tooneel behendig aangebracht en voorgesteld, verwerven duidelijke teekenen van goedkeuring, worden met belangstelling gevolgd; maar het publiek kan meer verduwen en erkennen. In een tooneelstuk van Brunings, dat wij zagen opvoeren, komt een passage voor, die van een diepen psychologischen greep getuigt, als wij den auteur meer toewenschen. Wij bedoelen den oogenblik wanneer de jonkvrouw, de laatste dagen eenigermate verward door verholen liefde, geheel tegen haar gewoonte het kameniertje een hard woord toevoegt, en deze, schreijende en zich over het veranderde gedrag harer gebiedster beklagende, de jonkvrouw het lijdende harte verweekt, waardoor zij der weenende de beide handen reikt, mede in tranen uitbarst en zich verontschuldigt met de klacht dat zij zich den laatsten tijd zenuwachtig gevoelt. Dit tooneeltje, zoo verdienstelijk voorgesteld als het verdiende, wekte luide goedkeurende teekenen van alle rangen en moest den ongeloovigste overtuigen, dat het begrepen en gevoeld was en er rechtmatige hulde aan werd gebracht. Het publiek verlangt meer dan oppervlakkigheid en wat men noemt *bas comique.*

Wanneer ‘Een Rendez-vous’ wordt opgevoerd, dan zal Bart de knecht van den jongen van Hoorn in den aanvang de toeschouwers bezig houden, maar indien hij, bij den belangrijken motief die hij voor den gang der geschiedenis is, een grooter aandeel woorden, dan hij reeds

heeft, voor zijn rekening gekregen had, het zou ons niet verwonderen zoo hij den toeschouwers in 't eind niet beviel. Reeds in 't eerste tooneel van 't eerste bedrijf wordt hij door den ouden van Hoorn gescholden en bij de ooren getrokken, op het midden van het stuk door zijn heer afgeranseld en aan het slot door den veldwachter ingerekend. Zeer sprekende feiten, sprekender dan een in het geheele stukje, en toch is het geen hoofddoel van den auteur aan te toonen, dat het niet deugt door een deugniet te worden gediend; want door de streken van Bart komen twee huwelijken tot stand en een derde *in spe.* Mevrouw van Erlang verwondert zich dat iemand zulk een wezen in dienst kan nemen, en wij dat Brunings zulk een creatuur in deze schepping toelaat. De auteur werd nu tot de genoemde executiën gedrongen, want zijn hollandsche moraal had den deugniet gevonnisd, en dat is goed.

Fransche tooneelschrijvers denken er anders over. Hun ondeugende dienstboden zijn aardige geestige wezens, wier trouwloosheid en diefstallen als vernuftige zetten worden voorgesteld. Lustige, kluchtige misdadigers van allen stand kruiden de handeling hunner stukken, worden in niets gedeerd of komen er goed af, terwijl de bedrogenen de dupes, d.i. de bespottelijken, de geminachten zijn. Ge begrijpt, het gif, met zooveel zoets vermengd in vertalingen op ons tooneel gebracht, wordt gretig door onze dienstbaren ingeslikt, en in dagelijksche toepassing gebracht - waarom niet? Wij worden immers reeds toegeeflijker er door, zoo komt er wat losheid in onze stijve zeden, en leve het cosmopolitisme!.... Neen! in ernst, ons tooneel is door die vertalingen niet meer nationaal en in verval geraakt.

Span u meê in, kapitein Brunings! dat kwaad te verhelpen. Een strijd voor onze zeden en begrippen, indien ze aan deugd en recht beantwoorden, is een strijd voor ons volksbestaan. Het scheen ons toe dat dit uw streven is, het blijkt ons weder uit: ‘Een Rendez-vous.’ Al mogen velen het van minder beteekenis achten, de door Johan gewenschte geheime bijeenkomst met Elise mislukt, heeft een ernstige kapitteling van de tante ten gevolge, Elise leest hem de les, haar broêr maakt het hem lastig met een uitdaging, en Johan zelf veroordeelt zijn dwaas plan, dat tot verwarring en onaangenaamheden aanleiding geeft. De handeling is levendig, doch niet sprekend genoeg. Johan, uit wiens woorden is op te maken, dat hij een degelijk en wakker jonkman is, moest het bewijzen met feiten, dit eischt het tooneel. En zijn oom.... och neen, de oude van Hoorn is zijn vader - 't is waar; doch zoo als Johan zich in de omstandigheden jegens hem gedraagt voegt het beter een neef, die met een overbezorgden en bemoeizuchtigen oom op slag tracht te komen. Dit is onze meening - schuld hebbe wellicht, dat wij in modellen het respekt voor vaderlijk gezach gaarne zien uitkomen; in dat opzicht verklaren wij ons voor de Ferdinands van het geslachte Huyk; is er soms een

weinig overdrevens in dergelijke voorstelling - het kan geen kwaad dat de moraal wat veel eischt, de betrachting dingt altoos wel wat af.

Brunings schrijft een vloeijenden en geestigen dialoog, dit maakt zijn boek tot een boeijende lektuur; wij lazen het met genoegen, en indien 'Een Rendez-vous' wordt opgevoerd, gaan wij het zien en hooren.

Vertalingen en herdrukken.

Hannah Thurston of de emancipatie der vrouw - Roman uit het Amerikaansche leven, door Bayard Taylor. Deventer, A. ter Gunne, 1865.

Men noemt de 19e eeuw eene eeuw van twijfel en onzekerheid. Het 'waarom' zweeft op aller lippen en ijverig wordt gezocht naar de oplossing van raadselen, waarvoor vroeger *het algemeem* hart noch oor had. Dat waarom klinkt niet alleen luide dáár waar het verschijnselen geldt, welke men uiterlijk kan waarnemen en tasten, welke men kan zien en hooren; maar ook in het rijk der hypothesen, bij al wat het zieleleven betreft, den oorsprong, het doel van zijn en de bestemming van den mensch, doet zich het 'waarom' gelden. De zekerheid moge daar minder zijn, het licht schaarsch en weinig helder; toch zal ook daar de telkens terugkeerende vraag 'waarom' en het antwoord daarop door de besten en edelsten onder de menschen gegeven, zoo geen zekerheid, toch rust en kalmte te weeg brengen en bij levenslust, stervensmoed kunnen schenken.

Is het wonder, dat daar waar zooveel twijfel heerscht en waar zelfs de fundamenten, van hetgeen zij die ons voorgingen, voor waarachtig hielden, geschud worden, ook de vraag over de lippen kwam, of de vrouw wel die plaats in de maatschappij inneemt, welke haar toekomt?

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika, het land waar het beginsel der vrijheid van het individu op groote schaal wordt toegepast; waar de drukpers vrij en het regt van vereeniging onschendbaar is, waar het geschreven en gesproken woord onbelemmerd zijn weg kan gaan en binnen geen grenzen wordt beperkt; dat was ook het land waar het belangrijke vraagstuk van de emancipatie der vrouw in deze eeuw weder ter sprake werd gebragt.

Meetings werden gehouden waarop in hartstogtelijke taal door vrouwen, de vrijheid voor hare zusters geeischt werd; waarop van onderdrukking en achteruitstelling gesproken en de banden door natuur en maatschappij der vrouw aangelegd als onnut en knellend werden voorgesteld; men eischte in alles gelijk gesteld te worden met den man. Waarom zoude de vrouw niet even geschikt zijn om de diepte der abstracte wetenschap te peilen; waarom zoude ook zij niet in staat zijn de wonderen van den sterrenhemel te doorgronden, en in de geheimen van het laboratorium van een Lavoisier of Berzelius door te dringen; waarom werd haar het stemregt onthouden, waarom mogt ook zij geen invloed uitoefenen op de regering van haar vaderland; waarom in één woord werd zij in

het staatsleven en bij de beoefening der wetenschap als de mindere van den man beschouwd?

Opgewondenheid en overdrijving heerschten in hooge mate bij die vergaderingen, waar de regten der vrouw, menigmaal met onmiskenbaar talent en innige overtuiging, werden verdedigd. Men stapelde, medegesleept door ijver voor de zaak, paradox op paradox; zeer dikwijls was de thesis waarvan men uitging valsch en daardoor de geheele redenering onjuist. Toch bewezen de toejuichingen welke de spreekster verwierf en de betuigingen van bijval, welke haar van alle kanten toestroomden, dat zij indruk gemaakt had en velen haar zucht naar vrijheid deelden en gereed waren om de knellende banden door natuur en maatschappij der vrouw aangelegd af te schudden.

De zucht naar emancipatie won veld. De verloochening der natuurwetten; de geheele miskenning van het physiologisch en psychologisch verschil dat tusschen man en vrouw bestaat; de opstand tegen de bestaande maatschappij, waren zoo vele oorzaken van overdrijving en mistasting. Daardoor werd ook hier weêr de goede vrucht bedorven, welke eene verstandige en gematigde beweging had kunnen voortbrengen. Overdrijving maakt de ernstigste zaak belagchelijk.

De vrijheid, welke men eischte, grensde aan bandeloosheid. De gedaanteverwisseling der bevallige en zachtzinnige vrouw in eene amazone; der verstandige en beminnenswaardige moeder in eene onverdragelijke savante; der stille, bedeesde vrouw in een Elisabeth van Engeland of een Catharina van Rusland vond weinig bijval.

Dit belagchelijk streven bragt de emancipatie der vrouw, hoewel ten onregte, in discrediet. Want men moge te ver gegaan zijn en de grenzen door natuur en wetenschap gesteld overschreden hebben, de emancipatie der vrouw blijft daarom niettemin een der gewigtigste socialistische vraagstukken van onzen tijd.

De vrouw heeft regt op meer ontwikkeling en ruimer gelegenheid om zich zelve een stand in de maatschappij te kunnen verschaffen overeenkomstig haar aanleg en karakter.

Veel werd haar tot heden onthouden, wat haar regtmatig toekomt. Zij heeft gelijke aanspraak op ontwikkeling van den geest, en is daarvoor even vatbaar als de man, hoewel op verschillend gebied en in verschillende rigting. Zij heeft regt om te eischen dat men haar in staat stelle zich door arbeid een onafhankelijk bestaan te verschaffen en door dien arbeid werkzaam te zijn aan eigen ontwikkeling en te beantwoorden aan hare bestemming als mensch. Maar zij moet nimmer vergeten dat haar gebied van werkzaamheid wel *naast* maar niet *in* dat van den man gelegen is. Verschillend zijn de krachten in ieder gebied vereischt om met vrucht werkzaam te zijn. Alleen daar, waar ieder op zijn gebied en naar het talent hem geschonken werkzaam blijft, ontstaat een harmonisch geheel. De waarde van den arbeid wordt niet beoordeeld naar de grootte van het talent, maar wel naar de wijze waarop men met dat talent gewoekerd heeft.

Iets goeds is uit de vroeger heerschende overdrijving voortgekomen. De belangstelling is opgewekt, de waarde van het vraagstuk erkend en de pogingen om tot eene juiste oplossing te geraken zijn vermenigvuldigd.

De beweging voornamelijk in Amerika ontstaan vond weerklank in het Westen. Langzamerhand is men tot juistere denkbeelden gekomen en de ‘erste deutsche Frauentag’ gehouden te Leipzig den 15 Oct. van het vorige jaar, heeft zich gekenmerkt

door waarheid en gematigdheid. Wij willen hier uit ‘Unsere Tage. Blicke aus der Zeit in die Zeit’ het een en ander omtrent ‘der erste deutsche Frauentag’ overnemen.

Deze poging ter bevordering van de emancipatie der vrouw vond niet dien bijval welken zij verdiende. Het aantal mannen, die de vergadering bijwoonden, was gering en het waren overdrevene eischen en onpraktische wenken, waarmede

dezen voor den dag kwamen. Gunstig onderscheidden zich de vrouwen door haar gematigdheid en haar juisten blik. Haar aantal bedroeg tusschen de 50 en 60.

Het juiste standpunt van hetgeen de vrouw beoogde werd meer door een rede van mejufvrouw Schmidt, onderwijzeresse te Leipzig, bij de opening uitgesproken dan door het hoogdravende programma van den heer Korn ‘ein ehemaliger Ungarischer Honved Hauptmann’ welke zich als beschermheer der regten van de vrouw opgeworpen had, uitgedrukt.

Mejufvrouw Schmidt ontwikkelde in eene uitgebreide rede, welke in geen enkel opzigt te kort deed aan de vrouwelijke waarde, het regt der vrouw om zich uit den toestand van onmondigheid, waarin zij tot heden verkeerde, te verheffen. Deze hervorming moet voor het grootste deel door de vrouw tot stand gebragt worden. Haar *te huis* blijve steeds het gebied waar zij het meest moet schitteren, maar zij moet het vermogen bezitten om het werken en streven van den man op het gebied van den geest te kunnen volgen, zij moet daarin belang kunnen stellen en hem daarbij kunnen steunen. Het is geen abstracte wetenschap welke daarvoor vereischt wordt, maar een gezond oordeel en een verstand dat niet beneveld wordt door *vooroordeel.* Harmonie te brengen tusschen het leven in en buiten het *te huis* moet het streven der vrouw worden. Daartoe is ontwikkeling van den geest der vrouw een noodzakelijk bestanddeel. Maar ook zij, welke ongehuwd blijven en de moedervreugde derven hebben het regt om opleiding voor den arbeid te vorderen. Ledigheid is des duivels oorkussen, terwijl arbeid zelfstandigheid en zedelijke kracht schenkt, waardoor de bestaande gebreken, ijdelheid, praalzucht en anderen zullen verdwijnen, zoodra men de vrouw in staat stelt om de nietigheid daarvan in te zien. Alleen het bewustzijn, dat het een goede zaak was, welke men voorstond, had deze vergadering, na zwaren strijd tegen ingewortelde gewoonten, in het leven geroepen.

Dwaling was niet alleen mogelijk, maar waarschijnlijk; maar de rijpe vruchten van het onderling streven zouden niet achterwege blijven, wanneer men moedig en onbevreesd bleef volharden.

Het veelomvattende, hoogdravende en onpraktische programma van den heer Korn viel door de praktischen geest van de daar vereenigde vrouwen.

Het doel der vereeniging werd vastgesteld: ‘de vereeniging van duitsche vrouwen beschouwt het als een dringende behoefte om den arbeid der vrouwen van alle knellende banden, door het veroordeel aangelegd, te bevrijden; zij wil dit doel bereiken niet alleen door vrouwenvereenigingen en de drukpers maar voornamelijk door het tot stand brengen van geld-associatiën, industrie-scholen voor meisjes, tentoonstellingen van vrouwelijken arbeid, het oprigten van gestichten waar vrouwen een onderkomen kunnen vinden en het bevorderen van voor vrouwen doelmatige wetenschappelijke opleiding.’

De vereeniging werd in dien geest geconstitueerd en haar grondwet vastgesteld. Deze grondwet luidt als volgt:

1°. Het doel der vrouwen-vereeniging is, met vereenigde krachten werkzaam te zijn, zoo ter verkrijging van meerdere ontwikkeling voorde vrouw, als tot het vrij maken van den arbeid, geschikt voor vrouwen, van alle beperkende banden.

2°. Gehuwde en ongehuwde vrouwen, welke meerderjarig zijn, kunnen, wanneer zij daartoe het verlangen kenbaar maken, lid der vereeniging worden tegen een entrée van ½ thaler en een jaarlijksche bijdrage van 2 thaler. Niet meerderjarige vrouwen kunnen tegen eene jaarlijksche bijdrage van 1 thaler als hoorderessen

toegelaten worden. Zij hebben echter geen stemregt. Mannen, welke in de vereeniging belang stellen en dit met der daad toonen, kunnen door het bestuur als eerelid worden voorgedragen. Zij kunnen een raadgevende stem uitbrengen. Het eerelidmaatschap kan ook opgedragen worden aan vrouwen, die zich ten opzigte der vereeniging verdienstelijk hebben gemaakt, als ook aan die

vrouwen, in het buitenland, welke naam gemaakt hebben door het verdedigen der regten van de vrouw.

3o. De inkomsten bestaan:
   a. Uit de jaarlijksche bijdragen der leden;
   b. Uit vrijwillige bijdragen der mannen;
   c. Uit de opbrengst van lezingen, concerten, loterijen.

4o. Daar, waar de leden talrijk zijn, zal het wenschelijk wezen plaatselijke vereenigingen te vormen, welke in naauw verband moeten blijven met het hoofdbestuur.

5o. De leiding is toevertrouwd aan een voorzitster, welke ieder jaar aftreedt maar herkiesbaar is. Vijf leden staan haar ter zijde om de loopende zaken te regelen. Mannelijke eereleden kunnen geroepen worden om raad te geven. Voor belangrijke aangelegenheden wordt deze commissie met tien daartoe aangewezen buitenleden vermeerderd. Ook andere dan de aangewezen leden kunnen geroepen worden. Jaarlijks wordt het bestuur op nieuw samengesteld en gekozen.

6o. Wanneer het eenigzins mogelijk is wordt ieder jaar door de voorzitster eene algemeene vergadering belegd; de plaats, waar deze te houden, wisselt jaarlijks af. De plaatselijke vereenigingen zijn verpligt zich daar te doen vertegenwoordigen; ieder lid is geregtigd die vergaderingen bij te wonen.

7o. Herziening van deze statuten kan, zoo het noodig wordt geoordeeld, op iedere algemeene vergadering voorgesteld worden. Twee derde der aanwezige stemmen worden tot het aannemen der verandering vereischt.

Men kan niet ontkennen, dat deze statuten door beknoptheid en zaakrijkheid uitmunten.

Daarna werd bepaald dat als orgaan der vereeniging de door den heer Korn uitgegevene ‘Algemeine Frauenzeitung’ zou aangenomen worden, maar daar de vereeniging daarvoor eene ondersteuning aan dat blad van 150 thaler toestond, verkreeg zij het regt om er invloed op uit te oefenen. De bekende schrijfster mevr. Louise Otto-Peters en mej. Jenny Heinrich, redactrice der Bazar, werden in de redactie van de ‘allgemeine Frauenzeitung’ opgenomen. De goede verstandhouding tusschen de vereeniging en den heer Korn heeft niet lang bestaan. De Frauenzeitung heeft opgehouden het orgaan der vereeniging te zijn. De bovengenoemde vrouwen hebben een eigen blad ‘Neue Bahnen’ in het leven geroepen.

‘Der erste deutsche Frauentag’ heeft drie dagen geduurd.

Het woord waarmede de praktische onderwijzeresse Schmidt de beraadslagingen sloot bevat vele behartigingswaardige wenken. Zij drukte haren vurigen wensch uit dat het werk der vereeniging vrucht mogt dragen; gering mogt het aantal der aanwezigen zijn, zij waren allen doordrongen van de waarheid dat uit het schijnbaar nietige iets groots kon voortkomen. Zij eischte voor haar zaak een regtvaardig en mild oordeel van alle mannen en vooral van hen die als schrijvers invloed oefenden op het oordeel van het algemeen; zij gaf daarbij als haar wensch te kennen dat de vereeniging gevrijwaard mogt blijven van bestreden te worden door satiriek geschrijf of carricaturen; want dit wapen mogten de vrouwen niet gebruiken.

Verder zeggen ‘Unsere Tage’: ‘Eenparig is het oordeel dat door de weinigen, welke deze vergadering bijwoonden daarover werd uitgebragt. Even ongewoon als

het was dat het bestuur uit vrouwen bestond, even verrassend was de uitkomst. De leiding was streng en bepaald. De voorzitster, mevr. Louise Otto-Peters waakte er voor dat het parlementair karakter der vergadering bewaard bleef. Het door mevr. Dux-Uhlig samengesteld proces-verbaal droeg de algemeene goedkeuring der daar aanwezige mannen weg. Het meest in het oog vallend was de wijze waarop de spreeksters zich van haar taak kweten. Kortheid en bondigheid

waren het kenmerk harer redevoeringen; velen toonden eene buitengewone geschiktheid om in het openbaar te spreken en waren daarbij meester van de taal.

De praktische geest der vrouwen heeft zich bij deze eerste zwakke poging, om hare belangen gemeenschappelijk en in het openbaar te behandelen, gehandhaafd; zij hielden steeds het doel voor oogen dat zij beoogden en verwierpen daarbij alle inblazingen der ijdelheid.

Wat zij zoo dikwijls in het huisselijk leven toonen, dat zij zich naar de omstandigheden weten te schikken, hebben zij bij deze gelegenheid gestand gedaan en voornamelijk hebben zij toen bewezen dat zij zeer zeker geregtigd zijn om haar eigen zaak te verdedigen en te regelen.'

Deze woorden uit 'Unsere Tage' vonden we bemoedigend voor de zaak der emancipatie van de vrouw. Daarom halen we ze hier aan.

Ook de letterkunde begeeft zich op een meer praktisch gebied. Zij die de werken van Jules Simon gelezen hebben en het werkje, 'Ueber die Erziehung des Weibes für seinen Beruf' van den waardigen volksvertegenwoordiger in Pruissen, professor Rudolf Virchow kennen, zullen dit gereedelijk toestemmen. Ook het werk van Bayard Taylor geeft hiervan getuigenis.

Men kan in dit werk veel vinden wat eenig begrip zal geven van den omvang van het vraagstuk der emancipatie van de vrouw. Het denkbeeld dat de schrijver daaraan hecht is een waar en praktisch denkbeeld. Zijn strijd tegen overdrijving wordt met innige overtuiging en alle krachtsinspanning gevoerd. Eenvoudig is het kader waarin zijne denkbeelden vervat zijn. Het is kennelijk meer zijn doel geweest om te overtuigen dan om te boeijen en meê te slepen.

Is uw smaak voor het eenvoudige en ware door het lezen der overspannen en prikkelende realistische fransche litteratuur van den dag bedorven, dan raden we u aan Hannah Thurston niet te lezen. Wij willen u door dezen raad voor verveling vrijwaren.

Maar hebt ge nog oog en hart voor het 'Alltagsleben'; stelt ge nog belang in hetgeen ge dagelijks in uwen kring kunt zien en waarnemen; zijt ge nog overtuigd dat ieder menschenleven, hoe eenvoudig ook, vele bladzijden bevat wel waard gekend en gelezen te worden, dan raden wij u de lezing van Hannah Thurston aan.

Ge zult dan met belangstelling het psychologisch proces volgen dat Hannah, de geëmancipeerde, tot juistere denkbeelden en meer waarheid brengt. Ge zult de vrouw, die vele gaven van verstand en hart bezat, maar alleen dwaalde door een verkeerd begrip van vrijheid en afhankelijkheid, lief krijgen; en ge zult u verheugen dat ze tot het begrip komt, dat het schoonste sieraad der vrouw bestaat in een opofferende en vertrouwende liefde, dat het rijk waar zij moet heerschen haar *te huis* is en dat het opvoeden harer kinderen de verhevene roeping is waaraan zij al hare krachten moet wijden.

Het is een beeld uit het amerikaansche leven gegrepen; het zijn andere zeden en gewoonten dan waaraan wij in het Westen gewoon zijn. Dit moet men onder het lezen niet vergeten. Men heeft daardoor het genot een blik te slaan in het amerikaansche volksleven, en voor zooverre we hierover kunnen oordeelen gelooven we dat het een juiste blik is.

Niet alleen Hannah maar ook de nevenfiguren zijn fiks geteekend. Dat dit zoo is zult ge toestemmen wanneer ge kennis maakt met de zoo echt mannelijke figuur van Woodbury; met mrs. Babb, de zorgdragende vrouw, welke onder ruwe vormen een

liefdevol hart verbergt; met de moeder van Hannah, eene kwakeresse, welke aan veel geloof een groote mate van gezond verstand paart en bij wier heengaan naar betere gewesten ons de waarachtige stervensmoed treft, verheven in zijn geloof en groot in zijn kracht.

Het zijn niet de éénige beelden welke naar het leven geteekend zijn. Ge zult er meer ontmoeten wanneer ge Hannah Thurston leest.

De vertaler heeft zich vrij wel van zijn taak gekweten.

Beter dan vele zijner collega's. Er komen wel in deze vertaling vreemd samengestelde woorden voor, welke alle Nederlandsch karakter missen; de bouw der zinnen is niet altijd even onberispelijk, maar over het geheel laat de vertaling zich goed lezen.

We raden u aan de bewijsstukken hiervoor zelve te zoeken. Ge kunt ze vinden wanneer ge de vertaling van het werk van Bayard Taylor leest.

Maar waarschijnlijk zal de inhoud u het zoeken doen vergeten en zult ge tevreden zijn met wat men u geeft.

W.

De vier Georges. Voorlezingen van W.M. Thackeray. Te Steenwijk, bij Hovens Gréve. 1865.

Ik kan den lezer niet beter op de hoogte brengen van dit merkwaardige boek dan door eenige regels uit de voorrede van den vertaler over te nemen. ‘Het zijn, zegt hij, vier voorlezingen, door den grooten engelschen humorist, eenige jaren geleden, in Engeland en Amerika voor een ontwikkelden kring van hoorders gehouden. De IV Georges zijn de vier voorlaatste koningen van Engeland. [Hier vergeet de vertaler dat er ook nog vóór koningin Victoria een koning Willem IV geweest is]. Hun personen, omgeven van hun familiën en hofhoudingen, hun leven, hun daden, de maatschappelijke toestand en het volksleven in Engeland, zoo verre zij daarmede in aanraking kwamen, daarop invloed hadden of er door beheerscht werden, worden hier op een keurige, geestige wijze geteekend; terwijl er tevens naar buiten van den zedelijken en maatschappelijken toestand van andere gewesten in Europa gewag wordt gemaakt, voor zoo verre die met Engeland door zijn koningen in aanraking komen.

Iets meer degelijks kon de schrijver ons moeijelijk in korter bestek aanbieden; daar wij hier zoo beknopt en toch tevens zoo volledig een overzigt krijgen van de omstandigheden, die gedurende dat tijdperk den landaard van zijn volk gevormd en gewijzigd hebben en tevens menigen gewigtigen blik op Europa, gedurende een reeks van jaren, die onzen tijd voorafgaan en waaruit deze ontstaan is.

Een zijner voornaamste verdiensten is het aanschouwelijke der voorstelling.

Vrij en onpartijdig is het oordeel van den schrijver, ook waar hij als Engelschman over zijn koningen spreekt; terwijl hij over 't geheel vrij geleidelijk het programma opvolgt, reeds in den aanvang door hem gegeven: “'t was mijn voornemen de gewoonten en het leven der oude wereld te schetsen en eenige weinige uren onderhoudend te spreken over de oude zamenleving.”’

Met dit oordeel van den vertaler kan ik mij volkomen vereenigen, en ik wensch dus dat dit boek in veler handen moge komen, gretig gelezen en zelfs bestudeerd worden, daar men er omtrent de zeden en gewoonten van het dikwijls zoo hoog geroemde voorgeslacht meer kan leeren dan uit lijvige, uitvoerige, historische werken.

‘Een gemakkelijke manier van recenseren,’ zegt ligt iemand, die in zijn *easy-chair* uitgestrekt, met een fijne manilla sigaar tusschen de lippen, zich verwaardigt *de Tijdspiegel* even te doorbladeren en zelfs een blik te slaan in de rubriek *Vertalingen en herdrukken.* ‘Zoo'n brok uit een voorrede over te schrijven, dat kan iedereen wel,

en behoort er niets meer toe om een criticus te zijn, *parbleu!* dan kan ik dat baantje ook wel waarnemen.' Ik twijfel er geen oogenblik aan, mijn waarde heer! maar wat schade hebt *gij* er bij, dat ik u de woorden van een ander, in mijn oog zeer bevoegd, beoordeelaar mededeel? Is het u niet om het even of ik, - R -, dan wel of Q, zoo als de vertaler zich teekent, u zegt wat in het boek te vinden is? Beiden zijn wij voor u onbekende grootheden, nu wint gij er dit nog bij, dat R † Q deze voorlezingen prijzen, en gij dus, naar den wèl-

bekenden regel dat vier oogen meer zien dan twee, een dubbelen waarborg hebt voor de voortreffelijkheid van het u aanbevolen werk. Intusschen verlangt gij, dat ik er nog iets van mij zelven toe voeg, ik ga aan uwen wensch voldoen. Maar dan zijt gij ook zedelijk verpligt mij tot den einde te volgen, en, uit beleefdheid de spieren van uw mond in bedwang te houden wanneer die eenige neiging mogten verraden om aan uw overbuurman een blik op uw gehemelte of zelfs tot in de diepste diepte van uwe keelholte te gunnen.

Kent gij *de Virginiërs?* - 'Virgilius?' - Pardon! ik zeide *de Virginiërs*, 'O! Virginie? Ja wel, *Paul et Virginie.* Ik heb 't in mijn jeugd gelezen. Een lief, sentimenteel boekje, dat ik evenwel, naar den preutschen aard van het tegenwoordig geslacht, aan jonge dames naauwlijks...' - Neen, nogmaals pardon! *De Virginiërs* zeide ik, dien voortreffelijken roman van Thackeray, zoo meesterlijk vertaald door Dr. Lindo, een klassiek werk, dat in uwe bibliotheek niet ontbreken mogt. Niet? nu dan recommandeer ik u ten sterkste het nog te lezen en te herlezen, al is het een jaar of vier oud. Aan dit romantische werk sluiten zich deze voorlezingen ten naauwste aan. Met even photographische naauwkeurigheid als van Lennep dit in zijn Klaasje Zevenster omtrent de toestanden ten onzent in het tweede vierde deel dezer eeuw gedaan heeft, heeft Thackeray in zijn Virginiërs de zeden en gewoonten der Engelschen en Amerikanen bij het uitbreken van den Amerikaanschen oorlog geteekend. In de voorlezingen die wij thans voor ons hebben breidt hij het veld zijner beschouwingen nog meer uit. Hij schetst Engeland, het Engelsche hof, het Engelsche volk gedurende de regeringen van vier vorsten uit het Brunswijksche huis. Maar hij doet dit op zijn eigenaardige, luimige, echt satyrieke wijze. Niets van dat drooge, harde, houterige dat men zoo ligt aan het denkbeeld van voorlezingen of verhandelingen hecht. Van het begin tot het einde boeit de schrijver u onweerstaanbaar. En terwijl gij meent u slechts vermaakt te hebben, hebt gij veel geleerd, veel voor uw verstand maar ook veel voor uw hart. De éénige schaduwzijde, die deze manier van de zaken te behandelen heeft, is, dat er een aantal toespelingen in voorkomen, die voor den buitenlandschen lezer of hoorder niet zoo dadelijk verstaanbaar zijn. Dit ongerief heeft echter de vertaler grootendeels weggenomen door eenige goede aanteekeningen en bijvoegselen in zijn voorrede. Dit voorberigt moet ik u derhalve in uw eigen belang raden niet ongelezen te laten.

Nogmaals dus, en nu *proprio Marte*, beveel ik dit werk, het laatste helaas! van den genialen auteur, dat onze pers zal opleveren, ten dringendste aan. Het is meer dan een roman, en toch even boeijend als een goed geschreven roman. Vrij wat nuttiger dan al de bombast van *Misérables* of *Travailleurs de la mer.*

De vertaler heeft zich van zijn lang niet gemakkelijke taak goed gekweten. Er zijn weinig auteurs moeijelijker in een andere taal over te brengen dan Thackeray. Daarom *ubi plura nitent* etc. Toch moet ik op een paar kleinigheden opmerkzaam maken. Op bl. 85 lees ik: *de kapellaan is een beul over gesmolten boter.* Dit zal een Hollandsche lezer niet ligt begrijpen; de zin is: de kapellaan is niet gemakkelijk als de saus niet goed is klaar gemaakt. Bl. 100 staat: *Hij* (George) *schrikte toen hij zijn huisselijke kleine bruid zag.* In het Engelsch waarschijnlijk: *his homely little bride* d.i. zijn kleine bruid, die alles behalve schoon was. Eindelijk valt mijn oog op eene uitdrukking op bl. 146: *een lierzang van Virgilius*, dit zal wel Horatius moeten zijn of welligt zal voor *lierzang* een ander woord moeten gesteld worden, daar bij mijn weten ten minste Virgilius nooit odes gedicht heeft.

Maar aan elken lier- of lofzang komt een einde. Dus, mijnheer! nu geef ik u verlof om naar hartelust te ‘geeuwen en te gapen;’ 't zal u thans niet meer ‘leelijk staan.’

- R -

Margaretha's geheim en zijne gunstige gevolgen. Door Carey Broek, schrijfster van 'Herinneringen of de stem eener ontslapen moeder.' Naar het Engelsch door Tryfosa. Amsterdam, W.H. Kirberger.

Wat is Margaretha's geheim en waarom heeft het die gunstige gevolgen? Hoe komt het, dat een eenvoudig dorpsmeisje zoo grooten invloed uitoefent op menschen die zich ver boven haar verheven achten? Margaretha is godsdienstig; haar gevoelig hart heeft behoefte aan liefde en steun, vooral na het verlies van haar innig geliefde moeder. Uit haar bijhel leert zij, waar zij vinden kan, wat zij zoo ijverig zocht; haren Heer leert zij daar kennen, aan hem klemt zij zich vast, hem poogt zij na te volgen, en kracht tot al wat goed en edel is put zij uit haar vast geloof aan zijne hulp. Als elke edele ziel werkt zij gunstig op wie haar omringen: eerst bij haar stiefmoeder, dan bij vele anderen wekt zij het sluimerend godsdienstig gevoel op.

Er is waarheid in de voorstelling van Miss Carey Brock, een waarheid, die wij gaarne huldigen, al is de rigting der schrijfster de onze niet: haar heldin is regtzinnig, maar van een regtzinnigheid, wie liefde het hoogste is; het bijbelwoord heeft zij op de lippen, maar den Christusgeest in het hart; ondanks haar bekrompen begrippen, waarvan zoo menig duister woord getuigt, is ze lief en eenvoudig; innig vroom is ze in spijt van haar gebrekkige theologie, en gaarne vergeven wij 't een goede christin, dat ze slecht theologant is.

Minder genegen tot vergeven zijn wij, wanneer zij haar misbakken theologie als zielespijs aan kinderen voorzet, en de onbegrijpelijke bloedtheologie, die een vrolijken knaap wordt ingestampt, valt wat veel in den smaak onzer piëtistische bewaarscholen, waar op de meest onpaedagogische manier de vijf- en zesjarige krullebollen warm gemaakt worden met extract van verouderde dogmatiek - wat dan christelijk onderwijs heet en nationaal er bij.

Exclusief is de rigting der schrijfster, dat weten we; de godsdienst is uitsluitend het eigendom van orthodoxen en piëtisten, en ze vergeet zichzelve de vraag te doen, uit welk beginsel de brave jufvrouw Appleby of de eerlijke Karel Woodfort handelde, alvorens hij door een zware ziekte werd 'bekeerd.'

Maar daar heeft men ons al lang aan gewend.

Tryfosa wenne zich aan minder stroeven, meer hollandschen stijl: haar lezeressen zullen er haar dankbaar voor zijn.

K.

Mengelwerk.

Glueck en zijn Iphigenie.

I.

Niet begrepen te worden door zijn tijdgenooten is het lot van ieder sterveling, die zijn eeuw vooruit is.

Waartoe zou het dienen een reeks van namen op te sommen, ter bevestiging van deze waarheid? De strijd, de worsteling van het onbegrepen genie tegen de miskenning, de verguizing, den ondank der wereld is, helaas! een al te veelvuldig en bekend verschijnsel, om nadere toelichting te behoeven. Van de vroegste tijden af aan hebben onkunde, bijgeloof en naijver getracht het licht uit te dooven, dat nu en dan op geestelijk gebied werd ontstoken; en eerst het nageslacht was bij magte het genie te huldigen in wiens stralen het zich koesterde; eerst het nageslacht beijverde zich bloemen te strooijen op het vergeten graf, waaronder de verongelijkte reeds lang tot stof en asch was vergaan.

Bulwer verhaalt in zijn roman ‘de laatste der baronnen’ hoe de uitvinder van den stoom als een van den duivel bezeten toovenaar werd verbrand; en wie, die nu van deze uitvinding de vruchten plukt, wijdt niet een dankbare gedachte aan den ongelukkige, die zijn hooge vlugt op het gebied der wetenschap met zulk een jammerlijk einde boette!...

De beschaving heeft paal en perk gesteld aan dergelijke wreedheden, het geloof aan toovenaars is op den achtergrond geweken, naarmate de stralen der verlichting doordrongen; maar nog altijd bestaat er strijd tusschen onkunde en genie; en zijn er al geen pijnbanken meer om het ligchaam te folteren, met verdubbelden ijver legt men er zich op toe, om den geest te pijnigen en zooveel mogelijk den weg te versperren tot hooger streven.

Bespotting is het zwaard waarmede men tegenwoordig te velde trekt. Vele gaven heeft dat zwaard vernietigd, vele talenten verslagen, die met een weinig aanmoediging en toegevendheid, zich bijna tot de hoogte van het genie zouden verheven hebben; vele geesten heeft het onderdrukt, die tot iets groots in staat waren; maar het genie verdelgen, dat kon het niet; tegenstand, vervolging ontwikkelde het slechts te meer.

Het genie heeft reuzenkracht.

Bezield door die kracht zien wij den mensch in zijn ware grootheid, als een beelddrager Gods, voor wien het doel des levens waarheid is!

Met eerbied staren wij op hen, wier streven tot heil der menschheid strekte. Hun voorzeker komt de grootste lof toe. Maar ook voor hen kunnen wij niet onverschillig zijn, die op het gebied der kunst den lauwerkrans wegdroegen. Is niet de kunst een gave des Allerhoogsten die 's menschen veredeling en verheffing bedoelt? Is ze niet een middel om den geest los te maken van het stof, waaraan hij door zooveel aardsche banden gebonden is? Is ze niet een zuiver geestelijke eigenschap en daarom onvergankelijk als de geest? Is niet het genie des kunstenaars evenzeer een vonk des Eeuwigen als het genie, dat natuurwetten weet te ontsluijeren en nieuwe waarheden weet uit te spreken?

Als zoodanig moeten wij het dan ook waarderen waar het zich openbaart, en wel het allermeest dáár, waar het een nieuwen en beteren weg tot het ware schoone aanwees, dan de bestaande.

II.

Op ieder gebied is er twist en strijd, maar nergens treft men dien meer aan dan op het gebied der kunst en wel voornamelijk op muzijkaal gebied.

't Is nog altijd een raadsel, waarom men dáár juist zooveel onverdraagzaamheid aantreft, waarom men dáár juist geestverwanten als vijanden beschouwt, die men hoe eerder des te liever den Parnassus poogt af te slingeren; waarom men dáár juist het streven naar hooger elkander euvel duidt. Van alle geniën waren eertijds de toonkunstenaars de meest miskende, de minst gevierde! En ook nu nog is het getal der onderdrukte *componisten* legio.

Bach, de grootste organist die er bestaan heeft, de vader der kerkmuzijk, de onvergelijkelijke Fuga-componist, leefde te Leipzig arm en vergeten; en toen Loneur Mizler in 1738 te dier stede een muzijkale vereeniging oprigtte, die de veredeling der toonkunst ten doel had, en waarvan men Händel, woonachtig te Londen, onmiddellijk eerelid maakte, zag men den man over het hoofd, wiens reuzengenie meer voor de veredeling en heiliging der muzijk had gedaan, dan

iemand kon bevroeden of wilde erkennen. Eerst negen jaar later, in 1747 viel hem de eer van het lidmaatschap dier vereeniging te beurt, nadat hij behoorlijk zijne proeven in de theorie en praktijk had moeten afleggen, iets wat men van Händel niet durfde eischen. Meer dan een eeuw is er noodig geweest, om Bach's werken naar waarde te leeren schatten.

Mozart, van wien gansch Europa als wonderkind gewaagde, ondervond de meeste tegenwerking en miskenning. Wel mogt hij nu en dan door zijn geniaal spel verbazing en bewondering wekken; wel baande hij zich een weg door de drommen zijner afgunstige vijanden, die hem den doortogt naar roem en eer betwistten; wel bleek het onmogelijk te zijn, den stempel van het genie uit zijne toongewrochten weg te vagen; maar gebrek aan het noodige vervolgde hem tot op zijn onvergetelijk sterfbed: een gebrek zoo nijpend, dat zelfs zijn ongelukkige weduwe de gelden voor de begrafenis van haren echtgenoot uit de handen van zijne vrienden moest ontvangen.

Naar waarde geschat, hemelhoog verheven, werd de groote toondichter eerst na zijn dood, toen men leerde beseffen wat de muzijk in hem had verloren! Is het nog noodig den naam van Beethoven hier bij te voegen? Iedereen toch kent de bijtende en spotachtige kritiek, die zijne tegenwoordig vergode werken vervolgde. Van zijn Sonate op. 10 leest men in het Leipziger Tijdschrift: ‘Beethoven hoopt zijn rijkdom van idéën te wild op elkander; hij haspelt ze wonderlijk dooréén, zoodat niet zelden verwarring ontstaat.’ Over drie Sonaten voor piano en viool luidt het oordeel: ‘Geleerde massa's zonder slot of zin; gebrek aan eenvoud, aan zang, aan methode. Een ophooping van zwarigheden, waarbij men alle geduld verliest.’

En iets verder:

‘Als Beethoven zich zelf meer wilde verloochenen en een natuurlijker weg insloeg, kon hij met zijn talent en vlijt iets beters leveren.’

Van zijn tweede symphonie, die in 1804 te Leipzig werd uitgevoerd, leest men in hetzelfde blad:

‘Wij vinden die symphonie te lang en te kunstig. Het vele aanwenden van alle blaasinstrumenten bederft de beste passages. De finale is veel te wonderlijk en te wild!’

Spazier, een groot musicus, beoordeelt die symphonie nog strenger: ‘'t Is een onding’, dat hij nota bene vergelijkt bij een gekwetsten lindworm. ‘Het dier kronkelt zich in alle bogten en slaat stervend (in de finale) nog woedend van zich af.’ Dus werd door zijn tijdgenooten een Beethoven beoordeeld, in wiens schaduw geen dier recensenten kon staan, en van wiens onbeduidendste daden men nu boekdeelen vult.

III.

Onder de groote componisten is er één, die een afzonderlijk standpunt inneemt. Men moge alom beweren, dat hij op den naam van

genie geen aanspraak kan maken; geniaal was hij in den volsten zin des woords, dat heeft hij bewezen door met het meeste geduld en de grootste volharding der toonkunst een edeler roeping te bereiden, dan de toenmaals erkende.

In tegenstelling van Bach, Mozart, Beethoven en anderen (ze stamden van muzijkale familiën af) ontving Christoffel Wilibald Glück het leven van ouders, die van de muzijk geen hooger begrip hadden, dan dat ze de maat aangaf bij hunne landelijke feesten. Zijn vader Alexander was vroeger geweerlader bij Prins Eugenius van Savoye geweest, daarna houtvester te Weidenwang en in 1717 boschwachter in dienst van graaf Kaunitz. Glück's grootvader Johan Adam en zijn twee ooms waren eveneens jagers. Glück stamde dus van een jagersfamilie af.

Van Christoffel's eerste levensjaren is weinig bekend. Alleen weet men, dat hij zich het liefst in het bosch verschool, en daar in droomerijen verdiept, uren lang kon ronddolen zonder dat men wist waar hij gebleven was. Geen andere muzijk drong in die prille jeugd tot hem door, dan het gekoer der tortelduiven en het geblaat der herten, die hunne wijfjes tot een frissche teug aan de borrelende beek lokten. Toen Glück later in woelige steden rondzwierf, herdacht hij vaak met weemoed die rustige kinderjaren, en 't is niet onwaarschijnlijk, dat die welsprekende natuurstemmen hem uit zijn kindsheid bijgebleven, van grooten invloed waren op zijn latere ontwikkeling.

Niemand minder dan de jager Alexander dacht er aan, om zijn zoon in de muzijk op te leiden; maar hij wenschte hem een goede opvoeding te geven en zond hem ten dien einde naar school. Zooals op iedere katholieke school, werd ook hier de zang beoefend. Glück leerde spoedig van het blad zingen en vond weldra gelegenheid om zich op de viool en op de violoncel te oefenen. Ook kon hij daar goede kerkmuzijk hooren; en dit vooral wekte zijn muzijkale neiging op.

Nadat hij vier jaar de school had bezocht, zond de vader hem in 1726 naar het gymnasium der Jezuïten te Kommattau, waar hij zes jaar bleef. Zoo verliet Glück de vaderlijke tucht om onder een nog strenger en tyrannieker toezigt te geraken. Blinde gehoorzaamheid werd er nu van hem geëischt, een geestverlammend geloof aan de alléén zaligmakende Kerk. Glück's naar vrijheid dorstende geest kon zich nimmer met dit doode formalismus vereenigen, maar levenslang bleven hem de striemen bij van de boeijen die hij daar gedragen had.

Door zijn verblijf in dit gymnasium genoot Glück echter het voorregt verder in de muzijk te worden onderwezen; klavier en orgelspel bleven hem niet vreemd.

Van Kommattau reisde hij in 1732 naar Praag om wetenschappelijk onderrigt in de muzijk te ontvangen. Hij was toen achtien jaar oud. Of hij toen reeds besloten had zich aan de muzijk te wijden, dan of zijn vader andere plannen met hem had, kan men niet met zeker-

heid bepalen. Zeker is het, dat Glück, om in zijn levensonderhoud te voorzien, als het geschiktste middel daartoe, de muzijk gebruikte. Hij gaf les, bespeelde het orgel in verscheidene kerken en liep als reizend muzijkant de dorpen af. Gaarne zag men hem, dien aardigen, altijd opgeruimden muzijkant, met zijn moedige, levendige, doordringende oogen en zijn hoog gewelfd voorhoofd - gaarne werd hij gehoord en gaarne betaald, al was het dan ook met eijeren of brood.

Tot in zijn twee-en-twintigste jaar hield Glück dit avontuurlijk leven vol. Van zijn groote toekomst had hij niet het minste besef. Dankbaar en tevreden vervolgde hij zijn levensweg, zonder te gissen welke kracht er in zijn binnenste sluimerde, totdat hij een beschermer in vorst Lobkowitz vond, die hem in 1736 te Weenen ontbood, kost en inwoning verschafte en in de harmonie-leer liet onderrigten. Ook de Lombardijsche vorst Melzi trok zich den jongen man aan en werd met zijn spel en zang zoo ingenomen, dat hij hem tot zijn kamermusicus benoemde. Vorst Melzi bragt Glück naar Milaan, waar hij in Samartini een bekwaam leermeester aantrof. Glück vond weldra voor zijn spel en zang de warmste deelneming en ontving de uitnoodiging om voor het hoftheater een groote Opera te schrijven.

Hier nam des kunstenaars loopbaan een aanvang.

IV.

De Italiaansche opera stond niet alleen in Italië, maar ook in Duitschland, Spanje, Portugal, Engeland, Rusland, Denemarken en Zweden, ver boven de Fransche opera. Italië werd de hoogeschool der muzijk genoemd. Wilde men kunstenaar worden, dan moest men de Italiaansche meesters bestuderen; men moest Italië bezoeken en zich voeden met den Italiaanschen stijl. J.J. Rousseau, naderhand een ijverig aanhanger van Glück, riep zijn tijdgenooten toe: ‘als ge wilt leeren componeren, gaat dan naar Napels!’

Waarschijnlijk gold deze faam voornamelijk de Italiaansche kerkmuzijk. Voor Bach, die nimmer in Italië was geweest, is deze uitspraak minder vleijend.

Glück begon met zich naar den Italiaanschen stijl te voegen, zoo als Händel en Hasse vóór hem hadden gedaan en Nauman en Mozart het na hem deden. Hij deed dit omdat hij geen anderen weg kende. Wij weten het: hij was geen geboren kunstenaar, hij was geen Mozart, die zijn genie en zijn eigen stijl mede ter wereld bragt; maar het toeval had hem naar den Parnassus gevoerd, en dáár eerst ontkiemde in hem het verlangen om dien te bestijgen.

Glück voldeed aan de uitnoodiging en schreef zijn eerste opera - de Artaserse. Men verhaalt dat hij reeds met deze eerste opera van den Italiaanschen stijl afweek en reeds dadelijk een bepaalde uitdrukking aan zijn muzijk gaf; dat bij de eerste proef voor talrijke toehoorders

de componist niet werd begrepen, spot en verguizing hem ten deel vielen. Daarop zou Glück een aria op de gewone wijze hebben gezet, die in de repetitie bijval verwierf, omdat men die aria, als geheel verschillend van de anderen, voor het werk van Samartini hield. Toen echter de uitvoering plaats had, zou de geheele opera bijval hebben verworven, met uitzondering juist van die ééne aria. Marx meent dit berigt niet als geloofwaardig te mogen aannemen. Dit te bewijzen is onmogelijk, daar de partituur reeds lang verloren is geraakt. Onwaarschijnlijk schijnt het evenwel, dat de rondreizende muzijkant, de leerling van Samartini, reeds dadelijk de gedachte en den moed zou hebben gehad, om met zijn eerste werk als hervormer op te treden. Ligt zou hij dan de geheele muzijkale wereld tegen zich in het harnas gejaagd en daardoor zijne toekomst vernietigd hebben. Waarschijnlijker is het dat zich van zijn nieuwe rigting eerst later de kenteekenen vertoonden. De Artaserse vond bijval en lei den grond van Glück's roem. Het gevolg daarvan was, dat Glück in de vijf volgende jaren acht groote opera's leverde.

Ofschoon zijn opera's bijval verwierven, was Glück toch te veel Duitscher, om zijn natuur te blijven verloochenen. In zijn Semiramis, in zijn Telemachus en in zijn Innocenza giustificata werd het hem duidelijk, waarin zijn kracht lag. Het moest hem, even als zijn toehoorders in 't oog zijn gevallen, dat het dramatisch element in deze opera's hemelsbreed verschilde van de Italiaansche manier, die meer op effect doelde, dan wel de uitdrukking van den tekst in aanmerking nam. Van toen af ontstond bij hem de begeerte, om meer waarheid in zijne scheppingen aan te brengen, en die waarheid kon dan alleen bestaan, als de opera-muzijk was, wat zij behoorde te zijn - de uitdrukking van een idée, maar niet een jagen naar zingenot, maar niet een opwekken van hartstogten, zooals de Italianen haar opvatten.

Glück's kennismaking met Rameau, tijdens zijn eerste verblijf te Parijs, versterkte hem in zijn voornemen. Na Lully had deze componist de groote Fransche opera tot zijn hoogste toppunt opgevoerd. Rameau's opera's trokken Glück's opmerkzaamheid. Ze droegen veel bij tot zijn verdere ontwikkeling.

Lully, de eerste componist van geschiedkundige beteekenis, had de groote opera in Frankrijk naar de behoeften van het volk en vooral van het hof van Lodewijk XIV ingerigt. Het Fransche volk had een geschiedenis, het had een rol gespeeld in de gebeurtenissen der wereld. Niet zooals Italië was het onderdrukt geworden door een menigte kleine vorsten en door vreemde overheerschers. Het Fransche tooneel moest dus iets meer geven dan een wuft zingenot en een loutere uitspanning. Het Fransche volk kende de behoefte om zich in zijn eigen daden en krachten te spiegelen. Geen poppenspel wilde het maar zijn eigen geschiedenis, Lully had dit begrepen. Rameau trad in zijn voetstappen en Glück bouwde verder op dien grondslag voort.

Glück's lievelingsgedachte was nu een opera te schrijven waarin muzijk en text één geheel zouden uitmaken.

De Orpheus werd geboren en met deze opera was de eerste schrede afgelegd op de nieuwe baan. In 1764 werd de Orpheus te Frankfort, in 1769 te Parma en in 1774 te Weenen opgevoerd.

Aangemoedigd door dit succes componeerde Glück de Alceste en de Paris en Helena. Door deze drie opera's was de grond gelegd tot de reformatie der operamuzijk - tot de schepping van een waar muzijkaal drama.

Maar hiermede was de baan nog niet afgelegd. Langzaam, gelijk hij begonnen was, vervolgde Glück voet voor voet den moeijelijken togt; daarom ook was zijn werk niet de ingeving van een gelukkig oogenblik, maar de vrucht van ernstige en aanhoudende studie. Van wereldsch spel ernst te maken, den wil te hebben een waar muzijkaal drama te scheppen - daarin ligt zijn grootste verdienste. Naar alle waarschijnlijkheid zou Glück nimmer zijn doel hebben bereikt, als hij geen ijverige beschermster in Marie Antoinette had aangetroffen. Te Weenen was Glück haar leermeester geweest en zij had achting en vriendschap voor den ernstigen kunstenaar opgevat, dien zij zich geroepen voelde aan te moedigen en voort te helpen.

Onder hare bescherming stelde Glück zich dan ook, toen hij zijn Iphigenie had geschreven. Marie Antoinette, toen nog als kroonprinses geliefd door het volk, had de opvoering dezer opera en het ontbieden van Glück om die te helpen instuderen en te dirigeren, weten te bewerken.

In den herfst van het jaar 1773 kwam Glück nogmaals te Parijs.

Hij vond een heirleger van vijanden om hem den weg te versperren.

Sinds Lully's verschijning hadden zich te Parijs twee partijen gevormd, die zich buffonisten en anti-buffonisten noemden en steeds hevigen strijd met elkander voerden. De buffonisten waren aanhangers van de Italiaansche, de anti-buffonisten aanhangers van de groote Fransche opera. Glück bevond zich dus tusschen twee hem vijandige partijen. De Iphigenie was een groote opera. Glück had bij gevolg te doen met de directie der groote opera, die hem lang niet genegen was.

Zooals van zelf spreekt was ook de Italiaansche partij tegen hem, en vooral deze partij was niet te minachten. Die zachte taal, de volle welluidende stem, de muzijkale vinding der Italianen, oefenden een onwederstaanbaren invloed uit op het Fransche publiek. De Italiaansche opera was toen even als nu, het aantrekkingspunt van allen, die het liefelijke en aangename boven het diepe verstandelijke stelden. Vele letterkundigen, onder wie Marmontel en André, hadden zich aan hare zijde geschaard, en ook Rousseau, die zich als componist van eenige ligte opera's verdienstelijk had gemaakt, bevocht de Fransche muzijk met al de scherpte van zijn vernuft, hij beweerde zelfs dat de Fransche taal onbruikbaar was om er muzijk op te zetten.

Van het hof behoefde Glück evenmin deelneming te verwachten. Lodewijk XV en zijn maîtres Dubarry, Lodewijk XVI, zij allen waren de Italiaansche opera toegedaan. De éénige beschermster, die hem dus overbleef was Marie Antoinette, en dat zij met den meesten ijver zijne belangen behartigde, had zij getoond door hem naar Parijs te ontbieden.

V.

Du Rollet, een man met veel kunstzin en smaak, die Glück vroeger te Rome had leeren kennen, en die nu te Weenen geplaatst was bij de Fransche ambassade, had Racine's treurspel de Iphigenie tot operatekst bewerkt. Hij had dit gedicht met de meeste naauwgezetheid gevolgd, en Glück had er in gevonden wat hij zocht. Wat hij in de Orpheus, in de Alceste had trachten te bereiken, wat in deze twee opera's noch in de Paris en Helena tot klaarheid was gekomen, had hij nu naar zijn beste weten en vermogen volbragt. Een waar meesterstuk had hij gewrocht, waarin dichter en musicus geen enkel oogenblik van elkander afweken. Woorden en tonnen ontmoetten elkander onophoudelijk als twee verwante en toch verschillende elementen.

Vele groote kunstenaars hebben naar deze overeenstemming, als de grootste volkomenheid op het gebied der kunst, gestreefd, maar het gebrekkige van hun poging was maar al te zigtbaar; allen, zelfs Mozart, hebben aan hunne muzijkale gedachten den voorrang geschonken, boven de gedachten die de woorden uitdrukten; met uitzondering van eenige zeldzame oogenblikken, vergenoegden zij zich den algemeenen zin dier woorden door hunne muzijk aan te duiden. Dit voldeed Glück niet.

Niet naar nieuwheid of originaliteit, niet naar onderhoudende afwisseling en sierlijkheid - maar naar waarheid streefde de groote meester. Hij gaf ze in zijn Iphigenie. Liever dan door nieuwe, halfware wendingen aan die waarheid te kort te doen, koos hij voor dezelfde gedachte bij herhaling de éénige daarbij passende muzijkale uitdrukking, - hierin volgde hij de dichters der oudheid. Om aan deze waarheid en juistheid getrouw te blijven, behoefde hij wilskracht, en dat hij die in hooge mate bezat, getuigt zijn reformatiewerk in een tijd toen neiging en gewoonte der menigte naar een geheel anderen weg dan de zijne heendrong.

Het instuderen der opera had plaats.

Met hoeveel zwarigheden Glück hierbij te kampen had, laat zich het beste opmaken uit zijn half schertsende, half geërgerde verklaring: ‘als ik voor een opera twintig livres durf te vragen, dan komt mij voor het instuderen daarvan gewis twintig duizend livres toe.’

Op den 19^{den} April werd de Iphigenie ten tooneele gevoerd. Voor

de toehoorders was die opera klaarblijkelijk een nieuw verschijnsel op muzijkaal gebied.

Sommige passages verwierven al dadelijk den meesten bijval.

Bij Achilles' aria ‘Calcas d'un trait mortel percé’ rukten de opgewonden Fransche officieren hunne zwaarden uit de scheden en barstten in een luid hoera! uit. Bij het ‘Chantons, célébrons notre reine!’ stond het gansche publiek op en wendde zich met luide toejuiching naar de loge der jonge koningin. In deze hulde vond Marie Antoinette zeker de belooning voor hare liefderijke bemoeijingen ten dienste van haar geachten leermeester.

Glück's genie had gezegevierd over den tegenstand van zijn Fransche tegenpartij; of echter het nieuwe idée, dat aan deze opera ten grondslag lag, dan wel de fraaije compositie Glücks overwinning besliste, laten wij in het midden.

Glück had gezegevierd over zijn Fransche tegenpartij, de Italiaansche partij was evenwel niet te verwinnen.

Tijdens de regering van Lodewijk XV had Dubarry den toenmaals beroemden Italiaanschen opera-componist Nicola Piccini tegenover Glück gesteld. Nu gelukte het om Piccini en Glück te gelijkertijd de compositie der Roland op te dragen. Toen Glück dit berigt ontving, zag hij er te regt een poging in om hem te doen vallen; hij weigerde den wedstrijd aan te gaan.

‘De heer Piccini zou te veel op mij voor hebben,’ schreef hij aan zijn vriend Rollet, ‘buiten zijn persoonlijke verdiensten, die zeer groot zijn, heeft hij het voordeel der nieuwheid op zijne zijde; van mij heeft men reeds vier opera's gehoord, de belangstelling in mij is dus verminderd.

Ik wil niet eens spreken van de protectie die hij heeft. Half Parijs zal in de weer zijn, om hem aanhangers te verschaffen en Marmontel, die zoo goed sprookjes weet te vertellen, zal wel door het geheele land de bijzondere verdienste van den heer Piccini boven mij uitbazuinen. Ik heb hem den weg aangewezen, dat is mij genoeg.’

Glück had Piccini den weg aangewezen, daarin sprak hij de zuivere waarheid. Maar Piccini was een Italiaan; met Glück's rigting kon hij zich onmogelijk vereenigen. Piccini bleef dus op zijne wijze voort componeren; warm, gevoelvol, hartstogelijk, maar.... wuft. Natuurlijk schaarde de Italiaansche partij zich onder Piccini's banier. De buffonisten onder den naam van Piccinisten, de anti-buffonisten onder dien van Glückisten, zetten met vernieuwden ijver den sinds jaren gevoerden strijd voort.

Eén was er echter die door de Iphigenie tot een andere beschouwing der muzijk was gekomen. J.J. Rousseau verklaarde met de meeste zelfverloochening, dat Glück's opera al zijne meeningen had omver geworpen en hij nu volkomen overtuigd was van de geschiktheid der Fransche taal tot tekst voor een krachtige, roerende en gevoelvolle muzijk.

Maar J.J. Rousseau kon alléén den stroom niet keeren waartegen Glück moest worstelen.

In January van het jaar 1775 werd de Iphigenie op nieuw ten tooneele gevoerd, maar nog altijd vond de Italiaansche partij in die muzijk niets anders dan geraas, wansmaak, gebrek aan genie en zelfs gebrek aan gevoel.

In April van het jaar 1776 ging Glück wederom naar Parijs om zijn opera Alceste op te voeren. De opera werd uitgefloten.

Glück kon de groote menigte niet voldoen. De kunst in haar oorspronkelijke waarde te herstellen, de natuur, die zoo lang door het willekeurig geweld der mode, der weelde en der zinnelijkheid was overheerscht geworden, weder op haar troon te bevestigen, was een groote en stoute onderneming. Ze onderging hetzelfde lot als de pogingen van een Alexander en een Caesar, die uit de puinhoopen der oude wereld een nieuwe wilden scheppen. Een rei van mannen als Glück zou vereischt worden, om de muzijk tot haar primitieve aesthetische schoonheid terug te brengen. Glück's eenvoudige, natuurlijke zangen, die als Merkurius' slangenstaf, hartstogten opwekten of deden insluimeren en de zielen in het Elysium of in den Tartarus voerden, zijn verbanning van alle sirenenkunsten, zijn schoone zamenstemming van alle deelen tot één groot geheel, konden op het Fransche tooneel geen duurzamen bijval verwerven. Een oogenblik heeft ze stilgestaan, die Fransche menigte, om met verbaasde blikken den vermetele aan te staren, die het waagde zich af te scheiden van 't geen de kracht der gewoonte en der heerschende neiging als het toppunt in de kunst had aangewezen; een oogenblik heeft ze stil gestaan toen in de magtige toonenrei eener verhevene compositie, de waarheid haar zegelied aanhief; maar ze heeft het niet begrepen, ze heeft het niet verstaan die menigte, welke taal men tot haar sprak; hoe zou ze 't ook vermogt hebben, overkropt als ze was van logen en zinsbegoocheling!

Glück had te veel menschenkennis om het te durven hopen. Toch ging hij voort.

‘In 't algemeen verhoovaardigt zich de musicus’, - dus spreekt Herder - ‘dat de poëzy zijn kunst moet dienen; Glück, voor zoover het de smaak der natie toeliet, waarvoor hij componeerde, stelde zijne toonen tot dienaars der woorden, gewaarwordingen en handelingen. Hij heeft navolgers, welligt zal hem een daarvan vooruit snellen, maar Glück alléén zal de eer toekomen, dat hij den eersten steen aanbragt van het Odeon waarin poëzy, muzijk, handeling, dekoratie één geheel uitmaakte.’

Herder beoordeelde hem naar waarde.

Glück's reformatiewerk heeft hem vereeuwigd. Mogen ook eenmaal zijne drama's geheel van het tooneel verdwijnen, - de vorm toch is vergankelijk - het licht uitdooven dat hij verspreidde vermag de tijd niet.

VI.

Glück noch Mozart konden den Italiaanschen stijl vernietigen. De Italiaansche Opera heerscht nog boven de Fransche, boven de Duitsche. Zij zal blijven heerschen zoolang de zucht naar verstrooijing en zingenot, ook op het gebied der kunst, bevrediging zoekt. Bij de verscheidenheid der menschelijke rigtingen heeft het Italiaansche principe (of hoe men het wil noemen) even goed zijn regt van bestaan als het geestelijke van Glück. Noch Glück noch Mozart hebben er trouwens aan gedacht dit Italiaansche principe in anderen of in allen te overwinnen. Zij hebben alleen gevoeld dat hun weg naar hoogere en reinere gewesten leidde, en zij verkozen dien weg omdat die aan hunne behoeften voldeed.

Le style c'est l'homme! Wij kunnen even goed er bijvoegen, de muzijk verklaart ons den mensch. Het geestelijke of zinnelijke, het ideale of materieele element in den mensch, lost zich op in zijn muzijk als Duitsch of Italiaansch principe. Vereenigt men deze beiden, zooals Mozart deed, dan voldoet men aan beide partijen.

De ware groote Opera heeft echter in Glück haar aanvangspunt en haar toppunt gevonden. De muzijk is in hare ontwikkeling vooruit gegaan en zal nog verder vooruitgaan; Glücks gedachte leeft voort in waarheid en grootheid; maar zijn vorm is tot heden toe nog niet weder bereikt geworden. Groot waren al zijne werken. Hoe nietig zijn de amourettes en intrigues der latere Opera's, hoe on waardig het onderwerp van een Don Juan, (waarvan Beethoven te regt aanmerkt ‘zonde en jammer, dat Mozart's schoone muzijk aan zulk een schandelijk onderwerp is verkwist’) bij Glück's heldengestalten en godheden der onderwereld en schrikkelijke vergelding! Men bewere niet, dat het in een kunstwerk minder op de stof dan op de behandeling daarvan aankomt. Iedere stof bindt den kunstenaar; hij moet die trouw blijven en daaraan voldoen, of onwaar zijn en vallen. Glück kon slechts door het groote worden aangetrokben. Grootsche stof behoefde hij, omdat hij zich magtig gevoelde die naar behooren in te kleeden. De karakterschildering van Orestes, van de romaneske Armida en de jonge Helena, van Pylades blijft zich van het begin tot het einde gelijk. Waar het gedicht dit eischt, ontwikkelen zich de karakters langzaam, zooals de dramatische kunst dit medebrengt; dit blijkt uit de Alceste, uit de Helena en Paris, uit de Klytemnestra en uit de Iphigenie.

Wij meenen geen onregt te plegen indien wij Glück, als dramaticus, naast de Grieksche treurspeldichters rangschikken; ja, hem een eereplaats toekennen naast den grootste uit hun midden, naast een Aeschylus.

Wat heeft Frankrijk gedaan voor Glück? 't Heeft hem betaald, goed betaald. Ook in dit opzigt is Glück's kunstenaars-loopbaan van anderen onderscheiden. Rijk werd hij en geacht bleef hij tot aan zijn

dood. Men wist het dat er iets groots door hem was tot stand gebragt, ofschoon men niet bij magte was zich aan dat groote aan te sluiten.

Nog meer.

Toen men te Parijs het berigt van Glück's dood ontving, bewerkte Piccini eene inschrijving tot het geven van een jaarlijksch concert ter herinnering aan zijn sterfdag, waarop men bij uitsluiting composities van den ontslapene zou uitvoeren, '*opdat de geest en voordragt dezer meesterstukken de eeuw zou overleven*, die ze zag geboren worden en men daardoor aan jonge kunstenaars de gelegenheid zou schenken zich te oefenen in stijl en in de dramatische ontwikkeling *der muzijk!*'...

De dood maakt een einde aan allen naijver en partijgeest.

En Duitschland?

't Is waar, Weenen heeft hem lief gehad en geëerd en bewonderd, maar ook Weenen leed aan de heerschende mode; Glück's scheppingen vermogt het niet te waarderen.

Glück was zijn tijd vooruit. Een brug was er noodig om het Italiaansche principe met Glück te verzoenen.

Die brug was - Mozart.

Mozart nam het middenstandpunt in tusschen de volle waarheid en haar verloochening, even als Rossini later zich een weg baande tusschen Mozart en Italië. Mozart's Entführung aus dem Serail drong Glück's Iphigenie op den achtergrond. Hard moest dit den ouden meester vallen, die zóó lang voor zijn principe had gestreden, ofschoon dit zeker het éénige middel was om hem later meer naar waarde te doen schatten.

Op den 15^{den} November van het jaar 1787 stierf Glück. Hij werd begraven op het kerkhof te Matzleinsdorf. Een eenvoudige steen van rood marmer bedekt zijn graf. Men leest er dit opschrift:

> 'Hier rust een regtschapen
> Duitscher. Een ijverig Christen.
> Een trouw echtgenoot, Ridder Christoffel
> Glück - de groote meester der
> Verhevene toonkunst.
> Hij stierf 15 November 1787.'

In 1846 rigtte men hem een grooter gedenkteeken op. 't Is een obelisk van negen voet hoog uit geslepen graniet, Glück's medaillon in erts prijkt er op, en daaronder het opschrift: 'Opgerigt den 132sten jaardag, 1846.'

Het nageslacht heeft hem dus niet vergeten. Duitschland treedt in zijne voetstappen, en Nederland....?

CELESTINE.

Indische typen.
Door W.A. van Rees. V.
Een Oud-Indisch officier.

XXV.
Poland weigert de Willemsorde aan te nemen en wordt toch gedecoreerd. - De hulptroepen keeren naar Madura terug. - Een lid van de familie teruggevonden. - Vertrek van Solo met 84 *praauwen.*

Werd menig soldaat het rusteloos zwerven door de wildernissen moede, gaf ook de vijand door het overloopen van een aantal aanzienlijke hoofden en minderen gedurig meer blijken van ontmoediging, Poland bleef steeds dezelfde opgewektheid aan den dag leggen. Na dagenlange vruchtelooze marschen door het woeste gebergte, als de ontevredenheid, de teleurstelling op ieders gelaat te lezen stond, was Toontje's vrolijkheid onveranderd gebleven. Altijd wakker, altijd gereed om ten strijde te gaan, schonk het gevecht-zelf hem het grootste genot, juichte hij bij de overwinning, vervolgde hij den vijand het hardnekkigst, was hij de laatste die het zwaard opstak. Een nederlaag wekte zijn strijdlust nog meer op, en hij rustte niet voor dat hij zich gewroken had. Werd hij gewond van het slagveld gedragen, 't was om hem, begeeriger dan ooit naar nieuwe lauweren, weldra zijn plaats aan het hoofd der Madurezen te zien hernemen. Eén zaak slechts was in staat een wolk van ontevredenheid over zijn onbekomkerd, zorgeloos leven te laten gaan; 't was de herinnering aan de onvervulde belofte van den generaal de Kock om hem tot buitengewone bevordering voor te dragen. Jaren waren er sedert verloopen, door menig stout wapenfeit had hij zijn naam van uitstekend veldofficier gehandhaafd, en de toegezegde belooning was uitgebleven. Dàt was onbillijk, en hij verdiende niet onbillijk behandeld te worden.

Toen nu in Februarij 1829 de eerste militaire belooningen uitgegegeven werden en de kapitein Prager, Polands toenmalige kolonnekommandant, hem een pakje overhandigde met de woorden:

‘Daar, Toontje, is de Willemsorde; ik feliciteer u er meê! Ge zijt ook eerste luitenant, 't staat ten minste op het brevet’,

toen was het geen wonder, dat Poland wrevelig antwoordde:

‘Dankje kapitein! dat is niet voor mij, ik ben maar tweede luitenant.’

‘Ge weigert dus om de decoratie aan te nemen!’

‘Ja, ik weiger.’

‘Dan zal ik het rapporteren aan den generaal’.

‘Doe wat u goeddunkt.’

Poland vroeg en kreeg verlof om het feest bij te wonen dat na het uitreiken der Willemsorden bij de 1e kolonne zou plaats hebben. Van

die kolonne waren een dertigtal officieren gedecoreerd; van de 10e kolonne niemand dan Toontje, zelfs Prager niet. Dat feest duurde twee dagen en gaf Poland de gelegenheid om de gedachte aan zijne grieven door champagne te verdrijven.

Eenige dagen later lag de 10e kolonne te Kretek aan het zuiderzeestrand. Op zekeren morgen kwam van den kant van Djokjokarta een andere kolonne aanmarcheren met den generaal de Kock aan het hoofd, - door den kijker duidelijk te zien. Dadelijk werd appèl geslagen om zijn Excellentie behoorlijk te ontvangen. Te Kretek aangekomen, stijgt de generaal af, onderhoudt zich eenige oogenblikken met Prager, en laat toen Poland voorkomen.

'Mijnheer Poland,' zegt hij, 'ge hebt geweigerd de decoratie der Willemsorde aan te nemen, die de Koning u geschonken heeft. Zoudt gij denken die niet verdiend te hebben?'

'O ja generaal, verdiend wel; maar het kruis dat de kapitein Prager mij aanbood, was voor den 1en luitenant Poland.'

'Dat is zoo; de reden daarvan zal ik u straks onder vier oogen wel zeggen. Laat mij nu het kruis op uw borst spelden; gij zult mij dat genoegen niet weigeren.'

Poland liet den generaal begaan, die hem daarop den eed afnam. Toen er vervolgens gedefileerd en ingerukt was, werd Poland bij zijn Excellentie geroepen.

''t Is waar, mijnheer Poland,' sprak deze nu, 'na de affaire van Kedjiwang beloofde ik u en den heer Rombeek tot een buitengewone bevordering te zullen voordragen. Uw dapper gedrag, bij zoo menige gelegenheid aan den dag gelegd, gaf mij daar aanleiding toe. Ik droeg u beiden ook werkelijk voor aan zijn Excellentie den Commissaris-generaal de Bus; maar onder ons gezegd, mijnheer Poland, zijn Excellentie heeft mijn voordragt van de hand gewezen, even als dit met meer voordragten het geval is geweest. Hierop evenwel niet rekenende, bragt ik u als eersten luitenant op den staat, die gelijktijdig werd opgemaakt om Z.M. aangeboden te worden. Dat is de reden waarom het diploma aan den 1en luitenant is gerigt. Wees nu tevreden en overtuigd, dat ik u niet uit het oog zal verliezen.'

Nu Toontje met de toedragt der zaak bekend was, schikte hij zich in zijn lot en was weêr te vreden, omdat er toch niets aan te doen viel.

Aannemende dat de beschrijving van al de gevechten waaraan Poland deel nam, de meeste lezers zoude vermoeijen, verwijzen wij den enkele, die er meer van verlangt te weten, naar de krijgskundige werken over den Java-oorlog, en vergezellen liever onzen held naar Madura, toen hem na afloop van den krijg opgedragen werd de hulptroepen naar hunne haardsteden terug te voeren. Met twee duizend mannen, vrouwen en kinderen, allen even verheugd met het vooruitzigt van naar hun geboorteland terug te keeren, marcheerde Toontje de barrière van Djokjo uit. Tegen den middag komt hij te Klatten aan, waar alles voor zijn ont-

vangst gereed is, en hij bij den kommandant intrekt. Die kommandant, de ritmeester Sagermans, is een oude kennis en viert met zijn officieren Polands bezoek door eenige extra flesschen wijn open te trekken. Na afloop van het ontbijt, wordt Poland ontijdig uit zijn tamelijk vast middagslaapje gewekt door een geweldig geklop op de deur. Hij springt van het ledikant op, werpt zich met den spoed den veldsoldaat eigen in de kleêren, wascht zich op de manier der katten met een vochtige hand even de oogen uit en opent de deur voor zijn gastheer, die vergezeld van zijn officieren hem lagchend toespreekt:

'Toon! daar staat een oud man aan de deur, die zegt dat hij uw oom is.'

'Welnu, laat oom dan maar binnen komen.'

Daar vertoonde zich een klein, leelijk kereltje, met een gezigt alsof hij in de erwten gevallen was, dat Toontje dadelijk om den hals viel, begon te huilen, en uitriep:

'Ja, ja, hij is het, mijn neef, mijn doopzoon. O neef! snikte hij, nu ik u terug zie, herinner ik mij weêr als den dag van gisteren, het oogenblik toen ik u bij pastoor Vinkensteijn ten doop hield. Wat was je toen een aardige, lieve jongen, en wat hield mijn vrouw veel van je. Honderd maal zeì ze mij: waar mag die brave jongen toch wel in de wereld rondzwerven.'

'Ga zitten oom! wilt ge een glas wijn drinken?'

'O ja, asjeblief, neef!'

De heeren ziende, dat Poland den ouden man vriendelijk ontving, hadden zich inmiddels uit bescheidenheid weêr verwijderd.

'Zeg me nu toch eens oom, hoe je eigenlijk heet.'

'Ik heet Manus Freke en ben getrouwd geweest met je vaders zuster, maar je tante is nu al lang dood.'

Inderdaad, Poland begon zich thans zijn oom te herinneren. Toen hij uit Frankrijk terugkwam en werk zocht, had hij zich nog tot dien oom gewend; oom had hem, in plaats van werk, een borrel aangeboden, en, een weigering ontvangende, zich zelf gaan bedrinken. Nu vernam hij dat, nadat tante van verdriet gestorven was, oom van verdriet de rest van de boerderij in schiedammer opgelost had en daarna kustkanonnier was geworden.

Oom deed niets als huilen en drinken, en toen de flesch leêg was, stelde Poland voor, zamen naar buiten te gaan en de troepen eens te zien. Op het terrein komende, werd Poland ontvangen door een groot aantal maduresche officieren, die onderdanig groetende hem te gemoet traden. Oom was geheel uit het veld geslagen.

'God, God, neef,' riep hij bij het terugkeeren, 'wat ben je toch een groot man geworden!'

'Ja oom! en wat ben jij nu wel?'

'Ik ben uit het invalidenhuis van Samarang hier gedetacheerd als kok bij de garnizoensinfirmerie.'

‘Zoo! dat 's ook geen kwaad baantje.’

‘O neef! ik kan zoo lekker koken. Ik zal u morgen een kommetje bouillon brengen, dan kunt je er zelf eens over oordeelen.’

‘Goed oom! maar morgen om vier uur ben ik al weêr op marsch. Weet ge wat; ga een paar palen met mij mede; ik zal wel voor een paard zorgen.

Met genoegen neef, ik zal permissie vragen.’

Intusschen waren oom en neef weêr te huis gekomen. Poland nam nu twaalf zilveren guldens uit zijn beurs, en gaf die aan oom, zeggende:

‘Koop daar iets voor. Als ik terug kom, zal ik je weêr wat geven.’

Oom nam het geschenk zeer dankbaar aan en spoedde zich weg.

's Avonds aan tafel bragt Poland het gesprek op zijn vleeschelijken oom en verzocht den officier-betaalmeester van der Smissen een som gelds van hem in ontvangst te nemen, om daarvan 's maandelijks vijf gulden aan den invalide te geven. Alle officieren evenwel raadden dit Poland af, daar zijn oom een volslagen dronkaard was. Na afloop van het avondmaal bleef men tot laat in den nacht societeit houden en keerde toen in zeer vrolijke stemming langs het chinesche kamp naar het fort terug. Voor de deur van een chinesche woning lag een Europeaan in de goot; wie was dat anders dan Toontjes vleeschelijke oom? De man was zoo dronken, dat hij geen geluid meer kon geven. Door de wacht naar de kazerne gebragt, was oom natuurlijk niet present, toen Poland een paar uur later afmarcheerde.

Te Solo komende, werd Poland met veel onderscheiding door den resident Falck ontvangen, die hem met al zijne officieren ten eten noodigde. De keizer en vele prinsen van den bloede waren ook onder de gasten en het ging aan tafel, waar meer dan honderd personen tot laat in den nacht aanzaten, bijzonder vrolijk toe. 's Anderendaags werden er aanstalten gemaakt voor de reis langs de Solo-rivier. Poland kreeg 84 groote praauwen ter zijner beschikking, praauwen van het soort waarin de Solonezen hunne koopwaren laden en er in weinige dagen mede naar Grisee en Soerabaija afdrijven, om daarna met zout beladen, boomende of trekkende, in veertig dagen de terugreis te doen. Ieder vaartuig kon 40 of 50 man of in evenredigheid zooveel minder paarden bevatten; de praauw voor onzen kleinen admiraal bestemd, was bijzonder netjes ingerigt en voorzien van een kajuit met kanapé, stoelen, enz. Twee metalen drieponders van de affuiten genomen, had Poland op den boeg laten vastsjorren om tot saluutschoten te dienen. Honderd pond buskruid werd hem tot dat einde medegegeven. De terugreis van het korps maduresche hulptroepen moest een zegetogt zijn, met veel vertoon, veel leven, veel luister en vooral niet met overhaasting geschieden. De dapperen, die vijf jaren den oorlog mede gemaakt, die veel gebrek en groote verliezen geleden hadden, verdienden wel in zegepraal naar hunne haardsteden terug te keeren.

Na vier dagen verblijf te Solo, was alles tot den togt gereed. De

inschepingsplaats lag een paar palen van de stad verwijderd. 's Morgens te zes uur marcheert men derwaarts. Niet alleen het garnizoen, 's keizers lijfwacht en de troepen van Mangkoe Negoro, maar de keizer zelf, de resident, de ingezetenen, de javaansche bevolking, alles is ter been om Poland en zijn korps uitgeleide te doen. Vijftien saluutschoten knallen van het fort, hoera wordt er geschreeuwd zonder ophouden, tot dat men aan de praauwen gekomen is die allen met vlaggen versierd zijn. Poland geeft het teeken tot inschepen. Solo's burgers hebben gezorgd dat er aan den oever een tafel gereed is; men gaat aanzitten en drinkt toasten, veel toasten; men roept hoera, dikwijls en luid hoera. Nu is alles aan boord; honderd, duizend handen drukken die van Toon en eindelijk is 't hem gelukt op zijn praauw te komen. Op het oogenblik dat hij van wal steekt, branden de drieponders los; van elk vaartuig wordt een tweegelederenvuur geopend, en die geen vuurwapen kan afschieten, schreeuwt hoera. Mangkoe Negoro's halve-batterij beantwoordt dien groet, de keizer wuift en schreeuwt, en de resident schreeuwt en wuift, en de troepen en het volk maken zooveel leven als maar mogelijk is. De geestdrift is ontzagchelijk groot, zoo groot zelfs, dat als de flotille reeds lang uit het gezigt is, men nog staat te schreeuwen en te wuiven en te schieten, en aan het getier geen einde komt, voor dat alle patronen verschoten zijn en alle kelen weigeren geluid te geven.

XXVI.

Zegetogt naar Madura. - Hoe de sulthan van Madura Poland ontving. - Eigenaardigheden van den Panembahan van Pamakassan. - Een staaltje van bijzondere trouw van een inlandsch vorst. - Poland te Passaroean, aan boord van een kustvaarder, te Salatiga en te Wonosobo. -

't Was een lustvaart, de schoone, breede en snelstroomende Solo-rivier met hare lommerrijke oevers en tallooze kronkelingen, die gedurig nieuwe, verrassend schoone gezigten aanbieden, met een goed ingerigt vaartuig af te varen. 't Was een genot bij elken kampong dien men voorbij dreef met vreugdekreten en gammelang-muziek ontvangen te worden, en na eenige uren varens aan den oever aan te leggen, nu eens bij een benting waar men oude kennissen wederzag, dan weder bij een hoofdplaats waar een regent zetelde of een assistent-resident de flotille opwachtte, waar overal de bevolking op de been was om de brave strijders eer te bewijzen en ze met de meeste gastvrijheid te onthalen. 't Was een onophoudelijk feestvieren, om het even of men zich in de residentie Madioen, Rembang of Soerabaija bevond. Luitenant Pieplenbosch had zich reeds den derden dag met zijn 50 praauwen, waarop de sumanapsche hulptroepen waren ingescheept, bij Polands

flotille gevoegd, en nu ging het zamen verder. Op sommige plaatsen, zooals te Ngawie en Bodjo Negoro, vertoefde men drie of vier dagen, om de goede reden dat het feestvieren zoolang aanhield, of dat er zooveel uitstapjes naar bezienswaardige punten te maken waren. Niet ver van de monding der Solo-rivier, waar toenmaals onder de directie van den kapitein t/z Verhaagen een werf bestond, werd andermaal eenige dagen opgehouden. De civiele hoofden van Sidajoe en Lamongan hadden gezorgd dat de Madurezen daar in zeepraauwen konden overgaan; en de assistent-resident van Madura, van Reede van Outshoorn, bevond zich hier ook, om de troepen te verwelkomen en naar Sambilangan te geleiden.

Al die vreugde was echter nog niets, in vergelijking van de verrukking waarin de Madurezen geraakten, toen men het fort Oranje voorbijzeilende de kust van Madura in het oog kreeg; toen men digterbij komende, eerepoorten op den oever ontwaarde, en vlaggen, en duizende landgenooten die sprongen en dansten van genoegen; toen men onder gammelang- en hoornmuzijk, onder kanon- en geweervuur ontschepende, door sulthans eigen zonen en door den rijksbestierder verwelkomd werd; toen de officieren aan een rijkvoorzienen disch, de minderen in ruime loodsen op het hartelijkst onthaald werden.

Maar treffend en pijnlijk werd die opgewondenheid nu en dan gestoord door hartverscheurende kreten en uitingen van droefheid, die nu hier dan daar uit de menigte opstegen, als iemand te vergeefs onder de teruggekeerden naar zijne betrekkingen zocht, of de zekerheid vernam dat hij een vader, een zoon, een echtgenoot had verloren. Het gejammer van zoovele vrouwen die weduwen waren geworden, had soms de overhand op het vrolijk joelen der menigte. Het volk van Madura betaalde een groote schatting aan den Java-oorlog; gedurende de laatste vijf jaren waren telkens nieuwe afdeelingen krijgsvolk tot aanvulling weggezonden en duizenden hadden op Java hun graf gevonden. En niet alleen dat bittere droefheid de algemeene vreugde afwisselde, maar ook de hevigste driften, bij achtergelaten vrouwen opgewekt, gaven aanleiding tot komisch-tragische tooneelen. Menig gehuwd strijder namelijk had op Java een tweede vrouw getrouwd, veelal de weduwe van een gevallen krijgsmakker die hij nu terugvoerde naar zijn land. Volgens de mahomedaansche wet had hij daartoe wel is waar het volste regt, maar dit belette niet dat de achtergelaten vrouw dit geenszins goedkeurde, dat het hare gelukkige stemming waarmede zij strandwaarts was gekomen om haar echtgenoot in de armen te vallen in een vijandige veranderde; dat zij haar welkomstgroet in scheldwoorden uitsprak, of woedend van jaloesie wordende, de nieuwe vrouw aanvloog.

Tegen twee uur maakte de roffel een einde aan al die tooneelen en werd er naar Bangkalan opgerukt. Een paar uur later marcheert Poland met zijne kolonne, omringd van huilende vrouwen en schreeu-

wende kinderen, de passeerbaan van den kraton op, en stelt zich in bataille voor den pendopo, waar de sulthan hem opwacht. Poland stijgt van zijn paard, nadert zijn Hoogheid eerbiedig, en groet hem zeer beleefd. Deze omhelst hem en begint luid te weenen.

‘Hoogheid! daar zijn uwe kinderen terug!’

‘Ja, zucht de oude man; maar hoeveel ontbreken er wel! 't Is de wil van God en den profeet, daarom is het zoo goed. - Zeg mij, hebben mijne kinderen zich goed voor den vijand gedragen?’

‘Uwe kinderen zijn brave soldaten, Hoogheid, die veel voor de kompagnie gedaan hebben.’

‘Dat is mij een troost. - Laat ons de gelederen langs gaan.’

Z.H. sprak toen vele manschappen aan, vroeg dikwijls hoe zij het gehad hadden en of zij, indien het noodig werd, andermaal ten strijde zouden willen gaan. Het gewone antwoord ‘ja wel, Hoogheid, als u het ons gelast’ scheen hem aangenaam in de ooren te klinken. Nadat er gedefileerd was, nam de sulthan Poland onder den arm, zeggende:

‘Kom, mijn zoon, nu gaan wij naar binnen. Mama Ratoe, de sulthane, wil de troepen ook zien.’

Poland gelastte zijn oudsten officier met het geheele korps te volgen, ging aan den arm van den sulthan zes verschillende poorten door en kwam eindelijk aan een pendopo, waar een korte, dikke, deftige dame met een gevolg van honderd halfnaakte vrouwen hem opwachtte. De lijvige sulthane zat op een stoel, de vrouwen achter haar waren op den grond gezeten.

Met den gewonen pas marcheerden nu de troepen in twee gelederen voorbij den stoel, de eene poort in, de andere uit. De sulthane bedankte Poland voor het schouwspel en gaf hem de hand; de sulthan gaf hem ook de hand, en zeide dat hij ging bidden, maar zijn gast 's avonds weder in den kraton wachtte. Poland vergezelde daarna den 1^{en} luitenant Hegi naar zijne woning.

Midden in het stadje Bangkalan stond een groot steenen fort met vier halve bastions, diepe grachten, poorten en ophaalbruggen, en midden in dat fort een prachtig huis; dat was de woning van Hegi. Op elk bastion vond men een steenen torentje, dat tot schilderhuis diende, en eenige stukken van zwaar kaliber. Langs de eene zijde van het fort stroomde een riviertje waarmede de gemeenschap met de zee kon onderhouden worden; alle gebouwen waren op een groote schaal aangelegd, kortom, het geheel beviel Poland uitermate goed.

't Was natuurlijk feest dien avond. De kraton schitterde van licht; dames en heeren kwamen in rijtuigen met vierspannen aanrijden; er werd gespeeld, gedanst en gesoupeerd. Poland moest links van den sulthan zitten en menig glas wijn met hem drinken. Poland was weêr de held van den dag. Den anderen morgen was het Z.H., die bij Toontje aanklopte en riep:

‘Zijt ge al op, mijn zoon?’

‘Ja wel, Hoogheid!’

‘Laat ons dan hier koffij drinken en over den oorlog praten.’

De sulthan vond veel genoegen in Toontjes gezelschap; zijn gemakkelijke manier van vertellen, zijn vrolijkheid en originaliteit waren oorzaak dat de sulthan zich dagelijks uren lang met hem onderhield, dat hij hem tot zijn gunsteling verhief, hem met geschenken overlaadde, en ridder maakte van de Gouden Kris. Toen Poland later kapitein-adjudant hij Z.H. werd, zooals uit het vervolg zal blijken, stond de Gouverneur-Generaal de Eerens hem toe, bij alle inlandsche feesten of wanneer hij den sulthan naar Soerabaija vergezelde, die eerekris aan een gouden koppel over den linker schouder te dragen. In het oog van den inlander was dit een buitengewone onderscheiding.

Het korps hulptroepen werd betaald en ontbonden; Poland bleef nog eenige dagen in den kraton logeren en mogt niet vertrekken voor dat de sulthan een luisterrijk afscheidsfeest had gegeven. Voor die gelegenheid werden de autoriteiten en een groot aantal dames van Soerabaija genoodigd; illuminatie, vuurwerk, muzijk en dans wisselden elkander af. Met 130 personen zat de sulthan aan tafel, en bij elken toast knalde het geschut van het fort; bij den toast op den Koning der Nederlanden vuurde men met de 12ponders, om er meer kracht bij te zetten.

In een gemakkelijken reiswagen met zes paarden bespannen en vergezeld van sulthans eigen zoon, den majoor pangerang Adi Negoro, legde Poland 's anderen daags de 65 palen, die Bangkalan van Pamakassan verwijderd is, in weinige uren af. Zijn komst bij den Panembahan gaf weder aanleiding tot groote feestelijkheden. Z.H. de Panembahan had zelf deelgenomen aan den Javaschen oorlog; twee zijner zonen waren in den krijg gesneuveld. Dat verlies trok hij zich echter niet bijzonder aan, om de goede reden dat hij zoo véél kinderen had; *hoe*veel, wist hij niet juist; minstens negentig, waarvan een dertigtal bij zijn vier echte vrouwen, de rest van bijwijven. Bij zekere gelegenheid, toen er veel gasten aan Z. Hoogheids disch zaten, kwamen kort na elkander drie soeroeäns (boodschappers) zich achter den Panembahan plaatsen om hem een berigt te brengen. Bij den derde begon Z.H. hartelijk te lagchen en vertelde toen, dat gedurende den maaltijd drie zijner bijwijven bevallen waren. Eens op een morgen bij den Panembahan zittende te praten, merkte Poland, onder een aantal kleine kinderen, een bijzonder lief meisje op, en vroeg Z.H. of dat een dochtertje van hem was. Op zeer natuurlijken toon antwoordde deze:

‘Mijn vriend, dat weet ik zelf niet; ik heb er zooveel, dat ik ze niet meer ken.’

Toen riep hij een der baboe's bij zich en vroeg wie de moeder van dat aardig meisje was. Den naam der moeder herinnerde hij zich toevallig, en kon dus Poland antwoorden:

‘Jawel, dat is mijn dochter!’

Die gelukkige vader was evenwel trotscher op het ridderkruis der Willemsorde 3e kl. dat de Koning hem geschonken had, dan op het talrijk kroost waarmede de groote profeet hem zegende. Dat kruis pronkte altijd op zijn borst; zelfs op zijn kabaai (nachthemd) had hij een klein kruisje vastgemaakt. Nu Poland ook ridder was, zag hij - behalve de sympathie die hij voor zijn karakter had - in hem een broeder. Onder meer geschenken die hij zijn broeder aanbood, versierde hij hem met een zeer fraaijen fantasie-degen.

Na een verblijf van zes dagen te Pamakassan reed Poland met postpaarden naar Sumanap, werd aan de barrière opgewacht door een peloton lansiers en naar den kraton begeleid. Z.H. de sulthan ontving hem zeer minzaam; hij herinnerde zich dat zijn hulpkorps in het begin van den oorlog onder Polands bevelen had gestaan, totdat zijn tegenwoordige adjudant Pieplenbosch het kommando verkreeg; hij gaf feesten ter zijner eere, en zond hem onder vele geschenken ook een fraaije sabel, die in zijn eigen kraton vervaardigd was. Dien Sultan noemde Poland den verstandigsten en getrouwsten inlandschen vorst dien hij ooit ontmoette. In het jaar 1811, toen de Engelschen zich ook van Sumanap meester maakten, vocht hij aan de zijde zijns vaders dapper mede om de landing te beletten, die evenwel gelukte. Bij den dood zijns vaders, die kort daarna plaats had, liet hij twee hollandsche vlaggen boven het lijk uithangen; toen die vlaggen bij de begrafenis werden medegevoerd, wilde de engelsche gezaghebber dit beletten en hem dwingen om, als hij toch vlaggen wilde gebruiken, de engelsche vlag boven het lijk te laten wapperen.

‘Ik volbreng de bevelen, die mijn vader mij op zijn sterfbed gaf’, sprak de Pangerang op vasten toon, ‘en ik zal die opvolgen. Ik beloofde mijn vader, liever te sterven dan den Hollanders ontrouw te worden.’

Ten uiterste gebelgd wilden de Engelschen de lijkstatie niet volgen en verlieten den kraton. De begrafenis werd evenwel niet gestoord, en zeven etmalen bleef de nederlandsche vlag op het kerkhof wapperen, bewaakt door een gewapende magt van honderd trouwe kratonianen! Men eerbiedigde de handeling van den prins, en verre van geweld te gebruiken om de vlag neêr te halen, liet men het oogluikend toe en benoemde hem kort daarna tot sulthan.

Begeleid door een peloton lanciers, door den sulthan zelf met eenige zonen en hoofden te paard, werd de terugreis aangenomen met twee rijtuigen, in het eene Poland, Pieplenbosch, een prins van Madura en een van Sumanap, in het andere de onderofficieren die tot Polands gevolg behoorden. Dacht Poland in zulke oogenblikken aan den tijd, toen hij als straatjongen te Alkmaar rondliep, hij moet alle reden van tevredenheid met zijn lot gehad hebben. Tot nu toe troffen wij echter in zijn dagboek geen enkelen regel aan, waaruit blijkt dat hij

zich in herinneringen verdiepte of aan de toekomst dacht. Onbezorgd van aard, leefde hij met den dag, liet geen gelegenheid voorbijgaan om van het leven te genieten, en was voor- noch tegenspoed in staat hem trotsch of kleinhartig te maken. Te Pamakassan en Bangkalan nog eenige dagen vertoevende, kwam hij in Junij 1830 te Soerabaya, waar hij een scheepsgelegenheid moest afwachten om naar Samarang te vertrekken. De militaire kommandant van Soerabaya meende, dat Poland na vijf campagnejaren wel wat uitspanning kon nemen en sprak hem geheel vrij van dienst. Hiervan maakte Toon gebruik om een uitstapje naar Passaroean te maken. Gekleed in een kort rokje met twee epauletten (de tweede epaulet was juist ingevoerd), een pantalon met goud galon, laarzen met sporen, een cochianus (chacot door Cochius uitgevonden) met neêrhangende pluim van zwarte hanenvederen en een sleepsabel; gevolgd door een jongen die een bundeltje verschooning op den rug en een tali-api in de hand droeg - mijnheer was goed bij kas en rookte manilla-sigaren - reed hij ventre-à-terre uit Soerabaya en kwam aan het fort te Passaroean toen het reeds donker was geworden. De schildwacht prensenteerde het geweer voor de twee epauletten; de kommandant zelf, in wiens huis de lampen nog niet ontstoken waren, vergiste zich en zeide:

‘Kom binnen, majoor, ga zitten, - jongen! passang lampo lakas (steek dadelijk het licht op) - wat mag ik u aanbieden?’

‘Wat drinkt gij zelf?’

‘Een grogje, majoor.’

‘Welnu, geef er mij dan ook een.’

‘Jongen! kassi sopi poetie sama ajer sama toewan majoor (geef den majoor genever met water). - En komt u Passaroean eens bezoeken, majoor?

Neen kerel, ik kom jou opzoeken. Kent ge uw ouden kameraad niet meer?

Hoe duivel heb ik 't nu,’ riep de luitenant Sutherland opspringende, en herkende eindelijk Toontje met wien hij bij ééne kolonne gestaan had. Door een geweerkogel in het been gewond, was Sutherland te Passaroean geplaatst en had daar de dochter van een rijken suikerfabriekant getrouwd.

Toen Poland met de voornaamste ingezetenen der plaats had kennis gemaakt en over niets dan tonnen gonds hoorde spreken, bemerkte hij toch minder rijk te zijn, dan hij zich zelf door het bezit van eenige honderde guldens geschat had. Hij was er echter niets minder vrolijk om, en ieder wilde hem onthalen. Er werden dolle buitenpartijen gemaakt en op zijn oud-indisch feesten gegeven, waarop Poland, even goed als in het veld, geheel in zijn element was. In het Blaauwe Water werd gezamenlijk een bad genomen, en een ontslagen resident van Riouw, zekere heer van Ranzow, die op den gouverneur-generaal schimpte, door den vertoornden Poland zoo lang onder water gehouden

dat hij bijna verdronk. Daarna op de fabriek van den heer de Vos dejeunerende, wierp Poland bij wijze van 'koopje' dienzelfden heer van Ranzow, die zich weder onvoegzaam over het gouvernement had uitgelaten, in een vollen stroopketel. Dit voerde de vrolijkheid van het gezelschap ten top, vooral toen bij de reiniging de vrij lange haren van het slagtoffer moesten afgesneden worden.

Te Soerabaya terugkomende, vernam Poland dat te Grissee een schip gereed lag waarmede hij, Pieplenbosch en nog een ander officier naar Samarang zouden vertrekken. Hij vond aan boord van dat vaartuig een Arabier die zich gezagvoerder noemde, een Engelschman die eerste stuurman was, en 86 paarden die een onverdragelijken stank veroorzaakten. Al spoedig liet de Arabier zich als een onhandelbaar mensch kennen die met minachting op alle christenhonden neêrzag, die alle zorg voor schip en passagiers veronachtzaamde en alleen zijne gebeden met groote naauwgezetheid verrigtte. Poland liet dadelijk tot groote ergernis van den gezagvoerder een ham - voor den Mohamedaan onrein vleesch - uitpakken en op tafel zetten; en toen hij den tweeden dag der reis een hondje, dat zoolang verborgen was gebleven, op het dek liet loopen en het beest zijne tegenwoordigheid door blaffen verried, kwam de geheele mohamedaansche bemanning in rep en roer. Kapitein en matrozen wapenden zich met stokken om het onreine beest dood te slaan; de officieren en de vier huzaren die tot oppassing der paarden aan boord waren, verzetteden er zich tegen, en stonden met ontbloote klingen klaar om Polands hondje te verdedigen. De Arabier verbeet zich van woede, maar was verpligt toe te geven, en de reis liep nu zonder verdere avonturen af. Poland kreeg bevel te Samarang te blijven en zich onder de orders te stellen van den kapitein Laroux, kommandant een er europesche kompagnie der 18^{e} afdeeling. Zijn verzoek om weder te Djokjo geplaatst te worden, werd afgeslagen, omdat het den generaal de Kock bekend was dat er een paar mooije oogen in het spel waren. Een aanvraag tot verlof naar Salatiga, ten einde Cochius eenige geschenken van den sulthan van Madura te overhandigen, werd toegestaan. Cochius, toenmaals kommandant van een observatie-korps dat uit de drie wapens was zamengesteld, ontving Poland bijzonder vriendelijk, maar weigerde halstarrig hem voor een paar dagen naar Djokjo te laten gaan, en droeg zelfs aan een brigadier en vier huzaren op om te waken dat Toontje niet in het geheim derwaarts ging.

Ongaarne te Samarang in garnizoen zijnde, werd Poland spoedig verplaatst naar Wonosobo, waar de majoor Michiels het kommando voerde. Dáár was het leven goed; het garnizoen bestond geheel uit troepen die den Java-oorlog hadden medegemaakt en werd niet geplaagd met exercities, theoriën en vooral niet met cursussen. Van den cursus, van wetenschappelijke oefeningen had Toon een natuurlijken afkeer; hij, de veldofficier, die op zijn best lezen en schrijven kon, begreep het nut niet van militaire studiën. Hij had zoo menig theoreticus het hoofd zien

verliezen, als de vijand onverwacht aanviel; hij had ze, als het er op aan kwam om snel een besluit te nemen, zoo dikwijls zien weifelen in plaats van er dadelijk met de bajonet op in te stormen, dat al die boekengeleerdheid, volgens hem, niets te beteekenen had.

Toen de tijding van het uitbreken der belgische revolutie op Java kwam, en de meeste Belgen - ook Michiels - verlof naar Europa vroegen, ontving deze laatste, dien men in Indië wenschte te houden, zijne benoeming tot adjudant van Z.E. den gouverneur-generaal en tevens tot inspecteur der barrissans. Bij de algemeene reorganisatie van het leger werden de 6e en 7e kolonne zamengesmolten tot een liniebataillon (het 7e) met Prager tot kommandant. In October 1831 marcheerden drie kompagniën van dat bataillon - ook de 3e kompagnie waarbij Poland stond - naar Pekalongan, embarkeerden aan boord van de stoomboot Baron van der Capellen en kwamen daarmede te Batavia aan. Die troepen waren bestemd om, onder bevel van den majoor Michiels naar Sumatra's Westkust overgevoerd te worden(*). Daar werd een nieuwe veldtogt geopend en onzen held wederom de gelegenheid aangeboden om nieuwe lauweren op een ander oorlogsterrein te plukken.

XXVII.

Avonturen op reis naar Padang. - Het huishouden van kapitein Gennet. - Marsch naar Tikoe en gevecht van Mengoppo. - Een oud-indisch koopje.

Na een maand verblijf te Batavia, vertrok de expeditionaire magt, ingescheept op zeven vaartuigen, naar Padang. Snel gingen de zeereizen in dien tijd bijna nimmer; ook deze togt kenmerkte zich door veel tegenspoed. Door zware tegenwinden opgehouden, door storm geteisterd, liep het schip waarop Michiels en de 3e kompagnie ingescheept waren, den 34sten dag de baai van Troesan binnen. Vier dagen achtereen ging men iederen morgen weder onder zeil, maar kwam ook, door den N.W. wind tegengehouden, telkens weder op dezelfde ankerplaats terug; daarna vertrok Michiels met zijn staf in een kleine praauw, die tusschen de eilanden door roeide, naar Padang, en wederom zes dagen later kwam de order om de kompagnie te Troesan te doen ontschepen en over land naar Padang te marcheeren. De bagage en de randsels bleven aan boord; er werden voor vijf dagen vivres medegenomen, aan elk soldaat dertig patronen verstrekt en met geladen geweren ontscheept; immers de XIII Kotta's waren steeds vijandig gezind en men wist niet wat er gebeuren kon. De honderd dertig Ambonezen waaruit de kompagnie van den 1en luitenant Engelbert van Bevervoorde bestond, waren trouwens allen oude soldaten, die hunne militaire opvoe-

(*) Volgens Lange, 'Het nederlandsche Oost-Indische leger ter westkust van Sumatra,' gingen slechts twee kompagniën van het 7e bataillon Infanterie met Michiels naar Padang.

ding op het oorlogsveld onder leiding van Michiels gekregen hadden, soldaten met wie men zich gerust in 's vijands land kon wagen. De branding was hevig, en de ontscheping ging met veel moeite gepaard. Met slaande trom werd kampong Troesan binnengerukt en bij de woning van het hoofd, den Toeankoe, halt gehouden. De Toeankoe ontving den troep beleefd en bood zijn huis, dat op palen stond, tot logies aan; de soldaten sloegen onder het huis het bivak op en ontvingen twee karbouwen, volop rijst en brandhout; de officieren trokken bij den Toeankoe in, en lieten hunne bultzakken op den grond uitspreiden. De Toeankoe zat op een verhevenheid tusschen een vijfentwintigtal kussens, onderhield zich een tijdlang met zijne gasten, stak daarop zijn opiumpijp aan, en schoof zoolang totdat hij in slaap viel; 's nachts hielden een officier en 25 man de wacht, en 's morgens marcheerde men af. Een paar uur later op een hoog punt komende, zag men het transportschip met volle zeilen, vlak voor 't lapje, koers naar Padang zetten. In den nacht was de wind omgeloopen. Door nog één etmaal aan boord te blijven, zou de kompagnie dien zelfden dag te vier uur na den middag te Padang gekomen zijn, terwijl zij nu eerst na vijf zware marschen hare bestemming bereikte.

Te Padang was voor den troep een particulier gebouw ingehuurd; de officieren moesten evenwel hun fortuin zoeken en trokken bij kapitein Gennet in, die een paar dagen vroeger aangekomen, met de gebroeders Maxwell en den 2^{en} luitenant-adjudant Bernard een planken huis op palen gehuurd had. In de binnengalerij van dat huis werd het bivak opgeslagen, paillasse par terre, een ledige wijnkist tot tafel, een paar dito champagnekistjes tot stoelen; met het aankoopen van eenige grove schotels was men geheel op orde. De nieuwe huishouding marcheerde dadelijk, de 1^{e} luitenant Maxwell bestuurde de menage; alles wat opgedischt werd, zwom in de boter - duur, maar lekker. Van de acht contubernalen waren er vijf gedecoreerd, allen jongens van Jan de Wit, even dol en vrolijk in het garnizoen als bedaard en flink in het veld, Toontje de dolste van allen. Gennets woning was het rendez-vous van half Padang; men hield er nagenoeg open tafel, men trof er altijd officieren aan van het garnizoen, of van de nederlandsche en koloniale marine, die liever dáár dan op de reede dansten. Want gedanst werd er dagelijks. Voor gezamenlijke rekening had men zich namelijk een draaiorgel aangeschaft, dat toevallig voor den matigen prijs van 800 gulden te koop was. Nu, dit geld bragt wel zijn rente op; er werd ten minste genoeg gedraaid. Als er bal was, en dat gebeurde niet zelden dan kon het dames-personeel wel niet uitgelezen genoemd worden, maar men stelde zich tevreden met niassche meisjes, die er met hare bloote voetjes toch niet onaardig uitzagen.

Dat vrolijke leven had slechts weinige dagen geduurd, toen Poland order ontving, in het begin van December met den luitenant Bender en 80 bajonetten naar Priaman te marcheeren, zich daar te vereenigen

met Engelbert van Bevervoorde en gezamenlijk naar Tikoe op te rukken. Niet ver van laatstgenoemde plaats, te Mengoppo, hadden namelijk eenige duizende Padries van Bondjol en Rau zich versterkt, met het voornemen de strandposten af te loopen en daarna een aanval op Padang te doen. Engelbert had reeds bevolen dat de weerbare bevolking uit den omtrek zich gewapend te Priaman moest verzamelen, zoodat hij in staat was om twee dagen na aankomst van Poland, met 30 bajonetten, 900 man hulptroepen en 1 mortier naar Tikoe op te rukken, het civiel- en militair kommando van Priaman aan den 2^{en} luitenant Boelhouwer overgevende. Bij den vermoeijenden marsch door het mulle zand langs het strand, kwamen de tandoe's, die Poland had doen medevoeren, goed te stade; want verscheidene manschappen vielen onder weg flaauw en moesten gedragen worden. Na veertien uren marsch, kwam men 's avonds te 7 uur, doodelijk vermoeid te Tikoe aan. Daar kommandeerde een sergeant der infanterie, die reeds vier nachten op de wallen had doorgebragt om niet overvallen te worden. Het aantal Padries, deelde hij mede, nam met den dag toe en hunne hoofden waren reeds aangekomen. 's Nachts hoorde hij gedurig veel beweging en leven in het bosch, dat niet verder dan vijfhonderd pas van de benting lag; op goed geluk had hij nu en dan een zesponds kogel in het bosch gezonden. De bevolking had de wijk genomen naar een der drie eilanden, die op een geweerschot afstand van het strand een goede ankerplaats vormen. Poland zond twee spionnen uit, die de berigten van 's vijands groote magt bevestigden; hoeveel lust hij ook gevoelde om die aan te tasten, de kansen waren te nadeelig om daartoe over te gaan. Hij rapporteerde den toestand per extrapost over zee aan den gouverneur van Sumatra's westkust, den luitenant-kolonel Elout, en vier etmalen later kwam kapitein de Sturler met den 1$_{en}$ luitenant van Beethoven en 110 bajonetten langs het strand aanmarcheeren, en nam het kommando van Poland over.

Nadat de Sturler zijne troepen één rustdag gegeven had, marcheerde hij met 6 officieren, 220 bajonetten en 1100 man hulpptroepen van Tikoe den vijand te gemoet. De geestdrift om slaags te geraken was groot, de hulptroepen schenen het meest naar den strijd te hunkeren; reeds bij den afmarsch immers lieten zij hunne lange haren loshangen, trokken hunne sabels en krissen uit de scheden, namen de foudralen van de lansspitsen, en schreeuwden en tandakten als bezetenen, zoodat de Sturler verpligt was hen aan den staart der kolonne te laten marcheeren. Hoe spoedig dat heilig vuur uitgedoofd was, zal het vervolg doen zien.

Een uur voor den middag bereikte men een breede, diepe en snelstroomende rivier, waarover een rottan was gespannen. Hier werd het bivak betrokken, het noodige verrigt om 's anderendaags een bamboebrug te kunnen slaan, en spionnen uitgezonden om nadere berigten van den vijand in te winnen. 's Nachts vielen tot tweemalen toe een vijftigtal

schoten van den anderen oever, welk vuur echter niet beantwoord werd. Tegen drie uur 's morgens begonnen de hulptroepen de brug te leggen, en bij het dagworden werd er opgerukt. Een half uur later bereikte men een uitgestrekt open rijstveld, waarop duizende vijanden in slagorde geschaard de kolonne afwachtten. Naauwelijks is de spits uit het bosch gedeboucheerd, of de Padries heffen een oorverdoovend geschreeuw aan, hetgeen door de onzen op dezelfde wijs beantwoord wordt. Nu zullen de hulptroepen hun vurigen moed doen blijken; aan hen de eer den vijand het eerst aan te tasten! Zij rukken ook voorwaarts, totdat de Padries beginnen te vuren; nu maken ze halt, regtsomkeert, en trekken terug. Schreeuwen en vechten zijn twee verschillende handelingen, en de grootste schreeuwers vechten niet gaarne. Inmiddels zijn de linietroepen in bataille opgemarcheerd, hebben het tweegelederenvuur geopend en avanceren langzaam; de hulptroepen door Engelbert aangevoerd, komen nu ook weêr opzetten. Naar het oordeel der officieren wordt er echter te lang getalmd, te veel tijd verspild met vuren. Beethoven en Bender pruttelen luide:

'Waarom worden de bajonetten niet geveld, waarom er niet op ingegaan?'

'Met 200 Europeanen en Ambonezen nog wel!'

'Kom Toon! laat ons storm loopen!' roept Beethoven.

Toon verlangt niets liever, want hij begrijpt dat tegenover 15000 man geen beter taktiek gevolgd kan worden dan een stouten aanval met de bajonet te doen. Hij mag echter niet..... maar misschien is het signaal al gegeven.

'Toon!' zegt ook Bender, 'toe, laat ons stormen!'

Nu gaat Toon achter het front en roept met zijn schelle stem, die ieder soldaat zelfs in het heetste van het gevecht herkent:

'Hoera, tamboers, stormmarsch! hoornblazers, stormmarsch!'

Dadelijk slaan de tamboers en blazen de hoornblazers het signaal, hoera, hoera! klinkt het uit aller mond; de bajonetten zijn al geveld, en voorwaarts gaat het in den stormpas. De vijand wacht den schok niet af; een gedeelte trekt regts af, een ander gedeelte maakt regtsomkeert, en binnen weinige oogenblikken is het terrein schoongeveegd. Toon zet zoo snel hij kan de vlugtenden achterna, trekt door een klein riviertje en stuit op een benting, waarvan de wallen goed bezet zijn. In het volle vuur der vervolging, werpt hij zich zonder dralen op die benting, waar gelukkig geen geschut in batterij staat. De vijand is onthutst, denkt niet meer aan verdedigen, maar kiest het hazenpad. Toon verzamelt zijn manschappen en telt 6 gewonden, maar 'dat is minder; die zullen wel weêr genezen.'

Daar komt men hem berigten, dat Engelbert, die met een peloton Madurezen bij de maleische hulpbenden geplaatst is, het hard te verantwoorden en ondersteuning noodig heeft om een andere benting te nemen. De hulptroepen zijn weder aan den loop gegaan, de koelies

hebben de munitie, de vivres en de tandoe's weggeworpen en het voorbeeld der hulptroepen gevolgd.

In allerijl spoedt Toontje zich naar de aangeduide plaats. Bender krijgt order met zijn jagers storm te loopen; hij beproeft het ook, maar is verpligt terug te trekken. Nu gaat Toon er met de Ambonezen op los. De gracht is diep, de toegang eng, het glacis met ondoordringbare doorn-bamboe begroeid; men avanceert dus niet. De Sturler geeft order om terug te trekken; slechts eenige Madurezen in de nabijheid van de poort verscholen, blijven achter, om te beletten dat de vijand de benting verlaat. Terwijl Engelbert alle moeite in het werk stelt om de hulptroepen te verzamelen, worden de soldaten op zijde der benting in carré opgesteld. Eenige manschappen hebben intusschen den mortier met de munitie aangebragt. Poland zegt met den mortier te kunnen omgaan en vraagt vergunning om eenige granaten in de benting te mogen werpen; hij verzoekt ook over twee tamboers en eenige manschappen te mogen beschikken. Dit alles wordt toegestaan. Goed.

'Sergeant Petrus! gij gaat met een tamboer en acht man de benting regts om, plaatst u bedekt op, en wacht het stormsignaal af. Zoodra ge dit hoort, laat ge uw tamboer ook den stormmarsch slaan, door uwe manschappen het tweegelederenvuur openen en braaf hoera schreeuwen. Ge blijft evenwel in uwe stelling, tracht niet op den wal te klimmen, maar wacht het signaal van appèl af, om u onmiddellijk weêr bij ons aan te sluiten. - Gij, sergeant Delangong, doet hetzelfde met acht Ambonezen; maar ge gaat de benting links om en plaatst u tegenover de noorderface. - Goed begrepen? regts en links uit de flank dan, en opgepast!'

Toon laadt en rigt nu met zorg den mortier, en toen hij berekent dat de beide sergeanten op hunne plaats kunnen zijn, vuurt hij af. De granaat komt in de benting, springt op zijn tijd en veroorzaakt eenige verwarring; want men hoort veel geschreeuw. Eenige granaten volgen met denzelfden goeden uitslag; een paar malen wil de bezetting de benting door de poort verlaten, maar zij wordt door het vuur der Madurezen tegengehouden. Bij den eersten brandkogel, die geworpen wordt, ontstaat er brand. De Sturler laat nu den stormmarsch blazen, en de tamboers herhalen het signaal; gestormd wordt er evenwel niet, ieder blijft op zijn plaats staan. Geen schot, geen geluid van den vijand; wat beteekent dat? Bender begeeft zich met een paar jagers naar de poort en merkt dat de benting verlaten is! Met den meesten spoed rukt nu de kolonne voorwaarts, forceert de poort, vindt eenige brandende hutten, 128 lontgeweren, 700 lansen, een aantal klapperdoppen met buskruid en kogels gevuld, maar geen enkelen Padrie.

Wat was er gebeurd? Toeankoe Iman, de hoofdaanvoerder der Padries, lag in zijn hut te bidden, toen de brandkogel naast hem neêrviel. Doodelijk verschrikt, vliegt hij naar buiten; de tulband valt van zijn hoofd, maar zonder zich daaraan te storen, ijlt hij weg, de borstwering

over, de rivier door waaraan de benting gelegen is, en het bosch in. Zijn vlugt is het teeken van een algemeen sauve-qui-peut. De vijand heeft vijf dooden en negen gewonden, de kolonne vier dooden en vijf gewonden, de hulptroepen een doode en vijftien gewonden. Engelbert is dadelijk de vlugtenden nagejaagd, maar komt tegen drie uur terug zonder een enkelen Padrie gezien te hebben. Hij brengt echter een Maleijer uit het distrikt Mengoppo mede, dien hij onder weg ontmoette. Die man had een rottanstok in de hand met een grooten zilveren knop waarop het nederlandsche wapen gegraveerd was, benevens het jaartal en de datum waarop zijn vader dit voorwerp, zestig jaren vroeger, van de Oostindische kompagnie had gekregen.

Daar de benting geen geschikt logies voor de troepen aanbood, werd de bewaking aan de Maleijers opgedragen, en het bivak betrokken in een vierkant, opgeslagen in en om drie bamboehutten op palen. Voor de vier gesneuvelde makkers werd een kuil gegraven, en bij het ondergaan der zon had de plegtige begrafenis plaats; daarna droegen de soldaten een aantal groote klipsteenen aan, en rigtten op het graf een gedenkteeken op.

't Was een heerlijke avond; de maan scheen zoo helder, dat niettegenstaande de vermoeijenis van den dag, bij de meesten de slaap zich wachten liet. Kapitein de Sturler was bijzonder tevreden met de behaalde overwinning; hij liet de soldaten een paar extra-oorlammen geven en een kist wijn openmaken om de officieren te onthalen. Aangenaam en vrolijk zaten deze tot één uur 's nachts bijeen, toen de kapitein in een der hutten kroop en zich ging ‘lekker maken’ d.i. zich in sarong en kabaai kleedde, om eens goed uitterusten. De luitenants bleven nog doorpraten over de bijzonderheden van het gevecht - over welk ander onderwerp zou het gesprek kunnen loopen! - vervielen onwillekeurig in beoordeelingen en kwamen tot de slotsom, dat de kapitein niet goed geageerd had en dat zij het anders zouden aangelegd hebben. In de vrolijke stemming waarin men verkeerde, vond het denkbeeld, door een hunner geopperd, om den kapitein een ‘koopje’ te geven, algemeenen bijval. Toontje had dadelijk een plan en belastte zich met de uitvoering. Hij heeft het piket dien nacht; daar zal hij gebruik van maken. Eerst overtuigt hij zich dat de kapitein is ingeslapen en neemt toen den trap voor het huis weg; daarna gaat hij een ronde maken en gelast aan al de schildwachten om, als zij van de frontwacht een schot hooren vallen, hunne geweren in de lucht af te schieten doch op hun post te blijven staan. Nu laat hij de wacht onder de wapens komen, gelast den schildwacht voor het geweer een schot te doen, en den tamboer om alarm te slaan. Alle schildwachten schieten hunne geweren af, de vermoeide soldaten springen van hun hard nachtleger op en vliegen te wapen. Ook de kapitein is onzacht uit zijn eersten slaap gewekt, wil in haast de deur uitloopen en valt, daar de trap is weggenomen, voorover in den mod-

der. Beethoven en dokter Kers schieten toe, zetten den trap weêr op zijn plaats en helpen den kapitein op.

'Wat is er gebeurd, waar is de vijand?'

'Ik weet het niet, kapitein! De luitenant van piket is met de helft van de frontwacht uitgerukt. Het schijnt niet veel te beteekenen, want alles is stil. Poland zal wel spoedig terugkomen.'

Daar kwam Poland ook weêr aan. Hij schatert van lagchen als hij ziet hoe goed het koopje gelukt is.

'Wat voor nieuws, Poland?'

'Nie kapitein! Een schildwacht heeft gemeend eenige kerels te zien; toen hij werda riep en geen antwoord kreeg, heeft bij zijn geweer afgeschoten en alle schildwachten hebben dit gerepeteerd. Ik ben dadelijk uitgerukt om den geheelen omtrek te doorzoeken, maar heb niets verdachts gezien.'

De kapitein gelastte toen de troepen te laten inrukken en stak een sigaar aan.

Een uur later was echter alles weder in rep en roer. Nu maakte men bij de hulptroepen alarm. 'Amok, amok!' schreeuwden eenige Maleijers en stoven uiteen. Poland ging dadelijk met de wacht naar de benting, bragt de menigte tot bedaren en vroeg naar de oorzaak van het alarm. Een Maleijer had gedroomd dat de Padries de benting kwamen aanvallen. In zijn angst was hij schreeuwende opgevlogen, had zijn kris getrokken en voor dat hij tot bezinning kwam vier zijner makkers doorstoken; twee dezer ongelukkigen stierven nog dienzelfden dag.

Na eenige dagen den omtrek doorkruist te hebben, trok de kolonne achter de rivier terug en sloeg daar een kampement op. Twaalf dagen later kwamen er orders van het hoofdkwartier, tengevolge waarvan de Sturler en van Beethoven met hun detachement naar Padang, de luitenant Engelbert met zijn Madurezen naar Priaman terugkeerden. Poland bleef met Bender en 80 bajonetten op de plaats, terwijl kort daarop ook de 2^{e} luitenant Boelhouwer als civiele gezaghebber, met 10 Madurezer, 600 Maleijers en 2 ijzeren zesponders derwaarts gezonden werd. Nu sloeg men een stevige brug over de rivier, bouwde een benting voor 75 man bezetting aan den anderen oever en, toen die werken in een maand tijds gereed waren, werd er een groote weg aangelegd waarlangs men later naar Bondjol zou oprukken. Terwijl men met ijver hieraan werkte, ontving Poland op zekeren nacht bevel, om met zijn kolonne met spoed naar Tikoe te marcheren en Boelhouwer met 30 manschappen te Mengoppo achter te laten. Nog voor de dageraad aanbrak, was Toon al op marsch en bereikte Tikoe tegen elf uur, waar een oorlogseskader voor anker lag. Dienzelfden dag (9 December 1831) scheepte hij zich met zijne Ambonezen in aan boord van de Circe, gekommandeerd door den luitenant t/z Pool, en dadelijk werd het anker geligt om den vijand te Katiagan op te zoeken.

De bevrijding onzer West-Indische slaven.
Door Bernard ter Haar.
(Proeve uit 's Dichters nieuwen bundel, ter perse bij onzen uitgever.)

Neen, 't slagzwaard gaat niet altijd moorden,
Waar zich de vrijheidsstandaart plant!
Heil u, heil u! mijn Vaderland!
Nu gij den vrijbrief van uw boorden,
Bij 't slaken van de laatste koorden,
Zendt naar het Surinaamsche strand.
Ook gij deedt slavenkluisters vallen,
Ook gij wilt vrijheid, recht voor allen,
Ook gij hoort vreugdeliedren schallen,
Bij 't wappren van de Oranjevaan!
Maar - waait uw driekleur uit haar plooien,
Om 't hoofd der negerhut te tooien -
Geen enkle bloedvlek kleeft er aan!

Ja, hijsch nu hoog uit schans en wallen
   Uw vlaggen, Fort *Zeelandia!*
Laat nu uw vreugdeschoten knallen,
Fort *Amsterdam!* als groete aan allen
   Die, weemlend ginds langs strand en kà,
Elkaâr de heilmaar overbrengen!
   Kroon, Neêrlandsvlag, nu mast en ra!
En volg' met overvlagde stengen
Dit heel het drijvend mastbosch na! -

Ontbindt uw rijksten schat van geuren!
   Laat schittren al uw koningspracht,
Terwijl gij fierder 't hoofd gaat beuren -
Gij bloemen, die in duizend kleuren
   Aan *Suriname's* boorden lacht!
Ook gij, luid schaatrend pluimgevogelt,
Met goud en zilver op 't gevlogelt,
   Dat in het loof aan d' oeverrand,
   Aan boschstruweel en slingerplant
Dáár hangt te wieglen over 't water!
Stem hooger nog uw wild geschater,
   En groet den nieuwgeboren dag,
Dien 't kroost, dat hier op d' akker zwoegde,
Wiens rug des drijvers zweep doorploegde,
   Thans uit de golven rijzen zag!
Ga, blijdschap, hupplen door de dalen!
Ga aan de wouden 't rond verhalen,
   Wat zóó tot juublen stemt den geest!
En, keerkringzon! schiet zachter stralen,
En gun een vrijer ademhalen,
Wanneer gij wolkloos neêr gaat dalen
   Op 't eerst en 't groot Verlossingsfeest!

Heil u, te lang verdrukt geslachte!
Gij diep vernederde en verachte!
Zalf nu uw hoofd en 't blij gelaat,
En dosch u uit in feestgewaad!
Vergeet uw striemen en uw wonden!
Zij zijn genezen of verbonden
Door 't vredewoord u toegezonden:
'Het uur van uw bevrijding slaat!'
Wat bukt gij daar nog moedloos neder?
Herneem uw rang, uw erfrecht weder,
Sinds eeuwen aan uw stam ontroofd!
Uw zonen worden vrijgeboornen;
Gij draagt niet meer uw krans van doornen,
Geen slavenbrandmerk meer voor 't hoofd!
Geen zwaard, dat bliksemde uit de schede
Heeft u dien slavenboei ontrukt,
Maar rijpe vrucht is 't van den vrede,
Na lang geslaakten wensch en bede,
Thans van d' oranjeboom geplukt.

Gezegend wordt ge, o Neêrlands koning!
Nu dáár de slavenkluister zinkt,
Nu dáár de zon der vrijheid blinkt,
En uit de laagste stulp of woning
Uit vrije borst 't 'Hosanna' klinkt.
Al mogen dan geen krijgslaurieren
Uw heupzwaard of uw schedel sieren,
De olijftak siert niet minder schoon
Den hemel van uw vorstentroon.
Waar hij den mensch herstelt in waarde,
Dáár hecht de Vorst voor 't oog der aarde
De schoonste paarlen aan zijn kroon. -
Blijf als uw koningswoord het staven:

‘Wie jaag' naar ijdlen glorieschijn,
Of volken in 't gareel doe draven -
Dit is MIJN roem - niet over slaven,
Maar - vrije zonen Vorst te zijn!’

Utrecht, Maart 1866.

Bl. 760.

Wiens rug des drijvers zweep doorploegde.

Gaarne wil ik gelooven, dat de behandeling van onze slaven in onze West-Indische koloniën in den laatsten tijd zóó menschelijk geweest is, dat deze regel daarop niet toepasselijk mag gerekend worden. Wanneer wij echter met onze gedachten verder in het verledene teruggaan, dan zal hij wel niet te gestreng van uitdrukking zijn.

Uit den vreemde,
meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.

Vader Gilles.
naar Anthony Trollope.

Het is omstreeks twintig jaren geleden dat ik, Archibald Green, voor het eerst in het dorp Ballymoy kwam, in het Westen van Ierland, en daar kennis maakte met een van de braafste menschen welke het lot mij ooit heeft doen ontmoeten.

Al die twintig jaren zijn wij intime vrienden geweest, hoewel hij veel ouder was dan ik; wijl hij nu reeds sedert tien jaren in zijn graf ligt, kan ik de geschiedenis onzer eerste ontmoeting gerust vertellen.

Ballymoy ligt in het graafschap Galway. Het ligt niet op den weg naar eene of andere bezochte plaats en heeft niets wat een reiziger aanlokt.

Mijn noodlot wilde dat ik eens eene week lang te Ballymoy moest zijn, om zaken wier vermelding voor den lezer niet van het minste belang is. Ik kende toenmaals de bevolking van Ierland nog niet zoo goed als tegenwoordig, en ik was niet zeer aangenaam gestemd toen ik het dorp op eene hotsende kar binnen reed. Ik was rechtstreeks van Dublin gekomen en had daar gehoord dat er twee logementen in Ballymoy waren; doch dat een van die beiden misschien niet rijk voorzien zou zijn van die geriefelijkheden waaraan ik, als Engelschman, behoefte hebben kon. Ik moest daarom vragen naar het logement dat door Pat Kirwan werd gehouden; het andere was van Larry Kirwan, zoodat ik goed op den voornaam moest letten. Ik was in één dag en nacht van Dublin gereisd, op de manier zooals het toen meestal geschiedde, in Kanaalbootjes en huifkarren; ik had slecht gegeten, ik was met mijne kar omgevallen, op een namiddag in April, en toen ik te Ballymoy aankwam, was ik doodelijk vermoeid en verkleumd van de koude.

‘Het logement van Pat Kirwan,’ zeî ik, bijna stuursch, tot mijn voerman; ‘breng mij niet naar het andere, hoort ge!’

‘Wel, meneer, waarom niet naar het andere, dat van Larry? Gij zult beter logis vinden bij Larry dan bij Pat, om vader Gilles.’

Ik begreep niets van vader Gilles en verlangde er ook niets van te begrijpen; men had mij gezegd dat ik het logement van Pat Kirwan hebben moest, en daar hield ik mij aan.

Het was inmiddels donker geworden; de wind gierde door de straten en joeg hevige regenvlagen voor zich uit. In het westen van Ierland komen de maartsche buien in April en komen er met geweld ook; al dringen ze niet zoo scherp door als in Engeland de oostenwind. Mijn hals deed mij zeer van het gedwongene schuinhouden van mijn hoofd tegen den kant van de kar, en het water was op de bank gelekt waarop ik zat en had mijne kleeren nat gemaakt; het paard

was in de laatste twee minuten wel twintigmalen stil blijven staan, mijn reisdeken had in den modder gesleept en ik voelde mij diep ongelukkig. Ik had in de laatste tien minuten niets dan kwaad van Ierland gedacht, toen ik naar een hoekhuis van de straat gebracht werd dat in zijn uiterlijk niets van een logement had. 'Dat kan toch het logement van Pat Kirwan niet zijn?' zeî ik:

'Ja wel, mijnheer,' zeî de voerman, 'en als vader Gilles....'

Maar ik had reeds aangebeld en de deur werd opengedaan door een meisje op bloote voeten, en ik liep den gang in zonder iets meer aangaande vader Gilles te hooren.

'Kan ik eene slaapkamer krijgen, met een warmen kachel?' vroeg ik.

Het meisje antwoordde mij niet terstond, maar ging mij voor naar een vertrek waarin mijn neus al aanstonds vergast werd op de overblijfselen van warmen grog; hier liet zij mij een oogenblik alleen.

'Waar is Pat Kirwan zelf?' riep ik, bij de deur, op niet zeer vriendelijken toon. Want men bedenke dat ik zeer vermoeid was, en ik vraag het ieder redelijk mensch of een klein beetje norschheid in het verre westen van Ierland niet somtijds zijn nut kan hebben.

'Als gij geen kamer voor mij hebt, zal ik naar Larry Kirwan gaan,' riep ik, op die wijze willende toonen dat ik met de gelegenheden van het dorp bekend was.

'Het is daar ginds, recht uit,' zeî de voerman, die er zich nu meê bemoeide; 'wij zijn er zoo straks voorbij gekomen.... Maar mijnheer zal er toch niet aan denken liever daarheen te gaan dan hier te blijven?'.... Die laatste woorden voegde hij er bij, ziende dat de vrouw van Pat Kirwan vlak naast hem stond.

Daarop verzekerde jufvrouw Pat Kirwan mij dat ik heel goed eene kamer bij haar kon krijgen. Het huis was wel is waar stampvol; maar het was reeds geschikt en zij had een bed op laten maken. Wat het vuur in mijne slaapkamer betreft, dat durfde zij mij niet aanraden, omdat de wind zoo geweldig op den schoorsteen stond dat de pot er al afgewaaid was, en de metselaar haar niet wilde helpen om er hem weer op te zetten, omdat het zoo druk was in het dorp. 'Die verwenschte kerel!' voegde jufvrouw Kirwan er met groote kracht bij, hoewel zij en de metselaar samen beste vrienden waren.

Ik verklaarde mij gereed aanstonds naar de kamer zonder vuur te gaan en de meid wees mij den weg naar boven. Ik vroeg waar ik den volgenden dag moest ontbijten en eten en zij verzekerde mij dat ik de kamer die nu zoo naar brandewijn stonk, geheel voor mij alleen zou hebben. Ik was tot nog toe niet vriendelijk geweest, maar nu werd ik bepaald stuursch. Niet omdat ik niet in die kamer ontbijten kon, maar omdat ik eene geheele week vol ellende te gemoet zag, als ik geene andere kamer kon krijgen dan die waarin het gansche dorp kwam drinken en rooken. Er viel evenwel niets aan te doen, althans niet voor dien avond en den volgenden morgen; ik bedwong dus mijne ergernis en volgde het op bloote voeten loopende meisje op den trap, ziende dat mijn reiszak reeds naar boven ging.

Alle Engelschen kennen Ierland nog niet; maar het is toch reeds veel beter bekend dan voor twintig jaren. Het was het eerste bezoek dat ik aan Ierland bracht, en ik moet bekennen dat ik wel min of meer angstig was dat ik het slachtoffer zou kunnen worden van het woeste volk dat zich aan geen wetten stoort, toen ik in den kouden regenachtigen avond de menigte om de deur van het logement zag staan en hunne naakte beenen en gedeukte hoeden zag, en ik begon te vreezen dat Ballymoy

waarschijnlijk een van die dorpen was, die ver genoeg van alle beschaving verwijderd lagen om eene onveilige verblijfplaats te

zijn voor een engelschen protestant. Ik had de reis op mij genomen, terwijl ik mij maar half bewust was geweest van de gevaren waaraan ik mij blootstelde; maar op dat oogenblik stond alles wat mij misschien dreigde mij maar al te duidelijk voor den geest. Ik had al aanstonds besloten dat ik mijn reiszak geen oogenblik uit mijne oogen zou verliezen. Ik had er daarom op aangedrongen dat hij voor mij uit den trap opgedragen zou worden en ik zag hem veilig en wel in mijne slaapkamer nederzetten.

De trap was smal en steil; het was alsof ik met een ladder naar een vliering moest klimmen. Het geheele huis was op de meest barbaarsche manier gebouwd en even geschikt voor een logement als voor eene kerk; het was het lastigste gebouw dat ik ooit gezien heb. - Boven aan den trap gekomen, riep de meid mij toe dat ik plotseling in de kamer moest stappen die voor mij bestemd was, maar er was een dorpeltje voor dat ik bij het flauwe schijnsel van de kaars niet gezien had en ik viel bijna hals over kop in de kamer, onder eene hartelijke verwensching van Pat Kirwan, Ballymoy en geheel Ierland. De lezer zal zich, hoop ik, herinneren dat ik dertig uren achtereen gereisd had; zestien uren in een klein ongeriefelijk bootje had gezeten, waar ik mijne beenen niet recht kon uitsteken en dat de wind gedurende de laatste drie uren onophoudelijk tegen mijn eenen kant had aangeblazen. Ik was vreeselijk vermoeid en ik sprak de dienstmeid heel onvriendelijk toe.

‘Wel zeker, mijnheer, het is zoo zindelijk en zoo droog als het maar kan; sedert den nacht van den vreeselijken storm heeft er altijd iemand in geslapen’ zeî het meisje goedhartig. Daarop begon zij mij weêr iets van vader Gilles te vertellen, waarvan ik echter niets verstond, wijl zij over het bed heen boog om er de sprei af te nemen. ‘Voel de lakens maar,’ hernam zij, ‘ze zijn zoo droog als gort.’ Ik voelde en de lakens waren droog en helder, en het bed, hoewel smal, kwam mij zeer gemakkelijk voor. Mijn toon werd dus iets zachter en ik verzocht haar mij den volgenden morgen om acht uur te roepen.

‘Zeker, mijnheer, vader Gilles zal u zelf roepen,’ antwoordde het meisje. Ik verzocht haar vader Gilles te laten weten dat ik dat volstrekt niet verlangde; doch het meisje bleef er bij dat hij het doen zou en ging heen. ‘Kon het op dit afgelegen dorp de gewoonte zijn,’ dacht ik, ‘dat de pastoors 's morgens met de vroegmetten of eene andere papistische plechtigheid bij de bedden van al de logeergasten rondgaan? ‘Mijne moeder, die eene strenge protestant was, had mij ijverig tegen de kuiperijen der iersche priesters gewaarschuwd, en ik had veel lust gehad er haar om uit te lachen. Zouden er nu toch zulke listen bestaan? Zou het mogelijk zijn dat mijne kousen mij ontnomen wierden totdat ik de mis gehoord had? Of dat mij een of ander geweld van een anderen aard wierd aangedaan?

Onbekommerd over dien gruwel of andere gruwelen, of ik moet liever zeggen, besloten manmoedig al de gruwelen af te wachten welke de nacht of de morgen mij misschien kon aanbrengen, begon ik mij te ontkleeden. Er was iets aangenaam poëtisch in het denkbeeld dat ik daar in het huis van Pat Kirwan in Ierland, in plaats van in mijn eigen huis in Keppelstreet-Russel-square, te bed ging. Ik lachte bij mij zelven om het denkbeeld dat Pat Kirwan zich van een logement scheen te vormen en pakte mijn reiszak uit. Er stond een tafeltje met een schoon servet er over, waarop een kammetje lag. Ik schoof het kammetje er voorzichtig af zonder het aan te raken en bracht het tafeltje voor mijn bed. Ik legde mijn kleerborstel en mijn schoon linnen voor den volgenden dag gereed, deed mijn avondgebed, en vader Gilles en al zijne streken tartende, sprong ik in bed. Het bed was kostelijk en de lakens waren fijn en

droog. Binnen vijf minuten was ik vast in slaap. Hoe lang ik geslapen had toen ik wakker werd, wist ik volstrekt niet. Het was echter in het holle van den

nacht, dacht mij, toen ik in mijn slaap gestoord werd door voetstappen in mijne kamer. Toen ik overeind sprong, zag ik een kloek, bejaard man met zijn rug naar mij toe, midden in de kamer staan, die met de meeste zorg zijne kleederen afborstelde. Hij had zijn jas en zijn pantalon nog aan; maar hij wijdde al zijne aandacht aan ieder deel van zijn lichaam dat hij bereiken kon. Ik zat overeind naar hem te kijken, zoo als ik mij toen verbeeldde wel tien minuten - het zal misschien veertig seconden geweest zijn - en één ding wist ik weldra zeker, namelijk dat het *mijn* borstel was waarmede hij zijne kleederen afborstelde! Of het nu het gebruik was in Iersche logementen dat iedere heer het recht had 's nachts in de kamer van een ander te komen om zijne kleeren af te borstelen, kon ik niet bepalen; maar wat ik wel wist, was dat hij in dat geval dan toch zijn eigen borstel moest gebruiken. Er had eene bepaalde overtreding plaats ten opzichte van mijn eigendom.

'Wat doet gij daar, in mijne kamer, mijnheer?' riep ik op scherpen toon om hem schrik aan te jagen.

'Wel, wel! Het spijt mij dat ik u wakker gemaakt heb, mijn jongen,' antwoordde de kolossale indringer.

'Wilt gij zoo goed zijn mij te zeggen wat gij daar uitvoert, mijnheer?'

'Wel, op dit oogenblik ben ik bezig mijne kleeren uit te borstelen; zij hebben het hard noodig!'

'Dat is wel mogelijk. Maar gij doet het met *mijn* borstel.'

'Dat is óók al waar. Als een mensch zelf geen kleerborstel heeft, wat kan hij dan beter doen dan dien van een ander te gebruiken?'

'Ik vind het eene groote vrijpostigheid mijnheer,' antwoordde ik.

'Ik vind het eene kleine. Wij verschillen dus enkel in de quantiteit. Maar, pardon, daar is uw borstel terug; ik hoop dat hij er niet door bedorven is.' Daarop legde hij den borstel neder, ging op een van de beide stoelen zitten welke de kamer bevatte en trok bedaard zijne schoenen uit, terwijl hij mij aankeek.

'Wat gaat gij doen, mijnheer?' vroeg ik, nog iets verder onder de dekens uitkomende, en over het tafeltje leunende.

'Ik ga naar bed,' antwoordde de vreemde heer.

'Naar bed! Waar?'

'Hier,' antwoordde hij; en hij ging voort met het losmaken zijner schoenen.

Ik ben altijd van meening geweest, niet slechts in betrekking tot mijn eigen land, maar tot alle andere landen, dat de beschaving nergens duidelijker in uitkomt, dan in het gebruik dat ieder een afzonderlijk bed heeft. In den ouden tijd sliepen menschen van fatsoenlijken stand, beschaafde lieden, bij elkander, zoo als dames, naar ik hoor, nog wel doen. In afgelegen plaatsen heerscht dat gebruik nog algemeen. In Spanje zal men u vertellen dat één bed voor twee personen voldoende is en in Spaansch Amerika vindt men iemand al zeer ongemakkelijk die ongaarne aan weerskanten een slaapkameraad duldt. Onder de geringe standen is die groote toetssteen der beschaving nog niet doorgedrongen. In Ierland wist men waarschijnlijk van dien toetssteen niets af; zoo iets scheen er in Ballymoy voor het minst niet te bestaan.

'Gij kunt hier niet slapen,' hernam ik, recht op in mijn bed zittende.

'Gij zult zien dat gij dat mis hebt, vriend,' antwoordde de oude heer. 'Maak u echter niet ongerust; ik zal u hoegenaamd geen kwaad doen en ik lig zoo stil als een muis.'

Het bleek mij duidelijk dat de tijd tot handelen gekomen was. Ik wilde dien heer bepaald niet in mijn bed hebben. Ik was het eerst aangekomen en was voor dien nacht althans, baas in de kamer. Wat ook het gebruik in dit land van wilden mocht meêbrengen, er kon toch nooit eene wet bestaan, die den waard het recht gaf mij zóó te behandelen.

‘Gij zult hier niet slapen, mijnheer,’ zeî ik, over het tafeltje heen, uit het bed springende, en ik ging vlak voor den vreemdeling staan, die juist zijn tweeden schoen had uitgekregen. ‘Gij zult hier niet slapen van nacht en ik zou u raden heen te gaan.’ Met die woorden nam ik zijne beide schoenen, droeg ze naar de deur en schopte ze de kamer uit. Ik hoorde ze de trappen afrollen en het deed mij pleizier dat ze zulk een geraas maakten. Hij kon er uit zien dat het mij ernst was. ‘Gij moet uwe schoenen achterna,’ zeî ik, ‘en dat hoe eer zoo beter.’

Ik had den man nog niet eens duidelijk gezien, en zelfs nu zag ik hem nog nauwelijks, ofschoon ik vlak voor hem ging staan en mijne hand op zijn schouder legde. Het was schemerdonker in de kamer, wijl al het licht moest komen van een enkel dun kaarsje dat reeds bijna in de pijp brandde, en ik zelf was verward, niet op mijn gemak en weinig geschikt tot opmerken. Ik wist dat de man ouder was dan ik, maar ik had hem niet als oud genoeg herkend om aanspraak te maken op bescherming wegens zijne hooge jaren. Hij was lang, breed gebouwd en een flink mensch - zooals hij mij toen voorkwam. Tot nog toe, tot dat ik zijne schoenen uit de kamer gesmeten had, was zijn humeur onverstoorbaar gebleven. Toen hij de schoenen naar beneden hoorde tuimelen, zette hij een gezicht alsof hem dat niet aanstond en hij begon gauw en driftig te praten. Ik wilde niet met hem redetwisten en ik verstond hem niet, maar bleef altijd mijne hand aan zijne kraag houden en herhalen dat hij niet in die kamer slapen kon. Hij moest en hij zou de kamer uit.

‘Maar het is mijn eigen’, riep hij, wel twaalf malen achtereen. ‘Het is mijn eigen kamer. Het is mijn eigen kamer.’ - Dus was het Pat Kirwan zelf, dronken waarschijnlijk, of niet bij zijn verstand.

‘Het mag uwe kamer zijn’, antwoordde ik, ‘maar gij hebt haar van nacht aan mij verhuurd en gij zult er niet in slapen.’ Dat zeggende, drong ik hem ruggelings naar de deur en trapte hem daarbij, zonder opzet, op zijne teenen.

‘Verwenschte, koppige Engelschman!’ riep hij. ‘Gij hebt mij zoo goed als vermoord. Blijf met uwe handen van mijn hals, hoort ge, eer gij mij de keel dicht knijpt.’

Het speet mij dat ik op zijne teenen getrapt had, maar ik bleef hem niettemin vasthouden. Ik had hem nu bij de deur en ik had vast besloten hem de kamer uit te zetten. Zijn gezicht was heel rond en heel rood, en ik dacht dat hij dronken was, en sedert ik ontdekt had dat het de logementhouder zelf was, was ik nijdiger op den man dan ooit. ‘Gij zult hier niet slapen, daarom, maak dat gij weg komt’, zeî ik, hem altijd verder naar de deur dringende. Deze was niet gesloten nadat ik er de schoenen uitgesmeten had, en na eene kleine worsteling kreeg ik hem tusschen de beide deurposten; ik dacht er in het geheel niet meer aan dat de trap vlak aan den ingang van de kamer was; ik had vast geslapen nadat ik boven was gekomen en wist nog nauwelijks waar ik was. Toen ik hem dus in de opening van de deur had, gaf ik hem een duw, hetgeen, dunkt mij, het natuurlijkste was dat ik doen kon. Daar ging hij achterover naar beneden, den trap af, hals over kop en ik hoorde dat hij in zijn val tegen jufvrouw Kirwan aankwam, die ongetwijfeld juist naar boven kwam om de oorzaak van het geraas boven haar hoofd te onderzoeken. Ik hoopte dat de vrouw haren man in zijn betreurenswaardigen toestand zou kunnen helpen. Ik begreep dat de man een ergen val had gedaan en achterover was gevallen, en nu eerst herinnerde ik mij hoe steil de trap was. Hemel en aarde! Verbeeld u dat ik hem in zijn eigen huis vermoord had, of dat hij zelfs maar ernstig gekwetst was! Wat zou mijn leven

in dat geval, in zulk een woest land, waard zijn? Toen begon ik berouw te krijgen over mijn drift. Ik had misschien iemand vermoord zoodra ik een voet in Ballymoy gezet had.

In het eerste oogenblik wist ik niet wat ik doen zou. Ik wist dat de vrouw en de meid beiden bezig waren met het lichaam van den man dien ik de kamer uitgeworpen had, en ik wist ook dat ik niets aan had dan mijn nachthemd. Ik keerde daarom in mijne kamer terug, maar kon het niet van mij verkrijgen het slot om te draaien en naar bed te gaan zonder naar den toestand van den man te vragen. Ik stak dus mijn hoofd buiten de deur en vroeg er naar.

'Ik hoop dat hij zich niet erg bezeerd heeft?' riep ik.

'Och! och! Moord, moord! Spreek, vader Gilles, om Gods wil', hoorde ik de beide vrouwen aan den voet van den trap uitroepen.

'Ik hoop dat hij zich niet erg bezeerd heeft', riep ik weer, met mijn hoofd uit de deur; 'maar hij had ook niet in mijne kamer moeten dringen.'

'Zijn kamer! die gek, die idioot!' riep de hospita.

'Och, jufvrouw, Vader Gilles is dood', zeî het meisje, dat zich over het lichaam heen boog. Ik hoorde haar duidelijk vader Gilles zeggen, en toen begreep ik dat de man, dien ik de kamer uitgeworpen had, niet de logementhouder, maar de pastoor van het dorp was! Mijn hart klopte van angst dat de man erg bezeerd kon zijn. Maar waarom, waarom had hij zich in mijne kamer gedrongen? Hoe was het te verwachten dat ik onthouden zou hebben dat de trap van dat verwenschte huis vlak bij de kamerdeur was?

'Hij zal hangen als er nog eene wet in Ierland is!' zeî eene stem beneden, en ik moest wel begrijpen dat zij mij bedoelde. Toen ik die stem hoorde, begon ik inderdaad te vreezen dat ik den man vermoord had, en het koude zweet brak mij uit. Daarop bedacht ik dat het mijn plicht was als een man naar beneden te gaan om te zien wat er eigenlijk gebeurd was, en wien ik mishandeld had. Ik trok dus vlug mijne kleederen aan en ging naar beneden. Zij hadden nu den pastoor in die naar rum stinkende kamer gebracht en hoewel het reeds laat was, stonden er reeds zes of zeven menschen om hem heen; daar onder was ook de ware Pat Kirwan zelf, die zich niet zoo veel om zijn toilet bekommerd had als ik.

Vader Gilles, want hij was het inderdaad, was in een ouden leunstoel gebracht, en zijn hoofd rustte tegen de borst van jufvrouw Kirwan. Uit zijn kreunen hoorde ik dat er althans hoop op het behoud van zijn leven bestond. Pat Kirwan die niet begreep wat er gebeurd was en nog half sliep en, zoo als ik later hoorde, half dronken was, stond over hem heen zijn hoofd te schudden. De meid stond er insgelijks bij, met eene oude vrouw en twee mannen die door de keuken in huis gekomen waren.

'Hebt gij om een dokter gezonden?' vroeg ik.

'O, gij deugniet!' zeî de vrouw. 'Dief en moordenaar! Dat zoo iemand ooit in mijn huis moest komen!'

'Gij kunt er niet meer spijt van hebben, dan ik, jufvrouw: maar zoudt gij niet om een dokter zenden?'

'Ja wel, en om de politie, daar kunt gij op aan, jonkman. Hem zoo uit de kamer te gooien, zijn eigen kamer nog wel, en een priester en een oud man; hem die u de helft van zijne kamer afgestaan had, schoon ik hem nog verzocht had het niet te doen voor een vreemde van wien niemand iets af wist.'

Langzamerhand kwam de waarheid aan het licht. Niet slechts was de man dien ik uit de kamer geworpen had vader Gilles, maar hij was ook de man die recht had op de kamer. In alle geval had de een of ander het mij behooren te vertellen, eer zij mij een bed aanwezen dat ik met den pastoor deelen moest. Ik drong tot den gewonden

man door en legde mijne hand op zijn schouder, in de gedachte dat ik misschien zou kunnen ontdekken in hoe verre hij bezeerd was. Doch de toornige vrouw dreef mij, door de meid geholpen, weg; zij overlaadden mij met verwijten en dreigden mij met de galg te Galway. Ik verlangde hard naar een dokter en daar niemand er een scheen te halen, bood ik aan er zelf op uit

te gaan; doch men gaf mij te verstaan, dat ik het huis niet uit mocht eer de politie er was. Ik moest dus nagenoeg een half uur blijven waar ik was, toen er werkelijk een commissaris en twee agenten binnen traden. Ik verkeerde in eene allertreurigste gemoedsgesteldheid, ik kende niemand te Ballymoy of in den omtrek. Uit de behandeling van Jufvrouw Kirwan en die der overigen zag ik dat ik dat de hevigste vijandschap te wachten had. Ik had meermalen van moorden in Ierland gehoord, alsook van de liefde die het volk zijne geestelijken toedraagt, en ik begon wezenlijk te vreezen dat mijn leven gevaar liep.

Gedurende den tijd waarin ik stond te wachten, kreeg vader Gilles zijn bewustzijn terug. Hij was door den val bedwelmd geraakt, maar kwam langzamerhand, ofschoon niet geheel, weder bij; zoo lang ik bij hem in de kamer werd gelaten, scheen hij zich niet geheel te herinneren wat er gebeurd was. Uit hetgeen ik uit de loopende gesprekken kon opmaken, begreep ik dat hij sedert eene maand bij Pat Kirwan eene kamer had en dat hij tijdens mijne aankomst bij jufvrouw Kirwan thee dronk. De éénige nog overige slaapkamer was bezet en vader Gilles was zoo vriendelijk geweest de hospita te vergunnen den engelschen vreemdeling in zijne kamer te laten. Dat alles kwam langzamerhand uit en nu begreep ik best, hoezeer mijne ondankbaarheid jufvrouw Kirwan moest krenken. Ik trachtte te vergeefs mij te verontschuldigen en moest mij nederig onderwerpen aan alles wat er van mij verteld werd.

‘Maar jufvrouw, had men mij maar gezegd dat het het bed van den eerwaarde was!’

‘Zijn bed! Hoor dien deugniet eens aan; alsof men vader Gilles met hem en zijns gelijken in één bed zou laten slapen. Er waren twee bedden in de kamer, zoo knap als iemand maar wenschen kan!’

Dat was al weder eene nieuwe opheldering. En ik had, eer ik mij uitkleedde geweten dat er twee bedsteden in de kamer waren! Ik had ze gezien en was het geheel vergeten toen ik wakker werd. Ik had mij al heel mal aangesteld; dat begreep ik nu; ik had mij vast verbeeld dat die dikke man bij mij in bed wilde komen. Het was verschrikkelijk toen ik alles goed indacht; de goedhartige pastoor had, om een vreemde te believen, de helft van zijne kamer afgestaan, en nu werd zijne vriendelijkheid zóó beloond! En toch, hoeveel afschuw mijne daad mij ook inboezemde, ik kon haar niet in hetzelfde licht beschouwen als de anderen. Ik had mijne verontschuldigingen, zoo zij er slechts naar wilden luisteren!

‘Hij gebruikte mijn borstel,’ zeî ik. ‘Niet dat hij niet tot zijne dienst was, maar ik kwam er door op het vermoeden dat hij een indringer was.’

‘En was dat niet te veel eer voor uws gelijken?’ riep een van de vrouwen op verachtelijken toon.

‘Ik heb den borstel van dien heer gebruikt, dat is waar,’ zei de pastoor. Het waren de eerste samenhangende woorden welke hij sprak en ik was er hem dankbaar voor. Ik oordeelde dat iemand die zich verwaardigde zich te herinneren dat hij een kleerborstel gebruikt heeft, niet doodelijk gekwetst kon zijn, al was hij van zulk een steilen trap gevallen!

‘En hij was van harte tot uwe dienst, mijnheer,’ zeî ik. ‘Het was niet omdat ik zoo veel om dien borstel gaf; dat was het niet; maar ik dacht, waarlijk het is zoo, dat er slechts één bed in de kamer was; zij hadden mij in de kamer gebracht zonder van iemand anders te spreken; wat moest ik dus denken toen ik midden in den nacht wakker werd?’

‘Nu, gij zult genoeg te denken hebben als gij te Galway achter slot zit,’ zeî een van de omstanders.

Ik kan de verbittering die tegen mij heerschte niet beschrijven; men deed mij geen geweld aan, maar ik kon mij niet bewegen, zonder te zien dat men mij niet uit de kamer zou laten gaan; er werden nijdige oogen op mij gericht en ieder

woord dat ik sprak, gaf aanleiding tot eene uitdrukking van wrok. Ik begon mij in de komst der politie te verheugen, ziende dat ik bescherming kon noodig hebben.

Twee agenten waren er reeds in huis geweest eer de commissaris kwam, en met dezen kwam ook de dokter en nog een geestelijke, vader Columbus, de kapelaan van vader Gilles, zoo als ik later vernam. Het huis was langzamerhand vol menschen geworden, hoewel het midden in den nacht was, en het scheen dat geheel Ballymoy wist dat de pastoor slecht behandeld geworden was.

Ik zag nu duidelijk dat er iets in de roomsche godsdienst moet zijn wat de geestelijken zoo dierbaar maakt aan hunne gemeente; want ik twijfel hard of, indien een dergelijk ongeluk een protestantschen leeraar overkomen was, zijne geheele gemeente hem midden in den nacht op zijn beleediger zou komen wreken. Want zij begonnen nu reeds om wraak te roepen en zelfs eer de commissaris van politie gekomen was, stonden de twee agenten vlak voor mij, en ik gevoelde dat zij mij tegen het volk beschermden om - mij aan de galg te kunnen overleveren.

De dokter beviel mij in het geheel niet; hij scheen opzettelijk te wachten met zijne uitspraak dat er geen gevaar was; en toen ik er hem op nederigen toon naar vroeg, antwoordde hij:

‘Denkt gij dat een fatsoenlijk man op die manier van de trappen kan gegooid worden zonder zich te bezeeren? Het ligt niet aan u dat hij den nek niet gebroken heeft.’

Mijn bloed begon te koken.

‘Niemand kan meer leedwezen over het gebeurde gevoelen, dan ik,’ zeî ik; ‘en ik verlang zeer te weten, om den wil van mijnheer zelven, of hij erg bezeerd is.’

‘Ja; zeer erg; zeer erg; hij kan zijn ruggegraat gebroken hebben.’

‘Denkt gij dat iemand van zulk een ladder kan vallen zonder dat het hem hindert? Als hij de pastoor niet was en geen geluk had gehad, zou zijn nek gebroken zijn.’ Die woorden werden mij toegevoegd door kapitein Tom Macdermot, die toen in Ballymoy garnizoen hield, en met wien ik later gemeenzaam bekend werd.

‘Wees bedaard, Tom,’ zeî vader Gilles nu zelf; ik was hartelijk blijde dat ik hem hoorde spreken. ‘Zeg aan mijnheer dat ik mij niet erg bezeerd heb;’ van dat oogenblik afgevoelde ik eene genegenheid voor den pastoor, die nooit verflauwd is.

Hij werd naar boven gebracht, naar de kamer uit welke hij verdreven was geworden en ik werd naar het politie-bureau geleid, waar ik den nacht moest doorbrengen. Welk een nacht! Ik was direct van Londen gekomen en moest nu op een stroozak in eene gevangenis van Ballymoy slapen! En het ergste was nog dat ik zaken in Ballymoy had, die noodzakelijk vereischten dat ik een goed figuur maakte in het dorp! De weinige woorden welke de pastoor gesproken had, hadden mij zeer getroost en mij in staat gesteld weder aan mijne eigene positie te denken. Waarom werd ik opgesloten? Niemand had mij veroordeeld. Het was nog de vraag of ik eene onwettige daad gepleegd had. Zoo als die man, dien vader Gilles Tom noemde, te recht gezegd had: als de menschen hier ladders in plaats van trappen hadden, hoe kon men dan een indringer uit de kamer zetten zonder hem den nek te breken? En wat nu het feit betreft dat vader Gilles geen indringer was, wel, in dat opzicht lag de schuld aan die Kirwans die mij niet beter ingelicht hadden. De stroozak in het politiebureau was hard, ondanks de dekens welke men er over gespreid had, en terwijl ik daarop lag, begon ik te bedenken dat er in alle geval eene wet in Ierland was. Ik riep dus den dienstdoenden agent en vroeg op welk gezag ik gevangen gehouden werd.

‘Och kom, zanik niet,’ antwoordde de agent; ‘mij dunkt gij hebt van nacht al last genoeg veroorzaakt.’ De dag begon juist aan te breken; ik keerde mij dus op mijne matras om en besloot mij te laten gelden zoo dra het volle dag was.

De eerste dien ik des morgens te zien kreeg, was kapitein Tom, die in de kamer kwam waar ik lag en gevolgd werd door een kleinen jongen die mijn reiszak droeg.

Ik begon aanstonds weder te protesteeren tegen mijne gevangenschap.

‘Och kom, trek u dat zoo niet aan,’ antwoordde hij.

‘Dat is goed en wel, kapitein.... pardon, ik heb nog niets van uw naam kunnen verstaan dan uw doopnaam.’

‘Mijn naam is Macdermot, Tom Macdermot. Zij noemen mij kapitein, maar dat doet er hier niet toe....’

‘Ik hoop toch, kapitein Macdermot, dat de politie hier niemand gevangen kan houden zonder dat er rechtsingang is verleend.’

‘En waar zoudt gij zijn indien zij u niet achter slot gezet had? Ik mag geen Tom Macdermot heeten, als gij niet lang in het water gelegen hadt.’

Daar kon iets van aan zijn en daarom besloot ik de mij aangedane beleediging te vergeven, als men mij voortaan fatsoenlijk wilde behandelen. Kapitein Tom had mij reeds gezegd dat vader Gilles redelijk welvarend was.

‘Hij is zoo sterk als een paard, ziet gij, anders was hij nu al een lijk geweest. Zijn nek is zoo zwart als uw hoed, zoo is hij gekneusd, en zoo is het met zijn heelen rug. Zoo iemand, die al zoo jong niet meer is als hij placht, valt zwaar neêr, maar hij is zoo vrolijk als een jong veulen; hij heeft gezegd dat gij in zijne kamer met hem moet komen ontbijten; dan kondt gij zelf zien dat er twee bedden zijn.’

‘Ik herinnerde mij dat later zeer goed,’ zeide ik.

‘Ja, en vader Gilles moest zóó lachen van morgen toen hij hoorde dat gij dacht dat hij naast u in bed wilde gaan liggen, dat hij er van schudde en ik dacht dat hij het geheele huis bij elkaâr zou gillen van de pijn. Maar dat's tot daaraan toe. Gij moet nu naar hem toe. Gij moet u dus aankleeden.’

Die aankondiging was mij zeer aangenaam. Ik had natuurlijk niets tegen vader Gilles. Hij had zich in het geval zeer goed gehouden, en ik wist zeer wel dat het licht van zijn aanschijn mij beter tegen de vijandelijkheid der bevolking zou beschermen dan de wet doen kan. Ik kleedde mij dus terwijl Tom Macdermot buiten de kamer op mij wachtte, waarna ik onder zijn geleide voor den tweeden keer naar het logement van Pat Kirwan trok. Ik moest er om lachen dat de politie mij ongehinderd liet vertrekken, hoewel zij volstrekt niet onder de bevelen van kapitein Tom stond.

‘O, ja,’ zei kapitein Tom, ‘dat gaat heel goed; gij waart niet in de kast, gij waart er alleen maar voor uwe veiligheid.’ Men had mij intusschen met geweld gevangen genomen en achter slot gebracht; maar als men het verkoos te vergeten, had ik er niets tegen het óók te doen. Ik kwam niet weer in de politiekamer terug, en wanneer ik naderhand den agent die mij bewaakt had, tegenkwam, groette hij mij altijd als een ouden bekende.

Nu kreeg ik mijn eersten aanblik van Ballimoy en van het ‘hotel’, bij daglicht. Ik zag nu dat jufvrouw Kirwan een kruidenierswinkel hield en dat het hoekhuis zeer klein was. Indien ik het huis goed gezien had, zou ik er bezwaarlijk een onderkomen voor den nacht hebben gaan zoeken. Toch ben ik er veertien dagen gebleven, en ik heb het er volstrekt niet kwaad gehad. Toen ik er nu met kapitein Tom aankwam, stonden er verscheidene groepen voor de deur, en verder op was de straat stampvol menschen.

‘Zij zijn er allen omdat zij gehoord hebben dat vader Gilles van nacht door een gemeenen Engelschman vermoord is; en er is er geen een onder die niet weet dat gij de man zijt die het gedaan heeft.’

‘Maar zij weten toch ook, denk ik, dat vader Gilles nog leeft?’

‘Ja, òf ze, anders zoudt gij hier niet levend loopen, mijn jongen. Maar kom

meê, wij mogen vader Gilles niet op zijn ontbijt laten wachten.' Ik zag dat zij mij allen aankeken en er waren er onder, vooral onder de vrouwen, wier gezicht mij niet aanstond. Zij spraken iersch met elkander en ik merkte dat zij over mij spraken.

'Weet gij dan nog niet,' zeî kapitein Tom, zijne stem verheffende, 'dat vader Gilles zoo gezond is als een visch! Het is ook maar een ongeluk geweest.'

'Een ongeluk met opzet, kapitein Tom,' riep er een uit de menigte.

'Wat gaat het u aan, hoe het gebeurd is, Mick Healy? Als vader Gilles er genoegen in neemt, is dat niet genoeg voor u en uws gelijken? Ga uit den weg en laat mijnheer door,' en kapitein Tom schoof Mick ruw op zijde en de anderen lieten ons binnengaan. 'Er is maar één wenk toe noodig; ze zouden u voor een borrel in stukken scheuren.'

Misschien overdreef kapitein Tom de woede van het volk, om daardoor de verdienste van zijne bescherming te verhoogen; maar ik begreep toch best dat ik een allergevaarlijkst spel gespeeld had en dat mijn leven op dat oogenblik niet veel waard was.

Ik vond vader Gilles overeind in zijn bed, terwijl jufvrouw Kirwan ijverig zijn nek en zijne schouders wreef; ik zag dat de rug van den ouden man zoo rood was als rauwe biefstuk. Hij trok een pijnlijk gezicht onder het wrijven, maar hield zich als een man.

'Daar komt de held,' zeî vader Gilles, 'houd nu maar een minuut of wat op, jufvrouw, terwijl wij een stukje ontbijt nemen, want ik weet dat mijnheer Green honger heeft na zulk een nachtrust. Ik hoop dat gij een beter bed gehad hebt, mijnheer Green, dan dat waarin ik u vond toen ik u van nacht zoo ongelukkig wakker heb gemaakt. Daar is het, nog altoos tot uwe dienst,' zeide hij, 'en als gij er van nacht gebruik van maakt, volg dan mijn raad en laat u niet door een kleinigheid in uwe droomen storen.'

'Ik hoop dat die heer elders een nachtverblijf zoeken zal,' zei jufvrouw Kirwan.

'O, hij mag hier met pleizier blijven als hij wil,' zei de pastoor. 'Waarom niet? Maar bij mijn ziel, mijnheer, gij moogt op een ander tijd wel wat voorzichtiger zijn, als gij een vreemde uw kleêrborstel ziet gebruiken. Wij vatten hier misschien het *meum* en *tuum* wat minder streng op dan in Engeland, en als gij om zulk eene kleinigheid mijn nek gebroken hadt, weet ik niet beter of de uwe had er ook aan gemoeten.'

Daarop ontbeten wij samen; vader Gilles, kapitein Tom en ik. Langzamerhand begon jufvrouw Kirwan mij insgelijks met minder vijandige oogen aan te zien en eer de dag om was, werd ik als een vriend des huizes beschouwd; vader Gilles althans beschouwde mij als een vriend, toen en nog menig jaar daarna. En menig jaar daarna, in jaren die nu reeds lang vervlogen zijn, kwam hij mij in Engeland bezoeken en dan had hij er altijd pleizier in de aanleiding tot onze eerste kennismaking te vertellen. 'Als gij een slapenden meneer ziet,' zeide hij dan, 'vraag dan altijd eerst zijn permissie voor gij de vrijheid neemt zijn kleêrborstel te gebruiken.'

[Tweede deel]

Staatkunde en geschiedenis.

Verrassend en beschamend licht.

Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, op last van Z.E. den Minister van Koloniën, J.D. Fransen van de Putte, bijeenverzameld door S. van Deventer J.S. z. laatstelijk resident van Bandjoemaas, thans met verlof en tijdelijk werkzaam bij het ministerie van Koloniën. Eerste deel, de wording van het stelsel. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon, 1865.

Welke regeringsbeginselen op Indië, meer bijzonder op Java behooren toegepast te worden, is een strijdvraag waarover in de laatste jaren veel, maar niet altijd met de vereischte bekwaamheid en kalmte werd geschreven en getwist. Op staatkundig gebied kan bezwaarlijk één onderwerp aangewezen worden dat zoo sterk getuigt van teruggang en reactie, als onze koloniale politiek, sedert 1830 gehandhaafd: toen men op Java eene sociale revolutie bewerkte die met miskenning der regten, door ons aan de bevolking verzekerd, ten onderst boven wierp wat met veel inspanning, op wetenschappelijke grondslagen als regeringsbeginsel was ingevoerd en van 1812 af had gegolden, steunende op de onveranderlijke voorschriften van regtvaardigheid waarnaar alle volken behooren bestuurd te worden. De lessen der geschiedenis schenen verloren, rede en pligtbesef moesten wijken voor het onregt! Het moederland was in nood! Er moest veel geld zijn en dit zoo spoedig mogelijk bijeengebragt worden. Daarvoor werd alles ter zijde gezet, zelfs ten koste van de edelste regten der menschheid, zelfs met verzaking van den pligt en de roeping der regering, die geheel iets anders geboden dan 't geen men nu ging doen, in strijd met de ervaring, die ons zoo duur was komen te staan!

Eeuwen lang waren de Javanen door vorsten en hoofden verdrukt, als slaven behandeld en uitgezogen, zonder daarin belemmerd te worden door de christenvolken die er heerschten. Nederland oefende er wel souvereine regten uit, doch bekommerde zich weinig om het lot der inboorlingen onder zijne heerschappij. Slechts bedacht op groote handels-

winsten en eigen belangen, streefde het in verdrukking de Inlandsche hoofden voorbij, waaronder de welvaart verloren ging en geheele landen ontvolkt werden; bescherming van personen en bezittingen was er voor het arme volk niet te vinden; voor de kleine besparingen en de vorming van grootere kapitalen ontbrak de onmisbare waarborg; de arbeidslust ging van lieverlede verloren, waarvan eene algemeene verarming het onvermijdelijk gevolg was; de voordeelige handel verliep en de Oost-Indische compagnie oogstte hetgeen zij zoo onbedacht gezaaid had, het verarmde volk kon den handel niet voldoende meer voeden. De verkeerdheid van dat stelsel werd door dezen en genen wel aangetoond, doch met geen ander gevolg dan dat zij werden geminacht en gesmaad die tijdig hadden gewaarschuwd, hunne stem werd gesmoord door het stelsel van geheimhouding. ‘De fakkel der waarheid, van kennis en wetenschap mogt niet schijnen over die wereld van verdorvenheid’ (bladz. 3). Verblind door de hoogst aanzienlijke winsten van het monopolie in die eerste honderd jaren, zag men voorbij, dat land en volk werden uitgeput en dus de bronnen moesten opdroogen waaruit zoo groote voordeelen waren gevloeid. Van 1613-1693 waren er zeer groote dividenden op de actiën der Oost-Indische compagnie uitgedeeld, en toch bleef er nog een overwinst van 47 millioen in kas, maar van toen vertoonden zich de vruchten van het stelsel, eerst vermindering en eindelijk geheele verdwijning van het aanzienlijk saldo in kas; om de jaarlijksche progressief toenemende tekorten te dekken, werd er leening op leening gesloten en evenwel bleef men voortgaan op den verderfelijken weg, en nog aanzienlijke dividenden uitkeeren, alsof de handel bloeijende was, om zoodoende den kanker te bedekken die er knaagde aan het levensbeginsel van de eenmaal zoo bloeijende organisatie. De sluijer die zoo veel verborg liet niet toe het voortwoekerende kwaad te zien, tot men eindelijk, in de laatste jaren der vorige eeuw, werd opgeschrikt door een te kort van 134 millioen, waarmeê het veeljarig wanbestuur een einde nam, dat ons zoo veel nader bragt tot het staatsbankroet, met al zijne naweeën en ellende onder de fransche overheersching in Nederland beleefd. Ter regeling der verwarde Indische huishouding werden er staatskommissiën benoemd en kommissarissen gezonden, om een einde te maken aan de verkeerdheid en de vele misbruiken in het bestuur, doch zij vermogten weinig tot herstel, waartoe in 1807 de maarschalk Daendels werd gezonden met uitgebreide volmagt.

Het belangrijke boek dat we aankondigen handelt over zijn bestuur en dat van zijne opvolgers. Er is een schat van kennis nedergelegd in deze verzameling van officiële stukken, die tot hiertoe niet ten dienste stonden van hen die zich met de behandeling van Indische belangen onledig hielden. Indien dit boek 35 jaren vroeger was verschenen, wat al verkeerdheid zou niet gebeurd, wat al dwalingen zouden vermeden, wat al rampen voorkomen, wat al onzin zou ons bespaard zijn geworden, uit on-

kunde en wanbegrippen voortgevloeid! ‘Wie de geschiedenis raadpleegt,’ lezen we op bladz. 3, ‘voelt zich onaangenaam getroffen bij de bevinding, dat gedurende zoo langen tijd (twee eeuwen) van ons aanwezen op Java, duizende bronnen van welvaart en volksgeluk onbenut konden sluimeren in den vruchtbaren en gezegenden bodem van dat schoone eiland. Wel hadden enkele Nederlanders, dienaren der Compagnie, een dieperen blik in de maatschappij geworpen, maar het toen nog heerschende stelsel gebood geheimhouding. De sluijer, die zoo veel ongeregtigheid bedekte, liet niet toe, dat het weinige goede naar buiten drong.’ Bij deze gisping op last van den liberalen minister Fransen van de Putte ter neergeschreven, mag men vragen: is de politiek van vroegere ministers, zijne voorgangers, van 1830-1863 dan eene andere, méér verlichte geweest? Ook zij schuwden de openbaarheid, ook zij wilden geen licht doen vallen op werken, die zoo kwalijk den toets konden doorstaan van regtvaardigheid en heerscherspligt, telkens werd immers aan de ambtenaren de pligt der geheimhouding ingescherpt. Nog in 1854 verscheen er een koninklijk besluit, waarbij als landsdief beschouwd, met ontslag uit de dienst of verlies van pensioen bedreigd wordt ieder, die maar een uittreksel of afschrift publiceert van eenig stuk, hoe onschuldig ook, in het archief voorhanden; zelfs een onbedacht mededeelen aan anderen van hetgeen den ambtenaar uit die archieven bekend is, hoe weinig en nietig ook, is met dezelfde zware straf bedreigd, tot heden toe, onder denzelfden minister die zooveel afkeuring overheeft voor de geheimhouding van der compagnie bestuur; niettegenstaande hij reeds lang heeft toegezegd de wijziging van het zoo middeleeuwsche besluit, schijnt hij toch alleen openbaarheid te huldigen voor zich zelven, en voor zooveel hij dat geraden acht, zonder het tevens aan anderen te gunnen. Dit is toch waarlijk verre van liberaal.

‘De maarschalk Daendels stelde zijn' lastgever - koning Lodewijk - niet te leur,’ hij (bladz. 7) heeft met gebrekkige middelen en niet noemenswaardige magt, geheel Java doen sidderen en groote verandering en verbetering ingevoerd. Men had een man noodig van groote wilskracht en rustelooze werkzaamheid, die niet alleen wist te bevelen, maar ook zijne bevelen te doen opvolgen, die door eigen oogen zien wilde en op eigen krachten vertrouwde, die aan scherpzinnigheid in het opsporen van het kwaad, onpartijdigheid paarde, om het zonder aanzien van persoon uit te roeijen. En waarlijk, men zou moeijelijk een man hebben kunnen vinden bij wien die hoedanigheden in zulk eene mate vereenigd waren, als bij den maarschalk. Hoe men ook over zijn bestuur moge oordeelen, mag hem toch de hulde niet onthouden worden, van veel goeds op Java tot stand te hebben gebragt. Zijne bijzondere zending bragt mede, om veler belangen te kwetsen, waardoor hij zich vele vijanden moest maken, die later van elke zwakke plaats in het karakter van den merkwaardigen, ofschoon

niet door groote zedelijkheid uitblinkenden man, gretig gebruik maakten om zijn' naam te bezwalken.

Onder de verbeteringen, door hem met even veel geestkracht als beleid ingevoerd, bekleedt zeker eene eerste plaats het fnuiken van de ergerlijke handelingen der inlandsche aristocratie jegens de bevolking en het beperken der grenzelooze willekeur van regenten en hoofden. ‘Eene maand lang, zegt hij, heb ik mij, hoe moeijelijk en verdrietig het ook zij, met de regenten en hoofden, onder uitoefening van het noodige geduld, bezig gehouden, om van hen de vereischte inlichtingen te verkrijgen. Ik heb gemeend de denkbeelden van een zeker onafhankelijk en eigenheerig bestuur over hunne onderhoorigen, welke alsnog bij hen huisvesteden, te *moeten* weg nemen, om plaats te maken voor eene volkomen onderwerping aan het koninklijk bestuur. Hunne eergierigheid tot dat einde gevleid en aangeprikkeld hebbende door hun op te dragen den eeretitel van 's konings dienaren en hun het gebruik van het zegel van den Staat in alle publieke betrekkingen toe te staan, heb ik daarentegen de zoogenaamde kontracten, welke zij als den éénigen grond van verpligting van hunne zijde beschouwden, voor *vernietigd* verklaard en hen doen beseffen, dat even als zij, in hoedanigheid van 's konings ambtenaren, op groote voorregten aanspraak konden maken, zij ook in hoedanigheid van onderdaan van zijne majesteit eene onbepaalde gehoorzaamheid aan de bevelen van het gouvernement-generaal niet alleen, maar van *alle* degenen die in rang en autoriteit *boven* hen gesteld waren, verschuldigd zijn.

‘Het hoogste plaatselijke gezag heb ik aan de prefecten (later residenten) opgedragen en voorts den tweeden rang in die prefecturen aan de regenten toegekend; doch met de uitdrukkelijke verpligting, om in *alle zaken de bevelen van den prefect te respecteren en te gehoorzamen.*

Door de afschaffing van *alle knevelarijen en concessiën* en door het retour van een aanzienlijk aantal rijstvelden, hun lot verbeterd en hunne inkomsten vermeerderd ziende, zoo gevoelen zij hunne *meerdere ondergeschiktheid niet anders*, dan met een dankbare erkentenis voor hunnen verbeterden toestand. Zij vestigen zoo veel vertrouwen op de billijkheid en regtvaardigheid van het bestuur, dat zij met de grootste bereidwilligheid, de bevelen tot uitbreiding der koffijkultuur en tot aanplanting van kapas (katoen) hebben ontvangen.

Zoo mag ik mij verheugen op de voorschrevene wijze, gedurende de weinige maanden van mijn verblijf op Samarang, eene hervorming - ook in het regtswezen - in het bestuur, vooral der inlandsche zaken, te hebben mogen invoeren en voltooijen, waarover ik de duidelijkste bewijzen *van tevredenheid van de zijde der Javaansche natie zelve* heb ontvangen.’

Deze gunstige uitslag heeft zich in waarheid bevestigd, nooit is er

ontevredenheid of opstand ontstaan uit deze revolutionaire, ingrijpende, maar met beleid volbragte hervorming, en toch was het een stoute staatsgreep, die eene geheele omkeering bragt in de Javaansche maatschappij. Den regenten, tot daartoe kleine vorsten, die bijna geheel onafhankelijk, oppermagtig naar willekeur beschikten over de bevolking, hare krachten en bezittingen, werd dat gezag niet slechts ontnomen, maar zij werden verklaard niet anders, niet méér te zijn, dan ambtenaren van het gouvernement, *ondergeschikt* aan den resident, wien *zij* hadden te *gehoorzamen.* Alle knevelarij, alle willekeurige beschikking over den eigendom, de personen en diensten der ingezetenen, was hun verboden op strenge straf, en Daendels was de man niet, om zulke bepalingen te maken, en ze niet streng te handhaven! Dit hoogst gewigtig historisch feit kan ons leeren wat men op Java al niet kan doen en tot stand brengen, met geestkracht en ernstigen wil, om 's volks lot te verbeteren en het in bescherming te nemen tegen zijne hoofden; men kan er uit leeren wat men te denken hebbe van lieden, die bij elk plan tot hervorming en verbetering van Javaansche toestanden, ons de vreeselijkste schrikbeelden voorhouden, zooals onlangs weêr, bij de behandeling der kultuurwet, en welke waarde hunne voorspellingen hebben, van algemeene ontevredenheid, verzet, moord, verdrijving van het eiland enz. enz. Wie aan historische feiten waarde hecht, zal er door overtuigd worden, dat de Javanen geheel andere menschen zijn dan men ze ons teekent, als afgodisch, fanatiek gehecht aan het gezag en de grootheid hunner hoofden en de voorschriften van den koran, die Daendels even weinig ontzag als het despotisme der hoofden. Godsdienstige vooroordeelen van het volk schrikten hem niet af, als ze in strijd waren met beschaving en menschelijkheid. De in den koran voorgeschreven barbaarsche straffen, van het afkappen van handen en voeten, tot op zijn tijd toegepast, verbood hij, om er onze zachtere straffen voor in de plaats te stellen. En de Javanen zagen het rustig aan en hebben er zich reeds meer dan eene halve eeuw aan onderworpen zonder eenig gemor of verzet: en dit zijn toch ook westersche begrippen, die dáár met goed gevolg werden toegepast.

Het krachtig, doch ook meermalen gewelddadig bestuur van dit gouvernement heeft ontegenzeggelijk veel goeds gesticht, veel verbetering op Java gebragt en er diepe sporen achtergelaten waarop latere hervormingen zijn gegrond. Niet door eigen zwakheid of verkeerde handelingen is het gevallen, maar alleen door verdachtmaking, argwaan en wantrouwen, waaraan wij meer dan waarschijnlijk het verlies van Java moeten wijten, dat Daendels met zijn energie en zijn invloed op het volk, met zijne kennis aangaande de gesteldheid en hulpbronnen van het land, beter en krachtiger zou verdedigd hebben dan de generaal Jansen vermogt, wiens kortstondig bestuur door dat der Engelschen werd opgevolgd. Had Daendels reeds veel gedaan om het volk van

den bovenmatigen druk der hoofden te bevrijden, nog grooter weldaad ondervond het van de Engelschen. Zij voltooiden wat hij had begonnen, door eene volkomen emancipatie der Javanen, wier dienstbaarheid geheel werd afgeschaft, zoowel als de gedwongen levering van producten en het handelsmonopolie, dat voor ons zulke wrange vruchten had gedragen. Zij verkregen volkomen vrijheid, om hun grond te beplanten met wat zij goedvonden en te arbeiden voor wie zij wilden, tegen een loon door hen bedongen. Daarentegen werden zij, die nooit *geld* hadden opgebragt, onderworpen aan het landrentenstelsel, en tot heden toe hebben ze die belasting in specie zonder eenige ongelegenheid voldaan, nimmer zijn ze er tegen in verzet gekomen, maar hebben in tegendeel volgens de verzekering van Raffles en Muntinghe al die hervormingen toegejuicht, waarbij regenten en hoofden rustige toeschouwers bleven; waaruit al weder te leeren is, waarvoor de Javanen rijp en vatbaar zijn en hoeveel westersche begrippen, economische theoriën aan de wetenschap ontleend op Java met graagte zijn ontvangen, er toepassing gevonden en daar even goed gewerkt hebben als in alle andere landen en gewesten waar eenige beschaving woont. En in weerwil van al die feiten, laten we ons nog als onnoozele kinderen bang maken voor de spoken die men ons voorhoudt, wat de Javanen al niet zouden doen, als wij hen wat regtvaardiger gingen behandelen en hun terug gaven de weldaden door de Engelschen hun geschonken, en door ons in 1818 gehomologeerd en waarvan ze nooit een verkeerd gebruik hebben gemaakt! De minister die in 1862 hervorming in dien geest beoogde, en er van sprak om de tegenwoordige kultuur- en heerendiensten, na genoegzame voorbereiding en verloop van tijd, te vervangen door eene belasting in geld, heeft men dood gevoteerd, als of hij in plaats van een hoogst weldadig herstel van oude, meer regtvaardige beginselen, eene allerverderfelijkste nieuwigheid wilde invoeren! En evenwel bestaat zulk eene belasting in specie reeds meer dan eene halve eeuw, jaarlijks wordt er door de Javanen meer dan 20 millioenen opgebragt aan landrente, opiumpacht, zoutmonopolie enz., en bij eene betere regeling, reeds bij de invoering der landrente noodzakelijk gekeurd, doch tot nu toe verschoven ten bate van het kultuurstelsel, zou die belasting in geld, 9 à 10 millioenen méér opbrengen, volgens den wettigen grondslag, indien men de vereischte opmeting der bebouwde velden had laten doen en een daarop gegronde aanslag ware uitgeschreven.

Toen de Engelschen voor het *eerst* die belasting invoerden, leverde de residentie Cheribon al dadelijk een méér voordeelig saldo van 150.000 ropijen, en de resident Raban rapporteerde reeds in 1813 ‘dat hij geene moeijelijkheden ondervond bij de inning der inkomsten *in specie*, welke bijzonderheid overtuigend bewees, dat de nieuwe verordening aannemelijk voor het volk en voordeelig voor de schatkist was’ (bladz. 55). De resident Laurence had in Kadoe reeds *f* 295.000 in specie ontvan-

gen zonder de minste *wanbetaling*, eene som die toen nog in geenen deele geëvenredigd was aan de hulpbronnen van het land.

‘In de residentiën beoosten Soerabaija was het (gedetailleerde) stelsel ingevoerd, tot groot voordeel van 's lands inkomsten, tot blijkbare tevedenheid van het volk’ (bladz. 163/4).

Raffles zegt in zijne memorie: ‘Het nieuwe stelsel van bestuur (eene radikale omkeering), dat in alle onder gouvernements gezag staande provinciën is ingevoerd geworden, niet alleen *zonder tegenstand en verzet*, maar met de medewerking en ondersteuning van de *inlandsche hoofden*, en tot volkomen genoegen van het volk’ (bladz. 167).

En nu de Javanen 50 jaar aan deze geldelijke belasting gewoon, in ontwikkeling zijn toegenomen, zouden zij ontevreden worden en in opstand komen, als men een geldelijk equivalent vorderde, maar te gelijk hen verloste van den zoo onvruchtbaren ‘slaven’-arbeid, in de suiker- en koffijtuinen en van de heerendiensten, die hen tot luiheid opleiden en den arbeidslust dooven. Zoo aartsdom en onnoozel zijn ze thans evenmin als in 1812, toen zij overal de voorkeur gaven aan de belasting in geld in stede van de opbrengst in rijst. Zij zouden het integendeel als een zegen beschouwen en als de grootste weldaad aannemen, indien men hun voor de gemiddeld 180 dagen die zij als gedwongen arbeiders hij de kultuur, tegen 8 à 10 centen, en de 70 dagen die zij in heerendienst om *niet* moeten werken, eene hoofdelijke belasting van *f* 10 of *f* 12 per gezin oplegde en hen daarmeê bevrijdde van de dienstbaarheid aan de hoofden, die er een schromelijk misbruik van maken. Dezelfde arbeiders zouden in denzelfden tijd driemaal méér werk en produkten leveren, tegen een behoorlijk dagloon dat in 250 dagen ligt *f* 50 - *f* 70 kan bedragen, waarbij zij welvarend en gegoed zouden worden, indien men hen maar beschermt tegen verdrukking en vexatie, onder welke benaming en van wie ook, zooals de wet beveelt, doch die niet behoorlijk gehandhaafd kan worden, zoo lang de Javaan niet weet noch zeker is, dat alle verpligte dienstbaarheid is afgeschaft en geen zijner hoofden meer magt heeft om hem daartoe te dwingen.

‘Voordeelen van nog grooter gewigt’, schreef Raffles, (bladz. 162/63), ‘op hoogere waarde te stellen - dan de meer aanzienlijke inkomsten voor de schatkist - door elk verlicht, liberaal en regtvaardig gouvernement, zijn de natuurlijke gevolgen van dit (zijn) stelsel, sedert in waarheid kan getuigd worden, dat het in zijn nasleep regtstreeks ten behoeve van den landbouwer, medevoert de onschatbare zegeningen van vrijmaking van de slavernij en van de afpersingen der bloedzuigers, die hem vroeger van alle kanten aanvielen, van vrijheid om zijne beste krachten voor *zijn eigen* voordeel aan te wenden, van billijke betaling van den arbeid, hetzij aan publieke, hetzij aan bijzondere doeleinden besteed, van veiligheid voor persoon en goederen, de grootst mogelijke prikkel tot nijverheid, terwijl ter zelfder tijd de regerende magt het uitzigt, neen *de zekerheid heeft*, van eene overvloedige

vermeerdering van inkomsten, gebaseerd op *den éénigen duurzamen grondslag*, *het geluk van hare onderdanen.*'

En Raffles mogt de voldoening smaken zijn stelsel van bestuur door ons te zien aannemen! Het Nederlandsch gouvernement van 1816 dat het zijne opvolgde, was geen regering van reactie, hoe dringend ook door de oudgasten daartoe aangezocht, zij omhelsde met uitzondering van de heerendienstpligtigheid, geheel het stelsel door de Engelschen ingevoerd, en toen Raffles kennis kreeg van het regerings-reglement van 1815, verheugde hij er zich in en schreef omtrent de daarbij aan den landbouwer toegekende vrije en onbelemmerde beschikking over zijne produkten: 'Laat hem in die regten gehandhaafd blijven en het Hollandsch gouvernement zal eene inkomst trekken, verre te boven gaande het bedrag der vroegere heffingen, zonder als te voren, de Europeanen bij de Aziaten in minachting te brengen, door zwakheid, *omkoopbaarheid en onregtvaardigheid.*'

Het oordeel van zulk een man is van gewigt, al hebben wij ook uit ijdelheid en nationalen hoogmoed, die het talent, de kennis en grootheid in den vreemdeling niet wisten te waarderen, zijn naam bezwalkt. Toch was Raffles een edelman, niet door toeval van geboorte maar door grootheid van ziel, een edelman in de echte beteekenis van dat woord. Leest zijne memorie over het landelijk stelsel d.d. 14 Junij 1813 en gij zult het toestemmen. Een onwaardeerbaren schat van kennis aangaande land en volk, berustende op eigen grondig onderzoek der gewigtigste vraagstukken, zult ge er in aantreffen onder anderen over het grondbezit! 'Dat op Java de grond in eigendom aan den souverein behoort behoudens de erfpacht van de gebruikers in de gouvernements-provinciën' betoogt hij klaar en duidelijk.

'Uit alle bronnen van onderzoek', zegt hij (bl. 71) 'hetzij inlandsche, hetzij Europesche die ik persoonlijk heb kunnen raadplegen, is *altoos* gebleken, dat het regt van eigendom onveranderlijk is beschouwd geworden uitsluitend in den souverein of den staat te zijn gevestigd. Het regt van het gouvernement om de landen tot zich te trekken (blad 76) is zóó duidelijk bewezen, dat het bevreemding wekt, dat het Hollandsch gouvernement eene zaak van zoo groot en overwegend belang, uit welk oogpunt die ook beschouwd worde, heeft voorbijgezien.' Sedert is eene halve eeuw verstreken, waarin dat souvereine regt herhaaldelijk is betwist en betwijfeld, zelfs door het Nederlandsch gouvernement; dat evenwel van 1830 af voortgaat over den grond naar welgevallen te beschikken, ten behoeve der stapelprodukten voor de Europesche markt, en dien zelfs bij gedeelten te verkoopen wanneer het met *zijne* belangen van industrieel en monopolist strookte, doch zoodra men op den verkoop van nutteloos en ongebruikt liggende gronden, zoo overvloedig aanwezig, in het *algemeen belang* aandrong, dan verschool de regering zich achter het beweren van onbevoegdheid, dan werd het onophoudelijk geschonden regt van den grondbezitter te hulp

geroepen om daaraan het bewijs te ontleenen dat de eigendom van den grond eigenlijk niet aan den souverein behoorde(*) en dus ook de woeste, vruchtbare gronden niet mogten verkocht worden aan hen die ze wilden ontginnen, ten bate van handel en scheepvaart in eene mate die niet te berekenen is. Toch zouden daardoor tevens de graanoogsten aanzienlijk uitgebreid worden in verhouding tot de behoefte van de zoo sterk toenemende bevolking, die dan beter zou gevoed worden door het dalen der nu zoo enorm hooge prijzen van de rijst, die zoover het gewone dagloon overtreft, dat zij zich de benoodigde hoeveelheid niet meer kan afschaffen.

Onder dergelijke voorwendselen van onbevoegdheid - heeft men nu eene halve eeuw de vruchtbaarste gronden buiten den handel weten te houden tot overgroot nadeel van Nederland en Indië beiden.

Bij de invoering van het landelijk stelsel werd door Raffles ook de gedwongen koffijkultuur in Cheribon en de oostelijk gelegen provinciën afgeschaft. Hij magtigde echter de residenten om al de koffij te koopen door den vrijen wil der inlanders geteeld, die bij de pakhuizen zouden aangebragt worden, tegen 3 Spaansche matten = *f* 7,92, dat is de helft van den toenmaligen marktprijs, die in de laatste jaren tengevolge van den oorlog niet meer bedroeg dan *f* 16 à *f* 17, waarbij evenwel de bevolking *de volle vrijheid werd gelaten* over het produkt anders te beschikken, indien zij daarvoor betere prijzen kon bedingen. Het intrekken van die gedwongen kultuur beschouwde hij als een zegen (bladz. 170), waardoor ongetwijfeld een vrijwillige arbeid in de plaats zou treden van dwang. Sedert 36 jaren hebben wij nu juist omgekeerd gehandeld, in de plaats van vrijwillige koffij-aanplant, hebben wij dwang gesteld, met het gevolg dat die productie vermindert. Raffles gaf den planter de helft van den marktprijs voor zijn koffij, met de vrijheid om ze tegen beteren prijs te verkoopen waar hij kon. Wij geven hem maar 2/7 van de marktwaarde en een dragt rottingslagen op den koop toe, indien hij betrapt wordt op de levering aan anderen, die er in stede van *f* 12 gaarne *f* 40 voor geven. Maar volgens de conservative vrienden van den Javaan, die hem o! zoo lief hebben en o! zoo bezorgd zijn, dat hij het slagtoffer zou worden van gewetenlooze opkoopers, die zijne onnoozelheid zouden verschalken, geeft hij aan ons dwangstelsel en die slechte betaling zóóverre de voorkeur, dat hij in opstand komen en ons allen vermoorden zou, als wij hem van dien dwang ontsloegen en vrij lieten zijn koffij te verkoopen aan degenen die er het meeste geld voor geven. Dit is immers zoo natuurlijk, dat het onbegrijpelijk is hoe een man als Raffles in de dwaling is vervallen, van te gelooven, dat de Javanen zijn als andere menschen, die liever een dag arbeiden voor een gulden dan voor tien centen. Neen, zegt men, de Javanen

(*) Men vergelijke de onlangs gehouden debatten, niet op de geschiedenis en feiten steunende, maar aan partijbelang ontleend.

zijn een exceptioneel volk, dat een exceptioneel land bewoont, dat daarom ook exceptioneel moet geregeerd worden: wat overal elders nut en goed is, zou op Java een ramp zijn. Bij voorbeeld, de vrije toelating van Europesche ondernemers, om er met hunne kapitalen woeste gronden in sawahs te herscheppen, tot uitbreiding der graanakkers, nu er geen rijst genoeg voor de voeding van het volk wordt geoogst, of tot aanleg van nieuwe en betere verzorging van oude koffijtuinen, ten einde de productie te verdubbelen, zoo als op Ceylon, of om er meer suikerfabrieken op te rigten, zoo als op Cuba, Isle de France en Mauritius in het belang van onzen handel en scheepvaart, - daarvan zou niets anders te verwachten zijn, zoo verzekert men, dan een heillooze opdrijving der dagloonen ten gevolge eener rampzalige concurrentie der ondernemers, waaronder de Javanen weelderig en welvarend geworden, het maar aan opium zouden verkwisten, maar ook, en dit voegt men er niet bij, zich dan mooi zouden gaan kleeden en wel vier malen méér manufacturen, katoenen, enz. van onze Twentsche nijverheid koopen dan tegenwoordig, nu ze zoo arm zijn, waardoor onze schepen, die niet zelden in ballast naar Java vertrekken, een uitvracht zouden vinden, reederij en scheepsbouw verlevendigd, nu ongekende voordeelen zouden genieten. Zou onze handel en industrie zich daarover te beklagen hebben? En evenwel vindt die conservative onzin, geheel aandruischende tegen het gezond verstand en de ervaring, bijval en geloof bij de groote menigte, die even weinig naar feiten vraagt als wat de geschiedenis op Java heeft geleerd, waarvan we door Raffles vinden opgeteekend: ‘Dat de ondervinding reeds geleerd had (bladz. 172) dat de policie alom belangrijk was verbeterd, dat minder roof en geweld werden gepleegd dan vroeger, en dat het land nooit te voren in zulk een toestand van rust had verkeerd’; hij voegt er bij (bladz. 173): ‘Na zóó kort verblijf op dit eiland, zonder eene geregelde inrigting van bestuur, zou men natuurlijk hebben moeten verwachten dat geen personen zouden hebben kunnen gevonden worden, om zulk een gewigtige verandering tot stand te brengen’; doch hij wist die ambtenaren te vinden, en laat er op volgen:

‘In den korten tijd van zes maanden hebben zij mij in staat gesteld *eene revolutie tot stand te brengen* die in de twee eeuwen van het Hollandsch bestuur bezwaarlijk kon gedroomd worden. Maar daar is iemand wien ik boven alles verpligt ben voor de gelukkige uitvoering dezer belangrijke verandering. Ik bedoel den heer Muntinghe, wiens bekwaamheid boven allen lof verheven is, en wiens liefde tot regtvaardigheid alleen wordt geëvenaard door de algeheele zuiverheid zijner bedoelingen. Aan hem heb ik het te danken dat mijne keuze op de bekwaamste personen is kunnen vallen; het was op grond van het vertrouwen in zijn gevoelen en het steunen op zijn onfeilbaar oordeel, dat ik het eerst de uitvoerbaarheid van het voorgenomen plan begreep.

Bijaldien hetgeen tot stand is gekomen, leiden zal, gelijk ik ver-

trouw, tot het geluk en den algemeenen voorspoed van Java, dan moet de heer Muntinghe beschouwd worden als de schakel, die alles wat liberaal en verlicht was in de bedoeling der vorige regering, zamenhechtte met dien eenvoudigen wensch om te doen wat regtvaardig is en goed, dien ik, ijdel als het schijnen moge, niet aarzel te verklaren, dat het *éénige doel* van het tegenwoordig gouvernement is geweest.

Regt voor ieder in het bijzonder, ontwikkeling van allen in het algemeen en de welvaart van het gouvernement gegrondvest *op de welvaart van het volk.*'

Deze beginselen, door Raffles beleden, waren niet maar fraaije, doch zinledige woorden zonder beteekenis, waaraan men zich niet behoefde te houden, zoo als er in menigte in onze Indische staatsbladen van lateren tijd gevonden worden, waaraan de ambtenaren zich niet stoorden. Neen, bij Raffles was het opregt gemeend en hem volkomen ernst. In de instruktie van 1814 die hij aan zijne ambtenaren gaf en alleen voor hen bestemde, lezen we art. 26: 'Het in elk geval te voeren proces, om door civiele regtsvervolging, eenig gedeelte der aan het gouvernement verschuldigde belasting in te vorderen, zal volkomen gelijk zijn aan hetgeen is voorgeschreven voor het geval dat de twee partijen van het geding private personen zijn; het gouvernement *wenscht op geenerlei wijze zich zelf eenige meerdere regtszekerheid te verschaffen*, *dan die welke het aan de minste zijner onderdanen verzekert*, noch ook meer gemak in de afdoening der zaken te bezitten, dan bij de wetten is toegekend aan een ieder, die zich in zijne regten te kort gedaan acht.'

Art. 41.

'In de huistaks zullen de eigenaren worden aangeslagen met drie, twee en een Javasche ropy [*f* 1.20] 's jaars, en wáár in sommige gevallen, door armoede van het hoofd des huisgezins, zelfs deze geringe betaling tot bezwaar mogt strekken, zal de kollekteur hem geheel niet in den aanslag begrijpen.'

Art. 48.

'De grondslagen der belastingen, naar de waarde van het produkt, moeten genomen worden, volgens de prijzen *van den goedkoopsten tijd* van het jaar, en waarvoor het op de plaats zelve verkrijgbaar is.'

Art. 71.

'Door den souverein zijn gronden in altijddurend gebruik gegeven.

Deze vervreemdingen zullen voor zoover het teregt in de magt van den vorst lag dit te doen, zekerlijk niet ter zijde gesteld worden. Billijkheid en goede trouw verbieden het, maar schrijven tevens voor, dat de omvang dezer vervreemdingen duidelijk worde bepaald, en dat de regten van anderen daardoor niet worden verkort. Het gouvernementsaandeel, wanneer dit is weggeschonken, zal *niet* worden teruggevorderd, want dit *betreft het gouvernement alleen.* Maar er zijn zekere

andere regten, die van de landbouwers, welke door deze giften *niet in het minste mogen worden aangeroerd.*'

Art. 84.

'Men verwacht dat gedurende eenigen tijd minder dan de hier aangegeven grondslag (art. 83) zal geheven worden. Verscheidene redenen zullen er toe leiden, dat aanvankelijk eene lage huur zal gesteld worden, vermits de krachtsontwikkeling van menig verarmd en onderdrukt distrikt moet ondersteund worden door elke aanmoediging, die het gouvernement verkenen kan.'

'Het verklaart *stellig* (art. 85) dat het tevreden zijn zal, wanneer de landelijke inkomsten in deze proportiën vruchtbaar zullen zijn voor de schatkist; terwijl het besloten heeft dien maatstaf in de toekomst *nimmer te verhoogen.* De inwoners, alzoo naauwkeurig bekend zijnde met hetgeen hoogstens van hen zal gevorderd worden, en in het volle vertrouwen verkeerende, dat het gouvernement verder *niets* van hen zal eischen, kunnen in die overtuiging hunne bezittingen in ongestoord geluk genieten en hunne beste pogingen aanwenden, ter verbetering van hunne gronden, verzekerd dat zij nimmer aan hen zullen ontnomen worden.'

Art. 90.

'Wanneer ten gevolge van het weder of andere oorzaken een werkelijk onvermijdelijk verlies geleden is, zal remissie van belasting *moeten* worden verleend; achtende het gouvernement het verreweg verkieselijker, om zijne onderdanen door *een billijke gunst te gemoet te komen en zelfs om zich aan een klein verlies te onderwerpen*, dan die onderdanen misnoegd te maken, door de aanhoudende kwelling, welke de strenge invordering van groote achterstanden moet veroorzaken. Ook zou er inderdaad geen werkelijk voordeel behaald worden, door altijd zoo onverbiddelijk te zijn, want in de meeste gevallen zal de vereffening der schulden, waarin men vervallen is, alleen kunnen plaats hebben door het verkoopen van buffels, paarden en andere eigendommen, van welker bezit geheel afhankelijk is de goede nakoming der verbindtenis; zoodat ten laatste, door het nemen van dien maatregel, de schuld ingevorderd, maar de landbouwer zeer dikwijls geruïneerd zou zijn.'

Toen in 1844 en '45 de oogst in Cheribon mislukt was, handelden de Nederlandsche ambtenaren geheel anders. In plaats van de ongelukkige bevolking 'door een billijke gunst te gemoet te komen' betoonden zij zich onverbiddelijk. Om aan hunne eischen te voldoen, moesten de landbouwers verkoopen wat zij bezaten, om de landrenten te betalen. De hoofden maakten zich in dien nood meester van paarden den buffels, voor de helft of een derde van den gewonen prijs, en toen er niets meer te verkoopen viel, kwamen duizenden van honger om; 't was eene teleurstelling: hen kon men niet, zooals de overblijvenden, debiteren voor den achterstand, om dien in te vorderen wan-

neer er weêr wat van hen te halen zou wezen. Zij, die aan de ellende ontkomen waren, poogden door arbeid in de nijpende behoefte te voorzien, maar 's avonds, wanneer zij met het verdiende dagloon huiswaarts dachten te keeren, vonden ze op hun weg of aan den uitgang der suikerfabrieken, de dienaren van den getrouwen fiscus, die hun goed- of kwaadschiks de helft van de weinige verdiende centen afnam, ter voldoening der achterstallige landrente over de jaren waarin de oogst mislukt was Hoeveel hun daarbij boven het verschuldigde is afgekneveld, weet niemand; maar de verdienstelijke resident, die zoo trouw zorgde voor de vergrooting van het batig slot, werd met een ridderkruis beloond. Virtus nobilitat prijkt op zijn borst! Wat de bevolking er wel bij gedacht zal hebben?

Art. 92.

'Het is niet genoeg dat het gouvernement de beginselen bloot legt van een weldadig stelsel, bestemd om de werkelijke *vrijheid* in te voeren, welke bij alle onder het gezag der kompagnie staande volkeren is onderhouden; maar de kollekteurs zijn het, aan wie de toepassing dier beginselen is opgedragen, aan *hunne gematigdheid* zal het volk het genot te danken hebben van de zegeningen die men voornemens is, dat volk te schenken. Kortom, de kollekteurs hebben zoowel de nationale waardigheid als hun eigen eer te handhaven, en terwijl de luitenant-gouverneur in rade het onnoodig acht, die algemeene geestkracht aan te wakkeren, waarin uit te munten de trots is der Britten; of te wijzen op de schande, die het gevolg moet zijn van eene verwaarloozing dezer belangrijke verpligtingen, acht hij het toch noodig op te merken, dat hij met de meeste oplettendheid den voortgang zal gadeslaan van het groote werk dat is aangevangen, en dat het hem altijd een bijzonder genoegen zal verschaffen, om hen die uitmunten door ijver, eerlijkheid en bekwaamheid, en hij verwacht vol vertrouwen dezulken te zullen aantreffen, openlijk bekend te maken en te beloonen.'

Onder zijn bestuur zou een ambtenaar, die handelde zooals de resident van Cheribon, daarvoor zeker niet in aanmerking gekomen, maar veeleer naar verdienste gestraft zijn geworden. De moraliteit der ambtenaren wordt geleid en bepaald door de gezindheid van het gouvernement dat zij dienen, en de autokraat Raffles was, wij zeiden het reeds, een edelman van hart en gezindheid! Niet zoo als wij, beheerschte hij de Javanen, krachtens overeenkomsten en traktaten, maar alleen door de kracht der wapenen volgens het regt van den overwinnaar. Gelukkig het volk, dat dat daarbij in zulke handen valt! Onvergankelijke eer den man, die van de overwinning zulk een gebruik maakt! 'Te doen wat regtvaardig is en goed' verklaarde hij het éénige doel te zijn van zijn gouvernement. 'Regt voor ieder in het bijzonder, ontwikkeling van allen in het algemeen, en de welvaart van het gouvernement *gegrond op de welvaart van het volk.*' Deze begin-

selen scherpt hij zijn ambtenaren in; ‘aan *hunne gematigdheid* zal het volk het genot te danken hebben van de zegeningen die men het schenken wil.’ Zij hebben daarbij, zegt hij, zoowel hun eigen eer als de nationale waardigheid te handhaven, waarin uit te munten, de roem der Britten is.

Geen standbeeld is dien staatsman ter eere opgericht, kleinzeerig op nationalen roem als wij zijn, gedreven door monopoliegeest en politieken haat, hebben wij zijne uitmuntende bekwaamheid en edelmoedigheid miskend, zijn bestuur en naam bezwalkt!

Voor den nederigen man die volmondig verklaarde dat hij niet aan eigen kennis en inzigt alleen, maar boven allen aan de bekwaamheid, aan het onfeilbaar oordeel, aan de liefde tot regtvaardigheid en de zuivere bedoelingen van een Nederlander (Muntinghe) de gelukkige uitvoering der belangrijke hervormingen te danken had, voor dien landvoogd hadden wij niets over dan minachting en verguizing; maar hij heeft zich zelven met deze instruktie een onvergankelijker eerzuil gesticht dan van marmer of arduin, waarop ieder met ontzag en eerbied zal blijven staren zoo lang er nog vatbaarheid in 's menschen hart zal over blijven voor de bewondering van wat groot en schoon, van wat regtvaardig, goed en zedelijk is.

Als Nederlander verheugen wij ons, uit innige overtuiging deze geringe hulde te mogen brengen aan hem, die door onze landgenooten zoo onregtvaardig is beoordeeld; mogt het kunnen strekken om die onbillijkheid eenigzins te vergoeden en vooral, om aan te sporen dit zoo belangrijk werk te lezen en te overwegen. Dit is niet slechts in het belang van staatslieden en koloniale specialiteiten, maar van ieder die beseft wat we aan de Javanen te danken hebben, maar ook wederkeerig aan hen verschuldigd zijn; het is maar niet genoeg hen medoogenloos te laten uitzuigen tot dat ze, de onderdrukking moede, eindelijk tot het begrip gekomen van eigen, overwegende, materiële krachten, er zelven een geweldadig einde aan maken. Nederland is verpligt daartegen te waken en liever, nu het nog tijd is, wat van zijne eischen op een groot batig slot te laten vallen, dan alles op het spel te zetten en in den ‘diefstal’ te volharden, waarvan de raad van Indië Van der Wijck het zoo onbarmhartig, maar, treurig genoeg, naar waarheid beschuldigt.

Dat schandmerk mag niet langer blijven kleven op een volk, dat een zoo schoon verleden heeft. Het moet uitgewischt worden, door een nationaal protest, duizenden moesten zich vereenigen om openlijk en luide te verkondigen, dat zij *verder* geen deel willen hebben aan ‘diefstal’ en wat onregtvaardig wordt verkregen: zoo alleen kunnen wij aan ons verleden eene toekomst voegen onzer waardig, waarin het brandmerk van ons voorhoofd is weggevaagd, waarin wij zonder schaamrood te worden het open oog kunnen opheffen tot de landgenooten van den edelen Brit die ons zulke voortreffelijke regerings-maximen

naliet, waardoor Java reeds lang tot een bloei en welvaart zou zijn geraakt, verre achter zich latende wat wij er sedert 1830 hebben gewrocht. Toch wordt dit nu zoo hardnekkig met allerlei drogredenen verdedigd, waarvan de dwaasheid, het onhoudbare ieder in het oog moet springen, die dit boek leest, en overweegt wat Daendels en Raffles met goed gevolg op Java hebben tot stand gebragt, doch dat wij onvoorzigtig en roekeloos in 1831 weder hebben omvergeworpen en bedorven. De regenten en hoofden, door de beide landvoogden zoo zeer beperkt en besnoeid in hun knevelarij en verdrukking van het volk, waren sedert 1808 niet meer dan eenvoudige ambtenaren van het gouvernement, dat naar welgevallen met hen handelde en over hen beschikte overeenkomstig de belangen van de dienst. Beleid en staatsmanswijsheid hadden deze oostersche despoten hervormd en gemaakt tot gedweeë dienaren, overal onderworpen en gehoorzamende de bevelen van de residenten, wier hooger gezag zij erkenden en nooit weerstreefden, onder wie zij het niet meer durfden wagen de oude knevelarij voort te zetten. En dit groote werk, deze schoone vrucht van westersche beschaving, zedelijkheid en regeringspligt hebben wij weêr vernietigd ter wille van het stelsel van monopolie en gedwongen arbeid, dat wij zonder de eensgezinde medewerking der inlandsche hoofden nooit aan de bevolking zouden hebben kunnen opleggen. Daartoe hebben wij, ten volle bekend met al den druk, de afzetterij en den verderfelijken invloed dien zij vroeger uitoefenden, in 1831 de regenten en hoofden weder bekleed met het oude, geheel op willekeur berustende gezag en hun de geheele bevolking als slaven overgeleverd, over wier personen, werkkrachten en bezittingen zij op brutale, meermalen baldadige wijze beschikten, aangeprikkeld door de kultuurprocenten welke wij hun toevoegden, in evenredigheid van de mate der verdrukking die zij zouden uitoefenen, waardoor naamlooze ellende over het arme, lijdzame volk is gebragt! En als of dit nog niet genoeg ware, hebben wij, in 1854, bij de wet, de betrekking van regent erfelijk verklaard en hun een regt gegeven, dat ze nimmer, zelfs onder hun eigen vorsten niet bezaten, ter belooning hunner knevelarij en mishandeling aan ingezetenen gepleegd, wier natuurlijke beschermers zij behoorden te zijn tegen de buitensporigheid van ons gezag!

Onregtvaardiger daad dan deze, door eene beschaafde natie aan een overheerscht volk gepleegd, wordt gelukkig maar schaars in de geschiedenis gevonden. En het christelijke Nederland, voor zich zelf zoo wars van onregt en verdrukking, heeft dit alles geduld en lijdelijk aangezien! Neen, niet alleen dat. Het heeft bovendien gejuicht over het aanzienlijk tal millioenen op die wijze afgeperst aan den arbeid van een goed volk. Het heeft zijne regering gesteund en aangespoord tot de handhaving van een stelsel, dat een gruwel is in 't oog van God.

Dank hebbe de heer Van Deventer voor de zamenstelling van dit

boek en de uitmuntende wijze waarop hij die taak vervult, maar vooral dank aan den minister van koloniën die hem in staat stelde deze bijdragen te leveren. De publicatie van deze zoo hoogstbelangrijke officiële stukken geeft ieder de gelegenheid om zich de kennis te verschaffen, die vereischt wordt om het tegenwoordige vicieuse regeerstelsel te beoordeelen en naar waarde te schatten. Niemand zal dit boek onbevredigd ter zijde leggen, en niets wenschen wij vuriger, dan dat onze aankondiging velen moge opwekken om er kennis van te nemen. Nederland bedenke wel, dat het voorwendsel van onwetendheid en onkunde aangaande Indische belangen en toestanden niet langer ter verontschuldiging kan strekken voor pligtverzuim, nu zelfs het gouvernement zijne archieven openstelt en er het volle daglicht op laat schijnen.

Het Nederlandsche volk moet zich op de hoogte stellen om te kunnen oordeelen wat in zijnen naam bedreven wordt. Het is er verantwoordelijk voor!

Kaarten van Nederland en zijne bezittingen.

Gemeente-Atlas van Nederland, naar officieele bronnen ontworpen door J. Kuyper. Leeuwarden, Hugo Suringar.
J. Kuyper, Atlas van Nederland en de overzeesche bezittingen. Uitgave van Hugo Suringar, te Leeuwarden.
Atlas van Nederland en zijne overzeesche bezittingen, naar de nieuwste en beste bronnen bewerkt, onder toezigt van Dr. J. Dornseiffen. Tweede vermeerderde en verbeterde druk. Amsterdam, Seyffardts boekhandel, 1865.

Bij het behandelen van de geschiedenis der aardrijkskunde spreekt het bijna van zelf dat wij in de eerste plaats vragen naar hetgeen Nederlanders en Nederland in dat opzicht hebben geleverd; hoe toch kan het anders of het vaderland van Mercator en Blaeu moet ook in dezen tak van wetenschap zijn tol betaald hebben? Waarom zouden onze landgenooten achterstaan bij Frankrijk of Duitschland, bij Italië of Engeland en zoovele landen als beroemde geografen hebben aan te wijzen? Hier, waar de scheepvaart en de handel zulk eene hoogte hadden bereikt, waar de wiskunde op uitstekende wijze werd beoefend, waar eene schilderschool bloeide, beroemder dan de wereld weet aan te wijzen, waar de graveerkunst gedurende langen tijd haren zetel had gevestigd, moeten dus ook het beoefenen der aardrijkskunde, het opmeten van landen en zeeën, het teekenen en graveeren van kaarten op meer dan gewone wijze ontwikkeld zijn. Met een enkel woord willen wij vroegere geografen derhalve bespreken om daarin eenen geree-

den aanloop te vinden voor het beschouwen van het werk van later tijd.

Dat Nederland reeds vroeg op wereldkaarten voorkomt bewijst niet alleen de *tabula itineraria Peutingeriana*, maar zoovele andere wereldkaarten van de 12e tot de 16e eeuw(*). Men kan nagaan dat die vorm onduidelijk en onjuist was, en er bij de weinige uitgestrektheid van ons vaderland op eene kaart van zulke kleine afmetingen ter nauwernood ruimte bestond om er eenige namen op te schrijven. Het duurde geruimen tijd eer er afzonderlijke kaarten van Nederland in atlassen of andere verzamelingen werden opgenomen: eerst in den bekenden atlas van Ptolemaeus vindt men eene gravure daarop betrekkelijk. Een geheel ander tijdstip brak evenwel aan toen Nederlanders zelve de hand aan het werk sloegen, en zaken leverden, welke wereldberoemd zijn geworden.

Een van de eerste landgenooten, die wij in dit vak van wetenschap zich een naam zien maken, was Gerard Mercator, die 5 Maart 1512 te Rupelmonde geboren was. Hij had zich vooral op wiskunde toegelegd, en toen hij later eens eenige kaarten gegraveerd had, wekten deze algemeene bewondering op. Hij vervaardigde voor Karel V, aan wien hij door Granvelle was aanbevolen, twee globes, eene van kristal waarop hij met diamant de sterren sneed, en eene van hout, waarop de gansche aarde was afgebeeld. De laatste jaren zijns levens bracht hij te Duisburg te midden van theologische en geographische studiën door, en teekende en graveerde de bekende kaarten, die gedeeltelijk door hem zelven, gedeeltelijk na zijn' dood door Jodocus Hondius zijn uitgegeven. Mercator overleed in 1594.

Hondius was in 1568 in West-Vlaanderen geboren, dus niet alleen tijd- maar ook landgenoot van Mercator. Deelende in de gunst van Parma legde hij zich vooral op het maken van globes en kaarten toe, en trok op later leeftijd naar Amsterdam, ten einde daar zijn bedrijf met octrooi van de Staten uit te oefenen; hij leefde er tot in Februari 1611. Hij bezorgde negen oplagen van Mercators atlas, en gaf zelf eene geographische en hydrographische kaartenverzameling uit. Een naamgenoot, misschien een bloedverwant, Hendrik Hondius genaamd, en tien jaar jonger dan zijn voorganger, verzamelde de kaarten van Jodocus met die van Mercator en gaf ze uit met Latijnschen,

(*) De *Zelandini* bv. staan vermeld op de wereldkaart in het hs. van Lambertus op de akademische bibliotheek te Genève, hetwelk van de 12de eeuw dagteekent. In een hs. van de volgende eeuw van de kronijken van Matthieu de Paris op het Britsch museum vindt men *Holandia* tusschen Elbe en Seine. De beroemde kaart in de kathedraal van Hereford geteekend door Richard van Haldingham wijst *Hollandia* bij *Mose* en *Renus* aan. Uit diezelfde (14de) eeuw zijn ons *Selandia* en *Frisia* bekend van de kaart uit het hs. van het Polychronicon van Ranulphus Hygden op het Britsch museum, en *Hollandia* ten Z. van *Vasfalia* uit het hs. van Marino Sanuto op de bibliothèque de Bourgogne te Brussel. Zelfs komt de kust van ons land voor op eene wereldkaart gegraveerd op eene medaille ter eere van Charles duc de Maine, broeder van koning Réné, vervaardigd in de 15de eeuw.

Nederlandschen en Franschen tekst onder den titel van: ‘Gerardi Mercatoris en J. Hondii atlas ofte afbeeldinghe van de gantsche weerldt: daer in vertoont worden seer vele caerten van alle de voornaemste coninckrycken, landen en provintiën van Europa, Asia, Africa en America, met de beschrijvingen van het ghene daer in ghedenckweerdichst aen te mercken staet. Amsterdam bij Hendrik Hondius op den Dam in den Waecksaemen Hondt. A^{o}. 1633.’ - Een jaar vroeger had Hondius ook de kaarten geleverd voor het bekende werk van M.Z. van Boxhorn ‘Toneel der steden van Hollandt.’

Dit laatste werk was niet het eerste van dien aard, want reeds in 1615 had de kronykschrijver Jean le Petit, die in dienst was geweest van Willem den Zwijger, zijne ‘Nederlandtsche Republiek, ofte beschrijvinghe der Nederlandtsche provintiën’ met afbeeldingen, platte gronden en kaarten uitgegeven.

De beroemdsten van alle geografen van Nederland uit de 17^{e} eeuw zijn zeker Willem en Joan Blaeu, vader en zoon, beiden boekhandelaars te Amsterdam, waar de eerste in 1638, de tweede in 1673 overleed; van den eerste zijn vooral de Groote Zeespiegel in twee en de atlas in drie folio deelen bekend geworden; de zoon heeft zijn naam vereeuwigd door de uitgave van zijn Groot Stedeboek der Vereenigde Nederlanden en door zijne atlassen van Italië, Piemont, Savoië, en door den nieuwen druk van den atlas zijns vaders, die van drie tot veertien deelen is uitgedijd.

Behalve de bovengenoemde vermaarde personen kennen wij nog enkele kaartenteekenaars uit dien zelfden tijd als G.J. Saeghman, die door de uitgave van reizen in het Noorden zich bekend maakte. J. Huyghen van Linschoten en anderen, doch het behoeft geen betoog dat zij niet in de schaduw van Mercator en Blaeu konden staan. Na de 17^{e} eeuw is er een tijdvak van stilstand, totdat het eerst aan deze eeuw geschonken werd Nederland weder eene eervolle plaats onder de kaartenteekenaars en graveurs te doen innemen.

Vroeger werden reeds eene menigte schoolkaarten en atlassen in dit Tijdschrift besproken, thans willen wij nagaan, wat er over het algemeen door Nederlanders voor Nederlandsche geographie gedaan werd.

Het is natuurlijk dat daar, waar de middelen in ruime mate voorhanden zijn, en men niet van het mindere of meerdere debiet afhankelijk is, een graveerwerk de schoonste uitkomsten belooft, en waar mocht men dus beter werk verwachten dan van de regeering zelve, welke aan haar uitstekend topographisch bureau wetenschappelijke mannen en uitstekende kunstenaars verbonden heeft. Nadat de officieren van den generalen staf in de jaren 1830 tot 1839 geheel Noord-Brabant hadden opgemeten en in kaart gebracht, deed zich de behoefte gevoelen aan eene dergelijke opmeting van geheel Nederland, ten einde deze opmeting zoo mogelijk later in kaart te brengen; dit geschiedde tusschen 1841 en 1856 volgens de gegevens van den baron Krayenhoff

door tien officieren van den staf, waarna een hunner (de kapitein van der Star) in 1861 uitgaf eene ‘Meetkundige beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden’, waarvoor de triangulatiekaart op het topographisch bureau allerkeurigst gegraveerd werd. Ondertusschen was in 1850 de uitgave der groote topographische kaart op de schaal van 1/500000 begonnen en werd sedert tot 1864 voortgezet. Zij is voltooid in 62 groote folio bladen, welke wat nauwkeurigheid, netheid van gravure, maar vooral wat degelijkheid van gehalte betreft, alles achter zich laten wat er tot dien tijd toe van dien aard in ons vaderland geleverd werd, en die gemakkelijk kunnen wedijveren met de beste kaartwerken van het buitenland. Van verscheidene bladen zijn reeds nieuwe drukken vervaardigd, omdat aanleg van spoorwegen en kanalen, en andere veranderingen eene nieuwe uitgave noodzakelijk hadden gemaakt. Ook de zoogenaamde etappe-, inundatie- en rivierkaarten door hetzelfde bureau uitgegeven, verdienen allen lof, evenals zoo menige andere kaart, welke van enkele zeer kleine gedeelten op last van het bestuur nu en dan worden uitgegeven.

Dat daarbij onze overzeesche bezittingen niet vergeten werden, bewijst zoo menige kaart van den geheelen archipel, en van de Amerikaansche en Afrikaansche koloniën, terwijl honderde speciale kaarten en kaartjes de kennis dier landen nog uitbreiden; de keurige atlas van Melvill van Carnbée zal evenwel steeds daaronder eene eereplaats blijven bekleeden; algemeene kaarten als van von Derfelden von Hinderstein, van Bogaers, van de militaire akademie (gegraveerd door Ensink) zijn dáár als zoovele bewijzen van hetgeen de cartographie voor onze bezittingen deed, en wil men eens nauwkeuriger kennis maken met grooter aantal atlassen en kaarten, welke van Nederland en zijne koloniën bestaan, dan sla men de achtste aflevering op van het ‘repertoire des cartes’ door het koninklijke instituut van ingenieurs het vorige jaar te 's Hage uitgegeven. Daarin, vindt men eene uitvoerige opgave en beschrijving van niet minder dan 293 atlassen en kaarten, welke meerendeels in den loop dezer eeuw over Nederland en zijne bezittingen door Nederlanders en in Nederland zijn uitgegeven. Bij zulk een omvangrijk werk spreekt het van zelf dat er leemten in worden gevonden, dat men er menige kaart in mist, die daar eene plaats had verdiend; doch er ontbreken er maar al te veel in; te meer mag deze opmerking hier gelden omdat het instituut van ingenieurs zijne werkzaamheden zelfs tot het opnemen van plannen van steden heeft uitgestrekt. Bij al het goede dat in genoemd werk gevonden wordt, zijn er evenwel ontzaglijk veel fouten in op te merken; zoo zoekt men bv. te vergeefs naar eene geschikte volgorde; men zou eene chronologische orde verwachten, of dat het algemeene gedeelte aan het bijzondere voorafging, of dat men de kaarten in natuur-, wis- en staatkundige gescheiden had, doch niets van dit alles is het geval. Nog iets anders viel mij bij het nauwkeurige naslaan in het oog, namelijk de, ik zou bijna

zeggen, slordige wijze, waarop de inhoudsopgave bewerkt is; als proefje geef ik hier de veranderingen, welke er b.v. in letter A kunnen gemaakt worden: (de cijfers tusschen haakjes zijn verbeterd of bijgevoegd).

Alblasserwaard (carte de l') etc	(1848)	253	159
Altena (le Pays d') etc	(1794)	231	151
Altena (le Pays d') inondé, etc	(1837)	251	159
Ameland (L'île d')	(1809)	67	67
Ameland id.	(1850)	195	133
Amersfoort (Plan d')	(1846)	(276)	167
Amsterdam (Plan d')	1829	(270)	(165)
Amsterdam (Plan d')	(1836-8)	(273)	(166)

Het vierde plan van Amsterdam dat onder no's 276 en 167 opgegeven wordt, bestaat in het geheel niet, men vindt op die nommers een plan van Amersfoort!

Anna Paulowna (Poldre)	1848	(263)	163
Arnhem (Plan d')	1853	(280)	168
Aruba (L'île d')	(1825)	173	122
Atlas (Dérivations des rivières)	(1827-8)	46	48

Als de letter A er reeds zoo uitziet kan men wel begrijpen dat de volgende letters ook eene herziening noodig hebben.

Bij een tweeden druk is het te hopen dat al de vergeten kaarten worden opgenomen en het inhoudsregister nauwkeuriger worde nagezien, maar vooral dat de behandeling en volgorde van het geheel wat systematisch zij; het is niet te ontkennen dat een werk als het hier bedoelde vele moeilijkheden oplevert, doch men mocht aan een instituut van ingenieurs misschien wel wat hooger eischen doen.

Een hoofdvereischte bij het uitgeven van goede en nauwkeurige kaarten is deze zoovele mogelijk ter kennis van het algemeen te brengen, en ze daarom tot zulk een lagen prijs verkrijgbaar te stellen, dat deze voor particulieren, ja zelfs voor scholen bereikbaar zij; vele pogingen worden daartoe vooral in den laatsten tijd aangewend, zooals onder anderen blijkt uit het artikel daarover het vorige jaar in dit Tijdschrift geschreven. Waar het de bijzondere studie van eenig onderdeel der aardrijkskunde

betreft, mag men dezen eisch niet stellen, en toch is daar dikwijls veel voor gedaan; wij behoeven daarom alleen maar te wijzen op de kostbare geologische kaart van Staring, terwijl dezelfde geleerde eene geologische wandkaart op groote schaal voor schoolgebruik uitgaf, en de tijd is mogelijk niet ver meer dat er ook van den keurigen historischen Atlas van Nederland door Mees eene goedkoopere uitgave verschijnt; hoe goedkooper over het algemeen de uitgaven zijn, hoe grooter aftrek zij vinden. Met het oog daarop, maar vooral ook op de degelijkheid van het werk, willen wij hier gewag maken van de beide atlassen van Kuyper, welke onder den titel van dit artikel genoemd worden. - Het vorige jaar verscheen bij Hugo Suringar te Leeuwarden eene proefaflevering van een gemeenteatlas door den verdienstelijken J. Kuyper bewerkt;

als voorbeeld waren daar kaartjes van de verschillende provinciën bijgevoegd, welke bij het publiek zulk een gunstig onthaal vonden dat men weldra met de uitgave voort kon gaan. Het heeft veel vóór zoo beknopt, maar tevens zoo duidelijk mogelijk, al de gemeenten van ons vaderland in kaart voor zich te hebben, om daardoor elk gedeelte in al zijne bijzonderheden en vormen te leeren kennen, en het was daarom een gelukkig denkbeeld van den heer Kuyper om in één atlas al de 1138 gemeenten van ons vaderland te vereenigen; wel waren er vroeger vele kaarten van afzonderlijke gemeenten, zelfs gemeente-atlassen van geheele provinciën uitgegeven, doch nimmer had men den moed gehad zoovele kaartjes te bewerken als hier noodig was. De heer C. Fehse gaf in 1862 een provincialen atlas van Groningen uit van 62 kaartjes, namelijk 57 van de verschillende gemeenten, een overzichtskaartje van de geheele provincie, een platte grond der hoofdstad en drie kaartjes van de verschillende arrondissementen; op het voorbeeld nu en naar het model van dat kunstwerk stelde zich de heer Kuyper eene bewerking voor van alle provinciën, en wel voor zulk een geringen prijs dat het verkrijgen van het geheel voor ieder bereikbaar was. De uitgevers hebben ten behoeve van enkelen ook afzonderlijke kaartjes, of de verzameling-kaarten eener enkele provincie verkrijgbaar gesteld. Ieder bevroedt licht van welk een onberekenbaar nut zulk een werk is, want niet alleen krijgt men daardoor eene aanschouwelijke voorstelling van elk deel van ons vaderland tot in de kleinste bijzonderheden, doch bovendien is zulk eene uitgave gewis de volledigste, welke ooit geleverd kan worden: al zijn de kaarten klein van omvang, toch zal ieder bij het inzien van de schetsen der terreinen, welke hem het best bekend zijn, aanstonds bemerken dat de juistheid der voorstelling niets te wenschen overlaat, doch ook dat de duidelijkheid zoo groot is als zij slechts eenigermate kan gewenscht worden. Behoeft er nog bijgevoegd te worden dat zulk een arbeid, die een schat van tijd en studie kost, alle aanbeveling en ondersteuning verdient?

Het éénige wat misschien te bejammeren is, erkent de teekenaar zelf reeds, namelijk dat de kaartjes, die noodzakelijk allen op dezelfde grootte gedrukt moesten worden, ten einde een' gelijkvormigen atlas te krijgen, terreinen voorstellen, die zeer ongelijk in uitgestrektheid zijn; doch hoe is het mogelijk zulke onevenredige gemeenten zoodanig af te beelden dat daardoor de evenredige grootte als van zelve in het oog springt?

Gemeenten als Egmond aan Zee, Blokzijl, Vollenhoven, Ravestein, enz. die 11, 16, 20, 30 bunders oppervlakte beslaan, kunnen toch onmogelijk op een gelijk blad papier met den eersten oogopslag vergeleken worden met gemeenten als Ede, Emmen, Apeldoorn, Opsterland, enz. die 32026, 28851, 23940, 23061 bunders beslaan; het aannemen van eene verschillende schaal was daarom een vereischte. De bestaande moeilijkheid kon nooit geheel vermeden worden, doch de heer Kuyper heeft zooveel in hem was getracht de grootst mogelijke gelijk-

vormigheid en evenredigheid in acht te nemen. In zijn prospectus zegt hij dat de gemeente Apeldoorn 34000 bunders beslaat, dit is zeker eene vergissing als wij die opgave vergelijken met zijne eigene opgave in de aanteekeningen op de tweede afdeeling van zijn natuur- en staathuishoudkundigen atlas van Nederland.

Van den gemeente-atlas zijn in het geheel negen afleveringen verschenen bevattende te zamen 290 kaartjes, verdeeld als volgt: Noord-Brabant 65, Gelderland 15, Zuid-Holland 26, Noord-Holland 28, Zeeland 54, Utrecht 22, Friesland 25, Overijssel 24, Drenthe 29, en Limburg 2. Om over het geheel te oordeelen zou de geheele atlas compleet moeten zijn, doch een oordeel over het reeds verschenen gedeelte kan niet anders dan hoogst gunstig zijn; alle kaartjes beantwoorden volkomen aan het gegeven prospectus en de daarbij verschenen kaartjes, en gaat de bewerker op deze wijze voort, dan zal hij zich gewis een onvergankelijk gedenkteeken stichten.

Niet tevreden met zoo menig nuttigen arbeid als reeds van zijne hand verschenen is, begon de heer Kuyper tegelijker tijd de uitgave van een atlas van Nederland en zijne overzeesche bezittingen in zestien groote bladen, waarvan het eerste eene overzichtskaart van het geheele rijk geven zal; de elf volgende bladen bevatten ieder eene provincie, en de vier laatste verschillende deelen onzer koloniën. Het zal overbodig zijn hierbij te voegen dat de nauwkeurigheid, waarmede ook deze kaarten bewerkt zijn niets te wenschen overlaat; wij verwachtten van den kundigen bewerker bijna niet anders, doch wat juist bij deze kaarten het meest in het oog valt is de keurige en zuivere gravure, die voor geene buitenlandsche in eenig opzicht behoeft onder te doen. Bovendien geven de bruine en blauwe tinten, waarmede zij gedrukt zijn, eene juistere voorstelling van hoogten en wateren, dan de eenvoudige zwarte bewerking; het meer kostbare van dezen kleurendruk schrikte den ijverigen uitgever niet af, en doet het atelier van de graveurs Tresling en Co. te Amsterdam alle eer aan. Het prijzenswaardige voorbeeld door onze Duitsche naburen gegeven vond dus hier navolging; reeds lang had men het vooral bij wandkaarten in praktijk gebracht om door met de twee genoemde kleuren te drukken de voorstelling aanschouwelijk te maken, doch ten onzent had het nog weinig navolging gevonden; de verschenen kaarten doen echter zien dat men ook hier in die soort van drukwerk niet bij anderen behoeft achter te staan. - Wilden wij kaart voor kaart nauwkeurig nagaan, dan zouden mogelijk hier en daar enkele opmerkingen te maken zijn: op de kaart van Zeeland misten wij bv. de namen van het Kreekrak en het Bergsche Diep tusschen Bath en Bergen op Zoom, hoewel anders deze kaart zoo bijzonder uitmunt door nauwkeurigheid vooral in het opgeven van de namen van polders en zandplaten; op de kaart van Utrecht moest waarschijnlijk ‘Oude Rhijn’ staan tusschen Woerden en Utrecht; op die van Drenthe kon wellicht de naam van Smilde bij die der Drentsche hoofdvaart gevoegd zijn,

enz.; het zal echter wel niet noodig zijn den ontwerper op enkele kleinigheden van dien aard te wijzen, ten einde hem te doen zien dat wij zijn arbeid met belangstelling en ingenomenheid hebben nagegaan. De grootste helft (9) der kaarten ziet reeds het licht, de anderen volgen zoo wij hopen spoedig. De hooge prijs maakt dit werk misschien minder doelmatig voor algemeen schoolgebruik, doch de onderwijzers zullen er zich zeker gaarne en met vrucht van bedienen.

Ten opzichte van den prijs is als schoolatlas beter aan te bevelen de ‘atlas van Nederland en zijne overzeesche bezittingen naar de nieuwste en beste bronnen bewerkt onder toezigt van D^{r}. J. Dornseiffen’ den onvermoeiden medewerker van den heer Kuyper in hunne uitgave van aardrijkskundige schoolboeken naar die van von Seydlitz bewerkt. Deze atlas kost slechts een derde van den bovengenoemde, doch is ook op lange na niet zoo fraai van gravure als de vorige; hij is echter even nauwkeurig, maar op kleiner schaal bewerkt; behalve eene overzichtskaart zijn er van Nederland vier kaarten, welke van een gedeelte der randen ontdaan als een blad aan elkander passen; er om heen staan onderscheiden belangrijke cartons, welke voor leerlingen zeer geschikt zijn. Onze overzeesche bezittingen zijn in drie bladen voorgesteld. Over het geheel ook prijst deze atlas zich aan door degelijkheid en gemakkelijken vorm, en verdient de bewerker allen lof voor zijn arbeid. Wij zouden van het bespreken van atlassen en kaarten van Nederland kunnen afstappen, ware het niet dat ons dezer dagen in handen kwam het prospectus eener ‘nieuwe provincale atlas van het koningrijk der Nederlanden’ op eene schaal van 1/200,000 vervaardigd naar de topographische kaarten van het ministerie van oorlog en naar schetsen der gemeenten door P.H. Witkamp en gegraveerd door A.J. Smulders. Deze atlas zal worden uitgegeven door Henri Bogaerts te 's Hertogenbosch; de kaarten (vermoedelijk 12 in getal), zullen grooter zijn dan die van Kuyper, welke slechts 38 bij 50 duim binnensrands groot zijn, terwijl de door Witkamp uit te geven bladen 48 bij 66 zullen houden; de prijs zal bovendien slechts *f* 8 bedragen, dus de helft van die van Kuyper; van onze bezittingen is evenwel bij de nieuwe uitgave geen sprake. Een oordeel is er evenwel nog niet over te geven, daar geen der kaarten naar wij meenen nog verschenen is, en ons alleen het prospectus onder de oogen kwam, dat groote beloften geeft, en zijdelings allen vorigen arbeid veroordeelt! ‘Vele atlassen van het koningrijk der Nederlanden zien het licht, doch hoe voortreffelijk eenigen mogen zijn, bestaat er geen die alle behoeften kan bevredigen’, zegt het genoemde prospectus; doch wij raden de uitgevers dan eens kennis te maken met de uitmuntende kaarten van F. Desterbecq reeds in 1841 en 1842 op last van Z.M. den Koning uitgegeven, en vooral met het voortreffelijke werk van den heer Kuyper, hetwelk wij aankondigden.

H.

Politiek overzigt.

Op Maandag 11 dezer deed Kinglake, de bekende schrijver van het schitterend pamflet tegen den derden Napoleon, dat hij eene geschiedenis noemde van den inval in de Krim, in het Engelsche lagerhuis, den kanselier van de schatkist ‘eenige vragen, aangaande den staat van zaken op het vaste land van Europa.’

Er was - zoo zeide hij, in hoofdzaak - ten deze niets wat een misverstand kon worden genoemd. Pruisen, of liever graaf von Bismarck, had ronduit te kennen gegeven, dat men zich meester wilde maken van de hertogdommen Sleeswijk en Holstein. Even onbewimpeld kwam Italië uit voor het voornemen, zich Venetië toe te eigenen. Dezen lof althans moest men beiden geven, dat zij hunne plannen volstrekt niet zochten te bemantelen.

Maar - zoo redeneerde hij verder - graaf von Bismarck heeft de publieke meening tegen zich van geheel Duitschland, zelfs van zijne eigene onderdanen. Oostenrijk wenschte niets liever, dan dat de zaak ter bondsvergadering werd beslist. In elk geval hadden beide mogendheden er in toegestemd, dat zij ter conferentie wierd behandeld. Wat had dan dit plan tot vredelievende schikking dezer zaak doen schipbreuk lijden? De andere zaak: de Venetiaansche.

Door den vrede van Villafranca toch was Italië in *deze* zonderlinge stelling gebragt; het behoud zijner grenzen aan de zijde van Oostenrijk was gewaarborgd door Frankrijk; straffeloos kon het dus, op ieder oogenblik, den Europeschen vrede verstoren; het had slechts eene gunstige gelegenheid af te wachten, niet om twist te maken met Oostenrijk, want er was hoegenaamd geene aanleiding tot twist, maar om Oostenrijk aan te vallen, terwijl dit met anderen geschil had. Dat het daartoe door Frankrijk werd aangemoedigd was, naar zijne meening, zeker. Had ook Engeland het aangemoedigd? Volgens geruchten had Engeland Oostenrijk aangespoord, Venetië af te staan; indien dit zoo ware, dan was deze raad op zich zelf reeds eene aanmoediging. En nu verklaarde hij van meening te zijn, dat men zulk een raad niet mogt geven; een raad, noch in het belang van Oostenrijks magt, noch gepast, met het oog op Oostenrijks eer. Naar zijn gevoelen was het dan ook niet meer dan natuurlijk, dat Oostenrijk de deelneming had geweigerd aan eene conferentie, op welke zulke voorstellen zouden worden gedaan.

Maar - zoo vroeg de spreker verder - hoe kwam de Engelsche regering er toe, thans het plan tot het houden eener conferentie te ondersteunen, terwijl men, drie jaren geleden, een daartoe strekkend voorstel uit de hoogte had veroordeeld, en, op niet zeer beleefde manier, van de hand gewezen?

Ten slotte wenschte hij te vernemen, wat Engeland en Frankrijk tot de overtuiging had gebragt, dat de conferentie tot niets zoude lei-

den, en welken raad de Engelsche regering in den laatsten tijd had gegeven aan Oostenrijk, Pruisen en Italië.

Gelijk zich laat bevroeden was Gladstone niet zeer geneigd, dezen aanval breedvoerig te beantwoorden. Van eene discussie als deze was, meende hij, in de tegenwoordige omstandigheden hoegenaamd geen heil te wachten. Integendeel men zou veel beter hebben gedaan, indien men zulke teedere punten thans had laten rusten.

Intusschen hij antwoordde toch het volgende: -

In het midden latende, of de geschillen in Duitschland in der minne zouden zijn bijgelegd, *indien niet* de Venetiaansche zaak op het tapijt ware gebragt, deed hij toch vrij duidelijk gevoelen, dat er, ook in dit opzigt, naar zijne meening, zeer stoute sprongen in het betoog van 'my honorable friend' zouden kunnen worden aangewezen. Dat Oostenrijk het verdrag van Gastein had opgezegd, door de zaak aanhangig te maken bij den Bond, en de Holsteinsche stenden bij een te roepen, was, voor zoo ver men er over oordeelen kon, reeds reden genoeg voor den krijg. Niet de Venetiaansche zaak had den vrede verstoord; ook zonder haar zou hij niet bewaard zijn gebleven. Bovendien, - zoo vroeg Gladstone, - waarop was de beschuldiging gegrond, dat Italië, beschermd door Frankrijk, als stokebrand zou zijn opgetreden? Wat Italië ook mogt *begeeren*, bepaalde *handelingen*, waardoor het voor de tegenwoordige verwikkelingen mede aansprakelijk werd, kon men het niet ten laste leggen.

Wat een aan Oostenrijk door de Engelsche regering gegeven raad betrof, - men wist zeer goed, dat daarvan geene spraak kon zijn; maar even goed wist men, dat Oostenrijk, bepaaldelijk in de laatste zeven jaren, en reeds lang te voren, het gevoelen van Engeland te dezen opzigte kende. Sedert 1848, toen lord Palmerston het eerst van deze meening liet blijken, had de Engelsche regering nooit geaarzeld er voor uit te komen, dat in haar oog Oostenrijk, indien het met zijne eer bestaanbaar was, wèl zou doen, met schikkingen te treffen over den afstand van Venetië. 'Van dit gevoelen', zeide Gladstone, 'ben ik geenszins geneigd terug te komen. Maar wel doet het mij leed, dat ik genoodzaakt word, het thans uit te spreken. Ik geloof, dat er iets hards in ligt, op dit oogenblik, dien raad Oostenrijk als 't ware voor de voeten te werpen. Het is steeds onze wensch geweest, in deze zoo kiesch en vriendschappelijk mogelijk te handelen; wij zijn overtuigd, dat het voortdurend bestaan van Oostenrijk van het grootste belang is voor de rust van Europa (toejuiching). In het tegenwoordige geschil zijn regt en billijkheid grootendeels op zijne hand; des te spijtiger is het, dat men het niet in allen deele gelijk geven kan. In een gedeelte van de tegenwoordige moeijelijkheden (die met Pruisen) kan Oostenrijk volkomen op Engelands bijval rekenen; in het andere gedeelte (Italië) - moeijelijkheden, thans niet voor het eerst ontstaan - volstrekt niet.'

‘My honorable friend trok eene paralel tusschen Pruissen en Italië. In Pruisen schijnt men, naar zijne voorstelling, eene mogendheid te moeten zien, die zich grondgebied toeëigenen wil, waarop zij volstrekt geene aanspraak heeft, en dit, tegen den uitdrukkelijken wensch der bevolking. Welnu, indien Italie aanspraak maakt op het bezit van Venetië, grondt het dan die aanspraak niet juist op de uitdrukkelijke wenschen, op de overtuiging, de traditiën der Venetiërs zelven? De beide gevallen staan dus geenszins gelijk.’

Omtrent de conferentie redeneerde Gladstone als volgt. Toen het eerste voorstel tot het houden van een congres ter sprake werd gebragt, was er niets te regelen dan de zaak der hertogdommen. De Engelsche regering meende, dat deze veel beter kon worden vereffend op den gewonen weg, dan door een plegtstatig congres, waarop bovendien alligt andere punten ter sprake konden worden gebragt, en dat dan meer onheil dan nut zou stichten. Thans echter was er geheel iets anders te beslissen dan twee jaren geleden; de zaak der hertogdommen is geworden de vraag, welke mogendheid in Duitschland het oppergezag voeren zal, en bij dit vraagstuk voegt zich nog dat der grensregeling van Oostenrijk en Italië. De conferentie kon echter tot geen uitslag leiden, zoodra de voorwaarden bekend werden, onder welke Oostenrijk zich tot deelneming bereid verklaarde; nog minder, toen de Holsteinsche zaak aanhangig werd gemaakt bij den Bond.

Niet zonder reden openden wij dit overzigt der jongste gebeurtenissen met deze uitvoerige mededeeling eener discussie in het Engelsche parlement. De onbewimpelde verklaringen van Gladstone zijn eensdeels een niet verwerpelijk hulpmiddel voor het regt verstand van den loop der zaken zelve: anderendeels, en in zoo verre zijne beschouwingen ook die zijn van de meerderheid der onzijdigen, leveren zij den sleutel op de verandering in de publieke meening van Europa.

Aan 't eind der vorige maand was gansch Europa verontwaardigd over Pruisens roekelooze staatkunde; in Pruisen zelve openbaarde zich een geest van verzet tegen de regeling, van welken men de ernstigste onheilen had kunnen duchten, had niet reeds meermalen de ondervinding geleerd, dat men dáár zijne grieven doorgaans reeds half heeft vergeten, indien men slechts in de gelegenheid wordt gesteld, zijn hart eens ter dege in woorden te luchten.

De houding van Oostenrijk daarentegen werd algemeen goedgekeurd. Men was alleszins geneigd te vergeten, hoe het zich twee jaren geleden, door Pruisen en vrees voor de omwenteling, liet medeslepen in den rooftogt tegen Denemarken; men waardeerde ten volle zijne pogingen, om de vroegere feil weder goed te maken, en, nu althans, in de bres te springen voor de regten der volken, al had het ook toen zich minder teerhartig betoond ten opzigte der regten van een vorst.

Met name juichte men de pogingen toe, vooral door Frankrijk en

Engeland in het belang van den vrede aangewend; en al bleef de onbaatzuchtigheid van eerstgenoemde mogendheid niet boven alle bedenking verheven, men wenschte toch vrij algemeen, dat de conferentie tot stand komen zou. Eene herziening der kaart van Europa scheen nu eenmaal onvermijdelijk te zijn; - men achtte het niet onmogelijk, dat ook Frankrijk zich bij die gelegenheid eenig voordeel zou weten te verschaffen; - maar beter nog rekende men het, dat, ook in dit opzigt, in der minne eene schikking werd getroffen, dan dat de algemeene onrust nog langer voortduurde, of, erger nog, losbrak in een Europeschen krijg.

Tegen veler verwachting is 't geen men meende te kunnen voorkomen toch geschied; de vijandelijkheden zijn reeds begonnen; de veelbesproken conferentie kwam niet tot stand; en juist de mogendheid, die steeds had voorgewend den vrede te zoeken, gaf door eene onverwachte handeling aanleiding tot den krijg.

Thans bleek, dat het ook Oostenrijk eigenlijk minder te doen was, om het behoud van den vrede, dan om het behoud van de hegemonie in Duitschland; dat het niet zoo zeer bedoelde waarborg van eens anders regten, als waarborg van zijn eigen gezag. En tevens scheen te blijken, dat het, zich hardnekkig vastklampende aan de regelen zijner vroegere staatkunde, niet geleerd had, de bakens te verzetten nu het tij was verloopen, en volstandig bleef weigeren, zelfs in onderhandeling te komen over eene zaak, die het, in het belang zijner eigene onderdanen, in het belang van zijn invloed op de Duitsche aangelegenheden, niet het minst in 't belang van den Europeschen vrede, reeds vroeger tot een gewenscht einde had moeten brengen.

Teregt werd er door Gladstone op gewezen, dat de verhouding van Pruisen tot de hertogdommen, eene gansch andere is, als die van Italië tot Venetië. Terwijl het, wat aangaat de hertogdommen, minstens twijfelachtig kan worden genoemd, of zij eene inlijving bij Pruisen begeeren, en, ook zelfs in dit geval, het gevoelen der overige duitsche staten dient te worden gehoord, beschouwen de Venetianen de Oostenrijksche overheersching als een vloek, de vereeniging met Italië als de éénig mogelijke uitkomst. En voor Oostenrijk, èn voor Italie, ware het wenschelijk, dat aan dien toestand een einde werd gemaakt. Voor beiden is Venetië eene voortdurende bron van onrust; zoo lang Italië Venetië niet bezit, kan er kwalijk eene geregelde orde van zaken worden gevestigd; zoo lang Oostenrijk het behoudt, kan het onmogelijk al zijne aandacht wijden aan de duitsche zaak; is het bijna ondenkbaar, dat het niet door de Pruisische pogingen tot uitbreiding van gebied en gezag worde overvleugeld. Toch besloot Oostenrijk de Pruisische aanslagen tegen te gaan, zonder zelfs te beproeven, of het ook mogelijk was door eene schikking met Italië zich aan de zuidzijde te dekken.

Eer wij de handelingen nagaan, waardoor dit besluit wereldkundig werd, schijnt het gewenscht, ook nog Frankrijks gevoelen over deze

houding van Oostenrijk te vernemen; van 't geen de keizer in deze omstandigheden meende te moeten doen of nalaten, zou grootendeels afhangen, of de strijd zich tot Duitschland en Italië zou beperken, dan wel, gelijk men aanvankelijk vreesde, nog grootere uitbreiding verkrijgen.

Daags nadat in het Engelsche parlement de bovenbedoelde interpellatie plaats vond (Dingsdag 12 Junij) kwam in het fransche corps legislatif de begrooting aan de orde en daarmede eene geschikte gelegenheid, om de regering eenige opheldering te vragen, omtrent hare plannen; altijd, indien zulke parlementaire buitensporigheden in Frankrijk niet reeds lang onder de verboden dingen waren gerangschikt. Toch schijnt een der leden zich niet te hebben kunnen bedwingen om in deze gewigtige oogenblikken eenige vragen aan de regering te doen; althans de heer Jules Favre stond op; maar eer hij het woord vragen kon, was het reeds gegeven aan den heer Rouher, minister van Staat, die de vergadering mededeelde, dat hem was opgedragen haar in kennis te stellen van de beweegredenen, welke de regering hadden geleid tot het aanknoopen van onderhandelingen betrekkelijk eene conferentie; haar te zeggen welke voorstellen men op die conferentie had willen doen en de gedragslijn te schetsen, die de keizerlijke regering in de tegenwoordige tijdsomstandigheden wenschte te volgen.

Men kan zich voorstellen met welk eene spanning dit berigt werd vernomen. Intusschen er volgde niet eene vrije voordragt van den minister, maar de voorlezing van een brief des keizers aan den minister van buitenlandsche zaken, Drouyn de Lhuis, welk stuk de gewone gebreken had van den keizerlijken diplomatieken stijl; oogenschijnlijk helder en doorzigtig als glas, in der daad vol vraagteekens.

Indien de conferentie had plaats gegrepen, zoo zegt o.a. de keizer, dan had de Minister namens den keizer moeten verklaren, dat hij elk denkbeeld van uitbreiding van het fransche gebied verre van zich wierp, ten ware - en zietdaar reeds een niet onbelangrijk vraagpunt - het Europeesch evenwigt werd verbroken.

‘Inderdaad’ - zoo laat de keizer hierop volgen - ‘zouden wij niet aan uitbreiding onzer grenzen kunnen denken, dan wanneer de kaart van Europa gewijzigd werd in het uitsluitend voordeel eener groote mogendheid, en indien de aangrenzende provinciën door vrije stemming hare inlijving bij Frankrijk verzochten.’

Het is welligt niet overbodig reeds hier aan te teekenen, dat deze uitdrukking aanleiding werd van een levendigen pennestrijd in de fransche dagbladen, terwijl de gemoederen eerst eenigermate tot rust kwamen, toen een artikel in den (officieusen) ‘Constitutionnel’ door den officiëlen ‘Moniteur’ was overgenomen. De Constitutionnel nu betoogde, dat de keizer niet eene geringe wijziging bedoelen kon, b.v. eene waardoor de Elbe-vorstendommen bij Pruisen werden ingelijfd, maar veel gewigtiger veranderingen. Indien Pruisen eens gansch Duitschland, of het

grootste deel van Duitschland veroverde, dan eerst zou men in het geval zijn, dat in den keizerlijken brief werd ondersteld.

Hoe men, bij den blijkbaren tegenzin der Rijnprovincien om zich met Frankrijk te vereenigen, dan de evengenoemde uitkomst kon verwachten van eene vrije stemming, meldde de Constitutionnel niet, en ook wij zullen ons niet verder verdiepen in een vraagstuk, dat vooreerst nog niet aan de orde is.

Trouwens de keizer verklaarde verder, dat hij, de evengenoemde omstandigheden daar gelaten, het verkieslijk vond met zijne buren in vrede en vriendschap te leven, en hunne onafhankelijkheid te eerbiedigen.

Omtrent de conferentie zelve liet hij zich in hoofdzaak aldus uit:

De tegenwoordige verwikkeling heeft driëerlei oorzaak. De geographische gesteldheid van Pruisen: de begeerte van Duitschland, om zijne staatkundige inrigtingen meer overeenkomstig de algemeene behoeften te regelen, de noodzakelijkheid waarin Italië zich bevindt, om zijne nationale onafhankelijkheid te verzekeren.

Zonder dat de onzijdige mogendheden zich wenschten te mengen in de binnenlandsche aangelegenheden van andere natiën, hadden toch de mogendheden, die de tegenwoordige constitutie van Duitschland hielpen regelen, het regt om te onderzoeken, of de orde der dingen in Europa, door de gewenschte veranderingen ook gevaar liep.

Frankrijk zou wat deze zaak betreft hebben gewenscht, dat tusschen de kleine Staten van den Bond een naauwere band wierd gesloten en zij daardoor in staat werden gesteld eene belangrijker rol te spelen. Voor Pruisen zou het meer kracht en eenheid in het Noorden hebben begeerd; Oostenrijk had het in zijne gewigtige stelling ten opzigte van Duitschland willen handhaven. Bovendien zou Frankrijk het wenschelijk hebben geoordeeld, dat Oostenrijk tegen eene billijke schadevergoeding Venetië aan Italië had kunnen afstaan. ‘Car, si de concert avec la Prusse, et sans se préoccuper du traité de 1852, elle a fait au Danemark une guerre au nom de la nationalité allemande, il me paraissait juste qu'elle reconnût en Italie le même principe, en complétant l'indépendance de la Péninsule.’

Men kan volstrekt niet beweren, dat deze kleine kastijding van Oostenrijk geheel onverdiend is, ook al zal later, en wanneer al de drijfveeren tot den Deenschen krijg openbaar zijn, de geschiedenis bewijzen, dat Oostenrijk geenszins voornemens was, in de bres te springen voor verdrukte nationaliteiten, maar met Pruisen zamen ging, eensdeels, omdat het naijverig op de uitbreiding van Pruisens magt, die mogendheid den buit niet gunde, anderendeels, omdat het nog minder gaarne het gansche ‘deutsche Vaterland’ in deze zaak zag betrekken, 't welk zeer gevoegelijk eene reconstitutie van Duitschland kon hebben ten gevolge gehad, waarbij òf de Oostenrijksche staten ganschelijk bleven buiten gesloten, òf zich zouden hebben te voegen in allerlei vrijzinnige instel-

lingen, waarvan men in Oostenrijk, hoe vrijzinnig ook in woorden, toch met der daad zoo goed als in Pruisen een onmiskenbaren afschrik heeft, al weet de fijne Zuidduitscher dien ook beter te bemantelen.

Hoe dit zij, het zijn in elk geval geene redenen, waarvoor men bijzonder geneigd is openlijk uit te komen, en geeft men andere op, dan kan men kwalijk eene betere bedenken dan die de keizer Oostenrijk toeschreef. Maar dan ook is het verwijt volkomen gegrond: waarom de beginselen miskend in het Zuiden, die gij zelf hielpt handhaven in het Noorden?

Welke houding dient Frankrijk aan te nemen - vraagt de keizer ten slotte - nu het te vreezen staat, dat deze vraagstukken niet op minnelijke wijze, maar met het zwaard zullen worden beslecht? Moeten wij - laat hij er min of meer ondeugend op volgen - ons ongenoegen betoonen, omdat Duitschland de *verdragen van* 1815 (die wij pas, te Auxerre, zoo afschuwelijk vonden) krachteloos bevindt, nu het er op aan komt, te voldoen aan zijne nationale wenschen en, zijne rust te bewaren?

Frankrijk heeft slechts tweeërlei belang, het behoud van het Europeesch evenwigt en de handhaving van 't geen wij in Italië hielpen stichten.

'Mais, pour sauvegarder ces deux interêts, la force morale de la France ne suffit-elle pas? Pour que sa parole soit écoutée, sera-t-elle obligée de tirer l' epée? Je ne le pense pas.'

Ter loops vestigen wij de aandacht op de zonderlinge constructie van dezen zin, een der beste staaltjes van de wijze, waarop de sphynx der Tuileriën gewoonlijk zijne orakelen inkleedt. Wat gelooft de keizer niet: het eerste of het tweede?

Frankrijk zal eene oplettende onzijdigheid (neutralité attentive) in acht nemen, aldus eindigt het stuk, - 'daar het door de verklaringen der in het geschil betrokken mogendheden, er van verzekerd is, dat, hoedanig ook de uitslag zij, geene der vraagstukken, waarin ons belang betrokken is, zal worden opgelost zonder Frankrijks toestemming.'

Ook deze laatste zinsnede, men gevoelt het, geeft stof tot nadenken, en wilden wij stuk voor stuk den geheelen brief ontleden, het zou ons niet moeijelijk vallen menige blinde klip aan te wijzen. Maar omtrent de algemeene strekking kan kwalijk twijfel zijn. Frankrijk onthoudt zich van den krijg, en eerst wanneer die zal zijn beslist, of zijne beslissing nabij is, zal het optreden, 't zij om, des noodig, de beschermende hand uit te strekken over Italië, 't zij om - behoudt Pruisen de overhand - *in het belang van het Europeesch evenwigt* de stem der aangrenzende provinciën te vernemen, omtrent de wenschelijkheid van inlijving bij het magtige keizerrijk.

Vooreerst dus kan Europa in dit opzigt zich volkomen gerust gevoelen, te meer daar ook Rusland zich tot onzijdigheid schijnt te hebben verbonden, onder voorwaarde dat Frankrijk zich onzijdig hield.

Gaan wij nu kortelijk na 't geen tot de mislukking der conferentie en de onmiddellijk daarop gevolgde vijandelijkheden heeft geleid.

Op 1 Junij zou de Bondsvergadering, ingevolge eene uitnoodiging der onzijdige mogendheden, besluiten omtrent het afvaardigen van een vertegenwoordiger naar de Parijsche conferentie. De heer von der Pfordten, de bekende Beijersche minister, werd als zoodanig verkozen. In dezelfde vergadering echter legde Oostenrijk eene verklaring af, waardoor het genomen besluit inderdaad onuitvoerbaar werd.

't Geen door den oostenrijkschen vertegenwoordiger werd gezegd komt nagenoeg op het volgende neder: Oostenrijk kon met een gerust geweten terugzien op de pogingen, herhaaldelijk aangewend, om in de zaak der hertogdommen, met Pruisen tot eene minnelijke schikking te geraken. Pruisen intusschen stelde eischen, die hoegenaamd niet te regtvaardigen waren en bleek steeds meer geneigd te zijn om des noods met geweld door te zetten. Het ontzag zich niet daartoe zelfs bij buitenlandsche vijanden van de Oostenrijksche monarchie (Italië) steun te zoeken. Van twee zijden bedreigd zag Oostenrijk zich genoodzaakt zijn gebied in staat van verdediging te brengen. Het bleef echter ten volle bereid zijn leger terug te trekken uit de stelling, die het tegenover Pruisen had ingenomen, zoodra het niet meer behoefde beducht te zijn voor een inval, 't zij op zijn eigen gebied, 't zij op dat van met Oostenrijk bevriende mogendheden. Het is voor Duitschland van het grootste belang, dat daar het regt en plegtig bezworen tractaten, niet het geweld, zegevieren. Het is evenzeer van belang, dat Pruisen, ofschoon eene Europesche mogendheid, den Bondsvrede en de besluiten van den Bond eerbiedige, en ten slotte, dat de zaak van Sleeswijk-Holstein worde beslecht, niet overeenkomstig de overdreven eischen van ééne partij, maar overeenkomstig de regten der Bondsvergadering en die van de hertogdommen zelve. ‘Zich refererende aan de verklaring van 24 Augustus 1865, bij welke Oostenrijk en Pruisen mededeeling beloofden omtrent den uitslag van hun gemeen overleg, verklaart de vertegenwoordiger des keizers thans, dat de pogingen, in overleg met Pruisen aangewend, om betrekkelijk het vraagstuk der hertogdommen te komen tot eene oplossing, welke in overeenstemming is met het Bondsregt, vruchteloos zijn gebleven, en dat dientengevolge de keizerlijke regering voor het vervolg, zich onderwerpt aan de besluiten van den Bond. De keizerlijke gouverneur van Holstein is reeds gemagtigd, de stenden van dit hertogdom bijeen te roepen, ten einde hen in staat te stellen, getuigenis af te leggen van de op wettige wijze kenbaar gemaakte wenschen en overtuiging der bevolking, welke bij het te nemen besluit bepaaldelijk in overweging dienen te komen.’

De Bondsvergadering is eene bij uitnemendheid deftige, hoogst officiële vergadering; hare mechaniek bestaat uitsluitend in resolutiën, declaratiën, sommatiën, protocollen; van debatten, naar aanleiding eener vrije

stof, geen spoor; de afgevaardigden der verschillende mogendheden zijn even zoo vele te Frankfort zetelende stemmachines, dieniets doen noch laten zonder behoorlijke instructiën. Van daar het zonderlinge verschijnsel dat men in de te Frankfort verschijnende dagbladen, zelden iets aangaande dit hooge, aldaar zetelende ligchaam verneemt. De besluiten van de Bondsvergadering worden doorgaans bekend langs anderen weg; van de redevoeringen harer leden, of liever van de verklaringen, waardoor elk gevolmagtigde zijne uit te brengen stem motiveert, verneemt men zelden iets dan uit de staatscouranten der betrokken regeringen. Geen stenographen dus. Geene tribune; niets wat ons aan een vertegenwoordigend ligchaam zou doen denken. Bijgevolg geene enkele mededeeling omtrent den indruk, dien een of ander gewigtig debat maakt op de toeschouwers, op de strijders zelven; geene 'sketches in parliament' hoegenaamd.

Wij zijn alzoo geheel overgelaten aan onze verbeelding, wanneer de vraag wordt gesteld, welken indruk deze verklaring van Oostenrijk maakte; maar indien niet reeds de vrienden in het geheim waren gebragt, dan moet zij de uitwerking hebben gehad van een donderslag bij helderen zonneschijn. Want deze verklaring was metterdaad eene oorlogsverklaring aan Pruisen, en dit juist, nu men een afgevaardigde had benoemd, die over voorstellen tot handhaving van den vrede onderhandelen ging.

Onmiddellijk werd dan ook door den gezant van Pruisen gezegd: De pruisische regering protesteert ten krachtigste tegen de voorstelling van den loop der onderhandelingen over de zaak van Sleeswijk en Holstein gegeven; niet slechts wat deze voorstelling zelve betreft, maar ook wat aangaat de gevolgtrekkingen daaruit afgeleid; tot dusver is Pruisen zijn oorspronkelijk standpunt blijven innemen; het heeft geene andere eischen gedaan, dan waartoe het krachtens de tractaten geregtigd was; geenszins heeft het zijne bedoelingen met geweld trachten te bereiken; het herhaalt, dat de tegenwoordige verwikkelingen het gevolg zijn, niet van de zaak van Sleeswijk-Holstein, maar alleen van de wapeningen van Oostenrijk en Saksen, even weinig te regtvaardigen, als dreigend voor Pruisen.

Onmiddellijk na het vernemen van deze verklaring, staken dan ook alle pruisische officieuse dagbladen de krijgsklaroen. 'De verklaring van Oostenrijk, betrekkelijk de bijeenroeping der Holsteinsche stenden,' - zoo zeide o.a. de Norddeutsche allgemeine Zeitung, het orgaan van von Bismarck - *schijnt* eene uittarting tot den krijg. De bijeenroeping dier stenden, met de uitdrukkelijke bedoeling om de banden los te knoopen, welke krachtens het Weenertractaat, Holstein aan Pruisen verbinden, is lijnregt in strijd met dit tractaat en een aanval op Pruisens souverein regt, welken het zal weten af te slaan. Pruisen intusschen zal tot het laatste oogenblik de hoop voeden, dat Oostenrijk nog afziet van zijn voornemen om aan dit plan gevolg te geven.'

De Norddeutsche liet zich zeer voorzigtig uit en kon kwalijk an-

ders; immers men verwachtte nog Oostenrijks antwoord op de uitnoodiging tot het bijwonen der Parijsche conferentie, en hoe kon Oostenrijk, die uitnoodiging aannemende, zijne bedreiging vervullen? Men kon dus met het oog op deze mogelijkheid nog niet te bout spreken.

Voor de ingewijden werd het echter duidelijk, dat men zich gereed maakte tot handelen. Algemeen was het bekend, dat de staat der pruisische finantiën, hoe voldoende ook, dank zij eene voorbeeldige administratie, in gewone omstandigheden, niet van dien aard was, dat men, zonder tot buitengewone hulpmiddelen zijne toevlugt te nemen, gedurende langen tijd de uitgaven van een oorlog dragen kon. Weinig zou het baten, thans de weerbarstige tweede kamer bij een te roepen; geen penning aan von Bismarck was nog steeds het wachtwoord bijna door het geheele land. Later welligt, wanneer de zaken eenmaal gaande waren, - wanneer von Bismarck toonen kon, wat hij door zijne staatkunde reeds aanvankelijk voor Pruisen had verkregen, wanneer hij, de huif naar den wind hangende, de goede Pruisische liberalen kon begoochelen met concessiën in hunnen geest, - later welligt zou er van de kamer iets te verkrijgen zijn. Thans niet, en men moest dus zorgen dat er, tot zoo lang, middelen waren om rond te komen. Von Bodelschwingh, de minister van finantiën, is een conservatief en als zoodanig even min in eere bij de meerderheid der kamer als zijn collega von Bismarck; maar hij is een eerlijk, althans een fatsoenlijk man; iemand, die zich, reeds wegens zijne aanzienlijke connectiën kwalijk kan inlaten met finantiële operatiën op min of meer twijfelachtig terrein. Von Bodelschwingh werd dus ziek en nam zijn ontslag; hij werd vervangen door von der Heydt, die de, in sommige omstandigheden benijdenswaardige gaaf bezit van zich bij zijne handelingen hoegenaamd niet te binden aan antecedenten, zelfs niet aan zijne eigene, en zich, door het min of meer avontuurlijke van sommige ondernemingen op finantieel terrein, geenszins laat afschrikken.

Weldra zou men geheel uit de onzekerheid komen. Reeds daags na de verklaring van Oostenrijk aan de Bondsvergadering bevatten de Weenensche dagbladen omtrent den inhoud der depêche, waarbij Oostenrijk verklaarde toe te treden tot de conferentie, ophelderingen, die zeer weinig gerustellend konden worden genoemd. De depêche was overhandigd op denzelfden dag dat Oostenrijk zijne verklaring aflegde in den Bond, en hield, zoo het heette, in, dat het zich zou laten vertegenwoordigen mits geene voorstellen ter sprake kwamen, ten gevolge van wier aanneming het gebied van eenige ter conferentie aanwezige mogendheid wierd vergroot.

Maar waar bleef dan de mogelijkheid eener schikking? Wij hebben reeds gezien, dat Frankrijk bepaaldelijk voornemens was voorstellen te doen betrekkelijk het afstaan van Venetië aan Italië; trouwens deze en dergelijke voorstellen moesten te berde komen wilde men den vrede handhaven. De geheele Europesche dagbladpers had ze reeds breed-

voerig behandeld; al de diplomaten van alle redactiën hadden reeds de nieuwe Europesche kaart in het hoofd; ieder wist op zijne manier te betoogen waarmede Oostenrijk het best kon worden schadeloos gesteld. Het behoeft niet te worden gezegd, dat bij deze verdeeling op het papier, de Donau-vorstendommen eene groote rol speelden. In dit opzigt had prins Couza, of liever hadden zijne onderdanen, Europa eene onwaardeerbare dienst gedaan. Zij hadden hun vorst verdreven juist toen men, 't zij dan inderdaad, of ten behoeve der bespiegeling zijn gebied noodig had. En - ofschoon het bij de onzekerheid betrekkelijk dit punt eenigzins gewaagd is te dien opzigte conjecturen te maken - het had er allen schijn van, of de onzijdige mogendheden van gevoelen waren, dat de compensatie daar moest worden gezocht. Men liet prins Karl von Hohenzollern, den door de Rumeniers verkozen opvolger van Couza bedaard begaan, protesteerde slechts tegen alle handelingen waardoor bestaande regten konden worden gekrenkt, en weêrhield de Porte van onmiddellijke interventie. Kortom men gedroeg zich, alsof deze zaak thans nog niet ten volle geregeld worden kon, maar later - in verband met andere schikkingen welligt - aan de orde zou worden gesteld.

Hoe dit zij, spoedig vernam men omtrent de Oostenrijksche depêche stelliger berigten. Op 4 Junij deelde de Fransche Moniteur mede, dat Oostenrijk zekere voorwaarden had gesteld, waarvan onderhandelingen het gevolg zouden zijn, zoo dat dus de conferentie eenige dagen zou moeten worden uitgesteld. Te gelijkertijd bevestigde de officieuse commentator van den officieelen Moniteur, - de Constitutionnel 't geen reeds door de dagbladen van Weenen was gezegd, dat namelijk de uit Weenen ontvangen depêches het wegruimen der zwarigheden zeer bemoeijelijkten, daar Oostenrijk slechts deel wilde nemen aan de conferentie, indien al de mogendheden zich verbonden geene uitbreiding van gebied of wijziging van grenzen te eischen. Daags daaraanvolgende kwam uit Berlijn en Parijs tegelijk het berigt, dat Engeland, Frankrijk en Rusland, met het oog op de door Oostenrijk gestelde voorwaarden, geen heil van de conferentie verwachtten, en het plan hadden laten varen, daar Oostenrijks voorwaardelijke toetreding inderdaad volkomen gelijk kon worden gesteld met eene weigering.

Naar aanleiding van de inkleeding van dit berigt in den Moniteur du Soir werd er in de dagbladen over getwist of Frankrijk, dan wel Engeland en Rusland de zaak als vruchteloos hadden beschouwd en daarvan kennis hadden gegeven aan de andere onzijdige mogendheden. Dit punt is nog niet uitgemaakt en ook van weinig belang. Zeker is dit: Op 5 Junij gaf Gladstone in de zitting van het Engelsche parlement aan Generaal Peel ten antwoord, dat het plan der conferentie was opgegeven. ‘Gisteren avond, zoo zeide hij, ontvingen wij een telegram van de fransche regering, houdende, dat naar hare meening de conferentie niet kon doorgaan, wegens Oostenrijks onaannemelijke voorwaarden. Thans zijn wij in 't bezit der oostenrijksche depêche zelve. De

inhoud (die door Gladstone werd medegedeeld en met het boven aangeduide overeenkomt) is van dien aard, dat naar onze meening, de Fransche regering dit stuk teregt als eene weigering beschouwde.'

Het valt niet te ontkennen, dat Oostenrijk èn door deze weigering, èn door zijne mededeeling aan den Bond, eene plotselinge wending had gemaakt, en thans oorzaak werd dat de krijg niet kon worden vermeden.

Ware dit anders mogelijk geweest? Een beslissend antwoord valt kwalijk te geven, en daarvan toch hangt het af, of men Oostenrijks gedrag in deze moet veroordeelen.

Men beweert dat Oostenrijk niet anders handelen kon; dat het ter conferentie niets kon winnen, slechts verliezen; dat dus zijne staatslieden een nieuw bewijs gaven hunner spreekwoordelijke schranderheid door het beleefde aanbod van Frankrijk af te slaan. Immers, zoo redeneert men, het voorstel tot afstand van Venetië zou stellig zijn gedaan; hoogst waarschijnlijk had men Oostenrijk niet eene schadeloosstelling geboden, waarmede het volkomen genoegen nemen kon; het zou derhalve ten slotte toch hebben geweigerd en dan - had Frankrijk de schoonste gelegenheid om in deze als bondgenoot van Italië op te treden. Nu althans heeft het alleen met Italië en Pruisen te doen en blijft Frankrijk buiten spel.

Aan den anderen kant kan worden gevraagd, wat gaf Oostenrijk den moed, te weigeren? Liever nog: wat is de oorzaak dat het, vroeger het oor leenende aan voorslagen tot bemiddeling, thans eensklaps een geheel anderen toon aannam? Men kwam op het denkbeeld eener heimelijke verstandhouding met Rusland, en nog is dit, ofschoon sedert door niets gesteund en zelfs van ter zijde vrij duidelijk door de rusrische regering tegengesproken, niet opgegeven.

Wij voor ons, ofschoon de zaak nog volstrekt niet ten volle is opgehelderd, gelooven noch aan die buitengewone schranderheid, noch aan een russisch bondgenootschap.

Het schijnt ons toe, en wij hebben hier het gezag van Gladstone voor ons, dat Oostenrijk wel zou hebben gedaan, indien het althans nu de ketenen had verbroken, die het rijk binden aan Venetië, Venetië aan het rijk. Oostenrijks toekomst ligt niet in het zuiden; nooit zal het den keizer gelukken voor Venetië iets anders te zijn, dan een onwillig gehoorzaamd meester; steeds zal Venetië reikhalzend uitzien naar elke gelegenheid om zijne boeijen te verbreken en zich in de armen van Italië te werpen. Zoo lang Venetië niet vrij is: geene rust voor Oostenrijk, voor Italië evenmin. Had Oostenrijk echter zich van Venetië bevrijd - want ook aldus laat zich beider verhouding uitdrukken - het zou van de zijde van Italië niets meer hebben te vreezen. Slechts weinigen verlangen verdere uitzetting der Italiaansche grenzen; niet veel zou er zijn, dat een op hechte grondslagen steunend verbond van vrede en vriendschap met Italië verhinderde. En dan eerst zou Oostenrijk volkomen bij magte zijn, in Duitschland de rol vervullen, die het wenscht, die het dan ook toekomen zou.

De geheele geschiedenis van Oostenrijk intusschen bewijst, dat het dien, met 's lands ontwikkeling en neigingen volkomen strookenden weg nooit uit eigen beweeging is opgegaan. Voet voor voet heeft het zich uit Italië laten *verdrijven;* reeds in de dagen van Karel V is dit begonnen en nog duurt het voort. Nooit heeft het, of liever hebben zijne staatslieden Oostenrijks roeping begrepen; voortdurend hebben zij hunne schranderheid uitgeput, om den loop der zaken te wringen in eene onnatuurlijke baan, om te vermijden, wat ten slotte steeds onvermijdelijk bleek te zijn. Ook thans is het te vreezen, dat *deze* soort van schranderheid, en de erfelijke vasthoudendheid der Habsburgers eene grootere rol vervulden dan wenschelijk ware èn in Oostenrijks belang, èn in dat van den vrede. Ook thans wederom konden dezelfde oorzaken de gevolgen hebben, die men er in Oostenrijks geschiedenis reeds zoo menigmaal van heeft gezien.

Niet alsof dit de houding van Pruisen zou regtvaardigen. Alleen dit kan worden gezegd: indien de eerzuchtige aanslagen van een gewetenloos staatsman gelukken, dan zal het zijn, doordien Oostenrijk niet te regter tijd wist te kiezen, maar alles willende behouden, ook alles op het spel zette.

Een nieuw staaltje van de middelen, welke von Bismarck tot bereiking van zijn doel geoorloofd achtte, werd gegeven, door de circulaire aan Pruisens vertegenwoordigers in het buitenland, d.d. 4 Junij, een stuk, dat Pruisens gedragslijn moet regtvaardigen, en waarvan men in de annalen der diplomatie, - behalve welligt in vroegere voortbrengselen van den pruisischen premier - waarschijnlijk te vergeefs de wedergade zoeken zal.

Slechts eenige weinige zinsneden uit dit uitvoerige stuk, ter beoordeeling van inhoud en toon. ‘Niet alleen’ zegt von Bismarck ‘betoonde de Oostenrijksche regering een blijkbaren afkeer van alle vertrouwelijke onderhandelingen, en wilde zij hoegenaamd geen antwoord geven op onze openingen omtrent eene minnelijk schikking, maar uit authentieke bron zijn den koning uitdrukkingen ter oore gekomen van oostenrijksche staatslieden en raadslieden des keizers, die er niet aan doen twijfelen, of het oostenrijksche kabinet verlangt den oorlog tot elken prijs, gedeeltelijk in de hoop van overwinningen op het slagveld, gedeeltelijk ten einde binnenlandsche moeijelijkheden te boven te komen, gedeeltelijk zelfs met het uitdrukkelijk voornemen, om de oostenrijksche finantiën te redden door brandschattingen in Pruisen, of door een “fatsoenlijk” bankroet.’

Fraaijer beweegredenen dan deze, zijn zelden door een minister zijnen buitenlandschen collegaas toegedicht.

De daad volgde spoedig op het woord. Op den 7^{den} rukten de Pruisen, uit Sleeswijk, Holstein binnen ten einde Rendsburg, Kiel en Itzehoe te bezetten en de bijeenkomst der stenden te voorkomen. De oorlog was thans onvermijdelijk, ofschoon deze daad op zich zelve nog kon worden

verdedigd. Zoodra Oostenrijk gevolg gaf aan zijn voornemen om de stenden bijeen te roepen en de holsteinsche en sleeswijksche aangelegenheid bij den Bond aanhangig te maken, was het verdrag van Gastein verbroken, en keerde men weder terug tot voor den toestand van het Weener tractaat. Pruisen had dan echter ook, even goed als Oostenrijk, regt om bezetting in Holstein te leggen. De oostenrijksche troepen intusschen trokken overal terug en vereenigden zich in en bij Altona, blijkbaar met de bedoeling om bij mogelijke vijandelijkheden het hertogdom te kunnen ontruimen. Naar het schijnt, was de oostenrijksche regering aanvankelijk van gevoelen dat men zich te Altona moest verdedigen; in dit geval echter had men versterking moeten zenden, en niet de brigade Kalik overlaten aan haar lot. Thans deden de bevelhebbers het wijste, overal in vrede van de Pruisen te scheiden, en de regering ten slotte te verzoeken, hare troepen geheel terug te roepen.

Van eene vergadering der stenden kwam niets. De weinige leden, die aan de oostenrijksche oproeping gehoor hadden gegeven, een 25tal (of ongeveer de helft) werden door de pruisische bevelhebbers in hun voornemen verhinderd, gevangen genomen en naar huis gezonden. De oostenrijksche commissaris zelfs, Lessar, werd eenigen tijd gevangen gehouden, maar later weder op vrije voeten gesteld, en toen de oostenrijksche brigade over Hamburg naar Frankfort, en verder naar Oostenrijk was afgetrokken, en Holstein zich geheel in de magt van Pruisen bevond, werd een pruisisch opper-president benoemd, baron von Scheel-Plessen.

Hierover verliepen natuurlijk eenige dagen; het uiteen drijven der vergadering van de stenden had plaats op 11 Junij. Daags daaraanvolgende verlieten de Oostenrijkers Altona en kwam baron von Scheel-Plessen te Kiel aan.

Op 11 Junij had er nog eene andere gewigtige gebeurtenis plaats. In eene buitengewone zitting der Bondsvergadering gaf Oostenrijk kennis van het binnenrukken der pruisische troepen in Holstein. Niettegenstaande het protest van den oostenrijkschen gouverneur-generaal, had de pruisische opperbevelhebber het administratief bewind van dat hertogdom in handen genomen. Door deze handelingen had Pruisen - volgens de verklaring van den oostenrijkschen gezant ter bondsvergadering - het verdrag van Weenen en de conventie van Gastein verbroken. Keizer Frans Joseph was getrouw gebleven aan de bondsacte; Pruisen had zijn eigen regter willen zijn, en de Bond was krachtens art. 19 van de Weener slotacte gehouden, dit met alle te zijnen dienste staande middelen te keer te gaan. Oostenrijk stelde dientengevolge voor, het geheele bondsleger, met uitzondering der drie eerste legerkorpsen (het Pruisische contingent) op voet van oorlog te brengen.(*)

(*) De brief des keizers van Frankrijk, waarvan boven reeds is gesproken, werd, gelijk men zich herinneren zal, daags nadat dit voorstel was gedaan, op 12 Junij derhalve, ter kennis van het Corps Legislatif gebragt.

Op maandag werd dit voorstel ingediend; donderdag daaraanvolgende zou de Bond dienaangaande besluiten. Onmiddellijk gaf Pruisen aan alle bondsregeringen per circulaire kennis van zijn voornemen, om den Bond als ontbonden te beschouwen, indien dit voorstel werd aangenomen. Op den 10^{den} had het reeds zijn ontwerp medegedeeld tot hervorming van den Bond, dat in deze omstandigheden wel niets anders kon worden opgevat dan als eene nieuwe uittarting van Oostenrijk. In artikel 1 toch werd voorgesteld Oostenrijk geheel buiten den Bond te sluiten, en wat betreft de duitsche landen van het keizerrijk, de betrekkingen tot den Bond nader te regelen. Dit stuk heeft voor het oogenblik zijne beteekenis verloren en wij maken er dus voorloopig geene verdere melding van. Alleen zij in verband met het in ons vorig overzigt besproken voorstel van Nederland opgemerkt dat, volgens het pruisische plan Limburg niet verder deel zou uitmaken van den Bond (Luxemburg wel) en Nederland dus van deze te kwaderuur gesloten verbindtenis zou worden ontslagen.

Dit punt is in de tegenwoordige omstandigheden bijzonder belangrijk. Er blijkt uit, dat Pruisen niet voornemens is ons, zelfs niet middellijk, in den tegenwoordigen krijg te betrekken, 't geen nog nader wordt bevestigd door het (thans wat Oostenrijk betreft officiële) berigt, dat de bescherming van de belangen der oostenrijksche en beijersche onderdanen in Pruisen en Italië aan den nederlandschen gezant zou worden opgedragen. Oostenrijk noch Beijeren trouwens, hebben het voornemen er bij Nederland op aan te dringen, dat het zijnerzijds gevolg geve aan het sedert gevallen besluit van de bondsvergadering. Zij zullen niet verlangen dat het limburgsche contingent worde gemobiliseerd, gelijk eigenlijk (namelijk volgens strikt regt) behoorde te geschieden.(*)

Nog voor dat het oostenrijksche voorstel in discussie kwam, had reeds de pruisische gezant bij het hof van Weenen baron von Werther zijne passen ontvangen, ‘aangezien de oostenrijksche regering het terugtrekken der oostenrijksche troepen uit Holstein beschouwde als te zijn geschied onder dwang van de zijde van Pruisen.’ Natuurlijk vroeg en bekwam nu ook graaf Karolyi, gezant van Oostenrijk bij het hof van Berlijn, zijne passen.

Op 14 Junij eindelijk werd in Frankfort een besluit genomen, belangrijker in de gevolgen, dan eenig ander sedert de Bond tot stand kwam. Op voorstel van Hannover werd het oostenrijksche voorstel in dier voege gewijzigd, dat ook het 4^{e}, 5^{e} en 6^{e} legercorps (het oostenrijksche contingent) niet zou worden gemobiliseerd. Alstoen werd het

(*) Het berigt omtrent de opdragt van de bescherming der Oostenrijksche onderdanen aan Nederland, eenige dagen geleden door het Handelsblad medegedeeld, werd kortelings door de Staatscourant bevestigd. Dat Oostenrijk niet zal aandringen op mobilisering van het limburgsch contingent, mede door het Handelsblad medegedeeld, werd nog niet bevestigd, maar is op officiële mededeelingen eener buitenlandsche regering gegrond. Het berigt omtrent de opdragt van de bescherming der belangen van beijersche onderdanen is (mede nog onbevestigd, maar zeer waarschijnlijk) van het Dagblad van 's Gravenhage van 22 dezer.

voorstel aangenomen, met uitzondering alleen van het punt betrekkelijk de benoeming van een opperbevelhebber, dat tot nader werd aangehouden. Oostenrijk, Beijeren, Saksen, Hannover, Wurtemberg, Keurhessen, Hessen-Darmstadt, Nassau en de 16e Curie stemden voor het voorstel; Pruisen, Limburg en Luxemburg en de 12e, 14e, 15e en 17e Curie stemden tegen. Baden stemde niet. Pruisen had van te voren verklaard, dat het geheele voorstel in strijd was met de Bondsconstitutie en geprotesteerd tegen elke handeling van den Bond, welke uit een goedkeurend besluit zou voortvloeijen.

Tot regt verstand van het bovenstaande dient te worden herinnerd, dat de Bond is verdeeld in XVII Curiën, die in gewone zaken ieder ééne stem uitbrengen; vormen verscheidene Staten eene Curie, dan stemt de vertegenwoordiger, zoo als hem door de meerderheid der Staten van die Curie wordt gelast; in het plenum heeft iedere Staat minstens ééne stem, de meesten meer dan eene. De zamenstelling is als volgt: Curie I aartshertogdom Oostenrijk met Bohemen, Styriën, Tyrol en een gedeelte van Illyriën; in het plenum 4 stemmen; II, Pruisen, met uitzondering van Posen en (prov.) Pruisen, 4; III tot VII: Beijeren, Saksen, Hannover en Wurtemberg, ieder 4 stemmen; VII tot XI: Baden, Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt, Sleeswijk-Holstein (dat niet meer vertegenwoordigd wordt), Limburg met Luxemburg; ieder 3 stemmen; de XIIe Curie (tegen) wordt gevormd door Saksen-Weimar, Saksen-Meiningen, Saksen-Altenburg en Saksen-Coburg-Gotha, die ieder 1 stem hebben; de XIIIe door Brunswijk en Nassau, met 2 stemmen ieder; Curie XIV (tegen) door Mecklenburg-Schwerin (2 stemmen) en Mecklenburg-Strelitz (1 stem); Curie XV (tegen) door Oldenburg, Anhalt, Schwarzburg-Sondershausen en Schwarzburg-Rudolstadt ieder met 1 stem; Curie XVI (voor) door Lichtenstein, Waldeck, Reuss-Greiz, Reuss-Schleiz, Schaumburg-Lippe, en Lippe-Detmold, ieder met 1 stem; Curie XVII (tegen) door de vrije steden Lubeck, Frankfort, Bremen en Hamburg mede ieder met 1 stem.

Voorts dient men in het oog te houden, dat elke stem doorgaans wordt uitgebragt, in eene met redenen omkleede verklaring, welke soms zoo voorwaardelijk is gesteld, dat het niet geheel zeker is, of men zich uitdrukkelijk voor of tegen een voorstel verklaart, terwijl het in elk geval vrij staaf zich slechts te verklaren, òf voor een gedeelte van het voorstel, òf ook vóór het voorstel, maar tegen de overwegingen, die er aan vooraf gaan, gelijk bij deze gelegenheid door onderscheidene Staten is geschied.

Opmerkelijk is nog dit: 9 Curiën stemden gelijk men ziet voor het voorstel, 7 er tegen. Had nog eene Curie voor gestemd, dan stonden de stemmen 8 tegen 8 en zou dus de president, de gevolmagtigde van Oostenrijk, met zijne beslissende stem in Oostenrijks eigen zaak den uitslag hebben gegeven.

Blijkens eene verklaring der regering van Schaumburg-Lippe (Curie

XVI) dezer dagen opgenomen in de pruisische Staatscourant, scheen dit inderdaad het geval te zijn geweest.

In de 16e Curie namelijk zijn, gelijk wij zagen, vereenigd: Schaumburg-Lippe, Lippe-Detmold, Reuss oudere linie en jongere linie, Waldeck en Lichtenstein. De stemmende gezant, Victor von Strauss, vertegenwoordiger van Schaumburg-Lippe, verklaarde, dat hij wel geene volledige instructie had, maar desniettemin meende te mogen voorstemmen. Reeds dit was zonderling, want hij verklaarde tevens dat Lippe-Detmold, Waldeck en Reuss, jongere linie, tegen het voorstel waren. Derhalve zouden de drie andere regeringen zich voor het voorstel moeten hebben verklaard, en dan nog zouden òf de stemmen in de Curie moeten hebben gestaakt, òf aan een der drie voorstemmenden eene beslissende stem zijn toegekend. Het blijkt, dat ook dit niet het geval was. Immers de pruisische Staatscourant van 16 Junij behelst eene officiële kennisgeving der regering van Schaumburg-Lippe aan graaf von Bismarck, luidende: 'Ik haast mij, u te berigten, dat de vorstelijke regering zich bij dit besluit der Bondsvergadering van alle medewerking heeft onthouden.' (was get. von Lauer, president van den ministerraad). De vertegenwoordiger der 16e Curie heeft dus vóór gestemd, terwijl hij volgens zijne instructiën moest hebben tegen gestemd. De stemmen zouden dan gelijk hebben gestaan. De pruisische 'Staats-anzeiger' doet tevens opmerken, dat ook de 13e Curie onder de voorstemmers wordt geteld, terwijl toch het eene lid dier Curie, Nassau, tegen het voorstel was, ofschoon het andere lid, dat thans toevallig de stem uitbragt (Brunswijk) zich voor het voorstel verklaarde. Eigenlijk had deze Curie niet moeten stemmen, en waren de stemmen behoorlijk opgenomen, dan zou dus het voorstel verworpen zijn, met 8 stemmen tegen 7, terwijl het nu werd aangenomen met 9 stemmen tegen 7.(*)

Naauwelijks was de beslissing gevallen of de pruisische gevolmagtigde verliet de vergadering, na, onder overlegging van het ontwerp tot constitutie van een nieuwen Bond, vooraf te hebben verklaard, dat zijne regering den Bond als te niet gedaan beschouwde.

(*) Toen het bovenstaande reeds in proef was, deelden de duitsche dagbladen eene uitvoerige verdediging mede namens den Heer von Strauss. Volgens een zoogenaamd curiaatverdrag (d.d. 2 April 1816) moet de gezant der 16e curie zich bij de meerderheid voegen, indien in de curie zelve meer dan twee, met elkander onvereenigbare gevoelens worden voorgestaan. Dit geval nu deed zich op - zegt den Heer von Strauss, Lichtenstein en Reuss oudere linie waren voor; Lippe Detmold en Waldeck tegen; Reuss jongere linie voor verwijzing naar de Commissie tot de holsteinsche zaak; Schaumburg-Lippe had geen instructiën gezonden. De gezant meende dus, dat hij zich bij de meerderheid voegen moest, die reeds bestond, daar Oostenrijk, Beijeren, Saksen, Hannover, Wurtemberg, Keurhessen, Hesse-Kassel en de 13e curie (Nassau en Brunswijk) voor hadden gestemd.

Ook na deze mededeeling blijft het nog raadselachtig, hoe men de 13e curie, waarvan een lid voor- en een tegen stemde, onder de voorstemmers rekenen kan. Vervalt deze stem, dan was er geen meerderheid, waarbij de 16e curie zich had kunnen voegen; zij had zich dan buiten stemming moeten houden, en de stemmen hadden 7 tegen 7 gestaan, als wanneer Oostenrijk weêr in zijne eigene zaak zou hebben beslist.

En zoo was het met ter daad. Regtens mogt de Bond nog in wezen zijn, wanneer een magtig lid als Pruisen zulk eene verklaring aflegde, was de Bond feitelijk ontbonden. Wel mogt deze dag dus eene gewigtige heeten in de jaarboeken der duitsche geschiedenis. Het oude is te niet gedaan, en niemand is bij magte te voorspellen wat het nieuwe zijn zal, dat uit de tegenwoordige verwarring zal ontspruiten. Want middelerwijl had Pruisen een gewigtigen stap gedaan; het had de regeringen van Hannover, Hessen-Kassel en Saksen als 't ware gesommeerd tot een verbond van vrede en vriendschap met Pruisen onder belofte van eerbiediging harer regten, mits zij hare troepen bragten op voet van vrede en de onzijdigheid bewaarden. Eene weigering volgde en twee dagen na het bondsbesluit rukten pruisische troepen het gebied der drie genoemde Staten binnen. Nog geene week later, terwijl wij dit schrijven, is reeds gansch Hannover met uitzondering van den omtrek van Göttingen door de Pruisen bezet, is Kassel en geheel Saksen met Leipzig en Dresden in hunne handen gevallen zonder slag of stoot, de keurvorst van Hessen een pruisisch staatsgevangene, de Koning van Hannover op het punt dit te worden.

Waar toeven de Oostenrijkers? Het achtste bondslegercorps wordt nog slechts gevormd bij Frankfort; het oostenrijksche leger staat aan de boheemsche grenzen gereed voor een aanval uit Silezië, vanwaar reeds de Pruisen Boheme zijn binnen getrokken. De eerste schoten zijn reeds gewisseld in den duitschen krijg, ofschoon nog niet, gelijk dezer dagen herhaaldelijk werd berigt, eene eenigzins belangrijke schermutseling heeft plaats gehad.

Ook Italië heeft zich reeds in den strijd gemengd, en werd aanvankelijk met eenig verlies weder over den Mincio teruggedreven. Het regent manifesten, protesten, proclamatiën en oorlogsverklaringen; waar zal de verwarring, die thans over Europa is losgebarsten eindigen?

Het zou kwalijk doenlijk zijn thans reeds, nu de krijg pas is uitgebroken, eenig oordeel te vellen over den vermoedelijken afloop.

Ontegenzeggelijk echter hebben de Pruisen door hun snelle handelingen reeds een groot voordeel behaald; gansch Noordduitschland is reeds in hun bezit; geen enkelen vijand hebben zij meer in den rug. Is dit fijn overleg van de andere zijde? Wil men, gelijk beweerd wordt, de Pruisen zich laten verdeelen? Of heeft Pruisen den tegenstander verrast? Was men niet genoegzaam voorbereid? Is men zelfs thans wel volkomen gereed?

Met allen eerbied voor de strategische bekwaamheid van den veldmaarschalk von Benedeck gelooven wij inderdaad, dat men zich aanvankelijk heeft laten overrompelen; wel is waar alles wordt voorbereid voor een ernstigen strijd in Silezië, en reeds van den beginne af liet het zich aanzien, dat daar het pleit zou worden beslecht, maar binnen 14 dagen zouden de Oostenrijkers in Berlijn zijn, en iedereen die de pruisische sterkten in Silezië kent, en weet welk een leger ook zij

daar hebben opgesteld, bevroedt dat de weg door Silezië, niet in 14 dagen naar Berlijn voert.

Het zou wel onwaarschijnlijk welligt, maar toch niet gansch onmogelijk zijn, dat Oostenrijk ook in dit opzigt te veel hecht aan een eenmaal opgevat en vastgesteld plan, en daardoor de belangen zijner bondgenooten eenigszins uit het oog verliest. Pruisen moet thans worden vernederd; zou het ook mogelijk zijn, bij deze gelegenheid te herwinnen wat jaren geleden verloren ging: - Silezië, de parel door Frederik II geroofd uit Maria Theresias kroon. Indien Oostenrijk werkelijk - en wij zijn niet ongeneigd dit aan te nemen - het plan van zijn veldtogt ondergeschikt maakt aan dit oogmerk, dan vreezen wij, dat de bovenaangeduide diplomatieke feil, althans naar onze meening, zal worden verergerd door eene nog grootere, door eene krijgskundige feil, en de geschiedenis der tijden van Frederik II nogmaals zal worden afgespeeld.

Laat ons echter den loop der gebeurtenissen afwachten.

De gewigtige aangelegenheden in Duitschland houden de algemeene aandacht zoo zeer gaande, dat andere zaken bijna onopgemerkt voorbijgaan.

Wij hadden moeten spreken van het debat in de fransche kamer, dat gevolgd is op de voorlezing van den keizerlijken brief; wij gunden er ons bij de behandeling van dien brief den tijd niet toe, en hebben thans reeds te veel ruimte in beslag genomen.

Twee zaken dienen nog kortelijk te worden herinnerd; bij eene derde zullen wij een weinig uitvoeriger moeten zijn.

Het spaansche eskad er in de Stille Zuidzee heeft voor Callao eene nederlaag geleden nog smadelijker dan de zoogenaamde overwinning voor Valparaiso. Het heeft het vaderland weder moeten opzoeken; de blokkade der chiliaansche havens is geheel opgeheven; de expeditie is ten einde; in de Cortes werd het door den spaanschen minister zelven medegedeeld. Alle verdere pogingen om zijne vroegere koloniën in Amerika te vernederen moeten thans voor goed worden opgegeven; met de pogingen tot herwinning der spaansche heerschappij in Zuid-Amerika is het gedaan. Zelfs zijne laatste bezitting, Cuba, kan nu, indien de spaansche republieken haar voornemen volvoeren, groot gevaar loopen; ‘America for the Americans’ zeggen zij thans de staatslieden der noord-amerikaansche Unie na.

Het dolzinnig plan der Fenians is op merkwaardig belagchelijke wijze in Canada te niet geloopen; ware het niet, dat nog eene zeer ernstige zaak ons wachtte, wij zouden in de verzoeking komen, om op het europesch drama, waarvan wij den aanvang poogden te schetsen, een amerikaansch kluchtspel te doen volgen. Maar de staat van zaken in Engeland vereischt nog eenige oogenblikken onze aandacht.

De discussiën over de reformbill zijn niet met de belangstelling gevolgd, die zij verdienden en in gewone tijden ook zouden hebben gevonden. Dit echter is algemeen bekend, dat het dezer dagen aan eene combinatie van Tories en teleurgestelde liberalen (de Adullamiten, al-

dus genoemd naar eene aardigheid van Bright, die, in den eersten aanvang der discussiën over de reformbill, Lowe en diens vrienden schetste als gezeten in de spelonk van Adullam tot zich roepende: alle man, die klagten had, en alle man die benaauwd is (1 Sam. 22), is gelukt met eene kleine meerderheid een het kabinet vijandig votum door te drijven.

De ministers hebben daarop hunne portefeuilles ter beschikking van Hare Majesteit gesteld. Volgens een pas ontvangen telegram heeft de koningin dit niet onvoorwaardelijk aangenomen, maar het ministerie vrijheid gelaten tot ontbinding van het parlement. Het is niet onwaarschijnlijk dat daartoe zal worden besloten, of dat de kamer als nog zal verklaren, dat het ministerie haar vertrouwen bezit. Van alle zijden des lands gaan stemmen op, om de ministers aan te moedigen en de optreding van een Torykabinet zou dan ook in de tegenwoordige omstandigheden bijna een Europesche ramp zijn.

Aan een Torykabinet heeft Europa grootendeels de schikkingen te danken, welke op het congres van Weenen zijn getroffen, en die ten slotte niets anders hebben tot stand gebragt dan een onderling waarborggenootschap van vorsten tegen volken. Aan een Torykabinet heeft Europa de zoete rust te danken, die, omdat zij op onnatuurlijke wijze was tot stand gekomen, telkens door eenige alles verwoestende omwentelingen werd verbroken, en ten slotte het treurspel heeft gebaard, dat wij thans zullen gaan aanschouwen. Een Torykabinet hielp Venetië ketenen aan Italië, de plannen tot stichting van een grooten duitschen Bondsstaat vervlugtigen tot een haastig getimmerd en Statenbond, die thans voor goed uit elkander valt. Een Torykabinet zou ook nu waarschijnlijk weder het zijne toebrengen, om den bajert te herscheppen in een gebouw, dat het nogmaals eene halve eeuw uithouden kon, zonder dat iemand er zich thuis gevoelde, en ten slotte bij de eerste gunstige gelegenheid de beste moest worden gesloopt.

Men herinnere zich den ingekankerden haat van een Disraeli tegen de Italiaansche onafhankelijkheid; de ingenomenheid van een Malmesbury met de oostenrijksche wijze van onder den mantel van constitutionele instellingen - een mantel trouwens reeds sedert het vorige jaar afgeworpen - absolutistische regeringsbeginselen te verbergen; dan heeft men reeds eenig denkbeeld van 't geen het europesche liberalisme onder hunne teedere zorgen te wachten staat.

Van harte hopen wij, dat Gladstone thans den moed zal hebben zijner overtuiging; wij zijn er van overtuigd, dat hij den bijval oogsten zal niet slechts van Engeland, maar van geheel het waarachtig vrijzinnig Europa.

Amsterdam, 24 Juni.

A.G.C.V.D.

Natuurkunde.

Voor Flora's vrienden.

Handboek voor den Bloementuin, met opmerkingen voor de behandeling der planten in de koude en warme kas, door H. Witte, Hortulanus aan 's Rijks akademie-tuin te Leiden. Groningen, J.B. Wolters, 1866.

‘Het Handboek voor den Bloementuin van den heer Witte is een met kennis van zaken geschreven werk, en zal U zonder twijfel een goede gids wezen bij het maken van de veranderingen, welke gij U hebt voorgenomen, in uw tuin aan te brengen.’ Met deze woorden, welke ik onlangs ten antwoord schreef aan een bloemenliefhebber, die mijne meening aangaande het boek van den heer Witte wenschte te weten, leid ik ook deze aankondiging van hetzelfde werk voor ‘de Tijdspiegel’ in.

Dat het Handboek veel, ik zou bijna zeggen alles behandelt, wat iemand belang kan inboezemen, die het geluk heeft een eigen bloementuin te bezitten, dit wijst reeds de zeer uitvoerige index aan, die alleen 4 bladzijden druks beslaat. Ik kan dien index hier natuurlijk zelfs niet in uittreksel wedergeven, maar acht mij toch verplicht daarvan dit meê te deelen, dat hij in vijf rubrieken verdeeld is, waarvan de eerste over den eigenlijken bloementuin, de tweede over de bakken en kassen, de derde over de maandelijksche werkzaamheden handelt; terwijl de vierde aan de verklaring van de meest gebruikelijke kunsttermen gewijd is, en eindelijk de vijfde eene alphabetische lijst bevat van die planten, welke, hetzij dan voor den tuin, of wel voor de bakken of kassen, de meeste aanbeveling verdienen. Elk dier rubrieken is nu weder in hoofdstukken en verder in artikelen verdeeld, zoodat het Handboek ten slotte uit 90 artikelen bestaat, die elk een afzonderlijk hoofd dragen, en, hoewel zij nu door elk bloemenliefhebber wel niet met dezelfde belangstelling zullen worden opgeslagen, echter geen van allen mochten ontbreken, omdat het boek voor allen bestemd is - een

universeel karakter heeft. Over de ligging, den aanleg, de verdeeling, de beplanting, het onderhoud der bloementuinen; over al wat met de inrichting van bakken en kassen in verband staat; het kweeken en vermenigvuldigen der tuinplanten, en nog zooveel meer, wordt op eene bevattelijke wijze datgene medegedeeld, wat *hij* noodig heeft te weten, wien het niet alleen te doen is om eens in zijn tuin rond te wandelen, maar die zelf de handen uit den mouw wenscht te steken, of althans met eenige kennis van zaken over den arbeid wil kunnen oordeelen, die hem door zijn tuinman geleverd wordt.

De behandeling van de onderwerpen, zooals het Handboek des heeren Witte die in eene bonte reeks bevat, getuigt er van, dat zij - wij zeiden het reeds hierboven - van een deskundige is uitgegaan. Trouwens, de betrekking, door den Schrijver bekleed, die van hortulanus aan den plantentuin van de eerste akademie des Rijks, kon doen verwachten, dat hij iets leveren zou, 't welk, voor een goed deel tot zijn gebied behoorend, den toets der kritiek wel zou kunnen doorstaan.

Dat aangaande sommige aangelegenheden wel eens eene meening verkondigd wordt, die niet algemeen gedeeld zal worden, valt niet te ontkennen, maar is ook niet te verwonderen. De omstandigheden, waaronder gevolgtrekkingen worden afgeleid, kunnen zoozeer verschillen, dat het, bij de moeilijkheid, die er dikwerf in gelegen is, het ware van het valsche te scheiden, niet vreemd kan heeten, zoo die gevolgtrekkingen zelven uit elkander loopen.

Er is echter één artikel, namelijk dat over de ziekten der planten, hetwelk de heer Witte stellig anders geschreven zou hebben, indien hij met de nieuwere onderzoekingen aangaande dit onderwerp bekend ware geweest, en niet bloot op het kompas van Wiegmann, een boek van het jaar 1839 (!) gezeild had. Gom- en harsvloed worden nog steeds beschouwd als ‘het gevolg van een te sterken toevoer van door de bladeren bewerkte sappen, die zich tusschen het hout en den bast opeenhoopen, en vervolgens naar buiten komen’, niettegenstaande de onderzoekingen van Wigand (Pringsheim's Jahrbücher III p. 140, anno 1863) geleerd hebben, dat zij het uitvloeisel zijn van eene desorganisatie van het een of ander weefsel, veeleer teweeg gebracht door een toestand van verval dan door te weelderigen wasdom. - In zijne aanteekeningen op den ‘brand der boomen’ meent de Schrijver, dat deze ziekte het gevolg zou wezen van eene verscheuring van celweefsel, ten gevolge van een te grooten aanvoer van sappen en eene daarmede niet in evenredigheid staande werkzaamheid der bladeren, zonder te hebben bedacht, dat er van verscheuring van celweefsel, ten gevolge van de door hem genoemde oorzaak, geen enkel voorbeeld bekend is. - Geelzucht en bleekzucht zijn ‘in het wezen der zaak’ *niet* ‘dezelfde ziekten’, gelijk de Schrijver trouwens zelf eenige regels later verklaart, daar hij gene van ‘te veel water’, deze van ‘gebrek aan licht’ afhankelijk stelt. - Als de Schrijver bl. 217 aldus over bontbla-

dige planten schrijft, alsof er nog botanici zouden wezen, die de gewassen met *bonte* bladen niet strengelijk gescheiden zouden houden van die met *veelkleurige* bladen, dan heeft hij daarbij stellig niet gedacht aan de opstellen van prof. Morren 'Sur la panachure des feuilles', en over het onderscheid, dat de Fransche en Belgische plantkundigen en kweekers maken tusschen 'plantes à feuillage panaché' en 'plantes à feuillage coloré.' - Ik geloof verder niet, dat het bij botanici, die met de jongste onderzoekingen aangaande het ontstaan van den eigenlijken 'Honigdauw' bekend zijn, nog niet uitgemaakt zou wezen, dat dit verschijnsel door bladluizen wordt teweeg gebracht. - Ook wat de Schrijver over 'Meeldauw' zegt, is niet meer op de hoogte der wetenschap. Een citaat uit een werk van Unger, 30 jaar geleden in het licht verschenen, kan niet geschikt geacht worden om den lezer eene heldere en ware voorstelling te geven van eene aandoening der planten, door de ontwikkeling van Champignons aan hare oppervlakte voortgebracht. - 'Roest' is niet altijd 'roestkleurig', maar ook dikwerf zwart. Ons volk verstaat onder 'roest' niet alleen de verkleuring van groene plantendeelen door soorten van *Uredo*, maar ook van *Puccinia, Phragmidium,* enz., en *Puccinia* en *Phragmidium* geven *zwarte* vlekken. - Eindelijk nog een woord over de *Aardappel*- en de *Druivenziekte.* De heer Witte verdedigt nog altijd de meening, als zouden deze ziekten, en althans de laatste, het uitvloeisel wezen van een 'ziekelijken toestand' der planten, en niet van het bezoek van een Champignon - en toch is het laatste door de Bary en anderen zonneklaar bewezen. Het is geheel onjuist, te beweren, dat de Champignon der Aardappel- en Druivenziekte een secundair verschijnsel is; het is hier wel degelijk: eerst de fungus en dan de ziekte, en niet omgekeerd. Als een bewijs voor de stelling, dat de Wijnstok eerst ziek zou worden en dan het *Oïdium* zich vertoonen zou, zegt de heer Witte: 'ontstonden die vlekken nu door den Champignon, dan zouden (zoude?) de beginselen (het begin?) daarvan op de doorsnede van het blad ontdekt moeten worden; daarvan is echter niet het geringste spoor te vinden. Het *Oïdium* kan ook niet uit de spleetopeningen voortkomen, omdat de schillen der bessen daarvan niet voorzien zijn.' Dat bewijs echter steunt op eene geheel onjuiste voorstelling van de leefwijze der *Oïdia* (eigenlijk phasen van ontwikkeling van verschillende soorten van *Erysiphe*). De *Oïdia* namelijk leven niet *in* het weefsel der planten, maar *buiten op hare opperhuid.* Het spreekt dus wel van zelf, dat men op de doorsnede van een vlekkerig blad niets vinden zal. Het niet aanwezig zijn van huidmondjes staat dus ook aan de ontwikkeling van den fungus niet in den weg, daargelaten, dat ook eene opperhuid zonder huidmondjes wel degelijk door een draadfungus doorboord kan worden.

Als men weet, dat men het in zijne hand heeft, eene Aardappelplant of een Wijnstok door inoculatie met de sporen van den Aardappelof Druivenchampignon ziek te maken; en nagaat, dat het besproeien

met zwavelbloem dikwerf genoegzaam is om de druivenziekte bij haar ontstaan te onderdrukken, dan zal men toch moeten toegeven, dat beide deze feiten wel zeer pleiten voor de denkbeelden van de Bary. - De leer, ook door den heer Witte (noot op blz. 223) verkondigd, dat ‘champignons, van welken aard ook, zich op organische stoffen of georganiseerde ligchamen ontwikkelen, waarin eene voorafgaande verandering, eene afwijking van den normalen toestand, bederf of ziekte, heeft plaats gehad’, is geheel verouderd.

Wij erkennen gaarne, dat wij deze opmerkingen ter neder hebben geschreven om den heer Witte aan te sporen, wanneer immer een tweede druk van zijn werk noodzakelijk mocht worden, wat wij van harte hopen, het artikel over de plantenziekten geheel en al om te werken, en daarbij dan Wiegmann te laten rusten en het handboek van Kühn (Die Krankheiten der Kulturpflanzen, Berlin 1858) te gebruiken. Misschien zou het zelfs beter wezen, dat artikel weg te laten. Aardappelen en Druiven toch behooren niet in den bloementuin te huis; en, over andere ziekten in algemeene termen te handelen, leidt tot geene uitkomst hoegenaamd.

Juist daaruit, dat, naar onze meening, het hoofdstuk over plantenziekten in het handboek van den heer W. zou kunnen gemist worden, laat zich gereedelijk afleiden, dat de aanmerkingen, welke wij op dat hoofdstuk gemaakt hebben, niets te kort doen aan de waarde van het boek in zijn geheel. Wij blijven er bij, dat ieder bezitter van een tuin den S. dank zal weten, dat hij hem zulk eene beknopte en zakelijke handleiding verschafte; en wij vertrouwen zelfs, dat menigeen, die vroeger geen aandeel had in de werkzaamheden van zijn lusthof, thans, met het boek des heeren Witte in de hand, zich aangespoord zal gevoelen, zelf een deel van het bestuur zijner inrichting op zich te nemen.

Bij een tweeden druk van het handboek, bevelen wij den S. grootere beknoptheid van stijl en meer zorg bij het samenstellen zijner zinnen aan. Aan het papier en den druk valt niets te verbeteren; de heer Wolters heeft ruimschoots het zijne er toe bijgebracht om het werk aangenaam te maken. Ook de fraai bewerkte omslag, met dat rustig buitenverblijf, waar alles vrede ademt, verdient allen lof.

Amsterdam, Juni, 1866.

C.A.J.A. OUDEMANS.

Letterkunde.

Bijdragen tot het Woordenboek der Nederlandsche Taal. III. *Derde Aflevering* (Mei 1866).

Maandblad van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap 1865, no. 8 en 9 en 1866, no. 1. Opmerkingen van een Corrector over de Nieuwe Spelling. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1866.

De Meimaand van 1865 bragt ons de *tweede* Aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal: die van 1866 de *derde.* Laten we, gelijk de billijkheid eischt, de verklaring gelden, door de Redactie in het Voorbericht harer *Woordenlijst voor de Spelling* gedaan, dat (namelijk) door dezen haren arbeid ‘een kostbare tijd van vier maanden voor het hoofdwerk is verloren gegaan:’ dan blijven er voor de ééne Aflevering nog *acht* maanden ter beschikking over. Het zou derhalve niet vreemd zijn te achten, zoo in den laatsten tijd sommigen der Inteekenaars een weinig ongeduld begonnen te koesteren en aan den dag te leggen; en zulks te meer, naardien de Redactie, aan het slot van het zoo straks vermelde Voorbericht (gedagteekend 22 Nov. 1865), aan het Woordenboek ‘in het vervolg een geregelder en vlugger voortgang durfde voorspellen.’ Daargelaten de vraag, of in de aangehaalde woorden welligt eene misstelling zij ingeslopen, en of de twee daarin voorkomende bijvoegelijke naamwoorden niet gevoeglijker in den stelligen, dan in den vergrootenden trap moesten gebezigd worden, is zóóveel zeker, dat ook die voorspelling al weder onvervuld

is gebleven. Wie in ruim vijf maanden aflevert, wat in drie is toegezegd, kan niet geacht worden *vlugger*, ja niet eens *vlug*, te zijn te werk gegaan.

De Aflevering, die thans voor ons ligt, bevat in hare 160 kolommen zooveel als in Weilands Beknopt Woordenboek juist 12 bladzijden inneemt. De *eerste* Aflevering besloeg in 't genoemde Woordenboek 13, en dus méér, bladzijden.

Zoo hier de bovenstaande aanmerkingen worden gemaakt, is dit geenszins met de bedoeling, om de Redactie hard te vallen, of iets af te dingen van den lof, haar door mij bij meer dan ééne gelegenheid gegeven: 't geschiedt alleen om op nieuw te bevestigen, dat mijne vrees aangaande den te grooten omvang des Woordenboeks en de tijdruimte, voor zijne voltooijing gevorderd, (zie *Tijdspiegel* 1864, D. II, bl. 483 en volgg.) niet ongegrond was, en men mij dus op dit punt te onregt heeft tegengesproken (Ald. bl. 507).

Mr. van Lennep sprak, in n°. 49 van de Spectator des vorigen jaars, van prof. De Vries, als:

> '- die de taalzuil ons bouwt,
> Waar eens mijn kleinzoon den top van aanschouwd.'

k Zou zoo gaarne wenschen, dat het der Redactie, ook door te gemoet te komen aan de bedenkingen, door anderen en mij op de wijze van bearbeiding des Woordenboeks ingebragt, ernst wierd, met zulke voorspellingen te logenstraffen, en niet, in plaats daarvan, de ongerustheid des belangstellenden publieks telkens te vergrooten.

Na deze korte inleiding, volge nu mijne *derde* Nalezing op het Woordenboek. Zij is, even als de vorige, tweeledig, en loopt niet alleen over den inhoud der nu verschenen Aflevering, maar ook over dien der beide vorige, voor zooverre de aanteekeningen, sedert het leveren van mijne tweede Bijdrage gemaakt, mij daartoe in staat stelden.

1. Aanmerkingen en toevoegselen.

AAF. Het verkleinwoord *Aafje* werd mede gezegd van *Eva*, blijkens Pers, Urania, bl. 13:

> *Als hy door de vrucht, daer noch elck om sucht,*
> *Had dit* Aefjen *soo verblint,*
> *Dat sy leend' haer ooren, en haer liet bekooren.*
> *Door der slangen schoone praet.*

Het dichtje, waarin deze regds voorkomen, behoort bij een plaatje, waarop Adam en Eva in 't paradijs afgebeeld zijn.

AAL. (Kol. 18), anders *aalt* en *aalte.* Zamenstellingen van dit woord zijn *aalpoel*, *aalroerder*, *aalwater;* zie des heeren Schuermans' Alg. Vlaamsch Idioticon.

AALBESSENSAP. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, Verspr. Ged. D. II. bl. 145:

> - *'t dorstverdrijvend zuur der wrangere* aalbessappen.

Men ziet dat het woord niet ‘zonder meervoud’ is, zoo als de Redactie meende.

AALOUD. Men leest hier: ‘De door Bilderdijk en anderen aangenomene schrijfwijze *aâloud* is bepaald af te keuren.’ En werkelijk leest men dien vorm dus in één uit de Krekelzangen, D.I. bl. 83 aangehaalde plaats. 'k Moet echter doen opmerken, dat dit Bilderdijks doorgaande schrijfwijze niet was. Tot bewijs daarvan dienen de volgende uit zijne werken aangevoerde voorbeelden; Mac-Benac, bl. 20: aaloude *vormen*; bl. 68: aaloude *eenvoudigheid.* Verhandelingen, bl. 183: *het* aaloude *en telkens herhaalde.* Taal- en Dichtk. Versch. D. III bl. 8: *de* aaloude *wijze.* Bl. 93: *het* aaloude *Taalgebruik.* Bl. 169: *de* aaloude *spelling.* D. IV. bl. 10: *de* aaloude *verwarring.* Nieuwe Dichtschak. D.I. bl. 170: d' aalouden *heldenscharen.* Rodrigo de Goth, D. II. bl. 213: d' aalouden *stijl.* Navonkel. D. II. bl. 107: aaloude *moed.* Nieuwe Oprakel. bl. 115: aaloude *telg;* bl. 190: 't aaloude *voorgeslacht.* Nasprokkel. bl. 48: *de* aaloude *zucht.* Nalez. D.I. bl. 130: d' aalouden *roem.* - Het schijnt derhalve, dat in de vermelde plaats uit de Krekelzangen *aâloud* eene drukfout is, en dat, zoo sommigen (b.v. Ten Kate, Tassoos Jeruz. D.I. bl. 23: *de* aâloude *moed*) het woord dus schrijven, zulks niet in overeenstemming is met Bilderdijks gewoonte, althans in diens latere werken.

De zamenstelling *adeloud*, die de Redactie afkeurt, komt mede bij Bilderdijk voor; Mengel. D.I. bl. 113: *Hollands* adeloude *teelt.*

AAN (Kol. 42, de onderste regel). Bij *ontleenen* hoort men toch nog dikwerf het voorzetsel *van* bezigen. Zoo heeft ook Bilderdijk, Perzius, Voorber. bl. 1: *Ontleend* van *het puntige en scherpe werktuig.*

Dezelfde schrijver bezigt voorts *aan* in een' zin, die een datief schijnt te moeten vervangen en (zoo ik 't wel heb) in § 25 niet is opgenomen; Ovid. Gedaantverw. bl. 164:

> *U werd ze ontrukt toen gy ze* aan *'t ondier heen zaagt sleuren.*

Het voorz. *door* ware hier minder dubbelzinnig, doch vlijde niet in de maat.

AANBELANGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 477: *Wat de Drostendiensten* aanbelangde, *was hy van gevoelen* enz.

AANBEVELEN. Men vindt dit werkw. ook gelijkvloeijend; Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 319: *Waarom zy zich aan hunne yverige poogingen*, *op 't ernstigst*, aanbeveelden.

AANBIEDEN. Het onscheidbare voorzetsel, hier bij Vondel opgemerkt, treft men ook bij lateren aan, b.v. Bilderdijk, Poëzij, D. III. bl. 67:

> *Kon ik u mijn hand* aanbieden.
> *o Hoe vreugdig bood ik ze aan!*

Van den Broek, Zomergroen, bl. 12:

> *Een strijd*, *waarin alleen de dood*
> *Een zielverscheurend eind* aanbood.

AANBIJTEN. In den eigenlijken zin des woords ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat bij Bilderdijk, Luchtreis, bl. 29: *de visch wilde niet* aanbijten, *alschoon hy op de brokken aasde*, *die ik in 't water uitstrooide.*

AANBLAFFEN komt niet alleen voor bij schrijvers uit de zeventiende eeuw; ook van later tijd, zoowel in den eigenlijken als in den overdragtigen zin; Bilderdijk, Krekelzangen, D. III. bl. 187:

> *Den honden is 't vergund*, *hun meester* aan *te* blaffen.

Dez. Spieghels Hartspiegel, bl. 60:

- '*t Hondsche Wijshoofd, elk* aanblaffende *uit zijn ton.*

Dez. Perzius' Hekeld. bl. 24:

- *van geheel zijne eeuw vijandig* aangeblaft.

AANBLAZEN. Dit werkw. komt ook met de zwakke vervoeging voor; Vervolg op Wagenaar, D.X. bl. 304: *een Gewest*, *waar het Vryheidsvuur dermaate onder de Burgers gloeide*, *waar zo vele Regenten 't zelve* aanblaasden.

Voorts is *iemand aanblazen* niet ‘nu alleen in edelen zin genomen.’ Bij Bilderdijk leest men Rodrigo de Goth, D. II. bl. 189: *door* aanblazen *van den gezegden Witiza, liet hy niet af van hen te kwellen.*

AANBLINKEN. Dit werkw. is ook onzijdig, met de beteekenis van beginnen te blinken; Vervolg op Wagenaar, D. XIV. bl. 158: *Geen helderder dag* blonk aan *in den Brief des Raads van Staaten.*

Ook komt het zoowel in de negentiende, als in de zeventiende eeuw voor; Bilderdijk, Aan de wed. des Kunstsch. Scheffer, bl. 5:

Reeds blinkt *uw' Zoon de morgen* aan.

AANBOD. Bilderdijk gebruikt dit naamwoord in 't mannelijk geslacht, Krekelz. D. III. bl. 97:

Wat drijft een eerloos rot
Den spot
Met d' aanbod *van Zijn heilgenade?*

AANBOUWEN heeft ook eene overdragtelijke beteekenis; Tael- en Dichtk. Bydragen, D. II. bl. 321:

Bouwt *dus de wetenschappen* aen.

AANBRANDEN. Men vindt dit werkw. als bedrijvend in eene beteekenis, die mij toeschijnt overeen te komen met de onder 1, *b* vermelde; Bara, Galteno en Alimene, bl. 5:

O ongebondenheyd des Jongmans, die myn hart
Hebt aangebrand! *ô pyl en oorzaak onzer smart!*

Ald. bl. 27:

- *ik heb myn tyd te los versleten.*
O stankpoel vol bedrogs, o aangebrand *geweten!*

Ik versta hier: besmet, bezoedeld.

AANBRUISEN heeft ook een overdragtelijken zin, als bij Bilderdijk, Rotsgalmen, D. II. bl. 74:

- *Kunt ge in 't Hemeltergend druischen*
De woede en haat Hem aan *zien* bruischen.

Dez. Navonkel. D.I. bl. 18:

De wraak bruisde aan, *en trof*
My, trotsaart, enz.

AANDOENLIJK. In passieve opvatting bezigt Bilderdijk dit bijv. naamw. als zelfstandig; Fingal, D.I. bl. 105:

Aandoenlijke, *ô geef my*, *geef my die teedre tranen!*

AANDOENLIJKHEID. In den passieven zin komt dit naamw. nog later voor; Bilderdijk, Taal- en Dichtk. Verscheidenh. D. II. bl. 31: *hy, die geene* aandoen-

lijkheid *voor verheffing heeft.* Ald. bl. 47: *de meer of mindere* aandoenlijkheid *voor het geestelijke.* Vrouwe Bilderdijk, Nagel. Ged. bl. 74:

> *ô Dat uw koele kluis die rust hem smaken liet,*
> *Die diepe* aandoenlijkheid *op aarde nooit geniet.*

AANDRACHT. Dit woord is niet, zoo als de Redactie vermoedt, door Bilderdijk nieuw gevormd. 't Woord komt in de zestiende eeuw dikwijls voor; zie de Proeve van Dulces ante omn. Mus. D. II. bl. 93.

AANDRIFT komt ook in het meervoudig getal voor; Bilderdijk, Verhandelingen, bl. 75: *geschokt door verschillende* aandriften, *of verdeeld tusschen begeerte en verstand.* Polak, Theor. en Prakt. Handleiding tot de beoef. der Fraaije Letteren, St. I. bl. 67: *Schoonheid is... de grond van al onze natuurlijke* aandriften.

AANDRUKKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, Ovid. Gedaantverw. bl. 202:

> *De vlugge lade vliegt en* drukt *den inslag* aan.

AANEENHAKEN. Een voorbeeld hiervan vindt men in Bilderdijks De Mensch, bl. 6:

> (*Dat*) *'t Al vervuld moet zijn, en geenszins los* aan een
> Gehaakt.

AANEENNAAIJEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, Luchtreis, bl. 19: *Het* aan een naaien *van den bol had geenerlei zwarigheid.*

AANEENSNOEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld ontleende ik in mijne vorige Bijdrage aan een dichter: nu geef ik er een uit een prozaschrijver; Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 475: *den band*, *die ruim twee honderd Jaaren de Vereenigde Gewesten* aan een snoerde.

AANGAAN. Nevens de spreekw. *tegen iemand aangaan* (Kol. 129) voegt *tegen iets aangaan*, voorkomende in het Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 153: *houden zy het daarvoor, dat, door het aanhouden van de beide genomene Schepen... tegen het opgemelde Plakaat zou worden* aangegaan.

AANGEBEDENE. Bilderdijk bezigt dit woord in den overtreffenden trap; Nalez. D.I. bl. 59:

> *Neen*, aangebedenste *aller schoonen!*

Dez. Navonkel. D. II. bl. 170:

> Aangebedenste *aller Goden.*

AANGEBOREN. Even als zulks bij andere bijvoegelijke naamwoorden geschiedt, had hier kunnen aangemerkt zijn, dat ook dit als zelfstandig voorkomt; Bilderdijk, Taal- en Dichtk. Verscheid. D. II. bl. 103: *het natuurlijke*, *het in- en* aangeborene, *in tegenstelling met kunst* enz.

AANGEZIEN. Dit woord komt ook voor met een zelfst. naamwoord, en dus meer als voorzetsel dan als voegwoord; Levens van Plut. fol. 235 recto: *dat sy hem verlof souden gheven*, *ende ontlasten van syn Capiteynschap*, aenghezien *zijn zieckte.*

AANGLIMMEN. Als hier ontbrekende voorbeelden, in de beide beteekenissen van *aan*, kan dienen Bilderdijk, Ovid. Gedaantverw. bl. 166:

- *een outerhout*, *ten halven* aangeglommen.

Dez. Fingal, D.I. bl. 96:

- *gy, afgestorven schimmen*,
Die we in den duistren nacht het slagveld aan *zien* glimmen!

AANGRIJPEN. Dit werkw. wordt door Bilderdijk op eene min gewone wijze gebezigd in de Voorrede van de Poëzij, D.I. bl. 6: *Ik sta toe, dat byzondre betrekkingen my voor deze en gene dezer Dichtstukken niet geheel onverschillig laten, en my met meer warmte misschien het voortreffelijke* aangrijpen, *en de schoonheden smaken doen, waar zy van vervuld zijn.* - 't Woord schijnt beseffen of gevoelen te beteekenen.

AANGROMMEN. Een voorbeeld levert Bilderdijk, Dichtst. op Zee, bl. 23:

> - *Het golfrumoer*,
> *Hetgeen de kiel schijnt* aan *te* grommen.

AANHALEN. (Kol. 159 *b*) beteekent aantrekken in den eigenlijken zin, bij Bilderdijk, De Mensch, bl. 54:

> *De deeltjens van de stof, die tot elkander streven*,
> *Aantrekkende*, aangehaald, *door ingeschapen kracht.*

AANHALIG beteekent besmettelijk in Braband; zie Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANHANG is niet ‘zonder meervoud.’ Bilderdijk, Taal- en Dichtk. Verscheid. D.I. bl. 18: *de menigte van Mystyke* aanhangen, *die Duitschland in dien tijd op zag staan.*

AANHANGEN. (Kolom 163 boven aan). Het ‘minder gewoon’ gebruik, hier aan dit werkw. toegekend, ontmoet men reeds in de Levens van Plut. fol. 256 verso: *in welcke gheschil Eumenes...* aenhinck *de zijde van de Heeren.*

AANHECHTSEL. Een hier ontbrekend voorbeeld ontleen ik aan Max Havelaar, D.I. bl. 61: *de* aanhechtsels *die onder dezen of genen lateren Koning zijn daarbij* (d.i. *bij de kasteelen*) *gevoegd.*

AANHEFFEN. Vreemd bezigt Vrouwe Bilderdijk dit werkw. in onzijdigen zin, Wit en Rood, D. II. bl. 27:

> *Dan* heff' *de beurtzang* aan!

AANHOOREN. Hoewel de Redactie hier, *Aanm.* Kol. 175, de uitdrukking *ten aanhoore* heeft afgekeurd, vind ik ze nu nog in Van Lenneps Kl. Zevenster, D.V. bl. 244.

AANHOUDEND. Niet alleen prozaschrijvers, ook dichters gebruiken dit woord; b.v. Bilderdijk, De Voet in 't Graf, bl. 72:

> - *de jamm'ren... te zwaar om op te halen*,
> Aanhoudend *doorgestaan en elken dag vermeerd.*

Spieg. Hartspiegel, bl. 100:

> - *Kanker... die* aanhoudend *verder vreet.*

Het woord is niet zonder trappen, maar heeft ze beide. Dez. Navonkel. D.I. Voorr. bl. 1: *dat naar mate iemand minder ingevloeid wordt, hy derhalve sterker en* aanhoudender *uitvloeit.* Dez. Nieuwe Vermaking, bl. 140:

> - *de* aanhoudendste, *de felste lichaamspijnen.*

AANHOUDING. In eene andere dan de hier vermelde beteekenissen leest men het woord bij Moll, Angelus Merula (1851) bl. 196: *soe als ic daghelicx aenmercke*, *dat doer quade* aenhoudinghe *ende bestieringhe der iongheren vele ionghen ende onnoeselen gescandalizeirt worden... daer nochtans doer goede toesich ende*

aenhoudinghe *van dyen denselven iongheren wel totter salicheyt ende christen kennisse comen souden.*

AANKLAGEN. In plaats van het voorzetsel *bij* bezigt Bilderdijk een derden naamval als beheersching, De Mensch, bl. 104:

Gevloekt, gehaat, benijd, aan allen kant belaagd,
En door 't mishandeld Volk, der wareld aangeklaagd.

AANKLAMPEN. In den overdragtelijken zin, doch met het ongunstige bijdenkbeeld van verleiden, heeft Bara dit woord, Galteno en Alimene, bl. 26:

- *een die van 't gedrogt zich willig* aan *laat* klampen.

Het hier bedoelde ‘gedrogt’ is een slecht vrouwmensch.

AANKLEMMEN. Een hier ontbrekend voorbeeld ontleen ik aan het Vervolg op Wagenaar, D. IX. bl. 114: *Het is toch den gemeenen hoop... niet genoeg... de werkzaame Leeringen van Jezus Hemelschen Godsdienst te hooren* aanklemmen. - Ook moet ik opmerken, dat het werkw. mede wederkeerig voorkomt; Bilderdijk, Rotsgalmen, D.I. bl. 177:

- in 't onbezuisd scharmaaien
Dat u 't zwakke hoofd doet draaien,
Vindt ge nergens in 't heelal
Waar ge u áánklemt *in den val.*

AANKLEVEN. Niet vermeld is het wederkeerig gebruik van dit werkw. bij Bilderdijk, Rotsgalmen, D.I. bl. 141:

- *het* (*beekjen*) *keert*, *het wendt zich weder*,
En kleeft zich aan, *waar langs het glijdt.*

AANKLEVING, in den zin als bij Van Effen, bezigde nog Da Costa, Voorrede der Nagelaten Gedichten van Vrouwe Bilderdijk, bl. 7: *de...* aankleving *en beleving dier... waarheid.* - Voorts heeft het woord ook een persoon tot voorwerp; Vervolg op Wagenaar, D.V. bl. 149: *als een blijk van* aankleving *aan uwe Persoonen.*

AANKLIMMEN. Een voorbeeld van dit woord levert Pers, Urania, bl. 219:

Hoe klim *ick doch ten Hemel* aen,
Om in dees Heyl'ge vreugd' te raken.

AANKLINKEN (n°. 1). Nog een ander klinken dan dat van drinkglazen is denkbaar; b.v. Bilderdijk, Ovid. Gedaantverw. bl. 75:

Wanneer, *daar hals en schoft van 't goud der manen blinken*,
De schoone Ocyroë te viervoet aan *komt* klinken.

AANKLINKEN (n°. 2). Dit werkw. is niet bloot een smidsterm. Van den Broek, Ged. bl. 7:

Gelijk de ontwaakte leeuw zijn aangeklonken *banden*
In eedle woede breekt.

Ald. bl. 3:

Toen brak de vrije geest zijn aangeklonken *kluister.*

Bilderdijk, Geologie, Voorb. bl. 5: *een vast lichaam*, *waar de zon*, *maan*, *en starren tegen* aangeklonken... *wierden.*

AANKOMELING, in de tweede der hier vermelde beteekenissen leest men bij Bilderdijk, Taal- en Dichtk. Verscheid. D. II. bl. 170: *Oordeelen*, *die een* aankomeling *met een blinden eerbied leert aannemen.*

AANKONDIGING. Den vorm *aankundiging* vindt men nog gebezigd op het einde der vorige eeuw; Vervolg op Wagenaar; D.V. bl. 154: *dat zy*, *in de Stads Nieuwspapieren*, *eene openlijke* aankundiging *deeden.*

AANKWEEKELING. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, Nieuwe Mengel. D.I. Voorr. bl. 16: Aankweekelingen *der dicktkunst zou het niet onnuttig zijn*, *mijne afwijkingen waar te nemen.*

AANLEGGEN. Tot de beteekenis van ‘op zekere wijze inrichten’, Kol. 221 van ond. zal behooren de uitdrukking van Bilderdijk, Rotsgalmen, D. II. bl. 37:

> *Geen listig* aangelegde *lonken*
> *Zijn machtig om dat hart te ontvonken.*

AANLEIDELIJK. Indien dit woord ‘in de vorige eeuw eene zeer gewone uitdrukking’ was, mogen de werken der Dames Bekker en Deken niet uitsluitend de voorbeelden leveren. Zie hier dus een paar uit het Vervolg op Wagenaar, D. VII. bl. 47: Aanleidelijk *hiertoe was het besluit*, *om* enz. D. VIII. bl. 314: *wier gedrag zo weinig geschikt was om het oproer te stillen*, *en veel eer* aanleidelijk *om het op te hitzen.*

AANLEUNING. Hier had kunnen worden gewezen op, en gewaarschuwd tegen het gebruik van dit woord, zoo als dit voorkomt zelfs op een boektitel: *De Markies van Poza. Treurspel in vijf bedrijven, met* aanleuning *aan Schillers Don Karlos opgesteld voor Rederijkers*, *en verzeld* v*an eenige nieuwe beschouwingen van gemengd letterkundigen* (*zoo kunst- als* taalwetenschappelijken) *aard.* Dev. 1862.

AANLOOPEN. Weg- of heenloopen beteekent dit woord in het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANMERKELIJK wordt niet ‘alleen van zaken gezegd’; ook van personen. Bilderdijk, Mac-Benac, bl. 181: *de* aanmerkelijkste *leerlingen en aanhangers van de tijdsbegrippen*

AANPERSEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van de eigenlijke beteekenis heeft Bilderdijk, Krekelz. D. III. bl. 114:

> - *weegt de kracht der stof die ze* aanperst *uit te spatten*,
> *Met die des weêrstands af.*

AANRITSEN. Dit werkw. heeft mede den zin van (soldaten) werven, waarvan zie het Woordenb. op *Aanritsgeld.* Dus Vervolg op Wagenaar, D. XV. bl. 235: *Schuim van Vreemdelingen... door magt van geld* aangeritst.

AANROEREN heeft den zin van een land in 't voorbijgaan bezoeken, of zoo als men anders zegt: aandoen; Levens van Plut. fol. 251 recto: *de ghelegentheyt die haer toonde... om het selve* (*Aphrica*) *voorby gaende* aen *te* roeren. - In de onder 2 *b* vermelde beteekenis heeft Bilderdijk het woord op personen toegepast; Verhandelingen, bl. 137: *Ook* roer *ik die slechthoofden niet* aan, *die* enz.

AANSARREN wordt niet alleen van ‘mensch of dier’, maar ook van God gezegd; Bilderdijk, Nalez. D. II. bl. 22:

> '*t Is, Holland, u op 't hart getreden*
> *En de Almacht honende* aangesard.

AANSCHERPEN. Een voorbeeld van dit woord geeft Bara, Hemel en Hel, bl. 25:

> *Ik zal terwijl mijn schacht* aanscherpen -

Voorts heeft het woord ook een overdragtelijken zin, dien men leest bij Bilderdijk, Nicot. Kruid en Uitz. op mijn dood, bl. 29:

> - *een dolheid... door 't laffe gunstbenijden*
> *Van haatren* aangescherpt -

AANSCHIETEN. Van de eigenlijke beteekenis vind ik een voorbeeld in Van Lenneps Kl. Zevenster, D.I. bl. 317: *anecdotes van* aangeschoten *hazen*, *gesprongen geweeren.* - De figuurlijke zin (Kol. 293 van ond.) komt niet alleen bij Vondel voor: ook bij Bilderdijk, Spieghels Hartspiegel, bl. 113:

- *Die ons vleesch heeft* aangeschoten,
Dien mogen we ons gemoed, dien durven wy 't ontblooten.

Met *zich* in den derden naamval (Kol. 294) werd het werkw. lang voor Meijer gebruikt door Bilderdijk, Najaarsbl. D. II. bl. 31:

> *Als nu de Dageraad in rozengloed verscheen*,
> Schoot zich *de ontwaakte Vorst*, *gerezen uit het lover*,
> *Den wollen lijfrok* aan, *en 't opperkleed daarover.*

De uitdrukking *op iemand aanschieten* wordt niet alleen van honden, ook van menschen, gezegd; Vrouwe Bilderdijk, Holl. Verlossing. D. II. bl. 60:

> *Daar borg hy* (de Rus) *zich in boomspelonken*,
> *En* schoot *waar 's vijands waapnen blonken*
> *Met leeuwenfierheid* op hem aan.

In het Alg. Vlaamsch Indioticon is *aanschieten* beginnen te akkeren, waarvan ook *aanscheut*, begin der omploeging. - 'k Geloof, eindelijk, niet, dat in 't Woordenb. de beteekenis is opgenomen, waarin Van Lennep 't woord neemt Kl. Zevenster, D.V. bl. 299: '*t is in allen gevalle een mooi wijfje... jij bent ook nog een tijd lang van haar* aangeschoten *geweest, geloof ik.*

AANSCHOEIEN. 'k Twijfel of er een ‘aan de voeten hechten’ bedoeld wordt, als Bilderdijk zingt Nieuwe Vermaking, bl. 63:

> *Mijn ziel*, schoei *vleuglen* aan *van immerbruischend vuur!*

AANSCHOUWBAAR. In den zin van ligchamelijk zigtbaar is dit woord ook bijvoegelijk; Bilderdijk, Nieuwe Dichtschak. D. II. bl. 130:

> *Neen, Punier noch Schyt kon zulk een wonder scheppen*
> *Dat in d'* aanschouwbren *trek de onzichtbre stem besluit.*

AANSCHOUWELIJK, van zaken gezegd, heeft geen voorbeeld. Men vindt het bij Bilderdijk, Mac-Benac, bl. 130: *Sluiten zij* (de Hoofdgeboden des Christendoms).. *het oorspronklijke leven der menschheid niet veel klarer en* aanschouwelijker *in.*

AANSCHREIEN, voor aanschreeuwen, aanroepen, wordt Kol. 304 als een germanisme afgekeurd. 'k Moet echter doen opmerken, dat *schreijen* en *schreeuwen* nog niet zoodanig eene bepaalde onderscheiding van beteekenis hebben aangenomen, dat het eene niet voor het andere meer zou gezegd worden. Zeer dikwerf hoort men nog: *dat* schreit *om wraak, dat* schreit *tot den hemel* en derg. Hoe dit zij, minder zou ik in bescherming durven nemen wat ik bij Bilderdijk vind, Mac-Benac, Voorafspr. bl. 12: *deze edele daad der Vorsten wantrouwig, spottend en verhonende te belachen en* aan *te* schreien.

AANSCHRIJVEN. Als spreekwijs had hier vermeld kunnen worden: iets met roode letters aanschrijven, 't welk men leest bij Bilderdijk, Perzius' Hekeldichten, bl. 15:

> *Macrinus*, schrijf *dees dag* met roode lettren aan.

AANSCHROEVEN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Bilderdijk, Krekelz. D.I. bl. 189:

> - (*wordt*) '*t menschlijk brein niet* aangeschroefd.

AANSLAG. Voor de daad van aanslaan (als in de muziek) vindt men dit woord figuurlijk bij Bilderdijk, Taal- en Dichtkund. Verscheid. D. II. bl. 10: *Ondichters... wien de* aanslag *der sympathie in het hart geen behoefte is.* - In Drenthe heeft het woord den zin van omslag, wijdloopigheid; zie den Dr. Volksalm. van 1847.

AANSNOEREN. In den zin van ‘met een snoer binden’ ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat bij Vrouwe Bilderdijk, Vaderl. Uitboezem. bl. 68:

> *Welaan! het slagzwaard* aangesnoerd.

AANSNORREN. De oudste der hier aangehaalde schrijvers is De Marre. 't Woord wordt intusschen reeds eene eeuw voor dezen aangetroffen, bij Vondel, Virgil. in dicht, bl. 208:

> - *hoe zy te zamen*
> *Met haere vleugelen van verre* aensnorren *quamen.*

Ook verdient hier eene plaats het min gewoon en dichterlijk gebruik, door Bilderdijk van 't woord gemaakt, Oprakel. bl. 159:

> - *wolken, op den wiek des stormwinds* aangesnord.

AANSPANNEN (Kol. 331). Voor inspannen komt dit werkw. nog voor in het Vervolg op Wagenaar, D. III. bl. 52: *aangemerkt de Koning van Groot-Brittanje zyne uiterste kragten alleen* aanspande *om de Zeen te overheeren.* - Zoo leest men ook de uitdrukking *te zamen aanspannen* (Kol. 332) nog eene eeuw na Cats in De Beaufort, Leven van Willem den Eerste, D.I. bl. 107: *Men wil*, *dat de Prins van Oranje, en de Graaf van Egmont...* te saemen aengespannen *zouden hebben*, *om Christiërna... voor ie dragen.* Ald. bl. 110: *dat de Leden van de Raed van Staete verdeelt waren*, *ofte ook wel* te saemen aenspanden, *om een saek door te dringen.*

AANSPIJKEREN. Een voorbeeld van dit woord geeft Vondel, Poëzy, D. II. bl. 662:

> *Ook* spijkren *hand en voeten* aen
> *Met Christelijken wandel*,
> *Op datze langs geen dwaelwegh gaen*,
> *Maer drijven vromen handel.*

AANSPOEDEN komt wederkeerig voor bij Vrouwe Bilderdijk; zie (te zijner tijd) mijn Woordenb. der Frequentatieven, op *Spoedigen.*

AANSPOREN, in de eigenlijke beteekenis moge, zoo als de Redactie zegt ‘weinig in gebruik’ zijn: het komt toch voor; Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo de Goth, D.I. bl. 153:

> *Nu* spoort *hy 't krijgsros* aan, *en*, *woedend aangesneld*,
> *Beveelt hy d' aanval* -

AANSPRAAK. In den zin van ‘de daad van aanspreken’, anders *toespraak*, komt dit naamwoord niet ‘uitsluitend voor met *hebben*, in de uitdrukking *eene aanspraak hebben.*’ Ook buiten die spreekwijs heeft het denzelfden zin. Dus Bilderdijk, Dichterl. Uitspanning, bl. 13:

> *Ik kan den last bezwaarlijk dragen*,
> *Van zonder* aanspraak *alle dagen*
> *Te zitten als een steenen beeld.*

Dez. Zedel. Gispingen, bl. 41:

> - *Een teelt der dartle Gallen...*
> *Wier* aanspraak *schaamte u dringt met vriendlijkheid te ontmoeten*,
> *Die wedergroet voor 't minst doet volgen op 't begroeten.*

Zoo als de Redactie Kol. 342 haar afkeurend oordeel uitspreekt over *aansprakeloos*, verwondert het mij, dat zij haar meening niet heeft gezegd over een paar andere

uitdrukkingen, bij gezaghebbende schrijvers gebezigd. Vooreerst bedoel ik *aanspraak maken* of *doen op iets* voor een beroep doen; 't welk men leest bij Bellamy, Proeven voor het Verstand, D. II. bl. 170: *om zich te zamen naar de stad te begeven*, *en* aanspraak te maken *op die edelmoedigheid van eenige milde harten.* En bij Beets, Twaalf Preêken, bl. 274: *menige* aanspraak *zal op onze menschlievendheid* gedaan worden. En ten andere *in aanspraak nemen* voor eischen, innemen enz. dat Bilderdijk meermalen heeft; Mac-Benac, bl. 130: *Deze wetten* nemen *toch den*

geheelen mensch in aanspraak, *om Gods evenbeeld te worden.* Verhandelingen, bl. 16 der Voorrede: '*t Was het hart dat Hij* in aanspraak nam. Ald. bl. 156: *dat de gezegende Heiland wel het verstand zijner Hoorderen* in aanspraak neemt. En prof. van Oordt, in de Vaderl. Letteroef. 1846, n°. 7, bl. 309: *wij hebben er gekend*, *die er over spraken*, *als of zij vergeten waren*, *dat het alles verdichtsel was*, *en het niet ontveinsden, hoe zeer het hunne belangstelling* in aanspraak nam.

Wat betreft het vermelde *aansprakeloos:* ik kan mij met het door de Redactie gevelde vonnis wel vereenigen, doch moet doen opmerken, dat Da Costa en Beets, die, zoo als het Woordenb. aanwijst, het bijvoegelijk naamwoord in hunne gedichten gebruikten, daarin waren voorgegaan door Bilderdijk, die het (in het Woordenb. ontbrekende) zelfst. naamw. *aansprakeloosheid* reeds bezigde in Chalmers' Bewijs en Gezag der Christel. Openb. bl. 68: *De Evangelisten... leggen dit* (*verhaal*) *af met die* aanspraakloosheid *en arglooze gerustheid*, enz. Daarna schreef hij in het Voorber. der Gedichten van zijne Egade: *dat deze Stukjens mogen stichten*, *is de wensch zoo van ons-beider vereenigde harten*, *als inzonderheid van dat*, *welks* aansprakelooze *uitstorting zy zijn.* Da Costa volgde dit, mede in proza, na in zijne Voorrede der Nagelaten Ged. van Vrouwe Bilderdijk, bl. 7: *dat die begaafde Poëtesse*, *in hare stille* aansprakeloosheid... *eene voortreffelijkheid bezat*, enz. En de Dichteres zelve zong in dien bundel, bl. 159:

> - *als in Floraas bloempriëelen*,
> *Te midden van haar keurjuweelen*
> *De* aansprakelooze *veldviool.*

AANSPREKELIJK beteekent in het Vlaamsch ‘ligtelijk gehoor verleenende’; zie het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANSPRINGEN. Dat dit woord voor ‘op vijandige wijze bespringen’ ook van menschen gezegd wordt, blijkt uit de Levens van Plut. fol. 237 recto: *hoe wel dat sy (het krijgsvolk van Nicias) ghestadelick* aengespronghen, *bevochten ende ghequetst worden.*

AANSPUGEN. Hier ontbreken voorbeelden uit schrijvers. Zie hier eenige uit Bilderdijk, Mengelingen, D. II. bl. 54:

> *Wat zoudt ge op zulk eene aard? - Van d'afgrond* aangespogen
> *Verwelken onder 't leed*, *dat oudren deugd vergeld.*

Nieuwe Mengelingen, D.I. bl. 87:

> - *mishandeld*, aangespogen;
> *Doornageld en doorboord door uw' ontmenschten haat*,

Nalezingen, D.I. bl. 152:

> - *dat vloekbaar helgebroed*,
> *Dat hem* aanspoog *op zijn' zetel.*

Waarom is nevens *aanspugen* niet opgenomen de vorm *aanspoegen*, in verschillende streken onzes lands in de spreektaal gebruikt en door onderscheidene woordenboeken gestaafd? Dat van Hannot bij voorb. heeft alleen *spoeg*, saliva, en *spoegen*, *spuwen*, spuo; Halma *spoegen*, en Kramers heeft nog *aanspoegen.*

AANSPUWEN. Niet zoozeer in den overdragtelijken zin van ‘smadelijk bejegenen’, maar meer eigenlijk zingt Bilderdijk, Mengelingen, D. IV. bl. 34, in een lierzang op Leyden in verwoesting:

Maar neen, *wat dampen! o mijne oogen*,
Neen, *de afgrond* spuwt *den hemel* aan.
Zie 't al van sulferrook betogen,
Neen, *'t is geen jongst*, *geen Aardvergaan!*

AANSTAAN. In den zin van aandringen voert het Woordenb. niet minder dan *veertien* plaatsen aan uit prozaschrijvers. Laat mij er enkele uit den dichter Vondel bijvoegen. Lucifer, bl. 54:

De Veltheer Michael...
Schoot voort, *op 't* aenstaen *van den trouwen Gabriël*,
Het schubbig pantser aen -

Kon. David in ballingschap, bl. 33:

Wy hebben niettemin, of Godt ons troost gewaerdight,
Ons dochter Thamar, *op haer* aenstaen, *afgevaerdight.*

Maeghden, bl. 61:

In 't end bezwijckt de muur, *door 't* aanstaen *des soldaets.*

De naauwlettende lezer bemerkt, dat te dezer laatste plaats *aanstaan* eene eigenlijke beteekenis heeft, die in 't Woordenb. is voorbijgezien.

AANSTAANDE. 'k Merk op, dat de verplaatsing van den klemtoon, die in de uitspraak van *aanstaande* wordt waargenomen, vervalt wanneer het woord tot twee lettergrepen wordt verkort. Men zal zeggen: *aanstáánde week* of *maand*, doch *áánstaand jaar.* Zoo leest men ook bij Bilderdijk, Oprakel. bl. 181:

Wanneer me een bange droom 't nu aanstaand *lot voorspelde.*

AANSTALTE. Wel degelijk komt van dit woord de vorm des enkelvouds voor, zoowel in poëzij als proza; Bilderdijk, Mac-Benac, Voorafspr. bl. 10: *zoo zal ik daarmeê de beste* aanstalte *getroffen hebben.* Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo de Goth, D. II. bl. 123:

- *Die dichte nevel strekte*
Ten sluier om 't gebergt', waarop zy de aanstalt' *dekte*,
Tot de onontwijkbre dood des vijands voorbereid.

AANSTAPPEN ‘dichterlijk gezegd van het naderen van een voorval in den tijd’, behoort niet uitsluitend tot het ‘voorheen’; 't is ook gebezigd door Bilderdijk (in 1824) Navonkel. D.I. bl. 152:

- *aller schepslen schrik*,
In een blinden hoek verscholen,
Aangestapt *op wollen zolen.*

AANSTAREN. Dit werkw. komt ook onscheidbaar voor, bij A van der Hoop Jr. Hugo en Elvire, bl. 50:

- *gedaante en vorm...*
Die me als een nachtspook met een vonklend oog aanstaarde.

AANSTEKEND. Een hier ontbrekend voorbeeld vindt men bij Bilderdijk, Taal- en Dichtkund. Verscheid. D.I. bl. 32: *dat niets meer* aanstekende *zijn kan dan de dweepery.*

AANSTELLEN. Tot de spreekwijzen, Kol. 362, B, 1, aangevoerd, behoort *geweld aanstellen;* Vondel, Ovid. Herschepp. bl. 133:

Tot tuigen van 't gewelt, *dat tegen zijn geboden*
Wert aengestelt. -

En *onderwijs aanstellen;* Van der Palm, Bijbel voor de Jeugd, St. XVI. bl. 115: *gelijk het* (volks-onderwijs) *door Ezra zelven*, *en anderen met en onder hem*, *werd* aangesteld. - De uitdrukking *een onderzoek aanstellen* (*Aanm.* Kol. 363) komt mede voor bij Bilderdijk, Poëzij, D. II. bl. 13:

Ik stel geen onderzoek *van ons vermeten* aan.

AANSTEMMEN. Den zin van vaststellen, bepalen, hier vernield als in Drenthe in gebruik te zijn, meen ik aan te treffen in de Levens van Plut. fol. 234 verso: *sulcx dat men alreede een vergaderinge van den Raet* aengestemt *hadde om te beraetslagen van de articulen ende stucken.* - Het werkw. komt ook onzijdig voor, Vrouwe Bilderdijk, Poëzy, bl. 98:

> *Vaarwel*, *beminlijk paar! Reeds* stemt *het harplied* aan,
> *Rust zacht! uw kil gebeente ontfing ook onze traan.*

AANSTERKEN. Hier leest men: 'Voorheen werd *aensterken* ook, gelijk thans *sterken*, als bedr. ww. gebezigd voor sterker maken, versterken.' En tot staving dier beteekenis uit Van Beaumont, bl. 184, aangevoerd deze regels:

> *De kleedingh, seyt-men, maackt den man*,
> *En diese heeft die* sterck-se an.

Het lijdt bij mij geen twijfel, of de Redactie is hier misleid geworden door eene misstelling in den druk. Voor *sterck-se an* heeft men te lezen *trecke-se an*, en wel om twee redenen. Vooreerst geeft de opvatting *zijne kleeding sterker maken* volslagen onzin. Ten tweede, op de aangehaalde regels volgt bij den schrijver nog:

> 'Maer om 's Lands-dienst wel te betreden
> Is niet genoegh, kaf, pluys, satijn,
> Maer moet voor al gevonden sijn
> Vroomhertigheyt, verstand, en reden.'

Deze vier regels bevatten de moraal op den inhoud der twee voorafgaande, die blijkbaar één geheel uitmaken; de comma, die het Woordenb. aan het slot van den eersten regel heeft, wordt zelfs bij den schrijver gemist; en die twee regels zijn, ook door het ingevoegde 'seyt men,' even blijkbaar niet anders dan een zeer bekend en nog gehoord spreekwoord, in hetwelk altijd *trekke ze an* en nooit *sterke ze an* wordt gezegd. Men zie de verschillende lezingen er van uitvoerig aangewezen in Harrebomees Spreekwoordenb. D.I. bl. 411, en D. III. bl. 258. 't Verwondert mij, dat de anders zoo naauwkeurige Uitgever der Gedichten van Van Beaumont de misstelling niet heeft bespeurd. Reeds de maat van het vers, dat nu een greep te weinig heeft, doet haar in het oog vallen.

AANSTERVEN. Ook de aantoonende wijs is van dit werkw. gebruikt; Ampzing, Bibels-Trezoor, 88:

> *Manasses maek het grof...*
> *En Ammon even slim*, *diens moort hier wort begaen.*
> *En dan daerna gestraft. 't Rijk* sterft *Josias* aen.

AANSTONDS. In het drenthsch dialect luidt dit woord *anstond*, met den klemtoon op *stond.* Zie Dr. Volksalm. 1845.

AANSTOOT. In den zin van 'voorwerp waaraan men zich stoot' Kol. 372, leest men dit woord niet alleen in den Statenbijbel: ook bij Bilderdijk, de Voet in 't Graf, bl. 168:

> *Geen* aanstoot *meer belemmert dan ons pad.*

Van de uitdrukking *den aanstoot geven*, in de Aanm. Kol. 373 afgekeurd, ontbreekt een voorbeeld. Men vindt het bij den Hoogl. Lauts, het April-Ministerie enz. (Amst. 1856) bl. 45: *Wij juichen het beginsel toe, dat de beide adressen heeft in de pen gegeven; wij achten de Predikanten, die den eersten* aanstoot *hebben gegeven*, *daarom hoog.*

AANSTORMEN. Zou in de plaats uit Van Lennep aangehaald:

> Stormt *Gelder op zijn vijand* aan.

het voorzetsel wel *nadering*, 34, *g.* te kennen geven? Mij dunkt eerder *rigting naar het doel*, 34, *h.* - Voorts is uit Vondel déze plaats opmerkelijk, omdat het werkw. daarin van zaken gezegd wordt, en niet van personen; Bespiegelingen, bl. 167:

> - *hun* (*der Evangelisten*) *schriften*
> *Zoo vreeslijk* aengestormt *van ongelijke driften.*

AANSTRANDEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Vondel, Virgilius in dicht, bl. 224:

> *Hy leeft by vleesch en bloed van* aengestrande *gasten.*

AANSTREVEN. In dit werkw. heeft *aan* ook den zin van rigting naar het doel. Dus Bilderdijk, Vaderl. Uitboezem, bl. 114:

> Streef, *dappre Brit*, *met losse toomen*
> *(Oranje streeft aan 't hoofd) op d' Alvermeter* aan.

Zoo ook Vondel, meer overdragtig, Joannes de boetgezant, bl. 90:

> *'k Zaegh.... Homeer met zijne veder*
> Aanstreven *op dees stof*, *een bloedige Ilias.*

In niet zeer gewone beteekenis heeft dez. in het Leven van Virgilius, vóór diens Werken in dicht, bl. 11: *de volkomenheit der Latijnsche Zwane* aenstrevende, *zoo bleek het wat de Latijnen.... vermoghten.*

AANSTRIJDEN. Noch vijandig aantastende, noch nood brengende of ondergang bedreigende, is de beteekenis van *aanstrijden* bij Krul, Pamp. Wereld (4to) D.I. bl. 13:

> *Als ik, ô teere spruyt! zie op uw ydelheden*,
> *Werd ik met derenis inwendig* aengestreden.

Wij zouden hier eenvoudig *aangedaan* of *getroffen* zeggen. Het deelw. *aangestreden* heeft Vondel als zelfst. naamw. Virgil. in dicht, bl. 492:

> - *oock houdt de noem en faem den* aangestreden
> *Het hooft op*, *door zijn zege en dapper krijgsbeleit.*

AANSTRIJKEN. Men leest dit als bedrijvend werkw. in een eigenlijken zin, die niet vermeld is, bij Bilderdijk, Verhandelingen, bl. 193: *Had ik maar een toetsteen* (l. *toetssteen*) *zegt de Boer. - Hier is er een*, *antwoordt de ander, en* strijkt *op een stuk lei de twee guldens* aan.

AANSTRIKKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld biedt Bilderdijk, Nieuwe Dichtschak. D. II. bl. 63:

> *Treedt nader*, *Nymfen*, *Veldnajaân*,
> Strikt *onbebloede broozen* aan.

AANSTUIVEN. Hier mist men de onderscheiding in de beteekenis van het voorzetsel. In de plaatsen uit Bilderdijk (*die* aanstuift *op de reê*) en uit Lulofs (*de oceaan* stuift *op zijn dammen* aan, *het ros* stuift *op 's vijands drommen* aan) geeft *aan* geen *nadering* te kennen, maar *rigting mar het doel.* Ik geef nog twee voorbeelden uit Bilderdijk;

het eerste (in eigenlijken zin) omdat het in proza is en het Woordenb. alleen poëzij heeft; Bydragen tot de Tooneelp. bl. 33: *wanneer Famoraas zonen* aanstuiven, *en vragen wat er te doen is.* Het tweede, omdat de plaats wegens dichterlijke schoonheid dit verdient; Oprakel. bl. 2:

Wanneer op vleugelen der felle Noordenwinden
De winter aanstuift *in gewolde vlokken ijs.*

AANSTUWEN. Ook in den prozastijl komt dit werkw. voor, b.v. Vervolg op Wagenaar, D.I. bl. 40: *geweldige Stormwinden, die.... de woedende Zee* aanstuwden.

AANTAAL komt ook voor bij schrijvers uit de achttiende eeuw; Verwer, Nederl. Seerechten, bl. 139: *welke reeders*, *soo hy (Schipper) dese pael niet bestipt en heeft naergekomen*, *daer over hun* aentael *open houden tegens hem.* Alkemade en van der Schelling, Nederl. Displegtigh. D.I. bl. 370: *(Dat) de schuld, en* aantaal *ten opzigte van vergoeding*, *en voldoening over ongelijk*, *niet minder deugdelijk*, *en wettig is, dan eenige andere civile, of burgerlyke schulden*, *en* aantalen *zijn.* - Uit deze laatste plaats blijkt, dat het Woordenb. onjuist *aantal* 'uithoofde der beteekenis zonder meervoud' noemt.

AANTALEN. De hier aangehaalde plaats uit het Landjuweel is verkeerd gelezen. De Redactie heeft:

Daerom come ick u tot *liefden aentalen.*

Dit moet zijn, volgens de Spelen van Sinne (Antw. 1562) bl. 109:

Daerom come ick u wt *liefden aentalen.*

d.i. *uit* liefde. Daarmede vervalt dan ook de op *tot* gebouwde omschrijving van het werkwoord als 'het woord richten (tot iemand), om hem tot iets op te wekken.' 't Woord zegt eenvoudig: aanspreken, het woord rigten. Dus Houwaert, Lusthof der Maechden, D.I. bl. 335:

Tis noch ghebeurt -
Dat een Grave een Dochter meynde t' ontschaken
Die hem oock minnelijcken heeft aenghetaelt,
En sprack: Heer laat mij eerst gaen mijn water maken.

En D. II. bl. 669:

Midts dat zijn lieve huysvrouwe hem zeer ootmoedich
Als hy in verdriet was, *minnelijck* aentaelde.

Den Gheestel. Nachtegael (Antw. 1634) bl. 22, waar Herodes tot de oostersche wijzen zegt:

Met oorlof wijse Heeren, *ik moet u eens* aentalen,
Derft ghy na een ander vragen daer de Coning is present?

AANTASTEN. Buiten de beteekenis van 'trachten zich van 't leven te berooven' komt dit werkw. wederkeerig voor in eigenlijken zin, bij Heyns, Bloemhof der doorl. Voorbeelden, bl. 260: *Hy*, *een weinig gezwegen hebbende*, *begon weêr heftiger*, *en* zich zelf aentastende, *zeide: waerom leeft gy*, *zoo 't voor zoo veel lieden dienstig zal zyn dat gy sterft*?

AANTEEKENEN. Niet vermeld is hier de beteekenis, in welke Bilderdijk het woord neemt, Voorr. der Mengelpoëzy, D.I. bl. 23: *het (rijm) heeft bij ons hetzelfde uitwerksel als de overschietende silbe na den tweeden en vierden voet van den*

pentameter der Ouden. Het een en ander teekent *de maat sterk* aan, *en geeft daardoor kracht en nadruk aan 't vers*.

AANTEELT. Wordt niet uitsluitend van ‘levende wezens’ gezegd; ook van boomen. Vondel, Virgil. in dicht, bl. 62:

> *Deze onderscheide wijs van bomen aen te voên*
> *Quam uit natuure eerst voort...*
> *Ervaernis en gebruick heeft sedert stadigh aen*
> *Noch ander slagh gequeeckt van* aenteelte, *op elx waerde.*

AANTELEN. De hier gegeven voorbeelden betreffen de ‘menschen;’ zie hier een, dat de ‘dieren’ raakt, uit Vondel, Ovid. Hersch. bl. 116, van ‘de byen’ die:

> Aenteelen *met den mont uit loof en geur van kruiden.*

AANTELLEN komt ook voor buiten de beheersching van ‘iemand,’ die in al de aangevoerde plaatsen wordt aangetroffen; Ampzing, Christ. Hoogtijden, bl. 51:

> *Men heeft de penningen*, *waer op ik was gesteld*,
> *Voor 't pottebackers-land en acker* aengeteld.

AANTIEGEN. Hier wordt de eigenlijke beteekenis gemist, die voorkomt bij Feith, Oden en Ged. (kl. 8vo.) H. II. bl. 54:

> *Daar rolde onze aardbol uit het niet*,
> *En*, *door de alvoênde zon weldadig* aangetoogen,
> *Lacht levensvreugde in zijn gebied.*

Niet alleen ‘kleedingstukken of wapenrusting’: ook vleugels worden aangetogen; Vondel, Ovid. Herschepp. bl. 323:

> - *een wint voert d' overschoone leén*
> *Gezwint voorby*, *als hadt zy vleugels* aengetoogen.

Den in de *Aanm.* afgekeurden germanismus leest men ook bij Vrouwe Bilderdijk Wit en Rood. D.I. bl. 108:

> *(Zy*) *nam de list te baat; ontslook aan aller oogen*,
> *En toog*, *in 't needrigst kleed onkenbaar* aangetogen,
> *Den wuften minnaar na.*

En Rodrigo de Goth, D. II. bl. 88:

> - *toen onverhoeds zijn oog*
> *Op d' armen Godsman viel*, *zoo schamel* aangetogen.

Terwijl de aldaar vermelde bijbelsche spreekwijs nog voorkomt bij Bilderdijk, Nieuwe Vermaking, bl. 93:

> - *het diep verdorven hart*,
> *Door Gods geest niet* aangetogen.

Vermelding verdiende ook nog het wederkeerig gebruik van dit woord bij Camphuyzen, Uytbr. der Psalmen, bl. 268:

> *Hy heeft* sich *Isrels* aengetogen
> *En d' oude liefd' en trouw herdacht.*

Het imperf. *tegen* (voor *togen*) heeft ook Bilderdijk, Keur bij Westerman, bl. 26:

> *Daar mede* teegen *ze aan het loopen.*

Dat die vervoeging ‘dwaas, ongerijmd en wanspraak’ is, zoo als de Redactie zegt, zou ik wel eenigszins betwijfelen. De ware vorm van het werkw. moge in de onbepaalde wijs *tiegen* zijn: zooveel is zeker, dat althans van de zeventiende eeuw

af, bij ons *tijgen* in gebruik was voor trekken. Men zie ond. and. Weil. en het Woordenb. des Instit. op Hooft. Dus nog Bilderdijk, Bloemtjens, bl. 17:

> *Het wijf*, *dat uit haar zeef geheimen weet te* tijgen.

Analogisch met andere werkwoorden van denzelfden wortelklank, kan de vervoeging *ik teeg* niet bevreemden. Weiland geeft haar zelfs alleen op, met aanvoering van voorbeelden, niet slechts van Poot, maar ook van Vondel.

AANTIJGEN. Het deelwoord *aangetijgd* komt niet alleen ‘in de spreektaal’ voor: ook in den goeden prozastijl. Vervolg op Wagenaar, D.I. bl. 135: *Zy betuigden, op het plegtigst, door deeze haatlyke oorzaaken, hun* aangetygd, *niet bewoogen te zyn tot agterlykheid in hunnen pligt.* Ald. bl. 313: *tot wederlegging der hem* aangetygde *verdenking.* Bilderdijk, Nieuwe Mengel D.I. Voorrede, bl. 10: *my tegen hetgeen my als kwaad* aangetijgd *wierd. te verdedigen.*

AANTOONEND. Het komt mij voor, dat de ontvouwing van den aard der *aantoonende wijs* en hare verhouding tot de overige wijzen niet hier, maar in eene spraakkunst thuis hoort. Dezelfde aanmerking geldt het artikel *Aanvoegend.*

AANTREDEN, Kol. 409. Nevens de plaats hier uit Tollens aangehaald, kan het prozavoorbeeld van Bilderdijk staan, Mengelp. D.I. Voorr. bl. 3: *die zachte bedaardheid eens langzaam* aantredenden *ouderdoms.* - Den germanismus, in de *Aanm.* bedoeld, vindt men ook bij Mulder, Bijbel voor de Israël. Jeugd, St. I. bl. 93: *Met het herleefd vertrouwen... had Kain zijn zwervend en dolend leven* aangetreden.

AANTREFFEN luidt in het verleden deelwoord ook *aangetreft;* Levens van Plut. fol. 244 verso: *dat sy* aenghetreft *worden in een moeras*. Dat voorts in de zeventiende eeuw *treffen* en *overtreffen* dikwerf zwak vervoegd voorkomen, zal het Woordenb. ons nader leeren.

AANTREKKEN, Kol. 413. Aan de plaats uit L. ten Kate voeg ik er eene toe uit een schrijver van de laatste helft der vorige eeuw; Nieuwland, Letter- en Oudheidk. Verlustigingen, D.I. bl. 661: *welke plaat en ik zie*, *dat ook door den grooten Historie-Schryver Wagenaar... zyn* aangetrokken.

Dat Kol. 415, reg. 16 van ond. *zijnes* bij Van der Palm geen drukfout is, schijnt uit eene andere plaats te blijken, waar hij dezelfde buiging heeft; Verhandel. D. III. bl. 87: *zonder iemand*, *die zich* zijns *aantrok.*

AANTREKKER. Een voorbeeld hiervan kan men ontleenen aan Op- en nedergang van Flora, St. I. bl. 15: *een leere ofte gelapte broexken*, *'t welk sy qualick met een* aentrecker *konden aenkrijghen.*

AANTREKKING is ‘zonder meervoud,’ zegt de Redactie. Bilderdijk heeft toch in Dedekinds Proeve, bl. 38: *banden van duizend wederzijdsche* aantrekkingen *tusschen ons en onze vrienden.*

AANVAARDEN. Tot de beteekenissen der zeventiende eeuw (Kol. 421) behoort ook die, waarin Ampzing het woord, mij dunkt niet zeer gepast, gebruikt in eene berijming van het tweede gebod, Heylig Dankoffer, bl. 178:

> *Maekt dij geen beelden* aen *te* vaerden
> *Noch geenderley gelijkenis.*

En tot het hedendaagsch gebruik (Kol. 422) behoort de spreekwijs *het woord aanvaarden*, bij Bilderdijk, Mengelp. D.I. bl. 27:

> - *met een stem*, *bedeesd uit eerbetooning*,
> Aanvaardt *hij* 't woord *tot Morvens eedlen koning.*

AANVALLEN gebruikt A. van der Hoop Jr. onzijdig voor: aanvangen met spreken, invallen; Poëzy, bl. 48:

> *Het starrenheir verschijnt*, *en ziet met hel geflonker*,
> *Naar 't edel vriendenpaar. Nu* valt *held Dargo* aan:
> '*Op 't woelig meir verrast*' enz.

AANVALLIG. De beteekenis in de *Aanm.* Kol. 432 bedoeld, had kunnen gestaafd worden door dit puntdicht van Jan Vos, Ged. bl. 361:

> *Tys leelyk aanzicht valt, waar dat hy komt, aan 't kyven:*
> *Tys valt aan 't plunderen: Tys valt aan vreemde wyven:*
> *Tys valt aan maagdekracht: Tys valt aan pyp en kan.*
> *Tys is heel leelyk, en 't is een* aanvalligh *man.*

AANVANG. Van Rijswijck bezigt dit naamwoord in 't onzijdig geslacht, Eppenstein, bl. 18:

> *Ten minsten sinds* het aenvang *van den togt.*

AANVANGER. Bilderdijk bezigt dit woord niet alleen in den hier goedgekeurden, althans erkenden, zin van de kerkelijke spreekwijs, Betrachtingen, bl. 114: *Hij, niet een Engel, was de* Aanvanger *uws geloofs.* - Maar ook in den afgekeurden van onbedrevene; Mac-Benac, bl. 245: *Schoon ik slechts een* aanvanger *in het levendig Christendom ben en met vele zwakheden nog worstel.* - 'k Moet echter verklaren, dat de gronden, voor de afkeuring van dit woord bijgebragt, mij niet overtuigd hebben. Het woord *beginner*, 't welk de Redactie beweert, dat wij voor *aanvanger* zeggen, is zoo weinig gebruikelijk, dat Kramers' Woordenb. het evenmin heeft als dat van Weiland.

AANVANKELIJK heeft den overtreffenden trap bij Oudaan; zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANVECHTEN. Van de twaalf bijgebragte voorbeelden dezes woords in den oneigenlijken en overdragtelijken zin genomen, zijn er *elf* met het deelwoord *aangevochten.* Daar het woord dus in de overige tijden zeldzaam schijnt, geef ik er hier een voorbeeld van uit Bilderdijk, Rotsgalmen, D. II. bl. 124, (van d' in doodstuip kranken leeuw gezegd):

> *Ja, van 't eerste morgenglimmen*
> *Van het blij Genadelicht,*
> *Plach hy 't woedend aan te grimmen:*
> Vocht *hy 't* aan *met valsche schimmen.*

AANVERTROUWEN. Niet alleen ‘iets aan iemand,’ ook ‘iemand aan iets aanvertrouwen’ komt voor; Bilderdijk, Ter Naged. van Jul. Will. Bild. bl. 37:

> *Toen wy 't geliefde pand Uw voorzorg* aanvertrouwden.

AANVERWANT, bijv. naamw. Als voorbeelden uit onze schrijvers hadden kunnen dienen Bilderdijk, Spiegh. Hartsp. bl. 85:

> - *geestelijken trek, niet* aanverwant *aan 't stof.*

Vrouwe Bilderdijk, Vaderl. Uitboezem. bl. 134:

> *Verachting volgt hem na, maar 't voorhoofd kent geen blozen,*
> *En 't misdrijf-zelve gruwt hem* aan *te zijn* verwand!

Da Costa veranderde te regt (D. III. bl. 131) *verwand* in *verwant*; de niet fraaije scheiding van het voorzetsel weg te nemen, ging niet. - Dat *aanverwant* van personen

‘weinig gebezigd’ wordt, zoo als de Redactie zegt, kan zijn; doch het kwam mij toch voor bij Bilderdijk, Krekelz. D. III. bl. 141:

Die den stervling is tot pand
Dat hy God' is aanverwant,
En op aard ten beeld mag strekken.

AANVERWANT, zelfst. naamw. Het vrouwelijke *aanverwante* wordt hier alleen genoemd, niet gestaafd. Zie hier dus een voorbeeld uit Broes, Filip van Marnix, D.I. bl. 171: *Eene geestelijke dochter*, aanverwante *van den Kardinaal van Bourbon.*

AANVLIEGEN. Als ‘dichterlijke persoonsverbeelding’ Kol. 451, zal ook in aanmerking komen dit werkw. met eene zaak als onderwerp, bij Ten Kate, Het boek Job, bl. 63:

> *Of al de vrome drift der dwazen*
> *Mij* aanvliegt *en een huichlaar heet.*

AANVOEDEN. Hier mis ik de plaats uit Vondel, Bespiegel, bl. 91, die, meer dan een der aangevoerde, de eigenlijke beteekenis geeft:

> - *terwijl elk nesten bout*,
> *In steenrots, hol en bosch*, *of weide zich onthout*,
> *Zijn jongen worpt, en broet*, *en* aenvoed, *zonder ende!*

Men zou kunnen vragen, of de anders zoo keurige Macquet wel eigenaardig zong, Dichtliev. Uitspann. D. II. bl. 219:

> *Een man, uit eerlyk en geen laag geslacht geboren*,
> *Wien* met de blanke melk de deugd was aengevoed.

Laat mij nog opmerken, dat Bilderdijk het werkw. toepast op het vermeerderen van goederen; Perzius' Hekeldichten, bl. 43:

> - '*t reeds verkregen goed*,
> *Met vlijtig winstgenot nog zedig* aangevoed.

AANVOEGEN. Dit werkw. is wederkeerig bij Croon, Cocus Bonus, D. II. bl. 22: *Ick bid u... elck* voegh aen, *daer 't valt.* (D. i. zette zich aan de tafel).

AANVOERDER. Niet alleen Weiland, ook Bilderdijk spelt nog *aanvoerer;* zie diens Woordenb. voor de Spelling.

AANVOEREN voor overbrengen (Kol. 456) is niet ‘altijd met het bijdenkbeeld, dat de voorwerpen, die men vervoeren wil, door zwaarte of menigte een vrij aanzienlijken last uitmaken;’ Bilderdijk, Odilde, bl. 36:

> - *moede en ademloos* voert *mijn gespan my* aan.

AANVOERING heeft bij Scheltema den zin van, zoo als de Schrijver zelf verklaart, *invectives;* Geschied- en Letterk. Mengelwerk, D. III. St. II. bl. 283: *Uit de menigte van* aanvoeringen *tegen onze Moria, zij alleen vermeld: hoe de Prins van Carpi verzekerde, dat er in dit boek zoo veel boosheid was*, enz.

AANVONKEN komt bij onze schrijvers voor, zoowel in de zeventiende, als in de tegenwoordige eeuw; zie mijn Woordenb. der Frequent op *Vonkelen.*

AANVRAAG. In den zin van ‘officieel verzoek’ (Kol. 458) zou tot voorbeeld kunnen dienen de volgende plaats uit Vrouwe Bilderdijks Treurspelen, bl. 28, waar Abdul zegt:

> - *Een Gezant uit Spanjes legerbenden*
> *Vraagt onverwijld gehoor.*

en Abdallah antwoordt:

> *'t Is billijk, 't is mijn plicht, zijne* aanvraag *toe te laten.*

Dit *toelaten*, voor toestaan, komt mij weinig gepast voor.

AANWAAIJEN, in overdragtelijken zin (Kol. 465) wordt niet ‘altijd met schertsende minachting gezegd.’ Dus in vrij deftigen stijl, Vervolg op Wagenaar, D. III. bl. 6: *Veele oorlogen zyn uit eenen vreemden en ongezienen hoek onzen Vereenigden Staat* aangewaaid.

AANWAS. Vondel heeft dit woord in een hier niet vermelden zin; Ovid. Herschepp. bl. 272:

> *- het kon geen poelslang baeten*
> *Zich op 't hergroeien en den* aenwas *te verlaeten*
> *Van haer geknotten hals.*

Oudaan bezigt het woord vrouwelijk in De Groots Waarh. des Chr. Godsd. bl. 182: *na Christum heeft haere godsdienst noyt* merkelyke aanwas *gekregen.* - En Bilderdijk neemt het ‘echter ook onzijdig.’

AANWASSEN beteekent aaneenwassen bij Bilderdijk, Ovid. Gedaantverw. bl. 140:

> *Dus in de omhelzing tot één lichaam* aangewassen,
> *Is 't man noch vrouw, maar beide. -*

AANWENDING. Het meervoud ‘niet in gebruik’ zegt het Woordenb.; echter heeft Bilderdijk, Taal- en Dichtkund. Verscheid. D. II. bl. 12: *alle* aanwendingen *onzer zoo verstandelijke als zedelijke... vermogens.*

AANWENSEL. Dat dit woord niet alleen (blijkens het aangeh. voorbeeld) in de tegenwoordige eeuw, maar ook reeds in de eerste helft der vorige gebezigd werd, bewijzen Van Alkemade en Van der Schellings Nederl. Displegtigh. D. III. bl. 437: *dat hy*, *voor al in dezen*, *zig wagte voor de* aanwensels.

AANWERKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het Vervolg op Wagenaar, D. XI. bl. 257: *Van deeze Vryheid vondt de zeer groote meerderheid der Capiteynen goed, gebruik te maaken, hoe zeer de minderheid daartegen* aanwerkte.

AANWERPEN. In eenen hier niet vermelden zin leest men dit werkw. in de Daemonologie, door Con. Jac. vert, door Meusevoet, bl. 37: *poeders, die daer sullen de crancheden genesen ofte* aenwerpen. Ald. bl. 40: *de crancheyt die ons door de const* aengeworpen *is.*

AANWETTEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Van den Broek, Ged. bl. 9:

> *Gelijk een tijger grijnst, die met ontgloeide blikken*,
> *En* aangewetten *tand zijn Vijand wil verschrikken.*

AANWEZIG. Dit bijvoegl. naamw. komt voor met een derden naamval; Bilderdijk, Odilde, bl. 34:

> *'k Ontzette' my gewis*, *indien ik iets kon denken*,
> *Dan u, die waar ik trek*, mijn hart aanwezig is.

AANWEZIGHEID. In den zin van aanzijn, bestaan, gebruikt Vereul dit woord in zooverre op eene ongewone wijze, dat hij er een bijvoegl. naamwoord bij plaatst Ged. bl. 157:

> *Zij* (*mijn ziel*) *geniet den edlen wellust*,
> *Dien natuur alöm verspreidt*,
> *En zij dankt den goeden Schepper*,
> *Voor haar* blijde aanwezigheid.

Dat het woord ‘zonder meervoud’ zou zijn, is onjuist gezegd. Bilderdijk Oldilde, bl. 98:

Ons bemind zijn en beminnen
Kent geen tijdstip van beginnen,
Dan met onze aanwezigheên.

2. Ontbrekende artikelen.

AALMOESPENNING. Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo de Goth, D.I. bl. 28:

Met weezenloozen blik aanvaart (l. *aanvaardt*) *hy* d'aalmoespenning.

AANBEOOGEN. Bara, Hemel en Hel, voorafgaand lofdicht:

Beooght *met my ô Mensch, Gods wonderheden* aan.

AANBEUREN. Van Iperen, Obadja digtk. opgehelderd, bl. 33:

Laat vry elk Edomiet zich naar 't gebergte wenden,
Aan 't bouwen tyden, hout aanbeuren, *steen en kalk.*

AANBLEEKEN. Bilderdijk, Rotsgalmen, D. II. bl. 169:

- *elken dag die* aanbleekt *aan de kimmen.*

AANBOREN. Bilderdijk, de Cycloop, bl. 44:

- *brandt den menschenvreter*
In 't oog! Boort in, boort aan, *hoe heviger hoe beter!*

AANBRENGING. Vervolg op Wagenaar, D. XIV. bl. 287: *Hun Hoog Mogenden met eene zo algemeene* Aanbrenging *niet te vrede, drongen aan om te weeten wie zulks gezegd hadt.*

AANBROK. Lijn, waar het klitspel of knikkerspel begint. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANDAGEN. Vrouwe Bilderdijk, de Overstrooming, bl. 20:

- '*t uur des noods, dat schrikbaar* aan *komt* dagen.

AANDEELNEMEND. Bilderdijk, Oprakeling, bl. 176:

- *een blijk van mededoogen*,
Uit een aandeelnemend *hart.*

AANDOENINGLOOS. Bilderdijk, Nalez. D.I. bl. 28:

Verpletterd door dien slag, *verhief ik de oogen weder...*
Aandoeningloos *voor u* -

AANEENHANGING. Bilderdijk, Geologie, bl. 21: *Of men nu... aan de stof die (de kern*) *behelst, eene* aan één hanging *geeft*, enz.

AANEENPALEN, eigenlijk en figuurlijk. Bilderdijk, Ovid. Gedaantv. bl. 80:

Drie kamers paalden *in het Hofgebouw* aan één.

Dez. Geologie, bl. 81: *Overal vindt men zulke overgangen van* aan één palende *denkbeelden.*

AANEENPAREN. Bilderdijk, Nieuwe Dichtschak. D.I. bl. 165:

> *Geboorte en ouderdom*, *zoo dicht* aan één gepaard.

AANEENSPANNEN. Bilderdijk, Krekelz. D.I. bl. 58:

> - *de* aan één gespannen *Moord*,
> *En eedbreuk en Geweld en al 't afgrijslijkst* -

AANFLONKEREN bezigt de dichter A. van der Hoop Jr.; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Flonkeren.*

AANGEBORENHEID. Bilderdijk, Verhandelingen, bl. 17: *Eigenlijk beteekent* (*Natuur*) *de eigenschap uit* aangeborenheid. En bl. 18: *de regel van bevoegdheid... die uit* aangeborenheid... *voortvloeit.*

AANHALEND, bijvoegl. naamw. zijnde het deelwoord van *aanhalen*, met verplaatsing van den klemtoon. Bilderdijk, Rotsgalmen, D.I. bl. 44:

> *Heb afkeer van 't* aanhalend *vleien*,
> *Van die op uw verderving loert.*

AANKAVELEN. W. Moll, Angelus Merula, bl. 188: *daer d' ander helft (van een stuk lands*) *van mijn suster...* aengecavelt *is Bartout Jansz.*

AANKISSEN, aanhitsen. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon. Het werkw. *kissen* in dezen zin heeft ook Weiland.

AANKLAPPEN, voor aanbevelen. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon. Misschien overeenkomende met ons *aanpraten*, *aanpreken.*

AANKNAGEN. Bilderdijk, Nieuwe Oprakeling, bl. 179:

> *Hy hief den graagen mond van* d'aangeknaagden *kop.*

AANKONDEN bezigde De Thouars; zie mijn Woordenb. der Frequent, op *Kondigen.*

AANKRAS, aangespoeld land. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANKUILEN, het loof der aardappels hooger dekken of aanhoopen. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon. De uitdrukking *aardappels kuilen* heeft ook Weiland.

AANLADEN, aanzetten of aanslaan van wijn of ander vocht. Zie het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANLOKKEND. Bijvoegl. naamw. en bijw. zijnde het deelw. van *aanlokken* met verplaatsing van den klemtoon. Een drietal voorbeelden van dit woord komen in 't Woordenb. voor op *Aanlokken*, doch behooren daar niet. Zoo ook Bilderdijk, Proeve van Dedekind, bl. 87: *het zoo* aanlokkende *beeld des Levens.* Dez. Rotsgalmen, D. II bl. 97:

> *Geen boezem*, *met* aanlokkend *zwoegen*
> *Zich overgevende aan 't genoegen.*

Het woord heeft den vergrootenden trap, bij Bilderdijk, Proeve van Dedekind, bl. 26: *de andere en daartegen overgestelde betere en* aanlokkender *zijde.* - En den overtreffenden, bij denz. Ovid. Gedaantverw. blz. 125:

> *Dit laatst verkiest men als* aanlokkendst -

Verkeerdelijk gebruikte Vrouwe Bilderdijk het woord, Nagel. Ged. bl. 65:

> (*Zy*) *hoort niet eens 't gevlei van 't haar* aanlokkend *kind.*

De zin eischt, als deelwoord, *áánlokkend*, en de maat *aanlókkend.*

AANLOKKING. Levens van Plut. fol. 240 verso: *hebbende daer op gheworpen twee duysendt mannen, verweckte hy aldaer wederom het oorloch van de slaven*, *hetwelcke eerst onlancx ghestilt was, ende behoefde weynich* aanlockinghe *om het selve weder te ontsteecken.*

AANMANER. De Groot, van de Waarheid des Christel. Godsd. bl. 363: (*Naar God*) *moeten de Christenen sien.... sonder* aanmaander, *dewijl wy uit het herte bidden.*

AANMERKBAAR. Bilderdijk, Fingal, D.I. bl. 128: *De uitdrukking van Steenkreits is daar in 't oorspronkelijk* aanmerkbaar.

AANMOEDEN kwam vroeger meermalen voor; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Moedigen.*

AANNEMELING. Bilderdijk, Mac-Benac, bl. 11: *de vragen die den* aannemeling *voorgehouden worden.* En bl. 248: *den* aannemeling *een eed af te nemen.*

AANOEKEREN, toenemen, vermenigvuldigen; zie het Alg. Vlaamsch Idioticon. Het werkw. *oeken* heeft nog Meijers Woordenschat.

AANPIKKELEN, vlug loopen; zie het Alg. Vlaamsch Idioticon.

AANPLASSCHEN. Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo de Goth, D. II. bl. 159:

> *- dat oorlogsros wier zijden*
> *Nog rookend zijn van 't bloed*, *hem* aangeplascht *bij 't strijden.*

AANPOESTEN. In Overijssel bekend voor aanblazen; zie Busers belangrijke aanvulling van Halbertsma's Overijss. Woordenb. in het nieuw Nederl. Taalmag. D. III. bl. 114.

AANRINGEN, aardappels aanhoopen, een ring van aarde daarom maken. Zie het Alg. Vlaamsch Idiot. Bij Weiland is *ringen* insluiten, bepalen.

AANROEP. Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo de Goth, D. II. bl. 7:

> *De roerende* aanroep, *en die stem, schoon onverwacht*,
> *Toch dadelijk herkend.* -

AANROEPING. Van der Palm, Bijbel voor de Jeugd, St. I. bl. 168: *wat kan deze* aanroeping *van Gods naam anders beduiden dan... godsdienstoefening.* Max Havelaar, D.I. bl. 163: *Daar aanbidden zij God, onder* aanroeping *van een valschen profeet.*

AANROERING. Bilderdijk, Verhandelingen, bl. 69: *een voortdurend bezit zonder werkelijke voortdurende* aanroering. Ald. bl. 172: *in welke onderstelling aantrekking zonder* aanroering *eene volstrekte tegenstrijdigheid is.* Dez. Taal en Dichtkund. Verscheid. D.I. bl. 9: *zijn alles bezielende schok schiet de vonk der oorspronkelijkheid uit in alle de punten van* aanroering *waarvoor zy slechts vatbaar is.* En D. II. bl. 49*: 't gewicht van de minste* aanroering *eens onsterflijken wezens.*

AANSCHORTEN. Bara, Herstelde Vorst, bl. 51:

> *- ick neme dese py*
> *Tot decksel van mijn list; koom Lamides, nu ghy*
> *Dit laecken* aengeschort.

AANSCHOUWELIJKHEID. Bilderdijk, Mac-Benac, bl. 130: *Filozofische bloemtjens, die zonder* aanschouwelijkheid *zijn.*

AANSCHOUWEND, bijvoegl. naamw. eigenlijk het deelwoord van *aanschouwen;* Bilderdijk, Verhandelingen, bl. 10: *het* aanschouwend *vermogen des verstands.* Bl. 26: *Wij hebben een zedelijk, een* aanschouwend, *en verstandelijk genot.* En bl. 165: *een geestelijke* aanschouwende *gewaarwording van volkomenheid.*

AANSLIEREN,

AANSLINKEN,

AANSMAKKEN en

AANSNEEUWEN, zie Kramers' Woordenboek.

AANSPANNING. De Groot, van de Waarh. des Christ. Godsd. bl. 21: *Welke so grote gelijkheyd in de uytkomsten, en gelijk als* aanspanningh *tot een seker eynde, een teken is van een voorsienige bestieringh.*

AANSPARTELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Spartelen.*

AANSPELEN, zinspelen, toespelen; zie Kramers' Woordenb. In het Vlaamsch beteekent het kleederen aandoen; zie het Alg. Vlaamsch Idiot.

AANSPELING, toespeling; zie Weilands en Kramers' Woordenboeken.

AANSPIESEN,

AANSPITSEN,

AANSPOELEN (als weversterm),

AANSPRENKELEN en
AANSPUITEN, zie Kramers' Woordenboek.
AANSTE. Bara, Klught van het Verslingert Moekroesje, bl. 9:

Steeck jouw kop, o droezige Moekroes!
Eer ick in jouw aenste *proes*,
Ten venstren uyt, mijn schoone.

Dit woord, 't welk aangezigt beteekent, is in sommige streken van ons vaderland nog in gebruik; zie het Mag. van Ned. Taalkunde, D.V. bl. 38, en de Taalgids, D.I. bl. 103.

AANSTELLER. Vondel, Ovid. Heldinnenbrieven, bl. 96: *Gy zult te gelyck berisper en* aensteller *van de misdaet zijn.*

AANSTENDIG,

AANSTENDIGHEID en

AANSTENDING, bij Hooft voorkomende; zie het Woordenb. des Instituuts.

AANSTINKEN. Cassianus, der Ouder Vader Collacie, fol. 21 recto: *Maer ons gruwelt voer die celle. Dat lesen der scrifturen* stinct *ons* aen. Ofschoon uit een werk van het begin der zestiende eeuw genomen, is dit woord hier vermeld, omdat het niet in het Middelned. Woordenb. voorkomt, en toch wel ergens eene plaats verdient.

AANSTOLLEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AANSTOOTING. Bilderdijk, Verhandelingen, blz. 162: *Ter erkcaning van de* aanstoting *des lichts in ons gezicht.*

AANSTREEK. Bilderdijk, Taal- en Dichtkund. Verscheid. D. II. bl. 105: *een als ware 't kunsteloozen en alléén door 't gevoel van den Teekenaar verwekten tik of* aanstreek.

AANSTRENGING komt, volgens Siegenbeek, niet slechts in vertalingen uit het Hoogduitsch, maar ook in oorspronkelijke schriften dikwerf voor. Zie des Hoogl. Lijst van Woorden.

AANSTRIBBELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Stribbelen*

AANSTROOIJEN en

AANSTROOPEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AANSUFFEN. Feiths Werken, D.X. bl. 98:

Hoe suft *de rede hier God en zijn wijsheid* aan!

AANTAST. In den Statenbijbel, zoowel als bij Kiliaan; zie mijne Latere Verscheid. bl. 166.

AANTEELSTER. Vondel, Ovid. Herschepp. bl. 150:

Aanteelster *van het graen, ay staek eens wel bedocht*
Dien slaefschen arrebeit.

AANTELING. Vondel, Bespiegelingen, bl. 17:

Aanteelinge *van al hetgeen geboren wort.*

Dit woord wordt derhalve niet alleen in proza gezegd, maar ook in poëzij; zie het Woordenb. op *Aanteelt.*

AANTIGTING. De Beaufort, Leven van Willem den Eerste, D.I. bl. 254: *Als sy nu door haer listige streeken en verkeerde* aentichtingen *soo veel ingank vinden*, enz.

AANTIJDEN, ook AANTIJEN, hetzelfde als *aantijgen*, te last leggen, beschuldigen; zie mijne Latere Verscheid, bl. 116. Den laatstgenoemden vorm treft men mede bij Kiliaan aan.

AANTIJEN, in Overrijssel, beginnen aan te trekken; zie Halbertsma, Woordenb. Hetzelfde dus als *aantiegen.*

AANTOOGEN, betoogen, aantoonen; Pers, Urania, bl. 139:

Om soo het ongeloovig hert,
Dat noch in ongeloof verwart,
De waerheyd aen *te* toogen.

Bij Laurman, bl. 93, komt het woord mede voor, en wordt aldaar door *aanbrengen* verklaard. Het daar aangevoerde voorbeeld laat evenwel, mijns inziens, ook de opvatting van *aantoonen* toe.

AANTRANTELEN heeft de dichter Ingen; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Trantelen.*

AANTREUREN. Feiths Werken, D.X. bl. 104:

Wij treuren 't *plekjen* aan, *waar ons natuur haar roofde.*

AANTROMMELEN. Zie Kramers' Woordenb.

AANTROOST en

AANTROOSTEN, bij Hooft; zie het Woordenb. des Instituuts en de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANTUIGEN. A. van der Hoop Jr., Feestzang bij het Goudsche Departem. enz. bl. 17:

Wijnmaand, kroon uw blonde vlechten;
Tuig *het pantrenfeestkleed* aan!

De Dichter bezigt dezen vorm voor *aantiegen.* Ook Ten Kate, Aenl. D. II. bl. 451 heeft zoowel *tuigen* als *tiegen.*

AANTUIMELEN. Zie Kramers' Woordenb.

AANTUREN is in Gelderland het verslaan van een paal, *tuurpaal* geheeten, aan welken een rund is vastgemaakt; zie Taalk. Mag. D.I. bl. 327 en D. II. bl. 79, en vooral het Brem. Nieders. Wörterb. V. 63. - In Groningen neemt men *aanturen* voor aan een touw laten weiden; zie De Ned. Taal, D.I. bl. 19. Elders bloot *turen*, zie Taalk. Mag. D. II. bl. 413 en Halbertsma, Overijss. Woordenb. Het woord is welligt verwant aan *tuijeren*, waarvan zie mijn Woordenb. der Frequent.

AANVAARDIGEN, bij Oudaan en anderen; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Vaardigen.*

AANVANGS, bijwoord, gebezigd door Reisig, in zijne vertaling van Miltons Verloren Paradijs, bl. 280: *de zon*, *een groote kogel*, aanvangs *zonder licht, hoewel van eene aetherische stoffe.*

AANVANGSEL, bij Oudaan; zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANVERGEN en

AANVERGING, bij Hooft; zie het Woordenb. des Instituuts.

AANVERHEFFEN. Bilderdijk, Navonkel. D.I. bl. 79:

U verheffen *Serafynen*,
Machten, *Thronen*, *Cherubynen*,
'*t Heilig*, *heilig*, *heilig* aan.

AANVERWANTSCHAP. Van Lennep, Kl. Zevenster, D.V. bl. 2: de *naauwe* (sic) aanverwantschap, *die tusschen hen bestond.*

AANVLAM, bij Hooft; zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANVLOEKEN. Zie Kramers' Woordenb.

AANVLUGT, bij Hooft; zie het Woordenb. des Instituuts.
AANVLUGTEN en
AANVOCHTEN. Zie Kramers' Woordenb.
AANVOEDSEL. Vondel, Jeptha, bl. 35:

- *geef dan geen*
Aenvoedtzel *tot misbruicken, en schandaelen.*

AANVOLDEREN, bij De Harduyn hetzelfde als *aanflodderen*; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Flodderen.*

AANVOLGEN. Zie *Aangevolgd* in mijne eerste Bijdrage.

AANVOLGER, bij Oudaan; zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANVONKELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent op *Vonkelen.*

AANVORDERING. Levens van Plut. fol. 221 recto: *wat* aenvorderinghe *de Coninck aen haer ghedaen hadde als hy op haer verlieft was... so en wilde hy nochtans noyt tot zijn versouck staen.*

AANVRETEN. Zie Kramers' Woordenb.

AANWAARNEMEN. Volgens Huydecoper en Hinlopen beteekent dit woord in Noordholland *waarnemen*; zie des eersten Proeve, D. III. bl. 101.

AANWANDELING, in den Kol. 468, mijns inziens te regt, afgekeurden zin van het werkwoord; Beets, Stichtel. Uren (kl. 8vo) D.I. bl. 280: *niet vrij van* aanwandeling *van hoogmoed.* D. II. bl. 49: *eene* aanwandeling *van dezelfde menschenvrees.*

AANWANKELEN, bij Van der Palm; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Wankelen.*

AANWARMEN,

AANWASEMEN en

AANWATEREN. Zie Kramers' Woordenb.

AANWEDDE. Zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AANWEEKEN. Zie Kramers' Woordenb.

AANWEENEN. Feith, Verlustiging (kl. 8vo.) bl. 9:

> - '*t is uw geest*, *die om mij zweeft*,
> *Ik* ween *hem* aan, *en voel mijn eenzaamheid vermindren.*

AANWEMELEN, bij Vondel; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Wemelen.*

AANWIJTEN, bij Marnix; zie de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

Met het Woordenboek der Nederlandsche Taal hangt de zaak der spelling, in dat werk gevolgd, in zekeren zin zamen. Uit dien hoofde zullen welligt sommigen verwachten, dat eene gelegenheid als de tegenwoordige door mij zal worden te baat genomen, om de bedenkingen te toetsen, door Dr. te Winkel op mijne voor nu ruim een jaar in 't licht gezonden en vroeger gedeeltelijk in dit Tijdschrift medegedeelde *Bezwaren* ingebragt. Die verwachting zal niet bevredigd worden, en zulks om meer dan ééne reden. Vooreerst, omdat - zoo als ik reeds bl. 30 der *Bezwaren* zeide - mijne bedoeling met de uitgave van dat stukje niet was, op nieuw een spellingstrijd te openen, maar alleen de redenen te doen blijken, om welke ik de door de Redactie voorgestelde schrijfwijze in haar geheel niet kon aannemen of voorstaan. Ten andere, omdat, wàt ik ook verder tot staving mijner meening zou mogen aanvoeren, het doel daarmede, althans bij Dr. te Winkel, nimmer te bereiken zou zijn. 't Is toch maar al te blijkbaar, dat in de laatste jaren door mij niets werd gezegd of beweerd, dat de goedkeuring van gemelden Geleerde heeft kunnen wegdragen. Eene hernieuwde poging alzoo om te staven, dat naar onze tegenwoordige, en ook door de Redactie aangenomen beginselen de spelling *lachen* en

knoeien niet bestaan kan; dat *broeiing* en *buiig* leelijke wanspelling is en blijft; dat *grijsaard* en *veinzerd* nooit heeft kunnen beteekenen *grijs-hard* en *veins-herd*, en dat *bijtert*, *blokkert, gebruikert* enz. niet ontstaan zijn uit *bijtaard*, *blokaard*, *gebruikaard* enz. die poging zou van mijne zijde geheel doelloos zijn. Niets zou te mijner bestrijding gemakkelijker vallen dan in het tuighuis der oude en latere taalgeleerdheid weder nieuwe wapenen te vinden, en mij te beduiden, dat ik niets degelijks heb gezegd en eigenlijk niet bevoegd ben, in het strijdperk te treden.

Vraagt men, of ik over de tegenschritten van Dr. te Winkel mij dan slechts te beklagen hebbe: integendeel. Zij hebben mij, niet minder dan de blijken van goedkeuring en instemming, die ik mogt inoogsten, in zekeren zin genoegen gedaan, en eischen eene betuiging van erkentenis, van welke ik mij gaarne kwijt. Zij toch hebben mij de overtuiging gegeven, dat mijne *Bezwaren* niet zonder alle gewigt zijn. Waar een geleerde als Dr. te Winkel zijnen thans vooral zoo overkostbaren tijd niet ontziet, om mijn kleine stukje met bijna het dubbele aantal bladzijden antwoords te verwaardigen; waar mijne eenvoudige verantwoording aan het publiek een omhaal van geleerdheid uitlokt, die verbazend mag heeten; en dat bijna bij uitzondering, en ondanks de uitdrukkelijke verklaring, in De Taalgids (D.V. bl. 79) herhaald: ‘De Redactie van het Woordenboek zal geene anticritieken geven op recensiën haren arbeid betreffende’ - dáár mag ik, zonder zelfverheffing, gaan gelooven, dat mijne ingebragte bedenkingen tegen de Woordenboekspelling niet zoo onbeduidend zijn, als mijn Bestrijder wil doen voorkomen. Om eene vlieg te dooden, neemt men geen knods van Hercules op.

Van Dr. te Winkels kritiek als zoodanig beklaag ik mij dus niet. Alleen had ik gewenscht, dat hij zich onthouden hadde van wat blijkbaar gezocht en vooral van wat ongeoorloofd is. Bij flaauwheden of vitterijen - hoe zal ik het noemen? - als de aanwijzing (Taalgids, VII. bl. 95), dat Dr. Kern door mij ‘geleerd’ genoemd, en Kinker en Bormans ‘uitstekend bevoegd verklaard’ werden, kon ik slechts de schouders ophalen, en bij het laatste tot mij zelven zeggen: zou Dr. te Winkel alléén onkundig zijn, dat de twee genoemde hoogleeraars inzonderheid op dat gebied der taalkunde gezag hebben, 't welk de leer der toonen en klanken betreft? Dat ware de naïveteit wat te verre gedreven! Bij opmerkingen als dat ik te onregt eenig gezag toeken aan een gevoelen, voor zestig jaar geuit (bl. 94), moest ik vragen: zou de Schrijver het waarlijk niet weten, dat ‘de overleden heer A. de Vries’ het in 1805 geschrevene *dertig* jaar later gepast heeft geoordeeld, op nieuw te worden gedrukt, en dat het door mij aangevoerde gedeelte zijner verhandeling in ieder geval taalbeginselen raakt, die in alle tijden even geldend zijn? Bij andere plaatsen - en die had ik op het oog, toen ik boven van iets ongeoorloofds sprak - moest ik meer

dan vragen of tot mij zelven zeggen: ik moest het bejammeren, dat de Schrijver, alvorens van kwade trouw te verdenken, niet beter las en nadacht. Slechts twee proeven tot staving. Bl. 11 van aangehaald Deel wordt mij ‘de insinuatie’ te laste gelegd, dat de Schrijver ‘leeren zou *heren* en *begeren* te spellen.’ Wie bl. 31 mijner *Bezwaren* maar even inziet, beseft terstond, dat het mij daar met het citaat van den heer Alberdingk Thijm niet te doen is, om iets te zeggen aangaande de spelling van *heren* of *begeren* of van wat ook; maar alleen om het door mij gespatiëerde: *ik doe niet meê*. - Blz. 197 en 198 echter heeft bij den Schrijver nog erger vergissing plaats. Men leest daar het volgende:

‘Wanneer men *pro forma* redetwist, dan beschuldigt men iemand niet van knoeierij. Dit heeft Dr. de Jager ons zijdelings gedaan in zijne recensie in den *Tijdspiegel* van Juni 1863; waar hij ons verdenkt van pogingen om de volgers van Bilderdijk met die van Siegenbeek te verzoenen. In de *Bezwaren* (bl. 31) maakt ZZGel. geene aanspraak meer op de eer dier ontdekking. Daar leest men: “Men heeft wel eens gedacht, en het is zelfs uitgesproken, dat de Redactie eene poging heeft willen wagen om de Bilderdijkianen en de Siegenbekianen te verzoenen; eene soort van transactie om alle mogelijke hinderpalen voor de eenparigheid van spelling uit den weg te ruimen 2).” Men zou nu natuurlijk meenen in de noot, door 2) aangeduid, eene verwijzing naar den *Tijdspiegel* te vinden, maar dan zou men zich vergissen; “men” is nu het vijf maanden later verschenen *Maandblad* geworden *van het Onderwijzersgenootschap*, 1863, VI [lees: 1863, no. 12], waar de verschillende recensiën van ons *Ontwerp*, ook die van Dr. de Jager, besproken worden. Waarom kon ZZGel. besluiten, thans het vaderschap van zijn vermoeden te verloochenen? Zou het misschien ook de overtuiging zijn, dat het al te onwaarschijnlijk is?’

Van de hier gedane beschuldiging is *niets* aan. In *de Tijdspiegel* van Junij 1863 is door mij van ‘pogingen tot verzoening’ *met geen woord gerept.* Ik sprak daarvan een jaar later, in *de Tijdspiegel* van Julij 1864, waar men bl. 64 leest: ‘Dr. Renssen sprak onlangs in zijn belangrijk overzigt van de tegenwoordige spelquestie (zie Maandblad van Ned. Ond. Gen. Dec. 1863) van “eene poging, die de Redactie heeft willen wagen, om de Bilderdijkianen en de Siegenbekianen te verzoenen;” van “eene soort van transactie, om alle mogelijke hinderpalen voor de eenparigheid van spelling uit den weg te ruimen.” 'k Mag niet ontveinzen, dat vooral het aangehaalde vertoog van den heer Te Winkel bij mij dezelfde gedachte te zijnen aanzien heeft doen ontstaan.’ En daarna schreef ik in mijne *Bezwaren*, die goeddeels eene herhaling inhouden van het vroeger door mij in *de Tijdspiegel* aangevoerde, op bl. 31 wat boven door Dr. te Winkel werd aangehaald.

Wat is er dan nu van de ‘verloochening van een vaderschap,’ die de Schrijver mij toedicht, en welke hem in zulk eene onaangename stemming brengt?

Overigens moet ik bekennen, dat, indien dat vaderschap bestond, ik er mij weinig over zou schamen, en Dr. te Winkel heeft dan ook later kunnen bespeuren, dat Dr. Renssen en ik niet alleen staan in het vermoeden van eene ‘poging der Redactie tot verzoening,’ of wil hij liever, van ‘knoeierij.’ Ook de heer Alberdingk Thijm is daarvan gansch niet vrij. Immers de bekwame Spreker voerde op het laatstgehouden Congres den heer Te Winkel tegemoet: ‘Misschien heeft die Redaktie, overwegende de inwilligingen, die zij reeds op het algemeen taalgebied aan de zoogenaamde oppozitie had gedaan, overwegende dat zij ons had prijs gegeven de verfoeilijke *gch* in lachen, de *g* in macht, de *ij* in vloeijen, - misschien, zeg ik, heeft de geleerde Redaktie, overwegende dus dat zij op die punten reeds gezwicht was voor de oppozitie, sinds eenige jaren met zekere kracht gevoerd, gevreesd dat zij te ver zou gaan, indien zij ons ook nog op het gebied der bastaartwoorden toegaf.’ (*Handelingen*, bl. 158). 't Is opmerkelijk, dat èn op het Congres, èn later in De Taalgids op *deze* bewering door Dr. te Winkel een diep stilzwijgen is bewaard.

Dit zij genoeg ter kenschetsing van de wijze, op welke Dr. te Winkel strijd voert. Wat de hoofdzaak betreft, de spelling zelve: 'k wilde de aandacht van de lezers van dit Tijdschrift bepalen bij een verschijnsel op haar gebied, dat niet onbesproken mag blijven; ik bedoel den ijver, met welken inzonderheid - of liever uitsluitend - de onderwijzersstand, voor zoover die althans geacht mag worden door het *Nederlandsch Onderwijzersgenootschap* vertegenwoordigd te zijn, de spelling van het Woordenboek voorstaat. 'k Heb daarbij vooral het oog op de stukken, voorkomende in de beide *Maandbladen*, aan 't hoofd van deze Bijdrage vermeld.

Van den beginne af aan, dat ik de zaak der spelling besproken en beoordeeld zag in sommige Afdeelingen van het Genootschap, rees bij mij de twijfel, of die zaak daar wel thuis behoorde. Ik vroeg - en vraag nog steeds - van waar ontleenen de leden dier Afdeelingen de bevoegdheid, om zich hier voorop te stellen? Heeft het meerendeel der onderwijzers onder ons van de beoefening der moedertaal werk genoeg gemaakt, om in de vraagstukken der spelling een gegrond en zelfstandig oordeel te vellen? Misschien zouden eenige jaren van ondervinding en verkeer onder hen; misschien mijne voormalige betrekking als redacteur van het Taalkundig Magazijn, dat ik voor dertig jaar vooral met het oog op hunne behoeften en onder inroeping van hunne medewerking opende; misschien de bijwoning van verscheidene vergelijkende examens mij eenig regt geven, hier uitspraak te doen. Liefst nogtans onthoud ik mij daarvan op dit oogenblik, en doe in mijne plaats een ander optreden, wiens bevoegdheid in dezen door allen gereedelijk zal erkend worden. Dr. te Winkel schreef in 1863 het volgende:

‘Slaat men de meest gebruikelijke leerboeken op, dan ziet men dat nog niet alles zoo is, als het behoorde te wezen, en dat de bespotte-

lijkste onzin, ook ten opzichte van de letters, nog bij voortduring met allen ernst aan de lieve jeugd wordt ingestampt, en, helaas! dikwijls zóó vast, dat het verkeerde er later niet weder is uit te krijgen. In het onderwijs van alle andere wetenschappen ziet men over het algemeen den verblijdendsten vooruitgang, alleen in het taalonderwijs niet; het is alsof men daarbij ook ten opzichte van de eenvoudigste zaken met blindheid geslagen is.' Waarbij eene noot, die dus aanvangt: 'Ik spreek hier den goeden onderwijzers niet te na. Er bestaan, Goddank, eervolle uitzonderingen, des te eervoller naar mate zij zeldzamer zijn' (Taalgids, D.V. bl. 235).

Tot dusverre de heer Te Winkel. 'k Moet dan ook erkennen, dat de bevoegdheid der onderwijzers, om zich bij de spelregeling op den voorgrond te stellen, tot hiertoe alleen beweerd is door - hen zelve. En verlangt men te weten, welke klemmende redenen zij daarvoor hebben? Eén der sprekers op de Algem. Vergadering van het Ond. Gen. (zie de *Handelingen* daarvan in het Maandblad n°. 8 en 9) zal ze u zeggen. Eén der aanwezige Inspecteurs van het lager onderwijs, benevens een oud-leeraar van een Gymnasium waagden het in die Vergadering, het gezag der onderwijzers als zoodanig te betwijfelen, doch één der leden kon in dien twijfel niet deelen. 'Wij hebben (sprak hij) de bevoegdheid, en zelfs de verpligting om kennis te nemen van hetgeen vóór en tegen de nieuwe spelling is in het midden gebragt. Wij hebben ons gezond verstand om te oordeelen, en eene keuze te doen.' En daarmeê uit!

Eenigszins zediger was de meening, in Mei deszelfden jaars, en dus kort te voren, uitgesproken in de Vergadering der Inspecteurs - ik zeg Inspecteurs - van het Lager Onderwijs. Het punt der spelling kwam ook daar ter sprake. Men oordeelde echter 'het na rijp beraad ontijdig, eenige beslissing te nemen,' onder anderen ook omdat 'sommige leden der Vergadering de *Inspecteurs voor onbevoegd* achtten, om in deze zaak als 't ware te beslissen.' (Zie de Nieuwe Bijdragen van Aug. 1865, blz. 748).

Ik meen ook, dat het besef van zoodanige onbevoegdheid behoorde 'tot de verschillende bijgebragte redenen,' die op de Vergadering, nog eene maand vroeger door de Algemeene Onderwijzers-Vereeniging te Rotterdam gehouden, 'al de tegenwoordig zijnde leden, onder welke ook de beide Schoolopzieners, het voor alsnog niet raadzaam deden achten, bij het lager onderwijs verandering in de spelling in te voeren.' Zie De Wekker, n°. 24 van 1865.

De onderwijzers intusschen, die zooveel drift betoonen in de zaak der spelregeling; die daarin volharden, ondanks de wijze bedaardheid van hunne autoriteiten en een deel hunner ambtgenooten, ondanks de even bescheidene als uitdrukkelijke verklaring der Woordenboek-redactie zelve, dat zij 'aanvankelijk geene andere bedoeling had, dan de schrijfwijze vast te stellen, die in het Woordenboek zou worden ge-

volgd,' en dat zij bij elke gelegenheid hare stem verheft 'tegen alle geestdoodend gezag en schoolmeesterlijken dwang;' die onderwijzers trachten toch diets te maken, dat voor hunne voortvarendheid in dezen voldoende redenen bestaan. Zij spreken vooral van de *verwarring* die nu in de spelling bestaat, en van den *voorgang* van mannen van naam en invloed.

Wat de *verwarring* betreft, die volgens hunne missive aan de Inspecteurs (zie Maandblad 1866, n°. 1) op het gebied der lagere school heerscht(*), daar is zeker wat van aan. Doch aan wie is die verwarring te wijten? Alleen aan hen zelve. Er bestond ja sedert lang afwijking van de gewone spelling onder onze schrijvers; doch bij het lager onderwijs heerschte, in dit opzigt, voor zoo ver mij bekend is, eenparigheid. Hebben nu sommigen zich beijverd, de spelwijzigingen, door de Redactie van het Woordenboek voorgeslagen, in de school over te brengen, geheel op eigen gezag en uit eigen beweging, dan ligt aan hen alleen de schuld, zoo daar de vroeger bestaan hebbende eenparigheid verbroken is. Anderen, die meenen, dat op het gezag van één, of zij het dan twee geleerden, hoe uitstekend in bekwaamheid, geen schrijfgebruik bij eene natie mag worden geregeld; dat de meerderheid der schrijvenden, door deskundigen voorgelicht en voorgegaan, moet zijn toegetreden, om van een erkend gebruik te kunnen spreken, en dat, waar zoowel de Hooge Regering, als inzonderheid zij, die met het bestuur en het toezigt van het lager onderwijs zijn belast, meenen zich te moeten onthouden van wat naar dwang of drang zweemt, en afwachten, welke uitspraak de publieke meening over de voorgedragen spelwijzigingen doen zal, alvorens die op de scholen in te voeren: zij zullen wel niet beschuldigd kunnen worden, de verwarring te hebben te weeg gebragt of haar in de hand gewerkt. Die verwarring *moest* ontstaan, zoodra enkelen in eene zaak, waarbij de lagere school wei-

(*) Niet alleen op het gebied der lagere school: ook onder onze letterkundigen, bestaat verwarring. Men kan dit niet overtuigender doen blijken dan uit de *Handelingen* van het laatste Taalcongres. Bij de leden van dat Congres heerschte algemeen groote ingenomenheid met den arbeid der Redacteuren van het Woordenboek, en zoo ergens, dan zou men in die Vergadering de voorstanders van hunne spelling moeten verwachten. Intusschen, onder de voornaamste noordnederlandsche verhandelaars of sprekers - die allen zelve de hen betreffende drukproeven hebben nagezien en wier correctiën zorgvuldig zijn in acht genomen - telt men, behalve de heeren De Vries en Te Winkel - er *twee* of *drie*, die hunne spelling getrouw volgen, en nog heeft één van die, zoo ik mij niet vergis, later verklaard, door den heer Alberdingk Thijm tot diens schrijfwijze der bastaardwoorden te zijn bekeerd (zie de Vaderl. Letteroef. 1865, no. 10, bl. 604); voorts *acht* volgens de nog altijd meest gewone spelling van Siegenbeek, en *zes*, die zoowel van de eene als van de andere toonen af te wijken. Onlangs voorspelde iemand misschien niet te onregt in des heeren Frijlinks *Leeskabinet* (1865, no. 11, bl. 330): 'al dat gehaspel zal misschien daarmede eindigen, dat de Siegenbeeksche spelling behouden blijft.' En zoo zou dan bevestigd worden, wat mijn hooggeleerde vriend De Vries schreef: 'groote veranderingen in de spellling eener beschaafde taal, al mochten zij op zich zelve wenschelijk zijn, hebben toch nimmer kans om algemeen te worden aangenomen, en brengen juist daardoor de zoo wenschelijke eenparigheid en vastheid der taalvormen in dreigend gevaar.' Voorb. voor den eersten druk van de *Grondb. der Sp.*

nig of geen belang had, den geschikten tijd niet afwachtten, maar eigendunkelijk te werk gingen; zij zou voorkomen zijn, indien het initiatief der beslissing door hen aan meer bevoegden ware overgelaten. Mijn vriend Mioulet deed op de algemeene Vergadering te Zierikzee de leden van het Onderwijzers-genootschap te regt opmerken, dat, indien eene andere spelling noodig bevonden wordt, zij wel zal komen zonder hen.

En wat aangaat den *voorgang* van mannen van naam en invloed op taal- en letterkundig gebied, op welke de Missive zich almede beroept: niemand zal ontkennen, dat enkelen onder dezen de spelling van Dr. Te Winkel hebben aangenomen; doch evenmin mag het worden geloochend, dat daarvan zoowel in de Missives als in de Handelingen der Algemeene Vergadering veel te hoog wordt opgegeven. Onder die ‘mannen’ noemt men Dr. Beets, Mr. J. van Lennep, de heer Alberdingk Thijm en Dr. van Vloten. Nu is vooreerst de vraag of dezen als schrijvers zijn te gemoet gekomen aan de gewijzigde spelling, dan wel de spelling aan hen: in 't laatste geval is het gezag van hunne toetreding niet groot. Maar ik vraag wijders: *zijn* zij toegetreden?

Aangaande Mr. van Lennep zal men zeggen, ja! want bij de goedkoope uitgave zijner Geschiedenis van Noord-Nederland staat op den titel te lezen: ‘door den Schrijver herzien, met opvolging der spelling, aanbevolen door de Redactie van 't Woordenboek der Nederlandsche taal.’ Dat is duidelijk genoeg. Doch is het den leden van het Genootschap onbekend, dat blijkens de mededeeling van eene reeks van afwijkingen - ik meen in het Weekblad van Dr. Renssen - die ‘opvolging’ alles hehalve getrouw is, en voor de leus schijnt? Zoo ja, dan zal nu geheel Nederland er beter achter zijn, want Klaasje Zevenster geeft stof tot dezelfde opmerking. Om slechts iets te noemen, wijs ik op *verknoejing* D.I. bl. 24; *goeje*, bl. 190, 203 en 300; *booien* D. II. bl. 51; *verfraajing* bl. 85; *verstroojing* D. III. bl. 28 en 75, en D.V. bl. 17; *verfrajing* bl. 130; *verstroojingen* bl. 258; *bemoejingen* bl. 292 en 326; *verfrajingen* bl. 320.

De heer Alberdingk Thijm heeft verklaard, met de spelling der Redactie te zijn ingenomen, zoo als natuurlijk te verwachten was. Maar wil dit zeggen, dat die spelling ook door hem wordt gevolgd, waar zij met de zijne in strijd komt? Men zie eens bl. 31 mijner Bezwaren, en de even geestige als geduchte philippica, tegen de Redactie over hare spelling der bastaardwoorden op het Congres te Rotterdam uitgesproken.

En Dr. van Vloten dan? 't Spijt mij om de leden van het Genootschap, dat zij op hunne Algemeene Vergadering het gezag ook van dezen Geleerde hebben ingeroepen; hunne zaak is er totaal mede bedorven.

Ik geef alleen een paar aanhalingen uit des Hoogleeraars *Levensbode.*

In het eerste Deel heeft een opstel den titel: *De Nieuwe Nederlandsche wanspelling.* Men leest daarin onder anderen bl. 110: ‘Inderdaad

behoorde er al de kleingeestigheid.... enz. toe, tot zulk een uitkomst te geraken, spellingswetten in 't leven te roepen, die - hopen wij 't - ook aan anderen dan ons spoedig dood geboren zullen blijken; die in spijt van sommiger aanvankelijken bijval, nimmer algemeen aangenomen worden, en lang vóór de voltooying van 't Woordenboek, ten grave gedaald en vergeten zullen zijn.... het gezond verstand en de deugdelijke denkkracht der natie zullen het overwicht behouden, en het broddelwerk der beide woordenboekschrijvers zijn verdiende loon laten wedervaren.'

En in het tweede Deel bl. 34: 'Intusschen gaan beiden voort, hun wanspelling - als ware zij de volmaaktheid zelve - aan hun landgenooten op te dringen. Zal de rustlievende hebbelijkheid van den landaard - *op 't voetspoor der Zierikzeesche onderwijzersvergadering, en in spijt der waarschuwende stem van dezer gezamenlijke Inspecteurs* - daar het hoofd bij neêrleggen, en gemakshalve - gelijk reeds enkelen begonnen zijn - die spelling aannemen? 't Is niet te hopen.'

Mij dunkt, zoo iemand nog geloofde aan de bevoegdheid der onderwijzers in het algemeen, om zich in de zaak der spelling voorop te stellen, het verhandelde op de Algemeene Vergadering van 1865 zou hem daarvan terugbrengen.

De vergadering besliste met 1424 tegen 215 stemmen ter gunste van de nieuwe spelling; dit is bekend. Het Hoofdbestuur herinnert het niet alleen in zijne Missive aan de Inspecteurs, maar het werd zelfs - door wie, is mij onbekend - aan onze openbare gebouwen en bruggen met kolossale cijfers den volke aangekondigd. Intusschen eischt de billijkheid, dat, ter ontlasting van menig andersdenkend onderwijzer, wordt opgemerkt, dat die cijfers niet volkomen de ware verhouding aanwijzen, om de eenvoudige reden dat de stemming niet individueel, maar bij afdeelingen geschiedt. Reeds vóór het houden der Algemeene Vergadering heeft een Noord-Hollandsch lid zijn bezwaar daarover ingebragt. Uit *de Wekker* van 30 Junij blijkt, dat in de bijeenkomst der gewestelijke Vereeniging van Noord-holland (van 10 Junij) alleen de leden en afgevaardigden uit Amsterdam vóór de invoering der spelling, en al de leden van elders met den Schoolopziener, die echter de minderheid uitmaakten, er tegen waren.

Na zooveel bedenkingen en aanmerkingen, als waartoe ik mij in de voorgaande bladzijden, niet zonder alle gevoel van leedwezen, genoopt zag, is het mij een des te grooter genoegen, met een woord van sympathie te kunnen eindigen. Ik heb, namelijk nog te spreken van het jongst uitgekomen geschrift over de spelling, aan het hoofd van dit opstel vermeld.

Onder den zedigen titel van 'corrector,' op bl. 5 zelfs van 'een ongeleerden corrector' geeft de mij onbekende Schrijver eenige Opmerkingen, die ja 'een practisch gebruiker der taal,' maar tevens niet minder den man van kunde en smaak verraden. Hij heeft - en

met alle regt - geen geringen dunk van de verdiensten der heeren De Vries en Te Winkel. Het werk hunner taalrevisie is boven zijnen lof verheven, en getuigt (zegt hij) op vele plaatsen van eene wetenschap en scherpzinnigheid, die hij erkennen moet, niet eens volledig te kunnen waarderen. Doch hij heeft bezwaar, omdat ‘verscheidene te diep ingrijpende en daarbij niet voldoend gemotiveerde veranderingen in de spelling gebracht zijn,’ en omdat ‘meer dan één voorschrift naar zijne innige overtuiging niet alleen niet geschikt is om ingenomenheid met de nieuwe regeling te verwekken, maar zelfs de gemoederen tegen haar moet voorinnemen.’ Welke de punten zijn, die den Schrijver in meerdere of mindere mate bezwaren, wordt daarop achtereenvolgens, even beknopt als duidelijk, aangewezen. Zij betreffen voornamelijk de uitlating der *g* in *koningrijk* en *Dingsdag*, en vooral in *ligchaam, kagchel*, in welke hij die uitlating ‘ten hoogste bejammert.’ Voorts het schrappen der *a* in *flaauw*, en de verbanning der *j* uit *zaaijen*, *boeijen*; ‘dat men er niet voor teruggedeinsd is gewrochten op te dringen als *broeiig*, *vloeiing, fraaiigheid, verfoeiing*’ gaat zijn begrip te boven. Daarna staat hij stil bij sommige *aaneenschrijvingen*, *verbindingsklanken, aaneenkoppelingen;* bij de *bastaardwoorden* en *de hoofdletters*, en wijdt ten slotte eenige bladzijden tot *aanvulling der Woordenlijst.*

Dit vlugtige overzigt zij genoeg, om den inhoud van deze Opmerkingen te doen kennen. Het stukje worde gelezen en overwogen, door al wie in het bezit eener goede en regelmatige spelling belang stelt. Vooral zij het aanbevolen aan onze onderwijzers; zij zullen er veel in vinden, dat, ter juiste beoordeeling van de zaak, die zij toonen zoozeer te behartigen, hun van uitnemende dienst kan zijn.

Aan het slot van zijn schrijven verklaart de zich noemde Corrector er prijs op te stellen, dat ‘zij, die eenstemmig met hem denken en hetzelfde als hij verlangen, het niet aan blijken van adhaesie zullen laten ontbreken.’ Indien hij mijne opstellen over de spelling in dit Tijdschrift en mijne *Bezwaren* heeft ingezien, zal hij bespeurd hebben, dat er in de hoofdzaken tusschen hem en mij ‘eenstemmigheid’ bestaat. Alleen in enkele punten van ondergeschikt belang, bij voorb. in het gebruik der apostrophe, zou ik met hem verschillen; doch daarin zou voor mij geen reden liggen, om hem niet naar vermogen ‘den steun te bieden’, dien hij mogt verlangen.

Rotterdam, 5 Junij 1866.

Dr. A. DE JAGER.

Jongens van Jan de Witt.

Los en vast. Uit de briefwisseling van een Leidsch student. 1e en 2e Aflevering. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1866.

Los en vast - rijp en groen - rood en wit - oud en nieuw - (voor liefhebbers hebben we er nog meer, geheel versch en ongebruikt, in voorraad, b.v. hoog en droog, lekker en gaauw, kaal en knap, ligt en digt, of, naar de nieuwe spelling, licht en dicht, wat nog pikanter is): voor zulk soort van titels hebben wij Hollanders een bijzondere voorliefde *(sit venia verbo!)*, en niet zonder reden; immers zulke uithangborden hebben dit bijzonder voordeel, dat zij tot niets verbinden en alle klagers die meenen bekocht te zijn dadelijk den mond stoppen. 'Wat flaauwe stukjes staan er in dit boekje! wat oude kost zet men ons hier voor!' zoo roept naauwelijks een kritikaster of het antwoord is gereed: 'Wel, mijnheer! ik heb u immers niet gezegd dat alles rijp zou zijn wat ik u voorzette, of dat al wat ik u gaf op den naam van nieuw zou mogen aanspraak maken? Al is er maar één aardbei tusschen al die groene kruisbessen, en één jonge doperwt onder die massa zuurkool, gij hebt u niet te beklagen.' En welk een ruime dekmantel levert zulk een titel op! Men kan er alles onder stoppen, poëzy en proza, tooneelnieuws en preken, moderne theologie en azijnfabrijken, orthodoxie en stroopkokerijen, Hottentotten en saletjonkers, creti en plethi enz. enz. enz. Van al die ruime titels is echter de bovenstaande de ruimste; *los en vast*, die woorden kent ge alleen uit de spreekwijze: *al wat los en vast is*, en gij kunt dus verwachten dat hier geschreven wordt over *al wat los en vast is*, *de omni re scibili*, over politiek, over kousenweverijen, over kunst, over straatreiniging, over... in één woord, mijnheer! over al wat los en vast is. Gij zoudt u dan echter bedriegen; eigenlijk wordt in deze bladen slechts één onderwerp behandeld. Wel vindt ge eenige korte uitweidingen over von Bismarck en de jonkerpartij, over Hegeliaansche terminologie en crinolines, over het ballet *la biche au bois* en Klaasje Zevenster, maar het hoofdonderwerp is en blijft altijd, de theologische rigting van den dag, of liever de bestrijding van ééne rigting, welker verderfelijkheid en onhoudbaarheid op klare, heldere, soms geestige, dikwerf helaas! op maar al te scherpe wijs wordt aangetoond.

Los en vast is dus wel wat al te pretentieus, en de vlag dekt de geheele lading niet. Maar we willen niet kibbelen over den titel, evenmin als wij wenschen te twisten met den Rijksbouwmeester over den hondenhokachtigen voorgevel van het gebouw van den Hoogen Raad of over den kazernestijl van het Ministerie van Koloniën. Als de heeren daar binnen maar gemakkelijk zitten, en vooral als er maar goed werk gedaan wordt, zullen we over den uiterlijken vorm niet te veel klagen. Ook in den 'Dollen hoed' drinkt men goeden wijn.

En toch kunnen we nog niet van den titel afstappen. *Los en vast*, heet het, *uit de briefwisseling van een Leidsch student.* Van dit laatste bijvoegsel is menigeen, vooral menig student, de dupe geworden (misschien lag dit wel in de bedoeling van den schilder van het uithangbord, en dan hebben wij er natuurlijk vrede mede). Dat moest, meenden de ‘jongelui,’ zooals ze in onzen tijd heetten, thans zijn ze ‘menschen’ geworden, dat moest iets echt studentikoos zijn, in den trant van Kneppelhout's studententypen, die nog na dertigjarig bestaan door de Muzenzonen verslonden worden. Hoe geheel anders! ‘Neen, oom, zei mijn neef de Jurist, dat is geen studententaal, dat *riekt naar de steek.* Wilt u (zoo spreekt die onleerzame lezer van Klaasje Zevenster nog) wilt u weten, hoe de studenten tegenwoordig schrijven, lees dan onze *Vox*, dat is eerst ferme taal.’ Dit laatste voor rekening van den ‘onervaren’ jongeling latende, moet ik toch erkennen, dat wij, de Akademie verlaten hebbende, geen studententaal meer kunnen schrijven, wijl er niets zoo veranderlijk is als studentendialekt en studentenlogika. Kneppelhout kon het nog, ofschoon hij reeds geen student meer was, wijl hij in Leiden bleef en vooral wijl hij nog ‘zeer goede kennissen’ onder studenten had, maar een ander wage er zich niet aan; 't riekt altijd naar de steek of - naar welk ander ‘maatschappelijk versiersel’ ook.

De Leidsche student, uit wiens briefwisseling ons hier het een en ander wordt medegedeeld, heet Jan de Wit. Die naam is zeker niet zonder oogmerk gekozen. Hij heeft in het Hollandsch oor een goeden klank. Jongens van Jan de Wit, dat is een eeretitel, die jongelui gaarne op zich zelve toepassen of toegepast zien. En indedaad, onze student mag hem wel dragen, ten minste als men hem met een maatschappelijk oog bekijkt; of alle studenten hem voor een ideaal uit de studentenwereld zullen houden, ik twijfel er aan. Jan de Wit is theologant. Hij schijnt in zijn studiejaren reeds tamelijk gevorderd te zijn. Hij heeft met lust en ijver gewerkt en tot nu toe was het zijn hartewensch om eenmaal als prediker in een gemeente op te treden. Maar op eenmaal komt er twijfel in zijn ziel. Die twijfel is opgewekt door het lezen der brochures van Pierson: ‘Afscheid aan mijne laatste gemeente’ en ‘de moderne richting en de kristelijke kerk.’ Moet hij ook niet doen als deze en heengaan? Kan hij als eerlijk man in de kerk ‘blijven’? Vooral, kan hij daarin als prediker optreden? In één woord: ‘zal hij nog theologie studeren?’ op deze laatste vraag schijnt hij geen voldoend antwoord gevonden te hebben in prof. van Oosterzee's toepraak tot opening zijner Akademische lessen, of hij heeft ze niet gelezen, immers hij spreekt er niet van, zoo als hij in het geheel niet veel notitie neemt van hetgeen er te Utrecht of Groningen geschreven wordt. Hij vraagt raad aan zijn oom van Bergen, een Amsterdamsch koopman, en aan Ds. Krieger, predikant te Negenhoven. Beiden geven hem denzelfden raad, namelijk om te

blijven. Oom is een praktisch man en wil dat neef per telegraaf antwoorde ‘ik blijf.’ Ds. Krieger redeneert meer philosophisch en wederlegt Pierson en ook Busken Huet met duchtige gronden, zoo wijsgeerige als theologische. Dit is de hoofdzakelijke inhoud der eerste aflevering. Men vindt er echter ook nog een enkelen brief in van een Utrechtsch student, die evenwel volstrekt geen ‘lokale kleur’ heeft, een epistel van Dr. Blom over beroepingswerk, een zoeken naar den auteur van ‘Jan Rap, heeft Pierson gelijk?’ en *last not least* een versje dat niet gedrukt moest worden, maar daarom juist hier gedrukt wordt, een allergeestigste parodie op ‘de zieke jongeling’ van van Beers, getiteld ‘de zeurende jongeling’, een gedichtje dat in ons oog een puikjuweeltje is in het genre, al kunnen we ook met het genre zoo heel hoog niet loopen.

De 2^{e} aflevering is bijna geheel in het leven geroepen door het ‘ongevraagd advies’ van Busken Huet. Eerst is dat advies gevallen in handen van een Arnhemsch klubje, ondeugende, vinnige lui, die meenen dat alleen verontwaardiging hun de hevige taal die zij voeren in den mond legt. Van het daar verhandelde wordt door een der leden Theodorus Langerbeek aan onzen student verslag gedaan. Men nam daar niet zoo zeer het ‘ongevraagd advies’ zelf als wel den adviseur onder handen, en scheen het er op toegelegd te hebben hem eens duchtig door te halen. Waaraan moest Huets opgang en zoogenaamde populariteit worden toegeschreven? Dit was de vraag die men zich voorstelde te behandelen; Dourrhy bewees in vijf punten, dat Huets kracht bestaat in zijn *onbeschaamdheid*, Vlamstra verklaarde H.'s populariteit uit zijn ‘speurhondennatuur’, Langerbeek zelf vergeleek hem bij een kapellenliefhebber die, erg bijziende, in een bosch echter onmiddellijk de door rupsen afgeknaagde bladeren opmerkt, wat men in Drenthe ‘vreterij’ noemt. Hekmar eindelijk speurde na, hoe het te verklaren is, dat Huet welbehagen heeft in den geest die hardvochtig is en in den toon die aan het onbeschofte grenst. Daarop volgen nog meer brieven van Jan de Wit aan oom van Bergen met het antwoord van dezen en de verdere vriendschappelijke raadgevingen van Ds. Krieger, allen bestemd om de twijfelingen, die door Huet en consorten zijn opgewekt, te wederleggen. Eindelijk vindt men hier ook weder een gedicht getiteld: ‘Aan mijnen Martinus, bij het hervoorschieten van deszelfs eerste kiesje’, dat voorwaar ook niet van geestigheid ontbloot is, maar dat ons echter minder beviel dan het eerste, voornamelijk misschien wijl die vorm - iets onbeduidends te zeggen in hoogdravende woorden - reeds zoo versleten is, en het genre in de verzen van den ‘schoolmeester’ zijn hoogsten bloei schijnt bereikt te hebben.

Ons oordeel over deze twee stukjes, die wij hopen dat door meerdere zullen gevolgd worden, is uit het bovenstaande ligt op te maken. Toch willen we nog iets zeggen zoo over den inhoud als over den

vorm. De hoofdbedoeling is, zoo als we reeds te kennen gaven, jonge lieden te waarschuwen, bij hen den verderfelijken invloed dien geschriften als van Busken Huet, van Vloten en de Spectator-mannen op hen konden uitoefenen, tegen te gaan, en het prestige van deze, om vele redenen, zoo uitstekende schrijvers weg te nemen. Op philosophische, theologische, vooral religieuse en ook praktische gronden worden hunne stellingen weêrsproken, en zonder twijfel zal menigeen de gezonde redenering van Ds. Krieger en de warme taal van oom van Bergen met ingenomenheid en erkentelijkheid lezen. Mogen al hunne redeneringen niet overal evenzeer steek houden, al houdt een steek ze (N.B. de aardigheid is niet van den Recensent maar van oom van Bergen), ze zijn toch vrij wat consequenter dan de zoo zeer om hunne consequentie geroemde Nihilisten, in allen gevalle ze doen het vrome, naar godsvrucht smachtende gemoed vrij wat aangenamer aan, dan de koude, ijskoude stellingen van den auteur van 't 'ongevraagd advies' of de flaauwe, half conservatieve, half sloopende taal van den 'liberalen Spurgeon', zoo als zijn vriend Huet hem noemt. Eere hebbe in allen gevalle de schrijver of de schrijvers dezer bladen voor de edele poging door hen aangewend, om het verderfelijke zaad dat in zoo menig hart dreigt wortel te vatten, met kracht en beleid uit te roeijen.

Men late toch het hart, het godsdienstig gevoel mede spreken en zoeke niet al zijn heil in het denken. 'Dieu est une réalité qui s' impose!' zegt Réville te regt, en van oom van Bergen willen wij gaarne dezen raad aannemen: 'Als de wijsbegeerte je zoo onwijs maakt, om alles wat je niet mathematisch kunt bewijzen te verwerpen, begeer dan maar liever niet wijs te worden.'

In den vorm vinden wij veel dat te prijzen is. Nu eenmaal dit kader was aangenomen en een Leidsch student de hoofdpersoon is, die echter, wij herhalen het, niet studentikoos genoeg is, hebben wij niets anders dan lof voor stijl en taal. De uitdrukking is dikwerf zoo geestig dat ze u aan Busken Huet, de taal zoo zielvol dat ze u aan Pierson doet denken, en dit is een groote lofspraak, want hoe weinig we ook met de tegenwoordige rigting dier twee mannen zijn ingenomen, als stylisten staan ze hoog, met al de gebreken die vooral den eerste soms aankleven. De eerste brieven van oom van Bergen zijn juist zoo als men ze van een zeer beschaafd, zeer ontwikkeld en liberaal godsdienstig Amsterdamsch koopman zou verwachten. Hij wil de kerk, die bij hem een 'vereeniging is tot bevordering van godsvrucht en zedelijkheid' behouden, omdat die kerk hem gelegenheid geeft om tusschenbeide eens een preek te hooren, die, hoe toevallig, juist altijd met zijn gemoedsgesteldheid overeenkomt. (Dat is nog juist als in alle oude Vaderlandsche romans, en ook nu nog in sommige Engelsche, waar men, ter kerk gaande, altijd de preek hoort, waaraan men behoefte heeft). En dan komt er bij dat men zoodoende vol-

doet aan de zucht tot vereeniging die onzen tijd kenmerkt, enz. enz. Dit is alles zeer goed in den geest van zoo'n praktischen handelaar en trouw bezoeker van beurs en societeit. Maar later is de man op eens wijsgeerig geworden, en menigmaal zou men veeleer denken dat D^{s}. Krieger sprak dan de eerzame oom van Bergen. Oom heeft b.v. het 'ongevraagd advies' niet alleen gelezen, maar beoordeelt en wederlegt het ook, zoo als in deze regelen, bl. 151: 'Gij gaat, Goddank, niet van de stelling uit, dat alleen onze verbeelding ons aan God doet gelooven. Die stelling is ook niet te verdedigen en in strijd met des schrijvers eigen woorden. Hoe, een zielkundig verschijnsel, een historisch feit als dat van den godsdienst is vrucht der phantasie? Dat gaat niet op. Had de ongevraagde adviseur nog gezegd, dat wij de v o o r s t e l l i n g van God danken aan onze verbeelding, we zouden 't met eenig voorbehoud toegestemd hebben. Maar den godsdienst en mitsdien God zelven naar het rijk der verbeelding te verbannen staat gelijk met alles, wat wij hooren, zien en voelen een plaats aan te wijzen in het rijk der phantasie. Sophistisch gesproken, kan van niets de werkelijkheid bewezen worden, van de stoffelijke evenmin als van de geestelijke dingen. Zoo wij niet uitgaan van het geloof aan ons zelven, kunnen wij alles wel in twijfel trekken' en wat er verder volgt. Dit alles is evenmin in den geest van een koopman, als de uitdrukking 'de firma Pierson Huet' voegt in den mond van D^{s}. Krieger, den echt humanen, gemoedelijken wijsgeer.

Waren allen maar zoo humaan als deze prediker! Maar helaas! wij hebben het reeds te kennen gegeven, de toon van anderen is dikwijls scherp, veel te scherp. De beoordeeling van Busken Huet door het Arnhemsche kransje hebben we met weêrzin gelezen, al is er ook veel waars en veel geestigs in, en al is dit misschien ook het gedeelte dat de meeste lezers trekt. Zij het ook dat Huet blijken gegeven heeft van 'onbeschaamdheid', 'speurhonden-natuur' of 'vreterij-instinkt,' dat is geen reden om in dezelfde fout te vervallen. Daardoor verliest men het regt om hem ooit weêr van deze ondeugden te beschuldigen.

Eindelijk: dat men, schrijvende in lossen vorm, somtijds woorden gebruikt en regels aanhaalt uit vreemde talen, we hebben er niets tegen, en we zouden zelfs zoo wreedaardig niet zijn, gesteld al dat we het konden, om een officier der rijdende artillerie van het paard te halen, wijl hij op zijn kaartje laat drukken: officier d' artillerie à cheval (bl. 2). Maar wanneer men zulke spreekwijzen gebruikt, moet men naauwkeurig toezien dat men geen blunders maakt, en dus niet schrijven: pour aller court, indead of incidit in Scyllam qui vult *e*vitare Charybdim.

'Buitengewone menschen zijn zeldzaam', zegt de Leidsche student. Maar vitters zullen er altijd zijn.

- R -

Vertalingen en herdrukken.

Onze wederzijdsche vriend, door Charles Dickens. Naar het Engelsch, door Mevr. van Westrheene, 3 deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker, 1866.

Klaasje Zevenster! dit is zoo lang het wachtwoord geweest bij het roman-lezend publiek, dat er in al dien tijd van geene andere lektuur sprake kon zijn. 'Hebt gij Klaasje al gelezen?' Dit was het eerste woord waarmeê men begroet werd, als men in een gezelschap kwam, even als la Fontaine iedereen bestormde met de vraag: 'Avez-vous lu Baruch?' 'Wat zegt ge van het 3^{e} deel? Kent gij den afloop al?'. Zoo luidde het vijf maanden lang, want zoo lang hebben schrijver en uitgevers het publiek in spanning gehouden. Wij deelden in die koortsachtige opgewondenheid; en Klaasje vervolgde ons overal. Wij ontbeten met Klaasje, wij dineerden met Nicolette, wij soupeerden met Madeline, wij droomden van... ja van alle personen, dan eens van Tilbury en dan weder van Bettemie, vooral van den Basiliscus van Drenkelaer, totdat wij eindelijk bij het woord van madame Puri: *Mais, monsieur Puri vous êtes d'une curiosité insupportable*, tot rust kwamen, en het boek met een weemoedig gevoel dat het einde gekomen was, ter zijde legden, voorzeker om het naderhand nog weder te lezen en te herlezen.

En nu, nu we weder konden adem halen, hadden we den moed nog eens terug te keeren tot een ander meesterstuk, dat ons vroeger reeds gedurende negentien maanden in spanning gehouden had, want in even zoo veel maandelijksche afleveringen was het verschenen: *Our mutual friend* van Charles Dickens, namelijk. Wie ooit, zoo als wij geregeld doen, de werken van dezen grootsten der novellisten, bij afleveringen leest, weet dat hij dan een groot genot smaakt, maar dat genot verdubbeld en verdriedubbeld wordt, wanneer hij daarna een overzigt van het geheel neemt. Dan leert men eerst de groote kunst van dezen schrijver waarderen; dan eerst, wanneer men zijne bedoeling kent, ziet men hoe alles tot het bereiken daarvan heeft moeten medewerken, hoe er nergens iets te veel of te weinig gezegd is, hoe hetgeen bij de eerste doorbladering soms een *longueur* scheen volstrekt onmisbaar was, en hoe ook zelfs het duisterste en meest mysterieuze in helder daglicht wordt geplaatst.

Nu ook durven we eerst de aandacht onzer lezers op dit prachtig werk te vestigen. Wij treden in geen vergelijking tusschen van Lennep en Dickens; de een schrijft *romans de moeurs*, de ander *romans de caractère*, en het zou de grootste dwaasheid zijn een parallel tusschen deze beide groote mannen te willen trekken. Wij behoeven Charles Dickens ook niet bij ons publiek in te leiden. Behalve in Engeland wordt hij misschien nergens zoo goed gewaardeerd als in Nederland. Sedert dertig jaren is hij onze lievelingschrijver. Bij elk zijner werken stijgt bijna onze bewondering, en wij vragen ons telkens af; Is dit genie dan nimmer uitgeput? Wanneer gij den eersten, ons bekend geworden roman van Dickens, *the Pickwick papers* gelezen hebt, denkt ge, dat na het beschrijven van zoo vele en daaronder zoo excentrieke karakters, er wel geen nieuwe voor den schrijver te vinden zijn, en dat hij zich zal moeten herhalen. Welnu! sedert dien tijd heeft Dickens, behalve zijn kleinere stukjes, wel twintig groote romans geschreven, en in elk, met kwistige hand, tot dertig, ja soms veertig

personen opgevoerd, wier karakters ofschoon er soms eenige gelijkenis of verwantschap tusschen hen bestaat, toch

zoo verschillend gewijzigd, en zoo sterk geteekend zijn, dat hunne namen, hoe vreemd soms ook klinkende, in aller geheugen gegrift en als het ware staande typen geworden zijn. Een oogenblik hebben wij gedacht dat het genie van Dickens aan het tanen was, namelijk toen hij de *Tale of two cities* en *Hard times* uitgegeven had, maar daarna heeft hij in zijn *Little Dorrit* en zijn *Great expectations*, en vooral in dit laatste werk weder zulk een vlugt genomen, dat wij ze gerust naast zijn beste uit vroegeren tijd zetten, en durven verklaren dat *Our mutual friend* zijn *David Copperfield*, tot nu toe voor zijn meesterstuk gehouden, op zijdestreeft, ja mogelijk nog overtreft.

Wat het genot van de tweede lezing van dezen laatsten roman zoo verrukkelijk maakt, is dat er schijnbaar een geheim bestaat, dat van den beginne af iedereen gemakkelijk doorgrondt, en waardoor hij dus geneigd is te spotten met den schrijver die dit niet beter weet te verbergen, maar dat er werkelijk tevens een ander geheim is, waarvan niemand het minste denkbeeld heeft noch kan hebben, en dat men eerst bij het slot geheel doorziet. Hierover maakt de schrijver zelf zich in zijn narede vrolijk, en hij heeft er het volle regt toe. Maar wanneer men nu dit gèheim weet, en nog eenmaal het boek ter hand vat, ziet men als een tooverlicht opgaan over het geheele verhaal, en gevoelt men dat al wat men vroeger wel voor wat heel geheimzinnig en wonderbaarlijk hield, zich oplost in de zuiverste harmonie, en de onbegrijpelijke virtuositeit van den maestro in het helderst daglicht stelt.

Al de voortreffelijke eigenschappen van den auteur komen in dit boek weder schitterend uit. Zijn strenge zedelijkheid, zijn eerbied voor godsdienst met afkeer van alle ostentatie, zijn warme liefde voor den medemensch en zijn edele zucht om het lot der armen te verbeteren, zijn weêrzin tegen al wat *humbug* en *canst* heet, even als tegen de vooroordeelen van sommige klassen der Engelsche maatschappij, staan hier sterk op den voorgrond. Maar ook zijn eigenaardige stijl, zijn - misschien wel eens wat al te gekunstelde - maar altijd oorspronkelijke taal, zijn humor, die u dan eens tranen ontlokt en dan weder in luid gelach doet uitbarsten, ge vindt het hier alles en in hooge mate. In Engeland vooral moet dit boek dunkt mij *furore* maken, en even als *Pecksniff*, *Mark Tapley* en *Jarndyce* typen geworden zijn, wier namen telkens bij Engelsche schrijvers terug gevonden worden, zullen *Podsnap* en *Veneering* ook leven, zoolang er *merchant-princes* en *parvenus* zijn.

Zullen we nu het genot van den lezer bederven door het geven van een dor geraamte van het hoogst belangrijke verhaal? Wij zullen er ons wel voor wachten, ons herinnerende met hoeveel kracht wij ons verzet hebben tegen de pogingen van welmeenende vrienden en vriendinnen, die ons het eind van Klaasje Zevenster wilden doen kennen. Maar tot allen die iets goeds, iets degelijks, iets voortreffelijks willen lezen, zeggen wij: Leest dit boek, en alle vrienden van Dickens - en zij zijn vele hier te lande - roepen wij met volle overtuiging toe: Weest verzekerd dat het u gaan zal als ons, en dat uw bewondering voor dezen vorst der romanschrijvers door deze lektuur zoo mogelijk nog stijgen zal.

Wij verheugen ons telkens, als de vertaling van een werk van Dickens in goede handen valt. Waagden zich vroeger de Boudewijn's en consorten aan deze vertolking, thans gevoelen de uitgevers dat het pligt is, bij het werk van zulk een schrijver keurig te zijn.

Our mutual friend is aan eene bij uitstek bekwame hand toevertrouwd geworden. Indien mevr. Westrheene eene Amazone was, wij zouden zeggen: zij heeft haar sporen verdiend. Nu vergenoege zij zich met den lof, dat zij getrouw, naauwkeurig

en somtijds op onmiskenbaar geniale wijs vertaalt. Bij sommige spreekwijzen en spraakwendingen, die bij uitnemendheid moeijelijk in een andere taal zijn over te brengen, hebben wij haar werkelijk bewonderd. Want wij hebben, ook tot onze leering, het oorspronkelijke met de vertaling naauwkeurig vergeleken. Maar juist omdat wij zoo

naauwkeurig waren, hebben we ook kleine vlekjes ontdekt, die we hier, zij het ook al met eenige *schadenfreude* (we worden ook wel eens geroepen om iets te vertalen), toch ook in het belang der begaafd vertaalster en van het ‘geëhrte Publikum’ mededeelen.

Van den klerk van Lightwood wordt gezegd dat hij bezig was: *entering a vast number of persons out of the Directory*, dit is vertaald: *dat hij een groot aantal personen uit de Maan boekte*, moet zijn: *dat hij namen uit het Adresboek afschreef en boekte* (I: 119). *He objects to everything that occurs on the premises*, is vertaald: (I: 155) *hij heeft uit principe een afkeer van al wat op voorafgaande stellingen berust;* moet zijn: *die alles afkeurt wat in de salons gebeurt. A gull comes sweeping by their heads*, wordt overgezet (I: 171) *een windvlaag giert langs hun hoofd;* moet zijn: *een zeemeeuw vloog over hen heen.* Voor *She rallies him to be so long overdue at the woolsack* lezen wij: *zij lacht hem uit omdat hij zoo lang in zak en asch zit;* moet zijn: *omdat het zoo lang duurt eer hij lord-kanselier is. - Fathers of the Scripchurch* wordt vertaald: *die Vaderen van de Schrift;* moet zijn: *Kerkvaders uit den Effekten-hoek (Scrip* is heel wat anders dan *Scripture*, maar mevr. van Westhreene heeft zeker nooit in de fondsen gespeculeerd, deze *blunder* is dus ligt te begrijpen). Om *Rule Britannia* door *Engelsche grondwet* te vertalen en *chairman* door *redenaar* in plaats van *president*, is zeker wel wat heel vrij doch kan er nog door, maar dat men voor *whisker* nu eens een *knevel* dan weder een *pruik* geeft, terwijl het woord altijd *bakkebaard* beteekent, kan alleen vergeven worden aan eene dame, die zoo dikwerf toont, dat het verstand niet alleen is *du côté de la barbe.*

Op Vrijdag den 9 Junij 1865 was Charles Dickens op den Zuid-Oostelijken spoorweg, toen een vreeselijk, verwoestend ongeluk plaats had. In zijn naschrift vermeldt hij het en voegt er bij: ‘Ik gedenk met innige dankbaarheid, dat ik er nooit nader aan toe kon zijn, van voor altijd van mijne lezers te scheiden dan toen - totdat er van mijn leven geschreven zal worden wat ik thans schrijf bij het sluiten van dit boek: H e t e i n d e .’ Moge dit oogenblik nog ver afzijn, en wanneer ons de schrijver nog op nieuwe vruchten van zijn onuitputtelijk genie onthaalt, moge dan de vertaling aan even goede handen toevertrouwd worden als *Onze wederzijdsche vriend.*

15 Junij 1866.
- R -

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V.
Een Oud-Indisch officier.

XXVIII.
Poland plant de vlag op de borstwering van Katiagan. - Zending naar de voornaamste strandposten van Sumatra's westkust. - Geschiedenis van het fort te Ayer-Bangies. - De Padries van de Batahan-monding verdreven. - Gevecht te Taboeijong. - Ontmoetingen te Baros en Singkel. - Een sinjo-koning.

Ten zuiden der uitwatering van de Massang-rivier strekt zich het bergachtig terrein van Katiagan iets verder in zee uit en vormt een kaap, bij den inlander onder den naam van Oedjong-radja bekend. Door een smalle, vlakke strook lands is de steile, rotsachtige heuvel Oedjong-radja aan het vaste land verbonden, en zoowel die landtong, als de naastbij gelegen heuvels waren door de Padries met een aantal veldwerken verschanst, die in onderlinge gemeenschap stonden en een zeer sterke stelling uitmaakten.

Den 11^{en} December liet Michiels de verschansingen van vier zijden te gelijk aanvallen. Nadat het geschut der schepen dat des vijands nagenoeg tot zwijgen had gebragt, landde de hoofdmagt aan de noord-, van Beethoven aan de oost-, de Sturler aan de zuid-, en Poland met

zijn 40 Ambonezen aan de westzijde. De Sturler en Poland waren 's morgens van Moeara-Laboehan langs het strand opgerukt, hadden op dien marsch zich reeds door een aantal verhakkingen moeten heenwerken, vele moeijelijkheden overwonnen, en alle krachten ingespannen, om tijdig op het rendez-vous te zijn. Voor dat het teeken van aanval werd gegeven, bevond zich echter iedere afdeeling op zijn post, en toen het stormsignaal klonk, was Poland de eerste die de nederlandsche vlag op de vijandelijke benting plantte. Zoo onstuimig was zijn handeling geweest, dat hij nagenoeg alleen boven kwam; zoo snel zijn beweging, toen hij de steile rotsachtige helling beklom, dat zijne soldaten hem niet konden volgen. Alleen stond hij daar op de borstwering, zijn vlag waaijende en hoera schreeuwende; alleen, te midden van honderde Padries; alleen, blootgesteld aan hun vuur, aan hunne lansworpen en klewangslagen; maar nog voordat de ontzette Padries dien enkelen dappere neêrstootten, staken eenige Ambonezen hunne hoofden boven de kruin der borstwering, en bragt de aanval op de noordzijde de verdedigers nog meer in verwarring. Een kortstondige strijd volgde. Poland wierp zich met de sabel in de vuist te midden der Padries, zijne soldaten gebruikten alleen de bajonet. In weinige oogenblikken was de geheele stelling vermeesterd. Met verlies van 27 dooden stoof de vijand uiteen en zocht door zijn eigene randjoe-aanplantingen en verhakkingen, een weg naar het nabij gelegen woud. Onder het verlies van onze zijde telde Poland wel is waar zes zijner brave Ambonezen, maar hij was wederom de held van den dag.

Te Padang teruggekeerd, werd het veroverde geschut in het artillerie-magazijn gebragt, en de buitgemaakte voorraad koper, ijzer, rijst, enz. voor *f* 14.000 op publieke veiling verkocht. In 1847, toen Poland als luitenant-kolonel en militaire kommandant der padangsche benedenlanden, eens met den majoor Bernard bij den generaal-majoor Michiels over den ouden tijd zat te praten, viel het hem in te vragen, waar toch dat geld gebleven was.

'Daar heb ik over beschikt, in de armenkas gestort', antwoordde de generaal kortaf.

Met de militaire belooningen liep het even slecht af. Een adjudant van den gouverneur-generaal, de kapitein Guyot, die de expeditie had medegemaakt en een jaar later naar Nederland vertrok om de rapporten der laatste militaire krijgsverrigtingen aan den Koning te overhandigen, was de éénige die voor de bestorming van Katiagan met het kruis der Willemsorde werd begiftigd. Zelfs Poland, die regt had op de 3e klasse, werd niet beloond; toch zou hij naar den tegenwoordigen maatstaf gerekend, reeds als luitenant versierd moeten zijn met het grootkruis der Willemsorde, met nestels, eeresabel en wat niet al.

Voor dat de maand December ten einde spoedde, vertrok van Padang

een eskader van twee oorlogschooners en twee kruisbooten, versterkt door een detachement infanterie, waarmede de majoor Michiels als gouvernements-commissaris een aantal plaatsen op de westkust zoude bezoeken, om maatregelen te nemen tot beteugeling van den smokkelhandel. Kapitein Guyot, 1e luitenant Vieweg, 2e luitenants Bouwmeester, Maxwell, Poland en de officier van gezondheid 2e klasse Volmig waren met Michiels op de Circé ingescheept, zoodat er met de marine-officieren te zamen negen officieren zich aan boord van dat schip bevonden. Te Padang was een groote voorraad provisie ingekocht, Michiels had voor alle soorten van fijnen wijn gezorgd; weêr en wind waren gunstig, speelkaarten ontbraken er niet en de harmonie liet niets te wenschen over; geen wonder dat Poland zich veel genoegen van dien togt voorstelde. En zoo ging het ook werkelijk; er werd kameraadschappelijk geleefd, veel gepraat, grof gespeeld, lekker gegeten en gedronken, en nu en dan eens aan wal gegaan om te vechten, kontrakten te sluiten, of feest te vieren.

Te Tikoe kwam het hoofd van Mengoppo den eed van getrouwheid aan het gouvernement afleggen. Vier dagen later liet men voor Ayer Bangies het anker vallen. Daar stonden binnen een palissadering van nibonghout, voorzien met een aarden banket en gewapend met vier ijzeren 6ponders, een paar bamboehuizen, bewoond door een sergeant-majoor, die tevens met het civiele gezag was belast, en dertig maduresche soldaten. Dit was het zoogenaamde fort, dat tot bescherming moest dienen van den nabij gelegen kampong, bewoond door een Toeankoe en twaalf honderd Maleijers, die allen even bang waren voor de Padries en zich daarom niet in het binnenland waagden. Toen in 1824 Ayer Bangies te gelijk met Natal en Tapanoli van de Engelschen werd overgenomen, gingen de dertig bengalesche soldaten der bezetting in onze dienst over en bleven daar in garnizoen onder den 2en luitenant van Baak en een paar europesche onderofficieren en korporaals. Aanvankelijk ging alles goed, de Bengalezen waren gehoorzaam en gedroegen zich ordelijk. Eenige maanden later gaven zij echter uitvoering aan een sedert lang beraamd plan tot gezamenlijke desertie. Op zekeren nacht werden de luitenant, de sergeant en de beide korporaals overvallen en vermoord, de kas, de munitie en de goederen van waarde in drie praauwen die vooraf gereed gehouden waren, overgebragt; daarna ging de bezetting zelve aan boord en onmiddellijk onder zeil. Groot was de verwondering der Maleijers, toen 's morgens geen enkele soldaat of soldatenvrouw zich op den passar vertoonde om de gewone inkoopen voor de menage te doen. De nederlandsche vlag wapperde wel is waar boven de benting, maar de schildwacht voor het geweer ontbrak zelfs op zijn post. Die zonderlinge stilte heeft iets ontzettends; geen Maleijer althans heeft den moed naar de benting te gaan. Men loopt naar het huis van den Toeankoe om dezen te berigten dat de soldaten onzigtbaar zijn geworden. De Toeankoe zendt eenige zijner volge-

lingen uit om te onderzoeken wat er gaande is. Die lieden blijven ook op een eerbiedigen afstand van het fort, maar naderen toch digt genoeg om te zien, dat zij niets zien, dat de barrière zelfs gesloten is. Nu trekt de Toeankoe zelf zijn stoute schoenen aan, en begeeft zich met een gewapend geleide naar het fort, laat de barrière openbreken en vindt de lijken der vermoorde Europeanen. De Toeankoe zit met zijn vreesachtige bevolking erg in den nood! Ontdekken de Padries toch, dat Ayer Bangies onbeschermd is, zonder twijfel zullen ze dadelijk komen opzetten, hem het leven ontnemen, en zijn arm volk in slavernij wegvoeren. Tot overmaat van ramp komt men hem berigten dat zijn twee grootste handelspraauwen verdwenen, en de drie man die de wacht aan het zeehoofd hielden, insgelijks afgemaakt zijn. Er moet raad geschaft worden. Dadelijk wordt een praauw in orde gemaakt en naar Padang gezonden met het rapport van het gebeurde en dringend verzoek om hulp; daarna trekt de Toeankoe met vrouw en kinderen en met vijftig gewapende Maleijers in het fort, laat de lijken der Europeanen begraven en wacht veertien dagen op antwoord van den gouverneur van Padang. Toen kwam er een oorlogschip met een nieuwe bezetting en met het noodige om het fort weder van alles te voorzien.

't Was uit den mond van den Toeankoe, dat Poland die bijzonderheden vernam. Waarom had de Toeankoe zoo veel vrees voor de Padries?

De heer luitenant kende ze nog niet, meende de Toeankoe. Juist een jaar geleden kwamen er drie duizend Padries naar Ayer-Bangies. Allah! *Toen* was er wel reden om bang te worden; 't waren allen dappere strijders die zich om de benting legerden, maar de soldaten der kompagnie overtroffen hen nog in dapperheid - dat was zeker. Hij Toeankoe had de vlugt genomen, anders zou hij dadelijk afgemaakt zijn. De bezetting der benting bestond uit een blanken sergeant, een korporaal en vier soldaten, benevens een twintigtal Madurezen. Aan drinkwater, vivres en vooral aan munitie was gelukkig geen gebrek; de Padries, die geen geschut bij zich hadden, ontdekten dit dadelijk bij den aanval. De zesponders in de benting waren lastig en joegen hen gedurig terug als zij in massa naderden. Maar een geweer had bijna ieder Padrie, en dat hij daarmede wist om te gaan, bleek spoedig genoeg; want den tweeden dag van den aanval was de sergeant-kommandant reeds gesneuveld en de korporaal ook. Een blanke soldaat, Bernard genaamd, had toen dadelijk de sergeantsstreep op zijn mouw gezet en het kommando op zich genomen.

Gedurig sneuvelde er een man der bezetting, gedurig werd er een gekwetst, maar die overbleven hielden de verdediging vol. Èn door het aanhoudend vuren, én door de zonnehitte, waren de geweerloopen soms zóó warm, dat de soldaten ze niet meer konden vasthouden. Bernard en een paar goede schutters hielden zich dikwijls alleen met

vuren bezig, terwijl de gewonden de geweren laadden. Het eene stuk geschut werd van het eene bastion naar het andere gesleept, om nu eens een kogel, dan weder een kartets onder den vijand te sturen; het andere, met een kogel en een kartets geladen, had Bernard op het binnenplein geplaatst, met de monding naar de barrière; friesche ruiters lagen bovendien in vier rijen voor de barrière, zoodat de vijand behoorlijk ontvangen kon worden, als hij het waagde den ingang der benting te bestormen. Maar hij waagde het niet; hij hield de benting vier dagen en vier nachten digt ingesloten, schoot ieder neêr die zich bloot gaf, en rekende er op, dat de weinigen die overbleven, spoedig zouden uitgeput zijn. Zoo was het dan ook; de krachten ontbraken bijna geheel om zich nog langer te verdedigen. Maar waar de Padries niet op rekenden, was dat den vijfden dag er hulp kwam opdagen. Toen sloeg de schrik hun in het hart, toen gaven zij de belegering op, staken den kampong in brand en verwijderden zich snel. De Hollanders hadden zich moediger betoond dan de Padries, - dat wist de Toeankoe nu.

Wat de Toeankoe echter niet wist, maar van Poland vernam, was dat de benoeming van Bernard, die zich zelf tot sergeant had aangesteld, te Padang bevestigd, dat de éénige overgebleven europesche soldaat tot korporaal, de maduresche korporaal tot sergeant, en sergeant Bernard zes maanden later tot ridder der militaire Willemsorde benoemd was. Dat wist Poland, en hij benijdde Bernard het geluk dat hem ten deel was gevallen; want zoo iets, een gelegenheid om des noods alléén tegenover een geheel leger te staan, lachte hem onbegrijpelijk sterk toe.

Van Ayer Bangies stevende men verder noordwaarts en ankerde bij het eiland Temang, op een mijl afstands van de monding der Batahanrivier. Door den kijker werd een benting, waarop de padriesche vlag geplant was, en een aantal groote praauwen gezien. Michiels besloot die benting te nemen en nam zijne maatregelen tegen den volgenden dag. Ten drie ure in den morgen gaat Poland met luitenant Bernard en 40 Ambonezen in de sloepen over; de grootste stilte wordt in acht genomen. Ongemerkt komt hij met zijn detachement aan land en verschuilt zich op 1500 pas van de benting in het bosch. De sloepen keeren naar boord terug. Een half uur nadat het morgenschot de opkomende zon begroet heeft, zeilen de twee kruisbooten en vier gewapende sloepen de rivier binnen. Michiels bevindt zich met tien flankeurs op de eene boot, Guyot met Maxwell en een gelijk aantal flankeurs op de andere. Onder het vuur der benting komende, brandt de vijand zijne stukken bijna gelijktijdig los; de 12ponders der kruisbooten antwoorden dadelijk. Poland hoort nu een tijd lang onafgebroken het kanon spelen, daarna vermengd met geweervuur; hij heeft moeite zijne soldaten in bedwang te houden, en brandt zelf van verlangen om een meer werkzaam deel aan het gevecht te nemen. Daar hoort hij den

stormmarsch slaan! Dit is het lang verwachte signaal. Voorwaarts! roept hij en snelt in den looppas vooruit. Maar ziet! op hetzelfde oogenblik gaat de poort der benting open en een aantal Padries stormen naar buiten om hun heil in de vlugt te zoeken. De Ambonezen kunnen nu hun hart ophalen; hunne schoten treffen allen en daarna doet de bajonet dienst. Maar voorwaarts wil men, den wal op; de vlag der Padries moet gestreken, de nederlandsche geheschen worden. Helaas! Toon komt, buiten zijn schuld, een oogenblik te laat; aan de rivierzijde is men hem vóór geweest; twee matrozen van de Circé hebben 's vijands vlag reeds in handen; een sergeant der flankeurs heeft zijn vaandeltje reeds op de borstwering geplant. Toch heeft Poland reden om tevreden te zijn; bij twee gesneuvelde Ambonezen lagen zestien lijken van Padries aan de poort, waarop hij aanviel. In het geheel liet de vijand 23 gesneuvelden achter; van onze zijde telde men 11 gewonden. Twee 4ponders en acht metalen lilla's, waarmede de benting bewapend was, veel handvuurwapenen, en 27 praauwen vielen Michiels in handen. Na een vruchtelooze vervolging werd met een kruisboot de rivier verder opgeroeid om een tweede benting op te zoeken. Men vond die evenwel verlaten, sloopte de wallen, stak den brand in de gebouwen en nam het geschut en den rijstvoorraad mede. 's Avonds was alles weer aan boord van het eskader vereenigd, en met de plegtige begrafenis der twee gesneuvelde Ambonezen, die driemalen het schip rondgedragen en toen over boord gezet werden, eindigde de dag.

Te Natal, dat 's anderendaags bereikt werd, vond men in een vervallen steenen fort een bezetting van honderd man onder een 1^{en} luitenant. De officieren woonden in planken huizen die zij zelven in den kampong gebouwd hadden. Een aangenamen indruk maakte die plaats niet. Door de onveiligheid van de reede bestond er weinig hand elsverkeer en waren de eerste levensbehoeften zeer duur.

Na een verblijf van drie dagen op Natal, werd de togt vervolgd en voor de monding der Taboejong-rivier geankerd. Hier voerden de Padries het gezag; er zoude dus weder een gewapende landing plaats hebben. Onder persoonlijke leiding van den majoor Michiels ging 's anderendaags het detachement infanterie en een peloton matrozen met de kruisbooten, barkassen en sloepen aan wal. Door een paar gidsen geleid, sloeg Maxwell met de voorwacht een voetpad in dat door een digt begroeid bosch liep. Een kwartpaal verder toonden de toppen van honderde klapperboomen aan, dat men een bewoond oord naderde, en weinige oogenblikken later werd dat bevestigd door een geweer-salvo dat de onzigtbare vijand op de voorwacht loste. Maxwell laat, zoo goed hij kan, zijne manschappen opmarcheren en het vuur beantwoorden. Michiels gelast Poland den versterkten kampong om te trekken en dan het stormsignaal af te wachten. Die omtrekking moet geschieden langs den voet van het glacis, dat geheel begroeid is met bamboe-

doeri, waaruit aanhoudend schoten vallen. Poland stoort er zich evenwel niet aan, maar marcheert door, tot dat hij voor de poort der benting komt; nu laat hij zijn Ambonezen opmarcheren en het vuur beantwoorden totdat het stormsignaal klinkt.

In een oogwenk wordt de poort met de geweerkolven geopend en in de binnenruimte gedrongen; van de tegenovergestelde zijde heeft ook Maxwell met de zijnen de borstwering beklommen, zonder tegenstand te ontmoeten. Het blijkt nu dat de vijand door een tweede poort de benting verlaten heeft; een oude stokdoove vrouw is de éénige persoon die in de honderd-twintig woningen wordt gevonden. Een half dozijn karbouwen, een twintigtal geiten, een paar honderd kippen en eenden, een aanzienlijke voorraad rijst en vruchten vallen den soldaten in handen en nadat de brand in de huizen gestoken is, keert men weder aan boord der schepen terug.

Nu werd de boeg naar de schoone baai van Tapanoli gewend, waar men twee etmalen later bij het eiland Pontjan-Ketjil het anker liet vallen. Op dit eiland wapperde de nederlandsche vlag boven een versterking, bezet met 30 man onder den 2^{en} luitenant Popje, waar bovendien nog een posthouder resideerde. Men bragt eenige dagen aangenaam aan wal door en vertrok toen naar Baros. Op die plaats lag toenmaals geen bezetting; Michiels liet de troepen evenwel ontschepen en, aan wal gekomen, de geweren laden. Het liet zich dus aanzien dat er weder gevochten zou worden. Een matroos met een groote nederlandsche vlag marcheerde aan het hoofd der voorwacht. Na een eind weegs door bosch getrokken te hebben, kwam men op een uitgestrekt droog rijstveld waar achter een groote versterkte kampong lag. Uit dien kampong traden een paar inlanders met pajongs, voorafgegaan door een man die ook een nederlandsche vlag droeg, de kolonne te gemoet en vroegen uit naam van den Toeankoe, met welk voornemen men herwaarts kwam. Vernemende dat de majoor Michiels door den gouverneur-generaal in commissie naar Baros was gezonden, bogen zij diep, gaven aan al de officieren de hand en noodigden hen uit, hen naar den kampong te volgen. Een hooge wal met doornbamboe begroeid en een diepe drooge gracht sloten den kampong van alle zijden in. De kolonne marcheerde tot voor de woning van den Toeankoe en zette de geweren af, terwijl de officieren binnengingen, en vriendelijk door het hoofd ontvangen werden. Op een ronde tafel stonden vruchten op twee groote zwarte schotels, en palmwijn in glazen en kopjes gereed. De schotels bleken bij nader onderzoek zilveren schalen te zijn, die honderd jaar vroeger te Onrust vervaardigd en door den opperkoopman der Oostindische kompagnie aan den toenmaligen koning van Baros ten geschenke waren gegeven. Men had dus met oude vrienden van het gouvernement te doen; de troepen werden op geitenvleesch en rijst onthaald, de officieren op gepofte kippen en eijeren. Nadat Michiels lang en breed met den Toeankoe over de belangen van het land gesproken had, en

de soldaten op verzoek van het hoofd eenige exercities hadden verrigt, keerde men strandwaarts, nam als de beste vrienden afscheid en scheepte zich weder in om eenige uren daarna te Tapoes te ankeren. Hier vernam men dat te Singkel twee driemasters lagen, met den beruchten Toeankoe Tamboesie en vijftig padriesche mekkagangers aan boord. Onmiddellijk werd het anker geligt en den geheelen nacht doorgezeild. Tegen den ochtend zag men werkelijk twee groote schepen op de reede van Singkel, die in allerijl het anker ligtten en onder zeil gingen. Een kanonschot van de Circé was evenwel voldoende om de vlugtelingen tot staan te brengen; een paar gewapende sloepen er op afgezonden, bragten de gezagvoerders bij Michiels. Zij maakten er geen geheim van dat zij Toeankoe Tamboesie met veertig Padries aan boord gehad en voor vier dagen aan wal gezet hadden; de bemanning bestond uit Klingalezen, de lading uit benzoïn; papieren hadden zij niet. Michiels verklaarde daarna de brikken prijs en plaatste op elk vaartuig een marine-officier met eenige matrozen en infanteristen.

Meer dan zeshonderd Maleijers met ontbloote sabels en lansen stonden aan het strand, toen daarna Michiels met dertig bajonetten in twee sloepen aan wal roeide. Niettegenstaande die vijandige teekenen, kwamen twee hoofden met buigingen den majoor verwelkomen, namen hem elk bij een hand en voerden hem deftig naar de benting, waar een aantal stukken geschut boven de borstwering uitstaken. Twee andere Maleijers met groote sabels vatteden ook Poland bij de handen en volgden op dezelfde manier. In de hoofdwoning zette men zich op balie-balie's neder en hield, onder het gebruik van eenige vruchten, een lange conferentie. Maxwell was intusschen met slaande trom de poort binnengemarcheerd, had voor het huis van den Toeankoe halt gehouden en schildwachten uitgezet, om het al te gemeenzame volk op een afstand te houden. Die trom en die bajonnetten maakten eenigen indruk. Gedurende de conferentie liet Poland zijn oogen eens rondgaan en was verwonderd zoowel over de buitengewone sterkte der benting, die met tien stukken geschut bewapend was, als over het krijgshaftig uiterlijk der Maleijers. De meesten waren krachtig gebouwde mannen met knevels; allen droegen goede hoofddoeken, met gouddraad gestikte baadjes en boeginesche broeken. Dat zij ook dapper waren, ondervond men later. Roeps en vele andere braven sneuvelden voor Singkel. Met dezelfde statie, als waarmede men ontvangen was, werd men naar de sloepen teruggeleid, en toen weder ingescheept. Een paar uur later ontving men een geschenk van twee koeijen en een groote hoeveelheid vruchten, ten blijk der goede verstandhouding die er tusschen beide partijen heerschte. Het teekenen van het kontrakt scheen den Toeankoe echter nog al moeite te kosten, want er verliepen een paar dagen voor dat hij daartoe besluiten kon. Toen eindelijk alles in orde was, ging men onder zeil; maar een uur later haalde een praauw door

kracht van zeilen en riemen het eskader in, en een zendeling van den Toeankoe van Singkel kwam met eenige zendelingen aan boord van de Circé. De man had een pak papieren in de hand en gaf het Michiels over. Het bevatte het kontrakt door de commissie en den Toeankoe geteekend.

'De Toeankoe zendt het kontrakt aan den heer majoor terug,' sprak de zendeling. 'Bij nadere overweging kan hij zich niet met den inhoud vereenigen. Het kontrakt is niet goed.'

Zwarte wolken trokken op het voorhoofd van Michiels te zamen. Met toornige blikken keek hij over zijn bril heen - een vast teeken dat hij kwaad was, - en antwoordde:

'Dat kontrakt is wèl goed, en de Toeankoe moet het houden. Vindt de Toeankoe het niet goed, dan kom ik over een paar maanden terug om het beter te maken; maar dan breng ik ander schrijfgereedschap mede.' Meteen vatte hij den zendeling bij den arm, trok hem naar een kanon en zeide: 'Zulke pennen en veel grootere zal ik dan medenemen om het kontrakt te teekenen, verstaat gij? Officier van de wacht!' riep hij nu, 'breng dien man met zijn gevolg dadelijk van boord en laat de praauw afsteken.'

Onmiddellijk werd weder koers gehouden en den tweeden dag voor Goenong Sitoli op het eiland Nias geankerd. Spoedig zag men van de schepen, die slechts dertien vademen van den wal lagen, een troep naakte inlanders aankomen; een Europeaan of Sinjo in matrozenkleeding, doch blootsvoets, ging aan het hoofd en hield halt bij de schepen. Door een sloep aan boord van de Circé gebragt, bleek het dat hij zich alleen in het engelsch en het maleisch verstaanbaar kon maken; deh ollandsche taal sprak hij niet meer. Vroeger had de Sinjo te Natal gewoond, waar zijn broeder onder het engelsche bestuur als resident gestorven en begraven was; toen had hij zich op Nias neêrgezet om handel te drijven. De zaken waren echter slecht gegaan en hij was dood arm geworden. In plaats van den moed te laten zakken, huwde hij de dochter van den koning; van de drie kinderen die uit dat huwelijk voortsproten, was de oudste zijn grootvader reeds opgevolgd. Daar Sire evenwel nog te jong was om het rijk zelf te besturen, deed papa-sinjo het voor hem, in overleg met een anderen aanzienlijken Niasser.

Men had dus een voornaam persoon aan boord, en daar het juist tijd was om aan tafel te gaan, werd de sinjo-koning uitgenoodigd mede aan te zitten. Het moet gezegd worden, dat hij zich nog bijzonder goed van lepel en vork wist te bedienen en nooit afsloeg met iemand een lijntje te trekken. Het gevolg hiervan was, dat hij spoedig onder tafel was gedronken en op een kooi werd gelegd. Een uur later weder geheel in order zijnde, zette Poland hem een steek op het hoofd, een ander trok hem een uniformjas aan, een derde gaf hem een pantalon en een vierde een sjerp. De barbier werd geroepen om den w^{d}. koning den baard te scheren en het hoofdhaar te knippen, en nu ge-

leidde men hem in zegepraal naar het dek, waar hij, niet weinig grootsch op zijn nieuwe uitrusting, bij den majoor Michiels zijn kompliment ging maken. Deze gaf hem nog een flesch genever mede en liet hem toen weder aan wal brengen, waar hij de verbazing van zijn naakte onderdanen niet weinig opwekte.

's Anderdaags bragt men den Sinjo een plegtstatig tegenbezoek. Deze geleidde de officieren naar het vorstelijk paleis, een groote houten woning. Eenige trappen opgaande, kwam men in een uitgestrekte vierkante zaal met rottanmatten belegd en voorzien met een klein tafeltje en twee houten banken, als éénig meubilair. Op een plank in een hoek lagen eenige zwart berookte boeken, waaronder een engelsche bijbel. De officieren zetteden zich in een kring op den grond, maakten zich vrolijk met de comfort van den Sinjo, en deden eer aan den palmwijn dien hij voor het gezantschap ten beste had. Nadat de vergadering afgeloopen was, en men zich een paar uren tot uitspanning met de jagt vermaakt had, keerde ieder weder naar boord terug.

Daar Michiels nog op een ander punt van het eiland wilde landen, werd de Sinjo-koning uitgenoodigd het eskader derwaarts te vergezellen en als tolk op te treden. In den namiddag van den volgenden dag viel dan ook het anker op de zuidoostkust en werden een paar zendelingen aan wal gezet om den vorsten de aankomst van het nederlandsch gezantschap bekend te maken. Zesendertig uren later zag men een groot aantal gewapende Niassers het gebergte afdalen, en werden de troepen ontscheept op een punt waar een lange loods stond. Aan het strand komende, begonnen de inlanders met de lansen te zwaaijen, met de sabels op de schilden te slaan, geweerschoten te lossen, te springen, te dansen en te schreeuwen dat het een lust was; inderdaad een wonderlijke vertooning bij een vredelievend congres! waarschijnlijk wilden zij een goeden dunk van hunne strijdbaarheid geven. Michiels liet de zendelingen met een hollandsche vlag in de hand hun te gemoet gaan en verzoeken om zoo goed te zijn wel te willen te naderen. Langzaam en schuchter voldeden zij aan dien wensch, de hoofden hand aan hand gaande en gedekt door eenige voorvechters, die niet ophielden met hunne wapens te zwaaijen en hoe, hoe! te schreeuwen. In de loods gekomen, plaatsten de radja's zich op de balie-balie, ieder met den rug tegen een houten beeldje en met het gezigt naar een in de oogen der soldaten zelfs vrij gemeen groot beeld, wel negen voet hoog, dat in het midden der loods stond; om dat beeld dansten de Niassers gedurende een kwartier uurs in de rondte, terwijl de hoofden op hun gemak sirih pruimden en zich hielden of er geen gezantschap of soldaten op de wereld waren. Op eens werd alles stil. Nu stond de sinjo-tolk op en geleidde de radja's naar den majoor, die hun vriendschappelijk de hand reikte en daarna met hen ging praten. Zoowel hoofden als minderen waren voor het grootste gedeelte van het ligchaam naakt; de eersten droegen roode baadjes, groote gouden ringen in het regteroor

en koralen armbanden om den regterarm, van den pols tot aan den elleboog. Ook tusschen de troepen en de Niassers, die zich buiten de loods ophielden, was toenadering gekomen en werd druk ruilhandel gedreven. Voor een koperen knoop ontving men een speenvarken, voor drie knoopen een volwassen varken; zakdoeken en messen waren voorwerpen van groote waarde voor de Niassers, en voor tabak gaven ze het meest. Van geld schenen zij geen begrip te hebben.

Na afloop der conferentie boden de radja's den majoor twintig varkens, vijf kippen, en een menigte vruchten ten geschenke aan; zooals overal geschied was, werden ook hier tegengeschenken uitgereikt. Nu moesten de voorvechters bewijzen geven hunner bekwaamheid in het springen en hanteren der wapenen, daarna de troepen in het vuur exerceeren, en toen scheidde men als goede vrienden. De sinjo-koning ging met zijn gevolg over land naar Goenong Sitoli, de troepen keerden aan boord terug en het eskader nam zijn koers over Poeloe-Batoe naar Padang.

Veertig dagen had de reis geduurd; veel belangrijks had men gezien, veel genoegen gesmaakt in den broederlijken omgang aan boord. Bij de afrekening, die plaats had voor dat men te Padang aan wal stapte, bleek het dat Poland honderd spaansche matten had gewonnen en dat zijn vriend Maxwell, die met ‘de oomes’ d.i. met den majoor Michiels, met den kommandant van de Circé, Pool en met kapitein Guyot, in de kajuit gespeeld en bovendien niet weinig schrobberingen gehad had, (want Michiels was een lastige partner in het whisten) acht-honderd gulden moest betalen.

XXIX.

Posthouder Bonnet. - Hoe Poland zijn gezag als militair kommandant weet te bewaren en hoe hij een Toeankoe tot zijn vriend maakt.

Anderhalve maand was Poland te Padang terug, teen hij met Beethoven's kompagnie naar Natal vertrok, ter vervanging der maduresche bezetting die naar Priaman verplaatst werd. Een vrolijk verblijf kon Natal niet genoemd worden, omdat de plaats zoo weinig opleverde. Men at rijst en visch, tot dat er een oorlogschip, dat hoogstens eens per maand gebeurde, van Padang kwam met de gewone approviandering en de bestelde particuliere provisiën. Dan hield men, na zooveel dagen onthouding, feest totdat de provisiën verbruikt waren; dan deed men al zijn best om de officieren van de koloniale marine zoolang mogelijk aan land te houden en hun evenveel vriendschap te bewijzen als deze gewoonlijk bij expeditiën over zee aan hen bewezen. Gelukkig bleef Poland niet lang te Natal, maar werd twee maanden later als vervanger van luitenant Popje naar Tapanoli overgeplaatst, waar hij na een reis van vier dagen met een kleine praauw aanlandde.

De posthouder Bonnet, die daar het civiele gezag voerde, was iemand

met wien Poland dweepte. Vroeger, als wachtmeester bij de Oostindische kavallerie, had hij getoond een goed soldaat te zijn; in 1821 maakte hij als vrijwilliger de palembangsche expeditie mede en werd daar gewond; daarna tot postmeester van Tapanoli benoemd, gaf hij nu en dan het bewijs, altijd nog liever het zwaard dan de pen te hanteren. Een enkel voorbeeld.

Op zekeren dag berigt men, dat er vijf groote rooverspraauwen achter een eiland in de baai liggen. Bonnet vraagt tien soldaten van den luitenant-kommandant, tot versterking der bemanning zijner twee kruisbooten, waarmede hij van plan is de roovers op te zoeken. Die luitenant (wiens naam Poland vergeten heeft) geeft niet alleen de gevraagde bajonetten, maar gaat zelf als vrijwilliger mede. Men heeft het geluk met het aanbreken van den dag de rooversvaartuigen te overvallen; men tast ze aan, entert ze en maakt er zich meester van. De roovers hebben zich echter goed verdedigd voor dat zij in zee sprongen en naar wal zwommen; er is scherp gevochten. De luitenant is met vijf soldaten gesneuveld; drie soldaten, vier matrozen en een djoeragan zijn bovendien zwaar gewond; Bonnet zelf is door twee kogels in het been getroffen. Door de pijn in een staat van woede geraakt, kruipt hij over het dek, hakt met zijn sabel een stuk uit de bil van een gevallen roover en verslindt het!.... 't Is de waarachtige afgrijselijke waarheid; Poland heeft het uit den mond van een inlandsch soldaat die er getuige van was, van den Toeankoe van Tapanoli die zich ook aan boord bevond. Zeventien lijken van zeeroovers vindt men aan boord der vermeesterde vaartuigen; onze gesneuvelden worden op het eiland begraven. - Na de inneming van Bondjol werd Bonnet benoemd tot assistent-resident van Rau, Mandeling en Ankola en stierf kort daarna. Drie maanden na zijn overlijden kwam de tijding dat de koning der Nederlanden hem, tot belooning voor zijn gedrag te Palembang, het kruis der Willemsorde had geschonken.

Het fort te Pontjan was gebouwd op een rots, zoo digt aan zee gelegen, dat bij hoog water de golven zich aan haar voet breken. Acht stukken geschut beheerschen de baai en den nabijgelegen kampong, waar ook de woning van den posthouder op 60 passen afstands van het fort staat.

Poland heeft het kommandement overgenomen en Popje is, in afwachting van een scheepsgelegenheid, naar Padang, bij Bonnet ingetrokken, 's Middags gaat Poland in uniform een wandeling door den kampong maken en ontmoet den Toeankoe, die hem aankijkt zonder te groeten.

‘Waarom groet gij mij niet, Toeankoe?’ vraagt hij gebelgd.

‘Ik heb niets met u uit te staan.’

‘Weet gij niet dat ik hier kommandant ben?’

‘Dat is mij onverschillig. Ik ben niet bang voor u.’

‘Die brutaliteit zal ik u betaald zetten.’

‘Heel goed! Zeg het maar aan den heer posthouder.’

Poland is woedend over zoo groote onbeschaamdheid. Niet bij den posthouder zal hij genoegdoening vragen; hij zelf zal ze zich geven.

'Ik zal u leeren, respect te hebben voor een officier', zegt hij, keert op zijne schreden terug, vliegt de vier-en-veertig trappen op die naar het fort leiden, en schreeuwt al onder weg:

'Kanonnier! kanonnier!'

Door dat schreeuwen, is de éénige artillerist der bezetting dadelijk bij de hand en vraagt orders.

'Kunt ge goed rigten?'

'Ja wel kommandant, heel goed.'

'Heel goed? dat zullen we eens zien. Daar heb je den sleutel van het kruidmagazijn; haal de munitie om dezen ijzeren 8ponder te laden. Versta je?'

'Met een kogel, kommandant?'

'Met een kogel, zeker!'

Het stuk geschut wordt geladen met behulp van een soldaat.

'Rigt nu het kanon op het dak der woning van den Toeankoe...'

De kanonnier ziet verwonderd op.

'en als je goed raakt, krijg je van mij twee spaansche matten en een borrel toe.'

'Meent u dat, kommandant?'

'Hou je mond, kerel! Doe wat ik gelast.'

Het stuk wordt met zorg gerigt.

'Wilt u eens zien, kommandant, of de rigting goed is?'

'Ga je gang maar, steek den zunder aan, en geef vuur.'

Met een donderenden knal gaat het stuk af en wordt de stilte plotseling verbroken. Het houten huis van den Toeankoe, op palen gebouwd, stort op hetzelfde oogenblik in een; een geweldig leven ontstaat in den kampong; mannen schreeuwen, vrouwen gillen, kinderen huilen. 'Alarm!' brommen de houten blokken in den kampong. 'Alarm!' luidt de klok op de kruisboot. 'Alarm!' slaat ook de trom van het fort; want Poland, ziende dat de Toeankoe zich met de geheele bevolking gewapend naar de woning van den posthouder begeeft, heeft gelast onmiddellijk de barrière te sluiten, de vlag te hijschen en alarm te slaan.

Met zijn ontbloote huzaren-sabel in de vuist is ook Bonnet het huis uitgevlogen; twee politie-oppassers met geweren en vier anderen met sabels gewapend, volgen hem. Wat de Toeankoe hem vertelt, weet Poland niet, maar toen hij Bonnet aan het hoofd van al dat volk zijne schreden naar het fort ziet rigten, geeft hij den schildwacht consigne om niemand den trap te laten opkomen. Een oogenblik later komt de sergeant zeggen:

'Kommandant! mijnheer de posthouder staat onder aan den trap en verzoekt u te spreken.'

'Zeg aan mijnheer den posthouder dat ik niet te spreken ben, dat

het fort in staat van beleg is, en dat als mijnheer de posthouder niet gaauw naar zijn woning terug gaat, ik 't hem wel leeren zal.'

'Goed, kommandant!'

Een kwartier later meldt de sergeant zich weder aan.

'Kommandant! daar is een politie-oppasser aan den trap die een brief in de hand heeft.'

'Zeg hem, dat ik geen brieven aanneem.'

'Goed, kommandant!'

Ten derden male dient de sergeant zich aan.

'Ik moet u rapporteren, kommandant, dat mijnheer de posthouder twee drieponders voor zijn huis in batterij brengt en op het fort rigt.'

'Zoo; laat den kanonnier dadelijk de achtponders aan den kant van den kampong met schroot laden.'

Nu gaat Poland naar buiten, klimt op de borstwering en roept:

'Mijnheer de posthouder! wat doe je daar met dat geschut?'

'Dat zal ik je dadelijk laten zien!'

'Bonnet! neem je in acht! ik laat al mijn stukken met schroot laden; bij het minste dat je begint, krijg je de volle laag. Ik waag er alles aan. De Toeankoe heeft mij grof beleedigd. Morgen zullen we er over spreken, als ge wilt; maar van daag niet.'

Wat moet Bonnet doen? Hij kiest de wijsste partij, laat de stukken weêr onder zijn huis brengen en de bevolking naar den kampong gaan.

Een half uur later komt de kruisboot gevlagd en gewimpeld aanzeilen, en laat op een geweerschot afstands van het fort het anker vallen. Poland gaat op het bastion en praait den djoeragan:

'Wat moet jij daar doen?'

'Ik heb van den heer kommandeur (posthouder) order gekregen hier te gaan liggen.

'Waarvoor?'

'Als u weêr op den kampong schiet, moet ik met mijn kanon op het fort vuren.'

Op een wenk van Poland is de kanonnier al bezig de achtponders aan de zeezijde uit te wisschen.

'Dadelijk het anker geligt en weêr naar het zeehoofd terug!' roept Poland op zulk een dreigenden toon, dat de djoeragan onmiddellijk gehoorzaamt.

Lang duurde het niet, of de sergeant heeft weêr iets te rapporteren.

'Daar is een officier aan den trap, die den kommandant verzoekt te spreken.'

Die officier kon niemand anders dan Popje zijn, - dat begrijpt Poland wel; maar nu hij meester van het terrein en van zijn drift geworden was, komt zijn lust tot grappen maken weêr boven en zegt hij:

'Gaat vragen van welke natie hij is.'

Het antwoord daarop luidde:

‘Die officier zegt Hollander te zijn en heet Popje, 2_e luitenant.’

‘Zoo! laat mijnheer boven komen, maar ongewapend.’

‘Kassian! hij doet het ook,’ lachte Toon in zich zelf, toen hij naar de barrière gaande, zijn kameraad de sabel zag afleggen.

Popje in het fort komende, zag de soldaten gewapend op de banketten staan, ieder op zijn post, de brandende lont bij de stukken.

Poland nam hem onder den arm en bragt hem in zijn huis.

‘Toon, Toon!’ zei Popje, ‘je maakt 't nou al te gek; dan kan je je demissie kosten als Bonnet er rapport van maakt.’

‘Dat komt er niet op aan; geen mier gevaar! Ik ben eenmaal begonnen en waag er alles aan. Zoo lang ik officier ben, laat ik mij niet beleedigen, en de Toeankoe heeft mij grof beleedigd.’

‘Ja, dat weet Bonnet al, de Toeankoe zit ijsselijk in den angst, en heeft 't hem nu zelf verteld.’

‘Zoo, heeft de lompert dat gedaan. Kom, wij gaan een lekkere flesch drinken. - Weet je wat? - zeg maar aan Bonnet, dat morgen vroeg om zes uur de staat van beleg opgeheven is. Kom jij dan met mijnheer den posthouder naar boven; dan zullen we wel over de zaak spreken.’

Den volgenden morgen gebeurde dit ook. Bonnet moest Toon gelijk geven, en beloofde dat hij den Toeankoe om negen uur naar het fort zoude brengen, om den kommandant openlijk genoegdoening te geven.

Met klokslag negen uur kwam de Toeankoe met een groot gevolg in alle statie en begeleid door den posthouder, den trap van het fort op. De bezetting stond onder de wapens; Poland wachtte de bezoekers in zijn huis af, ontving hen ernstig en gaf met een wenk te kennen dat zij konden plaats nemen. Dadelijk stond de Toeankoe evenwel weêr op, vroeg vergiffenis voor zijn onbetamelijk gedrag en beloofde den kommandant nooit weêr te zullen beleedigen. Poland stak hem de hand toe, verklaarde volkomen voldaan en genegen te zijn vriendschap te sluiten. *Hij* zou nooit in gebreke blijven zijn Hoogheid de eerbewijzingen te geven waarop hij aanspraak had, maar eischte omgekeerd hetzelfde van hem.

Bij het verlaten van het fort, toen de bezetting het geweer presenteerde en een saluut van zeven kanonschoten gaf, ondervond de Toeankoe dat Poland geen ijdele woorden had gesproken en, liet hij zich al niet ongestraft beleedigen, ook een ander in zijn betrekking huldigde. 's Middags dineerde men gezamenlijk bij Bonnet, die het voorgevallene niet rapporteerde aan den gouverneur van Sumatra's Westkust. Sedert dien dag noemde de Toeankoe Poland zijn besten vriend.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Renan als geschiedschrijver.

Les Apôtres, par Ernest Renan, membre de l' institut. Paris, 1866.

I.

‘Je serai satisfait si, après avoir écrit la vie de Jésus, il m'est donné de raconter comme je l' entends l' histoire des apôtres’. Zoo schreef voor 3 jaren de auteur van het bekende Vie de Jésus. En dat hij ten deele het genot heeft mogen smaken, waarvan wij hem hier hooren gewagen, 't bleek uit de verschijning van zijn nieuw werk hier boven vermeld, voor weinige weken in 't licht gekomen. *Ten deele* zeggen we: immers de histoire des apôtres, welke hij hoopte te leveren, zou, naar het plan, dat hij toen koesterde, zich uitstrekken tot het jaar 100 en derhalve, zoo als hij zelf zegt, ook eene beschrijving bevatten van het leven van Paulus; maar zijn jongste boek gaat niet verder dan het jaar 45, het jaar, waarop, volgens hem, waarschijnlijk de eerste zendingreis van den Heiden-Apostel moet gesteld worden.

Toch heeft hij dit werk genoemd: les Apôtres en hij zelf geeft dit als reden op: ‘Parce qu'il (het genoemde boek) expose la période d'action commune, durant laquelle la petite famille créée par Jésus marche de concert, et est groupée moralement autour d' un point unique, Jérusalem’. Wij willen hier niet in het onderzoek treden, of hij daarmede dien titel genoegzaam heeft gerechtvaardigd, maar liever opmerken dat Paulus ook door hem niet op gelijke lijn met de twaalve wordt geplaatst. ‘Bien qu'il’ - zoo hooren wij hem toch verklaren - ‘se soit donné, à partir d' une certaine époque, le titre d' apôtre, Paul ne l' était pas au même titre que les Douze; c'est un ouvrier de la deuxième heure et presque un intrus. - Il ne faut le comparer ni à Jésus, ni même aux disciples immédiats de ce dernier. Paul n' a pas vu Jésus; il n' a pas

goûté l'ambroisie de la prédication galiléenne. Or, l' homme le plus médiocre qui avait eu sa part de la manne céleste était, par cela même, supérieur à celui qui n'en avait senti que l'arrière-goût. - Le vrai fondateur du christianisme, c'est Jésus. Les premières places ensuite doivent être réservées à ces grands et obscurs compagnons de Jésus, à ces amies passionnées et fidèles, qui crurent en lui en dépit de la mort.'

Maar al strekken de grenzen van Renans boek zich niet verder uit, men moet echter toestemmen: 't is een allerbelangrijkst gedeelte der geschiedenis van het christendom, hetwelk hij daarin behandelt. De schrijver heeft dit zelf ook gevoeld. En om er den lezer van te overtuigen en hem tevens met den omvang en den inhoud van dit werk nu reeds iets nader hekend te maken, willen we Renan hier weêr ze!ven sprekend invoeren. 'Le premier livre' - zoo hooren we hem zeggen in den aanvang van dit zijn boek - 'de notre *Histoire des Origines du christianisme* a conduit les événements jusqu'à la mort et à l'ensevelissement de Jésus. Il faut maintenant reprendre les choses au point où nous les avons laissées, c'est-à-dire au samedi 4 avril de l'an 33. Ce sera encore durant quelque temps une sorte de continuation de la vie de Jésus. Après les mois de joyeuse ivresse, pendant lesquels le grand fondateur posa les bases d'un ordre nouveau pour l'humanité, ces années-ci furent les plus décisives dans l'histoire du monde. C'est encore Jésus qui, par le feu sacré dont il a déposé l'étincelle au coeur de quelques amis, crée des institutions de la plus haute originalité, remue, transforme les âmes, imprime à tout son cachet divin. Nous avons à montrer comment, sous cette influence toujours agissante et victorieuse de la mort, s'établit la foi à la résurrection, à l'influence du Saint-Esprit, au don des langues, au pouvoir de l'Église. Nous exposerons l'organisation de l'Église de Jérusalem, ses premières épreuves, ses premières conquêtes, les plus anciennes missions qui sortirent de son sein. Nous suivrons le christianisme dans ses progrès rapides en Syrie jusqu' à Antioche, où se forme une seconde capitale, plus importante en un sens que Jérusalem, et destinée à la supplanter. Dans ce centre nouveau, où les païens convertis forment la majorité, nous verrons le christianisme se séparer définitivement du judaïsme et recevoir un nom; nous verrons surtout naître la grande idée de missions lointaines, destinées à porter le nom de Jésus dans le monde des gentils. Nous nous arrêterons au moment solennel où Paul, Barnabé, Jean-Marc partent pour l'exécution de ce grand dessein. Alors, nous interromprons notre récit pour jeter un coup d'oeil sur le monde que les hardis missionnaires entreprennent de convertir. Nous essayerons de nous rendre compte de l'état intellectuel, politique, moral, religieux, social de l'empire romain vers l'an 45, date probable du départ de saint Paul pour sa première mission'.

Hieruit blijkt - en dit drong ons te meer het af te schrijven -

dat Renan niet zonder alle besef van het gewicht zijner taak haar heeft aanvaard.

Nu is het echter de vraag: hoe is zij door hem volvoerd? Heeft hij haar volbracht met dien ernst, met die nauwgezetheid, welke zij eischte? Is het hem werkelijk gelukt zulk een voorstelling te geven van de periode der geschiedenis van het christendom, die zijn boek omvat, dat wij daarmede vrede kunnen hebben?

Aan de beantwoording van deze en andere vragen zullen de volgende bladzijden gewijd zijn. Uitgenoodigd door de Redactie van dit Tijdschrift om daarin eene beoordeeling van Renans jongste geschrift te leveren, hebben wij daaraan te gereeder gehoor gegeven, omdat wij in ditzelfde Tijdschrift ook een kritiek op zijn Vie de Jésus geleverd hebben.

Wij zullen het echter niet zoo uitvoerig bespreken, als we dat zijn Leven van Jezus deden. Veel zouden wij dan toch moeten herhalen wat wij vroeger reeds zeiden. Maar we hopen niet minder onpartijdig te zijn, dan we dat ten minste hebben trachten te wezen, toen wij Renan daagden voor de rechtbank van zijn eigen beginselen. En opdat men geloove, dat het ons ernst is met deze verklaring, verzoeken wij den lezer wel in 't oog te houden, dat, waar we op dit of dat in Renans boek, hetwelk lof verdient, minder uitvoerig de aandacht vestigen, dan dit had kunnen geschieden, dit is voortgevloeid uit het doel, dat we ons hebben voorgesteld. Wij gaan hier Renans boek beschouwen uit een bepaald oogpunt. Zoo beoordeelen wij het niet als voortbrengsel der ‘kunst’ en het is ons niet te doen om het aesthetisch genot, dat het kan opleveren, te doen waardeeren. Zoo vragen we niet wat stichtelijke gedeelten het bevat. Wij gaan over Renan alleen als *historiograaf*, en over zijn boek slechts als een *geschiedkundig* werk ons oordeel uitspreken. Ons *hoofd*doel is hetzelfde waarop we reeds de aandacht hebben gevestigd: aan te wijzen of we al dan niet recht hebben Renan's voorstelling van de Apostelen tot de onze te maken.

Bij de beoordeeling van een *geschiedkundig* werk hebben we, dunkt ons, vooral deze drie vragen te doen:

1°. *wat* rangschikt de schrijver onder de bronnen, waaruit door hem moet geput worden?
2°. welke *historische waarde* kent hij er aan toe?
3°. hoe *gebruikt* hij ze?

Wij gaan deze vragen beantwoorden.

Wat rangschikt de schrijver onder de bronnen, waaruit door hem moet geput worden?

Ons antwoord op deze vraag kan kort zijn.

In zijne inleiding(*) op dit boek, waarin hij vooral handelt over zijne bronnen, zegt hij zelf daaromtrent: ‘Au premier coup d'oeil, les documents, pour la période qu'embrasse ce volume, sont rares et tout à fait insuffisants. Les témoignages directs se réduisent aux premiers chapitres des *Actes des Apôtres*, chapitres dont la valeur historique donne lieu à de graves objections. Mais la lumière que projettent sur cet intervalle obscur les derniers chapitres des Évangiles et surtout les épîtres de saint Paul, dissipe quelque peu les ténèbres’. Derhalve bronnen zijn hem: *de* 1e *kapittels van de Handelingen der Apostelen, de laatste hoofdstukken der Evangeliën en de brieven van Paulus.* Ook ziet men hieruit dat hij de eerste *rechtstreeksche* getuigenissen noemt in onderscheiding van de overigen. Waarom hij dit heeft gedaan en met wat recht is ons niet duidelijk geworden. Later komt hij hier dan ook niet op terug en zegt eenvoudig een paar bladzijden verder: ‘Pour la connaissance des faits décisifs qui se passèrent dans les premiers jours après la mort de Jésus, les documents sont les derniers chapitres des Évangiles, contenant le récit des apparitions du Christ ressuscité’; terwijl hij iets verder de Handelingen der Apostelen slechts noemt ‘le document le plus important pour l' histoire que nous avons à raconter’.

Maar kan het nu worden gebillijkt dat hij *die* bronnen alleen vermeldde? Uit zijn boek zelf blijkt dat de schrijver van meerdere heeft gebruik gemaakt, o.a. van de oud christelijke literatuur. We doen dan ook hier dezelfde vraag, die wij in betrekking tot zijn Vie de Jésus hebben geuit: of hij ook deze niet onder zijne bronnen had moeten rangschikken? En 't verwondert ons te meer dat het niet is geschied, daar wij hem zelven hooren zeggen: ‘Un écrit ancien peut servir à faire connaître, d'abord l' époque même où il a été composé, en second lieu l' époque qui a précédé sa composition. Tout écrit suggère, en effet, des inductions rétrospectives sur l' état de la société d' où il est sorti.’

En waarom heeft hij bij de vermelding zijner bronnen geen gewag gemaakt van Fl. Josephus, dien hij zoo vaak aanhaalt en dien hij ook in zijn Vie de Jésus als bron voor de Biographie van den stichter des Christendoms opgaf?

Geheel verontschuldigen kan de schrijver zich niet met te zeggen: dat boven zijne Introduction staat *critique des documents originaux.* Doch 't zou een verontschuldiging wezen, en wij willen hierover niet

(*) Gelijk in zijn Vie de Jésus, gaat ook hier eene inleiding vooraf. Uitwendig ziet dit jongste geschrift er precies uit als het genoemde. De introduction van les Apôtres is alleen iets kleiner dan die van het Vie de Jésus; terwijl de geschiedenis der apostelen zelve 73 pagina's minder beslaat dan de biographie van Jezus.

verder uitweiden - en evenmin onderzoeken of hij ook op de lijst zijner bronnen nog andere had moeten plaatsen, daar het toch de hoofdkwestie is: of hij een genoegzaam aantal bronnen heeft gebruikt?

In dit opzicht verdient hij geenszins berisping en in plaats hiervan kunnen wij zelfs tot zijn lof getuigen dat hij een *copieus* gebruik heeft gemaakt van de ongewijde schrijvers tot toelichting van het tijdvak, hetwelk door hem wordt beschreven.

Langer hebben wij stil te staan bij de vraag:

Welke historische waarde kent hij aan die bronnen toe?

Ook dit heeft hij, wat namelijk de bronnen aangaat, die wij hem hebben hooren opgeven, zelf aangewezen.

A. Eerst spreekt hij over *de laatste hoofdstukken der Evangeliën.* Want deze zijn, zooals we reeds vernamen, volgens hem, de bronnen voor de kennis der beslissende feiten, die in de *eerste* dagen na Jezus' dood plaats grepen.

Wat nu zijn oordeel daaromtrent betreft, hij geeft duidelijk genoeg te kennen dat zijne beschouwing dezer bronnen dezelfde is als die, welke hij in zijn Vie de Jésus heeft blootgelegd. Tevens merkt hij op hoe gelukkig het is, dat wij hier een contrôle bezitten, die bij het leven van Jezus maar al te dikwijls gemist werd. Hij bedoelt 1 Cor. XV: 5-8. Een contrôle - dit voegt hij er bij - welke 3 bijzonderheden vaststelt: ‘1: la réalité des apparitiohs, 2: la longue durée des apparitions, contrairement au récit des Évangiles synoptiques, 3: la variété des lieux où eurent lieu ces apparitions, contrairement à Marc et à Luc.’ Waarop hij dit laat volgen: ‘L'étude de ce texte fondamental, jointe à beaucoup d'autres raisons, nous confirme dans les vues que nous avous énoncées sur la relation réciproque des synoptiques et du quatrième Évangile. En ce qui concerne le récit de la résurrection et des apparitions, le quatrième Évangile garde cette supériorité qu'il a pour tout le reste de la vie de Jésus.’

Maar, zoo vraagt men misschien, welke is die superioriteit, die wij hem hier aan het 4de Evangelie hooren toekennen? En hoedanig was zijne beschouwing van de synoptici in zijn leven van Jezus blootgelegd? Laat ons herinneren wat wij bij ons verslag van Renan's 1e boek opmerkten, dat namelijk, volgens 't geen hij daarin beweerde, het *meeste vertrouwen* verdient wat de *woorden* betreft, het *Evangelie van Mattheüs*, ten opzichte van de *feiten* uit Jezus' leven, dat van *Markus;* met betrekking tot het zoogenaamde *plan van Jezus' leven* en *menig verhaal*, vooral de *lijdensgeschiedenis*, dat van *Johannes*, en dat het *minst geloofwaardig op zich zelf* is dat van *Lukas*, ofschoon aan geen

van deze Evangeliën op zich zelf, ook niet in de genoemde opzichten, geloof kan worden geschonken.

Overeenkomstig nu hiermede hooren wij den schrijver in zijn Apôtres, wat in 't bijzonder betreft de superioriteit door hem aan het 4de Evangelie toegekend, nog dit zeggen: 'si l'on veut trouver un récit suivi, logique, permettant de conjecturer avec vraisemblance ce qui se cacha derrière les illusions, c'est là qu'il faut le chercher.'

En derhalve is Renan aan het 4de Evangelie dezelfde historische waarde *blijven* toekennen, die hij er vroeger aan toeschreef? En hij *blijft* beweren dat het 4de Evangelie werkelijk historische bestanddeelen bevat? En dat, ofschoon hij moet erkennen: 'L'usage que j'en' (te weten van het 4de Evangelie) ai fait dans ma *Vie de Jésus* est le point sur lequel les critiques éclairés m'ont adressé le plus d'objections'.

Maar wat kan hij dan tot zijne verdediging op dit punt aanvoeren? Men zal dit helaas! slechts kunnen vernemen, wanneer men zich een herziene en verbeterde uitgave van zijn Vie de Jésus, die, naar zijne verzekering, eerstdaags zal verschijnen(*), aanschaft; want daarin zal hij zich rechtvaardigen. Waarom heeft hij het echter niet reeds hier gedaan? Had dit niet moeten geschieden? Is die verwijzing naar die nieuwe uitgave van zijn Leven van Jezus echt wetenschappelijk? We moeten ons nu maar, tot zoo lang deze editie in 't licht is verschenen, vergenoegen met de onderstelling: het is mogelijk dat Renan gelijk heeft. Armzalige troost voorzeker!

Het zou ongetwijfeld niet minder onwetenschappelijk zijn, indien wij ontkenden dat het recht aan de zijde van Renan kan zijn - maar toch, voor en aleer hij zijn beschouwing van het 4de Evangelie niet beter heeft gerechtvaardigd, dan hij het in zijn Vie de Jésus heeft gedaan, weigeren wij hem op dit punt onzen bijval te schenken.

Daar wij later gelegenheid zullen hebben om aan te wijzen wat uit dit onveranderde gevoelen aangaande het 4de Evangelie is voortgevloeid, gaan wij nu over tot de mededeeling van hetgeen door hem gezegd is betreffende *de Handelingen der Apostelen.*

B. Over deze bron is hij het uitvoerigst.

Voor hij de aandacht vestigt op de *historische waarde* van dit boek des Nieuwen Testaments, spreekt hij echter eerst nog over het *karakter* van dit geschrift.

a. Aangaande dat *karakter* nu zegt hij het volgende.

Hij begint met de opmerking dat dit boek ontwijfelbaar van denzelfden auteur afkomstig is als het 3de Evangelie, en dat het eerste de voortzetting is van het laatste; terwijl hij verder beweert dat wel niet met dezelfde zekerheid, maar dan toch als zeer waarschijnlijk mag worden aangenomen, dat die schrijver een leerling is geweest van Paulus, dien hij op een groot gedeelte van zijne reizen heeft vergezeld.

Dit laatste tracht hij ook te bewijzen. Het zwaartepunt van dit betoog

(*) Dat zal dan de 13e uitgave zijn.

is gelegen in het bekende *wij*, 't welk op vele plaatsen, te beginnen metHoofdst. XVI: 10 in het boek der Handelingen wordt aangetroffen. Hierdoor toch wordt te kennen gegeven, dat de schrijver zich in het gezelschap van Paulus bevond en deel uitmaakte van de 'troupe apostolique qui entourait Paul.' Blijkbaar is bovendien het boek der Handelingen in zijn geheel van ééne hand; zoodat niet kan worden ondersteld dat de inhoud van Handelingen XVI: 10 en vervolgens door den laatsten redacteur der Handelingen gecopieerd is uit een ouder geschrift, hetwelk afkomstig zou zijn van een discipel van Paulus, b.v. van Timotheus en 't welk door dien auteur der Handelingen in zijn boek zou zijn ingelascht, maar wel moet worden aangenomen dat hij, die het geheel verhaalt geen ander is dan hij die *wij* op de aangehaalde plaatsen zegt. Hierbij komt dat de handschriften en de overlevering het 3de Evangelie, welks schrijver dezelfde is als die der Handelingen, aan Lukanus of Lukas toeschrijven en wij dezen onder de medearbeiders van Paulus ontmoeten (Koloss. IV: 14; Philem. 24; 2 Tim. IV: 11); terwijl zich niet laat denken dat men een naam als Lukas of Lukanus, die zeldzaam was onder de Christenen, als een valschen naam boven de Handelingen zal geplaatst hebben. En dan moet hier nog bij worden gevoegd dat de verhaler, door wien het aangehaalde *wij* wordt gebezigd blijkbaar een Macedoniër, een inwoner van Filippi(*) was(†); iets wat met den overigen inhoud van de Handelingen zeer goed overeenkomt(§).

Hiermede meenen wij 't geen van zijn argument de meeste bewijskracht bezit te hebben weêrgegeven.

(*) Iets later geeft hij eene andere stad van Macedonië als de vermoedelijke plaats op, vanwaar de Schrijver der Handelingen afkomstig was. Hij zegt toch: 'Les remarquables connaissances nautiques de l'auteur des *Actes* (voir surtout ch. XXVII-XXVIII) feraient croire qu'il était de *Neapolis* (wij onderschrappen).

(†) Tot bewijs zegt hij: 'L' emploi du "nous" commence au moment où Paul passe en Macédoine pour la première fois (XVI: 10). Il cesse au moment où Paul sort de Philippes. Il recommence au moment où Paul, visitant la Macédoine pour la dernière fois, passe encore par Philippes (XX, 5, 6). Dès lors, le narrateur ne se sépare plus de Paul jusqu'à la fin. Si l'on remarque de plus que les chapitres où le narrateur accompagne l'apôtre ont un caractère particulier de précision, on ne doute plus que le narrateur n'ait été un Macédonien, ou plutôt un Philippien (remarquez surtout *Act.*, XVI, 12), qui vint au-devant de Paul à Troas, durant la seconde mission, qui resta à Philippes lors du départ de l' apôtre, et qui, lors du dernier passage de l'apôtre en cette ville (troisième mission), se joignit à lui pour ne plus le quitter.'

(§) Om de juistheid dezer opmerking te doen beseffen, zegt hij: l' auteur du troisième Évangile et des *Actes* connaît mal le judaïsme (par exemple *Act.*, X: 28) et les affaires de Palestine (*Act.*, V, 36-37); il ne sait guère l' hébreu; il est au courant des idées du monde païen (*Act.*, XVII, 22 et suiv.), et il écrit le grec d'une façon assez correcte. L'ouvrage a été composé loins de la Judée, pour des gens qui en savaient mal la géographie (Luc., I, 26; IV, 31; XXIV, 13), qui ne se souciaient ni d'une science rabbinique très-solide, ni des noms hébreux (Luc., I, 31, comparé à Matth., I, 21). L'idée dominante de l'auteur est que, si le peuple avait été libre de suivre son penchant, il eût embrassé la foi de Jésus, et que c'est l' aristocratie juive qui l'en à empêché (*Act.*, II, 47; IV, 33; V, 13, 26). Le mot de *Juif* est toujours pris chez lui en mauvaise part et comme synonyme d'ennemi des chrétiens (*Act.*, IX, 22, 23; XII, 3, II; XIII, 45, 50 et une foule d'autres passages). Au contraire, il se montre très-favorable aux hérétiques samaritains (Luc., X, 33 et suiv; XVII, 16; *Act.*, VIII, 5 et suiv.).'

Nu willen wij hem gaarne toegeven, dat de auteur van het 3de Evangelie en die der Handelingen dezelfde is; maar tegen de stelling dat wij daarbij aan een reisgenoot en leerling van Paulus hebben te denken, bestaan bij ons zoo gewichtige bezwaren, dat we hem dit geenszins kunnen toestemmen.

Om ons zelven op dit punt te rechtvaardigen, zouden wij nu, met het oog op hetgeen we Renan aangaande de handschriften en de overlevering hoorden beweren, kunnen opmerken: dat de opschriften boven de boeken van het Nieuwe Testament, welke in die handschriften voorkomen, kennelijk niet van de schrijvers dier boeken afkomstig zijn (iets wat Renan wellicht ook niet bedoeld heeft)(*); dat eerst bij Irenaeus (einde van de 2de eeuw) Lukas als schrijver voorkomt en dat we zeer omzichtig moeten zijn met de getuigenissen van dezen kerkvader. Maar wij willen dit niet bijzonder laten gelden. Want wij hebben gewichtiger bezwaren.

Renan heeft ook moeten erkennen dat er bedenkingen, die niet onbeduidend zijn, tegen zijne bewering kunnen worden ingebracht. Hij maakt zelf met dezulken bekend en vestigt de aandacht op meer dan ééne bijzonderheid, waaruit schijnt te blijken, dat de schrijver der Handelingen geenszins een discipel of reisgenoot van Paulus kan geweest zijn. Hij had hier nog meer bij kunnen voegen; maar toch bewijst reeds wat hij heeft gezegd, naar ons oordeel, voldoende, dat we aan geen leerling of tochtgenoot van Paulus mogen denken(†). En om den lezer

(*) Het is bekend, dat van de handschriften, die wij bezitten, slechts twee (de oudste), tot de 4de eeuw kunnen gebracht worden (wij rangschikken daaronder het door Tischendorf ontdekte sinaïtische handschrift). Ook zullen we wel niet behoeven op te merken dat in de handschriften ten opzichte van de opschriften niet overal dezelfde lezing wordt aangetroffen. Dat nu die inscripties niet door de schrijvers zelven bij 't vervaardigen of afzenden van hunne geschriften er boven zijn geplaatst, kan reeds blijken uit den aard dier opschriften zelven. Hoe wist b.v. Paulus, toen hij zijn *eersten* brief aan de Cor. schreef, dat hij een *tweede* zou laten volgen? En om hier nog een enkel bewijs bij te brengen tot overtuiging dat die opschriften niet echt zijn, vragen we: zou Tertullianus, indien het zeker was geweest dat de titels, die in zijn tijd boven de boeken van het Nieuwe Testament stonden, echt waren, gezegd hebben wat wij hem adv. Marc. V, c. 17 hooren verklaren: aan de titels is echter niets gelegen (nihil autem de titulis interest)? En wat zegt Chrysostomus? Hij beweert wel dat Paulus overal zijn naam voor zijne brieven heeft geplaatst, maar dat, evenmin als de schrijvers van het Oude Testament dit hebben gedaan, Mattheüs of Johannes, of Markus, of Lukas hunne namen hebben geschreven. Zie zijn homil. I in Ep. ad Rom.

(†) Hetgeen, volgens Renan, als bezwaar tegen zijn gevoelen aangaande den auteur der Handelingen kan worden ingebracht is in zijn geheel het volgende: ‘Sous le rapport du style, des pensées, des doctrines, les *Actes* ne sont guère ce qu'on attendrait d'un disciple de Paul. Ils ne ressemblent en rien aux épîtres de ce dernier. Pas une trace des fières doctrines qui fout l'originalité de l'apôtre des gentils. Le tempérament de Paul est celui d'un protestant roide et personnel; l'auteur des *Actes* nous fait l'effet d'un bon catholique, docile, optimiste, appelant chaque prêtre “un saint prêtre”, chaque évêque “un grand évêque”, prêt à embrasser toutes les fictions plutôt que de reconnaître que ces saints prêtres, ces grands évêques se disputent et se font parfois une rude guerre. Tout en professant pour Paul une grande admiration, l'auteur des *Actes* évite de lui donner le titre d'apôtre (l'emploi de ce mot, *Act.*, XIV, 4, 14, est bien indirect), et il veut que l'initiative de la conversion des gentils appartienne à Pierre. On dirait, en somme, un disciple de Pierre plutôt que de Paul. Nous montrerons bientôt que, dans deux ou trois circonstances, ses principes de conciliation l'ont porté à fausser gravement la biographie de Paul; il commet des inexactitudes (comparez, par exemple, *Act.*, XVII, 14-16; XVIII, 5, à 1 Thess., III, 1-2) et surtout des omissions vraiment étranges chez un disciple de ce dernier (1 Cor, XV, 32; II Cor., I, 8, XI, 23, et suiv; Rom., XV, 19; XVI, 3 et suiv). Il ne parle pas d'une seule des épîtres; il resserre de la façon la plus surprenante

te doen gevoelen dat we met deze verklaring in ons recht zijn, willen wij het volgende opmerken.

Renan zegt, dat de schrijver van de Handelingen vermijdt aan Paulus den titel van Apostel te geven. Nu valt het ook niet te ontkennen dat Paulus slechts Hoofdstuk XIV: 4, 14 door hem Apostel wordt geheeten en wel tegelijk met Barnabas, wiens naam nog wel vooraan wordt geplaatst, en dat Paulus door hem eerder aan de twaalve wordt tegenovergesteld, dan met hen op gelijke lijn geplaatst (vgl. IX: 27, XV: 2, 4, 22, 23, 25, XVI: 4). Met het oog hierop vragen wij dan ook: hoe laat zich zoo iets denken in een leerling en metgezel van Paulus, dien wij uit zijne brieven kennen als zoo naijverig op zijn titel als Apostel (zie o.a. Gal. I: 1, I Cor. IX: 1, 2)? - Renan spreekt van een ‘fausser gravement la biographie de Paul’, als waaraan de schrijver van de Handelingen zich heeft schuldig gemaakt; en we zullen later gelegenheid hebben om te doen blijken dat hij werkelijk Paulus geheel anders heeft voorgesteld, dan die hij in der daad was(*). Des vragen wij ook bij vernieuwing: laat zich dit denken in een leerling en tochgenoot van den Apostel? - Renan zegt dat de auteur der Handelingen onnauwkeurig is, weglaat hetgeen bij een leerling van Paulus met recht verwacht werd en dat hij op de meest verrassende wijze achterwege houdt wat van het hoogste gewicht is(†). En we kunnen ook dit niet ontkennen. Nergens spreekt hij, zooals Renan te recht opmerkt, van Paulus' brieven. Later wordt door Renan uitvoerig aangetoond dat de schrijver aan Paulus een reis te veel heeft toegekend(§). Over Paulus' verblijf in Galatië spreekt hij hoofdstuk XVI: 6, alsof de Apostel daar geheel zonder vrucht ware werkzaam geweest; terwijl juist daarheen door Paulus de brief is geschreven, waarin het beginsel zoo sterk op den voorgrond treedt: wij zijn niet onder de wet, en waarin hij juist zoo krachtig zijne onafhankelijkheid van die vóór hem Apostelen waren handhaaft. Van Petrus' bestraffing door Paulus te Antiochië, Gal. II: 11 en verv, vermeld, wordt met geen woord gerept, ofschoon in de Handelingen meermalen van het verblijf van Paulus in die stad gewag wordt gemaakt. Daarom vragen wij

des exposés de première importance (*Act.*, XVI: 6; XVIII, 22-23, en comparant l'épître aux Galates). Même dans la partie où il a du être compagnon de Paul, il est quelquefois singulièrement sec, peu informé, peu éveillé (par exemple, le séjour à Césarée est laissé dans l'obscurité). Enfin, la mollesse et le vague de certains récits, la part de convention que l'on y découvre, feraient penser à un écrivain qui n'aurait eu aucune relation directe ni indirecte avec les apôtres, et qui écrirait vers l'an 100 ou 120.’

(*) Zie hieronder bladz. 115, 121 en verv., 123.

(†) De bewijzen door hem hiervan aangevoerd, vindt men hier boven in de laatste noot van de voorgaande bladzijde.

(§) Zie hier onder bl. 122.

al weder: laat zich dit denken in een leerling of reisgenoot van Paulus?

Wij voor ons kunnen niet anders dan die vraag ontkennend beantwoorden. Naar ons gevoelen - en we zullen bij hetgeen we reeds hebben gezegd, later nog meer in 't midden brengen, hetwelk voor deze onze meening pleit(*) - behoort de schrijver van de Handelingen tot een veel later tijdperk dan Apostel Paulus. Hij is een man van de 2de eeuw. Hij schreef kennelijk zijn boek om de twee partijen, die in de Kerk waren ontstaan en die men de paulinische en de petrinische noemt, met elkander te verzoenen. Van daar ook dat gelijk maken van Paulus aan Petrus en van den laatste aan den eerste, dat wij bij hem aantreffen(†). De toestand van de Kerk, zooals wij ze leeren kennen uit de brieven van Paulus, is een geheel andere dan zoo als hij ze voorstelt(§). Hij schreef in een tijd toen de groote strijd, die in Paulus' dagen werd gestreden, reeds zijn felheid had verloren. Aan verzoening kon gedacht worden. Men had er behoefte aan. En in het belang van dat streven heeft hij zijn boek opgesteld(**).

Maar, hooren we hier vragen, hoe dan met dat *wij?* Het valt niet moeijelijk in te zien dat, zoo de zwarigheid hierin gelegen vervalt, het overige, door Renan aangevoerd, ons niet behoeft te verhinderen om den schrijver van de Handelingen als iemand van later tijd dan Paulus te beschouwen. Maar hoe met dat *wij?*(††)

Renan erkent zelf dat men zich aan de kracht van dat bewijs zou kunnen onttrekken, door namelijk de toevlucht te nemen tot de onderstelling, waarvan we reeds hierboven gewaagden: dat de passages, waarin dat 'wij' wordt aangetroffen, door den laatsten redacteur zijn afgeschreven uit een geschrift van ouder dagteekening, uit oorspronkelijke gedenkschriften van een discipel van Paulus, b.v. van Timotheus, en door tevens aan te nemen dat de redacteur door onachtzaamheid zou vergeten hebben dat 'wij' door den naam van den verhaler te doen vervangen.

Hij noemt dit de *eenige* uitweg, om de kracht van dat '*wij*' te

(*) Zie hier onder bl. 115 verv., 117.

(†) Zie hier onder bladz. 119.

(§) Zie hier onder bladz. 115, 121 en verv. 123.

(**) Dat de schrijver van de Handelingen geen tijdgenoot was van Paulus, is vooral helder in het licht gesteld door de zoogenaamde Tübinger-school. Wenscht men een populair boek zich aangewezen te zien, waarin de resultaten dier school worden medegedeeld, men raadplege het ten vorigen jare (wij bedoelen deze vertaling) verschenen werk: *W. Lang, de oudste geschiedenis van het Christendom* (wat de kwestie aangaande den schrijver der Handelingen betreft: I Dl. bladz. 59-63, 120, 170, 246, 247, 289, 305-307). Ook bevelen wij zeer aan voor de rechte beschouwing van genoemd boek des Nieuwen Testaments een opstel van J.W. Straatman, voorkomende in *Nieuw en Oude* IV bl. 125 en vervolg., dat tot opschrift heeft: *de Handelingen als bron voor de geschiedenis der Kerk.* Wij betreuren het dat dit artikel, hetwelk het eerste is van een studie over *de voornaamste verhalen van de Handelingen der Apostelen oordeelkundig onderzocht*, ten minste voor zoover wij weten, nog door geen 2de gevolgd is.

(††) Renan zegt er van: 'Toutes les difficultés, quelque insolubles qu'elles paraissent, doivent être, sinon écartées, du moins tenues en suspens par un argument aussi décisif que celui qui résulte de ce mot "nous."'

ontkomen. Er is echter nog een andere. Men zou ook kunnen onderstellen, dat de redacteur *met opzet* dat 'wij' in zijn boek heeft gelaten, om te meer den schijn aan te nemen van, ten minste voor een gedeelte, een oor- en ooggetuige te zijn van hetgeen door hem verhaald wordt, en derhalve tot Paulus' tochtgenooten te behooren. Durft men dat niet aannemen, dan vragen wij: wat verhindert ons tot die onachtzaamheid, waarvan Renan spreekt, te besluiten? Renan zegt dat de aard van het boek der Handelingen ons dit verbiedt. Maar heeft dan de Schrijver niet blijken gegeven van zulk een onoplettendheid? Staat dan niet wat wij Hoofdst. XXI: 10 lezen geschreven, alsof XI: 28 niet was voorafgegaan? Heeft hij dan niet in de verschillende verhalen van Paulus' 'bekeering' de tegenstrijdigheden onveranderd gelaten, welke daarin voorkomen?(*)

Maar nu doet zich een andere zwarigheid op. Aangenomen, dat 'wij' heeft de redacteur laten staan en het is overgenomen uit een bericht van een ooggetuige. Dan is van dezen ook afkomstig het verhaal Handelingen XXI: 17 vervolg. En zoo ergens, dan wordt hier Paulus geheel anders voorgesteld dan die hij werkelijk was. Uit zijne brieven ten minste kennen wij hem als den krachtigen ijveraar voor het beginsel: wij zijn *niet onder de wet;* wij zijn *vrij van de wet.* We hooren hem zelven den Galatiërs toeroepen: *zie, ik Paulus zeg u, dat, zoo gij u besnijden laat*, *Christus u niets baten zal. Staat vast in de vrijheid, waarmede Christus ons heeft vrijgemaakt*, *en laat u niet weder onder het juk der dienstbaarheid brengen*(†). En diezelfde Paulus - dit wordt in het aangehaalde gedeelte der Handelingen verzekerd - zou, ten einde de beschuldiging te logenstraffen: dat hij *de Joden onder de heidenen afval leerde van Mozes, zeggende dat zij de kinderen niet moeten besnijden, noch naar de gebruiken wandelen*(§), en te toonen dat hij *ook zelf wandelde als een onderhouder der wet*(**), aan het Narizeërschap van 4 mannen deelgenomen, en daartoe de kosten van de bij de wet(††) voor de Narizëers bepaalde offers gedragen hebben! Ook wordt daar in de Handelingen het zoo voorgesteld, alsof slechts bij de Joden en bij niemand der Christenen te Jeruzalem tegen Paulus' beschouwing van de wet bezwaar bestond. Jakobus en de ouderlingen te Jeruzalem komen voor als lui, die het met Pau-

(*) Is niet, als men aanneemt, dat Hand. X: 46 niet een spreken in *vreemde* talen wordt bedoeld, XI: 15 in disharmonie met II: 4 verv.? - Van eene dergelijke onachtzaamheid, als waaraan de schrijver der Handelingen zich zou hebben schuldig gemaakt, door dat *wij* onveranderd te laten, worden ook elders voorbeelden aangetroffen. Hiervan moet ten minste, volgens De Wette (Einleit. in das Neue Testament, 5e Auflage, pag. 227), Schwanbeck in zijn boek: 'über die Quellen der Schriften des Luc.' proeven hebben geleverd.

(†) Gal. V: 2, 1. Wij volgen hier en later de vertaling van Vissering.

(§) Hand. XXI: 21.

(**) t.a.p. vers 24.

(††) Num. VI: 13-18.

lus volkomen eens zijn[§§]. En we weten het toch beter[***]? Zoodat wij hier dan een voorstelling der Jeruzalemsche gemeente aantreffen, die voortgevloeid moet zijn òf uit onbekendheid met haar òf uit het opzettelijke streven om haar in een onjuist licht te plaatsen. Kan nu - zoo vragen wij - een verhaal, waarmede het zoo gesteld is, van de hand zijn van een metgezel van Paulus, die zelf in Jeruzalem zou zijn geweest, dáár met hem onder de Christenen zou vertoefd hebben[*], de verhouding tusschen Paulus en die Christenen moet hebben gekend, en een vriend zal geweest zijn van den Apostel?

Maar daarom ook blijft er niets anders over dan aan te nemen dat het bedoelde 'wij' *of* is overgenomen uit een verhaal van een ooggetuige afkomstig, maar hetwelk door den redacteur der Handelingen, naar het doel, dat hij met zijne redactie beoogde, is veranderd, *of* dat het door hem is ontleend aan een bericht, hetwelk, in weerwil van het 'wij', hetwelk er in voorkwam, niet door een ooggetuige is opgesteld, *of* door hem is ter neêr geschreven, zonder dat hij het in eenige bron aantrof, ten einde het voorkomen aan te nemen, alsof hij zelf een ooggetuige was[†].

Hoe dit echter zij, dit staat, dunkt mij, vast: wij mogen, ook wat betreft het gedeelte der Handelingen, dat aanvangt met XVI: 10 aan geen bericht van *een ooggetuige* denken.

Waar Renan op het *karakter* van de Handelingen de aandacht vestigt, spreekt hij ook over *den tijd*, waarop dit boek des Nieuwen Testaments zou zijn vervaardigd. Veel van 't geen hij hier zegt vervalt bij de aanname dat wij aan een schrijver van veel later dagen dan Renan zich dien voorstelt, te denken hebben.

Kunnen we ons derhalve hiermede niet vereenigen, we sympathiseeren echter volkomen met hem, waar hij zegt, met het oog op het verschil, hetwelk tusschen het 3de evangelie en de Handelingen betrek-

(§§) Zie Hand. XXI: 18 verv. Ook in de volgende kapittels zijn het slechts *de Joden*, die als tegenstanders van Paulus worden voorgesteld.

(***) Zie o.a. Gal. II: 12.

(*) *Hoe lang* de schrijver van de Handelingen, aangenomen dat het 'wij,' waarvan we spraken, van hem afkomstig is en hij ooggetuige was van hetgeen ons het verhaal, in den tekst bedoeld, mededeelt, te Jeruzalem heeft vertoefd, laat zich uit zijne berichten niet met zekerheid opmaken. Na XXI: 18 wordt van hem niet eerder dan in Kap. XXVII: 1 weder melding gemaakt. Echter zal men toch wel, indien men van die onderstelling uitgaat, hoe men daarover ook denkt, toegeven dat hij er langen tijd genoeg heeft doorgebracht, om de richting van de gemeente aldaar te kennen. En dat hij daarvan niet onkundig is geweest, moet toch wel met betrekking tot een reisgenoot van Paulus aangenomen worden.

(†) In de overtuiging dat de schrijver van de Handelingen geen leerling van Paulus kan zijn geweest, zal men versterkt worden wanneer men raadpleegt Reuss, die Geschichte der heil. Schriften N.T. 2^{e} Ausg., vooral S. 199. - Dat men in dien tijd er geenszins een gewetenszaak van maakte zulk een 'vroom bedrog' te plegen, als waarvan we hierboven spraken, is bekend en kan o.a. blijken uit den zoogenaamden 2^{den} brief van Petrus, wiens opsteller den schijn aanneemt van Petrus te zijn en toch daarvoor niet mag gehouden worden.

kelijk het tijdstip, waarop Jezus zou ten hemel gevaren zijn(§), bestaat, dat wij in de voorstelling, die we in de Handelingen aantreffen, de legende meer ontwikkeld vinden, en dat dit is ontstaan uit de behoefte om aan de verschillende verschijningen van Jezus een plaats te geven en van Jezus' leven na zijne verrijzenis een volledig en logisch verhaal te leveren. Wij vragen echter, waarom de schrijver, in weerwil van hetgeen hij hier zelf zegt, zich zoo twijfelachtig uitlaat omtrent de juistheid van het gevoelen: dat de redacteur van het 3de evangelie en die der Handelingen eerst tot deze nieuwe voorstelling, die we in zijn tweede boek ontmoeten, is gekomen in een tijd, die verloopen is tusschen de redactie der twee boeken. Mij dunkt, niets is duidelijker, ook al nemen we met Renan aan - iets wat hij, onzes inziens, volstrekt niet heeft bewezen - dat de schrijver van die boeken terzelfder tijd het plan voor het geheel ontwierp. En daaruit volgt ook, dat er tusschen de redactie dier twee geschriften nog al eenige tijd moet verloopen zijn. Wij vinden daarom ook te meer bezwaar om met Renan den datum van de Handelingen reeds omstreeks het jaar 80 te stellen.

Uit hetgeen wij hebben opgemerkt, kan reeds eenigermate blijken hoedanig het oordeel is van den schrijver over

b. de *historische waarde* van het boek in kwestie.

En wanneer men nu, buiten het aangehaalde, nog in aanmerking neemt, dat Renan den schrijver der Handelingen plaatst onder den invloed van de Kerk van Rome, van het politiek en hiërarchisch karakter aan haar eigen; dat de goede Lukas, zooals hij hem noemt, door hem de eerste van die ‘narrateurs complaisants’ wordt geheeten, welke zich de meening opdrongen dat alles in de Kerk op evangelische wijze toeging; en dat hij ook dit aangaande hem zegt, dat hij, te trouw om Paulus te veroordeelen, te orthodox om zich niet te willen schikken naar de bovendrijvende opinie, alle verschil in de leer heeft uitgewischt om slechts het gemeenschappelijk doel, door al de groote stichters, waarvan hij spreekt, nagejaagd, te doen uitkomen - dan zal men reeds beseffen, dat die waarde, door hem aan het boek der Handelingen toegekend, niet zeer groot is.

Hij begint dan ook, waar hij afzonderlijk over die waarde spreekt, met de opmerking, dat een schrijver, die door zijn stelsel in zulk een gemoedsgesteldheid verkeert, als waarop we hier hoven de aandacht vestigden, wel 't minst van allen in staat is, om de zaken zoo terug te geven, als zij inderdaad hebben plaats gegrepen; waarop hij dan laat volgen, dat het den schrijver volstrekt niet om *historische trouw* is te doen geweest, dat deze voor hem iets geheel onverschilligs was, en dat hij slechts heeft willen *stichten.* Hij heeft dat, volgens Renan, ook nauwelijks kunnen verbergen. Immers uit Lukas I: 4 blijkt, dat hij schreef ‘pour que’ - om hier Renans eigen woorden

(§) Het 3de Evangelie maakt de hemelvaart *gelijktijdig met*, de Handelingen plaatst haar eerst *op den* 40en dag *na* Jezus' opstanding.

weêr te bezigen - Théophile reconnaisse la vérité de ce que ses catéchistes lui ont appris.' En daaruit zien we, naar zijne bewering, dat er toen reeds een aangenomen systeem moet hebben bestaan van kerkelijke geschiedenis, die officieel onderwezen werd, en wier bestek, even als dat van de evangelische geschiedenis zelve, vermoedelijk reeds was bepaald. Hoe dit hieruit blijkt is ons niet duideijk geworden, en dat daaruit die gevolgtrekking moet worden afgeleid, tot welke wij Renan zagen besluiten, kunnen we ook niet toestemmen, al konden we ook met hem aannemen, dat de voorrede van het 3de evangelie (I: 1-4) reeds geschreven werd met het oog op het boek der Handelingen. Doch Renan heeft het er in gezien; terwijl hij aldus zich verder over de Handelingen uitlaat: 'Le caractère dominant des *Actes*, comme celui du troisième Évangile, est une piété tendre, une vive sympathie pour les gentils(*), un esprit conciliant, une préoccupation extrême du surnaturel, l' amour des petits et des humbles, un grand sentiment démocratique ou plutôt la persuasion que le peuple est naturellement chrétien, que ce sont les grands qui l' empêchent de suivre ses bons instincts (Act., II, 47; IV, 33; V, 13, 26. cf. Luc, XXIV, 19-20), une idée exaltée du pouvoir de l' Église et de ses chefs, un goût très-remarquable pour la vie en commun (Act., II, 44-45; IV, 34 et suiv.; V, 1 et suiv). Les procédés de composition sont également les mêmes dans les deux ouvrages, de telle sorte que nous sommes à l' égard de l' histoire des apôtres comme nous serions à l' égard de l' histoire évangélique, si, pour esquisser cette dernière histoire, nous n'avions qu'un seul texte, l' Évangile de Luc.'

Ja! wat de eerste hoofdstukken betreft, de historische waarde van dit gedeelte der Handelingen staat bij hem nog lager aangeschreven dan die van het 3de Evangelie. Op de vraag toch: of wij, indien wij de Handelingen met het werk van een ander schrijver konden vergelijken, eveneens als we dat het 3de evangelie met de twee andere synoptische kunnen doen, ook niet in het eerstgenoemde boek gebreken zouden aantreffen van dezelde soort als die, welke wij in het 3de evangelie ontmoeten(§)? antwoordt hij: 'Les *Actes*, dans leurs premiers chapitres, nous paraîtraient même sans doute inférieurs au troisième Évangile; car ces chapitres ont probablement été composés avec des documents moins nombreux et moins universellement acceptés.'

Die eerste hoofdstukken, waarvan we daar spraken, zijn de 12 eerste. Renan onderscheidt dan ook, wat de historische waarde betreft, de Handelingen in 2 deelen. Maar ook dat gedeelte, 't welk de laatste kapittels behelst, moet in 2 soorten gesplitst worden, te weten in die, waar

(*) In een noot zegt hij: "cela est sensible surtout dans l'histoire du centurion Corneille."

(§) Met het oog op dit Evangelie zegt hij: 'Nous mettons le doigt sur les procédés violents au moyen desquels Luc disloque ou mêle ensemble les anecdotes, sur la façon dont il modifie la couleur de certains faits selon ses vues personelles, sur les légendes pieuses qu'il ajoute aux traditions plus authentiques.'

de schrijver datgene verhaalt, waarvan hij zelf ooggetuige was, en die, waar hij bericht wat hij van anderen heeft gehoord. Nogtans - dit voegt hij er bij - is het gezag van den schrijver ook in dit laatste opzicht groot. Men heeft toch, wat hij daar ons mededeelt, te danken aan 't geen Paulus in gemeenzame gesprekken hem had gezegd. En tegen het eind is het verhaal gekenmerkt door een verwonderenswaardige nauwkeurigheid.

Maar de laatste bladzijden van de Handelingen zijn de éénige volkomen historische, die wij over den oorsprong van het christendom bezitten, en de eerste zijn de minst betrouwbare van het gansche Nieuwe Testament. In deze is de schrijver nog partijdiger dan in het 3de evangelie - een partijdigheid, welke blijkt uit zijn systeem van 40 dagen; zijn verhaal aangaande de hemelvaart, ‘fermant par une sorte d'enlèvement final et de solennité théâtrale la vie fantastique de Jésus’; de wijze, waarop hij de uitstorting des Heiligen Geestes en de miraculeuse predikingen verhaalt; zijne opvatting van de gave der talen, die zoo van die van Paulus verschilt (1 Cor., XII-XIV. Vergl. Marc., XVI, 17 en zelfs Handelingen., II, 4, 13; X, 46; XI, 15; XIX, 6). En hieruit zien we ook - zegt hij - dat de schrijver tot een later tijdperk behoort, een tijdperk, waarin de legende reeds tot zeer groote rijpheid gekomen en in zeker opzicht in al hare deelen afgerond was. Terwijl hij hierop laat volgen: ‘Tout ce passe chez lui avec une mise en scène étrange et un grand déploiement de merveilleux. Il faut se rappeler que l' auteur écrit un demi-siècle après les événements, loin du pays où ils se sont passés, sur des faits qu'il n'a pas vus, que son maître n'a pas vus davantage, d' après des traditions en partie fabuleuses ou transfigurées. Non seulement Luc est d'une autre génération que les premiers fondateurs du christianisme; mais il est d'un autre monde; il est helléniste, très-peu juif, presque étranger à Jérusalem et aux secrets de la vie juive; il n'a pas touché la primitive société chrétienne; à peine en a-t-il connu les derniers représentants. On sent dans les miracles qu'il raconte plutôt des inventions *a priori* que des faits transformés; les miracles de Pierre et ceux de Paul forment deux séries qui se répondent (Comparez Act., III, 2 et suiv. à XIV, 8 et suiv.; IX, 36 et suiv.; à XX, 9 et suiv.; V, 1 et suiv à XIII, 9 et suiv. V, 15-16 à XIX, 12; XII, 7 et suiv. à XVI, 26 et suiv; X, 44 à XIX, 6). Ses personnages se ressemblent; Pierre ne diffère en rien de Paul, ni Paul de Pierre. Les discours qu'il met dans la bouche de ses héros, quoique habilement appropriés aux circonstances, sont tous du même style et appartiennent à l'auteur plutôt qu'à ceux aux quels il les attribue. On y trouve même des impossibilités(*). Les

(*) Tot bewijs beroept hij zich op Hand. V: 36, 37, waar in een rede, die Gamaliel ongeveer in het jaar 36 zou hebben gehouden, gesproken wordt van Theudas' onderneming, en waarvan uitdrukkelijk wordt gezegd dat zij vóór die van Juda den Gauliniet zou hebben plaats gegrepen; hoewel de laatste langen tijd te voren aan den eerste is vooraf gegaan (Jos. Ant. XVIII, 1, 1; B.J., II, VIII, 1) en die van Theudas eerst in 44 is voorgevallen (Jos., Ant., XX., V. 1).

Actes, en un mot, sont une histoire dogmatique, arrangée pour appuyer les doctrines orthodoxes du temps ou enculquer les idées qui souriaient le plus à la piété de l'auteur. Ajoutons qu'il ne pouvait en être autrement. On ne connaît l' origine de chaque religion que par les récits des croyants. Il n'y a que le sceptique qui écrive l' histoire *ad narrandum.*'

Het heeft ons moeite gekost dit alles zonder eenige aanmerking weêr te geven. Hoe getuigt het weêr van den oncritischen geest, als ik mij zoo mag uitdrukken, waarvan Renan gedurig blijken geeft. De eerste bladzijden van de Handelingen zijn - zegt hij - de minst betrouwbare van het geheele Nieuwe Testament, en de laatste ook daarom zoo hoog te waardeeren, omdat daar berichten in voorkomen, die de schrijver te danken had aan Paulus' verhaal van 't geen hem zelven wedervaren was. Maar heeft dan zijn leermeester hem aangaande Stephanus, Paulus' eigen 'bekeering,' welke op die eerste bladzijden voorkomen(*) geen mededeeling gedaan? De schrijver der Handelingen leefde, volgens hem, in een tijdperk, waarin de legende zeer ontwikkeld was en in al hare deelen in zeker opzicht reeds afgerond; hij behoorde tot een ander geslacht dan dat van de eerste stichters des christendoms, ja! tot een geheel andere wereld; hij was bijna een vreemdeling te Jeruzalem en onbekend met de geheimenissen van het joodsche leven; hij is niet in aanraking gekomen met de primitive christelijke maatschappij en heeft hare laatste vertegenwoordigers nauwelijks gekend. En diezelfde schrijver heeft te Jeruzalem vertoefd met Paulus, te midden van Jacobus en de andere Christenen aldaar en hij heeft geschreven c. 80! Hoe laat zich dan met elkander rijmen? De allerlaatste bladzijden zijn de éénige volkomen historische over den oorsprong van het christendom; maar wordt dan daarin niet juist dat fausser gravement la biographie de Paul, waarvan we hem vroeger hoorden spreken, gevonden?

Als Renan zich aldus over den auteur der Handelingen heeft uitgelaten, levert hij nader het *bewijs* voor de juistheid van deze zijne beschouwing; waarbij hij echter - volgens zijne gewoonte om met de eene hand terug te nemen wat hij met de andere had gegeven - het gezag, aan het laatste gedeelte van dit Nieuw-Testamentisch geschrift pas toegekend, weder aanmerkelijk wegneemt.

Immers dat bewijs bestaat hierin, dat hij de Handelingen vergelijkt met de brieven van Paulus, vooral den brief aan de Galaten. Die brieven toch - zegt hij - verdienen, voor zoo ver zij van de Handelingen verschillen, ontegenzeggelijk de voorkeur(†). En waar nu

(*) Hand. VI: 12 verv.; IX.

(†) Hij zegt daarvan: 'Il est clair que, dans les cas oû les *Actes* et les épîtres sont en désaccord la préférence doit toujours être donnée aux épîtres, textes d'une authenticité absolue, plus anciens, d'une sincérité complète, sans légendes. En histoire, les documents ont d'autant plus de poids qu'ils ont moins la forme historique. L'autorité de toutes les chroniques doit céder à celle d'une inscription, d'une médaille, d'une charte, d'une lettre authentiques. A ce point de vue, les épîtres d'auteurs certains ou de dates certains sont la base de toute l' histoire des origines chrétiennes. Sans elles, on peut dire que le doute attiendrait et ruinerait de fond en comble même la vie de Jésus.'

Renan die vergelijking maakt, daar toont hij niet alleen aan dat de schrijver in de 12 eerste hoofdstukken, maar ook dat hij in de laatste met de brieven in strijd is(*).

aa. Dit laatste blijkt reeds uit hetgeen hij zegt in den aanvang van deze zijne vergelijking der Handelingen met Paulus' brieven. Hij vestigt daar namelijk de aandacht op het verschil tusschen Handelingen IX: 19-30 en XXII: 17-20 en Galaten I: 11-24. Volgens de Handelingen toch zou Paulus, na het gebeurde op den weg naar Damascus, te Jeruzalem zijn gekomen op een tijdstip, waarop men nauwelijks iets wist van zijne bekeering, en aldaar aan de Apostelen zijn voorgesteld; zou hij met dezen en de geloovigen op den vertrouwelijksten voet hebben omgegaan, openlijk tegen de Hellenistische Joden zijn opgetreden, en een zamenspanning van dezen in vereeniging met een goddelijke openbaring hem bewogen hebben Jeruzalem te verlaten. Maar in de Galaten zegt Paulus, om zijne onafhankelijkheid van de twaalve te doen blijken en tot bewijs dat hij van Jezus zelven zijn leer en zijne zending heeft erlangd, dat hij na zijne bekeering vermeed iemand om raad te vragen en te gaan naar Jeruzalem tot hen, die vóór hem Apostelen waren; dat hij, uit eigen beweging, zonder door iemand gezonden te zijn, in Arabië is gaan prediken; dat hij wel is waar 3 jaren later naar Jeruzalem reisde, om met Cephas kennis te maken, en dat hij 15 dagen bij dezen is gebleven, maar dat hij geen ander Apostel zag dan Jacobus, den broeder des Heeren, zoodat zijn aangezicht aan de gemeenten van Judea onbekend was.

Hieruit blijkt duidelijk - dit besluit trekt hij er uit - het streven om Paulus geheel anders voor te stellen, dan hij werkelijk was. - ‘L' effort’ - zoo hooren wij hem zeggen - ‘pour adoucir les aspérités du rude apôtre, pour le présenter comme le colloborateur des Douze, travaillant à Jérusalem de concert avec eux, paraît ici avec évidence. On fait de Jérusalem sa capitale et son point de départ; on veut que sa doctrine soit tellement identique à celle des apôtres, qu'il ait pu en quelque sorte les remplacer dans la prédication; on réduit son premier apostolat aux synagogues de Damas; on veut qu'il ait été disciple et auditeur, ce qu'il ne fut jamais (c'est lui qui le déclare avec serment. Lire surtout les chap. I et II de l' épître aux Galates); on resserre le temps entre sa conversion et son premier voyage à Jérusalem; on allonge son séjour dan cette ville; on l'y fait prêcher à la satisfaction générale; on soutient qu'il a vécu intimement avec tous les apôtres, quoique lui-même assure qu'il n'en a vu que deux; on montre les frères de Jérusalem veillant sur lui, tandis que Paul déclare que son visage

(*) Opmerkelijk is het dat Renan hier en elders de werken van Tübinger Godgeleerden. (Baur en anderen) aanhaalt, alsof tusschen hunne resultaten en zijne voorstelling van de Handelingen weinig verschil bestond. In weerwil van dit verschil zegt hij, dat hun critisch onderzoek (hij spreekt hier ook van de Wette) betrekkelijk de Handelingen tot een ten naasten bij beslissende uitkomst heeft geleid. Maar waarom heeft hij zich dan niet meer aan die uitkomst gehouden?

leur est inconnu.' En dan is toch die schrijver een leerling van Paulus!

bb. Ditzelfde streven om Paulus in een verhouding tot de apostelen en tot Jeruzalem te brengen, die volgens zijne brieven niet heeft bestaan, heeft dienzelfden schrijver van de Handelingen - dit wordt door Renan verder opgemerkt, waar hij zijne vergelijking voortzet - ook verleid om aan Paulus een reis te veel toe te kennen. Dit geschiedt Hoofdstuk XI: 30 en XII: 25. Welke reis, zooals blijkt uit Gal. I: 18 en II: 1, niet kan hebben plaats gehad. En dat Renan hier niet te veel zegt, is, dunkt mij, door hem zonneklaar bewezen en ieder, die nog meent dat de Handelingen met den brief aan de Galaten in volkomen harmonie zijn, raden we aan te lezen wat door hem hier is opgemerkt. Dit kan hem van het tegendeel overtuigen. Maar toch diezelfde Renan neemt aan dat de auteur der Handelingen een leerling van Paulus is geweest!

cc. Eindelijk(*) vestigt hij, wat de meermalen genoemde vergelijking betreft, de aandacht op het verschil, hetwelk tusschen die plaatsen in de Handelingen (XV) en den brief aan de Galaten (II) is op te merken, waar van de zaak der besnijdenis wordt gesproken; welker onderlinge vergelijking, volgens hem, vooral licht verspreidt over de vraag naar de historische waarde der Handelingen. Reeds is de aanleiding tot de reis van Paulus in de Handelingen vermeld niet dezelfde als die, welke in den brief aan de Galaten wordt opgegeven. Volgens het eerste geschrift toch vloeide zij voort uit de zending van Paulus en Barnabas, die het gevolg was van 't geen sommige broeders uit Jeruzalem beweerden; volgens het laatste daarentegen was die tocht geheel vrijwillig, ja zelfs ten gevolge van een openbaring ondernomen. De Handelingen gewagen van eene plechtige overeenstemming; de brief aan de Galaten van kwalijk verborgen toorn en uiterste gevoeligheid. De Handelingen maken melding van een concilie; de brief aan de Galaten daarentegen weet daar niets van. In de Handelingen legt zich op die vergadering nauwelijks eenig verschil van gevoelen aan den dag; Petrus spreekt zoo als men het van Paulus zou hebben verwacht; Jacobus weet er slechts een zeer lichte beperking bij te voegen; Paulus spreekt niet en 't is niet noodig, daar Petrus reeds zijn leer heeft verkondigd; het gevoelen van de broeders uit Judea wordt door niemand ondersteund. In den brief aan de Galaten daarentegen openbaren zich onderscheidene meeningen, die blijven bestaan, terwijl men elkander niets toegeeft, dan alleen om den vorm. Volgens de Handelingen zijn er mannen die aanzien genieten; volgens de Galaten wil Paulus niets weten van dat aanzien. Hij spreekt slechts met bitterheid van de zoodanigen en Petrus weêrstaat hij in 't aangezicht.(†) En dan is toch de schrijver der Handelingen een leerling van Paulus geweest!

(*) Renan zegt dat hij over het verschil tusschen Hand. XVII: 14-16; XVIII: 5 en I Thess. III: 1-2, daar dit niet uit dogmatische motieven is voortgevloeid, niet wil spreken.

(†) Ik meen met het bovenstaande in hoofdzaak te hebben teruggegeven wat door Renan uitvoeriger gezegd is. Ik heb mij daarom eene enkele verandering veroorloofd, maar toch zoo dat ik de bedoeling van den schrijver, hoop ik, terug heb gegeven. Het heeft ons bevreemd Renan te hooren beweren dat, volgens Gal. II: 3-4, Titus, die Paulus vergezelde, zich heeft laten besnijden. Wij zijn benieuwd te vernemen wat hij later, zoo als hij belooft, tot rechtvaardiging van deze opvatting zal aanvoeren.

Als Renan op dit verschil de aandacht heeft gevestigd, wijst hij ook nader aan, welke van deze twee laatste voorstellingen en waarom zij de *voorkeur* verdient. Naar zijn oordeel is het verhaal van de Handelingen nauwelijks waarschijnlijk. Doch hooren wij hem zelven. 'Le récit' - zegt hij - 'des *Actes* est à peine vraisemblable, puisque, d'après ce récit, le concile a pour occasion une dispute dont on ne voit plus de trace dès que le concile est réuni. Les deux orateurs y tiennent des discours en opposition avec ce que nous savons par ailleurs de leur rôle. Le décret que le concile est censé avoir porté est sûrement une fiction. Si ce décret, dont Jacques aurait fixé la rédaction, avait été réellement promulgué, pourquoi ces traces du bon et timide Pierre devant les gens envoyés par Jacques? Pour quoi se cache-t-il? Lui et les chrétiens d' Antioche agissaient en pleine conformité avec le décret dont les termes auraient été arrêtés par Jacques lui-même. L' affaire de la circonsision eut lieu vers 51. Quelques années après, vers l' an 56, la querelle que le décret aurait terminée est plus vive que jamais. L' Église de Galatie est troublée par de nouveaux émissaires du parti juif de Jérusalem (Comp. *Act.*, XV, 1; Gal., I, 7; II, 12). Paul répond à cette nouvelle attaque de ses ennemis par sa foudroyante épître. Si le décret rapporté *Act.*, XV, avait quelque réalité, Paul avait un moyen bien simple de metre fin au débat, c'était de le citer. Or, tout ce qu'il dit suppose la non-existence de ce décret. En 57, Paul, écrivant aux Corinthiens, ignore le même décret et même en viole les prescriptions. Le décret ordonne de s' abstenir des viandes immolées aux idoles. Paul, au contraire, est d'avis qu'on peut très-bien manger de ces viandes si cela ne scandalise personne, mais qu'il faut s' en abstenir dans le cas où cela ferait du scandale (1 Cor., VIII:4, 9; X:25-29). En 58, enfin, lors du dernier voyage de Paul à Jérusalem, Jacques est plus obstiné que jamais (*Act.*, XXI:20 et suiv.)'(*). We roepen hier al weêr onwillekeurig uit: en dan was toch de schrijver van de Handeligen een leerling van Paulus!

Maar - zoo heeft men wellicht reeds gevraagd - bezit dan het 1e *gedeelte* der *Handelingen* (I-XII) volgens Renan volstrekt geen *historische waarde?*

Op die vraag moeten wij antwoorden: hij kent daaraan toch wel eenig gezag toe.

Naar zijn gevoelen namelijk zijn de personen, die er in voorkomen: b.v. de kamerling van Candace, de hoofdman Cornelius, de diaken

(*) Renan vestigt nog tot bewijs dat de schrijver der Handelingen minder zich ten doel stelde historische waarheid voor te dragen en zelfs aan de eischen der logika te gehoorzamen dan wel vrome lezers te stichten, de aandacht op de bijzonderheid, dat de kwestie betreffende het toelaten van de onbesnedenen in dit boek steeds opgelost is zonder het ooit in waarheid te zijn.

Stephanus en de vrome Tabitha geenszins verdicht(*) - ofschoon hij, zoo als hij tevens opmerkt, Ananias en Saffira wel gaarne zou willen opofferen. En in strijd, ja! totaal in strijd met het vroeger beweerde hooren wij hem eenige regelen verder zeggen: enkele gedeelten in het 1e gedeelte der Handelingen bezitten een waarde, die door allen wordt erkend en behelzen authentieke gedenkschriften, die de laatste redacteur bij wijze van uittreksel in zijn boek heeft opgenomen. Ja! het 12de kapittel inzonderheid is van zeer goede gehalte, en schijnt afkomstig te zijn van Johannes-Markus.

Dat naar het oordeel van Renan een boek als dat der Handelingen, vooral de 12 eerste hoofdstukken, met groote omzichtigheid moet gebruikt worden, gevoelt ieder na hetgeen we gezegd hebben. In die overtuiging kan de lezer nog versterkt worden, als hij de aandacht wil schenken aan hetgeen wij ter beantwoording van de vraag naar het gebruik door den schrijver van zijne bronnen gemaakt zullen zeggen. Doch hieraan en aan 't geen wij nog bovendien hebben op te merken zal een volgend artikel gewijd zijn.

Olst, Juni 1866.

H.E. STENFERT KROESE.

(*) De schrijver van de Handelingen is slechts, zegt hij, een ‘avocat habile qui écrit pour prouver, et qui tâche de tirer parti des faits dont il a entendu parler pour démontrer ses thèses favorites, qui sont la légitimité de la vocation des gentils et l' institution divine de la hiérarchie.’

Staatkunde en geschiedenis.

Proeve van beantwoording van enkele volkenregtelijke questiën, in verband met de onzijdigheid van den staat.

> Obwohl die Praxis der Staatsmänner die Leitung übernommen hat, so hängt doch die Wirksamkeit des Völkerrechts hauptsächlich davon ab, dasz seine Grundsätze und Grundgedanken von der öffentlichen Meinung gekannt und gebilligt werden und dasz das öffentliche Gewissen darüber aufgeklärt werde.
> (*Bluntschli*, die Bedeutung und die Fortschritte des modernen Völkerrechts, 1866).

Een uitstekend Engelsch publicist, wiens brieven in de 'Times' eene algemeene bekendheid hebben, en die ook in de Vereenigde Staten (niettegenstaande de minder hartelijke gezindheid aldaar jegens Engeland) hoog wordt geschat(*), zegt dat er in onzen tijd geene vragen zijn, welke de algemeene aandacht dieper bezig houden dan die, welke van de regten en pligten handelen der onzijdige natiën tegenover de oorlogvoerende Mogendheden.

Sommige dier vragen zijn, gelukkig, opgelost en uitgemaakt, zoodat daaromtrent geen redelijke twijfel meer kan bestaan, (zoo als dit door Historicus o.a. meesterlijk bewezen wordt ten opzigte van het geoorloofde van den contrabande-handel binnen neutraal gebied); doch vele dier vragen zijn niet zoo eenvoudig, noch vrij van dubbelzinnigheid, en echter is het van het hoogste belang, dat men zich een grondig en duidelijk begrip van die questiën vorme(†).

Vele onderwerpen betrekkelijk de neutraliteit, b.v. contrabande, blokkade, toelating van oorlogschepen in onzijdige havens, onschend-

(*) *North American Review*, Oct. 1865, (belligerent war vessels in neutral ports): '*Historicus*, perhaps the most candid, leared, and influential author who has written on the international questions of the last four years.'

(†) Letters bij *Historicus* on some questions of international law, reprinted from the 'Times', with considerable additions. London, 1863, p. 149.

baarheid van het neutraal gebied, zijn, althans in de hoofdtrekken, volledig bekend; wederom treft men er nog andere aan, waarover schier in het oneindige kan worden geredeneerd, doch die, òf van minder practisch belang zijn, òf voorloopig althans in het belang der onzijdigen zijn opgelost, en waarvan eene herhaalde opzettelijke beschouwing slechts overbodig mag worden genoemd. Wat dit laatste betreft, wijzen wij op den regel: 'vrij schip vrij goed,' waarvan de geschiedenis in alle werken van Volkenregt breedvoerig wordt behandeld(*). De questie is door de Parijsche declaratie van 16 April 1856, ten voordeele der neutralen beslist; welk nut kan er nu verder in gelegen zijn de, reeds zoo dikwerf, uiteengezette argumenten, voor of tegen de verdedigers *quand même* van de beweerde regten der neutralen, te herhalen?

Evenmin als omtrent de exterritorialiteit der koopvaardijschepen(†), zal men het in deze en meer andere vragen ooit eens worden; voort te gaan met nog meer theoretische beschouwingen omtrent dergelijke punten van Volkenregt te geven, dunkt ons tamelijk overbodig te zijn, vooral wanneer, gelijk b.v. bij de questie 'vrij schip vrij goed' een boven alle verwachting gewigtig resultaat voor de onzijdigen verkregen is. In onze eeuw zijn meer en meer de regten der neutralen erkend, en de oorlogvoerenden zullen, zoo wij hopen, steeds meer doordrongen worden van de noodzakelijkheid, ook in hun belang, om aan de neutrale natiën, zoo min mogelijk, de nadeelige gevolgen van den krijg te doen ondervinden; maar deze natiën zijn niet minder verpligt, aan den anderen kant indachtig te zijn aan de pligten die op haar, tegenover de oorlogvoerende Mogendheden rusten en om niet, door partijdigheid of onedel winstbejag van particuliere personen de veiligheid van den Staat en de voordeelen der neutraliteit in de waagschaal te stellen.

Het is juist op het terrein der verpligtingen, die op de onzijdigen rusten, dat zich moeijelijke vragen voordoen, waarvan het van practisch belang is, zoo mogelijk, de beantwoording te beproeven, eensdeels omdat sommige dier vragen tot dusver door weinige schrijvers opzettelijk behandeld en nog niet bepaald opgelost zijn, en ten andere omdat onzekerheid daaromtrent gelegenheid geeft om de verpligtingen der neutraliteit te ontduiken, door een algemeen beroep op regt of vrijheid voor de neutralen, terwijl op die wijze de regten der oorlogvoerenden in de meeste gevallen worden miskend en de onzijdige Staat zich aan de grootste gevaren bloot stelt.

Wij hebben ter behandeling hoofdzakelijk die onderwerpen van Volkenregt gekozen, welke ter sprake gekomen zijn tijdens de Engelsch-

(*) Zie nog de dissertatie van Rooyaards, specimen J.G. Maritimi de Placito, 'libera navi libera merx' T. ad Rh. 1852.

(†) Zie de doorwrochte academische verhandeling van den heer Reiger over den volkenregtelijken regel 'schip is territoir' (1865) p. 139, 148.
Historicus letters, p. 200, die de exterritorialiteit der koopvaardijschepen noemt: a favourite Dagon of the high priests of the Armed Neutrality.

Amerikaansche geschillen van 1861 en volgende jaren, en zulks om de volgende reden.

Het Volkenregt berust grootendeels op gewoonte; ja deze is een der hoofdbronnen en grondslagen dier wetenschap. Onze uitstekende landgenoot Bijnkershoek laat het Volkenregt hoofdzakelijk steunen op de gewoonte (usus) en de rede (ratio), waardoor bepaald wordt in hoever de beginselen van het Natuur-regt op het Volkenregt kunnen worden toegepast: 'jus gentium quale sit et unde sit, quibus regulis contineatur et quas distinctiones patiatur, integris libris pertractatum est(*). Non erravererit, qui veteres juris auctores secutus id esse dixerit, quod ratione praeeunte(†), inter gentes servatur, si non inter omnes, inter plerasque certe et moratiores. Duo igitur ejus quasi fulcra sunt ratio et usus'(§).

Even als reeds Grotius sprak van het 'placuit gentibus', schrijft ook Bijnkershoek: 'ita placuisse omnibus vel plerisque gentibus, ex quo solo censetur jus gentium'(**).

Onder de nieuwere schrijvers hecht vooral Wildman een groot gewigt aan gewoonte en gebruik der volken(††), en de schrijver in de Noord-Amerikaansche Review zegt: 'international law is nothing else than the practice, the usages of nations'. Dit gaat wel wat al te ver; maar ofschoon het V.R. ook nog op andere gronden rust, zoo mag evenwel niet worden ontkend, dat de gewoonte en het gebruik onder de voornaamste behooren.

Hieruit volgt dat, naarmate in den loop der tijden de gewoonten der volken veranderen, ook het Volkenregt, welke vastheid men ook aan sommige hoofdbeginselen overigens wil en moet toekennen, in menig opzigt gewijzigd wordt. Nieuwe regten en pligten zijn, door den invloed der toenemende beschaving der laatste eeuwen, op volkenregtelijk gebied in het leven geroepen, en veel van hetgeen vroeger nog onzeker was, kan thans als gevestigd en aangenomen worden beschouwd(§§).

Daarom is de keus van onderwerpen tot den jongsten tijd betrek-

(*) In bijna alle werken over het Volkenregt worden een of meer hoofdstukken gewijd aan beschouwingen (die ons echter schijnen weinig practisch nut te hebben) over de bronnen der wetenschap en de grondslagen waarop zij, volgens den schrijver, rust of rusten moet. Behalve het boven allen lof verheven werk van von Kaltenborn, Kritik des V.R., verwijzen wij als het belangrijkst naar de uitstekende hoofdstukken 3-8 van het eerste deel van Phillimore, commentaries upon intern. law, het eerste hoofdstuk van Wildman Institutes of intern. law, het eerste hoofdstuk van Wheaton Éléments de dr. int. en de diss. van den heer Cock de J.G. Europ. fontibus et fundamentis. L.B. 1860. Zie ook de aanteekeningen van Pinheiro-Ferreira en Vergé op Martens Précis I p. 38. Twiss (law of nations) gaat het onderwerp met stilzwijgen voorbij.

(†) "Recta ratio", zegt hij elders, "J.G. Magistra."

(§) Bijnkersh. F.L. III.

(**) Bijnkersh. l.l. Zie meer andere aanhalingen bij Wildman.

(††) Wildman I p. 14. 'The custom of nations is the law of nations. For the rules prescribed by their will can only be promulgated by their practice.'

(§§) cf. Phillimore, I p. 41.

kelijk, voor hem die over volkenregtelijke vragen schrijven wil, volkomen geregtvaardigd. Immers reeds Bijnkershoek schreef: ‘ut mores gentium mutantur, sic etiam mutatur jus gentium. Atque inde est quod exempla, quod pacta gentium, quibus hic utor, maluerim depromere ex recentiori quam antiquiori memoria; quia enim, quae hie scribo, ad usum pertinere volui, major ratio erat habenda nostri, quam veteris aevi’(*).

Uit dit oogpunt beschouwd is de tijd van den Noord-Amerikaanschen burgeroorlog van groot gewigt voor de kennis der regten en verpligtingen der onzijdige, zoowel als der oorlogvoerende natiën, en de Amerikaansche Staats-secretaris Seward schreef dan ook aan den Amerikaanschen minister te Londen: ‘the principles which shall regulate the maritime conduct of neutral states hereafter, are quite likely to be settled by the precedents which arise during the present civil war.’

De schrijver van het aangehaald artikel in de Noord-Amerikaansche Review heeft uit de diplomatieke correspondentie, gedurende gezegden oorlog, tusschen zijne Regering en die van Groot-Brittannië en Frankrijk gevoerd, getracht aan te toonen, welke regels ten opzigte van de regten en verpligtingen der neutralen, (voor zooveel betreft de gewapende schepen der oorlogvoerenden, die zich in onzijdige wateren bevinden) vastgesteld zijn en als tegenwoordig aangenomen kunnen worden beschouwd, terwijl hij de nog niet uitgemaakte questiën tot dat onderwerp betrekkelijk bespreekt en zijn gevoelen daaromtrent uiteenzet. De regten der neutralen zoekt hij duidelijk te maken door het aanhalen van voorbeelden van hetgeen de Vereenigde en de Geconfedereerde Staten hebben toegestaan, terwijl, om de verpligtingen der neutralen aan te wijzen, aangevoerd wordt wat Engeland en Frankrijk als regt der oorlogvoerenden hebben beschouwd.

Eindelijk wordt ook nog op de gedragslijn der Vereenigde Staten in 1793 gewezen; want, gelijk de Amerikaansche publicist te regt opmerkt: ‘when lord Stowell(†) in the belligerent, maintained the same rule that judge Story did in the neutral nation, that rule has been thought well established; and now when the U.S. have been a party to a war, and England has claimed to maintain a strict and impartial neutrality, whatever rules have stood the test of this change of position may be accepted without hesitation.’

Hij komt tot het besluit, dat Engeland en Noord-Amerika, met uitzondering alleen van de questie der uitrusting van gepantserde schepen als de ‘Alabama’, in Britsche havens het onderling eens zijn omtrent de volkenregtelijke questiën, die zich bij de toelating van vijandelijke oorlogschepen in neutrale havens voordoen.

(*) Bijnkersh. De rebus bell. Praef.

(†) Hoe hoog deze Engelsche regter in Amerika wordt geschat, blijkt uit de woorden van den Amerikaanschen regter Story, bij Phillimore, I p. 56, terwijl het overbekend is, ook uit de uitbundige lofspraak van Historicus, welke uitnemende waarde in Engeland gehecht wordt aan de geschriften van Story en Kent.

Wij achten die methode zeer aanbevelenswaardig, met dien verstande evenwel, dat het gezag en de gevolgen der gewoonte ons niet schijnen van dien aard te wezen, dat hierdoor zou worden uitgesloten de beoordeeling en de kritiek der gewoonte door toepassing van het ander, door Bijnkershoek zoo zeer geprezen element, namelijk de 'recta ratio' (reason of the thing); vooral niet, wanneer de gewoonte nog door geene zeer langdurige praktijk is bevestigd, zoo als dit met de onderwerpen van Volkenregt, die behandeld zijn bij gelegenheid der Engelsch-Amerikaansche geschillen, het geval is.

Wij wenschen in de volgende bladzijden eenige beschouwingen mede te deelen omtrent die questiën van neutraliteit, voornamelijk naar aanleiding der evengemelde geschillen, welke voor Nederland van practisch belang zijn.

De questiën van Volkenregt en van buitenlandsche staatkunde genieten in Nederland het voorregt niet van het onderwerp van veler wetenschappelijk onderzoek uit te maken; zelfs worden zij in het algemeen niet veel besproken in dagbladen en tijdschriften. Er bestaat bij ons weinig belangstelling in dit gedeelte der staatswetenschappen; en toch achten wij het van belang dat vragen en onderwerpen, waarbij de neutraliteit en veiligheid van den Staat dikwerf, door eene verkeerde behandeling van zaken, op het spel kunnen worden gesteld, onderzocht worden en dat men, zoo mogelijk, trachte tot een besluit te komen omtrent hetgeen in dit of dat geval te doen staat. Wacht men daarmede tot dat zulk een geval zich, *flagrante bello*, voordoet, dan is het dikwijls te laat, of wel men neemt een overhaast en ondoordacht besluit.

Het is daarom, dat wij met alle bescheidenheid deze proeve van beantwoording van sommige belangrijke volkenregtelijke questiën in het licht geven. Andere meer bevoegde beoefenaars van Volkenregt mogen, zoo wij hopen, wat beters leveren; indachtig aan het 'et in magnis voluisse sat est', hebben wij vermeend naar gelang onzer zwakke krachten, eenen pligt te moeten vervullen.

De questie der kaapvaart is gedurende den Amerikaanschen burgeroorlog niet ter sprake gekomen, daar geen der partijen gebruik gemaakt heeft van schepen, welke door de onzijdigen als kapers zijn beschouwd(*). De gewapende schepen der Separatisten zijn (ofschoon de Noordelijken ze als zeeroovers wilden aangemerkt hebben) als oorlogschepen beschouwd en behandeld.

De Engelsche Regering heeft zelfs, o.a. aangaande de beruchte Alabama, uitdrukkelijk verklaard: 'That as regards the character of the Alabama, that vessel is entitled to be treated as a ship of war belonging to a belligerent Power'(†).

(*) Zeer verkeerd werd dan ook menigmaal in de dagbladen, ja zelfs in de Staatscourant gesproken van de *kaperschepen* der Separatisten.

(†) Lord Russell to Adams, 29 Oct. 1863.

Daarentegen is eene der hoofdvragen geweest die van het al dan niet geoorloofde der uitrusting, in neutrale havens, van gewapende schepen, hetzij dan oorlog- of kaperschepen, ten behoeve der oorlogvoerenden en van den verkoop van zulke schepen. De questie der uitrusting is bij ons door den heer Philipson behandeld(*); gaarne brengen wij eene welverdiende hulde aan de zorg en duidelijkheid, waarmede de geschiedenis van het gebeurde beschreven en de argumenten der Britsche en Amerikaansche ministers, voornamelijk uit hunne laatste belangrijke correspondentie over de questie der schadevergoeding, wedergegeven zijn; niet minder lof verdient de scherpzinnigheid, waarmede de verantwoordelijkheid der Britsche Regering en hare verpligting tot schadevergoeding aan de Vereenigde Staten, uit de diplomatieke stukken bewezen en de juiste gevolgtrekkingen daaruit afgeleid zijn. Maar de volkenregtelijke questie op zich zelve is, zoo ik meen, te weinig theoretisch toegelicht en onderzocht. Het groot gewigt der zaak veroorlooft ons, ook na den arbeid van den heer Philipson, het onderwerp der uitrusting van oorlogschepen in neutrale havens nog nader te beschouwen. Naauw daarmede in verband staat de moeijelijke vraag van den verkoop van oorlogschepen door neutralen aan oorlogvoerende Mogendheden, terwijl nog enkele andere onderwerpen van soortgelijken aard toelichting vereischen.

Wij vleijen ons dus een niet geheel onnoodig werk te verrigten, door eene poging aan te wenden tot beantwoording der volgende vragen:

I. Is het aan onzijdige volken geoorloofd, in hunne havens, ten behoeve of voor rekening der oorlogvoerende Mogendheden, oorlogschepen te bouwen en uit te rusten?
   Zoo niet, welke middelen kunnen dan door de onzijdige Regering worden aangewend om die daden te voorkomen, of, zoo zij reeds geschied zijn, zoo veel mogelijk te verhinderen dat hierdoor aan d e oorlogvoerende Mogendheden schade worde berokkend?
   Eindelijk, is de onzijdige Regering verantwoordelijk voor de schade, welke door gezegde oorlogschepen aan de eene of andere partij is toegebragt, en moet die schade door de onzijdige Regering worden vergoed?
II. Is het aan onzijdigen geoorloofd oorlogschepen van de oorlogvoerende partijen aan te koopen?
III. Is het aan onzijdigen geoorloofd oorlogschepen aan de oorlogvoerende partij te verkoopen?
IV. Is het aan onzijdigen geoorloofd ten behoeve der oorlogvoerende partijen koopvaardij- of transportschepen te bouwen, zulke schepen van hen te koopen of aan hen te verkoopen?

I.

Is het den onzijdigen geoorloofd in hunne havens, ten behoeve of

(*) In het Mei-nummer van *de Gids*, 1866 (de Engelsch-Amerik. geschillen. II. De uitrusting van zuidelijke kapers in Britsche havens).

voor rekening der oorlogvoerende partijen, oorlogschepen te bouwen en uit te rusten? Zoo niet, welke middelen kunnen door de onzijdige regering worden aangewend om die daden te voorkomen, of, zoo zij geschied zijn, zoo veel mogelijk te verhinderen, dat zij aan de oorlogvoerende partijen nadeel berokkenen?

Eindelijk, is de onzijdige Regering verantwoordelijk voor de schade welke, ten gevolge der verrigtingen van die schepen, door eene vijandelijke partij is geleden, en moet zij die schade vergoeden?

a.

Men moet hier, volgens een uitnemend schrijver(*), twee gevallen onderscheiden.

Indien een schip binnen neutraal gebied gebouwd is, niet op last van of ten gevolge eener overeenkomst met de oorlogvoerende partij, maar met een of ander verschillend b.v. commerciëel doel, en dat zulk een schip op zich zelf welligt voor den oorlog geschikt, of daartoe kunnende worden ingerigt, nadat het de onzijdige haven verlaten heeft in den loop der vaart, bij gelegenheid, verkocht wordt aan een der oorlogvoerende partijen en naar de havens der laatste koers zet, onder deze omstandigheden valt dat schip in de termen der regels betrekkelijk de contrabande(†). De andere vijandelijke partij kan het aanhouden of wegvoeren.

Tegen den onzijdigen Staat kan evenwel geene klagt worden ingebragt, dat het zijnen onderdanen dien verkoop niet verboden heeft. Hier geldt het alleen eene commerciëele operatie, en de onzijdige onderdanen stellen zich bloot aan de gevolgen van handel in contrabande(§).

Doch de questie der contrabande houdt op de hoofdvraag te zijn en daarentegen de neutraliteit zelve van den Staat wordt geschonden, ja eene vijandelijke daad wordt gepleegd, wanneer het geldt oorlogschepen, gebouwd, gewapend of uitgerust op neutraal gebied voor rekening eener oorlogvoerende partij, ten gevolge van met deze vooraf getroffen schikkingen, (hetzij openlijk, hetzij onder bedekte of gesimuleerde vormen) b.v. contracten van verkoop, commissie, huur van werken, enz.

Wij voegen er bij, dat de bouw en de uitrusting van oorlogschepen in neutrale havens ongeoorloofd zijn, al mogt er vooraf geene schikking met de oorlogvoerende Mogendheden aangegaan zijn, bijaldien die daden hebben plaats gehad met het doel om die schepen aan de oorlogvoerende partijen te leveren en te verkoopen.

Dat zulke handelingen met eene opregte neutraliteit gansch en al onbestaanbaar zijn, loopt in het oog.

Alle volkenregtelijke schrijvers zijn het eens, dat de uitrusting en

(*) Ortolan, diplomatie de la mer, 4me ed. (1864) II p. 208.

(†) Dat schepen voor den oorlog geschikt contrabande, en wel van de ergste soort zijn, behoeft niettegenstaande de restrictiën die de anti-belligerente Hautefeuille II p. 400 er op maken wil, geen betoog. Wij komen hierop later terug.

(§) Zie de gevallen aangehaald bij Ortolan l.l.

wapening, ten behoeve der oorlogvoerenden, in neutrale havens ongeoorloofd zijn, al spreken dan ook sommige meer bepaald van kapers(*). Hetgeen toch van deze door particulieren uitgeruste gewapende schepen geldt, is nog veel meer van toepassing op oorlogschepen, voor rekening der oorlogvoerende Mogendheden zelve uitgerust.

'La nation pacifique', schrijft Hautefeuille, 'qui veut conserver ses droits à la neutralité, doit veiller avec soin à ce que l'un des belligérants n'arme dans ses ports aucun bâtiment de guerre, aucun corsaire'(†).

Is nu de uitrusting en wapening ongeoorloofd, dan moet a fortiori, gelijk Ortolan te regt opmerkt, het bouwen van oorlogschepen, onder evengemelde omstandigheden verboden zijn.

De redenen liggen voor de hand. De onzijdige Staat moet zich zorgvuldig onthouden van alle partijdige, veel meer van elke vijandige daad(§) en tevens niet gedoogen, dat het neutraal gebied geschonden worde.

'Un Etat neutre n'est dans la guerre ni juge ni partie. Non seulement il ne doit pas se permettre à lui-même, ni à ses sujets, la moindre action qui pourrait favoriser ou aider, dans les opérations de guerre l'une des parties belligérantes, mais il ne doit pas même souffrir, de la part d'une de ces dernières, la moindre violation de ses propres droits de neutralité'(**).

Indien men nu wilde toegeven, dat verkoop van oorlogschepen geheel vrij is (waarover later in een afzonderlijk artikel), en indien de oorlogvoerende partijen bij de onzijdigen arsenalen en havens kunnen vinden, welke hun, gedurende den ganschen oorlog, van meer dienst zijn dan hunne eigene arsenalen en havens, - daar zij buiten het bereik des vijands zijn, - indien - (gelijk het geval was met de Geconfedereerden in 1861 en later) een volk zonder marine, en welks kusten streng geblokkeerd zijn, in het buitenland eene vloot kan in het leven roepen en den handel der tegenpartij vernielen; indien een schip eene nationaliteit verkrijgen kan zonder ooit in de nationale wateren te zijn geweest, een gewapend schip tot regelmatig oorlogschip kan worden getransformeerd door eene buiten het land der oorlogvoerende partij voor het eerst verstrekte commissie, enz., zoude de Staat, die toelaat dat dit alles geschiedt, geen vijandige daad plegen? De zoogenaamde onzijdige Staat zou gevoegelijk evenzeer zijne eigene oorlogschepen kunnen verkoopen. Wil men neutraal zijn, dan geldt de regel van Bynkershoek 'alteri non possum prodesse ut alteri noceam.' Heeft, door de partijdige handelwijze van Engeland, de Noord-Amerikaansche

(*) Zie o.a. Hautefeuille droits et devoirs des nations neutres II 146. Arendt essai sur la neutralité de la Belgique, p. 158, Phillimore commentaries upon intern. law I. 395.
(†) Hautefeuille I, 440.
(§) cf. Hautefaulle I, 419.
(**) Kluber, droit des gens moderne de l'Europe § 284.

Regering niet onnoemelijke schade geleden, door dat de Geconfedereerden, zonder ook maar een enkel schip uit hunne gesloten havens te kunnen laten uitzeilen, in staat werden gesteld om voor honderde millioenen aan schepen der Noordelijken te vernielen en deze bovendien te noodzaken voor honderd duizenden tonnemaat van schepen te denationaliseren?

Eene andere reden, die de uitrusting van oorlogschepen verbiedt, is gelegen in de onschendbaarheid van het neutraal gebied.

Heeft de onzijdige het regt te eischen, dat zijn gebied door de oorlogvoerenden niet worde geschonden, en moet hij er tegen waken, ja die onschendbaarheid zelfs met geweld verdedigen(*), evenzeer rust op hem de naauwste verpligting niet te gedoogen, dat zijn gebied door eene oorlogvoerende partij, met een vijandig doel tegen de andere, worde gebruikt, of tot basis van militaire operatiën worde gemaakt(†).

Een vermaard schrijver van het begin dezer eeuw zegt: ‘Celui-là au contraire blesse les droits des neutres, qui, sans engagements antérieurs(§), tolère sur son territoire les préparatifs militaires de l'une des Puissances belligérantes, en souffrant des armements en course etc’;(**) terwijl een ander uitnemend schrijver van onze dagen opmerkt: ‘Permettre que les mêmes ports (neutres) soient transformés, ostensiblement ou secrètement, en arsenaux on chantiers de guerre à l' usage des belligérants, en laissant ces derniers y équiper, armer ou construire leurs bâtiments de guerre, ou en tolérant qu' à l' aide d' arrangements, d' entente ou de connivence avec les constructeurs, ils arrivent au même emploi de ce territoire et aux mêmes fins, n'est-ce pas là prêter son territoire pour l'accroissement des forces maritimes de l'un des belligérants contre l'autre, et, en définitive, pour la préparation d' opérations de guerre?’(††)

Het mag aan de oorlogvoerende partijen niet vergund worden, in het onzijdige land hulpbenden aan te werven of oorlogschepen uit te rusten. Elke poging, merkt te regt de heer Philipson op, van eene der partijen om, ondanks de neutrale Mogendheid, zoodanige handelingen te

(*) Alle schrijvers zijn het op dit punt eens, zoodat de citaten overbodig zijn. Van het maritiem territoir zegt Arendt p. 141: ‘il y a peu de principes aussi généralement reconnus et pratiqués que celui de l'inviolabilité de ce Territoire’.

(†) Zie nog Hautefeuille, II p. 50.

(§) Ik twijfel of dergelijke overeenkomst, ook vóór den oorlog aangegaan (namelijk een oorlogschip te *zullen* bouwen), met de onzijdigheid bestaanbaar zou zijn. De beoefenaar van het volkenregt is bekend met de menigwerf gerezen moeijelijkheden, wanneer een onzijdige Staat aan ééne oorlogvoerende partij hulptroepen levert, den doortogt van troepen vergunt, de oorlogschepen en kapers slechts van ééne partij toelaat, enz., al was dat bij traktaat vóór den oorlog reeds bepaald.

(**) Martens, Précis du droit des gens, zeer gepast aangehaald door den heer Adams in zijne missive aan lord Russell, van 16 September 1863.

(††) Ortolan ll. p. 212.

verrigten, is eene inbreuk op hare neutraliteitsregten, waarvoor zij regt heeft voldoening te vragen.

Wordt daarentegen de inbreuk goedmoedig toegelaten, dan is schending van neutraliteitspligten daarvan het onvermijdelijk gevolg.

Dat de neutrale Regering aan die daden geen deel neemt, dat de schepen door de onzijdige onderdanen uitgerust, op particuliere werven gehuurd worden, doet niets ter zake, volgens Ortolan, die zegt: ‘L'emploi du territoire neutre dans un but de guerre n'en a pas moins lieu, et cela suffit pour faire une obligation au gouvernement neutre d' empêcher l' exécution de pareils actes.’

Men antwoorde niet, gelijk wel in Engeland, zelfs door de Ministers, geschied is, dat *beide* partijen oorlogschepen kunnen laten bouwen en uitrusten; want, schrijft een in Engeland hoog gewaardeerd publicist: ‘il serait absurde qu' un Etat secourût en même temps deux ennemis. Et puis il serait impossible de le faire *avec égalité*; les mêmes choses... fournies en des circonstances différentes, ne forment plus des secours équivalents’[*].

Dit was duidelijk het geval gedurende den Amerikaanschen oorlog in 1861.

Een neutrale Staat mag het bouwen en uitrusten in zijne havens van oorlogschepen voor de krijgvoerenden te minder veroorloven, omdat de nadeelige gevolgen dier handelingen voor de eene partij door deze laatste niet kunnen worden verhinderd, gelijk zulks geschieden kan bij gewone commerciëele transactiën tusschen de neutralen en de oorlogvoerenden.

Een oorlogschip verschilt geheel van gewone contrabande. Doch wij kunnen dit punt eerst in ons artikel over den verkoop van oorlogschepen nader onderzoeken.

Het met wapenen vullen, in eene neutrale haven, van een koopvaardijschip, is natuurlijk geheel wat anders dan het bouwen en uitrusten van een oorlogschip. Het eerste is even geoorloofd als het laatste ongeoorloofd is; daar geldt het slechts eene commerciëele operatie, even als het laden van een koopvaardijschip met andere contrabande, die dan onder weg door den vijand kan worden aangehouden. Het is dan ook in Engeland geoordeeld niet strijdig te zijn met de ‘foreign enlistment act’[†].

Maar het bouwen, uitrusten en wapenen van een oorlogschip is eene oorlogsdaad, eene deelneming aan den oorlog. Zeer te regt en kernach-

(*) Vattel, droit des gens, III, 7 en 104; cf von Kaltenborn Kriegschiffe auf neut. Gebiet, p. 108. en Heffter Eur. V.R. ed 4 p. 261, Arendt, essai sur la neutralité de la Belgique, p. 108.

(†) Lord Russell to lord Lyons, 19 December 1861. Men kan de diplomatieke stukken door ons aangehaald, vinden, behalve in de Engelsche parliamentary papers, in het Staats-Archiv van Kleinhold en Aegidi, en in de Archives diplomatiques.

tig antwoordde dan ook de Amerikaansche Minister te Londen, de heer Adams, aan lord Russell: ‘If H.M. government have not the power to prevent the harbours and towns of a friendly nation from being destroyed by vessels built by British subjects, and equipped, manned and despatched from her harbours, with the intention to work that immense mischief, - then is the neutrality of the kingdom nothing more than a shadow, under which war may be conducted with more effect than if undisguized; and all international obligations, whether implied or expressed, not worth the paper on which they are written’(*).

Wel heeft men zich in Engeland, om te bewijzen dat Engelsche onderdanen het regt hebben schepen als de ‘Alabama’ te bouwen en te verkoopen, zeer dikwijls beroepen(†) op de uitspraak van den beroemden Amerikaanschen regter Story in de zaak der ‘Santissima Trinidad.’

Hij zegt namelijk: ‘There is nothing in our laws, or in the law of nations, that forbids our citizens from sending armed vessels, as well as munitions of war, to foreign ports for sale. It is a commercial adventure, which no nation is bound to prohibit.’

Maar zeer te regt heeft daarop de reeds aangehaalde Noord-Amerikaansche publicist geantwoord: ‘Did the learned judge decide that a belligerent war-vessel can be wholly equipped and armed in a neutral port, without the fault of the neutral, and yet take away the prize of a regularly commissioned public vessel, because a few guns had been added to her armament, and a new crew had been shipped, in violation of U.S. neutrality? such a proposition would be absured. His opinion is made plain and consistent, if we consider the restrictive words ‘to foreign ports for sale.’

Inderdaad dit maakt een groot onderscheid, gelijk wij zien zullen in een ander artikel, of er al dan niet sprake is van eene bloote handelsoperatie, van een ‘animus vendendi,’ gelijk Historicus het uitdrukt, en niet van een ‘animus belli gerendi.’

Maar al ware (waarover later) de verkoop (in de havens der vijandelijke partijen) van oorlogschepen geoorloofd, het bouwen en uitrusten van oorlogschepen voor rekening der oorlogvoerende partijen in de neutrale havens, zou steeds op zich zelf zijn en blijven eene met de neutraliteit onbestaanbare handeling, welke de onzijdige Regering moet verbieden en verhinderen.

Evenmin als men zich op die geregtelijke uitspraak van Story mag beroepen, kan men zulks doen op eene andere van het hoog geregtshof der Vereenigde Staten in 1865(§); te minder, daar én vóór dien tijd

(*) Adams to lord Russell, 16 Sept. 1863. Zie ook de missive van 5 Sept.

(†) In de diplomatieke corresp. zoowel als in de dagbladen, alsmede voornamelijk door Historicus, letters, p. 167.

(§) Ortolan, II, p. 212.

én in latere jaren de gedragslijn der Republiek geheel anders en met de pligten der onzijdigheid overeenkomstig geweest is, gelijk wij straks zullen aanwijzen.

In sommige Rijken, als b.v. Engeland, Amerika en Pruissen, bestaan wetsbepalingen, welke de uitrusting van oorlogschepen voor de oorlogvoerende partijen in neutrale havens verbieden; andere Staten wederom hebben een verbod hiertegen uitgevaardigd bij het uitbreken van den oorlog.

Zoo o.a. Frankrijk; in art. 3 der neutraliteitsverklaring van die Mogendheid tusschen de Vereenigde Staten en de Geconfedereerden, d.d. 9 Junij 1861, leest men: 'Il est interdit à tout Français de prendre commission de l'une des deux parties *pour armer des vaisseaux en guerre*, ou d'accepter des lettres de marque pour faire la course maritime, ou de concourir d'une manière quelconque *à l'équipement ou l'armement d'un navire de guerre* ou corsaire de l'une des deux parties'(*). Maar het uitvaardigen eener wet, of van een tijdelijk verbod, is eene questie van opportuniteit: de verpligting der neutrale Regering om het bouwen en uitrusten van oorlogschepen in hare havens voor oorlogvoerende partijen te verbieden, is geheel onafhankelijk van het al dan niet bestaan eener wet op dit stuk, of van het onvolledige dier wet. 'La loi intérieure peut et doit sanctionner cette obligation, mais elle ne saurait ni la créer ni la détruire, parceque c'est une obligation qui résulte uniquement de la loi internationale, laquelle défend d'user, dans un but hostile du territoire neutre'(†).

In Engeland bestaat een 'foreign enlistment act,' waarbij dergelijke uitrusting verboden is; doch het nut er van voor de handhaving der neutraliteit zou geheel verloren gaan, wanneer men aannam, dat het doel dier verordening, omdat zij eene binnenlandsche (municipal statute) is, niet was om middelen aan de hand te geven ter bescherming van de oorlogvoerenden, maar slechts om aan de onzijdige Regering de magt te verschaffen voor hare eigene verdediging noodig(§); of dat, om dezelfde reden, de vreemde Mogendheden niets te maken hebben met de toepassing (enforcement) der akte.

Wat dit laatste betreft, verwart men alzoo de wijze van toepassing met die toepassing zelve; dat de akte behoorlijk ten uitvoer worde gelegd, is een regt van elke oorlogvoerende Mogendheid; de wijze hoe blijft aan Engeland overgelaten.

En wat de eerstvermelde meening aangaat, de oorlogvoerende Mogendheden vragen niet of, door de schending der foreign enlistment act,

(*) Archives diplom. 1865, III. p. 133.

(†) Ortolan II p. 215.

(§) Dit is het gevoelen van Historicus, letters p. 169, van den hoogleeraar te Cambridge, den heer Abdy, in zijne uitgave van het uitstekend werk van den Amerikaanschen kanselier Kent, comment. on intern. law (Cambridge, 1866), en van den Sollicitor general in de zitting van het Lagerhuis van 27 Maart 1863 (*Times* 28 Maart.)

Engeland alleen beleedigd is; zij vragen evenmin of die wet al dan niet genoegzaam is; hun regt om getrouwe naleving te vorderen van de neutraliteitspligten, rust op het internationaal regt, afgescheiden van eenige particuliere wetgeving. Duidelijk wordt dit uitgedrukt door een fransch schrijver, die zegt: ‘S'ils (les États-Unis) se plaignent, c'est au nom des principes mêmes du droit international; ce qu'ils demandent, c'est que l'Angleterre ne devienne pas une véritable base d' opérations pour les rebelles, c'est que Liverpool, qu'ils ne peuvent bloquer, ne soit pas un arsenal et un port confédéré, c'est que la neutralité anglaise ne permette pas plus longtemps des entreprises auxquelles aucune autre nation n'a accordé sa protection’(*).

Wij gelooven genoegzaam aangetoond te hebben dat het bouwen en uitrusten, ten behoeve der oorlogvoerende partijen, van oorlogschepen in de neutrale havens met eene ware neutraliteit onbestaanbaar en met het V.R. in strijd is. Ten hoogste heeft ons dan ook verwonderd het berigt eener beslissing van de conferentie der advocaten te Parijs, in 1864. De vraag werd besproken, of een onzijdige Staat de neutraliteit schendt ‘lorsqu'il laisse construire et équiper dans un de ses ports des navires de guerre destinés à la marine d'un État belligérant?’

De conferentie heeft een ontkennend antwoord gegeven(†). Doch men zal moeijelijk, zonder aanvoering van nog onbekende argumenten, de schier algemeene overtuiging aan het wankelen brengen, dat geen volk dergelijke daden aan eene oorlogvoerende Mogendheid veroorloven kan, zonder de vijand der andere te worden. Wil eene Regering onzijdig blijven, dan moeten ook de onderdanen onzijdig zijn.

Dat dit, op de beginselen van het natuurlijk V.R. en der recta ratio, steunende begrip thans ook met de gewoonte der volken overeenkomt, blijkt uit de handelwijze van Noord-Amerika en Engeland vóór den jongsten Amerikaanschen oorlog, terwijl de houding der Engelsche Regering, of welligt juister, der Engelsche onderdanen, gedurende dien oorlog daarmede in strijd geweest is en aan het kabinet van Washington gegronde reden van klagt gegeven heeft.

De gedragslijn van Engeland, in 1861 en volgende jaren, was geheel in strijd met hetgeen die Mogendheid, in 1793 en later, van de Vereenigde Staten heeft geëischt als vervulling der neutraliteitspligten; de Noord-Amerikaansche republiek voldeed getrouw aan hetgeen ook zij als pligt van een' onzijdigen Staat beschouwde; doch toen zij met veel meer grond nog dezelfde eischen deed aan Engeland, gedurende den laatsten burger-oorlog, was het antwoord dikwijls dubbelzinnig, en de handelingen van vele Engelsche, zoogenaamde onzijdige, onderdanen van dien aard, dat men er schier op zou willen toepassen het ‘..... quid enim salvis infamia nummis,’ en dat zij zich wel het gezegde

(*) Zie het uitnemend artikel van A. Laugel; les corsaires confédérés et le droit des gens, in de *Revue des deux Mondes*, 1 Julij 1864.

(†) *Mémorial diplomatique*, 1864, No. 16. Redenen worden niet opgegeven.

van Canning, in 1823, hadden mogen herinneren: ‘If war must come let it come in the shape af satisfaction to be demanded for injuries, of rights to be asserted, of interests to be protected, of treaties to be fulfilled. But in God's name, let it not come in the paltry, pettifogging way of fitting out ships in our harbours to cruize for gain.’

Laat ons een en ander kortelijk nagaan(*).

In 1793, tijdens den grooten oorlog tusschen Frankrijk en het gecoaliseerd Europa, klaagde de Engelsche Regering over de uitrusting te Charleston van enkele kapers die, zeilende onder Fransche vlag en met Fransche commissie, Engelsche koopvaarders prijs maakten.

Niet alleen dat toenmaals de democratische partij in de jeugdige Republiek ten gunste der Fransche revolutie-mannen gestemd was, maar de bevolking in het algemeen koesterde gevoelens van genegenheid en dankbaarheid jegens het land, hetwelk zulk een werkzaam deel genomen had in de vestiging en verdediging der onafhankelijkheid van het Gemeenebest aan het einde der vorige eeuw. Voeg daarbij den hevigen aandrang van den Franschen minister Genest en men zal ligt begrijpen hoe moeijelijk de taak was van Washington en der leden van zijn kabinet om aan de Engelsche eischen, dat dergelijke uitrustingen zouden worden verhinderd, gehoor te geven.

Maar de Amerikaansche Regering nam eene krachtige houding aan, en verbood de uitrusting en wapening van kruisers tegen Engeland, terwijl de strengste maatregelen genomen werden om aan dat verbod klem bij te zetten. Er bestond toen nog niet eene wet, waarop de Regering steunen kon.

Desniettemin hadden, volgens Jefferson, de Vereenigde Staten op die wijze een regt uitgeoefend en aan eenen pligt van regtvaardigheid voldaan(†).

Toen gevraagd werd, tegen welke wet zekere Henfield misdaan had, antwoordde de regter Wilson: ‘That, as a citizen of the U.S., he was bound to act no part which could injure the nation. He was bound to keep the peace in regard to all nations, with whom we are at peace. This is the law of nations; not an *ex post facto* law, but a law that was in existence long before Henfield existed’(§).

In 1794 werd, op aandrang van Engeland(**), eene wet (foreign enlistment act) uitgevaardigd, waarbij het uitrusten van schepen, aanwerven van krijgsvolk, enz. ten behoeve van eene der oorlogvoerende

(*) Voor meer bijzonderheden verwijzen wij naar de diplomatieke correspondentiën en parlementaire discussiën, naar de aangehaalde artt. in de *Revue des deux Mondes*, de *North-American Review* en *de Gids*, die allen daarin overeenkomen, dat Engeland in het ongelijk wordt gesteld.

(†) Wheaton II p. 95. Phillimore, III p. 217.

(§) *North-American Review* l.l.

(**) Volgens de bekentenis van Cobden (bij gelegenheid der discussie in het Parlement over de de Alexandra-questie), geschiedde zulks tegen den zin der Amerikaansche natie.

partijen strafbaar verklaard en aan den President het regt toegekend werd zoodanige handelingen met geweld te keer te gaan. In 1817 zijn bij een nieuwe wet de bepalingen der oude uitgebreid en versterkt; in 1818, (toen het tijdsbestek waarvoor deze laatste wet was ingevoerd ten einde begon te loopen) werd zij permanent verklaard(*).

Het volgend jaar werd in Engeland, op het voorbeeld van Amerika, de bekende foreign enlistment act (59 George III c. 69) uitgevaardigd, die nog van kracht is, en in 1823, toen Frankrijk eene vijandige houding tegen Spanje aannam en lord Althorp de intrekking der wet voorstelde, op grond dat zij niet noodig was voor de handhaving eener strikte onzijdigheid, werd zijne motie in het Parlement verworpen(†).

De uitrusting van oorlogschepen wordt daarbij ten stelligste, en met grooten omhaal van woorden verboden, even als in de Amerikaansche wet(§).

Had Engeland reeds in 1794 op de naleving der neutraliteit bij het kabinet van Washington aangedrongen, veel strenger, ja geheel onbillijk werden de eischen in 1854, tijdens den Krim-oorlog, en toch ook toen toonde zich de Republiek uiterst naauwgezet en bereidvaardig om aan het verlangen van Engeland te voldoen.

De Noord-Amerikaansche Staats-Secretaris Marcy gaf het voornemen der Regering te kennen om gestreng na te komen en te doen opvolgen de verpligtingen der onzijdigheid. Hij herinnerde er aan, dat de wetgeving der Republiek aan Amerikaansche burgers, alsmede aan een iegelijk die op haar gebied gevestigd is, de uitrusting van kapers, aanwerving van krijgsvolk enz., streng verbiedt, terwijl hij er bijvoegde, dat de President de wetten, indien zij onverhoopt overtreden werden, zou weten te doen eerbiedigen(**).

Nu verzocht de Britsche Regering, in 1855, de toepassing der Amerikaansche foreign enlistment act op een koopvaardijschip, dat niet voor den oorlog geschikt noch gewapend was, wegens de enkele onderstelling dat, onder de lading, eenige kanonnen verborgen waren. Bovendien rustten de vermoedens op zeer onzekere aanwijzingen, maar de bark ‘Maury’ werd desniettemin onmiddellijk op last der Regering aangehouden, tot dat de Engelsche Consul zich de zekerheid verschaft

(*) Ook deze wetten hadden, even als die van 1794, haren oorsprong te danken aan de klagten der oorlogvoerende partijen. In 1794 was het Engeland, in 1817 waren het Spanje en Portugal.

(†) Zie over de geschiedenis en de interpretatie der Amerikaansche en Engelsche wetten, *Phillimore* I. 397, III. 213, *Wheaton* l.l., maar vooral het aan het werk van *Kent* toegevoegd hoofdstuk (het 7e) door den hoogleeraar *Abdy*, en *Gibbs*, the foreign enlistment act (London 1863). Deze laatste schrijver, die zeer onpartijdig en lezenswaardig is, geeft als bijlage den tekst der akte.

(§) *Historicus*, letters p. 165: ‘The U.S. anticipated Great-Britain in the policy of the foreign enlistment act, and, indeed, our law is little else than a transcript of theirs.’ Over enkele punten van verschil tusschen beide wetten, zie *Kent* ed. *Abdy* p. 314.

(**) *Asher* Beiträge zu einigen Fragen über die Verhältnisse der neutr. Schifffahrt in Kriegeszeiten. 1854. p. 142.

had, dat er geene kanonnen aan boord waren(*). De Regering te Washington ging in hare naauwgezetheid en welwillendheid veel verder dan zij gehouden was te doen. Immers het laden van een koopvaardijschip met kanonnen is eene bloot commerciële operatie; al waren er kanonnen aan boord der 'Maury' geweest, had Engeland (volgens het tegenwoordig algemeen aangenomen en door lord Russell, later in 1861, gedurig verdedigd beginsel, dat eene neutrale Regering den handel noch den uitvoer van contrabande verhinderen kan) geen regt hoegenaamd om de aanhouding van het schip te vorderen. In transitu hadden de Engelsche kruisers het schip kunnen visiteren.

Even getrouw als het uitvoerend Bewind zich toonde in het opvolgen der neutraliteitspligten, zoowel toen er nog geen wet op dit stuk bestond, als toen de foreign enlistment act aangenomen was, even naauwgezet was de regterlijke magt in de Vereenigde Staten omtrent de interpretatie der wet(†).

Gelijk wij reeds zeiden, moeten, zal de Staat neutraal zijn, ook de onderdanen van den Staat zulks zijn. Amerika heeft zich aan dit waar begrip der neutraliteit gehouden; maar wanneer wij nu, volgens dezen regel, - en zonder nog van de buitensporige eischen van Engeland te gewagen, toen die Mogendheid zelve onder de oorlogvoerenden was, - het gedrag van Engeland gedurende den Noord-Amerikaanschen burgeroorlog nagaan, dan moet men wel tot het besluit komen, dat die Mogendheid, als zij oorlogvoerende is, de strengste naleving der neutraliteit eischt niet alleen, maar ook ongeoorloofde en onbillijke vorderingen bij de neutralen inbrengt (zoodat dezen weten mogen, wat zij casu quo, even als in vroegere tijden, weder te wachten hebben), terwijl, wanneer zij zelve onzijdig is, de regten der belligerenten door haar worden miskend en opgeofferd aan handelsbelang of politieke kansrekening. Wanneer men verder den hooghartigen, dikwijls bitsen toon opmerkt der mededeelingen van lord Russell aan den Amerikaanschen minister, zoo lang de overwinning van het Noorden nog twijfelachtig was, terwijl die toon, zoowel als het geschrijf der dagbladen, merkbaar zachter werd, toen de welligt minder gewenschte tijding van de nederlaag van het Zuiden werd vernomen, dan is men geneigd hier van toepassing te achten hetgeen omtrent de Britsche buitenlandsche politiek, sedert 1830, te regt door den schrijver van Canning's leven wordt uiteengezet. In een ander onlangs verschenen werk namelijk zegt hij: 'England dealt after her own fancy with the weak, but she declined to meddle with the strong;' hij spreekt van 'the propensity of the British government to enforce on weak States demands, which it would not attempt to enforce on strong ones', en voegt er bij dat, indien de Engelsche Regering

(*) *Revue des deux Mondes* l.l. cf. de missive van Adams aan lord Russell, 30 December 1862.

(†) Zie de drie gevallen aangehaald door den heer Laugel. (Gran Para, Bolivar en santissima Trinidad).

zich van interventie in den Amerikaanschen burgeroorlog onthouden heeft, dit geschied is omdat de Vereenigde Staten zijn ‘too formidable a Power to meddle with in safety’(*).

Wat in Groot-Brittannië is voorgevallen ten gevolge van het bouwen en uitrusten van gepantserde schepen voor de Separatisten, is van algemeene bekendheid en de namen van de Florida, Oreto, Shenandoah, enz. en vooral van de beruchte n°. 290, de Alabama, zullen niet ligt worden vergeten.

Wel is waar heeft lord Clarendon, in den letterlijken zin, gelijk, wanneer hij in zijn schrijven van 2 December 1865 aan den heer Adams beweert, dat, gedurende den oorlog, geen enkel gewapend schip eene Britsche haven heeft verlaten, en dat de Engelsche Regering zich getrouw gekweten heeft van alle pligten, die op eene onzijdige Mogendheid rusten. In den striktsten zin des woords heeft, ook volgens het gevoelen der Amerikaansche Regering, geene uitrusting van Zuidelijke gewapende schepen in Britsche havens plaats gehad. Maar hetgeen, volgens de Engelsche erkentenis zelve, geschied is, komt in effecte op hetzelfde neder. Dit toont de heer Philipson zeer duidelijk aan. Daar het, met het oog op de 7de sectie der foreign enlistment act, al te gevaarlijk was, dat de schepen geheel voltooid de Britsche havens verlieten, ging men het werk verdeelen, ten einde alzoo het gevaar af te wenden. ‘Men bouwde het schip in de eene en bragt al hetgeen tot de wapening en uitrusting van dat schip strekken moest, in de andere haven in gereedheid; dan liet men beide afzonderlijk op verschillende tijden, doch kort na elkander, vertrekken naar een gemeenschappelijk daartoe aangewezen punt buiten Engelsche jurisdictie. Daar gekomen voltooide men spoedig het nog niet volbragt werk, heesch de Geconfedereerde vlag, en in spijt van V.R. en foreign enlistment act, was het schip gereed en kon zijn werk van verwoesting beginnen.’ Dit had plaats o.a. met de ‘Sea King’, in October 1864, die vervolgens den meer bekenden naam van ‘Shenandoah’ aannam, en op gelijke wijze werd ook de ‘Alabama’ voltooid.

Het is nu de vraag, of hetgeen in Engeland op de zoo even vermelde wijze plaats vond geoorloofd is, terwijl de uitrusting zelve van gewapende schepen, in de Britsche neutrale havens, door het Volkenregt ten sterkste wordt gewraakt. Dit laatste, ook door de foreign enlistment act verboden, wil lord Russell dan ook niet verdedigen; maar hij komt er tegen op, dat de Britsche Regering verantwoordelijk zoude zijn, wanneer een schip, oogenschijnlijk een koopvaarder, eene harer havens verlaat, en dan buiten hare jurisdictie, in een oorlogschip wordt veranderd. Aan den heer Adams schreef hij: ‘for any acts of H.M. subjects committed out of their jurisdiction and beyond their control,

(*) Stapleton, Intervention and non-intervention, or the foreign policy of Great-Britain from 1790-1865. (London 1866).

the Government of H.M. are not responsible'(*). Hij beroept zich op het voorbeeld van Amerika en de handelingen der Republiek tegen Spanje en Portugal, tijdens den opstand der Zuid-Amerikaansche volkplantingen zoo vóór als na 1818(†).

Doch de Amerikaansche minister toonde, in zijne van kennis van geschiedenis en volkenregt overvloeijende antwoorden, meesterlijk aan, terwijl hij eene vergelijking instelde tusschen het gedrag van zijn vaderland gedurende den Zuid-Amerikaanschen, met dat van Engeland gedurende den thans geëindigden oorlog, dat er belangrijke verschilpunten bestaan, die niet alleen de onjuistheid van het aangehaalde voorbeeld bewijzen, maar tevens de criteria aan de hand geven, waaraan de verantwoordelijkheid van den onzijdigen Staat te onderkennen valt(§).

Het is hier de plaats niet om die belangrijke staatsstukken, waarvan de lezing niet genoeg kan worden aanbevolen, te ontleden; wij kunnen overigens naar het artikel van den heer Philipson verwijzen, die tot de conclusie komt, dat de Amerikaansche Regering zich te regt heeft beklaagd over handelingen gepleegd in strijd met de Britsche neutraliteit. Wij beämen zijne meening dat, wanneer men beide stelsels (van Engeland en Amerika) aan het Volkenregt toetsen wil, men zich los moet maken van het Amerikaansch precedent, en dat bovendien de heer Adams, al erkende hij de kracht van dat voorbeeld, zich daartegen beroepen kan op het precedent van Terceira, in 1829(**); daar was de Britsche Regering, omtrent de vraag der verantwoordelijkheid voor handelingen buiten hare jurisdictie gepleegd, zich evenmin gelijk gebleven als thans, volgens het gevoelen van lord Russell, de Amerikaansche Regering zulks gebleven was.

'Het kan van het volkenregtelijk standpunt geen verschil maken, of het schip volkomen als oorlogschip toegerust de onzijdige haven verlaat, dan of, op de wijze waarop dit in Engeland is geschied, die toerusting eerst buiten neutrale jurisdictie voltooid wordt. Wordt de neutraliteit in het eerste geval geschonden, wij vinden geene vrijheid om aan te nemen, dat zij in het laatste onverlet zou blijven. Het Volkenregt gebiedt, dat de oorlogvoerende partij, die in den neutralen Staat geen bijstand mag ontvangen, zich dien evenmin zelve in het neutrale land verschaffe, en dat gebod wordt in beide gevallen gelijkelijk overschreden'(††).

Wij kunnen van het onderwerp der onwettige uitrusting van oorlog-

(*) Lord Russell to Adams, 14 October 1865, zie verder 2 Augustus, 26 October 1863, 30 Augustus, 3 November 1865 (*Staats-Archiv*).

(†) Lord Russell to Adams, 4 Mei, 30 Augustus 1865.

(§) Adams to lord Russell 30 Mei, 18 September 1865. Adams to lord Clarendon 18 November 1865 (*Staats-Archiv*). Zie vooral ook de uiteenzetting in de *North-American Review* l.l. p. 487.

(**) Waarover zie *Phillimore* III p. 229-237.

(††) Philipson l.l., die ook zeer juist aanhaalt de merkwaardige uitspraak van lord Stowel in de zaak van '*de twee gebroeders*.'

schepen in neutrale havens niet afstappen, vóór dat wij nog van de toepassing van de foreign enlistment act en het vermaarde geval der ‘Alexandra’ iets hebben gezegd.

Wij meenen hiertoe te meer te moeten overgaan, omdat, - indien men de laatst gevoerde correspondentie over de questie der schadevergoeding tusschen de Britsche en Amerikaansche Regeringen uitsluit, - men zal moeten bekennen, dat in Engeland de vraag van het al dan niet geoorloofde der uitrusting van gewapende schepen voor de Separatisten minder beschouwd is met het oog op de internationale verpligtingen eener neutrale Mogendheid, dan wel op de bepalingen der foreign enlistment act.

Men heeft gevraagd en breedvoerig onderzocht, of deze wet op voorkomende gevallen al dan niet van toepassing was, verder of er genoegzame bewijzen aanwezig waren voor de feiten door den heer Adams aangehaald, terwijl men eindelijk beweerde dat, in allen geval, de Regering al het mogelijke gedaan had om het uitrusten van gewapende schepen voor de Geconfedereerden te verhinderen.

De interpretatie eener vreemde wet als de ‘foreign enlistment act’, waaromtrent in Engeland zelf zulk een groot verschil van meening geheerscht heeft en welligt nog bestaat, behoort natuurlijk niet tot onze bevoegdheid; wij bepalen ons tot eenige opmerkingen en de mededeeling der gevoelens van enkele Engelsche schrijvers, alsmede van de regterlijke autoriteiten.

Wanneer men de uitvoerige, ja langdradige redactie nagaat van de 7de sectie der foreign enlistment act(*), dan stemt men in met hetgeen de heer Laugel schrijft: ‘Le foreign enlistment act, en Angleterre comme en Amérique, renferme une section minutieusement conçue (section 7e dans l' acte anglais, section 3e dans le statut Américain), où le législateur n'a, reculé devant aucune répétition, devant aucune superfétation de mots, afin de laisser moins de place à l'équivoque et de mieux rendre sa pensée. Il faut fermer les yeux à l'évidence pour ne point voir, que la seule intention de fournir aux belligérans un vaisseau de guerre est déjà réputée coupable.’

Een Engelsch publicist bekent zelf: ‘I venture to think, that if a vessel of war is proved to be in course of construction, knowingly for a belligerent at war with a State, with which England is at peace(†), every timber and every plate of iron in her becomes part of an illegal equipment’(§).

En na elders aangetoond te hebben, dat door het uitrusten van oorlogschepen als de Alabama en andere het onzijdig gebied veran-

(*) Getiteld: ‘Penalty on persons fitting out armed vessels to aid in military’ operations with any foreign Powers without license, or issuing commissions to ships.’

(†) Dat dit het het geval was met de schepen in Engeland voor de Separatisten gebouwd, kan slechts door onopregtheid of spitsvondigheden worden ontkend.

(§) *Gibbs*, p. 57.

derd wordt in eene plaats, waaruit vijandelijkheden worden gepleegd, zegt hij dat ‘the language and the policy of the statute concur to prevent the ports of England from being made either directly or indirectly stations of hostility’(*).

Doch tegenover deze, men zou zeggen, ware uitlegging der wet, staat het gevoelen van Historicus, dat de uitrusting en wapening van een oorlogschip, per se, niet is eene overtreding der foreign enlistment act, maar dat het criterium der schuld ligt in het vijandelijke der intentie, waarmede die daden geschied zijn. Hij zegt: ‘It is the equipping and arming, with intent to commit hostilities against a foreign government which constitutes the misdemeanor. The act is directed not against the c a u p o n a n t e s b e l l u m, but against the b e l l i g e r a n t e s. If the evidence is not such as satisfactorily to establish the belligerent intent, there is no violation of the act’(†).

Zou men echter niet mogen vragen of, in oorlogstijd, eene andere dan eene vijandelijke intentie denkbaar is? Men wist althans in Engeland zeer goed, dat de gebouwde ‘iron clads’ terstond hun vernielingswerk tegen de Noordelijken zouden aanvangen.

En welke was de uitspraak der regterlijke autoriteiten? Deze vernemen wij uit de decisie in het geval der ‘Alexandra.’ Nadat dit te Liverpool voor de Separatisten gebouwd schip door de Regering, in de maand April 1863, in beslag genomen was, werd hierover tusschen haar en de reeders een regtsgeding voor de ‘court of exchequer’ gevoerd(§). Gelijk men weet, volgde in Junij eene beslissing ten gunste der reeders.

Niettegenstaande vrij duidelijk uit het getuigenverhoor bleek, dat de ‘Alexandra’ een oorlogschip was, gereed om zijne uitrusting aan boord te nemen en voor de marine der Zuidelijken gebouwd volgens eene met hunne agenten aangegane overeenkomst, verklaarde de jury in overeenstemming met het gevoelen van den ‘chief Baron,’ dat de foreign enlistment act niet de levering aan de oorlogvoerende partijen van een oorlogschip, wel het uitrusten en wapenen er van verbood. Aan de woorden ‘furnish, fit out, equip and arm’(**), werd de beteekenis gegeven, dat een schip om in de termen der wet te vallen, geheel uitgerust moest zijn(††).

Door deze uitlegging zouden dus in Engeland zonder eenige belemmering, ten behoeve der oorlogvoerende Mogendheden, oorlogschepen gebouwd en van krijgsbehoeften voorzien kunnen worden, mits de

(*) *Gibbs*, p. 65.
(†) *Historicus*, letters, p. 169, 171.
(§) Zie de zitting van 24 Junij in de *Times* van 23 en 25 Junij 1863.
(**) Men raadplege over den zin dier woorden *Gibbs*, p. 59.
(††) ‘The opinions in the Alexandra case are thought to decide that arming is necessary to complete a violation of the foreign enlistment act’ (N. Amer. Review).

Engelsche reeders en kapitalisten slechts zorg droegen dat geschut en oorlogsbenoodigdheden op eenigen afstand van het maritime territoir van Groot-Brittannie aan boord worden gebragt, gelijk o.a. met de Alabama gebeurd was(*). Dus doende zou de foreign enlistment act óf geheel ontdoken worden, óf althans tot niets meer dienen dan om wervingen van troepen tegen te gaan.

De procureur generaal (Attorney general) heeft dan ook dat gevoelen bestreden en van de regterlijke uitspraak werd appèl aangeteekend. Een nieuw regtsgeding begon voor de 'court of exchequer', ten einde te beslissen in hoe ver de 'Alexandra' onder de bepalingen viel der foreign enlistment act(†). Eene definitieve uitspraak had ook nu niet plaats, maar de zaak werd, den 6den April 1864, in het Hoogerhuis, als opperste geregtshof, beslist ten voordeele der belanghebbenden(§).

Op die uitspraak zich beroepende schreef later een dagblad:

'We attempted to strain the law in the case of the Alexandra and we failed; for it was then judicially declared that the building of a ship was completely distinct from her equipment and that no offence cognisable by English law was committed in building a ship designed for warlike purposes and selling her to a belligerent Power to employ her as it pleases'(**).

Doch met meer grond schreef de Amerikaansche Minister: 'Here was never such a comedy performed on a grave subject in the whole history of law?'

En hoe handelde eindelijk het uitvoerend Bewind? In 1861 en volgende jaren vond in Engeland geheel wat anders plaats dan in 1793 en 1855 in Amerika! De enkele kapers aan het einde der vorige eeuw, wier verdere uitrusting terstond verboden werd, waren kinderspel in vergelijking van de Alabama's, Shenandoah's en andere 'iron clads' die bovendien het karakter der oorlogschepen hadden, en die gedurende drie jaren gestadig in Engelsche havens zijn gebouwd en men kan zeggen, uitgerust. Even krachtig als het Bewind van Washington opgetreden was ten gunste der belligerente regten van Engeland, even zwak, weifelend, om niet te zeggen partijdig, trad het Engelsch bewind onder lord Russell op ter verdediging van Amerika's regten als oorlogvoerende partij.

En terwijl men in de Vereenigde Staten terstond gehoor gevonden

(*) De lord Chief Baron zeide dan ook werkelijk: 'It atpears to me that if true, that the Alabama sailed away from Liverpool without any arms at all as a mere ship in ballast, and that her armament was put on board at Terceira, which is not in H.M. dominions, then the foreign enlistment act was not violated at all.'

(†) Zie de zittingen over de 'Alexandra case' in de *Times* van 6, 11, 18, 19, 20, 21, 23, 24 Nov. 1863, 12 Januarij 1864.

(§) *Times* 7 April 1864. Zie ook de *Staatscourant* no. 86.

(**) *Morning Post*, 27 Mei 1865. Doch zie *Gibbs*, p. 65.

had toen men in 1855, zonder daartoe eenig regt te hebben, zich beklaagde over het onbewezen en later ongegrond bevonden feit, dat eenige kanonnen onder eene handelslading verborgen waren, hield men zich doof, of betoonde zich wrevelig tegenover de regtmatigste klagten der Amerikaansche Regering over handelingen, waarmede geene neutraliteit bestaanbaar is, die tegen alle beginselen van Volkenregt aandruischen en waartegen ook de foreign enlistment act gerigt was. Maar terwijl wij deze houding betreuren, moeten wij er bijvoegen, dat de Engelsche Regering in de laatste tijden van den Amerikaanschen burger-oorlog zich minder zwak tegenover den koopmans- en speculatiegeest der Liverpoolsche en andere reeders, der 'runners' der blokkades, gedragen heeft. In den aanvang namelijk schijnt het, dat de Regering weifelend was; want somtijds verklaarde lord Russell, na ingewonnen advies der regtsgeleerden van de Kroon, dat *uitrusting ten oorloge*(*) van een schip, ja zelfs het *bouwen* van gepantserde stoomschepen, volgens de foreign enlistment act verboden was(†), en zeiden de bewindslieden in het parlement dergelijke uitrustingen te willen beletten(§); doch op andere oogenblikken werd weder beweerd, (gelijk met de Alabama) dat niet het bouwen, doch slechts de uitrusting, van gewapende schepen verboden was en dat deze niet in Engelsche havens had plaats gehad. Somtijds werden de bewijzen niet genoegzaam geacht en wanneer dan de heer Adams, na de meest overtuigende stukken te hebben overgelegd, opmerkte, dat óf de wet voldoende was óf niet, en dat de Britsche Regering, in het eerste geval, haar ten uitvoer leggen, in het andere haar verbeteren moest, antwoordde lord Russell dat, volgens het oordeel van het Kabinet, de wet voldoende was en dat al het mogelijke gedaan werd om haar ten uitvoer te leggen, doch dat het wettig bewijs (legal evidence) niet altijd kon worden verkregen(**). Hetzelfde antwoord liet hij geven op een adres van scheepseigenaren te Liverpool, in Julij 1863, die in het belang der neutraliteit, eene wijziging verlangden der foreign enlistment act(††).

Doch ondertusschen ging het onzedelijk bedrijf voort en de vredelievende betrekkingen tusschen Groot-Britannie en de Vereenigde Staten begonnen in 1864 ernstig gevaar te loopen(§§). Doch gelukkig nam

(*) Warlike equipment' (lord Russell to lord Lyons, 19 December 1861).

(†) 'With respect to the building of iron-clad steamers for either belligerent government, although this is clearly prohibited by the f. enl. act.,' enz. (lord Russell to Adams, 9 Maart. 1863.)

(§) Zitting van 3 Maart 1863 (Staatscourant 5 Maart).

(**) Lord Russell to lord Lyons, 27 Maart 1863.

(††) Te vinden bij *Ortolan*, appendice spécial n°. 24.

(§§) Zie de *Revue des deux Mondes* ll. en de klagt van den heer Adams over 'the fatal objection of impotency, which paralyzes H.M. Government', in zijn schrijven van 5 September 1863 aan lord Russell.

toen de Regering eene meer besliste houding aan. Zij besloot twee gepantserde, voor de Geconfedereerden te Liverpool in aanbouw zijnde schepen aan te houden, nadat de heer Adams daarop twee maanden vruchteloos had aangedrongen(*). Gelijk wij zagen, kwam de Regering in verzet tegen de uitspraak der 'court of exchequer' in de zaak der 'Alexandra,' en kort hierna nam zij twee gepanserde schepen in beslag, voor de Geconfedereerden bestemd, ofschoon zij hunne wapening nog niet aan boord hadden. Lord Russell verdedigde de handelingen van het bewind krachtig tegen lord Derby in de zitting van het Hoogerhuis van 29 April 1864(†).

Doch bij dit alles verliezen wij niet uit het oog, 1° dat de uitspraak der 'court of exchequer,' bij voorkomende gevallen, zeker weêr zal worden ingeroepen, en dat door dit Damocles-zwaard het krachtig optreden der Regering verlamd, ja, op den duur onmogelijk gemaakt moet worden(§); 2° dat, meer dan waarschijnlijk, de vrees voor oorlog met het magtige Amerika en de onberekenbare gevolgen daarvan voor Engeland's magt en handel, aan het ter elfder ure toegeven aan de billijke eischen van de Vereenigde Staten tot drijfveer heeft verstrekt. Kleine en minder magtige Staten hebben, met het oog op het gebeurde, niet veel goeds te verwachten; want, wanneer de pligten der neutraliteit, volgens het door den schrijver in de North-American Review aangegeven denkbeeld, moeten worden afgemeten naar hetgeen Engeland geacht heeft met de onzijdigheid bestaanbaar te wezen, dan mogen die kleine Staten, wanneer zij in oorlog zijn, toezien op hetgeen in de neutrale havens geschiedt en door hen zal moeten worden geduld, terwijl, wanneer zij neutraal zijn en dergelijke uitrustingen tegen eene groote Zeemogendheid in hunne havens ook eens wenschten te mogen toelaten?.... het antwoord te geven achten wij onnoodig. Laat ons hopen, dat de ware volkenregtelijke beginselen, die wij getracht hebben uiteen te zetten, de zegepraal behalen zullen over eigenbelang en commerciële hebzucht!

De weg om tot verstandhouding hieromtrent, althans met Engeland, te geraken is niet gesloten; want de Britsche Regering schijnt niet ongezind te zijn de bestaande wetsbepalingen tot verzekering der onzijdigheid, in overleg met andere Mogendheden, te verbeteren(**). De Vereenigde Staten zouden waarschijnlijk niet weigeren mede te werken tot vaststelling van maatregelen, waardoor de herhaling zou worden

(*) Van 11 Julij tot 8 September 1863.

(†) *Staatscourant* N°. 106.

(§) Men zegt dan ook, dat de Engelsche Regering, voorziende dat de HH. Laird en andere scheepsbouwmeesters niet door de geregtshoven in het ongelijk gesteld zouden worden, met hen in eene schikking getreden is en de voor de Separatisten bestemde stormrammen aangekocht heeft (N. Rott. Ct. 27 Mei 1864).

(**) Zitting van het Lagerhuis, 23 Februarij 1866 *(Staatscourant* No. 49*)*.

voorkomen van handelingen, die in den nu geëindigden oorlog tot zooveel beklag aanleiding gaven; Frankrijk heeft reeds, gelijk vermeld is, in 1861, de uitrustingen van oorlogschepen verboden, zoodat wanneer de drie magtigste Zeemogendheden der wereld het op dit stuk eens konden worden en tot het maken van vaste verbodsbepalingen, of verbetering der reeds bestaande besloten, de andere Staten van zelve zouden moeten volgen, en alzoo zou men kunnen hopen, dat aanstaande verwikkelingen voorkomen zullen worden.

Het is hier om eene wederkeerige bescherming te doen, en dit leidt ons tot de tweede vraag, door ons gesteld.

b.

Welke middelen kunnen door de onzijdige Regering worden aangewend om het bouwen en uitrusten van oorlogschepen, ten behoeve of voor rekening der oorlogvoerenden, in hare havens te voorkomen, of, zoo deze daden reeds geschied zijn, zoo veel mogelijk te verhinderen, dat zij aan de oorlogvoerende partijen nadeel berokkenen?

Wij zijn van oordeel, dat er verschillende middelen doeltreffend kunnen worden aangewend.

De middelen zijn van tweeërlei aard; zij zijn deels *preventief*, deels *repressief*. Vóór dat wij ze nader vermelden, wijzen wij nog op de wenschelijkheid dat de neutrale Staten de bovengenoemde daden aan hunne onderdanen verboden, hetzij bij eene uitdrukkelijke wet, hetzij bij besluit, of bij wijze van waarschuwing op het tijdstip dat er oorlogsgevaar ontstaat. Op die wijze kan zoowel preventief, als repressief, worden gehandeld. Maar het is dan ook allernoodzakelijkst, dat aan de naleving dier wet gestreng de hand worde gehouden, en dat de verbodsbepalingen duidelijk en volledig omschreven zijn; want anders zou men met den heer Laugel kunnen zeggen: ‘Les actes de neutralité que certains pays, l'Angleterre et les Etats-Unis p.e., ont inscrits dans leurs codes ne tirent leur force et leur valeur que des principes généraux du droit des gens qu'ils sont destinés à protéger; mais si l'application et l'interprétation de ces lois conduisent à des conséquences qui soient en opposition avec ces principes, elles deviennent un embaras au lieu d'être une protection. Si l'Angleterre n'avait pas eu de foreign enlistment act, le Gouvernement Américain aurait sans doute obtenu plus facilement les justes satisfactions, qu'il a demandées au Gouvernement Anglais depuis le commencement de la guerre civile. L'action diplomatique des deux pays a sans cesse été gênée par les lenteurs et les équivoques juridiques.’

Bestaat er nu op dit stuk bij de eene of andere onzijdige Mogendheid b.v. Nederland, geene speciale wet, of schiet de bestaande wetgeving te kort, dan kan men zich tegenover algemeen erkende internationale verpligtingen niet op het stilzwijgen of gebrek der wetgeving beroepen. De onzijdige Regering moet daarin voorzien, door die wetgeving

aan te vullen of te wijzigen, wil zij aan de oorlogvoerenden niet het regt geven om hare onzijdigheid als niet bestaande te beschouwen, zoo als met Engeland had kunnen gebeuren, hetwelk de éénige Mogendheid geweest is, die, ofschoon openlijk hare neutraliteit in Mei 1861 hebbende geproclameerd, oorlogschepen aan eene oorlogvoerende partij heeft verschaft.

Maar, ook zonder speciale wet, is de Uitvoerende Magt niet ongewapend; zij kan op andere wijze hare verpligtingen vervullen.

Het is zeker wenschelijk, gelijk de heer Thorbecke in 1854 aan de Regering deed opmerken, dat een onzijdig Gouvernement zich niet bij waarschuwingen bepale, wanneer het de overtreding geldt van neutraliteitspligten, maar die overtreding onder bedreiging van straf verbiede(*); doch wanneer er bepaalde omstandigheden mogten zijn, die den Staat beletten zoodanige strafwet uit te vaardigen(†), dan kunnen evengemelde daden althans, bij proclamatie, waarschuwing aan de ingezetenen, of bij koninklijk besluit worden verboden. De Regering kan, krachtens hare verpligting om voor de veiligheid en onzijdigheid des Rijks te waken, krachtens hare magt, die de Franschen noemen ‘pouvoir de souveraineté et de haute tutelle’, het bouwen en uitrusten van oorlogschepen voor de oorlogvoerende partijen verbieden. Is eene waarschuwing van Regeringswege genoegzaam om het voor de ingezetenen strafbaar te maken vreemde kaperbrieven aan te nemen, soldaten of depêches van den vijand te transporteren, krijgsammunitie, ja zelfs somtijds steenkolen, aan de oorlogschepen in neutrale havens te verkoopen, deel te nemen aan geldleeningen voor de oorlogvoerenden, enz., waarom zou het bouwen van oorlogschepen in de neutrale havens voor de vijandelijke partijen niet evenzeer, bij wijze van waarschuwing of bij koninklijk besluit, verboden of strafbaar gesteld kunnen worden?

Gedurende den Krim-oorlog in 1854, werd in eene menigte ordonnantiën van onzijdige Staten het uitrusten van kaperschepen, of deelneming daaraan, verboden(§). Doch dergelijke bepalingen vindt men, en te regt evenzeer omtrent oorlogschepen en kruisers; zoo b.v. leest men in art. 1 der Zweedsche ordonnantie, betrekkelijk de scheepvaart in tijd van oorlog, d.d. 23 April 1793: ‘Es wird verboten, an den jetzigen Kriegsunruhen Theil zu nehmen, es sey durch Ausrüstung von *Kriegsschiffen* oder *Commis-Fährern* für Rechnung irgend einer der Kriegführenden Mächte, enz’; en in de Oostenrijksche ordonnantie van 7 Augustus 1803, art. 3:

‘Défendons de même à tous nos sujets et à tous habitans de nos pays de construire, d'équiper ou de vendre, soit dans les ports, soit sur les

(*) Zie de interp. van Thorbecke bij *Asser*, het bestuur der buitenlandsche betrekkingen volgens het Nederlandsch staatsregt, p. 139.

(†) Of die omstandigheden in Nederland aanwezig waren, daarop, eveneens als op de andere vragen hem gedaan, heeft de Minister van Hall niet willen antwoorden.

(§) Te vinden bij Asher, Beiträge.

rades ou côtes soumises à notre domination, aucuns *bâtiments de guerre* ou de commerce pour être employés par les Puissances belligérantes, sous peine d'une amende de 3000 ducats chaque fois qu'on contreviendra à cette défense; amende qui appartiendra, moitié an délateur, moitié au fisc et qui, dans le cas de l'insolvabilité du coupable, sera remplacée proportionnellement par une punition corporelle ou par celle d'un emprisonnement(*).

Reeds vroeger zagen wij, dat in 1861 de Fransche Regering aan hare onderdanen verboden heeft deel te nemen aan de uitrusting of wapening van een oorlogschip voor de krijgvoerende partijen. De bepaling der Oostenrijksche ordonnantie is echter ver daarboven te verkiezen, omdat daarin het bouwen en uitrusten zelf in de neutrale havens verboden wordt.

Een dergelijk verbod zou ook m.i. mutatis mutandis, bij ons kunnen worden uitgevaardigd. Een stap althans is in dien zin door de Regering gedaan bij gelegenheid van den oorlog tusschen Spanje en Peru. In de waarschuwing van 17 Maart 1866 leest men:

'Ook zal tegen het uitrusten hier te lande van oorlog- of gewapende schepen, ten behoeve der oorlogvoerende partijen, of de deelneming daaraan door Nederlanders, door de Regering ten strengste worden gewaakt'(†).

Tot de *preventieve* middelen, die het Volkenregt aan de hand doet om het bouwen en uitrusten van gewapende schepen in neutrale havens voor de oorlogvoerende partijen te verhinderen, brengt de heer Philipson(§):

a. De aanhouding van het verdachte schip, welk middel echter niet dan met groote behoedzaamheid kan worden toegepast.

Het ware te wenschen geweest, dat de geachte schrijver de gronden tevens aangeduid had, waarop het regt van aanhouding berust, en hoe het ook in ons Vaderland zou kunnen worden toegepast. Men vindt namelijk, voor zoo veel de regels van het Volkenregt en de voorbeelden der Europesche Mogendheden betreft, bij de publicisten weinig of geen uitsluitsel: zij vergenoegen zich met de uitrusting der bedoelde schepen als ongeoorloofd te verklaren, den neutralen Souverein de verpligting op te leggen zulks te verhinderen, doch zij geven de middelen daartoe in zijne magt, niet op; zoo ook dringen zij aan op de algemeene verpligting van den neutralen Souverein, om zijn gebied tegen schending te verdedigen, doch onder de middelen, daartoe door hen aangegeven, treft men niet aan dat van aanhouding(**). Dat dit laatste echter regtmatig is, kan niet worden betwijfeld. De uitrusting van oorlogschepen

(*) Zie Arendt, essai sur la neutralité de la Belgique (onder de bijlagen achter het werk).
(†) Staatscourant 1866 no. 67.
(§) In *de Gids* van Junij 1866. (De Engelsch-Amerikaansche geschillen. II. de uitrusting van Zuidelijke Kapers in Britsche havens. 2 Is Groot-Brittanje voor het gebeurde aansprakelijk?)
(**) Zie o.a. Hautefeuille II 122.

in de neutrale havens voor de oorlogvoerende partijen is eene met de internationale verpligtingen, soms met de wetten van den Staat zelven, strijdige daad. De wet van 1818 geeft dan ook aan den President der Vereenigde Staten het regt om de onwettig in de havens der Republiek uitgeruste schepen aan te houden. Maar ook, zonder speciale wet, heeft de neutrale Souverein de bevoegdheid tot aanhouding van het verdachte schip, omdat hij zijne internationale verpligtingen nakomen, den Staat tegen oorlog behoeden moet; hij kan en moet alzoo, zoo lang het nog tijd is, verhinderen dat kwaad worde gesticht, en daartoe is aanhouding van het schip het meest geschikte middel. Zoo schrijft dan ook Hautefeuille: 'Le seul fait de l'armement dans le port neutre, est une contravention aux lois de la nation et suffirait pour motiver l'arrestation'(*). Hij spreekt wel alleen van kapers, doch het argument geldt evenzeer voor oorlogschepen.

In een artikel in de 'Patrie' van Maart 1866, leest men: 'Les deux corvettes Péruviennes (Independencia en Hescar) ayant eté construites en Angleterre, d'où elles étaient venues à Brest, l'autorité maritime française n'a pu les retenir.' Hieruit is dus e contario op te maken, dat, indien die schepen in Frankrijk waren gebouwd, de autoriteiten van dat land zich tot de aanhouding geregtigd zouden hebben geacht.

De volkenregtelijke gewoonte, alsmede de rede schijnen dus het regt van aanhouding van het verdacht schip te wettigen, al wordt dit, zoo veel ik weet, bij de schrijvers over de wetenschap niet vermeld. Maar bovendien zou men zich, voor zoo veel Nederland betreft, even als in Frankrijk(†) en België, kunnen beroepen op art. 84 Code Pénal aldus luidende: 'Quiconque aura par des actions hostiles, non approuvées par le gouvernement, exposé l'Etat à une déclaration de guerre, sera puni du bannissement, et si la guerre s'en est suivie, de la déportation.'

De vervolging der aangeklaagden voor de regtbanken zou dan noodzakelijk, in verband met art. 44 Strafvordering, de in beslagneming ten gevolge hebben der gebouwde schepen, welke als bewijsstukken zouden worden beschouwd en dus doende zou het uitzeilen der schepen worden belet(§).

De Nederlandsche regering heeft dan ook, bij monde van den Minister van Financiën, in de zitting van de 2de Kamer der Staten-Generaal van 19 Mei 1866 (bij de behandeling van het wetsontwerp tot verleening der vergunning tot het tijdelijk voeren der Nederlandsche vlag) als haar gevoelen te kennen gegeven, dat art. 84 C.P. en art. 44 Strafvordering genoegzame waarborgen opleverden tegen verkeerde praktijken, ja zelfs, dat er geene speciale wet noodig was.

(*) Hautefeuille, II, 148.

(†) In de Fransche neutraliteits-verklaring van 9 Junij 1861 (*Arch. dipl.* III p. 131) beroept de Regering zich ook op art. 84 en 85 C.P.

(§) De Engelsche Regering heeft het *uitzeilen* van enkele gewapende schepen voor de Separatisten bestemd, *belet*, zonder ze in *beslag te nemen*, hetgeen volgens den Attorney General geheel iets auders is (*Staatscourant* 1864 no. 50).

Op de bevoegdheid der neutrale Regering om het verdachte schip aan te houden, bestaat echter welligt ééne uitzondering. Wanneer het schip namelijk, vóór den aanvang des oorlogs, reeds besteld was en zich nog in de neutrale haven bevindt bij het uitbreken der vijandelijkheden, dan zou het niet alleen niet kunnen worden aangehouden, maar zelfs moeten worden losgelaten, indien het reeds aangehouden was. Althans de Fransche Regering handelde aldus, bij gelegenheid van den oorlog tusschen Brazilië en Paraguay, met een in Frankrijk uitgerust gewapend schip(*).

b. Het stellen van cautie.

'Het in neutrale haven gebouwde schip, waarbij de verdenking niet zwaarwigtig genoeg is om eene aanhouding te wettigen, moet voor een aanzienlijk bedrag cautie stellen, dat het aan geene vijandelijke operatiën tegen eene van beide oorlogvoerende partijen deel zal nemen, en soortgelijke cautie wordt vereischt bij schepen, die wapenen en krijgsammunitie aan boord hebben, geschikt om tot uitrusting van oorlogschepen te dienen. Wordt in weerwil daarvan toch door een zoodanig schip eene met de neutraliteit strijdige daad gepleegd, dan is natuurlijk het bedrag der cautie verbeurd.'

Ook zou, volgens ons gevoelen, de neutrale Souverein nog de volgende *preventieve* middelen kunnen aanwenden.

c. De onzijdige Regering kan met de oorlogvoerende Mogendheden in overleg treden en het daarheen leiden, dat de oorlogschepen, die voor rekening dier Staten in de onzijdige havens in aanbouw mogten zijn, aldaar, tijdens den oorlog, zullen moeten blijven liggen. Zoo handelde Engeland, in 1866 tegenover Spanje, Peru en Chili(†).

d. De onzijdige Regering kan het uitloopen der verdachte schepen beletten door een middel, hetwelk wij wat breedvoeriger moeten bespreken.

Men heeft wel eens bij ons gevraagd: hoe kan het uitloopen worden belet bij gebrek aan eene speciale wet? In Nederland b.v. geeft de bestaande wetgeving wel aan de Regering de bevoegdheid om de uitklaring te weigeren aan schepen, die niet voldoen aan de eischen der wet van 26 Augustus 1822, ten opzigte van de heffing der in- en uitgaande regten en accijnsen, of aan die van de wet van 13 Augustus 1849 op de vuur-, ton- en bakengelden, van 20 Augustus 1859 op het loodswezen en van 14 Maart 1819 op de Nederlandsche zeebrieven; maar die uitklaring zou om geen andere reden wettelijk geweigerd kunnen worden. Wij antwoorden, dat dit volkomen waar is, wanneer koopvaardijschepen onze havens willen verlaten, maar dat voor oorlogschepen andere regels gelden, en het uitloopen op eene andere wijze kan worden verhinderd.

Is het schip slechts een met wapenen gevuld koopvaardijschip, dan

(*) Mémorial diplomatique 1865 p. 413

(†) *Staatscourant* 1866 no. 65.

valt het onder de termen der aangehaalde wetten; doch zoodra het een, al is het dan ook nog niet geheel uitgerust oorlogschip is, kan van den bevelhebber het vertoonen zijner commissie worden gevorderd, terwijl verder, in verband met de verstrekking der commissie door de vreemde oorlogvoerende Regering, andere maatregelen zouden kunnen genomen worden, die, wanneer de neutrale Regeringen zich daaromtrent wilden verstaan, het onwettig uitrusten van oorlogschepen in neutrale havens zeer moeijelijk, ja veelal onmogelijk zouden maken.

Oorlogschepen namelijk hebben eene commissie noodig hunner Regering, willen zij niet als zeeschuimers beschouwd en, ingeval van zeegevecht, als dusdanig behandeld worden. Wil het, in neutraal gebied, onregtmatig gebouwd of uitgerust gewapend schip vertrekken, dan moet het zijn karakter van regelmatig oorlogschip kunnen legitimeren door de commissie, waarvan de neutrale Regering de vertooning kan eischen. Kan het dat stuk niet produceren, dan heeft die Regering het regt om het schip als regteloos te beschouwen en in beslag te nemen, daar zij de uitrusting van zeeroovers-schepen in hare havens niet kan, noch mag gedoogen. Wordt evenwel eene commissie vertoond, dan zou de neutrale Regering haar als onvoldoende kunnen afwijzen, omdat zij, op grond der neutraliteits- en volkenregtelijke verpligtingen, niet kan noch wil toestaan, dat zij tot de verkrachting daarvan als gedwongen worde door eene daad der oorlogvoerende partij, ten gevolge waarvan eene op zich zelve onwettige handeling, op neutraal gebied gepleegd, door eene vreemde Regering gewettigd en aan een gewapend schip, zonder publiek karakter, de hoedanigheid van regelmatig oorlogschip gegeven worden zou. Eene onzijdige Regering zou anders aan eene vreemde het regt toekennen, om aan de onderdanen der eerste, of andere personen op haar gebied gevestigd, het middel te verschaffen om den Staat in oorlog te wikkelen.

Het schip laten vertrekken, op grond dat het, ofschoon ten oorloge uitgerust, nog geen oorlogschip of kaper is, zoolang het de commissie niet heeft, welke eerst buiten neutraal gebied zal worden verstrekt, is niet alleen, een ‘faux fuyant’, het is zelfs in zekere opzigten medepligtigheid. Wij ontveinzen ons echter niet, dat het middel, waarover wij handelen, moeijelijk toe te passen is, omdat het overleggen der commissie van den bevelhebber van een oorlogschip uiterst zelden gevorderd wordt(*). Doch er zou een ander middel zijn, hetwelk nog behoort tot het jus constituendum, waardoor men zou kunnen verhinderen, dat een in den vreemde gebouwd en uitgerust schip het karakter van regelmatig oorlogschip verkreeg door het exhiberen eener commissie, die niet gehaald en verstrekt is in het land, welks Regering het schip besteld heeft.

Men mag namelijk vragen: is het genoeg, om op een in eene neutrale haven gebouwd of uitgerust schip het karakter te drukken van

(*) Zie het slot van dit artikel.

regelmatig oorlogschip, dat de commissie door de oorlogvoerende Regering bij voorbaat, als ‘in spe’, gegeven en later eerst, wanneer het schip gebouwd en de uitrusting geschied is, bij de uitzeiling vertoond of op zee (gelijk bij de ‘Alabama’ op Terceira geschiedde) gegeven worde, - of moet niet veeleer worden gevorderd, dat indien het schip als behoorlijk genationaliseerd oorlogschip eener vreemde Mogendheid zal worden beschouwd, het in de nationale wateren geweest zij en dat de commissie der vreemde oorlogvoerende Mogendheid ook eerst in haar gebied worde gehaald en aldaar afgegeven?

De gepantserde gewapende schepen voor rekening der Zuidelijken in Engeland gebouwd en uitgerust, zouden vóór dat zij als oorlogschepen konden worden beschouwd, den Atlantischen Oceaan hebben moeten overtrekken en in eene Geconfedereerde haven gaan zoeken, hetgeen Laugel noemt: ‘un nom, un capitaine, un drapeau’; zij hadden aldaar vooraf moeten ‘faire la veillée des armes.’

Anders toch kan, gelijk wij reeds gezegd hebben, niet alleen eene oorlogsvloot worden gebouwd door eene Mogendheid, die er in haar gebied niet toe in staat is, maar zelfs een welberekend plan van aanval op den vijand van het neutraal gebied worden ten uitvoer gelegd.

Wat zouden de Westersche Mogendheden in 1854 hebben gezegd, bijaldien Rusland, toen het niet wagen durfde de vloot van Cronstadt en Sebastopol tegen den vijand te gebruiken, gewapende schepen had laten bouwen en uitrusten in Pruissische of Nederlandsche havens, of in die van Griekenland, en die schepen, zonder ooit in Russische wateren te zijn geweest, terstond bij het uitzeilen uit de neutrale havens, als oorlogschepen waren begonnen te handelen en vijandelijkheden gepleegd of koopvaarders opgebragt hadden? Zou de bij voorbaat verstrekte commissie door Engeland en Frankrijk zijn erkend? Wij twijfelen er zeer aan.

Volgens den schrijver in de North-American Review, zou zelfs de Alabama, al had dat schip zijne kanonnen en manschappen te Charleston ingenomen en zijne commissie ontvangen, toch daarom de oorspronkelijke schuld der onwettige uitrusting niet hebben afgelegd. Hij beroept zich op ‘judge Story’ in het geval der ‘Santissima Trinidad’ (the commission destroys the taint, when the vessel was sent out as a commercial adventure).

Hetgeen wij dus als ‘jus constituendum’ verlangen, is wel het minst dat zou mogen worden geeischt door de oorlogvoerende partij.

Na de *preventieve* middelen nagegaan te hebben, gaan wij thans tot de *repressieve* middelen over.

De neutrale Souverein zou, volgens den heer Philipson, het schuldig bevonden schip kunnen verbeurd verklaren met al den aankleve van dien, geldboeten, gevangenisstraf enz. opleggen aan de bij de uitrusting betrokken personen.

Indien echter de bedoelde schepen reeds het neutraal gebied verla-

ten en zee gekozen hebben, ook dan nog kan de onzijdige Souverein, mijns inziens, de schadelijke gevolgen hiervan, ten minste gedeeltelijk, verhinderen of verminderen. Of de neutrale Souverein de onwettig in zijne havens uitgeruste schepen, in volle zee, zou kunnen aanhouden, komt mij minstens twijfelachtig voor. De meermalen door ons aangehaalde schrijver in de 'North-American Review' zegt wel: 'On the authority of her own action against the Portuguese expedition fitted out in England and sent to Terceira, and of the decision in the case of the "Marianna Flora", H.M. fleet might have seized the "Alabama" anywhere on the high seas.'

Welke de gronden geweest zijn in de laatstvermelde regterlijke decisie aangevoerd, weten wij niet, daar wij het werk, waarin de uitspraak te vinden is(*), niet hebben kunnen raadplegen. Maar een beroep op het voorbeeld van Engeland in 1829 kan niet als afdoende worden aangenomen, omdat, wij zagen het reeds vroeger, het Terceira-precedent eene inconsequentie der Britsche Regering geweest is en in strijd met het ware volkenregtelijke beginsel, dat geene Mogendheid in volle zee eenige jurisdictie uitoefenen kan op vreemde schepen, of op dat niemand toebehoorend gebied, hare wetten en straffen op zulke schepen in toepassing brengen kan.

Maar er zijn twee repressieve middelen(†), die met goed gevolg kunnen worden aangewend.

a. Opvordering, langs diplomatieken weg, der gemaakte prijzen.

Op den algemeenen regel, volgens welken de jurisdictie over de gemaakte prijzen bij uitsluiting berust bij het oorlogvoerend land, waartoe de captor behoort(§), bestaan enkele uitzonderingen(**), waarvan eene het geval betreft, dat de prijzen gemaakt zijn door schepen in neutrale havens toegerust(††). In dat geval, merkt teregt Philipson op, heeft de Staat, welks neutraliteit geschonden is, op dien grond, het regt van de prijsquestie kennis te nemen. Het prijsgerigt in den Staat des captors mag aan den voor zijn regt opkomenden onzijdige dat regt niet onthouden en moet de captuur onwettig verklaren. De oorlogvoerende Staat moet dan den prijs aan den onzijdige opleveren, die hem op zijne beurt weder aan den oorspronkelijken eigenaar teruggeeft.

b. Naauw daarmede verwant is het middel van de weigering van het regt van asyl aan de onwettig uitgeruste schepen, die later in de neutrale havens mogten willen binnenkomen.

Daar de onzijdige aan het door hem verleend asyl de voorwaarden hechten kan, die hij goedvindt(§§), zoo spreekt het a fortiori van zelf,

(*) Wheaton, 42.
(†) Beide ook door den heer Philipson vermeld.
(§) Door lord Russell 'a leading principle' genoemd in zijne missive aan den heer Adams. 24 Mei 1862.
(**) Wij gelooven dat er meer zijn dan twee, zooals de heer Philipson vermeent.
(††) Hautefeuille, IV, 328. Wheaton, II, p. 45 enz.
(§§) Zie over het 'refuge' en het asile' voornamelijk Hautefeuille.

dat hij het asyl weigeren kan aan schepen, die de regten van den onzijdigen Staat miskend, de gastvrijheid geschonden en het neutraal territoir tot een vijandelijk doel gebruikt hebben.

Zoo zegt dan ook Historicus: 'I think that to deny the Florida and Alabama access to our ports, would be the legitimate and dignified manner of expressing our disapproval of the fraud which has been practised upon our neutrality.'

Eindelijk zou de neutrale Souverein

c. den Staat, voor wiens rekening de schepen uitgerust zijn, verantwoordelijk kunnen stellen voor de gevolgen zijner onwettige daad en later schadevergoeding eischen ten behoeve der benadeelde partij(*);

d. Represailles kunnen nemen, ja zelfs den oorlog verklaren aan den Staat, door wiens toedoen het onzijdig gebied geschonden is(†).

Wij hopen, op voldoende gronden, te hebben aangewezen dat het bouwen, wapenen en uitrusten van oorlogschepen, in neutrale havens, ten behoeve of voor rekening der oorlogvoerende partijen strijdig met het Volkenregt en met eene ware neutraliteit onbestaanbaar is; dat de neutrale Souverein, wil hij niet als vijand beschouwd en in den oorlog medegesleept worden, dergelijke onwettige handelingen zijner onderdanen verbieden en verhinderen moet; dat hem daartoe de middelen, preventieve en repressieve, niet ontbreken, ook zelfs bij gebrek aan eene speciale wet op dat stuk, terwijl hij zich bovendien niet op het stilzwijgen of onvolledige der wetgeving van zijn land beroepen kan tegenover de vervulling zijner neutraliteitsverpligtingen.

Eene vergelijking van het gedrag van Engeland, in 1861 en later, als neutrale Mogendheid tegenover Amerika, met de gedragslijn door de Vereenigde Staten in 1794 en in den loop dezer eeuw gevolgd, toen Engeland oorlogvoerende partij was, is niet ten gunste van eerstgemelden Staat, en men kan niet alleen niet zeggen, dat Engeland de pligten der neutraliteit vervuld heeft, maar zelfs niet dat de bepalingen der 'foreign enlistment act' opregt en gestreng zijn toegepast, noch dat genoegzame ijver en naauwgezetheid betoond zijn in het verhinderen der onwettige handelingen.

Engeland heeft aan Amerika gegronde reden van klagt gegeven en het volkenregtelijk beginsel overtreden, volgens hetwelk, indien eene Mogendheid onzijdig wil blijven, hare *onderdanen* onzijdig moeten blijven. Engeland heeft stilzwijgend toegegeven en verdedigd, dat zijne ingezetenen aan handelingen zich schuldig maakten tegen Amerika, die, tot op den laatsten oorlog, door de Britsche Regering, zoowel als door de Amerikaansche, als met het V.R. strijdig waren beschouwd en terwijl, bij vorige oorlogen, juist over die handelingen door Engeland bij de

(*) *North American Review* ll.

(†) Zie o.a. Hautefeuille, II, 122.

Amerikaansche Regering, soms zonder genoegzamen grond, geklaagd was, en laatstgemelde daaraan terstond gehoor en gevolg gegeven had.

De beginselen door Engeland thans toegepast zijn in strijd met de volkenregtelijke gewoonten, zoowel als met de ‘recta ratio’ (reason of the thing), zoodat men ze niet als regtsgeldig tusschen de volken, veel meer als eene afwijking moet beschouwen van de ware volkenregtelijke voorschriften.

Ten slotte vermelden wij nog eenige gevallen, die met ons onderwerp in verband staan.

1°. Wat moet de onzijdige Souverein doen, wanneer een schip, dat onwettig in zijne havens is uitgerust en gewapend, heeft weten te ontsnappen en later, voorzien van eene commissie der oorlogvoerende partij, in die haven vrijwillig of noodgedrongen terugkeert?

Wanneer dat vaartuig een kaper is, dan moet de neutrale Souverein het schip, - dat, ofschoon van eene ‘lettre de marque’ van een' vreemd Vorst voorzien, eigendom van neutrale onderdanen gebleven is, - in beslag nemen, ontwapenen en, zoo de wetten van den Staat daartoe de bevoegdheid geven, verbeurd verklaren(*).

Wanneer echter een onwettig in neutrale havens uitgerust gewapend schip, door het ontvangen eener commissie, een regelmatig oorlogschip geworden is, dan is het twijfelachtig, of (zoolang althans geen andere bepalingen gemaakt worden ten opzigte van de wijze, waarop de commissie moet worden verleend) de neutrale Souverein, ofschoon hij zijne havens voor zulk een aldaar terugkeerend schip sluiten moet, al dan niet de bevoegdheid heeft het aan te houden, beslag er op te leggen, of zelfs verbeurd te verklaren.

Volgens den schrijver in de ‘North-American Review’, zou het uitvoerend Bewind der Vereenigde Staten, op grond der wet van 1818, het regt hebben om, indien een schip als de Alabama in de havens der Republiek ware gebouwd, het aan te houden en beslag er op te leggen, wanneer het schip later eene Amerikaansche haven binnenliep, zelfs indien dit laatste ware ‘a war vessel of a foreign prince’. Bovendien bewijst hij, door aanhaling van de regterlijke decisie in casu ‘the Irresistible’, dat het verstrekken der commissie de oorspronkelijke schuld niet uitwischt, gelijk wij reeds hierboven hebben vermeld. Merkwaardig zijn de bij die gelegenheid gesproken woorden van Chief Justice Marshall: ‘If this were admitted (that the commission has deposited the fault) in such a case as this, the laws for the preservation of our neutrality would be complately eluded, so far as this enforcement depends on the restitution of prizes made in violation of them. Vessels could be complately fitted out in our ports for military operations, and then after obtaining a commission, go through the ceremony of discharging and re-enlisting their crews to become perfectly legitimate cruisers, purified from every taint contracted at the place where all their real

(*) Hautefeuille, II, 148.

force and capicity for annoyance was acquired. This would be a frandulent neutrality, disgraceful to our own Governement, and of which no nation would be the dupe.'

Historicus daarentegen is een ander gevoelen toegedaan, hetwelk hij scherpzinnig ontwikkeld heeft, onder verwijzing naar een Amerikaansch precedent van 1795(*). Hij zegt o.a. 'The case of the Cassius establishes the absolute immunity of a commissioned vessel of war from the jurisdiction or authority of the courts of the Executive of a neutral Government. It prouves that the fact of the original illegal equipment within the neutral territory of such vessel does not differ the case. The neutral Government may prohibit the entry of such a vessel into its ports... the neutral Government has no right, even in the most flagrant instances, to look behind the commission (as the phrase is), or to inquire into and animadvert upon the origin of the ship... It (the case of the Cassius) establishes by a solemn and deliberate international precedent, that the commission absolutely covers the ship, and that the neutral Government even under circumstances of the greatest provocation, can pretend to exercise no authority over such a vessel.'

Men moet dan van dit geval zeggen: 'adhuc sub judice lis est.'

2°. Wat, wanneer zulk een onwettig in eene neutrale haven uitgerust schip komt in eene haven van een' anderen neutralen Souverein?

Deze laatste kan, dunkt mij, in geen geval het schip aanhouden. Al hetgeen hij doen kan is zich te verzekeren, dat het werkelijk een oorlogschip is; dit uitgemaakt zijnde, moet hij het even als alle andere oorlogschepen toelaten, tenzij hij (hetgeen tegenwoordig niet meer geschiedt) oorlogschepen weigert te ontvangen.

Zoo zijn dan ook, gedurende den Amerikaanschen burger-oorlog in 1861, de gewapende schepen der Separatisten, in Engeland gebouwd of uitgerust, en die door de later ontvangene commissie der Regering te Richmond tot oorlogschepen omgeschapen waren(†), in de havens der overige neutrale Staten, Frankrijk, Spanje, enz., en ook in die van Nederland, toegelaten, op gelijken voet als de oorlogschepen der Noordelijken.

Met de daad der onwettige uitrusting in eene vreemde neutrale haven hebben andere onzijdige Mogendheden zich niet te bemoeijen. Zij hebben slechts te vragen, of het schip thans een oorlogschip is, volgens de algemeen geldende gebruiken.

3°. Wat, wanneer een schip, dat onwettig in eene neutrale haven gebouwd, doch slechts gedeeltelijk uitgerust is, die uitrusting voltooijen wil in eene andere neutrale haven?

In dit geval moet de neutrale Souverein verhinderen, dat het schip

(*) *Times*, 24 April 1865.

(†) lord Russell to Adams, 29 Oct. 1863. Van de bekende 'Alabama' schrijft lord Russell: 'that vessel is entitled to be treated as a ship of war belonging to a belligerent Power; neither the Governor, nor any other British authority at the Cape was entitled to exercise any jurisdiction over her.'

zijne uitrusting voltooije, voor zoo ver dit geschieden zou door in de neutrale haven, van buiten af iets te ontvangen of zich zelf trachten te bezorgen, dat strekken zou om de uitrusting ten oorloge te voltooijen of te vermeerderen. Maar hij kan niets doen tegen hetgeen aan boord van het schip geschiedt om de wapening te verbeteren of in orde te stellen.

Immers wat geschiedt? Zulk een schip verzoekt in de haven binnen te komen, of loopt binnen zonder vooraf vergunning te vragen. Als koopvaardijschip, of met wapenen gevuld schip, zal het zich niet aanmelden; ook dan zou de toelating niet kunnen worden geweigerd. Het komt dus binnen en doet zich voor als oorlogschip. Wordt het eens als zoodanig toegelaten, dan moet de neutrale Souverein vooreerst zorgen, dat het zich houde aan de algemeen bekende volkenregtelijke verpligtingen, waaronder die van het niet innemen van ammunitie, vermeerderen van wapening, aannemen van matrozen.

Hij kan evenwel niet verhinderen, dat men aan boord van het schip handele zoo als men verkiest, timmere, de kanonnen plaatse en wat dies meer zij.

Reeds bij een gewoon koopvaardijschip zou de autoriteit der haven zich met hetgeen aan boord geschiedt niet dan in uiterst zeldzame gevallen bemoeijen: de exterritorialiteit van het oorlogschip verbiedt ook de minste inmenging, ten zij dan dat zulk een schip daden van geweld of vijandschap tegen den Staat wilde plegen. Overigens geldt omtrent oorlogsschepen de regel: ‘Quel que soit le lieu où ils se trouvent, qui que ce soit au monde, étranger au gouvernement auquel ils appartiennent, n' a le droit de s' immiscer en rien dans ce qui se passe à leur bord, et encore moins d'y pénétrer par la force’(*).

Voorts kan de neutrale Souverein het oorlogschip doen bewaken, indien hij de tegenwoordigheid er van in zijne havens gevaarlijk acht, of het gelasten te vertrekken; doch voorzigtigheid komt hierbij te pas, want in beide gevallen zal hij zijne handelwijze moeten kunnen verdedigen tegenover den Staat, wien het schip toebehoort(†).

Maar verder kan hij niet gaan, wanneer het schip eens toegelaten is en niet handelt tegen de volkenregtelijke voorschriften.

Deze beginselen zijn opgevolgd door de Nederlandsche Regering in Februarij 1866, toen het Peruaansch oorlogschip ‘Independencia’, gedeeltelijk uitgerust in Engeland, in eene onzer havens binnenkwam en korten tijd vertoefde.

Wat de toelating zelve betreft, deze kan moeijelijk worden geweigerd. De neutrale Regering vraagt niet, waar of hoe een oorlogschip

(*) *Ortolan* I. p. 186. Zie over het gansche onderwerp de reeds aangehaalde uitstekende verhandeling van mr. Reigers, over den volkenregtelijken regel ‘schip is territoir,’ p. 205-208, 235. Volgens Wheaton ed. Lawrence.

(†) Ortolan l.l. p. 205-208, 735, zou de Staat echter wel over een vreemd oorlogschip jurisdictie hebben, wanneer het geldt eene overtreding van het Volkenregt.

geheel of gedeeltelijk gebouwd of uitgerust is; het is genoeg, dat het schip werkelijk een oorlogschip zij. Zoo lang nu niet het hierboven vermeld desideratum, ten opzigte van de commissie, tot regt of gegewoonte zal zijn verheven, kan het schip niet worden geweerd, zoodra het zich, door het vertoonen der commissie, of door andere geldige bewijzen, als regelmatig oorlogschip legitimeert. De commissie moet als geldig worden erkend.

Bij deze gelegenheid moeten wij nog opmerken, dat het vorderen dezer legitimatie, ofschoon elke onafhankelijke Staat daartoe het regt heeft, aan bezwaren onderhevig is en uiterst zelden plaats vindt.

Niet alleen dat het veelal geschiedt, dat de kommandant van het schip de commissie niet bij zich heeft, maar het vragen er naar wordt dikwijls als beleedigend beschouwd. Een Fransch zeeofficier, schrijver van een door ons aangehaald werk, zegt: 'Le pavillon et la flamme sont des indices visibles, mais on n'est tenu d'y ajouter foi que lorsqu'ils ont été appuyés d'un coup de canon. L' attestation du commandant peut-être exigible; mais les autres preuves (la commission) doivent se présumer, et, soit en pleine mer, soit ailleurs, aucune Puissance étrangère n'a le droit d'en obtenir l' exhibition'(*).

Men kan dus niet, zonder zwaarwigtige redenen, tot het eischen der vertooning van de commissie overgaan, ofschoon wij gaarne erkennen dat, in het bijzonder geval hetwelk ons bezig houdt, de neutrale Souverein wat stouter kan handelen; evenwel valt, mijns inziens, niet te ontkennen, dat wanneer de kommandant zijne verklaring heeft gedaan dat hij tot de Marine van eenen onafhankelijken Staat behoort en dat hem het bevel opgedragen is over het schip in questie, men dan hoogstens nog zoover kan gaan om van hem eenig bewijs te vorderen, dat zijn schip werkelijk tot de oorlogsmarine behoort, of een kruiser, geen kaper is. Hiertoe kunnen welligt dienen correspondentiën, of de titulatuur hem in officiele correspondentie gegeven. Maar ik zie niet in, wat meer kan worden gedaan, zonder zich aan de grootste moeijelijkheden, ja gevaar somtijds, bloot te stellen, eerst van wege het oorlogschip zelf, later van den Staat aan wien het behoort. Te meer daar, gelijk een Deensch schrijver te regt opmerkt: 'Ces vaisseaux (de guerre) ayant tant de marques indubitables de la nation dont ils arborent le pavillon, on ne saurait s'y méprendre ou révoquer en doute leur état'(†).

c.

De derde vraag, die wij ons voorstelden is:

Is de onzijdige Regering verantwoordelijk voor de schade, welke, ten gevolge van de verrigtingen der oorlogschepen, of kapers, onwettig in hare havens uitgerust, door eene der vijandelijke partijen geleden is, en moet zij die schade vergoeden?

(*) *Ortolan* I p. 181.
(†) *Hubner*, de la saisie des bâtiments neutres, I, 2m p. ch. 3, § 8.

Bij de beantwoording der volkenregtelijke questie of, ingeval ongeoorloofde daden tegen eenen Staat gepleegd zijn door onderdanen van een' vreemden Staat, die onderdanen alleen strafwaardig zijn, dan of de Staat zelf verantwoordelijk is, 'civitasne deliquerit an cives?'(*) moet worden gelet op twee regels, die aldus worden omschreven door een' schrijver van het laatst der vorige eeuw: 'Au reste, on peut remarquer ici que dans les sociétés civiles, lorsque quelqu'un des citoyens a fait du mal à quelque étranger, on s'en prend quelquefois à tout le corps de l'État, ou à celui qui en est le chef, en telle sorte que l'on peut lui déclarer la guerre pour cela; mais pour donner lieu à cette espèce d'imputation, il faut nécessairement supposer l'une de ces deux choses, ou que les Souverains ont souffert que l'on fit tort à l'étranger, ou qu'ils donnent retraite au coupable.

Sur le premier cas, il faut poser pour maxime, qu'un Souverain, qui ayant connaissance des crimes de ses sujets, comme p.e. qu'ils exercent la piraterie sur les étrangers, et qui, d'ailleurs pouvant et devant l'empêcher, ne le fait pas, se rend lui-même coupable, parce qu'il a consenti à l'action mauvaise qu'il laisse commettre et fournit par conséquent un juste sujet de guerre.

Les deux conditions, dont on vient de parler, je veux dire la connaissance et la tolérance du Souverain, sont absolument nécessaires et l'une ne suffit pas sans l'autre. Or, on présume qu'un Souverain sait tout ce que ses sujets font tous les jours, d'une manière ouverte et sans se cacher; pour le pouvoir d'empêcher le mal, on le présume aussi toujours, à moins que le Prince ne prouve clairement son impuissance.'

'L'autre manière dont un Souverain se rend coupable par rapport au crime d'autrui, c'est lorsqu'il donne une retraite au coupable et qu'il empêche ainsi qu'on le punisse'(†).

Deze twee soorten van handelingen, waardoor een Staat zelf aansprakelijk wordt voor de daden der onderdanen, worden door Grotius en Heineccius genoemd 'patientia' en 'receptus'. Slechts de eerste komt in ons geval in aanmerking, en een ander Zwitsersch schrijver, tijdgenoot van den zoo even aangehaalde, zegt daarvan nog te regt: 'Si un Souverain, qui pourrait retenir ses sujets dans les règles de la justice et de la paix, souffre qu'ils maltraitent une nation étrangère, dans son corps ou dans ses membres, il ne fait pas moins de tort à cette nation que s'il la maltraitait lui-même'(§). En ofschoon men, in het algemeen, niet zeggen kan eene beleediging van eene natie te hebben ontvangen, omdat men die van een der onderdanen ontvangen heeft, zoo blijft evenwel waar wat verder gezegd wordt: 'Si la nation ou son

(*) Vergelijk Phillimore, I. p. 231, die zeer aanprijst de 'admirable' praelectiones van Heineccius op Grotius de J.B. et P. II. 21 (de poenarum communicatione).

(†) Burlamaqui, Principes du droit de la nature et des gens. 1768. T. VIII. p. 16. Zie ook Hubner, Saisie des bâtiments neutres. p. 46.

(§) Vattel, livre II. ch. 6 (de la part que la nation peut avoir aux actions de ses citoyens) § 72.

conducteur approuve et ratifie le fait du citoyen, elle en fait sa propre affaire; l'offensé doit alors regarder la nation comme le véritable auteur ou le complice de l'injure, dont peut-être le citoyen n'a été que l'instrument'(*).

Volgens Marquardsen(†), is de neutrale Staat dan alleen verantwoordelijk voor de daden zijner onderdanen in strijd met internationale verpligtingen gepleegd, wanneer hij ze openbaar begunstigt; doch voor het feit alleen (die blosse Thatsache des Geschehens) is de Staat niet aansprakelijk. Dit gaat wel wat ver; in dat geval ware geen grond tot klagt van Amerika tegen Engeland, in 1862 en later.

Onder de gevallen, waarin eene natie verantwoordelijk is, brengt een Amerikaansch schrijver ook het gebruik van het neutraal gebied door eene der vijandelijke partijen om de andere aan te vallen, of vijandelijkheden gemakkelijk te maken: 'A nation is responsible if it allows its neutral territory or curtilage to be used by one belligerent to attack another, and in all such cases the neutral is bound to demand and enforce satisfaction to the injured belligerent. So, if they are allowed to be used to facilitate hostilities'(§).

Is de Regering in sommige gevallen verantwoordelijk voor de daden harer onderdanen, waardoor aan een' vreemden Staat nadeel berokkend is, dan is zij ook natuurlijk, wanneer de klagten tegen haar gegrond zijn, tot schadevergoeding aan de beleedigde of benadeelde partij verpligt.

Het kan dus niet worden ontkend, dat, nademaal het bouwen en uitrusten van oorlogschepen, in neutrale havens, voor de oorlogvoerende partijen, met de verpligtingen der neutraliteit onbestaanbaar is, de onzijdige Regering, die, wetende dat dit in haar gebied geschiedt, het toelaat, in plaats van het te verhinderen, de schade daardoor aan de eene partij veroorzaakt vergoeden moet.

Wij gelooven dan ook, dat de Noord-Amerikaansche Regering te regt van Engeland schadevergoeding gevorderd heeft voor de verliezen en het onmetelijk nadeel aan den handel der Republiek door de strooptogten der Alabama's, Shenandoah's, enz. veroorzaakt, zonder nog te spreken van de schade door de Regering der Unie zelve geleden.

De schrijver van het scherpzinnig artikel in de 'North-American Review' toont aan, onder verwijzing naar de gedragslijn door de Vereenigde Staten gevolgd,

1°. dat de Alabama, Oreto, enz. uitgerust zijn in strijd met Engelands pligten en wetten, en dat de Britsche Regering niet alles gedaan heeft om zulks te verhinderen, noch om het ontsnappen der Alabama te beletten. Dit laatste is wel eene quaestio facti; ook gelooft

(*) Vattel l.l. § 73.
(†) Marquardsen, der Trent-Fall, p. 25.
(§) Gardner institutes of intern law, public and private, as settled by the S. Court of he U.S., and by our Republic ch. XI, p. 554.

de schrijver niet aan oogluiking (connivence) der Regering; maar deze had zoo lang niet moeten dralen met de aanhouding van het schip, en men had, zonder op een wettig bewijs (legal evidence) te wachten, zich met een waarschijnlijk bewijs moeten vergenoegen. 'To perform her duty to a belligerent, England was bound *to act* on probable evidence, though She might justly demand trustworthy evidence before *punishing* her citizens.'

2°. dat Engeland niet gedaan heeft wat het, als neutrale Mogendheid, doen moest, toen eenmaal de onwettig uitgeruste schepen ontsnapt waren.

Het schuldige schip had namelijk, op de eene of andere wijze, moeten worden gestraft, hetzij door het weigeren van asyl, hetzij door teruggave der gemaakte prijzen, of eindelijk door aanhouding bij eventuele terugkomst. Doch niets hiervan is geschied; de 'Florida' en 'Alabama' zijn even vriendschappelijk behandeld als het oorlogschip der Unie 'Niagara,' en, nadat lord Russell zelf bekend had: 'That the cases of the Alabama and Oreto were a scandal, and in some degree a reproach to our laws'(*), werden er ten opzigte van de toelating en behandeling dier schepen in Engelsche havens geen beperkende bepalingen hoegenaamd gemaakt.

3°. dat Engeland mitsdien schadevergoeding aan de Vereenigde Staten verschuldigd is, even als eerstgemelde Mogendheid dergelijke vergoeding vroeger van Amerika gevraagd en ook bekomen heeft.

Deze verpligting van Engeland is ook door den heer Philipson uiteengezet in zijn belangrijk artikel in *de Gids* van Junij 1866.

'Het groote argument van lord Russell,' zegt die schrijver, 'ter bestrijding der Britsche verantwoordelijkheid was de onmogelijkheid, waarin de Regering verkeerde, om de bewuste uitrustingen te verhinderen. Tegen dit argument, voor zoover daarmede te kennen gegeven wordt, dat op de opene zee door geene neutrale Mogendheid eenig gezag over de handelingen der oorlogvoerende partijen mag uitgeoefend worden, dat dus de voltooijing van een kaperschip op eene plaats, niet aan hare jurisdictie onderworpen, niet door haar mag worden belet, - valt niets in te brengen.'

Zoo redeneert ook Historicus(†), die het juridisch beginsel verdedigt, 'that control and responsibility are terms commensurate and coinsident; the boundaries of the one form the limits of the other.'

Daar nu eene neutrale Mogendheid geen jurisdictie kan uitoefenen op een schip, hetwelk onregtmatig in hare havens uitgerust, ontsnapt is en eene commissie ontvangen heeft van eene oorlogvoerende Mogendheid(§), zoo volgt daaruit, dat 'where there is no authority, there can be no responsibility. Authority and responsibility are correlative ideas both in policy and in law. The one cannot exist without the other.'

(*) Lord Russell to lord Lyons, 27 Maart 1863.
(†) In de *Times* van 24 April 1865.
(§) Zie hier boven p. 155.

‘Maar,’ dus vervolgt Philipson, ‘graaf Russell's argument gaat verder. Het doelt even eens op de onmogelijkheid om ook, op Britsch gebied, waar het pligt was, sterkere, althans meer afdoende maatregelen ter beteugeling van het kwaad te nemen, dan waartoe door de Britsche Regering was overgegaan.

In hoever dit juist is, zal uit eene vergelijking van de middelen, welke het Volkenregt te dien einde aan de hand geeft, met de door Engeland aangewende, moeten blijken.’

Die middelen worden dan nagegaan en de schrijver toont uit de diplomatieke correspondentie aan, dat Engeland in het gebruik daarvan nalatig geweest is en komt, na ontzenuwing van hetgeen door lord Russell ter verdediging was aangevoerd, tot de slotsom, dat de Britsche Regering aan die van Washington schadevergoeding verschuldigd is.

Wij vereenigen ons geheel met dat betoog, naar hetwelk wij den lezer verwijzen, en onthouden ons van verdere uitweiding, daar wij de bedoelde middelen om schending van het Volkenregt te voorkomen breedvoerig besproken en vroeger reeds aangetoond hebben, hoe de Engelsche Regering gehandeld heeft.

De hangende questie is zeer duidelijk door den Amerikaanschen minister te Londen in der tijd aldus geformuleerd: ‘In 1794 as well as in 1862, the claim made rests on one and the same basis, to wit, the reparation by a neutral nation of a wrong done to another nation with which it is at peace, by reason of a neglect to repress the cause of it, originating among its own citizens in its own ports’(*).

Het ware te wenschen, dat zulk eene belangrijke questie voor goed werd uitgemaakt, met het oog op de toekomst; want, gelijk de Amerikaansche schrijver zegt, het is ‘a controvercy which, at some future time, must be settled by one of the three methods known to the law of nations, - by concession, by arbitration, or by war.’

Daarom zal iedereen, die den vrede lief heeft, zich vereenigen met de verzoening ademende verklaring van den President Johnson in zijne Boodschap van December 1865, dat de Vereenigde Staten de zaak der schadevergoeding, voor het oogenblik, niet beschouwden als van dien aard, dat zij eene oorzaak van verwijdering behoefde op te leveren tusschen Engeland en Amerika. Maar hij achtte het niettemin voor het vervolg, in het belang eener vredelievende verhouding wenschelijk, dat, als regtsquestie, de zaak in geschil eens opzettelijk werd onderzocht.

Het is gelukkig geweest voor den wereldvrede en voor Engeland en Amerika in het bijzonder, dat deze questie van schadevergoeding tot geen' oorlog geleid heeft. Wij zagen het echter hoe de oorlog voor de deur gestaan heeft, en dit zal altijd te duchten zijn, wanneer eene onzijdige Mogendheid eene oorlogvoerende partij behandelt gelijk Engeland

(*) Adams to lord Russell, 30 December 1862.

de groote Amerikaansche Republiek. Zulk een oorlog zou ook volkomen geregtvaardigd wezen, al moge ook worden opgemerkt door een Duitsch hoogleeraar, dat een Staat, ‘der bei gesunden Sinnen ist,’ niet bij dergelijke questiën tot dat uiterste komen zal. Theoretisch is overigens zijne meening zeer aanbevelenswaardig, dat een vreedzaam scheidsgerigt het beste middel zou zijn om de zaak uit te maken en, zoo doende, voortdurende verbittering te verhinderen. Nademaal het evenwel zeer moeijelijk is geschikte regters te vinden, zoo zou welligt in aanmerking kunnen komen het voorstel, juist bij gelegenheid der boven bedoelde questie tusschen Engeland en Amerika, door professor Lieber in de Vereenigde Staten gedaan, namelijk dat de zaak aan de beoordeeling werd toevertrouwd van eene der meest beroemde juridische faculteiten. Misschien zou reeds vóór dat de questiën zich voordeden, die tot moeijelijkheden kunnen leiden, op voordragt van Ministers van Justitie en juridische faculteiten, eene lijst van gezworenen opgemaakt kunnen worden, bestaande uit mannen, die met het volkenregt bekend zijn, en waaruit dan, bij voorkomende gevallen, onder de formele leiding van het hoofd van een' neutralen Staat als regter, de personen met de uitspraak belast, zouden gekozen worden.

Hoe het zij, wanneer het geldt middelen op te sporen om den oorlog te voorkomen, dan ‘sucht man noch tastend nach friedlichen Rechtsmitteln’(*).

De uitkomsten van het Congres van Parijs in 1856 zijn omtrent dit belangrijk punt alleronbeduidendst geweest. Volgens het in de zitting van 14 April door lord Clarendon gedaan, doch niet aangenomen, voorstel om de bepaling van art. 8 van het tractaat van vrede van 30 Maart 1856, meer algemeen te maken, zouden de Staten, ingeval van geschil, vóór dat zij tot het gebruik der wapenen overgingen, de scheidsregterlijke handeling (action médiatrice) eener bevriende Mogendheid moeten inroepen. Doch wie het 23e protocol leest, ziet duidelijk dat de meeste Mogendheden, Frankrijk en Pruissen welligt uitgezonderd, het Engelsche voorstel niet gaarne, zoo als het daar lag, wilden aannemen, zoodat men nu eindelijk zich bepaalde tot eenen wensch(†), que les Etats entre lesquels s' élèverait un dissentiment sérieux, avant d'en appeler aux armes, eussent recours, en tant que les circonstances l' admettraient, aux bons offices d'une Puissance amie(§).

Men ziet hoe weinig het beteekent. Vooreerst moet het geschil van ernstigen aard zijn; vervolgens wordt de geheele zaak op een zand-

(*) Bluntschli, die Bedeutung und die Fortschritte des modernen Völkerrechts (Berlin, 1866) p. 44.

(†) Bluntschli ll. Man wagte nicht, den Wunsch als Rechtsforderung aus zu sprechen, und die Mächte wollten sich selben nicht binden.

(§) Gourdon, histoire du Congrès de Paris, p. 126.

grond gesteld door den tusschenzin ‘voor zoo veel de omstandigheden het zouden gedoogen’; eindelijk is de *bemiddeling*, door lord Clarendon voorgeslagen, verzwakt(*) tot de goede diensten.

Men houde ons deze laatste, tot ons onderwerp niet onmiddellijk in verband staande uitweiding ten goede, terwijl wij overgaan tot eene andere schier even belangrijke vraag voor eene juiste kennis der neutraliteitspligten.

(Wordt vervolgd.)

Politiek overzigt.

Die op 14 Julij jl., - juist eene maand nadat te Frankfort het gewigtig besluit was genomen, waarvan in het vorig overzigt uitvoerig melding is gemaakt - zich, te een ure des namiddags, had bevonden op het Heidelbergsche station van den spoorweg Frankfort-Carslruhe-München, had daar getuige kunnen zijn van een zeer opmerkelijk voorval.

Uit een pas aangekomen exprestrein stapte een veertigtal heeren, waarvan sommigen in militaire kleeding; het gezelschap werd begeleid door een aantal bedienden, groot genoeg om reeds onmiddellijk te doen onderstellen, dat men geene gewone reizigers voor zich zag. ‘Toen de stoet het terrein verliet,’ zegt een ooggetuige(†), ‘wipten de weinige omstanders even aan den hoed, als toog er eene begrafenis voorbij.’

En inderdaad het had veel van een begrafenis, want deze veertig waren de laatste overblijfselen (leden, gezanten en ambtenaren) van de hooge Bondsvergadering te Frankfort, - de laatste getrouwen van wijlen het ‘Heilige römische Reich deutscher Nation’, dat thans op de nadering der zegevierende Pruisen naar Augsburg zou worden vervoerd, om ver van het krijgsrumoer de laatste ruste in te gaan. Niet dat men dit openlijk erkende; het rijk, dit gaf men toe, was dood; maar de Bond, zijn wettige plaatsvervanger, was nog wel degelijk in leven; althans men hield zich als ware men er zeker van, dat de zieke na

(*) Kluber, droit des gens moderne § 160: ‘la demande des bons offices ou leur acceptation ne confère point encore les droits d'un médiateur.’ Zie verder over het onderscheid tusschen beide middelen, Phillimore, III p. 643.

(†) Seinguerlet, de Heidelbergsche correspondent van Le Temps, wiens brief van 15 Julij aan het bovenstaande ten grondslag ligt.

deze verandering van lucht, er wel weder boven op komen zou. Waarschijnlijk zal men dan ook te Augsburg voortgaan met hem dagelijks den twijfelenden volke te vertoonen.... tot dat eindelijk eens zal moeten worden erkend, dat er reeds lang met een lijk is gesold.

Want - om deze beeldspraak te laten varen - wel is op het oogenblik, waarop wij dit overzigt beginnen (18 Julij), de laatste slag nog niet gevallen, - wel schijnt Oostenrijk besloten te hebben alles op het spel te zetten, om zijn invloed op de duitsche aangelegenheden en daarmede de vroegere orde der dingen in Duitschland te behouden, doch indien niet alles ons bedriegt, is het einde niet ver meer verwijderd en zal althans in geen geval de duitsche Bond blijven wat hij was, de magtelooze schim van het groote rijk, door de vroegere Habsburgers langzaam maar zeker gevormd, door de lateren, even langzaam, maar ook even zeker, ten val geleid.

'De eigenlijk gezegde bondsvergadering', zoo verhaalt onze ooggetuige verder, 'nam haar intrek in het hôtel Schrieder; de militaire commissie van den Bond, aangevoerd door den heer de Packeney, trok naar het Hôtel de l'Europe. Na den eten gingen de heeren als gewone reizende stervelingen naar het slot en schepten een luchtje voor het café-restaurant. Helaas! ik zal mijne achterneefjes kunnen verhalen, dat ik den duitschen Bond heb zien zitten op de ruïne van het slot te Heidelberg.'

't Geen Seinguerlet toen nog niet wist noch weten kon, was dat de verdedigers, door den Bond eene maand te voren te wapen geroepen, slaags waren, terwijl de heeren een luchtje schepten voor het café-restaurant, - dat juist op dienzelfden gedenkwaardigen dag, in en nabij Asshaffenburg (tusschen Würzburg en Frankfort) bloedig werd gestreden door het achtste bondsleger-corps, - dat dit corps werd geslagen en teruggedreven over den Main, terwijl reeds een paar dagen te voren de Beijersche troepen door eene reeks van gevechten onschadelijk waren gemaakt, althans werden belet, zich met het bondsleger tot gemeenschappelijken wederstand te vereenigen.

Nog minder kon Seinguerlet voorzien, 't geen sommigen te Frankfort zelve niet gelooven konden eer het was geschied, dat twee dagen later de bondsregering aldaar door eene geheel andere zou worden vervangen.

Op 16 Julij, des avonds te 9 ure, trok eene eerste divisie van het Pruisische Mainleger - de divissie von Goeben, 7000 man sterk - met schetterende krijgsmuziek en onder het gezang der soldaten binnen de vrije stad. De straten waren vol menschen, uit onderscheidene vensters wuifde men den Pruisen het welkom toe, het volk riep herhaaldelijk hoerah. Een correspondent der *Kölnische Zeitung* kon schrijven: 'Inderdaad onze Frankforters zouden waarschijnlijk goed pruisisch gezind zijn, waren zij minder *metalliek gezind.*' Het bondspaleis in de Eschenheimer Gasse stond eenzaam en verlaten; de zwart-rood-gouden

vlag die in 1848 reeds had gediend, en thans wederom was uitgestoken na het meermalen herinnerde gewigtige besluit, was ingenomen en zorgvuldig bij de archieven gepakt naar Augsburg verzonden, om ook daar nog eens aan de wereld te verkondigen hoe ernstig en belangeloos Oostenrijk het altijd met de duitsche eenheid had gemeend, de duitsche eenheid die het nooit te hulp riep dan in doodsgevaar(*).

Edoch! laat ons beginnen met het begin en niet, gelijk wij deden, met het naderende einde. Trouwens, 't geen te Frankfort geschiedde was om zoo te spreken slechts een symbool, de flaauwe afspiegeling van 't geen elders voorviel, op het eigenlijke terrein van den strijd aan de oevers van Elve en Donau.

Op 17 Junij vaardigde keizer Frans Josef een manifest uit ‘aan zijne volken,’ dat als eene oorlogsverklaring aan Pruisen en Italië kan worden beschouwd, ofschoon, gelijk wij zullen zien, de eigenlijke oorlogsverklaring aan Pruisen daags te voren was geschied, en strikt gesproken niet Oostenrijk Italië, maar Italië Oostenrijk den oorlog aandeed.

‘Te midden van den vreedzamen arbeid, welken ik ondernam’, zegt de keizer ‘om de grondslagen te leggen eener Staatsregeling, waardoor de eenheid en de magt van mijn rijk zouden worden bevestigd, en aan de verschillende landen en volken van mijn gebied de vrije ontwikkeling zou worden verzekerd, heeft mijn vorstenpligt mij genoodzaakt, mijn gansche leger onder de wapenen te roepen.

Aan de grenzen van mijn rijk staan de vijandelijke legers van twee mogendheden, die zich hebben verbonden om het gezag van Oostenrijk in Europa te fnuiken.

Geen van beiden gaf ik aanleiding tot den krijg. De alwetende God is mijn getuige, dat ik het steeds als mijn voornaamsten en heiligsten pligt heb beschouwd, mijne volken te doen blijven deelen in de zegeningen van den vrede.

Maar een dier beide vijandelijke mogendheden [Italië] heeft geen voorwendsel noodig. Tuk op den roof van gedeelten van mijn rijk is de gunstige gelegenheid haar eene voldoende aanleiding voor den oorlog.

Met de Pruisische troepen verbonden toog, thans twee jaren geleden, een gedeelte van mijn getrouw en dapper leger naar de stranden der Noordzee.

Ik ging dit verbond met Pruisen aan, om regten te handhaven, die op plegtige verbindtenissen waren gegrond, om een bedreigden

(*) De *Augsburgsche Allgemeine Zeitung* van 15 dezer, bevat het volgende:
‘De zwart-rood-gouden vlag wappert thans, met de Beijersche, boven “de drie Mooren”, want sedert gisteren hebben de leden der duitsche Bondsvergadering en hare ambtenaren daar hun intrek genomen. Baron von Kübeck (zaakgelastigde van Oostenrijk en als zoodanig president der vergadering) is nog niet aangekomen. Op bevel van Z.M. den koning wordt de zoogenaamde oude residentie op het Frohnhof gereed gemaakt voor de vestiging der bureaux en het houden der vergaderingen. De eerste zitting zal daar Dingsdag e.k. plaats vinden.’

duitschen volksstam te beschermen, om de onheilen van een onvermijdelijken oorlog binnen de naauwste grenzen te beperken, om in het innig verbond der twee groote mogendheden van Middeneuropa - aan welke voornamelijk de taak ten deel viel om den europeschen vrede te helpen vrijwaren - tot heil mijns rijks en van Europa een nieuwen duurzamen waarborg voor het behoud van den vrede te vinden.

Naar veroveringen jaagde ik niet; belangeloos bij het sluiten van een verbond met Pruisen, begeerde ik geene voordeelen voor mij zelven, ook niet bij de sluiting van het vredesverdrag van Weenen. Oostenrijk draagt niet de schuld der droevige reeks van heillooze verwikkelingen, welke nooit zouden zijn ontstaan, ware Pruisen even belangeloos, even getrouw geweest aan het verbond.

Ten einde zelfzuchtige bedoelingen te bereiken deed men die verwikkelingen ontstaan; mijne regering kon derhalve ook niet ze langs minnelijken weg tot een gewenscht einde brengen.

Aldus werd de toestand steeds ernstiger.

Ook toen nog, toen reeds in beide genoemde staten aanstalten werden gemaakt tot den krijg, - toen het steeds duidelijker werd, dat beiden met elkaàr in eene verstandhouding waren, welke slechts een gemeenschappelijken aanval op mijn rijk ten doel hebben kon, - bleef ik - gedachtig aan mijn vorstenpligt, bereid, om alles toe te geven, wat met de eer en de welvaart mijner volken vereenigbaar was - in den diepsten vrede.

Eindelijk, toen ik bespeurde, dat het door langer wachten onmogelijk worden zou, vijandelijke aanvallen krachtig af te slaan, en de veiligheid van het rijk in de waagschaal werd gesteld, moest ik besluiten tot de zware offers, welke onafscheidelijk verbonden zijn aan toerustingen tot den krijg.

De jongste gebeurtenissen leveren het ontegenzeggelijk bewijs, dat Pruisen thans openlijk het geweld stelt, in de plaats van het regt.

In het regt en de eer van Oostenrijk, in het regt en de eer der geheele duitsche natie zag Pruisen niet meer de perken zijner noodlottige eerzucht. Pruisische troepen rukten Holstein binnen; de vergadering der Stenden, door den stadhouder bijeen geroepen, werd met geweld uit een gejaagd; op het bewind in Holstein, dat bij het verdrag van Weenen aan Oostenrijk en Pruisen gemeenschappelijk was toegekend, werd thans uitsluitend voor Pruisen aanspraak gemaakt; de oostenrijksche bezetting zag zich genoodzaakt voor eene tienvoudige overmagt te wijken.

Toen hierop de Duitsche Bond, erkennende dat Pruisen eigenmagtig en met schending der verdragen te werk ging, besloot de bondstroepen mobiel te verklaren, voleindigde Pruisen - dat zich zoo gaarne voordoet als den voornaamsten vertegenwoordiger der duitsche

belangen - hetgeen het begon; het verbrak den nationalen bond der Duitschers; verklaarde, dat het den Bond verliet; verlangde van duitsche regeringen het aannemen van een plan tot dusgenaamde hervorming, welk plan niets anders dan de verdeeling van Duitschland bedoelt, en nam gewelddadige maatregelen tegen vorsten, die den Bond getrouw bleven.

Alzoo is de rampspoedigste krijg, de krijg van Duitschers tegen Duitschers onvermijdelijk geworden.

Hen die dien krijg hebben veroorzaakt, roep ik voor de regtbank der geschiedenis en van den eeuwigen, almagtigen God, ter verantwoording wegens het onheil, dat zij personen en gezinnen, volken en landen zullen berokkenen.

Ik ga ten strijde in het vertrouwen, dat geschonken wordt door de regtvaardigheid eener zaak, in het bewustzijn van de magt, die een groot rijk heeft, waar vorst en volk doordrongen zijn van hetzelfde denkbeeld, dat van Oostenrijks goed regt..... Dubbel smart het mij, dat de overeenstemming ter zake der binnenlandsche staatsregeling nog niet volkomen is bereikt, - dat ik in deze ernstige maar tevens hartverheffende oogenblikken, niet de vertegenwoordigers van al mijne volken om mijn troon kan verzamelen.

Nu deze steun mij ontbreekt staat mij mijn vorstenpligt des te levendiger voor den geest, - is mijn besluit des te vaster, om aan mijn rijk dien steun, ook voor de verste toekomst te verzekeren.

Wij zullen in dezen strijd niet alleen staan.

Duitschlands vorsten en volken kennen het gevaar dat hunne vrijheid en onafhankelijkheid bedreigt, van de zijde eener mogendheid, wier handelingen alleen bestuurd worden door zelfzucht, door eene toomelooze begeerte naar uitbreiding van grondgebied; zij weten ook welk een waarborg voor het behoud dezer dierbaarste goederen, welk een steun voor de magt en onschendbaarheid van het geheele duitsche vaderland zij in Oostenrijk kunnen vinden.

Gelijk wij gewapend zijn tot verdediging van het heiligste dat door een volk verdedigd worden kan, zoo zijn het ook onze duitsche broeders.

Men heeft ons gedwongen die wapens ter hand te nemen: welaan! nu wij ze eenmaal hebben opgevat, zullen wij ze niet weder nederleggen, voordat aan mijn rijk, gelijk aan de met mij verbonden duitsche staten, de vrije ontwikkeling gewaarborgd, de plaats welke hun in het Europeesch statenstelsel toekomt op nieuws verzekerd zij'.....

Men ziet het, de keizer van Oostenrijk is de deugdzaamste aller vorsten; von Bismarck en Victor Emmanuel zijn een paar verfoeijelijke schurken.

Och neen! De keizer van Oostenrijk, of die dit stuk voor hem opstelde, is eenvoudig een uiterst bekwaam stylist, en de beide andere heeren zijn, wel geen engelen, maar toch ook op verre na niet zoo zwart als de keizer hen maakt. De vorm van het manifest (waarvan in onze vertaling hier en daar een gedeelte is weggelaten) mag op eenige uitzonderingen na, meesterlijk worden genoemd; wat den inhoud aangaat - de geschiedenis zal er niet veel bij winnen.

Het streven van Pruisen, van von Bismark liever, is voor ieder openbaar; de middelen, waarvan de sluwe staatsman zich bedient, zullen door niemand worden goedgekeurd, en toch ook kan niet worden ontkend, dat dit streven natuurlijk is in zekeren zin, dat de middelen, die door Pruisen worden aangewend, grootendeels door Oostenrijk zelve zijn aan de hand gedaan.

Of is het niet door de jongste gebeurtenissen mede voor een ieder openbaar geworden, hoe ellendig de staatsregeling is, waaronder Duitschland - om slechts van de laatste tijden te spreken - nu reeds meer dan eene halve eeuw lang heeft gezucht?

En wie hebben van dit magtelooze statenstelsel den grond gelegd? Wie hebben, met hand en tand, steeds zich tegen elke andere inrigting verzet? Wie hebben telkens, en telkens weder, alle pogingen tot naauwere aaneensluiting belet; - met de meeste zorgvuldigheid elke krachtige openbaring helpen smoren van den wensch, om toch eindelijk eens te worden, wat men gevoelt te kunnen zijn, één volk met één vaderland, met hetzelfde belang, dezelfde wetten, dezelfde toekomst, gelijk men reeds eene zelfde taal, gelijke zeden, eene zelfde geschiedenis had?

Wie anders dan de oostenrijksche staatslieden, die noch regts, noch links wisten te gaan, doch *overal* de eersten wenschten te blijven, in het Oosten en het Zuiden, zoowel als in het Westen, - onder de Slaven en Italianen, zoowel als onder de Duitschers. Oostenrijk, dat niet wist te kiezen tusschen Duitschland en ‘zijne andere volken,’ maar toch magtig wilde *blijven*, verzette zich waar het kon tegen de duitsche eenheid, indachtig aan de spreuk: ‘verdeel en gij zult heerschen.’ Pruisen, dat magtig wil *worden*, neemt dit streven naar eenheid te baat. Waar is het onderscheid? De bedoelingen zijn dezelfde; beide mogendheden verlangen in Duitschland de eerste te zijn. De vorm moge verschillen, in het Noorden iets plomper, in het Zuiden iets gladder, de middelen, waarvan beiden zich bedienen, zijn in den grond der zaak van hetzelfde allooi. De gevolgen alleen zullen verschillen, naarmate de eene of de andere partij de overhand behoudt.

Vorsten hebben regten, maar ook volken hebben de hunne. Voor de regten der eersten zal Pruisen welligt weinig eerbied betoonen, maar, tenzij zijn belang het medebragt, eerbiedigde Oostenrijk die evenmin. De geschiedenis van het congres van Weenen, en 't geen daarop is gevolgd kan het bewijzen. En wat de regten der volken betreft: reeds het gansche tegenwoordige zamenstel van den oostenrijkschen staat verpligt

het, die niet te doen gelden; Pruisen daarentegen moet op den thans ingeslagen weg vroeg of laat van zelf tot erkenning dier regten komen.

Eene zinsnede van het keizerlijk manifest trekt, in dit verband, bijzonder onze aandacht. De ware geschiedenis van den krijg tegen Denemarken is nog niet geschreven en kan nog niet geschreven worden; maar reeds nu is het te voorzien, dat zij geheel anders luiden zal dan 't geen er van werd onder de pen van den steller van dit stuk. Niet in Sleeswijk-Holstein woonde de duitsche volksstam, tot wier bescherming de keizer met Pruisen verbonden ten strijde trok, maar aan de oevers van den Donau. Oostenrijk zelf werd bedreigd: in zijn gezag over het buitenland door Pruisen, in zijn gezag over het binnenland door den geest der omwenteling, die over Duitschland vaardig werd. Moest de laatste worden beteugeld, het mogt kosten wat het wilde, men *kon* dit niet aan Pruisen overlaten. Het kon slechts geschieden indien de regeringen zich stelden aan het hoofd der beweging, en liet men dit uitsluitend aan Pruisen over, - had Pruisen aldus zich meester gemaakt van het beleid eener als nationaal beschouwde zaak, dan ware Oostenrijk stellig niet gebleven, wat het wenschte te blijven: de eerste in Duitschland.

Bovendien: Pruisen had met beide handen deze gelegenheid aangegrepen, niet zoozeer, om zijn gebied te vergrooten, maar om post te vatten aan de Noordzee, gelijk Oostenrijk vroeger dit deed aan de Middellandsche zee. Pruisen verlangde ook in dit opzigt eene groote mogendheid te zijn, gelijk Oostenrijk het reeds was, of had kunnen worden, indien het van zijne vroegere gebiedsvergrootingen behoorlijk partij getrokken had. En nu rustte Oostenrijk zich met Pruisen ten strijde - niet om veroveringen te maken, want aan 't geen daar te veroveren viel, zou het bitter weinig hebben gehad, maar om het maken van veroveringen te beletten. Pruisen mogt niet wassen, opdat Oostenrijk niet minder wierd.

En toen men, door deze overweging genoopt, medegewerkt had om eene bevriende mogendheid te berooven van de helft van haar gebied, sprak het wederom van zelf, dat Pruisen dien buit niet werd gegund, maar men alles in het werk stelde, om Duitschland te begiftigen met een nieuw miniatuur rijkje, eenen nieuwen *zelfstandigen* staat, - welke zelfstandigheid, blijkens de ondervinding van jaren, eenvoudig hierin zou hebben bestaan, dat er onder omstandigheden, en in zoover men niet onderstellen kon, dat de Augustenburgers altijd zouden loopen aan den leiband der Hohenzollerns, in de Bondsvergadering nu en dan eens eene stem meer voor Habsburgsche plannen te verwerven zou zijn.

Wat ik wilde doen uitkomen, en ik hoop dat mij dit gelukte, is dit: Oostenrijk en Pruisen hebben elkaâr in deze niet veel te verwijten; beiden zijn zij even weinig keurig op de middelen ter bereiking van hun doel; beider doel is hetzelfde: vermeerdering van magt.

Het groote onderscheid is dit: terwijl Pruisen ijvert voor zich zelf, is het genoodzaakt te ijveren voor Duitschland; om zijn eigen weg te gaan, moet het den natuurlijken weg gaan der duitsche geschiedenis. Oostenrijk daarentegen, evenzeer door de omstandigheden gedrongen, volgde steeds de vlak tegenovergestelde rigting.

Dat het eene andere had kunnen volgen wordt door deze bewering niet ontkend. Indien het zijne zucht tot behoud van invloed in Italië; zijne pogingen tot ineensmelting van geheel verschillende nationaliteiten reeds vroeger had laten varen; indien het zijne Italianen de vrijheid had geschonken, zijne Duitschers had gescheiden van 'zijne andere volken,' dan had het welligt in Zuid-Duitschland kunnen worden wat Pruissen worden kan in het Noorden. Thans schijnt dit voor altijd te laat. Indien niet geheel onverwachte tegenspoed Pruisen nog in het laatste oogenblik van de vrucht der behaalde overwinningen berooft, dan zal Oostenrijk weldra geheel uit Duitschland zijn verdreven en Beijeren welligt zijne plaats innemen in het Zuiden - eene plaats, die aan Beijeren reeds eene eeuw geleden is toegedacht, die het, blijkens zijne opmerkelijke houding in dit geheele geschil, ook thans voor zich zelven niet geheel heeft willen afsluiten.

Naauwelijks was het besproken manifest uitgevaardigd, of Italië verklaarde Oostenrijk den oorlog. Het officiële stuk is gedagteekend van 20 Julij uit het hoofdkwartier te Cremona en door generaal La Marmora, chef van den generalen staf van het Italiaansche leger, gerigt aan Aartshertog Albrecht, opperbevelhebber van het Oostenrijksche zuiderleger. Het is kort en wij kunnen het dus in hoofdzaak mededeelen. 'Sedert eeuwen is het Oostenrijksche keizerrijk de groote bron van tweedragt onder de Italiaansche natie, van hare onderwerping aan het buitenland, van onberekenbaar zedelijk en stoffelijk nadeel. Thans, nu de natie als gevestigd kan worden beschouwd, blijft Oostenrijk weigeren haar te erkennen, en misbruikt het een harer schoonste landstreken tot een uitgestrekt geretrancheerd kamp, van waar het voortdurend haar bestaan bedreigt. Voor elke raadgeving van bevriende mogendheden bleef het doof. Het werd zoodoende onvermijdelijk, dat Oostenrijk en Italië tegenover elkander stonden bij de eerste Europesche verwikkeling. Oostenrijk heeft zich gewapend; het heeft geweigerd, het oor te leenen aan de vredelievende voorstellen van onzijdige mogendheden; de vijandige bedoelingen van het kabinet van Weenen zijn daardoor maar al te duidelijk gebleken; het Italiaansche volk, van het eene eind van het schiereiland is te wapen gesneld.

Het is daarom, dat de koning Oostenrijk den oorlog verklaart. De vijandelijkheden zullen binnen drie dagen een aanvang nemen.'

Het is volmaakt onnoodig den inhoud van dit stuk breedvoerig te onderzoeken; de redenen, die er in worden opgegeven, kunnen wij laten voor hetgeen zij zijn. Italië begeert het Venetiaansche en kan zonder het Venetiaansche niet rustig bestaan; dit moest vroeg of laat tot een oorlog

tegen Oostenrijk leiden, en het is vrij onverschillig, of men daar meer of minder ruiterlijk voor uit komt. Bovendien, gelijk men thans met zekerheid weet, bestond er tusschen Pruisen en Italië een verbond, waarvan het derde artikel (het éénige dat nog bekend is) aldus luid*t*: 'A partir de ce moment (le moment de la declaration de guerre) la guerre sera poursuivi par Leurs Majestés (les rois de Prusse et d' Italië) avec toutes les forces, que la Providence a mises à Leurs disposition, et ni la Prusse, ni l' Italie ne concluront ni paix, ni armistice sans consentement mutuel' (Pruisische Staatsanzeiger van 18 Julij). Reeds uit dit artikel kan worden opgemaakt, dat Italië zich had verbonden Pruisen bij te staan, zoodra dit de vijandelijkheden had begonnen, terwijl er met zekerheid uit blijkt, dat de oorlog zal worden voortgezet, totdat beide mogendheden haar doel hebben bereikt. Inderdaad had dan ook Pruisen Oostenrijk reeds den oorlog verklaard, ofschoon dit niet zoo onmiddellijk en door een deftig manifest tot ieders kennis kwam.

Op 15 en 16 Junij namelijk waren, gelijk men zich herinneren zal, de Pruisen onder generaal von Manteuffel in Hannover gerukt en daags daaraanvolgende reeds bezette het pruisische garnizoen uit Minden, onder generaal Vogel von Falkenstein, de hoofdstad, hetgeen wegens de onmiddellijke nabijheid dier pruisische vesting, gemakkelijk geschieden kon, terwijl het hannoversche leger, te zwak om de hoofdstad te verdedigen, in de rigting van Göttingen was vertrokken, om zich bij het bondsleger te voegen. Gelijktijdig was een pruisisch corps, onder generaal von Beyer, Hessen-Kassel binnengedrongen (19 Junij bezetting der hoofdstad) en waren twee legers Saksen binnengerukt: het zoogenaamde Elve-leger onder generaal Herwarth von Bittenfeld en het 'eerste leger' onder prins Friedrich Carl (18 Junij, bezetting van Dresden; 19 Junij, bezetting van Leipzig). Dit alles had plaats zonder dat eene uitdrukkelijke oorlogsverklaring voorafging. In eene uitvoerige circulaire-depêche aan Pruisens vertegenwoordigers van het buitenland, werd de zaak aldus uitgelegd: Het besluit van den Bond noodzaakt Pruisen tot maatregelen van zelfverdediging; de regering heeft daarom aan de regeringen van de noordduitsche, aan Pruisen grenzende staten voorgesteld een nieuw verbond te sluiten, waardoor het land gevrijwaard worden zal van de gevaren, welke te vreezen staan, wegens de ligging dezer staten, gedeeltelijk binnen ons eigen gebied. Wordt dit voorstel niet aangenomen, dan zal de regering genoodzaakt zijn, met geweld te verwerven, 't geen op vredelievende wijze niet wordt toegestaan.

En op 16 Junij behelsde de Staatsanzeiger eene mededeeling, aan de buitenlandsche kabinetten verzonden, volgens welke, nadat dit voorstel door Hannover, Saksen en Keurhessen was afgeslagen, de koninklijke troepen dienzelfden ochtend bevel hadden gekregen over de grenzen der genoemde staten te rukken, 'ten einde te beletten, dat men ons van daar in den rug aanvalt, terwijl wij ons tegen Oostenrijk verdedigen.'

Een blik op de kaart van Duitschland is voldoende om de overtuiging te geven, dat deze handelwijze van Pruisen, hoe onverdedigbaar ook op alle mogelijke andere gronden, als maatregel van zelfbehoud zeer goed te verdedigen is, voornamelijk wat Hannover en Keurhessen betreft. Alle gemeenschap toch met de pruisische provinciën aan den Rijn kon elk oogenblik door de regeringen dezer beide staten worden verbroken. Intusschen dit punt kunnen wij laten rusten: de bezetting van *Saksen* werd de onmiddellijke aanleiding tot den oorlog.

Op 16 Junij namelijk werd door de bondsvergadering te Frankfort, met 10 tegen 5 stemmen gunstig beschikt op een verzoek van Saksen, dat onder kennisgeving van den pruisischen inval, den bijstand vroeg van den Bond. Oostenrijk en Beijeren verklaarden zich bereid die hulp te verleenen, 't geen door de vergadering werd goedgekeurd. Dit besluit beschouwde Pruisen als eene oorlogsverklaring, en onmiddellijk werd aan de bevelhebbers der verschillende legercorpsen gelast, dat zij aan de voorposten der tegen hen over staande troepen kennis moesten geven, dat Pruisen dit besluit voor eene kennisgeving hield van het uitbreken van den oorlog met Oostenrijk. Thans ook werden allerwege de toebereidselen tot den grooten duitschen krijg op de krachtigste wijze voortgezet.

Ook koning Friedrich Wilhelm vaardigde thans (op 18 Junij, welke datum niet zonder opzet werd gekozen) een manifest uit ‘aan mijn volk.’ Als tegenhanger tot het manifest van den keizer van Oostenrijk, deelen wij de belangrijkste zinsneden mede.

‘Het vaderland is in gevaar. Oostenrijk en een groot gedeelte van Duitschland heeft tegen ons de wapenen aangegord.’

‘Slechts weinige jaren zijn verloopen, sedert ik uit vrije beweging en het ons vroeger berokkend leed vergetende, den keizer van Oostenrijk de hand reikte tot een verbond, om een duitsch land te bevrijden van de heerschappij des vreemdelings. Ik hoopte dat het gemeenschappelijk vergoten bloed een wapenbroederschap zou vormen, waaruit een standvastig, op wederkeerige achting gegrond bondgenootschap zou ontstaan, en daardoor eene krachtige zamenwerking, waarvan Duitschlandsch welvaart en zijn aanzien in het buitenland de vruchten zouden zijn. In die hoop zag ik mij bedrogen. Oostenrijk wil het niet vergeten, dat zijne vorsten eens over geheel Duitschland hebben geheerscht; in het jongere, zich ontwikkelende Pruisen verlangt het niet zijnen natuurlijken bondgenoot, maar slechts een vijandig gezinden mededinger te zien. Pruisen - aldus denkt het - moet in al zijne pogingen worden gedwarsboomd, want wat Pruisen ten beste komt, gedijdt Oostenrijk ten kwade. De oude, rampspoedige naijver is weder tot lichtelaaije vlam aangewakkerd; Pruisen moet worden verzwakt, vernietigd, onteerd. Tegenover Pruisen zijn verdragen niet langer geldig; tegen Pruisen worden duitsche bondsvorsten niet slechts te wapen geroepen, maar tot bondsbreuk vervoerd. Werwaarts wij in Duitsch-

land den blik werpen, overal zien wij vijanden, wier wapenkreet luidt: ‘Pruisen moet worden vernederd.’

‘In mijn volk echter leeft de geest van 1813. Wie zal ons een duimbreed gronds ontrooven, wanneer wij vast besloten zijn, te verdedigen, wat onze vaderen ons verwierven; wanneer vorst en volk, naauwer dan ooit verbonden door de gevaren, die het vaderland bedreigen, goed en bloed veil hebben, om zijne eer ongeschonden te bewaren? In de voortdurende verwachting van hetgeen thans voor de deur staat, heb ik reeds jaren lang het als den voornaamsten pligt van mijn koninklijk ambt beschouwd, Pruisens strijdhaftig volk voor te bereiden tot eene groote ontwikkeling van magt. Met tevredenheid en gerustheid zal ieder Pruis, even als ik, het sterke leger aanschouwen, dat onze grenzen bewaakt.....’

‘Ik deed wat ik kon, om voor Pruisen de lasten en opofferingen van den oorlog te vermijden, dat weet mijn volk, dat weet God. Tot op het laatste oogenblik heb ik, in gemeenschap met Frankrijk, Engeland en Rusland, de middelen gezocht, om tot eene minnelijke schikking te komen. Oostenrijk heeft die niet gewild, en andere duitsche staten kozen openlijk zijne partij. Dat het dan zoo zij. Niet op mij komt de schuld, wanneer mijn volk een zwaren strijd heeft te strijden, welligt groote beproevingen te gemoet gaat. Wij hebben geene keus meer; wij moeten kampen voor ons bestaan tegen hem, die het Pruisen van den grooten Keurvorst, van den grooten Frederik, - het Pruisen, dat uit de vrijheidsoorlogen weder krachtig te voorschijn kwam, wil nederwerpen van de hoogte, waarop het is geplaatst, door het beleid en de kracht zijner vorsten, de dapperheid, de zelfoffering en de regtschapenheid van zijn volk....’

Ook de inhoud van dit stuk (dat even als de vorige slechts bij uittreksel wordt medegedeeld) behoeft weinig toelichting; de hoofdgedachte, voor zoo ver de verhouding van Oostenrijk tot Pruisen wordt geschetst, is waar; enkele zinsneden der inkleeding zal de koning aan zijn geweten hebben te verantwoorden, gelijk ook de keizer van Oostenrijk enkele zinsneden van zijn manifest. Maar aan de andere zijde, en voor zoover de verhouding van P r u i s e n tot Oostenrijk wordt geschilderd, zondigt dit stuk door eene gelijksoortige eenzijdigheid als het Oostenrijksche manifest. ‘'t Geen jaren lang door mij werd verwacht,’ zegt de koning, ‘is thans gekomen’; maar 't geen men verwachtte, het is algemeen genoeg bekend, was niet zoozeer een aanval van het naijverig Oostenrijk, maar vooral de gunstige gelegenheid om voort te zetten, 't geen ‘door den grooten Keurvorst, en den grooten Frederik’ was begonnen, uitbreiding van Pruisen ten koste van zijne naaste buren. Van daar die ‘voorbereiding van onze strijdhaftige onderdanen tot eene verbazende ontwikkeling van magt’, dat groote leger, dat deze zelfde onderdanen, reeds lang, zoo noode hadden zien aangroeijen. Bij de vraag, of het toekomstige Pruisen op even inconstitutionele wijze zal

worden geregeerd, als het tegenwoordige, verdient dit punt zeer de aandacht, en ofschoon wij ons wel zullen wachten van op die vraag een beslissend antwoord te geven, dienen wij ons deze zinsnede van het koninklijk manifest te herinneren, wanneer, in het vervolg van dit opstel, naar aanleiding der jongste verkiezingen dit vraagstuk ter sprake komt.

Weinige dagen nadat dit manifest was uitgevaardigd had het Pruisische leger reeds getoond, hoe wijs de Pruisische staatslieden hadden gehandeld; - wijs altijd, indien men zich op hun standpunt plaatst en het doel, waarmede dit leger reeds jaren lang was gevormd, als geoorloofd beschouwt. Tot verbazing der gansche wereld, behaalde het van Frankfort tot Krakau, - langs de geheele uitgestrektheid der Pruisische linie van aanval, eene reeks van schitterende overwinningen en dreef het de troepen van het eens zoo magtige duitsche keizerrijk, - de legers van Oostenrijk en zijne bondgenooten, die Pruisen schenen te zullen verpletteren, voor zich uit, als maakte het eene militaire wandeling door 's vijands gebied.

Eer wij echter verder de gebeurtenissen schetsen, die thans met de grootste snelheid elkander in Duitschland opvolgden, dienen wij ons nogmaals te wenden tot Italië.

De voornaamste, men zou bijna kunnen zeggen de éénige reden, waarom Italië Oostenrijk den oorlog verklaarde was - gelijk wij reeds zagen - deze, dat Oostenrijk gezag bleef voeren over gewesten, die vroeger Italiaansch waren geweest, en niettegenstaande jaren, ja, in enkele gevallen, eeuwen van overheersching door den vreemdeling, Italiaansch waren gebleven. Als zoodanig worden voornamelijk beschouwd: - gedeelten van Tyrol: het Val Tellina (Veltlin, Sondrio) en het district van Trente - het Venetiaansche en het gebied van Triëst. Deze Oostenrijksche overheersching was voor de bevestiging en ontwikkeling van het jeugdige koningrijk Italië in tweeërlei opzigt uiterst nadeelig. Vooreerst was zij de bron van voortdurende onrust; het juk van den vreemdeling, - van den Duitscher, - werd vooral in het Venetiaansche noode gedragen; zoodra er slechts een zweem was van hoop, dat men zich zou kunnen bevrijden, was onmiddellijk het gansche gewest in beweging en gevoelde men in Italië den terugslag. Alle woelgeesten onder de Italianen waren voortdurend in de weer met plannen tot bevrijding der Venetiaansche broeders; zij ijverden voortdurend en doorgaans met een ijver zonder verstand, in zoo ver zij dikwijls poogden te handelen, wanneer elke poging der Italiaansche regering, om hunne handelingen te ondersteunen, onzinnig zou zijn geweest. Aanhoudend zagen alzoo de verschillende ministeriën hunne maatregelen tot bevestiging van de nieuwe orde der zaken gedwarsboomd; eene menigte krachten en talenten, die het vaderland ten zegen hadden kunnen zijn, indien naar een ander doel ware gestreefd, putte zich uit in vruchteloos jagen naar iets, wat *aldus* niet kon worden verkregen.

Maar ook uit een ander oogpunt was deze staat van zaken zeer bedenkelijk. Zoo lang Oostenrijk het Venetiaansche bezet hield, was Italië, reeds uit zelfbehoud, genoodzaakt een leger op de been te houden, veel te groot voor zijne behoeften, en meer nog voor zijne krachten. Terwijl de begrootingen sloten met een steeds grooter te kort en men zich letterlijk aftobde, om de middelen te vinden tot dekking der uitgaven, werden voor het onderhoud van het leger schatten gevorderd. En toch was er, wilde men de natie geene ondragelijke lasten opleggen, slechts ééne zaak, waardoor eene gunstige uitkomst kon worden verkregen: bezuiniging op de begrooting van oorlog, zeer aanzienlijke vermindering van het staande leger.

Het was niet mogelijk, daaraan zelfs maar te denken; want bij den vrede van 1859 had Oostenrijk in het Noorden des lands eene stelling behouden, waaruit het in een oogwenk zijne duizenden kon doen neder dalen in de Italiaansche vlakten en binnen weinige dagen de helft van het koningrijk kon overmeesteren. En men wist het: als de gier in zijn nest, zat het daar, aan den voet der Alpen, loerende op de gunstige gelegenheid, om zijne prooi weder te grijpen.

Dit vooral was het, waarop in de boven medegedeelde oorlogsverklaring werd gedoeld, want Oostenrijk had inderdaad het geheele Venetiaansche gebied herschapen in een uitgestrekt kamp, waaruit het - zelf bijna ongenaakbaar - ieder oogenblik de onafhankelijkheid van Italië in het grootste gevaar brengen kon. Wijselijk had dan ook (ofschoon ten deele om andere redenen) de regering, reeds een jaar te voren Turijn verlaten, en tot haar zetel Florence gekozen, dat, door de Apenijnen beschermd, niet gelijk de vroegere hoofdstad bij elken vijandelijken inval bloot lag.

Ik zal thans van mijne lezers moeten vergen, even de kaart(*) ter hand te nemen, daar het niet wel mogelijk is de beteekenis der gebeurtenissen te vatten, indien men niet, althans in hoofdtrekken, èene voorstelling heeft van 't geen het Italiaansche leger moest trachten te volvoeren. Natuurlijk wordt slechts het noodzakelijkste herinnerd, ook reeds, omdat voor verdere bijzonderheden strategische kennis wordt vereischt, die ik zelf niet bezit, en bij mijne lezers niet mag onderstellen.

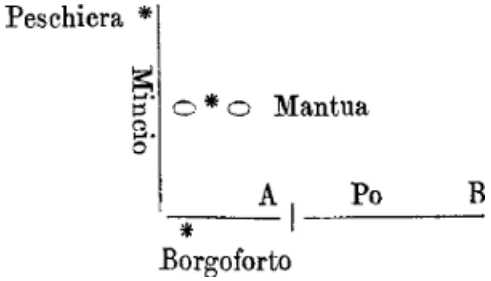
De grensscheiding tusschen Oostenrijk en Italië wordt tegenwoordig, gelijk men weet, voornamelijk gevormd door twee rivieren, den Po en den Mincio. Door den Po, van zijne uitmonding af, tot ongeveer op de hoogte van Guastalla; door den Mincio, van het Garda-meer tot aan het meertje bij Mantua.

Men bespeurt echter onmiddellijk, dat deze beide stroomen niet de zuivere grensscheiding vormen. Aan den regteroever van den Po ligt

(*) De beste, en tevens goedkoopste kaart, die mij bekend is, zijn de beide bladen van Justus Perthes, uit C. Mayr's Atlas der Alpenländer: Lombard. Venez. Königreich.

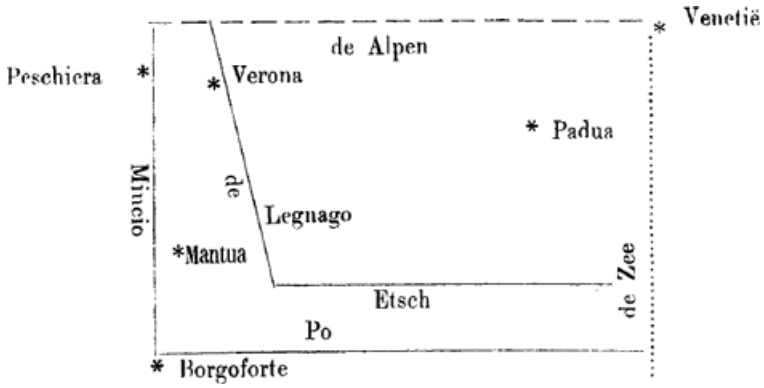
nog eene strook Oostenrijksch gebied, ten zuiden begrensd door een lijn, getrokken van een punt, even boven Guastalla, tot aan Ficcarolo. Dit gedeelte intusschen kunnen wij verder buiten rekening laten. Belangrijker is een ander stuk gronds op den regteroever van den Mincio, de kwartcirkel, waarvan de bekende vesting Peschiera het middenpunt vormt. Eindelijk ligt, tusschen den Po en den Mincio, bezuiden Mantua nog een gedeelte van het Oostenrijksche gebied, ten Westen begrensd door eene lijn, gevormd door het verlengde van de eerste helft van den Mincio tot aan de plaats, waar de Oglio in den Po uitmondt. Op dit gedeelte ligt het rayon der vesting Mantua en het bruggenhoofd Borgoforto (dat onlangs door de Italianen overmeesterd is).

Oostenrijk bezit hier dus, om zoo te spreken, een paralelogram, dat in het Italiaansche vooruitspringt en gevormd wordt: ten Noorden door de Alpen, ten Oosten door de zeekust, ten Westen en ten Zuiden door den Mincio en den Po. Van de zijden, die naar Italië zijn gekeerd, is de eene, de Po, gelijk wij zullen zien, op zich zelven reeds eene verdedigingslinie, tevens wordt zij, behalve door het straks genoemde bruggenhoofd nog beschermd door eene der beide sterkten welke de andere zijde, den Mincio verdedigen. In den eenvoudigsten vorm kan de zaak worden voorgesteld als op nevensstaande figuur. Op ongeveer de helft van de zuidzijde van dezen vierhoek

(bij A) tot aan de monding van den Po (bij B) bevinden zich, aan weerszijden uitgestrekte moeraslanden. De rivier zelve verdeelt zich daar in een aantal takken en een overtogt op deze hoogte is voor een talrijk leger, dat den vijand tegenover zich heeft, dus buitengewoon moeijelijk. De rivier is (wat het aan Oostenrijk grenzende gedeelte betreft) in zeer drooge zomers slechts op één punt doorwaadbaar, namelijk bij Borgoforto, dat voldoende versterkt is. Maar ook al gelukt het een leger de rivier over te steken (naar men weet deed Cialdini tweemaal den overtogt bij Polesella; de tweede maal echter, nadat het gros van het zuiderleger reeds in de rigting van Weenen was afgetrokken; de eerste maal mede zonder dat men hem wederstand bood, daar het oostenrijksche leger achter de Etsch was opgesteld), dan bevindt het zich onmiddellijk weder voor een tweeden stroom, de buitengewoon snelvlietende Etsch of Adige, die gemiddeld 230 voet breed is. Door het doorsteken der dijken kan de geheele streek tusschen de Adige en den Po (de zoogenaamde Polesine) onder water worden gezet, terwijl achter de rivier op den weg naar Venetië zich nog de vesting Padua bevindt. Zoodoende vormt deze rivier eene tweede verdedigingslinie achter den Po, maar tevens is zij, met de vestingen Verona en Legnago, de tweede linie van den Mincio. Het geheel, dat voor op ééne na de sterkste stelling van Europa gehouden wordt en onder den naam van

den vestingvierhoek bekend is, heeft, ten ruwste, het voorkomen, dat door onderstaande figuur wordt aangeduid.

Houdt men nu voorts in het oog, hetgeen boven reeds werd aangeduid, dat dit geheele vierkant letterlijk een geretrancheerd kamp kan worden genoemd, in zoover de ruimte tusschen de eigenlijk gezegde vestingen nog door een aantal andere verdedigingswerken wordt gevuld, dan heeft men een flaauw denkbeeld van hetgeen het zeggen wil, dat de Italianen, om hun doel te bereiken, de Oostenrijkers uit deze sterkte moeten verdrijven.

Op 21 Junij vernam men, door den telegraaf, dat de koning van Italië naar het leger was vertrokken, 't welk zijne stellingen reeds had ingenomen[*]. Twee dagen later hoorde men, dat de Mincio was over-

(*) De buitengewone correspondent van een der Engelsche dagbladen (Daily News, 26 Junij) deelt aangaande de zamenstelling van het Italiaansche leger bijzonderheden mede, waarvan wij de voornaamste tot gemak van den lezer hier laten volgen: Het leger staat onder het opperbevel van den koning. Generaal La Marmora, de welbekende opperbevelhebber van het Sardinische leger tijdens den oorlog in de Krim, bekleedde de gewigtige betrekking van kwartiermeester-generaal (chef van den generalen staf). Op hem volgt als adjudant-generaal (vice-chef bij den generalen staf) de luitenant-generaal graaf Pettiti, de eigenlijke schepper van het Italiaansche leger. Verder kolonel Bariola en generaal graaf Menabrea, die een der eerste wiskunstenaars wordt genoemd van onzen tijd; hij is chef van de genie te velde, terwijl generaal Valfre di Bonzo, een Piemontees, aan het hoofd staat der artillerie.
Het eerste legercorps, dat onmiddellijk voor het begin der vijandelijkheden op 18 Junij zijn hoofdkwartier te Lodi had, stond onder bevel van den maarschalk (Generale d'Armata) John Durando, die met Cialdini en Cucchiari in Spanje en Portugal heeft gediend. Dit legercorps bestaat uit de volgende divisiën: de 1e onder Cerale, een Piemontees, de 2e onder Pianelli, een kundig Napolitaan, de laatste minister van oorlog van Frans II; de 3e onder Brignone (hoofdkwartier op 18 Junij te Castigleone delle Stiviere), lid van het parlement, en bekend als een der bekwaamste generaals van het Italiaansche leger; de 4e onder een der vroegere generaals van het leger van Garibaldi, vroeger priester, maar die zich reeds bij de verdediging van Venetië in 1848/1849 en gedurende den oorlog in het Napelsche (1860) als een uiterst bekwaam krijgsman deed kennen; zijn naam wordt door den berigtgever niet genoemd, maar, blijkens het rapport van generaal La Marmora, schijnt Sirtori te zijn bedoeld.

Het tweede legerkorps, onder het opperbevel van Cucciari, bestaat mede uit vier divisiën, waarvan onze zegsman er een niet noemt, welligt omdat het corps, op dat oogenblik slechts drie divisiën sterk was, en er eene divisie bij het 4e legerkorps was gevoegd; althans dit telt 5 divisiën(*). Onze schrijver zegt uitdrukkelijk: de 10e divisie is de 4e van het 5e corps. Cucchiari is, gelijk reeds werd opgemerkt, een oudgediende uit de jongste Spaansche oorlogen. Onder hem staan: de 5e divisie, generaal Nunziante, prins van Mignano, een der vertrouwdste vrienden van Ferdinand II van Napels, die na den val der Bourbons, in het Italiaansche leger dienst nam; de 6e divisie, onder Cozenz, den vriend van Garibaldi en Poerio; de (?) divisie (ongenoemd door onzen berigtgever) en de 10e divisie, onder Cadorna, een Piemontees.
Het derde legercorps, onder den ‘generale d'Armata’ graaf Morozo della Procca, een zeer ontwikkeld man, den boezemvriend van den koning, had op 18 Junij zijn hoofdkwartier te Asola. Als chef van den staf wordt genoemd graaf Rubilant, een officier met buitengewone begaafdheden, de type van den vroegeren edelman. De vier divisiën, waaruit dit corps is zamengesteld, zijn: de 7e, onder den welbekenden Bixio, de 8e, onder Cugia, vroeger minister van marine in het ministerie Minghetti, de 9e onder Govone, bekend wegens het sluiten van het tractaat tusschen Pruisen en Italië, dat boven is bedoeld; de 6e onder prins Hubert van Savoije, oudsten zoon van Victor Emmanuel
Bovengenoemde corpsen waren bestemd voor de operatiën tegen den vestingvierhoek, en vormden te zamen, als het ware één leger, het leger van den Mincio.
Het vierde legercorps onder Cialdini is het sterkste en kan als een zelfstandig leger worden beschouwd. Indien men het leger van den koning als het centrum beschouwt, dan vormt Garibaldi met zijne vrijwilligercorpsen bij het Garda-meer den linkervleugel, Cialdini, den Garibaldi van het geregelde leger, den regtervleugel. Beiden kunnen kwalijk de bevelen afwachten uit het hoofdkwartier, maar moesten het algemeene plan van aanval in de bijzonderheden zelfstandig ten uitvoer leggen. Generaal Piola is chef van den staf van Cialdini's corps, welke voorts o.a is zamengesteld uit prins Colonna, graaf Mosti d'Este, graaf Serristori, graaf Michel en graaf Borromeo. Op 18 Junij was het hoofdkwartier te Bologne; het corps was bestemd voor de operatiën tegen de linie van den Po, beoosten den vestingvierhoek, gelijk dat van Garibaldi de taak had in het gebergte benoorden den vierhoek te manoeuvreren. De vijf beste divisiën van het leger zijn onder Cialdini vereenigd, namelijk de 11e onder graaf Casanova, de 12e onder Ricciotti, een der bekwaamste generaals bij het wapen der artillerie in geheel Europa; de 13e onder Mezzacapo, een Napolitaan; de 14e onder Chiabrera en de 15e onder Medici, een bekend generaal van het vroegere leger van Garibaldi. Graaf Maurice de Sonnaz, de held van Montebello, voert het commando over de reserveruiterij; generaal Mattei over de artillerie; de intendance staat onder generaal Bertole di Viale.

gestoken; daags daaraanvolgende, op den jaardag van Solferino, dat het Italiaansche leger was geslagen en teruggedreven. In ons vorig overzigt konden wij daarvan nog met een enkel woord melding maken; vele dagen later eerst kon men zich eenigermate eene voorstelling maken van hetgeen er was geschied.

De getalsterkte der verschillende corpsen wordt door den schrijver niet opgegeven; hij zegt slechts: het corps van Cialdini telt zeker 100.000 man. Elders vond ik andere opgaven, maar men kan die weinig vertrouwen. De sterkte van het leger te Weenen werd weinige dagen geleden door krijgskundige dagbladen aldaar begroot op 400.000 man, waaronder 120.000 van het zuiderleger. Op dat oogenblik konden er van het zuiderleger nog geen 6000 man zijn aangekomen, en kon men de geheele sterkte van het leger te Weenen en in den omtrek veilig schatten op ten hoogste 50.000 man.

De mannen van het vak zeggen, dat legercorpsen van twee divisiën, met de noodige artillerie, kavallerie, enz. omstreeks 25000 man sterk kunnen zijn; die van drie divisiën ongeveer 40.000 man. Naar dezen maatstaf zal men zich geen 100.000 den vergissen, indien men de 3 corpsen van den koning stelt op nagenoeg 150.000 man, dat van Cialdini op 70.000 man.

(*) La Mamora noemt, gelijk mij later bleek, Cosenz, Mignano, Angioletti en Longoni als divisie-commandanten van dit corps. Het telde dus 4 divisien. Cadorna wordt in latere berigten onder de divisien van het 4e corps genoemd.

Ik zal trachten in korte trekken, en zonder mij te ver te wagen op een terrein, dat het mijne niet is, een denkbeeld te geven van 't geen er was voorgevallen.

In het Italiaansche hoofdkwartier verkeerde men in de meening, dat het gros van het Oostenrijksche leger zich achter de Adige bevond, en niet voornemens was de streek tusschen deze rivier en den Mincio ernstig te verdedigen(*). Op deze onderstelling steunde het plan van aanval. Men zou pogen het verband tusschen de vestingen Peschiera, Verona en Mantua te verbreken, - trachten zich tusschen de vlakte van Villafranca en de heuvels van Valleggio, Somma Campagna en Castelnuevo (alles in den onmiddellijken omtrek van, en in zekeren zin tusschen Peschiera en Verona) in eene sterke stelling te handhaven en van daar uit de operatiën voort zetten, (genoemde heuvels beheerschen, gelijk men dit noemt, Verona).

Het begin der vijandelijkheden was aangekondigd tegen 23 Junij; de Oostenrijkers beschuldigen de Italianen(†), dat zij reeds vroeger begonnen, met name, dat zij reeds op 21 Junij (bij een paar molens) beneden Volta eene brug begonnen te slaan over den Mincio, 't geen door den vijand niet werd verhinderd. Zeker is, dat op 22 Junij het Italiaansche leger zoo digt mogelijk bij den Mincio had post gevat, namelijk bij Cavriana (1e. corps); bij Gazzoldo (3e corps); bij Castellucchio, tegenover Curtatone, bij Mantua (2e corps); de kavallerie bij Medole (achter Cavriana); het groote hoofdkwartier te Caneto (aan den Oglio, bewesten de monding van den Chiese). In den nacht van 22 op 23 Junij werd dit overgebragt naar Cerlungo, vlak bij Goïto, werwaarts de koning zich begaf.

Reeds uit deze positie blijkt, dat het 1e en het 3e corps over den Mincio zouden trekken, terwijl het 2e bestemd was om den vijand bij Mantua bezig te houden. (Drie brigaden van dit corps hadden in last de linie tusschen Curtatone en Montanara te bezetten; de rest van het corps, zou, indien de eerste aanval van het hoofdleger gelukte, daags daaraanvolgende den Mincio oversteken, ten einde de verdere operatiën te ondersteunen.

Eéne divisie van het eerste legercorps, die van Pianelli, bleef op den regteroever van den Mincio, ten einde een wakend oog te houden op de bezetting van Peschiera.

In den vroegen ochtend van 23 Junij (aartshertog Albert beweert op 22 Junij, maar de Oostenrijkers kwamen in het eerst te laat, om de bewegingen van den vijand te verhinderen, en men kan er dit te zijner verontschuldiging wel op hebben gevonden) staken de Italianen den Mincio over; het 1e corps, behalve Pianelli, bij Monzembano en bij de molens van Volta (tegenover Pozzolo); het 3e corps bij Goïto; de kavallerie het eerst bij dezelfde plaats.

(*) Rapport van La Marmora.
(†) Rapport van aartshertog Albert.

Terwijl de ruiterij het terrein verkende in de rigting van Verona, tijdelijk Villafranca bezette, den spoorweg opbrak bij Mozzecana en de draden doorsneed van den telegraaf tusschen Verona en Mantua, vatten twee divisiën van het derde corps, die van Bixio en prins Hubert, post bij Belvedere en Roverbella, de twee andere (Govone en Cugia), in tweede linie, bij Pozzola - en Villabona (?). Op den 24sten zouden dan deze divisiën voorwaarts rukken, drie er van: Cugia, Bixio en prins Hubert (van links naar regts gerekend) zouden, met de vierde (Govone) als reserve, een gedeelte der heuvels en de vlakte bezetten van Sona, over Somma Campagna tot Villafranco, en zoodoende in verband komen met het eerste corps, dat in last had, den verderen (oostelijken) rand der heuvels te bezetten van San Giustina naar Sona.

De Oostenrijkers intusschen staken een spaak in dit wiel. La Marmora had niet op ernstigen tegenstand gerekend, althans hij zegt dit. De Oostenrijkers stonden inderdaad achter de Adige, maar herstelden spoedig, 't geen zij aanvankelijk mogten hebben verzuimd, door op den 23sten eene stelling in te nemen op de heuvels tusschen Somma Campagna en Sandra, en van Sandra in zuidelijke rigting voorwaarts. Hier stonden weldra (blijkens het rapport van Aartshertog Albert), bij Sandra de brigade Saksen-Weimar met eene divisie kavallerie, met sterke voorposten tot Castelnuovo; het 5e corps, bij Sona met voorposten tot Zerbara (?) en in tweede linie (vlak bij Verona) het 9e corps bij Santa Lucia en het 7e bij San Massimo. La Marmora begroot de sterkte van dit geheele leger op 80.000 man, 't geen wel ongeveer juist zal zijn. Aartshertog Albert zegt: de vijand had 11 divisiën in het vuur, derhalve ongeveer 100.000 man, ‘maar het was hem niet mogelijk, de dapperheid onzer troepen te weêrstaan.’ Blijkens het voorgaande intusschen telde het geheele leger van den koning niet meer dan 12 divisiën en waren aanvankelijk slechts 7 divisiën den Mincio overgetrokken, daar een geheel corps en de divisie van Pianelli waren achtergebleven.

Het 2e corps, eene divisie uitgezonderd, trok ook wel den Mincio over, op den 24sten, maar bleef als generale reserve bij de rivier en kwam, daar men den vijand niet zoo spoedig verwacht, had, veel te laat. Bovendien hadden de Oostenrijkers nog in een ander opzigt de overmagt.

In den vroegen ochtend van 24 Junij (3 ure) rukte het 9e Oostenrijksche corps naar Somma Campagna; het 7e naar Sona (als reserve); het 5e moest daar stand houden tot het 7e aangekomen was en dan eene stelling innemen bij San Giorgio in Salice, terwijl de brigade Saksen-Weimar voortschoof tot Castelnuovo. De Oostenrijksche linie liep dus van (regts naar links) laatstgenoemde plaats naar Somma Campagna, met het 7e corps te Sona in reserve. Van daar bewoog zij zich in den loop van den strijd voorwaarts naar den zuidelijken rand der heuvels (Monte Vento, Custozza).

Waar nu de fout gelegen heeft, kan ik hoegenaamd niet beoordeelen. Een correspondent (die van Daily News) zegt, dat de 1e divisie (Cerale) van het 1e corps, dat, gelijk men zich herinneren zal, de heuvels moest bezetten van San Giustina tot Sona, en daartoe op 24 Junij te half drie uit zijne vroegere stellingen voorwaarts rukte - het terrein slordig verkende, - daardoor niet bespeurde, dat de heuvels reeds bezet waren, - bij Castelnuovo gekomen, plotseling op den vijand stootte, letterlijk door de Oostenrijkers werd omringd en uren achtereen vocht, zonder dat de andere divisiën van het 1e corps haar te hulp konden komen. Later door Sirtori bijgestaan (dit blijkt ook uit de officiële rapporten) gelukte het Cerale, de heuvels, die met een aantal stukken waren beplant, stormenderhand te nemen en deze stelling te behouden.

Intusschen had ook - even onverwacht - de regtervleugel van het Italiaansche leger den vijand ontmoet. Even voorbij Villafranca namelijk werden de divisiën van prins Hubert en van Bixio zoo hevig aangevallen door de vijandelijke ruiterij, dat prins Hubert genoodzaakt was, carrés te vormen, om den aanval af te slaan. Prins Hubert zelf, die in persoon met een bataillon van het 49e regement op verkenning was, werd aangevallen door twee regementen Oostenrijksche lanciers, sloeg in carré den aanval af en dreef de Oostenrijkers op de vlugt. Twee van zijne adjudanten werden gewond; hij zelf bleef ongedeerd. Omstreeks dien tijd werd ook prins Amadeus van Savoye (20 jaar), die aan het hoofd der Lombardische grenadiers - aan den linkervleugel (1e corps) - chargeerde, door een paar kogels ligt gekwetst.

Van de verdere actie is het voor een leek niet wel mogelijk, zich een denkbeeld te vormen, te meer omdat zelfs de officiële rapporten der beide opperbevelhebbers, waarschijnlijk niet onpartijdig, en stellig zeer onvolledig zijn.

Uit de verschillende berigten schijnt te blijken: in het algemeen, dat men door den vijand overvallen werd op marsch naar de verschillende positiën, die men wenschte te bezetten, en eer tusschen de verschillende corpsen behoorlijk verband was gebragt; in het bijzonder, dat de Oostenrijkers, die, over 't geheel genomen, reeds de overmagt hadden, veel te sterk waren voor den Italiaanschen linkervleugel, welke de hoogten moest bezetten. Deze hoogten namelijk vormen van het Westen naar het Oosten eene aaneenschakeling van plateau's, de achtersten steeds hooger dan de voorsten. Van onderscheidene dezer plateau's werden de Oostenrijkers, niettegenstaande hunne artillerie, verdreven; maar zij konden steeds nieuwe troepen in het vuur brengen; de Italiaansche reserven waren, althans hier, veel te ver van de strijdenden verwijderd.

Aan beide zijden werd met de grootste dapperheid gestreden, en leden de Italianen zware verliezen, ook die van de Oostenrijkers waren geenszins gering. De Oostenrijkers behaalden de overwinning, maar

zij konden niet beletten, dat de Italianen geregeld aftrokken naar den Mincio, en achter deze rivier weder hunne vorige stellingen innamen.

Intusschen de slag was bepaald verloren; het geheele plan van aanval was mislukt. Cialdini, die reeds over den Po was, ten einde in den rug der vestingen te opereren, moest thans onmiddellijk weder terugtrekken. Garibaldi, die benoorden het Garda-meer met zijne vrijwilligers de operatiën zou ondersteunen, werd thans nagenoeg tot werkeloosheid gebragt. Een geheel nieuw plan van aanval moet worden beraamd; de gedunde gelederen moesten weder worden aangevuld. - Het scheen of Italië verder dan ooit van de vervulling zijner wenschen was verwijderd; men verborg zijne stemming zoo goed het ging, maar neerslagtigheid was overal merkbaar. In Oostenrijk daarentegen schepte men door het gebeurde nieuwen moed. De voorspoed toch der pruisische wapenen in Hannover, in Kassel, in Saksen, eindelijk zelfs aan de grenzen van Bohemen, had alles met bekommering vervuld. Wel prentte men voortdurend den volke in, dat achter de werkeloosheid der opperbevelhebbers eene bijzonder fijne taktiek school, maar langzamerhand begonnen zelfs de geloovigsten te twijfelen, of deze taktiek soms zoo fijn was, dat men het geheele bestaan er van veilig kon ontkennen. Thans was er ten minste aan ééne zijde een zeer belangrijk voordeel behaald; één vijand was voor een tijd lang volkomen weerloos gemaakt; aartshertog Albert en zijn dapper zuiderleger waren de helden van den dag.

Aartshertog Albert doopte den slag, den slag van Custozza; want op 23, 24 en 25 Julij van het jaar 1848, leed Sardinië daar de beslissende nederlaag bij de eerste poging om de Italiaansche broeders te bevrijden. Zou deze eerste nederlaag, bijna 18 jaren later, niet wederom de beslissende zijn, en Oostenrijk niet blijven waar het was, met den voet op den nek van Venetië, steeds Italië grimmig bedreigende?

Elf dagen later, op Donderdag 5 Julij, terwijl Italië nog niet half gereed was met de toebereidselen voor een nieuwen veldtogt, en men voortdurend verwachtte, dat Oostenrijk, gebruik makende van het behaalde voordeel, thans van zijne zijde tot den aanval zou overgaan, las de verbaasde wereld, des ochtends deze kleine nota van den franschen *Moniteur*: ‘Wij hebben eene belangrijke tijding te vermelden. Na de eer zijner wapenen in Italië te hebben gehandhaafd, heeft de keizer van Oostenrijk zich aangesloten bij de denkbeelden door den keizer (van Frankrijk) ontwikkeld in den brief van 11 Junij j.l. aan zijn minister van buitenlandsche zaken: De keizer van Oostenrijk staat Venetië af aan den keizer van Frankrijk, en neemt diens bemiddeling aan tot herstel van den vrede tusschen de oorlogvoerenden. Keizer Napoleon heeft zich gehaast dit voorstel aan te nemen en zich onmiddellijk gewend tot de

koningen van Pruisen en van Italië, t e n e i n d e e e n w a p e n s t i l s t a n d te verkrijgen.'

Welke onheilen hadden het huis van Habsburg getroffen, dat het genoodzaakt werd op deze wijze het hoofd te buigen?

Wij beantwoorden die vraag in een volgend nommer; het gewigt der zaak noopte ons meer te geven dan een vlugtig overzigt der gebeurtenissen, en onze ruimte, noch onze tijd vergunden ons dit opstel thans reeds geheel te voltooijen.

Amsterdam, 22 Julij.

A.G.C.V.D.

Mengelwerk.

Uit den vreemde,
meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Gedelöcke.
Eene zonderlinge, doch ware geschiedenis.

I.
De stad Kopenhagen en de curator Jens Pedersen Gedelöcke.

Deels op het eiland Seeland en deels op het eiland Amager ligt, zooals iedere schooljongen, maar niet iedere geleerde weet, de stad Kopenhagen, de hoofdstad van het koningrijk Denemarken, goed voorzien van fortificatiën, zoo wel aan de land- als aan de zeezijde; eene fraaie residentie en sedert overoude tijden door menigvuldige handels- en andere belangen met Duitschland in eene zoo al niet teedere dan toch zeer aangename en vriendschappelijke betrekking.

In deze stad woonde in het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw een man met name Jens Pedersen Gedelöcke, en dat hij aldaar stierf, is ons in zooverre aangenaam, wijl dat feit ons de hoofdstof geleverd heeft tot dit waarachtige, onopgesmukte en getrouwe verhaal. Want, ware hij niet gestorven, dan zou men hem ook niet hebben kunnen begraven, en ware hij niet begraven geworden, en dat wel meer dan eens, dan zou de historie van zijn ‘zonderling geloof en leven, zijn verbazenden dood en zijne merkwaardige begrafenis’ niet te Keulen in 1731 voor het eerst in druk verschenen zijn, en wij zouden haar niet in het jaar 1865 te Stuttgard op de voddenmarkt voor negen kreuzers hebben kunnen koopen en voor nachtelijke studie naar huis dragen. Dan zou het

ook zeker niet in ons opgekomen zijn, de getuigenis en het oordeel van andere schrijvers over het merkwaardige geval te raadplegen, ten einde de zaak in den grond te onderzoeken, aangezien er alsdan zulk een zonderling geval niet geweest zou zijn. En wanneer ons daardoor vele en groote moeite bespaard geworden ware, zou het publiek daarbij toch de meeste schade gehad hebben; want, voorwaar, geen schrijver zou dezen Gedelöcke ooit verzonnen hebben; de tegenwoordige verlichte tijd, zoo bovenmate verdraagzaam en zonder vooroordeelen, zou het niet hebben geduld.

Doch wat blijven wij aan de deur staan! - Jens Pedersen Gedelöcke droeg bij zijn leven den titel van Curator en zal er derhalve wel een geweest zijn. Dat hij bij andere zorgen die voor zijn lichaam niet verwaarloosde, is boven allen twijfel verheven en werd, zoolang hij zich in zijn bestaan verheugen mocht, door zijn welgedaan uiterlijk bewezen. Want hoewel hij meer klein dan groot van persoon was, schoof hij toch een aardig buikje voor zich uit; dat hij niet haastig en ademloos door het leven liep, of zich met langzamen en waardigen tred bewoog, maar sierlijk, ja eenigszins dansend voort trippelde, kan evenzeer voor een niet te verachten bewijs van innerlijke zelfvoldoening doorgaan. Hij droeg, wat hem trouwens paste, een deftigen halfgekleeden zwarten rok, eene goed gekrulde, onberispelijke pruik en zijn hoed onder den arm. Hij hield zoowel in het loopen als in het spreken zijn hoofd een weinig op zijn rechter schouder; een zeker schitteren zijner kleine, doch zeer heldere oogen liet vermoeden dat hij *à priori* en *à posteriori* den kring zijner ervaringen wel wist uit te breiden en het rimpeltje aan de hoeken van zijn mond verried dat hij aan familie, vrienden en bekenden niet alles mededeelde wat er in zijn geest omging. Men wist in Kopenhagen dat hij in zeer nauwe betrekking stond tot den hoogleeraar in de geschiedenis Ludwig Holberg, en wat dat zeggen wilde, kon iedereen begrijpen die pleizier had in den grooten humorist of zich over hem ergerde; want de genegenheid en de vriendschap van dien man waren niet zoo gemakkelijk te winnen en werden slechts aan dezulken geschonken, die er iets voor in ruil hadden aan te bieden. Maar al staan er overal groote personages op de kruiswegen, opdat het voorbij trekkende hoornvee er zich gemakkelijk en ongehinderd aan wrijven kunne, zoo behoorde Gedelöcke tot die zeer groote personages niet, want aan hem wreef zich niemand ongestraft, noch in zijn huis, noch op straat, noch zelfs in zijn koffiehuis. Hij had eene goede portie geestigheid meêgekregen op zijn levensweg en hij deelde daarvan gaarne mild aan allen uit die er iets van schenen te begeeren, onverschillig of er een meer of minder zelfbewuste schedel, van welk beroep ook, in de pruik zijner tegenpartij stak. Het aangenaamst was het hem wanneer hij een lid der hoogere of lagere geestelijkheid op die wijze een kleinen intrest boven diens antagonistisch voorschot kon uitbetalen; waarvan hij dan al weder de gevolgen te dragen had.

De nevel om den kandelaar en de kaars zijns levens werd hoe langer zoo dikker en wanneer de dansende vlam daardoor al vergroot werd, was zij er tevens onzekerder en onduidelijker door. Wat iemands naaste omgeving, en vervolgens de buren elkander in het eerst nauwelijks in het oor durven fluisteren, dat wordt weldra daarna op de daken verkondigd, en hij, op wien het eigenlijk gemunt is, begrijpt er niets van. Die geruchten die over den Curator in omloop begonnen te komen, waren aanvankelijk eer zij zich allen in het laatste gerucht hadden opgelost, zeer verschillend en veranderden in den mond van het publiek al naar gelang van den persoon die tot de tegenpartij van Jens Pedersen Gedelöcke behoorde.

Zij die zich voor zeer wijs hielden, spraken van alchymistische dwaasheden; van de blanke rijksdaalders die bij het zoeken naar den steen der wijzen in het studeervertrek des Curators verdwenen en kritiseerden hem onder bedenkelijk

hoofdschudden. De kwaadwilligsten beweerden dat hij zijne vrouw, Margaretha, geboren Niels, mishandelde; dat hij een stinkende gierigaard was, die te huis zoo veel te erger op de tanden knarste, naarmate hij zich op straat beleefder en vriendelijker voordeed. De Curator Jens Pedersen Gedelöcke was ook al een teeken dat de ondergang niet slechts van het deensche Sion, maar van het gansche heelal nabij was; even goed een teeken als de onlangs door de sterrekundigen ontdekte vlekken aan de zon, die volgens de opinie van alle vrome en nadenkende menschen tot de voorteekenen van den jongsten dag behooren. Die goede buren en trouwe vrienden wisten zeker en werden hoe langer zoo meer overtuigd dat de Curator meer en meer het christendom van zich afstroopte zoo als eene slang hare huid; dat hij tot schade zijner ziel nog slechts omgang hield met verstokte Joden, hunne leeraars, rabbijnen en boeken; dat hij sedert jaren niet meer aan de tafel des Heeren verschenen was; dat hij den Zondag niet meer vierde maar wel den joodschen sabbath, en dat hij een onchristelijken afschuw van varkensvleesch had. Weldra waren er nog slechts weinig menschen in de goede stad Kopenhagen die zich zelven en anderen niet afvroegen, of het niet ongehoord was en of niet het algemeene welzijn, tot afwending van Gods toorn, vorderde dat het gerecht zich met de zaak bemoeide.

Het was niet te verwonderen dat dit derde gerucht den meesten aanhang en weergalm vond in de stad. De beste vrienden van den Curator waren er niet tegen bestand; en het hooge gezag zou er zich zeker reeds mede bemoeid hebben, indien dat bij het leven van Zijne Majesteit Frederik den Vierde doenlijk geweest was. Die vorst was er echter, tot groot leedwezen aller godzaligen, niet zoo gemakkelijk toe te krijgen; hij was een verlicht, levenslustig en schrander heer, die ieder zijner onderdanen voor het heil zijner ziel liet zorgen. Hoe kon hij, die zelfs het eerste deensche nationaal tooneel krachtig ondersteunde; die met een eigenaardig genot den Tartuffe van Molière door zijne fransche acteurs liet opvoeren, hoe kon hij in het huis van een onderdaan laten dringen omdat diens buren beweerden dat de man zijne godsdienst verrichtte met gebaren, hoofdbuigingen en een linnen halskraag die der gereformeerde christelijke leer een gruwel zijn? Hij deed het niet en de Curator bleef in zoo verre ongemoeid; het was echter een geluk voor den heer Jens Pedersen Gedelöcke dat hij, toen Zijne Majesteit in het jaar 1730 het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, zich eveneens boven iedere andere aanvechting op aarde verhief. Christiaan de Zesde beklom den deenschen troon; de deensche begrafeniskomedie werd opgevoerd; de deensche wereld veranderde in alle opzichten van gedaante, doch ziehier onze geschiedenis.

II.
Doctor primus en doctor secundus, benevens mevrouw margaretha gedelöcke en de eerwaarde heer hieronimus moekel van de triniteitskerk.

Het was op een namiddag van de gure maand Februari van het jaar 1731, toen twee dokters, beiden te gelijk in allerijl ontboden, voor de deur des Curators aankwamen en bij die wederzijdsche ontmoeting hunne gepruikte hoofden oprichtten en zich een glimlach afdwongen die soms zoo veel moeielijker in praktijk te brengen is dan een schop of een vuistslag. De namen der beide heeren zijn ons, ondanks de ijverigste nasporingen, onbekend gebleven; wij zullen dus hem die in eene draagkoets door

den stortregen kwam aansukkelen dokter Primus noemen en den anderen die eene halve minuut later in eene deftige koets aankwam, dokter Secundus. Zij waren beiden schitterende lichten in hunne kunst en wetenschap, en het was een lust hunne geleerde discussiën aan te hooren, namelijk, wanneer de toehoorder hun zelf zijne tong niet moest laten zien.

Indien de heer Jens Pedersen Gedelöcke hen beiden had laten ontbieden, kon het gerust als een teeken beschouwd worden dat hij er erg aan toe was en dat het op zijn laatst met hem liep; want hij placht anders tamelijk goed te weten wat hij deed; doch het bleek dat zij niet op zijne eigene uitnoodiging gekomen waren.

De beide geleerde heeren groetten elkander in de vestibule des Curators behoorlijk met een: '*Bona dies*, *collega!*' een '*serviteur!*' en '*quid agis?*' bogen een langen tijd onder aan den trap om strijd hunne hoofden voor elkander, haalden de schouders op en lieten ze weêr zakken, en stapten toen in eene rechte lijn naast elkander naar boven naar de kamer van den patient, voor welker deur mevrouw hen met eene bedroefde neiging ontving, met den vinger voor den mond, tot een teeken dat voorzichtigheid en stilte het eerste was dat zij van de heeren verlangde Uit de ziekenkamer hoorde men een zonderling gezang, en op de teenen loopende, ging mevrouw Gedelöcke de beide heeren voor naar een zijvertrek, waar zij tot hunne niet geringe verbazing den predikant der Triniteitskerk, Dominus Hieronimus Moekel in diep treurig nadenken in een zeer grooten leuningstoel verzonken zagen. Toen begon het deftige en sierlijke groeten op nieuw, dat in de achttiende eeuw tot zulk een grooten bloei en volmaaktheid gekomen was, waarvan de theorie en de praktijk echter in de negentiende eeuw weder verloren ging en in de twintigste misschien teruggevonden zal worden. De beide eerwaardige faculteiten bewezen elkander alle mogelijke eer, terwijl de diep bedroefde huisvrouw er met haren zakdoek voor de oogen bij stond te neigen en onophoudelijk haren dank betuigde voor de groote eer en hulpvaardigheid, die haar en haar huis door de heeren bewezen werden. Eerst toen er in alle opzichten aan de beleefdheid en het decorum voldaan was, kon het gesprek, onder voortdurend luisteren naar het vreemdsoortige gezang achter den muur, op gewichtiger zaken gebracht worden, en dokter Primus maakte daarmede een begin door te zeggen:

'Ik behoef mevrouw helaas niet te vragen, hoe haar geliefde echtgenoot heden vaart. Dit is het rechte weder, om de *salia* in de hand te werken; dit is het weêr voor podagristen, doch mijn collega zal zeker met mij instemmen, wanneer ik mevrouw de verzekering geef, dat de luidruchtigheid van een patient niet het ergste is wat de medicus op zijn weg hoort en ziet. En mevrouw moet zich niet noodeloos ongerust maken; de *tinctura solis* van mijn collega Secundus zal van daag de kwaal wel meester worden; uw heer gemaal is in goede handen.'

'De zondaren zullen in de handen der medicijnmeesters vallen', sprak de heer Hieronimus, en liet droevig dreigend zijn hoofd hangen, terwijl de beide dokters snel hunne hoofden opstaken en de geleerde Secundus de gelegenheid waarnam, om onder eene diepe buiging bij zijn eerwaarde naar den afloop der laatste consistoriale vergadering en de daarop gevolgde indigestie te informeeren, waarop Donus Hieronimus het gesprek nogmaals nader op het doel zijner tegenwoordigheid bracht.

'De heeren gelieven toch te blijven zitten. Mevrouw Gedelöcke heeft ons tot eene gewichtige bijeenkomst in dezen huize samen geroepen, waar helaas de medicijnmeesters des lichaams en die der ziel beiden hun werk vinden. Voorwaar, mevrouw heeft als eene vrome christelijk gade gehandeld en haar kruis met tranen op zich genomen. Dit is een huis geworden, welks loffelijkheid in een kwaad geruchte verkeerd is; een huis welks deur door onheilige geesten wordt belegerd, die tandenknarsend, staartkwispelend, met bedwongen geblaf en gehuil, bij dag en bij nacht verlangen ingelaten te worden tot schande en vreeselijke ergernis van de vrome

stad en de christelijke luthersche gemeente; ja, de heeren weten toch reeds dat de booze vijand reeds binnengedrongen is en naast het ziekbed van den heer des huizes zit en zich over hem heen buigt en triomfeerend op de tanden knarst. Er klinkt een zonderling gezang in onze ooren; maar dat me-

vrouw spreke en de heeren hooren, om ons daarna hunne voortreffelijke opinie mede te deelen.'

'Mag ik zoo vrij zijn', viel dokter Primus daarop in, 'te vragen of wij hier geroepen zijn als medici of als theologi? Wat dunkt u, collega?'

'Ik ben het met collega eens en doe die vraag insgelijks.'

'Mijne heeren', riep de predikant met hoogen ernst; 'wij zijn hier in de deensche stad Kopenhagen, waar geen rechtbank der inquisitie zitting houdt; doch het eerwaardige consistorie heeft niettemin zijne plichten voor God en Zijne Majesteit Christiaan den Zesde. Een iegelijk spreke naar zijn vermogen; aan anderen is het daaruit de conclusie te trekken.'

'Och, mijne lieve heeren', jammerde mevrouw Margaretha, 'in geheel Kopenhagen, op geheel Seeland is er geen ongelukkiger ziel dan de mijne. In de kerk en op de straat word ik met den vinger nagewezen en het volk roept mij na: "Ziet, dat is de vrouw van een christenjood!" Ik ben ten einde raad, en kan het slechts dragen omdat de Heer Jezus Christus mij geschapen heeft. Ik ben hier uit vrome Luthersche ouders geboren en mijn man is uit Elseneur, en ook van christelijke ouders; dat is van den kansel afgelezen toen wij trouwden. Ik wil in het Luthersche geloof sterven; maar de tongen der menschen brengen mij vóór den tijd aan mijn eind en - daar binnen ligt hij en de joodsche voorzanger Henrich Israël zit bij zijn bed en moet hem psalmen voorlezen, en het wordt van dag tot dag erger, zooals hij met zijne eeuwige zaligheid te werk gaat en geen christelijk woord meer wil aannemen en meer gemeenschap houdt met rabbijnen en joodsche schriftgeleerden dan met zijne christelijke echte vrouw, die zijn voet toch dag en nacht in de wol moet wikkelen en de gezegende medicijnen van dokter Secundus moet ingeven. Ik heb verdragen, verdragen, verdragen; maar aan alles komt een einde, daarom heb ik eindelijk mijne toevlucht genomen tot dominé Hieronimus Moekel en voor zijne waarheid en godvreezendheid mijn last afgelegd.'

'En daaraan heeft mevrouw zeer wel gedaan', hernam de predikant; 'en de heeren gelieven wel acht te geven en goed te luisteren naar het gezang achter die deur. Voorwaar het is hier te doen om de christelijke gemeenschap der heiligen en een zuiver evangelie voor eene groote onherstelbare schade en stinkende ergernis te bewaren. De heeren hebben den heer Curator in alle vroegere ziekten en ongevallen naar het lichaam behandeld; doch nu geldt het het betere deel eens aanzienlijken en welbekenden mans, en de heeren mogen wel in overweging nemen dat hunne woorden gewogen worden in het hoogwaardige consistorie, voor Zijne Koninklijke Majesteit en eindelijk hier boven met de allerlaatste weegschaal. Dat dus de heeren spreken en zeggen of de Curator Jens Pedersen Gedelöcke bij zijne gezonde zinnen is en een verloren, schandelijke zondaar, iemand, die de schapen verlaat en zich bij de bokken voegt, - of dat de hand des Heeren hem met krankzinnigheid geslagen heeft en er niet dan het dolhuis voor een in de hersens gekrenkten man overblijft?!'

'Mijnheer Hieronimus en beminnenswaardige mevrouw', antwoordden de beide heeren bedachtzaam buigend, 'het is onze vaste overtuiging dat de heer Jens Pedersen Gedelöcke enkel aan podagra lijdt, en dat het, indien het ergste gebeuren mocht, wat God verhoede, veel meer te verwachten is dat de ziekte op de maag valt dan in het hoofd; volgens ons beste weten is er in deze verlichte stad Kopenhagen geen helderder hoofd dan het zijne.'

‘Dan is dit huis uitverkoren, voor alle tijden, om een vurig licht des verderfs te zijn!’ riep de geestelijke heer met opgeheven handen, en van den man daar achter den muur staat er geschreven:

‘Wie zoo den grooten God en zijne boodschap spotten,
Verslindt de zwavelpoel als Kor- en Dathan's rotten!’

‘Het is de joodsche voorzanger Henrich Israël, die hem nu zijne lijfstukjes voorzingt, waarlijk een psalm voor iemand, die in de zuivere leer geboren en opgevoed is. Wee! wie zal voor hem zingen wanneer zijne ziel zijn sterfelijk lichaam verlaten heeft! O, vrouwe, vrouwe, voorwaar, u is een zwaar kruis opgelegd!’

De eerwaarde heer wond zijne aandoening hoe langer zoo sterker op, en mevrouw Margaretha wrong kermend hare handen; de beide dokters leunden met hunne kin op den knop hunner rottingen en staarden in het ijle voor zich uit. Daar zweeg de stem van Judea, en in het treurige conclave heerschte insgelijks een diep stilzwijgen toen een mager bleek gezicht zich door de zacht geopende deur schoof en een groote mond de woorden hooren deed:

‘Mevrouw, de heer Curator verlangt zijn compliment te maken aan het aangename gezelschap dat hier bij u vergaderd is.’

Dat gezicht behoorde aan den heer David Bleichfeld, den schrijver van den heer Pedersen Gedelöcke; het trok zich even snel terug als het langzaam te voorschijn gekomen was.

III.
Over den klerk David Bleichfeld.

In een vrij groot, donker groen behangen vertrek stond het ledikant des Curators door een beschot tegen allen mogelijken tocht beschermd. Van den Curator zelven was weinig anders te zien dan de groote slaapmuts en de roode doek die om zijn hoofd gebonden was en zijn blaauwe neus. Bij het binnentreden van zijne vrouw, den geestelijken heer en de beide dokters, hief hij dien neus een weinig op. De schrijver schoof den zieke nog een kussen onder het hoofd, waarop de hooge slaapmuts het gezelschap vriendelijk toeknikte en de Curator sprak:

‘Gegroet, mijne heeren, ik wensch mij geluk met zulk een mooi gezelschap. David, zet stoelen klaar; *mon coeur*, vraag waarmede wij de heeren dienen kunnen; een glaasje spaansche wijn zal op dezen tijd van den dag wel aannemelijk zijn, zoo als ik bij ondervinding weet.’

Dokter Primus schraapte zich deftig glimlachend de keel; dokter Secundus desgelijks; doch dominus Hieronimus sprak met eene afwijzende beweging:

‘Wij danken den heer Curator; edoch onze tong verlangt niet naar aardsch genot. Deze twee heeren worden door hun lichamelijk, en ik door mijn geestelijk beroep hier heen gevoerd.’

‘Wel zoo,’ hernam Jens Pedersen Gedelöcke; ‘ik ben uw eerwaarde zeer verplicht; en *mon coeur*, mijn geliefde vrouw, in welk beroep komt zij hier?’

‘O, Jens!’ riep vrouw Magaretha, ‘gij weet dat het niets is dan mijne liefde en mijne zorg voor uw aardsch en uw eeuwig heil die mij aan u verbinden!’

‘Wel zoo!’ herhaalde de Curator. ‘David, wat staat gij daar te gapen; laat den spaanschen wijn brengen; de heeren dokters zullen mij dien troost in mijn lijden niet weigeren.’

‘Men moet een patient zijn zin geven, dominé,’ sprak dokter Secundus met een vriendelijken lach en hij keek den schrijver met eene welwillende hoofdbuiging na. Toen nu de wijn gekomen was en ieder - zelfs de predikant - zijn glas in de hand

hield, en David de kamer verlaten had, richtte de Curator zich op zijn linker elleboog op, keek den kring rond en vergeleek bij zich zelven de drie zwarte heeren en zijne in donker grijs gekleede vrouw bij drie deftige oude raven en eene oude kraai, en zich zelven bij een podagristischen mops, die wist wat hij in zijn leven genoten had en daarom met geduld en humor de condoleantie-visite kon aannemen. De eerwaarde Hieronimus Moekel viel den wonderlijken heilige aanstonds met groote welsprekendheid en zalving aan en vrouw Margeretha accom-

pagneerde iederen aanval met zacht gekreun en luiden bijval; de beide dokters hielden zich meer lijdelijk bij hun wijn, totdat de strijd op een terrein kwam, dat minder gelegenheid gaf om zich te compromitteeren. De schrijver David stond inmiddels achter de deur, wisselde gedurig oog en oor bij het sleutelgat af en maakte de wonderlijkste grimassen, gebaren en aanmerkingen, noten en citaten op alles wat hij hoorde en zag. Daar hij een groot geleerde was en zijn heer hartelijk liefhad, zullen wij ons vergenoegen met hetgeen hij uit het gesprek der anderen opving.

'De Philistijnen over u, Simson!' mompelde de luisteraar. 'Heisa, nu hebben zij hem tusschen de nijptang. Hoor, daar is de dominé al op weg naar Damascus, en de vergelijking met den blazenden Paulus past als een vuist op een neus. Er op los, *pro libertate christiana*, dien hem, heer Curator! Ha ha, gij gelooft aan den dood omdat hij al uwe voorvaders ingeslikt heeft? Een consistorie zou het u niet aanzien, maar een oude heiden en Egyptenaar blijft gij toch, en gij neemt uw gebeente enkel meê naar uwe gastmalen om bij het gezicht daarvan te vergenoegder uw leven te genieten! Nog een glaasje alikante, dokter Primus? Is het geen *ratio theologica*, dat men diegenen die christelijk in de christelijke kerk geleefd hebben ook in de verzameling der heiligen, namelijk den tempel, eerlijk begrave. O, Gedelöcke, Gedelöcke, gij wilt niet onder gewelven en grafsteenen vergaan en niet iederen vromen neus tot ergernis en schade worden? O, Gedelöcke, wat zijt gij een heidensche jood, dat het u onverschillig is of de opwekking de opstanding voorafgaat! weet gij niet dat er geschreven staat *resuscitatio est causa resurrectionis?* - Wel wel, is het firmament 9976 mijlen ingezonken, dokter Secundus? Dat is een vrolijk teeken van het naderende jongste oordeel, maar Jens Pedersen Gedelöcke is toch een heimelijke jood en gaat na zijn dood waar dominé Hieronimus van de Triniteitskerk hem heenzendt. O, roekelooze ziel, is de hel dan zoo heet als men zegt? O, Gedelöcke, Gedelöcke, wat zijt gij afgedwaald met uw methaphorisch vuur! - Wat moet onze Henrich Israël er nu bij doen? - A ha, nu gaat het eerst goed aan den gang! O, heer Curator, nu gaat gij den hoek om en halsover kop in den poel der verdoemenis, gij moogt een goeden stijl schrijven, en geestig en scherp zeggen waar het op staat, maar gij zoudt er beter aan toe zijn, zoo gij die verleidelijke, geleerde joodsche schriften niet bestudeerd hadt, maar u bij de zuivere melk des evangelies hadt gehouden! Dat is geen doen voor een christenmensch, dat hij zijn vleesch altijd bij den joodschen slager koopt....'

Daar voer de klerk met plotselingen schrik achteruit; in de kamer van zijn heer was een vreeselijk geraas begonnen. De stoelen werden met geweld achteruit geschoven; de bel des Curators luidde storm; de stem zijner vrouw klonk scherp tusschen de doffe stemmen der dokters en den rollenden geestelijken donder, midden onder dat gejoel klonk de stem des Curators als helder en krachtig trompetgeschal.

'David, David! Waar zijt gij? David, hier! Kom uw verslagen heer te hulp, David, David!'

Met één sprong was de geroepene in de ziekenkamer.

'Schielijk, David,' riep de Curator, 'geleid de heeren den trap af, en zorg dat niemand gedeerd worde. - Daar - daar, bij Mozes en al de groote en kleine profeten, bij de schoone Judith en den wreeden Holofernes, bij den draak van Babel, bij de kuische Suzanna, de heeren zullen het mij vergeven dat ik hun niets meêgeef dan mijn slaapmuts.'

Vuurrood en paarsch van drift en opgewondenheid zat Jens Pedersen Gedelöcke in zijn bed en liet de daad op het woord volgen. Dreigend vloog de muts voorbij den

neus van den predikant en deze hief de handen op om den hemel tot getuige van zulk eene verdorvenheid aan te roepen; hij schudde het stof van zijne voeten

en verliet het huis des Curators met het vaste voornemen nog een woord of wat over deze aangelegenheid te spreken. De beide dokters volgden zijn voorbeeld, nadat dokter Secundus in zijne qualiteit als huisdokter eene verzoenende houding had pogen aan te nemen. Vrouw Margaretha sloot zich met haar zenuwtoeval in hare kamer op en de heillooze zondaar Jens Pedersen Gedelöcke liet zijne kussens door zijn schrijver te recht schikken en sprak diep adem halende:

'Schenk u ook een glas wijn in, David, dan kan ik Gods goede gaven toch ook door een fatsoenlijk mensch zien genieten!'

'Op uw tijdelijk en eeuwig welzijn, heer Curator!' zeide de schrijver, met doffen ernst, toen hij het glas aan zijne lippen bracht.

'Ik dank u, David. Gij hebt, hoop ik, weder het noodige aan de deur gehoord, gij hebt die comedie gratis bijgewoond, David, wel, wel; ruikt gij den zwavel nog? die paap heeft mij het vuur zoo na aan de schenen gelegd als Nebukadnezar den drie mannen in den vurigen oven! Zeg gij mij nu eens, David, ben ik een Jood of niet?

Ik houd u evenmin voor een Jood als voor den steller van den Berleburger bijbel,' antwoordde de schrijver met volle overtuiging.

De regen viel bij stroomen neder; in het huis des Curators werd geen geluid gehoord, de diepste stilte was op den storm gevolgd. Een zwarte kater kwam als de geest des huizes langzaam van den zolder, liep den gang door en krabde, of tikte bijna, aan de deur des Curators.

'Open de deur voor Poes, David,' sprak Jens; 'het dier komt mij condoleeren met het leven dat hier geheerscht heeft. Hier, mijn jongen, mijn goede kat, ja, ja het is eene vrome wereld.'

De zwarte kater sprong spinnend op het bed, en toen hij zich rustig ineengerold had, begon de Curator eensklaps ernstig tot zijn schrijver:

'David, gij weet wat ik voor u gedaan heb; hoe ik u van de straat opgenomen heb, u verwarmd, gekleed en gevoed heb en u voor niets heb laten leeren. Ik weet ook dat gij mij hartelijk genegen zijt, en welk een troost mij uwe lange figuur altijd is geweest. Gij zijt nooit lichtzinnig geweest; gij zult dus ook nu wel een ernstig woord kunnen aanhooren. David, het is gedaan met Jens Pedersen Gedelöcke. Ik heb u mijne bibliotheek en twee duizend daalders vermaakt; mijne vrouw en mijn kind krijgen het overige; laat dat gehuil, David! Daar is Henrich Israël niets bij! Ik geef mijne ziel aan hem die haar in deze kluit aarde heeft ingeblazen, wat er met die kluit aarde zelve gebeuren moet, dat heb ik in dit verzegelde stuk beschreven; ik geef het u met vertrouwen in handen om het, zoodra het met den Curator, uw ouden patroon, afgeloopen is, aan het adres te bezorgen. Wat er dan volgt, zal zich van zelf wel vinden, gij moogt er uwe stem ook in hebben. Ik vermaak u ook mijn kater; gij zult hem goed behandelen en geen bonte muts van zijne pels laten maken. Geef mij nu ook een glas wijn. Leg mijn kussen nog eens goed en laat mij dan een uurtje alleen; als het den mensch zoo koud om de maag wordt, heeft hij nog over veel na te denken, zoodat hij dan zelfs zijne beste vrienden liever niet bij zich heeft.'

'Heer Curator,' sprak de schrijver, 'ik heb u van ganscher harte lief. Gij zijt mij meer dan een vader geweest. Ik hoop dat ik u nog lange jaren met hoofd en hand en hart, met de pen en mijn mond zal mogen dienen; maar indien het niet zoo zijn mag, zal ik dien brief aan den Overste von Knorpp afgeven. Wees daar gerust op.'

‘*Optime!*’ antwoordde Gedelöcke, zijn aangezicht naar den wand keerend. ‘Het is een zonderlinge wereld, David; breng mijn groet aan Benedictus, David; het regiment is op marsch van Altona hier heen.

IV.
De overste Benedictus von Knorpp.

Van het zoo even beschrevene uur af, vlogen er allerlei geruchten over den Curator en zijn afschuwelijken afval door de stad. De heeren dokters zegenden hun afvalligen patient na ieder ziekenbezoek, want al liet hunne kunst hen somtijds in den steek, Jens Pedersen bood altijd nieuwe stof tot praten. Ook de eerwaarde Hieronimus deed zijn voordeel met den zondaar en wist hem iederen zondag uit een nieuw oogpunt als een afschrikkend voorbeeld op den kansel te brengen. David Bleichfeld kon niet over straat gaan zonder dat mannen en vrouwen zich aan hem vast klampten om te vragen en goeden raad te geven.

In het huis des Curators zat zijne vrouw in zak en asch met haar dochtertje voor zich. Zij ontving bezoek van den hoogsten tot den geringsten stand. De geestelijkheid blokkeerde het huis, in den schoot der universiteit heerschte een gegons als in een bijenkorf en er was geen theekop, geen breikransje en geen bedgordijn waarachter het *pro* en *contra* van de zaak Gedelöcke niet met ijver besproken werd.

De Curator zelf verbeet zijne pijnen achter zijne gesloten deur; hij liet zich door zijn trouwen schrijver uit den Prediker voorlezen, sloeg nog een storm der kopenhaagsche predikanten af en ging op den eersten paaschdag 1731, met het gevoel alsof hem een ijskoud bord op de maag gedrukt werd, eene betere wereld in om voor eene andere rechtbank dan het deensche consistorie en de kopenhaagsche justitie, rekenschap van zijne daden en zijn geloof af te leggen. Hij verzoop, even als de verstokte Pharao, zooals de eerwaarde Hieronimus zeide, in de roode zee zijner zonden. Hij toonde dat hij op den rechten tijd wist af te treden, zoo als professor Stolberg schouderophalend aanmerkte. Hij sloeg zich drie maal op de borst en riep: - ‘Ik weet dat er een Almachtige God is!’ en gaf den geest, zoo als David Bleichfeld later aan het politie-bureau berichtte.

Niemand was bij het sterfbed tegenwoordig geweest, dan zijn schrijver en zijn kater; en toen David een half uur na den dood zijns patroons naar zijn kamertje ging om den brief aan den Overste von Knorpp uit een geheim laadje van zijn lessenaar te halen, hield de kater voor het eerst alleen de wacht bij den doode.

Werktuigelijk voldeed de schrijver aan het bevel van zijn heer; hij ging het huis uit en droeg het verzegelde papier in beide handen voor zich uit door de donkere straten. Aan een hoek gekomen, kwam hij de predikanten van de Triniteits- en de Vrouwenkerk tegen, zij hielden hem staande en spraken lang en driftig met hem zonder dat hij hen in het eerst verstond. Toen hij echter langzamerhand hunne bedoeling begreep, schoof hij den brief des Curators schielijk in zijne borstzak en knoopte met bevende vingers tot den laatsten knoop dicht; daarop nam hij haastig afscheid en kwam buiten adem aan het huis van den overste von Knorpp aan, waar hij nauwelijks in staat was zijn naam te noemen.

Daar stond hij in den gang en mompelde: ‘Is het zoo gemeend? Dat had ik kunnen denken! O, mijn goede, goede patroon!’ Uit de bovenverdieping van het huis drong een woest krijgmanslied tot hem door. Nu ging eene oude vrouw hem voor op den trap; nu kwam hij uit de koelte in de hitte; nu stond hij tusschen gepakte koffers in een nevel van tabaksrook, en het lied van den slag bij Kiöge paste geheel bij den man die tusschen het venster en de tafel heen en weder liep.

‘De heer overste is heden middag van Altona aangekomen en gaat overmorgen met zijn regiment naar Frederikshall,’ had de oude huishoudster op den trap aan David verteld. De Overste bleef stokstijf voor den bode des Curators staan en zeide:

‘*Bonsoir*, monsieur Bleichfeld; zijt gij het of zijt gij het niet? Bij al wat leeft, wat ziet gij er uit, mijnheer Studio! Zijt gij generaal Stenbock, koning Karel of den duivel tegengekomen? Wat brengt gij mij van u zelven of van uwen heer?’

‘De heer Curator laat u allervriendelijkst groeten; een uur geleden is hij zacht ontslapen.’

‘Halt!’ riep de krijgsman, hem zijn haviksneus zoo dicht mogelijk onder de oogen houdende, ‘wat zegt gij daar, monsieur?’

De schrijver herhaalde haperend zijne tijding; groote tranen biggelden hem uit de oogen. De overste dronk van schrik de kruik die op tafel stond in ééne teug ledig, viel op den eersten houten drievoet neder en klaagde:

‘O, David Bleichfeld, dat bederft mij meer dan één avond; o, Bleichfeld, met die woorden hebt gij meer gebroken dan deze aarden pijp; maar ik kan het niet gelooven; ik ken Jens Pedersen; hij heeft u gezonden om mij voor den gek te houden. Kijk mij eens goed in de oogen!’

Nogmaals keek hij den ongeluksbode vlak in de oogen; toen twijfelde hij niet meer, maar zuchtte:

‘O Jens, moest gij mij nog die poets spelen en van uw post loopen zonder dat ik u afgelost had! O gij deserteur! gij hadt mij althans nog eens de hand kunnen drukken. O, Bleichfeld, twee zulke oude vrienden zijn er nooit geweest; sedert wij voor de ouderlijke deur om bal of knikkers vochten en elkander om jufvrouw Spegelman in de haren zaten, zijn wij als tweelingbroeders geweest, en nu is hij heen gegaan en heeft mij in den steek gelaten zonder een woord tot afscheid...’

‘Niet zonder een woord tot afscheid, heer Overste!’ riep de schrijver, den brief te voorschijn halende. ‘Deze brief is voor u; lees hem en laat mij uwen raad en uwen troost genieten!’

Met bevende hand had de Overste den brief aangenomen en geopend. Daar zat hij aan de tafel en hield den brief op armslengte van zich af; die afwisselende uitdrukking van zijn door de zon verbrand gelaat was het penseel van een hollandschen schilder waardig; droefheid, gramschap, verbazing, wisselden elkander af.

‘Weet gij wat hij schrijft?’ vroeg hij eindelijk, en bulderde, toen David ontkennend antwoordde:

‘Hij wendt zich tot mij en tot u David, om zes ruwe planken en een stil gat in den grond. Hij weet welke zwarte vogel boven zijn hoofd vliegt. Wij beiden moeten hem begraven, monsieur, bij nacht en duisternis. Hij heeft ons zijn lijk vermaakt, David Bleichfeld. Hij vertrouwt zijne huisdraak niet op straat, en nog veel minder op het kerkhof, en dien eerwaarden Hieronimus.... Maar het zal geschieden, Jens Pedersen Gedelöcke, al moet ik uw huis bestormen!’

Ook de schrijver las nu den brief en riep uit: ‘O, heer Overste, hij heeft gelijk! en wij moeten ons haasten! Hieronimus Moekel is reeds op weg; er is reeds een consistorie belegd, en wat wij van nacht in de duisternis kunnen doen, dat ligt morgen....’

‘En overmorgen gaan wij op reis!’ riep de krijgsman. ‘O, Jens, Jens! Zoo hebt gij mij in uw gansche leven niet gefopt; maar die het laatst lacht.... och God, het is een ellendige wereld!

‘Op marsch, meester David! Laat de zwarte vogels maar bij hoopen vliegen. Wij zullen mijn regimentsdokter halen, dan zijn wij met ons drieën, en, monsieur

Beichfeld, als gij overmorgen met mij en mijn regiment aan boord wilt gaan, zult gij mij hartelijk welkom zijn; gij moogt daar wèl over denken!'

'Ja,' zuchtte de schrijver, maar de gedachte aan de heerlijke bibliotheek en de twee duizend daalders zaten hem in den weg. Met een wanhopigen ruk trok hij zijn hoed over zijn voorhoofd en volgde den Overste, die den trap afliep. Twintig minuten later stonden zij bij het garnizoens-hospitaal onder het venster van

den ijslandschen dokter, dat de Overste, toen hij op de teenen stond, juist met den knop van zijn stok bereiken kon.

‘Hij is nog op,’ zeide de Overste. ‘Hola, hei. - Daar is hij!’

Op het herhaalde geklop werd het venster nijdig open gestoten en, door eene flikkerende kaars verlicht, kwam de dikste kop van de deensche monarchie uit het raam kijken.

‘Goed vriend! meester Snorro Skalholt!’ riep de Overste. ‘Kom af, kameraad; er is werk voor u!’

Eheu, *dux legionarius!*’ klonk de stem uit het raam, ‘zijt gij het, Overste von Knorpp? Wat hebt gij voor uw onderdanigen dienaar? Met of zonder mes, Overste?’

‘Kom maar eerst beneden, IJsland!’ riep de Overste. ‘De rest zult gij onder weg wel hooren!’

Het venster werd neêrgeschoven; dokter Snorro Skalholt kwam op straat en vernam wat er te doen was. Hij lachte van tijd tot tijd grimmig in zijn baard en wreef zich de handen onder den mantel.

Bereid om ook tot het uiterste hun plicht te doen, kwamen de drie bondgenooten bij het huis des Curators Jens Pedersen Gedelöcke aan.

V.
De IJslandsche garnizoensdokter Snorro Skalholt en wijlen mijnheer Van der Tromp, te Leiden.

‘Halt’ commandeerde de overste weder. ‘Ik ben nog nooit met zulk een gevoel in mijn maag in eene schermutseling, in een gevecht in de slaglinie gerukt. Laat dat afschuwelijke gegrinnik, Skalholt; hadt gij Gedelöcke gekend zooals wij, dan zou het u ook weeker om het hart zijn.’

‘He, he, he, ik lach niet om den heer Curator, *monsieur le colonel;* ik moet nog lachen om mijnheer van der Tromp dien wij te Leiden tot eer van de wetenschap gestolen hebben. Laat eens zien: Le Mort, Hotton, Boerhave en ik hebben hem onder ons verdeeld; ja, ja, de drie anderen zijn als groote *Lumina*, als wereldberoemde lichten gestorven en ik ben een arme baardschrapper geworden; maar wat heeft de mensch aan zijn leven als hij dood is. Barbati *praecedant;* ga gij vooraan, overste; maar loop vooral zachtjes. Mevrouw van der Tromp bood vijfhonderd hollandsche dukaten aan dengene die haar het lijk van haar geliefden man terugbezorgde; wij liepen van ergernis bijna tegen den muur; want wij hadden hem al verdobbeld en verdeeld, ieder naar zijn fortuin.’

‘Dat is een koddige historie, meester Snorro,’ sprak de overste Benedictus. ‘Courage, monsieur Bleichfeld.’

‘Eene zeer koddige historie!’ mompelde de schrijver en sloop door de half openstaande deur in huis, waar niemand hem en zijne medgezellen tegenkwam.

‘Niemand te zien of te hooren?’ zeide de overste. ‘Waarachtig, dat ziet er leêg en koud uit. O Jens, Jens, gij hebt ons vroeger wel anders begroet! Zijn zij dan allen het huis uitgegaan? Brr, in het zweedsche kamp voor Frederikshall, anno 18, kon het niet killer zijn. O, Gedelöcke, Gedelöcke, wat is er van uw vrolijk huis geworden!’

Niets bewoog zich in het groote huis. Op den trap stond eene walmende keukenlamp en de knieën van den schrijver knikten tegen elkander van inwendige koû, toen hij zijne hand naar de lamp uitstak om de beide heeren den weg te wijzen. Ook in de bovenverdieping vertoonde of bewoog zich niets, behalve de muizen achter het behangsel. De deur der sterfkamer stond, evenals de voor-

deur, een weinig open; er brandde geen licht en de kleine walmende vlam welke David Bleichfeld op armslengte bevende voor zich uitdroeg, scheen de duisternis nog dichter en ondoordringbaarder te maken.

'Nu, man, vooruit, nu wij zoo ver gekomen zijn,' sprak de overste; doch niet met zijn gewone commandostem. 'De dooden bijten niet en de levenden kan men de tanden laten zien; - daar!'

De ijslandsche garnizoensdokter had den dralenden schrijver door een fermen stoot in de kamer gedrongen; het schijnsel der lamp viel op het bed des Curators, en de kater verhief zich uit den leunstoel er naast en staarde de binnentredenden met groene vurige oogen aan. Onder het witte laken dat over het lijk heen geslagen was, kwam niets dan de top van de slaapmuts van Gedelöcke te voorschijn; het schijnsel van het licht danste over de tafel met medicijnfleschjes, potjes en glazen; de bonte chinezen grijnsden als phantastische kobolden op het tochtscherm en de grillige vogels schenen met demonische vrolijkheid met de vleugels te slaan.

Maar reeds had de heer Snorre Skalholt het laken van het gelaat des dooden verwijderd en terwijl de beide anderen nog in stomme droefheid onbewegelijk in de kamer stonden, betastte hij met weetgierige hand het lijk, keerde zich om en sprak:

'Overste, die man zal u nooit meer een poets spelen.'

'Ik weet niets dat mij meer aan het hart kon gaan!' zuchte de overste. 'O, Jens, Jens; dat is nog erger dan jufvrouw Spegelmann in den tuin te Rozenberg; aba! heb ik toen mijn zin gehad, dan moogt gij nu den uwe hebben, Jens Pedersen Gedelöcke! Voorwaarts, in den pas; geeft mij uw woord ook, heeren.'

'De heeren zijn dus vast besloten het hier tegenwoordige lijk *per fas et nefas* aan degenen die er wellicht meer recht op hebben voor den neus weg te halen?' vroeg dockter Snorro, nadat hij zich van het onderzoek van het lijk had afgerukt.

'*Per fas et nefas;* het was zijn wil en het zal geschieden!' riep de schrijver snikkend, en de overste von Knorpp stroopte stom, met grimmigen ernst zijne wijde mouwen op, gereed om met vuisten en tanden te werken.

'Dan is mijn advies,' hernam de garnizoensdokter, 'dat de heeren hier goede wacht houden, terwijl ik mijne Vespillones, dat wil zeggen mijne baardragers van het hospitaal haal. Dan gaan wij netjes en stil met den heer Curator den trap af, maken aan de deur ons compliment voor het huis, en heb ik hem, den heer Curator bedoel ik, eens in het hospitaal, dan....'

De dokter zweeg midden in zijne rede en liet zijne tanden zien; de overste en David gaven door een hoofdknik hunne toestemming; evenwel met een klein onderscheid tusschen het allerlaatste lot van mijnheer van der Tromp en dat van den Curator Gedelöcke. De IJslander sloop op de teenen de kamer uit; de overste zette zich aan het hoofdeneind van het bed neder en de schrijver hield de wacht bij de deur, nadat hij vooraf nog eene waskaars welke hij op een zijtafeltje vond, had aangestoken. De kater ging, nadat hij zich overtuigd had dat er vrienden van zijn dooden heer gekomen waren, spinnende van den een naar den anderen en streek zijn borstlig vel tegen hunne schenen en kuiten, waarna hij den overste eensklaps op den schoot sprong en daar ernstig post bleef houden. Indien de Curator zich nog eens had kunnen oprichten en een blik had kunnen werpen over die groote donkere kamer, op den roodgerokten overste en den zwarten, bleeken, tandenklapperenden David Bleichfeld en den kater, hij zou er zeker hartelijk om gelachen hebben.

Van tijd tot tijd werd de stilte van den nacht afgebroken door een zucht of een brommend geluid van den overste. De wind siste door de vensters, het roet viel krakend uit den schoorsteen, en eens werd er eene deur in den gang snel geopend en nog sneller toegeslagen.

‘Ik houd nog liever post in eene mijn onder een stadsmuur,’ mompelde de overste, en de schrijver wist nog menige andere zaak en menigen anderen toestand te bedenken die aangenamer waren dan dat wachten op den ijslandschen dokter Snorro Skalholt en zijne baardragers. Eindelijk, tien minuten voor twaalven, hield de overste de hand aan zijn oor, en David sloop naar het venster en fluisterde:

‘Daar zijn zij! De Hemel zij gedankt!’

‘Amen,’ sprak de overste. De geregelde voetstappen van verscheidene mannen klonken in de stille straat en hielden stil voor het huis van wijlen den Curator Gedelöcke.

‘Courage, schrijvertje!’ fluisterde de heer von Knorpp. ‘Grijp nu eens al uw deenschen heldenmoed bij elkander; denk aan den eerwaarden heer Hieronimus Moekel en het hoogeerwaardige koninklijke consistorie; neem het licht en houd het hoog, ik neem den Curator! Courage, Jens Pe - ik wil zeggen David Bleichfeld! O, Jens, Jens Pedersen Gedelöcke, ik heb er zoo reeds menigeen van het veld weggedragen, maar geen een met meer ergernis en droefheid dan u! Kom, oude, het was toch anders toen wij elkander in Rozenberg-have in den zonneschijn om jufvrouw Spegelmann om de ooren sloegen!’

Hij had onder het ontboezemen van die klacht het laken stijf om het lijk gewikkeld en hief het nu met een wilden ruk van het kussen op. David week hevig verschrikt naar den muur en de kater schoot blazend met rechtopstaande haren in de hoogte en zag met alle teekenen van ontzetting zijn dooden heer van een hooge hoekkast na.

‘Luister, IJsland staat op den trap! De kamer uit, monsieur, in drie duivelsnaam vooruit! Licht bij, - courage!’ riep de overste, steunende onder zijn zonderlingen last; de schrijver rukte de deur open en de heer von Knorpp sprong met het lijk de kamer uit op den corridor. Op hetzelfde oogenblik werd ook de deur van vrouwe Margaretha aan het andere einde van den gang geopend en er kwam eene dienstmaagd te voorschijn die een theeblad met kopjes en schoteltjes in de handen droeg; zij bleef een oogenblik versteend de zonderlinge groep aanstaren en stortte op den grond, met den wel te rechtvaardigen gillenden uitroep: ‘Hij haalt hem! Hij haalt hem! Hij heeft hem! De duivel, de booze satan! de duivel haalt mijnheer! De duivel haalt den heer Curator!’

Boven op haar en de scherven van haar gebroken porcelein zonk de bedroefde weduwe die op haar gegil was toegeschoten, met hetzelfde geschreeuw.

‘Daar hebben wij het, Jens Gedelöcke! Nu zijn wij er ingeloopen! Voorwaarts monsieur Bleichfeld. Tien duizend finlandsche noorderlichten! wat zal dat morgen een rumoer geven in de stad! Pak aan, mijnheer Snorro, en voorwaarts, in galop!

“Ja, voorwaarts in galop, dat zeî Herman Boerhave ook, toen wij mijnheer van der Tromp door de tuindeur droegen,” mompelde de IJslander. De drommel, dat was in het jaar negenentachtig, overste!’

De schrijver zeide niets; want alles wel beschouwd, droeg hij toch het zwaarste van den last van zijn goeden ouden patroon. Even als mevrouw en de meid boven in huis, hieven nu de knechts en de keukenmeid beneden hun geschreeuw aan en vielen in den versten hoek over elkander heen; doch voor de deur wachtten een afgeloste soldaat van de wacht en vier fuseliers met de baar van het hospitaal.

‘Victoria! hier, mannen!’ riep de IJslander. ‘Pakt aan en ziet niet om; maak dat gij weg komt, overste; maak dat gij weg komt, monsieur Bleichveld; op mijne kamer kunnen wij bespreken wat er verder te doen valt.’

Schielijk namen de dragers de baar op en in galop werd het lijk van Jens Pedersen Gedelöcke door de straten gevoerd. Met groote schreden voortstappende, opende de overste von Knorpp den trein die door den klerk met den IJslander gesloten werd. Ieder die den spookachtigen optocht tegenkwam, ging

schuw op zijde, en meer dan één eerzame burger van Kopenhagen, die het 'ding' tegengekomen was, bad veel eerbiediger zijn Onze Vader dan anders en trok zijn deken tot over zijne ooren heen.

Den volgenden morgen, in de grauwe schemering, vóór het openen der vestingpoort ratelde er een voermanskar naar de oosterpoort en een dicht in zijn mantel gewikkelde man toonde den wachthebbenden korporaal zijn permissiebrief, waarop de poort zonder aarzelen geopend werd en het voertuig ongehinderd zijn weg door de ooster barrière voortzette. Bij het garnizoenskerkhof hield de wagen nogmaals halt; drie mannen stegen er uit en droegen onder diep stilzwijgen met behulp van den voerman een eenvoudige soldatenkist, door den nevel over het kerkhof, naar een graf, aan welks rand de doodgraver met zijne helpers reeds wachtte.

In de diepste stilte werd de kist in de aarde nedergelaten; even als de drie mannen mede de touwen vastgehouden hadden, grepen zij nu ook de spaden op en in den kortstmogelijken tijd was het treurige werk volbracht. Nadat de doodgravers zich verwijderd hadden, bleven de drie rouwdragers alleen bij het nieuwe graf, de schrijver van den heer Curator Jens Pedersen Gedelöcke, David Bleichfeld, snikte luid achter den hoed dien hij voor zijn gelaat hield; de IJslandsche dokter Snorro Skalholt mompelde iets van mijnheer van der Tromp, en de overste Benedictus von Knorpp drukte zijn gepluimden driemaster diep over zijn voorhoofd en sprak:

'Zoo hebt gij dan althans een eerlijk soldatengraf gekregen, Jens, en God geve u en ons eene zalige opstanding! Wij hebben ons best gedaan, heeren, en tot nog toe de zaak gewonnen; maar, Bleichfeld, neem een verstandigen raad aan; ga morgen met mij en mijne officieren naar Noorwegen. Breng uw eigen mager lijk in veiligheid, Secretaris; ga met ons naar Frederikshall; de geriefelijkheden moeten sedert de zweedsche bestorming veel gewonnen hebben, ik geef u mijn woord, gij zult op het fort Guldenleeuw zitten als in Abrahams schoot en dan zullen wij lachen over het gekrijs en vleugelgeklep aan den overkant van het water.'

'Zijne... mijne bibliotheek!' zuchtte de schrijver. 'Die twee duizend rijksdaalders laat ik achter alsof het een zak noten was; maar hebt gij plaats aan boord voor *Opera omnia* Lutheri, Melanchtonis, Brentiï, Walleri, Erasmi, Clerici, Calvini, Cocceiï, Launoiï....',

'Houd op, houd op!' riep de overste.

'Hebt gij plaats voor Cornelïi à Lapide Bijbelcommentaren, zestien folianten; hebt gij...'

De overste hield zijne beide ooren dicht en stevende haastig over de graven heen naar het hek van het kerkhof, gevolgd door den grinnikenden dokter. De arme schrijver bleef alleen aan het treurige graf des Curators staan, sloeg de handen in elkander en riep:

'O, mijn goede patroon, mijn vriend, mijn vader, wat zullen zij met mij uitvoeren? Wat zal ik zonder u beginnen op deze booze vergiftige wereld? O, heer Curator, heer Curator!'

Daar verschenen op de heining van het garnizoenskerkhof twee magere, harige, beenige vuisten, een lange zwarte gedaante keek, op de teenen staande, over de heining heen en een spitse roode neus snuffelde in den nevel rond.

'Ei, ei! Zoo, zoo, monsieur Bleichfeld,' sprak meester Jesse Bragge, de koster der Triniteitskerk. 'Dat mag men vrij een Jojakimsbegrafenis noemen! *o! profanatio*,

wat zullen wij daar van zeggen in het hoogwaardige consistorie? Heb ik u, monsieur?
Ei, ei ei, dat is wezenlijk een liefelijk werk geweest en zal u een mooien naam geven.

VI.
De stad Frederikshall, de vesting Frederikstein en het Deensche postschip.

In het Noorweegsche ambt Smaalehnen, Stift Christiania, aan de uitwatering der Tiste-dal-elf in de Idefjord, Swinefund, ligt de stad Frederikshall en daar naast op eene driehonderd-vijf-en-vijftig voet hooge rots de in alle tijden beroemde en beruchte vesting Frederikstein, met hare beide forten Oberberg en Guldenleeuw, voor welk laatste, zooals iedereen weet, in den nacht van den elfden op den twaalfden December 1718 de dappere koning Karel de Twaalfde, door een kogel getroffen, zijn leven liet en Zweden's macht en heerlijkheid een plotseling en vreeselijk einde nam. Wij zetten den voet op dien hoog tragischen grond in den herfst van het jaar 1731, toen de overste von Knorpp commandant op Frederikstein was, en nog zijn alle sporen van het zweedsche beleg in den kalen rotsachtigen omtrek niet geheel verdwenen. In die weinig bevolkte, woeste streek was het moeielijk zelfs het noodzakelijkste weder op te bouwen en overal zag men nog aan den voor loopgraven en schansen omgewoelden grond hoe Bellona hier huis gehouden had. De donkere wolken hingen als een rouwfloers neder; de wind voer met een klagend geluid over land en water; altoos nog zweeft de geest van den roemrijken, woesten, rusteloozen man, die hier in deze eenzame wildernis, na zulk een geweldig rumoer in de wereld gemaakt te hebben, in het niet verzonk, over den donker groenen waterspiegel en de donkere onbewegelijke rotsen en ruïnen.

Op een bastion der vesting, van waar men een ruim uitzicht had over de Swinesund, over de stad en de bergen, stond de commandant tegen een kanon geleund en naast hem zijn garnizoensdokter Snorro Skalholt, de IJslander; terwijl een schildwacht op ongeveer twintig schreden afstands met geschouderd geweer op en neder ging. Beiden, de commandant en de dokter gaapten, en de overste von Knorpp sprak:

‘Het is toch een mirakel dat men 's avonds als men zich de slaapmuts over de ooren trekt, nog zijne kaken bij elkander vindt, dokter; als men hier van de borstwering naar beneden kijkt, zou men de gansche landerige wereld wel op den kop willen spuwen. Men zou van ongeduld uit zijn vel springen. Het was toch een andere tijd toen de dolle Karel voor dertien jaren daar boven zijn hoofdkwartier te Tistedalen had.’

‘Wees tevreden, commandant, wat helpt u al schandaal en leven maken? De jaren trekken iedereen op zijne beurt de laarzen uit,’ antwoordde de IJslander. ‘Mij dunkt, gij moest toch genoeg hebben van die woeste manier van huishouden in de dertig jaren die gij mij al achter u aan sleept! Men wordt oud en koud en.... hoe meer de apen klimmen willen, hoe.... gij weet de rest. *Sat*, *satis!* Wat ontbreekt hier aan een tevreden gemoed op deze hooggeprezene koninklijke deensche, maagdelijke vesting Frederikstein? Laat mij en u zelven rust, het postschip komt van daag ook van Christiania, en ik voor mij verlang niet meer van de *theatro mundi* te hooren, dan wat het ons in zijn brievenzak meêbrengt.’

‘Ja wel, dat postschip is ook al zulk eene nietige verkwikking,’ bromde de overste. ‘Wat spinnen en haspelen zij anders dan hunne ellendige pragmatieke sanctie? Als het eerst goed aan den dans gaat, zullen wij met ons beiden stil genoeg liggen. - Nu, hoe is het met het schip, man?’

Die laatste vraag gold den schildwacht, die salueerde, de kolf van zijn geweer op den grond stiet en vlug rapporteerde:

‘Een kwartier geleden binnen geloopen.’

‘*Bon*’, zeide de commandant, ‘kom meê naar beneden, dokter; ik geloof dat wij voor ditmaal genoeg hebben van het aangename *point de vue* hier; ik ken het van buiten.’

‘Wat is er, korporaal?’

De uit het binnengedeelte der vesting opkomende korporaal zette zich in postuur van ordonnans en sloeg aan.

‘Ik heb den heer gouverneur te melden dat zich een sujet van de stad hier heen opgesleept heeft, die met de boot van Christiania aangeland moet zijn en bij de poort in onmacht is gevallen. Hij zit nu miserabel in de commandantuur, kermt om den heer gouverneur - met uw verlof, heer gouverneur, hij is een erbarmelijk stuk menschheid - en zegt dat hij David Bleichfeld heet, en.....’

De korporaal keek zijn commandant en dokter Skalholt met open mond na.

‘Bleichfeld?! Gedelöcke?!’ had de overste uitgeroepen, en reeds klonken zijne voetstappen in den naasten bedekten weg en de IJslander volgde hem, op een draf, vlak op de hielen.

Tegen alle soldateske waardigheid in, kwamen de beide heeren buiten adem in de woning des gouverneurs aan, en David Bleichfeld, de schrijver van wijlen den Curator Jens Pedersen Gedelöcke, waggelde hun te gemoet, waarlijk een beeld van ellende en van de verderfelijkheid van lichaam en ziel!

Zijn zwarte schoolmeestersrok hing den armen man in lompen aan het lichaam, zijne knieën knikten, het nijpendste gebrek keek uit de roode diep ingezonken oogen, en de poging van het uitgemergelde wezen om den overste en den dokter toe te lachen werd eene akelige mislukking in zijn jammerlijken toestand. Nogmaals zonk de ex-schrijver van zwakheid in elkander.

‘Pak hem aan!’ riep de IJslander. ‘Neem den stakkert zacht onder de armen, overste. Naar bed met hem! De gortpan te vuur, *agite*, *agite!* Dat heet eerst in *extremis* zijn! Wel, wel, wel, meester Bleichfeld, hebben zij u het vel over de ooren gehaald? Hebt gij er uw haar bij gelaten? Pak aan, heer commandant, hebt gij u niet van het begin af voorgesteld dat het zoo ver komen zou? Het is een gevaarlijk ding in een wespennest te grijpen, en deze veilige en edele vesting Frederikstein is lang niet te versmaden. Breng den dwaas te bed, heer overste von Knorpp!’

VII.
Over den duivel, den heer politie-commissaris en zijne roemruchtige majesteit Christiaan den zesde.

Eerst den volgenden dag had de schrijver zich in zoo verre hersteld dat hij, door kussens ondersteund, overeind in bed kon zitten en zijne treurige lotgevallen sedert den tweeden paaschdag aan den gouverneur van Frederikshall en den voortreffelijken dokter Snorro Skalholt kon mededeelen.

‘O, mijne goede heeren’, zuchtte hij, ‘het water is mij tot over de lippen gekomen en ik ben tot in de diepte verzonken!’

‘En de almachtige bibliotheek?’ vroeg de commandant.

‘Is verzonken met alles wat ik aan vleesch, moed en leven bezat; er is niets van over gebleven, dan wat de heeren hier voor zich zien. Luistert! wat was dat?’

‘De wind in den schoorsteen en de tamme beer van kapitein Storland. Gij behoeft niet bang voor spoken te zijn; wij nemen hier aan de deur het parool af. Vertel verder, schrijvertje, maar doe het op uwe eigene wijze en op uw eigen tijd.....’

‘En neem nog een slok schiedammer’, voegde de dokter er bij. David Bleichveld liet zijn gezicht in zijne handen zinken; doch volgde daarop den raad des dokters en vertelde verder.

‘Heer gouverneur en heer dokter, het zal wel het beste zijn dat ik van het

begin af vertel; maar mijn geheugen is zwak geworden door mijn ondragelijk lijden en door de groote vervolging; maar langzamerhand zal ik er toch wel uit komen. Waar ligt de Curator Jens Pedersen Gedelöcke begraven, heer overste?'

'Op het garnizoenskerkhof buiten de Oosterpoort', antwoordde de gevraagde; maar de schrijver schudde bijna zijn hoofd af; de overste stoof met een vloek op en de dokter rukte krakend zijn zwaren stoel nader bij het bed en luisterde met uitgerekten hals.

'Ja wel, op het garnizoenskerkhof', kreunde de schrijver. 'De gansche stad was in beweging; de een had zwavellucht geroken, en de ander had den duivel hoog in de lucht op een zwart paard gezien met den heer Curator in een zak voor zich over den zadelknop. Ik lag met de koorts in mijn kamertje en de weduwe en het kind en al de dienstbaren waren uit huis gevlucht; ik had het veld alleen met den kater van mijn zaligen heer. De koorts had mij beet en ik was als de struisvogel die zijn kop in het zand steekt en was erg bang. Het volk liep te hoop, stak de hoofden bij elkaar en wees met den vinger, en toen gij heeren, misschien goed en wel onder zeil waart, klopten de geestelijke en de wereldlijke arm *a tempo*, aan mijne gegrendelde deur; de commissaris van politie in persoon vergezeld van dominé Hieromimus Moekel en den koster Jesse Bragge. Zij drongen in naam van Zijne Majesteit binnen en riepen wee over mij in den naam *summi episcopi* en in hun eigen naam, en u heer overste en u heer dokter, hadden zij gaarne terug gehad, maar ik heb den kelk alleen moeten drinken tot op den bodem toe. De halve stad Kopenhagen heeft als getuige gediend en de geestelijke heeren hebben natuurlijk het laatste woord gehad en uitgemaakt dat Jens Pedersen Gedelöcke niet als een geloovig christen maar als een ongeloovige jood gestorven was, dat hem geene christelijke begrafenis toekwam, maar een ezelsbegrafenis, en zoo is de uitspraak der getuigen en de meening van het wereldlijk gezag, Zijne Koninklijke Majesteit onderdanig voorgelegd en den drie-en-twintigsten Mei is de beschikking Zijner Majesteit bij den heer commissaris teruggekomen.'

'Daar hebben wij het! Hemel en hel, daar komt het. O, Gedelöcke, Gedelöcke,' riep de overste.'

'O, mijnheer van der Tromp, welk een gezegend lot is u te beurt gevallen!' grijnsde de IJslander.

'Verder, verder, monsieur Bleichfeld.'

'En op den vijf-en-twintigsten Mei,' ging de schrijver voort, 'bij zonsopgang, haalden zij mij uit mijn hok te voorschijn, en stieten mij met de kolven hunner geweeren door de straten en heel Kopenhagen was op de been en schreeuwde moord en brand en wierp mij met slijk en steenen. De commissaris van politie had op hoog bevel de oudsten der joodsche natie bij zich ontboden en er werden eene menigte van hun volk door politieagenten en stadwachters uit hunne huizen, uit de scholen en synagogen bij elkander gehaald en zij moesten de lijkkoetsen betalen. Eene menigte joden hield bij het bureau van politie stand, en toen nu de nieuwe lijkstoet bij elkander was, zeulden ze mij in de eerste koets als voornaamsten rouwdrager en in de volgende koetsen zetten zij twee of drie van de oudsten uit de joden, met politie-dienaars om hen te bewaken. Daarop volgde de militie onder de wapenen met de jonge joden en eindelijk kwam de voerman die den heer Curator met ons naar het garnizoens-kerkhof gereden heeft, van eene afzonderlijke wacht vergezeld. De beul te paard en zijne knechts met de vilderskar besloten den optocht.

Zoo trokken wij de oosterpoort weder uit en toen wij op het kerkhof aankwamen, was de commissaris van politie reeds daar, en er marcheerde een commando grenadiers onder bevel van een onderofficier. Daarop werden er drie kringen om het graf gesloten dat wij onzen vriend den Curator gegeven hadden; de eerste

was van de grenadiers, de tweede van de wachters met hunne morgensterren en de derde en voornaamste van beambten en officieren. En toen alles in orde stond, werd, onder het slaan der trom het geweer gepresenteerd en door den commissaris van politie het koninklijk besluit voorgelezen, dat Jens Pedersen Gedelöcke, die, ofschoon eertijds een christen, als jood gestorven was, niet waardig was op eene christelijke begraafplaats te rusten onder christelijke krijgslieden en dat hij, Jens Pedersen Gedelöcke, daarom door de oudsten der joden weder opgegraven, naar hun eigen kerkhof getransporteerd, en daar op nieuw bijgezet zou worden; bijgestaan door den scherprechter en zijne knechts wanneer zij - de joden - het niet alleen konden of willen doen. Toen werden de spaden den rabbijnen bij het graf voor de voeten geworpen, en zooals het beschreven stond, is het geschied; de kist is opgegraven en met hamers en nijptangen geopend en zij hebben mij er bij gesleurd om het lijk te identificeeren, en onder smaad en bespotting, gelach en geschreeuw, is de Curator naar den joodschen lijkwagen voortgedragen die, na veel bidden en smeeken, in plaats van de vilderskar toegestaan was. Nu moest de rabbi als voornaamste rouwdrager achter de koets gaan; daarop dreven zij het overige bespotte volk naar ouderdom paarsgewijze er achter en de militie en politiebeambten liepen er naast, opdat niemand uit het gelid zou komen, en de wachters met de morgensterren besloten den trein. Zoo is mijn geliefde heer ten tweeden male begraven geworden op het jodenkerkhof en zijn testament werd nietig verklaard. Ik heb aan eene gevaarlijke ziekte in hun hospitaal gelegen en toen ik weder bij mijne bewustheid gekomen was, hebben zij mij met schande uit de stad gejaagd en in Christiania heb ik weder ziek gelegen en nu ben ik hier....'

'Schrei niet, Bleichfeld,' sprak de overste van Knorpp, wiens pijp reeds lang was uitgegaan. 'Wij zullen u wel weêr op de been helpen; maar om Jens Pedersen zou ik het zelf wel willen uithuilen; want nooit zijn vier zulke wakkere en fatsoenlijke kerels als hij en ik en gij Bleichfeld en gij, dokter Snorro, zoo ongelukkig en ellendig afgetroefd en met den neus in het slijk gesleurd geworden! O, Gedelöcke, Gedelöcke - wat zegt gij er van, Snorro?'

Een de ijslandsche dokter nog zijne opinie kon uiten, werd de deur opengerukt, en weder stond daar de korporaal, stiet aan zijn hoed en rapporteerde

XIII.
Tot besluit.

Ik rapporteer aan den heer gouverneur dat er weder een sujet uit de stad naar het fort geklommen is. Hij is met de schoener Margaretha van Gothaburg gekomen, hij zit klappertandend met zijn zak op den trap en heet Henrich Israël, voormalig joodsch voorzanger uit Kopenhagen.

Dokter Snorro deed een langen haal aan zijne pijp; de schrijver kroop als een aal tusschen zijne kussens uit en de overste hijgde:

'Binnen, binnen; ik verdraag alles, het is mij onverschillig waar men mij in mijne zonden begrave; marsch, korporaal, breng den jood hier.'

De korporaal trad af en eene minuut later hoorden zij eene klagelijke stem die zich verontschuldigde over de stoornis en de moeite welke hij veroorzaakte, en daarop

ging de deur nogmaals open en door de krachtige hand des korporaal voortgeduwd, vloog meester Henrich Israël in het vertrek.

‘God van Abraham en Jakob, welk een lot!’

Geene pen kan het wederkeerige aanstaren beschrijven.

‘Zijt gij het, zijt gij het in vleesch en been, meester Israël?’ riep de ex-schrij-

ver. ‘Hoe ziet gij er uit! Wie heeft u zoo toegetakeld? *Eheu*, *eheu*, welk een schouwspel!’

‘Mijn eigene moeder zou mij niet meer herkennen, - wat hebben de heeren noodig, fijne zeep, haarolie, duizend fraaiigheden; wil ik openmaken mijn kast? losmaken mijn zak?’

‘Wie stuurt u zoo door het land?’ vroeg dokter Skalholt. ‘Wat is er van uw voorzangerschap geworden? Wie heeft u in zijne klauwen gehad?’

Toen kon de arme drommel zich niet langer goedhouden; de reizende marskramer Henrich Israël barstte uit in een luid geween en riep handen wringende:

‘Ben ik nog voorzanger in de synagoge te Kopenhagen, zooals ik geweest ben twintig jaar? Neen, ik ben het niet. De arme jood bezwijkt van honger en koude op den weg; zij hebben hem uitgeworpen om den Curator Jens Pedersen Gedelöke; zij hebben zijn eerekleed uitgetrokken en hem den bedelzak omgehangen. God mijner vaderen; omdat hij een geleerde was en de wet kende en er over wist te spreken, hebben zij hem gestooten van den stoel en een einde gemaakt aan zijn gezang.’

‘O ho, ik ruik het al,’ riep de overste; ‘daar hebben wij het staartstuk. Ten laatste is het op u neêrgekomen, Henrich Israël; omdat gij Mozes en de profeten met den Curator behandeld en voor hem gezongen hebt, zijt gij uwe natie een gruwel geworden. Want wijl Jens nu op het joden-kerkhof begraven ligt....’

‘Ligt hij begraven op het joden-kerkhof?’ gilde meester Israël in den hoogsten en klagelijksten diskant. ‘In het geheel niet! Op het vrije veld ligt hij en het vee weidt boven zijn graf.’

De ex-schrijver had zijne dekens van zich afgeworpen en stond met zijne bloote voeten op den grond; de overste had zijne aarden pijp tegen den muur geworpen en pakte den ex-voorzanger bij de keel; de ijslandsche dokter greep bedaard naar de jeneverkruik en sprak kalm:

‘“*Simplex sigillum veri*,”’ zeide mijn vriend Hermanus Boerhave van Leiden; ‘vertel verder, monsieur Henrich Israël.’

Onder een diepen zucht had de overste de keel des ongelukkigen Hebreërs losgelaten en was machteloos op een stoel neêrgevallen; de schrijver had zijne voeten weder van den kouden vloer in de hoogte, en het dek over zich heengetrokken; bevende hernam de ex-voorzanger:

‘Ben ik niet daarom gekomen over rotsen en water, door bosch en woestijn, om te berichten hoe het afgeloopen is met den heer Curator? - Hoe konden zij hem laten liggen onder hunne vaderen, hem die geen jood was, maar een christen, zooals er geen betere in het koninkrijk Denemarken en Noorwegen leeft? Zij hebben mij aangegrepen omdat ik dien spot over hen gebracht had; zij hebben gericht over mij gehouden omdat de overledene mij als zijn vriend beschouwde en met mij over de wet en de eeredienst sprak. Er kwamen groote weeklachten onder ons volk wegens de onreinheid die het opgedrongen was, en oud en jong heeft in zak en asch gezeten, dag en nacht tot den Heer gebeden, zooals de vaderen voorheen baden wegens Antiochus en Assyrië en Babylon. En de God van Abraham heeft hunne ellende aangezien en zijn volk verlost van den smaad voor honderd dukaten. Door die honderd dukaten te betalen aan een Convent is er eene nieuwe resolutie uitgevaardigd in dien zin, dat nademaal ook de joden den Curator Jens Pedersen Gedelöcke niet hebben wilden, zij hem nog eens mochten opgraven en hem voor de derde maal begraven op tweehonderd schreden van hun kerkhof, op het open veld. Toen hebben de

rabbijnen en de oudsten mij de spaden op de schouders gelegd en mij heengevoerd naar het oord der onreinheid; daar heb ik in tranen den steenachtigen grond uitgegraven en de vermolmde kist is met tou-

wen opgetrokken en daarna ten derden male begraven. Toen heeft de gansche stad op nieuw gejuicht, ik daarentegen ben met tranen uit de gemeente gegaan en zij hebben mij nagespogen in mijne ellende. Ik ben uitgestooten uit de gemeenschap van mijn volk; het zou mij beter zijn indien ik lag waar de heer Curator ligt.'

'Heeft iemand van u nog een woord te zeggen?' vroeg dokter Skalholt en toen niemand den mond opende, sprak hij zelf.

'Wanneer ik bedenk hoe oud de mensch worden kan zonder dat hij ophoudt een ezel te zijn, zou ik mij zelven een gruwel kunnen worden. Ik ben geboren te Reikiavik, op het oude wijze IJsland en mijne moeder was eene zeer verstandige vrouw. Ik heb gestudeerd met den wereldberoemden Boerhave te Leiden op de beroemdste Universiteit; ik heb mij te Parijs, Bologna en in Duitschland met finesse en bekwaamheid voortgeholpen; ik ben met open oogen den hier tegenwoordigen heer Benedictus von Knorpp, *pro tempore* gouverneur te Frederikshall, dertig jaren lang gevolgd, in voor- en in tegenspoed. Ik heb mij voortgeholpen tot aan den huidigen dag, omdat ik mij altijd bij mijn mes gehouden heb en nooit bij mijne fiducie op de menschheid. O, Jens Pedersen Gedelöcke, wat hebben de jaren Snorro Skalholt zijn been gezet! Daar strompelt de domkop over uw lijk en slaat op den wijzen neus dat hij kraakt. Ja, de wijze Snorro Skalholt, voor wien mijnheer van der Tromp en heel Holland niet te veel waren, wat heeft hij zich door u en om u laten bedriegen, Gedelöcke! O, commandant, wat hebben zij over ons heen gezeten, christenen en joden, dominé Hieronymus Moekel en Jacob Jacobszoon de opperrabbijn! Foei, dat is nog zevenmaal erger dan de slag van Helsingborg toen wij ons zoo wakker hielden. Wat zegt gij nu van dezen stillen hoek buiten de wereld, overste van Knorpp? Hebt gij lust uw wijzen neus na zulk een schandaal nog eens in de wereld te steken?

'Ik ging nog liever naar Tornea en Wardoehuis!' steunde de gouverneur van Frederikshall. 'O, Jens, Jens, o, Jens Pedersen Gedelöcke. Gij moogt er daarboven om lachen; maar ons hier beneden wordt het donker voor de oogen, en die niet razend wordt als de oude Benedictus Knorpp, die zet het op een jammeren zooals David daar, of loopt kermend het land af zoo als die daar met zijn bedelzak. Hola, in het geweer; op het slot Frederikstein ben *ik* gouverneur, en die achter mij blijft, zal vooreerst veilig zijn. O, Gedelöcke, het was toch een heerlijke zomerdag in Rozenberg-Have; - kom bij de tafel, monsieur Henrich Israël, zet uw staf achter de kachel; o, Jens Gedelöcke, wie lang leeft, kan veel beleven; schuif mij de kruik toe, meester Snorro; de wereld wil nu eenmaal kaatsen en wij kunnen er niets tegen doen, basta!'

Brievenbus.

I.

Aan de dames van *harlingen*, in antwoord op haar adres aan den kerkeraad om tot opvolger van D^{s}. Knappert geen moderne te kiezen.

Lieve Dames!

Geenszins instemmende met het antwoord, dat gij, zoo als het gerucht wil, hebt ontvangen, als zoude het u, volgens het apostolisch woord, niet passen u met deze dingen te bemoeijen, wil ik u veeleer opmerkzaam maken, dat uw adres er juist toe leiden moet, om een modernen opvolger te kiezen. Immers ook gij wilt gehoord worden; de moderne rigting nu houdt zich niet zoo stipt aan de apostolische uitspraken en wil ook vooral uw geslacht op een hooger standpunt plaatsen

en in meer dan één opzigt ook uwe stem vernemen. Druischt het dan niet lijnregt tegen uw eigen belang in, een oudregtzinnigen leeraar tot leidsman te willen, die u volgens het geschreven woord het stilzwijgen gebiedt en u den vinger op den mond legt?

Maar buitendien, moet niet uw geheele karakter, uw geheele aanleg tot deze rigting aantrekken? Die rigting is wars van stilstand: zij proeft, zij onderzoekt en is er voortdurend op uit, nieuwe gezigtspunten op te zoeken, helderder licht aan te brengen, met één woord, volmaakter in te zien in de dingen die des geestes zijn. En gij, betreedt gij niet denzelfden weg; behoort gij niet evenzeer tot de modernen, al is het nog niet naar den geest, dan toch naar het ligchaam, waarin die geest woont? Gaat er wel een jaar, wat zeg ik, eene maand voorbij, dat gij niet een nieuwen vorm aan uwe kleedij geeft en daarin onverpoosd naar het volmaakte streeft? Ja, was het niet die zucht naar het moderne, die u reeds lang het gouden hoofdsieraad en de kap uwer grootmoeders, die zelve al zooveel afwisseling onderging, geheel deed afleggen, om een nieuwen tooi aan te nemen? moest zelfs voor ettelijke jaren op diezelfde zucht de proef niet schipbreuk lijden om eene nationale dragt voor het Nederlandsche volk in te voeren, zoo geschikt om ons regt stationair en - bekrompen te maken? En denkt eens aan uwe meubelen en uw huisraad, hoe ijverig gij er op bedacht zijt telkens wat nieuws, wat beters, wat schooners op te sporen, zoodat de industrie naauwlijks in staat is uw verlangen te bevredigen, zonder nu te spreken van die groote vorderingen in alle takken van het maatschappelijk verkeer, die er ons op wijzen dat de mensch vooruit moet.

Dewijl nu de geest bij ons zooveel hooger behoort te staan dan het ligchaam, gevoel ik mij door mijn christelijken pligt gedrongen u, lieve dames, den welmeenenden raad te geven, dien ingeschapen drang naar vooruitgang, die zich in elke gezonde ziel openbaart, ook naar den geest met bedachtzaamheid te volgen en de keuze van een modernen leeraar veeleer te bevorderen, dan tegen te gaan.

Een oude van dagen,
die niet stilstaat.

II.
Dr. de Jager en het woordenboek.

Mijnheer de Redacteur,

Niet zonder genoegen, maar toch wederom ook niet zonder bevreemding, heb ik kennis genomen van het uitvoerig en belangrijk opstel van Dr. A. de Jager, in het Juli-nommer van uw keurig tijdschrift.

Met genoegen eerst; en daarin zal wel ieder deelen die met Dr. de Jager van oordeel is dat de Redactie van het Woordenboek zich schuldig maakt aan onverschoonbare en onverantwoordelijke langzaamheid in het afmaken van dat werk, 't welk bestemd scheen zoo belangrijk een gedenkteeken te worden voor onze nederlandsche taal- en letterkunde, en dat nu, dank zij het talmen der heeren Redacteuren, gevaar loopt eene mislukte onderneming te zullen worden. De onderscheidene en herhaalde wenken daaromtrent gegeven in dagbladen en tijdschriften, zoowel in Zuid- als in

Noord-Nederland, hadden wel eenigszins verdiend de aandacht te trekken en den ijver te wekken der heeren Redacteuren in het ‘Nederlandsch Athene.’ Ik acht dat talmen eene hoogst treurige zaak, en onderschrijf gaarne en van heeler harte de klagten van zoovelen, en nu ook weêr die van Dr. de Jager.

Maar aan den anderen kant bevreemdde mij de houding en de verhouding van Dr. de Jager tot het Woordenboek en zijne Redactie. Hoe, een taalkenner en taalbeoefenaar van de kracht en het kaliber van Dr. de Jager heeft zulk een schat van bijzonderheden, bijdragen, aanmerkingen, toevoegselen en aanvullingen - nu weêr niet minder dan 24 van die groote bladzijden in uw tijdschrift vullende, - in portefeuille, en - hij komt er, niet zonder eenige boosaardigheid, schijnt het, meê achteraan, *nadat* de aflevering van 't Woordenboek is verschenen, waarin had kunnen nota worden genomen van dat alles! Zulk een talent durfde Dr. de Jager in een zweetdoek rollen en in de aarde begraven, in plaats van het aan Prof. de Vries te zenden, die toch sinds zoovele jaren zijne heusche en dringende uitnoodigingen richt tot alle taalbeoefenaren! Wat moet de onpartijdige lezer hiervan denken? Wordt Dr. de Jager in den slaap gehinderd door den anders zoo wel verdienden opgang van het Woordenboek, - altoos het talmen gereserveerd?

Het is waar, onder dat wat Dr. de Jager meent te moeten ‘aanmerken en toegeven’ is ook alles bij lange na geen goud wat er blinkt, er is rijp en groen, maar er is ook veel goeds onder. De vraag zij mij vergund: hoe kon de Redactie

van het Woordenboek *maanden vooruit* weten, dat het aan Nederlands doorluchtigen romancier *zou* in den zin komen om ‘aanschieten,’ ‘aanverwantschap’ en andere woorden te gebruiken in beteekenissen die hij wel daaraan wil, en misschien mag - dit betwist ik niet! - geven? Heeft de Redactie het handschrift van Klaasje Zevenster, vóór de uitgave des werks, gekend en gelezen? En dan nog!....

Dat zijn stokken die men zoekt, als men volstrekt een hond wil slaan. Dat zijn aanmerkingen, een man als Dr. de Jager onwaardig.

Ik betreur dezen letterkundigen strijd, eigenlijk, naar 't schijnt, een persoonlijken strijd tusschen Dr. de Jager en Dr. te Winkel, die elkaar nu en dan eens oversuikerde pillen te slikken geven, waarmeê noch de inteekenaars op - noch de uitgevers van - het Woordenboek, en in het algemeen noch de letterkunde, noch het publiek gebaat worden.

Aan Dr. de Jager zij ernstig in bedenking gegeven, om de kostelijke bouwsteenen voor de ‘taalzuil,’ waarvan van Lenneps ‘kleinzoon’ en de kleinzonen van vele onzer lezers ‘den top’ zullen ‘aanschouwen’, als ze tijd van leven hebben, - niet achter te houden, om er de bouwlieden meê naar 'thoofd te werpen, als hij zijne kans schoon ziet, maar ze liever in tijds, met karren of waggons vol bij Prof. de Vries, een der bouwheeren, te zenden. Die hoogeleerde is mild genoeg in het lof uitdeelen en dankbetuigen, zelfs voor de kleinste medewerking hem verleend. En gewis zou hij ook de Jagers naam hebben vermeld en met dank hebben gewaagd van diens medewerken, ware het dat de Rotterdamsche taalgeleerde zich niet als Achilles had teruggetrokken in zijne tent aan de Rotte en de Maas. Pruilen wordt in kinderen berispt. Maar als een man, en zoo'n man! - pruilt, dan is dat dubbel te berispen en te beklagen. De goede zaak lijdt er onder en dat mag niet. De heer de Jager mag den letterkundigen doctershoed niet dragen, zonder dien te verdienen. 't Is waar, hij is ‘niet uit de werken gerechtvaardigd geworden,’ wat dat kapsel, die ‘hoofdzaak’ - zooals zeker iemand zeîbetreft. Maar nu hij eenmaal, ook meê vooral, zoo ik meen, dank zij Prof. de Vries, zoo gecoïffeerd is, nu moest hij begrijpen dat *noblesse oblige*!....

Tegenwerken, misschien uit gekrenkte eigenliefde, uit persoonlijke en kinderachtige oorzaken, om kibbelarijën en nietigheden, past niet en schaadt in vele dingen. Die niet meê is, is tegen. Ik hoop dat Dr. de Jager in tijd, - en och hemel! hij heeft misschien nog een jaar tijd vóór de 4de aflevering! - zijne ‘aanmerkingen’ enz. enz. naar 't Rapenburg zendt. Op die voorwaarde is er misschien absolutie voor zijne in het Juli-nommer van *de Tijdspiegel* begane letterkundige ongerechtigheid.

L. Juli '66.

J.v.W.B.

III.
Dr. de Jager's wederwoord.

Dankbaar voor de gunstige meening, door den schrijver van bovenstaanden brief hier en daar aangaande mij geuit, moet ik verklaren, dat, al waren zij ook in minder onhebbelijken vorm en met meer billijkheid en zaakkennis in de beoordeeling geschied, ik aan zijne uitnoodiging niet zou kunnen voldoen.

Aanmerkingen en aanvullingen op eene Aflevering van het Woordenboek, *vóór dat zij verschenen is* - ik zie er geen kans op, ze te maken, laat staan ze bij de Redactie in te zenden.

De Briefschrijver vergenoege zich met deze korte, maar, naar ik vlei, afdoende verklaring. Zijne verdenking van boosaardigheid enz. acht ik beneden mij te beantwoorden.

Voor zoo verre mijne kennisneming reikt, heeft niemand tot hiertoe in mijne *Bijdragen* tegenwerking of boos opzet bespeurd; integendeel, waardschatting daarvan, ook van de Redactie des Woordenboeks, werd mij meermalen bekend.

Zelfs de Briefschrijver zou een minder verkeerd en dwaas oordeel geveld hebben, indien hij het door mij geleverde met aandacht had gelezen; vooral wat ik in de *Eerste Bijdrage* over den aard en de strekking mijner bedenkingen en aanvullingen heb gezegd, zij hem ter overweging aanbevolen.

Doch ook het *Woordenboek* zelf worde beter door hem bestudeerd! Wat hij aangaande 'Klaasje Zevenster' zegt, bewijst, dat het hem onbekend is gebleven, dat de Redactie voor hare *derde* Aflevering reeds van dat werk heeft gebruik gemaakt!

Met het oog op de lessen, die de Schrijver heeft willen geven, schijnt hier de les niet overbodig: *Schoenmaker*, *houd u bij uw leest!*

Rott. 24 Julij 1866.

D^{r}. A.d.J.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Renan als geschiedschrijver.

Les Apôtres, par Ernest Renan, membre de l'institut Paris, 1866.

II.

Twee vragen hebben wij beantwoord:
wat rangschikt Renan onder de bronnen, waaruit door hem moet geput worden?
en
welke *historische waarde* kent hij er aan toe?
In deze bladzijden willen wij stilstaan bij de kwestie:
welk gebruik maakt de schrijver van zijne bronnen?
Voor we echter hiertoe overgaan, moeten we eerst nog kortelijk eene andere bespreken:

a. hoedanig moest, naar zijn eigene verklaring, dat gebruik zijn?

Opzettelijk wordt door hem ook dit punt ontwikkeld.

Waar dit geschiedt vestigt hij de aandacht op de *kritische regels*, door hem gevolgd, en zegt omtrent deze, dat zij dezelfde zijn als die, waardoor hij zich in zijn Vie de Jésus heeft laten leiden.

Die regels kennen we dus. Wij weten het, ze komen hierop neder: beschouw wat uwe bronnen bevatten volstrekt niet als 't geen in alles historisch is, maar evenmin als 't geen niet anders dan verdichting bevat. Verwerp het niet geheel, maar neem ook niet alles onvoorwaardelijk als echte munt aan. Men moet zich bepalen tot de hoofdlijnen der geschiedenis. Of, om het met nog andere woorden uit te drukken: gij kunt aannemen wat u goeddunkt, verwerpen wat u niet behaagt. De geschiedschrijver, zal hij aan den naam, dien hij draagt, beantwoorden, moet de gave bezitten van te kunnen raden: welke waarheid achter den tekst dien hij gebruikt verborgen is. En hij moet vooral daarbij niet meenen de waarheid gevonden te hebben(*). Zelfs

(*) 'Le devoir', zegt hij in zijn jongste geschrift, 'du critique n'est pa de s'en tenir au texte; son devoir est de tâcher de découvrir ce que le texte peut recéler de vrai, sans jamais se croire assuré de l'avoir trouvé.'

mag hij, zooals Renan uitdrukkelijk zegt, den lezer de keuze geven tusschen verschillende onderstellingen(*).

Nadat hij op die kritische regelen de aandacht heeft gevestigd, brengt hij nog iets bij dat tot rechtvaardiging moet strekken zijner bewering, dat men documenten zoo als de eerste hoofdstukken der Handelingen niet letterlijk moet volgen. Tot bewijs daarvoor merkt hij op dat in die kapittels onmogelijkheden voorkomen, en beroept zich om dit te staven op de wonderen, welke er in worden vermeld. Die hoofdstukken, zegt hij, zijn een samenweefsel van wonderen. En dat de werkelijkheid van het wonder niet mag worden aangenomen, en dat in historische verhalen geen plaats mag gegeven worden aan wonderen, wordt door hem nog uitvoeriger dan in zijn Vie de Jésus aangetoond.

Gaarne erkennen we dat dit gedeelte van zijn boek hoogst belangrijk is. Het verdient de ernstige overweging vooral van hen, die aan de werkelijkheid der wonderen gelooven. Hij weêrlegt daar meer dan ééne tegenwerping, die tegen een beschouwing van de wonderen als de zijne kan worden ingebracht. En wat hij tot ontzenuwing daarvan heeft opgemerkt, wij kunnen het niet ontkennen, er moet van getuigd worden dat het zeer juist is.

Mag nu, laat ons deze vraag hier doen, op grond van deze regelen en met het oog op hetgeen wij hierboven gezegd hebben, zich laten verwachten, dat Renan van zijne bronnen het rechte gebruik heeft gemaakt en dat zijne voorstelling van de geschiedenis der Apostelen onberispelijk is?

Ik geloof, dat die vraag niet toestemmend mag beantwoorden worden. Verwachten moet men toch, dat men ook feiten als die na Jezus' dood volgens het vierde Evangelie zouden hebben plaats gegrepen, in zijne geschiedenis zal aantreffen, en dat hij van dit Evangelie en van de overigen op dezelfde onkritische wijze zal gebruik maken, als waarop hij dit in zijn Vie de Jésus heeft gedaan. Ook is de bezorgdheid wel niet ongegrond dat de schrijver, gelijk in zijn leven van Jezus, door den regel: de schrijver mag zijnen lezers de keuze geven tusschen verschillende onderstellingen, zich er toe zal laten verleiden, om zijn boek met allerlei gissingen aan te vullen, die geen hooger waarde dan gissingen bezitten. En welke is de waarde van deze in een boek, dat zich niet voor een *roman* maar voor een *historisch werk* uitgeeft? ‘Een historische roman,’ zeggen we met prof. Opzoomer(†), ‘heeft aan eenheid, aan natuurlijkheid, genoeg; maar een historie vordert de hoogste waarschijnlijkheid, die zekerheid die op het gebied der geschiedenis te bereiken is, en die alleen door in zichzelf geloofwaardige berigten van tijdgenooten verkregen wordt.’ In een romantisch werk komt het op de werkelijkheid(§) niet

(*) ‘Rien n'empêche’, verklaart hij in zijn Apôtres, ‘même de proposer le choix au lecteur entre diverses suppositions.’

(†) Bladz. 16 van zijn uitnemend werkje: Wat dunkt u van den Christus?

(§) Het zal wel niet noodig zijn te zeggen in welken zin wij dit woord hier bezigen.

aan; maar geheel anders is het gesteld waar 't een geschiedkundig werk betreft. Als de historicus iets niet met genoegzame zekerheid weet, dan belijdt hij zijne onwetendheid, en discht niet, ten minste niet telkens, allerlei gissingen op. Weet hij van de geschiedenis van een persoon of een tijdperk nagenoeg niets met die gewisheid, dan onderneemt hij niet daarvan een biographie of beschrijving te leveren. Zoo is het leven van den stichter des christendoms misschien nooit, ten minste voor als nog niet, met zulk een zekerheid te beschrijven. Had dit Renan bedacht, hij zou zich niet aan een Vie de Jésus gewaagd hebben.

Ik moet hier nog iets opmerken. Ik ben ook van oordeel dat Renan zich zelven te weinig kritische regels heeft gesteld, om voor willekeur bewaard te blijven en om slechts dat spoor te betreden, dat hij uitsluitend volgen moest. Hij zegt: we moeten verhalen als Handelingen I-XII niet letterlijk volgen. Maar nu vraag ik: welk is het beginsel hetwelk mij aanwijst, wat ik hier en waarom ik het moet aannemen of verwerpen? Ik mag daarbij toch niet geheel willekeurig te werk gaan? Ik moet mij daarbij aan vaste regels binden. B. v.: als het mij duidelijk is geworden, dat een schrijver met een bepaald doel heeft geschreven, dan heb ik recht, waar hij iets vermeldt, hetwelk met dat oogmerk in verband staat en waarvan ik niet anders kan inzien dan dat hij het alleen om dat doel vermeldt, aan de werkelijkheid er van te twijfelen, of ten minste om die als hoogst onzeker voortestellen. Ziet, dat is geen willekeur. Nu wil ik volstrekt niet zeggen dat Renan aan geen andere regels gedacht heeft dan wij hem zagen aangeven - het tegendeel toch blijkt uit zijn boek - maar hij had ze uitdrukkelijk moeten vooropzetten, om zich zelven daaraan te binden. Dan zou hij minder gevaar hebben geloopen willekeurig te werk te gaan.

Of heeft hij misschien die klip toch weten te vermijden?

De lezer zal dit kunnen vernemen, door de aandacht te wijden aan onze beantwoording van de vraag, waartoe wij nu overgaan:

b. hoedanig is het gebruik, dat hij werkelijk van zijne bronnen gemaakt heeft?

Hiermede beginnen wij verslag te geven van 't geen eigenlijk zijn *geschiedenis van de Apostelen* uitmaakt. Wat we tot dusverre zeiden betrof slechts de inleiding(*).

Maar zullen we nu even uitvoerig den inhoud dier geschiedenis refereeren als we van die inleiding verslag hebben gedaan? Het is voor het doel, dat wij ons hebben voorgesteld, niet noodzakelijk. Wij willen daarom hier veel korter zijn.

(*) In deze Inleiding wijst hij, behalve op nog meer, ook op het doel, waarmede hij dit boek heeft geschreven, waarvan hij zegt: dat dit geenszins een staatkundig was, en ook niet hierin gelegen dat hij voor een propaganda wilde schrijven, of dat hij zich ten doel heeft gesteld anderen te schokken in hun geloof, of dat hij de gevestigde godsdiensten wilde aantasten, maar dat hij slechts het ware heeft willen zoeken en dat juist voorstellen. Doch we achten het niet noodig hierbij stil te staan.

In weinige woorden kunnen wij den lezer eenig begrip geven van den inhoud dezer geschiedenis. Stel u voor: de verschillende verhalen der vier Evangelisten van Jezus' opstanding en hemelvaart onderling en met dat van de Handelingen en 1 Cor. XV tot een geheel bewerkt, zoo wat op dezelfde wijze, als men ze vroeger wist te combineeren, en daarbij, wat de volgorde der feiten betreft, die van het 4e Evangelie ten grondslag gelegd; laat daarop in uwe verbeelding volgen de geschiedenis der Apostelen en die van Paulus, volgens de Handelingen en Paulus' brieven, op dezelfde harmonistische manier behandeld; denk u bovendien weg al het miraculeuse, dat in de Handelingen en de Evangeliën voorkomt, of liever dat wonderdadige in het natuurlijke gemetamorphoseerd, gelijk Renan dat in zijn Vie de Jésus heeft gedaan en gij kunt u eenig denkbeeld vormen van de geschiedenis der Apostelen, zooals hij ze geschetst heeft.

Wij willen nu, ten einde die geschiedenis nog nauwkeuriger te doen kennen, hier iets naders zeggen van de wijze, waarop Renan met de wonderverhalen, die in zijne bronnen voorkomen, is te werk gegaan. Dit zal ons genoegzame gelegenheid geven om van ons oordeel over dit gedeelte van Renan's boek rekenschap te geven.

Waar hij eenig verhaal, dat een wonder bevat, in zijne geschiedenis opneemt, slaat hij, ten einde het miraculeuse, hetwelk daarin voorkomt, als iets gansch natuurlijks te kunnen voorstellen, een van deze drie wegen in: hij neemt een vizioen te baat, *of* hij neemt tot een vizioen de toevlucht *en* tevens tot iets anders, *of* hij laat het vizioen geheel buiten spel.

Laat ons nu van elk van deze een proeve leveren.

a. Het vizioen.

Na eene voorstelling te hebben gegeven van hetgeen Joh. XX:1-10 voorkomt, met de berichten der andere Evangelisten aangaande Jezus' opstanding tot één geheel vereenigd, op de wijze hierboven vermeld, laat Renan volgen:

Maria was bij 'tgraf gebleven, toen Petrus en Johannes den hof hadden verlaten. Zij weende bitter. Slechts ééne gedachte bezielde haar: waar heeft men het lichaam gebracht? Zij koesterde geen ander verlangen dan dat zij het dierbare lijk nog eens in hare armen mocht klemmen. Eensklaps hoort zij een licht gedruisch achter zich. Een man staat er. Zij meent aanstonds, het is de hovenier. ‘O!’ zegt zij, ‘zoo gij 't zijt die hem hebt weggedragen, zeg mij, waar gij hem hebt gelegd, opdat ik hem hale.’ Daar hoort zij zich noemen bij haren naam: ‘Maria!’ Dat is de bekende stem, die haar zoo vaak had doen trillen. Dat is die van Jezus. ‘O! mijn meester!’.... roept zij. Zij wil hem aanraken. Als bij instinct wil zij zijne voeten kussen. Het vluchtige vizioen verwijdert zich en zegt tot haar: raak mij niet aan. Allengs verdwijnt de schim. Maar het wonder der liefde is volbracht. Hetgeen Cephas

niet heeft kunnen doen, dat heeft Maria gedaan. Zij wist aan het ledige graf het leven, het liefelijke en doordringende woord te ontlokken. Er behooren geen gevolgtrekkingen te worden afgeleid, geen gissingen te worden gemaakt. Maria heeft gezien en gehoord. De opstanding heeft een onmiddellijke getuige.

Aan Maria - zoo laat hij eenige regelen verder volgen - komt dus alleen de roem van Jezus' opstanding toe. Zij heeft na Jezus het meest gedaan voor de stichting van het christendom. En de schim door haar fijn gevoel in het leven geroepen zweeft nog in de wereld. En als de koningin en de patrones der idealisten heeft zij meer dan ieder ander haar droombeeld tot zekerheid weten te verheffen en het heilige vizioen van hare hartstochtelijke ziel tot het deel van allen weten te maken.

Wat zullen we nu tot deze voorstelling zeggen?

Wij moeten beginnen met te verklaren, dat zij wel voor een gedeelte bevat wat zich zoo laat denken. Maar wij vragen tevens naar het bewijs dat het zoo werkelijk gebeurd is? Waardoor heeft Renan gestaafd dat Maria zulk een hoofdrol heeft gespeeld in de geschiedenis der christelijke Kerk? Hij spreekt van een tekst, of liever van twee teksten, die het meest authentiek zijn: Joh. XX:1 en verv. en Mark. XVI:9 en verv. Maar het laatste noemt hij zóó, omdat 'het zulk een treffende overeenkomst heeft met het eerste.' Dus het eerste is zijn grond. Maar met welk recht? Is het 4e Evangelie dan van Johannes afkomstig? Maar waarom dan niet *alles* aangenomen wat er in wordt medegedeeld, en wel zooals het er staat? Mag men het er voor houden dat de schrijver van dit boek des Nieuwen Testaments zelf heeft gemeend werkelijk gebeurde, historische, feiten mede te deelen?(*) In het bericht 1 Cor. XV:5-8, waaraan Renan zelf zooveel gewicht hecht, wordt met geen woord van Maria gewag gemaakt en de verschijning aan Petrus als de eerste vermeld. Renan merkt dat zelf ook op en zegt: Paulus spreekt niet van de verschijning aan Maria en geeft aan Petrus al de eer van de eerste verschijning, en voegt er bij: maar dat is zeer onnauwkeurig uitgedrukt. Maar hoe weet hij dat? Omdat Johannes haar die rol toekent? Maar dan herhalen wij de vragen, die we reeds gedaan hebben.

Dit is de fout van Renan, dat hij zich te veel heeft gebonden aan het 4e Evangelie.

Of laat ik liever zeggen: dat hij er zich, ten minste in schijn, door heeft laten leiden voor zoo ver het in zijn kraam te pas kwam. Ik zeg: *voor zoo ver het in zijn kraam te pas kwam;* want terzelfder plaatse, waar hij spreekt van de superioriteit van dit Evangelie en zegt dat het zijn voornaamste gids is, verklaart hij tevens, wijzende op de afwijking van Johannes bij Lukas en aan het slot van Markus, zooals dat in het

(*) Wij konden hier natuurlijk die vraag, zelfs niet eenigermate, uitvoerig beantwoorden. Wij verwijzen daarom den lezer naar het bekende werk van prof. Scholten over het Evangelie naar Johannes.

handschrift L en in de kantteekenig der philoxeniaansche vertaling voorkomt, als ook in 1 Cor. XV: ‘Il est possible que Jean ait cédé ici à l'arrière-pensée, qui se trahit plus d'une fois en son Évangile, de montrer qu'il a en dans l'histoire de Jésus un rôle de premier ordre, égal même à celui de Pierre’. Elders sprekende van de vrouwen, die, naar zijne voorstelling, evenzeer als Maria des Zondags morgens vroeg naar het graf waren gegaan, en van de verschijning van engelen haar ten deel gevallen, die we Matth. XXVIII:2 en verv., Mark. XVI:5 en verv., Luk. XXIV:4 en verv., 23 vermeld vinden(*): ‘Cette apparition d'anges s'est introduite même dans le récit du quatrième Évangile (XX 12-13), qu'elle dérange tout à fait, étant appliquée à Marie de Magdala. L'auteur n'as pas voulu abandonner ce trait donné par la tradition.’ En zoo zou ik meer voorbeelden kunnen aanvoeren, ten bewijze dat hij de historische trouw van het vierde Evangelie heeft aangetast.

Renan heeft zich gehouden aan het vierde Evangelie voor zoo ver het hem goed dacht. En dat zonder zich door eenigen regel te laten leiden. Is dat niet willekeurig? Ik zou dan ook bijna zeggen: het is hem volstrekt geen ernst geweest met die bewering dat aan het vierde Evangelie die voorrang moet worden toegekend, waarvan we hem hoorden gewagen. Maar om den schijn te vermijden, als of we ons, om wat reden dan ook, slechts ten doel hadden gesteld om Renan te bestrijden, willen we ons vergenoegen met de aanklacht, die wel niemand onbillijk zal heeten, dat hij *zeer willekeurig* is te werk gegaan.

Die willekeur blijkt ook uit dat zonderlinge omspringen met en dat geweld aandoen aan zijne teksten, dat we reeds in zijn Vie de Jésus aantroffen en waarvan we hier vernieuwde proeven ontvangen. Om een enkel staaltje te leveren, Matth. XXVIII:9, hoewel daar een voorstelling wordt aangetroffen in strijd met Joh. XX:1 verv. en ofschoon hier met geen woord zelfs van een kussen der voeten van Jezus wordt gerept, haalt hij aan tot bewijs dat we Maria bij Joh. t.a.p. vers 16 ons moeten voorstellen als willende Jezus' voeten kussen; waarbij hij opmerkt NB. dat Matth. t.a.p. vers 9 en 10 met Joh. t.a.p. vers 16, 17 in harmonie is. Ofschoon Mark. XVI:1-8 en vers 9 verv. duidelijk van elkander verschillen, beroept hij zich toch op beiden, als of de grootste eenstemmigheid daar tusschen heerscht. In Matth. XXVI:32, XXVIII:7, 10, Mark. XIV:28, XVI:7 ziet hij een vaag gevoel doorschemeren van de meening dat Jezus' lijk door eenige discipelen naar Galilea is overgebracht(†). Waar hij spreekt van de *eerste christelijke gemeente* rangschikt hij het *Abba pater*, *anathema*, *ma-*

(*) Wordt in deze plaatsen melding gemaakt van iemand in 't wit, Renan zegt dat het wel de witte doodskleederen kunnen geweest zijn, welke tot die zinsbegoocheling geleid hebben.

(†) Waar Renan de vraag beantwoordt: wat met Jezus' lijk is gebeurd? geeft hij te raden tusschen verschillende vermoedens, waaronder ook dat behoort, hetwelk we hier boven vermeldden.

ranatha hetwelk Rom. VIII:15, 1 Cor. XVI:22 voorkomt, onder de wachtwoorden der eerste Christenen, waarvan hij beweert dat velen er van waren zamengesteld uit vormen aan twee verschillende talen ontleend of door omstelling zijn ontstaan; terwijl hij ook 1 Cor. XII:3 daarbij aanhaalt. Diezelfde *eerste christelijke gemeente* beschrijvende, verwijst hij naar Luc. II:37, Hand. XX:19, 31, Rom. VIII:23, 26, 1 Cor. XV:12, 2 Cor. VI:5, XI:27; 1 Thess. IV:13 en verv. en andere gedeelten van het Nieuwe Testament, hoewel daar volstrekt niet van *die* gemeente wordt gesproken en er ook niets uit blijkt ten opzichte van den eigenlijken toestand van deze. Tot bewijs dat 'de doop' onder de eerste Christenen werd beschouwd als eene onvoldoende inwijding en dat 'hij moest worden gevolgd door de mededeeling van de gaven des Heiligen Geestes', wordt beroep gedaan, niet alleen op Hand. VIII:16, maar ook op Hand. X:17. Waar.... maar waartoe voortgegaan? Waar zouden we eindigen, als we alles wilden opsommen wat we konden, om van het zonderlinge gebruik, dat Renan van zijne teksten heeft gemaakt, bewijzen te leveren? Als hij maar iets vindt, waar ook, in het Nieuwe Testament, bij de kerkvaders, in andere geschriften, dat maar eenigszins, al is het slechts op den klank af, voor zijne bewering kan worden bijgebracht, hij haalt het aan.

Doch keeren we tot Maria's vizioen, zooals dat bij Renan voorkomt, terug.

Ik moet er nog eens de aandacht op vestigen. Ik moet nog vragen: of de voorstelling van Renan, afgescheiden van de vraag: welk bewijs hij had voor hare realiteit, wel eens waarschijnlijk is? Hij spreekt van een vizioen. Nu heeft men te recht ergens opgemerkt dat 'een visioen wordt geboren uit den gemoedstoestand desgenen, aan wien het te beurt valt; het is in den grond niets anders dan eene zinnelijke voorstelling van zijne eigene zielsstemming; het is een innerlijk feit, een feit in het zieleleven'(*). En wanneer men dit toestemt - en wie zou 't in twijfel trekken? - dan vraag ik: had die trek van den hovenier niet geheel buiten spel moeten blijven? Past deze wel in het vizioen?

Is Renan misschien elders gelukkiger geslaagd?

Zoo als we hebben herinnerd, heeft hij niet alleen tot *vizioenen*, maar ook

b. èn tot *dezen èn* tegelijk tot *iets anders* de toevlucht genomen.

Alzoo in zijne voorstelling van Paulus' 'bekeering.'

Die voorstelling is veel te uitvoerig om haar in haar geheel over te nemen. Wij vergenoegen ons daarom met op te merken, dat, volgens haar, op den weg naar Damascus, de hersenprikkeling van Paulus, die

(*) Dr. A.L. Poelman in zijn voortreffelijk werkje: de waarde der bijbelsche wonderverhalen, bl. 102.

reeds te Jeruzalem was gekomen tot een degré extrême de fanatisme, ten top steeg; dat hij soms getroubleerd was; dat de gedachte aan de gematigde denkbeelden van Gamaliël, de indruk van de vervolgden ontvangen, het somwijlen in zijne verbeelding zien van Jezus, de onzekerheid of hij ook Gods werk tegenstond, de hatelijke rol van beul, die hij ging vervullen, in vereeniging met den overgang van een streek, die woest en brandend was, tot den zoo liefelijken omtrek van Damascus, als ook de vermoeienis van zijn tocht, daar hij te voet reisde(*) en Jeruzalem acht sterke dagreizen van Damascus verwijderd is, zijn toestand nog verergerden. Misschien ontstond het begin van een oogontsteking. Wellicht maakte zich een aanval van koorts(†), gepaard gaande met congestie naar 't hoofd, van hem meester. Dit is zeker: eene vreeselijke slag beroofde Paulus van zijn bewustzijn, en wierp hem bewusteloos ter aarde. Nu barstte er wellicht eensklaps een onweder los. De donder gold voor een stem van God, de bliksem voor het vuur Gods. Paulus bracht in de stem van den donder over wat in zijn eigen hart besloten was. Een koortsachtig delirium, zoodanig is misschien Paulus' verdere toestand geweest, werd veroorzaakt door een zonnesteek, of een oogontsteking. Het bliksemlicht maakte hem blind. Een schudding zijner hersenen was het gevolg van het treffen des bliksems. Te midden van zijne zinsbegoochelingen zag hij Jezus, hoorde hij Jezus in 't hebreeuwsch tot hem spreken. Zijne metgezellen brachten hem in Damascus, bij een zekeren Judas. Zijn blindheid en zijn congestie naar het hoofd werden niet minder. Hij at noch dronk gedurende drie dagen. Men sprak tot hem van de Christenen te Damascus en vooral van zekeren Ananias. Hij had vaak gehoord van het wondervermogen der nieuwe geloovigen op 't punt van ziekten. De gedachte: de oplegging der handen zou hem uit zijn toestand verlossen kwam bij hem op. In zijne verbeelding zag hij Ananias binnen komen en hem de handen opleggen. Hij meende van toen af dat hij genezen zou moeten worden door Ananias. Deze werd er van onderricht, kwam, sprak zacht tot den zieke, noemde hem zijn broeder, legde hem de handen op. De kalmte keerde bij Paulus terug. Hij meende genezen te zijn en hij was het ook; want zijne ongesteldheid was vooral van zenuwachtigen aard. Kleine korsten of schellen vielen hem van de oogen, zegt men; hij at en herkreeg zijne krachten.

Ik zou wel eens gaarne deze beschrijving van Paulus' bekeering door een medicus beoordeeld zien. Mij dunkt, hij zou een glimlach niet kunnen onderdrukken. Paulus is door allerlei kwalen te gelijk aangetast.

Ofschoon hij niet onvermogend was, zou hij, geheel tegen de gewoonte in het Oosten heerschende, te voet zulk een langen tocht met

(*) Renan is van dit gevoelen op grond van Hand. IX:4, 8, XXII:7, 11; XXVI:14, 16.

(†) Renan spreekt van fièvres pernicieuses en dus van koortsen, die in korten tijd doodelijk kunnen worden.

zijn gevolg hebben afgelegd. Is dat niet onwaarschijnlijk? Er is meer hetwelk dien naam verdient. Laat het zich b.v. denken dat Ananias onder die omstandigheden het gewaagd heeft tot Paulus te gaan? En zoo zou ik meer vragen kunnen doen; maar mij dunkt de teekening door Renan gegeven zal wel niemands bijval wegdragen. Zij verdient het ten minste naar onze meening niet.

Maar tot zulk eene voorstelling vervalt men, als men zoo onkritisch, en mag ik er bij voegen, zoo willekeurig, gelijk Renan, te werk gaat. *Willekeurig:* want, zonder zich daarbij aan eenigen regel te binden, nu volgt hij zijn tekst, maar straks neemt hij als waarschijnlijk aan wat er niet in gevonden wordt, ja! er zich niet mede laat vereenigen b.v. dat Paulus de koorts kreeg, iets wat volstrekt niet door de Handelingen wordt bericht, ja! dunkt mij in strijd is met de verzekering dat hij in drie dagen at noch *dronk* (IX:9). En als hij oordeelkundiger ware te werk gegaan, dan zou hij ook in zijne teekening van Paulus' bekeering geen Ananias hebben opgenomen; daar het toch duidelijk is, dat Paulus' ontmoeting met dezen Christen slechts een fictie van den schrijver der Handelingen is. ‘Dezen zelfden Ananias’ - 't zijn de woorden van Dr. Poelman(*) - ‘stelt hij elders voor als een Joodschgezind Christen, als een Jodenvriend, die zeer gezien was in de synagoge.’ En nu ‘den man, die door zijn strijd tegen de wet in de Kerk den roep van een aartsketter had verkregen, die door zijne prediking aan de Heidenen den echten geloovigen uit Israël een steen des aanstoots was geworden, dezen man tot dien arbeid te laten oproepen door den mond en hem in de gemeente inteleiden aan de hand van zulk een Jodenvriend: dat was voor den schrijver der Handelingen, die ter verzoening der twistende partijen het karakter van den Apostel der Heidenen in een joodsch licht wenschte te plaatsen, eene al te groote verzoeking, om haar weerstand te bieden.’ Op dat doel van den schrijver der Hand. had Renan moeten letten en dit had hem als onhistorisch moeten doen uitmonsteren wat in het verhaal der Handelingen aangaande Ananias voorkomt.

Maar dan had hij ook niet die in zijne oogen zeker heel fraaie voorstelling van Paulus' bekeering kunnen geven!

De schrijver heeft ook wonderverhalen in zijn verhaal opgenomen,

c. zonder daarbij tot het *het vizioen* de toevlucht te nemen.

Hoewel de 4e Evangelist, aan wiens getuigenissen hij, zooals we hoorden, groot gewicht toekent, tot hetzelfde tijdstip brengt wat deze: XXI:15-22 mededeelt, moet toch, volgens Renan, wat we hier lezen gescheiden worden, terwijl hij het miraculeuse, dat hier wordt bericht natuurlijk voorstelt, door een *droom* aan te nemen.

Eens meende Petrus, - zoo hooren we hem zeggen - misschien wel in een droom(†), Jezus te hooren vragen: hebt gij mij lief? welke

(*) t.a.p. bl. 227 verv.

(†) Hij voegt hier de vraag bij, of niet het leven der discipelen aan deze oevers een voortdurende droom was?

vraag tot 3 malen werd herhaald. De jonger, wiens geheele ziel in eene teedere en droevige stemming zich bevond, verbeeldde zich te antwoorden: O! ja, Heer, gij weet, dat ik u liefheb, en telken male zeide de verschijning: ‘weid mijne schapen’ (Joh. XXI:15 verv.).

Bij eene andere gelegenheid - zoo vervolgt hij - moet Petrus aan Johannes een vreemden droom hebben medegedeeld. Hij had namelijk gedroomd dat hij met Jezus liep te wandelen, terwijl Johannes eenige schreden achter hen ging. Jezus had tot hem eenige duistere woorden gesproken, die hem toeschenen gevangenis of een geweldigen dood te voorspellen en herhaalde malen had Jezus hem toegeroepen: ‘Volg mij’. Petrus had toen met den vinger op Johannes gewezen, die achter hen liep, en gevraagd: ‘Heere, en wat zal deze?’ Waarop Jezus liet volgen: ‘Deze, indien ik wil dat hij blijve, totdat ik kom, wat gaat het u aan?’ Na Petrus' marteldood - dit voegt Renan er nog bij - herinnerde Johannes zich dezen droom, en hij zag er eene voorzegging in van de wijze, waarop zijn vriend zou sterven. Hij vertelde het aan zijne discipelen; die er de verzekering in meenden te zien, dat hun meester niet voor de laatste komst van Jezus zou sterven (Joh. XXI:18 verv.).

Ik vraag ook hier: wie durft aan deze verklaring en voorstelling van Renan zijn toestemming schenken? Wat grond heeft hij voor de werkelijkheid er van? In het 4^{e} Evangelie wordt met geen syllabe van een droom gerept. Waarom hier juist een droom aangenomen? Mag de beslissing of men daartoe al dan niet recht heeft, louter van willekeur afhangen? Moet daar geen regel voor bestaan? En wat heeft Renan er toch toe bewogen om hier van een droom te gewagen? Toch niet het streven om de eentoonigheid van zijn verhaal te vermijden?

Nog eens dan: er heerscht in Renan's boek te veel willekeur. Hij heeft andere wonderverhalen weder op andere wijze geëxpliceerd(*), maar overal willekeur. Te vergeefs vragen we hem naar deugdelijke gronden, waarop zijn voorstelling van dit of dat gedeelte der geschiedenis, die hij behandelt, steunt. Zoo dikwerf onlokt hij ons de vraag, hoe weet gij dat? zonder dat wij 't antwoord er op ontvangen.

Er zijn meer gebreken, die Renans boek ontsieren. Gelijk in zijn Vie de Jésus, zoo spreekt hij ook hier op tallooze plaatsen zich zelven tegen. Het is vreemd om te zien, hoe hij, als hij hier wat heeft gezegd, spoedig daarop laat volgen wat er lijnrecht mede in strijd is. Ja op dezelfde bladzijde hebben wij hem op strijd met zich zelven betrapt. Waar de schrijver u hier een vasten grond onder de voeten geeft, wordt die straks u geheel ontnomen. Ik heb een menigte voorbeelden

(*) Bij de voorstelling van 't geen met de ‘Emmausgangers’ heeft plaats gegrepen, is de persoon, die hen vergezelt, niet Jezus, maar een vreemdeling. Toch meenden dezen Jezus gezien te hebben. Daar wij onmogelijk van *alles* konden melding maken, hebben wij ook hierop de aandacht niet gevestigd.

bij het lezen van zijn boek aangestipt. Maar de moed ontbreekt mij ze mede te deelen.

Ook lijdt zijn werk, wat reeds in het gezegde ligt opgesloten, aan groote oppervlakkigheid: Renan is wel de man van intuïtie, maar geenszins de diepe denker. Bij hem zoekt gij te vergeefs die degelijkheid, welke wij in de werken onzer Duitsche naburen roemen en die, meen ik, ook tot de karaktrekken onzer geleerden behoort. Leg eens, naast het Vie de Jésus van Renan, das Leben Jesu van Strauss. Welk een onderscheid! Van Strauss heeft men met recht getuigd, dat hij ‘elke plaats twee en driemaal omkeert, om toch geen stukje dat iets van historische waarschijnlijkheid zou kunnen bevatten, onbezigtigd uit de hand te leggen.’ Bij Strauss is alles aan regelen gebonden. Maar bij Renan daarentegen een vluchtigheid en willekeur, die zijn geschiedenis als geschiedenis van alle waarde doet ontbloot zijn. En wat van Hase is gezegd, mag wel op menige bladzijde van Renan's boek worden toegepast: ‘welke zijne eigenlijke meening was, werd verborgen achter een ondoordringbaren nevel van “indiens,” “maren” en “misschiens.”’ Renan heeft dikwerf zelfs niet eens recht gebruik weten te maken van hetgeen zijn eigen standpunt hem aan de hand gaf. Zoo b.v. houdt hij Stephanus voor een historisch persoon. Maar waarom heeft hij van hem niet meer partij getrokken, waar hij de bekeering van Paulus psychologisch wil verklaren? Hoe oppervlakkig is niet zijne beschouwing van het profetisme in de eerste Christen-gemeente!

En zoo zouden wij op meer kunnen wijzen.

Maar bezit dan Renan's jongste geschrift volstrekt geene waarde?

Wij zullen de laatsten zijn om het te beweren.

Wij hebben zelven reeds gewezen op 't geen in dit boek hulde verdient.

Indien aan een historisch werk, als zoodanig, waarde is toe te kennen om den stijl, dan kunnen we niet genoeg den schrijver onzen lof geven.

Waar het op plaatsbeschrijvingen aankomt, toont hij een meester in de kunst te zijn.

Zoo b.v. vinden wij meesterlijk de beschrijving van Antiochië.

Belangrijk is wat hij mededeelt uit ongewijde schrijvers tot toelichting van het tijdvak, hetwelk zijn boek omvat. Zoo b.v. zijn interessant zijne aanhalingen uit Flavius Josephus, die met menige bijzonderheid bekend maakt, welk ook voor de geschiedenis der eerste dagen van het christendom gewichtig is.

Vooral belangrijk vinden wij de 5 laatste hoofdstukken, wier titels reeds kunnen overtuigen dat hier gewichtige onderwerpen worden behandeld. Immers ze dragen deze opschriften:

Mouvements parallèles au christianisme ou imités du christianisme. Simon de Gitton.

Marche générale des missions chrétiennes.

État du monde vers le millieu du premier siècle(*).

Législation religieuse de ce temps.

Avenir des missions.

Er is nog wel meer in Renan's werk te prijzen.

Maar al dat voortreffelijke weegt helaas! niet op tegen de gebreken van zijn boek. Als geschiedenis der Apostelen, d.w.z., als beschrijving van het ontstaan en de ontwikkeling der eerste Christengemeente in de eerste helft van de eerste eeuw, moeten wij dit werk eene *mislukte* proeve noemen. Renan heeft zich verdienstelijker gemaakt door zijne beschrijving van hetgeen uitwendig tot die gemeente in betrekking heeft gestaan, en op haar invloed oefende, dan door zijne voorstelling dier gemeente zelve. *Er bestaat volstrekt geen grond om deze voorstelling tot de onze te maken.*

Kan er eene geschiedenis *en detail* van het tijdvak, dat Renan behandeld heeft geleverd worden, dat wil zeggen een zoodanige geschiedenis, welke met die zekerheid, die in een historisch werk verlangd wordt, dat tijdvak beschrijft? Zoo ja, dan kan Renans boek hem, die deze taak aanvaardt, goede diensten bewijzen. Maar in dat geval is een vernieuwde behandeling dier geschiedenis geenszins overbodig.

Renan besluit zijn boek aldus:

'Dans mon troisième livre, j'essayerai de suivre les traces de ces messagers de bonne nouvelle(†), sur terre et sur mer, par le calme et la tempête, par les bons et les mauvais jours. J'ai hâte de redire cette épopée sans égale, de peindre ces routes infinies d' Asie et d'Europe, le long des quelles ils semèrent le grain de l' Évangile, ces flots qu'ils traversèrent tant de fois en des situations si diverses. La grande odyssée chrétienne va commencer. Déjà la barque apostolique a tendu ses voiles; le vent souffle, et n'aspire qu'à porter sur ses ailes les paroles de Jésus.

Prachtig gezegd! Maar, terwijl wij hiermede van Renan's werk afscheid nemen, voegen wij er den wensch bij, dat we in het volgende boek, waarop Renan hier het uitzicht opent, en dat hoofdzakelijk de geschiedenis van Paulus zal bevatten, een niet minder uitstekenden vorm met oneindig meer degelijkheid zullen gepaard vinden dan de schrijver tot heden in zijn Vie de Jésus en in zijn Apôtres heeft aan den dag gelegd. Hoogst aangenaam zal het ons zijn, indien ons oordeel, zoo we ook dit derde gedeelte van zijne Histoire des Origines du christianisme in het publiek zullen bespreken, dan gunstiger zal kunnen zijn.

Olst, Juni.

H.E. STENFERT KROESE.

(*) In dit hoofdstuk beschrijft hij den staatkundigen, maatschappelijken, zedelijken, verstandelijken en godsdienstigen toestand van de wereld, die de christelijke zendelingen wilden bekeeren.

(†) Hij bedoelt hier Paulus, Barnabas en Johannes-Markus.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der keizerlijke universiteit.

XIII.
't Concours général. - Blik op de laatste 30 jaren - en op de auteurs die ze beschreven. - De onderwijsvrijheid gekomen. - Entente cordiale der Regering en Geestelijkheid. - Losse omtrekken der lycées en colléges. - Het personeel. - Overzigt der scholen, schoolgelden, leeraren en tractementen vóór en na het decreet van 1853.

Als ge vroegere jaargangen der fransche 'Illustration' doorbladert, lezer, zult ge op de maand Augustus meer dan eens eene gravure aantreffen der prijsuitdeeling aan de leerlingen der lycées en colléges van Parijs en Versailles. 't Is een klassieke feestdag te Parijs, die 12de Augustus(*). De groote gehoorzaal der deftig uitgedoste Sorbonne is gevuld, in het midden, met een groep jongelingen - Frankrijks hope. Vlak vóór hen zitten hunne leeraren in de zwarte toga's met omboorden opslag op den linker schouder(†). Allengs worden de vijf faculteiten der Universiteit, elk met den decaan aan het hoofd, in hun zwarte, blaauwe, purper-, karmozijn- en oranjekleurige toga's met hermelijnen opslagen en met hunne zeshoekige magisterkappen van dezelfde kleur, door de lictoren, die vergulde scepters dragen, binnen geleid. - Muzijk ruischt er, nu stemmiger en inniger dan vóór '48, toen op verzoek der schooljeugd de Marseillaise, 3, 4 malen gespeeld, de Parisienne en het 'Jamais, jamais en France' uit Halévys, Charles VI de geliefkoosde nommers van het gymnasiastenrépertoire uitmaakten. - De twee zijtribunen gereserveerd voor staats-ambtenaren en toehoorders van den eersten rang, worden vol.... Eensklaps hoort ge de trom in het park den grooten marsch slaan: - het is het teeken dat de Minister van Openbaar Onderwijs aankomt, in een wagen met vier paarden bespannen, voorafgegaan en gevolgd door een piket kavallerie.

De pedellen en lictoren geleiden hèm binnen, in zijn schitterenden Rectorstooi, in een sleepgewaad van violetkleurige zijde, een fluweelen

(*) De datum is niet vast; 't zijn feriae conceptivae.

(†) De *Réforme de l'enseignement ou Recueil des lois*, *décrets* etc. onder Hipp. Fortoul (2 Dec. 51 - 1 Julij 56, 4 deelen) bevat het decreet van 21 Dec. '52 over de kleeding, gewone en gala, van de verschillende beambten der Universiteit, met de afbeeldingen (bl. 908) der kraagversieringen en met eene nadere *Circulaire aux Recteurs* (van 22 Jan. 53), om hun het gewigt dier kleeding te doen gevoelen. Napoléon III zocht in den beginne vooral door 't uiterlijk te imponéren.

overkleed van dezelfde kleur, rijk met hermelijn afgezet, een hermelijnen pels, kanten kraag en een met goud geborduurde violetkleurige fluweelen muts.

De leden van den Keizerlijken Raad van Onderwijs, iets minder prachtig getooid, gaan met hem. - Hij zet zich neêr op een estrade vóór de leerlingen. - Een professeur der hoogste klasse houdt eene lofrede op de klassieke studie, de Universiteit, de Fransche natie of eenig verdienstelijk paedagoog. - De minister houdt een toespraak tot de schooljeugd. - De namen van hen die in 't groote concours overwonnen worden opgelezen, en elk der overwinnaars ontvangt van den minister een prachtig boekgeschenk, een lauwerkrans en een omhelzing.

Nog lang na den afloop der feestelijkheid paradéren de bekroonde helden met hun kransen en boeken in het park der Sorbonne en in het Quartier latin, om nagewezen te worden met den vinger als de knapste discipelen van geheel Frankrijk. Want die beteekenis heeft een prijs in het groote concours, daar geene school elders de hoogte der studiën van de Parijsche lycées bereikt. Alle journalen bevatten dan ook den volgenden dag de lijst der bekroonde discipels, en in den Almanak der Universiteit staat tegenover de lijst der ministers van openbaar onderwijs, ook de lijst der leerlingen die één der drie hoogste eereprijzen voor *discours latin*, *dissertation latine* en *mathématiques spéciales* behaalden, met de namen der scholen en veelal ook der chefs, die hen kweekten, van 1801 af, geregeld vermeld(*).

De overwinnaars in die drie vakken werden vroeger bij den koning, later bij den grootmeester der Universiteit ter maaltijd genoodigd: zij worden van de krijgsdienst en van alle kosten der Universiteits examens en diploma's ontheven, en hebben een jaar lang vrij entrée in het *Théatre français*(†).

Wanneer we zoo den keizerlijken minister, het gansche corps hoogleeraren, de aanzienlijkste ambtenaren en standen, geheel Frankrijk belangstelling zien toonen in de kweekelingen der lycées; - als we lezen dat Napoléon I en de volgende regeringen bijzonder op dat middelbaar onderwijs hebben gelet; dat het zamenhangt met het hoogere, maar tevens een afgerond geheel vormt - immers die de klassen van een lycée of collége (zooals ze onder de Napoléons en de koningen

(*) In het laatste *Annuaire de l'instr. publ. publié par J. Delalain*, *imprimeur de l' Un.* is hierin echter eene verandering gebragt, die waarschijnlijk met Duruys (later te bespreken) schoolveranderingen in verband staat.

(†) Of dit laatste nog het geval is, vind ik, na 1848, nergens vermeld. - Het *Journal général ds l' instruction publique et des cultes*, tot 1864 het officiëele onderwijsblad, twee malen 'sweeks verschijnend, heeft in Aug. geregeld extra nummers, om ‘les joies des triomphes classiques,’ alle toespraken enz. te verkondigen. Telkens wordt dan zooals van 't jaar '59 vermeld: na de prijsuitdeeling bij den minister Rouland ‘banquet de 80 couverts, lauréats, conseil impérial, nombreux fonctionnaires de l' Un., nobilités du gouvernement, du clergé, magistrature, armée.’

beurtelings genoemd zijn) heeft afgeloopen, kan gemakkelijk den graad van *bachelier ès lettres* halen en men zegt van hem ‘il a fait ses classes:’ ‘hij heeft gestudeerd;’ - als we hier bijvoegen dat het *baccalauréat ès lettres* vereischt wordt van allo studenten, katholieke en protestantsche theologanten, juristen, medici, philosophen; - dat de *École militaire de Saint-Cyr*, de *École forestière*, de *École normale supérieure* en de *École polytechnique* - scholen die voor land- en zeedienst, het boschwezen, genie, architectuur, waterbouwkunde, bergbouw, kortom voor alle openbare betrekkingen voorbereiden waarin uitgebreide kennis der wis- en natuurkundige wetenschappen noodig is; - als we lezen, zeg ik, dat in deze nieuwelings door onzen Napoléon geregelde scholen, tot toelating vereischt wordt de vertaling van een stuk Latijn ter zwaarte van dat onzer rectorsklassen; - dan zoudt ge meenen dat de klassieke studiën, elders zoo dikwijls aangevochten, een veilige wijkplaats en brandende altaren in het hedendaagsch Gallië hadden gevonden: gij zoudt toeluisteren of niet Echo van 'tSabijnsche woud nog met u schertste in het Bois de Boulogne.

‘Hélas! plus de grandeur contient plus de néant’ mogen we met Victor Hugo uitroepen. - Het schooldrama, welks schitterende slotacte ik u begon voor te dragen, is, van nabij beschouwd, een stuk louter op het effect gemaakt, waarin veel helden vallen en de *mise en scène* moet vergoeden wat aan de karakters ontbreekt.

Wat ook wisselde in den loop der tijden; de wedstrijd om den prijs - die erflating der Societas Jesu aan de scholen van Frankrijk - niet. Onder Louis Philippe in volle vaart, door den minister Fortoul gewijzigd maar uitgebreid, door Rouland overgenomen, is het concours door den tegenwoordigen minister Duruy niet alleen aan de hoogeschool, maar ook op de gymnasiën der provinciën - tot in Corsica en Algerië toe - als beste middel tot goede studie bij de wet verordend.

Ik had mij voorgesteld, lezer, u een blik te doen slaan in de school en daartoe opgezet eene schets van de laatste dertig jaren, toen Guizot tot driemalen toe en Cousin den onderwijs-scepter voerden, met bijvoeging der wijzigingen, daarin door Napoléon gemaakt. Maar het Fransche lycée - ik ondervond het - is geen *public school.* Al voortschrijvende, voelde ik den grond onder mijne voeten wegbrokkelen. Officiëel is niets staande gebleven: vakken zijn opgenomen en afgeschaft, methodes krachtig aangeprezen en gewraakt, namen zelfs zijn beurtelings gekozen en verworpen - alles heeft verkeerd in een staat van ontbinding. - Had Louis Philippe te kampen met de geestelijkheid; Napoléon III kampt met de ervaring: deze valt telkens tegen. Fortoul hervormde; Rouland, meer en meer beducht dat de proefnemingen te ver gaan, wijzigt; en Duruy haalt met één pennestreek door, wat zijn voorgangers zoo kunstig hebben ineengezet.

Nadat in 1852 rijksscholen op weidschen voet waren ingerigt, heeft Rouland, bezwaard over de schrale resultaten, eene reductie in het overladen leerplan aangekondigd; en Duruy, almede ontsteld over de verwarrende kracht van 't lycéeprogram, komt terug tot den geest die zijn doorluchtigen voorganger de Fontanes bezielde, toen hij in een zijner brieven schreef ‘je vous exhorte à cultiver encore plus la littérature ancienne que celle des peuples modernes’(*). Op dit oogenblik is, sedert October ll., een leerplan in werking, welks eenvoud getuigt van innig berouw over vroegere weelde.

Een blik op de bronnen die te mijner beschikking staan, reken ik hier niet ongepast, omdat haar gehalte den weg bepaalt, dien ik in deze schets volgen moet. Bovenaan staat, thans vooral, Ludwig Hahn: hij is tot '47 de naauwkeurige, minutieuse auteur. Als docent te Parijs zijne bouwstof verzamelend en die later in den vreemde verwerkend, is hij niet alleen de grondige maar ook de eenige betrouwbare auteur, onze geheimschrijver voor Frankrijk. Op hem volgt in tijdsorde Dr. Holzapfel, die in 1853, dus na 6 kritieke jaren, ‘Mittheilungen über Erziehung und Unterricht in Frankreich’ in het licht gaf. ‘Die vorliegende Arbeit - schrijft hij in zijne voorrede - stützt sich überall auf Originalquellen (amtliche Druckschriften und Berichte, amtliche mündliche und schriftliche Mittheilungen, persönliche Anschauung). Abgeleitete Quellen sind vor der Ausarbeitung absichtlich nicht benutzt worden.’ Zijn geschrift is meer een schets, die de door Fortoul ondernomen schoolhervorming vlugtig bespreekt, eenige wetenswaardige opmerkingen geeft en vooral, omdat zij van Duitsche hand is, opmerking verdient, ofschoon ik noch het groot verschil van abgeleitete en Originalquellen inzie, noch iets lees van 't gewigt dier mündliche und schriftliche Berichte. - Meer waarde bv. hecht ik aan de mededeelingen omtrent het schoolwezen onder Louis-Philippe mij door mr. J.A.C. van Heusde verstrekt, die op een zijner buitenlandsche reizen kennis maakte en sedert verscheiden jaren briefwisseling onderhield met een professeur van een der rijkscolléges. Mr. van Heusde, belangstellende in het onderwerp waarvoor ik bronnen opspoorde, heeft de goedheid gehad belangrijke fragmenten uit zijne correspondentie te ligten, waarmede ik in loco het besprokene hoop te adstruéren. Ik vermeld voorts het uitstekend geschrift van Saint-Marc Girardin. ‘De l' instruction intermédiaire et de ses rapports, avec l' instruction secondaire, Paris, 1847,’ en de ‘Etat actuel de notre enseignement public des humanités, 4 kleine vertoogen die Fréd. Dübner te Parijs in 1863 in het licht zond, alsmede eenige opstellen, in de Revues des deux Mondes en Germanique. Voeg hierbij de meer partijdige brochures van de la Garde (Considérations sur la liberté d' enseignement, Paris, 1860) en de Feuillide (la quatriéme aux doctrinaires. L' enseignement,

(*) Jour. gen. van 3 April, 1861.

Paris '58), de meer officieële werken van Cousin en Théry, 't ‘Manuel des maîtres d' études van Henry, 2e éd. Par. '54,’ beschouwingen van Thiers en Guizot in hunne werken, enkele Annuaires van Delalain, eindelijk de reeds boven genoemde Réforme van Fortoul, welk werk op nieuw is uitgegeven en voortgezet als ‘Recueil des lois et actes de l'instruction publique’ van Febr. '48 tot 1 Jan '66. in 18 vol. in 8o bij J. Delalain.

Den inhoud der laatste volumes heeft de heuschheid des heeren Referendaris Vollenhoven mij in staat gesteld te benaderen uit de 8 laatste jaargangen van 't Journal général (van 1857-63) en die van '64 en '65 van 't ‘Bulletin administratif du ministère de l'instruction publique.’

Men ziet het, er is veel gepubliceerd over het Fransche onderwijs in de laatste jaren: 18 boekdeelen van Napoléon III is zeer veel. Maar het is nog niet genoeg. Hier vooral zijn we tegenstanders van het *αύτος έφα.* Het verslag dat jaarlijks een chef van zijne inrichting geeft, al is het helder gekleurd, al staat het vol schoone cijfers, is niet altijd een evangelie. De geregelde, volledige uitvoering eener goede theorie lijdt te vaak schipbreuk op den onwil of de ongeschiktheid der uitvoerders. De papieren wet is voor eene regering die imponéren wil, het prachtige uithangbord voor een schrale herberg, fashionabler gezegd, de prettige annonce der bains de Hombourg. De geschreven wet is volstrekt geen waarborg, evenmin voor den leek als voor den vreemdeling, in een vak als het onderwijs dat moeijelijk kan nagererekend worden, dat geheel van de goede trouw der docenten afhankelijk is. Alzoo geen minister zelfs, hoe braaf ook, is hier voldoende autoriteit.

En evenmin geven wij den wetenschappelijken reiziger een' onbepaalden credietbrief, als hij nasporingen gaat doen over schoolzaken in den vreemde. Hij ziet vaak van buiten vlugtig, vooringenomen. De reizen van Herr Thiersch bv. en die van Cousin naar Nederland kunnen het leeren. Cousins ‘Rapport sur l'état de l'instr. publique - en Prusse,’ 7 fr. 50 c., is een klassiek werk dat een tweede uitgaaf, misschien nog meerdere beleefde. Maar de methode door Cousin in 't stellen zijner reisrapporten gevolgd, eerst in 1861 uit het verslag der Engelsche commissioners gebleken(*), predikt slangenvoorzigtigheid aan den gebruiker op den tekst ‘qui vient

(*) Cousin steunde zijne schoolwet van 1833 en al zijne onderwijsmaatregelen, vooral ook in de discussiën der Pairskamer, met feiten die hij zelf gezien had, met bestaande toestanden in Duitschland aan te wijzen. Hoe veridiek hij dit deed, moge blijken uit een artikel der Westm. Rev. dat mr. Buijs ons in 't Februarijnommer van '62 zijner ‘Wetensch. Bladen’ leerde kennen; daarin komen o.a. deze regelen voor: ‘Von Altenstein (Pruis. min. v. Ond. 1817-40) was minister, toen Cousin zijn vlugtig bezoek aan Duitschland bragt en het vermaarde rapport over de Duitsche scholen opstelde. De minister had een uitgewerkte wet op het onderwijs in gereedheid gebragt, een wet welke haar ontwerper waardig was tegelijk praktisch en liberaal en den meest mogelijken eerbied betoonende voor bestaande gebruiken. Maar ofschoon niet revolutionair, zoo vond de regering toch bezwaar de voorgestelde maatregelen ten uitvoer te leggen, daar zij vreesde dat die in den lande onrust en moeijelijkheden zouden verwekken. Te tijde van Cousins bezoek - in den zomer van '31 - berustte het ontwerp dien ten gevolge nog altijd, waar het ook nu nog berust, te weten in de archieven van het Departement. Von Altenstein stond echter toe dat de Fransche commissaris van zijne plannen kennis nam; maar hoe groot was niet zijne verbazing toen hij later uit het Rapport van Cousin opmerkte, dat de Fransche commissaris zijne schets van de Pruisische scholen aan het manuscript van von Altenstein ontleend had, ofschoon hij beweerde dat zijne opgaven steunden op hetgeen hij met eigen oogen had waargenomen. Het verslag van Cousin werd in 't engelsch vertaald en gold ook in Groot-Britannië voor de meest getrouwe

de loin’ etcetera. Bovendien de tourist-paedagoog, met hoeveel trouw in het hart, met hoeveel aanbeve-

voorstelling van het werkelijk in Pruisen bestaande, totdat het nu onlangs verschenen rapport der Staatscommissie (Educ. Commission. Reports of the assist. Commissioners appointed to inquire into the states of popular education in continental Eur. vol IV, Lond. 61) de waarheid aan het licht bragt. Om het karakter van de valsche voorstelling, door den Franschen geleerde gegeven, te doen uitkomen, behoeven we slechts te herinneren dat ze uitgaat van 't bestaan eener algemeene wet op het onderwijs en deze beoordeelt, ofschoon Pruisen dergelijke algemeene wet nimmer bezeten heeft. Ziedaar een treurig feit ter kenschetsing én van Europésche domheid in schoolzaken én der eerlijkheid van den Pair de France met zijn drie vermaarde werken over Pruisens onderwijs.

lingsbrieven ‘en portefeuille,’ ziet en hoort van zoo luttel; en van de enkele personen die hij sprak of dingen die hij zag, trekt hij zoo ligt een besluit tot het geheel. Voeg hierbij dat u, als vreemdeling, juist het belangrijkste gesloten blijft. Meer dan een vlugtigen blik in het intérieur van een lycée slaan, hospitéren bij de lessen moogt ge niet. - Schoone verordeningen staan er in het Recueil; maar worden ze nageleefd? Als we zien dat in het parlementaire tijdvak grove vergrijpen werden gepleegd aan de wet, toen, toen een iegelijk spreken mogt; als we zien dat erge paedagogische fouten plaats grepen onder het bestuur van mannen als Guizot, Cousin, Villemain; wat regtigt ons dan op eenmaal een beteren geest aan te nemen onder Fortoul, Rouland of Duruy?

Van alle auteurs is Hahn de éénige die ons een helderen blik doet slaan in de school, haar innerlijk leven, de behandeling der schoolvakken, den toestand der docenten, de moreele en intellectueele ontwikkeling der knapen; en als ik een zuiver geheel wil geven, moet ik voor dat belangrijkste tot Hahn terug. Want de 18 officiëele volumes zwijgen, en de andere partijdige auteurs verdienen geen geloof. Uit verscheidene goede gegevens hoop ik echter aan te toonen dat juist in die hoofdzaken de school, in weerwil der honderden verordeningen, sedert 1847 niet veranderd is. Mijne methode zal dus zijn dat ik, het wezentlijke, het aan den landaard eigene dat onder de verschillende regeringen gebléven is bijeenhoudende, in afzonderlijke rubrieken het historisch beloop van eenige voorname punten schets.

Zulk een punt - het kwelpunt der parlementaire regering waarop zich menig organiserend hoofd had moegepeinsd - is de *onderwijsvrijheid.* Door de vroedste mannen niet uit te vinden is zij - o satire op menschelijke staatsmanskunst - zonder horten of stooten door de Februarij-omwenteling gebaard. Immers toen de kern der Parijzenaars begreep, dat hunne revolutie eigentlijk een welgeslaagd plan der socia-

listische en republikeinsche clubs was geweest, toen de nationale vergadering, beducht voor de roode republiek en elke strekking daarheen krachtig keerende, toch de gelederen der socialisten steeds zag aangroeijen; toen zij ook den onderwijzersstand met de socialistische denkbeelden besmet zag, ontwierp zij, ten hoogste bekommerd, een nieuwe wet op het openbaar onderwijs, waarbij het toezigt op het onderwijs aan de universiteit ontnomen en opgedragen werd aan de regering en de geestelijkheid. Bij de levendige beraadslagingen over deze wet reikte - verwonderlijke Combinations-gabe der fortuin! - nu het eigen ik op het spel stond, de liberalist Thiers de broederhand aan den ultramontaanschen Montalembert. En de woelige strijd, in 't vorig hoofdstuk besproken, werd met deze 3 regels in de wet van 15 Maart 1850 voor altoos geëindigd:

'Om toegelaten te worden tot het baccalaureaats-examen, moet men, blijkens goed gelegaliseerde geboorteacte, 16 jaren tellen en ingeval van minderjarigheid de toestemming hebben van vader of voogd. Geenerlei bewijs waar men heeft schoolgegaan, wordt verlangd.'

Napoleon, loozer dan zijn oom, heeft, om zich als president goed in den zadel te zetten, door inwilligingen van allerlei aard, de geestelijkheid behendig gewonnen. Hare hoofden kregen eerste en eereplaatsen, zoowel in de raadzaal als in den hoogen raad van onderwijs. Met het A Jove principium als leus riep hij hunne welwillende hulp bij het onderwijs in; en nog vóór den coup d'état het godsdienst-onderwijs regelend, stelde hij, op hun advies, bij reglement van 29 Augustus '52, ruim bezoldige almoezeniers bij de lycées aan(*).

Even opmerkelijk als verblijdend is de toenadering der vroeger zoo vijandige magten, regering en geestelijkheid. Onmisbare steun van het despotisme, dat thans Frankrijk regeert, is het geestelijk element onbetwistbaar heilzaam voor de school; de hooge prelaten hangen de regering aan, en die de heftige oppositie tegen Villemains ontwerp aanschouwde, moet het wel zonderling in de ooren klinken, wat de aartsbisschop van Parijs den 11^{en} Augustus '63 zeide: 'J'applaudis à l'acte qui vient de rétablir la philosophie dans les lycées. Oui, relevons la philosophie de l'anathème qui l'a frappée et rappelons le génie français à ses meilleures traditions. Donnons à cette jeunesse ardente et généreuse l'aliment d'idées saines, mais élevées; nourrissons-la d'une doctrine pure mais forte: qu'on l'empêche ainsi de devenir la proie de l'erreur et du

(*) Fortoul schrijft in zijn Réforme I, XXXVI: 'ce reglement très-simple fut adopté sans débat, sur l'avis des évêques qui siégeaient au conseil. Il obtint une approbation universelle, non seulement en France, mais à l'étranger, où l'on s'affligeait publiquement de ne pouvoir trancher si aisément les mêmes difficultés. Ce fut, en quelque sorte, la préface du plan d'études que je plaçai sous le patronage de ces sentiments pieux et de cet accord raisonné.' De aumôniers geven 3 uren les in de week, (de leerlingen worden daartoe in 3 groepen verdeeld en elke groep heeft 1 uur onderwijs), zij ontvangen daarvoor te Parijs 3500 francs bezoldiging, in de departementen 2500, 2200 of 2000 fr. (Réf. I, 2, 46, decreet van 16 April '53).

mensonge(*). Die buiten het gewoel staat noemt dit: vleijerij aan den éénen voor materiëele steun van den anderen kant.

Vóór '48 had men

1° *colléges royaux*, rijksgymnasiën,

2° *colléges communaux*, door de regering beheerd, maar door de gemeente bekostigd,

3° *institutions et pensions*, particuliere kostscholen, slechts aan enkele bepalingen gebonden, en

4° *écoles secondaires ecclésiastiques*, kleine seminariën, die bij de wet van 1828 niet meer dan te zamen 20,000 leerlingen tellen.

De zoogenaamde onderwijsvrijheid (d.i. dat ieder, die de noodige paedagogische vereischten bezit, eene school mag openen, *mits hij daartoe verlof hebbe gevraagd en gekregen*) heeft in deze verdeeling verandering gebragt. Thans worden slechts 3 groepen van scholen officiëel vermeld:

de *lycées*, de *colléges communaux* en de *établissements libres d'instruction secondaire*(†).

De lycées zijn het meest in aanzien: alle docenten hebben een hooger graad en hooger salaris dan die der colléges en den deftiger titel van *professeur*, terwijl die der colléges *régents* (leeraren) heeten(§). Aan elk dezer 77 rijksgymnasiën is een 25tal heeren verbonden. Chef van het lycée impérial is de *proviseur*, vir qui providet, die

(*) Journ. gén. de l'instr. publ. et des cultes v. 11 Aug. '63.

(†) welke groep de *institutions* en *pensions* bevatten. Dit is de verdeeling van den jongsten tijd. Nog onder den vorigen minister Rouland (56-63) werden officiëel als 4de groep vermeld de *Écoles secondaires ecclésiastiques*. Maar op denzelfden dag (23 Junij '63) dat Duruy minister van openbaar onderwijs werd, verscheen een decreet van Napoléon, welks 5de art. 't beheer der eeredienst bij dat der justitie voegde. Sedert die scheiding van onderwijs en eeredienst, heeft Duruy de seminariën van zijne lijst geschrapt, al blijven ze even goed werken: zij komen nu in 't Annuaire voor onder de écoles spéciales, ressortissant à d'autres ministères. Hij heeft ook in 't officiëele onderwijsorgaan verandering gebragt en met ultimo December van dat jaar de jaarlijksche subsidie van 32,000 fr. aan den uitgever van 't Journal général de l'instr. publ. et des cultes doen ophouden, om in de plaats daarvan een louter officiëel Bulletin administratif du ministère de l'instr. publ. in de imprimerie impériale te drukken. Dit is in menig opzigt jammer. Want het Journal, algemeen gelezen, gaf niet alleen officiëele stukken, maar ook in 't partie non officielle allerlei merkwaardige opstellen, academieverslagen, reeensiën, etc. - 't Journal blijft intusschen ook zonder die subsidie uitkomen, maar is thans, blijkens de herhaalde communiqués, een heftig antagonist van de regering.

(§) Aan elke soort van scholen is de haar toekomende naam herhaaldelijk bij decreet verzekerd. Decr. van 25 Febr. '60, Art. 1. Les établissements d'instr. sec. fondés, entretenus et dirigés par l'État, portent seuls le nom de *lycée.* Les établissements de même nature, fondés et entretenus par les communes sous la surveillance et la direction de l'État, portent seuls le nom de *collége.* Art. 2. Il est interdit aux chefs des établissements libres d'instr. sec. de donner aux institutions, pensionnats ou écoles qu'ils dirigent, les dénominations déterminées par l'art. préc. Zie ook Annuaire 1866, bl. 375.

voor 't geheele beheer en de leiding der werkzaamheden opkomt. - Hij heeft onder zich een *censeur* tot handhaving van tucht en orde en een *économe*,

veelal met een *premier commis*, voor het huishoudelijke, terwijl een abt, met den titel van *aumônier* met de godsdienstige leiding is belast. - Deze heeren geven geen onderwijs. Onderwijzers zijn de eigentlijke *professeurs* die, buiten het lycée wonend, slechts voor hunne lessen op school komen, maar overigens niets, wat tucht en paedagogische leiding betreft, met de leerlingen te maken hebben. - De geheele schoolcursus is even als in Louis-Philippes tijd van 9 of met een *classe préparatoire* van 10 jaren; en op dezelfde wijs heeten de klassen onder Duruy als onder Villemain (van boven af):

classe de philosophie met een paralelcursus voor mathématiques en sciences(*);
de 3 *classes d'humanités*, namelijk *rhétorique*, *seconde* en *troisième.*
Dan de 3 *classes de grammaire*, namelijk;
quatrième, *cinquième*, *sixième;* eindelijk
de *classes élémentaires*, *septième*, *huitième* en meestal een *neuvième* of *classe préparatoire.* Gewoonlijk begint de knaap in zijn 10de jaar met huitième en is hij in zijn 19de jaar in philosophie.

Bij alle verandering van vakken, die er sedert Louis-Philippe plaats greep, was het hoofddoel zoowel van 'tcollége royal als van 't keizerlijk lycée, voor te bereiden voor 't baccalauréat.

De *colléges communaux*, 252 in getal, door den staat beheerd, door de gemeenten bekostigd, die steeds voor een termijn van 5 jaren(†) die kosten op nieuw moeten waarborgen, zijn op minder groote schaal ingerigt en hebben minder en lager gegradueerde docenten dan de lycées. Hun chef heet *Principal.* Verdeeld in colléges der 1e en 2e klasse brengen slechts een 30tal hunne leerlingen tot het baccalauréat door het geven van onderwijs in de humanités of vakken der 4 hoogste lycéeklassen; de overigen bepalen zich bij de beginselen en gaan niet verder dan de classe de quatrième.

Particuliere kostscholen zijn de *institutions* en *pensions*, gene uitgebreider (ook in onderwijs) dan deze: zij zenden voor de vakken die zij zelve niet docéren, hunne kweekelingen onder de leiding van een hulponderwijzer naar de lycées, met welke ze dikwijls in innige betrekking staan.

Zoowel de scholen als de docenten (ik veroorloof mij aldus ook den proviseur enz. te noemen) waren tot 1853 van verschillenden rang, alsmede de tractementen en het schoolgeld, waarvan ik hier een schetsje volgen laat:

(*) Van 1852 tot '63 heette deze klasse *Logique.* Fortoul nam in zijn nieuwe schoolwet dezen naam aan parce qu'il 'parut moins ambitieux que celui de philosophie', zegt Théry II, 288. Trouwens er was over dat woord te heftig gestreden, en de Franschen hechten te zeer aan namen, om niet bij een verzoening met de geestelijkheid dat omineuse woord weg te laten.

(†) 't Budget was onder Louis-Philippe jaarlijksch; den raad van Cousin, in zijn rapport over Pruisen gegeven, om in 't belang der zaak een vijfjarig budget vast te stellen, schijnt de minister Fortoul te hebben opgevolgd.

Staat van de Rijksscholen onder Louis-Philippe en tot 1853

N A M E N .	**Prijs van den vollen kost.**	**Prijs van het schoolgeld.**	**Verhooging voor de externes, die aan buitengewone cursussen deelnemen.**
Lycées van Parijs en Versailles.			
Louis-le-Grand.			
Napoléon.			
Saint-Louis.	1000 fr.	100 fr.	200 fr.
Bonaparte.			
Charlemagne.			
Versailles.			
Lyceés der 1e klasse.			
Bordeaux.			
Caen.			
Marseille.	800 fr.	van 60 tot 100 fr.	150 fr.
Nantes			
Rennes.			
Rouen.			
Strasbourg.			
Toulouse.			
Lycées der 2e klasse.			
Amiens. Limoges.			
Angers. Metz,			
Avignon. Montpellier.			
Besançon. Nancy.			
Bourges. Nimes.	750 fr.	van 60 tot 100 fr.	100 fr.
Brest. Orléans.			

Clermont.	Poitiers.
Dyon.	Reims.
Douai.	Rodez.
Grenoble.	Tournon.
Lille.	Tours.

Lycées der 3e klasse.

Alençon.	Napoléon-Vendée.		
Angoulême.	Napoléon-Ville.		
Auch.	Pau.		
Bastia.	Périgueux.		
Cahors.	Le Puy.	650 fr.	van 50 tot 80 fr. 60 fr.
Chaumont	La Rochelle.		
Laval.	Saint-Brieue.		
Mâcon.	Saint-Étienne.		
Mons (Le).	Saint-Omer.		
Moulins.	Vendôme.		

BEZOLDIGING DER VERSCHILLENDE BEAMBTEN.

NAMEN.	**Vast tractement.**	**Traitement éventuel.**
Provisuer	5000 fr.	3000 - 2000 gewone remuneratie.
Censeur	3500	2576 - 1466
Aumônier	3000	
Professeurs { de 1er ordre	3000	2576 - 1466
Professeurs { de 2e ordre	2500	2576 - 1466
Professeurs { de 3e ordre	2000	2576 - 1466
Profess. répétiteurs	2400	
Maîtres de langues vivantes	1800	
Économe	3000	4113 - 1741
Proviseur	4000 fr.	2000 gewone remuneratie.
Censeur	2500	2244 - 886
Aumônier	2000	
Professeurs { de 1er ordre	2000	2192 - 886

Professeurs { de 2e ordre	1800	2192 - 886
Professeurs { de 3e ordre	1500	2192 - 886
Profess. répétiteurs	1800	
Maîtres de langues vivantes	1500	
Econome	2000	1960 - 532
Proviseur	3500 fr.	1500 gewone remuneratie.
Censeur	2000	1630 - 692
Aumoônier	1800	
Professeurs { de 1er ordre	1800	1630 - 692
Professeurs { de 2e ordre	1600	1630 - 692
Professeurs { de 3e ordre	1400	1630 - 692
Profess. répétiteurs	1600	
Maîtres de langues vivantes	1300	
Économe	1600	1124 - 358

Proviseur	3000 fr.	1000 gewone remuneratie.
Censeur	1800	1581 - 180
Aumônier	1700	
Professeurs { de 1er ordre	1700	1581 - 180
Professeurs { de 2e ordre	1500	1581 - 180
Professeurs { de 3e ordre	1200	1581 - 180
Profess. répétiteurs	1500	
Maîtres de langues vivantes	1200	
Econome	1400	1398 - 51

Bij deze tabel, uit Hahns en Fortouls opgaven (Réf. I, 2, 464) gecombineerd, valt op te merken dat de maîtres répétiteurs en die der nieuwe talen bij Hahn voor veel lager bedrag zijn uitgetrokken: de eersten te Parijs voor 1200 en verder voor 1000, 900 en 800 fr.,

de laatsten voor 1500, 1200, 1000 en 900. Waarschijnlijk heeft omstreeks 1848 een verhooging plaats gehad.

Fortoul bragt in het kost- en schoolgeld deze verandering(*).

Lycées.	**Kostgeld.**	**Schoolgeld voor externes.**	**Verhooging voor deze als zij aan bijzondere conférences deelnemen.**
5 lyceën van Parijs	1072 fr. 22 c.	165,55	82,77
9 lyceën der 1ste kategorie	811,11	133,33	66,66
18 der 2de	711,11	104,44	52,22
14 der 3de	611,11	84,44	42,22
11 der 4de kategorie	511,11	74,44	37,22

terwijl Napoléons decreet van 16 April '53 alle onderscheid van rangen onder de lycées uitwischte.

In 't belang van verdienstelijke docenten, die om beloond te worden telkens naar een lycée van hoogeren rang moesten worden verplaatst, geschiedde deze verandering, alsmede de opname in het decreet der artikelen 6 en 8 regelende de tractementen. Ik zal, deze opgevende, gemakshalve én de bezoldigingen van vóór '53 die verschilden, én de tractementsverhooging onder Rouland, bij decreet van 26 Junij 1858 toegestaan, bijeenvoegen.

Art. 6.

Het *vaste* tractement is als volgt:

	Lyceën van Parijs.	
(vóór 1853).	**decr. v. 16 April 53.**	**decr. v. 26 Junij 58(†).**
Proviseurs 5000 fr.	6000	
Censeurs	3500	5000
Aumôniers 3000	3500	
Économes	3000	
	Lyceën der departementen.	

(*) Goedgekeurd door de commissie van den raad van ond. welke haar uitgewerkt verslag bij monde van Le Verrier uitbragt (Ref. I, 2, no. 118, 468-482).

(†) 't Decreet van '58 doet weêr den censeur en de professeurs van 't lycée van Versailles deelen in de voorregten van die van Parijs.

Proviseurs	{ 1e klasse	(10)		4000	(§)
Proviseurs	2e klasse		(25)	3500	
Proviseurs	3e klasse		(onbep. get.)	3000	

(§) Bij arrest van 29 Dec. '60 is 't getal *proviseurs* 1e klasse van 10 op 20 gebragt; ook dat der *aumôniers.*

Censeurs	{ 1e klasse		(10)	2500	(10)	2800
Censeurs	{ 2e klasse	2000	(25)	2200	(25)	2600
Censeurs	{ 3e klasse	1800	(onbep. get.)	2000	(onbep. get.)	2400
Aumôniers	{ 1e klasse	2000	(10)	2500		
Aumôniers	{ 2e klasse	1800	(25)	2200		
Aumôniers	{ 3e klasse	1700	(onbep. get.)	2000		
Économes	{ 1e klasse		(10)	2000		
Économes	{ 2e klasse	1600	(25)	1800		
Économes	{ 3e klasse	1400	(onbep. get.)	1600		

Art. 8. Het *vaste* tractement der professeurs in de lyceën van Parijs.

vóór 1853	**decr. van 16 April '53.**			**decr. van 26 Junij '58.**		
Professeurs der	{ 1e klasse		(20)	3000 fr.	(25)	4500(*)
Professeurs der	{ 2e klasse		(30)	2500	(35)	4000
Professeurs der	{ 3e klasse		(onbep. get.)	2000	(onb. get.)	3500
	In de lyceën der departementen.					
Professeurs der	{ 1e klasse		(70)	2000 fr.	(70)	2400
Professeurs der	{ 2e klasse		(120)	1800	(120)	2200
Professeurs der	3e klasse	1500	(150)	1700	(onbep. get.)	2000
Professeurs der	{ 4e klasse		(onbep. get.)	1600	afgeschaft.	

Voorts bestond vóór 1853 het *traitement éventuel* uit 1/10 van het kostschoolgeld en ⅔ van het schoolgeld der externes, gelijkelijk verdeeld, maar niet (blijkens den staat van bl. 230) onder alle docenten. Thans bepaalt art. 10 van 't decreet van 53 het éventuel op 3/100 van 't bedrag der kostschoolgelden en 5/10 van 't schoolgeld, ook der extralessen, van de externes, te rekenen van de classe de sixième. Er is

(*) Sedert 29 Dec. '60 is bij besluit 't getal profess. 1e klasse tot 30; in de depart. dat der 1e klasse tot 133, der 2e insgelijks tot 133 verhoogd.

uitdrukkelijk bepaald dat dit tractement nooit meer dan de helft van het vaste zal bedragen, en meer docenten, die der math., phys., levende talen, deelen mede. Art. 14 van 't decreet van '58 bepaalt het minimum der lycées in de departementen op 800 fr., maar de extradocenten op een talrijke klasse er bij gekozen (*professeurs adjoints chargés de cours* of prof. *divisionnaires*(†) geheeten) hebben ook aandeel in 't minerval volg. art. 13. Men kan dus narekenen dat het docerend personeel bij alle verordeningen geldelijk niet gewonnen heeft.

(Wordt vervolgd.)

D^{r}. A.H.A. EKKER.

(†) Decr. 31 Dec. 50. Traitements des profess. divisionn. des lycées de Paris: 1e classe 4000, 2e classe 3,400, en outre l'éventuel.

Staatkunde en geschiedenis.

Proeve van beantwoording van enkele volkenregtelijke questiën, in verband met de onzijdigheid van den staat.

> Obwohl die Praxis der Staatsmänner die Leitung übernommen hat, so hängt doch die Wirksamkeit des Völkerrechts hauptsächlich davon ab, dasz seine Grundsätze und Grundgedanken von der öffentlichen Meinung gekannt und gebilligt werden und dasz das öffentliche Gewissen darüber aufgeklärt werde.
> (*Bluntschli*, die Bedeutung und die Fortschritte des modernen Völkerrechts, 1866).

II.

Is het aan onzijdigen geoorloofd oorlogschepen, der oorlogvoerende partijen aan te koopen?

Het zal geen betoog behoeven, dat de verpligtingen van den neutralen staat, qua talis, veel strenger zijn dan die zijner onderdanen.

Zoo is b.v. de contrabande-handel binnen neutraal gebied, de zoogenaamde passieve contrabande-handel, aan de onderdanen van den onzijdigen Staat, ongetwijfeld geoorloofd, en te regt schrijft *Marquardsen*: ‘die Ausdrücke in den Verträgen, so wie die Aeusserungen der Schriftsteller und Richter lassen über diesen Kardinalpunct in der Lehre keinen Zweifel zu[*]. Binnen neutraal gebied bestaat bovendien geen contrabande. Deze leer, waarvan de behandeling buiten ons bestek ligt, is op eene meesterlijke wijze en met wederlegging, niet alleen van *Galiani* en *Hautefeuille*[†], maar ook van *Phillimore*, uiteen gezet

(*) *Marquardsen*, der Trent-Fall p. 39.

(†) Deze anti-belligerente en tegenover Engeland zoo partijdige schrijver wordt én in dit artikel én in een opzettelijken brief met schorpioenen gegeeseld. Het gezag van den advocaat der neutralen is, voor mij althans, al is ook het oordeel van *Historicus* somtijds te streng, veel verminderd, ofschoon ik overigens de vele verdiensten van Hautefeuille's werken niet verlang te miskennen.

door *Historicus*(*). Later zijn dezelfde beginselen verdedigd door een ander Engelsch schrijver(†).

Men verlieze echter niet uit het oog, dat er ééne exceptie op die leer is, namelijk, dat ook de ingezetenen geen oorlogsammunitie of wapenen geven of verkoopen mogen aan de in de neutrale havens komende oorlogschepen der krijgvoerenden, omdat, 1° zulks in strijd zou zijn met de algemeen erkende voorwaarden voor het toelaten dier oorlogschepen(§); 2° omdat de kanonnen, ammunitie, enz., aan het oorlogschip verstrekt, terstond bij het verlaten der haven door dat schip zouden kunnen worden gebruikt, zonder dat die artikelen gevaar hadden geloopen van door den vijand genomen te worden, zooals het geval zou geweest zijn, indien de contrabande door een koopvaardijschip ware vervoerd geworden. Neutralen kunnen contrabande aan de vijandelijke partijen verkoopen, doch de tegenpartij moet haar regt van visitatie en opbrenging der contrabande kunnen uitoefenen in transitu. (Zie hierover nader in ons volgend artikel, alsmede over het gewigtig, thans geldend beginsel, dat eene neutrale Regering den uitvoer van contrabande aan hare onderdanen niet behoeft te beletten.)

Nogtans mag de neutrale Regering zelve niet aan zulk een handel deel nemen: 'Wenn ein angeblich neutraler Staat so verfährt, nîmmt er am Kriege Theil; dagegen ist eine solche Thätigkeit, von Seiten der einzelnen neutralen Unterthanen, Handelsgeschäft und keine unmittelbare Unterstützung der Kriegsoperationen'(**).

De neutrale Regering mag aan de vijandelijke partijen geen oorlogsammunitie of wapens verkoopen, of uit de arsenalen afgeven(††), geene steenkolen uit de magazijnen der Regering aan oorlogschepen der oorlogvoerende partijen afleveren,(§§) enz.

Zoo zeide ook lord Palmerston, in Mei 1863, in het Parlement, dat wat betreft het verstrekken van oorlogs-ammunitie door onzijdigen aan oorlogvoerenden (in casu *Pruissen* en *Rusland* tijdens den Poolschen opstand), men zich herinneren moest het beginsel door Amerika, tijdens den Krim-oorlog, vooropgesteld, dat namelijk onzijdigen het regt heb-

(*) Letters by *Historicus*. Deze schrijver, alsmede *Marquardsen*, hebben zoowel de voornaamste volkenregtelijke schrijvers als de uitspraken der prijsgerigten aangehaald, zoodat men volstaan kan om, over deze zaak, naar beide publicisten te verwijzen. Zeer juist merkt *Marquardsen* p. 37 aan, dat er eigenlijk geen 'contrebande absolue' is: dat waren slechts contrebande worden door den toevoer naar den vijand, en alle contrabande dus 'contrebande par accident' is.

(†) *Twiss*, law of nations, II p. 431. *Gessner*, le droit des neutres sur mer p. 112, is het evenwel nog met de enkele schrijvers eens, die den pass. contrab. handel verbieden.

(§) Zie o.a. *Hautef* dr. et dev. II p. 111. Deze ontleent hieruit (l.l. p. 132) een argument tegen het geoorloofde van den passieven contrabande-handel, doch ten onregte.

(**) *Marquardsen* p. 42.

(††) *Marquardsen* p. 23. *Twiss* II 467, *Hautef.* dr. et dev. I 478, schijnt van een ander gevoelen.

(§§) *Twiss* II. 468.

ben om aan eene der oorlogvoerende partijen, of aan beiden te gelijk, oorlogsammunitie te verschaffen, terwijl hij echter bekende, dat er alleen sprake kon zijn van onderdanen van den onzijdigen Staat, niet van de neutrale Regering zelve.

Wat van contrabande gezegd is, geldt evenzeer van den verkoop van oorlogschepen door eene onzijdige Mogendheid aan eene oorlogvoerende en van aankoop van oorlogschepen door eene onzijdige Mogendheid van eene oorlogvoerende. Beide handelingen zijn ongeoorloofd. In dit artikel houden wij ons bezig met den aankoop van oorlogschepen der oorlogvoerende partijen, welke zich in neutrale havens bevinden, door de onzijdigen.

Wanneer wij de volkenregtelijke schrijvers, zoowel als de diplomatieke correspondentie, tusschen Engeland en Amerika in den jongsten burger oorlog nagaan, dan blijkt daaruit:

1°. dat de neutrale Regering geen in hare havens liggende, of daar toevlugt gezocht hebbende, oorlogschepen van eene oorlogvoerende Mogendheid mag koopen. 'It may reasonably be a subject of complaint on the part of a belligerent Power, if the latter should it self purchase from an enemy an armed ship, which had taken refuge in its ports'(*);

2°. dat, wat de onzijdige onderdanen betreft, de verkoop aan dezen van een in de neutrale haven liggend gewapend schip door eene der oorlogvoerende partijen, te regt door de andere oorlogvoerende partij als ongeoorloofd wordt beschouwd, zoodat zij dan ook volkomen bevoegd is om, wanneer zij zulk een verkocht schip op zee ontmoet, het prijs te maken; doch dat

3°. de verhouding der neutrale Regering in dezen eene andere is dan die der oorlogvoerende. Voor deze laatste geldt de verkoop niet; doch hij wordt door de neutrale Regering niet prima facie, als onwettig beschouwd, wanneer de verkoop geschied is bona fide, zoodat de oorlogvoerende partij geen regt heeft van de neutrale Regering te vorderen, dat zij den aankoop verbiede.

Het gevolg hiervan is noodwendig, dat het door de neutralen aangekochte vijandelijke schip, wordt het door de tegenpartij weêr bemagtigd, niet per se als vijandelijk eigendom, terstond kan verbeurd verklaard worden, maar dat het eerst voor een prijsgerigt moet worden gebragt, waarbij dan de neutrale eigenaars hunne eischen kunnen inbrengen.

Deze laatste distinctie schijnt men te moeten maken sedert den burgeroorlog in Noord-Amerika. Vele schrijvers toch houden den verkoop van vijandelijke oorlogschepen aan onzijdigen voor geheel en al ongeoorloofd. Zoo schrijft *Phillimore* III 608: 'The purchase of ships of war belonging to enemies is held to be invalid;' een ander Engelsch schrijver laat den verkoop niet dan voorwaardelijk toe en zegt: 'The purchase of a ship

(*) *Twiss*, II p. 466.

of war of the enemy by a neutral, while she was lying in a port, to which she has fled for refuge, is invalid. Nothing short of the acquiescence of the belligerent in the measures of precaution taken to prevent such a vessel from finding her way back again into the navy of her own country, can give validity to such a purchase'(*).

Sir W. Scott beschouwde, in 1807, den aankoop van vijandelijke oorlogschepen, die in neutrale havens een asyl hadden gezocht, als onwettig(†).

Bij gelegenheid der opbrenging in 1864 door de Niagara (oorlogsstoomboot der Federalen) van het ten oorlog uitgerust en gewapend stoomvaartuig 'Georgia' der Zuidelijken, nadat het te Liverpool binnen geloopen en aldaar het eigendom geworden was van een' Engelschen reeder, werd die handeling der Noordelijken door een Engelsch ministerieel orgaan verdedigd op zeer goede gronden.

'In respect to ships of war, all States concur in denying to neutrals the right of purchasing them from a belligerent and investing them with the national character of the state by whose subjets they are bought. Nor is it difficult to understand why this should be so. Vessels employed for hostile purposes against a belligerent are contraband of war(§) and if, when pursued, they took refuge in a neutral port, it would be easy for them to avoid capture, which would be otherwise imminent, by the process of a sale by a subject of the neutral State'(**).

Deze redenen zijn voorzeker zeer klemmend; ook wij waren vroeger van gevoelen, dat het altijd ongeoorloofd is vijandelijke oorlogschepen aan onzijdigen te verkoopen. Doch, bij nader inzien, blijkt het evenwel, dat de wijze van handelen, die tijdens den Amerikaanschen burger-oorlog heeft plaats gegrepen, met het V.R. zeer wel overeen te brengen is en bovendien geheel strookt met de tegenwoordige begrippen omtrent den handel in contrabande.

Volgens het tegenwoordig volkenregtelijk gebruik toch, zijn alle commerciele operatiën - ook handel in contrabande - den onzijdigen geoorloofd; maar dezen moeten zich onderwerpen aan het gevaar van opbrenging en verbeurdverklaring der contrabande. Er bestaat dus geene reden waarom de aankoop van een oorlogschip eener strijdvoerende partij in eene neutrale haven ongeoorloofd zou zijn, mits het regt van de tegenpartij om het schip, in transitu, op te brengen, vrij blijve. De schrijver in de North-American Review, den verkoop van den Sumter in 1863 aan een Engelschman te Gibraltar besprekende, kiest dan

(*) *Wildman*, Instit. of intern. law, II p. 90.
(†) *Jacobsen*, Seerecht des Friedens und des Krieges in Bezug auf die Kauffahrteisch. p. 603.
(§) Zie o.a. *Twiss*, II p. 464.
(**) *Morning Post*, 26 Aug. 1864.

ook partij voor het gevoelen der Engelsche bewindslieden, die den verkoop als wettig beschouwden.

'The position of England', zegt hij, 'on this new question seems to be the stronger... If, on the authority of the decision in the case of the Santissima Trinidad, a neutral can send an armed vessel to a belligerent port for sale, why may not a neutral buy an armed vessel from a belligerent, subject to the same penalty of condemnation if the vessel is caught upon the ocean?'

Dit komt geheel overeen met de tegenwoordige, liberale volkenregtelijke beginselen. Een Staat is geenszins verpligt aan zijne onderdanen den handel in contrabande te verbieden, of den uitvoer er van te verhinderen(*). Maar het spreekt van zelf, dat, gelijk lord Russell zegt, de verkoop moet zijn geschied met een commercieel en vredelievend doel, bona fide; dat die verkoop niet fictief mag zijn, en dat er voor moet worden gezorgd, dat het schip zijne wapening niet vermeerdere.

Maar, indien men dus aannemen moet, dat de onzijdige Souverein aan zijne onderdanen den aankoop van in zijne havens liggende oorlogschepen der eene vijandelijke partij niet behoeft te verbieden, het regt der andere strijdvoerende partij om die schepen, wanneer ze later op zee worden ontmoet, op te brengen, moet evenzeer worden geëerbiedigd. Voor haar is die verkoop niet geldig. Zij brengt dus het schip, als den vijand nog toebehoorende, op, terwijl de neutrale, bona fide kooper zijne vordering voor het prijsgerigt kan instellen. Lord Russell zegt: 'The neutral and belligerent have distinct rigths in the matter. The neutral has a right to acquire such property offred to him for purchase, but the belligerent may, in the particular circumstances in the case, not recognize the transfer of such property, as being that of his enemy, only parted with to the neutral in order to prevent it from capture on the high seas'(†).

Overeenkomstig deze beginselen is in 1861 en later gehandeld. Toen de 'Etta', een kaper der Geconfedereerden, te Nassau verkocht was ten einde opbrenging te ontgaan, doch later in volle zee door een N.-Amerikaansch schip genomen was en voor een prijsgerigt in New-Jersey veroordeeld werd, schreef de Engelsche Minister aan den Gezant te Washington, dat het schip wettig gecondemneerd was en voegde er bij: 'This opinion involves the assent of H.M. Government, to the very important position of law, that the ship of the enemy which has been à commissioned ship of war, cannot, during the continuance of the war, be relieved from the risk of capture and condemnation in the prize-courts of the other belligerent by any sale or transfer to a neutral, although such neutral may purchase her with the bona fide intention

(*) Waarover zie ons volgend artikel. De Nederl. Reg. was dan ook, in 1866, niet in het minst verpligt den uitvoer van paarden te verbieden.

(†) Lord Russell to Adams.

of using her for his own benefit in lawful commerce, and may, to the utmost of his power, divest her of any warlike character, and convert her into, and use her as, a merchant vessel'(*).

Men ziet hieruit, dat de Engelsche Regering het regt der oorlogvoerende partij (de hierboven sub. n°. 2 gestelde voorwaarde) volmondig erkent. Maar hierdoor wil zij niet te kennen geven, dat de aankoop zelf onwettig was; zij houdt dien voor geoorloofd, en de sub. 3 door ons vermelde voorwaarde werd door Engeland gesteld bij gelegenheid van den verkoop van den 'Sumpter' te Gibraltar en bij de questie betrekkelijk de 'Georgia.' Toen de heer Adams verzocht dat op den 'Sumpter', die ontsnapt en te Liverpool aangekomen was, de bepaling werd toegepast, waarbij het verblijf van oorlogschepen in Engelsche havens tot 24 uren beperkt werd, antwoordde lord Russell: 'H.M. Government are unable to assume that the ship lately called the "Sumpter" has not been legally and bona fide sold to a British owner for commercial and peaceful purposes, and unless it were established that the sale was merely fictitious, H.M. proclamation cannot be deemed applicable to that vessel in the port of Liverpool'(†).

Voor de neutrale Regering is dus de verkoop wettig, waaruit volgt, dat zij aan hare onderdanen het regt toekent om hunne eischen voor het prijsgerigt des captors te doen gelden. 'It will of course be clearly understood, that those instructions(§) do not preclude the owners of the "Sumpter", if that vessel should be taken by U.S. cruisers, from appealing, according to usage and practice of international law, to the prize-court of the U.S. against the captors'(**).

Evenzoo is gehandeld door Engeland, toen de 'Georgia' naar Boston gebragt was. 'H.M. government of course expects that a vessel seized under the British flag and claimed by British owners will be brought with as little delay as possible for adjudication into the proper prize-courts'(††).

Op deze wijze worden de regten der belligerenten, zoowel als der neutralen, behoorlijk verzekerd. De onzijdige doet eene handelsoperatie; de oorlogvoerende partij kan, even als bij contrabande, het schip, zelfs varende onder neutrale vlag, opbrengen(§§); zij mag

(*) Lord Russell to Sir Bruce, 1 Julij 1865 (*Staats-Archiv. Mémorial diplom.* 1865 p. 462 Staatsct. n°. 160.)
(†) Lord Russell to Adams.
(§) Aan de Engelsche marine te Gibraltar.
(**) Lord Russell to Adams.
(††) Lord Russell to Adams.
(§§) Men zou ons kunnen tegenwerpen, dat wij in tegenspraak zijn met het gevoelen, in ons volgend artikel ontwikkeld, dat oorlogschepen iets anders en meer dan gewone contrabande zijn, weshalve de handel daarin aan de onzijdigen niet kan worden toegestaan; doch 1° de aankoop moet immers geschied zijn bij wijze van handelsoperatie, met een vredelievend doel; 2° er bestaat een hemelsbreed verschil tusschen aankoop van een vijandelijk oorlogschip door een onzijdige, en verkoop van een oorlogschip door een' onzijdige aan eene oorlogvoerende partij.

daarentegen het schip niet terstond als vijandelijk eigendom zich toeeigenen, of door een prijsgerigt zijn regt slechts doen constateren(*); neen, de onzijdige moet de gelegenheid hebben voor dat prijsgerigt zijne vordering contradictoir te doen gelden.

Het blijkt dus dat, volgens de Engelsch-Amerikaansche theorie, het aan onzijdige onderdanen geoorloofd is om van eene der vijandelijke partijen oorlogschepen te koopen, wanneer

1° die schepen liggen in de neutrale havens;

2° wanneer het enkel eene commerciële operatie is, zonder eenig vijandelijk doel; wanneer verder die aankoop niet fictief is, maar bona fide.

3° wanneer er behoorlijk voor gezorgd is, dat die schepen hunne wapening niet hebben kunnen vermeerderen.

Maar de andere vijandelijke partij behoudt haar regt om de schepen in zee op te brengen, terwijl de neutrale eigenaar eischen kan dat de schepen voor een prijsgerigt gebragt worden en hij zijne vordering aldaar kunne doen gelden.

Hiermede overeenstemmend zegt dan ook Twiss II p. 466. 'It has never been a subject of complaint on the part of a belligerent against a neutral Power, that the latter has permitted an enemy of the former to effect the sale of a vessel, in the course of trade, within its ports.'

Wij kunnen evenwel niet nalaten op te merken, dat het zeer twijfelachtig is, of andere Mogendheden dan Engeland en Amerika, dezelfde beginselen op dit stuk aankleven. Daar Frankrijk o.a. (gelijk wij in ons laatste artikel zien zullen) den verkoop aan onzijdigen van koopvaardijschepen niet toestaat, na den aanvang des oorlogs, is het wel duidelijk, dat de verkoop van oorlogschepen nog minder door die Mogendheid zou worden geduld.

Wij meenen dan ook, dat de restrictiën, welke op den verkoop der oorlogschepen in neutrale havens noodzakelijk moeten worden gelegd, niet minder dan het gevaar van moeijelijkheden met de andere oorlogvoerende partij, het voor de onzijdige Regering wenschelijk maken, dat dergelijke handelsoperatiën zoo min mogelijk plaats hebben. Elke Staat kan natuurlijk daaromtrent handelen zoo als het meest met zijn belang strookt.

Waarschijnlijk met het oog op het met de 'Georgia' gebeurde, heeft de Britsche Regering, den 8sten September 1864, bepaald, dat in het vervolg geen oorlogschip der oorlogvoerende partijen in N.-Amerika in eenige havens van Groot-Britannië zou mogen binnenkomen, of blijven, met het doel om aldaar te worden onttakeld of verkocht(†).

Zoo ook heeft de Nederlandsche Regering een dergelijk besluit geno-

(*) Het is nog niet boven allen twijfel verheven, of vijandelijk eigendom door de tegenpartij genomen wordende op zee, voor een prijsgerigt moet gebragt worden. In allen gevalle is het eene bloote formaliteit.

(†) *London Gazette*, 9 September 1864.

men, in 1866, bij gelegenheid van den oorlog tusschen Spanje en Chili, zich daarbij evenwel de bevoegdheid voorbehoudende om, in buitengewone omstandigheden, den verkoop toe te laten, wanneer deze geschieden kan zonder de neutraliteit van den Staat in gevaar te brengen(*).

Dit voorbehoud is te regt genomen; immers, zonder van andere gevallen te spreken, zou het kunnen gebeuren, dat een vijandelijk oorlogschip, door zeeramp of gevecht, genoodzaakt in eene neutrale haven toevlugt te zoeken, in zulk een' toestand verkeerde, dat het niet weêr in staat was de terugreis te aanvaarden. Dan moet het aan een onzijdigen kooper kunnen worden verkocht, ten zij dat men, liever dan zulks te zien, eischen zou dat het schip, zoo lang de oorlog duurt, in de neutrale haven moest blijven liggen, en dus doende welligt geheel bederven of te niet gaan. De belangen of de wraakzucht der belligerenten in de hand te werken, behoort evenwel niet tot de verpligtingen der onzijdigheid.

Tot dus ver spraken wij van den aankoop door neutralen van oorlogschepen der oorlogvoerende partijen, aan deze laatste in eigendom toebehoorende.

Maar wat te zeggen van oorlogschepen door eene oorlogvoerende partij op de andere veroverd en in eene neutrale haven gebragt? gelden hier de regels in gebruik bij verkoop in onzijdige havens van gewone prijzen?

Ofschoon zich bij het onderwerp van het binnenbrengen en den verkoop van prijzen in onzijdige havens enkele vragen voordoen, niet van belang ontbloot, hebben wij echter eene opzettelijke behandeling er van niet dadelijk noodig geacht, daar het algemeen erkend wordt, dat zoowel de toelating als de verkoop van prijzen (niet de prijsverklaring) in neutrale havens niet verboden is. Wat den verkoop aangaat, deze is volkomen geoorloofd wanneer de appropriatie volkenregtelijk geschied is (‘la prise est consommée’), dat is, volgens tegenwoordig gebruik, wanneer blijkt van de regterlijke uitspraak van prijsverklaring(†). Kunnen nu bemagtigde oorlogschepen onder de categorie van gewone prijzen gebragt en, dus doende, door de onzijdigen worden gekocht?

Ik geloof het niet, ook al waren die oorlogschepen eerst - hetgeen in allen geval zou moeten hebben plaats gehad, - door een Admiraliteitshof verbeurd verklaard. Wel is waar zijn, gedurende een' zeeoorlog, zoowel oorlogschepen en de gewapende schepen (kruisers) der vijandelijke Regering, als de particuliere schepen der onderdanen, aan opbrenging regtmatig onderworpen; doch de eerstgenoemd en zijn staatseigendom, en daar nu, volgens algemeen erkende beginselen, de inbezitneming (occupatie) niet genoegzaam is om, gedurende den oorlog, den eigendom te verkrijgen van het veroverd grondgebied, van immobilia

(*) Staatsct. 14 Maart 1866.

(†) Zie o.a. *Hautes.* II 158, *Gessner* p. 337, *Phillim.* III 482.

en van de staats-domeinen, maar de in bezitneming moet worden goedgekeurd bij een vredesverdrag(*), zoo schijnen mij de oorlogschepen hiervan niet te moeten of kunnen worden uitgezonderd. Gelijk met het grondgebied en staatsdomeinen het geval is, zoo verkrijgt de eene partij het eigendom der op de andere veroverde oorlogschepen eerst, wanneer zij die tot aan den vrede behouden kan en ze alsdan worden afgestaan. Tot op dien tijd kunnen zij uit de handen van derden worden teruggevorderd, aan wien ze door den captor mogten zijn overgedaan(†). Op oorlogschepen zou m.i. toepasselijk zijn hetgeen een uitnemend schrijver zegt: 'Celui qui achète une portion du domaine national la prend au risque d' être évincé par le Souverain originaire propriétaire, quand il rentre en possession de ses domaines(§).

Eene groote Zeemogendheid zal er welligt geen bezwaar in zien de oorlogschepen harer tegenpartij door den prijsregter te doen verbeurd verklaren. Zoo werden de vloot en de schepen van Hare Britsche Majesteit, bij kabinetsorder van 29 Maart 1854, gemagtigd op te brengen 'all ships, vessels, and goods belonging *to the Emperor of all the Russias* or his subjects' en de Admiraliteitshoven werden gelast 'to adjudge and condemn all such ships, vessels and goods as shall belong *to the Emperor of all the Russias* or his subjects'(**).

Doch, daargelaten of de vijand van zulk eene groote Zeemogendheid, die zelf ook dien rang inneemt, den verkoop zou erkennen en de genomen oorlogschepen niet later zou revindiceren, zou de verkoop desniettemin m.i. strijdig zijn met het groote volkenregtelijke beginsel, hierboven vermeld.

Wij achten ons derhalve bezwaard den onzijdigen den aankoop toe te staan van oorlogschepen, door de eene oorlogvoerende Mogendheid op de andere bemagtigd, zoo lang de oorlog duurt, en een tractaat niet omtrent het lot der veroverde oorlogschepen heeft uitspraak gedaan.

Nog eene questie blijft ter behandeling over: is bij het eindigen van een burgeroorlog, de verkoop der oorlogschepen van de Regering de facto geoorloofd? Kunnen die schepen, nog op zee kruisende of zich in neutrale havens bevindende, door onzijdigen worden gekocht? Het antwoord moet, m.i. ontkennend luiden. Een oorlog wordt eerst

(*) Zie o.a. *Kluber* § 256, *Martens* § 277, enz. maar vooral over dit punt en de moeijelijke questiën met de toepassing van het jus postliminii, op volkenregtelijk gebied, in verband, *Phillimore*, 3 deel.

(†) Volgens *Martens*, essai sur les armateurs § 44, zou dit beginsel ook toepasselijk zijn op prijs en buit. Doch dit behoort m.i. meer tot het jus constituendum; althans het is genoeg bekend, dat de theorie en praxis geheel anders zijn.

(§) *Wheaton*, dr. intern. II. 58.

(**) *Asher*, Beiträge zu einigen Fragen über die Verhältnisse der neutralen Schifffahrt in Kriegeszeiten. 1854, p. 52.

regtens als geeindigd beschouwd na de ratificatie van het vredesverdrag door de respectieve Souvereinen(*); maar ter voorkoming van moeijelijkheden, wordt gewoonlijk in het tractaat zelf het tijdstip bepaald, waarop in de verschillende plaatsen de vijandelijkheden zullen moeten eindigen(†).

Bij burgeroorlog is het moeijelijk vast te bepalen, wanneer deze regtens als geeindigd te beschouwen is, omdat in vele gevallen geen vredesverdrag gesloten wordt, maar de vorige staat van zaken eenvoudig, met of zonder wijziging, na de 'debellatio' der eene partij, wordt hersteld.

Wij hebben hier die vraag niet te behandelen, evenmin als die van het tijdstip, waarop vreemde Mogendheden ophouden moeten de jura belli aan de eene partij toe te kennen. Er is evenwel een tijdstip, waarop, ook zonder dat een tractaat gesloten zij, de algeheele overwinning en ten onderbrenging der eene partij als niet meer twijfelachtig, en de gewezen Staat de facto als geheel vernietigd kan worden beschouwd. Onder die omstandigheden, wanneer de wettige Regering overwonnen heeft, keert het eigendom van dien voormaligen Staat de facto per se weder terug in handen van de wettige Regering. Als dus oorlog- of gewapende schepen der overwonnen partij in eene onzijdige haven kwamen, en de bevelhebbers die aanboden, geen Gouvernement zou ze aannemen, geen reeder die ze kocht, zou naturalisatie verkrijgen en, al werden zij genomen door de andere partij, terwijl ze eene onzijdige vlag voerden, zij zouden niet als onzijdig eigendom kunnen worden gereclameerd, daar, gelijk gezegd, geen oorlogseigendom verkregen kan worden, hetgeen aan een vreemd Bewind behoort.

Een dergelijk geval deed zich voor in 1865, toen oorlogschepen der Geconfedereerden, bij het einde van den oorlog in Noord-Amerika, zich in Fransche en Engelsche havens bevonden. Volgens sommigen zou toenmaals de Fransche Minister van Buitenlandsche zaken van gevoelen geweest zijn, dat er geen bezwaar bestond om den verkoop dier schepen te vergunnen(§). Maar lord Cowley, Britsch Ambassadeur te Parijs, opperde bedenkingen daartegen, welke door lord Russell werden beäamd. De Minister schrijft aan lord Cowley(**) onder dagteekening van 2 Junij 1865: 'With reference to the point raised by you in your conversation with M. Drouyn de Lhuys, reported in your despatsch of the 31

(*) 20e protocol van het congres van Parijs, 2 April 1856 apud *Gourdon* hist. du C. de Parist 'M. le Comte Walewski expose que les précédents établissent que généralement les blocus n'on. été levés qu' après l' échange des ratifications, en vertu du principe que la guerre n'est terminée qu'au moment où les stipulations arrêtées par les Plénipotentiaires ont reçu la consécration de leurs Souverains; que l' esprit de libéralité conseille néanmoins de déroger à cette règle,' enz.

(†) *Wheaton*, II. p. 212.

(§) Volgens het *Mémorial diplomatique*, 1865, p. 458, zou dat voorstel echter niet zijn gedaan.

(**) Staats-Archief.

inst., I have to state to Your Exc. that I am advised by the Law Officiers of the Crown that it is a correct proposition of law that if, upon the complete cessation of hostilities, any ships which at the time of such cessation were the property of the confederate Government, and have not been lawfully transferred to any other owner, are found within H.M. territories, such ships may be claimed as public property by the Government of the U.S. But every such claim, if made and resisted by any counterclaimant, must be decided in the ordinary course of law by the civil tribunals.'

Als slotsom van onze beschouwingen vermeenen wij te mogen stellen:

1°. De onzijdige Regering mag geen in hare havens liggende, of aldaar toevlugt gezocht hebbende oorlogschepen der oorlogvoerende partijen koopen;

2°. de onzijdige onderdanen mogen zulke schepen koopen, bij wijze van handels-operatie, bona fide, en mits gezorgd worde dat het schip zijne wapening niet vermeerdere; maar

3°. de oorlogvoerende tegenpartij behoudt haar regt om dat schip, hetwelk zij steeds als vijandelijk eigendom beschouwt, op te brengen;

4°. een prijsgerigt moet uitspraak doen en de onzijdige kooper kan zijne vordering aldaar doen gelden;

5°. gedurende den oorlog mogen de onzijdigen geene oorlogschepen aankoopen, welke door eene oorlogvoerende partij op de andere veroverd en in de onzijdige havens gebragt zijn;

6°. evenmin kunnen zij, bij het eindigen van een' burger-oorlog, de nog op zee kruisende, of in neutrale havens gebragt wordende schepen der overwonnen Regering de facto aankoopen.

(Slot volgd.)

Letterkunde.

Thomas Carlyle,
Een voorstander van het Absolutisme.

Inaugural Address at Edinburgh, 2 April 1866, by Thomas Carlyle. *The French Revolution:* a history by Th. Carlyle. *Oliver Cromwell's letters and speeches* by Th. Carlyle. *History of Friedrich II. of Prussia*, called *Frederick the Great* by Th. Carlyle.

Niettegenstaande den regen, heerschte er tegen het middaguur van Maandag den 2den April 1866, in de St. Georgestraat te Edinburgh, eene groote drukte. Bij den ingang der Music Hall toch, was een groote menigte menschen verzameld, voor een aanzienlijk gedeelte uit aankomende jongelingen bestaande. Men behoefde zich waarlijk niet lang onder hen bewogen te hebben om aan den toon der gevoerde gesprekken en aan de aardigheden, die werden gewisseld, te hebben bespeurd, dat men zich te midden der studerende Schotsche jeugd bevond. Hoe ook de begeerte ten heiligdom in te gaan, op de proef gesteld, hoe zij ook geprikkeld werd, doordien achtereenvolgens een aantal rijtuigen, hun inhoud van 'geleerde heeren' en van een groot getal dames, aan een afzonderlijken toegang afleverde - de levendigheid en de vreugde werden er niet te minder om; alleen de sluitmiddelen der deuren hadden af en toe eenigen weêrstand te bieden aan de drukkende krachten der ongeduldigste volgelingen van Minerva.

Te 1½ ure werden zij eindelijk ontsloten en nu stormde de menigte, tot ongeveer een 2000tal aangegroeid, naar binnen, rende de trappen op en drong en worstelde, als bij al diergelijke gelegenheden plaats grijpt, om de voordeelen der vooraanzitting. Het duurde lang, eer de woelige jeugd eenigzins tot rust kwam. Van tijd tot tijd slopen zij, voor wien de steeple-chase een minder gunstigen uitslag had gehad, naar de onder het orgel opgerigte tribune, en hielpen elkander kameraadschappelijk over de balustrade. Als stormende krijgslieden, die

ten snelste den afstand tusschen de verschillende hindernissen doorloopen, spoedden zij zich van daar naar de orgelgalerij en herwonnen, door eene herhaalde gymnastische oefening, de verspeelde gelegenheid om goed te kunnen zien, maar vooral om goed te kunnen hooren.

Tegen 2 uur gaf het opstaan der menigte, het beklimmen der zitplaatsen en het uitrekken aller halzen, genoegzaam de nadering te kennen van den stoet, die op de tribune werd verwacht. Met oorverdoovend gejuich werd hij begroet.

Dat gejuich gold hoofdzakelijk één man uit dien stoet. Zijne lange, beenige, hoog opgerigte gestalte, zijn frisch en krachtig voorkomen, maar vooral zijn vurige, diepe blik, zouden hem geen 70jarigen leeftijd doen toekennen.

De geborduurde toga, die hem omhulde, wees hem aan als een der hoofdpersonen bij de plegtigheid, die hier zou plaats hebben. Het was de nieuwbenoemde Lord Rector der Edinburgsche Hoogeschool, Thomas Carlyle.

Grootendeels ter zijner eere was de menigte hier verzameld.

Hem te zien, *hem* te hooren, was het doel dat allen had geprikdeld. In die mate zelfs, dat er tot den prijs van een guinje (*f* 12,60) was geboden aan die weinige ambtshalve regtmatige eigenaars, die tot afstand hunner toegangkaart waren te bewegen. Daar de nieuwe Lord Rector ver van de hoofdstad woont, slechts tweemaal gedurende zijn leven voor het publiek als spreker optrad (*on Heroes* en *on Hero-Worship*, twee zijner bekende geschriften) en men, wegens zijn weerzin tegen publieke voordragten, geen verder optreden van hem kon verwachten, was de gelegenheid om in persoonlijke bekendheid met hem te geraken, te schaarsch, dan dat men die ongebruikt voorbij zou laten gaan.

Hem gold in de eerste plaats het dubbele eerbewijs van de *élite* der Edinburgsche bevolking; *hem* gold bovenal dat levendig bewijs van sympathie der Schotsche jongelingschap.

Carlyle's geschriften toch - in Engeland zeer bekend, echter welligt niet in dien zin, dat men ze *populair* zou kunnen noemen - hebben door hunnen rijken inhoud tot veel tegenspraak, door hunne éénzijdige strekking tot scherpe kritiek en door hun eigenaardigen vorm, zelfs tot veel gelach aanleiding gegeven. Maar onloochenbaar is het tevens, dat zij juist door dien eigenaardigen inhoud, door die éénzijzijdige strekking en door dien zonderlingen vorm, op velen een diepen en blijvenden indruk hebben gemaakt.

Voor den man, die door de gebeurtenissen van het dagelijksch leven, tot een ernstig en diep nadenken over de gewigtigste vraagpunten van dat leven is gebragt, openen zij een onmetelijk veld van beschouwing.

Voor den jongeling, die naauw de schoolbanken ontvloden, die vraagpunten nog niet aan het onbezorgd gemoed te beantwoorden heeft gegeven, roept Carlyle ze als met tooverkracht uit de diepte op, tot ze met gapen-

den muil voor hem liggen, gereed die rust der onbezorgdheid te verslinden. Geen schrijver welligt heeft zich meer moeite gegeven, heeft jaren achtereen met zoo noeste vlijt gearbeid, om bouwstoffen bijeen te brengen, die kunnen bijdragen tot de vermeerdering der zoo gewigtige kennis van het verband, dat er op maatschappelijk gebied bestaat, tusschen '*oorzaak*' en '*gevolg.*'

De jaarboeken der maatschappij, - de geschiedenis - ziedaar een rijke mijn, waaruit die bouwstoffen geput worden. Als onvermoeid ontginner, als onverbiddelijk anatoom, heeft Carlyle sommige gedeelten dier boeken doorwoeld, en zich het regt verschaft, onder de groote geschiedschrijvers van onzen tijd genoemd te worden.

Ieder schrijver - de geschiedschrijver dus niet uitgezonderd - werkt onder den invloed van zekere beginselen, van zekere begrippen, die in de ondervinding van een werkzaam leven, voor zijn hart en voor zijn geest *waarheden* zijn geworden, waarin hij gelooft en waarop hij leeft. Den schrijver, in het algemeen, leiden die beginselen tot de strekking van zijn arbeid; den geschiedschrijver leiden zij bovendien tot partijdigheid. Hoe uitgebreid het tijdvak ook moge zijn, waaraan hij zijne krachten heeft gewijd, zij blijft hem steeds onverminderd bij.

Bij Carlyle echter hebben die beginselen meer bepaaldelijk invloed uitgeoefend op de keuze, die hij uit den feitenschat der wereldgeschiedenis heeft gedaan.

Één tijdvak heeft hij verkoren - het vreesselijkste en ontzagwekkendste der nieuwere geschiedenis - de Fransche Omwenteling; *la culbute générale*, van den Markies de Mirabeau.

Tot twéé mannen heeft hij zich aangetrokken gevoeld; mannen, die als 'vuurkolommen waren, in den nacht van hunnen tijd,' Olivier Cromwell, *de ijzeren Puritein*, en Frederik II van Pruissen, *le roi philosophe.*

Wij vermeenen regt te hebben tot de overtuiging, dat er naar zijne meening, één groot behoedmiddel tegen, één afdoend geneesmiddel voor alle maatschappelijke kwalen bestaat, namelijk, het welbegrepen Absolutisme.

Dit is de hoofdgedachte - *la pensée intime* - die bij de keuze en bij de behandeling zijner historische geschriften heeft geheerscht.

De Fransche omwenteling toch is het slot van het groote drama, dat gedurende de 18de eeuw in Frankrijk is afgespeeld. De hoofdpersoon, het Absolutisme, heeft zijne roeping miskend en den krachtigen arm beschermend uitgestoken over den Logen, het Bedrog en den Nijd, om het offer te worden van de onverbiddelijke logica, die het zelf heeft aangekweekt - om te worden verdrongen door de Anarchie, doorgedreven tot in het waanzinnige.

Cromwell, ziedaar het Absolutisme aan de hand van het Geloof.

Frederik de Groote, het Absolutisme, geleid door het Gezond Verstand.

Tot staving van de boven gegeven verklaring der voorkeur, waar-

mede Carlyle dit zoo scherp afgeteekende veld voor zijne geschiedkundige onderzoekingen heeft gekozen; - tot nadere kennis van de vruchten, die hij daar heeft gezocht; - tot betere waardeering van het gehalte van den oogst, dien hij vergaard heeft, - noodigen wij u in de eerste plaats uit, waarde lezer, tot het verder bijwonen der plegtigheid, wier aanvang wij voor u geschetst hebben.

Met slechts een weinig aandacht, zullen wij eene eerlijke opsomming hooren van zijne beginselen, van zijn streven, van zijne overtuiging.

Bovendien zullen wij in de inwijdingsrede van den nieuw benoemden Lord Rector, wenken en oordeelvellingen aantreffen, de moeite overwaard, om door een iegelijk, die een werkzaam leven begeert te leiden, opgenomen en overdacht te worden.

Keeren wij dan op onze plaats in de Music Hall terug.

Nadat 'the Rev.' Dr. Lee een kort gebed had uitgesproken en er mededeeling was gedaan der benoeming van eenige doctors in de regten (Honoris Causa), van wie de aanwezigen werden geïnstalleerd, deelde de student Gibson aan Carlyle, namens het korps, zijne benoeming mede. Die mededeeling werd door het publiek met langdurig gejuich begroet. Toen dit vreugdebetoon bedaard was, stond Carlyle op, wierp de geborduurde toga op den verlaten zetel en begaf zich naar de tafel, die voor op de tribune was geplaatst. Zich in zijne volle lengte verheffende, met opgerigten hoofde, een ligten blos op de wangen en een bewogen stem, ving hij aan uit het hoofd te spreken.

Hoe edel hij de geestdrift vond, welke de jeugd die hem benoemd had, voor datgene scheen te koesteren wat zij 'eere' waardig rekende; hoe gevleid hij zich voelde, doordien *hem* ditmaal die geestdrift gold, toch had hij bedenkingen gemaakt tegen het aannemen van dat eerbetoon. Eensdeels - welke reden niet weinig den lachlust van het publiek opwekte - omdat, bij vordering in leeftijd, ook omtrent hem het oordeel zich wijzigen zou; anderdeels, omdat hij meende, zoo weinig tot den bloei der Akademie te kunnen bijbrengen.

Hij had evenwel der roepstem van het derde geslacht, dat na hem deze banken vulde, geen weerstand kunnen bieden en zich voorgenomen, *wat* hij zou kunnen doen, met ijver aan te grijpen en te volbrengen, van hoe gering nut het dan ook mogt zijn.

Den eersten pligt tegenover de voor hem zittende jongelingschap begeerde hij nu te vervullen, door hun die 'waarheden' mede te deelen, die zich bij hem hadden gevestigd omtrent den arbeid, die hen nu bezig hield; omtrent de loopbaan, die zij waren ingetreden; omtrent het strijdperk, dat hen in de wereld te wachten stond.

'Ik had mijne opmerkingen op schrift willen stellen' - ging hij voort - 'wat mij nu veel gemak zou hebben verschaft - maar toen ik het beproefde, voelde ik mij ongeschikt om aanspraken te schrijven - voelde ik, dat het niet ging. Daarom verwierp ik dat denkbeeld en besloot op de ingeving van het oogenblik te vertrouwen; -

datgene te zeggen, wat zich van zelf hij mij zou opdoen. Gij zult daarom met die opwellingen tevreden moeten zijn - en het gemis aan orde daarbij vergoed moeten achten, doordien ze regt uit het hart voortkomen.

'Ik zal mijn best doen, niets te zeggen, dat niet *waar* is, zoover zulks in mijne magt ligt; dat is dan ook *al*, wat ik kan beloven.'

Ziehier een ongekunsteld man! - een man met zoo innige overtuiging van de 'waarheden,' die hij heeft aangenomen - met zoo groot besef, dat zij vereenzelvigd zijn met zijn bestaan, doordien zij gedurende lange jaren van ernstigen arbeid, telkenmale weder als vraagpunten voor hem zijn opgetreden, dat een pogen, om ze in behoorlijke orde gerangschikt, neêr te schrijven, een overtollige last zoude zijn. Hij vreest niet, al sprekende, van den tekst te zullen dwalen; daarom: 'Regt uit het hart', en 'zoo waar, als ik slechts kan.'

'Er wordt veel raad gegeven' - vervolgt hij - 'maar weinig met vertrouwen gevolgd.' Één raad zal hij hun daarom toch niet onthouden; een raad, dien wij allen mogen aannemen, oud en jong.

'Weest *ijverig*' - dus luidt die - 'in de plaats waar ge gekomen zijt, om opgevoed te worden.' - 'Weest ijverig! in dezen gouden tijd van het leven, die uw zaaitijd moet zijn.' - 'Nog is de geest *(mind)* in een kneedbaren staat; maar hij zal de vastheid krijgen van ijzer en steen, en de gewoonten van een oud man kunt ge niet meer wijzigen; zooals hij is begonnen, moet hij voortgaan, en voortschrijden tot den einde toe. Weest ijverig! maar vóór alles, met *eerlijkheid* in al uw pogen. Weest in uw studeren eerlijk met uw geweten. Tracht dáár vooral naar. Houdt een scherpe keur op wat ge "weet" en wat ge "niet weet." - Onderzoekt daartoe gaandeweg, tot welken arbeid ge geschikt zijt; want het is de éérste vraag, die den man te beantwoorden wordt gegeven: "*wat zult gij in het heelal doen?*" Eerlijkheid toch is, zoowel in studie als in alle andere zaken, van het eerste en grootste belang. *Een oneerlijk man kan nimmer iets tot stand brengen*, *dat waarde heeft.*'

Die 'gouden tijd van het leven,' waarde lezer, die 'zaaitijd,' is die voor ons voorbij, wanneer wij de schooldeur achter ons digt trekken, wanneer wij in de koets stappen om ons naar het promotiefeest te begeven, wanneer wij het kantoor van den patroon verlaten voor ons eigen kantoor, wanneer wij het pakje van kweekeling tegen de officiersjas inruilen?

Wordt die kneedbare geest plotseling 'vast als ijzer en steen,' zoodra hij niet bij uitsluiting voor zich zelven, maar vaak ook beslissend voor anderen werkzaam moet zijn?

Laat ons den moed hebben, die vragen ontkennend te beantwoorden.

Dan ook mogen wij met die Schotsche jeugd, aandachtig en ingespannen luisteren - zooals de verslaggever zegt - naar de woorden van dien natuurlijken en rustigen grijsaard, die, wars van rhetorische wen-

dingen, maar daarentegen met des te meer kracht, steunende op de 50 jaren van ingespannen arbeid die achter hem liggen, als een patriarch, zijne laatste wenken geeft aan het opkomend geslacht. Mogen die wenken voor velen het bekoorlijke der nieuwheid missen, mogen zij velen overbodig toeschijnen, ons is het of Carlyle - als een profeet - de mismoedigheid wil bezweren, die zich in onze dagen van twijfel zoo gemakkelijk meester maakt van een jeugdig gemoed. En tot welken leeftijd doet die wankelbaarheid der jeugd zich niet pijnlijk gevoelen, in hare struikelingen en afdwalingen? -

Na een woord over het ontstaan van Akademiën gesproken en aangetoond te hebben, hoe de uitvinding der boekdrukkunst de noodzakelijkheid had te niet gedaan voor de leergierige jeugd om zich te vereenigen op de plaatsen, waar de geleerden zich onder de bescherming en aanmoediging der vorsten ophielden, ontzegt hij haar nog niet alle nut, al is het slechts om den wille van den boekenschat, tot wier verzameling zij het aangewezen oord zijn; al is het slechts, omdat men dáár kan ‘leeren lezen.’ ‘Een goed lezer te worden’ - zegt Carlyle - ‘is moeijelijker dan men denkt.’ Door te lezen met verstand, moet men tot de kennis komen van wat ons past. ‘De ongelukkigste van alle menschen’ - heet het verder - ‘is hij, die niet weet, wat hij zal gaan doen; die voor zich zelven geen aangewezen werk op de wereld vindt; die er zich niet toe kan zetten. Want “werk” - eerlijk werk, dat ge volvoeren wilt - is het groote geneesmiddel voor al de kwalen en al de ellende, waaronder het menschdom gebukt gaat.’

Van den te doorlezen boekenschat zijn echter niet alle onderdeelen voor ieders zedelijk gestel weldadig. Evenwel is er, naar zijne meening, toch één onderdeel, waarvan de kennis nuttig is voor een ieder. Het is dat, hetwelk de geschiedenis omvat; waarin staat opgeteekend, wat er vóór ons in het groote menschelijk gezin is voorgevallen.

Wij kunnen niet nalaten, hier onze volkomene overeenstemming met den spreker te betuigen. Naar onze overtuiging, zijn weinige boeken zoo geschikt ter ontwikkeling van het verstandelijk inzigt van het leven en van wat men daarin heeft te doen, als die boeken, waarin de geschiedenis staat opgeteekend, ontdaan van alle éénvormige schoolsche banden, indeelingen en voorstellingen. Niet, dat wij het nut daarvan ontkennen - integendeel; op de lagere scholen is zulke indeeling, zijn de tijdrekenkundige tafels, is in het algemeen de geschiedenis, - men zou ze zoo kunnen noemen - der vorstelijke stamhuizen, der godsdiensttwisten en der veld- en zeeslagen, hoogst doelmatig om het kind een netwerk van feiten in het hoofd te prenten. Hoe vaster dat netwerk wordt gevlochten en zich in zijn geest hecht, des te beter. Doch zoodra de knaap de lagere school verlaat, - op dien leeftijd, waarin zich bij hem zelfstandige gedachten beginnen te ontwikkelen, waarin het begrip van ‘mijn’ en ‘dijn’, van ‘regt’ en ‘onregt’, een rol in zijn

leven begint te spelen - moet de geschiedenis hem opvangen, om die zelfstandige gedachten, die levensbegrippen te leiden en toe te lichten. Maar dan niet meer de geschiedenis van vorsten en veldslagen, maar die der menschheid.

Niet het Nederland, dat op wonderbaarlijke wijze vaak werd gered; maar de geschiedenis, zooals onze vaderen die hebben vertoond in het leven; de geschiedenis, waarvan wij de nieuwste aflevering bezorgen. Zoodanig onderwijs brengt zonder twijfel veel bij tot ontwikkeling van het verstand, en bevordert de voorspoedige ontwikkeling van den mensch uit het kind.

'In de eerste plaats' - vervolgt hij - 'de geschiedenis der Grieken en Romeinen, en wanneer het u eenmaal gelukt, van aangezigt tot aangezigt een Griek en een Romein te hebben aanschouwd, dan zal u tevens in het bijzonder één punt helder worden, - een punt, waarop slechts door weinige schrijvers de aandacht is gevestigd; - nl. dat beide natiën, elk op hare wijze, door een diep godsdienstig gevoel bezield waren.

'Dat gevoel uitte zich bij de Romeinen vooral in hun begrip van deugd, mannelijke deugd, - alle moeijelijkheden te trotseren en met een onoverwinnelijk hart tegen te gaan; gereed te zijn tot handelen en tot sterven; waarheidsliefde, trouw aan beloften, éénheidszin - en alle deugden, die 's menschen grootste deugd - den moed - begeleiden, als het éénige te beschouwen, dat den man adelt.'

De treurspelen van Sophocles pleiten genoegzaam voor het geloof der Grieken aan de eeuwige regtvaardigheid des Hemels en aan de onmogelijkheid om ongestraft tegen de wetten der goddelijke magt te zondigen.

'Ik geloof' - zegt Carlyle - 'dat gij in alle geschiedenissen, als hoeksteen en grondslag zult moeten erkennen, dat nooit éénige natie, dat nooit éénig man tot iets belangrijks is gekomen, indien de beschouwing van het wonderbaarlijk Heelal, hen niet met vrees en ontzag tot het besef had gebragt van het bestaan van een onbekend, almagtig, ondoorgrondelijk wijs Wezen, heerschende over alle menschen en alle menschelijke belangen.'

Tot een bewijs haalt hij de Engelsche geschiedenis aan; bij voorkeur het in godsdienstigen zin zoo veelbewogen tijdperk van John Knox, dien hij den schepper van Olivier Cromwell noemt. 'Het Protectoraat van Cromwell,' - en nu volgt er eene politieke geloofsbelijdenis - 'hoe miskend het door velen moge zijn, hoe velen het de mogelijkheid ontzegden van te kunnen slagen, mij schijnt het de nuttigste zaak uit het laatste gedeelte der Engelsche geschiedenis.'

'Indien Cromwell het had kunnen uitvieren - ik weet niet, hoever hij het daarmede niet had gebragt. In andere handen ware het welligt gefaald en had het niet kunnen slagen; maar het was in zijn geest waarachtig en zuiver, tot het laatste grein; - er was waarheid in, zoolang het in zijne handen was.'

Hier hebben wij den inhoud van Carlyle's maatschappelijke gezondheidsleer. - Geloof aan een God! Niet aan een God van Engeland, of aan een God der Heerscharen; maar aan een onbekend, algemeen, Hoogste Wezen; en is u die naam nog te veel - noem het dan ‘een invloed op het zieleleven’, van dat eener geheele natie, tot dat van den enkelen man. Een invloed, die, dóór den man Knox, den man Cromwell gevormd heeft, ‘zuiver en waarachtig, tot het laatste grein.’ Die invloed nu, den mensch bezielende tot goddelijke handelingen, behoort - volgens Carlyle - in den vorm van het Absolutisme, over de wereld te heerschen.

Nu weidt hij verder uit en verklaart zich één met Machiavelli in het geloof, ‘dat volkssouvereiniteit een Wanklank en een Onmogelijkheid is; dat de Romeinen, hiervan overtuigd, van tijd tot tijd een Dictator aanstelden, met onbeperkt gezag en magt, over allen en over alles; dat dit hun maatschappelijk stelsel zuiverde en de éénige voorwaarde was, waaronder het, zoo goed en zoo kwaad mogelijk, kon blijven bestaan.’

Na nog, door een enkel feit, de praktische wijze van handelen van Cromwell te hebben doen uitkomen, merkt hij zeer teregt op: dat men ter beoordeeling van feiten en toestanden als deze, zich niet moet vergenoegen met de voorstellingen der verschillende geschiedschrijvers, maar dat vaak de onaanzienlijkste bron, uit dien toestand, uit dat feit gesproten, betere gegevens tot onpartijdige beoordeeling bevat. Hier vindt hij aanleiding, om zijn stelsel uit te werken. Een zeer geloofwaardig, oud boek, de genealogiën bevattende der Pairs van Engeland, heeft hem tot de kennis van het feit gebragt, dat de koningen van Engeland - van Willem den Veroveraar tot Karel I - al degenen, die zij, naar hun beste weten, die hooge eer waardig keurden, tot Pairs, tot ‘Koningen onder hen,’ aanstelden. ‘Dat is de meest goddelijke eer, die de eene mensch den andere kan aandoen’ - gaat hij voort: - ‘geen handeling op aarde strookt zoo volkomen met het bestuur van het Opperwezen, als wat toen over geheel Engeland plaats greep; en daarin ligt de groote geest, die de geheele Engelsche geschiedenis bezielt.’

Oppervlakkig geoordeeld, kan men bij dat ‘beste weten’, dier koningen van Engeland, niet heel veel troost vinden, ‘maar’ - voegt Carlyle er bij - ‘het blijken allen mannen geweest te zijn met een geest van regtvaardigheid, dapperheid, en menschelijkheid; vol van de eigenschappen, die goed zijn in den man, die over anderen moet heerschen.’ Men behoeft geen groot twijfelaar te zijn, om eenig ongeloof te koesteren omtrent de goede eigenschappen, die al die Pairs in zich vereenigden, met het oog op volksbestuur. Ook de warme verdediger van het Absolutisme schijnt dien twijfel billijk te hebben gevonden, want het komt hem noodig voor, een negatief bewijs te leveren, dat al die menschen geschikt waren voor hun ambt. Die genealogiën leerden hem

toch, ‘dat een geslacht van Pairs dáár eindigde, waar de laatste Pair een man was van een gehalte, dat niet *kon* stand houden in die veelbewogen, hoog ernstige tijden; - die man geraakte in ongelegenheid, kwam tot verraad; - hij ging eindelijk geheel ten onder.’

Met andere woorden: - wanneer een element niet in dien kring paste, dan werd het als van zelf uitgedreven. Na deze staatkundige apothéose, waarbij het niet ontbreekt aan de noodige zwermers en aan verschillend gekleurd bengaalsch vuur, komt hij andermaal op het gebruik van boeken terug. ‘Er zijn twee soorten van boeken’ - zoo is zijn oordeel -; ‘wanneer een man over eenige zaak leest, of zich met eenig bepaald soort van boeken bezig houdt, dan zal hij steeds zien, dat er goede en slechte boeken, dat er een goed soort en een slecht soort bestaat.’

‘Op dien grond durf ik te beweren, dat het, voor een weinig ontwikkeld man, beter zou zijn niets te doen, dan een boek te lezen - een boek, in het algemeen.’

De zin, in de duistere uitspraak verborgen, wordt een oogenblik later toegelicht, wanneer hij zegt: ‘het gebruik van boeken toch moet leiden tot het verkrijgen van wijsheid; - namelijk, het verkrijgen van een gezond oordeel en eene juiste waardeering van alles wat ons omgeeft, gepaard aan de gewoonte om regtvaardig en wijs te handelen. De waarde van zoodanige wijsheid kan niet te hoog worden geschat.’

Vooral in onze dagen, meent hij, dat het moeijelijk is, tot het bezit te komen van die wijsheid, gepaard aan regtvaardigheid; en ‘indien *dat* mislukt’ - laat hij er op volgen - ‘dan mislukt *alles*.’ Het is - in tweede toepassing - hetzelfde beginsel omtrent eerlijkheid in den arbeid des geestes, dat wij in den aanvang hoorden. Wij zullen het nogmaals ontmoeten en merken het dus aan als een kenmerk van den geest, waarin Carlyle zijn geschiedkundigen arbeid heeft verrigt. Reden te meer, om met aandacht de gronden na te gaan, waarop zijne besluiten rusten; vooral wanneer zij niet met de onze overeenkomen.

Nu laat hij de boeken varen en wijdt een woord aan de ondersteuning, met geldelijke middelen, in welken vorm ook, die de Akademiën van buiten af ondervinden. Het komt hem wenschelijk voor, een fonds te bezitten, ter ondersteuning van hen, die zich in het bijzonder aan de studie der oude klassieken wijden.

Het schijnt echter, dat diergelijke ondersteuningen niet meer met zoo milde hand worden gegeven, als voorheen het geval was, en hij schrijft zulks toe aan de ontwikkeling, in de laatste tijden, van eene meening bij het publiek, dat de opvoeding aan de Akademiën niet zoo onvoorwaardelijk goed is.

Naar die meening, zouden de Akademiën niet de ware plaatsen zijn ter verkrijging van de wijsheid, door hem omschreven; - en wel, daar er bij het Akademisch onderwijs te veel op den ‘vorm’, te weinig op de ‘zaak’ wordt gelet. Een der eerste beginselen van op-

voeding moet, zijns inziens, het stilzwijgen zijn. ‘Stilzwijgen’ - zegt hij - ‘is de eeuwige pligt van den man.’ Stilzwijgen, in de beteekenis: ‘wees meester over uwe tong.’ Zwijg! als ge niets te zeggen hebt. Spreek alleen dan, wanneer ge zijt bezield; maar dan ook ernstig en met niet meer woorden dan noodig zijn. Dan zult ge ook niets zeggen, dan wat waarheid in u is geworden; - en dat is een eeuwige pligt. ‘Want’ - roept hij ten slotte uit - ‘wanneer een begaafd spreker - een redenaar -, de waarheid niet vermeldt; ik vraag u, bestaat er een voorwerp in de Schepping, dat hem in afzigtelijkheid evenaart?’

De Akademische opleiding in Engeland boezemt hem een zekere achterdocht in. Hij meent, dat daarin een te hooge schatting is ingeslopen, van wat men noemt ‘*le don de la parole;’* van de gave, om zoo lang men wil, over deze of gene zaak te redeneren; het éénige voortbrengsel van den mensch, die ‘spraakwerktuig’ geworden is. Een werktuig dat nooit stilstaat, maar onverpoosd voortwerkt; dat *alle* grondstoffen opneemt - om het even welke -, omdat het *moet* voortbrengen - wat dan ook -, rijp of groen, waar of onwaar. Wij zijn het stellig met Carlyle eens, lezer, dat zoodanig werktuig een der afzigtelijkste voorwerpen in de geheele Schepping is. Het geldt hier toch het misbruiken van een der krachtigste en edelste gaven van den mensch; van de gave, waardoor de geestelijke gedachte zich openbaart in de stof.

Wordt die gave door oefening ontwikkeld, dan wordt zij het middel, waardoor het Gedachte, het rijp overwogene, ingang vindt en tot daad kan worden in de wereld. Daardoor waarborgt zij aan het Gedachte, - aan die vrucht des geestes, - de onsterfelijkheid. Maar dan mag bij die oefening nooit worden vergeten, dat het woord den overgang uitmaakt van het Gedachte tot de Daad. Het woord mag voertuig zijn en niet meer.

Iedere nieuwe wending, die de ‘*orateur*’ aan zijn ‘*discours*’ geeft, is een vijfde rad aan den wagen en boezemt hoogstens belang in aan de ambachtslieden van het vak.

Iedere nieuwe rigting echter, die de welsprekende man bij zijne beschouwingen inslaat, is dienstig om den inhoud van het voertuig uit een nieuw standpunt te doen beschouwen en wekt vernieuwde aandacht bij de belangstellende toehoorders op.

Het ontbreekt Carlyle waarlijk niet aan bewondering voor hen, die *goed* gesproken en *goed* geschreven hebben. Maar bij den ernst, die in hem heerscht en gebiedt, past volkomen die intooming van de gave des sprekens. Dáárvoor heeft hij aanbidding over, en hij roept in vervoering uit: - ‘indien ik door eerzucht werd gedreven, dan zou ik liever de tien bladzijden hebben geschreven, waarop Goethe, in *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, zijne beginselen van opvoeding ontvouwt, dan al de boeken te samen, die sinds mijne geboorte zijn uitgekomen.’

In die bladzijden wordt het beginsel der Christelijke godsdienst als beginsel der opvoeding aangenomen.

'Hoewel een kind' - zegt Goethe - 'met verschillende gaven toegerust, ter wereld komt, welke gaven men het best doet ter ontwikkeling over te laten aan de natuur zelve, die ze schonk, wordt er toch één gevoel vereischt, zonder welks bezit alle andere gaven ten eenenmale hare waarde verliezen. Dat gevoel is - 'Eerbied;' dat is: achting, zonder vrees, 'voor allen die grooter en beter zijn, dan ge zelf zijt.' Die 'Eerbied' bestaat uit drie elementen. 'Eerbied, voor wat boven ons is; de grondslag van alle heidensche godsdiensten. Daar is niets beters in den man, dan dat; - Eerbied, voor wat ons omringt; Eerbied voor onze naasten; een magtige drijfveer tot eigen ontwikkeling; - en eindelijk: Eerbied voor wat beneden ons staat;' dat is: 'de gave om in tegenwerking, in droefenis en in smart, hoe ze vleesch en bloed ook mogen kastijden, zegeningen te zien, onwaardeerbare zegeningen!

'Dat is de ziel der Christelijke godsdienst, - de hoogste van alle godsdiensten; waardoor de mensch een standpunt heeft bereikt, waarvan geen teruggang mogelijk is.'

Hij komt ten slotte tot het besluit; dat 'opvoeding praktisch moet zijn, in alle opzigten; zonder woorden, die niet door daden zullen gevolgd worden. Een man moet niet spreken, dan om te zeggen wat gedaan moet worden; dat hij ga! ook zijn aandeel bijbrenge en zwijge!'

Zoodanige 'wijze van zijn', is - volgens hem - in het dagelijksch leven aanwezig. In de krijgsdienst toch, wordt een onwetende, ruwe menschenmassa, - vrijwillig daartoe verbonden, of naar de wetten des lands tot die dienst verpligt, - door de kunstbewerking, die men 'drillen' noemt, in weinig tijds tot een bewonderenswaardig, levend werktuig gevormd, waarvan ieder deel - zichzelf verloochenende - op het bevel van één man, gereed staat zelfs tot in den dood te gaan. Even zoo moet er - volgens Carlyle - een opvoedingstelsel bestaan, waardoor de mensch tot de overtuiging wordt gebragt, 'dat hij geboren is, om met alle krachten die in hem zijn, het werk te doen waarvoor hij geschikt is; - om daarin met zijn beste willen, vol te houden tot in den dood.'

Zie hier zelfs een Absolutisme, heerschende over den geest. Hoe schoon het einddoel moge zijn, dat Carlyle tracht te bereiken, toch zullen wij ons moeijelijk met die 'geestelijke drilschool' kunnen vereenigen en zal het Carlyle zeker moeite kosten, daarvoor 'kampioenen', of ook slechts 'ongeveinsde bewonderaars' te vinden.

Maar de behoefte aan het einddoel is naar zijne meening, eene 'eerste behoefte;' want - zegt hij - 'zoover *ik* zien kan, leven wij onder de omwenteling. Onze tijd is de tijd der revoluties; - de tijd, waarin alles in het vuur zal worden beproefd, al heeter en heeter, terwijl de wind van alle zijden blaast ter vernietiging, en niets kan blijven bestaan, dan wat waarlijk onvernietigbaar is als Asbest.'

'Wilt gij weêrstand bieden?' - vraagt hij vervolgens; - 'wees

dan niet te eergierig; wees nederig en te goeder trouw. Ruk alle hoog vliegende gedachten uit het hart, of overtuig u, dat zij even rein, als groot van moed zijn. Daar is grooter winst te doen, dan die van al het goud en al den bijval der wereld.'

Na eene uitweiding over den zin der bekende spreuk: '*Mens sana in corpore sano*, leidende tot 'den vreugdevollen ernst des levens', die den Hollander aan de Génestet doet denken, en die - ons Hollanders - van tijd tot tijd wel eens mag gepredikt worden, besloot hij met eene vertaling voor te dragen van een gedicht van Goethe; voor hem, 'eene Hymne der menschheid, voortschrijdende op den weg der Ontwikkeling'(*).

'Wir heissen euch hoffen!' - met dien groet eindigt het gesproken woord.

Tot onze verwondering bemerkten wij, na eenigen tijd, dat we ons niet meer in de Music Hall bevinden, maar met twee of drie goede kennissen op straat en op weg naar huis, geheel vervuld met hetgeen we hadden gehoord. Wij waren in gedachten verzonken over de levensopvatting van dien man; over de overtuiging, die in hem woont; over de kracht der beginselen, die in dat hart zijn ontwikkeld.

Wederom waren wij onder den magtigen indruk dier overtuigingen, dier 'waarheden' van Carlyle, die ons telkenmale beving, als wij een zijner geschriften ter hand namen.

Altijd ademde ons daaruit, altijd even krachtig, een diep ernstige, onverwinlijk heldhaftige, vurig bezielende geest tegen. Een geest van eerbied, van diep ontzag, vol liefde toegewijd aan die Hoogste Magten, Eeuwige regtvaardigheid, Waarheid tot in het laatste grein; een geest van onuitputtelijke kracht, van onwrikbaar vertrouwen en niet te vernietigen hoop, bij alle werk, onder alle leed, onder menige bittere teleurstelling; een geest van zoo innige vreugde, dat de wanden van het hart bonzen onder den bloedstroom, die door het opgewekte ligchaam gudst.

De ernstige man, die deze geschriften te boek stelde, eischt echter van ons een Geloof; vergt van ons een Eeuwig Stilzwijgen; wil ons doen buigen onder het Absolutisme;... en dat alles, in onzen tijd; in een tijd van de grootste vrijheid en de sterkste beweging op godsdienstig gebied; in een tijd van ontdekkingen, van een streven naar wereldgemeenschap en volkenverbroedering; in den ontwikkelingstijd van het constitutioneel leven.... Maar dat is immers onmogelijk? De man, die dat eischt, en vergt, en wil, is onmiskenbaar een domper en een onderdrukker van den geest! - Het is er toch verre van daan; zelfs zoo verre, dat hij ons integendeel een profeet van groote vreugde en geluk is. Niet van een voorbijgaand genot - zonder hart gekocht, met den mond slechts gesmaakt - maar van

(*) Het eerste der *Maçonnieke Liederen*, getiteld *Symbolum.*

eene vreugde, die de geheele ziel vervult; van een geluk, dat onverstoorbaar is.

De wijze, waarop hij de door hem uitgekozen processen der geschiedenis behandelt, voert ons terug tot de beschouwing van het levensproces van den enkelen man, tot onze eigene levensgeschiedenis. De leeringen, die hij trekt uit de geschiedenis der volken, zijn leeringen voor het 'individu.' Hoe weinig wij het met hem eens zullen zijn in staatkundige overtuiging, hoe meer bijval wij zullen schenken aan de beschouwingen, die hem er toe geleid hebben. Vóór wij echter op het punt staan, geheel uiteenloopende wegen van toepassing in te slaan; dáár, waar de theorie eindigt en de praktijk begint, maakt hij ons onschatbaar rijk.

Het is of hij ons het geluk waarborgt, dat wij bedoelen, - het hoogste levensgeluk, - en het ons stellig belooft. Het is of hij ons den sleutel in handen geeft en zegt: 'Ga! dit is voldoende! Van dit oogenblik af, bezit gij reeds!' In weinige woorden, voor een kind begrijpelijk, wordt ons op dat scheidingspunt, de hoofdvoorwaarde tot geluk gegeven: 'Leer in waarheid tot de kennis komen van het werk waartoe gij op aarde geschikt zijt, en tracht dan het vermogen te verkrijgen om dat werk eerlijk en goed te doen.'

Een levensregel in weinige woorden; maar - toegepast op alles wat het leven aanbiedt - van rijken zin.

Een levensregel, hoogst moeijelijk in de toepassing; maar - wij herhalen het - zonder welks betrachting geen waarachtig levensgeluk mogelijk is.

De kennis van dien regel heeft ons door banden van dankbaarheid aan Carlyle gehecht; - de overtuiging van de waarheid daarvan drong ons tot mededeeling. Maar mededeeling alleen is ten eenenmale onvoldoende, om bij de menigte een genoegzaam sterken indruk achter te laten van zijn hooge waarde en onwederlegbare waarheid. Om dien regel volkomen te begrijpen en te waardeeren, moet men tot de bron gaan waaruit hij gevloeid is;... tot de geschriften, waarin Carlyle dit thema op iedere bladzijde ontwikkelt, toelicht en werkzaam vertoont in het praktische leven.

Een regel, welks betrachting - bij oneindige verscheidenheid - aanleiding geeft tot inspanning van alle krachten, tot eeuwig weêrkeerenden gemoedsstrijd, tot inwendige gevechten op leven en dood. Een regel, die hem - die de praktijk daarvan zoekt - niet alleen doet leven, maar 'sterk' doet leven. En 'sterk leven'..... is geluk.

Die dat begeert, moet zich aangorden tegen den schijn, tegen al het onware en opgeschroefde in de wereld, tegen de 'wassen neuzen' en 'gepleisterde gevels,' tegen hen die ze vertoonen en er voor strijden, - wáár en wanneer ook; maar vooral, tegen al wat onwaar is in ons zelven, tegen het bedrog dat wij aan ons eigen *ik* plegen, tegen de ijdelheid, de hebzucht en de jaloezij.

Het is niet nieuw wat hier gepredikt wordt; integendeel! het is ‘oud als de wereld.’ Het is het, ‘ken u zelven,’ van den griekschen wijsgeer, maar ditmaal van de noodige bescheiden van herkomst, van eene massa aanbevelingen en getuigschriften voorzien, onwraakbare bewijzen leverende, dat het een heilzaam levensmiddel is.

Bij het verdedigen zijner staatkundige overtuiging, heeft Carlyle te gelijker tijd die bescheiden en bewijzen bijeen gebragt, waardoor hij vaak eer een boetprediker, dan een verkondiger van staatkundige overtuiging schijnt. Tusschen de regels staat echter duidelijk het vonnis te lezen, over den constitutionelen zin van onzen tijd.

Volg ons bij het doorbladeren zijner geschriften. Door den inhoud van sommige daarvan te bespreken, willen wij trachten ze u aanbevelend bekend te maken, en u uitnoodigen tot een lektuur, die den denker nuttige onderwerpen te verwerken geeft, terwijl zij den nietdenker uit zijne rust oproept.

De geschriften van Carlyle kunnen, naar hunnen inhoud, in drie afdeelingen gesplitst worden.

De eerste afdeeling, geschreven van 1824-1831, bevat *vertalingen van Goethe*, *Tieck* en *Richter*, een *Leven van Schiller* en *Essays over sommige duitsche schrijvers.* Deze afdeeling wordt besloten door *Sartor Resartus* (de kleedermaker herkleed); te beschouwen, als de verzameling der slotsommen op wijsgeerig gebied, waartoe de studie der duitsche school hem heeft geleid. ‘Sartor Resartus’ is de uitgave van een werk: ‘*Over de kleeren*, *hun ontstaan en hun invloed*, *door Diogenes Teufelsdröckh*, J.U.D. *Professor in de wetenschap der Algemeene zaken*, *aan de Akademie te Weetnietwaar. Uitgegeven door Stilzwijgen en Comp.*

In dit geschrift legt professor Teufelsdröckh - gecommentarieerd door Carlyle - zijn geheele gemoedsleven bloot.

Het beloop daarvan te ontleden, zou ons te ver voeren. Het brandpunt van dat leven, datgene wat wij daaruit noodig hebben om den geest te leeren kennen, die Carlyle bezielt, zullen wij trachten weêr te geven. Het zijn de drie hoofdstukken over: ‘*het eeuwigdurende neen*,’ het ‘*middenpunt van onverschilligheid*,’ en ‘*het eeuwigdurende ja.*’

Teufelsdröckh is op geheimzinnige wijze, door een vreemdeling, op een dorp bij eenvoudige lieden gebragt en aan hen toevertrouwd; hij leert al opgroeijende, door zijn gezond verstand geleid, bespiegelingen maken, over al wat zijn scherpe blik in de wereld ziet omgaan en gebeuren, zonder den waren zin der zaken door ondervinding geproefd te hebben. Op den mannelijken leeftijd gekomen, wordt hij teleurgesteld in twee gevoelens, vaak zoo overmatig vol in schijn, zoo buitengemeen leêg in wezen; gevoelens, waarover zoo veel geschreven en waarvan zoo weinig gezegd kan worden; komende? - men weet niet van waar; gaande? - men weet niet waarheen; gevoelens waarvan velen

niet meer kennen dan den naam, terwijl zij er hun geheele leven op leven en er gelukkig op sterven. Het zijn vriendschap en liefde. Onze professor is in den toestand gekomen, dien wij *gedesillusioneerd* noemen.

Wie onzer, waarde lezer, klaagt niet, dat men de illusies met de jaren verliest? Die klagt is onbillijk. Wij moesten eer blijde zijn, dat de Wassen Neus smelt en dat men bespeurt een neus te hebben, waarmede men ruiken kan, al wordt dat reukorgaan niet altijd gestreeld.

Teufelsdröckh is zoover gekomen, dat hij, in zichzelven gekeerd, in den waren zin des woords troosteloos, omdoolt door de wereld, met al hare drukte en strijd. Zij schijnt hem ‘een kolossaal dood stoomwerktuig, dat met werktuigelijke onverschilligheid de menschen radbraakt lid voor lid.’ Dat is de levensbeschouwing van weemoedige wanhoop, van angstige vrees, van tranenvolle zorg, te week en te krachteloos, om zelfs te kunnen haten of verachten.

Maar de lijdensmoede geest stelt zich eindelijk de vraag: ‘Wat is het ergste dat deze wereld brengen kan?’ En hij antwoordt: - ‘de dood.’ - Goed - de dood; laat het zijn met alle smarten der hel, met al wat mensch en duivel tegen u kunnen uitrigten. - Hebt gij geen hart; kunt gij niet *alles* dragen; zijt gij geen kind der vrijheid?’

Nu voelt hij zich eerst ‘mensch;’ als door eene geestelijke wedergeboorte, gaat hij met nieuwen moed den levensweg op, vol haat en achterdocht tegen het ‘eeuwigdurend neen,’ tegen het ongeloof aan de wereld, dat hem had neêrgedrukt.

Hij heeft ‘in zich zelven gedood’ alle overdreven en onware voorstellingen van de wereld. Hij heeft het ongeloof overwonnen; hij heeft datgene in zichzelven vernietigd, waaraan hij niet geloofde; - omdat het opgeschroefd en valsch was.

De strijd geeindigd zijnde, maakt de onrust zachtkens aan plaats voor kalme rust. Zichzelven geheel vergetende, lost zijn geest zich als het ware op in zijne omgeving en dringt hij, met onbenevelden blik, in den waren zin en in het waarachtige wezen der dingen door. De innige verachting, die hij zichzelven heeft geschapen, voor de aardsche vraagpunten, is hem een onwrikbaar vast steunpunt geworden, waarvan niets hem kan afdringen. Hij heeft toch gestreden tegen alle booze magten dezer wereld - en ze doen afdeinzen. Hij giet de oude zorgen uit het hart, en als het geheel leêg is, zie! daar neemt hij, met onverzadelijke gulzigheid, nieuwe indrukken op, voor goed ontdaan van allen Schijn; want die durft hem niet meer genaken, die kent zijne kracht.

Die gulzigheid des gemoeds getuigt van een leven, dat, zich zijner gezondheid bewust, al sterker en sterker begeert te worden; zij getuigt voor eene onverdoofbare liefde tot al het geschapene, nu hij het vermogen in zich voelt, liefde te kunnen koesteren met alle krachten die in hem zijn; omdat hij zich zelf, in zekeren zin, heeft gedood; omdat hij in niets meer zichzelven zoekt.

‘Van waar dat leven en die liefde, die als ingeschapen zijn?’ - vraagt hij - en zijn antwoord luidt: ‘Het is de natuur. - Maar wat is Natuur? - Ha! waarom zal ik u niet God noemen? - Ben ik niet, het ‘levende kleed van God’[(*)]? O Hemel; is Hij het inderdaad, die altijd door u spreekt, die in u leeft en lieft, en die ook in *mij* leeft en lieft?

En nu viert hij aan dat leven en lieven den vollen teugel. Hij voelt, met innig medelijden den last der droefenissen, die den zielsvermoeiden naaste drukt; 't zij hij in purper gehuld, op den troon is gezeten; 't zij hij als bedelaar naast hem ligt in het stof. Hij voelt diep voor hem, ‘die nog niet geleerd heeft, dat de *getallenbreuk*, die het geluk uitdrukt, niet wordt vergroot door den *teller* te vermeerderen, maar door den *noemer* te verkleinen.’

Dat heeft *hij* echter wel geleerd. Hij is alreê ingegaan tot die ‘Goddelijke diepte van droefenis,’ om sterk als een reus te herrijzen.

Wanneer ge, door dien ‘Herdoopenden vuurdoop’ gelouterd, onvatbaar zijt geworden voor alle zorg en voor alle leed; wanneer ge, - los van de wereld en van wat daarin is - door uw gemoedsleven voelt ‘het levende kleed van God’ te zijn, dan moeten daden toonen, dat ge u de hooge waarde van dat ‘kleed’ bewust zijt. Het is toch het kleed van een God, dien het inwendig leven u schonk, als een God van Regtvaardigheid en van Liefde.

Tracht dan uit te vinden, wat *uw* pligt is in de wereld ‘en vervul den eerste den beste, dien gij daarvoor erkent:’ - Dan zult gij van het ‘eeuwige neen’ - door den zelfdood, door het ‘middenpunt der onverschilligheid’ - tot het ‘eeuwige ja,’ tot het onverstoorbaar geluk zijn gekomen. ‘Er bestaat meer dan genot’ - zegt Goethe -, ‘er bestaat geluk!’

Maar de weg van negatief tot positief leidt onvermijdelijk door nul.

Na dezen ‘Herdoopenden vuurdoop’ doorstaan te hebben, licht Teufelsdröckh zijne beginselen in het verdere gedeelte van dit geschrift, op zinnebeeldige en dichterlijke wijze toe.

Tot zoover *Sartor Resartus.*

Een man, die na zooveel inwendigen strijd, door zijn gevoel is geleid tot een onwrikbaar geloof in een God van eeuwige Regtvaardigheid en van eeuwige Liefde, kan niet anders dan als eersten pligt beschouwen, het verspreiden der waarheid, die zich in hem heeft gevestigd. Op iedere bladzijde zijner geschriften wordt dan ook met warmte aan dien pligt voldaan.

Een man, die zich zoo heeft los geworsteld van allen hartstogt, van alle overdrijving; - die met zoo innigen haat, met zoo diepe verachting is bezield voor al wat Onwaar en Schijn is, kan niet anders dan

(*) Goethe's Faust, 1e deel. (Der Erdgeist.)

ze vervolgen met nooit gekende woede. Overal spoort hij ze op, stelt ze in den vollen dag ten toon en vindt geen spot te bitter, geen satire te scherp, geen beschuldiging te zwaar, om ze het doodvonnis van de maatschappij op den hals te halen. Natuurlijkerwijs is hij ook te velde getrokken tegen de leeringen van den laatsten tijd, zoowel op Godsdienstig als Staatkundig gebied.

Als eene bijdrage, op welke wijze hij zoodanigen strijd voert, geven wij hier de '*grondbeginselen der Varkens-filosofie*', - zoo als hij den inhoud dier leeringen betitelt.

1°. Het heelal - voor zoover een zwijn zich daarvan een denkbeeld kan maken - is een onmetelijke varkenstrog, inhoudende vaste en vloeibare stoffen, mitsgaders meer diergelijke, gelijk- of ongelijkvormige bestanddeelen; hoofdzakelijk te splitsen in bereikbare en onbereikbare -; van de laatste soort is voor de meeste zwijnen de grootste hoeveelheid aanwezig.

2°. Zedelijk kwaad is alles wat een varken belet ooit geheel schoon gewasschen te worden; zedelijk goed is alles wat zulks bevordert.

4°. Omschrijving van den pligt der varkens.

Het is de roeping van het geheele zwijnendom, en van ieder varken, te ieder uur, de hoeveelheid van het onbereikbare te verminderen en van het bereikbare te vermeerderen. Alle kennis, uitvinding en inspanning behooren hiertoe en alleen hiertoe te strekken; dit is het éénige doel van zwijnenwetenschap, zwijnengeestdrift en zwijnentoewijding.

Het is de geheele pligt van het zwijn.

5°. Varkenspoëzie bestaat in het algemeen verspreid geloof aan het voortreffelijke van het reinigen van varkens, aan het voortreffelijke van varkensdraf en aan de gelukzaligheid van varkens, wier trog in orde is en die genoeg hebben gehad. Hrumph!

7°. Wie maakte het varken? - Onbekend; misschien de varkensslager.

8°. Bestaat er wet en regt bij het zwijnendom? - Opmerkende varkens hebben bespeurd, dat er wordt, of ten minste werd ondersteld, een ding te bestaan, dat regt wordt genoemd. Ontwijfelbaar bestaat er in de zwijnennatuur een gevoel, dat verontwaardiging, wraak enz. heet, hetwelk zich, als het eene zwijn het andere hinderlijk is, in min of meerdere mate, vernielend openbaart; vandaar dat er wetten noodig zijn en zelfs in een verbazend groot aantal. Zwijnengevechten toch gaan gepaard met verlies van bloed en leven, in allen gevalle, met het vreesselijk verpillen van den voorraad waschwater en met bederf (tijdelijk bederf) van groote gedeelten van den algemeenen varkenstrog; het regt moet trachten diergelijke gevechten te voorkomen.

9°. Wat is regt? - Uw eigen gedeelte van den algemeenen trog; niets van het mijne.

10°. Maar wat is mijn gedeelte?

Hier ligt de moeijelijkheid....

Mijn deel is in het algemeen, datgene bemagtigen, wat ik kan, zonder gehangen, of naar de galeijen gezonden te worden.

Met hoe zonderlingen aanvaller wij hier ook te doen hebben, ontbreekt het hem alles behalve aan duidelijkheid, geest en juistheid van uitdrukking. Maar van achter het dwaze tooneel straalt een blik door, vol ernstig medelijden met het geslacht en met de fouten van het geslacht, dat hij gehekeld heeft.

Zelfs dáár, waar wij niet kunnen nalaten, door den dwaasten spot verrast, in lagchen uit te barsten, voelen wij den liefderijken blik van Carlyle, vermanend op ons gevestigd. Die tegenstelling doet den lach onmiddellijk inhouden; doet des te ernstiger nadenken, en, als door een schok op ons zelven teruggeworpen, des te dieper voelen.

Die eigenschap geeft aan al zijne geschriften eene eigenaardige frischheid, die ons bij voortduring aantrekt en boeit. Carlyle is een meester in het spotten, maar weet ook even meesterlijk te roeren en te treffen.

(Wordt vervolgd.)

A.J. VOORDUIN.

Vertalingen en herdrukken.

Geld en geluk, door Jeremias Gotthelf. Uit het Hoogduitsch vertaald door W.J. Mensing. 2 deelen. Te 's Hertogenbosch, bij G.H. van der Schuyt.

> Der Tugend Nam' erlischt, und ist zum Mährchen worden;
> Man zählt die Sittenlehr' in Arthurs Ritterorden,
> Und lacht, wenn noch ein Buch von Leuten Nachricht giebt,
> Die etwas sich versagt, und ausser sich geliebt.

Als von Haller aldus klaagt, geeft hij ons voorzeker geen groot denkbeeld van de eeuw in welke hij leefde. Onvoorwaardelijk is zijne uitspraak niet waar. Toch kunnen wij begrijpen, dat iemand, na vele droeve ervaringen, tot zulk eene uitspraak kan komen. Want de 18^{e} eeuw was berucht, deels om haar stijf dogmatisme, deels om haar ongeloof aan het zedelijk goede, ware en schoone, en de noodzakelijke vrucht van dat ongeloof: een hoog geklommen egoïstisch streven met al den aankleve van dien. Maar voor onzen tijd wijzen wij eene taal - in welke aan de zucht tot vergrooten, zoovelen dichters eigen, ook wel wat schijnt te zijn toegegeven, - we achten ons verplicht zulks hier op te merken tot handhaving der eere van eene afgestorvene, zooveel dat ten minste met eenige voegzaamheid geschieden kan, - voor onzen tijd, dit is het einde van den langen en gedurig afgebroken zin, wijzen wij die taal af. Zij zou niet passen als motto boven de geschiedenis dezer eeuw. - Alweder, hoor ik uitroepen, een lofredenaar der negentiende eeuw, alsof wij ze niet reeds tot vervelens toe hadden moeten aanhooren. Was 't voorheen de gewoonte den verleden tijd te roemen met gelijktijdige betamelijke minachting voor den tegenwoordigen tijd; een geheel tegenovergestelde mode schijnt heden aan de orde van den dag. - Zie, bid ik u, in mij niet zulk een onzinnig lofredenaar, als gij zegt wel te hebben gehoord.

Ik streef er naar, - al ben ik zelf de eerste, om te bekennen, dat het mij dikwijls mislukt, of dat ik mij zelf bedrieg; maar ik streef er toch naar, zooveel mogelijk onbevooroordeeld steeds mijn gevoelen uit te spreken. Ik erken met levendig leedgevoel, dat de maatschappij aan talrijke krankten nog bij voortduring lijdende is; dat 't hun, die de maatschappij samenstellen, nog al te veel mangelt aan innige godsdienstige overtuiging; dat de zelfzucht zelfs nog op groote schaal gedreven wordt. Maar ik ontken - en allen, die niet door een zeer donker gekleurden bril zien, zullen, vertrouw ik, hierin met mij instemmen, - dat de woorden van von Haller in onze dagen, zoo in 't algemeen als zij daar zijn neêrgeschreven, zouden van toepassing zijn. En de gronden voor die ontkenning zal eene nauwgezette waarneming ons bijna iederen dag kunnen verschaffen. Ik acht mij thans niet geroepen, deze gronden verder te ontwikkelen. Ik bepaal mij er thans slechts toe uwe aandacht te vestigen op één enkel verblijdend verschijnsel, en als zoodanig acht ik het boek, welks titel boven dit opstel staat, en hetwelk ik mij een genoegen reken te mogen aankondigen.

Dat boek noem ik een verblijdend verschijnsel om meer dan ééne reden. Met een tijd, die zulk een boek ziet geboren worden, is 't nog niet zoo jammerlijk gesteld, als sommigen ons wel willen doen gelooven. Een menschengeslacht, dat zulk een boek met dankbaarheid ontvangt, en met gretigheid leest, is nog niet geheel verdorven, is nog niet geneigd, de deugd voor een fabeltje te houden, en te lachen, als de liefde, in stede van een hatelijk en hatend egoïsme, wordt aanbevolen, met klem van de treffendste bewijzen; is, in één woord, ook nog wel bekwaam tot eenig goed. Een boek eindelijk, als dit, dat, zoo weinig theologisch is, en daarentegen zoo echt religieus van inhoud, zal niet nalaten, een gunstigen invloed uit te oefenen op velen, en mede iets toebrengen tot bestrijding en overwinning veler gebreken, inzonderheid ook van dien geessel van ons geslacht door alle eeuwen heen van zijn bestaan: de zelfzucht.

Walgend van zooveel, dat als stichtelijk wordt aangeboden, en in den grond der zaak veel malen zoo weinig stichtelijk is, vraagt ons godsdienstig publiek wezenlijke en degelijke stichtelijke lectuur. Welnu, als eene uitnemende bijdrage tot dat gewenschte, meen ik Gotthelf's boek te mogen aanbevelen.

't Is een verhaal, dat de schrijver ons aanbiedt. Of er eene werkelijke geschiedenis aan ten grondslag ligt, we weten 't niet. De schrijver heeft 't niet noodig geacht, in een woord vooraf zijnen lezers hieromtrent eenige inlichting te geven. Maar dit weten wij wel, dat zijne personen uit 't leven gegrepen zijn. Denk u eenige bijkomende zaken anders, de menschen, zooals gij ze hier geschilderd ziet, vindt gij overal terug. Voorts, en ik meen, dat men dat al zeer natuurlijk zal vinden na 't opgemerkte - stoot men hier in den gang van 't verhaal niet op eenige stoute onnatuurlijkheid. In geen opzicht wordt aan den letterkundigen wansmaak hier eenig offer gebracht. 't Zijn door en door gezonde vruchten, die u hier met den minsten omslag op de meest eenvoudige wijze worden aangeboden. En dus - zeker een heel langdradig en vervelend boek...! En met moeite onderdrukt gij bij 't lezen dezer aankondiging reeds een recht hartelijken geeuw. Geloof mij, overkwam u daar iets van dien aard, de schuld lag dan zeker bij mij, maar het boek, waarvan ik spreek, verdient iets beters.

Zeer aangenaam laat het zich lezen. 't Vloeit over van interessante en pikante opmerkingen, diep menschkundige schilderingen en onthoudt ons, zeer te recht, en tot geruststelling van u, die altijd nog bang mocht zijn om 't werk in te zien, ellenlange betoogen en abstrakte beschouwingen. Daarbij hebben wij hier niet te doen met theologanten in miniatuur, maar met menschen, die, met vallen en opstaan, eene

werkelijk aanmerkelijke hoogte in 't religieuse leven bereiken, afgewisseld met personaadjens, op wier moreel en religieus leven heel wat af te dingen valt.

Inderdaad, schoon, treffend, zonder eenige de minste overdrijving is die schildering van de wederzijdsche betrekking van man en vrouw in 't huisgezin van Christen en Aenneli, de beide hoofdpersonen in 't verhaal - en van den invloed van de stemming der ouders op hunne kinderen, ieder naar hun bijzonder karakter. Als wij den drempel van dat huisgezin overschrijden, vinden we het in een toestand van vrede, maar bespeuren te gelijk, dat er overvloedig brandstof voorhanden is, die slechts een enkele vonk verlangt, om de vlammen der verdeeldheid hoog op te doen slaan. Die vonk wordt geworpen, en de staat van uitwendigen vrede, nu en dan reeds verstoord door een heimelijke grieve, maakt plaats voor dien van openbaren oorlog. De zon des geluks, die, schoon nu en dan wat beneveld, gedurende vele jaren dit huisgezin had beschenen, verduistert nu geheel. Uiterlijk koel, onverschillig, maar in 't binnenste des harten beide naar verzoening hakende, maar schromende het woord van verzoening het eerst uit te spreken, gaan nu man en vrouw met elkander om, en bereiden zich diep rampzalige tijden. Maar het verlangen naar verzoening blijft bij beiden voortbestaan, en eindelijk komt deze tot stand. Op welke wijze? Ja, lees dat nu zelf na in Gotthelf's boek. 't Beloont ruimschoots de moeite. En men leze dat niet alleen, maar verzuime ook niet na te gaan, hoe de tweespalt in dat huisgezin allengs werd voorbereid. Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Gelukkig het huisgezin, dat hieruit wijze leering trekt. En welk huisgezin zou dat niet behoeven?

Gij wilt schoone gedachten, pikante opmerkingen, levendige schilderingen? Gij kunt hier rijkelijk te gast gaan. Gij zult hier genieten. Onder de schilderingen, die uitmunten, noem ik hier meer bepaald het tooneel van den brand met wat dien ten gevolge gebeurt. En gedachten en opmerkingen, ik wijs u op enkele van de velen. ‘Elk leven heeft zijne zware slagen, gelijk elke zomer zijne onweders heeft, en hoe schooner de zomer is, des te zwaarder donderen enkele onweders over de aarde.’ ‘Een oud spreekwoord zegt: de duivel is een schelm, en schoon hij omgaat als een brieschende leeuw, veel meer nog sluipt hij rond in de gedaante van vluchtige denkbeelden, gelijk dunne nevelen, en die gedachten zweven eerst slechts over de ziel, dan slaan zij daarin neder, verdikken en zetten zich vast. Dan stijgen zij op in onze blikken en gebaren, breken eindelijk als woorden uit den mond los, en terwijl wij gelooven, dat wij met goddelijk recht spreken, is het de duivel die met boosaardige blijdschap onzen mond uitfladdert, en den naaste met klauwen en horens te lijf gaat, totdat ook uit diens mond een duivel vliegt, en er een gevecht ontstaat, ten koste der ongelukkigen, in wier zielen de duivel is neêrgedaald, en uit wier mond hij weêr is uitgevaren.’ Evenzoo zal niemand het ware en waarschuwende van dit woord ontkennen:

‘De woorden, die in de ooren van dienstboden vallen, vallen in geen onvruchtbare aarde, zij schieten op, dikwijls duizendvoudig, en als zij zijn opgekomen, blijven zij niet staan zooals garst of tarwe, maar zij gaan van huis tot huis, en zaaien zich zelve weder in de ooren van nieuwsgierige vrouwen, die, even als tegenwoordig de stads poorten, nacht en dag open staan. Er is echter aan de ooren van dienstboden nog iets zonderlings. In zeker opzicht zou men hun het grootste onrecht aandoen, als men zeide, dat zij ooren hadden, die niet hoorden. Want zij hooren somtijds op honderd schreden afstands, ja zelfs door gesloten deuren en stevige wanden heen; daarentegen zijn er andere zaken, die maar niet in die ooren willen indringen. Er zijn dingen die men hun honderdmaal kan zeggen, en den volgenden dag weten zij er niets meer van, zij vertellen die ook nooit over. Zonderlinge ooren zijn het, en men vindt ze

veel, ook bij anderen.’ En weder op eene andere plaats vinden wij deze gedachte: ‘Aenneli wist tot hiertoe nog niet, dat, als de hemel is nedergedaald, die binnen in ons is, onze voet elke plaats, die wij betreden, tot eenen hemel heiligt.’ - De

vorm kon wel beter zijn, waarin de gedachte ons wordt voorgesteld, maar deze zelve is immers uitnemend frisch en gezond?

Behartigingswaardig is ook voor zoovelen nog de opmerking, die wij elders vinden, dat de geest Gods niet aan zekere bepaalde woorden of vormen is gebonden. Slechts wie hem niet kennen, kunnen dat wanen. ‘Maar de geest des Heeren doorstroomt bosch en veld, de lelie en de distel, doorstroomt, als hij in ons is, ons leven in alle omstandigheden, alle woorden, waarmede wij die beschrijven.’ Dat is gezonde taal. Zoo lezen wij elders: ‘Het was de najaarsnachtmaaltijd, de heilige tijd, zooals men zegt. Heilige tijd, alsof niet elke tijd en elke dag, ons tot onze heiliging gegeven, aan God gewijd behoort te zijn! Maar de mensch maakt zoo gaarne afgedane zaken met God, geeft iets aan Hem, en wil het overige voor zich behouden en naar zijnen zin besteden.’ Gezond en frisch is de geheele levensbeschouwing van Gotthelf. 't Kan u reeds blijken uit 't weinige dat wij aanhaalden. De frissche geest stroomt u tegen uit 't geheele boek. Hoe schoon, hoe treffend, zonder eenigen den minsten bijsmaak van sentimentaliteit, waar van de liefde aldus wordt gewag gemaakt: ‘Hoe vliegt de tijd, verdwijnen de uren, gaat de morgen over in den avond, waar de liefde twee harten openlegt, de liefde in de oogen leest, de liefde hare taal onbedwongen van de lippen laat stroomen en de ooren met zoete klanken vervult. Wel is waar, de liefde spreekt op verschillende wijze, spreekt met heerlijke woorden, die den adem van geesten gelijken, die geen eigenlijke woorden, die lichaamloos zijn, maar klinken als het lispelen van kinderen, of als onuitsprekelijke verzuchtingen; maar zij spreekt ook soms ter dege hard, trekt een ruw gewaad aan, stoot woorden uit, die keien of zelfs rotsklompen gelijken, gelijk ook een vuurspuwende berg van alles uitwerpt, een gloeiende vuurkolom, zwarten rook, zware steenen, vloeibare lava, en toch is het dezelfde schoot, die dat alles bevat, dezelfde kracht die het uitwerpt!’ En weêr elders - onze verzameling van aanhalingen is bont, moge zij maar strekken om den geest des schrijvers te doen kennen en uit te lokken tot lezing van het geheel - geeselt hij het heidendom dat nog onder de Christenen zoo krachtig blijft voortleven, wijst hij aan, hoe velen aan hunne afgoden: Geld, eerzucht, familietrots, alles offeren, leven, eer, geld, tot hunne kinderen toe. Wilt ge met weinig woorden de echte huisvrouw u geschetst zien, onze schrijver komt uw verlangen te gemoet: ‘De echte, oude vrouw des huizes, is eigenlijk zij, die des morgens het vuur in huis aanmaakt en des avonds uitdooft, zij is de beheerscheres des vuurs, en het vuur is haar dienaar, zij is de priesteres des huizes: zij zorgt voor des huizes zegen en de haard is haar altaar. Er is iets wonderbaar eerwaardigs en aartsvaderlijks in die heer schappij over den haard, dat beheeren van het vuur, de eigenaardigste plicht der ware huismoeder.’ Nog een paar aanhalingen, en wij sluiten deze reeks: Als een man aan het graf zijner liefde staat, stort hij wel vele tranen, maar hij werpt zich niet in het graf neder, een sterke hand houdt hem terug; die sterke hand is het geloof, dat niets bij toeval geschiedt, maar alles van de vaderlijke hand komt, van Hem, die de sterren op hare banen leidt en de haren van ons hoofd behoedt.’ ‘Het is de zegen der ware liefde, dat zij zelve den balsem bezit voor de wonden der liefde.’ En dat wijst de schrijver ook nadrukkelijk aan in zijn verhaal.

En wilt ge nog 't bewijs, dat onze schrijver soms snijdend-scherp kan zijn, wilt ge hem ‘woorden hooren uitstooten, die keien of zelfs rotsklompen gelijken’? Er is sprake in 't begin van 't 2de deel van den Dorngrutboer, een man, die bij vele andere groote gebreken, den meest dwazen eigenwaan voedde. Dientengevolge ‘behandelde

hij niemand als zijns gelijke; wien hij eerbied zou moeten betoonen, dien ontweek hij, waarschijnlijk nam hij om dezelfde reden ook van onzen Lieven Heer geen notitie, en deed alsof Hij er niet was; wien hij ontmoette en met

wien hij moest spreken, die moest het weten en gevoelen, dat het de Dorngrutboer was, die tot hem sprak. En als hij soms iemand ontmoette, die hem niet kende, hetgeen nu en dan gebeurde, ofschoon hij zelden den neus buiten de weide stak waar zijn eigen koeien liepen, zeide hij: dat vond hij vreemd, het kleinste kind van de wereld wist anders, wie de Dorngrutboer was. Het zou merkwaardig zijn geweest, als hij Goethe eens had ontmoet, beide in eene herberg aan dezelfde tafel gezeten met eenen kalfskop met eiersaus tusschen hen beiden, en Goethe niet had geweten wie hij, en hij niet wie Goethe was; welke oogen zouden beiden hebben opgezet, en beiden van elkander gedacht: die kent mij niet, welk een domkop moet hij zijn. Nu, over die verwondering van zulke beroemde personaadjes behoeven wij ons niet te verwonderen; het is immers gebeurd'.... en met nog een ander voorbeeld geeselt onze schrijver dan sommiger dwazen waan. En eenige bladzijden verder geeft hij zijn hart lucht over de manier, om allerlei zaken te pas of te onpas, op te dragen aan kommissiën. 'O, ja! dat aan eene kommissie opdragen is een heerlijk ding! Elke aangelegenheid moet immers rijpelijk overwogen worden, en elk besluit van alle zijden beschouwd, voordat men het vaststelt..... En waar een hart van ijver voor eene goede zaak klopt, in het vuur de geestdrift haar aangrijpt, in de klaarheid van een helder oogenblik haar heeft gezien, welk een schandelijk, gruwzaam ding worden dan voor zulk een hart die kommissiën! Het schijnt dikwijls, dat zulke kommissiën voor niets ontzag hebben, niets achten dan hun eigen slijk'.... en zoo gaat 't dan nog eenigen tijd voort. En nog wat verder vinden wij weêr: 'Als de daad moet volbracht worden, is goede raad duur, naderhand heeft elke malloot een kruiwagen vol, en loopt er iemand meê na, en dringt hem die, en dat gratis op. Niets is zoo kwellend als dat uitkramen van wijsheid, als zij niet meer baat.'

De geduldige lezer, die ons tot hiertoe gevolgd mocht zijn, merkt uit 't geschrevene, en te recht, op, dat wij zeer ingenomen zijn met dit boek, en wat wij er uit aanhaalden, heeft wellicht kunnen toebrengen, om hem in dit opzicht met ons te doen sympathiseeren. Doch bij al onze ingenomenheid met 't geschrift mogen wij toch niet blind zijn voor de zwakke plaatsen en gebreken, die het ontsieren als - ieder boek, geen uitgezonderd. Zoo komt ons de conceptie van 't laatste gedeelte van 't verhaal minder gelukkig voor. Na die pijnigende scène in 't huis van den Dorngrutboer, zouden we zoo gaarne iets van 't in wanhoop achtergebleven meisje vernemen; doch, terwijl de toestand van Resli zoo uitvoerig mogelijk geschilderd wordt, ja, zelfs tot langdradig wordens toe over zijn verder wedervaren wordt uitgeweid, vernemen we van haar niets meer, totdat zij op de laatste bladzijde plotseling weêr te voorschijn komt. 't Is als eene verschijning, en daarbij eene, die zeer weinig, beter, in 't geheel niet gemotiveerd is. We kunnen alleen gissen wat er mag zijn voorgevallen. Doch de schrijver onthoudt ons hier iedere aanwijzing. En dat mag de schrijver niet.

Van 't algemeene tot 't bijzondere afdalende, stuiten we hier en daar op uitdrukkingen, wendingen en voorstellingen, die ons voorkomen te strijden tegen den goeden smaak, en tegen de rechtvaardigheid. Tot deze laatste reken ik die, waar de schrijver op eene wijze, die niet ver van grofheid is, en zeker niet billijk, zoo in 't algemeen gesteld, zich uitlaat over de schoolmeesters en de Joden. Een enkel voorbeeld volsta, waar ik er meer zou kunnen bijbrengen: 'O, als men wist, welk eene kracht in de vriendelijkheid der liefde ligt, zouden niet alleen velen bij hunne oprechte liefde vriendelijkheid voegen, maar zelfs de Joden, ouden en jongen, zouden haar nabootsen, om de percenten namelijk.' Gelijk ik dergelijke opmerkingen voor

niet humaan, en dus voor niet geoorloofd houde, vind ik verre van schoon eene passage als deze, waar sprake is van 't wachten van Resli op zijn beminde: ‘O! wachten valt zwaar, zoo ter dege wachten is vree-

selijk..... Maar daarom moeten wij nooit vergeten, wat het wachten moet zijn voor de poort des hemels, als er geen portier komt,' enz. Men spreekt wel eens van geforceerde toeren; dat woord is, dunkt me, hier uitnemend van toepassing. En niet minder wordt ons schoonheidsgevoel beleedigd door sommige uitdrukkingen van anderen aard, die we gewoon zijn met den naam van platheden te bestempelen. Ik haal een paar voorbeelden aan: 'Eerst zeide het meisje, het was niet noodig, zij had geen dorst, maar zij verzette er zich toch niet zoo sterk tegen, als menige meid, die, als zij van verre wijn ruikt, de *vingers aflekt*, maar toch'.... enz. 'De eene keukenslons na de andere stak met weggehouden schort, den zwart aangeslagen neus langs de deurpost in de zaal'.. Slechts kwaakten de eenden in den mestgeul.... Doch de meiden waren.... nog lang niet te huis, waarschijnlijk kwaakten die ook in de een of andere mestgeul.' Zulke uitdrukkingen nu komen, 't is waar, slechts zelden hier voor, maar ze moesten in 't geheel niet voorkomen. Zij spreken ons van klippen, waarop deze schrijver uit de realistische school is gestrand; - en we willen er hem niet te hard over vallen: zijne soberheid ten deze steekt nog allergunstigst af bij veler treurigen overvloed in zulke onbehoorlijkheden; en evenmin maken we er een grief van tegen voornoemde school; we hebben het alleen tegen sommige leerlingen, die uit haar zijn voortgekomen, en, zooals dikwijls, de regelen, daar aan de hand gedaan, niet op de rechte wijze weten toe te passen; - maar met stilzwijgen ze voorbijgaan mogen we niet, vooral als een geacht en gevierd schrijver zich zelfs er niet van weet vrij te houden, Zoo konden we - misschien ben ik al te kieskeurig - het losmaken der roksbanden en het vastbinden der kousenbanden ook wel missen, waar onze schrijver elders van gewaagd. Eindelijk - 't heeft iets van zoeken, maar des schrijvers werk is te goed, om ons tot meer degelijke aanmerkingen gelegenheid te geven, - laat hij zich soms wel eens tot wat al te stoute beeldspraak verleiden. Wat dunkt u van eene als deze; - 't is tot uwe geruststelling de sterkste of stoutste, die we konden vinden: 'En nu, naar zulke nietigheden en bijzaken (*schoonheid*, *rijkdom*, *enz.*) ziet de wereld, maar naar het hart, de hoofdzaak, gelijk de pit in de kaars, ziet ze niet, en dat hart was zoo mooi, zoo goed, zoo vol liefde, zou zijn geheele leven lang op de knieën hebben gelegen, zou zoo vurig hebben geklopt, insgelijks levenslang, zou aardappelenschillen met alle vlijt hebben opgezameld, en zonder zout of smout, gekookt of gebakken naar believen op het vuur der liefde, aangeboden op de knieën der liefde en op schotelen der liefde!' Wat zegt ge van een hart, dat op de knieën ligt, aardappelenschillen opzamelt, en wat daar volgt? Sterk! roept ge uit met mij. Ik hoop, dat ge ook met mij wederom schoon zult vinden en waar, wat de schrijver onmiddellijk hierop volgen laat, en wat wij hier nog zullen mededeelen ten besluite dezer aankondiging: 'En over het versmaden van dien levenslang zoo smakelijken kost weent men bitter, zet zich neder aan een beekje, of wel aan een rivier, opdat de tranen schadeloos kunnen afvloeien, en balanceert op den oever in twijfel, of men zijne tranen ook zal naspringen of niet. Gaat dan intusschen de zon onder, dan wenscht men met haar onder te gaan in nacht, doch wordt de wind dan wat koel, dan doet men een paar knoopen toe, en wordt hij noch koeler, dan gaat men voorloopig naar huis, uit vrees voor verkoudheid. Maar 's nachts heeft men groote denkbeelden over menschenwaarde en waar geluk, en dertig jaren of iets langer geleden, had men in zulke omstandigheden veel aan Werther gedacht. Dat was namelijk iemand, die zich uit hoofde van liefde en dergelijke dingen heeft doodgeschoten.'

En nu, wie die aanbeveling nog behoeft, roepen we toe met de hand op 't hart: neemt het boek in handen, leest, geniet en wordt gesterkt!

H.

Wilhelm's Geheim, door Mathilde Raven, schrijfster van Galileo Galileï. Naar het Hoogduitsch. Nijmegen, H.C.A. Thieme, 1865.

Vaak doet God uit het kwade het goede geboren worden. Dit is een waarheid, die zich dagelijks bevestigt. Op deze waarheid fantaseert Mathilde Raven bovengenoemd verhaal. Ze had beter kunnen fantaseren; het motief was een hoogere opvatting en betere bewerking waardig; maar tot ons leedwezen bepaalt zich de schrijfster tot de oppervlakkige beschouwing en behandeling eener erkende waarheid, zonder daarvan partij te trekken tot stichting en onderrigting van den lezer. Het ontbreekt in haar verhaal aan een degelijke strekking.

Een verwaarloosde jongen steelt eenige goudstukken. Uit vrees voor ontdekking, waagt hij het niet ze te wisselen; zijn streven wordt nu om zelf zooveel te verdienen totdat hij meer goudstukken bezit, waardoor het uitgeven der gestolene minder in het oog valt.

Ziedaar Wilhelm's geheim.

Door vlijt en volharding wordt hij weldra een aanzienlijk en vermogend koopman. Meer dan iemand beangst om aan het geregt te worden overgeleverd, durft hij tot de teruggave van het gestolene niet te besluiten.

Geacht en bemind door iedereen, aangebeden door zijn vrouw, vervolgt hij zijn levensweg met kommer in 't harte, niet omdat hij een misdrijf beging - van berouw toch is geen sprake - maar omdat hij na zulk een hooge vlugt den diepen val ducht. Te vergeefs tracht zijn minnende gade het geheim te doorgronden. Wilhelm beeft voor iedere bekentenis terug.

Hier slechts een kleine wending aangebragt, een inkeer van Wilhelm tot zichzelf, een bewustzijn van schuld, niet uit vrees voor straf, maar uit berouw over zijn misstap, en de schrijfster zou aan de eischen der moraal en aan de behoeften van het menschelijk hart hebben voldaan. Zij zou hebben aangetoond, dat zoo God al uit het kwade het goede liet voortvloeijen, de mensch zich niettemin verantwoordelijk voelt voor zijne daden.

Niets van dit alles.

Het blijkt dat Wilhelm van godsdienst of moraal weinig begrip heeft. Niet zijn misdrijf betreurt hij, maar alleen dat het hem in den kerker kan voeren. Als die kerker niet bestond, en het maatschappelijk kwaad geen wreker in het geregt vond, dan zou Wilhelm geen onrustig oogenblik gehad hebben.

Heeft de schrijfster in Wilhelm werkelijk zulk een groven materialist willen schetsen?

Wij betwijfelen het.

Tusschen de regels door lezen wij de sympathie, die de held der geschiedenis haar inboezemt.

Ons boezemt haar ongodsdienstig troetelkind niet de minste belangstelling in, al omringt hem een aureole van eerlijkheid en braafheid. Zelfs als hij tot wanhoop gedreven, zijn euveldaad aan de politie gaat belijden, keeren wij ons met minachting van hem af. 't Is geen pligtbesef waardoor hij wordt bewogen - zijn last werd hem te zwaar - ziedaar de éénige beweegreden van dezen would be-fraaijen stap. Lafhartig is Wilhelm van het begin tot het einde.

Als alleen wat schoon en goed is, aantrekt, dan is over ‘Wilhelm's geheim’ het vonnis geveld.

In de cathegorie van het onbeduidende behoort dit boek te huis; wij vreezen dat het daar genoeg geestverwanten zal aantreffen.

De vertaling is beneden het middelmatige.

C.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V.
Een Oud-Indisch officier.

XXX.
Amerikaansche zendelingen door de Batta's opgepeuzeld. - Poland treedt op als haven- en equipagemeester. - Willem Boven komt voor den achtbaren raad. - Kaptein Wobbe. - Poland kompagnies-kommandant te Natal.

Twee jaren voor Polands komst te Tapanoli had de bisschop van Poeloe Pinang twee amerikaansche zendelingen naar Sumatra gezonden om de heidensche Batta's door bekeering tot het roomsch-katholieke geloof van een eeuwige verdoemenis te redden. Toen die zendelingen te Tapanoli kwamen, ieder vergezeld door een battaschen bediende, had Bonnet zijn best gedaan hen van dat voornemen af te brengen. De Batta's waren menscheneters, zeide hij, en zouden de verzoeking niet weêrstaan om hen op te peuzelen. Vooral aan den eenen zendeling, die er zoo welgedaan uitzag, zouden zij zich bijzonder vergasten; *die* werd stellig geslagt.

't Was de wil van God, luidde het antwoord, dat zij het bekeeringswerk op zich namen. Zoo veel zielen konden niet verloren gaan. God zou hen beschermen.

Nu er niets aan te doen viel en zijn raad in den wind werd geslagen, gaf Bonnet hun nog een goeden gids mede. Acht dagen later

kwamen de twee bedienden en de gids zonder hunne heeren te Tapanoli terug en vertelden het volgende:

Eenige uren in het binnenland hadden de zendelingen hun intrek bij een kamponghoofd genomen, en 's avonds, nog voor dat zij een enkele ziel gered hadden, waren de kampongbewoners al begonnen bij het huis van het hoofd zamen te scholen. Uit hunne gesprekken merkten de battasche bedienden, dat het raadzaam was terug te keeren, en waarschuwden hunne heeren voor het dreigende gevaar; maar deze stelden hen gerust door de verzekering dat hun God hen wel zoude helpen. Kort daarna werd het huis omsingeld en was het ontvlugten onmogelijk geworden. Nu drong het volk in het huis, pakte en bond de heeren en bedienden, kleedde den dikken zendeling dadelijk uit, en doodde hem door een enkelen steek in het hart met een langwerpig mes. Met tranen in de oogen zag de magere die slagtpartij aan en met ontzetting bemerkten de bedienden, dat de blanke God niet tusschen beide kwam. Het vette ligchaam werd behoorlijk verdeeld, het vleesch van de beenen gesneden en ieder ging met zijn aandeel naar huis.

Den volgenden avond kwamen de kampongbewoners weder bijeen; de magere zendeling had het beeld van den Zaligmaker uit zijn bagage laten krijgen, toonde het aan de menigte, en vertelde door behulp der bedienden met welk doel men herwaarts was gekomen. De Batta's hoorden hem geduldig aan, maar waren niet in het minst getroffen; integendeel, beloofde de magere al niet zoo smakelijk te zijn als zijn vette broeder, aan wien zij gisteren gesmuld hadden, hij zou nogtans menig lekker beetje opleveren. Toen hij dus uitgepraat en de menigte onderwijl honger gekregen had, werd hij op dezelfde manier geslagt, verdeeld en verorberd. De bedienden, minder zorgvuldig bewaakt, wisten te ontvlugten en bragten het kort maar droevig verhaal van den bekeeringstogt naar Tapanoli.

Die gebeurtenis had twee jaren vroeger plaats gehad, zeiden wij. Thans ontving Bonnet van den resident Elout order, om naar Sibogha te gaan, van daar een togt door de Batta-landen te maken en in elken kampong bekend te maken, dat de Groote Heer (de gouverneur-generaal) ten strengste verbood om voortaan nog menschenvleesch, zelfs dat van zendelingen niet, te eten, en dat het kamponghoofd, dat zich andermaal aan die misdaad schuldig maakte, met den dood gestraft zou worden. Te gelijkertijd ontving Poland bevel den posthouder met eenige bajonetten bij te staan. Met een korporaal, een tamboer en elf soldaten, met den djoeragan en tien inlandsche matrozen van de kruispraauw, en met den Toeankoe en vijftig gewapende inlanders stapte Bonnet te Sibogha aan wal, deelde zijn troep militairement in drie deelen in, met een voor- en achterwacht, en marcheerde met slaande trom af. Van de Batta's, met wie het gouvernement bevriend was, verwachtte hij geen vijandelijkheden; maar hij

kon Padries in het binnenland ontmoeten en moest daarvoor op zijne hoede zijn.

Gedurende Bonnet's afwezigheid had Poland het civiel bestuur op zich genomen en vervulde dus ook de betrekkingen van haven- en equipagemeester en van ontvanger der in- en uitgaande regten. Nog vóór het vertrek van Bonnet was er een schoener, toebehoorende aan den heer Bol, havenmeester te Padang, op de reede van Tapanoli geweest en had een partij zweedsch ijzer aan den Toeankoe verkocht; later zoude dit met benzoïn betaald worden als de schoener terug keerde van een reis naar Nias, waar pandelingen tegen rijst geladen moesten worden. Tijdens Poland het civiel gezag voerde, kwam die schoener van Nias terug, en liet het anker aan het zeehoofd vallen. De gezagvoerder of kaptein, een Afrikaan, die Willem Boven heette, kwam aan den wal bij Poland, om zich te laten inklaren. Voor de veertien niassche pandelingen, die hij aanbragt, moest een spaansche mat per hoofd betaald worden. Onder die pandelingen was een schoon meisje van negenjarigen leeftijd, dat Poland voor 150 zilveren guldens kocht en aan zijn dochtertje ten geschenke gaf. Tot zoover ging dus alles goed. Op den avond van den volgenden dag echter wordt Poland gerapporteerd dat de schoener, die niet uitgeklaard is, het anker geligt heeft en zich door den stroom zachtjes naar buiten wil laten drijven.

Het is volkomen stil, geen enkel togtje rimpelt de gladde oppervlakte der baai.

Poland heeft nog al den tijd zich naar het zeehoofd te begeven en den schoener te praaijen.

‘Waar moet dat heen?’

‘'t Gaat u niet aan!’ antwoordt Willem Boven in 't engelsch.

‘Laat dadelijk het anker vallen!’

‘Alle Hollanders kunnen naar de maan loopen’, roept de Afrikaan en laat een vloed van scheldwoorden volgen.

Poland gelast dat in elk der twee sloepen zes soldaten zich gereed zullen houden om op het eerste bevel af te steken; hij klimt de vier-en-veertig trappen van het fort op, laat een kanon met los kruid laden en herhaalt zijn bevel.

‘Go to the hell, you damned blackguard! schreeuwt Willem Boven.

‘Vuur, kanonnier!’

Een driewerf hoera van de equipage en een scherp pistoolschot van den gezagvoerder op het fort, is het antwoord. Nu worden krachtiger maatregelen noodzakelijk.

Het kanon wordt met scherp geladen en zoodanig gerigt, dat de kogel hoog over den schoener vliegt.

Weder hoera's van de equipage, scheldwoorden van den kaptein.

Na een laatste aanmaning gaat er een kartets door het tuig en de zeilen. Het tooneel verandert; een ijselijk geschreeuw gaat van boord op.

‘Ampon toewan, genade, genade!’

‘Laat dan je anker vallen!’

‘Genade mijnheer, roept de mandoor of stuurman. De kaptein is dronken; hij wil dat wij de stukken zullen laden en op het fort afschieten, maar wij durven niet.’

‘Pak je kaptein dan aan, bind hem, of gooi hem in zee!’

Inmiddels zijn de sloepen op zijde van den schoener gekomen, die nu aan bakboord en stuurboord beklommen wordt. Willem Boven wil zich verdedigen, maar wordt door den sergeant in den nek gevat en gebonden naar de boomwacht gebragt. Daar kan hij, met beide beenen in het blok gelegen, zijn roes uitslapen. De mandoor, voor Poland gebragt, deelt mede dat zijn dronken kaptein dien dag al het ijzer uit het huis van den Toeankoe heeft laten halen en aan boord doen brengen. Die zaak moet onderzocht worden. Vergezeld door den sergeant en een politie-oppasser begeeft Poland zich naar de woning van het afwezige hoofd en vraagt zijne vrouw te spreken. Deze durft niet voor het aanschijn te komen van den gevreesden kommandant die eens in een booze bui haar huis ineen schoot. Eerst nadat de w^{d}. Toeankoe en de hoofdpriester ontboden zijn, gelukt het Poland die dame te zien en te ondervragen, verneemt dat Willem Boven tot twee malen daar is geweest, een hoeveelheid ijzer, waarvoor hem *f* 60 was betaald, en bovendien twee pikols benzoïn heeft weggehaald, en dat hij het bewijs, vroeger door den Toeankoe afgegeven, niet heeft willen teruggeven. Waarom had zij Poland daarvan geen kennis gegeven? - Ja, omdat zij te bang voor den kommandant was. - Zij behoefde niet bang te wezen; de kommandant was thans de beste vriend van haar man; had zij hulp noodig, dan moest zij zich gerust tot hem wenden. - Hiermede nam Poland afscheid en zond den sergeant naar de boomwacht om de vrouw en kinderen van Willem Boven huisvesting aan te bieden.

Deze vond mevrouw de kapteinse bitter huilende op een matje zitten bij het blok waarin haar echtgenoot gesloten was. Zij noch haar kroost hadden den ganschen dag eenig voedsel gehad; de kinderen schreeuwden van honger. Haar man ging zich dagelijks te buiten en mishandelde haar dan wreedaardig; voor een klein verzuim had hij eens een javaansch matroos zonder voedsel op een onbewoond eiland afgezet en was toen weggezeild. Toch wilde zij nu haar man niet verlaten en bedankte voor de aangeboden gastvrijheid.

Poland zond haar onmiddellijk wat te eten en nam zich voor, dien mijnheer eens een lesje te geven.

's Anderendaags ten 9 uur belegt hij een raad in de woning van den postmeester. Die raad is zamengesteld uit het w^{d}. kamponghoofd, den hoofdpriester, den sergeant, den kanonnier en twee ambonesche soldaten der bezetting; hij zelf in groot tenue zal den raad presideren, de kanonnier als secretaris fungeren. Hij plaatst zich aan het hoofd der tafel, de w^{d}. Toeankoe regts, de hoofdpriester links;

tegenover hem moet de secretaris gaan zitten met een stapel paperassen voor zich. De brave kanonnier kan wel is waar geen *a* van een *b* onderscheiden, al zijn ze ook zoo groot als de waagtoren van Alkmaar, maar dat doet hier niets ter zake.

Door drie gewapende manschappen wordt de gezagvoerder nu binnennengeleid.

'Willem Boven,' spreekt nu de president langzaam en plegtig, 'gij hebt u gisteren tegen de nederlandsche wetten verzet; gij hebt den vertegenwoordiger van het nederlandsch gouvernement beleedigd, ja, gij hebt u niet ontzien om met een pistool op een nederlandsch fort te vuren!' (Hier houdt de president voor het effect een oogenblik op).

'Gij hebt met geweld en eigenmagtig ijzer en benzoïn uit de woning van den Toeankoe gehaald; gij hebt geweigerd het bewijs van ontvangen betaling te geven en getracht, om zonder uitgeklaard te zijn, de haven te verlaten. Wat hebt gij tot uw verontschuldiging in te brengen?'

'Ik had te veel brandewijn gedronken, kommandant; ik weet niet wat ik gisteren gedaan heb.'

'Zijt gij dan genegen het bewijs, het ijzer en den benzoïn terug te geven?'

'Ja wel, kommandant.'

De mandoor wordt naar boord gestuurd om het schrijfkistje en de gestolen zaken te halen, de beschuldigde zoo lang door de wacht in de voorgalerij gebragt en de president praat onderwijl wat met den achtbaren raad.

Vijftien minuten later is het gevraagde aangebragt en leidt men den beklaagde weder binnen.

De president slaat eenige bladen om van een dik boek, vraagt den kanonnier-secretaris een paar stukken ter inzage, en zegt eindelijk:

'Willem Boven! krachtens art. 87 der wet van het reglement op het beleid der regering van indische buitenbezittingen wordt gij gestraft met een boete van duizend gulden zilveren munt, en naar luid van art. 121 van datzelfde reglement moet gij bovendien nog vijf-en-zeventig gulden betalen voor de drie schoten die gij den kommandant van het fort genoodzaakt hebt op den schoener te lossen.'

Daar begint de gezagvoerder erbarmelijk te huilen. 'O God', roept hij, 'heb medelijden met mijn vrouw en kinderen, kommandant! Te Padang heb ik nog twee kinderen.'

'Willem Boven, zijt gij genegen de boete te betalen.'

'Ik bezit het geld niet, kommandant!'

'Antwoord met ja of neen!'

'Neen, ik kan niet'

'Dan wordt de schoener in beslag genomen en blijft gij in arrest totdat de boete betaald is.'

De arme duivel jammert nog erger. Poland, die medelijden met hem

krijgt, laat hem buiten brengen en zegt lagchend tot den hoofdpriester:

‘Wat dunkt u, we zullen hem maar ampon (gratie) geven?’

‘Zooals mijnheer de kommandant het goedvindt,’ antwoordt deze onderdanig.

De andere leden van den achtbaren raad stemmen ook toe.

‘Tot straf zullen wij den beklaagde toch een uur in den angst laten zitten.’

- ‘Kassi sopi pahit, oepas!’ (Breng 't bitter) roept hij nu, steekt een sigaar op, neemt de papieren om den schoener uit te klaren, en keuvelt daarna onder een bittertje (waarvoor de priester echter bedankte) met de heeren leden. Als de glazen weggenomen zijn en de raad zijn deftigheid weêr aangenomen heeft, wordt de beklaagde ten derden male voor de groene tafel gebragt.

‘Willem Boven! In aanmerking nemende den staat van dronkenschap waarin gij gisteren verkeerdet, het berouw dat gij heden toont te hebben, en de omstandigheid dat gij echtgenoot en vader zijt, heeft de raad in zijne goedertierenheid besloten u gratie te schenken van de straf, u volgens de wet opgelegd; evenwel met bepaling dat gij zweren zult, u nooit ofte nimmer meer aan een dergelijk misdrijf schuldig te maken, altijd en waar gij u ook moogt bevinden, den diepsten eerbied voor de nederlandsche vlag te toonen, en aan niemand, - zelfs niet aan den reeder van uw vaartuig - iets van het hier voorgevallene te vertellen. Zijt gij genegen dien eed in handen van mij, president, af te leggen?’ ‘Ja!’ - ‘Welnu, steek dan de twee voorste vingers van de regterhand in de hoogte, en zeg mij na: Zoo waarlijk helpe mij God almagtig!’

‘Zoo waarlijk helpe mij God almagtig,’ stotterde de gezagvoerder.

‘Daar zijn uwe papieren, Willem Boven! Gij zijt vrij. Binnen een uur moet gij uitgezeild zijn.’

De wacht verwijdert zich. Willem Boven slaakt een zwaren zucht en valt op den stoel neder, dien Poland hem aanbiedt. Bevend brengt hij het glas bitter dat men hem geeft, aan zijn mond; als het evenwel aan de lippen gekomen is, gaat het met één hap naar binnen. Na duizende dankbetuigingen keert hij daarna met vrouw en kinderen aan boord terug. Poland bedankt en ontbindt den raad, en gaat naar het fort. Een half uur later ligt de schoener het anker, geeft vijf saluutschoten, laat de vlag driemaal op en neêr gaan, en is spoedig uit het gezigt verdwenen.

Zes dagen na dit voorval kwam Bonnet van zijn togt door de Battalanden te Tapanoli terug en onthief daardoor Poland van het gewigt der driedubbele betrekking, die hij gedurende zijn afwezigheid zoo goed waargenomen had. Bonnet had een aantal kampongs bezocht, ook den kampong waar de amerikaansche zendelingen opgegeten

waren. Hij had de hoofden en bevolking bijeengeroepen en hun een ernstig woordje toegesproken.

'De resident *wilde* niet, dat men menschenvleesch at; waarom? dat kwam er niet op aan; hij wilde het nu eenmaal niet. Toch had men die twee amerikaansche Europeanen - zoo noemden de inlanders die vreemde zendelingen - gaan slagten!

Wat beteekende dat? Was er niet genoeg te eten? dan hadden ze beter gedaan elkander op te eten, dan die vreemdelingen, die hier voor hun plezier kwamen. Maar er *was* genoeg te eten. Hij, Bonnet, en de heer resident wisten dat zeer goed. 't Was dus alleen maar om eens een smulpartijtje te hebben, en dat kwam niet te pas.

De heer resident *hield* niet van zulke smulpartijen, en dan mogten de Batta's er ook niet aan denken. Die voortaan weder vreemdelingen opat, zou met den heer resident te doen krijgen. De heer resident zou dan zelf komen om te straffen; de kampong zou verwoest, de kampong-bewoners gedood en hunne lijken aan de honden te verslinden gegeven worden. Dan konden de honden ook eens een smulpartijtje hebben!'

Die aanspraak, vooral het slot, scheen indruk gemaakt te hebben, meende Bonnet.

Later gingen van Tapanoli nog eens twee fransche zendelingen naar Nias, die ook binnen zes maanden van kant gemaakt werden. Poland vond het daarom groote gekheid, die heidenen te willen bekeeren, en raadde het ieder af zich met een andermans geloof te bemoeijen. Hadden die lieden in het geheel geen godsdienst, dan was 't nog wat anders; maar zij waren met hun geloof even gelukkig als de zendelingen met het christelijke. In plaats van één God, hadden zij er wel drie: een op de aarde, een halfweg aarde en hemel, en een in den hemel. De laatste was nog de beste van allen. En dan hadden ze nog de zon en de maan, die ze aanbaden. Ze behoefden bovendien nooit te vasten; ze aten als ze honger hadden en wat ze krijgen konden: honden, katten, slangen, wurmen, menschen. Er bestond voor hen dus geen enkele reden om van godsdienst te veranderen.

Meermalen maakten Poland en Bonnet toertjes met praauwen in den omtrek. Op zekeren dag bragt een inlander de heeren voor een grot en vroeg, of zij ook lust hadden er in te gaan, daar dit met een kleine praauw doenlijk was. Men roeide een afstand van duizend passen de grot in en ging toen verder te voet. Geheele zwermen van kleine zwaluwen vlogen de grot in en uit, en tot groote verrassing van Bonnet vond hij de rotswanden met eetbare vogelnestjes bedekt. Dat was een ontdekking van belang! Een aantal nestjes werd geplukt en mede naar huis genomen; zonder juist van een uitmuntende kwaliteit te zijn, waren de nestjes echter van het goede soort. Bonnet zond er een zestal ponden van naar den resident Elout, met een beschrijving van de plaats waar zij gevonden waren, en verzocht hem gelden be-

schikbaar te willen stellen om de grot voor rekening van het gouvernement te laten schoonmaken, te bewaken, en te exploiteren. Het antwoord, ofschoon een dankbetuiging bevattende voor de ontdekking, wekte den ijver van den posthouder niet op: ‘hij moest maar zooveel nestjes plukken en verkoopen als noodig was om in de kosten van het schoonmaken der grot te voorzien; dan zou de resident, als alles in orde was, er wel over beschikken.’ Bonnet was zeer gebelgd over dat antwoord, wilde zich niet meer met de zaak bemoeijen en liet vogelnestjes plukken door wie maar wilde.

Niet langer dan één maand had Poland het kommandement te Tapanoli gevoerd, toen de civiele gouvernementsschoener de Vlieg de baai inzeilde, en nieuws van Padang aanbragt. Was elk schip van de hoofdplaats komende altijd welkom, omdat het de ledige dispensen met nieuwe provisie aanvulde, de aankomst van de Vlieg gaf aanleiding tot buitengewone festiviteiten. Kaptein Wobbe, de gezagvoerder, was een model-kaptein, de vriend van alle officieren die op strandposten in garnizoen lagen. Kaptein Wobbe wist bij ingeving waaraan het meeste behoefte was, had er toevallig juist aan gedacht het een of ander mede te brengen dat vergeten was te bestellen, wist, altijd ieder tevreden te stellen en op te vrolijken. Die met kaptein Wobbe een reis gemaakt had, roemde zijn hartelijkheid en zijn gulheid; want hij weigerde altijd geld tot vergoeding van de tafel aan te nemen. Op elke plaats waar kaptein Wobbe aanlei, heerschte er dan ook blijdschap over zijn tegenwoordigheid en deed ieder zijn best hem zoo lang mogelijk bij zich te houden.

Onder een saluut van negentien schoten liet de Vlieg zijn anker vallen en kwam kaptein Wobbe met het brievenpakket aan wal. Poland ontving hem aan het zeehoofd en was niet op zijn gemak, toen hij een tweeden luitenant die hem kwam aflossen uit de sloep zag stappen. ‘Zou het standje met den Toeankoe naar Padang overgewaaid zijn?’ dacht hij onder het open maken van den officiëelen brief. Maar neen, alles was in order; de aanschrijving hield den last in, met spoed het kommandement over te geven en daarna met de Vlieg naar Natal te vertrekken, waar hij het bevel over de 1^{e} kompagnie van het 7^{e} bataillon van Van Beethoven moest overnemen.

Behalve die goede tijding bragt kaptein Wobbe een grooten voorraad dranken en provisiën voor hem mede. Poland liet ze dadelijk aan wal brengen; na zoo lang vasten - in plaats van bitter en grog had hij zich gedurende de laatste dagen met sagueer moeten behelpen - was er behoefte om van alles veel te gebruiken. Van 's morgens tot 's avonds werd er dan ook gegeten en gedronken; de boel moest op; te Natal vond men weêr nieuwen voorraad of men vond er niets, wat kwam er dat op aan! Leven bij den dag, was de leus, morgen misschien schieten de Padries ons dood of eten de Batta's ons op!

Hoe kortstondig het verblijf van Poland te Tapanoli ook geweest was,

hij had zich ook dáár weêr warme vrienden gemaakt. Groot en klein betreurden zijn vertrek, dat den vierden dag na aankomst van de Vlieg plaats had. Bonnet, de nieuwe kommandant, de Toeankoe en de hoofdpriester deden hem tot buiten de baai uitgeleide, en keerden onder het bulderen van het geschut met de kruisboot terug. Twee dagen later kwam de Vlieg te Natal ten anker, waar Van Beethoven, die naar Padang verplaatst was, Poland en Wobbe hartelijk ontving. Den volgenden dag had Poland het kommando der kompagnie overgenomen. Welke avonturen hem bij die kompagnie wachtten zal het vervolg ons doen zien.

XXXI.

Poland maakt als liefhebber een togt door de Battalanden. - Avonturen op dien togt en verandering der rollen, waardoor het fort Amerongen ontzet wordt. - Onze held neemt het kommando op zich en toont zich in zijn ware grootheid.

Nagenoeg met hetzelfde doel, waarmede eenigen tijd geleden Bonnet een togt door de Battalanden deed, kwam in het begin van Januarij 1833 de assistent-resident Boers met de Argo te Natal aan. Met dezelfde gelegenheid ontscheepte tevens de 1e luitenant der artillerie Dresse, die bestemd was het civiel en militair gezag van Natal over te nemen.

Daar Poland de handen nu weder ruimer kreeg, besloot hij als liefhebber den togt met Boers mede te maken; vier dagen later werd Natal verlaten met een geleide van 33 ambonesche soldaten en 100 gewapende Maleijers onder den Toeankoe der plaats. Hoewel het bekend was dat men een woest, bergachtig land zou doortrekken, bewoond door een kannibaalsche bevolking, was die reis voor Poland een pleiziertoertje. Gevaar van opgegeten te worden bestond er weinig, want de Batta's hadden met ons de Padries tot gemeenschappelijke vijanden; doch had er werkelijk gevaar bestaan, voor onzen held zou de lust om van de partij te zijn, daardoor juist zijn toegenomen.

Avontuurlijk was de reis genoeg. Na een vermoeijenden marsch langs ongebaande wegen, door een schaars bevolkte streek, moest er uitgerust worden òf in een armzaligen kampong òf op een bivak onder den blooten hemel, waar de tijgers om heen zwierven en nu en dan een man medesleepten. Steile bergen werden er beklommen, urenlange alangalangvelden doorgetrokken, met levensgevaar diep ingesneden bergstroomen, langs een enkelen rottan, overgegaan, om 's avonds een plaats te bereiken waar brave menscheneters de reizigers vriendelijk, dikwerf feestelijk ontvingen. In een aanzienlijken kampong bleef men soms een dag over, om met de inboorlingen eens ge-

moedelijk te spreken over het dwaze van smaak te hebben in het fijne menschenvleesch; maar hoe beleefd de Batta's die preeken ook aanhoorden, het klonk hun vreemd in de ooren, te vernemen dat hun smaak niet deugde, dat er kwaad in stak om zijne vijanden op te eten. Van kampong tot kampong begeleid door de hoofden en gewapenden, naderde men de grenzen van het landschap Rau. Droeg allerwege de toestand van land en volk het kenmerk van de ellende die de aanhoudende strooptogten der Padries te weeg gebragt hadden, hoe verder men doordrong werd het geleide der Batta's sterker en de ontvangst als vriend en bondgenoot hartelijker. Op zekeren avond werd na een hoogst vermoeijenden marsch een kleine kampong bereikt; het hoofd, dat zich Kalie-Manantie liet noemen, beklaagde zich zeer over de Padries die hem met geweld Mohamedaan gemaakt hadden. Nu mogt hij eigenlijk ook geen menschenvleesch meer eten! daarom haatte hij de Padries dubbel, en had hij de Hollanders in dezelfde verhouding lief. Boers was al te vermoeid om langer het gesprek te vervolgen, en begaf zich ter ruste met het voornemen om hem 's anderendaags met zijne denkbeelden over het gebruik van dat voedingsmiddel bekend te maken.

Nog vóór middernacht ontwaakte Poland uit den eersten slaap door een ongewone beweging in den kampong. Menschen liepen van huis tot huis, stonden in troepjes bij elkander, praatten zacht maar heftig. ‘Wat die lieden in het schild voeren!’ dacht Poland bij zich zelf en stond te gelijker tijd op, om de oorzaak van die onrust te vernemen. Dat men geen kwade bedoelingen had, bleek hem spoedig; maar daar hij de taal der Batta's niet verstond, werd hij niets wijzer, en vergenoegde zich met den onderofficier der wacht op te dragen om goed op te letten op hetgeen er voorviel en hem bij onraad onmiddellijk te waarschuwen. Naauwelijks had Poland zich weêr tot slapen neêrgelegd, of de sergeant de Longa kwam zich aanmelden en zeide:

‘Luitenant, er heerscht een groote ontsteltenis onder het kampongvolk. Wat er gebeurd is, weet ik niet, maar veel goeds kan het niet zijn.’

‘Ga den Toeankoe van Natal roepen en laat hij met den tolk en het kamponghoofd hier komen. - Boers!’ riep hij, nadat de Longa weggegaan was, ‘Boers! sta op. Er is nieuws.’

Weldra verscheen de Toeankoe, het kamponghoofd Kalie-Manantie en de tolk. Er werd plaats genomen en nu moest het kamponghoofd opbiechten.

‘De tijdingen zoo even aangebragt, zijn verschrikkelijk, sprak Kalie-Manantie.

Alahan-Pandjang en Rau zijn in opstand tegen het gouvernement en hebben met de Padries onder hadji Tamboesie zaâmgezworen om alle Europeanen uit het land te drijven.

Dientengevolge zijn op denzelfden dag een vijftal posten van de kompanie afgeloopen. Van vier plaatsen moet de bezetting geheel uitgemoord zijn; die van het fort Amerongen zich nog staande hou-

den; de benting zou echter door duizende vijanden ingesloten zijn, en ofschoon de regent van Mandheling, Radja Gedobang, met vier honderd Batta's ter hulpe is gesneld, kan men niet verwachten dat de troepen zich lang genoeg zouden staande houden!'

'Dat ziet er mooi uit!' zeide Poland, de stilte verbrekende die op de mededeeling van die ontzettende gebeurtenis volgde: 'Hoever ligt het fort Amerongen van hier?'

'Vier groote dagmarschen, heer luitenant!'

'Vier dagmarschen! wij zullen beproeven er drie van te maken!'

'Wat meent ge', riep Boers uit, 'gij zult u toch niet alleen onder de Padries wagen?'

'Des noods alleen; maar ik ben niet alleen, ik heb drie-en-dertig brave Ambonezen.....

Die Ambonezen behooren tot mijn gevolg.'

'Ja, ik ook, als liefhebber. Maar van dit oogenblik af is uw zending uit, mijnheer Boers! of gij kunt die verder *zonder* gevolg volbrengen, wat mij betreft. Mijn rol van liefhebber is ook uit, mijnheer Boers! ik neem op eigen autoriteit het kommando over de Ambonezen en Maleijers van uw gevolg op mij, en ruk morgen vroeg, heel vroeg, naar het fort Amerongen. Begrepen? Men zal van Toontje niet zeggen, dat hij zijn makkers in den nood laat. 'Sergeant de Longa!

Luitenant!'

'Gij hebt gehoord wat er gaande is?'

'Ja, luitenant!'

'Nu dan! gij zijt ontheven van uw kommandement, hoort ge? Zeg aan de soldaten dat Toontje hen naar den vijand zal brengen, dat we onze kameraden gaan ontzetten. Laat de manschappen, die wakker zijn, dadelijk weêr gaan slapen en geef zelf het voorbeeld. Er zal genoeg te doen komen. Toeankoe! wilt gij naar Natal terug keeren of met mij naar Rau gaan?'

'Ik en mijne manschappen zijn bereid den heer luitenant te volgen werwaarts hij ons voeren wil.'

'Bravo, Toeankoe! dat antwoord verwachtte ik. - Kalie-Manantie! Als gij een vriend der kompagnie zijt, zorg dan dat er dadelijk vivres bijeen gebragt worden, opdat de troepen onder weg geen honger lijden.'

'Het zal geschieden. Als de heer luitenant het goedkeurt, zal ik hem met zestig man volgen.'

'Opperbest! En gij Boers?'

'Ik wil alleen niet hier blijven en ga op mijn beurt als liefhebber met u mede.'

'Uitstekend!'

'Nu een paar uren rusten. Slaap wel!'

Het was alof men met frissche krachten een nieuwen togt begon,

met zoo veel volharding werd er doorgemarcheerd. De geestdrift was opgewekt; immers Poland voerde hen aan en in plaats van vreugdeschoten met losse patronen, zoo als tot nog toe voor iederen Battaschen kampong gelost waren, zou men weldra met scherp schieten. Ieder man had wel is waar slechts tien scherpe patronen, dat was zeker niet veel; maar de punten der bajonetten bleven lang goed. Voorwaarts dus!

Reeds tegen vijf uur na den middag wordt kampong Tamean bereikt; men rust er uit tot tien uur 's avonds en marcheert den ganschen nacht door tot acht uur 's morgens. Twee uren later wordt de marsch weder hervat en volgehouden tot 's avonds negen uur. Poland is verpligt zijn kolonne hier een nacht rust te geven; de krachten der meeste manschappen zijn uitgeput. Bovendien, men heeft Battasche krijgers van Radja Gedobang ontmoet, die berigten dat de bezetting van het fort Amerongen zich dapper blijft verdedigen; er bestaat dus alle kans om nog tijdig aan te komen. De magt van Poland is onderweg meer dan verdubbeld; uit elken kampong dien men langs of doortrok, hebben de weerbare mannen zich hij den troep aangesloten, zoodat er nu ruim vier honderd Batta's gemonsterd worden.

Den derden dag gaat het van half zes tot drie ure zonder ophouden, over bergen en door dalen, tot Limoen-Manis. Hier verneemt men dat, ja, het fort Amerongen nog niet genomen is, maar dat de bezetting uitgeput, zoowel door den langdurigen strijd, als door gebrek aan leeftogt en munitie, den volgenden storm niet meer zal kunnen afslaan. En morgen zal hadji Tamboesie een algemeenen storm ondernemen; een groot aantal stormladders zijn reeds tot dat einde gemaakt.

'Wij kunnen niet lang meer rusten,' spreekt Poland zijne soldaten toe. 'Voor dat morgen de zon opkomt, *moeten* we met onze makkers vereenigd zijn; komen we later aan, dan vinden we alles over de kling gejaagd, en wacht ons hetzelfde lot; komen we bij tijds, dan overvallen we de Padries en geven ze een pak slaag, en dan redden we onze makkers. Het fort Amerongen ligt slechts weinig uren van ons..... - Hoort ge dat kanonschot? hoera! ze houden goed vol, die braven! - Ja, ja, wij komen!'

'Hoera!' juicht Ambonees, Batta en Maleijer. 'Hoera! laat ons doormarcheren, luitenant!'

'Voorwaarts dan! en ook uit kampong Limoen Manis wordt weder opgebroken en opgerukt in de rigting van de plaats van waar het geluid van het kanonschot kwam. Men heeft juist een riviertje doorwaad, toen de voorwacht een troep Batta's ontmoet. Het is Radja Gagaten Gearie, het kamponghoofd van Limoen-Manis, met eenige gewapende volgelingen.

'Van waar komt ge?' vraagt hem Poland.

'Van de plaats, werwaarts gij u tot mijn vreugde begeeft.'

‘Hebt ge den vijand ontmoet?’

‘Ik ben heden eenige uren met hem in 't gevecht geweest, zie slechts!’ hier toonde hij een ligte wond aan het hoofd. Ik zag twee mijner zonen sneven; ik zag ook mijn derden zoon vallen, maar om weêr op te staan, hier is hij; hij is slechts gewond.’

‘En dit menschenhoofd, dat ge aan een rottan meê draagt?’

‘Dat is het hoofd van een Padrie, dien ik versloeg. Maar heer! als gij thans uw weg vervolgt, zullen de Padries u ontdekken. Wacht liever nog een paar uren, dan vergezel ik u en wijs u den weg; dan sta ik u borg dat gij de Padries overvalt.’

‘Dien raad volg ik gaarne, daar mijn krijgers moede zijn. Kan ik op uw hulp rekenen.’

‘Gij kunt het. Ik ga onderwijl eten.’ Hier sloeg de Batta een begeerigen blik op den bloedigen menschenkop, die het hoofdgeregt van zijn avondmaal zou uitmaken.

‘Smakelijk eten!’ zeî Toon en gaf last om op de plaats waar men zich bevond, te bivakkeren.

Tegen negen uur kwam de Radja, geheel verzadigd en getroost, uit den kampong terug en stelde zich als gids beschikbaar. In de grootste stilte werd nu opgerukt; een honderdtal Batta's met lontgeweren gewapend, kreeg order de lonten te blusschen; kortom, alles wat de aandacht des vijands kon trekken, werd vermeden. Omstreeks middernacht ontwaarde men van een hoogte een aantal vuren.

‘Dat zijn de bivakvuren der Padries’, fluistert de gids.

Het fort Amerongen moet dus in het midden dier vuren liggen. Doordrongen van het belang om niet ontdekt te worden, houdt menigeen zijn adem in. Zwijgend marcheert men verder, door rijstvelden, door rivieren, regtoe, regtaan. Daar flikkeren plotseling eenige vlammen; geweer- en kanonschoten knallen; bij het licht der ontbranding is het fort gedurende eenige seconden zigtbaar. Met moeite wordt een kreet van vreugde weêrhouden. Voorwaarts gaat het, nog eens de rivier door. Alle bewoonde plaatsen moeten vermeden worden.

Halt! men is tot Bondjol-Rau genaderd; hier ligt Radja Gedobang met zijn volk in een benting, op ongeveer een kanonschot afstands van het fort Amerongen. Bij het uitbreken van den opstand de bezetting ter hulp snellende, vond hij het fort reeds geheel omsingeld; toen sloeg hij de Padries uit Bondjol-Rau, nestelde zich daar vast, harceleerde den belegeraar door gedurige uitvallen en rekte daardoor de belegering.

Men meldt zich aan, en Poland wordt met zijn kolonne binnengelaten. Radja Gedobang, de getrouwe regent, is verrukt van verrassing en blijdschap: hij deelt Poland den staat van zaken mede; wat deze te Limoen Manis vernam, is volkomen waar; alle toebereidselen tot een algemeenen storm zijn gemaakt, honderde stormladders bijeengebragt, en bij het aanbreken van den dag zal het lot van de be-

zetting beslist zijn. Poland zou dus inderdaad te laat gekomen zjjn, als hij iets minder voortvarend geweest was, als hij een halven dag had laten verloren gaan!

Er is geen oogenblik te verliezen. Terwijl de manschappen zich op den grond werpen, om uit te rusten, vereenigt Poland al de hoofden om zich heen en bepaalt in welke orde, op welke wijze men de Padries op het lijf zal vallen. Twijfel aan een mislukking wordt door niemand gevoed; de vijand is zoo zeker van morgen zijne tegenpartij den genadeslag te zullen geven, dat hij dezen nacht onbezorgder dan ooit zich tot slapen heeft neêrgelegd. Bovendien, als Radja Gedobang zich met zijn geheele magt bij Poland aansluit, zal men duizend strijders monsteren. Op dus, mannen, op! Schaart u in drommen en gelederen. Bewaart nog eenige oogenblikken de stilte; het krijgsgeschrei zal straks des te ontzettender klinken; Poland zal aan het hoofd zijner Ambonezen u voorgaan! Ontsteekt thans de lonten, Batta's! maar vertrouwt meer op uwe pieken! Gij Toeankoe, volg mij met uwe Maleijers op den voet en werp u met gevelde lans op de Padries. Geen tijd met vuren verliezen; als een bandjer overstroomen wij het vijandelijk bivak!

Eene digte kolonne vormt zich voor den wal van Bondjol-Rau, stelt zich in beweging en nadert den uitersten post.

'Bataillon vaardig! Aan! Vuur!' schreeuwt Poland, zóó krachtig, zóó doordringend, dat zijn stem door de geheele vallei weêrgalmt. Een salvo knalt.

'Velt de geweren!' - Tamboers, hoornblazers, stormmarsch! Hoera leve de koning!'

Het krijgsgeschrei is verschrikkelijk, maar Poland's stem klinkt boven alles uit. Het wapengekletter duurt slechts weinige minuten; de Padries die niet dadelijk vallen, zijn wijkende in aanraking gekomen met de Batta's die in een paar drommen regts en links in de rigting van het fort opgerukt zijn en zich onstuimig op hen wierpen. Overal stuit de verbaasde Padrie op lansspitsen, overal rijzen vijanden uit den grond; want ook de bezetting doet een uitval, nu het tromgeluid en hoorngeschal haar de nadering van troepen bekend maakt. De verwarring is groot; door angst en schrik overweldigd, tracht men te vlugten, herkent niet meer zijne makkers die ter hulp snellen, maar slaat blindelings om zich heên en vliedt in alle rigtingen.

De krijgsmagt der Padries is verslagen en uiteen gestoven, het fort Amerongen ontzet; en voor dat de dageraad is aangebroken, rukt Poland aan het hoofd van zijn handvol Ambonezen met slaande trom de barrière in. De Batta's en Maleijers legeren zich om de wallen. Te veel opgewonden door den goeden uitslag, door het bewustzijn iets groots verrigt te hebben, door allerlei gewaarwordingen die zijn hart een oogenblik overstelpen toen Logeman, Popje, ja ieder man der bezetting hem als zijn redder ontvangt, kan Poland aan slapen niet den-

ken. Na de eerste ontboezemingen, vertelt men over en weêr zijne lotgevallen. Tien dagen vroeger was het fort plotseling omsingeld; de wallen waren nog niet eens voltooid, aan de gracht was naauwelijks een begin gemaakt, en de voorraad vivres en munitie geheel onvoldoende voor een langdurig beleg. De bezetting, gelegerd in bamboeloodsen, waarvan de daken waren afgenomen om het gevaar van brand te verminderen, telde 80 bajonetten waarvan de helft Europeanen, en 120 man van het javaansche hulpkorps dat na afloop van den Java-oorlog naar Sumatra gezonden was; de bewapening der twee bastions bepaalde zich tot één ijzeren tweeponder en één handmortier, waarvoor slechts een beperkt aantal schoten voorhanden was. Na eenige stoute aanvallen, die echter afgeslagen werden, waren de Padries den wal met loopgraven genaderd; men had nacht en dag gevochten, den vijand veel verlies berokkend, maar ook de helft der bezetting was reeds buiten gevecht geraakt. Elf dooden waren begraven, en ruim twintig gewonden lagen daar zonder geneeskundige behandeling; door gebrek aan voedsel, door onafgebroken inspanning, waren de overblijvende manschappen uitgeput. Gisteren ontbraken bijna de krachten om den stormenden vijand af te weren; in weerwil dat er met woede gestreden werd, zou men voor de overmagt gezwicht hebben, als hadji Tamboesie met 25 man niet door een gelukkigen worp uit den mortier getroffen was geworden en zijn verwonding een eind aan het gevecht had gemaakt. Toen zag men evenwel dat de Padries stormladders gereed maakten, om 's anderdaags den storm met meer kans van slagen te hervatten. Voor den tweeponder waren nog 13, voor den mortier nog 17 schoten. Ieder begreep, dat men voor het laatst de zon zou zien opgaan, maar ieder had ook gezworen zich tot den laatsten droppel bloeds te verdedigen. Op het ergste voorbereid, wachtte men gelaten den dageraad af. Omstreeks middernacht bekropen eenige Padries nog het fort, en werden er eenige schoten gewisseld. Een uur geleden, vervolgde Popje, hoorde ik de nachtelijke stilte plotseling door een kommando verbreken; 't was alsof ik uw stem herkende. De geheele bezetting sprong op. Hoe heerlijk klonk ons het geluid van trom en hoorn in de ooren! Toen....

'De rest begrijp ik,' viel Toon in. 'Derhalve gebrek aan eten, aan munitie, aan alles in één woord; alle naburige garnizoenen in de pan gehakt en de gemeenschap geheel afgesloten. Er valt dus genoeg te doen, en we hebben geen tijd te verliezen. Ik ben de oudste officier en neem derhalve het kommando over(*). Logeman! ga gij met een twaalftal bajonetten op een afstand het fort eens rond, om te zien of er ook nog Padries schuilen, en zeg aan Radja Gedobang dat hij zijne Batta's maar eens loslaat; in het bivak der Padries zal nog wel het een en ander achtergelaten zijn.'

(*) Poland was sedert 24 December reeds benoemd tot 1^{en} Luitenant, maar had van zijne bevordering nog geen berigt gekregen.

Een lichtflikkering aan den oostelijken gezigtseinder kondigde den dag aan. Poland ging de wallen rond, inspecteerde het fort en wachtte de terugkomst van Logeman af. Deze rapporteerde weldra dat er geen Padrie meer te zien was, dat hadji Tamboesie zelfs zijn rijpaard had achtergelaten en dat de Batta's een groot aantal wapens in het vijandelijk bivak hadden gevonden. Nu riep Poland alle officieren en inlandsche hoofden bijeen, om hun moed in te spreken en te verzekeren dat hij dadelijk maatregelen zoude nemen om in de dringendste behoeften te voorzien.

'Voor het oogenblik hebben we de Padries wel verjaagd', sprak hij, 'maar daardoor zijn onze magazijnen nog niet gevuld. De bevolking van Rau, die de partij der Padries heeft gekozen, zal ons uit eigen beweging geen rijst brengen; maar ik zal er haar toe dwingen, want weet, Radja Gedobang en gij andere trouwe battasche hoofden, dat ik er niet aan denk om het fort te verlaten. Wat zou er van u worden? Rauwenaars en Padries zouden uw land overstroomen en het te vuur en te zwaard verwoesten. Daarom de kompanie getrouw gebleven! - Luistert naar mijn woorden. Als gij mijne bevelen opvolgt en de tucht onder uw krijgsvolk bewaart, dan sta ik u borg dat er weldra overvloed zal heerschen. Koestert geen vrees voor den vijand; neemt tegenover uw volk liever den schijn van overmoed aan. En nu, gaat u vrijelijk aan de rust overgeven!'

Met Logeman en Popje alleen gebleven, zeide Poland:

'Gij begrijpt dat van een terugtogt naar Natal of Ayer-Bangies niets komen kan. Daargelaten nog dat de Batta's in dat geval de wapenen tegen ons zullen keeren, zouden we van gebrek omkomen; zonder vivres, zonder koelies bragten wij het geen twee dagmarschen ver; bovendien zoudt ge eens zien hoe spoedig de Padries weêr zouden opdagen.'

'Maar we kunnen het hier ook niet uithouden; hoe komen we aan vivres!'

'Dat komt te regt; zie hier mijn plan. Noch de Padries, noch de Rauwenaars weten met hoe weinig soldaten ik hun op het lijf ben gevallen; maar de schrik zit er in, en daarvan zal ik gebruik maken. Laat Iman Si Oela roepen!'

Iman Si Oela de tolk treedt binnen.

'Gij, Iman, begeeft u aanstonds op weg naar den Jang-di-pertoean van Rau; gij laat een man van uw gevolg een witte vlag dragen, ten teeken dat gij geen vijandige bedoelingen koestert. Voor den Jang di-pertoean gekomen, zegt gij afgevaardigd te zijn door den nieuwen kommandant van het fort, dien de kompanie aan het hoofd van *tweehonderd* soldaten herwaarts zond. - Begrepen?'

'Ik heb uwe woorden begrepen, heer kommandant!'

'Gij zegt verder, dat er nog een andere afdeeling van tweehonderd soldaten op marsch naar het landschap Rau is, en de Padries eerst-

daags de welverdiende straf voor hun verraad zullen ontvangen; dat ik, de kommandant, den Jang-di-pertoean tegen twee ure aan het fort verwacht om zich aan de kompanie te onderwerpen; en bijaldien hij, Jang-di-pertoean, talmen mogt om voor mij den kommandant te verschijnen, de kommandant zich naar hem, Jang-di-pertoean zal begeven, maar dan ook het leven van geen enkel Rauwenaar zal sparen. - Ga, Iman!'

'Zie zoo', liet Poland lagchend volgen, toen de tolk zich verwijderd had, 'ik wil er een kist wijn onder verwedden dat de kerel komt.'

Inderdaad, omstreeks elf uur kwam de tolk terug, vergezeld van twee priesters, die namens hun hoofd vergiffenis vroegen voor het gebeurde. De Jang-di-pertoean was even onschuldig als de bevolking, zeiden zij; hadji Tamboesie had haar gedwongen aan den opstand deel te nemen; het was nimmer hun verlangen geweest om de wapenen tegen de kompanie te voeren, nimmer! En nu de hadji op de vlugt was gegaan, waren zij gelukkig hunne gehechtheid aan de kompanie te kunnen toonen.

Poland vond dat alles zeer goed, maar het waren slechts *woorden*; wat hij eischte was *onderwerping*, volkomen onderwerping, en spoedig, vóór twee uur.

'Weêr terug naar den Jang-di-pertoean' sprak hij op hoogen toon tot een der gezanten, 'en herhaal hem, dat wanneer hij niet onmiddellijk vergiffenis komt vragen, ik zijn land aan de Batta's ter plundering overgeef. Uw makker zal mij zoo lang in het fort gezelschap houden.'

Vergezeld van vier aanzienlijke priesters, kwam de gezant spoedig terug en sprak:

'Baginda Alam, Jang-di-pertoean van het landschap Rau, en zestien kamponghoofden staan gereed, den heer kommandant hunne onderwerping aan te bieden. Het ontbreekt hun echter aan moed om voor het aanschijn van den heer kommandant te verschijnen.'

'Zij durven niet in het fort te komen, zeg dit liever; zooals de waard is, vertrouwt hij zijne gasten. Nu, laat Baginda Alam met zooveel gewapend volk komen als hij wil; ik zal hem buiten het fort ontvangen. Hij behoeft geen verraad te vreezen. Uw makker kan ook weêr met u teruggaan en getuigen dat hij het bij mij zoo kwaad niet gehad heeft.'

Een half uur voor den tijd naderde een groote stoet tot op een geweerschotafstands van het fort. Een man met een witte vlag in de handen trad vooruit en berigtte den luitenant Logeman, die hem ontving, dat de Jang-di-pertoean met zestien kamponghoofden daar waren.

'Laat de Jang-dipertoean alleen met de hoofden vooruitgaan en het gewapend volk achter blijven,' luidde het bevel.

Poland begreep dat hij een blijk van vertrouwen moest geven. Hij had de bezetting op de wallen geplaatst, gereed om een verradelijken

aanval af te slaan, begaf zich toen met Logeman, Popje en Boers, ongewapend naar buiten, en wachtte op een afstand de hoofden af. De assistent-resident Boers, ernstig ongesteld tengevolge van een beenwond, die hij op de laatste geforceerde marschen had gekregen, moest door een paar man ondersteund worden.

Toen traden ook de Jang-di-pertoean, op den nek van een inlander gezeten, en de zestien kamponghoofden vooruit.

Men zette zich in een kring op den grond neder. Baginda Alam nam het woord, vroeg vergiffenis, zwoer trouw aan de kompanie, en beloofde de bezetting van het fort bij te staan met alles wat zij verlangde.

Poland antwoordde, dat de kompanie grootmoedig was en hij om die reden de onderwerping aannam. Hij wilde den Jang-di-pertoean evenwel op de proef stellen, zeide hij, en vroeg of hij genegen was dagelijks 800 man te leveren om aan de verdedigingswerken te arbeiden?

Baginda Alam beloofde dit.

Of de kamponghoofden zich verbinden wilden, binnen vier dagen tegen behoorlijke betaling 500 pikols rijst, 300 kannen olie, 35 karbouwen en 400 kippen te leveren?

De kamponghoofden verbonden zich daartoe.

Nu eerst zou de kommandant aan hunne onderwerping geloof slaan.

Reeds den volgenden dag begon men van alle kanten vivres naar het fort te dragen, en binnen vier dagen was het behoorlijk geproviandeerd. En daar ook de Jang-di-pertoean zijn woord hield en dagelijks drie honderd koelies zond, duurde het niet lang of het fort Amerongen was geheel voltooid.

Er ontbrak echter nog veel, dat de bevolking met den besten wil niet aanbrengen kon en dat noodzakelijk van Padang moest gezonden worden; in de eerste plaats geld, om de traktementen en de aankoopen te betalen; arak, waarvan het gebruik voor velen een behoefte was; kleeding ter vervanging der lompen waarmede de meeste manschappen bedekt waren; een officier van gezondheid, zoo noodig voor de gekwetsten en zieken; geschut, tot bewapening der bastions, en het noodzakelijkste van alles, munitie. Reeds had Poland eenige duizende infanteriepatronen laten breken, ten einde van het buskruid met behulp van lompen kardoezen te vervaardigen; terwijl bamboe-kokers met geweerkogels gevuld tot projectielen voor het kanon moesten dienen. Hierdoor was wel is waar in den eersten nood voorzien, doch bij het wederuitbreken van den opstand had men meer noodig. Daarom werden langs verschillende wegen rapporten naar Padang gerigt, in de hoop dat een daarvan in handen van het bestuur komen en er weldra hulp opdagen zoude.

XXXII.

Het landschap Rau door gestrengheid in bedwang gehouden. - Tamboesie te Loender geslagen. - Regeling van het civiel bestuur. - Radja Gedobang en Poland. - Majoor Eilers neemt het militair kommando over en lijdt een nederlaag bij Bondjol.

Dank aan Polands tegenwoordigheid was het fort Amerongen niet alleen behouden, maar ook de moed der bezetting en het vertrouwen der Batta's in de kracht der Hollanders herleefd. Het beleid dat onze held in deze omstandigheden aan den dag legde, de heldere blik waarmede hij den toestand beschouwde, en de verstandige wijze waarop hij de weinige middelen wist aan te wenden om zijn gezag te handhaven, hielden gelijken tred met zijn heldhaftig gedrag tegenover den vijand, plaatsen hem in ons oog op veel hooger standpunt, dan waarop zijn moed alleen hem tot nog toe aanspraak gaf. In de hagchelijkste oogenblikken toonde hij een bewonderenswaardige kracht van geest, en naarmate de bezwaren talrijker en schier onoverkomelijk werden, ontwikkelde zich bij hem des te grooter werkzaamheid en een onbedwingbare lust om ze te bekampen. Het vervolg zal dit bevestigen.

Dat de onderwerping van Baginda Alam niet opregt en slechts een gevolg was van oogenblikkelijke vrees voor onze wapens, dit begreep Poland zeer goed. Aanvankelijk had hij er echter zijn voordeel mede gedaan; zijn fort was versterkt en van levensmiddelen voorzien. Door het onderhouden dier vrees moest hij zich staande houden; ware hij sterk genoeg om het landschap te bedwingen, hij zoude zachte middelen gebruikt hebben; nu hij inderdaad zwak was, moest hij zich sterk toonen en gestreng zijn.

Onder het bewind van Engelbert van Bevervoorden was zekere Baginda Osman, op een traktement van vijftig gulden 's maands, met vijftig Rauwenaars in gouvernementsdienst getreden. Bij het uitbarsten van den opstand liep Osman dadelijk naar den vijand over en beproefde een patrouille onder luitenant Popje te overvallen. Die verrader moest gestraft worden; in handen der soldaten gevallen, werd hij voor Poland gebragt, om zijn doodvonnis te hooren uitspreken. Even als Radja Mohamed Salem, bij wien wapens en kleedingstukken van de vermoorde bezetting van Loender gevonden werden, werd hij opgehangen. Oefende die gestrengheid een gunstigen invloed uit op de bevolking van Rau, er bleven nog genoeg redenen van bezorgdheid over. Te Loebo-Sikapping rustte men zich weder ten strijde uit, en te Loender werden bentings opgerigt; doch wat het ergste was, van Padang kwam het berigt, dat men vooreerst op geen ondersteuning mogt rekenen en het Poland vrijstond naar Natal of Ayer-Bangies terug te trekken.

De assistent-resident Boers, die in het laatst van Januarij, onder geleide van den Toeankoe van Natal met vijftig Maleijers en honderd

vijftig Batta's, wegens ziekte naar Natal vervoerd was, schreef van daar dat er sprake was van een aanval op Amerongen na afloop van de poeassa (vasten) en raadde Poland ten sterkste aan van de tegenwoordige kalmte gebruik te maken om met de bezetting van het fort naar Natal te marcheren; maar Poland dacht er anders over, en schreef aan den overste Elout terug, dat hij zonder bepaalden last zijn post niet zou verlaten. Eenige weken later ontving hij een tevredenheidsbetuiging van Elout en tegelijkertijd zijn benoeming tot civiel- en militair gezaghebber van Rau en Mandheling.

Voortgaande op den ingeslagen weg, liet Poland een Rau's-hoofd, dat de bevolking van Ayer-Bangies tot opstand aanzette, vatten en de gemeenschap met die plaats herstellen, door van daar een patrouille van twintig man, vergezeld van 300 Maleijers, naar Rau en terug te laten marcheren. Naar Loender zond hij duizend Rauwenaars onder leiding van een inlandschen fuselier (Sader), om de grenzen te dekken tegen een inval der Padries, die, aangevoerd door Tamboesie, dagelijks een dreigender houding aannamen. Eindelijk, den 22sten Maart, kwam een klein transport van Ayer-Bangies aan; dit was de eerste ondersteuning in manschappen, geld, arak en krijgsbehoeften, die van Padang ontvangen werd en hoe gering ook, dubbel welkom was. Het begeleidende detachement bestond uit achttien europesche scherpschutters onder den sergeant-majoor van Geersdaele, die in last had naar Ayer-Bangies terug te keeren, en uit vijfentwintig manschappen van het javaansche hulpkorps, die het garnizoen kwamen versterken.

Poland was de man niet om die scherpschutters terug te zenden zonder er vooraf gebruik van gemaakt te hebben. Reeds lang was het zijn plan, offensief te gaan handelen; des noods zou hij alleen uit de bezetting van Amerongen een kleine kolonne zamengesteld hebben, doch thans door ruim veertig bajonetten versterkt, draalde hij geen oogenblik om zijn plan ten uitvoer te brengen. Reeds stonden twee duizend Batta's onder Radja Gedobang gereed hem te volgen; een kolonne van 116 bajonetten met den handmortier werd ijlings geformeerd, en den 23^{en} Maart rukte Poland aan het hoofd dier magt naar Loender op, kwam 's avonds tot op een kwartier afstands van de vijandelijke stelling en legerde zich in een benting door de Rauwenaars opgeworpan.

Die een half uur later zich nog niet ter ruste neêrgelegd had, kon gezien hebben dat Poland, slechts van een paar battasche hoofden vergezeld, de benting verliet, om de ligging der hoofdversterkingen te gaan opnemen. Door het maanlicht begunstigd, ontdekte hij een uitgestrekte linie van verschansingen, in het midden en op de vleugels met gesloten bentings versterkt. Daar ieder veldwerk bezet was, moest derhalve de vijandelijke magt òf zeer groot òf te veel verspreid zijn. Terug komende, bepaalde hij dadelijk dat de verschillende afdeelingen zijner magt ieder afzonderlijk zouden aanvallen; dat de Batta's de regter-, de Rauwenaars de linker- en de geregelde troepen onder Popje de

middenbenting voor hunne rekening moesten nemen. Door dien maatregel zou de vijand op alle punten te gelijk bezig gehouden en van onze zijde verwarring voorgekomen worden.

Eenmaal het met zich zelf eens omtrent de wijze waarop hij zou handelen, legde Poland zich een paar uur ter ruste neer. Voor dat de dag (24 Maart) aanbrak, was hij echter weêr ter been en liet de Batta's en Rauwenaars hunne respectieve stelling innemen, sprak de hoofden nog eens toe en gelastte hun, op het signaal acht te geven, wanneer zij met kracht moesten stormloopen. De kolonne van Popje naar de middenbenting oprukkende, hield op eenigen afstand halt en kreeg in last aanvankelijk zich te bepalen tot het werpen van eenige granaten. Poland vertrouwde niet veel op de voortvarendheid der hulptroepen, en hij had gelijk; want toen hij het signaal tot stormen gaf, avanceerden zij zoo voorzigtig en langzaam, dat de Padries overmoedig werden en een uitval op de Rauwenaars deden; ongetwijfeld zouden deze geheel verslagen zijn, als de kolonne van Popje niet door een welgerigt tweegelederenvuur de Padries achter hunne verschansingen had teruggeworpen. Overeenkomstig de gewone wijze van aanvallen, naderden de hulptroepen slechts stap voor stap, zich steeds dekkende door terreinvoorwerpen of kleine borstweringen die gaandeweg opgeworpen werden. De geheele dag verliep hiermede; maar Poland wist zijn ongeduld te bedwingen. Eindelijk tegen zeven uur 's avonds waren de hulptroepen zoo digt genaderd, dat het regte oogenblik tot stormen gekomen was. Nogmaals de linie langs gaande, en overal woorden van aanmoediging sprekende, liet Poland het vuur verdubbelen, en gaf nog eens het signaal tot stormen, ditmaal ook geldig voor de kolonne Popje. Onder een luid hoera wierp deze zich met de bajonet op de middenbenting; zijn voorbeeld vond navolging; twintig minuten later was de geheele linie genomen en het vijandelijk heir in vollen aftogt. Radja Gedobang vervolgde de Padries tot Loebo-Sikapping. Veertien kampongs werden door hem afgebrand; een zoete wraak voor de Batta's, die zóóveel van de Padries geleden hadden! Menig afgeslagen hoofd werd juichende aangedragen en 's anderendaags in de vreugde der overwinning met wellust verslonden!

Poland liet de linie van verschansingen door de Rauwenaars slechten, den post te Loender bezetten, en keerde daarop naar Amerongen terug. Van de geregelde troepen waren slechts een paar man gewond, van de hulptroepen niet meer dan dertig. Met dit verlies had hij den vijand een gevoeligen slag toegebragt en zijn gezag in het landschap Rau bevestigd. Het hoofd van Loender kwam in onderwerping, kreeg in last alles te leveren wat tot onderhoud der bezetting van den post noodig was, en werd bovendien gelast een goeden weg aan te leggen. Nu eerst kon het civiele bestuur geregeld worden. Voortaan moesten de kamponghoofden eenmaal 's weeks te Rau bijeen komen om bevelen van Poland te ontvangen of te beraadslagen over de belan-

gen van de bevolking; het houden van een passar in de nabijheid van het fort was een der eerste bepalingen ten algemeenen nutte. Daarop volgde de oprigting van een kampement, dat bezet werd door het grootste gedeelte der militaire magt, en door vier honderd man battasche hulptroepen, die een mobiele kolonne vormden om ten alle tijde tot uitrukken gereed te zijn. Ruim een zestigtal manschappen onder Logeman maakte de vaste bezetting van het fort uit, en van Geersdaele werd met zijne scherpschutters naar Natal teruggezonden.

Ofschoon de gezigteinder derhalve veel helderder geworden was, bleef Poland evenwel niet blind voor de donkere wolken die hier en daar nog opdoemden. Hielden de Rauwenaars zich rustig, 't was uit vrees, niet uit vriendschap voor de Hollanders; onderwierpen zich een twaalftal kampongs van Salaijang, hadji Tamboesie bereidde zich door vasten en bidden weder op een volgenden veldtogt voor; was er eindelijk van Padang een officier van gezondheid (van der Souw) naar Amerongen gezonden, het ongeluk wilde dat deze zelf ziek aankwam en langen tijd onbekwaam bleef om de talrijke zieken en gewonden te verplegen; ontving Poland al een som gelds om in de eerste behoeften te voorzien, nog zeer veel ontbrak hem om den soldaat het gewone rantsoen te geven. Wat echter de meeste zorg baarde, was de slechte staat der vuurwapens, waarin door het gemis van een geweermaker niet voorzien kon worden; zelfs de affuit van het éénige kanon verkeerde in een wanhopigen toestand. Maar dat alles belette Poland niet te handelen alsof hij sterker dan ooit was. Met het oog op de toekomst, liet hij op twee punten van den weg van Amerongen naar Natal versterkte kampementen bouwen; mogt hij vroeg of laat door de overmagt tot een terugtogt gedwongen worden, die versterkingen zouden hem welligt van een totale nederlaag redden. Op het berigt in de maand Mei, dat Tamboesie in het landschap Padang Lawas was gevallen, zond hij den regent van Mandheling onverwijld met duizend man derwaarts, rigtte aan de grenzen een paar nieuwe posten op en liet die door inlanders bezetten. De verschijning van Radja Gedobang was voldoende om Tamboesie tot terugtrekken te nopen en de bevolking van Padang Lawas tot onderwerping te brengen; doch de brave Radja, door die spoedige onderwerping om den tuin geleid, was bijna het slagtoffer van zijn te groot vertrouwen geworden. In den nacht van 24 Mei toch werd hij verraderlijk overvallen, verloor honderd man en redde met moeite zijn leven.

Te gelijk met het berigt van die nederlaag, vernam Poland dat zijn vriend de Radja zich in een kampong aan de grenzen van Rau verborg, en den moed niet meer had te Amerongen terug te komen. Onmiddellijk op marsch gaande, vindt Poland zijn battaschen vriend in zak en asch, slechts vergezeld van een twintigtal volgelingen.

‘Hoe is 't nu, Radja!’ spreekt hij hem toe, ‘blijft mijn vriend zich bij voorkeur hier ophouden?’

‘Ik ben niet meer waardig uw vriend genoemd te worden, heer kommandant. Ik durf het niet meer wagen voor het aanschijn van den heer kommandant te komen.’

‘Wat beteekent dat? wat misdeedt gij dan? Is het omdat gij een nederlaag leedt?’

‘Mijn leger is uiteengeslagen, mijne dapperste strijders zijn gevallen, omdat ik niet hoorde naar den raad van den heer kommandant. Al wat het nederlandsche gouvernement mij schonk, viel in 's vijands handen. En wat het ergste is, mijn land ligt open voor Toeankoe Tamboesie.’

‘Uw leger, Toeankoe, zal zich weder verzamelen en bij de eerste gelegenheid de schimmen der gesneuvelden wreken. Het gouvernement zal u later nieuwe bewijzen van vriendschap schenken, en ik zal een post in uw land oprigten, zoodra ik de handen wat ruimer krijg; dat belooft uw vriend u, Radja! Daarom, geen moed verloren. Niet iedere nederlaag is een schande; uw vriend heeft er meer dan één bijgewoond.’

Door deze welwillende woorden opgewekt, liet radja Gedobang zich overhalen, het hoofd niet langer te laten hangen en de teugels van het bewind over Mandheling weder op te vatten. Reeds de volgende maand riep Poland nogmaals zijne hulp in, toen de Padries zich op nieuw bezuiden Loender verschansten en eenige kampongs overhaalden hunne partij te omhelsen. Alhoewel de verschijning van onzen held aan het hoofd der mobiele kolonne voldoende was om de verschansingen te doen ontruimen, waren er toch in Augustus nieuwe krijgstogten noodig. Bij Ampat-Gedang werd de vijand, die in het open veld stand hield, met de bajonet aangetast en uiteengedreven; bij Bato-Betingi, waar hij zich in een sterke benting verdedigde, na drie vergeefsche bestormingen, door een omtrekking genoodzaakt te wijken. Overal waar Poland kwam, zegevierden onze wapenen; doch met dat al trok het onweder meer en meer te zamen en werd de vijandige geest der Rauwenaars met den dag zigtbaarder.

Eindelijk had de luitenant-kolonel Elout troepen beschikbaar gekregen om het garnizoen van Amerongen te versterken. Majoor Eilers, met zestig bajonetten voor Ayer-Bangies gezonden, bereikte den 7^{den} September, luitenant Bischoff met vijftig man en een drieponder over Natal gaande, veertien dagen later zijne bestemming. Natuurlijk ging het militaire gezag toen op Eilers over, en daar deze in last had om mede te werken aan de vermeestering van Bondjol, het brandpunt van den opstand, rukte hij reeds den 13^{den} met een kolonne van 180 bajonetten, duizend Rauwenaars en even zooveel Batta's naar Loender op. Het geluk scheen echter van dat oogenblik onze zijde te hebben verlaten; althans den 16^{den} sneuvelde bij een schermutseling een inlandsch hoofd, Sulthan Maleijo genaamd, en werden een sergeant en twaalf manschappen gewond. Te Loebo-Sikapping komende, vernam Eilers van de plaatselijke hoofden, die hunne onderwerping aanboden, dat andere neder-

landsche troepen, uit de padangsche boven- en benedenlanden opgerukt, tot op vier uur van Alahan-Padjang doorgedrongen waren. Dit berigt voor waar aannemende, marcheerde hij verder en verloor bij een gevecht in de vallei van Alahan-Pandjang andermaal een inlandsch hoofd, zes zijner onderofficieren en manschappen, behalve elf man die door verwondingen buiten gevecht gesteld werden. Nabij Bondjol-Itam bivakkerende, moest gedurende een etmaal aan de vereenigde magt der Padries het hoofd geboden worden, zonder dat men van de andere kolonnes iets ontdekte. Te zwak om alleen zich staande te houden, besloot Eilers in den avond van den 19^{den} September tot den terugtogt; naauwelijks was hiertoe order gegeven, of de hulpbenden sloegen in de grootste wanorde op de vlugt, en bleef geen enkele koelie voor de kolonne beschikbaar. Radja Gedobang zelf hield slechts twee getrouwen bij zich. Veertien zwaar gewonde soldaten, den mortier met munitie, de bagaadje, dat alles liet men in handen des vijands achter!

Naauwelijks was de terugmarsch aangevangen, of de Padries vielen de moedelooze soldaten met meer kracht dan vroeger aan. Met verlies van vier man werd die aanval evenwel afgeslagen en langs het glibberig bergpad doorgemarcheerd; maar zoo groot was de duisternis, de uitputting, de moeijelijkheid van den weg, dat 's anderendaags *vijf en dertig* manschappen vermist werden. Ieder begreep dat het lot der vermisten niet beter dan dat der achtergelaten kameraden zoude zijn.

Poland was dus weder getuige van een nederlaag, ditmaal te gelijk met radja Gedobang. Op dien ongelukkigen marsch verzaakte hij echter geen oogenblik zijn karakter en spoorde met de meest opwekkende woorden de soldaten aan, den moed niet te verliezen, gesloten te blijven, den digt opdringenden vijand het hoofd te bieden. En toen 's anderendaags de zwaar geteisterde kolonne in de vlakte van Loebo Sikapping ruimer adem haalde, toen Poland een bende Rauwenaars zag naderen, die, God weet door welke middelen, de heillooze paniek hadden opgewekt en zich nu weder als bondgenooten bij de kolonne aanmeldden; toen bedwong hij met moeite zijn lust om hen als vijanden te behandelen, en raadde hij Eilers aan, die verraders voor en achter de kolonne verdeeld te laten medemarcheren. Dat hij de Rauwenaars te regt verdacht van opzettelijk valsch alarm gemaakt te hebben, werd den 22sten September bewezen; want toen men dien dag te Amerongen terug kwam, was het eerste wat Logeman mededeelde, dat eenigen hunner reeds twee dagen vroeger in allerijl van Alahan-Pandjang teruggekeerd waren, om het berigt van den ondergang der kolonne te verspreiden en de bevolking van Rau tot een aanval op Amerongen aan te zetten.

XXXIII.

De Rauwenaars werpen het masker af. - Poland stelt zich vrijwillig in gijzeling. - Het fort Amerongen ten tweeden male ingesloten. - Bij den eersten uitval wordt Poland gewond.

Was onder het kommando van Poland de toestand der bezetting reeds zorgelijk, nadat Eilers haar met ruim honderd man versterkt had, werd die toestand nog hagchelijker. Niet alleen toch was de helft der versterking reeds omgekomen, maar de mislukte togt naar Bondjol had den moed der Padries tot stoutheid opgevoerd, en de Rauwenaars tot het besluit gebragt om het lang gedragen masker af te werpen. Zuidelijk van Bondjol was de krijg evenmin gelukkig gevoerd; van die zijde was geen ondersteuning te verwachten; men moest dus op eigen krachten steunen. Die overtuiging deed het geleden verlies spoedig vergeten; en toen van alle kanten berigten inkwamen dat kampongs afvielen, dat het aantal vijanden dagelijks grooter werd, dat de val van het fort Amerongen het doel eener algemeene wapening was geworden, toen gevoelde men zich weder sterk door het vooruitzigt van een strijd op leven of dood.

Toeankoe Tamboesie, de dweepzieke mekkaganger, was de eerste die het zwaard trok en in het begin van October een inval deed in het gebied onzer battasche bondgenooten. Dank aan de goede maatregelen van Radja Gedobang, werd hij ditmaal met een verlies van veertig dooden geslagen.

Ongeveer terzelfder tijd gaf het hoofd van den nabij Amerongen gelegen kampong Padementingi de ondubbelzinnigste blijken van vijandigheid, door bij herhaling te weigeren bij Eilers op het fort te komen. De meeste kamponghoofden waren reeds sedert eenigen tijd niet op de wekelijksche vergaderingen verschenen, de passar was nagenoeg onbezocht gebleven. Eilers verwachtte veel goeds van een onderhoud met Baginda Alam, het invloedrijke hoofd van Padementingi, en vroeg of een zijner officieren genegen was zich derwaarts te begeven. Poland biedt zich dadelijk aan, en begeeft zich, slechts vergezeld van den javaanschen Tommonggong Kertodi Redjo, zonder geleide, te paard naar de woonplaats van Baginda Alam.

Padementingi is door een sterken wal, met bamboe-doeri beplant, omringd. In het gezigt der wacht gekomen, wuift Poland met een witten zakdoek, stijgt van het paard dat hij aan een struik vastbindt, ontwapent zich en laat Kertodi Redjo zijn voorbeeld volgen. Een paar Padries hebben zich inmiddels naar buiten begeven om hem te gemoet te gaan, en leiden hem aan de hand naar de woning van Baginda Alam, waar een aantal hoofden vereenigd zijn. Ieder kent Toontje Poland; men ontvangt hem dan ook vriendelijk maar ernstig, wijst hem een zitplaats aan, en schaart zich in een kring. Twaalf tot de

tanden gewapende voorvechters houden de oogen onafgebroken op Poland. Deze ziet dood op zijn gemak in de rondte, glimlacht op het zien der voorvechters die hem bewaken moeten en begint eindelijk te spreken.

'Gij, Dato Baginda Alam, die trouw zwoert aan de kompanie, gij weigert aan de oproeping van den kommandant gevolg te geven! Gij, hoofden van Rau, die u vrienden en onderdanen der kompanie noemt, gij volgt het voorbeeld van Baginda Alam en heult met de vijanden der kompanie. Gij allen ziet mij aan met oogen als bullebakken, en gij plaatst twaalf doeblangs met de hand aan het zwaard achter mijn zetel.

Schaamt u, hoofden van Rau! Zijt ge het nederlandsche bewind moede en verkiest ge liever in het slaafsch gareel der Padries te loopen, komt er dan rond voor uit!

Maar uw gezond verstand, uw eigen belang zegt u anders te handelen. Daarom, Baginda Alam, zeg ik u, geef gehoor aan de oproeping van den kommandant, ga naar het fort Amerongen.

Het wantrouwen straalt uit uwe oogen, Dato! ik lees op uw voorhoofd: "vrees voor verraad," is het zoo niet? Welnu, terwijl gij naar het fort gaat, blijf ik hier in gijzeling achter. *Ik* stel nog vertrouwen in de eer der Padries en Rauwenaars, ik ben nog de vriend van de Rauwenaars, en als vriend zeg ik u nogmaals: "voorwaar, Baginda Alam, talm niet langer, maar begeef u naar den majoor, en hoor naar hetgeen hij u te zeggen heeft." Inmiddels zal ik hier uw terugkomst afwachten; 't is hier koel en aangenaam, - ge hebt een goede woning Toeangkoe! 't zou jammer zijn die te moeten verbranden - en opdat die twaalf voorvechters, die mij niet uit het oog verliezen, zich gedurende uw afwezigheid niet vervelen, zal ik hun een paar goocheltoeren vertoonen, die ik in der tijd van mijn vriend den duivel heb geleerd.'

Baginda Alam liet zich, na eenig over- en weêrpraten, overhalen om naar het fort te gaan, onder voorwaarde dat Poland zoolang te Padementingi in gijzeling zoude blijven.

'Goed, Toeankoe! maak gebruik van mijn paard, als gij wilt', zeide Poland, ''t is een vurig dier.'

De Toeankoe heeft hier niets tegen, en gaat nu dadelijk op weg met een gevolg van dertig gewapenden.

Niet alleen de twaalf voorvechters die met ontblooten klewang Poland bewaken, maar al de aanwezige hoofden, die gaarne met dien aardigen blanda spreken, vormen nu een kring om hem heen en doen hem allerlei vragen.

'Waarom heeft de kompanie weêr nieuwe troepen gezonden?' vraagt er een.

'Misschien wel, omdat het land hier zoo mooi is.'

'Dáárom voorzeker niet.'

'Waarom anders!'

‘Om de bevolking koffij te laten planten.’

‘Welnu?’

‘Het volk wil geen koffij planten voor de kompanie; het volk plant rijst om hier op aarde te leven, en het bidt, om later in het paradijs te komen. Als het volk nog koffij voor de kompanie moet planten, heeft het geen tijd om te bidden.’

‘Laat dat maar aan de kompanie over, die zal daarvoor wel raad schaffen.’

‘Wij willen dat niet; wij willen vrij blijven. De kompanie heeft nooit genoeg; eerst moeten er vijftig, dan honderd, dan twee honderd pikols koffij opgebragt worden. Liever vatten wij de wapens op en jagen de blanda's het binnenland uit.’

‘Gijlieden weet niet wat ge wilt. De kompanie is magtig, en toch maakt zij maar een klein deel uit van het magtigste rijk der aarde. Als de koning der Nederlanden wil, zendt hij honderdduizend soldaten uit en onderwerpt geheel Sumatra op één dag. De koning der Nederlanden wil dit evenwel niet; hij zendt slechts een handvol soldaten, om zijn wil bekend te maken.’

De hoofden zien elkander meesmuilend aan. Dat de Hollanders dapper zijn, weten zij bij ondervinding; maar aan die *magt* der kompanie gelooven zij niet veel. Na het afloopen van een aantal posten, na zoo menige nederlaag, zou een magtig vorst zich anders hebben gewroken, dan door vijftig of honderd soldaten tot versterking te zenden, die zich nog met moeite kunnen staande houden.

Poland begreep dat hij aan het woord moest blijven, en vertelde tot groote stichting van het publiek een aantal bijzonderheden van zijn grooten en magtigen koning en van diens hofstoet, schatten en heirscharen. Eindelijk stond hij op, zeggende:

‘Nu moet ik mij een oogenblik verwijderen, heeren!’

De voorvechters, denkende dat hij den kampong wilde verlaten, sloten digt op, om hem te beletten één pas te doen.

‘Weest maar niet bang, mannen, lachte hij, 't is voor een gewone zaak. Gaat maar mede.’

Buitenshuis komende, vindt hij de geheele bevolking verzameld; geen enkel vrij plekje. De voorvechters blijven in een naauwen kring om hem staan.’

Goede raad is duur. Hij plaatst zijn bewakers op een onderlingen afstand van twee passen in een cirkel; en verzoekt hen regtsomkeert te maken. Daarna moet ieder man zijn wijde sarong los maken en die in de geheele breedte uithouden. Op deze wijze wordt er een tent zonder dak, of een katoenen heining gevormd, waarachter Poland verdwijnt.

Dit tooneel vermaakt het publiek bijzonder; mannen, vrouwen en kinderen lagchen dat het een lust is; en daar Poland, hoewel onzigtbaar, nog voortgaat met kwinkslagen te maken, kunnen zelfs de voorvechters niet langer hun ernst bewaren.

Bij de hoofden teruggekeerd, die ook in het algemeen gelach gedeeld hebben, eet Poland met smaak van de spijzen die hem voorgezet worden. Het gesprek wordt bijna op vriendschappelijken toon voortgezet.

‘Geloof mij’, zegt een Toeankoe, ‘de kompanie heeft nu genoeg gezien dat ons land voor haar niets oplevert. Wat zullen de troepen op het fort doen als de voorraad levensmiddelen verbruikt is, en als de bevolking weigert rijst en karbouwen te leveren?’

‘Dan zullen de soldaten het volk dwingen om levensmiddelen te brengen.’

‘Maar het aantal vijanden zal zoo groot worden, dat de soldaten het fort niet meer kunnen verlaten.’

‘Dan zullen er weder andere soldaten komen om hen te ontzetten.’

‘Waarlijk, ik zeg u, heer luitenant, keer naar het strand terug, en werp alle gedachten van u af om u op den duur in het binnenland te vestigen.’

‘Waarlijk, ik zeg u, Toeankoe! volhard niet in uwe dwaze plannen om de magt van het gouvernement te weêrstaan; het einde zal rampzalig voor u zijn.’

Omstreeks vier ure komt Baginda Alam terug; hij heeft den majoor ontmoet en stelt het geleende paard weder ter beschikking van Poland.

De hoofden doen hem uitgeleide tot buiten den kampong, geven hem zijn sabel terug en nemen afscheid. Poland maakt aan Eilers rapport van hetgeen hij uit den mond der hoofden gehoord heeft, en verneemt dat Baginda Alam in denzelfden geest tot den majoor gesproken heeft. De toestand wordt hagchelijk, dat valt niet te ontkennen; men zal echter geen middel verzuimen om zich staande te houden. Bij gebrek van geld wordt er rijst en olie tegen stofgoud ingekocht en de post te Loender van het noodige voorzien. De tweeponder kan weder dienst doen, daar de affuit zoo goed mogelijk hersteld is. Een fuselier is naar Natal met een brief gezonden.

Den 19^{den} October kwam, met uitzondering van Kalie Baginda van Tantarom, geen enkel hoofd zijn opwachting meer maken. Tamboesie was namelijk daags te voren in Rau gevallen en te Padementinti als bevrijder ingehaald; het geheele landschap Rau weigerde gehoorzaamheid aan het gouvernement. De insluiting van het fort was nu te voorzien; daarom zond Eilers, voordat de gemeenschap met Ayer-Bangies geheel afgesneden werd, een zendeling onder geleide van vier Batta's derwaarts, om hiervan berigt te geven. Het bleek echter dat de gemeenschap reeds gestremd was, want de zendeling viel in 's vijands handen. Tegen het middaguur krijgt Poland last, met honderd bajonetten naar het verblijf van den Jang-di-pertoean te gaan; hij vindt dit verlaten, begeeft zich vervolgens naar Padementingi en vraagt Baginda Alam te ontmoeten. Deze weigert zich te vertoonen, maar

laat zijn krijgsvolk een dreigende houding aannemen. Nu is Poland verpligt terug te keeren, want hij heeft geen orders ontvangen om den kampong aan te tasten. De avond valt inmiddels en van de duisternis wordt gebruikt gemaakt om een fuselier, van vijf Battas vergezeld, met een brief naar Ayer-Bangies te zenden. Aan de zendelingen gelukt het ditmaal, ongemerkt het bosch te bereiken. Tegen middernacht komen dertig Batta's aan het fort, met het berigt dat Radja Gedobang spoedig ter hulp zal komen, en 's anderen daags (den 21sten October) rukt deze werkelijk aan het hoofd van zeshonderd Batta's het kampement binnen.

Van dien dag af werd het fort gedurig naauwer ingesloten en over dag aanhoudend beschoten. Iederen morgen zag men een nieuwe benting, die in den loop van den nacht door den vijand was opgeworpen. Majoor Eilers begreep, zich niet tot een lijdelijke verdediging te moeten bepalen en droeg den 23sten aan Poland op, een krachtigen uitval te doen. Deze nam zijne maatregelen, en gelastte den luitenant von Tschudy, aan het hoofd van een peloton soldaten, door tweehonderd Batta's versterkt, ongemerkt het kampement aan de tegenovergestelde zijde te verlaten, langs den voet der hoogte waarop het fort lag te marcheren, en zoodoende in den rug der naastbij liggende, pas opgeworpen benting te komen; hij zelf rukt tegen het middaguur met een even sterke magt uit, om die benting in front aan te vallen. Geen trom of hoorn, geen wapengekletter zelfs, laat zich hooren; door het kreupelhout kruipende, beweegt zich de kolonne in noordelijke rigting voorwaarts. De Padries houden zich bezig met bidden en storen zich zelfs niet aan het vuur uit den drieponder, dat Logeman geopend heeft om de aandacht van de uitvalskolonnen af te trekken. Tot op vijftig pas van de benting genaderd, zonder ontdekt te zijn, rigt Poland zich op; zijne manschappen volgen onmiddellijk zijn voorbeeld. Voorwaarts! kommandeert hij en werpt zich in den stormpas op de benting. De Padries breken het gebed af en grijpen naar hunne wapens. Voorwaarts! klinkt het ook achter hen, en ontzet ontwaren zij von Tschudy aan het hoofd der zijnen.

Hier is bijna geen strijd mogelijk. Die niet verlamd van schrik is, poogt zijn heil in de vlugt te zoeken; de soldaten hebben meer dan vijftig Padries op de plaats neêrgestooten, de Batta's doen er nog anderen bij de vervolging in het stof bijten, zetten hen tot aan kampong Padementingi na; maar dáár neemt een aanzienlijke vijandelijke magt de vlugtelingen op en dwingt de Batta's de vervolging te staken. Poland zelf is door een geweerkogel in het been getroffen, vijf soldaten en tien Batta's zijn bovendien gewond, een Europeaan gesneuveld; maar de Padries zijn geslagen, gevoelig geslagen; meer dan honderd vuur- en blanke wapens in handen der onzen gevallen.

(Slot volgt.)

Een toekomst-congres.

Ik heb ergens eene nicht wonen, die het ongeluk heeft weduwe te zijn, maar het geluk een zoon te bezitten, die, volgens getuigenis van de moeder zelve, tot de meest belovende behoort. Van die dame nu kreeg ik onlangs een brief van den volgenden inhoud.

Waarde Neef!

Uwe belangstelling in alles wat ons betreft, noopt mij u weêr iets van ons te laten hooren. Ditmaal heb ik er eene bijzondere reden toe, en dat is gelijk u wel denken kan de toekomst van mijn zoon Karel, die zooals u weet op het gymnasium te A. is. Niet dat hij zijne lessen niet goed waarneemt, of dat zijn gedrag aanleiding geeft tot ernstige bekommering, maar toch er is iets in hem dat mij niet bevalt; hij wordt mij in één woord, u moet mij niet uitlagchen, al te geleerd, ik weet er geen beter woord voor. En dan zulk een rare geleerdheid! Verbeeld u! laatst toen hij met de vakantie thuis was en hij mij wat voorlas uit ‘onze voorouders’ van Van Lennep, hield hij in eens op en vroeg mij: mama, weet u wel, wie onze eerste voorouders eigenlijk waren? Natuurlijk dacht ik dadelijk aan die aardigheid van de Batavieren en Omnibussen, maar toen ik hem dat zeî, lachte hij niet maar vervolgde: ‘neen in ernst, wie waren onze *eerste* voorouders? Nu zeî ik, de allereerste waren natuurlijk Adam en Eva. Toen barstte hij in lagchen uit: Neem me niet kwalijk, mama, dat ik er om lach, maar u is er nog lang niet. Hoe nu, Karel, waren Adam en Eva dan niet de eerste menschen? Daar willen wij nu niet over twisten, mama, wie de eerste *menschen* waren, maar dat is de kwestie niet, wil ik u eens wat zeggen: onze stamouders waren hoogst waarschijnlijk, want zeker is het nog niet, apen.

U kan begrijpen, neef, hoe ik versteld stond op het hooren van zulke grondstellingen en leeringen bij een jongen van 12 jaar. Maar wat zou ik zeggen tegen die, zooals hij het noemde “uitspraak der wetenschap”?

Ik kan er niet bij en dat vind ik wel akelig, maar als vrouw kan ik er niets meer aan doen dan hopen en bidden dat onze jongelui met al dat verstand van dingen waar *wij* geen verstand van hebben, het *gezond* verstand niet verliezen.

Dit is nu nog maar één staaltje en o! als ik u er meer van wou vertellen, maar liever wil ik u nog eens meêdeelen wat ik onlangs onder Karels papieren vond en dat ik nog veel erger vind, dan al het vorige. Het is een geschreven stuk, en volgens het opschrift is het, geloof ik (want regt begrijp ik het niet) een verslag van een congres

(zoo heet het immers) van Hollandsche jongens. Wat het doel is geweest kan ik er niet goed uit opmaken, maar ik vond de redeneringen van al die jongelui zoo stuitend, dat ik mij erg ongerust maak bij het denkbeeld, dat *mijn* Karel zulke bijeenkomsten zou bijwonen. Lees het s.v.p. eens aandachtig en laat mij onder terugzending en geheimhouding eens weten hoe u er over denkt en of het ook zaak is er wat aan te doen. Excuseer de moeite ter wille eener bekommerde moeder.

Uwe toegenegen nicht.

P.S. Weet u mij ook te zeggen waar "de stad *IJmuiden* ligt? Ik kan het nergens op de kaart vinden, en toch moet dáár, zooals u zien zal, die mooije vergadering van Hollandsche jongens (de hemel beware mij voor zulke êtres!) plaats gehad hebben. Ook kan ik geen datum vinden op den geleidenden brief van het comité; maar dat is een bijzaak."

De bedoelde missive van het zich noemende comité ter oprigting eener Vereeniging "het jonge Nederland" luidt aldus:

Sedert de oprigting der H.B. zijn nog slechts weinige jaren verloopen, en toch heeft zich reeds bij hen die van dat zoo veel verbeterd onderwijs gebruik maken, een streven geopenbaard, opmerkelijk maar natuurlijk tevens. Het is dat streven naar vereeniging zoo geheel onzen tijd karakteriserende, eene zucht om de spreuk onzer vaderen. "Eendragt maakt magt", maar die diezelfde vaderen zoo weinig in praktijk bragten, tot een fait accompli te maken. Overtuigd dat niets daartoe beter kan medewerken dan congressen, hebben wij, op het voetspoor van onze Fransche en Belgische broeders, onze jeugdige landgenooten beneden 18 jaren opgeroepen, ten einde onderling gemeenschappelijke belangen te bespreken en zoo mogelijk tot een gewenscht resultaat te brengen. Het eerste congres voor de bevordering der sociale belangen van Neêrlands jongelingschap heeft plaats gehad op den 5^{den} December 's avonds 7 uur in het lokaal "Spes patriae" te IJmuiden. Die stad waar nog geen H.B. is opgerigt, was dus als neutrale plaats zeer geschikt, terwijl de daartoe gekozen dag, de zoogenaamde St. Nikolaas, kan strekken als een krachtig protest tegen de dwaze en kinderachtige overlevering, waaronder nog zoovele van onze jeugdige broeders gebukt gaan.

Wij hebben de eer u hieronder een kort verslag te geven van die merkwaardige bijeenkomst.

Willem Buisje, oud 15 jaren, opende als oudste in leeftijd de vergadering met een korte toespraak, waarin hij aantoonde dat de tijd eindelijk gekomen scheen, waarop Neêrlands jeugd zich zou bevrijd zien van het dwangbuis der eenzijdige, antisociale en zeer onwetenschappe lijke opvoeding, waaronder zij zoolang gezucht had. Eenzijdig, omdat men tot nog toe gemeend had dat het genoeg was der Nederlandsche

jeugd alleen hunne *pligten* voor oogen te houden, alsof er van *regten* geen sprake was, vóór dat de verouderde wet, die alleen burgers van 23 jaar erkent tot hen zegt: Gij zijt een man! Alsof er geen *mannen* waren van 18 jaar en kinderen van 60. Antisociaal, omdat men tot nog toe gemeend had, menschen die in de maatschappij moeten verkeeren, *buiten* gemeenschap met de maatschappij te moeten opvoeden, als het ware cellulair opgesloten binnen de ouderlijke muren, alsof societeiten en publieke bijeenkomsten, die gezellige leerscholen der ontwikkeling en beschaving, alleen geschikt waren voor reeds ontwikkelden en beschaafden; alsof die antidiluviaansche, echt Hollandsche vrees voor uithuizigheid niet gegrond ware voor den pater familias, die eigenlijk t' huis blijven moest. En wat het onwetenschappelijke betreft van het tot dusver gevolgde opvoedingssysteem, wie zou het durven betwijfelen, als hij zich de onkunde herinnert, waarin wij ten aanzien van de meest wetenswaardige dingen opzettelijk werden gehouden? Alsof het beter ware wonderverhalen, zooals die van St. Nikolaas en de Volewijk op te disschen, dan de dingen bij hun regten naam te noemen. Maar de teekenen des tijds', zoo eindigde de begaafde redenaar zijne kernachtige toespraak, 'de teekenen des tijds zijn te sprekend dan dat wij niet op eene spoedige emancipatie van die traditionele vormen zouden hopen. Reeds ziet men op sommige zoogenaamde lagere scholen, onderwijs geven in parlementaire debatten en praktische lessen in raads- en statenvergaderings-redevoeringen, om zoodoende inzigt te krijgen van het kunstig raderwerk van regten en pligten. Reeds vallen hier en daar de slagboomen van het afzonderingssysteem, en worden onze zeer jeugdige broeders en zusters uit de hoogere kringen tot allerlei publieke amusementen toegelaten, die men vroeger meende voor de zoogenaamde "kinderschoenen" niet te passen, en tracht men door afzonderlijke couranten, preken enz. hunne sociale ontwikkeling te bespoedigen. En om nu de kroon te zetten op het werk van den jongsten tijd, een kroon, die tevens paste op het waardige hoofd van den grooten Thor, zijn dan nu eindelijk de gebouwen opgerigt, waar de laatste hand gelegd zal worden aan de gewenschte emancipatie van Neêrlands toekomstige burgers, de gebouwen waar men eindelijk zal leeren de dingen bij hun regten naam te noemen, de gebouwen waarboven hij tot opschrift wenschte, niet, Ken u zelven, maar Help u zelven!'

En met de laatste leus op de lippen en met de hoop in het hart dat deze bijeenkomst daartoe zou meêwerken, opende hij deze eerste vergadering tot bevordering der sociale belangen van Neêrlands jeugd.

Nadat de spreker onder eene levendige toejuiching van het spreekgestoelte was afgetreden, trad de heer Jantje Broekman, oud 13 jaar, op, die der vergadering meêdeelde, dat hij tot zijn groot leedwezen niets van de merkwaardige redevoering van den geachten vorigen spreker had gehoord, aangezien hij door huiselijke omstandigheden, met name het strooijen van pepernoten voor zijn kleine broertjes en zusjes, bui-

ten de mogelijkheid was vroeger ter vergadering te komen. Doch nu hij hoorde welk een bijval dien spreker was te beurt gevallen, meende hij de tolk te zijn der geheele vergadering, als hij voorstelde den geachten spreker van zoo even te verzoeken ook verder den voorzittersstoel, dien hij zoo waardig bekleedde te blijven innemen, zullende hij zich dan des gevorderd wel met den post van secretaris of penningmeester willen belasten, waartoe hij meende de noodige geschiktheid te bezitten, daar hij onder de cadeaux, die hij morgen van St. Nikolaas zou krijgen, ook een mooije papeterie en een nieuwen spaarpot opgemerkt had.

Tegen dit onverwachte voorstel verhieven zich eenige stemmen die meenden dat alles tusschen de heeren Willem en Jantje was afgesproken, en anderen die beweerden dat een ledige spaarpot nog geen vertrouwde penningmeester was, maar toen de heer Jantje eindelijk weêr het woord vroeg en kreeg voor eene persoonlijke kwestie, en verzocht dat ieder die wat tegen hem in te brengen had, maar voor den dag moest komen, aangezien hij, no. 1 van de 2^{e} klasse op de gymnastiek-school, voor niemand bang was, een argument dat hij nog versterkte, door zonder kantroeren over den lessenaar van het spreekgestoelte te springen, had niemand meer iets in te brengen en werden president en secretaris-penningmeester bij acclamatie benoemd.

Het bureau aldus zamengesteld zijnde, verklaarde de president dat de vereeniging was geconstitueerd, en noodigde ieder, die iets ter zake dienende in het midden had te brengen uit zich te doen hooren.

Daarvan maakte de gymnasiast Karel Grog gebruik, die zijne rede begon met de woorden: ‘Mundus vult dicipi,’ doch daarop door den voorzitter tot de orde geroepen werd, met de aanmerking dat hij, en zeker de geheele vergadering, verklaarde tegenstanders waren van talen, die voor goed ‘ad patres’ waren en nu nergens voor dienden dan om de menschen zand in oogen te strooijen. Hij voor zich was dan ook voornemens om een voorstel te doen, zich tot de hooge regering te wenden, met het verzoek dat het onderwijs in de zoogenaamde doode talen voor altijd werd afgeschaft. Hier ten minste op een congres van Hollandsche jongens kwam het volstrekt niet te pas.

Hierop verklaarde de heer Karel Grog dat hij zijn voorstel introk en daar niemand iets naders van dat voorstel wist, had dat incident geene verdere gevolgen.

De volgende spreker was Adolphus Duim (genaamd klein Duimpje) oud 12 jaren, die begon met de verklaring, dat de spelling van Siegenbeek, de Vries en de heele winkel hem begon te vervelen omdat er veel meer letters in voorkwamen dan ooit uitgesproken werden. Hij had daarentegen met groot genoegen in de geniale pennevruchten van Multatuli opgemerkt, dat deze een vijand was van zulke overtolligheden, en wenschte dus voor te stellen dat deze heer werd uitgenoo-

digd een nieuwe spraakkunst naar zijne methode op te stellen. Andries de Sjouwer, oud 14 jaren, wenschte een amendement op dit voorstel in te dienen. Hij kon zich geheel vereenigen met den lof zoo even aan Multatuli toegezwaaid, en met den vereerenden last hem op te dragen, maar hij wenschte dien verder uit te strekken en niet alleen op de taalkunde maar vooral op de zedekunde toe te passen. Het is toch algemeen bekend, ging hij voort, dat Multatuli niet alleen eene aparte taalkunde en stijl, maar ook een zeer bijzondere zedekunde doceert, die ik en andere jongelui vrij wat vermakelijker vinden, dan die van vader Goedhart of van den braven Hendrik. Even zoo goed als eenmaal een nieuwe vermakelijke *spraakkunst* in het licht is verschenen, zou men van Multatuli eene nieuwe vermakelijke *zedeleer* kunnen verwachten, die bij wijze van morgenlectuur werd uitgegeven in plaats van de welbekende dagteksten.... Hier werd de spreker gestoord door de aanmerking van den voorzitter, dat hij, om niemand in zijne overtuiging te kwetsen, het voor als nog beter achtte die teedere punten van godsdienst en staatkunde niet aan te roeren. Hij verzocht daarom andere sprekers te hooren, die grieven tegen de bestaande opvoedingstelsels hadden mede te deelen. Verscheidene van de jongere leden der vergadering stonden op, en staken uit oude gewoonte den vinger op. ‘Ik vraag het woord’, riep een van de kleinsten en sprong zonder zich aan het gelach van de anderen te storen, op de bank. ‘Hoe heet ge?’ werd hem door den voorzitter gevraagd. ‘Mijn naam is Garribaldi.’ ‘Is dat uw doopnaam’, vroeg de president verder met grooten ernst. ‘Wat doopnaam,’ schreeuwde de kleine met drift, ‘wat geef ik om een doopnaam, de auteur van mijn leven heeft gewild dat ik even als hij Jan Klaassen zou heeten, maar *ik* heb *niet* gewild en ik heb tegen hem gezegd: ‘Vader, uw wil is mij *geen* wet, want gij hebt het mij zelf geleerd: de wil van ieder individu is zijn eigendom dat niet vervreemd of verkort mag worden, omdat *dit* hem juist tot een individu, een zelfstandig wezen maakt. En ik wil een individu wezen, maar geen individu, die zijn leven lang Jan Klaassen moet heeten. Wat zal ik er meê doen? Schilder worden? Bah! Stel je eens voor dat men vraagt: Van wien is toch dat groote zeestuk? Wel weet je dat niet, van Jan Klaassen! Weg is de illusie, niemand wil het hebben of ook maar gelooven dat het geen prul is. Of componist? 't Is wat lekkers! “muziek van Jan Klaassen.” Ga eens op reis met dien naam, 't begint al als je een pas neemt: Hoe is uw naam, mijnheer? Jan Klaassen; en al kijk je den pennelikker nog zoo brutaal aan, hij zal moeite doen om niet uit te proesten. Je komt op de eene of andere badplaats, waar je fureur maakt in bal of speelzaal, maar siddert bij iedere presentatie aan de eene of andere hoogadellijke danseuse “mijnheer Jan Klaassen.” Mais fi donc! Kortom ik zeg dat Salomo wel wist wat hij zeî, dat een goede naam beter is dan olie, en ik protesteer bij dezen plegtig tegen de tirannij der ouders, die meenen genoeg gedaan te hebben,

als ze hunne kinderen een zoogenaamd eerlijken naam nalaten. Van nu af aan is Jan Klaassen dood en leve Garribaldi!'

Een daverend: Hoerah voor Garribaldi, den bevrijder van Italië volgde op deze woorden, waaraan echter de president een einde maakte door te zeggen, dat de bevrijding van Italië nu niet aan de orde was, maar wel de bevrijding van het jonge Nederland. Dat jonge Nederland, ging hij voort, zucht nog altijd onder de verouderde bepalingen eener wettelijke onmondigheid tot op 23jarigen leeftijd. Terwijl alles streeft naar vooruitgang, terwijl de menschelijke geest wordt losgemaakt van alle hem knellende banden van onwetendheid en bijgeloof, terwijl zelfs het onderwijs aan de jeugdige geesten zóó is ingerigt, dat men op 18jarigen leeftijd uitgerust *kan* en *moet* wezen met eene mate van kennis en wetenschap, die vroeger alleen werd vereischt van iemand met de professorale waardigheid bekleed, terwijl dat alles plaats heeft, staat het individu, dat dus op 18jarigen leeftijd reeds een man kan en moet wezen, nog 5 volle jaren als een kind onder de vernederende voogdij van den staat en van ouders, die meest allen verre bij hem achterstaan in kennis en wetenschap, die hem dwingen kunnen in dien lagen atmospheer te blijven, waarin opvoeding en gewoonte hen heeft gebragt, hem dwingen zelfs hen op te volgen in het vernederende *ambacht* dat voor hunne ambitie voldoende was. Dan zal misschien hij die over eenige jaren knap genoeg was om de stoffelijkheid der ziel te bewijzen, genoodzaakt wezen als kleêrmaker over broek- en vestenstof te spreken, een ander, bekwaam om als een tweede Leverrier de plaats aan te wijzen waar een nieuwe planeet moet verschijnen, zal als loodgieter geroepen worden om een lek in de goot te ontdekken. Wat helpt ons dan die hoogere ontwikkeling van den geest, als die geest toch gedwongen wordt in het stof te kruipen. Neen, losgemaakt de banden niet alleen van den geest, maar ook van het ligchaam. Maar hoe? Hoe te bewerken dat de mannen naar den geest van 18 jaar ook stoffelijk als zoodanig erkend worden? Voorloopig, mijne vrienden, kunnen wij niets dan protesteren en requestreren, en daarom stel ik voor de aanneming van de volgende motie van orde:

De vereeniging 'het jonge Nederland', overtuigd dat sommige wetten niet in overeenstemming zijn met de tegenwoordige inrigting der maatschappij, besluit:

1. Eene commissie te benoemen tot onderzoek vooral van het burgerlijk wetboek, ten einde zulke wijzigingen daarin te brengen, als strekken kunnen om de minderjarigheid van Nederlands burgers op 18jarigen leeftijd te doen eindigen. De vrucht van dat onderzoek zal bij adres worden bekend gemaakt aan de leden der wetgevende vergadering.
2. De respectieve ouders en voogden uit te noodigen hunne opvoedingstelsels van nu af aan te wijzigen naar en in overeenstemming te brengen met de ideën van Multatuli, en zich te onthouden van alles

> wat naar tucht of dwang gelijkt, als een inbreuk op de vrijheid van het individu dat zij kind noemen, zich onthouden ook van alles wat hunne wetenschappelijke ontwikkeling zou kunnen in den weg staan en als zoodanig voor altijd afschaffen de zoogenaamde sprookjeslectuur, de kinderfeesten, met name dat van St. Nikolaas. - - - - - -

Hier ontstond plotseling eene vreesselijke wanorde onder de vergadering. Een stortvloed van pepernoten, ulevellen en pistaches regende van alle kanten in de vergaderzaal. De jongere leden sprongen over banken en stoelen om ze magtig te worden onder het gejuich van: ‘leve St. Nikolaas!’ De anderen riepen eerst: ‘weg met St. Nikolaas’, maar werden overschreeuwd, en door het slechte voorbeeld meêgesleept, vergaten eindelijk allen het doel der bijeenkomst, met uitzondering alleen van den president Willem Buisje, die met veel waardigheid zijn pet opzette en te midden van een verschrikkelijk tumult opstond onder het uitschreeuwen der woorden: M.H. de vergadering is gesloten!

Aan het dringend verzoek mijner bekommerde nicht werd gevolg gegeven door het onderstaand antwoord.

Waarde Nicht!

Hiernevens het mij toegezonden verslag in dank terug. Op uwe vraag, wat ik daarvan denk, dient het volgende. Vergeef den koopman als hij wat heel kort en bondig is.

Vooreerst dan: zoek toch vooral niet langer naar ‘de stad IJmuiden’ en laat in 's hemels naam Karel niet hooren dat gij er naar gezocht hebt. Hij mogt dan eens weêr een lachbui krijgen zooals toen bij ‘Adam en Eva’, en voor een goeden en hoopvollen zoon zoo als uw Karel kan het toch nooit aardig wezen, zijne moeder te moeten uitlagchen. Wilt gij iets nader omtrent die plaats weten, lees dan eens de ‘Herinneringen enz’ van prof. Vissering, dan zal het u duidelijk worden dat het eene stad is die alleen nog maar voorkomt in het brein des dichters, en als ze ooit op eene andere kaart te vinden mogt wezen, haar ontstaan zal te danken hebben, aan het nieuwe kanaal waar ze in A. zoo voor gevlagd hebben, toen het op 't papier stond. Ge ziet dus dat die verslaggever van het ‘congres’ wijs gedaan heeft, den datum zijner geleidende missive niet in te vullen. Dat kan men later doen, als het kanaal en de stad klaar zijn, en vóór dien tijd spreken wij elkander nog wel eens over de dingen die nog komen moeten.

Dat dit congres ook een van die dingen is, zult ge nu wel begrijpen. Of het zoover komen zal? Ja nicht, dat durf ik niet verzekeren en de dichter van het tooneel in spes patriae zeker evenmin. Wil ik u eens wat zeggen? Een van beiden: of de schrijver is niet zoo ge-

lukkig als gij, die u moogt verheugen in het bezit van een zoon die van het zooveel verbeterd onderwijs kan profiteren, en gevoelt zich bezwaard door een verhoogden hoofdelijken omslag voor de h. burgerschool, of hij heeft een of meer zoons die wat veel van Garribaldi alias Jan Klaassen hebben. Daardoor is de bril, waardoor hij de nieuwe inrigting van onderwijs bekijkt, wat al te donker gekleurd en zijne beschouwing van het voor en tegen wat eenzijdig. Maar kwaad kan het niet, dat men de keerzijde van de medaille ook eens beziet. Als de ouders denken dat er nu genoeg gedaan wordt voor de ontwikkeling der jeugd en verder alles aan zijn beloop laten, ja, dan zullen er zeker tal van zulke 'êtres' als paddestoelen verrijzen. Maar als de ouders hun pligt willen doen, zooals de staat, die voor verstandelijke en wetenschappelijke ontwikkeling zorgde, dan zorgen deze *nu* juist voor een behoorlijk équivalent, zedelijke ontwikkeling. Wees dan ook maar niet bang voor uw Karel, maar zorg dat godsdienst zijn hart verlichte zoo goed als de wetenschap zijn hoofd, dan heeft hij veel kans een *heel* mensch te worden, en geen monsterachtig half wezen zooals sommigen wel wenschelijk schijnen te achten.

En als de groote mogendheden Staat en Huisgezin goed zamenwerken, dan ben ik zoo bang niet voor de toekomst van het 'jonge Nederland'. Er is nog een derde die ongevraagd mede werkt, en even als de goede St. Niklaas bij het congres optreedt als een 'Deus ex machina' (Karel kan u wel zeggen wat dat is), ik meen de Natuur die boven de leer gaat. Vaarwel.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De empirische wijsbegeerte in Nederland.
Vierde artikel. *Reactie tegen de empirische Wijsbegeerte.*

Omtrent 20 'Wijsgeerige Opstellen' van den heer F.A. Hartsen. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon, 1865 en 1866. 'Het geloof', Open brief aan Jhr. F.A. Hartsen M.D. enz., schrijver van 'Het geloof, eene psychologische studie,' door Cantor. Te Utrecht, bij W.F. Dannenfelser, 1865. 'Onsterfelijkheid', door Mr. C.J. van Heusden. Te 's Hertogenbosch, bij W.C. van Heusden, 1864. 'Het Leven' naar de hedendaagsche wereldbeschouwing, door en bij dezelfden, 1865. 'De Zelfopenbaring Gods in den menschelijken geest', door S.F.W. Roorda van Eysinga. Te Leyden bij S.C. van Doesburgh, 1865. 'De Godsdienst', door Mr. C.W. Opzoomer, vierde aflevering, de 'Ware godsdienst'. Amsterdam, bij J.H. Gebhard, 1865.

Wij voegen hier al deze wijsgeerige geschriften te zamen, omdat zij meestal in denzelfden geest van tegenstelling, ten opzigte van de eenzijdige methode der empirische wijsbegeerte, geschreven zijn. Het zou te ver buiten het bestek van ons Tijdschrift gaan, hiervan eene afzonderlijke beschouwing te geven. Het zij genoeg de strekking en den voornaamsten inhoud te doen kennen, om te doen zien, dat het thans in Nederland niet aan mannen ontbreekt, die een ruimer en meer omvattenden blik op het wijsgeerig gebied slaan, en tevens door eene onafhankelijke zienswijze bezield, zich niet door de tegenwoordig heerschende rigting laten medeslepen.

Wij zagen reeds in een vorig artikel Dr. Landt zijne bedenkingen maken tegen het manifest van de empirische wijsbegeerte door professor Jhr. van der Wijck uitgesproken. Hierin is hij door een zeer vruchtbaar schrijver, Jhr. F.A. Hartsen, opgevolgd, die in een kort tijdsverloop omtrent 20 wijsgeerige opstellen in het licht gezonden heeft, welke allen een geest ademen, die tegen de eenzijdige rigting der empirische methode gekant is. In 1864 opende hij de rij zijner geschriften met eene psychologische studie over het 'Geloof,' waar hij zich over dit moeijelijk onderwerp op eene wijze uitliet, die wel eens ver-

keerd kon begrepen worden, en ernstige tegenspraak moest uitlokken, die zich dan ook door den ‘Open brief’ van den pseudoniemen Cantor, op eene bescheidene en voortreffelijke wijze openbaarde en zoo voldingend de zaak van het verlicht en redelijk geloof bepleitte, dat de heer Hartsen hem in zijn opstel ‘de roeping van den theoloog in Nederland, antwoord aan Cantor’ in de hoofdzaak moest gelijk geven en tot eene nadere verklaring van zijn gevoelen kwam.

In 1865 volgden de wijsgeerige opstellen van den heer Hartsen elkander spoedig op. Hij gaf vooreerst een ‘Schema van de Wijsbegeerte,’ proeve van antwoord op de vraag: Welke zijn de kenbronnen van de waarheid, en vertaalde vervolgens uit het Hoogduitsch een geschrift van Dr. Rob. Zimmermann, hoogleeraar in de wijsbegeerte, te Weenen, over het hoog belang en het doel van de wijsbegeerte, dat hij met eenige aanteekeningen verrijkte. Een zeer belangrijk en degelijk werkje. Verder trad hij in een psychologisch onderzoek over de vraag: ‘Heerschen er wetten op het gebied van den geest?’

Toen volgden er twee stukken Aanteekeningen over moraal, namelijk: ‘Inleiding tot de moraal. Het geweten,’ en ‘Grondslagen der zedeleer’, die in onzen tijd wel verdienen gelezen te worden, omdat men over het algemeen in de tegenwoordige rigting der wijsgeerige studie te weinig werk van de zedeleer maakt. De moderne theologie, welke in een zoo naauw verband met de empirische wijsbegeerte staat, kon de aandacht van den heer Hartsen niet ontgaan; hij gaf eene Bijdrage tot de wonderquestie, waarin die theologie door haar zelve geoordeeld wordt. Evenzoo werd in eene kritische studie het ‘Empirisme’ van Mr. C.W. Opzoomer aan een zelfoordeel overgegeven. Ook werd de ‘Geloofsleer’ van Dr. S. Hoekstra Bz. eenigzins toegelicht als eene bijlage tot zijn eigen gevoelen over ‘het Geloof.’

De heer Hartsen maakte ons tevens nader bekend met den wijsgeer Immanuel Herman Fichte, zoon van den beroemden philosoof; hij schetste hem in hoofdtrekken als anthropoloog en psycholoog. Hierop volgden weder spoedig ‘Aanteekeningen over godsdienst’, waar over het begrip, ‘Godsdienst,’ ‘God’ en het ‘Deïsme’ gehandeld wordt; hiermede stond eenigzins in verband ‘het transcendentaal idealisme, de sleutel tot de stelsels van Dr. Chantepie de la Saussaye, prof. S. Hoekstra, prof. C.W. Opzoomer en Dr. A. Pierson’, waar dezen door den schrijver in verscheidene opzigten worden teregt gewezen, en aangetoond dat zij, hoewel van veelzijdige bekwaamheden, eigenlijk geen wijsgeeren zijn. ‘De ziel vóór de waarneming’, eene bijdrage tot de leer van de aangeboren begrippen, gevolgd door een ernstig woord aan Mr. C.W. Opzoomer, Dr. A. Pierson en Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, waarin aan deze heeren wederom vrij kras de les gelezen wordt, en tegen de uitdrukking van ‘de Utrechtsche school van wijsbegeerte’ wordt te velde getrokken.

Eindelijk begeeft zich de heer Hartsen weder van het polemisch op

het meer speculatief terrein, en handelt over ‘de onsterfelijkheid’ volgens de Atomistiek van Maximiliaan Droszbach, als een vervolg op de ‘Aanteekeningen over Godsdienst;’ eene verhandeling, welke verscheidene nieuwe gezigtspunten bevat; toen ging hij over tot een zielkundig onderzoek ‘over de wijze, hoe men behoort de dwaling tegen te gaan’ en over het verband van ‘geloof en weten volgens Fechner’, en dat ‘van godsdienst en wijsbegeerte.’

Wij zien dus dat de heer Hartsen in den laatsten tijd niet heeft stil gezeten en het zijne heeft toegebragt om, hetgeen hij voor waarheid in de wijsbegeerte houdt, op alle mogelijke wijze uiteen te zetten en te verdedigen. Hij schijnt met de nieuwste Duitsche wijsgeerige geschriften gemeenzaam te zijn, en is een voorstander van de gewijzigde kritische methode, waarvan Kant de onsterfelijke grondlegger was, en waarvan men in onze eeuw op verschillende wijze is afgeweken, om zich van de eene zijde in den nevelachtigen kring van eene hoogdravende en afgetrokkene bespiegeling te verliezen, en van den anderen kant tot eene eenzijdige opvatting af te dalen, die tot het sensualismus, ja zelfs tot een grof materialismus leidt. Hij is een leerling uit de school van Ulrici en den jongeren Fichte, en met Zimmerman, Apelt en Droszbach en Fechner, met wier zienswijze hij ons nader poogt bekend te maken, een voorstander van de spiritualistische rigting, die in Frankrijk zoowel als in Duitschland, tegen het eenzijdige empirismus strijd voert. Zijne talrijke opstellen getuigen van een werkzamen geest, van een onvermoeiden ijver, en van eene levendige zucht om hetgeen hij voor waarheid houdt voor te staan en hetgeen hem als dwaling voorkomt te bestrijden. Hij zet zijne denkbeelden kort en krachtig, soms wel wat aphoristisch en wat te beslissend, uit een, maar hij is consequent in zijne gevolgtrekkingen, en al moge hij wel eens wat scherp in de beoordeeling van de gevoelens van anderen zijn, zijne bedoeling is geenszins om hiermede te kwetsen, maar alleen om de zijne te verdedigen, en de zaak, welke hij voorstaat, te bevorderen. Wij kunnen gerust zijne geschriften aan iedereen liefhebber der wijsbegeerte aanbevelen; al moge hij het niet in alles met den schrijver eens zijn, hij kan er echter veel uit leeren.

De schriften van Mr. C.J. van Heusden zijn van een meer populairen aard, en behooren tot het gebied van de wijsbegeerte op godsdienstige, zedelijke en menschkundige onderwerpen toegepast. Zij zijn allen in een vrijen geest opgesteld, die echter niet geheel met die der empirische methode overeenkomt, en er meestal zeer van verschilt, omdat hij meer aan het gevoel en de verbeeldingskracht den teugel viert, hetgeen bij deze methode weinig te pas komt. De heer van Heusden, die reeds hoog bejaard is, heeft reeds veel geschreven over godsdienstige en zedelijke onderwerpen; doch hier komen voornamelijk zijne twee laatste werkjes over ‘Onsterfelijkheid’ en het ‘Leven naar de hedendaagsche wereldbeschouwing’ in aanmerking. Welke de grond-

beginselen zijn waarvan hij bij zijne beschouwingen uitgaat, kan men duidelijk opmaken uit hetgeen hij in zijn voorwoord van het eerste geschrift zegt: ‘Zoo dan gelooven wij aan God, als het al en eeuwig, het volmaakt leven; aan een God, die groot is, maar dien wij niet begrijpen; aan een alleven vol magt, wijsheid en heerlijkheid, aan een God en een leven waaraan alles deel heeft, door er in te zijn, zich in te bewegen en er in te werken.... Vrij van alle kerkelijk gezag, leerstelsel, voorschrift of verklaring van welken aard ook, blijft het onze leus: God, deugd en onsterfelijkheid.’

Het slotwoord dat het stukje over ‘het Leven’ voorafgaat, doet zijne gevoelens nog nader kennen. ‘Bleek het dat mijne opvatting van onsterfelijkheid ten eenenmale onvereenigbaar is met de vroegere voorstelling van een hemel boven en buiten de wereld, dan mogen de volgende bladen dienen om, in een laatste woord, aan te toonen, dat toch de hedendaagsche wereldbeschouwing niet minder eene individuele plaatselijke bestaanwijze van den mensch na den dood doet aannemen maar binnen de werkelijkheid van een en hetzelfde leven.’ Deze beide stukjes bevatten veel goede opmerkingen, die echter niet allen even consequent zijn. De schrijver is eenigzins pantheïstisch in zijne wereldbeschouwing en toch voorstander van eene individuele onsterfelijkheid, hij komt hieromtrent veel overeen met hetgeen Jean Reynaud in het bekende werk ‘Terre et Ciel’ hieromtrent gedacht heeft, en hij spreekt van hem met eene zekere minachting. Hier en daar schijnt hij de empirische methode voor de alleen ware te houden, terwijl hij zich soms aan de stoutste bespiegelingen en aan een geloof overgeeft, dat hiermede moeijelijk overeen te brengen is.

‘De zelfopenbaring Gods in den menschelijken geest’ door den heer Roorda van Eysinga is een geschrift van een degelijk gehalte en meer wetenschappelijke behandeling. Het is rijk van inhoud; het bevat vooreerst een onderzoek naar de natuur des geestes of de oorsprong der waarheid historisch toegelicht (naar den leiddraad van de geschiedenis der Grieksche philosophie); ten tweede, de natuur des geestes of de oorsprong der waarheid, kritisch onderzocht (naar den leiddraad van de bewijzen voor het bestaan van God); waarin behandeld worden: Het ontologische en kosmologische bewijs en het physiko-theologische bewijs; het verwonderde ons hier het zedelijke bewijs niet aan te treffen, en echter wordt hier, behalve op de ‘doelmatigheid’ der schepping, op de ‘vereering’, ‘dankbaarheid’, ‘onze onafhankelijkheid’ en het ‘vertrouwen’ van en op God, gewezen, terwijl deze verhandeling met eene ontwikkeling van het ‘Godsbewustzijn’ besloten wordt.

De schrijver is door een zeer godsdienstigen geest bezield, die hem meer op het standpunt van het ‘geloof’ dan van het empirisch ‘weten’ plaatst, want hij zegt op het slot zijner verhandeling: ‘de éénige zekerheid die de mensch van God heeft of hebben kan, is de verzekerdheid zijns geestes. En wie op eene andere wijze van God verze-

kerd wil wezen dan in zijn denken, - maar de ongerijmdheid behoeft zich slechts uit te spreken om zich zelve te dooden.' Tot zulk een besluit kan men waarlijk door middel van de empirische methode niet komen.

Het is vooral een opmerkelijk verschijnsel, dat zelfs bij hem, die door sommigen als het hoofd der empirische school wordt aangezien, een godsdienstige geest zich heeft geopenbaard, die hem met eenigen zijner leerlingen en vereerders, welke de empirische methode tot het uiterste drijven, in verschil gebragt heeft, en hem in de noodzakelijkheid heeft gebragt om zijne gevoelens en zienswijze tegen hen te verdedigen. Mr. Opzoomer geeft sedert eenigen tijd afzonderlijke opstellen over 'de godsdienst' uit, en het is voornamelijk in het vierde dat hij, terwijl hij de 'ware godsdienst' behandelt, zich krachtig en overtuigend over zijn godsdienstig geloof verantwoordt, en de tegenwerpingen hiertegen geopperd, tracht te ontzenuwen. De slotsom van zijn betoog is in de volgende stellingen door hem uitgedrukt;

'Al vindt het godsdienstig geloof in het gevoel alleen den grond van zijn bestaan, het is daarom niet als bloot subjectief gering te schatten, noch enkel als eene schoone poëzie voor te stellen;

het godsdienstig geloof is met alles wat uit de andere kenbronnen vloeit, innig verbonden, vormt er een geheel mede en sluit eerst de eenheid der wereld en de eenheid van den mensch;

de godsdienst en het godsdienstig geloof moeten, zal er een volledige en een vruchtbare kennis uit volgen, daar worden waargenomen, waar zij in haar hoogsten bloei zijn, in haar volle kracht zich openbaren;

zij doen dat in de godsdienst en het godsdienstig geloof van den waren Christen, vooral van Jezus zelf;

in Jezus is de godsdienst voltooid, maar zij is dan ook onafscheidelijk van het geloof dat zijn geheele wezen bezielde;

dat geloof moet reeds daarom een bepaalden inhoud hebben, omdat zonder allen inhoud, zonder alle dogme, geen geloof aan God denkbaar is.'

Wij deelen geheel in de gevoelens, hier zoo duidelijk en krachtig uitgedrukt, maar vragen tevens, of die wel door de empirische methode kunnen verkregen en verklaard worden? Het gevoel voor het ware en schoone zoowel als het zedelijk en godsdienstig gevoel is den mensch van natuur eigen, en kan immers door de ervaring niet verkregen worden; zij kan wel dit goddelijk zaad in ons ontwikkelen, maar haar invloed zou onvruchtbaar zijn, zoo de kiemen reeds te voren in ons niet aanwezig waren. Het heeft ons een groot genoegen gedaan in de latere geschriften van Mr. Opzoomer een ruimeren en minder eenzijdigen blik op te merken, en al mogen eenigen hem van inconsequentie beschuldigen, wij wenschen hem hiermede gegeluk, en verheugden ons, toen hij zoo overtuigend de nieuwe ziens-

wijze, de moderne, of liever de echt menschelijke en wetenschappelijke Gods- en wereldbeschouwing tegenover de oudere in het licht stelde, en ‘nog eens’ die zoo zegevierend daartegen handhaafde dat het laatste woord daaromtrent gezegd is.

Het is voor den denkenden geest een ware troost en genoegen als hij zich te midden van het krijgsgedruisch dat pas Europa vervulde, in de kalme gewesten der wetenschap kan terugtrekken, en het tegenwoordige leed vergeten, voor hetgeen eeuwig waar en goed blijft, terwijl hij ongestoord kan voortgaan op den weg om de inspraken van het godsdienstig gevoel met de eischen der wetenschap en de lessen der ervaring overeen te brengen. Neen! zij strijden niet met elkander, zoodat men het eene voor de andere zoude moeten opgeven, en de wijsbegeerte en wetenschap voor de godsdienstige overtuiging zoude moeten vaarwel zeggen, of deze voor de eischen eener eenzijdige en voorgewende wetenschappelijke wereldbeschouwing, in ons gemoed versmoren. De mensch is geen enkel zinnelijk en verstandelijk wezen, hij bezit tevens het gevoel voor hetgeen oneindig en volmaakt is: dit is het bewijs van zijne hoogere bestemming, welke hij op aarde niet kan bereiken, maar het is tevens een spoorslag om de veelzijdige vermogens, die in hem sluimeren, op eene met elkander overeenstemmende wijs te ontwikkelen, zoodat het eene niet boven de andere in zulk eene kracht toeneemt, dat hij die niet alleen verdooft, maar eindelijk doet versterven.

Wij zijn geenszins vijanden van de empirische methode, integendeel wij achten haar hoog en den éénigen weg dien men in de beoefening der natuurkundige wetenschappen moet inslaan, maar zij moet op haar terrein blijven, en de sleutel niet willen worden, waarmede men den toegang tot alle geheimenissen op het onzinnelijk en zedelijk gebied kan ontsluiten. In de natuur heerschen vaste en onveranderlijke wetten, dit toont zij op eene overtuigende wijze aan. Maar heerschen diezelfde wetten op het zedelijk en godsdienstig gebied? Is alles daarin aan eene noodzakelijke orde van opvolging gebonden? Is hier voor de zedelijke vrijheid geen plaats; heerscht er slechts een noodwendig ‘determinismus,’ dat den mensch tot een lijdelijk werktuig in een mechanisch heelal verlaagt, dat hem slechts een nietig radertje in de groote machine der natuur doet zijn? Wat beteekenen zedelijkheid en godsdienst, zoo de mensch niet vrij is om te kunnen kiezen tusschen goed en kwaad, zoo hij zijne handelingen niet vrijwillig naar een zeker doel kan inrigten, en alleen door den drang der omstandigheden, waarin hij verkeert, geleid wordt? Is hij dan verantwoordelijk voor zijne daden?

Lang hebben de wijsgeeren gezocht om het verband tusschen Gods bestuur en de menschelijke vrijheid op te sporen, zij zullen er nog lang naar zoeken. Beide moeten door de wetenschap zoowel als door het godsdienstig geloof aangenomen worden, en men kan dien knoop maar zoo niet doorhakken, door de vrijheid eenvoudig te loochenen.

Men stelt gewoonlijk tegen het determinismus een onverschillige willekeur, eene besluiteloosheid als die van den ezel van Buridan over. Wij erkennen dat de mensch in vele opzigten niet vrij is, en meestal door blinde neigingen en overheerschende hartstogten wordt geleid; maar moet hij die neigingen niet op het regte spoor brengen, en die hartstogten niet bestrijden om van hun juk verlost te worden, kan zulks zonder zedelijke vrijheid geschieden, die zich vastelijk voorneemt zich naar de eischen der zedewet te gedragen en in de godsdienst zich aan de volmaakte voorschriften van de leer van Jezus met een innig geloof aan hare voortreffelijkheid te houden, om die zooveel mogelijk te beoefenen?

Het is daarom dat wij met alle spiritualistische wijsgeeren van onzen tijd, met een Ulrici, Fichte, Cousin, Rémusat, Jules Simon en vele anderen, protest blijven aanteekenen, tegen het 'determinismus' der hedendaagsche empirische wijsbegeerte, en wij ons moeten verwonderen dat men zoo juist en zoo hartelijk over godsdienst kan denken en schrijven als Mr. Opzoomer, en tevens dit 'determinismus' voorstaan. Indien wij eene aanhoudende reactie tegen het eenzijdig empirismus vurig wenschen en zullen trachten te bevorderen, is het voornamelijk om dit determinismus te bestrijden, dat het zedelijk gevoel in den mensch uitdooft en het godsdienstig geloof in hem verstikt, om hem tot een bloot werktuig te maken van een ijzeren noodlot, dat hij, om zich te begoochelen, met den welklinkenden naam van Gods wereldbestuur versiert.

J.A. BAKKER.

Staatkunde en geschiedenis.

Proeve van beantwoording van enkele volkenregtelijke questiën, in verband met de onzijdigheid van den staat.

> Obwohl die Praxis der Staatsmänner die Leitung übernommen hat, so hängt doch die Wirksamkeit des Völkerrechts hauptsächlich davon ab, dasz seine Grundsätze und Grundgedanken von der öffentlichen Meinung gekannt und gebilligt werden und dasz das öffentliche Gewissen darüber aufgeklärt werde.
> (*Bluntschli*, die Bedeutung und die Fortschritte des modernen Völkerrechts, 1866).

III.

Is het den onzijdigen geoorloofd oorlogschepen aan de oorlogvoerende partijen te verkoopen, toe te voeren en af te leveren?

De in ons vorig artikel gemaakte distinctie tusschen hetgeen aan eene neutrale Regering, of slechts aan hare onderdanen alleen geoorloofd is, geldt natuurlijk ook hier. Wij toonden in den aanvang van dat artikel aan, dat eene neutrale Regering aan de vijandelijke partijen geen oorlogsammunitie verkoopen mag; veelmin zou zij dus oorlogschepen mogen verkoopen aan eene vijandelijke Mogendheid, aan de agenten of aan de onderdanen van deze laatste. Zelfs wanneer de verkoop oorspronkelijk eene bloot commerciële operatie is geweest, doch het naderhand blijkt, dat de schepen waarschijnlijk bestemd waren voor eene oorlogvoerende partij, of opstandelingen, kan de Regering door zulk eene daad in moeijelijkheden geraken en zou de andere oorlogvoerende partij de vernietiging van den verkoop kunnen vorderen.

'Trade is not,' dus schrijft een Engelsch publicist, 'the normal occupation of a Sovereign Power in the sense in which it is the business of a merchant; and although, whilst general peace prevails, a State may put on the character of the Merchant without injury thereby

resulting to any other State, and may freely sell or buy articles of immediate use in war, it is difficult for it to enter into the arena of commerce in time of war, and to sell its surplus stores of arms, or its surplus ships of war, with the test of faith to one or two Belligerent Powers without inflicting an injury upon the other Belligerent'(*).

Een merkwaardig voorbeeld hiervan treffen wij aan in het gebeurde tusschen Spanje en Zweden in 1825, toen eerstgemelde Mogendheid in oorlog was met hare opgestane koloniën in Amerika.

De Zweedsche Regering besloot in 1820 zes oorlogschepen van hare marine te verkoopen, die voor meer dan 25 jaren gebouwd waren, en waarvan de opbrengst zou worden besteed voor het bouwen van nieuwe schepen. Men wilde dus doende, in vredestijd, aan de werven der koninklijke marine weder eenige levendigheid en werkzaamheid geven.

Aan Spanje werd voorgeslagen die schepen te koopen, en toen, in 1825, werkelijk tot den verkoop zou worden overgegaan, werd dat voorstel herhaald. Doch de Spaansche Regering weigerde een en andermaal tot zulk een' aankoop over te gaan. Daarop werden de schepen door een Zweedsch handelshuis gekocht, die ze weêr overdroeg aan een Engelsch huis te Londen, hetwelk kort te voren de gelden verschaft had voor eene door Mexico gesloten leening. In de oogen der Spaansche Regering, die overigens aan de goede trouw der Zweedsche niet twijfelde, was die aankoop geschied ten behoeve der opstandelingen.

De Spaansche Zaakgelastigde te Stockholm verzocht in eene nota van 1 Julij 1825 aan den Zweedschen Minister van Buitenlandsche Zaken, dat zijne Regering den verkoop zou vernietigen en vooral het vertrek verhinderen der vier schepen, die zich nog in Zweedsche havens bevonden. Graaf Wetterstedt, na aangetoond te hebben dat de Zweedsche Regering slechts een haar toekomend regt uitgeoefend had en dat het Hof van Madrid zich, wat het voorkomen van nadeelige gevolgen betrof, tot de Engelsche Regering wenden moest, zeide ten slotte in zijn antwoord van 7 Julij: 'Mais vouloir, sur de simples présomptions, arrêter une vente dans la crainte d'un danger à venir, qui pourrait en résulter, ce serait anéantir l'activité et le développement de toutes les transactions commerciales.'

Nadat nog verschillende nota's gewisseld waren en de Gezanten van onderscheidene Europesche Mogendheden de klagten van Spanje ondersteund hadden, besloot de Zweedsche Regering eindelijk de overeenkomst omtrent den verkoop van drie nog in Zweedsche havens liggende schepen te vernietigen, waardoor eene schade geleden werd van meer dan 60,000 franken(†).

De oud Consul-Generaal Baron de Cussy merkt omtrent deze han-

(*) *Twiss* II p. 466.

(†) Zie de stukken bij *C. de Martens*, nouvelles causes célèbres du droit des gens, II. c. 8, en een overzigt bij *Cussy*, Phases et causes célèbres du droit maritime des nations, II p. 402 suiv. *Twiss* l.l.

delwijs der Zweedsche Regering aan: ‘Aussi longtemps que le Gouvernement Suédois ne vit dans la vente des bâtiments de guerre réformés et d'une partie de leur armement, qu'une opération purement commerciale...., le Gouvernement Suédois était parfaitement dans son droit; mais du jour où il put croire que les bâtiments achetés par la maison de Stockholm et revendus à la maison de Londres, étaient destinés effectivement à renforcer les armements maritimes d'une colonie que l'Espagne considérait encore comme insurgée contre son autorité, et dont l'indépendance politique n'avait encore été reconnue par aucun des grands Etats Européens, la Suède, alliée ou amie de l'Espagne, ne pouvait se prêter, sans porter atteinte au principe de la neutralité, à ce que ses vaisseaux de guerre réformés concourussent à accroître les forces navales du Mexique’(*).

In dit geval was de verkoop klaarblijkelijk eene handelsoperatie; de schepen waren bovendien aan Spanje ten verkoop aangeboden; de oorspronkelijke kooper was een onderdaan van het land zelf, en eerst later kwamen de schepen in handen van een handelshuis, dat in financiële betrekking stond tot de opstandelingen, en, desniettemin, moest de Zweedsche Regering eindelijk gehoor geven aan de eischen van Spanje. Hoe veel min dus zou de verkoop van oorlogschepen, de flagrante bello, door een neutrale aan eene oorlogvoerende Regering, aan hare agenten of hare onderdanen geschied, kunnen worden geduld.

Bij de beantwoording der vraag, of onzijdige onderdanen aan de oorlogvoerende partijen oorlogschepen verkoopen, toevoeren of afleveren mogen, zullen wij eerst de bestaande volkenregtelijke theorie en usantie nagaan, om daarna ons eigen gevoelen mede te deelen.

Men vindt bij de schrijvers weinig licht omtrent deze moeijelijke vraag, vooral wat den verkoop van oorlogschepen aangaat, en de questie is hoofdzakelijk eerst sedert den jongsten Amerikaanschen burger-oorlog, tusschen Engeland en de Vereenigde Staten besproken.

Wij zeggen ‘*hoofdzakelijk*’, omdat, eene eeuw geleden, de vraag die ons bezig houdt, ook behandeld is door een Hollandschen schrijver, wiens werk belangrijk is voor de kennis van den staat der wetenschap van het Volkenregt in de 18de eeuw. Volgens zijn gevoelen mogen onzijdigen voor de oorlogvoerende partijen oorlogschepen bouwen en deze aan hen afleveren. Onder weg, onder bescherming der neutrale vlag, zouden zij niet mogen worden genomen. Hij beschouwt dus oorlogschepen niet als contrabande, en terwijl deze, zelfs in een door de neutrale vlag gedekt schip mag worden genomen, zou de contrabande per excellentiam, op zee drijvende, niet mogen worden aangehouden!

Volgens dien schrijver zouden dergelijke oorlogschepen eerst dan contrabande worden, wanneer ze in de neutrale haven, of vóór de aflevering, het eigendom der oorlogvoerende partij geworden waren, of

(*) *De Cussy* l.l. p. 405.

bijaldien de neutrale Souverein schepen had laten bouwen en die, nomine publico, aan den vijand had toegezonden(*).

Doch waarom, ten gunste van de gevaarlijkste soort van contrabande, eene uitzondering gemaakt op den algemeenen regel bij contrabande, dat het er namelijk niets toe doet of en waar en wanneer zij het eigendom geworden is van den vijand? Het is genoeg dat bepaalde artikelen naar eene vijandelijke haven worden gevoerd.

De Duitsche schrijvers gewagen slechts, bij de behandeling der leer van de contrabande, van den toevoer en de aflevering van oorlogschepen. Heffter noemt den vrijwilligen toevoer van oorlogschepen aan eene vijandelijke partij eene schending der neutraliteit, en kent aan de tegenpartij het regt toe die schepen, niet alleen weg te nemen, maar verbeurd te verklaren(†).

Gessner (in zijn hoofdstuk over de contrabande) zegt: ‘Il ne peut être mis en doute que le neutre, qui amène des vaisseaux, de guerre à l'un des belligérans, ne viole ses devoirs de neutre’(§).

Marquardsen eindelijk schrijft, dat de toevoer o.a. van oorlogschepen door een' onzijdige is: ‘eine zwischen der gewöhnlichen Contrabande und dem eigentlichen Transportdienst in der Mitte liegende internationale Rechtsverletzung, gegen welchen der beeinträgtigte Gegner auch ohne Vertragstipulation Abwehr treffen darf, wobei jedoch der die Lehre von der Contrabande beherrschende Grundsatz der Zuführung von Neutralen zum Kriegführenden maassgebend bleibt’(**).

Bij de Fransche schrijvers wordt de quaestie niet opzettelijk behandeld.

Volgens Hautefeuille zijn schepen, ook oorlogschepen, zoo lang ze niet uitgerust en gewapend zijn, geen contrabande(††); hieruit volgt, dat volgens dien schrijver, de verkoop, waar ook, toevoer en aflevering van niet uitgeruste oorlogschepen den neutralen geoorloofd zou zijn, maar dat die vrijheid ophouden zou, wanneer die schepen uitgerust zijn; dan zijn ze contrabande, en de handel daarin is, volgens den Franschen advocaat, zelfs binnen neutraal gebied, niet geoorloofd.

Wat de Engelsche schrijvers aangaat, Twiss is van gevoelen dat er geene volkenregtelijke bepaling bestaat, die aan eene onzijdige Mogendheid oplegt om aan hare onderdanen den verkoop van oorlogschepen aan eene oorlogvoerende Mogendheid te verbieden, en hij beroept zich op de, reeds vroeger, door ons medegedeelde regterlijke uitspraak van Story, in de zaak van de Santissima Trinidad, ‘there is nothing in our laws, or in the law of nations, that forbids our citizens from

(*) *Ploos van Amstel*, verhandeling over het recht van commercie tusschen onzijdige en oorlogvoerende volken (Amsterdam, 1760), p. 314. Zie over dit geschrift de doorwrochte, met goud bekroonde commentatio van wijlen den jeugdigen graaf *D. van Hogendorp* ‘de Juris Gentium studio in patria nostra post H. Grotium, 1856, p. 160.

(†) *Heffter*, Europ. Völkerrecht, § 157 *a.*

(§) *Gessner*, le droit des neutres, p. 109.

(**) *Marquardsen,* Trent-Fall, p. 53 in f.

(††) *Hautefeuille*, II 399 sqq.

sending armed vessels, as well as munitions of war, to foreign ports for sale. It is a commercial adventure, which no nation is bound to prohibit, and which only exposes the persons engaged in it to the penalty of contraband(*).

Oorlogschepen worden dus, volgens Twiss, met contrabande gelijk gesteld; de leer, die voor contrabande tegenwoordig geldt, wordt op hen toegepast, met dit onderscheid dat (dit ligt in de woorden 'to foreign ports for sale') geene passieve contrabande-handel geoorloofd is, en het oorlogschip dus in eene neutrale haven niet kan worden verkocht. Historicus, hetzelfde voorbeeld aanhalende, gaat verder, daar hij het met de *foreign enlistment act* bestaanbaar acht, dat het oorlogschip in de onzijdige haven worde verkocht. 'The foreign enlistment act prohibits warlike enterprises, but it does not interfere with commercial adventure. A subject of the Crown may sell a ship of war, as he may sell a musket, to either belligerent with impunity, nay he may even(†) des-'patch it for sale to the belligerent port'(§).

Gibbs daarentegen meent, dat de verkoop van een oorlogschip slechts dan als verkoop van contrabande kan worden beschouwd (be a simple sale of contraband), wanneer het in het neutraal gebied stukswijze is gebouwd om in het vijandelijk gebied in elkander te worden gezet (constructed in pieces to be put together); dan zijn die stukken gewone contrabande.

De Amerikaansche publicist, reeds vroeger door ons aangehaald, verheft ten sterkste zijne stem tegen den verkoop van uitgeruste oorlogschepen in de neutrale haven. Is het ongeoorloofd, zegt hij zeer te regt, in eene onzijdige haven de wapening van een oorlogschip te vermeerderen, nog veel minder is het met het Volkenregt bestaanbaar een geheel uitgerust oorlogschip alleen te verkoopen aan de oorlogvoerende partij(**).

Tot zoo ver de schrijvers.

Wat nu betreft het gevoelen der Britsche en der Amerikaansche Regering, waaruit de tegenwoordige volkenregtelijke gewoonte hoofdzakelijk moet worden opgemaakt, zoo blijkt uit de diplomatieke correspondentie, dat beide Regeringen het daaromtrent eens zijn, dat de onzijdigen wapenen, ammunitie, dus contrabande, aan de oorlogvoerenden mogen verkoopen, en dat ook oorlogschepen door hen mogen worden verkocht, doch slechts wanneer het eene zuivere commerciële operatie is. Verder mogen, gelijk wij vroeger zagen, in Engeland oorlogschepen voor de oorlogvoerenden worden gebouwd, doch niet worden uitgerust. De niet uit-

(*) *Twiss* II p. 462.

(†) Dus is volgens hem, de verkoop in de neutrale haven minder aan bedenking onderhevig dan de aflevering in de vijandelijke. Geheel in tegenstelling met de decisie in de zaak der Santissima Trinidad, waarop hij zich toch elders beroept.

(§) Letters by *Historicus* p. 168, 171; doch zie *Gibbs* p. 65.

(**) *N.-American Review*, Oct. 1865.

geruste oorlogschepen mogen ook in de Engelsche havens worden verkocht(*).

Of de Amerikaansche theorie dit laatste ook aanneemt is niet altijd duidelijk, schoon waarschijnlijk; maar zeker is het, dat de verkoop van uitgeruste oorlogschepen in de neutrale havens, volgens de aangehaalde decisie van Story geheel ongeoorloofd is. Wanneer men dus Historicus uitzondert, mag men aannemen, dat de Engelsche en Amerikaansche theorie hierop neêrkomt, dat de verkoop van oorlogschepen, althans wanneer zij uitgerust zijn, door neutralen aan de oorlogvoerenden slechts vergund is onder twee voorwaarden:

1°. de verkoop moet eene bloote handelsoperatie zijn (in the course of trade);

2°. de verkoop mag niet in de neutrale haven geschieden, maar het schip moet naar de vijandelijke haven gevoerd en aldaar verkocht worden.

Het valt niet te ontkennen, dat, wanneer men eens aan de onzijdigen den verkoop van oorlogschepen aan de strijdvoerenden vergunt, de zoo even vermelde vereischten het meest geschikt zijn om de gevaren en nadeelen daaraan verbonden te verminderen.

Laat ons die voorwaarden van meer nabij beschouwen, om later de gronden te ontwikkelen, waarom wij den bedoelden verkoop, ook onder die voorwaarden, vermeenen te moeten bestrijden.

Vooreerst dan moet de verkoop zijn eene eenvoudige handelsoperatie: het schip moet, zoo als Story zegt, gezonden zijn ‘on a commercial adventure’; de verkoopers moeten volgens Historicus' geliefkoosde uitdrukking, hebben animum vendendi, of zijn ‘cauponantes bellum,’ eene markt zoeken om te verkoopen; zij moeten het schip zenden naar eene vreemde haven ‘as a mere matter of speculation, as a man sends his horse to on auction-room for sale’(†). Zoo ook zegt de heer Adams: ‘The limit is well known to be the law of trade, which passively ignores the character of the purchaser’(**). De verkoop is ongeoorloofd zoodra er bestaat ‘animus belli gerendi’ en het doel is een vijandelijk gebruik(§); wanneer, gelijk Laugel schrijft: ‘la destination d'un tel navire n'a rien d' incertain ni d'aléatoire; dès que la résolution a été prise de l' employer comme instrument de guerre et de ne le céder qu'a un dernier acheteur, qui lui donne cet emploi’(††).

Maar wie ziet niet in, dat het uiterst moeijelijk zal zijn den waren aard van zulk een' verkoop te beoordeelen, alsmede of er verband

(*) Zie het artikel van de *Morning Post*’ hierboven (1ste artikel.)

(†) Zie het artikel ‘belligerent war vessels in neutral ports’ in de *North American Reviews,* Oct. 1865.

(**) *Adams* to lord *Russell*, 16 Sept. 1863.

(§) cf. *Phillimore* III, 360, en *Historicus* ll.

(††) *Revue des deux Mondes*, 1 Julij 1864. Dat de in Engeland gebouwde oorlogschepen met dat doel aan de *Conf. States* waren verkocht, zal wel niet worden betwijfeld.

bestaat tusschen de oorspronkelijke handelsoperatie en de oorlogsoperatiën die later gevolgd zijn. De twee elementen, om ons alzoo uit te drukken, ‘the commercial adventure and the belligerent operation’, zullen bovendien gewoonlijk vermengd zijn, zoodat alsdan zal moeten worden uitgemaakt, welk van beide predomineert en van den verkoop het voornaam karakter vormt.

In allen geval zal dan, zoo als m.i. Laugel teregt opmerkt, de vijandelijke intentie steeds de handelsovereenkomst, van welk belang deze ook geweest zij, op den achtergrond schuiven. ‘Tout ce qui peut être considéré comme une première tentative de violation de la neutralité, a une telle gravité que le juge ne doit plus s'occuper d' autre chose.’

Bedrog kan bij zulk eene handelsoperatie zoo gemakkelijk worden gepleegd, dat de Amerikaansche schrijver in het aangehaald tijdschrift betwijfelt, of deze reden, benevens andere later door ons te vermelden gronden, de onzijdigen niet moeten nopen om dergelijke ‘commercial adventures’ te verbieden.

Niet minder gunstig is het tweede vereischte, dat het schip over zee naar de vreemde haven gezonden en aldaar verkocht moet worden.

Wij zullen later vermelden, waarom wij meenen, dat een uitgerust oorlogschip meer is dan gewone contrabande, zoodat de voor deze laatste geldende regels niet op oorlogschepen kunnen worden toegepast, en de handel in oorlogschepen aan de onzijdigen niet kan worden vrijgelaten. Maar, wanneer men voor een oogenblik het gevoelen aannam dergenen, die de oorlogschepen met gewone contrabande gelijk stellen, dan zal moeten worden toegegeven, dat deze contrabande van de ergste soort is, of, zoo als lord Stowell zeide: ‘contraband ready made up in its most malignant form’(*).

Wordt dus in oorlogstijd, de handel in artikelen van contrabande en de toevoer naar den vijand aan de onzijdigen verboden, of gelijk juister is, toegelaten onder voorbehoud van opbrenging van het schip in transitu door de vijandelijke tegenpartij, wordt dus die handel alleen daarom vrijgelaten, omdat de oorlogvoerenden door de uitoefening van hun regt van visitatie, van opbrenging der contrabande, in volle zee, het voor de tegenpartij bestemde bemagtigen kunnen, voor dat deze er eenig voordeel of gebruik van gehad heeft, dan moet hun dat regt a fortiori worden verleend, wanneer het de aflevering van oorlogschepen geldt. Dit is wel het minst hetgeen de billijkheid eischt, dat aan de oorlogvoerenden worde toegestaan(†). Zij moeten, even als bij gewone contrabande, in staat worden gesteld, in transitu het schip te bemagtigen, en daarom moet de evengenoemde verpligting om het oorlogschip over zee naar den vijand te voeren, den neutralen worden opgelegd.

(*) *Phillimore*, III, 360.

(†) Deze bevoegdheid baat zelfs niet, wanneer het *uitgeruste* oorlogschepen zijn; die laten zich niet visiteren. Hierover later.

Evenzeer eischt de billijkheid, dat het schip slechts in de vijandelijke haven kunne worden verkocht, gelijk wij reeds hierboven hebben opgemerkt. Het vloeit bovendien voort uit de verpligting om het schip naar de vijandelijke haven te zenden.

Wij willen thans ons eigen gevoelen omtrent deze belangrijke questie ontwikkelen. De verkoop en aflevering, waar ook, van *uitgeruste* oorlogschepen door onzijdigen aan de oorlogvoerende partijen, komt ons voor geheel ongeoorloofd te wezen en door de onzijdige Regering te moeten worden verboden.

Hoe geheel strijdig met het Volkenregt de verkoop is, wanneer deze geschiedt in de neutrale haven, zagen wij reeds hierboven.

Teregt wordt dan ook de verkoop in de neutrale haven verboden in art. 3 der Oostenrijksche ordonnantie van 7 Augst. 1803, luidende:

'Défendons de même à tous nos sujets et à tous habitants de nos pays de construire, d' équiper ou de *vendre*, soit dans les ports, soit sur les rades ou côtes, soumises à notre domination, aucuns bâtimens de guerre ou de commerce, pour être employés par les Puissances belligérantes'(*).

Maar ook de toevoer naar en de aflevering aan de vijandelijke partij in hare eigene havens schijnt ons toe niet te mogen worden toegelaten. Men zou het afleveren van uitgeruste oorlogschepen zeer goed kunnen gelijk stellen met het leveren van hulptroepen aan de oorlogvoerenden, hetgeen den onzijdigen ongeoorloofd is(†).

Maar er is eene andere reden, waarom die handel met den vijand ongeoorloofd is: omdat namelijk uitgeruste oorlogschepen geheel iets anders en meer zijn dan contrabande. Beschouwt men ze slechts als gewone contrabande, dan zouden de onzijdigen er handel in kunnen drijven en ze den vijand toevoeren, maar onder risico van opbrenging onder weg. De Engelsche en Amerikaansche theorie, wij zeiden het zoo even, maakt van de *uitgeruste* oorlogschepen eene exceptie; zij mogen in de *neutrale* haven niet worden verkocht. Wij gaan verder en gelooven, dat de handel in oorlogschepen den onzijdigen geheel moet verboden zijn (dus ook de aflevering in de *vijandelijke* haven), dat andere regels op oorlogschepen moeten worden toegepast, dan die welke voor de gewone contrabande gelden.

Immers wapenen, ammunitie, enz., zijn slechts materialen voor den oorlog, en kunnen eerst later op de bestemmingsplaats worden gebruikt; het oorlogschip kan in dienst treden, zoo ras het de neutrale haven verlaten heeft, en de oorlogvoerende partij vermag niet te verhinderen, dat zijne tegenpartij er onmiddellijk gebruik van maakt. Gedekt door de neutrale vlag zou het bovendien van visitatie vrij zijn, en wilde men er toe overgaan, het zou zich niet laten visiteren, maar

(*) *Arendt*, Neutralité de la Belgique. (p. justif.)
(†) Zie o.a. *Phillimore*, III 202.

de tegenpartij vernielen. De bevoegdheid van de oorlogvoerende Mogendheid om den toevoer van contrabande aan hare tegenpartij, door visitatie en opbrenging, voor zich onschadelijk te maken, zou dus, wanneer oorlogschepen gewone contrabande waren, een woordenspel of een mystificatie wezen.

In Engeland nogtans dacht men er anders over. Waarom, dus vroeg de Lord Chief Baron in zijn résumé van de zaak der ‘Alexandra’, kunnen onzijdige natiën, zonder schending van het Volkenregt, noch van de ‘foreign enlistmentact’, aan de oorlogvoerende ammunitie en wapenen leveren, terwijl de oorlogschepen eene uitzondering zouden maken? Volgens mijne meening moet dit laatste niet het geval zijn.

Wij kunnen niet beter antwoorden dan met hetgeen de heer Laugel repliceert: ‘Il y pourtant une différence notable, profonde entre ce qu'on peut nommer les matériaux et les instrumens de la guerre. Les armes, la poudre, les munitions ne sont que des matériaux; un vaisseau de guerre, un corps d'armée sont des instrumens actifs ou du moins prêts à l'action. Dans une guerre continentale la neutralité n'est point violée si les neutres vendent aux belligérans armes, vivres, vêtemens, draps, souliers, tout ce qui sert à une armée; elle est violée si des neutres, formés en régimens, armés, équipés, tout prêts à prendre l'offensive, passent leur frontière pour se joindre à l'un des belligérans. De même dans une guerre maritime, les neutres peuvent expédier aux belligérans de la contrebande de guerre, car ce droit est contrebalancé par le droit de blocus et le droit de visite; mais un navire de guerre échappe à ces risques; il saisit au lieu d'être saisi; s'il n'est point assujetti à chercher sa commission dans un port belligérant, il commence les hostilités aussitôt qu'il sort des eaux où, à l'abri de la neutralité, il a été construit à loisir’.

In deze laatste woorden ligt, m.i., eene reden te meer om het doelmatige aan te toonen van den elders door ons uitgedrukten wensch, omtrent de verpligting van een in eene neutrale haven uitgerust oorlogschip om zijne commissie in de havens der vreemde Mogendheid, aan welke het schip geleverd wordt, te halen.

Met den Franschen schrijver stemt een Engelsch publicist overeen.

‘A gun is a mere instrument of war; the ship is an organised combination of instruments; or, as Lord Stowell says, “contraband ready made up.” The one is, in general, useless till it has reached the country of the belligerent te whom it is consigned; the other may be in a state to commit hostilities if not immediately on leaving the waters of the neutral country, certainly, by a little contravance, without ever going to its own country..... The gun runs the risk of transport before being available for war. The ship may set forth from the neutral port to commit hostilities without having incurred this risk’[(*)].

(*) *Gibbs*, p. 62.

Hij voegt er nog eene gewigtige aanmerking bij. De gewone handel in contrabande sleept minder gevaarlijke gevolgen voor den vrede met zich; de oorlogvoerende Mogendheid komt slechts in collisie met den individueelen koopman, die het waagt, op eigen risico, dien handel met den vijand te drijven, en deze Mogendheid heeft het aan zich zelve te wijten, indien zij, in transitu, de contrabande niet aanhoudt. Maar wanneer op neutraal gebied een oorlogschip voor eene vijandelijke partij uitgerust wordt, en derhalve de uitoefening van het regt van aanhouding, in transitu, inderdaad onmogelijk is gemaakt voor de andere vijandelijke partij, dan komt deze in collisie met de neutrale Regering zelve en moet zich beklagen over het gebruik van het onzijdig gebied gemaakt, over eene vijandelijke daad dier Regering. De gevolgen hiervan voor den vrede kunnen allerbedenkelijkst zijn, gelijk het voorgevallene tusschen Engeland en Amerika in 1861 en later getoond heeft.

Wij gelooven derhalve genoegzaam te hebben aangetoond, dat de handel in uitgeruste oorlogschepen aan de onzijdigen niet toegestaan, noch de aflevering aan de vijandelijke partijen vergund kan worden, onder voorwendsel dat de handel in gewone contrabande met de vijandelijke havens niet door de onzijdige Regeringen verhinderd wordt.

Maar indien, volgens ons gevoelen, de verkoop en aflevering van uitgeruste oorlogschepen door onzijdigen aan oorlogvoerenden, waar ook, ongeoorloofd is; indien, volgens de Engelsche en Amerikaansche theorie, die verkoop slechts dan geoorloofd is, wanneer het eene commerciele operatie is, het schip in de haven der vijandelijke partij gekomen en daar verkocht is, wat te zeggen van *niet* uitgeruste oorlogschepen?

Wij gelooven dat, wanneer men de *niet* uitgeruste oorlogschepen als gewone contrabande beschouwt(*), gezegde voorwaarden vervallen; want de contrabande-handel, binnen neutraal gebied, is volkenregtelijk geoorloofd, zoodat mitsdien dergelijke oorlogschepen aan de vijandelijke partij ook in de neutrale havens zouden kunnen worden verkocht; doch m.i. kunnen oorlogschepen, ook wanneer ze *niet* uitgerust zijn, geenszins met gewone contrabande gelijk worden gesteld, wegens het gevaar dat zij, kort na het verlaten van het neutraal zeegebied, hunne uitrusting bekomen zullen, zooals met de ‘Alabama’ geschied is. Volgens ons gevoelen zou de verkoop en aflevering van *niet* uitgeruste oorlogschepen aan de onzijdigen dan alleen kunnen worden toegestaan, wanneer

1°. blijkt, dat enkel eene handelsoperatie daarmede bedoeld wordt;

2°. voldoende zekerheid, b.v. door het stellen eener zware cautie, gegeven wordt, dat het schip geene uitrusting of wapening hoegenaamd, in transitu, zal mogen innemen vóór dat het in de territoriale wateren van den Staat gekomen is, die het aangekocht heeft.

(*) De anti-belligerent *Hautefeuille* ziet er zelfs geen contrabande in. Vergel. hierboven.

Zoodoende blijft voor de tegenpartij de gelegenheid geopend om het schip, als contrabande, op te brengen, ofschoon het gevaar van dergelijke commerciele operatie toch altijd groot blijft en het raadzaam zou zijn den verkoop geheel te verbieden.

Eene vraag blijft nog ter beantwoording over.

Wij zagen in ons eerste artikel, dat eene neutrale Regering verpligt is het bouwen en uitrusten van oorlogschepen, ten behoeve der oorlogvoerenden, in hare havens aan de ingezetenen te verbieden, zulks te verhinderen en het uitzeilen te beletten.

Moet ook de verkoop en aflevering worden verboden van de oorlogschepen, die reeds voltooid mogten zijn?

Wanneer die schepen uitgerust zijn, kan daaromtrent niet de minste twijfel bestaan; de verkoop mag niet worden toegelaten en, zoo die toch geschied is, moet het uitloopen der schepen worden verhinderd.

Maar wanneer het schip wel gebouwd en tot oorlogschip ingerigt, doch niet uitgerust is, dan zou de neutrale Regering verkoop en aflevering alleen dan kunnen beletten, wanneer men met ons van gevoelen is, dat ook op de *niet uitgeruste* oorlogschepen andere regels toepasselijk zijn dan op gewone contrabande.

Daarentegen behoeft de verkoop niet te worden verboden, noch het uitzeilen worden belet, indien *niet uitgeruste* oorlogschepen gewone contrabande zijn.

Wij stemmen toch geheel in met die schrijvers, welke leeren, dat, volgens de beginselen van het Volkenregt, de uitvoer van contrabande niet verboden is, en de neutrale Regering den handel en uitvoer van contrabande aan hare onderdanen niet behoeft te verbieden, noch zulks te beletten. De ingezetenen kunnen dien handel, op eigen gevaar, drijven(*). Hiermede stemmen de Engelsche en Amerikaansche staatslieden overeen(†).

Dit vereenvoudigt zeer de taak der onzijdige Regering, en de neutrale handel heeft zooveel te meer vrijheid.

Maar ofschoon de neutrale Regering niet verpligt is den verkoop van *niet uitgeruste* oorlogschepen in hare havens te verbieden, of het uitloopen er van te beletten, wanneer die in de termen der gewone contrabande vallen, zoo is het echter doelmatig zulk een verbod uit te vaardigen, of althans het uitloopen slechts dan toe te staan, wanneer de twee hierboven door ons aangegeven voorwaarden worden vervuld.

Daar het nu meermalen, o.a. in 1854, geschied is, dat onzijdige

(*) Zie voornamelijk *Twiss*, II, 471, de werken van *Gibbs* en *Historicus*, *Ortolan* II 177.

(†) Zie o.a. lord Russell to Adams, 19 December 1862; Adams to lord R. 30 December 1862, lord R. to Adams, 9 Maart 1863.

Mogendheden den uitvoer van contrabande aan hare onderdanen verboden hebben(*), zoo zou zulk een verbod zich nog veel meer laten regtvaardigen, wanneer het oorlogschepen geldt.

Wat *uitgeruste* oorlogschepen betreft, wij kunnen het niet genoeg herhalen, verkoop, transport en aflevering er van aan de vijandelijke partijen zijn, volgens ons, geheel ongeoorloofd; die handel mag door de onzijdige Regering aan hare onderdanen niet worden vrijgelaten, en, wanneer daartoe, niettegenstaande het verbod en de waakzaamheid der Regering, pogingen werden aangewend, zou het uitloopen der schepen moeten worden belet. Geldt het daarentegen *niet uitgeruste* oorlogschepen, dan is de onzijdige Regering hiertoe niet verpligt, maar het is doelmatig, ten einde verwikkelingen te voorkomen. Men kan met den verkoop van zelfs *niet uitgeruste* oorlogschepen niet te voorzigtig zijn. Dit begrepen de Vereenigde Staten in 1849.

De Pruissische Regering had het stoomschip 'United States' gekocht; op de bloote onderstelling dat die Mogendheid van dat schip gebruik maken wilde in den oorlog tegen Denemarken, legde de Regering te Washington er een provisioneel embargo op(†).

Wat ons vaderland aangaat, niemand zal ontkennen, dat het voor ons, in het belang eener welbegrepene onzijdigheid, noodzakelijk is, dat de Regering streng wake tegen den verkoop van oorlogschepen aan de vijandelijke partijen, en dat, zoo dit desniettemin plaats vond, het uitzeilen dier schepen worde belet, om het even of zij al dan niet gewapend mogten zijn.

Daar de Koning, volgens de tariefwet van 1845, de bevoegdheid heeft om den uit- of doorvoer van ammunitie gedeeltelijk te verbieden, en de Regering bovendien ongetwijfeld den uitvoer ook van andere artikelen zou verbieden, die niet tot de eigenlijke contrabande behooren, wanneer het belang van den Staat en het behoud der onzijdigheid zulks raadzaam maakten, zoo kan even goed het uitloopen worden verboden en belet der ergste soort van contrabande, namelijk oorlogschepen voor de vijandelijke partij bestemd.

Als slotsom onzer beschouwingen meenen wij het volgende te mogen stellen:

1°. Eene onzijdige Regering mag geen oorlogschepen aan de oorlogvoerende partijen verkoopen.

2°. Volgens ons gevoelen, mogen de onzijdige onderdanen evenmin aan de oorlogvoerende partijen *uitgeruste* oorlogschepen verkoopen.

3°. *Niet* uitgeruste oorlogschepen mogen door hen slechts dan worden verkocht, wanneer het eene bloote handelsoperatie is en voldoende zeker-

(*) Zie de ordonnantiën bij Asher, Beiträge. Over de bezwaren aan zulk een verbod verbonden, zie de opmerkingen van den Minister van Hall, bij gelegenheid eener interpellatie van den heer Thorbecke in Junij 1854 (Asser, het bestuur der buitenlandsche betrekkingen p. 134).

(†) *Cussy*, phases et causes célèbres du droit maritime des nations, II p. 407.

heid verkregen is, dat het schip onder weg naar de vijandelijke haven, geen wapening ontvangen zal. Doch, wegens het groot gevaar van ontduiking, is het raadzaam, ook den verkoop van *niet* uitgeruste schepen te verbieden.

4°. Oorlogschepen zijn meer dan gewone contrabande; de regels, die op deze laatste worden toegepast, kunnen niet bij oorlogschepen, uitgerust of niet uitgerust, in aanmerking komen.

5°. Volgens de Engelsche en Amerikaansche theorie mogen de onzijdige onderdanen oorlogschepen aan de oorlogvoerende partijen verkoopen; die verkoop mag ook in de neutrale havens plaats hebben, (ten minste wat Engeland betreft), wanneer de schepen *niet uitgerust* zijn; maar wanneer ze *uitgerust* zijn, is de verkoop slechts vergund, wanneer het enkel eene handelsoperatie is, en het schip naar de vijandelijke haven vervoerd is om daar te worden verkocht.

6°. De onzijdige Regering is verpligt den verkoop en het uitzeilen van in hare haven verkochte *uitgeruste* oorlogschepen te verbieden; wanneer de schepen *niet* uitgerust zijn, zou de neutrale Regering er, volgens ons, toch toe verpligt zijn. Maar ook, al neemt men dit niet aan, is het voor de veiligheid van den Staat raadzaam, dat zulk een verbod uitgevaardigd worde.

IV.

Is het aan onzijdigen geoorloofd voor de oorlogvoerende Mogendheden koopvaardij- of transportschepen te bouwen, zulke schepen van haar te koopen of aan haar te verkoopen, hetzij in de neutrale haven, hetzij in de haven der oorlogvoerende partij?

Wij achten het niet overbodig op te merken, dat er een groot onderscheid bestaat tusschen het toevoeren en de levering van transportschepen aan de oorlogvoerenden, en de transportdienst zelve(*). Wij hebben in dit artikel slechts over het eerste te handelen; de transportdienst zelve (van manschappen, ammunitie, dépêches,) is den neutralen ongeoorloofd(†).

Het bouwen en uitrusten van koopvaardijschepen voor de oorlogvoerenden, in de neutrale havens, is verboden in de aangehaalde Oostenrijksche ordonnantie van 1803; ook in de 7de sectie der Engelsche *foreign enlistment act* wordt de uitrusting verboden van transportschepen ‘to equip, furnish, fit out, or arm a vessel, with intent or in order that such a vessel shall be employed as a transport or store ship caet.’) In ons eerste artikel toonden wij aan, dat het bouwen en uitrusten van oorlogschepen in neutrale havens voor de oorlogvoerenden eene vijandelijke daad, eene schending der neutraliteit is. Maar dit vijan-

(*) Zie *Marquardsen*, Trent-Fall p. 54.

(†) Zie, behalve andere volkenregtelijke schrijvers, voornamelijk *Marquardsen*, *Gessner* en *Hautefeuille.* Over het transport der dépêches, zie ook nog *Wildman*, intern. law. 11 234.

delijk karakter ligt niet in het bouwen van koopvaardijschepen. Bovendien is het bijna niet denkbaar, dat eene oorlogvoerende Regering of hare onderdanen, in oorlogstijd, koopvaardijschepen zouden bestellen, daar de handel alsdan stilstaat. Transportschepen daarentegen voor manschappen of krijgsbenoodigdheden, zijn voor de oorlogvoerenden noodzakelijk; maar er bestaat geen reden om die schepen, zooals de oorlogschepen, van de gewone contrabande uit te zonderen. Evenzeer als deze laatste in de neutrale haven kan worden bereid, kan een transportschip worden gebouwd voor de oorlogvoerenden. Daar zij verder, even als gewone koopvaardijschepen en alle contrabande, onderweg kunnen worden genomen, ziet men niet in waarom de bouw en uitrusting in de neutrale havens eene schending der neutraliteit zou zijn. Wil men alle moeijelijkheden voorkomen, de neutrale Souverein kan dan een verbod uitvaardigen voor zooveel het bouwen van transportschepen aangaat, omdat die tot een oorlogsdoel zouden kunnen worden gebruikt; maar het bouwen van koopvaardijschepen behoeft m.i. niet te worden verboden.

Wij gaan over tot de tweede vraag: Is het aan onzijdigen geoorloofd koopvaardijschepen van de oorlogvoerenden te koopen en onder neutrale vlag te brengen? (neutralisation de navires belligérans.)

Wanneer de verkoop aan de onzijdigen nog vóór het uitbreken van den oorlog geschied is, bestaat er geen moeijelijkheid, dan voor zoo ver mogt worden getwist over het juiste tijdstip van den aanvang der vijandelijkheden. Maar is de verkoop na dat tijdstip geschied, dan is de zienswijze daaromtrent verschillend.

Engeland en Amerika veroorloven den verkoop; Frankrijk is, of was althans in 1854, nog van een ander gevoelen.

Het komt mij voor, dat er geen voldoende grond bestaat om dien aankoop te verbieden, daar de neutrale handel met beide vijandelijke partijen vrij blijft, behoudens de restrictiën ten aanzien der contrabande en der belegerde of geblokkeerde plaatsen(*). Wat de praxis aangaat, daarin bestaat, gelijk ik zeide, verschil. Verkeerd is hetgeen *Hautefeuille* schrijft: ‘cependant, je dois faire remarquer que cette prétention..... est admise par l'usage der nations. Il n'existe, il est vrai, qu'un petit nombre d'actes du droit international secondaire qui l'aient sanctionné, mais elle reçoit généralement son exécution. Les navires, achetés de l'un des belligérants par les neutres après l'ouverture des hostilités, ne sont pas considérés comme neutres, et sont soumis à la confiscation’(†).

Dit moge waar zijn, volgens de Fransche wetgeving; want de oude

(*) Zie de tegenwerpingen weêrlegd bij *Hautefeuille* IV, p. 28. vlgg. en vergelijk *Rochussen*, diss. de occupatione bellica bonorum privatorum in bello maritimo, p. 53.

(†) *Hautefeuille* IV, p, 13.

Fransche ordonnantiën van 1704, 1744, 1778, verklaarden de schepen verbeurd, die, na het begin van den oorlog, door de onzijdigen van de oorlogvoerenden werden gekocht, en, bij gelegenheid van den Krim-oorlog, is laatstgenoemde ordonnantie, art. 7, door de Fransche Regering aan de onzijdigen meermalen herinnerd(*). Doch Engeland en Noord-Amerika handelen anders. De Engelsche schrijvers verdedigen den verkoop van vijandelijke koopvaardijschepen aan onzijdigen, na den aanvang van den oorlog, wanneer die verkoop, bona fide, is geschied in eene neutrale haven, en met dien verstande, dat de vijand geen aandeel meer in het schip kunne hebben(†).

Wel is waar is gedurende den langdurigen oorlog tegen Frankrijk, in 1807, door de Britsche Regering bij Kabinetsorder van 11 November, (door *Hautefeuille* aangehaald) van deze leer afgeweken(§); doch blijkens de aangehaalde schrijvers is deze afwijking slechts tijdelijk geweest.

In de zitting van het Lagerhuis van 30 Maart 1854, verklaarde de *Attorney general* op eene aan de Regering gedane vraag, ‘that the sale of a Russian ship to a neutral for the purpose of avoiding capture, if it were a bona fide transaction, would undoubtedly be protected by law. The hon. and learned gentleman asks the question generally and also with reference to the circumstance that a vessel thus sold might continue to be navigated by a Russian crew. If the transaction were really bona fide, I think that would not make any differences, although it might rise a suspicion as to the bina fides’(**).

Doch, ofschoon in dit geval de Mogendheid, die bij uitnemendheid de verdediging der regten van de oorlogvoerenden op zich neemt, de regten der neutralen handhaaft tegen de zoogenaamde liberale Mogendheid, zoo moet men evenwel de restrictiën niet uit het oog verliezen, waardoor de Engelsche prijsgerigten bedrog trachten te voorkomen. Gelijk reeds gezegd is, moet de verkoop geschieden in eene neutrale haven, bona fide; door overlegging van een' brief (a bill) van koop en betaling, moet duidelijk blijken, dat de verkoop werkelijk geschied en niet gefingeerd is; eindelijk de vijand moet, ook voor het vervolg, geheel geen aandeel meer in het schip hebben(††). Ook is er de volgende billijke uitzondering op den regel, namelijk, dat de verkoop van een vijandelijk schip aan een' onzijdige niet van kracht is, wanneer die geschiedt in eene geblokkeerde haven(§§).

De Vereenigde Staten erkennen den verkoop van vijandelijke sche-

(*) Zie de *Moniteur*, 19 Mei 1854, enz. *Asher*, Beiträge p. 105.
(†) *Phillemore*, III, 607. *Wildman*, II, p. (ook te vinden bij *Asher* p. 106). *Twiss* II p. 465.
(§) *Jacobsen*, Seerechte des Friedens und des Krieges in Bezug auf die Kauffahrteischifffahrt, p. 741.
(**) *Asher* p. 57.
(††) Zie *Phillim.* en *Wildman* intern. law. II p. 88.
(§§) *Wildman* II p. 201. Cf. *Jacobsen* l.l. p. 694.

pen aan onzijdigen, niet alleen in de neutrale haven, maar waar die ook geschied zij.

De questie is tusschen Frankrijk en Noord-Amerika, gedurende den Krim-oorlog, ter sprake gekomen.

Een berigt in den 'Courrier des Etats-Unis' van 25 April 1855, in den zin der Fransche praxis geplaatst, werd door de officiële courant wederlegd onder opmerking, dat de Fransche declaratie, waarbij het aankoopen van Russische schepen door onzijdigen verboden werd, hoegenaamd geene kracht had in de Vereenigde Staten.

'The state of war between two parties can not prevent neutrals from buying goods from either of them. Hence, the French-Government has no more right to forbid or prevent our citizens from buying vessels, or any other articles, belonging to Russian subjects, than Russia has to prohibit them from purchasing French silks or wines,... the United-States will not submit to arbitrary regulations, whatever may be the submission of European powers in that respect to the dictations of the allies.'

Kort daarop werd eene officiële beschikking van den *Attorney general* bekend gemaakt, waarin men leest:

'Purchase of belligerent ships bij Neutrals.

1°. According to the law of nations, neutrals have the right to purchase during war the property of belligerents, whether ships or any thing else, and any regulation of a particular State, which contravenes this doctrine, is against public law and in mere derogation of the Sovereign authority of all other independent States.'

2°. A citizen of the U.S. may, at this time, purchase any merchant ship, if purchased bona fide, of either of the belligerents.... Such ship becomes American property, enz.'

Vroeger reeds had het hoofd van het Departement van Justitie verklaard, dat de bedoelde aankoop geldig was, waar ook geschied, in Amerika of in den vreemde, in eene vijandelijke of in eene neutrale haven, of zelfs in volle zee(*).

In October 1855 vestigde de Fransche Consul te Boston weder de aandacht op de bepalingen van de ordonnantie van 1778, zoodat, volgens hem, Russische schepen in de havens der Vereenigde Staten voortdurend als vijandelijke schepen door de Fransche marine zouden beschouwd worden, al werden ze het eigendom van ingezetenen van het Gemeenebest.

Doch hierop antwoordde een Amerikaansch blad: 'This attempt to erect the peculiar and local law of France and to announce the general rules of international law, in respect to the purchase of belligerent ships by neutrals on this side of the water, is one which might intimidate a weak nation, but will have quite a contrary effect here'

De Nederlandsche Regering heeft, ongeveer op denzelfden tijd, hare

(*) *Twiss* II 466.

zienswijze omtrent deze gewigtige volkenregtelijke questie kunnen te kennen geven, doch heeft dit geweigerd.

Onder het Ministerie van Hall rigtte de heer Thorbecke zes vragen tot den Minister van Buitenlandsche Zaken, over de regten en verpligtingen der neutraliteit, welke alle betreffen punten van het hoogste belang vooral van eene handeldrijvende Mogendheid(*).

In de tweede plaats vroeg de heer Thorbecke, zoo meldt een Nederlandsch geleerde in een uitnemend geschrift(†), of een schip, na het begin der vijandelijkheden door onderdanen eener neutrale van die eener oorlogvoerende Mogendheid gekocht, aan verbeurdverklaring onderhevig was.

Het Engelsche Gouvernement had de vraag ontkennend beantwoord, mits de verkoop bona fide had plaats gehad. Nu had, in strijd met deze door den *Attorney-general* in het Engelsch Parlement gegeven uitspraak, eene Nederlandsche Kamer van koophandel eenvoudig bekend gemaakt dat, naar de meening der Fransche Regering, een schip in het gemelde geval aan verbeurdverklaring onderhevig was. De genoemde afgevaardigde wenschte nu, naar aanleiding van het gebeurde, te vernemen welk gevoelen de Regering omtrent dit punt toegedaan was.

De heer van Hall, zich beroepende op art. 89 der grondwet, liet de gedane vragen onbeantwoord.

Hij moge daartoe het regt gehad hebben(§); klaarblijkelijk kon ook Nederland over de Fransche interpretatie niet lagchen en verklaren zich er in het geheel niet aan te zullen storen, gelijk de magtige Amerikaansche Republiek. De Minister van Buitenlandsche Zaken had echter, zonder ‘een examen van wien dan ook te ondergaan,’ de zienswijze der Regering kunnen doen kennen, al had hij dan ook, - voor het geval dat deze de Engelsche meening aankleefde, tegen het gevaar der bedoelde commerciële operatie gewaarschuwd met het oog op Frankrijk.

De laatste vraag, die wij te beantwoorden hebben is deze: Is het aan onzijdigen geoorloofd koopvaardijschepen, of transportschepen aan de oorlogvoerende partijen toe te voeren en te verkoopen?

Het antwoord zal natuurlijk afhangen van de vraag, of bovenvermelde schepen onder de contrabande te rekenen zijn. Zijn zij het niet, dan behoeft het geen betoog, dat de handel in die schepen, de toevoer en aflevering aan de vijandelijke partijen, de verkoop waar ook, volkomen geoorloofd blijven.

Behooren ze tot de contrabande, dan gelden de gewone regels: de

(*) Men vindt de interpellatie in het bijblad 1853-1854, Tweede Kamer, p. 1093 vgg.

(†) *Asser*, het bestuur der Buitenlandsche betrekkingen, volgens het Nederlandsche Staatsregt, p. 139.

(§) Zooals de heer *Asser* bewijst, p. 142.

onzijdigen kunnen er in handel drijven, die schepen den vijand toevoeren, ten einde ze in de vijandelijke haven te verkoopen, maar onder risico van onder weg te worden opgebragt, zonder dat zij op de tusschenkomst of verdediging hunner Regering rekenen mogen.

Daarentegen blijft dan de verkoop, in de neutrale haven, volkomen geoorloofd, volgens het vroeger door ons vermelde beginsel van de vrijheid van den passieven contrabande-handel.

Zeer enkele schrijvers zijn van gevoelen, dat koopvaardij- en transportschepen niet tot de contrabande behooren.

Daar, gelijk wij reeds vroeger zagen, de anti-belligerent *Hautefeuille* zelfs oologschepen, tenzij ze uitgerust zijn, niet als contrabande beschouwt(*), behooren er dus a fortiori, volgens dien schrijver, de koopvaardijschepen niet toe.

Ook de jongste schrijver over de regten der neutralen zegt: ‘cette manière de voir(†) pouvait être fondée avant l'abolition de la course par la déclaration du 16 avril 1856; alors, en effet, les vaisseaux marchands pouvaient être facilement armés en guerre.

Les Puissances, qui ont donné leur consentement à cette déclaration, ne peuvent plus aujourd'hui considérer les vaisseaux marchands comme contrebande de guerre’(§).

Doch kunnen dan koopvaardijschepen slechts dán tot den oorlog worden gebruikt, wanneer ze door kapers worden gebezigd? Kan de oorlogvoerende Regering zelve ze niet koopen en wapenen?

De meeste schrijvers echter en het algemeen gebruik rangschikken de koopvaardijschepen onder contrabande.

Wel worden die schepen niet genoemd in vele tractaten, die van contrabande gewag maken, en, in zoo ver, heeft *Hautefeuille* gelijk wanneer hij zegt:

‘à l'égard des vaisseaux construits, la question n'a jamais été tranchée par les traités;’ doch daarentegen worden ze wel degelijk vermeld in vele andere verdragen(**); bovendien, niettegenstaande het menigvuldig zwijgen der tractaten, worden de koopvaardijschepen altijd, volgens het getuigenis zelf van *Gessner*, beschouwd als tot de contrabande te behooren.

Teregt zegt dan ook een uitstekend Duitsch schrijver: ‘wenn auch der Zuführung von Schiffen zu einem Kriegführenden in den Verträgen keine specielle Erwähnung geschieht, darf dieses nach allgemeiner Rechtsüberzeugung nicht dahin verstanden werden, dass sie nicht mit zur Contrabande zu rechnen seien’(††).

Hij is van gevoelen, dat koopvaardijschepen als contrabande te beschouwen zijn, wanneer ze tot oorlogsdoeleinden kunnen worden bestemd

(*) *Hautefeuille* II 399-402.
(†) Het gevoelen namelijk van *Marquardsen*, waarover wij terstond zullen spreken.
(§) *Gessner*, le droit des neutres sur mer, p. 109.
(**) Zie enkele tract. bij *Twiss* II, 464.
(††) *Marquardsen*, Trent-Fall p. 53.

of ingerigt: ‘nur die absolute Ungeëichnetheit eines Schiffes für Kriegszwecke würde das Geschäft zu einem völkerrechtlich unanfechtbaren machen.’

Wij vereenigen ons geheel met dat gevoelen, volgens hetwelk koopvaardijschepen dus niet altijd, per se, contrabande zijn(*), doch hiertoe moeten worden gerekend te behooren, als analogen, wanneer ze tot oorlogsdoeleinden kunnen worden gebruikt. Dit beginsel wordt ook door de Engelsche prijsgerigten toegepast: koopvaardijschepen, voor den oorlog geschikt, en door onzijdigen naar vijandelijke havens gevoerd om aldaar te worden verkocht, worden verbeurd verklaard.(†)

Wat *Transport*-schepen betreft, deze moeten, dunkt mij, tot de analoga der contrabande worden gebragt, daar hunne bestemming tot een vijandelijk doel, namelijk transport door den vijand van manschappen en wat hem verder van noode mogt zijn, niet twijfelachtig is. *Heffter* gaat nog verder, daar hij den vrijwilligen toevoer van transportschepen aan de vijandelijke partijen door onzijdigen, gelijk stelt met den vrijwilligen toevoer van oorlogschepen; hij ziet daarin eene schending der neutraliteit, die den vijand regt geeft niet alleen het schip weg te nemen, maar verbeurd te verklaren.(§)

Wij gelooven niet, dat transportschepen geheel met oorlogschepen kunnen worden gelijk gesteld, zoodat dan ook voor den toevoer en verkoop er van geene speciale wetgeving of behandeling noodig is, gelijk m.i. bij oorlogschepen geschieden moet.

Transportschepen zijn altijd als contrabande te beschouwen en te behandelen, terwijl koopvaardijschepen het, in den regel, niet zijn.

Voor beiden geldt dus het volgende:

Verkoop in de neutrale haven van koopvaardij- en transportschepen is geoorloofd;

de neutrale Regering behoeft den verkoop, noch het uitzeilen, te beletten;

onder weg kunnen zij, als contrabande, worden opgebragt, de transportschepen altijd, de koopvaardijschepen voorwaardelijk.

Eindelijk, is het doelmatig dat de neutrale Regering, ten einde moeijelijkheden te vermijden, den toevoer aan de vijandelijke partijen van transportschepen aan hare onderdanen verbiede.

De Oostenrijksche ordonnantie van 1803 verbood zelfs den verkoop van koopvaardijschepen in de neutrale haven.

(*) Dat zou ook strijden met de tegenwoordig meer en meer doordringende overtuiging, dat slechts wapenen en oorlogsammunitie tot de eigenlijke contrabande behooren. Zie o.a. *Gessner* p. 95. *Hautefeuille*, *Hefter* en anderen.

(†) *Jacobsen* p. 664. *Wildman* II, 212. *Twiss* II, 287. Zie nog andere gevallen, waarin de prijsgerigten aan schepen der onzijdigen een vijandelijk karakter toekennen, bij *Wildman* II p. 94, 187.

(§) *Heffter* § 157*a.*

Letterkunde.

Thomas Carlyle,
Een voorstander van het Absolutisme.

***Inaugural Address* at Edinburgh, 2 April 1866, by Thomas Carlyle. *The French Revolution:* a history by Th. Carlyle. *Oliver Cromwell's letters and speeches* by Th. Carlyle. *History of Friedrich II of Prussia*, called *Frederick the Great* by Th. Carlyle.**
(*Slot van blz.* 261.)

Toen Carlyle, overtuigd van het bestaan eens regtvaardigen Gods, in de geschiedenis de bevestiging van zijn geloof wilde vinden, of beter gezegd, de geschiedenis wilde verklaren uit dat geloof, om langs dien weg beginselen voor eene staatkundige gezondheidsleer op te sporen, kon het niet anders, of zijne aandacht moest in de eerste plaats worden getrokken door de Fransche Omwenteling.

Hij, die dit slottooneel van de 18e eeuw slechts uit de algemeen gebruikte onderwijsboeken kent, moet wel den indruk hebben behouden van een '*culbute générale*,' van eene geschiedenis, in een dolhuis afgespeeld.

Heden noemt men een Koning 'den gewenschten' - om hem morgen Capet te noemen en ter dood te brengen. Heden gaat men op, om een '*Te deum laudamus*' te zingen - en morgen laat een dronken bedelaar, achteruit op een ezel gezeten, zich voor een kroeg den hostiekelk met brandewijn vullen. Heden schaft men God af - om morgen een 'Etre Suprême' aan te stellen. Heden schaft eene vergadering van volksvertegenwoordigers titels af - en morgen ontvangt dezelfde vergadering twaalf verkleedde joden, als afgevaardigden van verschillende Aziatische natiën en biedt hun 'de eer der zitting' aan. Gedurende eenige maanden doet één man dagelijks eenige tientallen menschen vermoorden, omdat zij schuldig zijn bevonden aan het voorheen bezitten van een titel, aan het gebruiken van hun fortuin, of aan beschaving - en op een zekeren morgen ziet men den aanklager zelf naar de strafplaats brengen, onder het gejoel der menigte.

Overal slaat men elkander dood; in het hart des lands en op de grenzen.

Zoo ooit, dan kon men toen de waarheid proeven van Shakespeare's dichtregel:

'*Life is a tale*, *told by an idiot!*'

'Hoe kunnen de Eeuwig Regtvaardige Magten, zulke dolhuisvertooningen gedoogen?' vraagt Carlyle. - Nu treedt hij op. Als een andere Virgilius, die eertijds Dante door de hel geleidde, plaatst hij ons in het midden van den maalstroom en doet ons de Omwenteling zoodanig doorleven, dat wij ons beheerscht voelen door de hartstogten die daarin woedden, dat het ons is, alsof wij haar mede hebben ten uitvoer gebragt.

Allereerst wordt ons het Frankrijk geschetst, uit den tijd, die de omwenteling voorafging.

Het Frankrijk der 18^{e} eeuw, 'waarin het een ongeluk was geboren te zijn, om door voorbeeld en bij overlevering te leeren, dat Gods Heelal het eigendom van den Duivel en een Logen, en de grootste Kwakzalver de Wettige Heerscher over het menschdom was;' een tijd, waarin men geloofde, 'dat God zich wel tweemaal zou bedenken, voor hij een zoo hoog geplaatst persoon, als een Maarschalk van Frankrijk, verdoemde;' waarin voor het volk, dat om levensmiddelen durfde te vragen, 'een nieuwe galg werd gebouwd, veertig voet hoog, waaraan twee der verzoekers werden opgehangen;' een tijd waarin men zichzelven opdrong 'dat papier goud was;' een tijd, welks laatste letterkundige voortbrengselen *Paul et Virginie* en *Le Chevalier de Faublas* waren; de typen bevattende van zedelijke reinheid en zedelijke melaatschheid.

Nu komen de Notabelen, wegbereiders der Staten-Generaal; de verschillende Ministers van Financiën, die te vergeefs de schatkist van den teringdood trachten te redden; en eindelijk de doodstrijd van het eens zoo magtige Parlement van Parijs.

De Staten-Generaal.... maar waartoe zullen wij de geheele Fransche Omwenteling andermaal, als in een schoolboek, doorloopen? Indien gij tot een levendig begrip dier tijden begeert te komen, tot het begrip hoe *dit* moest gebeuren, omdat *dit* en *dat* en *dat andere* waren voorafgegaan; indien gij wilt leeren inzien, hoe *die man*, *aldus* en *niet anders* handelde, omdat hij inderdaad *die man* en *geen ander* was; indien gij wilt voelen, dat hij zoo *moest* handelen, omdat hij *dat* karakter bezat, en *geen ander;* omdat *dat* karaker, op *die* bepaalde wijze was ontwikkeld, zoo door de tijden die hij had doorleefd, als door de gebeurtenissen die hij had aanschouwd; - neem dan Carlyle ter hand.

Hij kondigt u op den titel geen Geschiedenis der Fransche Omwenteling aan; - maar: 'De Fransche Omwenteling, - een verhaal.' Het is 'een verhaal,' dat in levendigheid van schildering, in rijkdom van beweging, in het treffende der toestanden, voor geen roman ter wereld

behoeft onder te doen. Het is niet alleen ‘op waarheid gegrond,’ maar het is ‘*het* verhaal,’ voor zooverre men dit, in waarheid, uit den mond en uit de geschriften der menschen kan opvangen en nasporen.

De geest, die bij uitnemendheid eenig tijdperk bezielt, de rigting die daarin heerscht, het oogpunt waaruit het toenmalige geslacht de gebeurtenissen beschouwde, worden met scherpte van geest, met fijnheid van keuze en met meesterlijke volkomenheid geschetst. Het verhaal van een ooggetuige of een volgeling, het oordeel van een bekend personaadje, de onwillekeurige handeling van een der hoofdpersonen, een uittreksel uit een dagboek, een fragment van een brief, een anekdote..... maar niet het minst, het Oordeel der Eeuwige Goden en der waarheid Gods, verklaard door Carlyle, hun profeet, - over de wassen neuzen en de gepleisterde gevels, over de schijnwaarheden en den bombast, over den logen en het bedrog. Ziedaar de levende bouwstoffen waarmede het terrein wordt afgebakend en omschreven; bouwstoffen, waarvan wij hierboven getracht hebben u eenig denkbeeld te geven.

Als het tooneel gereed is, brengt hij den tooneeeltoestel en de verlichting aan.

Dan eens wandelen wij, in een vrolijken zonneschijn, door de woelige menigte die Versailles vult, op den openingsdag der Staten-Generaal. Wij voelen het gedrang en wij hooren het gejoel der menigte, die, hoewel zij tot de nokken der daken bezet houdt, ook den boomtak en den lantaarnpaal niet versmaadt..... Maar onze Virgilius zal het feest toelichten: ‘Het is heden het doopfeest der Volksregering; door den Zieken Tijd voldragen, is zij heden ter wereld gebragt. Het is de dag, waarop aan het Leenstelsel het Laatste Oliesel wordt toegediend.’ ‘Welk een werk wordt heden begonnen! O, aarde! o, hemel! welk een werk! Moord en doodslag, Septemberdagen, Bruggen van Lodi, terugtogten uit Moskou, Waterloo's, Peterloo's, Assignaten, brandende teertonnen en guillotines.’

‘Heden is het doodvonnis uitgesproken over den Schijn en is een bevel van opstanding uitgevaardigd aan de Werkelijkheid, al zal aan dat bevel nog in langen tijd niet voldaan worden. Als met de bazuinen van het laatste oordeel, is het heden alom verkondigd: ‘*dat de Logen niet kan geloofd worden.*’

Op een anderen tijd zijn wij in woester gedrang en is het gejoel der menigte tot gekrijsch en gehuil overgeslagen. Wanneer zij uiteengaat en wij eenigzins op de hoogte kunnen komen van hetgeen er is omgegaan, zien wij met afschuw ‘een bloedigen haarzak in bloedige hand, naar het stadhuis brengen.’ Maar hem, dien hij getooid had, - den ouden markies De Launay, verdediger der Bastille - was het niet vergund ongedeerd daarheen te gaan; men sleept het misvormde lijk immers langs ons heen. - Iets verder hangt een oud man, aan het lantaarnijzer, op den hoek der Rue de la Vannerie. Men heeft hem een bos gras in den mond gegeven; - dat is Foulon, de ‘*verdoemde ziel*

van het Parlement,' - zooals men hem noemde - wien in hevigen redetwist was ontvallen: 'dat het volk wel gras kon eten.' Een andermaal bevinden wij ons te midden eener digt opeengedrongen, angstig zwijgende menigte, in de Rue de la Chaussée d'Antin, in gespannen verwachting naar tijding uit het huis no. 42, waar Mirabeau ligt te sterven.

Nogmaals een ander tooneel:

In de korte winterdagen en lange winternachten van Januarij 1793, vinden wij ons verplaatst in een dompige zaal, flaauw door walmende lampen verlicht, waar de benaauwde atmosfeer het best getuigt van de verzamelde menigte. Wij wonen de 'onafgebroken zitting der nationale conventie' bij, van woensdag avond, acht uur, tot zondag morgen, 20 Januarij 1793. De opgeroepen Werkelijkheid is verschenen en zal een oordeel uitspreken over den Schijn; zij beslist over het lot van Lodewijk XVI.

'De deurwachters van de galerijen en banken, waar de Bergpartij met hare aanhangers troont, doen dienst, alsof zij de deur eener loge in de opera te bewaken hadden. Het is een 'in- en uitlaten' niet alleen van de vriendinnen van Philippe d'Orleans Égalité, maar ook van fatsoenlijker vrouwen, behangen met ritselende driekleurige linten. 'Men houdt daar, met kaart en speld gewapend - als bij het Rouge et Noir -, aanteekening van de stemmen 'voor' en 'tegen' de doodstraf.

'In de volksgalerij houdt men al etende de levensgeesten gaande en drinkt er wijn en brandewijn, als in open herberg.'

Hoeveel licht en kleur er reeds in deze tafereelen is gelegd, zoo bewaart Carlyle zijne beste verwen voor de schildering der akteurs, die op dit tooneel hunne rol komen afspelen. De beelden der hoofdpersonen vooral worden met fijne zorg, met de meest mogelijke volkomenheid afgewerkt. Zij worden reeds aan ons voorgesteld op den jeugdigsten leeftijd waarin Carlyle ze heeft kunnen opsporen. Hunne omgeving, hunne opvoeding, hunne eigenaardigheden; de gebeurtenissen die zij als kind reeds hebben bijgewoond, waarover zij hebben hooren spreken en redetwisten; kenschetsende daden uit hun leven; de wijze waarop zij zich hebben uitgelaten over de snel aangroeijende reeks feiten, die zich rond hen ontwikkelden; de oorzaak, die ook hen in den drang en in het gewoel bragt: - het wordt ons in voldoende mate gegeven, om den man te kunnen tasten en proeven in het leven. En wanneer ons aldus een beeld werd geschetst, onuitputtelijk rijk aan adeldom des gemoeds, onuitputtelijk rijk aan mannelijke kracht, naar ligchaam en geest; of wel stralende van de vreugde des levens, van de vreugde en het genot, die jeugd, fortuin, betrekkingen, werkzaamheid en welslagen in de wereld kunnen geven; - dan fluistert Virgilius Carlyle ons iets in het oor: iets omtrent het 'einde' van dien man, aan wiens beschouwing wij ons niet genoeg verzadigen konden; omtrent een 'einde', vaak zoo bitter in strijd met die vreugde des levens, vaak

een zoo pijnlijke doornkroon, op dien stralenkrans van mannelijke deugd.

Wat zijn staatkundig beginsel aangaat, zoo vindt onze regtzinnige Schot ruim gelegenheid om het onvermogen aan te toonen van het Absolutisme, waar het is toevertrouwd geweest aan de handen van mannen als Lodewijk XIV, den Regent en Lodewijk XV, om te moeten worden gehandhaafd door een zoo zwak man als Lodewijk XVI. Een misbruikt Absolutisme; gedurende een eeuw onteerd en verkracht, om in de dagen van ouderdom, alleen steun te vinden in een uitgediende overlevering. Zoodanig Absolutisme is voor hem niet alleen onbestaanbaar, maar is een 'valschheid - die als zij rijp is, moet rotten uit zichzelve, of door geweld moet ontbonden worden om tot haren vader weêr te keeren - naar alle waarschijnlijkheid in het vlammende vuur.'

Maar ook vindt hij gelegenheid om zijne staatkundige overtuiging te verdedigen en aan te prijzen, waar hij mannen ontmoet als Mirabeau, Danton en Napoleon. Want met de mogelijkheid om mannen aan te treffen van een zoodanig gehalte, als in zijne oogen alleen waarde heeft, staat en valt zijn begrip van 'Absolutisme als redmiddel van alle kwalen der Volksregering.' - Welk dat gehalte is? Hoort slechts:

'De koninklijke Mirabeau? Bij alle partijen verdacht, maar buiten alle staande en boven alle verheven, stijgt hij meer en meer. Hij heeft een oog dat leeft, hij is een Werkelijkheid; terwijl anderen slechts een glazen oog hebben en een Vorm zijn. In den Overgang, weet hij het Blijvende te onderkennen; in de papieren zee van "stukken," weet hij een vast steunpunt te vinden.' - Elders zegt hij: "wie dezen dubbelzinnigen Mirabeau wil beschouwen met gevoel, - onmisbaar tot het vormen van een goed oordeel, - zal zien, dat er als grondslag van alles, een soort van opregtheid, een groote, vrije ernst in dien man lag; neen, noem het eerlijkheid; want vóór alles, wist hij met zijn helderen, vlammenden blik te zien, wat werkelijk *was*, wat in waarheid *bestond;* aan *dat*, en aan niets anders, sloot zijn wild hart zich aan." Zijn naam is door alle landen gegaan. Zelfs de postillons in de herbergen hebben van Mirabeau gehoord: wanneer de ongeduldige reiziger over het onvoldoende span paarden klaagt, antwoordt de postillon, "ja, mijnheer! de lemoenpaarden deugen niet veel; maar ge ziet toch wel, dat mijn voorpaard (*mon mirabeau*) voortreffelijk is."'

Van Danton, den 'Mirabeau der Sansculottes,' heet het: 'Hij had vele gebreken, maar een der grootste gebreken had hij niet, hij was geen Schijn. Hij was geen holle man van vormen, die zich zelven en anderen kon bedriegen, geen spook voor het gezond verstand; hij was een "man": hoe veel onreins er ook in hem werd gevonden, hij was toch een man; vuurvast was hij, uit den grooten vuurschoot der natuur zelve voortgekomen.'

Of Napoleon in Carlyle's oogen een 'man van de daad,' een werkelijkheid en geen kind der vormen, of een schijnbeeld is, zal geen enkel woord ter toelichting behoeven.

‘Dat is het hout, waaruit men alleenheerschers snijdt; dat zijn Koningen (Koning, Könning, Man die Kon).’

Niet blind voor hunne gebreken, dweept Carlyle met hen, om den wille van de groote eigenschappen, die hen in zijne oogen geschikt maakten en ‘regt gaven’ om ‘Koningen over de menschen te zijn’: hierin bestaande, dat zij niet alleen hun weg kenden, maar dat zij dien ook insloegen en volgden. Het zijn zijne ideaalmannen, niet alleen omdat zij het werk kenden, waartoe zij in het heelal geschikt waren, maar omdat zij het ook trachtten te volbrengen, met alle krachten die in hen waren. Omdat zij dat eerlijk wilden, konden zij dan ook iets tot stand brengen, dat waarde had.

Dat was hun eigen overtuiging; dat was de indruk, dien zij op een ieder maakten, met wien zij in aanraking kwamen.

‘Toen Mirabeau, op zijn sterfbed liggende, hoorde schieten, vroeg hij: ‘of de begrafenis van Achilles reeds nu begon?’ en terwijl een vriend hem ondersteunde, zeide hij: ‘Ja, ondersteun dat hoofd; kon ik het u maar vermaken! -’

En de indruk op de omgeving? Zie boven slechts, wat de onbeschaafde voerlieden, reeds in 1789 van hem getuigden; zie hier eene tweede bijdrage:

‘Op den dag zijner begrafenis, treedt een letterkundige uit die dagen eene restauratie binnen van het Palais-Royal. ‘Mooi weertje, Mijnheer! - zegt de *Garçon* - ‘Ja, zeer mooi,’ - luidt het antwoord - ‘maar Mirabeau is dood.’ - Sprekender nog is het volgende:

‘Wanneer zich in de nationale vergadering eene moeijelijke kwestie opdeed, wendden aller hoofden zich werktuigelijk naar de plaats waar Mirabeau zat - maar Mirabeau is afwezig. Hij is dood. -’

En Danton?.... Was niet één woord van hem voldoende om den val der Girondijnen te beslissen; - was ook hij zich zijner waarde niet bewust, toen hij tot Samson (den beul) op het schavot zeide: ‘gij zult aan het volk mijn hoofd vertoonen; het is wel de moeite waard.’ Dat zijn - hoewel niet onverdeeld - mannen naar het hart van Carlyle.

Zoo teekent hij al zijne personen, min of meer uitvoerig, naar de belangstelling, die zij hem hebben ingeboezemd. Aan de een of andere sterk sprekende daad, aan een of ander kenschetsend gezegde, aan hun gedrag in eenige belangrijke gebeurtenis, ontleent hij een *eernaam* of een *bijnaam*, die hen als een ‘motto’ bijblijft of aankleeft, door het geheele werk heen. Komt er, na hun verdwijnen van het tooneel, eene zaak voor, waaraan zij gearbeid, waarvoor zij gestreden hebben, dan haalt hij er hen in den geest bij; even als wij dat, bij belangrijke gebeurtenissen, met onze afgestorven vrienden en bloedverwanten doen. Zoo worden die menschen een deel van ons zelven; zoo zien wij hen - ‘het levende kleed van God’ - de Geschiedenis maken.

Wordt ons het tooneel met zijne stoffering, worden ons de akteurs, zoo scherp geteekend, zoo helder verlicht; niet minder geestrijk wordt

ons het ernstige spel verklaard, dat door hun onderlinge zamenwerking wordt afgespeeld.

Het los daarheen geworpen woord wordt de kiem van het belangrijkste feit.

Uit de natuurlijkste handelingen komen de grilligste toestanden voort. Wij zien in het groote, zoowel als in het kleine, zich in logisch verband het gevolg uit de oorzaak ontwikkelen. Dat is Geschiedenis.

Op dit bloedige veld der Fransche Omwenteling heeft Carlyle een zonderlingen oogst vergaard. Hij heeft zich als het ware vermeid in de gruwelen der regeringloosheid; hij heeft er ons in rondgevoerd, om ons van de zucht daarnaar te genezen; hij heeft ons gepredikt, dat zij den Eeuwigen Goden een ergernis waren en dat de bron, waaruit zij voortsproten, een Wanklank is en uit dien hoofde niet kan bestaan. De Regeringloosheid is ‘een wangedrocht, uit bestanddeelen zamengesteld, wier zamenvoeging een vuur ontsteekt, waarin zij zelve vergaan’.

Toen Carlyle door deze studie tot de overtuiging was gekomen, ‘hoe men niet moet regeren’ en ‘hoe men niet met de armen en met de armoede moet handelen,’ heeft hij teruggedacht aan zijn vaderland, - het Vereenigde Koningrijk, - en zich de vraag gesteld: ‘of daar ook sporen waren van het geloof, dat de grootste Kwakzalver, de aangewezen Heerscher over de menschen is’ en ‘dat het volk wel gras kan eten’?

De geschriften van zijne hand, uitgegeven tusschen 1840 en 1850(*), behandelen meest uitsluitend de binnenlandsche staatkunde van Engeland. Daaruit blijkt, dat hij zijn vaderland niet geheel van dat geloof bevrijd acht, hoewel meer van het eerste, dan van het laatste artikel daarvan. Die overtuiging, niet altijd op even billijke gronden steunende, vaak met bitterheid uitgesproken, dreef hem tot het veelomvattend en hoogst moeijelijk onderzoek naar de handelingen van Cromwell en van Frederik II. Meer bepaald hield hij daarbij het oog gevestigd op binnenlandsche staatkunde en inwendig beheer, ten einde langs dien weg tot de oplossing te geraken van twee vraagstukken van den meest praktischen aard, te weten:

hoe behoort ‘eenig land’ - dus ook Engeland - geregeerd te worden?

hoe behoort ‘men’ - dus ook in Engeland - met de armoede en de armen te handelen?

In de eerste plaats, liet hij het scherpziend oog gaan over de Puriteinsche Omwenteling en het daarop gevolgde Protectoraat van Cromwell; eensdeels: omdat die omwenteling - naar zijne beschouwing - veel punten van overeenstemming aanbood met de Fransche Omwenteling; anderdeels: omdat het protectoraat - op engelschen grond geteeld - over Engeland had geheerscht.

‘Onze voorouders, - zegt hij, - de Puriteinsche hervormers, beoogden - even als alle hervormers, die der wereld werkelijk goed hebben

(*) Hoofdzakelijk zijn dit: *Chartism*, *Past and Present* en de *Latter Day Pamphlets*, uit welk laatste o.a. de varkens-filosofie is getrokken.

gedaan, - een hemelsch doel. Gods eigen Wet, zoo als die toen algemeen erkend werd vervat te zijn in de Heilige Schrift, weldadig over de wereld te zien heerschen; dit te aanschouwen, daarnaar ten minste getrouw en onvermoeid te streven; het was wel een zaak, waard om er voor te leven en voor te sterven! Eeuwige Regtvaardigheid; dat Gods wil geschiede in den hemel, als op aarde. Mogt dat zijn, - hoe menig goed gevolg kan daaruit niet voortvloeijen; mogt dat echter niet slagen, - dan kan er ook niet veel bijzonders voor den dag komen. Dat was de heerschende geest der 17e eeuw in Engeland. Eenigzins treurig misvormd, werd in de fransche omwenteling diezelfde onsterfelijke hoop in het leven beligchaamd en vervulde zij ten tweedenmale de wereld met verbazing.

Carlyle vreest echter; dat wij dien arbeid over de Puriteinsche Omwenteling en over Cromwell, volstrekt niet naar waarde zullen schatten; want hij kent ons een zeer onjuist oordeel toe, over ‘dat laatste heldentijdvak der geschiedenis van Engeland.’

‘De Christelijke beginselen, die in de 17e eeuw in ieders hart leefden, zijn nu in ieders hart, in zekeren zin, gestorven.’ - ‘Wat erger is, zij leven nog wel in ons voort, maar slechts als Schijn, die er zeer sterk aan twijfelt, of hij slechts Schijn is.’

‘In dien ellendigen overgangstoestand, is de Eeuwige Heiligheid van het Heelal en van het menschelijk leven duister voor ons geworden, en wij meenen, dat ook zij slechts Schijn en een bloote leerstelling zijn. Nu passen wij de oude benamingen aan onze nieuwe begrippen, doch zij stellen ons dan ook geen verhevene goddelijke zaken meer voor, maar verachtelijke, medelijdenswaardige huichelarijen. De oude geloofsnamen en geloofsbelijdenissen gaan nog wel van mond tot mond, maar niet meer als de geboden van den levenden God, die wij moeten opvolgen, op straffe van eeuwig te sterven; maar als geheel andere zaken. Van daar dat de 17e eeuw voor ons onbegrijpelijk is.’

Wij behooren hiervan overtuigd te zijn, zullen wij de ‘brieven en redevoeringen van Cromwell’ met vrucht kunnen lezen. Met andere woorden, wij mogen ons niet ergeren aan de tale Canaäns, die wij daarin zullen aantreffen; zij mag ons, naar de hedendaagsche gevoelens daaromtrent, niet tot wantrouwen stemmen.

Na deze inleiding geeft hij een kritisch overzigt der bestaande levensbeschrijvingen van zijn ‘held;’ vervolgens een overzigt van diens geslacht; en eindelijk eenige ‘feiten, uit het leven van Olivier Cromwell,’ waarin ons op meesterlijke wijze de man, - in wien zoo groote kiemen lagen, tot zoo groote daden dringende, - als het eigenaardige voortbrengsel van zijn tijd, wordt geschetst. Daarna volgen de brieven en redevoeringen, zoo voltallig mogelijk verzameld. Ons bestek gedoogt niet, al was het maar een oppervlakkig overzigt daarvan te geven. Wij willen alleen datgene daaruit aanhalen, wat noodig is, om ons den man te doen kennen, ‘geheel naar het hart’ van Carlyle.

In de eerste plaats, had de ‘beschouwing van het wonderbaarlijk Heelal,’ hem ‘met vrees en ontzag vervuld voor een Hoogste Wezen;’ want ‘Olivier was een christelijk man; hij geloofde niet alleen des Zondags in God, maar alle dagen, overal en in alle omstandigheden.’

In brief XII b.v. schrijft hij: ‘Ik bid u, werf eerlijke godvreezende mannen en ik zal ze in mijn regiment opnemen.’ Wat soort van lieden zijne ‘Ironsides’ waren, is trouwens genoeg bekend. ‘Mannen, zoo vervuld van de vreeze Gods, dat zij geen andere vrees kenden.’ Cromwell begreep dat men ‘tegen mannen van eer, mannen met geloof moet aanvoeren.’ Ieder man moet een onverwinlijk geloofsheld zijn, in het klein, als de aanvoerder in het groot is. Het einde van iederen brief, die een overwinning mededeelt, of de tijding inhoudt van eenig voordeel op den vijand behaald, is eene erkenning van den steun van God, een gebed van dankzegging en een opwekking tot verder vertrouwen op den Beschermer der Regtvaardige zaak: ‘in waarheid mijnheer, dit is de hand van God’ (Brief LXIV).

Menige plaats zouden wij kunnen aanhalen, zoowel uit de brieven en redevoeringen, als uit bijzondere gesprekken, over allerlei belangen handelende, die getuigen van den diepen ernst, die Cromwell steeds vervulde.

Die ernst trekt Carlyle zoo sterk tot Cromwell aan, dat hij zich afvraagt: of er ‘een man kan worden aangewezen, niet alleen in de Nieuw Europesche, maar ook zelfs in de Oud Aziatische geschiedenis, die bij het vervullen zijner pligten, op deze kleine wereld, zóó vervuld was met de gedachte aan het Opperwezen? In het Eeuwige Licht gehuld, wandelde hij (Cromwell) over deze duistere aarde - één, uit weinigen. Door de Eeuwigheden met ontzaggelijke kracht gewapend, is er in de Tijden en in hunne strijdperken *niets*, dat hem kan weerstaan.’

Maar het begrip van dat Opperwezen en de waardeering van dat Eeuwige Licht zijn, volgens Carlyle, niet meer van onzen tijd. - Reeds vroeger ontvouwde hij de redenen, die ons het regt verstand van de Puriteinsche Omwenteling der 17^{e} eeuw onmogelijk maken. Iets later voegt hij, - naar aanleiding der brieven van Cromwell aan de Schotsche geestelijken, in het kasteel van Edinburgh belegerd, - daaraan toe:

‘Deze man heeft een levende, van God vervulde ziel in zich, en niet een betooverd, kunstmatig produkt - het zout vervangende - als het gebruik is onzer dagen.’

Die betooverde, kunstmatige ziel is, volgens Carlyle, ‘te vol van bewondering voor Shakespeare, terwijl zij over Cromwell een afkeurend oordeel uitspreekt. Wat de bliksemstraal bij het volle daglicht is, is Cromwell bij Shakespeare vergeleken. Het licht is toch schooner? - toegegeven! Maar tenzij door den bliksemstraal en andere krachtige middelen, uit den Chaos, een Wereld wordt te voorschijn geroepen, kunt gij niet het minste licht hebben; zelfs niet den schijn daarvan.’

Doch hooren wij daarover Cromwell zelf. In de openingsrede van het

2de parlement onder het protectoraat (Speech V), zegt hij: 'Wij mogen niet onverschillig of laauw worden bevonden in het onderdrukken van het kwaad.... Maak het tot schande voor een man, om in zonde en heiligschennis te leven..... Dat is een werk voor de ziel, voor den geest. De geest, *dat* is eigenlijk de man. Indien een man zijn geest zuiver houdt, dan heeft hij werkelijk nog *iets* te beteekenen; doet hij dat niet, dan wenschte ik wel eens te weten, wat hij boven het dier vóór heeft, dan dat zijn vermogen om méér te doen, hem in staat stelt om meer kwaad te bedrijven.' (Een 'waar hoofd der kerk' is deze 'Koning' en geen Schijnbeeld, - commentarieert Carlyle).

Minder bespiegelend, maar niet minder kenschetsend, uit Cromwell zich in een brief, tijdens den oorlog uit Schotland geschreven (brief CXLIX), waarin hij zegt: 'Ik dacht in Schotland een volk te vinden, met een geweten, in een dorre landstreek wonende; rondom Edinburgh echter is het land even vruchtbaar voor koren, als bijna geheel Engeland; maar over het algemeen is het volk zoodanig overgegeven aan onbeschaamd liegen en onophoudelijk vloeken, als men onmogelijk zou kunnen gelooven.' Cromwell mogt gerust over een geweten oordeelen. Hoe groot een factor het in de handelingen van zijn dagelijksch leven was, moge onder anderen blijken uit het post-scriptum van brief XVIII, waarin hij onderzoek doet naar een geprest dienstpaard, dat hem ten zijnen behoeve, hoewel in dienst van het Parlement, was toegezonden. Eene geheele bladzijde wordt daaraan gewijd; - ongeloofelijk voor een oorlogsman, uit een burgerkrijg der 17e eeuw -, eindigende met de verklaring, dat indien men niet de goedkeuring van den eigenaar tot den afstand van het bewuste paard kan verkrijgen, of dezen de som niet wordt uitbetaald, die hij daarvoor begeert, 'hij onvoldaan zal blijven en het paard hem een last zal zijn, zoolang het in zijn bezit is.'

Cromwell was niet alleen zoo naauwgezet en opregt mogelijk tegenover de feiten en toestanden waarmede hij had te doen, maar ook tegenover zich zelven. In stede van huiverig te zijn om de geheele leiding eener zaak op zich te nemen; in stede van met angstvalligheid als hoofd op te treden van eenige beweging, was dat zijn eerste neiging.

Krachtdadig werd aan die neiging voldaan, zoodra hij zich de juiste erkenning der waarde van het feit, of een helder inzigt in den toestand bewust was. Dan voelde hij, uit den aard van zijn krachtigen geest, een telkenmale vernieuwde kracht in zich, om het feit tegen te gaan, of het te volbrengen; dan was zijn invloed voldoende, om den toestand te wijzigen. Ten waarborg van dien invloed, ontveinsde hij zich ook niet, dat al vermogt hij meestentijds zéér veel, het daarom toch ook hem niet gegund was, met de handen aan den hemel te reiken. Het is inderdaad aandoenlijk, dien man, met zoo ijzeren wil en stalen volharding toegerust, aan het slot van brief XI, - waarin hij dringend om versterking en om geld verzoekt, - als met kinderlijke bede te hooren besluiten: 'Leg niet te veel op de schouders van

een eenvoudig man, die niets liever verlangt dan zonder veel misbaar, voor ulieden en voor ulieder zaak te sterven en die bereid is, daarvoor den laatsten droppel bloed te offeren.'

Er ligt grootheid van ziel in die kinderlijke erkenning, door een leeuwenhart gedaan, - dat er ook voor hem lasten bestaan, te zwaar om te dragen. Het is aandoenlijk, zoodanige bekentenis van zwakheid te hooren uit den mond van een man, die aan het opkomen is; die zich zelven onbewust, er naar streeft steeds meer op te komen, steeds werkzamer aandeel te nemen in de groote gebeurtenissen van zijn tijd.

Ook de leer van: 'Stilzwijgen, de eeuwige pligt van den man,' was Cromwell niet vreemd. Toen in het begin van den burgeroorlog de graven van Essex en Manchester in het Parlement door hem werden beschuldigd van niet te goeder trouw het leger van het Parlement te hebben aangevoerd tegen 's Konings troepen, en Manchester zich in hevige taal verdedigde, daarbij gewigtige bezwaren tegen Cromwell inbrengende, heerschte er een geruimen tijd eene doodsche stilte onder de leden. Niemand durfde het ijs te breken totdat Cromwell plotseling opstond en zeide: 'Indien het nu niet de tijd tot spreken is, dan mag men wel voor goed zwijgen. Hier geldt het toch niet minder dan eene natie te redden, enz....;' waar men zóó aanvangt, in overtuiging des gemoeds, daar is men welsprekend in den zin van Carlyle en kent men de kunst van spreken; d.i.: 'de kunst om alleen dan te spreken, wanneer men iets degelijks te zeggen heeft.'

Ook als Protector blijft hij dien regel getrouw. Niet meer dan hoog noodig is, verschijnt hij in het Parlement om eene redevoering te houden. Niet om mondeling, in holklinkende woorden, eenige reeds bekende zaken mede te deelen, ten einde aan een of anderen parlementairen vorm te voldoen. Integendeel; in zijn mond heeft ieder woord de beteekenis die het toekomt en beoogt het een doel; daar is iedere gevolgtrekking juist, ieder oordeel doordacht, ieder besluit afdoende. Het is alles nieuw en verrassend, wat hij dan spreekt: want het bestond, tot de tijd was gekomen om het mede te deelen, alleen in zijn hoofd; en de mededeeling had in den regel een daad ten gevolge, die niet lang op zich liet wachten. Wanneer wij, na zoovele jaren, die redevoeringen herlezen, vooral die onder het Protectoraat, ter ontbinding van de beide parlementen gehouden (Speeches IV en XVIII), dan voelen wij ons onwillekeurig lid van dat Parlement, dat verdiende ontbonden te worden. Dan zijn wij geheel onder den indruk, dien zij daar moeten hebben gemaakt en staan verbaasd over zoo onweêrstaanbare kracht, in zoo eenvoudige woorden besloten. Geen krullen, of bloemen, of hol gepraat; maar duidelijke, ernstige taal, als van man tot man; een ontevredenheid wordt daar uitgedrukt als van een gestreng heer tot den dienaar, die zich vergat; een verwijt wordt daar gedaan, als van een vader tot zijn zoon.

Er is echter een kleine reeks van redevoeringen (Speeches X-XIV), die in deze opzigten veel te wenschen overlaten, zoo zij ons zelfs niet ergeren. Een kleine reeks, die uit den aard der daarin behandelde zaak, niet geheel ongekunsteld kon zijn. Het zijn die aangaande het aannemen van den Koningstitel. O, menschelijke ijdelheid, waarvoor ook deze leeuw tijdelijk de nagels intrekt, kwispelstaart en kunsten maakt. Als een andere Salomo, aan den avond des levens tot afgoderij gebragt. Niet het minst om uwentwil, Carlyle, deden zij ons leed. Hoe pijnlijk moet het uw aanbiddend hart geweest zijn, van deze speeches te moeten gewagen, als: ‘draaijerijen, praatjes en schermutselingen, alvorens de partijen elkander durven naderen! Even als bij alle hofmakerijtjes.’ - Ach, Carlye! Een Geloofsheld, die een Parlement het hof maakt... om een Titel. Maar evenmin als wij het klassieke beeld iets van zijne hooger kunstwaarde zullen ontzeggen, omdat één der aderen in het marmer minder schoon gekleurd is, evenmin mogen wij het in waarheid ‘Koning zijn’ van dezen man ontkennen, omdat naast al het reusachtige, ook nog een enkele maal een plaats blijkt te zijn voor het middelmatige. Hebben de brieven en redevoeringen Carlyle eenig inzigt in het wezen, in het karakter van den man Olivier verschaft, zoo heeft de Geschiedenis voor hem het verhaal bewaard van den arbeid dien hij verrigtte, en van de wijze waarop hij dat deed.

In zoo hooge mate is Carlyle met het tijdvak van Cromwell ingenomen, dat hij het waagt een zijdelingsch antwoord te geven op een der vragen, die hij zich bij zijne geschiedkundige studiën had gesteld: ‘hoe behoort Engeland geregeerd te worden?’

Gewagende van ‘de zee van waterachtige geschiedenissen, betreffende het tijdvak’ dat hij behandelt, zegt hij namelijk het volgende:

‘Er zal achtereenvolgens veel ingespannen menschelijke arbeid noodig zijn, om uit die bescheiden de kern der groote geschiedenis van Olivier te doen kennen. Die arbeid gelijkt het bij de haren opvisschen van de verdronken eer. - Het is noodig Engeland die kern te toonen; hoe verwonderd in den aanvang, zal het eindigen daarvoor van harte dankbaar te zijn; want het is het kostbaarste en het edelste, dat Engeland tot nu toe bezeten heeft. Het is de basis, waarvan Engeland wederom zal moeten uitgaan, wil het ooit andermaal God naderen, in stede van slechts tot den Duivel en den Mammon af te dalen. Men heeft zich tot nu, gedurende twee eeuwen, in het doodsche, kalme element van den Schijn bewogen en heeft daarmede gefaald. Een dood kalm element, een geheel volmaakte levens-atmosfeer vormende, van schijngodsdienst, schijn-zedelijkheid, schijnpolitiek, alomtegenwoordigen schijn, waarin Engeland te vergeefs, onbewegelijk doodsch, kalm en fluisterend, hoopte voort te leven; - nu vindt het zich dan ook op het punt van daarin te stikken; groote massa's van zijn volk toch zien zelfs geen kans, in dat dood kalm element, slechts maar aardappelen magtig te worden, tot levensonderhoud. Engeland

moet zich daaruit begeven; ten laatste vreesselijk wakker geschud, bereidt het zich alom voor tot den verlossingsstrijd uit dien dampkring. Andermaal lichten Engeland's Amazonen-oogen met wonderbaren hemelschen glans; het verheft hand en hart en zweert: 'Bij den eeuwigen God, ik begeer niet dezen dood te sterven! Eens toch bezat ik mannen, die beter wisten!' - Die 'mannen' - waren Cromwell en zijne Puriteinen. Dat 'beter weten' - was het invoeren van het Absolutisme; maar... het Absolutisme in handen van een man als Cromwell, zooals hij hierboven - hoe onvolkomen dan ook - zich zelven heeft geschetst; een man van geloof, overtuiging en onwrikbaren wli.

Een man, in wiens handen het Absolutisme niet werd gebruikt tot pijniging en verbranding van de onvermoeid woelende kampvechters der Regeringloosheid. Hij martelde niet, en hij doodde niet; - hij 'Barbadoesde' slechts; d.i.: hij deed alle elementen van regeringloosheid, die hun zelfverteerend vuur in zijn staatsgebouw dreigden te ontsteken, naar Barbadoes overbrengen. Een man, die alle sekten in bescherming nam, omdat hij, hoewel bezield met een hartstogt voor orde en een afschuw van wanorde, beter dan anderen, orde van wanorde wist te onderkennen. Zooveel verscheiden vormen de ontelbare boomen van het best geordende bosch vertoonen, zooveel schakeringen in geloof en overtuiging zijn toch den menschen-kinderen eigen.'

Een man, die in waarheid geen 'zacht heelmeester' was, maar die ook in waarheid geen 'stinkende wonden' maakte. Daarvan moge zijne wijze van krijgvoeren getuigen. Daar mag Ierland van gewagen: 'dit was het eerste koninklijk aangezigt, dat Ierland ooit aanschouwde; het eerste gelaat van een vriend.'

Cromwell was - zoo als hij zich zelf noemde - 'de policie-agent van de gemeente,' die zorg droeg voor de rust en de orde.

Maar in het oog van Carlyle, is hij het werktuig van den Allerhoogste; de hand Gods, die de wereld aangrijpt.

De beschrijving van den laatsten slag dien Cromwell leverde - dien van Worcester - sluit met de woorden: 'Hier steekt Cromwell het oorlogszwaard op. Naar het bevel van den Grooten Hoofdman, had hij genoeg gestreden.'

Tot hier dan ook het tijdvak van Cromwell, - van den Cromwell van Carlyle. Het tijdvak, 'waarin alle Knechtschap in de wereld een huivering werd aangejaagd. Een huivering, die Knechtschap, Schijn, Kleederen-aanbidding, of welken leelijken naam men daaraan geven wil, van dien stond af ongeneeslijk ziek maakte; zoodat het eindelijk, in onzen tijd, ras versterft.' - Een tijdvak 'waarin de Schuldigen gestraft en de Spinnewebben weggeveegd worden; - om zoo mogelijk te eindigen in een regering van Heldenmoed en Waarachtigheid; een tijdvak ten minste, van Anti-knechtschap, Anti-schijn en het 'trachten' naar 'Heldenmoed en Waarachtigheid.'

Nadat Carlyle, - door de bewerking der Fransche Omwenteling en van het Puriteinsche Voorspel van ‘dien grooten, algemeenen zelfmoord,’ - de Anarchie, met hare lijfwacht van Sansculotten, Socinianen, Levellers enz., zoo lang had bespied en doorwoeld, tot hij al de verschrikkelijke, afschuwelijke en bespottelijke zijden daarvan had opgespoord en in het licht gesteld, heeft hij zich aldus verzaad in de aanschouwing van dien ‘eersten werkelijken Koning;’ van dien eersten ‘Geschikten Man bij Uitnemendheid’ der nieuwere Geschiedenis.

Vervolgens wendt hij zich tot den Vorst, wiens groote daden, gedurende eene halve eeuw in het vergeetboek zijn geraakt door de Fransche Omwenteling, Frederik II, genaamd den Groote; de man, die volgens hem, ‘tot hiertoe de Laatste Koning is geweest, de laatste gekroonde Werkelijkheid;’ - ‘met wien, volgens het oordeel van velen, die somber over het koningschap hebben leeren denken, het bedrijf van Koning is gesloten. - Hij was de laatste der oude Goden.’

Vond Carlyle in Cromwell een antwoord op de eerste vraag, die hij zich, met het oog op Engeland, gesteld had, - welligt zal Frederik hem de oplossing der tweede geven.

Maar indien men onder de verschillende vorsten van den laatsten tijd er één zoekt, die in zijn gebied orde uit wanorde wist te doen voortkomen, en die, bij groote krachtsontwikkeling naar buiten, - hetgeen voor Engeland's grootheid toch ook niet te versmaden is, - ook de inwendige welvaart niet uit het oog verliest, waarom - zoo vroegen wij ons onwillekeurig af - zich dan niet tot Napoleon I gewend? - En niet alleen tot Napoleon I. Heeft welligt Napoleon III, de man die zich tot in het diepste diep der maatschappij heeft bewogen; die, niettegenstaande hij in Frankrijk veracht en bespot werd, gedurende eene reeks van jaren datzelfde Frankrijk met ijzeren scepter beheerscht en krachtig in alle rigtingen ontwikkelt; op wien zich bij elk Europeesch vraagpunt aller oogen vestigen en naar wiens woorden aller ooren wachten; die reeds bij herhaling het lot van Europa in handen had; heeft ook die man zich dan niet doen kennen, als een ‘aangewezen heerscher over de menschen’? Staat de Neef zoo onvoorwaardelijk beneden den Oom? Zijn die beiden, dan ook geen ‘gekroonde Werkelijkheden,’ van nog jongere dagteekening dan Frederik de Groote?

Napoleon III valt van zelf buiten beschouwing; al was het slechts, omdat een oordeel over den tegenwoordigen Keizer der Franschen niet dan voorbarig en onjuist kan zijn.

Zonder de aanspraken van Napoleon I op den Koningsnaam regtstreeks te ontkennen, moeten zij - volgens het oordeel van Carlyle - voor die van Frederik onderdoen.

‘Men moet bekennen’, - zegt hij, - ‘dat de verschijning van Napoleon I reusachtig was, in het bijzonder voor zijne tijdgenooten, die sidderend wachtten, dat zij door hem verslonden zouden worden.’ -

‘Napoleon overheerschte inderdaad tijdelijk geheel Europa, door overmatige kracht van soldaten en buskruid; maar Napoleon verdedigde nimmer, door zuinig en wijs gebruik van soldaten en buskruid, een klein Pruissen, gedurende zeven jaar, tegen geheel Europa, tot het den aanval opgaf als een onuitvoerbare taak.’ -

‘Gij kunt met een dikke kwast schilderen en daarom toch nog geen groot schilder zijn’, meent Carlyle.

Ook persoonlijk voelt hij zich minder tot Napoleon I aangetrokken. ‘Sommige menschen koken ontzaggelijk veel (als men koken noemt, datgene wat zij doen om blootelijk hunne graagte, hunne wenschen en hartstogten te voldoen); zij roosten geheele volken en vastelanden, in de vlammen van krijg en tweedragt; getuige Napoleon.

‘Maar in dat opzigt, kent 's menschen eetlust geen grenzen, is hij inderdaad onverzadelijk; als hij er kans toe zag, zou de kleinste uit ons midden het geheele zonnestelsel opeten en daarna, even als Alexander van Macedonië, weeklagen dat er niet meer zonnestelsels te koken en te eten waren. Niet de grootte der hoeveelheid, die een man gekookt heeft, trekt mij tot hem aan; maar wel de man zelf; de sterkte die in hem was, om tegen de Slijk-elementen te strijden; de overwinning, die hij daarbij behaalde, tot voordeel van zich zelven en van mij.’ Vooral met het oog op de huishouding van Staat, verdient Frederik, in zijn oog, oneindig meer aandacht dan Napoleon. Frederik toch ‘was de eerste, die zoo openbaar mogelijk kennis nam van de schepping der Pruisische Monarchie; aan alle menschen als een feit bekend makende, dat zij geschapen was; dat zij stevig was gegrondvest en een krachtige ontwikkeling beloofde, na de vaart die hij daaraan had medegedeeld.’

Wat het karakter betreft van den man, in wien hier het Absolutisme wordt vertegenwoordigd?.... ‘hij is in geenen deele een der volmaakte Half-Goden; er kan zelfs op goede gronden, veel tegen hem worden ingebragt.’

Niettegenstaande Carlyle reeds bij den aanvang van dezen arbeid omtrent Frederik, tot dit besluit moet zijn gekomen, bleef hij, in zekeren zin, toch in hem gelooven, gaf hij hem niet op. Was de sterk gespannen verwachting eenigzins bedrogen; had de hoog gerigte blik zich lager moeten rigten, toch was er ook een troostgrond in het oog gevallen. Want, zegt hij: ‘bij een onderzoek valt onmiddellijk toch één zaak treffend in het oog, namelijk: dat hij, op zijne wijze, een Werkelijkheid is; dat hij altijd meent wat hij zegt; dat ook zijne handelingen berusten op grond van hetgeen hij als waarheid erkent; in het kort: dat hij vrij is van Huichelarij en van Schijn. Als een zwendelaar te handelen met de feiten, die zich rond hem heen ontwikkelden, - zelfs het streven daarnaar was ver uit de gedachte van dezen man gebannen; hij erkende ze eerlijk, waar ze hun beslag hadden gekregen; te verdienstelijker in hem, omdat hij dat deed,

zichzelven onbewust. Was het feit twijfelachtig of verborgen, dan gaf hij zich de meeste moeite om het op te sporen. Hij bezat een buitengewoon sterke overtuiging, dat feiten, uit hun aard, onverbiddelijk zijn, of men ze al dan niet kent en erkent. Dit heiligde hem, in den aanvang, werkelijk in mijne oogen en bleef mij ten einde toe tot aanleiding, schonk mij voortdurend nieuwen moed, bij de studie van zijn leven en van zijn persoon.'

Drijfveeren van zedelijken aard waren tot het ondernemen en ten einde brengen van zoo moeijelijke en uitgebreide studie dubbel noodig; te meer, daar Carlyle ook ten slotte niet heeft gevonden wat hij zocht. Dit blijkt duidelijk:

1° uit de minder gunstige oordeelvellingen, die hij over het geloof en over het karakter van Frederik velt. Wat zijn geloof betreft; hij beschouwt hem als een stoïcijn, die zulks van zelf geworden is. Het leven heeft hij steeds diep verachtelijk gevonden. Van den dood vreesde hij niets, maar verwachtte er ook niets van. Hij was geen overtuigd Godloochenaar, daar hij kortweg zich geen éénheid kon verklaren, die hem met verstand en zedelijk gevoel zou hebben kunnen bedeelen, indien dit geen eigenschappen van haar zelve waren. Hij bezat geen praktisch geloof in goddelijke regtvaardigheid en voorzienigheid, al was hij overigens, - sterker dan eenig man ter wereld, - overtuigd, dat alleen het Regt eenige kracht in deze wereld heeft. 'Een treurig geloof, dat van dezen Koning;' - zoo besluit Carlyle; - 'zonder hoop op belooning, moest hij zijn pligt doen; maar hij deed dien toch, en dien alleen, tot zijn laatste uur.'

Wat zijn karakter betreft, kan de geschiedschrijver niet verbloemen, dat hij b.v. niet opregt was met zijne bondgenooten; dat zijne gestrengheid en eigenzinnigheid hem wel eens tot willekeur en onregtvaardigheid leidden, enz.

2°. De teleurstelling van Carlyle blijkt nog duidelijker uit de moeite, die hij zich vaak moet geven, om een degelijken regtsgrond te vinden, vooral voor de staatkundige handelingen van Frederik, als b.v. voor het bezetten van Silezië na den dood van Karel VI; de deeling van Polen, enz.

3°. uit het betrekkelijk klein gedeelte van zijn werk (nog geen tiende deel) dat hij wijdt aan de 34 jaren tijds, waarin het Frederik was gegund, na den zevenjarigen oorlog, in vrede over Pruissen te regeren. Een uitgebreid tijdvak, hetwelk hij letterlijk van den eersten dag na den vrede van Hubertsburg tot dien van zijn dood, met inspanning van alle krachten besteedde, om het bijna uitgeputte Pruissen tot een welvarenden, magtigen staat te maken. Een arbeid, door hem persoonlijk volbragt, bijkans alleen naar eigen inzigten, zonder één oogenblik van rust. Frederik slaagde daarin volkomen. Het land, dat gedurende 7 jaren, door de legers van meerdere natiën, van alle zijden was platgeloopen en platgebrand, dat gedurende al dien tijd manschappen en geld, tot een strijd zonder verademing had verschaft,

was toch, slechts 3 jaar na den genoemden vrede, grootendeels weder geheel op orde gebragt en zag zich in het bezit van geldelijke middelen en strijdkrachten, die Frederik een onverzwakten invloed op het staatkundige leven van Europa verzekerden.

Niettegenstaande in die jaren een reuzenarbeid werd volbragt, hoewel het krachtige en gezonde leven dat Pruissen leidde, door Carlyle, als een dadelijk gevolg van Frederiks persoonlijke bemoeijingen wordt beschouwd, vindt hij geen voldoende stof, vindt hij welligt geen duidelijk genoeg aangewezen stof, om daaruit een antwoord te kunnen putten op de beide vraagpunten, tot welker oplossing hij zijne onderzoekingen instelde.

Alleen vindt hij daarin nieuwe aanleiding om den geest van ‘loopen laten’ te veroordeelen, dien hij in onzen tijd meent te zien heerschen. Hiertegenover verheft hij het ‘aanpakken’ van Frederik en beschouwt dit als de éénige bron van Pruissens wonderbaarlijk spoedig herstelde welvaart.

Het belastingstelsel o.a. naar de inzigten van Helvetius, door een Franschman, de Launay, vergezeld van een heerleger kommiezen, op last des Konings in werking gebragt, - hoe prachtige vruchten het ook opleverde, - was dermate drukkend en gaf zoo bij voortduring aanleiding tot verbittering, dat het na Frederiks dood onmiddellijk afgeschaft en door een gematigder stelsel vervangen moest worden.

Dat Carlyle niet zoo onvoorwaardelijk met Frederik is ingenomen en hem niet tot een zijner Goden heeft kunnen verheffen, geeft aan dit laatste geschiedkundige werk intusschen grooter waarde, dan aan de beide voorgaande. Doordien het geen ‘adoration perpétuelle’ is, geen apothéose, door nieuw vuur steeds met nieuwe kleuren verlicht, kan het op meer natuurlijkheid, op krachtiger invoering - ook van het ‘Tegen,’ bogen.

Het is niet zoo overdreven geteekend en scherp gekleurd als beide boven besproken werken, zonder daarom minder belangrijk of onderhoudend voor den lezer te zijn, welk deel men ook opensla; zoowel door de ruimte van tijd waarvan het een overzigt geeft, als door de groote schare min of meer bekende personen, die daarin optreedt.

Ziehier, ook daarvan, een kort overzigt.

Na de inleiding, waaruit wij hoofdzakelijk de bovenstaande aanhalingen hebben geput, wordt de geschiedenis van het Keurvorstendom Brandenburg behandeld, van den eersten tijd dat daarvan sprake is, tot op den eersten Koning van Pruissen, Keurvorst Frederik III.

Dit gedeelte, hoewel kort en niet meer dan zakelijk behandeld, munt uit door duidelijkheid, vooral in de ontwikkeling der verschillende staatkundige vraagstukken, die aanleiding gaven tot de oorlogen, waarin niet alleen de Keurvorsten van Brandenburg, maar waarin de eerste Koningen van

Pruissen gewikkeld werden en die de kiemen in zich droegen der oorlogen door Frederik II gevoerd.

In dit gedeelte ontbreekt het evenmin als in een der werken van Carlyle, aan opmerkingen en schilderingen, die levendig in het verleden terugvoeren en ons in staat stellen een juist en innig begrip te vormen dier tijden van bloedigen, ruwen strijd en van wonderbaarlijk snelle en krachtige ontwikkeling.

Met het krooningsfeest van Frederik I begint de geschiedschrijver meer in onderdeelen af te dalen, ten einde, na diens dood, het eigenlijke geschiedverhaal zoo uitvoerig mogelijk aan te vangen.

Het eerste en laatste gedeelte daarvan is geheel gewijd aan het gemoedsleven van zijn held en, in verband daarmede, aan den invloed van zijn persoon op den inwendigen toestand van Pruissen. Het middengedeelte - verreweg het grootste - behandelt meest zijn buitenlandsche staatkunde en bevat de beschrijving zijner oorlogen. Uit het oogpunt van den niet-militairen lezer, had deze beschrijving, zonder nadeel, aanzienlijk bekort kunnen worden.

Ten einde ons geheel vertrouwd te maken met den ‘grooten Frits’, worden wij reeds op de kinderkamer, als het ware, door Carlyle bij hem binnengeleid en worden wij voorgesteld aan het geheele koninklijk gezin en aan allen wien zijne opvoeding was toevertrouwd. Door tal van kenmerkende anekdoten, door een aantal persoonsbeschrijvingen, uittreksels uit dagboeken - vooral uit de gedenkschriften van Wilhelmina, de dochter van Frederik Wilhelm - door zijn eigen geestige opvatting en herleiding der indrukwekkendste geschiedkundige feiten tot hun vaak zoo eenvoudige beteekenis, leven wij in der daad mede aan het hof van Frederik Wilhelm, met de gave van in en door alles heen te kunnen zien. Deze half dolle woesteling, met zijn ‘Fietje’ - koningin Sophie -, wordt ons meesterlijk geschetst; hoewel door de uitvoerigheid waarmede diens handelingen en inzigten worden nagegaan en toegelicht, aan dezen ‘Ourson Koning,’ grooter waarde wordt toegekend en meer eer wordt bewezen, dan hem werkelijk toekomt.

De opvoeding van den Kroonprins, naar reglementen, door den strengen vader zelf gemaakt, - de verhouding tusschen beiden, niet alleen tot stokslagen en mishandeling, maar tot levensgevaar voor zijne omgeving en bijna tot kindermoord leidende, - de wederwaardigheden zijner dochter Wilhelmina, en van hare talrijke aanbidders - het loven en bieden om hare hand en de verschillende huwelijksplannen aangaande den Kroonprins - het ‘Tabaksparlement, een schouwtooneel voor Menschen en Goden’ - de twee invloedrijkste leden uit dat parlement, Seckendorff en Grumkow, de eerste een afgezant, de ander een huurling van den ‘Droombeelden najagenden Keizer’ van Oostenrijk, - de twisten met George van Engeland, - de menigte anekdoten, in verband met het regement der Potsdammer Reuzen, - de ontvangst van Czaar Peter den Groote, en diens verblijf in Pruissen, - de ontmoetingen met den Keizer van

Oostenrijk, - het leven van Frederik II als Kroonprins op Reinsberg en het aanknoopen zijner betrekking met Voltaire, - eindelijk de dood van Frederik Wilhelm, - maken de eerste helft van dit werk tot een volkomen roman: een roman die, wat het boeijende en vermakelijke aangaat, voor geen anderen behoeft te wijken; vol leven en afwisseling, en bovendien de hooge en ernstige waarde bezittende, van werkelijk in het leven te zijn afgespeeld; een roman waarin uit dien hoofde, de karakters onovertrefbaar zijn volgehouden en ontwikkeld.

Mogen daardoor de draden en de ontknoopingen waartoe zij leiden, ons niet altijd voldoen; des te meer belang moeten zij ons inboezemen; des te leerrijker zullen zij voor ons zijn, daar soortgelijke romans, met draden uit dezelfde stof gesponnen, tot even onvoldoende ontknoopingen leidende, nog heden ten dage worden afgespeeld, onder nagenoeg gelijke gegevens en met stellig onverminderden invloed op het zelfstandig leven van ons zelven en van allen die ons lief zijn.

Gelijk de man de Zoon is van het kind, is toch ook de toekomst de Dochter van het verleden.

Op die wijze worden ons de toestanden geschetst, waaronder Frederik II tot een 28jarig man is opgegroeid, en ontvangen wij de levensindrukken, die ook zijn gemoed gevormd hebben, tot op het oogenblik dat hij in 1740 den troon bestijgt.

Onmiddellijk doet hij zich kennen als een man, die zijn tijd ver vooruit was; als een man, in sterke mate doordrongen van den onderzoekenden, naar waarheid dorstenden geest van zijnen tijd; als den man die, hoewel gekroond en op een troon gezeten, den overgang uitmaakt tusschen den ouden en den nieuwen tijd; als ‘den Heraut der Fransche Omwenteling.’

Afschaffing van de pijnbank; vrijheid van drukpers; vrijheid van godsdienst; aanmoediging van kunsten en wetenschappen; wijsgeerig geschiedkundige studiën, ziedaar zooveel zaken, waarnaar geheel midden Europa begon te streven, doch die eerst door de Fransche Omwenteling gebaard moesten worden, om met der tijd, door de scherpte van haar zwaard, burgerregt te verkrijgen in Europa.

Hoe ook vervuld van zoo groote, den mensch adelende neigingen, ‘was Frederik bij uitstek praktisch in alles wat hij ondernam en bleef hij Vorst, tot in het puntje van zijn pink.’

Die praktische zin kwam reeds in het eerste jaar zijner regering bij uitstek te pas. Koning zijnde, begeerde Frederik het niet alleen te blijven, maar magtiger te worden, door zich datgene toe te eigenen, wat hem, zoo niet met volle regt, dan toch met zeer grooten schijn van regt en stellig met niet minder regt toekwam, dan aan het Oostenrijksche hof. Nu treden wij, als met tooverslag, in den Oostenrijkschen successie-oorlog, in de staatkundige bemoeijingen met bijna alle Europesche Staten, en worden wij vergast op schetsen van Frederiks generaals, - de Dessauers, Ziethen en anderen, - van diplomaten en ministers, als

Belleisle, die steeds intrigerende geheel Duitschland afreist, - van de verschillende gezanten in Berlijn en Weenen, hun diplomatieken strijd enz. Tusschen dit alles wordt de geschiedenis van Voltaire en ‘zijne goddelijke Emilie’ in brieven en verhalen ingevlochten en zien wij Frederik beurtelings vriend, ‘homme de lettres,’ hartelijk broeder, en uitstekend generaal, rustig zijn spel voorzetten; zien wij hem steeds meester van alle toestanden, van hoe verscheiden aard ook; weten wij hem bij voortduring bekend met al wat tegen hem in beweging wordt gebragt, al ligt het in het diepste duister verborgen.

Zoodanige behandeling geeft aan het anders zoo dorre geschiedverhaal geest en leven, terwijl het de belangstelling, van den aanvang tot het einde van het zoo uitgebreide werk, telkenmale opwekt en onvermoeid gaande houdt.

Ook de gelijktijdige oorlogen buiten Pruissen gevoerd, worden behandeld; als: de Engelsch-Spaansche oorlog, door Carlyle ‘de groote Oorkwestie van Jenkins’ genaamd, omdat onder de aanleidende oorzaken, het afsnijden van een oor van kaptein Jenkins behoorde, door de bemanning van een kustvaartuig; bij welke gelegenheid ‘hij zijn ziel aan God, en de zaak aan zijn land beval.’ In het algemeen, worden alle zaken, die slechts eenigzins invloed uitoefenden op den toestand der mogendheden, met wie Frederik in onderhandeling of in strijd was gewikkeld, uit deze oogpunten karakteristiek behandeld.

In de 10 jaren van vrede die nu volgen, 1746-1756, wordt, wat inwendige regering aangaat, alleen van het Wetboek van Frederik gesproken. Verder is dit gedeelte grootendeels gewijd aan zijn letterkundigen arbeid en, bij gevolg, aan de vriendschap met Voltaire. Deze laatste wordt door het geheele werk heen, in zijn zedelijke naaktheid en karakterloosheid ten toon gesteld. Zijne twisten, uit afgunst, met Maupertuis; zijn vuil regtsgeding met den effectenjood Hirsch zijn valschheid in den omgang met Frederik, aan wien hij zoo veel verpligt was, maken van dit XVIe boek, meer eene allerbelangrijkste en vermakelijke geschiedenis van Voltaire, dan wel van Frederik.

Nu begint de zevenjarige oorlog, met al zijne wisselvalligheden, van dreigenden algeheelen ondergang, die Frederik op zelfmoord doet bedacht zijn, tot het einde, waarbij geen duim gronds is verloren. Ook voor den krijgskundige, met een goede kaart gewapend, is dit tijdvak voldoend uitvoerig behandeld.

Bij gebreke aan betere gegevens, worden oorlogen en hunne waarschijnlijke gevolgen grootendeels beoordeeld naar het tijdelijk verloren gaan van grondgebied, naar het aantal verloren of gewonnen veldslagen, enz. - in het algemeen, naar de geleden verliezen. Dat zoodanige beoordeeling onjuist en onnaauwkeurig moet zijn, zal wel niet veel betoog behoeven. Het wezenlijke gevaar, het meest dreigende der toestanden, uit langdurigen krijg voortvloeijende, - ja, vaak ook de uitredding en de oorzaken die haar doen geboren worden, - zijn veelal achter de schermen

verborgen, in den regel alleen weinigen personen bekend en komen dikwijls eerst jaren later, uit de onverwachtste hoeken, door de toevalligste omstandigheden, als het ware schoorvoetende aan het licht. Die leemte vinden wij hier aangevuld, zoowel door de brieven van Frederik aan zijn vertrouwde vrienden in Berlijn, als in de verschillende beschikkingen door hem genomen, voor het geval dat hem het ergste mogt overkomen, de dood; - maar bovenal, in de brieven aan zijn hartelijk geliefde zuster Wilhelmina, wier afsterven een der smartelijkste voorvallen in zijn leven was.

Door deze toelichtingen van Frederiks eigen hand en van zijn naaste omgeving, als commentaar bij de verschillende perioden ingelascht, wint het verhaal van dien strijd tegen bijna geheel Europa, aanzienlijk in beteekenis en stijgt het aanmerkelijk in waarde.

Het laatste boek (XXI), waarvan wij boven reeds spraken, draagt tot opschrift: 'Achtermiddag en Avond van Frederiks leven.'

Het einde is, even als het begin des verhaals, meer aan den persoon, dan aan zijne daden gewijd. Uit de verslagen door de verschillende bezoekers opgemaakt, die, hetzij door nieuwsgierigheid gedreven, hetzij als de Wijzen uit het Oosten, hunne hulde kwamen brengen aan den Grooten Monarch, treedt ons een levend en sprekend beeld tegemoet van den held van dezen belangrijken roman.

Ook de laatste levensjaren van Voltaire worden ons op deze wijze geestig aanschouwelijk gemaakt.

Wij zien beiden, - vroeger zoo bevriend, thans zoo van elkander vervreemd, - gaande weg ouder worden en 'aftakelen;' doch alleen naar het ligchaam en niet naar den geest, 'tot eindelijk het doodsgereutel het naderend einde aankondigt.'

'Waartoe zullen wij voortgaan?' - vraagt Carlyle - 'Frederik gaat heen, volgens de algemeene wet; gij kunt het scherm hooren vallen'.

Met een 'gij goede en slechte lezers: adieu!' - wordt dan ook na weinige bladzijden, deze reusachtige arbeid besloten.

Nog een enkel woord en wij zijn aan het einde der taak gekomen, die wij met groote ingenomenheid hadden aanvaard.

Toen wij boven hadden geschreven van den diep ernstigen geest, die ons uit iedere bladzijde der geschriften van Carlyle tegenademt; toen wij den verslaggever der inwijdingsrede van Carlyle hoorden gewagen van 'een patriarch, die zijne laatste wenken geeft aan het opkomend geslacht,' deed het ons goed, ook in een onzer meest geachte Hollandsche tijdschriften, - de Gids, - van die geschriften te hooren gewagen, als van een 'stem uit de hoogte' en van den schrijver, als van een man 'die ons bij wijlen herinnert aan een oud-testamentisch profeet.'

Wij hebben hier inderdaad te doen met een profeet, die met al zijne krachten er naar streeft, ons zijnen strengen, heiligen zin mede te

deelen. Laat ons dan tot hem opgaan, om zijn heiligen adem ook over ons te voelen heenstrijken.

Wij hebben getracht, - hoe zwak daartoe ons pogen, hoe oppervlakkig onze arbeid tot dat doel moge geweest zijn, hoeveel gebreken ons daarbij hebben aangekleefd, - u tot een gang naar het spreekgestoelte van dien profeet op te wekken. Wij hebben het middel aangegrepen, dat ons daartoe het meest afdoende toescheen, terwijl wij er Carlyle tevens de grootste hulde mede bragten, nl. het schetsenderwijze doorloopen zijner voornaamste geschriften.

Wij hebben gestreefd u tot nadere kennismaking met die werken op te wekken, omdat wij dweepen met eene dergelijke behandeling van de Geschiedenis, eene wetenschap die, naar ons inzien, zoo door de groote magt, als door den grooten invloed, dien hare kennis kan uitoefenen, - wij hebben het boven reeds uitvoeriger ontwikkeld, - niet alleen het onderwerp van afgetrokken studie behoort te zijn. Integendeel behooren hare jaarboeken niet alleen voor een ieder bevattelijk te wezen, zij moeten zelfs allen lokken en tot kennisneming noodigen. Te weinigen nog, - ook in de beschaafdste kringen, - kennen de schatten van levenswijsheid, die verborgen liggen in dat groote leerboek, het leerboek des levens der geheele menschelijke zamenleving.

Op die wijze behandeld, als Carlyle dat gedaan heeft, is zij niet alleen bruikbaar voor den man van studie, maar wordt zij een leesboek, dat steeds met vernieuwd genoegen door iedereen zal worden ter hand genomen.(*)

(*) Onder het afdrukken viel onze aandacht op een gelijkluidend oordeel omtrent de belangstelling, die de geschiedkundige werken van Carlyle verdienen, uitgesproken in een artikel uit het Julijnommer van *Frazer's Magazine*, getiteld: *Science, A lecture delivered at the Royal Institution. Bij the Rev. C. Kingsley.* In die lezing worden de genoemde werken aangehaald tot wederlegging der meening, dat 'wetenschappelijke ontwikkeling van het verstand tot gebrek aan eerbied zou leiden.'
Daaromtrent zegt de schrijver: 'Voor zoover mij bekend is, heeft hij (C.) nooit over eenig wetenschappelijk onderwerp geschreven. Ik weet volstrekt niet, of hij geen volslagen vreemdeling is in wiskunde en scheikunde, in vergelijkende ontleedkunde en geologie. Mij is evenmin bekend, of hij in al die wetenschappen niet zeer te huis is, en of hij niet, als een verstandig man, daarover zwijgt en der wereld alleen zijne slotsommen geeft, in den vorm van algemeene gedachten. Maar *dit* weet ik, dat zijne geschriften bezield zijn door een echt wetenschappelijken geest; dat hij - meer dan eenig ander man - den menschen het doel en het streven der wetenschap heeft leeren kennen; dat hij hun heeft geleerd, zedelijken en verstandelijken moed te bezitten; stoutmoedig de feiten tegen te gaan, den goddelijken oorsprong daarvan erkennende; de natuur niet te vreezen, haar evenmin te aanbidden; te gelooven dat de mensch de waarheid kan leeren kennen, en dat het hem alleen door *die* kennis mogelijk is, waardiglijk op deze aarde te leven. Op die wijze heeft hij tegelijkertijd de magt van de stof en de magt van den geest zóó krachtig bewezen, als geen man in onze dagen heeft gedaan. Even als wij, bij het zien van een paard van zekere soort, de overtuiging bezitten, dat het een uitstekend renpaard zou zijn geworden, indien het niet ongelukkig steeds als tuigpaard ware gebruikt; even zeker kunnen wij uit den aard zijner geschriften opmaken, dat hij een voornaam wetenschappelijk man had kunnen worden.
'Indien ik een jeugdig beoefenaar der wetenschappen wilde opleiden tot waarheid, godsvrucht en ernst, naauwgezetheid en moed, zoude ik tot hem zeggen - Lees wat ge wilt: Maar lees ten minste Carlyle. Het is mij onverschillig (en zonder twijfel ook Carlyle) of gij het eens zijt met zijne bijzondere besluiten; maar zoowel zijne gronden, als het gebruik dat hij daarvan maakt, zijn onwederlegbaar; want zij berusten op de "*Voluntatem Dei in rebus revelatam*" - op de feiten en op het gezond verstand.'

Er bestaan toch oogenblikken in het leven van ieder onzer, waarin wij ons rekenschap afvragen van ons ‘zijn, als mensch;’ waarin wij rekenschap begeeren van onzen tijd, van ons geweten, van onze ziel. Daartoe keeren wij dan tot ons zelven in, en doen onder den invloed der toonen, die onze ziel op dat oogenblik vervullen, de vervlogen jaren, als een diorama, voor het geestelijk oog voorbijgaan.

Welk een verscheidenheid van tafereelen ontrolt zich dan. Nu eens is het volle dag en heldere zonneschijn; dan weer nachtelijk duister, waarin bijna geen enkele ster het zwart des hemels breekt. Maar altijd bestaat er tusschen die tafereelen een geleidelijke overgang, van licht tot duister, en weêr tot licht. Als door een onzigtbaar snoer zijn zij aan elkander geregen. Dat snoer hield - gelijk een zenuw, die van de hersenen tot aan zijn uiteinde, dezelfde mate van gevoel en levenskracht medevoert, - overal de kiemen in zich der handelingen, die het aan elkander verbindt.

Zijn naam is: ‘Causaal-Verband.’

Een Verband, waar wij niets aan kunnen toe- of afdoen. Een Verband, dat naar onze meening, door strijd, tot ontwikkeling leidt in vatbaarheid voor geluk. Moge de weg, die dat snoer aanwijst, ook nog zoo kronkelend zijn; moge hij in zijne bogten vaak tijdelijk teruggaan; - dat uitstel, die terugwijzing bestaan slechts in schijn. Indien er eens voor dat snoer een bepaalde lengte was aangewezen, moet dan het einde niet zooveel te regter zijn, naarmate het begin meer bogten toont en meer naar teruggang wijst?

Dat leert ons zoo vaak die rekenschap, die wij ons zelven afvragen; die verantwoording, die het ligchaam houdt met de ziel. Wat wij dan, voor ons ‘in het bijzonder’ doen, dat heeft Carlyle gedaan, voor ‘de menschheid in het algemeen.’

Het bestaan van het Causaal-Verband in het leven van den mensch, dat wij voor ons niet kunnen ontkennen, heeft hij willen aantoonen uit de Geschiedenis. Naar onze overtuiging is hij daarin geslaagd en is ons daardoor de Geschiedenis, op die wijze behandeld, een levensboek geworden.

Dat Causaal-Verband nu is voor Carlyle de uiting op zedelijk gebied van een Hoogste Wezen; het is, als bij uitsluiting, de tastbare vertegenwoordiger daarvan op aarde. Langs dien weg moet ons de beschouwing, in den ruimsten zin, van het ‘wonderbaarlijk heelal’, waarin dat Verband alom is uitgedrukt, tot de erkenning van dat Wezen voeren, wiens hoogste eigenschap de grootste Wijsheid is, naast de grootste Liefde.

Hij zoekt geen begrip daarvan, hij tracht niet eene verklaring daar-

van te geven; hij aanbidt alleen dat Wezen, zooals het zich openbaart in het Causaal-Verband.

Nergens geeft hij dan ook een bepaald godsbegrip, een bepaald Geloof als het zijne aan.

Van den Christus wordt niet gewaagd.

Alleen het standpunt dat de menschheid, door de christelijke zedeleer, zou kunnen bereiken, houdt hij voor het hoogste; zóó hoog, dat ééns bereikt, daarvan geen teruggang mogelijk is.

Dat hij zich nergens laat verleiden tot eene omschrijving van den aard en van de werking van dat Hoogste Wezen, hoe overtuigd hij overigens moge wezen van zijn bestaan, is een natuurlijk gevolg der onmagt die hij in zich voelt om, al was het nog maar betrekkelijk het Causaal-Verband, één stelligen regel te geven, hoe sterk hij zich overigens ook het bestaan en de kracht dáárvan bewust is.

Wij achten dit het kenmerk eener groote mate van gezond verstand. Gedurende de eeuwen, waarbij de menschheid haar bestaan telt, hebben wij met de inspanning van al onze geestvermogens, nog geen ander bewijs - indien het een bewijs is - voor het bestaan van een Hoogste Wezen kunnen leveren, dan de behoefte die ons gemoed daaraan voelt. Maar hiermede is de mensch niet voldaan. Vergetende dat wij een droppel zijn, die over het wezen van den oceaan wil oordeelen, waarvan hij het eenvoudigste en geringste deel uitmaakt; vergetende dat onze geestvermogens zóó zwak zijn, dat de minste storing in de stof, waarin zij zich uiten, haar invloed onmiddellijk, als bij terugwerking, doet gelden, - vorderen wij, na de vestiging van het bestaansbegrip der Godheid, ook de kennis van het Wezen der Godheid en van de wijze, waarop zij werkt in het heelal.

Waar wij bij het onderzoeken der stof en der wetten waarnaar deze werkt, dag aan dag stuiten op de onvolkomenheid onzer eigen stoffelijke middelen tot onderzoek, - daar trachten wij onophoudelijk, met onzen zwakken, weinig ontwikkelden geest, door te dringen in het wezen van den Algemeenen Geest en der wijze waarop die werkt. Indien wij dat konden, indien wij het Causaal-Verband, waarin hij zich openbaart, konden toelichten, - waarom dan niet zelf zoodanig verband in het leven geroepen, om op onze wijze het doel te bereiken?..... Waarom zouden wij dan niet zelf God zijn?

Carlyle toont dan ook het bestaan van dat Verband en de werking daarvan, alleen uit het ontkennende aan; het thema van geheel zijn schrijven is namelijk het volgende:

‘De Logen is in dit heelal niet geoorloofd. Het loon van den Logen, zooals ge ziet, is de Dood. Liegen beteekent in het heelal verdoemenis; en Beëlzebub, hoe kunstig onder kroonen en myters verkapt, is God *niet.*’

De tijdvakken der geschiedenis, die hem tot deze slotsom voerden, waren bij uitstek ‘tijdvakken van opruiming van dat groote Logenkind, den Schijn.’

Die opruiming geschiedde door de kracht van het welbegrepen Absolutisme; ‘omdat er, voor het gevoellooze, wispelturige menschengeslacht, andermaal een Goddelijke Openbaring noodig was, zou het niet geheel in den Apenstaat terugzinken. In dien dwarrelwind van het Heelal - waarin alle licht verging en de uiteengescheurde brokstukken van Hemel en Aarde opstoven naar de bron van het hemelsch vuur; - in een zwarten dwarrelwind, die zelfs de apen deed nadenken en de meesten tot waanzin deed overslaan, - klonk eene stem, eene stem uit het hart der dingen voortgekomen’, die de boven geschreven sententie over den Logen uitsprak.

Het Absolutime, en vooral het Absolutisme als de hand Gods, die de wereld aangrijpt, is - volgens Carlyle - de aangewezen Uitvoerende magt van dat vonnis. Dat is de toepassing van zijn thema, en dat is de strekking van zijn arbeid. Met het oog op die strekking hebben wij onze aanhalingen gekozen, ten einde een begrip te geven van ‘de leer der Heldendienst,’ die Carlyle predikt. De vereering dier Helden, die door hun karakter gedreven, de bewaarders en uitvoerders der wetten van het Causaal-Verband, en langs dien weg de dienaren der Eeuwige Goden zijn.

Tot dit geloof heeft Carlyle ons echter niet kunnen bewegen, al scharen wij ons gaarne onder zijne leerlingen, waar hij onwillekeurig uit de Geschiedenis zijn geloof aan een Opperwezen ontwikkelt. Er bestaat echter een uitvoerende magt voor alle vonnissen, door de Eeuwige Regtvaardigheid geveld, waaraan wij wel gelooven en waaraan wij als Regeringsbeginsel hooger waarde toekennen, dan aan het Alleenheerschend gezag.

Het is het Alleenheerschend Gezag der Openbare Meening, voorgelicht door de Geschiedenis van het Verleden.

Geenszins zullen wij den weldadigen invloed ontkennen van mannen als Cromwell, Napoleon, enz. Maar oneindig grooter en van meer algemeenen en blijvenden aard, waren de gevolgen der Omwentelingen, dier ‘*auto da fé's*,’ door de Openbare Meening gehouden.

Gelijk alle vormen op deze wereld slechts overgangsvormen zijn, die, rijp geworden, ontaarden en uiteenspatten, om een nieuwen vorm het aanzijn te schenken, zoo ook het Absolutisme, van welken aard het ook zij. Na tijden van laauwheid en indommeling van den volksgeest, of na tijden van verregaand maatschappelijk bederf, moge het de bliksemstraal zijn, die bij het gerommel des donders den dampkring zuivert; maar als de zuivering is volbragt, trekt ook het onweer af en het doorbrekende licht kondigt een nieuw tijdperk aan.

Dit is, wel beschouwd, ook de opvatting van Carlyle.

Waar hij het Absolutisme verdedigt, doet hij dat niet zoo zeer om het wezen daarvan, als wel om de gevolgen die het medebrengt, en staan wij ten slotte, in ons oordeel over regeringsvorm, met hem op nagenoeg hetzelfde standpunt.

Wanneer wij voor den geest, die hem bij zijn arbeid heeft bezield, een symbool zouden kiezen, dan zou het een beeld van den Christus moeten zijn - vrij van alle mogelijke kerkelijk-leerstellige opvatting: het beeld van den Christus, als hij in heilige verontwaardiging het huis des Vaders, het ‘wonderbaarlijk Heelal,’ binnentreedt; de tafels der wisselaars en der woekeraars omstoot, zoodat de vruchten van hun onreinen handel wegstuiven over den vloer, terwijl hij hen met kastijdende hand ten tempel uitdrijft, onder de toejuiching en den steun der volgelingen van den grooten Meester, die dat ‘hoogste standpunt der menschheid hebben bereikt, waarvan geen teruggang mogelijk is.’

Breda, 1 Junij 1866.

A.J. VOORDUIN.

Aan eischen voldaan; daarom niet aan den eisch voldaan.

Schets der Algemeene Geschiedenis, door Theod. Jorissen. Ten dienste van het middelbaar onderwijs. Te Haarlem, bij de Erven Bohn. 1865.

Het werk dat wij hier bij onze lezers inleiden kwam ons ruim laat ter hand, zoodat wij daarvan reeds elders aankondigingen en recensiën vonden. Ongaarne herhalen wij het reeds door anderen gezegde, het *crambe recocta* in 't oog houdende. Wij willen daarom meer den geest en de rigting dezer schets kortelijk beschouwen.

De schrijver had, blijkens de voorrede, aanvankelijk het plan om, op uitnoodiging der firma Erven Bohn, de *Leitfaden beim ersten Unterrichte in der Geschichte* van Dr. Volger te bewerken voor ons middelbaar onderwijs. Hij zelf verlangde bij zijne lessen eene korte schets die de hoofdzaken aanstipte, en als ware het tot legger kon dienen voor 't mondeling onderricht. Een verlangen, dat welgegrond en natuurlijk mogt heeten, en dit om meer dan ééne reden. Wij rekenen zulke punten van aanknooping, als in eene dergelijke schets kunnen worden gegeven, noodzakelijk, al zijn voorstellingsvermogen, geheugen en oordeel bij den te onderwijzen knaap niet zoo geheel afwezig of onontwikkeld als de schrijver onderstelt. Er is immers reeds onderwijs in aardrijkskunde en eenige geschiedenis voorafgegaan. Zoo vatten wij ook niet, dat het historisch onderwijs daarom zoo moeijelijk zou wezen, ‘wijl het niets zigtbaars geeft, terwijl het alles leert zien’; al geven wij toe, dat de knaap, vooral ten grondslag voor zijne wetenschap, behoefte heeft aan scherpe, bepaalde omtrekken, en dat hij moet weten wat hij heeft vast te houden. - Wij verwachtten daar-

om iets praegnants, iets precies, iets graphisch, iets in den geest en den vorm van Spittler's Handboek voor de Geschiedenis der Kerk.

En daar vinden we, terstond bij 't begin van het werk en der inleiding, eene bepaling van wat de Geschiedenis is, die, met vrij wat onjuistheden en herhalingen, een waar gehaspel mag heeten, terwijl zij met een ‘e.z.v.’ aan het einde, nog het voorkomen krijgt, alsof er een staart was afgehakt, die er bij behoorde. Wij vertrouwen, dat dit ieder terstond te zeer in 't oog zal vallen, dan dat wij de tien (!) vrij compres gedrukte regelen, aan die bepaling besteed, behoeven na te gaan. Bij de opgaven der bronnen voor de geschiedenis in grijzen vóórtijd gewaagt de schrijver alleen van boeken en monumenten, alsof er geen antiquiteiten bestaan, ons, wij mogten zeggen onwillekeurig nagelaten, en die ons toch dieper blikken gunnen in toestand en leven der volken dan zulke gedenkteekenen, als voor de bewaring der heugenis opzettelijk waren bestemd, en welke wij de officieele zouden willen noemen. Wij achten dit eene aanmerking, die op het geheele werk toepasselijk is, dat als zoo menig geschiedkundig leerboek daardoor al te droog wordt. Men verneemt daarin genoegzaam enkel de belangrijkste personen, louter feiten, terwijl wij van het politiek en maatschappelijk leven der volken luttel vinden. Vroeger mogt zulk eene behandeling der geschiedenis voldoende geacht worden; wij beschouwen het inderdaad als een gebrek.

Wat de opsomming van namen en gebeurtenissen betreft, staat deze schets, ten aanzien van naauwkeurigheid en volledigheid, niet achter bij de *tutti quanti* van leerboeken over de geschiedenis, die in de laatste jaren het licht zagen; hoewel wij ook niet zien, waarin het boven deze vóór heeft. Vooral in den beginne, bij de Oude Geschienis, hadden wij eene wat breedvoeriger behandeling gewenscht. De landen van het Oosten zijn er te naauwernood en als *pro memoria* in vermeld. Israel wordt met niet meer dan dertien regels afgescheept, zoodat wij onwillekeurig aan ‘verboden toegang’ dachten, terwijl aan de geschiedenis van Griekenland vijftien bladzijden, aan die van Rome tot op Augustus elf worden gegund. Afgezien van alle dogmatische consideratiën komt die verhouding ons niet wel geëvenredigd voor, gelijk het ons ook op datzelfde standpunt vreemd dunkt, dat er van Mohammed wél - van Mozes en Jezus Christus geen woord gesproken - hun naam niet genoemd is. Van het christendom en zijn ontstaan wordt met geen syllabe gewag gemaakt vóór bl. 38, waar het als uit de lucht komt vallen, en wij in eene enkele zinsnede vernemen, dat het door vroegere keizers vervolgd, door Constantijn aangenomen en tot staatsgodsdienst verheven is. Wil men van het groote keerpunt in de geschiedenis en van hem die als zoodanig nu eenmaal in den zamenhang der feiten staat niet gewagen, omdat hij onder een klein volk optrad en werkte; waarom dan van Zwingli en Calvijn een woord gerept?

Over het geheel heeft men al wat het christendom en de Kerk betreft behandeld met zulk een schroom, dat wij, moge men zoo doende de schets in overeenstemming hebben pogen te brengen met de wet op het onderwijs, niet aarzelen haar eene geschiedenis te noemen met reticenties. Het is eene minder gecastigeerde dan gecastreerde historie, wier Muze hier echt cyclopisch wordt, althans één oog fameus digt toedrukt. Geen verstandig Jood zal haar zoo koppig stom verlangen, vooral indien ook zijn Mozes werd genoemd. Het is eene naïve parodie op Schiller's '*die Weltgeschichte ist das Weltgericht!*' Waarlijk, een fiksch kok zou, indien hij zoo moest koken zonder zout en bakken zonder boter, liever niet koken en niet bakken. Zijn kunst werd er immers te schande op. Het wordt in den zamenhang der feiten een wonderlijk ignoreren. Wij zouden zulk eene geschiedenis willen vergelijken met eene schilderij, waarop hier en daar de grijswitte plekken van den grond, of liever van het kale doek open bleven; maar waarin zoo doende menige figuur ontbrak, andere half geteekend werden, van nog andere uitdrukking en houding zoo doende onverklaarbaar bleven. Het '*Zwey Feuerköpfe*' van den ouden Becker, uit den tijd van het vroegere rationalismus, had nog meer houding dan zulk eene onpartijdigheid, die waarlijk hoogst partijdig mag heeten, en die inderdaad, al wil men, noode vol te houden is.

Wij beroepen ons ten bewijze, behalve op hetgeen we bereids hebben aangevoerd, op het stilzwijgen omtrent het ontstaan van het wereldlijk gebied van den Paus, omtrent hetgeen er van de pauselijke heerschappij werd onder het damesregiment, en in de dagen, toen twee of drie pausen elkander het gezag betwistten, e.z.v. Evenwel kan men nu en dan, als bij sommige minder open vrienden der waarheid, meer uit het verspreken dan uit hun overdacht spreken, uit een enkel woord in onbewaakt oogenblik meer dan uit hunne ernstige verzekeringen, de juiste waarheid en hunne wezenlijke meening opmaken. Zoo komt ook hier nu en dan de tegenspraak met zich zelf, de tegenspraak met de dingen, waartoe men al plooijende en bewimpelende en verbergende vervalt, onwillekeurig aan het licht, of liever verraadt het zich. Zoo zou het b.v. consequent zijn, dat men niet, gelijk hier plaats vindt, naar jaren vóór of ná Christus, maar naar eenige andere merkwaardige gebeurtenis telde.

Ook bij de voorstelling van personen en feiten heeft de schroomvallige *soi-disant* onpartijdigheid aardige parten gespeeld. Wij lezen op bl. 60 van Gregorius VII, dat hij 'een man was van groote wilskracht, die de Kerk zocht onafhankelijk te maken van alle wereldlijke macht, ja zelfs, om de laatste aan de eerste te onderwerpen.' Zijn dagen van Keizer Hendrik voor zijn regterstoel wordt 'een stoute maatregel genoemd, door Hendrik even stout beantwoord.' Er was nog wat meer en anders aangewend dan stoutheid, alvorens de keizer te Canossa als boeteling verscheen en er dagen lang als smeekeling stond.

Van de Albigenzen wordt eenvoudig gezegd, dat er ‘een oorlog tegen hen werd gevoerd, die, door de onderwerping van een aanzienlijk deel van Zuid-Frankrijk de macht der koningen zeer uitbreidde.’ Op bl. 96 wordt van Leo X gezegd, dat hij een zeer kunstlievend man was, die de St. Pieterskerk te Rome wilde voltooijen, maar het noodige geld miste, en nu besloot aflaat van zonden voor geld te verkoopen. Met de aanprijzing en verspreiding dezer aflaten werd in Saksen Joh. Tetzel belast, die dit op zoo ongepaste wijze deed, dat het algemeene ergernis verwekte. Dit bewoog Mart. Luther e.z.v.’ Alsof met dien handel niet waarheid, regt, zedelijkheid en godsdienst in 't aangezigt worden geslagen, alsof niet de zaak zelve, maar enkel de wijze waarop die werd uitgevoerd verkeerd moest heeten. Op bl. 116 heet het: ‘Gedurende de vredesjaren (jaren van het Bestand) werd de rust in Nederland door twisten gestoord, die aan Oldenbarneveld het leven kostten.’ De herroeping van het Edict van Nantes wordt (bl. 135) louter als een nadeel voor Frankrijk voorgesteld, terwijl er van onregt en wreedheid daarbij geen spraak is.

Doch genoeg om te doen zien, hoe zeer hier alles is verflaauwd en verwaterd. Om de dingen zoo te slikken moet men, onzes inziens, wat menschelijk is en mannelijk mag heeten, verloochenen. Men kan door verzwijgen ook liegen. Er is waarheid in zulke historie, maar zij is eer eene onwaarheid dan de waarheid. Kleurloos en geurloos, flaauw en laauw, *ad nauseam usque*, tot walgens toe. Wij verlangen geen hatelijkheden, wij willen zoo veel wij kunnen en mogen, tijden en menschen regt laten wedervaren, daarom ook gronden van verschooning laten gelden, maar huldigen het: *j'appelle un chat un chat et un fripon un fripon.* Het is dan trouwens ook moeijelijk en tegen de natuur van een mensch, zoo als het volk zegt, om zulk eene onzijdigheid (?) te bewaren. En daarom is het ons goed, dat wij kunnen wijzen op spleet en breuk in het gewitte graf der reticentie, dat men voor de leermeesterresse en profetes der menschheid wil graven, - spleet en breuk, waardoor toch nog iets anders te kijk komt. Waar in de schets gesproken wordt over Engeland's onwaardigen koning Jan zonder Land, heet het op bl. 67, ‘dat die vorst door slimheid van den pauselijken legaat leenman werd van den pauselijken stoel, en die verzoening noemt de schrijver een ‘schandelijke.’ Trouwens, men leze even Hume, om die machinaties, niet te doorzien, maar er slechts een oog in te slaan. Op bl. 107 worden de teregtstellingen der ketters in deze landen door Alva een ‘moord'’ geheeten, en alzoo dit werk der dweepzucht en onmenschelijkheid met den regten naam genoemd. Er wordt gewaagd van werkzaamheden en misbruik van magt en invloed der Jezuiten, en deze zijn ‘talloos’ geheeten.

Maar genoeg om ons te doen verwachten, dat het hier aangekondigde werk aan geene der rigtingen of partijen zal voldoen, even weinig als het ‘*Mach es nur wenigen Recht!*’ van Schiller en in den

geest van dezen ter waarheid zal worden. Het is én meer waar én veiliger, onzes inziens, om de zaken te geven en voor te stellen zóó, als zij ons na een conscientieus onderzoek blijken te zijn, er op wijzend hoe van wereldlijke en geestelijke magt dikwijls schromelijk misbruik is gemaakt, - hoe er aan alle zijden door despoten en aristokraten en volksmenners en massa's is gezondigd tegen de menschheid en de menschelijkheid, - hoe er ook dikwerf te goeder trouw is gedwaald; maar - om uit een en ander les en leer te trekken, waarschuwing te ontleenen en tot onderlinge verdraagzaamheid te nopen. Wij zien ook hier het Engelsche spreekwoord bevestigd: *What is fit for every thing can fit nothing well.*

CH.

Vertalingen en herdrukken.

Geschiedenis van Arthur Pendennis, zijn voor- en tegenspoed, zijn vrienden en zijn grootsten vijand; door W.M. Thackeray. Uit het Engelsch. Met een voorrede van Dr. M.P. Lindo. Deventer, A. Ter Gunne, 1865.

Reeds in 1849 nam Tauchnitz *The History of Pendennis* in zijne collection of British Authors (vol. 167-169) op, en hoeveel vroeger Thackeray zelf met de periodieke uitgaaf in zijn Cornhill-Magazine begon, of wanneer hij dezen Roman in zijn geheel voor het eerst in druk gaf, weet ik mij niet te herinneren. In '55 bestond het eerste gedeelte, onder den titel van *La jeunesse de Pendennis - avec une notice biographique et littéraire par Amédée Pichot*, reeds in het Fransch, en eerst in '65 geeft Ter Gunne de hierboven genoemde vertaling in het licht!....

Waarom heeft dit boek - naar mijn oordeel te recht door Dr. Lindo ‘een der meesterwerken van den grooten schrijver’ genoemd - zooveel jaren op eene overbrenging in onze taal moeten wachten? Waarom genoot het deze onderscheiding zoo laat, zelfs eerst na *The Adventures of Philip*, in zekeren zin een vervolg op Pendennis? Lang had ik gemeend, dat het moeijelijke der vertaling van Thackeray's diepzinnige opmerkingen, geestige scherts en fijne satyre hiervan afschrikte; maar sedert meer dan één onzer uitstekende letterkundigen getoond hebben, dat dit het geval niet was; sedert *Vanity fair*, *Henry Esmond*, *The Virginians*, *The Adventures of Philip, The four Georges* en *Miscellanies* voor ons niet Engelsch-lezend publiek door hen verstaanbaar zijn gemaakt, bleef ik vragen, waarom Pendennis, en blijf ik vragen, waarom *The Newcomes* niet?.... Evenmin weet ik te verklaren hoe het komt, dat ik van verschillende, ook Engelsch verstaande Romanlezers, telkens als ik hen vroeg: ‘hebt gij Pendennis gelezen?’ ten antwoord kreeg: ‘Neen, wat is dat voor een boek?’ Ware dit laatste het geval niet, mocht, kon ik ver onderstellen, dat deze voortreffelijke roman in ieders handen was geweest, of dat men in de leesbibliotheken en leesinrichtingen elkander verdrong om het machtig

te worden, ik zoude aarzelen nu nog met mijne aankondiging in *de Tijdspiegel* voor den dag te komen. Ik wil zelfs bekennen, dat ik op het punt gestaan heb het mij toegezonden exemplaar aan de Redactie terug te zenden, met de verzekering dat zulk eene aankondiging overbodig, mosterd na den maaltijd zoude zijn, daar Pendennis reeds zoo goed hier te lande bekend is als *Klaasje Zevenster.* Maar ik heb mij bedacht, en voor hen, die dit voortbrengsel van een der eerste, zoo niet van den eersten Engelschen Romanschrijver van den jongst verloopen tijd nog niet lazen, schrijf ik deze regelen. Waarlijk, deze eene Roman weegt op tegen een half dozijn pennevruchten van Engelsche of Amerikaansche dames, zooals er dagelijks uit onze Nederlandsche Vertaalfabrieken te voorschijn komen. Realistisch, zonder de wetten der Aesthetica te overtreden, fantasierijk, zonder onmogelijkheden of onwaarschijnlijkheden op te disschen, idealistisch, zonder zich in eene denkbeeldige menschenwereld te bewegen, vertelt Thackeray u de geschiedenis van zijn Pendennis zoo plastisch, zoo onderhoudend, zoo zielkundig waar, dat hij u van den beginne af belangstelling inboezemt in de ten tooneele gevoerde personen, ja, boeit en medesleept; terwijl hij in zijn verhaal een schat van diepzinnige opmerkingen mengt en zedekundige wenken geeft, die zelfs den oppervlakkigsten romanlezer moeten treffen. Zonder in den gewonen zin des woords een tendenzroman zamen te stellen, of eene zedekundige waarheid in een romantisch kleed te willen steken, is toch zijn doel u niet slechts aangenaam maar ook nuttig bezig te houden, en ik zou den lezer beklagen, die, na met ‘den grootsten vijand’ van Pendennis kennis te hebben gemaakt, niet een beetje meer zelfkennis en menschenkennis had opgedaan.

Men heeft den rijkbegaafden schilder van het Engelsch *Snobism* een zwartgalligen menschenhater en kouden, scherpen satyricus durven noemen en zelfs beweerd, dat hij aan zijn Pendennis en aan de personen, die in dezen Roman voorkomen, niets goeds toekent; - ik meen, dat zelfs in aankondigingen van andere werken van hem in *de Tijdspiegel* dergelijke beschuldigingen gevonden worden; - maar ik acht dit eene zeer onrechtvaardige beoordeeling en, wat Pendennis betreft, een bewijs, dat men al zeer vluchtig moet gelezen hebben. Zeker is Thackeray's ironie zeer fijn, zijne satyre bijzonder scherp, zijn hekelen van al wat naar *snobism* riekt bepaald ondeugend. Hij spaart niemand; hij geeselt met onverbiddelijke gestrengheid de zelfzucht in hare duizendvoudig zich variërende wijze van zich te uiten, van de meest verschoonlijke ijdelheid en behaagzucht tot den laakbaarsten hoogmoed en de verachtelijkste hebzucht; maar hij laat ook wel degelijk de verzachtende omstandigheden en het aangeboren of aangeleerde goede uitkomen. Wie zich zelven een beetje kent en hierdoor in staat is anderen te leeren kennen en te beoordeelen, zal daarom moeten toestemmen, dat Thackeray, helaas! naar het leven teekent, en de oude, beproefde waarheid, dat ieder zijne gebreken (uit zelfzucht voortgekomen) heeft, zoo goed in het oog houdt, dat hij nooit personen schildert zoo als zij wezen moesten of voor de fantasie wezen konden, maar zoo als de werkelijkheid ze geeft. Thackeray zelf zegt, dat Pendennis geen romanheld is; dat wil zeggen, geen ideaal; en dat hij zich slechts ten doel heeft gesteld ‘de voortgaande ontwikkeling te volgen in het gemoed van een wereldsch en zelfzuchtig, maar niet onedel, onmeedoogend (*unkind*) noch waarheid schuwend man’, aan wien hij eenige regels verder ‘liefde voor de waarheid’ en ‘afkeer van huichelarij’ toekent. Als dit is, aan iemand niets goeds toeschrijven, weet ik niet wat goed is; ja, ik durf zelfs beweren, dat het den waarden lezer en mij al zeer moeijelijk zou vallen, niet anderen, maar ons zelven wijs te maken, dat wij altijd

waar en oprecht zijn, ten bewijze dat deze deugd, of wilt gij, deze deugden onder de bijzonder moeijelijk te beoefenen behooren; want als wij hierin nog te kort komen, wij, die ons toch niet onder de minsten van onze soort rangschikken, dan moet het toch wel iets zeer goeds

wezen..... 't Is nu eenmaal niet anders; een fijne opmerker als Thackeray moet wel onophoudelijk stuiten op zelfbedrog, of wilt gij een zachter woord, op zelfmisleiding; hij moet met zijn scherp kritisch oog wel gedurig het onwaarachtige, het huichelachtige en zelfs schijnheilige doorzien, dat in den omgang van menschen met menschen dagelijks voorkomt; en als hij het teekent is *hij* waar, is *hij* oprecht, want hij sluit zich zelven volstrekt niet uit, hij zedemeestert niet *du haut de sa grandeur morale;* neen, hij praat met u over Pendennis, over uwe, over zijne eigen gebreken en laat het aan u zelven over de toepassing te maken.

En wie zou de moeder van Arthur, wie zijne pleegzuster niet lief, niet goed, niet bijzonder lief en bijzonder goed kunnen vinden? Gij en ik, lezer! hebben eene moeder gehad of nog, en eene zuster of zusters... O *wij* vinden de onzen uitstekend, engelachtig, boeken vol zouden wij over hare deugden kunnen schrijven; maar daarom juist vinden wij trekken van onze moeders in Helena, van onze zusters in Laura, daarom juist zeggen wij onder het lezen gedurig: 'precies zoo als mijne lieve moeder zou gezegd hebben!' 'net zoo zou mijne zuster gedaan hebben'.... en aan de personen in de geschiedenis van Pendennis zou niets goeds zijn? Make dit een zwartgallige menschenhater wijs aan wie naar hem luisteren willen!... Ik ben het met Lindo eens: '*zoo gij werkelijk Thackeray verstaat*, (ik onderstreep) zult gij uit zijne betooverende bladzijden waarlijk geen menschenhaat of verachting maar louter menschenliefde leeren' en voeg er bij: indien gij u zelven nog niet kent of begrijpt, zal Thackeray u leeren door te dringen tot in de diepst verborgen schuilhoeken van uw eigen nog vaak zoo zelfzuchtig hart. Zeker zult gij, door hem voorgelicht, er wat vinden, dat gij niet gezocht, niet verwacht hadt; en als gij wilt, kunt gij hiermede uw voordeel doen. Vooral is het zaak u zelven eens te beproeven op het punt van *snobism.* Ik durf dit te eer u aanraden omdat het juist geen ergerlijke zonde, geen onfatsoenlijke ondeugd is, waaraan beschaafde menschen, zoo als wij, zich niet schuldig maken, waarover men in ordentelijk gezelschap niet spreekt en wij ten opzichte van ons zelven ook niet behoeven te worden ingelicht. Neen, wat Thackeray met dit onvertaalbare Engelsche woord bedoelt behoort juist tot de hedendaagsche beschaving, 't is er een gevolg, 't is er in zekeren zin een deel van. Meer te schijnen dan men is, zich tot een hoogeren stand in de maatschappij op te werken, er de *allures* van aan te nemen, zich te verheffen op de gunst van hen, die op den socialen ladder hooger staan dan wij - zoo als Amédée Pichot zegt: '*la sotte admiration pour l'aristocratie*, *pour les titres*, *le rang*, *la mode*, *la richesse*, *etc., est du snobisme*,' en '*celui qui admire vulgairement les choses vulgaires est un snob*'. '*Toute admiration servile*' - zoo vervolgt hij - '*est un acte de snobisme, ou pour citer un vers bien connu qui traduit mieux encore l'axiome de Thackeray:*

'*Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.*'

Niet waar lezer, uw buurman of uw vriend of deze of die uwer kennissen, een *snob* in folio, mocht wel eens opmerkzaam gemaakt worden op zijn bespottelijk pochen op zijne voorname connexies en Mevrouw Die of Juffrouw Die op de *airs* die zij zich geven..... En gij dan? En ik?..... O lezen wij Pendennis en recommandeeren wij deze lectuur aan wie ons vragen naar goede romans. Hier is stof tot amusement te over; wie van Arthurs eerste liefde leest en er zich niet mede amuseert, is niet te amuseeren; hier is zedekunde zonder zedeprekerij, godsdienst zonder theologie,

gevoel zonder sentimentaliteit, satyre zonder bitterheid, humor, echt Engelsche humor zonder jacht op aardigheden, die niet aardig zijn, hier is..... ‘een der schoonste werken’ - zegt Lindo in zijne voorrede - ‘op het gebied van de romanlektuur, die hij ooit in handen genomen heeft, of in handen nemen zal.’

Stond die zelfde voorrede als aankondiging in een of ander onzer tijdschriften,

ik zoude niet noodig gehad hebben in *de Tijdspiegel* dit meesterstuk van Thackeray nu nog ter sprake te brengen; maar omdat zij voor de vertaling van Pendennis zelve staat, moet ik het boek zelf aanbevelen, in de hoop, dat Lindo's waardeering van Thackeray en zijn werk meer gelezen worde, iets wat ik niet behoef te betuigen, dat zij ten volle verdient. Verzekerde D^{r}. Lindo niet zelf, dat deze vertaling ‘door een onzer meest geachte letterkundigen bewerkt is’, ik zoude hem voor dien bewerker houden, want evenmin of even zeldzaam, als bij de lezing van *de Virginiers* van zijne hand, bemerkt men onder de lectuur van Pendennis, dat men eene vertaling leest. Tot zelfs woordspelingen en Engelsche eigenaardige spreekwijzen zijn in dito Hollandsche overgebracht. Gedachtig aan het moeijelijke hiervan, en overtuigd van het onmogelijke van een Thackeray altijd zuiver Hollandsch te laten spreken, waag ik mij dan ook aan geen aanmerkingen, maar betuig liever openlijk dank aan hem, die deze zijne zware taak zoo voortreffelijk heeft volbracht. Is het ook te veel gevergd òf D^{r}. Lindo òf dien boven bedoelden ‘een onzer meest geachte letterkundigen’ uit te noodigen ook *de Newcomes* te vertolken voor hen, die deze *Memoirs of a most respectable family* niet in 't oorspronkelijke kunnen genieten? Ter Gunne zoude ik dringend aanbevelen, als hij ook de vertaling van dit werk uitgaf, het in eene goedkoope editie te doen. Waarlijk, wat Tauchnitz voor ½ thaler geeft behoeft in ons land niet meer dan *f* 1.00 te kosten; *de Guldens-edities* bewezen het sedert lang. Als de vignet-teekenaars niets fraaijers weten te leveren, dan de prentjes voor deze uitgaaf, konden de uitgevers ook best het geld hieraan besteed besparen; het lezende publiek zou hierbij niets verliezen, want een Snob alleen *admire de telles choses vulgaires*.

Kampen, Mei 1866.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
V.
Een Oud-Indisch officier.

XXXIV.
Laatste dagen in het fort Amerongen. - De bezetting van Loender omgebragt. - Door gebrek en ellende gedwongen, wordt Amerongen verlaten. - Gedrag van njahi Poland.

Dank aan de persoonlijkheid van Poland, die tijdens zijn bestuur de sympathie der hoofden had weten te verwerven, voorzag Kali Baginda, het hoofd van Tantarom, de bezetting nu en dan van rijst en klapperolie. Dat hij de kompanie getrouw bleef, kon tot zijn verderf leiden; daarom geschiedde de approviandering steeds bij nacht en in het geheim, met geringe hoeveelheden. Hij was het ook, die telkenmale de waterleiding herstellen liet, wanneer de vijand die vernield had; die ook de kleine bezetting van Loender zoo lang mogelijk van levensmiddelen voorzag en die den 24sten October berigtte dat zij zich, hoewel door overmagt omsingeld, nog staande hield.

Zoowel de ligging van het fort Amerongen en de eigenaardige, soms zorgelooze wijze van handelen des vijands, die vaak het verband en de zamenwerking zijner afdeelingen veronachtzaamde, als de onafgebroken waakzaamheid der bezetting, was oorzaak dat de insluiting zelden volkomen genoemd, althans dikwijls door stoute uitvallen verbroken kon worden. Naauwelijks ontdekte men een nieuw opgeworpen borstwering, of een deel der troepen rukte uit, wierp zich onstuimig op de arbeiders en verwoestte het werk. Nu eens was het Bisschoff, dan von Tschudy of Moltzer, die den uitval met evenveel beleid als moed bewerkstelligde. Poland lag met een kogel in het been op de bali-bali, doch bragt, hoewel onmagtig om zelf ten strijde te gaan,

niettemin door zijn opgeruimdheid nog veel bij, om den moed der soldaten levendig te houden. Als civiel gezaghebber poogde hij door zendelingen of brieven op het gemoed van wankelmoedige hoofden te werken, slaagde er in om eenige gevangenen uit te wisselen tegen levensmiddelen, en ontving het berigt, dat er troepen van Natal tot ontzet in aantogt waren.

Iedere uitval kostte evenwel menschenlevens en putte de krachten der zwakke bezetting uit. Luitenant Popje lag met een kogel in de borst naast Poland. Gebrek aan alles heerschte er reeds lang en het verschiet bleef duister; men slagtte de paarden en honden, en behield daarmede het leven; op ontzet mogt men echter niet rekenen, het onzekere berigt werd immers door niets bevestigd. Toch dacht niemand aan het opgeven van den ongelijken strijd; integendeel, men rigtte een tweede palissadering om het fort op. In den nacht van 11 November kwam de fuselier Issa van Loender te Amerongen binnen. Waarom had hij de benting verlaten; had hij een order over te brengen? Ach neen. De bezetting van Loender had zich zóólang verdedigd als er patronen waren; toen die bij den laatsten aanval verschoten waren, had de korporaal-kommandant het geschut vernageld en aan het hoofd der bezetting de benting verlaten. Het was gelukt om ongemerkt door de belegeraars heen te sluipen en den weg naar Amerongen in te slaan; maar snel kon men niet marcheren; de krachten ontbraken, en bovendien moest men gedurig omwegen maken. Tegen den morgen ontdekt, werd men dadelijk aangevallen; de kommandant sneuvelde; met de bajonet alleen vermogt men niets tegen het vuur der vervolgers, men verspreidde zich en zocht zijn heil in de vlugt. Alleen hem, den fuselier Issa, gelukte het te ontkomen!

Zwijgend en somber hoorden de soldaten het relaas aan. Het lot, dat hunne makkers had getroffen, zou immers ook het hunne worden.

Eilers belegt een krijgsraad; er wordt besloten om, indien na zes etmalen geen ontzet komt opdagen, het fort te verlaten, zich door den vijand heen te slaan en naar Mandheling terug te trekken. Geduldig wordt nu gewacht; de vijand nadert dagelijks meer het fort, doch schijnt geene groote aanvallen meer te doen; door honger wil hij de bezetting tot overgave noodzaken. Deze gaat voort met uitvallen te doen, maar vindt gedurig krachtiger tegenstand; bovendien heeft de vijand de taktiek aangenomen, om tijdens een uitval, van een andere zijde het fort aan te vallen. De achtergeblevenen hebben bij zoo'n gelegenheid de handen vol en Poland laat zich dan op den wal dragen, om den zijnen moed in te spreken. Te Limoen-Manies, - zoo berigt men den trouwen Radja Gedobang, die steeds aan de zijde der troepen strijdt - hebben de Batta's een mortier met munitie van Ayer-Bangies aangebragt. Von Tschudy is in den nacht van 18 November met dertig bajonetten derwaarts gegaan. Drie dagen later, in den ochtend van den 21^{en} hoort men op den weg van Limoen-manies een levendig geweervuur. Goddank, dat zal von Tschudy zijn; hij is

dus niet in de pan gehakt. Fluks rukt Moltzer met zestig bajonetten hem tegemoet; ook Radja Gedobang komt met zijne Batta's te hulp. De Padries worden verslagen, en vereenigd keert men met den mortier naar het fort terug. Het is gelukkig dat men over een vuurmond meer, vooral over granaten kan beschikken, want men heeft dien dag nog een hevigen aanval door te staan; en naauwelijks is die met inspanning van alle krachten afgeslagen, of Poland krijgt weder van zijn vriend Kali Baginda berigt, dat 's nachts de aanval hernieuwd zal worden. Aan uitrusten kan dus niet gedacht worden; ieder man blijft op zijn post.

Doodstil is het daar buiten; toch verneemt het luisterend oor nu en dan iets dat den argwaan opwekt. Een lichtkogel vliegt door de lucht en valt op de plaats vanwaar eenig gedruisch is vernomen. Daar wemelt het van vijanden, die bijna onhoorbaar tot de wallen naderden, die gedeeltelijk reeds de stormladders geplaatst hebben en thans, zich ontdekt ziende, onder een woest geschreeuw aanvallen. Een scherp gevecht volgt; kanon- en geweervuur knalt; eenige manschappen op de borstwering geplaatst, smakken de voorste bestormers met hunne ladders in de gracht; anderen werpen ontstoken granaten met de hand onder de vijandelijke drommen. Binnen een half uur is ook deze aanval afgeslagen, en het peloton onder Moltzer daarna uitgezonden, heeft moeite de vele lijken der gevallen Padries uit de handen der hongerige Batta's te redden.

De zes dagen zijn reeds verstreken, maar daar men vernomen heeft dat de luitenant van Geersdaele met een detachement infanterie tot Limoen-Manies is doorgedrongen en dit de kans op ontzet verhoogt, spreekt niemand er van het fort te verlaten. Toch wordt het hoog tijd om tot een besluit te komen; elke teug waters kost bloed, de voorraad rijst is nagenoeg verbruikt, en geen enkele korrel wordt meer binnengesmokkeld. Van Poland's invloed op de hoofden der Rauwenaars wil men nog gebruik trachten te maken om den staat van zaken op een vredelievende wijze te schikken. Een gevangen Toeankoe, de Radja van Hatar, wordt met een brief naar Padementingi gezonden. Daarin stelt men voor, zich niet meer met het bestuur van het land te zullen inlaten, wanneer de Rauwenaars de bezetting en de Battasche hulptroepen geregeld van levensmiddelen willen voorzien. De Padries weigeren, en eischen dat het fort verlaten wordt. Wat moet men doen? De ellende is ten top gestegen, de krachten zijn uitgeput en het rijstmagazijn is ledig. Men heeft zoo lang stand gehouden als men kon; boven den hongerdood is een eervolle terugtogt verkieslijk. Vrije aftogt wordt bedongen en door de Padries toegezegd, - iets ongekends in de indische krijgsgeschiedenis.

't Is de veertigste dag na de insluiting, den 28sten November. Geen enkel teeken kondigt nog den dageraad aan. Uitgeteerd en bleek staat de bezetting voor het laatst binnen het fort aangetreden; men heeft tasch en broodzak met patronen gevuld, het geweer bij den voet.

't Is aan niemand geoorloofd iets anders mede te voeren; trouwens men is vrij onverschillig omtrent het bezit van zijn ellendige plunje. Geen klagt wordt gehoord, geen woord gewisseld. Van gindsche plaats, door de duisternis naauw zigtbaar, stijgt een half gesmoord, maar daardoor des te ijsselijker gekerm op; 't zijn de gewonden, die in de tandoe's gelegd worden, die pijnlijke kreten uiten en te vergeefs water vragen, die van honger en gebrek sterven. Poland en Popje bevinden zich daar ook; de eerste altijd nog spraakzaam en zijne makkers opbeurende:

'Schreeuw zoo niet, kerel! laat de Padries niet denken dat ze met naaimeisjes te doen hebben. Over een paar uren zijn we te Limoen-Manies. Van Geersdaele heeft de soep al klaar, gebraden kippen....

'Water, water!' kermt er een.

'Water, ja, frisch uit de bron, en een slok genever toe. Hè, dat zal smaken. Hoe gaat het, Popje? *Jij* houdt je kapitaal, kerel!

Arme Popje! geen klagt komt over zijne lippen, en toch is niemand zoo digt bij het graf. Vier-en-twintig uren later is hij bezweken.

De munitie, die men niet mede kan voeren, wordt vernield. Voor den mortier heeft men dragers. Een slag op de vernagelpen, en ook de drieponder is onbruikbaar.

De vlag wordt neêrgehaald!

Nu geeft Eilers het teeken. Radja Gedobang laat de tandoe's door zijne Batta's opnemen en het fort uitdragen; zij vormen een langen sleep, die langzaam voortgaat, als bij een begrafenis. De bezetting volgt.

Op tien minuten afstands van het fort gaat men voorbij een vijandelijke schans. Wat is dat? Een dertigtal Padries verlaten de benting en vallen het transport zieken aan; de koelies gaan op den loop! Verraad, verraad!

Men heeft vrijen aftogt bedongen en, op het woord der inlandsche hoofden vertrouwende, nagelaten de gewone maatregelen tot dekking en veiligheid te nemen. Geheel onder den indruk van den treurigen toestand heeft men zich aan een onverantwoordelijke zorgeloosheid overgegeven.

De koelies die Poland dragen, hebben de tandoe neêrgezet en het hazenpad gekozen. Njahi Poland schiet dadelijk toe.

'Vlugt, Fine!' zegt Poland. 'Als de Padries u vatten, wordt ge hun slavin. Ik heb hier een pistool om mij voor den kop te schieten.'

'Neen, ik vlugt niet. Laat mij u dragen, Kendoe zal mij helpen.'

'Gij en Kendoe kunnen nog wegkomen; maar vlugt dan!'

'Ik sterf liever dan zonder u te ontkomen.'

Zoo sprekende, neemt zij met behulp van den bediende Poland op. Gelukkig dat de Batta's toespringen, dat zij de Padries verjagen en de gewonden ontzetten; zonder hen zou de slagting dier weêrloozen reeds begonnen zijn.

Er wordt opgesloten, een behoorlijke marschorde aangenomen en

voortgerukt. De verraderlijke aanval is het werk van ondergeschikten geweest; de hoofden hielden zich aan de overeenkomst; anders ware men geen half uur ongemoeid gebleven. Na verloop van dien tijd wordt het noodig een oogenblik halt te houden; het bergopwaarts gaan vermoeit de zwakken ongewoon. Ziet! reeds stijgen de vlammen uit het fort Amerongen omhoog. De Padries verliezen waarlijk geen tijd om de sterke schans te verwoesten, die reeds zooveel bloed kostte! Voorwaarts! niet te veel steunen op het woord van fanatieke inlanders, voorwaarts naar Limoen-Manies!

Ter naauwernood heeft men eenige honderde passen doorgemarcheerd, of er vallen geweerschoten. Regts en links van het bergpad hebben zich een paar honderd Padries in hinderlaag gelegd. Thans gaat echter een afdeeling soldaten aan het hoofd der kolonne, beantwoordt het vuur en houdt den vijand op een afstand. Onder de koelies is de schrik evenwel groot. Niet zorgvuldig genoeg bewaakt, gaan eenigen een paar passen zijwaarts af, zetten hunne vrachten in het hooge rietgras neder en verdwijnen. Opsluiten! voorwaarts! luidt het kommando, telkens herhaald. De achterwacht *laat* opsluiten, maar het ontsnapt hare aandacht, dat er tandoe's ontbreken.

Op den top der hoogte gekomen, is men wederom verpligt te rusten. De Batta's hebben hier een grenspost, en voor het eerst kan men zich eenigzins veilig achten. Men ontdekt nu, dat er een aantal gewonden achter zijn gebleven. De ongelukkigen! Teruggaan? Wie heeft er de kracht toe? Bovendien, ze zijn ongetwijfeld reeds afgemaakt door de verraders, die den laatsten aanval deden. En ginds in de vallei, dáár ligt Limoen Manies; dáár zal men voedsel vinden. De gedachte dááraan doet den moed herleven, schenkt nieuwe krachten. Het zijn nu de soldaten, die vragen om voorwaarts te gaan. In Gods naam dan, voorwaarts!

Wie beschrijft het tooneel bij aankomst in den battaschen kampong! Van Geersdaele bevindt zich daar werkelijk met een transport levensmiddelen en krijgsvoorraad, doch slechts met een handvol bajonetten. Te vergeefs heeft hij eenige malen getracht de bezetting ter hulp te snellen. Zich een weg banen naar het fort Amerongen zou hem misschien gelukt zijn, maar zijn transport dáár brengen, was onmogelijk. Daarom hield hij te Limoen-Manies stand en wachtte de komst der bezetting af. Haar aftogt vernemende, heeft hij dadelijk spijzen laten gereed maken, en ieder die met slependen tred den kampong bereikte, vindt wat hij het meeste noodig heeft, voedsel.

Njahi Poland heeft haar last niet achtergelaten; zij zou er echter onder bezweken zijn, als radja Gedobang haar niet te hulp gekomen was. Hijgend, schier ademloos bereikt zij Limoen-Manies en valt daar bewusteloos neder. Van Geersdaele snelt haar ter hulp, en een teug uit de veldflesch brengt ook Poland weêr bij. Den smaak van dien nektar heeft hij bijna vergeten. -

Toen ieder verzadigd en uitgerust was, bepaalde majoor Eilers dat er,

tot dekking der trouwe Batta's te Limoen-Manies, een benting opgerigt en door vijftig man onder Logeman bezet zoude worden. Hij zelf marcheerde den 30sten November met de rest naar Tameam en wachtte daar bevelen af. Poland kreeg vergunning zich naar Natal te laten dragen en verliet tot dat einde den 8sten November zijne makkers, met wie hij zoo lang de gevaren van den krijg had gedeeld.

XXXV.

Op reis naar Natal. - Poland's houding tegenover den officier van gezondheid, die zijn been wil afzetten. - Schipbreuk. - Onze invalide te Padang, Batavia, Solo en Kediri. - De krukken worden weggeworpen. - Poland tot adjudant van den sulthan van Madura benoemd.

Op een lommerrijke plek, aan den oever van een snelstroomend riviertje, zaten op een warmen dag eenige inlanders uit te rusten en van een stuk pisangblad hun middagmaal te gebruiken. Een open tandoe van het eenvoudigste soort stond nabij een grooten boom, wiens takken zich sierlijk over den stroom bogen. Met den rug aan den stam geleund had zich een zwangere vrouw naast den tandoe geplaatst. Zware vermoeijenis was op het gelaat dier vrouw te lezen. Geen wonder! Dagen achtereen had zij van 's morgens vroeg tot 's avonds laat te voet achter den tandoe gegaan, de dragers steeds tot meer spoed aanzettende, bij elke beek den klapperdop met water vullende, ten einde den zieke in dien tandoe te laven en zijn gewond been te bevochtigen. Toch was die vermoeijenis niet blijkbaar uit de handelingen der vrouw, die juist weder een poging gedaan had om den zieke in een gemakkelijke houding te verleggen, en die nu met zekere gejaagdheid een paar handen droog gekookte rijst at, om daarna het teeken te kunnen geven tot het vervolgen van de reis.

Op al de vragen die zij tot den zieke gerigt had, was geen antwoord gevolgd. Uitputting, langdurige pijn aan het gezwollen been had zelfs Poland tot zekere onverschilligheid en dofheid gebragt, die bij langer duur een zeker voorteeken van een noodlottig einde zou worden.

‘Wilt gij nog eens drinken?’ vroeg njahi Poland.

Geen beweging van het hoofd, die ja of neen aanduidde.

‘Er is nog een djeroek,’ sprak ze eenige minuten later bij wijze van aangename verrassing. Het frissche sap van den djeroek zelfs bekoorde Poland niet meer; althans niets duidde aan, dat hij er van verlangde te proeven.

‘De dokter te Natal moet een kundig man zijn, en zal u spoedig genezen.’

Onbewegelijkheid in den tandoe.

Eensklaps roept njahi Poland uit:

‘Allah! ik zie soldaten aan den overkant der rivier!’

‘Waar?’ zegt de zieke en rigt zich op.

‘Dáár, dáár, soldaten, koelies, ook een officier.’

‘Hoera!’ schreeuwt Poland met kracht, ‘'t zijn Ambonezen van mijn kompagnie; hoera, luitenant Dressen voert hen aan.’ - ‘Help mij overeind, meid!’

Het detachement trok de rivier badende over, en Dressen was niet weinig verbaasd den armen Toon, in het binnenland van Mandheling, zonder militair geleide onder een boom te vinden. Hij bragt proviand en spaansche matten naar de makkers te Tamean; hij had ook eenige ververschingen voor de officieren medegenomen....

‘Ververschingen? voor den dag er mede! Ik ga dood van rijst zonder zout, van het liggen, van het stooten, van de hitte, van de pijn, van...

‘Daar Toon! begin met een teug uit mijn veldflesch. Sergeant! laat het eerst de kisten met ververschingen de rivier overdragen. Spoedig!’ - Er is weinig meer van u overgebleven, kameraad; 't schijnt wel, dat alles naar dat gewonde been gezakt is, want dat ziet er welvarend genoeg uit.’

‘Dat been komt wel teregt, als ik maar eens te Natal zit. - Vertel mij nu liever alles wat ge weet van Padang, van den oorlog, van Batavia.’

Poland is dadelijk weêr de oude geworden; die ontmoeting heeft heilzaam gewerkt. -

Den 14^{den} December, toen hij te Natal in de woning van Dressen zijn tandoe voor een heerlijke koele matras had verwisseld, verbeeldde hij zich in den hemel te zijn. De officier van gezondheid Van Weel (?) wilde den kogel niet uit de wonde snijden, maar liet in de voorbaat een paar krukken maken; en toen eenige dagen later Dressen van transport terugkwam, was hij verbaasd over de vlugheid waarmede Poland hem op vier beenen te gemoet huppelde.

Die beterschap was evenwel maar een tijdelijke. Betrachtte Poland de matigheid, 't was een gedwongen fraaijigheid, want aan ververschingen was volkomen gebrek. Op zekeren dag laveerde een groot oorlogsfregat de reede op en liet, bij het anker vallen, elf zware kanonschoten hooren. De kommandant van het fregat zond een sloep naar wal, om kennis te geven van zijn komst. Dat fregat was de Palembang, pas uit Europa aangekomen en onmiddellijk van Padang naar Natal gestuurd, om de bezetting met een landingdivisie te ondersteunen. 's Anderendaags ontscheept de kapitein mede onder het bulderen van het geschut; hij wordt door de officieren in groot tenue ontvangen en zegt tegen Dressen:

‘Wel, kommandant! die schoten uit mijn zes-en-dertig ponders zullen wel eenigen indruk op den vijand gemaakt hebben!’

‘Als hij ze maar had kunnen hooren, kolonel!’ antwoordt Dressen, met moeite een glimlach onderdrukkend, ‘dàn zonder twijfel; doch hij is nog vijftien dagmarschen van hier.’

‘Zoo! ik dacht dat hij zich geen twee uren van de kust bevond.

Ze schijnen te Padang ook niet op de hoogte te zijn. Kapitein Helwig is met mij medegekomen om de landing te kommanderen, die ik met een paar honderd man meende te doen. Maar des te beter, als het niet noodig is.'

Gedurende de vier dagen die de Palembang op de reede bleef, kwam het grootste deel van den état-major aan wal. Toon Poland leefde weêr, amuseerde zich en de anderen uitstekend, en vergat zijn been geheel. Een paar dagen na het vertrek van de Palembang evenwel, begon de wond op nieuw pijn te doen; die pijn nam van dag tot dag dermate toe, dat Poland het lijden moede, eindelijk den dokter wist te bewegen den kogel uit te snijden.

Eerst bij de tweede operatie, even lang en smartelijk als de eerste, gelukte het, den kogel die tusschen twee beenderen geklemd zat, met de tang te vatten en uit de wond te halen. Het projectiel bestond uit een mengsel van lood en porselijn en had een aantal uitstekende scherpe punten, die waarschijnlijk oorzaak waren dat de pijn na de operatie nog erger werd.

Den volgenden dag, nadat de dokter een uur lang en met een bedenkelijk gelaat bij het hardnekkig gezwollen been had gezeten en zonder iets te spreken was weggegaan, zag Toon een hospitaalbediende de kamer binnentreden met een lapdoos, met windsels en pluksel, en met een kleine zaag. Bijna gelijktijdig kwamen ook de sergeant-majoor en fourier binnen.

'Wat moet jelui hebben?'

'Ik weet het niet, luitenant, de dokter heeft ons hier gezonden.'

Juist kwam van Weel, door Dressen vergezeld, weêr binnen, zag nog eens naar het been, en zeide toen:

'Hoor eens, Poland, het koud vuur is in de wond; het been moet met den meesten spoed afgezet worden.'

Toon zat op, met het veroordeelde lid vóór zich op een tweeden stoel.

'Fine!' riep hij met schelle stem.

De trouwe njahi was dadelijk bij de hand en plaatste zich naast haar heer.

'Wat verlangt ge?'

'Geef mij de sabel eens aan! - zoo; blijf hier.'

De sabel vliegt uit de schede.

'Mijnheer de dokter, als je 't waagt aan mijn been te raken om het af te zetten, dan houw ik je den kop in tweeën, - daar geef ik je mijn woord van eer op. - Je bent nu gewaarschuwd.'

De dokter zet groote oogen op en gaat met Dressen naar buiten. Na een langdurig gesprek komt hij weêr terug en tracht Poland met zoete woorden te bepraten. 't Is evenwel vergeefsche moeite.

'Welnu', eindigt van Weel, 'maak dan uw testament maar, want zonder amputatie marscheert ge binnen twee dagen naar kapitein Jas.'

'Heel goed', zegt Poland driftig, 'ik zal dan ten minste op twee beenen aankomen en daar boven niet op krukken behoeven te loopen.

Maar ik zeg je, mijnheer de dokter, dat ge uw vak niet verstaat; ik herinner mij heel goed dat de soldaten, wien ge een jaar geleden de beenen hadt afgezet, binnen vier-en-twintig dood waren. - Sergeantmajoor! gooi dien instrumentbak het raam uit!'

De dokter nam zijn hoed en ging weg. Njahi Poland trad in functie en bepaalde zich, op last van haar meester, tot aanwending van natte kompressen. Toen Poland vier dagen later nog niet dood was, meldde van Weel zich bij hem aan.

'Hebt ge ook instrumenten bij u?' riep Poland hem toe.

'Neen, geen enkel.'

'Kom dan maar binnen en ga zitten.'

'Zou ik ook de wond eens mogen zien!'

'Jawel, maar handen thuis.'

Nhaji Poland nam de kompres weg, en de dokter was verbaasd.

'Wat hebt ge toch gedaan? de wond staat prachtig; gij zijt gered!'

En zoo was het. Toon behield zijn been en diende er het vaderland nog lang mede; en bleef er al een gevoeligheid bij iedere verandering van weder over, waardoor hij een wandelende barometer werd, op zijn ouden dag, bij gelegenheid van een vrolijk feest, danste hij er nog altijd een quadrille mede.

Niet in staat om verder een werkzaam deel aan den oorlog te nemen, vertoefde onze held nog negen maanden te Natal en werd toen naar Padang overgeplaatst. Hij huurde een vaartuig, nam afscheid van zijne vrienden en vertrok met een gunstigen wind. Een uur in zee zijnde, veranderde echter het weder; een N.W. storm stak op en noodzaakte den djoeragan terug te keeren. 't Was evenwel al te laat; de praauw luisterde niet meer naar het roer en werd door de hooge golven dwars op het strand geslagen. Dressen en de bevolking hadden het gevaar, waarin Poland zich bevond, zien aankomen en schoten onmiddellijk te hulp. Niet zonder moeite gelukte het aan eenige inlanders Poland, de Njahi en haar zoontje (vóór zes maanden geboren) te redden. Daar de wind spoedig bedaarde, bleef ook het vaartuig behouden en werd 's anderen daags in de rivier gebragt. Twee dagen later zeilde men op nieuw uit, en zonder andere avonturen werd den achtsten dag Padang bereikt.

De militaire kommandant van Sumatra's Westkust, overste Bauer, een dapper officier dien ieder soldaat liefhad, was in 1822 Poland's kompagnies-kommandant. Toen deze, nog altijd op krukken, zich kwam melden, ontving Bauer hem met de meeste hartelijkheid; zijn aanzoek om naar Java te gaan, kon hij echter niet toestaan. Er was een aanschrijving van het legerhoofd gekomen, dat zonder diens toestemming geen officier de Westkust mogt verlaten; certificaten van officieren van gezondheid zelfs hielpen niet. In afwachting van de toestemming die met de eerste gelegenheid aangevraagd werd, moest Poland dus vooreerst nog in het logement bij van Loen te Padang

blijven; hij werd in het genot gesteld van fourage voor twee paarden en kon er nu een huurbendy op nahouden, militaire commissiën waarnemen, en andere diensten verrigten, waartoe geen beenen noodig waren. Eindelijk na drie maanden kwam de toestemming; de overtogt naar Batavia met het schip Grace werd in achtendertig dagen gemaakt, en een huis in het kampement te Weltevreden betrokken. Te gelijk met een aantal bevorderde en overgeplaatste officieren door den afdeelingskommandant - kolonel Schenk - aan den kommandant van het leger voorgesteld, genoot Poland weder een bijzonder beleefde ontvangst. Ieder, zelfs de generaal de Stuers was verlangend den held van Amerongen te leeren kennen. In het onzekere of hij ooit de krukken zou kunnen wegwerpen en zijn plaats in de gelederen hernemen, kwam de generaal Poland's wenschen te gemoet met hem te bestemmen voor het militair en civiel kommando te Anjer. Die betrekking had vele voordeelen; onder anderen moesten de vreemde schepen, die daar water innamen, voor elken legger den kommandant één spaansche mat betalen.

De mare van Poland's aankomst te Batavia was echter reeds tot Solo doorgedrongen en gaf den generaal Cochius, kommandant van het observatiecorps, aanleiding te verzoeken, Poland onder zijne orders te mogen hebben. Natuurlijk werd dat toegestaan; in stede van naar Anjer te gaan, vertrok onze invalide per stoomboot naar Samarang, rustte een paar dagen in het logement van den ouden Jakob de Graaf uit en liet zich daarna met zijn gezin per tandoe naar Solo dragen. Dáár wachtte de kapitein Batard, adjudant van Cochius, hem op, om hem te verwittigen dat hij bij den generaal moest logeren. Poland, even verlangend om zijn vriend en weldoener weder te zien, nam dadelijk zijne krukken op en volgde den adjudant. De ontvangst was regt hartelijk; acht dagen lang bleef Poland des generaals gast en maakte door zijn tegenwoordigheid het hoofdkwartier niet minder vrolijk. Tot militairen kommandant van Kediri benoemd, scheepte hij zich in op een praauw, dreef de Solo-rivier af tot Ngawi, en bereikte verder per tandoe de plaats zijner bestemming. Zoolang het blokhuis door den luitenant der sappeurs Petrus (?) gebouwd, nog niet voltooid was, bleef het garnizoen de oude benting bezetten en logeerde de kommandant in de negorij. Het was een aangenaam, zorgeloos leven daar te Kediri, vooral voor iemand die van Sumatra's Westkust terugkeerde; er was een resident (Baud), een secretaris (Visser), een dokter (Piel), eenige mindere ambtenaren en particulieren, en er was een societeit waar allen te zamen kwamen en waar Toon nimmer ontbrak. De krukken had hij reeds lang in de rivier geworpen; het been werd met den dag gewilliger en met behulp van een stok ging het wandelen tamelijk goed.

‘Toewan, resident panggil’ (de resident laat u roepen) kwam een politie-oppasser op zekeren morgen zeggen.

‘Ik feliciteer u, mijnheer Poland,’ sprak de resident Baud, met een papier in de hand Poland te gemoet tredende.

‘Waarmede, resident?’

‘Met uwe benoeming tot adjudant bij Z. Hoogheid den sulthan van Madura, tot instructeur der geheele barissan en tot kommandant van Zijn Hoogheids troepen! Gij zijt gehouden de uniform van den generalen staf te dragen in dienst van den sulthan, en ge moet *met den meesten spoed* naar de plaats uwer bestemming vertrekken. Zie daar!’

Die benoeming was een onderscheiding; daar Poland bovendien den sulthan van Madura reeds had leeren kennen, was hij dubbel tevreden. Een paar dagen te voren had hij juist *f*650 in zilveren munt ontvangen voor schadevergoeding voor zijne twee rijpaarden die in het fort Amerongen geslagt, en voor zijne goederen die bij de retirade achtergebleven waren. Er werd dus feest gevierd, tien dagen lang. ‘Met den meesten spoed’ was een oostindische order, een term die bij elke overplaatsing gebruikt werd en daardoor alle waarde verloren had. Soms verliepen er maanden voor dat men het garnizoen verliet, van hetwelk men ‘met den meesten spoed’ verplaatst was. Na derhalve zich met den meesten spoed tien dagen lang voorbereid te hebben, verliet Poland Kediri per praauw en kwam vier dagen later te Soerabaya aan. Daar ontmoette hij den vroegeren adjudant van Zijn Hoogheid, kapitein Hegi, die met verlof naar Europa ging.

‘De sulthan heeft om u gevraagd,’ zeide hij; ‘hij hield zoo veel van u, schreef hij aan het gouvernement, omdat gij zijne zonen en troepen gedurende den vijfjarigen oorlog zoo goed behandeld hadt. Sedert was hij uw vriend geworden.’

Men ging gezamenlijk zijne opwachting maken aan den generaal Riesz, resident van Soerabaya. Toen de generaal in de voorgalerij kwam, bleef hij op eenmaal staan en zag Poland aandachtig aan. Hegi stelde zijn makker voor.

‘De 1^{e} luitenant Poland, mijn vervanger.’

‘Welkom, mijnheer Poland,’ zeide de generaal hem de hand drukkende, ‘ik ben blijde u te zien. Reeds lang heb ik daarnaar verlangd. Gij moet het mij niet kwalijk nemen dat ik u zoo even met verwondering aanzag. Weet gij wat er in mij omging? Ik dacht bij mij zelf: wat kan men zich toch vergissen; ik heb mij den luitenant Poland altijd voorgesteld als een reus, zoo lenig als een slang die overal weet door te dringen - daar hebt ge immers de bewijzen van gegeven! - Tot uw eer moet ik zeggen, dat de roep over uwe verdiensten mij reeds ter oore was gekomen, voor dat ik als gouvernements-commissaris naar Sumatra vertrok. Dáár ben ik altijd over uw handelingen bijzonder tevreden geweest.’

Poland dankte voor het kompliment, ging op den stoel zitten dien de generaal hem aanbood, bleef een paar uren zitten praten en ging weg met een uitnoodiging om te komen souperen.

Den volgenden dag kwam er een jagt van Zijn Hoogheid op de reede; een van sulthans zonen ging aan wal en verzocht Poland zoo

spoedig mogelijk mede te gaan, daar er een groote zaak op handen was, waarvoor de sulthan hem noodig had. Dadelijk zich inschepende, werd de reis van Madura in weinige uren afgelegd.

XXXVI.

Installatie van den nieuwen adjudant. - Zijn eerste dienst. - Hoogstbelangrijke en plegtige reis naar Bodjonegoro, nu en dan afgewisseld door een aandoenlijk tooneel.

Poland nam zijn intrek bij den assistent-resident Ondaatje en begaf zich daarna naar den kraton.

'Zijt gij tevreden met uw benoeming, mijnheer Poland?' zeide de sulthan vriendelijk. 'Ik heb om u gevraagd.'

'Zeer tevreden, Hoogheid! ik hoop lang uw adjudant te blijven, en zal trachten het naar uw Hoogheid's zin te maken.'

'Daar twijfel ik niet aan. Hoor nu wat er te doen is. De keizer van Solo heeft twee prinsen in commissie herwaarts gezonden om mijne dochter, de prinses Seria, voor zich ten huwelijk te vragen. Nu moet gij morgen den keizerlijken brief van den assistent-resident afhalen en op de meest plegtstatige wijze naar den kraton brengen. Zijn Excellentie de gouverneur-generaal heeft bevolen dat de commissie met alle eer ontvangen moet worden. - Hebt ge al de tenue van stafofficier?'

'Neen, Hoogheid.'

De mantrie belast met het kleedingmagazijn, krijgt nu order een zekere doos te halen. Die doos wordt geopend; er bevinden zich in: twee stellen geborduurde kragen, opslagen en gouden granaten, een paar nieuwe 1^{e} luitenants-epauletten en dragons, laken voor twee rokken en twee jassen, wit cashmire voor pantalons, een chacot met staande zwarte pluim, een steekhoed, een prachtige sabel, vergulde sporen, engelsch leder voor twaalf pantalons, vier stukken fijn linnen voor hemden, een gouden horlogie en dito ketting (waarde *f* 300, engelsch fabriekaat), passanten, knoopen, voeringstof, en een dozijn zeemlederen handschoenen.

'Ziedaar, mijnheer Poland, hier hebt ge het noodige. Maar', vervolgde hij met een diepen zucht, 'met dat al hebt ge morgen geen rok gereed.'

Poland ziende, welk belang Z.H. in die zaak stelde, wist er dadelijk raad voor. De oudste zoon des sulthans zat daar in stafuniform gekleed. Als hij den rok van den kroonprins eens aanpaste? - Wel zeker, beiden zijn ongeveer van dezelfde grootte.

Zoo gezegd, zoo gedaan. Dat gaat patent; alleen de kraag staat wel wat hoog en reikt tot boven de ooren, maar zóó erg komt het er niet op aan. Den wit cashmiren pantalon met goud galon kan de kleêrmaker den volgenden morgen tijdig gereed hebben. Alles is dus in orde, en de brave sulthan van een groote zorg ontheven.

'Ik zal order geven, dat men uw huis van meubels voorziet,' vervolgt

Zijn Hoogheid, welgemoed. ‘Ga u nu maar lekker maken. Tot morgen.’

In den loop van den dag draagt men onophoudelijk meubels in de kommandantswoning: tafels, stoelen, matten, hang- en staande lampen, spiegels, schilderijen, een kompleet meubilair in één woord. Eindelijk brengt men een fraai makassaarsch paard, gezadeld en getoomd, met een goud gegalonneerd chabrak, pistoolkokers en pistolen. De sulthan deed zijne zaken goed, dat moet gezegd worden; nog nimmer was Poland zoo rijk gekleed, zoo goed bereden, zoo keurig gehuisvest geweest.

Een rijtuig met vier paarden bespannen bragt 's anderen daags den adjudant naar den kraton. De sulthan had het op zijn manier nog druk met bevelen geven voor de plegtigheid. Groote tapijten werden op den vloer van de pandopo uitgespreid, een looper gelegd van den zetel des sulthans tot buiten de poort; over dien looper moest Poland straks langzaam gaan, als hij den brief naar Zijn Hoogheid bragt. Die brief zou dan op een goud schenkbord liggen, dat Poland tot dat einde mede kreeg, en bedekt worden met een goud gegalonneerd, geelfluweelen kleed met dikke gouden kwasten.

Toen het uur waarop de plegtigheid begon daar was, kwam een prachtige koets-coupé voor, met zes makassaarsche isabellen, tuigen met zilver beslag, koetsier in groot tenue, steek met het wapen van Zijn Hoogheid in massief goud en een groote zwarte pluim, twee net gekleede loopers achter op, regts en links van het rijtuig een europesche korporaal-ordonnans in het rood gekleed, een generaals-hoed met goud galon en staande witte pluim er op; achter het rijtuig een europesche sergeant op dezelfde wijs toegetakeld. Een peloton van dertig kavalleristen plaatste zich voor, een ander achter de statiekoets. Vier bijna even prachtige rijtuigen, allen met vier paarden bespannen, volgden. De koets-coupé was voor den adjudant bestemd, de prinsen en rijksbestuurders stapten in de vier andere rijtuigen. Acht trompetters openden den trein, en lieten zich braaf hooren; zeer indrukwekkend!

Poland had een grooten spiegel voor zijn gezigt en kon zich zóó niet plaatsen, of hij zag zijn portret in den leelijken rok van den kroonprins, met den enormen kraag waarin zijn klein hoofd geheel wegzonk; minder aangenaam! Stapvoets ging het naar de woning van den assistent-resident, daar vertoefde men een half uur voor de deftigheid, ontving toen den brief, en reed er mede weg. De brief was groot, gevat in een geel zijden foudraal, en voorzien van een sierlijk adres op verguld papier geschreven. De assistent-resident, en een gepensioneerd assistent-resident (Reep), en de luitenant-instructeur (Hirmarschen), en de dokter (Fonteijn) in een zesde rijtuig sloten zich nu ook aan bij den stoet. Bovendien werd er een groote gouden sulthans pajong boven de coupé gehouden, waarin Poland zat, die het gouden schenkbord in de handen hield, waarop het geel fluweelen kleed hing, dat den brief bedekte van den keizer van Solo, waarbij hij een madu-

resche prinses ten huwelijk vroeg. Dat men, bij al die voorzorgen voor zulk een gewigtig staatsstuk, uiterst langzaam ging, zóó langzaam, dat de terugreis (die in vijf minuten kon afloopen) een uur duurde; dat, door zeventien saluutschoten uit het zwaar geschut van het fort, den volke verkondigd werd welk gewigtig staatsstuk op weg naar den kraton was, zal niemand bevreemden en ieder overtuigen, dat de plegtigheid steeds crescendo ging, vooral toen de stoet aan den kraton komende, onder het spelen der gammelangs, door zeven poorten trok; toen de wacht het geweer presenteerde en de tamboers de trommen roerden, en de hoornblazers en pijpers gelijktijdig met de trompetters, de kracht hunner longen lieten hooren, en toen Poland langzaam uit de coupé steeg, en nog langzamer - ditmaal met twee gouden pajongs boven zijn hoofd - zich over den looper naar den vorstelijken zetel begaf!

Dáár, op dien zetel, zit in den rijksten dos de sulthan in persoon! Alleen het statiehoedje, dat zijn hoofd bedekt, is met zoo veel diamanten versierd, dat het een waarde van honderd-zestig-duizend gulden vertegenwoordigt!

Twee passen voor hem staat Toontje met zijn hoogen kraag en met zijn schenkbord!

De sulthan staat op, niet gelijk een gewoon sterveling, maar met al de waardigheid van een sulthan die opstaat, als hij een hoedje op heeft dat honderd-zestig-duizend gulden heeft gekost!

De sulthan ziet Toontje aan! Maar hoe ziet hij hem aan? - zes minuten lang - op een wijze zoo als alleen een sulthan, die een hoedje van honderd-zestig-duizend gulden op het hoofd draagt, iemand kan aanzien!

Het schenkbord begint Toontje reeds zwaar te vallen. Gelukkig is de sulthansblik afgeloopen. Sulthans stem laat zich nu hooren, en Toontje plaatst het schenkbord op een kristallen tafeltje, dat naast sulthans zetel staat.

De sulthan gaat weêr zitten; ook Toontje gaat zitten; de prinsen en rijksgrooten zelfs gaan zitten.

Er wordt een kwartieruurs gezeten, sprakeloos gezeten, gezeten om te zitten. Dat zitten behoort even goed tot het ceremonieel als het opstaan, als de blik van zes minuten, als de looper, als het kristallen tafeltje, als het hoedje van honderd-zestig-duizend gulden, als de coupé en de roode ordonnancen, en als alles wat de plegtigheid uitmaakt, die de grootheid èn van den keizer van Solo èn van den sulthan van Madura bewijst aan het van stomme verbazing opgetogen volk, dat van al die heerlijkheid getuige is.

Nu ontbloot de sulthan het schenkbord.

Nu neemt hij den brief.

Nu snijdt hij met een pennemes de gele zijden enveloppe los, en neemt het papier er uit.

Langzaam opent hij het.

De sulthan leest!

Dit is het schoonste oogenblik van de gansche plegtigheid. Met de ijzeren twaalfponders die voor de hoofdpoort in batterij staan, wordt een saluut van zeventien schoten gegeven, met alle kracht op de gammelangs geslagen en met alle magt geblazen op trompetten, hoorns en pijpfluiten.

De sulthan heeft gelezen, en een stilte des grafs heerscht alom.

Op een wenk nadert sulthans secretaris, en leest den brief met luider stemme voor. Eerbiedig geeft hij dien aan Zijn Hoogheid terug. Deze legt hem weder op het schenkbord en bedekt het met het fluweelen kleed.

Nu komt er eenige ontspanning; er worden ververschingen rondgediend en manilla sigaren aangeboden. Daarna staat de sulthan op, - ditmaal bijna als een gewoon sterveling - en begeeft zich met het schenkbord naar den dhalem, om den brief aan zijn vrouw, de Ratoe, voor te lezen. Met een dejeuner-dinatoir, te één ure, loopt de plegtigheid geheel af.

De nieuwe adjudant kreeg nu den tijd, om zich als huisheer en kommandant der barissan te installeren. Njahi Poland had reeds veel geordend en geschikt, en scheen nog al genoegen te smaken in hare hooge positie van njahi-kommandan. Een mantrie, zes loera's en twaalf koelie's, zeide zij, waren den kommandant toegevoegd voor huiselijk gebruik, en wat haar bijna nog aangenamer was, zij kon ten allen tijde over een goudsmid van den sulthan beschikken. Dat laatste was nog een instelling van den kompaniestijd en gaf den stand der vrouw aan; want alleen voorname en rijke dames hielden er een eigen goudsmid op na. Poland vond het wel zoo aardig, dat hij in een der zes vertrekken van zijne woning een billart vond staan; in de ruime eetzaal en galerijen stelde hij zich voor, vroeg of laat eens een danspartij te geven. Met de inrigting van het uitgestrekte fort had hij vroeger reeds kennis gemaakt, en dat de barissan goed in orde was, wist hij ook; daaraan had Hegi sedert 1831 alle zorg besteed. Die barissan, uit de drie wapens zamengesteld, was op last van den gouverneur-generaal van den Bosch tot stand gekomen; de sulthan kleedde en voedde, het gouvernement wapende het korps. Eenmaal 's jaars kwam een hoofdofficier van het indisch leger het korps inspecteren, keurde de slechte wapens af en gaf autorisatie tot verstrekking van nieuwe. Rukte de barissan in groot tenue uit, dan prijkte het bataillon infanterie met een vaandel, het eskadron kavallerie met een standaard, even schoon, ja nog schooner dan bij het leger; want in de hoeken was bovendien nog het sulthans-wapen geborduurd. -

Tot de werkzaamheden waarmede de sulthan zijn adjudant pleegde te belasten, behoorde ook het aankoopen van alle benoodigheden voor Zijn Hoogheid op publieke verkoopingen of in de toko's te Soerabaya. Dat die aankoopen over groote sommen gelds liepen, kan men, in aanmerking nemende den rijkdom en de mildheid van den vorst, even gemakkelijk

begrijpen, als het geldelijk voordeel, dat de persoon met het aankoopen belast van die commissiën trok. Nadat Poland ongeveer een veertien dagen zijn betrekking aanvaard had, verzocht de sulthan hem, naar Soerabaya te gaan om op een aangekondigde groote vendutie een aantal goederen voor hem te koopen.

'Ik verzoek Uw Hoogheid mij daarvan te willen verschoonen,' antwoordde Poland.

'En de kapitein Hegi heeft dit altijd gedaan!'

'Uw Hoogheid moet het mij niet kwalijk nemen, maar van den handel heb ik niet het minste verstand. Ik ben soldaat, maar geen koopman; het zou mij onverdraaglijk zijn, verdacht te worden van op die wijs voordeelen te genieten.'

'Nu, het zij zoo,' hervatte de sulthan, 'maar doe mij ten minste het genoegen te zorgen, dat mijn dispens van goede dranken voorzien wordt. Gij weet, ik kan die niet beoordeelen, en toch zet ik mijne gasten gaarne goede waar voor.'

't Was waar, Zijn Hoogheid gebruikte geen wijn of sterke dranken sedert hij sulthan geworden was. Als kroonprins stond hij als een groot liefhebber bekend, die zich zelfs aan verregaande onmatigheid overgaf; en hoewel hij nu het drinken afgezworen had, zag hij toch met genoegen dat zijn gasten het zich goed lieten smaken. Op diners had hij altijd een maderaflesch met koude thee bij zijn couvert staan, en gebruikte die voor toasten en lijntjes trekken. Daar het nu Poland zelf reeds gehinderd had, dat de dranken in den kraton altijd zoo slecht waren, nam hij gaarne op zich, om te zorgen dat voortaan dit artikel niets te wenschen overliet.

Ongeveer twee maanden na de plegtige huwelijksaanvraag, kwam een commissie, zamengesteid uit den assistent-resident de Munnik, den heer Vemer, en twee solosche prinsen met een groot gevolg, van kamerheeren en staatsdames waaronder vier allerliefste serimpies (dansmeisjes), om sulthans dochter af te halen en naar Solo te brengen, waar haar huwelijk met den keizer zoude voltrokken worden. Tot huwelijksuitzet kreeg de prinses honderd-duizend gulden mede, waarvan de helft in contanten, en de helft in diamanten en brillanten. Na acht dagen feestvierens in de dhalem ging de aanstaande keizerin op reis, vergezeld van papa sulthan en natuurlijk van diens adjudant.

Het was geen kleinigheid, zulk een reis voor zulk een doel. De hooge personaadjes werden te Sambilangan ingescheept in zes prachtig opgetuigde, groote jagten; het gevolg, meer dan twee duizend personen sterk, in vijftig andere vaartuigen. Op het jagt van Z.H. den sulthan wemelde het van vrouwelijke bedienden, en bevonden zich tien artilleristen onder een officier, tot bediening van vier drieponders. De aanstaande keizerin, vergezeld door mevrouw Ondaatje en mevrouw Francquemont met hare dochter, had op haar jagt een eerewacht van

een officier en vijf-en-twintig pradjoerits; de assistent-residenten van Madura en Grissé waren met Poland op het derde jagt ingescheept; terwijl op de drie overige jagten de solosche en madurese prinsen, het korps muzijkanten, sterk een kapelmeester en 26 man, benevens 20 hoornblazers, 8 trompetters, 6 tamboers, 6 pijpers en twee stellen gammelangs, plaats vonden.

Onder het kanongebulder werd de reis aanvaard. Poland's zegetogt na afloop van den Java-oorlog was nog niets in vergelijking van de pracht en den luister die thans ten toon gespreid werden. De eene dag was als de andere. 's Avonds begaf men zich aan wal, waar men op aanschrijving der regering overal feestelijk, d.i. met illuminatiën, met muzijk, met vuurwerk, eerebogen enz. ontvangen werd. Na of gedurende het dansen, werd er in navolging van den sulthan, die veel van vingt-et-un hield, gedobbeld tot half vijf, wanneer Z.H. het morgengebed deed. Te vijf ure viel het morgenschot en speelden de muzijkanten de reveille. Een half uur later, een ander schot, om te embarkeren. Te zeven uur een derde schot: op reis gaan. Dan ging men aan boord van het sulthansjagt ontbijten, dat tot tien uur duurde; daarna werden de speelkaarten weêr opgevat, te elf uur afgewisseld door eenige ‘morgenstondjes’ (borreltjes). Met klokslag 12 uur viel het vierde schot, het signaal om tegen den wal te gaan leggen en den sulthan te laten bidden. Een uur daarna werd er gegeten, en om 2 uur kondigde het vijfde kannonschot het oogenblik aan waarop de reis vervolgd werd. Gewoonlijk voor zonsondergang gaf het zesde schot het signaal om aan te leggen op de plaats waar overnacht zou worden. Alle europesche en inlandsche hoofden waren dan aan den oever tegenwoordig, om den hofstoet te ontvangen. Tegen acht uur moest er weder gebeden, om elf uur gesoupeerd en daarna kaartgespeeld worden.

Te Bodjonegoro, waar een half bataillon infanterie onder majoor Kruseman in garnizoen lag, en waar Buyn assistent-resident was, zag het er buitengewoon feestelijk uit. Nadat de keizerlijke bruid in een prachtige palanquin naar de regentswoning gebragt was en ook de sulthan daar zijn intrek genomen had, kwam de majoor Kruseman aan het hoofd van alle officieren met uitgestoken handen naar Poland toe, en hem geluk wenschen.

‘Waarmede?’

‘Met uwe benoeming tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw! Ziehier de Java-courant, zooeven aangekomen!’

De sulthan, dit hoorende, sprong van de kanapé op, liep in draf naar zijn adjudant, omhelsde hem, nam hem bij de hand en geleidde hem haastig naar de schoone bruid, om haar te vertellen welke blijde tijding hij ontvangen had.

Poland kon geen woord spreken. Stom van verrassing, sprongen hem de tranen uit de oogen. Verbeeld u, hij was de eerste officier van het indische leger, wien als luitenant die onderscheiding te beurt viel!

De deelneming van groot en klein was ongeveinsd. Ieder wist wat Poland gepresteerd had, en aan ieder gaf het zekere genoegdoening te zien dat ook de regering zijne diensten erkende. Was het wonder dat die gebeurtenis de vreugde verhoogde en het verblijf te Bodjonegoro, waar Poland een aantal wapenbroeders aantrof, dubbel aangenaam maakte?

's Anderendaags begaf de sulthan, na een aantal bezoeken afgelegd te hebben, zich naar de rivier om het jagt te bezien dat de keizer van Solo herwaarts had gezonden om zijne bruid af te halen. Dat was eerst een pracht, dat was inderdaad keizerlijk! Op een lengte van honderd-en-tien en een breedte van twintig voet had het vaartuig slechts anderhalf voet boord en twee voet diepgang. Behalve vier ruime vertrekken bevatte het een rijk gemeubelde zaal, waarin men met dertig personen aan tafel kon zitten. Over de geheele lengte was een sirappen dak gebouwd; op den voor- en den achtersteven stonden groote houten beelden, vliegende draken voorstellende, waarvoor twee malen daags geofferd en wierook gebrand werd. Een vloot van tachtig kleinere vaartuigen, voor het gevolg der hooge bruid, voor de bagage, voor keukens, voor het keizerlijk muzijkkorps en voor de keizerlijke gammelangs, vergezelde het schoone jagt.

Toen de dag was aangebroken, waarop de bruid zich op het keizerlijke jagt zou inschepen, leverde de rivieroever een schoon, levendig, indrukwekkend schouwspel op. Die honderden met vlaggen en wimpels versierde vaartuigen, die bonte menigte van duizende toeschouwers, die pracht door de vertegenwoordigers van twee hoven ten toon gespreid, die militairen en ambtenaren in gala-kostuum, die belangstelling en die ernst, - 't was éénig in zijn soort. De maduresche prinses is met statie aan boord van het keizerlijke jagt gebragt. De assistent-resident Ondaatje met zijne dames, de solosche commissie, de maduresche prinsen die hunne zuster verder begeleiden, zijn ingescheept; alles is gereed. Toch wordt het teeken om af te zetten niet gegeven.

Er heerscht onder die duizenden een diepe stilte. Alle oogen zijn op het keizerlijk jagt gerigt.

Dáár bevindt zich de brave sulthan, die van zijn geliefde dochter afscheid neemt, maar niet van haar scheiden kan.

Ziet! de schoone Seria ligt weenende voor haar dierbaren vader op de kniën; krampachtig omstrengelen hare welgevormde armen vaders beenen. Ook de sulthan weent, en houdt de handen zegenend over het voorovergebogen bevallige hoofd zijner dochter. Een vijftigtal priesters zitten aan den oever te bidden en roepen den grooten profeet aan, smeeken 's hemels zegen over de bruid af!

Dat afscheid duurt twee uren. Misschien eischt de étiquette dat het zoo lang duurt; misschien loopt er comedie-spel onder die aandoening; maar in ieder geval, 't is een aandoenlijk schouwspel, waaraan door Poland een einde gemaakt wordt, toen hij ontwaart dat de sulthan zijn

besef verloren heeft. Hij neemt Z.H. bij den arm en geleidt hem van boord; de dames nemen de prinses op en brengen haar in de voor haar bestemde kamer.

‘Vuur, kanonnier!’ roept Poland, om er een eind aan te maken. Het schot valt, de muzijk speelt, en de vloot steekt van wal. De sulthan blijft aan den oever het keizerlijk jagt nastaren, totdat het bij een bogt der rivier uit het gezigt geraakt; men plaatst hem daarna in een draagstoel en voert hem naar de regentswoning terug. Van lieverlede komt Z.H. tot bedaren en 's avonds is hij, dank zij de speelkaarten, weder in zijn normalen toestand.

Den volgenden dag duurde het gebed wel een half uur langer dan gewoonlijk; daarna werd de terugreis aangenomen. Poland deed zijn best om Z.H. wat op te monteren en het gelukte hem spoedig 's mans tranen te droogen.

‘Als het eerste kind dat mijn dochter krijgt, een zoon is, zal ik nog eens grootvader van een keizer worden,’ zegt de sulthan.

‘Dat help ik Uw Hoogheid van harte wenschen,’ antwoordt Poland, laat dadelijk een flesch champagne opentrekken en stelt een toast in op den aanstaanden kleinzoon. Dit streelend vooruitzigt brengt den glimlach weder op sulthans gelaat.

De reis, rivierafwaarts, liep in weinige dagen af, zoodat men na een afwezigheid van vierendertig dagen behouden tehuis kwam. Ditmaal was zelfs Poland blijde tot rust te komen. Gedurende vierendertig dagen toch had hij bijna niet geslapen, dagelijks veel gedronken, door zijne wildheid driemaal in de rivier gelegen en alleen door zwemmen zijn leven gered; voeg daarbij de natuurlijke gemoedsbeweging bij het spel, bij 't dansen, bij het ontvangen eener nieuwe decoratie, dan zal niemand het onnatuurlijk vinden dat zijn bloed in een hoogen graad van gisting verkeerde en alleen zijn ijzersterk gestel hem voor een zware ziekte vrijwaarde.

XXXVII.

Poland wordt kapitein en gaat op hooger autoriteit tweemaal door den pagger. - Het hoogste lot uit de loterij. - Een dubbel feest. - Hoe een oostersch vorst over oude epauletten denkt.

In de helft van de maand Augustus 1833, toen Poland reeds anderhalf jaar aan het hof van den sulthan van Madura geattacheerd was, kwam de generaal Cochius, als kommandant van het leger een inspectiereis makende, ook de barissan van den vorst van Madura een bezoek brengen. Het wederzien van Poland, in wiens vrolijkheid, vrijen toon en geestige uitvallen de generaal altijd behagen schepte, was regt hartelijk en verplaatste hem dadelijk weder eenige jaren terug, toen Toontje de ziel en de lust van de mobiele kolonne was waarmede men tegen Dipo-Negoro krijg voerde. Van zijn kant was het voor Poland een feestdag als hij zijn vaderlijken vriend weder zag.

‘Wel, Hoogheid!’ zeide de generaal op het dessert, waar men aangenaam zat na te praten, ‘hoe zijt ge tevreden over uw adjudant?’

‘Zeer tevreden, generaal!’

‘Maar als uw oude adjudant, kapitein Hegi, nu van verlof uit Europa terugkomt, wien wilt ge dan liever hebben, den oude of den nieuwe?’

‘Ik heb niets tegen mijn ouden adjudant, maar ik behoud liever mijn zoon Poland bij mij.’

‘Wel, Toon!’ vervolgde de generaal, het woord tot Poland rigtende, ‘hoe is het met konings verjaardag?’

Die vraag sloeg op de gewoonte van Poland, om op dien dag, ten blijke van zijne gezindheid voor het huis van Oranje, zich behoorlijk te bedrinken.

‘Nog even als vroeger, generaal! ik ga geregeld door den pagger.’

‘Door den pagger gaan’ was een soldatenterm die zooveel beteekende als ‘een vest aan te hebben.’

‘Dan raad ik u aan, het dezen keer tweemalen te doen.’

‘Waarom, generaal?’

‘Omdat ik van plan ben u op den 24sten Augustus kapitein te maken. Als Zijn Hoogheid het goed vindt, zult gij in dien rang zijn adjudant blijven.’

Zijn Hoogheid vond het heerlijk, en Poland was zoo vrij te zeggen:

‘Maak 't mij dan maar dadelijk, generaal! Ik beloof U op mijn woord van eer, dat ik binnen een half uur door den pagger zal zijn.’

‘Neen, Toontje! dat gaat niet, je moet geduld hebben tot den 24sten; dat is een goede dag. Al heb je dan het besluit nog niet in handen, je kunt de epauletten toch opzetten.’

Den volgenden dag werd de hooge gast naar Sedajoe gebragt, waar men bij den regent dejeuneerde. In den wagen stappende om de reis te vervolgen, riep de generaal Poland nog eens toe:

‘Denk aan den 24sten!’

Nu, hij behoefde er waarlijk niet aan herinnerd te worden; want sedert het oogenblik dat hem de kapiteins-epauletten toegezegd waren, had hij geen rust meer. Nog nimmer waren de uren zoo traag voorbijgegaan, en elken nacht droomde hij van kapiteins-epauletten.

Eindelijk was het de 24ste geworden. 's Avonds ging de sulthan op een speelpartijtje bij den heer Ondaatje. Om twee uur 's nachts bragt Toon Zijn Hoogheid naar den kraton en wachtte op de vergunning om huiswaarts te gaan, toen de sulthan hem vriendelijk uitnoodigde om nog even te gaan zitten. Op zijn wenk werd er een doos op tafel gezet en ontving Poland twee paar kapiteins-epauletten, twee dragons, geborduurden kraag en opslagen, benevens een bankbillet van vijfhonderd gulden ten geschenke. Dit laatste was om een partij te kunnen geven bij gelegenheid van zijne bevordering.

Den volgenden morgen kommandeerde Poland de parade als kapitein, en 's avonds verscheen hij met zijn nieuwe epauletten op de groote

partij, die de sulthan ter eere van Zijn Majesteit gaf. Toch voldeed hij stipt aan het verzoek van den generaal; want 's middags ten 3 ure en 's nachts tegen 12 uur was hij behoorlijk ‘door den pagger’. -

Misschien een jaar geleden was er te Batavia een loterij - ik weet niet voor welk doel - geopend. Op Madura hadden alle notabelen, in navolging van den sulthan - die tien loten nam - zich laten verleiden om mede te spelen. Poland had zich bepaald tot een paar kwartlootjes te nemen. Eenigen tijd later nam hij nog een lot op een jagt, dat te Soerabaya zou verloot worden.

Den 28sten Augustus bevond Poland zich bij den assistent-resident op het uur dat de post aankwam. Behalve de gouvernementsbesluiten waarbij de verwachte promotie bij het leger te lezen stond, annonceerde de Javacourant den uitslag van de trekking der loterij. Ondaatje vergeleek de nummers waarop prijzen waren gevallen, met de nummers der loten door de autoriteiten te Bangkalan genomen, en kwam al spoedig tot de overtuiging dat het geluk hem noch den sulthan gediend had. Alleen de kapitein-Chinees had *f* 300 op zijn zes loten getrokken. Te huis komende herinnerde Poland zich zijne kwartjes, zocht ze op, en ziet! op het eene kwart was de hoogste prijs, op het ander een premie gevallen! Nu was de kapitein-adjudant, de ridder der beide nederlandsche orders, der Java medaille en van den gouden kris, de held van Amerongen, de vriend van het legerhoofd, de aangenomen zoon van den sulthan van Madura, op eenmaal nog een man in bonis geworden! De fortuin lachte waarlijk den alkmaarschen straatjongen al zeer vriendelijk toe!

Een vaartuig naar Soerabaya gezonden, brengt 's anderendaags *f* 14,250 aan baar geld mede; in een batterij-kist op vier lage rollen wordt de kluit geborgen; de djoeragan krijgt een buitengewone belooning, maar gaat niet weg. Hij heeft nog iets te zeggen. - Wat dan? - Men heeft hem te Soerabaya medegedeeld, dat de kapitein-adjudant het jagt gewonnen heeft! - Al mooijer en mooijer!

Nu is Poland nog eigenaar van een fraai jagt met drie masten, kompleet tuig, en kajuit voor tien personen. Wat zal hij daarmede doen? Een jagt laat zich niet in een batterij-kist bergen. Wacht! hij zal het den sulthan geven; 't is een geschenk dat men een vorst durft aanbieden. - Zoo gezegd, zoo gedaan. - De sulthan neemt het genadiglijk aan, en geeft het den naam van ‘Poland.’

De partij voor de benoeming zal nu, ter eere van het hoogste lot, met verdubbelden luister gevierd worden en twee dagen duren. Poland zal wel voor alles zorgen. Geld genoeg; dat zal het toch niet lang in de batterij-kist uithouden. Een zestigtal heeren en dames van Soerabaya zijn uitgenoodigd; geen enkel bedankje. Op de wallen van het fort worden een menigte tenten opgeslagen en ingerigt tot speelkamers of tot buffetten. Tachtig uniform gekleede bedienden, overal geposteerd en

goed verdeeld, zullen het den gasten zoo gemakkelijk mogelijk maken en hunne wenschen trachten te voorkomen. Een aantal kanonnen worden van den sulthan ter leen gevraagd, zoodat er 26 stukken in batterij staan. Nu zijn de wallen eerst goed gemonteerd! Poland heeft een geheele kompagnie pionniers en 50 artilleristen tot zijn beschikking gekregen; hij zal ze wel bezig houden! Voor de ophaalbrug is reeds een fraaije eereboog opgerigt.

In den loop van den dag komen de soerabayasche gasten aan en wordt hun deels bij den sulthan, deels bij den assistent-resident en bij Poland op het fort, logies aangewezen. Poland heeft voor zijn rekening veertien logeergasten, meest officieren, alle jonge luî.

Tegen acht uur 's avonds is het geheele fort geillumineerd en van den kraton een haije geformeerd door inlanders, die ieder een brandenden fakkel in de hand hebben. Een half uur later gaat de sulthan, vergezeld van al zijne zoons en logeergasten, met de meeste pracht en luister, in twee-en-twintig wagens, door die fantastisch verlichte menschenheg. Hij wordt aan het fort met een welkomst-saluut van elf kanonschoten ontvangen. Het feest begint; de muzijk laat zich hooren. Men danst en speelt tot middernacht, toen wordt er aan tafel gegaan. In de sierlijk gedecoreerde en schitterend verlichte eetzaal nemen honderd-en-dertig personen plaats, heeren en dames, een sulthan en een generaal, officieren van het leger en van de barissan, alles door elkander, maar geregeld. Vier soerabayasche koks stonden dagen te voren de maduresche keukenprinsen en keukenprinsessen bij, om den menu gereed te maken. Er is keur en overvloed van spijzen en dranken.

Bij den eersten toast op den generaal Riesz, resident van Soerabaya, zijn de dames gewaarschuwd, om niet te schrikken voor de zeventien kanonschoten die het ‘leve de generaal Riesz!’ begeleiden; de tweede dronk op den sulthan gaat met elf schoten vergezeld. Daarna geeft Poland zijn artilleristen last, om aanhoudend door te vuren, de voorzigtigheid natuurlijk in acht nemende. De champagne-flesschen beginnen ook een tweegelederen vuur te maken; 't is waarlijk bijna even plezierig als bij een werkelijk gevecht!

Na afloop van de tafel neemt ieder een dame aan den arm en gaat men het fort rond. 't Is allerliefst verlicht, 't is de verwezenlijking van een droom, van een voorstelling uit de duizend-en-een nacht. De kapitein-Chinees heeft zich zelf met het vuurwerk belast; ook dit voldoet bijzonder. De muzijk roept de gasten weêr ten dans, en met nog meer animo dan vóór het souper, zweeft men door de danszaal.

't Is half-vijf uur; de sulthan maakt zich gereed te vertrekken, want over een half uur is het tijd om te bidden. Als hij wil, mag hij het gebed wel eens uitstellen tot 's middags. Dat weet Poland; hij trekt zijne stoute schoenen aan en vraagt Zijn Hoogheid nog wat te blijven. De goede man kan zijn zoon niets weigeren. Een uur later evenwel vinden de generaal en eenige dames en heeren, dat het tijd wordt te

gaan rusten; zij nemen afscheid en gaan weg. De sulthan zegt, dat hij te voet naar den kraton zal terugkeeren; goed; alle heeren en dames zullen Zijn Hoogheid uitgeleide doen, de muzijk voorop.

Van dien togt terugkeerende, is het getal feestvierenden merkelijk kleiner geworden, evenwel nog groot genoeg, om bij den vlaggestok een bal champêtre te houden. Tegen negen uur 's morgens liggen Poland's logeergasten allen in diepe rust. De gastheer alleen heeft niets geen lust om te gaan slapen; toen dus, een paar uur later, dominé Ruempol met een troep heeren een visite komt maken, worden zij hartelijk welkom geheeten.

'Wacht, mijne heeren,' zegt Poland, 'ik zal mijne logeergasten even wakker maken.'

Een drieponder wordt midden in de kommandantswoning gesleept; Poland doet er eigenhandig een dubbele lading buskruid op, en steekt het stuk af. In een seconde staan alle logeergasten buiten hunne kamers, de een nog meer verschrikt dan de andere; natuurlijk, men is niet gewoon op die wijze gewekt te worden, en gelooft dat het fort in de lucht springt of de kommandantswoning instort. Dadelijk wordt er weêr champagne geschonken, het beste middel volgens Poland om de ontnuchtering der slaapdronkenen te bespoedigen en geduldig het dejeuner, dat tegen één uur opgedischt wordt, af te kunnen wachten.

's Avonds wordt de partij vervolgd in den kraton; programma, nagenoeg als den vorigen dag: dansen, spelen, eten en drinken totdat de dag aanbreekt. De meeste feestvierders keeren daarna naar Soerabaya terug; maar Poland kan nog zoo spoedig niet tot bedaren komen en maakt met vier zijner gasten een uitstapje naar Pamakassan en Sumanap. Eindelijk, na verloop van acht dagen, komt hij tot zijn normale levenswijze terug.

De ontberingen op het fort Amerongen geleden, werden door een vier-en-een-halfjarig verblijf op Madura ruimschoots vergoed. Zoo als wij gezien hebben, leidde Poland aan het hof van den sulthan een zorgeloos, weelderig leven. Zijn dienst als adjudant bestond in feestvieren; als kommandant der barissan had hij evenveel te doen, daar sulthans soldaten zelden onder de wapens kwamen, en in den regenmoesson, als er padie geplant moest worden, nimmer; als militaire kommandant eindelijk beteekende zijn dienst nog minder, daar de vaste bezetting van het fort uit zes man bestond. De komst van Zijn Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik der Nederlanden in het jaar 1837 was de belangrijkste gebeurtenis die gedurende zijn verblijf op Madura plaats greep. Èn sulthan èn adjudant waren even opgewonden van geestdrift voor het hooge bezoek dat hen wachtte. Op het punt van vergoding van het koninklijke huis gaven vader en zoon elkander niets toe. Gedurende de toebereidselen tot ontvangst van den prins mogt Poland de zijde van den sulthan niet verlaten; van 's morgens tot 's avonds bevond hij zich in den kraton, om altijd bij de hand te zijn.

En *welke* toebereidselen werden er gemaakt!!

Voor de eer van 's konings zoon bij zich te ontvangen, zou de sulthan zich des noods arm gemaakt hebben. Maar dat was niet noodig; aan geld ontbrak 't hem niet. De schatkist, bestaande in veertien groote kisten op rollen, met goud en zilver gevuld ter waarde van zes millioen gulden, behoefde niet eens aangesproken te worden; met de opbrengst der laatste veiling van vogelnestjes, een som van honderd-dertig duizend gulden bedragende, kon men ver komen, dacht Poland.

Het sprak van zelf, dat de zoon van den koning der Nederlanden niet kon logeren in vertrekken, die reeds door andere stervelingen gebruikt waren. Er werden dus nieuwe kamers gebouwd. De geheele kraton, die toch zoo rijk en prachtig was ingerigt, werd het onderste boven gehaald; de wanden van het vertrek voor den prins bestemd, met geel fluweel, de vloer met groen fluweel bekleed en met breed goud galon gegarneerd; het meubilair naar rato.

Al de officieren der barissan, drie-en-veertig in getal, kregen nieuwe uniform-rokken, epauletten en dragons; honderd-vijftig bedienden insgelijks nieuwe liverijen, kwistig met goud uitgemonsterd; de europesche lijfwacht, zes-en-twintig man sterk - alle oppassende oud-gedienden met de zilveren en de Java-medaille versierd, - werd van top tot teen in nieuwe pakken gestoken. - En dan moest Poland er achter zien te komen welke spijzen en dranken Zijn Koninklijke Hoogheid het liefst gebruikte; en daar dit nog al moeijelijk was, meende Poland niet beter te kunnen doen, dan van *alles* wat de toko's te Soerabaya opleverden, *volop* aan te koopen. Hemel! wat een lekkers, welk een voorraad!

't Gebeurde meermalen dat Poland midden in den nacht naar den kraton ontboden werd ‘daar Z.H. hem dadelijk moest spreken.’ De sulthan zond altijd een rijtuig bij zoo'n gelegenheid, om hem te halen en te brengen. Wat was het dan?

‘Mijn zoon, daar is mij te binnen geschoten dat de turksche tapijten in de slaapkamer van den koninklijken prins zoo en zoo beter zullen voldoen; wat dunkt u daarvan?’ of:

‘Ik heb daar bedacht, dat ik een gouden pijp met slang voor Zijn Koninklijke Hoogheid moest laten maken. Zou dat niet goed zijn?’

Vond Poland het nieuwe denkbeeld goed, en antwoordde hij:

‘Wel, vader! dat zou al heel mooi staan!’

dan was de sulthan gelukkig en kon gerust gaan slapen. Keurde Poland het voorgestelde af, dan zuchtte de oude en zag er van af.

De beschrijving van al de ceremoniën waarmede Zijn Koninklijke Hoogheid ontvangen werd, houde de lezer ons ten goede. Het bezoek liep naar wensch af; na *die* eer genoten te hebben, kon de sulthan gerust sterven. Alleen bij de eerste ontmoeting, toen Zijn Hoogheid in een wagen met zes makassaarsche isabellen Zijn Koninklijke Hoogheid te gemoet was gereden, was de brave sulthan teleurgesteld geweest. En geen wonder! Hij, de oostersche vorst, die zich geen

grootheid zonder uiterlijke pracht kon denken, die gewoon was den stand van den mensch naar de kleeding te beoordeelen; hij, de ondergeschikte, die naar de heerschende begrippen van zijn land zich met zooveel luister mogelijk presenteerde, hij verwachtte natuurlijk, dat die luister in het niet zou wegzinken bij de verschijning van den nog veel magtiger vorst, bij den zoon van den koning der Nederlanden; hij stelde zich dien koningszoon voor als een zon, van het hoofd tot de voeten schitterend van goud en diamanten. Zijn zoon Poland had hem zijne illusies niet willen ontnemen, of deelde misschien in de overdreven verwachting van zijn vader; in Europa toch had de alkmaarsche jongen op dat punt niet veel ondervinding opgedaan. Hoe het zij, de prins was als marine-officier gekleed in klein tenue-rok met een paar gedragen 1e luitenants-epauletten, een ponjaard op zijde en een ster op de borst; zijn gevolg bestond uit den generaal Riesz, eenige marine-officieren en een europeschen bediende.

Naar den kraton terugrijdende, om Zijn Koninklijke Hoogheid statieus aan de groote poort te ontvangen, zat de sulthan in diep gepeins en nu en dan zijn hoofd schuddende naast zijn adjudant. Deze wachtte zich wel de overpeinzingen van zijn vorstelijken vader te storen. Eindelijk rigtte de sulthan zich op en zeide:

'Weet ge *wat* ik doen zal?'

'Neen, Hoogheid.'

'Ik zal den prins, straks als hij in den kraton komt, een paar nieuwe epauletten geven.'

Hetgeen den oosterling het meest getroffen had waren die oude epauletten! Die epauletten hadden hem tot nu toe geheel bezig gehouden en bragten hem totaal in de war. 't Was toch de zoon des konings, en de zoon des konings moest toch geen zwarte epauletten dragen!

En dan *luitenants*-epauletten! Zijn zonen waren ook officier, droegen ook epauletten, maar ze droegen althans blinkende hoofdofficiers-epauletten.

'Ik zal den prins een paar nieuwe geven.'

'Dat moest Uw Hoogheid maar niet doen,' antwoordt Poland. 'De prins *heeft* wel andere epauletten.'

'Zoudt ge denken?'

'Ik ben er zeker van; Uw Hoogheid zal het later wel zien.'

XXXVIII.

Poland's waarde als hoofd-officier. - Zijn talrijke verplaatsingen en laatste veldtogt. - Hoe de tijden veranderen en de 'termen' ontbreken, om buitengewone verdiensten buitengewoon te beloonen. - Polands pensionering, huwelijk en overlijden.

Nadat Poland ongeveer vijf jaren aan den sulthan van Madura was toegevoegd, achtte de legerkommandant het noodig, hem weder een plaats in de gelederen aan te wijzen. Na een jaar aan het hoofd eener

kompagnie van het 2de bataillon infanterie te Samarang gestaan te hebben, werd hij in 1840 naar Palembang verplaatst, en met het civiel en militair gezag van Tebing Tingie belast. Behalve een togt naar het oproerig distrikt Ampat Lawang, waardoor in veertien dagen de orde hersteld werd, kenmerkte zijn verblijf aldaar zich door geen meldingswaardige gebeurtenis. Weinige maanden na zijne bevordering tot majoor, kwam hij te Batavia aan het hoofd van het 7de bataillon.

Bij de hervorming die het leger in dien tijd onderging, zoo tengevolge van geregelde aanvulling uit Nederland, vooral wat het kader betrof, als door het verwijderen van de onzuivere elementen die bij een langdurige rust in de kolonie meer in het oog vielen en hinderlijk werden; bij de daaruit voortvloeijende grootere naauwgezetheid in de beoordeeling van de officieren wat hunne geschiktheid voor hoogere rangen betrof, gaf de benoeming van Poland tot hoofdofficier een schitterend bewijs van de hooge waarde waarop zijne verdiensten geschat werden. Ontbrak hem wel is waar de elementaire opleiding thans voor ieder officier onontbeerlijk; kon hij zelfs geen aanspraak maken op den titel van ‘beschaafd krijgsman’; maakte zijn uiterlijk eerder een ongunstigen indruk; zocht men bij hem te vergeefs naar vormen, goede manieren, en hoorde men van hem vaak uitdrukkingen, die in den mond van ieder ander onaangenaam zouden geklonken hebben, Poland's gezond verstand, sterk geheugen, ondervinding en menschenkennis vergoedden ruimschoots het gemis van aangeleerde kennis; het oorspronkelijke, het karakteristieke van zijn persoon, had iets aantrekkelijks; die eigenaardige flinke wijze van zich uit te drukken beviel van hem beter, dan wanneer hij zich bediend had van een taal, die minder in overeenstemming met zijn persoon zou geweest zijn. Niet in staat de kennis van een wetenschappelijk officier te beoordeelen, vergiste hij zich toch nimmer in de waarde van het individu. Beteekende ‘het a + b’ (studie), in zijn oog al bitter weinig voor een infanterie-officier, hij zou niemand van de boeken afhouden, en ieder jong officier ‘uit de broeikast’ zelfs, die een beroep deed op zijn ondervinding, kon op de aangenaamste wijze een schat van praktische kennis opdoen. Maar waarin geen ander hem evenaarde, was zijn onbegrijpelijke takt om den militairen geest bij zijne ondergeschikten, onverschillig van welken landaard, op te wekken. Kameraad van den europeschen soldaat, wist hij even goed met den Javaan, den Madurees, den Ambonees, met ieder in zijn eigen taal den juisten toon aan te slaan. Vandaar dat zijn bataillon uitstekend afgerigt en met een uitmuntenden geest bezield was; van daar dat ook in vredestijd alle soldaten met Toontje dweepten.

Was het om die reden dat men Poland zoo dikwerf verplaatste, of was dit een natuurlijk gevolg van het heerschend stelsel van zelden of nooit een officier langer dan twee jaren op dezelfde plaats en in dezelfde betrekking te laten? Wij kunnen dit niet met zekerheid opgeven. Genoeg zij het te vermelden, dat hij in 1843 het 12de bataillon van

den overste Neuhaus overnam, bij zijn benoeming tot luitenant-kolonel in Januarij 1845 aan het hoofd van het 10de bataillon te Willem I en een half jaar later bij het 6de bataillon ingedeeld en belast werd met het kommandement der Padangsche benedenlanden. In het jaar 1848 naar Java teruggeroepen, plaatste men hem andermaal bij het 12de en een maand later bij het 3de bataillon te Soerabaya.

Gedurende eenige jaren had er een bijna volmaakte rust in de kolonie geheerscht, te groote rust naar het oordeel van het leger. Eerst in 1846 had de balische expeditie daaraan een einde gemaakt; in 1848 was op hetzelfde oorlogsterrein een nederlaag geleden, en in het daaropvolgende jaar zou een aanzienlijke magt zich daarover wreken. Het 3de bataillon was een der vier infanteriekorpsen tot dien togt bestemd; voor het eerst na lange jaren zou Poland dus weêr te velde trekken! Geen luitenant was meer opgewonden van blijdschap dan hij.

Dien veldtogt te beschrijven, ligt niet in ons plan. Was Poland in het begin zelf zeer teleurgesteld, toen hij vernam dat zijn bataillon bij den aanval op Djagaraga (15 April) de reserve zou uitmaken, hij wist het vurig verlangen zijner ondergeschikten, om aan den strijd deel te nemen, te bedwingen, hen bezig te houden en met het bivakleven vertrouwd te maken. Evenals gedurende den Java-oorlog, zag men ook thans Toontje nooit zonder een man die de nederlandsche vlag droeg; ditmaal was de vlag minstens tweemaal grooter; 's nachts stond zij voor de hut of plek waar hij bivakkeerde. Toen Djagaraga genomen en er bepaald was, dat de expeditionaire magt op een ander punt van het eiland ontschepen zoude, bezette het 2de battaillon met de veldartillerie de veroverde stelling en dekte den arbeid der sappeurs, die onder leiding van den luitenant der genie Haitink, met het sloopen der wallen en verschansingen belast waren.

Op zekeren avond (3 Augustus) komt er een order van het hoofdkwartier, dat het garnizoen van Djagaraga den volgenden morgen ten 6 uur naar het strand zal marcheren en de sappeurs, na het volbrengen hunner taak, later moeten volgen. Men dacht er niet aan, dat de bevolking van kampong Djagaraga, alles behalve vriendschappelijk gezind, de gelegenheid niet zoude voorbij laten gaan om, zoodra het bezettingskorps aftrok, op de sappeurs te vallen die in ploegen van drie en vier man over de geheele linie ongewapend verspreid waren. Poland begrijpt dadelijk, dat de sappeurs in de pan gehakt zullen worden, als hij de order opvolgt. En toch de order is bepaald en lijdt geen tegenspraak; er *moet* afgemarcheerd worden. Rapporteert hij, dat de Balinezen niet te vertrouwen zijn, zijne bedenkingen zullen niet aangenomen worden; men zal zeggen, 'de Balinezen zijn geslagen en hebben vooreerst genoeg van de vijandelijkheden.' Men zal er bij *denken* 'Toontje is zwaartillend geworden, Toontje takelt af.'

Dus, er *zal* morgen afgemarcheerd worden.

Het toeval heeft gewild dat er juist oneenigheden tusschen Poland

en Haitink hebben plaats gehad. Poland heeft namelijk een tiental sappeurs op veldwacht gekommandeerd, en Haitink is in de bres gesprongen voor zijne manschappen, die zijns inziens 's nachts wel rusten mogen als zij den ganschen dag zwaar gewerkt hebben. 't Is zelfs zoo ver gekomen, dat Haitink zich schriftelijk bij den chef der expeditie heeft beklaagd en in het gelijk is gesteld.

Laat in den avond komt Poland nog bij Haitink.

'Zoo, kommandant van de Sappies!(*) zegt hij op zijn gewonen vrolijken toon, 'er is weêr wat nieuws.'

'Ik hoop goed nieuws, overste?

'Ik heb order om morgen vroeg af te marcheren.'

'En ik om den arbeid af te maken.'

'Dat 's maar gekheid. Je marcheert meê af met je Sappies.'

'Dat kan niet, overste!'

'Ik gelast het.'

'Onmogelijk! hier is de order van *mijn* chef.'

'Maar dan ben je naar de bl...'

Haitink haalt de schouders op.

'Je begrijpt, dat ik je niet zonder dekking achterlaat.'

'U hebt dus geen rancune meer?'

'Waarover?'

'Over mijn rapport aan den generaal.'

'Dat 's lang vergeten. Hoe lang werk hebt ge nog?'

'Minstens een uur of vijf.'

'Kunnen de Sappies niet wat vroeger beginnen?'

'Ja wel, overste. Als ik om vier uur laat beginnen, dan kan ik tegen negen uur klaar zijn.'

'Mooi! - Ordonnans! ga majoor Libourel roepen!'

'Majoor Libourel! morgen om zes uur marcheert gij met het bataillon af, slaande trom, spelende muziek, veel kabaal, hoor.'

'Goed, overste!'

'Neen, niet goed! - Buiten de barrière gekomen, weigeren de koelies verder te gaan.'

'De koelies?'

'Ja mijnheer, de koelies of wat anders, dat 's mij onverschillig; maar gij zijt verpligt halt te houden, de zaak te onderzoeken en er mij rapport van te maken. Ik blijf nog wat bij het werk; ik wil die groote mijn zien springen.'

Ten zes uur 's morgens rukt het bataillon, dat een half uur te voren op een zigtbare plaats is aangetreden, met vliegende vaandels en slaande trom Djagaraga uit. Een hoera, twee, drie hoera's weêrgalmen tot afscheid van de sappeurs, die reeds om 4 uur aan den arbeid zijn gegaan. Poland heeft zich met zijn adjudant en eenige kavalleristen

(*) Een woordspeling. Sappi beteekent koe.

op een hoog punt geplaatst, van waar hij te gelijker tijd de troepen en den kampong Djagaraga in het oog houdt.

Wat gebeurt er? Naauwelijks is de achterwacht buiten de barrière gekomen, of er ontstaat een groote beweging in den kampong. Gewapende inlanders loopen naar buiten, anderen volgen, sluiten zich aan, en begeven zich in digte drommen naar de vestingwerken.

'Zoo! ik verwachtte niet anders,' zegt Poland. 'Geef het teeken, Eschauzier!'

Dadelijk maken twee kompagniën Afrikanen regtsomkeert, rukken de barrière weder binnen en rigten hun marsch zoodanig in, dat een 300 tal Balinezen, aan de versterkingen komende, onmiddellijk een kompagnie in den rug, een andere in de flank ziet verschijnen. Bedremmeld blijven de Balinezen staan. Poland laat hen geheel omsingelen en treedt nader.

'Zoo, vrienden! wat komt gij hier doen?'

'Niets.'

'Niets?'

'Wij komen alleen om te zien.'

'Als vrienden dus?'

'Ja, als vrienden en onderdanen.'

'Juist, weest dan zoo goed om behoorlijk neêr te hurken. Zoo! Nog wat digter bij elkaâr.'

De Balinezen sluiten zoo digt op als mogelijk is.

'En nu de wapens afleggen; die zijn nergens voor noodig.'

De lange lansen, de geweren en krissen gaan van hand tot hand en worden door de soldaten ingenomen.

'Zie zoo, nu kunt ge op uw gemak kijken!'

Niets op hun gemak en steeds omsingeld en bedreigd door de soldaten, brengen de Balinezen eenige benaauwde uren door. De eene ontploffing volgt op de andere; eindelijk zijn al de mijnen gesprongen. Haitink verzamelt de kompagnie sappeurs en berigt dat, wanneer hij vijf-en-twintig koelies tot zijn beschikking krijgt, hij gereed is om mede af te marcheren.

Andermaal nadert Poland den drom ontwapende Balinezen.

'Zijt gijlieden wel *zeker* de vrienden van de kompanie?'

'Stellig, heer!' is het angstige antwoord.

'Kan ik er wèl op aan?'

'Ge kunt er van overtuigd zijn.'

'Welnu, dan zal 't u wel aangenaam zijn de kompanie een dienst te kunnen bewijzen. - Mijnheer Eschauzier! laat een vijfentwintig man aftellen, en door de 6de kompagnie naar het bivak der sappeurs brengen. Zoo! - Nu gij, vrienden, regtsomkeert en naar den kampong terug. Uwe wapens zal ik zoo lang bewaren. Gezwinde pas, marsch!'

De Balinezen lieten het zich geen tweemaal zeggen en ijlden naar den kampong terug. Op den terugmarsch drukte Haitink dankbaar de hand van Toontje.

Ongeveer een maand later, toen de generaal Michiels naar Kasoemba opmarcheerde, maakte het 3de battaillon den linkervleugel onzer strijdmagt uit, en rukte met de kompagnie van de Brauw aan het hoofd, langs het strand vooruit. Nu was dus de beurt aan Poland's soldaten gekomen om een werkzaam deel aan het gevecht te nemen. Een sterke vijandelijke bende verschijnt buiten den kampong en gaat met gevelde lans den aanvaller te gemoet. Het tweegelederenvuur van twee kompagniën brengt de overmoedigen weldra tot stand; de geweren worden geveld en de vijand met de bajonet in den kampong teruggedrongen. De eerste huizen zijn genomen. Bravo! nu voorwaarts, doch voorzigtig!

De Balinees verdedigt zich voet voor voet. Elk huis moet stormenderhand genomen worden. Ginds verdedigt men zich hardnekkig; er wordt niet geavanceerd. Honderd Balinezen hebben zich in een groep woningen, door een muur omringd, vastgenesteld. - Artillerie voor! - Een sectie houwitsers baant zich door den kampong een weg en opent haar vuur. Weldra is er een bres geschoten. Kapitein Nack bestormt de bres en jaagt de bezetting over de kling. Ten drie uur biedt Kasoemba geen weêrstand meer; het 3de bataillon heeft zich dapper van zijn pligt gekweten!

Geheel Kasoemba was echter nog niet bezet, toen de avond inviel; de plaats is te uitgestrekt en biedt dien nacht nog huisvesting aan vriend en vijand.

In het holle van den nacht roept de alarmtrom ‘te wapen!’ Geweerschoten knallen aan de zijde van het 7de bataillon. In de tastbare duisternis valt het moeijelijk de verzamelplaats, voor ieder korps aangewezen, langs den kortsten weg te bereiken. Het krijgsgeschrei des vijands doet zich op meer punten te gelijk hooren. Schuchtere koelies vlieden als gejaagde herten van huis tot huis. ‘Amok!’ schreeuwt men ginds; losgerukte paarden loopen hinnikend en brieschend heen en weêr. Het kanonvuur doet den grond dreunen; men hoort het gekerm der gekwetsten. Gedurende eenige minuten is de verwarring ontzettend!

Weldra is echter de orde hersteld; men hoort de stem van Poland boven alles uit; honderde manschappen, die in 't wilde door den kampong loopen en te vergeefs de verzamelplaats zoeken, rigten zich naar die welbekende stem; het 3de bataillon staat aangetreden. De ontroering bij het plotseling ontwaken heeft Poland niet gedeeld; om de gemoederen tot kalmte te brengen laat hij het bataillon eenige handgrepen maken; men waant zich op het exercitieveld. Toen nu de vijand, bij het 7de bataillon het hoofd stootende, zich op het 3de wil werpen, worden Poland's kommando's met zooveel juistheid uitgevoerd, dat de aanvaller met groot verlies terugdeinst. Bij het aanbreken van den dag is de vijand verdwenen. De generaal Michiels is doodelijk gewond en de overste van Swieten acht het noodig naar Padang Cove terug te trekken. Dit wekt de gemoederen niet op; Padang Cove is bovendien een

ongezond oord; het aantal zieken neemt bij den dag toe en het schijnt dat de quinine haar kracht heeft verloren. Poland's ondergeschikten lijden het minste; die de koorts krijgt, ontvangt van Toon een glas citroenbitter door hem zelf bereid, over welks uitwerking de officieren van gezondheid verbaasd staan.

Toen in de maand Junij de troepen andermaal naar Kasoemba moesten oprukken - Poland had wel gedacht, dat die onderhandelingen niet veel zouden geven - was de goede geest weder herleefd. Twee kompagniën van het 3de bataillon maakten met vijftig sappeurs de voorhoede uit, en nadat de aanval op de versterkingen van den tempel te S. Lawas door het vuur van de stoomschepen Phoenix en Vesuvius voorbereid was, drong deze, met het halve 5de bataillon vereenigd, binnen de sterkte. Het is bekend dat de opmarsch naar Klonkong onder de vrome wenschen kwam. Of de oorlog naar den zin van Poland gevoerd werd, kan men betwijfelen, al verdiende hij er de gouden kroon op zijn Willemsorde mede. In zijn tijd, plagt hij te zeggen, deed men met een kompagnie meer dan thans met een bataillon.

'In *zijn* tijd.' Ja, inderdaad, de tijden en de menschen veranderden, maar Poland veranderde niet. En dit was zijn fout. Men duldde niet meer, dat een hoofdofficier als een luitenant leefde; de tijden van den Java-oorlog, waarin het gemeenschappelijk gevaar den afstand tusschen den generaal en den luitenant gering maakte, waarin een luitenant zijn generaal 'oude' noemde, die tijden waren voorbij. Tegenwoordig stond men immers een hoofdofficier minder vrijheid van handelen toe, dan voor dertig jaar aan een luitenant. Zoo iets moest iemand als Poland schrikkelijk hinderen; dit was een steen des aanstoots die altoos op zijn weg lag. Nam de resident van Soerabaya het niet kwalijk, dat Poland, tijdelijk met het kommando der plaats belast, een tent met vlaggen behangen, liet oprigten, waarin de inlanders door muzijk, spel, drank en amfioen gelokt werden, om er dronken, berooid en als soldaat uit te gaan? Vond men het niet ongehoord, dat de huisbediende, die 's morgens voor boodschappen uitgegaan was, 's avonds bleek en ontdaan terugkeerde, verklarende soldaat te moeten worden als hij geen *f* 25 of *f* 50 konde betalen? - Èn men had soldaten noodig! Èn was het vroeger niet altijd de gewoonte geweest op die wijze te werven?

Te Willem I had hij, als militair kommandant, bij de inwijding van het societeitsgebouw, door veertig tamboers een marsch in de groote zaal laten slaan, zooals het heette 'om de sterkte van het plafond te beproeven' maar eigenlijk om het feest op te luisteren. Vroeger zou zoo iets voor een gewone aardigheid hebben doorgegaan, en nu vond men 'dat het niet te pas kwam.'

De afdeelingskommandant had ook al aanmerkingen! Wat werd er op elke straf, op elke uitdrukking, op elk papiertje gevit!

Een voorbeeld. Een soldaat van de meniste godsdienst vroeg en

kreeg permissie om zich te laten doopen. Toon geloofde niet aan die dooppartij en, toen de man 's avonds dronken te huis kwam, bleek het ook dat hij, in plaats van zich te laten doopen, op den passer den beest had gespeeld. Nu stond in het strafboek:

'Acht dagen provoost, om reden ongedoopt op den passer rondgeloopen en zich aan andere baldadigheden schuldig gemaakt te hebben.'

Was die omschrijving niet goed?

De laster had *hem* zelfs niet gespaard, maar trof hem niet. Spitsten zijne benijders de ooren voor de meest overdreven verhalen van zijne wreedheid en ongebonden levenswijs, Poland was de eerste die er zich vrolijk mede maakte. Vertelde men niet, dat hij te Amerongen, bij gelegenheid eener excecutie van zes ter dood veroordeelden, een der toeschouwers uit het volk had laten opvatten en ophangen, alleen om de galg, die met zeven pennen was voorzien, vol te maken! Beweerde men zelfs niet, dat hij aan den drank verslaafd was? - Ruw was Poland, maar wreed niet; integendeel, over het ongeluk van anderen kon hij tranen storten. Opgewonden vrolijk, krachtig van gestel, liet hij geen gelegenheid voorbijgaan om feest te vieren, gaf daarbij wel is waar niet altijd het voorbeeld van matigheid, maar was er even ver af om zich bepaald aan het drinken over te geven.

Als kapitein was Toon al eens in den conduite-staat gesignaleerd: 'als niet met zijn tijd mede te gaan.' Te Batavia maakte de afdeelings-kommandant hem daarmede bekend, en kreeg ten antwoord:

'Dat is dan juist het omgekeerde van mijn chef; want die is zijn tijd twintig jaar vóóruit en *nu* al een oud wijf!'

Dat was waar en zijn beoordeeling had, zoo als wij zagen, geen invloed op Poland's bevordering. Nu echter klom hij al hooger en hooger op de ranglijst; voor afdeelingskommandant achtte men hem ongeschikt; bovendien leed hij in de laatste jaren veel aan rheumatismus en periodieke aanvallen van jicht in de zoo vaak gewonde ledematen. In Januarij 1852 overgeplaatst bij het 4de bataillon te Poerworedjo (residentie Baglen), werd hij overtuigd van de noodzakelijkheid om 'zijn bajonet af te slaan' en zond een verzoek in om als kolonel gepensioneerd te mogen worden. Dat verzoek had een harden strijd gekost aan den geincarneerden soldaat, die thans het lot van Michiels benijdde; het was een dubbel harde strijd geweest, omdat zijn steeds toenemend gezin hem na aan het hart lag. Njahi Poland toch had voortgegaan, ging nòg voort, hem kinderen te schenken; driemalen bragt zij tweelingen, éénmaal zelfs drielingen - de laatsten echter dood - in het geheel twee-en-twintig kinderen ter wereld. De dooppartijen waren altijd luisterrijk gevierd, en het sparen had nimmer in den aard van Poland of van njahi Poland gelegen. Bij hem aan huis was er altijd vrolijkheid, geld nimmer.

In Julij 1853 meldde de Java-courant de benoeming van Poland tot kolonel-titulair, met bepaling dat hij met het kommando van het 4^{de}

bataillon zou belast blijven. Zijn verzoek om minstens een jaar in zijn nieuwen rang de dienst te doen en daarna met het pensioen van kolonel de gelederen te verlaten, was ter beslissing naar Nederland gezonden.

Dáár vond men echter ‘geen termen’ om den trouwen dienaar het hoogere pensioen toe te kennen. Onder dankbetuiging voor zijne veelvuldige en goede diensten, werd hij in November van hetzelfde jaar uit het leger verwijderd met een gratificatie van *f* 3000 en onder toezegging van een jaarlijksch pensioen van *f* 1800.

Na zijn ontslag uit de dienst huwde Poland de moeder zijner kinderen, en beloonde daarmede de trouwe diensten der javaansche vrouw, die zoo lang lief en leed met hem gedeeld, die hem overal gevolgd en ter zijde gestaan, en die hem meermalen het leven gered had.

Dat huwelijk leverde haar overigens geen voordeel op; want na Polands overlijden, waren er weder ‘geen termen’ om mevrouw de weduwe Poland eenig pensioen toe te kennen; toen waren het de officieren van het indische leger, die door particuliere inschrijvingen een som van *f* 15,000 ten behoeve van Poland's onverzorgde kinderen bijeenbragten.

Bezield met dezelfde onverflaauwde geestkracht die hem altijd gekenmerkt had, zag Poland naar middelen uit, om het lot zijner kinderen te verbeteren. Werkelijk stond hij eenigen tijd aan het hoofd eener steenbakkerij, in de nabijheid van Tjilatjap - te Salarang - door een Franschman opgerigt. Door gebrek aan kapitaal ging die onderneming echter te niet. Eindelijk, in het laatste jaar zijns levens, kwam hij op het denkbeeld om zijn eigen levensgeschiedenis te schrijven: een energiek besluit, waarlijk, voor iemand die zoo moeijelijk de pen hanteerde; een besluit, waardig ter aanbeveling aan menig oud-indisch officier. Vol ijver kweet hij zich van die taak en stelde de voornaamste bijzonderheden van zijn leven tot aan het jaar 1837 op schrift. Te midden van dien arbeid werd hij door een hevige dyssenterie aangetast, en bezweek den 19^{den} December 1857 op bijna 63jarigen leeftijd. Zijn éénige wensch op het sterfbed geuit, was ‘onder de nederlandsche vlag begraven te worden.’

Omhuld met de vlag die hij op Bali liet wapperen, werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld. Het garnizoen van Tjilatjap bewees het de laatste eer; van de schepen waaiden de vlaggen halfstok; en de kanonschoten, die gedurende de treurige plegtigheid van het fort en de reede vielen, verkondigden alom, dat er een braaf soldaat was heengegaan, wiens naam nog lang bij het indische leger zal voortleven.

Uit den vreemde,
meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De goudmaker.
Johann Friedrich Böttcher.

Onder de wonderen waarvan, in vroeger eeuwen, europesche reizigers verhaalden nadat het hun gelukt was in China door te dringen, behoorde in de eerste plaats eene ontzaglijk groote fabriek, in eene vlakte gelegen door hooge bergen ingesloten. Daar werd in drie duizend ovens, door twee maal honderd duizend werklieden, een fijn, wit, doorschijnend en sterk soort van aardewerk gemaakt, zoo als men in Europa nooit gezien had. Nauwelijks was men met dat chinesche wonder bekend geworden, of koningen en vorsten wilden, het mocht kosten wat het wilde, dat fraaie voortbrengsel van het Hemelsche Rijk in eigendom hebben en zelfs de kleinste vazen werden met fabelachtige sommen betaald. Later knoopten de Hollanders en de Portugezen vaste handelsbetrekkingen aan met China en Japan en werd er een geregelde handel in porcelein gedreven.

Doch nu bezat men wel het fraaie oostersche porcelein zelf, maar men verlangde bovenal de kunst van het te fabriceeren naar Europa over te brengen. Men liet de grondstoffen overkomen; geleerden en fabriekanten beijverden zich in de nauwkeurigste onderzoekingen, doch alles te vergeefs! De slimme Chinees had zijne grondstoffen vooraf eene bewerking doen ondergaan die haar onkenbaar maakte. Vele pogingen bleven langen tijd vruchteloos totdat het eindelijk aan een saksischen gevangene, Johann Friedrich Böttcher, gelukte een even fijn porcelein te vervaardigen, als het chinesche.

De zonderlinge levensloop en de ongelukken welke Böttcher ondervond, zijn op zich zelf reeds geschikt om zijn naam beroemd te maken, en wij deelen den lezer in korte trekken mede wat ons daarvan bekend geworden is.

Johann Friedrich Böttcher werd te Schleitz in het graafschap Reuss geboren in het jaar 1685. Zijn vader, directeur van de munt, was een ijverig voorstander der alchimie. Het geloof aan de verandering van metalen was in dien tijd in geheel Europa doorgedrongen, en de grootste geleerden zochten naar den steen der wijzen, waarmede zij de grofste metalen in goud meenden te kunnen veranderen. Die algemeene lichtgeloovigheid werd overal door bekwame kwakzalvers in de hand gewerkt, en vorsten die door oorlog of verkwistingen verarmd waren betaalden dikwijls aanzienlijke sommen voor het bezit voor het gewaande geheim.

De heer Böttcher behoorde echter niet tot die kwakzalvers, hij wijdde in allen ernst zijn geheele leven aan zijn geliefd onderzoek, en maakte er ook zijn zoon reeds vroegtijdig mede bekend. De jonge Friedrich nam die gevaarlijke lessen maar al te gretig aan; zijne groote blauwe oogen werden door een wonderbaren gloed bezield, wanneer de oude alchimist zijne vermagerde hand op de blonde lokken van den knaap legde en tot hem zeide: ‘Gij zult grooter zijn dan een koning, mijn jongen, want gij zult naar willekeur over de schatten der aarde beschikken.’ Die onophoudelijke inspanning ondermijnde al ras de krachten des ouden mans, en Friedrich was nog geen tien jaren oud toen hij bij het sterfbed zijns vaders nederknielde en schreiend den vaderlijken zegen ontving. Zijne moeder stond stom

van smart aan zijne zijde; de stervende man sloeg nog een blik van innige liefde op zijn kind en gaf zijne vrouw een verzegeld papier in handen, zijne éénige erfenis, het wonderbare geheim dat Friedrich macht en rijkdom verschaffen zou - het recept om goud te maken.

De indrukken welke wij in onze kindsheid ontvangen, oefenen dikwijls een beslissenden invloed uit op ons geheele leven. De zoon van den alchimist staakte soms eensklaps zijn vrolijk en luidruchtig spel om zich in de werkplaats zijns vaders op te sluiten; dan trachtte hij zelf diens proeven te herhalen, en hoorde nogmaals in gedachten de geliefde stem die hem toeriep: ‘Gij zult grooter zijn dan een koning!’

Inmiddels hertrouwde de moeder van onzen Friedrich met zekeren majoor Tieman, een man van een zeer positief karakter, die weldra eene groote genegenheid voor zijn vrolijken en vluggen stiefzoon opvatte. Hij achtte het nogtans nadeelig voor Friedrich dat deze in het ouderlijk huis zijne opvoeding voltooide, waar alles hem aan de bedriegelijke studiën herinneren moest die zijn vader een ontijdigen dood berokkend hadden.

In dien tijd ontving de majoor Tieman een bezoek van een zijner vrienden, een officier uit Berlijn. Deze gaf zulk eene prachtige beschrijving van de groote stad, van het hof van den keurvorst en de wetenschappelijke instellingen die in den laatsten tijd te Berlijn tot stand gekomen waren, dat de verbeelding van Friedrich er levendig door getroffen werd. Hij wenschte niets vuriger dan al die heerlijkheid met eigen oogen te aanschouwen. Die wensch werd weldra vervuld; de jonge Böttcher, aanbevolen door den vriend zijns tweeden vaders, werd als leerling aangenomen door den apotheker Zorn te Berlijn en verliet de ouderlijke woning, ‘met droeve tranen wel in de oogen, maar toch met vreugde in 't hart meteen.’ Na eene lange en moeielijke reis hoorde hij eindelijk vol vreugde een zijner reisgezellen uitroepen: ‘Dáár ligt Berlijn!’ Vol nieuwsgierig verlangen boog hij zich voorover uit het rijtuig, maar zag niets dan eene rivier die treurig tusschen eene dorre en zandige vlakte heen kronkelde. Zijn hart werd door een somber voorgevoel beklemd, doch die indruk werd weldra verdreven toen hij aan het prachtige kasteel van den keurvorst van Brandenburg kwam.

Böttcher vond in den apotheker Zorn een toegevenden meester, die hem de onbezonnenheden aan zijn leeftijd eigen vergaf, ter wille van zijne buitengewone schranderheid en zijn ijver voor zijn werk. Op zekeren dag vertelde hem een zijner makkers van een geheimzinnigen ouden man die onlangs in de stad gekomen was en wiens zonderlinge leefwijze de nieuwsgierigheid der geheele buurt opwekte. Hij ging weinig uit, sprak met niemand en hield altijd de kap zijner monnikspij over zijn hoofd geslagen. ‘De menschen zeiden dat hij een verbond met den duivel gesloten had die hem het geheim had geleerd om zooveel goud te maken als hij verkoos!’ Bij die woorden begon de jonge Böttcher te beven; al de herinneringen aan zijne eerste jeugd kwamen plotseling weder bij hem terug.

‘De duivel heeft niets met de alchimie te maken,’ zeide hij, ‘mijn vader, de beste en godsdienstigste man die er leefde, heeft zich altijd met het groote werk bezig gehouden en hij was op het punt van te slagen toen de dood hem ons ontnam. Ik moet dien monnik zien.’

Eenigen tijd daarna openbaarde zich eene merkbare verandering in Böttcher's karakter, hij werd stil en afgetrokken en haalde zich door zijne wijze van doen dikwijls den spot zijner kameraden op den hals. Al zijn ijver voor zijn vak was geweken, zijne

afgetrokkenheid bracht meer dan eens het leven van de klanten zijns meesters in gevaar, talrijke klachten werden tegen hem ingebracht en Zorn dreigde hem weg te jagen.

Böttcher, even onverschillig voor scherts als verwijtingen, dacht aan niets dan aan gebruik te maken van de lessen van Lascaris (zoo heette de geheimzinnige

vreemdeling) en aan de vervulling van de hoop, reeds zoo vroeg door zijn vader in zijne ziel geplant.

Eensklaps verdween hij uit het huis zijns meesters en maanden lang wisten zijne vrienden niet wat er van hem geworden was. De overlevering zegt dat de oude monnik, op het punt van zijn pelgrimstocht voort te zetten, zijn ijverigen leerling een fleschje met kostbaar vocht ter hand stelde, dat hij zelf had uitgevonden en waarvan een enkele droppel voldoende was om eene groote hoeveelheid lood en koper in goud te veranderen. Die overlevering is waarschijnlijk gegrond op het feit dat Böttcher en zijn leermeester in de alchimie een metaal hadden gegoten dat eenige overeenkomst met goud bezat en waarvan men zich door het nieuwe metaal, *oréede* of *aluminium* brons een denkbeeld maken kan. De hoop door zulk een groot resultaat opgewekt, deed Böttcher waarschijnlijk besluiten den apotheker Zorn voor goed te verlaten en zich met een anderen alchimist, Siebert genaamd, in een der voorsteden van Berlijn te vestigen.

De schoone verwachtingen der beide jonge lieden zonken echter weldra in het niet; in plaats van de schatten die zij zich gedroomd hadden, vonden zij niets dan volslagen armoede. Böttcher bleef nog gedurende langen tijd aan die harde meesteres weerstand bieden, doch eindelijk, toen zijne krachten en zijn geduld geheel uitgeput waren, en hij geen cent meer bezat, kwam hij bij zijn voormaligen patroon terug en bekende hem zijn ellendigen toestand. Zorn, die veel van hem hield en zijne schranderheid bewonderde, nam hem weder tot zich en gaf hem zelfs een hoogeren rang in zijne zaak.

Böttcher had beloofd dat hij voor goed van de alchimie zou afzien en hield eenigen tijd lang woord. Maar eindelijk vatte hij in het geheim zijne studie weder op; Zorn ontdekte het en, om zich te rechtvaardigen, nam Böttcher de toevlucht tot eene veroordeelenswaardige list. Hij beweerde het geheim gevonden te hebben en bood aan er bewijzen van te geven.

Den 1^{den} October 1701 leverde Friedrich, in tegenwoordigheid van zijn meester, diens vrouw en een predikant met wien zij bevriend waren, de beloofde proef die zulk een beslissenden invloed op zijn leven zou uitoefenen.

Hij nam eene smeltkroes, bracht dien in het vuur en verzocht een van de omstanders er zelf het metaal in te gieten. Vervolgens liet hij den predikant eene kleine hoeveelheid rood poeder tusschen duim en vinger nemen, dat hij hem verzocht in een stukje papier te doen eer hij het in het smeltende metaal wierp.

Zoo gingen er eenige minuten in plechtige stilte voorbij. Eindelijk werd de kroes uit het vuur gehaald en de omstanders zagen, met verbazing en schrik, dat er eene staaf goud in was. De predikant meende dat hij bij eene duivelbezwering tegenwoordig geweest was en hield eene lange strafpredikatie tegen den jongen Böttcher over het gevaar waaraan hij zich blootstelde door op die wijze rijkdom te willen verwerven.

Nauwelijks was Friedrich in zijn eigen kamertje teruggekomen, of hij schaterde van lachen over de lichtgeloovigheid dier ernstige personages, want zijne proef was niets dan een goocheltoer geweest. Hij maakte zich met zijne vrienden vrolijk over het ontstelde gezicht van den predikant en over het goed vertrouwen van den apotheker en diens vrouw. Hij wist niet hoe diep hij later zijn bedrog betreuren zou.

Geheel Berlijn wist weldra dat Böttcher de kunst van goudmaken gevonden had. Keurvorst Fredrik Wilhelm, die zich onlangs de koningskroon op het hoofd had

gezet, vernam met blijdschap eene gebeurtenis die zijne regeering zoo roemrijk zou kenmerken. Hij liet zich het stuk goud ter hand stellen dat de jonge goudmaker heette gemaakt te hebben en, zich verzekerd hebbende dat het uit het fijnste en zuiverste goud bestond, beval hij dat Böttcher aan zijn hof ontboden zou worden.

Op dat bericht begon Friedrich, zeer ontsteld, berouw te krijgen over den goeden uitslag van zijn bedrog en meende dat hem geen andere uitweg overbleef dan de vlucht. Ten tweeden male verliet hij heimelijk het huis zijns meesters en hield zich verscheidene dagen lang schuil bij een zijner vrienden. Maar de koning, woedend dat 'dat de hen met de gouden eieren' hem ontsnapte, liet openlijk eene belooning van duizend thalers uitloven aan dengene die den vluchteling terugbracht. Böttcher begaf zich, doodelijk verschrikt, den volgenden nacht naar een naburig dorp, waar een rijtuig voor hem gereed stond dat hem naar Wittenberg in Saksen zou brengen.

Van een brief van aanbeveling voorzien, liet de jongeling zich als student inschrijven; doch, terwijl hij ijverig de lessen der professoren te Wittenberg bijwoonde, meldde zich een pruisisch officier bij de overheid der stad aan en eischte zijne overlevering.

De saksische overheid vroeg naar de reden van dien gewelddadigen maatregel en vernam dat Böttcher te Berlijn voor een goudmaker doorging; zij wendde zich daarop tot den vorst van Fürstenberg, die toen als regent de plaats van Augustus, keurvorst van Saksen, bekleedde, wijl deze, als koning van Polen, Czaar Peter den Groote in den oorlog tegen Karel XII hielp; Fürstenberg geloofde aan de verandering der metalen; hij schreef spoedig aan zijn koninklijken meester en weidde vol opgewondenheid uit over de diensten welke de jonge alchimist aan den staat zou kunnen bewijzen. Intusschen wachtte de jonge Böttcher vol angst de beslissing van zijn lot af. De beide vorsten waren even vast besloten hem van zijne vrijheid te berooven ten einde zich het monopolie zijner ontdekking te verschaffen. De regent was reeds begonnen met hem gevangen te doen nemen, en het was nu nog slechts de vraag, of Böttcher een saksische of een pruisische gevangene zou zijn.

De brief van den vorst van Fürstenberg had inmiddels een grooten indruk gemaakt op koning Augustus; hij sloot zich onmiddellijk met zijn gunsteling graaf Beichling op en beide doorluchtige heeren beraadslaagden eenige uren lang over de gevolgen dier gelukkige ontdekking; een onuitputtelijke goudmijn in zijn bezit te hebben, was een zeker middel, meenden zij, om Polen te behouden en weêrstand te kunnen bieden aan de zegevierende wapenen van Karel XII.

'Zouden wij dien Böttcher niet met geweld moeten beletten zijne ontdekking elders te exploiteeren?' vroeg Augustus aarzelend.

'Zeer zeker,' antwoordde Beichling; 'Uwe Majesteit moet hem in een van hare versterkte kasteelen in verzekerde bewaring houden.'

'Dat zou eene armzalige belooning voor zijne diensten zijn.'

'O, Uwe Majesteit kan hem een fraai appartement geven en zijne tafel met de fijnste wijnen doen voorzien; dan heeft hij niet te klagen en hij zal de vrijheid niet betreuren.'

De koning aarzelde nog.

'Bedenk, sire,' hernam Beichling, 'dat een te ver gedreven medelijden het land noodlottig zou kunnen worden.'

'Wij kunnen hem trouwens zijne vrijheid teruggeven zoodra wij zijn recept hebben en hij zich verbonden heeft zijn geheim aan niemand anders te openbaren,' besloot de koning, en het gevolg dier overleggingen was, dat Fürstenberg bevel ontving Böttcher onder sterk geleide naar Dresden te zenden en hem in het 'Goudenhuis,' te doen bewaren, een gedeelte van het kasteel, waarin zich een geheim laboratorium bevond.

Zoodra Böttcher te Dresden aangekomen was, werd hij met twee heeren, die hem bewaken moesten, naar zijne vertrekken gevoerd. Zoo was hij op zestienjarigen leeftijd van zijne ouders, zijne vrienden en de geheele wereld afgescheiden, want de regeering had zorg gedragen dat zijn spoor geheel verdwenen was. En

waarop moest die gevangenschap uitloopen? Op de galg, meende de jonge Böttcher, zoodra zijne onmacht gebleken was. Weldra verloor hij zijne gezondheid; zijn karakter verbitterde en hij liep gevaar zijn verstand te verliezen. Na verloop van tijd leerde hij zich echter langzamerhand in zijn lot schikken en hij vatte de studie der alchimie weder met ijver op, vooral wijl de vorst van Fürstenberg hem beloofd had zijne invrijheidstelling bij den koning te bewerken zoodra Böttcher zijn kostbaar geheim geopenbaard had.

Zoo gingen tien jaren in vruchtelooze inspanning voorbij, gedurende welke Böttcher telkens nieuwe listen moest verzinnen, wanneer de koning zijn geduld verloor. Wij zullen in geene bijzonderheden treden van die lange gevangenschap die hem op den weg eener waarlijk schitterende ontdekking zou brengen, maar die intusschen zijne zedelijke waarde en zijne gezondheid vernietigde.

Intusschen bleef de koning van Pruisen bode op bode naar Saksen zenden met den eisch dat de gevangene hem overgeleverd wierd; doch Augustus weigerde ronduit, zeggende dat Böttcher zich aan geene enkele misdaad had schuldig gemaakt en geen pruisisch onderdaan was. Frederik Wilhelm stampvoette van woedde en dreigde geheel Saksen in vuur en vlam te zetten; bij nader indenken begreep hij echter dat hij vrede noodig had om zijn nieuw koningrijk te bevestigen en te versterken.

Inmiddels maakte de zweedsche koning zich van de meeste poolsche forten meester; de schatkist van Augustus was uitgeput en hij wist geen ander middel om er in te voorzien dan de vervulling der belofte door Böttcher gedaan. ‘Alles gaat hier verkeerd,’ schreef hij, ‘en ik heb geene andere hulp te wachten dan die welke God mij door uwe tusschenkomst verleenen zal.’

In dien nood beloofde de alchimist binnen eenige dagen drie maal honderdduizend thalers en vervolgens iedere maand honderdduizend thalers te zullen leveren. Nadat hij die belofde gedaan had, wachtte hij vol angst op de dingen die komen zouden. Een toeval kwam hem in zijn angst te hulp; Augustus deed een gevaarlijken val van zijn paard en zijn dood nabij wanende, besloot hij Böttcher bij zich te ontbieden om hem zijn geheim ten behoeve van zijn zoon, den toekomstigen troonopvolger, te ontlokken. Een officier, van het koninklijk zegel voorzien, vertrok naar Dresden, en Fürstenberg aarzelde niet hem zijn gevangene mede te geven, waarop Böttcher en zijn geleider zich naar de poort van Pirna begaven waar hunne paarden hen wachtten.

Eindelijk lachte de hoop op vrijheid onzen armen gevangene nu tegen. De nacht was buitengewoon donker; Böttcher had een vlug en sterk paard en slechts één bewaker. Alles begunstigde zijne vlucht. Bij een boschje gekomen, rende hij er in zoo snel als zijn paard hem dragen kon en was weldra in de duisternis verdwenen. Den volgenden dag bereikte hij Praag en twee dagen later was hij te Ems in Opper-Oostenrijk. Uitgeput van vermoeienis, maar met een vrolijk hart wilde hij nog dienzelfden avond zijne reis voortzetten; ongelukkig waren de wegen zeer gevaarlijk en de postiljons weigerden in den nacht verder te reizen. Den volgenden morgen liet Böttcher vol ongeduld zijne bagage opladen, toen twee saksische officieren hem de hand op den schouder legden en aan hunne manschappen bevalen zich van hem meester te maken.

De ongelukkige alchimist werd nu naar Dresden teruggevoerd en veel strenger bewaakt dan te voren. Zijne poging tot ontvluchten zou waarschijnlijk veel ernstiger gevolgen voor hem gehad hebben, indien de koning in dien tijd niet uitsluitend vervuld was geweest met de aangelegenheden des lands. De Zweden hadden namelijk

Augustus uit Polen verjaagd en maakten zich van Saksen meester; alles wat men aan de plundering der vijanden onttrekken wilde, werd naar den Köningstein overgebracht, en als het kostbaarste van alle kostbaarheden werd ook Böttcher daarheen gevoerd, met drie werklieden die hem bij zijn werk hiel-

pen. Het geheim van zijn naam werd aan niemand geopenbaard; hij was op den Königstein slechts bekend onder den titel van ‘den heer met de drie dienaren.’ Wanneer de koning of Fürstenberg hem schreven, bestond het adres hunner brieven enkel uit de woorden: ‘Aan mijn beroemden vriend.’

Het fort Königstein, op eene steile rots aan den oever der Elbe gelegen, werd sedert lang tot staatsgevangenis gebruikt en bevatte in dien tijd verscheidene beroemde gevangenen en onder dezen ook graaf Beichling, dien gunsteling van koning Augustus, die de vrijheid van den armen Böttcher zoo weinig geteld had, en den beroemden Zweed Baskul, beide van landverraad beschuldigd.

Intusschen gevoelde onze arme gevangene, niet meer aanhoudend bewaakt wordende, zijne hoop op ontvluchten weder verlevendigen. Zijne bewakers vertrouwden geheel op de sterke muren der vesting en kwamen hem slechts op gezette uren zijn voedsel brengen. Onder voorwendsel van ze voor zijn werk noodig te hebben, wist hij zich onderscheidene werktuigen te verschaffen, waarmede het hem gelukte zich een weg door de dikke muren te banen. Ongelukkig hadden de volharding en het geduld waarmede hij dat werk verricht had niet den uitslag dien hij er van had gehoopt. De weg dien hij zich met zooveel moeite gebaand had, leidde hem niet tot de vrijheid, maar in de cel van Baskul.

De teleurstelling ontmoedigde hem echter niet, maar schonk hem integendeel nieuwe veerkracht; nu zou hij voortaan niet meer alleen zijn; een ander zou hem in zijne pogingen behulpzaam worden. De Zweed vatte al spoedig het voornemen op zich door bemiddeling van den schranderen alchimist met koning Karel XII te verzoenen, wiens dienst hij verlaten had om in de dienst van Augustus over te gaan. Toen hij het edelmoedige karakter van Böttcher leerde kennen, wist hij dezen over te halen zijne vrijheid en die hunner medegevangenen te bewerken, doch hield zorgvuldig zijn voornemen geheim van de vesting in handen van den koning van Zweden te spelen.

Böttcher, in het eerst verleid door het vooruitzicht van de bevrijder van zijne lotgenooten te worden, en door de gevaren die het plan medebracht, ontdekte echter weldra het wezenlijke doel van den Zweed; de tweestrijd waarin hij nu verkeerde van òf zijn land, òf zijne nieuwe vrienden te moeten verraden, deed hem wanhopig in zijne werkplaats terugkeeren. Zóó groot was zijn zielsangst dat hij alles openbaarde aan zijne drie helpers, die daarop bij hem aandrongen den koning alles te bekennen. Een van hen voorkwam hem echter en zoo liep het komplot op niets uit, dan op eene strengere bewaking der gevangenen.

Eenigen tijd daarna werd de vrede gesloten en Böttcher werd naar Dresden teruggevoerd. Hier werd hem echter niet hetzelfde verblijf gegeven dat hij te voren bewoond had, maar men bracht hem naar een gebouw op de wallen der stad, het Bastion der Jonkvrouw geheeten.

In die oude vestingwerken, die tegenwoordig in heerlijke wandelingen herschapen zijn, en bij alle reizigers als het Brühlsche terras bekend, bestond in dien tijd eene zeer gevreesde gevangenis, waaraan de akeligste overleveringen verbonden waren.

Niet zonder angst zag Böttcher zich naar dat verblijf heen voeren, waar hij onder militaire bewaking werd gesteld; en wat zijn toestand nog onrustbarender maakte, was de voortdurende tegenwoordigheid van Augustus, die, van zijne overige landen beroofd, zijne duitsche staten niet meer verliet. De koning kwam onzen alchimist meermalen bezoeken om hem naar den voortgang zijner uitvinding te vragen. Meer

dan eens liet hij den armen gevangene blijken dat zijn geduld ten einde was. Het werd derhalve tijd dat de fortuin den jongen alchimist te hulp kwam en, liet zij hem al niet ontdekken wat hij zocht, zij maakte hem meester van een geheim dat hij niet gezocht had.

Hevig gespannen door de vrees voor den dood, waarmede de koning hem be-

dreigd had, werkte hij met koortsachtigen ijver voort. Een geleerd mineraloog, Tschirnhaus, dien Furstenberg hem in zijn werk had toegevoegd, vereenigde zich met hem in onvermoeide inspanning. De beide geleerden meenden eindelijk het zoo verlangde doel nabij te zijn, indien zij slechts kroezen konden machtig worden die een buitengewonen graad van hitte konden doorstaan. Ten dien einde gebruikten zij eene soort van kleiaarde waaruit zij hard en sterk aardewerk maakten, dat alle eigenschappen van het porcelein bezat, behalve de doorschijnendheid. Böttcher was de eerste die deze bijzonderheid opmerkte, en Tschirnhaus, die reeds aan het vinden van de kunst om goud te maken begon te wanhopen, meende in die ontdekking het behoud van zijn vriend te zien.

'Friedrich', riep hij uit, 'daar hebt gij de eerste grondstof van het porcelein ontdekt. Nu kunt gij zeker zijn van uwe bevrijding. De keurvorst heeft millioenen besteed om een museum van chineesch en japansch porcelein bijeen te zamelen. Wat zal hij niet over hebben voor den man die deze prachtige ontdekking heeft gedaan!'

'Och', antwoordde Böttcher, 'Augustus zal er weinig aan hechten. Wat hij in het chinesche porcelein bewondert, is de doorschijnende blankheid; wat ik daar gemaakt heb, is rood en ondoorschijnend.'

'O', antwoordde Tschirnhaus lachende, 'ik wed dat ons rood porcelein door eel Europa fureur zal maken; het zou voor Saksen een veel zekerder en rijker goudmijn worden dan die uit de kroes van den alchimist te voorschijn had moeten komen. Ik ga naar Fürstenberg om hem uwe ontdekking mede te deelen.'

Zoo als Tschirnhaus gedacht had, was de keurvorst, die een goed kenner was, zeer met het nieuwe porcelein ingenomen; hij liet aanstonds nieuwe ovens maken, bekwame werklieden uit Holland overkomen, en het Bastion der Jonkvrouw werd de bakermat der groote fabriek die later naar Meissen werd overgebracht.

De voortbrengselen van het nieuwe porcelein werden in het museum geplaatst. De keurvorst was er trotsch op en liet ze steeds gaarne aan de doorluchtige gasten zien die zijne staten bezochten. Op zekeren dag kwam Frederik Wilhelm van Pruisen met verscheidene grooten van zijn hof naar Saksen, en Augustus liet hem met eenige *schadenfreude* het porcelein van den jongen alchimist bewonderen, dien zij elkaar zoo bitter hadden betwist. Hij bood den koning rijke geschenken aan van het nieuwe porcelein, welke Frederik Wilhelm met kwalijk verborgen onwil aannam.

'Die deugniet van een apotheker', mompelde hij, 'had beter gedaan met te Berlijn te blijven; dat porcelein is waarachtig mooier dan ik gedacht had.'

Intusschen had Böttcher tot nog toe slechts rood porcelein vervaardigd, doch nu werd een schijnbaar onbeteekenend toeval een lichtstraal voor den opmerkenden geest van Fridrich Böttcher, en hielp hem zijne ontdekking voltooien.

Een rijk grondeigenaar, Schnortz geheeten, ging op zekeren dag te paard zijne goederen in den omtrek van het Ertsgebergte door; eensklaps bleef zijn paard in eene weeke witte klei steken; verwonderd over die onverwachte hindernis, steeg hij af om zijn paard te helpen. Toen hij de klei van naderbij bekeek, trof hem hare bijzondere fijnheid, en wijl hij iemand was die van alles partij wist te trekken, bedacht hij aanstonds dat die substantie de fijne stijfsel zou kunnen vervangen waarmede men in dien tijd de pruiken bestrooide, De uitslag beantwoordde volkomen aan zijne verwachting. De nieuwe poeder verdiende althans in één opzicht de voorkeur boven de stijfsel, zij was namelijk veel goedkooper. Schnortz verkocht er dan ook eene groote hoeveelheid van in de voornaamste steden van Duitschland, en de knecht van

Böttcher nam, even als anderen, de gelegenheid waar om er zijn voordeel mede te doen.

Op zekeren morgen gaf Böttcher, zijne pruik opnemende, zijne verwondering

te kennen dat zij zwaarder was dan anders, en toen hij naar de oorzaak van die zwaarte onderzocht, was de knecht genoodzaakt te bekennen dat hij ‘de witte kleiaarde van Schnortz’ gebruikt had.

Witte kleiaarde! Was dat niet de porceleinaarde die door Europa aan Azië werd benijd? - Böttcher stelde haar onmiddellijk op de proef; die eerste proef viel nogtans niet goed uit; toen hij evenwel de gebroken stukken nauwkeurig bekeek die uit den oven te voorschijn kwamen, kon hij een kreet van blijdschap niet weêrhouden; hij zag genoeg om te weten dat hij de zoo lang te vergeefs gezochte porceleinaarde gevonden had.

Nu herhaalde hij zijne proeven. Het bakken duurde soms vijf dagen en vijf nachten achtereen. Böttcher, door de hoop op een goeden uitslag bezield, gevoelde geene vermoeienis en wist door zijn levendig en geestig onderhoud den slaap ook uit de oogen zijner werklieden te verdrijven.

Eindelijk mocht hij de vruchten van zoo veel inspanning plukken en kon hij in het jaar 1709 den koning de eerste koppen en vazen aanbieden die volmaakt op die van China en Japan geleken. Augustus aarzelde nu niet meer ter wille van den uitvinder van het porcelein de misslagen en listen van den alchimist te vergeten, en Böttcher mocht zich van nu af ongestoord aan zijn nuttigen arbeid wijden.

Weldra was de werkplaats van het Bastion der Jonkvrouw te klein geworden voor de steeds in bloei toenemende fabriek en in 1710 beval Augustus haar over te brengen naar Albrechtsburg, een kasteel aan de oevers van de Elbe midden in het stadje Meissen gelegen.

De strengste maatregelen werden nu in acht genomen om het geheim van het nieuwe fabrikaat te bewaren. De uitvoering der porceleinaarde was ten strengste verboden; ieder die aan de fabriek werd aangenomen, moest een eed van geheimhouding afleggen, en het schenden van dien eed werd met den dood gestraft.

Böttcher werd tot directeur der fabriek van Meissen benoemd en herkreeg in 1714 zijne geheele vrijheid. Na zulk een ontstuimig leven zou hij eindelijk zijn nieuwe geluk in vrede hebben kunnen smaken; maar zijne langdurige gevangenschap, de onrust en het verdriet waaraan hij ter prooi was geweest, hadden zijn gestel ondermijnd. De uitgezochte wijnen en fijne spijzen waarvan men altijd zijne tafel voorzien had om hem het gemis zijner vrijheid te vergoeden, hadden een noodlottigen invloed op zijn karakter uitgeoefend. Toen hij rijk en vrij geworden was, gaf hij zich aan allerlei buitensporigheden over en hij stierf in 1719 op vijf-en-dertigjarigen leeftijd, als een treurig voorbeeld van de heillooze gevolgen welke het vieren van zinnelijke bartstogten op de schitterendste gaven van geest en hart kan uitoefenen.

Brievenbus.

IV.
Breef van haarm uut 't laegevaene aover 'n paar bookies dee hij van parker elaezen hef.

MienHeer!

Ie hebt in lange neet van Haarm uut 't Laegevaene heurd. 't Is geleuf ik al langer as 'n jaor elaên, dat ik oe eschraeven heb. - Ik bin mit de vaarderije er uutescheiden.

Mien praame heb ik verkocht, en daordeur blief ik nou altied bij honk. Ie wiet denk wel, dat we nog 'n spullechien hebt. Wij holt 'n koo of

veere, verbout oeze eigen aet, en dan smit ons bookweitenvaene ook nog 'n aordeg luddien op. Zoo kun we laeven. Nou 'k mit de praame neet meer van huus gao, heb ik vrij wat meer tied ekraegen om te laezen. Booken krieg we genog in 't laesgezelschop.

Oeze meister is er prissident van ewörden. Nou moot ik oe ook nog schrieven, dat ik lid bin ewörden van 'n vergadering, waorin ze zingt en varzen henzegt.

Jonge, mienheer! ie mossen ies op 'n aovend er bij waezen as ze er mit doonde bint. Kiek, ik bin maor zwiegend lid, maor ie hebt 't nooit mooijer eheurd.

Nou is 't er mij eigentlik om begunnen om ies an oe te schrieven wat wij in de leste tied al zoo wat elaezen, en mit menaar espröken hebt. Wij hebt bookies ehad van 'n Amerikaonse doomeneer. Misschien ken ie ze wel. Van buuten stiet er op: Theodore Parker, of ervaringen van een Amerikaanschen predikant, door hem zelven beschreven; Vertaald door A.W.C. Berns, met eene inleiding van dr. A. Réville. Arnhem, Is. An. Nijhoff en zn.. 1862. - Theodore Parker, gebeden, door E.J.P. Jorissen, predikant te Groningen. Eerste stukje. Groningen, J.B. Wolters, 1863. - De godsdienst in haren oorsprong, hare bronnen en hare ontwikkeling, door Theodore Parker. Uit het Engelsch, door J.J. Swiers, predikant te Havelte. Eerste stukje. Groningen, J. B Wolters, 1863. Tweede stukje, 1864. Ik heb oe in mien leste breef mienheer! evraogd, of 't neet baeter zol waezen wat minder godsdeenstige booken nut 't Engels in 't Hollaands, en wat meer godgeleerde waarken nut 't Hollaands in 't Engels te vertalen. Maor deur de lezeng van Parkers schriften bin 'k 'n beechien tot aandre gedachten ekomen. Zien booken bint weerd dat ze ekocht en elaezen wordt. 't Sprek van zölf, dat ze allemaol neet effen mooi kunt waezen. Maor as ie 'n paar van de mannen spreekt mienheer! dee zich de muite egaeven hebt, om ze te vertalen, doo ze dan, als 'k oe verzuuken mag, de grootenisse van Haarm uut 't Laegevaene, en zeg heur, dat ze nao zien oogmaark, 'n good waark edaone hebt. Ik zal nou maor ies begunnen te schrieven aover het eerst deur ons elaezene bookien. Denk nou neet, dat mien bemaarkengen allemaol uut min eigen' kop vort ekomen bint. Wij hebt mit menaâr aover 't elaezene epraot. Wij bint zoo gelukkeg ewest, 't laeven van Parker te laezen, zoas 't deur Réville beschreven is, in de bibliotheek van moderne theologie, 1862. Zoodoonde wassen we al 'n tikkeltien met de Amerikaonse doomeneer bekend, eer we de bookies, waor 'k nou aover schrieve, in haanden kregen. Maor elk en iene, dee effen as ikke, 't laeven van Parker in de bibliotheek van de moderne theologie elaezen hef, raod ik effen zoo good an as heur, die nooit wat aover hem elaezen hebt, ‘de ervaoringen van 'n Amerikaonse doomeneer deur hem zölfs beschraeven,’ te koopen. As men 't les, zal men, krek zelde wat godsdeenstige rigting en opvatting men ook is too edaone, tot het besluut komen, dat er nog vrome mensen bint. De inleiding, deur dr. Réville eschraeven, beslat aover de twintig bladzieden. Maor om miens part had hij er nog wel twintig bij meugen schrieven. 't Is mooi en waor wat deur hem ezegd is. Hij erkent, dat Parker bij toeren wel 'n beechien plat, soms in zien schrieven ook wel 'n tikkeldien duuster is, maor aover 't gehiel is zien veurstelling helder en klaor. Ook ik zal, zooveul mij doonlek is, dit in het körte antennen. Op blz. 4 is de daotum van de breef, dee Parker an de congregatie in de muziekzale schrif, neet hiele helder. Baoven de breef stiet: ‘Boston 10 Junij, 1859,’ en onderaon stiet: ‘Exeter Place 27 Januarij 1859’ Nou kan 't wel waezen, dat Parker de breef den 27 Januarij eschraeven hef en dat hij den 10 Junij daorop te gelieke ‘mit zien ervaringen’ is uutegaeven, maor hiel helder is dit neet. Sommige uutdrukkingen zooas ‘het

bestuderen der metaphisica en de *phychologie* der godsdienst' wassen veur ons wel wat hooge. Maor wij bint ook gien geleerden. As men de inleiding van Reville elaezen hef zal men veule uutdrukkingen van de schriever, die ons wat rou veurkomen, kunnen bille-

ken. An 't gien bladz. 66 en 67 stiet zal mennegien zuk aargeren. 'k Zal er wat van ofschrieven. ‘Maar het is eene vrij armoedige eerbetuiging die deze kerkelijke skeptici hunnen God toebrengen, als zij zeggen dat Hij de wereld zóó schept en bestuurt, dat wij de gezigten die wij zien, de geluiden die wij hooren, de gedachten die wij denken, of de zedelijke, gemoedelijke, godsdienstige aandoeningen die wij gevoelen, niet kunnen vertrouwen; dat wij zeker zijn, noch van de intuïtie van het instinkt noch van de betoogen der rede, maar ons toch op zekere anonieme getuigenis verzekerd kunnen houden, dat Bileams ezelin bepaald Hebreeuwsche woorden sprak, en dat een ongedeeld derde deel van God “werd geboren uit de maagd Maria, leed onder Pontius Pilatus, werd gekruist, nederdaalde ter helle en ten derden dage weder opstond,” om den toorn weg te nemen, die de twee andere ongedeelde derde deelen Gods tegen de geheele menschheid betoonden.’ Ook dat de schriever 't Opperwezen soms ‘Vader en Moeder’ nuumt, zal an 'n boel mensen neet te best bevallen. Hij verdedigt dit doon as hij bladz. 60 zegt: ‘Ik heb God Vader genoemd maar ook Moeder, zonder door dit beeld te willen uitdrukken, dat het goddelijke wezen door de beperkingen van het vrouwelijk beeld wordt gedrukt,.... maar om beter de teedere en zelfverloochenende liefde uit te drukken, die allen meer met eene moeder, dan met iets anders vereenigd denken.’ Ik kan neet denken dat elk en iene mit disse verklaoring ten volle vrae zal hebben, ten minsten neet, as hij 't standpunt in anmarking nemt, waarop de schriever stiet. - Hoowel ik nou neet mit alles aoverienstemme wat deur de schriever ezegd wordt, b.v. wat hij bladz. 98 en 99 ‘over de emancipatie der vrouwen’ zegt, heb ik toch gien woorden genog om de man dee zien ervaringen in zien zeekelijke omstandigheden ter neer schreef, te priezen. Als 't neet te drieste van mij is, mien oordeel aover de groote Amerikaon uut te spraeken, dan zol ik zeggen: Parker was nao mien oogmaark 'n groot geleerde, deur en deur godsdienstig en daorbij hiel wies. Maor 'n groot wiesgeer, was hij nao mien verstaand, neet.

En hij was Amerikaon, en dat zegt in begrippen en untdrukkingen ook wat. Deur de lezeng van zien ervarengen, bin ik tot het besluut ekomen, dat al meugen 't veul van oeze perfesters en moderne doomeneers in de heufdzaken 't mit Parker iens wezen, ze in hiel veul dingen van hom zult verschillen.

Maor hieraover meer as ik aover 't waarkien deur Swiers vertaald schrieve. - Ik kan neet endegen veur en aleer ik wat aover 't mooije boekien, deur Berns vertaald, nog wat zeg. 't Geen hij op bl. 112 en 113 zegt, wol ik dat elk kristenzendeling las. ‘Vele zendelingen,’ zegt de schriever, ‘worden door zelfverloochening gedreven om menig verafgelegen land te bezoeken en de ‘heidenen tot Christus te brengen.’ Er komt weinig goeds van, maar gaven zij onderwijs in nijverheid, spaarzaamheid, letterkunde, eerlijkheid, matigheid, regtvaardigheid, menschlievendheid, bij redelijke begrippen van God en den mensch, hoe groot zou de bekeering der heidenen niet wezen! In de Vereenigde Staten zijn twee en dertig duizend christenleeraars, allen ‘aan Christus toegewijd;’ maar wat zullen zij uitrigten zoolang de theologie hunne oogen geblinddoekt en hunne handen gebonden houdt? Naauwelijks oefenen zij merkbaren invloed uit op eenige zonde van staat, drukpers of beurs. Zij zijn daar om ‘zielen te behouden van de wraak van God.’ - Wat is 'tjammer dacht ik bij mij zölf, dat de schriever dood is, nou de groote kwestie in Amerika aover de slavernij beslist is. Hij was de grootste tegenstander er van, dee ik ken. Bitter is hij, as hij aover de slavernij en aover de handel in mensenvleis sprek. Hij hef er tegen estraeden met woord en schrift. Maor hij hef daor deur zaodies helpen zeejen, waorvan hij wel het

opgaon, maor nooit de vruchten ezeene hef. - Wat de schriever zegt, as hij zoo zunder ophef van zien eigen waark sprek, mien brief zol te laank worden mienheer! om in oe book te drukken, aans had ik groot

zin, om hiele bladzieden er van aover te schrieven. Too hij van de preekstoolen eweerd wörde, en gienien bookverkooper zien booken an de man wol brengen, gunk hij laezengen holden. Sints 1848 hef hij alle jaor 80 tot 100 keer elaezen in alle Noordeleke Staoten ten oosten van de Missippi. En as hij dan zoo hen de waer reisde, las en schreef hij onderweg. Van de uutkomst van zien waark verwachtte hij nooit hiel veule. ‘Ik hoop,’ schrif hij, bl. 77, ‘dat ik niet te vergeefs heb gesproken. Ik dacht dat ik bij elke lezing een nieuwen, diepen en blijvenden indruk van eenige groote waarheid kon maken op vijf nadenkende mannen van elke duizend, die mij hoorden. Gelooft niet dat ik te veel vorder: *het is slechts de helft van één percent.* Indien ik dan maar werkelijk voor zestig duizend menschen het woord voerde, zouden drie honderd zulk eenen diepen indruk ontvangen, en dat getal zou in tien jaren drie duizend bedragen. Zulk een uitslag zou mij beloonen voor mijnen arbeid en het gemis aan studietijd door deze inwendige zending. Bovendien verspreidden de nieuwspapieren der groote steden de belangrijkste feiten en treffende toepassingen der lezing in wijden kring, en zóó rigtte ik mij tot de ooren van een gehoor, dat ik kon berekenen noch overzien.’ - Réville zegt in zien inleiding, ‘dat er velen van hen die zich christenen heeten aan Theodore Parker het regt zullen betwisten om zich onder het getal der discipelen van Jezus Christus te rekenen.’ Ik leuf het ook. Maar mien aovertung is teffens, dat zij, dee nao de laezing van Parkers ervaringen, duurt te zeggen dat hij gien good kristen was, neet regt wiet wat 'n Kristen is. De schriever kan heftig en scharp waezen laegenaover de zunde, en ook taegenaover leerstellengen dee in zien ooge ongeriemd bint, maor taegenaover zien bestrieders, dee om zien dood bidden, is hij groot en zachtzinneg. Het laezen van zien ervarengen hef indruk op mij emaakt; ik heb de godsdeenst er te leever deur ekraegen, en de mens, zooas hij zuk in Parker verteunde, er te hooger deur leeren raekenen.

Nou mienheer! heb 'k oe te schrieven aover 't boekien deur domeneer Jorissen vertaald. Veurin stiet het petret van Parker. 'n Flink gezichte. Maor waorumme hef de vertaler gien veurrede in 't deur hom vertaalde bookien eschraeven? 'k Wiet wel, dat men wel ies meer maor zoo mit de deure in huus komt vallen, maar ik zol graag ies van de vertaler eheurd hebben, wat hem er toch too anezet hef, om gebaên te vertalen. Hef hij 't mit oogmaark edaone, om daordeur 'n bijdrage te laeveren tot Parkers laeven of tot zien geschriften, dan heb ik er niks taegen, maor is 't edaone om de gebaên van buuten te doon leeren, of om ze nao te zeggen, dan vien ik zuks neet mooi. Ik denk daor misschien wel wat vrömd aover. As 'n gebed esschraeven wordt, holt het in mien oogen al op, 'n gebed, dat uut 't haarte veurtkomt, te waezen. Laot staon dan, as 't vertaald is. Mien oogmaark is, dat men de menschen neet aanders bidden kan leeren, as deur heur godsdeenst op te wekken. Zölfs wil ik volstrekt niet hebben, dat mien kiender gebaên, die ze van buuten eleerd hebt, henzeggen. Als dat kleine volkien maor op 'n godsdeenstige wieze opeleid en eleerd wordt, zult ze mittertied woorden genog kunnen vienden, om heur haart veur 'tOpperwaezen te ontlasten. 't Zol nog al wat moois waezen, as 'n aander an min kiender leeren mos, wat ze taegen mij zeggen mossen, as ze wat an mij te vraogen of te klagen hadden. Aover de woorden van ‘Parkers gebaên’ schrief ik oe neet mienheer! 'k Beoordiel neet graag 'n gebed. Maor 'n enkelde keer wordt in 't bookien 't Opperwaezen ‘vader en moeder,’ enuumd. - Dan heb ik 'n anmarkinge. Op de umslag en op 't titelblad stiet: Parker gebeden. Dat kan na mien verstaand zeggen willen, dat Parker ebaên of anebaên mos wörden. Als

er nou tussen *Parker* en *gebeden* 'n klein tiekentien stund, dan was de zin mij baeter en dude-

liker. 't Zal wel 'n zet of 'n drukfoute waezen, maor 't is toch jammer, dat dezelfde foute zoowel op 't titelblad, as op de umslag veurkomt.

Nou zal ik mit schrieven maor uitscheiden. 'n Volgende reize schrieve ik oe aover de booken deur Swiers vertaald. Ik hoop maor dat de booken veul ekocht en elaezen zult worden, en dat de vrome zin die in de schriever was, daordeur in veule haarten zal opewekt worden.

Ooe vrund Haarm.

V.
Tweede brief van Haarm uut 't Laegevane aover twee bookies etiteld: de godsdienst in haren oorsprong, hare bronnen en ontwikkeling, door Theodore Parker. Uit het Engelsch door J.J. Swiers, predikant te Havelte. Groningen, bij J.B. Wolters, 1863 en 1864.

Mienheer!

Nou zal ik dan begunnen aover disse bookies oe wat te zeggen Wij begunt mit de veurrede van de vertaoler. Ze is nou mien oogmaark good esteld. Mooi vien ik het van de Haovelter doomeneer als hij bekent, veul van Parker eleerd te hebben, dat hij veul an hem verschuldigd is, en dat de Amerikaonse schriever 'n deepe indruk op hem emaakt hef. Verder zegt de vertaler ‘het is er intusschen verre van af, dat ik in alles met hem zou instemmen of mij verantwoordelijk zou willen stellen voor alles wat Parker beweert, vooral wat zijne denkbeelden over den persoon van Christus en het objectieve christendom aangaat. Door enkele korte aanmerkingen acht ik mij verpligt van mijn verschil met Parker te doen blijken’ enz. Wij geleuven, dat de vertaler good ezeene hef, as hij zegt, dat hij geleuft dat partij dingen in 't deur hom vertaalde waark taegenspraak en bestriedeng zult hebben. Maer wij geleuven ook, dat dit mit de anmarkengen, dee de vertaler in noten onderan de bladzieden hef laoten drukken, neet minder 't geval zal waezen. Wij zullen niks van dee noten zeggen. Van partij, kwam ons veur, dat ze vrij old en niet *hiel* pittig wassen. 't Was na mien oogmaark baeter, dat de vertaoler *zien* godgeleerdheid in 'n bezik book leut drukken. - In heufdstuk iene wordt espreuken ‘over de godsdienst in 't algemeen. Eene beschouwing van het godsdienstig bewustzijn en de wijzen waarop het zich openbaart.’ Op bladz. 8 maakte oeze meister 'n anmerkeng. Het verstaend wordt daar de deenstmaagd enuumd. Zunder mij nou mit taal of spelfouten in te laoten mut ik toch zeggen, dat de vergelieking tussen verstaand en deenstmaagd neet hiele juust is. In heufdstuk twie wordt ehaandeld ‘over 't bewustzijn, de voorstelling en het begrip van God.’ Dit heufdstuk was veur Haarm overal neet effen helder. Partij zinnen wel wat laank en dreuge. Dat Parker wel zeggen kan wat hij denkt, bliekt o.a. as hij sprek in 't darde heufdstuk aover de kracht van 't godsdienstig gevnul bl. 29 en 30. Maor mien brief zol te laank worden as ik alle mooije plaatsen gun opnuumen. 'k Zal mij daorumme maor bepaolen bij sommige dingen waorvan mij dunkt, dat ze niet al te juust bint ezegd. Zoo zegt de schriever o.a. bladz. 33, deur groote letters, ‘De godsdienst is eene vrijwillige gehoorzaamheid aan de wet van God; inwendige en uitwendige gehoorzaamheid aan die wet’ enz. Naodat ik zoo 'n beechien kennis ekraegen hebbe, van de formule of umschrieving dee deur Opzoomer van de

‘godsdienst’ egaeven is, en hoo Poelman daor weer taegen opkwam, heb ik ezeene, dat 't veur geleerden hiel muijelek is, 'n goe bepaoleng of umschrieveng van de ‘godsdienst’ te gaeven. Maor de umschrievung die Parker er van gef, vien ik wat te jeudsch, wat te wettisch. - Op bladz. 34 en 35 zegt de schriever ‘de godsdienst is altijd dezelfde, de godgeleerdheid verandert van eeuw tot eeuw. De grootste verscheidenheid van leer is bestaanbaar nevens de godsdienst. Maar ze hangt niet af

van de leer. Hierop laevert de vertaler 'n allermisselekste note. 'k Wil oe mienheer! schrieven aover de bookies van Parker en neet aover de denkbielden en uutdrukkingen van de vertaler. Maor ans had ik oe er 'n hartig woordien aover te zeggen. Zoo is 't ook met de note die hij op bladz. 32 ezet hef. - As de schriever op bladz. 51 aover 't Polytheïsme sprek, zegt hij: 'Zoo wil Jakob handel drijven met God; als de Heer hem gunstig is, hem behoedt en brood en kleeding schenkt, dan wil hij God een huis bouwen en de tienden geven, eene menschelijke dienst als billijke vergelding der goddelijke dienst hem bewezen. 't Is als een wissel: 'de waarde ontvangen.' Wij hadden hier graag bij elaezen; de gelofte van Jefta, of 'n uutdrukking uut 'n psalm. En dat de godsdienst nog lang daornao as 'n soort van ruilhandel is anezeene, daorvan bint je wisse 'n portie veurbielden. De eerste keunek van de Fraanken, die beloofde zuk te laoten deupen, as hem zien doon elukte, is neet de leste west, die zukke mooije beloften dee. Menneg Kristen beschout de godsdeenst nog as 'n asserantie-poles, waardeur hij verzekert wordt tegen braand in de hel. De schriever zegt op bladz. 55 van 't priesterdom: 'Over het geheel genomen was het priesterdom een zware ruiter op den nek der volken.' En as hij dan aover de verkeerde invlood hef espreuken deur 't priesterdom te weeg ebragt, zegt hij: 'het is de last van het noodlot op de schouders van 't mensch dom geweest.' Kiek, doar is waarheid, veul waorheid in dit beweren, maor toch viend ik, dat de schriever het goode deur de invlood van 't priesterdom te waegebragt, te weinig in 't ooge döt vallen. Op bladz. 60 had ik graag ezeene, dat de schriever wat meer regt had edaone an de profeten en wiezen onder Israël. Hef Griekenlaand zien Homerus en aandere groote dichters ehad, Israël had toch ook zien Jezaja, Micha, Naohum en aanderen, en zien vervaardigers van 't book Job. Hef Israël gien eigenleke wiesgeeren opelaeverd, wiezen toch wel, dee *nao 't waorumme* van de dingen zochten, zooas we neet alieneg zeen in de dichters van Job, maor ook in de spreukenschrievers en in de schriever van de praedeker. En veur dezukken was er onder Israël, ik zol zeggen, te allen tiede, plaatse. - En kan er ook neet 'n beechien onderscheid bestaon tussen 'n priester en 'n theokraotische regering? - Dat hetgeen de schriever op bladz. 81 zeg, taegenspraak zal hebben, geleuf ik wel. De schriever zeg daor, dat in de wet sporen veurhaanden bint van fetichisme. Hoewel er nao mien oogmerk veul waors in stek, in 't gien hij daor zeg, vien ik toch dat hij veul dingen wat te leege stelt. Dit is veurnamelentlek het geval mit 'de bok der ongeregtigheid.' We moen hier zeker denken an de groote verzoondag. Ik heb daor ies 'n mooije lezing aover eheurd van 'n moderne doomeneer, en dee zee, dat het wegdrieven van de bok in de woestijne zeggen wol, dat Israël de zunde uut zien midden weg wol doon, en geliek ze 't blood van een dier, waor geen gebrek an was, op 't zoondeksel stippelden, ze ien gebrekenloos laeven of zeele an God wollen toowieden. As 't nou zoo is, as dee doomeneer 't ons uutlee, dan zee ik in dee 'bok der ongeregtigheid' nog gien fetichisme. - Uutdrukkingen zooal op bladz. 85 er iene stiet 'het maakte een deel uit van het ontwikkelingsplan, dat voor de grondlegging der wereld gevormd en vastgesteld was' viend ik wat te veul lieken op 't maken van 'n bestek. 'k Wil wel leuven, dat 'n godgeleerde neet altied zukke uutdrukkingen vermieden kan, maor 'k heurde lest 's aovends in 'n dichtstuk, dat deur iene van ons gezelschap henezegd wörd, de uutdrukking '*wiens denken daad is*.' Ik viend zuk zeggen aover God baeter en gepaster. Op bladz. 100 gaf de schriever 'n aordige zet. Hij nuumt daor 't fanatisme: 'haat om Gods wille.' Als we op bladz. 115 in de note van de schriever laezen: 'De geschiedenis van Hamau en Mordechaï is geen ongepast zinnebeeld van den strijd

tusschen het orthodoxe priesterdom en de ongeorganiseerde ketters', dan zeggen we mit de vertaler, dat wij de gepastheid van dit zinnebeeld neet kunnen vienden.

Op bladz. 118 waarop aover het geluk van de vromen espreuken wordt, gebruukt de schriever 'n stuk of wat biebelsevuerbielden. En daor is vast 'n drukfoute in esleupen. Daor mot men, as er toch 'n name staon mut, zeker in plaatse van ‘Nebucadnezar’, laezen ‘Darius.’ Dan komt het ten minsten laeter mit 't biebels verhaal aoveriene. - Mit verwondering en bliedschap heb ik ezeene, dat er op bladz. 123 'n varsien uut iene van oeze olde dichters edrukt stund. 'k Had too 'k 't las, 't juust 'n aovend of wat van te veuren heuren henzeggen, deur oeze meister. 't Was nao zien zeggen deur Vondel emaakt, en 't mut in de ‘Giesbert van Aamstel’ staon. Er stiet:

> ‘Waar zóó de liefde viel
> Smolt liefde ziel met ziel
> En hart met hart te gader.’ enz.

Ie kunt mien bliedschap begriepen mienheer! too 'k deur 'n Amerikaon 'n Hollaands varsien anehaald zag. Zol Parker Hollaands ekend hebben? Hij sprak je zooveul talen. Of zollen er varzen van Vondel in 'n aandere tale aoverezet waezen? Zol 't nog wel ies gebeuren mienheer, dat er Hollaandse varzen aoverezet wörden? - Aover 't twiede book, dat nog in 't eerste stukkien stiet, zal ik neet lange doonde waezen. Er wordt gewichtige zaken in behandeld, dee veur Haarm en zien confraoters, en ik denk veur mennigiene, hooge genog bint. Maor hoe hooge en geleerd de schriever ook waezen mag, sommege van zien gezegden bint heel plat, en teunt dat de discipel, in wieze van uutdrukking, beneden de groote Meister stiet. Op bladz. 155 laes ik onder aanderen ‘God zorgt voor de ossen; zou Hij niet zorgen voor den mensch?’ As men nou daor is mit vergelik wat Jezus zegt: Matth. 26:6 en verv. Kiek, dan viend ik het wiezen op de leliën, en op de vogelen des hemels, onendig veul mooijer. Dat er in 't twiede book geleerde dingen in behandeld wordt; daorvan mag blieken, wat we op bladz. 165 laezen. Er baoven stiet: ‘De eindige God van 't Naturalisme.’ Hier komt de schriever op 'n veld waorop, nao ik miene, deur oeze geleerden nog al wat estraeden wordt. De schriever zegt: ‘De natuur is *eindig:* daaruit eene *oneindige* oorzaak af te leiden: zulks is valsche logika.’ Ik denk neet, dat elk en iene op 't zeggen, dat de natuur *endeg* is, aomen zal zeggen. - 'k Viend het kras as de schriever aover de ingeving doonde is. 'n Hiele moeije note gef hij daoraver ten beste. An 't ende daorvan vrag hij: ‘*Heeft hij waarlijk een krachtig geloof*, *is hij vol vertrouwen op God*, *die Hem niet durft vertrouwen*, *tenzij Hij zijn verbond in zwart op wit heeft*, *onder eede gegeven en door getuigen bevestigd?*’

Nou nog 'n beechien aover 't twiede stukkien.

't Is 'n jaar later uut egeneven as 'teerste, en 't bestiet uut vief booken. Neet al de modernen, of spirituaolen, zooas Parker ze numen zal, zult kunnen instemmen met wat op bladz. 6 stiet. Daor zegt de schriever, o.a. ‘Al leefde Jezus van Nazareth geheel naar zijne godsdienstige voorstellingen en al was Hij daarbij de grootste der heiligen, dan volgt daaruit niet, dat zijne godsdienst absoluut en dus de laatste is. En indien Hij ook niet naar zijne voorstellingen leefde, dan volgt daaruit nog het tegendeel niet. Het goede leven van een leeraar bewijst niets voor eenige bespiegelende leer, welke hij voorstaat, noch in de zedekunde, noch in de wiskunde.’ Nao mien oogmaark is 't mit dee bewering neet hiele pluus. Veureerst leuf ik neet, dat Jezus ekomen is om 'u stelsel van godgeleerdheid te verkundigen, maor wel om de waore godsdeenst te eupenbaoren. Ik wil graag geleuven dat men 'n groot godgeleerde kan waezen, zunder dat men hiel godsdeenstig leeft, maor, nao mien begrip eupenbaart de waore

godsdeenst zuk altied in het laeven. 'n Godsdienstig mense, is nao mien oogmaark, altied 'n zedelek mense. Hierdeur wil ik neet beweren, dat 'n zedelek mense altied 'n godsdeenstig mense is. Ik vien dat de schriever godsdeenst, zedekunde en

wiskunde, hier te veul aover iene kaome giet schaeren. Oeze meister zeg, dat dit neet logies is. Hij hef mij, too we mit menaar aover de deur mij ofeschraevene woorden doonde wassen, wat verteld uut 'n dichtstuk, dat deur Lessing emaakt was en 'Naothan de wieze' hiet. Daor kwam in veur van dree ringen. Lessing zunk, nao mien idee, daor 'n hiel ander leedien as Parker hier döt. De vertaler markt hier ook nao waorheid an, dat Parker mit 'tgien hij op bladz. 6 en verv. zegt, in taegenspraok is mit 't gien hij ezegd hef op bladz. 185 en 186, van 't eerste stukkien.

- Als de schriever in 't daarde heufdstuk in 't bezunder aover Jezus sprek, döt hij, dunkt mij dit te veule op zien Renans. Om oe de waorheid te zeggen, mienheer! leuf ik dat sommege zaken, dee in 't twiede stukkien veurkomen, wat al te vlugtig behandeld bint. Ook wat de geleerden correctie nuumt, ze is er neet volmaakt in. Waor deur 't gebrekkege er van, de zin al te duuster is, zal ik 't enkele keer doon opmarken. An noten van de vertaler ontbrek het in dit twiede stukkien gans neet. Op bladz. 66 telde ik er o.a. dree. En hoowel ik, zooas 'k ezegd hebbe, mij mit dee noten niet in wil laoten, mut ik toch vraogen: Wee stelt eigenlek meer vertrouwen op de leere van Jezus, wee stelt meer vertrouwen op de kracht van de waorheid in zien woorden vervat, - de schriever dee o.a. op bladz. 81 zegt: 'En de zelfzuchtige Simon Petrus zelfs had eene verdeelde tong als van vuur in zijnen mond, en hij en zijne mededisciepelen gingen aan hun werk, daar het nieuwe woord hun tegenworstelend hart deed zwellen'; of de vertaler, die op bladz. 47 in de note zegt: 'In mijn oog blijft het ontstaan der christelijke gemeente altijd nog eene onmogelijkheid, indien met 's Heeren kruisdood zijne geschiedenis was geeindigd'? - De vertaler haalt 'n book an: 'Eisenlohr, geschiedenis der Israëlieten.' Wij hebt booken in 't laesgezelschap getiteld: 'Geschiedenis van het Israëlitische volk onder de regering der Koningen, vertaald door Denier van der Gon, met een voorrede van Prof. A. Keunen.' Zol 't zelfde waezen kunnen? - Bladz. 105 stiet: 'De Joden verdeelden de Profeten in vroegere en latere. De eerste bevatten de vier historische boeken Jozua enz. Jammer dat tusschen boeken en Jozua gien tiekentien stiet; zoo as men 't nou les, is 't onzin. Zoo stiet er ook op bladz. 112 'Maleachie,' en op 114 wordt espreuken van de schriever van 't book Job. Achter schriever is vast 'n 's' vergaeten.

Mit de woorden, deur de schriever van 'Scalinger' anebaald, 'dat de tweede brief van Petrus niet van dezen Apostel is, maar van iemand, die van zijn ledigen tijd een verkeerd gebruik maakte,' zal jan en alleman niet instemmen. Ik heb wel ies elaezen, dat de schriever van dee breef 'n oogmaark had, dat veur dee dagen zoo gek neet was. - Maor al hef de schriever aover 't Nije Testament ook ien en ander ezegd, dat an veulen neet bevallen zal, toch treffen we mooije woorden van hom an as hij aover Jezus sprek, waor zekerlek elk en iene mit instemmen zal. Bladz. 128 en 129 zegt Parker: 'Wij kunnen maar weinig van de geschiedenis van Jezus met zekerheid opdelven; maar meten we zijne grootheid af naar de schaduw, die Hij op aarde geworpen heeft; neen, bij het licht, dat Hij in de wereld heeft verspreid, niet bij de dingen, waarin Herkules Hem evenaarde en Vishnu Hem overtrof. Wil men ons diets maken, dat er nooit zulk een Jezus leefde, dat het gansche verhaal een verzinsel is? Veronderstel, dat Plato en Newton nooit bestonden, dat hunne geschiedenis een verzinsel is: wie heeft dan hunne werken geschreven, hunne gedachten gedacht? Er is een Newton noodig om een Newton te verzinnen. Wie kon een Jezus vervaardigen? Niemand dan een Jezus.'

Dat de schriever het goo in de biebel op waore pries stelt, bliekt onder veul as hij sprek aover ‘'t Hebreeuwsch godsdeenstig lied,’ blad 137. Nooit, zegt hij, is dit overtroffen. - Op bladz. 139 is 't wat de schriftverklaring betreft, 't misschien

wat al te Amerikaansch in zien waark egaone en op 155, is 't wel wat hiele kras wat de schriever daor zegt. - Op bladz. 157 zeg Parker ‘In de eerste eeuw kan men geen beroemd man onder de christenen tellen.’ As de vertaler in 'tooge had ehölden, dat er onderscheid kan bestaon tussen ‘beroemd en geleerd,’ dan had hij zien note wel in de zak ehölden. Al was Paulus geleerd, beroemd was hij neet, ten minsten niks beroemder as Petrus, Jacobus en Johannes.

Wat op bladz. 169 stiet; ik leuve dat mennigiene daor wat nijs in zal laezen. Er stiet: ‘Konstantijn vlugtte naar Bysantium, evenzeer om de latijnsche geestelijkheid te ontkomen, als om zich te verdedigen tegen de krijgshorden uit het Noorden.’ Ik leuve, dat al danste Konstantijn bij toeren wel ies noe de piepen van 'n enkelde bisschop, hij hiele good de bisschoppen en de Kerkvergaderengen nao zien piepen hef laoten dansen. Zien verhuuzerij, ook om de latiensche giestelieken, komt mij wel wat vrömd veur. - Nou hef oeze meister mij nog wat in 't oor eblaozen. Op bladz. 186 stiet, as de schriever aover de tirannie der kaarke sprek: ‘Om dit doel te bereiken en hare leerstellingen in te voeren en vast te stellen, versloeg zij menschen, beginnende met Priscillianus en de zes Geostieken, in de vierde eeuw te Triers, en eindigende - niemand weet waar of wanneer of met wien.’ En in de note hierop van de schriever: ‘Paus Leo beval die daad aan, maar Gregorius van Tours en Ambrosius van Milaan veroordeelden ze.’ enz.

Nou mut dit zeker waezen: *Martinus*, en neet Gregorius van Tours. Gregorius van Tours dee in 595 estörven is, kwam, zooas ze bij ons zegt, haost weerumme too Prìscillianes in 385 de kop ofeslaogen wörd, en Paus Leo 440-461 stund too nog op 't komen, of kwam misschien op zien best kieken. Dat hij later de ketterslagterij goedkeurde, dat kan wel waezen. 't Wondert mij dat Swiers, dee aans mit zien noten neet duur is, daor niks van ezegd hef, zoo ook, dat hij vertaald hef, zes Geostieken. 't Mut vaste waezen Gnostieken. Misschien wel Manicheeën. Nou mienheer! schei ik er uut, zunder van al 't belangreke en mooije dat nog behandelt wordt, wat te zeggen. Mien brief is al lang genog, misschien te laank. - 'k Heb mien bemaarkengen oe eschraeven, en nou kon 't wel lieken, dat ik meer kwaods dan goods in de boekies evunden heb. Dit is neet het geval. As ik al 't mooije dat er in stiet zal vermelden, 'k zol dan misschien wel zeuven maol zeuventig breeven er aover schrieven moôn. Ik kon oe veul gauwer op 'n enkel gebrek, as op het veule goê dat er in veurkomt wiezen. Laat gien mense er de boekies te minder om gaon raekenen. Wij acht de zunne er je ook niks te minder umme, al wiezen we menaâr er ook 'n vlekkien in an? - Ik en min wief bint nog vlugge. Doo de grootenisse an de jufvrouw. An de spoor bij Möppelt warkt ze drok. As hij er zoo wied deur is, kom ie toch ies aover hé? Oe vrund:

HAARM.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der keizerlijke universiteit.

XIV.
De bachelier ès-lettres volgens Cousin. - De licencié, docteur.. - Blik op de Normaalschool. - Haar gang onder Cousin, Fortoul en Duruy. - De agrégé de lycée onder Napoléon III. - De professeur titulaire. - De discipels. - Villemains rapport. - 't Leerlingental voorheen en thans der rijks-, gemeente- en particuliere scholen. - Strekking naar het pensionnaat. - Klassensysteem. - Huiswerk met répétiteurs. - Gang op school. - Schoolleven van 's morgens 5 tot 's avonds 9.

Toen Victor Cousin, in September '36, drie voor hem onvergetelijke dagen te Utrecht met prof. van Heusde doorbragt, woonde hij ook het propaedeutisch examen bij van een theologant die een jaar student was. Hoor wat hij daarvan zegt(*):

'Dans mon opinion ce candidat ès-lettres répondit à-peu-près comme répondrait un bon candidat à notre licence ès-lettres dans la partie orale des épreuves; et l'examen auquel j'ai assisté à Utrecht est plus fort que celui de notre baccalauréat, non pas précisément par la difficulté des auteurs à expliquer, mais par la durée de l' épreuve et par la nécessité de répondre en latin. Le candidat d' Utrecht était un peu plus âgé que les nôtres et paraissait plus mûr dans ses études. Mais je ne sais s'il aurait pu répondre d' une manière satisfaisante sur tout le programme de notre baccalauréat ès-lettres, encore moins sur le programme de l' Abiturienten-examen de la Prusse, dernier programme qui est infiniment plus fort que le nôtre, par cela seul qu'il contient des épreuves écrites. - - Je demandai à M. Van Heusde - - le candidat, reçu aujourd'hui, représente-t-il la moyenne ou l'élite de

(*) De l'instruction publique en Hollande p. 98.

vos candidats? - ‘Un peu plus que la moyenne, sans être très-remarquable, nous le trouvons tout-à-fait bon.’

‘Je puis considérer l'examen auquel j'ai assisté comme représentant la candidature ès-lettres à-peu-près dans sa force moyenne, et je déclare qu'un pareil examen ne peut être taxé de faiblesse, et qu'on ne peut le soutenir, comme l'a fait devant moi le candidat d' Utrecht, sans avoir fait de bonnes études grecques et latines.’

De Hollandsche lezer heeft hier een goeden internationalen maatstaf: 'k zal hem zoo beknopt mogelijk eene duidelijke geschiedenis geven van den *bachelier ès lettres ès sciences* en den *licencié*, *docteur*, den *agrégé de lycée*, *professeur titulaire*, *adjoint* of *divisionnaire* - woorden die eenig bijschrift vorderen.

Voor 't examen van bachelier bekwamen - zooals gezegd is - de lycées en colléges. De graad wordt verlangd niet alleen ter intrede in schier alle vakstudiën, maar ook, als bewijs van beschaafde opvoeding, in veel administratieve betrekkingen en bijzonder, als eerste titel, in het middelbaar onderwijs.

In het lycée moeten alle beambten, zonder uitzondering, het diploma bezitten; in de colléges communaux de *principal, régents* en *maîtres d'études* (secondanten); in de kostscholen de *chef*(*).

Die 1 jaar bachelier èslettres geweest is en 4 collegies der faculteit heeft gehouden, kan zich voor 't examen der licence aanmelden; de licencié behaalt met de verdediging van twee stellingen den titel van *docteur.* Dit zijn de academische graden voor de letteren; die voor de *sciences* zijn dezelfde. - Wil zich nu een bachelier ex professo aan het onderwijs wijden, dan tracht hij bij voorkeur, door een vergelijkend examen dat jaarlijks plaats heeft, te worden opgenomen als kweekeling der Parijsche normaalschool.

Deze *École normale supérieure*, in 1794 door de Nationale Conventie gesticht, door Napoléon I teregt overgenomen, begunstigd en georganiseerd, beschrijft een cursus van 3 jaren. Toen Cousin vele jaren lang haar directeur was, was haar leergang deze:

Aan 't eind van 't *eerste* jaar, wordt over 't behandelde geëxamineerd, en de leerlingen die goed voldoen, kunnen zich bij de lit. fac. aanmelden voor 't examen van *licencié.*

Aan 't eind van het *tweede* jaar wederom examen over het behandelde: nu móéten die 't nog niet deden licenciés-examen doen. - Alle kweekelingen van het *derde* jaar worden, elk voor zijn bijzonder vak (gramm., humanités, geschied., philos., sciences), tot het *concours d'agrégation* opgeroepen. - Slechts een vooraf bepaald aantal plaatsen in ieder vak wordt telken jare begeven. Het heet concours *pour l'agrégation* of *d'agrégation*, omdat de overwinnaars den titel krijgen van *agrégés* (eig. *hulpdocenten*) en daarmede de bevoegdheid om in

(*) Decr. v. 17 Mrt. 1808 en 10 Apr. '52. Dat onder Louis Philippe de maîtres d'études der gemeente-colléges werkelijk ook bacheliers waren, vind ik nergens vermeld.

een rijks-gymnasium eerst voorloopig, daarna definitief te worden benoemd.

Fortoul (1851-56) ontwierp een nieuw reglement waarover, namens eene commissie uit den hoogen raad van onderwijs, een zeer gemotiveerd verslag werd uitgebragt door Nisard (Réf. I, 1, 86-95).

Nisard beweert dat de Normaalschool der Koninklijke Regering meer knappe licenciés dan goede docenten vormde. Hij beroept zich op het getuigenis van Cousin zelven, die, zijne inrigting met de Berlijnsche vergelijkende, erkende dat deze praktischer en tot opleiding in het paedagogische beter was. Elk kweekeling begon zich reeds in het 2de jaar te bepalen tot het vak waarin hij examen wenschte te doen: men verkreeg schitterende specialiteiten. - De nieuwe regeling, zegt het rapport, wil geen vakgeleerden, maar, door den driejarigen cursus harmonisch te doen werken, veelzijdige lycéeleeraren kweeken. - *Cours de langue et de littérature* heeten de letterkundige cursussen der 3 jaren: zij moeten dat ook zijn.

Terwijl men vroeger over de werken heensprak, zullen nu in de eerste plaats deze werken gelezen worden: de historia litteraria zal beknopter zijn en de leeraren zich niet verliezen in hooggeleerde beschouwingen.

Het derde jaar moet de kweekelingen oefenen in de kunst om hunne denkbeelden uiteen te zetten en school te houden.

Het nieuwe reglement werd 15 September '52 vastgesteld en twee inspecteurs-generaal, Le Verrier en Ravaisson, om op den gang der studiën toe te zien, benoemd.

Onderscheiden decreten, arresten, circulaires uit de laatste 3 jaren bewijzen dat Duruy (Junij 63 -) zich veel aan de normaalschool laat gelegen liggen. Haar gang op dit oogenblik, uit officiëele bescheiden opgemaakt, is deze:

De aspirant-kweekelingen maken eerst in Junij, in hunne academiestad schriftelijk examenwerk, verschillend voor letteren en sciences, maar in alle academiën hetzelfde. Den aanstaanden literatoren worden 7 nrs. opgegeven: 1 eene verhandeling over een philosophisch punt in het Fransch; 2 een Latijnsche, 3 een Fransche redevoering; 4 een Latijnsche vertaling; 5 een Grieksch thema; 6 Latijnsche verzen; 7 een opstel over geschiedenis. Voor sciences nr. 1 en 4 met één of meer vraagstukken zoowel van mathesis als physica.

Die goed hebben voldaan, worden tegen Augustus voor een mondeling examen opgeroepen naar Parijs. Na overlegging van verschillende stukken en van 't diploma van bachelier der sectie waarin zij plaatsing wenschen, worden die der letteren over de auteurs der ‘classe de rhét., et de philos.’, die der sciences over 't behandelde in den ‘cours de mathématiques spéciales’ van het lycée ondervraagd. - De school is kostschool, kost en onderwijs gratis, de cursus driejarig, 't onderwijs gesplitst in twee afdeelingen, letteren en sciences; een derde cur-

sus over spraakleer wordt voor kweekelingen van 't derde studiejaar die 't verlangen, geopend. Na welvolbragten schoolcursus kan den leerlingen worden vergund zich terstond voor 't examen van toelating tot het middelbaar onderwijs *(agrégation des lycées)* aan te melden; aan hen die bij de eindexamens *(ex. de sortie)* het meest uitmuntten, wordt in een 4de en 5de jaar, in een hoogeren cursus, gelegenheid gegeven zich te bekwamen voor 't doctoraat in letteren of sciences en voor de toelating tot het hooger onderwijs *(agrégation des facultés)*.

De toelating tot het middelbaar onderwijs noemde ik zooëven. Men erlangt die alweder door een examen dat den titel geeft van *agrégé de lycée.* Deze titel is een vereischte voor wie gewoon lycée-leeraar *(professeur titulaire)* worden wil.

De toelating tot het lycée-onderwijs is zevenderlei: 1 voor *sciences mathém.;* 2 voor *sc. phys. et naturelles;* 3 voor *philosophie;* 4 voor de *classes supérieures des lettres;* 5 voor de *classe de grammaire;* 6 voor de *classes d'histoire et de géogr.;* 7 voor de *levende talen.*

't Vergelijkend examen, in de 2de helft van Augustus te Parijs gehouden, stelt als vereischte den universitairen graad van *licencié ès sciences mathématiques* voor 1; *ès sciences physiques ou naturelles* voor 2; *ès lettres* voor 3, 4, 5 en 6; voor 7 een acte van bekwaamheid *(certif. d'aptitude)*. De 25jarige leeftijd en 't bewijs dat men 5 jaren in eene school van middelbaar onderwijs heeft les gegeven, zijn almede vereischten. - De kweekelingen der Normaalschool kunnen óf dadelijk óf na 1 jaar onderwijzens in een collége of lycée, tot het concours worden toegelaten. 't Examen is wederom tweederlei en bestaat uit eene *épreuve préparatoire* schriftelijk en, als die geslaagd is, uit 3 *épreuves définitives* mondeling.

Ik kies tot voorbeeld 't examen voor de *agrégation des classes supérieures des lettres* (humanités). Opgegeven worden een Latijnsch thema; Latijnsche verzen; een Grieksch thema; een Grieksche vertaling; een Latijnsch en een Fransch opstel, het ééne over een philosophisch, het andere over een letterkundig onderwerp. Bovendien een Duitsch of Engelsch thema naar verkiezing.

Het tweede mondelinge gedeelte bestaat uit 3 nrs:

1 Mondelinge correctie van 2 opstellen, getrokken bij het lot uit die welke voor rhét. en humanités op 't concours général te Parijs waren gemaakt.
2 Vertaling en verklaring van een Griekschen en een Latijnschen tekst, ad aperturam genomen uit de auteurs door den Minister opgegeven, met de daarbij behoorende philologische, histor., geogr., literarische opmerkingen. Zoo ook voor het Engelsch of Duitsch. Tevens wordt een Fransche tekst gecommenteerd.
3 De candidaat geeft een les, des verkiezende, in grammatica, hist., classieke literatuur of philosophie, en over Engelsche of Duitsche letterkunde.

Deze ‘titre d'agrégé de lycée’ is geheel van den nieuwen tijd en berust op 14 decreten en besluiten, uitgevaardigd tusschen de jaren 1852 en '65 en opgesomd in 't officiëel jaarboekje van dit jaar, p. 304.

Dalen we, na deze kennismaking met de heeren, tot de scholieren af.

Een eerste feit, dat den lezer reeds in 't oog moet zijn gevallen, is de algemeenheid der *kost*scholen.

Frankrijk is bij uitnemendheid het land der alumnaten. Van de honderden scholen, in 't Annuaire vermeld, zijn er slechts enkele, als bij uitzondering, alleen voor onderwijs ingerigt. Van de 77 lycées impériaux zijn er 2 - het lycée impérial Charlemagne en 't lycée impérial Bonaparte te Parijs - waarbij tot waarschuwing staat aangeteekend dat ze slechts aannemen ‘des externes libres et des externes surveillés.’

Een kleine excursus moge dienen om den lezer ook van deze zijde het onderwerp toe te lichten. Het ‘Rapport au Roi sur l' instruction secondaire. Paris, Imprimerie royale, 1843’ door den minister Villemain opgemaakt, wordt teregt door Holzapfel een uitstekende en onmisbare bron voor de kennis van 't Fransche schoolwezen genoemd. Ik veroorloof mij, op het voetspoor van Hahn, daaruit vooral, eenige cijfers aan te halen.

Begonnen met 6,000 boursiers telden de lycées in 1809	9,068 leerl.
Hun getal nam toe met het keizerrijk en was in 1813	14,492.
t Liep terug in de rampspoedige jaren 1813-15 tot	10,640,
was de eerstvolgende jaren weifelend en in 1823 nog slechts	13,327;
maar klom na de Martignacs liberaler politiek (1828) tot	15,087.
Door de Julijrevolutie eenigzins gedund, waren er in 1832 tot	13,598 leerl.
maar sedert komt er een stijgend cijfer, in 1836 van	14,869,
in 1840 van	16,953,
in 1842 van	18,697 leerl.

en in de laatste telling vóór de Februarijrevolutie zelfs van 19,000 leerlingen, vooral van pensionnaires, waaruit de universiteit niet ten onregte het klimmend vertrouwen der familiën in de staatsscholen onder Guizot, de Salvandy en Villemain afleidde.

Villemains schoone rapport is niet zooals de wet voorschreef - ik meen om de 3 jaren - door andere voorafgegaan of gevolgd. En het tweede keizerrijk was - hoe

vreemd het klinken moge - achteloos omtrent zulke onderwijs-statistieken. De minister Duruy, het door Napoléon III erg verwaarloosde lager onderwijs onder handen nemende, verklaart ruiterlijk in 't 90ste Bulletin, 5 December '65, l'administration de l'instruction publique *n'a publié*, *de* 1850 *à* 1863

aucun renseignement statistique sur la situation de l'instruction primaire.' Ook voor het middelbare vind ik, trots alle nasporingen in officiëele stukken, vóór 1861 niets. Wat ik aantrof zijn luttele opgaven in 3 'Exposés sur la situation de l'empire, présentés au Sénat et au Corps législatif' alsmede in een 'Rapport à l'Empereur' van Duruy:

In 1861 was het getal lycéeleerlingen met 1000 toegenomen.

In 1863 tellen de 8 lycées en colléges van Parijs en Versailles, die aan 't Parijsche concours deelnemen, 6,600 leerlingen. De 69 andere lycées en de 247 colléges der departementen hebben 57,439 leerlingen. Ook in dit jaar is 't cijfer der lycéekweekelingen 1,020 hooger dan in 't vorige.

In 1863 was de bevolking der lycées en colléges te zamen 59,764;

De lycées wonnen in 1864, 1005,

De colléges 543,

Zoodat beider zielental in 1864 werd 64,725.

Eindelijk openden de lycées in 1865 met 1179 leerlingen meer dan in '64, zoodat het totaal nu schier is 66,000 leerlingen.

O formose puer, nimium ne crede colori!

Bijna 17,000 dezer behooren niet tot het klassiek onderwijs, maar leeren nieuwe talen, boekhouden, sciences, in een afdeeling opgenomen in de lycées en colléges onder den titel van 'enseignement spécial,' eene afdeeling, waarin verscheidene colléges geheel zijn opgegaan(*).

Voor de *colléges communaux* bestaan weinig of geen gegevens. Hun getal in 1812 337, in 1830 321, in 1846 313 is sedert nog meer terug gegaan, naar gelang zich de rijksscholen vermenigvuldigden en de Regering, dikwijls als een gunstbewijs jegens de gemeenten, de colléges tot lycées verhief. In 1861 waren er slechts 236 colléges communaux, in 1865 is hun getal weêr gestegen tot 252, maar denkelijk door de opname van 't Enseignement spécial, dat velen grootendeels, sommigen geheel tot hoogere burgerscholen met behoud van den klassieken titel heeft hervormd.

Het leerlingen tal der colléges was, kort voor de revolutie van '48, 28,719, waarvan 13,038 pensionnaires der colléges zelve, 356 boursiers, 700 pensionnaires van particuliere scholen en 14,625 externes.

De institutions en pensions eindelijk zijn zeer talrijk en druk bezocht in Frankrijk. In Villemains rapport was haar getal, in 1842, 1,016 (102 inst. en 914 pens.), waarvan 97 (24 inst. en 73 pens.)

(*) Bulletin 88, van 20 Dec. '65, p. 871. In de coll. comm., zegt Duruy, zijn 36 pc. van de leerlingen die geen gewoon klassiek ond., maar 't enseignement spécial ontvangen. Ainsi les faits justifient les prévisions de la loi de 21 Juin '65, dont l' art. 2 permet aux villes de transformer leurs collèges en établissements secondaires d' enseign. spécial. Déjà les demandes arrivent en assez grand nombre (9). Il y a donc lieu de penser que l'enseignement nouveau est appelé à prendre de plus en plus le caractère communal et local qui lui convient.

te Parijs, met nog 35 pensions in de naaste omgeving der hoofdstad, wier kweekelingen dus meest alle de Parijsche colléges bezochten. - De 24 instutions van Parijs telden 7,509 kostleerlingen, in enkele waren er 330. - Het Annuaire van 1866 geeft hetzelfde getal op (132) van établissements libres d'instruction secondaire voor de stad Parijs.

Het cijfer van 14,000 externes op de 28,000 collégeleerlingen bewijst dat de huiselijke opvoeding niet inheemsch is; dat het kostschoolstelsel steeds meer in zwang kwam, leeren de volgende opgaven van Villemain.

Er waren in de collèges royaux,

in 1832, onder 13,598 leerlingen, 3,006 kostleerlingen en 4,734 die te huis werden opgevoed.

In 1836, onder 14,869 leerlingen, 3,717 kostleerlingen en 4,697 die te huis werden opgevoed.

In 1840, onder 16,953 leerlingen, 4,914 kostleerlingen en 5,013 die te huis werden opgevoed.

In 1842, onder 18,697 leerlingen, 5,770 kostleerlingen en 5,544 die te huis werden opgevoed.

Op den 1sten December 1842 waren te Parijs, in 't collége St. Louis (nu lyc. imp. St. Louis)	925 leerlingen
daarvan woonden bij hunne familie slechts	150,
de overigen waren kostleerlingen, van 't collége	278,
de overigen waren kostleerlingen, van andere pensions	497.
In 't coll. Louis-le-Grand (nu lyc. imp. Louis-le-Gr.)	1,075 leerlingen
daaronder dagscholieren	111,
kostleerlingen, van 't collége zelf	522,
kostleerlingen, van andere scholen	422.
In 't coll. Henri IV (nu 't lyc. imp. Napoléon)	807 leerlingen
daarvan slechts dagscholieren	64
kostleerlingen van 't collége zelf	486,
kostleerlingen van andere scholen	257

In 1842 waren van de 312 stedelijke colléges 12 niet voor kostleerlingen ingerigt: van deze laatste zie ik, in de officiëele opgaaf van dit jaar, geen spoor. Daarentegen neemt het groote collége Rollin te Parijs alleen kost-, geen dagscholieren aan.

De Réforme van Fortoul (II, p. 452) somt de voornaamste établissements d' instr. second. libres van Parijs op; van de 14 grootste nemen slechts 8 externes aan.

In de provinciën is het met de huiselijke opvoeding beter gesteld, vooral in de oostelijke, Duitsche of half Duitsche streken.

Trouwens het pensionnaat werd steeds en wordt nog van hooger hand begunstigd. De professeur, in correspondentie met mr. van Heusde, schrijft in 1842: ‘Une prime d' encouragement, un avancement plus rapide sont accordés non pas aux chefs de collége qui font le plus fleurir les études, mais seulement à ceux qui grossissent le plus

leur internat. La prime d' encouragement consiste à menacer d' ôter une partie de leur traitement à ceux dont l'internat décroit, et à la conserver à ceux dont l'internat prospère. Il s'agit avant tout d' augmenter le nombre des pensionnaires et des demi-pensionnaires. A cet effet le proviseur a souvent recours à des moyens ignobles en conséquence de la mauvaise impulsion donnée par les hauts et puissants seigneurs de Paris.'

En in 1845 schrijft hij: 'Pour devenir proviseur ou principal, on n'est pas tenu d' avoir la qualité d' agrégé, que l'on exige cependant des professeurs et des censeurs. Cela tient à ce que le Gouvernement veut voir dans un proviseur ou un principal plutôt un bon maître de pension qu'un bon directeur des études. Il y aurait 300 externes dans un collége et 50 pensionnaires, le collége serait réputé en décadence, et le proviseur passerait pour mauvais. Il y aurait au contraire dans un collége 150 pensionnaires et 60 externes, le collége serait réputé très-florissant et le proviseur très-bon. - Le proviseur est, disent les réglements, responsable de tout devant Dieu et devant les hommes, mais en fait il ne doit se croire responsable que de la prospérité croissante de l'internat. L'internat c'est la crême, la quintessence du collége. Un élève est-il trop faible dans sa classe, est-il trop peu docile, trop peu respectueux, il y aura pour tout cela des accommodements s'il est interne. Il faut que les professeurs aient égard à ces considérations là, ou bien, des notes secrètes les dénoncent au Ministre comme des insubordonnés. De là on peut se figurer la conduite d'un proviseur ou d'un principal à l'égard d'un professeur ou régent, qui oserait l' entraver plus ou moins dans sa marche vers un but exclusif, *la prospérité de l' internat.* J'ai oui dire que M. Cousin était secrètement contraire aux principes actuels d' organisation des internats universitaires; il s'est bien gardé de soutenir publiquement son opinion, car il veut encore être Ministre et se gardera bien de déplaire au Gouvernement. Les bours es royales sont souvent accordées à la sollicitation des députés, qui cherchent ainsi à plaire à leurs électeurs. L' internat est donc pour ainsi dire inhérent à notre machine gouvernementale actuelle.'

En in den aanvang van 1865 roept de minister Rouland als een heugelijk verschijnsel uit: 'Il est impossible, devant le grand nombre d' enfants qui demandent l' entrée de nos établissements, de ne pas songer à la création d'un quatrieme lycée impérial d' internes' (Exposée de la situation etc. Journ. gén. bl. 74).

Van deze verpoozing met cijfers op historisch gebied teruggekeerd in 't lycée, zullen wij gelegenheid hebben te zien, welk een invloed dit kostschoolstelsel oefende op tijdverdeeling, leergang en schooltucht, zoodat de school van Duruy, bij alle wisseling van leerplannen, tamelijk gelijk aan die van Cousin is gebleven. Ziehier hare hoofdtrekken:

Het klassensysteem wordt in Frankrijk streng gehandhaafd. Alleen

voor de nieuwere vakken, zooals Engelsch, Duitsch, wis- en natuurkunde heeft men tevens het vaksysteem moeten aannemen. Maar 't oorspronkelijk drietal Latijn, Grieksch en Fransch blijven hoofdzaak en worden steeds door één docent op zijne klasse onderwezen - tenzij het groot aantal leerlingen (meer dan 60) paralelklassen noodig maakt met een *professeur agrégé of divisionnaire* - en de leeraren heeten bepaald naar de klasse waarvoor zij benoemd zijn, *professeurs de troisième*, *professeur de rhétorique* etc.

Wat nu de verdeeling van den dag betreft, daarin zien we de Franschen geheel van ons en van de Duitschers verschillen. De *schooluren* zijn veel geringer in aantal dan die van het *huiselijk werk.* Immers terwijl wij 30, 32 schooluren wekelijks hebben, geven de Franschen gemiddeld slechts 10 leçons elk van 2 uur, dat is 5 *leçons du matin* en 5 *leçons du soir*(*). Dat geeft op de drukste dagen 4 uur school. Nu is alleen de Donderdagmiddag vrij; maar Woensdag, Zaturdag, zelfs Zondagmiddag wordt er geregeld gewerkt, en het is de algemeene berekening dat een ijverig scholier voor zijne 4 schooluren ongeveer 7 uren ingespannen werken moet, zooals dan ook in de kostscholen het huiselijk werk op 7½ uur is geraamd.

Dit werk bestaat uit lessen (*leçons*) en schriftelijk werk (*devoir*). Voor iedere morgenles worden 3, 4 stukken ter memorisëring opgegeven, namelijk een vers van de evangeliën, Latijnsche of Grieksche tekst, een stuk van een Latijnsch, een ander van een Grieksch, een derde van een Fransch auteur, voor de leçon du soir weêr 2, 3 lessen, hetzij uit de schrijvers, hetzij uit de Latijnsche en Grieksche grammatica. - Bovendien nog 's morgens en 's middags een vrij lange schriftelijke vertaling uit of in de oude talen (*version* of *thème*).

Bij het gereed maken van al dit huiselijk werk is een *maître d' études* of *maître répétiteur* aanwezig om te helpen, de lessen te overhooren, de orde te bewaren. Hij moet in een aanteekenboek, voordat de school begint, opteekenen óf en hóe de leerling zijn lessen geleerd en of hij het schrijfwerk gemaakt heeft. Dat boek heet *cahier de correspondance*, omdat het tot dagelijksche correspondentie tusschen den repetitor en den schoolleeraar dient, of gewoonlijk *cahier de recitavit*, omdat de lessen daarin de voornaamste plaats beslaan en de van ouds gebruikelijke formule is *recitavit lectiones bene*, *satis bene*, *male.*

Zoodra zich 's morgens om 8 uur de roffel van de trom heeft doen hooren (want dit geliefkoosd instrument van Napoléon I, waaraan de geestelijkheid zich even als aan de andere militaire vormen ergerde, is in gebruik gebleven) begint de school met *récitation*, waaraan ¾ of een geheel uur besteed wordt. Natuurlijk kunnen, op een groote klasse, niet dagelijks alle leerlingen opzeggen; maar er worden toch altijd 15 à 20 overhoord. De eersten der klassen laten hunne medeleerlingen

(*) 't Woord leçon beteekent in een fransche series altijd eene les van 2 uren; een uitzondering, bvb. bij nieuwe talen, wordt uitdrukkelijk opgegeven.

opzeggen. Middelerwijl ziet de professeur alle recitavits door en onderteekent ze. Het schriftelijk werk, op losse blaadjes, werd reeds bij het begin der school op den katheder (*la chaire*) door de leerlingen neêrgelegd; een der eersten heeft tot taak deze papieren te verzamelen en naar het rangnummer der scholieren te leggen (*ramasser les copies*). De professeur ziet ze oppervlakkig in, en geeft voor netheid of slordigheid goede of slechte punten. - Nu blijft er nog een goed uur over, waarin eerst nieuwe stukken voor schriftelijk huiswerk gedicteerd, dan de plaatsen uit de oude schrijvers die in de volgende leçon moeten opgezegd worden, vlugtig worden verklaard, en ten slotte enkele der aanwezige *copies* worden voorgelezen en voor de geheele klasse verbeterd. Gewoonlijk verrigt een der knapste scholieren deze correctie, door zin voor zin te nemen en er zijne vertaling van te geven.

Men zal mij toegeven dat bij zulk eene wijze van werken, op eene klasse van 50 leerlingen, geen bijzondere oplettendheid aan enkele, vooral zwakkere leerlingen kan worden geschonken: dat een geregeld vooruitgaan door middel der school onmogelijk is, dat voor de leerlingen letterlijk alles van het huiselijk werk en het huiselijk onderrigt afhangt. De répétiteur of hulpdocent is de eigentlijke man die den kweekelingen het schoolwerk heilzaam, vaak eerst begrijpelijk maken moet en hen over alle zwarigheden heenhelpen. Terwijl wij in Holland het vreemd zouden vinden, dat de leerling van een gymnasium een privaatdocent had, die al het schoolwerk dagelijks met hem, zin voor zin, doorliep, wordt dit in Frankrijk voor een scholier en van een répétiteur verlangd. Als de professeur eenig werk zeer slecht vindt, vraagt hij den delinquent dan ook dadelijk, of het hem thuis niet is uitgelegd (*Votre répétiteur ne vous a donc pas expliqué le devoir?*); en doet zich zulk een geval meer voor, dan kan hij zich met een zoo te huis verwaarloosde verder niet inlaten. Want op school wordt noch een grammaticale regel aan alle discipelen begrijpelijk gemaakt, noch ook het werk gekozen naar de bevatting van de meerderheid der klasse: het begrijpen daarvan is voor rekening van den hulpdocent.

Vandaar dat privaat-onderwijs voor alle leerlingen onmisbaar is, en dit is één der redenen waarom de ouders hunne kinderen in een lycée of kostschool plaatsen, immers deze hebben zich voor zulk hulponderwijs ingerigt; vandaar eindelijk dat in die, vaak om hare goedkoopte eivolle kostscholen, dat onderwijs van dien aard is, dat slechts enkele leerlingen er wel bij varen.

Het program van een schooldag in een keizerlijk lycée luidt aldus: 's morgens,

van 5	tot 5 ½	opstaan, aankleeden enz. onder toezigt van den censeur(*).

(*) De correspondent van Mr. v. Heusde schrijft: ‘Les internes dans les colléges sont repartis en un certain nombre de divisions. Chaque division a son maître d'études. Il y a en outre des surveillants de cour ou de recréation, des surv. de dortoir, il y a souvent aussi un surveillant général, un surv. perpétuel, un surv. de surveillants qui est censé aller et venir sans cesse partout. Or le *censeur* est le chef inmédiat de tous ces subalternes. Il préside à tous les grands mouvements de l'internat, au lever, au coucher, au diner, au souper, à l'entrée en classe, aux offices religieux, au depart pour la promenade, à la direction suivie par les élèves dans les promenades. Il surveille également l'entrée en classe des externes. Il fait exécuter hors des heures de classe toutes les punitions infligées par les professeurs, soit aux internes soit aux externes. Il s'assure tous les soirs si tous les internes ont fait proprement le devoir donné en classe, et pour cela il se fait remettre tous les soirs les copies de devoir, ou les devoirs faits

van 5½	tot 7½	gebed, werken, lessen opzeggen.
van 7½	tot 8	bezoek van den doctor; ontbijt, bestaande uit 2 stukken droog brood zonder meer; uitspanning. Dan wordt de trom geroerd en begint
om 8	tot 10	de *leçon du matin.*
van 10	tot 12	werken; ook bijvakken, zooals teekenen, godsdienstonderwijs, levende talen, vinden nu wel tijd.
om 12	tot 12½	diner. Soep, groente, vleesch, waarbij gedronken wordt *abondance*, d.i. ¾ water en ¼ wijn. De groote leerlingen krijgen aan een tafel van 10 couverts 3 litres abondance; de kleinen 2. Dessert Donderdag en Zaturdag.
om 12½	tot 1½	uitspanning.
om 1½	tot 2½	werken.
om 2½	tot 4½	*leçon du soir.*
om 4½	tot 5	goûter (droog brood); uitspanning.
om 5	tot 8	werken.
om 8	tot 8½	souper en uitspanning. 't Souper bestaat uit een portie vleesch en een portie marmelade, confituren, kaas of salade.
om 8½	tot 8¾	gebed en geestelijke lectuur.

sur copies. En un mot c'est le surveillant général de la discipline et des études. Il fait des rapports multipliés au proviseur sur les élèves, sur les maîtres d'études, sur les professeurs. C'est le bras droit du proviseur, qui est censé diriger tout du fond de son cabinet sans se prodiguer de mains à n'intervenir que dans les grandes circonstances. Le censeur est notre second chef.' - De inhoud van dit excerpt en mijne behandeling der stof maakten dat het eerst hier plaats vindt.

om 8¾	tot 9	naar bed.

De dagelijksche werktijd bijeengetrokken geeft 12 uur. Dit is blijkbaar veel te veel, maar een gevolg van het kostschoolstelsel. Want het is oneindig gemakkelijker groote troepen jongens te leiden en te bedwingen als ze aan de schoolbank gebonden zijn dan in hun uitspanningstijd. Gemaks- en voorzigtigheidshalve heeft men dus den vrijen tijd zooveel mogelijk besnoeid.

(Slot volgt.)

A.H.A. EKKER.

Staatkunde en geschiedenis.

Pragmatische historie des vaderlands.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, Staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1795; vermeerderde uitgave van de Staatkundige partijen in Noord-Nederland. Amsterdam, J. Müller, 1866.

Toen in 1837 een boek in 't licht kwam, getiteld ‘De staatkundige partijen in Noord-Nederland,’ belette mijn leeftijd mij, er mijne aandacht op te vestigen, er over te spreken en er anderen over te hooren. Doch levendig herinner ik het mij nog, hoezeer het mij, eenige jaren ouder geworden, bleek, dat dit boek, van 't oogenblik zijner verschijning af, veler belangstelling had getrokken en voortdurend trok. Wat werd er gegist naar den naam des schrijvers! Aan de begeerte om dien te weten is thans sinds eene reeks van jaren voldaan. De wensch daarentegen om met den inhoud bekend te worden, om het te lezen en herlezen liet zich in de laatste jaren moeijelijk bevredigen. Bedrieg ik mij niet, dan was het werk sedert geruimen tijd niet meer in den handel.

Het is evenwel zoo goed als zeker, dat een dergelijk werk steeds door velen moet gezocht worden. Niet ieder Nederlander verlangt de feiten der geschiedenis van zijn land tot in de bijzonderheden te kennen. De meesten hebben er zelfs een bijzonderen afkeer van, door te dringen in de kennis van duistere punten of het *voor* en *tegen* te hooren van de zoodanige, waarover men geschil voert. Maar zich in een boek te verdiepen, hetwelk de geschiedenis van 't vaderland in één groot tafereel, in de hoofdtrekken schetst, waarin het uiterlijke, wat tot de zinnen spreekt, is weggelaten of ter loops wordt behandeld, voor welk Nederlander is dit geene behoefte, wie verlangt dit niet? Een boek onder zijn bereik te hebben, hetwelk de geschiedenis van 't vaderland maakt tot een voorwerp van bespiegeling, hetwelk eene pragmatische historie is, hetwelk de buitenlandsche staatkunde der Republiek wel niet buitensluit, maar de geschiedenis der binnenlandsche staatsgesteldheid

eigenlijk tot onderwerp heeft, - een dusdanig boek onder zijn bereik te hebben, acht elk een onwaardeerbaar voorregt.

Ik veronderstel alzoo, dat velen zich zullen verheugen, nu hun de gelegenheid wordt gegeven, voor de eerste maal of bij vernieuwing kennis te nemen van het geschrift van den heer de Bosch Kemper. De wijze, waarop het thans voor de tweedemaal uitkomt, heeft het in Titel en Inleiding eene kleine verandering doen ondergaan. Het is nu de eerste aflevering van het tweede deel van de Handleiding tot de kennis van de wetenschap der zamenleving. In zijn nieuwen vorm is de titel van 't werk: De staatkundige geschiedenis van Nederland. De eerste uitgave begon, na eene Inleiding, met een vlugtigen blik op den tijd vóór Karel V en eindigde met 1813. Deze aflevering vangt aan met den tijd vóór en na de Romeinen en loopt tot 1795.

Aan dien inhoud gaat weder eene Inleiding vooraf, die hoofdzakelijk ten doel heeft, het verband tusschen deze Aflevering en de reeds in 't licht gekomen deelen van de wetenschap der zamenleving aan te wijzen. Het is eigenaardig, naar ik meen, in de volgende bladzijden over den hoofdinhoud dier Inleiding te zwijgen, omdat de steller dezer regelen is uitgenoodigd, zich bezig te houden met de nieuwe uitgave der Staatkundige partijen, zijnde de Staatkundige geschiedenis, als met een op zichzelf staand geschrift.

Toen de heer de Bosch Kemper de Staatkundige partijen uitgaf, deelde hij in een voorberigt aan zijne landgenooten mede, welke de beweegredenen waren, die hem hadden genoopt, de pen op te vatten, welk doel hij beoogde. ‘Het geschrift, zeide hij, bevat de resultaten van een zelfstandig onderzoek naar de geschiedenis der inwendige staatsgesteldheid der Noord-Nederlanden.’ Met eene bescheidenheid, die heden ten dage zelden wordt aangetroffen, voegde hij er bij, dat het eene schets was, tot eigen oefening vervaardigd en tot gemeenschappelijke oefening aan het publiek aangeboden. Intusschen wilde hij zijne gevoelens aan niemand opdringen. Niet alleen de zucht om door wrijving van gedachten de onpartijdige, zelfstandige beoefening der vaderlandsche geschiedenis te bevorderen had den schrijver tot het uitgeven der schets bewogen, maar ook vooral de bekende stelling, dat eene herhaalde herinnering aan het verleden de beste waarschuwing en leering voor het tegenwoordige bevat.

Voor zoover nu de aard van een boek afhangt van het standpunt, waarop de schrijver zich plaatst, en van het doel, dat hij zich voorstelt, heeft er in den aard van dit werk geene groote omkeering plaats gegrepen. Het valt hem, die het inziet, echter weldra in 't oog, dat hetzij de jaren, òf diepere kennis, òf nadere overweging van 't geen vroeger werd voorbijgezien, òf het licht, dat na 1837 werd ontstoken, hier en daar wijziging van opvatting en voorstelling heeft teweeg gebracht. Desniettemin, het is hetzelfde werk, uit dezelfde oorzaken voortgekomen, op dezelfde wijze ingerigt, met het oog

op hetzelfde wit opgesteld. Het onderscheid is, dat de Tweede Aflevering dezer uitgave eene aanwijzing zal behelzen der bronnen en hulpmiddelen ter opwekking tot nader onderzoek, voorzeker eene niet geringe aanwinst. Het zou ongetwijfeld een vermakelijke en niet onbelangrijke arbeid zijn, eene vergelijking in te stellen tusschen de Staatkundige partijen en de Staatkundige geschiedenis. Maar dit is niet de taak, waarvan ik mij thans poog te kwijten.

Het boek, dat ik aankondig, is een geheel ander boek dan b.v. het Handboek der Geschiedenis van het vaderland van Mr. Groen van Prinsterer. Ik bedoel niet, wat den omvang betreft, en evenmin dit, dat de heer Groen ook de kennis der feiten wil aanbrengen, de heer de Bosch Kemper ze als bekend veronderstelt. Wat ik meen, is dit: bij eenige overeenkomst van standpunt en bedoeling, staan zij lijnregt tegen elkander over. Beiden streven er naar, onpartijdig te zijn. Ook Prof. de Bosch Kemper wil, zoo als Mr. Groen, slechts *getuigen.* Maar nu komt het verschil. De heer Groen erkent zijne beginsels, als christen en protestant, door 't geheele werk heen op den voorgrond te hebben gesteld. Hij laat met blijkbare belangstelling zien, dat op de belijdenis van het Evangelie de opkomst en bloei, op de verzaking van het Evangelie de ondergang van Nederland is gevolgd. De heer Groen maakt in den loop van zijn verhaal opmerkzaam op het verschil tusschen aardsche wijsheid en de wijsheid, die van boven is. Hij acht het zijn' pligt, op elk gebied, ook op dat der geschiedenis, rekenschap te geven van zijn geloof. Hij erkent, dat het den kortzigtigen sterveling niet vergund is, in ijdelen waan de raadsbesluiten Gods vooruit te loopen en den sluijer op te heffen, dien Hij over de geheimenissen van het wereldbestuur heeft gelegd; maar hij kan zijn oog niet sluiten voor de lichtstralen, waarin, bij de wonderen der historie, de glans Zijner volmaaktheden schittert. Volgens den heer Groen hebben de lotgevallen van het vaderland de kracht der toezegging ‘die Mij eeren, zal Ik eeren’ getoond en bevestigd. Deze en dergelijke waarheden zijn bij hem de doorloopende feiten, het merg en 't gebeente, waardoor het gestel zamenhang en vastheid verkrijgt. De heer Groen eindelijk heeft bewustheid of een vermoeden van den afloop, waarheen de ontwikkeling van het lot der wereld wordt geleid: hij verstaat de geschiedenis der toekomst en der eeuwigheid.

Alzoo: de heer Groen heeft een stelsel, eene leer omtrent alle goddelijke en menschelijke zaken, die hem geheel doordringt en hem, ook als schrijver der geschiedenis van 't vaderland, beheerscht. Hij wil onpartijdig zijn; hij zal het ook wel zijn, nogtans altijd behoudens dat stelsel, met eerbiediging van die leer. Bij het opteekenen van hetgeen geschied is, is 't hem onmogelijk, de hoogste waarheid ter zijde te stellen. Niets van dit alles bij den Hoogleeraar de Bosch Kemper. In plaats van zich te laten doordringen of bezielen door een stelsel of eene leer, geeft hij den indruk weêr, dien de studie der geschiedenis

van 't vaderland op hem heeft gemaakt. Hetgeen het nadenken over haren inhoud bij hem tot overtuiging heeft doen rijpen wordt den lezer medegedeeld. Ook hij houdt het er voor, dat eene hoogere dan menschelijke magt in de gebeurtenissen des tijds werkt; maar hij ziet niet *hier* den sluijer en *dáár* de lichtstralen. Volgens hem moet de geschiedschrijver, hoezeer zijn oog geopend houdende voor de plannen Gods in den gang van de ontwikkeling der menschheid, inzonderheid de daden en bedoelingen der handelende personen trachten op te sporen. De heer de Bosch Kemper weet van geene hoogste waarheid: voor hem is er slechts ééne waarheid. Ik ben evenmin van zins, de Staatkundige geschiedenis met het Handboek van Mr. Groen, als met de Staatkundige partijen te vergelijken, doch acht het wel een verleidelijk en uitlokkend werk, dat men ligt geneigd zou zijn te beproeven. Wat ik heb aangevoerd, heeft slechts de strekking, een regt begrip te geven van den aard van 't geschrift van den heer de Bosch Kemper. Moet ik dien aard nog verder kenschetsen, dan zeg ik: het is een boek, dat eene redenering over de geschiedenis behelst, hetwelk de gezindheden en de inzigten der menschen, hunne bedoelingen ten tooneele voert, in 't kort dat den lezer op de hoogte houdt van de drijfveeren en beginselen, waaruit de daden en instellingen zijn voortgesproten. Het geschrift van den Hoogleeraar poogt - voor zoover eene schets dit vermag - de gebeurtenissen in hare ware gedaante te doen kennen, de menschen met hunne gevoelens en hun karakter, de menschen en de zaken met al de omstandigheden, die ze gemaakt hebben tot hetgeen zij zijn. Het spreekt niet tot de zinnen, maar tot het verstand. Het laat de bijzaken en nevenomstandigheden als ongemerkt voorbijgaan, om het volle licht op de hoofdaangelegenheden te doen vallen. Het werk behelst de denkbeelden, die er in de geschiedenis van 't vaderland zijn.

Voor wien kan het lezen van dit werk goed en heilzaam worden geacht? Voor ieder. Hij, die het gewone beloop van de geschiedenis van 't vaderland niet kent, kan er door worden opgewekt, zich die kennis eigen te maken. Wie den doorgaanden inhoud van een handboek in zijn hoofd heeft, zal, dit geschrift ter hand nemende, tot nadenken en onderzoek worden aangespoord. Elk, wie ook, zal er aangenaam en nuttig door worden bezig gehouden. De Hr. Veth, die zich ook met andere dingen, dan met Javaansch regt en dergelijke onderwerpen schijnt bezig te houden, heeft eens gezegd, dat het jammer was, dat er zoo weinig werken over Nederlands geschiedenis geschreven waren, die men met genoegen las. Welnu, dit is er een.

Geroepen ter beoordeeling van dit werk, zou ik, naar sommiger meening, welligt met de vermelding van den hoofdzakelijken inhoud kunnen volstaan. Maar wie verlangt, na het bovenstaande, dat ik dit doe? Ik zal dus maar het gewone lied - hier althans van ontwijfelbare toepassing - aanheffen, dat dit, bij den rijken inhoud van 't boek,

onmogelijk is, tenzij ik, door de inblazing van den een of anderen boosaardigen geest gedreven, mij hadde voorgenomen, het genot te bederven van hen, die ik door mijne aankondiging voor het werk wil winnen. Bovendien, het betreft hier de geschiedenis van het eigen land mijner lezers. Hun de ruwe omtrekken voor te teekenen van dat, wat de Hr. de Bosch Kemper ontwikkelt en waarover hij zijn oordeel uitspreekt, dit zoude voorzeker eene te groote beleediging zijn.

In plaats van iets te doen, dat ikzelf als overbodig en nadeelig aanmerk, zal ik mij liever zóó van de taak, die ik op mij heb genomen, trachten te kwijten, dat ik eerst de aandacht vestig op de eene en andere plaats, die mij het meest heeft aangetrokken, en dan eene enkele bedenking opper. Het is immers niet waarschijnlijk, dat alle lezers van dit tijdschrift het werk, dat nog niet lang geleden is verschenen, zoo als ik, reeds een paar malen hebben doorgelezen. Tot de fraaiste plaatsen van 't boek reken ik blz. 52 vlg., waar het onderzoek loopt over de oorzaken van den opstand tegen Spanje. Ik herinner mij niet, immer een zoo beknopt, waar en volledig oordeel over dit punt onder 't oog te hebben gehad. Na opgemerkt te hebben, dat van de vele gebeurtenissen, waaraan die opstand is toe te schrijven, geene dezen afzonderlijk in 't leven zou hebben geroepen, gaat de Hr. de Bosch Kemper aldus voort: ‘In de organische ontwikkeling der wereldgebeurtenissen was onze opstand de wording van een vrij en zelfstandig volk. De onafhankelijkheid lag niet in de bedoeling, maar is geheel de vrucht geweest der gebeurtenissen.’ Nu volgt eene vergelijking van ons vaderland in die dagen met een' krachtig man, vervolgens een wijzen op het wisselvallige van den kamp in de eerste jaren als overgang tot eene waardering der zware offers, door het Nederlandsche volk gebracht, eindelijk eene optelling van sommige lage driften, die in het spel zijn geweest, gepaard aan eene waarschuwing om deze voor de algemeene beweeggronden te houden. Aan deze algemeene beschouwing knoopt de schrijver eene opgave der bijzondere oorzaken, als van het karakter van Philips, van de privilegiën, van het antagonisme tusschen het Romanisme en het Germanisme, enz. Hoogst leerrijk en nieuw zijn vele opmerkingen, over die bijzondere oorzaken hier te boek gesteld, als over het karakter van den koning van Spanje, vroeger bijna uitsluitend zwart geteekend, over den strijd voor de Hervormde Kerk, door velen aangenomen als de eenigste of de hoofdoorzaak van den tachtigjarigen oorlog, die alsdan door hen ten onregte als gelijkstaande met een' geloofsstrijd wordt voorgesteld, over de privilegiën en hunne schaduwzijde. Het slot van het hoofdstuk, aan de uiteenzetting der beweegredenen van den langdurigen oorlog gewijd, is o.a.: ‘Niet door onbestemde revolutionaire beginselen misleid, maar op grond van zelfverdediging hebben onze voorouders de regering vervallen verklaard, die in dwingelandij en oorlog was ontaard. Om onzen opstand tegen Spanje juist te begrijpen en te beoordeelen,

moeten wij ons trachten te verplaatsen in de denkbeelden van de 16de eeuw.' - 'Men doet geheel verkeerd, onzen opstand tegen Spanje te toetsen aan de tegenwoordige beginselen van staatsregt of ze af te meten naar het positive regt, door onze graven bezworen.'

Eene tweede plaats, die, als eene getuigenis van de veelzijdige kennis en den ruimen blik van den Hr. de Bosch Kemper, m.i. tot de uitnemendste bladzijden van het boek behoort, is blz. 78 vlg. Dáár wordt den lezer in de eerste plaats aangeraden, de verschillende tijdperken in 't leven van Willem I wel te onderscheiden, en dan een overzigt gegeven van de bij trappen toenemende ontwikkeling zijner gaven als staatsman. Aan 's prinsen verdraagzaamheid, die in een helder daglicht wordt gesteld, brengt de schrijver regtmatige hulde en wijst dan op de dwaling van hen, die Willem 'den voedsterheer der Hervormde kerk' noemen. De overeenkomst tusschen Willems houding en die van Oldenbarnevelt ten aanzien van de kerk ontgaat den Hoogleeraar niet, die zijne toetsing van Willems staatkunde sluit met eene vermelding der groote moeijelijkheden, waarmede zij had te worstelen. De laatste woorden zijn: 'non sibi sed patriae imperium quaesivit,' en verder, 'welk bouwmeester geeft gaarne het door hem opgetrokken gebouw aan een minder kunstenaar ter voltooijing over?'

Zeer opmerkelijke gedeelten van het werk zijn ook die, welke den toestand der godsdienst in de Noordelijke Nederlanden in de verschillende eeuwen ten onderwerp hebben. De bladzijden, waarop deze gewigtige aangelegenheid wordt behandeld, - het zijn blz. 59 vlg., 119 vlg. - zijn als de verdediging en toelichting der stelling, dat de geschiedenis der christelijke kerk eene voortdurende bevestiging is van de juistheid der vergelijking, dat de waarheid slechts als een zuurdeesem, na veel gisting, de zamenleving doordringt. Van 't vele, dat de moeite van het afschrijven waard zou zijn, haal ik slechts het volgende aan. Laat het niemand afschrikken, al is de zin wat lang. 'Zou er geen waarheid gelegen zijn in de stelling, dat de Hervormde kerk Gods almagt, - de Luthersche den weg der zaligheid door het geloof, - de Remonstrantsche de vrije overgave aan Gods genade, - de Doopsgezinde het koningrijk Gods, bestaande in vroomheid, boven andere leerstellingen heeft vastgehouden, maar dat thans die eigenaardige punten van verschil hun belang verliezen, naarmate men begint in te zien de eenzijdigheid der vroegere godgeleerde rigtingen, hier de dorre regtzinnigheid, dáár een niet overwonnen leer der Roomsche sacramenten, elders weder een onhoudbaar dualistisch standpunt en een methodisme, dat voor de vormen van het godsdienstig leven de inwendige kracht daarvan miskende?'

Zoo juist en krachtig, als de Hoogleeraar op blz. 167, liet zich tot dus ver, geloof ik, niemand hooren over de behandeling, welke Cornelis de Witt wedervoer. 'Hij werd volkomen wederregtelijk, op de verklaring van één enkelen eerloozen getuige, gepijnigd.' - 'De gewetenlooze

regters vreesden den beschuldigde, die door het volk voor schuldig werd gehouden, vrij te spreken; - zij veroordeelden hem, zonder schuldigverklaring aan eenig misdrijf, zonder eenige motiven, dan de enkele phrase: *overwogen hebbende hetgeen ter materie dienende is*, tot vervallenverklaring van al zijne ambten en verbanning. Van dit vonnis blijkt de volkomen onregtvaardigheid thans voor ieder, die van het proces kennis heeft genomen.'

Blz. 189 is nu aan de beurt. Aldaar worden Slingelandt en Fagel herdacht op eene wijze, die voorzeker niet alleen bij mij sympathie zal vinden. Men lette b.v. op deze woorden: 'Dringende, ja somtijds smeekende mogten de aanspraken van den Raadpensionaris zijn, om toch eenige van de meest ergerlijke misbruiken te doen ophouden, zijne taal vond geen weerklank in de ijskoude harten dier belangzuchtige regenten. Men wierp hem altijd het gevaar van verandering en overijling tegen, en te vergeefs antwoordde hierop de waardige man, dat er een groot onderscheid bestond tusschen het in één jaar alles en in één jaar niets te verbeteren. Slingelandt verdient den lof, dien men hem zoo regtmatig toekent.' - 'Slingelandt en Fagel, hoe schaars levert de geschiedenis zulke behuwdbroeders op, waren intusschen beide voor het heil van het vaderland te zachtmoedig en te zwak. Welk een nut zouden zij gesticht hebben, indien zij de vastheid van een' de Witt of een' Oldenbarnevelt hadden bezeten; maar misschien was ook dan nog hunne kracht magteloos geweest tegenover de kleingeestigheid, die de plaatselijke regenten in het tweede stadhouderlooze tijdvak kenschetste.' - Salva auctoritate van den hoogleeraar heb ik in dezen laatsten zin vóór het woord 'vastheid' het booze synonymum 'eigenzinnigheid' weggelaten. Waren Oldenbarnevelt en de Witt wel eigenzinnig? In allen gevalle, sit venia omittenti.

Onder de karakterschetsen, die mij door hare juistheid schijnen uit te munten, bekleedt die van den hertog van Brunswijk eene voorname plaats. In die van Johan de Witt, blz. 154, vlg., is ook veel, waarmede ik instem. Alleen betwijfel ik, of deze staatsman wel stuursch en in zichzelven gekeerd was, zooals op blz. 165 wordt gezegd. Het 'historisch verhaal en politique bedenkingen aangaande de bestiering van staat- en oorlogszaken, voorgevallen onder de bedieningen van Cornelis en Johan de Witt, Amsterdam, 1677', blz. 2, noemt hem 'in zijn studiën onverdrietig, in maaltijden zeer vrolijk', enz., terwijl van der Hoeven in zijn 'leven en dood der gebroeders', 1708 (2de druk), I, blz. 14 getuigt, dat 'hij vrolijk was in zijn omgang' en, om van verdere bewijzen te zwijgen, II, blz. 382 eene plaats uit een' Fransch schrijver aanhaalt, waar de raadpensionaris als 'altijd stemmig, doch gemakkelijk, gevoeglijk en aangenaam in maaltijden en omgang' wordt beschreven. De karakterschets van den hertog van Brunswijk is te vinden op blz. 205 en luidt aldus: 'De hertog, slim, vleijend en inhalig, was een van die menschen, die eene behoefte heb-

ben om als magtig ontzien te worden, zonder uiterlijken glans van hoog gezag te begeeren, en die in alles gekend willen worden, niet omdat zij in de zaak zelve belang stellen, maar omdat het hun eigenliefde streelt. Intrigant meer dan staatkundig, zocht hij langs alle wegen elk van zich afhankelijk te maken, doch liet tevens ieder ongehinderd zijn weg betreden, als men zich maar voor hem boog. Niet tevreden indien anderen met hem de hoogste magt in de Republiek deelden, was hij een gevaarlijke vijand voor zijne tegenstanders, een magtig beschermer voor hen, die zijne hulp inriepen. Gehecht aan Willem V, als (aan) den persoon, die hem het gezag leende, nam hij diens belangen trouw waar, doch verhinderde door kleinschatting en onderdrukking de geestvermogens van den prins in hunne vrije ontwikkeling en maakte zich hierdoor ook in het vervolg bij hem noodzakelijk.'

Welligt gaat de een of ander de meening opperen, dat mijne beoordeeling of aankondiging op niets anders, dan op afschrijven neêrkomt. Ik zal het dus hierbij laten. Slechts moet ik niet vergeten, er op aan te dringen, dat men onder 't lezen van dit boek het oog geopend houde voor de vele blijken, die het bevat van den wijsgeerigen geest, die de pen des schrijvers heeft bestuurd. Men weet het: Onder de verdiensten van den heer de Bosch Kemper is, behalve de veelzijdige en overvloedige kennis van hetgeen boeken bevatten, inzonderheid de wijsgeerige blik, waarmede hij sinds lang de gansche maatschappij heeft nagegaan, geenszins eene der geringste. Bewijzen dier wijsgeerige kennis, door nasporing en rijp nadenken verworven, levert menige bladzijde, b.v. blz. 29: 'De stroom der maatschappelijke ontwikkeling gaat niet geleidelijk voort door telkens rustig nieuwe beken in zich op te nemen. De vooruitgang in de menschelijke zamenleving is een voortdurende persoonlijke strijd tusschen het verkeerde en het goede,' enz. Niet minder aandacht verdient de uitspraak, welke op blz. 170 voorkomt: 'Het zou eene verkeerde gevolgtrekking zijn, indien men hieruit afleidde, dat het volk zooveel meer stadhouders- dan staatsgezind was. De middelbare klasse (want de lagere klasse had eigenlijk geene staatkunde, dan die van oogenblikkelijke opgewondenheid), ijverig, arbeidzaam en aan de overheden ondergeschikt, nam weinig deel aan de regering en bekommerde zich (er) luttel (om), wie aan het hoofd des bestuurs geplaatst was, indien men maar in zijnen werkkring niet werd gestoord en ruime gelegenheid tot broodwinning had.' - Zoo zal het wel geweest zijn, want zoo is het nog.

Hoezeer de Hoogleeraar er op bedacht is geweest, er toe mede te werken, dat 'door de beoefening der Vaderlandsche Geschiedenis worde voorbereid een eenparig oordeelen over de tegenwoordige staatsaangegenheden' (zie blz. 11), komt vooral uit op blz. 120: 'Blijft men in het Protestantisme stilstaan, dan kan nog wel eens de levende paus den voorrang op den papieren paus verkrijgen in het bestuur van die

katholieke kerk, waartoe allen behooren, die door den geest van God geleid worden.’ - Zoo als bij veel, wat ik boven aanhaalde, beperk ik mij tot eene enkele uitspraak en raad ieder aan, het vervolg in 't boek zelf op te zoeken.

Het behoeft geen nader betoog, dat de wijsgeerige blik des schrijvers aan zijn werk eene lichtzijde heeft doen ten deel vallen, die intusschen niet de eenigste is. Van de gronden, die elken beoordeelaar gunstig voor het geschrift moeten stemmen, wil ik nog een paar aanvoeren. Hier en daar haalt de heer de Bosch Kemper, hetzij een gezegde van Slingelandt, hetzij een vers van van Haren, of een gevoelen van een' ander voormalig schrijver aan, om òf van zijne instemming te doen blijken, òf te kennen te geven, dat hij eene andere meening is toegedaan. Verder bewijst hij op vele plaatsen van zijn werk, dat hij, het ‘dies diem docet’ in praktijk brengende, niet schroomt, eene nieuwe leer te verkondigen, waar de oude heeft uitgediend. Dit valt èn elders in 't oog, èn op blz. 14, waar een juist woord wordt gezegd over 't geen de vroegste bewoners van Nederland eigenlijk aan de Romeinen hadden te danken; dan op blz. 29, waar het ideale teregt wordt ontzegd aan de partijschappen der 15e eeuw in Utrecht, Holland, enz.; nog op blz. 34, waar men ziet, dat voor den heer de Bosch Kemper niet te vergeefs is uitgegeven het werk van Juste over de vergaderingen der Algemeene Staten.

Doch ik heb beloofd, ook nog sommige bedenkingen te zullen opperen. Ik heb eenig bezwaar tegen hetgeen op blz. 33 en 34 wordt aangetroffen. Dáár staat o.a., dat Philips de goede in 1457 de hooge regering in Holland opdroeg aan den stadhouder met zes heeren en dat de raad van Mechelen in 1455 is ontstaan. Vóór eenige maanden ‘de schets van den regeringsvorm der Nederlandsche Republiek’ van jhr. mr. de la Bassecour Caan aan de waarheid, voor zoover ik ze magtig kon worden, toetsende, ben ik tot eene andere uitkomst geraakt. Zij is, om kort te gaan, deze, dat die regeling in Holland plaats greep in 1428, dat het getal der heeren *acht* was buiten den stadhouder en dat het geregtshof van 1455 den naam *geheime* of *groote raad* en eerst in 1473 *raad van Mechelen* of *parlement* kreeg. Zie de Nieuwe Bijdragen van de Geer en Faure, 1866, no. 1, blz. 185 vlg. Ook is mij niet regt duidelijk, welk afzonderlijk geregtshof van 1462 op blz. 33, regel 4 van onderen, bedoeld wordt.

Eene tweede bedenking. Op blz. 101, waar ter loops gewag wordt gemaakt van het geschil over het voorgaan bij de begrafenis van Willem I, schijnt de Hoogleeraar het er voor te houden, dat de strijd over den voorrang gevoerd werd tusschen den raad nevens den prins, de Staten-Generaal en de Staten van Holland. Heb ik, in der tijd, schrijvende over de vraag rakende de souvereiniteit der provinciën, enz. in de Tijdspiegel van Mei 1865, goed gezien en het regte gebruik gemaakt van Mr. H. Calkoens werk ‘Oldenbarnevelts eer verdedigd’,

dan zijn de staten van Holland in allen gevalle buiten de quaestie Kortheidshalve veroorloof ik mij te verwijzen naar de Tijdspiegel t.a.p. blz. 499 vlg.

Eene derde. Is het besluit der groote vergadering ten aanzien van. Brabant en Drenthe op blz. 152 wel teregt veroordeeld en als eene uiting van bekrompen provincialismus voorgesteld? Men moge voor een oogenblik de gezindheid eens buiten het spel laten, die de leden der vergadering voor of tegen kan hebben doen stemmen, en stelle zich voor, dat zij in regtvaardigheid met Salomo hebben willen wedijveren, welke billijke beweegreden kon er zijn, om Brabant toe te laten? Het land was door de wapens der zeven gewesten veroverd, en slechts Breda had de unie geteekend. Maar Drenthe dan? Ik ben, hoewel zelf een Drenth, eenigzins teruggekomen van mijne ingenomenheid met het voormalige landschap, die, blijkens Deel I, blz. 153, vlg. mijner Geschiedenis van het Vaderland, zoo groot was, dat ik den treurzang van den ouden Picardt heb aangeheven. Het was voor Holland al zelfopoffering genoeg, zich ter Generaliteit te moeten laten gelijkstellen b.v. met Overijssel. Nu ook nog met Drenthe, hetwelk mischien een dertig duizend inwoners had en bijna niets kon opbrengen, dat ware al te erg geweest.

Nog vind ik een vraagteeken bij blz. 160, waar de welvaart der Nederlanders ten tijde van Jan de Witt gezegd wordt niet het ‘kunstmatig gewrocht van verbodswetten’ te zijn geweest. De heer de Bosch Kemper is op het gebied, dat ik hier betreed, beter te huis, dan de steller dezer aankondiging. Maar aan voorbeelden van verbodswetten, toen nog geldende, is toch, als ik mij niet ten eenen male bedrieg, geen gebrek. Wederom kan ik het mis hebben, als ik verklaar vreemd te hebben aangezien tegen de ontboezeming van blz. 162: ‘Zoo weinig waren wij zelfs in het luisterrijkste tijdperk van onze geschiedenis tot den oorlog geschikt.’ Zij dient, indien ik het wel vat, tot toelichting van hetgeen voorafgaat: ‘De vrede van Breda van 1667 was de eenigste vrede met Engeland, waarin ons vaderland tot geene opofferingen werd genoodzaakt.’ Nu is mijne meening deze. Wanneer men de krachten van Engeland en (indien de uitspraak ook op andere oorlogen ziet) van andere mogendheden in vroegeren tijd, de bevolking dier vijandelijke staten met die van ons land vergelijkt, zoo men, in één woord, overweegt al hetgeen ter materie is dienende, waren de Nederlanders dan waarlijk ongeschikt tot het voeren van oorlog te achten? Twijfelachtig scheen mij verder de conclusie, voorkomende op blz. 215: ‘Door de bepaling, dat de waardigheden van Willem IV erfelijk in zijn geslacht zouden zijn, had de stadhouder deel aan de souvereiniteit gekregen.’ - Regtmatige, onbetwistbare aanspraak op al de regten en waardigheden zijner voorgangers, ja. Door de zamenvatting van al die regten stond zijne magt met der daad bijna gelijk met souvereine magt, toegestemd. Doch in theorie had hij er toch, krachtens de erfelijkverklaring, geen deel aan. Ik behoef zeker niet

verder uit te weiden over de vraag, bij wien de volle souvereiniteit berustte.

Eene laatste bedenking, die ik zal opperen, betreft dat, wat de stad Leyden, na de heldhaftige verdediging van 1574, verwierf. Zoo als veelal in de handboeken, leest men ook hier (blz. 83): ‘Aan Leyden gaf de prins de keus tusschen vrijheden en eene akademie.’ Deze voorstelling is van Hooft afkomstig en door Wagenaar eene zeer verbreide geworden. De waarheid schijnt echter te wezen, dat van dergelijke aanbieding, na den aftogt des vijands, nimmer sprake is geweest en dat de prins slechts in 't algemeen Leiden had verzekerd, de dapperheid harer inwoners tot in late jaren te zullen gedenken. Wel hebben, gedurende de beide belegeringen, de staten van Holland aan de stad beloofd, haar, zoo zij het beleg uithield, van vele lasten te zullen ontslaan. Na den afloop nu dier belegeringen heeft men het plan weder opgevat, waaraan men reeds vóór 't beleg had gedacht, om ergens in Holland eene hoogeschool te stichten. Gouda en welligt ook deze of gene andere stad kon daarvan de zetel zijn geworden: Leiden werd het, hoofdzakelijk door toedoen van Willem. Onder de beweegredenen, die de keus op Leiden deden vallen, wordt o.a. mede vermeld de zucht om de bedroefde inwoners der veste eenige schadevergoeding te geven voor de verliezen, die de aanval der Spanjaarden hun had berokkend, en zóó den aanwas der bevolking en der nering beide te bevorderen. Nog ten jare 1577 drongen de ingezetenen van Leiden op de vervulling van de boven vermelde belofte der staten aan, waarop zij eene vrije jaarmarkt verkregen, die den 1sten October van elk jaar begon en tien dagen duurde. Zie over de gansche aangelegenheid, waarvan ik de hoofdtrekken zoo beknopt mogelijk heb opgeteekend, Bor (1679), I, blz. 561, Orlers, *Beschrijving der stad Leyden*, 3de druk (1781), I, blz. 190 en inzonderheid van Wijn, enz. *Bijvoegselen en Aanmerkingen* (1799) *op het* 6de *Deel* van Wagenaar, blz. 117 vlg., alsmede de schrijvers, dáár aangehaald.

Prof. van Vloten heeft, mijne onlangs uitgekomen ‘Geschiedenis van 't Vaderland’ beoordeelende, mijne aandacht gevestigd op Möhlmann, *Kritik der Friesischen Geschichtschreibung.* ‘Deze schrijver, zegt hij, heeft de Friesche *potestaten* voor goed uit de geschiedenis gebannen.’ Na dit werk te hebben bestudeerd, geloof ik, dat de heer van Vloten, voor een goed deel, gelijk heeft. Mag ik op mijne beurt, vermits de potestaten bij den heer de Bosch Kemper op blz. 23 worden genoemd, den schrijver der Staatkundige Geschiedenis uitnoodigen, blz. 107 vlg. van Möhlmanns geschrift eens te overwegen? Mogt de Hoogleeraar de Bosch Kemper dit geheele boekje willen doorlezen, welligt zou hem dit nopen, ook andere plaatsen van zijn boek, b.v. blz. 20, eenigzins te wijzigen.

Met moeite scheid ik van dit werk. De rijke en belangrijke inhoud, die mij tot lezen en herlezen uitlokte en mij, hoop ik, nog dikwijls

eene aanleiding tot nadenken en navorsching zal zijn, kon mij nog menige bladzijde doen terneêrschrijven. Ik zou b.v. nog kunnen vragen, of het vaststaat, dat Maurits' geloof aan de Contra-Remonstrantsche, als aan de eenigste ware leer, onwrikbaar was; of het bekende streven van den Hoogleeraar de Bosch Kemper om billijk te zijn ter regter en ter linker zijde hem de instelling van den raad van beroerte niet een weinig te veel in een gunstig daglicht heeft doen plaatsen. Doch dit doende, zou ik misschien nimmer aan een einde komen en bovendien - wat ik toch reeds ducht - den schijn op mij laden, alsof ik aan mijne bedenkingen, vragen en twijfelingen eene waarde toeschreef, eenigermate nabijkomende aan die van de Staatkundige Geschiedenis zelve.

Groningen, 30 Sept. 1866.

Dr. J.A. WIJNNE.

Politiek overzicht.

Wij staan gereed, het kluwen op te vatten, dat de lezers van *de Tijdspiegel* door den doolhof der hedendaagsche politieke verwikkelingen en der daaruit ontstane gebeurtenissen, moet voeren. Onze voorganger heeft dit eenige maanden geleden uit de handen gelegd. Doch juist in die anders zoo kalme zomerdagen is veel voorgevallen. Dáár, waar gewoonlijk de zon aan den onbewolkten hemel prijkend de uitspanningen van de beschaafdste leden der Europeesche maatschappij beschijnt, moest zij nu - helaas meestal door een dik wolkenfloers heen - de dolste uitspattingen aanzien, waartoe de menschelijke geest, ook nog in deze zoo bij uitstek humane eeuw, kan overslaan. De oorlog woedde in het hart van Duitschland, woedde, in tegenspraak met allen vooruitgang, dien wij zoo gaarne aan onzen leeftijd toeschrijven. Toch in één opzicht aan den tijdgeest getrouw: 'Die Todte reiten Schnell.' De oorlogsgod, die thans de dooden aanvoerde overtrof ditmaal ieders verwachting: 'hij kwam, en zag en overwon.' Veldslagen zijn er geleverd, die in strategische waarde en in het tal van dooden en gekwetsten zich den roemwaardigste uit de geschiedenis ter zijde kunnen stellen; legers vernietigd, die tot de best georganiseerde der wereld geacht werden te behooren; staten zijn gescheiden, verdeeld, of opgeheven, die nog kort geleden op een hechten grondslag schenen te rusten; een vrede is gesloten, die belangrijke wijzigingen in het Europeesche statenstelsel heeft gebracht en er wellicht nog meer voorspelt.

Na al dat woelen blijft de vraag: oorlog of vrede? voor langen tijd nog een raadsel.

Met reuzenschreden zijn de gebeurtenissen in dat tijdsverloop vooruitgegaan. Om ze in te halen, moeten ook wij ons haasten. Zoo ooit, dan zullen wij dus thans, in onze snelle vaart, alleen de groote voorwerpen beschouwen.

'Wat had - zoo vraagt de laatste *chroniqueur* van dit tijdschrift - Oostenrijk er toe gebracht, zoo ver te gaan, dat het Venetië afstond?' Niet het gezond verstand, niet de voorzichtigheid. Neen. Nimmer is het triviale 'wie niet hooren wil, moet voelen' harder op een Staat toegepast dan op Oostenrijk. Venetië moest het afstaan, nog niet eens, omdat de Italianen het konden bemachtigen, maar omdat een Duitsche mogendheid de andere er toe noopte. De legers van een vorst, die Legitimiteit en Goddelijk recht steeds evenzeer in zijn vaan voerde als de beste der Habsburgers, hadden den koning der Revolutie, den Re galantuomo de meest praktische hulp betoond. Zij waren in het Noorden zoo zegevierend voorwaarts getrokken, dat Oostenrijk van zijn overwinningen in het Zuiden geen andere partij kon trekken, dan met behoud van krijgseer af te trekken en de dus beschikbaar geworden troepen tegen de Pruissen te voeren.

Het was te laat.

In de 2^{e} helft van Juni waren de Pruissische legers op marsch gegaan, zuidwaarts naar Boheme en Moravië tegen Oostenrijk; westwaarts naar Hannover en Keurhessen, om de bondstroepen, door deze en meer andere Duitsche staatjes te stellen, niet in den rug te krijgen.

Oostenrijk belette de verschillende afdeelingen van het Pruissische leger niet, de grenzen te overschrijden. Stil liet de opperbevelhebber Benedek dien vijand voorwaarts rukken. Wat was de verwachting in Europa gespannen! Nog lang geloofden velen, zeer velen, dat de beproefde leerling van Radetzky een geheim plan koesterde, een plan, van welks uitslag de wereld zou gewagen. Het Pruissisch leger landwaarts in gelokt, omcingeld, van den terugtocht afgesneden, en inmiddels de Kroaten dwars door het ontbloote Silezië als op een militaire promenade naar '*die Linden.*' Maar er schijnt bij den goedhartigen Slavoniër zooveel list niet te zitten als bij de West-Europeesche dagbladpolitici. De verschillende Pruissische legerafdeelingen vereenigden zich met elkander zonder weerstand; en toen die corpsen sterk genoeg waren werd er ridderlijk slag geleverd. En aan elken slag verbond zich voor Oostenrijk een nederlaag. Men zal de Oostenrijksche jeugd leeren in het vervolg de namen van Nachod, Trautenau, Königsgrätz, Gitchin en Sadowa slechts met weemoed uit te spreken. Want dáár werden zij vernietigd, die sterke legers, de echte soldaten van beroep, vernietigd door scharen, grootendeels saamgesteld uit strijders, die nog kort geleden aan hun burgerlijk beroep waren ontrukt.

Waar ligt het geheim? In het Zündnadelgewehr? Ongetwijfeld voor

een groot deel. Doch de ruwe kracht alleen heeft nimmer tegen een vaak numerieke overmacht zulke zegepralen behaald. Die snelschietende geweren werden ook juist bestuurd. Te Weenen ontbrak eenheid van plan, in de Oostenrijksche legers ontbrak bij de aanvoerders samenwerking en bij de manschappen vertrouwen. De opperbevelhebber miste aan den eenen kant - dit blijkt thans meer en meer - vrijheid van handelen, terwijl hem aan den anderen kant geen vast plan was voorgeschreven. Hoe geheel anders bij de Pruissen! Generaal von Moltke bestuurde te Berlijn de bewegingen van het Pruissische leger als had hij het op een schaakbord voor zich opgesteld. Stipt voerden de bevelhebbers - onder wie de kroonprins zelf - die beschikkingen uit. En hierop vertrouwende streden de troepen - soldaten en landwehr - wakker door. Naast dat beginsel van gehoorzaamheid, onmisbaar voor militaire operatiën, zal ongetwijfeld de betere verstandsontwikkeling van den Pruissischen soldaat en landwehrman goede vruchten gedragen hebben. Enkele berichten hebben ons doen zien, hoe ook de eenvoudige soldaat of onder-officier, als hij op een geïsoleerd punt geplaatst was, met moed niet alleen, maar ook met overleg zijn positie handhaafde.

Zóó was Oostenrijk er toe gebracht, eindelijk het reeds zoo lang geweigerde offer te brengen: Venetië af te staan aan - Frankrijk. Dat keizer Napoleon het aldus verkregen gewest wel weêr aan Italië zou overdoen, lag voor de hand; doch aan een overwonnen vijand een provincie over te geven, zou vreemd klinken, aan een bemiddelaar, was een bewijs van vredelievendheid. Was er wellicht nog een andere gedachte bij? Was nu een interventie van Frankrijk niet te verwachten? Napoleon had nu aan zijn programma van het vrije Italië - libre jusqu' à l' Adriatique voldaan; Oostenrijks vernietiging, Pruissens overwicht kon hij niet begunstigen. Wie weet, wat in het begin van Juni aan de oevers der Seine gebroeid heeft. Maar in Juli was Oostenrijk te veel ‘cadavre’, - 't mag dan gezegd zijn of niet - om er zich meê te verbinden. Of juister, Pruissen was te levend, te krachtig om zich daar tegen te verklaren. Want niet tegen Pruissen, maar tegen de Duitschers zou men te strijden hebben: von Bismarck had als een bekwaam Zaubermeister het denkbeeld der Duitsche nationaliteit bezworen. De ingezetenen der Duitsche middelstaten zouden door een inval op den Rijn zoo opgewekt geworden zijn voor het Duitsche volksbegrip, zelfs onder Pruissen, dat een aanval van Frankrijk een nieuw 1813 in het leven had geroepen. En strijdend aan den oever der rivier waar de Germaansche *Reben* groeien, zouden ongetwijfeld de navolgers van Schill en Körner *het Duitsche Vaderland* eindelijk ontdekt hebben: ‘Soweit der Graf von Bismarck siegt.’

En wat hadden de bondstroepen, de legers der kleinere Duitsche vorsten, in dien tusschentijd uitgevoerd? Door Pruissens kundige manoeuvres werd hun traagheid waardig beloond. Zij waren van Oostenrijk afgesneden, op zich zelve konden zij niets uitvoeren. Alleen het Hannover

aansche leger streed nog dapper tegen de Pruissische overmacht bij Langensalza, doch moest dien strijd opgeven. Allerwege rukten de Pruissische troepen, na capitulatie binnen: in Hanover, in de beide Hessen, in de vrije stad Frankfort. Het koninkrijk Saksen werd krachtens het oorlogsrecht bezet gehouden. De andere Noord-Duitsche Staten onthielden zich hun contigenten van het Bondsleger te leveren, of brachten het op de been ten voordeele van Pruissen. Alleen de Zuid-Duitsche vorsten bleven volharden, doch ook zij vermochten de zegetocht van Pruissens legerscharen niet te stuiten. Kissingen, de plaats der vermakelijkheden en der weelde, werd een bloedbad voor de Beijersche troepen. De totale onbekwaamheid van de bevelhebbers der Bondstroepen, van Alexander van Hessen, en van Karel van Beijeren, hadden de kroon opgezet aan de onachtzaamheid en de besluiteloosheid waarmeê dat leger is gebruikt of misbruikt.

De bevolking werd ondertusschen, zelfs in de op Oostenrijk veroverde landstreken zacht behandeld. Elke kwade indruk moest vermeden worden voor de gebeurtenissen, die de toekomst kon baren. Alleen de vrije stad, de zetel van den verstoven Bond, moest het misgelden, dat dáár Pruissen gedwongen was tot den krijg, dien de regeering van dat koninkrijk lang had voorbereid, verbeid en gewenscht, en dien zij nu met zulk een goeden uitslag voerde. In de 15de eeuw, den tijd der lansknechten, hadden deze huurtroepen op het brandschatten door geheel Europa zulk een Duitsch stempel gedrukt, dat zelfs Fransche kronieken van dat tijdperk het werkwoord *brandscater* bezigen. Welnu, de zündnadel-knechten, of liever hun opperheer, copieerde de lansknechten. Vijf-en-twintig millioen thaler moest de Frankforter burgerij in de Pruissische schatkist storten. Zulk een som was zelfs voor die rijke handelstad te veel. De inwoners waren radeloos. Een der burgemeesteren benam zich uit wanhoop het leven. Het denkbeeld van Fransche hulp in te roepen werd hier en daar geopperd. Een deputatie van bankiers begaf zich naar Berlijn, om genade voor den troon van koning Willem af te smeeken. De straf werd kwijt gescholden, of wil men liever veranderd in - inlijving bij het rijk der Hohenzollern. Zoo inproviseert men een debiteur en executeert hem eigenmachtig.

Inmiddels waren de zegevierende Pruissen tot op een dagmarsch van Weenen gevorderd, en was Oostenrijk genoodzaakt om vrede te smeeken. Het gevolg was een wapenstilstand van 5 dagen, dien men zich ten nutte zou maken, om vredespreliminairen te ontwerpen, waarvan keizer Napoleon, die dan toch ook reeds Venetië had genomen, om Italië tot stilstand te bewegen, als patroon zou optreden. Op het kasteel Nikolsburg in Oostenrijk, waar koning Willem en zijn eerste minister vertoefden, werden zij werkelijk den 26^{en} Juli geteekend. Waarom zouden de overwinnaars hierin niet toestemmen? Oostenrijk was vernederd en gebroken. Noord-Duitschland *pied et poing lié* aan

Pruissen overgeleverd. En het stelsel reeds van Frederik den Groote bracht meê, een oorlog niet langer dan strikt noodzakelijk is, te laten voortduren. Bij die preliminairen erkende de keizer van Oostenrijk de opheffing van den Duitschen Bond, en kende hij aan Pruissen het regt toe, om uit de Duitsche landen, benoorden den Main, voor zoo verre die hun onafhankelijkheid behielden, en tot een dergelijke overeenkomst mochten toetreden, een nieuwen Bond te vormen, onder bescherming van het hof van Berlijn. De onafhankelijkheid van Saksen werd uitdrukkelijk gestipuleerd. Voorts mogten de Zuid-Duitsche Staten, met uitsluiting van Oostenrijk, een naauwere confederatie oprichten, die haar betrekking tot den Noord-Duitschen Bond zelve moest regelen. Op dezelfde voorwaarden werd, na het afloopen van eenige hernieuwde wapenschorsingen, den 23sten Augustus de vrede geteekend te Praag. Alleen verklaarde Oostenrijk daarbij, dat de afstand van Venetië, aan Frankrijk gedaan, geschied was met de bedoeling, dat dit gewest met het koninkrijk Italië kon worden vereenigd.

Welk tooneel bieden, nu de kruiddamp is opgetrokken, de Staten van Europa ons aan?

Laat ons het diep verguisde Oostenrijk de treurige eer schenken, van met dien Staat onze beschouwing aan te vangen. Wij willen vergeten, dat het in de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie met Pruissen medeplichtig is geweest aan de opheffing van het bondsgezag, wij willen vergeten, dat ook het huis Habsburg het recht des volks zoo vaak met de voeten zijner legerbenden heeft getreden, wat zal het in de toekomst doen? Dat is het woord. De regeering van Oostenrijk zal misschien nog te veel het verledene betreuren en in de dagen van het altijd te laat komend berouw wellicht de gelegenheid tot herstel laten ontsnappen. Oorlog voeren moet Oostenrijk - reeds het behendige versje ‘bella gerant alïï’ leerde het - aan anderen overlaten. ‘Het gelukkig trouwen,’ tu felix Austria nube, het verwerven van landstreken door aanhuwelijking is hors de saison. Wat dus nu? Inwendige reorganisatie. Toen de hoofdstad op het naderen des vijands in staat van beleg was verklaard, overhandigde het gemeentebestuur aan Frans Jozef een adres, waarin hierop gewezen werd. Een diep stilzwijgen heeft die driestheid gestraft. Op een constitutioneelen keizersstaat bestaat dus vooralsnog weinig hoop. En inderdaad alles hangt af van de kwestie der nationaliteiten. Er is een tijd geweest, het tijdperk der onbeperkte vorstelijke macht, de 16de en 17de eeuw, toen Habsburg misschien met geweld uit alle deelen der monarchie één geheel had kunnen vormen. Toen verspilde het zijn macht met den strijd voor het katholicisme, met de onderwerping van Italië. overal elders. Thuis deed het niets. De poging van Jozef II kwam te laat; en kort daarna werd door bijvoeging van eenige deelen der Poolsche republiek het Trojaansche paard ingehaald. Sinds dien tijd is alles vergeefsch geweest. Na den vrede is aan Hongarije een af-

zonderlijk ministerie toegezegd; aan Gallicië is een Poolsche graaf, een Russisch uitgewekene, tot stadhouder gegeven. Maar dit alles zal den lappedeken der Oostenrijksche monarchie nog sterker doen uitkomen. Bovendien de duitsche elementen in den keizersstaat verlangen meer dan *Anerkennung*, zij willen, als overal, overheersching. Nu zou men kunnen voorslaan, dat de oostenrijksche vorsten zich dat ten nutte moesten maken, en, zich terug trekkende van de Slavonische, Magyaarsche en Roumaansche deelen van hun land, de echt duitsche gewesten moesten doen worden voor Zuid-Duitschland, wat Pruissen benoorden den Main is of worden zal. Doch daartoe is het oostenrijksche Duitschland te onbeduidend niet alleen in militaire opzichten, maar ook in moreele en intellectueele krachten. Baden is meer Pruissisch gezind, Wurtemberg is protestantsch; in de laatste kamerzittingen van beide Staten openbaarden zich sterke sympathiën voor een alliantie met Pruissen en den Noord-Duitschen Bond. De koning van Beijeren versiert von Bismarck met de schitterendste orde, waarover hij beschikken kan. En zich geheel achter den Leitha terug te trekken, Ofen tot middelpunt van de Habsburgsche macht te maken, - de pruissische *premier* heeft het wel voorspeld, maar 't valt toch hard aan den afstammeling van zoo veel duitsche keizers. 't Valt hard te wijken voor een vorst, wiens voorvader van een Habsburger den koningstitel ontving. En wie weet of niet eens aan den beneden-Donau, de hospodar van Moldau-Wallachijë, sinds kort ook een Hohenzollerner prins, ook dáár niet zijn familie-traditiën voortzet, en de prooi verslindt, die door zijn stamgenoot zoo deerlijk is gehavend? Zoo zou als eenigste partij overblijven de persoonlijke unie der onderscheidene nationaliteiten, wier bijzondere rechten de keizer dan moet eerbiedigen. Wat wordt er echter dan van zoo een macht? Het gevaar bestaat in dit geval, dat de echt duitsche landen - 't eigenlijke aartshertogdom, Stiermarken en de noordelijke streken van Tirol en Illyrië - zich meer tot Zuid-Duitschland aangetrokken zullen voelen en den Habsburger te eeniger tijd zullen afvallen.

Werkelijk wordt aan een Fransch tijdschrift uit Weenen gemeld, dat daar een zoogenoemde *pruissische partij* bestaat, die men reeds bij het naderen der overwinnende legers vreesde en om wie de keizerlijke regeering haar hoofdstad toen in staat van beleg verklaarde. Die partij veracht de slavische, magyaarsche en poolsche elementen in den Staat en wenscht, zoo er aan de verlangen dier bestanddeelen wordt toegegeven en op dien lapweg wordt voortgegaan, niets liever dan een aansluiting aan het groote duitsche vaderland. Om dit te verhoeden slaan echte Oostenrijksgezinde patriotten voor, het rijk in tweëen te splitsen en tweeledig te besturen: een afzonderlijk bestuur voor de duitsche provinciën en een afzonderlijk voor alle andere samen. Doch zijn al die andere volken homogeen van ras, eensgezind in eischen? Dus overal moeilijkheden. Uit de oogenblikkelijke houding van 't Oos-

tenrijksche gouvernement blijkt nog genoegzaam, dat het den nieuwen toestand nog niet accepteert en op vernietiging er van hoopt. Zelfs de Hongaarsche grieven worden in den wind geslagen.

Het Pruissische volk kan zich verheugen de overwinning te hebben behaald en weldra Noord-Duitschland te hebben geabsorbeerd. Duidelijk is het echter dat de overwinnende koning en zijn zegevierende staatsdienaar hun denkbeeld van inwendig staatsbestuur niet zullen laten varen. Aan den nieuw bijeengeroepen landdag erkende koning Willem persoonlijk in zijne openingsrede, wel dat hij de laatste jaren ongrondwettig, zonder budget, geregeerd had, wel verlangde hij een Indemniteitsbill, die uit overweging der belangrijke, met dat onregtmatig geheven geld behaalde resultaten niet geweigerd werd, doch bij de aanspraak aan de commissie uit de Tweede Kamer, die het adres van antwoord kwam overhandigen, verklaarde hij als een koppig kind, dat berouw heeft van zijn spoedige onderwerping, dat hij weêr handelen zou, gelijk hij gehandeld had, als de vertegenwoordiging zich weêr even grondwettig toonde. Tevens wordt een kamerlid Twesten nog altijd vervolgd, omdat hij in der tijd voor ongeoorloofd verklaarde de handelingen, waarvoor de regering nu zelve verschooning vraagt! In latere zittingen van den landdag werden de annexatie-wetten der verschillende veroverde staten aangenomen. Dientengevolge zijn nu Hannover, Keurhessen, Nassau, een deel van Hessen-Darmstadt en Frankfort bij Pruissen ingelijfd. Zonder verzet, doch ook zonder toestemming van den kant der bevolking, alleen par droit de conquête, is dat deel der Duitsche eenheid tot stand gebracht. De koning van Hannover protesteert nog, spiegelt zich nog de herinnering van zijn rijk voor, en roept tegen de schending der legitimiteit denzelfden Heer der Heirscharen is, tot wien de koning van Pruissen gedurende den veldtocht zoo innig heeft gebeden.

Even weinig vrijheid werd aan de niet veroverde landjes gelaten, om tot den Noord-Duitschen bond toe te treden. Met Saksen duren de onderhandelingen nog voort, terwijl echt Pruissische troepen het land bezet houden. Alleen Luxemburg weigert bepaald. De groothertog, onze koning, kan bezwaarlijk vasal van Pruissen worden en het annexeeren der sterke hoofdstad, de eerste vesting van Europa, zou ongetwijfeld bij Frankrijk tegenstand ontmoeten. Van dáár nog de hoop op onafhankelijkheid. Ootmoedig buigen al de andere miniatuurvorsten het hoofd voor den grooten koning, die aan de Spree huisvest, en zweren zij hulde en manschap aan den geïmproviseerden Noord-Duitschen Caesar.

Caesar, den grooten, den prototype van allen, die dien wijdschen heerscherstitel hebben gedragen, namen het de Romeinen kwalijk, dat hij bij zijn grooten triomf, na zoovele volbrachte oorlogen, ook den burgeroorlog daaronder liet meêrekenen. De Berlijners hebben gejuicht en gejoeld, toen de Pruissische troepen den 20sten September de hoofd-

stad binnentrokken, terugkeerende als overwinnaars van broeders, bonden stamgenooten!

En werkelijk, schier als overwonnenen worden ook de in het verbond opgenomene Duitschers behandeld. Het Duitsch parlement zal von Bismarck, getrouw aan zijn beloften, bijeengeroepen. Maar de bepalingen zoo voor de verkiezingen als voor de rechten dier toekomstige leden worden in de Pruissische kamer vastgesteld. Vrijheid van spreken is hun bij voorbaat gewaarborgd. Maar waarover zij te spreken zullen hebben, dat wordt niet vastgesteld: 't zal van Pruissens koning afhangen. Mogen von Bismarck en zijn koning nu niet op zich toepassen de regelen, die Max van Schenkendorf eens van het schoone samenstel der Duitsche steden zong?

Das ist die deutsche Treue,
Das ist der deutsche Fleiss,
Der sonder Wenk und Reue
Sein werk zu treiben weiss.
Das werk hat Gott gegeben.
Dèm der es redlich übt,
Wird bald sein ganzes Leben
Ein Künstwerk das er liebt.

Inmiddels is toch in werkelijkheid de Duitsche eenheid een groote schrede nader gekomen; de *kleinstaaterei* heeft in beginsel uitgediend. Een Duitsch schrijver, een Keur-Hes, schreef vóór den oorlog: ‘De Duitsche Staat, die voor de volksrechten de meeste waarborgen oplevert, is Pruissen’. Als dit waar is, dan kunnen de onderdanen dier staatjes, die toch maar voor de vorsten bestonden, er weinig op tegen hebben, dat zij ingelijfd worden bij den éénigen staat, waar billijk geregeerd wordt. Is de regeerwijze van von Bismarck ook al een ter zijde stelling der grondwet geweest, dit zou maar voorbijgaande zijn. Als Pruissen Duitschland geworden is, dan zal alles wel veranderen. Zoo althans redeneeren de optimisten.

Minder zonnig is het geluk van Pruissens bondgenoot, van Victor Emanuel. Wel heeft hij Venetië zich door Oostenrijk zien toewerpen. Maar de Italiaansche legers en de Italiaansche vloot hebben geen lauweren geplukt. Zelfs de krans van Garibaldi is verwelkt. Nog lang moest er ook tusschen Oostenrijk en Italië over verschillende détails worden onderhandeld. Als gevolg hiervan brengt de bruid der Adriatische zee een deel der Oostenrijksche schuld aan het jeugdige koninkrijk als bruidschat mede; er moeten voor de overname van onvervoerbaar huisraad, wel te verstaan van werken en versterkingen in den geduchten vierhoek gelegen, vijf-en-dertig millioenen worden neêrgeteld. Die som moet in elf termijnen worden voldaan. En voor dit alles zal Victor Emanuel nu ook het genoegen hebben de ijzeren kroon van Lombardije op zijn hoofd te mogen drukken; doch Venetië niet regeeren vóór dat de bevolking bij Suffrage universel verklare onder zijn scepter te willen

komen, wiens troepen inmiddels het land bezet houden. Tot dat die comedie is afgespeeld, zetelt een Fransch generaal als civiel-commissaris in de stad van San Marco. Zoo eerbiedigt men in het zuiden de rechten der volken, om over hun lot uitspraak te doen.

Aan de bevolking van Noord-Sleeswijk is hetzelfde recht bij den vrede van Praag toegekend. Tijd is echter niet bepaald, von Bismarck zal hiermeê wachten, totdat de Sleeswijkers het voordeel van onder Pruissens wetten te leven volkomen kunnen apprecieeren.

Van de niet oorlogvoerende partijen had Frankrijk ongetwijfeld het grootste belang bij den strijd. Aan de *groote natie,* zoo bij uitstek militair van natuur, moet immer het hart kloppen als de zwaarden worden uitgetogen, en zij niet tot de uitgenoodigden behoort. Haar ijdelheid, om in zulk een strijd de beslissing te geven, is ook altijd zeer werkzaam geweest. En nu? Het verbond tusschen Frankrijks protégé, Italië, en Pruissen gesloten, bond den Galliër de handen, toen plaats greep wat hij niet voorzien en waarschijnlijk wel niet gehoopt had. De wapenroem en de territoriale uitbreiding van Pruissen prikkelde de borst zelfs van gematigde Franschen. De keizer echter liet zich niet meêsleepen. Geen zündnadelgeweren; geheel Noord-Duitschland aan den Rijn en Italië aan de Alpen tegen zich te zien overgesteld. Dat waagde hij niet. Of de organen der publieke opinie in Frankrijk al op de schandelijke werkeloosheid van 't Fransche volk wezen, of de Times al met innig genoegen uitgalmde, dat er nu op 't vaste land een tweede, groote militaire natie ontstaan was, geroepen om tegenwicht tegen de Franschen op te leveren, Napoleon blijft kalm: er beharret im Wechsel, ein ruhiger Geist. Gratieus neemt hij van Oostenrijk Venetië met de eene hand, om het met de andere aan Italië te hechten.

Edelmoedig staat hij als peter over den pas geboren toestand in Duitschland door de preliminairen van Nikolsburg mogelijk te maken. En dat alles doet hij gratis. Vóór den definitieven vrede laat hij nog wel een flauw geluid hooren, waaruit een goede verstaander zoo iets van rectificatie der grenzen, herstel van den toestand van 1814, had kunnen opmaken. Maar von Bismarck was Oost-Indisch doof, en toen het publiek den keizer vroeg of hij wat gevraagd had, antwoordde hij: och neen, het komt er niet op aan.

Dat dit alles tegen verwachting is afgeloopen, bewijzen 's keizers brief in Juni aan Drouin de Lhuys, toen minister van buitenlandsche zaken geschreven, en de veel sensatie verwekt hebbende rede te Auxerre in diezelfde maand uitgesproken. Uit die twee documenten zou volgen, dat bij een verknipping van de kaart van Europa, Frankrijk ook meê wilde doen. Nu was dit niet raadzaam meer; 's keizers politiek moest zich gaan wijzigen. Als hij nu zoo maar zelf bekende gedwaald te hebben, zou ongetwijfeld zijn prestige sterk verminderen, en zou de souverein zich te zeer in opspraak brengen. Daarom werd de dwaling op rekening van den minister van buitenlandsche zaken gesteld: Drouin de Lhuys

trad af; met zijn opvolger Moustier, tot dusver gezant bij de Porte, moest een nieuwe politieke aera aanvragen. Dit feit is opmerkelijk vooral voor ons Nederlanders in deze dagen. Volgens de Fransche grondwet is de keizer zelf en alleen voor alle regeeringsdaden aan het volk verantwoordelijk. En toch begrijpt hij, dat, wil de souverein niet onophoudelijk het voorwerp van berisping zijn, de verantwoordelijkheid zijner daden door een staatsdienaar moet gedragen worden. Hoeveel beter dus, dien stelregel terstond in de grondwet op te nemen, zooals in alle echt constitutioneele landen geschiedt; hoe onvoorzichtig echter dien regel te willen miskennen, waar hij wettelijk geldt, als men hem facto ziet inhalen, waar hij niet bestaat.

Dat overigens Napoleon den grondwettigen regeeringsvorm niet van harte toegedaan is, blijkt uit verschillende omstandigheden. Kort en goed werd eenigen tijd geleden aan ieder publicist en zelfs aan de Kamer verboden de constitutie te bediscutieeren. Ten andere blijkt het uit zijn besluit, om terwijl de portefeuille van Buitenlandsche zaken ad interim door Lavalette werd waargenomen, door dien minister de Fransche diplomatie te laten inlichten omtrent Frankrijks houding na de gebeurtenissen dezen zomer in Duitschland voorgevallen. In die circulaire redeneert de keizer hoofdzakelijk aldus. De tractaten van 1815 zijn nu totaal vernietigd. Dat doet Frankrijk ongetwijfeld pleizier. Pruissen is grooter geworden. Ja, maar de Duitsche bond *met* Oostenrijk en Pruisen telde 80 millioen inwoners, grensde aan Frankrijks geheele oostelijke grens, en kon zich derhalve in elk conflict dat het rijk aan die zijde kreeg, mengen. Daarbij waren de groote mogendheden van dien bond met Rusland gëallieerd. Nu is het anders. Oostenrijk is niet gevaarlijk meer en heeft na den afstand van Venetië geen belangen meer, die met die van Frankrijk strijden. Pruissen is sterk geworden, maar verschilt toch nog milioenen met Frankrijk, en is bovendien juist door die uitbreiding minder in de noodzakelijkheid, om in Frankrijk een vijand te zien. Inderdaad fraaie sophismen: alsof die Duitsche statenmassa van 80 millioen ooit wat kon doen of gedaan heeft; alsof Rusland ook nu het niet met Pruissen eens kon zijn. Neen. Op 't oogenblik zijn tot onwaarheid geworden de woorden van het bekende Discours te Bourdeaux (1851): ‘Lorsque la France est satisfait, l' Europe est tranquille.’ Europa is niet stil geweest, en Frankrijk moet toch tevreden zijn. Het verrijzen van een éénig Italië en van een éénig Duitschland is voor Frankrijk de steen die gewenteld wordt op de ruimte, waarin het besloten is. Orsini's bommen en von Bismarcks bezoeken aan Biarritz hebben het zoover gebracht. En weinig baat het, dat de circulaire het vaderschap dier plannen omtrent Duitschland en Italië reeds aan Napoleon I toeschrijft. Hij wilde dat elk dier twee landen maar één staat vormde, om dezelfde reden als Nero wenschte, dat het geheele menschengeslacht maar één hoofd had.

In die vrede ademende circulaire verschijnen echter eenige onrustbarende uitdrukkingen. Voor het liberalisme zoo in als buiten Frankrijk ziet men een bedreiging in de woorden, dat de keizer zich gaarne verbindt met staten, die aan vooruitgang liefde voor het gezag weten te paren. Voor de onafhankelijkheid der grensstaten is het niet geruststellend, dat de keizer of de minister spreekt van de aantrekkingskracht, die de groote staten tegenwoordig op de kleine schijnen uit te oefenen; 't geen misschien te eeniger tijd goed zal zijn tegen de overmacht van Rusland en Amerika. Eindelijk klinkt het niet vredelievend, als op de noodzakelijkheid van militaire hervormingen wordt gewezen, in Pruissischen geest, om in oorlog een grooter effectief te hebben.

En helaas! dat zien we thans in alle landen van Europa. De vrede is gesloten en het wemelt van nieuwe methoden in de wapening. Het achterlaadgeweer treedt bij alles op den voorgrond.

Wij hoorden daar de Fransche diplomatieke circulaire gewagen van Rusland en Amerika. 't Is inderdaad opmerkelijk hoe de type der Republieken den type der onbeperkte alleenheerschappijën courtiseert. Voorloopig echter nog geen gevaar. Rusland heeft inwendig zich nog te vormen; de tegenwoordige keizer verwaarloost die taak niet. En als die eens, na vele eeuwen, door zijn opvolgers vervuld is - nu ja. Zoo is in Amerika alles nog niet couleur de rose. De president wenscht de vroeger oproerige staten der Unie op volkomen gelijken voet met de getrouwe te behandelen; de zoogenoemde republikeinsche partij, de partij der slavenemancipatie, de kern der Noordelijke Staten, wenscht den Zuidelijken niet *onvoorwaardelijk* de politieke rechten terug te geven, die zij volgens haar door den opstand verbeurd hebben. Onthouden die staten in hun eigen gebied staatkundige vrijheid aan negers en kleurlingen, dan worde het bevolkingscijfer voor het aantal afgevaardigden naar het congres te zenden, ook alleen naar het aantal blanken berekend. Daardoor zinkt natuurlijk het gewicht van vele dier vroeger slavenhoudende staten. Bij de verkiezingen voor een nieuw congres, dat van Dec. 1867, zal dit de hoofdzaak in den strijd uitmaken. Om het volk voor zijn inzichten te winnen, heeft president Johnson een tournée door het land gemaakt en uitermate veel speeches gehouden. Beschaving en fijne vormen zijn hem niet eigen. Zoo heeft b.v. groote onhandigheid hem vele vijanden gemaakt. Hij vergeleek zich vaak bij Christus, als deze was hij een martelaar voor een miskend beginsel. Zulk een profanisatie kunnen vele Amerikanen niet verdragen en dit doet hun sympathie naar den anderen kant overhellen. Naar buiten kan zich de groote republiek weêr even sterk doen gelden als vóór den burgeroorlog. Zelfs schijnt zij ver strekkende plannen hieromtrent te koesteren, blijkens de houding van haar admiraal te Petersburg en de verschijning van hare schepen in de Middellandsche zeën. Bij een eventuele wederoptreding der Oostersche kwestie -

waaraan de opstand der Candioten heeft doen denken - zouden Rusland en Amerika aan Frankrijk en Engeland de wet wel eens kunnen voorschrijven. De Amerikanen zien hierin slechts wedervergelding voor de bemoeizucht der Europeesche mogendheden met de Mexicaansche aangelegenheden. Intuschen schijnt *die* interventie spoedig te zullen afloopen. De Juaristen vorderen met den dag; de inscheping der Fransche troepen zal met November beginnen; keizerin Charlotte, niet geslaagd in haar poging om van den schepper van haar troon de noodige ondersteuning te erlangen, gaat wellicht haar voormalige woning te Miramar weêr in orde brengen waar haar gemaal haar weldra volgen zal. Zij is echter reeds het slachtoffer der regeerzucht geworden: de grootste aller rampen, waanzin, heeft de bevallige Belgische prinses getroffen. Van de geheele onderneming zullen dus de éénige blijvende gevolgen zijn: één ex-vorst meer in Europa, en een groot aantal bedrogen deelnemers aan de Mexicaansche leening.

De gelegenheid om den toestand van Mexico te verbloemen is zeker niet verbeterd door de werking van den Trans-Atlantischen telegraaf, thans versterkt door de opvissching van den ouden kabel, dien de *Great-Eastern* meester is geworden. Het was een vondst zulk een vaartuig waardig. De reederij bekomt ter belooning 2500 aandeelen in de Telegraaf-maatschappij. Het geheele werk is zeker een sprekend bewijs voor den ondernemingsgeest en de volharding der Engelschen.

Dat dezen, als echte eilandbewoners, voor de vastelandspolitiek vrij onverschillig zijn, hebben wij in de laatste jaren genoegzaam ontwaard. Ook de laatste oorlog liet hen ongevoelig, zoo men misschien een gevoel van *Schadenfreude* jegens Frankrijk uitzondert, waarvan de *Times* de tolk was. Datzelfde blad merkte echter later op, dat de staten van het *continent* niet te zeer op die onverschilligheid moesten rekenen; de inlijving van België bij Frankrijk of wijziging van den bestaanden toestand in de Middellandsche Zee zou Groot-Brittanje niet dulden. De in September te Palermo uitgebroken onlusten, ontworpen òf door geheime Bourbonsgezinden òf door voorstanders van een zelfstandig Sicilië, hebben een schijn van vermoeden op de Engelschen geladen. Hun eskader was in een tooverslag op de plaats des onheils tegenwoordig, zoo 't heette, om de Britsche onderdanen te beschermen. Doch volgens pessimistische oordeelaars zou 't eiland vanVulcaan, de werkplaats der Cyclopen, buitengewone aantrekkelijkheid bezitten voor het nijvere Albion. 't Bezit er van zou de gevolgen van het Suez-kanaal eens kunnen neutraliseren. Wie weet! Intusschen was het voor dit maal een loos alarm. De opstand, die zoo hij uitgegaan is van vrienden der oud-Napolitaansche monarchie, zeker tijdens den oorlog had moeten uitbreken, is zonder veel moeite gedempt.

Inwendig domineeren in het eilandenrijkthans twee gewichtige, hoewel uiteenloopende kwestiën. Het stoffelijk element van John Bull is bedacht op de middelen, om niettegenstaande den veetyphus, invoer van Nederlandsch vee te verkrijgen en watertandt op

het denkbeeld van een beafsteak gesneden uit het lijf van een Frieschen os. Het edeler deel van het menschelijk organisme wordt vertegenwoordigd door de reform-aangelegenheid. Overal worden reusachtige meetings gehouden, waarvan Gladstone, Stuart Mill en vooral Bright de helden zijn. Daar het echter niet geoorloofd is voor zulke belangen de publieke amusementen te storen, is het vergaderen in Hyde-Park aan de reform-voorstanders ontzegd. De hierdoor ontstane ongeregeldheden zijn de éénige rustverstoringen, waartoe deze politieke agitatie aanleiding heeft gegeven. Dit doet het Engelsche volk eer aan. Het wil enkel een ministerieële verandering provoceren en daardoor zijn doel bereiken. De stemmen, die hier en daar opgingen voor het algemeen stemrecht, kwamen bepaald uit de arbeidersklasse voort, terwijl de gegoede burgerij rustig afwacht, hoe de regeering met de geheele zaak zal omspringen. Er is dus nog geen reden te onderstellen, dat een gematigde reform, een uitbreiding van het kiesrecht, te laat zal komen, om de algemeene wenschen te bevredigen. Voorzichtigheid hierin kan men den Britschen staatslieden niet ten kwade duiden, als men let op het wijd verspreide stelsel van omkooperij waarvan de verkiezingen voor het thans zittende Lagerhuis weder talrijke voorbeelden hebben opgeleverd. Zal nu nog aan meer personen de gelegenheid gegeven worden, om hun stem te verkoopen? Zoo ontmoeten wij ook in het land, waar reeds zoo vele eeuwen gestemd en gekozen werd, de zwarigheid, om een flink kriterium voor de kiesbevoegdheid vast te stellen. En toch, de hoogte van den census daargelaten, er zijn in Engeland 165 gemeenten, wier bevolking tusschen de 5000 en 10,000 inwoners zweeft, die het recht van afvaardiging naar het Lagerhuis missen. Die toestand is voortgesproten uit historische antecedenten, wier vermelding hier niet op haar plaats zou zijn, doch die altijd nog veroorzaakt, dat het Britsche Lagerhuis niet *het geheele volk* vertegenwoordigt.

Een gewichtige verandering in het kiesstelsel *ís* bereids ingevoerd in *Zweden* bij een grondwetsherziening in het vorige jaar, doch die eerst onlangs is uitgevoerd. Tot op dien tijd hadden adel, geestelijkheid, steden en boeren elk hun eigene stenden. In de Kamers der twee eerstgenoemde standen gaf natuurlijke geboorte of betrekking van zelf het zittingsrecht. Verleden jaar is ingevoerd het stelsel van twee Kamers; de eerste heeft circa 120, de tweede circa 180 leden. In de 2^{e} Kamer worden 130 leden gekozen door de plattelandsgemeenten bij indirecte verkiezingen, en 50 door de steden, bij directe verkiezing in de groote, en in de kleine naar eigen besluit van het gemeentebestuur, direct of indirect. Om kiezer te zijn moet men een bepaald inkomen bezitten, waarvan belasting betaald wordt; vroeger was grondbezit of een industrieële onderneming daarvoor vereischte. Wie kiezer is en tevens tot de protestantsche kerk behoort is verkiesbaar. De leden der 2^{e} Kamer hebben zitting gedurende drie jaren. De leden der 1^{e} Kamer, die gedurende negen jaren zitting hebben, worden door de Provinciale Staten gekozen.

Het belangrijke van die wijziging valt in het oog: de adel, de geestelijkheid, de boerenstand en de burgerij worden niet meer als afzonderlijke bestanddeelen van den Staat beschouwd, zij werken voortaan gemeenschappelijk aan de taak, der vertegenwoordiging opgedragen. De invoering van een census verleent ook aan niet-industrieëlen zooals geleerden en kunstenaars het kiesrecht. Dat de keuze voor de 1e Kamer voor het grootste deel op adellijken gevallen is, bewijst dat de Zweden met matiging willen voortgaan op den hun geopenden weg en geen personen willen afvaardigen, die onvoorbereid of niet onafhankelijk genoeg zijn. Het beginsel is gewonnen. Aan personen uit alle standen zal het weldra niet meer ontbreken.

Het valt althans niet te betwijfelen, dat deze electorale hervorming eer vrucht zal dragen dan het invoeren van grondwettige of liever representatieve vormen in Egypte. Ook dáár is het land in kiesdistricten verdeeld, die leden voor een soort van parlement hebben af te vaardigen. De onderkoning zelf benoemt leden voor een vergadering, die deels Senaat deels Raad van State is. Volgens de meening van iedereen zal er veel water door het Suez-kanaal geloopen zijn, eer de Egyptische Arabieren en de Fellahs rijp zijn voor een eenigzins grondwettig regeeringstelsel. Zoo iets ligt niet in den aard der Oostersche volken. Voorloopig zal Ismaël pacha zijn gëimproviseerde Kamer wel hoofdzakelijk gebruiken, om hooge budgetten toe te staan en leeningen à l'Europeènne te bekrachtigen. Bedenkt men nu, dat de vorst van Egypte ook aan geld zou kunnen komen door het opleggen van nieuwe belastingen, eigendunkelijk en eigenmachtig door hem in te voeren, dan is het raadplegen eener hoe ook samengestelde vergadering van onderdanen reeds een vooruitgang te noemen. In der daad is Egypte wel het éénige land der middellijk of onmiddellijk door den Grooten Heer geregeerde gewesten, waar een betere toekomst, te midden der thans heerschende duisternis valt te ontdekken.

Van de ontevredenheid der christenbevolking in het Turksche rijk getuigt de opstand op Candia. Hij vindt echter geen ondersteuning bij de Europeesche staten, die gewoon zijn zich met de Oostersche aangelegenheden te bemoeien; en eigen kracht schijnt den Candiootschen Grieken ten eenenmale te ontbreken. Hun wensch naar vereeniging met het Helleensch koninkrijk onder George wekt onzen lachtlust op, als wij denken, dat zij daarvan verbetering in bestuur en bevestiging der maatschappij verwachten. Doch ook den Turken gelukt het niet spoedig, dien inlandschen opstand meester te worden. Twee afgematte krijgers staan tegenover elkander. En als van de meeste onbeduidende aangelegenheden zal men ook van den opstand op Candia gerust kunnen voorspellen: ça finira à force de durer.

De laatste plaats in deze bladzijden wil ik wijden aan ons vaderland. Ook dat ondervindt de gevolgen van den Duitschen oorlog. De Duitsche Bond toch is opgeheven, en daardoor vervalt de betrekking van Limburg

(met uitzondering van Maastricht en Venlo) tot dit lichaam. Een nadere overeenkomst, een rechtsverklaring is daartoe overbodig en bovendien ook onmogelijk. Wie zou haar kunnen geven? De Bond is dood en heeft geen rechtverkrijger nagelaten. Feitelijk heeft de Bond opgehouden toen een deel er van tegen het andere het zwaard ontblootte, en dat feit heeft onze regeering erkend door het contingent voor Limburg *niet* te mobiliseeren. Dat feit is recht geworden door het vredestractaat te Praag, waarbij Oostenrijk en Pruissen verklaren, de ontbinding van den Bond te erkennen. Daartegen opkomen kan alleen die bondsstaat, die nog belang bij het bestaan der confederatie meende te kúnnen hebben en die niet, zooals onze regeering, reeds bij anticipatie zich aan haar bondsverplichting heeft onttrokken. Ook Pruissen kan bezwaarlijk zich beroepen op het bestaan van een Bond, wiens vernietiging het uitsprak na een zegenvierenden oorlog. Die kwestie houden we dus voor afgedaan. Of onze Koning, als Groothertog van Luxemburg deel zal nemen aan den nieuwen Noord-Duitschen Bond, is een vraag, die niet tot de Nederlandsche politiek behoort. Doch mogen wij een wensch uitspreken voor den Groothertog, dien wij als onzen Koning eeren en liefhebben, wij zagen hem niet gaarne vasal van Pruissen. Een groote maand geleden schijnt het echter, dat ook onze regeering niet geheel overtuigd was, dat Pruissen de Limburgsche kwestie zoo eenvoudig opvatte en haar geheel losmaakte van de Luxemburgsche aangelegenheden. Althans de troonrede, waarmede Z.M. onze geëerbiedigde Koning de zitting der Staten-Generaal van 1866-1867 opende, bevatte een allusie op de mogelijkheid, dat wij onzen grond zouden moeten verdedigen, en vermaande ons op dien grond bijzonderlijk, indachtig te zijn aan de oud-Nederlandsche spreuk: Eendracht maakt macht. De eendracht tusschen regeering en volksvertegenwoordiging bleek echter weldra niet in genoegzame mate te bestaan. Bij de debatten toch over het adres van antwoord op de troonrede verklaarden eenige leden der Tweede Kamer, dat het hun verwonderde, dat het tegenwoordige Ministerie nog voor de Kamer optrad, nadat de man, die er de ziel van was, reeds was afgetreden. De heer Mijer toch, Minister van Koloniën, die gedurende de behandeling der koloniale begrooting aan de volksvertegenwoordiging beloofd had, de gewichtigste aangelegenheden onzer Oost-Indische bezittingen te onderzoeken, den Staten-Generaal mede te deelen, en met hen te behandelen, was plotseling afgetreden en vervangen door een persoon, geheel onbekend in ons staatkundig leven, den heer Trakranen, toen lid van den Raad van State. Dit was zonderling. Het Ministerie toch was opgetreden na den val van het kabinet Franssen van de Putte, en dus hoofdzakelijk met het oog op de koloniale politiek. De onderwijs-kwestie, waarvan velen in den lande, een beslissing hadden tegemoet gezien van den kant van het kabinet van Zuylen - Mijer, was eenvoudig geëcarteerd door de verklaring, dat de regeering de wet van 1857 wenschte te

handhaven. En nu werd ook het andere vraagstuk, dat thans nog de éénige raison d'être van het tegenwoordige Ministerie bleef, weggecijferd door de uittreding van den heer Mijer, van wien men, volgens eigene beloften en toezeggingen, zooveel op dat gebied moest verwachten. En had dit aftreden plaats om rust te genieten? Hadden de ambtgenooten hun leider niet kunnen bewegen, langer het schip van Staat mede te helpen besturen? O, neen. Een paar dagen later werd de heer Mijer benoemd tot Gouverneur-Generaal der Oost-Indische bezittingen, wier bestuur *in* het moederland door hem was neêrgelegd. Zulk een wijze van handelen werd geacht zonderling te zijn. Uit de daarover met de gebleven Ministers gevoerde wisseling van gedachten bleek het, dat de Minister van Koloniën bij zijn aftreden kon voorzien, en niet alleen hij, maar ook zijn ambtgenooten, dat hij tot Landvoogd in Oost-Indië zou benoemd worden. De ontevredenheid der Kamer over dat feit werd geformuleerd in een motie van orde van den heer Keuchenius (van Arnhem), waarin *het gedrag der regeering ten aanzien der uittreding van den heer Mijer uit het kabinet werd afgekeurd.* En die motie werd met een meerderheid van 14 stemmen (39 tegen 25) aangenomen. Van de twee maatregelen, waartusschen nu gekozen moest worden, gaf de regeering de voorkeur aan een ontbinding der Kamer. Volgens de opinie der ministers, neêrgelegd in hun advies aan den Koning, had de Kamer door het aannemen der motie Keuchenius, haar grondwettige bevoegdheid overschreden en moest zij om die reden ophouden te bestaan. Het koninklijk besluit van ontbinding maakte echter van dat motief geen melding. De ministeriëele meening werd inderdaad van vele kanten bestreden. Bijna al de hoogleeraren der rechtsgeleerde faculteiten aan onze hoogescholen verklaarden in een vrijwillig uitgebracht advies, dat de grondwettige bevoegdheid door de Kamer bij het bediscussieeren en eindelijk aannemen der motie niet was uit het oog verloren, dat de ministeriëele verantwoordelijkheid zich tot alle regeeringsbesluiten uitstrekte, die met medeonderteekening eens ministers werden voorzien, en dat de rechten der kroon volstrekt niet geschonden waren, als de Staten-Generaal of één Kamer er van verklaarde, dat een dergelijke regeeringsdaad afkeuring verdiende. Opmerkelijk was het hierbij, dat daarin èn liberalen èn anti-revolutionairen overeenstemden. De heer Keuchenius zelf behoort tot laatstgenoemde richting, en de heer Groen verkondigde in zijn vlugschrift 'Aan de kiezers' hieromtrent geen andere leer dan de heer Hubrecht en de heer Buys in hun brochuren, dan de hoogleeraren, die ook weêr zelve niet allen tot één politieke partij behooren, in hun advies. Natuurlijk ontbrak het ook niet aan eenige woordvoerders voor de tegenovergestelde opvatting. Meer te betreuren was echter de poging van sommige heethoofden, om in het conflict tusschen de 2e Kamer en het Ministerie een strijd te willen doen zien tusschen vijanden en vrienden van Oranje. Het Oranje-Boven heeft in onze dagen gelukkig opgehouden een partijleus te zijn; het is de banier,

waarom ieder Nederlander zich schaart, daar hij overtuigd is, dat het hoofd van dat doorluchtige stamhuis, dat onze geëerbiedigde Koning niets liever wenscht, dan het geluk zijner onderdanen, dan de handhaving der Grondwet. Over de uitlegging dier wet kan alleszins verschil van meening bestaan, al is het te betreuren, dat dit verschil ook in zulk een gewichtig punt heerscht; doch aan het historisch en grondwettig verband tusschen Nederland en Oranje heeft niemand getwijfeld. Zoo denkt er ook onze geliefde Koning zelf over. Getroffen door de betreurenswaardige oneenigheid, heeft hij gemeend, zijn Nederlanders een ernstig woord te moeten toespreken en een Proclamatie uitgevaardigd. Daarin geen woord over de beweerde machtsoverschrijding der Staten-Generaal, daarin geen woord over een strijd, die er tusschen Koning en volksvertegenwoordiging zou bestaan. Het uitgebroken conflict wordt betreurd. Op het gebrek aan overeenstemming tusschen ministerie en Kamer wordt gewezen en de wensch geuit, dat de nieuwe verkiezingen dit verschil mogen beslissen. De alsdan te herstellen harmonie zal aan de regeering meer vastheid geven, en haar dus de gelegenheid schenken om met heilrijk gevolg de belangen des lands te behartigen. Daarom maant de Koning zijn *geliefd volk* aan, den 30sten October trouw hun plicht jegens het vaderland te vervullen, en te stemmen onder ernstige overweging van de taak, die zij zich zien opgelegd. Deze Proclamatie is op last van den Koning in het Staatsblad geplaatst en allerwege aangeplakt. Zij is zij zelfs, zonder dat 's Konings besluit daartoe machtigt en in strijd met den geest, zoo niet met de letter, onzer kieswet, aan de kiezers bij de stembriefjes rondgezonden, gedrukt op papier, waarop de nationale driekleur als randen is aangebracht. Dat de minister van Binnenlandsche zaken, wien de uitvoering van al wat de Proclamatie betreft bij koninklijk besluit is opgedragen, de kiezers het betrachten der proclamatie op het hart wil drukken, is loffelijk. Doch door meer te doen dan het Koninklijk besluit voorschrijft, twijfelde hij, als 't ware, of de daarin voorschreven wijze van bekendmaking wel genoegzaam is. En wat onvoorzichtiger is, hij gaf aan velen stof tot het vermoeden, als of hierdoor partijdige invloed werd uitgeoefend.

Wat de uitslag der verkiezingen geweest is, zal reeds bekend zijn, als dit nommer van ons Tijdschrift in de handen der lezers zal komen, Bij 't schrijven dezer regels behoort dit echter nog tot de toekomst. En daar wij slechts feiten constateeren, bewaren wij hierover een behoorlijk stilzwijgen, en openbaren onze wenschen niet. Slechte één wensch willen wij niet onderdrukken, namelijk dat de schoone woorden der proclamatie indruk zullen gemaakt hebben, en dat de lauwheid bij de verkiezingen nu eens vooral zal plaats maken voor een warme belangstelling in alles wat de publieke zaak betreft. Dan zouden ook zij, die deze crisis geprovoceerd hebben, nog kunnen zeggen: wij zijn niet vergeefs hier geweest.

H.L.D.

Letterkunde.

Het schoonheidsgevoel,
beschouwd als de hoogste ontwikkeling van den mensch.

Aesthetica of schoonheidskunde, in losse hoofdtrekken, naar uit- en inheemsche bronnen, voor Nederlanders geschetst, door Dr. J. van Vloten, Hoogleeraar te Deventer. Deventer bij A. Ter Gunne, 1863-1865.

In een tijd waarin door de verbazende vorderingen der wis- en natuurkundige wetenschappen en hare veelzijdige en nuttige toepassing de verstandelijke en stoffelijke ontwikkeling zulke reuzenschreden doet, dat daardoor bij velen andere bestanddeelen der menschelijke beschaving geheel uit het oog verloren worden, terwijl zij den geest beschouwen als een werktuig alleen geschikt om de uitkomsten van wegen en meten te berekenen en nieuwe vorderingen op het gebied van nijverheid en productie bij de reeds bestaande te voegen; wordt het hoogst noodzakelijk op de edeler en voortreffelijker hoedanigheden te wijzen, die thans minder geacht en welligt bijna geheel vergeten worden. Men ontkent wel niet dat de mensch buiten zijn verstand ook een waarheids-, zedelijk- en schoonheidsgevoel bezit; zelfs de voorstanders van de wijsbegeerte der ervaring schijnen hiervan ten volle overtuigd, maar men kent daaraan geene genoegzame waarde toe, en schijnt den verstandelijken aanleg boven den zedelijke en aesthetische eenzijdig te willen ontwikkelen.

Dat de zedelijke en godsdienstige beschaving boven de verstandelijke, welke slechts op het stoffelijke en uitwendige gerigt is, den voorrang verdient, zal niemand ontkennen, maar dat zoowel de verstandelijke als de zedelijke en godsdienstige aanleg van den mensch alleen door een ontwikkeld schoonheidsgevoel dien trap van volkomenheid en veredeling kunnen bereiken waarvoor zij vatbaar zijn, hieraan wordt weinig gedacht, en het is daarom dat niet slechts kunst en letterkundige smaak over het algemeen op zulk een lagen trap staan, maar dat ook de verstandelijke aanleg nog zoo weinig veredeld, en

het zedelijk gevoel zoo weinig verfijnd is, dat beide niet dien invloed kunnen uitoefenen waarvoor zij geschikt zijn: in één woord er is sedert dat Schiller zijne beroemde verhandeling ‘Over de aesthetische opvoeding des menschdoms’ schreef nog zeer weinig aan deze opvoeding gedaan, en men schijnt die thans geheel te willen verzuimen.

Maar waartoe zou tegenwoordig het schoonheidsgevoel ontwikkeld worden? Heeft de mensch aan de kennis der waarheid en aan de wetenschappen, die van eene dadelijke toepassing op zijne stoffelijke welvaart zijn, niet genoeg? Al was dat waar, wat er verre van af is, zou het voor het onderzoek der waarheid en voor de wetenschap een groot gemis zijn indien de aankweeking van het gevoel voor het schoone, evenredige en gepaste, hierin werd over het hoofd gezien. De waarheid in de wetenschappen op eene strenge en drooge wijze volgens eene eenzijdige methode gezocht, zal weinig levendige en gevoelvolle geesten uitlokken, zij worden spoedig afgeschrikt van eene leerwijze en voordragt, welke niets aangenaams, niets welluidends, in één woord niets voor het gevoel en de verbeelding aanbiedt. Een uitsluitend wetenschappelijk vakgeleerde is voorzeker geen mensch met wien men gaarne in eene dagelijksche betrekking zoude willen komen. Het is thans een vereischte voor een wetenschappelijk man, dat hij eene zekere mate van algemeene kennis bezit, en hoe zal hij die kunnen deelachtig worden, zonder tevens zijn gevoel voor het schoone, voor kunst en letterkunde te louteren en te beschaven? Groote geniën in het wetenschappelijke gaven hiervan het voorbeeld, zooals vroeger bij ons de onvergetelijke Brugmans; Buffon en Cuvier waren even als von Humboldt voortreffelijke schrijvers die hunne werken in eenen schoonen stijl wisten in te kleeden, en daardoor meer lezers verkregen dan zij er anders zouden gehad hebben. Eene te afgetrokken wetenschappelijke opleiding had hen niet op die hoogte gebragt, en in welk vak van onderwijs ook is eene letterkundige kennis tot vorming van den smaak, tot veredeling van het gemoed niet onontbeerlijk? Het is niet alleen door wis-, natuur-, schei- en werktuigkunde dat men den mensch vormt, wanneer men van hem meer dan eene rekenende, wegende en metende machine wil maken.

De waarlijk beschaafde, veelzijdig gevormde mensch acht desniettemin de stellige wetenschappen hoog, als zij slechts op haar terrein blijven en hare beoefenaars maar niet naar eene uitsluitende heerschappij streven en met minachting op de kunst en letterkunde nederzien. Vroeger hield men zich misschien te veel en te lang met de studie der oude talen en klassieke schrijvers bezig, maar moeten zij daarom vergeten en op zijde geschoven worden? Men zal het zich te laat beklagen, als er een geslacht opstaat, zonder smaak, zonder gevoel, dat alleen vraagt naar het nut en naar hetgeen het kan opbrengen, dat slechts in de leer der staathuishoudkunde het heil der volken ziet.

Men schijnt echter in onzen tijd veel met de kennis der geschiedenis op te hebben, onze eeuw kan met regt op den naam van de geschiedkundige bogen. Maar de voordragt en de beoefening daarvan is geheel iets anders dan een droog verhaal van gebeurtenissen en van jaartallen om die in zijn geheugen op te nemen. Men ontwikkele zijn smaak, men versterke zijn gevoel voor regt en vrijheid door het lezen der onsterfelijke meesterstukken der oude en hedendaagsche geschiedschiedschrijvers, dan zal de kennis der historie niet alleen strekken om het verstand op te scherpen, maar om tevens tot veredeling van het gemoed en tot eene fijne maar gematigde beoordeeling der daden van de individuen en de lotgevallen aanleiding te geven. De geschiedenis moet ons leeren hoe het bestaande uit het verleden is voortgekomen; wil men dus de tegenwoordige hoogte der wetenschappen goed begrijpen, men moet dan met hare geschiedenis genoegzaam bekend worden gemaakt. Hierdoor wordt reeds het drooge en afgetrokkene der leermethode vermeden en de belangstelling in eene hoogere mate opgewekt, vooral wanneer men het tafereel der ontwikkeling van de natuurkennis zoo schoon weet te beschrijven als Von Humboldt in het 2^{e} deel van zijn ‘Kosmos’ heeft gedaan.

Zelfs bij de beoefening der wijsgeerige wetenschappen kan men het gevoel voor het schoone even min als dat voor het ware missen. Verliezen wij het voorbeeld van Plato niet uit het oog! zijne schriften blijven voor alle eeuwen bijna het ideaal van de vereeniging der diepzinnige onderzoeking en van het wegslepende van den vorm. Hoewel sedert onzen voortreffelijken Hemsterhuis zijn model met zulk een gunstigen uitslag niet verder is nagevolgd en de wijsgeerige zamenspraken niet meer in den smaak van onzen tijd vallen, moeten toch de philosophische geschriften dien duisteren en scholastieken stijl, doorspekt met de gezochtste kunsttermen vermijden, eene manier waarvan de Duitschers ons het voorbeeld gaven. Een wetenschap, welke de kennis van den aard en de wetten der schoonheid onder haar gebied begrijpt, moet deze in hare voordragt niet veronachtzamen. Eenvoud, klaarheid, duidelijkheid maken de hoofdeigenschappen van hare wetenschappelijke ontwikkeling en van de voorstelling harer gedachten uit. Zij verduistere soms moeijelijke en afgetrokken vraagstukken niet meer door een ingewikkelden en ongekuischten stijl, maar poge die door eene kiesche en gepaste welsprekendheid op te helderen; hierdoor zullen de wijsgeerige geschriften meer lezers vinden en zij niet worden afgeschrikt wanneer zij bemerken dat de wijsgeeren niet alleen beschouwers en beoordeelaars maar ook beminnaars der schoonheid zijn. Hij die de waarheid zoekt en die aan anderen poogt te doen kennen, verzuime niet aan de Muzen te offeren, zijne taal zij de weerklank der harmonie welke in zijne ziel heerscht, en zij zal de zucht tot kennis bij anderen spoediger opwekken.

Op het gebied der zedelijkheid en der godsdienst doet het schoon-

heidsgevoel ook zijnen heilzamen invloed gevoelen. De deugdsbetrachting kan getrouw en regtvaardig zijn, zoodat zij achting inboezemt, maar als zij zich in zachte en bevallige vormen weet te hullen, doet zij tegelijk liefde en toegenegenheid ontstaan. Het leven van den wijze, door de edelste hoedanigheden der beschaving opgeluisterd, is een waar kunststuk, dat niet alleen onze bewondering maar tegelijk onze sympathie en de zucht tot navolging wekt. Streng omtrent zich zelven, toegevend omtrent anderen, zonder dat de toegevendheid in zwakheid, noch deze strengheid in hardheid ontaardt, is de beschaafde wijze voor velen een weldoener, een zachtzinnig vermaner, een verstandig raadgever; zonder zich op te dringen wordt hij overal gezocht, en zijne woorden vinden meestal ingang omdat zij in overeenstemming met zijne handelingen zijn.

De godsdienst, in schoone menschelijke vormen gekleed, in overeenstemming met de vorderingen in beschaving, wetenschap en kunst gebragt, kan daardoor alleen haren heilzamen invloed op den denkenden en gevoeligen mensch blijven uitoefenen, terwijl stijve regtzinnigheid en onbegrijpelijke, soms ongerijmde leerstukken hem daarvan afkeerig maken.

Dat het schoonheidsgevoel onverdeeld de heerschappij in de kunsten en letterkunde moet voeren erkent iedereen, zonder dat men juist daarin ervaren behoeft te zijn. De enkele beschouwing en lezing harer voortreffelijke gewrochten die den stempel der volkomenheid meer of min waardig zijn, is geschikt om dit gevoel in ons te ontwikkelen en te veredelen. De rigting van den geest des tijds schijnt hiervoor niet gunstig, men beseft niet genoeg, welke heilzame gevolgen de beoefening der kunsten en letteren hebben kan voor de vorming van het karakter, voor de aankweeking van edele en mannelijke gevoelens.

Hoe vele groote kunstenaars, dichters en wijsgeeren hebben zich niet door de studie der kunstvoortbrengselen en van de geschriften der klassieke oudheid gevormd! Dat de voortreffelijke schrijvers van Griekenland en Rome thans minder gekend en geschat worden dan voorheen, is geen bewijs voor de algemeene verspreiding van den fijnen smaak en het schoonheidsgevoel in onzen tijd.

En toch, hoeveel is er niet gedaan om die schrijvers meer algemeen genietbaar te maken; Plato door een Cousin in een sierlijk fransch kleed gestoken, heeft ieder beschaafd mensch in staat gesteld om zich eenigzins met de schoonheden van het ‘Gastmaal’ en de verhevene gevoelens in den ‘Phedo’ ten toon gespreid, gemeenzaam te maken. Onze verdienstelijke Dr. D. Burger heeft de ‘Republiek’ en een paar zamenspraken van den Atheenschen wijsgeer in onze taal overgebragt. De grieksche wijsbegeerte is in hare onsterfelijke gedenkstukken, voor eder die in kennis en verstandsontwikkeling belang stelt, toegankelijk gemaakt. Zullen wij deze gelegenheid verzuimen om ons alleen bezig te houden met hetgeen een dadelijk stoffelijk voordeel geeft? Hij die

eenig schoonheidsgevoel bezit zal die gelegenheid aangrijpen om met die geschriften bekend te worden, die vroeger slechts door enkele geleerden stuksgewijs werden gelezen of nageslagen. Bij ons was vroeger Van Heusden een der weinige opvolgers van onzen Hemsterhuis; volgen wij hun voorbeeld, en weldra zal het gevoel voor het schoone en welluidende in onzen boezem ontwaken dat er te lang in gesluimerd heeft.

Griekenland! uwe kunstvoortbrengselen zijn 't, waarin het ideaal der schoonheid het meest is verwezenlijkt. De beeldwerken van het Parthenon geven er ons een treffend bewijs van hoe in de plastiek bij u de beeldende kunst de volkomenheid bijna bereikt werd. De onsterfelijke gedenkteekenen uwer bouwkunst toonen ons den altijd voortdurenden indruk van fijne proportiën, evenredigheid en harmonie der deelen, waardoor zij in alle eeuwen een navolgingswaardig voorbeeld blijven, al wijkt men in de vormen daarvan af. Zal onze tijd eene heiligschennende hand slaan, om de bouwvallen die nog van uw kunstgenie bestaan, te sloopen? Wij zullen, hoop ik, ons hierdoor den vloek der nageslachten niet op den hals halen. De zucht die er tegenwoordig, hoewel bij slechts weinigen, voor de schoonheidsleer (‘aesthetica’) en oudheidkunde (‘archeologie’) is ontstaan stelt ons daaromtrent gerust. De eeuw, welke de hieroglyfen begon te lezen, en het spijkerschrift poogde te ontcijferen, zal zich aan zulk een euveldaad niet schuldig maken, ofschoon men over het algemeen deze kostbare overblijfselen slechts voor eene hoop oude steenen aanziet.

De mensch zoeke naar waarheid, hij beoefene de deugd en poge in zijne handelingen het goede te verwezenlijken, maar zijn schoonheidsgevoel zette de kroon op dit edel pogen, hij zal dan met meer hoop op een goeden uitslag werkzaam zijn. Hij worde daardoor waarlijk mensch, geschikt om in stille en plegtige oogenblikken, wanneer de natuur zich met een schoonen lentedos versiert, hem toeroept en aanlokt, beschouwer en bewonderaar van het heelal te zijn. Is zijn schoonheidsgevoel niet ontwikkeld, hij zal dan gevoelloos en gedachteloos dit verheven schouwspel aanstaren. Koud voor de kunst, zonder smaak en geestdrift voor de dichtkunst en letterkunde, kan zulk een, hoe bekwaam in het berekenen en in de oplossing van wiskundige en indistrieele vraagstukken, waarlijk mensch genoemd worden? Maar hij die met een waarheidlievend en rein gemoed als op de toonen eener betooverende muziek in het rijk der schoonheid rondzweeft, geniet een voorsmaak van dit volmaakt geluk waarvoor de mensch in een hoogeren werkkring geschikt schijnt. Zijn gevoel wordt dan meer los van het alledaagsche, en hij meer in staat gesteld, om door vruchten van zijnen geest of van zijn kunstvermogen blijken te geven, dat hij ook bestraald is door het goddelijk licht, dat van alle schoone voorwerpen tot in onze ziel uitschiet als zij zich door eene harmonische ontwikkeling van alle hare vermogens voor den invloed van dit licht ontvangbaar heeft gemaakt. Streven wij dus naar de kennis der waarheid,

dat eene opgeklaarde godsdienst onze deugdsbetrachting veredele, maar dat het gevoel voor het schoone dit alles met haren glans omgeve, even als het metaal het heerlijkst blinkt naarmate het meer gepolijst is. Ieder mensch, in welke betrekking ook geplaatst, zij daardoor meer of min een kunstenaar.

Er zijn verschillende middelen om het schoonheidsgevoel te veredelen en te ontwikkelen. Het is niet genoeg dat men een ontvangbaar gemoed voor het schoone bezit, dit moet door smaak en kennis gelouterd worden. Niet alles is schoon, wat ons behaagt, wat wij fraai vinden; dit oordeel is geheel subjectief, en daar de een schoon kan vinden wat de andere leelijk noemt en de schoonheidsbegrippen van de onderscheidene volken en verschillende tijden zoo zeer uiteenloopen, zou men haast tot het besluit komen dat er wezenlijk geen objectieve schoonheid bestaat, waardoor een voorwerp, onafhankelijk van den beschouwer, bepaald schoon is. Er moeten dus middelen gezocht worden om tot de kennis van het schoone te geraken: dit heeft aanleiding gegeven, dat zich eene wetenschap gevormd heeft, welke een tak der wijsbegeerte uitmaakt en de aesthetica of schoonheids-kunde, of -leer genoemd wordt; eene wetenschap die in een stelselmatigen vorm naauwelijks eene eeuw oud is, ofschoon reeds sedert Plato de schoonheid een onderwerp van de bespiegeling der wijsbegeerte heeft uitgemaakt. Het is hier vooral dat de praktijk de theorie is voorafgegaan; welk een invloed heeft de schoonheid niet uitgeoefend, hoevele schoone kunstvoortbrengselen, zelfs die welke nooit overtroffen zijn, werden er niet voortgebragt, eer men er over had nagedacht wat toch wel de schoonheid op zich zelve wezen zou. Maar sedert Winckelmann en Lessing heeft men zich met ijver, vooral in Duitschland, op de studie der aesthetica en de geschiedenis der kunst beginnen toe te leggen. Het zoude een lange lijst uitmaken, wilde men al de werken opnoemen welke hierop betrekking hebben, die in onze eeuw hierover uitgekomen zijn, Frankrijk en Engeland bleven hierin niet ten achteren, vergeleken met ons vaderland, waar men zich weinig met deze onderwerpen bezig hield, zoodat de onderzoekingen van Hemsterhuis, van Beek-Calkoen en Kinker over het schoone in de kunst, zeldzame uitzonderingen waren, weinig op hare waarde geschat. Met de geschiedenis der kunst was het eveneens gesteld: behalve de levensbeschrijving der Nederlandsche schilders, werd er niets belangrijks geleverd omtrent de geschiedenis der kunsten in het algemeen, zoowel bij oude als bij de hedendaagsche volken, als enkele proeven, die weinig ondersteuning van het publiek ontvingen en daardoor moesten gestaakt worden.

Het was ons een aangenaam verschijnsel, eindelijk eene ‘aesthetica of schoonheidskunde’ (‘-leer’?) uit de hand van D^{r}. J. van Vloten te

ontvangen. Wij moesten veel van hetgeen hij in het voorberigt zegt toestemmen. ‘'t Mag inderdaad een jammerlijk verschijnsel heeten hoe weinig ten onzent, in het algemeen de kunstzin ontwikkeld is, hoe hij in onze opleiding en beschaving nog steeds zijne deugdelijke werking missen moet.’ Maar of men dit voor een goed deel ‘van den hervormingstijd af, aan de kerk en hare leerstellingen en haren invloed op 's volks zedelijke ontwikkeling’ moet toeschrijven, komt ons voor het minst hoogst twijfelachtig voor. Naar ons inzien is er bij onzen landaard meer gezond verstand dan wel een fijn gevoel aanwezig, vooral dat voor de harmonie van vormen, nog minder dan dat voor die van toonen, waardoor de schilderkunst en de muziek meer op prijs gesteld worden dan de beeldhouw- en bouwkunst, waarvan zoo weinigen bij ons eenigzins een begrip bezitten. Wij laboreren ook niet aan eene te overspannen verbeeldingskracht, waarom wij ook niet door de vlugt der verhevene dichtkunst medegevoerd worden, en ons meer met het geestige en hekelachtige in de poëzy en in de romanlectuur kunnen vereenigen en velen in het platte en alledaagsche nog hun genoegen kunnen vinden. Dit is de hoofdoorzaak dat bij ons de aesthetische ontwikkeling voortdurend nog op een lagen trap blijft staan, en wij gelooven dus niet dat, naarmate de kerk en haar invloed minder worden, ‘de kunst noodzakelijk wassen moet;’ ofschoon wij moeten erkennen dat vele kerkelijke leerstellingen en vormen weinig geschikt zijn om het schoonheidsgevoel te verhoogen. Doch wij stemmen volgaarne met D^{r}. Van Vloten in dat ‘kunstbesef en kunstgenot, hoe langer hoe meer, eene zedelijke (?) behoefte van onweêrstaanbaren aandrang voor ieder Nederlander worden, die op den naam van beschaafd mensch aanspraak maken wil.’

Wij zagen tevens ook met genoegen dat D^{r}. Van Vloten, ofschoon hij de 8^{e} herziene uitgaaf van Oeser's en Grube's ‘Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik’ tot leidraad verkozen heeft, zich geenszins tot eene vertaling daarvan heeft bepaald maar ook andere gidsen bij de vrije bewerking van dit geschrift heeft gekozen, waardoor hij een meer oorspronkelijk werk heeft geleverd, waarin het eenigzins oppervlakkige en ‘zoetsappige’ van zijn model is vermeden. Vooral heeft hij de hoofdstukken betreffende de bouwkunst geheel vernieuwd. Zijn ‘kunstkeurige vriend Vosmaer’ had wel gelijk dat ‘geen der kunsten door het algemeen zoo weinig geteld, (en wat het aesthetische aangaat, zelfs door architecten en andere kunstenaars gekend), wordt.’ Eene hoofdreden waarom in ons land, waarin thans zoo veel wordt gebouwd, zoo weinig gebouwen verrijzen die aan de eischen van eenen fijnen en geoefenden kunstsmaak voldoen.

Het werkje van D^{r}. van Vloten, bereids in 1863 aangevangen, is eindelijk in 1865 door de uitgaaf van het 5^{e} stuk voltooid, waarom wij zoolang met de beoordeelende aankondiging daarvan gewacht hebben. In een beknopt bestek worden hierin 1° 's menschen geestvermogens,

de bepaling en omschrijving der Aesthetica of schoonheidskunde (-leer?), het natuurgevoel en natuurschoon; 2° het natuur, en landschappelijk schoon met de werking der kleuren; 3° het kunstschoon; 4°. de indeeling der Kunsten; 5° de Bouwkunst; 6° en volg. de Beeldhouw-, Schilder-, Toon- en Dichtkunst en Welsprekenheid, theoretisch en geschiedkundig, behandeld. Dat zulks niet met eene uitvoerige volledigheid kon plaats hebben, spreekt van zelf; doch de hoofdpunten zijn meestal goed aangegeven, en de bronnen tot nadere studie en verdere ontwikkeling der voornaamste zaken aangewezen.

Wij wenschen den arbeid van D^{r}. van Vloten veel lezers toe, zoo dat die moge bijdragen, om de belangstelling in al wat kunst is bij ons te doen ontstaan, de liefde en zucht tot het schoone aan te wakkeren, den smaak te veredelen en te verfijnen, waaraan wij zoo veel te meer behoefte hebben in eenen tijd waarin bijna uitsluitend de geest op hetgeen stoffelijk voordeel oplevert gerigt is, waardoor bij de meesten hetgeen den mensch veredelt en beschaaft, zelfs in het middelbaar en hooger onderwijs, te veel op den achtergrond wordt geschoven.

Er schijnt een vooroordeel onder de kunstenaars te bestaan tegen de studie der theorie en der kunstgeschiedenis: de meesten achten die voor hunne ontwikkeling ‘ontbeerlijk’ zoo niet ‘onnoodig.’ ‘Onontbeerlijk’ zijn de theorie en de geschiedenis van hun vak wel niet, zoodat zonder haar geen kunstenaar zich zoude kunnen vormen; doch om thans hierin eene groote hoogte te bereiken zijn zij voorzeker ‘noodig,’ om hunnen smaak en hunnen geest te beschaven niet alleen, maar ook opdat zij voor zich en anderen rekenschap kunnen geven van de beginselen waarvan zij in hunne kunstvoortbrenging zijn uitgegaan. Het is te bejammeren dat de meesten van hen hierin zoo onkundig zijn niet alleen, maar zoo weinig belang stellen in de middelen die aangewend worden om deze onkunde te doen verdwijnen. In plaats van zich met eene oppervlakkige romanlectuur te verpoozen, ware het beter dat zij zich eenigzins met de geschiedenis in het algemeen en met die der kunsten en der letterkunde bekend maakten, dit zou voorzeker hun geest verrijken en hun nieuwe en belangrijke onderwerpen ter behandeling aangeven. Zij moesten, als was het zelfs maar alleen om op den naam van een beschaafd man te kunnen aanspraak maken, een werkje als dat van D^{r}. van Vloten vlijtig doorlezen, den inhoud zich eigen maken; welligt zouden zij dan den lust bij zich voelen opkomen om verder andere werken, welke het onderwerp der Aesthetica en der Kunstgeschiedenis grondiger en uitvoeriger behandelen, zooals die van K.O. Müller, Schnaase, Kugler, Löbke, Fischer, Lévèque, Voituron en vele anderen, te willen bestuderen, in die oogenblikken waarin zij in hunne kunst niet werkzaam zijn. Veel wansmaak en onbeduidende onderwerpen zouden hierdoor vermeden worden, en de zucht tot al wat schoon is en welluidt zou hierdoor bij hen en bij het kunstlievend publiek worden verhoogd.

De uitgever heeft door een compressen druk gezorgd dat het door

ons beschouwde en aanbevolen werkje eene voor het algemeen niet te hoogen prijs beliep, en het met eenige afbeeldingen voorzien die, hoewel niet zeer fraai, echter tot het beter verstand van den tekst kunnen bijdragen.

J.A. BAKKER.

Met vlekjes..... toch te prijzen.

De hut op de heide. Eene novelle van H. Uden Masman, predikant te Groningen. Voor rekening van den schrijver. Groningen, P. Noordhoff, 1865.

Een Duitsch kunstregter stelt aan de novelle den eisch, dat zij niet slechts een fragment uit eenig leven in krasse en scherpe omtrekken voorstelle, maar dat zij tevens de uitdrukking zij van eene meening of stelling van den schrijver, welke hij daarin door woord of daad in het licht plaatst en aandringt. Het eerste onderscheidt haar van den roman, gelijk het laatste den grenslijn trekt tusschen haar en de vertelling. De novelle moet alzoo *de caraçtère* zijn, en vordert een dieper indringen in het wezen van menschen en dingen. Aan die eischen is hier vrij wel voldaan. De gekozen stof is uitnemend geschikt voor soortgelijke behandeling. Zonder al te grove onwaarschijnlijkheden opeen te stapelen, zijn de lotgevallen der personen belangwekkend genoeg, die personen zelven zijn ook belangwekkend genoeg, mogen zij iets geëxalteerds hebben, en in hun denken en doen toonen zij zich als luî van ons volk en slach. En waarlijk, het is geen kleine verdienste, dat men van een product der romantiek mag zeggen: zóó kan het!

Een vroeger welgezeten burger in eene onzer groote koopsteden ziet zijne zaken verachteren en begeeft zich met de rest van zijn vermogen naar een dorp in eene landprovincie, waar hij nog eene bezitting heeft. Maar ook daar wacht den onervarene teleurstelling en tegenspoed, zoodat hij in nood verkeert. Zijn oudste zoon redt hem, maar tot hoogen prijs, door zich in Engelsch-Indische krijgsdienst te begeven, moest hij daarbij ook den band verbreken, die hem aan het meisje zijner keuze hecht. Daar maakt hij even groot als onverhoopt fortuin, niet te duur gekocht, zelfs met eene verminking, die hem voor de krijgsdienst ongeschikt maakt. Hij moet dat fortuin verloren achten, maar ziet het - hier loopt het verhaal wat langs en misschien over de grens van het waarschijnlijke - onverhoopt gered; en nu wordt hij de behoudende reddingsengel voor familie en geliefde. *All's well, that ends well!*

Toch kunnen wij dat ‘alles goed’ niet zoo onvoorwaardelijk in onze

novelle laten gelden. In de bewerking is zekere ruwheid te bespeuren, terwijl er vrij veel slordigheden in stijl zijn aan te treffen. Met persoonlijke en aanwijzende voornaamwoorden springt de schrijver zoo om, dat men zich moet bedenken en aan den draad des verhaals vasthouden, om te zien, met wien men te doen heeft. Wij laten het boekske openvallen op bl. 44, en daar kan de lezer er wel een paar voorbeelden van ontmoeten. Op bl. 49 lezen wij van ‘beginselen die aan iemand trouw waren gebleven’; het moest omgekeerd gezegd zijn. Op bl. 53 is veel fraais in de uitwerking van het denkbeeld ‘te huis’ door onlogische constructie en stroefheid van voorstelling ontsierd, terwijl er die ‘bressen e.z.v.’ wel bressen in den goeden zuiveren smaak mogen heeten. Op bl. 63 lezen wij van een keten, voor welken die onheilen worden uitgestort. Het is jammer, dat daarover niet het toetsend oog en de verbeterende hand is gegaan.

Datzelfde is het geval met de verzen, die in het verhaal minder ter sneê zijn aangebragt, en er in voorkomen wel wat alsof zij bij deze gelegenheid ook maar aan den man moesten. Er zijn goede grepen in, maar ook aan misgrepen ontbreekt het niet. Ten bewijze en ter waarschuwing moge de eerste strofe dienen van het ‘Aan de nagedachtenis mijner ouders’, dat bij wijze van.... opdragt (?) vóór het werkje is geplaatst.

> Gij, die mijn kindertijd en schoone jong'lingsjaren
> Verpleegd hebt en bewaakt en onverpoosd bemind,
> [dien tijd, die jaren bemind?]
> Gij zijt reeds - ach! zoolang! deez' aard voorbijgetogen
> [dus daarop niet geweest?],
> Uw laatste voetstap is verstoven [overstoven of
> uitgewischt] door den wind [wat doet die hier?]

Doch het zou tegen veel goeds en menig nobel woord in het werk gezondigd wezen, wilden we op die wijze voortgaan. Het strekke ter waarschuwing, dat geen rijm de ongerijmdheid kan en mag bedekken. Het *s'il ne se laisse pas dire, on le chante* is vaak geen onverdiende zet.

Een oud vriend.

Gedichten en Vertellingen, naar het Alemanisch van J.P. Hebel, door Jacob J. Doijer, Tweede, vermeerderde druk. Schoonhoven, S. en W.N. van Nooten.

Zeker hebben velen, zoo niet de meesten onzer lezers, hetzij in 't oorspronkelijke, hetzij door de hier en daar verspreide vertalingen van enkele zijner poëtische stukjes, kennis gemaakt met den Duitscher,

die niet enkel volksdichter heette, maar die het waarlijk was, en door zijn werk verdiende dit te wezen. Wij achten het eene eer, vooral wanneer die naam met zulk regt en zoo wordt gevoerd, als dit met Hebel het geval is, voor dichter en volk beiden. Zijne liederen worden niet enkel gekend en gezongen in de streken waar hij leefde en dichtte maar worden, hetzij in den oorspronkelijken tongval, of in zuiver Hoogduitsch, door zijne stam- en landgenooten gekend en gezocht. Trouwens, zij verdienen dit. Gemoedelijkheid en vernuft, indien ook niet vernuft van die soort als waardoor Bérangers *chansons* bij de Franschen zooveel ingang vonden, hebben er hun stempel opgedrukt. Men zou voor de *mise en scène* van de liedjes van den Franschman bezwaarlijk geschikter plek vinden dan een estaminet, voor enkelen een kamp, terwijl wij voor Hebel's zangen een berg of dal in de vrije natuur, bij minder gunstig weder de huiskamer, de school, de regte plaats zouden achten. Het pikante, frivole van den Franschman wordt hier ten eenenmale gemist, gelijk ook de haut-goût van zijn politiek; doch hoe weinig mist men een en ander, althans wanneer smaak en hart niet overprikkeld en bedorven zijn. Béranger zij als een *pâté de foie gras*, welke sommigen hebben kunnen; Hebel mag heeten eene schaal met eenvoudig, maar rijp en geurig ooft, waarvoor de verwende kunstmensch den neus mag ophalen, die evenwel voor mond en maag inderdaad beter is.

Hij is een halfbroeder van Claudius, als deze namelijk niet geleerd gaat praten; doch meer natuurlijk dan deze en uit zijn aard gemoedelijker. Beiden hebben huis en hart in 't oog, hoewel Hebel daarenboven meer in de natuur leeft en denkt. Het Badensche adres aan ‘de Wiese,’ het eerste prozastukje waarmeê het boekske begint, noodigt en lokt daartoe meer, dan het, ook met zijne heuvelrijen hier en daar, platte Noord-Duitschland, waar men wel eene dubbele dichternatuur mag hebben, om van zijn gevoel voor natuurschoon nog iets over te houden. Het is alles regt *heimisch,* en Hebel een antipode van zijn bijna-naamgenoot, den Sleeswijker Hebbel. Bij Hebel mogt het van zijne omgeving in waarheid heeten, wat Hebbel zong, maar van de kamer, waar hij als student had gewoond:

> Drum erst zum kleinen Hause,
> Das mich beherbergt hat!
> In dieser dunkeln Klause
> Reist' ich zur Dichtertstadt.

Hij verkeerde in zijne jeugd in wel bekrompen omstandigheden, gelijk in het levensberigt vóór zijn werk wordt vermeld, en in zeer beperkten kring, tot dat weldenkende en vermogende menschen zich zijner aantrokken. Van daar welligt mede, dat Hebel zoo leerde leven in hetgeen hem omgaf, en dat hij, mogt ook het grootsche en heerlijke in die natuur hem tillen en verheffen, nog meer oor heeft voor haar

vertrouwelijk fluisteren in sommige uitgekozen voorwerpen, dan voor haar groot geheel en voor hare forsche klanken, die in stroom en storm en bergevaarte worden vernomen. Hij verpersoonlijkt bij voorkeur het enkele, vaak het kleine in die natuur, soms gewaagd en bij het gezochte af, met invallen als van een kind, eenvoudig en te gelijk diep, bevreemdend maar weldra innemend, zoodat hij een kinderzin wekt. Zoo hooren wij hem praten van de zon, als vermoeid, nadat zij overal alles heeft laten groeijen, met den bleeker bleekte, voor den maaijer droogde, terwijl zij nog een vlugtig glansje heeft voor het haantje van den toren, en hij haar ondergaan voorstelt als de tehuiskomst bij den man [de maan], met wien zij niet op den besten voet staat, en die daarom zijn hoed grijpt en zich verwijdert. Menig prozastukje en lied ademen diep gevoel en echte vroomheid. Hij weet aan situatiën en posities wendingen te geven en toepassingen te ontleenen, die verrassen, terwijl dan weder weemoedige ernst met hoop doorweven ons tegenademt. Het echt humane spant den boventoon. Nu en dan treft men eene flaauwiteit aan.

De vertaling mag, zij 't geen Tollens-werk, op eenige min juiste uitdrukkingen en stroefheden na [b.v. in de Louwmaand en IJzergieterij], wél gelukt heeten, hoewel veel van het naïve, dat als een waas over Hebel's gedichten gespreid ligt, bij de overbrenging moest verloren gaan. Het. vignet is, al heeft het dorp meer Geldersch dan Badensch, in overeenstemming met het werkje, kalm en klaar - een maneschijntje. Het boekske is uitnemend geschikt voor een cadeau aan jonge dames. Het zou ons spijten van die onder haar, die er geen behagen in vonden.

CH.

Vertalingen en herdrukken.

Eleonore's overwinning. Uit het Engelsch van M.E. Braddon, schrijfster van ‘Lady Audley.’ 2 Deelen. Amsterdam P.N. van Kampen.

Een regt onderhoudend boek, dat men niet uit de handen legt als men er eens mede begonnen is. Moesten wij het beoordeelen als roman, ons oordeel zou niet gunstig uitvallen. Onze grootste aanmerking zou dan den vorm treffen, wegens gebrek aan intrigue niet aan de eischen van den roman beantwoordende. Als verhaal beschouwd, hebben wij er een veel gunstiger oordeel voor, al hinderde ons ook, vooral in het laatste gedeelte van dit werk, het tal van toevalligheden, blijkbaar te baat genomen om afwisseling te weeg te brengen bij het eenigzins slepende van het verhaal.

Wij hebben hier echter onmiskenbaar te doen met eene begaafde schrijfster, die meesterlijk de pen weet te voeren om tafereelen en toestanden levendig voor te stellen, edele en onedele, groote en verachtelijke karakters te schetsen en perso-

nen te doen optreden die onze belangstelling in hooge mate wekken. Te meer verwondert ons daarom de titel van dit boek, dien wij niet juist kunnen noemen: ‘Eleonore's overwinning.’ Wij hebben voor het woord overwinning, vooral op zedelijk gebied, een onbepaalden eerbied. 't Is de zege na worsteling en strijd, die, hoe moeijelijker ze zijn, de overwinning des te luisterrijker maken. In Eleonore zien wij die overwinning niet, al geven de laatste bladzijden van het boek er eenigen schijn van. Eleonore's ‘voldoening’ zou een gepaster titel geweest zijn; want het geheele doel van haar leven, waar zij tot zelfs haar huwelijksgeluk aan opofferde, was aan een wraakzucht te voldoen, die bestendig knaagde aan de rust en het geluk van haar leven.

Wij waarschuwen hier echter onze Lezers om zich onder het beeld van Eleonore geen monster voor te stellen. Neen, wij zouden ons zeer vergissen als de wraakzuchtige geen gevoel van medelijden opwekte, ja, als haar zelfs geen bewondering ten deel viel, als zij, in elk geval, geen verschoonend oordeel verwierf. Want hoe onwaardig het gedrag van haar vader ook ten haren opzigte was, zij miskende zijn liefde voor haar, door welk een lagen hartstogt ook overschaduwd, niet. Die liefde was daarentegen bij haar de bron eener kinderliefde, die tot de grootste opofferingen in staat was en haar uit een hooger zedelijk oogpunt zelfs misdadig kon maken. Wij stellen dat beginsel der liefde in Eleonore op prijs, maar betreuren het, dat het niet edeler in haar werkte om zijn invloed ook ten aanzien van den bewerker van het ongeluk haars vaders te openbaren.

Wij weten 't wel: Eleonore had een gebrekkige opvoeding genoten, allerminst een christelijke, maar wij vinden haar later, toen zij eenzaam en verlaten was, in gezelschap van een paar menschen die zich haar lot aantrokken en wier edel karakter meer invloed op haar kon hebben uitgeoefend.

Inderdaad Signora Picirillo en Richard Thornton zijn een paar figuren die het verhaal werkelijk opluisteren. De eerste laat zich overal kennen als eene verstandige en liefderijke Christin, de laatste als een edel jongeling, tot de grootste opoffering, het offer zijner liefde zelfs bereid, waar hij het belang van Eleonore bevorderen kan. Hun invloed op Eleonore's karakter kon wel niet achter blijven, maar zou voorzeker krachtiger hebben gewerkt, als zij in de jaren, waarin de indrukken het sterkst zijn, een anderen leidsman had gehad dan dien dwazen, geruïneerden verkwister - haar vader - die tegen de wereld uitvoer, omdat hij zijn geld verspild had en zijn plaats in de wereld door verstandiger lieden was ingenomen. Het verwondert ons dus niet, dat er zwarte vlekken waren in het karakter van een meisje, dat door onkunde en gebrekkige opleiding in haar jeugd in staat was een heidensch plan op wraak met den christelijken pligt van kinderliefde te verwarren.

Wij treden niet verder in de détails van dit verhaal, dat, als wij zeiden, zich aangenaam laat lezen en wij het lezend publiek gaarne aanbevelen. Het onderscheidt zich onder de vele flaauwe, langdradige, zoetsappige, dweepzieke Engelsche romans, door krachtige taal, gezonde levensbeschouwingen en heldere, frissche opmerkingen.

Over het geheel is de vertaling wèl gelukt. De vertaler had ons echter het herhaalde *lang*, *goud*, *bruin haar* en *grijze oogen* wel kunnen besparen. Een welgevormde *kromme* neus (D. I. bl. 43) is ons een rariteit: een welgevormden *gebogen* neus kunnen wij ons beter voorstellen. *Beuzelziek* (D. I. bl. 51) komt ons geen gezonde woordkoppeling voor. Om mijn haar *te doen* (D. II. bl. 171) voor: mijn haar op te maken is wel wat heel erg. Op eenige drukfouten willen wij geen aanmerking maken

om den schijn niet op ons te laden van te willen vitten waar we zooveel tot aanprijzing zeiden.

H.

De straffe Gods. Een verhaal naar het Zweedsch van Marie Sophie Schwartz, door J.J.A. Gouverneur. Groningen, P. Noordhoff, 1866.
De kinderen van den arbeid. Een verhaal naar het Zweedsch van Marie Sophie Schwartz, door J.J.A. Gouverneur. Groningen, P. Noordhoff, 1865.

Dat de pen van M.S. Schwartz een zeer vruchtbare is, bewijzen de talrijke aankondigingen der nieuwe verhalen en novellen van hare hand. Dat de mildheid van productie echter niet altijd een bewijs is van de deugdelijkheid daarvan, hiervan overtuigt ons de inhoud van sommige dier verhalen. 't Schijnt ook hier te gaan als met den boom die welig en onbesnoeid voortgroeiend een mengeling van wilde en vruchtdragende takken vertoont, of als met den overladen wijnstok die met de goede tevens zure en wrange vruchten voortbrengt, omdat men 't verzuimde hem te zuiveren en van het overtollige te bevrijden. Beide aangekondigde verhalen dragen - hoezeer niet in gelijke mate, - den stempel van zulk verzuim. Had toch de schrijfster de wilde ranken harer weelderige fantazy wat besnoeid, had ze zich den tijd gegund om de levensverschijnselen op stoffelijk en geestelijk gebied met scherpen blik waar te nemen en daaraan de scheppingen harer verbeelding te toetsen, wat zou ze veel te schiften hebben gehad en uit te zuiveren, maar dan ook wat zou ze voor veel onnatuurlijks en onwaars in hare voorstellingen zijn bewaard gebleven.

Neen, voorwaar, ze zou hare lezers dan niet afmatten met een opeenstapeling van schanddaden en afschuwelijkheden, als gelukkig maar zelden in de werkelijkheid worden aangetroffen, met een te zamenpersen van wat er grof dierlijks in de menschenwereld ligt verspreid. Ze zou ons den blik niet met weêrzin doen afwenden van duivelen-gestalten waaraan niets menschelijks schier is overgebleven. En tot dat alles is ze vervallen door het verzuimen van het besnoeijingsen uitzuiverings-proces. Door het verzuimen slechts, niet door de onmagt daartoe.

Daarvoor waarborgt ons menige schoone bladzij in ‘De kinderen van den arbeid.’ Enkele karakters daarin, die waar en natuurlijk zijn geteekend, hier en daar een voorstelling uit het leven gegrepen, een kalm, rustig tooneeltje soms, dat u vergunt eens weêr bij adem te komen na al dat slingeren en schokken en spannen der hartstochten. Zie, dit een en ander brengt ons tot de overtuiging, dat Marie Schwartz over nog meer talenten te beschikken heeft, dan over een rijke, weelderige verbeelding alléén. Toch is het slechts het tweede verhaal dat ons tot die overtuiging brengt. In het eerste heerscht een donkerheid die ons doet huiveren, en waarover we verder nu maar een sluijer zullen werpen. Ook in de idée die de auteur door haar verhaal zocht te beligchamen, is onwaarheid, althans wat de toepassing betreft. Dat op geestelijk gebied, - even als op dat van het stoffelijke, - oorzaak en gevolg onafscheidelijk zijn verbonden, daarin heeft ze regt gezien, meenen we. Dat echter dat verband zich vertoonen zou in geheel onzamenhangende gebeurtenissen noemen we onwaar. Dat een leven van zonde en ongeregtigheid zeer zeker zijn vergelding vindt, ligt, - ook volgens onze overtuiging, - ‘in den loop der eeuwige natuurverordeningen;’ maar dat een voorval dat niet in de minste betrekking staat tot een vroeger gepleegde misdaad, juist dáárvoor de vergelding moet zijn, dat is iets dat we onmogelijk uit den loop dier eeuwige natuurverordeningen kunnen verklaren.

We meenen alzoo, dat uitgever en vertaler beide die Zweedsche bloem gerustelijk in Zweden hadden kunnen laten, niemand zou er iets bij gemist hebben. ‘De kinderen

van den arbeid’ getuigen van betere dingen, we zeiden dit reeds hierboven. Bij het vele hartstochtelijke en overdrevene ook daarin, is er tevens

waars in en natuurlijks. Daarbij is er aanschouwelijkheid in de voorstelling, losheid en gemakkelijkheid in den dialoog. Ook de idée, dat in den arbeid het zekerst middel voor den mensch is weggelegd om tot veredeling en verheffing zijner eigene natuur te geraken, is schoon en waar, en zal wel door ieder worden toegestemd die ooit over de belangen des menschdoms heeft nagedacht. Arbeid, de weg om boven stoffelijke en zedelijke ellende zich te verheffen, het krachtigst wapen om het dierlijke in de wereld te bekampen en te overwinnen; maar een arbeid daarbij overeenstemmend met ieders aanleg en neiging, niet door de ijzeren vuist van stands- of geslachts-vooroordeel omkneld: voorwaar, een denkbeeld dat het heil der maatschappijen en individuen in zich besloten houdt. Dat de schrijfster den rijkdom van het denkbeeld op verre na niet heeft uitgeput, dat ze het slechts als heeft aangeroerd en er op gewezen, hoe kon het anders bij de intrigues en verwikkelingen van het verhaal, waar het als onder bedolven ligt? Mogt maar menig lezer door die vingerwijzing geleid worden, om den blik te vestigen op een waarheid zoo veel omvattend als in dat denkbeeld is neêrgelegd, 't zou voorwaar een schooner vrucht zijn van der schrijfster arbeid, dan de kortstondige prikkeling cener overspannen verbeelding of het streelen van een verwenden smaak. En mogt zij zelve het erkennen, dat ook in het gebruiken van talenten en gaven, de natuurorde moet geëeerbiedigd worden, dat het bezit eener rijke fantazy eerst dan ten zegen kan worden, wanneer ze de plaats inneemt haar door de natuur, alzoo door God aangewezen, dat is, geen heerscheresse te willen zijn over het oordeel en het verstand: dat iedere arbeid slechts dan vruchtdragend mag heeten, wanneer er orde heerscht en harmonie bij de zamenwerking der krachten. Mogt het haar alzoo gelukken haar talent te veredelen en te zuiveren, dan kan haar arbeid der menschheid waarlijk ten zegen worden.

L.... E.

Beklemde harten. Een verhaal uit Nieuw-Engeland door Miss Cunnings, Schrijfster van ‘De Lantaarnopsteker, Mabel Vaughan’ enz. Uit het Engelsch. Amsterdam, P.N. van Kampen.

Beklemde harten! Waarlijk een aantrekkelijke titel, vooral als miss Cunnings ons in die beklemde harten een blik laat slaan. Zij heeft geen misbruik gemaakt van ons goed vertrouwen in haar talent, of liever - haar talent heeft immers den toets der kritiek reeds doorgestaan - van hare psychologische kennis.

De groote belangstelling en deelneming, die hare beklemde harten ons ten einde toe inboezemden, getuigen hiervan.

Naar alle waarschijnlijkheid gaf een te New Jersey gepleegde moord haar aanleiding tot het schrijven van het boeijend verhaal, waarvan wij gewagen. Wie is de moordenaar van Baltimore Rarule? Deze vraag intrigeert den lezer tot het laatste toe. Door twee personen wordt zijn neef George Rawle er ten stelligste van verdacht. Beheerscht door zijn liefde voor Angevine Cousin, en aanhoudend gekweld door haar ligtzinnig gedrag jegens een vreemden kapitein, ontvlugt George het ouderlijk dak. In dienzelfden nacht heeft de moord zijns ooms plaats. Sinds dat oogenblik voeden George's oude moeder Marguery en Angevine dezelfde vreesselijke gedachte:

George is de moordenaar.

En nu vangt voor beiden een leven vol lijden, angst en smart aan. Angevine draagt dit als een billijke straf voor hare ligtzinnigheid.

Men vindt het lijk van George en besluit daaruit, dat hij door zelfmoord een einde aan zijn leven maakte. Voor Angie en Marguery is George's zelfmoord een nieuw bewijs van zijn schuld. Zij zien alles, de wanhoop, de schuld, de vlugt, de wroeging, den waanzin, den zelfmoord. Visioenen van gevangenissen, schavotten en verworging zijn geweken, maar de vrees voor de ontdekking van den moordenaar blijft haar bij. Iedereen wijdt dezen zelfmoord aan Angevine's ligtzinnig gedrag, en het vroeger zoo zeer beminde en geëerde meisje wordt nu door allen geschuwd en veracht. Na den dood haars vaders neemt Angevine haar intrek bij Marguery. Ook de oude Hanna, de vrouw van den vermoorden Baltimore Rawle, vestigt zich bij haar schoonzuster Marguery.

Dubbele kwelling voor Marguery en Angevine.

De oude Hanna, een stijve orthodoxe, die zich God voorstelt zooals zij zelve is, een hardvochtig regter, een onmeêdogend wreker - de oude Hanna breekt dagelijks in een vloed van verwenschingen uit, tegen den moordenaar haars echtgenoots, en smacht naar het oogenblik, dat zij hem in handen van het geregt zal zien overgeleverd. Eindelijk is dit oogenblik daar. De moordenaar is gevonden, maar George is het niet. George, een flink, oppassend koopvaardijkapitein en geen zelfmoordenaar, heeft den rooverkapitein bestreden en overwonnen en aan het geregt overgeleverd. Door deze ontknooping worden de beklemde harten als door een tooverslag ontheven van den zwaren last, dien zij vijf lange jaren torschten.

Wij willen den draad der geschiedenis niet verder volgen, maar verwijzen den lezer naar het boek zelf. Hij zal er menig aangenaam uur aan te danken hebben.

Benevens de intrigue verdienen stijl en uitwerking den meesten lof. Ook op godsdienstig terrein staat de schrijfster boven hare Engelsche zusteren. In den ouden predikant met zijn bekrompen geloof, zijn liefdeloos oordeel, zijn onherroepelijke uitspraak, schetst zij een van die typen wier hart liefderijker is dan hun leer. De predikant mag zooveel hij wil over den aard van het geloof, de aanspraak op verlossing en het goddelijk karakter spreken, het hart doet toch van het dogma een beroep op den mensch. In hem vindt de beklagenswaardige Angevine een deelnemend vriend.

De vertaling laat hier en daar aan duidelijkheid iets te wenschen over.

C.

Mengelwerk.

Donkere menschen.
Novelle
door M.P. Rosmade.

Er zijn langs de buitensingels onzer Hollandsche steden soms van die aardige slootjes; zoo ze niet doelloos zijn, dienen zij wel eens om overvloedig water van elders, in de singelgracht te ontlasten. Hetgeen het teekenachtige van den singel niet minder maakt - over elke sloot ligt eene kleine houten brug, wier klank, bij onzen voetstap, zoo welluidend het gekraak van den schelpweg vervangt.

Een blik ter zijde over de leuning, naar zulk een klein water, aanschouwt gemeenlijk aan beide zijden hoog riet, waaruit hier en daar een luchtige koepel opgroeit, en houten steigertjes, die op twee beenen in het water staan, te voorschijn komen; in de nabijheid dezer laatste verrijzen evenredig kleine woningen, uit wier schoorsteenen altoos rook stijgt. Dat alles door geknotte en niet geknotte wilgen, esschen en vlierboomen belommerd en beschaduwd, en meestal zuiver als in een spiegel weerkaatst door een effen watervlak, voor zooveel dit niet door lichtgroen kroos bekleed is, vormt een bezienswaardig tafreel.

Aan zulk een water staat een dergelijke woning als waarvan wij spreken, met een hooge linde er voor, onder wier lommer een smal, bestraat paadje midden door het bleekveld naar het steigertje geleidt.

't Is een warme zommernamiddag - zeer warm. De weelderige lindekroon breidt haar loof tot over het water uit, en houdt de plek in schaduw en koelte. Een gepensioneerd militair, die bij den bewoner van dat huis een onderkomen heeft gevonden, acht den steiger een verkieslijk plaatsje tegen de hitte van den dag. Tot tijdverdrijf houdt hij den hengel tusschen het riet, en zijn duitsche pijp tusschen de borstelige knevels; - tuurt hij naar den rooden dobber en laat de

stijgende rookwolkjes de muggen uit de lindenbladeren jagen. Zoo zit hij daar te visschen, te denken, te dommelen en te droomen. Stof tot denken heeft hij overvloedig, want hij is een oud man. Nu.... oud? Zijn jaren waren zoovele niet, maar wat beteekenen hooge jaren zonder levensondervinding, en zonder zorgen te hebben gekend? Hij had veel gezien en veel ondervonden. Hij had vermoeienissen en harde ontberingen verduurd; de dood had hem in alle gedaanten bedreigd, en bij dat alles knaagde nog ander leed, waarvan niemand iets vermoedde, en zoo was hij te vroeg van een krachtigen fleren jongeling een gerimpeld, vergrijsd oud man geworden, die daar nu, met half gesloten oogen, door de grijze wimpers heen zit te turen naar den rooden dobber, tusschen het kroos onbewogen drijvende. De man ziet op noch om. Het gerucht van een voetstap klinkt langs het paadje, maar hij stoort er zich niet aan. 't Is de vrouw des huizes, die nadert.

‘Blief je thee, Knaks?’ vraagt zij.

De gepensioneerde militair antwoordt niet.

‘Of u thee verkiest, Knaks?’ herhaalt zij.

‘Neen - bier!’ zegt Knaks kortweg, en blijft turen naar het kroos, totdat de vrouw heengegaan en wedergekeerd is. Zij trekt de kurk van de kruik, het krachtig brouwsel spat schuimvlokken op zijn kapotjas en bruist in het glas, dat ze hem op een blad aanbiedt. Knaks laat de pijp een oogenblik rusten, en ledigt het glas in drie teugen, zonder der vrouw een blik te gunnen. ‘Genoeg’, zegt hij op een toon, waaruit zij verstaan mag, dat ze wel heen gaan kan, en de tabaksrook maakt weêr jacht op de muggen.

Evenwel de vrouw toeft nog en vraagt: ‘Is het wel met u, Knaks?’

‘Ja, ga maar.’

‘Maar ik ben bang dat ge weêr iets over u krijgt zoo als laatst, gij zit zoo strak te kijken.’

‘Och, ik visch; heb geen zorg, ik ben heel goed; ga maar!’

Zij gaat, en de oud-militair tuurt of hij door het water heen den bodem tracht te onderkennen. Het water is er helder genoeg voor. Over de witte zandbedding, in de diepte soms door een zonnestraal verlicht, kan men enkele malen de visschen zien heenschieten. Hij tuurt echter niet in de diepte des waters, - zijn oogen zijn bijna geheel gesloten; hij staart in de diepte zijns verledens, door de effen oppervlakte van het tegenwoordige, door de tafreelen van oostersche zonnehitte en moorddadigen strijd, door vreeselijke toestanden heen van fel bewogen zeeën, orkanen en schipbreuk, naar het tijdperk van den jongeling Ewald Knaks, naar de heldere bedding waarover die diepe levensstroom is uitgestort en zoo geducht heeft gewoed. Zijn oogen kwijnen en flonkeren; zijn grijze wimpels sluiten en ontsluiten zich en trillen dan, bij de afwisselende aandoeningen, die de beelden zijns geestes doen ontstaan. De kalme werkelijkheid mengt zich met de

voorstellingen van het verleden. Dat werkelijke kroos drijft onbeweeglijk op de bruisende golven zijner verbeelding. Dat riet staat daar werkelijk tusschen nevelbeelden van oostersche landschappen met heuvelen, klapperboomen en hutten op palen gebouwd. Zijn fantasie stoffeert het met de vredige, onderworpen inwoners, minachtend door hem en de zijnen bejegend; ook zij, die ranke Javaansche, treedt daar heen; haar gele tint, haar vlugge gestalte golden voor schoonheid, haar blik vol liefde beantwoordt hij weêr met gramstorige onverschilligheid. Zonderlinge droom: daar komen zij, de gewapende donkerkleurige vijanden, het wordt een bloedig gevecht, waarbij weder die schoone Javaansche hem angstig en bezorgd gadeslaat, ofschoon hij der trouwe slechts minachting toedraagt. Zonderlinge droom! immers de werkelijke esschen en vlierboomen, de schaduw der linde, het spiegelende water ziet hij tevens. Zelfs dien rooskleurigen zandbodem in de diepte, waaruit zijn verbeelding aanleiding neemt om het landschap zijner jeugd te schilderen. De nederige woning zijner ouders, het landgoed van den aanzienlijken gebuur, de wandelpaden, de eenzame mosbank, in de schaduw der kastanje. - Hoe trillen die oogleden en flonkeren die oogen! - Des landeigenaars dochter, een schoonheid, een edele gestalte nadert. Nu speelt een vriendelijke lach om haren mond; maar daarna doen spot en trouwloosheid een schamperen lach om haar lippen spelen. Dat was eenmaal de dood voor zijn hart; dat wil hij niet droomen; hij tracht het beeld te verwijderen; hij wil het vriendelijk aangezigt zijner éénige liefde zien, doch in den dommel van half slapen en waken speelt zijn verbeelding haar eigen spel. Het vrouwenbeeld stijgt uit de diepte naar de oppervlakte des waters. Breede rimpels verbreken de spiegeling. Het beeld van het meisje, nu eensklaps vrouw geworden, zweeft daar heen en gaat hem voorbij. Ja, dat is haar minachtende spotlach, die hem in de ooren snerpt, dat was die lach, de doodsteek aan zijn jongelingstijd, en waardoor hij diep gegriefd het oord ontvlood, het nooit wenscht weêr te zien, de wereld invloog en vruchteloos vergetelheid zocht. De beelden zijns geestes verzwinden. Er is slechts een water, riet, kroos, lommer en schaduw. En de roode dobber wordt met geweld naar de diepte getrokken. De schok deelt zich aan zijn hengel en zijn arm meê; hij ontwaakt geheel. Even snel haalt hij, schoon de zware baars ook tegenstand biedt, den visch op. Prachtig dier met zijn groen en vermilioen roode vinnen, met zijn als een kam uitgezette scherpe rugvin.

‘Heh, Knaks, dat 's een mooie!’ roept de vrouw des huizes, die op het gerucht af toegeschoten is.

‘Dat 's een mooie!’ herhaalt als een echo haar dochtertje, dat in het bleekveld de houten schaapjes uit een speeldoos laat grazen, en bij de herderlijke zorg voor het een, eenige anderen onder haar voetjes vertrapt.

‘Nu, Knaks, hoor! dat 's een kokkert!’ zegt de vrouw, terwijl zij gereed is den visch aan te nemen.

‘Een kokkert!’ herhaalt het kleine papegaaitje, ‘moetje zeit: een kokkert!’

‘Doe hem in een emmer water’, geeft de gepensioneerde de vrouw onverschillig ten antwoord. ‘Pak aan, Dientje!’ voegt hij er op korten toon bij, en laat de vrouw gaan, terwijl hij het snoer andermaal in de diepte laat zinken.

Daar zit hij weêr - de peinzer, de gesloten man. Ondanks den lach, zoo fel een grieve, wenscht hij het droombeeld weêr te aanschouwen en zoo duidelijk. Maar droomen laten zich niet dwingen. Te minder nu het kind haar schaapjes zonder herderin laat, en naar den stroeven man heen dribbelt.

‘Oome Knaks!’ keuvelt het meisje. ‘Moetje zei: hij heeft een kokkert gevangen.’

‘Hm!’ bromt de man en is zoo ongenaakbaar als een sterke vesting.

Doch de kleine toont zich een volhardende stormloopster, en herhaalt den aanval, terwijl zij nader is gekomen en de mollige armpjes om de mouw van zijn kapotjas strengelt. ‘Vangt oome nog meer?’

De norsche snorrebaard slaat een blik in den glans der blonde krullen van het kind, en daarmeê valt er een geduchte bres in den harden muur. 's Meisjes blauwe oogjes staren zoo helder als de zorgelooze onschuld, nu zij de verweerde trekken van den oude tusschen die borstelige grijze haren tracht te onderkennen, en daarmeê is de vesting totaal ingenomen.

Ongeveer als volgens de balade, uit den somberen bouwval de stem eener vriendelijke elve, klinken de woorden van den knorrepot:

‘Hou je veel van je moetje, liefje?’

‘Of ik! en van Oome Knaks ook!’ ten bewijze drukt ze met haar krullebolletje zijn mouw te vaster in haar mollige armpjes.

‘Zoo, mijn snoesje, en waarom?’

‘Moetje zeit tegen paatje: Knaks een goeje man, maar....’

‘'t Schijnt noodig te zijn geweest dat zij het zei’, mompelt Knaks en vervolgt het kind bij 't woord houdende: ‘Maar?...’

‘Weete niet...’ zij wiegelt het hoofdje tegen zijn arm, terwijl ze op het eene voetje heen en weêr schommelt en het andere, als een slinger bewogen, den steiger schuurt. Ze vervolgt zoo: ‘Een mooi meisje, denkt Moetje, tegen oom stout geweest. Oome verdrietig op reis gegaan. Daarom stil.’

‘Die vrouwen, die vrouwen!’ peinst de oude soldaat ‘zij lezen zulk verborgen schrift!’ Spelende met de glanzige krulletjes, zoo vele ringen om zijn knokkige vingers, voegt hij de kleine keuvelaarster toe: ‘Gij zijt een potje met ooren, ben je niet, mijn schalkje?’

‘Dame mag niet lachen als oome Knaks slaapt, wel?’ De ronde

oogjes verbazen zich over de verandering die het gezicht van den ouden soldaat eensklaps ondergaat.

Dat kind bevroedt toch niet wat hij droomt?! ‘Wat... welke dame?’ vraagt hij minder vriendelijk.

‘Mooie dame - in het schuitje!’ antwoordt het kind, wendt het hoofdje en laat den blik langs het beekje dwalen, zoo ver als zij turen kan.

Knaks volgt die beweging, en meent dat het kroos straks meer gesloten de oppervlakte bedekte. ‘Ging hier een dame in een schuitje voorbij, toen ik vischte?’ vraagt hij.

‘Neen!’ zegt het kind, het onschuldigste gezichtje ter wereld naar het van levendige aandoeningen sprekende gelaat opheffende: ‘Toen oome sliep - en ze lachte om u - mag niet, wel!’

‘Hm!’ Het klinkt als een gebrom, of als een zucht, of als een uitdrukking des twijfels. Hij schudt het hoofd en ziet nog eens het kleine vaarwater langs. Immers de verspreiding van het kroos doet duidelijk zien, dat er een roeischuit is voorbijgegaan. Wonderlijk, dat zijn droombeeld voor een deel nu zoo helder wordt, - een werkelijkheid blijkt. Die lach was zoo herkenbaar; 't was twintig jaar geleden dat hij dien nogmaals hoorde, maar om nooit te vergeten - uit duizenden zou hij dien herkennen. Hij stond overeind. Hij zou Dina vragen, wat die gezien had.... Doch neen! zij koesterde reeds eenig vermoeden, zij zou de geheele waarheid doorgronden, en geen sterveling mocht zijn levensgeheim weten. Hij liet het vischtuig ongebruikt liggen, het herderinnetje naar de houten schaapjes gaan en de muggen met rust. Met de handen op den rug ging hij onder de linde heen en weêr, in zonderling gepeins.

De zon daalt. Een rooskleurige tint mengt zich door het schijnsel harer stralen. De schaduw verlengt zich tot aan de overzij van het beekje. In het zuidwesten broeit een onweêr. Het is drukkend warm. Van arbeiden of van niets doen vermoeid, is al wat ademt loom en traag; zelfs de rust is afmattend.

Ewald Knaks kent ditmaal geen vermoeienis. Het zonderling voorval houdt zijn geest in levendige beweging. Waarom wilde het noodlot, dat hij de vrouw zijner liefde in dit oord ontmoette? - hij had zich hier gevestigd met den wensch en de gegronde verwachting, haar nooit weêr te zullen zien. Woonde zij hier in de nabijheid? of was haar verblijf slechts tijdelijk? waren vragen, die misschien de eerste wien hij ze deed, zou kunnen beantwoorden, maar hiertoe was hij te waakzaam omtrent zijn geheim. Den volgenden dag zal hij-zelf onderzoek doen: Een half uur van de stad is eene schoone landstreek. Eenige famieljes bewonen daar buitenplaatsen; meermalen doen zij in sierlijke roeivaartuigjes eene speelvaart naar de stad en keeren dan langs

het schilderachtige beekje terug. Waarschijnlijk heeft zij zulk een buiten betrokken en volgde heden het gebruik van een dergelijk watertochtje. Hoe was haar geschiedenis sinds hare jeugd? Het was haar vader in zijne zaken tegen geloopen; meer had hij nooit aangaande haar vernomen. Sinds zij hem trouwloos met spot en schimp van zich stiet, was hij haar ontvlugt, met het besluit, haar nooit weêr te zullen zien. Nu, nu?... Ja! nu spreken levendige, jeugdige aandoeningen, en hij denkt er niet aan ze te smoren; de oude dwaas! ze zijn hem lief, al was wederom dezelfde minachtende lach het herkenningsteeken. Waarom jegens haar niet de ijskoude onverschilligheid, waarmeê hij de gehechtheid der Javaansche schoone vergold?

Hij dwaalt langs een donkere laan naar een zitbank, van waar hij over een uitgebreid weivlak een onbelemmerd uitzicht heeft op de naderende onweêrsbui; maar deze stoort zijne overweging niet nopens zijn plan voor den volgenden dag.

Een geritsel in 't lover dwingt hem ter zijde te zien. Uit de schaduw treedt in 't licht der ondergaande zon een ranke jonge vrouw. Haar gelaat en armen zijn donkerkleurig. Een wit kleed omsluit haar tot aan de lenden, van daar golft op Javaansche wijze een hemelsblauwe sarong met zijden bloemen doorweven tot op hare voeten. Zij nadert den verbaasden invalide zeer nabij en zegt dan ontroerd:

'Tabé, lakki!' en met dien groet strekt ze de armen naar hem uit.

Knaks tast naar zijn hoofd, of hij ook weêr prijs gegeven is aan een droom. De verschijning van die vrouw is voor hem een wonder, hij meende dat zij aan de andere zijde der evenachtslijn was. Hij fronst de wenkbrauw. Hij staat op, wendt zich fier van haar af en wil gaan.

'O, Kassian, toewan Kanak! hoor mij aan!' smeekt de vrouw. Haar donkere oogen drijven in brandende tranen, die niet vloeien willen.

Er kon wel een weinig twijfel aan de echtheid der verschijning in zijn vraag schuilen: 'Wie zijt gij?'

'Eh!' snikt de vrouw, en werpt zich voor hem op de kniën: 'Saja Issa. Loe poenja parampoewan. Loe poenja Issa bangoes. Uw goede Issa komt om u te zien en te omhelzen, lakki-nja!'

Arme vrouw! zij is de schoonste van haar ras, maar dat ras is donker van kleur; hoe hopeloos een onderneming, in Europa te komen, om wederliefde af te smeeken van den blanken man! Zooals zij daar ligt, het gelaat verlangend en liefdevol opgeheven, en den eenen arm uitgestrekt naar den man harer liefde, de andere hand op den zwoegenden boezem, - op het trouwe harte - zoo mag zij zijn een statue, - een persoonsverbeelding van het oosten, smeekende om bescherming, om beschaving, om verlichting, ten einde vrij te kunnen zijn.

En Ewald Knaks met dat koude antwoord: 'Gij zijt hier mijn echtgenoote niet! Ik heb geen rechten op u, gij niet op mij. Ik gaf u

de vrijheid; doe wat gij wilt,' afgebeeld op zijn minachtend opgetrokken lip, in zijn blik van verachting. Hij met zijn gelaat... ja als een verouderd man, maar met zijn gestalte, krachtig van bouw en fier van houding als die der zelfgenoegzaamheid, moest dan het beeld van het onverschillig realistisch Europa zijn; doof voor zulke smeeking, of wel gereed met een ondoordachten maatregel zich van de biddende te ontdoen. Neem de opkomende bui met den rondtastenden vuurstraal, die over het donkergrauw heenschiet, tot achterdoek, het allegoriseere de toekomst, - ten minste onze vertelling.

'Oh, sahaja poenja lakki! vrijheid? wat is vrijheid voor Issa? Issa gekomen is naar Hollande. Kennapa? om: gij zijt Issaas leven. Zoo waar als Allahs vingeren daar een vuurteeken langs de wolken schrijven. O, kassian toewan!' En de arme Issa wringt zich als een slang om den voet van den onverbiddelijke, die zich verwijderen wil. 'Eh! geef dat ik u blijf dienen, toewan-nja! Hoor, de donder spreekt de wet van den profeet, lakki-nja!'

En Ewald Knaks? zijn sombere stem, waaraan zijn toorn de koude ontneemt, smelt saam met den donder terwijl hij antwoordt: 'Loe djoesta, loe gila! Gij liegt en zijt gek!' Zijn gefronst gelaat wordt nog donkerder door het vale duister der onweêrslucht, die zich over het tweetal uitspreidt.

'Kita djoesta? gita? Trada lakki-nja!' ontkent de hartstochtelijke oosterlinge, en klemt zich te vaster. Eensklaps springt ze als een losgelaten veêr overeind, met den kreet: 'Ai Sêttan!' want te gelijk viel een fel licht en een slag als een kanonschot.

Een vliegende blik overtuigt haar echter, dat de man harer liefde ongedeerd daar staat. 'Allah, Allah!' luidt haar danktoon, terwijl zij de handen wringende naar den hemel opsteekt. Maar een stormvlaag tast het geboomte aan, schudt de kronen wild door elkander, en Knaks ontvlucht in de duisternis.

De arme Issa, zich om wind noch regen bekommerende, valt neêr bij de zitbank, en barst in schreien uit.

Aan het onweder van dien avond heeft men een frisschen morgenstond te danken. Knaks staat vroeg op, werpt zijn ramen open en laat de verkwikkende morgenlucht in zijn kamer stroomen. De geur der bloemen van het tuintje, waar hij het uitzicht op heeft, komt meê naar binnen. Zijn vertrekken zijn net, en behalve het comfort dat er heerscht, hebben zij een aanzien, waaruit men mag afleiden, dat Knaks met nog andere middelen dan zijn klein pensioen, in het onderhoud van zijn afgezonderd leven kan voorzien. Knaks gebruikt zijn ontbijt en maakt zijn toilet. Hoe zorgvuldig! Nu hij die kuur heeft verricht, is hij niet meer de oude invalide van gister. Zijn haren glanzen, zijn

baard getuigt van de zorg daaraan besteed. Die grijze paletot en de hoed van Italiaansch stroo staan den gentleman niet kwaad. Bij al den glans van zijn kostuum voegt zich die van zijn gelaat. Hij gelijkt den suffenden, onverschilligen man van gister niet meer. Hij is gereed tot een kloeke onderneming.

Nu hij zich in den spiegel beziet, strijkt hij zijn knevels nog eens op, en er is meer, waardoor hij misschien in veler oog het bewijs levert, van zeker spreekwoord, dat met de letters ‘oud mal’, begint. Terwijl hij eindelijk den arm buiten het venster steekt om een bloem voor zijn knoopsgat te plukken, meent hij, dat hij door het raam wel naar buiten kon stappen, maar welstaanshalve onderdrukt hij die vlaag van jeugdigen overmoed, en gaat den gewonen weg door de deur.

Hij kiest zijn fraaisten hengel en vischtuig en zet zich dan in een klein roeivaartuig, net genoeg om het goede figuur van den man niet te benadeelen. Hij neemt de richting naar de buitenplaatsen en zal daar gaan visschen; geen beter middel, om onopgemerkt, de zaken op te nemen; die verliefde spion - hij heeft ook de list van den minnaar!

Dina, die hem heeft zien gaan, geeft haar man te kennen, dat zij niet weet, wat zij aan Knaks heeft, ‘en ik ben maar bang,’ voegt zij er bij ‘dat hij weêr zoo'n flauwte krijgt. Met het laatste geval was hij vooraf ook zoo vreemd geweest.’

Knaks verwondert zich over de ontmoeting, die Issa hem bereidde, anders niet, en het geval laat geen indruk op hem na, tenzij deze: dat hij in een paar vrouwenoogen nog al iets waard schijnt te zijn. Doch indien dat zwarte schepsel hem nu weêr in den weg treedt, zal hij afdoende maatregelen nemen; zij moet zijn naam thans geen schade doen. Over dat alles denkt hij slechts een oogenblik. Zijne overwegingen gelden Christiene Hoppelijn - de vrouw zijns harten: zou zij op eene dier buitenplaatsen eene afhankelijke betrekking vervullen? Dat hoopt hij. Wellicht zal zij hem thans anders bejegenen, en zijn inkomsten zijn voldoende voor een paar menschen, die voor elkander willen leven. Betooverd door den waan van zijn goed geluk, acht hij het mogelijk, dat hij haar minachtende afwijzing te zwaar heeft opgenomen; dat die afwijzing een wispelturige vlaag van een oogenblik geweest kan zijn. Vreemd! dat dacht hij dien oogenblik, al werd daardoor de grootste helft van zijn leven een verloren post. En die spotternij van gister? Hij kan niet aannemen, dat zij in den slapenden invalide Ewald Knaks herkend heeft.

Eer hij er aan denkt, glijdt zijn boot langs de rivier, aan wier glooienden oever de rijkdom des lands zijne paviljoenen en paleizen heeft opgetrokken. Een statig decorum voor de schilderachtige streek, die smaakvolle vertegenwoordigers van 's lands welvaart! Indien Knaks, zoo hoog zijn zijn idealen gestegen, die zoo nederig in aanleg waren, indien hij met Christiene Hoppelijn zulk een heerlijk goed bewoonde!

(hij werpt inmiddels het vischtuig in de rivier - het werk der verkenning vangt aan). Bij voorbeeld: dat gebouw met witten gevel, waar achter eeuwenoude beuken zich verheffen, wier kronen bijna even hoog opsteken als de vergulde windwijzers. Van de beide vleugels tot aan den rivieroever staan reeksen van zware kastanjeboomen. Hoe statig weerspiegelt de rivier dat alles, en met welgevallen zweeft de blik over het met bloemperken bedekte terras, naar den marmeren trap, die tot de vestibule toegang verleent, en door trotsche sierplanten, op de treden geplaatst, het gebouw een weelderig aanzien geeft.

De aandacht van Knaks bepaalt zich echter spoedig bij eenige kinderen die het tevens tot speelplaats gebruiken. Een veertienjarige jongen vermaakt zich met het jeu de grace, en toont zich meester in dat spel. Telkens vangt hij het met scharlaken en gouddraad omwoelde hoepeltje op de staafjes, en terstond zweeft het weêr terug, naar degene die het hem had toegeworpen; deze schiet in kunstvaardigheid niet bij den knaap te kort. Zij is een dame in een wit, loshangend gewaad. Haar kleur, door den ijver voor het spel verhoogd, wedijvert met de rozen, die om haar heen in overvloed bloeien. Bij elken krachtigen worp, bij elke behendige vangst, geeft haar vrolijke lach antwoord op het blijde gejuich van den knaap.

De spion, daar ginds op den vliet, houdt den adem in: hij meent in die vrouw Christiene Hoppelijn te herkennen; bij dat spel toont zij zich nog dezelfde, als zij in hare jeugd was. Maar dat zullen toch haar kinderen niet zijn.... zou zij zich hebben weten te verheffen tot een stand, die het bewonen van zulk een buiten veroorlooft? Met een paar riemslagen nadert hij, en ziet scherper toe.

De knaap zweept al weder het schitterende hoepeltje de lucht in. Het geraakt in vertikalen stand, daalt op eens sneller en zou op een rozenstruik zijn neêr gekomen, maar geen zwaluw in zijn vlugt pakt behendiger het vliegend insekt, dan die dame met haar staafjes het toegeworpen speeltuig. Het kost den struik een roos, die aan het gouddraad blijft haken en loslaat nu het hoepeltje terstond terug wordt gezonden, maar even vaardig krijgt de vallende bloem een krachtigen tik, vliegt in rechte richting voort en treft het gelaat van den knaap. De luide, spottende lach van de dame vergezelt dezen kluchtigen variant van het spel.

De spion in de nabijheid op den vliet heeft dit afdoend bewijs niet meer noodig: het is Christiene Hoppelijn; in welke betrekking staat zij tot dit alles? Daar verneemt hij de geheele zaak:

‘O, mama! lach als 't u blieft niet’, zegt de knaap, laat de staafjes vallen en brengt de handen aan het gelaat, ‘die doornen doen mij pijn.’

‘O, mama, mama!’ roepen de andere kinderen, die hun spel laten varen en den knaap omsingelen, ‘zie hij bloedt, o mama!’

Christiene is in een wenk bij haar zoon. ‘Mijn Louis!’ zegt ze,

‘lieve jongen, dat is zoo niet gemeend,’ terwijl ze hem in de armen drukt en zijn gelaat met kussen bedekt.

Een tweetal lakeien zijn toegeschoten en wachten de bevelen van mevrouw; zij verlangt een kom frisch water, anders niet. Zelve verkoelt zij het gelaat van haar zoon, en het ongeval heeft niet meer te beduiden. De andere kinderen verspreiden zich weêr, bijzonder om een bal, die, bij de confusie, naar den rivierkant is heen gerold, te zoeken. De kleine die het voorwerp terug brengt, verwonderd over den peinzenden visscher, voegt zijn moeder toe: ‘Mama! Kom eens, mama! Er ligt een visscher in een roeischuit, alsof hij slaapt, o ga eens zien!’

De spion begrijpt maar al te wel de maatschappelijke positie der vrouw zijner éénige liefde. Het kan voor hem niet ongelukkiger zijn. Zijn verwachtingen is de bodem ingeslagen, hij laat het hoofd moedeloos zinken en zijn vaartuig drijft in 't riet. Zie, daar komt zij, van al haar kinderen omgeven, naar den onbekende zien; zulk een zichtbaar bewijs, dat zij buiten het bereik van een nederig gepensioneerde is, was al overbodig. Hoe schoone vrouw is dat meisje geworden; - hoe waardig en fier eene dame is zij; - hoe innemend dat gelaat, nu het medelijdende belangstelling met den onbekende uitdrukt. Beider oogen ontmoeten elkander, er is plotseling een geheele verandering van uitdrukking op haar gelaat. Christiene Hoppelijn heeft Ewald Knaks herkent, dat voelt Knaks, en niet minder diep dat zij zich terstond afwendt.

‘Kom, 't is genoeg gespeeld voor ditmaal; het wordt te warm hier,’ zegt zij onder het heengaan, ‘waar is de baboe? Issa mari sini!’ roept zij.

‘De baboe is straks de kastanjelaan ingegaan, mevrouw!’ luidt de inlichting van een der lakeien.

‘Waarom blijft Issa niet bij de kinderen? Breng gij ze nu naar hun kamers, Bertus!’

En Ewald Knaks peinst over veel, over alles en eindelijk over niets. Wat Diena vreesde gebeurt. Bewusteloos ligt hij tegen het boord van het vaartuigje, en het helt daardoor zoo sterk over, dat het bijna water schept. Er volgt een zenuwachtige trekking door al zijn leden, door welke beweging de man in het water glijdt, en terstond in de diepte zinkt, terwijl het schuitje schommelend het evenwicht herneemt.

Een schelle snijdende gil, die Christine doet omzien, klinkt van den kant der kastanjeboomen. Issa schiet daar uit de struiken op, snelt naar de plaats van het ongeluk en springt in de rivier. Zij zwemt en duikt, komt boven, slaakt een radeloozen kreet terwijl ze haar gebiedster wanhopend aanziet, en duikt weder naar den rivierbodem. Christiene die niet ophoudt om hulp te roepen acht de arme baboe verloren. Maar eindelijk, dichter aan den oever, komt

het donkerkleurig gelaat van Issa weder boven, stralende van zegepraal en hoop.

De Javaansche torscht iets, en tracht het langs de ondiepte aan den oever te brengen. De tuinman is toegeschoten, hij kent de ondiepte en komt haar te hulp, zelfs de lakeien wagen tot op zekere hoogte er hun zijden kousen aan, en de drenkeling wordt op het drooge gebracht.

'Trima kassi, vrienden!' Is het dankwoord van Issa, in haar hartstochtelijke opgewektheid. Terstond reinigt zij het gelaat van den bewustelooze, maakt zijn kleêren los en legt haar hand op zijn hart.

'Ah, trima kassi, Allah, Allah!' snikt zij, dankbaar het oog ten hemel geheven. 'Hij leeft, hij leeft!' Dan lacht zij snijdend scherp, als de verongelijkte wiens wraakzucht bevrediging erlangt. 'Ah, hij verstiet mij en schold mij, hij heeft mij in mijn land mishandeld en geslagen, en ik, ik red zijn leven, ha, ha! hoe zal de blanke man rood worden van schaamte, straks als hij ontwaakt, en weet dat Issa hem redde van den dood, uit de diepte van het water. Harde, harde man!' en Issa slaat haar arm om zijn schouders, buigt schreiende het gelaat tot hem neêr en drukt een kus op zijn voorhoofd. 'Dat is zoo koud. Ai kassie toeloeng, njonja!' Met die bede om geneeskundige hulp strekt zij de gevouwen handen naar haar gebiedster.

Deze heeft echter reeds het tooneel verlaten. Zij gaf den tuinman last den lijder in zijn woning te brengen, en een tweede bevel wordt reeds volbracht door den koetsier, die een geneesheer haalt.

Den ganschen nacht ligt Knaks in een ijlende koorts. Issa verlaat hem geen oogenblik, en blijft bij hem waken, wanneer hij des morgens in rustigen slaap valt. Laat op den dag doet hij de oogen open, slaat ze verbijsterd om zich heen, waarna ze een lange poos blijven rusten op zijn bewaakster. Eindelijk vraagt hij: 'Issa.... gij?'

Zij antwoordt: 'Jea, saja poenja lakki!'

Zijn gelaat bewolkt, nu zij hem weêr dien titel geeft.

'Mag ik u in dit land mijn man niet noemen, toewan Kanas? baai!' zij klemt de lippen saam en er komen bleeke plekken op haar wangen.

'Ben ik hier op de buitenplaats?' vraagt Ewald koel.

'Ja, in de kamer van den tuinman, op last van de njonja.'

'Ga, en verzoek mevrouw, of ik haar mag komen bedanken voor die weldaad,' gebiedt Knaks. Hij wenscht van Issa geen inlichting

omtrent hetgeen met hem heeft plaats gegrepen. Issa gaat, en de bleeke plekken blijven op haar wangen.

Terwijl Ewald rondziet naar zijn kleêren, doet de tuinman zonder veel complimenten de deur open. ‘Is het heerschap weêr bij zijn positive?’ zegt hij. ‘Kom, dat 's goed. Hier heb ik uw kleêren, ze zijn zoo goed als droog.’

Knaks bespeurt nu, dat hij zijn eigen kleêren niet aan heeft, en vraagt den tuinman: ‘wat is er met mij gebeurd?’

‘Ge zijt uit uw roeischuit in het water gevallen, en naar den bodem gezonken, en zoudt naar de andere wereld gereisd zijn, indien de baboe, dat is de zwarte meid, die met mevrouw uit de Oost kwam, u niet met levensgevaar gered had. Daar staat ze in de deur; vraag het haar zelve.’

‘Hoe is de naam van uw mevrouw?’ vraagt Knaks aan den man die zich verwijderen wil. De baboe bleef beneden de aandacht van Knaks.

‘Mevrouw douarière Verkeur geboren Hoppelijn.’

‘'k Dankje, en niet minder voor de genoten gastvrijheid. Indien je nu toch wilt heengaan, doe dan de deur dicht. Ik wil opstaan en mij aankleeden.’ Hij had reeds vermoed dat Christiene weduwe was. De naam Verkeur had hij meermalen in Oost-Indië hooren noemen, als van iemand, die buitengewoon goede zaken maakte, hij wist niet met welke kultuur. Kon hij denken dat Christiene. Hoppelijn diens echtgenoote was?

De tuinman gaat en sluit zonder complimenten de deur, al staat Issa tegen den deurpost geleund. Al had zij een uitstekende daad bestaan, moedig een menschenleven gered met verachting van eigen levensgevaar, zij was toch maar een zwarte meid.

Maar de zwarte meid blijft voor de dichte deur staan. Zij heeft gezien, dat die blanke man koel bleef en niet bloosde voor zijn redster. Een enkele maal knarste zij de tanden; maar slechts een enkele maal. De grievende smart, waarvan die witte plekken op haar wang getuigen, is nog geen woede, haar innige liefde blijft zich nog laven met de hoop. Zij staat daar, het hoofd afhangende naar den schouder, en kwijnend vuur in hare oogen als leed zij knagende pijne.

De deur wordt open gedaan, daar staat de man, die geen leed meer kent, fier en krachtig; zonder de gehechtheid van die donkerkleurige vrouw zou hij thans een lijk zijn. Schaamt hij zich nu de wreede onverschilligheid niet, die hij haar betoond heeft? Geen schijn er van.

‘Wat heeft de njonja gezegd?’ vraagt hij.

‘Njonja zegt ja; njonja is op het terras.’

‘Gij hebt mij uit het water geholpen; ziedaar een belooning.’

Zij strekt de hand niet uit; haar donkerkleurige armen blijven bewegingloos langs 't lijf hangen. Maar zij heft het hoofd en haar zwarte oogen zien den man scherp en onderzoekend aan.

Doch Knaks heeft tijd noch lust om met een vrouw van het javaansche volk veel woorden te verspillen en wringt het geldstuk in haar hand. Hij heeft het werk nu betaald en daarmeê is 't genoeg. Hij schuift haar op zijde en gaat de deur uit.

Nog tijdig genoeg om mevrouw Verkeur te kunnen spreken, want zij staat gereed te paard te stijgen; haar zoon zit reeds in den zadel en laat zijn wonderschoon hitje heen en weder trippelen. Mevrouw schijnt het noodig te oordeelen den invalide, dien zij, ware hij een minuut later gekomen zou ontweken zijn, nu eenige schreden te gemoet te gaan. Zij is daardoor buiten het gehoor van den palfrenier, evenwel niet van de baboe, die Knaks volgt; maar dat beteekent natuurlijk niet meer dan het gehoor van den patrijshond, die met de slepende plooien van haar amazone speelt, en een tikje van haar karwats ontvangt.

Het gelaat van Knaks verheldert blijkbaar bij hare nadering. Wat toont zij zich nog een jeugdige, kloeke vrouw in dat kostuum! Zij vestigt een vasten blik op Knaks, en moet erkennen dat er dezen oogenblik iets van den achttienjarigen Ewald in zijn verheffenden oogopslag schittert; des te eerder voorkomt zij hem met de woorden:

‘'k Verneem dat ge hersteld zijt. Gij wilt mij bedanken? Uw erkentelijkheid doet mij genoegen, ofschoon ik, naar mijn meening, niets meer gedaan heb, dan men jegens een medemensch verplicht is.... Daarenboven’ - onderschept zij andermaal zijn woorden - ‘ik heb in u een ouden bekende, en, naar ik wel bemerk, gij ook hebt mij herkend. Wij zijn verstandig genoeg om de ideale droomen en dwaasheden onzer jeugd te vergeten. Ik heb er toen reeds een eind aan gemaakt, en ge ziet, het is mij er wel door gegaan; gij hebt het u te sterk aangetrokken, en, zie ik wel, dan is u dat geen voordeel geweest....’ Ten slotte maakt ze aan al hetgeen Knaks zeggen wil, nog eer hij begonnen is, een einde met een stijve buiging en de woorden: ‘Ewald Knaks! onze verhouding in de maatschappij verschilt zoo hemelsbreed, dat het onvoegzaam is, elkander weêr te ontmoeten. Ik wensch u een tevreden leven; mijn baboe schijnt u zeer genegen. Goeden dag, mijnheer Knaks!’ Zij keert hem den rug toe.

Wat stijgt ze vlug in den zadel! Wat fiere houding zoo als zij daar door het geopende ijzeren hek rijdt! Hoe vlug in den draf, en lachend en jokkend met haar zoon, rijdt ze den heuvel op, en verdwijnt in het geboomte.

Nu eerst komt Knaks tot bezinning. Hij wendt zich, om heen te gaan. Daar staat waarlijk dat donkere schepsel nog, waarop Christiene zoo geniepig zinspeelde.

Zij staat daar onbeweeglijk als een bronzen standbeeld; - schoon als een waardige afstammelinge van het volk, dat voor een kleine duizend jaar een beschaving ten toon spreidde, het paradijs van het oosten waardig; waarvan nog de ruïnen zijner trotsche tempels getui-

gen, en die zijn heldendichten blijven weêrspiegelen. Zij staat daar en spreekt geen woord, neen.... maar sprekende in houding, in de trekken van haar olijfkleurig gelaat, van de goede zielsgave die de schepper aan dat ras heeft geschonken. Zoo staat de Javane daar, en hare levendige, zwarte oogen smeeken den blanken man om een weinig liefde, een weinig bescherming, een weinig erkentelijkheid.

''k Wil je diensten niet! ga je eigen weg!' grauwt Knaks haar toe, en stoot de trouw, de liefde ruw ter zijde; Issa struikelt en zinkt neêr tegen de rozenstruiken, terwijl Knaks de plek ontvliedt; arme Issa!

De verstootene staat langzaam op. Zij is niet meer de arme Issa, - niet meer een gedweeë, onderdanige Javaansche. Neen, haar oogen bliksemen, haar tanden knarsen; de bleeke plekken op hare wangen zijn witter en schijnen zich te bewegen; zij is een woedende oosterlinge geworden.

Knaks slaat den kortsten weg in naar zijn woning, die hij over een half uur zal hebben bereikt.

Van onder haar gefronste wenkbrauwen volgt de blik der Javaansche den Europeaan, als het oog van den tijger het damhert volgt, dat hij een hinderlaag wil leggen. Een bocht in den weg onttrekt den man aan het oog der vrouwe. Zij gaat van daar, er is iets in haar gang, alsof haar voet den grond, dien de man zijn vaderland noemt, vertreden wil; in haar ademhaling is iets, of zij een afschuw heeft van den dampkring van dit gewest. Zij houdt nog altoos het geldstuk in de kleine hand, alsof ze het vermorselen wil. Slechts weinige oogenblikken gunt zij zich om het kleine vertrekje voor haar bijzonder gebruik aangewezen binnen te gaan, waar ze iets onder haar kleêren verbergt, daarna bestijgt zij den heuvel. Haar blikken vliegen over weilanden en boschjes heen naar de stad, ze boren door het groen en trachten het roode dak, waaronder die man woont, te onderkennen. Dan op eens slaat zij de oogen naar den grond voor haar voeten, en haar blik glijdt langs de heuvelhelling naar den oever, dwars het water over, snelt langs het kronkelend spoor der schelpkarren naar de zandheuvelen, waarachter de zee altoos ruischt - waarover het gerucht der ontroerde golven tot haar doordringt als de eeuwige toorn van Eblis. Lang staart ze naar die heuvelenreeks en denkt aan den geheimzinnigen, eindeloozen oceaan; - voortdurend heeft ze dien woeststralenden blik, die snerpende ademhaling, dat tandgeknars; - altoos nog dat geldstuk in de hand gekneld, tusschen de krampachtig gesloten vingers, als een afdoend bewijs van schuld, als een beteekend vonnis der wrake. Zij staart zoo lang naar die heuvelen, tot de gloeiende zonneschijf er achter verdwijnt, en de schaduwen van den avond komen. Dan zoekt haar oog het licht dat in de woning van dien man wordt ontstoken, en haar brandende oogen doorvliegen de

omstreken, of zij die in vlammen zullen zetten. De duisternis onttrekt haar aan aller menschen oog.

Nooit werd Issa de javaansche baboe weêr gezien.

De morgen daagt met rozen en goud, als een beeld des vredes. In het huis waar Knaks kamers bewoont is het stil. Dientje neemt zich dubbel in acht, dat haar bezigheden van schikken en vegen den slapende niet stooren zullen. Als de stadsklok eindelijk acht uur slaat, geleidt zij haar dochtertje tot aan de deur der slaapkamer van Knaks, geeft het kind den kop thee, dien zij tot dusverre droeg, in de beide handjes, draait de kruk om en doet de kleine naar binnen treden.

'Nu liefjes doen, als een groote meid, en niet storten, hoor!' fluistert ze, en blijft zelve buiten de deur staan wachten.

Het kind nadert voetje voor voetje het ledikant, waar de gepensioneerde rust, terwijl ze zegt: 'Oome Knaks! 't is al acht uur, wil u een kopje thee?'

Knaks geeft geen antwoord.

'Is u wakker? wil u een kopje thee?'

Hij is in diepen slaap.

'Ga maar wat dichter bij,' fluistert de moeder.

Het kind gehoorzaamt en herhaalt dan de vraag. 'Moetje! hij wil niet hooren, en ligt zoo stil.'

'Roep maar wat harder!' zegt Dientje.

'Oome Knaks, oome Knaks!' roept het kind.

Vruchteloos, zijn slaap is te vast.

'Dat is toch raar!' denkt Dientje 'wat scheelt daar aan?' en treedt het vertrek binnen. Een enkele blik doet haar een wijle stand houden. De gepensioneerde ligt daar roerloos, koud, stijf; hij zal nooit weêr ontwaken, en wat vreemd is: - de doode strekt zijn arm uit tot buiten het ledikant, en de verstijfde vingeren omknellen een stuk gelds; en wat mede de verwondering van Dientje wekt is, dat het raam aan den tuin open staat. Zij neemt haar dochtertje terstond in haar armen en verbergt haar gezichtje aan haar boezem, op dat de kleine het akelig gelaat van den doode niet langer zal zien, dan het ongeluk gewild heeft.

Luidens de uitspraak van den dokter, die even spoedig is gekomen als hij door de vrouw ontboden werd, moet de overledene aan een beroerte zijn gestorven. Dientje doet nog opmerken dat de doode een geldstuk in de hand heeft en dat zij het raam open vond staan. De geneesheer haalt omtrent het eerste de schouders op, en beantwoordt het tweede met de opmerking, dat de man zich vooraf onwel ge-

voeld en toen het raam geopend zal hebben om frissche lucht in 't vertrek te laten.

In de ure waarin mevrouw Verkeur dit alles verneemt, wordt haar door een schelpvisscher de sarong van Issa vertoond; de man heeft gehoord dat de ‘zwarte meid’ nergens te vinden is, en vond het kleedingstuk op het strand. Nadat de dame zich door de bedienden heeft laten verhalen, wat er tusschen Issa en den invalide op het terras is voorgevallen, gaat zij naar haar kamers. In een der meubelen ontsluit zij een geheim kastje. Wat zij daaruit neemt en bij het licht van het raam aandachtig beschouwt, is het portret van een jongeling.

‘Ewald Knaks!’ zegt ze ontroerd, ‘gevallen als slachtoffer van javaansche wraak, wegens wreede verguizing.’

Alkmaar, Juni '66.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.

De Dessauer en de Hulpprediker.

Op een Decemberdag van het jaar 1748, des middags na den eten, leunde vorst Leopold van Anhalt-Dessau, die stramme oorlogsheld, die nog heden ten dage door oud en jong in Duitschland bij uitnemendheid de ‘Oude Dessauer’ wordt genoemd, op zijn jachtslot *Oranjeboom* tegen de balustrade van een boogvenster, en tuurde naar buiten, naar de woeste sneeuwjacht, onder het genot van een kop geurige koffie.

Eensklaps ontdekte het scherpe oog van den vorst eenen man die haastig de laan kwam oploopen welke naar het slot voerde en daarna op het voorplein van het slot bleef stilstaan, vlak tegenover het venster waar de vorst stond.

Zoodra de man bemerkte dat de vorst het oog op hem geslagen had maakte hij eene diepe buiging. De vorst knikte hem even toe en sloeg den vreemdeling met toenemende verbazing gade; deze begon namelijk langzaam, herhaalde malen omziende en stilstaande alsof hij iemand verwachtte, met de noodige vrijmoedigheid op het slotplein heen en weder te loopen.

Wat kon de man daar te maken hebben? Hij scheen iemand van omstreeks veertig tot vierenveertig jaren oud te zijn; hij was bijzonder hoog van gestalte, had een scherp geteekend gelaat vol uitdrukking, waarin een paar helder fonkelende oogen schitterden. Zijn kleeding bestond uit een langen, vrij versleten, maar zindelijken zwarten jas, zwarte wollen kousen en schoenen met zwarte vierkante zilveren gespen.

De vreemdeling keek telkens op nieuw naar den vorst of die nog altijd voor

het venster stond, en zijne oogen namen zulk eene smeekende uitdrukking aan, dat de vorst onwillekeurig eenige belangstelling begon te gevoelen.

Ik ben toch nieuwsgierig, wat dien man hier heen voert en wat hij van mij wil, mompelde de vorst bij zichzelven, terwijl hij zich van het venster verwijderde, de tafelbel opnam en schelde. Aanstonds werd de deur geopend; een van zijne kamerdienaars trad binnen en ging in militaire houding naast de deur staan.

'Frans,' begon de vorst, 'ga eens naar buiten en vraag aan dien langen kerel, die daar heen en weder loopt, wat hij hier te maken heeft.'

Na verloop van eenige minuten verscheen de kamerdienaar weder in de deur, en de vorst wendde zich nieuwsgierig tot hem met de woorden:

'Nu, Frans, hebt gij met den man gesproken?'

'Om u te dienen, uwe Doorluchtigheid.'

'En wat wil hij hier?'

'Hij zegt dat hij zijn vriend zoekt, uwe Doorluchtigheid!'

'Zijn vriend! Wat is dat voor mallepraat! riep de vorst uit. 'Vraag hem wie zijn vriend is en hoe hij heet!'

Een oogenblik daarna keerde Frans naar den vorst terug.

'Met uw verlof, uwe Doorluchtigheid,' begon de dienaar aarzelend, 'de vreemde man zegt dat hij zelf niet weet hoe zijn vriend heet.'

'Maar de man zal toch wel weten wat zijn vriend hier is!' riep de vorst ongeduldig.

'Neen, Uwe Doorluchtigheid; hij zegt dat hij het niet weet. Hij zoekt alleen zijn vriend; maar hoe die heet en waar hij hem vinden moet, weet hij zelf niet.'

'Is de man dan gek?'

'Neen, uwe Doorluchtigheid, hij spreekt in alle andere opzichten zeer verstandig.'

'Dan wil ik den man zelf spreken,' hernam de vorst op beslissenden toon. 'Laat hem hier komen! Onmiddellijk!'

Hij wenkte den dienaar driftig met de hand naar buiten.

Weldra daarna werd de deur nogmaals geopend en de kamerdienaar riep met eene stenstorstem: 'Uwe Doorluchtigheid, de man die zijn vriend zoekt!'

'Laat hem binnen komen,' beval de vorst.

De vreemdeling was de kamer van den vorst binnengetreden, had aanstonds eene diepe buiging gemaakt en was toen in eene stijve, rechtstandige houding blijven staan.

De vorst had den eerbiedigen groet niet beantwoord, doch hield zijne oogen onafgewend en vorschend op den vreemdeling gericht.

Hij trad nader op den man toe en zijne hooge gestalte nog eens met een onderzoekenden blik metende, vroeg hij: 'Hoe heet gij?'

'Willem Ruiter, uwer Doorluchtigheids onderdanige dienaar.'

'Antwoord mij kort en goed; ik houd niets van die pluimstrijkerijen en onderdanigheidsbetuigingen,' beduidde hem de vorst. 'Wat is uw beroep?' vroeg hij daarop verder.

'Hulpprediker.'

De vorst bekeek den man van onderen tot boven. 'Geestelijke? - Wat duivel, gij zijt toch minstens zes en drie vierde voet, rijnlandsche maat, en zijt gij geestelijke? Daarvoor zijn wel menschen te gebruiken die God op hunne knieën danken mogen wanneer zij bij de cantonsrevisie anderhalven duim te kort gekeurd worden. Er steekt

een sergeantmajoor in u zooals de Potsdammer garde er niet één heeft aan te wijzen.
Sedert hoe lang zijt ge dan reeds hulpprediker?'

'Sedert zeventien jaren.'

'En hebt gij nooit om eene predikantsplaats gesolliciteerd?'

'Niet minder dan zeven-en-dertigmaal.'

‘En altijd zonder gevolg?’

‘Ja.’

‘Niet mogelijk! Dan moet gij immers een kapitale ezel zijn!’

‘Met uw verlof, uwe Doorluchtigheid,’ antwoordde de hulpprediker gepikeerd, ‘mijn vader was een wakkere boer.’

De vorst wierp een langen strengen blik op het gezicht van den hulpprediker en voegde hem scherp toe: ‘Gij weet te antwoorden.’

‘Uwe Doorluchtigheid,’ riep de hulpprediker levendig uit, ‘in wanhoop....’

‘Zoo, zijt gij dan wanhopig?’ vroeg de vorst.

‘Ja, uwe Doorluchtigheid, zeer!’

‘En zijt gij in uwe wanhoop hier gekomen en zoekt hier uwen vriend?’

‘Ja, uwe Doorluchtigheid, ik zoek hier mijn vriend!’

‘En hoe heet uw vriend? Gij hebt zijn naam niet aan mijn kamerdienaar willen zeggen; nu moet gij mij zeggen hoe hij heet. - Nu, hoe heet dan die vriend?’

‘Doorluchtigheid...’ antwoordde de hulpprediker verlegen. ‘Doorluchtigheid, ik weet inderdaad niet hoe hij heet. Ik weet alleen dat ik mijn vriend zoek. Ik moet hem hebben, ik heb hem hoog noodig!’

‘Gij zijt een gek,’ riep de vorst. ‘Als gij niet weet hoe uw vriend heet, dan zult gij toch in elk geval wel weten wat hij hier is?’

‘Ja, ik weet wel wat mijn vriend zijn moet,’ antwoordde de hulpprediker levendig. ‘Hij moet een man zijn van grooten invloed; machtig en hooggeplaatst; een man die posten te vergeven heeft en die er mij een geeft.’

De oogen van den vorst begonnen te flikkeren. ‘Ik zou u niet raden hier aardigheden te verkoopen!’ riep hij met donderende stem. ‘Zeg wat gij daarmede bedoelt! Ik versta uwen onzin niet. Wat wilt gij hier?’

‘Doorluchtigheid!’ bad de hulpprediker, ‘wil uwe Doorluchtigheid zoo genadig zijn mij een oogenblik aan te hooren?’

‘Nu, spreek dan, maar maak het kort.’

‘Doorluchtigheid, ik wensch mij een invloedrijken, hooggeplaatsten, machtigen vriend, omdat ik inzie dat ik alleen door de vriendschap van zoo iemand mijne wenschen bevredigd zal kunnen zien!’

De vorst schudde zijn hoofd en zeide: ‘Een flinke kerel komt door zich zelven vooruit en verlangt geene protectie van anderen.’

‘Dat heb ik vroeger ook gedacht, uwe Doorluchtigheid,’ antwoordde de hulpprediker met vuur: ‘dat placht ik altijd te zeggen; doch mijne eigene ondervinding heeft mij van die opinie teruggebracht!’

Er ontstond eene pauze; het was duidelijk te zien dat de vorst verlegen was met het antwoord dat hij geven zou. Hij stak zijne handen in zijne broekzakken en liet zijn lichaam van den eenen voet naar den anderen wiegelen. Een oogenblik later keek hij den hulpprediker aan en zeide: ‘Hm! Al wilde ik nu eens die vriend voor u zijn, dan zoudt gij mij toch eerst moeten bewijzen dat gij een kerel zijt die voor het beroep van predikant wat in uwe mars hebt.’

‘In dat geval zou ik uwe Doorluchtigheid gaarne verzoeken de goedheid te hebben deze getuigschriften vluchtig te willen doorloopen,’ hernam de hulpprediker, terwijl hij een pakje zorgvuldig toegevouwen papieren uit den borstzak van zijn jas te voorschijn haalde en den vorst eerbiedig overgaf.

‘Hoor eens hier, met zoo iets moet gij niet bij mij aan boord komen,’ antwoordde de vorst snel en maakte eene afwerende beweging met de handen. ‘Ik heb nooit in mijn leven van getuigschriften en brieven van aanbeveling gehouden. Steek al dat geschrijf maar gerust weder in uw zak.’

De hulpprediker deed wat de vorst verlangde.

‘Hoor nu eens, mijn goede man,’ ging de vorst voort, terwijl hij aan de puntjes van zijn knevel draaide, ‘ik heb zoo mijne eigene manier om de menschen

aan den tand te voelen en ik heb mij nog nooit vergist; ik heb het de recruten in de oogen gelezen of zij brave kerels waren, dan of zij, wanneer zij het handgeld verbrast hadden, het hazenpad zouden kiezen. Zoo zal ik met u ook te werk gaan.'

De vorst stelde zich bij die woorden in eene positie, waarbij het hart van den hulpprediker toch iets sterker klopte dan gewoonlijk.

'Mijn regiment,' sprak de vorst vervolgens, 'waarvan ik nu bijna vijf-en-vijftig jaren chef ben, is een heerlijk regiment; alle andere kunnen er bij in de leer gaan. Omstreeks acht-en-veertig jaren geleden heb ik er het eerste proefstuk mede gedaan bij de bestorming van Namen; toen heb ik mijne mannen leeren kennen; bij Como en Luik heeft het regiment gevochten als de aartsengel Michaël met zijne garde. Ik ben overtuigd dat de kerels de hel zouden bestormen en den duivel te midden van zijne lijfwacht gevangen zouden nemen, als ik hen aanvoerde. Dat weet ik alles zeer goed. Maar nauwelijks geeft de duivel vrede in het land, of hij vaart te gelijk de kerels in de koppen. Dan zijn zij als bezetenen en al rijd ik hen dagen lang op de stang, tot dat hun de ziel in het lijf piept, het helpt mij niets; die ellendige vrede maakt hen aanstonds overmoedig; zij loopen van de eene kroeg naar de andere; ze worden liederlijk, verkoopen hun hemd van hun lijf, en of ik ze dan al laat afranselen dat hun de ribben kraken, of al laat ik ze op den ezel rijden en de galg er bij oprichten - het helpt mij niets. - Nu zal ik eens onderstellen dat gij veldprediker dacht te worden; zoudt gij u dien post bij zulk een regiment toevertrouwen?'

'Wat uwe Doorluchtigheid daar van haar regiment zegt, is toch ongetwijfeld toepasselijk op alle regimenten?'

'Neen, geen regiment heeft zich ooit zoo dapper gehouden; dat weten de kerels ook; maar geen regiment is ook zoo liederlijk in tijd van vrede.'

De vorst zweeg eenige oogenblikken en ging toen voort: 'Gij zoudt niet gelooven wat een veldprediker, die niet op zijn mond gevallen is, kan uitrichten. Ginds bij Dreuze, bij Höchstädt, had ik den linker vleugel onder mijn kommando. Mijn regiment was het eerste. Onze kavallerie ging aanstonds naar den duivel; maar mijne kerels stonden pal als eiken, zij avanceerden en avanceerden maar altijd aan en vuurden er bij, alsof God in den hemel van hen moest leeren donderen. De grootste overwinning werd behaald en mijn regiment had die bevochten. Zoudt gij u zelven toevertrouwen ook zoo iets op uwe horens te nemen?'

'Mijn beroep en mijn post zouden mij heilig zijn. God zou mijne woorden kracht verleenen.'

'Maar dat is de hoofdzaak niet,' riep de vorst levendig. 'De vrede, de ellendige vrede, wanneer de kerels niets te doen hebben; wanneer zij uit louter overmoed van den eenen dommen streek in den andere vervallen, daar zit 'em de knoop! Dat is eigenlijk de zaak.'

'Ik zou het niet aan vermaningen en waarschuwingen laten ontbreken, en hun zelf een goed voorbeeld geven, hetgeen ik ook van de heeren officieren onderstel.'

De vorst begon luid te lachen en riep: 'Neen, van die laatsten schrijft Lucas niets; dat is maar zoo zoo! - Hoor eens, gij bevalt mij. Gij hebt uw muilwerk op de rechte plaats zitten, dat merk ik al. Ik zal een proef met u nemen. Leg uwen hoed daar op dien stoel.'

De hulpprediker ontlastte zich van zijn hoed zooals hem bevolen werd.

'Verbeeld u nu eens,' ging de vorst voort, dat ik een van die liederlijke schelmen was; een kerel die alle dagen paarsch ziet en vol is als een doedelzak; een vuile kerel,

een raisonneur, een kerel met wien de sergant-majoor geen raad meer weet; een kerel wien alle dagen zijn rok op zijn rug wordt uitgeklopt. Verbeeld u nu eens dat mijn kapitein mij tot u zendt, dat gij mij den kop in orde

moet brengen en den duivel moet uitdrijven. Hoe zoudt gij dat aanleggen. Wat zoudt gij tot mij zeggen?'

Zonder zich lang te bedenken trad de hulpprediker met vaste, waardige houding eenige schreden nader op den vorst toe, die op zijne beurt op dat oogenblik eene nederiger houding aannam, eene houding die hem, zonder dat men er zelfs zijn *négligé* bij behoefde te hebben, (hij droeg in huis eene wijde broek van grof linnen en daarbij een ouden blauwen jas van grof laken) geheel en al het uiterlijk van een uit de hoofdwacht ontslagen arrestant gaf.

Met vaste stem begon de hulpprediker:

'God, zegen Gij mijn werk aan dezen verdwaalde. Open Gij zijne oogen, opdat hij den afgrond zie, waarin hij zich misdadig storten zal. Doe Gij hem ontwaken uit den roes zijner bedwelming, opdat hij zich afwende van het pad dat naar de verdoemenis leidt. Amen!'

'Waarom gij hier voor mij staat? - Uw eigen geweten moet die vraag beantwoorden, en wee u, zoo gij niet luistert naar die ernstige, waarschuwende stem! Gij zijt krijgsman; de roepstem des Heeren riep u te wapen; gij hebt met een heiligen, plechtigen eed gezworen dat gij uwen koning zoudt volgen in het leven en in den dood; gij hebt gezworen uwe vaandels, de heiligdommen van een regiment nimmer te verlaten, maar integendeel die vaandels eer aan te doen.

'Hoe gij dien laatsten plicht vervuld hebt; hoe gij uw vaandel tot eer hebt gestrekt, wil ik u zelfs niet vragen. Geheel uw voorkomen, de schuwe blik waarmede gij als een betrapte booswicht voor mij staat, de geheele aanleiding die u tot mij voerde, beantwoorden die vraag tot uwe schande. Gij draagt de kleederen van uwen koning; uw koning en uw vaderland wapenen u; zij verwachten van u rechtschapene, trouwe dienst; zij verwachten bescherming van u, zij verwachten dat gij hun tot eer zult zijn. Rechtmatige eischen, waaraan een rechtschapen soldaat zich nooit onttrekt. - En gij? Gij werpt u van het eene drinkgelag in het andere; gij verkoopt het hemd van uw lichaam, en wat is u nader dan dat? Gij zoudt uwe krijgsmakkers, uwe officieren, uwe wapenen, uw vaderland verkoopen. Uwe ziel en uwe zaligheid, uw geweten en uwe eer zoudt gij prijs geven om u met den kooppenning dronken te drinken! In plaats van met uwe kameraden in vrede en eensgezindheid te leven, zoekt gij in uwe dronkenschap twist en wordt handgemeen. In plaats van een voorbeeld van gehoorzaamheid en goede orde te geven, in plaats van hun die boven u gesteld zijn te gehoorzamen, overtreedt gij onophoudelijk hunne bevelen en baant gij door uw heilloos voorbeeld den weg tot hetzelfde zondige leven voor uwe jongere wapenbroeders. Niets mocht bij u baten; alle waarschuwingen bleven vruchteloos, arrest verbeterde u even weinig als de stokslagen van uwen korporaal, als een bloedende rug, als de geeselroede uwer kameraden. Gij zijt telkens al dieper en dieper gezonken; want, dronkaard als gij geworden zijt, gevoeldet gij het niet meer wanneer uwe medemenschen u met den vinger nawezen of wanneer uw officier u als een waarschuwend voorbeeld toonde aan zijne manschappen, om te bewijzen hoe diep het misbruik van sterken drank den mensch verlagen kan. - Waar moet dat heen? Wat zal er van u worden? Zult gij eindelijk nog de kroon zetten op al uwe euveldaden en als meineedige heengaan? Zult gij uw vaandel verlaten? Als landlooper uw brood bedelen of een sieraad worden voor het tuchthuis? Of wilt gij misschien als zelfmoordenaar door den strik, door vergif of den kogel een einde maken aan uw leven en den triomf des duivels over u nog grooter en gemakkelijker maken dan hij

nu reeds is? Of wilt gij den tijd te gemoet gaan, waarin mijn ambt mij tot u in de gevangenis voert, en ik, misschien te vergeefs, nog trachten zal in die laatste ure vóór de voltrekking der doodstraf die over u werd uitgesproken, uwe ziel uit de klauwen des satans te redden?'

De hulpprediker had deze laatste woorden met meer dan gewone kracht uitge-

sproken; hij zweeg een oogenblik; zijn oog viel op een spiegel die tegen hem over hing, en daar ontdekte hij tot zijn schrik dat er nog een derde persoon in het vertrek aanwezig was. De deur was geopend geworden zonder dat hij en de vorst het bemerkt hadden, en een heer van een zeer aanzienlijk voorkomen stond met de uitdrukking der hoogste verbazing op zijn gelaat achter den vorst. Van de pauze des redenaars gebruik makende, trad die nieuwe personage nader bij, keek beurtelings den vorst en den hulpprediker aan en vroeg eindelijk op eerbiedigen toon:

'Maar, uwe Doorluchtigheid, wat beduidt dat?'

'Niets van bijzonder veel belang, heer opperstalmeester! Ik heb eene proefpredikatie laten houden, anders niets,' antwoordde de vorst droogjes. Terstond daarop wendde hij zich tot den hulpprediker met de woorden;

'Gij hebt het er heerlijk afgebracht! Gij zijt een kerel van belang en spreekt als een boek. - Kent gij nog andere zaken, buiten uw geestelijk bedrijf?'

'Zonder mijn eigen lof te willen verkondigen,' antwoordde de hulpprediker, 'kan ik zeggen dat ik wel ervaren ben in de latijnsche, grieksche en hebreeuwsche talen, in mathesis, huishoudkunde, in boschcultuur en jachtwezen, in bierbrouwen, in land- en tuinbouw, in bijenteelt, in....'

'Houd toch op; gij weet immers meer dan mijn minister. Eindelijk zou er nog uitkomen dat gij regeeren kunt ook! - Maar weet gij wat, ik wil uw vriend zijn en ter behoorlijker plaats een ernstig woord voor u spreken; de eerste predikantsplaats die open komt, zal door niemand anders vervuld worden dan door u, daar moogt gij gerust op vertrouwen en....'

Hier brak de vorst plotseling zijne belofte af en wendde zich tot den onrustig heen en weder trappelenden opperstalmeester, met de vraag, wat hij van hem verlangde.

De opperstalmeester berichtte daarop dat de korten tijd geleden door den vorst aangekochte meckelenburgsche hengst Belisarius zoo even weder een uitmuntenden ruiter afgeworpen had en dat er nu niet veel hoop bestond dat men het prachtige dier ooit zou kunnen temmen.

De vorst die buitengewoon driftig van karakter was, geraakte bij die jobstijding in de hevigste drift en vierde aanstonds al zijne woede op den onschuldigen hulpprediker, waarschijnlijk omdat hij de onaanzienlijkste persoon in zijne onmiddellijke nabijheid was.

'*Schockschwerenoth!*' riep hij uit, 'daar heb ik een mooi presentje thuis gekregen! Duizenden heb ik reeds aan mijn paardenstal besteed en geen een van mijn ruim bezoldigde stoethaspels van ruiters kan mijn heerlijk paard berijden. *Kreuzhimmeldonnerwetter!* jaag al die ezels naar den duivel! dagdieven zijn die kerels, maar geen ruiters; vreten, zuipen en vrouwluî naloopen, daarin bestaat al hunne kunst! Ziet gij, langbeenige vleugelmans pruikenstok, gij denkt al wonder knap en geleerd te zijn, maar mijn Belisarius kunt gij toch niet berijden. Gij zult het wel uit uwe hersens laten op mijn Belisarius te gaan zitten! Niet waar, een koets met zes paarden zoudt gij wel kunnen sturen, maar paard rijden kunt ge niet, al heet ge ruiter! Als gij mijn Belisarius berijden kondt, zou ik u aanstonds tot predikant maken!'

'Met uw verlof, uwe Doorluchtigheid, ik zal Belisarius berijden! Paardrijden is juist mijn *fort*, en ik zou die kunst wel bij de andere kundigheden en wetenschappen opgenoemd hebben welke ik mij eigen heb gemaakt, zoo het mij voor een geestelijke niet ongepast had toegeschenen.'

‘Wat! Zoudt gij kunnen paardrijden?’ vroeg de vorst met een ongeloovig gezicht. ‘Nu, ik zal u dadelijk eens op de proef stellen en zien of gij inderdaad rijden kunt of dat gij maar een held met den mond zijt! Is dat het geval, dan kunt gij mijnentwege terstond naar den duivel loopen; maar als gij behoorlijk kunt

paardrijden, dan wordt gij van daag nog predikant, daar geef ik mijn woord van eer op.'

Daarop beval de vorst aan den opperstalmeester dat deze onmiddellijk het paard op het slotplein zou laten brengen.

'Laat u een paar sporen aangespen en eene rijzweep geven; dan kunt gij op het paard gaan zitten en uwe rijkunst toonen; ik zal uit mijn venster kijken hoe het gaat.'

Daarop verliet de opperstalmeester met den hulpprediker de kamer van den vorst. In de voorzaal moest de kamerdienaar op hoog bevel, den hulpprediker een paar groote sporen aangespen en eene buitengewone groote zweep ter hand stellen, terwijl de opperstalmeester inmiddels naar buiten ging om het bevel tot voorbrengen van het geliefkoosde paard aan de stalknechts over te brengen.

Toen de hulpprediker beneden op het slotplein aankwam, werd de hengst reeds door twee stalknechts voorgebracht. Het was een buitengewoon fraai en krachtig dier van het van oudsher beroemde meckelenburgsche ras; het sprong zoo woest heen en weder dat de stalknechts het ter nauwernood konden vasthouden.

Het kostte den hulpprediker vrij wat moeite in den zadel te komen, zoo onstuimig steigerde de hengst. Toen de nieuwe ruiter vast zat en de teugels behoorlijk in de hand hield, riep hij den stalknechts toe: 'Laat los,' en liet den hengst de sporen voelen. Het dier ging recht als een kaars in de hoogte, doch de hulpprediker gaf het eenige krachtige zweepslagen over den kop. Daarop begon de hengst zoo woedend te steigeren, dat de hulpprediker zich slechts met de uiterste moeite in den zadel kon houden, terwijl het dier over heg en steg met hem voortreed. De geheele gelukkige toekomst van den hulpprediker hing aan den zadelknop en aan de teugels van den hengst; vandaar dat hij die teugels met reuzenvuisten vastklemde. Eindelijk gelukte het hem het dier op een moerrassig, met eene half ontdooide laag ijs bedekt land te brengen, waar de krachten van het dier zoodanig uitgeput werden, dat zijn ruiter het weldra geheel meester was. Daarop keerde de hulpprediker om, reed op een draf naar het slotplein terug en daar eenige keeren met het dier op en neder.

De vorst stond reeds bij het geopende venster naar hem uit te kijken en riep herhaalde malen: 'Bravo, heer predikant! Gij kwijt u ferm van uwe taak!'

Toen de hulpprediker eindelijk afgestegen was en weder bij den vorst binnentrad, klopte deze hem op den schouder en zeide; 'Van dit oogenblik af zijt gij predikant; over drie dagen moogt gij uwe aanstelling bij mij komen halen. Maar zeg mij nu eens, wie heeft u zoo duivelsch leeren rijden!'

'Niemand, uwe Doorluchtigheid.'

'Niemand? Vertel mij geen gekheid!'

'Waarlijk niet, uwe Doorluchtigheid! Ik had nooit in mijn leven op een paard gezeten.'

'Hoe hebt gij dan durven wagen mijn wilden meckelenburger te bestijgen?'

'Ik dacht: "Te zijn of niet te zijn," namelijk nu predikant worden of den nek breken!'

'Gij zijt een moordelementskerel!' riep de vorst lachende. 'Die moed verdient evenwel eene bijzondere belooning. Ik benoem u bij dezen terstond tot mijn Eererijder. Mocht ik u ooit weder in een dergelijk geval noodig hebben, dan laat ik u onmiddellijk halen, al moest het van den preekstoel zijn, daar kunt gij op aan! En daarmede Gode bevolen, heer Predikant en Eererijder! Vaarwel!'

Suum Cuique.
Philosophische lectuur.

Psychologisch klavier van B.E.P. Alingen en D.E.N.K.B. Eelden. Utrecht, G.F. Koch, 1866.

Bijdragen op het gebied van regt en filosofie, door Mr. A.J. Sandberg. Utrecht, G.F. Koch, 1866.

Vervolg op de bijdragen op het gebied van regt en filosofie, door Mr. A.J. Sandberg. Utrecht, G.F. Koch, 1866.

Ik wil ronduit bekennen de drie boekjes, waarvan men hier de titels ziet, niet te hebben gelezen. En zelfs wil ik er terstond bijvoegen, dat ik niet gaarne veroordeeld zou zijn ze te lezen. Men hoore waarom.

Ik open het 'Psychologisch klavier.' Zie hier den allereersten volzin van dit werk: 'Alvorens dieper *in* te gaan *op* de questie, die zich iederen dag voordoet tusschen de zoogenaamde praktische en theoretische levensbeschouwing, is het vooral noodig zich de beteekenis van beide woorden duidelijk te maken.' Wij zagen de schrijvers nog niet *in*gaan, maar reeds verhalen zij niet *dieper* te willen *in*gaan *op*, voordat enz.

Ik open Sandberg's 'Bijdragen.' Ziehier den eersten volzin, die mijn oog trekt: 'Wij verstaan onder toestand de verhouding, waarin iets zich ten opzigte van *iets anders* bevindt; geestelijke toestanden zijn dus verhoudingen van het bewustzijn ten opzigte van *zich zelf*.....' Het is waar, dat de gegradueerde schrijver (de heer Sandberg is meester in de rechten!) volgen laat: 'of van andere zelfbewuste wezens.'

Ik open het 'Vervolg op de Bijdragen.' Ziehier den eersten volzin, dien ik lees: 'Zwakheid is gebrek aan geestkracht; *het* onderscheidt zich van gemis daardoor, dat men *haar* steeds aan zich zelven te wijten heeft, iets wat bij het gemis niet het geval is.'

Men geloove mij op mijn woord: ik heb van de drie boekjes niets dan de drie geciteerde volzinnen gelezen.

Een christen onder de schriftgeleerden.

De strijd tegen Pierson schijnt - wij leven snel - reeds ver achter ons te liggen. Wij zegenen dien strijd. De geesten zijn wakker geworden; menigeen heeft zijn overtuiging gelouterd, bevestigd, gehandhaafd. Woorden zijn er gesproken, ja, vol bittere gal en andere vol zoet venijn; maar woorden ook van geest en leven, die niet ledig tot den spreker zullen wederkeeren.

De heer Roorda van Eysinga, predikant op een verloren post in Limburg, heeft, naar aanleiding van Pierson's geruchtmakenden stap, een reeks van brieven openbaar gemaakt over de Kerk(*), en dezer dagen die reeks besloten met zijn twaalfden brief.

Maar die brief is zoo zonderling, zoo ontheologisch, zoo onfarizeesch, zoo geheel afwijkende van de manier der schriftgeleerden, dat zelfs de redactie van *Nieuw en Oud*, die zich modern dunkt, de verklaring heeft noodig geacht, dat zij noch haar vaste medearbeiders (de heer Roorda van Eysinga behoort tot de losse) zich verantwoordelijk achten voor de bijzondere meeningen des schrijvers.

(*) In Nieuw en Oud, Nijmegen, H.C.A. Thieme.

Er is dan ook aanleiding tot verbazing, er is meer dan voldoende reden tot bezorgdheid.

Men denke eens:

De schrijver behandelt in dien brief,

niet de brandende kwestie van supranaturalismus of antisupranaturalismus;

hij geeft niet af op het wondergeloof;

de echtheid van het Johannesevangelie bestrijdt hij niet;

't is, of hij al het schoolstof uit de plooijen van zijn profetenmantel geschud heeft.

Want als profeet treedt hij op, ontdekkend en beschamend, kastijdend en geeselend, stormend en donderend - en dat niet tegen de zonden van Israël, niet tegen de gruwelen vóór 18 of 20 of 30 eeuwen geschied; ook niet tegen de burgermans-zondetjes van onze dagen; maar hij, de predikant die over teksten kwezelen moest en vromelijk leuteren over dierbare geloofswaarheden, hij, wettig en grondwettig tot politieke onmondigheid gedoemd, hij

durft spreken over politiek;

over onze politiek;

over onze koloniale politiek;

en die koloniale politiek durft hij afkeuren, bekampen, brandmerken; de politiek, die ons in een goede dertig jaren ruim 500 millloen opbragt; de politiek, die ons in staat stelde om met het zweet der bruinen de zwarten vrij te koopen en spoorwegen aan te leggen van ingehouden arbeidsloonen; de politiek van het Batig Slot tast hij aan; en dat in naam van het christendom; de politiek van rottingslagen en volksverloop, van hongersnood en heerendiensten. Neêrlands onschendbare en vruchtbare *adat* wordt aangetast; de dwaasheid verkondigd, dat geregtigheid een volk verhoogt en de zonde een schandvlek is der natiën.

En die boetgezant in 't hairig kleed, hij steunt niet op de politieke partijen; hij doet een beroep op de Kerk, die 't met belijden en ontduiken, op de leeraars die 't met twisten en veroordeelen, op de gemeente, die 't met tractaatjes- en brochures-lezen zoo druk hebben.

Vox clamantis in deserto!

We willen wel orthodox zijn, en heel veel handhaven; of ook wel modern en alles afbreken, tot onzen God toe; maar - doen den wil des hemelschen Vaders? Ook wel, als 't maar niet zoo lastig was en zoo duur![*]

Gereduceerde christenheid.

Een verrassende ontdekking is dezer dagen gedaan door den heer P. van Bemmelen, als schrijver over 't onderwijs bekend.

Verschilt hij in meer dan één opzigt van den heer Groen van Prinsterer, minder, naar 't schijnt tot zijn eigen dan tot anderer verbazing, blijkt het, dat hij op één punt volkomen homogeen is met het beroemde partijhoofd.

Katholieken en orthodox- of oud-Protestanten zijn de éénigen, die Groen als Christenen erkent.

De heer van Bemmelen verklaart zeer naïf[*]: ‘en mijns inziens teregt’.

Mijns inziens teregt - waarom?

De heer van Bemmelen heeft het niet noodig geacht, zijn gevoelen ook maar met een enkel woord te motiveren.

Toch ware dit voor sommigen niet geheel overbodig geweest.

(*) In Nieuw en Oud, Nijmegen, H.C.A. Thieme.

(*) Nederl. Spectator, No. 39.

Nog altijd zijn er, die de Grieksche Kerk, de Doopsgezinden en Remonstranten (om geen anderen te noemen) onder de Christenen plegen te tellen; die Groen van Prinsterer en Doedes, hoe ver zij ook van het orthodoxe of oud-protestantisme afwijken, geen plaats ontzeggen in de rei der Christenen; die voor de Apostelen, ja, voor Christus zelven een plekje vragen op christelijken bodem, waar zij hunnen voet kunnen nederzetten: en toch heeft men van de éénen zoo min als van de anderen ooit in goeden ernst beweerd, dat ze Katholiek of oudprotestant waren. Misschien dat ook Scholten en Opzoomer nog eenigen prijs stellen op den Christennaam.

Aan al die pretensies is nu voor goed een eind gemaakt.

Als onchristenen zijn allen gevonnisd door den heer Groen van Prinsterer, en in hoogste ressort heeft de heer P. van Bemmelen die uitspraak bekrachtigd bij vonnis - zonder motieven. Wat men de zaken toch vereenvoudigen kan!

Brievenbus.

VI.
Een snuifje voor medewerkers aan *De Tijdspiegel.*

Mijnheer de Redacteur!

Ik ben een van die menschen, die, gelijk een groot staatsman van den tegenwoordigen tijd zich uitdrukte, tot den breeden zoom der maatschappij behoor. Ik heb veel gelezen en doe het nog, heb het lezen in mijnen kring zoo veel mogelijk bevorderd door het oprichten en besturen van leesgezelschappen voor jong en oud. Ook hebben wij alhier een gezelschap van meer ontwikkelden in onzen kring, waaronder meer tijdschriften, ook *de Tijdspiegel* is opgenomen.

Wij allen achten dit tijdschrift hoog om de vele uitmuntende stukken die daarin voorkomen en de zeer verlichte denkbeelden die meest alle auteurs bezielen. - Doch *een* groot gebrek heerscht er naar mijne meening in ver de meeste recensiën, dat de auteurs meenen dat allen die het lezen met al de vreemde talen bekend zijn, die bij mogelijkheid door hen allen worden verstaan en uitgesproken.

Bedenk eens, Mijnheer! Ons gezelschap bestaat uit 22 personen, waaronder een predikant, twee doctoren, een notaris en een lid van de Provinciale Staten de anderen allen burgers en boeren... Wat hebben nu die 17 ongeletterde menschen aan de recensie van Renan's werk over de Apostelen en zoo meer? Het is voor ons of er tusschen beide stukken zijn uitgescheurd... Of meenen die Heeren dat het voor ons niet goed is, datgene te lezen wat wij meenen dat een zeer schoon gezegde zijn zal maar in geheimzinnige taal voor ons arme lezers wordt bedekt? En gij weet wel, Mijnheer, wij blijven altijd nog groote kinderen, de trek naar het verbodene prikkelt den lust, en maakt onze verontwaardiging nog meer gaande.

Zou het u en hun zeer aangenaam zijn, als nog geleerder en voornamer Heeren dan gijlieden zijt, telkens tot u zeiden: ‘Hoor eens, jongetjes, gij moogt hier of daar wel een stukje er midden uit lezen, maar alles niet, en daarom zullen wij voortaan die plaatsen die niet goed voor u zijn maar wit laten, dan hebben wij er minder drukte mede en het komt voor u op hetzelfde neêr. Ook wel mogelijk dat wij in het vervolg het maar aaneen zetten, want op het verband komt het toch zoo naauw niet aan, en dan is het voor den drukker wat voordeeliger.’

Wat dunkt u, Mijnheer! zou dat u en die andere Heeren aangenaam zijn? Ik geloof van neen, en daarom wees zoo goed en maak die Heeren daar attent op, want als het niet verandert, dan worden met Nieuwjaar *de Tijdspiegel* en allen die zoo veel poespas gebruiken uit onzen leeskring verbannen, want wij hebben de meerderheid.

Een Fries.

[Een bar heer! Zou hij niet te veel vergeten, dat een tijdschrift van gemengden inhoud niet in elk artikel voor iederen lezer even verstaanbaar kan zijn? Wil hij niet met zijn leesgezelschap afdalen tot het peil van Stuiversmagazijnen en dergelijken

rommel, dan zal hij zich ook wel eens een beetje ‘geleerdheid’ moeten getroosten. Of de Heeren hem echter niet een weinig te gemoet konden komen? Ze maken 't ook mij wel eens wat druk, maar ik ben geen Fries en durf zoo niet klagen.

De Corrector.]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der keizerlijke universiteit.

XV.
Een middagmaal in 't keizerlijk lycée: Dr. Bérards rapport in 1853; de vleesch-quaestie, Duruy in 1864. - Pensum, berisping; prijzen, accessits. - Se spécialiser. - Afrigten voor eenig vak, het best in particuliere kostscholen. - Praktijken dezer pensions, commis-voyageurs, om kweekelingen te werven. - Discipline in de pensions. - Fruits-monstres in de lycées. - La tête et la queue. - Non possumus der leeraren. - Opklimming naar hoogere klassen; redoubler une classe. - Hulponderwijzers. Blik op de huiselijke en moreele leiding der schooljeugd.

't Lycéeprogram in 't vorig hoofdstuk luidde: '*Van* 12 *tot* 12½ *diner. Soep, vleesch, groente.*' Het diner is zeker een stoffelijk, maar mijns inziens een toch zoo belangrijk feit in het dagelijksch leven van den schooljongen, dat ik Nederland daarom alleen met zijne dagschool gelukwenschen zou.

Dr. Vitringa's plan om ons Voorbereidend Hooger Onderwijs zamen te vatten in 5 groote Latijnsche scholen, met daaraan verbonden kostscholen(*), lachte mij vroeger niet aan, ook om die *kost*scholen niet. Eene orde van zaken, ten onzent niet inheemsch, in 't leven te roepen, het kostschoolleven voor 't externaat in te ruilen - Jan Holland en Dickens zouden het hebben afgekeurd. De huiselijke opvoeding stel ik in den regel, de huiselijke voeding zeker boven die der kostschool. Dat deed ook, in 1853, Dr. Bérard, inspecteur général de la méde-

(*) Tegenwoordige toestand en plan tot hervorming van het middelbaar onderwijs, Arnhem, D.A. Thieme. 1860.

cine. Deze heeft ons een kijkje gegeven in de keuken der keizerlijke lycées. En wanneer ik, Nederlandsch huisvader, zie hoe zonderling er wordt omgesprongen met het kluitje vleesch van den schooljongen zelfs in die met Argus-oogen bewaakte staatsscholen te Parijs, dan moet ik, aan 't Engelsch diëet - vleesch, eijeren, buitenlucht, gymnastie - gewoon, wel protestéren tegen de zwarte soep in den vreemde voor mijn 12jarigen spruit.

Er waren klagten vernomen over ongenoegzame voeding in de lycées. De minister Fortoul benoemde eene commissie van 4 deskundigen ‘pour examiner le régime alimentaire des lycées.’ Vooral op de 3 groote scholen ‘Louis-le-Grand, Napoléon, Saint-Louis’ had men het gemunt.

De Réforme (I, 2, 592) bevat het rapport der commissie, zaakrijk en geestig gesteld door Bérard. Achtereenvolgens worden de bevindingen opgegeven over het *vleesch*, den *bouillon,* het *brood*, den *wijn* en ‘les aliments maigres’ - alles in keurige bewoordingen en gekruid met algemeene beschouwingen waardoor Bérards verslag ook bij latere huisvaders bekendheid verdient.

Het viertal ging gedurig even voor etenstijd, onverwachts, in de keuken der lycées, waar de 10 porties vleesch, voor 10 leerlingen bestemd, klaar stonden om te worden binnengebragt. Na den reuk en den smaak van dat vleesch te hebben waargenomen, werden de 10 stukken gewogen. Nu moet men weten dat, evenals voor 't godsdienstonderwijs, de leerlingen van een lycée ook voor de voeding in 3 groepen worden verdeeld: in grooten van 15 tot 18, middelsoort van 12 tot 15 en kleine leerlingen van 9 tot 12 jaren. Het onderzoek naar de hoeveelheid vleesch, zoo ingesteld, had tot uitkomst deze cijfers:

10 kleinen hadden in doorslag te zamen 330 wigtjes, d.i. voor elk 33 wigtjes per middagmaal: hetzelfde cijfer had het vleesch voor het souper: dus kreeg:

ieder *kleine* leerling per dag	66	wigtjes vleesch,
het cijfer voor elk der *middelgroep* was	90	wigtjes vleesch,
dat der *grooten*	110	wigtjes vleesch,

Nu behandelt Bérard de vraag, of 66 grammen vleesch voor een jongen van 9 tot 12, 90 voor een van 12 tot 15, 110 voor een van 15 tot 18 jaar genoeg dierlijk voedsel leveren; hij vergelijkt het ration van den soldaat, en vooral het régime der kweekelingen van de veeartsenijschool van Alfort.

Voor deze laatsten wordt, op gewone dagen, gegeven 187^5 grammen vleesch 's morgens en 812^5 's middags, te zamen 500 wigtjes versch vleesch met de beenen er in. Trek af 125 wigtjes voor de beenen, nog 125 voor 't koken: blijven 150 wigtjes gekookt vleesch. Potage, een schotel groente en salade voltooijen het diner, dat uit 3 schotels bestaat en niet uit 2 zooals in 't lycée.

De kweekelingen der Normaalschool ontvangen 225 wigtjes gekookt

vleesch daags. - En in één der hospitalen krijgen de kinderen, zoodra de ziekte geheel geweken is, 140 wigtjes gekookt vleesch. Hij groepeert die cijfers nogmaals op in 't oog vallende wijs:

Het hospitaalkind 140, de kweekeling der normaalschool 225, de jonge veearts van Alfort 250 wigtjes; - daarentegen de lycéejongens 110, 90, 66. Zij zijn jonger; maar zij moeten van hun voedsel ook groeijen.

Bérard adstrueert zijn betoog met physiologische gronden: afgescheiden stoffen uit het ligchaam wijzen de hoeveelheid aan van ‘matière azotée’ door het leven verbruikt, die moet worden hersteld, zal het organisme in stand blijven. - Ook het 4, 5 malen geven van gekookt rundvleesch in ééne week keurt hij af en raadt aan afwisseling en vooral het braden aan het spit.

Ook de school*bouillon* smaakt niet kwalijk, maar is slap. ‘Hij heeft niet dien lustverwekkenden geur van den bouillon onzer huishoudens, en te naauwernood ziet men op zijne oppervlakte eenige van die ronde kogeltjes drijven die de aanwezigheid van vet verraden.’ Geestig maakt Bérard gissingen naar de oorzaken dier schraalheid. Zou het - vraagt hij naïef - in de lycées gebruikelijk zijn het vet af te scheppen om er de groenten meê te stoven? Als de *extra*bouillon, voor sommige zwakke knapen voorgeschreven, van aller portie werd afgenomen, zou men dan genoodzaakt zijn dit te kort te dekken met water? 't Zijn slechts gissingen die hij maken kan.

Bérard is soms lastig met zijne becijferingen. Er komen b.v. in rekening (zegt hij) in 't lycée Napoléon, als door den économe ontvangen en door den keukenchef bereid voor éénen maaltijd	40	kilogr. vleesch
die na de koking en het ontdoen der beenderen blijven	20.	
Er zijn 100 groote leerlingen en elk ontvangt blijkens herhaalde weging 50 gr.	5,000	
Er zijn 100 middelsoort leerlingen elk van 45	4500	
Er zijn 50 kleinen elk van 30	1500	
	11,000 gr.=11 kilogr.	
't Getal der andere verbruikers in 't lycée is 55;	9	kilogr. vleesch.

blijven dus voor 55
personen

Edoch de heeren gebruiken aan 't diner niet meer dan 100 grammen elk. Waar blijft de rest? Als de dienstboden haar verslinden, wordt hunne maag ontzettend gevoed.

Kortom, de bekwame rapporteur had het genoegen, den 1sten September '53 een ministeriëel besluit te zien verschijnen, waarbij bovengenoemde 55, 45, 33 wigtjes vleesch in 70, 60 en 50 voor de 3

groepen van leerlingen veranderd en nog meer op voeding betrekkelijke verbeteringen werden aangebragt (Réf. I, 2, 603).

Terwijl de contrôle dezer kostschoolvoeding alles behalve gemakkelijk schijnt, noemt Bérard het onderzoek naar haar ingesteld ‘une question qu'une mère de famille résoudrait mieux peut-être qu'un professeur de physiologie.’ Zij schijnt nog altijd niet tot algemeen genoegen te zijn uitgemaakt blijkens Duruys ‘Instruction aux Recteurs sur la nourriture’ etc, van 10 Mei '64. Daarin worden de aanmerkingen van rectoren en verscheiden proviseurs over de porties vleesch vermeld, en opgemerkt dat de maîtres répétiteurs 100 wigtjes krijgen, de groote leerlingen slechts 70. Een te groot verschil, meende men. Zou het niet beter zijn, 4 rubrieken van leerlingen te stellen en die van rhét., philos. en math. spec. te brengen tot een portie van 80 gram? Ja zou men, wat de klassificatie betreft, de physieke ontwikkeling der leerlingen niet meer dan hunne intellectueele in aanmerking moeten nemen bij 't rantsoen? - Deze vraag vind ik in 't Bulletin opgeworpen, niet opgelost: danken wij intusschen den hemel, dat geen minister haar voor onze zonen behoeft uit te maken en spoeden we ons naar het schoolwerk terug.

Gewone strafmiddelen zijn het *pensum* en de *berisping.* Zij die deze laatste beliepen, worden aan 't eind der week door den proviseur afgelezen. Het pensum is het afschrijven van 100 tot 1000 en meer regels uit het eerste het beste boek. Het wordt op de hoogste klasse zoowel als op de laagste opgelegd, als disciplinaire straf zoowel als voor een slecht geleerde les of onbehoorlijk schriftelijk werk. - Ik zal niet behoeven aan te toonen, hoe strijdig deze gewoonte is met de regels der paedagogie en hoe nadeelig voor de vorderingen der leerlingen daar, waar men gelegenheid heeft hen in school te houden en het half gedane geheel te laten doen.

Tegenover deze pensa staat, als hefboom van vlijt en ijver, een systeem van belooningen zoo krachtig als geen land er een kan aanwijzen; jammer maar, dat het op den geest hoogst eenzijdig en mechanisch werkt en voor de moraliteit verderfelijk is. De éénige, om zoo te zeggen, officiëele prikkel is de wedijver, de éérzucht - het eer*gevoel* meent de Universiteit en ik geloof dat hare stichters dit hebben bedoeld, en waar is het ook, dat de Fransche schooljeugd op het altaar van nijdige eerzucht vele offers van verwonderlijke vlijt, schoone vruchten van onbegrijpelijk snelle vorderingen brengt; maar dat zij daarop tevens de rustige, gelijkmatige ontwikkeling des geestes, ja zelfs de edelste zedelijke gevoelens offert. Van rein eergevoel kan daar geen sprake zijn, waar het doel en de prijs klinkende, uiterlijke eer is en waar verdiensten, niet met het oog op krachten en aanleg,

niet naar de betrekkelijke vorderingen van den discipel, maar naar het uiterlijk gevolg alleen en in vergelijking met anderen worden geschat(*).

Wel geeft het schoolreglement als belooningen op 1° de gunstige censuur, 2° het eerebord, 3° de eerebank en dan eerst ten 4° de prijzen van het 1e halfjaar en 5° de prijzen aan 't eind van het jaar; maar het een noch het ander is belooning voor degelijk werk en krachtige inspanning, alleen de censuren uitgezonderd, waarop echter, bij al de woeligheid van den wedstrijd om den prijs, niemand let.

Het werk van 't geheele jaar is op de dubbele prijsuitdeeling ingerigt op deze wijze:

Iederen dingsdag morgen wordt er examenwerk gemaakt, beurtelings in alle vakken der *classes d' humanités* (de 4 hoogste): in *version latine, thême latin, vers latins, version grecque, thême grec, récitation* en bovendien om de 5 weken in *geschiedenis.* Dit werk, *compositions* geheeten, wordt door den professeur te huis verbeterd en den volgenden zaturdag middag leest hij de volgorde der plaatsen, door de compositions aangegeven, aan de klasse voor, welke lijst de nieuwe primus aan den proviseur, de secundus aan den censeur moet ter hand stellen. De 6 eersten van elke klasse worden op een *tableau d' honneur* dat in de spreekkamer hangt ingeschreven; voorts zitten zij de eerstvolgende week op een bijzondere eerebank, waaraan somwijlen het feitelijke voordeel verbonden is, dat ze een tafel vóór zich hebben, terwijl de anderen op banken zitten en op hunne knieën schrijven moeten. Eindelijk krijgen de 10 eersten een bepaald aantal eerepunten, de eerste 10, de 2e 9 en zoo tot den 10e die er 1 krijgt. Van het 1e semester worden nu de punten der compositions in alle vakken bijeengetrokken, en de beide scholieren, die van October tot Paschen de meeste hebben, krijgen een 1en en 2en *prijs*, de 8 op hen volgende elk een *accessit.* Deze prijzen geven, daar zij voor alle vakken te zamen zijn, vrij zeker de ware sterkte der scholieren aan; zij heeten daarom ook *prix d'excellence.*

Maar dit is slechts een voorspel van den grooten zomerwedstrijd, waarin veel hartstogtelijker gevochten wordt.

In het 2e half jaar toch tellen de punten in ieder vak afzonderlijk. Voor ieder vak (thême latin, vers latins enz.) staan 2 prijzen en 8 accessits, en elk der leerlingen die vermeent voor eene *nomination* in aan-

(*) In de *Mémoire sur le réglement des études* van Arnauld (Oeuvres de Messire Ant. Arn. XLI p. 85-98, Paris 1780) zegt Rollin in een noot zijn gevoelen over het geven van schoolprijzen (concertatio). Hij noemt het eene 'manière de recompenser les enfants, qui ne donne de l'espérance et du courage qu' à deux ou trois dans un cent. Tous le reste se soucie peu de faire des efforts ou n'en fait qu' avec nonchalance.'
De Réforme I, 1, 279 bevat een Reglement op het concours, door den minister Fortoul 14 September '52, gegeven, waarbij de wedstrijd tot de division supérieure beperkt en de vakken daarvoor in Afd. A. en B. worden opgenoemd. Door de opname der nieuwere vakken en de splitsing der klassen, zijn de kansen vermeerderd.
Bij min. besluit van 28 November '57 is bepaald, dat in 't concours kunnen mededingen zij die den 1sten Januarij te voren hadden bereikt in *quatrième* volle 14 jr., in *trois.* 15, in *sec.* 16, in *rhét.* 17 en 18, in *log.* 19 en in *math. spéc.* 20 jaar. Eindelijk is bij keizerlijk decreet van 28 Mei '64 een jaarlijksch concours der lycées en coll. van *alle* academieën ingesteld, alsmede een concours voor een *prix de l'Empéreur,* die vrijstelling van de krijgsdienst en van 't betalen van studiegelden geeft. 'Deze wedstrijd - zegt een jaar later de minister Duruy - heeft dezelfde gelukkige uitwerking gehad als die te Parijs.'

merking te kunnen komen, werpt zich met de borst op dat vak waarin hij gevoelt het best te zullen slagen. Dit duurt van Paschen tot Julij: dan zoeken de leeraren de 10 besten hunner klasse uit voor 't concours général, en in de 2e week van Augustus heeft de prijsuitdeeling op boven beschreven wijze plaats (*).

En wat nu den invloed van dit concours betreft, - het is zeker elders iets ongehoords, dat knapen van 13 jaar de klassieke studie reeds met dien ernst, met die onwrikbare vasthoudendheid tot het voorwerp van al hun streven en denken maken, gelijk dat in Frankrijk met enkele scholieren het geval is. Het is zeker zonder voorbeeld, dat men knapen na 11 uren werkens nog in hun uitspanningstijd met geweld van de boeken moet weghalen. En toch is dit zoo: werken wordt dien schoolcoryphaeën het hoofddoel huns levens, een behoefte. Een grammaticale fout in een thême is voor hen een reden van diepe droefheid, plat Latijn een hard verwijt. Als ze voelen dat ze in *version* op hunne makkers iets verliezen, dadelijk wordt een boek van Cicero, een zwaar stuk van Plutarchus of Plato privatim aangepakt. Noch de hitte van den zomer, noch het voorstel tot een uitstapje kunnen hen van het werk aftroonen of doen verflaauwen. En hoe koortsachtig dit hun bestaan is, er is toch geen ernst en ijver in te miskennen, en deze kunnen, bij verstandige leiding, tot het vormen van een buitengewoon krachtig karakter leiden.

Een groot deel der prijsscholieren heeft zijn speciale sterke punt, de een Latijn, de ander Grieksch, of nog eenvoudiger version latine, thême of geschiedenis. Bovendien zijn de eischen in ieder vak, ook door de concurrentie, hoog. Ieder legt zich op dat onderdeel toe, en de docenten bevorderen deze eenzijdigheid, omdat de waarde van hun onderwijs en van hunne school naar 't getal nominations bij 't concours wordt afgemeten, en omdat naar de schatting ook het cijfer stijgt of daalt der externes, die bij hen in privaat hulp in 't schoolwerk zoeken. Immers veel professeurs geven dat onderwijs, gewoonlijk à 100 fr. per maand, d.i. 1000 fr. in de 10 schoolmaanden. Vele hebben zoo slechts 4 of 6 leerlingen, anderen hebben er 12 of 15, ja 20, hetgeen, na aftrek der kosten van een behoorlijke kamer en van een kleine hartversterking, een tamelijk winstje afwerpt.

Bij den uitslag van 't concours is dus niet alleen de eer, maar ook het materiëel belang in het spel; en zou ook over het deficit aan eer misschien velen het bewustzijn van pligtsbetrachting troosten, over het deficit op hun budget gaat dit zoo gemakkelijk niet. Ieder is dus wel verpligt zoo te werken, dat hij tegen 't einde van den cursus een 6-

of 7tal uitstekende leerlingen kan aanwijzen, waarmede hij in 't concours eer zal inleggen. Het gaat zoover dat vele docenten, b.v. eene maand vóór 't concours, van al hun goede scholieren - de 2, 3 besten uitgezonderd - verlangen, dat zij zich aan een bepaald vak zullen wijden (*se spécialiser*) en zich alleen in de respectieve version grecque enz. zullen oefenen.

Erger wordt nog het kwaad door de ongelukkige pensions, die zich aan de rijksscholen vasthechten. Immers daar ook van de pensions en hulpscholen, waaruit overwinnende leerlingen te voorschijn treden, in de dagbladen melding wordt gemaakt, zijn die, welke in 't concours de meeste prijzen trekken, van den grootsten toeloop zeker. Evenals de collecteurs en splitsers onzer Nederlandsche staatsloterij, blijven dan ook de chefs niet achter om in couranten-advertentiën het aantal hunner in 't lycée en in 't groote concours behaalde premiën uit te bazuinen. - Holzapfel, begeerig om te weten naar welken kant de meeste prijzen vielen, deed onderzoek en bevond dat de pensions en institutions het wonnen. Het is in Frankrijk in het groot dezelfde strijd die in Nederland de zoogenaamde Fransche scholen met de Gymnasiën voerden en dien zij nu met de Hoogere Burgerscholen voeren zullen in 't afrigten van kweekelingen voor Breda en elders. In de pensions nu neemt de wedijver een nog verderfelijker karakter aan. Niet alleen wordt er op de knapste leerlingen het meest gelet, in plaats van op de zwakkeren die het meeste hulp behoefden; maar hier wordt hetgewetenlooze misbruik - om enkele discipels regtstreeks voor den prijs in één vak te bewerken - feitelijk gepleegd, door ze, het geheele jaar door, met die specialiteit hoofdzakelijk bezig te houden en hun, om daarvoor meer tijd te vinden, toe te staan, al het andere werk vlugtig en achteloos af te doen. Het gebeurt dan ook meermalen dat er één den eersten prijs trekt die alleen op dat ééne punt goed beslagen, maar in alle andere zwak is. De pensions die geaffiliëerd zijn aan 't beroemde lycée Charlemagne, werd in der tijd een nog bedenkelijker taktiek toegedicht. Van de 6 leerlingen die naar 't concours gingen, liet men daar - zoo werd beweerd - ieder een 6e deel van den historischen cursus haarfijn instuderen, om zeker te zijn dat, naar welken kant de vraag ook viel, althans één hunner die uitstekend kon beantwoorden.

Een onloochenbaar feit is nu dit. Daar het er bij de pensions roemsen voordeelshalve op aankomt zooveel mogelijk prijsscholieren te hebben, zien zij tegen geen middel, tegen geen offer op, om dezulken te krijgen. Om ze te krijgen, bieden ze hun half of geheel vrije pension ja zelfs een jaarlijksche uitkeering aan. Die een pension wil opzetten, noodigt in de courant de gelukkige ouders van jonge schoolwonderen uit, om ze hem op voordeelige voorwaarden toe te vertrouwen. *Avis aux familles. Un maître de pension qui commence ferait des sacrifices pour* 2 *ou* 3 *élèves*, *déjà forts en latin*, *grec ou mathématiques. S'adresser etc.*

De groote institutions, b.v. de vermaarde van 't lycée Charlemagne, hebben op alle punten van Frankrijk vrienden en correspondenten, die het den chefs doen weten als daar een discipel iets bijzonders belooft en zijne omstandigheden eene gemakkelijke verplaatsing naar Parijs doen vermoeden. De onderhandeling wordt dan mondeling of schriftelijk afgedaan. Veel institutions en pensions hebben - 't is bittere ernst - evenals handelshuizen hunne commis-voyageurs(*).

De positie nu, dier knappe, vaak gratis geherbergde, ja betaalde kweekelingen, is een hoon aan alle regelen der opvoedkunde gepleegd. Zij zijn de heeren, de maître de pension is hun onderdanige dienaar; want zij weten zoo goed als hij, dat de bloei of achteruitgang zijner inrigting van hunne vlijt of traagheid afhangt. Geen wonder dan ook, dat op zoo menige school de luim der discipels de tucht des meesters trotseert en zoodoende de achting voor den leeraar bij alle kweekelingen vernietigt.

Ik kom tot het ergste kwaad van 't concourssysteem: de verwaarloozing der groote meerderheid om enkele concurrenten. De correspondent van Mr. van Heusde noemt dit ‘les vices radicaux de notre enseignement classique, la nullité de ses résultats pour la plupart des élèves qui sont sacrifiés à une vaine parade, au charlatanisme et à la routine.’

Wij hebben gezien dat de onëvenredigheid tusschen de schooluren en die van het huiselijk werk een bijzonder toezigt op elk der leerlingen onmogelijk maakt; dat de individueele ontwikkeling geheel van de leiding gedurende het huiselijk werk afhangt. Hierbij komt nu, om het kwaad tot het hoogste te doen stijgen en alle vooruitzigt op beterschap af te snijden, de noodlottige invloed van 't concours général. Daarvoor ál of niet te werken, staat den leeraar niet vrij: in weêrwil van eigen beter inzigt, moet hij zijn geheele onderwijs naar dat einddoel rigten, hij moet à tout prix in de eerste plaats een kern concurrenten vormen. Dat kan hij niet anders dan door aan die leerlingen, die reeds met groote kundigheden toegerust in zijn klasse komen, vooral en schier uitsluitend zijn aandacht te wijden, hen op alle wijzen op te schroeven zoo hoog als de spankracht hunner hersenen het maar gehengt. Het meeste werk in de meeste leeruren is naar de bevatting dezer élite berekend, en er wordt volstrekt niet gevraagd of de groote meerderheid der klasse het kan bijhouden. Terwijl de eerste der klasse voor 1 grammaticale fout reeds hard gevallen wordt, bevat de vertaling des laatsten evenveel barbarismen als woorden. Terwijl géne vaak 1 fout heeft (en dan nog maar une faute d'élégance) telt men er bij dezen tot 200. Zoodoende splitst zich de klasse in 2 deelen van ongelijke grootte, den kop en den staart *(la tête et la queue)*, en de docenten erkennen, schouderophalend, dat zij zich slechts met den kleinen kop, niet met den langen staart kunnen bezighouden. Hoe weinig die ‘vaine

(*) Men beweert dat er ook in Nederland kostschoolhouders zijn, die voor 't vak reizen.

parade et routine’ uit den koningstijd in den keizerstijd zijn uitgeroeid, bewijzen Ch. Dollfus' woorden in de Revue mod. van '65 p. 582, waar hij, 't laatste concours besprekende, zegt: ‘On a promis des prix aux plus forts, on a employé châtiments et pensums contre les autres. Quelques-uns ont obtenu des distinctions qui ont contribué à décourager encore davantage les autres. Des *cancres* en bas, des *lauréats* en haut: entre deux la moyenne a marché tant bien que mal jusqu' au but, et n'a cessé de désirer le jour de sa délivrance.’ En terwijl de minister Duruy voor den Senaat en het Wetgevend ligchaam den bloei van 't middelbaar onderwijs en de heilzame werking looft die zijne instelling van 't concours ook in de provinciescholen had(*), verklaart Dollfus, 6 maanden later, opentlijk (Rev. mod. t.a.p.) over 't zelfde punt: ‘On enseigne dans les lycées le latin, le grec, l'histoire, la philosophie: on y apprend le dégoût du latin et du grec, de l'hist. et de la phil.. Ils sont en nombre infime ceux qui resistent à ces méthodes de dessiccation, et dans lesquels survit l'intérêt pour les choses de l'esprit. Les concours ne donneront pas la vie à cette machine, au contraire! en devenant le moteur de l'enseignement à tous les degrés, ils mécaniseront davantage ce qui déjà ne l'est que trop.’

Geplaatst als ze zijn als drijfwielen in 't schoolmechanisme, kunnen de leeraren zich niet aan den verontzedelijkenden dwang onttrekken. Want wilde er een, in 't belang der massa, afzien van schittering ten gunste van soliede studie; hij zou op harde verwijten en hoogst onaangename gevolgen kunnen rekenen. De docent der op hem volgende hoogere klasse zou spoedig over platheid en nuchterheid der tot hem komende leerlingen klagen, en de stoute nieuwigheidsman kreeg onverwijld een wenk van den proviseur, om het onderwijs op de hem toevertrouwde klasse toch niet te laten zinken.

Heeft nu Fortouls maatregel den langen staart aanmerkelijk geknot, omdat de laagste klassen de drukst bevolkte zijn; van den anderen kant heeft hij, door de splitsing in 2 afdeelingen en door de aanwijzing van wel een half dozijn nieuwe vakken voor 't concours, een veel grooter veld voor de aemulatie geopend. Duruy eindelijk zette de kroon op dit werk door de concertatio in geheel Frankrijk in 't middelbaar en hooger onderwijs te verordenen, zoodat zijn criticus kon uitroepen: ‘Le concours est l'âme de notre enseignement!’

Zoo hebben dan de zwakke scholieren, die welligt met den besten wil de loopbaan van het klassiek onderwijs bewandelen, dag aan dag een werk te verrigten, dat hun zelfs met de hulp van een repetitor onmogelijk is en tot welks gedachteloos afflansen ze al heel spoedig besluiten. Als hun copie uiterlijk maar zindelijk is, verlangt de docent ook niets meer van hen. Aan 't eind van 't jaar hebben ze, in plaats van ontwikkeling hunner krachten, de gewoonte van slordig werken en tegenzin in de studie opgedaan. - En wat wordt er van dien

(*) Bulletin No. 58, p. 238. Exposé de la sit. de l'Emp. etc. 15 févr. '65.

grooten hoop verwaarloosden? vraagt ge. - Zij kruipen geregeld van klasse tot klasse, steeds als queue, naar boven, om als zoodanig in rhét. en philosophie aan te landen. - Maar, vraagt ge, hoe doen ze telken jare hun examen om tot eene hoogere klasse bevorderd te worden? - Dit is geen punt van ongerustheid, lezer. Want zulke examens bestaan wel op het papier, maar in de werkelijkheid niet. De testis locuples van m^{r}. van Heusde zegt dan ook: ‘Tout pensionnaire ou demi-pensionnaire monte de droit d'une classe dans une autre quel que soit le résultat de son examen. Tout externe est sûr de monter d'une classe dans une autre, s'il se fait demi-pensionnaire.’ Is het vreemd dat hij, als conscientieus docent zich ergert over den vermaarden Cousin en zijn paedagogisch leedgevoel voor zijn Hollandschen vriend uitstort in deze woorden: ‘Dans son système les ignorants, les charlatans et les vendeurs de soupe restent les chefs naturels des professeurs!’(*)

Zoo is dan de regel, dat alle scholieren telken jare opklimmen. Die in Augustus de quatrième verliet, komt na de vacantie in October in trois.; tenzij hij zelf het anders wenschte. De concoursleeftijd is insgelijks het éénige rigtsnoer voor het opnemen van leerlingen in de verschillende klassen en voor het opklimmen uit de eene in de andere. Wanneer somwijlen een leerling wordt aangeraden nog een jaar op dezelfde klasse te blijven (redoubler une classe), dan is het gewoonlijk een der goeden die den concoursleeftijd nog niet volkomen heeft bereikt en door dat op nieuw doorloopen van den cursus hopen kan onder de eersten te komen. Daarentegen raden de leeraren een slecht discipel altijd aan, maar rustig verder te gaan, ja zelfs soms een klasse over te springen om vroeger het doel te bereiken.

Dit doel is voor allen de voorbereiding voor 't baccalaureaat. In de classe de logique zijn daarvoor 4 middagüren bestemd(†). Hoe zij gegeven worden en welke vrucht zij afwerpen, wordt nergens gemeld. Hoe het zij, het baccalaureaat is het eindstation van 't middelbaar onderwijs en in 't staatkundige zoowel als in 't onderwijs ‘la clé de toutes les carrières’(§). 't Is geen testimonium van welvolbragten schooltijd, maar een diplôme dat, na een openbaar examen, door den minister wordt uitgereikt.

Veel van de ongerijmdheden die vroeger bij 't examen plaats hadden

(*) Bij het zien der eerste Latijnsche school in Holland (die te 's Gravenhage) stond Cousin getroffen van het klein getal leerlingen in iedere klasse en van de gunstige gelegenheid om op hunne individueele ontwikkeling te werken. Ook trof hem wat de rector (le digne M. Bax) hem mededeelde, dat er ten onzent evenals in Duitschland een examen vereischt werd voor iedere klasse-verhooging. Pour moi (schrijft hij, de l'instr. p. en Holl. p. 20) je souhaite ardemment que la condition inflexible d'examens rigoureux pour passer d'une classe à l'autre, diminue successivement le nombre beaucoup trop grand des élèves dans nos colléges et n'y maintienne que ceux qui se montrent capables de recruter un jour les professions libérales de la société.

(†) Réf. I, le part., 109.

(§) M.H. de la Garde, considérations sur la liberté d'enseignement, 1860.

hebben de ministers Fortoul en Rouland weggenomen, vooral de noeste, onverdrotene Fortoul. Thans geschiedt het examen in 2 dagen. Den eersten dag wordt alleen schriftelijk werk opgegeven, eene vertaling uit het Latijn, waaraan 2 uur kan worden gewerkt: dan, na eene pauze van 2 uur, een ‘discours latin’ met 4 uur om het af te maken. Wordt één dezer stukken door de jury afgekeurd, dan gaat het examen niet door; hebben ze voldaan, dan trekt den volgenden dag, de secretaris der jury uit een urn telkens een nummer voor de volgende 6 hoofdvakken:

Explication des auteurs	} grecs	n°.
Explication des auteurs	} latins	n°.
Explication des auteurs	} français	n°.
Logique		n°.
Hist. et géogr.		n°.
Sciences (arithm., géogr. et phys. élém.)		n°. , en gedurende

één uur wordt de candidaat over eenig punt of uit eenig werk, door de 6 nummers aangewezen, ondervraagd. Er wordt met *witte*, *roode* en *zwarte* balletjes gestemd of ieder vak *zeer goed*, *goed* of *slecht* was. Voor elk der schriftelijke proeven worden 2 balletjes, voor elk der mondelinge 1 gegeven: dus te zamen 10. Als uitslag van 't examen krijgt de geëxamineerde op zijn certificat d'aptitude *très-bien* als hij minstens 8 witte balletjes zonder 1 zwarte kreeg, *bien* als hij 6 witte zonder 1 zwarte, *assez-bien* als hij niet meer dan 2 zwarte kreeg.

Hahn, vroeger zelf docent te Parijs, klaagde dat het examen zoo onbeduidend was. Voor 't schriftelijk werk werd niet ligt iemand afgewezen en het mondelinge was louter memoriewerk. De zoogenaamde explication des auteurs is een droog, machinaal construeren *mot-à-mot*, waarbij de candidaat de Grieksche of Latijnsche woorden naar de constructie opzegt en bij ieder woord terstond het gelijkluidende Fransch voegt(*). Hapert hij op dit punt, dan is hij verloren. Een behoor-

(*) Bvb. van deze phrase ‘Diogenem admonebat quidam, ut jam senex quiesceret a laboribus. Cui ille: quid! iuquit, si in stadio currerem, oporteretne me jam vicinum metae cursum remittere? an potius intendere?’ Zou het mot-à-mot aldus luiden:

Quidam	quelqu'un	currerem	je courais
admonebat	engageait	ne	est ce que
Diogenem	Diogène	oporteret	il faudrait
ut	que	me	moi
jam senex	déjà vieillard	jam vicinum	déjà près
quiesceret	il se reposât	metae	du but
a laboribus	des travaux	in stadio	dans le stade

lijke, vloeijende vertaling te geven gaat niet aan: zich daarvoor te bezinnen zou voor onwetendheid doorgaan: en in de 10 minuten (waarin moet worden geloot, opgeslagen, gelezen) is natuurlijk van grammaticale, literarische, kritische of zinsverklaring geen sprake. In de andere vakken speelt de memorie een nog grooter rol, want hij krijgt slechts 1 of enkele punten te behandelen van de 67 der geschiedenis en de 52 der sciences. Vandaar dat de zwakkere leerlingen die voor prijzen toch niet in aanmerking komen, reeds in rhét. beginnen één der ontelbare *Manuels du baccalauréat*, die vraag voor vraag van 't officiëele program zoo kort en duidelijk mogelijk beantwoorden, in 't hoofd te prenten. Zelfs voor al de Grieksche en Latijnsche auteurs die officiëel zijn voorgeschreven, bestaan er woordelijke vertalingen met de constructie er bij, zooals ze op 't examen gevorderd wordt. Die zich zelve in deze mnemotechniek niet vertrouwen, gaan bij een bachelierfabrijkant in de leer, waar zij, met andere adspiranten, de geheele te memoriseren massa, in dagelijksche pensa verdeeld, opzeggen en weder opzeggen totdat ze, regts en links gedrild, vaststaan op hun stuk. Dit klaarmaken is een vak dat goed rendeert. Op alle hoeken van straten kunt ge dan ook in blaauwe, roode en zwarte letters, tusschen annonces van restauraties, publieke bals, verloren honden, somnambules en koopjes voor spotprijs, eveneens met reuzenschrift de bachelierswijsheid aangeboden vinden. Voor 100, 80 of 50 francs wordt uw hoofd in een geheel, half of kwart jaar, naar gelang van de bevattelijkheid uwer memorie, met al het noodige gestoffeerd.

Het doet mij leed, thans een der leerzaamste hoofdstukken - over schoolboeken en de behandeling der vakken op school - te moeten wegsnijden. Maar 't is de consequentie der vermetelheid waarmede ik voormaals begon deze breede stof in tijdschrift-artikelen te verwerken. Den weetgierige stip ik aan, onder de punten die uitwerking verdienen, Lhomonds Latijnsche spraakkunst, die, onveranderd, reeds een tweede menschengeslacht doceert, vol loopjes en kunstgrepen op uiterlijke nabootsing is berekend en dagelijks bij stukjes, 6, 7 malen reeds in de onderste klassen, wordt gememoriseerd(*). Verder de *series*

cui	à lui	remittere	abandonner
ille	celui-là	cursum	le cours
inquit	dit	an	ou
quid	quoi donc	potius	plutôt.
si	si	intendere	m'efforcer

Dit mot-à-mot, hier ongepast, is ter voorbereiding voor de version of eigentlijke vertaling op school tot aan sixième een vast vereischte, en een nuttige methode voor de meerderheid der verwaarloosden die daardoor, op den langen weg, toch tot het begrijpen van stukken komen, welke ze, bij geheel vrije vertaling, niet zouden hebben ontcijferd.

(*) Lhomond geniet de algemeene achting, is eene celebriteit en doceert geheel Frankrijk. Tal van uitgaven bestaan er, boekverkoopersconflicten verrezen, bij een van welke de minister moest tusschenbeide komen zeggende: ‘le Lhomond pur ne coute que 15 sous, c'est un ouvrage de domaine commune.’ Rouland schrijft, 14 October '57: ‘La gramm. de Lh., ce code si simple et si méthodique de la l.l., pose avec une sage mesure tous les principes.’ Ziehier een paar staaltjes van de methode: *Overeenstemm. der zelfstnw. Ludovicus Rex.* Regel. Als twee of meer subst. denzelfden persoon of dezelfde zaak beteekenen, zet men ze in denzelfden naamval. Voorb. *Koning Lod. Ludovicus rex, Van K.L. Ludovici regis. La ville de Rome Urbs Roma.* De Romeinen zeiden *la ville Rome.*

lectionum, wel is waar in 1852 geheel omgewerkt, haarfijn gemotiveerd, sedert nog zorgvuldig gewijzigd, maar vrees ik een doode letter(*).

Ik wil nog over de *opvoeding* hier een laatste woord zeggen.

Is de vraag naar de *moreele* werking van eenig stelsel van openbaar onderwijs belangrijk; zij is het vooral in Frankrijk waar de staat, bijn et onderwijs, ook de opvoeding aan zich trok en overal sterk bezette kostscholen zijn gevestigd. Op onze vraag: ‘Welke is de huiselijke leiding die de knaap tot zijne menschwording op uwe kostschool geniet?’ antwoordt Frankrijk met in de eerste plaats te wijzen op de aumôniers wier dienst in 1852 en '53 op nieuw is geregeld. De leerlingen zijn daartoe naar hun leeftijd in 3 groepen verdeeld en elke groep heeft één uur onderwijs in de week. Doch al is ook sedert den koningstijd dit onderwijs vooruitgegaan en de verstandhouding met de geestelijkheid verbeterd, het werk des aumôniers wordt als bijvak beschouwd en nergens vindt men officiëel weersproken wat Hahn getuigde: de praktijk blijft ver beneden de waardigheid van 't onderwerp. Want het gaat zoo hoogst bezwaarlijk om groote massa's leerlingen, die overigens aan geen zedelijken ernst gewend zijn, ja wier gemeenschappelijke herinneringen en stemming dien ernst veeleer belemmeren, behoorlijken eerbied voor de gewigtige zaak in te boezemen. Groot talent, zeldzame wijsheid van den kant des aumôniers behoort er toe, om het onderwijs niet te doen mislukken, en even moeijelijk als de taak, is het vinden van personeel voor hare uitvoering geschikt.’

Aanm. Het fransche *de* tusschen twee zelfstnw. verhindert niet dat ze in denzelfden nv. staan, als men in plaats van *de* maar lezen kan *qui s'appelle. La ville Rome*, lees *qui s'appelle R.* Regel. Als men in plaats van *de du des* tusschen twee subst. niet lezen kan *qui s'appelle* zet men het tweede in den gen. *le livre de Pierre*, liber Petri. - Abl. Absol. Als het part. noch bij 't subject noch bij 't reg. behoort, zet men het met zijn subst. in den abl. en laat beide in gesl. en get. overeenkomen. Voorb. *Les parts étant faites le lion parla ainsi*, *Partibus factis*, *sic locutus est leo.* (Men moet er een voorzetsel bij denken *à partibus f.*, *après les parts faites*). Op zulk een, door Madvig noch Krüger geschokten, grondslag werken de leerlingen; naar de voorbeelden onthouden zij den regel. Als er op school een stuk besproken wordt en er staat ‘le plus jeune de ses deux frères’ dan vraagt de docent ‘quelle règle?’ en 't antwoord is ‘Validior manuum’. Als er staat ‘Turenne, homme d'une douceur admirable’, dan roepen de jonge grammatici om strijd: ‘puer egregiae indolis ou egregia indole.’

(*) En Hollande, zeide eens V. Cousin, les lois sont exécutées, et les réglements ne vont pas d'un côté, et les faits de l'autre. Heeft hij dat woord, zoo aardig geformuleerd, uitgesproken met een zijdelingschen blik op zijn Franschen? - Fortoul dringt (12 Nov. 52) de toepassing van 't nieuwe schoolprogram aan, den leeraren ontradend ‘de ceder à la fantaisie individuelle.’ En 2 jaren later klaagt hij (circ. 18 April 55) over onderscheiden scholen, waarin nog ‘blijkens de officiëele examina de oude methode heerscht.’ Ander feit. Uitvoerige programmen worden voor elk vak opgegeven, soms de boeken er bij voorgeschreven. Maar in zijn circ. van 24 Sep. 63 schrijft Duruy van de meetkunde: ‘En fait l'inspection générale a constaté, depuis plusieurs années, qu'aucun professeur des lycées de Paris ne se conformait aux prescriptions du programme. Dès les premières années qui suivirent l'établissement du plan d'études de 1852, le traité de Clairaut était délaissé. Je n'ai pas besoin d'insister, M. le Recteur, sur ce qu'il y avait d'anormal et de grave dans cette situation du corps ens., placé en présence de programmes revêtus d'une sanction officielle, et néanmoins passés à l'état de lettre morte.’

Overigens is de geest, waarin het onderwijs dei verschillende vakken gegeven wordt, onberispelijk. Nergens bvb. wordt de historische cursus tot aanvallen op het katholicisme of christendom misbruikt. De keus der klassieke vertalingstukken geeft van zelve tot geen aanmerking stof, omdat de chrestomathieën waaruit zij meestal genomen worden, van de Jezuïten afkomstig zijn. Ongelukkigerwijs is de behandeling op school van dien aard, dat de zoogenaamde 'explication des auteurs', tot een onloochenbaar nadeel der opvoeding, den leerling geen gezigtspunten geeft op die zedelijk reine en grootsche toestanden die de oude literatuur ons telkens te aanschouwen geeft.

Minder onschuldig daarentegen is het motief van den *ijver*, het krachtigste drijfmiddel tot studie in Frankrijk. Wij veroordeelen den wedijver, als hefboom eener snellere ontwikkeling niet. Een der aanzienlijkste, onschuldigste voordeelen van den gemeenschappelijken arbeid is zeker juist de wegslepende kracht van het voorbeeld, de invloed ten goede, dien de uitstekende en ijverige op de overigen heeft: gelijk ook het streven om zich te onderscheiden, om achting en bijval te winnen, eene krachtige oorzaak van gelukkige vorderingen is. Maar van den wensch om boven anderen uit te munten voert een glibberig, kort pad tot den wensch om anderen te zien dalen. Uit vrees dat de jeugd op dat pad afglijde, mag men dus den wedijver niet overprikkelen, mag men hem ook niet, zonder tegenwigt, tot uitsluitende drijfveer stellen. Dit is echter, helaas, in de Fransche lycées het geval, zóó zelfs dat de paedagogen, bij alle erkenning van den verderfelijken invloed van het concours, het toch ten slotte altijd weêr aannemen met de verzekering, dat met het concours alle vlijt, alle leven uit de scholen verdwijnen zou. De inwendige tevredenheid over gemaakte vorderingen, het besef redelijk het zijne te hebben gedaan belagchen zij als onmogelijke drijfveeren en nooit lokken zij zulke gedachten bij hunne leerlingen uit. De uitkomst alleen is hun een maatstaf van lof of blaam, de overwinning op anderen alleen, de openbare triumf wordt dus ook voor de leerlingen het doel aller wenschen. De eerzucht, met haar ganschen hatelijken stoet van afgunst, nijd, leedvermaak, dringt zoo reeds in de nog jonge harten binnen, wier teederheid tegen die aanvechting niet is bestand, en vaak worden alle edeler opwellingen van het jeugdig gemoed daardoor verstikt. 'Hoe kan men een schoolcursus toejuichen - vraagt mevr. Necker de Saussure - waar alles er op aangelegd is om den nijd aan te kweeken, om den wensch uit te lokken de mededingers achteruit te zetten, om ieder kind uit de fouten van zijn makker voordeel te doen trekken?'

Verder is een der natuurlijkste gevolgen van 't concourstelsel een grenzelooze *ijdelheid.* Onder de bekroonden van 't jaar '46 staat in 't Annuaire Lenient, discipel van 't collège Henri IV, van Provins. De stad Provins, zegt de geschiedenis, droeg haren burgemeester op, om aan den jongen Lenient, als aandenken aan zijn rhetorischen triumf

een medaille ter waarde van 600 fr. te gaan overhandigen. Wanneer de jonge overwinnaars weken lang, ter eere der school die hen kweekte, door vrienden en leeraren, in alle publieke bladen zijn bewierookt, is het wonder dat dit onverstandig in de hoogte steken voor hen de bron wordt van ongehoorden trots, spoedigen stilstand of menigvuldig zelfbedrog en mitsdien eindelijk vaak een grond van bitterheid en haat over onbevredigde wenschen?

Doch de lycées zijn kostscholen met 50, 100, sommige zelfs met meer dan 500 kostleerlingen, knapen die gedurende een tiental jaren geen andere moreele indrukken ontvangen dan die het lycée hun geeft.

Vanwaar die Spartaansche opvoeding van staatswege? vraagt ge. Waarom treedt het ouderlijke huis, tegenover de openbare inrigtingen, geheel op den achtergrond? - Lezer, menigvuldig zijn de oorzaken van dezen toestand. Eerstens nam de stichter der nieuwe universiteit de tradities der oude colléges, vooral der Jezuïtencolléges, over, en de godsdienstige congregatiën voedden hare kweekelingen achter de kloostermuren, naar haren zin en niet gestoord door vreemden invloed, op. Bij die overlevering komt nog een historische grond. Napoléon I stichtte tegelijk met de universiteit een zeer groot aantal beurzen of gelegenheden ter kostelooze opvoeding der zonen van wakkere krijgsknechten. Daartoe werden de lycées terstond ingerigt en deze inrigting werd van lieverlede de meest gebruikelijke: bovendien was, hetzij opzettelijk hetzij niet, het onderwijs zoo ingerigt, de de meeste leerlingen zonder hulponderrigt aan de schooluren niets hadden, waardoor hunne ouders wel gedwongen werden hunne oogen op de lycées en pensions te slaan. Maar twee maatschappelijke gronden komen daar nog bij, die de huiselijke opvoeding bemoeijelijken of beletten: de tegenwoordige toestand der civilisatie en 't verval van het huiselijk leven.

In de dagen van olim, toen de maatschappij nog op aristocratischen grondslag rustte, toen zich boven het eigentlijke volk bevoorregte standen met al de praerogatieven van rijkdom en onafhankelijkheid verhieven, - vond menig vader den tijd om zich met meer of minder ijver aan de opvoeding zijner zonen te wijden. Sedert echter, vooral in Frankrijk, de staatsstorm van '89 die bevoorregte klassen nederwierp en een grooter gelijkheid in den maatschappelijken toestand invoerde, sedert de middelklasse de heerschende werd, kunnen zich de families slechts door onophoudelijke inspanning op de hoogte, die zij eenmaal innamen, houden; en de ongedurige, bedrijvige zorg voor de instandhouding of vermeerdering van zijn stoffelijk vermogen, dat koortsachtig bestaan laat den huisvader geen tijd om aan de opvoeding van zijn kroost meer dan vlugtig te denken. Betrekkelijk weinigen zijn voorts rijk genoeg om door privaatdocenten hunnen zonen de benoodigde hulp bij 't lycée-onderwijs bij te brengen. - Hierbij komt eindelijk het verslappen der familiebanden in 't moderne rankrijk.

Zal de *huiselijke* opvoeding wenschelijk en heilzaam zijn; zullen er kiemen van braafheid in 't jonge gemoed opgaan, dan moet er in de eerste plaats innige vereeniging en hartelijke liefde tusschen de echtgenooten bestaan. Maar wie weet niet, hoe weinig dat in Frankrijk het geval is! Wie weet niet, dat het echtelijk leven daar zoo diep is gezonken, dat zijn beteekenis schier verloren ging, zijn pligten niet meer begrepen worden - zóó zelfs, dat men het individu bijna niet voor zijn afdwalingen verantwoordelijk stellen kan, omdat het in de verpeste atmospheer, waarin het leert denken en gevoelen, ligtzinnigheid en zedelijke onverschilligheid met de lucht inädemt. Als het huiselijk leven zoo aan den wortel wormstekig is geworden, wien zal het dan verwonderen dat het geen vruchten meer draagt? De ouders zien in de kinderen, zoodra deze den denkenden leeftijd intreden, ongeschikte getuigen van huiselijke tweespalt, van wederkeerige ontrouw, en zij kunnen niets eerder doen dan zich van hen te ontslaan(*). En met die menigvuldige slagtoffers der ouderlijke frivoliteit en verdorvenheid verrijken zich de lycées en particuliere kostscholen: - gelukkig, mogen we zeggen, omdat hun interieur tegen het gezonken familieleven gunstig afsteekt; omdat ze, onder zekere voorwaarden, eene goede voorbereiding ter intrede in de wereld kunnen schenken.

Voor menig jong karakter is de gemeenschappelijke opvoeding heilzaam. Daar worden de scherpe kanten van het egoïsme door de noodzakelijkheid van wederkeerige concessiën, door het wisselen van vriendschapsdiensten afgestompt, de hebbelijkheden van luim en karakter moeten voor den onbarmhartigen spot der makkers wijken. Daar worden geen miskende genieën gekweekt, daar moeten allen zich onder dezelfde wet van werk en orde voegen; daar is de lof geen vleijerij van gekochte of blinde liefde, maar het oordeel van edelmoedige onpartijdigheid. Voorwaar, deze voordeelen zijn onloochenbaar, en zij zijn nog lang de éénige niet; maar zij zijn niet in staat om tegen de groote gevaren op te wegen die de kostschool meestal het reine zieleleven doet beloopen. Voorwaar, de mensch der zamenleving moge bruikbaar zijn en welgevormd; datgene wat aan zijn werken, ook in de zamenleving, de hoogste waarde schenkt, reinheid des harten, kan bij eene opvoeding in massa bezwaarlijk worden aangekweekt.

Hoe verrigt nu de Universiteit de moeijelijke taak der opvoeding die zij behalve haren eersten pligt, het onderwijs, op zich nam? Zij

(*) Holzapfel, Mittheil. bl. 13. ‘Wie schon die ehelichen Verbindungen gewöhnlich als G e s c h ä f t s s a c h e betrieben werden, so ist auch die Erziehung der Kinder ein *Geschäft*, und zwar eins der unangenehmen und schwierigeren, das man deshalb gern anderen Händen überlässt. Man schafft daher die Kinder sobald als nur irgend möglich aus dem Hause, in die Pension, und das geschieht sogar bisweilen schon von der Mutterbrust weg’. - ‘En France (zegt Cousin t.a.p. bl. 89) la vie domestique est malheureusement si faible, que si nos colléges cessaient d' être des pensionnats, les établissements privés s'enrichiraient seuls de leurs dépouilles; il y aurait autant d'enfants enlevés à leurs familles.’

vat die eenvoudig op als *orde houden*, *discipline.* Op het eerste gezigt ziet er alles voortreffelijk uit. De uiterlijke orde is onberispelijk, de houding der scholieren, de stiptheid en regel der oefeningen laten niets te wenschen over. Inderdaad, veel der voorschriften van Henry in zijn Manuel des maîtres d'études schijnen in toepassing te zijn gebragt. Gedurende den werktijd wordt de stilte met alle gestrengheid gehandhaafd: in den uitspanningstijd gemeene taal en ruwheid even streng geweerd: dag en nacht, te huis en daar buiten is een opziener naast hen die een wakend oog houdt: geen symptoom van verdorven zeden mag aan het licht komen.

Ook in dit opzicht, in de gestrengheid der discipline, draagt nog tegenwoordig de Universiteit den stempel des keizerlijken oorsprongs op het voorhoofd. Napoléon, die overal eenheid, orde, gehoorzaamheid wilde, die wilde dat Frankrijk, als één groot legerkamp, slechts één wil kende, meende de gelegenheid niet te moeten verzuimen om ook de jeugd militairement te disciplinéren; en de openbare opvoeding had voor hem geen andere beteekenis dan die eener uiterlijk strenge, schier ruwe tucht als die der soldaten. In alle oefeningen verlangde hij de stiptheid, de naauwkeurigheid der kaserne en van het slagveld; de inrigting van ieder lycée was die van een regiment, de scholieren hadden eer oversten dan opvoeders, zelfs in hunne kameraden vonden zij onderofficieren en korporaals, overal de roepstem van het kalfsvel en de regels der subordinatie. Een humaner opvoeding, die de onafhankelijkheid van het denken wekte en ieder het bewustzijn zijner regten gaf, zou een geslacht in 't leven hebben geroepen, dat in 's keizers bedoelingen niet lag.

Nimmer echter kan discipline opvoeding heeten. Zij kan de hartstogten onderdrukken, niet uitblusschen; zij kan vooral de betere gedachten en beginselen niet voeden, die alleen in staat zijn het zedelijk leven een vasten steun, een zekere rigting te geven. Zij geeft geen tegengif tegen den geheimen invloed der aanstekende ondeugden van de volwassen maatschappij; en zoodra de dwang der tucht ophoudt, zetten zich de booze neigingen weêr uit, zoodra de jongeling zijne vrijheid erlangt, nemen de stil gekoesterde hartstogten den vrijen loop, omdat geen moreele overtuiging hun een breidel heeft aangelegd(*).

(*) Behalve Dollfus in zijne Réflexions et Menus Propos over dit onderwerp (Rev. Mod. 1 Sept. 65), zegt L. Reybaud, een der bezadigdste en kundigste auteurs over Engelands schoolwezen, in de Rev. d.d. M. van 1 Julij '65, van 't Fransche stelsel: ‘Le régime auquel nous soumettons l'enfance ressemble trop à un engourdissement; les vertus passives y tiennent trop de place. - L'internat conduit par une pente insensible à ce sommeil de la volonté; il est inséparable d'une surveillance qui dégénère en obsession et s'aggrave par l'effet d'un zèle mal entendu. Dans ses jeux comme dans ses travaux, l'enfant est sous les yeux du maître, et calcule ce qu'il peut oser sans lui déplaire. Il ne s'appartient pas et entre dans un moule qui n'est pas le sien; quoi d'étonnant qu'il le brise violemment quand il peut disposer de lui-même?’ - Die het leven der Parijsche studenten van nabij heeft gade geslagen, weet hoe ontzettend zich in die vrije dagen de natuur wreekt over de slaafsche kostschooldressuur.

Groot is in een land als Frankrijk, bij het zamenzijn van zooveel knapen, de verleiding tot ligtzinnigheid of zelfs tot feitelijke slechtheid, waartoe de ouderen de jongen, de verder gevorderden de onschuldigen medeslepen. Het kan niet missen of in eene maatschappij waarin de castitas morum zoo luttel, zoo sporadisch wordt gewaardeerd, dat het afgestompte volksbesef de aanbidding der Venus Vulgiva niet meer als eene ondeugd beschouwt, - in een land waar de Vox populi, Béranger, bvb. in zijn gulden leefregelen, Roger Bontemps, zingt:

Posséder dans sa hutte,
Une table, un vieux lit,
Des cartes, une flûte,
Un broc que Dieu remplit,
Un portrait de maîtresse,
Un coffre et rien dedans,
Eh gai! c'est la richesse
Du gros Roger Bontemps,

terwijl hij er in éénen adem aandoenlijk-dartel op volgen laat:

Dire au ciel: je me fie,
Mon père, à ta bonté,
De ma philosophie
Pardonne la gaîté.
Que ma saison dernière
Soit encore un printemps,
Eh gai! c'est la prière
Du gros Roger Bontemps. -

Het kan niet missen dat in zulk een maatschappij ook het jongere geslacht, zoodra slechts zijn geest van opmerken eenigzins is ontwaakt, terstond in die ondeugden wordt ingewijd, zoo geen verstandige bewaking hen daarvoor behoedt. 13-, 14jarige knapen van zeer veel familiën moeten wel òf in verstandsontwikkeling zeer achterlijk, òf in onschuld en deugdzame gezindheid zeer krachtig zijn opgewassen, als zij niet uit de dagelijksche gesprekken, uit de voorbeelden hunner omgeving en de lectuur rondom hen verspreid, het kwaad leeren kennen en daaruit zedelijk scepticisme en lust tot onzedelijkheid wegdragen. Veel scholieren der laagste klassen zijn dan ook reeds zoo geroutineerd in alles wat met dien kanker der maatschappij zamenhangt, dat ze schier niet verder ingewijd kunnen worden en dat hun omgang allen medescholieren ten verderve strekken moet.

Tegen zulk een gevaar nu van heimelijk insluipend vergif heeft de Universiteit in hare tegenwoordige inrigting geen redmiddel, omdat er niemand is die tegenover de leerlingen eene moreele autoriteit ophoudt en zoodoende louterend op hen werkt. Het is ongehoord dat in een systeem, hetwelk openbaar onderwijs en openbare opvoeding zamenvat, voor de vorming van onderwijzers alles, voor de vorming

van deugdelijke opvoeders niets wordt gedaan - en gunstig steken, aan géne zijde van het kanaal, de weinig wetenschappelijke *public schools* met hun respectable chefs en soliede beginselen tegen de Fransche af.

De *docenten* zelve, uitsluitend voor de wetenschappelijke leiding aangesteld, hebben buiten de uren van onderwijs volstrekt niets met de leerlingen te maken, en zij onthouden zich gaarne van een moreel toezigt dat ook van hen niet wordt verlangd. De *Proviseur* heeft genoeg te doen met het globale beheer van den geheeleu gang van zaken, en de *Censeur* kan natuurlijk bij een massa van meer dan 100 leerlingen niet verder ingrijpen, dan dat hij de wegens een misstap aangeduide scholieren op de een of andere wijs straft; een voorbehoedende kracht oefent hij niet uit. De éénige personen aan wie de leerlingen zich zouden kunnen hechten zijn de *maîtres répétiteurs*, of zooals ze voor 1853 heetten de *maîtres d' études*(*). Zij zijn aangesteld niet alleen om in den werktijd en op de speelplaats de orde te bewaren, maar ook om in alle deelen van het onderwijs te helpen, op het schriftelijk werk toe te zien, de lessen vooraf te overhooren en bij afwezigheid der gewone leeraren in te vallen. Veridieke getuigen omtrent hun gehalte in de laatste jaren ontbreken. Halm en vooral Corne geven de treurigste schets van hun toestand onder het koningschap. De leeraren - zoo heet het - die uit den aard der zaak de krachtigste, meest geziene arbeiders aan 't groote opvoedingswerk moesten zijn, zijn, op enkele uitzonderingen na, geminächt en voor hunne taak volstrekt niet berekend. Men kan ze in 2 klassen ver-

(*) Zie P. Henry, Recteur d' académie, Manuel etc. 2e éd. - De Minister Fortoul heeft het groote werk ondernomen dat reeds de Salvandy zoo gaarne verrigt had, de verbetering nl. van het lot dezer classieke secondanten. Terwijl hij zijne zienswijze reeds verklaard had in een rapport à l'Emp. (Ref. I, 1, p. LXXII), verscheen, 17 Aug. '53, het keizerlijk decreet waarbij ingesteld werden: *adspirant répétiteurs* (die 18 jaren oud en bach. ès 1. of ès sc. moesten zijn); na 1 jaar geregeld werken kunnen zij worden *répétiteurs* 2e *klasse* en deze, als zij den graad van licencié ès 1. of ès sc. hebben behaald, na 1 jaar geregelde dienst, *répétiteurs* 1e *klasse.* Zij genieten resp. 700, 1000, 1200 francs, hebben minstens 5 uren daags voor eigen werk en uitspanning en zijn gehouden een cursus ter voorbereiding voor 't licenciaat te volgen. Enkele rep., die 't meest uitmunten zullen worden aangesteld tot *surveillants généraux*, die, insgelijks in drie klassen onderscheiden, resp. 1400, 1600 en 1800 fr. bezoldiging hebben. Fortouls denkbeeld was, om evenals uit de École Norm. sup. zoo ook uit de lycées zelve de professeurs te laten voortkomen, ‘les rangs du professorat pourront s'ouvrir aussi aux maîtres rép. des lycées qui auront fait preuve d'une aptitude réelle et d'une vocation décidée. Ce sont les sous-officiers du corps enseignant’ (Réf. I, 2, 584, Circ. 2 Sept. '53), terwijl hij zelf 15 Nov. '54, een uitvoerige beschrijving geeft van hetgeen een m. répétiteur behoort te zijn (Instr. gén. Réf. II, 1, 424-430). Intusschen schreef zijn opvolger Rouland, Julij '57, over de répétiteurs: ‘Cette classe de fonctionaires si utiles et si dévoués devrait être la plus féconde pépinière du professorat. Mais elle est comme absorbée dans les détails multipliés de ses devoirs professionnels et elle recule parfois devant le labeur considérable des études préparatoires de l'agrégation unique.’ 't Is daarom dat de keizer, bij decreet van 16 Julij '57, hun de intrede in de rij der gewone docenten gemakkelijk maakte door de instelling van een eenvoudig examen, ‘une agrégation spéciale pour les classes de grammaire.’

deelen. De ééne bestaat uit personen van zeer middelmatige beschaving, zonder vooruitzigten, die tot dit vak zijn gekomen eenvoudig om hun dagelijksch brood te verdienen. Zij zijn een opvoedingshuis binnen getreden, evenals ze kommiezen of rijksveldwachters zouden geworden zijn, om geen andere reden dan om aan den kost te komen. De tweede klasse bestaat uit arme jongelieden, behoorlijk onderlegd, die met loffelijke energie, ten einde de noodige middelen ter voortzetting hunner studiën te vinden, manmoedig zich 3, 4 pijnlijke jaren getroosten om dan in staat te zijn in 't een of ander fatsoenlijk vak of, als 't geluk hun medeloopt, door 't concours d'agrégation in het onderwijs aan den gang te komen.

Hunne plaats in de school is de allerminste, de meest verachte: voor hen geen behoorlijk salaris, geen onderscheiding, geen vooruitzigt: eene waarheid die zij dikwijls uit den mond van hatelijke leerlingen moeten hooren. Men kan nagaan op welke wijze zij hun taak vervullen. De bekwameren onder hen die haar aanvangen met het plan om hun diensttijd zoo snel mogelijk te doorloopen ten einde een heugelijker levensphase in te treden, gevoelen al den last en het vernederende van hun toestand, verfoeijen dien in den regel en schikken er zich in, gelijk men zich in een onvermijdelijk noodlot schikt.

Verbittering over 't levensdeel hun beschoren heeft alle opgeruimdheid en minzaamheid, die onontbeerlijke eigenschappen des opvoeders, bij hen weggevaagd. In hun verkeer met de scholieren zijn ze meestal droog en schamper van humeur en ergerlijk streng.

De onbeschaafder hulponderwijzers daarentegen, die dit vak hebben gekozen om er hun geheele leven in te slijten, nemen eens vooral hetzij een toon van onverschilligheid aan, hetzij de rol van knorrige schepselen, om de knapen op een afstand te houden. Zij gevoelen zich niet getrokken tot de jeugd, wel wetende dat zij bij haar geen achting genieten, ze zijn louter politie-agenten en meenen den pligt eens toezieners goed te hebben vervuld, als de scholieren zich uiterlijk goed houden, ordelijk in de rij en in 't gelid gaan, als ze in de leerzalen niet babbelen en niet te veel opschudding maken in den ontspanningstijd.

Maar nog veel treuriger is het in de *institutions* en *pensions* met de surveillanten gesteld, die hier geen bacheliers behoeven te zijn. Bovenal ingenomen met het geven van 't minste salaris, nemen de chefs zonder veel gemoedsbezwaar al wie er eenigzins ferm en niet al te haveloos uitziet. Volslagen gebrek aan intellectueele ontwikkeling doet dezulken in nog dieper minächting bij de leerlingen dalen. Voeg hierbij menig hatelijke dienst, die gevergd wordt. Zoo moeten de secondanten bvb. de leerlingen voor sommige lessen in 't gelid naar 't lycée geleiden, waar ze tot den aanvang der lessen moeten wachten en inmiddels ruimschoots aan den spotlust der vreemde knapen blootstaan.

Om dit emplooi worden zij in 't schooljargon, dat de professeurs

zelve wel eens bezigen, *pions* genaamd. Onbegrijpelijk geminächt zijn deze arbeiders in den kostschoolwijngaard: een vaste plaats heeft er geen, zij wisselen af zoo dikwijls als dienstboden. Als een kostschoolhouder een maître d'études noodig heeft, gaat of stuurt hij naar de naaste kroeg. De jongens noemen dat ‘aller à la foire aux pions.’ Daar vindt hij tusschen de bierkruiken en aarden pijpjes arme drommels die zitten te wachten dat men hen huren zal. - Hij accordeert met den modiekste, neemt hem terstond mede en ziedaar de persoon aan wien, zonder meer omhaal, de opvoeding van uw zoon is toevertrouwd.

Wanneer deze bijzonderheden van den scherpen criticus Corne de zaak welligt te hoog kleuren, men ziet er toch uit hoe in Frankrijk zelf over 't onderwijs en de zedelijke leiding der pensions wordt gedacht.

‘Geen land zal komen tot een vaste staatkunde, zoo het niet heeft een corps onderwijzers met vaste beginselen’ schreef, uit de gevangenis van Ham, de publicist die later keizer werd. - Wat zijn ‘vaste beginselen?’ En als we al weten wat ze zijn, hoe worden zij gekweekt? Riep het 14jarig keizerrijk ze reeds in 't leven? Zijn zij de vrucht van militaire kostschool-dressuur? Helaas, wij vreezen voor die ‘beginselen’ in een land als Frankrijk. De groote natie, die zoo gaarne voor de eerste in beschaving doorgaat, staat stellig ‘à la queue’ in het onderwijs. Zij nam aan, wat elders reeds lang beproefd en verworpen werd. Zij twistte met hare ultramontanen over onderwijs-vrijheid; en eene regeling van 't scientifiek onderwijs, waaraan zij behoefte had, bleef uit op de deining der parlementaire discussiën. Een schrander bedacht plan voor letteren en sciences, reeds in 1840 door Cousin gegeven, nogmaals in 1847 door Saint-Marc Girardin met klem van redenen aangedrongen, sloeg zij af; en zij kreeg van Duinkerken tot de Middellandsche zee een uniform, een meer dan Pruisisch leerplan, dat veelzijdig ontwikkelen moest volgens Napoléon, maar dat inderdaad het jeugdig brein verwart.

Beginselen in de opvoeding. - O wij dingen niets af op de velerlei deugden en talenten der groote natie. Maar iets ontbreekt haar: *zedelijke kracht.* En zedelijke kracht kan geen volk in massa uiten, zoo niet de burgerij in haar huiselijk leven kuischheid van zeden openbaart. Onreinheid des harten, een immoreel leven - zij wijzen u onfeilbaar, ook bij de hoogste intellectueele ontwikkeling, den man zonder wilskracht, den karakterlooze die het publiek belang in de ure des gevaars verloochenen zal. Frankrijk viel onder den ijzeren scepter, omdat het geen zedelijke grootheid had, die het product is van aller burgeren degelijk levensgedrag. - Nederland, zich aan anderen spiegelend, kan

niet genoeg beseffen dat zijne toekomst afhangt van het huiselijk leven zijner burgerij. Als het huwelijk is een sacrament en innige liefde aan gade en kroost den burger snoert, dan kan de opvoeding gedijen, dan kan zij, bij het licht van onze scholen uitstralend, een kloek geslacht vormen, in waarheid ‘spes patriae.’

Kampen.
Dr. A.H.A. EKKER.

Degelijk voedsel voor verstand en hart.

De kracht van Jezus' verschijning, door Dr. A.L. Poelman, pred. te Noordbroek. Groningen, J.B. Wolters, 1865.
Resultaten van onderzoek en ervaring door W. Muurling, Hoogl. te Groningen. Ald. J.B. Wolters, 1865.
Bibliotheek van moderne Theologie, verzameld door J.H. Maronier, pred. te Leiden. 's Hertogenbosch, G.H. van der Schuyt. Achtste deel, afl. 1, 2 en 3. 1866.

Onder den titel ‘de kracht van Jezus' verschijning’ heeft Dr. Poelman een negental leerredenen bijeengevoegd, die door hem op en in den omtrek van het kerstfeest zijn uitgesproken. Hij wil ze beschouwd hebben als proeven dat ‘de geest der kritiek en de hartstocht der werkelijkheid, die bij het opstellen dezer leerredenen hebben voorgezeten, geen schade behoeven toe te brengen aan een warm en ernstig godsdienstig gevoel.’ Zou 't in het jaar 1865 nog wel opzettelijk bewezen hebben moeten worden, dat predikers van de moderne richting in staat zijn om stichtelijk te spreken? De twijfel daaraan werd den een' door den ander nagesproken toen de moderne richting zich op den kansel begon te doen gelden, en berustte oorspronkelijk op eene nevelachtige en onjuiste voorstelling omtrent het stichtelijke in 't algemeen. Eigenlijk geloofde Poelman zelf ook niet, dat er nog behoefte aan dergelijk bewijs bestond, want hij eindigt zijn voorbericht aldus: ‘Verried het niet een zweem van aanmatiging, dan zou ik den wensch willen uiten, dat de kritiek, ook boven dezen bundel, schreef: *preeken zooals er meer zijn.*’ Hij wil zijne leerredenen derhalve beschouwd hebben als exemplaren van een reeds bestaande en bekende soort.

Nu, onder deze soort, onder de leerredenen, die ontwikkelde en leergierige gemeenteleden kunnen leeren en stichten, nemen die van Poelman eene eervolle plaats in. Deze talentvolle en gemoedelijke prediker is te goed bekend, dan dat ik mijn gunstig oordeel door voorbeelden zou behoeven te staven.

Gelijk Poelman's leerredenen, zoo heeft ook het geschrift van prof. Muurling, mede in 1865 uitgekomen, zijn weg reeds gevonden. Men heeft algemeen hulde gebracht aan den gemoedelijken ernst, waarmede de hoogleeraar in den vooraan geplaatsten brief aan zijn vriend Amshoff zijne verandering van zienswijze op theologisch gebied bespreekt. Hulde heeft men ook gebracht aan de helderheid, waarmede hij in korte stellingen zijne denkbeelden over Jezus Christus, het Evangelie, het christendom en de Evangeliebediening geformuleerd heeft. Ik weet op dit oogenblik geen ander geschrift te noemen, waarin een moderne opvatting van de christelijke godsdienst, in een klein bestek, zoo duidelijk als hier geschiedt wordt voorgedragen en toegelicht. En de geest die allerwege, en vooral in hetgeen Muurling over de Evangeliebediening schrijft, doorstraalt is de beminnelijke geest van Jezus. Belangstellenden, aan wier aandacht dit geschrift van Muurling tot nog toe ontging, zij de opzettelijke overweging er van met nadruk aanbevolen.

De ‘Bibliotheek van moderne Theologie’ bevat nu reeds zeven boekdeeltjes.

Het achtste, waarvan drie afleveringen voor ons liggen, behelst reeds, onder meer, een verhandeling van E. Burnouf over ‘de wetenschap der godsdiensten’, en eene van onzen Réville over ‘Apollonius van Tyana, den heidenschen Christus van de derde eeuw, en het hof der Severussen’. Deze bibliotheek vindt meer en meer ingang; zij dingt naar een eerste plaats onder de meest gezochte lectuur van leeraars en gemeenteleden, wier ontwikkeling van verstand en hart de behoefte deed geboren worden aan het licht, dat onze tijd doet opgaan over het wezen en de geschiedenis van godsdienst en christendom. De heer Maronier blijft onveranderd gelukkig in de keus van de uitheemsche opstellen, waarvan hij, ten behoeve zijner Bibliotheek, de vertaling onderneemt. En die vertaling is inderdaad zonder uitzondering voortreffelijk. De heer Roorda van Eysinga noemde onlangs, in ‘Nieuw en Oud’, deze Bibliotheek ‘een verzameling van meesterstukken uit de literatuur der moderne theologie, door den heer Maronier met zorg uitgekozen en weêrgegeven in eene taal, die met de welsprekendheid van het oorspronkelijke wedijvert’. Ik ben overtuigd, dat het reeds groote aantal vrienden van deze Bibliotheek met dat juiste oordeel instemmen. Vooral zij zullen het doen, die de belangrijkste opstellen niet slechts eenmaal lezen, maar herlezen en overdenken.

V.B.

Staatkunde en geschiedenis.

Daags voor de inlijving bij Pruisen.
Door een dwaas van beroep.

In *die Gegenwart*, zijnde eene voortzetting van Brockhaus' *Conversationslexikon*, vindt men een opstel getiteld: *Niederland und seine Kolonien*, waarin als ‘de bloedzonde’, waaruit al de rampen van onze geschiedenis zijn voortgekomen, genoemd wordt onze losrukking van Duitschland. En wanneer gij op een zomerreisje soms den schoonen Rijnstroom zijt opgevaren en met een' Duitscher in een gemoedelijk gesprek gewikkeld wellicht met hem van gedachten wisseldet over dien vrijen Duitschen Rijn, dan heeft hij u zeker ook bekend hoe onnatuurlijk het is dat de uitmondingen van die rivier door de willekeurige staatkunde, van Duitschland gescheiden, thans gedrukt worden door banden en lasten die den handel en het vrije volkenverkeer stremmen.

Zulke onschuldige nationale bespiegelingen blijven niet altijd onschuldig. Den 12^{den} Juli 1743 schreef Frederik de Groote aan den franschen koning een' vriendschappelijken brief, waarin hij zijn' vorstelijken broeder gemoedelijk over zijne plannen onderhoudt, die zeer ernstig zijn, weshalve hij hoopt dat zijn vriend hem niet zonder hulp zal laten, daar hij immers gedeeltelijk in het belang van Frankrijk handelt. ‘Il faut frapper trois coups, en Bavière, Bohême et Hanovre..... Il faudrait employer Maurice ou quelqu'un de déterminé pour l' expédition de Hanovre. - Et surtout cette fois agir à temps. - Mais plus de défensive; on a péri par là. L'offensive donnera le succès.’ (Michelet, Louis XV, p. 226-227).

De schrijver in de ‘nieuwe militaire Spectator’ (tweede aflevering bl. 94) die deze bijzonderheid mededeelt laat er op volgen: ‘Hanover heeft dus het lot ondergaan, dat Pruisen het reeds voor 122 jaren had toegedacht. Een gelijk lot hangt vermoedelijk Saksen boven het

hoofd'; en haalt dan weder de eigen woorden van Frederik den Groote aan: 'S'il s'agit des vues politiques d' acquisition qui conviennent à cette monarchie, les États de la Saxe sont sans contredit ceux qui lui conviendraient le mieux, en l'arrondissant et lui formant une barrière par les montagnes qui séparent la Saxe de la Bohême, et qu'il faudrait fortifier. Il est difficile de prévoir comment cette acquisition pourrait se faire. La manière la plus sûre serait de conquérir la Bohême et la Moravie, et de les troquer avec la Saxe; soit enfin que cela pût s' opérer par d' autres trocs ou des possessions du Rhin(*), en y ajoutant Juliers ou Berg, ou de quelque façon que cela se fasse. Cette acquisition est d'une nécessité indispensable pour donner à cet État la consistance dont il manque.' Tot Nederland terugkeerende voegt de schrijver er bij: 'Misschien herinnert een onzer geschiedvorschers zich iets omtrent vroegere veroveringsplannen tegen Nederland. De Pruisen hebben een goed geheugen.' (Iets dat men in verzoeking zou komen te vergeten, wanneer Pruisen ook dezen raad van Frederik den Groote getrouw in acht neemt: 'De geheimhouding is eene wezenlijke deugd, zoowel in de staatkunde als in de krijgskunst.') 'Immers, in het laatst van de vorige eeuw, rakelden zij eene schuldvordering tegen ons op, die meer dan drie eeuwen oud was'. (Nieuwe Spectator, 1866, Sept.)

Van de verovering van Duitschland door Julius Caesar zegt Hegel, dat hij het hart van Europa ontsloot. Van de wereldheerschappij van Karel den Groote zegt F.C. Baur, dat zich daarin voor het eerst het bewustzijn openbaarde 't welk Duitschland had van zijne roeping om eene wereldhistorische rol te spelen en zich aan de spits der volken te stellen om hen te leiden op den weg der beschaving. Lees Karl von Rottecks Weltgeschichte en de gespierde schildering die hij geeft van den strijd der Duitsche keizers met de pausen, die beide hoofdmachten der Middeleeuwen, lees de nationale fierheid, waarmeê hij zich vermeidt in 'die Zeit der Hoheit des Reiches' en zie hoe goed de stijl van den duitschen geschiedschrijver zich leent om de triumfen te schilderen door de helden zijner geschiedenis behaald in de botsing der wereldmachten. Diezelfde Rotteck noemt de Hervorming den krachtigsten zoon der krachtige zestiende eeuw. En welke gebeurtenis, na de schepping van het christendom, kan vergeleken worden bij de verovering der gewetensvrijheid? Welke gebeurtenis heeft zoozeer de nieuwe geschiedenis beheerscht? Zeker, wij betreuren het dat in die schoone eeuw, toen alles herleefde en ook de staatkundige vrijheid zoo fier het hoofd opstak in den Boerenkrijg, de vrijheidsgeest der boeren in hun bloed is gesmoord. Wij betreuren de bevangenheid der Hervormers in het beoordeelen dier groote beweging. Sedert werd de geestelijke ontwikkeling des volks in het keurslijf der schriftgeleerdheid geklemd, sedert werd die bron van godsdienstige inspiratie gestopt die

(*) 'Gelijk bekend is werd dit beproefd op het Weener congres.'

slechts ontspringen wil aan het natuurlijk gevoel des harten en de intuïtien van den geest; sedert werd het juk der vorstelijke willekeur verzwaard, de volksgeest neêrgetreden; het bonte gewoel der staatkundige vrijheid vervangen door de doffe eentoonigheld van den kerkelijken sleur. Van nu af aan kon de bezieling die de godsdienst verjongen moest niet meer voortkomen uit den boezem der Kerk; vrijdenkers moesten de banden verbreken waarin het godsdienstig leven dreigde te smoren en tot een mummie te verdroogen. En, knarsende dissonant! de Kerk moest van een atheïst (maar toch weêr een Duitscher!) de weldaad aannemen van een Leven van Jezus, waarmeê het nieuwste tijdvak der theologie geopend en de weêrspannige godsdienst gedwongen werd den humanen tijdgeest te gehoorzamen.

Zeker, wij kunnen niets zeggen om de majesteit der godsdienst te redden, wanneer men ons spottend wijst op Duitschlands Kerk en hoogescholen die knielend de hand kussen van von Bismarck. Maar dat toch de geest van Lessing en Schiller, van Kant en Hegel geheel onmachtig zou geweest zijn ontkennen wij. Wij gelooven dat Kuno Fischer de waarheid beter heeft gevoeld, toen hij zeide, dat de maagd van Orleans en Wilhelm Tell, nadat zij onsterfelijk leven hadden gekregen in den boezem van Schiller, Duitschlands zonen bezield heeft toen zij de vrijheid heroverden op de slagvelden van Leipzig en Waterloo. Is de wijsbegeerte niet de wereldwetenschap? Wie heeft eene geschiedenis der wijsbegeerte behalve Duitschland? En welke wetenschap heeft zich aan de wedergeboorte kunnen onttrekken, die de duitsche wijsbegeerte den menschelijken geest heeft doen ondergaan? Het is waar, er bleef eene schreeuwende wanverhouding tusschen Duitschlands onbetwiste hegemonie op het gebied der wetenschap en zijne in de windselen der kindsheid ingebakerde staatkunde. Zulk eene wanverhouding kon niet worden hersteld dan door iets wat de Duitschers noemen: Durchbruch. Een enkele bliksemslag moest de feilen van eeuwen herstellen. Zoo ergens dan is hier het woord van een' reuzengeest, wederom een Duitscher, Jean Paul, van toepassing: ‘De oorlog is de keizersnede der menschheid, hij verlost de gemoederen met geweld.’

Er is in den roem iets bedwelmends. De geest der verovering is een onverzadelijke honger. De aanspraak op de hegemonie van Europa brengt even als iedere souvereiniteit de behoefte mede om de verworven macht te bevestigen en uit te breiden. Maar wat zeker is, wat zoowel een stelregel van Pruisens regeering als het populair streven der natie is, dat is om eene vloot te verkrijgen. En als men er dan eens koloniën bij had!

Men heeft te recht opgemerkt dat *le génie militaire* iets anders is dan *le génie de la guerre maritime.* Frankrijks keizer heeft door eene plotselinge krachtsinspanning aan Frankrijk eene ontzachelijke vloot geschonken, maar heeft hij daarmede ook een volk van zeelieden

geschapen? Dat weet men beter. Maar het genie van het Nederlandsche volk is juist op zee in zijne kracht. En ik geloof dat Pruisens eerste minister, die zooveel bewijzen van doorzicht heeft gegeven, het even goed weet als wij. Het is overigens duidelijk dat wie eene vloot wil hebben ook matrozen moet hebben.

De schrijver van het statistisch gedeelte van het 'Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Neêrlandsch Indië' maakt de opmerking dat het der moeite waard zou zijn te onderzoeken, in hoeverre de verachting die wij ons door onze koloniale politiek hebben berokkend deel heeft aan de vijandschap van vreemde volken en de oorlogen waarin wij gewikkeld zijn geworden. En deze opmerking geeft wel stof tot nadenken.

Er is eenigen tijd geleden veel rumoer geweest over een gerucht dat de Belgische regeering getracht zou hebben om met ons gouvernement een begin van onderhandelingen aan te knoopen over den afstand van Borneo. Het toen door onze dagbladen gemaakte spektakel heeft zeer duidelijk den stand onzer staatkundige ontwikkeling uitgedrukt. Van onze pers is gezegd, dat zij 'òf veil òf giftig òf tandeloos' is. Ik heb dan ook fatsoenlijke lieden zich hooren beklagen over de philisterachtige wijze, waarop onze couranten de wereldgebeurtenissen bespreken. De heer Busken Huet noemde ons volk een burgerlijk volk, en de wrevel, die in zijne recensiën doorstraalt, is zeker voor een goed deel gekeerd tegen den huisbakken geest onzer nationale producten.

Ik wijs op dien geest omdat hij in dadelijken strijd komt met een' anderen geest, waarvoor ons orgaan nog weinig ontwikkeld is en die toch bij het beoordeelen onzer internationale betrekkingen niet verwaarloosd mag worden. Ik zal trachten dien anderen geest wat nader te doen kennen.

Ik bedoel den humanen, den wereldburgerlijken geest. Het was die geest die in den jongsten strijd om de handhaving der Noord-Amerikaansche Unie de Noordelijken bezielde, toen zij van de Zuidelijken terugkeer in het oude statenverbond eischten. De Amerikanen zijn burgers der nieuwe wereld. Zij hebben het oude Europa achter zich gelaten. Zij willen geen vast land, verdeeld in ijverzuchtige Rijken die elkander in een altijddurenden gewapenden vrede bedreigen, zij willen het vrije handelsverkeer door geen slagboomen en belemmerende banden hebben gestremd, zij willen de beste krachten der burgers en de hulpmidden des lands niet verkwisten aan die nuttelooze uitgaven, zij willen in hun geheel blijven om zich onverzwakt te wijden aan de behoeften van het onderwijs, aan de kunsten des vredes. Daarom konden zij niet dulden dat een ijverzuchtige nabuur aan hunne grenzen verrees. Daarom moest de heerschappij verblijven aan de ééne Unie, aan het groote broederlijke Statenverbond. Dit is een echt modern beginsel en het heeft gezegevierd[*].

(*) En dit humane element in de politiek der Noord-Amerikaansche Unie behoudt zijne waarde, al wordt zij thans ook medegesleept door den roes eener wereld-veroverende eerzucht, al komt zij door de roekeloosheid eener onbeteugelde demokratie ook in gevaar om alles op het spel te zetten.

Diezelfde geest heeft Frankrijk en Engeland geleid toen zij door hunne vloten het kloosterachtige China noodzaakten om zijne afzonderingspolitiek te verlaten en zijne havens te openen voor den wereldhandel. Waren de aanleidingen of voorwendsels voor dien oorlog rechtvaardig? Heeft Engeland er een goed gebruik van gemaakt door met zijne kanonnen den weg te banen voor zijn ziel- en lichaamdoodend gif, de opium? Ja, zoo mag men op zedelijk standpunt vragen, heeft een volk aldus het recht om aan een ander volk de wet te stellen? Al die vragen wijken voor eene hoogere overweging. De wet der beschaving beheerscht de geschiedenis. En wie in zijn nationaal egoïsme eene staatkunde aanneemt die in strijd is met de belangen der menschheid die wordt door den stroom medegesleept of door de overmacht verpletterd.

Toen Rome de beschaving der oude wereld bewaarde en de barbaarsche nieuwe wereld nog niet gevormd was, was het billijk dat Rome de hegemonie van Europa had. Maar wat beduidt de armzalige invloed dien in onze eeuw het kerkelijk Rome op de wereld uitoefent (walgelijke aperijen die het de onkundige menigte als godsdienst aanpreêkt!) vergeleken bij de stralen van licht die Frankrijk uitschiet, bij de krachtige grepen die het doet tot herstel van het Europeesche evenwicht? Het is dus billijk dat Romes paus door Frankrijks keizer wordt onttroond. En zij het verwijt der Ultramontanen dat Napoleon III de Judas is die den heiligen vader met een kus verraadt niet ongegrond, zij Napoleon's schaakspel met den heiligen stoel een voorbeeld van het spreekwoord: à Jésuite Jésuite et demi - die verwijtingen kunnen deze wet der geschiedenis niet verijdelen: waar de kracht en de wijsheid is, daar is ook de heerschappij.

En zou die Napoleon het dulden dat de vernedering bleef voortduren die de weêrwraak van Europa bij het Weener congres aan zijn rijk en dynastie had opgelegd? Het was in de orde der natuur dat Frankrijk, 't welk ten prijs zijner eigene bloedige barensweeën voor Europa de ketenen der middeleeuwen brak waarin de volken bedolven lagen, ook in den oorlog en de staatkunde aan het oude Europa zijne overmacht deed gevoelen. Napoleons wereldveroverende oorlogen en dynastiënomkeerende staatkunde waren slechts de symbolische waarheden van den tijdgeest. De fransche omwenteling had hare waarheid in de overstrooming van Europa. De europesche reactie dreef den stroom in zijne bedding terug. En in de vrees der reactie decreteerden de goden van het oude Europa op het Weener congres, dat de dynastie Napoleon voor het vervolg onmogelijk zou zijn, dat Nederland en België tot één rijk vereenigd in het noorden tot een' voormuur tegen Frankrijk zouden strekken, dat de Rijnprovinciën een' zwaren gordel om Frankrijks lendenen zouden slaan, dat Oostenrijk het overwicht zou hebben in Italië om de veroveringszuchtige natie uit het zuiden in ontzag te houden.

Zoo decreteerden de goden van oud-Europa. En in 1832 bombardeerde de maarschalk Gérard met 60,000 Franschen de citadel van Antwerpen en scheurde België en Nederland van één, zoodat de noordelijke voormuur was gebroken. En in 1853 herrees een Napoleontisch keizerrijk, en sedert zagen allen naar de Parijsche sphynx, allen letteden op de oogen, op het murmelen der lippen van het politieke orakel om de naaste toekomst te weten. En in 1859 schreef de derde Napoleon in zijne vanen: Italië vrij tot aan de Adriatische zee! en wierp de Oostenrijkers er uit. En werd ook het programma niet volledig uitgevoerd, zoodat bij den vrede van Zürich en Villafranca Venetië en de vierhoek in handen der Oostenrijkers bleven, wat hebben wij in de laatste dagen zien gebeuren? Italië is toch vrij geworden tot aan de Adriatische zee, Venetië en de vierhoek hebben toch de eenheid van Italië voltooid. En wat deze uitkomst vooral werkwaardig maakt is het dwaze krijgsplan en onzinnige gedrag der Italianen dat door Rüstow(*) aan de bespotting is prijsgegeven. Zoo waar is het, dat zelfs de misgrepen en het wangedrag der belanghebbende en uitvoerende partij de wet der geschiedenis niet kunnen tegenhouden. De orde der natuur, het evenwicht der krachten herstelt zich tot iederen prijs. De groote idee der beschaving vervolgt haar' weg. Le soleil achève sa course et la lumière va son train (Bossuet). Éd. Laboulaye zegt dat als men uit den grooten hoop der individuen hoofd voor hoofd beschouwt, men in den regel slechts zelfzucht, kleine drijfveeren, nietige belangen en hartstochten vindt, maar dat de groote volken alle eene groote idee vertegenwoordigen. Hij merkt verder op dat men in het woelen der partijschappen en in de stroomingen van den tijdgeest altijd een streven ontdekt in het belang der waarheid en vrijheid, een streven dat ten laatste de overhand behoudt. En te dezer plaatse mag tevens het woord van Victor Hugo herinnerd worden, dat het onmogelijk is om op het uurwerk des tijds den wijzer terug te zetten.

Men heeft n.l. gevraagd: hoe is in onzen tijd het despotisme van Napoleon en het willekeurig oorlogsgeweld van von Bismarck nog mogelijk? En dezelfde Laboulaye merkt op dat in Napoleons centralisatie-systeem zich een richting van Frankrijks geschiedenis voltooit, die slechts overwonnen kon worden nadat zij zich tot hare uiterste consequentie had ontwikkeld; die richting is de overgebleven zuurdeesem der antieke staatkunde, het geloof aan de noodzakelijkheid van het alvermogen des staats. Napoleon verwezenlijkt slechts de begoocheling, waar het geheele volk in deelde. En de dwaling kan slechts geboet worden nadat zij voldragen is. Maar door zijn centralisatie-systeem meester van de eenheid der krachten van Frankrijk heeft Napoleon tegenover de kleingeestigheid der nationale staatkunde het voorbeeld van eene europesche staatkunde gegeven. Hij heeft de vrijheid van Italië, zoo

(*) Der Krieg von 1866 in Deutschland und Italiën, politisch militärisch beschrieben von W. Rüstow.

lang door Oostenrijks looden voet neêrgetreden, tot nieuw leven doen ontwaken, en Italië's nationaliteit, door Rome's universalisme tot eene woestijn gemaakt, in hare rechten hersteld. De oude wereld is belichaamd in Rome's hierarchie. Dat is de oude hydra, de eeuwige vijand van vrijheid en beschaving. Zij maakte den bloei der volken, de ontwikkeling van iedere gezonde staatkunde, de vestiging van alle staatkundig evenwicht onmogelijk, en die hydra den kop verpletterd te hebben is het meesterstuk der staatkunde, waarvoor alleen een Napoleon in staat was en waarvan in de geschiedenis de wederga niet bestaat.

Nog staan wij voor een onopgelost vraagstuk. De Rijnprovinciën zijn het woord, waar de europesche belangstelling het vraagteeken achter plaatst. Of Frankrijk den dikken gordel hem door het Weener congres om de lendenen gesmeed wel levendig gevoelt? Of Napoleon III die de schim van zijn oom over zoo menige nederlaag gewroken heeft, na met Rusland en Oostenrijk afrekening te hebben gehouden, Pruisen misschien vergeten en de schim van Blücher met vrede zou laten? Maar wat is dan de raison d'être van Pruisens heerschappij over de Rijnprovinciën? Toen vorst Metternich op het Weener congres aan lord Castlereagh in het oor fluisterde: Geef de Rijnprovinciën aan Pruisen, dan krijgt het kwaden handel met Frankrijk, toen prikkelde hem de daemon van Oostenrijks verraderlijk antagonisme, de booze geest van oud-Europa; maar hij wist niet wat hij deed. Pruisen werd in tweeën gescheurd, Pruisen werd in het oosten en westen met de bescherming van Duitschland belast, Pruisen werd boven al de duitsche staten, door zelfbehoud gedwongen, zich verantwoordelijk te stellen voor de weerbaarheid van Duitschland, Pruisen voelde meer dan al de anderen de onhebbelijkheid van den loggen Duitschen Bond. En door eene enkele machtdaad heeft Pruisen zijne gescheurde deelen tot één verbonden, zijn verraderlijken antagonist uit den Duitschen Bond geworpen en de middelen veroverd om zijne verantwoordelijkheid te dekken. Dat het in den roes der veroveringen, in plaats van de Rijnprovinciën aan Frankrijk af te staan tot loon zijner vriendschappelijke staatkunde, veeleer op nieuwe annexatiën belust is verwondert niemand. Maar de Parijsche sphynx heeft eenige woorden gemurmeld die na den afloop der tentoonstelling eene nieuwe katastrophe doen vermoeden. Maar is het ook in Pruisens belang om te wachten?

De groote bewegingen van den geest der menschheid en wereldburgerlijke staatkunde worden geprikkeld door den hartstocht van nationaal en persoonlijk egoïsme. Maar een klein, onzedelijk en weerloos volk, dat zich in zijne huisbakken politiek zoo inspint, dat het voor de wendingen eener grootschere staatkunde oog noch oor meer heeft, en dat zich met kleinburgerlijke philisterij driest in den weg stelt van de eischen der beschaving, zulk een volk wordt een hinderpaal en struikelblok. Wij spraken van het spektakel over Borneo. Men zal aan België den naam van een fatsoenlijk volk niet kunnen ontzeggen. Door zijne

schitterende journalistiek geeft het mede den toon aan de publieke opinie in Europa. Het gewicht van zijne stem wordt door de europesche staatsmannen gezocht. Het geeft het voorbeeld van een vurig constitutioneel leven, van een vurig liberalisme, dat stout den strijd aanvaardt met den boozen geest der oude wereld die zich belichaamt in de huichelarij van het ultramontanisme. En om alleen dit nog te zeggen, het voorziet door eigen eerlijken arbeid in zijne staatsbehoeften.

Van Nederland moet de getuigenis anders luiden. Onze journalistiek, onze concessiën aan kloosters en roomsch-geestelijk onderwijs zullen wij nu maar laten rusten; maar op de vraag: Hoe voorziet Nederland in zijne staatsbehoeften? hebben wij de keus tusschen tweeërlei antwoord. Jonkheer van der Wijck zegt: gij zijt de roovers en dieven der Javanen, Des Amorie van der Hoeven zegt: gij zijt de bedeelden der Javanen. Nederland weet en beaamt dit. Er is geen smaad dien het niet gehoord en gewillig aangenomen heeft. Het heeft van den smaad een mantel gemaakt, waarin het zich te slapen legt, en dien het aantrekt als het aan zijn dagelijksch werk tijgt. Het weet nu eenmaal dat de schande het loon der zwakheid is. Het zegent de gerechtigheid en ondergaat zwijgend zijn lot. Maar België weet dit even goed als onze censoren het weten. De jonge belgische leeuw scheen ook reeds eenmaal niet ongenegen, zich eens met den afgeleefden Nederlandschen leeuw te meten. Bij gelegenheid van de questie der afdamming der Ooster-Schelde vond de jonge leeuw goed zijne tanden eens te laten zien. De minister die het geschil met de Nederlansche regeering besprak besloot zijn speech met de woorden: ‘dat er voor België nog geene redenen waren om tot strenge maatregelen over te gaan.’

En nu de questie over Borneo. Wie de zaak met zijn grof gezond verstand beoordeelt voelt dadelijk den onzin, dat een eiland, grooter dan Frankrijk, zoo rijk aan hulpbronnen, zoo schoon als Borneo, aan Nederland moet behooren, opdat Nederland er eenige wachtpostjes hebbe, opdat als het hem goeddunkt een Nederlandsch ambtenaar de billijke aanspraken der inlandsche souvereinen willekeurig vertrede, en het Nederlandsch gouvernement verklare dat zijne majesteit vordert om het onrecht van zijn ambtenaar door wapengeweld te bekrachtigen. Dan ontstaat de Banjermasinsche oorlog. De Nederlanders laten hunne zonen hun bloed storten voor dien zotten oorlog, de arme inlanders worden natuurlijk onmenschelijk getuchtigd, en ons Hoog gezag wordt hersteld. Wij zijn geleerd om dit voortreffelijk te vinden. Maar zooveel gezond verstand is er bij onze zuidelijke broeders wel om te denken: ‘Wat zouden wij dat eiland toch beter kunnen beheeren dan die hollandsche.....’ Enfin! ofschoon de ernst des tijds mij verbiedt om veel verschooning te gebruiken durf ik toch niet wel het woord te noemen, waarmeê ik onze natie bij gelegenheden als deze, heb hooren bestempelen.

Waar ik nu zulk een humaan, kosmopolietisch, liberaal en redelijk

streven zich zie openbaren, een poging om de orde der natuur, het evenwicht der krachten te herstellen, daar schud ik het hoofd als ik aanstonds onze journalistiek de Turksche trom hoor roeren en een poolsch rumoer maken als zou er een aanslag gesmeed worden tegen de majesteit van het rijk. Oostenrijk heeft in der tijd ook zoo tegengesparteld. En hoeveel beter zou het gedaan hebben wanneer het bij tijds Venetië vrijwillig had afgestaan. Waarlijk, met huisbakken politiek, met kleinburgerlijke philisterij houdt men de wet der geschiedenis, de eischen der beschaving, de veroveringen eener wereldburgerlijke staatkunde niet tegen(*).

Wij keeren tot Pruisen terug. De stribbeling is reeds begonnen. Trouwens de aanleiding lag voor de hand. Luxemburg, Limburg, de betrekking tot den ouden Duitschen Bond hadden den weg voor de gewenschte rusie reeds gebaand. Dat de *Kölnische Zeitung* het als een axioma poneert dat de nieuwe Noord-Duitsche Bond de erfgenaam is van den opgelosten Oud-Duitschen Bond, dat Nederland eenige millioenen betalen moet om Limburg los te maken van Duitschland, een verband dat ons niets dan lasten heeft opgeleverd, dat zij de mogelijke tegenwerpingen van Nederland voorloopig beantwoordt met een sarcasme, dat volmaakt gelijkt op het cynisme van omgekochte bladen, wat is daarvan de ernstige zijde? Dat de *Aachener Zeitung* eene ironische karakteristiek geeft van ons malaise en al onze zwakke punten zoo nauwkeurig opgeeft dat er niets aan te verbeteren valt - wat is daarvan de beteekenis? Dat onze couranten slechts gif hebben voor landgenooten die niet van hare partij zijn en geene tanden voor den buitenlandschen bedreiger wil ik nu niet betreuren.

Wel is waar heb ik mij vermeid in de fiere taal van het Brusselsche blad, *La Liberté,* in antwoord op de *Allg. Norddeutsche Zeitung*, die met het oog op het verschil van taal, in bedekte termen had te kennen gegeven dat de Vlamingen niet ongunstig gezind zouden zijn voor een eventueele annexatie. ‘Indien de *Allg. Nordd. Ztg.*’ - antwoordt daarop de brusselsche *Liberté* - ‘zich verbeeldt, dat zij met haar beroep op de verwijdering tusschen de beide Belgische rassen aanhangers zal winnen - wij zeggen niet voor de Pruisische, minder nog voor de Duitsche, maar voor de Bismarcksche zaak, dan antwoorden wij, namens de Vlaamsche bevolking, welke zij schijnt te willen bewerken en te vleien, dat zij zich schromelijk bedriegt. Die bevolking buigt niet voor het succes; zij is begaafd met eene groote massa gezond verstand en een krachtig gevoel van recht. De moorddadige uitvindingen van een geweermaker, hoe uitnemend overigens, zijn in hare oogen niet het laatste woord der beschaving. Dat de heer von

(*) Zijn grondgebied onverminderd te willen bewaren is eene edele nationale fierheid. Maar zij is slechts krachtig, wanneer zij gesteund wordt door het bewustzijn, dat men de hulpbronnen van zijn land beter benuttigt, zijne bewoners beter regeert dan ieder ander volk het zou kunnen doen.

Bismarck en de onwaardige dagbladschrijvers, die hem verdedigen, zich beroemen op de hecatomben van Sadowa en de roemrijke daden van het pruisische leger te Frankfort, op de schandelijke uitoefening van het recht van verovering; laat hen de wonderen van het naaldgeweer, de verlaging van den geest en het geweten vieren, enz.... maar althans geen aanspraak maken op onze achting. Het staat niet aan hen om zich met discussiën bezig te houden, trouwens van vriendschappelijken en broederlijken aard, tusschen twee fractiën van eene vrije natie, die, in weerwil van hare voornamen van Vlamingen en Walen, nimmer zullen vergeten dat zij, zooals de dichter zegt, den familienaam dragen van Belgen.'

Zoo spreekt een volk dat een goed geweten en eene reden van bestaan heeft, een volk dat de vrijheid waardig is en besloten heeft zijn onafhankelijk volksbestaan met goed en bloed te verdedigen. Dat wij zulk eene pers niet hebben behoort tot de teekenen des tijds die onzen toestand kenschetsen en ons naderend lot verkondigen. Wat zouden wij ook antwoorden, wanneer diezelfde *Nordd. Ztg.* van Nederland verklaart dat het een krachteloos leven leidt en zich niet anders kan staande houden dan door zijne koloniale saldo's, maar dat de moderne handelsgeest aan die schandelijke monopoliën wel spoedig een einde zal weten te maken? De wijsgeer kan daarop slechts antwoorden door zijne nederlandsche nationaliteit uit te trekken en als mensch te erkennen: 'God heeft na de verbreking van het fransche juk met Nederland eene laatste proef willen nemen. Om in zijne lankmoedigheid nog eenmaal aan zijne zedelijke onmacht te gemoet te komen, gaf Hij hun in Raffles het verheven voorbeeld van een landvoogd, die de koloniale staatkunde bevrijdde van de kluisters van het eigenbelang en dienstbaar maakte aan de menschelijkheid. Maar te vergeefs! Nederland heeft Raffles verguisd en zich weder gebogen voor den Mammon. God gaf hun nogmaals een Belg tot leermeester, du Bus de Ghisignies, die hun den moed trachtte in te boezemen om de vrijheid te verwerven en het lage handelsbelang te verachten, maar wederom te vergeefs! Door den Mammon geprikkeld stookte Nederland den Java-oorlog aan, dien het smoorde in bloed en verraad. Maar de Nemesis bleef niet achter. België ontrukte zich aan de Nederlandsche heerschappij die niet waardig was te heerschen. In plaats van het oordeel te erkennen begon Nederland van dien tijd af de menschenoffers voor den Moloch meer dan ooit te vermenigvuldigen en dankte den Moloch voor de millioenen die hij tot belooning van zijne trouwe onderdanen in hunne schatkist deed vloeien. Nederland zond die dankzeggingen op in de tempelen van den Vader van Christus, den Vader der menschen. Nogtans zond Hij hun nog altijd profeten en martelaars voor de waarheid. Maar zij lieten hen verhongeren en in den vreemde zwerven. De Kerk bekreunde zich niet om de zonden des volks. Eene vernieuwing der godsdienst, die moderne theologie heette, was eigenlijk

een verouderd Rabbinisme. Het zifte de feilen uit van historieschrijvers van twee- en drieduizend jaren oud en hielp het Nederlandsche volk de kemelen zijner dagelijksche zonden met gemak en zonder wroeging te verteren. Zwakke pogingen tot koloniale hervorming eindigden in miskramen. Want de gelddienst die zich kleedde in den mantel der godsdienst had den wortel van het volksleven doen kwijnen. In de jongste parlementaire krisis werd veel geschreven en gewreven; maar kamer, ministers, dagbladen, kiezers, academiën, hooggeleerde adviezen alles scheerde over de oppervlakte. En zoo daaronder nog een volksgeest sliep, was geen gevaar bij machte den slaper te wekken. Ook de roffel der pruisische trommen zal hem slapende vinden. En als Nederland eene provincie van Pruisen zal geworden zijn, zal het zelf niet weten wat er gebeurd is. Maar de Javanen zullen het ondervinden, en de menschelijkheid zal juichen.'

Gaat dan voort, politici! u te bedwelmen aan den zwijmelkelk der partijschap! Gaat voort het volk te bedwelmen door de betoovering der schriftgeleerdheid, Kerk en Hoogeschool! Gij hebt de volksopvoeding voltooid. Oogst wat gij gezaaid hebt: een volk zonder geweten, zonder eer, zonder kracht om de vrijheid te gebruiken, zonder begeerte haar te bewaren, zonder moed haar te verdedigen. Alles is rijp voor de laatste katastrophe. Het land ligt open en bloot voor den veroveraar.

Voor 25 jaren werd in Nederland het achterlaad-geweer uitgevonden, door Limburg Stirum. Stieltjes lichtte de uitvinding toe, maar niemand lette er op. Sinds een kwart-eeuw predikte hij de voorwaarden onzer weerbaarheid. Maar hij oogstte het loon der profeten. Naar Java gezonden om den bewoners de weldaad van spoorwegen te schenken, moest hij zijn genialen arbeid zien verknoeien, en al zal eerlang het zedelijk bankroet der knoeiers en het materiëel bankroet van de slachtoffers (zie de berichten der jongste mail van de *Java-bode*) hem ook wreken, daarmede wordt zijn werk niet hersteld, de schuld zijner ballingschap niet geboet. Het is dan ook zeker weder de stem des roependen in de woestijn, wanneer de hoofdredacteur van het Vaandel zegt: 'Alleen algemeene medewerking van het *volk* kan goedmaken de nalatigheid der achtereenvolgende regeeringen, die in de laatste kwart eeuw onze weerbaarheid tot een lager peil lieten dalen, dan waartoe ze, (met het oog op de weerbaarheid onzer buren) in de slechtste tijden der oude republiek ooit gedaald is.' De Roo van Alderwerelt besluit zijn artikel: 'Nederland bij een oorlog tegen Pruisen' aldus: 'Gaan wij verloren, gaat onze onafhankelijkheid te niet, de schuld zal denkelijk alleen aan ons zelven, aan onze flauwhartigheid, aan ons onverstand en onze onverschilligheid te wijten zijn, en wel verre van roemvol te sneven, zullen wij met schande te gronde gaan. En voor een volk, gelijk voor den enkelen mensch, is niet het ongeluk, maar alleen de schande doodelijk. On se relève du malheur, on ne se relève jamais de la honte'.

Over onze marme velt hij hetzelfde ongunstige oordeel. Er valt dus licht genoeg op den toestand. En het buitenland komt die lichtstralen versterken. De handwerkers hebben te Genève een congres gehouden om zelve maatregelen te nemen tot verbetering van hun' toestand. In Engeland hoort men gedurig van meetings van tusschen de honderd- en tweemaal honderdduizend man om hervorming te eischen in het kiesstelsel. De fiere Bright is hun tolk. Door den werkmansstand invloed op de verkiezingen te verzekeren, wil hij hun den weg banen om het Engelsche volksonderwijs te verbeteren. ‘Tegenwoordig’, zegt de heer Bright, ‘ligt de groote hinderpaal in de godsdienstige moeielijkheid. Het volk dat nu de zaak in handen heeft en haar tot een besluit kon brengen, doet niets dan redetwisten over catechismus-vragen, over de 39 artikelen des geloofs, en over hetgeen zij noemen *conscience-clauses.* Zij hebben het allen druk met een of ander van deze uitgedroogde beenderen af te pluizen, terwijl de groote massa des volks onverzorgd wordt.’

Help u-zelven! dat tooverwoord der Engelsche natie is een doode letter voor eene ‘nation éteinte.’ En wanneer het klapwieken van den pruisischen arend die boven onze hoofden zweeft de macht niet heeft die het woord van Jona aan de Ninevieten had, dan moet de wijsgeer een laatsten lichtstraal werpen op den toestand, opdat wij na het verlies van ons volksbestaan althans hulde doen aan Gods rechtvaardigheid en belijden: wij hebben het verdiend!

24 October 1866.

P.S. Men heeft in de couranten reeds gelezen dat Pruisen garnizoen concentreert te Emmerik. - De kennisgeving dat de betrekkingen tusschen de hoven van Berlijn en 's Hage volkomen bevredigend waren is natuurlijk voorafgegaan. Als de heer von Bismarck meent dat Holland nog noodig heeft in slaap gewiegd te worden, dan overschat hij ons. Dit is op nieuw bevestigd toen onlangs de *Provincial Correspondenz* de Nederlandsche regeering ernstig waarschuwde te zorgen dat de Luxemburg-Limburgsche questie voor Nederland niet de Sleeswijk-Holsteinsche questie werd en de Nieuwe Rotterdamsche Courant daarop antwoordde met eene redeneering over recht en onrecht (zie haar nummer 13 November.). Onwillekeurig dacht ik aan eene fabel, toegeschreven aan een boer uit de Ardennen en in ieder geval een Belg, die ik ten gerieve mijner lezers hier overschrijf:

L'Ane Constitutionnel.

Qui le croirait? plongé dans l'idéologie,
L'âne mâchait de la philosophie.
Gâté par des livres nouveaux
Et peut-être par des journaux
Libéraux,
Dans les vallons, sur les côteaux,
promenait sa liberté superbe,

Bien convaincu que tous les animaux
Ont sur les chardons et sur l'herbe
Des droits égaux.
‘C'en est fait, disait-il, un nouveau jour éclaire
Et nos étables et nos bois;
Les baudets affranchis ont recouvré leurs droits,
Et si je veux ici faire entendre ma voix
Nul ne peut m'empêcher de braire.
Quel siècle! et que je plains les ânes d'autrefois!’
Tandis qu'il pérorait, de la forêt voisine
Sort soudain un vieux loup qui n'avait pas dîné,
Et qui lestement s'achemine
Vers le publiciste étonné.
‘Despote altier et sanguinaire,
Lui cria le grison, que viens-tu faire ici?
Nous ne craignons plus l'arbitraire,
Et le règne des loups est passé, Dieu merci!
En vain ton regard me dévore,
Tout âne est désormais protégé par la loi;
Si parfois l'on nous mange encore,
Il faut qu' on nous dise pourquoi’.
‘Ce discours, dit le loup, est fort juste en substance,
Mais d'un pareil raisonnement
Il ne faut pas presser la conséquence
Pour me réduire à l'abstinence.
Les temps ne sont pas mûrs, ils viendront sûrement,
Et je te croque uniquement
Par mesure de circonstance.’

Von Bismarck gaf een bewijs van zijn gewoon doorzicht, toen hij een staatsman, die hem in der tijd eenige bedenkingen maakte over zijn willekeurig gedrag jegens het Huis der afgevaardigden, antwoordde: ‘Ik ken dit volk, het moet op fransche wijze geregeerd worden.’ En het zal wellicht spoedig blijken dat zijne woorden nog van uitgebreider toepassing zijn. Althans onlangs verhaalden ons de couranten, dat de hoogleeraren Buys en Vissering, die zich in de laatste krisis met de pen zoo dapper hebben geweerd, voor de opgedragen candidatuur der Tweede Kamer bedankten.

Ik voor mij geloof dat de hoogleeraren onder pruisisch régime even behagelijk zouden kunnen studeeren als ouder het hollandsche, en dat er dus in dit opzicht geen reden bestaat om vaderlandslievend te zijn.

Het schijnt, dat men de witte dassen der leeraren en hoogleeraren en de tabbaarden der advokaten geen grooter onrecht kan doen dan hen uit hun plooi te brengen. Verbeeld u eens een meeting belegd door de braafsten en besten van het land, waarin men den tegenwoordigen staat van zaken constateerde; waarin men verklaarde geen vertrouwen te stellen in het tegenwoordig beleid van zaken; waarin men het openlijk uitsprak, dat het behoud des vaderlands de hoogste wet is, dat buitengewone omstandigheden buitengewone maatregelen vorderen; verbeeld u eens dat men buiten de vormen ging en buiten het geleuter over de uittreding van Mijer (werkelijk een moeielijk zedelijk vraagstuk!); dat men zich eens

oprechtelijk tot eene nationale bekeering bereidde; dat men de koloniale hervorming, de weerbaarheid, de kies- en gemeentewet eens mannelijk ter hand nam - verbeeld u, dat zich eens een achtbare deputatie rechtstreeks tot den koning wendde en door haren ernst

bewees dat zij zijn troon wilde redden; verbeeld u eene volksbeweging zoo als in Engeland van honderdduizende menschen, die blijk geven dat zij Nederlanders willen blijven, dat zij de vrijheid in Indië willen vestigen en hun verbond met God oprichten tegen een buitenlandschen veroveraar -
verbeeld u dit, zoo gij kunt.
Misschien gaat het eene Nederlandsche verbeelding te boven.
Misschien komen dergelijke voorstellingen slechts op in het brein van Multatuli, of van een dwaas van beroep. Maar daar ik nu zelf die dwaas ben en gij dwaas genoeg zijt om mij te lezen, voeg ik er bij: geleerden en hooggeleerden! laat u raden door dien dwaas. En zet u, uit liefde voor uw vaderland, voor eene enkele maal eens uit uwe plooi.
16 Nov. '66.

Politiek overzicht.

Niet rustiger dan het uitspansel deze laatste dagen geweest is, vertoont zich gedurende eenigen tijd de dampkring der Europeesche politiek. Vormen die teekenen van onrust en gejaagdheid den overgang tot een kalmen wintertijd, waarin een frissche koude de zenuwen versterkt en ieder zich aan den huiselijken haard zal verwarmen, gewikkeld in het kleed van vreedzame instellingen, bedacht om het *chez-soi* zich zoo gemakkelijk mogelijk te maken? òf wel: zijn zij maar de voorboden van groote, geraasmakende onweders, waarin de wolken op elkander zullen stooten en geheele vlakten met den glans harer electriciteit zullen vervullen? Zonder beeldspraak: wat biedt de toekomst? Oorlog of vrede tusschen de volken onderling? Vreedzame ontwikkeling van stoffelijke en geestelijke belangen in het inwendige van elken staat, of verguizing en miskenning van de beginselen, die wij ons vleiden, sinds tachtig jaar, in theorie althans, onwrikbaar te hebben vastgesteld, en voor een deel in practijk te hebben omgezet? Ziedaar de vragen, die sinds eenige maanden zich levendiger dan in de laatste jaren op den voorgrond van ieders sociale beschouwingen plaatsen. En is nu ook al, sinds het in onbruik raken van het bespieden der vogelvlucht en het onderzoeken der ingewanden van een offerdier, de staatkundige profetie overgegaan op de periodieke pers, wij willen niet augureeren, niet voorspellen; alleen feiten opsommen, die luide zullen verkonden, dat de ongerustheid verklaarbaar is, ook al verwacht men het schoonste.

Wat ieder opmerker wel het eerst aantrekt, is de zonderlinge krijgslust, ontloken nadat een gelukkige, en volgens velen, redelijke vrede

het aardrijk weldadig besproeid heeft. In Frankrijk, waar van officieele en van particuliere zijde de veranderingen in Duitschland worden toegejuicht, gaat men desniettemin over tot verbetering van de levende strijdkrachten. Een commissie is ingesteld om te onderzoeken, of er aanleiding bestaat, om de tegenwoordige militaire organisatie te wijzigen, om de middelen na te gaan, waardoor de nationale krachten in dien toestand kunnen worden gebracht, dat de verdediging en de staatkundige invloed des lands daardoor worden gebaat. Dat het actief van het Fransche leger, volgens het advies dier commissie, geen vermindering moet ondergaan, weten wij reeds. Engeland voorziet de vestingwerken zijner zeehavens met geschut, looft premiën uit voor de doelmatigste achterlaadgeweren, en verlangt eveneens een vermeerdering van het werkelijk dienende leger. Rusland schrijft een buitengewone lichting uit. De Deensche regeering vraagt bij de vertegenwoordiging een aanzienlijk crediet aan tot verbetering der vuurwapenen, alsof zij nog eens een Sleeswijk-Holstein te verliezen had. En wat zeker niet meer gerustellend is, de twee staten, die den laatsten oorlog tegen elkander gevoerd hebben, blijven bij dien wedijver niet achter. Oostenrijk laat wel de vestingwerken van Praag slechten; doch die zijn ook gebleken geen beletsel meer aan te bieden aan de hedendaagsche wijze van krijgvoeren. Maar het slaat ook de handen aan een nieuwe organisatie zijner legercorpsen. En wat nog erger schijnt, de overwinnaar, Pruisen, zal vooreerst een grootere troepenmassa op de been houden dan vóór den oorlog het geval was.

Aldus gansch Europa één groot kamp. 't Is of bij ieder Hannibal vóór de poort staat.

Wat beduidt dit alles? Och, zegt een of ander ouderwetsch beoefenaar van het volkenrecht: Si vis pacem, para bellum (Als men vrede verlangt, moet men zich ten strijde rusten.). Heel mooi, inderdaad. Door zulk een redeneering opent men de deur voor alle inconsequenties. Verstaan wij echter den regel goed, dan brandmerkt hij juist de tegenwoordige krijgstoerustingen.

Wanneer toch zal hij beteekenis hebben? Als een volk een machtigen, vooral een onrustigen, een veroveringzieken nabuur heeft, dan kan het dien alleen in toom houden door zich tot de tanden te wapenen en hem aldus te verstaan te geven: ik ben gereed, als gij durft. Dat boezemt ontzag in en bekoelt de drift. Wat bewijst dit? Dat niemand zich onder het beroep op dien regel zou wapenen, als hij niet eenigermate de bedoeling koesterde, een ander daarmeê in vrees en bedwang te houden.

Welke zijn nu al zoo de internationale moeilijkheden, die Europa op 't oogenblik in gejaagdheid brengen?

Vooreerst, om met den Benjamin aan te vangen, het Duitsche vraagstuk. De Prager vrede - dat bekennen zelfs de optimisten - is maar om de bekende uitdrukking nog eens te bezigen, *le commence-*

ment de la fin. Slechts een provisorium, een voorbereiding, een overgangstoestand is het Noord-Duitsche verbond, dat sedert is tot stand gekomen. Daartoe is Saksen ook eindelijk toegetreden: Dresden en Königstein zijn sinds door Pruisische garnizoenen bezet.

Het totaal onbeduidende Lichtenstein speelt *verstoppertje* tusschen de Tyroler en Zwitsersche bergen, lacht den Noordschen veroveraar uit met een spottend: 'toch kun je me niet krijgen,' en sluit nog geen vrede. Van toetreding tot den Bond zou voor dat staatje echter geen sprake zijn. Alleen Luxemburg is van alle staten benoorden de Mainlinie nog niet met Pruisen overeengekomen.

De anti-pruisische gezindheid der inwoners, de belangen van Frankrijk bij zoo een sterke vesting, als de hoofdstad, de verklaarbare onwil van den koning-groothertog, om zich onder een *vasallage* te bukken houden de onderhandelingen aan den gang. Doch ook bezuiden den Main openbaren zich steeds sterker de manifestatiën ten behoeve van een éénig Duitschland. Op onderscheidene wijze. De *Badenser* verlangen aansluiting aan de nieuw verrezen confederatie. In Wurtemberg is een vergadering gehouden van voorstanders van het *groote Duitschland*, die de Zuidelijke broeders niet als stiefkinderen van het vaderland wenschen behandeld te zien, en daarom op vernietiging van het gebeurde aandringen. Een nieuw grootsch gebouw moet daarvoor in de plaats komen. De project-teekening daarvoor zal echter wel niet ingeleverd zijn vóór dat het thans bestaande met nieuwe uitspringende vleugels zal voorzien zijn. Vooreerst echter heeft Pruisen geen tijd, om meer te annexeeren. *Geduld is zulk een schoone zaak.* Maar dan denken wij ook tevens aan de kat, die op de muis loerde.

Dringender belang doet zich voor bij het tweede, bij het Romeinsche vraagstuk. Nu Victor Emmanuel als vorst een gondelvaart door de Lagunen van Venetië heeft genoten, nu de Italiaansche vlag van den St. Maco-toren waait, is die kwestie in de laatste phase van ontknooping getreden. Eerstdaags vervalt de termijn, waarop de Fransche troepen, volgens de September-conventie van '64, het pauselijk gebied moeten verlaten. En daaraan moet het keizerlijk gouvernement nu te meer uitvoering geven, nu zijn soldaten de éénige vreemde bezetting op Italiaanschen bodem zouden uitmaken.

Werkelijk wordt de uitvoering der overeenkomst reeds voorbereid. Na 15 December zal Pius IX geen andere militaire bescherming hebben dan zijn eigen troepen, meerendeels vreemdelingen, onder wie niet altijd de beste krijgstucht schijnt te heerschen, en die het wellicht lastig zal vallen voortdurend te onderhouden. En dat na het verdwijnen van het Fransche commando de Romeinsche bevolking haar begeerte, om met de rest van Italië vereenigd te zijn, niet zal onderdrukken, is niet onwaarschijnlijk. Wat zal de paus doen? Zijn wereldlijke macht opofferen? Erkennen dat het rijk van hem, wiens stedehouder hij heet, niet van deze aarde is? Dit zou, geloof ik, de

logische juistheid zijner godsdienstige functiën voor zich hebben; zou de toekomst van het kerkelijk Katholicisme bevorderen; en zou op de ervaring der geschiedenis steunen. Toen de pauselijke macht, de hiërarchie, op het toppunt van heerschappij stond, was het zoogenoemd erfgoed van den H. Petrus onbeduidend. In de dagen van Gregorius VII en Innocentius III werd de kracht van het hoofd der Kerk niet geacht te steunen op eenige vierkante mijlen gronds. Na den ondergang zoo der pauselijke als der keizerlijke oppermacht in Europa, heeft de macht van den H. Vader een nieuwen glans beleefd, toen hij zich aan het hoofd stelde van hen, die de *barbari* uit Italië wilden drijven. Als type dier pausen verschijnt ons Julius II, wiens graf, zoo beteekenisvol, door het kolossale beeld van Mozes wordt gedekt. Eerst in de tijden van Italië's verval en na de volledige zegepraal der Hervorming vergenoegt zich de paus met zijn vorstendom en blijft er aan gehecht, als aan het plechtanker zijner grootheid. En leverde nu de regeering van dat landje nog maar het bewijs, dat zulk een kerkelijke oppermacht weldadig werkte voor de onderdanen! - Doch hoe juist al die redeneeringen ons mogen voorkomen, 't is niet waarschijnlijk, dat Pius IX of zijn consistorium van dat gevoelen zullen zijn. Niettegenstaande de regeering van Italië de verbannen en uitgeweken bisschoppen allen heeft terug geroepen en hersteld; niettegenstaande in het pas verworven grondgebied de geestelijkheid eenparig het voorbeeld heeft gegeven, om voor een vereeniging met Italië te stemmen; is men te Rome wijzer. Een pauselijke allocutie, in 't laatst van October gehouden, bevat niets dan jammerklachten over al de veranderingen, die in Italië zijn voorgevallen, betreurt zelfs uitdrukkelijk het invoeren van het *burgerlijk huwelijk,* en doet de waarschijnlijkheid doorschemeren, dat, zoodra Rome Italiaansch dreigt te worden, de H. Vader het Vaticaan zal verlaten. Dat willen juist de vijanden van Italië: het jeugdige koninkrijk in discrediet brengen bij de gansche Katholieke wereld, omdat het den paus genoopt heeft, als balling rond te zwerven. Voor Victor Emmanuel is de positie moeielijk. Volgens de September-conventie mag Italië zich niet mengen in de betrekking tusschen den paus en zijn onderdanen. En ongetwijfeld zal de koning zelf gaarne zijn rijk afgerond zien en zal ook de nationale partij niet ophouden op de eenheid van gansch Italië voortdurend te hopen. De minister van buitenlandsche zaken Ricasoli heeft wel is waar in een circulaire aan de Italiaansche vertegenwoordigers bij het buitenland verklaard, dat de regeering zich stipt aan de overeenkomst zal houden, doch zijn wenschen niet verholen. De godsdienstige suprematie wordt door de Italiaansche regeering geëerbiedigd. Want ook de kracht der vrome gemoederen zal wel niet te versmaden zijn. Ook de dubbelzinnige houding van Napoleon in die kwestie zal den Italianen moeilijk te ontraadselen of nog moeilijker te volgen zijn. En zoodra de oneenigheid

uitbarst, om welke reden ook, zullen de verdrongen elementen zich wel weêr baan pogen te breken.

Eindelijk het Oostersche vraagstuk, het eeuwige. Een klein zenuwtoeval is weêr gelukkig afgeloopen voor den zieke. De Europeesche mogendheden, die bij de vestiging van het koninkrijk Griekenland ook de bescherming der Grieksche onderdanen van de Porte op zich hadden genomen, hebben zich ditmaal strict neutraal gehouden. Uit vrees ongetwijfeld van weêr den eersten schok te geven aan dien bouwval, welks instorten zoo veel verwarring zou veroorzaken. De opstand op Candia schijnt thans gedempt; de sultan heeft een zacht en billijk bestuur toegezegd; en dan zullen de Candioten hun broeders, die onder George leven, niets te benijden hebben. Daarmeê is zeker het Turksche rijk nog niet gered. Van alle kanten dreigt steeds gevaar. De Serven eischen reeds denzelfden graad van onafhankelijkheid als de Romanen; de Grieksche bestanddeelen in de monarchie, steeds vooruitgaande in stoffelijke welvaart boven de Osmanlis, zullen wel voortdurend trachten zich aan de heerschappij der regeerende natie te onttrekken; ook al wordt de in 1856 uitgevaardigde Hatti-Homayoun ten opzichte van de gelijkstelling der niet-muzelmansche onderdanen beter uitgevoerd. Geldgebrek zal den Divan steeds in verlegenheid brengen. Maar zijn dit redenen, om de Turken over den Bosporus te zetten? Als de zieke man nog maar niet blind of stom is, kan hij immers ten allen tijde elk der europeesche vorsten toeroepen: médecin, guéris-toi toi-même. 't Is bovendien niet onbelangrijk op te merken, dat van de 12 millioen inwoners van het Turksche rijk in Europa de helft Turken of althans daarmeê gelijkgestelden, Muzelmannen, zijn; terwijl van de andere helft de Grieken 2 millioen beslaan, en de resteerende 4 millioen uit Romanen, Serviërs, Bosniërs, Armeniërs is samengesteld. Zoolang dus het Europeesch-Turksche rijk bestaat, komt den Turken wel het hoofdmoment toe. Een verplaatsing van het zwaartepunt zou gelijkstaan met scheuring. Intusschen zal de kwestie der nationaliteiten ongetwijfeld aan den Beneden-Donau voortdurende onrust baren.

Als wij nu zoo al verder eens de wereldkaart overzien en wij ontwaren dan: een fellen strijd tusschen Brazilië en Paraguay, een duurzamen oorlogstoestand tusschen Chili en Spanje, de vergeefsche worsteling van het vreemde, monarchale beginsel in Mexico tegen de republikeinen, den burgeroorlog, die in Japan de Daïmos tegen den nu overleden Taikoen voerden en van welks uitslag het vrije verkeer der Europeanen met het eilandenrijk afhangt, dan kunnen wij onzen tijd niet een tijd van vrede noemen. Die onbestemde gedachte aan oorlog doet ook van tijd tot tijd geruchten omtrent alliantiën tusschen onderscheidene kabinetten ontstaan. Rusland met Pruisen; Frankrijk met Oostenrijk; Oostenrijk met Italië, Pruisen met den paus ten voordeele der wereldlijke macht, enz. enz. Vreemds ligt daar niets in. Even als in de midsummernightsdream de dwaling van Puck bij het indruppelen van

het wondersap, veroorzaakt, dat een minnaar het meisje vervolgt en aanbidt, dat hij zoo even had verfoeid, en haar, waar hij op verzot was, verlaat, evenzoo zijn de meest verrassende wendingen in de Europeesche diplomatie vaak het gevolg geweest van onwillekeurige verblinding, ook wel van minder te ontschuldigen dwaling. Voor 't oogenblik echter zijn al die geruchten nog niets dan onjuiste gissingen, hoogstens onbewuste profetieën.

Bieden aldus de verhoudingen tusschen de verschillende volken tot elkander geen hoopvol tooneel aan, dan is het wellicht gunstiger gesteld met den inwendigen toestand bij ieder in het bijzonder. Ware dat zoo, 't zou tegen veel kwaads opwegen. Maar het tegendeel is waar. Voor de vrijzinnige begrippen van staat en maatschappij is onlangs geen nieuw terrein ontgonnen. Wel hier en daar achteruitgang merkbaar, en allerwege moeilijkheden, ook bij het bewandelen van het richtige pad.

In Spanje heerscht de reactie met ijzeren gestrengheid. Koningin Isabella schijnt den smet te willen afwisschen, dat haar naam eens het wachtwoord van het liberale Spanje geweest is. Afzetting van ambtenaren, ontbinding van provinciale- en gemeente-raden, verhindering van vrije gedachte-uiting, arrestatiën van verdachten, gewapende bewaking der hoofdstad. Ziedaar de middelen waardoor de *premier*, Narvaez, zijn bestuurstelsel bij de bevolking ingang tracht te verschaffen.

In Frankrijk prijkt de constitutie wel met de principes van '89, maar ook alleen het geschreven woord. Als eenige studenten een vergadering, misschien een woelige vergadering houden, worden zij gearresteerd. Waarschuwingen aan dagbladen worden zelfs meêgedeeld als zij een ongunstig bericht omtrent 's keizers gezondheid hebben opgedischt. Twee waarschuwingen, weet men, kunnen tot schorsing voeren. Eindelijk is er altijd nog sprake, om aan het corps legislatif discussiën bij 't adres van antwoord op de troonrede te verbieden. Het zou een goed voorbeeld zijn!

Oostenrijk heeft wellicht goede bedoelingen. Is de aanstelling van von Beust als minister wel zeer voorzichtig? Zal de Sakser zich maar zoo fluks denationaliseeren, zijn verleden afzweren en tegenover Pruisen welwillend, althans neutraal blijven? In een circulaire aan het corps diplomatique heeft de jeugdige Oostenrijker als zijn verlangen, of liever als zijn uitgevoerd plan verklaard: dat hij geheel herboren was. Ook de poging, om het handelstractaat met Pruisen te hernieuwen moet ons aan het ernstige van dit voornemen doen gelooven. Doch het tot dus ver exclusief duitsche karakter van von Beust's streven zal allicht doen gelooven, dat de Hongaarsche natie hem minder ter harte gaat, of althans, dat hij nog altijd in de duitsche bestanddeelen Oostenrijks zwaartepunt zoekt. Wij zullen afwachten. Het plan van een afzonderlijk Hongaarsch ministerie voor de bijzondere aangelegenheden van dat land is door de keizerlijke regeering toegegeven. Als men het nu

maar eens wordt over de grenzen van het bijzondere en het gemeenschappelijke, over den omvang van de provinciën, die tot de Hongaarsche Kroonlanden gerekend moeten worden en dus niet ten volle zelfstandig blijven, als men eindelijk zegeviert, om de duitsche Oostenrijkers aan die splitsing te gewennen. Minder troostrijk is echter de verklaring der keizerlijke regeering bij de opening van den Hongaarschen landdag gedaan, dat eerst na het regelen der gemeenschappelijke aangelegenheden - leger en finantiën - de beurt aan de speciaal Hongaarsche belangen kan komen. Dat voorts de overwonnen keizer zijn leger beter wil organiseeren, is natuurlijk. Doch 't zal weinig helpen, mooie bepalingen omtrent lichting en reserve te maken, cursussen bij de corpsen op te richten, ja zelfs den officieren het dragen van lorgnetten en haar-scheidingen op het midden van den schedel te verbieden, als de gewone manschappen zoo aartsdom in de gelederen treden. Ellendig is het in Oostenrijk gesteld met het lager onderwijs. En zonder die elementaire ontwikkeling geen goede soldaten, geen echte vaderlandsliefde.

Van Pruisens vorderingen op de baan der liberale politiek, viel weinig te vernemen. In de geannexeerde landjes is nog weinig nieuws ingevoerd, behalve de dienstplichtigheid. De Kamers te Berlijn worden uitgenoodigd hare toestemming tot een hoog budget te geven, op poene van - niet gehoorzaamd te worden. En gauw moeten zij het maar afhandelen. Want de regeering wil het Duitsche parlement voorbereiden. Die belofte coupeert lastige discussiën. Nu, het is te hopen, dat als dat parlement bijeenkomt, de cirkel der persoonlijke en staatkundige vrijheid der Duitschers wat ruimer kan worden. Anders leverde voor de kleine staatjes de inlijving nog verlies op. Want, men zal het wel niet ontkennen, dat met veel laakbaars en belachelijks, de kleinstaaterei een voordeel opleverde: het aanwezig zijn van veel kleine centra van beschaving, bevorderd door hoven en gezantschappen, waarvan men hoogescholen en schouwspelen als voorname vruchten kon noemen. Zij zullen verdwijnen voor meerdere vrijheid? Die is nooit te duur gekocht. Maar die vrijheid komt den nieuwen Duitschers nu ook toe.

Zal door die veranderingen het voortdurend verblijf te Hannover, Frankfort, Dresden nu minder aangenaam worden, de toeristen behoeven niet te vreezen, den volgenden zomer leêge kurzalen te vinden, en alleen werkelijk zieken aan te treffen, overgeleverd aan het gebruik der geneesbronnen. O neen! Het nieuwe gouvernement heft vooreerst de speelbanken niet op, die het te voren als zedeloos heeft gebrandmaakt. Een schadeloosstelling aan de aandeelhouders zou het Pruisische budget toch niet tot de grenzen van onaannemelijkheid doen rijzen.

De groote man is ongesteld, behoeft zich dus niet te haasten, zijn beloften na te komen; en zoo blijft alles voorloopig bij het oude.

In Groot-Brittanje heeft de regeering nog geen beslissende houding in de reform-kwestie aangenomen, en haast zich ook niet in Ierland de Habeascorpus-acte te herstellen, die zij om de *fenians* dáár geschorst heeft.

In het kanton Génève verklaart zich de meerderheid der bevolking tegen de algeheele gelijkstelling van alle burgers in burgerlijke en staatkundige rechten.

Zou men van de inwendige Europeesche toestanden niet willen uitroepen: ubi tetigeris ulcus! d.i. er is haast geen gezond plekje aan het heele lijf. Éen troost is er, dat ook in de vorderingen, die de menschheid op de baan der beschaving aflegt 'duizend jaren gelijk één dag zijn.' Aldus rekenende, merken wij op, dat vele denkbeelden op dat gebied zich nog slechts in een leven van nauwelijks eenige uren verheugen.

De nieuwe wereld geeft ons een eenigermate vrolijker schouwspel. Bijna allerwege heeft in de groote republiek het beginsel gezegevierd, dat door den president bestreden werd. Het nieuwe congres zal voor de overgroote meerderheid zijn samengesteld uit voorstanders van het amendement op de Grondwet, waarbij de vroeger oproerige staten van het zuiden tot gelijkstelling der zwarte bevolking althans indirect genoopt worden. Is het niet verblijdend, zoo kort na het einde van den burgeroorlog te zien, dat in Masassuchets twee negers candidaat worden gesteld voor de vertegenwoordiging in dien staat? Ook de nasleep van den oorlog doet zich steeds minder gevoelen; de rampen worden geheeld, de immigratie uit Europa begint weêr fiks toe te nemen. En het is niet alleen op die wijs dat Amerika aan de oude wereld voortdurend de gelegenheid zal blijven verschaffen, de evenredigheid te houden tusschen bestaansmiddelen en bevolking, gelukkiger dan dat deze laatste zelf, door beklagenswaardige vernieling van arbeid en kapitaal aan oorlogstoebereidselen hiervoor zorg draagt.

Werden wij, blijkens het voorgaande, ten aanzien van het Buitenland voornamelijk bezig gehouden door teruggaande bespiegelingen en gissingen over de toekomst, omtrent Nederland kunnen wij een feit vermelden. Op den laatsten dag der tiende maand kwam het gansche volk op van Delfzijl tot Maastricht en van Alkmaar tot Middelburg om te kiezen, wie waardig zouden zijn, voortaan in de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zitten. Voor veertien van de leden der ontbonden Kamer werd de deur gesloten, en daaronder voor elf[*)], die tot de liberale partij behooren. In zoover een zegepraal voor het Ministerie, dat Z.M. den raad tot kamerontbinding heeft gegeven, en dat met die liberale partij niet sympathiseert. Men neme echter in aanmerking, dat ook drie leden, die gedecideerd tot de richting van het tegenwoordige kabinet behooren zijn uitgevallen, dat van de 39 voorstemmers voor de noodlottige motie van September 29, en daaronder de voorsteller zelf met een overgroote meerderheid zijn herkozen, en dat met hem thans vijf vertegenwoordigers der zoogenaamde Anti-revolutionairen in de Tweede Kamer zitting gaan nemen, dat vele der

(*) Waarschijnlijk zal na de nieuwe keuze te Groningen, in de plaats van Thorbecke, dit cijfer op tien komen.

uitgevallen liberale leden niet zijn herkozen ten gevolge van locale invloeden en van omstandigheden, die met de oorzaken der voorafgegane kamerontbinding niet in direct verband staan, - dan kan men niet bevestigen dat de kiezers het grondwettige vraagstuk, dat door het Ministerie is opgeworpen, naar zijn zin hebben beslist. Men kan ook zich wellicht afvragen, of het behaalde succes wel opweegt tegen den buitengewonen maatregel, die genomen werd. Elke kamerontbinding toch verwekt sensatie. Daaraan heeft het ook thans niet ontbroken. Hartstochten zijn opgewekt, die niet altijd kunnen gezegd worden, het heil des lands te bevorderen. Vaderlandsliefde en liefde tot het Koninklijk huis zijn als monopoliën voorgesteld van de voorstanders der ministerieële richting; op andersdenkenden een smet geworpen, die de minder ontwikkelde burger maar al te gaarne opmerkt bij hen, wier streven en richting hij niet zoo gemakkelijk begrijpt, en die hij misschien vooreerst nu weêr zal meenen op te merken in alle handelingen van vertegenwoordigers, die regeringsvoorstellen niet met *ja* en *amen* beantwoorden. Het zal de betrachting van wat ieder zijn plicht rekent niet beletten, maar de vruchtbare werking er van wellicht verlammen.

Is het te belachelijk, om onder de beklagenswaardige verschijnselen te rekenen het adres van eenige Kamper vrouwen, waarbij in naam van God, om een absoluut koningschap gebeden wordt, en dat van eenige Utrechtsche personen van dezelfde sexe, waarin op de gevaren van ongeloof en revolutie gewezen en op de afschaffing van het Staats-onderwijs aangedrongen wordt? Als dergelijke klanken eens van ernstiger en talrijker organen uitgingen, dan zou het tegenwoordige Ministerie ook wel mogen uitroepen: die ich rief die Geister, werd ich nun nicht los. Want aan zulke eischen zou bezwaarlijk te voldoen zijn, zoolang onze grondwettige instellingen gehandhaafd blijven. En daaraan vast te houden heeft de ministeriëele commissie, die de nieuwe zitting der Staten-Generaal op 19 November heeft geopend, zoo als te verwachten was, verklaard.

Vreemder was het in die openingrede de Kamer er op gewezen te zien, dat zij *voortaan* 's lands belangen moest behartigen *binnen de grenzen van haren werkkring.* De bijvoeging dier laatste woorden is ongetwijfeld niet toe te schrijven aan een begeerte om de phrase af te ronden, of iets onverschilligs te zeggen. Wat aan de ontbinding vooraf is gegaan doet alleszins aan het wel doordachte bezigen dier uitdrukking denken. Het Ministerie blijft dus volharden bij de eens vroeger geuite opinie omtrent de machtsoverschrijding der Kamer. 't Ware beter geweest, dat punt te laten rusten. In het belang des lands is het ongetwijfeld, dat van den kant van Regeering en Vertegenwoordiging het gebeurde worde op zij gezet, en beide zich met ijver gaan toeleggen op 't geen er nog te verrichten is. Slechts zóó is er samenwerking, slechts zóó een gunstige uitslag te wachten. Een

partijstrijd, waarin het alleen om leuzen en woorden te doen is, kan vooral bij de tegenwoordige samenstelling der Tweede Kamer de schromelijkste nadeelen en vertragingen opleveren. De Conservatieve partij, waarop het Ministerie vooral steunt, vormt nauwelijks een meerderheid, de weinige Antirevolutionairen zullen op schoolwetsherziening vergeefs blijven aandringen en den afval van eenige vrienden, thans onder de ministers betreuren, de Liberalen vormen een geduchte minderheid. 't Is daarom minder behoedzaam van de Regeering geweest, reeds bij de eerste zitting, woorden te bezigen, die konden schijnen als wilde zij de Kamers aan de vermeende grenzen harer bevoegdheid herinneren en haar als 't ware voor te houden, dat haar bestaan aan de betrachting van dat, misschien geschonden, beginsel zou gebonden zijn. Geen lid der Nederlandsche vertegenwoordiging zal om de gebezigde uitdrukking de gedragslijn verlaten, die hij als medelid van getrouwe Staten-Generaal zal behooren te volgen. Allen zullen - 't is te hopen -, tot welke richting zij ook behooren, met deze Regeering wenschen samen te werken tot het heil des vaderlands, en voortdurend al wat hun voorgelegd wordt beoordeelen naar die beginselen, die eerlijke en gemoedelijke overtuiging bij hen heeft gevestigd. Niet jagen naar populaire toejuiching, niet vreezen voor verschil met de organen der Regeering, daar waar het intieme convictiën geldt. Doch ook het goede, het werkelijk deugdelijke aannemen van en bevorderen met ieder ministerie, dat het aanbiedt. Dan kan er voor Nederland in het vervolg veel goeds tot stand komen.

H.L.D.

Vaderlandsche geschiedenis.

Handboek voor de geschiedenis van ons vaderland, door Mr. L. Ed. Lenting. Eerste deel.

Volgens het voorbericht had de schrijver in den aanvang geen ander plan, dan om een schets der vaderlandsche geschiedenis te geven. Onder de bewerking breidde zijn arbeid zich uit, en stelde hij zich voor, een tweeledig doel te bereiken: uiteenzetting van de ontwikkeling van onze oude staatsinstellingen, en mededeeling van de jongste resultaten op het gebied der V.G. - Ten dienste van wie? ‘Van den lezer en vooral den leerling.’

Het handboek van Mr. L. Ed. Lenting wil een handboek bij het onderwijs zijn, gelijk uit de laatst aangehaalde woorden blijkt. Hoe moeielijk het is een dergelijk werk te beoordeelen, wanneer men het niet zelf gebruikt, ik geloof toch dat de volgende bezwaren tegen het

werk van den heer Lenting gelden. Dit handboek komt me voor minder geschikt bij het onderwijs te zijn, omdat het niet helder is. Niet helder, noch in vorm noch in voorstelling. De schrijver behandelt alle provinciën vrij uitgebreid, veel uitgebreider dan Beeloo, maar bij Beeloo is de behandeling van ieder gewest tot een afzonderlijke § gemaakt. Dit bevordert het overzicht, wat voor een jongen zoo onmisbaar is. De heer Lenting scheidt zijne behandeling der verschillende gewesten eenvoudig door een streep, maar zelfs op de inhoudsopgave vindt men niet aangewezen, op welke bladzijde men aantreft de afzonderlijke historie der gewesten. Op blz. 163 vindt men een stuk geschiedenis van Gelderland: de historie van Adolf van Egmond. Waar is het voorafgaande? De schrijver geeft geen enkele aanduiding; we bladeren en vinden de historie van Arnold van bl. 148-153. De geschiedenis van Reinoud IV vinden wij op dezelfde wijze bl. 138 enz. Zoo is het met Gelderland: zoo met de andere gewesten. Dit zuiver vormelijk gebrek is geen kleinigheid, maar maakt het boek van den heer Lenting reeds geheel ongeschikt voor het onderwijs. Daarbij heeft het nog een ander nadeel. Vinden wij, ouderen, het reeds vervelend op die wijze te moeten zoeken, het is zeker, dat een schooljongen nooit thuis raakt in een boek, dat volkomen onnoodig hem tot een dergelijk vervelend tijdverlies dwingt. De leerling der burgerscholen, die na den schooltijd zich voor den volgenden dag voor een les of vier, vijf - zoo niet meer - voor te bereiden heeft, geeft zich den tijd niet tot dergelijk snuffelen en blijft daardoor in zijn handboek een vreemdeling. Een schoolboek, dat de verschillende onderwerpen in verschillende paragrafen behandelt, dwingt den knaap zijn kennis onder hoofden te rangschikken. Waar dit niet geschiedt, is onhelderheid van voorstelling het gevolg.

Mag ik hiermede de onduidelijkheid van dit handboek, wat de inrichting betreft, bewezen achten, een andere vraag is het, of de gebreken der inrichting niet eenigszins opgewogen worden door de helderheid der voorstelling en de levendigheid van den stijl. Tot mijn leedwezen kan ik dit niet bevestigen. Ziehier een enkel proefje: het is het verhaal van de kennismaking van Jacoba en Frank van Borselen. ‘Jacoba had door het verdrag met Filips feitelijk alle gezag verloren, dat nu op hem overging. Zij reisde met hem rond en deed hem als haren ruwaard huldigen. Hij benoemde nu Frank van Borsselen, heer van St. Maartensdijk tot zijnen stadhouder over Holland, Zeeland en Friesland.

‘Vier jaren bracht Jacoba zóó (?) door: zij hield zich bij afwisseling nu eens te Goes, dan in den Haag op. Gewoon aan een weelderig leven, waren al spoedig hare inkomsten niet toereikend voor hare behoeften, en men verhaalt, dat Frans van Borselen, bewogen door den nood, waarin zij verkeerde, haar vaak uit eigen middelen ondersteunde, en zij dien ten gevolge eene genegenheid voor hem opvatte, die wel-

dra door een huwelijk gevolgd werd, dat echter geheim moest blijven, omdat het in strijd was met het tusschen haar en Filips gesloten verdrag: maar eene zoo gewichtige zaak liet zich niet lang verborgen houden.' Hoe veel maal moet de leerling dezen zin overlezen en analyseren, voordat hij alles begrijpt, wat er in staat? Zou de voorstelling niet aan helderheid en puntigheid gewonnen hebben, wanneer de schrijver al die kleinigheden niet in nevenzinnen, indien hij niet zulk een massa bijzonderheden opeengestapeld, maar een paar punten door een enkelen trek er bij te voegen scherper op den voorgrond had doen treden?

En dit is, geloof ik, het hoofdgebrek van dit handboek. Het is te vol, om als schoolboek te dienen. Het geeft te weinig scherpe lijnen aan de hand, er is te weinig kleur in 't verhaal: het is een opeenstapeling van feiten. De schrijver heeft zich blijkbaar ten doel gesteld zoo veel mogelijk te vertellen, maar er niet aan gedacht, dat een schooljongen meer heeft aan het weinige, dat hij onthoudt, dan aan het vele, wat zijn voorstellingsvermogen niet gelijktijdig omvatten kan en daarom door het geheugen niet wordt vastgehouden. Ik geloof, dat er geen schooljongen in de wereld is, die dit alles zou kunnen onthouden: die de geschiedenis van de Nederlandsche gewesten in zijn hoofd zou kunnen opnemen en bewaren, gelijk zij hier verhaald wordt. Een ander nadeel toch van een schoolboek van zoo grooten omvang als dit is, dat het den docent, ten minste zoo het getal leerlingen eenigszins aanzienlijk is, verhindert om tot toelichting veel te spreken, daar hij al zijn tijd behoeft om te zien, of de opgegeven les begrepen is, ik spreek nog niet eens van onthouden. Neemt een handboek bij het onderwijs zulk een groote plaats in, dan mag men ten minste vorderen, dat het den leerling in staat stelt zonder mondelinge toelichting van anderen een helder en duidelijk overzicht te krijgen. Doch daartoe is een frissche, levendige stijl onmisbaar: en moet een duidelijke inrichting van het werk den knaap het vormen van zijn overzicht gemakkelijk maken.

Het laatste groote gebrek, de weinige frischheid en levendigheid van den stijl komt, gelijk ik reeds zeide, van de zucht des schrijvers om zooveel mogelijk mede te deelen. De eigenlijke oorzaak hiervan ligt in het andere doel, dat de schrijver zich voor oogen stelde. Hij wilde ook schrijven voor het groote publiek, om dit bekend te maken met de nieuwste resultaten der historische onderzoekingen.

Ronduit gezegd, het komt me voor, dat de heer Lenting zich volstrekt geen rekenschap gegeven heeft van zijn plan. In den aanvang heeft hij, naar ik vast geloof, niets anders willen schrijven dan een schets, dienstig voor het middelbaar onderwijs. Doch onder het schrijven heeft de arbeid hem medegesleept, en hij heeft te gelijker tijd een boek willen leveren, voor grooter kring bestemd, zonder zich rekenschap te geven, dat men twee zoo uiteenloopende plannen niet in één werk

bereiken kan. Een goed schoolboek zal nooit een prettige lektuur zijn: omgekeerd is een wetenschappelijk handboek voor het publiek nooit een schoolboek. Deze tweeslachtigheid van Lentings werk verraadt zich in allerlei groote en kleine trekken. De schrijver had ergens geschreven, *dat is de eerste maal*, *dat het woord dagvaart werd uitgesproken.* In een boek nu, voor het onderwijs bestemd, geeft de schrijver zich in de aanteekeningen deze dementi: ‘Later is 't mij gebleken, dat ik misschien een al te groot vertrouwen heb gesteld op Wagenaar, en dat het woord, hoewel in een andere beteekenis, in een handvest van graaf Willem III van 1305 werd gebruikt.’ Heeft de schrijver hier niet een geheel ander publiek van lezers, dan leerlingen, toegesproken?

Omgekeerd. Een aanteekening op blz. 86 luidt: ‘De tijd der Heeckerens en Bronkhorsten. Even als de Kabeljaauwschen in Holland, behoorden de Bronkhorsten tot de partij der steden, en waren zij den vooruitgang toegedaan, terwijl de Heeckerens even als de Hoekschen, de partij van het behoud uitmaakten. Overal ziet men dezelfde richtingen, maar met verschillende uitingen, die meer en meer het noodzakelijk gevolg was van het toenemend overwicht der steden en van de daardoor veranderde tijdsomstandigheden. Men lette daar vooral op.’

Wie moet opletten? Natuurlijk de leerling: misschien ook de docent, die het boek gebruikt, en de feiten op bl. 86 in dezen geest moet toelichten. Doch moet dit de toon van een geschrift zijn dat de resultaten der jongste onderzoekingen op het gebied der Vaderlandsche Geschiedenis in ruimeren kring wil verspreiden? Het is immers een eisch der historische kunst, dat men zich niet tevreden stelle de feiten op te sommen, en daar achter voege: vat ze nu in dezen geest op, maar dat de voorstelling der gebeurtenissen in den lezer dien indruk te weeg brengt, dien de schrijver door zijn onderzoekingen als de ware beteekenis der feiten heeft leeren kennen. De vermaning dus van den heer Lenting is een bewijs, dat het laatste doel, het leveren van een historisch kunstwerk, niet door hem nagestreefd is, maar hij, ten minste hier ter plaatse, een meer praktisch doel zich voor oogen heeft gesteld.

Het zou nutteloos zijn deze beschouwing te vervolgen, daar er geen ander resultaat dan het tot dusver verkregene mij mogelijk toeschijnt. De heer Lenting heeft, wat men noemt, twee vliegen tegelijk willen slaan, en naar ik meen, beide gemist. Ik geloof, dat het niet bijzonder te betreuren is, daar het een kans geeft op een belangrijke aanwinst onzer historische literatuur.

De vrijmoedigheid mijner beoordeeling zal me, zoo het noodig is, vrijwaren van den schijn, dat ik wil vleien, wanneer ik die belangrijke aanwinst van den heer Lenting hoop te ontvangen. Dit handboek, gelijk hij het tot dusver schreef, moge zeer spoedig uitverkocht zijn en dan ten grave dalen. De heer Lenting zich zettende tot een

tweeden druk, werpe elk denkbeeld om een handleiding voor het onderwijs te geven op zij en stelle zich uitsluitend ten doel een helder, streng wetenschappelijk overzicht van de vaderlandsche geschiedenis in eenige deelen te geven. Het plan, in der tijd door prof. Beijerman opgevat, om een Vaderlandsche geschiedenis in zes deelen te geven, is nog door niemand verwezenlijkt. De heer Lenting zij de man, die ons volk met zulk een werk verrijkt. Dat is een arbeid, zijner vrij wat meer waardig dan het maken van een schoolboek. Hij late dat over aan hen, die de praktische behoeften kennen en weten, hoe een jongen een schoolboek gebruikt, wat hij er zoekt en er in vinden wil. Een werk, als hetgeen ik in plaats van zijn handboek van den heer Lenting vraag, zal de resultaten der historische onderzoekingen in veel wijderen kring verspreiden, dan het ooit op deze wijze door hem geschieden kon. Verwijzing naar de bronnen zal natuurlijk in een zuiver wetenschappelijk werk onmisbaar zijn. En ik durf me vleien, dat wanneer de heer Lenting niet gebonden is aan de noodzakelijkheid om zoo veel feiten, als mogelijk is, binnen een bestek, zoo klein mogelijk, saàm te vatten, de eischen der historische kunst en de geestdrift van den historicus aan zijn stijl frischheid, kracht en levendigheid zullen bijzetten. Mocht ik door deze beoordeeling iets hebben bijgedragen tot het doen ontstaan van zulk een werk, ik zou den heer Lenting dankbaar zijn dat hij me door den onaangenamen en ondankbaren plicht van afkeuren er toe in de gelegenheid gesteld heeft.

A.
Th. J.

Mengelwerk.

De maagd van Orléans.
door W. Francken, Az.

In het begin van 1429(*) scheen Frankrijk zijnen ondergang nabij. Nog ééne stad verloren en - de reeds geknakte leliën worden afgesneden, het koningsgeslacht verdreven, de ontwikkeling eener eigen nationaliteit gestuit. Onder Engelsche vorsten en Engelsche overheersching zal het niet langer een zelfstandig rijk zijn. - Ieder weet van de oorlogen, niet bij jaren maar bij eeuwen geteld, met onverzoenlijke hardnekkigheid tusschen de beide volken van de eene en de andere zijde des Kanaals gevoerd, en hoe, gelijk in de veertiende, zoo in het begin van de vijftiende eeuw, het krijgsgeluk meestentijds aan de zijde der Engelschen geweest was. Bij Crécy, Poitiers, Azincourt (1346, 56, 1415) behaalden zij hunne wereldberoemde overwinningen: geen ridderharnas of onstuimige, fransche moed was bestand tegen de onverstoorbare kalmte en de niet missende pijlen van Albions zonen.

(*) Het uitnemendste geschrift over dit onderwerp is: HASE, *Die Jungfrau von Orleans*, 2e Aufl. 1861. 't Is het eerste deel zijner *Neue Propheten*, van welke het tweede Savonarola, het derde das Reich der Wiedertäufer behandelt. In den *Literarischer Nachtrag* S. 106-164 bespreekt HASE eerst de oorkonden (naar J. QUICHERAT, die ze in vijf deelen te Parijs, 1841-49 het best en volledigst uitgaf), dan de rijke historische en poëtische literatuur. Na Hase is nu ook volledig geworden: G.F. EYSELL, *Johanna d'Arc*, *ihre Jugend*, *ihre Thaten und ihre Leiden, nach den Quellen dargestellt,* Regensburg, 1864. Door hem zijn niet, of konden niet worden vermeld het artikel: *Jungfrau v. O.* in HERZOG'S *Real-Encyclopädie*, door J.P. LANGE: eene vereeniging van schoone wenken en diepzinnige gedachten met duisterheden. KONRAD MEIER. *Die J.v.O. Romantisches Heldenlied.* Zürich 1854: de geschiedenis trouw gevolgd, maar geen juweel. DE LAMARTINE, *Jeanne d' Arc*, Paris 1863 - eene improvisatie op het papier, schitterend maar zonder veel diepte N. VILLIAUMÉ, *Histoire de J. d' Arc, et réfutation des erreurs publiées jusqu' à ce jour etc.* Paris 1863: eene vlijtige bestudeering des onderwerps, maar, vooral in de verkla ring, niet halende bij Hase. L' AUTEUR DE Mme LA DUCHESSE D' ORLEANS, *Vie de Jeanne*, *d' Arc.* Paris 1864: uitvoerig in de mededeeling van de verhooren, en in vromen, edelen geest zich wendende tot Frankrijks vrouwen.

Wel had telkens de niet gestorven volksgeest de velden, met Fransch bloed doortrokken, herschapen in Fransch land. Zelfs was er in 1413, toen Hendrik V den Engelschen troon beklom, betrekkelijk weinig van de vroegere veroveringen op Frankrijk overgebleven. Maar de moedige vorst kwam in eigen persoon over het Kanaal, op een tijdstip, dat in Frankrijk zelf bloedige burgeroorlogen en jaren-lange gruweltooneelen hem den weg tot overwinning hadden gebaand. Gedurende de schijnregeering van den rampzaligen, half waanzinnigen Karel VI (1380-1422) hadden de partijen der Armagnacs en Bourgondiërs zooveel en zoo ongelooflijke ellende aangericht, dat het woord wel verklaarbaar is, door Engelands vorst bij zijne landing den Pauselijken legaat, die op vrede aandrong, toegesproken. ‘Alles’, zeide hij, ‘wat een rijk in andere handen overlevert, is hier aanwezig. 't Is Gods wil, dat die handen de mijne zijn.’

Het gebeurde. Op de brug te Montereau werd de met bloed bemorste teerling geworpen (1419). Dáár zou de eindelijke verzoening plaats grijpen van 's konings éénig overgebleven zoon, den lateren Karel VII, het hoofd der Armagnacs, met Johan, hertog van Bourgondië, het hoofd der andere partij. Maar pas staan zij met enkele volgelingen binnen de afgepaalde ruimte, of de moordbijl treft den hertog en de zijnen. Even verraderlijk had hij zelf vóór twaalf jaren, in middernachtelijk uur, op de straten van Parijs den hertog van Orléans laten vermoorden. En was die moord het sein geweest der vele gevolgde gruwelen, de hand die hem trof, onderschreef den ondergang van Frankrijk. Want een half jaar later (Mei 1520) werd door Frankrijks vorstin Izabella, misdadige, boeleerende, ontaarde echtgenoot en moeder, en door Filips van Bourgondië, zoon des vermoord en Johans, het verdrag geteekend, waarbij de kroonprins van het recht op den Franschen troon vervallen verklaard en gebannen, en aan Engelands vorst, zoolang de waanzinnige koning leefde, het regentschap, met diens dood de regeering over Frankrijk opgedragen werd. Parijs, woedend over de vermoording des hertogs, haalde Hendrik met jubelzangen in. Nu Frankrijk het geen schande meer achtte, om te buigen onder Engelands juk, scheen alles afgedaan. Want, mocht ook de moedige Hendrik reeds twee jaren daarna sterven en dientengevolge, toen een kind van negen maanden zijn opvolger heette, de twist tusschen de hertogen van Betfort en Glocester, en Filips van Bourgondië de krachtige voortzetting des oorlogs belemmeren; scheen ook een oogenblik voor Frankrijk krachtiger hulp uit Italië en Schotland te zullen komen, - wat baatte het? De pogingen der betergezinde en dappere ridders werden door de weekelijke genotzucht des troonopvolgers, sinds zijns vaders dood koning in naam, verlamd, en leden schipbreuk op het gemis van een alles beheerschend legerhoofd. De nederlagen der Franschen in 1422 en '24 bij Crevant en Verneuil waren slechts de voorboden van den slag, die zou geslagen worden door de inneming van Orléans.

Want Orléans was de sleutel, om achter de Loire door te dringen en aan Karel het laatste land te ontnemen.

't Is Februari 1529. De aanvraag der benarde vesting om hulp isl door den koning niet beantwoord. Niet uit algeheele machteloosheid! Maar ook nu zelfs waakt de wellustige vorst uit zijne hoffeesten niet op tot de rechte veêrkracht. Op den eenen tijd gebeurt het, dat hij aan een' zijner dapperen, als hij dezen te nauwernood aanhoort bij de schildering van den dringenden nood, het woord ontperst: 'Nooit verloor een koning zoo kalm zijn rijk.' In andere oogenblikken verliest hij zoozeer alle vertrouwen op zich zelf en eigen zaak, dat de twijfel hem aangrijpt, of hij wel een wettige zoon en dus rechtens troonsopvolger is. Dan is 't alleen zijne edele gemalin, of zijn bekoorlijke bijzit, Agnès Sorel, die van de vlucht naar Provence of Schotland, van het voor goed opgeven van troon en kroon hem weêrhoudt. Te vergeefs. Den 12^{den} Februari zijn de Franschen bij een woesten aanva op een Engelsch transport geslagen. Aan één draad hangt het behoud van Orléans en Frankrijks toekomst. Maar - Orléans bekomt hulp; Orléans is den 8sten Mei ontzet; Engelschen en Bourgondiërs vlieden. En den 17^{den} Juli wordt Karel, meer voortgestuwd dan zelf heengedrongen door het van vijanden wemelende land, te Rheims in de Kathedraal gekroond. Van toen af is de overwinning aan Frankrijks zijde, in 1452 Calais de éénige plaats nog in Engelsche handen.

Vanwaar die ommekeer? Vanwaar in Engelands moedigen die schrik, in Frankrijks bezwijkenden die bezieling? Wij zullen het weten. In de ruime halle van het kasteel te Chinon, in de Touraine, zuidwestelijk van Orléans, vinden wij den moedeloozen maar altijd lichtzinnigen koning met meer dan driehonderd ridders en hovelingen bijeen: aller gelaat, dat der vrouwen het meest, is gespannen van verwachting. Verschijnen zal daar die zich van God gezonden noemt, om Orléans te ontzetten, Karel ter krooning naar Rheims te voeren en Frankrijk te zuiveren van Engelsch gebroed. Daar is zij. Want, schoon van nu af steeds in ridderkleeding, gelijk zij pas even het harnas heeft ontgespt, dat zij op haren tocht herwaarts geen oogenblik aflegde, nu staat zij daar in het landelijk gewaad harer sekse: de zeventienjarige Johanna, dochter uit eenvoudige dorpersfamilie, ver van hier. Van God en de Heiligen beweert zij tot Frankrijks redding geroepen te zijn, en - zij heeft het gered.

Wie zij is? Ginds, in het noord-oostelijk gedeelte van het tegenwoordige, op de grenzen van het toenmalige Frankrijk en Lotharingen, dicht bij den oorsprong der Maas, in het dorpje Domremy, werd omstreeks 1412 in eene eenvoudige landbouwersfamilie, *d'Arc* genaamd, een meisje geboren, dat bij het eerste opgroeien door niets bijzonders de aandacht trok. Onderwijs ontving zij niet, dan van hare moeder, in 't Ave Maria, het Credo en eenige legenden van Heiligen. Maar vroom

was zij en meêlijdend van hart, onder de spelen harer genooten soms afgetrokken. De mis woonde zij met innige aandacht bij, en lag uren ang geknield voor de heiligen-beelden. Den koster gaf zij eens eenig geld, om toch ter rechter tijd de klok te luiden. De vogelkens spijsde zij van haar kruimels, en deed ten koste van eigen kleeren en nachtleger, den armen wel. Geheel haar dorp trok ijverig partij voor de Armagnacs en het inheemsche vorstenhuis. Een- en andermaal had ook de familie d' Arc uit de handen der Bourgondiërs de ongenade des oorlogs ondervonden. Of het een gevolg zij geweest van een der jeugdige Johanna ontvallen woord, dan omgekeerd op haar onwillekeurig heeft ingewerkt, is niet zeker, maar wél, dat haar vader eens droomde, dat zijne dochter Domremy met krijgsvolk verliet. Een vooruitzicht, dat den man alles behalve aanstond! Waarom de zestienjarige dan ook niet aan hem, zelfs niet aan hare moeder, maar haren oom Laxart, in 't naburige Bury-le-Petit, het geheim, sedert twee jaren voor zich zelve bewaard, ontdekt.

Eerst is de aartsengel Michaël, toen en verscheiden malen, zijn haar de heilige Margaretha en Catharina verschenen met de aankondiging, dat zij koning en vaderland redden zal. Vergeefsch haar beroep op jonkheid, onbedrevenheid, onaanzienlijkheid: de Heiligen hebben bemoedigend aangehouden en haar naar het nabijgelegen Vaucouleurs verwezen, van waar een koninklijk hoofdman haar naar den koning zal brengen. Johanna's vast geloof en besliste zekerheid omtrent hare roeping wint Laxart; hij geleidt haar tot Beaudricour, bevelhebber van genoemde plaats. Een schilder waardig ware de ontmoeting tusschen de zeventienjarige boerendochter, wie de geestdrift voor hare roeping uit de oogen straalt, en den barschen ridder, die, den spotlach der minachting om de lippen, haar met grove woorden terugwijst. Al te vreemd, al te dwaas, klinkt hem de vraag, om haar naar den koning, neen! naar den kroonprins (dauphin) te geleiden. Want koning is Karel haar niet, vóórdat hij te Rheims zal gekroond zijn. ‘Maar’, zegt zij, ‘haar Heer heeft haar verzekerd, dat hem vóór het midden der Vasten hulp toekomen en zijne krooning binnen kort plaats vinden zal. Gode, als koning des hemels, behoort ook Frankrijk; maar zijn wil is het, dat den Kroonprins toe te vertrouwen. Koning zal hij zijn, zij hem geleiden.’

Beaudricour's weigering doet haar niet wankelen. ‘Wel zat zij liever bij het spinnewiel harer moeder. Doch zij *moet* gaan, en zal gaan, al zou zij op dien tocht hare voeten tot boven de enkels afslijten!’ In 't eind is zelfs de ongeloovige edelman niet bestand tegen den indruk, dien hare vurige geestdrift en vaste overtuiging in telkens wijderen kring maakt. Drie ridders bieden zich aan. Met dezen en nog twee ruiters aanvaardt zij den 13^{den} Februari den elfdaagschen tocht, door verwoeste streken, vijandelijke posten, moerassige landen. Geharnast en te paard, nimmer van kleeding verwisselend, gunt zij zich alleen de hoogst noodige rust, en dan nog vaak onder den blooten

hemel. Slechts eene enkele maal wijkt zij ter zijde af, om mis en biecht. Toen Chinon is bereikt, komt de onwillekeurige eerbied harer geleiders de vooruitgesnelde mare versterken, dat eene maagd is verschenen, van den hemel gezonden, om Frankrijk te redden.

Johanna zal door den vorst worden ontvangen (27 Februari). Want de partij, die dit wilde, heeft de overhand verkregen hoven hen, die hare verschijning aan het hof afkeurden. Intusschen, het zal eene proefneming zijn. 't Zal moeten blijken, of zij den koning onderkent, die zich schuil houdt. Maar als verscheidenen zich voor hem uitgeven, treedt zij zonder aarzeling op den rechte toe. ‘Bij God!’ roept zij, ‘gij zijt het en geen ander. Edele Dauphin! mijn naam is Jeanne la Pucelle, de Koning des hemels heeft mij u ter hulpe gezonden, indien gij mij krijgsvolk geeft. Door Gods genade en met wapengeweld zal ik het beleg van Orléans doen opbreken, en u, trots uwe vijanden, naar Rheims geleiden. Van mijnen Heer, des hemels en Frankrijks Koning, zult gij de plaatsbekleeder zijn. Hij heeft meêlijden met u en met uw volk. De heilige Lodewijk en Charlemagne liggen biddende voor u bij zijnen troon.’ De koning is in tweestrijd. Straks met haar ter zijde gegaan, is het hem aan te zien, dat zich die tweestrijd in haar voordeel beslist. Een woord haars monds is hem het onweêrsprekelijk teeken harer goddelijke zending. Welk woord het was, heeft zij later geweigerd te zeggen. Maar (de koning verhaalde het jaren daarna) het was de betuiging van Johanna: ‘Ik verzeker u, dat gij de *wettige* erfgenaam van Frankrijks troon zijt, en dat ik ben gezonden om u naar Rheims te voeren.’ Dit woord scheen hem een rechtstreeksch, goddelijk antwoord op een gebed, dat hij voor eenige dagen in het diepst van den nacht, in den angst zijner ziele naast zijne legerstede knielende, had gebeden, en waarvan zij door goddelijke ingeving moest kennis dragen. ‘De moeder Gods,’ zoo had hij gesmeekt, ‘mocht bij haren Zoon tusschentreden, om, indien hij werkelijk de *wettige* zoon zijns vaders was, hem tot de verkrijging des troons, indien niet, tot de vlucht naar Spanje of Schotland te helpen.’

Onweêrstaanbaar was de indruk, door hare vroomheid en geestdrift, haar' naïeven eenvoud en mannelijke vaardigheid in het hanteeren van teugel en lans gemaakt; te meer, toen de uitspraak der hofmatronen luidde, dat zij voor den Booze ontoegankelijk was, en de hooggeleerde doctoren en geestelijken, te Poitiers in rade verzameld, haar den koning aanhevalen. Na een langwijlig en afmattend onderzoek naar hare rechtzinnigheid en vroeger leven, verklaarden dezen, dat de weigering harer hulp een wederstand tegen den Heiligen Geest zou kunnen zijn. Dáár, op die geestelijke pijnbank, gaf zij, altoos in ridderkleederen gedost, in menig antwoord blijk van geestige gevatheid en onwankelbaar geloof. ‘Ik ken’, zegt zij, ‘geen A voor een B; maar van God weet ik mij gezonden.’ Als na het verhaal van de verschijningen harer Heiligen een hooggeleerde tegenwerpt, dat zoo iets ongehoord is en nergens te

lezen staat, antwoordt zij: ‘In de boeken mijns Gods staat meer te lezen, dan in de *uwe.*’ Een' monnik met een' leelijken Franschen tongval, die naar de taal waarin hare Heiligen spreken, vraagt, zegt zij: ‘In eene betere, dan de uwe!’ En het aandringen op een teeken voor hare zending, benevens de laffe bedenking, dat ‘God immers ook zonder krijgsmacht zou kunnen helpen’ wijst zij af met het ongeduldig, verheven woord: ‘Bij God! niet naar Poitiers ben ik gekomen, om teekenen te doen. Voert mij naar Orléans; zijne ontzetting zal het teeken zijn. De krijgers zullen strijden, God de overwinning geven.’

De krijgers - strijden, God de overwinning - geven, beide is geschied. Reeds zes maanden is Orléans door de bloem der Engelschen en Bourgondiërs, onder aanvoering van uitnemende hoofden belegerd. Bijna van alle kanten, ter rechter- en ter linkerzijde der Loire, is het ingesloten door wèl versterkte torens of burgten, enkele zóó dicht bij de stad, dat men elkaâr met schimpwoorden en bebriefde pijlen bereikt. Zullen bezetting en bevolking, tot hiertoe onder voorgang van ridders als Dunois en Lahire niet bezweken, ten laatste bij het uitblijven van versterking en leeftocht, tot bezwijken worden gedwongen? Behalve het doodend lood des vijands, grimt de hongersnood hun aan. Maar daar tintelen weder moed en geestdrift op het gelaat dier juichende scharen langs Orléans' straten. Naar het woord van een ooggetuige is het, als was God zelf in hun midden gedaald. Als ware Orléans reeds bevrijd, zoo ruischt het Te-Deum des danks door de rijen, opeengedrongen in kerk en kerkportaal. Zij, die daar ook knielt, dicht bij het hoogaltaar, zij is het, wier verschijnen alleen reeds deze geestdrift der hoop heeft gewerkt. Want zij kwam, Johanna. Op een wit ros, vergeefs weêrbarstig tegen deze vrouwenhand, het stalen kleed om maagdelijken boezem en lendenen, het kastanjebruin haar, maar even bedekt, neêrgolvende op den sneeuwwitten hals, aan hare zijde het oude, haar heilige zwaard, dat zij zelve van achter het altaar te Fierbois te voorschijn bracht, het bleek, niet wild, veeleer aantrekkelijk zacht gelaat stralend van moed, zoo deed zij haren intocht. Hoe schittert haar groot oog, als zij het opslaat naar de wapperende banier, die, op aanwijzing harer Heiligen vervaardigd, wonderen zal verrichten: een wit linnen veld met zijden franje omzoomd, en daarop Jezus, den wereldbol in de eene, en met de andere hand de lelie zegenend, Frankrijks koningslelie, hem aangeboden door een der twee aanbiddende engelen.

Meer dan de leeftocht, dien zij binnenvoerde, en het uitzicht op versterking, dat hare komst gaf, werkten hare persoonlijkheid en de omstandigheden, waaronder zij van gene zijde der Loire was overgestoken. Wat toch was gebeurd? Te Blois, naast beroemde Fransche aanvoerders, opgetreden aan het hoofd van drie, vier duizend op haar aanhouden saamgebrachte soldaten, had zij van stonde aan, immers voor dezen tocht, deze woeste Armagnacs getemd. Priesters gaan als in bedevaart vooruit, biecht en mis worden onderhouden, lichte-

kooi en vloekwoorden geweerd. Maar misleid door de anders oordeelende legerhoofden, bemerkt zij pas dicht bij Orléans, dat men tegen haren raad den linker-, in de plaats van den rechteroever der Loire is gevolgd. Nu blijkt, dat de troepen te dezer plaatse de rivier, die hen van de stad gescheiden houdt, niet kunnen overtrekken. Zij moeten terug naar Blois, en Johanna wil eerst mede. Maar zij geeft toe, en zal met zeer enkelen, op haar toegezonden vaartuigen, de stad te gemoet zeilen. Wel is de wind tegen, nogtans gaat men scheep, op hare verzekering, dat hij keeren zal. 't Gebeurt, en ongemoeid door de Engelschen, die het vaartuig hadden kunnen beschieten, komt zij binnen de veste. Was dit ongemoeid laten misschien reeds onder den indruk van den naïef welsprekenden brief, waarbij zij voor eenige dagen den Engelschen, ‘in naam van Jezus-Maria!’ al de sleutels der Fransche steden had afgevorderd? Immers schuilde al spoedig achter der Engelschen schimpende antwoorden een geheim voorgevoel van naderende nederlaag.

Den 29sten April geschiedde deze intocht; den 8sten Mei, dag nog jaarlijks te Orléans gevierd, stonden inwoners en bezetting met Johanna, het diepst van allen in dank zich buigende voor God en de Heiligen, rondom het altaar, niet in de kathedraal, maar opgericht in het open veld tusschen de verlaten sterkten des vijands, met het gezicht op zijne vluchtende achterhoede. Van den 4^{den} tot den 8sten Mei was het driemalen de riddermaagd geweest, die met haar voorbeeld en geestdrift de Fransche wapenen tot overwinning leidde. De eerste maal (4 Mei) nadat den vorigen dag de versterkingstroepen ongedeerd zijn binnengekomen, heeft zij, na ernstige vermaning aan Dunois en Anjoú, om buiten haar weten geen uitval te doen, zich te slapen gelegd. Een der ridders, haar door den koning toegevoegd, is in de nabijheid. Ook hij sluimert in. Zorgeloos zit haar schildknaap, Louis de Contes, voor de deur. Plotselijk rijst zij van haar leger. ‘Ik moet’, roept zij, ‘den Engelschen tegen!’ en naar buiten gevlogen, dondert zij den schildknaap in de ooren: ‘Ondeugende jongen! waarom mij niet gezegd, dat er Fransch bloed wordt vergoten? Bij God! mijn paard.’ In der ijl opgestegen, de banier, uit het venster haar toegereikt, in de hand, rent zij naar de eerste de beste poort; stuit op naar binnen vluchtende Franschen, wier uitval tegen de burgt St. Loup is mislukt; siddert bij het eerste zien van bloed, maar doet door woord en voorbeeld den moed herleven, keeren wie vlugt, de sterkte veroveren, waarvan de bezetting voor een deel gevangen wordt gemaakt, voor een ander tegen Johanna's wil over de kling gejaagd. Een oogenblik later ligt zij op de knieën naast een stervenden vijand, het hoofd hem steunend bij zijne laatste biecht.

Ernstiger was de tweede kamp. Het gold de sterkten aan gene zijde der Loire. In vaartuigen en over eene in der haast opgeslagen schipbrug komen de aanvallers tot bij de eerste, St. Jean-le-Blanc, door de

Engelschen zonder weêrstand verlaten, maar die zich terugtrekken in het veel sterkere bolwerk rondom de verwoeste Augustijner-kerk. Dunois en Lahire aarzelen, om aan te vallen; Johanna drijft hare meening door en voert zelve de troepen aan. Reeds vertoont zich haar standaard bij den rand der gracht. Vergeefs! eene paniek grijpt de Franschen aan; alles vlucht naar de schipbrug, naar het eiland in het midden des strooms. Ook Johanna wordt medegesleept. Maar ras herstelt zij zich, werpt zich in een boot, Lahire haar na: de paarden bij de teugels zwemmen er naast. Gesmoord wordt de sarrende spot der Engelschen door de kreten der weêrgekeerde Franschen. Het oog op Johanna en hare banier strijden zij, totdat de opstijgende vlammen der veroverde sterkte aan Orléans bij het luiden der vesperklok verkondigen, dat op nieuw een woord van Johanna's Heiligen is vervuld.

De derde, beslissende strijd had plaats den 7^{den} Mei. Een vrij hevig verschil ging vooraf tusschen Johanna en de bevelhebbers. Zoo onbezonnen achtten dezen een' aanval op het Torenslot (les Tourelles), dat zij den wachthebbenden officier verboden, de stadspoort te openen en troepen door te laten. Maar Johanna had hun laten zeggen: ‘Gij zijt in uwen raad geweest, ik in den raad mijns Gods.’ Haren biechtvader Pasquerel beveelt zij, haar 's morgens vroeg te wekken en steeds in de nabijheid te blijven. ‘Want zij heeft een groot werk te doen en zal worden gewond.’ De morgen breekt aan: aan het hoofd van burgers en krijgers verkrijgt zij, half met geweld, de opening der poort. Onweêrstaanbaar voert zij allen, ook de ridders, die van andere meening waren, met zich mede. Twee-, drie-, viermalen wordt storm geloopen. Johanna's banier brengt telkens weder de wijkenden voor pijl en lood, vooruit. Hare hand plant de eerste stormladder, maar, den voet reeds vooruitgezet tot beklimming, treft een pijl haar den hals. In eene schuur ter zijde gebracht, weent zij van smart en vrees voor het uittrekken des pijls, maar weigert een bezwering der wonde als tegen den wil haars Gods: dan liever sterven! Spoedig vat zij weder moed (hare Heiligen hebben haar toegesproken) en trekt zelve het moordtuig uit de wonde. ‘Geen bloed, maar roem’, zegt zij. Intusschen willen Dunois en Lahire den terugtocht. Maar zij, nadat zij verbonden is, gebiecht en een' tijd op de knieën liggende gebeden heeft, laat, terwijl de troepen eenige rust en verversching nemen, haar banier in het gezicht des legers plaatsen. ‘Als zij uitwaait naar den vijand heen! dat is het teeken!’ 't Vertoont zich. ‘Vooruit!’ roept zij, ‘de sterkte is ons!’ In Orléans liggen vrouwen en kinderen biddend voor de altaren. Eene nieuwe versterking rukt uit. Bij het weêrverschijnen der riddermaagd onder de aanvallers, is het den Engelschen strijders als gaat de krijgshafte Michaël haar vooruit. Zij vluchten. ‘Geef u over!’ roept Johanna den woesten Glacidas toe, ‘aan den Koning des hemels! Gij hebt mij gescholden; mij deert het heil uwer ziel!’ Doch reeds stort de ophaalbrug in; allen, ridders en voetknechten, ook Glacidas

vinden een' ellendigen dood. Johanna, in 't midden des strijds vrouw gebleven, weent. Doch Orléans is gered: den volgenden morgen is het beleg opgebroken.

De mis in het open veld vóór het bevrijde Orléans is het tweede schitterend oogenblik in Johanna's leven, de morgen van den 17^{den} Juli het derde. Op dien dag werd Karel te Rheims gekroond. Wat ging er om in hare ziel, toen zij dáár, in de verheven Kathedraal, de zegevierende banier in handen, verwezenlijkt zag, wat hare Heiligen bij de kerk te Domremy hadden beloofd; toen bij het walmen van 't wierookvat en onder het ruischen der Te-deums, bij het geschetter der trompetten, de bisschop voor het hoogaltaar op Karels hoofd de gewijde zalfolie uitstortte uit de heilige kruik, eens door eene duif van den hemel gebracht? Zij knielt voor Karel, nu eerst haar *koning!* omvat zijne knieën, en snikt: ‘Eedle koning! volbracht is Gods raad, die wilde, dat ik Orléans bevrijdde, en naar Rheims u voerde, ten bewijze, dat gij de wettige vorst zijt, en Frankrijk u behoort.’

In waarheid, Johanna's Heiligen hadden voor Frankrijks redding en de bezieling des volks, van deze krooning al het gewicht beter en juister doorzien, dan Karel zelf en vele zijner legerhoofden, die na Orléans' ontzet, den tocht naar Rheims, midden door het van vijanden wemelende land, onraadzaam, schier onmogelijk achtten. Maar Johanna, van Orléans naar den koning gespoed, overladen maar niet bedorven door tal van eerbewijzen, had doorgedreven, dat het leger zich in beweging zette, schoon Karel slechts schoorvoetend op een afstand volgde. En vesting na vesting opent de poorten, de eene met storm genomen, de andere vrijwillig wijkend voor de macht, waarmeê, naar der Franschen oordeel, de hemel, naar dat der Engelschen, de hel Johanna heeft toegerust.

Enkele proeven! Jargeau, door den dapperen Suffolk verdedigd, wordt belegerd. Reeds spreekt men bij de belegeraars, op 't gerucht van Engelsche hulp in aantocht, van aftrekken. Johanna beveelt, na een beschieting van een etmaal, storm. Vooraan, op de gevaarlijkste punten, treft haar bij het aanleggen van een stormladder, een steen: hij springt in stukken op haar' helm. ‘Vooruit! mijne vrienden! God heeft den Engelschman geoordeeld!’ Jargeau bezwijkt, Suffolk zelf geeft zich op de Loirebrug gevangen. - Bij Patay rukt eene versche Engelsche legermacht op de Franschen aan, onder Talbot. Hoe lang was het geleden, dat de laatsten tegen genen in het open veld hadden stand gehouden? ‘Hebt ge sporen?’ vraagt zij den hertog d'Alençon. ‘Denkt ge aan vluchten?’ is het wederwoord. ‘Neen! maar gij zult ze bij het najagen des vijands behoeven.’ En zoo groot is de neêrlaag der Engelschen, zoo jammerlijk hunne verstrooiing, dat de geschiedenis nog spreekt van ‘de wilde jacht van Patay.’ - De koning heeft zich bij het leger gevoegd. Het staat voor Troyes. Gebrek aan geld en levensmiddelen dreigt. De krijgsraad neigt om 't op te geven. Daar treedt de ver-

trouwde der Heiligen binnen, belooft de overwinning binnen twee dagen en maakt aanstalten ter bestorming, die het geoefend oog eens in den krijg vergrijsden eer zouden aandoen. Maar de bestorming is onnoodig. De bezetting vraagt en verkrijgt vrijen aftocht, en de burgerij erkent Karel.

Is het wonder, dat, wáár zij komt en vooral te Rheims, aller oogen haar zoeken, oude krijgers hare banier kussen, woeste ridders met schuwen eerbied haar uit den weg gaan? wonder dat moeders hare kinderen brengen, om die gezegend te zien door de riddermaagd, die, voor den vijand vreeselijk in den strijd, de vrouwelijke zachtmoedigheid altijd terugvindt, vroom blijft, nederig en zedig in het ruwe legerkamp, dicht bij het wulpsche hof? Intusschen, wat hare Heiligen niet opdragen of bevelen, wijst zij af. Op de vraag naar de plaats haars stervens antwoordt zij: ‘Waar het Gode behaagt. Van plaats en tijd weet ik niet.’ En de rozenkransen en altaarkaarsen, haar voorgehouden om die met hare vingeren te wijden, weert zij af, schertsend: ‘Doet het zelf; 't zal evenveel kracht hebben.’

Zoo trekt zij den 16^{den} Juli, vijf maanden nadat zij Vaucouleurs verliet, met Karel en het leger Rheims binnen, Engelschen en Bourgondiërs de andere poort uit. En aan den avond des volgenden dags is voor het Fransche, middeleeuwsche volksgevoel Karel VII de gezalfde des Heeren, de verkorene Gods, wien aan te hangen, te eeren, te verdedigen diere godsdienstplicht, wien te weêrstaan heiligschennis wordt gerekend. Op die hoogte had hem, als in weerwil van hem zelf, de maagd van Orléans geplaatst. Rondom hem, maar door haar herleefde Frankrijk. En zij zelve? Van den krooningsdag af begint, onmerkbaar eerst, het aandoenlijk einde van hare iets meer dan tweejarige loopbaan. Reeds vóór den intocht trok een bang voorgevoel als eene duistere wolk over hare ziel, toen zij een' harer dorpsgenooten verzekerde, ‘niets te vreezen, dan alleen verraad.’ Zoover een oog als het hare zulke dingen zien kan, mag zij bemerkt hebben, dat wangunst en ondankbaarheid, waardige gasten aan een bedorven hof, in het geheim aan haren naam begonnen te knagen, en loerden op de gelegenheid, om haren invloed te fnuiken. Straks vertoonde zich bij haar zelf' eene wankeling tusschen de stemmen harer Heiligen, en den wensch of 't voorgevoel, dat hare roeping vervuld was: ‘de weifeling omtrent de toekomst, die helden en genieën soms overkomt op het tijdpunt, dat het eerste gedeelte van hun werk, stijgen en zegevieren, eindigt, het tweede, dalen en martelaarschap, begint’ (Lamartine). Want terwijl hare Heiligen haar de bevrijding van een' in Engeland gevangen Franschen prins hadden opgedragen, was haar zelf', even na het vertrek uit Rheims, in wondere weêrspraak met de geestdrift voor de verovering van Parijs, zeker ook onder den indruk van het terugzien haars vaders, de wensch ontsnapt: ‘Mocht het Gode mijnen Schepper behagen, mij nu naar vader en moeder te laten weêrkeeren, naar kudde en spinnewiel!’

Doch Domremy en het ouderlijke dak hebben haar niet weêrgezien. Een ander lot was haar beschoren, onmenschelijk, hartverscheurend, wreed: een ondergang, die, om welke reden dan ook, door Schiller niet is opgenomen in zijn bekend drama, maar toch tragisch bij uitnemendheid. Of wat is tragisch, indien niet de figuur der negentienjarige, die in de kracht van een onwankelbaar geloof aan hare Heiligen, koning en vaderland redt, onder ijzeren pantser het maagdelijk hart rein en vroom houdt, en daarna - gevangen, van hand tot hand verkocht, ingekerkerd, door vijandshaat mishandeld, door geestelijke rechtbank gemarteld, onder inblazing der Engelschen, door Franschen mond als bezetene, als kettersche veroordeeld, met den vuurdood gestraft wordt!

Dit droeve treurspel begon bij Compiègne, den 23sten Mei 1430. Onmiddellijk na de krooning te Rheims had Johanna er op aangedrongen, om Parijs aan de Engelschen te ontweldigen. Maar de koning en velen zijner raadslieden, tot geen rassche handelingen geneigd, willen eerst andere plaatsen en Normandië bezetten, en den afloop afwachten der met den hertog van Bourgondië aangeknoopte vredesonderhandelingen. Toch bevindt zich Johanna met den eenstemmig denkenden d'Alençon, tegen het einde van Augustus, te St. Denis bij Parijs, aan het hoofd van een gedeelte des legers. Men haalt den koning over, om ook derwaarts te komen. Men doet een aanval op Parijs: Johanna weder vooraan; zoo zelfs dat zij, schoon door vijandelijk schot getroffen, koelbloedig de diepte der gracht peilt met hare lans. Zij wil den storm; maar 't is te laat op den dag. d'Alençon voert haar tegen wil en dank terug. Terwijl men den volgenden morgen, op haar aansporen, tot nieuwen aanval zich bereidt, komt een verbod des konings, en maakt deze, door het afbreken van zekere brug, ook den aanval van eene andere zijde onmogelijk. 't Is meer dan vermoeden, dat wangunst en hofkuiperij van deze mislukking hebben gebruik gemaakt, om Johanna's invloed tegen te werken. In hare ziel begint het te nevelen: hare Heiligen hadden haar (naar later getuigenis voor hare rechters) den aanval niet bevolen, toch verzekerde zij aan d'Alençon, dat Parijs zou worden ingenomen. Nu wordt zij, geheel tegen hare inborst, gedwongen om den koning, die zonder doel heren derwaarts trekt, te volgen, en moet zij, als haar bij wijlen het deelnemen aan eenigen krijgstocht wordt toegestaan, dien geheel of gedeeltelijk zien mislukken, door gebrekkige ondersteuning. Daaronder was het een schrale troost, zich met paarden, rijke wapenrusting, verheffing tot den adelstand begiftigd te zien. In verdubbelde gebeden, rijke aalmoezen en hulpverleening aan armen en ongelukkigen smoort zij haar leed. De brief intusschen, door haar omstreeks dezen tijd in de pen gegeven, tegen de Hussiten, die zij als ketters, Joden, Saracenen brandmerkt, levert het bewijs, dat de heldin van Orléans, bij de koude aanraking harer warme geestdrift met hofkabaal, slapheid en traagheid, bij wijlen het gezicht verloren heeft op hare ééne, groote roeping en bestemming.

Hier ligt hare fout, - indien hier van eene fout kan sprake zijn, - dat zij, toen ze hare roeping reeds vervuld en achter zich had, toch voortging. Te Orléans en te Rheims maakt haar optreden een indruk van verhevenheid en trekt ons aan; niet alzoo de onnoodig geworden deelneming aan allerlei gevechten in de volgende maanden.

Hare ure was geslagen: haar op nieuw uitgesproken voorgevoel van verraad en dood stond vervuld te worden. Van twee kanten is Compiègne door Bourgondiërs en Engelschen belegerd. Het gelukt aan haar moed en beleid, in eigen persoon eene versterking van vierhonderd man, midden door den vijand heen, in de stad te brengen. Nog denzelfden dag doet zij met zeshonderd ruiters een' uitval, strijdt met een' moed, die van geen wijken weet, ook toen hare medestanders in haast terugtrekken. Vergeefs haar toegeroepen om meê te gaan: de valpoort sluit zich; eene wijl nog den strijd volgehouden, en zij wordt van het paard gerukt, en geeft zich over aan zekeren Wandomme. Door dezen aan zijnen heer Johan van Luxemburg overgeleverd, wordt zij eerst vier maanden te Beaulieu, toen te Beaurevoir, gevangen gehouden. Groot is de vreugde over die vangst, bij Engelschen en Bourgondiërs en aan Engeland verkochte Franschen: in Parijs worden feestvuren ontstoken. Maar er volgt, wat Johanna in haren kerker vreest, en haar ‘een' naar vrijheid hakenden vogel gelijk, die zijn kopje tegen de tralies aan 't bloeden stoot’ (Hase), zich van den gevangentoren doet neêrstorten. Op aanhouden der Parijsche Universiteit, die ‘de uitlevering der vrouw, genaamd la Pucelle, aan de rechtbank der Kerk vordert’, en daartoe opgeeischt in naam van Engelands koning, verkoopt de heer van Luxemburg haar voor eene groote som aan de Engelschen, die alrede haken naar het bloed hunner van den Booze bezetene overwinnares. In December 1430 is zij te Rouaan, waar haar, uit Engelsche handen, maar op een met kerkelijk gezag bekleed en door Fransche priesters uitgesproken vonnis, de vuurdood wacht.

Het rechtsgeding, of liever de voorbereiding van den gerechtelijken moord der maagd van Orléans, is eene zwarte bladzijde der geschiedenis. 't Is reeds eene zielsmarteling, om de zoogenaamde verhooren, al is het bij verkorting, te doorlezen. Hoeveel men toch schrijve op rekening der voor ons gevoel ruwe rechtspleging der middeleeuwen, te kennelijk toch werken hier samen drijfveeren en hartstochten, die door alle tijden heen gebrandmerkt zijn: de vergeetachtigheid der ondankbaarheid, de wraakzucht der verbeten woede over geleden nederlaag, de niets ontziende priesterhaat, door vrees en geld verkregen rechtsverdraaiing. Toch is de genius der menschelijkheid niet voor goed weggevlucht: door de donkere wolken breekt hier en ginds een lichtstraal heen van ontwakende gewetens en niet te smoren meêdoogen. En de mishandelde zelve, al is zij ten laatste zwak door uitputting, spreekt vele woorden, die als zilveren sterren aan nachtelijken hemel schitteren.

Het blijkt niet, dat de geredde Karel, door haar voor 't gerecht steeds haar koning genoemd, eene enkele poging heeft gedaan om haar los te koopen. Vergat hij het in de armen zijner bekoorlijke Agnès? en zorgde de jaloerschheid van zijn hof op de boerendochter van Domremy, dat hij het bleef vergeten? Doch het zou haar weinig hebben gebaat, daar de Engelschen haar niet als krijgsgevangene beschouwd, maar als eene door de Kerk om bijgeloof, duivelskunsten en ketterij veroordeelde, op den smadelijken brandstapel gedood, en de lichtkroon harer goddelijke zending voor goed in hare asch gedoofd wilden hebben. Want sterven moest zij. Daarom wordt zij - niet te Parijs, maar te Rouaan, waar geen gevaar van Fransch-nationalen invloed dreigt - wel aan eene geestelijke rechtbank overgeleverd, doch onder voorwaarde, dat zij, kerkelijk onschuldig bevonden, niet losgelaten worde, maar den Engelschen teruggegeven. Eene bepaling, die vrij onnoodig was, daar zij nimmer in eene kloostercel, maar steeds in het kasteel gevangen zat; die ook niet in werking is behoeven te treden, daar zij den kerkelijken d.i. den vuurdood gestorven is. Ook met haar is het wreede middeleeuwsche huichelspel gespeeld, waarbij de Kerk, afkeerig van bloed, de veroordeelden aan den wereldlijken arm overgaf, verzekerd intusschen dat deze den mutsaard reeds ontstoken had.

Pierre de Cauchon is de naam des mans, die zich met de leiding der zaak belastte. Uit Beauvais, waar hij priester was, om zijne Engelschgezindheid verdreven, hakende naar het aartsbisdom van Rouaan, matigde hij zich onder oogluiking der Engelschen, de rechten daarvan aan. Zijne mederechters waren op zijne hand, voor een klein deel uit fanatisme, voor een veel grooter, uit vrees voor Engelsche wraak, uit liefde voor Engelsch geld. Naïef getuigde een hunner, Gillaume Mouchon, in later tijd: ‘Nog eene maand na hare verbranding kon ik niet tot rust komen, en kocht daarom voor een deel van het bij haar proces verdiende geld een klein misboek, om voor hare ziel te bidden.’ - Voor Pierre de Cauchon zelf was geen middel te laag. Bedekking van alles, wat uit haar vroeger leven voor haar getuigde; aanneming voor bewezen feit van wat onbewezen of niet gebeurd bleek; verminking van de protocollen der verhooren; onderschuiving van eene vervalschte afzweringsformule, - dit niet alleen; maar den priester Loiseleur belas hij, om zich als biechtvader bij de gevangene in te dringen, om dan, deels uit diens mond, deels uit de achter een' muur afgeluisterde gesprekken gif te zamelen. Afschuwelijk is de taktiek, maanden lang volgehouden, om door eindelooze verhooren, afmattende herhalingen, fijn gesponnen strikvragen, spitsvondige bedenkingen, ruwe uitvallen, voorgewende weetgierigheid haar als het voortgejaagde wild uit te putten, en zoo te brengen, òf tot de verloochening van gansch haar verleden d.i. afval van hare Heiligen, bekentenis van een doortrapt bedrog, óf tot eene afgeperste onderwerping aan het oordeel der Kerk. In het eerste geval zonder

bedenking des vuurdoods schuldig, zou ook in het laatste, het middel niet uitblijven, om haar naar den wil der Engelschen den brandstapel op te leiden. Het eerste mislukte, het laatste niet.

Men begrijpe den stand der zaak. De donkere vlek op dit gansche rechtsgeding is niet de onderstelling der mogelijkheid van bedrog, ook niet van een' omgang met booze geesten. Die onderstelling lag even zeker in den geest des tijds, als die eener inwerking van hemelsche machten. Maar die donkere vlek - eene proeve van wat partijhaat vermag - is dit, dat, gezien van het eigen standpunt der rechters, geen enkel bewijs voor een bewusten of onbewusten omgang met ooze geesten, geen enkel bewijs voor opzettelijk of onwillekeurig bedrog geleverd werd. Geene smet op haar jeugdig leven in huis of daar buiten; geen bewijs voor de haar te laste gelegde aanroeping van heidensche feeën bij den tooverboom te Domremy; geene voorwending van wonderen of bezweringen, geene schending, in het legerkamp of aan het hof, van geloften, hare Heiligen gedaan; geen onvrouwelijke strijdlust; geen verzuim van eenigen godsdienstig-kerkelijken plicht. ‘Alleen, omdat God het beval, had zij hare ouders verlaten.’ ‘Nooit had zij bij dien boom feeën gezien, eene enkele maal als kind er gespeeld, en er later, al zingende, enkele kransen ter eere der moedermaagd gevlochten.’ ‘Haar zwaard, op aanwijzing harer Heiligen gevonden, was haar dierbaar; maar geene bezwering had zij er over gedaan.’ En (zinrijk gezegde!) ‘veertigmaal liever was haar hare banier, dan haar zwaard.’ Anderen, niet hare rechters, waren getroffen door de vroomheid en zachtmoedigheid, waarmede zij antwoordde op de vragen, door sommigen der omstanders afgekeurd: ‘of zij in den staat der goddelijke genade was’; ‘waarom zij door hare Heiligen van het paradijs verzekerd, nog biechtte’; ‘of hare Heiligen de Engelschen haatten.’, ‘Ben ik’, zeide zij, ‘in den staat der genade, God moge er mij in bewaren; nooit kan men genoeg het geweten reinigen.’ ‘De Heiligen beminnen wat God bemint en haten, wat Hij haat. Van zijne liefde of haat betrekkelijk de zielen der Engelschen weet ik niet; dit wèl, dat Hij hen uit Frankrijk verdrijven zal.’ Als eene der zwaarste misdaden, werd steeds het dragen van ridderkleederen haar toegerekend. Tot het uiterste toe weigerde zij die, ook in haren kerker, af te leggen. Zoo vast was zij op dit punt, als van hare Heiligen gewild, (zielkundig wellicht uit een gevoel van kieschheid te verklaren!) dat, toen op haar smeeken, het aanhooren eener mis haar werd toegestaan onder voorwaarde van het aantrekken van vrouwengewaad, zij weigerde en zeide: ‘Wel nu dan! onze lieve Heer laat mij eene mis hooren, ook zonder u!’

Er is eene menigte zulker gevatte antwoorden, die hare rechters in verlegenheid brachten, bewaard gebleven.

‘Hebt gij de hoop op overwinning meer op uwe banier, of op u zelve gebouwd?’ ‘“Ik vertrouw op den Heer, op niets anders.”’

‘De waskaarsen, door u ontstoken, waren die ter eere van de heilige Catharina, zooals die u verscheen?’ (in onderscheiding van de in den hemel verkeerende). ‘“Ik ken geen onderscheid tusschen de Heiligen in het paradijs, en de Heilige, die mij verschijnt!”’

‘Waarom werdt gij boven anderen met dergelijke verschijningen verwaardigd?’ ‘Omdat het Gode behaagde, door een eenvoudig boerenkind de vijanden mijns konings te beschamen.’

‘Deed uw koning goed, met den hertog van Bourgondiê te vermoorden?’ (zie boven bl. 100). ‘“Het was een groot ongeluk voor Frankrijk, maar.... wat ook tusschen die prinsen zij geschied, mij heeft God den koning van Frankrijk ter hulpe gezonden.”’

Onder enkele vragen, die zij volstandig, als haar niet toegestaan door de Heiligen, weigerde te beantwoorden, was vooral die naar het teeken, door haar te Chinon den koning gegeven (zie boven bl 103). Het edel gevoel sloot haar den mond, dat ook zelfs het noemen van 's konings twijfel omtrent de wettigheid zijner geboorte, op zijn' naam en gezag eene vlek zou werpen.

Overigens heeft zij, zoowel gedurende hare gevangenschap als op hare heldenloopbaan, volstandig en onwankelbaar geloofd aan de werkelijkheid van haar tebeurtvallende Heiligen-verschijningen. Of neen! éénmaal heeft zij ingewikkeld hare getuigenissen terug genomen, voor eene poos althans; maar onder omstandigheden, op welke haar eigen, vroeger bij het dreigen met de pijnbank gesproken woord, van toepassing is: ‘Als de smart mij iets ontwringt, wat met de waarheid strijdt, zal ik later herinneren, dat het door geweld is geschied.’ Men denke over die verschijningen, gelijk men meent te moeten, nooit heeft iemand vaster geloofd, dan zij: dat nu eens in lichtgestalte de krijgshafte Michaël, dan weêr en gewoonlijk de liefelijke stemmen der heilige Catharina en Margaretha tot haar kwamen, met raadgeving, bemoediging, eene enkele maal met de ontdekking van iets toekomstigs: maar, wat zij ook zeiden of zwegen, altijd haar gebiedende en bekwamende, om Frankrijk te redden, zijne vijanden te verslaan, zijn' koning te kroonen. Hoe dikwijls ook met vragen gemarteld, zij beriep zich op God, bezwoer de waarheid harer getuigenissen bij haar geloof in Christus, ‘die met zijn bloed haar kocht’, en verwees, ten bewijs er van, naar de uitkomst van haar optreden te Orléans, de krooning te Rheims, 't aandoenlijkst, naar de blijkbare ondersteuning bij het doorstaan der martelingen van kerker en verhooren. Zelfs als zij zich eindelijk aan de Kerk onderwerpt, doet zij het, althans eerst, onder beding, dat deze niets in strijd met het haar geopenbaarde eische. ‘Ik bemin’, zegt zij, ‘de Kerk; maar wat mijne daden voor Frankrijks koning betreft, houd ik mij aan den Koning des hemels, aan Hem alleen, die mij gezonden heeft.’

Maar de 24 Mei 1430 kwam, de dag dien wij, met Hase, dan alleen den dag der verloochening noemen, als wij er, met eene uitnemende

Fransche vrouw, onmiddellijk mogen bijvoegen: ‘Dezelfde blik, die Simon Petrus ontmoette, rustte op haar. Haar God vergat spoedig de zwakheid zijns kinds, de zonde van, één oogenblik, Hem en hare overtuiging te hebben gesteld achter den raad der geestelijken.’

De poort des kasteels opent zich. Tusschen geestelijken, Loiseleur, Beaupère, Erard, treedt zij naar buiten, altoos in ridderkleed, maar pas even ontboeid van de ketenen, die nacht en dag sinds maanden haar knellen. Veel heeft zij in de laatste dagen ook naar den geest geleden, onder het aanhouden der rechters, om zich - trouwe en vrome dochter der Kerk, die zij altijd wenschte te zijn, - aan de Kerk, maar die in den persoon van een' Cauchon hare goddellijke roeping loochent - te onderwerpen. Wat heeft zij eigenlijk begrepen van spitsvondige onderscheidingen tusschen eene triumfeerende Kerk daar boven en eene strijdende Kerk hier op aarde? Reeds heeft zij zich op den heiligen vader en toen op het concilie te Bazel beroepen. Het laatste heeft Cauchon verboden op te nemen in het protocol. Maar aan zijn oog is de verwarring en weifeling zijns slachtoffers niet ontgaan. Nu wacht hij haar op het kerkhof der abdij van St. Ouen, in gezelschap van een Engelsch prelaat gezeten op een der twee daar opgeslagen stellages. Het andere moet zij met genoemde geestelijken en eenigen harer rechters beklimmen. Omlaag golft eene menigte, belust op het schouwspel, als de man daar ginds met zijne onheilspellende kar zijn werk begint. De Engelschen hopen, van de Franschen vreezen enkelen het ergste. De hooggeleerde Erard leidt de plechtigheid in met eene rede over het woord: ‘de rank kan geene vrucht voortbrengen, als zij in den wijnstok niet blijft:’ wat beteekent, dat Johanna d' Arc zich blindelings aan de Kerk d.i. aan het oordeel harer geestelijke rechters te onderwerpen heeft. Twee keeren valt de ongelukkige hem in de rede: eens, als hij haren koning een' ketter en scheurmaker scheldt; eens, als voor de honderdste maal van het dragen van ridderkleed eene halsmisdaad wordt gemaakt. Aan het einde komt de eisch, om zich der Kerk te onderwerpen, anders wacht de wereldlijke arm. ‘Wat ik deed.’ zegt zij, ‘deed ik door God. Zendt mijne woorden en werken naar Rome. Ik beroep mij op den heiligen vader en op God!’ Maar dit is niet genoeg; aan het oordeel der hier aanwezige rechters moet zij zich onderwerpen. Zij antwoordt niet, zij zwijgt. Hoort zij, of hoort zij niet het vonnis, dat Cauchon begint te lezen? waarbij zij, als een melaatsch, een satans-lid van de Kerk wordt afgesneden en overgeleverd aan de wereldlijke macht, die intusschen (beul en brandstapel wachten!) om verzachting der straf wordt gebeden.’ Op een' wenk, zeker met goedvinden van Cauchon, dringen de naastbijstaanden aan op herroeping, onderwerping: de beul nadert. Half bedwelmd, den lach der wanhoop op 't gelaat, zegt zij: ‘Gij geeft u veel moeite om mij te verleiden. Ik onderwerp mij aan de Kerk!’ Cauchon is er op bereid: reeds heeft hij een schriftuur in handen, en laat het de

gevangene voorhouden. ‘Zweer af en teeken!’ Zij aarzelt. ‘Geen uitstel, de brandstapel wacht!’ - ‘Liever teekenen dan verbrand worden’, zegt zij, en zet, nadat de afzweringswoorden voorgelezen en door haar nagesproken zijn, met krampachtig bevende hand, bestuurd door den Engelschen geheimschrijver, een kruis, haar gewone naamteeken. Met goedkeuring van den Engelschen prelaat wordt haar aangekondigd, dat de Kerk haar als berouwvol teruggekeerde weder opneemt, maar uit genadige goedheid veroordeelt, om levenslang in afzondering bij brood en water hare zonden te beweenen, en zoo voor terugval behoed te worden.

Het doel was bereikt: eene veel meer afdoende vernietiging haars naams was deze verloochening van haar verleden, dan dat zij, standvastig gebleven, door den wereldlijken arm als martelares voor hare overtuiging gevonnisd ware. Zóó was vóór vijftien jaar te Constanz die Hus gestorven, tegen wiens volgelingen Johanna eens dreigend schreef, onwetend dat het bij hen beiden, in den grond der zaak, om hetzelfde beginsel te doen was: vrijheid des gewetens en het recht eener eigen overtuiging tegenover dwingend gezag. Doch, zoo verheffend groot het sterven van Hus is geweest, wie neemt den eersten steen tegen haar op? Stort niet vaak sterke dijk, na lang door insijpelend kwelwater ondermijnd te zijn, ten laatste in? En ware het mogelijk dat iemand een' steen tegen haar raapte, deze ontviel zijne hand, zoodra hij haar zelfs op den oogenblik der onderteekening het slachtoffer ziet van bedrog. Immers terwijl de voorlezing van het schriftuur, dat zij nasprak, niet langer dan eene enkele minuut duurde, zou de afzweringsacte daarentegen, zooals die met haar naamteeken is bewaard geworden, minstens een kwartier gevorderd hebben. Dit raadsel is alleen op te lossen door het onderstellen eener behendige verwisseling der stukken. De veel uitvoeriger afzwering was in het belang der rechters.

Maar het treurspel was niet geëindigd. De Engelschen smoorden hun misnoegen niet over den onbloedigen afloop. In welke stemming zij waren, blijkt uit het ruw bescheid, dat eenige door den bisschop naar het kasteel gezonden geestelijken daar vonden. Schimpend wijst men hen terug. ‘Verraders, Armagnacs, valsche raadslieden’ zijn zij. Zoo was de ongelukkige in de handen der Engelschen gebleven: niet gelijk men beloofd had en het vonnis deed verwachten, naar een klooster -, maar naar dezelfde gevangenis teruggeleid, om er, als vroeger, des nachts met de beenen in door hangslot saamgehouden ringen te worden vastgekluisterd. Vergeefsch haar weêrspraak, vergeefsch van hare zijde trouw aan het beloofde: het aantrekken van vrouwenkleederen en de schikking haars hoofdhaars naar de zede harer sekse. - Daar verbreidt zich, na drie dagen, de mare, dat de gevangene tot hare vroegere zonde teruggekeerd is en haar ridderkleed hernomen heeft. Indien het waar blijkt, haar doodvonnis is geveld; want voor den terugval

tot afgezworen ketterij kent de Kerk geene genade. Het was werkelijk zoo. Is het geweest eene soort van weêrwraak over de geschonden belofte van naar de mis en het klooster te mogen gaan? eene poging, om hare rechters daartoe te nopen? eene poging, om een einde te maken aan haar lijden? of de val in een haar opzettelijk gelegden strik van de zijde der Engelschen, die haar riddergewaad bij hare legerstede hadden gelaten? Of heeft er toe medegewerkt de ijzingwekkende omstandigheid, dat sinds hare kleeding weêr hare sekse verried, een ruwe aanval was geschied op wat heiliger is dan het leven? Hoe dit zij, zij draagt weder mansgewaad, en iedere twijfel omtrent haren terugval wijkt, waar zij zonder aarzeling getuigt op eene haar gedane vraag: ‘God heeft mij door de heilige Margaretha en Catharina zijn groot meêlijden kond gedaan over mijne afzwering en verloochening, dat ik uit vrees, ter liefde van mijn leven, mijne ziel heb in gevaar gebracht.’ Bij 't verlaten des kerkers kroont Cauchon zijne boosheid met het woord tot de Engelschen: ‘Farewell! de zaak is in orde!’

Trouw aan de geschiedenis gebiedt, niet te verzwijgen, dat er bij hare herroeping van afzwering en verloochening, en in hare woorden, gedurende de twee dagen voor haren dood gesproken, niet dat ‘heldhaftig berouw spreekt, waarmede een edele gevallene op het voorgewende berouw van vroeger terugkomt, *en* helder bewust van de gevolgen, zich weder met zich zelf en eigen levensroeping verzoent.’ (Hase). Maar 't was een toestand van zielsverwarring, waarbij de drie doctoren in de geneeskunde iets anders hadden kunnen te doen vinden, dan haar mede te veroordeelen.

In den morgen van den 30^{en} Mei wist zij niet, dat hare laatste ure bepaald was. De priester, haar gezonden, aarzelt om het meê te deelen. Zij biecht bij hem, en hij overhandigt den gewijden ouwel, - voor haar het lichaam des Heeren. Vreemde tegenstrijdigheid! dezelfde Kerk die haar als een verrot lid uitstoot den beul in handen, reikt haar de hoogste gave, het heiligste sacrament toe: ‘een flauwe herinnering, eene hoopgevende naklank der liefde als haar oorspronkelijken geest’ (Hase). De priester heeft het haar wachtend lot genoemd. Zij barst los in tranen. Heeft zij nog altijd eene der eenigszins dubbelzinnige stemmen harer Heiligen opgevat als profetie van redding? Zeker heeft zij eene wijle daarna de stem van God in den gebede verstaan, en vertrouwd, nog ‘dezen avond in het paradijs te zullen zijn.’

De vreeselijke kar verschijnt; twee priesters plaatsen zich naast haar en mengen hunne tranen en gebeden met de hare. Eene groote, Engelsche wacht gaat mede en drijft Loiseleur, den priester die haar bedroog en om vergiffenis wil vragen, onder schimpwoord weg. Menigeen ontzinkt de moed om tot het schavot meê te gaan, Dáár - zij hoort niet des monniks langgerekte ontheiliging der woorden: ‘als één lid lijdt, lijden allen,’ besloten met het woord: ‘Johanna! ga in vrede!

de Kerk kan u niet langer verdedigen.' Reeds ligt zij biddend op de knieën, doet hare biecht en getuigt ten laatste toe, aan de verschijning harer Heiligen te gelooven en, wat zij gedaan heeft, door God te hebben gedaan. Men wordt ongeduldig. De bisschop leest het vonnis der teruggevallene. 'Doet uw plicht!' Niet koud is dit woord op de lippen des baljuws, of zij is weggescheurd, den beulen in handen. Een kap op 't hoofd met het opschrift: 'kettersche, afvallige, afgodendienares', bestijgt zij den brandstapel: reeds is hij ontstoken, maar langzaam klimt de vlam omhoog. Zij vraagt om het kruis haars Verlossers. Een der omstanders maakt in der haast er een. Zij kust het en drukt het aan haar hart. IJlend komt een priester met een crucifix uit de naaste kerk: zij bidt hem, het hoog te houden, dat zij het blijve zien. Haar laatste blik is op dat kruis, haar laatste woord: Jezus! 'Frankrijks lelie is van verzengenden gloed omgeven, tot zij in rook en vlammen ineenzinkt' (Hase). Het woord harer Heiligen was vervuld: 'uit hare gevangenis was zij verlost.' Een der omstanders sprak tot zijn' buurman: 'Ik wenschte wel mijne ziel dààr, waar zij is heengegaan.'

Zoo eindigt de geschiedenis van Johanna d' Arc, niet die haars naams. Den 7^{den} November 1455 betrad eene hoogbejaarde, door twee zonen en eene lange rij vrienden en vriendinnen begeleid, de Notre-Dame te Parijs. Isabella Romée was het, de moeder, met hare zonen, de broeders der Maagd van Orléans. Haar wachten dáár drie door den paus aangewezen geestelijken: de aartsbisschop van Rheims, de bisschop van Parijs, en de inquisiteur Bréhal. Reeds was, wat zij allen in diepe ontroering komen vragen, toegestaan: de herziening van het smadelijk rechtsgeding. Een jaar daarna (7 Julij 1456) spreken deze geestelijke en, met hen eenstemmig, de wereldlijke rechters, in datzelfde Rouaan (sinds 1449 in handen des Franschen konings) en in datzelfde bisschoppelijk paleis, waar Johanna gemarteld was, bij een bezadigd en waardig vonnis de vernietiging harer veroordeeling uit. Volgens dat vonnis wordt die veroordeeling, terwijl het Gode, wiens Geest blaast, werwaarts hij wil, verblijve over de werkelijkheid der openbaringen te oordeelen, een samenraapsel van leugen en bedrog, hare herroeping afgedwongen genoemd, diensvolgens het vonnis vernietigd en de naam der verbrande in eere hersteld. Nog eene schoonere herstelling ging die naam te gemoet: dankbare vereering van Orléans en geheel Frankrijk. Wel werd het Mariabeeld met Karel VII en de Maagd van Orléans knielende haar ter zijde, dáár opgericht, eerst door de Hugenooten verminkt, in den revolutietijd (toen niets wat aan een koning herinnerde, mocht blijven) tot kanonnen vergoten. Maar in 1803 werd een beter in de plaats gesteld; in 1855 bij de onthulling van het derde, een volksfeest met Fransche geestdrift gevierd. Jaarlijks wordt te Orléans op den 8sten Mei, dag van de bevrijding der stad, harer met kerkelijke plechtigheid gedacht. En wie Versailles bezoekt,

kan er zien, hoe eene koninklijke jonkvrouw, leerling van Ary Scheffer, de tweede, vroeg gestorven dochter van Lodewijk Philips, Maria van Orleans (1813 geb. gest. 1839) het schoone beeld der Maagd uit marmer heeft gebeiteld, of 'in marmer heeft gedicht' (Hase).

Maar nog eene andere geschiedenis haars naams is even leerrijk als belangwekkend: leerrijk, omdat zij in eene sterke proef toont, hoe eene edele figuur uit den voortijd, eens door de onreine vingers van een talentvol man beduimeld, langer dan een menschen-leeftijd onbegrepen, ongewaardeerd, ja als met het brandmerk van belachelijkheid of onzedelijkheid zich voordoen kan aan de oogen van het beschaafde publiek. Een feit immers is het, dat tengevolge van den invloed door Voltaire's *Pucelle* geoefend, toen Schiller in 1801 de eerste hand legde aan zijne *Jungfrau von Orleans*, den kunstminnenden hertog van Weimar de schrik om het hart sloeg. Wat was van die figuur te maken! Doch wat de eene dichter bedorven had, herstelde de ander. Schillers heerlijk drama, al is er het beeld van Johanna anders dan zij werkelijk was en eenigszins met gevoelszieke verven geteekend, heeft aan de onpartijdige en grootscher opgevatte geschiedkunde den lust en den moed gegeven, om uit de rijke, oorspronkelijke documenten haar werkelijk beeld te doen opleven. Die grootscher opvatting der geschiedenis bestaat hierin, dat zij den maatstaf van waar of onwaar, van edel of onedel, van te eerbiedigen geloofs- en gewetensovertuiging of verachtelijk bedrog, niet aan het alledaagsche en het binnen onzen tegenwoordigen of individueelen gezichtskring gelegene ontleent; dat zij zich tracht in te leven in den voortijd; dat zij eene plaats en recht van bestaan gunt ook aan het buitengewone en van ons standpunt wonderbare; mits, gelijk bij de Maagd van Orleans, door vele en veelsoortige betrouwbare getuigenissen bevestigd, en met de onderstelling, dat deze buitengewone verschijnselen, al zijn zij voor ons nog sterren met onbekende banen, 'bij den Dichter die de wereldgeschiedenis dicht' niet buiten de orde zijn (Hase). Naar Hem wijzen heen zelfs de verstandsdwalingen van groote en edele personen der geschiedenis, omdat deze, samenhangende met de algemeene, nog niet overwonnen dwalingen huns leeftijds, door hen vaak verheven zijn tot de vormen, om iets groots en edels in uit te drukken. De ziekteverschijnselen, die zich bij of onder hunne groote en schoone daden vertoonen, zijn als ware het geboorteweeën van de kinderen huns geestes. 'Er is', zegt Hase, 'krankheid daarbij. Maar de parel ontstaat door eene ziekte der schelp, en de heilige waanzin des dichters, van welken een Plato en Shakspeare spreken, is ook geen gewone, gezonde toestand, waarbij men rustig slaapt en goede spijsvertering heeft.'

Voor de hand ligt de toepassing dezer beginselen op de ons vreemde heiligen-verschijningen en hemelsche stemmen, aan de Maagd van Orléans, naar hare ongeschokte overtuiging, ten deel gevallen, en, naar diezelfde overtuiging, de bron van haren moed om het onge-

hoorde te ondernemen, de zenuw harer kracht om het onmogelijke te doen, de onfaalbare vergewissing van de zekerheid der overwinning, de helpende machten, om zich rein te bewaren.

In allen gevalle blijve bij hare beoordeeling verre eene oppervlakkigheid, die, verstandig in schijn, maar in der daad belachelijk of meêlijdenswaardig, het laatste woord meent gesproken met uitroepen als: onmogelijk! inbeelding! onder bijvoeging misschien van een paar Grieksche, dus zeer geleerd klinkende ziektenamen, welke, in den mond van den grondig wetenschappelijken, maar juist daarom de geheimen van natuur en geest zich niet ontveinzenden arts verdragelijk, onverdragelijk worden in den mond van hen, die onbegrepen feiten met onbegrepen woorden denken te verklaren.

Eene inbeelding, goed! maar dan toch eene inbeelding, die het eenvoudig boerenmeisje doet optreden als eene heldin, die op menigen oogenblik den moed des ridders, den juisten blik des veldheers en de meêwarigheid der vrouwelijke liefde in zich vereenigt; eene inbeelding, die haar, in de nabijheid van een zedeloos hof en tusschen een volk, dat haar vergoden wil, vrij van ijdelheid en eerzuchtige bedoelingen gehouden heeft, maar altijd heeft doen blaken van edelen hartstocht voor haren koning, als den gewijde van God, en voor haar vaderland, zijn koningrijk, als een der gewesten van het rijk haars hemelkonings; eene inbeelding, die haar op een beslissend punt tot de redster haars volks uit bangen nood gemaakt, en haar aan dat volk zijne plaats in de rij der volkeren, zijne eer en eene toekomst heeft doen hergeven. Ja eene inbeelding, maar van eene mysterieus groote ziel, die met de onwillekeurige poëzie harer innige vroomheid, wat er schoons en heerlijks lag *in* haar zelve en wat hare roeping was, zich heeft voorgesteld (geobjectiveerd), zich onopzettelijk heeft belichaamd in de gestalten van hemelsche Heiligen, wier beelden zij in de kerk misschien gezien, wier legenden zij wellicht van hare moeder gehoord had, maar aan welke zij, zonder te weten, in den mond legt, wat haar hooger ik ziet, wenscht, ondernemen wil. Naïef heeft zij zelve eens getuigd, dat, wat de Heiligen haar zeggen, in hare eigene ziel lag. ‘Altijd’, zeide zij, ‘ben ik het met mijne Heiligen eens.’ Roerend getuigt ditzelfde het gebed, dat zij steeds tot hare Heiligen richtte: ‘dat zij uit Lotharingen naar Frankrijk gaan, God de Franschen helpen, en hare ziel in het Paradijs behouden worden mocht.’ Zoo vertolken voor haar bewustzijn hare Heiligen, wat zij wenscht en begeert, maar zij vertolken het in de spraak des hemels: ‘God wil het.’ Noemt die Heiligen-verschijningen een vorm, door den tijd, waarin zij leefde, haar gegeven, een vorm, waaraan hare fantasie leven gaf; maar voegt er bij, dat zij in dien vorm heeft gedaan, wat alle grooten en edelen steeds hebben gedaan. Wat dat is? Door verheven ootmoed niet op zich zelven vertrouwen bij wat zij ondernamen, niet aan zich zelven toeschrijven, wat zij verrichtten, allen heenwijzend naar Hem, die ‘niets kon

van zich zelven' en toch het allergrootste volbracht. De engel in den braambosch, die een Mozes roept; de cherubsverschijning in den tempel, die de lippen van Jesaja aanroert, dat zij spreken; de optrekking in den derden hemel van een Paulus, waar hij verneemt: 'mijne genade is u genoeg!' de vermetel schijnende gewisheid van Luther in zijnen brief aan den keurvorst, bij zijn verlaten van den Wartburg; het verbond door Willem van Oranje met den Potentaat der potentaten aangegaan, - het zijn altemaal de verschillende vormen waarin het bewustzijn zich kleedde, van God geroepen, van God bekwaamd te zijn tot wat in zich zelf onbegonnen, eene dwaasheid, onmogelijk schijnt. Zulke grootheden, omdat zij in de alledaagsche rekensommen niet opgaan, worden door den tijdgenoot vaak niet gewaardeerd, soms verworpen; door het bijgeloof der nakomelingschap met vreemde toevoegsels opgesierd; door kleingeestige oppervlakkigheid, die alles tot eigen peil wil neêrtrekken, vertreden; maar eindelijk door de trouwe geschiedenis naar waarheid en waarde geteekend.

Om nog eens tot Johanna, de maagd van Orléans terug te keeren, laten ernstig wetenschappelijke physiologie en psychologie trachten door te dringen tot het geheim, hoe bij haar de beelden harer vrome fantasie, zoo aanhoudend, zoo distinct, bijna zeggen wij zoo kalm en zoo rustig den weg vonden tot gehoor- en gezichtszenuw; - laat wie in de geschiedenis liefst stilstaat bij toevallige aanleidingen, ons eene lange lijst voorhouden van omstandigheden, die hebben saamgewerkt, om haar optreden mogelijk te maken en hare poging te doen gelukken; laat de Fransche geloovige katholiek (CARNÉ) verdubbelen, de bedaarde, rationeele protestant trachten weg te ruimen de voorzeggingen aan haar toegeschreven: ons verblijve het recht om met de Lamartine, in ernstigen zin, te zeggen: 'Alles gelijkt wonder in dit leven, maar het wonder ligt niet in hare hemelstemmen, niet in hare vizioenen, niet in hare banier, niet in haar zwaard, maar in haar zelf.' Of met Hase: 'Dat God haar gezonden heeft, om voor haar volk de vrije nationaliteit te redden, dat God haar gezonden heeft, om met het zwakke het sterke te beschamen, kan in eenvoudig geschiedkundigen zin niet worden in twijfel getrokken.' Of zegt iemand: zoover mag de *geschiedenis* niet gaan, dan zullen wij toch in naam der godsdienst zoo spreken en oordeelen, en gemoedigd den salto, niet mortale maar, vitale doen. Wij zullen gelooven dat de nieuwe draad, die bij wijlen even verrassend als 't geheel veranderend wordt ingevoegd in het weefsel der wereldgeschiedenis, nog op eene andere wijze dan de gewone draden, is van God.

Brievenbus.

VII.
Van een afgeslagt offer op 't altaar des vaderlands.

Aan den Redakteur!

Goddank, mijnheer! het is gedaan. Dat is eens, maar dat nooit weêr. Hemel! hemel! wat een ellende! Al hadt ge uw vader of uw moeder vermoord, ja, wat volgens Groen nog veel erger is, al geloofdet ge aan geen p e r s o o n l i j k e n d u i v e l, voor zoo iets waart ge nog te goed. Maar nu is mijn kandidatuur naar de maan. Voor altijd verdwenen als een verschietende ster. Hoe kon ik ook zoo gek zijn? vraagt ge. Ja, mijnheer! dat zou ik voor een paar maanden ook gezegd hebben. Maar die Keuchenius heeft het mij gebakken. En als het niet zoo'n ferme kerel was, ik bragt hem nog een *pereat* toe! Hoor dan mijne geschiedenis van deze laatste dagen, en moge ze u en anderen tot leering strekken.

De ministers hadden dan gebruik gemaakt van hun magt van *binden* en *ontbinden.* Maar neen! zoo mag ik niet spreken. De Minister Trakranen heeft het regt te zeggen: '*Ik* had het nog in mijn magt gouverneur-generaal te maken wien *ik* wilde.' Wanneer Jan Oly zich zoo uitlaat, schendt hij dat ding, dat noch in de Grondwet noch in eenige andere wet genoemd wordt, ja hoe heet het ook? Het koninklijk praerogatief. Dus, de Tweede Kamer *was* tot ontbinding overgegaan en er moest weder eene nieuwe *gebonden* worden. Dat was lang zoo'n eenvoudige zaak niet als anders. Wat een rumoer overal! ministeriële rapporten, koninklijke proclamaties, oproepingen in couranten, brochures zonder eind. Kiezers! waarde kiezers! hooggeschatte kiezers! zoo klonk het uit duizend monden, zoo vloeide het uit duizend pennen, en de meiden en knechts hadden maar werk om al de briefjes aan te nemen of op te rapen die met 'kwistige' hand werden uitgestrooid. Buitengewone omstandigheden vereischen buitengewone maatregelen. Dit begrepen wij hier in ons plaatsje ook. Vroeger namen we maar goedgeloovig de kandidaten aan, die in het hoofd-kiesdistrikt waren genoemd. Wat de heeren wijzen, zeiden wij, zullen wij prijzen. Maar nu werd ons zoo dikwijls gezegd, dat wij zelfstandig moesten kiezen, en aan geen leiband van wien ook moesten loopen, zoo dikwijls ons toegeroepen, dat bij ons het verstand was der natie enz. enz., dat wij in alle nederigheid begonnen te gevoelen, hoe zeer wij ons zelven tot nu toe te kort gedaan hadden. Wij staken dus de hoofden bijeen in onze societeit. Avis, B. Vis, Stok Vis (zoo schrijft hij zijn naam sedert eenigen tijd *et pour cause*) en ik, want men mag zoo bescheiden zijn als men wil, zeker is het dat wij hier de aristokratie van geld en geboorte en - verstand in onze vier personen vertegenwoordigen. Het wordt tijd, zoo meenden wij, dat wij ons ernstig met de zaak bemoeijen. Laat ons een eigen kiesvereeniging vormen en daartoe morgen avond in het schoollokaal bijeenkomen. Zoo gezegd, zoo gedaan. Op het bepaalde uur waren wij er allen. Natuurlijk werd Stok Vis tot voorzitter benoemd. Als gij hem kendet, zoudt gij zeggen dat hij daar voor geschapen was. Kort en dik (bij hem geen *nomen et omen!*) heeft hij echter een doordringend oog, een stentorstem en een krachtige vuist om den hamer te hanteren. En meer wordt tegenwoordig in een voorzitter niet vereischt. 'Mijne heeren!' zoo sprak hij ongeveer, 'gij weet waartoe wij heden vergaderd zijn. Het vaderland is in gevaar. De koning roept ons op. Wij moeten naar

de stembus. Maar wij moeten vrij en onafhankelijk zijn. Ieder moet stemmen naar zijn geweten, zonder ter regter- of ter linkerzijde

om te zien. Daarom willen wij een kiezersclub vormen en zoo mogelijk een eigen kandidaat stellen. Eerste vraag, hoe zal onze kiesvereeniging heeten? tweede vraag, wie zullen er lid van kunnen worden?' Hierop volgde eene langdurige discussie, allerlei mogelijke en onmogelijke namen werden voorgesteld en verworpen, alle denkbare en ondenkbare voorwaarden genoemd en afgekeurd, totdat eindelijk het gevoelen van Avis de overhand kreeg: 'De eerste vraag, zeî hij, hangt geheel van de tweede af: wie zal lid onzer vereeniging kunnen worden? En wat zullen we zeggen? Alle *anen* en *isten* zijn tegenwoordig zoo door elkander gehaspeld, dat de Babylonische spraakverwarring er nog maar kinderspel bij is. Zullen we zeggen: *liberalen* alleen worden toegelaten? Och, ieder is op zijn beurt liberaal, vooral in het uitdeelen van scheldwoorden of klappen. Zullen het dan alleen *behouders* zijn? Maar wie is niet behoudend, voornamenlijk als er collectes of inzamelingen gedaan worden! Het is al niet veel beter gesteld met *anti-* of *contra-revolutionairen*, misschien zouden we even goed alle *praeadamieten* kunnen oproepen. Daarom zullen we maar geene leuze aannemen, en onze club eenvoudig noemen: de kiesvereeniging *O en V.* Met uwe gewone scherpzinnigheid, mijne heeren! zult gij terstond begrijpen, wat ik met dien naam bedoel.'

Toch moet ik eerlijk bekennen dat het ons niet dadelijk zoo heel klaar was. Ge meent toch niet: *Oranje en Vaderland?* vroeg ik. Of *Onzin en Verveling*, zeî B. Vis. Of, brulde de ietwat verontwaardigde president, of *Onkunde en Verwaandheid?* Neen, mijne heeren hervatte A. Vis; moet ik het weder zeggen? om alle partijzucht, alle kleur, en alle geur te vermijden stel ik voor om in onze kiezersvereeniging alleen toe te laten hen wier naam met een O. of met een V. begint, daartoe behooren we allen, indien slechts de voorzitter zijn naam even als ik in tweeën splitst.'

Simplex sigillum veri! riep ik uit, die zoo als ge weet nog wat van het Latijn van mijn conrector onthouden heb en daarom bij mijn vrienden 'de geleerde' heet. Op zoo iets had nooit iemand gedacht. Dat is een geniale trek, die onzen naam en bovenal dien van den voorsteller zal vereeuwigen!

Zoo werd die titel met algemeene stemmen aangenomen en daardoor ook de tweede vraag beslist. Toch heeft die naam tot spotternij aanleiding gegeven. In de wandeling wordt onze vereeniging nu de club van *Ossen en Varkens* genoemd. Is er dan niets meer heilig voor de beuzel- en spotzucht dezer eeuw?

Het voornaamste voor dezen avond was nu, meende ik, gedaan. Maar neen! Aangezien, zeî de voorzitter, er geen kiezer meer is wiens naam met een O. of V. begint, kan onze club als gesloten worden beschouwd, en stel ik voor, onmiddellijk, heet van den rooster, een kandidaat te benoemen. Al mijn vrienden vonden het goed. Ik noemde Thorbecke, een ander Groen van Prinsterer, een derde eerst van Hall, maar toen men aanmerkte dat die dood was, Jongstra, tot dat eindelijk weder de president het woord nam en zeide: mijne heeren, waarom in de verte te zoeken, wat wij hier zoo nabij hebben? Thorbecke is een knap man, Groen van Prinsterer is niet misdeeld, Jongstra ken ik niet, maar hij moet wel wat behoudend wezen; maar wat zijn ze allen bij hem dien ik u niet behoef te noemen, bij den man die daar over mij zit, in één woord, mijne heeren, bij Jan Oly? Bij dit woord ging er een daverend geklap op van vier handen; vier voeten stampten daarbij op den grond, terwijl een hoog rood mijn wangen overtoog. Ja, vrienden! zoo vervolgde de geachte Stok Vis met aandoening, Jan Oly, onze geleerde, die Latijn spreekt als water, die in *de Tijdspiegel* schrijft, die de eer heeft gehad van in de *Kerkelijke courant* genoemd en

in de *Nederlandsche Spectator* gehavend te worden. Zal hij ons distrikt niet uitnemend vertegenwoordigen? kent hij niet alle wegen, slooten en togtgaten van onze plaats? Is het ook niet voor hem van belang, dat men eindelijk hier eens een goed polderbestuur instelle, en b.v. hem benoeme tot Hoog-heemraad, al was het maar op een

traktement van drie duizend gulden? Maar ik zie het, gij zijt het allen met mij eens. Geen oppositie dus op dezen zoo hoogst gewigtigen dag. Allen in één rigting! Hoera dan voor Jan Oly! Zoo komt er nieuw bloed in de aderen, en nieuwe olie in de lamp en al moeten we dan Oli-vier missen, waarvoor ik wel vrees, dan hebben we ten minste Oly - nul (Donderend applaudissement behalve van mij zelven die met die laatste flaauwiteit maar weinig gediend was).

Neemt ge de kandidatuur aan, mijnheer Oly? Zoo klonk het weêr van den presidialen zetel. En - was het zwakheid, ijdelheid, hoogmoed of - Vaderlandsche zin en koningsmin? ik had de dwaasheid van iets te stamelen van zwakke krachten, van hooger opzien, van vertrouwen mijner medeburgers enz. enz. en te eindigen met... aan den algemeenen volkswensch toe te geven. Veroorloof mij dan echter, zoo vervolgde Stok Vis, om u eerst nog eenige vragen te doen, opdat we uwe rigting goed leeren kennen en u met vol vertrouwen aan onze medekiezers voorstellen.

Jan Oly, ik vraag u dan op uw geweten:

1°. Wat denkt gij van de bekende motie?

2°. Hoe oordeelt gij over de koloniale zaken?

3°. Wat is uw opinie omtrent Klaasje Zevenster en het afmaken van het vee?

4°. Hoe zult gij het best zorgen voor het distrikt, waarvoor ge wordt afgevaardigd?

Daar stond ik een oogenblik met den mond vol tanden... maar neen, deze uitdrukking is op mijn leeftijd niet juist meer, evenmin als ik kan zeggen dat ik met mijn handen in het haar zat, maar verbluft was ik en ik dacht bij mij zelven, maar zeî het niet overluid: één gek kan toch meer vragen enz., maar *n'importe*, antwoorden moet ik, en antwoorden zal ik even goed als zoo veel anderen, die er niets meer van weten.

Ik hmde niet meer dan drie malen, het heilige getal voor den spreker, en zeî ongeveer het volgende: ‘Mijne heeren, ik zal kort zijn. Waartoe veel omhaal? Uwe vragen zijn categorisch, mijn antwoorden moeten het ook zijn. Gij wenscht te weten: 1°. wat ik denk van de bekende motie? Ja, mijne heeren, die motie heeft veel commotie te weeg gebragt, en daardoor de emotie van velen gaande gemaakt; voor sommigen zal ze strekken tot amotie, voor anderen tot promotie, ze stoort in elken gevalle de otie of otium van de natie, en daarom wenschte ik maar dat ze achtergebleven ware; 2°. wat mijn oordeel is over koloniale zaken, wenscht ge in de tweede plaats te weten. Over het algemeen moet ik zeggen, dat ik daar niet veel van weet. Wel heb ik een tijd lang in koloniale waren gedaan, maar waren zijn geen zaken. Ik ben er echter slechts te beter om, wijl ik aldus niet door antecedenten gebonden ben. Dit staat evenwel vast, dat ik nooit zwart wit, of bruin blank zal noemen, en dat bloed en zweet aan den eenen, en suiker en koffij aan den anderen kant zich zeer goed compenseren. 3°. Omtrent Klaasje heb ik maar één woord:

“Griekenland had zeven wijzen, Holland heeft zijn Zevenster.

Van het afmaken van het vee, gij bedoelt zeker het viervoetige, ben ik een groot voorstander. Laat de grondwet het toe, dan zal ik den maatregel ook gaarne tot het tweebeenige helpen uitstrekken. 4°. Eindelijk, hoe ik voor het distrikt zal zorgen? Mijne heeren, *charité bien ordonnée commence par soi-même*, en daar gij mij naar

de 2e Kamer wilt afvaardigen en mij dus de getuigenis geeft dat ik de bekwaamste en braafste man ben uit het distrikt, geloof ik, dat ik in uw aller waarachtig belang handel, wanneer ik mijn uiterste best doe om mij zelven te doen benoemen tot Hoogheemraad op een traktement dat mij in staat stelt mij uwer waardig te be-

toonen.” Zelden, mijnheer, had een spreker grooter succes. “Dat is heerlijk, dat is mannentaal”, zoo klonk het van alle kanten. “Neen! niet langer gedraald, Jan Oly is onze kandidaat, dien wij beloven met alle zedelijke en onzedelijke middelen te steunen.” “Zoo zij het!” sprak op plegtigen toon onze achtbare voorzitter. Er blijft ons dus thans niets meer te doen over. Wel is er nog een brief van zekeren Mozes - niet den stokkejood uit Leyden, ook niet den beroemden kleêrenfabrikant uit Londen - maar van jonkheer Mozes die een meting wil houden voor een kwartje, misschien voor een nieuwen spoorweg of zoo iets. Maar mij dunkt, we hebben daar niets mede te maken. Wij zijn nu genoegzaam ingelicht en ik stel dus voor om over te gaan tot de wanorde van den nacht, en - een oestertje te gaan gebruiken met champagne.’

Aldus werd gedaan, en den volgenden morgen hadden wij niet kies- maar haarpijn.

Tot zoover ging alles goed en ik had geen reden tot klagen, de oesters waren uitmuntend geweest, de champagne van wijlen veuve Cliquot, en ik was kandidaat der kiesvereeniging O. en V. Maar nu begon de ellende. Naauwlijks was het bekend geworden, hoezeer men mij regt had laten wedervaren, naauwlijks waren de eerste strooibilletten gedrukt en rondgedeeld, of men begon te praten, te lagchen, te ginnegappen. Niet alleen, zoo als ik reeds zeide, begon men den draak te steken met onze club en den naam dien ze zich gegeven had, maar ook mijn heiligen persoon durfde men aanranden. Allerlei kwinkslagen en quodlibets werden er uitgedacht en mij naar het hoofd geslingerd, en ik, die tot dusver de algemeene achting genoot, was een voorwerp van bespotting en aanfluiting geworden. Op de pompen, op de hoeken der straten, overal zag ik mijn naam, maar wat er bij geschreven werd, ach! ik vermeld het maar niet. Gij hadt in die dagen ons wekelijksch advertentie-blaadje, ‘de Trekschuit’ genaamd, eens moeten zien. Dat courantje, dat anders niets dan marktberigten en verkoopingen inhield, was nu in eens in een politiek blad herschapen. Daar werd ik gewikt en gewogen, bewierookt en in den diepsten afgrond neêrgesmeten. Nooit, mijnheer! had ik zoo veel bijzonderheden uit mijn eigen leven geweten als ik daar vernam. Nooit had ik vermoed dat ik zulk een knap man, maar ook nooit dat ik zulk een domkop was. Nimmer had ik kunnen denken, dat ik zoo'n edelaardig mensch en toch tevens zulk een Godvergeten schurk was. De vleijendste eeretitels werden voor mij uitgezocht, maar ook de gemeenste scheldwoorden naar mijn hoofd geslingerd. Kiest hem! kiest hem! o lezers van de ‘Trekschuit’ zoo sprak de een, hij is in onzen geest, want hij gaat onzen slakkengang! Weg met hem! zoo schreeuwde de ander. Hij is een Javanenbeul, een menschenmoorder. Staat het niet duidelijk in zijn politieke geloofsbelijdenis? Onzinnigen, zoo luidde het weder elders, ziet gij dan niet dat die man alleen handelt uit vuig eigenbelang? Heeft hij verleden jaar, als president van het weeshuis, niet twee kalkoenen gehad in plaats van een, en wat gunt hij aan zijn onderhoorigen? Zoo ging het voort, van week tot week, of liever van dag tot dag, want dagelijks verschenen er nu extra-nommers van de ‘Trekschuit,’ ik werd al langer hoe zwarter, al langer hoe dommer, al langer hoe slechter, zoodat ik eindelijk aan mij zelven begon te twijfelen en te vragen of er nog wel iets goeds aan mij was. Is het wonder, dat mijne vrienden mij begonnen te schuwen, dat zelfs mijn vrouw en kinderen in de war raakten en mij somtijds angstig aankeken? Ach! mijnheer! wat ik in die dagen uitgestaan heb, hoe zal ik het u beschrijven? Ik gevoelde wel, dat ik het met mijn kandidatuur niet ver zou brengen. Toch kon ik niet nalaten, op den dag toen de stembus moest geledigd worden, naar het bureau in het hoofd-kiesdistrikt te gaan. Ik zal wel niet dadelijk benoemd worden, dacht ik, maar

wie weet of ik niet voor herstemming in aanmerking kom. Maar verbeeld u mijn ergernis, mijn teleurstelling, mijn verdriet, toen van de 1493 uitgebragte geldige stemmen,

er zich op Jan Oly slechts drie vereenigd hadden. Slechts drie maal hoorde ik dien vroeger zoo geachten, thans zoo verguisden, naam. Slechts drie! dus heeft zelfs een van ons vieren niet op mij gestemd? Zou het A. Vis, zou het B. Vis zijn? Stok Vis is veel te loyaal, dan dat ik hem zou kunnen verdenken. Hoe het zij, ik heb bange, ellendige dagen gehad, en kom den smaad dien ik geleden heb niet ligt te boven. Zal ik mij trachten te herstellen door mij nog eens als kandidaat te stellen, b.v. te Assen of Groningen, als dat vakant komt? Mijnheer! Als gij zoo iets van mij hoort, vraag dan maar tevens voor mij een plaatsje op Meerenberg. Ik ambieer nog maar één postje, dat van Gouverneur-generaal van Oost-Indië namelijk, mijn naam is er even aristokratisch voor als die van den nu benoemde; kan ik dat niet worden, dan blijf ik maar eenvoudig

14 November 1866.

JAN OLY.

VIII en IX.
Correspondentie van twee protesterende Friezen.
Den heere Colmjon, te Leeuwarden.

Waarde vriend Colmjon!

Wie is toch die mijnheer Eelco Verwijs, die daar in 't Aprilnommer van *de Gids* 1866 zulk een hoogen toon aanslaat? Ik wist niet dat die mijnheer zooveel kon meêpraten over friesche taal en letterkunde, want van zijne knapheid op dit gebied heb ik nimmer veel blijken gezien. In de taal schijnt hij 't althans wel niet zoo heel ver gebragt te hebben, omdat hij zoo rondweg verklaart, dat de beteekenis van het woordje *war* hem (hij bezigt het geleerdklinkende *ons*) nog niet regt duidelijk is(*). En wanneer hij in de friesche letterkunde zoo tehuis is als hij blijkbaar wil doen gelooven door 't opsommen der namen van Gysbert Japiks, Althuysen, Eeltje en Joost Halbertsma en Salverda, dan verwondert het mij toch dat hij, die zoo breed uitweidt over de hedendaagsche friesche letterkunde, en niet verzuimt zijne belezenheid gedurig te kijk te hangen, met geen enkel woord rept van de meesterstukken uit den laatsten tijd. Of zoude hij zich nimmer vermeid hebben in de verzen van Harmen Sytstra en T.R. Dykstra, die, zoo al niet in schoonheid en kracht, dan toch in welluidendheid wel iets vooruit hebben op die van Salverda?

De heer Verwijs is erg op mij gebeten. 't Schijnt dat ik deze verbittering hoofdzakelijk te wijten heb aan ZEds. zeer ongegrond vermoeden, dat wij hem zouden houden voor den recensent, van wien melding wordt gemaakt in 't voorwoord van ons laatst uitgegeven *Winterjünenocht*; waaruit de heer V. aanleiding neemt om een vloed van geestigheden te debiteren. (De man heeft den naam bijzonder geestig te zijn, hoor ik).

Maar neen, dit is het niet. De harde kastijding, mij door Verwijs toegediend, heb ik overvloedig verdiend; hij bewijst dit met aanhalingen uit het door mij

(*) Ieder die met de oude Friesche taal eenigzins bekend is moet weten dat *war* de beteekenis heeft van regtsplaats. Al blijft het moeijelijk uit te maken hoe de dorpen *Warga, Warstien* en *Wartena* aan hunne namen gekomen zijn, komt het mij toch niet te ver gezocht voor als *War-ten-a* eens vertaald werd door *regtsplaats aan het water.*

geschrevene, die hij voor de *Gids*-lezers in 't hollandsch heeft overgezet. Hierbij zou ik nu wel het vermoeden kunnen opperen, dat hij mijn werk opzettelijk zoo letterlijk en daardoor zoo stijf en onbehagelijk mogelijk heeft overgezet, en aanmerken dat men met zulk overzetten aan alles wat geen hollandsch is een wanstaltige gedaante kan geven; maar ik mag, op de bank der beschuldigden gezeten, van mijnen regter niet eischen dat hij mijn kwaad voordeeliger doe uitkomen dan het verdient. Toch zou ik den heer Verwijs wel eens willen voorstellen om bijv. eens *It Hexershol* van Halbertsma, of wil hij liever de *Jonkerboer*, op dezelfde manier over te zetten, en te zien of hij dan eene voor Hollanders behagelijke lektuur verkrijgt.

Met eene passage uit de *Jonkerboer*, door Verwijs een ‘allerliefst boeksken’ genoemd, wil ik eens een proefje nemen. Douwe, een boerenknecht, beschuldigt Afkemoei, eene behoeftige oude vrouw, van tooverij; zij ontkent dit, en nu vervolgt Douwe, pag. 23: ‘Houd je stil maar, oude tooverheks! ik zal je meer oplezen. Verleden jaar ben je bij den kloosterboer te Poppingawier in huis gekomen, en toen trokt ge het wiegekleed af en zeidet ge met je fleemende slangentong: o vrouw, wat hebt ge daar een lieven bevalligen jongen in de wieg liggen; hij lacht mij glad aan; hij appelt glad en heeft putjes op de wangen, en dadelijk was het kind of het vergeven was; en dat heeft krek zoo lang gesukkeld, dat er eindelijk een goed man bij gekomen is, die meer wist als regt heen. Die heeft het kind belezen en een klein zakje met kruiden in de wieg gelegd, en toen is het kind weêr opgehelderd; maar het loon komt achterna: want naderhand toen kwam daar eens een groote zwarte kat in den hof en toen nam de boer zijn roer, daar schoot hij die kat een handvol zout meê in 't gat, en toen liep die hard voort en schreeuwde van pijn. Maar toen hebt gij, oude weêruil, in geen vier weken op dien ouden aars kunnen zitten; de mat moest uit den stoel gesneden worden, anders waart ge verlegen, dat weet ge wel’. - ‘Mijn lieve man, kan iemand dan niet wat anders aankomen? Ik hoop niet dat jij met die plaag bezocht wordt; dat gun ik mijn ergsten vijand niet,’ enz.

Zou ik misschien ook het ergste uitgekipt hebben? Welnu, dan ook een paar coupletten uit het, ook door Verwijs, hooggeroemde vers: De wyte Flokken:

Zij hadden in den hof een boom vol peren,
De takken bogen naar den grond,
En alle blijde kinderen gaarden
En dansten daar in 't rond.

Maar Sijts vloog boven in den stam
En schudde alle peren af,
En riep: ‘ben ik geen mooije vogelverschrikker!’
Maar ach! - zij tuimelde over den hof.

Maar Johannes Baarda, die zich ook in deze zaak heeft laten hooren, verklaart Eeltje Halbertsma schuldig aan 't zelfde kwaad, waarover Verwijs mij doorhaalt. Daarom zal ik ook eenige regelen uit Gysbert Japiks overzetten: *Friske Tjerne* spreekt:

Ik zat meê aan, ik at een deeglijk rond zoet lijf,
O wilde Karel! had 'k de buik meê van mijn wijf,
Van Beaume, Bints en Royts en onzen halfvolwassen jongen,
Ik propte ze zoo vol als een doedelzakspelersblaas.
Dat geldt; weer je, mijn huik! is de buiklapper dood?
Gaar eten dijdt niet uit. Goed bier is ook niet kwaad.

De Duiker! eens gelijk is 't bruiloften als 't kuipen,
Weleer toen onze grietman stierf, hoe ging het op een zuipen,
En op een eten, zaturdags! Al waar ik liep of stond,

Daar was dadelijk de een of de ander die mij van verre zag.
En trapte ik door de stad, schier elke hoek der straten
Was het: Huisman, vriend, kom in, hoor, hoor eens, Tjerne,
Een woordje, broer, een woord, je loopt immers te hard,
Je breekt een been, de straat is hard en nat en glad,
Hier is bier, ham en tabak. Daar moest ik dan aan 't eten,
En dat al aan en aan; ik had mij bijna be...modderd.

Nu laboreert volgens prof. Visscher het werk van Gysbert Japiks, gelijk volgens Dr. Verwijs het mijne, aan onbeduidenheid. Ten overvloede dan ook nog een couplet uit Salverda's *Hiljuwns-Uwren* waarin de heer Verwijs zich zoo bijzonder vermeidde:

Door regen en wind, door dik en dun
Ben ik om Tetje gewaad,
Geen regen en wind, geen dik en dun
Kan mij van Tetje (af) houden.

Van Tet, de mooiste meid van 't dorp;
Haar oogen, wangen, mond (*muwle*(*)) en ledematen,
Haar inborst bevallig als 't aangezigt,
Die hebben mij belezen.'

Gij begrijpt dat ik deze proeven niet lever om den welverdienden roem der drie gevierde dichters te benadeelen, maar om te doen zien hoe men 't moet aanleggen om de friesche taal- en letterkunde bij 't hollandschlezend publiek verdacht te maken.

Ik wensch geen koning te spelen op letterkundig gebied; recensies heb ik nimmer geschreven, evenmin iemand den banbliksem naar 't hoofd geslingerd; of de recensie van Verwijs niet ietwat naar zoo iets gelijkt, dit laat ik over aan 't oordeel van ieder die het stuk leest. Van eigenlijke taalstudie, gij weet het, heb ik niet genoeg werk gemaakt, om daarover veel te mogen meêpraten; ik heb mij steeds beijverd om de friesche taal, zooals zij nog in den mond des volks voortleeft, op te vangen en weder te geven. Hetzelfde deed Eeltje Halbertsma, en beide hebben wij ons het verwijt op den hals gehaald van jagt te maken op platheden. Zeker loopt men, met zulk een doel voor oogen, gevaar, iets ter neder te schrijven wat den verfijnden smaak dezer dagen hindert; maar *mij* hindert het als het friesch geschreven wordt, ja wel met friesche woorden, maar in zuiver hollandschen stijl. Ik ken friesche geschriften, die vertaald op dezelfdemanier als ik boven heb gedaan, zeer goed hollandsch opleveren, naar mijn be grip het beste kenmerk van slecht friesch. Ook daarvan wil ik nog een proefje geven; dit is genomen uit de *Folksfrieun* van Johannes en Friso, *twade reise;* wanneer gij 't oorspronkelijke naleest zult gij zien, dat ik woord voor woord letterlijk heb vertaald.

'Onder alles waarmede de wijze Schepper ons menschen begiftigd heeft, is er wel niets edelers en beters en dat meer ons boven het gedierte verheft dan het verstand. Wat ware voor ons de wereld met al haar schoon en heerlijkheid, de natuur waarin de diepste wijsheid ons toespreekt, als wij het niet verstaan konden, er geen begrip van hadden? Dan ware het als bestond dit alles voor ons niet en wij tastten rond als in eene nachtelijke duisternis. Geen gevoel voor waarheid en regt, voor licht en leven

(*) Het bevreemdt mij eenigzins dat de heer Verwijs dit woord niet door *muil* vertaald heeft. Het door hem, op pag. 201 zijner recensie, vertaalde, zou dan, even als 't bovenstaande van Salverda, nog wat bespottelijker geklonken hebben; op beide plaatsen toch is sprake van een meisjesmond.

zoude ons bezielen. Maar de Schepper gaf den mensch het verstand om uit zijne groote werken de waarheid kennen te

leeren en wijs te worden; heer en meester te wezen over de wereld, voor zich zelf te handelen; de leugen van de waarheid te onderscheiden, het schadelijke van het goede. Hij gaf hem het verstand om te onderzoeken en op te merken, om zoo langs den weg van ondervinding en nadenken te komen tot het ware, dat zoo in waarheid zijn eigendom worden kon en worden moest. Gelukkig daarom wie zijn verstand weet te gebruiken en te beschaven; niet door de bril van een ander ziet, maar uit eigen oogen zien durft. Gelukkig wie die onschatbare gave des Alvaders weet op prijs te stellen, beschouwt als zijn eigendom dat door niemand overheerscht worden mag. Gelukkig wien de Schepper het verstand gegeven heeft zelfstandig te wezen, niet gaande aan den leîband van anderen.'

Waarlijk, de stijl van dit hollandsch is duidelijker dan die van Verwijs op sommige plaatsen. Beproef bijv. eens om een goeden zin te vinden in hetgeen gij in zijne recensie leest op pag. 203, aanvangende met de woorden: 'Ik stelde mij in den toestand van den betooverden mopshond' - (waarlijk geen prettige kostwinning, dat recenseren!) en eindigende met eenige hoogduitsche versregelen, waarin de heer Verwijs de verklaring aflegt dat hij 'keine reine Jungfrau' is.

De vlaamsche muze, zegt men, is te ziekelijk; de friesche heeft, volgens Verwijs, eene haast te forsche gezondheid (zij is er dan toch nog niet zoo heel slecht aan toe!); moge nu de hollandsche tusschen deze beide het juiste midden weten te bewaren, en moge zij op de friesche nederzien met dezelfde gewaarwording als eene fijn beschaafde dame nederziet op eene gezonde friesche boerin: het zij zoo! Moet de friesche muze zich met parfumeriën opknappen om den fijnriekenden neus van Eelco Verwijs te mogen naderen, hij ga haar dan maar liever op een afstand voorbij; moet zij, om een bevalliger taille te verkrijgen, in een keurslijf geregen worden, zij loopt dan ook gevaar de tering te krijgen. Moet de friesche taal beschaafd en gemoderniseerd worden, tot zij hare oorspronkelijkheid verloren heeft, dan ben ik er af. Maar ik zal mijn eigen weg blijven gaan, althans zoo lang er geene andere authoriteiten opstaan als Johannes Baarda en Eelco Verwijs, met hoeveel charlatannerie deze zich ook voordoet als den man bij wien men moet wezen, als 'men zich schaamt eene taal niet te kennen, die in ons eigen vaderland wordt gesproken,' en dan daaromtrent nadere inlichtingen wenscht in te winnen.

Uw vriend,
WALING DYKSTRA.

Den heere Waling Dykstra, te Holwerd.

Geachte Vriend!

Ik heb uw schrijven betreffende de recensie van den heer Verwijs, in 't Aprilnommer van *de Gids* dezes jaars ontvangen. Mij dunkt, gij hebt dien heer al te veel eer bewezen, met zijn geschrijf zoo naauwkeurig na te gaan. Voor eene recensie als deze, gesteld op een toon alsof de schrijver de alleen-wijze is, en waarin toch zooveel onkunde doorstraalt, had ik waarlijk slechts een glimlach over gehad, en hoe boos de schrijver ook op u schijnt te wezen, 't ware mij niet mogelijk geweest ook boos op hem te worden. Gij vraagt mij, wie of toch die mijnheer Eelco Verwijs is, en ik

moet u daarop antwoorden, dat hij is doctor in de letteren, schoolopziener en, wat hier nog meer zegt, archivaris-bibliothecaris van Friesland, iemand dus van wien men moet veronderstellen, dat hij allezins in staat is over de Friesche letterkunde te oordeelen; blijkbaar echter weet de geleerde heer van 't friesch niets af, en wat waarde heeft dan zijn gansche recensie?

Ik zeg, dat de heer Verwijs van 't friesch niets af weet, en dat moet dunkt mij ieder in het oog springen, die de uit de beoordeelde werkjes vertaalde gedeelten slechts inziet, ook al kent hij geen friesch. Immers het is geen fatsoenlijk hollandsch wat de heer Verwijs daarin levert; het is hollandsch, verknoeid en verwrongen om de letterlijke beteekenis der oorspronkelijke woorden, welker wezenlijken zin hij niet verstaat, weder te geven; hollandsch gelijk een schooljongen 't schrijft, die zonder aanwijzing van zijn onderwijzer voor 't eerst uit het hoogduitsch, fransch of engelsch gaat vertalen. Maar ten duidelijkste blijkt dit voor ieder, die met het friesch bekend is. Zoo vertaalt de heer Verwijs *in hopen fen dy jonge fammen*(*) door *een hoop van die jonge meiden*(†), dat een goed vertaler altijd door *vele jonge meisjes* zou overzetten; *in hopen lin*(§) door *een hoop lui*(**), waarvoor niemand die 't friesch verstaat iets anders dan *velen* of *vele menschen* zou schrijven. Zoo vertaalt hij *Der nimmer net ta kumme*(††) weêr geheel op schooljongens manier, door *nimmer niet toe komen*(§§), blijkbaar niet wetende dat die dubbelde ontkenning, die immers in 't hollandsch niet te huis behoort, hier in 't friesch geheel op hare plaats is; en even zoo knap maakt hij van *in rêst kald wetter*(***) *een troep koud water*(†††) als of er van soldaten sprake was, terwijl hij in plaats van *jong faem* schrijft *jonkfaem*(§§§).

Trouwens bij de beoordeeling van mijn *Friesche spraakkunst* in *de Gids* van November 1864, bl. 346, erkent de heer Verwijs zijne onkunde ten opzigte van de friesche taal reeds min of meer zelf; terwijl het mij uit die zelfde beoordeeling mede toeschijnt, dat hij ook aan 't oudfriesch en de andere friesche dialecten, het noordfriesch althans, niet veel gedaan heeft. 't Is eigenlijk niet beleefd van mij, dat ik u dit vertel; want in die recensie ben ik er zeer goed afgekomen, boven verwachting zelfs. Toen ik toch dat werkje in 't licht zond, dacht ik niet anders dan *tere are a hundred faults in this thing*, en gij kunt dus begrijpen, dat ik geen zeer milde beoordeeling in *de Gids* verwachtte. Maar 't komt hier nu zoo te pas, en ik vertel het dan ook maar aan u. De recensent zegt daar (bl. 347), dat het onbepaalde lidwoord vroeger algemeen *ien* werd geschreven. Dat *vroeger* zal zeker zien op den tijd toen 't friesch nog heerschende was - in 't oudfriesch dus - anders weet ik althans geen weg met dat *algemeen* dat er op volgt(****); en dan is de heer Verwijs glad mis, want in 't oudfriesch werd gezegd lidwoord *en* of *an* geschreven. Vervolgens zegt de heer Verwijs (ald. bl. 350): '*De spraakkunst wordt gevolgd door eene kleine bloemlezing*, *waarin wij met genoegen een paar stukken noordfriesch begroeten*, *het eene: losse stukken uit den bijbel in den Maringer tongval*, *het andere een paar hoofdstukken uit Lucas in het Föhringer en Amrumer dialect. De verrassende gelijkheid met het westfriesch springt daarbij schitterend in het oog*,' enz. Grooter misslag is zeker

(*) Twa ûtfenhûsers by Nammen-om. Forhalen en teltsjes, by 'n oar samle fen Waling Dykstra, bl. 1.
(†) *De Gids*, voor April, 1866, bl. 199.
(§) Twa ûtfenh. bl. 2.
(**) *De Gids*, bl. 199.
(††) Swanneblummen for 1865, bl. 25.
(§§) *De Gids*, bl. 202.
(***) Twa ûtfenh. bl. 9.
(†††) *De Gids*, bl. 200.
(§§§) *De Gids*, bl. 201.
(****) Slechts Althuysen, Eelke Meinderts, de Halbertsma's en een enkele andere schrijver spelden *ien*, Gysbert Japiks en zijne volgers daarentegen *yen*, R. Posthumus *in* en H. Sytstra *en*.

nooit door een recensent begaan, want er staat geen enkel woord noordfriesch in mijn boekje; de stukken, die de heer Verwijs daarvoor aanziet, heb ik eenvoudig daaruit vertaald, opdat men, ze naast het oorspronkelijke, te vinden achter de noordfriesche spraakkunsten van B. Bendsen en Chr. Johansen, leggende,

te gemakkelijker ons westfriesch met die dialecten zou kunnen vergelijken. Zoo veel weet hij dus van 't noordfriesch, zoo veel ook van ons westfriesch af, dat hij 't een van 't ander niet kan onderscheiden!!

En diens mans geschrijf doet gij de eer aan het zoo naauwkeurig na te gaan!

Die man treedt op als beoordeelaar van 't geen er in 't friesch het licht ziet. Is *hij* daartoe geregtigd? - Het eerste vereischte om een schrijver te verstaan is dat men diens taal magtig zij; en hij die zich aanmatigen durft een schrijver te beoordeelen, moet dezen wel zeer goed verstaan, of hij loopt gevaar een verkeerd oordeel te vellen. Waar moet het dan met de beoordeelingen van den heer Verwijs op uitloopen? Hij is reeds geheel in de war, waar hij uwe woorden: *den gîng er faek mar op ie hûd îu 't gears lidsen*(†), zoo letterlijk mogelijk vertaalt door: *dan ging hij vaak maar op zijn* '*huid*' *in 't gras liggen*(§), en dan op dat *huid* drukt, om het toch wel te doen uitkomen, hoe ongemanierd gij zijt in uwe uitdrukkingen. Hij verliest daarbij het verschillend taaleigen van hollandsch en friesch uit het oog en vergeet, dat wat in de eene taal ongemanierd moet heeten zulks geheel niet is in de andere. In plaats van u zulke uitdrukkingen als eene smet aan te wrijven, had hij er op behooren te wijzen, als een bewijs voor de kracht der friesche taal, die zonder het woord *ongemanierd* of iets dergelijks te bezigen, door het bloot verhalen eener handeling tevens de ongemanierdheid dier handeling, en van den handelenden persoon weet uit te drukken. Die diepe onkunde ten opzigte van het karakter der friesche taal is het dan ook, die hem tegen u de beschuldiging doet uiten van *verregaande platheid*, *een vleien van den ruwen*, *onbeschoften geest*, *die in het volk schuilt*(**), terwijl hij anders het goed-ronde bij de oude hollandsche schrijvers eerbiedigt, en niet bang is voor de hartige scherts van een Brederoo, die de dingen bij hun naam noemt en er geen doekjes om windt(††). Hij heeft u in 't geheel niet verstaan; anders zou ik ten minste van hem wel eens willen hooren wat er *plomper*, *ruwer en ongeslepener*, neen, wat er zoo onkiesch, zoo vuil in uwe *Forhalen en teltsjes* voorkomt als wat men leest in *het Moortje* van Brederoo (Schied. 1859) bl. 6. 'Mijn troost! waarom ist mijn belet met u te huwen? - Ja, hadse dat geluck, die afgereden queen'(§§)! of - om maar niet meer te noemen - bl. 73: 'Veeght dat kynt zijn naers,' figuurlijke uitdrukking voor: 'drink uw glas leêg.'

Doch ik zal eindigen. Ik erken dat de hedendaagsche friesche letterkunde ofschoon er nog wel stukken zijn aan te wijzen, die iedere letterkunde tot eer zouden verstrekken, veel onbeduidends oplevert; dat men er te veel op uit is om grappen en kluchten te schrijven, en dat er dus behoefte bestaat aan verbetering. Ik erken, dat wij op beschaving onzer taal moeten bedacht zijn, maar wie dat gewigtige werk wil ondernemen, hij zie toe, dat hij niet in het leven der taal snijde; hij bedenke, dat eigenlijk niet de minder of meer fijne of beschaafde manier van uitdrukking eene taal, en hetgeen daarin geschreven is, vernedert of adelt, maar vooral de gedachte, die daaronder schuilt. Ieder woord toch, afgescheiden van zijne beteekenis, is slechts een holle klank, en ten hoogste kan er slechts van verschil in de welluidendheid dier

(†) Utfenh. bl. 9.
(§) *De Gids* bl. 200.
(**) *De Gids*, bl. 202.
(††) *De Gids*, bl. 197.
(§§) *Queen*, oorspr. *vrouw*, hier: *oud*, *leelijk*, *ontuchtig wijf.*

klanken sprake zijn. Wachten wij ons wel iemand als den heer Verwijs daarbij tot onzen *gids* te nemen, want zeer zeker is het dan met de friesche taal gedaan.

Leeuwarden, 1 Oct. 1866.

Uw Vriend,

G. COLMJON.